

ҚАЗТҰТЫНУОДАҒЫ ҚАРАҒАНДЫ УНИВЕРСИТЕТІ
КАРАГАНДИНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ КАЗПОТРЕБСОЮЗА
KARAGANDA UNIVERSITY OF KAZPOTREBSOYUZ

**«ЗАМАНАУИ ЖАСТАР: ИННОВАЦИЯНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРЫП, БОЛАШАҚҚА
ҰМТЫЛУ»**

**VIII Халықаралық студенттер слетінің
2023 жылғы 14 сәуір 1 ТОМ**

**VIII Международного слёта студентов
«СОВРЕМЕННАЯ МОЛОДЕЖЬ: СОЗИДАЯ ИННОВАЦИИ – СТРЕМИМСЯ В
БУДУЩЕЕ»**

14 апреля 2023 года ТОМ 1

**VIII International Student Meeting
«MODERN YOUTH: CREATING INNOVATION - STRIVING FOR THE FUTURE»
April 14, 2023 VOLUME 1**

Erasmus+

Қарағанды, 2023

УДК 378
ББК 74.58
С 78

Руководители редколлегии:

Главный редактор Н.Д. Кенжебеков – проректор по научно-исследовательской и интеграционной деятельности, к. э. н., доцент.

Зам. главного редактора Т.А. Ханов – директор НИИ экономических и правовых исследований, д. ю. н., профессор.

Члены редколлегии: д. ю. н., профессор Қ.А. Бакишев, д. ю. н., профессор А.Д. Шаймуханов, д.э.н., профессор М.Р. Сихимбаев, д.э.н., профессор Д.Р. Сихимбаева, к.т.н., доцент А.В. Баширов, к.х.н. Б.Ш. Сарсембаев, к.ю.н., доцент Б.У. Сейтхожин, к. ю. н., доцент А.Х. Феткулов, О.А. Кулов.

«СОВРЕМЕННАЯ МОЛОДЕЖЬ: СОЗИДАЯ ИННОВАЦИИ - СТРЕМИМСЯ В БУДУЩЕЕ»: VII Международный слет студентов, ТОМ 1

Международная научно-практическая конференция докторантов, магистрантов и студентов: «Молодежь и наука: новое видение и диалектика развития» под эгидой научных школ д.э.н., профессора Аймагамбетова Е.Б., д.э.н., профессора Алимбаева А.А, д.э.н., профессора Лернера М.Г.

«Современный мир и молодежь: видение и диалектика развития» ТОМ 1: Международная научно-теоретическая конференция, 14 апреля 2023 года / Под общ. ред. к.э.н., доцент. Н.Д. Кенжебеков, д.ю.н., проф. Т.А. Ханова.– Қарағанды: КарУ Казпотрбсоюза, 2023. – 937 с.

ISBN 978-601-235-633-5

В сборнике опубликованы материалы, представленные на Международную научно-теоретическую конференцию на тему: **«Современный мир и молодежь: видение и диалектика развития»**, которая состоялась **14 апреля 2023 года** в онлайн и офлайн формате на базе Карагандинского университета Казпотрбсоюза

УДК 378
ББК 74.58

Отпечатано с авторских оригиналов
ISBN 978-601-235-633-5

© Карагандинский университет Казпотрбсоюза, 2023.
© Коллектив авторов, 2023

НАУЧНАЯ ШКОЛА Д.Э.Н., ПРОФЕССОРА АЙМАГАМБЕТОВА Е.Б.

**СЕКЦИЯ. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ В НОВОМ КАЗАХСТАНЕ:
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ**

№	ФИО автора и название статей	стр
1	АВИЛСЕЙТ Б., ЖЕТПИСБАЕВА М.К. БАСҚАРУ ІС-ӘРЕКЕТІН ЦИФРЛАНДЫРУ	19
2	АСҚАРОВ Д., АРКЕНОВА Ж.Р. ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ЖӘНЕ ТДМ ІСКЕ АСЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМНІҢ ИНТЕГРАЦИЯСЫ	24
3	АҚТОРҒАЙ Н.С., ЖЕТПИСБАЕВА М.К. АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫМЕН ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ АРҚЫЛЫ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ИННОВАЦИЯЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ	28
4	ЕРЖАНҰЛЫ Р., ЕРЖАНОВА С.К. ЖЕРГІЛІКТІ БАСҚАРУДЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ РЕСУРСТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ	31
5	КАБДУЛЛАЕВА А. К., СПАНОВА Б. К. НОВЫЕ ИНИЦИАТИВЫ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ В КАЗАХСТАНЕ С УЧЕТОМ МИРОВОГО ОПЫТА	35
6	ПАНАЕВ И., СТАВБУНИК Е. А. УЧАСТИЕ ПРАВИТЕЛЬСТВА, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ И ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ МОДЕЛЕЙ ИХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ	39
7	ПРАВОСУДОВА А.А., ВИДЯКИН А.В. ПЕРСПЕКТИВНОСТЬ ПОЛУЧЕНИЯ АГРАРНЫХ ПРОФЕССИЙ МОЛОДЁЖЬЮ	45
8	РАХМЕТЖАН М., ЖЕТПИСБАЕВА М.Қ ӘЛЕМНІҢ ДАМЫҒАН ЕЛДЕРІНДЕ ХАЛЫҚТЫ БАСПАНАМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ МОДЕЛЬДЕРІ МЕН ТЕТІКТЕРІ	49
9	ТУЛЕНОВА М.Б., БУКАТОВ Е.Б. РОЛЬ ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ФОРМИРОВАНИИ И РЕАЛИЗАЦИИ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ	54
10	ТОЛҚЫНБАЕВ Е.М., СПАНОВА Б. К. НОВАЯ МОДЕЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ, ОРИЕНТИРОВАННАЯ НА ЛЮДЕЙ	57
11	ХИЛЫБАЕВА Ж., ЗҰЛХАРНАЙ Ғ. Н. NEET САНАТЫНДАҒЫ ЖАСТАРМЕН ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫ НЕГІЗІНДЕ)	61

**СЕКЦИЯ. СОВРЕМЕННЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ И
ВЛИЯНИЕ РЫНКА ТРУДА.**

№	ФИО автора и название статей	стр
1.	SHARMA TANISHA, BITENOVA B.S IMPACT OF DIGITALIZATION TO MENTAL HEALTH	65
2.	KRUCHININA K., KULZHANBEKOVA A.Zh. THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATION IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	68
3.	АМРЕНОВА Ғ. БИЗНЕСТИҢ ӘЛЕУМЕТТИК ЖАУАПКЕРШІЛІГІ: ТЕОРИЯЛЫҚ БАСТАУЛАРЫ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАЛАРЫ	70
4.	АНВАРБЕКОВА М, АСИЛБЕКОВА А., ТУЛЕБАЕВА С. М. ШАҒЫН КӘСІПОРЫНДАРҒА ЖЕҢІЛДІКПЕН САЛЫҚ САЛУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА САЛЫҚ САЛУДЫ ЖЕТІЛДІРУ ҮШІН МАҢЫЗЫ	76
5.	АНВАРБЕКОВА М, АСИЛБЕКОВА А., ТУЛЕБАЕВА С. М. ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ТӘУЕКЕЛ-МЕНЕДЖМЕНТІ ІСКЕ АСЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ	79
6.	АПБОЗОВА А.К., ЖЕНСХАН Д. ФЕРМЕРЛІК ШАРУАШЫЛЫҚТАРДЫҢ ДАМУЫНА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАТИВТЕРІНІҢ ӘСЕРІ	82
7.	АФИЗОВА А., УСИПБАЙ Р., ЕСЕНБЕКОВА С.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ӘЛЕМДІК ШАРУАШЫЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ ЖҮЙЕСІНДЕ	86
8.	АХМЕТ С., БАЙЖОН Н., ДИЛЬДАБЕКОВА А. С. ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТІҢ ӘЗІРЛЕУДІҢ НЕГІЗГІ АСПЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ БАҒЫТЫ	90
9.	БАЙҒОНОВА А., БЕГАЛИЕВА А., БЕРДИБЕКОВА Г.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САУДАСЫН ДАМУДЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.	93
10.	БЕЙБІТ А., ЭГАМБЕРГАНОВА Д. Ш Т., КЕНЕНБАЕВА Ж.Т. ЕҢБЕК ЖАҒДАЙЛАРЫ МЕН ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУ ДЕҢГЕЙІНІҢ ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫНЫҢ САПАСЫН АРТТЫРУҒА ӘСЕРІ	97
11.	ГАНИЕВА М.Р., ГАЛИНА А.Э. БЮДЖЕТИРОВАНИЕ ЗАТРАТ НА ОБУЧЕНИЕ ПЕРСОНАЛА	102
12.	ГАТАУЛЛИНА З., ИБРАЕВА А.Р. ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ	105
13.	ДАУЛЕТОВА Н., КЕНЕШЕВА Г.А ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӨНЕРКӘСІБІН ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҢҒЫРТУҒА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР	109
14.	ЕГОРОВА Е.А., НЕВМАТУЛИНА К. А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ	114
15.	ЕРҒАЛИ Д., ИБИТАНОВА К.К ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ	119
16.	ЖҰМАН А., ҚУРАЕВА Л., ЕСЕНБЕКОВА С.С. МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ	122
17.	ИГЕМБАЕВА Е, ИБИТАНОВА К.К. ЕЛІМІЗДЕ ЖАСТАР КӘСІПКЕРЛІГІН МЕМЛЕКЕТ ТАРАПЫНАН ҚОЛДАУ	126

18.	КЛИМУК Ю., ИБРАЕВА А.Р. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ	129
19.	КУЗНЕЦОВ А., АХМЕТЬЯНОВА А. И. УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ И РЫНОК ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ БАШКОРТОСТАН	133
20.	КУПЕШЕВ Ә., БЕГАЛИЕВА А., БЕРДІБЕКОВА Г. С. ӨҢІРЛІК ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАРЫ МЕН ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	137
21.	КУРМАШ А., КУЛЬЖАНБЕКОВА А.Ж ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА	141
22.	КУТЖАНОВА Д., ИБИТАНОВА К.К. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСПКЕРЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ДАМУ	143
23.	ҚАЙРАНБАЕВА А КОСТРИЦЫНА Т.В. ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТОРГОВОГО АССОРТИМЕНТА В МАГАЗИНЕ	146
24.	МАНСУРОВА Л., БАЗАРБАЙ С, ДИЛЬДАБЕКОВА А. С. ТӘУЕКЕЛ-МЕНЕДЖМЕНТТІ БАҒАЛАУДЫҢ НЕГІЗГІ КРИТЕРИЙЛЕРІ	150
25.	САТТОРОВ А.А., ГАЗИЕВ М.Н. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	154
26.	САЯТОВА Н., МУСИНА С.Т. БЕДНОСТЬ, КАК КАТЕГОРИЯ РЫНОЧНОГО ХОЗЯЙСТВА	158
27.	ТУРГАНАЛИЕВ Б., РАХЫМ Ж., КЕНЕНБАЕВА Ж.Т. ТАБИҒАТ ПАЙДАЛАНУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ПРОБЛЕМАЛАРЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	162
28.	ТУРСЫНХАНОВА М.С., ИБИТАНОВА К.К. ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСПКЕРЛІКТІҢ ҚАЗІРГІ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ	165

СЕКЦИЯ. ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ: УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ И СТРАТЕГИИ ИННОВАЦИЙ

№	ФИО автора и название статей	стр
1	АҢСАҒАНҚЫЗЫ Н., САЛАУАТОВА Д.М. БАСҚАРУ ОБЪЕКТИ РЕТІНДЕГІ МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ	169
2	АВИЛСЕЙТ Б., ДӘУЛЕТОВА А.М. АУЫЛДЫҚ ӘКІМДЕРДІҢ БАСҚАРУ ІС-ӘРЕКЕТІН ЦИФРЛАНДЫРУ	174
3	АХМЕТОВА А.Ш., КТУМГЕЛЬДИНОВА Д.О., САҒЫНДЫҚ Т.Д., НЕСИПБАЕВ Р.Е. ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ ӨҢІРДІ ДАМУДЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ	178
4	АДЫШЕВ А.Ж., МУКАТАЙ А.С. РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ, ФАКТОРЫ ОКАЗЫВАЮЩИ ВЛИЯНИЕ НА ЕЕ ЭФФЕКТИВНОСТЬ	183
5	ВЫБОРНОВ Н.А., МАКОВЕЦКИЙ М.Ю., ОРЫНБАСАРОВА Е.Д. ДРАЙВЕРЫ СОЗДАНИЯ СТОИМОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ	185

6	ГАНИЕВА М.Р., ГАЛИНА А.Э. БЮДЖЕТИРОВАНИЕ ЗАТРАТ НА ОБУЧЕНИЕ ПЕРСОНАЛА	193
7	ДОРОНИЧ М., КОСЕ Ж.К. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПОДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛА	196
8	ЖУМАГАЛИЕВА Л., ПЕРНЕЕВА Г.А. РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	202
9	ЖАКМЕТБЕКОВА А.Д., АУБАКИРОВА Ж.Б. СИСТЕМА МОТИВАЦИИ В ОРГАНИЗАЦИИ И ПУТИ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ	208
10	ЖАНТАСОВА I.F., ДӘУЛЕТОВА А.М. БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ МЕН ОЛАРДЫҢ НЕГІЗГІ СИПАТТАМАЛАРЫ	211
11	ИСАБЕКОВ Д.М., САЛАУАТОВА Д.М. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ БИЗНЕС-ПЛАНИРОВАНИЯ В КОМПАНИЯХ	214
12	ИБРАЕВА А.Т., КУРМАНГАЛИЕВА Л.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ДАРА КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ	219
13	КАДЫРБАЕВ Д., КОСЕ Ж.К. ИНСТРУМЕНТЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИИ	222
14	КОШКАРБАЕВА А.Р., ДӘУЛЕТОВА А.М. ОТАНДЫҚ ҰЙЫМДАРДЫ БАСҚАРУДА ШЕТЕЛДІК БАСҚАРУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	226
15	КИМ К.А., САЛАУАТОВА Д.М. ЦИФРОВИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ	229
16	КАВУЗЖАНОВ В., БЛЯЛОВА А.В. TIME MANAGEMENT TECHNOLOGY AS A MEANS OF SELF- ORGANIZATION OF STUDENTS' LEARNING ACTIVITIES	232
17	КАЛЫКОВА К., ЖАЗЫКБАЕВА В.К. KNOWLEDGE MANAGEMENT AS A BASIS FOR THE FORMATION OF KEY COMPETENCIES	236
18	КАБЫКАЕВ М.Е., ДЖАЗЫҚБАЕВА Б.Қ. ЖОБАЛЫҚ ҚЫЗМЕТКЕ ҚАТЫСУ ҮШІН КОМАНДАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ	239
19	МУКАЕВА М.М., ДАУЛЕТОВА А.М. ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА ОБУЧЕНИЯ «70-20-10» В СПОРТИВНОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ	242
20	ОРЫНБАСАРОВА Е.Д., БЛЯЛОВА А.Б., ҚУАНЫШ Н. БИЗНЕСТЕГІ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДАҒЫ КОНТРОЛЛИНГ ЖҮЙЕСІ	245
21	РЫМБЕКОВ С.Е., БЛЯЛОВ Б.Е., СЕНИНА Д. ОЦЕНКА МЕСТА И РОЛИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ	250
22	РАХЫМ І.Е., ДӘУЛЕТОВА А.М. ЖАРНАМА МЕНЕДЖМЕНТІ МЕН PR-ДЫҢ ЗАМАНАУИ КОНЦЕПЦИЯЛАРЫ	254
23	РУДАКОВА В., ДАУЛЕТОВА А.М. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ (ЯПОНИИ И ШВЕЦИИ). ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ НЕКОТОРЫХ МЕТОДИК В КАЗАХСТАНЕ	257

24	САДЫРБАЙ А., АУБАКИРОВА Ж.Б. СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ПЕРСОНАЛА	263
25	ТЛЕУБЕРДИНОВА А.Т., ШОХАМАНОВА А.М. ЖАСТАР ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСПКЕРЛІГІ ҰҒЫМЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУ АЛҒЫШАРТТАРЫ МЕН МӘНІ	267
26	TURKESHEV Y.K., JAZYKBAYEVA B.K. ENTERPRISE INTELLECTUAL CAPITAL MANAGEMENT	272
27	ЧАПАТОВ А.Т., КАРАТАЕВ А., КУРМАНОВ Н.А. ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ: УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ В КАЗАХСТАНЕ	274
28	ЯРМОЛОВИЧ Я., ЛЕГОСТАЕВА А.А. ФОРМИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ КАДРОВЫМИ РИСКАМИ В КОМПАНИИ	278

**СЕКЦИЯ. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

№	ФИО автора и название статей	стр
1	АКЫНБАЕВА Г., АРЫСТАН М.И. ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ В ОТНОШЕНИИ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	282
2	АЛПАМЫСОВА Ж., ЕСМУРЗАЕВА Ф. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКСПОТТЫҚ ЖӘНЕ ИМПОРТТЫҚ ТАУАРЛАРМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖАҒДАЙЫ	286
3	BALTASHOVA T., ISSATAYEVA A.G. WAR GAMES AROUND TAIWAN	290
4	БОНДАРЬ К., БЛЯЛОВА. Н. ФРАНЧАЙЗИНГ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	294
5	БОНДАРЬ К., ТАЛИМОВА Г.У. ОСОБЕННОСТИ КОНКУРЕНЦИИ И КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ	298
5	ГАДЖИЕВА Н. МИГРАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА: ОСНОВНЫЕ НОРМЫ И ПРИНЦИПЫ	303
7	ГАЛИАХМЕТОВА Р., БЛЯЛОВА Н.Г. РОЛЬ ИНВЕСТИЦИОННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В МЕЖДУНАРОДНОМ БИЗНЕСЕ	307
8	МАМЕДОВА Э. ПОЛОЖЕНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ В ИРАНЕ	312
9	ЖАПАШОВ А. КАК ВОЗОБНОВЛЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ QUAD ПОВЛИЯЛО НА СОВРЕМЕННУЮ ПОЛИТИЧЕСКУЮ ОБСТАНОВКУ	315
10	ПАК М. СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА И АФГАНИСТАНА В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ	317
11	SOVETOVA D., ISSATAYEVA A.G. THE MODERN VECTOR OF THE DEVELOPMENT OF SCIENCE	320
12	ТОЛЕУБЕКОВА Д.	

	РОЛЬ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ МИРА И СТАБИЛЬНОСТИ НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ	323
13	ТОЛЕУТАЕВА А. СОВРЕМЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ СИРИЙСКИХ БЕЖЕНЦЕВ	327
14	УРАЗИМБЕТОВ Б., ШАЛҚАРБАЕВА Д., МУСАЕВА Э.А. АҚПАРАТТЫҚ СОҒЫС ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕСЕ	329
15	SHUSHUNOV N.A., ARYSTAN M.I. STATE SUPPORT FOR INVESTMENT IN INDUSTRY	332

**СЕКЦИЯ. ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА В ДОСТИЖЕНИИ
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ**

№	ФИО автора и название статей	стр
1	БЕЛОЗЕРОВА К. СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ БЕЗОТХОДНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В КАЗАХСТАНЕ	336
2	ВИЛЬКЯЛИТЕ Э.В. ZERO WASTE И LOW IMPACT: ЧТО ЛУЧШЕ?	340
3	ДӘРІБЕКОВА А. ҚАЗАҚСТАН БИОГАЗ ЭНЕРГЕТИКАСЫНЫҢ ДАМУЫ МЕН ҚОЛДАНЫЛУЫ	342
4	КАСЫМОВА Д. РОЛЬ ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ В ВОСПИТАНИИ БЕРЕЖНОГО ОТНОШЕНИЯ К ПРИРОДНЫМ РЕСУРСАМ	345
5	КАЛЫСОВА Г. ЭКО-УНИВЕРСИТЕТ	347
6	ОМАРБЕК А., ҚАНАТОВА Ж. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕРЕКШЕ ҚОРҒАЛАТЫН ТАБИҒИ АУМАҚТАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	351
7	НҰРЛАН Н.Ф. COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТА МЕН АДАМЗАТ ДАМУЫНА ӘСЕРІ	355
8	УСМАНОВА Э., КӨПЕНОВА Г. ЖЕР БЕТІ ОЗОНЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕРІ	359
9	ШКИЛЬНЯК А., КАЗАНЦЕВА О. ИССЛЕДОВАНИЕ УРОВНЯ ШУМОВОГО ЗАГРЯЗНЕНИЯ В ГОРОДЕ КАРАГАНДА	363

**СЕКЦИЯ «КЕЙС- ТЕХНОЛОГИИ: ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕТОД ДЛЯ РАЗВИТИЯ
КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ»**

Научная школа д.э.н., профессора Аймагамбетова Е.Б.

№	ФИО автора, название статьи	стр
1	ABDULLAYEVA M., MAKHAYEVA A.K. THE USE OF CASE STUDY TECHNOLOGIES IN TRAINING SPECIALISTS FOR TOURISM INDUSTRY	368
2	АБУЛГАЗИНА А.С., АБДАКИМОВА М.К. РОЛЬ КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЙ В КАЗАХСТАНСКОЙ СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО И (ИЛИ) ПОСЛЕВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ	371

3	ADILOV R. S., RIZAKHANOVA Z. Z. FEATURES OF THE USE OF THE CASE-METHOD IN THE TEACHING OF ECONOMIC DISCIPLINES AND THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING AMONG STUDENTS	375
4	АКОПОВА М.А., ОГАНЕСЯН К.К., АТЯКШЕВА Д.А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КЕЙС МЕТОДА НА ОСНОВЕ ДЕТЕКТИВОВ НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОМУЯЗЫКУ	377
5	AKSHULAKOV T.K., MUSSINA N.M. USING THE CASE METHOD IN ENGLISH LESSONS	382
6	АЛИМЖАНОВА Ж., НУРКЕЕВА Б.А. ТЕХНОЛОГИЯ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА	384
7	АМАНГЕЛЬДИ А., МҰҚТАР Т.Т. ПОЭЗИЯЛЫҚ ТҮЫНДЫЛАРДАҒЫ «КҮН» ҰҒЫМЫ МЕН «КҮН НҮРЫНАН ЖАРАЛУ» МОТИВІНІҢ БЕЙНЕЛІК СИПАТЫ	387
8	АМАНДЫК К., ШАКЕНОВА С.А. ПРИМЕНЕНИЕ КЕЙС-МЕТОДА ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО	391
9	АМАНОВ М., СИДИКОВА Г.Б. АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА КЕЙС ӘДІСІН ҚОЛДАНУ	393
10	АСАУХАН М.А., ЖАРУЛЛИНА Н., АЛКЕЕВА Т.А. АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА КЕЙС СТАДИ ӘДІСІН ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІГІ	396
11	АШКЕНОВА С., БАЖИКЕЕВ К.К. ТҮРКІТІЛДЕС ЕЛДЕРДІҢ ЛАТЫН ӘЛПБИІНЕ КӨШУДЕГІ ТӘЖІРИБЕСІ	399
12	БЕДНОВА Е., ГАЙНУТДИНОВА Г.Ф. КЕЙС - ТЕХНОЛОГИЯ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕТОД КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ	404
13	БІЛӘЛ Ж., АКАТАЕВА Ш.Б. КЕҢЕС ДӘУІРІНДЕГІ АЙТЫСТЫҢ ТӘРБИЕЛІЛІГІ	409
14	БИЛЯЛОВА К. К. ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚЫЛЫМ ДАҒДЫСЫН ДАМЫТУ	412
15	ДАРМЕН Д.А., ТОПАШОВ М.Ә. «КӨШПЕНДІЛЕР» ТРИЛОГИЯСЫНЫҢ ТАРИХИ – ТАНЫМДЫҚ МАҢЫЗЫ	415
16	ДАРХАНҚЫЗЫ А., БАЕРБЕКОВА А.Е. ЕСКІ ҚАЗАҚ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕР ТІЛІНДЕ КЕЗДЕСЕТІН АРАБ ЖӘНЕ ПАРСЫ СӨЗДЕРІ	418
17	ЕРБОЛАТҰЛЫ Б., БАЖИКЕЕВ К.К. ТҮБІ БІР ТҮРКІ ТІЛДЕРІ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНІҢ ҰҚАСТЫҒЫ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ	422
18	ERTYSBAYEVA A.A., MINZHANOVA G.N. THE “CASE STUDY” METHOD AND TRADITIONAL FORMS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE	427
19	ЖАКУПОВ Қ., ЖАНГАБУЛОВА З.К. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ КЕЙБІР ТҮР-ТҮС АТАУЛАРЫНЫҢ МАҒЫНАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	431
20	ЖҰМАХАН А., АКАТАЕВА Ш.Б. БОЛМАН ҚОЖАБАЙҰЛЫ - АЙТЫСКЕР АҚЫН	435
21	КАДЕРБЕК Ж., БАЖИКЕЕВ К.К. МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВТЫҢ АУДАРМАШЫЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІ	440
22	КАРТАШОВА С.А., НАДАРЕЙШВИЛИ А.Г., АТЯКШЕВА Д.А.	

	СОЗДАНИЕ КЕЙС-КЛУБА КАК ОДИН ИЗ СПОСОБОВ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ	445
23	KOKAY S.A., AUBAKIROVA G.T. PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF SKILLS AND SKILLS OF INDEPENDENT WORK AMONG STUDENTS WHEN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE	448
24	КӨПЕНОВА Г., ЖАНГАБУЛОВА З.К. МАУСЫМДЫҚ МЕЗГІЛ АТАУЛАРЫ	452
25	KURMASH A., VASSILYEVA M., LAPINA I.V. AN EFFECTIVE USE OF CASE - STUDY TECHNOLOGIES IN TEACHING PROCESS	460
26	KUTZHANOVA D., AUBAKIROVA G.T. FEATURES OF USING THE “CASE STUDY” METHOD IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE	455
27	ЛАРИНА А.В., АТЯКШЕВА Д.А. СОСТАВЛЕНИЕ МАРКЕТИНГОВОГО ПЛАНА ДЛЯ УБЫТОЧНОГО БИЗНЕСА С ЦЕЛЮ УЛУЧШЕНИЯ ПОКАЗАТЕЛЕЙ (КЕЙС ДЛЯ СТУДЕНТОВ НАПРАВЛЕНИЯ МЕНЕДЖМЕНТ)	462
28	MAZHIT I.B., AUBAKIROVA G.T. FEATURES OF THE CASE WORK IN A FOREIGN LANGUAGE LESSON AT THE MAIN STAGE	468
29	MUKUSHEV A., MUKUSHEVA G.R. THE CASE STUDY IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE AT A UNIVERSITY	472
30	МУНАСЫПОВ И., АКАТАЕВА Ш.Б. ИСЛАМ ДӘУІРІНДЕГІ ТҮРКІ ШЕШЕНДІГІ	475
31	НҮРЛАН Н., ЖАНГАБУЛОВА З.К. ТҮР-ТҮС ЖӘНЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР	480
32	НҮРЛЫБЕК Б., БЕЙСЕН А., БАЕРБЕКОВА А.Е. СЛЕНГТІК ҚОЛДАНЫСТАҒЫ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ТІЛІМІЗГЕ ТИГІЗЕР ӘСЕРІ	484
33	ОРЫНБАЙ А., АКШАБАЕВА Л.М ҚАЗАҚ, ТАТАР, БАШҚҰРТ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІ ҮЛГІЛЕРІНІҢ ҰҚСАСТЫҚТАРЫ	487
34	OSPANGALIEVA A.S., AUBAKIROVA G.T. ELEMENTS OF THE CASE METHOD AND STAGES OF ITS COMPILATION	492
35	ПИРМАТОВА Р., АКШАБАЕВА Л.М КӨРКЕМ МӘТІННІҢ ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	495
36	RAILIAN V.A., ATYAKSHEVA D.A. THE EFFECTIVENESS OF USING A CASE-STUDY IN ENGLISH CLASSES (THE EXAMPLE OF A CASE-STUDY FOR THIRD-YEAR STUDENTS)	500
37	САҒЫНДЫҚ Т.А., ТОПАШОВ М.Ә. КӨРКЕМ ПРОЗАДАҒЫ ІЗДЕНІСТЕР	503
38	SYZDYKOV T., BAZARBAYEVA L.T. THE CASE STUDY AS AN EFFECTIVE METHOD FOR CRITICAL THINKING DEVELOPMENT	507
39	ТӨЛЕНОВА М.А, ТОПАШОВ М.Ә. ҚАҺАРМАН ЖӘНЕ УАҚЫТ	511
40	УСМАНОВА Э., УРАЗБЕКОВА Д.У. ЖАСТАРДЫҢ ӘР ТҮРЛІ ӨСКЕЛЕҢ КЕЗЕНДЕРІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ	

	СИПАТТАМАСЫ	514
41	TSKHAY M.V., YEREMINA O.V. WIE HELFEN FILME BEIM ERLERNEN EINER FREMDSPRACHE?	517
42	ШАЙМЕРДЕНОВА М., БАЕРБЕКОВА А.Е. БЕСІК ЖЫРЫ ЖӘНЕ ЕРТЕГІ АЙТУ ДӘСТҮРІ	518
43	ШЫРАКБАЕВА А., МҰҚТАР Т.Т. ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ КҮНБОЙЛЫ МИФТЕРДІҢ КӨРКЕМДІК ҚОЛДАНЫСЫ	522

НАУЧНАЯ ШКОЛА Д.Э.Н., ПРОФЕССОРА ЛЕРНЕРА М.Г.

**Секция 1. СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЕ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ И
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА И
ГОСТЕПРИИМСТВА**

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЕЙ	СТР
1	АЙКОБЕНОВА Д.К., СЫЗДЫКОВА Д.М. КОМПЛЕКС МАРКЕТИНГА В СФЕРЕ СЕРВИСА И ОСОБЕННОСТИ ЕГО РЕАЛИЗАЦИЯ	525
2	АКИМОВА А., БЛЯЛОВА А.К. АСТАНА ҚАЛАСЫНЫҢ ҚОНАҚ ҮЙ НАРЫҒЫН ДАМУДЫҢ БАСЫМДЫҚТАРЫ	529
3	АСКАРОВА М., ВАВРИНЮК Г.В., ДОСКАЛИЕВА Б.Б. ҚОНАҚ ҮЙ ИНДУСТРИЯСЫНДА ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	531
4	ӘПСЕТОВ Е.Е., КОСАКИНА Е.А., ЕРДАВЛАТ А.М. ИЗМЕНЕНИЯ СФЕРЫ ТУРИЗМА ПОСЛЕ ВВЕДЕНИЯ СИСТЕМ БРОНИРОВАНИЯ	533
5	ӘПСЕТОВ Е.Е., ЕРДАВЛАТ А.М. ИНТЕРНЕТ СИСТЕМЫ БРОНИРОВАНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ДЛЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА	535
6	ӘПСЕТОВ Е.Е., СЫЗДЫКОВА Д.М. ПРОБЛЕМЫ И РАЗВИТИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ КАЗАХСТАНЕ	538
7	ӘПСЕТОВ Е.Е., СЫЗДЫКОВА Д.М. РАЗВИТИЕ КАЗАХСТАНА КАК БРЕНД В ТУРИЗМЕ	541
8	АРИНОВА А.К., СЫЗДЫКОВА Д.М. ВЛИЯНИЕ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА	544
9	INZHU KAYDAR, BAZYLEVSKAYA A. S. TEACHING GRAMMAR IN CONTEXT OF SPECIAL DISCIPLINES FOR STUDENTS OF THE SPECIALITY «TOURISM	547
10	БЕКЕТОВА А., АЕШОВА Н.Т. ТУРИЗМ ДАМУДАҒЫ РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІНІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ	551
11	БЕКБОЛАТ Л.А., АХМЕТОВ А.С. ТУРИСТІК ЖОБАЛАР ЖӘНЕ БРЕНД	554

12	БЕКБОЛАТ Л.А., БЛЯЛОВА А.К. БЕЛСЕНДІ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ	556
13	BEKTURSUNOV R., DOSKALIEVA B.B. DEVELOPMENT OF INNOVATIVE HUMAN POTENTIAL IN THE HOSPITALITY INDUSTRY	560
14	БОРАНБАЕВА Д., БЛЯЛОВА А.К. ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР ТУРИЗМДІ ДАМУ ТҰРАЛЫ РЕТІНДЕ	564
15	ГЕНЬБА К., ВАВРИНЮК Г.В. УПРАВЛЕНИЕ ПЕРСОНАЛОМ В РАЗВИТИИ ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА	567
16	ГОРОДЕЦКАЯ М.К., ПАНОВА Е.О. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТРАНЫ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ТОВАРОВ	570
17	ДЖАБИЕВ С., ДАНИЯР УУЛУ А., СЫЗЫДКОВА Д.М. ГЛАВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА	572
18	ЖЕКСЕМБАЕВА Д.М., КОСАКИНА Е.А., АХМЕТОВ А.С. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА	576
19	ИЛЬИЧЕВА А.П., ВАВРИНЮК Г.В., АХМЕТОВ А.С., СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ В РЕСТОРАННОМ И ГОСТИНИЧНОМ БИЗНЕСЕ	579
20	КАЛКЕНОВА Н., ЕРДАВЛАТ А.М. МЕЙРАМХАНАЛАРДЫҢ НЕГІЗГІ ҚОРЛАРЫНЫҢ ҚҰРАМЫ	583
21	КАЧУРИНА К., АЛЕКСЕЕНКО Т.Н. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕКЛАМНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕСТОРАННОМ БИЗНЕСЕ	586
22	KOLESNICHENKO D., KERIMOVA Z.A. THE CASE METHOD: AN EFFECTIVE METHOD FOR DEVELOPING CRITICAL THINKING FOR THE PERSONNEL IN HOSPITALITY INDUTRY	590
23	КОЛБАЕВА А., ЛИ М.И., ДОСКАЛИЕВА Б.Б. РОЛЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В РАЗВИТИИ ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА	593
24	КОРНЕЙЧЕНКО А., ЛИ М.И. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТУРИЗМА КАЗАХСТАНА	597
25	КОТОВА А, АЛЕКСЕЕНКО Т.Н. ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ В ПОВЕДЕНИИ ГОСТЕЙ ОТЕЛЕЙ	599
26	КРИВОРОТЬКО Я., АЛЕКСЕЕНКО Т.Н. УПРАВЛЕНИЕ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТЬЮ И РИСКАМИ В ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА	602
27	ПАХОМЕНКОВА А.Р., ЛИ М.И., АХМЕТОВ А.С. МАРКЕТИНГОВЫЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА	605
28	ПРОЦЕНКО М.И., БЕДЕЛЬБАЕВА М.В. МОНУМЕНТАЛЬНОЕ ИСКУССТВО КАРАГАНДЫ КАК ОБЪЕКТ ТУРИСТСКОГО ИНТЕРЕСА	609
29	ПШЕНИЧКИН А., ЛИ М.И., ДОСКАЛИЕВА Б.Б. ЗНАЧИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА КАЗАХСТАНА	613
30	RYABOKLYASH A., KENZHEBEKOV N.D. FORMATION OF TOURIST CLUSTERS OF REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	616

31	СМАГУЛОВА Т., АЕШОВА Н.Т. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМ НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУЫНЫҢ БОЛЖАМЫ	618
32	ТЕЛЬМАН А., ЛИ М.И., БЛЯЛОВА А.К. РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ТУРИЗМА КАЗАХСТАНА	620
33	ТЕЛЬМАН А.М., АХМЕТОВ А.С. САКРАЛЬДЫ ОБЪЕКТІЛЕР ЖӘНЕ ТУРИЗМ	622
34	ЭГАМБЕРГАНОВА Д., МАМУРЖАНОВА Р.А, ЗАЙНУЛЛА Б.Ж., ЖОЛДАСБЕК М.Ә., АБДУРАХМАНОВА З.А. БИЗНЕС-ПРОЕКТ АВТОЛАГЕРЬ НА КОЛЕСАХ “CARAVANING”	623

**СЕКЦИЯ. ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ**

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЕЙ	СТР
1	АБИШЕВА К.Б. ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ШКОЛЬНИКОВ	629
2	АДАМБЕКОВА А.А. ИСАЕВ А.А. КӘСІБИ САЛАДАҒЫ ЭМОЦИЈАЛЫҚ ШАРШАУ СИНДРОМЫ	633
3	АМАНДЫКОВА А.С. ИНТЕРНЕТ-ЗАВИСИМОСТЬ У ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ	636
4	АЙБЕРГЕНОВА Н.А. ҚАЙЫР СҰРАУ, ӨМІР СҰРУ ТӘСІЛІ НЕМЕСЕ МАМАНДЫҚ РЕТІНДЕ	638
5	БАБАШОВА Н, БЕЙСЕНБЕК А, СЕЙБУЛЛАЕВА А, АЛИМЖАНОВА Ж. "НЕЕТ" САНАТЫНДАҒЫ ЖАСТАРДЫ АҚПАРАТТАНДЫРУ АРҚЫЛЫ БЕЛСЕНДІ ҚОҒАМҒА ТАРТУ	640
6	БАБАШОВА Н.М., ИСАЕВ А.А. ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТАҒЫ КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТ	643
7	БЕЙСЕНБЕК А.К. ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТАҒЫ КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЯ	646
8	ГАДЮКОВА А.В. ИССЛЕДОВАНИЕ СТАТУСА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ	648
9	ГОРБУНОВА А.В., АБДАКИМОВА М.К. ЭКО-КАРТА КАК ИНСТРУМЕНТ ТЕХНОЛОГИИ КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТА	653
10	ДВОРЖЕВСКАЯ К.А. ВЗГЛЯД В БУДУЩЕЕ ЧЕРЕЗ ОДИНОЧЕСТВО	657
11	ЖЕНИСОВ Ж. «ОБРАЗ Я» У ПОДРОСТКОВ, ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ЗАВИСИМЫХ ОТ РОДИТЕЛЕЙ	659
12	КАНАФИНА А.Е. ИГРОВАЯ ТЕРАПИЯ В СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ	662
13	КАМЕЛ Д.Қ. ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР БАЛАЛАРДЫ ҚОСЫМША БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫНА ТАРТУ	665
14	КОШКАРБАЕВА А.Р. ОТАНДЫҚ ҰЙЫМДАРДЫ БАСҚАРУДА ШЕТЕЛДІК БАСҚАРУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	667

15	НЕМОЛЯЕВА Э. АГРЕССИЯ ПОДРОСТКОВ. ВОЙНА СУБКУЛЬТУР.	670
16	СМАГУЛОВА А.Ж. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАНЯТИЙ ПО ПСИХОГИМНАСТИКЕ В РАБОТЕ С ДОШКОЛЬНИКАМИ	673
17	СМЕТАНКИНА О.М. РАЗВИТИЕ МОТИВАЦИИ К УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПОСРЕДСТВОМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ	676
18	ПОГОРЕЛОВА А.В. КНИГОТЕРАПИЯ И ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ОТНОШЕНИИ ЛЮДЕЙ ПРЕКЛОННОГО ВОЗРАСТА	680
19	ТАЛАПОВА С. БРАЧНОСТЬ И РАЗВОДИМОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ КАК СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА	682
20	ТӨЛЕУТАЙ А.А. МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ТҮЛҒАЛАР: ЖҰМЫСҚА ЖӘНЕ ТАБЫСҚА ҚОЛ ЖЕТКІЗУ	685

**СЕКЦИЯ. «ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ»
«ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРАВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ»**

№	ФИО автора и название статей	стр
1	АКИМОВ Д. ӘБЕУОВ Е. Т. КӨЛКТЕГІ ПО ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ӘКІМШІЛІК МӘЖБҮРЛЕУ ШАРАЛАРЫ	687
2	AGAIDAR M.A. SIDOROVA N.V INSTITUTIONAL MECHANISM OF COOPERATION OF MEMBER STATES OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES IN THE SPHERE OF CRIME COUNTERACTION	690
3	АМАНТАЙ Н. МАУИН Е.М. ШОШАЕВА Л.С АПЕЛЛЯЦИЯЛЫҚ САТЫДА ІСТЕРДІ ҚАРАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	693
4	АБИЛХАСЫНОВА А. ЕСЕНОВ Д.Қ ЛАНКЕСТІККЕ ҚАРСЫ КҮРЕСУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ	696
5	АХАШЕВА А.К. АХАШЕВА А.К. АНУАРБЕК А.Р АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НАСЛЕДСТВЕННЫХ ПРАВ НЕОБХОДИМЫХ НАСЛЕДНИКОВ	701
6	АРЫСТАНОВА Д. ЕСЕНОВ Д.К. АДАМ САУДАСЫ АЯСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚА ҚАРСЫ ӘРЕКЕТТЕ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ	705
7	AGAYEVA Y. SARBASSOV B.A. TAZHIGULOV N.T. EXPERIENCE OF STATE CONTROL AND SUPERVISION OF BUSINESS ACTIVITIES IN KAZAKHSTAN AND IN SOME FOREIGN STATES	709
8	ӘКІЖАНОВА Ж. ЕСЕНОВ Д.Қ МЕМЛЕКЕТТЕР АРАСЫНДАҒЫ ҚАРАМА-ҚАЙШЫЛЫҚТАРДЫ БЕЙБІТ ЖОЛМЕН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ	714
9	ӘКІЖАНОВА Ж.А ШОШАЕВА Л.С. БАЛА ҚҰҚЫҒЫН СОТТА ҚОРҒАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	719

10	ӨКІЖАНОВА Ж.А СУЛЕЙМЕНОВА А.Б. АҚПАРАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЗАҢНАМА САЛАСЫ РЕТІНДЕ	724
11	БЕККОЖИНА А КУЛЬТУРА СОВРЕМЕННОГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ КАК СИСТЕМА ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ	726
12	БЕКЕШОВ Д. ИСКАКОВА И.Е. ҚР СОТ БИЛІГІ ЖҮЙЕСІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	729
13	БАЛТАШЕВА Д. АБИЕВ Е.С. ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	732
14	БАЛТАШЕВА Д.Т. САРБАСОВ Б.А. ПРАВО НА НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ ЧАСТНОЙ ЖИЗНИ В ЭПОХУ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	738
15	ГАЛЯУТДИНОВА К.П. НУРМАХАМБЕТОВА С.Т.- НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ СДЕЛОК: ПОНЯТИЕ И ПРИРОДА.	744
16	ДОСЖАНОВА З. АУ Т ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ А РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	748
17	ЕРКИНОВА Д.Е. ШОШАЕВА Л.С. ПРОКУРОРДЫҢ АЗАМАТТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ	752
18	YERDULLAEVA A. YELEUBEKOVA N.E. PROBLEMS OF COMBATING CORRUPTION IN PUBLIC ADMINISTRATION	758
19	ЕРКИНОВТ. ОКАШЕВ Р.Д. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В ОТНОШЕНИИ ИНВАЛИДОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	760
20	ЖАКУПОВ К.Б. ДЖАНТАСОВА А.Д. ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ АРЕНДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	763
21	ИЗМАЙЛОВА А. Қ АМАНБАЕВА А. ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫ «БАНКРОТ» ДЕП ТАНУДЫҢ САЛДАРЫ	769
22	ҚАНАТОВА А. АБИЕВ Е.С ДЕРБЕС МЕМЛЕКЕТТІЛІК ПЕН АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ӨЗАРА МӘСЕЛЕЛЕРІ	773
22	КАРИМОВА Р.Е СУЛЕЙМЕНОВА А.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СОТ ӨНДІРІСІНДЕ МЕДИАЦИЯ РӘСІМІН ДАМУ.	778
23	КОГТЕВА А.Е. КОЩЕГУЛОВ Б.Б. ОСОБЕННОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ С ПРИМЕНЕНИЕМ ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ	780
24	КАРАШУЛАКОВ М. ҚҰЛИБЕК А. КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ПОРТРЕТТІК САРАПТАМА ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ ЖАЛПЫ МӘЛІМЕТТЕР	784
25	КАЛИЕВ А. ФИЛИН В.В. ШАГАТАЕВ К.К. АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОЦЕДУРНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	786
	СОВЕТОВА АНСАҒАН , БАЛҒЫМБЕКОВ Д.У ҚҰЖАТТАРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ТӘСІЛДЕРІ ТУРАЛЫ	790

26	ҚАБДЫРАХЫМ Б. ШОШАЕВА Л.С. КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ СОТ – ЕЛДЕГІ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЗАҢДЫЛЫҚТЫҢ МАҢЫЗДЫ КЕПІЛІ.	792
	КАРАШУЛАКОВ МАДИ, ҚҰЛИБЕК А Б КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ПОРТРЕТТІК САРАПТАМА ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ ЖАЛПЫ МӘЛІМЕТТЕР	797
27	НУРҒАЛИЕВА Т. БАЙКЕНЖИНА К.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ ТҮСТАРЫ	799
28	ПУДИНОВА В. БАЛГИМБЕКОВ Д КОРРУПЦИЯ КАК ФАКТОР, ВЛИЯЮЩИЙ НА СОСТОЯНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА И ВЫЗЫВАЮЩИХ РОСТ ТЕРРОРИСТИЧЕСКИХ УГРОЗ	802
29	СЕРІК А. АБИЕВ Е.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ ҰҒЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ	807
30	СЕРІК А. ИСКАКОВА И.Е ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӘКІМШІЛІК СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАТЫСТЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР	809
31	СЕНБИ Н. АМАНБАЕВА А ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫ БАНКРОТ ДЕП ТАҢУ ПРОЦЕСІНЕ БОТ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЕНГІЗУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	813
32	ТЕМБАЙ Ж. АМАНТАЙ А. ЦИФРЛЫҚ ДАМУ ЖӘНЕ АДАМИ ҚҰНДЫЛЫҚТЫ СІҢІРУ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА КҮРЕСТІҢ ӘДІСІ РЕТІНДЕ	818
33	ТИЫШТЫБАЕВ А. МАҒДАТОВА К.Ж. АДАМ ЖӘНЕ АЗАМАТ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ НЕГІЗГІ АСПЕКТІЛЕРІ	824
34	ТУРЕБЕКОВА А. ЕЛЕУБЕКОВА Н.Е. АДАМНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ШЕКТЕУ ТҮСІНГІ МЕН НЕГІЗДЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ ӨЗЕКТІ ОЙЛАР	827
35	ШАЛИН Ш., АУ Т.И. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ В ВОПРОСАХ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ	829
36	ХАМИТОВА Қ.Б. ИСКАКОВА И.Е. ҚҰҚЫҚ НОРМАЛАРЫН КОДИФИКАЦИЯЛАУ ЖӘНЕ ЗАҢДЫҚ ТЕХНИКА	835

**СЕКЦИЯ. ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ МЕТОДЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
КАЧЕСТВА И БЕЗОПАСНОСТИ ТОВАРОВ И УСЛУГ**

№	ФИО автора и название статей	стр
1	АГАБЕКОВА Д. Б., ЫҒЫТАЙ Ж.Қ. ҚҰРАМЫНДА АҚУЫЗЫ ЖОҒАРЫ ЙОГУРТ ӨНДІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЕНГІЗУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	838
2	АМАНТАЕВ А., АБЗАЛБЕК М.С. МОЛЕКУЛЯРНАЯ КУХНЯ - ЭТО ОПАСНО ИЛИ БЕЗОПАСНО	840
3	БАЙМУХАМЕТОВА А.К., МАЛДЫБАЕВА М.Н. ҚАНТ ДИАБЕТІ АУРУЛАРЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН КОНДИТЕРЛІК БҰЙЫМДАРДЫ ДАЙЫНДАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖЕТІЛДІРУ	844
4	ЖАКУПОВА А., ЖАР Ж.Ж. ҚОҒАМДЫҚ ТАМАҚТАНДЫРУ КӘСПОРЫНДАРЫНЫҢ ЖІКТЕЛУІ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІГІ	848

5	МӘУЛЕН Ә. Д., ЖАР Ж.Ж. КӘСПОРЫНДА НАН-ТОҚАШ МЫСАЛЫНДА ЖАҢА БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІ ӨНІМДІ ӨНДІРУ	851
6	ОРАЗАЛИЕВА О.О., АБЗАЛБЕК М.С. ДҰРЫС ТАМАҚТАНУҒА АРНАЛҒАН ҰЛТТЫҚ ӨНІМ - «ЖЕНТ»	856
7	ӨМІРБЕК Ә., ЕРУБАЕВА Д.Ш. МАЙЛЫЛЫҒЫ БІРДЕЙ СҮТТЕРДЕГІ КАЛЬЦИЙ ТҰЗДАРЫНЫҢ МӨЛШЕРІН АНЫҚТАУ	858
8	САХИЛАЕВА Д., БОТАЕВА Л.Ж. ҰЛТТЫҚ СҮТҚЫШҚЫЛДЫ ӨНІМНІҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖАҢАРТУ ЖӘНЕ ҰЙЫМДЫҚ СТАНДАРТЫН ӘЗІРЛЕУ	861
9	СЫДЫҚ Б., ЕРУБАЕВА Д.Ш. ШВЕЙЦАРИЯЛЫҚ ҒАЛЫМДАРДЫҢ СҮТ ПЕН СҮТ ӨНІМДЕРІНІҢ ПАЙДАСЫ ТУРАЛЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ	867

СЕКЦИЯ. «НОВЫЙ КАЗАХСТАН – СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ»

№	ФИО автора и название статей	стр
1	НЕМОЛЯЕВА Э. НИКАМБЕКОВА А. Б. ГЕНДЕРНАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСТАНЕ	871
2	ГАДЮКОВА А. ДЖУСУПОВ Б.И. ТЕОРИЯ ЗНАКА Ф. СОССЮРА.	873
3	СОЛДАЕВА А., ДЖУСУПОВ Б.И. СИМВОЛИЗМ И МЕТАФОРА	876
4	НЫҒМЕТ М., ТУТИНОВА Н.Е. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОНФЕССИЯРАЛЫҚ АХУАЛ	878
5	АХМЕТОВА Г. , МАНАСОВА М.М. ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ КӨРІНІСІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ САНАНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	880
6	САҒЫНДЫКОВА Д., МАНАСОВА М.М. АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМ ӨРКЕНИЕТТІҢ ЖАҢА ТИПІ РЕТІНДЕ	883
7	КОШКАРБАЕВА А.Р. ДАУЛЕТОВА А.М. ОТАНДЫҚ ҰЙЫМДАРДЫ БАСҚАРУДА ШЕТЕЛДІК БАСҚАРУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	887
8	ШИРЯЕВА И.Е, НИКАМБЕКОВА А.Б ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ПАТРИОТИЗМА.	890

СЕКЦИЯ. ДИДЖИТАЛИЗАЦИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

№	ФИО автора и название статей	стр
1	АМАРБАЙ О., МИНЖАНОВ.Н.А., КЕҢЕСТІК СОЦИАЛИСТІК РЕСПУБЛИКАЛАР ОДАҒЫНЫҢ ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ.	893
2	БЕКЕШ Е., МИНЖАНОВ.Н.А., ИОГАНН ГЕНРИХ ПЕСТАЛОЦИИ (ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ТЕОРИЯСЫ)	895
3	АУШЕКЕН А., МИНЖАНОВ.Н.А., ЖАН ЖАК РУССО (ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ТЕОРИЯСЫ)	897
4	АЛДАБЕРГЕНОВА Г., МИНЖАНОВ.Н.А., ДЖОН ЛОКК (ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ТЕОРИЯСЫ)	900

5	СМАИЛОВА А., МИНЖАНОВ.Н.А., ОРТА ҒАСЫРДАҒЫ ДЕНЕ МӘДЕНИЕТ	902
6	ЕРТЫСБАЕВА А., МИНЖАНОВ.Н.А., МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯНЫҢ ШАРТТАРЫ	904
7	КИПЦОВА Д., БАЙМАГАМБЕТОВ Ю.Т., РАЗВИТИЕ СИЛОВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА	906
8	ОРЫНБАЕВА Ж.Е., ТАПЕНОВ Д.С., РАЗВИТИЕ СИЛОВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА	908
9	БОРОДИНА К., ИДРИСОВ А.А., ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ	912
10	ЕРТЫСБАЕВА А., МИНЖАНОВ.Н.А., ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАСТАР САЯСАТЫН ДАМУ ЖОЛДАРЫ	914
11	ҚАТПА Т.С., БАЙМАГАМБЕТОВ Ю.Т., ЭКСТРЕМАЛДЫ СПОРТ ТҮРЛЕРІ – АЛЬПИНИЗМ ЖӘНЕ ТАУҒА ШЫҒУ ӨНЕРІ	916
12	АББАСОВА А.Р., БАЙМАГАМБЕТОВ Ю.Т. ТАНЦЫ КАК ВИД СПОРТА	918
13	АЛДАБЕРГЕНОВА А.А., ИДРИСОВ А.А. РАЗВИТИЕ ЛОВКОСТИ ПОСРЕДСТВОМ СПОРТИВНЫХ И ПОДВИЖНЫХ ИГР	921
14	ДВОРЖЕВСКАЯ К.А., БАЙМАГАМБЕТОВ Ю.Т. ВЛИЯНИЕ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ НА МОЗГОВУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА.	923
15	КОБЗЕВА В.В., БАЙМАГАМБЕТОВ Ю., СПОРТ В ЖИЗНИ СТУДЕНТА	924
16	ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ НЕКОММЕРЧЕСКОГО СЕКТОРА В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ МЕДВЕДЕВ С.В., САПРЫКА В.А., ШМИГИРИЛОВА Л.Н.	926
17	ТӨЛЕУХАН Н., ЗҰЛХАРНАЙ А.Н. ҚР СПОРТТЫҚ МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	929
18	ӘБІЛДА Б., ЗҰЛХАРНАЙ А.Н. СПОРТ ИНДУСТРИЯСЫНЫҢ ДАМУЫНА СПОРТТЫҚ ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ТАЛДАУ	933
19	РСАЛДИН Е.С. СТРАХОВАНИЕ РИСКОВ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ КАЗАХСТАНА НА ЭЛЕКТРОННОЙ ПЛАТФОРМЕ “QOLDAU”	937
20	БАЙКЕЛОВ Н. РОЛЬ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ В ФИНАНСОВОМ ПЛАНИРОВАНИИ В СТРОИТЕЛЬНОМ СЕКТОРЕ В КАЗАХСТАНЕ	940

Секция. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ В НОВОМ КАЗАХСТАНЕ:
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

БАСҚАРУ ІС-ӘРЕКЕТІН ЦИФРЛАНДЫРУ

АВИЛСЕЙТ Б.

магистрант 1-ші курс, ГМУ-22-1к НП тобы

ЖЕТПИСБАЕВА М.К.

Ғылыми жетекшісі - э.ғ.к., профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті Қарағанды қ.

Аннотация. Мақалада цифрландырудың мемлекеттік органдар жекелеген функцияларды іске асыру бөлігінде басқару қызметін цифрландыруды реттеудің өзгеруіне әсері қарастырылған. Мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының ақпараттық технологияларды қолдана отырып, ақпаратты цифрлық нысанда өңдеу мүмкіндіктерінің артуына байланысты басқарушылық шешімдер қабылдау тенденциялары тұжырымдалған.

Кілтті сөздер. Цифрлық трансформация, инновация, индустрия, цифрлық технология, мобильді интернет, SMM, онлайн қызмет.

Әлемнің кез келген елінде және өңірде мемлекеттік басқарудың негізгі міндеттері аумақты әлеуметтік-экономикалық дамыту, инфрақұрылымдық жағдайларды жақсарту, экономикалық өсудің тұрақтылығын және азаматтардың әл-ауқатын арттыру болып табылады. Осы міндеттердің барлығын өңірді дамыту бойынша тактикалық және стратегиялық мақсаттарды әзірлеусіз орындау мүмкін емес. Көптеген дамыған елдерде жобалық тәсіл өзін мемлекеттік, аймақтық және муниципалдық деңгейлерде тиімді басқару құралы ретінде көрсетті.

Сонымен қатар шығындарды азайтуға, жобаларды орындау жылдамдығын арттыруға және ең бастысы, халықтың қойылған мақсаттарға, міндеттерге дұрыс қатынасын қалыптастыруға және қажет болған жағдайда оларды іске асыру тетіктеріне тартуға мүмкіндік беретін билік органдарының жобалық қызметін ақпараттық қолдаудың жеткіліксіз деңгейі проблемасын атап өткен жөн.

Ғылыми әдебиеттерді талдау әдісін және жобалық басқаруға арналған ресми құжаттарды пайдалану ауылдық аумақтарды дамытудың нақты жобаларын іске асырудың тиімділігін арттыру үшін SMM (social media marketing) құралдарын пайдалану нәтижелерін және тұрғындарды шешім қабылдау процестеріне тарту тәсілдерін ұсынуға мүмкіндік береді. Практикалық мысалдар пайдаланылған технологиялардың артықшылықтары мен кемшіліктерін бағалауға, оларды жетілдіру бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді [1;2].

Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауында мемлекеттік жобалық қызметтің мақсаттары сөзбе-сөз айтылды: «Қазақстан Республикасының серпінді ғылыми-технологиялық және әлеуметтік-экономикалық дамуын жүзеге асыру, ел халқының санын көбейту, азаматтардың өмір сүру деңгейін арттыру, олардың өмір сүруіне қолайлы жағдай жасау, сондай-ақ өзін-өзі жүзеге асыру және әр адамның талантын ашу үшін жағдайлар мен мүмкіндіктер» 12 басым ұлттық жоба анықталды [3].

Қазақстанда ұлттық жобаларды іске асырудың айрықша ерекшелігі-ұлттық жобалардың негізгі іс-шараларын қаржыландыру бірнеше қайнар көздерден, атап айтқанда әр түрлі деңгейдегі бюджеттер арқылы жүзеге асырылады: мемлекеттік, аймақтық және жергілікті, алдын-ала бекітілген бірлескен қаржыландыру пайызында [4; 5]. Бұл мүмкіндік оларды жүзеге асырудағы кейбір қиындықтар тудыруы мүмкін, себебі дамыған аймақтар мен

муниципалитеттер іс-шараларды қосымша қаржыландыруға және ұлттық аймақтық жобалардың көпшілігіне қатысуға мүмкіндік бере алады, ал кішігірім субсидияланған және тапшы муниципалитеттер мен ауылдық елді мекендер ауқымды жобаларды бірлесіп қаржыландыру бойынша қаржылық міндеттемелерді орындай алмайды.

Талдау көрсеткендей, бюджеті аз шағын елді мекендер негізінен қоғамдық аумақтарды салу және абаттандыру бөлігінде "тұрғын үй және қалалық орта «Ұлттық жобасының» жайлы қалалық ортаны қалыптастыру" өңірлік жобасына қатыса алады, бірақ азаматтарды авариялық тұрғын үйден көшіру, Мәдениет үйлерін жөндеу және салу жөніндегі бағдарламаға тек қалалық елді мекендер және ірі муниципалитеттер қатысады [6].

Қазақстандық Ұлттық жобалардың тағы бір ерекшелігі жобалық басқарудың көпжылдық халықаралық тәжірибесінен туындайды және бұл жоспарлау кезеңінде ғана емес, сонымен қатар жобаның мақсатты көрсеткіштерінің орындалуын жүзеге асыру және бақылау кезеңдерінде де халықпен барынша өзара әрекеттесу қажеттілігінде. ҚР бұл негізгі құрал белсенді енгізу және дамыту кезеңінен өтеді. Осы мақсаттар үшін бүкіл әлемде social media marketing (SMM), яғни әлеуметтік медиа маркетингі және электрондық платформалар арқылы белсенді қолданылады. Бүкіл әлемде SMM маркетинг және коммуникация стратегиясының бөлігі болып табылады [7]. Бұл әлеуметтік медианы компанияларды, брендті ілгерілету және бизнес мәселелерін шешу арналары ретінде пайдалану жөніндегі іс-шаралар кешені, ал қазір бұл құрал халықтың кері байланысы бөлігінде мемлекеттік және аймақтық міндеттерді шешуге бейімделген.

Егер біз ұлттық жобаларды іске асыруға коммерциялық SMM-ілгерілетудің мақсаттарын түсіндіретін болсақ, онда олардың ерекшеліктері болады:

- жобаның танымалдылығының артуы, халықтың оның мақсаттары мен міндеттерін түсінуі, бизнес-қауымдастықтар мен халықтың оны іске асыруға назары. Ол үшін мемлекеттік және аймақтық деңгейде әлеуметтік желілерде мамандандырылған аккаунттар құрылады, азаматтардың назарын арттыру, жазылушылар санының өсуі және олардың қамтылуы бойынша жұмыстар жүргізіледі;

- брендтің айналасында қоғамдастық құру және белсенділікті арттыру, аудиторияның реакциясы мен мазмұнымен өзара әрекеттесуін талдау. «Стратегиялық бастамалар агенттігі» мемлекеттік деңгейде ұлттық жобалардың бренд-бук әзірленді және бекітілді, жобаның логотипі құрылыс кезінде және жобаны дайын объектіде іске асырғаннан кейін объектінің паспортына орналастырылуы міндетті [8]. Аудиториямен өзара іс-қимыл акциялардың, дауыс берулердің, жоспарлы жобаларды түзету және Ұлттық жобалар шеңберінде жасалған игіліктерді пайдаланып жүргендерден кері байланыс мүмкіндігін жасау бойынша ұсыныстардың барлық түрлерін жүргізу арқылы жүзеге асырылады;

- жетекшілерді жинау және жобаларға қатысушылар санын көбейту. Ұлттық жобалардың іс-шараларын бірлесіп қаржыландыру үшін іріктеуге қатысудың неғұрлым адал және икемді шарттары заң жүзінде белгіленеді. Барлық шарттар міндетті түрде әлеуметтік желілерде орналастырылған және қолжетімді. Осы көрсеткішті талдау кезінде белгілі бір ақпараттық сайттың ауысулары мен көріністерінің саны ескеріледі;

- мақсатты аудиторияны талдау. Атқарушы билік органдары негізінен әлеуметтік желілер мен «Мемлекеттік қызметтер» порталы арқылы халыққа сауалнама жүргізеді. Интернет желісіндегі әрбір ұлттық және өңірлік жобаның белгілі бір іс-шараларын еске түсіруге талдау, мазмұнға реакцияларды талдау жүргізіледі.

Біздің ойымызша, өңірлік жобаның іс-шараларын іске асыруға халықтың барынша тартылуы SMM-нің ауылдық аймақтарда дамуы «жайлы қалалық ортаны қалыптастыру» болып табылады.

Цифрландыру - адамның әрекеті арқылы жасалатын жұмысты сандық форматқа ауыстыра отырып, уақытты үнемдеу, яғни қағаз толтыру, қажетті анықтама мен сервистік төлемдерді кез келген жерде интернеттің игілігін пайдалана отырып өз қажетіңізге жарату. Мұнан бөлек, цифрландыру толықтай еңсе, ауылдық аймақтарда ауыл шаруашылығы,

құрылыс, тұрғын үй шаруашылығы, мұнай саласындағы бірқатар маңызды мәселелер уақытынан бұрын шешімін табады. Демек, цифрландыру халықтың өмір сапасын жақсартуы тиіс.

Елімізде 2018 жылдан бері «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылуда. Бағдарламаның басым бағыттарының бірі - цифрландыру есебінен мемлекеттік басқарудың тиімділігі мен ашықтығын арттыру. Ел Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев биылғы қазан айында өткен «Digital Bridge-2021» форумының ашылуында: «Мемлекеттік басқаруда IT біліктілікті көтеру жүйесі ерекше назар аударуды қажет етеді. Мемлекеттік қызметкерлер технологиялық трендтерді ұғына отырып, оқиғалар мен деректерді жүйелі талдай білуі тиіс. Олар IT бизнеспен бір тілде сөйлеуі керек» деген болатын. Мемлекеттік басқару жүйесінде цифрлық технологияны қолдану - бүкіл бағдарламаның табысты болуының басты кілті. Бұл істе түбегейлі өзгерістер қажет. Барлық құжат айналымын толықтай электронды форматқа көшіру керек. Осы кезде әлемнің көптеген мемлекеттері құруға қызығушылық танытатын "цифрлық экономика" ұғымы қарастырылуда. Цифрлық экономиканың сипаттамасы нақтыланады, оның негізі Интернет арқылы басқару, ауылдық аймақтардағы адамдар қажетті қызметтерін онлайн түрде жасау болып табылады.

Қазақстанның цифрлық экономиканы дамытуға көзқарастары анықталды, оны құру жолдары талданды. Жыл сайынғы халықаралық рейтингтердің көрсеткіштеріне сәйкес Қазақстанның цифрландырудың қазіргі жай-күйінің көрсеткіштерін зерттеуге көп көңіл бөлінді. Ел экономикасын цифрландыруға кедергі келтіретін проблемалар бөлінді. Жан-жақты цифрлық трансформация идеясы жаһандық әлемдік тренд болып табылады, ал цифрлық технологиялар көптеген елдердің экономикасын дамытуда маңызды рөл атқарады. Цифрландыруды қалай дұрыс дамыту керек, әлемдік тәжірибе қандай және Қазақстанда қандай серпіліс мүмкіндіктері бар деген сұрақтар туындайды.

Қазіргі уақытта көптеген елдерде цифрландыру дамудың стратегиялық басымдығы болып табылады. Жетекші әлемдік сарапшылардың болжамына сәйкес, 2020 жыл әлемдік экономиканың төрттен бір бөлігі цифрлық экономикаға айналды және мемлекетке, бизнеске және қоғамға тиімді өзара іс-қимыл жасауға мүмкіндік беретін экономиканы цифрландыру технологияларын енгізу барған сайын ауқымды және серпінді үдеріске айналуда. Әлемнің 15-тен астам елі цифрландырудың Ұлттық бағдарламаларын жүзеге асырады: Дания, Норвегия, Ұлыбритания, Канада, Германия, Сауд Арабиясы, Үндістан, Ресей, Қытай, Оңтүстік Корея, Малайзия, Сингапур, Австралия, Жаңа Зеландия және Қазақстан.

Қытай өзінің «Интернет плюс» бағдарламасында цифрлық салаларды дәстүрлі салалармен біріктіреді. Сингапур «ақылды экономиканы» қалыптастыруда жұмыс жасауда.

Басқаруды цифрландыру деректерді өңдеудің барлық процестері мен технологияларын автоматтандыру есебінен қамтамасыз етіледі. Интернет қызметтері, деректер, робототехника, 3D модельдеу және басқалары ақпараттық қоғам құру үшін барлық деректер ағындарын цифрландыруға және біріктіруге ықпал етеді.

Цифрлық басқару кәсіпкерлік қызмет пен өзін-өзі жұмыспен қамтудың жаңа мүмкіндіктері тез кеңейуде. Көптеген жағдайларда ақпараттық технологияларды дамытуға инвестициялар экономикалық өсу, жаңа жұмыс орындарын құру, халық пен бизнес үшін қызметтердің жаңа түрлерінің пайда болуы, электрондық үкімет жобалары шеңберінде мемлекеттік басқару шығындарын қысқарту түрінде дивидендтер алуға мүмкіндік берді.

Дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, кез-келген бағыттағы (өндірістік, басқарушылық, қаржылық, Әлеуметтік және т.б.) түбегейлі жаңа технологиялардың пайда болуы, оларды енгізу саласына қарамастан, оң әсер етеді және тұтастай алғанда экономикалық даму тағдырына жағымды әсер етеді. Олардың ішінде мыналарды бөліп көрсетуге болады:

- еңбек өнімділігін арттыру;
- капиталдандыруды арттыру;
- өмір сапасын жақсарту;

- жаңа нарықтарды қалыптастыру;
- ресурстарды (активтерді, капиталды, құзыреттерді) кәдеге жарату тиімділігін арттыру;
- бәсекеге қабілеттілікті арттыру;
- қауіпсіздікті арттыру.

Нәтижесінде экономиканың сапалы өсуі үшін нарықтар мен салалардың ағымдағы жай-күйін барынша дәл бағалауға, сондай-ақ олардың дамуын тиімді болжауға және ұлттық және әлемдік нарықтар конъюнктурасындағы өзгерістерге жылдам ден қоюды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін технологиялардың болуы қажет деп айтуға болады. Цифрландыру қазіргі уақытта бар барлық негізгі нарықтарға әсер етеді, сонымен қатар жаңа нарықтардың пайда болуына ықпал етеді, олардың көпшілігі желілік сипатқа ие болады. Сонымен қатар, цифрлық экономиканың жұмыс істеуінің маңызды екі аспектісін атап өтуге болады.

Біріншіден, бұл тұтастай алғанда мемлекеттің, сондай-ақ бизнестің және жеке адамның ақпараттық және экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, жеке деректерді қорғау және сандық кеңістіктегі азаматтардың жеке өміріне қол сұғылмаушылық.

Екіншіден, отандық цифрлық экономика әлеуметтік бағдарлану критерийлеріне жауап беруге, халықтың барлық әлеуметтік топтарының өмірін жақсарту үшін жаңа мүмкіндіктер жасауға жан-жақты жәрдемдесуге ұмтылу. Мүмкін, Қазақстанда және басқа елдерде цифрландыруды қолдануға тырысатын негізгі сала - бүгінде біртіндеп "цифрлы" болып келе жатқан экономика. Яғни, барлық деректер сандық тәсілдермен өңделеді.

Көріп отырғанымыздай, әр түрлі елдер цифрлық трансформация саласында әр түрлі басымдықтарға ие. Біздің жағдайда, "Цифрлық Қазақстан" бағдарламасында біз тұрақты экономикалық өсуге қол жеткізу үшін цифрлық экожүйенің прогрессивті дамуын күтеміз.

Мемлекет басшысы Қазақстан халқына Жолдауында цифрлық индустрияны дамыту барлық басқа салаларға серпін беретінін атап өтті. Осыған байланысты Мемлекет басшысы цифрлық технологияларды қолдана отырып құрылатын жаңа индустрияларды дамыту міндетін қойды.

Мемлекеттік бағдарламаны іске асыру бес негізгі бағытта жүргізіледі:

1. Экономика салаларын цифрландыру-цифрлық технологияларды пайдалану және енгізу есебінен Қазақстан экономикасының дәстүрлі салаларын қайта құру;
2. Цифрлық мемлекетке көшу-қажеттіліктерді болжай отырып, қызмет көрсету тәсілдерін және мемлекеттің азаматтармен және бизнспен өзара іс-қимылын қайта құру;
3. Цифрлық Жібек жолын іске асыру-ел ішінде де, транзиттік әлеуетті іске асыру үшін де деректерді берудің, сақтаудың және өңдеудің жоғары жылдамдықты және қорғалған инфрақұрылымын дамыту;
4. Адами капиталды дамыту-шығармашылық қоғам деп аталатын құрылысты қамтитын өзгерістер;
5. Инновациялық экожүйені құру-бизнес, ғылыми сала және мемлекет арасындағы тұрақты байланыстары бар технологиялық кәсіпкерлікті және инновацияларды дамыту үшін жағдайлар жасау [9].

Цифрландыру еңбек нарығында жұмыс істейтін кәсіптердің құрамына өндіріс талаптарының қолданыстағы жүйесінен едәуір озып кетті. Цифрлық экономика халықтың жемісін пайдалануға мүмкіндік беретін цифрлық дағдылардың болуын талап етеді.

Қазіргі уақытта халықтың компьютерлік (цифрлық) сауаттылық деңгейі 76,2% құрайды - бұл жақсы көрсеткіш. Бірақ алға қойылған міндеттерге қол жеткізу үшін оны тек сандық және сапалық тұрғыдан жақсарту қажет емес. Ол үшін, цифрлық экономика үшін мамандар даярлауда, ең алдымен, фактілер мен формулаларды жаттаудан гөрі, ақпаратты талдау дағдыларына және ойлау креативтілігін дамытуға баса назар аудару қажет екенің білеміз [10].

Бұл өзгерістер соңғы жылдары түрлі салаларда қолданылатын көптеген технологиялық инновациялардың енгізілуімен туындады. Мемлекеттік басқару, мемлекеттік қызметтерді электрондық түрде бірыңғай порталы арқылы органға немесе ХҚКО-ға жеке бармай-ақ

ұсынуға өтініштердің үлесі 25% құрады.

Цифрландыру - кәсіпорындардың, жалпы еліміз экономикасының бәсекеге қабілеттілігін, тұрғындар өмірінің сапалық деңгейін жақсартудың басты шарты ененің көруге болады. Жаңа цифрландыруды қолдана отырып, цифрландыру принциптеріне негізделген компаниялар бизнес-модельдер, өнімдер мен қызметтер көбінесе өмірдің барлық салаларын өзгертеді.

Еліміздің одан әрі өркендеуі цифрландыру қарқынын жеделдетумен, экономиканың барлық секторларына цифрлық тетіктерді белсенді енгізумен тығыз байланысты. Билік пен халықтың ынтымақтастығының тағы бір маңызды жобалық өнімі - бұл бастамашыл бюджеттеу, атап айтқанда азаматтардың тікелей қатысуымен жергілікті маңызы бар мәселелерді шешу бойынша азаматтық бастамаларды іске асыру.

Осы бағыттағы SMM рөлін атап өткен жөн. Атап айтқанда, бастамашыл бюджеттеу жобаларын іріктеудің белгіленген тәртібінің 2.3-тармағында облыс және аудан азаматтарымен жобаны міндетті талқылау көзделген, ал тәртіптің 2.4-тармағында азаматтардың пікірін сұрау арқылы анықтауға болатындығы анықталды. Содан кейін органдарға электронды дауыс беруге арналған заманауи мессенджерлер мен платформалар тағы да көмекке келеді. Ақпараттың жылдам алмасуының арқасында жоба бастамашысы мен азаматтардың ақпараты мен тілектерін жедел талдап қана қоймай, бастамашыл жобаның негізгі бөліктеріне уақтылы түзетулер енгізуге мүмкіндік алады [11].

Қорытындылай келе цифрландыру құралдарын аумақтарды дамытуды жобалық басқарудың тиімділігін арттыратын фактор ретінде пайдалануды талдау нәтижелері қазіргі заманғы стратегиялық мемлекеттік басқаруда жемісті түрде қолданылып келеді, бірақ ол аймақтық биліктің, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өзара іс-қимылының ұйымдастырушылық сызбасын қажет етеді. Жергілікті дамудағы басқаруды цифрландыру стратегиясындағы азаматтық қоғамның бизнес-құрылымдары мен оның құрамында стратегиялық жоспарлаудың негізгі субъектілері бөлініп, олардың қызметінің функционалы мен принциптері, өзара іс-қимыл нысандары айқындалып, цифрлық стратегияның базалық іс-шараларының орындалуын бақылау нүктелері белгіленуге тиіс. Оларды жүзеге асырудың мысалдарында билік органдарының тиімділігін арттыру үшін қандай да бір жағдайда цифрлық технологиялардың қаншалықты қажет екенін анықтауға болады. Алайда Қазақстанда цифрлық технологияларды ендіру қарқыны әзірге әлемдік орта деңгейге жете қоймағанын мойындауға тиіспіз.

Қазіргі кезде дүниежүзіндегі технологиялық түрленудің жылдамдығы үдей түсуде, сондықтан технологиялық процестің жаңалықтарын қабылдап, тез әрекет ету Қазақстан үшін маңызды болып саналады. Осылайша адамдардың және мемлекеттік қызметкерлердің бойында «цифрлық менталитетті», цифрланған тың жағдайларда тиімді жұмыс істей білу қабілетін қалыптастыру аса маңызды болып табылады.

Мемлекет адамдарды цифрлық сауаттылықты дамытуға, мемлекеттік қызметтерді одан әрі цифрландыра отырып, халықты цифрлық экономикаға жаппай тартуы керек.

Жалпы кез-келген мемлекет басқару жүйесін тиісті деңгейде мемлекетке жүктелген міндеттерді заман талабына сай атқарылуына көңіл бөледі. Осыған орай, қазіргі дамып келе жатқан Цифрлық технологияларға көшкен кезде, білім беру инфрақұрылымын жаңа қажеттіліктерге бейімдей алған мемлекеттер ғана өздерінің экономикалық ұстанымдарын барынша бекемдей алады. Зерттеулерге сай, цифрландыру жүйесі толықтай іске асырылса, алдағы 10-20 жылда қазіргі бар мамандықтардың жартысына жуығы қажетсіз болуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. ЕАЭО-ның цифрлық күн тәртібі 2025: перспективалар мен ұсынымдар. Дүниежүзілік банк пен Еуразиялық экономикалық комиссияның бірлескен зерттеуіне шолу [Электрондық ресурс]. <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/dmi/SiteAssets/Обзор%20ВБ.pdf>. - кіру күні: 11.03.2021.

2. Цифрлық экономика және оның болашағы туралы не білуіңіз керек. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3063024>
3. Паншин Б. Сандық экономика: даму ерекшеліктері мен тенденциялары // Ғылым және инновация. 2019. Т.3. № 157. Б. 17-20.
4. <https://up-pro.ru/library/strategi/tendencii/cyfrovizaciya-trend>
5. <https://www.bigdataschool.ru/wiki/%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F>
6. Архипова М. Ю. Қазақстандағы ақпараттық-коммуникациялық және цифрлық технологияларды дамытудың аймақтық аспектілері / М. Ю. Архипова, в. п. Сиротин // Аймақ экономикасы. - 2019 - № 3. - С. 670-683.
7. Плотников В. А. мемлекеттік басқару процестерін цифрландыру перспективалары. / В. А. Плотников, а. в. Маслюк // Басқарушылық кеңес беру. - 2022 - №3. - С. 87-94.
8. ҚР дамытудың 2024 жылға дейінгі кезеңдегі ұлттық мақсаттары мен стратегиялық міндеттері туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 07.05.2018 № 204 Жарлығы. - URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/43027> (өтініш берілген күні 19.06.2022).
9. Қазақстандағы цифрлық сауаттылық - 2021 - № 9 - С. 265-268.
10. Бубилева М. Н. мемлекеттік билік пен муниципалды басқарудың атқарушы органдарында SMM ілгерілеуінің ерекшеліктері, Қазақстандағы Мемлекеттік және муниципалды басқару: тәжірибе, проблемалар, даму перспективалары: X Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. - Воронеж: РАНХиГС, 2020. -Б. 57-68.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ЖӘНЕ ТДМ ІСКЕ АСЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМНІҢ ИНТЕГРАЦИЯСЫ

АСҚАРОВ Д.

ГМУ-20-1к тобының студенті

Ғылыми жетекші

АРКЕНОВА Ж.Р.

=Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ.,

Аңдатпа: Мақалада жалпы қабылданған әлеуметтік-философиялық тәсіл аясында ғылымның түсінігі мен ерекшелігі талданады. қазіргі жағдайда ғылымның жұмыс істеуінің, интеграциясының және саралануының кейбір ерекшеліктері қарастырылады.

Мақалада білім беру саласындағы тұрақты даму мақсаттарын (ТДМ) іске асырудың ерекшеліктері мен мәселелері келтірілген. Мақала ТДМ "жан-жақты және әділ сапалы білім беруді қамтамасыз ету және барлығына өмір бойы білім алу мүмкіндігін ынталандыру" түсіндіруге бағытталған сұрақтар мен жауаптар сериясына негізделген және 2030 жылға дейінгі кезеңде әлемдік дамуға жәрдемдесудегі осы мақсаттың орнын тереңірек түсіну үшін ақпаратты қамтиды.

Кілтті сөздер: ғылым, интеграция, саралау, жүйе, үлгілер,

Қазіргі таңда «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасы жүзеге асуда. Бағдарламаның мақсаттары ретінде келесілер айқындалған:

1) Қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру, жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқыту;

2) ғылымның елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына қосқан үлесін ұлғайту .

Ғылымның дамуындағы логиканы анықтау танымның прогресс заңдылықтарын, оны қозғаушы күштерді, олардың тарихи жағдайын түсінуде көрінеді. Қазіргі уақытта бұл мәселе өткен ғасырға қарағанда басқа қырынан қарастырылуда. Бұрын ғылымда білімнің үнемі өсуі, жаңа жаңалықтардың жинақталуы, дәлірек теориялардың ұсынылуы орын алады деп сенген. Мұның бәрі құбылыстарды зерттеудің әртүрлі бағыттарында кумулятивті әсер тудырды.

Бүгінгі таңда ғылымның қалыптасу логикасы басқа қырынан көрінеді. Қазіргі уақытта ол идеялар мен фактілерді үздіксіз жинақтау арқылы ғана емес, сонымен қатар іргелі теориялық ауысулар арқылы дамиды деген идея басым. Олардың арқасында белгілі бір уақытта ғалымдар әлемнің әдеттегі бейнесін өзгерте бастайды және өз қызметін түбегейлі басқа дүниетанымдық көзқарастар негізінде қайта құра бастайды. Баяу эволюцияның логикасы апат пен ғылыми революция тенденциясымен ауыстырылды.

Бүгінгі таңда ғылымда кем дегенде 15 мың түрлі пәндер бар. Білім құрылымының күрделенуі бірнеше себептерге байланысты. Ең алдымен, қазіргі ғылым нақты құбылыстарға аналитикалық көзқарасқа негізделген.

Басқаша айтқанда, оқиғаны қарапайым элементтерге бөлу негізгі әдіс ретінде әрекет етеді. Бұл әдістемелік тәсіл зерттеушілерді шындықты егжей-тегжейлі көрсетуге бағыттады. Екіншіден, соңғы үш ғасырда зерттеуге қол жетімді нысандар саны күрт өсті.

Ғылымның интеграциясы туындайтын пәндердің тәуелсіздігі көрінеді:

- Бағыттар шекарасында зерттеуді ұйымдастыруда. Нәтижесінде шекара пәндері пайда болады. Бұл жағдайда күрделі құрылымымен ерекшеленетін ғылымдардың интеграциясы орын алады.

- Пәнаралық әдістерді дамытуда. Оларды білімнің әртүрлі салаларында қолдануға болады, онда ғылымдар да интеграцияланады. Мысалдар: спектрлік талдау, компьютерлік эксперимент, хроматография. Пәндердің кеңірек бірігуі және өзара енуі математикалық әдісті қамтамасыз етеді.

- Біріктіруші принциптер мен теорияларды іздеуде. Оларға табиғи құбылыстардың шексіз алуан түрлілігін азайтуға болады. Мысалы, мұндай теориялар биология, химия, физика және т. б. эволюциялық жаһандық синтез болып саналады.

- Жаратылыстанудағы жалпы әдіснамалық міндеттерді орындайтын теорияларды әзірлеу. Нәтиже-бір-бірінен жеткілікті қашықтықта орналасқан ғылымдардың интеграциясы.

- Пәндерді бөлудің тікелей принципін өзгертуде. Проблемалық бағыттардың жаңа түрі пайда болды. Олар негізінен бірнеше пәндерді тартуды талап ететін кешенді мәселелерді шешеді.

ТДМ адамзаттың өркендеуі мен планетаны қорғау арасындағы тепе-теңдікті табуға көмектесуге арналған. Дамыған елдердің көшбасшылары белгіленген мерзімде алға қойылған мақсаттарға қол жеткізуге міндеттенді. Осылайша, СТО(сөйлеу технологиялары орталығы) берген жолақ көтерілді. Тұрақты даму мақсаттарының мәні-барлық адамдардың өмір сүру жағдайларын жақсарту және әлем болашақ ұрпақ үшін кемелді. ТДМ білім беруді дамытудың негізгі факторларының бірі деп таниды, бұл білім беру саласындағы міндеттерді "жан - жақты және әділ сапалы білім беруді қамтамасыз ету және өмір бойы оқытуды ынталандыру"мақсатына жеке мақсатқа шығарумен дәлелденеді.

Білім беру саласындағы ТДМ іске асыру мәселелері:

Жоғарыда аталған міндеттер жалпыға бірдей бастауыш және орта білімнен бастап, мұғалімдердің біліктілігін арттыруға дейін әр түрлі. Сонымен қатар, тұрақты дамудың мақсаттары мен міндеттері өте түсініксіз түрде тұжырымдалған.

Осыған байланысты бірқатар пікірталас мәселелері ашық күйінде қалып отыр: білім берудің ашықтығы, білім берудің қолжетімділігі, білім беру сапасы деген не? Әлемнің барлық елдері бұл сөздердің мағынасын бірдей түсінеді ме? Жоғарыда ұсынылған міндеттерді енгізу және бірыңғай мақсаттарға қол жеткізу үшін барлық елдердің бастапқы шарттары бірдей ме? Барлық индикаторлардың бір-бірінен діни қалауымен, әлеуметтік-экономикалық дамуымен, білім беру жүйесінің дамуымен, азаматтардың менталитетімен, халықтың құрылымымен және т. б. ерекшеленетін мүлдем басқа елдерде бірдей жұмыс істеуі мүмкін бе?

Жоғарыда аталған сұрақтарға жауаптардың болмауына байланысты білім беру саласындағы орнықты даму міндеттерін қабылдағаннан кейін мақсатқа жету индикаторларының жүйесін әзірлеу басталды .

Бүгінгі таңда халықаралық қоғамдастық ЮНЕСКО-ны үйлестіру кезінде білім беру саласындағы мақсаттарға қол жеткізу және міндеттерді шешу деңгейін сипаттайтын индикаторлар пакетін қалыптастыру бойынша белсенді жұмыс жүргізуде. Әзірленіп жатқан индикаторлардың мақсаты барлық елдердің ұлттық білім беру саясатын әзірлеу үшін бағдарлар жасау болып табылады.

ТДМ жалпы үйлестіру шеңберінде Декларация мыналарға жүктелді:

ЮНЕСКО білім беруге байланысты мақсаттарды жүзеге асыруда басшылық және үйлестіруші рөл атқарады. Кейбір дамыған Еуропа елдерінде өткен кезеңде орнықты дамудың ұлттық стратегиялары қабылданды, олар табысты іске асырылуда. Тұрақты даму жөніндегі комиссияның қолдауымен университеттер декларациясы қабылданған Германияның тәжірибесі ерекше назар аударуға тұрарлық. Декларацияда университеттер қоғамның болашаққа бағытталған дамуына, атап айтқанда тұрақты дамуға жауапты екендігі айтылды.

Ғылым мен білім беруді интеграциялаудың инновациялық нысандарын енгізу, шетелдік тәжірибе көрсеткендей, ғылыми зерттеулердің тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Қазақстанда ғылым мен білім беруді интеграциялаудың түпкі мақсаты ұлттық инновациялық жүйені және тұтастай алғанда елдің экономикасын кадрлармен қамтамасыз ету болуға тиіс. Осы мақсатқа жетудің негізгі бағыттары:

- білім беру сапасын арттыру және ғылым мен технологияның жаңа жетістіктері деңгейінде заманауи білімі бар және оқу процесінде алынған ғылыми зерттеулерге қатысудың практикалық тәжірибесі бар ғылыми-техникалық кадрларды даярлау;

- ғылым мен білім беруде дарынды жастарды тарту және бекіту;

- іргелі және қолданбалы зерттеулер жүргізу және ғылыми кадрларды даярлау кезінде ғылыми ұйымдар мен жоғары оқу орындарының бюджет қаражатын, кадрлық, ақпараттық және материалдық-техникалық ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыру;

- экономиканың кәсіпкерлік секторымен және корпоративтік ғылыммен өзара байланыстарды, ғылыми зерттеулер мен әзірлемелердің нәтижелерін коммерцияландыру және технологияларды экономиканың нақты секторына беру процестерін жандандыру.

Ғылым мен білім беруді интеграциялаудың мәні, ең алдымен, жобалық қаржыландыру, басқару, ынталандыру және өзара әрекеттесу негізінде ғылыми және білім беру қызметі арасындағы тұрақты қатынастарды қалыптастыру екені анық. Ғылым білім беруді жаңа біліммен байытады, оқытудың жаңа, прогрессивті әдістерін дамытады, ал білім ғылымды жас кадрлармен қамтамасыз ететін қайнар көзі болып табылады. Ғылыми және білім беру қызметін дамытудың көптеген мәселелерін шешу олардың тиімді өзара әрекеттесуіне байланысты. Біздің ойымызша, Қазақстан Республикасында ғылым мен білім беруді интеграциялаудың қазіргі кезеңінің негізгі міндеттері ғылым мен жоғары технологиялар үшін кадрлар даярлау, жетекші университеттерде ғылыми зерттеулерді ынталандыру, академиялық және ЖОО ғылымының күш-жігерін басым бағыттарға шоғырландыру, қымбат жабдықтарды бірлесіп пайдалану болуы тиіс.

Білім беруді дамытудың тиімді әдістерінің бірі оның ғылыммен және өндіріспен интеграциясы болып табылады. Мұндай интеграция синергетикалық әсер береді және осы үштіктің барлық компоненттерінің дамуын күшейтеді. Өкінішке орай, Қазақстанда ғылым, білім және өндірісті интеграциялау процестері әлі жеткілікті дамымаған. Бүгінгі таңда республикада ғылымды дамыту қажеттіліктері тұрғысынан өте белгісіз мақсаттары бар ғылыми ұйымдарды акционерлендіру, ынтымақтастық пен интеграцияға емес, бәсекелестікке ықпал ететін жоғары оқу орындарын коммерцияландыру процесі белсенді жүріп жатыр.

Қазіргі кезеңде ғылыми-педагогикалық кадрлардың елдің инновациялық дамуына жеткіліксіз бағдарлануы және оларды ғылым мен экономиканың нарықтық шыңдықтарына бейімдеу ерекше айқындыққа ие болады. Қазақстанда жұмыс істеп тұрған білім беру жүйесі негізінен пәндік-тәртіптік білімді игеруге бағытталған оқытудың дәстүрлі моделін іске асырады. Сонымен қатар, жаңа жағдайларда маман бүгін не қажет болатынына емес, ертең

не талап етілетініне назар аударуы керек.

Инновациялық білім беру үдерісінің негізінде педагогиканың екі басты мәселесі жатыр:

- педагогикалық тәжірибені зерттеу мәселесі;
- психология мен педагогика ғылымының жетістіктерін тәжірибеге жеткізу мәселесі.

Білім берудегі инновациялық үдерістің нәтижесі теориялық және тәжірибелік жағынан жаңалықтарды қолдану болып табылады. Білім беру жүйесінде инновация білім беру мақсатына жаңалықтар енгізу, жаңа мазмұнды жаңа тәсілдер мен тәжірибелер және білім беру формаларын қайта жасауды, жаңа педагогикалық жүйені енгізу және таратуды, мектепті басқарудың жаңа технологияларын жасауды, дамытуды және мектеп жаңа білім беру бағытын ұстанғанда, оның мақсаты, мазмұны, әдісі жаңа талаптарға сай болуын жобалайды.

Дамыған елдерде университеттердің инновациялық әзірлемелері негізінен жеке сектордың қаржыландыруы арқылы жүзеге асырылады. Өнеркәсіптік кәсіпорындар инновациялық әзірлемелердің тақырыптарын ғана емес, білім беру қызметінің стратегиясын да қалыптастырады. Мемлекет негізінен қолданбалы жұмыс көлемінен көлемі төмен іргелі зерттеулерді қаржыландырады. АҚШ-та 1990 жылдардан бастап ғылым мен техникаға жалпы ұлттық шығыстардағы мемлекеттік қаржыландырудың үлесі 50%-дан 27%-ға дейін төмендеді.

Білімді, қолданбалы ғылымды және өндірісті интеграциялаудың түпкі мақсаты оның инновациялық дамуы үшін өндіріске ғылыми-техникалық әзірлемелерді енгізу болғандықтан, негізгі құрылым өндіріс болуы керек және болып табылады. Өндіріс ғылыми әзірлемелердің әрі тұтынушысы, әрі тұтынушысы болып табылады. Ғылыми-білім беру кешенін және өндірістің басым рөлінсіз интеграциялаудың әртүрлі нұсқалары, ол үшін интеграция жүзеге асырылуда. Өкінішке орай, аудандардың, облыстардың, муниципалитеттердің, ғылыми және білім беру мекемелерінің инновациялық даму бағдарламаларында ғылым мен білімнің, білім мен ғылымның, университет пен академиялық ғылымның интеграциясына қатысты нақты көрсетілген «бекіту» бар. Білім беруді дамыту, инновацияларды генерациялау және оларды университеттер, академиялық орталықтар, кластерлер және басқа да құрылымдар арқылы жүзеге асыру басты назарда. Инновациялық дамудың негізі ретінде ғылым, білім және өндіріс арасындағы байланыс білім және ғылым мекемелерін ішкі ынталандырумен қамтамасыз етілмейтінін бағдарлама жасаушылар түсінбейді. Және олар инновациялық әзірлемелердің белсенді қатысушылары бола алмайды, өйткені оларда табысқа жету үшін міндетті тәжірибе және қаржылық жауапкершілік жоқ.

Технопарктер мен технологиялық-инновациялық аймақтар ғылыми-техникалық әзірлемелерді инкубациялау және коммерцияландыру үшін ең қолайлы құрылымдар болып табылады. Алайда олардың Ресейдегі қызметі ғылыми өнімді нарықтық өнімге айналдыру тетіктерін түсінетін білікті кадрлардың болмауына байланысты әлі де тиімді емес. Бұл құрылымдарда негізінен ісін жаңа бастаған кәсіпкерлерге инженерлік инфрақұрылымы бар өндіріс орындары ұсынылады. Әзірлеулерді инкубациялауға және оларды коммерцияландыруға көмектесетін әртүрлі профильдегі жоғары білікті мамандар мен менеджерлер жеткіліксіз. Технопарктер анағұрлым мамандандырылған және таңдалған аумақта заманауи зертханалық және технологиялық жабдықтарға ие болуы керек. Бірақ ең бастысы – кең ғылыми эрудициясы бар жоғары білікті мамандар.

Талдау нәтижелерінен экономиканың, білім мен ғылымның нақты секторын дамытудың жоспарлы және нарықтық тетіктерін шебер үйлестіре отырып, мемлекеттік басқарудың әлеуметтік-экономикалық бағыты өзгермей, экономиканың күйрегені анық. Ресей экономикасы сөзсіз. Осы мәселелерді шешу үшін елімізді өндірістің инновациялық деңгейіне шығаруға қабілетті кадрларды іздестіру және дайындау бірінші кезектегі міндет болып табылады.

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫМЕН ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ АРҚЫЛЫ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ИННОВАЦИЯЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ

АҚТОРҒАЙ Н.С ГМУ-22-1к тобы студенті
ЖЕТПИСБАЕВА М.К

Ғылыми жетекші, э.ғ.к., профессор
Қазтұтынуодағы қарағанды университеті
Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада басқарушылық инновацияларды жетілдіру үшін мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылының маңыздылығы қарастырылған. Мақалада осы мәселені шешудің мақсаттары, міндеттері мен әдістері, сондай-ақ оның даму нәтижелері мен перспективалары берілген.

Түйін сөздер: басқарушылық инновациялар, азаматтық қоғам, өзара әрекет, тиімділік

Қазіргі заманғы мемлекеттік басқару қоғамдағы және экономикадағы өзгерістерге тез әрекет ете алатын икемді және бейімшіл болуы тиіс. Ол үшін мемлекеттік басқарудың тиімділігін күшейтуге және азаматтардың қанағаттану деңгейін арттыруға көмектесетін басқарушылық инновацияларды жетілдіру қажет. Азаматтық қоғам институттарымен өзара бірлесе іс-қимыл ету, осы мәселені шешуге көмектесетін негізгі тетіктердің бірі болып табылады. Бұл мақалада біз мемлекет пен азаматтық ұйымдардың өзара әрекеттесін күшейтудің мемлекеттік басқарудағы басқарушылық инновацияларды жетілдіруге қалай ықпал ететінін қарастырамыз.

Мемлекеттік басқару және инновациялар

Мемлекеттік басқару қоғам мен экономиканы басқарудың негізгі тетігі болып табылады. Оның мақсаты – экономиканы дамытуға қолайлы жағдай жасау, халықтың өмір сүру деңгейін көтеру, қауіпсіздікті қамтамасыз ету және азаматтардың құқықтарын қорғау. Бұл мақсаттарға жету үшін мемлекеттік басқару әртүрлі құралдарды, соның ішінде инновацияны қолдануы керек.

Инновацияны маңызды құндылық қосатын жаңа идеялар, өнімдер, қызметтер немесе процестер ретінде анықтауға болады. Мемлекеттік басқару жағдайында инновациялар менеджмент жүйесін жетілдіру, мемлекеттік қызметтердің тиімділігін арттыру, көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру, сондай-ақ мемлекет пен азаматтардың өзара әрекеттесуін жақсарту үшін пайдаланылуы мүмкін.

Азаматтық қоғам институттарының мемлекеттік басқарудағы рөлі

Азаматтық қоғам институттары – бұл азаматтар әлеуметтік, экономикалық және саяси мәселелерді шешу үшін құратын ұйымдар. Олар әр түрлі мүдделер мен азаматтық топтар қызығушылығын қорғайды, соның ішінде бизнес-қауымдастықты, кәсіподақтарды, қоғамдық ұйымдарды, коммерциялық емес ұйымдарды, қорларды және т.б. Азаматтық қоғам институттары мемлекеттік басқаруда маңызды рөл атқарады, өйткені олар мемлекет пен азаматтар арасында делдал бола алады, олардың мүдделерін қорғай алады, шешімдер қабылдау процесіне қатысады және мемлекеттік органдардың қызметін бақылайды.

Қостарапты диалог мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылының маңызды құралдарының бірі. Мемлекет пен азаматтық ұйымдар арасындағы диалог жалпы проблемаларды анықтауға және оларды шешу жолдарын табуға мүмкіндік береді, сондай-ақ мемлекет пен азаматтар арасындағы сенім деңгейін арттырады. Сонымен қатар, азаматтық қоғам институттары мемлекет жүзеге асыратын түрлі бағдарламалар мен жобаларға қатысып, олардың дамуы мен жүзеге асуына үлес қосатыны анық.

Мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының табысты әрекеттесуінің мысалдары

Мемлекет пен азаматтық қоғам институттары арасындағы табысты өзара іс-қимылдың мысалы ретінде әлемнің әртүрлі елдерінде жүзеге асырылған түрлі бағдарламалар мен

жобаларды келтіруге болады. Сондай жобалардың бірі 2010 жылы басталған Ұлыбританиядағы «Ашық деректер» жобасы. Жобаның мақсаты – мемлекеттік басқарудың ашықтығы мен жариялылығын арттыру, сондай-ақ бизнесті дамыту мен инновацияны ынталандыру мақсатында мемлекеттік деректерге еркін қол жеткізуді қамтамасыз ету болды. Жоба аясында әртүрлі мемлекеттік органдардың деректері, сондай-ақ оларды талдау және пайдалану құралдары жарияланған портал құрылды. Жоба азаматтық ұйымдар мен бизнес тарапынан кең қолдауға ие болып, оның сәтті жүзеге асуына ықпал етті.

Қазақстанда да мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының табысты өзара іс-қимылының мысалдары жеткілікті. Мысалы:

«Біріңғай терезе» мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам арасындағы өзара іс-қимыл тетіктерінің бірі болып табылады. Бұл мемлекеттік органдарға бармай-ақ түрлі мемлекеттік қызметтерді алуға мүмкіндік беретін онлайн портал. Бұл жоба 2015 жылы іске қосылып, азаматтар үшін мемлекеттік қызметтердің қолжетімділігі мен ыңғайлылығын арттыру үшін заманауи технологияларды қолдану үлгілерінің біріне айналды.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы портал» мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам арасындағы өзара іс-қимылдың тағы бір мысалы болып табылады. Бұл портал мемлекеттік органдардағы ашықтықты арттыру және сыбайлас жемқорлықпен күресу мақсатында құрылған. Азаматтар сыбайлас жемқорлық оқиғалары мен құқық бұзушылықтар туралы порталда хабарлай алады, содан кейін ол ақпаратты тиісті органдарға жібереді.

«Қоғамдық кеңестер» жергілікті деңгейде мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғамның өзара әрекеттесу механизмі болып табылады. Қоғамдық кеңестер мемлекеттік органдардың жанынан құрылады және оларға мемлекеттік органдардың жұмысына өз ұсыныстары мен ұсынымдарын енгізетін қоғам өкілдері кіреді.

«Мемлекеттік сатып алу» мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғамның өзара әрекеттесуінің тағы бір тетігі болып табылады. Мемлекеттік сатып алулар заңға сәйкес жүзеге асырылады және арнайы порталдарда жарияланады. Азаматтар мен қоғамдық ұйымдар мемлекеттік сатып алудың өтуін қадағалап, заң бұзушылықтар анықталған жағдайда шағым түсіре алады.

Мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының өзара әрекеттесуінің кедергілері мен қиындықтары

Мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылының маңыздылығына қарамастан, оны жүзеге асыруға кедергі келтіруі мүмкін түрлі мәселелер мен қиындықтар бар. Сондай кедергілердің бірі – мемлекеттік органдардың саяси ерік-жігерінің жоқтығы. Кейбір жағдайда мемлекетті басшылар мен билік органдары билікті бөлісуге және азаматтық қоғам ұйымдарымен ашық диалогқа барғысы келмейді, бұл олардың шешім қабылдауға әсер ету мүмкіндіктерін шектейді.

Тағы бір айта кетерлік мәселе – мемлекет тарапынан қаржылық қолдаудың жоқтығы. Қазіргі таңда азаматтық қоғам институттарының басым көпшілігі қайырымдылық көмек немесе өз қаражаты есебінен жұмыс істеуге мәжбүр, бұл олардың жұмысын қиындатады және жобаларды жүзеге асыру мүмкіндігін айтарлықтай шектейді.

Сондай-ақ мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылы саяси қақтығыстардың объектісіне айналуы мүмкін. Кейде мемлекеттік органдар азаматтық ұйымдарды ынтымақтастыққа жарамсыз деп санап, олармен қандай да бір әрекет жасасудан бас тартуы мүмкін.

Сонымен қатар, азаматтық қоғам институттарының мемлекет мүдделерімен сәйкес келмейтін мақсаттары болуы мүмкін. Мысалы, азаматтық ұйымдар адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауды жақтаса, мемлекет олардың қызметі ұлттық қауіпсіздікке немесе қоғамдық тәртіпке нұқсан келтіреді деп санауы мүмкін.

Мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылы демократиялық қоғамды дамытудың және мемлекеттік басқару тиімділігін арттырудың маңызды факторы болып табылады. Ол мемлекеттік органдардың ашықтығы мен

жауапкершілігін арттыруға, сондай-ақ азаматтардың шешім қабылдау процесіне қатысуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Дегенмен, мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылына кедергі келтіруі мүмкін түрлі кедергілер мен сынақтар бар. Жобаларды табысты жүзеге асыру үшін саяси ерік-жігер, қаржылық қолдау, сондай-ақ мемлекет пен азаматтық ұйымдар арасында ашық диалог қажет.

Жалпы алғанда, мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылы азаматтардың өмір сүру сапасын арттырудың және демократиялық институттарды дамытудың негізгі факторы болып табылады. Бұл азаматтардың мемлекеттік органдарға сенімін арттыруға және әлеуметтік, экономикалық және саяси мәселелерді тиімді шешуге жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының тиімді өзара іс-қимылы үшін келесі ұсыныстарды ескеру қажет:

1. Азаматтардың шешім қабылдау процесіне қатысуы үшін жағдай жасау. Мемлекеттік органдар шешімдер қабылдау кезінде ашықтық пен айқындықты қамтамасыз етуі, сондай-ақ азаматтық ұйымдардың пікірлері мен мүдделерін ескеруі тиіс.

2. Азаматтық қоғам институттарын қаржылық қолдау. Мемлекеттік органдар азаматтық ұйымдар жүзеге асыратын жобаларға қаржылық қолдау көрсетіп, олардың қаржылық тұрақтылығы үшін жағдай жасауы керек.

3. Мемлекеттік органдар мен азаматтық ұйымдар арасындағы ынтымақтастық тетіктерін дамыту. Мемлекет пен азаматтық ұйымдардың өзара іс-қимылының екі тараптың мүдделерін ескеретін және ортақ мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін тетіктерін құру қажет.

4. Диалогты қолдау және келіспеушіліктерді жеңу. Мемлекеттік органдар мен азаматтық ұйымдар бір-бірінің пікірін құрметтеп, мүдделері мен мақсаттарында қайшылықтар болса да, сындарлы диалогқа ұмтылуы тиіс.

5. Азаматтық қоғамның дамуына қолдау көрсету. Мемлекеттік органдар азаматтық қоғам институттарының маңыздылығын мойындауы және олардың дамуына, соның ішінде ақпаратқа қолжетімділікті қамтамасыз ету, оқыту және дағдыларды дамыту жолымен қолдау көрсетуі керек.

Мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылы қазіргі заманғы мемлекеттік басқарудың маңызды элементі болып табылады. Ол мемлекеттік органдардың ашықтығы мен жауапкершілігін арттыруға, сондай-ақ азаматтардың шешім қабылдау процесіне қатысуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мұндай өзара іс-қимыл әлеуметтік, экономикалық және саяси мәселелерді тиімдірек шешуге оң әсерін тигізері сөзсіз.

Қазіргі уақытта мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттары арасындағы өзара іс-қимыл тетіктерін әзірлеу, азаматтардың шешім қабылдау процесіне қатысуы үшін жағдай жасау, азаматтық ұйымдар жүзеге асыратын жобаларға қаржылық қолдау көрсету, жалпылама айтқанда азаматтық қоғамды дамытуға қолдау көрсету аса маңызды мәселе болып табылады. Зерттеулер көрсеткендей, азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл арқылы мемлекеттік басқарудағы басқарушылық инновацияларды жетілдіру мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттырып, шешімдерді неғұрлым әділ және ашық түрде қабылдауды қамтамасыз ете алады. Сонымен қатар, мұндай көзқарас азаматтық қоғамның дамуына және азаматтардың ел өміріндегі белсенділігін арттыруға ықпал ете алады.

Осылайша, мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылы қазіргі заманғы мемлекеттік басқарудың қажетті элементі болып табылады. Бұл өзара іс-қимылды дамыту әлеуметтік, экономикалық және саяси мәселелерді тиімді шешуге, мемлекеттік органдардың ашықтығы мен жауапкершілігін арттыруға, сондай-ақ жалпы азаматтық қоғамның дамуына қосар ықпалы айқын де белгілі.

ЖЕРГІЛІКТІ БАСҚАРУДЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ РЕСУРСТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

ЕРЖАНҰЛЫ Р.

ГМУ-31к-20 тобының студенті

ЕРЖАНОВА С.К.

Ғылыми жетекші, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада жергілікті басқарудың қаржылық ресурстарын қалыптастырудың теориялық-әдістемелік мәселелері қарастырылған. Мемлекет өзінің іс-әрекетін қаржыландыра алуы үшін ол қажетті ресурстарға ие болуы тиіс. Мақаланың мақсаты - жүргізіліп жатқан реформаларға сәйкес Қазақстанның есеп беретін мемлекеттік қалыптастыру жүйесінде жергілікті басқару бюджеттерін қалыптастыру қағидаларын талдау. Мақалада бюджеттің қазіргі таңдағы мәні, түрлері, деңгейлері, мәселелер қарастырылған.

Кілтті сөздер: бюджет, несие, актив, түсім, кіріс, ресурс.

Үкімет халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыру және тұрақты өсімді қамтамасыз ету мақсатында түрлі секторлар арасында қаражаттарды бөледі: денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қорғау, агроөнеркәсіптік кешен және т.б. Өз кезегінде, мемлекет деңгейінде экономика адамдар, салық төлеушілер, азаматтардың тауарлы-ақшалай өзара қатынастарының кешенін білдіреді.

Жалпы түрлі экономикалық модельдер мен жүйелер әрекет етеді, бірақ ең маңыздысы ешбір экономика оңтайлы бюджет жүйесі қалыптаспаған болса, адамның әл-ауқатын көтеру үшін тиімді әрекет ете алмайтынын ескеру қажет.

Бюджет саясаты мемлекеттік органдардың, жекелей алсақ, Президент пен оның әкімшілігінің, сонымен қатар экономикалық тұрақтылықты қолдау, өндіріс қарқындарын сақтау, халықтың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету бойынша Үкімет пен сәйкес министрліктердің шараларын сипаттайды. Мемлекеттің бюджет саясаты экономикалық жағдайға байланысты экономикалық құлдырау жағдайында ынталандырушы сипатқа ие болуы мүмкін, ал өсім жағдайына тежеуші сипатқа ие болуы мүмкін.

Бюджеттік саясатты сипаттайтын құжаттар болып түрлі стратегиялық құжаттар, макроэкономикалық және өзге көрсеткіштердің индикативті жоспарлары болып табылады, алайда сәйкес кезеңге қабылданатын бюджеттер айрықша маңызды болып табылады.

Мемлекеттік құрылғы формасы бюджет жүйесінің негізі мен қалыптасуына ықпал етеді. Осылайша, федеративті немесе унитарлы мемлекеттік құрылғыда бюджет жүйесі айрықшаланады. Федеративті мемлекеттерде бюджет жүйесі әдетте үш деңгейді қамтиды, ал Қазақстан сияқты унитарлы мемлекеттерде республикалық және жергілікті бюджеттерді қамтитын екі деңгейлі бюджет жүйесі әрекет етеді.

Қазақстан Республикасында келесі деңгей бюджеттері бекітіледі, атқарылады және дербес бюджеттер болып табылады: республикалық бюджет; облыстық бюджет, республикалық маңызы бар қала, астана бюджеттері; аудан бюджеті (облыстық маңызы бар қала). Енгізілуі барысында бюджет жүйесінің өзге деңгейлерінің әрекет етуін тоқтататын төтенше мемлекеттік бюджеттің қабылдануы жеке мәселе болып табылады.

Бюджет кодексінің ережелеріне сәйкес республикалық бюджет болып сәйкес түсімдер есебінен қалыптасатын орталықтандырылған ақша қоры табылады. Республикалық бюджеттің шығындары мемлекеттік саясаттың жалпыреспубликалық бағыттарын жүзеге асыру, сонымен қатар орталы мемлекеттік органдар, оларға қарасты мемлекеттік мекемелерді қаржылық қамтамасыз етуге арналады (мысалы, ҚР Үкіметі, министрліктер, Парламент, Жоғарғы сот, ҚР Президентіне тікелей бағынышты органдар және т.б.).

Өз кезегінде, облыстық бюджеттер, Алматы және Астана қалаларының бюджеттері, сонымен қатар аудан бюджеттері сәйкес түсімдер есебінен құрылатын орталықтанған ақша қорын білдіреді. Олар белгілі әкімшілік-территориялық бірліктің мемлекеттік саясатын ескере отырып және мемлекеттік басқарудың деңгейіне сәйкес жергілікті мемлекеттік басқару органдарының міндеттері мен қызметтерін қаржылық қамтамасыз етуге бағытталады. Жергілікті бюджеттер сәйкес мәслихаттардың шешімдерімен бекітіледі.

Аналитикалық ақпарат ретінде пайдалану мақсатында құрылатын орталықтанған ақша қоры ретіндегі бюджеттердің жекелеген категориясы болып мемлекеттік және консолидацияланған бюджеттер, облыстар бюджеттері табылады. Аталмыш бюджеттер мемлекеттік қаржылық ағындарды басқару тиімділігін арттыру, бюджет жүйесінің негізгі көрсеткіштері мен пропорцияларын жоспарлау және талдау, бюджеттің атқарылуы туралы есепті құру үшін қажет. Олар бюджет деңгейлері арасындағы өзара өтетін операцияларды ескерусіз бюджет жүйесінің сәйкес деңгейлері бюджеттерінің жиыны болып табылады. Аталмыш бюджеттер қандай да бір заң шығарушы билік органымен (өкілетті) бекітілмегендіктен, заңды құжат болып табылмайды [1].

Мемлекеттік бюджет республикалық және жергілікті бюджеттерді біріктіреді, консолидацияланған бюджет республикалық бюджет, облыстар, республикалық маңызы бар қалалар, астана бюджеттері мен ҚР Ұлтық қорына бағытталатын түсімдерді қамтиды, ал облыс бюджеті облыстық бюджет, аудан бюджеттерінен құралады.

Бюджеттің құрылымы келесі тараулардан құралады:

1. Кірістер:

- салықтық түсімдер;
- салықтық емес түсімдер;
- негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер;
- трансферттік түсімдер;

2. шығыстар;

3. таза бюджеттік несиелеу:

- бюджеттік несиелер;
- бюджеттік несиелерді өтеу;

4. қаржылық активтермен жасалатын операциялар бойынша сальдо:

- қаржылық активтерді сатып алу;
- мемлекеттің қаржылық активтерін сатудан түсетін түсімдер;

5. бюджет тапшылығы (артықшылығы);

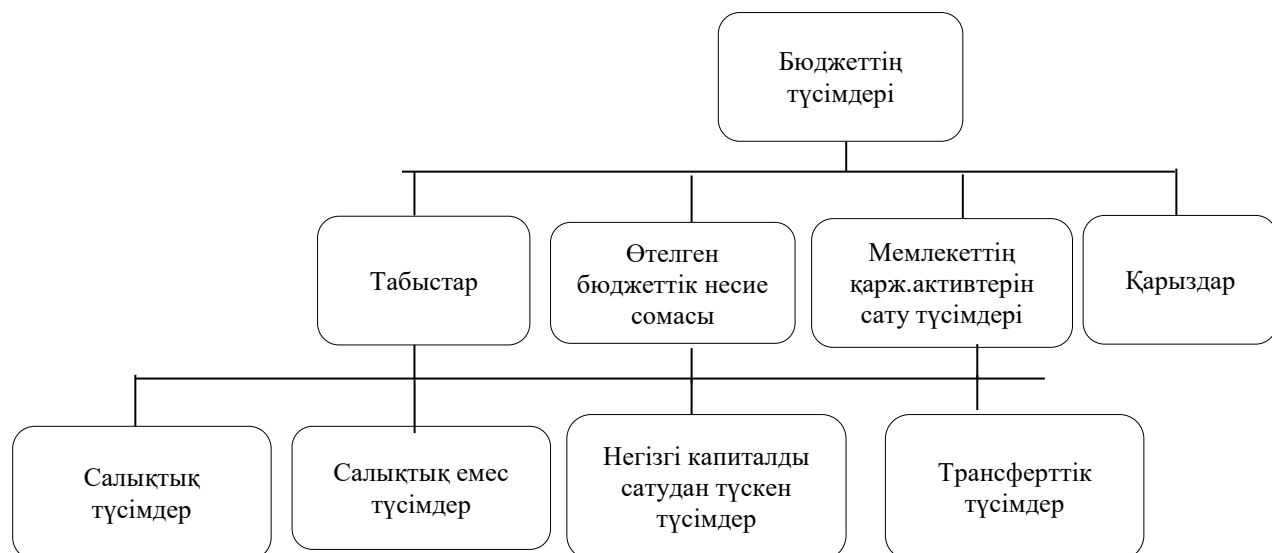
6. бюджет тапшылығын қаржыландыру (артықшылығын пайдалану):

- қарыздардың түсімі;
- қарыздардың өтелуі;
- бюджет қаражаттарының пайдаланылатын қалдықтары [2].

Мемлекет өзін қамтамасыз етіп, өзінің іс-әрекетін қаржыландыра алуы үшін ол қажетті ресурстарға ие болуы тиіс. Бюджетке түрлі қайнар көздерден алынатынның барлығы отандық заңнамада түсімдер деп аталады. Осылайша, түсімдер – бұл неғұрлым кең түсінік болғандықтан, оған кірістер, бюджеттік несиелерді өтеу сомалары, мемлекеттік қаржылық активтерін сатудан түсетін түсімдер, қарыздар кіретіні 1-ші суретте айқын сипатталған.

Бюджеттік несиелеумен, мемлекеттік қаржылық активтерін басқарумен және займдарды басқарумен байланысты операциялар мемлекеттік бюджеттің шығыстары және түсімдері ретінде түсіндірілуі мүмкін. Бюджеттің құрылымына сәйкес біз кірістермен байланысты болмайтын бюджеттің түсімдерін жекелей қарастырамыз. Мемлекеттік бюджеттің кірістері салыстырмалы тұрақты экономикалық өсім жағдайында бюджеттің жалпы түсімдерінің едәуір үлесін иеленеді.

Ал ұзақ мерзімді экономикалық құлдырау жағдайында жалпы бюджеттік түсімдердегі кірістердің үлесі ішкі және сыртқы қарыздармен, сонымен қатар қаржылық активтерді сатудан түсетін түсімдерден айтарлықтай төмен болуы мүмкін.

1 сурет – Бюджет түсімдерінің жіктемесі

Бюджеттің кірістері жекелеген элементтерге жіктеледі: салықтық және салықтық емес түсімдер, негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер және трансферттік түсімдер. Нысаналы трансферттерді есепке алмағандағы кірістер нысаналы мағынаға ие болмайды. Кірістердің нысаналы мағынасының болмауының мәні мемлекеттік органдарға елдің таңдалған даму стратегиясына сәйкес қандай да бір басымды бағыттарды қаржыландыру мүмкіндігінің ұсынылуымен түсіндіріледі. Мысалы, кейбір елдерде кейбір салықтық түсімдер нысаналы мақсатқа ие болады – әлеуметтік салықтар бойынша жиналған сомалар әлеуметтік сақтандыру қорларына бағытталады, ал экологиялық салықтар есебінен қоршаған ортаны қорғау бағдарламалары қаржыландырылады.

Салықтық түсімдер – бұл қайтарымсыз және өтеусіз сипатқа ие болатын, белгілі көлемдегі бюджетке түсетін міндетті ақшалай төлемдер болып табылатын салықтардың барлық түрлері. Салықтық түсімдерге ҚР Салық кодексімен бекітілетін алымдар, баж сияқты өзге де міндетті төлемдер жатқызылады. Салықтық түсімдер кірістердің негізгі бөлігін құрайды. Өзге елдердегідей, түсімдердің аталмыш түрі бюджетсалық саясатының негізгі білдіреді, онсыз мемлекеттің әрекет етуі және мемлекеттік бағарламалардың іске асырылуы мүмкін емес. Салықтар арқылы салық төлеушілер болып табылатын жек е және заңды тұлғалардың қаражаттары шоғырландырылып, қайта бөлінеді. Дамыған елдердің орталық бюджеттеріндегі олардың үлесі 80-90%-ды құрайды.

Теорияда салықтар жалпымемлекеттік және жергілікті болып жіктеледі. Қазақстанда жергілікті салықтар жалпымемлекеттік салықтар сияқты Парламентпен бекітіледі. Басқаша айтқанда, салықтық түсімдердің тізімі Салық кодексімен (орталық деңгейде) анықталады, кейбір «жергілікті» алықтар бойынша ставкалар мәслихаттармен анықталады. Бұл осындай салықтар жергілікті өкілетті органдармен бекітілетін бірқатар елдердің салық жүйесінен басты айырмашылық болып табылады. Қазақстанда салықтардың «жергілікті» сипаты олардың жергілікті бюджеттердің кіріс көзі болып табылуынан тұрса, ал жалпымемлекеттік салықтар республикалық бюджетке келіп түседі.

Салықтық емес түсімдер – бұл бюджетке міндетті де қайтарымсыз төлемдер. Алайда Бюджет кодексінің ережелеріне сәйкес салықтық емес түсімдер түсімдердің өзге түрлеріне жатқызылмауы тиіс – негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер, трансферттерден басқа өтеусіз негізде бюджетке берілетін ақшалар. Салықтық емес түсімдерге мемлекеттік меншікті басқарудан түсетін түрлі табыстар (мемлекеттік мүлікті басқарудан түсетін таза табыс, жалғаға беру, акциялар бойынша алынған дивидендтер және т.б.), мемлекеттік сатып

алу өткізу бойынша табыстар; айыппұлдар, өсімпұлдар, санкциялар, алымдар жатқызылады.

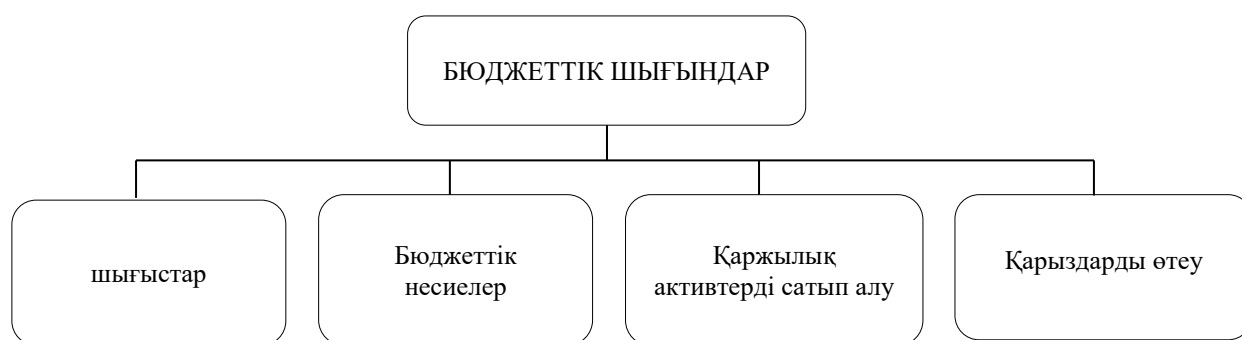
Негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдерге келесілер жатқызылады:

- 1) мемлекеттік мекемеге бекітілген мемлекеттік мүлікті сатудан түскен түсім;
- 2) мемлекеттік материалды резервтен тауарларды сатудан түскен түсім;
- 3) мемлекеттік меншіктегі жер учаскелерін жеке меншікке сатудан түскен түсім;
- 4) мемлекетке тиесілі материалды емес активтерді сатудан түскен түсім.

Трансферттік түсімдер болып бір деңгей бюджетінен екінші деңгейге түсетін, Қазақстан Республикасы Ұлттық қорынан республикалық бюджетке түсетін трансферттер табылады. Бюджет деңгейлері арасындағы трансферттер жалпы сипаттағы трансферттер, мақсатты ағымдағы трансферттер, дамуға мақсатты трансферттер болып жіктеледі.

Іске асырылуы үшін жоғарыдағы бюджеттен дамуға мақсатты трансферттер бөлінетін жергілікті бюджеттік инвестициялық жобаларды жергілікті бюджеттен қоса қаржыландыруға рұқсат етіледі.

Мемлекеттің өзінің функцияларын орындауына сәйкес бюджеттен жұмсалған қаражаттарды бюджет шығындары деп атайды (шығыстар, бюджеттік несиелер, қаржылық активтерді сатып алу, займдарды өтеу). Бюджет шығындарының жіктемесі 2-ші суретте көрсетілген.

2 сурет – Бюджет шығындарының жіктелуі

Бюджеттің шығындары болып игерумен, мемлекеттік органдардың өздеріне жүктелген функциялары мен өкілеттіктерін атқаруымен тікелей байланысты бюджеттік қаражаттардың жұмсалуды болып табылады. Шығындар категорияларын анықтайтын негізгі белгі болып өтеусіз негізде бюджет қаражаттарының бөлінуі болып табылады. Мемлекеттік басқару органдарымен атқарылатын функцияларға байланысты бюджет шығыстары мемлекеттік биліктің белгілі бір органы алдында тұрған мақсаттар мен міндеттерге байланысты белгілі бағыттар бойынша жүзеге асырылады.

Бюджеттік теңестіру механизмін жетілдіру мен оны бюджеттік тапшылықты төмендету тетігіне айналдыру аймақтың әлеуметтік-экономикалық және табиғи-климаттық ерекшеліктері республикалық бюджеттен қосымша қаржы қаражаттарын алу қажеттілігіне қаншалықты ықпал етуін объективті анықтауға мүмкіндік беретін әдістеме негізінде құрылуы мүмкін. Тек осы жағдайда ғана аймақты қажет ететін шамада қаржыландырып, оның өзінің бюджетін толықтыру үшін ішкі қайна көздерді іздеуге ынталандырып, республикалық бюджеттен алынған қаражаттарды ысырап пайдалануға деген көзқарасты жоюға қол жеткізуге болады.

Әдебиеттер тізімі:

1 «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 11 шілдедегі № 90-VI Заңы

2 Бюджетная прозрачность и подотчетность – Фонд Сорос-Казахстан. – Алматы, 2018 г.

НОВЫЕ ИНИЦИАТИВЫ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ В КАЗАХСТАНЕ С УЧЕТОМ МИРОВОГО ОПЫТА

КАБДУЛЛАЕВА А. К.

студентка группы ГМУ-20-2

СПАНОВА Б. К.

Научный руководитель, PhD, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальные вопросы такого явления, как коррупция. Казахстан нацелен на переход от рутинного противодействия коррупции к коренному изменению общественного сознания, неприятию населением любых форм коррупции и nepoтизма, приоритету превентивных мер. Выявлено, что будет продолжено развитие целостной антикоррупционной политики, учитывающей достигнутые результаты, международные стандарты и стратегические цели на предстоящий период.

Ключевые слова: государство, коррупция, государственная служба, взаимодействие граждан с государством, антикоррупционная политика, судебная, правоохранительная система.

Проблема коррупции, пожалуй, одна из самых острых проблем не только в нашей стране, но и во всем мире. И, конечно же, именно в наши дни проблема коррупции как никогда актуальна, поскольку она обусловлена значительным распространением изучаемого явления. Коррупция проникла во все сферы общества, разрушая законность, это чуть ли не главная причина недоверия граждан к власти. Так, в Послании Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана отмечено: «Важно последовательно наращивать усилия по вскрытию глубинных механизмов, поиску истинных организаторов коррупционных и теневых схем расхищения бюджетных средств и общенационального богатства... Принципиально важно осуществлять масштабные политические преобразования в режиме транспарентности, честности и взаимного доверия» [1].

Чрезвычайная актуальность этой проблемы связана с рядом обстоятельств, определяемых масштабами и темпами продвижения Казахстана по пути демократизации. Таким образом, переход к рыночной экономике, переход собственности и первоначальное снижение уровня жизни подавляющего большинства населения страны и другие факторы способствовали коррупции в правительстве и администрации, криминализации экономической и финансовой деятельности, увеличился рост организованной преступности.

Этимологически слово «коррупция» происходит от латинского «*corruptio*», что означает «подкуп», «разложение», что определяет данный термин [2, с.12]. В юридической энциклопедии коррупция определяется как: «преступная деятельность в сфере политики или государственного управления, заключающаяся в использовании должностными лицами доверенных прав и властных возможностей в целях обогащения» [3, с.47].

Действующий Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» [4] даёт этому явлению вполне четкое определение. Коррупция – это противоправное использование лицами, занимающими ответственные государственные должности и выполняющими государственные функции, использование своих служебных полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных преимуществ для себя или третьих лиц.

А также, коррупцию называют болезнью современного социума. Коррупция, наносит огромный вред жизнедеятельности всего общества и часто ставит под угрозу его достойное существование. По исследованиям современных аналитиков, уровень её распространения и укоренения превращает её в системную, перманентную и поэтому трудно преодолимую.

Коррупция является крайне негативным социальным явлением, для которого характерны такие черты, как масштабность преступной деятельности, устойчивость и постоянство в различных отраслях народного хозяйства.

Основные причины коррупции:

1) Во-первых, чем выше уровень экономического благополучия (ВВП на душу населения), тем меньше склонность чиновников прибегать к незаконным методам получения прибыли, тем строже антикоррупционные меры и тем сильнее гражданское общество.

2) Во-вторых, чем больше развита демократия, тем больше у чиновника риск потерять свое место и тем больше возможностей у органов по борьбе с коррупцией.

3) В-третьих, развитость судебной системы также препятствует экспансии коррупционных процессов.

4) В-четвертых, чем больше и сложнее бюрократический аппарат, тем больше возможностей открывается для коррупции.

5) В-пятых, хотя до недавнего времени исследователи пренебрегали историческими факторами, необходимо рассматривать и эту группу причин. Например, в «старых» государствах коррупционные механизмы отлажены многолетней практикой и являются в большей степени социокультурным феноменом. С другой стороны, в «молодых государствах» широкомасштабная приватизация и неразвитость государственных механизмов предоставляют почти безграничные возможности для коррупции — и лучшей иллюстрацией тому будет не только Казахстан, но и практически все страны бывшего социалистического лагеря.

Универсальных методов противодействия коррупции не существует, поэтому каждая страна мира, исходя из своих внутренних реалий, выбирает собственную стратегию и систему антикоррупционных мер. Однако положительный опыт разработки и целенаправленной реализации зарубежных стратегий противодействия коррупции необходимо изучать.

Казахстан присоединился к основным международным конвенциям в сфере противодействия коррупции и отмыванию доходов, Стамбульскому плану действий по борьбе против коррупции (в рамках сети Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) и вступил в Группу государств против коррупции (ГРЕКО) [5].

Налажено конструктивное взаимодействие с международными организациями и зарубежными антикоррупционными органами.

В 2019 году на Пленарном заседании Антикоррупционной сети ОЭСР для стран Восточной Европы и Центральной Азии мониторинговой группой представлена позитивная оценка промежуточного отчета Казахстана об исполнении рекомендаций 4-го раунда Стамбульского плана (из 29 рекомендаций по 20 отмечается прогресс).

Принятые меры заложили прочный фундамент дальнейшего искоренения коррупционных проявлений в обществе, что позволило Казахстану по итогам 2020 года впервые набрать 38 баллов в Индексе восприятия коррупции Transparency International, переместившись на 94-е место среди 180 стран [5]. Данный факт свидетельствует о необходимости усиления борьбы с коррупцией и использования лучших мировых практик по снижению уровня коррупции.

Анализ законодательства зарубежных стран в сфере противодействия коррупции показал, что Казахстану необходимо предусмотреть более тщательный мониторинг антикоррупционных программ и нормативно-правовых актов.

Антикоррупционная политика Казахстана постоянно совершенствуется исходя из запросов общества с учетом национальной практики и передового зарубежного опыта [5].

Последовательный и комплексный подход в данном направлении обеспечен через реализацию Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан [6]. С принятием Закона "О противодействии коррупции" [4] создана система мер противодействия коррупции с разумным балансом превентивных и уголовно-правовых инструментов.

В борьбу с коррупцией активно вовлекается гражданское общество через антикоррупционное просвещение и создание атмосферы "нулевой" терпимости к любым ее проявлениям.

Создан независимый уполномоченный орган по противодействию коррупции - Агентство Республики Казахстан по противодействию коррупции [7], подчиненное и подотчетное Президенту Республики Казахстан.

Будучи главным проводником антикоррупционной политики государства, Агентство в своей деятельности сочетает элементы эффективной превенции, масштабного просвещения, конструктивного партнерства с обществом и уголовно-правовых мер.

Внедрение в рамках проектного управления типового базового направления по противодействию коррупции для каждого государственного органа усилило координирующий потенциал антикоррупционной службы.

Проблемы, требующие решения в среднесрочной перспективе

1. "Бытовая" коррупция, обусловленная взаимодействием граждан и предпринимателей с представителями государственных органов и организаций в повседневной жизни, сохраняется во многих сферах. Перечень чувствительных с точки зрения коррупции органов и учреждений из года в год практически не меняется: государственные поликлиники и больницы, полиция, управления земельных отношений, ЦОНЫ, государственные детские сады и вузы. В структуре коррупционной преступности за последние три года значительную часть занимают факты взяточничества - более 50% [5].

2. *Коррупционные риски в государственном и частном секторах.* Наблюдается слабая заинтересованность государственных органов и квазигосударственного сектора в устранении предпосылок коррупции, выявляемых уполномоченным органом по противодействию коррупции в рамках внешнего анализа. Отсутствует эффективный механизм реагирования по принципу "регион - центр" на выявленные риски внутриотраслевой системы государственного управления. В этом контексте особое значение приобретает противодействие коррупции в негосударственном секторе и необходимость поддержки добросовестного бизнеса [5].

3. *Высокая коррупционная уязвимость процесса распределения бюджетных средств.* Недостаточная прозрачность информации о формировании и расходовании бюджетных средств относится к системным факторам, повышающим риск коррупции в управлении государственными финансами. Ключевой причиной негативной практики является недостаточная взаимосвязь между системой планирования и освоением бюджетных средств. Бюджетные заявки зачастую формируются на основании необоснованно завышенных ценовых предложений компаний, нередко аффилированных с ответственными лицами [5].

4. *Недостаточная прозрачность закупок.* Разрозненность правовой базы, различных платформ и сайтов закупок является следствием отсутствия единого реализационного подхода и общей стратегии развития этой сферы, несмотря на один источник происхождения средств - бюджет государства. В этих условиях широко распространены факты искусственного завышения закупочных цен [5].

5. *Высокий уровень участия государства в экономике.* Существенная доля государственного участия в экономике сдерживает конкуренцию между субъектами экономической деятельности, мешает формированию крепкого частного сектора и тормозит переход страны к новой модели экономического роста. Привилегированный доступ государственных предприятий к ресурсам, рынкам и финансам ставит частные компании в невыгодное положение и подрывает усилия по продвижению экономической диверсификации, прямых иностранных инвестиций и росту производительности, а также создает условия для коррупции [5].

6. *Несовершенство механизмов конструктивного взаимодействия институтов гражданского общества с государством.* Опыт стран с низким уровнем коррупции

свидетельствует, что главным условием ее минимизации является широкая вовлеченность гражданского общества.

7. *Несовершенная система мониторинга эффективности антикоррупционных мер.* Отсутствует единая национальная публичная система оценки уровня коррупции в разрезе всех субъектов, сфер и территорий. Мониторинг антикоррупционных мер не основывается на стабильной и прозрачной методологии социологических замеров. Нет исчерпывающего, обоснованного, понятного и стабильного перечня измеримых целевых показателей для руководителей государственных органов и организаций, субъектов квазигосударственного сектора в части превенции коррупции [5].

Анализ текущей ситуации в сфере противодействия коррупции в целом показывает, что, несмотря на принимаемые меры, сохраняется запрос общества на обеспечение справедливости, равенства всех перед законом и неотвратимости ответственности.

Подходы развития антикоррупционной политики будут реализованы путем исполнения следующих задач [5].

- 1) формирование нетерпимости к коррупции;
- 2) исключение возможностей коррупции;
- 3) совершенствование мер по обеспечению неотвратимости ответственности;
- 4) усиление роли гражданского общества в противодействии коррупции;
- 5) обеспечение эффективного мониторинга реализации антикоррупционных мер;
- 6) дальнейшее совершенствование деятельности уполномоченного органа по противодействию коррупции.

Казахстан нацелен на переход от рутинного противодействия коррупции к коренному изменению общественного сознания, неприятию населением любых форм коррупции и nepотизма, приоритету превентивных мер.

Будет продолжено развитие целостной антикоррупционной политики, учитывающей достигнутые результаты, международные стандарты и стратегические цели на предстоящий период.

Соответствующие меры и целевые показатели предусмотрены в стратегических документах страны - Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства", Общенациональные приоритеты Республики Казахстан до 2025 года, Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 года, Стратегия национальной безопасности Республики Казахстан до 2025 года, Концепция развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года, Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года и другие [5].

В сфере противодействия коррупции стратегической целью является достижение 47 баллов в Индексе восприятия коррупции Transparency International по итогам 2026 года, 55 баллов - к 2030 году.

Учитывая, что данный показатель отражает оценку не только антикоррупционных мер, но и политических, социальных, экономических реформ, в работу по его достижению будут вовлечены все субъекты противодействия коррупции.

Выработанные антикоррупционные меры будут направлены на комплексное устранение предпосылок коррупции, в особенности "бытовой", обеспечение неотвратимости ответственности, широкое вовлечение гражданского общества в противодействие коррупции.

Абсолютное неприятие коррупции будет достигнуто путем повышения антикоррупционной культуры, систематизации воспитательных и образовательных мер, мотивации представителей государственного аппарата и бизнес-сообщества на добропорядочное поведение [5].

Государственные органы, организации, субъекты квазигосударственного сектора станут более заинтересованными и активными в противодействии коррупции, в том числе путем внедрения публичной системы оценки их реального вклада.

Успешный антикоррупционный опыт зарубежных стран показывает, в каких условиях антикоррупционные меры становятся более эффективными. Учёт зарубежного опыта позволяет нашей стране применять меры, которые могут существенно снизить уровень коррупции в различных сферах деятельности государства и общества.

Список литературы:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 01.09.2022г.
2. Мухамеджанов Б. А., Рогов. И. И., Бычкова. С. Ф. Комментарий и постатейные материалы к Закону РК «О борьбе с коррупцией».- Алматы: ТОО «Баспа», 2001. -С. 12.
3. Тихомирова П. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / Под. ред. М. Ю. Тихомирова.- М., 1997. с. 215.
4. Закон Республики Казахстан О противодействии коррупции от 18 ноября 2015 года № 410-V ЗРК.
5. Указ Президента Республики Казахстан Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802.
6. Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986 (далее - Антикоррупционная стратегия).
7. Агентство Республики Казахстан по противодействию коррупции// <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption?lang=ru>

**УЧАСТИЕ ПРАВИТЕЛЬСТВА, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ И ИНСТИТУТОВ
ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И
ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В КОНТЕКСТЕ
СОВРЕМЕННЫХ МОДЕЛЕЙ ИХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ**

ПАНАЕВ ИМРАН,

студент группы ГМУ-20-2,

СТАВБУНИК ЕЛЕНА АНАТОЛЬЕВНА,

Научный руководитель, PhD, доцент кафедры
экономической теории и ГМУ,
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: в статье рассматриваются теоретические аспекты взаимодействия государства, предпринимательства и гражданского общества в ходе их участия в социальных, экономических, политических процессах, происходящих на современном этапе становления социального государства в Казахстане.

Ключевые слова: государство, правительство, бизнес. Предпринимательство, гражданское общество.

В процессе исторического общественного развития были созданы два взаимосвязанных феномена – рыночная система и государство. Выступая как объекты, порожденные разными причинами, изначально оказывая воздействие на различные сферы жизни, с течением времени их пути все чаще пересекались, все ближе становились задачи и цели, а результаты стали все более зависимы от совместных действий и усилий.

Можно уверенно говорить, что в происходящих социально-экономических и политических процессах в роли важнейших участников оказались и государство, и

представители бизнеса, и институты гражданского общества.

Несколько крайних десятиков лет ознаменовались глубокими трансформациями социально-экономических и политических систем, которые охватывают как страны бывшего социалистического лагеря, так и многие развивающиеся быстрыми темпами азиатские и латино-американские страны, - трансформациями, которые означают переход, как правило, от авторитарной или бюрократической системы (либо элементов таковых) к экономике, ориентированной на рыночные отношения.

Возможностями координации деятельности государственных и рыночных сил, способностью к сочетанию и взаимодополнению действий друг друга целиком и полностью определяется и уровень развития современного общества.

В то же время несомненным является тот факт, что эти структуры относительно самостоятельные, которые располагают собственными алгоритмами воздействия на общественное развитие, которые имеют различные сферы влияния, конкретные функции, задачи и цели.

Структурная и взаимосвязанная сопряженность взаимодействия предпринимательства и органов государственной власти в социальных системах различного типа может быть по-разному институционально оформлена. Однако, не смотря на имеющиеся определенные институциональные ограничения, которые не способствуют конкурентоспособности бизнеса в рамках одной структурной сопряженности, могут формировать неожиданные конкурентные преимущества в другой [1].

В рамках существующих на сегодня исследований представляет интерес концепция функционального представительства, которая отражена в двух основных моделях – плюралистической и корпоративской (некорпоративской). Данные модели отражают два основных подхода к продвижению интересов, где главным их отличительным признаком становится роль государства. В действительности же в чистом виде ни одна из этих моделей не действует. Существующие в мире конкретные примеры, чаще всего, представляют собой некие переплетения или синтезы этих моделей. Однако во всех случаях имеется возможность, чтобы проследить преобладание одной модели над другой моделью. Большинство ученых считают наиболее авторитетными определения этих моделей, данные американским политологом Ф. Шмиттером.

Плюралистическая модель, по мнению Ф. Шмиттера (Philippe C. Schmitter), является «системой представительских интересов, в которой конституирующие единицы объединяются в неограниченное число самостоятельных, необязательных, конкурирующих друг с другом, независимых иерархически и самоопределяющихся структур, которые особым образом не лицензируются, не признаются, не субсидируются, не создаются и никак не контролируются... государством, и которые не обладают монополией на представительство данных интересов» [2].

Методологически модель плюрализма исходит из того, что общественная система и ее отдельные составляющие находятся в координационной зависимости, а значит, исключена господствующая роль какой-то одной части целостной системы. Плюралистическая модель взаимодействия бизнеса и власти базируется на англо-американских традициях, сформировавшихся в контексте следующих культурно-исторических особенностей:

- преобладание принципа индивидуализма в социально-экономическом поведении основной части населения.

- рассмотрение конкуренции как неперемного условия и движущей силы общественно-экономического роста. Основой этики деловых отношений и системы регулирования можно считать создание условий для добросовестной конкуренции всех экономических агентов, а сама конкуренция выступает как базовый принцип экономического развития, прибыль считается основным показателем его успешной деятельности, перевешивая все остальные.

- государство в этих моделях рассматривается как некая внешняя сила, роль которой

состоит в выработке (совместно с представителями бизнеса) регулирующих правил, разрешений возникающих конфликтных ситуаций, с которыми деловое сообщество не может справиться самостоятельно, и поддержке национального бизнес-сообщества на мировых рынках;

- крайне не приветствуется вмешательство государства в экономику в качестве экономического агента.

Таким образом, основными элементами плюралистической модели взаимоотношений предпринимательства и государства являются:

- большое количество существующих групп давления, которые конкурируют между собой за влияние на представителей политической элиты;

- наличие лидерства в группах давления, которое адекватно учитывает реакцию своих членов;

- государство, сохраняющее независимость от групп давления, в то время как эти группы продолжают выдвигать ему свои предложения, и некоторым из которых присущ даже институциональный характер.

Корпоративистская или неокорпоративистская модели взаимодействия представителей бизнеса и органов государственной власти была сформирована в контексте следующих культурных, экономических, социальных и исторических особенностей:

- ориентация на партнерство и сотрудничество различных социальных и профессиональных групп (кооперативный капитализм), основой деловой этики является не конкуренция, а сотрудничество.

- преимущественные ориентиры на гарантии уже достигнутого жизненного уровня, предотвращение возможных потрясений и издержек, стремление избежать провалов в бизнесе. Главным является не успех отдельных личностей или компаний, а обеспечение стабильности и успешного развития всей национальной экономики.

В сложившейся деловой этике обеспечение рентабельности компании рассматривается как условие, но не представляет исчерпывающую конечную цель деятельности бизнеса. Социальные обязательства перед обществом и трудовым коллективом считаются чрезвычайно важными и заслуживающими, в случае необходимости, того, чтобы внести коррективы в ведение бизнеса.

В данной модели конкуренция трактуется как важное условие развития, которое, однако, не исключает необходимости и возможности ее ограничивать в отдельных случаях для обеспечения интересов экономической системы в целом.

Согласно традициям корпоративистской модели государство является важным актором и агентом экономики, который обеспечивает выработку и соблюдение общих правил игры, а также трактуется как сила, несущая большие социальные обязательства перед обществом в целом, и имеющая, поэтому, право выдвигать соответствующие требования к бизнесу.

Из изложенного выше следует, что основными элементами корпоративистской модели взаимодействия предпринимательства и государства являются:

- наличие не отдельных личностей, а групп интересов, которые образуют определенную иерархическую систему с главенствующей организацией, представляющей бизнес в целом;

- доминантное положение некоторых ассоциаций и их возможности влиять на принятие управленческих решений;

- обеспечение со стороны государства выработки и соблюдения общих «правил игры», а также позиционирование государства как силы, которая несет большие социальные обязательства перед обществом в целом, и имеет, поэтому, право выдвигать соответствующие требования к предпринимательству [3].

Отличительной особенностью государственного корпоративизма в современной экономической системе можно считать значительное усиление политической роли государства во взаимодействии с бизнесом, поэтому в настоящее время

предпринимательство наряду с государством рассматривается в качестве движущих сил развития национальной экономики, обеспечивающее экономические условия развития, повышающее благосостояние граждан и создающее новые рабочие места, что, в периоды мировых финансовых кризисов, безусловно, является основополагающим условием для их преодоления.

Неокорпоративистская модель предполагает наличие институциональных методов управления, в которой организации и учреждения, представляющие ведущие экономические интересы, обычно к ним относятся профсоюзы и объединения работодателей (институты гражданского общества), приобретают основные привилегии и возможности участвовать в разработке политических решений и законопроектов в обмен на возложение ответственности и обязательств активно содействовать государству в управлении общественными процессами [4].

Некоторые тревоги относительно того, что даже промышленно-развитые страны с существующими в них структурами предпринимательства и органами государственного управления не смогут противостоять изменениям в глобальной экономике, делают необходимым придать новый акцент роли бизнеса и власти в нашей стране, а также по-новому отнестись к социальным и политическим вопросам их взаимоотношений в условиях социально-экономических реалий.

Поэтому сейчас динамику процесса взаимодействия государства и бизнеса стало определять, прежде всего, такое общество, которое требует, чтобы бизнес менялся и перестал быть частью проблем государства. Бизнес должен стать неотъемлемым элементом их решения.

Экономическая система любой страны представляет собой взаимодействие большого количества структур бизнеса, создаваемых в рамках различных организационно-экономических и организационно-правовых форм, производящих товары и услуги. Основной задачей таких субъектов хозяйствования является извлечение и распределение прибыли в интересах его участников.

Экономические агенты, действующие в современной экономике, различаются по многим характеристикам, таким как организационно-правовая основа, сфера деятельности, характер и цель функционирования.

Взаимодействие бизнеса и органов государственной власти в разных системах осуществляется по-разному. Эти различия порождаются такими факторами, как исторически сложившимся характером отношений между обществом и государством, традициями разрешения деловых конфликтов, преобладающими типами экономического поведения населения, уровнем политической культуры, распределением ресурсов между различными институтами.

Определенное соотношение данных характеристик и вытекающих из них способов взаимодействия в обществе составляют содержание понятия «модель взаимодействия» (рисунок 1) [5].

Модели взаимодействия государства и бизнеса	Идеальная (теоретическая) модель: взаимодействие государства и бизнеса осуществляется в условиях совершенного рынка
	Национальная модель: общие черты взаимодействия бизнеса и государства проявляются в определенной рыночной модели
	Нормативная модель: взаимодействие государства и бизнеса складывается на формальных нормах, правилах и опыте, сложившихся в конкретной стране
	Институциональная (реальная) модель: взаимодействие государства и бизнеса складывается на определенной территории и соответствует неформальным и формальным нормам, правилам и опыту их применения с участием институтов гражданского общества

Рисунок 1 – Модели взаимодействия государства и бизнеса (Примечание: составлено автором в соответствии с источником [5]).

При детальном изучении моделей, следует выделить идеальную модель взаимодействия государственных органов власти и бизнеса, создающую образ такого взаимодействия в «идеальной» среде. В ней определяются роли основных агентов взаимодействия: субъекты, которые представляют интересы бизнеса, договариваются о правилах игры и поручают контроль над их соблюдением государству как агенту-гаранту.

Данная модель фиксирует обязательства сторон: государство гарантирует бизнесу создание благоприятной среды и производство необходимых для его существования и развития общественных благ (производственная, социальная и институциональная, правовая инфраструктура); бизнес же берет на себя обязательства по выплате всех налогов и посылному воспроизводству используемых экономических ресурсов.

Противопоставлением идеальной модели является национальная модель взаимодействия государства и бизнеса, которая отражает общие черты данного взаимодействия в определенной национальной модели (либеральной, социально-корпоративной, корпоративно-патерналистской). В ней отражаются предшествующие этапы истории развития страны, реальная практика государственного устройства и возникновения предпринимательства. Сформировавшиеся в ходе исторического развития определенной страны представления о «справедливости» во многом определяют целевые функции экономических агентов, их отношения ко всевозможным вариантам распределения и перераспределения прав собственности на экономические ресурсы между частными лицами, государством и коммунальными структурами. Все это, определенным образом, модифицирует роль государства и бизнеса в их взаимодействии, объем и характер их взаимных обязательств.

Нормативная модель выделяется наряду с идеальной и национальной моделями. Взаимодействия бизнеса и власти, складываются исходя из установленных в данной стране формальных норм, правил и практик их применения. Такой модели противопоставляют реальную институциональную модель, как совокупность сложившихся на определенной территории формальных и неформальных норм, правил и практик их взаимодействия.

Классификации взаимодействия государства и бизнеса были посвящены исследования И. Ивасаки. На основании того, какую роль играет государство в системе взаимодействия, им была предложена одна из наиболее полных классификаций. Он выделил три типа моделей взаимодействия государства и бизнеса (рисунок 2) [6]:

order state

«Государство порядка» (order state), в котором структуры бизнеса жестко централизовано контролируются, и массовая приватизация не проводилась (в связи с этим вообще можно усомниться в существовании особых моделей взаимодействия государства и бизнеса). Примерами таких стран могут выступать Беларусь, Туркменистан и Узбекистан.

punish state

«Государство наказания» (punish state), которое ограничивается поддержанием рыночных институтов и не вмешивается в механизмы корпоративного управления, а также не предпринимает меры по предотвращению банкротства, что характерно для стран Балтии.

rescue state

«Государство-спасатель» (rescue state), в сущности предоставившее субъектам хозяйствования возможность самостоятельного принятия решений, но сохраняющее возможность вмешательства в определенных ситуациях, а также предотвращение банкротства предприятий. Воздействие государства не ограничено четкими нормами и институтами и оставляет большой спектр действий для коррупции и лоббирования интересов.

Рисунок 2 – Модели взаимодействия государства и бизнеса в соответствии с ролью государства. П р и м е ч а н и е: составлено автором в соответствии с источником [6].

Одной из распространенных тенденций в современном государстве выступает расширение участия граждан страны в выработке и принятии важных решений в различных сферах, что признает фундаментальную роль институтов гражданского общества как серьезного агента.

Сегодня возникают ситуации, когда не только государство не в состоянии справиться с рядом социальных проблем, но и бизнес-сектор не готов предложить конструктивную систему мер для ответа на социальные вызовы. В таких условиях развивается и набирает высокую степень влияния, так называемый, некоммерческий сектор. При решении острых социальных проблем он, играя абсолютно самостоятельную роль, выступает партнером бизнеса и государства.

Здесь не умаляется роль правительства, обладающего высшей властью на уровне государства, но данная власть сужается в современном мире, меняя характер его работы. Иногда органам государственной власти бывает трудно противостоять некоторым тенденциям. Например, децентрализация, способствующая передачи части полномочий региональным и местным органам управления, опираясь на принцип субсидиарности, изменяет характер власти правительства.

Сегодня существует множество аргументов, которые подтверждают, что происходящие в стране перемены могут способствовать увеличению неравенства и повышению риска для малообеспеченных слоев населения. Поэтому включение в социальный диалог представителей гражданского общества, обеспечивает справедливость и равные возможности всем участникам социально-экономических и политических процессов. Так называемый неправительственный сектор играет все более важную роль и в управлении. С его участием расширяются полномочия общественных организаций и местных властей, возрастает желание правительства создавать партнерства для решения приоритетных задач. Открываются новые возможности для улучшения услуг, предоставляемых предпринимательскому сектору и гражданскому обществу.

Укрепляется мнение, что именно партнерская модель является наиболее приемлемой в нынешних условиях для Казахстана. Поэтому для продвижения в ее сторону целесообразными представляются следующие действия:

- организация равноправного взаимодействия деловой и властной элиты для решения задач регионального развития (совместная разработка стратегий и программ развития усилиями властей, деловых кругов и неправительственных организаций);

- повышение открытости в деятельности органов власти для получения полной информации бизнесом о процессе подготовки и принятия управленческих решений;

- активизация антимонопольной политики с целью недопущения неоправданной монополизации в тех или иных сферах экономики, которую осуществляют региональные и местные власти;

- повсеместное развитие системы специализированных диалоговых площадок для представителей деловых кругов и властных структур, прежде всего в виде консалтинговых органов типа экономических советов.

- обязательное включение социальной и экологической политики в контекст отношений бизнеса и государства;

- аккуратное отношение к практике включения бизнесменов в состав органов исполнительной власти всех уровней;

- активное участие институтов гражданского общества в социальных диалогах и принятии управленческих решений, как на уровне правительства, так и на уровне коммерческого сектора.

На основании вышеизложенного можно сказать, что любое действие бизнеса, так же, как и любые меры, принимаемые государством в различных сферах национального хозяйства, связаны между собой множеством факторов, причин, отношений. Поэтому нынешние отношения между участниками социального государства придают актуальность таким процессам, как социальное партнерство и социальная ответственность бизнеса. И если под социальным партнерством, в узком смысле, понимать сотрудничество госорганов и общественных организаций, то в ситуации рыночной структуры к развивающемуся социальному партнерству подключается сектор бизнеса. Предприниматели в развитых странах участвуют в разрешении многих социальных проблем общества, однако в казахстанской действительности такая деятельность еще только набирает обороты и не имеет систематического характера.

Список литературы:

1. Феликс Шарков: Социальная основа различных типов государств | VIPERSON
<https://viperson.ru/articles/feliks-sharkov-sotsialnaya-osnova-razlichnyh-tipov-gosudarstv?ysclid=lgasrt3hgx1036002>
2. Schmitter P. Still in the Century of Corporatism?/ Trends towards corporatist intermediation and policy making. Eds. Schmitter P, Lehbruch G. Beverly Hills, CA: Sage, 1979., p.96
3. Большаков С.Н., Большакова Ю., Институционализация отношений между государством и бизнесом: тенденции и приоритеты // «Человек и труд», 2011, № 5
4. Гайнутдинов Р.И. Модели взаимодействия бизнеса и государства в глобализирующемся мире: сравнительный анализ // Проблемы современной экономики, 2006, № 1/2 (17/18).
5. Зудин А.Ю. Государство и бизнес в России: эволюция модели взаимоотношений // «Неприкосновенный запас» 2006, № 6 (50)
6. Iwasaki I. Evolution of Government-Business Relationship and Economic Performance in the Former Soviet States. // Economics of Planning. - 2003. - Vol. 36, pages 223-257, September, p. 223-257

ПЕРСПЕКТИВНОСТЬ ПОЛУЧЕНИЯ АГРАРНЫХ ПРОФЕССИЙ МОЛОДЁЖЬЮ

Правосудова А.А.

студентка группы ГМУ-21-2

Видякин А.В.

Кузбасская государственная сельскохозяйственная академия
(г. Кемерово, Россия Федерация)

Научный руководитель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассмотрена проблема выбора будущей профессии молодыми людьми, исследуется интерес к получению сельских профессий. Отмечается сложность наблюдаемых процессов в аграрной отрасли как в технологическом, так и социальном отношении. Отмечаются перспективы работы в отрасли, появление новых профессий и возможности самореализации молодых людей работая в сельском хозяйстве.

Ключевые слова. *Сельское хозяйство, выбор профессии, сельские профессии, перспективы самореализации.*

В настоящее время во многих странах мира у молодых людей при выборе будущей профессии интерес к сельскохозяйственным специальностям не является высоким. Даже в

странах с развитым уровнем производства работа в отрасли не всегда является популярной, молодёжь предпочитает выбирать обучение профессиям, востребованным в городах. В тоже время развитие современной техники и аграрных технологий требует все более квалифицированной рабочей силы, что порождает проблему нехватки специалистов данного профиля. У ряда молодых людей сохраняется интерес к сельской жизни, однако в данной делается акцент на проблеме выбора молодыми людьми будущей профессии и росте престижа труда в аграрной отрасли.

Говоря о молодых людях, которые определяются с выбором профессии нужно понимать, что они в силу возраста еще мало знают о преимуществах и перспективах работы в аграрной сфере, при этом окружающая их информационная среда зачастую необъективна и наполнена устойчивыми стереотипами, что сильно мешает сделать взвешенный выбор. Как следствие поступает в отраслевые учебные заведения недостаточное число абитуриентов, при этом после окончания далеко не все трудоустраиваются по профессии.

По данным за 2020 год, в Казахстане доля выпускников, получивших среднее профессиональное аграрное образование составила около 17% от общего числа выпускников средних профессиональных учебных заведений [1]. В России эта величина еще меньше, что еще больше обостряет проблему.

В РФ, как и в Казахстане функционирует система учебных заведений, которые предлагают обучение в сфере сельского хозяйства, таких как аграрные университеты, колледжи и техникумы. Так, к примеру по данным Министерства сельского хозяйства РФ в 2020 году было выпущено более 60 тысяч специалистов сельскохозяйственного профиля [2].

Одни молодые люди хотят учиться правильно заниматься традиционными видами сельского хозяйства, такими как выращивание зерновых культур, овощей, фруктов, молочным и мясным скотоводством. Другие же молодые люди проявляют интерес к современным технологиям и инновациям в сельском хозяйстве, таким как тепличное хозяйство, гидропоника, вертикальное фермерство и использование дронов в сельском хозяйстве. Кроме того, многие проявляют интерес к развитию агротуризма, что может стать важным фактором в развитии сельских территорий.

Поэтому важнейшим аспектом, на который нужно делать ставку правительствам наших стран это комплексная информационная работа с прежде всего с молодыми людьми. Молодежь должна понимать, что сельское хозяйство – это не только работа на поле, но и технологически сложная отрасль, которая находится на переднем крае научных и инновационных достижений. Следует признать, что сегодня ведется большая информационная работа, говорят о новых технологиях и достижениях, проводятся конференции и обучающие программы. Однако, этого недостаточно, что требует поиска новых путей формирования положительного имиджа аграрных профессий всех уровней от начального до высшего.

Проведенные автором исследования показывают, что В Российской Федерации молодежь часто воспринимает сельское хозяйство как отсталую и недостаточно инновационную отрасль, в которой труд мало ценится. Однако это сегодня далеко не так, современное сельское хозяйство перспективное и умное, а современные технологии стремительно развиваются. Факты показывают, что сельское хозяйство успешно обеспечивает не только продовольственную безопасность стран, но и растет экспортный потенциал.

Производство развивается прежде всего в крупных агрохолдингах, имеющих возможности внедрять самые передовые технологии и технику. В тоже время в обеих странах наблюдается интерес к развитию малых форм сельского хозяйства, таких как урбанические фермы, основанные на использовании совершенно иных принципах развития. Многие молодые люди реально надеются на серьезную поддержку государства в развитии своего бизнеса в сельском хозяйстве, что является важным элементом современной политики в отрасли.

В настоящее время существует ряд сельскохозяйственных направлений, в которых особенно востребованы молодые люди, имеющие профильную подготовку.

Выделим такие как:

- **Городское сельское хозяйство:** Это направление сельского хозяйства нацелено на производство продуктов питания в городских условиях, таких как на крышах зданий, в вертикальных фермах и других нестандартных местах. Это привлекает молодых людей, которые интересуются устойчивым развитием и желают работать в городской среде.

- **Органическое земледелие:** Производство продуктов питания без использования синтетических удобрений и пестицидов. Это привлекает молодых людей, которые интересуются здоровой пищей и устойчивым развитием.

- **Пчеловодство:** Разведение пчел для производства меда и других пчелопродуктов. Это привлекает молодых людей, которые интересуются защите окружающей среды и желают работать с животными.

- **Агротехнологи:** Это направление сельского хозяйства нацелено на использование современных технологий для улучшения качества и производительности сельскохозяйственных культур. Это привлекает молодых людей, которые интересуются информационными технологиями и разработкой программного обеспечения.

- **Рыбоводство:** Это направление сельского хозяйства нацелено на разведение рыб для производства пищевых продуктов. Это привлекает молодых людей, которые интересуются экологией и желают работать в водной среде.

Это лишь некоторые примеры сельскохозяйственных направлений, которые могут привлечь молодых людей. Однако в каждой стране существуют свои особенности и приоритеты в развитии сельского хозяйства, поэтому развиваются и другие перспективные направления, которые могут быть популярными у молодежи.

Рассматривая сформировавшиеся тренды можно заглянуть в будущее и увидеть самые востребованные профессии в ближайшие 30 лет [3].

Прежде всего можно выделить такие профессии будущего как:

- Агрокибернетик;
- ГМО-агроном — это специалист, который занимается изменением генов сельскохозяйственных культур;
- Инженер по 3D-печати продуктов питания;
- Оператор автоматизированной сельхозтехники;
- Сельскохозяйственный эколог.

Современные технологии — генетика, 3D-печать, искусственный интеллект и роботы — освободят миллионы людей, занятых в сельском хозяйстве, от тяжелого физического труда. Перенесут выращивание овощей и фруктов с полей в мини-фермы на крышах городских многоэтажек и навсегда снимут проблему массового забоя скота. Например, мясо, выращенное в пробирке из одной клетки животного или распечатанное на 3D-принтере, повторит все вкусовые качества оригинала. Это даст возможность не только заработать, но и применить новые знания и технологии.

В одном исследовании, опубликованном в журнале "Journal of Rural Studies" [4], было выявлено, что престиж сельских профессий у молодежи может быть увеличен за счет повышения качества жизни в сельских районах. Авторы исследования указывают, что молодежь может проявлять интерес к сельским профессиям, если им предоставляются возможности для образования, культурного развития и досуга.

Отметим, что согласно официальным данным, за последние годы зарплаты в сельском хозяйстве в РФ и в РК постепенно растут. В РФ средняя зарплата работников сельского хозяйства в 2020 году составила около 33 тыс. рублей в месяц, что на 12% выше, чем в 2019 году. В РК ситуация аналогична: в 2020 году средняя зарплата в сельском хозяйстве составила около 180 тыс. тенге в месяц, что на 8,3% выше, чем в 2019 году [5].

В целом, рост зарплаты и улучшение социально-бытовых условий жизни на селе, а

также повышение престижа сельскохозяйственных профессий среди молодежи уже наблюдаются как в РФ, так и в РК.

Выбор профессии связан не только с перспективами заработной платы и уровнем жизни, но и с самореализацией, удовлетворением от профессиональной деятельности, возможностью внести вклад в развитие страны и повышение качества жизни людей. Получение аграрного образования позволяет молодым людям стать специалистами в сельском хозяйстве и внести свой вклад в развитие отрасли. Более того, аграрное образование может дать широкий спектр профессиональных навыков, которые могут быть полезными не только в сельском хозяйстве, но и в других отраслях экономики.

В заключении, можно сказать, что развитие сельского хозяйства и повышение престижа аграрных профессий являются важными факторами для устойчивого развития экономики и обеспечения продовольственной безопасности наших стран. Они могут привлечь внимание молодежи к сельским профессиям и способствовать развитию аграрной отрасли.

Список литературы:

1. Кожевников Е. М. Социалистическое государство и коммунистическое воспитание подрастающего поколения. //Советская педагогика, 1973. № 1. С. 3-13.
2. Духовность и социальное служение. Ценностный мир российской молодежи: коллективная монография: В 3 т. Т. 1 / под общ. ред. Т.К. Ростовской, А.М. Егорычева. - М.: Перспектива, 2018. - 296 с.
3. Иванова О.А. Сельская молодежь как стратегический ресурс устойчивого развития сельских территорий // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. - 2011. - № 7–8 (61–62). - С. 59-60.
4. Ростовская Т.К. О повышении эффективности и качества услуг учреждений органов по делам молодежи //Экономика и управление: проблемы, решения. 2015. -№ 4. - С. 51-55
5. Морозова, С. И. Проблемы безработицы и занятости сельской молодежи как фактор устойчивого развития территории / С. И. Морозова, Е. С. Подъяблонская.
6. М. Дитерих. Устойчивое развитие сельских территорий. Учебное пособие/ М. Дитерих, А. В. Мерзлов.- М.:Элвис Лак. 2013. 680 с.
7. Федеральная служба государственной статистики. Сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство. [Электронный ресурс] URL: https://rosstat.gov.ru/enterprise_economy?print=1 [5].
8. Основные индикаторы рынка труда молодежи (в возрасте 15–28 лет) по регионам РК и уровню образования за 2001–2018 гг. [Электронный ресурс]. URL:<https://stat.gov.kz>.
9. Бюро национальной статистики АСПР РК. [Электронный ресурс] URL: <https://stat.gov.kz/> [1].
10. РОССИЙСКИЙ АГРАРНЫЙ ПОРТАЛ [Электронный ресурс] URL: <https://agroportal-ziz.ru/news/vypuskniki-est-specialistov-net> [2].
11. РБК ТRENДЫ. [Электронный ресурс] URL: <https://trends.rbc.ru/trends/education/5d6e48529a794777002717b> [3].
12. Развитие сельских местных сообществ: потенциал политики идентичности. [Электронный ресурс] URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42870137> [4].

ӘЛЕМНІҢ ДАМЫҒАН ЕЛДЕРІНДЕ ХАЛЫҚТЫ БАСПАНАМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ МОДЕЛЬДЕРІ МЕН ТЕТІКТЕРІ

РАХМЕТЖАН М.

ГМУ -22НП топ магистранты.

ЖЕТПІСБАЕВА М.Қ

Ғылыми жетекші, э.ғ.к., профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Аталған мақалада қоғамның барлық мүшелерін қамти отырып, мемлекеттік патернализм халықтың баспанаға, денсаулық сақтау қызметтеріне, білім беру және мәдениет, жұмыспен қамтуды қамтамасыз етуге деген қажеттіліктерін қанағаттандырудың белгілі деңгейіне кепілдік беретіні туралы айтылған. Шаруашылық етудің осындай түрінің негіздері экономикалық құрылыс және әлеуметтік ынтымақтастық жолында соғыстан кейінгі жылдары біртіндеп алға жылжу үдерісінде қалыптасқан болатынын авторлар әртүрлі елдердің мысалдарында көрсеткен. Әрине, әр ел экономикалық, әлеуметтік саясат пен институционалды жүйесінің қандай да бір модельдерін қолдана отырып, қалған әлеммен өзара әрекеттестікте дамитыны көрсетілген. Алайда әр мемлекетке тән өзіндік әрі қайталанбас жолы болатыны жазылған.

Кілтті сөздер: Халықты баспанамен қамтамасыз ету, бенчмаркинг, қолжетімді баспана, Ұлттық экономика, әлеуметтік баспана.

Қазіргі таңда орын алған ғаламдық қаржылық дағдарыс ұлттық экономиканың екі маңызды сегменттерін реттеудің жеткіліксіздігінің салдары болып табылады – жылжымайтын мүлік нарығы және қаржылық нарықтар. Жылжымайтын мүлікке деген бағалар жасанды түрде өршіп, ипотекалық несиелеу жеткіліксіз бақыланып, қаржылық нарықтарға күрделі қаржылық құралдарды өңдеуге мүмкіндік берілді. Өз кезегінде, олардың мәнін тек бірқатар адамдар ғана түсініп, несиелік тәуекелдер дұрыс айқындалмай, рейтингтік агенттіктер өздерінің негізгі функцияларын атқармады. Инвесторлар да өздерінің қандай қаржылық құралдарды сатып алатынын дұрыс түсінбесе, ал тұтынушылар жоғары бағалар бойынша меншікті сатып алумен қатар жүретін тәуекелдерді бағалай алмады. Соның салдары ретінде дағдарыстық құбылыстар ғаламдық ауқымдағы экономикаға таралып кетті.

Шет елдердің өзінде меншікті баспанаға орта және жоғары табыстарға ие азаматтардың ғана қолы жетімді екенін де айта кеткен жөн. Дамыған елдердің өзінде меншіктегі баспананың үлесі орташа алғанда 50%-ды (Германияда - 40%, Швецияда - 43%, Голландияда - 45%) құрайды, қалған 50% - жалға тұрғын үйі: шамамен 40%-ы – жеке меншік үй иелерінен жалға алу (табысты үй), 10% - әлеуметтік жалға (муниципалды жалға үйі) [1].

Әлеуметтік баспана арқылы мемлекет әлеуметтік және өзге себептер бойынша еркін нарықта баспананы жалға алу мүмкіндігіне ие болмайтын халықтың мұқтаж топтарын тиесілі баспанамен қамтамасыз ету мақсатында тұрғын үй нарығында жалпы теңдестікке қол жеткізуге ұмтылатын болады.

Әр ел тиімді әлемдік тәжірибе негізінде өзінің институттарын қалыптастыра отырып, оны өз экономикасының, мемлекеттік реттеу жүйесінің ерекшеліктеріне, халықтың әл-ауқаты деңгейіне, тұрғын үй нарығының жағдайына бейімдейді.

Тиімді әлемдік тәжірибені талдау үшін «бенчмаркинг» деп аталатын іс-қимылдар жүйесі қолданылады. «Бенчмаркинг» термині ағылшын тіліндегі термин болып табылады және қазақ тіліне біртекті аударымға ие болмайды. Неғұрлым жалпы мағынада benchmark - бұл өзге заттармен салыстыру барысында стандарт не эталон ретінде пайдаланылу саны, сапасы және қасиетіне ие нәрсе. Экономикада аталмыш түсінік ұйымның тиімді қызмет ету мысалдарын оны жақсарту мақсатында анықтау, түсіну және бейімдеу үдерісін білдіреді .

Бенчмаркинг – бұл ұйым саясатының, өнімінің, бағдарламасы мен стратегиясының сапасын өлшеу, оларды өзінің одақтастарының стандартты өлшемдерімен салыстыру.

Аталған тәсілдеме нақты нәтижелерді талдап, оларды өз іс-әрекетінде пайдалануға негізделген. Бизнеске бенчмаркингтің келесідей түрлерін бөліп қарастыруға болады: бәсекелік – өз өнімін, бизнес-үдерістерді тікелей бәсекелестердің ұқсас өнімдерімен салыстыру; функционалды – міндетті түрде тікелей бәсекелестер емес, бір саладағы компаниялардың жекелеген функцияларының тиімділігін салыстыру; жалпы – өзге салаларда әрекет ететін компаниялардың озық тәжірибесін талдау және қабылдау; ішкі – бір ұйымның түрлі бөлімшелерінің жұмыс тиімділігін салыстыру, үздік жұмыс тәсілдерін енгізу.

Жүргізу мақсаттарына байланысты бенчмаркинг екіге жіктеледі – стратегиялық немесе операциондық. Бірінші жағдайдағы бенчмаркинг – бұл әлем елдерінің аталмыш салада қол жеткізген, сонан кейін олардың үздік тәжірибесінде қолданылатын үдеріс, содан кейін оны өз елінің жағдайына бейімдеіп, операциондық режимде жетілдіру жолдарын іздеу.

Әлеуметтік саладағы бенчмаркингтің өзге елдерде табысты жүзеге асырылған тәсілдемелерді алға жылжыту негізінде басқару тиімділігін арттыру, стратегияларды өңдеу, реттеудің баламалы нұсқаларын бағалау үшін қолданылатын айтарлықтай жаңа бағыт болып табылатынын ескеру керек. Мұндай жағдайда оның басты міндеті – шешім қабылдау үшін жауапты тұлғаларды басқарудың қандай да бір деңгейінде табысты жүзеге асырылған не сауатты өңделген әлеуметтік саясатты айқындау жолымен озық тәжірибемен таныстыру.

Бенчмаркинг әдістерін жүзеге асыру барысында оның кезеңдерінің логикалық ілеспелілігін сақтау аса маңызды. Ол мәселені анықтаудан басталып, алынған нәтижелерді енгізумен аяқталады (сурет 1).

Қолжетімді баспанамен қамтамасыз етудегі бенчмаркингтің пайдаланылуы ретінде қарастыруға болатын тәсілдемелердің қолданылуын бейнелейтін бірнеше мысалдарды келтірейік.

Көптеген шет елдерде мемлекет өз азаматтарының баспана мәселелерін шешуге белсенді қатысады. Мысалы, федералды бюджеттің тұрғын үй көмегіне жұмсайтын шығындарымен сипатталатын азаматтардың тұрғын үй жағдайларын жақсартудағы мемлекеттік көмектің ауқымдары АҚШ-та ЖІӨ-гі тұрғын үй субсидиялары үлесінің көрсеткішін сипаттайды (ол 2005 жылы 0,3%-ды құрады) [2].

Шет елдердің тәжірибесі мемлекеттің тұрғын үй саясатының басымдықтарын қалыптастыруға қатысты бірнеше ортақ тәсілдемелерді көрсетеді. Тұрғын үй саясатының стратегиясын өңдеу барысында оның нысаналы бағдарлары анықталып, мемлекеттің араласуын талап ететін тұрғын үй нарығының салалары айқындалады: азаматтардың тұрғын үймен қамтамасыз етілу деңгейін арттыру, халықтың тұрақты өмір сүру аудандарында өалыпты өмір сүру жағдайын жасау, баспананың қолжетімділігін арттыру, тұрғын үй секторы арқылы экономикалық өсімді ынталандыру.

Үндістан, Филиппин, Мексика сияқты дамушы елдердің басым бөлігінде тұрғын үй саясатының негізгі мақсаты ретінде субсидиялау, тұрғын үй жағдайының сапасын қамтамасыз ету жолымен азаматтардың өмір сүру сапасын арттыру анықталған [3].

Тұрақты табысы жоқ немесе табыс деңгейі төмен халық топтары үшін өтеу мерзімі 20 жылды құрайтын ай сайын 80 АҚШ долларын төлеумен ауданы 45-65 шаршы метрді қамтитын баспаналар қарастырылған. Мұнда баспана үшін ақы төлеу орналасқаннан кейін тек 2 жылдан кейін басталады. Қайтыс болған әскери қызметшілердің отбасыларына, соғыс мүгедектері, олардың жесірлері мен жетімдеріне баспана құрылысына пайызсыз қарыздар беріледі. Объектілерді тұрғызу мерзімі – 12-14 айдан аспайды.

Неғұрлым дамыған тұрғын үй нарығына ие елдерде жылжымайтын мүлік нарығын минималды мемлекеттік реттеу, экономика дамуының жоғары деңгейі, сәйкесінше, жалғаға берілген тұрғын үй қорына еркін баға белгілеу, еңбек ресурстарының жоғары мобильділігі үлесі жоғары болып табылады.

Осындай жағдай қарастырылған елдердің өңірлеріне де қатысты, яғни өңірдің

экономикалық даму қарқыны неғұрлым жоғары болған сайын жалғаға берілетін баспана пайызы соғұрлым жоғары, және керісінше, депрессивті және экономикалық артта қалған өңірлерде жалғаға берілетін баспана үлесі төмен.

Сурет 1 – Мемлекеттің баспанамен қамтамасыз етудегі әлеуметтік міндеттемелерін орындау жолдарын анықтау барысындағы бенчмаркингтің негізгі кезеңдері

Жалға алушылардың негізгі контингенті - бұл студенттер, ұйымдардың өзге қаладан келген немесе шетелдік қызметшілері, жақсы жұмыс табу ниетімен келген кншікі және сыртқы мигранттар, баспананы меншікке сатып алу мүмкіндігіне ие болмайтын отбасылар.

Тұрғын үй қорын иелену және қайта бөлудің тарихи қалыптасқан жағдайына байланысты негізгі жалғаға берушілері болып мемлекеттік құрылымдар (Қытай, Украина, Чехия), өңірлік құрылымдар, штаттар мен территориялар (Австралия), муниципалитеттер (АҚШ, Чехия, Ұлыбритания), кооперативтер (Чехия, Нидерланды, Канада), жұмыс берушілер (Аргентина), қоғамдық қорлар мен тұрғын үй бірлестіктері (Ұлыбритания, Нидерланды, Австралия), баспананың меншік иелері болып табылатын жеке тұлғалар және девелоперлер (барлық елдерде) табылады.

Шет елдерде баспананы жалғаға алу нарығында неғұрлым жоғары сұранысқа салыстырмалы төмен бағаға ыңғайлылықтың қолайлы деңгейіне қол жеткізуге мүмкіндік беретін эконом класты 1-2 бөлмелі пәтерлер ие.

Дамыған елдердің тәжірибесі ұзақ мерзімді кезеңге түрлі класты тұрғын үй ғимараттарын жалға алудың мұқтаж азаматтардың жартысынан астамының баспанаға деген қажеттіліктерін қанағаттандыра алатынын көрсетеді. Сондықтан бұрынғы социалистік елдер жалға тұрғын үйін пайдаланудан бас тартуға асықпайды. Оның басым бөлігінің жекешелендіріліп немесе сатылуына қарамастан, жалға тұрғын үйінің үлесі айтарлықтай

жоғары болып қалуда: Румыния – 95%, Эстония - 56%, Латвия – 54%, Чехия – 27%, Словакия – 26% [4].

Есептеу нәтижелері бойынша ағымдағы жылы талданған елдер арасында баспананың қолжетімділігінің ең үздік көрсеткіші АҚШ-та байқалды – 1 жыл және 8 ай. Байқалып тұрғандай, бұл жерде ол өзге елдердің, оның ішінде орташа қолжетімділік 7 жылға тең Еуроаймақ елдерінен бірнеше есеге айрықшалаанады. Қазақстан, Ресей және Белоруссия да жақын мәндерге ие болып отыр - 8-8,5 жыл, мұнда қазақстандық деңгей минималды болып есептеледі (кесте 1).

Есептеулерден көрініп тұрғандай, біздің елде меншікті қаражаттар есебінен баспана қолжетімділігінің еуропалық елдермен салыстырғанда төмен деуге болмайды. Алайда баспананың қолжетімдігі жинақтау мүмкіндіктерімен ғана емес, сонымен қатар ипотекалық несиелеу, баспананы жалға алу мүмкіндіктерімен, мемлекеттік тұрғын үй бағдарламасын іске асыру шарттарымен да анықталады. Осы факторлар тұрғысынан қолжетімділікке талдау жасайық.

Кесте 1. 2020 жылы елдердегі баспана қолжетімдігі коэффициентін есептеу

Ел	Баспананың 1 шаршы метрінің құны, \$	Салықтарды шегергендегі орташа айлық еңбекақы, \$/ай	Қолжетімділік коэффициенті
АҚШ	1247	3289	1,7
Жапония	3856	2799	6,2
Ұлыбритания	4107	3054	6,1
Германия	2837	2856	4,5
Франция	4421	2778	7,2
Италия	3671	2110	7,8
Қазақстан	926	518	8,0
Беларуссия	885	468	8,5
Ресей	1375	737	8,4
Қырғызстан	800	375	9,6
Украина	936	371	11,4

Ескерту - «ҚР, РФ, БР Орталық банктерінің, ресми статистика қызметтерінің және аналитикалық порталының мәліметтері, www.numbeo.com әдебиеттері негізінде автормен құрылды

Сонымен қатар, орташа айлық еңбекақыға қатысты жалға мен ипотека бойынша орташа төлемнің ара-қатынасы есептелген. Алдыңғы нәтижелермен салыстырғанда мұнда қолжетімділіктегі айтарлықтай айырмашылықтар айқындалды. Осылайша, егер АҚШ-та және Еуроодақ елдерде баспананы жалдау бойынша орташа төлем еңбекақыдан 20-30%-ды құраса, ал Қазақстан мен ТМД өзге елдерінде аталмыш көрсеткіш екі есе жоғары – еңбекақыдан 64-76%.

Осындай көрініс ипотекалық төлемдердің ара-қатынасын талдау барысында да анықталды. АҚШ-та орташа статистикалық тұрғын ипотекалық несие бойынша еңбекақыдан 17% төлесе, ал еуропалық елдерде – 44%-60% төлейді (Италияны есептемегенде), Қазақстанда 119%-ды құрайды. Бұл орташа статистикалық еңбекақыға ие орташа статистикалық қазақстандық тұрғынға ипотеканың қолжетімсіз екенін білдіреді [5].

Сонымен қатар, неғұрлым объективті көрініске ие болу үшін қолжетімділік коэффициентін қажетті соманы жинақтау үшін сәйкес табыс деңгейіне ие халық үлесімен жиынтықта қарастырған жөн. Аталмыш мәнді анықтау барысында біз 2013 жылдың соңына жан басына шаққандағы орташа табыс көлемі бойынша үй шаруашылықтарын жіктеуге қатысты статистикалық мәліметтерді пайдаланамыз.

Қорытындылай келе, нарықтық экономикасы бар кез-келген елде баспана немесе осы

баспана салынған жеке жер телімдерінің ұлттық байлықтың маңызды құраушы элементі болып табылатынын, ал жылжымайтын мүлікке азаматтар салымдарының үй шаруашылықтарының материалдық активтерінің басым бөлігін білдіретінін ескеру керек. Әр елдегі тұрғын үй стратегиясы ұлттық ерекшеліктер мен бюджеттің мүмкіндіктерін ескерумен қалыптасады. Өмір сүру сапасына деген артып отырған талаптар, оның ішінде баспананың көлемі мен ыңғайлылығына қатысты талаптар тұрғын үй саясатын елдердің мемлекеттік экономикалық саясаттарының басымды бағыттарының бірі етуде.

ЭБДҰ елдерінде жүргізілетін тұрғын үй саясатына қатысты бенчмаркингті қолдану тұрғын үй саясатының көмегімен шешілетін мәселелердің келесідей жиынтығын айқындауға мүмкіндік береді:

- тұрақты қоғамды қалыптастыру факторы ретінде азаматтардың баспанамен қамтамасыз етілу деңгейін арттыру;
- халықтың тұрақты өмір сүру аудандарында қалыпты өмір сүру жағдайын қалыптастыру;
- баспананың қолжетімділігін арттыру;
- тұрғын үй секторы арқылы экономикалық өсімді ынталандыру.

Аталмыш міндеттердің шешімін басқару үшін экономикалық және ұйымдық тетіктер қолданылады:

- нарықтық жағдайда ұсынылған ипотекалық тұрғын үй несиелері бойынша пайыздық ставкаларды субсидиялау.
- ипотекалық тұрғын үй несиелерін арнайы қорлар арқылы нарықтықтан төмен ставка бойынша ұсыну.
- Жеке табыс салығын алу барысында ипотекалық несие бойынша пайыздарды төлеумен байланысты жеңілдіктерді пайдалану жолымен ипотекалық тұрғын үй несиелері бойынша пайыздық ставканы төмендету үшін жағдай жасау.
- Тұрғын үй жинақ бағдарламаларын мемлекеттік қолдау.
- Ипотекалық тұрғын үй несиелеу барысында (ипотекалық сақтандыру) несиелік тәуекелді мемлекеттік сақтандыру.
- ипотекалық тұрғын үй несиесін алу барысында (аванстық субсидиялар) бастапқы жарнаны төлеу үшін бір уақыттық субсидияларды ұсыну.
- мемлекеттік тұрғын үй банктері арқылы тұрғын үйді қаржыландыру.

Қазақстанда дамыған елдердегі табысты тұрғын үй саясатының көптеген қағидалары ескерілгенімен, бірқатар ережелер халық үшін қолжетімді баспананың құрылысын басқарудың экономикалық шаралары мен ұйымдық тетіктерін әрі қарай жетілдіруді талап етеді.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 PART Guidance No. 2007-02. The White House. - 2007. http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/omb/part/fy2007/2007_guidance_final.pdf
- 2 Analytical Perspectives, Budget of the U.S. Government, FY2010. U.S. Office of Management and Budget. - Washington: Government printing office, 2009.
- 3 Analytical Perspectives, Budget of the U.S. Government, FY2011. U.S. Office of Management and Budget. – Washington: Government printing office, 2010.
- 4 Brass C.T. Changes to the Government Performance and Results Act (GPRA): Overview of the New Framework of Products and Processes. - CRS Report for Congress. - 2012.
- 5 Government Performance. GPRA Modernization Act Provides Opportunities to Help Address Fiscal, Performance, and Management Challenges. U.S. Government Accountability Office, GAO-13-518. June, 2013

РОЛЬ ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ФОРМИРОВАНИИ И РЕАЛИЗАЦИИ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ

ТУЛЕНОВА М.Б.

Студентка группы ГМУ-21-2

БУКАТОВ Е.Б.

Научный руководитель, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение институтов гражданского общества в формировании и реализации антикоррупционной политики.

Ключевые слова: институты, гражданское общество, коррупция, антикоррупционная политика.

Мировой опыт показывает, что успешное развитие стран в современный период обеспечивается только тогда, когда в стране достаточно развито гражданское общество, способное удерживать связь между человеком и государством, требовать от государственных органов безукоризненного соблюдения прав и интересов человека, влиять на совершенствование законодательства и правительственные решения в значимых для народа сферах жизни [1].

Гражданское общество обладает значительными антикоррупционными ресурсами. Противодействие коррупции – это процесс, требующий обязательного внешнего по отношению к власти участника и контролера. Поэтому каждый гражданин Республики Казахстан должен включиться в этот процесс, осознавая свое право на эффективное управление.

Согласно международным антикоррупционным нормам, одними из основополагающих мер является включение в противодействие коррупции институтов гражданского общества. Согласно статье 13 Конвенции ООН против коррупции, каждое государство-участник принимает меры для содействия активному участию гражданского общества в предупреждении коррупции и борьбе с ней и для углубления понимания обществом факта существования, причин и опасного характера коррупции, а также создаваемых ею угроз [2].

Это участие, согласно Конвенции, следует укреплять с помощью таких мер, как усиление прозрачности и содействие вовлечению населения в процессы принятия решений, обеспечение населения свободного доступа к информации. Проведение мероприятий по информированию населения о каждом факте коррупции, способствующих созданию атмосферы нетерпимости в отношении коррупции.

В свете названной Конвенции, еще одной проблемой, связанной с участием гражданского общества в антикоррупционной борьбе, является недостаточное развитие самих институтов гражданского общества.

Серьезной общественной проблемой остается равнодушие к проявлениям коррупции. В сознании части граждан коррупция стала обыденным делом, а для некоторых – решением насущных вопросов в обход закона. Антикоррупционные меры зачастую воспринимаются как бессистемная, поверхностная работа с низким результатом. По мнению населения, борьба с коррупцией – это задача государства. Подобное отношение, укоренившиеся в обществе недоверие и стереотипы значительно ослабляют противодействие коррупции [3].

Между тем, без наличия у граждан антикоррупционной культуры, стойкого иммунитета к коррупции, ее публичного порицания невозможно достижение желаемого результата. Каждый казахстанец, каждая семья должны понимать, что борьба с коррупцией – дело всего общества, каждого гражданина.

Гражданское общество является важнейшим союзником государства в борьбе с

коррупцией. Без эффективного взаимодействия с неправительственными организациями, с гражданским обществом коррупцию не победить. Для этого необходимо объединить усилия правительственные, бизнеса и других представителей гражданского общества.

С первых дней Независимости борьба с коррупцией является одним из ключевых приоритетов государственной политики нашей республики. Казахстан первым из стран СНГ принял законы «О борьбе с коррупцией» (1998 год) и «О государственной службе» (1999 год), создал специальный государственный орган по борьбе с коррупцией. Последовательно повышается эффективность и прозрачность работы государственного аппарата, оказания государственных услуг, кардинально снижается административная нагрузка на бизнес, совершенствуется антикоррупционное законодательство, расширяется поле общественного контроля.

Реализация каждого этапа противодействия коррупции в нашей стране знаменовалась принятием новых антикоррупционных программных документов и соответствующими изменениями в законодательстве и правоприменительной практике.

В рамках деятельности Республиканского общественного совета по противодействию коррупции, региональных и территориальных общественных советов, а также с участием депутатов всех уровней, НПО, СМИ значительно расширен охват общественным контролем наиболее коррупционных сфер. Общественные приемные, заслужив доверие у граждан, стали значимым каналом обратной связи и действенным инструментом защиты прав населения.

В Казахстане с момента обретения независимости особое внимание уделялось развитию такого института гражданского общества как неправительственные организации (далее – НПО). Мировая практика убедительно доказывает, что уровень развития НПО является одним из важнейших индикаторов зрелости гражданского общества и отражением уровня развития демократических процессов в стране.

Конституционные основы для развития НПО были заложены в Казахстане с момента обретения независимости. В Конституции Республики Казахстан статьей 5 закреплено признание идеологического и политического многообразия. Определено, что все общественные объединения равны перед законом.

Текущий период развития НПО характеризуется появлением, а точнее возрождением, таких форм проявления гражданской инициативы как различные движения в защиту прав. С одной стороны, это может свидетельствовать о довольно высоком уровне гражданского самосознания, с другой стороны, свидетельствует о фактическом отсутствии сильных правозащитных организаций, способных вступить в диалог с властью и эффективно представить интересы той или иной группы населения, что привело к определенной стихийности и слабой структурированности процессов. На сегодняшнем этапе актуальна выработка совместной стратегии перехода от конфронтации к эффективным формам влияния и сотрудничества в процессе принятия решений.

Основными проблемами в Республике Казахстан, встающими на пути общественного участия в процессах предотвращения коррупции, являются:

- противодействие властей: органы власти неохотно предоставляют общественности информацию о своей деятельности, о процедурах принятия решений, недоброжелательно относятся к попыткам некоммерческих общественных организаций контролировать их деятельность.

- недостаточная мотивация самих структур гражданского общества принимать участие в процессах предупреждения коррупции: отказы участвовать в общественных слушаниях, экспертизах, контрольных органах. Причина этому - неверие в свои силы и надежда на доброго правителя, т.е. преобладающий субъектный тип политической культуры казахстанцев [4].

Для обеспечения эффективного общественного участия необходимо решить эти проблемы. Первая из них решается более или менее просто: в законодательные акты

вносятся изменения, предписывающие органам власти предоставлять информацию, и разрешающие участие и контроль со стороны структур гражданского общества. Представителям органов власти, кроме этого, предлагается пройти обучение в системе гражданского образования, где они получают сведения об общественных фондах, о пользе прозрачной власти, социальном партнерстве и др.

Решение второй связано с изменением типа политической культуры и представляет собой значительно более длительный и трудоемкий процесс. Для его ускорения предлагается:

- развивать структуры гражданского общества, в первую очередь общественных организаций и их коалиции.
- развивать систему гражданского образования в школах и институтах, создавать специальные центры гражданского образования.
- обмениваться опытом и внедрять перспективные формы общественного участия в других регионах [5].

Общественные организации способны осуществлять исследовательскую работу по изучению коррупции и борьбе с ней, заниматься просветительской антикоррупционной деятельностью. Например, сегодня чрезвычайную актуальность приобретает общественный мониторинг деятельности судов, в целом правоохранительной системы. Общественные организации в состоянии компетентно вести мониторинг коррупционной ситуации в системах образования, здравоохранения, жилищно-коммунального хозяйства и в других сферах. В суверенном Казахстане, декларирующем строительство правового демократического государства, возникает неизбежная потребность дальнейшего развития гражданского общества, активности и инициативности общественных объединений граждан, реализации права граждан на участие в решении первоочередных задач жизнедеятельности государства, право вступать и организовывать неправительственные группы и объединения.

Выбранная модель общественного развития может быть основана только на идее взаимного влияния и сотрудничества между государством и гражданским обществом. Поэтому не случайно с первых дней обретения Казахстаном независимости встал вопрос о создании условий для становления и последующего развития институтов гражданского общества.

В настоящее время идея построения развитого гражданского общества является одним из приоритетных направлений государственной политики Казахстана. На повестке дня стоит усиление правовой защиты граждан и их законных интересов, всемерное стимулирование развития общественно-политической активности путем создания необходимых условий для полноценного функционирования его институтов. Новые подходы к регулированию отношений между государством и обществом, усиление правовой защиты граждан и их законных интересов, стимулирование развития общественно-политической активности отчетливо видны в законопроектах последнего времени.

Список литературы

1. Сабитова А.А. Баланс взаимодействия частных и государственных интересов борьбе с коррупцией в Республике Казахстан // Научный Альманах ассоциации France-Kazakhstan. – 2020. – № 3. – с. 116-126.
2. Мусин Н.В. Правовые механизмы борьбы с коррупцией в Казахстане // Студенческий вестник. – 2021. – № 19-3(164). – с. 90-92.
3. Абсаттаров Г.Р. Коррупция в Казахстане: некоторые размышления // Доклады Национальной академии наук Кыргызской Республики. – 2019. – № 1. – с. 109-114.
4. Турецкий Н.Н. Правовые и организационные меры противодействия коррупции в Республике Казахстан // Российское право: образование, практика, наука. – 2017. – № 3(99). – с. 62-65.
5. Якимец К.И. Антикоррупционная политика Казахстана: позитивный опыт // Modern Science. – 2021. – № 2-2. – с. 202-209.

НОВАЯ МОДЕЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ, ОРИЕНТИРОВАННАЯ НА ЛЮДЕЙ

ТОЛҚЫНБАЕВ Е.М.

студент группы ГМУ-20-2

СПАНОВА Б. К.

Научный руководитель, PhD, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальные вопросы, направленные на улучшение взаимодействия граждан с государством, повышение эффективности государственного планирования, качества кадрового состава государственной службы, переход на проактивный формат оказания государственных услуг, совершенствование регуляторной и антикоррупционной политики, а также трансформацию судебной и правоохранительной систем. Автором выявлено, что новая модель государственного управления будет основана на принципах «слышащего», эффективного, подотчетного, профессионального и прагматичного государства.

Ключевые слова: государство, государственная служба, взаимодействие граждан с государством, государственное планирование, качество кадрового состава, государственные услуги, антикоррупционная политика, судебная, правоохранительная система.

Осуществляемые административные реформы, обеспечивающие процесс модернизации политического устройства, становятся все актуальнее, так как одним из наиболее значимых факторов повышения уровня конкурентоспособности Казахстана служит эффективное (плодотворное) государственное управление, ценность которого увеличивается по степени подключения страны к перечню конкурентоспособных государств мира. От результативности государственного управления обуславливается благополучие прочих социально-экономических реформ.

Изменчивость и неоднозначность внешнего окружения требует от государства постоянно изменять наиболее ценные целевые направления и цели, что делает жизненно важными вопросы модернизации системы государственного управления. Свидетельством сказанному служит строительство информационного социума, когда остается открытым вопрос об исправлении роли, места и необходимости (функции) государства [1, 27].

Казахстан приспосабливает передовой опыт государств с национальной экономикой переходного типа, наращивает собственное место в мире. Вследствие перехода отечественного государственного управления намеревается создание юридической основы для формирования парадигмы взаимосвязи социума и государства.

В рамках административной реформы необходимо совершенствовать методику оценки качества государственного управления: в частности, принимаемые государственные программы, управленческие решения, законы, стратегии, послания и многое другое. В мировой практике разработаны и применяются различные методики качества и эффективности государственного управления, включающие индекс качества жизни, конкурентоспособность государства, индекс развития человека, верховенство закона и др. В связи с прошедшей эпидемиологической ситуацией в стране в условиях чрезвычайных ситуаций особо отмечалась необходимость внедрения и развития новых информационных технологий, связанных с «дистанционным управлением».

Для формирования новой модели государственного управления, ориентированной на людей и построения сервисной и "человекоцентричной" модели государственного управления, необходимо реализовать следующие задачи[2]:

1. Формирование клиентоориентированного и открытого государственного аппарата.

Новая модель государственного управления - эффективный, справедливый, прозрачный, оперативно реагирующий на запросы общества государственный аппарат, работающий по принципу "слышащего государства". Для расширения инструментов "активного слушания", укрепления традиционных каналов взаимодействия с населением путем совершенствования действующих и внедрения новых инструментов в рамках новой модели государственного управления - "Люди, прежде всего", предполагается осуществление таких действий, как:

- 1) системный мониторинг и анализ работы каналов прямой и обратной связи с населением.
- 2) оперативное реагирование на поступающие запросы СМИ, НПО и населения.
- 3) создание "единого окна" по взаимодействию государства с гражданами.
- 4) обеспечение открытости информации и проактивности деятельности государственных органов.

2. Совершенствование подходов к стратегическому и бюджетному планированию, а также проведению реформ [2].

На сегодня достигнуты существенные качественные изменения в вопросах внедрения новых подходов стратегического планирования и проведения реформ. Создан Высший совет по реформам [3], принят Национальный план развития до 2025 года [4], проводится работа по реализации концепции "Правительство, основанное на данных". В основу новых подходов системы государственного планирования будет заложено сценарное планирование.

3. Формирование оптимального и эффективного государственного аппарата [2].

Совершенствование государственного аппарата будет осуществляться через переосмысление роли и функций государства, а вместе с ним структуры и размера всего государственного аппарата. При его оптимизации будут учитываться главные функциональные группы государства для производства общественных благ в соответствии с международным классификатором ОЭСР.

Важным вектором реформы деятельности государственного аппарата должно стать полномасштабное изменение бизнес-процессов, направленное, в том числе, на делегирование, сокращение этапов согласования и каскадов поручений, персонификацию ответственности.

Будут внедрены институты финансово-технического контроля и служб комплаенс для проведения мониторинга за ходом выполнения государственных проектов и расходования бюджетных средств. Должностные лица исполнительского звена будут наделены правом принятия рутинных решений, что позволит оперативно реагировать на запросы общества и при этом повысит уровень ответственности за их качество. Следует урегулировать формат дистанционной работы и соответствующие трудовые отношения.

4. Переход к проактивным государственным услугам на основе потребностей граждан.[2].

С учетом проводимой работы по упорядочению функций государственного аппарата будет пересмотрено понятие "государственная услуга", которое должно охватывать весь спектр деятельности государственных органов. Будет введено понятие "общественно значимая услуга", что позволит проводить общественный мониторинг организаций социальной сферы. Государственные услуги продолжают переходить в цифровой формат. При этом акцент будет сделан на развитии мобильного приложения eGov ("государство в смартфоне"). Граждане без каких-либо запросов должны получать автоматическое уведомление о необходимости или возможности получения государственной услуги, а в определенных случаях такая услуга должна оказываться проактивно.

5. Улучшение качества человеческих ресурсов и профессионализация государственного аппарата [2].

Для повышения кадрового потенциала государственной службы и всех отраслей

экономики в целом необходимо внедрить систему раскрытия и взращивания потенциала граждан, которая позволит выявлять и развивать таланты на страновом уровне. Вырастут потребности государственного и квазигосударственного сектора в узко специализированных знаниях и компетенциях, которые сложно взращивать в рамках текущей модели государственной службы, где доминируют элементы "карьерной" модели. Кадровое делопроизводство будет полностью автоматизировано. Для оценки компетенций кандидатов на отдельные политические должности будет внедрен метод ассесмент-центра.

Будет обеспечено применение в цифровом режиме метода оценки персонала "360 градусов", при котором этическую оценку работнику анонимно дают и его руководители, и подчиненные, и другие заинтересованные стороны. После оптимизации штата государственного аппарата необходимо ввести институт контрактных служащих, что позволит привлекать профессионалов со специальными знаниями на период реализации государственных инициатив и отраслевых проектов.

6. Формирование эффективного, оптимального и транспарентного квазигосударственного сектора [2].

При реформировании квазигосударственного сектора следует переосмысления роли квазигосударственного сектора в реализации стратегических задач страны. Следует продолжить работу по сокращению участия государства в экономике, в том числе путем совершенствования механизмов приватизации, а также пересмотра подходов к оптимизации перечня видов деятельности, разрешенных для организаций с государственным участием. Одним из направлений данной работы должен стать регулярный анализ на предмет конкуренции субъектов квазигосударственного сектора с рынком. Если предприятие работает в сфере, где действуют организации частного сектора, то должен ставиться вопрос о его ликвидации либо приватизации во избежание конкуренции.

В целях повышения конкурентоспособности будут приняты национальные стандарты корпоративного управления и открытости квазигосударственного сектора.

С учетом большого количества субъектов квазигосударственного сектора необходимо обеспечить наличие открытого, доступного и удобного для пользователей единого ресурса со всей необходимой информацией о квазигосударственном секторе.

7. Дальнейшее совершенствование местного самоуправления [2].

В целях улучшения качества жизни граждан критически важно принимать решения на местах при тесном взаимодействии с местными жителями. Это значительно улучшит деятельность местных исполнительных органов, а также повысит уровень взаимодействия государства с гражданами. Для этого местные исполнительные органы будут обладать комплексом необходимых полномочий и инструментов по вопросам развития территории, благоустройства общественных пространств, местной транспортной, социальной и иной инфраструктуры, оказания базовых услуг, в том числе с возможностью использования иного регулирования и фискальной политики. Стратегические цели и задачи социально-экономического развития страны будут определяться центром совместно с регионами с применением ограниченного перечня индикаторов "верхнего уровня" без чрезмерной детализации. В то же время местные исполнительные органы будут разрабатывать собственные программы развития без жестких ограничений по структуре и содержанию. Необходимо разграничить полномочия органов государственного управления и местного самоуправления. Следует исключить вмешательство органов государственного управления в хозяйственную деятельность органов местного самоуправления. Реализация всех программ на местах должна осуществляться под контролем органов местного самоуправления.

8. Создание благоприятных условий для развития бизнеса [2].

В целях обеспечения сервисно-ориентированного подхода государственных органов необходимо создать механизмы государственного регулирования на принципах доверия,

расширения свободы и конкуренции, снижения регуляторного давления, а также обеспечить стабильность законодательства для бизнеса.

Для успешной реализации данной реформы требуется проведение инвентаризации требований и стандартов в целях дальнейшего дерегулирования и сокращения контрольно-надзорных функций. Акцент в регуляторной политике должен быть смещен на мониторинг, профилактическое обследование, консультирование, а также автоматизацию и цифровизацию системы управления рисками.

Вместе с тем для исключения избыточных норм законодательства, контролирующего процесс, следует принять отраслевые стандарты, оптимизирующие сферу государственного регулирования. Применение инструментов "мягкого права" в Казахстане станет условием для внедрения инструмента "регуляторной гильотины", когда взамен избыточных норм законодательства, контролирующего процесс, а не качество оказания услуг населению, будут приняты отраслевые стандарты, что одновременно оптимизирует сферу государственного регулирования.

Следует в рамках перехода к "умному регулированию" усовершенствовать механизмы экспертизы проектов нормативных правовых актов и анализа регуляторного воздействия. Соответственно, с принятием такого подхода снизятся условия для коррупции.

С целью дальнейшего упрощения ведения бизнеса необходимо ввести механизм "один за два" или "один за множество", предусматривающий значительную отмену административных ограничений при введении новых обязательств.

Преимущественным критерием выбора товаров, работ, услуг, приобретаемых в рамках государственных закупок, должно стать их качество. Для этого следует выработать соответствующие механизмы и законодательно их закрепить. Следует также оптимизировать сроки и процедуры проведения самих государственных закупок.

9. Трансформация судебной системы и администрирования, а также правоохранительной системы для построения сервисной модели государства [2].

Важнейшая роль в построении новой "человекоцентричной" модели государственного управления отводится судебной и правоохранительной системам, которые призваны обеспечить верховенство права и безопасность в стране.

Высокое доверие населения и бизнеса к данным институтам не только служит гарантом защиты прав и свобод каждого гражданина, но и является основой для создания благоприятного инвестиционного климата, развития предпринимательства и устойчивого экономического развития.

Необходимо трансформировать правоохранительную и судебную системы, а также усовершенствовать антикоррупционную политику с учетом ценностных установок новой модели государственного управления.

Устойчивый рост коррупционных правонарушений в органах государственной власти тормозит демократические процессы в сфере управления. Так, в Индексе восприятия коррупции Transparency International Казахстан занимает 102-е место среди 180 стран [5].

В целях дальнейшего смещения акцента на предупреждение коррупции и формирования у населения антикоррупционного сознания предлагается разработать подходы внедрения добропорядочности в обществе, где превыше всего интересы общества.

Одним из шагов в данном направлении является дальнейшее стимулирование перехода на безналичный расчет в качестве одного из факторов искоренения коррупции.

Вместе с тем в сфере совершенствования системы государственных закупок и снижения административного давления на бизнес необходима централизация государственных закупок с освобождением руководителей бюджетных учреждений, особенно социальной сферы, от их проведения. Необходимо разработать ясные механизмы, которые исключают вмешательство политических служащих в проведение государственных закупок в центральных органах.

Таким образом, дальнейшее реформирование системы государственного управления в

Казахстане должно идти в русле демократизации всей политической системы, децентрализации государственного управления, обеспечения независимого мониторинга качества оказания услуг, внедрения новых информационных инструментов, обеспечения ответственности и прозрачности принятия решений.

Список литературы:

8. Мирошниченко Н.В. Государственное и муниципальное управление в XXI веке: теория, методология, практика. / монография. - Чебоксары: Издательский дом «Среда», 2018. – 120 с.

9. Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года» от 26 февраля 2021 года № 522.

10. Высший совет по реформам // <https://www.akorda.kz/ru/vysshiiy-sovet-po-reformam-131616>

11. Указ Президента Республики Казахстан Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636.

12. Индекс восприятия коррупции// https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_стран_по_индексу_восприятия_коррупции

NEET САНАТЫНДАҒЫ ЖАСТАРМЕН ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (Қарағанды облысы негізінде)

ХИЛЫБАЕВА ЖАНАР

ГМУ-20-1к тобының студенті

ЗҰЛХАРНАЙ ҒАЗИЗ НҰРЛАНҰЛЫ,

Ғылыми жетекші: магистр, аға оқытушы,

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.,

Аннотация. NEET жастар – ХХ ғасырдың соңына қарай пайда болған мәселе. Бұл ұғым кейінгі жылдары көбірек айтылғанмен, ондай жастардың бұрыннан бар екені жасырын емес. Жастардың бұл тобын сараптаумен Бүкіләлемдік банк айналыса бастауы, мұның әлемдік деңгейдегі күрделенген мәселе екенін көрсетіп отыр. Мақалада елімізде, облыста мәселе қалай шешілуде, қай бағытта шараларды жүргізу қажет екені қарастырылады.

Түйінді сөздер: NEET жастары, жастар саясаты, мемлекеттік бағдарламалар, жұмыспен қамту, жастар ресурстық орталықтары

NEET жастары үлесінің деңгейі (*Not in Education, Employment, or Training –en жерде оқымайтын, жұмыс істемейтін, қайта даярлаудан өтпеген*) жастар саясаты саласында жеке көзқарас пен үнемі назар аударуды қажет ететін теріс көрсеткіш ретінде қарастырылады. Өйткені дәл осы санаттағы жастар қоғамның ең осал бөлігі болып табылады және әртүрлі радикалды көңіл-күйге ұшырайды.

NEET жоғары деңгейі неге қауіпті? Тұрақты жұмыс табу мәселесі жастарды кедейліктің жоғары қаупіне және әл-ауқаттың төмен деңгейіне алып келеді. Олардың денсаулығында жиі проблемалар кездесіп, қылмыстық әрекеттерге бейім болады. Халықтың бұл бөлігінің қоғамдық-саяси институттар мен билікке деген сенімі төмен.

ЭЫДҰ елдерінде NEET санаты жастардың маргинализациясы көрсеткіші ретінде пайдаланылады. NEET жастарының үлес салмағының өсуі егде жаста жалғасуы және ұзақ

мерзімді әлеуметтік проблемаға айналуы мүмкін.

ХЕҰ (халықаралық еңбек ұйымы) деректері бойынша 2019 жылғы NEET санатындағы жастар саны ең аз елдердің қатарына: Жапония (3,0%), Нидерланды (3,1%), Сингапур (4,5%), Германия (5,4%), Швейцария (6,0%) кіреді. Ең жоғары көрсеткіш Йеменде (44,8%), Иракта (44,6%) және Ауғанстанда (41,8%) тіркелген; посткеңестік елдер арасында Армения (36,5%) және Молдовада (27,9%) NEET үлесі жоғары. ХЕҰ әдіснамасында 15 пен 24 жас аралығындағы жастар NEET санатына жатқызылады [1].

Қазақстанда NEET санатындағы жастардың немесе оқымайтын, біліктілігін арттырмайтын және жұмыс істемейтін жастардың үлесі неғұрлым кең ауқымда – 15-28 жас аралығында қарастырылады. 2022 бұл үлес 6,5% құрады. Жастар құрылымындағы NEET үлесінің ең жоғары көрсеткіштері еліміздің Ұлытау (11,8%), Қарағанды (8,6%), Қызылорда (7,8%) облыстарында байқалады [2].

Аталмыш мәселе бойынша мемлекет жас азаматтарды білім беру жобаларына тарту және жұмыспен қамтуды арттыру үшін бірқатар шаралар қабылдап, іске асырылды. 2018 жылы 18-29 жас аралығындағы NEET жастарды әлеуметтендіру және жұмыспен қамту бойынша Жол картасы қабылданған болатын. Жұмыс 6 бағыт бойынша жүргізілді: кәсіптік бағдарлау, кәсіптік оқыту, жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету, жастар кәсіпкерлігін дамыту, жастарды әлеуметтендіру, ұйымдастыру-әдістемелік іс-шаралар [3].

Сол кезден бері іске асырылып жатқан шараларға тоқталып өтсек:

1. «Дипломмен ауылға» бағдарламасының тартымдылығын арттыру: мамандарға берілетін біржолғы жәрдемақының мөлшерін 70-тен 100 АЕК-ке дейін ұлғайтылды, тұрғын үй сатып алуға 3,7 млн теңгеге дейін бюджеттік кредиттер беру көзделген.

2. 2014 жылдан бастап іске асырылып келе жатқан «Серпін» жобасы аясында жұмыс күші артық оңтүстік өңірлерден келген жастар Солтүстік жұмыс күші тапшы өңірлерде білім алуға және жұмысқа орналасуға мүмкіндік алды.

3. Сонымен қатар, жастар үшін тегін техникалық және кәсіптік білім беру бағдарламасы жүзеге асырылуда, оның аясында барлық тілек білдірушілер жұмысшы мамандығын тегін ала алады.

4. Ел бойынша саны 200-ге жуық халықты жұмыспен қамту орталықтары қызмет етеді.

5. Елімізде 200-ден астам жастар ресурстық орталықтарының қызметі бар, оларда жастар жұмысқа орналасу, білім алу, кәсіби дайындық, бос уақыт, туризм және спорт туралы ақпарат алады.

6. Жастарға арналған «Бірінші жұмыс орыны», «Жастар тәжірибесі», «Жасыл ел» жобаларына қатысу мерзімі мен еңбекақы көлемі жоғарылауда, «Еңбек» бағдарламасы аясында жас кәсіпкерлерге шағын несиелер мен гранттар жүзеге асырылуда [4].

Ия, мемлекетпен осы санаттағы жастардың мәселесін шешу бойынша айтарлықтай жұмыстар жүргізіліп жатыр, бірақ сол жұмыстардың сапасы қандай деңгейде деген сұрақ туындайды. Біз осыған қатысты келесідей мәселелерді айқындап отырмыз.

1. Елдегі жастардың басым бөлігі интернетті белсенді пайдаланушылар болып табылатынына қарамастан, NEET жастарының негізгі проблемасы – мемлекет көрсететін қолдау шаралары туралы хабардарлықтың төмендігінің болуынан деген ой келеді. Іске асырылып жатқан бағдарламалар туралы жастар өз деңгейінде ақпараттандырылмаған деп болжауға болады.

2. Сондай-ақ, жұмыспен қамту саласындағы гендерлік таптаурындар (стереотип) проблеманы тереңдете түсуде. Жұмыс берушілер жұмысқа жалдау кезінде ер адамдарды жұмысқа орналастыруға бейім, бұл әсіресе еңбекке деген сұранысы жоғары техникалық мамандықтарға қатысты көрінеді. Бұл NEET жастарының көпшілігін жас аналарды құрайтындығына байланысты, олар өз кезегінде икемді кестемен жұмыс істеуді қажет етеді. Соңғы жылдары қазақстандық NEET әйелдерінің үлесі ерлер үлесінен екі есе көп екені байқауға болады.

3. Білімі туралы дипломның болуы жас адамдардың жұмыспен қамтылуына кепілдік

бермейді, бұл тегін білім берудің (кәсіптік/жоғары) іске асырылып жатқан бағдарламаларымен расталады. Алынған білім сапасы көбінесе еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкес келмейді. Жұмысшы кадрларға деген жоғары сұраныс және тегін кәсіптік-техникалық білім беруге көшу олардың сапасының өсуіне әкелген жоқ. Отандық жұмыс берушілер қазақстандық «технарлардың» дайындық деңгейіне қанағаттанбайды. Жыл сайын жұмыс берушілер жариялаған 20 мыңға жуық бос жұмыс орны толтырылмай қалады.

4. Халықты жұмыспен қамту орталықтарында (ХЖҚО) жетілдіруге үлкен ресурс бар. 2019 жылғы сауалнамаға сәйкес, ХЖҚО жұмыс іздеу барысында аса танымал емес. Сауалнамаға қатысқан жастардың тек 12,9%-ы ХЖҚО-ға жұмысқа орналасуға өтініш білдірген, бірақ қызметкерлердің жұмыс сапасына қанағаттанбаған [5].

Осыған орай, NEET жастарының үлесі аз елдердің тәжірибесін ескере отырып, жастар жұмыссыздығын төмендетуге бағытталған ұйымдардың қызметін жақсартуға ғана емес, сонымен қатар жеке тәсілге, әлеуметтенуге және өзін-өзі жүзеге асыруға көмектесуге баса назар аудару керек деп санаймыз. Мұны жеке және топтық консультациялар аясында кеңес бере алатын психологтар, жаттықтырушылар арқылы жүзеге асыруға болады.

Бұған дейін бірнеше рет айтылғандай, жастармен оның тілінде сөйлесіп, жастар арасында сұранысқа ие ресурстар арқылы ақпарат беруді дамыту қажет.

NEET қатарындағы жастарды жұмысқа жалдайтын жұмыс берушілерді ынталандыруды дамыту керек, атап айтқанда, жаңа қызметкерлер үшін жұмыс берушілердің әлеуметтік аударымдарын төмендету немесе ұзақ мерзімді кезеңге жұмыссыз, біліктілігі төмен жастарды жалдайтын компанияларды субсидиялау қажет.

Сондай-ақ, ХЖҚО қызметінде жұмысқа орналасуға өтінім беру рәсімін жеңілдету, жұмыстың электрондық форматын жақсарту маңыздылығын атап өткен жөн. Олардың оқу орындарымен, жұмыс берушілермен, жастар ресурстық орталықтарымен ынтымақтастығы мен үйлестірілуін күшейту қажет. ХЖҚО жұмыс берушілер үшін қажет еңбек нарығындағы трендтер, мамандықтар мен дағдылар туралы көбірек ақпарат бере алады.

Жоғарыда атап өткеніміздей, Қарағанды облысы NEET-жастардың үлесін жоғары аймақтар қатарына жатады. Осы көрсеткішті тұрақтандыру мақсатында облыс бойынша жүйелі жұмыстар жүргізілуде екен. Кәсіпкерлікті дамыту бойынша ұлттық жоба аясында 2022 жылы жастар арасынан 10 371 адам жұмысқа орналастырылды.

«Жастар тәжірибесі» (2022 ж. - 840 адам), «Бірінші жұмыс орны» (2022 ж. - 246 адам), «Дипломмен – ауылға» (339 маман), «Жасыл ел» (2022 ж. - 1715 адам) жобалары табысты іске асырылуда.

Жастар кәсіпкерлігін дамытуға және қолдауға үнемі көңіл бөлінуде. Мәселен, «Еңбек» бағдарламасының «Жаппай кәсіпкерлікті дамыту» бағыты бойынша: «Бастау Бизнес» жобасы бойынша кәсіпкерлік негіздеріне оқытуға 1523 адам жіберілген; 310 грант берілді.

Республикалық бағдарламалармен қатар, «Жастар кәсіпкерлігін дамыту мен қолдауға облыс әкімінің гранты» өңірлік жобасы іске асырылуда.

2020 жылдан бастап облыс әкімі гранттарының жалпы сомасы 10 млн.теңгеден 100 млн. теңгеге дейін ұлғайды. Ағымдағы жылы 200 млн.теңгеге дейін ұлғайту жоспарлануда.

Осындай жобалар барлық қалалар мен аудандарда жүзеге асырылуда. Жалпы, облыс бойынша 2022 жылы бизнесті қолдауға арналған мақсатты гранттардың жалпы бюджеті ұлғайып, бұл 294,2 млн.теңгені құраған.

Жұмысқа орналастыру және жұмыспен қамту бағытында ұйымдастырылмаған жастармен жұмысты ұйымдастыру тұжырымдамасы әзірленген. Тұжырымдамаға сәйкес бірінші кезекте, қалалар мен аудандар бөлінісінде ұйымдастырылмаған жастардың дербестендірілген тізімін өзектендіріп, әрбір ортаның танылған беделді азаматтарын тарта отырып, топтық немесе жеке консультациялар форматында атаулы жұмысты ұйымдастыру жоспарлануда.

Жастарды әлеуметтік қолдау шараларымен қамтамасыз ету мақсатында қосымша келесі шаралар жоспарлануда:

1) «Жастар тәжірибесі», «Бірінші жұмыс орны» жобалары бойынша ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын күшейту. Төлем мөлшерін 90 мың теңгеге дейін ұлғайту арқылы жастардың қамтылуы кеңейтіледі;

2) жастар кәсіпкерлігін қолдау жөніндегі жобаларды одан әрі іске асыру. Жұмыспен қамту органдарының гранттарымен қатар, аудандар мен әкімдердің гранттарын бөлу тәжірибесі жалғасады. Осы жылға арналған жалпы бюджет 256 млн. теңгені құрайды, облыстық гранттың мөлшері 2 млн. теңгеге дейін ұлғайтылады;

3) Ағымдағы жылы «Жасыл ел» қатысушыларының жалақысы 60-тан 90 мың теңгеге дейін құрайды, жасына қарамастан 100% фирмалық керек-жарақтармен қамтамасыз ету жоспарлануда.

4) Жастар ресурстық орталықтарының қатысуымен аула клубтары арқылы тиімді бос уақытты ұйымдастыру,

5) бизнес қоғамдастықпен бірлесіп жастар арасында жұмысшы мамандықтарды танымал ету;

6) ЖРО консультациялық жұмысын күшейту, психологиялық және құқықтық көмектер көрсетілетін болады [6].

Осы жоспарланған жұмыстар өз деңгейінде іске асырылатын болса, облыста аталмыш санаттағы жастардың төмендеуіне септігін тигізеді деп санаймыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. А.Жусупова. Меньше НЕЕТ: эффективны ли госпрограммы против молодежной безработицы? Economist, 2019 г.

2. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы <https://stat.gov.kz/>

3. «Қазақстан жастары -2018» Ұлттық баяндамасы. 2018 ж.

4. «Қазақстан жастары -2019» Ұлттық баяндамасы. 2019 ж.

5. «Қазақстан жастары -2018» Ұлттық баяндамасы. 2018 ж.

6. Қарағанды облысының жастар саясаты мәселелері жөніндегі басқармасының ақпараты <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-zhastar?lang=kk>

СЕКЦИЯ. СОВРЕМЕННЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ И ВЛИЯНИЕ РЫНКА ТРУДА.

IMPACT OF DIGITALIZATION TO MENTAL HEALTH

SHARMA TANISHA

Student of 2032

NCJSC Medical University of Karaganda

BITENOVA B.S.

Scientific director, NCJSC Medical University of Karaganda

Abstract. In today's fast-paced world, digital technology has become an integral part of our lives as the world evolves, and this evolution is crucially linked to "Digitalization." It has made our lives easier in many ways, while the impact of digitalization on mental health is an issue of growing importance.. In this article, we will explore the various effects of digitalization on mental health and suggest some strategies for dealing with them.

Key words: digitalization, mental health, social, bullying, addiction

The constant use of technology, social media and online communication can have both positive and negative effects on mental well-being. Therefore, it is important to understand how digitalization affects our mind and what steps we can take to maintain a healthy relationship with technology.

Social isolation and loneliness. One of the most negative effects of digitalization on mental health is social isolation and loneliness. With the increasing use of technology, people are not only evolving, but also relying more and more on virtual communication instead of face-to-face communication. This can lead to a lack of meaningful relationships and feelings of isolation, which in turn can have profound effects on psychological well-being. In addition, while online platforms offer the opportunity to socialize, they do not always foster genuine relationships that allow for deep emotional connections. People may hide their true selves or intentions online, leading to misunderstandings that can harm real-life relationships when these individuals meet outside of cyberspace. To combat this problem, it is important to prioritize physical human interaction with loved ones or participate in activities where one can interact socially without technological input, such as hiking clubs and festivals. Also, limit screen time and intentionally schedule specific times during the day to spend exclusively with loved ones.

A survey by the Royal Society for Public Health found that Instagram is the social media platform that has the most negative impact on mental health, especially among young women, who reported feeling more anxiety, depression and loneliness after using the platform [1].

Information overload and stress: Another way digitalization impacts mental health is through information overload and stress. Given the vast amounts of data available online, people can quickly become overwhelmed by endless news articles, emails, notifications and messages. In addition, people who rely on technology frequently in their work or personal lives can suffer from anxiety and burnout due to constant accessibility. While technology has brought numerous benefits and conveniences to our lives, it has also contributed to increased stress levels in several ways:

Constant connectivity: one of the major causes of the increase in stress levels due to technology is constant accessibility. With the advent of smartphones and other mobile devices, people are expected to be accessible at all times. This can lead to a sense of constant pressure to respond to messages and emails, even outside of work hours.

Information overload: the sheer amount of information available through technology can be overwhelming. Social media feeds, breaking news and notifications can bombard us with an endless stream of information, making it difficult to focus on what's important.

Multitasking: technology has made multitasking easier, but this can also contribute to increased stress levels. Trying to manage multiple tasks at once can lead to feelings of overwhelm and burnout.

Comparison culture: social media platforms can also contribute to increased stress levels by fostering a culture of comparison. People often compare their lives to the highlights of others on social media, leading to feelings of inadequacy and low self-esteem.

Reduced physical activity: technology has made many tasks more convenient, but it has also reduced our need for physical activity. Lack of exercise can contribute to stress and anxiety.

A survey conducted by the American Psychological Association found that nearly half of the American adults (45%) reported that their stress levels had increased in the past year due to concerns about the COVID-19 pandemic, with increased screen time a major factor [2].

Cyberbullying and harassment. Another negative impact of digitalization on mental health is cyberbullying. Cyberbullying is a form of online harassment that can significantly affect a person's mental well-being in the short and long term. It involves using technology platforms such as social media, messaging apps or chat rooms to send threats, spread rumors or post negative comments about a person without their consent. Digitalization has brought us many benefits and conveniences, but it has also led to new forms of harassment and abuse [3]. Cyber harassment, online bullying, and digital stalking are all examples of how digitalization has facilitated negative behaviors. Cyberbullying has become a major issue in the digital age due to the increasing use of technology and digital devices. Here are some reasons why the number of cyberbullying victims has increased:

Anonymity: One of the main reasons for the increase in cyberbullying is the anonymity that digital platforms offer. People can hide behind fake profiles or use anonymous accounts, which makes it easier for them to bully others without facing consequences.

Accessibility: digitization has made it easier for people to access the Internet and digital devices. The increased accessibility means that people are spending more time online, which provides bullies with more opportunities to harass their victims.

Lack of supervision: digitalization has also made it easier for bullies to carry out their behavior without being monitored. In many cases, parents, teachers and other adults may not be aware of what is happening online, which can make it difficult to identify and stop cyberbullying.

Distance: Digitalization has also made it easier for bullies to target victims who are geographically far away. This distance can make it easier for bullies to dehumanize their victims and make it harder for them to empathize with their victims.

Social media: the rise of social media has also contributed to the increase in cyberbullying. Social media platforms can be used to spread rumors, share embarrassing photos or videos, and create fake accounts to harass others.

A survey conducted by the Cyberbullying Research Center found that 34% of students have experienced cyberbullying. Cyberbullying has been linked to increased rates of depression, anxiety, and suicidal thoughts.

One of the most significant ways digitalization has led to harassment is through the anonymity it provides. People can hide behind fake names and profiles online and say things they would not normally say in person. This anonymity has emboldened many to engage in abusive behaviors that they might not have otherwise.

Digitalization has also created new platforms for harassment to occur. Social media, messaging apps and online forums provide easy access for people to harass others. With just a few clicks, someone can send a hurtful message or make a threatening comment. In addition, the widespread use of technology means that harassment can happen around the clock. Victims may receive messages and notifications at all hours of the day, leaving them to feel constantly harassed and unsafe.

Addiction: Digitalization and addiction are closely related, because the rise of digital technology and online platforms has made it easier for people to become addicted to digital devices and the Internet. Digital addiction is the compulsive and excessive use of digital technologies such

as smartphones, computers, and social media that interferes with a person's daily life and relationships. Furthermore, digital addiction can contribute to social isolation,

Digital addiction can lead to a number of negative mental health effects, including anxiety, depression, and low self-esteem. This is because constantly checking social media or other online platforms can contribute to feelings of FOMO (fear of missing out) and comparison, which in turn can trigger anxiety and lower self-esteem.

A study published in the journal *Pediatrics* found that 8.5% of American adolescents who play video games show signs of gaming addiction. Gaming addiction has been linked to increased rates of depression, anxiety and poor academic performance [4].

Sleep disturbance: There is evidence to suggest that digitalization can interfere with sleep and contribute to sleep disorders. Here are some ways that digitalization may affect sleep:

Blue light exposure: The blue light emitted by electronic devices such as smartphones, tablets and laptops can interfere with the body's natural circadian rhythm and make it difficult to fall asleep at night.

Social media and email notifications: Receiving notifications from social media and email throughout the night can disrupt sleep and cause individuals to wake frequently [5].

Reduced physical activity: going digital can lead to a more sedentary lifestyle, which can contribute to sleep disturbances.

Increased stress: constant connectivity and the pressure to always be available online can lead to increased stress levels, which can negatively impact sleep quality.

According to a survey conducted by the American Psychological Association, the average American adult spends 8.6 hours per day using digital devices. Excessive screen time has been linked to increased rates of depression, anxiety and sleep disorders.

Alleviating Negative Effects: mitigation of the negative impacts of digitalization involves a comprehensive approach that includes education, policy, technological solutions, and social interventions. By taking proactive steps to address the negative impacts of digitization, we can ensure that digital technologies are used in a way that maximizes their benefits while minimizing their risk and harmful effects. Some of these strategies include:

Limiting screen time: excessive use of digital devices has been linked to various mental health problems such as depression, anxiety, and sleep disorders. Limiting screen time can help reduce the negative impact on mental health.

Digital detox: Taking regular breaks from digital devices can help reduce the negative impact of digitalization on their mental health. This may mean disconnecting from social media or other digital platforms for a period of time.

Mindfulness: mindfulness meditation can help people reduce stress and anxiety caused by digitalization. Mindfulness means focusing on the present moment and being aware of your thoughts and feelings without judging them.

Balancing online and offline activities: offline activities such as exercise, socializing with friends and family, and pursuing hobbies can help individuals maintain a healthy balance between their online and offline life.

Education about healthy digital habits: Educating people about healthy digital habits, such as using digital devices in moderation, avoiding overuse of social media, and practicing safe online behaviors, can help reduce the negative impact of digitalization on mental health.

Providing mental health support: Organizations and policymakers can offer support to people suffering from the negative impact of digitalization on their mental health. This may include access to mental health services or promoting mental health awareness campaigns.

CONCLUSION: This article explores the impact of digitalization on mental health and offers strategies for a healthy relationship with technology. It highlights three ways that digitalization can affect mental well-being: social isolation and loneliness, information overload of information and stress, and cyberbullying and harassment. To combat social isolation and loneliness, the article recommends prioritizing physical human interaction and limiting screen time. To manage

information overload and stress, it recommends setting up "unplugged" times during the day, consciously focusing on what's important, and avoiding multitasking. To combat cyberbullying and harassment, the article recommends paying attention to online behavior, monitoring activity and reporting negative behavior.

In summary, while digitalization has brought many benefits and conveniences to our lives, it is also important to understand its impact on mental well-being. By being intentional about our online behavior and building a healthy relationship with technology, we can maintain our mental health and well-being. Digitalization has transformed the way we live and work, but it has also impacted mental health. While technology can make communication easier and access to mental health resources simpler, it can also contribute to feelings of isolation, anxiety, and dependence. It is critical to recognize the potential risks of technology and implement measures to mitigate them, such as setting boundaries on screen time and prioritizing face-to-face interactions. In addition, mental health professionals need to stay informed about the latest digital tools and incorporate them into their treatment plans to ensure patients receive the best care possible. Ultimately, it's about finding a balance between the pros and cons of digitalization and using technology in a way that promotes rather than detracts from our well-being.

REFERENCES

1. How heavy use of social media is linked to mental illness. <https://www.economist.com/graphic-detail/2018/05/18/how-heavy-use-of-social-media-is-linked-to-mental-illness>
2. Lund E. M. et al. The COVID-19 pandemic, stress, and trauma in the disability community: A call to action //Rehabilitation Psychology. – 2020. – T. 65. – №. 4. – C. 313.
3. Kazan H. Cyber Bullying and Violence Literacy in the Context of Digitalization //Research Anthology on Combating Cyber-Aggression and Online Negativity. – IGI Global, 2022. – C. 496-519.
4. Bekman M. Interaction of Internet Addiction with FoMO: The Role of Digital Media //Handbook of Research on Digital Citizenship and Management During Crises. – IGI Global, 2022. – C. 116-133.
5. Huberty J. L. et al. Testing a mindfulness meditation mobile app for the treatment of sleep-related symptoms in adults with sleep disturbance: A randomized controlled trial //Plos one. – 2021. – T. 16. – №. 1. – C. e0244717.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATION IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

KRUCHININA K.

student of group E-21-2

KULZHANBEKOVA A.Zh

Scientific supervisor, Master of Economic Sciences

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation. This article examines the role and importance of digitalization for industrial production.

Keywords: industry, production, digitalization, transformation, innovation

Currently, innovations and technological innovations are the main connecting mechanism of all aspects of society. The modern world cannot be imagined without both the already familiar and future innovations. The scientific community agrees that innovation has become the main driving

force of economic development. Innovative processes have led the world community to a new, higher degree of development. Innovations are used in almost all areas, being the topic of discussions at the professional level, including at the level of Governments, international organizations, etc. Innovation can be understood as the result of innovative activity, embodied in a new or improved product introduced to the market.

The new stage of planetary development is characterized, first of all, by a structural reset of the world economy, associated with a change in the interaction between economic centers and an increase in the importance of regional integration structures. The further development of the global economy will be marked by the balance between the processes of globalization and regionalization as a response to the growing tension between the centers of power and the accumulation of imbalances in the world trade and financial system. It is important that these processes will take place in the circumstances of new global and regional challenges, including limited natural resources, global natural and climatic changes..

On the other hand, given the great technological leap of the beginning of the new century, an important trend that will indicate an increase in the intensity of global processes in the future until 2030 is a significant increase in the role of modern technologies, innovative solutions, the creation of high-tech industries that can radically change its industry structure, as well as business models, factors and conditions of competitiveness.

The transition of the world economy to a new stage of technological development is characterized by the creation and penetration into all spheres of life of digital information and communication technologies (ICT), robotics, biotechnologies; wide practical use of materials with specified properties, new generation electronics, new energy sources, methods of its storage and transmission, active development of artificial intelligence technologies and other advanced technologies [1].

The innovation process is divided into such stages as research, development and innovation activities. The implementation of fundamental or applied research leads to the development of innovative activities. And, conversely, with an increase in innovation activity with the help of various tools, scientific research is also developing. At the same time, there is an accumulation of scientific and technical information that can serve as a foundation for further development, both scientific research and innovation. Thus, not only the great role of science in the innovation economy is emphasized, but also the dependence of these areas of human activity – the impact of innovation development on science. In the modern world, the need for cooperation between representatives of science and business has become obvious.

Innovation has a huge impact on the economy. It is even impossible to cover the full breadth of their application. Innovation brings profit. Products of higher quality are being created, while the number of products produced is increasing. Innovations affect the competitiveness of a person or organization. The real competitive advantage lies in the ability to find new markets, produce new goods, invent new ways of manufacturing goods. If a firm has an innovation that is in demand in the market, then this will be its competitive advantage until new ones with great advantages are created.

One of the main tasks of the state is to ensure the development of fundamental research in the field of innovative economics, which leads to an increase in scientific potential. However, scientific works need significant financial resources, so state support for their financing is of great importance. It is impossible to create significant scientific research and technology without the help of the State and budget allocations. The role of the state in creating an innovative economy is quite multifaceted, in addition to financing science, it is also legislative regulation in the field of innovations, their implementation and commercialization. The state also has the power to change the process of creating innovations, turning them into an object of mass production. The latter is based on an increase in the innovation component in the results of economic processes, which is considered as an important factor in creating a full-fledged innovative economy. The state stimulates innovative activity through certain impulses for scientific institutions, companies that transform scientific developments into modern technologies. The need for state regulation of

innovation processes is due to their increasing importance for the socio-economic development of the country [2].

Undoubtedly, in the domestic economy today there is an increasing need to switch to an innovative path of development. It is becoming increasingly obvious that without innovation it will not be possible to increase its competitiveness in world markets.

In accordance with international trends, the development of an innovation model on a national scale implies an expansion of the presence of innovative production in the technological structure of the economy, which is manifested primarily in an increase in the production of innovative products. In accordance with the mechanisms of economic dynamics, innovative processes are the result of a consistent replacement of technologically coupled industries.

The transition of the national economy to sustainable innovative growth requires maximum overcoming or elimination of the influence of destructive factors – for this, their identification by scale, strength and duration of impact is necessary. At the same time, the intention to identify universal factors without taking into account at least the stage of innovative development at which the national economy is located may lead to erroneous conclusions. It should also be taken into account that the same factor can have both a stimulating and a disincentive effect. An example is the innovative infrastructure created at the expense of budgetary funds in special economic zones, which in case of underdevelopment of the national innovation system or lack of appropriate demand may be unclaimed. At the same time, in modern conditions, the stimulating role of the state remains relevant regardless of the level of innovative development of the country [3].

World practice shows that at the initial stages of the formation of the innovation process, state regulation plays a decisive role, and therefore there is a need to study the stimulating and discouraging factors of innovative development. The influence of socio-economic factors on innovation processes depends on the time horizon of action, depending on which innovative challenges, innovative threats and innovative barriers arise.

Thus, the state, by strengthening its scientific potential, contributes to the development of the national economy, which increases its competitiveness in the global economic space. The role of innovation in the modern world is difficult to overestimate. Innovations perform both economic and social functions, cover all aspects of society, affect personal issues. In the long term, further economic and cultural growth along the intensive path of development is impossible without innovation.

List of literature:

- 1 Akhinov, G. State regulation of innovation activity / G. Akhinov, D. Kamilov // Problems of theory and practice of management. – 2022. – № 9. – С. 22-28.
- 2 Ospanov B. Innovations as a direction of the state development strategy in the Republic of Kazakhstan // Sayasat. - №2, 2022 г., с. 17-21
- 3 Mukanov D. Kazakhstan: breakthrough in innovative economy // Almaty. - №2, 2022 г., с. 10-12

БИЗНЕСТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАУАПКЕРШІЛІГІ: ТЕОРИЯЛЫҚ БАСТАУЛАРЫ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАЛАРЫ

АМРЕНОВА Ф.Қ.

«Менеджмент» кафедрасының аға оқытушысы
Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бизнесің әлеуметтік жауапкершілігі ұғымының нақты анықтамасы халықаралық тәжірибеде айтылмаған, сондықтан да бұл терминді әркім әрқалай

пайымдайды. Негізінен бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі ұғымының астарында қайырымдылық, меценанттық, корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік, әлеуметтік-маркетингтік бағдарламалар, демеушілік және филантропия сияқты мағыналар жатыр. Жалпылай айтқанда, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі – бизнестің қоғамға қатысы, бизнестік шешім қабылдаушылардың жауапкершілігі және ол шешімдердің кімге тікелей немесе жанама әсер ететіндігін қарастыратын жаңа ұғым.

Түйінді сөздер: әлеуметтік жауапкершілік, бизнес, кәсіпкерлік, қоғам

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің теориялық негіздерін ең алдымен, 90 жылдардағы реформа өз мүддесі тұрғысынан эгоистік көзқарасты ұстанатын «экономикалық адам» басшылық жасайтын нарықтық экономиканың либералды моделіне сәйкес жүргізілгендігін айта кеткен жөн. «Кәсіпкерлікке жарияланған бостандық кез келген формадағы пайдақорлық еркіндігімен теңестірілді» [1]. Кәсіпкерлік бұл кезде заңға қайшы, ережесіз түрде дамыды. Өзгерістер, құндылықтар мен адамгершілік бағдарлар қоғамды біріктіретіндей жарқын идеялардың пайда болуымен ерекшелене алмады. Нәтижесінде, Г. Клейнер «жеке тұлғалардың экономикасы» деп анықтаған жағдай орын алды. Оның ерекшелігі – мұнда қоғам мүддесі жеке тұлғалардың немесе ұйым басшыларының мүддесіне тәуелді.

Белгілі ғалым Аристотель жауапкершілік – еркіндіктің бір көрінісі екендігін, ал еркіндік – жауапкершіліктің бір шарты деп айтып өткен болатын. Жауапкершіліктің әлеуметтік-философиялық мәні ретіндегі мәні салыстырмалы түрде кез анықталды. Аристотель – жауапкершіліктің аретологиялық (arete – жан сапасы) концепциясының авторы, концепция бойынша жақсылық тілеушіге де, жамандық тілеушіге де тиісті еншісі түседі. И. Кант – ойшылдардан алғашқылардың бірі болып XVIII ғасырда «жауапты», «жауапкершілік» категорияларын қолданған. Кант бойынша олардың мәні кесімді императорға және абсолютті адамгершіліктік заңдарға бағыну.

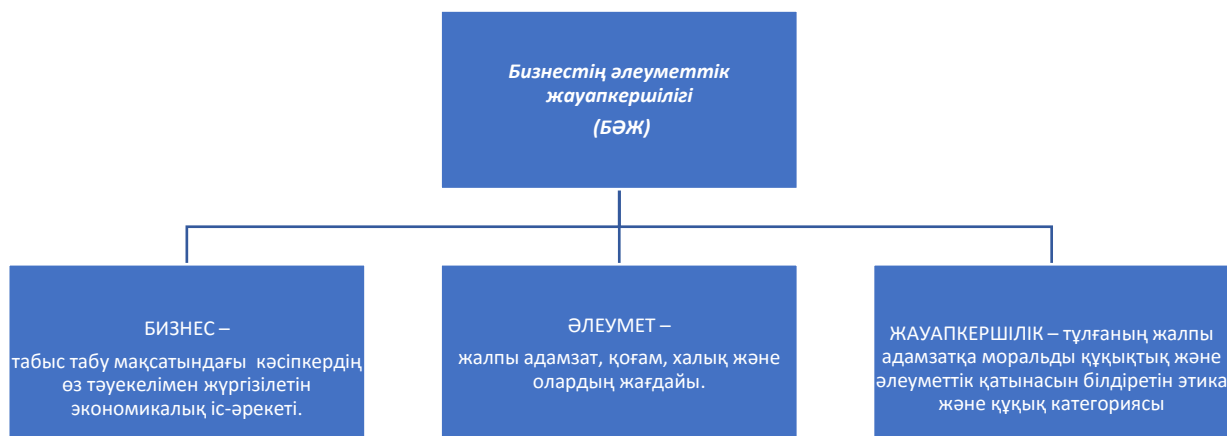
Х. Йонас, бұл жағдайды жауапкершілік шаралары билік пен білім шараларына теңестірілгендігімен, ал оларға индустрияға дейінгі кезеңде шектеу болғандығымен түсіндіреді. Нәтижесінде, іс-әрекет салдарлары туралы сұрақ «табиғи» жолмен – салдарлардың туындауына байланысты шешіліп отырған. Классикалық философия тұрғысынан жауапкершілік негізінен жанама түрде – яғни, мораль (адамгершілік), парыз, жақсылық пен зұлымдық, еркіндік және қажеттілік сынды этикалық категориялар арқылы зерттелді [2].

И. Бентам және Дж. С. Милль рационалдықтың критеріі жауапкершілік объектісі «пайда» болып табылады деп санаған. И. Ильин, А.Печчей, С.Франк, А.Швейцер және тағы басқа әлеуметтік ойшылдар үшін жауапкершілік мәдениеттегі ортақ дағдарысты шешу жолында жалғыз ғана үміт болды. Ж.-П.Сартрдың айтуынша: «біздің жауапкершілік бүкіл адамзатқа таралатынына байланысты біз ойлағаннан да аса үлкен». Негізінде – жеке мүдделер емес, бір тұтастылық бар, ыңғай бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі концепциясында көрініс тапты. Бұл концепцияның негізінде бизнестің жеке мүдделері (пайда, кіріс) мен қоғам мүдделері (тұрақтылық, көпшілік үшін табысты даму) арасындағы қарама-қайшылықты бизнес қоғамның, яғни бизнес өзі мүшесі болып табылатын жүйе пайдасына шешілуі қажет деген идея жатыр. Аталмыш концепцияның негізгі жағдайлары XX ғасырдың 30-шы жылдары қалыптасты, дегенмен оның теориялық қайнар көзі сонау А. Смит және Д. Риккардо ілімінен бастау алады. Көптеген зерттеушілер, Батыстағы кәсіпкерлік институтының пайда болуы мен дамуы қоғам мен адамға революциялық әсер қалдырғандығын мойындайды. Кәсіпкерлік феномені өз әсерін тек экономикалық қана емес, әлеуметтік, адамгершілік, саяси, мәдени және адамдардың басқа да тіршілік әрекетінің салаларына тараған [3].

Шаруашылық мінез-құлқы мен «капитализм ағысының» ерекше этосы ретіндегі кәсіпкерлік көрінісін М. Вебер зерттеген. Ол «экономикалық адам» - кәсіпкер ең алдымен,

әлеуметтік, соның ішінде адамгершіліктік нормалармен санаспай қоймайды. Осы нормалар еліктеуіштік пен бейімдеушілік негізінде емес, өз сеніміне қарай іске асырылатын жағдайда кәсіпкерлік этика пайда болады, ал өмірлік ұстанымдар мен бағдарлардың, сәйкес мотивациялардың қосындысы иелік етудің кәсіби этосын қалыптастырады.

Қажетті іскерлік ширақтылық тұлғаны моральды өзгертеді, оның бойында адамгершілік пен қабілеттіліктің жаңа кескінін қалыптастырады. Нарық өзгертетін тағы бір жағы: бүгінгі әрекетінің алшақ салдарын алдын ала болжап, көре білу. Нәтижесінде, алға қойған мақсатына жету үшін – қабілетті, болашағын ойлай білетін адам қалыптасуы қажет.

Сурет 1 – Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі түсінігі

Әлеуметтік жауапкершілік принциптері қоғам дәмесінің негізінде қалыптасады. Соңғы кездері қоғамның бизнеске артар талаптары айтарлықтай өзгерген, бүгінде қоғам үшін бизнестің әр бір әрекеті, өз қызметінде нені басшылыққа алатындығы, өз қаржысын иелену ерекшелігі үлкен маңызға ие болып отыр. Осылайша, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі шеңберінде компания қызметінің принциптерін жасап шығару қажеттілігі туындады.

Компания өз қызметін қоғам талаптарына сәйкес іске асыру үшін, ол этикалық, құқықтық, қайырымдылық, табиғатты қорғау, коммерциялық және қоғамдық принциптерге сәйкес әрекет ету бағдарламасын жасап шығаруы тиіс. Басқа сөзбен айтқанда, азаматтық қоғамның толыққанды мүшесі болу мәселесі жөнінде айтылады. Төменде, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің принциптерін жасап шығаруда неге назар аудару қажет екендігін қарастырамыз.

Принциптердің бірінші тобы – ашықтығы. Ашықтық принципі компания қызметінің бұқаралы, түсінікті және қолжетерліктей жүргізілуін, тек нақты ақпаратты ұсынып, барлық қызығушылық танытқан жақтармен кері байланысқа түсуін болжайды. Әлеуметтік бағдарламалар тұрақты жүргізіліп отырылуы қажет. Осыған сәйкес принциптердің екінші тобы – жүйелілігі. Бұл дегеніміз әлеуметтік бағдарламалардың қажетті аумақтарға жүйелі және бірізді бағытталуын білдіреді.

Әлеуметтік бағдарламалардың нақты қажеттілік туындап отырған салаларда жүзеге асуы өте маңызды, осыдан келіп принциптердің келесі тобы – маңыздылығы, яғни іске асырылатын бағдарламалардың тиімділігін, маңыздылығын және ауқымдылығын білдіреді.

Және, тағы бір маңызды жағдай, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің принциптері компанияның дін, саясат, спорттық және музыкалық ағымдармен субординациясына негізделуі шарт. Осы принциптерге негізделе отырып, компаниялар өз стратегиясына адам құқықтарын қорғау міндеттерін қосады, ал компания қызметінің шиеленістерге әсерін бағалай отырып, шиеленістерді шешу немесе алдын алу шараларын қолданып, жасап шығара

бастайды. Осылайша, принциптердің төртінші тобы – шиеленістерді болдырмау.

Кесте 1 – БӘЖ қағидалары мен қысқаша түсініктемесі

Қағида атаулары	Түсініктемесі
Ашықтығы	Әлеуметтік бағдарламалар және олардың іске асыру механизмдері ашық және түсінікті болуы шарт.
Жүйелілігі	Әлеуметтік бағдарламалардың қажетті аумақтарға жүйелі және бірізді бағытталуы
Маңыздылығы	Іске асырылатын бағдарламалардың тиімділігі, маңыздылығы, ауқымдылығы
Шиеленісті болдырмау	Дін, саясат, спорттық және музыкалық ағымдармен субординациясында негізделуі шарт

Енді осы принциптер тобын ашып, жан-жақты қарастырсақ.

1. Ашықтық.

Тұнықтық (ашықтық) әлеуметтік саясатты жүргізу принципі, әлеуметтік бағдарламалар және олардың іске асыру механизмдері айқын және түсінікті болуы шарт.

Бұқаралық (көпшілік алдында). Бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігіне қатысты кез-келген ақпарат, жабық ақпараттан өзгелері қоғамға қол жетімді болуы қажет.

Нақтылық. Бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігі жөнінде мәліметтер бұрмаланған немесе жасырып болмауы қажет.

Диалог. Әлеуметтік саясат қызығушылық танытқан барлық жақтармен диалог негізінде құрылуы, әлеуметтік көмекті алушылармен міндетті түрде кері байланыс болуы қажет.

2. Жүйелілік.

Бағытталғандығы. Әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыруда басымдылық танытатын бағыттардың болуы.

Уақыттағы тұтастық (бір ізділік). Қазіргі және өткен әрекеттеріне жауапты болу, сондай-ақ болашақта Компания қызметінің қоршаған ортаға әсерін болжау.

Кеңістіктегі тұрақтылық. Компанияның барлық аймақтық бөлімшелері үшін бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігінің әмбебап принциптері.

Тұрақтылық. Бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігінің басым бағыттарында белгіленген жоспарлы жобалар мен бағдарламалардың пайдасына бір жолғы және фрагментарлы акциялардан бас тарту.

Бірігуі. Бизнесінің әлеуметтік жауапкершілік принциптерінің барлық бизнес-үрдістерге және барлық иерархиялық деңгейлерде шешім қабылдау үрдісіне енуі.

3. Маңыздылығы.

Өзектілігі. Бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігінің іске асырып отырған бағдарламалар дер кезінде және талап етілген жағдайда жүзеге асырылуы керек.

Ауқымдылығы. Бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігінің бағдарламалары ауқымды аудиторияны қамтуы және бүкіл қоғамға танылуы қажет.

Тиімділігі. Бағдарламаларды жүзеге асыруға кеткен қаржы маңызды проблемаларды шешуге айтарлықтай септігін тигізуі қажет, сонымен қатар бағдарламалар нәтижелері тұрақты тексеріліп және тіркеліп отырады.

4. Шиеленістерді болдырмау.

Саяси алшақ болу. Сайлау алдыңғы науқандарға, саяси партияларды немесе жеке саяси тұлғаларды қолдауға қатыспау.

Шеркеуден қашық болу. Дін басыларын, шіркеу-мешіттерді, жеке конфессиялар мен діни ағымдарды қолдаудан бас тарту.

Ұлттық қозғалыстарды қолдаудан бас тарту.

Фан-клубтарды қолдаудан бас тарту. Сонын ішінде, спорттық, музыкалық және өзге де жастар ағымдары да бар [4].

Кесте 2 - Әлеуметтік жауапкершілік қағидалары

Әлеуметтік жауапкершілік қағидалары	Әлеуметтік жауапкершілік қағидаларына қысқаша сипаттама
Есептілік принциптері	ұйымның қоғам мен экологияға әсері үшін халыққа есеп беруі тиіс екендігін айқындайды.
Ашықтық принципі	ұйым өз қызметінде және басқаларға әсер етуі тиіс шешімдерінде ашық болуы тиіс дегенді айқындайды.
Ұлыстық принциптерді	ұйымды жүргізу стилі өзіне алған міндеттемелер шеңберінде ережені бейнелеуі тиіс.
Мүдделі тараптар принципі	ұйымға өз қызметінде мүдделі тараптардың қызметін есепке алуы тиіс екендігін айқындайды.
Құқықтық нормалар	принципі ұйым қолданыстағы құқықтық нормаларды сақтауға міндетті екендігін айқындайды.
Адам құқықтары принципі	адам құқықтарының маңыздылығын және жалпыға арналғандығын мойындайды.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің принциптері компанияның әлеуметтік жауапкершілікті іске асырудағы қызметі және ұйымның табиғаты мен мәнін білдіретін негізгі жағдайларды анықтайды. Егер, принцип дегеніміз – бұл бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің мәнін қамтитын негізгі ереже деп санасақ, онда бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің бір ғана принципін сақтамағанның өзі аталмыш түсініктің мәнін бұрмалап жіберері сөзсіз.

Жалпы бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің 3 бағытын қарастырамыз: қаржылық, экологиялық, әлеуметтік. Әлемде бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін құрудың екі негізгі моделі белгілі және сонымен бірге соңғы жылдары қосылған модель аралас екенін білдік. Олардың алғашқысы – англо-америкалық. Ол бизнестің мемлекеттің араласуынсыз ынталы да ерікті қызметі. Екіншісі – еуропалық-құрлықтық. Мұнда бастамашылық пен ұйымдастырушылық рөлді қоғам мен мемлекет атқарады. Бұл модельдер белгілі бір елдерде жүзеге асырылып жатқан бизнес қауымдастықты ұйымдастыру формаларымен тығыз байланысты [5]. Англо-америкалық модельде КӘЖ ғана емес, бизнес-ассоциациялар да, кәсіпкерлердің корпоративті мүдделерін қалыптастырудың және бейнелеудің құралдары ретінде ерікті, яғни “көріністік” сипатқа ие. Бұл жерде мемлекет бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі саясатын қалыптастырудан шеттетілген, ол салықтық жеңілдіктер сияқты жанама тәсілдер арқылы ғана әрекет етеді. Оның есесіне есептен шығаруға жатқызудың ең көбі де осында.

Кәсіпкерлердің бірлестіктерге міндетті түрде мүше болуымен байланыстырылған құрлықтық модель қоғам мен мемлекетке бизнестің алдына міндеттерді нақтылы қоюға және КӘЖ саясаты мен бағыттарын іс жүзінде қалыптастыруға жағдай жасайды. Сонымен бірге, бизнестің, қоғам мен мемлекеттің үш жақты әріптестігі шеңберінде бизнес-ассоциациялардың өздері әлеуметтік жауапкершілік қағидаларын алға апарушы болып табылады. Бұл жағдайда бизнес-ассоциациялар, міндетті жарналар жүйесі арқылы әріптестерін борыш сезіміне ғана шақырып қоймай, сонымен бірге, мемлекет-жеке меншік әріптестігі шеңберінде өздері де әлеуметтік жобаларға айтарлықтай қаржы бағытта алады.

Бұл жағдайда мемлекеттік органдар белгілі бір мәселелердің, мейлі ол аурухана құрылысы болсын, мектептерді ұстау болсын, жастарды оқыту болсын, олардың қоғамдық маңызына сәйкес шешімдерін анықтап, жүйелеп және олар жөнінде бизнеспен келісімге келетін болғандықтан, мемлекеттің де рөлі арта түседі. Италияда, Францияда, Түркияда, Австрияда дәл осы модель жүзеге асырылады.

Бүгінде бүкіл әлемде экономиканы басқарудағы мемлекеттің рөлін күшейту тенденциясы байқалуда. Австриялық, кеңірек айтқанда, еуропалық модель осы үрдіске барынша сәйкес келеді, өйткені, ол мемлекеттің ұлттық экономикалық саясатты, құрамдас бөліктерге бөлшектемей, біртұтас қалыпта жүзеге асыруына жағдай жасайды.

Сонымен қазіргі уақытта бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің бірнеше үлгілері жасалған.

- Ағылшын-американадық моделі
- Еуропалық модель
- Аралас модель

Ағылшын-американдық модель

Бұл модель XIX ғасырдың басынан бастау алған болатын. Бұл жағдайда жауапкершілік – жұмыс табумен және оларға жалақы төлеу арқылы еңбек жағдайын жасау болды. Сондай-ақ салық төлеуді уақытылы жүзеге асырып тұру міндеті кірді. Көптеген қоғамдық қатынастар әлі күнге дейін өзін-өзі реттеумен қалып отыр. Соның ішінде еңбек қатынас сферасында жұмысшы мен жұмыс беруші арасындағы екіжақты келісім кезінде медициналық сақтандыру ерікті түрде болып қалған. Екінші жағынан АҚШ-та мысалғы бизнесті әлеуметтік қолдауына қатысу миханизмін қалыптастырған, яғни корпорациялық қор арқылы әр түрлі әлеуметтік проблемеларды бизнес есебінен шешеді. Мамандандырылған білімге демеушілік және зейнетақы, сақтандыру сфераларын өз жұмысшыларына жасау.

Сондай-ақ қызметтегі әлеуметтік жауапкершілік және қайырымдылық жасайтын корпорацияларға заңдық негізде көрсетілген белгілі бір салықтық жеңілдіктер мен льготалар қолдануға заң жүзінде мүмкіншіліктер туады.

Еуропалық модель

Бұл модельде егер белгілі бір бизнес салықты көп төлесе, сол құрлым мемлекет сол қаржыға әлеуметтік бағдарламалар ұйымдастырады. Бизнес өз жұмысын табысты жүргізу керек және дұрыс жоғары көлемде салықтар төлеуі тиіс, ал мемлекет бұл қомақты қаржыны тиімді бөліп, әлеуметтік қажеттіліктерге тиесінше жұмсайды. Және де «мемлекеттік» мамандар ойынша, мемлекеттің басты жұмысы – оптималды салықпен қамтамасыз ету жағдайын сәйкесінше заң жүзінде жасап, содан түскен қаражатты экономиканы дамытуға қажетті маңызды секторларды қаржыландыруға бөлу, ал олар «локоматив» сияқты, өндірістің басқа салаларын өсіруге себепші болумен қатар, жаңа жұмыс орындарын тауып, жалақыны мүмкіндігінше жоғарлатып, жалпы аймақтағы тұрғындар мен жалпы халықтың жағдайын жасап, мемлекеттің әлеуметтік базасын нығайтады.

Жалпы Еуропалық модельде бизнес - мемлекетті дұрыс шешімдер қабылдап, оны жүзеге асырып орындалуына себепші болатын институт деп санаса, АҚШ жалпы бизнеске мемлекеттің араласуы бизнестің еркінділігі мен бостандығына тосқауыл болып, оның өркендеуіне кедергі болады деп есептейді.

Аралас модель

Бұл модель соңғы жылдары ірі бизнестің дамуына байланысты Еуропада кеңінен таралған жаңа үлгі десек болады. Басқалай айтқанда бұл модельді корпорациялық әлеуметтік жауапкершілік деген атпен танымал бола бастады. Аталмыш модель әлеуметтік инициативаның тууын үш сфераға бөліп қарастырады:

1. Экономикалық сфера
2. жұмысбастылық
3. Қоршаған ортаны қорғау

Бизнес жауапкершілігі – еңбек жағдайы, жалақы, акционерлерге дивидент төлеу, сапалы өнім өндіру, қызмет көрсету, қоршаған ортаны қорғау, нақты аймақтағы жұмыс бастылық және тұрғындардың әлеуметтік жағдайларын жасау корпорациялық әлеуметтік жауапкершілік деп есептейді.

Көптеген еуропалық елдерде заңдық негізде медициналық сақтандыру, зейнетақыны реттеу және өндірістің табиғатты сақтау, қоршаған ортаны қорғау міндетті түрде жүгізуде

құқықтық талап қойған. Экономикасы дамыған елдерде бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі бәсекелестіктің маңызды және барлығы мойындаған фактор болып табылады.

Әдебиет тізімі:

- 1 Андреева О. Д. Технология бизнеса: маркетинг. - Учебное пособие. - М.: Издательская группа ИНФРА-М – НОРМА, 2014. - 224 с.
- 2 Мухтарова К.С. Подходы к понятию социальные процессы – Қазақ университеті, 2013 – 14 с.
- 3 Мухтарова К.С. “Социальная экономика в условиях цивилизационных перемен в современном мире: парадигмы и векторы развития”. – Алматы: КазЭУ им. Т.Рыскулова
- 4 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012-2014 жылдарға арналған бағдарламасын орындау жөніндегі іс-шаралар жоспарының 34-тармағына сәйкес жасалған «Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі» туралы ережесі
- 5 Сарсембаева Р.Б. Социальная ответственность бизнеса: гендерный аспект// Қазақстандағы бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі: аңыздар, ағымдағы күйі, болашағы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 189б

**ШАҒЫН КӘСІПОРЫНДАРҒА ЖЕҢІЛДІКПЕН САЛЫҚ САЛУДЫҢ ШЕТЕЛДІК
ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА САЛЫҚ
САЛУДЫ ЖЕТІЛДІРУ ҮШІН МАҢЫЗЫ**

АНВАРБЕКОВА М.
студентка 6В411-20,
АСИЛБЕКОВА А.
студентка 6В411-21
ТУЛЕБАЕВА С. М.

Научный руководитель: магистр, старший преподаватель,
университет Дружбы Народов им. А. Куатбекова

Анатация: В данной статье исследуются особенности и опыт зарубежных стран по налогообложению предприятий малого и среднего бизнеса как основного звена рыночной экономики. В статье представлены основные моменты, принципы, основы законодательного регулирования и экономические результаты эффективности льготного налогообложения предприятий малого и среднего бизнеса

Summary: This article examines the features and experience of foreign countries in the taxation of small and medium-sized businesses as the main link of the market economy. The article presents the key points, principles, fundamentals of legislative regulation and economic results of the effectiveness of preferential taxation of small and medium-sized businesses

Шағын және орта бизнес қазіргі заманғы нарықтық басқару жүйесінің элементі болып табылады. Бұл кез-келген елдің әлеуметтік-экономикалық және саяси өмірінде маңызды рөл атқаратын жеке меншік иелерінің ең көп қабатын білдіреді. Қазіргі жағдайда ШОБ-тың тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету тетігі, ең алдымен, ШОБ-ты мемлекеттік қолдауды күшейтуге дейін азайтылуы тиіс. Ол үшін, ең алдымен, қажет:

- тұжырымдаманы қалыптастыру, басымдықтарды тандау және Экономикадағы ШОБ рөлін негіздеу;
- экономикада ШОБ-ты қолдау мен дамытудың мемлекеттік саясатын әзірлеу;
- ШОБ-ты нормативтік-құқықтық қолдау мен дамытуды жетілдіру;
- инвестициялар саласындағы заңнаманы жетілдіру және елде қолайлы инвестициялық ахуалды қалыптастыру;
- шағын және орта кәсіпорындарға салық салуды жетілдіру;
- кредиттік-қаржылық тетіктерді дамыту және ШОБ дамытуға бағытталған жаңа

қаржылық технологияларды енгізу;

- ШОБ дамуын қаржыландыруға мемлекеттің тікелей және жанама қатысуын жандандыру [1, С. 87]. Егер ШОБ-ты жалпымемлекеттік және өңірлік деңгейде кешенді қолдауды қамтамасыз ететін тиісті жағдайлар жасалса және оны салыстырмалы түрде тәуекелсіз қаржыландыру (Кредиттеу), пайданың қалыпты нормасын алу үшін мүмкіндіктер жасалса, онда инвесторлардың ақшалай қаражаты сөзсіз ШОБ секторына асығады, осылайша соңғысының қалыптасуы мен дамуына ғана емес, осы негізде ел экономикасының тиімділігін арттыруға жәрдемдеседі жалпы.

Қалыптасқан халықаралық салық салу практикасы шағын бизнес субъектілеріне қатысты екі негізгі тәсілді көздейді: 1) жекелеген ірі салықтар (негізінен табыс салығы бойынша) бойынша шағын бизнеске арналған салықтық жеңілдіктер жиынтығын стандартты ұлттық салық жүйесі аясында енгізу. Шағын бизнес үшін корпоративтік салықтың төмен мөлшерлемесін қолдану көптеген дамыған елдерде кең таралған;

2) шағын бизнеске салық салудың ерекше (оңайлатылған) режимдерін енгізу. Жеңілдетілген салық салу шағын бизнес үшін салықтардың барлық түрлерін сақтауды қарастырады, сонымен бірге олардың есеп айырысу тәртібін жеңілдетеді (салық базасын анықтаудың жеңілдетілген әдістері мен есепке алу әдістерін қоса алғанда) және өндіріп алу (кезеңділік, аванстық төлемдерден босату және т.б.) [2, С. 45-46].

Есептелген, керісінше, салық төлеушінің ықтимал кірісін жанама белгілерге сүйене отырып бағалауды және бір немесе бірнеше дәстүрлі салықтарды алмастыратын бюджетке белгіленген төлемдерді белгілеуді қамтиды. Бельгияда, Финляндияда, Испанияда және Англияда шағын бизнес субъектілеріне инвестициялық жеңілдіктер беріледі. АҚШ-та шағын бизнес субъектілері жаңадан сатып алынатын технологиялық жабдықтың құнын шегеруге бір реттік жатқызуға құқылы (Үкімет тізімі бойынша) [3, С. 35-37].

Айта кету керек, ТМД - ға қатысушы барлық мемлекеттерде шағын бизнес субъектілеріне қатысты жеңілдетілген жүйе қолданылады. Бұл ретте Арменияда, Қазақстанда, Молдовада, Тәжікстанда, Ресей Федерациясында, Украинада жеңілдетілген жүйе салық салумен бір мезгілде әрекет етеді. Әзірбайжан, Қырғыз республикаларында, Беларусь Республикасында салық салынбайды. Әдетте, көптеген мемлекеттерде жеңілдетілген жүйемен салық салу объектісі табыс болып табылады. Ресей Федерациясында жеңілдетілген жүйе бойынша салық салудың екі объектісі бар-кіріс және кіріс минус шығын. Беларусь Республикасында табыс минус шығын бөлшек саудаға қолданылады. Негізінен жеңілдетілген жүйені қолдану табыс салығын, қосылған құн салығын, әлеуметтік салықты, мүлік салығын төлеуді ауыстырады. Кейбір елдерде экологиялық төлемдер мен алымдардың жекелеген түрлерін (Тәжікстан Республикасы, Украина) төлеу де ауыстырылады. Жалпы алғанда, салық ставкалары табыс салығы бойынша 2-15% - дан, пайда салығы бойынша 15-10% - дан өзгереді. Осылайша, қызмет түріне байланысты салық ставкалары Арменияда, Қырғызстанда белгіленді. Мысалы, Қырғызстанда сауда үшін мөлшерлеме 6%, басқа қызмет түрлері үшін - 10% құрайды. Украинада заңды тұлғалар үшін салық ставкасы ҚҚС төлеуге байланысты. Егер салық төлеуші жалпыға бірдей белгіленген тәртіппен төлесе, жеңілдетілген жүйені қолдану кезіндегі мөлшерлеме 6% құрайды, егер ол бірыңғай салыққа ҚҚС сомасын қосса, мөлшерлеме 10% құрайды. Осыған ұқсас схема Беларусь Республикасында бөлшек саудадан басқа барлық төлеушілер үшін де қолданылады. Ресей Федерациясында, егер салық салу объектісі табыс болса - ставка 6%, егер кіріс минус шығыс болса-15%. Әзірбайжан Республикасында ставкалар бизнестің қай жерде орналасқанына байланысты белгіленеді. Бакуде 4%, Басқа қалалар мен аудандарда 2% жұмыс істейді [4, С. 67 - 68].

Орталық және Шығыс Еуропа елдері, Батыс Еуропа елдерінің көпшілігі, сондай - ақ экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына (ЭЫДҰ) қатысушы басқа елдер критерий ретінде айналым көрсеткішін қолданады. Келесі елдер мысал бола алады (1-кесте):

1-кесте-айналым көрсеткіштері

Ел	Шекті мән (жергілікті валюта)	Шекті мән (АҚШ доллары)
Австрия	220 000 евро	273 000
Франция	76 300 Еуро (қызмет көрсетумен байланысты емес сектор) немесе 27 000 Еуро (қызмет көрсету секторы)	94 700 (қызметпен байланысты емес) және 33 500 (қызметтер)
Венгрия	25 миллион Венгр форингі	111 500
Мексика	2 миллион Мексикалық песо	154 000
Польша	150 000 евро	186 000

Сондай-ақ, көптеген елдерде, әдетте, жеңілдетілген салық режимінің жоғарғы шегі қосылған құн салығын төлеуші ретінде тіркелу шегіне сәйкес келетінін атап өткен жөн. Ережеден ерекшелік-ҚҚС төлеуші ретінде тіркелу шегі жоқ немесе өте төмен немесе жоғары шегі бар елдер. Сонымен қатар, аграрлық сектордағы салық саясаты лоббизмге өте сезімтал. Әлемнің дамыған елдерінде аграрлық лоббилер өз үкіметтеріне қатты әсер етеді, сондықтан салықтық жеңілдіктер аграрлық секторды субсидиялау нысанына айналады. Бұл ретте ауыл шаруашылығына салынатын салықтық жеңілдіктер әлемдік сауданы бұрмалайтын субсидиялар нысаны ретінде іс жүзінде қарастырылмайтынын және тиісінше ГАТТ (ДСҰ) ауыл шаруашылығы бойынша Маракеш және Уругвай келісімдерінен (ДСҰ) алынып тасталатынын ескеру қажет [5, С. 214-215].

Барлық елдерде салық жүйесінің эволюциясы оңайлату, Қолданыстағы салықтар санын азайту (оларды біріктіру), ставкалар деңгейін төмендету және салық базасын кеңейту жолымен жүрді. Бұл ретте салықтық жеңілдіктердің неғұрлым жоғары дәрежесі өндіріс құрылымында салыстырмалы түрде шағын өндірістік бірліктер басым болатын елдерде сақталады. Фермалардың көлемі үлкен және өндіріс тиімділігі жоғары АҚШ-та салық салуды реформалау кейбір жеңілдіктерді біртіндеп алып тастау жолымен жүреді. Қолданыстағы салықтар айтарлықтай сараланған. Салықтарды салық салудың барлық заңды және жеке субъектілері төлеуі керек, бірақ салық салу субъектілеріне көзқарастар алынған табыс деңгейіне, жас ерекшеліктеріне және өндірісті ұйымдастыру формасына байланысты әр түрлі болады. Ауыл шаруашылығындағы салықтар ұлттық және жергілікті (аймақтық, коммуналдық) болып бөлінеді, коммуналдық және т. б.). Бұл ретте, егер аграрлық сектордағы ұлттық деңгейдегі салықтар біркелкі болса, онда жергілікті салықтар айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін және осы өңірдің міндеттерімен, оның нақты географиялық жағдайымен, жергілікті бюджеттің жай-күйімен айқындалады. Ұлттық салықтан түсетін түсімдер, әдетте, ұлттық және жергілікті деңгейлерге бөлінеді, аймақтық немесе жергілікті салықтар тиісінше облыстық және жергілікті бюджеттерде қалады (толығымен дерлік).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Лебедева Л. АҚШ: шағын кәсіпкерлік өмір салты ретінде // адам және еңбек.-2005.-№9.-Б. 81.
2. Шет елдердің салық жүйелері: жоғары оқу орындарына арналған оқулық. Князев, проф. Д. г. көкжидек. - 2-ші басылым., қайта өңдеу. және қосымша. - М.: Заң және құқық, бірлік, 1997. – 191с.
3. Князев М. шет елдердің салық жүйелері. М.: - бірлік, 1997.
4. Ыдырысова э.к. шағын және орта бизнес саласындағы кәсіпкерлік қызметті салықтық реттеу. - Алматы: 2010.
5. Дадалко, В. А. Халықаралық экономикалық қатынастар жүйесіндегі салық салу: / В. А. Дадалко [және т.б.]. - Минск: Армита-Маркетинг, 2000. – 368 б.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ТӘУЕКЕЛ-МЕНЕДЖМЕНТІ ІСКЕ АСЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

АНВАРБЕКОВА М.
студентка 6В411-20,
АСИЛБЕКОВА А.
студентка 6В411-21
ТУЛЕБАЕВА С. М.

Научный руководитель: магистр, старший преподаватель,
университет Дружбы Народов им. А. Куатбекова

Аннотация. Потребность в финансовом инжиниринге вызывалась также периодическими финансовыми кризисами в различных странах, концентрацией рисков у банковских заемщиков и глобализацией рисков хозяйственной деятельности на формирующихся рынках, развитием внебалансовых операций у банков, усложнением финансовых потребностей их клиентов. Дальнейшему развитию финансового инжиниринга также способствовал процесс быстрого развития компьютерных технологий, информатизация, интенсивное расширение возможностей математического моделирования.

Ключевые слова: риск-менеджмент, международная интеграция, инновационные технологии, ликвидность, финансовый инжиниринг, математического моделирования

Abstract. The need for financial engineering was also caused by periodic financial crises in various countries, the concentration of risks in Bank borrowers and the globalization of business risks in emerging markets, the development of off-balance sheet operations in banks, and the complexity of the financial needs of their clients. The process of rapid development of computer technologies, Informatization, and intensive expansion of mathematical modeling capabilities also contributed to the further development of financial engineering.

Keywords: risk management, international integration, innovative technologies, liquidity, financial engineering, mathematical modeling

Қаржылық инжинирингтің пайда болуының негізгі себептері: халықаралық интеграция және шаруашылық қызметтің жаһандануы, халықаралық рыноктардың тұрақсыздануы және экономикалық дамудың біркелкі еместігін күшейту болып табылады.

Қазіргі экономикалық ғылым табиғаты, мәнін және қаржылық инжинирингтің теориялық негіздерін қатар зерттеді. Бұл саладағы алғашқы зерттеулер АҚШ экономистеріне тиесілі: Д. Джермани, Ж. Нортон, В. Сильбер, Дж. Маршалл, В. Вансал және т. б. [1, 2, 3].

Айта кету керек, әр түрлі авторлар қаржы инжинирингіне және оны қолдану мақсаттарына әртүрлі анықтама берді. Шетелдік зерттеулердің басым бөлігінің практикалық бағыты бар, олардың авторлары нарықтық тәуекелдерді қысқарту мақсатында банктердің күнделікті жұмысында жекелеген қаржылық инновацияларды қолданудың нақты схемалары мен тетіктерін әзірлеуді өз міндетіне алады. Жұмыстың басым бөлігінің негізгі мазмұны мәмілелерді секьюритизациялаудың және банк операцияларының әртүрлі түрлерінің әр түрлі түрлеріне, сондай-ақ банк құралының қандай да бір түрін қолдануға негізделеді. Өз зерттеулерін жүргізу кезінде көптеген шетелдік авторлар "инновациялар" терминін жиі пайдаланды, ал Ю. Капелинский "қаржылық инжиниринг" терминін пайдалануды ұсынды. Сондықтан анықтау бойынша осы терминдерді нақтылау керек:

Біздің түсінуімізде қаржылық инновациялар-бұл қаржы нарығының құралдарын, оның ішінде банк құралдарын дамытуда көрініс табатын ұзақ мерзімді процесс.

Қаржы инновациялары-бұл маңызды ауыспалы функция: адами капитал, технология, нарықтық жағдай, реттеу жүйесі және банк қызметкерлерінің корпоративтік мәдениеті. Білім әлеуетін басқару жүйесіндегі адами капитал инновацияларды құру мен енгізудегі шешуші

рөлге ие. Қаржылық инновацияны банк жүйесінің қазіргі дамуының неғұрлым айқын және маңызды беталысы ретінде қарастыру керек. Банк жүйесі эволюциясының өткен кезеңдерінің (кезеңдерінің) бірде-бірі жаңалықтардың осындай алуан түрлілігімен байқалмады, әсіресе бұл халықаралық қаржы институттарында айқын көрінді. Әрине, соңғы 20 - 25 жыл ішінде банк ісі саласындағы инновациялық үдерістер қаржы институттары мен қаржы нарықтарының интернационализациясы мен жаһандануы арқасында жеделдеді деп болжауға болады.

Инновацияларды қалыптастыруды ынталандыратын жағдайлар банк жүйесіне әсер етеді, елеулі өзгерістерге әкеп соғады. Банктердің реакциясы клиенттерге кредит беру мен қаржыландырудың жаңа нарықтық құралдарын, өзгермелі тұтынушылық сұранысқа жауап ретінде қызмет түрлерін әзірлеуде, прогрессивті технологияларды енгізуде, есеп айырысулар мен сауда мәмілелерін автоматтандыруда байқалады (1, 2-кестелер).

Халықаралық қаржы нарықтарына қатысты банк мекемелерінің инновациялық қызметінің жалпы басты бағытын (тренді) валюталық – кредиттік және қаржы құралдары мен операциялардың жаңа нысандары мен будандарын құру және тарату ретінде айқындауға болады.

Кесте 1. Банк ортасында инновацияларды қалыптастыру факторлары

Себептері	Әсерлері	Қаржы инновациялары
Қоршаған қаржы ортасындағы өзгерістер: - мемлекеттік бюджеттің үлкен тапшылығы;	Әр түрлі деңгейдегі билік құрылымдарының бюджеттеріндегі кірістер мен шығыстар арасындағы өсу алшақтығы	Индекстелген пайыздық мөлшерлемелері бар ұзақ мерзімді бағалы қағаздар. Құбылмалы пайыздық ставкамен несие.
Себептері	Әсерлері	Қаржы инновациялары
- халықаралық нарықтардағы қаржылық тұрақсыздық (дамушы елдердегі валюта бағамдары, Мұнай және борыштық дағдарыстар); - жоғары инфляция	Пайыздық ставкалардың ауытқуының өсуі. Халықаралық қаржы ағындарын ұлғайту. Валюта бағамдарының ауытқуы	Белгіленген пайыздық ставкамен орта мерзімді несиелер бойынша қайтару мерзімдерін қысқарту. Фьючерстер мен опциондар нарығының пайда болуы. Айналыстағы құралдардың көмегімен қаржыландыру үшін несие алмастырушылар. Ақша нарығының ставкаларына бағдарланған пайыздық мөлшерлемелері бар депозиттер. Валюталық своптар және пайыздық ставкалар. Жаңа бәсекелестердің пайда болуы
2. Ақпараттық технологияларды дамыту	Қаржылық ақпаратты өңдеуге арналған операциялық шығындарды төмендету	
3. Қаржылық реттеу жүйесіндегі өзгерістер (қайта реттеу)	Бәсекелестікті күшейту. Ұлттық қаржы жүйелерін ырықтандыру	
4. Жаңа қызметке сұраныс	Инвестиция үшін жаңа мүмкіндіктер. Инвестициялық портфельдерді әртараптандырудың жаңа бағыттары .	
Источник – № 4, 45 б.		

Қаржылық инновациялардың кеңейтілген түсіндірілуі сондай-ақ банктік шоттардың жаңа түрлерінің пайда болуына, компьютерлік технологияларды, электрондық байланыс құралдарын, спутниктік жүйелерді және т. б. пайдалануға байланысты басқа да

жаңалықтарды енгізуді көздейді.

Халықаралық қаржы қоғамдастығында мойындалған технологиялық инновациялар отандық банктердің қызметіне белсенді енгізілуде. Соңғы жылдары қаржылық талдау мен болжамдар үшін нейрожелілік технологияларды – биологиялық ми қызметін имитациялайтын бағдарламалық алгоритмдерді пайдалана бастады. 1995 жылдың жазындағы банктік дағдарыс кезеңінде АҚШ-тың қаржыгерлері мен банкирлері банктердің талдау бөлімдерін талдау мен болжаудың қазіргі заманғы бағдарламалық құралдарымен жарактандыру қажеттілігін жіті түсінді. Мамандар атап өткендей, нейрондық желіні мемлекеттік қысқа мерзімді облигациялар нарығында тәжірибелік режимде пайдалану 95% ықтималдығымен 1-2 күн бұрын қозғалыс болжамын жасауға мүмкіндік береді.

Кесте 2. Халықаралық қаржы нарықтарында жұмыс істейтін қаржы инновациялары

Жаңа қор құраушы технологиялар (қарыз алушылар үшін)			Тәуекелдерді басқару бойынша жаңа құралдар (инвесторлар үшін)	Консулдықтың жаңа түрлері- инвестициялық қызмет	Дәстүрлі операцияларды автоматтандыру
Тікелей қарыз	Облигациялар	Меншікті капитал			
Құбылмалы пайыздық мөлшерлемелері бар несиелер	Құбылмалы пайыздық ставкасы бар облигациялар. Нөлдік купоны бар облигациялар. Еурооблигациялар. Бастапқы облигациялар. Айырбасталатын облигациялар. Коммерциялық қағаздар. Пайыздық своптар	Венчурлік капитал. Айырбасталатын және басқа да күрделі облигациялар. Неголосующие акции	Активтерді секьюритизациялау. Бағалы қағаздармен және ақша нарығының құралдарымен операциялар бойынша өзара қорлар. Опциондар (бағалы қағаздар және валюта). Фьючерстер (бағалы қағаздар және валюта)	Бағалы қағаздарды шығаруды ұйымдастыру бойынша қызметтер. Кредиттер бойынша кепілдіктер беру. Леверидж байаут. Корпорацияларды қайта құрылымдауды консультациялық және ұйымдастырушылық қамтамасыз ету.	Электрондық ақша аударымдары. Бағалы қағаздармен электрондық сауда-саттық. Компьютерленген қолма-қол ақшаны басқару жүйесі. Қаржы құралдарымен сауданың Ғаламдық жүйелері.
Дерек көзі – № 2, 46 б.					

Б. Федоровтың пікірі бойынша [5, 74 б.] 70-80 жылдары туылудың алғышарттары келесі бес фактор деп санауға болады:

- валюталық бағамдар мен пайыздық ставкаларды қалыптастырудағы тұрақсыздықты және өзгерістерді күшейту (валюталық-кредиттік конъюнктураны тұрақсыздандыру);
- инфляциялық процестердің жаңа сапасы;
- мұнай бағасының бірнеше рет артуы және олардың кейіннен құлдырауы;
- дамушы мемлекеттердің төлем қабілеттілігі дағдарысы;

- ұлттық деңгейде қаржылық қайта реттеу.

Осыған байланысты әр түрлі елдердің валюталық – кредиттік рыноктарын мемлекеттік реттеу режимдері туралы деректер қызығушылық тудырады.

Қандай да бір инновациялық құралды пайдалана отырып жүзеге асырылатын операциялардың қаржылық мазмұнына сүйене отырып, оларды кредиттік, сақтандыру, төрелік, кепілдік деп бөлуге болады.

Банк бизнесінде инновациялардың пайда болуын нарықтық қатынастардың қалыпты дамуының перманенттік процесі ретінде бағалау керек. Банктердің, мамандандырылған қаржы компанияларының және басқа да институттардың инновациялық шешімдері олардың стратегияларының жалпы схемасына енгізіледі.

Қаржы жүйесіндегі инновациялық технологиялар мен инжиниринг мәселелері бойынша отандық және шетелдік әдебиеттерді зерделеу және қорыту келесі қорытындыға әкелді. Қаржылық инжинирингтің пайда болуының негізгі себептері халықаралық интеграция және әлемдік экономиканың жаһандануы болып табылады. Тағы бір басты себеп әртүрлі елдерде өткен мерзімдік қаржылық дағдарыстар болды. Инновациялық технологиялардың дамуына нарықтардың жаһандануы және клиенттердің қаржылық қажеттіліктерін күрделендіруге елеулі ықпал етті. Көбінесе өткір бәсекелестік жағдайда тәуекелдерді қысқартуға, операциялардың кірістілігін тұрақтандыруға және арттыруға ықпал ететін жаңа қаржы құралдары мен технологияларды енгізу пәрменді құралдардың бірі болып табылады. Қаржылық инновацияларды пайдалануға ғылыми – техникалық прогрестің дамуы айтарлықтай ықпал етеді. Соңғы екі онжылдықта Банк ісі саласында инновациялық процестердің дамуына ықпал еткен тағы бір маңызды фактор қаржы институттары мен қаржы нарықтарының өздерін жаһандандыру болды.

Әдебиеттер

1. Джон Ф. Маршалл, Викул К. Бансал. Финансовая инженерия.- М:Инфра-М, 1999 г.
2. D.Germany, J. Norton. Financial Innovation and Deregulation in Foreign Industrial Countries.- Washington Federal Reserve Bulletin.1985.
3. V.Silber. The Process of Financial Innovation. – Washington American association economic revive.1983.
- 4.Canals J. Competitive Strategies in European Banking. Clarendon Press. Oxford. 1994. P.45.
5. Федоров Б. Современные валютно – кредитные рынки. М.,1989.С.74.

ФЕРМЕРЛІК ШАРУАШЫЛЫҚТАРДЫҢ ДАМУЫНА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАТИВТЕРІНІҢ ӘСЕРІ

АПБОЗОВА А.К.

1 курс магистранты

Ғылыми жетекші:

ЖЕНСХАН Д.,

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті

Астана қ.

Аннотация: Мақалада ауылшаруашылық кооперативтердің рөлі туралы болып табылады. Ауылшаруашылық өнімдерді өндіру мен сатуда ауыл шаруашылығы кооперативтерін ұйымдастыру қажеттілігі қарастырылған. Мақала ауыл шаруашылығы кооперативтерінің қызметі туралы және оның фермерлерге әсері жайлы мәлімет береді.

Ұсақ шаруа қожалықтарын ірі ауыл шаруашылығы кооперативтеріне ауылшаруашылық өнімдерін өндіру, өңдеу, сақтау, тасымалдау және маркетингке біріктіру бойынша

ұсынымдар берілген.

Кілт сөздер: кооперация, фермер, ауышаруашылығы, кәсіпкерлік.

Әлем бойынша ауыл шаруашылығы кооперативі ауыл шаруашылығында кәсіпкерлік қызметті жүргізудің кең таралған нысандарының бірі болып табылады. Ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамыту - ауылдық аумақтардағы экономикалық белсенді тұлғаларды жұмыспен қамту, кәсіпкерлердің табыстылығын арттыру, ішкі көші-қон процесстерін реттеу, халықтың өмір сүру сапасын нығайту, жалпы алғанда ауылдық территориялардың дамуында маңызды рөл атқарады [1].

Ауылшаруашылық кооперативтері деңгейінің маңызды құрамдас бөлігін жүргізу арқылы жұмыс істеу, фермерлердің жағдайы мен қажеттіліктері бойынша көмек көрсету және алмасу көмектеседі. Ауылшаруашылық кооперативтерінің негізгі мақсаты - жеке фермерлерге өнімділікті арттыру және әлеуметтік әл-ауқатты арттыру. Кооперативтер арқылы фермерлер танымдық желілерін дамыту, ауылшаруашылық және арнайы қаржыландыру мүмкіндіктерін жоғарылату, ұжымдық тұрғыдан пайда болатын қарыздарды табу және т.б. мүмкіндіктерді береді.

Ауылшаруашылық кооперативтердің мүшелері болған фермерлер өз өнімдерінен жоғары табыс алу, кіріс ресурстарына аз жұмсайтын үшін көптеген заттарды біріктіру мүмкіндігін алуы мүмкін. Бұл негізделген себептермен, шағын фермерлердің кооперативін құрылуы және басқа да қаржыландыру мүмкіндіктерін жетілдіру керек.[2]

Ауыл тұрғындарының денсаулық жағдайына әсер етуге ынталандыруға жолдау көрсететін бірнеше зерттеулерді алдын-ала айту мүмкін:

1. Ауыл тұрғындарының денсаулық жағдайымен қатар, олардың өмір сүру мұраттарына тиімді немесе тиімсіз етіп, соның бойынша қандай жағдайда болатындағы кезеңдерде денсаулық көрсеткіштерін қамтамасыз ету мүмкіндігі туралы зерттеулер.

2. Ауыл тұрғындарының тіпті денсаулық сақтау және өмір сүру мұраттары үшін қолдау құралдарына, ауылдағы медициналық көмектік көрсеткіштерге, тәулік және денсаулық мамандандыруға қарсылас болып табылады. Бұл құралдарға тиімді жетістік беретін, сондай-ақ өзгертулерге және жаңартуларға тиімділігін көрсететін зерттеулер [3]

Кооперативтерге бірігу, мысалы, сату, қайта өңдеу, сервистік, өндірілген өнімді нарыққа немесе қайта өңдеу кәсіпорындарына тікелей (делдалдарсыз) өткізуді бірлесіп ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, қоймаларды ашу арқылы сақтауды реттеуге, сүт қабылдау пункттерін құру арқылы өнімді бастапқы өңдеуді жүзеге асыруға және т.б. мүмкіндік бар. Егер біз, әлемдік тәжірибені ескерсек, Халықаралық кооператив альянсына (ХКА) 87 елдің кооперативтік бірлестіктері кіреді. Біріккен Ұлттар ұйымының бағалауы бойынша, 3 миллиардқа жуық адам немесе әлем халқының жартысына жуығы кооперативтік кәсіпорындардың арқасында күнкөрісті қамтамасыз етеді. Қазіргі уақытта МКА-да 677 мың кооператив біріктірілген, олардың үштен бірі ауыл шаруашылығы кооперативтері. Ауылшаруашылық тауар өндірушілерінің кооперативтерге жүз пайызға қатысуы дәстүрлі түрде Солтүстік Еуропа, Жапония елдерінде ерекше дамыған. Еуропаның көптеген мемлекеттерінде кооперативтер барлық шаруа қожалықтарының шамамен 80%-ын біріктіреді. АҚШ-та, әр түрлі бағалаулар бойынша, 60-тан 80% - ға дейін, Канада мен Австралияда шамамен 60% құрайды.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы кооперациясы ауылдық аумақтар мен елді мекендерің өндірістік потенциалын барынша нығайтудың және оны орнықты дамытудың негізгі механизмі ретінде қарасырылады[4]. Сондықтан мемлекет ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамыту, олардың құқықтық негіздерін нығайту және мемлекеттік қолдау көрсету тетіктерін үнемі жетілдіріліп келеді. Кооперацияларды дамытудағы мемлекеттің стратегиялық мақсаты – кәсіпкерліктің бұл түрін аграрлық сектордағы кәсіпкерлік қызметтің перспективалы нысаны ретінде дамыту. Ондағы түпкі мақсат еңбек нарығын тиімді пайдалана отырып, ауыл тұрғындарының тұрмыс сапасын жақсарту, табиғи ресурстарды

Қазақстанның ауыл шаруашылығы кооперациясы ауылдық аумақтар мен елді мекендерің өндірістік потенциалын барынша нығайтудың және оны орнықты дамытудың негізгі механизімі ретінде қарастырылады[7]. Сондықтан мемлекет ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамыту, олардың құқықтық негіздерін нығайту және мемлекеттік қолдау көрсету тетіктерін үнемі жетілдіріліп келеді. Кооперацияларды дамытудағы мемлекеттің стратегиялық мақсаты – кәсіпкерліктің бұл түрін аграрлық сектордағы кәсіпкерлік қызметтің перспективалы нысаны ретінде дамыту. Ондағы түпкі мақсат еңбек нарығын тиімді пайдалана отырып, ауыл тұрғындарының тұрмыс сапасын жақсарту, табиғи ресурстарды мүмкіндігінше тиімді пайдалану.

Қазақстанда ауыл шаруашылығы кооперативтерінің дамуы сондай-ақ қателіксіз және өзекті процесі ретінде жүргізіледі. Бұл процесің негізгі мақсаты - ауыл шаруашылығын қолдау және дамыту, оның қаржылық және техникалық ресурстарын қосу, оларды жинау және тапсыру, алдағы ауыл шаруашылығын қызметкерлерін және олардың жетекшілерін дамыту және басқару.

Фермерлердің кооперативтер арқылы қатысуымен, олар өзінің маңызды өнімдерінің байланысты азырын, техникалық қызмет көрсету және сауда желілеріне жетуін жүзеге асыруға болады. Кооперативтер, олардың өнімдерін қосып, ертең оларды тапсырыс беретін мамандарға қызмет көрсетуге де мүмкіндік береді.

Ауылшаруашылық кооперациялар фермерлерге бірнеше пайданы беру мүмкіндігін қамтамасыз етеді:

1. Бастапқы өнімдерді қаншалықты дамыту, сату және сақтау арқылы еңбеге айналады. Бұл деңгейде байланысты басқарма, тұтынушылық және жүйелік дағдыларға байланысты қаржыландыру болады.

2. Серіктестік бойынша ауылшаруашылық кооперациялар фермерлерге әртүрлі курсыз ауруханалық көмектерді ұсынуға үшін іс-шараларды жүргізу мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Осында ағымдағы технологияларды пайдалану, ауылда қоғамдық қызмет көрсету, курсыз жағдайдағы техникалық қызмет көрсету және т.б. және басқаларды ұсыну мүмкіндігі бар.

3. Ауылшаруашылық кооперациялар ауылдағы фермерлерге танысу және өнімдерінің байланыс таратуларын кеңейту мүмкіндігін береді.

4. Ауылшаруашылық кооперациялар фермерлерге түндеу және төрт түсті тауарларды жинау және сақтау мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Қорытынды: Мемлекетке шағын пайызсыз кредиттер беру практикасын жетілдіруге бағытталған жағдайда, кооперациялар арасында тиімді жұмыс жасауға және қолжетімділік идеяларын насихаттау арқылы жұртшылықты хабардар ету, отандық кооперативтер мен халықаралық ұйымдар арасындағы әріптестік қатынастарға бастамашылық жасау, бәсекеге қабілетті кооперативтік сауда торын құру, мүмкіндігінше кооперативтерден мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру керек. Кооперация әлеуметтік мәселелерді шешу мәселесін шешу үшін басты қадам болып, тұтыну тауарларымен қамтамасыз ету, жұмыссыздық деңгейін төмендету және еңбек нарығында сұранысқа ие емес адамдарды еңбек қызметіне тарту мақсатын қадағалауға және мемлекеттің экономикалық дамуына ықпал ететін болады.

Мақала «Агроөнеркәсіптік кешендегі кооперативтік процестерді дамытуға, ауылдық аумақтарды тұрақты дамытуға және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік саясаттың әсерін зерттеу» (№BR10764919 ҒТБ) бағдарламасы аясында орындалды.

Әдебиеттер тізімі

1. Yang Zou, Qingbin Wang. Impacts of farmer cooperative membership on household income and inequality: Evidence from a household survey in China.- Zou and Wang. Agricultural and Food Economics (2022) 10:17 <https://doi.org/10.1186/s40100-022-00222-x>
2. Sarkar, S., Biswas, T., Curado Malta, M., Meira, D., Dutta, A. A coalition formation

framework of smallholder farmers in an agricultural cooperative (2023) Volume 221, 1 July 2023, 119781 <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.119781>

3. Wu, L., Gao, Y., Niu, Z., (2023), Chen, R., Nguyen-Thi-Lan, H. A study assessing the impact of income relative deprivation and cooperative membership on rural residents' health: A pathway towards improving the health status of rural residents, Volume 16, June 2023, 100494 <https://doi.org/10.1016/j.onehlt.2023.100494>

4. <https://atameken.kz/kk/news/20656-v-chem-pol-za-fermeram-ot-kooperacii>

5. <https://kaz.zakon.kz>

6. <https://ikaz.info/a-k-kooperatsiya-zh-ne-integratsiyalau-protsesteri/>

7. Н.Е. Дабылтаева, А. Нуртаева. Қазақстанның ауыл шаруашылығы кооперациясының жағдайы және даму перспективалары. «Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы 2022 ж. № 1(93). Б.36-41. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-36-41>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ӘЛЕМДІК ШАРУАШЫЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ ЖҮЙЕСІНДЕ

АФИЗОВА А.,

«Есеп және аудит»

мамандығының 3 курс студенті

УСИПБАЙ Р.,

«Қаржы»

мамандығының 3 курс студенті

Ғылыми жетекшісі:

ЕСЕНБЕКОВА С.С.,

магистр, аға оқытушы

академик А.Қуатбеков а тындағы Халықтар

достығы университеті, Шымкент қ.

Аннотация. Международные экономические отношения - система хозяйственных связей между национальными экономиками отдельных стран, соответствующими субъектами хозяйствования. Становление и развитие международных экономических отношений определяются усилением взаимосвязи и взаимозависимости экономик отдельных стран. Казахстан наращивает свое присутствие на всех международных рынках товаров и услуг, международных перевозках, энергообеспечении и т.д.

Ключевые слова: международные рынки, сырьевая база, мировая экономика, международная специализация производства и науки, интернационализации хозяйственной жизни

Abstract. International economic relations - a system of economic relations between the national economies of individual countries, the relevant economic entities. The formation and development of international economic relations are determined by the increasing interconnection and interdependence of the economies of individual countries. Kazakhstan is increasing its presence in all international markets of goods and services, international transportation, energy supply, etc.

Keywords: international markets, raw materials base, world economy, international specialization of production and science, internationalization of economic life

Белгілі болғандай, халықаралық экономикалық қатынастар - жекелеген елдердің ұлттық экономикалары, тиісті шаруашылық жүргізу субъектілері арасындағы шаруашылық байланыстар жүйесі [1, 16 б.]. Халықаралық экономикалық қатынастар-бұл халықаралық еңбек бөлінісіне негізделген ерекше қызмет саласы. Халықаралық экономикалық қатынастар халықаралық сауда, ғылыми-техникалық, өндірістік, инвестициялық, валюталық-қаржылық

және несиелік, ақпараттық интернационалдық байланыстар, олардың арасындағы еңбек ресурстарының орнын ауыстыру өнімдерін ұсынатын елдер арасындағы алмасуда практикалық көрініс табады. Халықаралық экономикалық қатынастар еңбек бөлу процесінен, өндіріс пен ғылымның халықаралық мамандандыруынан, шаруашылық өмірдің интернационалдануынан объективті түрде туындайды.

Халықаралық экономикалық қатынастардың қалыптасуы мен дамуы жекелеген елдер экономикасының өзара байланысы мен өзара тәуелділігін күшейтумен айқындалады. Халықаралық еңбек бөлінісін тереңдету және дамыту, яғни халықаралық экономикалық қатынастар табиғи (табиғи, географиялық, демографиялық және т.б.) және сатып алынған (өндірістік, технологиялық) факторларға, сондай-ақ әлеуметтік, ұлттық, этникалық, саяси және адамгершілік-құқықтық жағдайларға байланысты.

ФАО деректері бойынша азық - түліктің әлемдік өндірісі 5,5 миллиард тоннадан асты, оның ішінде (миллион тонна): дәнді дақылдар - 2 005,5; көкөністер мен картоп - 1 010, жемістер - 633, салқындатылған сусындар - 467, сүт өнімдері - 446,6; майлы дақылдар - 385,3; ет өнімдері - 264,3; қант - 141,9; балық - 128,8.

Қытайда шамамен 1,1 миллиард тонна азық - түлік, АҚШ - та - 627,8 миллион тонна, ЕО - 575,6; Үндістанда - 349,4; Бразилияда-212,2; Ресейде-175,5 өндіріледі.

Әлемде 13-ші орында тұрған Қазақстанда жыл сайын осындай өнім шығару 31,2 миллион тоннадан асты. Әлемдік аграрлық нарықтағы 30 позиция бойынша ол бірінші орыннан 35-ші орынға дейін, оның ішінде 11-і бірінші ондыққа кіреді. Халықтың жан басына шаққанда ҚР-да азық-түліктің көрсетілген түрлерінің өндірісі әлемдік орташа деңгейден асып түседі, сондай-ақ Қытайда, Үндістанда, Ресейде, Украинада, Пәкістанда ұқсас көрсеткіш. Маңызды резервтер туралы Дүниежүзілік Банктің бағасы куәландырады: республиканың ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігі қазіргі уақытта Шығыс Еуропаға карағанда бес есе төмен.

Қазақстан азық-түлік шығаруды нығайтуға, әлемдік ресурстарға өз үлесін арттыруға және әлемнің ірі аграрлық елдерінің ондығына кіруге нақты мүмкіндігі бар.

Дамушы елдерге әлемдік жұмыс күшінің 80% келеді. 2015 жылға қарай экономикалардың серпінді дамуы 430 миллион жаңа жұмыс орнын құруды талап етеді. Бұл ретте Үндістанда олардың саны 142,4 миллионға, Қытайда - 65 миллионға, АҚШ - та - 12,5 миллионға, ЕО-да-8,4 миллионға өседі. Болжам бойынша, АҚШ - та және ЕО-да қызмет көрсету саласында ең көп орын алады.

Әлемнің 150 елінде жұмыспен қамту және лайықты еңбек ұлттық және халықаралық саясаттың негізгі міндеті ретінде айқындалған, бұл даму және кедейлікті қысқарту стратегиясына сәйкес келеді [2].

Әлемдік еңбек нарығында жұмыс күшінің көші-қоны күшейе түсті, оның көлемі 1960 жылы 3,2 миллион адамнан, 1995 жылы 35 миллион адамнан 2015 жылы 191 миллионға дейін ұлғайды.

Жұмыссыздықтың жоғары деңгейі бар көптеген елдер үшін жұмыс күшін елден тыс жерлерге шығару экспорттың маңызды бөлігін қалыптастырады. Көші-қон қозғалысы қабылдаушы елдерден жөнелтуші елдерге аударымдар нысанында қарсы ақша ағындарымен сүйемелденеді. Бұл құбылыс ауқымды сипатқа ие болады. Осындай экспорттан түсетін валюталық түсімдер неғұрлым жоғары қарқынмен - жылына 10% - ға дейін-дамушы елдерде өсті. Шетелге шығатын жұмыс күшінің табысы туралы мәліметтерді ХВҚ-ға 57 ел ұсынды. Олардың көпшілігі үшін бұл валюталық табыстың маңызды көздерінің бірі. 2001 жылдан бастап 2014 жылға дейінгі кезеңде аударымдар 48,7 % - ға өсіп, 126 миллиард долларға, 2015 жылы-167 миллиард долларға жетті. Өз азаматтары-резидент еместерден Үндістан (23 миллиард доллардан астам) және Қытай (22 миллиардқа жуық) ақша аударымдарын жинақтау бойынша көш бастап тұр. Пәкістанда басқа мемлекеттердің қызметкерлерінен түскен түсімдер тауарлар мен қызметтер экспортынан түскен табыстардан бес есе асып түседі. Мысырда бұл көрсеткіш 40%, Мароккода-50, Түркияда-60, Үндістанда-80.

Шетелдік жұмыс күшін пайдаланатын, ақша аударымдарын жіберген ірі мемлекеттердің қатарында, - АҚШ доллары (35 миллиард доллардан астам), Сауд Арабиясы (15 миллиард жуық), Швейцария (14 миллиард), Германия (11 миллиард), Люксембург (6 миллиард) [3].

Еңбек мигранттарының ақша қаражатын аудару көбінесе бейресми түрде жүзеге асырылады. Әлемдік тәжірибеде ол түрлі атауларға ие болды. Қытайда - "фей-чиен", Филиппинде - "падала", Пәкістанда - "хунди", Гонконгта - "хуи куан", Сомали - "кса-вилаад", Таиландта - "фей кван", БАӘ - "хавала". Бұл қаражаттың көлемі жыл сайын 20 % артып, 180-200 миллиард долларға бағаланады.

Орталық Азияда жұмыс күшінің экспортынан Өзбекстан, Тәжікстан және Қырғызстан айтарлықтай табыстарға ие. Олардың нақты жұмысы жеті-сегіз миллион адамға бағаланады. ҚР ПМ бағалауы бойынша Қазақстанда негізінен заңсыз 1 200 мыңнан астам адам жұмыс істейді, оның ішінде Өзбекстаннан - 570-820 мың, Қырғызстаннан - 400-700, Тәжікстаннан - 50-100 мың еңбек мигранттары. Жыл сайын олар өз елдеріне 400 миллион доллардан 1,4 миллиард долларға дейін аударады. Республика қабылданатын еңбек ресурстарының саны бойынша әлемде 9-шы орында тұр.

Әлемдік экономиканың жаһандану жағдайында көлік интеграциялық процестердің маңызды факторы болып табылады. Қаржы, Еңбек және тауар ресурстарын қамти отырып, кеңейіп келе жатқан ағындар АҚШ - Еуропа - Оңтүстік-Шығыс Азия және Қытай үшбұрышына жүйелі түрде шоғырланады. Еуропа мен Азия арасындағы трансконтинентальдық көпір қызметін геостратегиялық функцияларды іске асыратын Қазақстан атқарады.

2004 жылы сыртқы сауда байланыстарындағы негізгі жүк тасымалы теңіз көлігімен қамтамасыз етілді. Сыртқы сауда жүктерінің 80 % (6,76 миллиард тонна) теңіз кемелерімен жеткізілді. Теңіз тасымалы көлемінің 34,3 % - 2,32 миллиард тоннасы мұнай (76,4 %) және мұнай өнімдерін (23,6) тасымалдау үшін пайдаланылатын танк флотына келді.

2004 жылы кемелер 4,44 миллиард тонна құрғақ жүктерді жеткізді, олардың 1,59 миллиард тоннасы кенге, көмірге, дәнге, бокситтер мен фосфатқа тиді.

Теңіз тасымалдарының әлемдік нарығы нағыз бомба бастан кешуде: кеме жасау верфтері тапсырыстармен қайта жүктелген, жаңа құрылыс-кемелердің бағасы теңдессіз жоғары. Қазақстан теңіз тасымалын арттыруда. Ақтау, Атырау, Баутино, Құрық порттары кеңейтілуде және нығайтылуда.

2020 жылға қарай қазақстандық порттар арқылы мұнай тасымалдау көлемі жыл сайынғы 10 миллион тоннадан 38 миллион тоннаға дейін, құрғақ жүк - үш миллион тоннаға дейін өседі деп күтілуде. "Қазақтеңізкөлікфлоты" танкерлік флоты, тек үш ғана кемесі бар, олардың санын 41-ге дейін арттырады. Ертіс және Орал өзендері бойынша өзен тасымалдарының транзиттік әлеуетін қалпына келтіру бойынша шаралар қабылдануда.

Көлік қызметтері нарығында неғұрлым серпінді сипатқа ие болатын халықаралық жүк тасымалдарын контейнерлеудің жалпы әлемдік үрдісі көрініс табады. 1986 жылдан бастап әлемдегі контейнерлік тасымалдардың көлемі орташа есеппен жылына 8-10% - ға ұлғаяды. 2003 жылы "Drewery Shipping Consultant" бағалауы бойынша ол шамамен 280 миллион TEU контейнерін құрады (контейнерлік тасымалдар көлемін өлшеу бірлігі ретінде шартты контейнерді - 20-футтық эквивалентті пайдалану қабылданды).

Қазіргі уақытта Батыс Еуропа мен Шығыс Азия арасында алты миллионнан астам TEU жүк 250 миллиард долларға тасымалданады. 2005 жылдың басында әлемде сыйымдылығы 7,2 миллион TEU бар 3,2 мың контейнер-кеме болды. 2004 жылы Гонконг порты 21,93 миллион TEU, Сингапур порты - 20,6 миллион, Шанхай - 14,57 миллион, Шеньжень - 13,65 миллион, Пусан - 11,43 миллион TEU өңдеді. Гонконгта тәулігіне 60 мың контейнер өңделеді. Теңіз контейнерлік тасымалдаушыларының көшбасшысы - "Maersk SeaLand" ("a.p. Moller Group") компаниясы осы нарықтың 16% - ға жуығы, MSK, көлемі жағынан екінші контейнерлік теңіз тасымалдаушысына-10% тиесілі [3].

Қазақстан контейнерлік тасымалдардың әлемдік жүйесіне белсенді түрде кіреді. 2003 жылы Достық - Алашанькоу станциясы арқылы 22 мың TEU, 2005 жылы-94 мың, 2006 жылы - 145 мың TEU өтті. 580 мың TEU дейін өседі деп күтілуде. Н. Есенғариннің пікірінше, көлік саласындағы танымал маман бұл үшін барлық жағдай бар. Сонымен қатар, үш контейнерлік пойыз маршрутын, қосымша контейнерлік терминалдарды және басқа да бірқатар іс-шараларды ұйымдастыру қажет. Транзиттік маршруттардың ұлғаюымен терминалы бар Ақтау портының мәні жылына 24 мың контейнерлік бірлікке (TEU) артады. Азаматтық авиацияда тез өсетін жүк авиатасымалдары басым. Тұрақты жүк авиатасымалдарының әлемдік нарығы 50 миллиард долларға бағалануда.

Алдағы 20 жылда жолаушылар тасымалының көлемі екі еседен артық өседі. 2025 жылы Азия-Тынық мұхиты аймағы әлемдік нарықтың үштен бір бөлігін алады.

Сарапшылардың бағалауы бойынша, жүк авиатасымалдарына қызмет көрсету үшін таяу 20 жылда 3 600 әуе лайнеріне дейін қажет, оның 800 - ін салу қажет, қалғандары пайдаланылатын жолаушылар лайнерлерінен қайта жабдықтау қажет.

Қазіргі уақытта "Боинг" компаниясы шығарған барлық жүк ұшақтарының үлесіне әлемдік авиациялық жүк тасымалының 90% - дан астамы келеді. "Airbus" мамандарының есептеуі бойынша, 2025 жылға дейін әлемдік нарықтың қажеттілігі жалпы құны 2,6 триллион доллар болатын 22,7 мыңға жуық жаңа магистральдық жолаушылар және жүк ұшақтарын құрайды.

Алматы қаласының халықаралық әуежайы жыл сайын 4,5 мыңнан астам транзиттік жүк авиарейстеріне қызмет көрсетеді. Ол Орталық Азиядағы ең ірі хабқа айналады. Осы мақсатта Астана және Атырау әуежайларын пайдалана отырып, жүк авиатасымалдарында ҚР әлеуеті күрт өседі. "Қазақэронавигация" РМК республика аумағының үстінен қызмет көрсетілетін әуе дәліздерінің санын 60 мың километрге әуе трассаларының жалпы ұзындығы 63-ке дейін арттырды. 2019 жылы бұл көрсеткіштер үш есеге артады [3].

Алдағы жылдары бұл көрсеткіштер артады. Жүк тасымалдау көлемі бойынша "Қазақстан темір жолы" ірі темір жол компанияларының жеті қатарына кіреді (АҚШ, Қытай, Үндістан, ЕО, Ресей және Украина компанияларынан кейін). Қазақстан 2015 жылға дейінгі көлік стратегиясы негізінде халықаралық тасымалдардың өсіп келе жатқан көлемі жағдайында елдің бірегей көліктік транзиттік мүмкіндіктерін барынша тиімді пайдалануы қажет.

Осылайша, халықаралық экономикалық қатынастардың мүмкіндіктері, перспективалары мен рөлі, олардың негізгі нысандары мен бағыттарының мәні мен арақатынасы халықаралық еңбек бөлінісін тереңдетумен, оның жоғары түрлеріне көшумен айқындалады. Халықаралық еңбек бөлінісінің жалпы түрі салааралық халықаралық алмасуды, атап айтқанда, жекелеген елдердің өндіруші және өңдеуші салаларының тауарларын алдын ала айқындайды. Еңбектің жеке бөлінуі әртүрлі салалар мен өндірістердің, оның ішінде сала ішіндегі дайын бұйымдармен халықаралық сауданың дамуына және басым болуына алып келеді. Ақырында, Халықаралық еңбек бөлінісінің бірлі-жарым түрі өндірістің жекелеген кезеңдерінде (тораптарда, бөлшектерде, жартылай фабрикаттарда және т.б.) және технологиялық цикл сатыларында (бөліктерде), сондай-ақ ғылыми-техникалық, жобалау-конструкторлық және технологиялық әзірлемелер мен тіпті инвестициялық процесс шеңберінде мамандандыруды білдіреді. Осылайша халықаралық нарық сыйымдылығының жедел өсуі, халықаралық экономикалық қатынастарды тұрақты кеңейту алғышарттары жасалады.

Әдебиет

- 1.Мировая экономика. Под ред. С.Б.Шлихтера, М., Изд. МГТУ им. Н.Э.Баумана. 2004. с. 16.
2. Официальная статистика всемирной торговой организации по крупнейшим экспортерам мира [Электрон. ресурс]. – URL: http://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx
3. Алшанов Р., Ашимбаева А. Глобальная экономика и Казахстан // Казахстанская правда. 5 мая 2017 года.

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТІҢ ӘЗІРЛЕУДІҢ НЕГІЗГІ АСПЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ БАҒЫТЫ

АХМЕТ С.

студентка 6В415-22,

БАЙЖОН Н.

студентка 6В412-22

ДИЛЬДАБЕКОВА А. С.

*Научный руководитель: магистр, старший преподаватель,
университет Дружбы Народов им. А. Куатбекова*

Аннотация. В условиях глобализации экономики механизмы и результаты инвестиционной деятельности субъектов хозяйствования (предприятий, компаний) следует рассматривать как одну из проблем финансовых отношений в экономической политике государства. Проблемы финансовых отношений, методов их реализации и роль в современном хозяйстве, в условиях необходимости соответствия мировым стандартам, а также при преследовании цели получения максимального дохода для развития производства, считаются одними из наиболее актуальных в отечественной экономической науке и хозяйственной практике.

Abstract. In the context of economic globalization, the mechanisms and results of investment activities of economic entities (enterprises, companies) should be considered as one of the problems of financial relations in the economic policy of the state. The problems of financial relations, methods of their implementation and the role in modern economy, in terms of the need to meet international standards, as well as in pursuit of the goal of obtaining maximum income for the development of production, are considered to be one of the most relevant in domestic economic science and economic practice.

Инновациялар кәсіпорын стратегиясының даму негізі ретінде техникалық немесе технологиялық әзірлемелерді ғана емес, бизнестің жаңа нысандарын, нарықтағы жұмыстың жаңа әдістерін, жаңа тауарлар мен қызметтерді, жаңа қаржы құралдарын іздестіруді және пайдалануды да қамтиды. Олар алдыңғы өніммен салыстырғанда неғұрлым жоғары технологиялық деңгеймен, тауардың немесе қызметтердің тұтыну сапасымен сипатталады. Инновациялар олардың экономикалық өсуі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін кәсіпкерлік, қаржылық, несиелік, кез келген басқа да құрылымдардың тұрақты жұмыс істеуінің маңызды факторы болып табылады [1].

Бүкіл әлемде экономикалық дамудың маңызды факторы ретінде танылған ғылыми – техникалық прогресс қазіргі кезде инновациялық процесс ұғымымен жиі байланыстырады. Бұл ғылымды, техниканы, экономиканы, кәсіпкерлік пен басқаруды біріктіретін жалғыз процесс. Ол жаңалықтарды әзірлеу мен іске асырудан тұрады және идеяның пайда болуынан бастап оны коммерциялық іске асыруға дейін созылады, осылайша өндіріс, алмасу мен тұтыну қатынастарының барлық кешенін қамтиды.

Жүйелі және жүйелі инновациялық қызметті қамтамасыз ету үшін қомақты қаражат, яғни инвестициялар қажет.

Инвестициялық операциялар – бұл бір жылдан асатын кезеңдер ішінде табыс алуды қамтамасыз ететін бизнес-жобаларды іске асыруға ақша қаражатын салуға байланысты операциялар. Тәжірибеде оның мынадай түрлері мұндай инвестициялардың:

- жеке (материалдық) активтерге-өндірістік ғимараттар мен құрылыстар, жабдықтар, машиналар;

- қаржы активтеріне-банктердегі депозиттер, облигациялар, акциялар және жеке және заңды тұлғалардан ақша сомасын алуға басқа да құқықтар;

- материалдық емес активтерге-қызметкерлерді қайта оқыту немесе біліктілігін

арттыру бағдарламаларын жүргізу, сауда белгілерін әзірлеу, лицензия және т. б. сатып алу нәтижесінде фирма сатып алатын құндылықтар.

Фирмалардың дамуы үшін қуатты серпін бере алатын инвестицияларды тарту проблемасы бүгінде отандық кәсіпкерлердің көпшілігін толғандырады. Инвестициялар барлығына талап етіледі, алайда оларды әрбір емес алады.

Фирмалар инвестицияларды алатын шарттарды толық көлемде ескеруге тура келеді. Әйтпесе, олар шығынға ұшырап, бірқатар жағдайларда банкротқа ұшырауы мүмкін. Ақша қаражатын ұсынатындар - инвестор – ол алуы мүмкін пайданы, сондай-ақ салымдардың тәуекел дәрежесін қызықтырады.

Кәсіпорынның инвестициялық қызметі оның барлық нысандарындағы шаруашылық қызметінің көлемі мен құрылымының өзгеруіне байланысты шығатын активтерді ауыстыру немесе олардың өсімі қажеттілігімен айқындалатын ағымдағы инвестициялық қажеттіліктерді қанағаттандыра алмайды.

Қазіргі кезеңде кәсіпорындардың саны оның бағыттары мен нысандарын алдын ала болжаудың ғылыми әдістемесі негізінде инвестициялық қызметті саналы перспективалы басқару, кәсіпорынды дамытудың жалпы мақсаттарына және сыртқы инвестициялық ортаның өзгермелі жағдайларына бейімделу қажеттілігін түсінеді. Макроэкономикалық көрсеткіштердің, нарықтық процестерді мемлекеттік реттеу жүйесінің, инвестициялық нарық конъюктурасының және осыған байланысты белгісіздік жағдайында кәсіпорынның жалпы даму мақсаттарын іске асыруға бағынатын инвестициялық қызметін перспективалы басқарудың тиімді құралы инвестициялық стратегия болып табылады.

Инвестициялық стратегия кәсіпорынның инвестициялық қызметінің оны дамытудың жалпы міндеттерімен және инвестициялық идеологиямен айқындалатын ұзақ мерзімді мақсаттарының жүйесін, сондай-ақ оларға қол жеткізудің неғұрлым тиімді жолдарын таңдауды білдіреді.

Инвестициялық стратегияны компанияның инвестициялық қызметінің басты бағыты (бағдарламасы, жоспары) ретінде ұсынуға болады, оны орындау ұзақ мерзімді перспективада инвестициялық мақсаттарға қол жеткізуге және күтілетін инвестициялық әсер алуға әкелуі тиіс [2].

"Ақпараттық алмасу қарқындылығы мен жаһандануымен сипатталатын ақпараттық ғасыр стратегияны әзірлеу кезінде пайдаланылатын тәсілдерге жаңа талаптар қояды. Ең алдымен, бұл бүгінгі күні сыртқы орта бірнеше жыл бұрын ғана болғандағыдан әлдеқайда жылдам және драмалық өзгеріп, ал түрлі факторлардың болашаққа әсер етуінің белгісіздік дәрежесі өсуімен байланысты. – деп жазады А. Ыдырысов [3, 17 б.], - Стратегияны әзірлеудің дәстүрлі процесі, бірінші кезекте, талдау қызметін білдіреді, оның нәтижесі кейіннен бизнес – жоспарға және нақты жоспарлы көрсеткіштерге өзгертін компанияны дамытудың неғұрлым қолайлы сценарийлерінің бірін таңдау болып табылады. Бұл ретте сәтсіздіктер компания менеджментін, әдетте, стратегияны әзірлеу кезінде емес, жүзеге асыру процесінде және оны табысты іске асыру жолындағы басты кедергі оның алдында бір мезгілде шешуге тура келетін екі өте күрделі міндет туындайтыны болып табылады:

1. Белгісіздік жағдайында тәуекелдерді басқару және
2. Компания қызметкерлерінің стратегиялық шешімдерін қолдауды қамтамасыз ету".

Бүгінгі стратегиялық жоспарлау әдістемесінде екі негізгі тәсіл басым. Олардың бірі А. Томпсон мен А. Стриклендтің [4] есімдерімен байланысты, екіншісі - Г. Минцберг. Алғашқылар қолөнерді, алгоритмдерді, әдістемелерді стратегиялық жоспарлауда бірінші орынға қояды. Екіншісі-өнер, эмоциялар, жан. "Стратегиялық ойлау қабілеті бар білім зияткерлік болып табылмайды, аналитикалық емес, абстрактілі фактілер мен сандарға жатпайды. Егер фактілер әркімге қол жетімді болса, онда мұндай білім аз ғана» [5].

Инвестициялық стратегияны әзірлеудің өзектілігін айқындайтын тағы бір маңызды шарт ашылатын жаңа коммерциялық мүмкіндіктермен байланысты ұйымның операциялық қызметінің мақсаттарын түбегейлі өзгерту болып табылады. Мұндай мақсаттарды іске асыру

өндірістік ассортиментті өзгертуді, жаңа өндірістік технологияларды енгізуді, өнімді өткізудің жаңа нарықтарын игеруді және т. б. талап етеді. Осы жағдайларда ұйымның инвестициялық белсенділігінің елеулі өсуі және оның инвестициялық қызметінің нысандарын әртараптандыру нақты тұжырымдалған инвестициялық стратегияны әзірлеумен қамтамасыз етілетін болжамды сипатқа ие болуға тиіс [6].

Кәсіпорынның инвестициялық стратегиясын әзірлеу 70-жылдардың басынан бастап АҚШ корпорацияларында және Батыс Еуропа елдерінің көпшілігінде белсенді енгізілетін "Стратегиялық менеджмент" қазіргі заманғы тұжырымдамасына негізделген. Стратегиялық менеджмент тұжырымдамасы АҚШ-та оның жұмыс істеу қағидаттары мен мақсаттары жүйесінде, субъект және басқару объектісінің өзара іс-қимыл тетігінде, шаруашылық және ұйымдық құрылым элементтері арасындағы өзара қарым-қатынас сипаты мен сыртқы ортаның өзгермелі жағдайларына бейімделу нысандарында ұсынылған ұйымның нақты стратегиялық ұстанымдылығын (оның инвестициялық позициясын қоса алғанда) көрсетеді.

Стратегиялық менеджмент тұжырымдамасы Стратегиялық жоспарлау әдіснамасы негізінде туындады, ол оның маңызды негізін құрайды. Қалыптасқан даму үрдістерін экстраполяциялау тұжырымдамасына негізделген қарапайым ұзақ мерзімді жоспарлаудан айырмашылығы стратегиялық жоспарлау осы үрдістерді ғана емес, сонымен қатар ұйымның даму мүмкіндіктері мен қауіптерінің жүйесін, алдағы кезеңде қалыптасқан үрдістерді өзгертуге қабілетті төтенше жағдайлардың туындауын ескереді.

Авторлар Попков В. П., Семенов В. П. [76] ұйымның инвестициялық қызметінің стратегиялық мақсаттарын қалыптастыру оларды белгілі бір белгілер бойынша алдын ала жіктеуді талап етеді деп санайды.

Осылайша, стратегиялық инвестициялық қызмет маркетинг, инновация, өндіріс және т.б. сияқты кәсіпорынды басқару функцияларымен тығыз байланысты, бұл инвестициялық стратегияны қалыптастыру мен іске асыруға жауап беретін қаржы менеджерінің барынша кең құзыреттілігін білдіреді.

Кәсіпорындарды реформалау бағдарламасының негізгі бағыттарының арасында мыналар бар-бұл кәсіпорынды дамыту стратегиясын әзірлеу. Таңдап алынған нарықтық мінез-құлықтың стратегиясына сәйкес инвестициялық саясатты айқындау ұсынылады.

Әдебиет:

1. Бочаров В.В. Инвестиционный менеджмент. – СПб: Питер, 2012.
2. Игошин Н.В. Инвестиции. Организация управления и финансирование: Учебник для вузов.- М.:Финансы, ЮНИТИ, 2000.
3. Идрисов А. Стратегия, основанная на ключевых компетенциях и динамических способностях компании. // Финансы и кредит. № 2, март, 2004 г. С.17.
4. Томпсон А., Стрикленд А. Стратегический менеджмент. М. - СПб.- Киев, Вильямс, 2003 г.
5. Минцберг Г. Высокое ремесло стратегии // В кн. Минцберг Г., Куинн Дж., Гошал С. Стратегический процесс. – СПб.: Питер, 2001, С. 159.
6. Крушвиц Л. Финансирование и инвестиции. Неоклассические основы теории финансов.- СПб:Питер, 2000.
7. Попков В.П., Семенов В.П. Организация и финансирование инвестиций.- СПб: Питер, 2001.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САУДАСЫН ДАМУДЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

БАЙГОНОВА А.,

«Экономика»

мамандығының 2 курс магистрі

БЕГАЛИЕВА А.,

«Экономика»

мамандығының 2 курс магистрі

Ғылыми жетекшісі:

БЕРДИБЕКОВА Г.С.,

э.ғ.к., аға оқытушы

академик А.Қуатбеков а тындағы

Халықтар достығы университеті, Шымкент қ.

Аннотация. Казахстан, который благодаря успешной и разумной политике проведения экономических и политических реформ с момента обретения независимости, уже стал региональным лидером, не может остаться вне мировых трендов, рискуя потерять темпы своего экономического роста. Уже сегодня республика добилась устойчивого роста во всех отраслях экономики: промышленности, сельском хозяйстве, транспорте. Для решения этих проблем стране потребуется выработка и реализация целостной стратегии для обеспечения устойчивого характера конкурентоспособности экономики, а также жесткий контроль ее исполнения. Эта стратегия должна исходить из конкретных конкурентных преимуществ отдельных секторов и производств нашей экономики и учитывать тенденции мирового развития и конъюнктуры внешних рынков.

Ключевые слова: конкурентоспособность экономики, конъюнктура внешних рынков, экспорт, импорт, экономическая модернизация, международная интеграция

Abstract. Kazakhstan, which has already become a regional leader thanks to a successful and reasonable policy of economic and political reforms since gaining independence, cannot remain outside the world trends, risking losing its economic growth rate. Already today, the Republic has achieved steady growth in all sectors of the economy: industry, agriculture, and transport. To solve these problems, the country will need to develop and implement a comprehensive strategy to ensure the sustainable nature of the economy's competitiveness, as well as strict control over its implementation. This strategy should be based on the specific competitive advantages of individual sectors and industries of our economy and take into account global development trends and foreign market conditions.

Keywords: economic competitiveness, external market conditions, export, import, economic modernization, international integration

Дүниежүзілік сауда ұйымы-1995 жылы құрылған халықаралық сауда ережелерімен айналысатын ғаламдық халықаралық ұйым. ДСҰ негізін халықаралық саудаға қатысушы елдердің көпшілігімен келісілген, қол қойылған және бекітілген келісімдер құрайды. ДСҰ-ның мақсаты-тауарлар мен қызметтерді өндірушілерге, экспорттаушыларға және импорттаушыларға олардың бизнесін жүргізуге көмек көрсету [1].

ДСҰ-ға кіру Қазақстан үшін өзекті қажеттілік болып табылады. Қазақстанның ДСҰ-ға кіруі осы ұйымда қабылданған ережелерге, нормаларға, тетіктерге сәйкес сыртқы сауданы жүзеге асыру және тауарлар мен қызметтер өндірісінің ішкі жағдайларын түбегейлі қайта құру есебінен тұрақты экономикалық өсу үшін қолайлы жағдайлар жасау мақсатын көздейді.

ДСҰ шеңберінде Қазақстан сауда саясаты арқылы келесі негізгі міндеттерді шешуі тиіс:

1. Қазақстандық экспортты кемсітудің алдын алу;

2. өркениетті халықаралық сауданың ережелері мен қағидаттарын қабылдайтын ашық нарықтық экономикасы бар ел ретіндегі халықаралық имиджді нығайту;
3. ЕурАзЭҚ және ТМД шеңберінде өңірлік интеграциялық процестерді дамыту;
4. нақты Кеден одағы мен бірыңғай нарықты құруға жылжыту. Өзара саудада арнайы қорғау, демпингке қарсы және өтемақы шараларын қолдануға Белсенді қарсы іс-қимыл;
5. экспортты ынталандыру жөніндегі пәрменді шараларды, оның ішінде экспорттық операцияларды жүзеге асыру кезінде тәуекелдерді сақтандыру есебінен әзірлеу және іске асыру [2, 17-21 б.].

Осы міндеттерді ДСҰ шараларымен және тетіктерімен шешу, әсіресе дайын өнім экспортының өсуіне көшу кезінде өзекті болып отыр, өйткені әлемдік рынок аса қаныққан және қатты бәсекелестік жағдайында дамиды.

Қазіргі уақытта Қазақстан ДСҰ-ға 144 мүше елден 135 елмен сауда жасайды. ДСҰ-ға кіру Қазақстанға осы елдермен біріздендірілген ережелер мен тетіктер бойынша сауданы жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

ДСҰ-ға мүшелік өнеркәсіпте өндірісті ұйымдастырудың қазіргі заманғы технологиялары мен әдістерінің таралуына, ішкі нарықта бәсекелестікті дамытуға және сыртқы нарықтарда қазақстандық тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, өңдеуші өнеркәсіп, әсіресе инновациялық бағыттағы кәсіпорындар өткір мұқтаж шетелдік инвестициялардың ағынын ұлғайтуға жәрдемдеседі.

Модельде "Қазақстан Республикасы – қалған әлем" екіжақты саудасы қарастырылатындықтан отандық өндіріс тауарлары, экспорт және импорт арасында алмастыру дәрежесін көрсету қажет. Сұраныс тарапынан алмастыру тұрақты икемділігі бар функциялар (CES) ішкі нарыққа жеткізілетін отандық өнімнің бағасына қатысты импорт бағасының өзгеруін ескере отырып, импортты отандық өндіріс тауарларымен алмастыру дәрежесін айқындайды. Ұсыныс тарапынан трансформацияның тұрақты икемділігі бар функциялар (SET) ішкі нарыққа жеткізілетін тауарлар мен экспорт арасындағы гомогенділік дәрежесін анықтайды. Трансформация икемділігінің тұрақты ауысуының тұрақты икемділігіне ұқсастық бойынша ішкі нарыққа жеткізілетін тауарлар өндірісі үшін ресурстарды және салыстырмалы бағадағы өзгерістерге жауап ретінде экспорттық өнімді пайдалануға қатысты экономикалық қызметтің қандай да бір түрінің икемділігін анықтайды.

CES және SET параметрлерінің абсолюттік мәндеріне бірнеше факторлар әсер етеді. Біріншіден, ішкі және сыртқы рыноктар арасындағы баға сигналдарын беру дәрежесі ішкі рыноктағы импорт пен экспорттың үлесіне байланысты. Екіншіден, сауда параметрлерінің мәндеріне тауарлардың агрегация дәрежесі әсер етеді. Тауарлардың дезагрегация деңгейінің ұлғаюымен, CES және SET икемділік мәндері өсуі тиіс. Неғұрлым жоғары икемділік біртекті өнім өндіретін Экономикалық қызмет түрлеріне тән: мысалы, шикізат. Және соңғы, икемділік мәндерін таңдау қарастырылып отырған уақыт аралығына байланысты. Қысқа мерзімді кезең шеңберінде икемділік мәні тым үлкен болмауы керек [3].

Қазақстан Республикасының ДСҰ-ға кіруінің макроэкономикалық баланстарға қатысты ықтимал салдарына қолданбалы талдау жүргізу үшін мынадай базалық гипотеза қабылданды:

1. Қалған әлеммен ағымдағы операциялар шотының балансында (шетел валютасына (импортқа) арналған шығыстар мен валюталық түсім (экспорт) арасындағы айырма) теңгерімдеуші ауыспалы рөл нақты айырбас бағамына бөлінеді.

2. Мемлекеттік бюджет теңгерімінде мемлекеттік жинақтар мемлекеттің кірістері мен шығыстарын теңестіретін эндогендік ауыспалы болып табылады; жинақтар жиынтық тұтынудан тіркелген үлесті білдіретін мемлекеттік тұтынуға сүйене отырып генерацияланады; бұл ретте әртүрлі институционалдық секторларға (үй шаруашылықтары мен кәсіпорындарына) салық салу деңгейі өзгермейді.

3. Жинақтар мен инвестициялар балансында соңғылар базалық кезең деңгейінде

тіркелген жиынтық тұтырудан үлес болып табылады.

4. Өндіріс факторларының нарығын теңгерімдеуде еңбек және капиталдың ұтқырлығына қатысты әртүрлі болжамдар қабылданды. Еңбек нарығында жұмыссыздық жағдайы үлгіленді: еңбек сұранысы мен ұсынысы икемді ауыспалы болып табылады, ал фактордың орташа табысы мен салалық кірістері еңбек базалық кезең деңгейінде тіркелген. Керісінше, капитал нарығына шектеулі ұтқырлық тән. Бұл әр түрлі салалардағы рентабельділіктің сараланған деңгейін сақтай отырып капиталдың орташа кірісін және оның салалық көлемін базалық кезең деңгейінде бекітуді білдіреді [4, 45-49 б.]

Кейбір қазақстандық сарапшылар мен бизнесмендер біздің елімізге Дүниежүзілік сауда ұйымына (ДСҰ) кірудің қажеті жоқ деп санайды. Және оларды түсінуге болады. Бірақ жағдайға деген шынайы прагматикалық көзқарас да бар: Қазақстанның ДСҰ-ға ұзақ мерзімді жоспарда кіруден бас тарту біздің елімізге әлемдік сауда жүйесімен өзара қарым-қатынаста елеулі проблемалар әкелуі мүмкін. Ал біздің экспорттаушылар әлемдік нарықтардағы протекционизм мен демпингке қарсы шаралардан қорғау мүмкіндігінен біржола айырылады. ДСҰ-ға дайындық және кіру Қазақстанның шетелдік нарықтарда бәсекеге қабілеттілігін нығайту мен экономикалық жаңғыртудың қосымша құралына айналады.

Тәуелсіздік алған сәттен бастап экономикалық және саяси реформаларды жүргізудің табысты және ақылға қонымды саясатының арқасында өңірлік көшбасшыға айналған Қазақстан өзінің экономикалық өсу қарқынын жоғалтуға тәуекел ете отырып, әлемдік трендтерден тыс қалмауы мүмкін. Бүгінде республика экономиканың барлық секторларында: өнеркәсіпте, ауыл шаруашылығында, көлікте тұрақты өсуге қол жеткізді.

Әлемдік экономикаға интеграцияланбастан бәсекеге қабілетті экономиканы құру мүмкін емес. Фактілер мен сандар өздері айтады. Біріншіден, бүгінде Қазақстанның жалпы тауар айналымының 50 пайыздан астамы ДСҰ-ға мүше елдерге тиесілі. Бұл ұйымға Ресей мен Украина кірген кезде олардың қазақстанның тауар айналымындағы үлесі 90 пайызға дейін өседі. Сондықтан Қазақстан үшін ортақ құқықтық кеңістік шеңберінде ірі сауда серіктестерімен сауда жасау өте маңызды. Екіншіден, қазақстандық заңнаманы ДСҰ-ның негізгі келісімдеріне сәйкес келтіру перспективада отандық өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін жақсартуға әкелуі тиіс [5].

Бұдан басқа, Қазақстан үшін сыртқы сауданы дамыту аса маңызды болып отыр, оның үлесі республиканың ЖІӨ-дегі 2008 жылғы 57 пайыздан 2018 жылы 84 пайызға дейін өсті. Бұл ретте ТМД құрамына кірмейтін елдермен сауданы кеңейту әсіресе өзекті болып табылады (бұл елдерге экспорт үлесінің тиісінше 2008 жылдан 2018 жылға дейін 57-ден 69 пайызға дейін өсуі байқалады). Бұл елдердің басым бөлігі ДСҰ-ға мүше болып табылады және қазақстандық тауарлардың экспорты үшін маңызды нарыққа айналууда. Осылайша, ДСҰ-ға кіру Қазақстанның өнеркәсіптік тауарлардың жаһандық нарығына қол жеткізуін қамтамасыз етеді, бұл республика экономикасын одан әрі әртараптандыру мен өсіру үшін өте маңызды болып табылады.

Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясын Қазақстанның экономикалық дамуындағы сапалы "серпілістің" қажетті шарты ретінде қарастыра отырып, мемлекет басшысы келесі бағыттарға назар аудару қажет деп санайды [6]

Халықаралық маңызы бар "серпінді" жобаларды іске асыру, әлемдік нарықта белгілі бір тауашаларда бәсекеге қабілетті болуы мүмкін индустрияны, тауарлар мен қызметтер өндірісін дамыту. Біз маңыз құру және дамыту, өндірістерді, түпкі өнімдерін экспортқа шығаруға бағдарланған; мұнай-газ, көлік және машина жасаудың, металлургияның, химияның, агроөнеркәсіптік саланың басқа да кіші салалары саласында бірлескен кәсіпорындар құру. Халықаралық белсенді қатысу кезінде биотехнологиялық орталықтарды дамыту алда тұр; Ақпараттық технологиялар паркі аймақтық IT-орталық ретінде. Үкімет ұлттық тауарлар мен қызметтердің бәсекеге қабілеттілігін қолдаудың нақты бағдарламаларын қабылдауы тиіс. Жеке бизнесті қолдаудың және оның тауарлары мен

қызметтерін әлемдік нарықтарға жылжытудың мамандандырылған құрылымдары болу керек, мұндай ұйымдардың әлемдік жұмыс тәжірибесін зерделеу және оны еліміздің жағдайына бейімдеу қажет.

Қазақстанның өңірлік және Халықаралық экономикалық бірлестіктер мен қауымдастықтарға қатысуы арқылы халықаралық экономикаға ықпалдасу. Қазақстан көпжақты халықаралық экономикалық жобаларға белсене қатыса алады және белсенді түрде қатысуы тиіс, бұл біздің жаһандық экономикаға кірігуге ықпал етеді және біздің экспорттаушыларды қолдайды. Өңірлік әріптестік жоспарында біз ЕурАзЭЖ шеңберінде өзара тиімді ынтымақтастықты кеңейтуге және Бірыңғай экономикалық кеңістікті қалыптастыруға одан әрі де жәрдемдесуге ниеттіміз. Сондай-ақ Дүниежүзілік Банктің, Еуропалық Қайта Құру және даму банкінің, Азия Даму Банкінің және жаңадан құрылған Еуразиялық даму банкінің жобаларына назар аудару қажет.

Қазақстанның халықаралық нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігін нығайтудың және экономикалық жаңғыртудың қосымша құралы ретінде ДСҰ-ға кіру. Сыртқы сауда режимін реттейтін Республика заңдарының едәуір бөлігі қазірдің өзінде ДСҰ нормаларына сәйкес келтірілген немесе Парламентте талқылауда. Біздің еліміздің осы Халықаралық экономикалық ұйымға кіруі Қазақстанның халықаралық нарықтарда бәсекеге қабілеттілігін нығайту үшін кең мүмкіндіктер ашатынына сенімдімін. Алайда, бұл мүмкіндіктерді шебер және тиімді пайдалану керек. Біз әлі жасалмаған секторларда шетелдік инвесторлардың құрылтайшылық қатысу деңгейінде экономикалық ақталмаған шектеулерді алып тастауға тиіспіз.

Экспорттық-импорттық кредит беруді дамытуды мемлекеттік қолдау. Шикізаттық емес тауарлардың экспортын және жоғары технологиялық жабдықтардың импортын қолдау мен несие беру басымдық болуға тиіс. Дайын өнім экспортының көлемі бүгінгі күні жылына 2 миллиард АҚШ долларын құрайды. Бұл деңгейде шикізаттық емес экспорт шамамен он жыл. Ақырында, бұл көлемнің үдемелі өсуіне қол жеткізу қажет. Біз әлемдік үздік тәжірибеге сүйеніп, шет елдердің экспорттық-импорттық агенттіктерімен ынтымақтастықты белсенді дамытуға тиіспіз [6].

Бұл елге экономиканың бәсекеге қабілеттілігінің тұрақты сипатын қамтамасыз ету үшін тұтас стратегияны әзірлеу және іске асыру, сондай-ақ оның орындалуын қатаң бақылау талап етіледі. Бұл стратегия біздің экономикамыздың жекелеген секторлары мен өндірістерінің нақты бәсекелестік артықшылықтарын негізге алуға және әлемдік даму үрдістері мен сыртқы нарықтардың конъюнктурасын ескеруге тиіс.

Әдебиеттер

1. www.wto.org
2. Алшимбаева А.Д. Экспортная политика Республики Казахстан и проблемы вступления в ВТО. // Казахстан Спектр. – 2004. – №5. – с. 17-21.
3. Внешнеэкономическая деятельность Республики Казахстан. Статистический сборник / Под ред. Ж.А.Кулекеева. – Алматы, – 2018. – 388 с.
4. Алшимбаева А.Д. Либерализация торговли: мировой опыт и Казахстан. // Казахстан Спектр. – 2004. – №4. – с. 45-49.
5. Давлетов Т. Пять причин для вторжения // Казахстанская правда. 1 мая 2006 года.
6. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира. Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии. – 1 марта 2006 года. – www.akorda.kz.

ЕҢБЕК ЖАҒДАЙЛАРЫ МЕН ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУ ДЕҢГЕЙІНІҢ ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫНЫҢ САПАСЫН АРТТЫРУҒА ӘСЕРІ

БЕЙБІТ А.Т.

студентка 6В414-20,

ЭГАМБЕРГАНОВА Д. Ш.

студентка 6В414-21

КЕНЕНБАЕВА Ж. Т.

*Научный руководитель: магистр, старший преподаватель,
университет Дружбы Народов им. А. Куатбекова*

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы институционализации социально – экономической системы общества, влияния условий труда и уровня развития экономики на улучшение качества трудовых ресурсов. Проведен анализ факторов, влияющих на структуру безработных и их динамику, а также факторов, влияющих на формирование трудовых компетенций работников.

Ключевые слова: условия труда, трудовые ресурсы, институционализация социально-экономической системы общества, формирование трудовых компетенций.

Abstract. This article examines the issues of institutionalization of the socio-economic system of society, the impact of working conditions and the level of economic development on improving the quality of labor resources. The analysis of the structure of the unemployed, and the factors influencing their dynamics, as well as the factors influencing the formation of labor competencies of employees, is carried out.

Keywords: working conditions, labor resources, institutionalization of the socio-economic system of society, formation of labor competencies.

Қазақстанда жұмыс іздеуден гөрі жұмысшылар көп. Ұсынылған 100 бос орынға тек 69 жарияланған түйіндеме келеді. Ағымдағы жылдың екінші тоқсанының соңында жұмыссыз халық саны 0,1% - ға, 441,8 мың адамға дейін өсті. Бұл ретте жұмыссыздық деңгейі экономикалық белсенді халықтың 1,4% - ға ұлғаюы есебінен бір жылда 4,9% - дан 4,8% - ға дейін қысқарды [1]. 2019 жылдың II тоқсанында жұмыссыздар арасындағы ерлер үлесі 47,8% (211 мың адам), әйелдер — 52,2% (230,8 мың адам) құрады. Жұмыссыздардың жалпы санында 15-28 жас аралығындағы жастардың үлесі 18,4% немесе 81,1 мың адамды құрады. 15-28 жас аралығындағы жастар жұмыссыздығының деңгейі 3,7% — ға тең (бір жыл бұрын-3,9%).

Өңірлік бөліністе халық тығыз қоныстанған Алматыда ең көп жұмыссыздар байқалады: 50,3 мың адам (бір жыл бұрын — 49,6 мың адам). Мұнда 2019 жылдың тоғыз айының қорытындысы бойынша 33,1 мың адам Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған "Еңбек" Мемлекеттік бағдарламасына қатысты. 21,6 мың адам жұмысқа орналастырылды, оның 16,3 мыңы тұрақты жұмысқа орналастырылды. Жұмыссыздар саны ең көп өңірлердің үштігіне Алматы (48 мың адам) және Түркістан (42,1 мың адам) облыстары кірді. Барлық өңірлер арасында тек төрт өңірде (Түркістан облысы, Алматы, Шымкент және Атырау облысы) жұмыссыздық деңгейі орташа республикалық мәннен асып түседі. Қазіргі әлемде жұмыс іздеу негізінен Интернетте арнайы сайттар мен қосымшалар арқылы жүзеге асырылады. Электрондық еңбек биржасында ағымдағы жылдың үшінші тоқсанында 169,9 мың бос жұмыс орны жарияланды, бұл ретте түйіндеме саны небәрі 116,9 мың бірлікті құрады. 100 бос орынға барлығы 69 түйіндеме келеді. Бұл елде кадрлар тапшылығы бар екенін көрсетеді. Мысалы, Қостанай облысында 100 бос орынға барлығы 25 түйіндеме, Астанада — 29, Павлодар облысында — 49 түйіндеме

қажет болды.

Тек төрт аймақта түйіндеме саны ұсынылған жұмыс орындарынан асып түсті. Мәселен, Маңғыстау облысында жарияланған 100 бос орынға 215 түйіндеме, Қызылорда облысында — 200 түйіндеме, Түркістан облысында — 147, Шымкентте — 109 түйіндеме келеді. Электрондық еңбек биржасында ең көп сұранысқа ие мамандықтар — күзетші (5,4 мың бос орын), Автомобиль жүргізушісі (4,2 мың бос орын), медбике (4 мың бос орын), тәрбиеші (3,9 мың бос орын) және бастауыш сынып мұғалімі (3,6 мың бос орын). Ең тапшы мамандықтар-күзетші, тәрбиеші, даяшы, сатушы-кассир, тәрбиешінің көмекшісі. Ең артық-заңгер, техник-бағдарламашы, Техник-технолог (жалпы профиль), экономист (жалпы профиль) және қаржыгер. 2019 жылдың екінші тоқсанының соңында жұмыспен қамтылған халық саны 8,8 млн адамды құрады-өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 1,5% - ға көп (8,6 млн адам). 15 және одан жоғары жастағы халықты жұмыспен қамту деңгейі 66,7% құрады. Жалпы жұмыспен қамтылған халықтың 76,1% - ы жалдамалы қызметкерлерге тиесілі (6,7 млн адам), ал өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны 2,1 млн адамды немесе 23,9% - [құрады [2].

Еңбек ресурстарының қалыптасуы-бұл елде болып жатқан экономикалық және әлеуметтік процестердің жалпы бағытынан ажыратуға болмайтын инновациялық экономикада кейіннен қолдану мақсатында қызметкерлердің негізгі еңбек қабілеттерінің сапалы өзгерістерін жинақтаудың тұрақты мақсатты процесі. Толыққанды дамудың өзіндік жолын таңдау қажеттілігі қоғамның әлеуметтік-экономикалық жүйесін жаңа деңгейде толыққанды институттандыруды талап етті. Еңбек ресурстары жүйесін жаңа, нарықтық принциптер бойынша "қайта форматтау" қажет болды. Әлемнің неғұрлым табысты мемлекеттерін дамытудың оң тәжірибесіне сүйене отырып, еңбек ресурстары ұлттық экономиканың даму трендтерін инновациялық бағытқа алдын ала және бағыттай отырып, біршама озық дамуға тиіс. Ел экономикасының дамуы еңбек әлеуетінің қаншалықты толық пайдаланылуына байланысты [3, С. 52].

Мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының маңызды міндеті Еңбек ресурстарын қалыптастыру мен пайдаланудың тиімділігі үшін қажетті жағдайлар жасау болып табылады [4, С. 14]. Еңбек ресурстары қоғамның негізгі өндірістік күші болып табылады және оларды қалыптастыру, бөлу және пайдалану процесінде қалыптасатын қатынастардың тасымалдаушылары (субъектілері) ретінде қарастырылады. Олардың даму процесіне, бір жағынан, техника мен технологияны дамытудың қазіргі деңгейінде сұранысқа ие адамдардың өнімді қызметке деген жиынтық қабілеттері, екінші жағынан, әлеуметтік - экономикалық дамудың қазіргі жағдайына байланысты Еңбек құзыреттілігін қалыптастыру шарттары мен факторлары әсер етеді. Соңғыларына қолданыстағы білім беру және денсаулық сақтау жүйесі, халықтың мәдени деңгейі, әлеуметтік-экологиялық орта жатады. Қазақстан Республикасында Еңбек ресурстарын қалыптастырудың қазіргі кезеңінің ерекшеліктерінің бірі-еңбек өмірі бойы инновациялық даму жағдайында.

Көптеген зерттеушілердің пікірімен келісуге болады: еңбек ресурстарының қалыптасуына факторлардың бүкіл тобы тікелей әсер етеді: әлеуметтік-экономикалық, саяси, демографиялық, экологиялық және т.б. [5, С. 54]. Демографиялық картаю процестері жаһандық болғандықтан ғана емес, ерекше қызығушылық тудырады-олар экономикалық жүйеге, саяси процестерге әсер етеді, халықтың экономикалық белсенділігінің деңгейін, қызметтер нарығының даму тенденцияларын, зейнетақы жүйесінің қалыптасу ерекшеліктерін анықтайды, қоғамдағы жалғыздық пен иеліктен шығарудың әлеуметтік-психологиялық мәселелерін күшейтеді [6, С. 75].

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне [7] және "Қазақстан Республикасының азаматтарын зейнетақымен қамсыздандыру туралы" Қазақстан Республикасының Заңына [8] сәйкес 16 жастан 63 жасқа дейін (ерлер үшін) және 16 жастан 58 жасқа дейін (әйелдер үшін) еңбекке қабілетті болып саналады. 2013 жылдың соңында Қазақстанның халық шаруашылығында 15 және одан жоғары жастағы 8,6 млн. астам адам жұмыспен қамтылды,

бұл халықтың шамамен 70% - ы құрайды. 2012 жылмен салыстырғанда 15 жастан асқан жұмыспен қамтылғандар санының 0,7% - ға оң динамикасы байқалады, бұл 64 мың адамды құрайды. Оның 52% - ы ерлер (4,4 млн адам) және 48% - ы (4,2 млн адам) - әйелдер [9].

Өңірлік деңгейде еңбек ресурстарын қалыптастыру жағдайларын зерттеу қажеттілігі Қазақстан Республикасының жекелеген өңірлері демографиялық ахуал, экономикалық өсу, денсаулық сақтау деңгейі, өңірдің еңбек ресурстарын қалыптастыру тәсілдерінің ерекшелігі бойынша айтарлықтай ерекшеленетіндігіне байланысты. Демек, Еңбек ресурстарын қалыптастыруды басқару олардың әлеуметтік-экономикалық әлеуетінің ерекшелігін және аймақтың даму перспективаларын ескере отырып жүзеге асырылуы керек [10, С. 22]. Сонымен қатар, қазіргі жағдайда еңбек ресурстарының дамуының жеткіліксіз деңгейі, аймақтық дифференциацияның күрделі мәселелері көбінесе олардың қалыптасуы мен дамуын жүзеге асыруға арналған институттардың сапасымен анықталады [11, С. 82].

Қазақстан Республикасында Еңбек ресурстарын қалыптастыру жағдайларын жасаудағы әлсіз жерлерді айқындау үшін рейтингтік 1 негізінде ел өңірлеріне бағалау жүргізілді. Рейтингтік Сан: "халықтың орташа жылдық саны"; "туған кездегі өмір сүру ұзақтығы" көрсеткіштері бойынша Еңбек ресурстарын қалыптастыру жағдайларын бағалаудан интеграцияланған көрсеткіш ретінде пайдаланылады. Сонымен қатар, бұл топта ЖОО мен ЖОО санының қысқаруына байланысты өңірде жоғары және орта кәсіптік білім алу мүмкіндігін қамтамасыз етуде проблемалар бар екенін атап өткен жөн. Еңбек ресурстарын қалыптастыру шарттары бойынша рейтингтік саны 80-ден аз топта (с тобы) зерттелетін көрсеткіштердің көпшілігі бойынша Еңбек ресурстарын қалыптастыру бойынша жеткіліксіз жағдайлар жасалған. Мұндай аймақтарға мыналар жатады: Қарағанды, Батыс Қазақстан, Қостанай, Павлодар, Ақмола, Шығыс Қазақстан және Солтүстік Қазақстан облыстары. Қазақстан Республикасының өңірлерінде еңбек ресурстарын тиімді қалыптастыру үшін жағдай жасаудың анықталған тенденциялары белсенді еңбек саясатын мемлекеттік реттеу шараларын әзірлеуді жүргізілген саралау нәтижелері бойынша жүзеге асыру керек деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Мәселен, А тобы мемлекеттік органдардың Еңбек ресурстарын дамыту жөніндегі өңірлік бағдарламаларға ең аз араласу саясатымен сипатталады. В тобы негізгі проблемалық аймақтар бойынша шектеулі мемлекеттік араласу әдістерін талап етеді. С тобы Қазақстан Республикасы өңірлерінің Еңбек ресурстарын қалыптастыру жағдайларын жақсарту үшін белсенді мемлекеттік саясатты талап етеді. Қазақстан Республикасында одан әрі инновациялық қайта құру үшін Еңбек ресурстарын қалыптастырудың заңнамалық және институционалдық жағдайларын жетілдіру, әлеуметтік-экономикалық процестерді мониторингілеудің, талдаудың, сценарийлік болжаудың және жоспарлаудың тұтас жүйесін құру қажет. Болжаудың сценарийлік тәсілі әлеуметтік-экономикалық саясаттың жұмыспен қамту саласына ықтимал салдарын бағалауға, әсер етудің әртүрлі нұсқаларын салыстыруға және ең тиімді даму стратегиясын таңдауға негізделген ұсыныстар беруге мүмкіндік беретін айтарлықтай артықшылықтарға ие. Жүргізілген талдау Қазақстан Республикасының тек төрт өңірінде (А тобы) Еңбек ресурстарын тиімді қалыптастыру үшін жағдайлар жасалғанын көрсетті. Көшбасшылардың төрттігіне: Астана қ., Алматы қ., Маңғыстау облысы және Оңтүстік Қазақстан облысы кіреді. Аталған барлық өңірлерде жұмыс күшін қалыптастыру шарттары бойынша рейтингтік саны 100-ден асады. Жұмыс күшін қалыптастыру шарттары бойынша рейтингтік саны 80-ден астам, бірақ 100-ден аз (В тобы) өңірлерде еңбек ресурстарын тиімді қалыптастыру үшін жағдайлар зерттелетін көрсеткіштердің көпшілігі бойынша жасалған. Бұл аймақтар: Атырау, 2014 жылдың басындағы зерттелетін көрсеткіштің абсолютті мәніне қарай ҚР өңірлерін рейтингілеу, аймаққа атқаратын орнына сәйкес балл беру (1-ден 16-ға дейін). "ТАЛДАУ" Ақпараттық-талдау жүйесін пайдалана отырып, алдыңғы кезеңдердегі (5 жыл) зерттелетін көрсеткіштің өзгеру үрдісін табу [12].

Көрсеткіштің мынадай мәндерге өзгеруінің анықталған үрдістеріне байланысты ҚР өңірінің баллдарының санын түзету:

- прогрессивті өсу (құлдырау) + (-) 5 балл;
- тұрақты өсу (құлдырау) + (-) 4 балл;
- тұрақсыз өсу (құлдырау) + (-) 3 балл;
- +(-) 2 баллға баяулаған өсу (құлдырау) ;
- тұрақты күй + (-) 1 балл.

Сандық және сапалық талдау негізінде Қазақстанда Еңбек ресурстарын қалыптастыру және тиімді пайдалану проблемаларын анықтауға болады. Олардың кейбірін қарастырайық. Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығы, дамыған елдердегі еңбек нарықтары сияқты, Кадрлық аштық деп аталады. Мамандар еңбек ресурстарының жетіспеушілігінің негізгі себептерін туу деңгейінің төмендеуі, экономикалық белсенді халықтың азаюы, көші-қонның теріс сальдосы, халық санының 9,1% - дан астамға азаюы сияқты демографиялық көрсеткіштер деп санайды. Еңбек көші-қоны да маңызды. Еңбек нарығының тұрақсыздығына әсер ететін бірқатар проблемалар әрбір жеке қызметкердің жеке қасиеттерінен, дағдылары мен құзыреттерінен қалыптасады, біздің ойымызша, мұндай проблемалар болуы мүмкін.

Мамандардың бастапқы нарығы (жас мамандар):

- дағдылардың болмауы;
- жоғары амбициялар мен талаптар;
- тиісті біліктілік емес;

Мамандардың қайталама нарығы:

Жұмыс істейтін мамандарда:

- компанияға адалдықтың болмауы;
- нашар оқу мүмкіндігі;
- төмен мотивация;
- өз компаниясынан тыс беделді жұмыс табуға ұмтылу;
- кәсіби пассивтілік.

Жаңадан келген қызметкерлерде:

- компанияның мамандануы туралы білімнің болмауы;
- лауазымға кірісуге кететін уақыт шығыны;
- оқу қажеттілігі.

Мамандардың тапшылығының артуының себебі ЖОО түлектерінің белгілі бір санының болмауы емес, жұмыс берушілер мен түлектердің үміттерінің сәйкес келмеуі болып табылады. Ал жұмыс берушілер жаңадан ашылған қызметкерлерден міндеттерді шешуге шығармашылық көзқарасты, дербестікті, оқуды, сабақтан тыс жұмысқа дайындықты талап етеді – Жалпы алғанда, күштердің толық қайтарымы, түлектер "жұмысты орындамауға, бірақ жалақы алуға"ұмтылады. Демек, түлектердің күтуі: жоғары жалақы мөлшерлемесі, "жұмсақ" жұмыс кестесі, тез алға жылжу және жалақыны көтеру [13].Біздің ойымызша, Еңбек ресурстарын тиімді пайдаланудың және өнімсіз жұмыспен қамтудың екі өткір проблемасы бар. Бүгінгі таңда жұмыспен қамтылған жұмысшылардың шамамен 30% - среднего орта және жоғары кәсіптік білім жоқ. Жұмыспен қамтылған халықтың үштен бірінен астамы өзін-өзі жұмыспен қамтыған деп аталады. Қазіргі жағдай 2021 жылға дейінгі еңбек ресурстарының болжамды тапшылығына байланысты ерекше алаңдаушылық туғызады.

Бүгінгі таңда ҚР - дағы жұмыспен қамту саясаты дәстүрлі тәуекел топтарына және өнеркәсіптік кәсіпорындардан босатылу қаупі бар адамдарға көмектесуге бағытталған. Ұзақ мерзімді экономикалық қайтарым тұрғысынан алғанда, еңбек әлеуетінің бір бөлігі шешілмеген мәселелер болып қала береді. Сонымен қатар, адами капиталдың құнсыздануы мен ысырап болуы білікті жұмысшылардың жақсы төленетін, бірақ Дағдылар мен білімді қажет етпейтін жұмысқа ауысуы және "мидың ағуы"арқылы күш алады. Бұл үдеріс жастардың білім алуға және білікті кәсіптер алуға емес, тез арада айтарлықтай табыс әкелетін қарабайыр кәсіп түрлеріне артықшылық беруімен күрделене түседі. Жұмыспен қамту құрылымының деградациясы және адами капиталдың азаюы ашық жұмыссыздықтың

жаппай өсу қаупінен кем емес маңызды мәселе болып табылады. ҚР-да жүргізіліп жатқан реформалардың табысы көбіне тұтастай алғанда заңды экономиканы және жекелеген нарықтарды институттандыру дәрежесіне байланысты. Әрине, Институционализация процесінде тек тиімді институттар ғана қалыптаспауы мүмкін екенін ескеру қажет [14].

Экономикадағы еңбек нарықтарын институционализациялау процесі қазірдің өзінде құрылған институттардың эрозиясымен немесе олардың тиімсіз жұмыс істеуімен (мысалы, қалалық, жастар және басқа еңбек биржалары) бірге жүретін күрделі және қарама-қайшы. Еңбек нарығы институттарын қалыптастыруда ерекше рөл ресми институттарға тиесілі, олардың арасында еңбек заңнамасының институттары мен нормалары өте маңызды. Осылайша, еңбек нарығындағы жағдайды тепе - тең емес (асимметриялық) деп сипаттауға болады, ал тепе-теңдіктің табиғаты дәстүрлі неоклассикалық макро-және микроэкономикалық талдау шеңберінде жиі талданбайтын ерекшеліктерге ие. Нарықтағы тепе-теңдік институционалды болып табылады, тиімді тепе-теңдіктің пайда болуына жағдай жасай алатын институттардың жоқтығынан көрінеді. ҚР-дағы қазіргі еңбек нарығының тепе-теңдігінің ерекшелігі-ресми тіркелген жұмыссыздар саны мен олардың жалпы саны арасында өндірістің құлдырау деңгейіне сәйкес келмейтін алшақтықтың артуы болып табылады. Соңғы жылдары ресми тіркелген жұмыссыздардың жалпы санының азаюының тұрақты үрдісі байқалды.

Әдебиет:

1. finprom.kz.
2. 2018-2019 жылдары Қазақстандағы еңбек нарығы kadry.mcf.kz " 3234-gynok-truda-v-kazahstane-v-2018-2019-Құдай
3. Долгий В.и., Бондаренко О. и. аймақтық деңгейде кадрлық әлеуетті дамыту стратегиясын зерттеу моделін әзірлеу // Саратов мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық университетінің хабаршысы. 2009. № 2 (26), б.52.
4. Иванова Н. А., Нечаева С.М., Кривицкая Н. А. экономикалық дағдарыс жағдайында реттелетін аймақтық еңбек нарығындағы белсенді саясат // Саратов мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық университетінің хабаршысы. 2011. № 4 (38)., Б.14.
5. Паймук А.Д. Ресейдің жаңа экономикасының қалыптасуының қазіргі жағдайындағы өндірістік кәсіпорындардың еңбек әлеуетін дамыту бағыттары // экономика мен менеджменттің өзекті мәселелері. 2014. № 2 (2).., Б. 54.
6. Русановский В.А., Блинова Т. В., Бурмистрова и. К. Ресей халқының жас құрылымындағы өзгерістер: аймақаралық және гендерлік айырмашылықтарды бағалау // Саратов мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық университетінің хабаршысы. 2014. № 3 (52).., б.7.
7. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі
8. "Қазақстан Республикасының азаматтарын зейнетақымен қамсыздандыру туралы" Қазақстан Республикасының Заңы
9. ҚР Статистика комитетінің ресми сайты. URL: [http:// www.stat.gov.kz/faces/homePage](http://www.stat.gov.kz/faces/homePage) (өтініш берген күні: 10.08.2015).
10. Иванова Н.А., Исенгалиева м.е. өңірлік бөліністе Қазақстан Республикасының Еңбек ресурстарын қалыптастыру жағдайларын бағалау // өңірлік агрожүйелер: экономика және әлеуметтану. 2014. № 3., Б.
11. Мраморнова О. в.Ресей Федерациясындағы адами ресурстарды қалыптастыру және инновациялық дамыту: институционалдық аспект // инновациялық қызмет. 2015. № 1 (32).., Б. 82.
12. stat.gov.kz.
13. Халықтың еңбек әлеуеті [Электрон. ресурс]. – URL: <http://www.grandars.ru/student/statistika/trudovoy-potencial-naseleniya.html> (қол жеткізілген күні: 02.2015)
14. "Қазақстан Республикасының демографиялық болжамы: негізгі трендтер, сынтегеуріндер, практикалық ұсынымдар" тақырыбындағы талдамалық баяндама, Астана, 2014 ж.

БЮДЖЕТИРОВАНИЕ ЗАТРАТ НА ОБУЧЕНИЕ ПЕРСОНАЛА

ГАНИЕВА М.Р.,

студент 4 курса,

направление подготовки «Управление персоналом»,

Уфимский университет науки и технологий г. Уфа, Российская Федерация

ГАЛИНА А.Э.,

к.с.н., доцент кафедры проектного менеджмента и бизнес-администрирования, Уфимский

университет науки и технологий

г. Уфа, Российская Федерация

Аннотация. *В статье затрагиваются актуальные вопросы бюджетирования расходов на обучение персонала. Затраты на обучение сотрудников предприятия должны рассматривать как один из самых действенных инструментов оптимизации системы организационного образования в целом. Также в статье рассмотрен ряд факторов бюджетирования затрат на обучения персонала, которые следует принять во внимание. В наши дни обучение персонала – это насущная необходимость почти любого предприятия.*

Ключевые слова: *обучение персонала, бюджетирование затрат, развитие персонала*

В условиях динамичности и нестабильности рыночной среды, постоянного совершенствования техники и технологий необходимость постоянного обучения и развития персонала становится очевидной. Крупные компании выделяют на эти цели значительные средства. Но не все организации, к сожалению, могут позволить себе масштабные образовательные проекты для своих сотрудников, но исключать эту статью расходов из HR-бюджета категорически неправильно.

Например, «американская сеть кофеен Starbucks предоставляет своим работникам стипендию на получение высшего образования. В среднем год обучения на онлайн-курсах университета штата Аризона стоит 10 тыс. долларов. Компания уже не первый раз запускает программу по поддержке своих сотрудников. В настоящее время Starbucks покрывает до 1 тыс. долларов в год от стоимости обучения своих работников в университете Сиэтла и университете Страйера» [5].

«Российские компании же ежегодно тратят на обучение персонала несколько десятков миллиардов рублей. При этом ожидаемый эффект от вложений работодателя получают лишь при учете пожеланий сотрудников. Объем рынка корпоративного обучения в России ежегодно составляет более 73 млрд руб., говорится в исследовании 2021 года консалтинговой компании Talent Code» [3].

«Выделение достаточного объема денежных средств на подготовку, переподготовку, повышение квалификации и профессиональное развитие персонала в целом, становится залогом успешной деятельности организации в дальнейшем» [4].

«Как известно, мировой рынок образовательных услуг представляет собой совокупность образовательных услуг во всем мире. Он условно объединяет в себе несколько сегментов. Основными его сегментами являются языковые курсы, школьное обучение, высшее образование, дополнительное профессиональное образование» [1].

«Ситуация на глобальном рынке образовательных услуг в последние годы характеризуется ростом конкуренции между ведущими странами мира. Что касается России, то на государственном уровне наша страна заявила о выходе на мировой образовательный рынок лишь в прошлом году» [1].

Если рассматривать Республику Башкортостан, то «в 2022 году на реализацию программы по организации профессионального обучения и дополнительного профессионального образования работников промышленных предприятий, находящихся под риском увольнения, получила из федерального бюджета 188,9 млн рублей. И это самый

крупный транш среди субъектов Российской Федерации. Поскольку программа реализуется на условиях софинансирования, еще 1,9 млн рублей было выделено в текущем году из регионального бюджета» [2].

На предприятии ООО «Башнефть-Полюс» г. Уфа обучение и повышение квалификации работников проводится в таких формах как: краткосрочное обучение (тренинги/курсы/семинары); среднесрочное обучение (программы повышения квалификации); долгосрочное обучение (двухлетняя магистерская программа); дистанционное электронное обучение. Организация оплачивает своим сотрудникам дорогу, гостиницы и курсы переподготовки на время обучения.

Современный период развития рынка образовательных услуг заключается в том, что с каждым годом увеличивается доля платных образовательных услуг.

«Как правило, 1-2 % выделенных средств из общего бюджета организации или из фонда заработной платы вполне достаточно для того, чтобы сотрудники вовремя получали необходимые им знания и не затягивали с обучением. В большинстве компаний работники обучаются за счет организации и только в 20 % компаний сотрудники проходят переобучение или обучение за свой счет» [4].

Бюджетирование расходов на обучение сотрудников предприятия должны рассматривать как один из самых действенных инструментов оптимизации системы организационного образования. Бюджетирование затрат на персонал – это одно из важнейших функций в работе отдела кадров и его руководителя. Такой подход дает возможность:

- сформировать системный подход к обучению персонала;
- интегрировать систему обучения сотрудников в общую стратегию развития организации;
- обеспечить единство финансовой политики организации с учетом ее стратегических целей и задач;
- интегрировать планы обучения персонала в общую систему планирования в организации, что важно для формирования единого корпоративного стратегического информационного пространства;
- уравновесить затраты на обучение персонала с потребностями организации в сотрудниках определенного уровня квалификации.

Под затратами на обучение персонала понимаются «издержки организации на процесс целенаправленного формирования знаний, умений и навыков сотрудников, позволяющих реализовывать стратегию развития предприятия» [3, с. 32]. «На бюджетирование затрат на обучение персонала влияет ряд факторов:

- мониторинг рынка образовательных услуг;
- численность и категория обучаемых сотрудников;
- используемые формы и методы обучения;
- уровень сложности образовательных программ;
- продолжительность обучения;
- срочность обучения;
- политика оплаты обучения;
- методика выявления потребности в обучении;
- ошибки, допускаемые при обучении» [3].

При формировании бюджета организации на обучение персонала нужно принимать в расчет как прямые затраты, которые связаны с самим процессом обучения работников, так и косвенные, включающие вознаграждение сотрудников в период прохождения ими обучения, упущенную выгоду от отсутствия обучаемых работников на рабочем месте в период их обучения и т.д. [3].

Исследованию вопросов повышения экономической эффективности использования трудовых ресурсов всегда уделяется большое значение. Так, в работах Ахметьяновой А.И. [6, 15], Валиевой Г.Р. [7, 14, 16], Кликич Л.М. и др. [8], Кузнецовой А.Р. [9-13], Махмутова А.Х. [17, 18, 11], Лукьянова В.Н. и др. [20], Сайтовой Р.З.[21], Тянутов А.И.[19] подробно исследуются происходящие тенденции на рынке труда Республики Башкортостан, проблемы и пути решения обеспеченности различных отраслей экономики квалифицированным персоналом, уровнем затрат на обучение и подготовку специалистов и т.д.

Таким образом, бюджетирование расходов на обучение сотрудников предприятия должны рассматривать как один из самых действенных инструментов оптимизации системы организационного образования в целом. Перед проведением бюджетирования менеджмент предприятия должен обдуманно ответить на ряд вопросов, чтобы учесть все аспекты процесса. Крупные компании выделяют на эти цели значительные средства. Но не все организации, к сожалению, могут позволить себе масштабные образовательные проекты для своих сотрудников. В целом процесс обучения должен носить хорошо управляемый и продуманный характер. Тогда он позволит работникам эффективнее работать, что положительно отразится на работе самого предприятия.

Список использованных источников

- 1 Батаев, В.Г. Модели лояльности сотрудника [Электронный ресурс] / В.Г. Батаев // Молодой ученый. – 2019. – № 23 (127). – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/127/35198/> (дата обращения: 18.03.2023).
- 2 Отчетность организации ООО «Башнефть-Полюс» [Электронный ресурс] // List-Org: сервис проверки контрагентов. – Режим доступа: <https://www.list-org.com/company/6288195/report> (дата обращения: 18.03.2023).
- 3 Шендрик, И. Сложности бюджетирования затрат на персонал [Электронный ресурс] / И. Шендрик // Кадровая служба и управление персоналом. – 2022. – № 6. – Режим доступа: <https://delo-press.ru/journals/staff/tekhnologii-effektivnosti/39179-slozhnosti-byudzhetirovaniya-zatrat-na-personal/> (дата обращения: 09.03.2023).
- 4 Талаева, А. С. Бюджетирование затрат на обучение персонала / А.С. Талаева, А.Э. Галина // Социально-гуманитарные инновации: стратегии фундаментальных и прикладных научных исследований: материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Оренбург, 20-21 мая 2021 г.). – Оренбург: Оренбургский государственный университет, 2021. – С. 267-269.
- 5 Starbucks частично оплатит сотрудникам обучение в Университете штата Аризона персонал [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://tass.ru/obschestvo/1260314> (дата обращения: 18.03.2023).
- 6 Ахметьянова А.И., Кузнецова А.Р. Проблемы обеспечения информационной безопасности в России и ее регионах // Фундаментальные исследования. 2016. № 8-1. С. 82-86.
- 7 Валиева Г.Р., Кузнецова А.Р. Производительность труда в сельском хозяйстве как фактор повышения продовольственной безопасности. Монография. Москва, 2016.
- 8 Кликич Л.М., Ситдикова Г.З., Кузнецова А.Р., Бурханов Р.А., Лукьянова М.Т., Ханова И.М., Ибатуллин У.Н., Гусманов У.Г. Устойчивое развитие сельских территорий Республики Башкортостан. Уфа, 2009.
- 9 Кузнецова А.Р. Проблемы формирования и использования кадрового потенциала аграрного сектора // Агро XXI. 2007. № 10-12. С. 3-5.
- 10 Кузнецова А. Современные проблемы социального развития села // Международный сельскохозяйственный журнал. 2006. № 1. С. 22-23.
- 11 Кузнецова А.Р. Совершенствование системы формирования и использования кадрового потенциала аграрного сектора // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2007. № 11. С. 51-53.

- 12 Кузнецова А.Р. Трудовые ресурсы Республики Башкортостан: тенденции и перспективы формирования и развития. В сборнике: Аграрная наука в инновационном развитии АПК. Материалы международной научно-практической конференции, посвящённой 85-летию Башкирского государственного аграрного университета, в рамках XXV Международной специализированной выставки «Агрокомплекс - 2015». Башкирский государственный аграрный университет. 2015. С. 142-146.
- 13 Кузнецова А.Р. Формирование и воспроизводство квалификационных кадров сельского хозяйства Республики Башкортостан. Москва, 2012.
- 14 Кузнецова А.Р., Валиева Г.Р. Интеллектуальный потенциал инновационной деятельности в сельском хозяйстве // Экономика сельского хозяйства России. 2013. № 1. С. 031-036.
- 15 Кузнецова А.Р., Мамбетова Л.Р., Ахметьянова А.И. Экономическая взаимосвязь затрат и результатов производства зерновых в сельскохозяйственных организациях Республики Башкортостан // Фундаментальные исследования. 2016. № 11-4. С. 828-833. Кузнецова А.Р., Мамбетова Л.Р., Валиева Г.Р., Кадыров Э.М. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности Республики Башкортостан // Экономика сельского хозяйства России. 2014. № 10. С. 38-45.
- 16 Кузнецова А.Р., Махмутов А.Х. Устойчивое развитие сельских территорий в Республике Башкортостан. Уфа, 2018.
- 17 Кузнецова А.Р., Махмутов А.Х., Мухаметдинов Р.К., Колевид Г.Р. Факторы формирования человеческого капитала в Российской Федерации // Российский электронный научный журнал. 2018. № 3 (29). С. 60-91.
- 18 Кузнецова А.Р., Тянутов А.И., Валиева Г.Р. Условия воспроизводства квалифицированных кадров сельского хозяйства в Республике Башкортостан // Вестник Башкирского государственного аграрного университета. 2012. № 2. С. 89-92.
- 19 Лукьянов В.Н., Кузнецова А.Р., Салимова Г.А., Вострецова Т.В. Разработка механизма формирования баланса трудовых ресурсов в сельской местности (на примере Республики Башкортостан). Научно-методические рекомендации / Уфа, 2016.
- 20 Сайтова Р.З., Кузнецова А.Р. Проблемы обеспеченности отрасли сельского хозяйства Республики Башкортостан энергетическими ресурсами // Российский электронный научный журнал. 2013. № 1 (1). С. 95-105.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

ГАТАУЛЛИНА З.

студентка группы Э-20-2

ИБРАЕВА А.Р.

Научный руководитель, магистр

старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрено то, что современное развитие мировой экономики и процессы глобализации мирового хозяйства, рост взаимозависимостей экономик, формирование глобальных товарных и финансовых рынков привели к повышению интереса к проблеме повышения международной конкурентоспособности стран, попавших в эти процессы. Один из факторов, определяющим конкурентоспособность страны является способность предприятий внутри страны продавать свои товары, через совершенствование путей производства, успешное и активное вступление в конкурентную борьбу с другими предприятиями, привлечение иностранных инвестиций и специалистов.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентоспособность продукции, цифровизация, качество.

Проблема определения уровня конкурентоспособности национальной экономики и подготовки мер по ее повышению обострилась после того, как мировой финансово-экономический кризис внес радикальные изменения в экономическое развитие крупных стран, оказывающие влияние на развитие мировой экономики и развитие мировой экономики.

В настоящее время Казахстан является государством, признанным рыночной экономической страной, что открывает путь к новому этапу экономического развития. Переход от плановой экономики, сложившейся десятилетиями, к рыночным отношениям привел к появлению в экономике новых понятий. Из этого следует, что понятие «конкурентоспособность продукции» в настоящее время широко используется. Проблема качества и конкурентоспособности продукции в современных условиях приобретает универсальный характер.

В условиях международной конкуренции на первом месте стоит конкурентоспособность производимой в стране продукции. Для выхода на международный рынок необходима качественная продукция, а отрасли, производящие высококачественную продукцию, должны быть обеспечены квалифицированными специалистами. В своем послании народу от 01.09.2020 года, президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев заявил: «Цифровизация – это ключевой инструмент достижения национальной конкурентоспособности». [1]

В целях усиления своей конкурентоспособности современные предприятия сталкиваются с возрастающими требованиями мирового рынка, дифференциацией потребительского спроса, необходимостью сокращения инновационных циклов, внедрения в производство научно-технических достижений. Только тогда можно будет рассчитывать на достижение определенных результатов. Именно эти цели преследует реализуемая в стране стратегия индустриально – инновационного развития.

Однако этого все еще недостаточно для создания конкурентоспособной продукции. Поэтому не стоит довольствоваться достигнутыми успехами и стоять на месте, а также, не стоит забывать, что перед нами стоит задача войти в число 50 наиболее конкурентоспособных стран мира. На пути к реализации этой задачи необходимо приложить немало усилий.

Обеспечение конкурентоспособности выпускаемой продукции может быть включено в группу мероприятий, осуществляемых в направлении обеспечения развития конкретной отрасли народного хозяйства, соответствия продукции отечественных производителей спросу мирового рынка. Усилия по созданию экономической и продовольственной безопасности государства, актуальные на данный момент, также зависят от производства отечественной продукции, способной противостоять аналогичной продукции зарубежных производителей.

В соответствии с природными, экономическими и национальными особенностями нашей страны, наиболее эффективное и рациональное использование имеющихся у нас активов, производство товаров народного потребления, пользующихся повышенным спросом не только на внутреннем рынке, но и на мировом, за счет реализации продукции с высокой добавленной стоимостью, тем самым, повышает репутацию нашего государства, закладывает основу для политических и экономических процессов, которые интенсивно осуществляются сегодня.

В то же время, растущие запросы потребительского рынка выдвигают на первый план вопрос повышения конкурентоспособности продукции, выпускаемой отечественными производителями. Это, в свою очередь, способствует развитию конкурентной среды, повышению качества выпускаемой продукции, снижению цен, стимулирует удовлетворение

широкого круга потребительских запросов. Само время доказывает, что производство конкурентоспособной продукции является главным фактором, способствующим развитию предприятия и отрасли.

Конкурентоспособность свойственна любым экономическим объектам. Независимо от их физической природы и характеристик, все товары, а также системы их производства и использования, рассматриваются в рамках конкуренции, даже если такой аспект анализа представляет собой не абстрактное, а практическое значение реальной экономической деятельности.

Конкурентоспособность – это комплексное понятие, включающее в себя не только стоимостные и качественные параметры промышленной продукции, но и зависящее от уровня управленческого, инвестиционного и инновационного менеджмента в деятельности предприятия.

Конкурентоспособность продукции – это способность товаров удовлетворять потребностям покупателей на высоком уровне и, благодаря этому, находить свое место на рынке. Другими словами, это качества товара, отвечающие вкусу потребителя и обеспечивающие его продажу. [2]

Каковы характеристики конкурентоспособности продукции? Отметим его основные составляющие:

–Основная составляющая напрямую связана с самим продуктом и большое внимание уделяется его качеству. Многие исследования показывают, что окончательное решение о покупке товара (30-35%) связано с его качественными характеристиками.

–Второй компонент связан с продажей продукции и обслуживанием. Клиент часто выбирает товар, который продается с низким качеством товара, но надежным и недорогим обслуживанием (например, авто/мото техника).

–Третья составляющая – все то, что оказывает положительное или отрицательное воздействие на потребителя как субъективный фактор. Цель моделирования конкурентоспособности предприятия основана на моделировании рыночного механизма раздела рынка между продукцией конкурирующего предприятия. Исходя из этого, можно показать механизм формирования конкурентоспособности продукции (Рисунок 1).

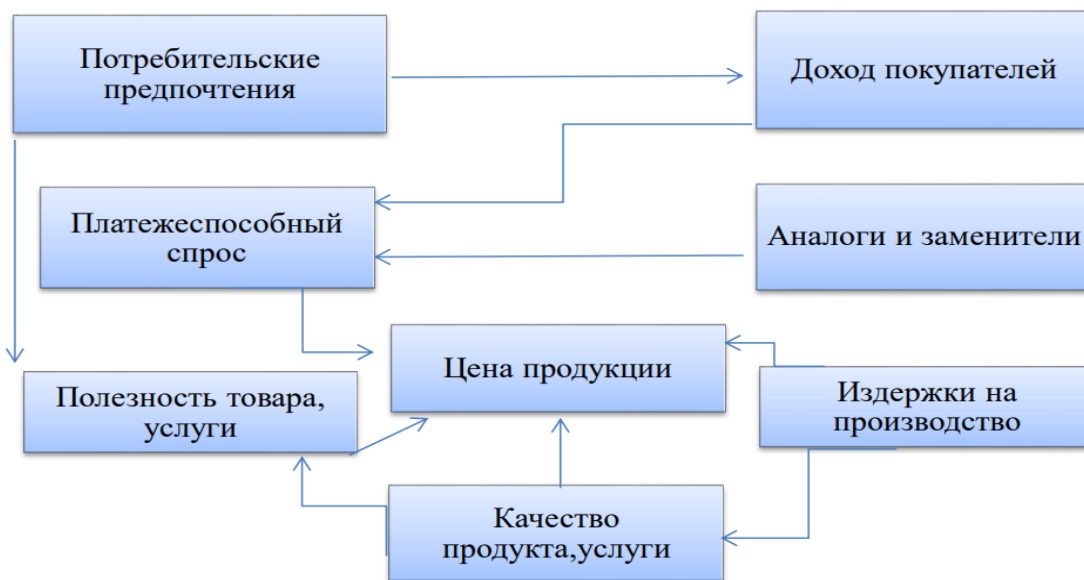

Рисунок 1 - Механизм формирования конкурентоспособности продукции

Что позволяет фирме выпускать качественную продукцию?

- Квалифицированный персонал. Наличие квалифицированных рабочих позволяет производить качественную продукцию с минимальными затратами. Увеличение

производства невозможно без высококвалифицированного персонала. При этом не последнюю роль играет высококвалифицированный менеджмент. Ведь, несмотря на наличие высококвалифицированных рабочих, без высококвалифицированных технологов и инженеров создать конкурентоспособный продукт очень сложно, кроме того, без предварительного анализа опытных маркетологов сложно вывести продукт на рынок.

- Технологический уровень производства. Наряду с уровнем квалифицированного персонала технологический уровень производства позволяет выпускать качественную продукцию с низкими затратами и в короткие сроки. За счет этого удается удешевить продукцию и получить качественный продукт. В условиях постоянного перевооружения технологичных производств передовой техникой невозможно производить больше продукции, в этом случае важным становится наличие финансирования.

- Наличие источников финансирования. По сути, существует 2 вида финансирования: кредит и размещение ценных бумаг (выпуск и размещение акций на бирже). Лучше всего обеспечить финансирование за счет уставного капитала компании. Однако есть ряд моментов, которые затрудняют принятие решения менеджерами компании о выпуске и размещении акций. Во-первых, менеджеры компании могут иметь большую долю в капитале компании и использовать ее в качестве акционера. В этом случае интересы менеджмента и инвесторов могут конфликтовать при финансировании предприятия за счет размещения акций. Во-вторых, причина отказа заключается в том, что новый акционер может потребовать замены менеджеров в случае ненадлежащего исполнения руководством компании своих обязанностей. В-третьих, препятствием для принятия решения о размещении акций является полная прозрачность финансового отчета инвестора. Проблема здесь в том, что менеджеры скрывают доходы от налогообложения и не могут предоставить правдивый отчет инвестору. Привлечение капитала путем размещения акций, несомненно, требует больших усилий, времени и денег.

- Насыщение рынка, спрос и предложение. Одним из основных вопросов конкурентоспособности продукции на рынке и эффективной работы предприятия является соотношение спроса и предложения, рассмотрим его подробнее.

Конкурентоспособность – залог успешного вхождения Казахстана в мировую экономику и общество. И необходимым условием для этого является достижение казахстанскими товарами и услугами уровня качества передовых мировых стандартов.

В рыночных условиях, если предприятие не может обеспечить конкурентоспособность своей продукции или услуг, то никакие инвестиции это предприятие не спасут. Основа конкурентоспособности – качество. Помимо качества, конкурентоспособность включает в себя цену, сроки поставки, гарантию, сервис и другие показатели, но покупатели и заказчики при выборе товара ценят качество выше других качеств.

Конкурентоспособный продукт обеспечивает конкурентоспособность предприятия, а это само по себе положительно влияет на общее развитие экономики. Для некоторых производителей качество продукции является не только личным вопросом. Она постепенно становится национальной проблемой качества жизни людей

Список литературы:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г.
2. Фролов, М.А. Определение конкурентных преимуществ компании / М.А. Фролов // Вопросы науки и образования. – 2017. – № 6 (7). – С. – 70 –73.
3. Куанышбаев, Р. М. Как управлять конкурентоспособностью предприятия в кризисных экономических условиях / Р. М. Куанышбаев // Наука-2017.–№ 3.–С. 25–38.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӨНЕРКӘСІБІН ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҢҒЫРТУҒА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

ДАУЛЕТОВА Н.

Э-21-1к тобының студенті

КЕНЕШЕВА Г.А.

Ғылыми жетекші PhD докторы

Қазтұтытуодағы Қарағанды Университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Нарыққа заманауи, атап айтқанда инновациялық өнімдер шығару үшін кәсіпорын қолданылатын техника мен технологияны түбегейлі жаңғыртуға, яғни өнеркәсіпті технологиялық жаңғыртуға мұқтаж. Өнеркәсіпті технологиялық жаңғырту және өндірістік процеске жаңа тәсілдер енгізу қажеттілігі заманауи қазақстандық экономикадағы өзекті мәселелердің біріне айналды. Сонымен қатар, республика экономикасының заманауи жағдайы үшін технологиялық артта қалу, импортқа тәуелділік, шикізат саласының экспортқа бағдарлануы, әлемдік нарық жағдаятының ықпалына тартылуға бейімділік, тиімділік пен бәсекеге қабілеттіліктің төмендігі – қазақстандық өнеркәсіпке тән белгілер. Мақала өнеркәсіпті технологиялық жаңғырту мәселелерін баяндайды. Авторлармен технологиялық жаңғырту ұғымы, ерекшеліктері ұсынылған. ҚР-да өнеркәсіпті технологиялық жаңғыртуға және оның даму үрдістеріне ықпал ететін келесі негізгі факторлар қаралды: инновацияға жұмсалатын шығыстар; азық-түліктік және процестік инновациялары бар кәсіпорындар саны; жаңа технологиялар мен техника объектілерін құрған және пайдаланатын ұйымдар саны.

Зерттеу нәтижесінде өзара байланыстың көп факторлы моделі және экспоненциальды тегістеу және бейімді болжам әзірленді. Жүргізілген математикалық әдістер технологиялық жаңғыртудың зерттелетін элементтерінің негізгі параметрлер бойынша тек сапалық қана емес, сондай-ақ сандық тәуелділікке де ие екендігін көрсетті.

Түйінді сөздер: технологиялық жаңғыру, технологиялық даму, өнеркәсіп, инновация, инновациялық өнім, ғылыми-техникалық прогресс

Республиканың тұрақты экономикалық өсу стратегиясы маңызды элемент ретінде технологиялық даму стратегиясын қамтымауы мүмкін емес. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің Қазақстан халқына арнаған «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Жолдауында осыған бағыт нұсқаған. Ол «Басты басымдық – бұл экономиканы жеделдетілген технологиялық жаңғырту» деп атап өткен болатын [1].

А.А.Алимбаев және Б.С.Битенова өздерінің зерттеулерінде экономиканы жаңғыртуды оның құралы ретіндегі цифрлық экономикамен өзара байланыста қарастырады. Бұл ретте өнеркәсіптің өзін де, сондай-ақ халық шаруашылығының басқа салаларын да материалдық-техникалық жаңғырту жүргізлетін, тек өнеркәсіп қана жаңғыртудың негізі бола алады [2].

Қазіргі жағдайда қазақстандық экономиканың алдында еңбек өнімділігінің қарқынын ұлғайтуға және отандық салалар мен кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ететін стратегиялық даму моделіне негізделген, тұрақты өсуді қамтамасыз ету міндеті тұр.

Экономикалық дамыған елдерден технологиялық және институционалдық салада елеулі артта қалу, отандық өнеркәсіптің құрылымдық әртектілігі және экспорттық-шикізаттық бағдары бәсекеге қабілетті өнім шығаруға жұмсалатын шығыстарды қысқартуға мүмкіншілік беретін шетелдік инновацияларды тиімді пайдалану стратегиясын жүзеге асыру негізінде көптеген кәсіпорындарды жаңғырту міндетін шешудің жақын болашақтағы ерекше актуальділігін айқындайды [3].

Технологиялық жаңғырту нақты өндірістердің айрықша бағыттары бойынша

технологиялық инновациялар енгізу және өңірлік салааралық инновациялық байланыстарды дамытудың негізіндегі салалар кешенінің материалдық-технологиялық базасының өзара байланысты өзгерісі ретінде анықталады [4].

Авторлар ұжымы өз зерттеулерінде өнеркәсіпті технологиялық жаңғыртуды өндірістік аппаратты жаңарту, ескірген жабдықтар мен материалдық өндіріс саласының технологиясын заманауи, біршама тиімдіге айырбастау жолымен құрылатын түрлі шаруашылық жүйелерінің бәсекеге қабілеттілігін жүзеге асыру нысаны ретінде айқындайды [5].

Атақты ғалым Геец В.М. ұлттық экономиканы технологиялық жаңғыртуды қамтамасыз ету институттарын дамытуға және олардың рөліне баса назар аударды [6].

Игнатович Н.И. оның инновациялық дамуының негізі ретінде технологиялық жаңғыртуға басымдық бере отырып, Украинаның экономиканы жаңғырту арқылы дамудың постиндустриалдық кезеңіне өту мүмкіндігін талқылайды [7].

Жаңа технологиялық революция жағдайында Украина, Қазақстан және басқалары сияқты елдерде экономиканы технологиялық жаңғыртудың объективті қажеттілігімен байланысты мәселелерді осы мақала авторлары ішінара көтерген болатын [8].

Түрлі факторлардың экономикалық өсу қарқынына ықпал ету дәрежесін айқындау үшін біз корреляциялық-регрессивтік модель құрдық, сондай-ақ экспоненциалды тегістеу мен бейімді болжамды пайдаландық.

Өнеркәсіптік өнімнің жалпы көлеміндегі инновациялық өнімнің үлесі (Y, %) нәтижелік белгі болып табылады. Біз өнеркәсіптік өнімнің жалпы көлеміндегі инновациялық өнімнің үлесінің мәнін пайыздық эквивалентте алдық.

Болжаудың бірінші кезеңінде біз ҚР-да өнеркәсіпті технологиялық жаңғыртуға және оның даму үрдістеріне ықпал ететін ең маңызды факторларды таңдадық. Бұлар:

- инновацияға жұмсалатын шығындар, млн.тг;
- азық-түліктік және процестік инновациялар бойынша инновациялар саласындағы белсенділік деңгейі, пайызбен;
- азық-түліктік және процестік инновациялары бар кәсіпорындар саны;
- жаңа технологиялар мен техника объектілерін құрған және пайдаланатын ұйымдар саны.

Орташа жылдық деректер бойынша 2004-2018 жылдар аралығындағы кезеңде корреляциялық-регрессиялық талдау жүргізілді және айнымалылардың арасындағы байланыстың тығыздығын айқындайтын, корреляциялаудың жұп коэффициенттері алынды. Корреляциялаудың жұп коэффициенттерінің келесі матрицасы алынды:

Кесте 1 – Жұп коэффициенттер матрицасы

	y	x1	x2	x3	x4
y	1				
x1	0,29	1			
x2	0,19	0,53	1		
x3	0,54	0,84	0,67	1	
x4	0,08	0,58	0,68	0,78	1

Сонымен, қарастырылған факторлардың ішінде өнеркәсіптік өнімнің жалпы көлеміндегі инновациялық өнімнің үлесіне ең үлкен ықпалын тигізетіні азық-түліктік және процестік инновациялары бар кәсіпорындар саны болып табылады ($r_{yx3} = 0,54$).

Қазақстан Республикасының өнеркәсібі үшін белгілердің арасындағы өзара байланысты сипаттайтын регрессивтік модельдер жасалды.

Деректерді аппроксимациялау нәтижесінде регрессияның келесі теңдеуі алынды:

$$Y = 7,6 - 1,4 x_1 - 0,01 x_2 + 0,02 x_3 - 0,01 x_4 \quad (1)$$

Яғни, азық-түліктік және процестік инновациялары бар кәсіпорындар санын 10 бірлікке ұлғайтқан кезде өнеркәсіптік өнімнің жалпы көлеміндегі инновациялық өнімнің үлесі 0,02 %-ға өседі.

Көптік корреляция коэффициентінің мәні $R=0,88$ нәтижелік белгінің өзара байланысының қалғандарымен өте тығыз екендігін мәлімдейді.

Экспоненциалды тегістеу және бейімді болжау модельдерін пайдаланған кезде біз тегістеу параметрінің оңтайлы мәнін пайдалана отырып болжамды бір қадам алға, яғни 2020 жылға құрдық.

Азық-түліктік және процестік инновациялары бар кәсіпорындар динамикасының үрдістері болмағандықтан, инновациялау бағасын болжау үшін Р.Браунның сызықтық бейімдік моделі негіз болды.

$$y_t = \hat{a}_0 + \hat{a}_1 t. \quad (2)$$

Біз уақытша қатардың алғашқы бес нүктесі бойынша сызықтық модельге арналған ең аз квадраттар әдісінің көмегімен модельдердің параметрлерінің a_0 және a_1 мәндерін бағаладық. Теңдеу алдық

$$Y_t = 315,1 a_0 + 47,7 t \quad (3)$$

Тегістеу параметрін $\alpha=0,3$ тең деп таңдадық, сонда дисконттау коэффициенті $\beta=1-\alpha=1-0,3=0,7$ тең болды.

Формулалар бойынша экспоненциалдық орташаның бастапқы жағдайын анықтадық:

$$S_0^{(1)} = a_{0(0)} - \frac{\beta}{\alpha} \alpha_{1(0)} = 315,1 - \frac{0,7}{0,3} * 47,7 = 203,8$$

$$S_0^{(2)} = a_{0(0)} - \frac{2\beta}{\alpha} \alpha_{1(0)} = 315,1 - \frac{2*0,7}{0,3} * 47,7 = 95,5$$

Формулалар бойынша келесі кезеңдер үшін экспоненциалдық орташаның мәнін есептеп шығардық:

$$S_t^{(1)} = \alpha \cdot y_t + \beta \cdot S_{t-1}^{(1)};$$

$$S_t^{(2)} = \alpha \cdot S_t^{(1)} + \beta \cdot S_{t-1}^{(2)}.$$

Модельдер параметрлерін түзеттік:

$$a_{0(t)} = 2S_t^{(1)} - S_t^{(2)};$$

$$a_{1(t)} = \frac{\alpha}{\beta} (S_t^{(1)} - S_t^{(2)}).$$

Ұсынылған формулаларды пайдалана отырып, біз түзетілген параметрлері бар модель алдық:

$$\hat{y} = 315,1 + 47,7\tau, \tau = 1, 2, \dots$$

Зерттеу барысында алынған нүктелік бағалаудың параметрдің шынайы мәнінен

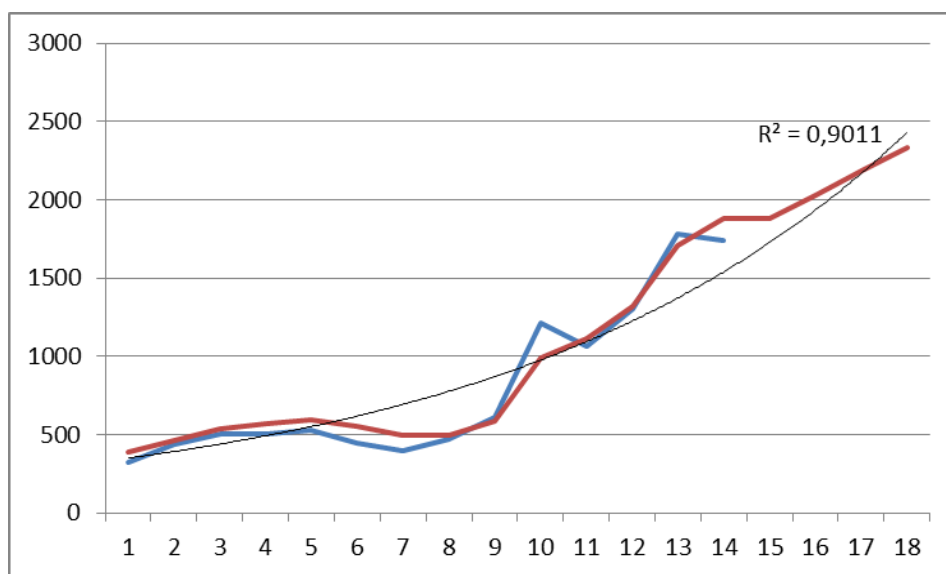
қаншалықты ауытқи алатындығын түсінуге көмектесетін сенімгерлік межелдемесі құрылды. Алынған сенімгерлік межелдемесі 2 кестеде келтірілген.

Аталған формуланы қолдана отырып біз 2023 жылға дейін азық-түліктік және процестік инновациялары бар кәсіпорындардың болжамдық мәндерін есептедік (Кесте 2).

Кесте 2 – Болжау және модельдеу нәтижелері

Жылдар	Азық-түліктік және процестік инновациялары бар кәсіпорындардың саны
2003	384,8
2004	461,8
2005	533,5
2006	568,7
2007	592,8
2008	551,1
2009	492,6
2010	496,3
2011	583,6
2012	989,8
2013	1117,3
2014	1319,4
2015	1703,7
2016	1876,2
2017	1876,2
2018	2028,6
2019	2181,1
2020	2333,5

Сонымен, біздің есебіміз бойынша, 2023 жылға дейін азық-түліктік және процестік инновациялары бар кәсіпорындар санын болжау 2333,5 мәніне сәйкес болады. Яғни өсім 1,2%-ды құрайды.

Сурет 1 – Экспоненциалды тренд сызығы

Ескерту – авторлар ҚР ҰЭМ-нің деректері бойынша жасаған [9].

Біздің экспоненциалды тренд сызығының көмегімен біршама дәл болжам алғандығымызды айта кету керек. Аппроксимация дұрыстығының коэффициенті R^2 трендтік модельдің бастапқы деректерге сәйкестік дәрежесін көрсетеді. Оның мәні 0-ден 1-ге дейінгі аралықта жатуы мүмкін. R^2 1-ге неғұрлым жақын болса модель қолда бар деректерді солғұрлым дәлірек сипаттайды. Біздің жағдайымызда, $R^2 = 0,9$

Сонымен, келесілерді айта кету қажет:

- өнеркәсіпті технологиялық жаңғырту мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының басты стратегиялық мақсаттарының бірі ретінде экономиканың шикізаттық сипатын еңсеруді және жаңа технологиялар енгізу негізінде оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруды болжайды;

- басты міндет – озық технологиялар алу, оларды игеру тереңдігін ұлғайту және инновациялық әлеуетті арттыру;

- корреляциялық-регрессивтік талдау азық-түліктік және процестік инновациялары бар кәсіпорындар санын 10 бірлікке ұлғайтқан кезде өнеркәсіптік өнімнің жалпы көлеміндегі инновациялық өнімнің үлесі 0,02 %-ға өсетіндігін көрсетті, көптік корреляция коэффициентінің мәні $R=0,88$ нәтижелік белгінің өзара байланысының қалғандарымен өте тығыз екендігін мәлімдейді.

- экспоненциалды тегістеу және бейімді болжау кезінде аппроксимация дұрыстығының коэффициенті $R^2 = 0,9$ -ға тең болды, біз дәл болжам алдық.

Өнеркәсіпті технологиялық жаңғыртудың дамуын кідіртетін факторлардың ең маңыздылары – қаржы ресурстарының шектеулілігі, білікті мамандардың жетіспеуі, сондай-ақ инфрақұрылымның шектеулілігі.

Өнеркәсіпті технологиялық жаңғыртуды іске асыру үшін келесі қадамдар қажет:

- технологияны пайдалану, бұл өнеркәсіпті технологиялық қайта жарақтандыруға жұмсалатын шығыстарды барынша азайту мақсатында қолда бар технологиялар мен олардың шетелдік аналогтарын салыстыруды көздейді;

- Индустрия 4.0. тұжырымдамасына сәйкес жаңа технологиялық деңгейге өту басты тренд болып табылады;

- қарыздық капитал тарту, бұл өз кезегінде кәсіпорынан инвестициялық жобаны сапалы жетілдіруді қажет етеді;

- өнеркәсіптің инновациялық дамуына ықпал ету;

- өнеркәсіпті, ғылымды және білімді біріктіру қажет.

Әдебиет тізімі:

1 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаеву народу Казахстана от 31 января 2017 г. <http://www.akorda.kz/ru/> (дата обращения: 28.11.2019).

2 А.А.Алимбаев, Б.С.Битенова. Цифровая экономика: особенности формирования и тенденции развития // Экономика: стратегия и практика. – 2019. - № 1 (14). с. 57-69

3 Утегулова Б.С. Инновационная модернизация предприятий промышленности. // Вестник университета «Туран» Научный журнал. – 2018. - № 4 (80) - с.32- 39

4 Ермакова, Ж. А. Технологическая модернизация промышленности России: стратегия и организационно-экономические факторы: (региональный аспект) [Текст] / Ж. А. Ермакова; РАН УрО, Ин-т экономики. – Екатеринбург.- 2007. – с.360 .

5 Толкачев С.А., Лапенкова Н.В., Юревич М.А., Донцова О.И., Шинкарев Н.В. Анализ факторов научно-технической и научно-технологической конкурентоспособности обрабатывающих отраслей промышленности России и передовых стран // Вопросы инновационной экономики. – 2019. – Том 9. – № 4. – с. 25 – doi: 10.18334/vines.9.4.41266.

6 Геєць В.М. Інститути у розширенні технологічної модернізації економіки України // Журнал Європейської економіки. – 2016. – Том 15 (№3). – с. 255-265.

7 Ігнатович Н.І. Реформування економіки України у контексті її модернізації // Вісник Київського національного університету імені Тарса Шевченка. Серія Економіка. – 2017. –

№4 (193) - С. 21-25/ DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2017/193-4/3>

8 Филюк Г.М. Четверта промислова революція і її вплив на національну конкурентоспроможність // Конкурентоспроможність національної економіки: Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, 4-5 жовтня 2018 р. – К., 2018. – 344 с. – С. 90-95. [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://econom.univ.kiev.ua/>

9 Сайт Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан.[Электронный ресурс]. URL: <http://stat.gov.kz/>.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

ЕГОРОВА Е.А.

студентка гр. Э-19-1

НЕВМАТУЛИНА К. А.

Научный руководитель, доктор PhD, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Концепция устойчивого развития рассматривается авторами как предпосылка долговременного прогресса человечества, сопровождаемого приумножением капитала и улучшением экологических условий. При устойчивом развитии удовлетворение потребностей осуществляется без ущерба для будущих поколений. Для человечества в целом эта концепция подразумевает частичное, целенаправленное, поддерживающее перемещение финансовых ресурсов из богатых регионов в бедные при широком обмене экологическими знаниями и информацией.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экологическая устойчивость, экономический рост, социальная ответственность.

Концепция устойчивого развития представляет собой философию, идеологию и практику ведения деятельности в различных сферах общественной жизни, направленные на сохранение ресурсов и улучшение качества жизни людей в настоящем и будущем.

В начале своего развития человек не оказывал значительное влияние на окружающий мир, но со стремительным процессом глобализации, развитии технологий и в погони за сию минутной прибылью это влияние нарастало. С каждым годом человечество все больше и больше эксплуатировало природу и на данный момент человек оказывает значительное влияние на мир вокруг себя. Глобальное потепление, загрязнение окружающей среды, изменение климата, голод — это только часть проблем, с которым столкнулось человечество. Для борьбы с негативным влиянием деятельности человечества в прошлом столетии была создана концепция устойчивого развития [1].

Концепция устойчивого развития предприятий зародилась в 1980 годах, получив мировое распространение. Основоположниками устойчивого развития являются Брундтландская комиссия ООН по окружающей среде и развитию. В 1987 году был представлен доклад ООН «Наше общее будущее», более известный как «Доклад Брундтланда». Именно в этом докладе 1987 года Премьер-министр Норвегии Г. Х. Брунтланн использует определение «устойчивое развитие».

Как общественная цель концепция устойчивого развития был введен в международный научный оборот в докладе Международной Комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР) на 42 Сессии Генеральной Ассамблеи ООН [2].

Понятие «устойчивое развитие», исходя из доклада, это такое развитие, которое соответствует сегодняшним нуждам человечества, не угрожая безопасному существованию будущего поколения. В настоящее время имеется множество версий к определению

устойчивого развития.

На русский язык английский термин «sustainable development» переведен как «устойчивое развитие», хотя слово sustainable может переводиться по-другому. По смыслу более правильным является понимание этого термина как «самоподдерживающее», «подкрепляемое», «взвешенное», «защищаемое» и т.п.

На международной конференции по устойчивому развитию в Рио-де-Жанейро 1992 года «Саммит Земли» были разработаны несколько документов, в которых прописали принципы устойчивого развития, что обусловило дальнейшее стратегическое направление развития мира. Также была создана Комиссия по устойчивому развитию (далее - КУР) [3].

Одним из важнейших документов, принятых на саммите, был «Повестка дня на XXI век», в этом документе прописан комплексный, все сторонний план по устойчивому развитию. В качестве основных принципов были выделены несколько компонентов:

- Экономическая;
- Экологическая;
- Социальная устойчивость.

Основная идея КУР - удовлетворение потребностей сегодняшнего поколения, не ущемляя возможности следующих поколений удовлетворять свои потребности. КУР стремится к тому, чтобы экономические, экологические и социальные аспекты развития взаимодействовали между собой и обеспечивали устойчивое улучшение условий жизни всех людей на планете.

Под «устойчивым развитием» имеется в виду сочетание этих факторов, как отражено на рисунке 1.

Рисунок 1 - Составные части устойчивого развития

Экологическая устойчивость подразумевает сохранение природных ресурсов, минимизацию отрицательного воздействия на окружающую среду и поддержание экосистем в здоровом состоянии.

Социальная устойчивость включает в себя улучшение качества жизни людей, борьбу с бедностью и социальной и экономической несправедливостью, а также укрепление демократии и справедливости.

Экономическая устойчивость включает в себя такие аспекты, как рост экономики, создание рабочих мест, стабильность финансовой системы, а также эффективное использование ресурсов. Экономический рост, должен быть безопасен для окружающей природы, и он должен решать социальные проблемы.

На сегодняшний день существует множество формулировок понятия «устойчивое экономическое развитие», зачастую тождественных с категориями «экономической эффективности» и «экономическим ростом», причем рамки их использования достаточно широки и четко не определены - от макроэкономического уровня (мировая, национальная, региональная экономика) до микроэкономического уровня (экономика предприятия). В

целом, под экономической устойчивостью понимают: такое количество экономических ресурсов, которых при их эффективном использовании достаточно для обеспечения бесперебойного функционирования и длительного стабильного экономического роста при различных внутренних и внешних факторов.

Устойчивость — это своеобразный синтез всей совокупности свойств элементов хозяйственной системы, формирующих ее равновесие с учетом динамики, а также раскрывающих потенциал к саморазвитию и самоорганизации, как в настоящем времени, так и в перспективе [4]. Устойчивое развитие подразумевает сбалансированное наращивание потребления ресурсов и охрану окружающей среды.

Экономическая устойчивость анализируется не по отдельности, а в совокупности с учетом взаимодействий и влияний различных внутренних и внешних факторов во всех сферах деятельности, что способствует результативно и эффективно развиваться. Устойчивость определяет положение предприятия, как элемента, в системе более высокого уровня - регионального или отраслевого. Эффективное управление промышленным предприятием создает предпосылки для формирования механизма развития системы, позволяющего повышать уровень самоорганизации системы и расширять сферу ее экономической устойчивости.

Экономическая устойчивость — это состояние экономики, при котором она способна сохранять равновесие в условиях внешних и внутренних изменений, поддерживать уровень производства и занятости, а также обеспечивать стабильность цен.

А. Г. Коряков в своей научной работе дает следующее определение: «в качестве научной категории экономическая устойчивость отражает сущность особенного состояния хозяйственной системы в сложной рыночной среде, которая характеризует гарантию целенаправленности ее движения в действительном и прогнозируемом будущем» [5].

Экономическая устойчивость отличается от устойчивого развития тем, что первая обеспечивает сохранение ресурсов и устойчивость в экономических процессах в конкретный момент времени, в то время как устойчивое развитие является долгосрочной концепцией, которая ставит целью сохранение ресурсов для будущих поколений.

Основная задача экономической устойчивости заключается в поддержании экономического роста и минимизации рисков экономического кризиса и потери ресурсов.

Сущность экономической устойчивости состоит в обеспечении баланса между экономическими, социальными и экологическими факторами.

Экономическая устойчивость может быть рассмотрена как на макроуровне, так и на микроэкономическом уровне.

На уровне страны или региона она зависит от факторов, таких как уровень валютных резервов страны, баланс торговых операций, уровень инфляции, стабильность политической и социальной ситуации.

На уровне предприятия экономическая устойчивость определяется эффективным использованием ресурсов, минимизацией издержек и максимизацией доходов.

Макро и микроэкономические факторы, влияющие на устойчивое развитие, включают экономические, экологические и социальные факторы. Это могут быть, например, экономическая эффективность, использование возобновляемых источников энергии, уменьшение воздействия на окружающую среду, обеспечение равенства в образовании и здравоохранении.

Концепции устойчивого развития страны и отдельного предприятия предусматривают учет экономических, экологических и социальных аспектов, рассмотрение перспектив на долгосрочный период и минимизацию рисков и потерь. Они также ставят задачу обеспечения удовлетворения потребностей современного поколения, не ущемляя возможностей будущих поколений.

Экономическая составляющая концепции устойчивого развития страны включает в себя меры по сбалансированному развитию экономических, социальных и экологических

сфер. Это включает такие аспекты, как усовершенствование законодательства, поддержка малого и среднего бизнеса, развитие инноваций и технологий, повышение качества жизни населения и сохранение экологического баланса [6].

Экономическая составляющая концепции устойчивого развития предприятия включает в себя меры по оптимизации работы предприятия, бережливому производству, уменьшению отходов и снижению негативного воздействия на окружающую среду.

Негативные внешние факторы могут оказывать влияние на экономическую устойчивость страны, региона и предприятия путем повышения рисков, увеличения затрат и сокращения потребительского спроса. Например, кризисы, так в 2020 году пандемия коронавируса спровоцировала мировой экономической кризис. За несколько недель пандемия охватила весь мир, что в последствие спровоцировало социальные, экологические и экономические проблемы. Для безопасности здоровья людей вводили карантин, что спровоцировало безработицу, снижение деловой активности, снижение спроса на товары не первой необходимости. Например, безработица — это социально-экономическая проблема, рост безработицы приводит к снижению спроса и т. д. Одно вытекает из другого, поэтому важно подходить к решению вопроса комплексно.

Составляющими экономической устойчивости являются:

- устойчивость производства;
- финансовая устойчивость;
- социальная устойчивость;
- экологическая устойчивость;
- инновационная устойчивость.

Итогом экономической устойчивости является характер и качество экономической деятельности, показатели производства и экономического роста, а также уровень жизни и благополучия населения.

Внешняя устойчивость понимается как способность страны, региона или предприятия противостоять негативным воздействиям извне, например, изменениям международных экономических условий, политической нестабильности, природным катаклизмам и т.д.

Внутренняя устойчивость — это способность страны, региона или предприятия справляться с внутренними вызовами, такими как социальные протесты, эффективность производства, рациональное использование доступных ресурсов, применение инноваций и т.д.

Проблемой экономической устойчивости является ее достижение и сохранение в условиях быстро меняющихся экономических условий и вызовов.

Противоречия между экономической устойчивостью и устойчивым развитием возникают тогда, когда экономический рост оказывает негативное влияние на окружающую среду и социальную сферу, что может приводить к нарушению экологического баланса и обострению социальных протестов [7].

Усиливающееся влияние крупного бизнеса на экономическое развитие региона и страны. Противоречия интересов местного населения, региональной власти и крупных корпораций привели к тому, что бизнес тоже должен брать на себя социальную ответственность. Поэтому есть социальная ответственность государства и отдельно предприятия.

Социальная ответственность бизнеса — это концепция, согласно которой предприятия должны не только зарабатывать прибыль, но и учитывать влияние своей деятельности на окружающую среду и общество в целом.

Социальная ответственность делится на внутреннюю и внешнюю.

Внутренняя социальная ответственность это – профессиональная подготовка кадров, создание условий для развития персонала, обеспечение комфортных и безопасных условий труда, социальные гарантии для сотрудников, принятие мер по сокращению негативного влияния на природу или добиться его полного отсутствия, придерживаться деловой этики по

отношению к работникам, клиентам и бизнес-партнерами [8].

Внешняя социальная ответственность подразумевает под собой благотворительность, спонсорство и поддержка различных мероприятий, рассчитанных на помощь людям, животным, природе и т. д. Использование экологических «зеленых» технологий, активное взаимодействие с местными жителями и местной властью по благоустройству и развитию территории, ответственность за предоставляемые товары, работы и услуги перед своими потребителями посредством выпуска качественной продукции, соответствующей стандартам.

Экономическое развитие без социальной ответственности ведет к истощению природных ресурсов и безвозвратному вымиранию природы. Бездумное использование ресурсов сегодня ведёт к экологическому бедствию для будущих поколений.

Основные факторы экономической устойчивости предприятия — это стабильность финансовых показателей, эффективность управления, широта рыночной базы, инновационный потенциал, качество продукции и услуг, компетентность персонала, уровень технологической оснащенности и др.

Анализ факторов экономической устойчивости предприятий включает сбор и анализ информации о финансовых, организационных, рыночных, производственных и других аспектах деятельности предприятия.

Условия для устойчивого развития предприятий — это обеспечение финансовой устойчивости, формирование эффективной системы управления, инновационное развитие, социальная ответственность, экологические меры, развитие персонала и др.

Управленческая устойчивость — это способность руководства предприятия к адаптации к изменяющимся условиям рынка и сохранению высокого уровня эффективности.

Система управления включает в себя планирование, организацию, управление и контроль как внутри предприятия, так и во взаимодействии с внешней средой [9].

Процесс обеспечения экономической устойчивости предприятия представляет собой продолжительный и циклический процесс, включающий в себя анализ, планирование, реализацию и контроль.

Список литературы:

1. Вацалова, Т. В. Устойчивое развитие: учебное пособие для вузов / Т. В. Вацалова. — 3-е изд., испр. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2021. — 186 с. — (Высшее образование). — ISBN 978-5-534-07850-3. — Текст: электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. — URL: <https://urait.ru/bcode/472536> (дата обращения: 10.04.2023).
2. Доклад ООН. Развитие и международное экономическое сотрудничество: проблемы окружающей среды [сайт]. — URL: <https://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>
3. Алинов М.Ш. Основы устойчивого развития. Курс лекций: Учебное пособие/ Алматы: «Бастау» баспасы. – 2013. – 200 с. (наша библиотека)
4. Баранова В.Е., Николаева Е.Ф. Экономическая устойчивость предприятия [сайт]. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-ustoychivost-predpriyatiya-1/viewer>
5. Коряков А.Г. Методологические вопросы устойчивого развития предприятий / А.Г. Коряков // Вопросы экономики и права. – 2012. – № 4. – С. 110–114.
6. Полбин А.В., Синельников-Мурылев С.Г., Трунин П.В. Экономический кризис 2020 г.: причины и меры по его преодолению и дальнейшему развитию России. Вопросы экономики. 2020;(6):5-21. <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2020-6-5-21>
7. Иванов, И. Н. Экономика промышленного предприятия: учебник / И. Н. Иванов. — Москва : ИНФРА-М, 2019. — 395 с. — (Высшее образование). - ISBN 978-5-16-004133-9
8. Устойчивое развитие промышленного предприятия в условиях неоиндустриальной трансформации: [монография] / [кол. авт.]; под науч. ред. Я.П. Силина. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2017. – 207 с.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ

ЕРҒАЛИ Д.

УА-20-ІК тобының студенті

ИБИТАНОВА К.К.

кафедраның аға оқытушысы

*Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы*

АННОТАЦИЯ: Қазақстан Республикасында кәсіпкерлікті дамытуды мемлекеттік тұрғыдан қолдауға ерекше көңіл бөлініп келеді. Бұл тұрғыдан алғанда мемлекет тарапынан қабылданатын іс-шаралардың негізгі мақсаты кәсіпкерліктің дамуы үшін құқықтық және экономикалық жағдайларды қалыптастыру, кәсіпорындардың тұрақты дамуы мен қызмет жасауына қолайлы әріптестік қатынастарды орнату, бәсекелік ортаны қорғау, қабылданатын экономикалық шешімдердің кәсіпкерліктің дамуына ықпал жасау тұрғысынан жүргізілуін қадағалау т.б.

ТҮЙІН СӨЗДЕР: кәсіпкерлік, экономика, бизнес, стратегия, инновация, қолдау, даму.

"Экономика мен еңбек нарығының қозғаушы күші шағын және орта кәсіпкерлік болуы тиіс. Бұл туралы көп айтылды, бірақ бұл бағытта айтарлықтай өзгерістер болған жоқ. Сондықтан біздің экономикалық саясатымыздағы назарды өзгерту қажет болады. Шағын және орта бизнесті қолдаудың толыққанды шараларының кешенін іске қосу қажет, ол ел дамуындағы өзінің маңызды рөлін толық сезінуі тиіс. Бізге Қазақстанның экономикалық ілгерілеуі үшін жауапкершілікті өз мойнына алуға қабілетті кәсіпкерлердің "жаңа толқыны" қажет. Оның өзегі әкімшілік ресурстарға қол жеткізе алмай, кәсіпкерлік таланттар мен еңбекқорлықтың есебінен табысты іс құра алған кәсіпкерлер болуы тиіс. Мұндай адамдар әр аймақта бар. Оларға өз бизнесін ел ішінде дамытуға және оларға шын мәнінде көмектесуге мүмкіндік беру маңызды", - деді Мемлекет басшысы [1].

Қазақстан Республикасында кәсіпкерлікті дамытуды мемлекеттік тұрғыдан қолдауға ерекше көңіл бөлініп келеді. Бұл тұрғыдан алғанда мемлекет тарапынан қабылданатын іс-шаралардың негізгі мақсаты кәсіпкерліктің дамуы үшін құқықтық және экономикалық жағдайларды қалыптастыру, кәсіпорындардың тұрақты дамуы мен қызмет жасауына қолайлы әріптестік қатынастарды орнату, бәсекелік ортаны қорғау, қабылданатын экономикалық шешімдердің кәсіпкерліктің дамуына ықпал жасау тұрғысынан жүргізілуін қадағалау т.б.

Мемлекеттік қолдаудың негізгі бағыттары, нысандары, масштабтары республикадағы кәсіпкерліктің даму аясында пайда болатын экономикалық және элеуметтік мәселелердің сипаты мен өзектілігімен анықталады.

Қазақстандағы кәсіпкерліктің қалыптасуы мен дамуы оны қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламаларында қарастырылған. Алғаш рет бұл мәселелер 1990 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының «Қазақ КСР-дағы шаруашылық қызметтің еркіндігі мен кәсіпкерліктің дамуы туралы» Заңында көрініс тапты.

Мемлекет тарапынан кәсіпкерлікті қалыптастыру мен дамытудағы іс-шаралар негізінде келесідей жағымды өзгерістерді атауға болады:

- несиелер алу үшін жеңілдік беретін жағдайлар жасау;
- екінші деңгейдегі барлық банктермен шағын кәсіпкерлік субъектілерін несиелендірудің минималды мөлшерін орнату;
- өндірістік объектілер мен алаңдарды, кеңсе орындарын сатып алуда оның құнын белгілі бір уақыт аралығында бөліп төлеу, сонымен қатар оларды жалға беру немесе сенімді басқаруға беру бойынша заңнамалық жеңілдіктер беру;
- қызмет түрлерін анықтау, атап айтқанда импорт-ты алмастыратын халық тұтынатын

тауарларды өндіретін кәсіпорындарды құру мен жұмыс істеп тұрғандарын дамыту және агроөнеркәсіптік кешен өнімдерін тереңдетіп өңдеу бой-ынша өндірістік жүйені дамыту;

- жеке кәсіпкерлер мен жеке кәсіпорындарды құру және тіркеу, Сонымен қатар екінші деңгейлі банктерде олардың шотын ашу процедураларын жеңілдету;
- бақылаушы және инспекциялық мемлекеттік орган-дар санын және олармен көрсетілетін ақылы қызметтер санын қысқарту.

Қазақстан Республикасында кәсіпкерлікті қолдауға арналға бағдарламалар бар. Олардың бірі:

1. «Бизнестің жол картасы - 2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы, бұл бағдарламаның мақсаты – өңірлік кәсіпкерліктің тұрақты және теңгерімді өсуін қамтамасыз ету, сондай-ақ бар жұмы орындарын сақтау және жаңа тұрақты жұмыс орындарын құру болып табылады. Міндеттеріне келетін болсақ:

- Өңдеу өнеркәсібі өндірген өнім көлемін ұлғайту;
- Бәсекеге қабілетті жаңа өндірістер құру;
- Кәсіпкерлікті ақпараттық-талдамалық қамтамасыз ету;
- Іскерлік байланыстарды кеңейту;
- Кәсіпкерліктің құзыреттерін анықтау.

"Бизнестің жол картасы-2025" бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы "Қазақстан-2050" Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" және 2014 жылғы 17 қаңтардағы "Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ" атты Қазақстан халқына жолдауларының мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған. Жалпы елдің орнықты экономикалық дамуын қамтамасыз ету жеке кәсіпкерліктің және бірінші кезекте шағын және орта кәсіпкерліктің жай-күйі мен даму деңгейіне тәуелді. Мемлекеттің экономикалық өсуіне ықпалын тигізетін бәсекелестің дамымауы, материалдық және материалдық емес ресурстарды тиімсіз пайдалану, ішкі сұраныстың импортқа тәуелділігі, жұмыссыздық, кедейшілік және басқалары сияқты көптеген проблемаларды шешу үшін экономиканың нақ осы секторының әлеуетті мүмкіндіктері орасан зор. Шағын және орта кәсіпкерліктің экономиканы әртараптандырудағы рөлі де маңызды. Индустриялық-инновациялық даму жағдайында жұмыс процестеріне шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің қатарынан көптеген қосалқы мердігерлер тартылуы мүмкін ірі өндірістер көбірек қалыптасатын болады. Ауылдарда, шағын қалалар мен моноқалаларда кәсіпкерлік субъектілері халықтың тұтынушылық сұранысын қанағаттандыруға бағдарланған секторларда жұмыс істей отырып, дамуға жаңа импульс беруі тиіс [2].

2. Қазақстан Республикасының Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазанындағы 728 қаулысымен бекітілген «2021-2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жобасы». Бұл жобаны әзірлеудің мақсаты - кәсіпкерлік құрылымында сапалы өзгерістерді қамтамасыз ету;

- халықты жұмыспен қамтуды арттыру мақсатында Шағын бизнесті дамыту; -экономика салаларын әртараптандырудың орта бизнес-драйверіне сүйену; -бәсекелестікті кешенді дамыту-кәсіпкерлік субъектілері үшін тең жағдай. Күтілетін экономикалық әсері – 1. ЖІӨ-дегі ШОК үлесін 35% - ға дейін жеткізу.2. ЖІӨ-дегі туризм көлемінің 8,4 трлн теңгеге дейін өсуі. 3. Мемлекеттің экономикадағы үлесін 14% - ға дейін төмендету.4. 995,3мың жұмыс орнын құру, оның ішінде: тұрақты-335,1мың., уақытша-660,2 мың[3].

3. Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытуға арналған "Еңбек" мемлекеттік бағдарламасы. Мақсаты болып - халықты нәтижелі жұмыспен қамтуға жәрдемдесу және азаматтарды кәсіпкерлікке тарту болып саналады және де міндеттері мыналары:

- Еңбек нарығының қажеттіліктерін ескере отырып, техникалық және кәсіптік білімі бар кадрларды даярлау.
- Жұмыс берушілердің өтінімдері және еңбек нарығында сұранысқа ие біліктіліктер мен

дағдылар бойынша қысқа мерзімді кәсіптік оқыту.

-Еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттыру.

-Жұмысқа орналастыру бойынша бірыңғай цифрлық алаңды дамыту.

-"Жастар – ел тірегі" ұлттық жобасының кешенді іс-шараларын іске асыру.

Бағдарламада қойылған міндеттерді орындау арқылы 2021 жылға қарай мынадай нысаналы индикаторларға қол жеткізіледі:

1) жұмыссыздық деңгейі 4,8 %-дан аспайтын болады;

2) жұмыс күшінің құрамындағы негізгі, орта, жалпы және бастауыш білімі бар еңбек ресурстарының үлесі 20 %-дан аспайды;

3) жұмыспен қамтылған халықтың басқа да санаттары құрамындағы нәтижесіз жұмыспен қамтылғандардың үлесі 9,0 %-дан аспайды;

4) белсенді жұмыс істейтін шағын және орта бизнес субъектілерінің өсуі 10 %-ды құрайды.

Ағымдағы жылдың 6 айында " Еңбек "Мемлекеттік бағдарламасына 283 мың адам қатысты, оның ішінде 217,6 мың адам жұмысқа орналастырылды, 102,6 мың адам тұрақты жұмысқа орналастырылды.

118 мыңнан астам адам субсидияланатын жұмыс орындарымен қамтылды,оның ішінде 15 мың адам әлеуметтік жұмыс орындарына, 14 мың адам жастар практикасына, 89 мың адам қоғамдық жұмыстарға орналастырылды.

Ағымдағы жылдың 1 шілдесіндегі деректер бойынша еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттыру мақсатында жұмыс күші артық оңтүстік өңірлерден 3019 адам, яғни 853 отбасы қоныс аударды [4].

Кәсіпкерлікті дамыту басымдықтары жүргізілетін құрылымдық, өнеркәсіптік және сыртқы экономикалық саясаттарға сай болуы керек және олар аймақтық саясаттың негізгі бағыттарымен байланыстырыла отырып жүргізіледі. Жүргізілетін үрдістердің тұрақты болуын ескере отырып, кәсіпкерлікті дамыту үшін оның қызмет етуінің ең тиімді салаларын дамыту көзделген. Оларға мыналар жатады:

- жергілікті өндірістік және өзіндік нарықтық жүйесі бар салалар;

- өнімнің көп ассортиментін шығару мен өзгермелі сұранысқа бағытталған салалар;

- монополиялық үстемдігі жоқ салалар, яғни енім номен-клатурасы тұрақсыз болатын және технологиялары жетілмеген, даму сатысындағы салалар.

4. "Жастар практикасы",

5. "Ұрпақтар келісімшарты"

6. "Бірінші жұмыс орны", жобаларының арқасында мамандығы бойынша тәжірибесі жоқ, жақында оқуын аяқтаған немесе мүлде жоқ 29 жастан аспаған адамдарға әртүрлі қолдау шаралары көрсетілетін болады.

Бұл жобалармен 140 мыңнан астам адамды қамту жоспарлануда.

Ал зейнеткерлік жасқа дейінгі адамдар үшін "Күміс жас" жобасы іске асырылатын болады, оның шеңберінде 20 мың адам қолдау алады.

Сонымен қатар, департамент директорының орынбасары "әлеуметтік жұмыс орындары" жобасын іске асыру аясында 60 мыңға жуық адамды жұмысқа орналастыру мүмкіндігі қарастырылғанын атап өтті.

"Қоғамдық жұмыстар" жобасы аясында жұмысынан айырылған азаматтарға тағы 415 мыңға жуық уақытша жұмыс орнын ұсыну жоспарлануда.

"Осы жобалардың көпшілігіне қатысу үшін жақын маңдағы халықты жұмыспен қамту орталығына хабарласу қажет. Не электрондық еңбек биржасы немесе электрондық үкімет порталы арқылы жұмыс іздеп жүрген адам және жұмыссыз ретінде тіркелу қажет", – деді Руслан Тілеубаев [5]. Ол сондай-ақ осы шаралардың тиімділігін арттыру үшін "Еңбек" мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде оларды іске асырудағы кемшіліктер ескерілгенін, соған сәйкес әрбір нысаналы топтың қажеттіліктерін ескере отырып өзгерістер енгізілгенін еске салды.

Ұлттық жобаны іске асыру барысында барлығы 100 мыңнан астам жаңа жұмыс орны

құрылады.

3,5 млн адам жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің белсенді шараларымен қамтылды, 1,7 млн адам тұрақты жұмыс орындарына орналастырылды.

Жұмыссыздық деңгейі 4,7% - ға дейін төмендейді, халықтың нақты ақшалай табысының өсуі 27,1% - ға жетеді.

Кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың жоғарыда аталған нысандарын пайдалана отырып, кәсіпорындардың қызметіне мемлекеттің әсер етуі (тікелей және жанама) мен мемлекеттік әсер етудің (ұйымдастырушылық-құрылымдық, қаржысалықтық және мүліктік) функционалдық бағыттарына қарай топтастырылған біртұтас жүйені ұсынуға болады.

Кәсіпорындарды қолдаудың тікелей нысандары келесі критерийлер бойынша бөлінуі керек: шағын кәсіпкерліктің дамуы үшін жалпы жағдайларды қамтамасыз ететін инфрақұрылым элементтері мен басқа да шаруашылық субъектілердің қатысуының тікелей болуы. Мысалы, шағын кәсіпорындарға тікелей салықтық жеңілдік беру Олардың болашақтағы инвестициялық жобаларын жеңілдікпен қаржыландыру үшін бюджеттен қаражаттың бөлінуі, шағын кәсіпорындарға тегін пайдалануға немесе жеңілдікпен жалға алуға мемлекеттік алаңдарды ұсыну және т. б.

Кәсіпкерлік қызметті қолдаудың тиімді шешімдерінің бірі мемлекеттің, аймақтың және жергілікті жердің өзін-өзі билеу органдарының кәсіпкерлік инфрақұрылымын құруға және дамытуға белсене араласуы болып табылады. Өз кезегінде бұл үрдіс жергілікті, аймақтық және ұлттық экономиканың тиімділігін арттыруға әсер етеді.

Қорытындылай келе, кәсіпкерліктің тиімді қызмет етуі тек оның ғана емес, сонымен қатар ол қарым-қатынас жасайтын басқа да ұйымдардың өзара үйлесімді дамуына байланысты. Олардың өзара байланысы нарықтық инфрақұрылым арналары мен элементтері арқылы қамтамасыз етіледі. Демек, әлеуметтік және экономикалық қатынастардың үйлесуіне бағытталған қоғамдағы сапалық өзгерістер біршама дәрежеде нарықтық инфрақұрылымның дамуына байланысты болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Касым-Жомарт Тоқаев на открытии первой сессии парламента РК VIII созыва.
2. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000968>
3. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000728>
4. <https://egemen.kz/article/243295-elimizde-enhbek-baghdarlamasy-qalay-iske-asyryluda>
5. https://www.inform.kz/kz/kasipkerlikti-damytu-zhumyspen-kamtu-zhane-okytu-sharalary-kalay-zhuzege-asyr-zhatyr_a3893199

МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ

ЖҰМАН А.,

*студентка 3 курса
специальности «Финансы»*

КУРАЕВА Л.,

*студентка 3 курса
специальности «Финансы»*

Научный руководитель:

ЕСЕНБЕКОВА С.С.,

магистр, старший преподаватель, университет

Дружбы Народов им. академика А.Куатбекова, г.Шымкент

Түйін: Бұл мақалада нарықтық бәсекелестік орта жағдайында жұмыс істейтін ұйымның есеп саясатын қалыптастыру ерекшеліктері қарастырылған. Ұйымның есеп саясаты есеп операцияларының толықтығы мен ашықтығын, жүргізілетін шаруашылық операцияларының

есепте уактылы көрсетілуін қамтамасыз етуі тиіс.

Summary: This article discusses the features of the formation of the accounting policy of an organization operating in a competitive market environment. The accounting policy of the organization should ensure the completeness and transparency of accounting operations, the timeliness of the reflection of the conducted business operations in accounting.

Учетная политика формируется путем выбора способов ведения бухгалтерского учета из нескольких допускаемых общепризнанными правилами. Если правилами не установлены способы ведения учета тех или иных объектов, то организация сама разрабатывает необходимые процедуры с учетом требований законодательства и нормативных актов по бухгалтерскому учету. При формировании учетной политики исходят из допущений имущественной обособленности, непрерывности деятельности, последовательности ее применения, временной определенности фактов хозяйственной жизни (рисунок 1).

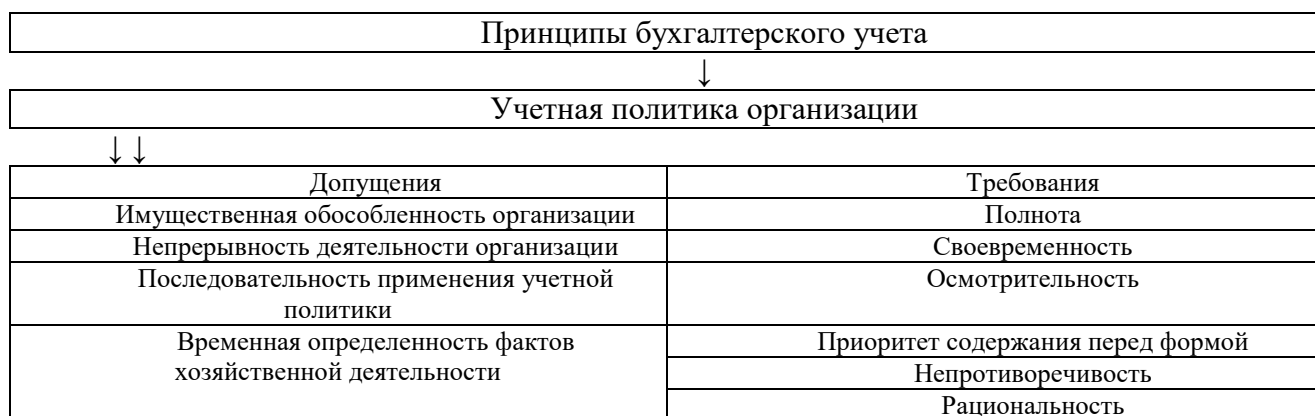
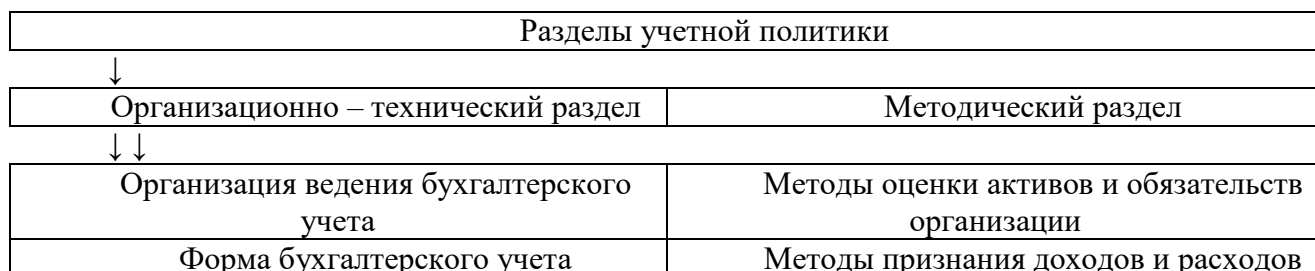

Рисунок 1. Принципы бухгалтерского учета согласно

Учетная политика должна отвечать требованиям полноты, осмотрительности, приоритета содержания перед формой, непротиворечивости, рациональности. Она подлежит оформлению организационно-распорядительной документацией (приказы руководителя организации, внутренние правила, инструкции, положения, регламенты, процедуры и др.).

Организация должна раскрывать избранные способы ведения бухгалтерского учета, существенно влияющие на оценку и принятие решений пользователями бухгалтерской отчетности. Кроме того, в бухгалтерской отчетности должны раскрываться способы погашения стоимости основных средств, нематериальных активов и иных активов, оценки производственных запасов, товаров, незавершенного производства и готовой продукции, признания прибыли от продажи продукции и т.п. [1]. Форма учетной политики нормативно не регламентирована. Поэтому сформированная учетная политика может быть изложена непосредственно в приказе. Все это облегчает последующее использование учетной политики работниками организации в процессе ежедневной работы. Особенно актуально это в том случае, если бухгалтерская служба имеет сложную иерархическую структуру с разделением учетных работ по направлениям. В учетной политике целесообразно предусмотреть два раздела: организационно-технический и методический (рисунок 2).

	организации
Технология обработки учетной информации	Методы калькулирования себестоимости
Порядок проведения инвентаризаций	
Организация системы внутреннего контроля	
Порядок документооборота	
Рабочий план счетов бухгалтерского учета	

Рисунок 2. Структура учетной политики

Следует отметить, что приведенные элементы организационно-технического и методического разделов учетной политики не являются исчерпывающими. Организации вправе расширять их, дополняя другими подразделами [2]. Процесс формирования учетной политики можно представить в виде определенных этапов (рисунок 3). Нормативное регулирование (воздействие) осуществляется тремя способами: обязыванием; дозволением; запретом.

1) обязывание - это возложение на организации обязанности совершать определенные действия по вопросам бухгалтерского учета (учетные и иные процедуры);

2) дозволение - это предоставление организациям права (возможности) в определенных ситуациях (при наступлении определенных обстоятельств) по своему усмотрению совершать определенные действия, т.е. право (возможность) исполнить обязанность альтернативным способом;

3) запрет - это возложение на организацию обязанности не совершать определенные действия.

Рисунок 3. Этапы принятия решения в процессе формирования учетной политики

При первом способе регулирования (обязывании) содержание нормы может иметь:

1) однозначный характер и допускать один вариант поведения (так называемые абсолютно определенные нормы);

2) неоднозначный характер и допускать разные варианты поведения в виде прямого перечня альтернативных вариантов поведения (так называемые относительно определенные нормы) [3]. Именно относительно определенные нормы следует проанализировать, чтобы выбрать один способ их нескольких возможных.

Нормативные документы по бухгалтерскому учету содержат нормы, однозначно устанавливающие порядок ведения учета, - обязательные для применения всеми хозяйствующими субъектами, и нормы, которые предусматривают несколько возможных вариантов, - по ним организации предоставляется право самостоятельного выбора наиболее оптимального способа. Поэтому в учетной политике нет необходимости повторять однозначные, установленные на уровне нормативных документов правила, но следует обязательно указать, какой способ выбрала организация из имеющихся вариантов. В положениях по бухгалтерскому учету и других документах вариативность решения может быть явной. После утверждения учетной политики главный бухгалтер становится одновременно «гарантом» ее соблюдения и лицом, претворяющим ее положения в практической деятельности [4]. Налоговый учет на основе бухгалтерского учета. Для этого нужно четко определить, в чем правила налогового и бухгалтерского учета одинаковы, а в чем они различаются.

Затем нужно по возможности максимально сблизить бухгалтерскую и налоговую учетную политику, установив одинаковые способы:

- амортизации основных средств и нематериальных активов;
- списания материально-производственных запасов в производство;
- определения производственной себестоимости продукции, оценки незавершенного производства, готовой продукции на складе и т.д.

Тогда многие операции, отраженные в бухгалтерском учете, будут без изменения участвовать в расчете налога на прибыль.

Но сближать налоговый и бухгалтерский учет не всегда выгодно. Так, например, если фирма выбирает единый метод начисления амортизации - линейный, то сумма ежемесячной амортизации по сравнению с другими методами будет меньше. В результате увеличится сумма налога на имущество, которую фирма должна платить в бюджет. Можно организовать отдельный налоговый учет, то есть построить независимую систему налогового учета, которая с бухгалтерским никак не связана. В этом случае придется разрабатывать регистры налогового учета для каждой хозяйственной операции. Одну и ту же операцию нужно будет одновременно фиксировать как в регистрах бухгалтерского, так и в регистрах налогового учета [5].

Список использованной литературы

1. Парасоцкая Н.Н. Бухгалтерский учет: современные вызовы, приоритеты и пути развития. том 4. / Н.Н. Парасоцкая. - М.: Русайнс, 2018. - 352 с.
2. Никандрова, Л.К. Бухгалтерский финансовый учет: Учебник / Л.К. Никандрова, М.Д. Акатьева. - М.: Инфра-М, 2017. - 320 с.
3. Миславская Н.А. Бухгалтерский учет: Учебник для бакалавров / Н.А. Миславская, С.Н. Поленова. - М.: Дашков и К, 2016. - 592 с.
4. Мельник М.В. Бухгалтерский учет в коммерческих организациях: Учебное пособие / М.В. Мельник, С.Е. Егорова, Н.Г. Кулакова и др. - М.: Форум, 2018. - 64 с.
5. Лебедева Е.М. Бухгалтерский учет: Практикум: Учебное пособие / Е.М. Лебедева. - М.: Академия, 2018. - 160 с.

ЕЛІМІЗДЕ ЖАСТАР КӘСІПКЕРЛІГІН МЕМЛЕКЕТ ТАРАПЫНАН ҚОЛДАУ

ИГЕМБАЕВА Е.

УА-20-1К тобының студенті

ИБИТАНОВА К.К.

кафедраның аға оқытушысы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауында: Жастарға жан-жақты қолдау көрсету – мемлекетіміздің басты міндетінің бірі. Жастардың кәсіпкерлік бастамаларына қолдау көрсету жалғасады. Оларға жеңілдетілген тәртіппен жылдық өсімі 2,5 пайыз болатын шағын несие беріледі. Бұл шаралар қоғамның барынша үйлесімді әрі әділетті болуына ықпал етеді деген [1].

Түйін сөздер: еңбек, “Жас маман”, бизнес, кәсіпкер, экономика, стратегия.

Қазіргі уақытта елде ерекше назар аударуды қажет ететін жастар санаты бар. Бұл жұмыссыз жастар, табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен жастар, кәсіптік білімі жоқ жұмыспен қамтылған жастар, мүмкіндігі шектеулі жастар. Олардың жалпы саны елімізден -1 196 мың адамды құрайды.

Әрбір нысаналы санаттың қажеттілігіне қарай Үкімет бүгінде мемлекеттік қолдаудың кешенді шараларын әзірлеуде.

Осылайша, "Жастар жылының" ашылу салтанатында айтылған Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша "Еңбек" Мемлекеттік бағдарламасы аясында үш жыл ішінде 1 млн. жастарды қамти отырып, "Жастар ел тірегі" жастарды қолдау жобасын іске қосып жоспарланған болатын.

Бағдарламаға екі бағыт кіреді: “Жас маман” және “Жас кәсіпкер”.

"Жас маман" жобасы ең алдымен ел экономикасының басым салалары үшін білікті мамандар даярлауға, сондай-ақ колледждер мен жоғары оқу орындарының материалдық-техникалық базасын нығайтуға бағытталған. 200 жаңғыртылған оқу орындарының базасында неғұрлым сұранысқа ие 100 индустриялық және сервистік кәсіп бойынша мамандар даярлау көзделеді

(20 озық ЖОО және 180 озық колледж) еліміздің барлық өңірлерінде үш жыл ішінде 200 мыңға жуық жас азаматты қамти отырып.

"Жас кәсіпкер" жобасы бүкіл республика бойынша жастар кәсіпкерлігін дамыту жөніндегі шаралар кешенін қамтиды, оның шеңберінде бизнесті жүргізу дағдыларына оқыту, психологиялық қолдау көрсету және старт-ап жобаларды іске асыруға жәрдемдесу жөніндегі шараларды кеңейту жоспарланып отырған болатын .

Жыл сайын 10 мың жасты қамти отырып, "Еңбек" мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде жаңа бизнес-идеяларды іске асыруға жастарға мемлекеттік гранттар ұсынылады.

Еңбек нарығында жастарды жұмысқа орналастыру, олардың кәсіби бәсекеге қабілеттілігін қолдау және дамыту мәселелері Қазақстан Республикасы мемлекеттік саясатының аса өзекті және стратегиялық басымдығы болып табылады. Ел басшылығы жастар арасындағы жұмыссыздықты қысқарту жолдарының бірі оның өкілдерін кәсіпкерлікке тарту деп санайды.

Бұған дәлел - ҚР Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Жастар жылының салтанатты ашылуында "жас кәсіпкер" бағдарламасын әзірлеу және жастар стартаптарын қолдау үшін дамыған елдердің үлгісі бойынша арнайы қор құру тапсырмасы.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев ҚР Парламенті Сенатының Төрағасы бола тұра "мемлекеттік жастар саясаты және Жастар жылын өткізу шеңберіндегі міндеттер туралы" ҚР Заңын іске асыруға арналған "дөңгелек үстел"

отырысында өз сөзінде: "әлемдік тәжірибе көрсеткендей, жастар жұмыссыздығын еңсерудің негізгі мүмкіндіктері салада жатыр шағын және орта бизнесті дамыту. Біздің жастарымызда кәсіпкерлік бастаманы тәрбиелеу қажет", бұл аталған бағыттың өзектілігін тағы да атап көрсетеді [2].

"Атамекен" ҚР ҰКП Төралқасының Төрағасы Тимур Құлыбаев жұмыспен қамту және азаматтарымыздың табысының өсуі мәселесі шағын және орта бизнесті дамыту және жаппай кәсіпкерлік арқылы шешіледі деп есептейді. Ол кәсіпкерлікке тарту мектеп орындығынан басталып, ЖОО-ға дейін өтуі керек екеніне сенімді. Бұл жақсы идея іс жүзінде жүзеге асады. Ағымдағы жылдың 1 қыркүйегінен бастап мектептерде 10-11 сыныптар үшін "кәсіпкерлік негіздері" пәні оқытылатын болады. Сондай-ақ, бұл коммерциялық емес ұйым мектептерде кәсіптік бағдар беру жұмыстарын жүргізуді ұсынды. Бұл инновациялар мектеп оқушылары мен олардың ата-аналарына бизнес туралы түсінік алуға және оның болашағын білуге мүмкіндік береді.

"Атамекен" Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасы Білім және ғылым министрлігімен бірлесіп үш жыл ішінде колледждер мен жоғары оқу орындарының бітіруші курстарының 180 мың студентін кәсіпкерлік негіздеріне оқыту туралы ҚР Тұңғыш Президентінің тапсырмасын орындау үшін жұмыс істеуде. Atamekenacademy онлайн-платформасы әзірленді, ол барлық оқыту жобаларын, соның ішінде "Бастау Бизнес" жобаларын біріктірді. Бітіруші курс студенттері бизнес-тренажерлерде кәсіпкерлік негіздерін өз оқу орнында және қашықтықтан онлайн-платформа арқылы меңгеруге мүмкіндік алады. Курстарды аяқтағаннан кейін жастар өз бизнесін бастау үшін гранттар немесе шағын несиелер ала алады [3].

Жастар арасында кәсіпкерлікті дамытуға Алматы облысының кәсіпкерлер палатасы өз үлесін қосуда. Кәсіпкерлікті қаржылай емес қолдау бөлімінің бастығы Датан Датқаевтың айтуынша, 2019 жылы "Бастау Бизнес" жобасы аясында 1500 адамды оқыту және кемінде 300 жобаны қаржыландыру жоспарлануда. Жалпы шағын несиелеу үшін 4,7 млрд теңге бөлінді. Өткен жылы бұл жоба облыстың барлық аудан орталықтарында жүзеге асырылды. Содан кейін "Бастау Бизнес" курстарында 3361 адам оқудан шықты, оның ішінде өз ісін ашып, жалпы сомасы 2,5 млрд теңгеге 916 қатысушы қаржыландырылды.

Мысалы, Қапшағай қаласынан келген Әсима Жақсылық "Бастау Бизнес" курсы бітіріп, ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қорынан 4 млн теңге алды. Топчан, қолшатыр, фризер және басқа жабдықтарды сатып алып, қалалық жағажайдың жалға алынған жерінде қызмет көрсетеді. Үштөбе қаласынан келген Сания Әбдікәрімова азық-түлік, көкөніс және жеміс-жидек сататын шағын базар құрды. Талдықорған қаласынан келген Айдар Мәди балмұздақ сату бизнесін жетілдірді.

Өңірлік кәсіпкерлер палатасы консалтингтік көмек көрсетеді, жобаларды сүйемелдейді және жастар стартап-жобаларын іске асыруға бизнесті тартады. Мұндай қолдау өңірлік кәсіпкерлер палатасы, Талдықорған жоғары политехникалық колледжі және "Жаңғыру жолы" Қазақстан халқы Ассамблеясы Республикалық жастар қозғалысының өңірлік штабы арасындағы жастар кәсіпкерлігін қолдау және дамыту жөніндегі ынтымақтастық туралы қол қойылған үшжақты меморандум шеңберінде әрекет ете бастайды [4].

Ағымдағы жылдың 24 шілдесінен бастап жастар кәсіпкерлігін дамытуға және қолдауға бағытталған "Жас кәсіпкер" пилоттық білім беру жобасы іске қосылды. Оның қатысушылары жұмыссыз жастар, жас отбасы мүшелері, өз бизнесін ашқысы келетін 29 жасқа дейінгі еңбекке қабілетті мүгедектер болуы мүмкін. Стипендия төленеді, сертификаттар беріледі. 21 күнге созылатын оқу мерзімі аяқталғаннан кейін бизнестің бастапқы капиталы ретінде грант пен жеңілдетілген қаржыландыруды алу мүмкіндігі бар.

ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің ақпараты бойынша жаңадан бастаған жас кәсіпкерлерге "Бизнестің жол картасы-2020" мемлекеттік бағдарламасы аясында 1,8 млрд теңге сомасына 600 грант беріледі. Сондай-ақ, үш жыл ішінде жаңа бизнес-идеяларды іске асыру үшін жастарға, аз қамтылған көп балалы

отбасыларға, аз қамтылған еңбекке қабілетті мүгедектерге 505 мың теңгеге дейінгі мөлшерде 30 мың өтеусіз грант беріледі. Бұдан басқа, жыл сайын жастарға, көп балалы аналарға, мүгедектігі бар адамдарға өз ісін ашу үшін 6,5 млн теңгеге дейін және зәкірлік кооперацияны дамыту үшін 20 млн теңгеге дейін 5 мың микрокредит берілетін болады. "Бұл мемлекеттік көмекті оны іске асыру тетігі бекітілгеннен кейін алуға болады", - деп нақтылады облыстың жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармасы.

Кәсіпкерлікпен айналысуға шешім қабылдаған жастарға көмек алу үшін бизнес-инкубаторларға жүгінуге мүмкіндік беріледі. Бұл шағын кәсіпорындар мен фирмалардың бастапқы дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасайтын ұйымдар. Олардың басты мақсаты-жаңадан бастаған кәсіпкерлерді қолдау. Олар экономикалық қызмет үшін өндірістік және кеңсе алаңдарын ұсынады, экономикалық, қаржылық, құқықтық, ұйымдастырушылық және техникалық мәселелер бойынша кеңес береді және қаржы іздейді. Қазақстанда 40-тан астам бизнес-инкубатор жұмыс істейді.

Қазақстанда жастар кәсіпкерлігін және стартап-қозғалысын дамыту перспективаларын анықтау мақсатында MOST бизнес-инкубаторы жүргізген әлеуметтік сауалнаманың нәтижелерін келтіру орынды болады.

Сауалнамаға 18 бен 37 жас аралығындағы 380 адам қатысты. Респонденттердің 46,7% - ы өз бизнесін ашуға қызығушылық танытқан студенттер болды. Олардың пікірінше, бизнесті бастаудағы басты кедергі бастапқы капитал болып табылады. Стартаптардан тартылған инвестициялардың негізгі көзі-туыстары мен достары. "Стратегиялық инвестор" тармағы әлдеқайда аз дауыс жинады. Көбінесе инвестиция сомасы 5000 долларға дейін болды (40,9%), содан кейін 5000\$ – 10000\$ (19,7%).

Сауалнамаға қатысқан инвесторлардың жартысынан көбі (55,6%) өздерінің жасын 28-36 жас аралығында атап өтті; 50 және одан жоғары жастағы респонденттер саны 33,3% құрады; 37-39 жастағы адамдар 11,1% құрады. Инвесторлардың басым көпшілігі жастар болды [5].

Баяндалған ақпарат Қазақстандағы мемлекеттік саясат жастарды кәсіпкерлікке тартуға бағытталғанын айғақтайды. ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың осы идеясын ойдағыдай жүзеге асыру үшін бізге ауқымды ақпараттық науқан жүргізу қажет. Осы саладағы жастардың оң тәжірибесін, табыс тарихын насихаттау керек. Бұл мәселені ілгерілету уақыт өте келе Қазақстандағы шағын бизнес, жастар кәсіпкерлігі жетекші Еуропа елдеріндегідей әлеуметтік-экономикалық дамудың негізін құрайтын деңгейге жетеді деп үміттенеміз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауында 2023 жыл
2. <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/documents/details/6060?lang=ru>
3. <https://ognialatau.kz/news/cat-17/6508/>
4. <https://damu.kz/programmi/>
5. <https://atameken.kz/ru/pages/56-servisnaya-podderzhka-biznesa>

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ

КЛИМУК Ю

студентка группы Э-20-2

ИБРАЕВА А.Р.

Научный руководитель, магистр

старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены роль и значение трудовых ресурсов и методы их формирования в ряде развитых стран мира, которые являются образцовыми в плане развития и построения организации труда в рамках своей экономической модели и её особенностей. В современных реалиях развития фирм, значительную роль играют трудовые ресурсы и условия их формирования.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, миграция, численность населения, квалификационные навыки.

В современных реалиях вопрос создания рабочих мест и привлечения к работе специалистов является одним из основных в экономическом секторе. Острая нехватка рабочих мест порождает свободу трудовых ресурсов, то есть безработицу, что в свою очередь приводит к нищете и экономическому и производственному спаду. Перед предприятием стоит задача не только эффективно использовать трудовые ресурсы, но и внести вклад в подготовку квалифицированных кадров, а также их привлечения и дальнейшего удержания с помощью создания необходимых условий труда для той или иной специализации. Именно от качества кадровых единиц предприятия в большей степени зависит результат её деятельности, в первую очередь часть доходов и эффективности проводимой работы.

Формирование трудовых ресурсов в той или иной стране отличается с учётом особенностей законодательства, экономического и социального положения государства, ситуации с притоком и оттоком населения, возрастного состава населения, а также уровня безработицы и численности рабочих мест. Рассматривая формирование трудовых ресурсов в отдельно взятой стране, наблюдаются свои особенности. Беря в пример Германию, в первую очередь необходимо проанализировать население по нескольким, вышеизложенным показателям.

1. Общая численность населения. Германия является самой густонаселённой страной Европейского союза. Согласно последним показателям, а они представлены данными 2021 года, приблизительная численность населения Германии составляет 83 миллиона 200 тысяч человек. Однако, несмотря на высокую численность населения, необходимо обратить внимание на динамику увеличения и снижения численности. Так, согласно данным Евростата, динамика населения на сегодняшний день идёт по направлению к увеличению общей численности за последние 3 года (с 2019 по 2021 г.). Однако, в сравнении с более ранним 2017 годом, население Германии убывает. Динамика смертности и рождаемости представлена в прилагаемой статистике. (Таблица 1)

Таблица 1. Динамика численности населения Германии (по данным Евростата - Статистической службы Европейского союза)

Год предоставления данных	Средняя численность населения	Количество родившихся	Количество умерших	Естественный прирост населения
2019	83 019 213	778 090	939 520	- 161 430 человек

	человек	человек	человек	
2020	83 166 711 человек	773 144 человек	985 572 человек	- 212, 428 человек
2021	83 200 000 человек	785 000 человек	1, 020, 000 человек	- 235, 000 человек

2. Возрастная составляющая населения. Согласно ранее представленным данным, мы видим, что рождаемость ниже уровня смертности. Таким образом, уровень воспроизводства населения существенно низок. Снижение уровня рождаемости и увеличение продолжительности жизни способствует «старению» населения. Германия имеет большое число пожилого населения, что существенно снижает его трудовой потенциал. Трудоспособного населения становится меньше.

3. Миграция. Германия является страной, наиболее загруженной иммигрантским потоком. Рост числа прибывающих в страну иммигрантов провоцирует увеличение уровня безработицы, снижение качества рабочих мест, возможности трудоустройству и приводит к общему экономическому спаду.

Залогом успешной трудовой деятельности, а также надлежащей квалификации кадров является качественное образование, его наличие и доступность. Согласно статистическим данным, 86% взрослого населения Германии имеют полное среднее образование. [1]

Начиная с 1991 года, распределение рабочей силы Германии по отраслям значительно изменилось. На сегодняшний день наибольшее предпочтение отдаётся сфере услуг, тогда как в 1991 году большая часть трудовых ресурсов сосредоточилась в сфере сельского хозяйства. Именно переход основной доли в сферу услуг и является тем фактором, который определяет модель формирования трудовых ресурсов. (Рисунок 1)

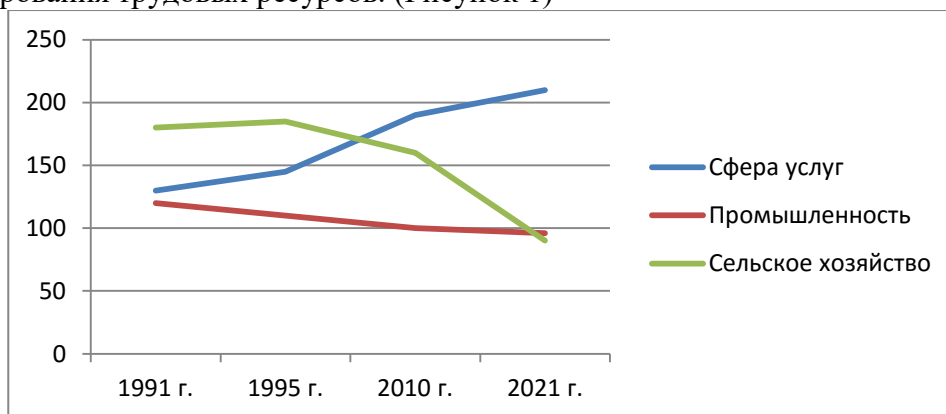

Рисунок 1- Динамика занятости населения Германии по отраслям (1991-2021гг.)

Германская модель формирования трудовых ресурсов имеет ряд особенностей. В первую очередь это определяется системой управления персоналом на предприятиях. Если на примере близких нам постсоветских стран, управление персоналом осуществляется специальным внутренним отделом (отдел кадров, департамент по управлению персоналом и т.д.), то в германской модели управление осуществляется непосредственно самим руководителем (или одним из них, членом правления или совета директоров). Немаловажной составляющей управления персоналом с помощью такой системы, является управление расходами на каждую единицу общей численности трудовых ресурсов. То есть любая фирма имеет чётко определённую стратегию оплаты труда, которая напрямую зависима от качества и результата осуществляемой сотрудником деятельности. [2]

Важную долю в подготовке трудовых ресурсов имеет то, что руководством уделяется большое внимание подготовке и переподготовке персонала. Квалификационный уровень и мобильность трудовых ресурсов фирмы являются одними из ключевых элементов управления персоналом германской модели. Так, например в крупных концернах принято

осуществлять систему ротации персонала с обязательным сохранением того же уровня заработной платы. Это позволяет не только отстоять интерес сотрудника к данному предприятию, но и дать ему мотивацию на дальнейшее развитие в рамках этой организации. Примечательно, что согласно практическим данным, предприятия, которые больше тратят на образование сотрудников, повышение их квалификации, имеют больший успех на трудовом рынке, нежели предприятия, не занимающиеся образованием своего персонала.

Широко применим, в рамках германской модели, такой способ анализа квалифицированности кадров как внутренняя оценка. Сотрудник, квалификационные навыки которого оцениваются, заполняет специальный оценочный лист, который представляет собой несколько блоков. Данный метод анкетирования позволяет оценить отношения сотрудника к труду, к фирме, руководству и своему нынешнему положению. С данными оценочного листа ознакамливается уполномоченный руководитель, и соответственно, выносит окончательное решение относительно сотрудника. С результатами оценки сотрудник ознакамливается в обязательном порядке и в случае несогласия, имеет право обратиться к руководителю, который выносил решение по результатам анкетирования. Как правило, после этого может последовать беседа с данным работником, дабы задать уточняющие вопросы и прийти к общему решению возникших разногласий.

Исходя из всего вышеизложенного, мы можем сделать вывод, что германская модель формирования трудовых ресурсов фирмы направлена на подбор квалифицированных, опытных специалистов, которые готовы работать на качество и результативность, а им, в свою очередь, гарантируется достойная заработная плата и развитие в образовании.

Формирование трудовых ресурсов фирмы в Японии. Переходя к рассмотрению японской модели трудовых ресурсов, важным будет отметить высокий уровень трудоспособности населения Японии и высокий трудовой потенциал.

В первую очередь необходимо обозначить, что Япония отдаёт предпочтение именно молодым сотрудникам, нежели возрастным. За счёт этого можно не только создавать мобильные трудовые ресурсы, готовые к переменам, к постоянному улучшению и самосовершенствованию, но подобный подход также позволяет сформировать на длительное время единый трудовой коллектив становящихся со временем опытных сотрудников.

Также стоит отметить ряд особенностей, характерных для японской модели формирования трудовых ресурсов фирмы. Одним из них является пожизненный найм. Данная особенность преимущественно распространена в государственных предприятиях, что позволяет исключить высокий уровень развития безработицы, обеспечивает работой население, начиная с окончания высшего учебного заведения и непосредственно до выхода на пенсию. [3]

Несмотря на то, что существует система «пожизненного найма», существенная доля японцев изъявляют желание продолжить трудиться после достижения пенсионного возраста. Согласно новым поправкам в пенсионное законодательство Японии, в случае если сотрудник желает продолжить работу в компании, руководство может принять два решения:

- 1) отказать в продолжении трудовой деятельности;

- 2) создать необходимые условия для работы сотрудника после его выхода на пенсию в соответствии с его возрастом, профессиональными особенностями и состоянием здоровья. [4]

Японская модель формирования трудовых ресурсов особена тем, что наибольшее внимание со стороны руководства уделяется двум категориям на трудовом рынке: молодые специалисты и пожилые сотрудники.

В случае с молодыми сотрудниками государство взаимодействует с частными компаниями, предприятиями и организациями для содействия в трудоустройстве начинающих специалистов, которые не имеют необходимого опыта или только окончили учебное заведение. Немаловажным является то, что государство обязывает предприятие, принявшее молодого специалиста провести соответствующее обучение необходимым

профессиональным практическим навыкам. Таким образом, благодаря принимаемым мерам со стороны государства, в стране очень низок уровень молодежной безработицы и высокий уровень трудоустройства выпускников.

Пожилые сотрудники, в том числе и те, что уже вышли на пенсию, однако продолжили трудиться обеспечиваются работой в случае отказа компании, в которой они были трудоустроены до выхода на заслуженный отдых. Это норма касается лиц с ограниченными возможностями. Для более широкого взаимодействия и сотрудничества в этой сфере в Японии была создана «Организация по трудоустройству пожилых и лиц с ограниченными возможностями» (Japan Organization for Employment of the Elderly and Persons with Disabilities).

Данная организация реализует следующие задачи от имени государства:

- Выплата дотаций предприятиям и организациям, принявшим данные категории на работу;
- Поиск наиболее подходящих вакансий для данных категорий;
- Содействие в подготовке данных категорий для трудоустройства на ту или иную должность (организация прохождения квалификационных, профессиональных курсов, семинаров, тренингов);
- Контроль социального обеспечения данных категорий, предусмотренного законодательством.

Как мы видим, сложностей в найме сотрудников и в целом формировании трудовых ресурсов в Японии практически не существует, так как государство целиком и полностью способствует гражданам в трудоустройстве, а предприятия активно содействуют в реализации государственных программ, получая за это денежное поощрение за счёт бюджета.

Формирование трудовых ресурсов в Швейцарии. В научной и теоретической среде долгое время считалось, что особенной швейцарской модели формирования трудовых ресурсов не существует. Такое мнение вызвано тем, что Швейцария является симбиозом множества европейских культур и полиязычия, тем самым система формирования трудовых ресурсов вобрала в себя итальянскую, французскую, немецкую модель. Однако на сегодняшний день, у швейцарской модели имеются личные признаки, которые подчёркивают индивидуальность управления персоналом.

Как правило, при формировании трудовых ресурсов любого предприятия Швейцарии, работодатель акцентирует внимание на нескольких ключевых элементах:

1. Формирование перечня базовых ценностей фирмы.
2. Отбор кандидатов на должности в соответствии с базовыми ценностями фирмы;
3. Персонал – основа структурной составляющей фирмы.

Стоит отметить тот факт, что, несмотря на наличие чётко выстроенной иерархии внутри фирмы, существуют также автономные должности. Каждый сотрудник несёт полный объём ответственности за свою деятельность, которая осуществляется в рамках установленных полномочий. При отборе кандидатов на ту или иную должность, каждый соискатель должен соответствовать ряду качеств, которые являются ключевыми для большинства предприятий Швейцарии. Среди них:

- Обучаемость. Швейцарские компании с большим вниманием относятся к квалификационным навыкам сотрудников, постоянному совершенствованию профессиональной квалификации. К тому же, в Швейцарии широко развита система набора студентов последних курсов высших учебных заведений и прохождения первоначальной профессиональной подготовки крайне важно;

- Нацеленность на результат. Для руководства швейцарских компаний крайне важным является отношение каждого сотрудника к своим обязанностям с целью вклада в общий успех деятельности фирмы. Сотрудник должен работать на результат, а не для вида и

получения заработной платы. Именно поэтому в ряде компания практикуется система сдельной оплаты труда, где объём дохода зависит от количества выполненной работы и привлечённых клиентов. [6]

- Интеллектуальные способности. Ряд компаний при отборе кандидатов отдаёт предпочтение соискателям с высоким интеллектуальным уровнем. Этот же фактор позволяет повысить другой критерий – обучаемость.

На сегодняшний день, большая часть экспертов в области управления персоналом, отмечает высокую эффективность швейцарского подхода в формировании трудовых ресурсов. Это безусловно является свидетельством тщательно выстроенной управленческой системы Швейцарии.

Как видно из рассмотренных материалов, модель формирования трудовых ресурсов строится на основе местных экономических, социальных, политических и иных особенностей.

Список литературы:

1. Германия [Электронный ресурс] / OECD Better Life Index. – URL:<http://www.oecdbetterlifeindex.org/ru/countries/germany-ru/>
2. ; Пастухова М.И. Воспроизводство рабочей силы Германии. Журнал «Символ науки», 2015 г.;
3. Пацукевич В.Ю. Особенности японского подхода к управлению человеческими ресурсами. Евразийский союз учёных, 2015 г.;
4. Николаева М.В. Альтернативные ресурсы рынка труда Японии. Известия восточного института, 2010 г.;
5. Страхова О.А. Фейгин Г.Ф., Аверина Е.А. Швейцарская модель управленческой культуры. Russian Journal of Economics and Law, 2014 г.;

УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ И РЫНОК ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ БАШКОРТОСТАН

КУЗНЕЦОВ А.

студент 2 курса

ФГБОУ ВО «Уфимский университет науки и технологий»

Научный руководитель –

АХМЕТЬЯНОВА А. И.,

г. Уфа, Российская Федерация

Аннотация. В статье отмечается, что уровень и качество жизни населения Республики Башкортостан, из года в год растут, в том числе растет уровень обеспеченности жильем, ввода в действие жилых домов. Растет и оборот розничной торговли, размер платных услуг населению. В регионе улучшаются жилищные условия, уровень обеспеченности населения в расчете на одного человека за период с 2015 по 2021 гг. возрос на 18,2%: с 24,2 кв.м. до 28,6 кв.м. Положительно, что число семей, состоящих на учете в качестве нуждающихся сократилось на 38%. Наблюдается рост заболеваний населения с диагнозом, установленным впервые в жизни – на 20%, а в расчете на 1000 человек населения – на 21,8%. Уровень безработицы уменьшился с 6,1 до 4,3%, при этом уровень зарегистрированной безработицы уменьшился с 1,3 до 1,2%, т.е. на 0,1 п.п. Однако, как и в других регионах, есть и проблемы, вызванные пандемией COVID-19. Одной из главных проблем является сокращение численности населения, в том числе его трудоспособной части. Для дальнейшего повышения уровня и качества жизни населения необходимо продолжить работу по укреплению системы здравоохранения и образования. Для укрепления

стабильности на рынке труда важно проводить профориентационную работу, а также регулярный мониторинг рынка труда с целью создания новых программ профессиональной переподготовки и повышения квалификации руководителей и специалистов.

Ключевые слова: уровень жизни, рынок труда, заболеваемость, обеспеченность жильем, образование, оборот розничной торговли,

Введение. Исследованию вопросов уровня и качества жизни населения всегда уделяется большое значение. В работах Ахметьяновой А.И. [1], Валиевой Г.Р. [2, 7, 8], Кликич Л.М. и др. [3], Кузнецовой А.Р. [4, 5, 6], Махмутова А.Х. [9, 10, 11], Лукьянова В.Н. и др. [12] подробно исследуются тенденции на рынке труда Республики Башкортостан, проблемы и пути решения обеспеченности различных отраслей трудовыми ресурсами, оценивается уровень обеспеченности населения сопутствующими объектами социальной инфраструктуры и т.д.

Результаты исследования. Согласно данным Федеральной службы государственной статистики Российской Федерации, уровень жизни населения Республики Башкортостан из года в год растет. Об этом свидетельствуют данные официальной статистики. Уровень ввода в действие жилых домов увеличился на 8%, в т.ч. в расчете на 1000 человек, – на 9,7%. Оборот розничной торговли увеличился на 29,5%, возросли и платные услуги населению, – на 8,5% (таблица 1).

Таблица 1 Основные показатели уровня жизни населения Республики Башкортостан [13]

Показатели	2015	2019	2020	2021	2021 в% к 2015
Ввод в действие жилых домов, тыс. кв. м общей площади	2690,7	2371,8	2455,1	2906,2	108,0
в % к предыдущему году	101,5	103,2	100,4	118,4	+16,9 п.п.
кв. м общей площади на 1000 чел. населения	661	586	610	725	109,7
Оборот розничной торговли, млрд. руб.	784,7	931,5	912,7	1015,8	129,5
в % к предыдущему году	88,0	101,3	94,7	103,5	+15,5 п.п.
Платные услуги населению, млрд. руб.	231,6	273,4	229,6	251,2	108,5
в % к предыдущему году	95,1	99,6	80,7	105,0	+9,9 п.п.
Доходы консолидированного бюджета, млрд. руб.	177,8	239,4	261,5	290,2	163,2
Расходы консолидированного бюджета, млрд. руб.	179,7	255,7	298,9	299,0	166,4
Профицит (+), дефицит (-) консолидированного бюджета, млрд. руб.	-1,9	-16,3	-37,3	-8,8	463,2
Среднегодовая численность занятых в экономике, тыс. человек	1893,3	1810,2	1786,6	1828,1	96,5
Численность безработных, тыс. человек	123,3	83,8	111,7	83,2	67,5
Численность официально зарегистрированных безработных (на конец года), тыс. человек	26,1	18,3	106,5	22,2	85,1
Потенциальная рабочая сила, тыс.чел.	42,3	57,9	59,3	38,7	91,4

Рост доходов консолидированного бюджета составил 63,2%, рост расходов консолидированного бюджета составил 66,4%. В 2020 г. из-за пандемии дефицит бюджета был особенно большим, составив 37,3 млрд. руб., в 2021 г. несколько уменьшился – до 8,8 млрд.руб.

Рынок труда в Республике Башкортостан за анализируемый период также претерпевает изменения, поскольку изменяется и демографическая ситуация в связи с пандемией, при этом естественная убыль населения по-прежнему существенно превышает естественный прирост.

Численность официально зарегистрированных безработных в 2020 г. была наибольшей и составила 11,7 тыс.чел. Это было связано с тем, что во время пандемии у людей появилась возможность пройти регистрацию в качестве безработных онлайн, дистанционно. При этом численность официально зарегистрированных безработных в 2021 г. к уровню 2015 г. уменьшилась почти на 15%. Количество рабочих мест в настоящее время превышает число желающих трудоустроиться. Количество занятых в экономике в 2021 г. к уровню 2015 г. уменьшилось на 3,5%.

В официальной статистике появился еще один показатель – «потенциальная рабочая сила». Его значение в 2015 г. было равным 42,3 тыс.чел., в 2019 г - 57,9 тсы.чел., в 2020 г. – 59,3 тыс.чел., в 2021 г. – 38,7 тыс.чел. Общий уровень значения показателя потенциальной рабочей силы уменьшился на 8,6%, что характеризует состояние рынка труда с положительной стороны.

Численность безработных превышает численность потенциальной рабочей силы. В 2015 г. эта разница была равной в три раза, в 2021 г. стала равной в два раза.

Таблица 2 Жилищные условия населения в Республике Башкортостан[13]

Жилищные условия	2015	2019	2020	2021	2021 в% к 2015
Обеспеченность населения жильем, кв.м общей площади на одного жителя	24,2	26,6	27,3	28,6	118,2
Число семей, состоящих на учете в качестве нуждающихся в жилых помещениях, тыс. семей	77,3	58,5	52,9	48,0	62,1

Из данных таблицы 2 следует, что жилищные условия населения также улучшаются. Уровень обеспеченности населения в расчете на одного человека за период с 2015 по 2021 гг. возрос на 18,2%: с 24,2 кв.м. до 28,6 кв.м. Число семей, состоящих на учете в качестве нуждающихся сократилось на 38%, что также является положительной тенденцией, характеризующей рост уровня и качества жизни населения.

Таблица 3 Численность студентов государственных образовательных организаций в Республике Башкортостан[13]

Численность студентов государственных образовательных организаций	2015	2019	2020	2021	2021 в% к 2015
Высшего образования, на 10 000 человек населения	250	230	231	229	91,6
Обучающихся по программам подготовки специалистов среднего звена, на 10 000 человек населения	157	182	190	194	123,6

За период с 2015 по 2021 г. число обучающихся по программам подготовки высшего образования уменьшилось на 8,4%, а по программам подготовки специалистов среднего звена – возросло на 23,6%. Это означает, что наблюдается рост тренда на подготовку специалистов со средним профессиональным образованием и уменьшается численность студентов высших учебных заведений, что в целом отвечает современным требованиям рынка труда и наличию вакантных должностей. Следовательно, в будущем положительный эффект будет достигнут при условии перестройки системы образования под эти изменения, а также при условии дальнейшего укрепления материально-технической базы всех образовательных учреждений, в особенности средних профессиональных.

Таблица 4 Заболеваемость населения Республики Башкортостан[13]

Заболеваемость населения	2015	2019	2020	2021	2021 в%
--------------------------	------	------	------	------	---------

					к 2015
Зарегистрировано заболеваний у пациентов с диагнозом, установленным впервые в жизни, тыс. человек	3460,1	3463,7	3689,4	4147,8	119,9
на 1000 человек населения	849,8	856,4	916,4	1035,0	121,8

За период с 2015 по 2021 г. число Зарегистрировано заболеваний у пациентов с диагнозом, установленным впервые в жизни возросло на 20%, а в расчете на 1000 человек населения – на 21,8%. Численность трудоспособного населения Республики Башкортостан сократилась на 4,7%. Общая численности населения Республики Башкортостан уменьшилась на 1,7%.

Таблица 5 Уровень участия в рабочей силе, уровень занятости и уровень безработицы населения Республики Башкортостан (в процентах)[13]

Показатели	2015	2019	2020	2021	2021 к 2015 (+/-)
Уровень участия в рабочей силе	66,7	57,8	58,2	58,7	-8,0
Уровень занятости населения	62,6	55,3	54,8	56,2	-6,4
Уровень безработицы населения	6,1	4,4	5,9	4,3	-1,8
Уровень зарегистрированной безработицы (на конец года)	1,3	0,9	5,6	1,2	-0,1

За период с 2015 по 2021 г уровень участия населения в составе рабочей силы уменьшился с 66,7% до 58,7%, т.е. на 8 п.п. Уровень занятости населения сократился с 62,6 до 56,2%, т.е. на 6,4 п.п. Уровень безработицы уменьшился с 6,1 до 4,3%, при этом уровень зарегистрированной безработицы уменьшился с 1,3 до 1,2%, т.е. на 0,1 п.п.

Подводя итоги проведенному исследованию, оценивая уровень и качество жизни населения Республики Башкортостан, следует отметить, что уровень обеспеченности жильем и уровень ввода в действие жилых домов в республике из года в год растут. Растет и оборот розничной торговли, размер платных услуг населению.

В регионе улучшаются жилищные условия, уровень обеспеченности населения в расчете на одного человека за период с 2015 по 2021 гг. возрос на 18,2%: с 24,2 кв.м. до 28,6 кв.м. Положительно, что число семей, состоящих на учете в качестве нуждающихся сократилось на 38%.

Однако есть и проблемы, вызванные пандемией COVID-19. Одной из главных проблем является сокращение численности населения, в том числе его трудоспособной части. Наблюдается рост заболеваний населения с диагнозом, установленным впервые в жизни – на 20%, а в расчете на 1000 человек населения – на 21,8%. Уровень безработицы уменьшился с 6,1 до 4,3%, при этом уровень зарегистрированной безработицы уменьшился с 1,3 до 1,2%, т.е. на 0,1 п.п.

Список литературы:

1. Ахметьянова А.И., Кузнецова А.Р. Проблемы обеспечения информационной безопасности в России и ее регионах // Фундаментальные исследования. 2016. № 8-1. С. 82-86.
2. Валиева Г.Р., Кузнецова А.Р. Производительность труда в сельском хозяйстве как фактор повышения продовольственной безопасности. Монография. Москва, 2016.
3. Кликич Л.М., Ситдикова Г.З., Кузнецова А.Р., Бурханов Р.А., Лукьянова М.Т., Ханова И.М., Ибатуллин У.Н., Гусманов У.Г. Устойчивое развитие сельских территорий

Республики Башкортостан. Уфа, 2009.

4. Кузнецова А.Р. Проблемы формирования и использования кадрового потенциала аграрного сектора // *Агро XXI*. 2007. № 10-12. С. 3-5.

5. Кузнецова А.Р. Совершенствование системы формирования и использования кадрового потенциала аграрного сектора // *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. 2007. № 11. С. 51-53.

6. Кузнецова А.Р. Трудовые ресурсы Республики Башкортостан: тенденции и перспективы формирования и развития. В сборнике: *Аграрная наука в инновационном развитии АПК. Материалы международной научно-практической конференции, посвящённой 85-летию Башкирского государственного аграрного университета, в рамках XXV Международной специализированной выставки «Агрокомплекс - 2015»*. Башкирский государственный аграрный университет. 2015. С. 142-146.

7. Кузнецова А.Р., Валиева Г.Р. Интеллектуальный потенциал инновационной деятельности в сельском хозяйстве // *Экономика сельского хозяйства России*. 2013. № 1. С. 031-036.

8. Кузнецова А.Р., Мамбетова Л.Р., Валиева Г.Р., Кадыров Э.М. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности Республики Башкортостан // *Экономика сельского хозяйства России*. 2014. № 10. С. 38-45.

9. Кузнецова А.Р., Махмутов А.Х. Устойчивое развитие сельских территорий в Республике Башкортостан. Уфа, 2018.

10. Кузнецова А.Р., Махмутов А.Х., Мухаметдинов Р.К., Колевид Г.Р. Факторы формирования человеческого капитала в Российской Федерации // *Российский электронный научный журнал*. 2018. № 3 (29). С. 60-91.

11. Кузнецова А.Р., Тянутов А.И., Валиева Г.Р. Условия воспроизводства квалифицированных кадров сельского хозяйства в Республике Башкортостан // *Вестник Башкирского государственного аграрного университета*. 2012. № 2. С. 89-92.

12. Лукьянов В.Н., Кузнецова А.Р., Салимова Г.А., Вострецова Т.В. Разработка механизма формирования баланса трудовых ресурсов в сельской местности (на примере Республики Башкортостан). Научно-методические рекомендации. Уфа, 2016.

13. Уровень жизни населения Республика Башкортостан: статистический сборник. Уфа: Башкортостанстат, 2022. С. 10-12. (101 с.)

ӨНІРЛІК ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАРЫ МЕН ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

КУПЕШЕВ Ә.

студент магистрант,

БЕГАЛИЕВА А.

магистрант студенті

БЕРДІБЕКОВА Г. С.

Ғылыми жетекші, э. г. к.,

университет А Қуатбеков атындағы Халықтар достығы

Шымкент қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные факторы, влияющие на формирование и развитие регионального рынка труда. Приведены теоретические основы формирования рынка труда, рассмотрены факторы, влияющие на формирование и развитие потенциала рабочей силы.

Ключевые слова: региональный рынок труда, демография, рабочая сила, рыночное равновесие, спрос и предложение, занятость, активное население.

Abstract. This article discusses the main factors that influence the formation and

development of the regional labor market. The theoretical foundations of the formation of the labor market are given, the factors that influence the formation and development of the potential of the labor force are considered.

Keywords: regional labor market, demography, labor force, market balance, supply and demand, employment, active population.

Еңбек нарығы нарықтық экономиканың құрамдас бөлігі ретінде жұмыс берушілер мен жалдамалы жұмыс күшінің келісілген мүдделері бар қоғамдық қатынастар жүйесі болып табылады. Еңбек нарығындағы теңгерімсіздік әдетте созылмалы сипатқа ие. Сондықтан жұмыспен қамту мәселелерін барлық экономикалық мектептер қарастырады. 1. Ағылшын діни қызметкері Мальтус халық заңын тұжырымдады, оған сәйкес тамақ өндірісі арифметикалық прогрессиямен артады (1, 2, 3, 4, 5...), ал халықтың өсуі-геометриялық (2, 4, 8, 16, 32...). Осы тәуелділіктің болуымен мальтусизм жұмыссыздықтың негізгі себебін көрді және халықты реттеудің "табиғи" әдістерін ақтады: соғыс, эпидемия, табиғи апаттар және т. б.

2. Классикалық саяси экономика нарықты мәжбүрлі жұмыссыздыққа орын жоқ өзін-өзі реттейтін жүйе деп санады, ал ерікті жұмысшы төмен жалақыға жұмыс істегісі келмейтінін және жоғары жалақы алатын жұмыс іздеп жүргенде өз еркімен жұмыс істемейтінін білдіреді.

3. Марксистік теорияда жұмыссыздық капиталдың органикалық құрылымының өсуінен туындаған капитализмге тән ішкі құбылыс ретінде қарастырылады [1, С. 178-181] және резервтік еңбек армиясын немесе жұмыссыздықты құрайтын жеке факторды өндірістен шығару. Бұл тұжырымдамаға сәйкес жұмыссыздық қазіргі, тоқырау және жасырын (аграрлық) түрінде болады. Марксистік экономикалық теорияның тұжырымы капитализмді жаңа әлеуметтік жүйемен алмастыру қажеттілігінен тұрады.

4. Қазіргі жұмыспен қамту теориясының негізін қалаушы Кейнс болып саналады. Ол мұны айтады: еркін бәсекелестік нарығы өзін өзі реттемейді; нарықтың тепе-теңдігі толық жұмыспен қамтуға кепілдік бермейді.

5. Қазіргі уақытта "жұмыссыздықтың табиғи деңгейі" болуы керек және одан құтылу мүмкін емес деп санайтын классикалық идеяларды (неоклассикалық бағыт) жақтаушылар саны артып келеді.

Халықты жұмыспен қамту-макрэкономиканың маңызды сипаттамасы. Жұмыспен қамту деп жұмыспен қамтылған ересек еңбекке қабілетті халықтың саны түсініледі.

Ересек еңбекке қабілетті халықтың жұмыссыз немесе жұмыс іздеп жүрген бөлігі жұмыссыздықты құрайды.

Жұмыспен қамтылғандар мен жұмыссыздардың жиынтық саны экономикадағы жалпы еңбек ресурстарын немесе жұмыс күшін құрайды. Әрбір сәтте барлық еңбекке қабілетті халық жұмыспен қамтылатын жағдай шындыққа жанаспайды. Мұның объективті себептері бар.

Елімізде еңбек нарығында жұмыс күшіне сұранысты ұлғайту және халықты жұмыспен қамтуды арттыру үшін нақты алғышарттар жасалуда. Ұлттық экономиканың нарыққа әлсіз реттелетін кіруі республикадағы барлық әлеуметтік-экономикалық процестердің, ең алдымен жұмыс күшінің ұдайы өндірілуін анықтайтын процестердің барысын деформациялайды. Еңбек және жұмыспен қамту салаларын реформалаудағы сәтсіздіктер мен қателіктер ұлттық экономиканың салалары мен салаларында жұмыспен қамтылғандардың бақылаусыз босатылуында, жұмыссыздықтың барлық түрлерінің өсуінде көрінді. Мұның бәрі мемлекеттен дамудың қазіргі кезеңіндегі ел экономикасындағы проблемаларды ескере отырып, Жұмыспен қамтудың әлеуметтік-экономикалық моделін қалыптастыруды талап етеді. Кез-келген модельді қалыптастыру процесінде ол қазіргі уақытта осы мемлекеттегі құқықтық нормаларға негізделуі керек. Олардың негізінде модельдің негізгі принциптері және оны жүзеге асыру жолдары құрылады. Мемлекет

азаматтардың нәтижелі және еркін сайланған жұмыспен қамтылуына қол жеткізуге ықпал ететін саясатты жүргізуді қамтамасыз етеді.

Жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттік саясат:

барлық азаматтарға жұмыспен қамтуды және жұмысқа орналасуды таңдауда тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету;

шетелдік жұмыс күшін пайдалануды реттеу арқылы ішкі нарықты қорғау;

Еңбек ресурстарын пайдалануды арттыру;

еңбек нарығының талаптарына сәйкес кадрларды даярлау бойынша білім беру жүйесін бағдарлау;

еңбек және кәсіпкерлік белсенділікті қолдау;

жұмыссыздарды әлеуметтік қорғауды жүзеге асыру;

уәкілетті мемлекеттік органдардың, сондай-ақ мемлекеттік тапсырыс негізінде жеке және заңды тұлғалардың қызметі негізінде еңбек делдалдығын ұйымдастыру;

жұмыссыздықтың алдын алу және азайту;

жұмыссыздықты қысқарту жөніндегі республикалық және облыстық іс-шаралардың үйлесімі [2].

Өңірлік еңбек нарығын қалыптастыруды кезең-кезеңімен:

еңбек нарығындағы шиеленісті төмендету жөніндегі шұғыл шараларды жүзеге асырудан, бірінші кезеңде өңірлерде жұмыспен қамтудың белсенді саясатын жүзеге асырудан бастап еңбек нарығындағы жағдайды тұрақтандыруға, жұмыспен қамту мен жұмыссыздықтың белгіленген параметрлеріне қол жеткізуге, екінші кезеңде икемді еңбек нарығын қалыптастыруға дейін қарастыру қажет. Аймақтық еңбек нарығының қалыптасу және жұмыс істеу ерекшеліктері:

жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныстың теңгерімділігін қамтамасыз етуге, шиеленісті төмендетуге және еңбек нарығындағы жағдайды тұрақтандыруға мемлекеттің белсенді араласу қағидаты негізінде елдің экономикалық өсуі мен халықты жұмыспен қамту стратегиясын жүзеге асыруға сәйкес еңбек нарығының негізгі функцияларын іске асыру;

кешенді тәсіл негізінде жұмыспен қамту және жұмыссыздық саласын мемлекеттік реттеу қажеттілігінің жағдайы;

еңбек нарығын оның сегменттелуін және жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныстың кәсіби, аймақтық тепе-теңдігін қамтамасыз етуді ескере отырып реттеу;

елдің күтілетін экономикалық өсуіне сәйкес жұмыспен қамту және жұмыссыздық деңгейінің негізгі параметрлерін қамтамасыз етуге байланысты бағалау критерийлері мен көрсеткіштерін айқындау негізінде еңбек нарығының тиімді жұмыс істеуіне үлес қосу;

заңнамалық-құқықтық базаны жетілдіру және халықты жұмыспен қамтудың белсенді саясатының басым бағыты бойынша өткізілетін іс-шараларды тұрақты қаржылық қамтамасыз ету негізінде өңірлік еңбек нарығын реттеу тетігін қалыптастыру [3, 14-19 ББ.].

Аймақтық еңбек нарығының динамикасына бірқатар факторлар әсер етеді: демографиялық факторлар, еңбекке қабілетті халықтың әртүрлі демографиялық және этникалық топтарының экономикалық белсенділік дәрежесі, көші-қон және иммиграция процестері, экономикалық жағдай, экономикалық цикл фазалары, ғылыми-техникалық прогресс. ҚР Статистика агенттігінің деректері бойынша 2015 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша Қызылорда облысы бойынша экономикалық белсенді халық саны 325, 3 мың адамды құрады, оның ішінде жұмыспен қамтылған халық — 309,3 мың адам. ХЕҰ әдіснамасы бойынша айқындалатын жұмыссыздар саны 2015 жылғы III тоқсанда бағалау бойынша 16,0 мың адамды құрады, жұмыссыздық деңгейі — 4,9 %.

01.01.2016 ж. жұмыспен қамту органдарында 1,6 мың адам жұмыссыз ретінде ресми тіркелді (тіркелген жұмыссыздардың үлесі — 0,5 %). Кәсіптік даярлауға, қайта даярлауға және біліктілігін арттыруға 541 адам жіберілді, жергілікті бюджеттен оларға 4, 2 млн. теңге төленді. 2015 жылға "Жұмыспен қамту — 2020" бағдарламасы бойынша 5681,1 млн. теңге қарастырылған. Жыл басынан бері Жұмыспен қамту органдарына жүгінгендердің саны 8467

адамды құрады, оның 8496-сы еңбек шарттары жасалды. Жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныстың тепе-теңдігін қамтамасыз ету еңбек нарығының маңызды функциясы болып табылады. Еңбек нарығын жынысы, жасы бойынша сегментациялау, кәсіптер бұл мәселені шешуді едәуір қиындатады және тұтастай алғанда елдің және оның аймақтарының ұлттық экономикасының даму ерекшеліктерін ескере отырып, жаңа тәсілдерді қажет етеді. Еңбек нарығының сандық теңгерімсіздігі жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныстың сапалық құрылымындағы теңгерімсіздіктермен толықтырылады. Бір жағынан, жаңа кәсіптердің жұмысшыларына қажеттілік туындайды, ал екінші жағынан, дәстүрлі тар кәсіптердің жұмысшыларына сұраныс азаяды.

Қазақстан экономикасын реформалау жағдайында жұмыс күшін ұсыну мен оған сұраныс арасында тепе-теңдікке қол жеткізілген жоқ. Осыған байланысты бұл мәселені шешу еңбек нарығын белсенді мемлекеттік реттеу жағдайында ғана мүмкін болады. Еңбек нарығы саласында орын алған сандық және сапалық өзгерістерге қарамастан, оны реттеудің тиімді тетігі республикада қалыптасқан жоқ. Кәсіпорындарда жасырын жұмыссыздықтың болуы нарықтық механизмнің реттеуші рөлінің жеткіліксіздігін көрсетеді. Қазіргі уақытта еңбек қатынастарын реттеудің кейбір функцияларын орындайтын, бірақ еңбек нарығының жұмыс істеуінің терең негіздеріне әсер етпейтін еңбек нарығы инфрақұрылымының жекелеген ұйымдастырушылық элементтері ғана пайда болды және қалыптасты [4].

Кәсіпорындардағы жұмыс күшінің сапасын, бәсекеге қабілеттілігін арттыру қажеттілігі келесі факторларға байланысты: өндірістік ресурс ретінде персоналдың құнын арттыру; шығындарды қысқартуды және еңбекті тиімді пайдалануды талап ететін бәсекелестердің қысымымен; өндірісті ұйымдастыру мен басқаруда жаңа дағдыларды қажет ететін технологиялық өзгерістер; жұмысшылардың зияткерлік дайындығын күшейту қажеттілігі [5, 372-376 ББ.].

Түркістан облысы, Елдің басқа да көптеген өңірлері сияқты, демографиялық дамудың жағымсыз үрдістерін еңсеру жолдарын іздейді және оларды еңсеру үшін барлық қажетті шараларды қабылдайды. Облыстың аграрлық секторында мемлекеттік іс-шараларды өткізу кезінде жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясаттың тиімділігіне тікелей немесе жанама әсер ететін көптеген ілеспе факторларды ескеру қажет. Халықтың көбею жағдайы, яғни демографиялық жағдай туу мен өлім-жітім деңгейі; табиғи өсу деңгейі; жыныстық-жас құрылымының жағдайы; халықтың көші-қоны, эмиграция және иммиграция сальдосы бойынша бағаланады. Бұл көрсеткіштер демографиялық процестердің жай-күйіне де, басқа демографиялық көрсеткіштердің көпшілігіне де белсенді әсер етеді. Қоғамда және экономикада тез өзгеріп жатқан өзгерістер жағдайында облыстағы демографиялық ахуал соңғы жылдары айтарлықтай өзгерді.

Облыстың экономикалық белсенді тұрғындарының саны 2019 жылдың III тоқсанында 796,9 мың адамды, жұмыссыздар саны — 40,4 мың адамды, жалпы жұмыссыздық деңгейі — 5,1% -і құрады. Түркістан облысы бойынша жұмыссыздық деңгейі жыл сайын 0,1% – ға төмендейді (2018 жылы 5,2%, 2019 жылғы III тоқсанның қорытындысы бойынша-5,1%). "Еңбек" мемлекеттік бағдарламасы аясында жұмыссыздық деңгейін төмендету мақсатында 2019 жылы Жұмыспен қамту шараларымен 95 980 адам қамтылды, экономиканың түрлі салаларында 25 мыңға жуық жаңа жұмыс орны құрылды [6]. Дуальды оқыту (оқу мерзімі 2,5 жыл), іс жүзінде 3401 адам жіберілді (100%). Қысқа мерзімді оқу курстарына 5 742 адамды жіберу жоспарлануда, іс жүзінде 5 746 адам (100%) жіберілді.

"Жаппай кәсіпкерлікті дамыту" екінші бағыты бойынша 11412 адамды қамту жоспарлануда, оның ішінде: 1 320 адам Бизнес-Бастау жобасы шеңберінде кәсіпкерлік негіздеріне оқыту, іс жүзінде 2 065 адам жолданды, 1 914 адам сертификатты аяқтап, алды. 2 000 адам микрокредит беру, 1 859 адам микрокредит алды; 7 892 адам грант беру жоспарланған, іс жүзінде 7 903 грант берілген; Қаржы ұйымдары есебінен 200 адам микрокредит беру, 1160 адам микрокредит алды. "Халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу және еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттыру арқылы еңбек нарығын дамыту" үшінші

бағыты шеңберінде 59048 адамды жұмысқа орналастыру шараларымен қамту жоспарлануда.

Болжалды есептеулер халық санының күтілетін өзгерістерін анықтауға, елдегі демографиялық жағдайды бағалауға, еңбек ресурстарының санын анықтауға, басқа әлеуметтік - экономикалық факторлардың көбею процесіне әсерін бақылауға мүмкіндік береді. Өндіргіш күштерді орналастыруды оңтайландыру, Өңірлерді дамытудың бас схемаларын әзірлеу, табиғи, Еңбек ресурстарын пайдалануды ұтымды ету сияқты саладағы экономикалық және әлеуметтік процестерді басқару, реттеу үшін ұзақ мерзімді демографиялық болжамдарда ғана қамтылуы мүмкін ақпарат қажет. Осылайша, қазақстандық жұмыс күші нарығында еңбек нарығын қалыптастыру еңбек бағасын айқындау негізінде сұраныс пен ұсыныстың арақатынасының ықпалымен жүзеге асырылады.

Әдебиет:

- 1.Хетагурова И. Ю. Еңбек және жұмыспен қамту саласын мемлекеттік басқару / и. Ю. Хетагурова, Т.Г. Хетагурова, К. Р. Золоева // Экономика және кәсіпкерлік. – 2018. - № 2. – 178-181 ББ.
- 2.Ермаков В. А. Қазақстан қазіргі әлемде. Алматы: Ғылым, 1998.
3. А. Сәрсембаев Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығының жай-күйі туралы. Іскерлік апта, № 3-4, 2005. Б. 14-19.
4. Абдимомынова а.ш., Спанова л. к. қазақстандық кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін дамыту мәселелері. Жас ғалым, № 6 (86), наурыз-2 2015 ж
5. Досжанова А. Б., Рысмаханова г. Ж. еңбек нарығының аймақтық ерекшеліктері / / Жас ғалым. — 2016. — №4. С. 372-376. — URL <https://moluch.ru/archive/108/26061/>
- 6.<https://primeminister.kz/ru/news/reviews/razvitie-turkestanskoy-oblasti-v-2019-godu-ekonomika-zanyatost-turizm>

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

КУРМАШ А.

студентка группы Э-21-2

КУЛЬЖАНБЕКОВА А.Ж.

Научный руководитель, магистр экономических наук

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение цифровизации для промышленного производства.

Ключевые слова: промышленность, производство, цифровизация, трансформация, инновации

Впервые задача по цифровизации промышленности была поставлена Первым Президентом РК – Елбасы Н. Назарбаевым в 2017 году в Послании народу. Тогда необходимо было культивировать новые индустрии, которые создаются с применением цифровых технологий. В Обращении 2018 года Елбасы поручил сделать третью пятилетку индустриализации «инновационной». Основным фактором здесь должно было стать повсеместное внедрение элементов Четвертой промышленной революции. Это — автоматизация, роботизация, искусственный интеллект, обмен «большими данными» и другие. Правительству было поручено совместно с бизнесом разработать комплекс мер технологического перевооружения базовых отраслей до 2025 года. В 2019 году Глава государства К. Токаев отметил, что четвёртая промышленная революция усиливает требования к знаниям и компетенциям работников. Поэтому было поручено разработать план обучения 10 тысяч специалистов для ключевых отраслей до 2025 года, необходимых для развития Индустрии 4.0 [1, с.7].

Цифровизация промышленности — это переход на полностью автоматизированное цифровое производство, которым управляют интеллектуальные системы в режиме реального времени, постоянно взаимодействуя с внешней средой.

Цифровое производство подразумевает создание многоуровневой интегрированной ИТ-инфраструктуры, которая способствует преобразованию множества горизонтальных и вертикальных бизнес-процессов, оптимизации операционной деятельности, изменению устоявшихся моделей и форматов взаимодействия между участниками цепочек создания добавленной стоимости.

Суть цифровой трансформации промышленных предприятий заключается в автоматизации процессов и переводе информации в более доступную цифровую среду, в которой ее быстрее и легче анализировать, чтобы получать точные решения.

Цель цифровизации — сделать производство более гибкими, приспособленным к реалиям современного дня, и конкурентоспособным. С ее помощью предприятие получает возможность точно определять, что нужно рынку в определенный момент времени, и подстраивать под это производство.

Цифровая трансформация призвана решить такие задачи как низкая производительность, нерациональное использование ресурсов, высокая себестоимость продукции, низкая эффективность производственных мощностей.

Кроме этого, цифровизация способствует усилению рыночных позиций предприятия, позволяя ускорить вывод продукции на рынок и повысить ее качество, производить индивидуальные изделия, сохраняя такую же эффективность работы, как при массовом производстве.

Цифровые системы консолидируют все внутренние и внешние процессы производственного предприятия в единое виртуальное пространство, помогая оперативно получать информацию и отслеживать работу в режиме реального времени, за счет чего управление становится эффективнее, проще и нагляднее.

Цифровая трансформация производства подразумевает несколько направлений, включая:

Промышленный интернет вещей — комплексы компьютерных сетей и связанного с ними производственного оборудования с датчиками и контроллерами, которые необходимы для сбора информации и обмена данными.

Цифровые двойники — создание виртуальных моделей, копирующих физический мир, и достоверно описывающих все процессы и взаимосвязи как отдельного объекта, так и производства в целом.

Большие данные — технологии, которые позволяют обрабатывать огромные объемы неструктурированных данных, правильно их интерпретировать и визуализировать.

Искусственный интеллект — интеллектуальные системы, которые способны анализировать информацию, делать прогнозы, находить возможности для оптимизации и принимать решения самостоятельно.

Цель цифровизации — сделать производство более гибкими, приспособленным к реалиям современного дня, и конкурентоспособным. С ее помощью предприятие получает возможность точно определять, что нужно рынку в определенный момент времени, и подстраивать под это производство.

Цифровая трансформация призвана решить такие задачи как низкая производительность, нерациональное использование ресурсов, высокая себестоимость продукции, низкая эффективность производственных мощностей.

Кроме этого, цифровизация способствует усилению рыночных позиций предприятия, позволяя ускорить вывод продукции на рынок и повысить ее качество, производить индивидуальные изделия, сохраняя такую же эффективность работы, как при массовом производстве.

Цифровые системы консолидируют все внутренние и внешние процессы

производственного предприятия в единое виртуальное пространство, помогая оперативно получать информацию и отслеживать работу в режиме реального времени, за счет чего управление становится эффективнее, проще и нагляднее [2, с.19].

Преимущества цифровизации для промышленных предприятий

Повышение эффективности производственных и технологических процессов, на фоне сокращения затрат. Один из аспектов цифровизации — непрерывный процесс улучшения и стремление к этому. Технологии позволяют предприятиям сокращать простои производственного оборудования, снижать затраты на его техническое обслуживание, повышать производительность, сокращать продолжительность производственного цикла и издержки на содержание запасов.

Повышение гибкости производства. Предприятие будущего — это прежде всего гибкое предприятие, быстро адаптируемое к внешним изменениям за счет быстрой перенастройки и динамичного изменения характеристик производственного процесса. Гибкость создает для бизнеса конкурентное преимущество, позволяет улучшить качество обслуживания и удовлетворенность клиентов.

Сокращение влияния человеческого фактора. Цифровизация в промышленности позволяет максимально автоматизировать и роботизировать все процессы, в результате чего сокращаются потери рабочего времени, уменьшается количество брака, повышается скорость передачи и обработки информации, скорость принятия решений и качество продукции. Повышение безопасности. Цифровизация в разы снижает аварийность на производстве благодаря непрерывному контролю, позволяет существенно усилить уровень защиты работников, снизить травматизм и влияния вредных производственных факторов.

К 2023 г. за счет цифровизации ожидают рост производительности труда в горнодобывающей промышленности на 38,9%, в обрабатывающей – на 49,8%. Всего из бюджета на реализацию программы «Цифровой Казахстан» планируется более 141 млрд тенге, не считая инвестиций из частного сектора [3]. Цифровая трансформация является ключевым направлением технологического развития промышленности, это глобальный тренд конкурентоспособности промышленных предприятий и важнейший драйвер их развития. Во многом благодаря применению цифровых технологий предприятия повышают производительность, снижают инвестиционные и эксплуатационные затраты, наращивают конкурентоспособность и приближаются к устойчивому развитию.

Список литературы:

- 1 Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года — Астана, 2019г
- 2 Нургалиев Д. «Драйверы экономического роста», Казахстанская правда, 2022- №1
- 3 Мамин А. Вопрос цифровизации экономики является одним из приоритетных [Электронный ресурс] / А.Мамин. — Режим доступа: <https://www.zakon.kz/4920096-vopros-tsifrovizatsii-ekonomiki.html>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСПКЕРЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ДАМУ

КУТЖАНОВА Д

УА-20-1к тобының студенті **ИБИТАНОВА К**

Кафедраның аға-оқытушысы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнестің қалыптасу және даму ерекшеліктері ашылады. Бұл тақырып өте өзекті, өйткені қазіргі

уақытта коммерциялық қызметті дамытуды қарқындату, сондай-ақ оның мемлекет экономикасындағы рөлін арттыру Қазақстан экономикасын жақсартудың негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Кәсіпкерлік қызмет нарықтық экономиканың икемділігіне, инвестициялық ресурстарды тартуға, технологиялық прогрестің дамуына ықпал етеді және қазіргі уақытта маңызды болып табылатын жұмыссыздық мәселесін шешеді.

Кілтті сөздер: кәсіпкерлік, экономика, даму, перспективалар, талдау, мемлекеттік қолдау, ынталандыру.

VIII сайланған Қазақстан Республикасы Парламентінің бірінші сессиясының ашылуында Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев: «Шағын және орта бизнес экономика мен еңбек ресурстарының қозғаушы күшіне айналуы тиіс. Жеке меншікті нақты қорғауды қамтамасыз ету және бәсекеге қабілетті нарық жағдайын жасау – біз қол жеткізуге тиіс негізгі мақсаттар. Мен бизнес класына үндеу айтқым келеді: Қазақстан – біздің ортақ үйіміз, сондықтан мен баршаңызды осы қасиетті жерде ортақ болашағымызды бірге құруға шақырамын. Президент ретінде мен сізге мемлекеттің жан-жақты қолдау көрсетуіне кепілдік беремін. Шағын және орта бизнестің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ерекше көңіл бөлінетін болады. Осыған байланысты шағын және орта бизнесті қолдаудың бірыңғай кешенді бағдарламасын әзірлеу қажет» [1, 1б.].

Экономикалық өсуді ынталандыру кез келген елдің экономикалық саясатының маңызды міндеттерінің бірі болып табылады, өйткені экономикалық өсу халықтың әлауқатының артуына ықпал етеді. Шағын және орта бизнес – экономикалық өсу факторларының бірі болып табылады. Ең өзекті экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шешуде шағын және орта бизнестің алатын рөлі ерекше. Шағын және орта бизнес мемлекеттен қомақты шығындарды талап етпей-ақ, «салауатты» бәсекелестік ортаны қалыптастыруға, нарықтық тепе-теңдікті орнатуға, жаңа жұмыс орындарын құруға, орта таптың қалыптасуына, әртүрлі қажеттіліктерді қанағаттандыруға ықпал етеді. халықтың қажеттіліктері, бұл түптеп келгенде тұрақты экономикалық өсуге әкеледі.

Қазақстанда кәсіпкерлікті дамыту мәселелері ерекше мәртебеге ие. Қазақстан дамудың жаңа кезеңінде ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға байланысты кең ауқымды міндеттерді шешуде. Бұл, ең алдымен, экономиканы қайта құрылымдау, инфрақұрылымды және нарықтық институттарды дамыту, сондай-ақ алдыңғы кезеңнен мұраға қалған кемшіліктерді жою, атап айтсақ: салалық және технологиялық құрылымның жетілмегендігі; әлсіз ішкі интеграция, өндіргіш күштердің өміршеңдігінің жеткіліксіздігі.

Нарық конъюнктурасының өзгеруіне тез жауап беретін шағын бизнес экономикаға қажетті икемділік береді. Шағын компаниялар тұтынушылық сұраныстың өзгеруіне тез жауап бере алады және сол арқылы тұтыну нарығында қажетті тепе-теңдікті қамтамасыз етеді. Шағын кәсіпкерлік біздің жоғары монополияланған экономикамыз үшін бірінші кезектегі маңызы бар бәсекелестік ортаны қалыптастыруға зор үлес қосуда.

Қазақстандағы шағын кәсіпкерлік дамуының қазіргі кезеңі жеке кәсіпкерлік, оның ішінде шағын кәсіпкерлік саласындағы қызметті оңтайландыруға бағытталған бірқатар кешенді шаралардың енгізілуімен сипатталады.

Республикада 2021 жылы жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілерінің саны 5,5%-ға өсіп, жыл соңында 1 432 мың бірлікті құрады. Тіркелгендер арасындағы жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілерінің үлесі 84,5% деңгейінде болды, бұл 2020 жылмен салыстырғанда 0,2 пайыздық тармаққа жоғары;

2021 жылы ШОБ өнімінің көлемі 42,8 трлн теңгеден асты. 2021 жылдың аяғында ШОБ жалпы қосылған құнның елдің ЖІӨ-дегі үлесі 33,3%-ды құрады, бұл 2020 жылмен салыстырғанда 1,7 пайызға жоғары;

ШОБ саласында жұмыспен қамтылғандар саны бір жылда 0,1%-ға өсіп, 2022 жылғы 1 қаңтарда 3 475 мың адамды құрады. 2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша

республикадағы жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы ШОБ саласында жұмыспен қамтылған халықтың үлесі 0,5 пайызға төмендеп, 39,5%-ды құрады [2, 96];

Ұйымдық-құқықтық нысандары бойынша ШОБ құрылымында заңды тұлға нысанындағы ШОБ субъектілерінің саны 19,5 мың бірлікке өсті. ШОБ-тың жалпы құрылымындағы олардың үлесі 20,9%-ға дейін өсті. Осылайша, шағын кәсіпкерлік субъектілерінің сапалы институционалдық дамуы жаңа заңды тұлғаларды құру және жеке кәсіпкерлерді ЖШС-да қайта тіркеу арқылы жалғасуда;

2021 жылы ШОБ өнімінің көлемі 42,8 трлн теңгеден асты. Нақты көрсеткіште бір жылда өнім 18 пайызға өсті.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректерінен 2021 жылы өңірлік тұрғыда белсенді шағын кәсіпкерлік субъектілерінің ең көп саны Оңтүстік Қазақстан (14,2%), Алматы (10,9) қалаларына тиесілі екенін көруге болады. Шығыс Қазақстан (8,8%), Қарағанды (7,2%) облысы, сондай-ақ Алматы (13,2%), Астана (6,6%). Басқа облыстар: Ақмола облысы – 9 орында (4,0%) және Батыс Қазақстан – 14 орында (3,4%). Жұмыспен қамтылғандар саны бойынша Алматы (14,3%), Оңтүстік Қазақстан (12,0%), Алматы (11,0%), Шығыс Қазақстан (9,0%), Қарағанды (8,0%) облыстары көш бастап тұр, Астана қаласы (7,2%).

2021 жылдың қорытындысына сәйкес ШОБ секторы қызметінің негізгі көрсеткіштері бойынша Қазақстан өңірлерінің рейтингтері төмендегідей әзірленді:

2020 жылдың қорытындысына сүйенетін болсақ, жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілерінің саны бойынша Алматы және Нұр-Сұлтан қалалары, сондай-ақ Түркістан облысы көш бастап тұр. Бұл өңірлер елдегі барлық ШОБ субъектілерінің 36%-ын құрайды. Жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілерінің ең аз саны Солтүстік Қазақстан, Павлодар және Батыс Қазақстан облыстарында байқалды;

Тіркелген ШОБ субъектілерінің жалпы санындағы жұмыс істеп тұрған ШОБ үлесі бойынша бірінші орындарды Түркістан, Қостанай және Қызылорда облыстары иеленді. Жалпы 14 өңірде ШОБ белсенділік деңгейі республикалық деңгейден жоғары (84,5%-дан астам);

Шетелдік қатысуы бар немесе шетелдік меншіктегі тіркелген кәсіпорындар санының ең көп шоғырлануы Алматы қаласына келеді: мұндай кәсіпорындардың үлесі қаладағы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің жалпы санының 14,5%-ын құрайды. Сонымен қатар, Жамбыл облысында шетелдің қатысуымен кәсіпорындардың үлесі 12,9%-ды құрап, республикалық деңгейден (8,9%) жоғары;

Гендерлік көрсеткіш бойынша Маңғыстау облысы әйелдер басқаратын ШОБ субъектілерінің ең көп үлесі бар аймақ болып саналады (50,6%). Сондай-ақ, кәсіпкер әйелдердің үлесі жоғары аймақтарға Атырау, Шығыс Қазақстан және Қызылорда облыстары жатқызылды;

2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша ШОБ субъектілерінде жұмыспен қамтылғандардың жалпы саны 3 475 мың адамды құрады, бір жыл ішінде 0,1%-ға өсті. ШОБ субъектілерінде жұмыспен қамтылған халықтың аймақтық бөлінуі біркелкі емес. Ең көп адам Алматы, Нұр-Сұлтан, Алматы, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарында ШОБ субъектілерінде жұмыспен қамтылған;

2021 жылы Қазақстанның барлық ШОБ секторының өнім көлемі 42 842 млрд теңгені құрады. Өңірлік тұрғыда өнім шығаруға ең көп үлесті Алматы (10 482 млрд. теңге) және Нұр-Сұлтан (8 853 млрд. теңге) қалаларының ШОБ субъектілері қосып отыр, олардың шығарылған өнім көлемі республикадағы ШОБ жалпы өнімінің 45%-ын құрайды [3, 26].

2021 жылдың төрт тоқсанында шағын кәсіпкерлік субъектілері төлеген корпоративтік табыс салығының жалпы сомасы 1 302 миллиард теңгені құрады. Төлемдер бойынша Нұр-Сұлтан қаласы, Атырау облысы, Алматы қаласы және Батыс Қазақстан облысы көш бастап тұр. Олардың шағын кәсіпорындары елдегі шағын бизнестен КТС-тен түскен барлық кірістердің 83%-дан астамын төледі;

01.01.2022 жылғы жағдай бойынша Екінші деңгейлі банктердің шағын бизнеске берілген несиелер бойынша жиынтық несие портфелінің көлемі 3 772 млрд теңгені құрады.

Банктердің шағын кәсіпкерлікті несиелендірудің өңірлік құрылымында басым орынды Алматы қаласы алады – 1 902,1 млрд теңге немесе республикадағы шағын кәсіпкерлік субъектілеріне берілген несиенің 50%-ы. Несие портфелінің көлемі бойынша екінші орында Нұр-Сұлтан қаласы (611,7 млрд. теңге) тұр. Екі қала да шағын бизнес сегментіндегі барлық несиелердің 67%-дан астамын құрайды [4].

Қазіргі уақытта Қазақстанда өз бизнесін құру үдерісі біртіндеп өсіп келе жатқанына қарамастан, әлемдік дағдарыс ұлттық экономикаға кері әсерін тигізуде: шағын және орта бизнеске инвестициялар қысқаруда, жекелеген өңірлерде кәсіпкерлікті дамытуға жеткілікті қаражат бөлінбейді. Шағын және орта бизнес нысандарының көпшілігі тұрақсыздығы мен дамымауына байланысты әлемдік экономикалық дағдарыстың жағымсыз тенденцияларына төтеп бере алмайды.

Қорытындылай келе, Қазақстанда жеке бизнесті немесе кәсіпкерлікті дамытудың басты ерекшелігі оның экономиканы дамытудың негізгі факторы және ұзақ мерзімді сипаты болып табылады. Шағын және орта бизнес кәсіпорындары санының күрт секіруі көптеген жағымды тұстарға алып келеді, ең алдымен, олар үшін жұмыс істейтіндер санының артуы, бұл жұмыссыздықтың азаюына және ел экономикасының нығаюына әкеледі. Нәтижесінде бұл инновациялық әлеуетті көбірек пайдалануға, оны ынталандыруға, бірлескен өндіріс, мемлекеттік тапсырыстарды орындау, лизинг, франчайзинг және венчурлік қаржыландыру сияқты өзара іс-қимыл нысандарын дамытуға әкеледі, олар Қазақстан Республикасының нарықтық экономикасының тұрақты жұмыс істеуін құруға көмектеседі, оның басты тірегі күшті кәсіпкерлік тап болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. VIII сайланған Қазақстан Республикасы Парламентінің бірінші сессиясы - 29.03.2023
2. Г. Бурибаева, Ф. Сарсекеев, А. Нурсейтова, А. Сатаев «Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерліктің даму жағдайы туралы есеп». Алматы, 2022 ж., №14 шығарылым
3. Бизнесті реттеу күйі туралы есеп (2021ж.)
4. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі. Статистика комитеті. [Электрондық ресурс]// Қол жеткізу режимі: www.stat.gov.kz
5. «Bastau Business» жобасы бойынша кәсіпкерлік негіздерін оқыту оқу құралы / «Атамекен» ҰКП. – Астана: «Шаңырақ-Медиа» ЖШС, 2018. – 250 б.

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТОРГОВОГО АССОРТИМЕНТА В МАГАЗИНЕ

ҚАЙРАНБАЕВА А.

студентка III курса группы МН-32
колледжа экономики, бизнеса и права

КарУ Казпотребсоюза
КОСТРИЦЫНА Т.В.

научный руководитель, педагог высшей категории

колледж экономики,
бизнеса и права КарУ Казпотребсоюза
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассмотрены основные подходы к управлению ассортиментом товаров в торговой точке, представлена методика построения планogramмы, ассортиментной матрицы, виды выкладки товаров. Определены задачи ассортиментной политики и предложены пути совершенствования ассортимента. Автором показаны результаты ABC анализа, по которым можно сделать вывод, какие товары составляют основу ассортимента

фирмы, какие относятся к группам А, В и С.

Ключевые слова: ассортимент, продавец, покупатель, розничная торговля, спрос, предложение, реклама, потребители, анализ, планограмма, ассортиментная матрица

Формирование ассортимента товаров в розничных торговых предприятиях – сложный процесс. В современных условиях функционирования торговых предприятий эта тема является очень актуальной, так как службы магазинов не всегда способны качественно формировать и управлять ассортиментом, полностью удовлетворяя спрос покупателей.

Деятельность по управлению ассортиментом должна учитывать спрос населения, условия и предложения поставщиков, особенности ценообразования и конкуренцию на рынке.

Розничная торговля – одна из важнейших сфер обеспечения населения товарами, является посредником товарного предложения и покупательского спроса, источником поступления денежных средств для формирования финансовой стабильности государства. Правильная ассортиментная политика предприятия – это основа стабильности, рентабельности и, в конечном итоге, конкурентоспособности его на рынке.

Ассортимент товаров – группа товаров, связанных между собой либо в силу схожести сферы их функционирования (применения), либо в рамках одного и того же диапазона цен. [1]

Торговый ассортимент – совокупность товаров, реализуемых в торговой сети, определяет тип торгового предприятия (универсальное и специальное, торговые предприятия с комбинированным и смешанным ассортиментом) и форму торгового обслуживания. В однотипных магазинах разной торговой площади, ассортимент будет значительно различаться на количество видов товара и товарных групп.

Характеристиками ассортимента являются ширина, глубина, высота ассортимента, также ассортимент делится на укрупненный, видовой, развёрнутый, марочный, простой, сложный, дополнительный.

Еще одной важной характеристикой ассортимента является его структура – процентное соотношение определенных совокупностей изделий к их общему количеству. Структура ассортимента может выражаться как в натуральных, так и в относительных показателях. Ассортимент магазина зависит от типа и формата магазина, размера торгового зала, расположения торговой точки и конкурентов.

Пять типов товаров, которые должны быть в каждом магазине:

- Уникальные товары – составляют 10%
- Приоритетные товары – рекомендуется иметь 20%
- Базовые товары – 45%
- Сезонные товары – составляют 15% от всего ассортимента магазина
- Удобные товары – 10 %

Грамотно продуманный ассортимент влияет на количество продаж.

Наиболее важными принципами формирования товарного ассортимента для магазина считаются следующие:

- Соответствие потребительскому спросу, товары не пользующиеся спросом, должны быть заменены на более актуальные.
- Грамотный расчет структуры ассортиментных групп
- Достаточная широта и полнота.
- Устойчивость и обновляемость

Процесс формирования товарного ассортимента:

- анализ потребительского спроса;
- анализ ассортимента конкурирующих магазинов;
- анализ материально – технической базы магазина;

- оценка ассортимента с позиции покупателя;
- разработка и утверждение ассортиментного минимума;
- управление товарными запасами.

Существуют способы формирования торгового ассортимента в торговой точке.

Метод ассортиментного перечня предусматривает наличие в продаже товарного предложения, заявленного в обязательном ассортиментном перечне.

Метод потребительского комплекса, в основе которого лежит принцип комплексного удовлетворения спроса. [2]

Ассортиментный перечень - это утвержденный список товаров, которые должны быть в торговой точке на постоянной основе, Такая продукция направлена на удовлетворение повседневного спроса потребителей.

Метод потребительского комплекса основан на удовлетворении ряда потребностей покупателей. Такой подход направлен облегчить выбор и подтолкнуть к импульсивным покупкам. Категории товаров формируют исходя из спроса, пола, возраста, трендов и других характеристик. Для увеличения продаж и повышения количества импульсных покупок применяют инструмент визуального мерчендайзинга - планограмму, представляющую собой схему, показывающую размещение товаров на полках и витринах. Другими словами планограмма это инструмент, позволяющий найти баланс между потребностями покупателей, возможностями ритейлеров и желанием поставщиков. В торговле применяют блочные, горизонтальные, маржинальные и брендовые.

Товарная ассортиментная матрица - внутренний документ розничной торговой точки, ее составляют, чтобы нагляднее видеть ассортимент и оценить покрывает ли ассортимент все потребности целевой аудитории, имеет ли

конкурентные преимущества по цене. Ассортиментная матрица магазина – это перечень всех товарных позиций, каталог продукции, составленный в виде таблицы. В нем товары систематизированы и выкладка производится в соответствии с этим каталогом.

Грамотная выкладка товара в магазине способна увеличить товарооборот в несколько раз без лишних затрат. Соблюдая несколько правил и принципов, можно облегчить покупателю поиск нужных товаров и значительно увеличить выручку магазина. [3]

Формирование и управление торгового ассортиментом товаров осуществляется непрерывно, оно связано с определенным предприятием и определяется его ассортиментной политикой.

Компания «Gloria Jeans» основана Владимиром Мельниковым в 1988 году, вначале специализировалась на производстве только джинсовых изделий, сейчас выпускает комплекс одежды, обуви и аксессуаров для всей семьи. Первый бутик компании был открыт в 1991 году в Ростове-на-Дону. Сегодня компания управляет более чем 600 магазинами, расположенными на территории России, Казахстана и Белоруссии. В 2018 первый официальный бутик «Gloria Jeans» был открыт в Казахстане, а летом 2020 года были открыты магазины в городе Караганда. [4]

Рисунок 1. Бутик «Gloria Jeans»

Основным признаком сегментации продукции «Gloria Jeans» является половозрастной. Одежда и сопутствующие товары подразделяются в зависимости от возраста ребенка или подростка. Ассортимент продукции разделен на следующие категории.

Рисунок 2. Целевые сегменты покупателей «Gloria Jeans»

В магазинах представлены модели стран производителей - РФ, Китай, Вьетнам. Структура ассортимента изделий, реализуемых магазином «Gloria Jeans»: нижнее белье и домашняя одежда, чулочно - носочные изделия, джинсы, спортивная одежда, поясная и плечевая одежда, верхняя одежда. «Gloria Jeans» разрабатывает новые коллекции для всех групп потребителей каждый сезон, учитывая направления моды и стилей молодежной одежды, тенденции развития подростков и их увлечения.

По результатам ABC анализа можно сделать вывод, что основу ассортимента формы составляют джинсы, которые формируют около 35% всего товарооборота, затем плечевая одежда и поясная одежда. Эти ассортиментные группы составляют группу А - характеризующуюся наибольшим уровнем доходности, приносит 80% прибыли.

Группу В вошли верхняя и спортивная одежда, что составляет почти 20% дохода. И наконец в группу С, которая включает нижнее белье и чулочно – носочные изделия. Данная группа товаров не приносит большой доход, но является товаром постоянного спроса, но имеют невысокую стоимость.

Таблица 1. Результаты ABC анализа

Ассортиментная группа	Группа товаров согласно анализу ABC
Джинсы	А
Плечевая одежда (кроме джинсов и спортивной одежды)	А
Поясная одежда (кроме джинсов и спортивной одежды)	А
Верхняя одежда.	В
Спортивная одежда	В
Нижнее белье и домашняя одежда	С
Чулочно- носочные изделия	С

В настоящее время управление товарным ассортиментом и продвижении товаров играет важную роль, что позволяет фирме избежать экономических проблем.

Предложения про улучшению ассортиментной политики фирмы «Gloria Jeans»: рассмотреть расширение ассортимента аксессуаров для волос, сумки, рюкзаки, часы; привлечь маркетологов с целью изучения и прогнозирования рынка и рекламные фирмы для обновления рекламных материалов; проводить обучение продавцов для повышения уровня квалификации в области продвижения товаров; создать официальный сайт по городу Караганде.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Варли Розмари, Рафик Мохаммед. Основы управления розничной торговлей./Пер. с англ. Ильин С.Б. (главы 1-9), Бирюкова Н.Д. (главы 10-18).
2. Мерчандайзинг: управление розничными продажами. М. Юнитидана, 2002. -274 с.
3. <https://umom.biz/kak-sostavit-planogrammu-vykladki-tovarov/> «Как составить планограмму выкладки товаров»
4. Forbes.kz «Бренд Gloria Jeans выходит на рынок Казахстана»

ТӘУЕКЕЛ-МЕНЕДЖМЕНТТІ БАҒАЛАУДЫҢ НЕГІЗГІ КРИТЕРИЙЛЕРІ

МАНСУРОВА Л.

студентка 6B412-21,

БАЗАРБАЙ С.

студентка 6B411-21

ДИЛЬДАБЕКОВА А. С.

*Научный руководитель: магистр, старший преподаватель,
университет Дружбы Народов им. А. Куатбекова*

Аннотация. На сегодняшний день банковский сектор является самым емким и быстроразвивающимся сегментом финансовой системы Казахстана. Как любое другое коммерческое предприятие, работающее в условиях рынка, банк подвержен риску потерь и банкротства. Поддержание оптимального соотношения между доходностью и рисков составляет одну из наиболее сложных проблем управления банком. Банковские риски обусловлены, прежде всего, необходимостью исполнения коммерческими банками основополагающих принципов своей деятельности, неизбежно сталкивающихся с определенными проблемами в процессе их реализации.

Ключевые слова: риск- менеджмент, активы, пассивы, рисковая стратегия, инновационные технологии, ликвидность, дестабилизация мировых рынков

Abstract. Today, the banking sector is the most capacious and rapidly developing segment of the financial system in Kazakhstan. Like any other commercial enterprise operating in the market, the Bank is exposed to the risk of losses and bankruptcy. Maintaining an optimal balance between profitability and risk is one of the most difficult problems of Bank management. Banking risks are primarily caused by the need for commercial banks to comply with the fundamental principles of their activities, which inevitably face certain problems in the process of their implementation.

Keywords: risk management, assets, liabilities, risk strategy, innovative technologies, liquidity, global market destabilization

Банк қызметін басқарудың барлық жүйесі тәуекелді басқаруға негізделген. Бір мезгілде белсенді және пассивті операциялар жүргізе отырып, банктер қосымша тәуекел факторларына тап болады. Сондықтан тәуекелдерді басқару банкті стратегиялық басқарудың негізгі міндеттерінің қатарына кіреді. Банк жүргізетін басқару функциясының табысы бақылаудың және менеджменттің жай-күйі мен стратегиясына, ұйымдастыру жүйесіне байланысты.

Тәуекелдерді басқару бойынша рәсімдерді, сондай – ақ оларды бағалау моделін әзірлеу және енгізу маңызды және қажетті болып табылады – бұл тәуекел-менеджмент функциясының негізгі міндеті болып табылады. Міндеттер қатарына тәуекелдерді сандық бағалау әдістемесін бекіту, лимиттер мен тәуекелдер мониторингі, Есептіліктің барабар нысандарын әзірлеу, стандартты емес жағдайларда жұмыс жоспарын құру кіреді. Тәуекел-менеджерлерге шешім қабылдау үшін жеткілікті өкілеттіктер берілуі тиіс. Шетел банктерінің жұмыс тәжірибесі оңтайлы нұсқа - тәуекел – менеджмент функциясына жауап беретін тұлға банк басшылығына тікелей бағынады және басқарма шешім қабылдағанға дейін мәмілелерді оқшаулауға құқылы екендігін көрсетеді. Өкілеттіктің жеткіліксіздігі, әсіресе несие беру, бағалы қағаздармен және шетел валютасымен инвестициялық операциялар саласында қате шешімдер қабылдауға бірнеше рет әкелді.

Тәуекел-менеджерге қызметті барынша табысты жүргізу үшін:

- сандық бағалауға берілетін тәуекелдерді бақылаудың ішкі банктік жүйесін әзірлеу және енгізу;

- банк басшылығы белгілеген лимиттерді әзірлеу, бекіту және қайта қарау процесін

бақылау;

- күн сайын қолданыстағы тәуекелдердің белгіленген лимиттерге сәйкестігін тексеру және тәуекелдерді лимиттерге сәйкес келтіру жөніндегі іс-шараларды анықтау;

- тәуекелдерді басқару бөлігінде басшылық бекіткен іс-шаралардың орындалуын қамтамасыз ету;

- тәуекелдерді ескере отырып, құрылымдық бөлімшелерге тапсырмаларды жоспарлауға қатысу;

- тәуекелдерді басқарудың қолданылатын модельдері экономикалық шынайылыққа сәйкес болуына және оларды қолдану тәжірибесіне уақтылы түзетулер енгізуге қол жеткізу;

- тәуекелдерді басқару бойынша жаңа технологияларды зерделеу және енгізу.

Тәуекелдерді басқару жөніндегі жұмыс бар тәуекелдерді жан-жақты талдауды, оларды салыстыруды, бағалауды және бақылау әдістемесін әзірлеуді көздейді. А. Д. Челекбай [1, 25 б.] негізгі қаржылық тәуекелдерді келесі түрлерге бөледі:

- ақшаның сатып алу қабілетіне байланысты тәуекелдер-бұл инфляциялық, дефляциялық, валюталық тәуекелдер және өтімділік тәуекелі;

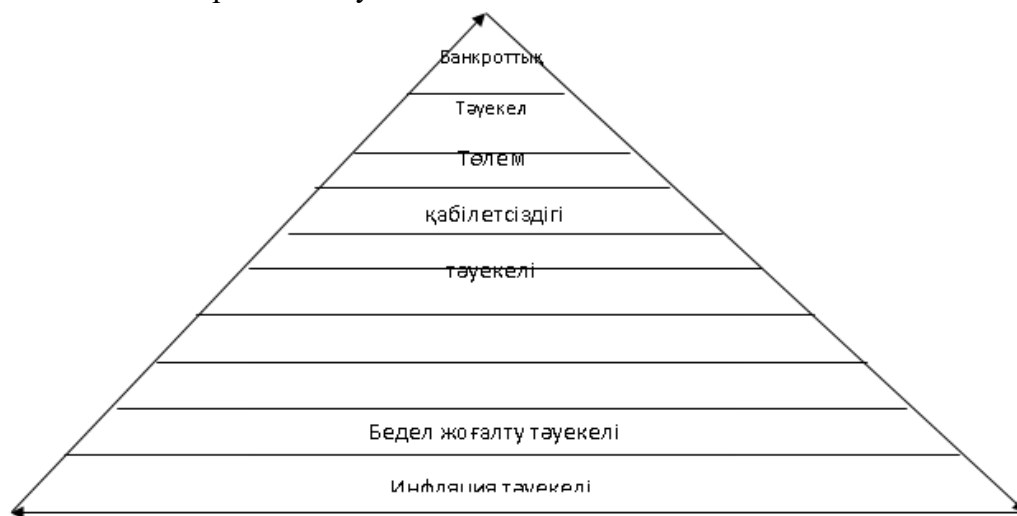
- күрделі салымдарға байланысты тәуекелдер – инвестициялық тәуекелдер) - бұл жіберілген пайданың, кірістіліктің, тікелей қаржылық шығындардың төмендеуінің мүмкіндігі;

- кәсіпорын өніміне сұраныстың өзгеруіне байланысты тәуекелдер;

- қаржыландыру көзі ретінде қарыз қаражатын тартуға байланысты тәуекелдер;

- кірістіліктің төмендеу тәуекелі пайыздық, кредиттік, биржалық тәуекелге (коммерциялық мәмілелер бойынша төлем жасамау) және селективті тәуекелге (банкроттық тәуекеліне) бөлінеді (сол жерде).

Егер елде тұрақсыз саяси жағдай, соның салдарынан валюталық тәуекелге әсер ететін тәуекел, өтімділік тәуекелге, кредиттік тәуекелге, Инвестициялар тәуекеліне, бедел жоғалту тәуекеліне және т. б. әсер ететін тәуекел өссе.

Сурет 1 - Банк тәуекелдерінің құрылымы (автор Л.П. Корнилова)

Сайып келгенде өтімділік пен төлем қабілеттілігінің төмендеуіне алып келеді, бұл өз кезегінде банкті банкроттыққа жақындатады. Осылайша, банктің сенімділігі мен тәуекелі бір-біріне тікелей қатысы бар. Кез келген коммерциялық банктің жалпы сенімділігін анықтау және осы сипаттаманы салыстыру мүмкіндігі екі түрлі банкте рынок қатысушыларының негізгі массасын сенімділік тұрғысынан банктерді талдайды және содан кейін көрсеткіштерге бағдарланған шешімдер қабылдайды деп болжайды.

Л. П. Корнилова [2, 6 б.] барлық банктік тәуекелдер мекжудумен өзара байланысты деп санайды және әрбір тәуекел өзінің банк қызметіне әсер етеді деп санайды (1-сурет)

П. С. Роуз [3, 446-447 б.] банк тәуекелдерін топтастыруды неғұрлым ірі жүргізу: бұл кредиттік тәуекел, өтімсіздік тәуекелі, пайыздық тәуекел, операциялық тәуекел, валюталық тәуекел, теріс пайдалану тәуекелі.

П. С. Роуз ұсынған банк тәуекелдерінің жіктелуі біздің ойымызша, анағұрлым сындарлы болып табылады, себебі тәуекелдерді мәні мен туындау себебі бойынша көрсетеді. А. Д. Челекбай ұсынған тәуекелдерді топтастыру неғұрлым нақты болып табылады, бірақ сонымен қатар ол барлық тәуекелдер бір-бірімен өзара байланысты екенін көрсетеді.

Коммерциялық банктердің өтімділік және сенімділік проблемасы шетелдік және отандық ғалымдармен кеңінен зерделенді (П. Роуз, Е.П. Жарковская, И.О.Лаврушин, Г.С. Сейткасимов, А.Д. Челекбай және т.б.), дегенмен, әлемдік тәжірибеде банктің сенімділігінің толық кепілдігін қамтамасыз ететін бірыңғай жүйе немесе тәсіл табылған жоқ.

Мысалы, В. В. Иванов [4, 19 б.] банктің сенімділігіне келесі факторлар әсер етеді деп санайды (сурет 5). Аталған факторларға қосымша, біз Қазақстан Республикасы Қаржылық Қадағалау агенттігінің қадағалау функциясын енгізген сәттен бастап сыртқы факторларға ҚҚА реттеу және қадағалау тетігінің тиімділігін қосу керектігін атап өткіміз келеді.

Банктер табыстылықтың қол жеткізілген деңгейін сақтауға ұмтылады, сондықтан бірінші жоспарда олар үшін пайдалылықтың ұтымды үйлесімін іздеу және тәуекелдерді азайту проблемасы тұр. Егер банк менеджерлері портфельдік тәуекелдерді бақылайтын болса: оларға төлем қабілетсіздігі туралы алаңдамауға болады.

Банк капиталының барабарлығы арқылы төлем қабілетсіздігі мен банкроттықтың тәуекел дәрежесін өлшеуге болады. Банк үшін әлеуетті тәуекел неғұрлым көп болса, банк өз капиталын қажет етеді. Сондықтан банк капиталын толықтырудың негізгі көзі оның кірістері, кез келген күтпеген өзгерістер болып табылады, олардың салдары банктік кірістер мен капиталға күтпеген талаптар болып табылады, тәуекел көзі болады. Жалпы, тәуекел болашақтың белгісіздігінің нәтижесі. Алдын ала болжанған немесе анықталған жағдайда белгісіз компонент жоқ және онда нақты және күтілетін өзгерістер сәйкес келеді [5, 428-429 б.].

«Банк өтімділігі ол жұмыс істейтін нарықтың өтімділігімен тығыз байланысты. Нарық неғұрлым тұрақты, әр түрлі, сыйымды және бәсекеге қабілетті болса, «банктік өтімділік» ұғымы неғұрлым кең болады. Қазіргі уақытта дамыған банктік жүйелер үшін банктің өтімділігі несие берушілер алдындағы міндеттемелерді уақтылы, толық және ең аз шығындармен төлеу қабілеттілігі және қарыз алушылардың ақша қаражаттарына қойылатын талаптарды қанағаттандыруға дайын болуы ретінде анықталады.», - деп жазады Е.П. Жарковская [6, 334 б.].

О.В. Ефимова [7] өтімділік деп банктің қысқа мерзімді міндеттемелерін төлеу мүмкіндігі деп санайды. Оның пікірінше, оның өтімділігі төлем қабілеттілігімен ерекшеленеді.

Өтімділікті анықтауда ұқсас И.М.Балабановтың көзқарасы сәйкес келеді. [8]: «Банктің өтімділігі - бұл қарызды тез өтеу мүмкіндігі».

Ережеге сәйкес, ағымдағы және қысқа мерзімді өтімділік коэффициенттері әр шетел валютасы үшін айдың бірінші күніне есептеледі, алдыңғы есепті айда міндеттемелерінің орташа айлық мөлшері алдыңғы есепті айдағы банк міндеттемелерінің орташа айлық мөлшерінің 1% -нан кем емес.

Кесте 1 - Банк балансының өтімділік коэффициенттері.

Коэффициенттердің атауы	Есептеу тәртібі және стандартты шамалар
Ағымдағы қатынас коэффициенті (K4)	Ол жоғары өтімді активтердің орташа айлық мөлшерінің талап ету міндеттемелерінің орташа айлық мөлшеріне қатынасы ретінде есептеледі. Минималды мәнді уәкілетті орган белгілейді.
Қысқа мерзімді өтімділік	Бұл талап етілетін міндеттемелерді қоса алғанда, өтеу

коэффициенті (K5)	мерзімі үш айды қоса алғанда, өтеу мерзімі өткен активтерді қоса алғанда, бастапқы өтеу мерзімі үш айға дейінгі активтердің орташа айлық мөлшерінің қатынасы ретінде есептеледі. Минималды мәнді уәкілетті орган белгілейді.
Ағымдағы валюталық позицияның лимиті	Бұл шетел валютасындағы жоғары өтімді активтердің орташа айлық мөлшерінің сол шетел валютасындағы талап ету міндеттемелерінің орташа айлық мөлшеріне қатынасы ретінде есептеледі.
Қысқа мерзімді валюталық өтімділік лимиті	Үш айға дейінгі қалған өтеу мерзімі шетелдік валютадағы активтердің орташа айлық мөлшерінің, сол үш айды қоса алғанда, өтеу мерзімі сол шетел валютасындағы міндеттемелердің орташа айлық мөлшеріне қатынасы ретінде есептеледі.
Валюталық өтімділіктің орта мерзімді лимиті	Бір жылға дейінгі қалған өтеу мерзімі шетелдік валютадағы активтердің орташа айлық мөлшерінің сол бір шетел валютасындағы қалған өтеу мерзімі бір жылға дейінгі міндеттемелердің орташа айлық мөлшеріне қатынасы ретінде есептеледі.
Дерек көзі - № 9, 8 б.	

Қазақстан Республикасының резидент еместері алдындағы қысқа мерзімді міндеттемелердің ең жоғарғы шегі 1 деңгейінде белгіленеді және Қазақстан Республикасының резидент еместері алдындағы міндеттемелер сомасының банктің меншікті капиталына қатынасы ретінде есептеледі.

Бұл процесті сапалы ұйымдастыру үшін екінші деңгейдегі банктерде мамандандырылған бөлімдер – тәуекел – менеджмент бөлімі құрылады, оның қызметі белгілі бір қағидаттар мен ережелерге негізделеді, оларды бұзу жекелеген операциялар бойынша да, тұтастай алғанда да банктің шығынына әкеп соқтыруы мүмкін. Тәуекел-менеджмент бөлімін ұйымдастыру төтенше жағдайларда жұмыс істей алатын білікті кадрларды іріктеуді, нақты болжам жасауды және қаржы нарығындағы жағдайды меңгеруді талап етеді.

Литература

1.Челекбай А.Д. Риск – менеджмент в денежно – кредитной и инвестиционной деятельности: теория, мировой опыт и практика Казахстана. Учебное пособие. ТОО «Издательство «Экономика», 2007 г. С.25.

2.Корнилова Л.П., Причины возникновения и сущность банковских рисков, Тауар, № 2, 1997 г., С.6.

3. П.С. Роуз. Банковский менеджмент. Пер с англ. Москва. Издательство «Дело», 1997 г. С.446-447.

4.Иванов В.В., Анализ надежности банка, Москва, 1996г., С. 19

5.Джозеф Ф. Синки, мл., Управление финансами в коммерческих банках, Москва, 1994г., с.428-429.

6.Жарковская Е.П. Банковское дело. Учебник для вузов, «Финансы», 2-е издание, дополненное и переработанное, Издательство Омега –Л. 2004 г., С. 334.

7.Ефимова О.В. Как анализировать финансовое положение предприятия: практические пособие.- М.: «Бизнес – школа», Интел- Синтез, 1994 г.

8. Балабанов И.М. Финансовый менеджмент. Учебник,- М.: Финансы и статистика. 1994 г.

9. Банки Казахстана, № 11, 2016г., С. 8.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

САТТОРОВ А.А.

к.э.н., доцент,

ГАЗИЕВ М.Н.

ст. преподаватель

Технологический университет Таджикистана

г. Душанбе, Таджикистан,

Аннотация. В данной статье рассмотрены роль и развитие предпринимательства во всех сферах и видах деятельности национальной экономики страны, которое является одним из основных направлений реформ. Оно способствует развитию конкуренции, обеспечению и удовлетворению потребительского рынка товарами и услугами, созданию новых рабочих мест, формированию большого класса предпринимателей, особенно развитие предпринимательства имеет первостепенное значение в промышленной сфере.

Ключевые слова: предпринимательство, промышленное предпринимательство,

Следует отметить, что предпринимательство является одним из способов эффективного использования имеющихся экономических ресурсов, повышения производительности труда, удовлетворения потребностей рынка в материальных благах и услугах, решения проблем безработицы, бедности и занятости.

Современная экономическая теория определяет предпринимательство как деятельность, инициированную и независимую от лиц, направленную на получение прибыли за счет организации и использования ресурсов с целью производства и продажи продукции [1].

Американский ученый А. Шапиро пишет, что во всех определениях предпринимателя и предпринимательство речь идет о поведении, которое включает в себя элемент движения. Во вторых, рассматривается организация или реорганизация социально-экономических механизмов для того, чтобы существующие ресурсы и конкретная ситуация могли быть успешно использованы, а в-третьих, принятие на себя ответственности за каждую неудачу, то есть готовность идти на риск [2, стр. 105].

Промышленное предпринимательство является одной из форм предпринимательской деятельности, которой его особой задачей в экономике является обеспечение развития и совершенствования хозяйственного механизма, постоянное обновление экономики и создание инновационной отрасли [3, стр. 446].

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем Послании Маджлиси Оли РТ отметили: «Ускоренную индустриализацию мы приняли четвертой стратегической целью страны, ибо развитие промышленности создает основу для обеспечения устойчивости экономики, созданию новых рабочих мест, увеличению экспортного потенциала страны и ее конкурентоспособности» [4, стр. 11].

Также было отмечено, что: «Для защиты и поддержки предпринимательской деятельности и привлечения капитала за последние 3 года Правительством страны дополнительно были введены 30 видов льгот и преференций для отраслей легкой промышленности, сельского хозяйства, фармацевтики, птицеводства, животноводства, туризма и других приоритетных секторов» [3, стр. 11].

Для обеспечения эффективного развития промышленной предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан необходимо наличие следующих механизмов содействия:

- поддержание политической стабильности;
- расширение межгосударственных отношений;
- правовые механизмы;
- экономические механизмы;
- высокий уровень квалификации рабочей силы.

Одной из основных и важных задач государства является поддержание политической стабильности в обществе. В отдельные моменты развития страны она отличается от других государственных функций, как энергетические цели, транспорт, образование, культура и другие государственные функции имеют первостепенное значение.

В структуре мер государственного регулирования промышленности в Республике Таджикистан широко распространены инструменты фискальной, финансово-кредитной, налоговой и внешней торговли. Правительство ежегодно увеличивает объем финансовых инструментов для развития экономики страны (таблица 1).

Таблица 1. Исполнение государственного бюджета Республики Таджикистан за счет субъектов промышленного предпринимательства в 2021 году (млн. сомони)

Показатели	Утвержденный бюджет	Фактическое исполнение	Фактическое исполнение в % к	
			Утвержденный бюджет	ВВП
Общий объем государственного бюджета	11922,9	12545,6	105,2	12,7
Текущие доходы и гранты	11638,9	12116,6	104,1	12,3
Из них: налоговые поступления	10042,9	10392,7	103,5	10,5
неналоговые поступления	1296,1	1486,6	114,7	1,5
Поступления от имущества и предпринимательской деятельности	388,6	285,3	73,4	0,3
Штрафы и санкции	107,0	276,9	258,8	0,3
Расходы	12810,2	12368,2	96,5	12,5
Промышленность и строительство	196,6	194,0	98,7	0,2

Источник: Статистический ежегодник РТ. Статистический сборник АСПРТ, Душанбе, 2022. С. 386-387.

Например, в 2021 году из государственного бюджета для нужды предпринимательской деятельности было выделено 196,6 млн. сомони, что в 4 раза больше, чем в 2010 году.

Основные задачи развития промышленной предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан на современном этапе является:

- обеспечение отечественной промышленной продукции на основе распределения задач между центральными и местными органами власти;
- улучшение продовольственных запасов населения;
- формирование экономического баланса промышленного производства и других отраслей;
- развитие производства с высококонкурентными технологиями;
- приближение уровней доходов работников отрасли;
- защита отечественных производителей во всех отраслях промышленности.

Национальная стратегия развития Республики Таджикистан, принятый постановлением

Маджлиси намоёндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан (от 28 июня 2016 года) в период до 2030 года в сферах реформы государственного управления, макроэкономики, развития частного сектора, повышения эффективности энергетический сектор, продвижение промышленных и туристических проектов, развитие горнодобывающей промышленности и согласно прогнозам, на базе существующего производства будет предпринято не менее 8-10 промышленных, энергетических, частных и государственных комплексов.

Важнейшей причиной необходимости государственного вмешательства является противоречие между высокими инвестиционными требованиями современного промышленного производства и нехваткой ресурсов его фондов. Эта ситуация требует создания соответствующих государственных механизмов по поддержанию притока капитала на льготных условиях в данную отрасль, которые сам рынок не может обеспечить и реализовать напрямую. [5]

Следует отметить, что имущественная база промышленного предпринимательства формируется основными и оборотными производственными фондами, которые передаются предприятиям учредителями с баланса на баланс или создаются за счет банковских кредитов, выданных на льготных условиях. Учредителям предоставляется только временная поддержка. В связи с этим должны быть разработаны комплексные и в то же время конкретные меры по совершенствованию деятельности системы промышленного предпринимательства, в том числе:

- создание специальной рыночной инфраструктуры (коммерческие банки, страховые офисы, аудиторские и консалтинговые компании, магазины, склады);

- создание малых венчурных предприятий в области научно-исследовательских и инженерных работ, исторически - традиционных форм хозяйствования, создание частных фермерских хозяйств с целью развития сферы коневодства, пасеки и других отраслей, которые не развивались в стране, несмотря на соответствующие условия;

- осуществление инвестиционной политики в отношении промышленного предпринимательства путем создания специализированного государственного банка развития промышленной предпринимательской деятельности, размещения государственных заказов между этими предприятиями и др.

- выделение первичных средств в сферу промышленного предпринимательства осуществляется за счет внешних кредитов, а также за счет средств государственного бюджета. Необходимо направить бюджетное финансирование на субсидирование предприятий промышленного предпринимательства;

- разработка перспектива основных направлений внешней экономической деятельности предприятий промышленного предпринимательства.

Необходимость государственной поддержки и государственного регулирования промышленного предпринимательства Республики Таджикистан включает в себя следующие приоритеты:

- создание стабильной правовой базы и поддержка промышленного предпринимательства;

- расширение доступа промышленного предпринимательского сектора к государственным кредитным резервам (прежде всего к валютным резервам);

- формирование и развитие эффективных институциональных структур рыночной инфраструктуры;

- создание системы подготовки и переподготовки кадров для промышленной предпринимательской деятельности.

При полной реализации указанных задач в ближайшие три-четыре года могут образоваться частные предприятия “основного объема деятельности”, которые обеспечат возможности для обеспечения условий производства 70% промышленной продукции, 90% объема реализации продукции и услуг [6, стр. 203].

Опыт доказывает, что развитие крупномасштабного производства всегда может

обеспечить устойчивый экономический рост. Несмотря на это, в течение длительного периода времени в экономической теории и практике преобладало мнение об абсолютном приоритете крупного производства по сравнению с малыми промышленными предприятиями в стране.

Промышленное предпринимательство может показать свои возможности в решении следующих вопросов:

- более эффективное, полное использование и распределение материальных, кадровых, организационных и технических ресурсов, повышение уровня производительности труда;
- активизация местного предпринимательства и развитие конкурентоспособности в регионах, увеличение скорости производственных и коммерческих связей, ликвидация неэффективных производств и организаций;
- создание более благоприятной рыночной экономической среды для регулирования;
- повышение конкурентоспособности местной экономики за счет развития конкурентоспособности, своевременного ответа на изменение рыночного спроса при широком использовании местных кадровых ресурсов, сырья и производства;
- создание дополнительных рабочих мест за счет минимальных затрат по сравнению с крупными предприятиями.

Можно выделить такие основные направления деятельности и развития промышленного предпринимательства:

- 1) Совершенствование нормативно-правовой базы, регулирующей промышленное предпринимательство, устранение административных барьеров при решении следующих вопросов: предоставление земельных участков, находящихся в местной собственности, предоставление государственного имущества в аренду и др.
- 2) Разработка системы подготовки кадров для промышленного предпринимательства.
- 3) Информационная поддержка промышленного предпринимательства.
- 4) Создание условий для поддержки промышленной предпринимательской деятельности.

Таким образом, исследование производства промышленной продукции показывает, что в стране существуют относительно большие сельскохозяйственные условия и запасы сырья для развития промышленности. Развитие промышленного сельскохозяйственного производства может гарантировать и обеспечить увеличение сырьевой базы, легкой и пищевой промышленности в Республике Таджикистан. Формирование и развитие данной отрасли предусматривает всестороннее изучение местности и совершенствование возможностей страны на основе внедрения современных инновационных технологий.

Список литературы:

1. <http://mirznanii.com/info/id-331694>
2. Додоматов Д.Н. «Формирование и развитие деятельности промышленное предпринимательство: теория, методология и практика (на основе материалов РТ)», дис. на соис. уч. степени док. экон. наук по спец. 08.00.05. – «Экономика и управление народным хозяйством (экономика предпринимательства)», Душанбе – 2020.
3. Статистический ежегодник РТ. Статистический сборник АСПРТ, Душанбе, 2022.
4. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли 26.12.2019, г. Душанбе.
5. Лапуста М.Г. Предпринимательство: Учебник. — М.: ИНФРА-М, 2008.
6. Шапиро А. И. Предпринимательство - правильный курс. - М.: АБЕЛЬ, 1993.

БЕДНОСТЬ, КАК КАТЕГОРИЯ РЫНОЧНОГО ХОЗЯЙСТВА

САЯТОВА Н.

студентка группы ПиУП-32р-20

МУСИНА С.Т.

Научный руководитель, м.э.н., ст.преподаватель

Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Бедность – это одна из самых серьезных проблем современного общества. Она является результатом социальных, экономических и политических факторов. В данной статье мы рассмотрим бедность как категорию рыночного хозяйствования.

Ключевые слова. Уровень бедности, статистика бедности, бедность и экономический рост, рыночная экономика.

Бедность – это экономическое состояние человека или социальной группы, при котором они не в состоянии удовлетворить свои минимальные потребности. Различают два вида бедности: абсолютная и относительная. Абсолютная бедность связана с чертой бедностью – уровня дохода, ниже которого человек считается бедным и неспособным удовлетворить основные потребности. Всемирный банк установил уровень бедности в размере 1,9 доллара в день. Уровень относительной бедности связан с неравным распределением доходов. Это неспособность жить стандартной жизнью для многих обществ.

Рыночное хозяйство - это экономическая система, которая основана на свободном обмене товаров и услуг между производителями и потребителями. В рыночной экономике цены на товары и услуги формируются на основе спроса и предложения. В такой системе бедность может возникать по разным причинам.

Одной из основных причин бедности в рыночной экономике является неравномерное распределение доходов между различными слоями населения. В такой системе люди с низким доходом зачастую вынуждены жить в бедности, так как они не могут позволить себе покупать необходимые для жизни товары и услуги. Еще одной причиной бедности в рыночной экономике является низкий уровень образования и профессиональной подготовки. Люди, не имеющие высшего образования или профессиональных навыков, зачастую вынуждены работать на низкооплачиваемых работах, что делает их жизнь трудной и неблагополучной. Также бедность может возникать в результате экономического кризиса или нестабильности на рынке. В такой ситуации многие компании вынуждены сокращать свои расходы, что приводит к увольнению работников и снижению доходов.

Бедность является серьезной проблемой рыночной экономики, так как она ограничивает потребление и инвестирование, что в свою очередь может привести к снижению экономического роста. Кроме того, бедность может привести к ухудшению здоровья и образования, что повлияет на качество жизни людей [1].

Казахстан является одной из крупнейших стран в Центральной Азии и имеет значительный потенциал для экономического развития. Однако, как и в любой развивающейся стране, бедность остается серьезной проблемой. Рассмотрим эту проблему более подробно, используя данные Национальной статистической службы Казахстана, представленные на сайте stat.gov.kz. Согласно данным, опубликованным на сайте, уровень бедности в Казахстане в 2021 году составил 5,5%. Это значит, что более 800 тысяч человек в стране живут за чертой бедности. Большинство из них проживают в сельских районах и на периферии крупных городов. Несмотря на снижение уровня бедности в последние годы, эта проблема остается одной из наиболее острых для Казахстана.

Одной из причин бедности в Казахстане является неравномерное распределение доходов между населением. Согласно данным, 10% населения получают 34% всех доходов в

стране, тогда как 10% наименее обеспеченных людей получают всего 2,6% доходов. Это означает, что богатые люди в стране получают значительно больше, чем бедные, что приводит к росту социальной неравенства.

Еще одной причиной бедности в Казахстане является низкий уровень образования и профессиональной подготовки населения. Согласно данным на сайте, только 27% населения имеют высшее или среднее профессиональное образование, тогда как более половины населения (54%) имеют только среднее образование. Низкий уровень образования часто связан с ограниченными возможностями трудоустройства на квалифицированные и высокооплачиваемые работы, что приводит к ухудшению жизненного уровня и росту бедности.

Однако, несмотря на эти вызовы, правительство Казахстана принимает ряд мер для борьбы с бедностью. Так, в 2020 году в стране была повышена минимальная заработная плата до 42 500 тенге. (2022 – до 60.000тг. 2023- до 70.000 тг) Также правительство активно развивает образование и профессиональную подготовку населения, в том числе путем создания новых рабочих мест и оказания поддержки малому и среднему бизнесу.

В Казахстане существуют программы также помогающие населению с безработицей, которая является основной причиной бедности. Следовательно, устранив безработицу, мы решим проблему бедности. К таким программам можно отнести, например, государственную программу поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2025». Программа реализуется с помощью инструментов государственной поддержки, таких как процентные кредиты/лизинговые субсидии и гарантии по кредитам. Кроме того, программой предусмотрено государственное субсидирование и обучение предпринимателей, направленное на поддержку и продвижение малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан. Целями программы являются обеспечение стабильного и устойчивого роста регионального предпринимательства, а также сохранение существующих рабочих мест и создание новых поточных рабочих мест. Помимо «Дорожной карты бизнеса 2025» существует еще одна государственная поддержка добровольного межрегионального переселения «Еңбек». Переселение производится следующим образом: 1) межрегиональная миграция – из регионов с избытком рабочей силы в регионы с дефицитом рабочей силы, в основном необходимой для поддержки занятости и/или предпринимательской инициативы; 2) внутрирегиональное переселение – из населенных пунктов с низким потенциалом экономического развития в города областного значения, в точки экономического роста при наличии возможности обеспечения жильем из государственного фонда и/или за счет работодателей и трудоустройства на постоянное рабочее место.

Как известно, бедность означает рост безработицы. Казахстанской экономике не хватает около 2 миллионов рабочих мест с полной занятостью, чтобы обеспечить занятость всех людей трудоспособного возраста. Такой возможности в сырьевом секторе, сфере услуг и бюджетной сфере нет. Таким образом, создать новые рабочие места можно только за счет развития обрабатывающей промышленности и сельского хозяйства. Для создания необходимых рабочих мест необходимо развивать экспортоориентированную обрабатывающую промышленность. С этой задачей может справиться только крупный национальный капитал. Поэтому государство должно найти способ и попытаться решить эту проблему. Решение проблем высокой безработицы и бедности начинается с принятия новой экономической стратегии. Вместо того, чтобы гнаться за ростом ВВП, главная задача экономической политики до 2050 года — сократить отставание от развитых стран по среднему уровню жизни. Уже одно это изменение делает будущее направление экономики более ярким и предсказуемым. Теперь ясно, что основным препятствием для устойчивого роста среднего уровня жизни является острая нехватка рабочих мест. Поэтому решение проблемы высокой безработицы является ключевой задачей экономической политики государства на среднесрочную перспективу. Поэтому знать истинный уровень безработицы в официальной статистике тоже важно [2].

Таблица 1. Уровень бедности в Казахстане

Год	Уровень бедности, %	Количество населения, находящегося за чертой бедности (тыс. человек)
2017	4,9	731,2
2018	4,8	703,2
2019	4,5	658,3
2020	5,1	760,6
2021	5,5	818,7
2022	5,1	971,3

Примечание – Составлено автором по источнику [3]

Как видно из таблицы 1, уровень бедности в Казахстане с 2017 года по 2022 год постепенно увеличивался с 4,9% до 5,1%. Однако в 2019 году было достигнуто наименьшее значение за этот период – 4,5%.

Количество населения, живущего за чертой бедности, также увеличивалось с 731,2 тыс. человек в 2017 году до 971,3 тыс. человек в 2022 году. В 2022 года прожиточный минимум на душу населения составил 37 389 тенге (на начало года – 36 018 тенге) в месяц. При этом в каждом регионе это число может быть разным. Иными словами, бедной считается семья, доход которой ниже прожиточного минимума. Таких семей в 2022 году стало больше. По данным исследования домохозяйств, национальный уровень бедности составляет 5,3%.

Большинство семей с доходом ниже прожиточного минимума проживает в Туркестанской области – 9,1% (Рисунок 1). Далее следует Мангистауская область с бедностью 8,8%. Замкнул тройку Шымкент – 7,2%. В конце 2022 года самый низкий уровень бедности был достигнут в новых районах Улытау (2%) и Астана (2,2%). В Алматы этот показатель составил 4,5%.

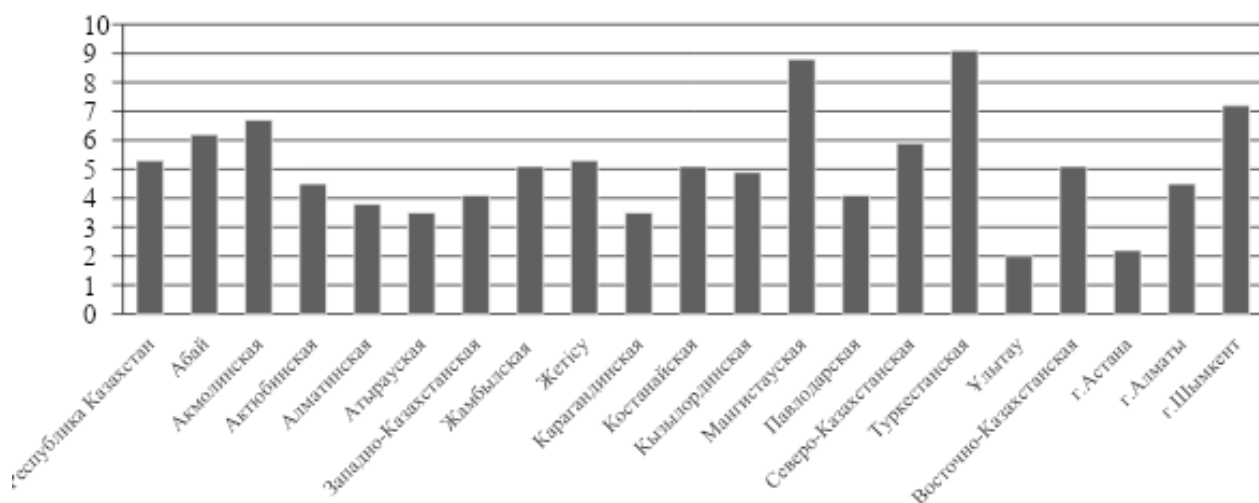

Рисунок 1 – Доля населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума по регионам за 2022 год, %

Примечание – Составлено автором по источнику [3]

Следует отметить, что уровень бедности различается не только по регионам. Размер домохозяйства также сильно влияет на риск бедности. По оценкам экспертов, в 2022 года уровень бедности в семьях из пяти и более человек составит 9,3%, что почти вдвое превышает общий уровень бедности (Рисунок 2). Для сравнения, в семье из четырех человек этот показатель составил 3,1%, в семье из трех человек – 1,6%, в семье из двух человек – 0,5%. Интересно, что в третьем квартале в статистике также зафиксирована небольшая доля

одиноких казахстанцев, их доход ниже прожиточного минимума – 0,2%, тогда как ранее их количество было близко к нулю.

Данный рисунок говорит о том, что если в семье более пяти человек, то вероятность бедности намного выше, чем в семье, состоящей из одного или двух лиц. В связи с этим государство должно помогать многодетным семьям для предотвращения бедности.

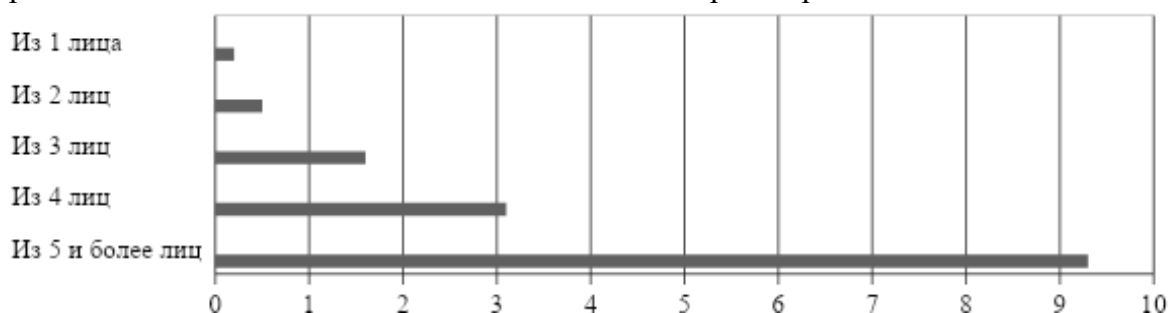

Рисунок 2 – Доля населения с доходами ниже величины прожиточного минимума в зависимости от размера домашнего хозяйства за 2022 год, %

Примечание – Составлено автором по источнику [3]

Важно отметить, что данные рисунка могут не отображать полную картину, поскольку бедность является сложной и многогранной проблемой, которая не всегда может быть охарактеризована только цифрами. Кроме того, эти данные могут не учитывать скрытую бедность, то есть людей, которые не попадают в официальную статистику, но все же находятся в трудной жизненной ситуации.

Таким образом, необходимо разработать целевые региональные программы по сокращению бедности и повышению уровня и качества жизни. Это позволит жителям соответствующих регионов в полной мере реализовать новые социальные полномочия государственных органов, координировать усилия государственных органов и четко распределять их функции. Главное оружие против бедности – политика, направленная на экономический рост. Социальная политика в нашей стране также слаба. Его меры совершенно непропорциональны ситуации, так что бедные в Казахстане получают гораздо меньше помощи, чем бедные в других странах. Еще одной проблемой является стратификация по условиям получения качественных медицинских и образовательных услуг. Необходимы реформы медицинского страхования и образования, чтобы сделать эти услуги более доступными для бедных. В настоящее время такого подхода не существует, и малоимущие лишены доступа к качественному медицинскому обслуживанию и образованию, а в последнем случае и возможности избежать бедности.

Список литературы:

1. Ядгаров Я.С, Сидоров В.А. Феномен рыночного хозяйства – актуальная проблема экономической науки в прошлом и настоящем // Гуманитарные науки. Вестник финансового университета.-2023. С. 137-141
2. The official website of the Ministry of Labour and Social Protection of the Republic of Kazakhstan. Available at: <http://www.enbek.gov.kz/node/272262> (accessed 12.10.2014).
3. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. <https://www.gov.kz/>

ТАБИҒАТ ПАЙДАЛАНУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ПРОБЛЕМАЛАРЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

ТУРГАНАЛИЕВ Б.
студентка 6B414-21,

Рахым Ж.

студентка 6B414-21

КЕНЕНБАЕВА Ж. Т.

*Научный руководитель: магистр, старший преподаватель,
университет Дружбы Народов им. А. Куатбекова*

Анотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы и рассматриваются вопросы государственного регулирования использования природных ресурсов, вопросы эффективного использования финансовых ресурсов, выделяемых на охрану окружающей среды.

Summary: This article examines the theoretical foundations and explores the problems of state regulation of the use of natural resources, the issues of effective use of financial resources allocated for environmental protection.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының қазіргі кезеңі "халықтың өмір сүру деңгейі жоғары, табиғи ресурстарды болашақ ұрпақтың мүддесі үшін ұқыпты және ұтымды пайдаланатын табысты экономика" ретінде айқындауға болатын "жасыл" экономикаға көшу кезеңі ретінде сипатталады [1]. Мұндай жағдайларда қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалануды экономикалық реттеу әдістері маңызды рөл атқара бастайды. Алайда, қазіргі кезде қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалануды экономикалық реттеудің қалыптасқан тетігі біртұтас көрініс емес, жеке және әрдайым өзара байланысты элементтерден тұрады.

Бұл механизмнің сәтті жұмыс істеуі үшін оның тиімсіздігінің негізгі себептерін зерттеу, экономикалық әдістердің оңтайлы жүйесін құру бойынша ұсыныстар мен ұсыныстар әзірлеу қажет. Көріп отырғанымыздай, Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалануды Экологиялық реттеу мәселелері өзекті болып табылады және ғылым тарапынан ерекше назар аударуды талап етеді. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы Экологиялық кодексінде [2] "Қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалануды экономикалық реттеу тетіктері" деген 10-тарау бар. Қазақстан Республикасы Экологиялық Кодексінің 95-бабында қоршаған ортаны қорғау мен табиғат пайдалануды экономикалық реттеу тетіктерінің түрлері:

- қоршаған ортаны қорғау іс-шараларын жоспарлау және қаржыландыру;
- қоршаған ортаға эмиссиялар үшін төлем;
- табиғи ресурстардың жекелеген түрлерін пайдаланғаны үшін төлем;
- қоршаған ортаны қорғауды экономикалық ынталандыру;
- қоршаған ортаға эмиссияларды басқарудың нарықтық тетіктері;
- парниктік газдар шығарындыларын азайту және сіңірудің нарықтық механизмдері;
- экологиялық сақтандыру;
- қоршаған ортаға келтірілген зиянды экономикалық бағалау.

Жоғарыда айтылғандар, ең алдымен, қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалануды экономикалық реттеу тетіктерінің түрлеріне емес, қызмет бағыттарына қатысты. Әрине, теориялық тұрғыдан қызметтің әрбір бағытын іске асыру белгілі бір механизм арқылы жүзеге асырылады, содан кейін "қоршаған ортаны қорғау жөніндегі іс-шараларды қаржыландыру механизмін"; "экологиялық сақтандыру механизмін" және т. б. көрсету керек. Экономикалық "немесе" қоршаған ортаны қорғау мен табиғат пайдаланудың экономикалық

тетігі". С. Д. Бекишеваның пікірінше, "қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдаланудың экономикалық механизмін экономикалық әдістер арқылы табиғатты қорғауды, өсімін молайтуды және ұтымды пайдалануды реттеуді қамтамасыз ететін факторлардың жиынтығы ретінде анықтауға болады" [3, 138-бет]. Егер автор экономикалық әдістер деп түсінетін нәрсені шешсе, бұл анықтама толық өріс болар еді.

О. С. Шимова қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдаланудың экономикалық механизмі деп табиғатты ұтымды пайдалануды экономикалық ынталандырудың барлық түрлерін оң және теріс ынталандыру әдістерімен, табиғатты қорғау іс-шараларын инвестициялау, табиғатты қорғау қызметіндегі баға белгілеу, қаржылық және салықтық реттеу және т.б. қамтитын экономикалық механизмді түсінеді. [4, 29-бет]. Осылайша, қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалануды экономикалық реттеу тетігін табиғат пайдаланушыларды табиғатты ұтымды пайдалануды сақтауға, өсімін молайтуды және қоршаған табиғи ортаны қорғауды жүзеге асыруға бағытталған экономикалық ынталандыру әдістерінің жиынтығы ретінде ұсынуға болады.

Кейбір экономист ғалымдар келіседі. Сонымен, Ю. Митина "жаңа экономикалық жағдайларда тұтынушыларға әсер етудің экономикалық әдістерінің жүйелері - табиғатты ұтымды пайдаланудың негізгі принципі жүзеге асырылатын экономикалық механизмдер - ластаушы және табиғи ресурстарды пайдаланушы төлейтін экономикалық механизмдер ерекше рөл атқара бастады" деп атап өтті [5, 34-бет]. О. С. Шимованың пікірінше, экономикалық ынталандыру әдістеріне әдістердің екі тобы жатады-позитивті мотивация әдістері және теріс мотивация әдістері [4, 30-бет]. Кейбір ғалымдар экологиялық сертификаттауды, квоталар мен лимиттерді белгілеуді, табиғатты пайдалануды лицензиялауды экономикалық әдістерге жатқызады [6], бұл біз дұрыс емес деп санаймыз, өйткені бұл әкімшілік әдістер.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде қоршаған ортаға эмиссиялар үшін төлемақы; табиғи ресурстардың жекелеген түрлерін пайдаланғаны үшін төлемақы, қоршаған ортаға эмиссияларды басқарудың нарықтық тетіктері, парниктік газдар шығарындыларын азайтудың және сіңірудің нарықтық тетіктері, экологиялық сақтандыру, қоршаған ортаға келтірілген залалды экономикалық бағалау көрсетілген. Экономикалық әдебиеттерде табиғатты пайдаланудың экономикалық тетіктерінің үш түрі бар. Бірінші түрі-өтемдік (жұмсақ, пассивті) механизм, экологиялық тұрғыдан либералды... Бұл тип негізінен жағымсыз экологиялық зардаптардың орнын толтыруға бағытталған және даму қарқыны мен ауқымына әлсіз әсер етеді.

Екінші түрі - экологиялық теңгерімді және табиғатты қорғау өндірістері мен қызмет түрлерінің дамуын ынталандырушы. Мұндай табиғатты пайдалану механизмінің жұмысында нарықтық құралдар жетекші орын алады. Бұл жаңа технологиялар негізінде өндірісті ұлғайтуға ықпал етеді, табиғи ресурстарды пайдалану мен қорғауды жақсартуға мүмкіндік береді. Табиғатты пайдаланудың экономикалық механизмінің үшінші түрін қатаң, "басым" деп сипаттауға болады.

Бұл механизм әкімшілік және нарықтық құралдарды пайдаланады және қатаң құқықтық, салықтық, несиелік, айыппұл саясаты арқылы іс жүзінде табиғи ресурстарды пайдалануды үнемдеуге ықпал ете отырып, олардың табиғи базасын кеңейту саласындағы белгілі бір салалар мен кешендердің дамуын тежейді, басады. Механизмнің бұл түрі күшті тұрақтылыққа тән [7, б.315].

Сонымен қатар, кейбір авторлар " шын мәнінде табиғатты пайдалану механизмдерінің бұл түрлері таза түрде болмайды. Олардың комбинациясы сөзсіз. Көп нәрсе нақты технологияларға, өндірістерге, қызмет түрлеріне байланысты. Мысалы, жақын арада экономикалық дамуды экологияландыру тұрғысынан ынталандырушы және қатаң механизмдердің үйлесімі орынды. Аграрлық сектор үшін бұл болады . табиғатты пайдаланудың қатаң механизміне тән және ауыл шаруашылығының техногендік түрін "басуға" бағытталған экономикалық құралдармен ұштастыра отырып, биологиялық ауыл

шаруашылығын дамытуды ынталандыру (пестицидтерді, ауыр техниканы пайдалануды азайту, өңделетін аумақтарды қысқарту және т.б.)" [8, 254-бет].

Біздің мемлекетіміз экономикалық механизмнің бірінші түрімен сипатталады. Соңғы уақытта қатыгез айыппұл саясаты қолданылғанымен, ол, мысалы, мұнай-газ секторының дамуына әсер ете алмайды, экономикалық ынталандыру әдістерінің көпшілігі қоршаған ортаның жоғалған сапасын өтеуге бағытталған, дегенмен өтемақылардың көп бөлігі мемлекеттің басқа қажеттіліктеріне жұмсалады. Яғни, Қазақстанда қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалануды экономикалық реттеу тетігі фискалдық функцияны орындайды деп айтуға болады.

Өкінішке орай, бұл тетіктің Қазақстан Республикасында қолданылуы бірқатар шет мемлекеттерге қарағанда тиімсіз болып табылады. Мысалы, Швецияда экологиялық салықтар, баждар және экологиялық мақсаттарда қолданылатын басқа да экономикалық құралдар кеңінен қолданылады. Швеция үкіметі Швецияның 70-ке жуық нарықтық құралдарымен "басқа елдерге қарағанда экологиялық саясаттың экономикалық құралдары көбірек болуы мүмкін" деп атап өтті. Экологиялық салықтар мен алымдардың жалпы кірісі жылына шамамен 68 миллиард Швед кронын (7 миллиард еуро) құрады" [9, б.89].

Қазақстан Республикасының Қоршаған ортаны қорғау мен табиғат пайдалануды экономикалық реттеу практикасы онда экономикалық реттеу әдістерінен негізінен теріс уәждеу әдістері ұсынылғанын көрсетеді. Сондықтан біздің ұсынысымыз қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалануды экономикалық реттеу тетігін оң уәждемеге негізделген экономикалық реттеу әдістерімен толықтыру болады. Теріс мотивацияға негізделген экономикалық реттеу әдістеріне қатысты бірқатар жақсартулар жасауға болады.

Соңғы жылдары Қазақстанда экологиялық талаптарды бұзушылардан әкімшілік және салықтық айыппұлдарды, экологиялық залалды өтеу сомаларын алу тәжірибесі жолға қойылған. Алайда, аталған ақшалай қаражат республикалық немесе жергілікті бюджетке жіберіледі және әрдайым қоршаған ортаны қорғау шараларына қайтарылмайды. Ақша қаражатын бағыттаудың атаусыздығы қаржыны мақсатсыз пайдалануға әкеледі.

Сондай-ақ республикалық бюджеттен 100% ақшалай қаражатты қайтару жоқ. Шын мәнінде, экологиялық төлемдер мен экологиялық залалды өтеу басқа да мемлекеттік міндеттерді шешудің құралына айналды, атап айтқанда табиғат пайдаланушылар есебінен бюджетті толықтыру үшін фискалдық саясаттың құралына айналды. Бұл ретте табиғат пайдаланушыларды қоршаған табиғи ортаның жоғалған жай-күйін өз есебінен қалпына келтіру міндетінен ешкім босатпайды. Әлеуметтік әділеттілік қағидатын бұзу бар.

Табиғат пайдаланушылар-ірі кәсіпкерлік субъектілері-бір экологиялық құқық бұзушылық үшін (нормативтен тыс эмиссиялар) әкімшілік айыппұл түрінде төрт рет жазаланады; экологиялық залалды өтеу; салық жауапкершілігі тәртібімен қоршаған ортаны нормативтен тыс ластағаны үшін төлемақы; қоршаған табиғи ортаның жоғалған жай-күйін өз қаражаты есебінен қалпына келтіру.

Ақшалай қаражаттың атаулы бағытының міндетін шешу табиғат пайдаланушы экологиялық залалды тікелей емес қалпына келтіру (ластанған жер учаскелерін, жер қойнауын, суды тазарту, жасыл желектерді отырғызу, кәсіпорындардың өз күштерімен) жолымен экологиялық зиянды ерікті түрде өтеу нұсқасын пайдаланбаған жағдайлар үшін арнайы "экологиялық" шоттар құру проблемасын туғызады. Жоғарыда аталған көздерден қолма-қол ақша осы шоттарға түсіп, тек экологиялық іс-шараларға, сонымен қатар қалпына келтіру шараларына ақша аударған кәсіпорынға жіберілуі керек. Бұл ретте ақшалай қаражаттың мақсатсыз жұмсалуды болдырмау үшін олардың айналымына күшейтілген бақылаудан басқа, қоғамдық экологиялық бақылау мүмкіндіктерін пайдалана отырып, тәуелсіз бақылаушылар жүйесін енгізу қажет.

Мұндай шараны жүргізу қажеттілігі тағы бір себеппен орынды. Экологиялық іс-шараларды өткізу-бұл кәсіпорындар құлықсыз жұмсайтын үлкен шығындар. Оларға айыппұлдармен құтылу тиімдірек, өйткені соңғы жылдары айыппұлдар мөлшерінің едәуір

ұлғаюына карамастан, олар тазарту қондырғыларын, түтін ұстағыштарды және т.б. орнатудан әлдеқайда аз. Экологиялық залалды өтеудің заттай нысанына басымдық берілуі тиіс. Екінші әдіс - "экологиялық" арнайы шоттарға бағытталған ақшалай өтемақы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы "жасыл экономикаға "көшу жөніндегі тұжырымдама туралы" Жарлығы / заңгер анықтамалық жүйесі.
- 2.2007 жылғы 9 қаңтардағы ҚР Экологиялық кодексі / ақпараттық жүйе ПАРАГРАФ
- 3.Бекишева С. Д. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. - Қарағанды; Арко, 2009.
- 4.Шимова О. С. экология және табиғатты пайдалану экономикасы: 2 бөлім. Дәрістер курсы.2-ші өшіру. басылым. - Минск: Беларусь Республикасы Президентінің жанындағы басқару академиясы, 2005.
- 5.Митина Ю. экологиялық аудит табиғатты пайдалануды басқару құралы ретінде // Саясат-саясат. - 2004. - №7. - 34-35 ББ.
- 6.Табиғатты пайдалану экономикасы. Аналитикалық және нормативтік-әдістемелік материалдар / құраст. А. А. Аверченков, А. В. Шевчук, В.Л. Грошев. - М., 1994.
- 7.Бобылев С. Н., Ходжаев А. ш. табиғатты пайдалану экономикасы: Оқулық. -М.: Инфра-М, 2008.
- 8.Гирусов Э. В. және т. б. экология және табиғатты пайдалану экономикасы: жоғары оқу орындарына арналған оқулық. - М.: Заң және құқық, бірлік, 1998.
- 9.Фуке Д. экологиялық салық, қоршаған ортаны ластағаны үшін төлемдер мен айыппұлдар. Экологиялық менеджменттің экономикалық құралдарын қолдану саласындағы ЕО базасы мен тәжірибесі / ЕО-Ресей ынтымақтастық бағдарламасы. Экологиялық стандарттарды үйлестіру(ГЭС) II. Қорытынды есеп-9-Блок. Қоршаған ортаны ластағаны үшін төлемдер. - М., 2008. Б. 76-132.

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ҚАЗІРГІ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ

ТУРСЫНХАНОВА М.С.

УА-20-1К тобының студенті

ИБИТАНОВА К.К.

кафедраның аға оқытушысы

*Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы*

Аннотация: Өңірдегі басым міндеттердің бірі шағын және орта бизнесті дамыту болып табылады. Локдаундар мен бизнеске шектеулер 2020 жылға дейін қолданылғанын ескере отырып, 2021 жылы қолдау шаралары бизнестің іскерлік белсенділігін қалпына келтіруге бағытталған.

Шағын және орта бизнес Қарағанды облысы экономикасының құрамдас бөлігіне айналды. Экономикалық қызметтің барлық дерлік түрлеріне қатыса отырып, шағын және орта бизнес бәсекеге қабілетті ортаны қалыптастыруды және халықтың өмір сүру деңгейін арттыруды қамтамасыз етеді. Шағын және орта бизнес өндіріс құрылымын жылдам өзгертуге, жаңа технологиялар мен ғылыми әзірлемелерді тез құруға және қолдануға қабілетті.

Түйін сөздер: шағын бизнес, орта бизнес, стратегия, инновация, Бизнестің жол картасы-2025, инвестиция.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауында

айтылды: «Тиімді шағын және орта бизнес – қалалар мен ауылдарды дамытудың берік іргетасы.

Шағын, әсіресе шағын бизнес елдің әлеуметтік-экономикалық және саяси өмірінде маңызды рөл атқарады. Ең алдымен ауыл тұрғындарын тұрақты жұмыспен қамтамасыз етеді, жұмыссыздықты азайтады. Салық базасын қалыптастыра отырып, жергілікті бюджетті де толықтырады. Сонымен қатар, жаппай кәсіпкерлікті дамыту санада тамырланған патерналистік көзқарас пен тәуелділіктен арылуға мүмкіндік береді. Сондықтан мемлекет кәсіпкерлікті қолдауды жалғастыра бермек. Бұл мақсаттарға Ұлттық қордан 100 миллиард теңгеге жуық қаражат бөлінді. Елімізде кәсіпкерлікті дамытудың табысты мысалдары жеткілікті. Біз бүкіл қоғам болып шағын кәсіпкерлікті қолдауымыз керек. Үкіметке микро және шағын бизнесті үш жыл мерзімге табыс салығын төлеуден босатудың заңнамалық базасын әзірлеуді тапсырамын. Заңнамадағы тиісті түзетулер 2020 жылы күшіне енуі тиіс. 2020 жылдың қаңтарынан бастап микро және шағын бизнесті тексеруге үш жылға тыйым салу туралы менің шешімім күшіне енеді. Біз тұтынушылар мен азаматтардың алдында жауапты болуы тиіс бизнесіміздің адалдығы мен заңға бағынатынына сенеміз. Мораторий кезеңінде өзін-өзі реттеу және қоғамдық бақылау құралдарын белсендіру қажет. Экспортқа жұмыс істейтін компанияларды мемлекеттік қолдаудың тиімділігін батыл арттыру қажет. Мен бірінші кезекте орта бизнесті айтып отырмын. Ал, бізде кәсіпкерлердің нақты осы сегментін мемлекеттік қолдаудың тиімді шаралары жоқ. Ең алдымен, өнімдерді өткізу саласында. Біз ШОБ-ты қолдауымыз керек. Үкіметке Индустриялық-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасы аясында жоғары нәтижелі орта бизнесті қолдау, оның ішінде салықтық, қаржылық және әкімшілік ынталандыру шаралары кешенін әзірлеуді тапсырамын.» [1]

Кәсіпкерлікті дамыту. Мемлекет басшысы Қазақстан халқына Жолдауында әлеуметтік аспектілерге баса назар аударып отырып, кәсіпкерлікті қолдаудың жаңа түрлерін белсенді түрде енгізуді тапсырды.

Бұл салада 2021 жылы мынадай нәтижелерге қол жеткізілді:

- жұмыс істеп тұрған шағын және орта бизнес субъектілерінің саны 7,2%-ға өсіп, 45 мың бірлікке жетті;

- ШОБ саласында жұмыспен қамтылған халықты қамту 128,8 мың адамды құрады;

- 15,7%-ға өсіммен 826,5 млрд теңгенің өнімі өндірілді.

2021 жылы «Бизнестің жол картасы-2025» бағдарламасы аясында 2004 ШОБ субъектісін қамтитын мемлекеттік қолдаудың рекордтық деңгейіне қол жеткізілді, оның ішінде:

- несиелер бойынша сыйақы мөлшерлемесін субсидиялау – 71,5 млрд.теңге сомасына 1398 жоба;

- несие бойынша міндеттемелердің орындалуына ішінара кепілдік беру – 13 млрд.теңге сомасына 606 жоба;

- 5 жобаға 25 млн теңге көлемінде гранттар берілді.

Жобалар негізінен өңдеу өнеркәсібі, көтерме және бөлшек сауда, көлік және қойма шаруашылығы, құрылыс, денсаулық сақтау, туризм және білім беру салаларында жүзеге асырылуда.

2021 жылдың соңында «Қарапайым заттар экономикасы» бағдарламасы бойынша құны 21,4 млрд теңгені құрайтын 19 жоба мақұлданды.

Жалпы, өткен жылы қалада жалпы құны 9,5 млрд теңгені құрайтын 90 ШОБ нысаны ашылып, 750-ге жуық жұмыс орны ашылды («Макдональдс», «Отау» сауда орталығы, «Керамма Маразци» сауда үйі, «Астер авто орталығы», «Пирс» демалыс аймағы, «Байқоңыр» балалар ойын-сауық орталығы. «және т.б.).

Қажетсіз әкімшілік кедергілерді жою және бизнес-климатты жақсарту бойынша ауқымды жұмыстар атқарылды.

Шағын және орта бизнес субъектілерінің кәсіпкерлік қызметті кедергісіз дамыту және

жүзеге асыру аясында 2021 жылы қала құрылысының 16 жобасына өзгерістер енгізу жұмыстары жүргізілді (тегжейлі жоспарлау жобасы), «Жаңа Аудитан» шағын ауданын егжей-тегжейлі жоспарлау жобасы жасалды. да дамыды.

Жер телімдерін немесе мемлекеттік меншіктегі жер учаскелерін жалға беру құқығын беру мақсатында 2021 жылы аукцион арқылы 23 жер учаскесі сатылды.

Ағымдағы жылы жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілерінің санын 46 мың бірлікке, ЖӨӨ-дегі ШОБ үлесін 50%-ға дейін, жұмыс істеп тұрған субъектілердегі жұмысшылар санын 130 мың адамға дейін ұлғайту жоспарлануда.

Сауда және қызмет көрсету саласында 741 жұмыс орнын құру арқылы 10 млрд теңгеден астам сомаға 100 жаңа нысан ашылады. Олар: ТД «Технодом», ТД «Корзина», супермаркет «Гүлжан», ТД Sky Plaza және т.б. [2]

Қарағандыда Премьер-Министрдің орынбасары Ералы Тоғжановтың қатысуымен жиын өтті. Оған бизнес өкілдері, «Атамекен» ҚР ҰКП бірінші орынбасары Мақсат Қикимов пен Қарағанды облысы Кәсіпкерлер палатасының директоры Ернар Құлпейісов қатысты.

Күн тәртібіндегі басты мәселе – 2025 жылға дейін халықтың табысын арттыру бағдарламасын жүзеге асыру барысы болды. Оған орталық мемлекеттік органдардың, даму институттарының, ірі өнеркәсіптік кәсіпорындардың, шағын және орта бизнес өкілдері қатысты. «Бағдарлама ең алдымен халықтың табысын арттыруға және нәтижелі жұмыспен қамтуды қамтамасыз етуге бағытталған. Жалпы, өңдеу өнеркәсібінде 126 мыңнан астам жаңа жұмыс орны ашылатын 713 жоба жүзеге асырылады. Шағын және орта бизнестің белдеулері 50-ге жуық ірі кәсіпорын құрылады, бұл кәсіпкерлік субъектілерінің кірісін арттырады, тауарларды кепілдендірілген сатуға мүмкіндік береді, өнімділікті арттырады», - деді Ералы Тоғжанов. Биылғы жылдың басынан бері облыстағы бірнеше ірі компаниялар мен өнеркәсіптік кәсіпорындар жұмысшыларының жалақысын орта есеппен 20 пайызға өсірген. Сонымен қатар, 165 инвестициялық жобаны жүзеге асыру арқылы республикада 16 мыңнан астам жаңа жұмыс орнын құру жоспарлануда. Сонымен қатар, жұмыспен қамтудың ең көп өсімі Қарағанды облысында болады. Шығыс Қазақстан мен Павлодар облыстары да шет қалмақ емес. «Ірі компаниялардың айналасында 637 ШОБ белдеуі құрылды. Облыста 46 инвестициялық жоба жүзеге асырылып, әлеуметтік кәсіпкерлік дамып келеді. Кәсіпкерлікті қолдаудың өңірлік бағдарламасын іске қосу жоспарлануда. Кадр мәселесін шешуге мүмкіндік беретін жаңа мамандықтар атласы әзірленуде», - деді Қарағанды облысы әкімінің орынбасары Ермек Алпысов.

Әрбір ірі кәсіпорынның облыс тұрғындарының табысын арттыруға әсерін бағалау көрсеткіштерін анықтау бүгінгі күннің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Жоғары өңделген тауарларды шығаратын және импортты алмастыруды қамтамасыз ететін кәсіпорындар үшін жеңілдіктер енгізіледі. Өз кезегінде кәсіпорындар мемлекеттік қолдауға жауап ретінде қарсы міндеттемелерді қабылдауға мәжбүр болады. Қарағанды облысында бірінші кезекте бұл ірі өнеркәсіптік кәсіпорындар. Қарағанды облысында жалпы өңірлік өнім құрылымында өнеркәсіп басым. Бірінші тоқсанның қорытындысы бойынша облыста 1,3 трлн теңгенің өнеркәсіп өнімі өндіріліп, өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 5,4 пайызға өскен. Осы көлемнің 80%-ға жуығы өңдеу өнеркәсібіне келеді. Өнеркәсіпті дамыту қоры өңдеу өнеркәсібіндегі жобаларды жеңілдетілген шарттармен қаржыландырады: ШОБ үшін – 10 жылға дейін 3% мөлшерлеменен; кәсіпорындардың барлық түрлері үшін – 20 жылға дейінгі 7% мөлшерлеменен.

Негізгі жетістіктердің бірі «Атамекен Қарағанды» микроқаржы ұйымынан несие беру болды. Бүгінгі таңда «Атамекен Қарағанды» МҚҰ «Бастау Бизнес» жобасының түлектеріне 904 336 000 теңге сомасында 150 шағын несие берді.

Несие беру күздің басында басталды. Алғашқы несиелер Абай және Бұқар жыраулар өңірінен, сондай-ақ Теміртау қаласынан үш кәсіпкерге берілді. Бұл өте қызықты бизнес жобалар. Александра Швец металлургтер қаласында балаларға арналған ойын-сауық орталығын ашу үшін несие алды. Нәзира Баспақова туған ауылында ауыл саудасын дамыту

үшін несие алған. Ал шаруа Әділғазы Әбдуалиев сүт өнімдерін өндіруді кеңейтуді жоспарлаған. Үш кәсіпкер де бұрын «Бастау бизнес» бағдарламасы бойынша білім алған. Ал «Атамекен Қарағанды» микроқаржы ұйымының арқасында олар бизнесін кеңейтіп, жаңа деңгейге шығуға мүмкіндік алды.

Биылғы жылдың тағы бір айтулы жетістігі – үш қарағандылық компанияның «Алтын сапа» президентінің мәртебелі сыйлығының иегері атануы. Биыл 15 жылдығына орай Қазақстан Республикасы Президентінің «Алтын сапа» сыйлығының байқауы өтуде. Байқауды ұйымдастырушы – «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы. «ТехноГруппСервис» ЖШС «Үздік қызмет көрсететін кәсіпорын» ретінде «Алтын сапа» сыйлығының иегері атанды. «Макер (Макер)» ЖШС үздік өнеркәсіптік кәсіпорын атанды. Ал Қарағанды ферроқорытпа зауыты «YDD Corporation» ЖШС «Үздік индустриялық жоба» номинациясының иегері атанды. «Алтын сапа» өндірістік кәсіпорындары үшін бұл өте жоғары марапат, олар мойындауға ұмтылған. Қарағанды облысынан биылғы жылы барлығы 11 өтінім берілді. [3]

2022 жылға Ұлттық кәсіпкерлікті дамытудың 2021–2025 жылдарға арналған жобасы аясында 267 кәсіпкерлік субъектісіне қаржылық қолдау көрсету, жаңа бизнес-идеяларды іске асыруға 755 грант бөлу, ауылда 457 жаңа кәсіпкерлік субъектілерін құру жоспарланған.

Еске сала кетейік, Мемлекет басшысының Қазақстан Республикасы Ұлттық кәсіпкерлер палатасының сегізінші съезіндегі тапсырмасын жүзеге асыру аясында Үкімет шағын және орта бизнесті дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіткен болатын. Мақсат – кәсіпкерліктің экономикалық белсенділігін ынталандыру және дамыту және бәсекеге қабілетті шағын және орта бизнесті құру. [4] Баяндалған ақпаратта Қарағанды облысының кәсіптік саладағы ағымдық жағдай баяндалған. Күнделікті жұмыс нәтижесінде мемлекеттік қолдаудың кешенді шараларымен қатар осы сектордың көрсеткіштері айтарлықтай жақсарды. Мәселен, соңғы 10 жылда шағын және орта кәсіпкерліктің ЖІӨ-дегі жалпы қосылған құны 20,6%-дан 33,3%-ға дейін ұлғайды. ШОБ өнімдерін шығару 2 есеге артты, ал жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлік субъектілерінің саны 1,4 миллионға жетті. Аталған секторда экономикалық белсенді халықтың жартысынан көбі, 3,4 миллион адам жұмыспен қамтылды. Осы көрсеткіш бойынша біз ЭЫДҰ елдерінің деңгейіне жақындадық. Дегенмен, елеулі жетістіктерге қарамастан, біздің алдымызда ұзақ әрі тынымсыз жұмыс тұр. Әлемдегі саудаэкономикалық белсенділіктің төмендеуі, санкциялық текетірестер мен нарықтардың құбылмалылығы аясында мемлекет алдында жаңа сын – қатерлер, сонымен бірге отандық кәсіпкерлікті дамыту үшін жаңа ынталандырулар мен мүмкіндіктер пайда болды. Қазақстанның жаңа экономикалық саясатының негізіне жататын осы міндеттерді шешу, оларды тиімді іске асыру шағын және орта кәсіпкерліктің белсенді қатысуымен ғана мүмкін болады. Қорытындылай келе, микро, шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау жөніндегі мақсатты және дәйекті саясат мемлекеттің негізгі басымдықтарының бірі болатынын атап өткім келеді, өйткені ШОБ саласы одан әрі экономикалық өсудің негізгі драйверіне айналуы тиіс.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының президентінің жолдауы https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana
2. Қарағанды облысы әкімінің жылдық есебі <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda/activities/408?lang=ru>
3. Қазақстан Республикасының «Атамекен» халықаралық кәсіпкерлер палатасының жылдық қорытындысы <https://atameken.kz/ru/news/46313-biznes-karagandinskoj-oblasti-itogi-0-goda>
4. Қарағанды облысының кәсіпкерлікті басқару органдарының қорытындысы <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-kasipkerlik/press/article/details/60558?directionId=548&lang=ru>

Секция. ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ: УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ И СТРАТЕГИИ ИННОВАЦИЙ

БАСҚАРУ ОБЪЕКТИ РЕТІНДЕГІ МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ

АҢСАҒАНҚЫЗЫ Н.

Менеджмент ББ 1 курс магистранты

САЛАУАТОВА Д.М.

PhD докторы, доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Әр адам дені сау болғысы келеді, сонымен бірге ол жоспарды жүзеге асырудың мүмкін жолдарын іздейді. Осындай өндірістік қызметтің нәтижесінде қоғамға қажетті материалдық және материалдық емес тауарлар жасалады. Материалдық емес тауарлардың бірі - медициналық қызметтер. Мақалада «медициналық қызмет» ұғымының нарықтық категория және басқару объектісі ретіндегі мәні мен мазмұны ашылады.

Түйін сөздер: қызмет, медициналық қызмет, медициналық қызметтердің жіктелуі, медициналық қызметтердің қасиеттері.

Өмір мен денсаулық адам үшін маңызды. Бұл кез-келген адамның өміріндегі бастапқы компонент болып табылатын денсаулық. Алайда, адам вакуумда сыртқы ортамен ешқандай байланыссыз және оның өмір сүру процесінде өмір сүре алмайды, адам ағзасы үнемі сыртқы және ішкі ортаның әртүрлі факторларымен үздіксіз өмір сүреді.

«Медициналық қызметтер» ұғымының нарықтық категория ретінде пайда болуы және оларды тәуелсіз салаға бөлу еңбек бөлінісі мен мамандануының арқасында мүмкін болды. Кез-келген қызмет саласында әрдайым белгілі бір жұмыс түрлерін білетін және жасай алатын адам болады. Біз мұндай адамдарды мамандар деп атаймыз. Медициналық көмек көрсетуге бейімділігі бар адам тар қызметте нақты жұмыс түрлерін орындай бастады адамдарды емдеу. Уақыт өте келе, өзінен бұрынғылардың тәжірибесін жинақтап, медицинаның кез-келген саласында маманданған дәрігер өзінің біліктілігі мен техникалық әдістерін жетілдіреді, соның арқасында емдеу сапасы жақсарады. Бұл еңбек бөлінісі медицинадағы нарықтық қатынастардың пайда болуының объективті себептерінің біріне айналды.

Медициналық қызметтер нарығы - бұл медициналық технологиялардың, медициналық техника өнімдерінің, медициналық қызметті ұйымдастыру әдістерінің, фармакологиялық құралдардың, дәрігердің әсері мен алдын-алудың жиынтығы.

Медициналық қызметтерді басқару туралы айтатын болсақ, алдымен «медициналық қызмет» ұғымына нақты анықтама беру керек, өйткені медициналық қызметтер нарығын зерттеудің ерекшелігі медициналық қызметтің мәнінен туындайды.

Өздеріңіз білетіндей, қызмет өндірістік қызметтің нақты нысаны болып табылады. Қызмет көрсетуден күтілетін нәтиже-қандай да бір әсер алу, бірақ материалдық игілік алу емес [1]. Алайда, бұл пайдалы әсер материалдық объектіде жүзеге асырылуы мүмкін. Сонда біз материалдық қызмет сияқты ұғым туралы айтып отырмыз деп айта аламыз. Мысал ретінде флюорографиядан өтуге болады: біз тексеруден өтеміз, ал қолымызға материалдық объект - сурет аламыз. Тағы бір нұсқа-әсер адамның өзіне бағытталған кезде, мысалы, массаж. Бұл таза қызмет деп аталады. Таза қызметке, атап айтқанда, пациенттің әсерін сақтауға және денсаулығын нығайтуға бағытталған дәрігердің қызметі жатады.

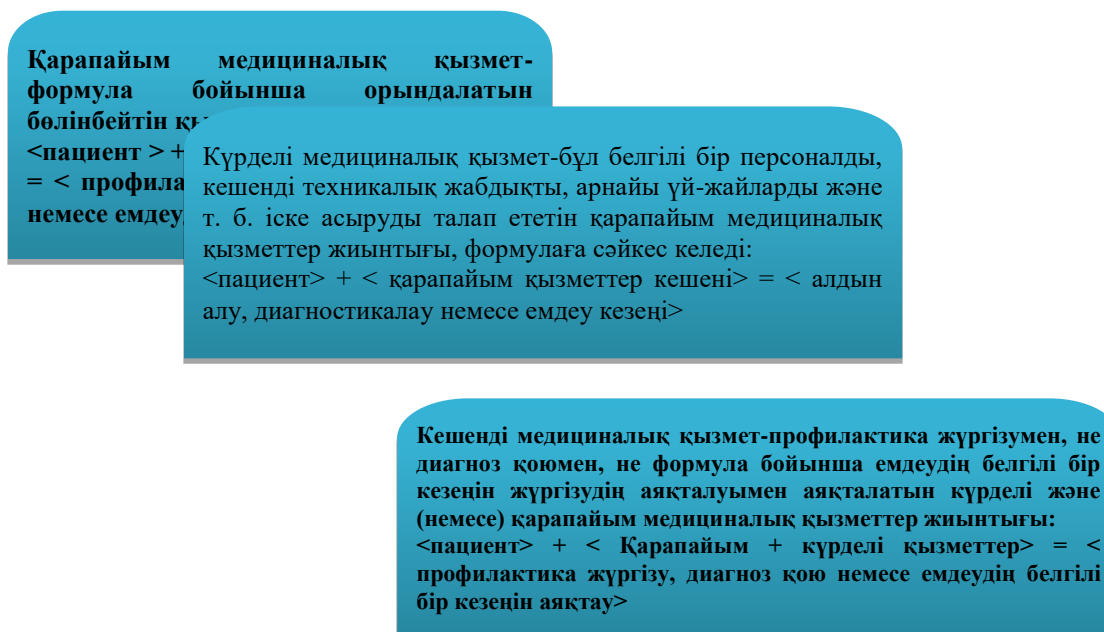
«Медициналық қызмет» санатын неғұрлым толық ашу үшін осы ұғымға әртүрлі түсіндірмелерде сипаттама береміз (1-сурет).

Осылайша, медициналық қызмет-бұл аурудың алдын алуға және денсаулықты қалпына келтіруге бағытталған, дербес, толық мәні және белгілі бір құны бар аурулар кезінде немесе олардың дамуына тікелей қауіп төнген кезде өткізілетін іс-шара немесе іс-шаралар кешені.

1 сурет - Медициналық қызмет ұғымының мазмұны

Мұнда медициналық қызмет көрсету сипаты гетерогенді болуы мүмкін екенін атап өтуге болады. Не талап ететініне байланысты пациент медициналық қызметтерді иерархия түрінде ұсынуға болады (2-сурет) [2].

2 сурет - Медициналық қызметтер иерархиясы

Медициналық қызмет көрсету-ешқандай материалдық құндылықтар тудырмайтын пайдалы қызмет түрі. Қызметтер, әдетте, ештеңеге иелік етпейді. Медициналық қызметті алған адам, мысалы, бүйрек трансплантациясы операциясы түрінде, бүйректің өзін (қызметтегі тауардың элементі) сатып алады. Медициналық қызметтегі тауардың элементі ауру тарихынан үзінді көшірме, медициналық тексерудің нәтижелері, дәрігердің рецепті және т.б. болуы мүмкін. Бірақ қызметтегі тауардың элементін, сөздің толық мағынасында, тауардың өзі ретінде қарастыруға болмайды, өйткені қызметтегі тауардың элементі одан

бөлінбейді және, әдетте, тәуелсіз құндылыққа ие емес.

Адам ағзасын медициналық қызметтің нысаны ретінде қарастыру және көрсетілетін медициналық қызметтердің пациенттің денсаулық жағдайына мақсатты әсері қызмет нысаны ретінде медициналық қызметті басқа кәсіби қызметтерден айтарлықтай ажыратады. Медициналық қызметтердің бірқатар жіктелімдері бар. Ең толық В.Ф. Шарапов ұсынған классификация [3]:

- Сипаты бойынша: профилактикалық, сараптамалық, ұйымдастырушылық, статистикалық, диагностикалық, емдік, аралас, оңалту.

- Денсаулық сақтау құрылымының сегменттері бойынша: санитарлық-гигиеналық, эпидемиологиялық, амбулаториялық, емханалық, стационарлық.

- Медициналық көмек деңгейлері бойынша: дәрігерге дейінгі, дәрігерлік, білікті, мамандандырылған.

- Уақыт бойынша қарқындылығы бойынша: жедел, шұғыл, жоспарлы.

- Медициналық қызмет көзінің біліктілігі бойынша: төмен, орташа, жоғары.

- Технология бойынша: күнделікті, жоғары технологиялық.

- Инвазивтілік бойынша: инвазивті емес, инвазивті.

- Стандарттың сақталуы бойынша: стандартқа сәйкестік, стандартқа сәйкессіздік (негізделген, негізсіз, қате).

- Түпкілікті нәтижеге қол жеткізу уақыты бойынша: мерзімдерге сәйкес келмейтін мерзімдерге сәйкес.

- Түпкілікті нәтиже бойынша: барабар, ішінара барабар, жеткіліксіз.

- Құқықтық нормаларға сәйкес: орындаушының функцияларына сәйкес келетін, Орындаушының функцияларына сәйкес келмейтін, қате, немқұрайлы (тұтынушының денсаулығына немесе өліміне әкеп соқтырған).

Бұл жіктеу медициналық ұйымдардағы менеджерлердің, денсаулық сақтауды ұйымдастырушылардың және сақтандыру компанияларының сарапшыларының жұмысында нұсқаулық бола алады.

Соңғы кездері қоғамның қазіргі дамуы мәдениет пен этиканы дамыту бағытында өсіп келеді. Бүгінгі таңда медициналық қызмет көрсету медициналық қызметтің гуманитарлық және этикалық жақтарын ашады. Мұндай миссия әлдеқайда қолайлы, экономикалық пайда болады деп айтуға болмайды, бірақ мәдениеттің бетке көтерілу деңгейі. Бірақ медицина саласындағы қатынастарды әлеуметтендіру процестеріне қарамастан, кез-келген қызмет түрі экономикалық сипаттамалармен көрінуі мүмкін және көрсетілуі керек, егер бұл қызмет маркетингтік қатынастар шеңберінде қарастырылса. Сондықтан «медициналық көмек» және «медициналық қызмет» сияқты екі санатты қарастырып, олардың арасындағы айырмашылықтарды белгілеген жөн.

Осы ұғымдарды толығырақ қарастырайық. «Көмек» ұғымының өзі нарықтық емес қатынастар шеңберінде қарастырылуы керек, яғни «медициналық көмек» қызмет сатушысы (дәрігер) мен оның сатып алушысы (пациент) арасындағы маркетингтік қатынастардан тыс көрсетіледі. Егер бұл қатынастар нарық өрісіне ауысса, онда, әрине, нарықтық механизмдер мен заңдар күшіне ене бастайды. Содан кейін пациенттердің қажеттіліктерін қанағаттандыру және пациенттердің сұранысы, сондай-ақ медициналық қызметтерді ұсыну сияқты маркетинг элементтері нарықтың мақсатты функцияларын сипаттайтын нарықтық категорияларға айналады.

Сонымен, медициналық қызметтердің маркетингтік жүйелерінде «медициналық көмек» деген ұғымға орын жоқ екенін біржақты мойындау керек, бірақ «медициналық қызмет» сияқты нарық элементі бар. Өйткені, медициналық көмек дәрігер мен пациенттің нарықтық емес қатынастарының категориясы болып табылады. Жалпы алғанда, медициналық көмек көрсетілетін медициналық қызметтердің жиынтығын және оларға ілесіп маркетинг жүйесінің басқа элементтерін атауға болады.

Медициналық қызметтер нарығы өте қиын және ерекше. Алайда, мұнда да

экономикалық факторлар шешуші рөл атқарады. Кем дегенде, нарықта пациенттердің ауру кезіндегі уақытша қажеттіліктерімен анықталатын медициналық процедураларға деген қажеттіліктер мен сұраныс бар екенін ескеріңіз. Зерттеушілердің міндеті-ұсынылатын медициналық көмектің осы нарықтық мәнін сипаттау, дәрігер мен пациенттің «нарықтық емес» қатынастарын сипаттайтын басқа элементтер жүйесіндегі маркетингтік қатынастар факторларының орнын, әсер ету дәрежесін және басым болуын негіздеу.

Бұл зерттеулердегі нұсқаулар медициналық қызметтердің қасиеттерін көрсете алады:

1. Меншіктің болмауы. Адам физикалық көрінісі бар кез-келген тауарды сатып алғанда, біз қазір тауар иесінің иелігінде екенін айтамыз. Өз кезегінде мұндай мәлімдеме қызметке мүлдем қолданылмайды. Адамдар өмір бойы медициналық қызметтерді сатып алуға мәжбүр, бірақ олар бұл қызметтердің иелері болмайды. Қызметті тұтыну арқылы адам оған шектеулі уақыт аралығында қол жеткізе алады. Қолында сақтандыру полисі бар, оның иесі дәрігерге пациент Төлеген белгілі бір мерзім ішінде ғана жүгіне алады. Бірақ клиент тек полюске ие, бірақ ол үшін емдеудің өзі емес.

2. Медициналық қызметтердің материалдық емес, қолайсыз немесе материалдық емес сипаты. Мұның жарқын мысалы, тасымалдау, сақтау және орау мүмкін емес сауалнама. Осы қызметті алғанға дейін оның әсерін көрсету, көру, байқап көру немесе зерттеу мүмкін емес.

Медициналық ұйым тек осы қызметті ұсыну нәтижесінде пайда болуы керек артықшылықтарды сипаттай алады, ал пациент қызметтің сапасын олар орындалғаннан кейін ғана бағалай алады.

3. Өндіріс пен тұтынудың үздіксіздігі. Медициналық қызметтерді өндіру мен тұтынудың өзара байланысы соншалық, оны уақытында бұзу мүмкін емес. Шын мәнінде, бұл екі процесс бір уақытта жүреді. Жалпы, қызметтер туралы айтатын болсақ, өндіріс пен оларды тұтынудың ажырамас байланысы болған кезде сатушы мен клиент арасындағы байланыс дәрежесі әр түрлі болуы мүмкін. Мысалы, Автокөлікті жөндеу кезінде, әдетте, тапсырыс берушінің Жеке қатысуы қажет емес. Дегенмен, медициналық қызмет көрсету оларды кім ұсынатынынан бөлінбейді. Сонымен, пациенттерді медициналық персоналсыз емдеу мүмкін емес.

4. Қызметтердің сақталмауы. Медициналық қызметтерді сақтаудың мүмкін сияқты қызықты ерекше түрі тауарлардан айырмашылығы, қызметтерді болашақта пайдалану және біраз уақыт сақтау мүмкін невожможностігінде көрінеді. Сіз бұл қызметті сатып алушы пайда болған кезде және оған тапсырыс түскен кезде ғана қызмет көрсете аласыз. Медициналық қызметтердің маңызды ерекшелігі-олардың «сәттілігі». Оларды сату және болашақта беру үшін сақтау мүмкін емес. Егер қызметтерге деген сұраныс ұсыныстан үлкен болса, онда оны түзету мүмкін емес, өйткені адамдарға ауыруға тыйым салынбауы керек. Сол сияқты, Егер қызметтер бойынша қуат оларға деген сұраныстан асып кетсе, онда кірістер және (немесе) қызметтер құны жоғалады. Сондықтан медициналық фирма үшін қызметтерді ұсыну мен оларды нарықта тұтыну арасындағы тепе теңдікті сақтау өте маңызды.

5. Сапаның өзгергіштігі немесе гетерогенділігі. Медициналық қызметті бір мезгілде өндіру және тұтыну кезіндегі сөзсіз салдары оны ұсыну мен орындаудың өзгергіштігі болып табылады. Медициналық қызметтердің маңызды көрсеткіштерінің бірі-олардың сапасы. Медициналық көмектің үш компонентін ажырату әдеттегідей: құрылым сапасы, технология сапасы, нәтиже сапасы.

Құрылымның сапасы медициналық мекеменің жоғары деңгейде медициналық қызмет көрсету мүмкіндігін білдіреді. Бұл санатқа мыналар кіреді: жұмыс істейтін кадрлардың біліктілігі; қажетті медициналық жабдықтың болуы; қызметтер көрсетілетін ғимараттар мен үй-жайлардың жай-күйі; дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету, қаржыландыру және т.б.

Технологияның сапасы медициналық қызмет көрсетудің оңтайлылығын, науқасқа көрсетілген емдеу-диагностикалық шаралар кешенін сипаттайды.

Нәтиженің сапасы-бұл нақты қол жеткізілген нәтижелердің нақты қол жеткізуге болатын қатынасы. Нәтиженің сапасы қызмет көрсетілгеннен кейін анықталады және емдеу

әсерінің арқасында анықталады. Көп жағдайда медициналық қызметтердің сапасы оларды ұсынғанға дейін тек сипаттамалық және сөзбен көрсетілуі мүмкін, бірақ оны тұтынушы медициналық қызмет сатып алынғаннан және көрсетілгеннен кейін ғана бағалай алады.

Медициналық қызметтердің өзгергіштігін азайту үшін бұл құбылыстың себептерін анықтау қажет. Көбінесе олардың құбылмалылығы немесе сапаның өзгергіштігі оларды ұсынатын қызметкердің біліктілігімен тікелей байланысты. Сондай-ақ, өзгергіштік бәсекелестіктің болмауынан немесе оның төмен деңгейінен, кадрларды даярлаудың әлсіздігінен, байланыс пен ақпараттың жетіспеушілігінен, менеджерлердің тұрақты қолдауының болмауынан туындауы мүмкін. Медициналық қызметтердің өзгергіштігінің тағы бір маңызды көзі-адамның өзі туралы ұмытпаңыз. Оның бірегей қабілеттері қызмет сапасын жоғары деңгейге көтере алады. Алайда, барлық адамдар мен дәрігерлер, соның ішінде өмірлік тәжірибелер мен қиыншылықтар тән екенін ұмытпау керек. Дәрігердің өмірлік жағдайы көрсетілетін қызметтің сапасына да әсер етуі мүмкін. Бұл факторлар тұтынушының талаптарына сәйкес қызметті дараландырудың жоғары дәрежесін түсіндіреді, бұл оларды жаппай өндіруді мүмкін емес етеді.

Тағы бір мәселе-нәтижені бағалаудың түсініксіздігі. Әдетте, бұл жерде тұтынушылар мен қызмет сатушылары күреске кіріседі. Мысалы, өлім екі тұрғыдан бағалануы мүмкін және бағалануы мүмкін. Медицина мамандары пациенттің өмірін сақтап қалу үшін барлық мүмкін күш-жігерді қолдана алады, бірақ науқас аурудың ауыр сипатына немесе оның денесінің кейбір ерекшеліктеріне және денсаулық жағдайына байланысты өлуі мүмкін. Бұл жағдайда дәрігер оған байланысты барлық нәрсені жасады деп сенуі мүмкін. Науқастың туыстары тарапынан дәрігер пациентті барабар емдеу үшін барлық мүмкін әрекеттерді жасамады деген айып тағылуы мүмкін.

Сонымен, қызметтердің қасиеттері медициналық нарықтарда да қолданылады. Алайда, денсаулық сақтау саласында олар өздерінің нақты сұлбаларын қабылдайды (1 кесте).

1 кесте. Өнім нарығы мен медициналық қызметтер нарығының айырмашылықтары

Өнім нарығы	Медициналық қызметтер нарығы
Көптеген сатушылар	Жеткізушілердің саны шектеулі, нарыққа кіруге шектеулер бар, тіпті табиғи монополияға жақын жағдайлар да мүмкін
Өнімнің біркелкілігі	Медициналық қызметтің гетерогенділігі, оның даралығы, бірегейлігі
Жақсы ақпарат тарауы	Жетілмеген ақпарат
Өнімнің бағасы мен оның сапасын салыстыру мүмкіндігі	Баға мен сапаны салыстырудың мүмкін иістігі немесе қиындығы

Соңғы уақытта әлемде қызмет көрсету саласын әртараптандыру үрдісі байқалады. Бұрын оқшауланған көптеген қызметтер бір компанияда біріктіріле бастайды. Денсаулық сақтау саласы да ерекшелік емес. Қызметтер кешенін ұсына отырып, емдеу мекемесі өзінің бәсекеге қабілеттілігін арттыра алады, ол әрекет ететін сегменттер санын кеңейте алады, оларды әртараптандыру арқылы ықтимал тәуекелдерді әлсірете алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Столяров С.А. «Рынок медицинских услуг: некоторые его характеристики, проблемы и аспекты управления» - Барнаул, 2005
2. Тогунов И.А. «Теория управления рынком медицинских услуг. Монография» – Владимир, Собор, 2009
3. Шарاپов В.Ф., Тьякин В.П., Денисов И.Н. «Маркетинг в медицине. Методические рекомендации» Самара, 1996.

АУЫЛДЫҚ ӘКІМДЕРДІҢ БАСҚАРУ ІС-ӘРЕКЕТІН ЦИФРЛАНДЫРУ

АВИЛСЕЙТ Б.

1-ші курс магистранты

ДӘУЛЕТОВА А.М.

Ғылыми жетекші, э.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация: Мақалада ауылдық аумақтарды дамыту жобаларын басқаруда заманауи цифрлық технологияларды (social media marketing) қолдану тәжірибесін талдау нәтижелері мен Ақмолаоблысының Атбасар ауылдық елді мекенінің аумағын дамыту жобаларын жүзеге асыру тәжірибесі қарастырылды.

Түйінді сөздер: ұлттық жобалар, ауылдық аумақтар, SMM, жобаларды басқару.

Әлемнің кез келген елінде және өңірде мемлекеттік басқарудың негізгі міндеттері аумақты әлеуметтік-экономикалық дамыту, инфрақұрылымдық жағдайларды жақсарту, экономикалық өсудің тұрақтылығын және азаматтардың әл-ауқатын арттыру болып табылады. Осы міндеттердің барлығын өңірді дамыту бойынша тактикалық және стратегиялық мақсаттарды әзірлеусіз орындау мүмкін емес. Көптеген дамыған елдерде жобалық тәсіл өзін мемлекеттік, аймақтық және муниципалдық деңгейлерде тиімді басқару құралы ретінде көрсетті.

Сонымен қатар шығындарды азайтуға, жобаларды орындау жылдамдығын арттыруға және ең бастысы, халықтың қойылған мақсаттарға, міндеттерге дұрыс қатынасын қалыптастыруға және қажет болған жағдайда оларды іске асыру тетіктеріне тартуға мүмкіндік беретін билік органдарының жобалық қызметін ақпараттық қолдаудың жеткіліксіз деңгейі проблемасын атап өткен жөн.

Ғылыми әдебиеттерді талдау әдісін және жобалық басқаруға арналған ресми құжаттарды пайдалану ауылдық аумақтарды дамытудың нақты жобаларын іске асырудың тиімділігін арттыру үшін SMM (social media marketing) құралдарын пайдалану нәтижелерін және тұрғындарды шешім қабылдау процестеріне тарту тәсілдерін ұсынуға мүмкіндік береді. Практикалық мысалдар пайдаланылған технологиялардың артықшылықтары мен кемшіліктерін бағалауға, оларды жетілдіру бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді [1; 2].

Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауында мемлекеттік жобалық қызметтің мақсаттары сөзбе-сөз айтылды: «Қазақстан Республикасының серпінді ғылыми-технологиялық және әлеуметтік-экономикалық дамуын жүзеге асыру, ел халқының санын көбейту, азаматтардың өмір сүру деңгейін арттыру, олардың өмір сүруіне қолайлы жағдай жасау, сондай-ақ өзін-өзі жүзеге асыру және әр адамның талантын ашу үшін жағдайлар мен мүмкіндіктер» 12 басым ұлттық жоба анықталды [3].

Қазақстанда ұлттық жобаларды іске асырудың айрықша ерекшелігі-ұлттық жобалардың негізгі іс-шараларын қаржыландыру бірнеше қайнар көздерден, атап айтқанда әр түрлі деңгейдегі бюджеттер арқылы жүзеге асырылады: мемлекеттік, аймақтық және жергілікті, алдын-ала бекітілген бірлескен қаржыландыру пайызында [4; 5]. Бұл мүмкіндік оларды жүзеге асырудағы кейбір қиындықтар тудыруы мүмкін, себебі дамыған аймақтар мен муниципалитеттер іс-шараларды қосымша қаржыландыруға және ұлттық аймақтық жобалардың көпшілігіне қатысуға мүмкіндік бере алады, ал кішігірім субсидияланған және тапшы муниципалитеттер мен ауылдық елді мекендер ауқымды жобаларды бірлесіп қаржыландыру бойынша қаржылық міндеттемелерді орындай алмайды.

Талдау көрсеткендей, бюджеті аз шағын елді мекендер негізінен қоғамдық аумақтарды

салу және абаттандыру бөлігінде "тұрғын үй және қалалық орта«Ұлттық жобасының» жайлы қалалық ортаны қалыптастыру" өңірлік жобасына қатыса алады, бірақ азаматтарды авариялық тұрғын үйден көшіру, Мәдениет үйлерін жөндеу және салу жөніндегі бағдарламаға тек қалалық елді мекендер қатысады және ірі муниципалитеттер [6].

Қазақстандық Ұлттық жобалардың тағы бір ерекшелігі жобалық басқарудың көпжылдық халықаралық тәжірибесінен туындайды және бұл жоспарлау кезеңінде ғана емес, сонымен қатар жобаның мақсатты көрсеткіштерінің орындалуын жүзеге асыру және бақылау кезеңдерінде де халықпен барынша өзара әрекеттесу қажеттілігінде. ҚР бұл негізгі құрал белсенді енгізу және дамыту кезеңінен өтеді. Осы мақсаттар үшін бүкіл әлемде social media marketing (SMM), яғни әлеуметтік медиа маркетингі және электрондық платформалар арқылы белсенді қолданылады. Бүкіл әлемде SMM маркетинг және коммуникация стратегиясының бөлігі болып табылады [7]. Бұл әлеуметтік медианы компанияларды, брендті ілгерілету және бизнес мәселелерін шешу арналары ретінде пайдалану жөніндегі іс-шаралар кешені, ал қазір бұл құрал халықтың кері байланысы бөлігінде мемлекеттік және аймақтық міндеттерді шешуге бейімделген.

Егер біз ұлттық жобаларды іске асыруға коммерциялық SMM-ілгерілетудің мақсаттарын түсіндіретін болсақ, онда олардың ерекшеліктері болады:

- жобаның танымалдылығының артуы, халықтың оның мақсаттары мен міндеттерін түсінуі, бизнес-қауымдастықтар мен халықтың оны іске асыруға назары. Ол үшін мемлекеттік және аймақтық деңгейде әлеуметтік желілерде мамандандырылған аккаунттар құрылады, азаматтардың назарын арттыру, жазылушылар санының өсуі және олардың қамтылуы бойынша жұмыстар жүргізіледі;

- брендтің айналасында қоғамдастық құру және белсенділікті арттыру, аудиторияның реакциясы мен мазмұнымен өзара әрекеттесуін талдау. Ол үшін «стратегиялық бастамалар агенттігі» мемлекеттік деңгейде ұлттық жобалардың бренд-бук әзірленді және бекітілді, жобаның логотипі құрылыс кезінде және жобаны дайын объектіде іске асырғаннан кейін объектінің паспортына орналастырылуы міндетті [8]. Аудиториямен өзара іс-қимыл акциялардың, дауыс берулердің, жоспарлы жобаларды түзету және Ұлттық жобалар шеңберінде жасалған игіліктерді пайдаланып жүргендерден кері байланыс мүмкіндігін жасау бойынша ұсыныстардың барлық түрлерін жүргізу арқылы жүзеге асырылады;

- жетекшілерді жинау және жобаларға қатысушылар санын көбейту. Ол үшін ұлттық жобалардың іс-шараларын бірлесіп қаржыландыру үшін іріктеуге қатысудың неғұрлым адал және икемді шарттары заң жүзінде белгіленеді. Барлық шарттар міндетті түрде әлеуметтік желілерде орналастырылған және қолжетімді. Осы көрсеткішті талдау кезінде белгілі бір ақпараттық сайттың ауысулары мен көріністерінің саны ескеріледі;

- мақсатты аудиторияны талдау. Ол үшін атқарушы билік органдары негізінен әлеуметтік желілер мен «Мемлекеттік қызметтер» порталы арқылы халыққа сауалнама жүргізеді. Интернет желісіндегі әрбір ұлттық және өңірлік жобаның белгілі бір іс-шараларын еске түсіруге талдау, мазмұнға реакцияларды талдау жүргізіледі.

Біздің ойымызша, өңірлік жобаның іс-шараларын іске асыруға халықтың барынша тартылуы SMM ең жарқын және пысықталған мысалы «жайлы қалалық ортаны қалыптастыру» жобасы болып табылады.

Осылайша, жоспарлау кезеңінде халықтың абаттандыру объектісін таңдауы көзделеді. Мысалы, Ақмолаоблысының Атбасар ауылдық елді мекені 2021 жылы өз азаматтарына 2 ойын алаңын таңдауды және Пушкин атындағы «Островок» саябағының бір бөлігін абаттандыруды ұсынды.

2021 жылы бұл іріктеу тек абоненттің телефон нөмірін пайдалана отырып, мамандандырылған платформа арқылы дауыс беру арқылы жүргізілді. Сонымен қатар, Қазақстанның кез-келген аймағында тіркелген азамат Ақмолаоблысының бір немесе басқа объектісіне дауыс бере алады. Әлеуметтік желілердегі көптеген қол жетімділіктің және адамдар көп жиналатын жерлерде планшеттермен жұмыс істейтін еріктілердің арқасында

дауыс беру сәтті болды. Азаматтардың көпшілік дауысы Атбасар ауылындағы саябақтың бір бөлігін абаттандыру үшін берілді.

2022 жылдың басында Атбасар ауылында «Островок» қоғамдық алаңын абаттандыру үшін 42 млн. 439 мың теңге сомасында (Атбасар елді мекенінің қаражатынан қоса қаржыландыру 9,3 млн. теңгені құрады) өңірлік бюджет қаражатын беру туралы келісім жасасты. Қазіргі уақытта «Островок» саябағының беткейлеріндегі темірбетон плиталарын бөлшектеу жұмыстары жүргізілді, геотекстильдерді, плиткаларды төсеу жұмыстары жүргізілуде, ойын алаңына плитаны дайындау жұмыстары жүргізілуде. Орындау пайызы-18%.

Жобаны іске асыру кезінде Атбасар ауданы әкімшілігі халыққа жұмыстың барысы туралы және фоторепортаж қосымшасы туралы барынша хабардар етеді, тұрғындар аймақтық жобаның іске асырылуын белсенді қадағалайды және әлеуметтік желілерде пікірлер береді алады.

2021 жылы Атбасар ауданында қоғамдық аумақтарды абаттандыру үшін дауыс беруге 9 мыңнан астам тұрғын қатысты. Жалпы, Ақмола облысында 2022 жылы 52 қоғамдық аумақты абаттандыру жоспарлануда, оның 7-і шағын қалаларда.

Айта кету керек, 2022 жылы дауыс беру сәтті болған жоқ. Бұл, біздің ойымызша, дауыс беру тәсілінің өзгеруімен байланысты. 2022 жылы жайлы қалалық орта объектілеріне дауыс беру мемлекеттік көрсетілетін қызметтер порталындағы азаматтардың жеке кабинеттері арқылы өтті. Атбасар ауданы үшін ауыл тұрғындарының көпшілігінде порталда жеке кабинеттері болған жоқ немесе жеке телефоннан жеке кабинетке кіру мүмкіндігі болмады немесе ауданның шалғай аумақтарында үздіксіз байланыс болмады, бұл дауыс беруге қатысуды едәуір қиындатты.

Сонымен қатар, Атбасар ауданында тіркелген азаматтар ғана сондағы объектілерге дауыс беруге қатыса алады. Осы қиындықтардың барлығы дауыс беру сапасын төмендетті, бірақ осы қиындықтарға қарамастан, Атбасар ауданының 9 мыңнан астам тұрғыны дауыс беруге қатысты, 2023 жылы құрылысқа жоспарланған нысандар таңдалды.

SMM технологияларының халықтың билікпен кері байланысын жақсартуға қосқан үлесін атап өткен жөн [9]. Бұл тек ұлттық жобаларға ғана емес, жалпы атқарушы билік органдарының қызметіне де қатысты.

Цифрландыру халықтың қалыпты өміріне толық қадам жасады және қазір оның ажырамас бөлігі болып табылады. «Цифрлық экономика» ұлттық жобасы шеңберінде мемлекеттік қызметтердің бірыңғай порталы арқылы ұсынылатын жаппай әлеуметтік маңызы бар мемлекеттік қызметтердің үлесі 100% құрады. Мемлекеттік қызметтерді электрондық түрде мемлекеттік қызметтердің бірыңғай порталы арқылы органға немесе ХҚКО-ға жеке бармай-ақ ұсынуға өтініштердің үлесі 25% құрады.

Бүгінгі таңда Ақмола облысында 87 Мемлекеттік қызмет проактивті режимде немесе электронды түрде заңды маңызды нәтиже (тізілім жазбасы) алу мүмкіндігімен ұсынылады [10]. Бұдан басқа, «цифрлық экономикаға арналған кадрлар» өңірлік жобасы шеңберінде кәсіптік білім беру жүйесінде цифрлық экономиканың негізгі құзыреттеріне ие 12920 маман даярлау қамтамасыз етілді.

Билік пен халықтың ынтымақтастығының тағы бір маңызды жобалық өнімі-бұл бастамашыл бюджеттеу, атап айтқанда азаматтардың тікелей қатысуымен жергілікті маңызы бар мәселелерді шешу бойынша азаматтық бастамаларды іске асыру.

Осы бағыттағы SMM рөлін атап өткен жөн. Атап айтқанда, бастамашыл бюджеттеу жобаларын іріктеудің белгіленген тәртібінің 2.3-тармағында облыс және аудан азаматтарымен жобаны міндетті талқылау көзделген, ал тәртіптің 2.4-тармағында азаматтардың пікірін сұрау арқылы анықтауға болатындығы анықталды. Содан кейін органдарға электронды дауыс беруге арналған заманауи мессенджерлер мен платформалар тағы да көмекке келеді. Ақпараттың жылдам алмасуының арқасында жоба бастамашысы мен азаматтардың ақпараты мен тілектерін жедел талдап қана қоймай, бастамашыл жобаның

негізгі бөліктеріне уактылы түзетулер енгізуге мүмкіндік алады [11].

Қорытындылай келе цифрландыру құралдарын ауылдық аумақтарды дамытуды жобалық басқарудың тиімділігін арттыратын фактор ретінде пайдалануды талдау нәтижелері қазіргі заманғы стратегиялық мемлекеттік басқаруда жемісті түрде қолданылып келеді, бірақ ол аймақтық биліктің, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өзара іс-қимылының ұйымдастырушылық сызбасын қажет етеді. Жергілікті дамудағы басқаруды цифрландыру стратегиясындағы азаматтық қоғамның бизнес-құрылымдары мен оның құрамында стратегиялық жоспарлаудың негізгі субъектілері бөлініп, олардың қызметінің функционалы мен принциптері, өзара іс-қимыл нысандары айқындалып, цифрлық стратегияның базалық іс-шараларының орындалуын бақылау нүктелері белгіленуге тиіс. Оларды жүзеге асырудың осындай практикалық мысалдарында билік органдарының тиімділігін арттыру үшін қандай да бір жағдайда цифрлық технологиялардың қаншалықты қажет екенін анықтауға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ақмола өлкесінің Атбасар ауданы муниципалитетінің әкімшілігі. - URL: <https://sevadm.ru> (өтініш берілген күні 19.06.2022).
2. Ақмола өлкесінің әкімшілігі. - URL: <https://admkrain.krasnodar.ru> (өтініш беру күні-20.06.2022).
3. Алиев В. И. Коммуникациялық стратегия және "денсаулық сақтау" ұлттық жобасын SMM-сүйемелдеу / В. И. Алиев, О. Е. Носкова, м. Н. Руденко // қазіргі экономиканың өзекті мәселелері. - 2021 - № 11-662-672 ББ.
4. Архипова М. Ю. Қазақстандағы ақпараттық-коммуникациялық және цифрлық технологияларды дамытудың аймақтық аспектілері / М. Ю. Архипова, в. п. Сиротин // Аймақ экономикасы. - 2019 - № 3. - С. 670-683.
5. Бубилева М. Н. мемлекеттік билік пен муниципалды басқарудың атқарушы органдарында SMM ілгерілеуінің ерекшеліктері / м.н. Бубилева, Е. В. Воротникова // Қазақстандағы Мемлекеттік және муниципалды басқару: тәжірибе, проблемалар, даму перспективалары: X Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. - Воронеж: РАНХиГС, 2017. - Жоқ. 10. - Б. 57-68.
6. Ақмола өлкесі әкімшілігінің жобалау қызметін ұйымдастыру департаменті. - URL: <https://dopd.krasnodar.ru> (қол жеткізілген күні-22.06.2022).
7. Добринская д. е. Интернетті Әлеуметтанулық түсіну: желіні зерттеудің теориялық тәсілдері (басы) / Д.Е. Добринская // Мәскеу университетінің хабаршысы. Әлеуметтану және саясаттану. - 2016 - № 3 - С. 21-38.
8. Зеленцова с. Ю. Қазақстан Республикасының субъектілерінде мемлекеттік басқаруды цифрландыру бөлігіндегі ұлттық жобаларды жүзеге асыру / С. ю. Зеленцова, О. Н. Галюта // Қазақстанның еркін экономикалық қоғамының ғылыми еңбектері. - 2021 - № 5 - С. 238-255.
9. Опочинский ф.м. мемлекеттік реттеу бағытталған жобалық басқару мәселелерін талдау / ф. м. Опочинский // ИнноЦентр. - 2018 - №1. - С. 44-49.
10. Плотников В. А. мемлекеттік басқару процестерін цифрландыру перспективалары. / В. А. Плотников, а. в. Маслюк // Басқарушылық кеңес беру. - 2022 - №3. - С. 87-94.
11. Вахабова М.х. экономиканы цифрландыру жағдайындағы мемлекеттік басқару жүйесінің цифрлық трансформациясы / М. х. Вахабова, Д. с. Саралинова, Э. С. Кукаева // Экономика және кәсіпкерлік. - 2021 - № 9 - С. 265-268.
12. ҚР дамытудың 2024 жылға дейінгі кезеңдегі ұлттық мақсаттары мен стратегиялық міндеттері туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 07.05.2018 № 204 Жарлығы. - URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/43027> (өтініш берілген күні 19.06.2022).
13. Архипова М. Ю. Мемлекеттік басқарудағы, қоғамдық өмірдегі және құқықтық саладағы цифрландыру / М. Ю. Архипова, Е. В. Розанова, в. п. Сиротин-М.: Эдитус, 2022-238 с.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ ӨНІРДІ ДАМУДЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

АХМЕТОВА А.Ш.

КТУМГЕЛЬДИНОВА Д.О.

САҒЫНДЫҚ Т.Д.

МН-22-1к тобының студенттері

НЕСИПБАЕВ Р.Е.

Ғылыми жетекші-э.ғ.м., аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университет

Қарағанды қаласы. Қазақстан республикасы

Аңдатпа: Мақалада инновациялық қызмет нәтижелерін енгізу тұрғысынан өңірдің әлеуетін қалыптастыру және дамыту мәселесі зерттелді, қоғамдық-өндірістік қызметтің даму сатылары тұрғысынан Тұжырымдаманың өзін дамытудың тарихи алғышарттары зерттелді, сондай-ақ өңірдің инновациялық әлеуетін дамыту тетігі қалыптастырылды.

Инновациялық белсенділік деңгейі өңірдің бәсекеге қабілеттілік, импортты алмастыру, сондай-ақ өңір халқының әл-ауқаты сияқты аспектілеріне оң әсер ете алатындығы көрсетілген. Мемлекеттік құрылымдардың өңірдің инновациялық әлеуетіне әсер ету мүмкіндіктеріне ерекше назар аударылды. Қазақстан өңірлері үшін инновациялық жүйені құру аса маңызды болып табылады. халықтың өмір сүру сапасын арттыруға, сондай-ақ өңірдің экономикасын шикізаттық бағыттан төмендетуге бағытталған.

Кілт сөздер: өңір, аумақтық даму бағдарламасы, мемлекеттік бағдарлама, инновация, жоспарлау, стратегия, экономика.

Инновациялық қызметті басқару жүйесін ынталандыру тетіктерін практикада қолдану аймақ экономикасының жағдайын едәуір жақсарта алады. ҚР салаларын жетекші әлемдік өндірушілермен ұштастыру мүмкіндігіне ерекше назар аудару қажет. Бұл ретте курс инновациялық белсенділіктің озық даму жүйесін қалыптастыруға алынуы тиіс. Мұндай саясат аймақтың инновациялық белсенділігін дамытуда айтарлықтай артықшылықтар бере алады. Бұл жағдайда көп нәрсе мемлекеттің аймақты қолдау жөніндегі қадамдарына байланысты. Бұл Аймақтық экономика үшін жағымды да, жағымсыз да аспект.

Соңғы онжылдықта әлемдік қоғамдастықта қалыптасқан тенденциялар айқын бағытқа ие, оның мақсаты экономикалық дамыған қоғамды қалыптастыру болып табылады, оның әл-ауқаты соңғы ғылыми-инновациялық жетістіктерді енгізуге негізделген.

Экономиканың шикізаттық бағыты қолда бар зияткерлік ресурстар, сондай-ақ ғылымды қажетсінетін және ақпараттық технологияларды енгізу негізін қалыптастыратын өңірдің бірінші индустриялық-инновациялық әлеуетін алға тарта отырып, біртіндеп екінші орынға шығады. Өнеркәсіп, ғылым және қоғам арасындағы қатынастар жүйесі біртіндеп қалыптасуда, оның негізі жеке аумақтың инновациялық даму мүмкіндіктері болып табылады.

Сонымен қатар, қалыптасып келе жатқан қатынастар жүйесі дамудың негізі және аймақтың одан әрі дамуының негізгі қозғаушы күші болып табылады. Әсіресе, қарым-қатынастың бұл түрін қалыптастыру елдің азық-түлік қауіпсіздігін қалыптастыруға қабілетті өсімдік шаруашылығы аймағына, сондай-ақ нарықтағы импортты алмастыру бағдарламасының негізгі элементтерінің бірі ретінде әрекет етуге қатысты.

Құрылымдық және технологиялық құрамдас бөліктерді жаңғыртуға бағытталған жекелеген өңірлердің экономикасын қайта құрылымдаудың қазіргі заманғы бағыттары жекелеген кәсіпорындардың да, тұтас салалардың да инновациялық белсенділігін жандандыруды көздейді. Бұған халықаралық нарықтағы бәсекелестіктің күшеюі, сондай-ақ түпкілікті тұтынушылар тарапынан өнімнің сапасы мен инновациясына қойылатын талаптардың артуы әкеледі.

Сондай-ақ, әлемдік нарықтардың жаһандануы ел экономикасындағы инновациялық

компонентті жандандыру қажеттілігіне үлкен әсер етеді, бұл тауар өндірушілер арасындағы бәсекелестік деңгейінің артуына әкеледі. Тұтастай алғанда экономиканы да, оның жекелеген салаларын да дамытудың инновациялық жолы өндіріс құрылымындағы жоғары технологиялық кәсіпорындардың үлесін арттыруға негізделген.

Өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы кешенді тәсіл оның сандық және сапалық өсуін қамтамасыз етуге, сондай-ақ инновациялық ортаның негізгі компоненттерін анықтауға қабілетті инновациялық ортаны қалыптастыруды көздейді.

Сонымен қатар, инновациялық ортаны құру аймақтық және жергілікті даму деңгейіне оң әсер ететін факторлардың жиынтығын қамтиды. Аймақтың дамуындағы инновациялық компонент оның бәсекеге қабілеттілігінің жоғары деңгейін қамтамасыз ете алады. Осылайша, тұйық шеңбер алынады: инновацияларды енгізу бәсекеге қабілеттілікті арттыруға әкеп соғады, оның одан әрі өсуі өңірдің инновациялық белсенділігін одан әрі арттыруды талап етеді. Өңірдің инновациялық белсенділігі мен қызметінің тиімділігінің өзара байланысы еңбектерде атап өтілді

М.Портер [1]. Ғалымның пікірінше, аймақтың даму деңгейінің қолданылатын инновациялық стратегияға тікелей тәуелділігі бар. Осылайша, жекелеген өңірдің бәсекелестік артықшылығының негізін оның инновациялық әлеуеті қалыптастырады.

Неғұрлым кеңейтілген көріністе аймақтың бәсекеге қабілеттілігі ұғымын әлеуметтік-экономикалық салада қалыптасқан қатынастардың объективі арқылы қарастыруға болады, олардың одан әрі дамуы сөзсіз экономиканың жаңа өнімдерін, салалары мен салаларын құруға әкеледі. Бұл жағдайда Комбинаторика инновациялық өнімдерді құруға бағытталған, осылайша инновациялар бойынша көшбасшылықты қамтамасыз етеді және аймақтың бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттырады.

Өңірлік инновациялық қызмет-бұл өңірдің бәсекеге қабілеттілігін және халықтың әл-ауқатын одан әрі арттыруды ескере отырып, өңірлік құрылымдардың қызметіне енгізу мақсатында ГТП өнімдерін құруға, бейімдеуге және генерациялауға өңірдің мүмкіндіктері. Жеке аумақтың қолда бар ресурстық әлеуеті одан әрі дамудың алғышарттарын қалыптастыруға мүмкіндік береді, бірақ ол анықтаушы емес.

Экономикалық дамудың инновациялық түрі жоғары технологиялық өндірістерді құру, қолданыстағы өндірістерді жаңғырту негізінде бәсекелестік артықшылықтарды әзірлеуді және енгізуді көздейді, нәтижесінде ғылымның соңғы жетістіктерін қолдануға және озық технологияларды енгізуге негізделген қосылған құнның едәуір үлесі бар өнім болуы керек. Бұл процесті басқару мүмкіндігі кәсіпорындар үшін экономиканы одан әрі дамытудың негізгі мәселесі болып табылады.

Инновациялық қызметті басқару процесі белгілі бір әдістемені қолдануды көздейтін кәсіпорындағы инновация деңгейін бағалауды қамтиды. Бұл әдістеме инновацияларды енгізу қажеттілігі, кәсіпорынның енгізуге техникалық және технологиялық дайындығы, инновацияларды енгізуден экономикалық тиімділік, нарықта инновацияларды енгізу нәтижелеріне сұраныс, нарықта бар аналогтар және олардың алдында инновациялардың артықшылықтарын анықтау, кәсіпорында инновацияның үздіксіз процесін құру мақсатында одан әрі жаңғырту мүмкіндігі, сондай-ақ бәсекелестердің реакциясы сияқты көрсеткіштерді бағалауға арналған кәсіпорынның инновациялық өзгерістеріне.

Қазіргі уақытта Қазақстанның Өсімдік шаруашылығы саласындағы кәсіпорындары технологиялық жағынан да, басқарушылық жағынан да инновацияларды енгізуге аса мұқтаж. Бұл жағдайда ынталандырушы фактор арзан жұмыс күшін пайдаланумен, сондай-ақ түпкілікті өнім өндірісіне функционалдық-құндық талдау қағидаттарын белсенді енгізумен шартталған өнімді төмендетілген бағамен шығару мүмкіндігіне байланысты әлемдік нарықтағы ең мықты ойыншы болып табылатын Қытаймен жақын маңда болып табылады. Осыған орай, қазақстандық өндірушілер қолда бар ресурстарды жұмылдырып, оларды Қытай тарапынан баға бәсекелестігі туралы ұмытпай, бәсекелестерге қарағанда анағұрлым сапалы өнім шығаруға бағыттауы тиіс [2].

Кәсіпорынның инновациялық қызметін құрудың белгілі бір алгоритмі бар. Әр кезең белгілі бір басқару механизмдерін қолдануды қамтиды.

1. Инновацияны әзірлеу бойынша ҒЗТҚЖ жүргізу.
2. Қолда бар ресурстарға функционалды-құндық талдау жүргізу.
3. Инновацияны өндірудің технологиялық процесін әзірлеу.
4. Үлгілерді, модельдерді жобалау және сынау.
5. Енгізудің ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктерін әзірлеу.
6. Инновацияны ақпараттық қамтамасыз етуді қалыптастыру.
7. Қажетті Еңбек ресурстарын дайындау және қайта даярлау.
8. Иелену құқығына құжаттарды (патенттер мен лицензияларды) ресімдеу.
9. Нарыққа маркетингтік зерттеулер жүргізу.
10. Өндірісті бастау үшін инвесторларды іздеу.
11. Өткізу нарығының инновацияларды жаппай игеруі.

Әрбір инновация, пайда болу саласына қарамастан, жоғарыда аталған он бір кезеңнен өтеді, идеяның пайда болуынан бастап, нарықтың ҒЗТҚЖ нәтижелерін жаппай игеруіне дейін. Әр кезең үшін басқару мен дамудың өзіндік ерекшеліктері бар. Сондай-ақ, бұл кезеңдер экономика саласына байланысты әр түрлі болады. Өсімдік шаруашылығы саласы үшін бұл алгоритмде бірқатар сипаттамалық белгілер бар. Функционалды-құндық талдауды есептеу кезеңі ерекше назар аударуға тұрарлық [3].

Бағдарламаға тапсырыс берушінің негізгі функцияларына мыналар кіреді:

- жергілікті уәкілетті билік органдарына келісу үшін белгіленген тәртіпте мүдделі аймақтық органдармен және орталық атқарушы билік органдарымен бағдарлама жобасын дайындау және бекіту;

- бағдарламалық қызметті жүзеге асыруды үйлестіру;

- институционалды және құрылымдық өзгерістерді қамтамасыз ету, қаржылық және инновациялық институттарды қалыптастыру, сондай-ақ аймақтық ынтымақтастық саласындағы жұмыс және аймақтағы республикалық мақсатты бағдарламаларды жүзеге асыруды тікелей бақылау;

- бағдарламаны іске асыру туралы есептер дайындау, Қазақстан Республикасы субъектілерінің мемлекеттік органдарына және орталық атқарушы билік органдарына бағдарламаны түзету туралы ұсыныстар енгізу [4].

Облыстың әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламасы мақұлданғаннан кейін, мемлекеттік тапсырыс беруші келісімшарт негізінде, бағдарламаны іске асырушылармен мақсатты бағдарламаны бюджеттен тыс көздерден, Қазақстан Республикасының субъектілерінің бюджеттерінен қаржыландыратын мемлекеттік шарттар жасайды.

Мақсатты бағдарламаның мемлекеттік тапсырыс берушісі шарттық негізде атқарушы билік органдары көздеген шарттарда кәсіпорындардың, ұйымдардың және мекемелердің өз функцияларының бір бөлігін орындауы мүмкін.

Бағдарламаның өзі мемлекеттік тапсырыс берушінің бағдарлама қызметінің барлық орындаушылары жасаған мемлекеттік қажеттіліктерге өнім сатып алуға және жеткізуге арналған мемлекеттік келісім-шарттар негізінде жүзеге асырылады.

Бағдарламаның орындалуына мониторинг жүргізудің маңызды элементі - бұл бағдарламаның тиімділігін бағалау тәртібі және оған осындай көрсеткіштер кіреді:

- жалпы өңірлік өнімнің (ЖӨӨ) және өнеркәсіптік және ауыл шаруашылығы өндірісінің көлемін ұлғайту;

- бюджеттік тиімділік және бюджет тиімділігі үшін республикалық бюджет және Қазақстан Республикасының субъектісінің бюджеті;

Дамыған елдерде өңірдің инновациялық әлеуетін дамыту тетігі қалыптасып, табысты жұмыс істеуде. Жалпыланған түрде оны сурет түрінде ұсынуға болады.

Қазіргі жағдайда ел экономикасының бәсекеге қабілеттілігін әртараптандыру, импорт үлесін төмендету және жоғары технологиялық тауарлар өндірісінің үлес салмағындағы

экспорт үлесін арттыру арқылы арттыруға бағытталған өңірлердің жұмыс істеуінде жаңа басымдықтар қалыптасуда. Өңірдің инновациялық қызметі ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілік әлеуетін арттыруға, ғылымды қажетсінетін салалар базасында өңірлік экономиканы қалыптастыруға, сондай-ақ аумақтың инновациялық қызметін ұйымдастырушылық және әкімшілік қамтамасыз етуді қамтамасыз етуге бағытталған. Осылайша, өңірдегі инновациялық қызметті қолдау және дамыту экономикалық әлеуетті әлемдік бөлуде орнықты позицияларды қамтамасыз ете отырып, ел экономикасын дамудың сапалы жаңа деңгейіне шығаруға қабілетті басымдыққа айналады.

Сурет 1. Өңірдің әлеуетін дамыту тетігі

Өңірдің инновациялық әлеуетін қалыптастыру процесінде қандай да бір аумақта бар және АЖ-мен шартталған инновациялық артықшылықтардың негізгі құрамдас бөліктері ашылады оның даму жолымен. Өңірдің инновациялық артықшылықтарын қалыптастыруды елдің стратегиялық дамуының тұжырымдамалық негізіне жатқызуға болады.

Инновациялық қызметті басқару жүйесін ынталандыру тетіктерін практикада қолдану аймақ экономикасының жағдайын едәуір жақсарта алады. ҚР салаларын жетекші әлемдік өндірушілермен ұштастыру мүмкіндігіне ерекше назар аудару қажет. Бұл ретте курс инновациялық белсенділіктің озық даму жүйесін қалыптастыруға алынуы тиіс. Мұндай саясат аймақтың инновациялық белсенділігін дамытуда айтарлықтай артықшылықтар бере алады. Бұл жағдайда көп нәрсе мемлекеттің аймақты қолдау жөніндегі қадамдарына

байланысты. Бұл Аймақтық экономика үшін жағымды да, жағымсыз да аспект. Бір жағынан, мемлекетке іргелі инновациялық әзірлемелерді жүргізуге үлкен қаражат бөлу әлдеқайда оңай, бұл инновацияларды енгізу қарқынын жеделдетуге арналған. Алайда, әлемдік нарықтың қаржылық тұрақсыздығы жағдайында мемлекеттік органдар инновациялық бағдарламаларды қаржыландыруды шектейді немесе оларды қалдық қағидат бойынша қаржыландырады. Бұл теріс нүктеге қатысты, өйткені жақсартылған сипаттамалары бар жана тауарлардың нарыққа шығуының жылдам қарқыны аймақтың жекелеген кәсіпорындарына инновацияларды шексіз тоқтатуға мүмкіндік бермейді. Осы курсты ұстану аймақты айтарлықтай қаражат жұмсалған әзірленген инновациялар олардың моральдық ескіруіне, сондай-ақ нарықта анағұрлым жетілдірілген аналогтардың пайда болуына байланысты талап етілмейтін жағдайға әкеледі. [5].

Қорытындылай келе, аймақтың инновацияны жандандыруда айтарлықтай әлеуеті бар екенін атап өткен жөн, бірақ бұл әлеует толық пайдаланылмайды. Қазіргі уақытта инновациялық қызметті жандандыру бойынша белгілі бір қадамдар жасалуда, салаларды қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары әзірленді, институттар қалыптастырылды, сондай-ақ белгілі бір нормативтік актілер қабылданды. Алайда бұл жеткіліксіз, өңірлік экономикада осы бағытты мемлекеттік қолдауға негізделген өңірдің инновациялық қызметін дамытудың кешенді бағдарламасын қабылдау қажет. Өңірдің инновациялық әлеуетін дамыту тетігін әзірлеу оның бәсекеге қабілеттілік деңгейін айтарлықтай көтеруге қабілетті.

Әдебиеттер тізімі:

1. Терновых К.С. Агропромышленные интегрированные формирования: состояние и перспективы развития / К.С. Терновых, Н.Г. Нечаев, А.А. Измалков, Е.В. Попкова, В.С. Грибанов, А.А. Плякина. — Воронеж: ФГБОУ ВПО Воронежский ГАУ, 2013. — 245 с.

2. Баутин В.М. Концептуальные основы формирования инновационной экономики АПК / В.М. Баутин // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2012. -№ 1.

3. Сагиева Р.К., Жупарова А.С., Жайсанова Д.С. Оценка эффективности инновационной активности предприятий с использованием концепции маркетинга-микс // Central Asian Economic Review. – 2020. – Vol 4(133). – С.116-126.

4. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Официальный сайт. – Электронный ресурс: <https://www.stat.gov.kz> за 2013-2019 гг.

5. «Қарағанды облысының 2016-2020 жылдарға арналған даму бағдарламасы» // www.karaganda-region.gov.kz

6. «Қарағанды облысының 2021-2025 жылдарға арналған Даму бағдарламасы» // <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-economy/documents/details/105774>

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ, ФАКТОРЫ ОКАЗЫВАЮЩИ ВЛИЯНИЕ НА ЕЕ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

АДЫШЕВ А.Ж.

магистрант группы 22-МН-М-О-Р

МУКАТАЙ А.С.

*к.э.н., ассоциированный профессор,
профессор кафедры «Бизнес»*

Казахстанско-Американский свободный университет,
г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан

Аннотация. Исследование эффективности деятельности энергетической организации в условиях изменяющегося рынка энергетики. В статье проводится анализ основных факторов, влияющих на функционирование энергетической организации.

Ключевые слова. Эффективность, энергетическая организация, стратегический план, адаптация, оптимизация.

Энергетика – базовая отрасль экономики, включающая комплекс экономических отношений, возникающих в процессе генерации, передачи, диспетчерского управления, сбыта и потребления энергии с использованием производственных объектов.

Миссией энергетики является обеспечение потребности народного хозяйства и населения в тепловой и электрической энергии, а также экспорт электроэнергии в страны ближнего и дальнего зарубежья.

Энергетический сектор – это одна из ключевых отраслей экономики любой страны. Однако, в условиях быстро изменяющегося рынка энергетики, эффективность деятельности энергетической организации может быть под угрозой.

Эффективность деятельности энергетической организации может быть определена как способность организации достигать своих целей и задач с минимальными затратами ресурсов [1].

Рынок энергетики в настоящее время характеризуется высокой степенью конкуренции и это является одним из основных факторов, влияющих на эффективность деятельности энергетической организации.

Анализ рынка энергетики также является ключевым элементом исследований, посвященных эффективности деятельности энергетической организации. Например, Маккарти и Биркеншоу [8] отмечают, что анализ рынка и конкурентных условий является необходимым для разработки эффективной стратегии и принятия решений в энергетической отрасли.

Энергетическая организация должна быть готова к изменению рынка энергетики и постоянно искать новые возможности для улучшения своей эффективности [6]. Для этого в перспективе будут необходимо рассмотреть и решить такие задачи, как анализ основных показателей эффективности деятельности энергетической организации, включая финансовые, экономические, технические и социальные показатели, оценить состояние текущей системы управления энергетической организацией, включая анализ ее стратегии, структуры, процессов, технологий и культуры, идентифицировать факторы, влияющих на эффективность деятельности энергетической организации, включая внутренние и внешние факторы, разработать стратегии повышения эффективности деятельности энергетической организации, включая разработку новых стратегий управления, внедрение инновационных технологий и процессов, оптимизацию структуры и культуры организации, оценить эффективность реализации различных стратегий повышения эффективности деятельности энергетической организации, включая анализ их влияния на финансовые, экономические,

технические и социальные показатели, а также разработать рекомендаций для энергетической организации по оптимизации деятельности и повышению ее эффективности.

Существует множество поставщиков энергии, работающих на местном и глобальном уровне. На рынке постоянно появляются новые игроки, что приводит к снижению объемов продаж и увеличению конкуренции. В такой ситуации энергетическая организация должна постоянно искать новые возможности для улучшения своей эффективности, например, оптимизация производственных процессов, сокращения издержек и повышения качества продукции, разработка и реализация эффективных стратегий маркетинга и продаж, которые позволят привлекать новых клиентов и удерживать старых. Однако, с другой стороны, конкуренция может стимулировать инновации и повышение качества продукции [7].

Еще одним фактором, влияющим на эффективность деятельности энергетической организации в условиях изменяющегося рынка энергетики, является изменение паттерна потребления энергии. С появлением новых технологий, таких как блокчейн, спрос на энергию может изменяться, что может повлиять на объемы продаж и цены на энергию.

Для энергетической организации важно находить новые способы удовлетворения потребностей рынка и адаптироваться к изменяющейся ситуации, например, путем развития новых технологий [10]. Это использование смарт-технологий и систем управления, которые позволяют эффективнее использовать энергоресурсы, уменьшить потери энергии и повысить качество обслуживания потребителей. Это использование систем хранения энергии, смарт-сети и децентрализованные системы энергоснабжения, в частности, хранение энергии может помочь снизить нагрузку на сеть в периоды пикового потребления, а децентрализованные системы энергоснабжения могут помочь снизить зависимость от централизованных систем энергоснабжения и обеспечить более устойчивое и надежное энергоснабжение для потребителей. Также нужно развивать производство новых продуктов, которые будут востребованы на рынке, организовывать проведение энергоаудитов и консультирование потребителей по вопросам энергоэффективности.

Для этого критически важно иметь стратегический план, который позволяет им гибко реагировать на изменения на рынке. Этот план должен включать в себя анализ рисков и возможностей, а также действенные меры для приспособления к этим изменениям [3].

Более того, происходят изменения в области использования и производства энергии, например, растет роль возобновляемых источников энергии, таких как солнечная и ветровая энергия. Такие изменения могут оказывать существенное влияние на эффективность деятельности энергетической организации, так как позволяют им сократить затраты на энергоресурсы и уменьшить их воздействие на окружающую среду, так как в условиях растущей осознанности общества об экологических проблемах, требования к экологической устойчивости производства энергии становятся все более жесткими.

Современный рынок энергетики становится все более изменчивым и динамичным. В условиях нестабильной экономической ситуации и неопределенности в политической сфере, энергетические организации сталкиваются с рядом вызовов, которые необходимо решать для обеспечения эффективной деятельности.

Существует множество исследований, посвященных проблемам энергетической отрасли. Многие из них касаются вопросов, связанных с устойчивостью и конкурентоспособностью энергетических организаций. Например, исследования Коллинза и Порраса [2] показывают, что эффективность организации зависит от ее способности адаптироваться к изменяющимся условиям рынка.

При этом, Гамперц и Руйтерс [4] отмечают, что для обеспечения устойчивости и конкурентоспособности энергетической организации необходимо осуществлять стратегическое планирование и прогнозирование рынка.

В то же время, некоторые исследования указывают на то, что эффективность деятельности энергетической организации может зависеть не только от ее способности адаптироваться к рынку, но и от влияния государственных регуляторных органов. Например,

Вайлдер и Кавана [9] отмечают, что эффективность энергетических организаций может быть повышена благодаря государственной поддержке, направленной на развитие экологически чистых источников энергии.

Другие исследования, такие как работа Хао и Чжана [5], подчеркивают важность инноваций и технологического развития для улучшения эффективности деятельности энергетической организации.

Список литературы:

1. Bhattacharyya, S.C. (2017). Energy Economics: Concepts, Issues, Markets and Governance. Springer.
2. Collins, J., & Porras, J. (2008). Built to last: Successful habits of visionary companies. Random House.
3. Fatima, A., & Rahman, S. (2019). Energy Market Liberalisation and Regulation in South Asia: An Overview. In South Asian Economies and Energy Security (pp. 1-19). Springer.
4. Gamperz, J., & Ruiters, M. (2015). Energy companies and sustainable development: an overview. Springer.
5. Hao, Y., & Zhang, J. (2016). Technology innovation and energy efficiency in China's energy-intensive industries. Applied Energy, 179, 142-151.
6. International Energy Agency. (2020). World Energy Outlook 2020. OECD/IEA.
7. Li, J., Liang, H., & Zhang, Y. (2018). Analyzing the competition and cooperation relationship among energy enterprises from the perspective of evolutionary game theory. Journal of Cleaner Production, 196, 424-437.
8. McCarthy, R., & Birkenshaw, J. (2019). Market analysis and competition in the energy sector. Routledge.
9. Wilder, C., & Kavana, R. (2011). Government support for renewable energy. Energy Policy, 39(9), 5617-5626.
10. World Energy Council. (2019). World Energy Scenarios 2019: Exploring Innovation Pathways to 2040. World Energy Council.

ВЫБОРНОВ Н.А.

аспирант кафедры менеджмента

МАКОВЕЦКИЙ М.Ю.

кандидат экономических наук, доцент,

заведующий кафедрой менеджмента,

декан факультета управления

Московский университет им. С.Ю. Витте, г. Москва

ОРЫНБАСАРОВА Е.Д.

PhD, профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

Республика Казахстан, г. Караганда

ДРАЙВЕРЫ СОЗДАНИЯ СТОИМОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация: Актуальность исследования заключается в том, что происходящий на данном этапе кризис оказывает непосредственное влияние на создание стоимости. Это влияние усиливается в связи с функционированием следующих факторов – неопределенность международной торговли, обострение торговых конфликтов между государствами, коронавирус, специальная военная операция.

Ключевые слова: создание стоимости, возврат на капитал акционеров, конкурентные преимущества, денежные потоки, капитал.

Асинхронность экономического восстановления после эпидемии коронавируса является основополагающим фактором, тормозящим развитие создания стоимости, ведь отдельные звенья работают не в полную силу или не работают вообще. На сегодняшний день существует неопределенность по поводу того, насколько будет устойчивым оживление производства и создания стоимости, потому что до сих пор есть риск новых волн коронавируса и других экономических спадов. Заметим, что экономическое восстановление будет, в основном, зависеть от готовности правительств по всему миру к поддержке экономики на базе налогово-бюджетной и денежно-кредитной экспансии, поэтому вполне вероятно, что восстановление будет W-образным.

На данном этапе можно выделить два типа процессов, которые, обычно, анализируются в кейсах – это value chain и customer journey. Когда мы говорим value chains, то имеем в виду цепочку создания стоимости, то есть определенный производственный процесс, который обычно рассматривается с точки зрения организации. В то время, как customer journey – это клиентский путь, который рассматривается с точки зрения клиента. Каждый из этих процессов используется для анализа определенного вида факторов. Value chain, обычно, связан с эффективностью, поиском узких мест в производстве и увеличением продуктивности. А customer journey рассматривается в случае, если организация хочет выявить факторы, которые влияют на выбор клиентом продукта или его удовлетворенность. В исследовании сосредоточимся на value chain. Организации, которые успешны в создании стоимости для акционеров на длительных интервалах – дисциплинированны и последовательно следуют следующим принципам:

- определение ядра бизнеса и достижение в нем полного потенциала, достижение лидерских позиций;
- расширение за пределы ключевого бизнеса, беря за основу свое ядро. Важно, что организация не только достигает лидерство в новом бизнесе, выходя на каждый последующий бизнес она использует наработанную, повторяемую форму выхода;
- в процессе изменения внешних условий и возникновения новых рисков используется пересмотр ядра, которое было определено на первом этапе.

Эффективным компаниям удастся создавать стоимость для акционеров на длительном интервале времени, то есть они не только наращивают размер бизнеса и объем прибыли, но и обеспечивают необходимый возврат на капитал акционеров с учетом уровня рисков. Такие компании имеют название – Sustainable Value Creators. Именно представленные выше принципы помогают им достигать таких успехов. Поэтому необходимо рассмотреть эти принципы подробнее. Итак, первый принцип – развитие ядра. Ядро представляет собой ключевой бизнес, который определяет уникальность, индивидуальность коммерческой организации. Это – тот бизнес, в котором организация обладает некими фундаментальными конкурентными преимуществами. SVC компании являются лидерами в их ключевом бизнесе. Шесть компаний из шести разных областей – электронная коммерция (Amazon), производитель шин (Continental), Apple, промышленный производитель (BASF), Nike, Gilead – все они за последние десять лет наращивали бизнес, создавали стоимость для акционеров именно на основе ядра своего бизнеса.

Например, компания Apple включает в себя четыре основных продукта. Это не только смартфон, но и компьютер, планшет и плеер. Также компания имеет смежный бизнес – приложение и платформа по дистрибуции этих приложений. Практически 100 процентов всей прибыли, созданной компанией, и все выручки приходились на эти основные ключевые бизнесы. Основой, позволяющей компании стать лидером в ключевом бизнесе, являются конкурентные преимущества. Аналитики выделяют три основных типа конкурентных преимуществ:

– преимущество масштаба, позволяющее с более низкими затратами работать организациям ввиду эффекта экономии от масштаба. Конечно, в случае большого масштаба организация быстрее учится и быстрее оптимизирует свой бизнес. Также она имеет большую рыночную власть, что позволяет устанавливать более привлекательные для нее цены;

– ценные или уникальные активы организации. К примеру, в такой отрасли, как нефтегазовая промышленность, крайне важны характеристики конкретных месторождений, которыми обладает компания, в телекоммуникационной отрасли – это те частоты, лицензии на которые есть у телекоммуникационной компании;

– наличие компетенций, чтобы реализовать эффект от первых двух конкурентных преимуществ.

Также надо помнить о классических конкурентных преимуществах, таких как способность правильно определить ключевой рынок, выстроить отношения с клиентом и предложить оптимальный портфель продуктов. Организация, достигнув конкурентного преимущества, упирается в некое ограничение по росту. В этом случае многие организации стараются выйти за пределы ядра в новый бизнес. Часть организаций также замотивирована диверсифицировать свои риски, свой портфель. В этом случае возникает вопрос – как выбрать рынки для входа и как входить в эти рынки.

Если обратиться к статистике и посмотреть на вероятность успеха при выходе и входе в новые бизнесы, в зависимости от удаленности этих новых бизнесов от ядра, то увидим, что в среднем вероятность успеха достаточно низкая. Она составляет 20-25 процентов, но она выше, если удаленность от ядра нового бизнеса – мала. То есть, если бизнес очень близок к ядру организации. Существует пять основных факторов для измерения удаленности – это наличие общих клиентов (общих между новым бизнесом и ядром), общие расходы, общие каналы, общие компетенции и общая конкурентная среда. Важны первые две составляющие. Если тот бизнес, который рассматривается для входа, соответствует первым двум критериям, то есть он имеет схожую клиентскую базу с основным бизнесом и схожую структуру расходов, то вероятность успеха входа бизнеса сильно выше.

Рассмотрим пример компании Gillette. Ядром ее бизнеса были бритвенные станки и лезвия для мужчин. Первым шагом от ядра стали бритвенные станки для женщин. Здесь – разная клиентская база, но схожая база затрат. Следующим шагом был выход на рынок туалетных принадлежностей и лосьонов после бритья с одинаковой клиентской базой. Также компания вышла на рынок Европы с одинаковой опять же базой расходов. Компания не остановилась на этом. До этого момента все бизнесы были успешными, она пошла дальше и вышла на рынок батареек с брендом Duracell, на рынок канцелярских принадлежностей с брендом Parker, на рынок более премиальных канцелярских принадлежностей с брендом Waterman. Также она занималась часами, медикаментами и нефтегазом. Но только эти последние бизнесы, которые были перечислены, в итоге были либо неуспешными, либо компания вовсе вышла из них. Одной из причин, почему вход в эти бизнесы был неуспешен – это отсутствие общей клиентской базы и общей базы расходов.

Общий перечень критериев, который должен быть учтен при выборе целевых бизнесов для входа, заключается в следующем:

- развитие на основе сильного ядра, учет того, что сейчас имеется;
- возможность создания позиции экономического лидера в этом рынке;
- выбор привлекательных рынков, то есть больших или быстро растущих;
- следование за клиентом и использование скрытых активов;
- использование повторяющейся формулы при входе в каждый новый рынок.

На стоимость бизнеса оказывают влияние следующие составляющие:

- денежные потоки от существующих активов;
- ожидаемый рост этих денежных потоков;
- риск денежных потоков, который выражается в ставке дисконтирования;
- промежуток времени в будущем, в который эти потоки прекращаются –

большое заключительное значение стоимости.

Для того, чтобы изменять стоимость бизнеса лучше всего увеличивать саму стоимость. Важно отметить, что речь идет о повышении стоимости, а не о повышении цены – это две совершенно разные концепции. Повышение стоимости работает посредством одной из четырех составляющих. Необходимо либо найти способ увеличить денежные потоки от существующих активов, либо увеличить темпы роста в будущем, либо уменьшить риск и ставку дисконтирования, которая применяется к этим денежным потокам. Также можно отодвинуть по времени конечный момент, когда коммерческая организация станет стабильной или наоборот, будет ликвидирован бизнес. Все происходящее в процессе реструктуризации повышения стоимости должно пройти один из этих четырех путей.

Когда есть составляющие для оценки стоимости компании (денежные потоки, темпы роста, ставка дисконтирования и фактор терминальной стоимости), можно оценить стоимость любой компании. Управляя коммерческими организациями, владельцы часто сталкиваются с вопросом – как повысить ее стоимость, а не просто поддерживать текущее значение. Поэтому актуальным вопросом является повышение стоимости. Говоря об увеличении стоимости, многие компании имеют в виду увеличение цены. Когда организация пытается увеличить цену или стоимость, она может взять за основу требования рынка, а это – не всегда лучший вариант. Поэтому, вместо того чтобы концентрироваться на повышении цены, лучше рассмотреть способы повышения стоимости, которые стоят на четырех столпах оценки, о которых мы говорили ранее (рис. 1).

Для увеличения стоимости коммерческой организации можно попытаться более эффективно увеличивать денежные потоки от существующих активов. Можно также попытаться увеличить темп роста и повысить стоимость, получаемую от роста, либо путем повышения эффективности использования существующих активов, либо, как вариант, поиска лучшего сочетания реинвестиций для повышения ценности роста. Именно, «большие ценности от роста», а не «более высокие темпы роста», потому что стоимость некоторых организаций может быть выше при более низких темпах роста, когда их рост негативно сказывается на их стоимости. Также можно попытаться снизить ставку дисконтирования. Наиболее очевидный способ это сделать – изменить соотношение долга и акций, но возможны и другие пути. Последний способ – отложить день, когда коммерческая организация станет стабильной и зрелой. Если наращивать конкурентные преимущества и барьеры для выхода на рынок возможно достичь стабилизации роста за десять лет, а не за пять.

Рисунок 1 – Пути создания стоимости

Далее рассмотрим, как изменять стоимость, используя представленные подходы. Начнем с первого – увеличение денежных потоков от существующих активов. Для того, чтобы измерить денежные потоки, необходимо из операционного дохода вычесть налоги и реинвестиции (рис.2).

Можно управлять своими активами более эффективно, сократив расходы, которые реально не увеличивают стоимость. Речь идет о более высокой марже, более высоком операционном доходе при тех же поступлениях, которые увеличат стоимость. Можно также платить меньше налогов за этот операционный доход, любой коммерческой организации стоит задумываться о возможностях снижения налогов, которые она платит. Так, необходимо снижать налоги по операционному доходу настолько, насколько позволяет законодательство, увеличивая тем самым денежные потоки и стоимость организации, соответственно.

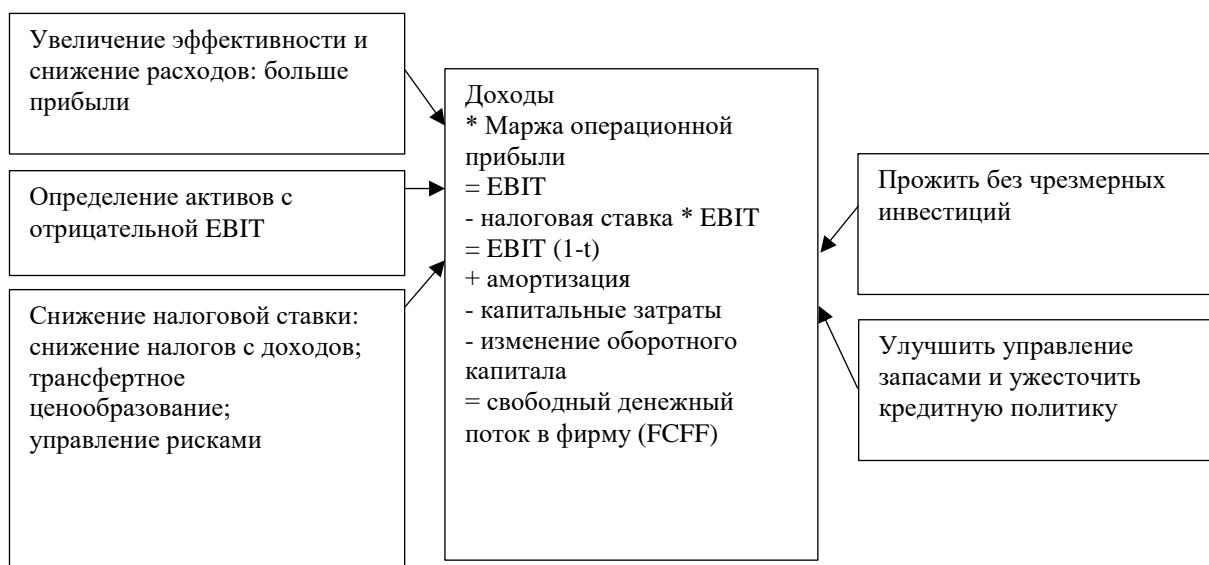

Рисунок 2 – Создание стоимости через увеличение денежных потоков от активов

Также можно увеличить стоимость, когда есть возможность сократить реинвестиции, сохраняя существующие активы. По сути, необходимо искать больше денежных потоков для повышения стоимости. В старой зрелой организации – это как раз то, на что стоит обратить внимание для увеличения стоимости.

Следующий пункт – темпы роста. Чтобы расти быстро, необходимо реинвестировать либо больше, либо лучше (рис. 3). Большие реинвестиции практически всегда увеличивают темп роста, но не всегда увеличивают стоимость. Увеличение реинвестиций поднимает стоимость только в том случае, если получаемая доходность капитала превышает стоимость капитала. Существует два направления увеличения реинвестирования: можно попытаться найти больше внутренних проектов, но это займет много времени. Также можно сделать крупное приобретение. Рост всегда можно купить.

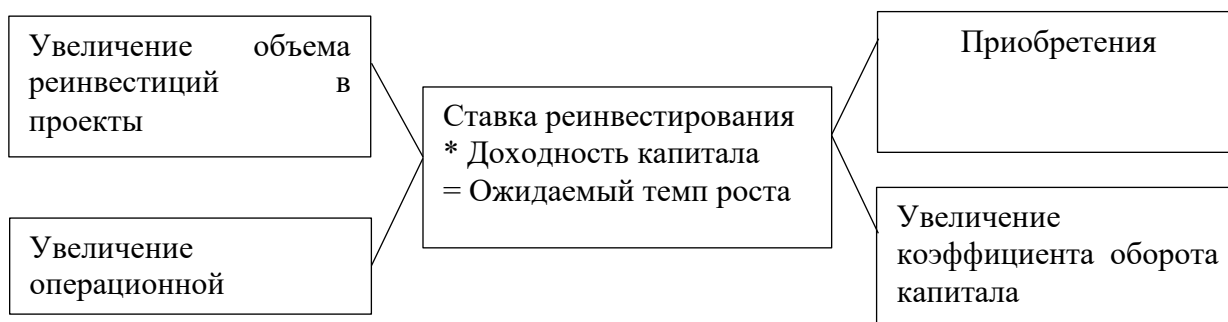

Рисунок 3 – Создание стоимости через увеличение ожидаемого роста

Однако заплатив за него слишком много, организация не увеличит собственную стоимость. Можно попробовать улучшить доходность капитала по существующим инвестициям. Лучше разделять доходность капитала надвое. Первое, это – маржа операционной прибыли, второе – эффективность использования капитала коммерческой организации. Таким образом, если коммерческая организация сможет увеличить доходы, полученные за каждый рубль вложенного капитала или повысить маржу, то доходность капитала возрастет. Говоря о росте, организации рассматривают различные способы роста стоимости, они часто ошибаются, рассматривая их как эквивалентные. На данном этапе существует большое количество исследований, которые показывают, какие подходы к росту скорее увеличат стоимость, а какие вероятно не оправдаются. Несколько лет назад вышло исследование McKinsey, рассматривающее компании с разными стратегиями роста и классифицирующие результаты по уровню увеличения стоимости от лучшего к худшему. Безусловно, лучшей стратегией, найденной McKinsey, была стратегия выпуска новых продуктов. Примером является Apple в последнее десятилетие. iPod, iPhone, iPad сильно увеличили стоимость компании. Некоторые компании пытаются повторить эту стратегию, но преуспевают немногие, однако в случае успеха нет лучшей стратегии.

Другой стратегией является поиск новых рынков или нового применения для старой продукции. К примеру, аспирин был лекарством от головной боли, пока не стал лекарством для лечения сердечных заболеваний. Таким образом, второй лучшей стратегией является расширение на новые рынки, расширение рыночной стратегии. Борьба за рыночную долю на растущем рынке – хорошая стратегия, потому что даже если доля коммерческой организации остается неизменной, но сам рынок расширяется, организация все равно может быть в плюсе. Также на сегодняшний день есть две стратегии, актуальность которых исторически была менее вероятна. В борьбе за долю на стабильном рынке зачастую единственный вариант ее увеличения – снижение цен, которые необязательно увеличат стоимость организации. Можно увеличить рост, однако меньшая маржа от этого роста даст меньшую стоимость.

Исторически худшей стратегией из всех является стратегия роста за счет приобретений. Если рост достигается за счет приобретения других компаний, особенно, крупных акционерных компаний, то единственный способ выиграть – это заплатить премию сверх рыночной цены. Выиграть за счет такой стратегии гораздо сложнее. Таким образом, когда коммерческая организация думает о стратегии роста, необходимо выбрать ту, которая способна обеспечить не только наибольший рост, но и наибольшую стоимость. Они могут быть не всегда одинаковыми. И это приводит к следующему пути увеличения стоимости.

Рисунок 4 – Создание конкурентных преимуществ через увеличение продолжительности периода роста

Возможно, организация сможет продлить период роста. Абстрактное число, используемое в оценке, также отражает конкурентные преимущества организации. Заметим, что организации придется либо искать конкурентные преимущества, либо поддерживать и усиливать имеющиеся (рис. 4). Существует, как минимум, четыре потенциальных варианта, от которых можно отталкиваться. Первый связан с названием бренда. Исторически нет лучшего преимущества, потому что никто не знает, как придумать действительно хорошее название. Хорошее название может составлять до 80 процентов стоимости организации, а преодолеть такое преимущество крайне непросто.

Вторым вариантом являются юридические барьеры для входа. К примеру, если у фармацевтической компании есть патент, она защищена от конкуренции. Так, необходимо смотреть на уровень конкуренции, возможно, юристы смогут помочь. Если Правительство предлагает защиту от конкуренции, надо быть осторожным, потому что это – всегда «услуга за услугу», и компании придется отказаться от возможности влиять на ценообразование. Но если есть возможность получить защиту от конкуренции, то надо действовать. Третьим вариантом являются издержки переключения. Необходимо, чтобы затраты на переключение на продукт организации были как можно ниже, а на другой – как можно выше. Это дает значительное конкурентное преимущество. Последнее потенциальное конкурентное преимущество – ценовое преимущество перед конкурентами. Затраты организации на производство продукта – ниже, от этого также можно получить преимущества. Либо устанавливая более низкую цену, чем все остальные и продавая больше, либо продавая по такой же цене и получая более высокую маржу. Коммерческая организация должна искать то, что позволит увеличить период роста и повысить свою стоимость. Это приводит к последнему пути увеличения стоимости – снижению стоимости капитала. Наиболее очевидный путь для снижения стоимости капитала – изменение соотношения долга и капитала. Так, для компании с акционерным капиталом в 95 процентов снижение до 75 процентов (на 20 процентов долга) может снизить стоимость капитала. Разумеется, причина заключается в Налоговом кодексе, который склоняется, скорее, в сторону долгов. Существуют и другие способы уменьшения стоимости капитала, представленные на рисунке 5.

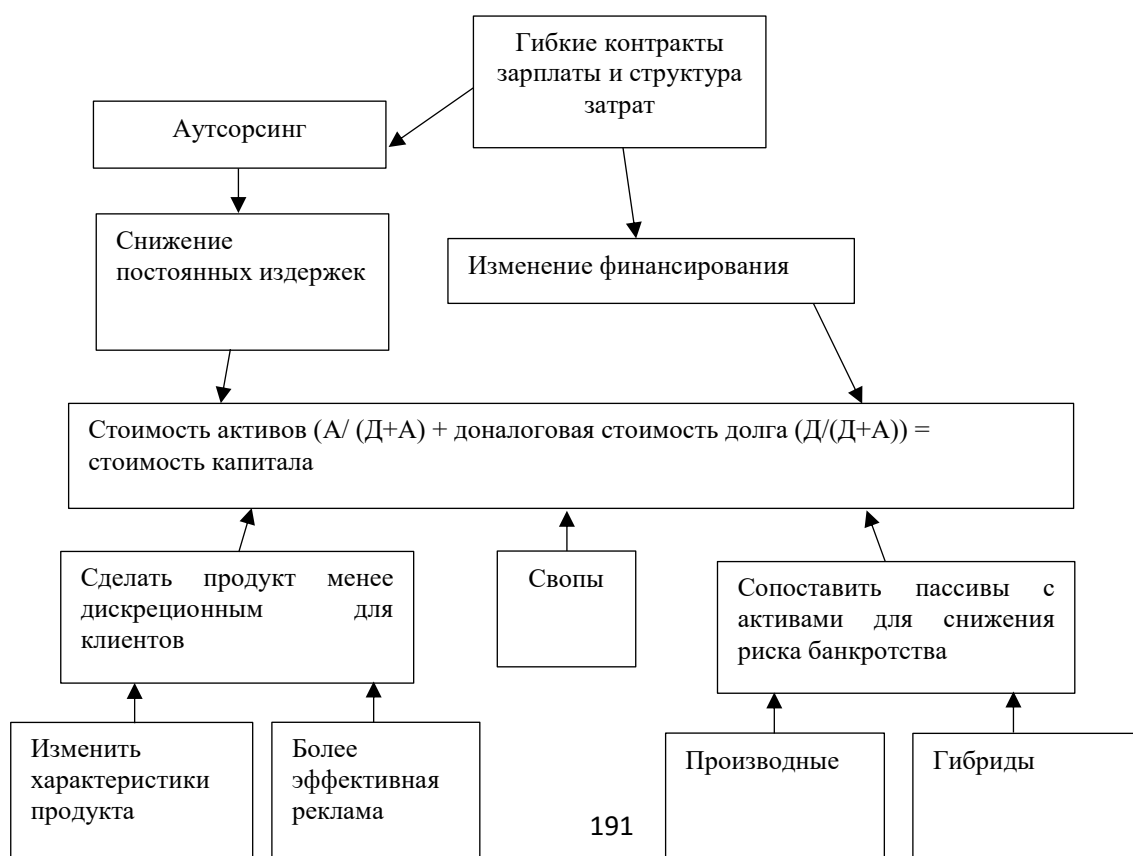

Рисунок 5 – Методы снижения стоимости капитала

Так, можно попытаться сделать продукт или услугу менее дискреционными для клиентов. Иными словами, сделать их более необходимыми. В случае успеха будет снижена стоимость капитала. Если в организации много постоянных расходов, необходимо их снизить. Постоянные издержки повышают риск бизнеса и стоимость капитала вместе с ним. Существуют, как минимум, два способа снижения издержек. Первый – аутсорсинг, когда коммерческая организация берет фиксированные издержки и делает их переменными. Второй путь – более гибкие контракты с сотрудниками в плане заработной платы, которые делают структуру затрат более гибкой и, соответственно, снижают стоимость капитала. Также можно попробовать другой вариант. Если коммерческая организация не согласует свои долги с активами, использует краткосрочные долги для финансирования долгосрочных активов, рублевый долг для финансирования собственных активов – то лучше согласовать их и избавиться от этой проблемы. Она увеличивает риск банкротства и стоимость капитала. Так, необходимо избавиться от этого несоответствия и уменьшить стоимость капитала.

Таким образом, когда коммерческой организации необходимо повысить стоимость, лучше начинать с основ. А основы таковы – урезайте избыточные денежные потоки, ищите способы получения большей ценности от роста для снижения стоимости капитала либо растягивайте период роста. Все эти способы выполнимы, но ни один из них не является легким.

Список литературы:

1. Inoue H., Todo Y. Firm-level propagation of shocks through supply-chain networks // Nature Sustainability. – 2019. – Vol. 2. – Pp. 841-847.
2. Ивашковская И.В. Финансовые измерения корпоративных стратегий. Стейкхолдерский подход: монография / И.В. Ивашковская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2020. – 320 с.
3. Кириллов В.Н. Глобальные цепочки создания стоимости в контексте новых вызовов развития мировой экономики // Российский внешнеэкономический вестник. – 2021. – №2. – С.86-97.
4. Люу Ю-Дау. Методы и алгоритмы финансовой математики: монография / Люу Ю-Дау. – 4-е изд. – М.: Лаборатория знаний, 2021. – 754 с.
5. Мищенко А.В. Методы оценки эффективности управления производственно-финансовой деятельностью предприятия: монография / А.В. Мищенко, Е.В. Михеева. – М.: ИНФРА-М, 2019. – 338 с.
6. Наумов В.Н. Стратегическое взаимодействие рыночных субъектов в маркетинговых системах: монография / В.Н. Наумов, В.Г. Шубаева. – М.: ИНФРА-М, 2022. – 270 с.
7. Соловьев В.С. Элементарная экономика: монография / В.С. Соловьев. – М.: ИНФРА-М, 2021. – 424 с.
8. Трансформация бизнеса в условиях рыночной нестабильности: монография / под ред. Н.К. Моисеевой. – М.: КУРС: ИНФРА-М, 2019. – 416 с.
9. Эскиндаров М.А. Концепция эффективного предпринимательства в сфере новых решений, проектов и гипотез: монография / под общ. ред. М.А. Эскиндарова. – 3-е изд. – М.: Дашков и К, 2021. – 641 с.
10. Эффективное управление организационными и производственными структурами: монография / О.В. Логиновский, А.В. Голлай, О.И. Дранко; под ред. О.В. Логиновского. – М.: ИНФРА-М, 2020. – 450 с.

БЮДЖЕТИРОВАНИЕ ЗАТРАТ НА ОБУЧЕНИЕ ПЕРСОНАЛА

ГАНИЕВА М.Р.

студент 4 курса, направление подготовки «Управление персоналом»,

ГАЛИНА А.Э.

*к.с.н., доцент кафедры проектного менеджмента и бизнес-администрирования, Уфимский университет науки и технологий
г. Уфа, Российская Федерация*

Аннотация. В статье затрагиваются актуальные вопросы бюджетирования расходов на обучение персонала. Затраты на обучение сотрудников предприятия должны рассматривать как один из самых действенных инструментов оптимизации системы организационного образования в целом. Также в статье рассмотрен ряд факторов бюджетирования затрат на обучения персонала, которые следует принять во внимание. В наши дни обучение персонала – это насущная необходимость почти любого предприятия.

Ключевые слова: обучение персонала, бюджетирование затрат, развитие персонала

В условиях динамичности и нестабильности рыночной среды, постоянного совершенствования техники и технологий необходимость постоянного обучения и развития персонала становится очевидной. Крупные компании выделяют на эти цели значительные средства. Но не все организации, к сожалению, могут позволить себе масштабные образовательные проекты для своих сотрудников, но исключать эту статью расходов из HR-бюджета категорически неправильно.

Например, «американская сеть кофеен Starbucks предоставляет своим работникам стипендию на получение высшего образования. В среднем год обучения на онлайн-курсах университета штата Аризона стоит 10 тыс. долларов. Компания уже не первый раз запускает программу по поддержке своих сотрудников. В настоящее время Starbucks покрывает до 1 тыс. долларов в год от стоимости обучения своих работников в университете Сиэтла и университете Страйера» [5].

«Российские компании же ежегодно тратят на обучение персонала несколько десятков миллиардов рублей. При этом ожидаемый эффект от вложений работодателя получают лишь при учете пожеланий сотрудников. Объем рынка корпоративного обучения в России ежегодно составляет более 73 млрд руб., говорится в исследовании 2021 года консалтинговой компании Talent Code» [3].

«Выделение достаточного объема денежных средств на подготовку, переподготовку, повышение квалификации и профессиональное развитие персонала в целом, становится залогом успешной деятельности организации в дальнейшем» [4].

«Как известно, мировой рынок образовательных услуг представляет собой совокупность образовательных услуг во всем мире. Он условно объединяет в себе несколько сегментов. Основными его сегментами являются языковые курсы, школьное обучение, высшее образование, дополнительное профессиональное образование» [1].

«Ситуация на глобальном рынке образовательных услуг в последние годы характеризуется ростом конкуренции между ведущими странами мира. Что касается России, то на государственном уровне наша страна заявила о выходе на мировой образовательный рынок лишь в прошлом году» [1].

Если рассматривать Республику Башкортостан, то «в 2022 году на реализацию программы по организации профессионального обучения и дополнительного профессионального образования работников промышленных предприятий, находящихся под риском увольнения, получила из федерального бюджета 188,9 млн рублей. И это самый крупный транш среди субъектов Российской Федерации. Поскольку программа реализуется на условиях софинансирования, еще 1,9 млн рублей было выделено в текущем году из

регионального бюджета» [2].

На предприятии ООО «Башнефть-Полюс» г. Уфа обучение и повышение квалификации работников проводится в таких формах как: краткосрочное обучение (тренинги/курсы/семинары); среднесрочное обучение (программы повышения квалификации); долгосрочное обучение (двухлетняя магистерская программа); дистанционное электронное обучение. Организация оплачивает своим сотрудникам дорогу, гостиницы и курсы переподготовки на время обучения.

Современный период развития рынка образовательных услуг заключается в том, что с каждым годом увеличивается доля платных образовательных услуг.

«Как правило, 1-2 % выделенных средств из общего бюджета организации или из фонда заработной платы вполне достаточно для того, чтобы сотрудники вовремя получали необходимые им знания и не затягивали с обучением. В большинстве компаний работники обучаются за счет организации и только в 20 % компаний сотрудники проходят переобучение или обучение за свой счет» [4].

Бюджетирование расходов на обучение сотрудников предприятия должны рассматривать как один из самых действенных инструментов оптимизации системы организационного образования. Бюджетирование затрат на персонал – это одно из важнейших функций в работе отдела кадров и его руководителя. Такой подход дает возможность:

- сформировать системный подход к обучению персонала;
- интегрировать систему обучения сотрудников в общую стратегию развития организации;
- обеспечить единство финансовой политики организации с учетом ее стратегических целей и задач;
- интегрировать планы обучения персонала в общую систему планирования в организации, что важно для формирования единого корпоративного стратегического информационного пространства;
- уравновесить затраты на обучение персонала с потребностями организации в сотрудниках определенного уровня квалификации.

Под затратами на обучение персонала понимаются «издержки организации на процесс целенаправленного формирования знаний, умений и навыков сотрудников, позволяющих реализовывать стратегию развития предприятия» [3, с. 32]. «На бюджетирование затрат на обучение персонала влияет ряд факторов:

- мониторинг рынка образовательных услуг;
- численность и категория обучаемых сотрудников;
- используемые формы и методы обучения;
- уровень сложности образовательных программ;
- продолжительность обучения;
- срочность обучения;
- политика оплаты обучения;
- методика выявления потребности в обучении;
- ошибки, допускаемые при обучении» [3].

При формировании бюджета организации на обучение персонала нужно принимать в расчет как прямые затраты, которые связаны с самим процессом обучения работников, так и косвенные, включающие вознаграждение сотрудников в период прохождения ими обучения, упущенную выгоду от отсутствия обучаемых работников на рабочем месте в период их обучения и т.д. [3].

Исследованию вопросов повышения экономической эффективности использования трудовых ресурсов всегда уделяется большое значение. Так, в работах Ахметьяновой А.И. [6,

15], Валиевой Г.Р. [7, 14, 16], Кликич Л.М. и др. [8], Кузнецовой А.Р. [9-13], Махмутова А.Х. [17, 18, 11], Лукьянова В.Н. и др. [20], Саитовой Р.З.[21], Тянутов А.И.[19] подробно исследуются происходящие тенденции на рынке труда Республики Башкортостан, проблемы и пути решения обеспеченности различных отраслей экономики квалифицированным персоналом, уровнем затрат на обучение и подготовку специалистов и т.д.

Таким образом, бюджетирование расходов на обучение сотрудников предприятия должны рассматривать как один из самых действенных инструментов оптимизации системы организационного образования в целом. Перед проведением бюджетирования менеджмент предприятия должен обдуманно ответить на ряд вопросов, чтобы учесть все аспекты процесса. Крупные компании выделяют на эти цели значительные средства. Но не все организации, к сожалению, могут позволить себе масштабные образовательные проекты для своих сотрудников. В целом процесс обучения должен носить хорошо управляемый и продуманный характер. Тогда он позволит работникам эффективнее работать, что положительно отразится на работе самого предприятия.

Список литературы:

1. Батаев, В.Г. Модели лояльности сотрудника [Электронный ресурс] / В.Г. Батаев // Молодой ученый. – 2019. – № 23 (127). – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/127/35198/> (дата обращения: 18.03.2023).

2. Отчетность организации ООО «Башнефть-Полюс» [Электронный ресурс] // List-Org: сервис проверки контрагентов. – Режим доступа: <https://www.list-org.com/company/6288195/report> (дата обращения: 18.03.2023).

3. Шендрик, И. Сложности бюджетирования затрат на персонал [Электронный ресурс] / И. Шендрик // Кадровая служба и управление персоналом. – 2022. – № 6. – Режим доступа: <https://delo-press.ru/journals/staff/tekhnologii-effektivnosti/39179-slozhnosti-byudzhetrovaniya-zatrat-na-personal/> (дата обращения: 09.03.2023).

4. Талаева, А. С. Бюджетирование затрат на обучение персонала / А.С. Талаева, А.Э. Галина // Социально-гуманитарные инновации: стратегии фундаментальных и прикладных научных исследований: материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Оренбург, 20-21 мая 2021 г.). – Оренбург: Оренбургский государственный университет, 2021. – С. 267-269.

5. Starbucks частично оплатит сотрудникам обучение в Университете штата Аризона персонал [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://tass.ru/obschestvo/1260314> (дата обращения: 18.03.2023).

6. Ахметьянова А.И., Кузнецова А.Р. Проблемы обеспечения информационной безопасности в России и ее регионах // Фундаментальные исследования. 2016. № 8-1. С. 82-86.

7. Валиева Г.Р., Кузнецова А.Р. Производительность труда в сельском хозяйстве как фактор повышения продовольственной безопасности. Монография. Москва, 2016.

8. Кликич Л.М., Ситдикова Г.З., Кузнецова А.Р., Бурханов Р.А., Лукьянова М.Т., Ханова И.М., Ибатуллин У.Н., Гусманов У.Г. Устойчивое развитие сельских территорий Республики Башкортостан. Уфа, 2009.

9. Кузнецова А.Р. Проблемы формирования и использования кадрового потенциала аграрного сектора // Агро XXI. 2007. № 10-12. С. 3-5.

10. Кузнецова А. Современные проблемы социального развития села // Международный сельскохозяйственный журнал. 2006. № 1. С. 22-23.

11. Кузнецова А.Р. Совершенствование системы формирования и использования кадрового потенциала аграрного сектора // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2007. № 11. С. 51-53.

12. Кузнецова А.Р. Трудовые ресурсы Республики Башкортостан: тенденции и

перспективы формирования и развития. В сборнике: Аграрная наука в инновационном развитии АПК. Материалы международной научно-практической конференции, посвящённой 85-летию Башкирского государственного аграрного университета, в рамках XXV Международной специализированной выставки «Агрокомплекс - 2015». Башкирский государственный аграрный университет. 2015. С. 142-146.

13. Кузнецова А.Р. Формирование и воспроизводство квалификационных кадров сельского хозяйства Республики Башкортостан. Москва, 2012.

14. Кузнецова А.Р., Валиева Г.Р. Интеллектуальный потенциал инновационной деятельности в сельском хозяйстве // Экономика сельского хозяйства России. 2013. № 1. С. 031-036.

15. Кузнецова А.Р., Мамбетова Л.Р., Ахметьянова А.И. Экономическая взаимосвязь затрат и результатов производства зерновых в сельскохозяйственных организациях Республики Башкортостан // Фундаментальные исследования. 2016. № 11-4. С. 828-833.

16. Кузнецова А.Р., Мамбетова Л.Р., Валиева Г.Р., Кадыров Э.М. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности Республики Башкортостан // Экономика сельского хозяйства России. 2014. № 10. С. 38-45.

17. Кузнецова А.Р., Махмутов А.Х. Устойчивое развитие сельских территорий в Республике Башкортостан. Уфа, 2018.

18. Кузнецова А.Р., Махмутов А.Х., Мухаметдинов Р.К., Колевид Г.Р. Факторы формирования человеческого капитала в Российской Федерации // Российский электронный научный журнал. 2018. № 3 (29). С. 60-91.

19. Кузнецова А.Р., Тянутов А.И., Валиева Г.Р. Условия воспроизводства квалифицированных кадров сельского хозяйства в Республике Башкортостан // Вестник Башкирского государственного аграрного университета. 2012. № 2. С. 89-92.

20. Лукьянов В.Н., Кузнецова А.Р., Салимова Г.А., Вострецова Т.В. Разработка механизма формирования баланса трудовых ресурсов в сельской местности (на примере Республики Башкортостан). Научно-методические рекомендации / Уфа, 2016.

21. Сайтова Р.З., Кузнецова А.Р. Проблемы обеспеченности отрасли сельского хозяйства Республики Башкортостан энергетическими ресурсами // Российский электронный научный журнал. 2013. № 1 (1). С. 95-105.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПОДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛА

ДОРНИЧ М.

студентка группы МН-20-2

КОСЕ Ж.К

к.э.н., доцент

Кафедры Менеджмента и инноваций
Карагандинский Университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение подготовки персонала на примере зарубежного опыта.

Ключевые слова: подготовка персонала, условия труда, навыки, опыт, обучение, эффективность.

Подготовку сотрудников можно определить как попытку повысить эффективность работы сотрудников на их рабочем месте или как первичное обучение нового сотрудника для дальнейшей деятельности. Подготовка включает в себя приобретение конкретных знаний, способностей, навыков, отношения или поведения. Эффективная подготовка должна соответствовать выявленным потребностям и должна быть спланирована заранее. Идеальной

является ситуация, при которой подготовка персонала удовлетворяет как потребности организации, так и индивидуальные потребности сотрудников. Цель - устранить любой недостаток со стороны сотрудника в краткосрочной перспективе. Понятие подготовки обычно смешивается с понятием развития. Развитие сотрудников подразумевает создание возможностей для обучения, чтобы помочь сотрудникам преуспеть в их личном развитии. Возможности развития сотрудников не ограничиваются рабочим местом, на котором они работают. Другими словами, подготовка - это деятельность по приобретению знаний и навыков, необходимых для успешного выполнения работы.

Стоит отметить, что обучение наиболее эффективно, если оно построено таким образом, что обучаемые активны и поощряются к саморегуляции во время подготовки, а также если оно хорошо структурировано и требует усилий со стороны обучаемых. Кроме того, эффективная подготовка требует предварительной оценки потребностей для обеспечения актуальности содержания обучения. После подготовки следует позаботиться о том, чтобы предоставить обучающимся возможность реализовать полученные навыки, а для оптимизации передачи знаний необходимо обеспечить организационную и социальную поддержку. Развитие может быть направлено как на развитие отдельных людей, так и на развитие команд. Успешные компании отличаются от неуспешных тем, что их организационная культура характеризуется нормами и стандартами, которые поощряют организационное поведение, ориентированное на постоянный рост и развитие, а не на средние показатели. Программа подготовки и развития сотрудников может быть выполнена одним или несколькими различными исполнителями, от непосредственных руководителей и сотрудников отдела кадров, коллег, до внутренних и внешних экспертов в определенной области. Различные навыки можно развить с помощью программ обучения и программ развития сотрудников. Можем сортировать их следующим образом:

- базовая грамотность;
- базовые технические знания (обслуживание техники, техническая компетентность сотрудников);
- межличностные навыки (общение, межличностные отношения, оценка достижений, лидерство, ведение переговоров);
- концептуальные и интегративные способности (стратегическое и оперативное планирование, организационное проектирование, создание бизнес-политики).

Зарубежный опыт подготовки персонала на примере Японии, Америки. Японский опыт подготовки персонала основывается на адаптации работника к рабочему месту, что может быть достигнуто через систему профессиональной ориентации, отбора и обучения, т.е. подготовки работников [1, с.64]. Это предполагает распределение работников на соответствующие рабочие места, трудовые задания с учетом их психофизических особенностей, а также общее и профессиональное образование. Последствия несогласия работника с требованиями рабочего места могут вызвать большой стресс для работника и проявляются в снижении производительности труда, заболеваемости, травматизме на производстве, неустойчивости, неудовлетворенности работой. Профессиональная адаптация по-японски - это процесс приобретения и развития профессиональных знаний и навыков работников. Это те навыки, которые необходимы для успешного выполнения рабочих задач, и работники приобретают их в процессе обучения и трудового опыта, в значительной степени путем обучения работников. Наиболее часто используемыми объективными показателями трудовой адаптации являются производительность труда и текучесть кадров.

Используя в качестве показателя производительность труда, получаем представление об уровне подготовки работников, их опыте и общем отношении к работе. Колебания являются следствием недостаточной адаптации работника к выполняемой им работе и подразумевают тенденцию к смене работы, поиску другой. Профессиональная адаптация относится к гармонии между человеком и его работой, сосредоточена на содержании работы. При этом компания получает хорошего и качественного работника, который способствует

развитию организации.

По мнению японских психологов, адаптация к рабочему месту является одной из основных причин стресса в современном мире [2, с. 12]. Компании создаются и закрываются каждый день, потребность в конкретных сотрудниках непостоянна, а мировой экономический кризис усложняет ситуацию для всех. Работники осознают, что их очень легко заменить другими работниками, а трудовой стаж и отличная зарплата не являются гарантией успеха. Ситуация на рынке труда может измениться в мгновение ока. Они вынуждены искать новую работу, лучшие условия труда, а их место в суровом деловом мире постоянно застревает на этапе бизнес-адаптации. Они снова становятся «новичками», что вызывает стресс и неуверенность в себе. Приспособление работника к новой среде означает, по сути, временное или постоянное изменение его существующих привычек, а значит, формирование новых привычек, качеств, знаний и навыков, необходимых для успешного выполнения конкретной работы. Одновременно происходит адаптация к рабочей среде. Трудовая адаптация начинается с момента первого трудоустройства и продолжается всю жизнь. Адаптация к новому рабочему месту является источником большого стресса, который может испытывать сотрудник, и в значительной степени влияет на успех бизнеса.

Самые большие препятствия в процессе подготовки персонала обычно возникают в период адаптации к первому месту работы. Человек сталкивается с большим стрессом, потому что школьные знания могут быть применены в первоначальном виде только после адаптации к работе, а некоторые школьные знания практически неприменимы. Новичок не может рассчитывать работать так же, как человек с многолетним опытом. Им необходимо пройти через процесс адаптации и обучение, проводимое в организации, чтобы приобрести определенные деловые навыки. Еще одним важным фактором рабочей адаптации являются межличностные отношения. Японские сотрудники проводят на работе большую часть своей жизни и поэтому нуждаются в нормальных социальных контактах. Мотивы бывают разные: от общения с коллегами и ощущения своей принадлежности к группе до стремления к признанию, утверждению и репутации в коллективе. Если социальный климат в коллективе неблагоприятный, то процесс подготовки персонала затруднен. Хорошие и слаженные социальные отношения, а также привязанность к группе облегчают процесс подготовки и даже могут компенсировать неудовлетворенность другими, стрессовыми аспектами окружения работника. Тренинги коммуникативных навыков могут улучшить межличностные отношения.

Подготовка сотрудников, позволяющее противостоять начальству, а также людям с разными взглядами, является одной из лучших гарантий долгосрочного успеха. Талант, знания и навыки не могут заменить способность адекватно общаться с начальством, коллегами или клиентами. Другой важный фактор подготовки персонала - это условия труда, которые могут оказывать положительное или отрицательное влияние на процесс трудовой адаптации. Условия труда состоят из рабочей среды, ритма работы (например, работа в смену, тяжесть работы, работа в условиях дефицита времени, сверхурочная работа). Недостаточные или вредные условия труда не приводят автоматически к подготовке. Есть работники с высокой толерантностью к стрессовым условиям труда. Правильное обучение сотрудников также может помочь работникам адекватно справляться со стрессом и выбирать адекватные механизмы преодоления стресса.

Программа подготовки способствует межкультурному диалогу через контакты между различными социальными, экономическими и культурными группами и подразумевает новую концепцию бизнеса. В области подготовки персонала существуют две различные задачи. Одна из этих задач - выполнение организационных целей, для чего необходимо обеспечить адекватный человеческий капитал и создать условия для работы, а также нужно эффективное обучение. Другой задачей является удовлетворение потребностей и ожиданий людей, работающих в организации, а также развитие мотивации и удовлетворенности сотрудников. А именно, создать такую атмосферу на рабочем месте, чтобы сотрудники

могли максимально эффективно использовать свои навыки и знания в интересах организации. По этим причинам большое значение имеют тренинги, которые учат сотрудников строить гармоничные межличностные отношения, выявлять моббинг и реагировать на него, уважать права других людей, но при этом четко определять необходимость их уважения. Просветительская работа психологов также очень полезна для сотрудников, в плане обучения работников тому, как справляться со стрессом, как выбирать адекватные механизмы преодоления, негативному влиянию усталости или вредных веществ на работоспособность и здоровье в целом и т.д. Кроме того, в программах подготовки персонала на основе японской модели учитываются:

- способности: оценить физические способности работника и проблемы со здоровьем, если таковые имеются, чтобы решить, в какой степени он может выполнять работу в рамках подготовки, кроме того, оценить настоящее и прошлое психологическое состояние работника, чтобы решить, обладает ли он или она умственными способностями, чтобы приступить или даже продолжить выполнение задач.

- стандарты: оцените, как сотрудники воспринимают свою работу с точки зрения понимания своих задач и обязанностей, ровного сотрудничества с начальством и осознания временных ограничений. Также оцените, как цели и процедуры представляются сотрудникам с точки зрения ясности и доступности (мягкие или печатные копии). Например, «нулевое» правило компании Toyota, направленное на сведение к нулю несчастных случаев со здоровьем, четко изложено как для сотрудников, так и для посетителей, даже на их веб-сайте, чтобы обеспечить безопасность на объектах компании.

- знания и навыки: оценить, соответствуют ли знания и умения сотрудников задачам и обязанностям. Если нет, проверить, проводится ли обучение, чтобы сократить пробелы в знаниях и навыках. А если обучения нет, решить, является ли оно абсолютно необходимым для выполнения работником поставленных задач. Например, большинство сотрудников Auzoto должны обладать навыками работы с электроникой или компьютером, но если у некоторых из них отсутствуют некоторые из этих знаний - Auzoto проведет обширные тренинги, чтобы устранить этот пробел.

- измерение: оцените свою оценку сотрудников, основана ли она на измерении эффективности работы сотрудников с точки зрения выполнения задач или она необъективна по отношению к сотруднику.

- обратная связь: проверить, получает ли сотрудник регулярную обратную связь о своей работе и производительности или нет. А если обратная связь поступает, проверить, связана ли она с вознаграждением, и выбирает ли сотрудник своего оценщика.

- окружение: важно анализировать, окружен ли сотрудник необходимыми инструментами, необходимыми для выполнения задачи, достаточно ли времени дается на выполнение задачи, комфортна ли рабочая среда для выполнения задачи. Например, компания Jaroi предоставляет все необходимые инструменты, необходимые для тренингов, и приспособления к рабочей среде.

- мотивация: проверить, существуют ли какие-либо стимулы для хорошей работы или наказания за плохую работу. Кроме того, для эффективных сотрудников проверьте, есть ли защита для этих сотрудников, если их наказывают дополнительными заданиями только за то, что они хорошо работают [3, с. 146].

Американский опыт подготовки и развития персонала. Метод программированной подготовки - это часто применяемый способ обучения в американских IT компаниях. Так этот метод самообучения, основанный на технологиях автоинструкции. Это одно из последних изобретений для изучения теорий, принципов и концепций посредством самостоятельной работы. При использовании этого метода учебные материалы организуются и представляются последовательно либо в виде кассет, либо в виде фильмов других типов. С программной подготовкой персонала чаще переплетается метод симуляции, что широко используются для развития талантов руководителей. Использование симуляционных

методов для развития талантов руководителей стало известно недавно, и это связано с тем, что ни традиционные методы на рабочем месте, ни методы вне рабочего места не являются достаточными для развития способностей, необходимых менеджерам, и что большинство менеджеров не выполняют запрограммированную или рутинную работу, как сотрудники низшего звена. Более конкретные навыки необходимы менеджерам для специализированных, квалифицированных аналитических, диагностических навыков, навыков решения проблем, навыков человеческих отношений, навыков межличностного общения, а также навыков принятия обоснованных решений. Следовательно, ситуации, связанные с использованием каждого из этих навыков, могут быть смоделированы, и менеджеры проходят через эти ситуации как процесс развития этих необходимых способностей в них.

Кроме того, в США метод подготовки на конкретных примерах продолжает отмечать значительную популярность как метод, фокус которого направлен на вызовы и проблемы, которые противостоят руководителям в их повседневной деятельности. Кейсы построены таким образом, чтобы передать реальность повседневного делового мира путем описания реальных деловых ситуаций [4, с.136]. Иногда типичные деловые ситуации могут быть смоделированы и представлены в форме кейса. Обычно кейсы содержат справочную информацию о компании, ее продукции, финансах и организационной структуре. Персоналу представляются кейсы, и от них требуется определить основные и второстепенные проблемы кейса, выделить существенные факты из кейса и предложить альтернативные решения проблем, оценить альтернативные решения и рекомендовать наилучший курс действий. Все упражнение направлено на развитие способности персонала правильно определить ключевую проблему в любой проблемной ситуации, получить и интерпретировать факты, осознать многие важные переменные, на которых основываются управленческие решения, а также улучшить свои навыки в диагностике соответствующих вопросов и в рекомендации наилучшего решения для данной проблемной ситуации.

Метод деловых игр используется для обучения участников навыкам разрешения ситуаций или событий, которые предполагают соперничество между двумя одинаково сильными противоборствующими группами. Время от времени руководители сталкиваются с ситуациями принятия решений с нулевой суммой, когда им приходится торговаться или бороться за конкурентно выгодные позиции. Например, при коллективных переговорах или разрешении конфликтов каждая сторона борется за оптимальную выгоду. При слияниях руководители часто сталкиваются с ситуацией торга, когда каждая сторона из всех сил старается получить максимум выгоды. Суть этого подхода к развитию руководителей заключается в том, чтобы дать им возможность оценить тот факт, что ведение бизнеса компании довольно часто принимает форму игры в конкуренцию между многими участниками рынка, и что бизнес процветает в зависимости от тактических способностей его руководителей в принятии решений. Следовательно, руководитель должен обладать не только организаторскими способностями, но и бдительностью мышления и способностью эффективно работать даже в условиях стресса и конкуренции.

Американский опыт при подготовке персонала строиться чаще всего на критических инцидентах, что позволяют обучающимся развивать важные навыки и практические суждения в поиске деталей, которые могут быть важны для понимания проблемы и решения. Поэтому от персонала ожидается поиск дополнительной информации. При этом они должны развивать способность распознавать, в чем заключается проблема или какая дополнительная информация необходима для правильной концептуализации проблемы и какие еще факты необходимы для правильного решения проблемы. Этот метод используется специально для обучения руководителей, чтобы создать осознанность и чувствительность к поведению себя и других людей, с которыми он связан. Суть этого метода обучения направлена на развитие способности понимать себя и поведение других людей, определять свои потребности в навыках человеческих отношений и как лучше всего учитывать чувства других людей, чтобы

быть хорошим менеджером. [5, с.38].

Стоит отметить обучение в корзине - это метод, при котором обучаемые должны изучить корзину, наполненную бумагами и файлами, относящимися к их области работы, и предложить рекомендации на основе содержащихся в них проблем. Этот метод направлен на улучшение процесса принятия решений и способности решать проблемы сотрудников на управленческом уровне, где участников обычно просят определить приоритеты, а затем обработать ряд офисных документов, таких как меморандумы, отчеты, телефонные сообщения и электронные письма, которые обычно пересекают стол менеджера. Преимущества этого метода обучения в том, что он включает в себя использование лучших традиционных кейсов, в то же время используя усовершенствования, чтобы дать место для большей гибкости, реализма и вовлеченности. [6, с.21].

В заключении отметим, что подготовка и развитие персонала можно считать ключевым инструментом воздействия современной организации на ближайшее окружение и одним из существенных элементов для создания общей стратегии развития каждой компании.

Успешная организация обучения и развития сотрудников требует определения потребностей в подготовке и развитии сотрудников. Такое обучение сотрудников, безусловно, способствует развитию организации в целом. Успех подготовки можно оценить на основе удовлетворенности сотрудников, изменений в поведении работников на рабочем месте, а также на основе объективных показателей достижения целей обучения (рабочие ошибки, возможные жалобы клиентов, повышение производительности, улучшение качества продукции и т.д.).

Подготовка должна в конечном счете руководствоваться местными условиями и контекстом, а инструктора должны стараться соответствовать золотому стандарту тренинга: использовать разнообразные методы обучения для удовлетворения различных стилей обучения и потребностей слушателей. Технологии расширяют понимание этих методов, создавая вариации внутри каждого метода и создавая изобилие возможностей для «гибридизации». Поскольку новые технологии продолжают изменять ландшафт тренинга, будет полезно проверить систему, чтобы убедиться, что она достаточно надежна для применения этих достижений.

Список литературы:

1. Назарбаев К. Профессиональная подготовка кадров за рубежом (Япония) // Инновационное развитие экономики и общества. – 2019. – 6(4).
2. Сарбасова Д. Международный опыт оценки эффективности подготовки персонала // Управление и маркетинг. – 2019. – 4.
3. Темирбаев Е. Модель подготовки персонала в Японии // Наука и технологии Казахстана. – 2017. – 9(11).
4. Сарсенбаева А. Опыт подготовки HR-специалистов в мировых корпорациях // Управление персоналом. – 2019. – 5(7).
5. Жусупова Г.М., Силенко А.Н. Роль подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров в современных условиях функционирования социально-экономических институтов // Инновации и инвестиции. - 2020. - 5.
6. Тарасенко В.В. Зарубежные практики реализации персонифицированного подхода к развитию управленческого персонала образовательной организации // Управление. - 2018. - 3(21).

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ЖУМАГАЛИЕВА Л.

*студентка 4 курса, спец. МЭ,
ФМО, КазНУ им. аль-Фараби,*

ПЕРНЕЕВА Г.А.

*Научный руководитель, к.э.н., доцент
Казахский государственный университет
имени аль-Фараби,
г. Алматы, Республика Казахстан*

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение научно-технического прогресса в различных сферах производственной деятельности, которая приводит к появлению и развитию нового явления. Отсюда возникло новое экономическое явление в мировой экономике и международных экономических отношениях, известное как «искусственный интеллект». С половины последнего столетия ученые из разных стран пытаются искусственно создать сложный механизм, который может управлять различными функциями, такими как человеческое сознание. Пока аналога человеческого сознания не создано. В науке его называют «искусственным интеллект». Летом 1956 года американский программист по имени Джон Маккарти впервые использовал этот термин на научной конференции в Дартмутском колледже США.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, цифровые технологии, роботизированные автомобили, передовые технологии, инновационные методы, технологии искусственного интеллекта.

Современный мир стремительно меняется, преобразовывается и движется в сторону прогресса. Цифровые технологии становятся приоритетным направлением технической революции. Именно на них будет держаться мировая экономика будущего. Привычные технологии с каждым годом устаревают, на смену приходит альтернатива, оказывающая влияние не только на нашу социальную и культурную жизнь, но и в целом на нашу психологию. В обществе тема внедрения искусственного интеллекта обсуждается как перспектива далекого будущего.

Система искусственного интеллекта (ИИ) введена в Восточно-Казахстанской области, чтобы облегчить работу фермеров. В прошлом году, вместо доярок, с коровами стали работать роботы. Один робот обслуживает 6 коров. Он их кормит, доит, моет и убирает за ними. И коровы на такую заботу бездушных механизмов реагируют сугубо положительно. Они стали давать больше молока. При этом животные не испытывают стресс от общения с механизмами. Роботы не обращаются с коровами грубо. А за их работой уже следит обученный оператор с экрана монитора компьютера. Если система дает сбой, оператор может вызвать мастера.

Изначально идею создания искусственного интеллекта разработал профессор Дартмутского колледжа Джон Маккарти в 1956 году. Главный вопрос, волновавший профессора, могут ли люди обучить машину человеческим навыкам, и переложить некоторые функции своей работы на роботов? Ответ оказался утвердительным.

Сегодня роботизированные автомобили выступают в качестве инструкторов вождения, обучая новичков езде на автомобиле. Роботы создают финансовые отчеты в тех или иных организациях. Даже в шахматы вы можете поиграть с роботом. Дальше всех пошли ученые Университета Мэриленд. Созданная ими уникальная конструкция ИИ способна определять ложь по видео с судебных слушаний. Программа считывает те или иные аспекты, благодаря вербальным и невербальным показателям.

В прошлом году в Китае робот имплантировал зубы пациентам. Операция прошла на 100 % успешно. Казахстан, ставший местом проведения уникальной индустриально-инновационной выставки XXI века «Экспо-2017», не отстает от мировых трендов. Программа «Цифровой Казахстан» создает новое будущее, в котором искусственный интеллект занимает не последнюю роль. Совсем недавно Астану посетил первый человекоподобный робот-гиноид, София. Встреча с искусственным интеллектом проходила на Форуме мэров городов стран Шелкового пути. Робот общался с журналистами, и сумел адаптироваться под человеческое поведение. Отвечая на вопросы об Астане, София отметила, что в архитектуре столицы сконцентрированы самые передовые технологии и инновационные методы градостроительства XXI века. Искусственный интеллект также заметил, что в Астане вполне могут ужиться между собой роботы и люди. Встреча журналистов с Софией уникальна тем, что Казахстан держит курс на создание таких же роботов-гиноидов. Не осталась на форуме без внимания тема внедрения искусственного интеллекта в медицину.

Казахстан, ставший местом проведения уникальной индустриально-инновационной выставки XXI века «Экспо-2017», не отстает от мировых трендов. Программа «Цифровой Казахстан» создает новое будущее, в котором искусственный интеллект занимает не последнюю роль. Совсем недавно Астану посетил первый человекоподобный робот-гиноид, София. Встреча с искусственным интеллектом проходила на Форуме мэров городов стран Шелкового пути. Робот общался с журналистами, и сумел адаптироваться под человеческое поведение. Отвечая на вопросы об Астане, София отметила, что в архитектуре столицы сконцентрированы самые передовые технологии и инновационные методы градостроительства XXI века. Искусственный интеллект также заметил, что в Астане вполне могут ужиться между собой роботы и люди. Встреча журналистов с Софией уникальна тем, что Казахстан держит курс на создание таких же роботов-гиноидов. Не осталась на форуме без внимания тема внедрения искусственного интеллекта в медицину.

Йохен Бербнер, управляющий партнер McKinsey & Company в Казахстане, отмечает: «Технологии ИИ и углубленной аналитики могут стать одними из основных факторов, которые позволят Казахстану достичь 5–6%-ного ежегодного роста ВВП до 2030 года. Это возможно за счет увеличения производительности труда, которое станет значимым фактором экономического роста в условиях замедления темпов наращивания занятости». Рассмотрим влияние искусственного интеллекта и углубленной аналитики на валовую добавленную стоимость (ВДС). Годовой эффект от внедрения технологий искусственного интеллекта и углубленной аналитики в добывающей и производственной отраслях может составить от \$5 до 7 млрд в ценах 2018 года. В секторе услуг аналогичный эффект может достигнуть от \$9 до 13 млрд. В секторах образования, здравоохранения, госуправления и обороны эффект сравнительно ниже, однако дополнительные \$1–2 млрд ВДС в год (в ценах 2018 года) представляются весьма существенным подспорьем для повышения уровня жизни населения.

Наряду с потенциалом для развития экономики технологии искусственного интеллекта и углубленной аналитики могут способствовать значительному повышению качества жизни горожан. Существует множество примеров использования, приведем некоторые из них. Уже сегодня в мире действует система навигации для слабовидящих, которая помогла существенно повысить качество жизни и трудоустроить свыше 50 тыс. человек. Для более чем 25 тыс. жителей Казахстана, которые относятся к категории слабовидящих, такая система, несомненно, была бы очень полезна. В части управления городской транспортной системой есть примеры того, что технологии позволили увеличить среднюю скорость движения по городу на 13% в одном из самых худших в мире городов с точки зрения дорожных пробок. Это актуально и для Казахстана, в крупнейшем мегаполисе которого – Алматы – в 2017 году средняя скорость передвижения в часы пик составляла лишь 19 км/ч.

Признанным мировым лидером по развитию технологий ИИ являются Соединенные Штаты Америки, где объем инвестиций в развитие искусственного интеллекта только в 2019

году превысил \$5,3 млрд. В США даже есть сообщества государственных служащих, которые занимаются разработкой бизнес-кейсов использования ИИ. Цифровое правительство в действии. Япония также не отстает и активно планирует переход на «Общество 5.0». Объем инвестиций в научные исследования и инновации в сфере развития технологий ИИ здесь составил \$8 млрд. В стране практикуется применение налоговых льгот к компаниям, занимающимся исследованиями и разработками в сфере ИИ и больших данных. В Великобритании созданы благоприятные условия для развития компаний МСБ и стартапов, использующих технологии ИИ. Здесь действует регулятивная среда для поддержки более чем 500 компаний. Страна инвестировала в исследования ИИ \$1,3 млрд, в инфраструктуру ИИ - \$1 млрд из государственных средств. Китай к 2030 году намерен стать лидером в сфере разработки технологий ИИ. В стране создан государственный фонд в размере около \$23 млрд, предназначенный для вложения средств в разработку технологий, необходимых для развития ИИ. Все эти страны понимают потенциал отрасли и наращивают свое конкурентное преимущество в ней.

Очевидно, что для обеспечения максимального эффекта от внедрения новых технологий Казахстану понадобятся специалисты, обладающие соответствующими навыками. К 2030 году в стране должно появиться 5-10 тыс. аналитиков данных, 20–25 тыс. разработчиков систем данных, 2–5 тыс. дата-сайентистов (исследователи данных). Это огромная ниша, к которой уже сейчас следует присмотреться соискателям на рынке труда. Для того чтобы Казахстан смог использовать весь потенциал применения технологий ИИ и углубленной аналитики, потребуется также немало совместных усилий со стороны государства, частного бизнеса и жителей страны. Государство ответственно за создание необходимой инфраструктуры и среды для содействия технологическим инновациям. Также существенна роль государства в содействии разработке новых технологий ИИ и углубленной аналитики в качестве крупного заказчика таких технологий в частном секторе. Частный бизнес может внести значимую лепту через структурирование и маркировку доступных данных для последующего использования при внедрении технологий ИИ и углубленной аналитики. Повсеместное внедрение методики Agile для повышения темпов инноваций также будет способствовать реализации сценариев использования технологий в деле. На уровне населения можно говорить о формировании привычек применения технологий для облегчения повседневной жизни, а также об освоении цифровых методов работы. Совокупных усилий государства и бизнеса требуют такие действия, как обновление учебных программ и организация необходимого обучения для будущих специалистов.

Эффективно действует переквалификация работников путем организации краткосрочных образовательных программ на различных предприятиях, а на уровне каждого отдельного человека остается актуален поиск новых путей саморазвития.

Другим способом использования ИИ является создание «кулинарной книги», или сбор «рецептов» различных материалов. В двух работах, опубликованных в конце прошлого года, ученые из Массачусетского технологического института (МТИ) разработали систему машинного обучения, которая сканирует академические документы, чтобы выяснить, какие из них содержат инструкции для создания определенных материалов. Она смогла с точностью в 99% обнаружить, какие параграфы статьи включали в себя «рецепт», а с 86-процентной точностью - точные нужные слова в этом параграфе.

Команда МТИ теперь обучает ИИ быть еще более точным. Они хотели бы создать базу данных таких «рецептов» для всего научного сообщества, но им необходимо согласовывать работу с авторами всех этих научных документов, чтобы убедиться, что их коллекция не нарушает каких-либо соглашений. В конце концов, они также хотят научить систему читать статьи, а затем самостоятельно придумывать новые «рецепты».

«Одна из целей - найти более эффективные и экономичные способы изготовления материалов, которые мы уже производим», - говорит соавтор и специалист по материалам в МТИ Эльза Оливетти. «Другое вопрос - вот нужный материал, предсказанный ИИ. И как нам

его лучше всего создать?»

Будущее ИИ и материаловедения выглядит многообещающим, но проблемы остаются. Во-первых, компьютеры просто не могут предсказать все. «В самих прогнозах есть ошибки, и мы часто работаем с упрощенной моделью материалов, которая не учитывает реальный мир», - говорит Марзари. «Существуют всевозможные факторы окружающей среды, такие как температура и влажность, которые влияют на поведение соединений. И большинство моделей не могут принять это во внимание».

Другая проблема заключается в том, что у нас по-прежнему не хватает данных о каждом соединении, а недостаток алгоритмов в том, что они не слишком умны. Тем не менее, Вулвертон и Мехта теперь заинтересованы в использовании своего метода для поиска других типов материалов, с похожими на металлические стекла свойствами. И они надеются, что когда-нибудь нам больше не понадобится человек, чтобы проводить эксперименты — этим будут заниматься ИИ и роботы. «Мы можем создать действительно полностью автономную систему без участия человека», - говорит Вулвертон.

Искусственный интеллект применяется минимум в 16 сферах. Его использование позволило упростить и повысить качество выполняемых задач, снизить нагрузку на человеческий ресурс и оптимизировать многие процессы.

В медицине увеличилась скорость постановки диагнозов и повысилась их точность. В образовательной сфере улучшилось качество обучения за счет того, что стали учитываться индивидуальные особенности учеников. Транспортная сфера пополнилась беспилотными автомобилями. В логистике упростился учет товаров, снизилось количество ошибок. Приход ИИ в сельское хозяйство упростил удобрение и обработку культур, повысил производительность по сбору урожая.

Пользу искусственного интеллекта сложно оценить объективно, но в перечисленных областях он действительно упрощает многие процессы. Поскольку ИИ постоянно совершенствуется и обучается, прогнозы остаются оптимистичными.

Слой научной мысли, сформированный в трудах Маккарти, актуален сегодня: понятие искусственного интеллекта является продуктом интеграции. Искусственный интеллект получил широкое применение в предпринимательской деятельности: он становится необходимостью для предприятий, желающих сохранить конкурентные преимущества на рынке. Предпринимательские структуры промышленно развитых стран направляют на разработку достаточно крупную сумму. По оценкам американской консалтинговой компании International Data Corp., расходы на системы в 2019 году составили 35,8 миллиарда долларов на искусственный интеллект в мировой экономике. долл., в том числе около 13,5 млрд. Приложения AI были потрачены на программные платформы. Согласно другим расчетам, подготовленным американской консалтинговой фирмой tractica. Omnia, объем продаж программных средств для искусственного интеллекта в мировой экономике в 2025 году составил 126 млрд. долл. США. А этот показатель в 2018 году составил 10 млрд. долл. стоит отметить, что доллары составили [1, с. 25].

Преимущества применения ИИ в производственном процессе многочисленны: возможность повышения конкурентоспособности выпускаемой продукции, возможность повышения производительности труда за счет сокращения использования ручного труда и расширение автоматизированного производства, повышение степени рентабельности предпринимательской деятельности, замедление и снижение капитальных затрат с течением времени, связанных с повышением эффективности производственного процесса, сокращением и позволяет значительно снизить издержки производства. В результате снижается спрос на привлечение подрядчиков для выполнения аутсорсинговых операций и размещения важных производственных предприятий фактор-близость к производству, а не близость к рынкам сбыта.

Приложение Google Translate на вашем смартфоне работает на основе алгоритма $x=x$, что означает, что оно создано на основе компьютерной программы, которая эквивалентна

переводу слова с одного языка на другой. Ну а 5 лет назад Google усовершенствовал функцию распознавания текста, записанного с помощью камеры смартфона, и предоставления его перевода. Это делается с помощью нейронной сети. Затем он может развить себя. Это потому, что человеческие подписи могут быть разными. Неопределенное слово или число проходит несколько этапов нейронной сети. Сначала объект вводится в нейронную сеть через камеру смартфона. И каждая буква в слове проходит через скан на платформе 2D-пикселей (система 28x28 пикселей), которая объединяет 784 нейрона в нейронной сети, и сравнивается с пикселями всех слов в большом информационном фонде приложения Google Translate. Затем выбирается наиболее похожая версия пикселей, и переведенное слово передается в качестве результата. Поскольку система автоматизирована, задача выполняется менее чем за секунду. Ученым GoogleX удалось скопировать функциональную систему нейронов, которые передают информацию между человеческим мозгом и глазами. Теперь этот метод используется правительством Китая, чтобы держать свое население под контролем. Они могут определить его личность, отсканировав лицо прохожего с помощью камер на улицах. К сожалению, искусственный интеллект используется и для таких целей [2, с.55].

В настоящее время авторитетные ученые мира придерживаются двух разных подходов к развитию искусственного интеллекта. В то время как одна группа считает, что искусственный интеллект не представляет угрозы для человека, другая группа считает, что роботы с искусственным интеллектом достигают дна человечества.

В 2018 году ряд экспертов в области искусственного интеллекта во главе с Илоном Маском, руководителем SpaceX, SolarCity и Tesla Motors, спросили: «доверяете ли вы этому компьютеру?» («Do you trust this computer?») высказали свое мнение по поводу развития искусственного интеллекта в документальном фильме. Большая часть из них говорит о важности держать под контролем развитие искусственного интеллекта. С обращением Илона Маска ряд активных ученых и футурологов также написали специальное письмо в ООН об угрозе искусственного интеллекта. В письме поднимается вопрос о контроле над военным оружием, обладающим искусственным интеллектом. Илон Маск основал некоммерческую компанию OpenAI, чтобы поделиться своим опытом в развитии искусственного интеллекта. Их аргументы серьезны, потому что власти любой страны хотят владеть супероружием, аналогов которому в мире нет. Даже с этой целью они финансируют секретные лаборатории и выделяют им огромные суммы денег. Например, в прошлом году Китай опережал США по объему средств на развитие искусственного интеллекта, доведя объем инвестиций до 12 миллиардов долларов США. Правительство Китая намерено вложить 150 миллиардов долларов в искусственный интеллект к 2030 году. Кроме того, большая часть проектов, финансируемых Китаем, сосредоточена вокруг Пекина.

Помимо киборгов-войск и умных военных дронов, искусственный интеллект также может быть причиной потери работы человека. Например, в 2014 году американский миллиардер Джефф Безос Amazon.com он уволил тысячи сотрудников своей компании, перевозящих грузы, и заменил их роботами. В настоящее время на складах компании работают сто тысяч роботов. Кроме того, Uber, компания, предоставляющая услуги такси, тестирует систему беспилотных транспортных средств. Если проект будет реализован, около 2 миллионов таксистов могут остаться без работы [3, с.41].

Читатели XIX века Жюль Верн не могли поверить, что человек строит аппарат, который поднимается на небеса, как птица, или осваивает космос. Среди них были и те, кто скептически относился к тому, что Земля круглая. Полвека назад люди не верили в возможность обмена письмами через интернет или появление беспроводных средств связи. Точно так же сегодняшнее общество далека от веры в то, что придет время универсальных роботов, обладающих способностью мыслить как люди. Но его деревня близка. Потому что за короткое время нам удалось достичь 4 из 7 этапов универсального искусственного интеллекта.

Известный во всем мире футуролог Рэй Курцвейл говорит, что робот с искусственным интеллектом произведет революцию в роботизированных технологиях, когда он проведет тест Тьюринга. По его прогнозам, это будет реализовано в 2029 году [4, с.32].

В настоящее время в мире разработкой искусственного интеллекта занимаются более 3,5 тысяч компаний. В то время как они пытаются адаптировать возможности искусственного интеллекта к различным областям, количество компаний, разрабатывающих универсального умного гуманоида, ограничено.

В создании умных гуманоидных видов пока участвуют только компании двух стран. Стоит отметить, что в США Vicarious, Brain Corp. В то время как такие компании, как Boston Dynamics, CloudMinds, Locus Robotics, Veo Robotics, Rethink Robotics, Miso Robotics, iRobot, пытаются создавать роботов, которые могут воспроизводить человеческие возможности, японские SoftBank Robotics, Epson Robots, Honda Co. Такие компании, как Intelligent Actuator, КО ПРОПО, соревнуются друг с другом в роботизированных технологиях.

По неофициальным данным, ученые лаборатории GoogleX сегодня добились значительных успехов в построении гуманоидов. Поэтому вполне возможно, что в секретной лаборатории гигантской компании будет собрана первая версия универсального робота.

Английский режиссер Алекс Гарланд Илон Маск входит в число сторонников принципов искусственного интеллекта. Его фильм 2014 года «бывшая машина» («Ex Machina») также заканчивается тем, что гуманоид сдает тест Тьюринга и обманывает человека. В фильме "бывшая машина" описывается история, предшествующая роботизированной революции, как следует из названия. Английский режиссер говорит, что десять лет читал данные об искусственном интеллекте, чтобы найти идею сценария фильма. Что ж, создатель гуманоида в фильме также не скрывает, что реальным прототипом Натана является Сергей Брин, один из основателей Google. Следовательно, выясняется, что ученые GoogleX близки к завершению создания гуманоида, похожего на человека. Тем не менее, официальные данные лидерам Google не предоставлены. В данном фильме говорится о том, что робот построен не механическим, а бионическим мозгом, который вместе с человеческим сознанием может вызывать чувства. Это является главной целью современных ученых в развитии искусственного интеллекта.

В заключение, искусственный интеллект-это область, которая приносит новую революцию в мире. У него нет сектора, который он не включает. Десять лет назад роботизированная сила была применена сегодня к работам, требующим человеческой силы. Пока что возможности робота не обладают способностью рассуждать и критически мыслить. Поэтому роботы не могут овладеть такими областями, как юриспруденция, журналистика и компьютерное программирование. Он также призывает роботов, обладающих искусственным интеллектом, не рассматривать работу как угрозу человеческому месту. Зато у человека увеличивается время заниматься творчеством. В будущем часы работы будут сокращены с 8 до 4 и предусматривается наем двух специалистов вместо одного сотрудника. На заводах Tesla, как и в любом промышленном секторе в развитых странах, автомобиль строится с помощью полностью автоматизированного робота.

Известный футуролог Митио Каку принял участие в Астанинском экономическом форуме в Астане в мае прошлого года, где поделился своими ценными взглядами на будущее. Согласно прогнозу McKinsey & Company, к 2030 году 800 миллионов человек могут потерять работу из-за искусственного интеллекта. Учитывая рост численности населения в ближайшие десять лет, он вот-вот станет одной из главных проблем ближайшего будущего.

Искусственный интеллект остается областью мирового значения, которая приносит новые направления и изменения в жизнь человека. Это новая отрасль, новое направление-это новые возможности для будущего!

Список литературы:

1. Rodgers W., Artificial Intelligence in a Throughput Model: Some Major Algorithms / W. Rodgers / CRC Press. - 2020. - 217 p. WIPO Technology trends 2019 - Artificial intelligence / WIPO. Geneva. - 2019. - 154 p.
2. Aff ectiva. About us Li L. WIPO Conversation on Intellectual Property and Artificial Intelligence Response / L. Li. Lifschitz V. Formalizing Common Sense: Papers by John McCarthy / V.
3. 21 урок для XXI века / Юваль Ной Харари ; (пер.с англ. Ю.Гольдберга). – М.: Синдбад, 2019.-416 с.
4. Четвертая промышленная революция: перевод с английского / Клаус Шваб. –Москва: Издательство «Э», 2017. -208 с, : ил.- (Top Business Awards).

СИСТЕМА МОТИВАЦИИ В ОРГАНИЗАЦИИ И ПУТИ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

ЖАКМЕТБЕКОВА А.Д.
студентка группы МН-20-2
направления Менеджмент
АУБАКИРОВА Ж.Б.
ст.преподаватель
Кафедры Менеджмента и инноваций
Карагандинский Университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан

Аннотация: В данной работе рассмотрена эффективная система мотивации труда персонала как важное и необходимое звено в управленческом цикле организации. Достижение конечной цели возможно только при эффективной работе каждого сотрудника персонала.

Ключевые слова: мотивация, управление персоналом, опыт, цель, успех, организация.

Высокая мотивация персонала – это важнейшее условие успеха организации. Ни одна компания не может преуспеть без настроения работников на работу с высокой отдачей, без высокого уровня приверженности персонала, без заинтересованности членов организации в конечных результатах и без их стремления внести свой вклад в достижение поставленных целей. Именно поэтому так высок интерес руководителей и исследователей, занимающихся управлением, к изучению причин, заставляющих людей работать с полной отдачей сил в интересах организации.

Мотивация сотрудников - это уровень энергии, целеустремленности и креативности, которые работники компании привносят в свою работу. Независимо от того, растет экономика или сокращается, поиск способов мотивации сотрудников всегда является заботой руководства. Само собой разумеется, что более высокая мотивация сотрудников приводит к большей вовлеченности и производительности [1].

Во-первых, вы можете начать с расширения прав и возможностей сотрудников. Расширение прав и возможностей происходит, когда отдельным сотрудникам организации предоставляются автономия, авторитет, доверие и поощрение для выполнения задачи. Расширение прав и возможностей предназначено для того, чтобы снять оковы с сотрудника и сделать работу обязанностью сотрудника. В попытке расширить возможности и изменить некоторые из старых бюрократических идей менеджеры поощряют корпоративный дух. Это поощряет сотрудников к поиску новых идей и дает им полномочия продвигать эти идеи. Очевидно, что предпринимательство не для робких внутри, потому что старые структуры и процессы переворачиваются с ног на голову.

Во-вторых, если говорить об обеспечении эффективной системы вознаграждения, то

менеджеры часто используют вознаграждения, чтобы укрепить поведение сотрудников, которое они хотят сохранить. Награда – это результат работы, имеющий положительную ценность для индивида. Организации щедро вознаграждают людей, чьи служебные достижения помогают достигать целей организации. Люди получают вознаграждение одним из следующих двух способов:

Управление внешними вознаграждениями осуществляется извне. Это ценные результаты, предоставленные кому-то другим человеком, обычно супервайзером или менеджером более высокого уровня. Распространенными примерами на рабочем месте являются бонусы к оплате, продвижения по службе, отгулы, специальные задания, офисное оборудование, награды, словесная похвала и так далее. Во всех случаях мотивационный стимул в виде внешних вознаграждений исходит извне индивида.

Внутренние вознаграждения управляются независимо. Подумайте о “естественном кайфе”, который человек может испытать после завершения работы. Этот человек чувствует себя хорошо, потому что у него есть чувство компетентности, личностного развития и самоконтроля над своей работой. В отличие от внешних вознаграждений, мотивационный стимул внутренних вознаграждений является внутренним и не зависит от действий других людей. Чтобы мотивировать поведение, организация должна обеспечить эффективную систему вознаграждения. Эффективная система вознаграждения состоит из четырех элементов:

1. Вознаграждения должны удовлетворять основные потребности всех сотрудников.
2. Вознаграждения должны быть включены в систему и быть сопоставимы с вознаграждениями, предлагаемыми конкурирующей организацией в той же области.
3. Вознаграждения должны быть доступны людям, занимающим одинаковые должности, и распределяться справедливо.
4. Общая система вознаграждения должна быть многогранной. Поскольку все люди разные, менеджеры должны предоставлять целый ряд вознаграждений — зарплату, отгулы, признание или продвижение по службе. Кроме того, менеджеры должны предоставить несколько различных способов получения этих вознаграждений.

Этот последний момент стоит отметить. Из-за широко распространенной тенденции к расширению прав и возможностей в американской промышленности многие работники и работодатели начинают рассматривать традиционные системы оплаты труда как неадекватные. В традиционной системе людям платят в соответствии с должностями, которые они занимают, а не в соответствии с тем вкладом, который они вносят. Поскольку организации внедряют подходы, основанные на командах, удовлетворенности клиентов и расширении прав и возможностей, сотрудникам нужно платить по-другому. Многие компании уже отреагировали на это, разработав многочисленные планы вознаграждения, разработанные проектными группами сотрудников, которые основывают вознаграждение на уровне квалификации. Вознаграждения демонстрируют сотрудникам, что их поведение уместно и должно повторяться. Если сотрудники не чувствуют, что их работа ценится по достоинству, их мотивация снизится.

В-третьих, можно рассмотреть возможность перепроектирования рабочих мест. Многие люди каждый день ходят на работу и выполняют одни и те же действия без энтузиазма, чтобы выполнять свою работу. Эти люди часто называют это состояние эмоциональным выгоранием. Но умные менеджеры могут что-то сделать, чтобы улучшить это состояние, прежде чем сотруднику станет скучно и он потеряет мотивацию. Концепция реорганизации работы, которая требует знания человеческих качеств, которые люди приносят с собой в организацию, и заботы о них, применяет теории мотивации к структуре работы для повышения производительности и удовлетворенности. При перепроектировании рабочих мест менеджеры учитывают как объем работы, так и ее глубину. Попытки редизайна могут включать следующее:

Расширение рабочих мест. Часто называемое горизонтальной загрузкой рабочих мест,

расширение рабочих мест увеличивает разнообразие задач, связанных с работой. Хотя это не повышает качество или сложность этих задач, расширение рабочих мест может частично уменьшить монотонность, и по мере уменьшения скуки сотрудника качество его работы в целом повышается.

Ротация рабочих мест. Эта практика назначает людей на разные должности или поручает разные задачи разным людям на временной основе. Идея состоит в том, чтобы привнести разнообразие и показать людям зависимость одной работы от других. Ротация должностей может помочь повысить уровень вклада и возродить интерес и энтузиазм. Организация извлекает выгоду из высококвалифицированной рабочей силы.

Обогащение работы. Это приложение, также называемое вертикальной загрузкой задач, включает в себя не только большее разнообразие задач, но и наделяет сотрудника большей ответственностью и полномочиями. Если навыки, необходимые для выполнения работы, соответствуют способностям кандидата, обогащение работы может повысить моральный дух и производительность.

Создание гибкости. Современные сотрудники ценят личное время. Из-за семейных потребностей традиционный рабочий день с девяти до пяти может не подойти многим людям. Таким образом, гибкий график, позволяющий сотрудникам самостоятельно устанавливать и контролировать рабочее время, является одним из способов, с помощью которых организации удовлетворяют потребности своих сотрудников. Вот некоторые другие варианты, которые организации также пробуют:

Сжатая рабочая неделя - это форма гибкого графика, которая позволяет выполнить работу на полный рабочий день менее чем за стандартную 40- часовую пятидневную рабочую неделю. Его наиболее распространенной формой является график 4/40, который предоставляет сотрудникам три выходных дня каждую неделю. Такой график приносит пользу человеку за счет большего количества свободного времени и снижения затрат на поездки на работу. Организация должна извлечь выгоду из сокращения числа невыходов на работу и повышения производительности. Конечно, опасность при таком типе планирования заключается в возможности повышенной утомляемости.

Совместное использование работы или твиннинг происходит, когда одна работа на полный рабочий день распределяется между двумя или более лицами. Разделение работы часто предполагает, что каждый сотрудник работает полдня, но это также может быть сделано на основе еженедельных или ежемесячных соглашений о совместной работе. Когда рабочие места могут быть разделены, организации могут извлечь выгоду, нанимая талантливых людей, которые в противном случае не смогли бы работать полный рабочий день. Квалифицированный сотрудник, который также является родителем, возможно, не захочет находиться в офисе полный рабочий день, но может быть готов работать полдня. Хотя иногда возникают проблемы с регулировкой, такое соглашение может быть выгодным для всех заинтересованных сторон.

Удаленная работа, иногда называемая flexiplace, - это схема работы, которая позволяет вам выполнять по крайней мере часть запланированного рабочего времени вне офиса, причем одним из вариантов является работа из дома. Удаленная работа освобождает сотрудника от необходимости работать по фиксированному графику, носить специальную рабочую одежду, выдерживать обычные ограничения, связанные с поездками на работу, и иметь прямой контакт с руководителями. Домашние работники часто демонстрируют повышенную производительность, сообщают о меньшем количестве отвлекающих факторов, пользуются свободой быть самими собой и ценят преимущества того, что у них больше времени для себя. Конечно, когда есть положительные стороны, есть и отрицательные. Многие домашние работники чувствуют, что они слишком много работают и изолированы от своей семьи и друзей. Помимо чувства изоляции, многие сотрудники считают, что отсутствие видимости в офисе может привести к потере продвижения по службе [3].

Реализация этих требований и предложений усилит стимулирование и мотивацию

трудовой активности, повысит покупательную способность заработной платы и создаст эффективный механизм регулирования заработной платы. Таким образом, мотивация - это процесс поощрения человека к работе под влиянием внутренних и внешних движущих сил для достижения личных целей и задач организации. Термин "мотивация" происходит от французского "motive", что в переводе означает: побуждающая причина, повод для того или иного действия. Мотивы могут быть внутренними, порожденными определенным отношением человека к своей деятельности, и внешними, связанными с воздействием на него определенных факторов, которые существуют независимо от него и провоцируются другими людьми и обстоятельствами. Внешние мотивы называются стимулами, которые могут быть материальными или нематериальными. Поэтому первым требованием к организации мотивации было обеспечение единства двух мотивов - поощрения исполнителей к эффективной деятельности и обеспечения их ответственности за использование возможностей для достижения целей организации [1].

Список литературы:

1. Филиппова Т.А., Моница А.О. Пути совершенствования системы мотивации и стимулирования персонала предприятия // Гуманитарные научные исследования. 2020. № 5 [Электронный ресурс].
2. Мотивация и стимулирование персонала: основные различия [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.hrdirector.ru/article/65814-qqq-15-m12-motivatsiya-i-stimulirovaniersonala>
3. Озерникова Т.Г. Мотивация программ и конкурентоспособность работников: текст проблемы взаимосвязи // Известия вознаграждение ИГЭА, 2019. –№1. –С.71-75.
4. Михайлина Г.И. Управление персоналом: Учебное пособие / Г.И. Михайлина, Л.В.Матраева. -М.: Дашков и К, 2019. -280 с.
- 5.

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ МЕН ОЛАРДЫҢ НЕГІЗГІ СИПАТТАМАЛАРЫ

ЖАНТАСОВА І.Ғ.

КММ «Тіл дамыту» үйірме жетекшісі

Ақтас жалпы орта мектебі

ДӘУЛЕТОВА А.М.

к.э.н., доцент

Кафедры Менеджмента и инноваций

Карагандинский Университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Казахстан

Аннотация: Мақалада білім берудің инновациялық әдістерін тереңінен қарастырып, оларға қысқаша сипаттама берілген.

Негізгі сөздер: инновация, модульдік оқыту, электрондық-интерактивті оқыту, проблемалық оқыту, қашықтықтан оқыту, іскерлік ойындар, «дөңгелек үстел», брейнсторминг, эвристикалық сөйлесу, портфолио, кейс әдісі, «квест» әдісі.

Қазіргі білім беруді инновациялық процестерсіз іске аыру мүмкін емес. Жалпы мағынада «инновация» (латын тілінен аударғанда «инновация») – жаңашылдық, өзгеріс, жаңару, бір нәрсені жаңаша құру, игеру, пайдалану және тарату қызметімен байланысты. Бұндағы басты ұстаным: «Инновация – бұл жаңашылдықты құру, таратумен ғана байланысты әрекет қана емес, бұл ойлау стилі мен әрекеттер барысындағы айтарлықтай сипаттағы өзгерістер мен іс-әрекет тәсіліндегі өзгерістермен қатар жүреді.

Қазіргі уақытта инновациялық оқытудың көптеген әдістері бар, мәселен, модульдік оқыту, электрондық-интерактивті оқыту, проблемалық оқыту, қашықтықтан оқыту, ғылыми-

әдістемелік оқыту, жобалық әдіс және т.б.

Сонымен, білім берудің инновациялық технологияларының басты мақсаты - адамды үнемі өзгеріп, түрленіп отыратын әлемде өмір сүруге дайындау. Инновациялық қызметтің мақсаты - дәстүрлі жүйемен салыстырғанда оқушының жеке басын сапалы өзгерту. Олай болса, инновациялық қызметтің негізгі мақсаттары іс - әрекеттерге ынталандыру, алынған ақпаратты өз бетінше бағдарлау, шығармашылық түрде ойлауды қалыптастыру, ғылым мен практиканың жаңа жетістіктерін пайдалана отырып, олардың табиғи қабілеттерін барынша ашу есебінен балаларды дамыту.

Модульдік оқыту. Мектептің негізгі міндеттері: қажетті ақпаратты өз бетінше іріктеуге және пайдалануға үйрету. Осы міндеттерді шешуге мүмкіндік беретін оқыту құралдарының бірі-модульдік оқыту. Оның мәні оқушының оқу мақсаттарын, оқу материалын тапсырмаларды, осы тапсырмаларды орындау бойынша ұсыныстарды біріктіретін модуль бойынша жұмыс барысында оқу-танымдық іс-әрекеттің мақсаттарына дербес қол жеткізуінде жатыр. Модуль - бұл оқу мазмұнын және осы мазмұнды игеру бойынша оқу іс-әрекетінің әдістерін біріктіретін мақсатты функционалды түйін.

Модульдік сабақ оқушыларға өз бетінше жұмыс істеуге, қарым-қатынас жасауға және бір-біріне көмектесуге, өз жұмысын және жолдасының жұмысын бағалауға мүмкіндік береді. Әр оқушы сабақтың мақсатын, нені үйрену керектігін және оның назарын не нәрсеге аудару керектігін түсінуі керек. Модульдік оқытудағы мұғалімнің рөлі оқушылардың жұмысын басқаруға байланысты. Осындай жұмысты ұйымдастыра отырып, ол әр оқушымен қарым-қатынас жасауға, әлсіздерге көмектесуге және күшті оқушыларды ынталандыруға мүмкіндік алады. Модульдік-технологиялық оқыту жаңа материалды игеру деңгейін анықтауға және оқушылардың біліміндегі олқылықтарды тез анықтауға мүмкіндік береді.

Электрондық-интерактивті оқыту. Электрондық-интерактивті оқыту-ресми және бейресми нұсқаулықтарды беру, қолдау және бағалау үшін желілік технологиялар (интернет) пайдаланылатын білім беру технологиясы.

Интерактивті оқытудың мәні оқу процесін ұйымдастыру болып табылады, онда барлық оқушылар таным процесіне қатысып, білетіндері мен ойлары туралы түсінуге және рефлексиялауға мүмкіндік алады. Сабақтардағы интерактивті іс-шаралар өзара әрекеттесуге, өзара түсіністікке, әр қатысушы үшін ортақ, бірақ маңызды міндеттерді бірлесіп шешуге әкелетін диалогтық қарым-қатынасты ұйымдастыруды және дамытуды қамтиды. Интерактивті бір спикердің де, бір пікірдің де басқаларына үстемдігін жоққа шығарады. Диалогтық оқыту барысында оқушылар сыни тұрғыдан ойлауды, мән-жайларды және тиісті ақпаратты талдау негізінде күрделі мәселелерді шешуді, балама пікірлерді таразылауды, ойластырылған шешімдер қабылдауды, пікірталастарға қатысуды, басқа адамдармен қарым-қатынас жасауды үйренеді. Ол үшін сабақтарда жеке, жұптық және топтық жұмыс, зерттеу жобалары, рөлдік ойындар, құжаттармен және әртүрлі ақпарат көздерімен жұмыс, шығармашылық жұмыстар, суреттер және т.б. ұйымдастырылады.

Проблемалық оқыту. Проблемалық оқыту - проблемалық жағдайды құру және мәселенің шешімін іздеуді басқару арқылы нақты шығармашылық процесті модельдеуге негізделген оқыту әдістері мен құралдарының жүйесі.

Проблемалық оқытудың мақсаты - ғылыми таным мен білім жүйесінің нәтижелерін ғана емес, сонымен бірге осы нәтижелерді алу жолын, оқушының танымдық тәуелсіздігін қалыптастыру және шығармашылық қабілеттерін дамыту. Проблемалық оқытуды ұйымдастырудың негізінде оқушының ізденушілік оқу-танымдық іс-әрекеті принципі жатыр.

Қашықтықтан оқыту. Қашықтықтан оқыту - білім алушыға жағдай жасайтын ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялар мен техникалық құралдарды пайдалануға негізделген оқыту технологиясы, оқу пәндерін таңдау мүмкіндігі, оқытушымен диалог алмасу, бұл ретте оқыту процесі білім алушының кеңістікте және уақытта орналасуына байланысты емес. Қашықтықтан оқыту келесі мүмкіндіктер береді:

– оқыту шығындарын азайту;

- адамдардың көп санына білім беру;
- заманауи құралдарды, көлемді электрондық кітапханаларды және т.б. қолдану арқылы оқыту сапасын арттыру;
- бірыңғай білім беру ортасын құру.

Іскерлік ойындар оқытудың инновациялық әдісі ретінде. Іскерлік ойындар, оқыту әдісі ретінде дидактикалық ойындарға жатады. Іскерлік ойындар - дидактикалық ойындардың бір түрі. Олар шешім қабылдауға, рөлдерді ойнауға, жанжалды жағдайларды шешуге, ойынға қатысушылардың өздері белгілеген немесе әзірлеген ережелер бойынша тиісті рөлдерді (жеке немесе топтық) ұжымдық талқылау немесе ойнау арқылы нақты тәжірибеден, жағдайлардан, жағдайлардан жасанды түрде жасалған немесе алынған әртүрлі жағдайларда қызмет нәтижелеріне баға беруге еліктейді. Дидактикалық ойындардың бұл түрін жаппай қолдану екі себепке байланысты. Біріншіден, іскерлік ойындарды қолдану оқушылардың танымдық белсенділігін едәуір арттырады.

Іскерлік ойындарға қызығушылықтың тағы бір себебі нарықтық қатынастардың қалыптасуы жағдайында қызметкерге қойылатын талаптардың ерекшелігімен анықталады, Іскерлік байланыстар аясы кеңейеді, кәсіптік мектептің түлегі арнайы білім мен дағдылардан басқа, әртүрлі адамдармен әртүрлі өмірлік және өндірістік жағдайларда іскерлік қарым-қатынас тәжірибесін қажет етеді. Іскерлік байланыстардың өнімділігі көбінесе мақсатқа жетудің шешуші факторына айналады: қарым-қатынас тактикасын дұрыс таңдау, келіссөздер мәдениеті, икемділік, шыдамдылық пен әдептілік, іскерлік этикетті сақтау білімі мен шеберлігі іскерлік қарым-қатынас серіктестерінің сенімі мен құрметіне ие болуға, оң имидж қалыптастыруға мүмкіндік береді және бұл өте маңызды, әсіресе тәуелсіз өмір жолының басында. Барлық осы қасиеттерді іскерлік ойындар барысында тиімді пысықтауға болады.

Эвристикалық сөйлесу әдісі. Эвристикалық әңгіме әдісі (грек тілінен. «Heuristiko» - іздеу, көзін ашу) Сократ жасаған ежелгі грек іліміне ұқсайды. Олай болса, бұл әдіс оқушыны өз бетінше жауап табуға баулайтын жетекші сұрақтарды қамтиды.

Бұл әдістің заманауи вариациясы ежелгі үрдістерді сақтап қалды -оқушылар шебер тұжырымдалған сұрақтарға жауап беріп, соның арқасында мидың ойлау белсенділігі арта түседі.

Осылайша, эвристикалық әңгіме ұжымдық әңгіме болып табылады, ол арқылы мәселеге жауап табу керек. Педагогика бұл әдісті проблемалық оқыту әдістеріне жатқызады, өйткені шешімдерді талқылау және іздеу барысында балалар пікір, гипотеза, идеялар мен болжамдармен алмасады. *«Дөңгелек үстел»* әдісі. Педагогика «дөңгелек үстел» әдісін саясаттану және ғылым саласынан алды. Ол теориялық сипаттағы мәселелерді ғылыми бөлімдерде қарастыру арқылы зерттеу мен игеруді жақсартуға арналған.

Брейнсторминг. Брейнсторминг («ми шабуылы»). Бұл әдіс бұрын қолданылмаған шығармашылық идеяларды табудан тұрады. Оқушылар екі топқа бөлінеді - идея генераторлары мен сыншылар. Бірінші топқа қиялға тән шығармашылық ойлау иелері кіреді. Сыншылар тобы талдаушылар мен нақты мәселелерді шешуге бейім жігіттерден тұрады.

Генераторларға шығармашылық тапсырма беріледі, мысалы, кез-келген құбылысты түсіндіру немесе берілген мәселені шешу әдісін ойлап табу. Бөлінген сабақтар үшін олар әр түрлі идеяларды ойлап тауып, дәлелдейді.

Сыншы-сарапшылар барлық ұсыныстарды тіркеп, содан кейін ұсынылған идеяларға толық талдау жасауы керек.

Портфолио инновациялық мектеп технологиясы ретінде. Портфолио білім беру технологиясы ретінде маңызды, оның түпкі мақсаты портфолиоға материалдар жинау емес, қажетті білім мен дағдыларды іздеудің әдістері мен әдістерін әзірлеу, сондай-ақ олардың оқу қызметін бағалау.

Портфолио жинау процесінде оқушы, біріншіден, белгілі бір жобаның қаншалықты жақсы орындалғанын, оның қаншалықты толық екендігін, көтерілген мәселелердің қалай

ашылғанын бағалауды үйренеді; екіншіден, студент өз портфолиосының құрамын өзі таңдайды, осылайша белгілі бір салада дарындылықтың ашылуына мүмкіндік береді.

Өз қызметінің жемістерін өзіндік бағалау оқу процесінің тәуелсіздігін дамыту үшін де жұмыс істейді.

Кейс әдісі. Бұл тәсілмен студенттерге мәселені шешу жолдары берілмейді, оқушылар мұндай шешімдерді іздеуде мүмкіндігінше тиімді әрекет етуге мәжбүр. Қыздарға арналған үй шаруашылығындағы осындай сабақтың мысалы: сыныпты топтарға бөлу, әр топқа бірдей өнімдер жиынтығын беру, Интернетке шығу, аспаздық кітаптармен қамтамасыз ету, қолда бар уақытты ескере отырып, дәмді тағам дайындауды ұсыну. Жеңімпаз топты жариялаған жөн.

«Квест» әдісі. Квест (ағылш. Quest) – «іздеу, шытырман, қызықты оқиғаларды іздеу. Әдебиет тануда «квест» ұғымы бастапқыда сюжетті құрудың бір әдісін, яғни кейіпкерлердің белгілі бір мақсатқа жетудегі қиындықтарды жеңу арқылы саяхатын сипаттайды.

Білім беру квесті - педагогикалық технология ретінде рөлдік ойын элементтері бар проблемалық тапсырмалар жиынтығы, бұнда, бастысы, ресурстар және, ең алдымен, ғаламтор желісі қажет. Квест (ағылш. quest-іздеу) - командалық ойын, онда командалар нүктелер бойынша жылжып, әртүрлі тапсырмаларды орындайды.

Квест принципі – «мен іздеймін және салыстырамын!» Балалар тапсырмаларды орындап, тапсырмалардың жауаптары оларға әрі қарай бағыт береді немесе оларды қолдануға болатын немесе соңғы тапсырмаға дейін сақтауға болатын шешім, бағдар болып қалады.

Қорытындылай келе, ХХІ ғасырда білім берудің негізгі міндеті - бәсекеге қабілетті әлемде өмір сүруге және өркендеуге қабілетті тұлғаны тәрбиелеу. Бұл оқыту процесіне инновациялық әдістерді тереңінен енгізуді анықтайды және талап етеді.

Список литературы:

1. Глоссарий современного образования (терминологический словарь) // Народное образование, 2017, № 3.
2. Осмоловская И. М. Инновации и педагогическая практика// Народное образование. - 2020. - № 6. - С. 182–188.
3. Симоненко Н.Н. Управление образовательными услугами с применением инновационных методов обучения // Вестник Тихоокеанского государственного университета. - 2012. - № 2. - С. 201–206.
4. Черкасов М. Н. Инновационные методы обучения студентов // XIV Международная заочная научно-практическая конференция «Инновации в науке». - Новосибирск, 2022.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ БИЗНЕС-ПЛАНИРОВАНИЯ В КОМПАНИЯХ

ИСАБЕКОВ Д.М.

магистрант группы МН-21-2НП

САЛАУАТОВА Д.М.

Научный руководитель, PhD, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрен опыт бизнес-планирования в таких странах, как США и Япония, как условных представителей Востока и Запада. Изучение опыта разработки бизнес-планов может быть достаточным условием для казахстанских

предпринимателей в процессе разработки и реализации бизнес-проектов. Это позволит выстроить казахстанскую модель бизнес-планирования, которая опирается на лучшие мировые практики и продолжает развиваться с адаптацией под реалии региональных или национальных особенностей.

Ключевые слова: бизнес-план, бизнес-проект, стратегия компании, бизнес-планирование.

Слово «бизнес» имеет английское происхождение и в переводе означает «дело», бизнес-планирование также пришло к нам из практики предпринимательства из зарубежных стран. Предпринимательство можно охарактеризовать как совокупность отношений между всеми его участниками, образующими команду единомышленников с целью получения дохода, прибыли, развития фирмы, предприятия, организации [1].

Рассмотрим особенности разработки и реализации бизнес-планов на примере двух стран, представляющих Восток и Запад – США и Японию. Ранее менеджмент в этих странах имел некоторые отличия и многие авторы указывали на них. Однако в настоящее время, на наш взгляд, такие различия некоторым образом стираются, но сохраняются отличия.

Западные компании к разработке бизнес-планов стараются привлекать специализированные консалтинговые компании в области экономики, финансов, маркетинга, права и др., однако руководство и сотрудники компании принимают самое активное участие в данном процессе. Это связано в частности с тем, что если руководство компании не принимает участие в разработке бизнес-плана, то различные финансовые институты не будут принимать такой бизнес-план к рассмотрению. Инвесторы считают, что участие руководителей является гарантией их ответственности и именно такой бизнес-план будет максимально успешным.

Бизнес-план американских компаний строится с соблюдением следующих принципов:

- прогнозирование потоков продукта, денежных средств, ресурсов;
- приведение расходов и доходов к приведенной стоимости;
- эффективность проекта оценивается с точки зрения достижения необходимой нормы доходности;
- рассмотрение факторов неопределенности и возможных рисков.

Большое внимание должно быть уделено финансовому разделу бизнес-плана: структура активов и пассивов, прибыли/убытки, финансовые результаты деятельности компании. Расчет точки безубыточности, модели дисконтирования потоков важны для выбора самого оптимального варианта исполнения бизнес-плана с минимальными затратами и рисками. В данном разделе должны присутствовать расчеты следующих коэффициентов: финансовой зависимости, концентрации собственного капитала, соотношения собственного и заемного капитала, маневренности собственного капитала.

Следует также обратить внимание на тот факт, что многие американские стартаперы готовы к тому, что на первоначальном этапе их уровень жизни и дохода может быть несколько ниже по сравнению с наемной работой. Это свидетельствует об их психологической готовности к возможным сложностям. Кроме того, бухгалтерский учет особенно важен для руководителя компании, так как является основой для отслеживания любых изменений и своевременного реагирования на них. Любые факторы, влияющие на поведение компании всегда будут на первом месте для анализа, а только затем – творческие идеи и устремления. Для многих американских стартаперов важно наличие наличных денег и

полная удовлетворенность вложением собственных средств с целью получения дохода.

В настоящее время самое широкое распространение получили следующие методики по разработке бизнес-проектов:

- методика UNIDO;
- методика Всемирного банка реконструкции и развития;
- методика компании «Goldman, Sachs&Co»;
- методика компании «Ernst&Young».

Все данные методики объединяет то, что они предлагают обязательные разделы, как бы пронизывающие полностью организационный план, общую схему реализации проекта с учетом разных рисков:

- маркетинговый план;
- производственный план;
- финансовый план.

Одной из организаций предлагающей стандарты для бизнес-планирования является United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) — организация борющаяся за глобальное процветание, поддерживая индустриальное развитие развивающихся стран и стран с переходной экономикой (www.unido.org) [2]. Рассмотрим механизм разработки бизнес-плана UNIDO и бизнес-план американской компании.

В соответствии со стандартами UNIDO (ЮНИДО) бизнес-план должен состоять из следующих частей:

1. Резюме
2. Описание отрасли и компании
3. Описание услуг (товаров)
4. Продажи и маркетинг
5. План производства
6. Организационный план
7. Финансовый план
8. Оценка эффективности проекта
9. Гарантии и риски компании
10. Приложения [2].

Типовой американский план основывается на следующей структуре:

1. Титульный лист
2. Вводная часть, основные положения предлагаемого проекта.
3. Анализ состояния отрасли.
4. Сущность предлагаемого проекта.
5. План производства.
6. Организационный план.
7. Оценка рисков.
8. Финансовый план.
9. Приложение.

Подход, предлагаемый компаний ЮНИДО по мнению многих экспертов является более удобным, так как позволяет обратить внимание на различные моменты в описании текущей или будущей деятельности. Данная методика является как-бы единой базой, которая позволяет свободно понимать и общаться специалистам из различных областей — финансового анализа, инвестиционного проектирования и др. — и разных стран. Важным

моментом, объясняющим широкое распространения данной методики, является соответствие методике, используемым мировыми финансовыми институтами, такими как Мировой банк, Европейский банк реконструкции и развития. Кроме того, так как он является очень подробным, его активно используют начинающие предприниматели.

Рассмотрим процесс бизнес-планирования на примере японской компании «Мацусита», производителе электротехнической продукции. Компания объединяет такие бренды, как Panasonic, Technics, National, Seiko, JVC.

Основой управления компанией является филиальная система. Филиалы классифицируются следующим образом:

- высшие управляющие компании осуществляют контроль за управляющими филиалами: планирование в филиалах, внутренний капитал филиалов, ежемесячные бухгалтерские отчеты;

Рисунок 1 – Этапы бизнес-планирования в японской компании «Мацусита» [3]

- управляющие филиалы осуществляют контроль за руководителями отделов: бюджет отдела, ежемесячные бухгалтерские отчеты.

Каждый отдел самостоятельно разрабатывает свой план, и далее филиалы формируют свои планы, на основе которых готовится общий план всей компании. В общем виде процесс планирования состоит из следующих этапов:

1. Ежегодно президентом компании устно провозглашается стратегия компании. И хотя она и является неким абстрактным посылом, стратегия описывает текущее состояние компании и нацелена на преодоление трудностей, совершенствование политики и формирование целей. К примеру, в 1978 году стратегия была преобразована в лозунг «Конструктивное наступление в самобытном духе компании», а в 1979 году – «Прицел на вершины электронной промышленности».

2. Несмотря на некоторую абстрактность выражения стратегии, президент определяет для филиалов определенные директивы.

3. После этого управляющий филиалом формулирует политику достижения поставленных целей и проводит определенную работу с руководителями отделов.

4. Подготовка плана отделений.

5. Подготовка бюджетов отделений.

6. Подготовка проекта плана филиала.

7. Утверждение планов филиала, которые проверяют бухгалтера и директора на соответствие политике предприятия. После этого они включаются в один документ и создается общая смета компании.

8. Далее утвержденный план, так называемый «документ с королевской печатью», передается в филиалы. Это особая церемония, подразумевающая, что управляющие филиалами заключили контракт с президентом компании. Выполнение данного контракта является обязательным для исполнения, но выбор методов и способов достижения поставленных целей остается за управляющим филиалом. Передача таких возможностей способствует увеличению ответственности управляющих. Также обращает на себя внимание тот факт, что управленческий контроль направлен на выявление слабых сторон в процессах и оказание помощи, а не на наказания. Улучшению качества работы способствует такой подход, что люди получают вознаграждения за различные улучшения: хорошие результаты при обучении, минимизация аварий, спасение жизней в случаях аварий, за то, что человек является примером для других, за преданность компании и пр. Вознаграждения носят материальные и нематериальный характер: грамоты, подарки, денежные выплаты, дополнительные дни к отпуску и др. Таким образом, мы видим, что разработка бизнес-планов в Японии носит не только рациональный характер с описанием всех финансовых, денежных показателей, но и является в некотором роде воспитательным процессом, вовлекающим всех работников.

Условия в современном мире, интернационализация рынков, стирание границ между рынками и одновременно сложная политическая обстановка побуждают казахстанских предпринимателей использовать зарубежные практики разработки бизнес-планов. Однако на казахстанском рынке имеются некоторые особенности, которые не позволяют использовать напрямую практики разработки бизнес-планов зарубежных стран. Причинами этого могут быть уровень инфляции, банковские ставки, налоговые особенности, таможенные ограничения, кризис неплатежей, недостаточные информационные или статистические данные и пр. Бизнес-план в современных условиях является программой, направленной на изучение рынка конкурентов, товаров, рисков и обеспечивающей адаптацию компании к возможным изменениям на рынке. Таким образом, у компании есть возможность изучить причины изменения положения компании на рынке, финансового состояния, имиджа компании. Разработка и реализация бизнес-плана является рыночной необходимостью для того, чтобы компания могла свободно чувствовать себя на рынке. Однако не все руководители осознают важность этого, не владеют методологией, не прониклись философией бизнес-планирования, не видят полезности в его разработке. Тем не менее казахстанская экономика динамично развивается, получать сверхприбыли становится сложнее, необходимость продвигать свой товар, заботиться о работниках компаний становится очень важной задачей для руководителей и владельцев бизнеса. И разработка бизнес-планов является той возможностью, когда компании могут увереннее чувствовать себя на рынке. Таким образом, можно сделать вывод, что казахстанская модель бизнес-планирования, опираясь на лучшие мировые практики и используя зарубежные элементы планирования, продолжает развиваться с адаптацией под реалии региональных или национальных особенностей.

Список литературы:

1. Пирогов К.М. Основы организации бизнеса: учебник/ К.М. Пирогов, Н.К. Темнова, И.В. Гуськова. -2-е изд., стер. – Москва: КНОРУС, 2007. – 560 с.
2. <https://teo.ru/file/unido.pdf>
3. https://www.lobanov-logist.ru/library/all_articles/54848/

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ДАРА КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ

ИБРАЕВА А.Т.

МН-20-2 тобының студенті

КУРМАНГАЛИЕВА Л.А.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Қазақстан Республикасы экономикасының жеке меншіктің әртүрлі нысандарына негізделген жаңа экономикалық қатынастарға көшуімен өндірістік қатынастардың даму сипаты өзгерді. Қазіргі заманғы дара кәсіпкерлер нарықта табысты жұмыс істейді, өз қызмет аясын үнемі кеңейтеді, нәтижесінде олар өздерінің және мемлекеттің экономикасына ықпал етеді. Мақалада дара кәсіпкерліктің мәні және оны мемлекеттік қолдаудың алғышарттары көрсетілген.

Түйін сөздер: кәсіпкерлік, дара кәсіпкерлік, мемлекеттік қолдау, қаржылық қолдау.

Кәсіпкер нарықтағы азаматтық және сауда-сатық айналымында қызмет етуші қоғамның тұрақтылығын қамтамасыз етуші объект. Оны мойындау XVIII ғасырда Францияда басталды, сол уақыттан бері кәсіпкерлік саласында үлкен ғылыми ашулар және оның дамуына ықпал ететін басқада ұғымдар пайда болды. Экономикалық тұрғыдан алғанда кәсіпкерліктің негізгі міндеті адам мен қоғамның материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру болып табылады. Бұл қызметтің әлеуметтік мәні экономикалық тиімділікке, өсімге, халықты жұмыспен қамтудың артуына, баға деңгейінің тұрақтылығына, нарықтың тұтыну тауарларымен, жұмыстармен, қызметтермен қанықтыруымен, олардың тиісті сапасымен, экономикалық еркіндігімен, материалдық тәуелсіздігімен және экономиканың құқықтық қорғалуымен байланысты. Сулейменов М.К. және Покров Б.Р. сияқты авторлардың ойынша «Кәсіпкерлік қызмет – азаматтардың немесе заңды тұлғаның өндіріс процесінде пайда табу, өнімді немесе тауарларды өткізу немесе сатып алу, өз атынан және өз атынан жұмыстарды орындау және қызметтер көрсету мақсатында тұрақты негізде жүзеге асырылатын қызметі».

Дара кәсіпкер заңды тұлға ретінде тіркелмей-ақ жеке тұлға ретінде кәсіпкерлік қызметпен айналысушы. Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі және басқа заңнамалар даракәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру үшін берік құқықтық негіз құрды. Бұл кәсіпкерлік түрінің мүлкі азаматтың, егер ол кәсіпкерлік қызметпен айналысатын болса, оның отбасының мүлкінен, алынған кірістерден және заңнамада көзделген өзге де көздерден құралады. Дара кәсіпкер өзінің кәсіпкерлік қызметінен барлық кірісті ғана алады және оның нәтижелерінен барлық тәуекелді көтереді.

Кәсіпкерлік қызметтің дербестігі, оның жұмыстың бағыттары мен әдістерін таңдаудағы, өз бетінше шешімдер қабылдаудағы еркіндікті, жеке істерге кез келген адамның өз еркімен араласуына жол бермеуін, құқықтарды кедергісіз жүзеге асыруын, олардың сақталуын қамтамасыз етуді және сот арқылы қорғалуын білдіреді. Дара кәсіпкер өз еркімен және өз мүддесі үшін әрекет етеді. Ол шарттың заңға қайшы келмейтін кез келген шарттарын анықтауда, оның негізінде өз құқықтары мен міндеттерін белгілеуде еркін және дербестігі болуы керек.

Дара кәсіпкерлік – бұл ең алдымен қоғамның экономикалық саласындағы қызмет, оның нәтижесі – материалдық және рухани игіліктер. Олар мүлікті өндірістік пайдалану, тауарларды сату, жұмыстарды орындау немесе қызметтерді көрсету нәтижесінде пайда болады. Осы саладағы қызмет, егер олар заңнамада бекітілген белгілерге (яғни,

кәсіпкерліктің құқықтық анықтамасында) сәйкес келсе, кәсіпкерлік деп танылуы мүмкін. Түрлі елдердегі дара кәсіпкерліктің мағынасына қарасақ, олардың ұқсастығын байқаймыз, дегенмен экономикалық жағдайларына, саясатына байланысты ерекшеліктерінде көруге болады. Оған мысал, Америка Құрама Штатарындағы жеке тұлға мен оның кәсібін бір тұлға деп саналады және сол үшін кәсіпкерлікке жеке салық салынбайды, ол жеке тұлғаның табысы болып қарастырылады. Біздің дара кәсіпкерлік үлгіміз ТМД елдеріне ұқсас.

Дара кәсіпкерліктің екі түрі бар: өзіндік және бірлескен. Бірлескен дара кәсіпкерліктің өзі ерлі-зайыптылар кәсіпкерлігі, отбасылық кәсіпкерлік, жай серіктестік болып бөлінеді. Занды түрде дара кәсіпкерлікті түрге бөлудің практикалық мағынасы бар. Дәл осы дара кәсіпкерлікті түрге бөлу құқықтық реттеудегі елеулі айырмашылықтарды анықтап, жеке мінездемесін және формасын, арықшылықтары мен кемшіліктерін айқын көрсетеді. Осының арқасында уәкілетті органдар экониканың даму бағыттары үшін дара кәсіпкерліктің тиімді түрін бөліп қарастырып, жеңілдіктер жасауы мүмкін.

Экономикалық қызметке қатысу үшін дара кәсіпкер өзінің құқықтық мәртебесін ресімдеуі керек, яғни кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру құқығын алу. Байқалғандай дара кәсіпкерлікті мемлекеттік тіркеу және тоқтату барысы оңтайландырылған. Оның өзінің артықшылықтары да, кемшіліктері де бар. Артықшылығы ретінде үйде отырып-ақ дара кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік тіркеуге хабарлама не тоқтатуға өтініш беру, уақыттың үнемділігі, күту кезегінің жоқтығы. Кемшіліктері ретінде техникалық ақаулар. Заңнамалық жағдайын келер болсақ, алыңғы жылдарға қарағандай жеңілдеген, сол арқылы елімізде кәсіпкерлік дамуына септігін тигізіп отыр.

Дара кәсіпкерліктердің дамуын тежейтін негізгі фактор ол – жеткілікті қаржы ресурстарының болмауы және еңбек өнімділігінің төмендігі. Банктер дара кәсіпкерлердің болашақта төлемді қамтамасыз ете алуы белгісіз болуына байланысты, тәуекелді несиенің пайыздық мөлшерлемесін көтеру арқылы төмендетеді, өз кезегінде бұл дара кәсіпкерлер үшін тиімсіз болғандықтан көлеңкелі экониканың дамуына себепші. Осы мәселелерді шешу мақсатында кәсіпкерліктің қолдаушы ұйымдар мен бағдарламалар жүзеге асуда, олар дара кәсіпкер субъектілеріне қаржылық және қаржылық емес көмектерін көрсетуде.

«Мемлекет қаржылай қолдау жасаған кезде бәсекеге қабілетті шағын және орта бизнес өкілдеріне баса мән береді. Еңбекақы төлеу қорын көбейткен және салық төлемдерін арттырған кәсіпорындарға қолдау көрсетіледі. Бұл – негізгі талап» - деп Қасым-Жомарт Тоқаев 2022 жылғы жолдауда айтқан болатын. «Қазақстанда шағын және орта бизнесті қаржыландыру үшін 42 миллиард долларға жуық қаражат жетіспейді. Сөйте тұра, банктерде триллиондаған теңге қаржы іс жүзінде экономикаға еш пайдасын тигізбей босқа жатыр» - деп Қасым-Жомарт Тоқаев кәсіпкерлер үшін қаржылық қолдауға шақырады, осыдан Қазақстанда шағын және орта бизнеске үлкен көңіл бөлетінін көреміз, өйткені әлемдік тәжірибе мемлекеттік қолдаусыз шағын кәсіпкерліктің банкротқа ұшырайтынын көрсетеді, орташа алғанда, әрбір ашылған 10 кәсіпкерден 2-3-і ғана нарықта қалып жұмыс істейді, сондықтан шағын бизнес ең қауіпті бизнестің бірі болып табылады [1].

Кәсіпкерліктің даму динамикасына мониторинг жасар болсақ, 2021 жылы жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерлік шаруашылық субъектілерінің саны 5,5 %-ға өсті және жыл соңына қарай 1432 мыңға жетті. Тіркелгендер қатарындағы жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерлік шаруашылық субъектілерінің үлесі 84,5 %, бұл 2020 жылғы көрсеткіштен 0,2 пайыз жоғары. 2022 жылдың қаңтар-маусым айларында шағын және орта бизнес субъектілерінің өнім шығаруы 23416,3 млрд теңгені құрады. Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің жалпы санында дара кәсіпкерлердің үлесі 65,3% құрайды.

Қазіргі таңда шағын және орта кәсіпкерлік қолдаумен «Бәйтерек Холдингі» айналысуда, ол тиімді және күрделі құралдарды жүзеге асыру арқылы кәсіпкерлікті қолдап отыр. Оның еншілес ұйымдары:

– «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ қолдаудағы негізгі оператор болып табылады, мақсаты қаржылық қолдау негізінде көмек көрсету.

– «KazakhExport» экспорттық сақтандыру компаниясы " АҚ сақтандыру құралдарын іске асыру арқылы экспортты дамыту саласында қызмет етеді.

– «Өнеркәсіпті дамыту қоры» АҚ экономикалық басым салаларда мемлекеттік инвестициялық саясатты іске асыру, лизингтік қаржыландыру арқылы елімізге іштен және сырттан инвесторлар тарту қызметтерімен айналысады.

– «Қазына Капитал Менеджмент» АҚ экономикалық басым секторларға сырттан инвесторлар тарту, эконмиканың дамуына жәрдемдесу және т.б. мақсаттармен айналысады.

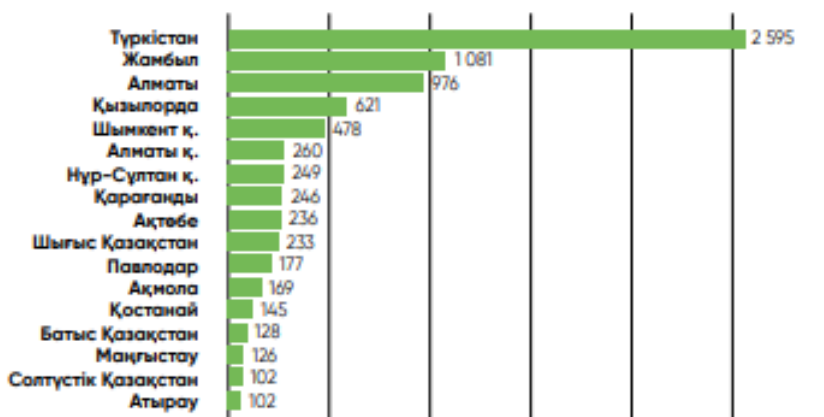
– «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ аграрлық-өнеркәсіптік кешенді дамытумен айналысады.

– «ҚазАгроҚаржы» АҚ лизингтік қызмет көрсету негізгі бағыты болып табылады. Соның ішінде «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ ҚР Үкіметінің 11.12.2018 ж.ылы №820 қаулысымен Қолжетімді кредит беру міндетін шешу үшін ұзақ мерзімді теңгелік өтімділікті қамтамасыз ету шеңберінде басым жобаларға кредит беру тетігімен жұмыс істейлі. ҚР Ұлттық Банкі 7 жыл көлемінде 1 трлн теңгеге дейінгі көлемде ЕДБ облигацияларын сатып алады, облигацияларды сатып алудың ең жоғары лимиті 70 миллиард. Осылайша шағын және орта бизнес субъектілері іске асыратын жобаларды кредиттеуге кемінде 100 миллиард теңге бағытталатын болады және ЕДБ шарттарда берілген кредиттердің жалпы көлемінің кемінде 17 %-ы мөлшерінде шағын және орта кәсіпкерлік жобаларын қаржыландыруды қамтамасыз етеді. Субсидиялау номиналды сыйақы мөлшерлемесі жылдық 15 %-дан аспайтын, оның 6 %-ын жеке кәсіпкерлік субъектісі төлейтін, ал айырмасын мемлекет субсидиялайтын кредиттер бойынша жүзеге асырылады.

Осы жоба бойынша ЕДБ дара кәсіпкерлік субъектілерге берілген несие сомасы 48,4 млрд теңгені құрайтын 172 кепілдік берілді, кепілдік сомасы 20,9 млрд теңге болды.

2022 жылғы 1 қазанға шағын және орта кәсіпкерлік секторының құрылымы сай Қазақстан Республикасындағы дара кәсіпкерлер саны 1125094. Ол өткен жылғы тиісті кезеңнен 28,5% жоғары. Ең көп дара кәсіпкерлер шоғырланған өңірлер Алматы, Астана қалалар және Түркістан облысы, ал ең аз шоғырланған өңірлер Ұлытау, Солтүстік Қазақстан және Абай облыстары.

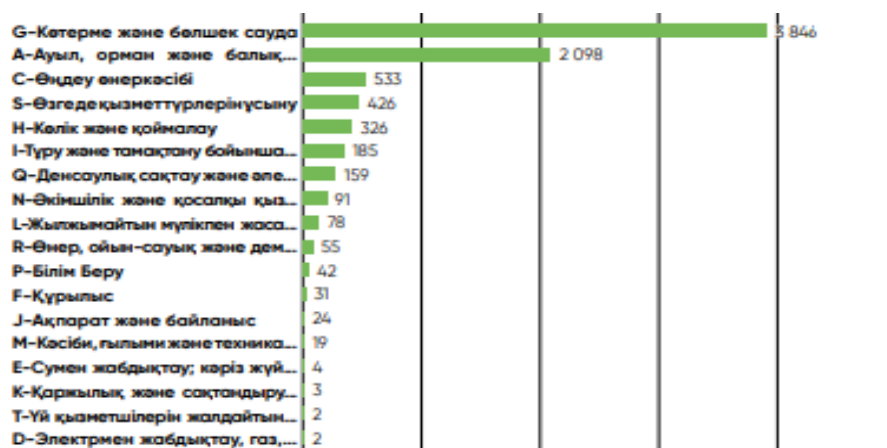
Қолдау бағдарламалары арқылы 29 жасқа дейінгі жас кәсіпкерлердің 43 824 млн теңгеге 7234 жобасы қаржыландырды. Өңірлердегі жас кәсіпкерлердің басым бөлігі Түркістан, Жамбыл, Алматы және Қызылорда облысында қаржыландырылды. Бұл ретте берілген несиелер көлемі бойынша Нұр-Сұлтан қ., Батыс Қазақстан облысы, Алматы қ. және Түркістан облысы көш бастап тұр.

1-сурет – 01.01.2022 жыл өңірдегі жас кәсіпкерлер жобалар саны [2]

Жас кәсіпкерлердің басым бөлігін «КМФ» МҚҰ ЖШС, «Қазақстан Халық банкі» АҚ, екінші деңгейлі банктері арқылы қаржыландырды, ал қаржыландыру сомасы бойынша «Қазақстан Халық банкі» АҚ және «Еуразиялық банк» АҚ көш бастап тұр.

Жас кәсіпкерлерге берілген қаражаттар сомасының 32,6 %-ы сауда, 20,7 %-ы басқада салаларға бағытталған.

2-сурет – 01.01.2022 жыл жас кәсіпкерлердің салалық жобаларының саны, бірлік [2]

Дара кәсіпкерліктердің дамуын тежейтін негізгі фактор ол – жеткілікті қаржы ресурстарының болмауы және еңбек өнімділігінің төмендігі. Банктер дара кәсіпкерлердің болашақта төлемді қамтамасыз ете алуы белгісіз болуына байланысты, тәуекелді несиенің пайыздық мөлшерлемесін көтеру арқылы төмендетеді, өз кезегінде бұл дара кәсіпкерлер үшін тиімсіз болғандықтан көлеңкелі экономиканың дамуына себепші. Осы мәселелерді шешу мақсатында кәсіпкерліктің қолдаушы ұйымдар мен бағдарламалар жүзеге асуда, олар дара кәсіпкер субъектілеріне қаржылық және қаржылық емес көмектерін көрсетуде.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы – ӘДІЛЕТТІ МЕМЛЕКЕТ. БІРТҮТАС ҰЛТ. БЕРЕКЕЛІ ҚОҒАМ. 1 қыркүйек 2022 жыл. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты.
2. Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерліктің даму жағдайы туралы есеп 2021 жыл. «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ ресми сайты.
3. <https://egov.kz>
4. <https://damu.kz/>
5. <https://atameken.kz/>

ИНСТРУМЕНТЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИИ

КАДЫРБАЕВ Д.

студентка группы МН-20-2

КОСЕ Ж.К.

к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Глобализация и, как следствие, обострение конкуренции, приводят к тому, что стратегическое управление приобретает с каждым днем все большее значение. стратегическое управление растет день ото дня, приобретая все наибольшее значение. Сегодня необходима новая техника управления, которая рассматривает разработку эффективных стратегий, стратегическое планирование, реализацию и контроль. В статье

рассматриваются понятия «стратегический менеджмент» и «стратегическое управление» и описываются основные характеристики этих понятий.

Ключевые слова: стратегия, стратегический менеджмент, планирование, конкуренция, SWOT-анализ.

С развитием менеджмента стратегия усиления конкуренции стала приобретать большое значение не только в частном секторе, но и в государственном. Практически все компании и организации сталкиваются сегодня с проблемами глобализации и конкуренции, именно поэтому стратегическое управление используется в качестве инструмента развития национальных, международных частных компаний и холдингов, а также в государственном секторе. В рамках жизнедеятельности компании с позиции стратегического управления выделяются четыре элемента: Видение, Миссия, Стратегия и Действие.

Видение: относится к достижимым целям и задачам на будущее. Другими словами, видение - это картина будущего, которого организация хочет достичь.

Миссия: Это выражение предназначения и решимости достичь цели (видения), желаемой в определенном будущем. С точки зрения организации это ответ на вопрос «почему мы существуем»? «для чего и кого мы существуем»?

Стратегия: это общее планирование, которое показывает, как и каким образом достичь будущего.

Действие: это способы, которым нужно следовать в рамках определенных стратегий.

Эти четыре понятия имеют большое значение в стратегическом управлении. Можно сказать, что стратегическое управление - это, по сути, техника управления, которая включает в себя эти четыре понятия. Наиболее важной особенностью стратегического управления является внутренняя ситуация в компании, а также возможность анализировать окружающую среду за пределами организации. Для организации, которая не знает своей внутренней структуры, систем и процессов, добиться успеха невозможно. Аналогичным образом, необходимо проанализировать среду за пределами организации (структура рынка, влияние конкурентов, требования и ожидания клиентов, влияние поставщиков и т. д.). После проведения анализа внутренней и внешней ситуации определяются видение и миссия организации; затем разрабатывается стратегия и планы действий.

Этимологическое происхождение слова «стратегия» основано на древнегреческом языке. Истоки слова в древнегреческом слове strategos – полководец, военачальник, генерал от stratos – войско и ago – веду. Некоторые авторы утверждают, что это слово этимологически происходит от латинского слова «stratum» что на латыни означает «дорога, линия, русло реки». Словарное значение слова «стратегия» можно выразить как «искусство предоставления и организации действий для достижения цели». Стратегия является очень часто используемым понятием, особенно в военной терминологии. Хотя концепция стратегии является широко используемой концепцией в области обороны, она с течением времени используется и в области управления. В науке управления стратегия используется для обозначения «путей, которыми организация будет следовать для достижения своей цели». Тот факт, что компании отслеживали действия своих конкурентов, способствовало развитию стратегического планирования, а затем и появлению нового направления – стратегический менеджмент. Сегодня стратегический менеджмент является одной из важнейших исследовательских областей науки управления.

Джон М. Брайсон, имеющий важные работы в области стратегического управления, дает следующее определение: «Стратегическое управление - это то, что делает организация, это техника управления, которая раскрывает причину существования и цели, которых она хочет достичь в будущем» [1]. Еще один исследователь в области науки управления У. Барри определяет стратегическое управление следующим образом: «Стратегическое управление анализирует цели, которые организация хочет достичь в будущем, и процесс, который показывает, как достичь этой цели» [2].

Многие эксперты в области управления заявляют, что «стратегическое планирование» и «стратегическое управление» не означают одно и то же, и что стратегическое планирование является, по сути, этапом стратегического управления. Действительно, стратегии разрабатывались для достижения целей в компаниях и эти стратегии планируются на первом этапе, затем эти запланированные стратегии реализуются, а на последнем этапе результаты внедрения анализируются и проверяются. Поэтому стратегическое планирование, необходимо отделиться от концепции стратегического управления.

Основной целью стратегического управления является формулирование стратегий, их реализация и контроль их результатов. Анализ следующих вопросов в стратегическом управлении имеет большое значение: что такое стратегия? почему должна быть разработана стратегия? когда будет разработана стратегия? как будут разработаны стратегии?

Целью стратегического управления является повышение будущей эффективности организации, прибыльности. Стратегический менеджмент стремится создать видение будущего. После определения видения в организации в компании формулируется миссия для достижения этого видения. Очень важно, чтобы все сотрудники разделяли видение и миссию. Это связано с тем, что стратегическое управление осуществляется высшим руководством компании и для успеха реализации важно, чтобы поддержка и исполнение осуществлялось на всех уровнях компании.

Стратегическое управление предоставляет возможность проведения анализа сильных и слабых сторон компании, а также определяет организацию по отношению к другим организациям, пытаясь определить возможности и угрозы/опасности, чтобы сделать организацию более успешной. Стратегическое управление позволяет компании выстраивать ее будущее, опираясь на планирование, организацию, координацию и контроль за деятельностью. Данный подход позволяет проводить портфельный анализ, способствует «стратегическому мышлению», формирует команду единомышленников и является наиболее эффективным способом выявления и решения проблем в организации.

Рассмотрим инструменты стратегического управления.

SWOT-анализ - метод стратегического планирования. Он представляет собой анализ четырех групп факторов, которые влияют на компанию: сильные стороны (Strengths), слабые стороны (Weaknesses), возможности (Opportunities) и угрозы (Threats). В первую очередь проводится анализ внутренней среды в компании, т.е. выявляются сильные и слабые стороны организации, зависящие от самой компании. К примеру, доставка товара, себестоимость, численность работников, маркетинг. Затем проводится анализ внешней среды, в которой действует компания. Внешние факторы не зависят от компании, но косвенно влияют на ее состояние: появление новых конкурентов, развитие технологий, демографические тенденции, политические решения и др. SWOT-анализ позволяет организации как оценивать свою внутреннюю ситуацию, так и анализировать структуру рынка и ситуацию конкурентов за пределами организации.

Анализ портфеля - это анализ, используемый при определении стратегии в организации. Портфельный анализ обычно это делается с помощью матриц. В стратегическом управлении наиболее известные матрицы анализа: матрица Маккинси, матрица рыночной конкуренции, Бостонская матрица, портфельный анализ Хофера, матрица роста Ансоффа, анализ конкуренции Портера и другие.

Анализ сценариев. Сценарный анализ, также известный как перспективный анализ (или анализ горизонта) или анализ совокупного дохода, является одним из методов прогнозирования. Он представляет собой процесс, который позволяет анализировать различные возможные будущие события или «сценарии», рассматривая их альтернативные возможные исходы. При планировании на уровне деталей, необходимых для реализации конкретного решения или курса действий, вы можете увидеть не только конечный потенциальный результат, но и общую перспективность пути, по которому нужно пройти для достижения этого результата.

Стратегические конференции (сессии) – данный инструмент позволяет направлена на вовлечение и созидание новых решений. Конференция может быть организована для самых разных поводов: разработка видения и миссии, для разработки стратегических целей, программ по их достижению. Здесь будет уместно использование мозгового штурма. Определенный результат дают конференции, когда определенное количество сотрудников собираются вместе в непринужденной обстановке вне организации, работают в малых группах, затем группы объединяются, снова проводится обсуждение и далее достигается соглашение об окончательном решении конференции.

Метод Дельфи, позволяющий быстро находить решения той или иной задачи. Эти решения генерируются в процессе опроса (иногда мозгового штурма), который проводится группой специалистов. Целью методики является выбор наилучших решений, которые впоследствии можно применить на практике. В ходе использования методики можно собрать индивидуальные оценки экспертов, обобщить и обработать их и в итоге получить надежное и достоверное общее мнение.

Существуют три основных этапа процесса стратегического управления.

1. Стадия разработка стратегий и стратегического планирования: на данном этапе внутренняя и внешняя оценка состояния компании оценивается высшим руководством на основе проведенных анализов, в том числе SWOT-анализа. На этом же этапе формулируются видение и миссия организации, общие цели, принципы и ценности. Самым важным является принятие стратегических решений и разработка стратегии.

2. Реализация стратегий: на втором этапе возрастает ответственность высшего руководства и особенно руководителей среднего уровня, так как стратегии реализуются в сотрудничестве с менеджерами.

3. Обзор применяемых стратегий и контроль: осуществляется анализ промежуточных результатов, и в случае необходимости вносятся изменения.

Данные этапы представляют собой процесс стратегического управления.

Любая стратегия компании направлена прежде всего на то, чтобы она заняла лидерские позиции на рынке. Лидерство – это прежде всего стратегическое мышление и успешное внедрение стратегического управления. Без видения и миссии стратегическое мышление лидера ограничено. С другой стороны, лидер и высшее руководство должны верить в важность и пользу стратегического мышления и стратегического планирования, потому что без их поддержки достижение высоких результатов невозможно, так как в первую очередь является их главной функцией.

Одним из наиболее важных инструментов стратегического управления является методика управления, называемая «сравнительный анализ». Бенчмаркинг в практике компаний стал появляться в 80-е годы прошлого столетия и постепенно был принят всеми компаниями во всем мире. В общих чертах бенчмаркинг – это системный метод выявления наиболее высоких стандартов продукции, услуг и процессов с помощью сопоставления такой продукции, услуг и процессов в различных компаниях. Более того, важнейшей частью бенчмаркинга является использование полученной информации в качестве руководства к действию или, другими словами, для внедрения изменений и улучшения положения с целью достижения тех наиболее высоких стандартов, которые обычно называют передовыми методами работы.

Сравнительный анализ может быть проведен разными способами. Бенчмаркинг можно провести среди внутренних подразделений в самой компании, так называемый внутренний бенчмаркинг. А также компания может обратиться на внешний рынок с целью найти «лучшие практики» среди компаний партнеров, конкурентов, в другой сфере.

Основными путями получения информации в бенчмаркинге могут быть:

1. Прямые визиты в другие компании. Это может быть в результате заключения письменного или устного соглашения между двумя организациями. Для этого сначала должна быть создана рабочая группа экспертов по бенчмаркингу.

2. Отслеживание информации об успешных организациях в книгах, журналах, специальных изданиях, в других публикациях. Можно вести некоторый «архив» с информацией о компаниях и структурировать ее по направлениям (управление персоналом, качество продукции, командная работа и др.).

3. Телефонные звонки могут быть использованы для сбора данных.

4. Анализировать организационные структуры, системы, бизнес-процессы компаний и организаций, которые получили награды в области качества и пр.

5. Можно использовать такой инструмент, как опросы сотрудников, клиентов, партнеров.

6. Специализированные управленческие консалтинговые компании также могут быть использованы для сравнительного анализа.

Стратегическое управление, направленное на достижение целей организации путем разработки стратегии, ее реализации и своевременного контроля, в условиях современных конкурентных войн между компаниями, является очень важной для того, чтобы выжить.

В стратегическом управлении, прежде всего, раскрывается цель (видение), которую организация хочет достичь в будущем, и причина деятельности (миссии) организации, и далее, определенные цели, стратегия и планы действий для их достижения.

Список литературы:

1. Брайсон, Джон М. Стратегическое планирование для общественных и некоммерческих организаций, Сан-Франциско: Wiley, 2004.

2. Барри, Б.В. «Рабочая тетрадь по стратегическому планированию для общественности и Некоммерческие организации, ул. Пол: Фонд Амхерста Уайлдера, 2005.

ОТАНДЫҚ ҰЙЫМДАРДЫ БАСҚАРУДА ШЕТЕЛДІК БАСҚАРУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

КОШКАРБАЕВА А.Р.

МН-20-1К тобының студенті

ДӘУЛЕТОВА А.М.

Ғылыми жетекші э.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ. Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстандағы кәсіпорындардағы басқару процесі шетелдік басқару үлгілерімен салыстырылып, американдық және жапондық басқару модельдері мен үлгілері ұсынылады.

Кілт сөздер: басқару әдістері, басқару әдістерінің сипаттамалары, басқарудың шетелдік үлгілерін енгізу.

Ғылымның, технологияның, техниканың дамуы, қоғамдық қатынастардың жетілдірілуі міндетті түрде ұйымдағы басқару жүйесін өзгертуді талап етеді. Кез келген басқару жүйесін реформалау кезінде жүйенің өзіндік тәжірибесін, оның тарихи жолын бағалап қана қоймай, сонымен қатар шетелдік басқару тәжірибесін қолдану мүмкіндіктерін талдау қажет. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында ұлттық басқару моделі әлі нақты қалыптаса қойған жоқ, қазақстандық компаниялардағы басқару процесі өзіндік сипатқа ие және әдетте шетелдік үлгілермен байланысты емес. Бұл факті Қазақстан үшін менеджмент түсінігі кәсіпкерлерге коммерциялық қызметпен айналысуға ішінара рұқсат етілгенде ғана пайда бола бастағанымен түсіндіріледі [1,56 б.].

Компанияларды басқаруда тәжірибесі болмағандықтан, бизнес иелері не интуитивті шешім қабылдауға немесе басқарудың мәнін түсіндіре алатын және осы процеске көмектесетін бірнеше көздерге жүгінуге мәжбүр болды. Бірақ мұндай дереккөздерге көп адамдар қол жеткізе алмады, ал көбіне қол жеткізгендер нақты экономикалық саясаттың және жалпы экономиканың болмауына байланысты теориялық білімдерін практикада қолдана алмады.

Шетелдік басқару үлгілеріне бейімдеу кезінде отандық ерекшеліктерді ескеру қажет, әйтпесе басқару процедураларының тиімділігі күрт төмендейді және Батыста өзін дәлелдеген басқару тәжірибесі біздің шындықта тиімсіз болып шығуы мүмкін. Шетелдік тәжірибені мұқият зерделеу және енгізу нарықтық экономика жағдайында басқарудың әртүрлі теориялық тәсілдерімен танысуға және осы тәжірибе негізінде дамудың жалпы заңдылықтарын ескере отырып, басқарудың тиімді ұлттық ұйымдық үлгілерін жобалауға мүмкіндік береді [2, 68 б.].

Американдық компаниялардағы персоналды басқарудың негізгі ерекшеліктері:

- қатаң ресми бақылау жүйесі. Жалпы ұжымдағы және атап айтқанда бағыныштылармен абсолютті ресми қарым-қатынас;
- әрбір деңгейде жеке шешім қабылдау, сонымен қатар олар үшін жауапкершілік;
- жұмысқа қабылдау тек іскерлік қасиеттерге негізделген;
- жалақы тек жеке өнімділікке байланысты;
- қызметкерлерді оқыту қарастырылмаған;
- барлық қызметкерлер тар саланың мамандары;
- қызметкерлерге кепілдіктердің болмауы;
- бағынуға жұмсақ көзқарас.

Персоналды басқарудағы американдық көзқарастың оң және теріс жақтары бар. Ешкім ешқашан қызметкерді нақты кәсіпке дайындамайды. Мұның өзіндік логикасы бар: адам білімге өз қаражатын салуы керек және ол оған жоғары жалақы түрінде кері қайтарылады. Оның кемшілігі қызметкерлер жұмыс бағыты тар болып келеді, ал артықшылығы басқада салалардың нағыз мамандарымен бірге жұмыс жасау арқылы сапалы қызмет ету мүмкіндігі пайда болады. Егер қызметкер компанияда ұзақ уақыт бойы жұмыс тәжірибесіне қарамастан қателік жасаса, оның жеке жағдайына қарамастан бірден жұмыстан босатылуы мүмкін.

Америкалықтар өмірінде жұмыс орнын ғана емес, тіпті кәсіптерін де бірнеше рет өзгерте алады. Балабақша тәрбиешісінің 40 жасында күтпеген жерден ізденуші заңгерге айналғаны біздер үшін таң қаларлық жағдай. Ал Америкада бұл мүмкін болатын жағдай, өйткені ол жақта адамның жасы бойынша дискриминация жоқ.

Сыртқы түрі, жынысы, жасы, нәсілі, жыныстық бағдары - мұның бәрі американдық компанияға жұмысқа орналасу үшін маңызды емес. Жұмыс берушіні кемсітушілікте күдіктенсе үлкен мәселелерге тап болуы мүмкін.

Американдық компанияларда жастарға деген мүмкіндікер көп, көптеген қазақстандық кәсіпорындарда жастар өте талантты болса да, ешқандай жетістіктерге жете алмайды, өйткені барлық қызықты және лауазымдарды орындар зейнеткерлік жастағы мамандар алады. Бұл жағынан американдық басқару үлгісі жастарға қолайлы. Американдық басқару әдісі әділдік жағынан адал және ашық болып табылады.

Персоналды басқарудағы американдық және жапондық көзқарас түбегейлі ерекшеленеді. Жапонияда кәсіпорынды басқарудағы негізгі объектісі – персонал болып табылады. Жапон менеджерінің мақсаты – қызметкерлердің өнімділігін арттыру арқылы кәсіпорынның тиімділігін арттыру. Жапондық басқару стиліне тән белгілер [3]:

- өмір бойы жұмыспен қамту жүйесі, қызметкерлерге ертеңгі күнге кепілдік береді;
- жапондық кәсіпорындарда барлық деңгейдегі қарым-қатынастардың жариялылығы мен ашықтығы үстемдік етеді;
- ақпаратты жинау мен талдауға ерекше көңіл бөлу;

- менеджмент ең алдымен сапаға бағытталған;
- бағынуға жұмсақ көзқарас;
- жапондық кәсіпорындардың визит карточкасы – тазалық пен тәртіп.

Жапондық персоналды басқарудың негізгі ерекшеліктерінің бірі - өмірлік жүйе жұмысқа орналасу. Мұнда барлығы мұқият ойластырылған – компаниялар өздеріне қажетті салада мамандар дайындайтын жоғары оқу орындарымен ынтымақтасады. Әлеуетті үміткер жұмысқа тұрудың кілті болатын емтиханды тапсырғанға дейін компания ол туралы жеткілікті біледі. Үміткер лауазымға бекітілгеннен кейін ол бір жыл интерн болып жұмыс істеуі керек. Бірақ бір жылдан кейін қызметкер ешбір жағдайда жұмыстан босатылмайтынына кепілдікпен тұрақты команданың мүшесі болады. Қызметкер өз еркімен жұмыстан кеткенде, ол өз мансабын қайта бастайды, сондықтан Жапонияда кадрларды ауыстыру мәселесі іс жүзінде жоқ.

Жапониядағы шешім қабылдау жүйесі де қарапайым жұмысшыдан бастап, басқарушы ұжымға дейін әркім белгілі бір шешімге қатысты өз пікірін айта алады. Шын мәнінде, бір шешім бірнеше кезеңнен өтеді – алдымен қарапайым қызметкерлер өз ұсыныстарын ортаға салады, содан кейін жоғары тұрған басшылыққа береді, шешім негізгі басқару үстелінде аяқталады.

Жапондық басқару жүйесінің үлкен кемшілігі – басқарушылық ұжымның бағыныштылармен тығыз байланысы, әртүрлі (ресми және бейресми) байланыстарды ынталандыруы. Компания әкімшілігі жұмысшылармен тығыз байланыста болады, олармен жиі цехтарда жұмыс істейді. Бір жағынан, бұл жағдай жақсы көшбасшылық пен өзін бағыныштылардан жоғары қоймау қабілетін айтса, екінші жағынан, жұмысшылар әкімшілікті онша құрметтемейді, сондықтан көптеген компанияларда митингтер жиі болады.

Жапондық модельде жалақы жұмысшының еңбек өтіліне байланысты. Жас маман белгілі бір салада керемет қабілеттерін көрсетсе де, лайықты жасқа келгенше жоғары қызметке көтерілмейді, олар үлкенге құрмет көрсетуі және әдетте жанжалдардан аулақ болуы керек. Бұл жастардың маман ретінде дамуына және еңбекақының әділдігіне кері әсерін тигізеді.

Бұл салыстырмалы талдауда шетелдік басқару үлгілер арасындағы елеулі айырмашылықтарды көрсетеді, аталған басқару үлгілерінің қайсысы қазақстандық модельге жақын екенін біржақты айту қиын. Қазақстандық менеджмент жапондық және американдық басқару стильдерін көшіреді, бірақ біздің ұлттық ерекшеліктерімізді ескермейді, бұл ұйымның қарапайым қызметкерлері мен олардың басшылары арасында жиі түсініспеушіліктерге әкеледі [4].

Қазақстандық персоналды басқару дамуында екі тенденциясы бар. Көптеген ірі компаниялар шығу тегіне байланысты американдық моделін ұстанады: әрбір қызметкер белгілі бір жұмысты атқаруға қабілетті адам ретінде қарастырылады. Мұндай компанияларда қызметкер мансабын тез жасай алады, бірақ оның белгілі бір уақыт кезеңінен кейін немесе дағдарыс кезінде жұмысқа орналасу және жұмыс орнын сақтап қалу мүмкіндігі аз. Бұл жағдайда тұрақтылықтың болмауы қызметкерлердің мотивациясына теріс әсер етеді. Таңдаудың аздығынан шағын компанияларда бір қызметкер көбінесе оған тән емес көптеген функцияларды орындауға мәжбүр болады. Мұндай компаниядағы басшылар көбінесе американдық басқару моделінің элементтерін ресми түрде қолдануға тырысады. Бұл тәсіл көбінесе өзін ақтамайды және кәсіпорынды басқару тиімділігін төмендетеді. Мұндай жағдайда, шағын компанияларға өз қызметінде индивидуалистік басқару үлгісін қолдануды ұсынуға болады, дегенмен қазіргі жағдайда мұндай ұсынысты іс жүзінде орындай алатын компаниялар аз. Бұл модельдің көптеген элементтері заңнамалық базаға және елдегі жалпы экономикалық жағдайға байланысты [5,93 б.].

Қазақстандық менеджменттің кейбір ерекшеліктерін қарастырайық. Отандық модель барлық ұлттық үлгілер сияқты халқымыздың құндылық бағдарлар жүйесіне негізделген. Біраз уақыт бұрын қызметкердің еңбекке деген басты мотиві еліміздің коммунистік жүйесін

құруға үлес қосу ниеті болса, бүгінде мұндай биік мотивтер материалдық пайдаға ұмтылумен алмасқан. Қазақстандық компанияларда «кәсібилік» категориясы анық емес қалыптасқан, әдетте жалақы мамандардың тәжірибесіне емес ол игерген білімнің сирек болына байланысты. Қазақстанда шешім қабылдау процесі жеке сипатқа ие, қызметкерлер ұйымды басқаруға қатыспайды, өздерінің ұтымды ұсыныстарын жасамайды және қабылданған шешімдерге өз пікірін білдірмейді. Қызметкерлер өз бастамасының жазалануынан және басшылық пен ұжымның мақұлдамауынан қорқады.

Қорытындылай келе, тек әртүрлі модельдерді салыстыру, олардың жүйелік талдауын жүргізу арқылы ғана осы модельдерді енгізу мүмкіндігін және пайдалану тиімділігін бағалауға болады. Қазақстан өз ерекшеліктеріне байланысты американдық және жапондық басқару үлгілерін таза күйінде ала алмайды, екі басқару үлгілерін біріктіру және бейімдеу арқылы қабылдасақ тиімдірек болмақ. Жапондық менеджмент тек осы ұлтқа ғана тән жапон менталитетінің ерекшеліктеріне негізделген, сондықтан, Батыстың жапон тәжірибесін өз бетінше көшіру әрекетінің барлығы сәтсіз аяқталғанлықтан, бізде осыны ескеруіміз керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Даулетова А.М. Современные подходы к подготовке специалистов в области маркетинга: Монография. - - Караганда, 2021. – 151 с.
2. Викуленко Ю.Р. Корпоративный менеджмент. Учебное пособие – Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза. Караганда, 2017. – 174 с.
3. Омарова А.Т. Управление человеческими ресурсами в условиях индустриально – инновационного развития Казахстана: монография. – Караганда, 2016. – 220 с.
4. Доскалиева Б.Б., Туткушева Ж.Л., Омарова А.Т. Назвитие человеческих ресурсов в индустриально-инновационной экономике: Монография./ - Караганда, 2016. -150.
5. Турекулова Д.М., Мухамбетова Л.Қ., Омарова А.Т., Амирова Г.Қ. Персоналды басқару: оқу құралы. – Астана: «Мастер По» ЖШС, 2019. – 227 б.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

КИМ К.А.

студентка 2 курса «ПИМ»

САЛАУАТОВА Д.М.

Научный руководитель, PhD, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Идея всеобъемлющей цифровой трансформации является глобальным мировым трендом, а цифровые технологии играют все более важную роль в развитии экономики большинства стран. Внедрение технологий цифровизации экономики, позволяющих государству, бизнесу и обществу эффективно взаимодействовать, становится все более масштабным и динамичным процессом. На сегодняшний день более 15 стран мира реализуют национальные программы цифровизации: Дания, Норвегия, Великобритания, Канада, Германия, Саудовская Аравия, Индия, Россия, Китай, Южная Корея, Малайзия, Сингапур, Австралия, Новая Зеландия и Казахстан.

Ключевые слова: цифровизация, система, ИКТ, менеджмент, документ.

Китай в своей программе «Интернет плюс» интегрирует цифровые индустрии с традиционными. Сингапур формирует «Умную экономику», Канада создает ИКТ-хаб в

Торонто, Южная Корея в программе «Креативная экономика» ориентируется на развитие человеческого капитала, предпринимательство и распространение достижений ИКТ, а Дания фокусируется на цифровизации госсектора.

Вопрос о цифровизации экономики Казахстана был поставлен Президентом еще в 2017 году.

12 декабря 2017 г. был принят документ – программа «Цифровой Казахстан». В документе обозначены ключевые цели реализации современной концепции деятельности по удовлетворению потребностей населения: 1) переход от использования ресурсов к их системному воспроизводству и экономному использованию; 2) улучшение экологического состояния региона; 3) увеличение срока жизни каждого гражданина; 4) совершенствование научной интеллектуальной базы [1, с. 133].

На сегодняшний день Казахстан входит в топ-30 рейтинга самых оцифрованных государств ООН, более 90 процентов госуслуг население может получать в электронном формате.

Тем не менее цифровизацию нужно продолжать, как обозначил глава государства Касым-Жомарт Токаев выступая на международном технологическом форуме Digital Bridge-2022 в Астане. Основные приоритеты предстоящей работы в сфере развития IT-отрасли Президент обозначил в своем выступлении.

«Сегодня Казахстан является одной из немногих стран, полноценно внедривших цифровые документы. В результате нашим гражданам не требуется иметь при себе и предъявлять удостоверение личности, водительские права, диплом об окончании учебного заведения, свидетельство о браке и еще пятнадцать видов документов. Эта работа, безусловно, продолжится. Государство в своих взаимоотношениях с гражданами и бизнесом будет действовать проактивно», - сказал Президент.

В условиях новой цифровой экономики меняется и роль менеджера, от него требуется умение оперативно реагировать на любые изменения в нестабильной внешней среде.

Современный менеджмент — это профессионально осуществляемое управление предприятием в современных экономических условиях в любой социальной сфере хозяйственной деятельности, направленное на получение прибыли, с применением такого стиля работы, который основывается на непрерывном поиске способов рационального привлечения и использования необходимых ресурсов и повышения эффективности производства.

Всегда и при любых обстоятельствах у менеджера есть две главные задачи: принимать решения (анализируя всю поступающую к нему информацию) и руководить подчинёнными. Но если ещё совсем недавно, на рубеже XX и XXI вв., управленцы опирались лишь на собственные умения, опыт, знания и чутьё, то сегодня их инструментарий значительно шире. Массовое использование информационных технологий везде, где только можно, привело к появлению программных продуктов трёх типов:

- Системы автоматизированной аналитики. Руководитель черпает сведения не только из субъективных отчётов сотрудников, но и из объективных данных, хранящихся в CRM, ECM, ERP, BAP и других информационных комплексах, внедрённых в компании.
- Системы поддержки принятия решений, или СППР. Заниматься вычислениями самому теперь тоже нет необходимости: СППР берут всё это на себя и выдают оценку каждому варианту, учитывая все плюсы и минусы.
- Системы поведенческой аналитики. Они отслеживают эффективность работы и вовлечённость персонала, эмоциональное состояние работников, мотивацию, индекс выгорания. С помощью таких систем можно определять неформальных лидеров команд.

Таким образом, цифровые системы в какой-то степени упрощают работу менеджера и меняют её. Ускоряет обнаружение проблем, помогает быстро выработать способы их решения. В типовых случаях стандартизирует методы управленческой деятельности. Делает процессы в компании более наблюдаемыми и управляемыми, а решения – прозрачными и

предсказуемыми.

По этой причине современный управленец, неважно какого уровня, обязательно должен уметь использовать big data. Это входит в список его ключевых компетенций, и некоторые эксперты уже считают этот навык таким же базовым, как и владение офисным ПО вроде Google-таблиц и Microsoft Office. Как без основ программирования и кибербезопасности, так и без представления о больших данных сегодня уже невозможно полноценно управлять бизнес-процессами компании.

В условиях цифровизации трансформируется не только управление персоналом, но и взаимодействие с заказчиками, покупателями. С применением инструментов цифрового менеджмента конечный продукт становится более персонализированным. Теперь, проще анализировать предпочтения потребителей посредством информационных технологий; индивидуализировать контакт с каждым человеком. Компания в глазах клиентов становится более современной, отзывчивой, у неё охотнее покупают, не раз возвращаясь. Технологии AI и больших данных дают возможность предсказать, как поведут себя потребители, и на основе этих прогнозов принять то или иное управленческое решение.

Компании, перешедшие на цифровизацию, наблюдают значительное ускорение бизнес-процессов. Они становятся более гибкими и мобильными. Передовые информационные технологии помогают организациям мгновенно реагировать на меняющиеся условия среды: динамику спроса, выпады конкурентов, экономические и политические кризисы и т.п. К тому же благодаря облачным технологиям команды могут работать над проектами удаленно.

Информационные технологии, которыми в совершенстве владеет современный менеджер помогают не только в работе с клиентами, но и помогают находить партнёров из разных регионов. Правильно выстраивать цепочки поставок и финансовые отношения, вести внешнеэкономическую деятельность с пользой для себя.

Таким образом, тема цифровой трансформации является актуальной, так как в условиях цифровизации многократно возрастает эффективность управленческих решений на основе использования цифровых технологий, и, в частности, алгоритмов и возможностей искусственного интеллекта.

Список литературы:

1. Государственная программа «Цифровой Казахстан» [1.133]
2. Государственная программа «Цифровой Казахстан2020» [Электрон. ресурс] <http://egov.kz/>
3. Автоматизированные информационные системы электронных бизнес-отношений / А.М. Баин. – М.: Финансы и статистика, 2009.

TIME MANAGEMENT TECHNOLOGY AS A MEANS OF SELF-ORGANIZATION OF STUDENTS' LEARNING ACTIVITIES

KABYZHANOV B.

student of group MN-22-1k

BLYALOVA A.B.

Master, teacher of

«Management and Innovation» department

Karaganda University of Kazpotrebooyuz

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation. The article is devoted to the study of self-organization of educational activities of future specialists in the field of management. The study reveals the theoretical foundations of self-organization of students' educational activities, examines various approaches of scientists to the concept of «self-organization of educational activities», characterizes this phenomenon from the point of view of pedagogical science, considers the pedagogical possibilities of "time management" technology in the self-organization of educational activities of future specialists. The author substantiates the theoretical and methodological foundations of student self-management. Self-organization of educational activity acts as an integrative quality of the student's personality, the need for the formation of which is due to socio-economic and educational systems. The technology of "time management" is presented as the organization of a student's life, aimed at the most rational planning of the learning process and professional development.

Keywords: self-organization of educational activities, time management, «time management» technology, student self-management, professional training of specialists, students' time budget.

The Global Education Futures and WorldSkills report proclaimed “requirements for new types of specialists” who “will face tasks that require a creative approach and willingness to cooperate with other people and with artificial intelligence systems” [1; 6-7]. “It is necessary to reconsider the existing approach to training, which focuses on applied skills that are divided into “soft” and “hard” skills. Soft skills include skills whose manifestation is difficult to track, verify and demonstrate, for example, self-organization, time management (time management) and the ability to interact effectively with people [1; 74-76].

In this connection, our study presents the problem of self-organization of educational activities of future primary education teachers based on the technology of “time management”.

The concept of “self-organization of educational activity” is presented differently in the scientific works of modern foreign and domestic researchers.

According to N.S. Kopeina, self-organization is “a conscious set of motivational and personal properties consistent with the individual (natural) characteristics of the subject, optimally embodied in the techniques and results of activity” [2; 139], [3; 50-59]. In the work of K.K. Platonov, self-organization is defined as “the activity and ability of a person associated with the ability to organize himself” [4; 13]. According to S.S. Amirov, “Self-organization is the conscious work of a person on himself in order to improve intellectual, emotional and moral-volitional character traits in activities aimed at solving socially and personally significant tasks” [5; 74]. N.V. Kuzmina interprets self-organization as “the organization of a person's own work, his time in the process of work and recreation”, N.A. Zaenutdinova – as “the process of orderly conscious activity of the individual, aimed at organizing and managing itself” [6; 11].

Summarizing the various opinions of scientists, we believe that the most meaningful interpretation is given in the work of S.S. Kotova, who understands the self-organization of educational activity as “the activity of a student, motivated and guided by the goals of self-

government and self-regulation of his professionally significant educational work, carried out through a system of intellectual operations focused on solving the tasks of independent rational organization of his educational work” [7; 4].

Thus, “self-organization of educational activity is an activity and at the same time the ability of a person associated with the ability to organize. It manifests itself in purposefulness, activity, reasonableness of motivation, planning of one's activities, independence, speed of decision-making and responsibility for them, criticality of evaluating the results of one's actions, a sense of duty” [8; 11-16].

Considering the problem of self-organization of students' learning activities, most researchers identify such basic structural components as:

- motivation (T.O. Gordeeva, N.S. Kopeina, O.P. Kuchina, T.A. Egorova, G.V. Kogan, T.N. Kharlamova, E.V., Shorokhova, K.A. Abulkhanova-Slavskaya, B.F. Lomov, E. Disi, R.Ryan, C. Bolelli, H.P. Kim, etc.).

- goal setting, planning, control (O.P. Kuchina, I.A. Zimnaya, M.A.Pakhmutova, S.S.Kotova, O.N.Shakhmatova, N.A.Zaenutdinova, V.I. Morosanova R.R. Sagiev, Ya.O. Ustinova, Z.A. Reshetova, Ishkov A.D., etc.)

- programming (V.I. Morosanova, R.R. Sagiev, O.A.Konopkin, N.M. Peisakhov, M.N. Shevtsov, R.H. Shakurov, etc.)

- volitional efforts (M.A.Pakhmutova, E.V. Shorokhova, T.A. Egorova, etc.).

However, in our opinion, the important components of self-organization of educational activity are also design, including modeling and construction of the educational process, communicative relationships that the student enters during the period of professional training, as well as control (self-control), evaluation (self-assessment) and reflexive thinking.

In this regard, we have proposed the following components of self-organization of educational activities:

- goal setting and motivation;
- planning and design;
- communication;
- monitoring and evaluation;
- reflexive thinking;
- correction.

For effective self-organization of educational activities, it is necessary to make changes in the educational process related to the rational use of innovative technologies. The design of pedagogical technologies involves the selection of optimal pedagogical technology systems for specific conditions. The quality of education largely depends on the application of a specific pedagogical technology and the degree of its relevance [9].

Due to its focus on self-organization, self-management of one's own life process, time management technology is the most popular in the organization of independent educational activities of students.

The pedagogical technology “time management”, in this case, will function both as methods of activity that offer the most rational ways of learning, and as principles and regulations used in teaching, and as a real learning process. “Time management is a technology that allows you to use irreplaceable life time in accordance with personal and educational goals and values, the main principles of which are: orientation to time as a value, independent work, individual solutions, the need to track your own effectiveness, thinking aimed at efficiency, achievability and inexhaustibility of efficiency reserves” [10; 967].

The implementation of the educational process at the university based on the technology of “time management”, aimed at improving the skills of self-organization, allows students to increase responsibility, develop the skills of managing academic and personal time and reflection on their own activities of future teachers of primary education.

A student's time management is a consistent and purposeful use of proven techniques for

organizing personal and educational activities in everyday practice in order to make optimal use of their time.

The researchers consider the following actions for the organization of life time during the study period, requiring the student's own restructuring of life:

1. "Semantic planning, including goal-setting - the allocation of goals, sub-goals, tasks of one's own activity from the point of view of their semantic significance for the individual, ordering them according to the degree of importance".

2. "Current control - the order and sequence of tasks to be solved, taking into account the pace, rhythm, time spent on completing all tasks and goals".

3. "Probabilistic forecasting - correlation of immediate and distant tasks in the time perspective of a day, week, month, year".

4. "Executive control of the order, speed, number of tasks" [5; 77].

Considering time management in the undergraduate educational process, it is necessary to distinguish its two components: management by the university, aimed at professional development, and self-management of the student.

The first type is more specialized, aimed at solving professional tasks and is determined by the content of the educational policy of the university, the educational programs of the specialty and is regulated by the curriculum, the schedule of lectures, practical classes, as well as practice.

The second type of management (self-management) is carried out based on the paradigm of personal management of one's own vital activity.

The competent organization of self-management enables the student to equally distribute mental and physical abilities during the school day and the entire period of study. It is based on the formation of such personal qualities as:

- recognition of educational and cognitive activity as the most important life task, constant readiness for its implementation;

- effective perception of reality, which consists in readiness to overcome life and professional problems;

- mastering the methods of goal-setting, planning, decision-making in certain life situations;

- the presence of a developed reflection, criteria for evaluating oneself.

At the same time, time management cannot be represented as a student having a number of certain skills, it is, first of all, a complex characteristic of the organization of individual life activity.

Considering the pedagogical possibilities of the 'time management' technology, we have identified indicators characterizing the competence of future specialists in the effective use of the time budget (self-management), which significantly increase the success, comfort of life, the level of independent educational and cognitive activity, professional development.

The structure of the student's self-management organization:

- value attitude to time;

- purposefulness of educational activities, motivation;

- rational distribution of physical and mental load;

- monitoring and evaluation of the results of educational activities;

- correction of self-organization of vital activity.

The "time management" technology functions at the university as an organization of a student's life aimed at the most rational planning of the learning process, self-knowledge, self-improvement and professional development. As a pedagogical technology, "time management" is based on the close interaction of the teacher and the student. Pedagogical technology "time management" is a modern model of the organization of student activity, including the design, organization and implementation of the educational process and independent cognitive activity of the student.

Modern technologies of educational activity organization represent a set of methods and means of searching, processing, presenting, changing and presenting educational information, as well as the impact of the teacher on the student using technical and

information means [10]. Today, the technology of “time management” in pedagogical activity is of great interest. Due to its focus on self-organization, self-management of one's own life process, time management technology is the most popular in the organization of independent educational activities of students. Most researchers of self-organization of educational activities note that students have a constant shortage of time, insufficient knowledge of the skills of proper distribution of working and free time, as well as the ability to design independent educational activities [16]. Success in life and in future profession depends on how well a student is able to organize his academic and personal time.

In general, it should be noted that the technology of “time management” in academic work with students the university allows you to work out the skills of effective organization of professional activity of a future specialist. Effective time allocation will allow teachers and trainees to achieve sustainable results, realize their goals, and will also contribute to self-improvement and personal growth.

Bibliography:

1. Loshkareva E., Luksha P., Ninenko I., Smagin I., Sudakov D. (2017) Skills of the future. What you need to know and be able to do in a new complex world. Moscow: Global Education Future, Future Skills, WorldSkills Russia. - 92 p.
2. Knyazkova O. N. (2014) Motivational and value aspects of the culture of self-organization of the student's personality// Man and education. No.3 (40). pp.139-143
3. Kopeina N. S. (1988) Self-organization in the formation of individuality// Integral study of individuality: Theoretical and pedagogical aspects: inter-university. collection of scientific tr. / ed. by B. A. Vyatkin. Perm: PGPI. pp. 50-59.
4. Dyakov S. I. (2016) Self-organization in the system of psychological criteria for determining a person as a subject of life // Siberian Psychological Journal. 2016. No. 59. pp. 6-21, DOI: 10.17223/17267080/59/1.
5. Ishkov A.D. (2004) Student's educational activity: psychological factors of success: Monograph. M.: Publishing House ASV. – 224 p.
6. Zaenutdinova N. A. (2000) Formation of readiness for self-organization among students of pedagogical college in the educational process: dis. ... Candidate of Pedagogical Sciences. Magnitogorsk. – 159 p.
7. Kotova S. S. (2012) Self-organization of educational and professional activity of students: monograph. Yekaterinburg: Publishing House of the Russian State prof.ped. univeristy. - 208 p.
8. Levchenko T. A., Agranovich E. N. (2018) Self-organization of students' learning activities through the implementation of independent work at the university// Effective tools of modern sciences – 2018: collection XIV International Scientific and Practical Conference, Publishing House “Education and Science”. Prague. 124 p .
9. Jamil, M. G., Isiaq, S.O. (2019). Teaching technology with technology: approaches to bridging learning and teaching gaps in simulation-based programming education. International Journal of Educational Technology in Higher Education, 16:25, <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0159-9>
10. Kuznetsova T. I. (2015) Pedagogical potential of “time management” technology in professional and personal development of students // Young scientist. No. 8. pp. 966-969. URL <https://moluch.ru/archive/88/17323/> (accessed: 03/19/2020).

KNOWLEDGE MANAGEMENT AS A BASIS FOR THE FORMATION OF KEY COMPETENCIES

KALYKOVA K., *master of group MN-21-2 SP*

Scientific adviser - **JAZYKBAYEVA B.K.**

PhD, professor, of the Department "Management and Innovations"

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation: The formation of managerial concepts in Kazakhstan takes place in the unique conditions of the transformation of socio-economic institutions, the development of economic models of the country's development and, at the same time, in the condition of a reactive and increasingly dynamic reaction to management theories being introduced abroad. Taking into account the desire of the country's leadership to improve innovative forms of development, the need for a systematic understanding of the existing knowledge management practices as the basis for differentiation, competitiveness, and capitalization growth of domestic companies against the background of Kazakhstan's increasing involvement in the international division of labor is put forward.

Keywords: management, development, knowledge, competencies, human resources, enterprise.

Potential threats in terms of the global division of labor are represented by our country's accession to the WTO. There will be fewer opportunities to continue the extensive development of industries and companies due to the overall growth of the market. Competition due to the reduction of duties on imported goods from abroad may displace many market participants, especially in the high-tech sectors of the domestic economy. Moreover, the investment attractiveness of companies that do not have competencies, i.e. knowledge for future development, remains extremely low. For Kazakhstan, with its traditionally high intellectual potential, improving knowledge management could significantly improve the effectiveness of management in general and serve as a basis for the formation of key competencies in the future. In this regard, this article aims to fill the gap existing in the literature on this subject.

The concept of "core competencies" in modern management. There are several interpretations of the term "competence" in the modern management literature. Strategic competence - compliance of the business strategy with the external competitive environment. Distinctive competence is a set of key technologies and skills that provide an enterprise with a competitive advantage and covers the company at different organizational levels. Functional competence is the correspondence between competitive priorities and strengths within a certain functional area, for example, production or marketing. Individual competence is the skills and knowledge necessary for an employee to effectively perform their job duties. The term "competence" is often adjacent to the concept of "ability" and is considered as an organization's ability to achieve its goals.

S. Prahalad and G. Hamel develop the concept of "sustainable core competencies" and justify constant changes as a factor of the organization's management efforts. For the successful development of the company, these authors argue, it is necessary to maintain a high level of competence (the best in the industry), which would ensure the differentiation of the strategic position of the business. Key competencies, according to S. Prahalad and G. Hamel, are positively correlated with competitiveness.

The concept of "core competencies" became widespread in the management literature back in the 50s of the last century. Selznick was one of the first to introduce this concept in 1957. By this term, he understood the distinctive ability of a corporation to gain an advantage in the market by

managing processes in the value chain. In subsequent years, many authors considered the concept of the "root" or "key" competence of the company as a decisive factor ensuring the strategic success of the organization in the market. McClelland justified competence by the ability of the company in terms of the effectiveness of organizational learning. McLagan considers the distinctive competence of a company as knowledge that ensures success in the market, and Spencer and Spencer proposed an original comparison of competence with an iceberg, where there are visible features and attributes, as well as hidden characteristics of competence, the essence of which is the ability of an organization to understand and determine the results of its activities. All these approaches had one common thesis: competence only becomes "key" when it is implemented in the strategic concepts of the company. R. Grant crystallized this idea by proposing an integrated strategic analysis for a company focused on a resource approach. It breaks down the analysis into 5 consecutive stages:

- 1) identification and systematization of existing resources in the company;
- 2) identification of the key competence;
- 3) assessment of the potential competence and resources to provide benefits and benefits;
- 4) defining a strategy for using the existing potential;
- 5) strengthening resources and core competencies to eliminate weaknesses (gaps).

However, Prahalad and Hamel proposed the concept of "core competencies" most widely accepted by modern management, having published an article "The Key Competence of a Corporation" in the Harvard Business Review business journal in 1990. In particular, these authors argue that firms become competitive when they have "competencies covering the products being developed," since "the real sources of the company's advantages are precisely the ability of management to consolidate the company's technologies and skills into competencies that increase the business's ability to quickly adapt to emerging opportunities." At the same time, the role of collective learning in the organization is increasing, especially in "how to coordinate a variety of production skills and combine multiple technology flows.

Prahalad and Hamel also conclude that core competencies do not decrease as they are used. Unlike physical assets, which deteriorate over time, competencies are enhanced as they are applied and exchanged. At the same time, competencies still need to be cultivated and protected, since knowledge is lost if it is not used. Competencies can be likened to glue that binds all existing business lines. They can also be considered as an engine for the development of a new business. They can be used to study models of diversification and market penetration, and not by the attractiveness of markets.

Summing up, Prahalad and Hamel call the "mandatory combination" of elements that make up the "key competence" of the company: technology, collective training and the ability of the organization to disseminate information, both within the corporation and geographically between individual businesses of the group. These authors propose a fairly simple decomposition of the key competence (CC) of the company (Fig. 1). Prahalad and Hamel see the basis of CC in the intangible assets of the company, their competent management and capitalization. At the same time, a significant role is assigned to the corporate strategy based on the resources of the company providing QC.

Tangible assets contribute to the formation of the QC, admits D. Andriessen, but do not form an essential part of it. Further, he and another author R. Tisse⁶ give the following classification of intangible assets (Fig. 2).

Skills and hidden knowledge. This is the talent that employees possess, including their competencies and know-how. Collective values and norms. Here the authors include the corporate culture of the organization, what the organization considers important for itself (for example, focus on the consumer, reliability, quality). Often these components of intangible assets are critical success factors.

Technology and explicit knowledge: guidelines, procedures, and intellectual property such as patents and trade secrets. Basic and managerial business processes. In fact, this is knowledge embodied in the main business processes of the organization, as well as processes covering

managerial actions. Heritage. What the company inherited from the past, including the brand and image, a network of suppliers, an established customer base, corporate standards and the talent of employees.

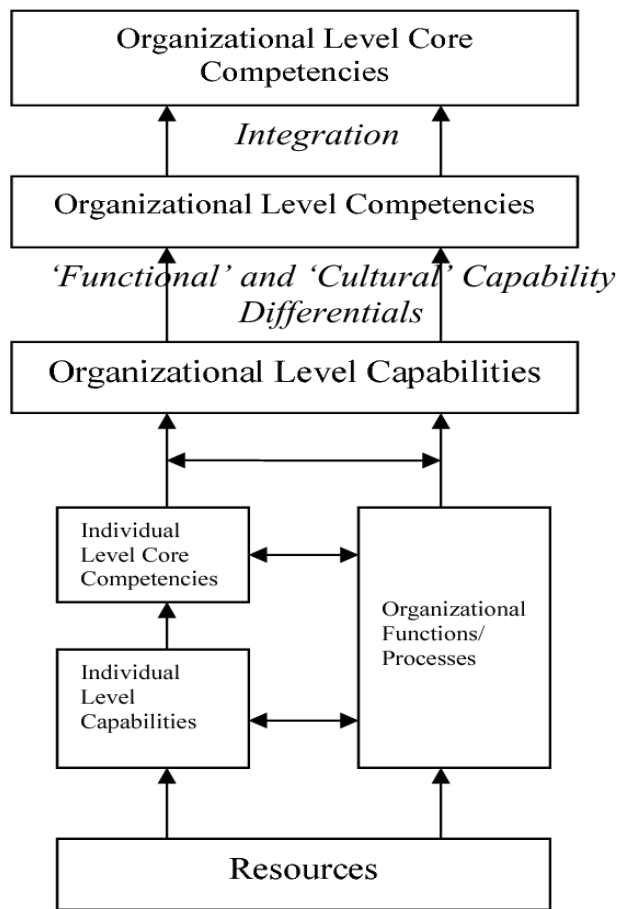

Fig. 1. Decomposition of the company's key competence

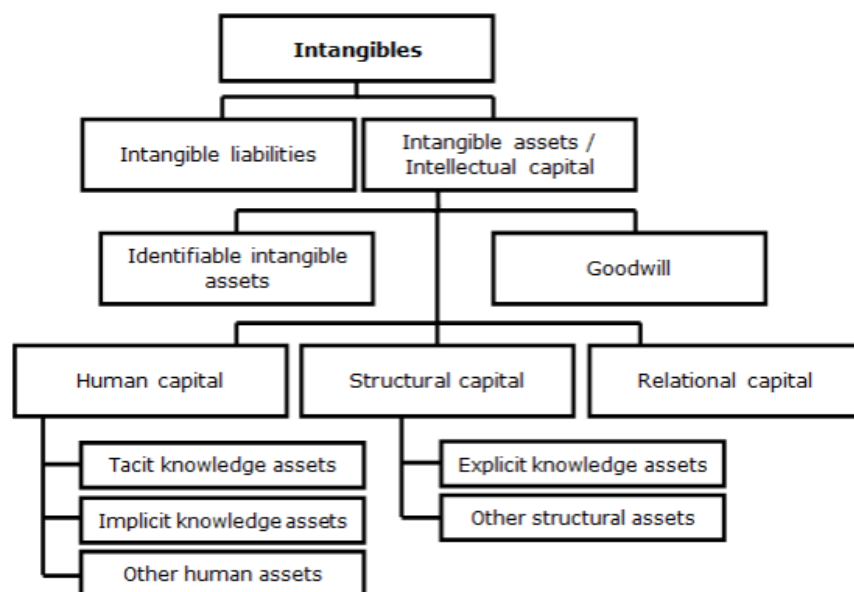

Fig. 2. Classification of intangible assets (according to D. Andreessen and R. Thyssen)

An interesting system of criteria that D. Andreessen proposed to assess the key competence, which should:

- add value to customers. The author offers to answer the question: "Does the QC of your company create a significant consumer benefit to individuals, or a tangible financial benefit in the market in the 1st century?";

- to provide the company with a competitive position. It is necessary to analyze: "Is the company really superior to its competitors due to competence?", "Does the key competence make the company unique?". If the existing QC can be replicated by other organizations, then these are just skills typical of other market participants.

- to provide potential for the future. In conditions of shortening the life cycle of products and services, CC should provide a favorable environment for innovation.

- to be stable for several years, thereby providing a competitive advantage in the development of the company.

- to be firmly established in the organization, it should be supported by the majority of employees of the company. It is unacceptable that a key competence disappears along with the dismissed employees.

Bibliography:

1 Prahalad, CK and Hamel, G. (1990), "The core competence of the corporation", Harvard Business Review, Vol. 68

2 McClelland ('97'), D. C Assessing Human Motivation. Morristown. New York

3 McLagan, PA (1983), Models for Excellence, The American Society for Training and Development, Washington, DC.

4 Spencer, JrLM and Spencer, SM. (1993), Competence at Work: Models for Superior Performance, Wiley, New York, NY.

5 Grant, RM. (1991), "The resource-based theory of competitive advantage: implications for strategy formulation", California Management Review, Vol. 33 No. 3

6 Andreessen, D. and Tiessen, R (2000), Weightless Weight: Find Your Real Value in a Future of Intangible Assets, Pearson Education, London.

ЖОБАЛЫҚ ҚЫЗМЕТКЕ ҚАТЫСУ ҮШІН КОМАНДАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

КАБЫКАЕВ М.Е.

ПИМ-21-2 тобының студенті

ДЖАЗЫҚБАЕВА Б.Қ.

Ғылыми жекеші – PhD, профессор

«Менеджмент және инновациялар» кафедрасы,

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ. Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Мақалада жобалық қызметке қатысу үшін команданы қалыптастыру және команданы басқару процестерін қамтитын себептер қарастырылған.

Түйінді сөздер: жоба командасы, команда мүшелері, қақтығыстар, жоба менеджері.

Жоба командасы – бұл жоба жұмысын орындауға тартылған және жоба жетекшісіне бағынатын жеке тұлғалардың, топтардың және/немесе ұйымдардың жиынтығы; жобаны басқару командасы - жобаны басқару жұмыстарына тікелей қатысатын жоба тобының

мүшелері. Шағын жобаларда бұл команда жоба тобының барлық дерлік мүшелерін қамтуы мүмкін. Айта кету керек, жоба қатысушылары жоба тобына қарағанда кеңірек санат болып табылады.

Жоба командасы – бұл жобаны жүзеге асыру үшін тікелей жұмыс істейтін және жоба менеджеріне бағынатын қызметкерлер тобы; оның құрылымының негізгі элементі, өйткені бұл жобаның мақсатын жүзеге асыруды қамтамасыз ететін жоба тобы. Бұл топ жобаны іске асыру кезеңінде құрылады және ол аяқталғаннан кейін таратылады. Шын мәнінде, келтірілген нұсқаулықтың авторлары жоба тобын қатысушылармен, ал жобаны басқару тобын жоба тобымен сәйкестендіреді. Команданы басқару келесі процестерді қамтиды:

- жобалау командасын қалыптастыру;
 - жобалық команданы дамыту;
 - жобалық топты басқару. Бұл процестерді егжей-тегжейлі қарастырыңыз.
- Жобалау командасын қалыптастырудағы команданың негізгі сипаттамалары:
- құрамы;
 - құрылым.

Әлеуметтік психология тұрғысынан топ шағын топ бола отырып, өзінің өмір сүруінің әртүрлі кезеңдерінде белгілі бір процестерді бастан кешіреді және онда шағын топ үшін табиғи психологиялық механизмдер жұмыс істейді. Бұл мәселені команданы басқару процесінде, атап айтқанда, жобаның күнтізбелік жоспарын одан әрі әзірлеу кезінде ескеру қажет. Команда өз дамуында келесі кезеңдерді бастан өткеруде:

Бірінші кезең - командалар жиынтығы, танысу, бейімделу. Кезең жобалар бойынша жұмыс өнімділігі тұрғысынан өте қолайсыз деп сипатталады. Команда синхронды, бір-бірін алмастыратын, шығармашылық жұмысқа қабілетті емес.

Екінші кезең - көшбасшылық пен ресурстар үшін бәсекелестік. Шағын топтың рөлдік құрылымының қалыптасуына байланысты синхронды шығармашылық жұмыс үшін қолайсыз кезең, жасырын қақтығыстар орын алады, олар сыртқы жағынан шексіз преп-керіс, жауапкершілікті ауыстыру, кішігірім пікірталастар және т.б.

Үшінші кезең - ең жоғары өнімділік. Егер проджект-менеджер алдыңғы кезеңдердің мәселелерін шешіп, ұжым құра алса, онда команда одан әрі барынша тиімді жұмыс істей алады. Кезең синхронды шығармашылық жұмыс үшін ең ұзақ және ең қолайлы болып табылады. Командалық патриотизм мен жұмысқа қабілеттіліктің ең жоғары деңгейі.

Төртінші кезең - қайта құру. Кезең қолайсыз, бірақ қысқа мерзімді сипатталады. Бұл командалық жұмыс кеңістігінің кез-келген нүктесінде кез-келген өзгерістерге байланысты. Қысқа уақыт ішінде команданы екінші кезеңге тастайды.

Бесінші кезең – "команданың өлімі". Жоба бойынша жұмыстарды жақын аяқтап, команданы тарату алдында орын алатын өте қолайсыз кезең. Немесе ұзақ мерзімді жоба жағдайында ол команда жұмысында белгілі бір "тоқырау" ретінде пайда болады. Бұл жобаның қолайлы аяқталуына және бірінші жағдайда жобаның пайдаланушысына құжаттаманы беруге және екінші жағдайда жемісті жұмысты жүзеге асыруға айтарлықтай кедергі болып табылады. Проджект-менеджерден осы кезеңнің проблемаларын жеңу үшін арнайы дағдылар мен қызметкерлермен жұмыс істеу дағдыларын талап етеді.

Жоба командасын дамыту жоба командасы мүшелерінің біліктілігін арттыруды және жобаны орындау тиімділігін арттыру үшін олардың арасындағы өзара іс-қимылды нығайтуды көздейді.

Команданы дамыту мақсаттары:

– жоба операцияларын орындау қабілетін жақсарту үшін топ мүшелерінің дағдыларын арттыру;

– команданың өнімділігін арттыру үшін топ мүшелерінің сенімі мен бірлігін нығайту.

Топ жұмысының тиімділігін арттырудың мысалдары ретінде жұмыс көлемінің теңгерімсіздігі жағдайында өзара көмек, коммуникацияларды неғұрлым ыңғайлы түрде жүзеге асыру, ақпарат пен ресурстармен алмасу.

Жоба командасын дамыту іс-шаралары, егер олар ерте басталса, ең үлкен нәтиже береді, бірақ олар жобаның бүкіл өмірлік циклінде жалғасуы керек.

Команда мүшелерінің біліктілігін арттыру екі жолмен жүргізілуі мүмкін: дәстүрлі нысандарда кәсіптік оқыту (ЖОО, бизнесмектептер, қысқа мерзімді курстар және т.б.); басқарушылық тренингтер.

Топ мүшелерінің бір-біріне деген бірлігі мен сенімін нығайту бірлескен жұмыс процесінде жүреді және әлеуметтік психологияның заңдылықтарына бағынады. Атап айтқанда, қолайлы ұйымдастырушылық-психологиялық климатты қалыптастыру тұрғысынан тиімділікке қол жеткізу командадағы қолайлы климатты қалыптастырудың Орталық нүктесі қақтығыстарды шешу және туындаған мәселелерді талқылау тәсілі болған жағдайда орын алады. Мәселенің шешімі - "себебін анықтап, оны жоюға тырысайық".

Қақтығыстар, олардың рөлі және шешу жолдары. Қақтығыс - бұл қарама-қарсы мүдделердің, көзқарастардың, пікірлердің немесе күштердің қақтығысы. Қақтығыстарсыз алға жылжу мүмкін емес, осыған байланысты жанжалдарды даму көзі ретінде қарастырып, жоба командасын қарым-қатынасты дамытудың жаңа деңгейіне шығаруға ықпал ететін жанжалдардың қатарына оңды бөлу қажет.

Қақтығыс туралы көзқарастың эволюциясы оны болдырмау керек жойылу ретінде түсінуден бастап, қақтығыстың екіұшты сипаты шеңберіндегі заманауи тәсілге дейін 1 кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Қақтығыстар туралы көзқарастардың өзгеруі

Дәстүрлі тәсіл	Заманауи тәсіл
Жанжал жұмысты бұзады және жеке айырмашылықтардан туындайды	Қақтығыс ұйымдық өзара әрекеттесудің сөзсіз салдары болып табылады
Жанжалдардан аулақ болу керек	Қақтығыстар пайдалы болуы мүмкін
Қақтығыстар тараптардың физикалық бөлінуімен немесе жоғары менеджменттің араласуымен шешіледі	Жанжал барлық Қатысушы Тараптармен және тікелей менеджермен бірге себептерді анықтау арқылы шешілуі керек

Жанжалдарды шешу жолдары:

- Сауда – саттықты табу - "орта жолды табайық";
- шешімді кейінге қалдыру - "бір аптадан кейін шешейік";
- тегістеу – "салқындатыңыз және әр жұмысыңызды жасаңыз";
- мәжбүрлеу – "мен айтқандай істе";
- ынтымақтастық - "біз өз ұстанымымызды білдіреміз, жанжалдың себептерін анықтаймыз және ұзақ мерзімді өзара тиімді шешім жасаймыз".

Команда жұмысындағы шешуші рөл, мүмкін, жобаны іске асыруда жоба менеджеріне тиесілі. Бұл жобадағы басты тұлға.

Жоба менеджері, жоба менеджері (Project Manager) – жобаны басқаруға жауапты тұлға.

Жоба менеджері - бұл тапсырыс беруші немесе инвестор жоба шеңберіндегі жұмыстарды басқаруға өкілеттік беретін тұлға: жобаның барлық қатысушыларының жұмысын жоспарлау, бақылау және үйлестіру.

Әрбір нақты жағдайда жобаны басқарушының өкілеттіктерінің құрамы жобаның тапсырыс берушісімен келісімшартпен анықталады.

Жоба менеджері шешетін ең жиі кездесетін он тапсырма мен мәселе:

- мерзім бойынша шектеулер-85%;
- ресурстарға шектеулер-83%;
- жобаға қатысушылар арасындағы өзара іс-қимыл-80%;

- топ мүшелерінің жетістікке деген қызығушылығы-74%;
- аралық мақсаттарды жоспарлау және бақылау – 70%;
- жоба барысында өзгерістерді басқару-60%;
- жоба жоспарын орындаушылармен келісу-57%;
- жоғары басшылықтың жобаны қолдауы-45%;
- қақтығыстарды шешу-42%;
- жеткізушілер мен қосалқы мердігерлерді басқару-38%.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, тиімді жоба менеджері өз жұмысына шебер басымдық беруі керек, әйтпесе ол күнделікті ұсақ жұмыстарға "батып кету" және стратегиялық міндеттерді назардан тыс қалдыру қаупі бар.

Жоба басшысына қойылатын талаптар:

- жоба бойынша жұмыстардың басталуын тиімді ұйымдастыру;
- жоба бойынша жұмыс барысын ұйымдастыру, үйлестіру және бақылау;
- жоба бойынша жұмыстарды топ мүшелері арасында тиімді бөлу;
- жобаға қатысушылармен сыртқы коммуникацияны жүзеге асыру;
- өзгерістерді басқару;
- жоба командасының мүшелерімен байланыс орнату;
- жанжалды жағдайларды шешу.

Әдебиеттер тізімі:

1. Никитаева А.Ю. Проектный менеджмент: учебное пособие/ Никитаева А.Ю. - Ростов-на-Дону, Таганрог: Издательство Южного федерального университета, 2018. - 188 с.
2. Управление проектами организации: учебник / Г.Д. Антонов, О.П. Иванова, В.М. Тумин. — М.: ИНФРА-М, 2019. — 244 с.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА ОБУЧЕНИЯ «70-20-10» В СПОРТИВНОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ

МУКАЕВА М.М.

студентка группы ФКиСМ20-1к

ДАУЛЕТОВА А.М.

к.э.н., доцент

Кафедры Менеджмента и инноваций
Карагандинский Университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан

Аннотация. Спорт - это дисциплина, которая требует высокой эффективности подготовки, а значит метод обучения «70-20-10» может оказаться очень полезным для спортсменов. Поэтому в данной статье мы рассмотрим как метод обучения «70-20-10» может использоваться в сфере спорта и какие в этом есть преимущества.

Ключевые слова: «70-20-10», образовательные курсы, обучение тренеров и персонала, онлайн-курсы, менторство, самостоятельное изучение материала.

Модель обучения «70-20-10» - это подход к обучению и развитию, суть которого заключается в получении собственного практического опыта и знаний посредством взаимодействия с окружающими людьми. Данная методология и ее определение были разработаны в 1980-х годах на основе опыта развития 200 успешных менеджеров того времени. На сегодняшний же день она чаще всего используется организациями в качестве подхода к корпоративному обучению сотрудников и рассматривается как часть офисной

культуры.

Принцип обучения «70-20-10» подразумевает, что люди получают 70% развития из реального опыта в процессе работы, 20% - от взаимодействия с другими людьми и лишь 10% - от образовательных мероприятий (курсов, программ, тренингов).

Метод обучения «70-20-10» основывается на том, что учение человека обычно подразделяется на три сферы: практические навыки, заимствование опыта от опытных коллег и получение теоретических знаний и умений. Метод обучения «70-20-10» был разработан в 1980-х годах Морганом Мак Коллом и Падре Маршаллом в рамках исследования, посвященного изучению опыта и навыков продуктивных работников.

По мнению создателей методологии Ломбардо и Моррисона, именно практика помогает сотрудникам повышать свою производительность за счет совершенствования и отработки навыков в «полевых» условиях[1]. В отличие от освоения навыков в условиях иного, более комфортного рода (например, в аудитории), навыки, отточенные на практике, не забываются с течением времени и приносят больше результата. Это также позволяет сотрудникам получать мгновенную обратную связь касательно качества своей работы и навыков, что помогает им сохранять мотивацию и вовлеченность продолжительное время.

Согласно принципам данного метода 20% знаний сотрудники также черпают из видов деятельности, базирующихся на социальных взаимодействиях. Например, из коучинга, менторства или коллективных занятий. Ценность этого компонента обучения также заключается в обратной связи и поощрении в виде публичного одобрения, которое слышит сотрудник после отработки навыка.

Традиционные же образовательные курсы приносят меньше всего прироста производительности, что чаще всего становится причиной для споров между сторонниками модели обучения «70-20-10» и академиками.

В ходе исследования было установлено, что эффективное обучение происходит не только на курсах и семинарах, но и в ходе решения задач на рабочем месте и в общении с коллегами. В результате, был разработан метод обучения «70-20-10», основным принципом которого является равномерное распределение обучения между тремя видами деятельности:

- 70% опыта и практической работы (наблюдение, выполнение задач, применение новых навыков в реальной жизни)
- 20% общения и совместной работы (обмен знаниями и опытом с коллегами, работа в команде, менторство)
- 10% теоретического обучения (курсы, лекции, самообразование)

Метод обучения «70-20-10» до сих пор остается актуальным и популярным. Он основан на исследованиях, которые показали, что большую часть знаний и навыков человек получает не из формальных курсов обучения, а в процессе работы и общения со своими коллегами, а также из личного опыта.

Таким образом, метод обучения «70-20-10» предполагает, что эффективное обучение происходит в ходе интеграции теории и опыта, совместной работы и общения с коллегами, а также самообразования.

Рассмотрим положительные моменты исследуемого метода в улучшении работоспособности персонала в сфере спортивного менеджмента. В рабочей среде современного спортсмена постоянно возникают новые задачи, которые требуют быстрого и эффективного усвоения новых знаний и навыков. Именно данный метод «70-20-10» позволяет оптимизировать обучение, сокращая время, затрачиваемое на формальное обучение, и увеличивая время, проводимое на практике, общение и самостоятельное изучение материала.

Метод обучения «70-20-10» может быть полезным и использован в сфере спортивного менеджмента в следующих случаях [2]:

1. Обучение тренеров и персонала - 70% обучения могут составлять практические занятия и тренировки с опытными коллегами, 20% - менторство и регулярные обратные

связи, а 10% - традиционные вебинары и лекции.

2. Обеспечение эффективного развития атлетов - 70% времени должно уделяться регулярным тренировкам и соревнованиям, 20% - проработке техники, тактики и психологического состояния игроков, а 10% - индивидуальным занятиям и обсуждениям.

3. Создание эффективных программ обучения - 70% обучения могут составлять непосредственные практические занятия и показы, 20% - поддержка обратной связи и проверка понимания материала, а 10% - онлайн-курсы и лекции.

4. Разработка более эффективной системы оценки атлетов и тренеров - 70% оценки должны основываться на результативности в соревнованиях, 20% - на общем развитии и оценке техники, тактики и психологического состояния вопреки тому, что 10% - на традиционных экзаменах и тестах.

Метод обучения «70-20-10» может помочь спортивным учреждениям стать более эффективными, поскольку они могут использовать разнообразные методы, которые учитывают индивидуальные потребности учеников и опыта тренеров, и что значительно повышает качество обучения и успех атлетов.

Несмотря на высокую эффективность и популярность формулы «70-20-10» по всему миру, есть люди, которые указывают на ее издержки и недостатки. Чаще всего к ним относят:

1. Отсутствие эмпирических данных. В рамках своего исследования Макколл, Ломбардо и Моррисон попросили 200 топ-менеджеров назвать три события в их карьере, которые изменили их подход к работе и позволили сделать рывок вперед. Критика модели «70-20-10» опирается на то, что опрос нельзя считать достоверным источником данных из-за его субъективизма и отсутствия учета внешних факторов, как и то, что опрашивались уже успешные, состоявшиеся менеджеры.

2. Чрезмерная строгость процентов. Например, эксперт по обучению У.Тальхаймер считает, что в реальной жизни невозможно с точностью распределить предложенное соотношение. Также одному человеку может оказаться много 70% практики и 10% мероприятий, в связи с чем данную модель обучения нельзя считать универсальной, и она нуждается в постоянной корректировке.

3. Из-за того, что 70% развития сотрудников завязано на практической деятельности, они могут совершать ошибки в процессе работы, поскольку работа также является для них самим обучением. Это может нанести ущерб бизнесу и создать неразбериху на рабочем месте в случае отсутствия внешнего контроля.

Я считаю, что эти недостатки имеют место быть, но все же не стоит забывать и о плюсах, которые может дать этот метод.

Современные взгляды на метод «70-20-10» уточняют, что формальные курсы и самообразование всё ещё необходимы для освоения теоретических аспектов и базовых знаний. Но главный фокус должен быть на обучении на рабочем месте, включая задания и проекты, обучение наставников и прессингов, а также обучение группы в рабочей среде [3].

Если же говорить про мнение влиятельных людей, то большинство выражают свое положительное мнение на этот метод. К примеру, Дэйв Ульрих, эксперт в области управления персоналом, порекомендует использовать метод «70-20-10» в компаниях, которые стремятся к инновациям и росту, так как он позволяет создавать гибкие и адаптивные команды. Джек Уэлч, бывший CEO компании GE, отмечал, что метод «70-20-10» позволяет работодателям увидеть, насколько эффективными оказываются методы обучения, а также помогает им определить, какую помощь нужно оказывать своим сотрудникам для достижения максимальных результатов.

Билл Гейтс, основатель Microsoft, подчеркивает важность разнообразия в методах обучения, и считает, что метод «70-20-10» может быть эффективным инструментом, если в нем используются разные формы обучения, такие как онлайн-курсы, менторство и самостоятельное изучение материала. Гэри Хэмел, эксперт по стратегическому

менеджменту, отмечает, что метод «70-20-10» может быть полезен в условиях быстро меняющегося мира, когда необходимо быстро адаптироваться к новым технологиям и требованиям рынка.

В заключении можно отметить, что использование метода обучения «70-20-10» в спорте может повысить уровень подготовки спортсменов. Практические навыки определяются регулярностью тренировок и играми. Заимствование опыта у опытных коллег может проходить по разным каналам, от открытых мероприятий до общеспортивных программ. Теоретические знания и умения позволяют специалисту лучше понимать свою дисциплину и решать спортивные задачи. При сочетании этих всех трех параметров спортсменам дана возможность ответственно улучшать свой уровень в спортивной практике.

Список литературы:

1. <https://lectera.com/info/ru/articles/model-obucheniya-70-20-10/> Модель обучения 70-20-10
2. то такое модель обучения Дженнингса (70:20:10) (startexam.ru)/ Что такое модель обучения Дженнингса (70:20:10)
3. 70:20:10 — isthistheformulaforsuccessfullearning | byinsights. onlinemagazine | Medium/70:20:10 — isthistheformulaforsuccessfullearning.
4. Штайнер А. Ю. Метод обучения 70-20-10: теоретические основы и практическое руководство. М.: Альпина Паблишер, 2019.
5. Составитель: Лапенкова Юлия. "Метод 70/20/10 в обучении: как избежать проблем?". Маркетолог, менеджер, бизнес-коуч, 2019.
6. Составитель: О.А. Солдатова. "Метод обучения 70-20-10 как инструмент формирования профессиональных компетенций". Вестник Костромского государственного университета, 2013, вып. 3, с. 198-202.
7. Петров В. А. Метод обучения 70-20-10 и его применение в спорте // Теория и практика физической культуры. - 2017. - № 9. - С. 28-33.

БИЗНЕСТЕГІ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДАҒЫ КОНТРОЛЛИНГ ЖҮЙЕСІ

ОРЫНБАСАРОВА Е.Д.

PhD., профессор

БЛЯЛОВА А.Б.

Магистр, преподаватель

ҚУАНЫШ Н.

Магистрант группы МН

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Жеке және қоғамдық секторда контроллинг құру моделін зерттеу, әлеуметтік қызмет көрсету саласындағы жұмыспен қамтамасыз ету саласының көрсеткіштерін жоспарлауға сипаттама беру.

Кілтті сөздер: қоғамдық сектор контроллинг, «3-Е- модель», жаңа басқарушылық модель, қоғамдық сектордағы контроллинг, ресурстық қамтамасыз ету стандарты, нәтиже бойынша басқару және бюджеттендіру, нәтижелілік, индикатор, ұсынылатын қызметтер сапасы, тиімділік, аралық көрсеткіштер, қолжетімділік пен қамтамасыз етушілік көрсеткіштері.

Мемлекетті жеке тұлға немесе топ бетінше қанағаттандыра алмайтын қоғамдық бірнеше қажеттерді қанағаттандыруға жауап беретін институт ретінде түсіну немесе

шығыны жоғары байланыс институты ретінде түсіну қазіргі заманғы экономикадағы орталықтандырылған түсінік болып табылады.

Мемлекеттің қызметін қалыптасқан күрделі қоғамдық организм қызметін ұйымдастырушы және өндіріс процесіне араласуды қамтамасыз ететін және қоғамдық тауарға деген қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін бөлуші ретінде дамыту қазіргі заманда мойындалған қажеттілік болып саналады.

Мемлекеттің және қоғамдық сектордың концепцияларының мемлекеттің немесе қоғамдық сектордың қызметтерінің оң немесе теріс болатын көп түрлілігіне қарамастан көбіне ұқсас жағы қоғамның жалпы игіліктерін қамтамасыз етуде қызметтері ұқсас. Сонымен қатар қазіргі заманда мемлекеттің тұрғындардың игілігіне қол жеткізу құралы маңызды және экономикалық, өнеркәсіптік, әлеуметтік, экологиялық басқа да саясаттың құралы болып табылады.

Экономикалық теориядағы дәстүрлі мектептің өкілдері негізінен оларға парадигма жағынан жақыны экономисттер. 19 ғасырдың соңында қоғамдық реттеу туралы және қоғамдық бақылау жүргізу мәселе көтерген, бұл жерде қоғамдық бақылау ұйымын экономикалық реттеу элементтерін құраушы ретінде қарастырған.

Сол уақыттағы және одан кейінгі дәуірге де танымал ғалымдардың бірі Дж.Б.Кларк болды, ол нарық та мемлекет те және адам да қоғам да өз бетінше бірнеше базалық құндылықтарды жүзеге асыра алмайды деп санады: олар жұмыспен қамту, игіліктер, адамдардың бірлестігі сезімі және басқа да адамзатқа қажетті экономикалық және рухани игіліктер.

Осыған байланысты оның теориясындағы жаңашылдық қоғамның экономикадағы сапалы жаңа рөлі болып табылады, себебі қоғамдық бақылау проблемаларына байланысты шешуді қажет ететін басқа да әдістер, этика мәселелері туындайды.

Екінші дүние жүзілік соғыстан кейін мемлекеттің бастан кешірген қиындықтарының әсерінен бақылау мәселесі бірінші кезекке шықта (welfare state), онда «экономикалық игіліктер» әсерімен материалдық игіліктерге А.Пигу және макроэкономикаға Дж.М.Кейнс акцент берді.

Осы мерзімде дамып келе жатқан мемлекеттік сектор көлемі және табысты қайта бөлу, қоғамдық таңдау жасаудағы парламенттің рөлінің артуы мемлекет әрекеттерінің шығын бөлігіне қоғам тарапынан бақылаудың артуына алып келді. Осы мерзімде экономисттер оның тиімділігін арттыру әдістерін іздеді, ол кейін жаңа мемлекеттік менеджмент негізін құрады.

Сол 20 ғасырдың 70-80і жылдары жомарт әлеуметтік саясаттың әсерінен қалыптасқан бюджет дефициті және сол мерзімдегі қалыптасқан экономикалық дағдарыс қоғамның қоғамдық ресурсты жұмсауына бақылау әдісін тудырды. Артып келе жатқан ресурс тапшылығында мемлекеттік шығынға бақылау жасау және оны есепке алу бірінші кезекті мәселе болды, ол мемлекеттік басқарудың негізі болды.

20 ғасырдың 60 жылдары басталған мемлекеттік басқаруға тырысудың нәтижелерін бағалау тәжірибесін қолдана отырып, осы мерзімде дамыған мемлекеттердің мемлекеттік басқарудың жаңа моделіне жалпы ауысуы басталды (New public management).

Аталған концепцияның әдістемелік негізі басқару тәжірибесінің жеке сектордағы менеджмент жүйесіне күрт бұрылуы болды. Д.Осборн және Т.Геблер оны мемлекеттік басқару туралы негізгі түсініктің шынтуайтында ескі негіздің бұзылып жаңа «кәсіпкерлік рухтың» негізінде жаңаның құрылуы деп атап көрсетті.

Әдістеменің күрт өзгеруі мемлекеттің игіліктерін оның едәуір қаржы трансферттерімен бірге және субсидиясынан бас тартып қоғамдық секторға нарықтық қатынас түріндегі квази-нарықтық қатынастар деп аталатын экономикалық қатынастарды енгізуді көрсетеді. Мемлекеттік бюджеттің бөлу моделінен жетілдірілген моделге және квази-нарықтық қатынасқа ауысу мемлекет пен қазір клиент ретінде болатын азаматтар арасында өзара тиімді қатынас құруға мүмкіндік берді.

21 ғасырда мемлекеттік және квази-мемлекеттік құрылымдардың қызметтерінің

тиімділігін жеке сектор аясында алған тәжірибе арқасында экономикалық сараптау қоғамдық сектордағы басқарудың ажырамас бөлігі болды. Жаңа мемлекеттік басқару қоғамдық қаржыны бақылау жүйесіне (қайта бөлуді бақылауды қоса алғанда), мемлекеттік қызметті ұйымдастыруға, қоғамдық сектордың тұрғындарға тауар мен қызмет ұсынуына, азамат-клиенттер тұрғысынан оларға көрсетілген қызметке қанағаттанушылық тұрғысынан жаңа сапалық өзгерістер енгізді. Сонымен қатар ел азаматтары аталған жүйеде адрестік принципте, жеке жауапкершілікте, серіктестік пен әлеуметтік әділдік пен серіктестік принциптерінде мемлекеттің қызметін орындаудағы клиенті де серіктесі ретінде белсенді агенттер ретінде қабылданды. Әлеуметтік және экономикалық тиімділігі принциптеріне құрылған «жаңа мемлекеттік басқару» әр түрлі варианттарда әр түрлі радикализм деңгейінде англосаксон елдерінде енгізіле бастады кейін барлық әлемге тарады.

Егер де әдіснама тұрғысынан алғанда жаңа мемлекеттік менеджмент азамат пен мемлекет арасында экономикалық және әлеуметтік тиімділік принципіндегі квази-нарықтық қатынасты құруға негізделсе онда қолданылып отырған құралдарда жаңа менеджмент корпоративтік секторға тән әдістерге негізделеді. Бұл жерде Дж.Олсен басқарудың жаңа әдісінің бизнес-табиғатын сипаттау арқылы мемлекеттік басқарудың жаңа моделін - «супер-нарықтық мемлекет» деп атауды ұсынды.

Корпоративтік сектордан идея алынды және контроллинг әдісі жүйесі а алынды, ол аталған әдісті қоғамдық сектор аясында және оның ерекшеліктерінде жүзеге асыру барысында өзгеріп отырған нарықтық жағдайға және ресурстардың шектеулілігіне корпорацияның адаптивтілігі мен дамуын көрсететін барлық артықшылықтарды сақтап жаңа сипатқа ие болды.

Кесте 13- контроллинг концепциясының эволюциясы

КОНТРОЛЛИНГ КОНЦЕПЦИЯСЫ					
1960 жж.	1980 жж. соңы	1990 жж. басы	1990 жж. ортасы	1990 жж. соңы	2000 жылдан қазіргі күнге дейін
Басқару қызметі		Басқару концепциясы		Басқару жүйесі	
Басқарушылық есепке алу	Ақпараттық жүйе	Жоспарлау және бақылау	Координация	«Басқару - Басқару»	Координация, Келісу, интеграци, бақылау
Контроллинг шығынды басқару жүйесі ретінде, ақпараттық қамтамасыз ету негізінде	Контроллинг жоспарлау, бағалау барысында пайдалануға арналған ақпаратты жинақтау ретінде	Контроллинг жоспарлау мен бақылау ретінде	Контроллинг кері байланыс бойынша жоспарлауды жүзеге асыру мен басқаруды қамтамасыз ететін менеджмент қызметі ретінде	Контроллинг басқарудың мета-жүйесі ретінде	Контроллинг басқаруды, координацияны, басқару шешімдерін қбылдау келісімі мен бақылауды қамтамасыз етуші метафункция ретінде
Р. Манн, Э. Майер, Х.Й. Фольму т Ч. Хонгрэн, И. Глушенко, П. Фридман және т.б.	Т. Рейхман, П. Прайсслер, Х. Берр, А.Карминский Н.Оленев, С.Фалько және т.б.	Д. Хан, Х. Юнг, П. Хорват және т.б.	Дж. Ким, Х.Ю.Книппер, А. Зунд, А. Шмидт, Й.Вебер және т.б.	Х.Штан-ман, Й.Шрайог,Е. А.Ананьин, Н.Ж. Данилочкина, С. Фалько және т.б.	Ж. Пич, Э. Шерм, Х. Штайнман А.Беккер, А.Дайле, И. Бородушко және т.б.
Ескерту – авторлар ақпарат көздері бойынша құрастырған [22]					

Сонымен, бүгінгі күні контроллингтің қолданыстағы мынандай концепцияларының бар

екендігі туралы айтуға болады:

- контроллинг концепциясы, есепке алу жүйесіне бағытталған;
- контроллинг концепциясы, ақпараттық жүйеге бағытталған;
- концепция, басқару жүйесіне бағытталған;

- классикалық концепция, оған сәйкес жоспарлау және бақылау жүйелері бөлініп алынады сонымен қатар ақпараттық қамтамасыз ету жүйесі бөлініп алынады, олардың арасындағы координацияны контроллинг қамтамасыз етеді;

- контроллингтің тәжірибелік концепциясы, онда контроллинг ұйымды мақсатты түрде басқару құралы ретінде қарастырылады.

Біздің ойымызша мемлекеттік контроллинг – басқарудағы абсолютты жаңа бағыт, елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдай аясындағы экономикалық процестерді мемлекеттік басқарудың жаңа бағыты, оған жеке механизм түріндегі экономиканы тікелей емес басқарудың (құралдық емес) жоспарлау, процесі болжау және әдістемелер кіреді.

Қазіргі заманғы трактовкаға сәйкес, мемлекеттік контроллинг қысқа мерзімді және ұзақ мерзімдік перспективадағы мемлекеттік реттеудің тиімділігін қамтамасыз ететін мемлекеттік басқару органдарындағы экономикалық жұмыстарының ерекше бағытын көрсетеді.

Сонымен, жаңа мемлекеттік менеджмент әдістемесі туралы мынандай қорытындыға келуге болады.

Мемлекет туралы және оның қоғамдық сектор ресурстарын және жеке секторды басқарудағы экономиканың рөлі туралы жаңа түсініктер жүйесі бизнес-сектор мен мемлекеттік сектор арасындағы айырмашылықтар түсінігіне негізделді.

Бірінші өз бастауын тауар мен қызмет өндіру ептілігі ретіндегі және оны нарыққа минималды тиімділікпен сатудағы тиімділік пен бәсекеге қабілеттілік принциптері базасы негізінде алады. Әділ бәсекелестік жағдайында фирманы басқару сапасын бағалаушы нақтылық пен ашықтық, автоматизм оны бизнес үшін еш қиындықсыз бағалайды.

Шектеулі ресурстар жағдайында әрекет ететін мемлекеттің басқа да жақтары (мысалы, шығын мен кіріс көздерінің сәйкеспеуі, қоғамдық тауарлар шеңберін анықтаудағы қиындықтар және т.б.) әлеуметтік міндеттермен ауырлап тұр. Баға мен шығынды реттеуші қажеттілік түріндегі құралдың болмауында егер де егер де бақылаудың арнайы енгізілген әдісі осыны тудырмаса мемлекеттік басқару нәтижені және шығынды өлшемейді.

Әр уақытта қабылданатын және мемлекеттік бақылаудың нормативтік-құқықтық базасының өнімі ретінде қабылданатын жеке әлеуметтік-экономикалық бағалар мемлекеттік биліктің жағдайды бағалаудағы тенденциялары мен жалпы ұлттық экономиканың дамыту механизмдері мен құрылымдық негіздері қажеттіліктерін толық қанағаттандырмайды. Әдетте шығындарды қаржыны мақсатты пайдалануды бағалайды және бақылау процедурасының сыртында қалады. Оған мыналар жатады:

- мемлекеттік шығындардың өнімі мен соңғы нәтижесі қандай ?

- қызмет көрсету процесін қайта құруға бола ма?

- қызмет көрсетуге мемлекеттік шығын жұмсалғаннан кейін адамдардың игіліктерінде айырмашылық бар ма?

- қызметке кететін қоғамдық шығындар қандай және оны соңғы нәтижені төмендетіп алмай оны қалай қысқартуға болады және т.б.

Елдің экономикасын дамытуды реттеу бойынша қызметті жүзеге асыру үшін мемлекеттік билік органдары әлеуметтік-экономикалық жүйеге ақпараттық-аналитикалық баға беру қажет. Аталған бағалауға қолданылып отырған қажеттілік мемлекеттік билік органдарында тиісті процедураларды дамытуды тудырады (дамиды, мысалы, экономикалық мониторинг жүйесі дамиды) алайда алынған нәтиже әзірше қажеттіліктерге көлемі мен сапасы жағынан да сәйкес емес.

Мемлекеттік билік экономикалық тиімділіктер мен ақпараттық-аналитикалық бағалауды бағалаумен толық қамтылмауының негізгі себептеріне мыналарды жатқызуға болады:

- а) мемлекеттік билікте тиісті қызметтер мен әдістерді қалыптастыру аяқ астылық, интуитивтік сипатта болады;
- б) аталған процесті регламенттейтін нормативтік-құқықтық база жоқ;
- в) аталған мәселе бойынша теорияның ғылыми талдаулары жоқ;
- г) аталған салады унификацияланған әдістер жоқ;
- д) аталған жұмысты жүргізуге қажетті ұйымдастыру формалары жоқ.

Мемлекеттік билік органдарының бағалаушы экономикалық ақпарат және нақты жағдайдағы қалыптасып отырған қарсылықтарды шешудің тиімді әдісі мемлекеттік контроллингті мемлекеттік сектор жүйесін спецификасындағы бейімделген ретінде енгізу болып табылады.

Сонымен қатар, бақылау органының жұмыс нәтижелілігін кешенді бағалау мен тиімділігін есептеу әдісінің жоқтығы бақылау қызметінің өзінің жүйелі және объективтік сараптамасы да қиындатады. Бақылау процесінің нәтижелерін мониторингтілеуді пайдалану тәжірибесі де дамымаған. Бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланатын тиімділік бойынша жекелеген цифрлар бақылау қызметінде тұрақты жүйелі сараптаудың жоқтығын көрсетеді.

Мемлекеттік контроллингті контроллингтің бір түрі ретінде қарастыруға болады (кәсіпорында контроллинспен бірге) ол мемлекеттік билікті барлық экономикалық бағалау түрлерімен кешенді қамтамасыз ету қызметін орындауға тартылған (таза бағалау, тиімділікті бағалау, ақпараттық-аналитикалық бағалау).

Мемлекеттік контроллинг мемлекеттік басқарудың жүйе ішілік жүйесі ретінде қызмет етуі керек, ол өз мазмұны бойынша мемлекеттік басқарудың өзі қолдау мен қамтамасыз ету қызметіне сәйкес болуы керек. Мемлекеттік контроллинктің ұсынылып отырған концепциясына сәйкес оның мәнділігі бағалаушы экономикалық ақпаратты басқару мақсатына қажет болып қана саналмайды сонымен қатар мемлекеттік билік органы мен басқарылатын экономикалық жүйе арасындағы кері байланысты қамтамасыз етумен де анықталады. Мемлекеттік контроллингінің мазмұны мен принциптері оның негізгі мақсатынан шығады ол мемлекеттік басқару органдарына ұлттық экономиканың даму перспективалары мен жағдайын кешенді бағалауды материалдарын ұсыну және кері байланыс каналдарымен қамтамасыз ету болып табылады.

Мемлекеттік контроллинг мемлекеттік биліктің жеке институты бола алмайды, алайда мемлекеттік басқарудың және мемлекеттік билік органдарының құрылымы ретінде оның институционалдық болмысы бар. Осыған байланысты мемлекеттік басқарудағы контроллингті әдістемелік қамтамасыз етудегі ғылыми талдаулар өзекті болып табылады және контроллинктің принциптік сызбасы ретінде де және бағалау әдістері ретінде де қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Контроллинг концепциясы: басқару есебі. Есеп беру жүйесі. Бюджеттеу / Horvath & Partners; пер. с нем. – 2-е Баспа – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – С. 34-41.
2. Контроллинг: оқу құралы / А.М.Карминский, С.Ж. Фалько, А.А.Жевага, Н.Ю.Иванова; редакциясымен А.М.Карминского, С.Ж. Фалько. М.:Қаржы және статистика, 2006. – 268с.
3. Шэффер У. Контроллинг бақылау қызметін атқаруы қажет па? / нем. Тілінен ауд. // Басқарудың проблемалары мен практикасы, 2002. - № 5. – С.23-54.
4. Кларк Дж. Б. Байлықты бөлу. М.: Экономика, 1992.
5. Есеп ECORYS-NEI Moscow. Бюджеттеу, нәтижеге бағытталған: мақсаттар мен принциптер (http://www.ecorys.ru/rus/doc/act01_014.pdf).
<http://ebiblioteka.ru/browse/doc/37493781>.
6. Сорокина Т.В. мемлекеттік және муниципалдық қызмет бағасын басқару туралы мәселеге. Ақпарат көзі: <http://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-upravlenii-stoimostyu-gosudarstvennyh-i-munitsipalnyh-usl>

ОЦЕНКА МЕСТА И РОЛИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

РЫМБЕКОВ С.Е.

магистр, преподаватель

БЛЯЛОВ Б.Е.

старший преподаватель

СЕНИНА Д.

студентка группы МН-22-2

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

Республика Казахстан, г. Караганда

Аннотация: В статье оценивается роль человеческого фактора в управлении, анализируется кадровая политика, а также стиль и методы управления на предприятии. Цель статьи - изучить место и роль управления персоналом в общей системе управления организацией. Решены частные задачи исследования: определены место и роль управления персоналом в системе общей теории управления; определил место управления персоналом в системе современных наук.

Ключевые слова: управление, система управления, организация, общее управление.

Управление персоналом как отрасль знаний включает в себя теорию управления и ее реализацию на практике. Человеческие ресурсы являются ключевым фактором эффективности социально-экономического развития. В настоящее время динамика экономического развития приводит к тому, что организации вынуждены постоянно повышать уровень развития, чтобы не остаться не у дел в условиях усиления конкуренции и насыщения всех отраслей деятельности [12].

Таким образом, с учетом вышеизложенного изучение роли человеческого фактора в управлении, анализ кадровой политики, а также стиля, методов управления на конкретном предприятии является достаточно актуальным и требует своего рассмотрения. Управление персоналом представляет собой комплекс прикладных наук об организационно-экономических, административно-управленческих, технологических, правовых, групповых и личностных факторах, методах и способах воздействия на персонал предприятий для повышения эффективности и достижения целей организации. Объектом исследования является управление персоналом организации.

Предмет - место и роль управления персоналом в общей теории менеджмента и в системе современных наук.

Цель статьи - изучить место и роль управления персоналом в общей системе управления организацией.

Этой цели отвечают задачи исследования: определить место и роль управления персоналом в системе общей теории управления; определить место управления персоналом в системе современных наук.

Управление персоналом является базовым курсом цикла управленческих дисциплин. Изучение данной дисциплины базируется на ранее полученных знаниях по ряду социально-экономических и гуманитарных дисциплин. Предлагаемая наука способствует углублению знаний студентов в области управления персоналом организаций различных организационных форм и форм собственности с учетом специфики сфер трудовой деятельности и региональных особенностей [7].

Основная цель науки управления персоналом - познакомить нас с современными кадровыми технологиями. Для достижения поставленной цели планируется решить следующие задачи: сформировать представление о структуре и типах рынка труда, типах занятости и безработицы; ознакомить с методами планирования, подбора, адаптации,

обучения и оценки персонала; помощь в овладении навыками планирования и организации кадровой работы в организации.

Объектами изучения науки являются личности и сообщества людей (формальные и неформальные группы, профессионально-квалификационные и социальные группы, коллективы и организации).

Предметом науки являются основные закономерности и движущие силы, определяющие поведение людей и сообществ в условиях совместного труда.

Задача состоит в том, чтобы понять закономерности и факторы поведения и их применение в достижении целей организации с учетом личных и групповых интересов персонала. В идеале это создание кооперативной организации, в которой оптимально сочетается движение к корпоративным, групповым и индивидуальным целям.

Рассмотрим категории факторов, влияющих на персонал в сфере труда и требующих учета при прогнозировании их поведения.

Управление человеческими ресурсами содержит два уровня знаний.

Теоретический уровень подразумевает получение новых знаний путем описания явлений, выявления закономерностей, прогнозирования.

Вопросы трансформации реальных производственных ситуаций, то есть разработка конкретных моделей, проектов, предложений для эффективного использования персоналом.

Эти два уровня достаточно тесно взаимосвязаны и представляют собой структуру знаний об управлении персоналом как науке. Кроме того, наука об управлении персоналом опирается на другие теории:

Экономический (рынок труда, теория планирования, экономические методы, экономическая информация (оптимизация), затраты на персонал)

Психологические (поиск, набор, подбор персонала, формирование команды в организации):

- теория поведения (для регулирования норм поведения, присущих нашему обществу);
- психология труда (контроль за влиянием труда на психологическое состояние работников, режим отдыха) [13-16].

Социальные (обеспечение социальных условий при работе в организации, социальные выплаты, различные компенсации и др.):

- групповое поведение (умение работать коллективно, общаться в большом коллективе, умение работать и быть в команде);
- психология общения (формирование благоприятной обстановки в коллективе организации, что напрямую способствует хорошему общению между работниками и работниками непосредственно с работодателем).

Трудовое и социальное право чрезвычайно важно в трудовой жизни.

Конфликтология (профилактика, сглаживание конфликтных ситуаций в коллективе организации).

Персонал - персонал организации, нанятый и обладающий определенными характеристиками:

- квалификация;
- компетентность;
- возможности;
- монтаж.

Персонал классифицируется по нескольким направлениям:

- базовые (непосредственно реализующие технологии производства);
- вспомогательные рабочие (оказывают помощь основному производству);
- руководство работниками (специалисты, специалисты, главные специалисты, 1-й руководитель);
- технические исполнители (иногда нет высшего образования);
- обслуживающий персонал;

- по полу (мужчины и женщины);
- по опыту;
- по квалификации.

Современный этап развития отечественной и мировой экономики характеризуется изменением требований к персоналу предприятия, возрастанием роли этого компонента в организации как единой системы. В условиях демократизации общества и ограниченности других ресурсов известный девиз "Кадры решают все!" вновь обретает актуальность. И даже при наличии достаточных объемов всех необходимых ресурсов самая успешная рыночная стратегия не может быть реализована без эффективной команды, а также не может быть обеспечена непрерывность и ритмичность бизнес-процессов. Этот девиз становится особенно значимым для российской экономики и производства, отставание в технико-технологической составляющей которых полностью компенсируется высоким профессионализмом, способностью к нестандартному, творческому мышлению, богатым производственным и управленческим опытом, предпринимательской активностью персонала предприятий и фирм. Сегодня можно утверждать, что недооценка менеджментом как на макро-, так и на микроуровне эффективных современных методов управления производственным процессом становится одним из основных препятствий в управлении развитием экономики. Ускорение научно-технического и социально-экономического прогресса, усложнение производственных и межличностных отношений, связанные с резким возрастанием роли человеческого фактора, повлияли на изменение роли кадровой подсистемы в организации и подтолкнули управление персоналом к высочайший уровень управленческой деятельности.

Основной целью дисциплины «Управление персоналом» является формирование теоретических знаний и умений по построению, изменению, совершенствованию системы управления персоналом предприятия, технологии управления человеческими ресурсами. Эта цель определила круг задач дисциплины «Управление персоналом»: определение места и роли данной подсистемы в системе управления предприятием; анализ процесса организационного проектирования системы управления персоналом, систематизация целей и функций системы управления персоналом организации; изучение процесса обеспечения системы управления персоналом предприятия различными видами ресурсов; изучение содержания и технологий найма, подбора, оценки бизнеса, профориентации, обучения, мотивации, высвобождения персонала и т.д.

Каждый специалист в области управления обязан владеть теорией, практикой и искусством управления, уметь четко определять цели, разрабатывать стратегическое и тактическое развитие предприятия. Для этого необходимо профессиональное знание основных положений теории управления.

Теория управления имеет свой, присущий только ей, предмет исследования.

Предметом теории управления является изучение правомерности организации процесса управления, изучение отношений между людьми, возникших в ходе этого процесса, разработка системы методов активного воздействия на объект управления и прогнозирования, а также предвидение изучаемых процессов. Как и любая другая наука, управление занимается регистрацией и анализом реальных ситуаций, выявлением закономерностей этих явлений и причин следственных связей между ними с целью выработки практических выводов и рекомендаций. Теория проверяется практикой, и именно она является главным фактором, подтверждающим или опровергающим теорию.

Любая наука обладает следующими инструментами:

- анализ;
- синтез;
- интуиция [13-16].

Анализ разбивает изучаемое явление на составные части, что облегчает понимание природы изучаемого явления. Синтез следует за анализом, он рассматривает изучаемое

явление как единое целое.

Важнейшим инструментом науки является интуиция - не только внезапное озарение, но и результат напряженной мыслительной работы, основанной на имеющихся теоретических и практических знаниях.

Творческое применение научных знаний составляет искусство управления, но оно также требует таланта. Наука и искусство управления являются двумя взаимоусиливающими сторонами управления, они не исключают, а дополняют друг друга.

Искусство управления – это способность человека принимать неординарные решения в условиях недостатка информации и времени. Для эффективного управления необходимо знать его теоретические основы, иметь практический опыт, уметь теоретически пользоваться теорией и практикой управления, т.е. владеть исключительным контролем.

В настоящее время, в период перехода к рыночным отношениям, в период значимости вопроса качества продукции и труда, наиболее важным является творческий подход к профессионализму в управлении организацией.

Это заставляет работодателя разрабатывать все новые формы управления, развивать способности персонала, повышать квалификацию работников, обеспечивать высокую мотивацию труда.

Управление человеческими ресурсами является одним из важнейших направлений деятельности любой организации. Это один из главных критериев его экономической успешности, по значимости опережающий даже технический процесс. Организация может быть очень успешной сама по себе, с высоким уровнем передовых и современных технологий, но низкая квалификация персонала может ее погубить.

Таким образом, ключевой составляющей бизнеса в организации является управление и мотивация персонала, а также развитие персонала.

Изученное в ходе написания работы позволяет сделать выводы:

- управление персоналом является одним из важнейших компонентов общей теории управления;

- управление персоналом – область теории управления, направленная на наиболее эффективное использование работников для достижения общих, частных и индивидуальных целей в рамках рассматриваемой организации.

Управление персоналом в системе общей теории менеджмента занимает важное место. Обеспечение организации квалифицированными кадрами необходимо для развития организации бизнеса и повышения качества и производительности труда.

Управление персоналом в системе общей теории менеджмента выполняет функцию управления персоналом, создавая баланс между работниками, а также между работниками и руководителем.

Список литературы:

1. Гасанова, А.А. Управление персоналом в системе управления организацией / А.А. Гасанова // Инновационная наука. – 2019. – №11. – С. 50-53.

2. Герасимов, Б.Н. Методологические инструменты исследования и оценки эффективности процесса управления персоналом организации // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2018. – № 2. – С. 160-169.

3. Глик, Д. И. Эффективная работа с персоналом: практическое пособие / Д. И. Глик. – 2-е изд. – Саратов: Ай Пи Эр Медиа, 2019. – 144 с.

4. Горелов, Н. А. Управление человеческими ресурсами: современный подход: учебник и практикум для вузов / Н. А. Горелов, Д. В. Круглов, О. Н. Мельников; под редакцией Н. А. Горелова. – Москва: Издательство Юрайт, 2021. – 270 с.

5. Горина, М. С. Управление персоналом предприятия и методы оценки его эффективности / М.С. Горина // Modern Economy Success. – 2019. – № 3. – С. 15-22.

6. Горленко, О. А. Управление персоналом: учебник для вузов / О. А. Горленко, Д. В. Ерохин, Т. П. Можаяева. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 249 с.

7. Городнова, Н.В. Обучение и оценка квалификации персонала как механизм управления человеческим капиталом: учеб. пособие / Городнова Н.В., Самарская Н.А., Скипин Д.Л. – Екатеринбург: Юника, 2019. – 77 с.

ЖАРНАМА МЕНЕДЖМЕНТІ МЕН PR-ДЫҢ ЗАМАНАУИ КОНЦЕПЦИЯЛАРЫ

РАХЫМ І.Е.

МН-23-1к НП тобының студенті

ДӘУЛЕТОВА А.М.

Ғылыми жетекші, э.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация: Жарнама менеджменті маркетингті басқару жүйесіндегі орталық заманауи құрал болып табылады. Жарнама менеджменті арқылы қоғамдық пікірді қалыптастыру және басқару, ұйымның қолайлы имиджін және бәсекелестік артықшылықтарын құру мүмкіндігі бар.

Бүгінгі таңда әлемдік аренадағы тұрақсыз қаржылық және экономикалық ахуал, жоғары бәсекелестік жағдайында жарнамалық менеджмент және қоғаммен байланыс – қазіргі заманғы ұйым қызметінің тетігінде таптырмас элементке айналууда.

Кілт сөздер: жарнама, жарнама менеджменті, қоғаммен байланыс, жарнама тұжырымдамасы, PR концепциясы.

Ұйымның бәсекеге қабілеттілігі көбінесе тиімді маркетингтік қызметпен анықталады. Жарнамалық менеджменттің рөлі – өнімді сауатты жылжыту, сауда кәсіпорнын тиімді орналастыру.

Жарнама және PR – бұл компанияның коммуникациялық саясатының құралдары. Олар жеке тұтынушылардың да, жалпы жергілікті жұртшылықтың да пікірлері мен көңіл-күйлерін қалыптастыруға әсер ететін бұқаралық ақпарат құралдары ретінде әрекет етеді. Маркетинг кешенінің басқа элементтерімен бірге қоғаммен байланыс пен жарнаманы пайдалану соңғы жылдардағы ең маңызды маркетингтік тенденциялардың бірі болып табылады. Себебі маркетинг-микс құралдарын кешенді пайдалану алға қойылған мақсаттарға жету үшін тек жарнамаға немесе тек қоғаммен байланысқа жүгінуден гөрі тиімдірек болып шығады.

Қызметтер мен тауарларды сатушы-кәсіпкерден тұтынушы-сатып алушыға жылжыту үшін бірқатар құралдар қолданылады, соның ішінде:

- жарнама;
- қоғаммен байланыс (PR).

Жарнама және қоғаммен байланыс – бұл брендті, имиджді және беделді құру және қолдау, ұйымдардың қызметіне ақпараттық қолдау көрсету, жаңа компанияның нарыққа шығуына PR-қолдауды қамтамасыз ету.

Жарнама – ол белгілі демеушінің атынан тауарлардың, қызмет көрсетулердің, идеялардың, ойлардың жеке емес көрсетуінің және жылжуының кез келген ақылы түрі.

Паблик-релейшнз – фирманың жағымды бейнесін қалыптастыру. [1, 95 б.]

Жарнамалық менеджмент – маркетингтік коммуникацияның басқа элементтерімен біртұтас жүйеде жарнаманы ұйымдастыру, бақылау және ақпараттық қамтамасыз ету мақсаттарын анықтау бойынша элементтер, қатысушылар, процестер мен әдістер жүйесі.

Жарнама менеджментінің субъектілері – жарнама берушінің жоғары басшылығы, оның

маркетингтік қызметінің басшылары, жарнама бөлімшелерінің қызметкерлері.

Жарнамалық менеджмент объектілері – әлеуетті тұтынушылар, сатушылар, кең қоғамдық пікір, жарнама құралдары.

Жарнама бизнесінде менеджмент тұтастай алғанда бірдей міндеттер мен функцияларды орындайды және мақсатқа жетудің құралдары, әдістері мен тәсілдері бірдей. Бұл аспектіде жарнамалық менеджментті жарнаманы жоспарлаудан және әзірлеуден бастап (жарнамалық науқан) тұтынушыға жарнамалық хабарламаны жеткізуге дейін жарнамалық процесті толық басқару ретінде қарастыруға болады.

«Жарнама» және «қоғаммен байланыс» ұғымдарының бірнеше белгілі анықтамаларын береміз:

Жарнама (ағыл. - advertising) - танымал демеуші атынан идеяларды немесе қызметтерді жеке емес ұсынудың және ілгерілетудің кез келген ақылы түрі (Американдық маркетинг қауымдастығының анықтамасы).

С.И.Ожеговтың сөздігінде келесідей анықтама беріледі: «Жарнама – кең танымалдылық туғызу, тұтынушыларды, көрермендерді тарту үшін әртүрлі тәсілдермен хабарлау» [2, 8 б.].

1948 жылы Ұлыбританияда құрылған Қоғаммен байланыс институты (IPR) PR-дың әлі де қолданылып жүрген анықтамасын қабылдады. Бұл былай естіледі: «Қоғаммен байланыс» - ұйым мен оның қоғамы арасында достық қарым-қатынастар мен өзара түсіністікті құруға және қолдауға бағытталған жоспарлы, үздіксіз күш, мұнда «ұйымның қоғамы» деп – қызметкерлер, серіктестер және тұтынушылар (жергілікті және шетелдік) түсініледі.

Көптеген қарапайым анықтамалар бар, бірақ олар бұл ұғымның барлық мағыналарын қамтымайды. Мысалы: "Қоғам мойындайтын оң қызмет" Сэм Блэк өзінің PR-ға арналған кітабында қысқаша және жан-жақты анықтаманы көрсетеді:

"Қоғаммен байланыс" – «бұл шындыққа және толық ақпараттандыруға негізделген өзара түсіністік арқылы үйлесімділікке қол жеткізудің өнері мен ғылымы» [3, 6-7 б.].

Бүгінгі таңда Лоуренс Лонгхи мен Винсент Хазелтон тұжырымдаған анықтама өзекті болып саналады - ол компанияның адамдармен қазіргі заманғы қарым-қатынасын көрсетеді: «Қоғамдық байланыс – бұл басқарудың коммуникативті функциялары, ол арқылы ұйым өзінің қоршаған ортаға бейімдейді, өзгертеді (немесе сақтайды), бұл олардың ұйымдастырушылық мақсаттарына қол жеткізу үшін қажет».

Жарнама және PR концепциясы ұйымның, оның өнімдері мен қызметтерін сипаттайтын идея болып табылады. Осы идеяны негізге ала отырып, болашақта жарнама және PR науқандарының тәсілдері әзірленеді. Компания қабылдаған PR концепциясы және жарнама концепциясы табысты бренд элементтерін біртұтас тұтастыққа біріктіре отырып, тұтынушы алдында ұйымның имиджін қалыптастырады.

PR концепциясын әзірлеу – бұл сатып алушы мен сатушының сәтті өзара әрекеттесу тізбегін құрудың ажырамас бөлігі. PR науқан мақсатты аудиторияның жарнамаланған өнімнің пайдасына оң шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Жарнамалық науқанды әзірлеу бірқатар іс-шараларды қамтиды, онда ақпараттық жағдай жасалады, оны БАҚ-қа беру әзірленеді және ақпаратты орналастыру үшін ең тиімді алаңдарды таңдау жүзеге асырылады.

Жарнамалық менеджмент концепциясының өзіндік ерекшелігі бар, яғни, кез-келген ұйым шаблондық әдісті қолдана алмайды және басқа компанияда қолданыста бар PR тұжырымдамасын өз ұйымына қолдана алмайды, тіпті, ол тұжырымдамалар жоғары тиімділік көрсеткен болса да.

Жарнама және PR тұжырымдамасы жауап беретін негізгі сұрақ: Тұтынушыға ең жағымды әсерді қалай қалдыруға болады? Бұл мәселе жобаны іске асырудың алдын-ала кезеңдерін анықтайды, оның нәтижесі қазіргі заманғы PR және жарнама тұжырымдамасы болады:

1. Ұйымның, оның өнімдері мен қызметтерінің мақсатты аудиториясын анықтау. Бұл кезең әзірленген тұжырымдама негізінде тиімді медиа-жоспарлау үшін өте маңызды.

Ұйымның өз тұтынушысын білуі – концепцияны әзірлеу кезінде мақсатты аудиторияның жеке ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді, бұл сайып келгенде, брендке деген тұтынушылардың адалдығының жалпы өсуіне әкеледі.

2. Бәсекелестік ортаны талдау. Бұл талдау барысында нақты нарықтардағы бәсекелестердің белсенділік дәрежесі анықталады және бәсекелестердің ең табысты жарнамалық және PR әрекеттері бағаланады, бұл компаниялар арасында нарық үлестерін бөлуге айтарлықтай әсер етті. Осындай бенчмаркинг негізінде жарнама және PR концепциясын жасау кезінде ең сәтті және дәлелденген жарнамалық және PR қозғалыстары ескеріліп, пайдаланылады.

3. Бренд позициясын анықтау, оның ішінде атау, ұран, корпоративтік сәйкестік, бренд тарихы сияқты элементтер. Болашақ маркетингтің барлық қадамдарының, соның ішінде жарнама және PR тұжырымдамасын әзірлеудің жалпы табысы мақсатты аудиторияның қалауын зерттеу негізінде әзірленген дұрыс тандалған позицияға байланысты.

PR тұжырымдамасы мен жарнаманы әзірлеудің осы кезеңдерін жүзеге асыру нәтижесінде ол ашық және оңай жүзеге асырылады, өйткені мұндай жобаның негізгі тапсырыс берушісі болып табылатын әзірлеуші мамандар мен компания басшылығының санасында "ақ" дақтар қалмайды. Бұл факторлар жарнама және PR тұжырымдамасын әзірлеу жобасының сәтті жүзеге асырылуына, демек, осы тұжырымдамаға негізделген жарнамалық науқандарды одан әрі жүргізудің тиімділігіне әкеледі. [4]

Қорытындылай келе, қоғаммен байланыс кез келген заманауи басқару қызметінің ажырамас бөлігі болып табылады. PR қызметі жұмыс істейтін саланы – қоғамдық коммуникация ретінде анықтауға болады. PR тәжірибесі коммуникативті басқару тәжірибесі болып анықталады. Функционалдық тұрғыдан алғанда, қоғаммен байланыс – бұл топ аралық коммуникацияның басқарылатын процесі.

Жарнама арқылы «кері байланыс» нарықпен және тұтынушымен қолдау көрсетіледі. Бұл өнімнің нарықтағы деңгейін бақылауға, сатып алушыға жарнамаланатын тауарлар үшін тұрақты артықшылық жүйесін құруға және шоғырландыруға және маркетингтік қызметке түзетулер енгізуге мүмкіндік береді. Тұтынушыға бағытталған әсер ету мүмкіндіктерін пайдалана отырып, жарнама сұраныстың қалыптасуына ғана емес, оны басқаруға да ықпал етеді.

Сонымен, жарнама – тану үшін, PR - тарту және бекіту, корпоративтік қарым-қатынастар жүйесін құру, мақсатты топтармен жаһандық коммуникацияның саналы түрде ұйымдастырылған желісі сияқты корпоративтік элем, топтарды құрылған корпоративтік элеммен таныстыру, оған деген сенім, жанашырлық, сүйіспеншілік сезімдерін қалыптастыруға арналған.

Кейде PR жарнама ретінде пайдаланылады – бұл арқылы біз компанияның тауарларын немесе қызметтерін жанама жарнамалауды, сондай-ақ ашық коммерциялық хабарламаны қамтымайтын бұқаралық ақпарат құралдарындағы имидждік жарнаманы айтамыз.

Ұйымды басқарудағы коммуникациялық саясатты жүргізуде жарнама және PR сияқты байланыс құралдарын сауатты қолдану синергетикалық әсерге әкелуі мүмкін – ең аз шығындармен максималды нәтижені қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Даулетова А.М. Маркетинг-менеджмент. Оқу құралы. – Қарағанды: Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 2019. – 142 б.
2. Рекламный менеджмент: Учеб.пособие /А.В. Поляков, А.А. Романов. – М.: КУРС: ИНФРА-М, 2018. – 352 с.
3. Теория и практика связей с общественностью: учеб. пособие / Д.В. Новиков. – Комсомольск-на-Амуре: ФГБОУ ВПО «КНАГТУ», 2013. – 91 с.
4. <https://b2bairwaves.ru/uslugi/strategicheskiy-marketing/razrabotka-kontseptsii-reklamy-i-pr/>

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ (ЯПОНИИ И ШВЕЦИИ). ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ НЕКОТОРЫХ МЕТОДИК В КАЗАХСТАНЕ

РУДАКОВА В.

студентка группы МН-20-2

ДАУЛЕТОВА А.М.

к.э.н., доцент

Кафедры Менеджмента и инноваций
Карагандинский Университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан

Аннотация. В рыночной экономике для казахстанского бизнеса все более важным становится управление человеческими ресурсами, а специальность HR пользуется большим спросом у выпускников высших учебных заведений. Можно сказать, что в Казахстане поменялось отношение к деятельности hr-отдела. Отдел кадров сегодня воспринимают не только как отдел кадров, как это считалось раньше, а как значимый нематериальный ресурс предприятия.

Ключевые слова: компания, система, управления, модель, мотивация.

Не все функции управления персоналом в настоящий период применяются в компаниях Казахстана. Адаптация, мотивация, развитие, обучение все еще редки в местных компаниях. Зачастую эти функции исполняются в спешке, при наличии профицита бюджета в конце года. В то время как для международных предприятий эти функции считаются нормальным явлением [1, с. 96-97].

Затрагивая тему опыта зарубежных стран в отношении управления персоналом в компаниях (на примере стран Японии и Швеции), стоит сначала остановиться на опыте управления Японии, который может быть применен в Казахстане. На наш взгляд, нужно обратить больше внимания на способы управления, которые применяются в сегодняшних компаниях страны восходящего солнца для того, чтобы заимствовать наиболее эффективные из них.

Кайдзен — это подход к непрерывному совершенствованию, основанный на идее о том, что незначительные, регулярные положительные изменения способны принести существенные улучшения. Как правило, он основывается на сотрудничестве и обязательстве и различается от методов, использующих радикальное или нисходящее изменение для достижения изменений. Подход Кайдзен стал применяться в производственной сфере для сокращения дефектов, удаления отходов, увеличения производительности, достижения поставленных задач и ответственности сотрудников, а также стимулирования инновационной деятельности [2, с. 134]. Эту систему можно использовать для любых процессов или операций управления и в любых компаниях Казахстана.

Существует такая система, которая называется «Бережливое производство». Система основана на выполнении 5 принципов. Название принципов начинается с «S»:

- организация (Seiri) – необходимо четко отделять те предметы, которые необходимы, оставлять их в нужном количестве, а от ненужных предметов надо избавляться.
- аккуратность (Seiton) – необходимо организовать хранение предметов так, чтобы в любой момент можно было их легко достать, ими воспользоваться и обратно вернуть.
- уборка (Seiso) – всегда необходимо, чтобы рабочее место, площадь, оборудование были в идеальном чистом виде.
- стандартизация (Seiketsu) – всегда необходимо поддерживать организацию, порядок и чистоту на систематической основе.
- дисциплина (Shitsuke) – должна быть выработана привычка следовать установленным (стандартизированным) процедурам. Установленные процедуры должны неуклонно

выполняться [3, с. 115].

Стандартизации и контролю должны подлежать все аспекты производственной деятельности. В случае возникновения проблем их следует выявлять и немедленно устранять напрямую у их источников. Совершенно очевидно, что внедрение принципов 5S нацелено на эффективную структуру рабочих мест, находящихся в промышленных отделениях, что существенно облегчает управление трудовыми операциями и формирует условия для экономии рабочего времени, и, соответственно, для увеличения производительности труда на всем производстве в целом.

На японских предприятиях основываются на том, что условия, а не управленцы, заставляют сотрудников продуктивно выполнять свою работу. Поэтому японские менеджеры создают на своих предприятиях условия, при которых сотрудники мотивированы на эффективную работу.

Нередко утверждают, что система управления в Японии является рациональной из-за синергетических действий ее элементов. Сюда входят: пожизненная занятость, ротация персонала, система репутации, обучение на рабочем месте, оплата труда. Можно разделить мнение исследователей о неприемлемости автоматизированного перенесения всей японской системы управления в казахстанские компании.

В рамках рассмотрения специфики японской модели управления заметим, что секрет успеха японского менеджмента состоит, первоначально, в интегрированном подходе, и заключается во взаимосвязи множества факторов. К их числу относятся: пожизненный набор персонала, внутрифирменные союзы, вознаграждение по выслуге лет, обучение на рабочем месте, формирование между фирмой и другими альянсами внутри и за пределами, немаловажная роль правительства в предоставлении продуктивной деятельности порядка, чувство патриотизма [4, с. 4].

Концепция управления японскими компаниями, широко известная под названием пожизненной занятости, создавалась в течение ряда десятилетий и к концу 1960-х годов сделалась ведущей формой управления трудовой деятельностью в корпорациях Японии. Пожизненная занятость фактически подразумевает наем сотрудников на долгий период. Также, вместе с долгосрочной занятостью работникам гарантировался доступ к системе внутрифирменной подготовки и повышения квалификации, карьерный рост, а также рост зарплаты по степени повышения опыта работы (в пределах так называемой заработной платы с учетом возраста) [5, с. 127]. Однако, мы отметим, что в последние 10-20 лет данная система дает сбои, что, по словам отдельных специалистов, служит одним из поводов для рецессии, которую в настоящий момент испытывает экономика Японии.

В Казахстане концепция «пожизненной занятости» не применяется, тем не менее, для большинства казахстанских работников свойственна продолжительная трудовая деятельность в одной компании, порой в течение целой трудовой жизни. По словам исследователей, для эффективной работы казахстанских организаций их руководству требуется создавать условия для долгосрочной занятости сотрудников. Если руководство будет различными способами стимулировать сотрудников, уравнивать зарплату на одинаковых должностях, то исчезнет проблема с текучестью персонала. Жители Казахстана добиваются стабильного положения не только в стране, в своей семье, но и в сфере труда. Этот принцип обладает своими минусами, но мы можем выбрать лишь лучшее, тем самым понизив процент безработных, непрерывного поиска своего места и увеличив уровень состоятельности и понимания нужности каждой личности.

В Японии карьерный рост в первой степени зависит от трудового стажа и возраста, а затем от прочих достоинств. Если работник изменит место работы, то его трудовой стаж обнулится. Сотрудников, перешедших в другое предприятие, зачастую рассматривают как представителей второго сорта. Таким образом, японцы относятся к выбору организации, в которой они будут работать, очень внимательно и серьезно.

Другим признаком японской системы управления является принцип «Ненко». Такая

деятельность способствует укреплению и поддержанию постоянного уровня занятости работающих на предприятии людей. С этой системой конкуренция практически отсутствует, так поскольку зарплата зависит не от степени работы, а от возраста и стажа работы [6, с.159].

Еще одним немаловажным принципом является принцип верности работников к своему предприятию. Исходя из принципа пожизненной занятости, работодатель предоставляет работу и работники морально, считают себя обязанными в соблюдении принципа верности по отношению к своей компании.

В Японии принято, чтобы предприятия принимали на работу людей по окончании средней школы или колледжа. Основанием для этого служит практический подход японцев, то есть наниматели в Японии проводят полную подготовку сотрудников во время производственных процессов. Японский сотрудник исполняет разнообразные функции на рабочем месте, порой кардинально меняет род должностных функций, усваивая на старте карьеры до 6 квалификаций, следовательно, их многофункциональность и взаимозаменяемость являются их характерной особенностью.

Кроме того, наниматели содействуют созданию «рабочих династий» — привлечению на работу ближайших родственников или детей своих работников. Многие японские фирмы проводят практику переназначения работников в соответствии с сложившимися ситуациями.

Кажется целесообразным использование элементов японского подхода к обучению на рабочих местах при осуществлении деятельности казахстанских компаний. В большинстве нынешних казахстанских компаниях уделяется повышенный интерес к проверке особых квалификационных знаний претендентов на трудоустройство, и особенно, если у них есть существенный опыт работы в иных компаниях. В то же время только на немногочисленных фирмах имеются свои собственные программы тренинга для персонала. В японских предприятиях, напротив, не требуется специального обучения в образовательных учреждениях и при принятии на работу учитываются, в основном, общие взгляды сотрудников и их умение влиться в команду. Компании самостоятельно обучают своих работников требуемым умениям и способностям. Современные казахстанские организации должны шире реализовывать собственную внутреннюю методы обучения для того, чтобы не упускать перспективные потенциальные кадры, не обладающие узкопрофильными навыками, а также для того, чтобы обеспечивался квалифицированное развитие работников.

Кроме того, управляющим казахстанским компаниям необходимо уделить отдельную заинтересованность современной системе оплаты труда в Японии. Формирование стимулирующей среды на предприятиях Японии проявляется, в первую очередь, во введении мотивационных способов заработной платы. Тогда как во многих казахстанских компаниях зарплата сотрудников не мотивирует.

Возникает впечатление, что отечественным компаниям желательно перенять у японской системы заработной платы преимущественно рациональное использование приемов, мотивирующе воздействующих на действия персонала в организациях. Этими способами считаются «плавающие» зарплаты, рассредоточение заработка работников на основании экспертного суждения, беспроцентная оплата труда, что подробно рассматривается в работе. Заложенная в этих методах экономическая рациональность обуславливает необходимость их внедрения в отечественных предприятиях.

Современное японское управление сравнительно не так давно начало вводить метод канбан («точно в срок») и интегрированный менеджмент качества. Впервые эта концепция стала применяться и реализовываться в компании Toyota. Значение данной системы кроется в том, что предприятия приступают к выпуску изделий малыми партиями с непрерывным потоком поставок изделий различных образцов, то имеется в виду «на всех стадиях цикла производства, необходимый узел или элемент поставляется к пункту проведения последующих производственных операций «точно в срок», то есть в то время, когда это требуется, а готовые изделия производятся и отгружаются в тот самый момент, когда в них испытывает потребность коммерческая сеть».

На японских предприятиях исполнители каждого действия обязаны воспринимать исполнителей дальнейших действий как своего потребителя и осуществлять свою долю операционной работы с особым вниманием. В системе канбан предусматривается исполнение операционных заказов не по неделям, а по дням и даже часам. В данной ситуации рассылку заказов осуществляют сами работники. Системой канбан предусмотрено сокращение объема перерабатываемых партий, уменьшение количества невыполненных работ, прагматичное исключение незавершенных работ и минимизация объема товарных и материальных ресурсов. В итоге большинство складских помещений устраняется, а промышленные помещения, которыми ранее пользовались для размещения накопившихся запасов, расчищаются. Главное достоинство метода канбан состоит в его простоте, тем не менее, его нелегко реализовать. Например, внедрение данной концепции фактически нереально без существенной экономии времени на перенастройку и переоборудование производственной техники, а также без реализации целого спектра иных требований, реализация которых оказалась осуществимой исключительно на базе научно-технического развития. Применение системы канбан обходится дорого, но впоследствии ее реализации расходы с лихвой окупаются и получается огромный производственный эффект в итоге рациональной эксплуатации сырья, роста эффективности труда и повышения качества производимой продукции [7].

В сочетании с системой канбан используется комплексный менеджмент качества, которые положительно влияют друг на друга и вносят вклад в обеспечение эффективной работы предприятия. С помощью этой системы вы сможете оптимизировать деятельность на любых стадиях производства: уменьшение объема партии, уменьшение невыполненной работы, практическое устранение незавершенных работ и минимизация объема запасов. Внедрить его не так просто, но если нам это удастся, то производство в казахстанских компаниях заработает без сбоев и будет вносить вклад в эффективную работу предприятия.

Далее мы рассмотрим скандинавскую модель управления персоналом. Многие годы скандинавские страны демонстрировали и поддерживали значительную степень прогресса, невзирая на угрозы со стороны внешней экономики. В числе стран Скандинавии самым наглядным примером социально-экономически развитой страны является Швеция.

Понятие «шведская модель» возникло в конце 1960-х годов, когда Швеция стала переживать успешную комбинацию стремительного производственного роста с масштабными политическими переменами в условиях относительного отсутствия социальных конфликтов. Этот облик преуспевающей и мирной Швеции заметно выделился на фоне усиливающихся социально-политических разногласий в мире. Шведскую модель идентифицировали с особо развитыми формами социального обеспечения государства.

Согласно статистике, по степени социального обеспечения своих жителей Швеция занимает ведущее место в Европе. Еще во период экономического упадка этой небольшой скандинавской стране удалось пережить его с минимальными ущербами. Объясняется это в основном усердием и целесообразностью шведов, отличающихся также порядочностью, дисциплинированностью и умением управлять своим временем (тайм-менеджмент). Тайм-менеджмент сильно облегчает работу шведам. Согласно статистике, шведские менеджеры проводят на работе примерно 54 часа в неделю, тогда как японцы — 60. При этом шведским компаниям удается удерживать лидерство во многих отраслях: (например, в таких, как телекоммуникации — Ericsson, косметика — Oriflame, финансы — Swedbanki SEB Bank, автомобилестроение — Skania, бытовая техника — Electrolux), а сама Швеция является одной из самых богатых и благополучных стран [8, с. 6-7]. Наиболее важным отличием шведского менеджмента от прочих стилей управления заключается в том, что в Швеции очень важна человеческая роль. По мнению шведов, для постиндустриального общества все большее значение обретают социально-поведенческие способности людей, по сравнению с техническими, что раньше было более востребовано и ценилось.

Шведские руководители меньшее значение придают иерархии. При этом 22 %

шведских менеджеров и 75 % итальянских руководителей не признали тот факт, что эффективное управление трудовыми отношениями часто предполагает игнорирование иерархии. Организационный состав, согласно шведскому менеджменту, направлен на уменьшение вертикальных уровней власти. Структура горизонтального управления по эффективности базируется на принятии коллегиальных управленческих решений. К примеру, во Франции число уровней управления в три раза меньше, а расстояние среди разных отделов и работников существенно ниже.

Контроль даже в больших организациях кажется неформальной и неявной формой. В общих чертах шведы не склонны воспринимать контроль в менеджменте в качестве соответствующей менеджерской практики. По их мнению, если прибегать к жесткому контролю, то едва ли возможно рассуждать об успешном управленческом стиле. В отечественных компаниях, наоборот, наиболее часто наблюдается авторитарность стиля и централизация управления.

В Швеции процесс принятия решения обговаривается и длится сравнительно длительное время, так поскольку персонал шведских организаций с готовностью выражает собственную точку зрения. Он имеет как положительные стороны, так и отрицательные. С одной стороны, обсуждение важнейших вопросов для компании, предоставляет работникам свободно высказывать собственную точку зрения, с другой-приняв подобный вердикт, нужно четко следовать выбранным установкам. Мировой опыт свидетельствует о том, что совместное рассмотрение задач способствует затягиванию процессов принятия управленческих решений на достаточный срок, что не всегда благоприятно, с учетом того, что корпорация функционирует в условиях непрерывно меняющихся рыночных условий и конъюнктур, что иногда вызывает необходимость осуществления быстрых и правильных решений. Тем не менее, шведская модель дает возможность свести к минимуму дистанцию среди разных уровней руководства и положений сотрудников предприятия, что помогает сформировать позитивную психологическую обстановку, которая дает возможность сотрудникам проявлять творческий подход к разрешению различных проблем и вопросов. На казахстанских предприятиях отмечается высокий уровень избегания неопределенности. Руководители принимают решения с незначительным риском, управленцы больше нацелены на выполнение определенных заданий. В отечественных организациях казахстанский менеджмент отличается еще и тем, что предпринимателям хочется получить «все и сразу», что ведет к неблагоприятным результатам в перспективе.

Шведская модель менеджмента может повлечь за собой ряд сложностей при налаживании связей с зарубежными партнерами. Продолжительные собеседования и консультации, задержки в процессе принятия решений, излишняя осмотрительность не всегда бывают понятными для зарубежных коллег. Децентрализованность управления, также имеющая глубокие исторически сложившиеся корни, влияет не только на ход процесса получения управленческих решений. У шведских менеджеров не принято демонстрировать почтение к положению собеседника; к уважаемым людям они относятся как к равным, что порой воспринимают как неуважительное и неподобающее поведение.

Шведские предприятия стараются сохранять долгосрочную связь со своим персоналом, следовательно, важно, чтобы человеку нравилась работа. А для того, чтобы человеку было интересно трудиться, и он старался реализовывать возложенные на него задачи, очень важно научиться слушать каждого. На практике это делается с использованием большого количества различных методов. Одним из них являются периодические дискуссии среди работников и их начальников. Такие собрания происходят не реже чем дважды в год в течение всего срока вашей работы. На них рассматриваются успехи в работе, отсутствующие умения, предложения и идеи, а также формулируется план будущих мер.

Ключевой идеей данной формы управления считается то, что руководитель компании не способен детально ориентироваться в деталях процессов, протекающих в разнообразных отраслях, и следовательно, ему необходимо делегирование полномочий. Однако не следует

просто переводить свои обязанности на остальных, формируя график основных результатов, а лучше спросить у персонала, что необходимо для того, чтобы качественно исполнять свои обязанности. В общем говоря, работники самостоятельно решают, какие средства им необходимы. Это может зависеть от поставленной цели, и задачей главы предприятия является сформировать необходимые для этого условия, обеспечить необходимыми ресурсами и т.д [9, с.146].

Шведская модель управления персоналом подойдет для креативных команд (изобретателей, конструкторских бюро, лабораторий, дизайн-студий и т.д.). Творческим сотрудникам необходимо, прежде всего, создание благоприятных условий. Немаловажное значение имеет не только создание требуемых условий для осуществления творческих возможностей персонала, но и для формирования сплоченного коллектива, старания которых ориентированы на реализацию поставленной цели [10, с. 184].

В заключение можно сказать, что все перечисленные выше принципы японской и шведской моделей, следует приспосабливать к специфике нашей страны. Очень важно принимать во внимание менталитет, многонациональный состав — все отличительные характеристики. Но, главное, сформировать казахстанский менеджмент, ориентированный не только внутри государства, но и на экспортирование. Таким образом, представленная характеристика двух зарубежных моделей, может помочь нам придумать самые оптимальные приемы для его усовершенствования во всевозможных сферах.

Список литературы:

1. Камысбаев, М.К., Омарбакиев, Л.А., Ералина, Э.М. Особенности принципов управления персоналом в развитых странах и возможности применения в Казахстане// Вестник университета «Туран». 2020; (4):96-101.
2. Немцов, Д.В. Роль внедрения Кайдзен в формировании корпоративной культуры // Инновации и инвестиции, 2020. — № 5.
3. Маймакова Л.В. Методология логистической интеграции в концепции «бережливое производство» //Региональные проблемы преобразования экономики, №6, 2021.
4. Батусова, А. О., Молодецкая, Д. А. Зарубежный опыт в управлении: особенности японского менеджмент // Бизнес и дизайн ревю, 2019. — № 1 (13). С. 4.
5. Лебедева, И.П. О бедности и неравенстве в Японии// Ежегодник Япония. Т. 47. С. 126–148.
6. Зыкова, Н.В. Особенности японской модели менеджмента//Научные междисциплинарные исследования. 2020.
7. Жолдаспаев, С. Философия японского менеджмента — возможна ли ее трансплантация?: Доклад на VII Алматинском форуме по качеству. 4-6 октября 2012 г. //URL: <http://kinsmark.com/index.php/ru/articlestqm/957-zhold1> Дата обращения: 16.10.2021.
8. Боровов, В.Н. Современные зарубежные модели управления // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики, 2017-№3. — с.6-10.
9. Харченко, Н.П. Современные модели управления персоналом// Вестник Северо-Кавказского федерального университета, 2015-№ 5(50). – с.144-147.
10. Устаев, Р.М., Парахина, В.Н. Кадровый инновационный потенциал предприятия: структура и механизм формирования // Вестник Северо-Кавказского федерального университета, 2015. — № 2 (47). — 310 с.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ПЕРСОНАЛА

САДЫРБАЙ А.

студентка группы МН-20-2

АУБАКИРОВА Ж.Б.

магистр, старший преподаватель

Карагандинский Университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Данная статья, написанная студентом специальности менеджмент, рассматривает и изучает вопросы современных методов оценки персонала в организациях.

Ключевые слова: оценка персонала, навыки, эффективность, квалификация, анализ, обучение, функциональность, мотивация, оптимизация, аттестация, методы оценки.

Актуальными становятся вопросы оценки персонала, как важнейшего элемента общего управления компаниями в инновационном менеджменте как модели развития экономики страны. Активные научные и практические исследования показывают, что персонал компании занимает одну из ключевых позиций, обеспечивающих эффективность работы компании в целом. Для достижения целей компаний в современной экономике необходимо стимулировать, мотивировать и развивать персонал. Научные и практические разработки в области стратегического управления персоналом требуют дальнейшего изучения с целью совершенствования инструментов оценки персонала компании.

Регулярная оценка работы сотрудников является основой для принятия эффективных управленческих решений, которые имеют решающее значение для повышения производительности предприятия. В настоящее время в казахстанских компаниях наблюдается смена подхода к оценке эффективности работы сотрудников. Отличительной особенностью этого процесса является внедрение различных методов, которые направлены на оценку соответствия множеству показателей и критериев. Однако методы оценки, которые широко используются за рубежом, в Казахстане стали внедряться совсем недавно. Так ни в Казахстане, ни за рубежом не существует единой системы для решения какой-либо возникающей проблемы. Процесс оценки начинается с предварительных условий, знания миссии и стратегических целей организации и знания конкретной должности (через анализ должности), затем следует планирование производительности, чтобы определить цель для сотрудников, чтобы иметь глубокие знания о системе управления производительностью, затем после выполнения производительности, чтобы убедиться, что сотрудник стремится производить результаты и демонстрировать поведение, согласованное ранее, а также работать над потребностями развития. После этого проводится оценка результатов работы, и здесь сотрудник и менеджер отвечают за оценку того, насколько желаемое поведение было продемонстрировано, и были ли достигнуты желаемые результаты.

Таким образом, оценка деятельности - это систематическая оценка работы сотрудников и понимание способностей человека для дальнейшего роста и развития. Ключевые компоненты этого определения заключаются в том, что это непрерывный процесс и что существует соответствие стратегическим целям. Если менеджер заполняет форму раз в год, потому что таково требование HR-а, то это, конечно, не непрерывный процесс. Кроме того, оценка работы сотрудника (то есть аттестация) без четкого представления о том, в какой степени человек вносит вклад в работу подразделения и организации, а также о том, как работа будет улучшаться в будущем, также не соответствует этому определению управления эффективностью.

Цель работы в изучении методов и сущности оценки персонала в современных организациях.

Оценка сотрудников - это аттестация или обзор работы, который используется для оценки эффективности и производительности сотрудников. Эти тесты оценивают личность,

способности и навыки. Оценка сотрудников обычно проводится для пересмотра компенсации, улучшения работы, продвижения по службе, увольнения и т.д. Управление человеческими ресурсами проводит оценку сотрудников для того, чтобы улучшить их работу и проследить, что сотрудник делает в соответствии с тем, что от него / нее ожидается.

Под результативностью понимается процесс, в котором сотрудники, используя свои знания и навыки, выполняют работу, эффективно реализуя поставленные перед ними задачи. Оценка результативности является частью процесса управления результативностью, который представляет собой сбор (завершение) общения за определенный период между руководителем и работником. Оценка результатов деятельности высоко ценится как усилитель мотивации сотрудников, многие эксперты в области менеджмента утверждают, что оценка результатов деятельности может быть использована для мотивации сотрудников посредством вознаграждения, например, повышения в должности или увеличения заработной платы, и это играет решающую роль в удержании сотрудников [2]. Такие вознаграждения являются формой внешнего поощрения, которое может быть использовано для повышения эффективности работы.

Оценка персонала становится необходимой, когда компания хочет удовлетворить определенные кадровые потребности:

- определение долгосрочных и эффективных резервов преемственности компании;
- подбор и наем новых сотрудников на ключевые должности;
- переводы и продвижение по службе внутри организации;
- оценка потенциала сотрудников;
- оптимизация численности персонала и т.д.

Организации используют оценку персонала, чтобы помочь себе в выполнении различных функций управления персоналом:

1. Отбор. Организации хотят иметь возможность определять и нанимать лучших людей для работы. Правильно разработанный инструмент оценки может обеспечить способ отбора успешных кандидатов в различных профессиях.

2. Размещение. Организации также хотят иметь возможность назначать людей на соответствующие должности. Оценка персонала может предоставить информацию, которая поможет достичь наилучшего соответствия между сотрудниками и рабочими местами.

3. Обучение и развитие. Информация, полученная в результате оценки персонала, может быть использована для разработки или изменения программ обучения. Результаты тестирования также помогают людям определить области, в которых было бы полезно заняться саморазвитием.

4. Продвижение по службе. Оценка персонала может помочь выявить сотрудников, обладающих управленческим потенциалом или способностями более высокого уровня, с тем чтобы их можно было продвинуть по службе и возложить на них более широкие обязанности и ответственность.

5. Изучение карьеры и профориентация. Тесты иногда используются для того, чтобы помочь людям сделать выбор в сфере образования и профессиональной деятельности. Тесты могут предоставить информацию, которая поможет людям выбрать профессию, в которой они, скорее всего, будут успешны и удовлетворены.

6. Оценка программ. Тесты могут предоставить информацию, которую организация может использовать для определения того, получают ли сотрудники пользу от программ обучения и развития.

Использование одного метода или процедуры даст ограниченное представление о квалификации персонала в области трудоустройства или карьеры. Более того, можно прийти к ошибочному выводу, придав слишком большое значение результатам одного теста. С другой стороны, использование различных методов оценки позволяет получить более полное представление о человеке. Практика использования разнообразных тестов и процедур для более полной оценки людей называется подходом к оценке персонала с точки зрения всего

человека. Это поможет сократить количество ошибок при отборе и повысит эффективность принимаемых решений. Отсюда вытекает важный принцип оценки. Существует несколько важных практик оценки персонала, которые должны поддерживать бизнес-стратегию организации:

- анализ работы и проектирование рабочих мест;
- определение количества необходимых сотрудников с определенными знаниями и навыками;
- привлечение потенциальных сотрудников;
- выбор сотрудников, обучение сотрудников выполнению работы и подготовка их к будущему;
- оценка их работы, вознаграждение сотрудников и создание позитивной рабочей среды.

Организация работает лучше всего, когда все эти методы хорошо управляются [4]. Также любой тест или процедура, используемые для измерения квалификации и интересов персонала, связанных с работой или карьерой, могут считаться инструментом оценки. Существует множество типов инструментов оценки персонала. К ним относятся традиционные тесты на знания и способности, описи, субъективные процедуры и проективные инструменты. Уровень стандартизации, объективности и количественной оценки - инструменты и процедуры оценки сильно различаются по этим факторам. Например, существуют субъективные оценки резюме, высокоструктурированные тесты достижений, интервью с различной степенью структурированности, а также личностные опросники без конкретных правильных или неправильных ответов.

Конструкты нельзя увидеть или услышать, но можем наблюдать их влияние на другие переменные. Например, не наблюдаем физическую силу, но можем наблюдать, как люди с большой силой поднимают тяжелые предметы, а люди с ограниченной силой пытаются, но не могут поднять эти предметы. Такие различия в характеристиках людей имеют важные последствия в контексте трудоустройства. Сотрудники и соискатели сильно различаются по своим знаниям, навыкам, способностям, интересам, стилю работы и другим характеристикам. Эти различия систематически влияют на то, как люди работают или ведут себя на работе. Эти различия в характеристиках не всегда очевидны при простом наблюдении за работником или соискателем. Тесты при приеме на работу могут использоваться для сбора точной информации о характеристиках, имеющих отношение к работе. Эта информация помогает оценить соответствие или несоответствие между людьми и работой. В качестве примера можно привести оценку кандидата по механическому тесту, которая отражает его или ее механические способности, измеряемые тестом. Этот результат может быть использован для прогнозирования того, насколько хорошо кандидат справится с работой, требующей механических способностей, что подтверждается профессионально проведенным анализом рабочего места. Тесты можно использовать для выявления потенциально хороших работников. Стратегии оценки персонала должны разрабатываться с четким пониманием знаний, навыков, способностей, характеристик или личных качеств, которые вы хотите измерить. Также важно иметь четкое представление о том, для измерения чего предназначен каждый инструмент оценки, который вы собираетесь использовать. Профессионально разработанные тесты и процедуры, используемые как часть запланированной программы оценки, могут помочь отобрать и нанять более квалифицированных и продуктивных сотрудников.

Целями проведения оценки персонала в странах ЕС, как Германия, Франция являются:

- проанализировать работу сотрудников за определенный период времени;
- оценить разрыв между текущей и желаемой работой;
- помочь менеджеру в проведении контроля / аудита;
- помочь в улучшении отношений и коммуникации между менеджерами и сотрудниками;

- установить сильные и слабые стороны сотрудников, чтобы определить потребности в обучении и будущем развитии;
- обеспечить обратную связь с сотрудниками относительно их работы;
- обеспечить ясность ожиданий и ответственности функций, которые должны выполнять сотрудники;
- оценить эффективность других функций человеческих ресурсов организации, таких как найм, отбор, обучение и развитие;
- снизить количество жалоб сотрудников.

Целью процесса оценки результативности является оценка работы сотрудников в большей степени, чем работодателей. Основное внимание должно быть направлено на развитие сотрудников организации:

- недостаточная компетентность
- ошибки в оценке персонала и сопротивление.

Таким образом, оценка личного характера персонала - позволяет менеджерам оценить личные характеристики своих сотрудников, которые имеют отношение к выполнению ими работы, такие как навыки, таланты и личность. Однако этот тип оценки также имеет свои недостатки, так как наличие определенной личностной характеристики не гарантирует, что эта характеристика будет использоваться на работе и приведет к более высокой производительности. Например, сотрудник может обладать высокими способностями, но его производительность может быть ниже из-за низкого уровня мотивации со стороны руководителей. Учитывая тот факт, что черты характера относительно стабильны, у сотрудников мало возможностей изменить их в пользу производительности. Через оценку поведения (реакции на действия) менеджеры оценивают, насколько эффективно работают сотрудники. В то время как оценка черт характера оценивает сотрудников, оценка поведения оценивает то, что они делают, и то, как сотрудники реагируют на рабочий процесс. Поскольку для сотрудников легче изменить свое поведение в процессе работы, чем черты характера, то обратная связь с большей вероятностью приведет к улучшению работы, чем в первом случае. Оценка результатов - люди отличаются своими способностями и склонностями. Всегда существует разница между качеством и количеством одной и той же работы, которую выполняют два разных человека. Работник может заниматься больше, но при этом не вносить никакого вклада в достижение целей организации. Примером может служить случай, когда каждый сотрудник в ручном режиме составляет все формы и процедуры, а другой выполняет их с помощью компьютерных технологий. Поэтому для организации необходима оценка работы по результатам и качеству, чтобы понять навыки, компетенции и ценности каждого сотрудника. Однако проблема оценки эффективности работы самими сотрудниками сопровождается подозрением, что люди могут быть субъективны. По этой причине даже нереально ожидать, что от самих себя сотрудники будут получать правильные оценки.

Список литературы:

1. Петрова Е.С., Батарчук Д.С. Современные методы оценки персонала // Экономика и социум. 2018. №6 (49).
2. Фадеева Е.А., Колодеева В.В. Современные методы оценки персонала предприятия // Вестник магистратуры. 2016. №7-2 (58).
3. Акберова А.И., Терехина С.В. Современные методы оценки персонала организации // УЭПС. 2021. №3.
4. Романадзе Е.Л., Семина А.В. Обзор методов оценки персонала в современных организациях // Московский экономический журнал. 2019. №1.
5. Ледерманн О.С. Анализ современных методов оценки труда персонала // Проблемы науки. 2019. №5 (41).
6. Веревкина Е.С. Современные методы обучения персонала и оценка их эффективности // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. 2019. №4.

ЖАСТАР ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІГІ ҰҒЫМЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУ АЛҒЫШАРТТАРЫ МЕН МӘНІ

ТЛЕУБЕРДИНОВА А.Т.

Ғылыми жетекші, э.ғ.д., профессор

ҚР БҒМ ҒК Экономика институты,

Алматы қ, Қазақстан Республикасы

ШОХАМАНОВА А.М.

ИМН-22-2 тобының 1 курс докторанты

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Мақалада жастар инновациялық кәсіпкерлігі ұғымының пайда болу алғышарттары, мәні мен мазмұны анықталды. Ол үшін кәсіпкерлік, жастар кәсіпкерлігі, инновациялық кәсіпкерлік ұғымдарына шетелдік, ресейлік, отандық авторлардың берген анықтамалары топтау, жалпылау әдістерімен талданды. Нәтижесінде жастар инновациялық кәсіпкерлігі терминіне анықтама ұсынылып, оның мазмұны айқындалды.

Түйінді сөздер: кәсіпкерлік, жастар кәсіпкерлігі, инновациялық кәсіпкерлік, жастар инновациялық кәсіпкерлігі.

Жастар инновациялық кәсіпкерлігін дамыту, бұл терминді өз алдына бөлек санат ретінде қалыптастыру бүгінгі таңда өте маңызды және өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Оның бірден-бір себебі, жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейінің артуы, олардың өзін-өзі дамыту ынтасының төмендігі, тұлға ретінде қалыптаса алмау, ғаламторға тәуелділіктің пайда болуы, олардың қоғаммен коммуникацияның төмендеуі, жастар арасындағы қылмыс деңгейінің артуы секілді мәселелер болып табылады. Бұл мәселелердің барлығы бір-бірімен өте тығыз байланысты және оны шешу үшін кешенді әдіс пен механизм керек. Оның бірі де бірегейі жастар арасында кәсіпкерлікті дамыту болып табылады. Өйткені, кәсіпкерлік ол жастардың өздері ұнатқан қызметімен айналысуға, сол арқылы пайда табуға, өздірінің тұлғалық дамуына көмектеседі. Ал ол өз кезегінде жұмыссыздық деңгейін төмендетуге және жаңа жұмыс орындарының пайда болуына ықпал етеді. Жұмыспен қамтылған, өз ісімен қанағаттанатын жастар жоғарыда айтылған қылмыс, жаман әдеттер, қоғаммен байланыс мәселелерін туғызбайды. Оның орнына нарықта жаңа өнімдердің пайда болуына, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына өз септігін тигізеді.

Жастар инновациялық кәсіпкерлігінің мазмұнын ашу елдің экономикалық және әлеуметтік әлеуетінің тиімділігіне әсер етудің негізгі факторларын анықтауға, жастарды мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық міндеттерін шешуге тарту деңгейін жандандыруға, елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру инновациялық әлеуетті іске асыруға мүмкіндік береді. Жастар инновациялық кәсіпкерлігінің ерекшеліктерін жақсы түсіну үшін оның эволюциясына ықпал еткен кәсіпкерлік теориясының дамуына теориялық шолу жасалды. Нақтырақ айтқанда, шетелдік, ресейлік, отандық ғалымдардың «кәсіпкерлік», «кәсіпкер» терминдеріне берген анықтамалары талданды, ол 1 кестеде көрсетілген.

1 кесте – «Кәсіпкерлік» ұғымының анықтамаларына теориялық шолу

№	Автор	Кәсіпкерлік мазмұны жайлы түсінігі	Негізгі сипаттамасы
1	2	3	4
Шетелдік авторлар			
1	Р. Кантильон, 1755 [1]	Кәсіпкерлік - бұл ерекше экономикалық функция, оның маңызды ерекшелігі-тәуекел.	Тәуекел

1 кесте жалғасы

1	2	3	4
2	А. Смит, 1776 [2]	Нарықтық экономикадағы кәсіпкерлік - бұл экономикалық тәуекелге ұшырайтын өндірістің негізгі факторлары болған кезде пайда болатын өзін-өзі бастайтын және өзін-өзі реттейтін қызмет.	Экономикалық тәуекел
3	Ж. Б. Сэй, 1803 [3]	Кәсіпкерлік – бұл барлық ресурстарды тиімді пайдалануға және ең жоғары нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған, сондай-ақ белсенді, инновациялық сипатқа ие, тек іздеумен ғана емес, сонымен қатар өндіріс факторларының жаңа комбинацияларын құру қажеттілігімен байланысты факторларды үнемі біріктіру арқылы жүзеге асырылатын экономикалық қызмет.	Жаңа комбинацияларды табу және құру
4	Й. Шумпетер, 1911 [4]	Кәсіпкерлік қызмет - бұл тәуекелді бизнес арқылы нарыққа инновацияларды жылжыту мүмкіндігі.	Инновация, тәуекел
5	Ф. Х. Найт, 1921 [5]	Кәсіпкерлік тәуекел мен белгісіздікті қабылдауды білдіреді	Тәуекел, белгісіздік
6	И. Кирцнер, 1973 [6]	Кәсіпкерлік тәуекелге, шығармашылыққа және инновациялық компонентке байланысты адамның іс-әрекеті ретінде қарастырылады. Бәсекелестік – бұл кәсіпкерліктің «өсіп келе жатқан ортасы», «мәңгілік қозғалтқышы»	Тәуекел, инновация, бәсекелестік
Ресейлік авторлар			
7	Агеев А. И., 1991 [7]	Кәсіпкерліктің қажетті қасиеттері ұйымдық-экономикалық инновация және экономикалық еркіндік болып табылады, ал кәсіпкерліктің сипаттамаларына тәуекелге бару, шешім қабылдау, ресурстарға иелік ету, инвестициялау еркіндігі, өз табысын капиталдандыру құқығы, болашаққа бағдар, көшбасшылық жатады.	Инновация, тәуекел, экономикалық еркіндік
8	Яковлев А. Г., 2004 [8]	Кәсіпкерлік – бұл жеке пайданы қоғамдық пайдамен ұштастыру негізінде коммерциялық және өзге де табысқа қол жеткізу мақсатында мүлікті, ақшалай қаражатты және басқа ресурстарды инновациялық пайдаланумен байланысты шаруашылық жүргізуші субъектілердің бастамашылық қызметі.	Жаңашылдық пен бастамашылық қызмет
9	Буров В. Ю., 2016 [9]	Кәсіпкерлік – бұл кәсіпорын иелерінің инновациялық мінез-құлқына, идеяларды табу және пайдалану, оларды нақты кәсіпкерлік жобаларға енгізу қабілетіне негізделген басқарудың түбегейлі жаңа түрі	Инновациялық мінез-құлық
Отандық авторлар			
10	Шеденов У. К., 2009 [10]	Кәсіпкерлік – бұл табыс табумен байланысты, бірақ осы қызметте жаңасын табуға бағытталған, жаңасын жүзеге асыру үшін тәуекелге баруға қабілетті адамдардың экономикалық қызметі.	Инновация
11	Сабден О.С., Токсанова А.Н. [11,	Кәсіпкерлік – бұл жаңа кәсіпорын құруға немесе белгілі бір тәуекел дәрежесі бар кәсіпорынды дамытуға байланысты инновациялық қызмет.	Инновация, тәуекел

	12]		
1 кесте жалғасы			
1 2	«Кәсіпкерлік ұғымы және оны құқықтық реттеу шектері» Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі 1-бөлім, 2-бап [13]	Азаматтардың, қандастардың және заңды тұлғалардың мүлікті пайдалану, тауарларды өндіру, сату, жұмыстарды орындау, қызметтер көрсету арқылы таза кіріс алуға бағытталған, жеке меншік құқығына (жеке кәсіпкерлікке) не шаруашылық жүргізу немесе мемлекеттік кәсіпорынды жедел басқару құқығына (мемлекеттік кәсіпкерлікке) негізделген дербес, бастамашыл қызметі кәсіпкерлік болып табылады. Кәсіпкерлік қызмет кәсіпкер атынан, оның тәуекел етуімен және мүліктік жауапкершілігімен жүзеге асырылады.	Тәуекел
Ескерту: кесте автормен құрастырылған			

Кәсіпкерлік теориясының дамуына елеулі үлес қосқан ғалымдардың еңбектеріне жүргізілген шолу оның даму кезеңдерінің реттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді, сондай-ақ кәсіпкерліктің негізгі ерекшеліктерін анықтауға көмектесті. Бұл тәуекелдің болуы (Р. Кантильон, А.Смит, Ф. Х. Найт, И. Кирцнер, А. И. Агеев) және кәсіпкерліктің инновациялық сипаты (Ж. Б. Сэй, Й. Шумпетер, И. Кирцнер, А. И. Агеев, А. Г. Яковлев, В. Ю. Буров, У. К. Шеденов, О. С. Сабден, А. Н. Токсанова).

Көптеген ғалымдардың пікірінше, инновациялық қызмет креативті, дарынды адамдарға тән. Себебі, басқа әлеуметтік топтарға қарағанда жастар ұтқырлықтың жоғары деңгейімен, интеллектуалдық белсенділікпен, ойлаудың өзіндік ерекшелігімен, іске шығармашылық көзқараспен, мәселелерді жеңіл қабылдаумен және қазіргі заман талабымен, үлкен деректермен жұмыс істеуге бейімделген қабілетімен ерекшеленеді. Олай болса, «жастар» санатын анықтап алу керек, ол үшін Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік жастар саясаты» туралы заңы қарастырылды. 2015 жылы 9 ақпанда қабылданған № 285-V ҚРЗ заңның 1 тарауы, 1 бабы бойынша Қазақстан Республикасының он төрт жастан отыз бес жасқа дейінгі азаматтары жастар болып саналады [14].

Жастар ұғымын заңнамалық тұрғыдан анықтағаннан кейін «жастар кәсіпкерлігі» терминінің мәнін ашу үшін бірнеше авторлардың еңбектері қарастырылды. Олар Н.В. Ахиярова, Е.К. Осифуах, С. Риахи, С.Г. Петросян, А.В. Иванова, А.И. Далибожко, Хусаинова Ж.С. Жартай Ж.М., Адилова Ж.Г., Бектлеева Д.Е., Абауова Г.М. Шетелдік, отандық авторлардың жастар кәсіпкерлігіне берген анықтамаларын талдай келе, жастар кәсіпкерлігі бастамашылықпен, инновациямен, жаңа өнім жасау арқылы пайда табумен байланысты екені анықталды. Өкінішке орай, ҚР заңында «жастар кәсіпкерлігі» ұғымы анықталмаған. Жастарға бағытталған барлық қолданыстағы жобалар жалпы қабылданған ұғыммен әрекет етеді.

Әлеуметтік ортадағы жаңа жаһандық сын-қатерлер жаңа қызмет түрлерін тудырды оны инновациялық қызмет ретінде сипаттауға болады, ал жастар әлеуметтік өзгерістердің негізгі өзегіне айналды. Экономикада «инновация» терминін зерттеу объектісі мен тақырыбына байланысты келесідей қарастыруға болады:

- процесс ретінде (Б. Твисс, А. Коире, И. П. Пинингс, В. Раппопорт, Б. Санта, В. С. Кабаков, Г. М. Гуишиани, В. Л. Макаров және т. б.);
- жүйе ретінде (Н.И. Лапин, Й. Шумпетер);
- өзгеріс ретінде (Ф. Валента, Ю. В. Яковец, Л. Водачек және т. б.);
- нәтиже ретінде (А. Левинсон, С. Д. Бешелев, Ф. г. Гурвич және т. б.);
- құрал ретінде (п.Ф. Друкер).

Инновациялық қызмет инновацияларды құру арқылы жаңа қоғамдық сұраныстарды (қажеттіліктерді) қанағаттандыруды көздейді. Инновациялық қызмет инновациялық қызметтің нарықтық перспективаларының белгісіздігімен және салынған қаржылық және басқа ресурстардың ықтимал шығындарымен сипатталатын жоғары кәсіпкерлік тәуекелдің болуын болжайды. Инновациялық кәсіпкерліктің мазмұнын ашу үшін 2 – кестеде көрсетілген анықтамаларға теориялық шолу жасалды.

2 кесте – «Инновациялық кәсіпкерлік» ұғымының анықтамаларына теориялық шолу

№	Автор	Инновациялық кәсіпкерлік жайлы түсінігі	Негізгі сипаттамасы
1	Д.П. Ермилова, 2007 [15]	Инновациялық кәсіпкерлік - бұл өндірістің қандай да бір сатысында инновацияны қолданатын немесе шоғырландыратын кәсіпкерлік қызмет	Өндірістегі инновация
2	И. Р. Бугаян, Н. Ф. Каймачникова, 2010 [16]	Инновациялық кәсіпкерлік – бұл өзгермелі әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыратын және сұраныстың түбегейлі жаңа нысанды қалыптастыратын экономиканың ерекше сегменті	Жаңа нысанды қалыптастыру
3	Е.А. Ярославская, Б.А. Якубов, 2012 [17]	Инновациялық кәсіпкерлік – бұл экономикалық қызметтің көп қырлы түрі, оның субъектілері жеке және заңды тұлғалар болып табылады, олар инновациялық өнімнің көбею циклімен байланысты бастамашылық қызметтің келесі түрлерін жүзеге асыра алады	Инновациямен байланысты бастамашылық қызмет
4	Бирюкова И. Ю., 2012 [18]	Инновациялық кәсіпкерлік қызмет – бұл жаңа тауарларды (қызметтерді) немесе жақсартылған тауарларды (қызметтерді) құру мақсатында жинақталған ғылыми-техникалық жетістіктерді іске асыруға бағытталған қызмет.	Жаңа өнімдерді жасау немесе жақсарту
5	Крутилина С. Ф., 2013 [19]	Инновациялық кәсіпкерлік – техникалық және технологиялық инновацияларды құру және халық шаруашылығының барлық салаларында инновацияларды тарату арқылы пайда табуға бағытталған коммерциялық қызмет түрі.	Инновация арқылы пайда табу
6	«Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі» 23-1-тарау 241-1-бап «Инновациялық қызметтің түсінігі мен мазмұны» [13]	Инновациялық қызмет деп инновацияларды құруға бағытталған қызмет (зияткерлік, шығармашылық, ғылыми, ғылыми-техникалық, технологиялық, өнеркәсіптік-инновациялық, инфокоммуникациялық, ұйымдастырушылық, қаржылық және коммерциялық қызметті қоса алғанда) түсініледі.	Инновацияны құру

Ескерту: кесте автормен құрастырылған

«Жастар кәсіпкерлігі» және «инновациялық кәсіпкерлік» ұғымдарын жеке талдай отырып және олардың Қазақстан Республикасындағы жағдайына мән бере отырып, жастар инновациялық кәсіпкерлігіне былайша анықтама беруге болады:

«Жастар инновациялық кәсіпкерлігі – бұл жастардың инновациялық өнімді / қызметті құру және іске асыру арқылы өзін-өзі дамыту және коммерциялық пайда табу мақсатына бағытталған үрдіс».

Жастар инновациялық кәсіпкерлігін дамыту үшін алдымен барлық нормативтік және заңмалық актілерді реттеу қажет. Ұйымдастырушылық - экономикалық механизмнің элементтерін қамтитын мемлекеттік қолдауды ұйымдастыру. Олар: ақпараттық қамтамасыз ету, бизнес-инкубаторларды ұйымдастыру, яғни кәсіпкерлік қызметті оқыту және сауатты бизнес-жобаларды құруға көмектесу, жастар кәсіпкерлігін дамыту үшін эко-жүйені құру. Сондай-ақ, несиелік және қаржылық қолдау, яғни төмен несиелік ставкалар, өтеусіз гранттық жобалар, инвестициялық жобалар және салық салу жүйесін реттеу. Мұның барлығы жастар инновациялық кәсіпкерлігін бөлек санат ретінде қарастырған кезде ғана жүзеге аса алады.

Жастар кәсіпкерлігін дамыту нәтижесінде барлық субъектілер оң нәтижеге жете алады,

яғни жас кәсіпкер үшін бұл тұрақты табыс, өзін-өзі дамыту, әлеуметтік мәртебені көтеру болса, мемлекет үшін бұл жұмыссыздық деңгейін төмендету, жаңа жұмыс орындарын құру, халықтың өмір сүру деңгейін арттыру, нарықты кеңейту және әртараптандыру, нарықтағы олқылықтарды толтыру сол арқылы ел экономикасын көтеру.

Әдебиеттер тізімі:

1. Кантильон, Р. Эссе о природе и торговле в общем плане // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. Т. III. Эпоха социальных переломов / научно-ред. совета Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов; отв. ред. А. Г. Худокормов. – М.: Мысль, 2005. – 896 с.
2. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов / [пер. с англ. П. Ключкина]. – Москва: Эксмо, 2022. – 1056 с. – (Великие экономисты).
3. Сэй, Ж. Б. Трактат по политической экономии. – Москва: Директ-Медиа, 2007. – 67 с.
4. Шумпетер, Й. А. Теория экономического развития. – Москва: Директ-Медиа, 2007. – 400 с.
5. Найт, Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / Пер. с англ. - М.: Дело, 2003. - 360 с.
6. Кирцнер, И. Конкуренция и предпринимательство – Изд.: Социум, 2020. – 272 с.
7. Агеев А.И. Предпринимательство: проблемы собственности и культуры. — М.: Наука, 1991. — 112 с.
8. Яковлев Г.А. Организация предпринимательской деятельности: Учеб. пособие – М.: Изд-во РДЛ, 2004. – 336 с.
9. Буров, В.Ю. Основы предпринимательства: учеб. пособие: [в 3 ч.] / Забайкал. гос. ун-т. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – Чита: ЗабГУ, 2016. — 257 с.
10. Шеденов, У.К. Общая экономическая теория: учебник – Изд. 4-е, перераб. и доп. – Алматы; Актөбе: А – Полиграфия, 2009 – 626 с.
11. Сабден, О. Экономика. Избранные труды – Алматы: ИЭ КН МОН РК, 2011
12. Токсанова, А.Н. Развитие системы управления малым бизнесом в РК: Автореф. дис. д-ра экон. наук: 08.00.05. – Астана, 2000. – 12 с.
13. «Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ Кодексі 1-бөлім, 2-бап
14. «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 9 ақпандағы № 285-V Заңы 1-тарау, 1-бап
15. Ермилов Д.П. К вопросу об инновационном предпринимательстве. Вестник ВолГУ, серия 10, № 2, 2007. – с. 116
16. Бугаян И.Р., Каймачникова Н.В. Инновационное предпринимательство в России. Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление, № 2, 2010. – с. 57
17. Ярославская Е.А., Якубов Б.А. Инновационное предпринимательство в единстве трех основных компонентов. Современные проблемы науки и образования, № 6, 2012. – с. 473
18. Бирюкова И.Ю. Инновационный менеджмент: определение, сущность, подходы к понятию. Вестник ИНЖЭКОНА: серия Экономика. № 5. 2012 г. 0,5 п.л.
19. Крутилина С.Ф. Инновационное предпринимательство // Современные научные исследования и инновации. 2013. № 5 [Электронный ресурс]. URL: <https://web.snauka.ru/issues/2013/05/24050>

ENTERPRISE INTELLECTUAL CAPITAL MANAGEMENT

TURKESHEV Y.K. master of group MN-22-2 SP

Scientific adviser - *JAZYKBAYEVA B.K.*

PhD, professor, of the Department "Management and Innovations"

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation: this article discusses management of enterprise intellectual capital.

Keywords: management, intellectual capital.

In today's knowledge-based economy, intellectual capital has become a critical asset for enterprises. Intellectual capital includes a company's intangible assets, such as knowledge, expertise, processes, patents, and branding, which provide it with a competitive advantage. The effective management of intellectual capital is therefore essential for the growth and success of an enterprise. This article discusses the concept of enterprise intellectual capital management and its significance in contemporary business environments.

What is Enterprise Intellectual Capital Management?

Enterprise intellectual capital management (EICM) is the process of identifying, assessing, measuring, and managing an organization's intellectual capital. EICM involves developing strategies and processes for acquiring, creating, sharing, and protecting knowledge assets to ensure the organization's sustainability and growth.

EICM comprises three key components: human capital, structural capital, and relational capital. Human capital refers to the knowledge, skills, and expertise of an organization's employees. Structural capital includes an organization's systems, processes, procedures, and intellectual property. Relational capital encompasses an organization's external relationships with customers, suppliers, and partners.

Why is EICM Important?

EICM is essential for the success of an enterprise for several reasons. First, EICM enables organizations to identify and leverage their intellectual capital assets to gain a competitive advantage. Second, EICM facilitates knowledge sharing and collaboration among employees, which enhances creativity and innovation within the organization. Third, EICM enables organizations to develop and implement effective strategies for managing their intellectual capital, which enhances their ability to adapt to changing market conditions and customer needs. Finally, EICM helps organizations to protect their intellectual capital from theft, misuse, and infringement.

Implementing EICM in Enterprises

To implement EICM, organizations need to adopt a strategic approach that aligns their intellectual capital management with their overall business objectives. The following are the key steps involved in implementing EICM:

1. **Identify Intellectual Capital Assets:** The first step in EICM is to identify an organization's intellectual capital assets. This involves conducting an audit of the organization's human, structural, and relational capital.

2. **Assess Intellectual Capital Assets:** The next step is to assess the value and potential of the identified intellectual capital assets. This involves determining the organization's current and future needs for intellectual capital and the potential return on investment.

3. **Develop Intellectual Capital Management Strategies:** Based on the assessment, the organization needs to develop strategies for managing its intellectual capital assets. This includes identifying ways to acquire, create, share, and protect intellectual capital.

4. **Implement Intellectual Capital Management Strategies:** Once the strategies have been developed, the organization needs to implement them. This involves communicating the strategies

to employees, establishing processes for managing intellectual capital, and providing training and support to employees.

5. Monitor and Evaluate Intellectual Capital Management: The final step in EICM is to monitor and evaluate the effectiveness of the intellectual capital management strategies. This involves measuring the impact of the strategies on the organization's performance and making adjustments as necessary.

The concept of intellectual capital management gained prominence in the 1990s as a result of the increasing importance of knowledge and technology in the global economy. In this new economy, the ability to create and leverage knowledge assets has become a key driver of competitive advantage. Organizations that are able to effectively manage their intellectual capital are better equipped to succeed in this environment.

There are three main components of intellectual capital: human capital, structural capital, and relational capital. Human capital refers to the knowledge, skills, and experience possessed by an organization's employees. Structural capital refers to the systems, processes, and technology that support the creation and sharing of knowledge within an organization. Relational capital refers to the relationships and networks that an organization has with its stakeholders, including customers, suppliers, and partners.

Effective management of intellectual capital requires a systematic approach that involves the identification, assessment, and development of these three components. This involves creating a culture of learning and knowledge sharing within the organization, implementing processes and systems that support knowledge creation and sharing, and building strong relationships with stakeholders.

One of the key challenges of intellectual capital management is measuring the value of intangible assets. Traditional accounting methods are not well-suited to measuring the value of intellectual capital, as they focus on tangible assets such as buildings and equipment. As a result, new methods of measuring intellectual capital have been developed, including the balanced scorecard, intellectual capital statement, and human resource accounting.

Another challenge of intellectual capital management is ensuring that knowledge is effectively shared and utilized within the organization. This requires the development of knowledge management systems and processes that support the creation, sharing, and application of knowledge. It also requires the development of a culture that values knowledge and encourages employees to share their expertise.

Conclusion

Enterprise intellectual capital management is a critical component of contemporary business environments. By identifying, assessing, measuring, and managing their intellectual capital assets, organizations can gain a competitive advantage, enhance innovation and creativity, and protect their intellectual property. Implementing EICM requires a strategic approach that aligns intellectual capital management with an organization's overall business objectives. By following the key steps involved in implementing EICM, organizations can effectively manage their intellectual capital and ensure their sustainability and growth in the long term.

Bibliography:

1. Леонтьева, Л. С. Управление интеллектуальным капиталом : учебник и практикум для вузов / Л. С. Леонтьева, Л. Н. Орлова. — Москва : Издательство Юрайт, 2023. — 295 с. — (Высшее образование). — ISBN 978-5-9916-5753-2. — Текст : электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. — URL: <https://urait.ru/bcode/510977>

2. Zagulova D., Popova Y. Strategies of the universities in managing the intellectual capital within the smart city concept: Narrative literature review. Strategic decisions and risk management. 2021;12(1):34-49. <https://doi.org/10.17747/2618-947X-2021-1-34-49>

ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ: УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ В КАЗАХСТАНЕ

ЧАПАТОВ А.Т., КАРАТАЕВ А.

студенты группы М072

КУРМАНОВ Н.А.

Научный руководитель, к.э.н., профессор

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилёва

г.Астана, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены проекты устойчивого развития в Казахстане, проблемы, затрудняющие качественную реализацию программ устойчивого развития.

Ключевые слова: Международный стандарт, управление проектами, проектное управление, индустриализация, инновации.

Проектное управление на сегодняшний день стало наиболее приемлемой и предпочтительной стратегией ведения конкурентоспособного бизнеса. Данному факту есть множество, признанных мировой экономикой, свидетельств. Управление проектами представляет собой особую область менеджмента, применяя которую, можно получить ощутимые результаты.

За последние годы в мире проектного управления произошли достаточно важные события: во-первых, публикация стандарта ISO 21500 - «Руководство для управления проектами», в котором содержатся общие требования к управлению проектами, во-вторых - обновление американского стандарта по управлению проектами PMI PMBOK Guide (5-я версия), являющийся основным источником знаний в области проектного управления PMI. Руководство к своду знаний по управлению проектами (PMBOK) можно считать признанной почти всеми странами мира методологией, базирующейся на концепции управления проектами через группу стандартных процессов.

Международный стандарт по управлению проектами ISO 21500:2012 был представлен Международной ассоциацией по стандартизации в 2012 году. В тот же год, стандарт был утвержден и принят Россией, США и Евросоюзом.

В Казахстане, 30 октября 2014 года, по инициативе СПМ РК (Союз проектных менеджеров Республики Казахстан) данный стандарт, был принят в качестве национального стандарта по управлению проектами. Данное событие подтолкнуло государство на новый шаг, более точного и углубленного изучения инструментов и методов проектного управления.

Международный стандарт по управлению проектами ISO21500:2012 обеспечивает общее руководство по концепциям и процессам управления проектами. Стандарт разработан для информирования руководства компаний о принципах и практике управления проектами, для оказания поддержки в процессах руководства проектами и командами проектов.

ISO и PMBOK дают конкретные определения основным терминам и методам, используемым для проектного управления, и являются неотъемлемым помощником при формировании стратегии успешного развития.

Результаты проверки Счетного комитета показали, что из 770 проектов, введенных в эксплуатацию, с полной проектной мощностью работают только 322 проекта. Среди функционирующих проектов 217 относится к аграрному сектору страны, 56 проектов к строительной индустрии, 26 проектов к машиностроению, 23 проекта к горно-металлургической отрасли (рисунок1).

В 2010-2014 годах за счет средств республиканского бюджета профинансировано выполнение ГПФИИР на сумму 2 387,4 млрд. тенге, в том числе в 2010 году - 409,4 млрд. тенге, 2011 году - 506,1 млрд. тенге, 2012 году

- 486,1 млрд. тенге, 2013 году - 514,9 млрд. тенге, 2014 году - 470,9 млрд. тенге.

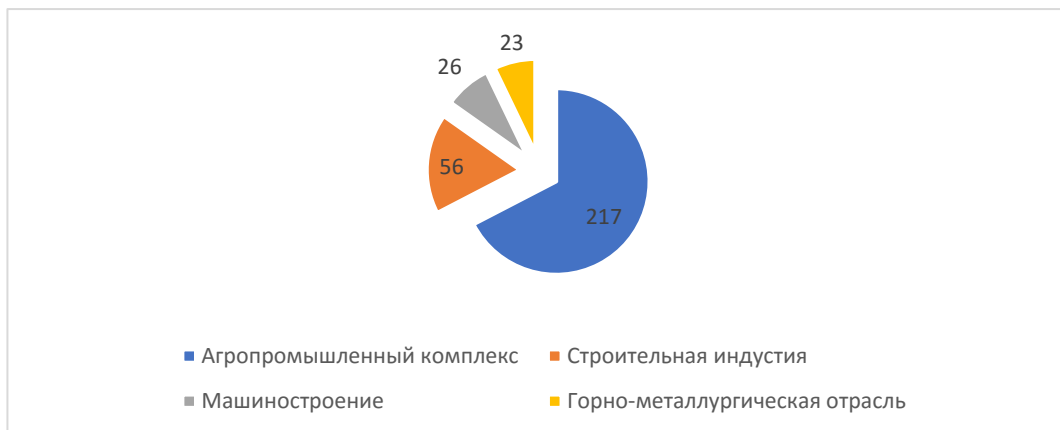

Рисунок 1- Действующие проекты в разрезе отраслей

Счетным комитетом установлено, что «... из проверенных 389,7 млрд. тенге, выделенных в рамках реализации ГПФИИР, установлены финансовые нарушения на сумму 87,3 млрд. тенге и неэффективно использовано 49,9 млрд. тенге. Утвержденный План мероприятий ГПФИИР включал 64 пункта, где предусмотренные задачи не были взаимосвязаны с целевыми индикаторами и показателями результатов. В связи с чем, за год до завершения ГПФИИР дополнительно включены 295 пунктов, в том числе те пункты, которые реализованы в 2010-2012 годах и ранее были предусмотрены в отраслевых программах. Вместе с тем, по ряду проектов изначально не были предусмотрены индустриальная или инновационная направленность. В Карту индустриализации включены отдельные проекты, имеющие низкую либо нулевую добавленную стоимость. В их числе инфраструктурные проекты (метро, дороги) и проекты агропромышленного комплекса (строительство скотобойных пунктов, откормплощадок, теплиц, реконструкция животноводческих помещений)».

В республиканские карты индустриализации включены индустриально-инновационные проекты, реализуемых субъектами индустриально-инновационной деятельности в приоритетных секторах экономики. Если в 2010-2014 годы в республиканские карты индустриализации были включены 62 проекта, то 2015-2019 годы - 36 проектов. Информация о проектах по картам индустриализации в разрезе регионов представлена на рисунке 2.

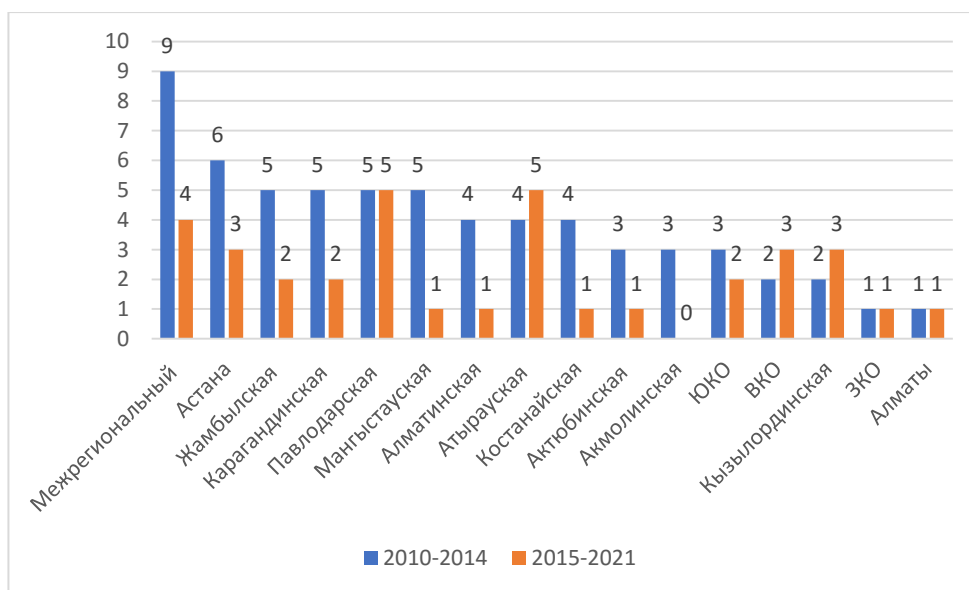

Рисунок 2- Республиканские проекты по картам индустриализации в разрезе регионов

Проекты республиканского значения в 2010-2014 годах были в основном реализованы в городе Астана, Жамбылской, Карагандинской, Павлодарской и Мангыстауской областях. Однако, большинство проектов имеет межрегиональный характер. На 2015-2019 годы количество проектов сокращено до 36. Наибольшее количество проектов запланированы в Павлодарской и Атырауской областях.

По информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан за период первой пятилетки введены в эксплуатацию 60 новых производств на общую сумму 2,5 млрд. долларов США, создано более 16 тысяч рабочих мест (в 2010 году - 23 проекта, в 2011 году - 13 проектов, в 2012 году

- 6 проекта, в 2013 году - 8 проектов, в 2014 году - 10 проектов).

К наиболее крупным реализованным проектам относятся:

1. Казахстанский электролизный завод, который увеличил мощность до 250 тыс. тонн первичного алюминия в год;

2. Введение в эксплуатацию нового завода по выпуску катодной меди при ТОО «Казцинк». Данный проект соответствует требованиям государственной политики ресурсосбережения, поскольку новая технология позволит извлекать дополнительное количество металлов, выбраны технологии «Isa-Smelt» и «Isa-Process» австралийской компаний «Xstrata Technology». Они позволяют утилизировать газы, исключают выбросы пыли;

3. Строительство ферросплавного завода при АО «ТНК «Казхром»;

4. Строительство нового аффинажного завода в Астане при ТОО «Тау-Кен Алтын» с мощностью 25 тонн аффинированного золота и 50 тонн аффинированного серебра в год;

5. Введен в эксплуатацию рельсобалочный завод в Актобе с производственной мощностью 200 тыс. тонн рельсов длиной 120 метров для железнодорожной отрасли страны.

Проектами Карты индустриализации была освоена продукция, ранее не производимая в Казахстане. Это - алюминиевая катанка на АО «Казэнергокабель», стальные панельные радиаторы на ТОО «Казтерм», коллективный концентрат редкоземельных металлов на ТОО СП «SAREKO», титановые слитки и слябы на АО «Усть-Каменогорский титано-магниевый комбинат», бесшовные трубы на ТОО «KSP Steel» [138].

Наряду с этим, есть проекты, которые в связи с неблагоприятной ситуацией на мировых рынках, финансовыми и технологическими проблемами были перенесены на более поздние сроки, такие как модернизация производства АО «Арселор Миттал Темиртау» с выходом на 6 млн. тонн стали, освоение месторождения золота «Бакырчик» и другие. На Арселор Миттал сегодня при наличии рынков сбыта достигнута техническая возможность производства 4,2 млн. тонн чугуна и 5 млн. тонн стали.

Вместе с тем, для решения имеющихся проблем в отрасли необходимо:

- привлекать инвестиции в разведку полезных ископаемых;

- формировать сырьевую базу;

- внедрять передовые технологии для комплексной переработки минерального сырья;

- вовлекать в переработку техногенные образования.

Подводя итоги оценки эффективности реализации государственных программ и проектов можно отметить, что ответственность за процесс оценки реализации государственных программ несут Министерство Национальной экономики и Счетный комитет по контролю за исполнением республиканского бюджета Республики Казахстан. Однако четкие директивы в отношении того, как должна осуществляться эта процедура, отсутствуют. Более того, когда в программу вовлечены несколько государственных органов, каждая причастная организация следует своим ведомственным процедурам, что создает пробелы в общей оценке.

Такие проблемы создают препятствия, во-первых, для получения своевременных

результатов и, во-вторых, для использования этих результатов при разработке необходимых корректирующих мер. Например, оценка большинства программ не проводится пока не пройдет несколько лет с начала ее реализации, а это уменьшает вероятность достижения целей программы и затрудняет возможность коррекции курса в случае необходимости.

Таким образом, отсутствие четких директив в отношении порядка проведения мониторинга результатов и недостаточность выделения ресурсов на его исполнение мешает согласованному и целенаправленному измерению воздействия каких-либо изменений на ход выполнения программ. Поскольку подходы могут существенно отличаться в разных государственных органах, необходимо разработать более подробные инструкции по проведению процесса мониторинга и методику оценки эффективности реализации государственных программ и проектов.

По нашему мнению, к основным проблемам, затрудняющим качественную и эффективную разработку и реализацию программ относятся:

- неэффективное использование выделенных средств, что создает препятствия для качественного выполнения программы и подвергает риску конечные результаты;

- отсутствие одного из особо важных процессов проектного подхода, как мониторинг и управление (в частности интегрированный контроль изменений, управление рисками, контроль качества);

- не учитываются результаты каждой программы относительно возвратности инвестиций;

- отсутствие надлежащего мониторинга и отслеживания результатов повышает риск неэффективности и вероятности коррупции процесса реализации программ;

- отсутствие необходимого человеческого потенциала в рамках всей системы, в частности в отношении навыков управления проектами, мешает успешному достижению результатов. По нашему мнению, к основным проблемам, затрудняющим качественную и эффективную разработку и реализацию программ относятся:

- неэффективное использование выделенных средств, что создает препятствия для качественного выполнения программы и подвергает риску конечные результаты;

- отсутствие одного из особо важных процессов проектного подхода, как мониторинг и управление (в частности интегрированный контроль изменений, управление рисками, контроль качества);

- не учитываются результаты каждой программы относительно возвратности инвестиций;

- отсутствие надлежащего мониторинга и отслеживания результатов повышает риск неэффективности и вероятности коррупции процесса реализации программ;

- отсутствие необходимого человеческого потенциала в рамках всей системы, в частности в отношении навыков управления проектами, мешает успешному достижению результатов.

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». - Астана, 2012.

2. Международный Стандарт по управлению проектами ISO 21500:2012 - Guidance on project management ISO. 2012. - 36с.

3. A guide to the project management body of knowledge (PMBOK® guide)/5-th ed. PMI, Pennsylvania. 2013.-586р.

4. Клиффорд Ф.Г., Ларсон Э.У. Управление проектами: практическое руководство / пер с англ. - М.: Дело и сервис, 2003. - 528 с.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ КАДРОВЫМИ РИСКАМИ В КОМПАНИИ

ЯРМОЛОВИЧ Я.

магистрант группы МН-22-2

ЛЕГОСТАЕВА А.А.

Научный руководитель, к.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Обеспечение кадровой безопасности компании в условиях перехода к креативному обществу выступает одной из актуальных проблем менеджмента. Решение данной задачи состоит в создании эффективных систем управления кадровыми рисками в компании. В статье представлен механизм управления кадровыми рисками в компании, определены его составные элементы.

Ключевые слова: управление персоналом, кадровый риск-менеджмент, кадровый риск

Современный этап развития демонстрирует изменение характера управления человеческими ресурсами. Это выражается в переходе к обществу знания и формированию так называемого «креативного класса».

Креативный класс — это люди, которые меняют жизнь общества от тенденций в экономике до культуры городов и моральных принципов общества. [1]

Роли и значимость представителей креативного класса в современных компаниях возрастает, а традиционные формы менеджмента персонала уже не обеспечивают той эффективности кадровой безопасности. Актуальным становится кадровый риск-менеджмент позволяющий нивелировать негативное воздействие кадровых рисков в компании.

Кадровый риск-менеджмент, и здесь мы придерживаемся позиции Митрофановой А.Е., представляет собой процесс определения, оценки и контроля всех внутренних и внешних факторов кадрового риска, изменение которых может негативно повлиять на деятельность компании. [2]

Необходимость создания эффективных систем управления кадровыми рисками заключается в том, что:

- Это сложный объект управления.
- Это угроза финансовых и репутационных потерь из-за отсутствия необходимых сотрудников или их временного переизбытка, некачественного планирования персонала, неэффективных схем замещения рабочих мест; несвоевременного сокращения численности персонала.
- Профессионализация видов деятельности требует большой капиталоемкости для профессионалов.
- Трудозатратный процесс, требующий определенного уровня квалификации и знания особенностей компаний.

Современные менеджеры во главу угла ставят предпринимательские (финансовые) риски, а кадровые риски и управление ими носит фрагментарно-эпизодический характер. К тому же, управление кадровыми рисками как самостоятельная функция менеджмента персонала не выделяется ни в теории, ни на практике. На наш взгляд, это снижает эффективность процесс управления человеческими ресурсами в целом, которая может быть обеспечена только в условиях систематичности, непрерывности, возможности интегрирования и научности.

Важность управления кадровыми рисками представлена на рисунке 1.

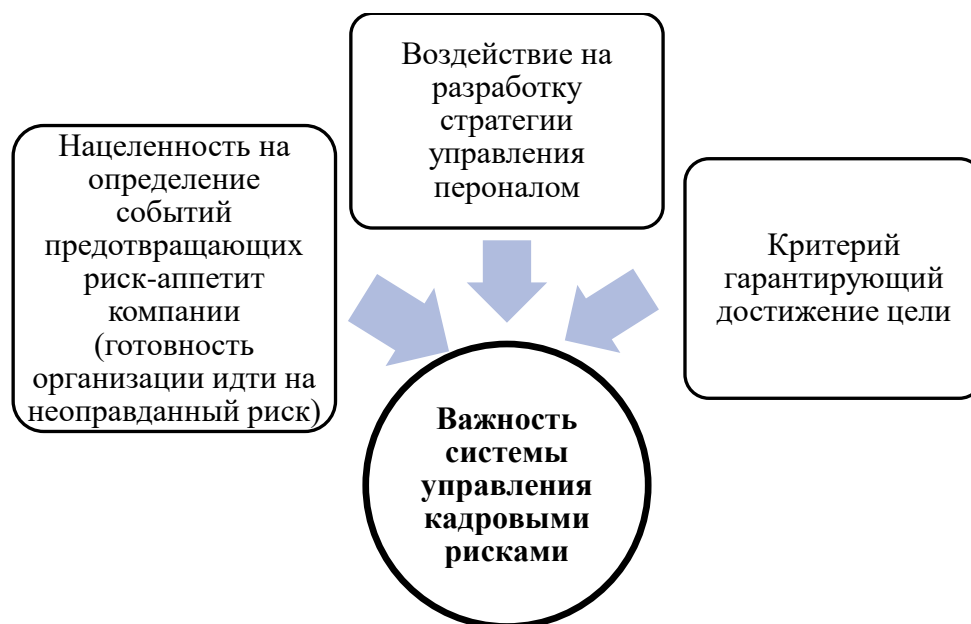

Рисунок 1 – Важность системы управления кадровыми рисками

Для обеспечения кадровой безопасности в компании применяется достаточно большой спектр методик в основе которых лежит оценка и нейтрализация кадровых рисков. Управление кадровыми рисками это объективная составляющая системы менеджмента персонала компании, т.е. стратегический аспект к управлению самым неизменным активом компании – сотрудниками, вносящими ценный вклад в достижение ее целей. Поэтому в каждой компании должна быть создана эффективная система управления кадровыми рисками, имеющая самодостаточный механизм.

Изучение исследований кадровых рисков в контексте кадровой безопасности, построения систем управления кадровых рисков, управления персоналом в целом, позволило нам сформировать механизм управления кадровыми рисками в компании выделив его основные элементы. [3,4,5,6,7] Данный механизм представлен автором на рисунке 2.

Управление кадровыми рисками, в рамках данного механизма, в компании реализуется в пять этапов [8]. Обратимся к их рассмотрению.

Первый этап - подготовительный. На данном этапе предполагается:

- формулировка цели кадрового риск-менеджмента через систематизацию потенциально существующих в компании кадровых рисков;
- формирование рабочей группы – команда кадрового риск-менеджмента – из числа сотрудников компании.

Второй этап – аналитический. Этап качественно-количественного анализа команды риск-менеджмента кадровых рисков. Проведение качественного анализа позволяет выявить и идентифицировать внутренние и внешние детерминанты, и собственно кадровые риски компании.

Количественный анализ нацелен на представление содержательно-стандартизированного описания рисков для построения их Профиля кадровых рисков и последующего принятия решения об их приемлемости. Через формализацию кадровых рисков команда риск-менеджмента оценивает и ранжирует влияние кадровых рисков в аспекте обеспечения безопасности компании.

Профиль кадровых рисков дает возможность вычлнить кадровые риски, которые оказывают влияние на деятельность компании исходя из значимости фактора и частоты проявлений. Это позволяет менеджменту увидеть, какие риски нужно минимизировать или нейтрализовать. Следует отметить, что профили кадровых рисков, а точнее факторов их провоцирующих, для управленческого персонала и сотрудников будут различными. Поэтому

Профили будут формироваться для эти категорий отдельные.

Рисунок 2 – Механизм управления кадровыми рисками

Третий этап – планирование. Данный этап является самым трудозатратным и

предполагает: разработку план мероприятий по управлению кадровыми рисками; составление бюджета исполнения плана мероприятий по источникам финансирования; формирование кадровой, организационно-распорядительной документации.

Четвертый этап – организационный. Осуществляется претворение в жизнедеятельность компании плановых мероприятий.

Пятый этап – контроль. На данном этапе реализуется функция менеджмента контроль. Осуществляется это через оперативный контроль, оценку эффективности и трансформацию действующей системы управления кадровыми рисками. Трансформация находит свое отражение в кадровой политике компании.

Таким образом, в качестве важного объекта управления человеческими ресурсами в компании выступает система управления кадровыми рисками, которая определяет эффективность системы управления в целом. Формирование механизма управления кадровыми рисками обеспечивает систематичное, комплексное, непрерывное процесса оценки кадровых рисков с целью их минимизации и повышения эффективности кадрового риск-менеджмента.

Список литературы:

1. Флорида Р. Креативный класс. Люди которые создают будущее. -М.: МИФ, 2016. – 650 с.
2. Митрофанова Е.А. Концепция управления кадровыми рисками в работе с персоналом организации. // Компетентность, № 3 (104), 2013 г. – с. 40- 45. [<http://en.asms.ru/upload/iblock/fc8/fc8cec0be237b86079844ba8c9f7ea73.pdf>]
3. Алавердов А.Р. Управление кадровой безопасностью организации. -М.:Маркет ДС, 2015- 176 с.
4. Митрофанова А. Е., Ашурбеков Р., Захаров Д. К. Кадровые риски и их оценка. – М.: ИНФРА-М, 2020 г.- 137 с.
5. Борзунов А.А. Управление кадровыми рисками как основное направление обеспечения экономической безопасности компании : диссертация ... кандидата экономических наук : 08.00.05. - Санкт-Петербург, 2018. - 190 с.
6. Смагулов А.М. Воздействие кадровых рисков на стратегию управления персоналом железно-дорожного транспорта Казахстана: [Электронный ресурс] / А.М. Смагулов // Режим доступа: www.erudition.ru//Экономика
7. Титков А. А. Применение современных концепций HR-менеджмента в практике организаций Республики Казахстан: - Павлодар : Кереку. 2018. - 110 с
8. Формирование системы управления кадровыми рисками в целях обеспечения экономической безопасности организации. // Вестник образования и развития Российской академии естественных наук, № 22(3), 2018 г. – с. 18-28

СЕКЦИЯ. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ В ОТНОШЕНИИ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

АКЫНБАЕВА Г.Ш.

студентка группы МО-19-1к

АРЫСТАН М.И.

к.э.н., доцент кафедры МЭ и МО

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В статье проанализированы цели, принципы, направления, методы реализации внешней политики Турецкой республики в Центральноазиатском регионе. Рассмотрены особенности экономического, военно-политического, гуманитарного сотрудничества государств Центральной Азии и Турции на современном этапе.

Ключевые слова: Центральная Азия, Турция, Тюркский совет, Туран, Совет сотрудничества тюркоязычных государств, Организация тюркских государств, ТЮРКСОЙ, Турецкое агентство по международному сотрудничеству и развитию.

В последние годы внимание международного сообщества было сосредоточено на Центральной Азии. Во многом это связано с событиями, которые произошли в Центральной Азии, - такими, как приход к власти талибов в Афганистане, протесты в Казахстане, вспыхнувшие в январе 2022 г., вмешательство ОДКБ и т.д. Турция стала особенно активной на фоне этих событий, позиционируя себя как лидера «тюркского мира» и пытаясь стать столь же вовлеченной в события, как и основные нерегionalные акторы – Россия и Китай. Следует отметить, что интерес Турции к Центральноазиатскому региону начал расти после распада Советского Союза, который ослабил значение Турции как форпоста западного блока и выдвинул на первый план вопрос о распространении ее влияния на вновь созданные центральноазиатские государства. Турецкая модель развития рассматривалась как ключевой инструмент в этом контексте, сочетающий в себе светскую демократическую политическую систему, уважение исламских ценностей, социально ориентированную государственную политику и рыночную экономику [1]. Фактор этнической и конфессиональной близости государств имел дополнительное значение и использовался как аргумент в пользу придания Турции статуса международного представителя тюркских стран. Однако региональные государства не желали продолжать своё развитие под руководством другого «правлящего центра», и Турция была вынуждена ограничиться экономическими, культурными и гуманитарными связями с ними.

Экономическое сотрудничество. Сегодня попытки Турции укрепить свой региональный статус зависят от углубления экономического сотрудничества с государствами Центральной Азии. Для Анкары Центральная Азия является, прежде всего, перспективным направлением инвестирования в транспортную инфраструктуру. Создание новых транспортных маршрутов и магистралей играет важную роль в преодолении инфраструктурной зависимости бывших советских республик от Российской Федерации, поэтому странами региона предлагается большое количество проектов. Участники выставки товаров Тюркского совета в декабре 2018 года отметили, что турецкие инвестиции в Центральной Азии уже превысили 85 млрд долларов США [2].

Турция в последние годы вложила в ряд масштабных проектов, таких как строительство в Ашхабаде международного порта и восстановление международного морского порта в Туркменбаши. Кроме того, в 2020 г. турецкий TAV Airports холдинг

приобрел сто процентов акций аэропорта в Алматы, крупнейшем городе Казахстана. Дальнейшие планы также амбициозны: совместно с Китаем Турция будет реализовывать транскаспийский транспортный маршрут, - транспортную артерию, которая свяжет тюркский мир.

Построив этот коридор, Турция обеспечит прямой доступ в Центральную Азию, что в свою очередь позволит ей увеличить промышленный экспорт и импорт сырья. Анкара также рассматривает страны региона как возможность диверсификации поставок энергоресурсов в Турцию: увеличение поставок нефти из Казахстана по трубопроводу Баку-Тбилиси-Джейхан (BTC) и газа из Туркменистана по Трансанатолийскому трубопроводу, который является частью проекта «Южный газовый коридор». Такие планы иллюстрируют намерение Турции стать евразийским «энергетическим хабом», транспортирующим газ из Восточного Средиземноморья, Азербайджана, Центральной Азии и России в Европу [3].

Помимо развития экономического сотрудничества, Турция также намерена укреплять свои военные отношения с государствами Центральной Азии. Речь здесь идет, прежде всего, о двусторонних контактах с государствами региона, сравнительно недавно вышедших на новый уровень. Активно обсуждаемая сегодня идея - идея создания Туранской армии - военного блока тюркских государств. Еще в 2013 году первые шаги в этом направлении были сделаны после основания Организации евразийских правоохранительных органов с военным статусом (ТАКМ), в которую входят Турция, Азербайджан, Киргизия и Монголия. Казахстан также выразил желание присоединиться к ТАКМ. Целью организации ставилось развитие сотрудничества между военными правоохранительными органами государств-членов. В задачи организации входила борьба с терроризмом, организованной преступностью, контрабандой в Центральной Азии и на Кавказе. ТАКМ, на сегодняшний день, не смогла достичь сколь-либо значительных успехов, хотя это была первая попытка создания прототипа военной организации, которая имела потенциал стать платформой для координации усилий всех правоохранительных, военных и силовых ведомств стран региона и Турции.

Переговоры об укреплении военного сотрудничества между Турцией и странами Центральной Азии начались после возобновления нагорно-карабахского конфликта в 2020 году. В октябре 2020 года в разгар военных действий министр национальной обороны Турции Хулуси Акар посетил Казахстан и Узбекистан. В ходе его визита Турция и Узбекистан подписали соглашение о военном и военно-техническом сотрудничестве, а также обсуждалось турецко-казахстанское стратегическое партнерство. Эксперты отнесли к этому визиту как к началу проекта по строительству единой тюркской армии. Разговоры о Туранской армии вновь активизировались после того, как в марте 2021 года министр иностранных дел Турции Мевлют Чавушоглу посетил Узбекистан, Киргизию и Таджикистан. Создание военного и политического блока под руководством Анкары может усилить позиции Турции в гонке за региональное лидерство [4].

Однако есть ряд факторов, которые могут сорвать планы Турции, несмотря на амбициозный характер проекта. Во-первых, другие влиятельные силы в Центральной Азии (Россия, Китай и Иран) могут рассматривать создание армии Турана как угрозу своей безопасности. Во-вторых, нужно иметь в виду, что Казахстан и Кыргызстан являются членами ОДКБ, а Турция - членом НАТО. Если эти страны присоединятся к новому блоку, возникнет неизбежный вопрос - каков будет их статус в их традиционных альянсах и сохранят ли они какой-либо статус вообще. Наконец, прежде чем создавать туранскую армию, Турции необходимо добиться большего прогресса в других областях сотрудничества с центральноазиатскими государствами. Кроме того, отсутствие надлежащего уровня ресурсного обеспечения является серьезным препятствием для военной интеграции.

Институциональный аспект политики Турции в Центральной Азии является одним из ее самых противоречивых элементов. С одной стороны, существует весьма заметная и разветвленная сеть учреждений, которую Турция активно использует с 1990-х годов в

качестве своего регионального канала. С другой стороны, основные слабости этих институтов – разрозненность и низкая эффективность – бесспорны. Поэтому важно, чтобы, изучая региональную политику и статус Турции, мы рассмотрели этот аспект и определили несколько блоков в существующей сети учреждений в рамках региональной политики Турции.

В первый блок входят Совет сотрудничества тюркоязычных государств (переименованный в 2021 году в Организацию тюркских государств) и комплекс организаций, действующих под его эгидой. Это организация, которую Турция в настоящее время рассматривает как центральное место интеграции и взаимодействия тюркских государств. О намерении Турции придать этому учреждению больший вес свидетельствует участие Организации в урегулировании последних событий в Казахстане. Сегодня в организацию входят Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Азербайджан и Турция, а ее учреждениями являются Международная организация тюркской культуры (TÜRKSOY), Парламентская ассамблея тюркоязычных стран, Международная Тюркская академия и Фонд тюркской культуры и наследия. Эти организации сосредоточены на распространении и укреплении культурных связей, укреплении политического диалога, развитии исследований тюркского мира, сохранении и защите культурного наследия тюркских стран.

Что касается глобальной цели этого институционального блока, то он призван развивать эффективную интеграцию между членами тюркского мира на основе укрепления культурных, образовательных, социальных, политических и экономических связей. Все это основано на концепции Турции о существовании единого тюркского мира, следовательно, тюркской идентичности [5].

Второй блок – институциональный, связан с образовательным и, в более широком смысле, социальным и культурным вектором деятельности Турции, служащим основой центральноазиатской политики страны. В этой связи следует упомянуть Фонд Юнуса Эмре и его Институт Юнуса Эмре, который имеет представительства по всему миру под названием Культурные центры Юнуса Эмре. Хотя в настоящее время Центры не имеют отделений в Центральной Азии, Фонд осуществляет проекты и проводит мероприятия, ориентированные на население Центральной Азии. В последнее время важную функцию взял на себя Фонд Маарифа, который занимается популяризацией турецкой модели образования и развитием международных связей Турции в этой области, контролирует функционирование турецких учебных заведений за рубежом и частично участвует в предоставлении иностранцам льготных условий для получения образования в Турции. Важно, что Фонд активизировал свою деятельность по переориентации обширной сети связанных с ФЕТО учебных заведений. ФЕТО – организация, которая, по некоторым данным, принимала непосредственное участие в организации несостоявшегося военного переворота в Турции в 2016 году.

Третий блок – гуманитарный, реализующий политику, предложенную бывшим премьер-министром Ахметом Давутоглу в начале 2000-х годов, – политику, ориентированную на человека и направленную на улучшение жизни людей в глобальном контексте. В этой связи следует особо отметить Турецкое агентство по международному сотрудничеству и развитию (ТІКА), которое изначально было задумано специально для центральноазиатских государств. ТІКА является главным учреждением, занимающимся оказанием официальной помощи в целях развития (ОПР), которую предлагает Турция в качестве члена Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). Агентство расширило свою деятельность далеко за пределы Центральной Азии, осуществляя проекты на Ближнем Востоке, в Африке, Латинской Америке и т.д. Турция сегодня является все более активным донором гуманитарной помощи и одним из лидеров в этой области по доле ВВП, выделяемой на эти цели.

Основные получатели турецкой гуманитарной помощи значительно изменились за последнее десятилетие за счет увеличения доли стран Ближнего Востока и Африки, хотя Казахстан и Кыргызстан по-прежнему входят в Топ-10. Кроме того, существует несколько

вспомогательных организаций, таких как Kızılay, AFAD и другие, которые имеют важное значение для общей гуманитарной политики Турции. Однако они не так сосредоточены на Центральной Азии [6].

Сегодня Турция позиционирует себя как лидер одновременно в нескольких регионах, включая «тюркский мир», подчеркивая глобальное значение страны, как нового нарождающегося глобального центра в многополярной международной системе и делая ее политику в Центральной Азии критически важной. При этом следует учитывать, что, несмотря на свою активность и амбиции, эта политика имеет несколько ограничивающих факторов. Несмотря на часто проводимую параллель между нынешними действиями Турции в Центральной Азии и «возвращением» России на Ближний Восток в 2015 году, Турция остается второстепенным нерегиональным действующим игроком в Центральной Азии, как и в 1990-х. Это подтверждается тем, насколько мало возможностей для маневра в сфере безопасности у страны и ее неспособностью напрямую участвовать в преодолении кризисов, что позволяет себе Россия.

Поэтому, несмотря на активное обсуждение проблем военного сотрудничества, Турция акцентирует внимание на тех областях, где влияние других субъектов ограничено. Это, например, образование, экономика, культура и гуманитарное сотрудничество. Однако, учитывая специфический характер результатов применения нетрадиционных инструментов внешней политики, эта ориентация сама по себе не является свидетельством успеха и эффективности. Кроме того, отсутствие результата в «приведении» региона под турецкое «руководство» и доминирование двусторонних взаимодействий, основанных в первую очередь на пантюркистской идеологии, также, как представляется, ограничивают действия Турции. Фактическая эффективность нынешней институциональной основы для взаимодействия остается низкой. Наконец, пожалуй, один из главных моментов заключается в том, что, по сравнению с другими нерегиональными субъектами в Центральной Азии (прежде всего Россией и Китаем), Турции объективно не хватает ресурсов (финансовых, военных, технологических и т.д.). При этом Турция по-прежнему проявляет, хотя и гораздо менее заметно, многовекторность во внешней политике.

Проведенный анализ показывает, что, несмотря на активизацию политической деятельности Турции в Центральной Азии, амбициозные планы страны и возможности увеличения ее влияния в регионе, поставленные задачи представляются в значительной степени надуманными и неосуществимыми в долгосрочной перспективе. Вместе с тем, это не сводит на нет растущее значение Турции для Центральной Азии с точки зрения выстраивания стратегий для третьих сторон (России, Китая и др.). Мы считаем, что главным условием благоприятного для Турции развития ситуации является укрепление ее экономического сотрудничества с центральноазиатскими странами, которое не только дополнит культурно-гуманитарную деятельность Турции, но и станет главным фактором усиления ее значимости в регионе.

Список литературы:

- 1 Shlykov P.V. The “Turkish Model” in Historical Perspective // Russia in Global Affairs, Vol. 16, No. 2, April-June, 2018.
- 2 Шустов А. Турция активизирует тюркский фактор в Центральной Азии [Электронный ресурс]. URL: <https://www.ritmeurasia.org/news--2019-11-27--turcija-aktiviziruet-tjurkskij-faktor-v-centralnoj-azii-46183>.
- 3 Поставки по нефтепроводу Баку-Тбилиси-Джейхан Казахстан начнет с 2023 года [Электронный ресурс]. URL: <https://kapital.kz/economic/110297/postavki-po-nefteprovodu-baku-tbilisi-dzheykhan-kazakhstan-nachnet-s-2023-goda.html>.
- 4 Шангараев Р. «Армия Турана» - проект Турции по военной интеграции тюркского мира [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/armiya-turana-proekt-turtsii-po-voennoy-integratsii-tyurkskogo-mira-ugrozy-i-perspektivy/viewer>.

5 Важность Организации тюркских государств с точки зрения Узбекистана [Электронный ресурс]. URL: <https://www.ankasam.org/%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%>.

6 Алиева А.И. Специфика современных подходов Турецкой Республики к оказанию помощи зарубежным государствам [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-sovremennyh-podhodov-turetskoy-respubliki-k-okazaniyu-pomoschi-zarubezhnym-gosudarstvam>.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКСПОРТТЫҚ ЖӘНЕ ИМПОРТТЫҚ ТАУАРЛАРМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖАҒДАЙЫ

Ж.Қ.АЛПАМЫСОВА, Ф.А.ЕСМУРЗАЕВА
6B04104 -қаржы ББ-ның 3 курс студенттері
Г.И. АХМЕТОВА

Ғылыми жетекші, э.ғ.к., доцент
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Мақалада Қазақстан Республикасының тауар нарығындағы экспорт және импорттың жағдайы талданады. Тауар нарығындағы импорттың және экспорттың үлесін анықтай отырып, тауар нарығын жақсарту ұсынылады. Қазақстанның тауар нарығындағы импорт пен экспорттың еліміздегі тауарларды қамту жағдайы қаралады.

Кілт сөздер: импорт, экспорт, төлем балансы, инвестиция, сауда балансы, тауар, шикізат.

Тақырыптың өзектілігі еліміздегі тауар нарығындағы экспорттық және импорттық тауарлардың үлесін анықтай отырып, ұсыныстар көрсету.

Зерттеу мақсаты: Қазақстанның тауар нарығын зерттеу жүргізуде экспорттық және импорттық тауарлармен қамтамасыз ету жағдайын анықтау. Мақсатқа сәйкес зерттеу міндеттері:

- Отандық минералды ресурстарға оның ішінде шикізатқа шолу жасау.
- Қаржы тауар нарығындағы экспорт және импорттық тауарлардың өзгерісін зерттеу.
- Еліміздегі отандық өндірісті дамыту, экспорттық тауарлардың мөлшерін арттыру жолдарын қарастыру.

Қазақстан тәуелсіздігімізді алып егеменді ел болып қалыптасқаннан бастап, өзіміздің теңгеміз, экономикамыз, тағы да басқа өзгерістерімізді енгіздік десек жаңылмаймыз. Алайда 31 жыл ішінде көңіл түсіретіндей жайт бар, ол – біздің ойымызда жүрген бірнеше сұрақтар. Осы жыл ішінде өз экономикамызды дамытып, әлемдік нарықта орын алдық па? Не себепті, әлі күнге шейін шетелдік тауарларды қолданамыз? Өзіміздің тауарларды неге қолданбасқа? Әлде Отандық өніміміздің сапасы төмен болғаны ма?

Әлемдік нарықта көптеген елдер отандық өнімдермен алмасуда. Қазіргі таңда әлемдік тауар алмасуда және дамуы мен мәртебесі жағынан әртүрлі елдер кездесіп жатады. Сан қилы елдер арасында АҚШ, Германия, Жапония, Франция және т.б мемлекеттер кездеседі. Бұл нарықта біздің еліміздің алатын орны бар. Отандық өнім өндіруде ел экономикасына оң әсерін тигізуде. Оның ішінде шикізат, тағам өнімдері, астық шаруашылық және туризм. Жалпы Қазақстанның негізгі көзі минералды ресурстар екені барлығына мәлім соның ішінде шикізат.

Экспортталатын шикізаттың, қорытпалардың және қара алтынның құнының өсуі Қазақстан еліндегі ағымдағы капитал қызметінің 27,5%-ға жақсаруына ықпал етті. Ол шамамен Америка Құрама Штаттарының 60,3 миллиард долларына тең. Қара алтын

құнының өсуі 2020 жылмен салыстырғанда газ бен мұнай экспортының артуына әкелді. Түссіз металдарды тасымалдау құны 2020 жылы 1,2 миллиард доллардан 2021 жылы 6,1 миллиард долларға дейін өсті. Қара металдарды тасымалдау көлемі 2020 грамм. 2021 жылы 1,8 миллиард долларға өсті. сауда көлемі 5,0 млрд долларға дейін өсті Экспорттың басқа құрамдас бөліктерінде астық, металл және қара қорытпа сияқты шикізат басым болды.

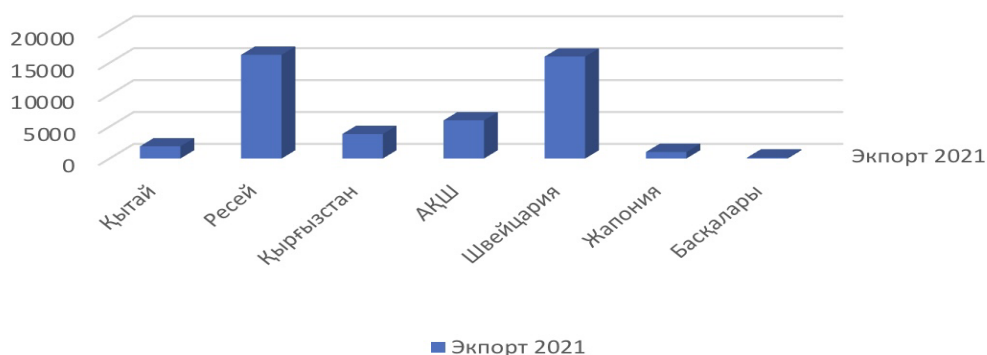
Шетелдік инвестициялар отандық материалдық секторда шоғырланған, бұл тек экспорттың ғана емес, сонымен қатар шетелдік саудагерлердің пайдасының өсуіне әкеледі. Егер 2020 жылы мемлекетте жағдай тұрақталғаннан кейін басқа елдерде өңдеу өнеркәсібі жанданса, 2020 жылдың негізімен бірге экспорт отын-энергетика өнімдері құнының қымбаттауы нәтижесінде 20,6%-ға өсті. Шетелдік көп мөлшерде мұнай, ферроқорытпалар, мыс-металл, қоңыр-сары, сұр түсті, мырыш өнімдері, көптеген өнімдер 36,9%-ға азайып, 1,6 млрд АҚШ долларына және 1,6 млрд АҚШ долларына дейін төмендеді.

Мұнай экспортының негізгі арналары КҚК және Атырау-Самара құбұрлары. Атырау-Самара құбұрының үлесіне қарағанда, КҚК-ның үлесі мұнай экспортының біршама көлемі тиесілі. КҚК құбұрының үлесі жалпы экспорттың 80%-ын құрайды. КҚК құбұрының жұмыс жасамау қауіпі төлем балансының жағдайына әсер етпей қоймайды. 2022 жылдың жартжылдығында мұнайдың экспортқа шығарылған көлемінің 20%-ы дисконтпен сатылды. Мұнай Атырау-Самара желісі арқылы Ресейлік Urals маркалы мұнаймен тасымалданып жатыр. Қазақстандық мұнайдың басым бөлігі CPC Blend маркасымен КҚК құбыр арқылы экспортталып отыр. Орташа дисконт 3 АҚШ долларын құрады. Қазақстан мұнайдың көп бөлігін сыртқы минималды дисконтпен сатып алады. [1]

Экономика сөзінің өзі өнім өндірі, экспорт, импорт, елдің өркендеуіне жол ашатын ғылым. Елдің жағдайын жақсарту мақсатында Қазақстандағы тауар нарығының импорты мен экспорт жағдайы, әлемдік нарыққа шығу жолдары негізделеді. Еліміздің экспорт пен импорттың жағдайын айта кетсек, Қазақстанның негізгі импорты: электроника, механикалық құрылғылар, машина, химиялық заттар, тамақ пен сусын, металдар және олармен байланысты өнімдері. Ал, импорттың ең көп пайызын біздің басты серіктестеріміз Ресей және Қытай алады. Ресей импорттың 34%-ын алса, ал Қытай 17%-ын құрайды.

Басқа да елдерді атап өтсек Германия, АҚШ, Италия және т.б оларда импорттағы өз үлесін алып отыр. Қазақстанның экономикасы экспортқа бағдарланған десек те болады, ол мұнай және оған байланысты өнімдерге қатты тәуелді болып келеді. Экспорттың айтарлықтай өскенін 2021 жылы 9 айдың қорытындысы бойынша ағымдағы төлем балансының тапшылығы өткен жылмен салыстырғанда 40,9%-ға қысқарып, 2020 жылғы пандемиядан кейін -0,3 млрд доллар жиналды. Қоғам мемлекеттерінде өңдеу өнеркәсібі жанданса, отын-энергетика өнімдерінің әлемдік құны өсті, экспорт базалық жылдармен бірге +20,6%-ға өсе бастады. Елден қара алтын, ферроқорытпа, металл, экстракттар, астық, мұнай өнімдері, күміс және металл шетелдерге өз өнімдерін үлкен үлеспен сата бастады. Еліміздің экспорты мен импорттың мөлшерін талдасақ.

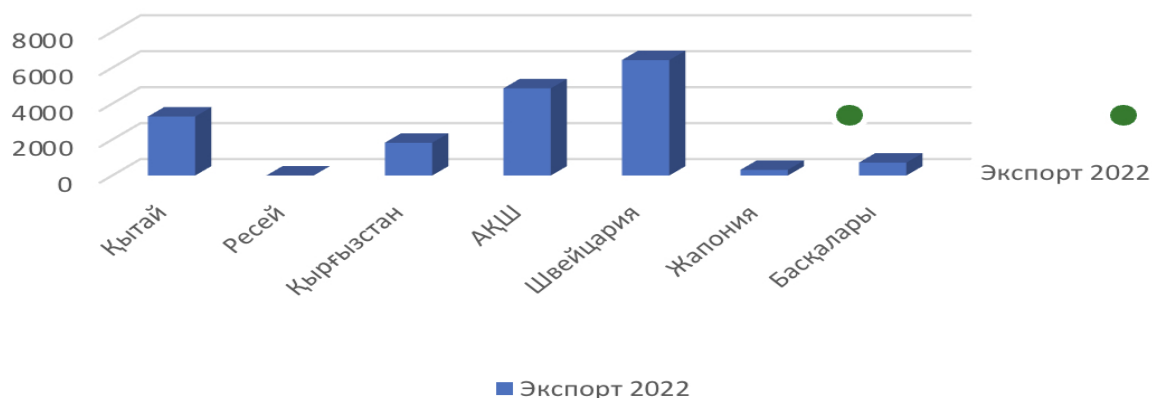
Экспорт 2021

Сурет -1. Басқа тұлғаларға тиесілі материалдық ресурстарды өңдеуге сәйкес қызмет көрсету бойынша экспорт үлесі

Ескерту - [2] мәліметтер негізінде авторлармен құрастырылған.

Жоғарыда көрсетілген диаграмма бойынша қорытындылайтын болсақ, еліміз Қытай, Ресей, Қырғызстан, АҚШ, Швейцарияға, Жапонияға және т.б. Елдерге өз өнімдерін

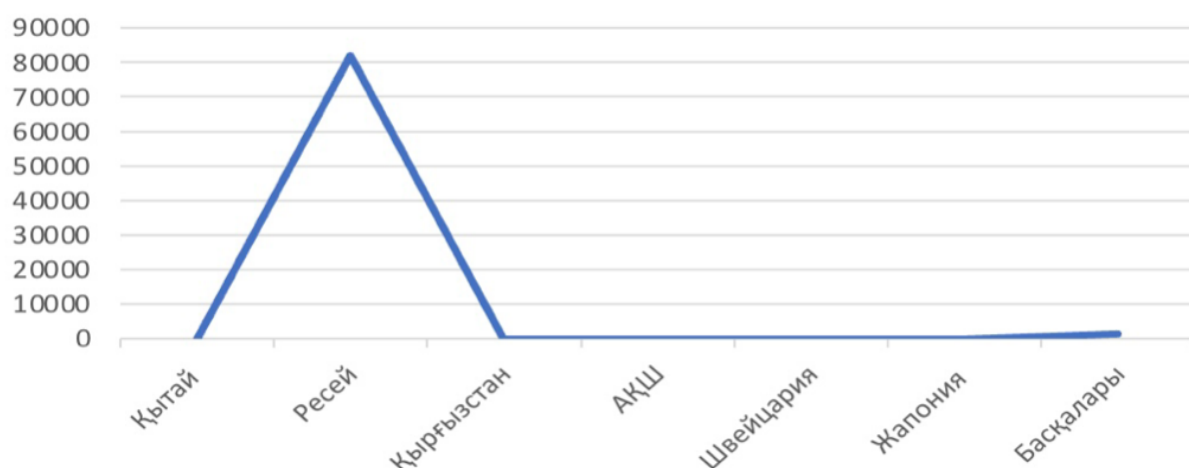

экспорттайды. Оның ішінде ең көп үлесін Ресей және Швейцария иемденіп отыр. Бұл 2021 жылдың экспорты бойынша қорытынды. Ал , енді 2022 жылдың экспортына көз жүгіртсек.

Сурет-2. Басқа тұлғаларға тиесілі материалдық ресурстарды өңдеуге сәйкес қызмет көрсету бойынша экспорт үлесі.

Ескерту - [2] мәліметтер негізінде авторлармен құрастырылған.

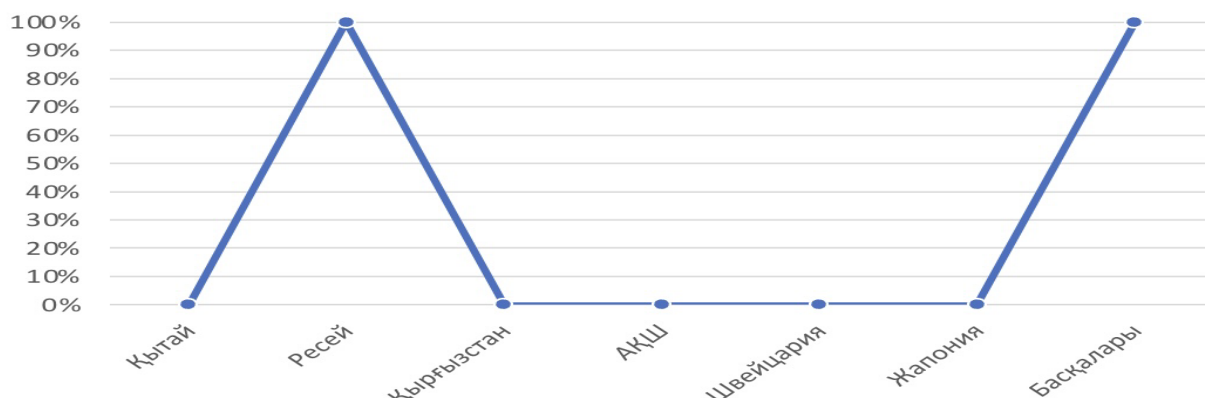
2022 жылда еліміз өз өнімдерін басқа елге Елдер арасында көп мөлшерді алып жатқан ол Швейцария, одан кейінгі кезекте АҚШ. Демек, біздің өнімimizi яғни шикізаттарымызды Швецария мен АҚШ елдері пайдаланып жатыр. Бұл диаграммаларбасқа тұлғаларға тиесілі материалдық ресурстарды өңдеуге сәйкес қызмет көрсету бойынша экспорттар. Экпорт және импорт бірге жүреді демекші, импорттың үлестерін салыстыруға кезек берсек.

Сурет-3. Басқа тұлғаларға тиесілі материалдық ресурстарды өңдеуге сәйкес қызмет көрсету бойынша импорт үлесі.

Ескерту - [2] мәліметтер негізінде авторлармен құрастырылған.

Бұл 2021 жылғы импорттың үлесін анықтаған диаграмма. Диаграммада көрсетілгендей ең көп мөлшердегі үлесін Ресей Федерациясы алып отыр. Демек, отанымыздың 2021 жылы Ресей Федерациясына тәуелді болғаны анық.

Сурет-4. Басқа тұлғаларға тиесілі материалдық ресурстарды өңдеуге сәйкес қызмет көрсету бойынша импорт үлесі.

Ескерту - [2] мәліметтер негізінде авторлармен құрастырылған

Отанымыздың 2022 жылға импорт үлесін саралай келе, биыл тек қана Ресей Федерациясы ғана емес басқа елдерде тізімге енген. Бұл дегеніміз, отанымыздың импорт жағдайы жылдан жылға көбейіп келе жатқаны.

Кесте-1 Жөндеу жұмыстары мен өнеркәсіптік қызмет көрсету бойынша экспорт пен импорттың үлесі.

Жөндеу жұмыстары мен өнеркәсіптік қызмет көрсету бойынша	Экспорт 2021	Экспорт 2022		Импорт 2021	Импорт 2022
Басқалары	7619	10140	АҚШ	54344	41107
Ресей	4248	2684	Ресей	25348	32899
Нидерланд	4060	1645	Испания	20484	18297
Германия	2074	2504	Басқалары	19528	10586

Ескерту - [2] мәліметтер негізінде авторлармен жасақталған.

Жөндеу жұмыстары мен өнеркәсіптік қызмет көрсету бойынша экспорттың көп үлесін басқа елдер алып отыр. Ал, екінші орында Ресей Федерациясы. Импорттық үлес бойынша алғашқы елдердің бірі болып АҚШ және екінші орында Ресей Федерациясы. Демек, жөндеу жұмыстары мен өнеркәсіптік қызмет бойынша біздің экспортымыздың көп мөлшерін басқа елдер, ал импорттың көп мөлшерін АҚШ елі алып отыр. Бұл көрсеткіш 2021-2022 жылдарда да бірдей.

Зерттеу бағытымыздың тағы бір тұсы "Экономикамызды дамыту үшін қандай шаралар қолданған жөн"- деген сұраққа жауап іздеу. Ең алдымен, тауар нарығын алатын болсақ. Тауар нарығындағы киім-кешек, күнделікті қолданылатын тағамдар, күнделікті өмірде пайдалатын құрал-жабдықтар солардың барлығы өзіміз елімізден шығып отандық өнім қылып пайдалансақ керемет емеспе? Бір жағынан ол экономикаға үлкен септігін тигізеді. Басқа елдерге тәуелді болып отырмаймыз. Экономикамызды дамытуға ақайсысыздың үлесіміз жақсы нәтижеге алып келетіні сөзсіз. Тауар нарығын дамытуда әртүрлі заводтар, фабрикаларды ашу ең керемет нәрсе. Отанымыз шикізаттарға бай ел. Болашақ ол жастардың

қолында! Елімізде жер мәселесі де туындамайды, ол сөзсіз. Кәсіпорындарды, завод, фабрикаларды, ауыл шаруашылығын одан әрі дамытсақ. Табиғи өнімдерді әлемге танытсақ. Біз басқа елдердің өнімдерін пайдаланып емес, олар біздің тауарларымызды пайдаланып күнделікті өмірлерінде қолданса ғажап қой. Еліміздегі тұрғындар алып сатарға әбден үйренісіп алған, ол үшін біз сыртқы елдерден тауарларды сатып алмай, тек өз еліміздің тауарларын өзіміз қолданып, оны елге көрсетуіміз керек деген ой келеді. Отанымыздың тауар нарығын дамытудың шаралары:

- біріншіден, еліміздегі өндірісті дамыту үшін материалдарды өңдейтін техникалар, зауыттар қажет;

- екіншіден, елімізде өндірілетін мұнайды шет елге шет елге жартылай өнім ретінде иморттамай сол өнімді өзіміз өңдеп, шет елдерге дайын өнім ретінде импорттау;

- үшіншіден, азық-түлік оның ішіндегі ұлттық тағамдарымыз қазы, бұжы, сүт өнімдері: ірімшік, құрт, май, қаймақ тағамдарымызды шет елге өңдеуге мүмкіндігіміз бар соларды дамыту мақсатында жұмыстануымыз керек;

- төртіншіден, киім-кешек тауарының өндірілмеу себебі, материалдардың, фабриканың жоқтығы, өзімізде шығатын мақтаның елде арықарай өндірілмей шет елге экспортталуы.

Осы жайттарды қолға алатын болсақ, Қазақстанның өзге елдерге тәуелділігі азаярма еді. Біздің экономикамыз шикізат, мұнай, металлға бай. Әлемдік бағаның айтарлықтай өсуіне қарамастан Қазақстанның металл мен мұнай сынды тауарлары экспортталып отырды. Қазіргі жағдай тауар экспортында өсім жақсы болғандықтан, импортта одан осал емес өсуде. Мәселен азық-түлікке келетін болсақ, Қазақстанға азық-түлік тауарлары тек біздегі мәселеге байланысты импортталады. Бірден-бір мәселе-Қазақстандық өндірістің жеткіліксіздігі. Отандық өніммен тіпті қарапайым тауарлар қамтылмай отыр, өкінішті солардың арасында осы жақында болған мәселе ұлтаралық түсініспеушілік кесірінен қарапайым қант жеткіліксіз болды. Әр адам басына сатылып, өз қалауынша алуға мүмкіндік болмады. Сол сияқты импортты ынталандырады басқа да факторлар бар. Осылардың арасына шетелдегі неғұрлым қолайлы бағаларды айсақ болады, өнімдердің алуан түрлілігін де айтып кетсек болады. Осыдан кейін елдегі экономикалық белсенділік қалпына келеді деп ойлаймыз, өткені халықтың төлем қабілеті сұранысының артуына алып келіп отыр. Қуантатын жағдай ел экономикасының осы жыл басынан жүйелі түрде қалпына келуін байқадық. Отандық өндіріс сұраныссыз қалуы, жайында халық ізденісте болуы және де халық тарапынан тұтыну тауарларына сұраныстың қалпына келуі болды.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://nationalbank.kz/kz/news/novosti/14091>
2. <https://nationalbank.kz/file/download/83807>
3. <https://stat.gov.kz/official/industry/13/statistic/6>
4. <https://www.nationalbank.kz/ru/?ysclid=19p24szlkh151350400>

WAR GAMES AROUND TAIWAN

BALTASHOVA T. *MO-19-1k group student*

ISSATAYEVA A.G.

Master, senior lecturer

*Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
city of Karaganda,*

Republic of Kazakhstan

Abstract: The article examines Japanese and Chinese experts' assessments of Japan's position on Taiwan in the current situation in the Asia-Pacific region. From the Japanese studies cited, it can be seen that Japan, like the United States, is not interested in the reunification of Taiwan with

China, which would further strengthen the power of a rising China.

Keywords: *Republic of China, PRC, trade and economic cooperation, foreign investment, Kuomintang, Democratic Progressive Party, Taiwan Strait, crisis, Japan, US position, Chinese reaction.*

The aggravation of the situation around Taiwan, caused by the visit to Taipei by the speaker of the lower house of the US Congress Nancy Pelosi, and the harsh reaction from China, led to an increase in Japan's fears that the situation around the island has entered the stage of increasing risk of armed conflict. At the same time, the country's authorities proceed from the fact that they will have to face growing tensions in the Taiwan Strait and the need to participate in responding to it [1]. The speaker of the US House of Representatives' visit to Taiwan was marked by a two-day National Security Council (NSC) game meeting in Tokyo hosted by the Japan Forum for Strategic Studies, which is closely affiliated with the ruling Liberal Democratic Party. It was attended by MPs and former high-ranking officials of the Ministry of Defense and the Japan Self-Defense Forces (JSF). They were divided into teams that were supposed to act in a crisis on behalf of the United States, China, Japan and Taiwan. It is noteworthy that since the end of last year, such role-playing games behind closed doors have been held by a number of private think tanks and research institutes. According to the scenario played out, as a result of the influence of Chinese propaganda in 2027, clashes broke out in Taiwan between the forces advocating the independence of the island and supporters of reunification with the PRC. In their course, the president of Taiwan was attacked, and Chinese military special operations forces disguised as fishermen landed on the islands of the Senkaku archipelago, which are under the administrative control of Japan and are disputed by the PRC (the Chinese name is Diaoyu). This was followed by the launch of ballistic missiles by China towards the island of Taiwan and its surrounding areas. Japan called on its citizens to voluntarily leave China and Taiwan, but due to the escalation of hostilities, they cannot use aircraft and ships.

The Japanese authorities must solve the problem of ensuring the safe evacuation of its citizens, whose number in Taiwan was determined at 1,500 people and 110,000 people in China. To do this, the government first of all needed to resolve the main issue - to officially recognize the situation on the Senkaku Islands as a "military attack." The adoption of such a decision will inevitably lead the country to a conflict with China, which, in the event that Japan evacuates its citizens on SSN aircraft leaving Taiwan, may shoot them down. As Prime Minister, Lower House MP and former Defense Minister Itsunori Onodera has been vocal in defending the thesis that the safe removal of citizens is the top priority while monitoring developments. At the same time, Deputy Taku Otsuka, in his role as Minister of Defense, said that delaying the recognition of the Chinese military attack would only complicate the issue. After receiving confirmation that the Chinese "fishermen" who had landed on Senkaku were armed, all participants in the meeting considered the situation there to be an armed attack. This was followed by an acute problem of lack of vehicles. It was assumed that Taiwan and the areas around Senkaku turned into a zone of full-fledged armed conflicts. In this case, the military and the SNG can be used to evacuate the Japanese living on the Sakishima Islands, located near Taiwan, the defense of which (and Senkaku, according to "Minister" Otsuka) is the highest priority. For the evacuation of citizens, the possibility of using vehicles after the delivery of Japanese military personnel to the islands was considered. The need for evacuation within a limited time frame was especially emphasized. It is also recognized that the proposal of the authorities to use civil aircraft and send them to the crisis area on the eve of the emergency will not be enough. Onodera acknowledged that "the evacuation of citizens was carried out with a slight delay", and in this regard, he stated the need to amend the laws and develop new schemes for the speedy evacuation of people.

The meeting also played out Japan's response to China's use of low-yield nuclear weapons during the crisis. In particular, measures were proposed to increase the guarantees of the American "extended deterrence", which is designed to protect Japan. As a result, the "NSC meeting" came to the conclusion that the escalation of the conflict over Taiwan "will inevitably affect the territory of

Japan"[2]. At the same time, the main conclusions and recommendations were proposals that require urgent revision and amendment of the country's legislation. Among the priority measures is the recommendation to establish a new body in Japan as soon as possible, which will allow the Prime Minister, the Minister of Defense and other key government members who are part of the NSS to receive and evaluate the information necessary during the crisis in a timely manner in order to quickly and effectively respond to it. Given the earlier recommendations in the United States and Japan itself on joining the Five Eyes Alliance (FVEY) information exchange agreement, we can talk about creating a new intelligence agency in the country. In order to drill and prepare for rapid response to crises, the Prime Minister and key members of the government who are part of the NSS should not only participate in the annual disaster management drills, but also regularly conduct drills with various scenarios, including Taiwan and the Korean Peninsula. It is noted that the current structure of Japan's defense does not correspond to the task of adopting a quick and effective response to emergencies. Japan should establish a permanent Joint Operations Command under the Minister of Defense for coordinated ground, sea, air and cyber security units, according to former JSF Chief of Staff Ryoichi Oriki. The key issue was the understanding of the need to ensure effective interaction between central and local authorities in responding to emergency situations related to the country's security. In the event of being drawn into an armed conflict, the main task of the SNF will be to counter the invading forces, and their ability to protect the population and key infrastructure will be limited. Therefore, the responsibility for protecting people in an emergency will fall primarily on the central and local authorities, who must develop evacuation plans and ensure the safety of residents [3].

But why is China so annoying? When the civil war ended in China in 1949, the losing Nationalists fled to Taiwan. Their leader, Chiang Kai-shek, was a dictator for a long time, but in the early 90s, democratization took place in Taiwan. Since then, the island has become ten times richer, has taken a significant place in the global economy, and most of its citizens consider themselves Taiwanese, not Chinese. However, the Chinese Communist Party has a different opinion: they consider Taiwan to be one of the provinces of their state. The PRC government believes that China has the right to extend its jurisdiction over Taiwan by any means. Since America's recognition of China in 1979, the Americans have never officially refuted this position. On the contrary, they recognized the People's Republic of China as the only legitimate Chinese government - and maintained ties with Taiwan, not recognizing its independence. At the same time, they have always stressed that a military solution to the "Taiwan issue" is unacceptable [4]. Since then, a lot has changed. China indeed tried to peacefully move closer to Taiwan, but over time their relationship cooled. On the one hand, the Taiwanese no longer identify themselves with China, and on the other hand, China's suppression of protests in Hong Kong made a negative impression on them. This put the Communist Party in a difficult position: it is hardly POSSIBLE to annex the island voluntarily. The visit of such a high-level American official is perceived by the Chinese government as a threat to the "One China" principle. They believe that this legitimizes the Taiwanese government. As sinologist Alexander Gabuev notes in the What Happened podcast, Chinese leader Xi Jinping is facing internal party elections in the fall, and therefore he cannot afford to "let down such a provocative visit to the Americans. The expert also explains that the Chinese government may not really understand the mechanisms of democracy and the independence of the legislature from the executive. It is very strange to them that Nancy Pelosi is going to Taiwan, although President Biden and many other high-ranking officials did not approve of such a visit. This, the sinologist believes, may lead them to believe that Pelosi's flight was agreed upon in the White House, and therefore is all the more a threat to the current status quo: they say that in words the Americans continue to support the "One China" principle, but in reality they strengthen Taiwanese sovereignty and prepare springboard to change the model of relations with China". Alexander Gabuev believes that China could cross the Taiwan Strait or even violate Taiwanese airspace with a large squadron of aircraft. All this will put the Taiwanese government in a very difficult position: the response to provocations may provoke the PRC. The expert also fears that the current situation may push Xi Jinping to the

idea that "this problem needs to be solved." In this case, China will forcefully militarize and prepare for war. On the other hand, the sinologist notes that the break with the US will hit China very hard much more than in the opposite direction. In his opinion, strategically, China will delay such a gap for as long as possible. Large-scale events taking place in the world in recent decades changes are characterized by a rapid increase in the role and importance of Asia-Pacific region (APR) [5].

Representing a powerful concentration of the world's political, economic and human resources (over half of the world's GDP and population, more than 40% of world trade), the Asia-Pacific region is becoming one of the main poles of the emerging new multipolar world order [6]. Along with successful integration processes in the economy, in region, the rivalry between the leading centers of power, the confrontation between the United States and Japan with rising China, which is perceived by Washington as serious threat to their established dominance. Along with the rapid economic recovery of the PRC, the rapid China's military potential is growing. A significant build-up of the US military is planned and carried out groups in East Asia, a new powerful American military foothold in the Southwest Pacific ocean. Of fundamental importance is the decision taken by the United States to actively use the potential of Japan, both globally and, mainly, in the region. East Asia and Southeast Asia, essentially opening the door to removal of restrictions in the military-strategic sphere of Japan's policy. An important part of the political landscape of East Asia is the Taiwan problem, on the settlement of which the stability and security of the region largely depends. The situation in the Taiwan Strait has more than once caused outbreaks of dangerous tension (the crises of 1954, 1958, and 1995-96), fraught with direct armed conflict between the US and China [7]. In the context of the unfolding battle with Beijing, Washington and Tokyo are interested in keeping Taiwan, with its impressive economic and military potential, in the orbit of their influence for as long as possible, since its reunification with mainland China would significantly increase the power of the PRC, seriously violating the strategic configuration that has developed in the region. Taiwan is also part of the so-called "first line" of the island chain (from Hokkaido to the Malay Archipelago) controlled by the United States and Japan, which ensures the security of the sea arteries that supply energy and other resources to Japan and other American allies in East Asia, and limiting the free access of the Chinese Navy to the Pacific Ocean. Although the United States plays the leading role in ensuring the security of Taiwan and preventing the transfer of this strategically important island to the PRC, one cannot underestimate the influence on the Taiwan situation of Japan, the closest ally of the United States, a powerful economic and military force that has its own major interests in connection with Taiwan. The colonial past of Taiwan, which was under Japanese control for fifty years (1895-1945) under the Shimonoseki Treaty of 1895, also plays its role. And there is no possibility of settling this dispute in the near future due to the uncompromising nature of the positions taken by the parties. To further aggravate the situation, the Senkaku Islands are subject to American obligations to protect Japan in accordance with the Japan-US Treaty of Mutual Cooperation and Security of 1960. The aggravation of tension in the Taiwan Strait zone has recently acquired particular urgency, having a direct impact on the development of the situation in East Asia [8].

The role-playing games held in Tokyo, the scenario of the crisis situation around Taiwan and the conclusions and proposals drawn from it were reflected in the growth of military preparations. At the end of July, the military of Japan and the United States conducted more than 50 joint exercises, which is 50% more than in the same period a year earlier. At the same time, the exercises became more multifaceted and contained (including) scenarios of existential threats. Thus, in the first half of August, in connection with large-scale military exercises of China around Taiwan, joint exercises of the US Air Force and the SCL were held twice with the participation of 10 Japanese fighters. Significant growth - by 30% - was also demonstrated by the SNF naval forces, which by the beginning of August participated in 29 joint exercises with the US Navy. The zones of their operations were the waters of the East China and South China seas, as well as the disputed islands of the Senkaku archipelago and the Sakishima islands closest to Taiwan. Of particular note is Japan's Defense Ministry's record-breaking 5.59 trillion yen (\$40.7 billion) military spending bid

for next fiscal year 2023 [9]. The aggravation of the situation around Taiwan and Japan's reaction to it showed a tendency to further draw the country into the implementation of the American strategy of containment of China on the track of playing the island's "independence" card, as well as Tokyo's preparation for its active participation in resolving this crisis. The role-playing games held in Japan, their scenario, conclusions and proposals will be reflected in the revision of the country's legislation, a significant increase in military spending and the adoption of a new national security strategy by the end of 2022. In the medium term, this will inevitably lead to an increase in contradictions and an increase in confrontation between Japan and China in Northeast Asia throughout the entire period until the possible date for the reunification of Taiwan with China in 2027, designated by Washington and accepted by Tokyo.

REFERENCES

1. Balakin V.I. Taiwan in the system of East Asian integration of China // China in world and regional politics: History and modernity. Issue. XVIII. M.: IDV RAN, 2013, 223-231.
2. Vasiliev L.E. Southeast Asia: USA and China - from Rivalry to Confrontation // China in World and Regional Politics: History and Modernity. Issue. XVII. M.: IDV RAN, 2012. 87-99.
3. Verchenko A.L. Return of the Kuomintang: some results // Modern Taiwan. 2010. Issue. 11 (19). pp. 24-37.
4. Verchenko A.L. The Fourth Generation of CCP Leadership: Relations Across the Taiwan Strait and Russia's Position // Society and the State in China: XLIV Scientific. conf. Part 1. M.: IV RAN, 2014. 281-291.
5. Larin A.G. Cooperation between the coasts of the Taiwan Strait: achievements, problems, prospects // Problems of the Far East. 2012. No. 4. 13-26.
6. Malyavin V.V., Chen Jiavei. Democratic Progressive Party and Features of the Political System in Taiwan // Problems of the Far East. 2012. No. 6. P. 118-129.
7. Salitsky A.I. PRC Taiwan: Prospects for Economic Integration // Modernization
8. Taiwan and prospects for relations with China: Sat. mat. scientific conf. ИММО. Moscow, 2019, pp. 49-53.
9. Trifonov V.I. Beijing - Taipei: prospects for dialogue // Modern Taiwan: Reference-analyst. mat. 2020. Issue. 11 (19). With. 3854.

ФРАНЧАЙЗИНГ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Бондарь.К.

студентка группы МЭ-19-2

Бялова. Н.

Научный руководитель, к.э.н., доцент.

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение франчайзинга во внешнеэкономической деятельности. Франчайзинг рассматривается как способ организации и развития бизнеса, примеры мировых франшиз и франчайзи в своей деятельности на местах. Актуальность статьи обусловлена тем, что сегодня глобальный франчайзинг является привлекательной инвестиционной стратегией, позволяет компаниям выходить в страны и представляя продукт в новом свете.

Ключевые слова: Франшиза, франчайзинг, франчайзи, крупный и малый бизнес, международная франчайзинговая система, мировой бренд.

Слово «франшиза» происходит от среднеанглийского, что означает предоставление

иммунитета. Оно происходит от старофранцузского слова *franche* «свободный» основанного на франке, и английского слова *frank*, означающего честный или прямой.

Франчайзинг как бизнес-модель обретает форму на международном уровне в различных отраслях. Многие крупные компании в настоящее время создают франчайзинговые компании во многих странах. За несколько лет рынок франчайзинга быстро вырос. Во многих штатах эта технология способствовала экономическому развитию. Международная система франчайзинга создает благоприятные условия для выхода компаний на внутренний рынок других стран за счет внедрения своей продукции через франчайзинговые компании.

Франшиза стала международной во многих отношениях. В последние годы международный рынок франчайзинга быстро растет. Страны всего мира вносят свой вклад в развитие своих отраслей. Сегодня глобальный франчайзинг является привлекательной инвестиционной стратегией, особенно для развития ресторанного бизнеса. По системе франчайзинга были открыты сети ресторанов по всему миру.

Хорошим примером такой системы является одна из крупнейших сетей ресторанов быстрого питания Subway, занимающая доминирующее положение на мировом ресторанном рынке. Многие крупные отрасли промышленности — пищевая (пищевая промышленность), электроника, автомобилестроение быстро развивались за счет франчайзинга. Международный франчайзинг позволяет компаниям выходить в страны, представляя продукты через франчайзинговые компании. Запуск международной франшизы может быть очень сложным процессом, требующим обширных и длительных исследований на международных рынках. Компания должна оценить рентабельность франчайзера для сырья и других компонентов, где франчайзер будет работать.

При исследовании сравнительной эффективности между иерархическим способом организации бизнеса и гибридной структурой были выявлены следующие преимущества самостоятельной компании, управляющей юридически самостоятельным хозяйствующим субъектом - франчайзи, по сравнению с дочерней компанией, управляемой наемным менеджером.

Во-первых, франчайзинговые учреждения — это способ привлечь капитал по более низкой цене, чем при использовании финансовых посредников. Это обеспечивает экономию на затратах на привлечение капитала для расширения бизнеса.

Во-вторых, эффективность совместной деятельности малых и средних предприятий связана с сокращением издержек ведения и расширения бизнеса и снижением рисков ведения бизнеса в условиях быстро меняющихся потребительских вкусов.

В-третьих, институт франчайзинга позволяет экономить на контроле расходы франчайзера в зависимости от следующих факторов: состояние информационной инфраструктуры, эффективность механизмов контроля, наличие неформальных отношений между франчайзером и франчайзи.

В-четвертых, франчайзинг позволяет экономить затраты на поиск и получение информации. У франчайзера нет полной информации о конкретных условиях спроса на новом рынке, поэтому он использует локальную информацию, которой располагают другие предприниматели. Приведенные выше преимущества объясняют тот факт, что чаще крупные фирмы не расширяют свои филиалы, а прибегают к системе франчайзинг посредством контрактных отношений с независимыми фирмами [1, с. 121]

Компании должны иметь достаточные ресурсы для финансирования международной франшизы. Правильная подготовка обеспечивает успех франшизы и предотвращает непредвиденные расходы. На это есть много других причин которые следует учитывать, прежде чем открывать франшизу в другой стране.

Франчайзинг в последние годы превратился в высокоэффективную стратегию для роста бизнеса, создания рабочих мест и экономического развития. Для экзамена, в Соединенных Штатах, базирующаяся в Вашингтоне Международная франшиза Ассоциация (2003)

подсчитала, что около 2000 франчайзинговых организаций в США нации эксплуатируют около 320 000 единиц, на долю которых приходится более 40 процент всех розничных продаж в США, 8 миллионов рабочих мест и объем продаж более 1 триллиона долларов. В Соединенном Королевстве около 35% всех продаж приходится на франчайзинговые организации, а в Канаде этот показатель, по оценкам, превышает 40%(Шварц, 1994). Согласно отраслевым данным, новая франшиза открывается около каждые восемь минут в Соединенных Штатах и каждые два часа в Канаде (Беллетт, 2003). На самом деле франчайзинг был настолько успешным, что в некоторых насыщенные рынка франчайзинговых секторов (например, фаст-фуда) все больше Джон Ф. Пребл и Ричард К. Хоффман стать нормой в Соединенных Штатах, Канаде, Западной Европе и Япония (Alon & McKee, 1999).

Тем не менее, основные возможности для роста все еще существуют, даже для франчайзеров быстрого питания в Китае, Восточной Европе, например, на Ближнем Востоке, в других частях Азии и Латинской Америке (Пребл и Хоффман, 2003). В основе этих новых рыночных возможностей примерно для 75 секторов / категорий франчайзинга формата благоприятны изменения в глобальной экономической среде, такие как падение торговли, усиление интеграции через национальные границы и более однородность в поведении покупателей (Chan & Justis, 1992; Quinn, 1999). Многие франчайзеры построили свои возможности на основе успешного международного расширения. Сочетание насыщения внутреннего рынка, быстрого расширения международных возможностей и слияния потребительских вкусов и возможностей, ведущее к быстрому развитию международного франчайзинга, привело одного наблюдателя к утверждению, что франчайзинг быстро становится методом выбора для расширения бизнеса за границу. Шварц, 1994). Это предсказание, кажется, сбылось, поскольку Hoffman Preble (2004) недавно сообщил, что абсолютный рост числа франчайзинговых компаний во всем мире увеличился более чем на 30% в период с 1993 по 2001 год. Вы оближете пальчики! [2, с. 101]

В других странах, таких как Франция, Германия и Россия, правовое регулирование франчайзинга устанавливается через установленные законы, законы о предпринимательстве, различные постановления административных органов или деловую практику. Европейский кодекс этики франчайзинга способствует универсальному использованию определения франчайзинга в соответствии с документами, принятыми специализированными государственными и другими органами в 1972 году. В настоящее время основными экспортерами франчайзинговых компаний по всему миру являются США, Германия, Великобритания и Франция. Соединенные Штаты являются бесспорным мировым лидером и основателем современной франшизы. Американские франчайзинговые системы переживают бум во многих странах.

Франчайзинг — новая отрасль в Центральной и Юго-Восточной Европе (Jindal, 2011). В регионе идет жесткая конкуренция между американцами и западноевропейцами. Франчайзинг также развивается в следующих странах постсоветского пространства: Казахстане, Молдове, Узбекистане, Азербайджане. Украинские компании потихоньку начинают осваивать новые бизнес-технологии. В настоящее время правила Franca включают около 400 компаний, работающих в 90 отраслях. На украинском рынке присутствуют иностранные и отечественные франчайзеры, доля которых (по объему) составляет около 50%. Некоторые из оригинальных украинских компаний имеют франшизы в других странах (например, FFS, Edgeg, Genus Super Price, VD One). [3]

Анализ политических и экономических процессов в различных регионах нашей планеты дает основания полагать, что страны Азиатско-Тихоокеанского региона (преимущественно Китай), обладающие как экономическим потенциалом, так и недостаточно обслуживаемой долей этого рынка. Обеспечьте отличный стимул для франчайзи и заинтересованных франчайзеров для работы в других странах. В качестве примера роста глобальной бизнес-модели франчайзинга рассмотрим активно растущую экономику Китая. И только в 1997 году он признал франчайзинг многообещающим

проектом, когда китайское правительство приняло свой первый закон о франчайзинге. Кроме того, по мере того как экономический рост Китая ускорился, и китайское правительство переселило людей из сельской местности в города, вскоре появился средний класс Китая, и спрос на потребительские товары увеличился. В подтверждение этому Уолтер Томас, эксперт китайского отделения рекламного агентства, отметил, что средний класс Китая нуждается в статусе и хочет брендовых продуктов, а не подделок.

Все это привело к возрождению деятельности крупной международной франчайзинговой системы в Китае, которая стала получать доступ к различным частям растущей экономики Китая. Учитывая особенности китайских ресторанов быстрого питания, сталкивающихся с высоким спросом, низкими ценами на продукты и ресторанным обслуживанием, интерес проявляют мировые лидеры отрасли, такие как KFC, McDonald's, Starbucks, Subway, Baskin Robbins и Pizza Hut. В этой части света. Однако можно отметить, что сейчас они сталкиваются с жесткой конкуренцией со стороны национальных франчайзинговых сетей традиционной китайской кухни, таких как Quan Ju De's и Malan. [4, с.100]

Сегодня, благодаря стремительному росту китайской экономики, Китай стал лидером индустрии франчайзинга среди стран Азиатско-Тихоокеанского региона. Все больше и больше состоятельных предпринимателей используют франчайзинг для выхода на крупнейший розничный рынок страны. Причем им интересны не только франшизы известных зарубежных брендов, но и локальные бренды, конкурирующие с мировыми лидерами, особенно в сегменте фаст-фуда. На государственном уровне интересы отечественных и иностранных участников франчайзинговых договоров Китая представляет Китайская ассоциация магазинов и франчайзинга (CCFA), насчитывающая более 1300 членов. Согласно годовому отчету CCFA, в 2016 году в Китае насчитывалось более 6 300 франчайзинговых компаний в 72 секторах экономики, а общее количество открытий магазинов составило более 500 000. Сектор недвижимости Отталкиваясь с вышеизложенного, можно сделать вывод, что использование франчайзинга является беспроблемным вариантом бизнеса как для франчайзера, так и для франчайзи и потребителя. Первый развивает свою сеть практически без вложений, второй получает готовую модель эффективного управления бизнесом, проверенную практикой и временем, заказчик получает товары, работы или услуги высокого качества. В конце концов, кажется, что все хорошо, и все находятся в благоприятном положении [5].

Основными особенностями рынка франчайзинга в Казахстане являются сублицензионность и международные франчайзеры, которые предпочитают работать в Казахстане через своих лицензиатов, предоставляя им мастер-франшизу для ряда стран, а лицензиаты заключают сублицензионные договоры в Казахстане, а казахстанские компании выступают в качестве субфранчайзи. В Казахстане в настоящее время действует ряд мировых брендов, таких как «World Class», «Pizza Hut», «BURGER KING», «Gloria Jeans», «Coca-Cola», «Adidas», «Benetton» и многие другие. Однако широкое распространение получили лишь малобюджетные франшизы в торговле товарами народного потребления, услугами, изделиями ручной работы. Количество казахстанских франчайзинговых сетей составляет 37 единиц, количество франчайзинговых казахстанских точек - 189. Зарубежные сети, охватывающие 90% рынка, в основном представлены торговой франшизой. Для продвижения франчайзинга на казахстанском рынке необходимо реализовать следующий комплекс мер: широкомасштабное промо; Для продвижения франшизы на казахстанский рынок необходимо: масштабное продвижение этой формы создания бизнеса (процент банкротств снижается в 3 раза); создание магазинов по продаже франшизы (с учетом российского опыта); совершенствование системы защиты интеллектуальной собственности; revitalizatio Franchise Association; совершенствование франчайзингового законодательства [6].

Специфика франчайзинговых отношений заключается в сотрудничестве крупного и

малого бизнеса (франчайзеров и франчайзи) с целью повышения их конкурентоспособности. Эта система характеризуется определенным обменом технологиями, качеством товаров и услуг, репутацией бренда и т. д. Успех достигается за счет соблюдения баланса между интересами партнеров. Основной выгодой, которую получает франчайзер (правообладатель) от вхождения в систему франчайзинга, является возможность создания международной сети с меньшими затратами по сравнению с расширением собственной производственно-сбытовой сети, т.е. Франшиза позволяет франчайзеру (с правами) сократить инвестиции и снизить финансовые риски.

Список литературы:

1. Федорова, В. В. Формирование стратегии развития промышленного предприятия на основе франчайзинга / В. В. Федорова // Экономические науки. – 2010. - №7. – С. 183-186
2. Рыкова, И. В. Франчайзинг: новые технологии, методология, договоры / И. В. Рыкова. - М. : Современная экономика и право, 2000. – 224 с
3. <https://www.poehalisnami.kz/open/franchaizing-i-ego-perspektivi-vkazahstane>
4. Скопин, А. О. Франчайзинг, как альтернатива независимому бизнесу [Электронный ресурс]: / А. О. Скопин, И. В. Бальшева // Управление экономическими системами. – 2006. - №3.
5. <https://lektsii.com/2-96641.html>
6. www.iprbookshop.ru.

ОСОБЕННОСТИ КОНКУРЕНЦИИ И КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

БОНДАРЬ К.

студентка группы МО-19-2

ТАЛИМОВА Г.У.

магистр, ст. преподаватель

*Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. В статье приведен анализ и рассмотрены особенности современных теорий конкуренции и конкурентных преимуществ отраслей промышленности. Исследованы и уточнены понятия «конкуренция» и «конкурентоспособность», а также указаны различия между терминами «конкуренция» и «соперничество». Выделен ряд характерных признаков, которые облегчают анализ и учет преимуществ при последующей оценке конкурентоспособности предприятий.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, конкурентные преимущества, система управления, конкуренты, стратегия, стратегическое планирование.

Для рыночной экономики характерно появление определенных товаров неограниченного круга производителей. Каждый из них в борьбе за потребителя должен снижать цены, повышать качество своей продукции, совершенствуя технологию и организацию производства, повышая квалификацию кадров, развивая систему реализации товаров. Это, в свою очередь, стимулирует развитие науки и техники и повышение эффективности общественного производства. Следовательно, конкуренция - это движущая сила развития всех сфер жизни общества. Вместе с этим, конкуренция защищает потребителя, вследствие предоставления ему по доступным ценам большого выбора товаров и услуг.

Создание и развитие конкурентной среды - неотъемлемая составляющая функционирования рыночной экономики. В развитых странах экономическая политика определяется государством, на которое возложены функции защиты и развития конкуренции. В отечественной экономике предпринимаются попытки создания эффективного механизма

конкуренции. Иными словами, государство должно обеспечивать защиту конкуренции в предпринимательской деятельности и не допускать злоупотребления монопольным положением на рынке, неправомерного ограничения конкуренции и недобросовестной конкуренции [1].

Отечественным предприятиям, вступившим в процесс экономических преобразований, необходимо использовать достижения не только зарубежных школ, но и синтезировать их с разработками экономических школ постсоветского пространства.

Конкуренция остается формой взаимного соперничества, состязательности субъектов, заинтересованных в удовлетворении объективных и субъективных потребностей. Если рассматривать предприятие, то такой потребностью является максимизация прибыли при помощи завоевания потребительских предпочтений. Конкуренция обусловлена независимым правом любого субъекта деловых отношений на осуществление своего экономического потенциала, а это обязательно приводит к столкновению между ними, к достижению поставленных предпринимателями целей вследствие ущемления интересов других [2].

Для каждого из типов рынка свойственно определенное поведение экономических субъектов, в зависимости от степени совершенства конкуренции. Здесь под конкуренцией имеется в виду не соперничество, а степень зависимости совокупных условий рынка от поведения некоторых участников рынка. Поэтому важно различие терминов «конкуренция» и «соперничество», которое появилось с развитием теории построения рынка. В современном понимании термин «соперничество», относится к действительному поведению (если нужно подчеркнуть поведенческую сторону конкуренции), тогда как термин «конкуренция» имеет отношение к модели, которая определяет структуру рынка и применяется для прогнозирования поведения на нем.

Анализ существующих трактовок позволяет определить конкуренцию как борьбу, то есть соперничество за наиболее эффективные условия и результаты инвестирования ресурсов в процессе производства и реализации продукции между производителями, а также привлечение потребителей и удовлетворение их потребностей [3].

Конкуренция неразрывно связано с конкурентоспособностью, которая проявляется в условиях конкуренции и через конкуренцию. Причем, чем эффективнее функционирует рынок, чем сильнее на нем конкуренция, тем большее значение имеет конкурентоспособность предприятий и их продукции. Развитие рыночных отношений повышает актуальность конкурентоспособности. Это связано с появлением и ростом числа предприятий негосударственной формы собственности. Участвуя в конкурентной борьбе за ограниченный платежеспособный спрос, предприятия стремятся к овладению наибольшей долей рынка. Цели и задачи предприятий в конкурентной борьбе индивидуальны и определяются в их стратегией. Однако главной целью функционирования субъектов предпринимательской деятельности является получение прибыли, размер которой зависит от многих факторов. В качестве одного из важнейших следует выделить фактор конкурентоспособности.

В работе конкурентоспособность предприятия понимается, как реальная и потенциальная возможность проектировать, производить, сбывать при существующих условиях продукцию, которая по ценовым и неценовым факторам в комплексе привлекательней, чем продукция конкурентов.

Понятие «конкурентоспособность» является более глубоким, чем понятие «конкурентоустойчивость», поскольку устойчивая работа предприятия еще не означает, что оно будет конкурентоспособным [4].

В условиях кризиса особенно важно иметь четкие и однозначные определения понятия «конкуренция» как основного элемента рынка, мощной направляющей силы развития производства. Благодаря конкуренции можно достичь баланса между общественными интересами и стремлением производителя к увеличению прибыли, равновесия, при котором свобода одного производителя на рынке ограничивается свободой другого при помощи права потребителя на выбор товара. Именно конкурентоспособность определяет позиции предприятия на рынке внутри страны, на мировых рынках, в стабильных условиях функционирования

экономики и в период кризиса. Это делает необходимым рассмотрение следующей важной категории конкурентоспособности - конкурентных преимуществ.

Конкурентные преимущества формируются при возникновении и развитии конкуренции. Чем всеобъемлющий характер приобретает конкуренция, тем более важными являются конкурентные преимущества для коммерческого успеха. Механизм формирования и их особенности являются фундаментальной базой обеспечения конкурентоспособности предприятия.

Конкурентные преимущества, по своей сути, являются насыщенным проявлением превосходства над соперниками в организационной, технической, экономической областях функционирования предприятия, которые можно оценить при помощи экономических показателей, (более высокие рентабельность, доля рынка, объем продаж, дополнительная прибыль). Следует обозначить, что конкурентное преимущество нельзя приравнивать к потенциальным возможностям предприятия. В отличие от возможностей, которые могут не осуществиться, конкурентные преимущества уже являются фактом, приносящим реальные результаты. Таким образом, конкурентное преимущество - это любая инновация или система мер, дающая реальное приращение бизнеса, поэтому достижение устойчивых конкурентных преимуществ является конечной целью предприятия.

Анализ различных подходов к классификации конкурентных преимуществ позволяет выделить ряд характерных признаков, облегчающих анализ и учет преимуществ при дальнейшей оценке конкурентоспособности:

- отношение к системе;
- сферы возникновения;
- содержание факторов преимущества;
- время реализации;
- место реализации;
- вид получаемого конечного результата [5].

Теперь на примере приведем крупное действующее промышленность. В данном случае я выбрала АО «ArcelorMittal».

ArcelorMittal - ведущая мировая сталелитейная компания с представительствами более чем в 60 странах.

ArcelorMittal является лидером на всех основных рынках стали, включая автомобили, строительство, бытовую технику и упаковку, благодаря ведущим исследованиям, разработкам и технологиям, а также значительным запасам сырья и отличным распределительным сетям. Имея промышленное присутствие в более чем 20 странах на четырех континентах, компания охватывает все основные рынки стали от развития до зрелости.

Руководствуясь основными ценностями устойчивости, качества и лидерства, ArcelorMittal стремится действовать ответственно за здоровье, безопасность и благополучие своих сотрудников, подрядчиков и сообществ, в которых он работает. Он также привержен устойчивому управлению окружающей средой. Он играет ведущую роль в усилиях отрасли по разработке прорывных технологий выплавки стали, а также активно изучает и разрабатывает технологии и решения на основе стали, способствующие изменению климата.

В 2019 году выручка ArcelorMittal составила 65,1 миллиарда долларов, а производство стали - 73,2 миллиона тонн, что составляет около 6 процентов мирового производства стали.

Акции ArcelorMittal котируются на фондовых биржах Нью-Йорка (MT), Амстердама (MT), Парижа (MT), Брюсселя (MT), Люксембурга (MT) и испанской фондовой бирже Барселоны, Бильбао, Мадрида и Валенсии (MTS).

ArcelorMittal осуществляет свою деятельность на 85 объектах в ЕС, а его головной офис находится в Люксембурге. Его международный доход в 2018 году составил 124,9 миллиарда долларов, а мировое производство сырой стали составило 103,3 миллиона тонн, что составляет около 10% мирового производства стали. ArcelorMittal владеет как

сталелитейными заводами, так и шахтами, поставляющими сырье для производства стали.

Джонсон и др. (2015) предложили систему pestle, и она состоит из факторов, влияющих почти на все организации. Структура Pestle показывает нам, что может вызвать изменения в организациях. При этом система PESTLE может быть использована для выявления будущих тенденций в политической, экономической, социальной, технологической, экологической и правовой среде. Это помогает определить основные факторы изменений. Кроме того, он анализирует возможные факторы для изменения бизнес-концепции. Одно из основных направлений-среда конкурентов и рынков. Он состоит из множества различных групп и организаций, которые по-разному сосредоточены [6].

Система «Пестеля» может использоваться для классификации воздействия на окружающую среду на шесть основных типов: политический, экономический, социальный, технологический, экологический и правовой (Рисунок 1).

1. Организация.
2. Законность.
3. Политичность.
4. Экономические факторы.
5. Охрана окружающей среды.
6. Технологичность.
7. Социокультурные факторы.

Рисунок 1. Структура Пестеля (Портер М. Международная конкуренция) [6]

1. Политические факторы.

ArcelorMittal работает или планирует работать во многих развивающихся странах. В последние годы многие из этих стран приняли меры, направленные на улучшение деловой среды и обеспечение устойчивой платформы экономического развития. Во время кризиса возрос риск широко распространенной неплатежеспособности, массовой безработицы и ухудшения состояния различных секторов экономики, в которых работает ArcelorMittal. Любое замедление темпов развития этих экономик может негативно сказаться на бизнесе, финансовом положении и результатах деятельности Arcelor Mittal.

Например, в декабре 2018 года французский совет по конкуренции постановил, что дочерние компании ArcelorMittal договорились со своими конкурентами об установлении цен и распределении рынков сбыта и клиентов в период с 1999 по 2004 год и оштрафовали на 301,78 миллиона евро, хотя впоследствии штраф был снижен до -42 миллионов евро в

январе 2020 года по апелляции.евро. Кроме того, в сентябре 2018 года Standard Iron Works подала коллективный иск в федеральный суд США против ArcelorMittal, ArcelorMittal USA Inc. в то время как другие производители стали заявили от имени прямых покупателей, что ответчики достигли соглашения об ограничении производства стали с целью повлиять на цены на сталь с 2015 года.

2. Экономический фактор.

На деятельность и результаты Arcelor Mittal существенно влияют международные, национальные и региональные экономические условия. ArcelorMittal осуществляет свою деятельность и продает продукты по всему миру, в результате чего колебания обменных курсов могут негативно сказаться на его бизнесе, финансовом положении, результатах деятельности или будущем. Поскольку цены на сталь нестабильны, это отражает высокую цикличность мировой сталелитейной промышленности, нестабильность цен на сырье, энергию и транспорт, включая несоответствия между тенденциями цен на сырье и сталь, а также ограничения или сбои в поставках сырья, которые могут негативно повлиять на Arcelor.

Различные отрасли экономики, которые являются важными потребителями металлопродукции, такие как автомобильная промышленность (после отгрузки 15,0 миллиона тонн в 2018 году Arcelor Mittal отгрузила около 9,8 миллиона тонн стали в 2019 году) и строительная промышленность, а также банкротство крупных компаний в таких отраслях, повлияли на финансовые операции Arcelor Mittal.

3. Социальный фактор.

ArcelorMittal уже включила принципы устойчивого развития в свои генеральные контракты и сформулировала четкие ожидания в области безопасности, здравоохранения, социального диалога и окружающей среды. Это также требует, чтобы поставщики соблюдали все соответствующие законы и правила.

Например, инвестируя 5 миллионов евро в Центр технического образования во Франции, мы можем обучить до 120 студентов инженерным курсам. Университет АрселорМиттала потратил менее 20 миллионов долларов на обучение, и в его академиях и вступительных программах приняли участие 17 751 человек из 23 стран. Это составляет около 40 000 тренировочных дней в течение года.

4. Технологический фактор.

ArcelorMittal является крупнейшим производителем DRI (прямого восстановительного железа) в своих энергетических установках в качестве заменителя чугуна. Разработайте революционный процесс выплавки стали, чтобы свести к минимуму выбросы CO₂ в процессе выплавки стали с помощью инновационной технологии Cool Earth 50. Сокращение выбросов CO₂ примерно на 30% путем рекуперации железной руды водородом, а также отделение и извлечение CO₂ из доменного газа и внедрение технологии к 2030 г. индустриализация технологии примерно к 2050 году.

Исходя из анализа, АО «Арселор Миттал» может расширить свое присутствие на внешнем рынке за счет объединения лучших конкурентных позиций. Также эти фирмы наиболее уязвимы с точки зрения санкций, поскольку имеют активы в США, а на долю этой страны приходится 15-20% от их выручки, поэтому взаимодействие АО «Арсеор Миттал» позволит повысить показатель конкурентоспособности компаний.

Кроме этого, такое взаимодействие выгодно как для самих компаний, так и для всей отрасли в целом, поскольку позволяет развивать кооперационные связи и поддерживать стабильность производственных цепочек.

Таким образом, экономический эффект от предлагаемых мероприятий положительный, так как затраты на мероприятия дают качественный рост.

Список использованной литературы

- 1 Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. – М.: ИНФРА – М., 2020. – 312 с.
- 2 Арыстанбаева С.С. Концепция конкурентоспособности экономической системы: методологический подход // Конкурентоспособность: теория, методология, практика. Экономические исследования / Под ред. Заслуженного деятеля науки РФ, д.э.н., профессора Л.С. Бляхмана и д.э.н., профессора А.А. Абишева. – Экономика, 2018. – С.432 – 440
- 3 Гельвановский М.И. Глобализация и национальная конкурентоспособность // Экономическая теория на пороге XXI века / под ред. Ю.М. Осипова. – М.: Юрист, 2013. – 224 с.
- 4 Аубакиров Я.А. Национальная экономика: теоретико-методологические и практические проблемы развития: Сб. науч. тр. – Алматы: Триумф «Т», 2019. – 408 с.
- 5 Конкурентоспособность национальной экономики: критерии оценки и пути повышения: Монография / под науч. ред. Д.э.н., проф., академика НИА РК О. Сабдена. – Алматы: Экономика, 2017.
- 6 Портер М. Международная конкуренция Перев. с англ. – М.: «Международные отношения», 2003. -726 с.

МИГРАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА: ОСНОВНЫЕ НОРМЫ И ПРИНЦИПЫ

ГАДЖИЕВА Н.

Студентка группы МО-20-2

БАЙГОЖИНА Г.М.

Научный руководитель, доктор PhD
старший преподаватель
Карагандинский университет
Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. За последние несколько десятилетий Европа пережила значительные волны иммиграции из разных уголков мира. Мигранты в Европе сталкиваются с широким спектром проблем, от дискриминации и социальной изоляции до отсутствия доступа к основным услугам и защите. В данной связи, актуальным представляется рассмотрение и анализ особенностей, основных принципов, норм и направлений миграционной политики Европейского Союза. В работе также рассматриваются подходы стран Европейского Союза к социальной адаптации мигрантов.

Ключевые слова: Европейский Союз, мигранты, миграционная политика, адаптация.

Миграционной политикой Европейского Союза является совокупность методов, норм и принципов, которые используют страны-члены Европейского Союза для урегулирования процессов, связанных с миграцией в еврозону. Решение миграционного кризиса, вызванного экономической и политической нестабильностью во многих странах Ближнего Востока, Северной и Восточной Африки, стало одной из важнейших задач на международной арене, особенно в деятельности Европейского союза.

Миграционная политика Европейского Союза основана на ряде принципов, направленных на справедливое и упорядоченное управление миграционными потоками и защиту прав мигрантов и принимающих сообществ.

Основополагающим принципом миграционной политики Европейского Союза является принцип солидарности, который выражается в уважении естественных прав человека, координации политических и общественных сил в решении миграционного вопроса. Жан-Клод Юнкер, бывший президент Европейской комиссии, заявил, что для достижения солидарности необходима "коллективная ответственность" Европы.

При активной поддержке мигрантов ЕС разрабатывает ряд операций. В ноябре 2014 года несколькими странами ЕС (Нидерландами, Мальтой, Испанией, Португалией, Исландией, Литвой, Францией и Финляндией) был запущен совместный проект, основной целью которого было обеспечение патрулирования морских границ и спасение мигрантов в Средиземном море. Однако позже ряды "Тритона" дополнили другие члены политико-экономической ассоциации, и число государств, участвующих в миссии, достигло 21. Операция помогла Италии справиться с наплывом беженцев и способствовала спасению сотен мигрантов, которые каждый день рисковали своей жизнью, чтобы любыми способами добраться до берегов Европы [1].

Однако принцип солидарности не всегда является приоритетом среди государств - членов Европейского союза в разрешении миграционного кризиса. Еще до окончания общеевропейской миссии "Тритон" Лондон объявил о своем выводе. Прежде чем Брюссель одобрил этот проект, Лондон ясно дал понять, что спасение беженцев не решит миграционную проблему. "Мы не будем поддерживать запланированные поисково-спасательные операции в Средиземном море", - заявила представитель Министерства иностранных дел Джойс Энели. - "Мы считаем, что они оказывают противоположный эффект и побуждают больше мигрантов отправляться в опасное морское путешествие" [2].

Одной из главных задач ЕС, которая все еще стоит на повестке дня, является борьба с торговцами людьми. Основная тактика торговцев людьми заключается в покупке старых судов для перевозки нелегальных иммигрантов. Выйдя в открытое море, экипаж оставляет судно на произвол судьбы, чтобы в дальнейшем не быть задержанным. На сегодняшний день наркоторговцам удается избегать ответственности за "перелеты в Европу".

Расселение беженцев по Евроразоне. 22 сентября 2015 года государства - члены Европейского союза приняли решение о предоставлении национальных квот для беженцев в Европе. Этот принцип был разработан для снижения миграционного давления в таких странах, как Италия и Греция. Экономические и демографические показатели, такие как ВВП, численность населения, уровень безработицы и количество уже принятых во внимание ходатайств о предоставлении убежища, принимались во внимание при приеме беженцев в еврозону.

Европейский союз располагает широкой правовой базой, с помощью которой беженцы распределяются по Европе. В настоящее время внедряется Дублинский регламент-3, пересмотренный и дополненный странами Европейского союза в 2016 году. Согласно правилам, мигранты не могут выбирать, в каком государстве искать убежища. Законодательство позволяет подавать заявление на получение статуса беженца только в той стране, в которую иммигранты въезжают впервые. В то же время, если есть желание сменить страну, мигранты должны вернуться в свой первоначальный пункт прибытия.

Дублинский регламент распространяется на следующие страны: Великобританию, Польшу, Исландию, Чешскую Республику, Австрию, Португалию, Ирландию, Данию, Бельгию, Румынию, Италию, Эстонию, Болгарию, Словакию, Латвию, Финляндию, Кипр, Словению, Литву, Францию, Испанию, Люксембург, Германию, Швецию, Мальту, Греция, Швейцария, Норвегия, Венгрия, Нидерланды [3].

В дополнение к Дублинскому соглашению ЕС соблюдает Закон о статусе беженцев 1951 г. Конвенция, которая является наиболее важным законодательным актом в установлении статуса и прав беженцев. Согласно основным положениям, государственные органы являются основным средством регулирования ситуаций с беженцами. Они обязаны сохранять права и свободы внутренне перемещенных лиц и беженцев, в то же время следя за

развитием такой правовой ситуации, которой пользуются все иностранцы, прибывшие в иностранную страну на общих основаниях.

Социальная адаптация мигрантов в Европе. Большинство мигрантов, приезжающих в Европу, принадлежат к разным этническим общинам, которые имеют свою собственную культуру, свое собственное историческое прошлое. Европейский союз оказывает финансовую поддержку странам ЕС, которые разрабатывают и внедряют меры по адаптации ислама к современным демократическим ценностям. Во-первых, они предоставляют льготы беженцам. Согласно европейскому законодательству, человек, обратившийся за убежищем для рассмотрения своего дела, имеет право легально жить, учиться, работать в Европе, получать пособия (до 550 евро на человека в месяц, в зависимости от страны) [4]. Рассмотрим примеры проведения социальной адаптации мигрантов на таких странах, как Нидерланды и Германия.

Нидерланды. Голландские власти поощряют мигрантов к участию в общественных мероприятиях, способствующих изучению писаных и неписаных правил, социальных норм поведения. Местная система предоставляет социальную помощь в виде бесплатных курсов голландского языка, но с одним условием: если беженцы не будут прилагать усилий, учиться или пытаться адаптироваться к современному обществу, государство может наложить на них санкции. "Каждый беженец получает от правительства кредит в размере 10 тысяч евро для оплаты языковых курсов. После трех лет обучения, если человек успешно сдаст экзамен, кредит ему будет списан. Если экзамен не будет сдан, что ж, нам придется вернуть деньги государству", - объясняет Л. Троост, координатор голландских курсов для беженцев"[5].

Германия. Германия является одним из лидеров по количеству иммигрантов, которые находятся в 2015-2016 годах. Именно поэтому это государство активно разрабатывает проекты, направленные на обеспечение интеграции беженцев в демократическое общество. Германия уделяет большое внимание изучению языка, мигрантам часто предлагаются интенсивные курсы. Беженцы получают в среднем 600-900 часов языкового образования, что намного больше, чем в других странах ЕС.

Также, в Европейском Союзе действуют антимиграционные движения, такие как PEGIDA и движение "Закрывать границы".

Движение PEGIDA было основано Лутцем Бахманом в Дрездене и с октября 2014 года проводит демонстрации с целью повлиять на иммиграционную политику правительства Германии. Он привлек внимание общественности, когда его митинги стали массовыми и охватили большое количество людей. Демонстрация 7 декабря собрала около 10 000 человек, а 15 декабря — 15 000. Во время еженедельных протестов 2015-2017 годов на баннерах были такие лозунги, как "за сохранение нашей культуры", "против религиозного фанатизма" и "против религиозных войн на немецкой земле". Число сторонников PEGIDA неуклонно росло вплоть до 2016 года; движению удалось выйти за пределы Саксонии и в целом приобрести пангерманский характер [6].

5 января 2015 года демонстрации как сторонников, так и противников движения прошли во многих городах Германии, собрав в общей сложности около 30 000 человек, в том числе 18 000 сторонников движения только в Дрездене.

После стрельбы в редакции Charlie Hebdo около 25 000 сторонников движения приняли участие в демонстрации 12 января. Были также митинги противников движения. Ангела Меркель заявила, что ислам является частью Германии, и принимает участие в мусульманском митинге протеста в Берлине [7].

Комментаторы объясняют успех организации недовольством европейской иммиграционной политикой и недоверием к политикам и средствам массовой информации.

В 2016 году в Хельсинки прошли демонстрации движения "Закрывать границы" против мигрантов. Участники акции считали, что финны должны обращать внимание в первую очередь на потребности собственных граждан, а не на мигрантов. Главный лозунг движения звучит так: "Центры приема финских бездомных, террористы - убирайтесь из Финляндии!"

По данным миграционной службы, в 2015 году в Финляндию прибыло около 32,5 тысяч беженцев из разных стран.

Следует отметить, что Европейский Союз сотрудничает с общественными и политическими институтами в решении миграционного вопроса.

Соглашение Европейского Союза с Турцией. В 2016 году Европейский союз и Турция подписали соглашение о мерах по урегулированию миграционного кризиса. По данным аналитического издания EuroActiv, канцлер Германии Ангела Меркель поддержала сделку, назвав ее "первым реальным шансом" остановить миграционную волну. Среди сторонников пересмотра были Дональд Туск, глава Европейского совета, и Жан-Клод Юнкер, глава Европейской комиссии. Цель сотрудничества - "разрушить бизнес-модель контрабандистов" и предложить мигрантам "альтернативный маршрут с наименьшим риском" для пересечения границы.

Настоящее соглашение включает в себя следующие обязательства:

1) все нелегальные иммигранты, начиная с 20 марта 2016 года, депортируются из Греции обратно в Турцию. Это делается в полном соответствии с законодательством ЕС и международным правом. Это будет временная и чрезвычайная мера, необходимая для того, чтобы положить конец страданиям людей и восстановить общественный порядок. Расходы на операцию по возвращению нелегальных мигрантов покрываются за счет бюджета ЕС.

2) Турция предпримет все необходимые меры для предотвращения новых незаконных морских и сухопутных маршрутов миграции из Турции в ЕС, сотрудничая с соседними государствами и ЕС.

3) реализация плана по облегчению визового режима для граждан Турции не позднее 2016.it вступит в силу в конце июня при условии, что Турция выполнит все обязательства, налагаемые ЕС.

4) ЕС пытается быстро выплатить Турции ранее обещанные 3 миллиарда евро и договориться о таком же объеме дополнительного финансирования. Второй транш Анкара должна получить в 2018 году.

5) ЕС и его государства-члены должны сотрудничать с Турцией во всех совместных усилиях по улучшению гуманитарной ситуации в Сирии.

6) на каждого сирийского мигранта, вернувшегося в Турцию из Греции, другой сирийский беженец должен быть размещен в одной из стран ЕС. Размещение мигрантов в ЕС, по мнению авторов документа, должно происходить на основе принятого ООН принципа приоритетной помощи наиболее уязвимым слоям населения.

7) Европейский союз и Турция обязуются придать новый импульс вступлению страны в Содружество [8].

Таким образом, мы пришли к выводам, что миграционная политика, которой придерживается Европейский союз, так и осталась основной проблемой, влияющей на безопасность государств, входящих в данное интеграционное объединение, а также воздействующей на экономические, политические и социальные сферы жизни. Неспособность принять меры по ограничению миграционного давления способствует ухудшению взаимодействия между странами-членами, что провоцирует возникновение конфликтов между лидерами ЕС, блокирующие эффективные и стремительные решения по возвращению незаконных мигрантов на исторический край. В связи с влиянием данных факторов на последствия для социального порядка, властям необходимо проявлять бдительность в целях устранения и пересечения преступной и террористической деятельности.

Список использованной литературы

1. ЕС расширил зону проведения миграционной операции "Тритон" // <https://ria.ru/20150527/1066749326.html>

2. Лондон отказался помогать нелегальным мигрантам из Северной Африки // <https://rg.ru/2014/10/30/velikobritaniya.html>
3. Agreement between the European Community and the Republic of Iceland and the Kingdom of Norway concerning the criteria and mechanisms for establishing the State responsible for examining a request for asylum lodged in a Member State or in Iceland or Norway // <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/agreement/?id=2000133>
4. COUNCIL REGULATION (EC) No 343/2003 of 18 February 2003 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an asylum application lodged in one of the Member States by a third-country national // <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R0343&from=EN>
5. В Германии и Нидерландах ускоряют процесс адаптации беженцев // <https://ru.euronews.com/my-europe/2016/05/05/a-place-to-call-home-the-challenge-of-integrating-europe-s-migrants>
6. Lutz Bachmann: Founder of far-right anti-Islam group Pegida barred from entry to UK and deported // <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/lutz-bachmann-pegida-detained-stansted-deported-a8262131.html>
7. В Германии сошлись 30.000 противников "исламизации Запада" и их оппонентов // <https://www.newsru.co.il/photo/06jan2015/german.html>
8. EU-Turkey statement, 18 March 2016 // <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/>

РОЛЬ ИНВЕСТИЦИОННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В МЕЖДУНАРОДНОМ БИЗНЕСЕ

Галияхметова Р.

студентка группы МЭ-19-2

Блялова Н.Г.

к.э.н. доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение инвестиций для развития государств на международном уровне.

Ключевые слова. ТНК, прямые иностранные инвестиции, ВВП, НАФТА, МЕРКОСУР

С середины 1980-х годов большинство развивающихся стран стали гораздо более открытыми для прямых зарубежных инвестиций с целью получения выгоды от вклада в развитие принимающих стран. С начала 1990-х годов страны с переходной экономикой присоединились к этой тенденции. Обе группы стран, часто враждебно или в лучшем случае, с недоверием относившиеся к транснациональным корпорациям (ТНК) десятилетиями, последовавшие за Второй мировой войной, начали воспринимать ТНК уже не как часть проблемы, а все чаще как часть решения, приносящее не только столь необходимый капитал для стимулирования роста и развития, но и технологии, навыки и доступ к иностранным рынкам, создающее рабочие места.

Следовательно, прежняя ограничительная, контролирующая политика и институты были заменены новыми, направленными на привлечение прямых зарубежных инвестиций. Таким образом, многие развивающиеся страны и страны с переходной экономикой сократили - в различной степени - запреты и ограничения на ввоз прямых зарубежных инвестиций, улучшили стандарты обращения и защиты иностранных инвесторов и ослабили или устранили ограничения на их операции. Усиливая конкуренцию с другими странами за привлечение прямых зарубежных инвестиций, они часто также внедряли схемы

стимулирования для ТНК.

Факторы, устанавливающие прямых иностранных инвестиций принимающей страны, вынашивают иерархический характер: другими словами, кое-какие из них более важны, нежели другие. Кое-какие из них необходимы, но не достаточны ради непосредственных чужестранных инвестиций. Например, либерализация непосредственных чужестранных инвестиций представляется необходимым, однако не достаточным фактором, устанавливающим инвестиции принимающей страны, и для притока инвестиций в державу соответственны орудовать остальные факторы. Свободные границы политики “определяют” непосредственных иностранных инвестиций в том смысле, что они разрешают ТНК инвестировать в принимающую страну. Впрочем, нет никакой гарантии, что инвестиции положительно будут выполнены. [1, с. 422]

Имеется продолжительная летопись эконометрического разбора факторов, устанавливающих прилив непосредственных иностранных инвестиций. Во время многих полетов наличествующая беллетристика свидетельствовала предводительство “экономических” определитель непосредственных чужеземных инвестиций во влиянии на приток непосредственных чужестранных инвестиций, ежеминутно в различных сочетаниях с политическими сиречь институциональными детерминантами. Промежду народнохозяйственных факторов, устанавливающих непосредственные чужестранные инвестиции, явственно акцентируются рыночные факторы. Переменные, объединенные с размером и ростом рынка принимающей страны, торчали приблизительно в всех прошлых разъяснениях размера притока непосредственных иностранных инвестиций. Они включают габарит внутреннего базара принимающей страны, его темпы роста и средний заработок для давлению населения. Впрочем крепость действия модифицируется в соотношении от исследования и обстоятельств, в том числе момент анализа, время утверждения взаимосвязи, разбор подневольной неустойчивой или выборки стран, в литературе имеется консенсус в касательстве того, что переменные габарита базара принимающей державы остаются господствующим моментом притока непосредственных чужестранных инвестиций, в том числе в развивающихся странах. Следовательно, генеральным вариантом непосредственных иностранных инвестиций водились чужестранные инвестиции, ориентированные на рынок.

Большая часть интернационального инвестиционного соглашения, в частности большинство двухстороннего инвестиционного договора, награждают чужестранные инвестиции, предохраняя чужестранных трейдеров через обусловленные политические риски в принимающей стране. Интернациональные согласия могут воздействовать на прилив непосредственных чужестранных соглашений порядком улучшения отдельных ингредиентов политики и институциональных рамок для прямых иностранных соглашений в принимающей стране.

Эконометрическая литература о влиянии двустороннего инвестиционного договора на потоки прямых иностранных инвестиций в развивающиеся страны проверила три основные гипотезы о возможных последствиях двустороннего инвестиционного договора:

Эффект от обязательств- обязательное международное обязательство по удовлетворительной защите иностранных инвесторов и обращению с ними, которое в последствии снизит риски и увеличит приток прямых иностранных инвестиций из стран базирования партнеров. Исследования, проверяющие эту гипотезу, проводятся на двусторонней основе, потоки прямых иностранных инвестиций между парами развивающихся принимающих стран и развитых стран базирования в качестве зависимой переменной, и изучающее, заключение двустороннего инвестиционного договора как правило- увеличивающее потоки прямых иностранных инвестиций из стран базирования и стран-партнеров в принимающие страны-партнеры.

Сигнальный эффект двустороннего инвестиционного договора сигнализирует о серьезном отношении к улучшению прав собственности в принимающей стране, применимом ко всем инвесторам, и, таким образом, может стимулировать поток прямых

иностранных инвестиций из всех стран, а не только из договаривающихся сторон двустороннего инвестиционного договора. Эта гипотеза обычно проверяется с использованием общего объема притока прямых иностранных инвестиций в принимающие развивающиеся страны и количества заключенных двустороннего инвестиционного договора – в большинстве случаев со странами ОЭСР, а иногда также с развивающимися странами в качестве ключевой объясняющей переменной.

Кратчайший путь к улучшению институционального качества – поскольку для улучшения институционального качества, т.е. качества институтов и политики, имеющих значение для прямых иностранных инвестиций, требуется время, иностранные инвесторы могут рассматривать двусторонний инвестиционный договор как замену улучшению институционального качества и, таким образом, стимулировать приток прямых иностранных инвестиций от этих инвесторов. Эта гипотеза может быть проверена с использованием как совокупных, так и двусторонних потоков прямых иностранных инвестиций; двустороннего инвестиционного договора с “сильными” положениями в пользу иностранных инвесторов имеют больше шансов стимулировать прямых иностранных инвестиций. Эти исследования сосредоточены на сравнении притока из стран базирования, заключивших “более сильные” двустороннего инвестиционного договора, с притоком из стран с “более слабыми” двусторонними договорами. [2, с. 218]

В первом эконометрическом анализе ЮНКТАД предполагалось, что двусторонний инвестиционный договор должен оказывать влияние на прямые иностранные инвестиции в двусторонних потоках между договаривающимися сторонами двустороннего инвестиционного договора ближе к году заключения двустороннего инвестиционного договора. Однако анализ временных рядов данных о двусторонних потоках прямых иностранных инвестиций – за три года до и через три года после заключения двустороннего инвестиционного договора – в отношении 200 двустороннего инвестиционного договора в течение 1971- 1994 годы не указывали на воздействие. Рассмотрение вопроса о корреляция между объемом прямых иностранных инвестиций и количеством двустороннего инвестиционного договора в 133 странах в 1995 году показала влияние, хотя и не сильное.

Эмпирические эконометрические исследования, не исследуют степень, в которой иностранные инвесторы на самом деле знают о двустороннем инвестиционном договоре и принимают их во внимание при принятии своих инвестиционных решений. В то время как обследования восприятия инвесторами инвестиционного климата принимающих стран обычно включают, задавая вопросы о политических рисках, качестве институтов или стабильности регулирования, они редко задают вопрос о прямом значении двустороннего инвестиционного договора или других международных инвестиционных соглашений для принятия инвестиционных решений. Несколько исключений указывают на то, что многие инвесторы действительно принимают во внимание двусторонний инвестиционный договор и другие международное инвестиционное соглашение при осуществлении инвестиционных решения и, таким образом, поддерживают аргументы о влиянии двустороннего инвестиционного договора на приток прямых иностранных инвестиций.

В опросе ТНК, прошедшем в 2007 году, был задан вопрос: “В какой степени наличие международного соглашения или двустороннего инвестиционного договора влияет на решение вашей компании о том, на какой рынок инвестировать?” Почти четверть опрошенных ТНК ответили, что они использовали международное инвестиционное соглашение, включая двусторонний инвестиционный договор, “в очень значительной степени”, и еще 48 процентов ТНК использовали их “в ограниченной степени”. Только 23 процента не использовали их “вообще”, а остальные 9 процентов отвечали, что “не знают”. Это означает, что для подавляющего большинства из более чем 70 процентов обследованных ТНК международное инвестиционное соглашение сыграли определенную роль в принятии инвестиционного решения. [3, с. 560]

Кроме того, в упомянутом выше обзоре ЮНКТАД 2007 года конкретно ставился

вопрос о роли двустороннего инвестиционного договора среди 33 факторов, влияющих на инвестиционные решения ТНК. В исследовании делается вывод о том, что двусторонний инвестиционный договор учитываются при принятии решения о том, следует ли инвестировать в развивающиеся страны и страны с переходной экономикой Центральной и Восточной Европы и Содружества Независимых Государств. Что касается развивающихся стран, то они получили оценку выше среднего (3,52 по шкале от 1 до 5), заняв среднее место среди всех рассмотренных факторов, определяющих прямые иностранные инвестиции принимающей страны.

Что касается инвестиций в странах с переходной экономикой, то они были признаны еще более важными, заняв первое место среди наиболее значимых факторов принятия инвестиционных решений со средним баллом 4,23. Учитывая, что такие факторы, как макроэкономическая и политическая стабильность, были определены в качестве наиболее важных факторов, влияющих на инвестиционные решения, и “укрепление нормативно-правовой и институциональной среды” в качестве наиболее часто упоминаемой области, в которой развивающиеся страны могли бы повысить свою привлекательность для прямых иностранных инвестиций, можно предположить, что существует связь между двусторонним инвестиционным договором, благодаря которому обычно стремятся улучшить положение в этой области, и ключевыми политическими и институциональными факторами, определяющими прямых иностранных инвестиций, хотя этот вопрос конкретно не поднимался в исследовании. Утверждалось, что, хотя двусторонний инвестиционный договор может иметь мало отношения к крупным могущественным ТНК, способным обеспечить удовлетворительную защиту своих интересов в прямых контрактах с принимающей стороной правительства стран, они гораздо больше важны для мелких инвесторов, которые не могут полагаться на такие контракты.

Цель эконометрического исследования состоит в том, чтобы на основе как можно большего числа наблюдений, касающихся двусторонних потоков прямых иностранных инвестиций между парами стран, оценить роль всех ключевых детерминант в стимулировании прямых иностранных инвестиций и выделить роль двусторонний инвестиционный договор среди этих детерминант. Это достигается путем построения модели (представляющей собой математическое уравнение), которая отражает взаимосвязь между объемом или колебаниями прямых иностранных инвестиций, называемыми зависимой переменной, и ключевыми факторами, определяющими прямых иностранных инвестиций, включая вывод или существование так называемых объясняющих переменных.

Для того чтобы выделить роль двусторонний инвестиционный договор, необходимо определить другие ключевые объясняющие переменные и рассчитать их влияние на прямых иностранных инвестиций (т.е. путем оценки числовых параметров взаимосвязи). В противном случае все изменения в объеме прямых иностранных инвестиций можно было бы отнести на счет двусторонний инвестиционный договор, что было бы неразумным предложением. Эконометрика также позволяет оценить влияние или его отсутствие некоторой переменной во взаимодействии с ключевыми переменными, представляющими особый интерес, такими как переменные институционального качества. [4, с. 432]

Оценки параметров взаимосвязи между прямыми иностранными инвестициями и их ключевыми детерминантами, включая двусторонний инвестиционный договор, недостаточен для проверки воздействия. Далее следует проверка статистической значимости этих параметров. В эконометрике доступны дополнительные тесты, позволяющие, например, ответить на вопрос, представляет ли взаимосвязь корреляцию или причинно-следственную связь. Прежде чем делать окончательные выводы о взаимосвязи между двусторонний инвестиционный договор и прямыми иностранными инвестициями, следует поразмыслить на основе здравого смысла, основываясь на знаниях о прямых иностранных инвестициях в целом.

Зависимые переменные прямых иностранных инвестиций, двусторонние или

агрегированные, используются в эконометрических исследованиях в различных вариантах: они могут включать общий годовой приток прямых иностранных инвестиций, зарегистрированные притоки (исключая годовые колебания), средний приток за пару лет, приток в постоянных долларах или долях или соотношениях, например, доля глобального притока в развивающиеся страны или соотношение прямых иностранных инвестиций к ВВП. Объясняющие или независимые переменные включают не только двусторонний инвестиционный договор, но и другие факторы, определяющие размер прямых иностранных инвестиций в принимающей стране, известные из общей литературы о прямых иностранных инвестициях как ключевых факторах, определяющих местоположение прямых иностранных инвестиций в принимающих странах.

Потоки прямых иностранных инвестиций в регион НАФТА в целом увеличились непосредственно до и после вступления НАФТА в силу; однако неясно, можно ли отнести это увеличение к созданию НАФТА. НАФТА оказала самое сильное влияние на Мексику. “В годы, непосредственно предшествовавшие НАФТА, приток прямых иностранных инвестиций в Мексику удвоился и составил более 4 миллиардов долларов в год, а в последующие годы после НАФТА он увеличился еще больше, превысив 10 миллиардов долларов в 1994 году, немного снизившись до 9,5 миллиардов долларов в 1995 году”.

Либерализация политики Мексики в области прямых иностранных инвестиций, осуществляемая и подкрепляемая положением НАФТА, близость и гарантированный доступ к рынку Соединенных Штатов, а также наличие дешевой рабочей силы - все это привело к существенному увеличению притока прямых иностранных инвестиций в Мексику, несмотря на кризис песо. Другими словами, потоки прямых иностранных инвестиций в Мексику в контексте НАФТА определялись сочетанием экономических факторов – размером рынка, ресурсами и эффективностью; соображениями политики – более сильной защитой прямых иностранных инвестиций, предоставляемой НАФТА; и конкретными положениями на отраслевом уровне. Наиболее заметное влияние НАФТА на Мексика произошла в автомобильной промышленности. Соединенные Штаты ТНК использовали Мексику для прямых иностранных инвестиций, направленных на повышение эффективности, до НАФТА. Однако НАФТА призвала их значительно увеличить такие инвестиции. В результате к 1997 году 80 процентов автомобилей, произведенных этими ТНК в Мексике, были экспортированы по сравнению с 48 процентами в 1994 году. Кроме того, японские ТНК перевели часть своих прямых иностранных инвестиций из Соединенных Штатов и Канады в Мексику после создания НАФТА. [5, с. 1027]

Европейский Союз представляет собой старейшую, крупнейшую, наиболее развитую и наиболее успешную региональную интеграционную организацию в мире. Его создание, функционирование, углубление и расширение на протяжении многих лет оказывали значительное влияние на прямых иностранных инвестиций. Таким образом, опыт Европейского Союза в области прямых иностранных инвестиций хорошо иллюстрирует, какие из вышеуказанных механизмов потенциального воздействия соглашения о преференциальной торговле на прямых иностранных инвестиций сработали в наиболее зрелых соглашениях о преференциальной торговле и инвестициях в мире и в каком виде.

Подготовка к созданию Европейского экономического сообщества (ЕЭС) в 1958 году и постепенное осуществление положений Римского договора, касающихся таможенного союза и общего рынка, совпали с крупными прямыми иностранными инвестициями американских ТНК в производственный сектор стран ЕЭС. Объем прямых иностранных инвестиций Соединенных Штатов в ЕЭС увеличился в три раза в период с 1957 по 1964 годы, что намного быстрее, чем общий объем вывозимых прямых иностранных инвестиций. В период с 1955 по 1972 годы доля шести стран - членов ЕЭС во внешнеторговом обороте Соединенных Штатов увеличилась с шести до 17 процентов. Создание Европейской ассоциации свободной торговли (ЕАСТ) также привлекло прямые иностранные инвестиции 22 Соединенных Штатов в обрабатывающую промышленность, хотя и в меньших

масштабах. Основным бенефициаром было Объединенное Королевство.

До сих пор большинство международных инвестиционных соглашений поощряли иностранные инвестиции лишь косвенно посредством предоставления защиты инвестиций и их вклада в улучшение экономических детерминант прямых иностранных инвестиций. Можно было бы предположить, что международное инвестиционное соглашение могло бы способствовать инвестициям более прямыми средствами, включая меры в странах базирования. Такие средства могли бы включать широкий круг вопросов, например, институционализированный обмен информацией, связанной с инвестициями, программы, направленные на укрепление связей между иностранными инвесторами и отечественными компаниями, программы технической помощи и наращивания потенциала для агентств по поощрению инвестиций, предоставление инвестиционного страхования, поощрение передачи технологии, ослабление неформальных препятствий для инвестиций, совместные мероприятия по поощрению инвестиций, доступ к капиталу, финансовые и фискальные стимулы, или создание институционального механизма для координации деятельности по поощрению инвестиций.

Список литературы:

1. Аскинадзи В. М. Инвестиции : учебник для бакалавров / В.М. Аскинадзи. Москва : Юрайт, 2016. 422 с.
2. Борисова О.В. Инвестиции. В 2 т.Т. 1. Инвестиционный анализ : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / О.В. Борисова. Москва : Юрайт, 2017. 218 с
3. Касьяненко Т.Г. Инвестиционный анализ : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / Т.Г. Касьяненко. Москва : Юрайт, 2017. 560 с
4. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В.В. Ковалев. Москва : Финансы и статистика, 1996. 432 с.
5. Шарп У.Ф. Инвестиции : пер. с англ. / У.Ф. Шарп, Г. Дж. Александер, Дж. В. Бейли. Москва : Инфра-М, 2018. 1027 с.

ПОЛОЖЕНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ В ИРАНЕ

МАМЕДОВА Э.Э.К.

студентка группы МО-21-2

СЫЗДЫКБЕКОВ Е.С.

Научный руководитель

магистр, старший

преподаватель Карагандинский

университет Казпотребсоюза, г. Караганда,

Республика Казахстан

Аннотация: Данная статья посвящена изучению современного положения азербайджанцев проживающих на территории Ирана. В статье рассмотрены проблемы азербайджанского народа в Иране, как неотъемлемой части коренного населения.

Ключевые слова: азербайджанцы, азербайджанцы Ирана, положение азербайджанцев, массовая дискриминация.

В настоящее время азербайджанцы в Иране считаются этнической группой, составляющей неотъемлемую часть иранской нации. Как писал в 1987 году в своей статье «От шаха до Хомейни» посол СССР в Иране Виноградов «благодаря своей многочисленности, экономической и культурной развитости, азербайджанцы с течением времени органически вросли в иранское общество и не стали там так называемым „национальным меньшинством“; в Тегеране - центре политической, экономической и культурной активности — было около полутора миллионов азербайджанцев». [1, стр. 184 – 210]

Азербайджанцы являются крупнейшим народом в Иране после персов и курдов. Они проживают в северо-западной части Ирана и говорят на азербайджанском языке. Территория, где проживают азербайджанцы, называется Азербайджан или Азербайджанский Иран. Положение азербайджанцев в Иране имеет свои особенности, которые связаны с их национальным и культурным менталитетом и отношениями с персами. [2]

Изначально азербайджанцы были тюркским племенем, которое приняло ислам в X веке и в 11-12 веках основало государство, которое существовало до завоевания его Персией и создания в 1979 году Исламской Республики Иран. С появлением Исламской Республики положение азербайджанцев в Иране стало меняться. Несмотря на официальное признание Ираном тюркской национальной идентичности азербайджанцев, они всё же столкнулись с дискриминацией в свой адрес в разных сферах жизни. [3]

Культурная дискриминация тюркского народа в Иране является постоянной проблемой. Исторически для Иранского правительства была приоритетом персидская культура и язык в ущерб другим культурам. Приводило это к следующим последствиям: тюркским народам отказывали в празднованиях культурных мероприятий, а также даже говорить на их родном языке в общественных местах было запрещено. Одним из способов проявления культурной дискриминации - это разрушение культурных объектов и исторических памятников, которые представляют огромное значение для народа Южного Азербайджана. Иранское правительство продолжает заниматься дискриминационной практикой, направленной на уничтожение культурного наследия Южного Азербайджана. К примеру, правительство Ирана абсолютно ложно представило миру знаменитые азербайджанские ковры ручной работы под названием «персидский ковёр». Так же, в учебниках тюркские правители часто изображаются как некомпетентные. Ко всему прочему, правительство запретило использовать тюркские имена для азербайджанских детей, тем самым лишая их права на выражение своей культурной идентичности. [4]

Ещё одной из причин дискриминации азербайджанского населения в Иране является различие в языке. Азербайджанский язык достаточно отличается от персидского языка и имеет своё письмо. Многие азербайджанцы считают, что азербайджанский язык и культура недостаточно представлены в школах и университетах, как было сказано ранее, что ограничивает их возможности получения образования и дальнейшего развития. [4]

Азербайджанцы также сталкиваются с проблемами в экономической сфере. Северо-западный регион Ирана, где проживают азербайджанцы, отстаёт от других регионов страны по экономическому развитию. Это может быть связано с дискриминацией со стороны центрального правительства, которое сосредоточено в территории южной части страны.

Политическая дискриминация тоже имеет место быть. Избирательные законы и система политического управления Ирана блокируют азербайджанцев от участия в политической жизни Ирана. Всё это приводит к тому, что азербайджанцы не могут полноценно защищать свои интересы и решать проблемы на политическом уровне. [5]

Расизм также является одной из важных проблем, с которой сталкиваются азербайджанцы в Иране. В их адрес используют некорректные слова, указывающие на их этническую принадлежность. К примеру, в персидском языке есть слово "тюрк" (turk), которое часто используется в обидном контексте при общении с азербайджанцами в Иране. Общее презрение к азербайджанской культуре и истории в некоторых персидских кругах часто приводит к недооценке и дискриминации азербайджанской культуры и языка. [5]

Другой проблемой, с которой сталкиваются азербайджанцы в Иране, является насилие со стороны правительственных органов. В прошлом было несколько случаев жестокого разгона протестов азербайджанцев и демонстраций, требующих свободы слова и лучшей защиты национальных прав и свобод. Это повышает уровень тревоги в азербайджанском обществе и как уже было сказано ранее - создаёт барьеры для их участия в политической жизни Ирана. [6]

Несмотря на эти трудности, азербайджанцы в Иране продолжают бороться за свои национальные права и свободы. Они создают профессиональные и общественные организации, которые обеспечивают содействие в охране и продвижении азербайджанской культуры и культурной диаспоры. Азербайджанцы создают новые движения, чтобы бороться за свои права, улучшение экономического развития и поддержку более широких политических свобод. Так, в 1991 году возникла сепаратистская организация «Национально-освободительное движение Южного Азербайджана». Первым её руководителем стал публицист, поэт и писатель Пируз Диланчи. Позже в 1995 году профессором - азербайджанцем Махмудали Чохраганлы, который выиграл выборы в парламент Ирана, но не был туда допущен, была создана ещё одна организация — «Движение национального пробуждения Южного Азербайджана» (YeniGAMOH/GAMOH). Эта организация в своё время пыталась зарегистрироваться в Министерстве внутренних дел Ирана. Но, к сожалению, в ответ на это представители иранской власти арестовали всех главных членов партии, а также приговорили их к тюремному заключению. Такие несправедливые приговоры приводили к тому, что многих азербайджанских активистов совершенно незаконно осуждают и сажают в тюрьму. Политическая дискриминация нарушает их право на равное представительство в органах власти и участие в политическом процессе. [7]

Первый год, после распада Советского Союза, были открыты границы и сотни семей по обе стороны начали активно навещать друг друга. Были достигнуты значительные улучшения в коммуникационных и транспортных соединениях между Азербайджанской Республикой и азербайджанскими провинциями Ирана. Появились прямые авиационные и автобусные рейсы. Были установлены связи и подписаны соглашения между администрацией азербайджанских провинций Ирана и правительством Азербайджанской Республики, в области торговли, образования, научных исследований и экономического сотрудничества. Первоначально иранские власти приветствовали контакты по обеим сторонам границы, надеясь на распространение своего влияния на новорожденную Азербайджанскую Республику. Однако вскоре они осознали, что влияние происходит в обратном направлении. И к концу 1992 года начали ставить препятствия на пути контактов и с целью их сокращения.

Так например, в отличие от своей политики в отношении беженцев из Афганистана и Ирака, Иранские власти отказались принять азербайджанских беженцев, спасающихся из районов боевых действий с Арменией, опасаясь интенсивного общения между беженцами и «своими» азербайджанцами. Также правительство Ирана изменило свою позицию в Карабахском конфликте в пользу поддержки Армении, так как считало, что победа Азербайджана вдохновит иранских азербайджанцев. [8]

Традиционно считается, что наличие на иранской территории значительного азербайджанского меньшинства может выступить фактором, негативно влияющим на отношения двух стран, так как Иран «в этой связи боится разрастания сепаратистских тенденций среди своих граждан».

В 2003 году по северо-западу Ирана прокатилась волна массовых демонстраций азербайджанцев. С тех пор позиция иранских властей в отношении националистических организаций стала заметно жёстче. В июле того же года была показательно казнена 19-летняя студентка - азербайджанка, принимавшая участие в протестах. В 2006 году разгорелся новый скандал вокруг высмеивающей азербайджанский язык карикатуры, напечатанной в государственной газете под названием «Иран», вылившийся в тысячные акции протеста в населённых азербайджанцами городах Ирана. [9]

Иранские службы безопасности жёстко подавили демонстрации, убив, как минимум четырёх человек, ранив сорок три человека и арестовав сотни азербайджанцев. В 2015 году ряд крупных городов Ирана вновь охватили протесты азербайджанцев.

В целом, положение азербайджанцев в Иране по-прежнему вызывает заботу и требует решения многих проблем. Однако, азербайджанцы продолжают сохранять свою культуру и

традиции и активно участвуют в общественной жизни Ирана, надеясь на улучшение своего статуса и политических прав в будущем.

Таким образом, несмотря на эти проблемы, азербайджанцы в Иране сохраняют свою культуру, идентичность и традиции, а также имеют важное значение в развитии страны. У азербайджанского населения в Иране есть свои национальные праздники, музыкальные и танцевальные традиции, также богатая кухня. Азербайджанцы активно участвуют в культурной жизни Ирана и организуют мероприятия, посвящённые своей культуре и традициям. Некоторые азербайджанские активисты выступают за то, чтобы азербайджанский язык стал одним из официальных языков Ирана, так же как и персидский. Они также предлагают программу социально-экономического развития для северо-западного региона Ирана, что позволит азербайджанцам иметь больше возможностей для развития своей экономики и культуры.

В свою очередь, центральное правительство Ирана также должно проявлять больше заботы и заинтересованности в улучшении положения азербайджанцев в Иране. Это может быть достигнуто через тесное взаимодействие и конструктивный диалог между азербайджанцами и руководством Ирана, чтобы решить национальные, культурные, экономические и социальные проблемы. В конечном итоге, национальная эффективность Ирана может быть усилена только при участии всех народов, которые в нём проживают.

Список литературы:

1. Владимир Виноградов. От шаха до Хомейни. Журнал Знамя №2, февраль 1987. Стр. 184 – 210.
2. Азербайджанский вопрос в Иране: взгляд востоковеда <http://casp-geo.ru/azerbajdzhanskij-vopros-v-irane-vzglyad-vostokoveda/>
3. Инцидент на Каспии. Азербайджан - Иран. Нефтяные войны <https://newcaucasus.com/economy/18657-azerbaydzhani-iran-neftyanyie-voynyi.html>
4. Discrimination Against South Azerbaijani Turkic People in Iran - Babek Chalabi <https://thegeopolitics.com/discrimination-against-south-azerbaijani-turkic-people-in-iran/>
5. Азербайджанский вопрос в Иране в развитии: идентичность, общество и региональная безопасность - Эмиль Сулейманов и Йозеф Краус <https://cacianalyst.org/>
6. Иранский режим пошёл с мечом на безоружных азербайджанцев <https://caliber.az/post/110458/>
7. Discrimination Against South Azerbaijani Turkic People in Iran - Babek Chalabi <https://thegeopolitics.com/discrimination-against-south-azerbaijani-turkic-people-in-iran/>
8. Национальная идеология Азербайджана/ Азербайджанские турки - история и современность/ Полемика Фариды Алекперли - турка с Сулейманом Мурадалиевым – азербайджанцем https://otherreferats.allbest.ru/moscow/00029040_0.html
9. Карикатурный скандал 2006 год <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/469250>

КАК ВОЗОБНОВЛЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ QUAD ПОВЛИЯЛО НА СОВРЕМЕННУЮ ПОЛИТИЧЕСКУЮ ОБСТАНОВКУ

Жапашов Алишер
студент группы МО-19-1к

Калиева Г.К.

Научный руководитель, магистр, ст.преподаватель Карагандинский университет
Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. На данный момент QUAD стал одной из двух организаций создающих антикитайский блок, формируя новый курс геополитики в области Индо-Тихоокеанской

области.

Ключевые слова: QUAD, геополитика, Индо-Тихоокеанский регион, стратегическая безопасность, альянс.

Созданный в 2007-м году Четырёхсторонний диалог по стратегической безопасности, также известный как QUAD не успел в своё время серьёзно изменить политическую картину своего времени, так как один из основных членов организации – Австралия, решила выйти из организации в пользу улучшения отношений с Китайской Народной Республикой. Но спустя десятилетие по инициативе президента Соединённых Штатов Америки Дональда Трампа начались подвижки к возобновлению деятельности организации [1].

В конце-концов всё это привело к соглашению между четырьмя лидерами стран: от Австралии присутствовал премьер-министр Малькольм Тёрнбулл, США представлял президент Дональд Трамп, Индию представлял премьер-министр Нарендра Моди, а от Японии присутствовал премьер-министр Синдзо Абэ [2]. На момент написания статьи прошло уже шесть лет с момента возобновления деятельности QUAD и основным вопросом на который отвечает данная статья: «А как QUAD повлиял на политическую обстановку в мире и в Индо-Тихоокеанском регионе в частности?»

После возобновления деятельности QUAD прошло сразу несколько встреч представителей участников: министры военно-морских сил стран-участниц встретились во время Диалога Райсина 2017-го года проходившей в Нью-Дели, обозначая окончательное возрождение организации, в 2019-м представители стран-участниц встретились в Нью-Йорке и в Бангкоке. А во время пандемии коронавируса пользуясь случаем, QUAD, под предлогом решения проблем вызванных пандемией, встретились с представителями Новой Зеландии, Южной Кореи и Вьетнама, готовя почву для создания QUAD +. Япония, США и Канада провели совместные военно-морские учения под названием «Острый Меч» в октябре 2020 года, которые были одними из нескольких канадских военно-морских учений в Тайваньском проливе в том году и сопровождались дипломатическими встречами в Токио, хотя никакого совместного заявления сделано не было. После визита премьер-министра Австралии Скотта Моррисона в Токио, Австралия и Япония договорились об оборонном пакте, который расширит военные связи. В 2021 году посол Китая в Бангладеш Ли Джимминг предупредил Бангладеш не присоединяться к QUAD, заявив, что любая попытка к присоединению серьёзно повредит отношениям с Китаем. Посол назвал QUAD «военным союзом, направленным против возрождения Китая». В Бангладеш эти комментарии вызвали критику как со стороны правительства, так и других лиц за нарушение суверенитета Бангладеш. После разногласий Ли Джимминг отказался от своего заявления, заявив, что он только выражал свое личное мнение по этому вопросу. Однако министерство иностранных дел Китая, похоже, встало на защиту посла, а Хуа Чуньин заявила, что «мы все знаем как работает механизм QUAD» [3]. Китай выступает против попыток некоторых стран представить Китай как препятствие и посеять разногласия между странами региона и Китаем». Можно отметить что с первых дней своего президентства Джо Байден и его кабинет обсудили с верхушкой Японии вопросы военной безопасности, а три дня спустя министр иностранных дел Японии Мотэги Исимицу посетил Совет ЕС по иностранным делам для развития сотрудничества между Японией и ЕС в Индо-Тихоокеанском регионе. На данный момент рассматривается вариант более тесной интеграции Южной Кореи в QUAD [4].

Из всего перечисленного мы можем сделать очень простые выводы: в первую очередь создание QUAD привело к ухудшению двухсторонних отношений между странами-участницами с одной стороны и Китаем с другой. Так же, как это было во время первоначального QUAD в 2007 году, Китай официально протестовал против QUAD 2.0 как за тонко завуалированной попыткой сдерживания Китая. Можно также легко найти дальнейшую критику в адрес стран «QUAD» за недостаточную заботу об инфраструктурных

потребностях стран Юго-Восточной Азии. Фонд «Наследие» заявил, что QUAD «гарантирует, что Китай сохранит только свое надлежащее место в мире», намек на сдерживание, который произвел фурор в австралийском внешнеполитическом сообществе. Неопределенность в отношении миссии и цели QUAD 2.0 смягчила многие критические замечания в адрес Китая, особенно в Юго-Восточной Азии. Отчеты о заседаниях QUAD регулярно указывают на важность центральной роли АСЕАН в делах Юго-Восточной Азии, показывая, что QUAD не глух к проблемам Юго-Восточной Азии по поводу перемещения АСЕАН. В отсутствие официальных рабочих групп, созданных на основе «QUAD» — большая часть серьезной дипломатической, информационной, военной и экономической координации осуществляется на трехстороннем или двустороннем уровне — трудно согласиться с идеей, что «QUAD» является организацией исключительно для координации китайских стратегий сдерживания.

Действительно, исследования показали, что QUAD широко популярен среди элит Юго-Восточной Азии и что опрошенные элиты продолжают поддерживать ужесточение мандата QUAD, чтобы избежать ослабления. Признаки такого ужесточения начали появляться в конце 2019 г, когда в новостях сообщалось, что Страны четырех стран встретятся в Нью-Дели для проведения командно-штабных учений, посвященных борьбе с терроризмом [5]. Поскольку Quad находится на значительно более прочной дипломатической и политической почве, чем раньше и становится достойной противницей Китайской Народной Республике вызывая её агрессию.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1) <https://thediplomat.com/2017/11/why-has-australia-shifted-back-to-the-quad/>
- 2) https://www.mofa.go.jp/a_o/rp/page3e_000791.html
- 3) <https://thediplomat.com/2021/05/chinas-warning-to-bangladesh-on-the-quad/>
- 4) <https://edition.cnn.com/2023/03/15/asia/south-korea-yoon-japan-visit-regional-security-inthnk/index.html>
- 5) <https://www.newindianexpress.com/opinions/2021/apr/06/france-and-sailing-toward-the-quad-plus-2286408.html>

СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА И АФГАНИСТАНА В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

ПАК М.

студентка группы МО-19-2

КАЛИЕВА Г.К.

Научный руководитель, магистр, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается сотрудничество Казахстана и Афганистана в сфере высшего образования. Были рассмотрены программы по предоставлению высшего образования афганским студентам при участии Казахстана, ЕС и ООН, а также достижения и перспективы образовательного сотрудничества Казахстана и Афганистана.

Ключевые слова: сотрудничество, Казахстан, Афганистан, высшее образование, учебные заведения, образовательные программы.

Дипломатические отношения между Казахстаном и Афганистаном были установлены

12 февраля 1992 года между официальными лицами двух стран. Сотрудничество между государствами активно развивалось в сфере торговли, безопасности, культуры, образования и оказания гуманитарной помощи. Так, например, Казахстан с 2005 по 2021 годы активно выделял гранты и стипендии афганской молодежи в сфере высшего образования, причем часть из них распределялась через системы ПРООН и ЕС [1]. Однако в 2021 году, после прихода к власти «Талибана» большинство стран мира не признали новое руководство Афганистана и прекратили сотрудничество с данным государством. В этот период Казахстан приостановил прием новых студентов с Афганистана до стабилизации внутривосточной обстановки в стране, но уже обучающаяся в казахстанских университетах афганская молодежь продолжила свою учебу.

Как уже было сказано, с начала установления дипломатических отношений между Казахстаном и Афганистаном активно развивалось культурно-гуманитарное сотрудничество. Так, первым шагом сотрудничества двух государств в сфере высшего образования стало подписание в 2009 году Соглашения между правительствами о сотрудничестве в области образования. В том же году экс-президентом РК Н.А. Назарбаевым была утверждена «Государственная образовательная программа» для афганских студентов на сумму в размере 50 млн. долларов. В период 2010-2017 годов обучение прошли более тысячи человек в 23 университетах Казахстана [2]. В 2018 году страны продолжили образовательное сотрудничество, подписав межведомственный протокол. Согласно данному документу афганская молодежь продолжила получать возможность обучения в Казахстане до 2021 года. Помимо студентов, преподаватели с Афганистана смогли повысить свою квалификацию, пройдя обучение в казахстанских вузах [2].

Для поддержки афганских студентов был разработан подготовительный курс перед поступлением на бакалаврские, магистерские и технические программы в университетах РК, где обучающиеся изучали английский язык, знакомились с процессом и особенностями учебы.

Стоит отметить, что с приходом талибов к власти в 2021 году Казахстан официально не признал новое правительство Афганистана. Тем не менее, казахстанское руководство признало, что талибы – это реальность, с которой нужно считаться. Была проведена рабочая встреча казахстанских дипломатов с представителями «Талибана». На данной встрече были обговорены вопросы торговли между государствами и оказания Афганистану гуманитарной помощи.

Как известно, сотрудничество в сфере образования между Казахстаном и Афганистаном с приходом талибов к власти на время приостановилось. Однако Айбек Смадияров, официальный представитель МИД РК, заявил, что Казахстан намерен возобновить активное образовательное сотрудничество с Афганистаном, и уже была достигнута договоренность с ЕС и правительством Афганистана [3].

Среди конкретных результатов многолетнего сотрудничества Казахстана и Афганистана в сфере высшего образования можно перечислить следующие:

- в 2018 году ЕС решил выделить 2 миллиона долларов на пилотный запуск образовательной программы по обучению афганских женщин в Казахстане и Узбекистане;
- правительство Казахстана выделило большее количество стипендий для афганских женщин в 2019-2020 годах, что является продолжением инициативы Казахстана по подготовке 1000 афганских гражданских специалистов в рамках специальной образовательной программы стоимостью 50 млн. долларов;
- в 2018 году подписаны два Меморандума о взаимопонимании между «Женской торгово-промышленной палатой Афганистана» и «Советом деловых женщин национальной палаты предпринимателей Атамекен» [4].

Кроме того, для развития программы по обучению 1000 афганцев в казахстанских университетах правительство Казахстана в 2017 году предложило Европейскому союзу запустить новую совместную программу по обучению афганских женщин. Представитель ЕС

по иностранным делам и политике безопасности Ф. Могерини в сентябре 2018 года в своем видеообращении к региональной конференции в столице Казахстана по расширению прав и возможностей женщин в Афганистане объявила, что ЕС предоставит 2,2 миллиона долларов на эту программу. Крайне важно интегрировать экономику Афганистана с соседними странами путем расширения взаимодействия и связей, инвестирования и развития региональной инфраструктуры, торговли и транзитных транспортных проектов. Для достижения данной задачи Афганистан должен обладать конкурентоспособным человеческим капиталом. Как известно, многие афганские студенты, получив образование в Казахстане, возвращались в Афганистан в качестве квалифицированных работников.

Так, для девушек были разработаны программы академических стипендий, запущенной Казахстаном, Узбекистаном, Кыргызстаном и финансируемой Европейским союзом (ЕС) в 2019 году с целью предоставления образования афганским девушкам. Программа развития Организации Объединенных Наций (ПРООН) управляет этой стипендией.

Таким образом, в 2019 году согласно ПРООН был запущен пилотный поток программы, в котором приняли участие 50 афганских студенток. В 2021 году ЕС увеличил финансирование проекта, поэтому количество участниц программы увеличилось, и 105 девушек получили возможность обучаться в университетах Казахстана, Узбекистана и Кыргызстана. 15 декабря 2022 года участвующие в программе страны заявили о продолжении проекта и обсудили основные моменты его дальнейшего осуществления. Планируется, что к 2027 году образование получают 155 афганских девушек [5].

Согласно ПРООН студентки из Афганистана благодаря данной стипендии могут получить образование на уровне бакалавриата, магистратуры и профессионально-технического образования. Перед началом обучения в университетах девушки проходят год курсов по изучению английского языка [5].

Кроме этого, организация «ООН-Женщины» проводит летние школы для афганских женщин, где их обучают основам предпринимательства, чтобы повысить их шансы на трудоустройство. Запуск программы обучения афганских студенток рассматривался как первый этап более масштабных совместных усилий Европейского союза, Казахстана и Узбекистана по оказанию помощи Афганистану в образовании его населения [5].

Программы в сфере высшего образования во взаимодействиях Казахстана и Афганистана достаточно плодотворны и нацелены на улучшение уровня образованности среди населения в Афганистане. Однако для дальнейшего сотрудничества страны должны решить несколько задач:

- повышение квалификации. Стремление повысить квалификации преподавательского состава существует не только в Афганистане, странах Центральной Азии, но и во всем мире. Существуют различные программы по повышению квалификаций сотрудников в сфере преподавания: путем предоставления стипендий для магистрантов (Казахстан) или путем установления целей по количеству преподавателей, имеющих квалификацию не ниже уровня магистра (Кыргызстан и Таджикистан);

- улучшение инфраструктурных условий. Проблема с устаревшей инфраструктурой учебных заведений или же низкое состояние зданий университетов в результате физического разрушения в период вооруженного конфликта стоит особо остро в Афганистане;

- также серьезной проблемой в Афганистане являются ограничения афганских женщин во многих сферах их жизни. Например, в декабре 2022 года руководством страны был введен запрет для афганских женщин на получение образования в высших учебных заведениях.

Таким образом, хотя на данный момент сотрудничество в предоставлении высшего образования афганским студентам замедлилось, Казахстан стремится к возобновлению данных договоренностей. Как уже было сказано, казахстанская сторона активно участвует в обсуждении реализации образовательных программ для афганских студентов, как с ЕС и странами Центральной Азии, так и с представителями афганского руководства. Так, в начале 2023 года в Казахстан прибыли студенты для обучения в казахстанских вузах, которые

должны были прибыть еще в сентябре 2021 года, но из-за внутривосточной ситуации в Афганистане не смогли этого осуществить. Кроме этого, также ООН и ЕС заинтересованы и готовы выделять помощь Казахстану и странам Центральной Азии в осуществлении данной инициативы. Однако для дальнейшей кооперации в этой сфере Казахстану и Афганистану нужно преодолеть ряд барьеров, в виде проблем с инфраструктурой и недостатка кадров, а правительству Афганистана активизировать работу по выполнению поставленных перед ним условий для признания в мировом сообществе.

Список литературы:

1. Рахимбеков А. Казахстан оказывает значительную поддержку Афганистану - представители Европейской службы внешних действий // kazinform.kz [Электронный ресурс. URL: https://www.inform.kz/ru/kazakhstan-okazyvaet-znachitel-nuyu-podderzhku-afganistanu-predstaviteli-evropeyskoy-sluzhby-vneshnih-deystviy_a4028143?ysclid=le5of3xeу8773160043]
2. Изтелеуова Е. Проблема Афганистана в повестках дня Узбекистана и Казахстана // Central Asian Bureau for Analytical Reporting [Электронный ресурс. URL: <https://cabar.asia/ru/problema-afganistana-v-povestkah-dnya-uzbekistana-i-kazahstana>]
3. Казахстан возобновит программу обучения девушек и женщин из Афганистана // ASIA-Plus [Электронный ресурс. URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/centralasia/20230124/kazakhstan-vozobnovit-programmu-obucheniya-devushek-i-zhentshin-iz-afganistana?ysclid=le5odzuq4q496740100>]
4. СОВЕТ ДЕЛОВЫХ ЖЕНЩИН «АТАМЕКЕН» И БИЗНЕС-ЛЕДИ АФГАНИСТАНА НАЧИНАЮТ СОТРУДНИЧЕСТВО // Национальная палата предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен» [Электронный ресурс. URL: <https://atameken.kz/ru/news/30406-sovet-delovyh-zhenshin-atameken-i-biznes-ledi-afganistana-nachinayut-sotrudnichestvo?ysclid=le5obis9jg658843722>]
5. Европейский союз и ПРООН обсудили ход реализации проекта по расширению прав и возможностей афганских женщин // ПРООН в Казахстане [Электронный ресурс. URL: <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/news/evropeyskiy-soyuz-i-proon-obsudili-khod-realizacii-proekta-po-rasshireniyu-prav-i-vozmozhnostey-afganskikh-zhenshin>]

THE MODERN VECTOR OF THE DEVELOPMENT OF SCIENCE

SOVETOVA D.

MO-19-1k group student

ISSATAYEVA A.G.

Master, senior lecturer

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

city of Karaganda,

Republic of Kazakhstan

Annotation. Inclusive education - ensuring equal access to education for all students, taking into account the diversity of special educational needs and individual opportunities. The problems of inclusive education are of concern to researchers and practitioners.

Keywords: science, education, current trends, economics, management, innovations, small business, natural sciences, humanities, state and legal regulation, political science.

Abstract. Inclusive education – equal access to education for all students with a variety of special educational needs and individual capabilities. The problems of inclusive education of concern to researchers and educators-practitioners. One of the problems is the implementation of the principle of continuity of inclusive education. This paper focuses on this problem, it is the

modern vector of development of continuous inclusive education. Key words: inclusive education, continuous inclusive education, early age, habilitation in pedagogy, children with disabilities.

In modern pedagogy, continuous education is understood as a process of growth of the educational potential of the individual throughout life, which is provided by state and public social institutions, depending on the needs of the individual, the state and society. The development and education of a person with special educational needs in modern society is focused on the fullest possible disclosure and realization of his potential, integration into the system of social relations and the implementation of his cultural integration. An important tool for achieving this goal today is inclusive (or integrated) education. The need for continuous education is explained by progress in the development of science, technology, and social relations. Under these conditions, it is necessary to talk about continuous inclusive education, in the structure of which the process of formation and development of the personality of a person with disabilities is taking place. An analysis of modern publications on the problems of inclusive education allows us to see in them a certain fragmentation of the perception of inclusive education in a holistic educational picture of society and, accordingly, the lack of a vision of consistency and dynamism in the passage of this educational vertical by each student with a disability (HIA).

Meanwhile, the success of inclusive education in achieving quality education and social integration of the category of students under consideration directly depends on the system-dynamic vision of the social context of a child's life, from its very beginning, as a combination of various social constructs that are in complex system-network relations with each other and ensure the ecology of socio-cultural life of a child with a disability and his family. From birth and from the moment the risk of psychophysical development is identified, the child is already immersed in the complex systemic organization of human existence, which will surround and accompany him throughout his life path at different levels of life space: personal (child, parents and close adults), group (children with disabilities and, ordinary children, the children's community as a whole, the parents' community, the pedagogical community, the managerial community), institutional (social institutions of various levels and their institutions). Only the continuity and continuity of ensuring the effectiveness of all stages of inclusive social life (including education) of a child with disabilities, when the previous stage becomes the foundation for the next stage of a person's life cycle, will allow him to survive in today's complex world, to lead a worthy and maximally independent lifestyle . One of the sign manifestations of the lack of continuity of inclusive education in our country is the lack of an educational foundation for an inclusive form of education, its first, basic stage - habilitation psychological and pedagogical support for a child with disabilities and his family - early intervention (early intervention) . Inclusive (or integrated) education in modern domestic practice and legal documents is most often understood as the sphere of school education or less often preschool education, i.e. for children from three years old.

Early age is the first and extremely important stage of preparation for social inclusion through correctional and developmental work based on the leading activities of this age. Already at this time, the first social competencies that are significant for an inclusive educational environment are being formed in conditions of interaction with close adults and younger family members, home visits by a speech pathologist, visits to a short stay group and / or a lecotheque [2]. The most developed today is the inclusive educational environment and its infrastructure in the subsystems of preschool and primary education. At the same time, continuous inclusive education of a growing person with special educational needs involves the creation of inclusive educational conditions both at the stage of passing through the middle and senior levels of education, and in the system of secondary vocational education.

As practice and analysis of publications show, at present these levels of education do not yet provide a systematic and continuous educational inclusion. More than 60% of primary school students prefer further education in a special (correctional) school. Meanwhile, it is the middle and high schools that should become the next step in lifelong inclusive education. The way out is seen in the development of new approaches to the creation of special educational conditions for students

in the context of inclusion (or integration) in the middle and senior levels of education. It seems necessary to think not only about approaches to the development of adapted educational programs for the considered stages of inclusive education, but also about the modernization of inclusive education technologies in the middle and senior levels of the mass school, and in the system of secondary vocational education. One of these ways is the use of modern information technology capabilities, relying on which will allow high school students with disabilities to be prepared for the conditions and models of vocational education, where learning tools are also based on information technology that prepares graduates to work in the digital economy. At present, adapted educational platforms are already being developed and implemented in the inclusive educational process (as an example, we can refer to the educational platform for use in the system of secondary vocational education, which provide ample opportunities for the implementation of inclusive education in relation to students with special educational needs of adolescence and youth [1]).

The teacher, focusing on the special educational needs of students, gets the opportunity to individualize the learning process, manage educational content, adjusting the order and volume of studying sections of the course, performing interactive practical tasks, tests and tests. The e-learning system in real time displays the process of each student working with the educational material, shows the time spent on studying each topic, displays the result of the tests in percent with details on individual questions (topics) and the time spent for this. The use of e-learning tools in the organization of educational activities allows you to quickly identify topics that are difficult for a particular student with disabilities, organize additional consultations or re-study the problematic sections of the discipline. A special program built into the platform that allows a teacher, a teacher of the SVE system to develop their own electronic educational resources, is indispensable for the implementation of adapted educational programs. The teacher gets the opportunity to select developmental material, include additional explanations, reference notes and diagrams, training and correctional exercises necessary in the educational activities of students with special educational needs. The services of the educational platform make it possible to implement various models of an individual educational trajectory for people with one or another type of disability. The functionality of the information systems that make up the educational platform makes it possible to organize network interaction in order to ensure the development of an adapted educational program by students with disabilities using the resources of several organizations. Such an educational platform may include an appropriate information system (for example, "Social pedagogical and psychological support"), which will provide information support for corrective work with students and support for the interaction of all subjects of the inclusive educational process: organizers of the educational process for students with disabilities, teachers, the students themselves and their education, support and rehabilitation of persons with disabilities and disabilities of their parents. Such an educational platform can also be used by teachers for advanced training, since it can include an advanced training course that provides for the possibility of different levels of training and advanced training for a teacher, a teacher of the SVE system, recommendations can be presented on adapting educational programs and teaching methods of this categories of students. The use of specialized information technologies in teaching people with special educational needs at the stage of middle and senior levels of a general education school, as well as in the conditions of vocational education, creates new opportunities for the implementation of lifelong inclusive education and the modern vector of development of science, ensuring coverage of all stages and spheres of life of a person with disabilities. opportunities, contributing to his self-motivation for education, conscious and independent striving to achieve an ever higher level of education, opening up opportunities for him to improve the quality of life and social integration.

In conclusion, it should be emphasized that the assessment of the success of the modern vector of the development of science should be based not only on the analysis of the individual components of this process, but also on its final result, the high quality of which is possible only if inclusive education is seen as a continuous process in which, starting from the very first stages of life of a person with disabilities - infancy and early childhood and throughout the life vertical, each

new life and educational stage is built on a solid educational foundation of the previous stage.

List of literature

1. Издательский центр «Академия»: информационно-технологическая платформа [Электронный ресурс]. – URL: http://www.academiamoscow.ru/e_learning/itp/ (дата обращения: 26.11.2017).
2. Назарова Н.М., Олешова В.В. Абилитационная педагогика как фундамент инклюзивного образования. // Проблемы современного педагогического образования. – Ялта, 2016. – С. 302–313.
3. Пальтов А.Е. Реальные возможности инклюзивного образования // Вестник Владимир. гос. пед. ун-та им. А.Г. и Н.Г. Столетовых. – Владимир. – № 12. – 2017.
4. Федеральный закон от 29.12.2012 № 273-ФЗ (ред. от 29.07.2017) «Об образовании в Российской Федерации» [Электронный ресурс]. – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_204218/ свободный (дата обращения: 18.11.2017).
5. Яковлева И.М., Титова О.В. Состояние коррекционно-педагогической помощи ребенку с особыми образовательными потребностями в условиях инклюзивного образования // Сборник научных статей материалов VII Международного теоретико-методологического семинара (2–3 марта 2015 г.). – М.: МГПУ. – С. 128–134.

РОЛЬ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ МИРА И СТАБИЛЬНОСТИ НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ

ТОЛЕУБЕКОВА Д.

студентка группы МО-21-2

СЫЗДЫКБЕКОВ Е.

Научный руководитель

магистр, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассмотрена роль и значение Российской Федерации в обеспечении мира и стабильности в регионе Ближнего Востока.

Ключевые слова: Безопасность, Россия, Ближний Восток, война, Сирия.

Статья на тему «Роль Российской Федерации в обеспечении мира и стабильности на Ближнем Востоке» является актуальной сегодня, в свете событий, происходящих в этом регионе. Ближний Восток уже длительное время переживает сложные политические, экономические и социальные проблемы, связанные с терроризмом, конфликтами религиозных, этнических и прочих характеров.

Россия стала активно участвовать в решении конфликтов в регионе, например, в Сирии и Йемене, а также в усилении борьбы с терроризмом. Это дает надежду на стабилизацию ситуации в Ближнем Востоке и укрепление мира.

Кроме того, Россия является одной из ведущих стран мира по поставкам нефти и газа, что дает ей возможность сотрудничать с рядом стран региона и вносить свой вклад в развитие экономики.

Отношения России с регионом Ближнего Востока имеют длинную историю и являются важными с точки зрения геополитики и экономики.

Москва имеет давнюю историю сотрудничества с регионом Ближнего Востока, особенно в области энергетики и вооружений. С Россией связываются проекты строительства атомных электростанций в Иране, сотрудничество РФ и Саудовской Аравии в

области нефте- и газодобычи, поставки российского оружия и техники для силовых структур ряда государств региона.

Кремль также поставляет гуманитарную помощь в регионы, страдающие от войны, например, в Сирии и Йемене.

Кроме того, идет построение дипломатических отношений с некоторыми государствами региона, такими как Иран и Сирия, которые находятся в центре многих конфликтов в Ближнем Востоке.

Россия является одним из пяти постоянных членов Совета Безопасности Организации Объединенных Наций. Это дает ей особый статус в мире, позволяя ей принимать участие в решении важных вопросов мирового масштаба, включая принятие решений относительно миротворческих операций, санкций и других мер, которые могут повлиять на целостность и мир в мире.

Постоянные члены Совета Безопасности ООН (США, Великобритания, Франция, Китай и Россия) имеют право вето на решения, что позволяет им влиять на принимаемые решения и гарантировать, что решения не будут приниматься против их интересов.

Признает терроризм как одну из наиболее серьезных угроз безопасности в мире и тех, кто страдает от его действий.

В сентябре 2015 года Российское государство приступило к военной операции в Сирии с целью поддержки сирийского правительства в борьбе с террористами из "Исламского государства" и других экстремистских группировок. Российское военное присутствие стало ключевым фактором, обеспечившим успехи сирийских войск и их союзников против экстремистов.

Страна активно сотрудничает с другими странами в борьбе с терроризмом, включая совместные усилия по обмену информацией и разработке стратегий для предотвращения террористических актов. Россию волнует обеспечение международной безопасности, и поэтому она готова к сотрудничеству с любыми инициативами, направленными на борьбу с терроризмом, будь то новые технологии, развитие сверху доложенной информации или утверждение конвенций, которые могут помочь в борьбе с угрозами.

Поддерживает инициативы Организации Объединенных Наций по борьбе с терроризмом, такие как Программа глобального противодействия терроризму, которая направлена на устранение причин, способствующих террористической деятельности.

Перспективы дальнейшего сотрудничества между Россией и странами региона Ближнего Востока весьма обширны и зависят от многих факторов.

В экономической сфере представляется возможным дальнейшее развитие торговых и экономических отношений между РФ и государствами региона. В частности, Москва активно взаимодействует с государствами региона в области нефте- и газодобычи, атомной энергетики и других областях. Строительство новых транспортных маршрутов, общественных работ и инфраструктурных объектов для экономического и социального развития региона также могут улучшить взаимодействие и обмен ресурсами между Россией и странами региона.

В сфере международной безопасности Россия продолжает многогранное взаимодействие с государствами региона для более эффективной борьбы с терроризмом, киберугрозами, противодействия угрозам национальной безопасности и др. Однако, Россия признает, что эти задачи возможно решить только в контексте общей и координированной международной стратегии.

Основная цель Путина на Ближнем Востоке — повысить статус России и закрепить за ней роль значимой внешней силы в одном из самых нестабильных регионов мира. Есть и другие важные задачи:

1. Сдерживание и ослабление исламского экстремизма и радикализма, влияние которых может распространиться на территорию России и ее ближайших соседей из числа республик бывшего СССР.

2. Поддержка дружественных сил и режимов в регионе, создание долгосрочных геополитических альянсов.
3. Обеспечение ограниченного военного присутствия России в регионе и на его границах.
4. Расширение российского присутствия на региональных рынках вооружений, ядерного топлива, нефти и газа, продовольствия и др.
5. Привлечение в Россию инвестиций, в том числе и из богатых стран Персидского залива.
6. Поддержание цен на энергоносители путем координации действий с ключевыми поставщиками нефти и газа в странах Персидского залива.

Кремлевская политика на Ближнем Востоке строится прежде всего на геополитических стимулах. Не последнее значение имеет для Москвы и фактор внутренней стабильности самой Российской Федерации. В состав РФ входит несколько республик, населенных преимущественно мусульманами, — от Чечни и Дагестана на Северном Кавказе до Татарстана и Башкортостана в Поволжье. 12% населения РФ исповедуют ислам. Количество мигрантов из мусульманских стран Центральной Азии и Азербайджана исчисляется миллионами, причем многие из них находятся в России нелегально. Традиционно далекие от ислама регионы от Урала до Дальнего Востока постепенно «зеленеют» по мере роста числа мигрантов-мусульман с Кавказа и трудовых мигрантов из Узбекистана, Таджикистана и Киргизии. Боевики, все еще действующие на Северном Кавказе, присягнули самопровозглашенному «Исламскому государству». Радикализм распространяется по территории России; террористическая угроза с 1990-х продолжает висеть над всей страной, в особенности — над крупными городами.

Война в Сирии дала российской армии, еще не завершившей процесс постсоветской трансформации и модернизации, шанс вернуться в глобальную премьер-лигу, пусть пока и в относительно скромных масштабах. Россия впервые ведет боевые действия в арабской стране, главным образом с моря и с воздуха. Государства Ближнего Востока и Северной Африки — крупные потребители российской оборонной продукции. В 2015 году на их долю пришлось 36% поставок вооружений из РФ — они оказались на втором месте после стран Азии (42%). Алжир, Египет, Иран, Ирак и Сирия — основные покупатели российского оружия на протяжении многих десятилетий. Российские производители рассчитывают, что продемонстрированные в Сирии тактико-технические достоинства их оружия, равно как и последовательная поддержка, которую Путин оказывает союзнику в Дамаске, укрепят престиж российского вооружения в регионе и приведут новых клиентов, прежде всего из стран Персидского залива.

Есть свои интересы и у других российских компаний. Например, «Росатом» уже построил для Ирана АЭС в Бушере и работает над получением в этой стране новых контрактов. Кроме того, у «Росатома» есть проекты в Турции и Иордании. В Ираке активно работает частная российская нефтяная компания «Лукойл». «Газпром» — основной поставщик газа в Турцию; в прошлом рассматривались планы строительства газопровода в страны Юго-Восточной Европы по территории Турции или прилегающих к ней районов. Катар и Иран, наряду с Россией, составляют костяк Форума стран — экспортеров газа. Россия, как один из крупнейших экспортеров нефти, заинтересована в налаживании контактов с Саудовской Аравией и прочими членами ОПЕК из числа государств региона. Кроме того, Россия — основной поставщик зерна в Египет. До 2015 года несколько миллионов российских туристов ежегодно отдыхали в Турции и Египте. И наконец, Россия заинтересована в технологическом сотрудничестве с Израилем, с которым у нее установлен безвизовый режим.

Традиционно с Ближним Востоком Россия контактировала в основном через Турцию и Иран. За неполных 30 лет, миновавших с конца холодной войны, Россия и Турция, при всех своих различиях, совершили впечатляющий переход от вековой вражды к взаимному

уважению и пониманию.

Россия и Иран по-прежнему остаются в непростых отношениях. Во многом это связано со взаимным недоверием, сложившимся исторически и более сильным с иранской стороны. Россия одобряет воинственную позицию Ирана по отношению к Соединенным Штатам, однако в то же время поддерживает Запад в стремлении контролировать иранскую ядерную программу; в Совете Безопасности ООН РФ голосовала за санкции в отношении Ирана.

Сирия — единственная арабская страна, с которой Москва непрерывно с 1950-х годов поддерживает дружественные отношения. Президент Хафез Асад оставался союзником СССР на протяжении 20 лет в период холодной войны. В 1990-х и начале 2000-х страны немного отдалились друг от друга, но отношения сохранили. Вспыхнувший в 2011 году внутренний конфликт в Сирии придал им совершенно новое качество. Москва изначально поддерживала борьбу президента Башара Асада с дестабилизирующим воздействием арабской весны и с попытками коалиции во главе с США добиться смены режима в Дамаске. РФ также настаивала на ключевой роли Совета Безопасности ООН как единственной международной организации, уполномоченной авторизовать применение вооруженной силы.

Нужно особо подчеркнуть, что интересы Москвы в сирийском конфликте шире, чем собственно Сирия. Решив стать военным союзником режима Асада, Россия старается превратить Сирию в свой геополитический оплот в регионе. Географически Сирия занимает центральное положение среди партнеров Москвы. К востоку от нее расположен Иран, к юго-востоку Ирак, к югу — Египет. Рядом расположены территории, населенные курдами. Эти страны простираются от Каспийского моря и Персидского залива до берегов Средиземного и Красного морей — они могут сформировать новый пояс друзей России. В числе новых старых друзей — Ирак. В свое время он входил в орбиту советского влияния, пусть и в меньшей степени, чем прочие страны, из-за финансовой состоятельности, основанной на больших запасах нефти. Не сумев уберечь в свое время Саддама Хусейна от роковых ошибок, Москва сегодня стремится развивать военно-промышленные, энергетические и прочие связи с шиитской администрацией Багдада, в то же время расширяя отношения с автономным Иракским Курдистаном и сирийскими курдами, которые борются за собственную автономию. Радикальный поворот в отношениях с Турцией развязал России руки в курдском вопросе.

В Израиле русскоговорящие составляют примерно пятую часть населения страны. На эмоциональном уровне Россия теснейшим образом связана с несколькими поколениями эмигрантов из СССР. Владимир Путин, пожалуй, относится к евреям лучше, чем любой другой глава российского государства за всю его историю. Государственный антисемитизм ушел в прошлое. Разумеется, Россия не во всем согласна с Израилем — скажем, по поводу Ирана, ХАМАСа или «Хезболлы», — однако оба государства исповедуют прагматичный подход к международной политике, скептически относятся к перспективам арабской демократии в ближайшей или среднесрочной перспективе и считают главной угрозой для себя исламистский терроризм. Радикальная перемена в отношениях с Израилем — одно из главных достижений постсоветской внешней политики России.

Постоянных союзников на Ближнем Востоке у России нет: в отличие от Соединенных Штатов, которые традиционно поддерживают Израиль, Москва действует гибко в зависимости от конкретных ситуаций и условий, исходя прежде всего из собственных интересов в регионе или глобальных целей. Россия не хочет повторять ошибки прошлого и безоговорочно поддерживать одну из сторон конфликта, отсюда — постоянное маневрирование и готовность идти на компромисс: за последние годы Москва прекратила крупномасштабные поставки оружия в Иран по договоренности с США и ограничила поставки в Сирию, чтобы не портить свои отношения с Израилем. Точно так же, считают в Москве, можно будет удерживать баланс между Тегераном и Эр-Риядом.

Делая вывод можно сказать, что Кремль продолжит развивать отношения с

государствами региона на политическом уровне. Главными целями же будут поддержание мира и стабильности, а также развитие гуманитарных и культурных связей.

Перспективы дальнейшего сотрудничества между Россией и государствами региона Ближнего Востока продолжают развиваться, если будет соблюдаться принцип взаимной выгоды, уважение к суверенитету и приоритету безопасности государств, а также взаимодействие как в многостороннем, так и в двусторонних форматах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. <http://www.scrf.gov.ru/security/international/document25/>
2. https://www.iaea.org/sites/default/files/gc/gc56or-8_rus.pdf
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimootnosheniya-rossii-i-arabskogo-mira-istoriya-stanovleniya-i-sovremennoe-sostoyanie>
4. <https://russiancouncil.ru/search/index.php?tags=Ближний%20Восток>
5. https://www.interanalytics.org/jour/article/view/96?locale=ru_RU

СОВРЕМЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ СИРИЙСКИХ БЕЖЕНЦЕВ

ТОЛЕУТАЕВА А.

студентка группы МО-21-2

СЫЗДЫКБЕКОВ Е.С.

магистр, старший преподаватель

*Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация: В данной статье рассмотрена проблема современного положения сирийских беженцев и влияние внутренних факторов на формирование данной проблемы.

Ключевые слова: Беженцы, миграция, Ближний Восток, терроризм, Сирия.

Статья на тему «Современное положение сирийских беженцев» является актуальной так как она важна для освещения наличия существующей проблемы, которая затрагивает права и свободу личности на индивидуальном уровне, масштабные миграционные потоки, влияющие на экономические и политические сферы государств на глобальном уровне.

Продолжительное время мировое сообщество имеет дело с миграционным кризисом, охватившим многие регионы мира. Наиболее проблемным регионом в контексте миграции остается Ближний Восток. Сирийская Республика, входящая в регион, занимает лидирующую позицию по количеству эмигрантов. На современный этап, с проблемой сирийских беженцев сталкивается как Сирия, так и страны-приемники.

Современное положение сирийцев обуславливается рядом внутренних и внешних факторов. К внутренним факторам можно отнести: гражданская война в Сирии, тоталитарный режим президента Башара Асада, угрозы террора и проявления насилия, экономические трудности и голод. Внутриполитическая нестабильность в стране, ухудшение положения народа привело к массовой эмиграции из Сирии. Количество сирийских беженцев с каждым годом увеличивается, тем самым уже на 2014 год, спустя лишь 3 года после начала гражданской войны в Сирии, сирийцы стали крупнейшей группой беженцев, обогнав афганцев, которые занимали эту позицию в течение 30 лет. По статистике, Турция проявляет лидерство в принятии сирийцев на правах беженцев.

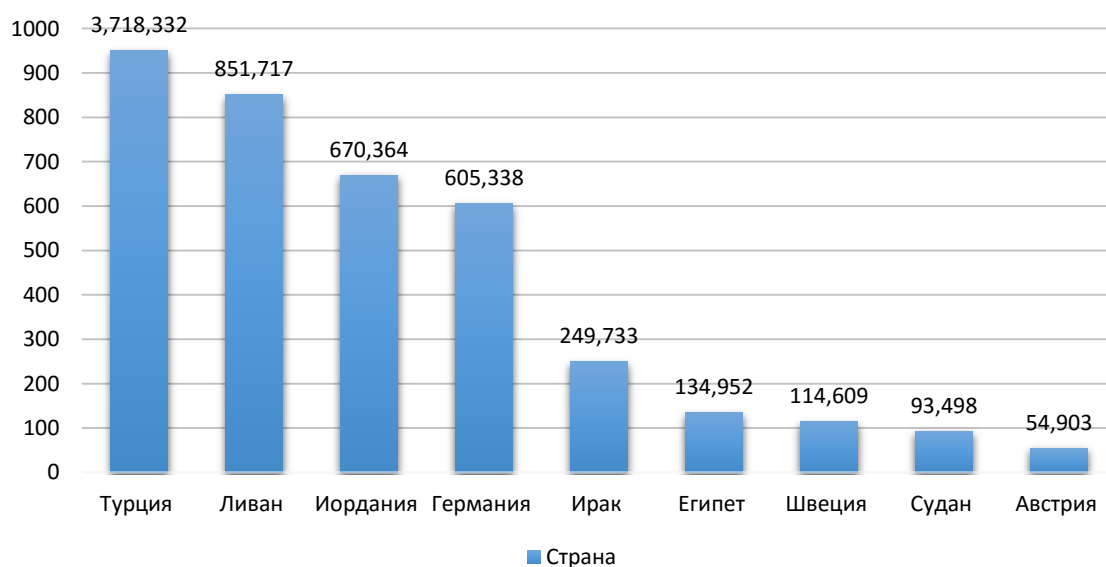

Рисунок 1 – Сирийские беженцы по странам на 2021 год [1].

Исходя из выше приведенных статистических данных можно сделать достаточно точный, но обнадеживающий вывод: количество сирийских беженцев растет, что вовсе не повышает их шанс на более стабильную и спокойную жизнь вдали от своей исторической родины. В лагерях, созданных специально для беженцев, принимающие страны в зависимости от множества факторов, в том числе финансовых, обустроивали надлежащие удобства для их проживания. Проблема заключается не только в том, что во многих лагерях не соблюдаются санитарные условия, нет достаточного места для проживания, а также возникают проблемы с оказанием базовых потребностей в питье, еде и гигиене сирийским беженцам. Сирийцы подвергаются насилию, оскорблениям и унижениям с разных сторон. Здесь возможны свои основания для подобного отношения к сирийцам, которые прослеживаются в опаске проведения ими террористических актов, кражах, разбоях, стычек на религиозной, политической и культурной почве. Все это имеет место быть, но зачастую общество изначально относится предвзято и с желанием оградить себя от прибывших. Не малую роль играют средства массовой информации, в которых чаще всего демонизируют сирийцев, где по факту против СМИ они не могут ничего предпринять, тем самым принимая на себя всевозможные ярлыки. Помимо этого, многие сирийцы насильно удерживаются террористическими группировками, которые используя их сложное положение, привлекают к осуществлению терроризма и экстремизма.

Балансируя на крайностях, сирийцы в принимающих странах, не обладающие какими-либо законодательно подтвержденными правами, находящиеся большинство за чертой бедности, сталкиваясь с агрессией и недопониманием со стороны общества, при всем этом не готовы возвращаться на родину, где разрешение конфликта, переросшего в войну находится по крайней мере на стадии заморозки, так как каких-либо четких, предпринятых мер по разрешению конфликта не было замечено ни за одной из сторон, участвующих в данной войне.

Стоит отметить тот факт, что пребывание беженцев в странах Европы или же в странах Ближнего Востока отличается, по крайней мере условиями. В европейских странах беженцы остаются в поле зрения СМИ, а сами страны Европы по экономическому потенциалу имеют достаточные возможности для содержания сирийских беженцев. Нельзя так же сказать про страны Ближнего Востока, так как большинство принимающих стран сами находятся в экономическом кризисе, а проблема сирийских беженцев легла как бремя, так как помимо

сирийцев имеются другие потоки беженцев с стран Ближнего Востока. Так на примере политики Ливана и Иордании по отношению к проблеме рассматривают беженцев как иностранцев, а не как лиц, бежавших от ужасов войны или социально-политических условий. Это усугубляется восприятием вопроса беженцев через императив безопасности, так как большое количество людей, проживающих в очень тяжелых условиях на чужой территории, может стать местом возникновения экстремистских и террористических ячеек [2].

Подход к сирийским беженцам «самой щедрой страны» сильно отличается от ливанского и иорданского. Турция определяет наплыв сирийских беженцев как «временное явление». Интеграция в турецкое общество идет медленно, в том числе из-за отсутствия правовой базы для выхода беженцев на рынок труда, что приводит к созданию теневого рынка, где беженцы готовы работать за 2/3 зар латы. Зарегистрировано лишь 20 тыс. разрешений на работу, в то время как около 1,5 млн сирийцев работают неофициально и являются уязвимыми для эксплуатации. Агентство занятости Турции (ISKUR), ЕС и Международные организации сотрудничают в целях подготовки правовой базы для расширения доступа к рынкам труда для сирийских беженцев [3].

Глобальные структуры, такие, как ООН, которые должны были бы способствовать разрешению мировых проблем, становятся заложниками политики двойных стандартов, подвергаются попыткам манипулирования для достижения корыстных геополитических целей. Это проявилось в связи со вскрытием информации о секретной директиве ООН по Сирии, запрещающей всем организациям системы ООН участвовать в восстановлении сирийской экономики до политического урегулирования [4], что откладывает на неизвестный срок помощь со стороны международного сообщества (в том числе в отношении проектов, которые могли бы привести к возвращению сирийцев на родину). Главной проблемой - отсутствие комплексного подхода мирового сообщества, который бы позволил разработать и осуществить стратегические меры по разрешению сложившейся ситуации [5. С. 139-140]. Абстрактные декларации недостаточны для объединения усилий мирового сообщества. Только совместная инициатива, предусматривающая конкретные механизмы политического участия и разделения ответственности, только разработка конкретного плана действий, по примеру ранее принятых в истории [6. С. 203], сможет стать ключом к решению проблемы.

Список литературы

1. Беженцы гражданской войны в Сирии - <http://surl.li/gmald>
2. Глава УВКБ приветствует проект Иордании по трудоустройству сирийских беженцев // Информационный центр ООН в Москве. 2018.13.02. – <http://www.unic.ru/event/2018-02-13/v-mire/glava-uvkb-privetstvet-proekt-iordanii-po-trudoustroistvu-siriiskikh-bezhen>
3. Глава УВКБ приветствует проект Иордании по трудоустройству сирийских беженцев // Информационный центр ООН в Москве. 2018.13.02. – <http://www.unic.ru/event/2018-02-13/v-mire/glava-uvkb-privetstvet-proekt-iordanii-po-trudoustroistvu-siriiskikh-bezhen>
4. Выступление и ответы на вопросы СМИ Министра иностранных дел России С.В.Лаврова в ходе совместной пресс-конференции по итогам переговоров с и.о. Министра иностранных дел и по делам эмигрантов Ливана Дж. Бассилем. Москва. 2018.20.08 – http://www.mid.ru/web/guest/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/-/asset_publisher/xK1BhB2bUjd3/content/id/3321070
5. **Каримов Ф. Э.** Ближневосточный конфликт и проблемы беженцев: реалии и перспективы // Политика, экономика и социальная сфера: проблемы взаимодействия. Новосибирск: "Центр развития научного сотрудничества", 2016. №6. – https://elibrary.ru/download/elibrary_26694676_28675057.pdf
6. **Кусанова О. М.** Принцип разделения ответственности между странами в контексте конвенции о беженцах 1951 года // Сборник статей Международной научно-

АҚПАРАТТЫҚ СОҒЫС ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

*Уразимбетов Б., Шалқарбева Д,
МО-19-1к тобының студенттері
Мусаева Э.А*

магистр., аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қаласы,Қазақстан Республикасы

Аннотация. Зерттеу жұмысы ақпараттық соғыс пен онымен күреске бағытталғандықтан, авторлар «ақпараттық соғыс» анықтасы мен тарихынан бастауды жөн санаған. Қоғам, мемлекеттер, әртүрлі топтар арасындағы барлық қақтығыстар, кез келген күрес ең алдымен ақпарат негізінде алдын ала белгіленіп, дамып келеді. Ақпараттық соғысты жүргізу кезінде ақпарат берудің кез келген құралдары қолданылады - БАҚ-тан пошта мен әлеуметтік желілерге дейін. Ақпараттың әсер етуі бұрмаланған фактілердің жиі пайдаланылуы, қарсыластарды адастыру жоспарына сай орындалады.

Кілт сөздер: ақпараттық қақтығыс, ақпараттық соғыс, дәстүрлі емес соғыс, гибридтік соғыс, желілік соғыс.

Алғаш рет «ақпараттық соғыс» ұғымы 1985 жылы Қытайда енгізілді. Қытай мамандарының ақпараттық соғыс саласындағы теориялық көзқарастары ежелгі Қытай әскери қайраткері Сунь Цзы (б.з.б. V ғ.) көзқарастарына негізделген. Ол бірінші болып жауға ақпараттық ықпал ету қажеттігін алға тартты. Сунь Цзы өзінің «Соғыс өнері туралы трактат» еңбегінде: «Кез келген соғыста, әдетте, ең жақсы саясат – бүкіл мемлекетті басып алу... Шайқастарда жүз жеңіске жету өнердің соңы емес. Қарсыласын айқассыз бағындыру – өнердің тәжі» деген. Ақпараттық соғыс – өз ақпаратын, ақпараттық үрдістер мен ақпараттық жүйелерді қорғай отырып, ақпаратқа негізделген және қарсыластың ақпараттық жүйелеріне зиян келтіру арқылы ақпараттық артықшылыққа жету үшін жасалатын әрекеттер[1].

Ақпараттық соғыстың үш мақсаты бар:

- әскери ақпараттық қызметтерді жау әрекеттерінен (қарсы ақпарат) қорғай отырып, оны пайдалана алатындай ақпараттық кеңістікті басқару.

- қарсыласқа ақпараттық шабуыл жасау үшін ақпараттық бақылауды пайдалану.

-әскери ақпараттық қызметтерді кеңінен қолдану арқылы қарулы күштердің жалпы тиімділігін арттыру.

Ақпараттық соғыстың негізгі мақсаты – қарсы тараптың ниетіне сәйкес шешім қабылдауға мәжбүрлеу арқылы саяси, әскери, экономикалық және әлеуметтік табыстар алу. Ақпараттық соғыс жүргізу көптеген мемлекеттердің саясатының құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады[2].

Ақпараттық шабуылдың түрлеріне:

1) психологиялық операциялар – жау жауынгерлерінің дәйектерге әсер ету үшін ақпаратты пайдалану.

2) электрондық соғыс – қарсыласқа нақты ақпарат алуға мүмкіндік бермеу.

3) жалған ақпарат – қарсы топтың күштері мен ниеттері туралы жалған ақпаратпен қамтамасыз ету.

Жалпы алғанда, ақпараттық шабуылдардың екі түрі бар оларға: тікелей және жанама жатпады.

Тікелей ақпараттық шабуыл жаудың ақпараттық өрісіне араласудан және оның ортасына жалған ақпаратты енгізуден тұрады.

Жанама ақпараттық шабуыл-жау шындықты қабылдайтын жалған ақпарат жасаудан тұрады. Бұл жағдайда жаудың ақпараттық өрісіне ішкі араласу болмайды[3].

Еліміздегі кез келген әдіспен таратылатын орыс тіліндегі барлық контент қазақстандықтарға автоматты түрде әсер етеді. Одан да сорақысы сонау 2009 жылы Қазақстанның Премьер-Министрі Кәрім Мәсімов жариялағандай қазақстандықтардың жартысынан көбі (55%) ресейлік ақпараттық кеңістікте тұрады. Содан бері қанша жыл өтті. Бұл статистика өспесе, құламайтыны айдан анық. Сондықтан «отандық» ақпараттың сапасы мен санын міндетті түрде көбейту керек. Бұл тек ақпараттық қауіпсіздікке ғана емес, жалпы Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігіне де үлкен қатер. Бұл мәселені шешудің бірден-бір жолы – қолжетімділікті шектеп, тыйым салуы, мүмкін барлық нәрсеге емес, өз контентімізді өндіруге ден қою, ақпараттық кеңістігімізді қазақстандық медиа өнімдермен толтыру.

Қазақстанның ақпараттық қауіпсіздігіне қатер тізбесін қалыптастыруға 2022 жылғы қайғылы қантар оқиғалары әсер еткені сөзсіз. Ол кезде мемлекет кейбір байланыс арналарын бақылай алмады және олар арқылы қоғамды билікке бағынбауға шақырулар тарады. Сондықтан, сол кезде мемлекет шектен шыққан шараларды қолданды – интернет пен ұялы байланысты өшіріп, тек радио мен теледидарды мемлекеттік бақылауда ұстады. Неге осы кезде басқа шешім қарастырмасқа? Мысалы Файерволл тәрізді бір аналог ойлап таппасқа. Бұл тәсілді Қытай қолданды. Ол Қытайдан басқа елдерге апаратын барлық байланыс желілерін толық бақылауға алады. Файерволл- желідегі бір нүктедегі барлық қосылымдарды басқаратын жүйе. Ол сізге қажет емес қосылымдарды жабады. Қандай қосылыстар қажет деп саналады, ал қайсысынан құтылу керек, жүйе адам белгілеген ережелер негізінде шешеді.

Мемлекеттік деңгейде мемлекетіміздің ақпараттық және цифрлық егемендігін басқа елдердің шабуылынан қорғауға бағытталған осындай институттарды құрып, заңдарды қабылдау қажет. Білім беру ұйымдарының деңгейінде «Әлеуметтік зерттеулер» пәні шеңберінде «Ақпараттық қауіпсіздік» курсы енгізілуі тиіс, оның шеңберінде ақпараттық соғыстар құбылысы, сондай-ақ олардың теріс әсерінен қорғау әдістері мен тәсілдері қарастырылады, ғылыми-көпшілік тілде түсіндіріледі. Әрине, әрқайсымыз бұл құбылыстарға өз бетінше қарсы тұруымыз керек. Алынған ақпаратты тексеріп, егер ол дұрыс болмаса, дәлел келтіре отырып, оны жоққа шығару керек[4].

Ұлттық қауіпсіздік тұжырымы, сондай – ақ сыртқы саяси және геосаяси концепциялар ұлттық мүдде ұғымының туындысы болып табылады. Ұлттық қауіпсіздік парадигмасы сыртқы қауіп – қатерлерді де, қоғамның өзіне қатысты және қоғамда тамыр жайған ішкі мәселелерді де ескере отырып құрылған. Ұлттық қауіпсіздік концепциясының бірінші кезектегі міндеті сыртқы және ішкі қауіп – қатерлердің, ең алдымен, басқа мемлекеттермен соғыс пен азамат соғысының экстремалды нысандарын болдырмаудың басым бағыттарын, шаралары мен құралдарының кешенін анықтау және дамыту болып табылады [5, 9 б].

Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 1998 жылғы 26 маусымдағы Заңында ұлттық қауіпсіздік түсінігі ұғым ретінде, ал ұлттық қауіпсіздік категория ретінде ұғымына анықтамалар берілген: ұлттық қауіпсіздік түсінігі – бұл адам мен азаматтардың конституциялық құқықтарын, қазақстандық қоғамның құндылықтарын, іргелі мемлекеттік институттарды қорғауды қамтамасыз ететін көзқарастар мен шаралардың ресми түрде қабылданған жүйесі.

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі деп елдің ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қатерлерден қорғалу жағдайы түсіндіріледі [6].

Қазіргі әлемде ғаламторды әлемнің барлық дерлік елдерінде миллиондаған пайдаланушылар пайдаланады және олардың саны күн сайын артып келеді. Ұсынылған дүниежүзілік ақпараттық желі арқылы басқа елдердің ақпараттық ресурстарына теріс ену мүмкін. Қазіргі ақпараттық технологиялардың жаппай ықпалы нәтижесінде адам өзін өзі жатпайтын кез келген әлеуметтік – мәдени топпен сәйкестендіреді.

Әлемдегі саяси үрдістердің дамуының қазіргі жағдайы ақпараттық компоненттің көмегімен жанжалдың алдын алуға да, оны шиеленістіруге де, өз елінде ғана емес, бүкіл

әлемде әлеуметтік – саяси қатынастарды қиындатуға болатындығын көрсетеді.

Қазіргі замандағы ауқымды ақпараттық соғыстардың маңызды міндеттерінің бірі көбінесе елдің саяси басшылығын ауыстыру болып табылады. Қазіргі әлемде саяси тұрақты елде қоғамдық – саяси формацияның, саяси көшбасшылардың өзгеруі мүмкін емес. Саяси тұрақтылық – бұл мемлекеттік басқару жүйесінің күрт өзгерістерсіз ұзақ уақыт бойы жүйенің жұмыс істеуін қамтамасыз ету, халықтың әл – ауқатының өсуін, қолайлы инвестициялық ахуалды және билік үздіксіздігін қамтамасыз ету мүмкіндігі. Ақпараттық соғыстарды жүргізудің алуан түрлі әдістері мен нысандары қызмет етуші құндылықтарды өзгертуге, халықты тәртіпсіздікке және қоғамдағы наразылықты арттыруға бағытталған. Сондықтан ұлттық қауіпсіздік пен мемлекеттің ақпараттық қауіпсіздігі сияқты терминдердің мағынасын қайта қарастыру маңызды

Әдебиеттер тізімі:

1. История и понятие информационной войны
https://otherreferats.allbest.ru/political/00190776_0.html?ysclid=ibanu81jo69584792
2. Исторический аспект информационной борьбы
<https://moluch.ru/archive/126/34985/>
3. Информационная безопасность и информационные войны. современное общество (articlekz.com)
4. Информационная война. Способы её предотвращения.
<https://multiurok.ru/files/informatsionnaia-voina-sposoby-eio-predotvrashchen.html?ysclid=lg6i5in51p5791131>
5. Токпакбаев С. Некоторые аспекты военной реформы и совершенствования механизма обеспечения военной безопасности государства// Саясат.2000. №8-9. 89 б
6. Закон «О национальной безопасности РК» от 26 июня 1998 года.

STATE SUPPORT FOR INVESTMENT IN INDUSTRY

SHUSHUNOV N.A.

student of the group ME-19-2

ARYSTAN M.I.

c.e.s., Associate Professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract: The article discusses state support for investment in industry and the measures taken by governments to encourage private sector investment in industries considered critical to a country's economic success. Such measures include tax incentives, subsidies, grants, loans, guarantees, and other forms of financial and regulatory support. The article provides examples of this measures, as well as the potential advantages and drawbacks of each. Overall, the article highlights the importance of state support for investment in industry and the need to balance the benefits of such support against the costs and potential drawbacks.

Keywords: investment, state support, industry, tax incentives, tax credits, tax deductions, tax holidays, grants, subsidies, loans, loan guarantees, R&D funding.

State support for investment in industry refers to the various measures taken by governments to encourage private sector investment in industries that are deemed to be of strategic importance to the country's economic growth and development. These measures can include tax incentives, subsidies, grants, loans, guarantees, and other forms of financial assistance, as well as regulatory and administrative support.

The rationale behind state support for investment in industry is based on the belief that certain

industries are critical to a country's economic success and should be given special attention and assistance. These industries may include those that are considered to be of national importance, such as defense, energy, and telecommunications, as well as those that are considered to be key drivers of economic growth, such as high-tech manufacturing, biotechnology, and renewable energy. [1]

State support for investment in industry can take many different forms, depending on the country and the industry in question. Most wide spreaded types of state support include tax incentives, grants and subsidies, loans and loan guarantees, research and development funding, and regulatory and administrative support.

Tax incentives are one of the most common forms of state support for investment in industry. They are designed to encourage companies to invest in certain activities or industries by providing them with tax breaks or other financial benefits. Tax incentives can take many different forms, but some of the most common include:

1) Tax credits. Tax credits are a direct reduction in the amount of tax owed by a company. For example, a company that invests in research and development may be eligible for a tax credit that reduces its tax liability by a certain percentage of its R&D expenditures.

2) Tax deductions. Tax deductions allow companies to deduct certain expenses from their taxable income, which can reduce their overall tax liability. For example, a company that invests in new equipment may be able to deduct the cost of that equipment from its taxable income.

3) Tax holidays. Tax holidays are periods of time during which companies are exempt from paying certain taxes. For example, a government may offer a tax holiday for companies that invest in renewable energy projects, during which time they would be exempt from paying certain taxes on their profits. [2]

Tax incentives can be an effective way to encourage companies to invest in certain activities or industries, as they provide a financial benefit that can help offset the costs of those investments. They can also help level the playing field between different industries, by providing a financial benefit to industries that may be facing higher costs or greater risks.

But tax incentives can also have drawbacks. One of the main concerns is that they can be expensive for governments, as they reduce the amount of revenue that is collected through taxes. Additionally, tax incentives can sometimes lead to inefficiencies and market distortions, as companies may make investment decisions based on the availability of tax incentives rather than on market demand or other economic factors.

Grants and subsidies are another common form of state support. This involves the government providing financial assistance to companies through direct grants or subsidies to support their business activities, with the aim of promoting economic growth and job creation.

Grants and subsidies can take many different forms, but most used examples are:

1) Direct grants. Direct grants involve the government providing funds to companies to support specific business activities, such as research and development, investment in new equipment or technologies, or expansion of business operations.

2) Investment subsidies. Investment subsidies involve the government providing financial assistance to companies to support their investment in new or existing facilities, such as factories or research and development centers.

3) Export subsidies. Export subsidies involve the government providing financial assistance to companies to support their export activities, such as through providing funds for marketing or trade show participation. [3]

Grants and subsidies can be an effective way to encourage investment in industry, as they provide companies with the financial support they need to invest in new projects and expand their operations. This can help to create jobs, promote economic growth, and enhance the competitiveness of the country's industries.

However, there are also some potential drawbacks to grants and subsidies. One concern is that they may be difficult to administer fairly, as there is a risk that they may be allocated to favored

industries or companies. Additionally, there is a risk that grants and subsidies may be misused or misallocated, leading to inefficiencies and waste.

Loans and loan guarantees are also a widely known forms of state support for investment in industry. They involve providing financial assistance to companies in the form of loans or loan guarantees, which can help them finance new projects or expand their operations.

A loan is a financial instrument that involves borrowing money from a lender with the promise of paying it back over time, typically with interest. In the context of state support for investment, governments may offer loans to companies at below-market interest rates or with more favorable repayment terms than would be available in the private market. This can make it easier for companies to access the capital they need to invest in new projects or expand their operations.

A loan guarantee, on the other hand, involves the government guaranteeing a portion of a loan that is made by a private lender to a company. This can reduce the risk to the lender, making it more likely that they will be willing to make the loan. In the event that the company is unable to repay the loan, the government will step in to cover the portion that was guaranteed. [4]

Loans and loan guarantees can be an effective way to encourage companies to invest in new projects or expand their operations, as they provide a reliable source of financing that can help offset the costs of those investments. They can also help to reduce the risk to lenders, making it more likely that they will be willing to make loans to companies that may be seen as higher-risk.

But loans and loan guarantees can also have their downsides. One concern is that they can be expensive for governments, as they involve providing financial assistance that may not be repaid in full. Additionally, there is a risk that companies may become overly reliant on loans or loan guarantees, leading to a situation where they are not able to repay their debts and require further government assistance.

Research and development funding is another key form of state support for investment in industry. Governments may provide funding to companies that are engaged in research and development activities that are considered to be of strategic importance to the country's economic development. This funding can help companies develop new technologies and products, which can help them stay competitive in the global marketplace.

R&D funding can be done in many different ways, but most common of them are:

1) Direct funding. Direct funding involves the government providing grants or other financial assistance to companies to support their R&D activities. This can include funding for basic research, applied research, or product development.

2) Tax incentives. As mentioned earlier, tax incentives can also be used to support R&D activities, by providing companies with tax credits or deductions for their R&D expenditures.

3) Collaborative research. The government may also support collaborative R&D activities between companies, universities, and research institutions. This can involve providing funding for joint research projects, or creating partnerships between industry and academia to promote knowledge transfer and innovation. [5]

R&D funding can be an effective way to encourage companies to invest in innovation and develop new products and technologies. It can also help to build the knowledge and skills base of the country, by supporting research and development activities that may not otherwise be financially viable.

However, R&D funding can also have drawbacks. One concern is that it may be difficult to predict which research projects will be successful, and there is a risk that government funding may be allocated to projects that ultimately do not yield significant economic benefits. Additionally, there is a risk that R&D funding may be misused or misallocated, leading to inefficiencies and waste.

And finally, last, but not least, regulatory and administrative support. This type of support involves the government taking steps to create a favorable regulatory and administrative environment for businesses to operate in. It usually done in one of next forms:

1) Streamlining regulations. Governments can review and simplify regulations to reduce the

burden on businesses and make it easier for them to operate. This can include reducing the number of permits and licenses required, simplifying compliance procedures, and reducing bureaucracy.

2) Providing information and guidance. Governments can provide information and guidance to businesses on regulatory requirements and compliance procedures, helping them to navigate the regulatory landscape more easily.

3) Reducing administrative barriers. Governments can reduce administrative barriers to business operation, such as customs procedures, export regulations, and tax compliance requirements.

4) Providing access to resources. Governments can provide businesses with access to resources such as land, infrastructure, and financing to help them establish or expand their operations. [6]

Regulatory and administrative support can be an effective way to encourage investment in industry, as it can help to create a more favorable environment for businesses to operate in. By reducing the regulatory burden and providing access to resources, governments can help to attract investment and promote economic growth.

However, there are also some potential drawbacks to regulatory and administrative support. One concern is that it may be difficult to strike a balance between providing a favorable business environment and protecting the interests of consumers and other stakeholders. Additionally, there is a risk that regulatory and administrative support may be perceived as favoritism, leading to accusations of corruption or unfairness.

Overall, state support for investment in industry can play a crucial role in driving economic growth and development. By providing companies with access to capital, funding for research and development, and regulatory and administrative support, governments can help create a more favorable environment for private sector investment in industries that are deemed to be of strategic importance. This can help create new jobs, promote innovation, and drive economic growth and development over the long term.

But it is very important to note that state support for investment in industry can also have its drawbacks. For example, it can lead to inefficiencies and market distortions if the government picks winners and losers in the marketplace. Additionally, state support can sometimes lead to cronyism and corruption if it is not implemented transparently and fairly.

Therefore, it is important for governments to carefully consider the potential benefits and drawbacks of state support for investment in industry before implementing any programs. They should also ensure that any programs they do implement are designed to support the growth and development of industries that are truly of strategic importance to the country's economic development.

References:

1 The role of government business support services and absorptive capacity on SMES performance. URL: https://www.researchgate.net/publication/340088932_the_role_of_government_business_support_services_and_absorptive_capacity_on_smes_performance.

2 Income Tax Incentives for Investment. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/nft/1998/tlaw/eng/ch23.pdf>

3 What's the Difference Between a Grant & Subsidy? URL: <https://smallbusiness.chron.com/whats-difference-between-grant-subsidy-39285.html>

4 Government loan guarantees, market liquidity, and lending standards. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2710~9ab4d4a645.en.pdf>

5 Research and Development Statistics: Funding, Performance, and Innovation. URL: <https://nap.nationalacademies.org/read/9775/chapter/9>.

6 Reducing Administrative Barriers to Investment. URL: https://regulatoryreform.com/wp-content/uploads/2014/11/Reducing_Barriers_to_Investment_FIAS_Occ_Paper_17.pdf.

СЕКЦИЯ. ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА В ДОСТИЖЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ БЕЗОТХОДНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В КАЗАХСТАНЕ

БЕЛОЗЕРОВА К.

студентка группы ЭКО22-2

МОЛЧАНОВА В.А

Научный руководитель, зав.лаб

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье приводятся безотходные и малоотходные производства так же, рассматриваем его внедрения в Казахстан и сравниваем с опытом из зарубежных стран.

Целью является изучение безотходного и малоотходного производства, рассмотреть его внедрения в Казахстан и сравнить с опытом из зарубежных стран.

Задачи:

1. Исследовать понятие о безотходном производстве.
2. Изучить внедрение безотходного производства в различные сферы промышленности.
3. Рассмотреть опыт внедрения безотходного и малоотходного производства в Республике Казахстан.
4. Рассмотреть опыт внедрения безотходного и малоотходного производства в зарубежных странах

Ключевые слова: безотходное производство, энергетика, металлургия, промышленность, горная промышленность.

Безотходная технология производства подразумевает под собой рациональное использования сырья без нарушения естественного круговорота в окружающей среде. Это производство имеет такую схему: сырьевые ресурсы - производство - потребление - вторичные ресурсы.

Термин «безотходные технологии» впервые были предложены советскими учёными И.В. Петряновым-Соколовым и Н.Н. Семёновым в 1972 г. Если говорить о Западе, то там в обиходе используется термин «*pure or more pure technology*» (чистая или более чистая технология). В 80-х годах термин «безотходные технологии» был принят в ООН. Там безотходные технологии подразумевают под собой связь знаний, опыта и технологий для сохранения окружающей среды.

В литературе ещё можно встретить такой термин как «безотходная технологическая система». Под безотходной технологической системой понимают производство, в результате которого не происходит отрицательного воздействия на окружающую среду.

В термин безотходные технологии входит не только процесс производства, но и готовая продукция, которая должна соответствовать определенным требованиям:

- Простой ремонт
- Лёгкое вторичное использование
- Долгий срок службы
- Многократное использование

Понятие «безотходные технологии» более идеализированно. Если смотреть с теоретической точки зрения то безотходные технологии идеализированны. Но с практической точки зрения применения безотходных технологий не всегда соответствует принципам. Также существуют и критики данной технологии. Они ссылаются на второй

закон термодинамики. Там говорится о том что нельзя использовать используемую энергию повторно. Следовательно и сырьё не всегда можно использовать повторно. Как мы видим нельзя однозначно судить о безотходных технологиях и для каждого производства нужны индивидуальные концепции. [1]

Оценка степени безотходности производства базируется на:

- Степень использование природных ресурсов
- Оценка производства на основе материального баланса
- Определение степени безотходности на основе отходов.

Безотходные технологии могут развиваться в 4 основных направлениях:

1. Технологии по очистке воды. Они были созданы на базе старых водоочистных технологиях. Хотя эти технологии и относятся к безотходным, но они после отчистки после себя могут оставить загрязнения в виде тяжёлых остатков или растворах.
2. Переработка вторичных материалах и отходов. Это уже технологии нового поколения. Они уже более лучше перерабатывают воду, газ и отходы, но даже с такими технологиями есть шанс оставить загрязнения в виде твёрдых остатков и растворах.
3. Создание совершенно других процессов производства продукции. При этом можно избежать тех процессов при которых вырабатываются наиболее большое количество выбросов.

Сегодняшняя ситуация в сфере производства показывает что старая модель ресурсосбережения уже не может соответствовать нынешним требованиям. Биосфера не справляется с количеством выбросов от производств и не успевает их перерабатывать. В связи с этим человечеству нужно задуматься о правильном ресурсопотреблении.

Стратегия по безотходным технологиям заключается в том что неиспользованное сырьё несёт в себе нагрузку на окружающую среду и при правильной переработки сырья из него может получиться больше сырья что улучшает и экономическую и экологическую сферу.

Безотходное производства на данный момент является номером один в обсуждении дальнейшего развития производства. Уже все развитые страны следуют принципу безотходного производства и стараются сокращать эмиссии в окружающую среду. В основном безотходные технологии внедряют в такие отрасли как:

- Цветная и чёрная металлургия;
- Энергетика
- Химическое производство
- Горная промышленность
- Нефтедобывающая отрасль;
- Машиностроение.

Это шесть основные направления, которые развиты во всём мире. Если смотреть на процентную составляющую развития безотходного производства по отраслям, то мы можем увидеть такую картину:

Рисунок 1- Распространение безотходных технологий в различных отраслях.

Если мы говорим о машиностроение, то выбросы обычно касаются воды и металлолома. Если мы говорим о воде, то в первую очередь безотходные технологии внедряют в сферу очистке стоков, также после этой водоочистке воду можно использовать

повторно.

Если же рассматривать металлолом, то его отдают на переработку, а в дальнейшем повторно использовать для вспомогательных материалов.

Угольная промышленность. Казахстан занимает 8-е место в мире по залежам углям. В стране находится 10 угольных бассейнов, большая часть которых расположены в центре и на севере республики. Большинство находится в Костанайской, Павлодарской и Карагандинской областях.

В Казахстане цветной руды больше чем, чёрной, тем самым в Казахстане больше развита цветная металлургия, чем чёрная. В Казахстане находится:

- 30 процентов от общих запасов хрома
- 25 процентов от общих запасов марганца.

В Казахстане находятся 2 крупных компаний, которые производят медь и чугун. «Казахмыс Смейлитинг» производит медь, а «АрселорМиттал» производит чугун.

Нефтеперерабатывающая промышленность. В Казахстане расположено 250 месторождений нефти и газа с 30 млрд баррелей нефти и 22 млрд кубометров газа. Все месторождения находятся в района Каспийского моря в Атырауской и Западно-Казахстанской и Актюбинской областях.

Химическая промышленность. В Казахстане в основном развита переработка фосфора, создания удобрений и кислот. В основном химическом производстве занимаются южные области страны. [2]

Машиностроение. В основном машиностроение развито в северных и восточных районах Казахстана. В основном машиностроительные предприятия зарубежных компаний, которые построили свои заводы на территории страны и выпускающие свою продукцию. В Казахстане выпускают как и аграрную технику, так и легковые автомобили.

Пищевая промышленность. В Казахстане развито 3 отрасли пищевой промышленности:

- Мукомольная
- Мясная
- Рыбноконсервная.

Мукомольная отрасль развита в северных регионах страны, так как там расположено большое количество полевых посевов пшеницы. Мясная отрасль развита в северных и южных районах, где находятся большое количество пастбищ. Рыбноконсервная отрасль развита в таких городах, как Балхаш и Зайсан.

США является мировым лидером по производству продукции на всех отраслях производства, тем самым переработка и утилизация отходов стоит крайне остро в этой стране. В год в США вырабатывается около 750 млн тонн металлургического лома, он мог бы обеспечить нужды страны на протяжении 10 лет. Тем самым на переплавку лома в сталь затрачивается в 10 раз меньше электроэнергии.

Помимо этого существует три способа избавиться от твёрдого мусора:

- Закапывать;
- Сжигать;
- Утилизировать.

Свалки занимают огромное количество площади и их распространение препятствует местное население. Сжигание тоже не лучший выбор, так как при сжигании мусора в атмосферу поступают загрязняющие вещества, а также зола образующаяся после сжигания является ядовитой. Тем самым оптимальным современным способом является утилизация отходов. [3]

Ещё в 1970-х годах в США был выпущен закон, который закрыл 2/3 свалок республики и запретил выбрасывать мусора в океан. Сейчас США и ряд европейских стран предпочитают вывозить мусор за пределы страны. Но на сегодняшний день американцы вырабатывают свыше 200 млн тонн в год. Тем самым они пополняют самую большую свалку в мире - Фрет Килу. Она расположена в Нью-Йорке. Ежедневно туда попадает 4000 тонн

мусора.

США доказала что дешевле переработать вторсырьё, чем заново произвести готовую продукцию. Например переработать оксиды в алюминий в 10 раз дешевле чем брать тот же самый алюминий из железных банок. Таким способом уже выпущено 42 млрд бутылок. Переработка и повторное использование стекла тоже в 10 раз дешевле, чем производство нового. Хотя сейчас перерабатывается только 10 процентов от всего производства стекла. Но самой отстающей отраслью считается выпуск пластика. При производстве 140 млрд тонн пластика только 1 процент идёт на повторную переработку.

Также в США активно перерабатывают старые шины. В год США выбрасывают около 2 млрд старых шин. Старые шины используют для создания резиновых ковриков, ремни для вентиляторов и создание новых шин.

В США переработка и утилизация мусора не только положительно влияет на экологическую составляющую страны, но и на экономику. Так создания безотходных производств создают новые рабочие места.

Германия это одна из самых крупных стран, в котором население активно перерабатывает мусор. Не смотря на такие жёсткие меры Германия вырабатывает 40 млн тонн отходов. Население активно помогает правительству в переработке отходов. Они постоянно разделяют бытовой мусор, а также создают места где бесплатно отдают одежду и товары.

В Италии ещё в 1989 году был принят закон, в котором были предписаны льготы для предпринимателей, которые на своих производствах будут внедрять безотходные технологии. Таким образом было сокращено 30 процентов объёма от всего выпуска отходов. Также были облажены налогом каждые 9 млрд выпускаемых пластиковых пакетов. Тем самым в Италии было сокращено потребление пластиковых пакетов.

Швеция считается лидирующей страной по сбору и переработке макулатуры. Объём переработанной макулатуры в Швеции составляет 53 процента объёма потребляемой бумаги. Например этот процент в Западной Европе составляет лишь 46 процента. Также система сбора и переработки макулатуры развита не только в городах, но и в сельской местности.

В 1970 г. в Японии был выпущен закон, который помогает уменьшить количество отходов. Японцы верят, что большинство отходов можно использовать как вторсырьё. Для вторичного сырья японцы обычно используют электроприборы, консервные банки, элементы питания, части мотоциклов и автомобилей. Также японцы доказали что при использования вторсырья уменьшается нагрузка на окружающую среду. Например при выплавки 1 тыс. тонн стали из металлического металлолома загрязнение воздуха сокращается на 86 процентов, а потребление воды на 20 процентов.

Также безотходные технологии были внедрены и в цветной металлургии. Так при рециркуляции японцы уменьшили потребность в ресурсов на 30 процентов. Также в Японии открыли центр «За чистую Японию», которая ведёт статистику, которая отражает сколько полезных ископаемых было сэкономлено с новой политикой.

Список литературы:

1. Безотходное промышленное производство. Организация безотходных производств. – М.: Пламя, 2018.
2. Кафаров, В. В. Принципы создания безотходных химических производств / В.В. Кафаров. – М.: Знамя, 2021.
3. Ласкорин, Б. Н. Безотходная технология переработки минерального сырья. Системный анализ / Б.Н., Ласкорин, Л.А. Барский, В.З. Перси. – М.: Знамя, 2021.
4. Хотунцев, Ю.Л. Экология и экологическая безопасность / Ю.Л. Хотунцев. – М.: Академия, 2002.
5. Чернова, Н.М. Экология: Учебное пособие для студентов биологических специальностей пед. институтов / Н.М. Чернова, А.М. Былова. – М.: Просвещение, 1988.

ZERO WASTE И LOW IMPACT: ЧТО ЛУЧШЕ?

ВИЛЬКЯЛИТЕ ЭЛЛОНА

студентка группы ЭКО 21-2

БАЗАРБАЕВА ЛАУРА ТАЙТУЛЕУВНА

научный руководитель, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан

Аннотация: в данной статье рассматриваются экологические движения, целью которых является восстановление экологии и избавление от антропогенных факторов загрязнения, которыми в данном случае являются отходы.

Ключевые слова: Ноль отходов, низкое воздействие, концепция, перемещение, отходы, мусор, вторичная переработка, zero waste, low impact

Проблема загрязнения окружающей среды сейчас находится на высоком уровне, и одной из самых важных проблем является засорение Земли мусором. Для этого люди придумали различные движения по борьбе с отходами и снижению культуры потребления. Сегодня мы рассмотрим 2 направления: Нулевые отходы и низкая отдача. Давайте выясним, что это такое и какое из этих движений лучше.

“Ноль отходов” - это общественное движение. Главная цель - максимально сократить количество отходов. Такой подход помогает не только остановить рост полигонов и свалок, снизить потребление ресурсов, но и уменьшить количество хлама и ненужных вещей в вашем собственном жилом пространстве. Философия “нулевых отходов” основана на пяти принципах (5R):) Refuse, Reduce, Reuse, Recycle and Rot.

Давайте рассмотрим эти основные принципы:

Отказываться. Первое и самое важное правило, которое призывает переосмыслить свое отношение к вещам и отказаться от чрезмерного потребления и философии консюмеризма. От избыточного и ненужного. Вы хотите сделать мир менее мусорным? Не покупайтесь на это.

Уменьшить. Сократите потребление того, от чего вы не можете отказаться. Нам нужна одежда, но нам не нужны 20 пар кроссовок. Трезво оценивайте свои реальные потребности и покупайте только то, что вам действительно нужно. Наведите порядок дома, и вы будете удивлены, сколько лишних вещей вы храните. Отдайте их тем, кому они все еще могут служить.

Повторное использование. Наш мир переполнен товарами, полки магазинов ломятся, маркетинг побуждает нас постоянно покупать все новое и новенькое. В мире уже произведено такое огромное количество товаров, что их хватит на несколько поколений людей. Одежда, предметы домашнего обихода, детские вещи. Большинство из них все еще остаются в хорошем состоянии в то время, когда они больше не нужны своим владельцам.

Перерабатывать. Самое важное, что нам нужно понять о вторичной переработке, - это то, что это не решение проблемы. Во-первых, не все можно переработать. Во-вторых, перерабатывать пластик можно всего несколько раз, с каждым циклом он теряет в качестве и в итоге все равно отправится на свалку. В-третьих, переработка отходов также требует значительных ресурсов (энергии, воды, персонала и т.д.) и является источником вредных выбросов. Следовательно, на переработку следует отправлять только то, что не может быть отбраковано (правило 1 — отказ) и что не может быть использовано повторно (правило 3 — повторное использование).

Гниль. Компост. Из-за органических отходов мусорное ведро ассоциируется у нас с чем-то грязным и вонючим. Между тем органическое вещество - настоящее сокровище.

Беря ресурсы из земли для выращивания растений, мы должны понимать, что они не бесконечны, и питательные вещества должны быть возвращены в почву. Компостирование - это лучшее, что можно сделать для Земли.

Узнав, что такое “Ноль отходов”, вам нужно поговорить о плюсах и минусах этого движения.

Преимущества использования концепции "нулевых отходов" включают в себя:

- снижение стоимости ненужных вещей;
- совершенствование технологий производства;
- сохранение природных ресурсов;
- сокращение загрязнения окружающей среды;
- положительное влияние на здоровье людей;
- сохранение видов животных и растений и т.д.

У этой концепции много критиков, но почему она им не нравится? Во-первых, это увеличение затрат. Та же эко-упаковка получается дороже, чем из неэкологичных материалов. А также не все продукты можно хранить в эко-контейнерах, например консервы. Самым огорчительным недостатком, по мнению критиков, является неэффективность этого движения. Натуральные материалы не всегда могут заменить синтетические из-за разницы в их характеристиках. Кроме того, критики концепции отмечают, что слишком мало людей готовы отказаться от привычных предметов из пластика и других неразлагаемых материалов, что делает эту поведенческую систему неэффективной.

А как насчет концепции “низкого воздействия”? Концепция “низкого воздействия” появилась после “нулевых отходов”. В отличие от своего предшественника, призывавшего к радикальному изменению положения вещей, он предлагает постепенно перестраивать образ жизни.” Низкая отдача” - это более гибкая и лояльная система, чем “Ноль отходов”. В нем рассматриваются экологические проблемы в целом. Таким образом, важно учитывать:

- из какой страны прибыл товар и каким путем он прошел;
- было ли производство этичным по отношению к людям;
- содержит ли этот продукт компоненты животного происхождения;
- в какой упаковке перевозился товар;
- была ли эта упаковка переработана;
- возможно ли утилизировать упаковку/продукт;
- можно ли найти такой продукт без упаковки или использованный;
- были ли продукты выращены в соответствии с экологическими стандартами.

“Низкая отдача” одновременно сложнее и проще, чем “Ноль отходов”. Это сложнее, потому что заставляет задуматься о разных аспектах, а не только об упаковке. Это проще, потому что нет недостижимых идеалов

А как насчет минусов? Экоактивисты и последователи движения eco-friendly гораздо более лояльны к этой концепции, потому что она гораздо гуманнее и рациональнее, чем “Ноль отходов”.

Подводя итог, можно сказать, что “Низкое воздействие” больше подходит для реалий СНГ, но это зависит от нас. В конце концов, обе концепции преследуют одну общую цель - помочь нашей экологии и сохранить наш мир чистым как можно дольше.

Список литературы:

1. <https://lib.eco/chto-takoe-low-impact-i-zachem-nuzhno-eto-dvizhenie/>
2. <https://vtor-othod.ru/ekologiya/zero-waste-i-low-impact/>
3. <https://veganolife.ru/articles/ecology/zero-waste/>
4. <https://myvegan-club.ru/posts/article/koncepciya-zero-waste>
5. <https://trends.rbc.ru/trends/green/5d6bf09d9a7947a2afc38cc0>

ҚАЗАҚСТАНДА БИОГАЗ ЭНЕРГЕТИКАСЫНЫҢ ДАМУЫ МЕН ҚОЛДАНЫЛУЫ

ДӘРІБЕКОВА А.

Эко-20-1 к тобының студенті

ЕЛЕУСИНОВА Г.М.

Жетекшісі, аға оқытушы

Қарағанды Қазтұтыну университет,
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада қалдықтарды өңдеу және ағынды суларды тазарту үшін Қазақстанда биогаз технологиясын дамыту және жылу мен энергия алуда биогазды пайдалану тиімділігі қарастырылған.

Өзінің энергетикалық базасын құру кезінде барлық шаруашылықтар мен кәсіпорындар өздерінің пайдалану қажеттіліктерін қамтамасыз етіп қана қоймай, жалпы мемлекет үшін биогаздың пайдасын көреді.

Биоэнергетикалық қондырғылар ауылшаруашылық кәсіпорындарының барлық түрлеріне – құс фабрикаларына, шошқа фермаларына және өсімдік шаруашылықтарына, тазарту және коммуналдық кәсіпорындарға, қайтадан өңдеу кәсіпорындарына пайдалы.

Түйінді сөздер: Биогаз қондырғысы, қайтадан өңдеу, электр энергиясы, жылу, органикалық қалдықтар, тыңайтқыштар, жабдықтар, тазалау, метан, биогаз технологиясы

Биогаз өте өзекті және тиімді энергия көзі ретінде бұрыннан танылған. Әлемнің көптеген елдеріндегі биогаз технологиялары қалдықтарды қайта өңдеу және ағынды суларды тазарту стандартына айналды. Биогаз станциялары Швеция, Австрия, Германия, Финляндия сияқты Еуропа елдерінде сәтті жұмыс істейді, бұл елдерде өндірілген энергияның шамамен 20% - ы биогаздан алынады, үйлер жылытылады және көшелер жарықтандырылады.

Биогаз органикалық қалдықтардан сұйық көнді ашыту арқылы өндіріледі. Бұл табиғи өнімді отынға, электр энергиясына немесе жылуға айналдыруға болады. Көптеген елдерде биогаз жер қойнауынан алынатын газына экологиялық таза балама ретінде қызмет етеді және қоғамдық газ жүйесіне жіберіледі. Ол үшін өңдеу процесінде қамтамасыз етілетін қысым мен сапаның белгілі бір шарттары болуы керек. Биогаз өндіруге жарамды органикалық қалдықтар: ірі қара малдың, шошқаның немесе құстың етін өндіруден алынған көң, астық пен жүгеріні қайта өңдеудің өнімдері, қант қызылшасының қалдықтары, балық өңдеу цехының қалдықтары (қан, май, ішек), шөптер, тұрмыстық қалдықтар, сүт кәсіпорындарының қалдықтары - ащы және тәтті сүт сарысуы, биоотын қалдықтары, шырын өндіру қалдықтары, балдырлар, крахмал өндіру қалдықтары, картоп өңдеу қалдықтары және т. б.

Ашыту процесінде газ біртіндеп пайда болады, ол қабықша сорғыларында жиналады. Соғында ферменттелген қалдықтар артта қалады, олар қайтадан ауыл шаруашылығында тыңайтқыш ретінде қолданылады. Алынған шикі газдың құрамында 75 пайызға дейін метан және күкірт немесе көміртегі тотығы сияқты қоспалар бар. Осы химиялық заттарды тазарту және кептіру арқылы алып тастағаннан кейін метан мөлшері 96 пайызға дейін артады. Алынған биогазды газ жүйесіне арнайы жүйе арқылы беруге және пайдалануға жарамды етуге болады. Күкіртсіз және тазартылған биогаз табиғи қазба сияқты химиялық қасиеттерге ие, сондықтан оны жылыту жүйелерін басқару үшін оңай пайдалануға болады. Қалпына келетін энергияның басты артықшылығы және күн мен жел энергиясынан айырмашылығы, ол жыл бойы қол жетімді және оны жылу мен электр энергиясын өндіру үшін үнемі пайдалануға болады. Көптеген елдерде бүгінде миллиондаған үй шаруашылықтарына шағын биогаз қондырғылары ғана қызмет көрсетеді.

Биогаз өндірісі қоршаған ортаға метанның бөлінуін болдырмайды. Метан CO₂-ге қарағанда ауаны бірнеше есе көп ластайды және атмосферада 10-12 жылға дейін ыдырамай сақталады. Метанды азайту жаһандық жылу берудің алдын алу шарасы болып табылады.

Қазақстан басқа елдермен қатар жаңартылатын энергия көздерін игеруді қарастыруда. Биогаз энергетикасы-Қазақстандағы жаңартылатын энергия көздері энергетикасының ең аз дамыған саласы. Әзірге Қазақстанда биогаз станциялары жеткілікті танымал емес, бірақ биогаз технологияларын дамыту перспективалары бар.

Қазіргі уақытта ҚР Энергетика министрлігі тоқсан сайын жалпы қуаты 2,82 МВт бірнеше биогаз станцияларына (БГС) мониторинг жүргізеді, олар:

- Шымкент қаласының кәріз тазарту құрылыстарында қуаты 0,4 МВт ЖШС "С су ресурстары-Маркетинг".

- Темір жол цистерналарынан құрастырылған қуаты 1 МВт биогаз станциясы, Қарағанды ЖШС АӨК "Волынскийге" тиесілі;

- Қуаты 0,35 МВт ЖШС "Караман-К" биогаз станциясы Қостанай облысында орналасқан және ірі қара мал фермасының қалдықтарында жұмыс істейді;

- Қуаты 1,07 МВт биогаз станциясы ЖШС "Құрма"агрофирмасы" Қарағанды облысында орналасқан.

Шымкент қаласының кәріз тазарту құрылыстарында белгіленген қуаты 0,4 МВт "су ресурстары-Маркетинг" ЖШС биогаз станциясы 2016-2017 жылдары тазарту құрылыстарын күрделі жөндеуден өткізіп, биогаз қондырғыларын іске қосты. Кәсіпорын бірегей Чех технологиясы бойынша жұмыс істейді және қаланың ағынды суларын тазарту арқылы жылу, электр энергиясы мен биогаз өндіруге мүмкіндік береді.

Тазарту нәтижесінде тұнбаның екі түрі пайда болады. Шөгінділердің бұл екі түрі цехқа беріледі. Тұнба қыздырылып бактерияның қатысуымен метантенканың ашыту ыдыстарына беріледі. Бұл бактериялар минералдар мен органикалық заттарға бай тұнбаныңды ыдыратады (ақуыздар, майлар және көмірсулар) және осылайша газ алады. Қалада тәулігіне қалалық тазарту құрылыстарына 100 мың тоннадан астам төгеді. Қондырғы тұнбаны өңдейді және тәулігіне 300 текше метр метан бар газ бөледі. Берілген температураны сақтай отырып, олар жасанды түрде бактериялардың ашытуы мен өміріне қолайлы жағдай жасайды. Алынған газ күкірттен тазартылады және жинақтағыштарға жиналады. Содан кейін ол өртеніп, энергия бөлінеді. Өндірілген газ бен жылу кәсіпорынның өз қажеттіліктері үшін пайдаланылады, ал электр энергиясы жалпы қалалық желіге түседі, осылайша экологияға жүктеме азаяды.

Жобаның бірегейлігі бұрын шөгінділер лотқа түсіп, облыстың экологиясына зиян келтірсе, қазіргі уақытта оны жылу мен электр энергиясын алу үшін пайдаланады. Генератордың жұмысы нәтижесінде сағатына 500 киловатт электр энергиясы және сағатына 840 киловатт цехтың жұмысы үшін өз қажеттіліктері үшін жылу энергиясы алынады. Өндіріс толығымен қалдықсыз. Қалдықтар кептіріліп, минералды тыңайтқыштар ретінде және құрылыс материалдарын өндіруде қолданылады.

Қарағанды ЖШС АӨК "Волынский" – темір жол цистерналарынан құрастырылған 1 МВт биогаз станциясы 2015 жылы пайдалануға берілді. Жоба электр және жылу энергиясын, сондай-ақ органикалық тыңайтқыштарды алу мақсатында органикалық қалдықтарды қайта өңдеуге бағытталған. Оның жұмысына арналған шикізат – шошқа фермасының қалдықтары; өндірілген электр энергиясы кешеннің балық цехының жұмысында қолданылады.

"Волынский" қызметінің негізгі түрі мал шаруашылығы болып табылады. "Волынский" - 35 мың шошқа басы бар Қазақстандағы ең ірі шошқа кешендерінің бірі. Тиісінше, шаруашылықта органикалық қалдықтарды қайта өңдеу биогаз қондырғыларын орнату орнату арқылы шешілген маңызды міндеттердің бірі болды. Қалдықтарды қайта өңдеу арқылы компаниялар электр және жылу энергиясын, сондай-ақ органикалық тыңайтқыштарды алады. Бұл ретте кәсіпорынның санитарлық мәселесі шешіліп, атмосфераға парниктік газдар шығарындылары айтарлықтай төмендеді.

2018 жылдың ортасында Қостанай облысында орналасқан қуаттылығы 0,35 МВт ЖШС "Караман-К" биогаз станциясы пайдалануға берілді. Ол ірі қара мал фермасының қалдықтарымен жұмыс істейді. Өндірілген электр энергиясы өз қажеттіліктеріне жұмсалады. Қазір станция тәулігіне құс саңғыықтары мен судан дайындалған ылғалдылығы 80% - дан аспайтын 260 м³ субстрат тұтынады. Орташа тәуліктік электр энергиясын өндіру-6-10 мың кВт/сағ немесе айына шамамен 250 киловатт-сағат. Қазақстанның қысқы суық климаты станцияның мүмкіндіктерін толық пайдалануға мүмкіндік бермейді: еуропалық жабдық - 10°С дейінгі ең төменгі температураға есептелген, ал бізде -30°С және одан да жлғары. Станцияда газды субстраттан бөлетін екі ферментатор жұмыс істейді. Қызметкерлердің жұмысы қоқысты қабылдау және резервуарда субстраттың дайындалуын бақылау болып табылады. Шикізатты беру процесі автоматты түрде, сағатына 10-15 м³ субстрат арқылы жүзеге асырылады. Газ анализаторы метан деңгейін өлшейді, ол 47-85% аралығында болады; кейінгі операциялар оның құрамына байланысты. Биогазды алып, оны электр энергиясына айналдырғаннан кейін станцияда қосымша өнім – жоғары тиімді органикалық тыңайтқыш – ылғалдылығы 50% құрғақ фракция қалады. Арнайы кептіру қондырғысының болмауына байланысты құрғақ фракцияны қазіргі таңда қолданбайды, бірақ тыңайтқышты жақын маңдағы елді мекендердің тұрғындарына таратады, олар оны шаруашылықтарында тыңайтқыш ретінде қолданады. Ал қатты бөлуден кейін пайда болған сұйық фракция электр энергиясын өндіру үшін қайта пайдаланылады.

2016 жылдан бастап мал шаруашылығы фермаларының қалдықтарынан биогаз өндірумен Алматы облысының "EcoFermer" орталығы айналысады. Күніне ол шамамен 10 м³ биогаз шығарады, бұл ас үй жабдықтары мен жылыжайды жылытуға жеткілікті. Осындай шағын биогаз қондырғысынан электр энергиясын өндіру және өткізу төмен өндіріске байланысты тиімсіз. Сондықтан олар газды фермада пайдаланады, ал жанама өнімдер – сұйық және қатты түрдегі тыңайтқыштарды сатады.

Қарағандылық құс өсірушілер ЖШС "Құрма" агрофирмасы тауық көңінен электр энергия өндіру үшін биогаз қондырғысын салды. Бұл кәсіпорынға энергияны сатып алудан үнемдеуге, сонымен қатар құс фабрикасының қазынасына қосымша қаражат табуға мүмкіндік берді.

Бір киловатт өндіру үшін шамамен 100 кг тауық көңі қажет. Кәсіпорын тәулігіне шамамен 150 тонна құс қалдықтарын өңдейді және биогаздан 14 мың кВт/сағ электр энергиясын өндіреді. Бүгінде биогаз станциясы қуаттылықтың 60% - на шықты, тәулігіне 23 мың м³ дейін биогаз өндіріледі, оның негізгі үлесін метан алады. Станцияның қуаты-8,8 млн кВт/сағ электр энергиясы. Құс өсірушілер 4-5 жыл ішінде инвестицияны қайтаруға үміттенеді.

ҚР газ секторын дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасына сәйкес биогаз мұнай, шахтамен қатар экономиканың газ секторының ресурстық базасына енгізілді. Республикада агроөнеркәсіптік кешен субъектілерінің тауық көңін өңдеуге арналған техника мен жабдықтарды (БГС, тыңайтқышты кептіруге және буып-түюге арналған жабдық) сатып алуға жұмсаған шығыстарының бір бөлігін өтеу бойынша субсидиялау қағидалары әзірленді. Инвестицияларға мемлекеттік қолдау бар және сыртқы істер министрлігінің Инвестициялар жөніндегі комитетіне жүгінген кезде биогаз жобаларын іске асыру үшін инвестреференциялар ұсынылады.

Қазақстанда көптеген облыстар табиғи газбен толық қамтамасыз етілмеген, және бұл жағдайда биогаз қондырғыларын қолдануға болады, өйткені олар үшін шикізат молынан жеткілікті. Сондықтан агроөнеркәсіптік кешендер мен фермаларда биогаз өндірісі аса тиімді.

Осылайша, биогаз қондырғыларын құру арқылы сіз қалдықтар мәселесін шеше аласыз, ферманы электр қуатымен қамтамасыз ете аласыз, топырақтың құнарлылығын арттыра аласыз, демек, егін жинау, қалдықтарды тазарту және кәдеге жарату шығындарын азайта аласыз.

1. Стребков Д.С., Ковалев А.А. Биогазовые установки для обработки отходов животноводства.//Техника и оборудование для села-2012
2. Мариненко Е.Е. Основы получения и использование биотопливо для решения вопросов энергосбережения и охраны окружающей среды в жилищно-коммунальном и сельском хозяйстве: Учебное пособие, 2013 г
3. Малафеев В.М. Биотехнология и охрана окружающей среды: Учебное пособие.- М.:Издательство Арктос, 2008.
4. <https://energy.media/2020/03/11>

РОЛЬ ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ В ВОСПИТАНИИ БЕРЕЖНОГО ОТНОШЕНИЯ К ПРИРОДНЫМ РЕСУРСАМ

КАСЫМОВА Д.А.

студентка группа Эко-20-2

ИСАБАЕВ А.С.

Научный руководитель, к.х.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация В данной статье рассматривается обеспечение энергетической безопасности через создание системы экономии материальных ресурсов. Экономия подчеркивает важность формирования экологически безопасного, ресурсо- и энергосберегающего поведения студентов. Ведущая роль в этом процессе принадлежит системе образования. Социально значимая деятельность, способствующая приобретению опыта рационального и экономного использования топливно-энергетических ресурсов, реальному вкладу студентов в ресурсо-энергосбережение и охрану окружающей среды. Информационная деятельность, организуемая с целью пропаганды идеи ресурсо- энергосбережения к ним относятся такие формы: информационные часы, публичные лекции, агитбригады, информационные программы, информационные материалы (стенды, буклеты, листовки, плакаты, мультимедиа-презентации);

Ключевые слова энергосбережение, энергия будущего, гармоническое развитие, альтернативные источники, глобализация, алгоритм поведения, потребительское отношение, жизненные навыки, алгоритм.

Энергия - это природный источник, создающий условия для стимуляции и развития жизнедеятельности человека. Энергия обеспечивает сохранение модели социумов и объединяет в себе множество аспектов, касающиеся вселенной и человечества в целом. Доступ общества к источникам энергии напрямую определяет конкретные принципы их социального, экономического и экологически устойчивого развития. Научные исследования и достижения в области технологий, связанные с эффективным использованием различных источников энергии создают перспективу устойчивого развития энергетики. Выставка Астана ЭКСПО которая прошла под лозунгом «Энергия будущего», задумана как глобальный проект, по который позволяет рассматривать энергию в качестве фактора, определяющего существование сообществ и повседневную жизнь человека.

Проект «Энергия будущего» ставит конкретные цели – исследовать стратегии, программы и технологии, направленные на развитие устойчивых источников энергии, повышение надежности и эффективности энергоснабжения, стимулировать использование возобновляемых источников энергии и показать посетителям необходимость их активного

участия в разработке и осуществлении плана энергосберегающего производства и эффективного использования энергетических ресурсов[1].

В качестве воспитательного аспекта для подрастающего поколения и молодежи важным является призвать к чувству ответственности каждого члена сообщества с помощью различных учреждений, организаций, корпораций и частных лиц, с целью стимулирования размышлений и формирования знаний на тему решающего влияния, которое оказывает планирование и контроль энергопотребления на жизнь людей и все живое на планете.

Немаловажным является и замысел проекта «Энергия будущего» в том, чтобы привлечь внимание общественности к решениям и способам, обеспечивающим управление устойчивыми источниками энергии. Эти способы направлены на борьбу с изменением климата и снижение выбросов углекислого газа; стимулирование использования альтернативных источников энергии – в частности, возобновляемых источников энергии, и внедрение программ по энергоэффективности; обеспечение надежности энергоснабжения; контроль над производством, сохранением и использованием энергии; и обеспечение всеобщего доступа к устойчивым источникам энергии.

Успешное решение этих задач и проблем зависит от многих факторов, в том числе и от личного участия каждого из нас. В Казахстане энергосбережение и повышение энергоэффективности всех отраслей хозяйства является в настоящее время приоритетной задачей, которая позволит решить комплекс проблем: энергетических, экологических и экономических. Без решения этой задачи неизбежно будет сдерживаться развитие страны.

В рамках данной цели в Карагандинском университете на кафедре «Экологии и оценки» ежегодно проводится общественная акция, посвященный Всемирному Дню энергосбережения, который отмечается 11 ноября.

Организовывается такое важное мероприятие, студенты готовят рекламные ролики, плакаты, листовки, во всем университете выключается свет на 1 час и всем преподавателям, студентам и сотрудникам вуза рассказывается об альтернативных источниках энергии.

Энергосбережение с каждым годом становится все более актуальной проблемой. Ограниченность энергетических ресурсов, высокая стоимость энергии, негативное влияние на окружающую среду, связанное с ее производством, — все эти факторы приводят к альтернативе: разумнее снижать потребление энергии, нежели постоянно увеличивать ее производство. Человечеством постепенно осознается необходимость перехода как в глобальном масштабе, так и в каждом конкретном месте и случае от потребительского отношения к природе к совместному, гармоническому развитию природы и общества [2].

Энергосбережение — процесс многогранный, он охватывает разные сферы человеческой деятельности. По сути, это образ жизни народа, общества, вырабатывающий определенный психологический алгоритм поведения. Каким будет будущее нашей страны во многом зависит от ценностных основ поведения, которые закладываются в сознание детей в дошкольном возрасте и в школе. Несомненно, главенствующую роль в этом процессе занимают экологическое образование и воспитание, а также привитие навыков бережного отношения к энергоресурсам, которыми располагает человечество. Ведущая роль в этом процессе принадлежит системе образования.

Если с первых лет жизни он будет видеть и дома, и в образовательном учреждении пример бережного отношения взрослых к свету, воде, теплу, усваивать понятие «энергосбережение» на занятиях, в повседневной практической деятельности, то из него вырастет человек с высоким уровнем гражданской ответственности. Деятельность учреждений образования в области энергосбережения определяется высоким уровнем профессионализма руководителя и характеризуется эффективным и рациональным использованием бюджетных средств, организацией внебюджетной деятельности. Решение вопросов развития жизненно важных навыков дошкольников по энергосбережению возможно при взаимодействии педагогов и родителей. Тем более, данные цели должны развиваться и в высших учебных заведениях.

Основными задачами внедрения энергоэффективности и энергосбережения в высших

образовательных учреждениях являются:

- сокращение нерационального расходования ресурсов;
- прекращение безучетного потребления ресурсов организациями бюджетной сферы;
- снижение финансовых затрат бюджетной сферы на потребленную тепловую и электрическую энергию;
- снижение удельного потребления энергии в образовательных учреждениях.

Таким образом, повышение энергоэффективности природных ресурсов обуславливает необходимость освоения населением основ культуры потребления энергетических ресурсов, формирования нового мышления энергопотребления, что, в свою очередь, требует разработки технологий, средств и методов обучения и диагностики энергосберегающего поведения. Эти задачи должны решаться в рамках современного образования, которое в последние годы находится на стадии модернизации [3, с.12]. Компетентностный подход предоставляет возможности для оценки сформированности социальных и философско-мировоззренческих установок, обеспечивающих деятельностную позицию рационального использования природных ресурсов. Энергосберегающая компетентность входит в состав так называемых ключевых компетенций и компетентностей, выходящих за рамки конкретных предметных областей и направленных на решение актуальных социально-экономических и экологических проблем, и относится к универсальным или так называемым трансверсальным компетентностям. Энергосберегающая компетентность – это область, глубина и осведомленность человека относительно энергосберегающей деятельности, при которой он выполняет компетенции, интегрированные в профессиональную квалификацию и опыт работы.

Список литературы:

1. Энергия будущего в Казахстане/ <http://www.mint.gov.kz/index.php?id=215&lang=ru>
2. Проект G-Global/<http://www.expo2017astana.com/ru/page/energy/>
3. Кульмайра Арынова Энергосбережение 2020.-Журнал KAZENERGY 2013. №4 (59).

ЭКО-УНИВЕРСИТЕТ

ҚАЛЫСОВА Г.

Эко-21-1к тобының студенті

КУАНЫШБАЕВ М.Т.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті

Қарағанды қ., Қазақстан республикасы

Аннотация. Мақалада әлемнің жетекші университеттері үлгілерін негізге ала отырып, "Жасыл университет" ұғымына түсінік берілген және университет базасында қоғам үшін қызықты және пайдалы жобаларды жүзеге асыру жолдары ұсынылған. Сонымен қатар, салауатты өмір салты мен қоршаған ортаны қорғау саласындағы жауапты мінез-құлықты қалыптастыратын заманауи білім беру ортасын дамыту міндеттері көрсетілген.

Кілт сөздер: Экология, жасыл университет, қоқыс, үнемдеу, сұрыптау, инфрақұрылым, энергия.

"Жасыл университет" – қоршаған ортаны қорғауға бағытталған іс-шаралар өткізетін жоғары оқу орны, оның негізгі сипаттамалары: көмірқышқыл газының шығарындыларын азайтады, қалдықтарды бөлек жинайды, су мен электр энергиясын үнемдейді, экологиялық инфрақұрылымды дамытады, білім беру бағдарламаларын жүргізеді және экологиялық таза

әдеттер мен мінез-құлық үлгілерін қалыптастырады. "Зеленый" термині тұрақты қызмет аясындағы барлық қызмет түрлерін білдіреді.

"Жасыл" университет – бұл, шын мәнінде, ЖОО базасындағы жасыл экономика моделі, экологиялық мәдениетті қалыптастыруға арналған модель. Ол тек білім беру инновацияларын ғана емес, сонымен қатар техникалық және басқарушылық мінез-құлық аспектілерін де қамтиды. Университеттер базасында қоғам үшін қызықты және пайдалы жобаларды жүзеге асыруға болады.

"Жасыл университет" терминінің және жасыл қозғалыстың тарихы ХХ ғасырда басталды. 1950 жылдары АҚШ-та экономика мен өнеркәсіптің қарқынды дамуына байланысты жер асты және жер үсті сулары, топырақ қатты ластанды. Қоршаған ортаны қорғау мәселелері біртіндеп негізгі орындардың бірін иеленді. АҚШ Конгресінде қоршаған ортаны қорғау туралы мәлімдемеде президент Ричард Никсон азаматтар экологиялық білім алып, қоршаған ортаны қорғаудың негізгі ұғымдарын түсінуі керек, ал университеттер адамдарға жеткілікті дәрежеде білім бере алуы керек деп мәлімдеді.

1970-1980 жылдары АҚШ Конгресі қоршаған ортаны қорғау туралы 20-дан астам заң жобаларын қабылдады. Бұл кезең қоршаған ортаны қорғаудың даму тарихындағы экологиялық онжылдық деп аталды. 1970 жылғы энергетикалық дағдарыс кампустың қоршаған ортаны қорғау және тұрақты даму тұжырымдамаларына назар аударды. Университеттің қоршаған ортаны қорғаудағы және тұрақты даму идеяларын ілгерілетудегі рөлі "Жасыл Университет" тұжырымдамасы арқылы жүзеге асырылады. UI Green Metric тұрақты даму рейтингінде АҚШ университеттері басым болып табылады.

Университетте экологияға, тұрақты дамуға, өмір қауіпсіздігіне байланысты білім мен дағдыларды беру оларды практикалық іске асырумен қатар жүруі керек.

Университеттерде электр энергиясын тиімді қолдану технологиялары, қалдықтарды бөлек жинау, экологиялық таза көлікті, мысалы, велосипедтерді танымал етуді, аумақтарды абаттандыруды, оқу мен жұмыс үшін қолайлы жағдайлар жасауды дамыту қажет. Студенттерге тұрақты даму, экологиялық менеджмент, биологиялық әртүрлілік пен ресурстарды сақтау принциптерін практикалық іске асырумен ғана үйретуге болады.

Студенттер пластикалық бөтелкелердегі ауыз суды тұтыну бойынша халықтың ең үлкен топтарының бірін құрайды. Сондықтан студенттерге университет ғимараттарында тегін ауыз су ыдыстарын ұсынған жөн. Нәтижесінде пластикалық бөтелкелерді кәдеге жарату қажеттілігі азаяды. Бүгінгі таңда тұрақты даму және қоршаған ортаны қорғау тақырыбы көптеген университеттерде – жеке білім беру курстары түрінде де, жоба түрінде де дамуда.

"Жасыл кампус" немесе "Жасыл кеңсе". "Жасыл кампустың" негізгі идеясын жеке экологиялық жобаларда емес, университеттің бүкіл өмірін тұрақтылық мақсаттарына сәйкес құруға және "жасыл" стандарттар қағидаттарына негіздей отыра іске асыруға болады. "Жасыл кампус" – қызықты эко-бастамаларды іске асыру және эко-инновацияларды енгізу мүмкіндігі ғана емес, сонымен қатар ЖОО-ларды жасыл экономиканың моделі мен жергілікті, өңірлік деңгейде жасыл даму орталықтарына трансформациялау тетігі.

Салауатты өмір салты мен қоршаған ортаны қорғау саласындағы жауапты мінез-құлықты қалыптастыратын заманауи білім беру ортасын дамыту келесі міндеттерді қояды:

- ✓ оқу орнының ішкі бөлмелері мен залдарын көгалдандыру мүмкіндіктерін белсенді пайдалану;
- ✓ жалпы елдердегі су объектілерін (субұрқақтар, сарқырамалар) жайластыру және оларда сабақ өткізу;
- ✓ кітапханалар мен конференц-залдарда табиғи жарықтандыруды (шыны төбелерді) пайдалану;
- ✓ университет аумағында велосипедшілерге арналған велосипед тұрақтары мен инфрақұрылымын ұйымдастыру;
- ✓ білім беру мекемесіне энергия тиімділігін арттыру технологияларын енгізу;
- ✓ университет студенттері мен қызметкерлерінің қоқыс пен қалдықтарды бөлек

жинауы;

- ✓ аталған идеяларды енгізу бойынша студенттердің бастамаларын көтермелеу, тәжірибе алмасу үшін конкурстар, конференциялар және тағылымдамалар өткізу.

Әлемнің жетекші университеттері, ең озық бизнес мектептері "жасыл" оқу орындарына айналғалы біраз болды. Олардың ішінде: Оксфорд, Гарвард, Сингапур университеті, Копенгаген университеті, Виктория университеті және т.б. Шынында да, жасыл университет болу үшін оқытушылар, студенттер және ЖОО әкімшілігі экологиялық бағдарланған білім беру ортасын қалыптастыруға, тәжірибе, материалдар алмасуға және инновациялық идеяларды қалыптастыруға бірлескен күш-жігермен дайын біртұтас ойшылдар болуы маңызды.

Біз білім алып жатқан Қазтұтынуодағы Қарағанды университетін жасыл университет деп атай алмаймыз, бірақ, толығымен қоңыр университетке де жатқыза алмаймыз. Университет конструкциясы салыстырмалы түрде ескі болғандықтан кейбір жаңашыл технологияларды енгізуде қиыншылықтар тууы мүмкін. Дегенмен, менің ойымша, біздің университетті Эко-Университетке айналдыру үшін бірнеше өзгерістер жасап көруге болады. Бұл өзгерістер университет конструкциясына әсер етпей, тек қосымша іс-шаралар арқылы іске асырылады. Осындай бірнеше өзгеріс түрлерін төменде ұсынғым келеді:

1. Қоқысты сұрыптау

Университет қабырғасында студенттер күнделікті үзіліс уақытында үлкен көлемде сусындар, басқа тамақ түрлерін тұтынады. Осының нәтижесінде азық-түлік өнім қалдықтарынан басқа ұсақ түрдегі тұрмыстық қалдықтар пайда болуы мүмкін. Бұл қалдықтардың барлығы жаппай бір қоқыс жәшігіне тасталады. Әсіресе, біз бұл жағдайды бірінші қабатта орналасқан асханаға кіреберісте байқаймыз. Заман талабына сәйкес кез келген қоқыс түрі сұрыпталуға тиіс. Университет ішінде қоқыс сұрыптауға арналған жәшіктер орналастыру жасыл университет құрудың бір тәсілі деп білемін. Сұрыпталған қоқыс қайта өңдеу үшін қолайлы және жарамды болмақ.

2. Қағаз үнемдеу.

Білім алу барысында студенттер оқытушыларға өз тапсырмаларын А4 ақ қағазына жазып тапсырады. Университет жұмыскерлері мен оқытушылары да күнделікті жұмыс барысында үлкен көлемде таза қағаз жұмсайды. Қағаздың шикізат көзі не болып табылатынын біле отыра оны үнемдеу аса қажет деп санаймын. Егер студенттерден қабылданатын жұмыстар, университет ішіндегі қағаз айналымы, оқытушылардың қағаз түріндегі есебі бір рет пайдаланылған қағаздың екінші таза жағына жазылып қабылданатын болса, университет ішіндегі қағаз шығыны 2 есе төмендеген болушы еді.

3. Макулатура.

Екі жағы да пайдаланудан өткен қағаздың тікелей қоқысқа түсуі экологиялық бұрыс жағдай болып табылады. Ал университет ішінде толық пайдаланылған қағаз қоқысқа түсіп жататыны шындық. Мұндай жағдайды болдырмас үшін оқу орнында қағаз қабылдау орындарын ұйымдастыру қажет. Мұндай пунктте арнайы жұмыс істейтін адам қажет емес. Тек студенттер мен оқытушылар қағазды қалдырып кетуге ыңғайлы орын ұйымдастырылса жеткілікті. Жиналған қағаз керек жиілікпен сұрыпталып, қайта өңдеу орындарына тапсырылады.

4. Қар және жаңбыр суларын жинау және пайдалану.

Біздің университет көлемі үлкен болғандықтан оны жабатын шатыр ауданы да көлемді. Осы шатырға жиналатын қар көлемі өте үлкен. Ал жаз айларында жауатын жаңбыр суы шатырдан жерге бос ағып кетеді.

Ал біздің университет аумағында жыл сайын жасылдандыру жұмыстары жүргізіледі және оларды маусым бойы күту үшін үлкен көлемде су жұмсалады. Бұл өз кезегінде университет үшін эстетикамен қатар экономикалық тиімсіздік те әкелуі мүмкін. Шатырдан қар және жаңбыр суын жинау, сақтау, пайдалану арқылы біз экономикалық тиімділікке және экологиялық тиімділікке қол жеткізген болар едік. Бұл Қазақстанда ушығып келе жатқан

тұщы су мәселесін шешуге қосқан кішкене болса да үлесіміз болмақ.

5. Университеттің жылу жоғалтуын реттеу.

Суық маусымдарда университет ішін жылыту үшін энергияға көп қаражат жұмсалады. Университет аудиториялары, әрине, жылы. Кейде шамадан тыс ыстық болуы да мүмкін. Сонымен қатар оқу аудиторияларында көп адам жиналғандықтан аудиторияны желдету жиі жүргізіледі және ол терезелерді ашу арқылы іске асырылады. Біріншіден, университет пайдаланатын жылу көлемін реттей отырып оны үнемдеуге болады. Екіншіден, аудиторияларды үнемі жылу жоғалтпастан желдету үшін рекуператорлар орналастыруға болады.

Рекуператор деген не?

Рекуператор (латын тілінен аударғанда *recuperator* – кері қайтарушы) – кері қайтқан газдың жылуын пайдалануға арналған беттік жылу тасымалдағыш. Мұнда жылу тасымалдағыштар арасындағы жылу алмасу процесі оларды бір-бірінен бөлетін қабырға арқылы үздіксіз жүреді. Рекуператорда жылу тасығыш ағындарының жолы өзгермейді. Бұл – оның регенератордан өзгешелігі. Рекуператор жылу тасымалдағыштың салыстырмалы қозғалысының бағытына сәйкес қарсы ағынды рекуператор, тура ағынды рекуператор, құрылымына қарай түтікті рекуператор, пластинкалы рекуператор, ал қолданылуына байланысты ауа, газ және сұйықтық жылытқыш, буландырғыш, конденсатор, бу түрлендіргіш, т.б. болып ажыратылады.

6. Күннен қуат алатын фонарьлі столб

Университет ауласындағы көше шамдарының болғаны кешкі уақытта университет маңына ерекше атмосфера сыйлайтыны анық. Бірақ, көше шамдары бірнеше дана болып орнатылатындықтан және ұзақ уақыт жанып тұратындықтан біраз көлемде электр энергиясын тұтынады. Бұл қаржылық жағынан да, экологиялық тұрғыдан да тиімсіз болып табылады. Сол себепті оқу орнының маңына күннен қуат жинайтын, автономды шамдарды орналастырған дұрыс деп санаймын.

Каталония политехникалық университеті электр желісіне қосылуды қажет етпейтін көше шамының прототипін жасады: ол күн панелімен және жел турбинасымен жабдықталған. Ол күндізгі уақытта түнде шамды беретін батареяны зарядтайды. Мұндай шамдарды қалааралық автомобиль жолдарында, қалалық саябақтарда және басқа да қоғамдық орындарда орнатуға болады. Дәстүрлі көше жарықтандыру жүйелерімен салыстырғанда, автономды шамдар 20%-ға арзан болады. Прототиптің биіктігі-10 метр. Егер кәдімгі жел генераторлары желдің жылдамдығын 2,5 м/с қажет етсе, онда автономды фонарь үшін жасалған турбина арнайы дизайнның арқасында желдің жылдамдығы небәрі 1,7 м/с болғанда жұмыс істей бастайды, тіпті бұл қарқындылық күндіз шамның алты түн жарқырауы үшін жеткілікті.

Қорыта келгенде, бұл шағын мақалада біздің университетті Эко-Университетке айналдыру жолдары туралы айтылды. Келешекке осы айтылғандарды ескере отырып, университетті экологиялық университетке айналдырсақ, ол ең бірінші табиғат үшін, біз үшін және Қазақстан халқы үшін экологиялық жағынан да экономикалық жағынан да өте тиімді әрі пайдалы болар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Электрондық ресурс. http://green.dyu.edu.tw/en_about.php.
2. Семме Т. "Жасыл" университет-бұл жай // Санкт-Петербург университеті. №5 (3863). 2013
3. Афанасьев К.С. "Жасыл университет": Денсаулық сақтау технологияларынан энергияны үнемдейтін білім беру ортасы. 2014. Т.ІІ. XVIII шығарылым. С.160-165.
4. World University Rankings университеттерінің Дүниежүзілік рейтингі сайты / / Электрондық ресурс. <http://greenmetric.ui.ac.id>.
5. Educationindex сайты. <https://www.educationindex.ru>.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕРЕКШЕ ҚОРҒАЛАТЫН ТАБИҒИ АУМАҚТАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ОМАРБЕК А., КАНАТОВА Ж.

Эко-20-1к тобының студенттері

ОСПАНОВА Г.К.

Ғылыми жетекші, х.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация. Мақалада Қазақстанның ерекше қорғалатын табиғи аумақтарының қазіргі жағдайы және экологиялық мәселелері қарастырылған.

Түйінді сөздер: қорық, ұлттық парк, табиғи резерват, Жасыл Қазақстан, қаржы

Қазіргі кездегі еліміздің экономикалық тұрғыдан қарқынды дамуы табиғат байлықтарын кеңінен пайдалануды қажет етеді. Дегенмен де, еліміздің әр түрлі экожүйелеріне тән табиғаты бастапқы қалпынан әлі де болса өзгере қоймаған аймақтарын табиғат эталоны ретінде сақтап қалу мақсатында ерекше қорғалатын табиғи аумақтар (ЕҚТА) ұйымдастыру және биологиялық алуантүрлілікті сақтап қалу, әрі қорғау шараларына ерекше көңіл бөлінуде.

Табиғи ортаны, табиғи ресурстарды, сирек және жойылу қаупіндегі түрлерді сақтаудың, адам денсаулығын жақсарту және өмірлік деңгейін көтерудің, экожүйені тұрақтандырудың бір жолы - ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды ұйымдастыру [1].

Қазақстанның ландшафты алуан түрлілігімен ерекшеленеді: елдің Орталық, Шығыс және оңтүстік-шығыс бөліктеріндегі таулар, оңтүстік-батысында шөлдер мен шөлейттер, солтүстігінде орманды даламен ұштасқан шөлді далалар. Сонымен қатар, орман жамылғысы аз, ол аумақтың шамамен 5% алып жатыр және 13,3 млн га құрайды. Орман алқаптары деп танылған аумақтың едәуір бөлігі орманмен қамтылмаған, бұл спутниктік деректермен расталады, оған сәйкес Қазақстанның орман алқаптары елдің жалпы аумағының тек 4% немесе 11,6 млн га алып жатыр. Бұталар мен қорғаныш екпелері шамамен 1,2 млн га құрайды, ал негізгі ағаш түрлері - қылқан жапырақты, жұмсақ жапырақты және қатты жапырақты, тек 3,3 млн га сексеуілдер 6 млн га астам жерді алып жатыр. Барлық дерлік ормандар мемлекеттік меншікте және кесу шектеулерімен қорғалған.

Республикада барлық дерлік табиғи аймақтарда ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың әртүрлі түрлері бөлінген. Мемлекеттік табиғи қорықтар, мемлекеттік табиғи ұлттық парктер, мемлекеттік табиғи резерваттар, мемлекеттік табиғи қорықтар, мемлекеттік қорық аймақтары, мемлекеттік ботаникалық бақтар құрылды және жұмыс істейді. Қорық қоры объектілерінің маңыздылығына қарай олар республикалық немесе жергілікті маңызы бар санатқа жатады.

Жылдан жылға ұлттық парктердің қатары толығып келеді. Экожүйені тұрақты дамыту үшін әлемдік тәжірибе көрсеткендей, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың ауданы шамамен 10-12%-ды құрауы тиіс. Қазір Қазақстанда ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың үлесі – 9,6%. Осыған байланысты «Ұлытау» мемлекеттік ұлттық паркі және «Мерке» қорықтар табиғи паркі құрылды.

«Сирек кездесетін және жойылып бара жатқан жануарлардың санын қалпына келтіру» міндеті шеңберінде тұран жолбарысын реинтродукциялау үшін азық базасын құру мақсатында «Іле – Балқаш» мемлекеттік табиғи резерватында қабан, тоғай бұғысы, елік санын ұлғайту көзделген. Сондай-ақ балық ресурстарының табиғи популяциясын 224 мың тоннаға дейін ұлғайту және жерсінуі кемінде 65% болатын 2 млрд ағаш отырғызу жөніндегі іс-шаралар қарастырылған

ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі Жер ресурстарын басқару комитетінің деректеріне сәйкес, 2021 жылы жердің басқа санаттарында ескерілген қорғалатын аумақтарды қоса алғанда, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жалпы ауданы 8 975,1 мың га немесе республиканың жер қорының 3,3% құрайды, деректер 1-суретте картада көрсетілген.

1-сурет. 01.11.2021 жылға Қазақстан облыстарының жер қорларындағы ЕҚТА жерлерінің үлес салмағы, %

Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар объектілері алып жатқан жалпы алаңда мемлекеттік табиғи қорықтардың үлесіне 6,6%, мемлекеттік ұлттық табиғи парктердің үлесіне - 10,9%, мемлекеттік табиғи резерваттардың үлесіне - 12,7% келеді. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың негізгі алаңдарын мемлекеттік қорық аймақтары - 46,1% және мемлекеттік табиғи қорықтар - 23,8% алып жатыр. Бұл ретте, Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 122-бабына сәйкес мемлекеттік қорық аймақтары мен мемлекеттік табиғи қаумалдардың жер учаскелері жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардан оларды алып қоймай, жердің басқа санаттарының құрамында болады.

Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар объектілерінің тізбесі Қазақстан Республикасы Үкіметінің 26.09.2017 ж. № 593 қаулысымен бекітілген. 2021 жылы аталған Тізбеге Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитетінің «Барсақелмес мемлекеттік табиғи қорығы» республикалық мемлекеттік мекемесінің аумағын кеңейтудің кейбір мәселелері туралы» ҚР Үкіметінің 29.07.2020 ж. № 484 қаулысымен өзгерістер енгізілді.

Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар объектілері алып жатқан жалпы алаң 24,6 млн га құрайды, республика бойынша 2020-2021 жылдары ерекше қорғалатын аумақтардың түрлері мен алаңдары 1-кестеде ұсынылған[2].

1-кесте

Республикалық маңызы бар Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар

Атауы	2019 жыл		2020 жыл		2021 жыл	
	объектілер саны	көлемі, мың га	объектілер саны	көлемі, мың га	объектілер саны	көлемі, мың га
Мемлекеттік табиғи қорықтар	10	1 611,4	10	1 613,7	10	1 613,7
Мемлекеттік ұлттық табиғи парктер	14	2 667,4	14	2 667,4	14	2 726,4
Мемлекеттік табиғи резерваттар	6	3 122,1	6	3 122,1	6	3 122,1
Мемлекеттік табиғи қамалдар	50	5 837,3	50	5 837,3	50	5 837,3
Мемлекеттік қорық аймақтары	5	11 311,9	5	11 311,9	5	11 311,9
Мемлекеттік табиғат ескерткіштері	25	6,5	25	6,5	25	6,5
Ботаникалық бақтар	7	0,8	7	0,8	7	0,8
Барлығы			117	24 559,7	117	24 559,7
Ескерту – ҚР АШМ Жер ресурстарын басқару комитеті						

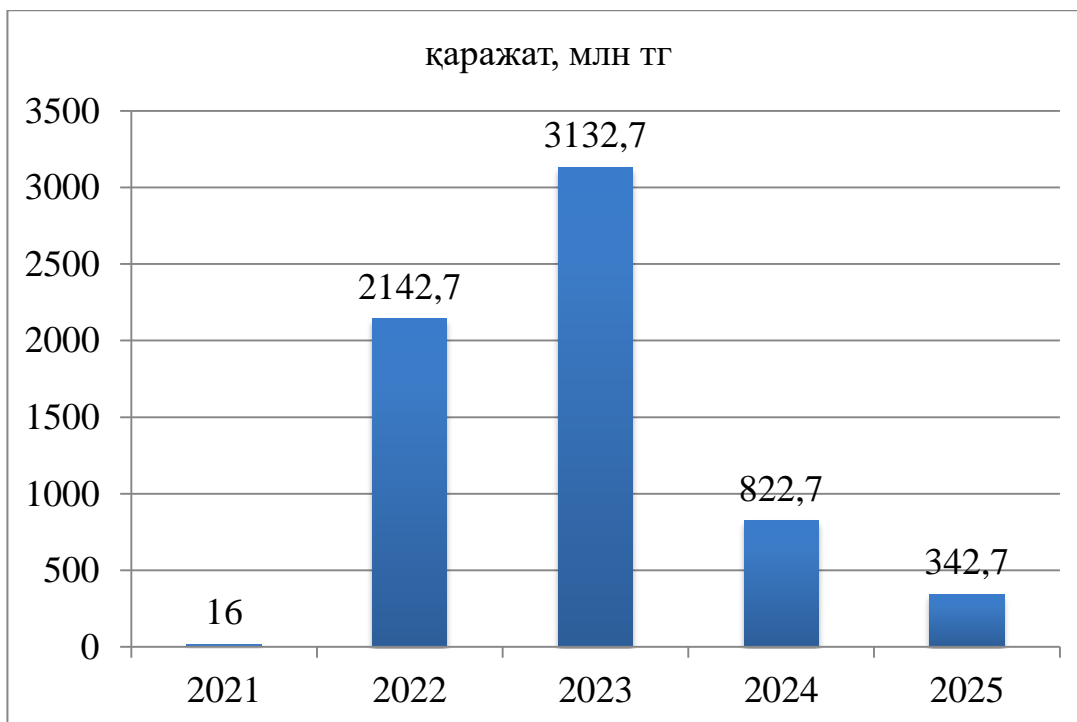
Республикада 10 мемлекеттік табиғи қорық, 14 мемлекеттік ұлттық табиғи парк, 6 мемлекеттік табиғи резерват, 50 мемлекеттік табиғи қорық, 5 мемлекеттік қорық аймағы, 25 мемлекеттік табиғат ескерткіш, 7 мемлекеттік ботаникалық бақ, оның ішінде 1 республикалық маңызы бар мемлекеттік дендрологиялық парк жұмыс істейді. 2020 жылы Барсакелмес мемлекеттік табиғи қорығының аумағын кеңейту есебінен республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жерінің ауданы 2 300 га ұлғайды. 01.11.2021 ж. Жағдай бойынша МҰТП жалпы ауданы 2 726,3 мың га құрайды, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 7.12.2021 жылғы қаулысымен Қарағанды облысында 58,9 мың га алаңда «Ұлытау» МҰТП құрылды.

2021-2025 жылдарға арналған «Жасыл Қазақстан» ұлттық жобасы әзірленді. Жоба 2021-2025 жылдар аралығында жүзеге асырылады.

«Жасыл Қазақстан» ұлттық жобасының негізгі бағыттары бірі - III бағыт «Табиғат» бағытының мақсаты - биоалуандықты сақтау және ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды дамыту.

«Табиғат» бағыты аясында ұласып өсуі, яғни жерсінуді кемінде 65%-ды құрайтын 2 млрд ағаш отырғызу, сирек кездесетін және жойылып бара жатқан жануарлардың санын қалпына келтіру бойынша Мемлекет басшысының тапсырмасын іске асыру көзделіп отыр[3].

III бағыт «Табиғат» бағытының 1-міндеті бойынша 2021-2025 жылдар аралығында Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды дамыту (ЕҚТА) бойынша қаржыландыру, млн.тг көлемі 2-суретте көрсетілген.

2-сурет. 2021-2025 жылдар аралығында Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды дамыту (ЕҚТА) бойынша қаржыландыру, млн.тг

Осы ұлттық жоба негізінде осы бөлінетін қаражаттар өз деңгейінде жұмсалса, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың саны да, көлемі де артады деген үміттеміз.

ІІІ бағыт «Табиғат» бағытының 2-міндеті бойынша «Іле-Балқаш» МТР-да жабайы жануарлардың сирек кездесетін және жойылып бара жатқан түрлерінің санын қалпына келтіру іс шарасына бөлінген ақша қаражатты 3-суреттен көруге болады. 2021 жылға қарағанда 2022 жылы үлкен көлемде қаражат бөлінген.

3-сурет. «Іле-Балқаш» МТР-да жабайы жануарлардың сирек кездесетін және жойылып бара жатқан түрлерінің санын қалпына келтіру

«Жасыл Қазақстан» ұлттық жобасы халықтың өмір сүруіне қолайлы орта құруға және елдегі экологиялық жағдайды жақсартуға бағытталған. Оның ішінде атмосфералық ауа сапасын жақсарту, өндіріс және тұтыну қалдықтарымен тиімді жұмыс істеу, суды тиімді және ұқыпты пайдалану, Балқаш көлі мен Солтүстік Арал теңізінің экожүйелерін сақтау,

сирек кездесетін және жойылып бара жатқан жануарлар түрлері мен ихтиофаунаның санын ұлғайту, сондай-ақ ерекше қорғалатын табиғи аумақтар құру, жасыл екпелер алаңын ұлғайту, табиғат пен жануарлар дүниесіне ұқыпты қарауға дағдыландыру арқылы биологиялық әртүрлілікті сақтау, сондай-ақ халықтың экологиялық санасын жаңғыртуға баса мән беріледі.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 «Қазақстан - 2050» Стратегиясы <https://www.akorda.kz/k>
- 2 2019, 2020, 2021 жылға арналған Қоршаған ортаның жай-күйі туралы және ҚР табиғи ресурстарын пайдалану туралы ұлттық баяндама <https://ecogofond.kz/>
- 3 «Жасыл Қазақстан» ұлттық жобасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 731 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/>

**COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТА МЕН
АДАМЗАТ ДАМУЫНА ӘСЕРІ**

НҰРЛАН Н.Ф.

Эко-21-Ік тобының студенті

КУАНЫШБАЕВ М.Т.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті

Қарағанды қ., Қазақстан республикасы

Аннотация. Бұл мақалада өткен жылдары адамзат басынан кешкен пандемияның қоршаған ортаға және жалпы адамзаттың даму қарқынына әсері туралы айтылған. Мақала жазу барысында пандемияның қоршаған ортаға оң және теріс әсерлері анықталып, нақты зерттеу жұмыстары материалдарын дәйек етілген. Сонымен қатар адамзаттың тұрақты дамуы туралы бағдарламаға да тигізілген түрлі әсерлер зерттеліп, сызбаға түсірілген.

Кілт сөздер: пандемия, covid-19, тұрақты даму.

Жер көптен бері экологиялық апаттың алдында тұр. Коронавирустық індет пен карантиндік шаралар бұл мәселені «ерекшелеп», әлемдік қауымдастықты ойлануға мәжбүр етті.

Карантин кезінде ауа тазарып, табиғат жаңара түсті деп қуанғанымызбен, бұл індеттің қоршаған ортаға тигізер зияны орасан екенін айтып мамандар дабыл қағуда. Әлемдегі жағдайға шолу жасасақ, пандемияға байланысты айталық, АҚШ-та көптеген қауымдастықтар қалдықтарды өңдеуді тоқтатқан, кейбір өңірлер қалдықтарды сұрыптауды тоқтатыпты. Ал кейбір өңірлерде мейрамханалар мен кофеханалар кофе мен тамақты сатып алушылардың өз ыдыстарына құйып беруді қойды. Дүкендер әрбір тоқашты жеке пластик пакеттерге салатын болды. Яғни, қоршаған ортаға зиянды пластик пакеттер мен ыдыстар бұрынғыдан да жиі қолданыла бастады. Қазір халық табыстарын негізінен азық-түлік пен дәрі-дәрмекке жұмсайтын болған. Артық шығынның болмағаны жақсы, әрине, алайда адамдар қазір вирус жұқтырудан қорыққандықтан әрбір алманың жеке пакетте оралғанын қадағалайды. Күніне бір адам бірнеше маска, резина қолғаптар, басқа да қайта өңделмейтін заттарды қолданады. Тағы бір маңызды аспект медициналық қалдықтар. Уханьда эпидемияның қызған кезінде госпитальдар күн сайын 200 тонна медициналық қалдықтарды шығарды. Бүкіл әлем бойынша бір реттік қолғаптар мен маскалар сияқты қалдықтар бірнеше есеге көбейген. Мұндай заттарды дұрыс пайдалану үшін оларды бірнеше сағат сайын ауыстыру керек, ал қазір оларды тек медициналық қызметкерлер ғана емес, сонымен қатар

дүкен, жеткізу қызметтерінің қызметкерлері де, қарапайым адамдар да киетін болды. Әрине, адамдардың өмірін құтқару үшін бұл заттарды пайдалануымыз керек, алайда мұндай заттар қалдықтары туралы да ойланғанымыз жөн. Қалалардағы дезинфекция туралы да айтпауға болмайды. Кейбір жерлерде дезинфекциялық заттармен тұтас көшелер, тротуарлар мен көгалдар, көлік аялдамалары мен тіпті жағажайлар өңделді. Бұл ретте улы заттар қоршаған ортаға түседі, демек, жабайы жануарлар мен адамдардың денсаулығына әсер етуі мүмкін.

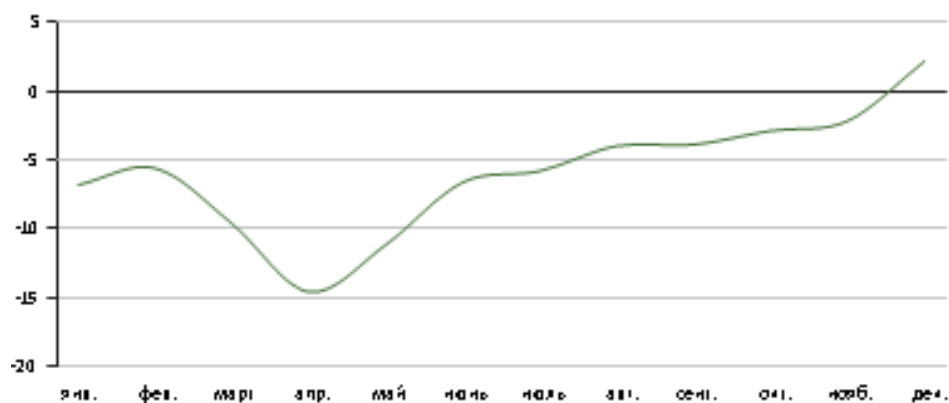
Mer Progre қауымдастығының негізін қалаушы Лоран Ломбардтың айтуынша, бүгінде француз экобелсенділері COVID-19 пандемиясына байланысты әлемдік мұхиттағы қоқыстың көбеюіне орай дабыл қағуда. «Көп ұзамай мұхиттағы маскалар медузалардан да көп болады!» деп экологтар ескерту айтты. Қазіргі уақытта қоқыстың 1% - ын маскалар, қолғаптар және антисептиктердің пластикалық бөтелкелері құрайды. Болжам бойынша бұл сан әлі де өседі, өйткені барлық елдер жеке қорғану құралдарына өздерінің мемлекеттік тапсырыстарын арттыруда. Жақында табиғатқа қарсы қылмыстарды тергеумен айналысатын халықаралық OceansAsia ұйымы Соко аралдарын зерттеді. Бұл елсіз аралдың өзінде жағажайға лақтырылған ондаған маска табылған [1].

1-сурет. Жағажайға жиналған медициналық маскалар

Елсіз аралда жағдай осындай болса, басқа аймақтарда қалай болғанын елестете беріңіз. Қазір Қазақстан қалаларының көшелерінде қоқыстың түрлері көбейді. Мысалы, Алматы маңындағы тау соқпақтарында жаяу туризм әуесқойлары қалдырған маскалар мен резеңке қолғаптар аз емес. Жеке қорғаныс құралдарының зияны пластикалық пакеттер немесе бөтелкелерден кем түспейді.

COVID-19 пандемиясына байланысты 2020 жылы адам қызметінің ауқымы айтарлықтай қысқарды, нәтижесінде CO₂ шығарындылары уақытша төмендеді. Шығарындылардың ең күрт төмендеуі (орта есеппен 10 пайызға дерлік) дамыған елдерде байқалды, ал дамушы елдерде бұл көрсеткіш 2019 жылмен салыстырғанда 4 пайызға төмендеді. 2020 жылы жалпы шығарындылардың уақытша төмендеуіне қарамастан, нақты уақыттағы деректер, соның ішінде Мауна-Лоа, АҚШ және Кейп Грим, Тасмания, сол жылы CO₂, метан және азот оксиді деңгейлерінің артуын көрсетті. 2020 жылдың желтоқсанында шығарындылар толығымен қалпына келтірілді және 2019 жылдың осы айымен салыстырғанда 2 пайызға жоғары болды.

2-сурет. 2020 жылғы CO2 газының 2019 жылмен салыстырғандағы динамикасы

Карантин кезінде Венеция каналдарындағы судың қалай тазарғанын және Катманду тұрғындарының шаң мен оттың орнына Гималай шыңдарын қалай тамашалағанын көргенде әлем таң қалды. Венециандық лагунадағы су шынымен де таза болды, өйткені өнеркәсіптік қалдықтардың мөлшері азайды, круиздік лайнерлер портқа кіруді тоқтатты, шөгінділер тұнды және каналдар арқылы қайықтар жүруді тоқтатты. Қытайда карантин кезінде CO2 деңгейі 2020 жылдың қаңтарымен салыстырғанда 25%-ға төмендеді. Мұның бірнеше себебі бар: үйлерінде отырған адамдар жеке көлікті пайдалана алмады, ірі кәсіпорындар жұмысын тоқтатты. Электр энергиясын тұтыну төмендеді, сондықтан Қытайдағы алты ірі көмірмен жұмыс істейтін электр станциялары атмосфераға зиянды заттардың шығарындыларын 40% (2019 жылдың соңымен салыстырғанда) азайтты. Қытайдың Экология және қоршаған орта министрлігінің мәліметінше, елдің 337 қаласында 2019 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 2020 жылы «жақсы ауа» индексі бар күндер саны 11,4 пайызға артқан. Ауа шынымен де таза, ал наурыз айындағы (2020 жылы) спутниктік суреттер Италияның солтүстігінде азот диоксиді (NO2) түтіндерінің жоғалып кеткенін көрсетті. Осыған ұқсас оқиға Испания мен Ұлыбританияда да болды. Біз құлыпта неғұрлым ұзақ болсақ, планетадағы шығарындыларды барынша азайту мүмкіндігі соғұрлым жоғары болады.

Жабайы жануарлар еркіндікті сезіне алды, адамдар мен көліктің азаюына байланысты қалаларға кіре бастады және өздері үшін жаңа мекендеу орындарын «жеңіп алды». Жаңалықтар АҚШ пен Чили көшелерінде пумалар, Үндістанның оңтүстік-батысында сирек кездесетін Малабар циветі байқалғанын көрсетті. Таиландтың Лопбури қаласында маймылдар көшеге кіре бастады. Ұлыбританияда Уэльс қалаларының біріне тау ешкілері, ал Барселонаға жабайы шошқалар келді. Мексика жағажайларында қолтырауындар пайда болды [2].

National Geographic Венецияға дельфиндер мен аққулар оралғаны туралы ақпаратты жоққа шығарды. Аққулармен суреттер бұл құстар бұрыннан мекендеген Бурано аралында, ал дельфиндер Сардиния жағалауында түсірілген екен.

Өнеркәсіптің барлық салаларында өсім байқалуда деген хабар жетті. COVID-19 пандемиясы, мұнай бағасының төмендеуі, ұлттық валютаның құнсыздануына қарамастан жеңіл өнеркәсіптің нақты көлем индексі оң динамиканы көрсетті.

Өнімнің нақты көлем индексі 2020 жылғы қаңтар-маусымда 2019 жылдың қаңтар-маусымымен салыстырғанда 108% құрады. Саланың өсуі жеңіл өнеркәсіптің барлық салаларында байқалған.

Тоқыма бұйымдарының өндірісі - 108,4% құрады, өсім мақта талшықтары, мақта маталары мен төсек-орын өндірісінде де тіркелді. Киім өндірісінің өсімі – 102,1%-ға жеткен, ол негізінен COVID-19 пандемиясымен күресу кезінде мемлекеттік тапсырыс бойынша жұмыс киімдерін, сондай-ақ тігін маскалары мен арнайы киімдерді тігу арқылы қамтамасыз етілді. Жергілікті атқарушы органдармен бірлесе отырып, маскалар шығаруға 70-тен астам тігін

кәсіпорны тартылды. Былғары және ілеспе өнімдер өндірісінің өсімі - 106,6% жетті, бұл көрсеткіш арнайы аяқ киім жеткізуге келісім-шарт жасасқан компаниялар есебін артты.

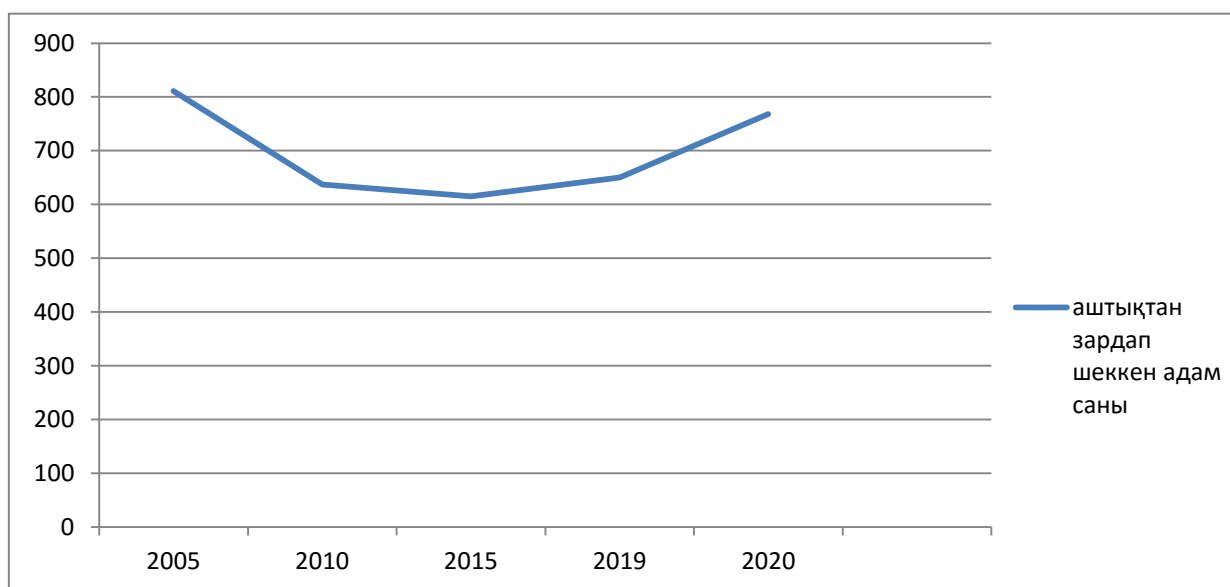
Дегенмен, жеңіл өнеркәсіптің ел экономикасына әсері басқа салаларға қарағанда әлі де шектеулі болып қалуда. Жеңіл өнеркәсіптің өңдеу өнеркәсібіндегі үлесі 1% көлемінде.

COVID-19 пандемиясы адамзаттың тұрақты даму бағдарламасына да елеулі әсер етті. Бағдарлама нәтижесін шығару кезінде зерттеушілер барлық 17 бағыт бойынша да мақсаттарға қол жеткізуге пандемияның кері әсер еткенін баяндаған. Төменде осы кері әсерлердің бірнеше нақты мысалы көрсетілген.

Дүние жүзіндегі кедейлердің жалпы саны 2020 жылы 119 миллионға артып, 124 миллионға жетті, олардың 60 пайызы Оңтүстік Азияда тұрады.

COVID-19 пандемиясы аштық пен азық-түлік қауіпсіздігін айтарлықтай күшейтті, азық-түлікті жеткізу тізбегін бұзды, кірістердің азаюына, әлеуметтік теңсіздіктің күшеюіне, азық-түлік ортасының өзгеруіне және бағаның өсуіне әкелді. 2020 жылы дүние жүзінде аш адамдардың саны 720 миллионнан 811 миллионға дейін ауытқыды, яғни 2019 жылмен салыстырғанда қосымша өсім 161 миллион адамға жетуі мүмкін.

Тамақтанудан зардап шегетін адамдардың үлесі 2019 жылғы 8,4 пайыздан 2020 жылы 9,9 пайызға дейін өсті.

3-сурет. 2005-2020 ж аралығында әлем бойынша аштықтан зардап шеккен адамдар саны

2021 жылдың маусым айындағы жағдай бойынша әлем бойынша COVID-19-дан қайтыс болғандардың саны 3,7 миллионға жетті.

2020 жылға қарай жаһандық жұмыссыздық деңгейі 6,5 пайызға жетіп, өткен жылмен салыстырғанда 1,1 пайыздық тармаққа өсті. Әлемдегі жұмыссыздар саны 33 миллионға өсіп, 220 миллион адамға жетті. Тағы 81 миллион адам еңбек нарығын толығымен тастап кеткен [3].

Жаһандық пандемия адамдар мен жануарлардың өміріне жақсы және жаман жағынан әсер етті және оны экологиялық мәселелерді шешудің жолы ретінде қарастыруға болмайды. Зиянды әсерлер мен өлімнен басқа, вирус жұмыс орындарын жаппай жоғалтты және миллиондаған адамдардың өмір сүруіне қауіп төндірді. Экономикалық белсенділік тоқтап, қор нарықтары көміртегі шығарындыларының төмендеуімен бірге құлдырады. Соған қарамастан, біз келесі вирустың экономикалық байланыстарды және планетаның нәзік экологиясын бұзбауы үшін сабақ ала аламыз.

Коронавирус адамдардың өміріне, денсаулығына, жұмысына және психикалық денсаулығына әсер етті. Бірақ бұл сонымен қатар климаттың өзгеруімен күресуге ықпал ететін неғұрлым тұрақты және баяу өмір салты қалай көрінетінін көрсетті.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://vesti.ua/people/posle-lyudej-zaboleet-planeta-kak-pandemiya-covid-19-povliyala-na-ekologiyu>
2. https://aif.ru/society/ecology/zivotnye_vernulis_kak_pandemiya_povliyala_na_ekologiyu
3. Тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу бойынша БҰҰ есебі, 2021 жыл

ЖЕР БЕТІ ОЗОНЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕРІ

**УСМАНОВА Э.
КӨПЕНОВА Г.**

Эко-21-Ік тобының студенттері

КУАНЫШБАЕВ М.Т.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы
Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті
Қарағанды қ., Қазақстан республикасы

Аннотация. Бүгінгі күні атмосфералық ауа үлкен көлемде ластануда. Осы ластанушы газдардан бөлек парниктік эффект туғызатын газдар да бар. Сонымен бірге осы екі қасиетті бірге қамтитын газдар түрі де кездеседі. Бұл мақалада осындай газдарға жатқызуға болатын жер беті озоны туралы айтылған. Жер беті озонының пайда болуы мен оған әсер етуші факторлар сипатталып, Қарағанды қаласының жер беті озоны көрсеткіштері салыстырылады.

Кілт сөздер: ультракүлгін, озон, ғаламдық жылыну, экология

Озонның химиялық құрамы үш оттегі молекуласынан тұрады және жер атмосферасында газ түрінде болады. Атмосферада озон газы бар екі аймақ бар. Біреуі табиғи түрде атмосфераның стратосфералық аймағында үлкен биіктікте түзіледі. Бұл озон қабаты тіршілікке оң әсер етеді, өйткені ол жерді күннің зиянды ультракүлгін сәулелерінен қорғайды. Басқа озон қабаты жер бетіндегі озон деп аталатын тропосфера аймағында жер бетіне жақын орналасқан. Бұл жердегі ауаның ластануының негізгі компоненттерінің бірі және ол адамдар мен қоршаған ортаға зиянды әсер етеді. Жер үсті озоны ауа ластануы жоғары қалалар мен елді мекендерде жиі кездесетін түтін түзілуінің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Жер үсті озонының концентрациясы стратосфералық озонмен салыстырғанда аз болғанымен, оның адам денсаулығы мен әл-ауқатына әсеріне байланысты жер үсті озоны "жаман озон" деп аталады.

Жер деңгейіндегі озон жер бетінен 3-4 км биіктікте тікелей жер бетінен түзіледі. Ол табиғи және антропогендік ұшпа органикалық қосылыстардың және азот оксидтерінің (NO_x) өзара әрекеттесуінен пайда болады, оларды көлік құралдары, өнеркәсіптік және мұнай өңдеу зауыттары, сондай-ақ химиялық заттар мен басқа көздер шығарады. Ұшпа органикалық қосылыстардың кейбір бөліктері ағаштар мен өсімдіктердің шығарындылары арқылы табиғи түрде түзіледі, бірақ оның негізгі көздері химия өнеркәсібі мен органикалық еріткіштердің шығарындылары болып табылады. Электр станцияларында және басқа өндірістік процестерде қазба отындарын жағу кезінде азот оксидтерінің едәуір мөлшері түзіледі. Жер бетіндегі озон екінші деңгейлі ластанушы деп аталады, өйткені ол осы екі бастапқы деңгейдегі ластанушы заттардан түзіледі. Бұл шығарындылар күн сәулесі мен жоғары температураның

қатысуымен әрекеттесіп, жер деңгейінде озон қабатын құрайды. Бұл түссіз газ, ол жылы күндерде және ауа-райының тынық күндері зиянды деңгейге жетеді. Кейбір аймақтарда ылғалдылық пен жел ағынының өзгеруі тынық атмосфералық жағдайларға әкеледі, бұл NOx және ҰОҚ заттарының таралуын азайтады және озон түзу үшін реакцияға көбірек уақыт береді.

Жер бетіндегі озон ауаның негізгі ластаушысы болып табылады және оның әсері кейде мезгілсіз өлімге әкелетін әртүрлі денсаулық мәселелерін тудыруы мүмкін. Бұл адамның тыныс алу жүйесіне, әсіресе өкпе қызметіне зиян тигізеді. Жер бетіндегі озонмен байланысты денсаулыққа қауіп әртүрлі факторларға, соның ішінде оның ауадағы концентрациясына, әсер ету ұзақтығы мен жиілігіне және минутына сорылатын ауа көлеміне байланысты. Жануарлар мен адамдардың денсаулығына әсері туралы дәлелдер жердегі озонның қысқа мерзімді жедел әсеріне негізделген бақыланатын клиникалық зерттеулерден алынған. Адамдарда жиі кездесетін белгілер-жөтел, кеудедегі ауырсыну, тамақтың тітіркенуі және т.б. Бұл бронхит пен демікпемен ауыратын науқастарға жағымсыз әсер етеді, себебі ол өкпенің дұрыс жұмыс істеуіне әсер етуі мүмкін.

Жер деңгейіндегі озон концентрациясының жоғарылауы биоәртүрлілік пен экожүйеге, соның ішінде флора мен фаунаға теріс әсер етуі мүмкін. Озонға ұзақ уақыт әсер ету дақылдар мен ағаштарға, әсіресе вегетациялық кезеңде зиян тигізуі мүмкін. Сезімтал өсімдіктер, соның ішінде баяу өсетін дақылдар мен ұзақ өмір сүретін ағаштар негізінен озонның әсеріне ұшырайды. Жер бетіндегі озонның өсімдіктерге әсері атмосферадағы озон концентрациясына ғана емес, сонымен қатар әсер ету ұзақтығы мен жиілігіне де байланысты. Осыған байланысты температура мен ылғалдылық сияқты климаттық жағдайлар да маңызды рөл атқарады.

Жер бетіндегі озон-жоғары температурада күн сәулесінің, азот оксидтері мен ұшпа органикалық қосылыстардың қатысуымен фотохимиялық реакциялар нәтижесінде қайталама ластаушы зат ретінде түзілетін газ. Ауадағы азот оксидтері мен ұшпа органикалық қосылыстар сияқты негізгі ластаушы заттардың көбеюі олардың өзара әрекеттесу ықтималдығын арттырады, жер бетіне жақын озон қабатын жасайды. Озон ауаның негізгі ластаушысы және парниктік газ болып табылады, сондықтан тропосферадағы озон концентрациясының жоғарылауы жаһандық жылынуға айтарлықтай әсер етеді. Сол сияқты, бүкіл әлемде климаттың тез өзгеруіне байланысты көптеген аймақтарда температураның жалпы көтерілуі байқалады, бұл өз кезегінде жер үсті озонның түзілуіне де әсер етеді.

Озонның жер деңгейіндегі концентрациясы шығарындыларға, сондай-ақ фондық жағдайларға байланысты. Ол жылы айларда, тіпті бірдей шығарындыларда да ұлғаюы мүмкін және көлік құралдарының қарқынды қозғалысы кезінде немесе зауыттағы жұмыс уақытында ұлғаюы мүмкін. Озонның өзі де желмен қозғалады, бұл аймақтарда ластанумен тәуелсіз күресуді қиындатады. Дүние жүзіндегі озонның ластануын азайтудың ең маңызды қадамы азот оксидтері мен парниктік газдар сияқты ұшпа органикалық қосылыстардың шығарындыларын азайту үшін қазба отындарын тұтынуды белсенді түрде шегеру болып табылады. Өнеркәсіптік қондырғылар мен көліктерде энергия өндіру көзі ретінде қазба отындарын пайдалану да жер үсті озонның негізгі көзі болып табылады.

Адамдарға, жануарларға және өсімдіктерге зиянды әсер етпеу үшін, ауа сапасының стандарттарын жақсарту және сақтау үшін қажетті шараларды қабылдау өте маңызды. Қазіргі уақытта озонның өсіп келе жатқан әсерімен күресу үшін келесі стратегиялар жүзеге асырылуда.

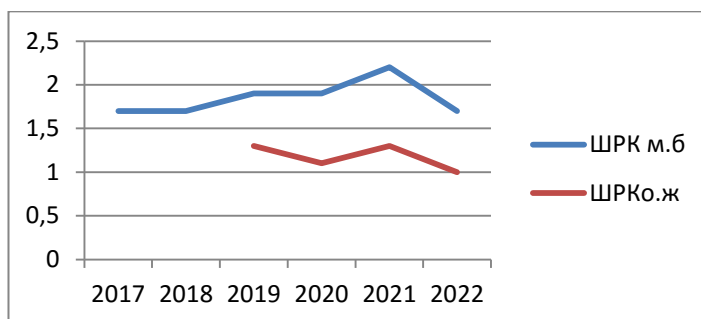
- Экологиялық таза және дәстүрлі емес энергетикалық ресурстарды пайдалану.
- Көлік құралдарынан ластаушы заттар шығарындыларын азайту үшін отын құрамын өзгерту.
- Зауыттар мен өнеркәсіптік көздер үшін шығарындылар шегін белгілеу.
- Жақсартылған көлік құралдарын тексеру және техникалық қызмет көрсету.

- Зауыттарда еріткіштерді қолдану бойынша қатаң ұсыныстар енгізу.

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасының қалаларында атмосфералық ауаның экологиялық жағдайы нашар болып тұр. Ескірген өнеркәсіп орындары, көмірмен жұмыс істейтін жылу электр станциялары, жер үйлердің көмірмен жылынуы және қалалардағы автокөліктің негізгі бөлігінің ескілігі бұл мәселенің негізгі себепкері болып табылады. Бүгінде көзге көрінбесе де аса анық сезілетін түтін бөлектері PM2.5 және PM10 көпшіліктің назарын өздеріне аудартып отыр. Бірақ, мұндай заттарға аса көңіл аударара отырып біз озон сияқты анық сезілмейтін заттар туралы да ұмытпауымыз керек.

«Қазгидромет» РМК мәліметтеріне сүйенсек соңғы жылдары жер беті озонының белгіленген нормадан асуы тіркелген. Әрине, озон бойынша мәліметтер тіркелген жылдар бар. Мәселен, Соңғы алты жылды алып зерттегенде 2018 жылғы жер беті озонына байланысты мәліметтерді табу мүмкін болмады. Аталған ақпарат көзі ресми болғандықтан, оның мәліметтеріне сүйене отырып өз зерттеу жұмысымызды жүргізіп көрдік.

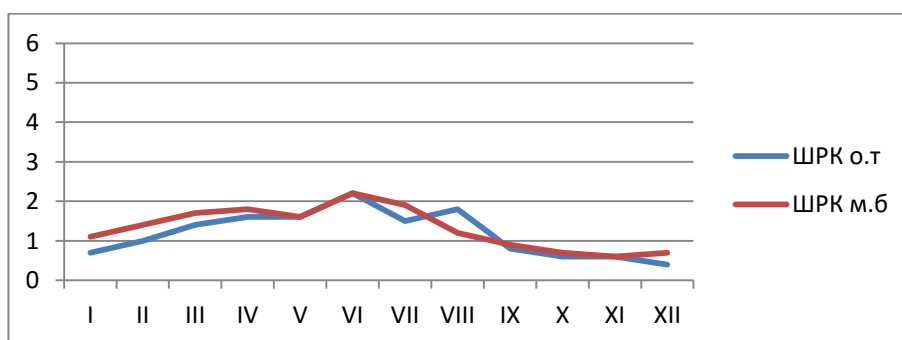
Зерттеу жұмысында бірінші кезекте соңғы 6 жыл ішіндегі жылдық көрсеткіш бойынша жер беті озонының максималды бір реттік көрсеткішінің ШПК-дан асу еселігін анықтап, сызбаға түсірдік.

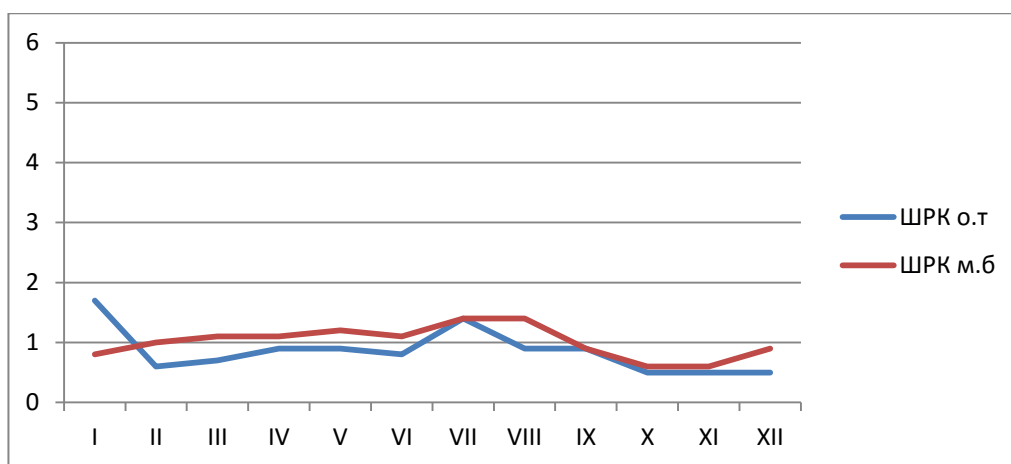
1-сурет. 2017-2022 жылдар аралығында Қарағанды қаласы бойынша жер беті озонының ШПК-дан асу еселігі

Сызбада көріп отырғанымыздай соңғы жылдар ішінде жер беті озонының белгіленген нормадан асуы байқалады және ол жылдан жылға тұрақты түрде өсіп отырған. Ал келесі кезекте соңғы екі жыл ішіндегі жер беті озонының орташа айлық көрсеткіштеріне назар аударайық.

а)

ә)

2-сурет. 2022(а) және 2021(ә) жылдар бойынша жер беті озонының орташа айлық көрсеткіштерінің белгіленген нормадан асу еселігі

Соңғы сызбаларға назар аударатын болсақ, жыл бойын жер беті озонының мөлшері белгіленген нормадан асып отыратынын байқадық. Сонымен қатар оның деңгейі әр ай сайын да өзгередіні белгілі болды. Қыс айларында жоғары көлемде отын көлемі жағылғандықтан ауадағы озон тудырушы заттар құрамы жоғары күйде сақталады. Дегенен жаз айларына қарай жер беті озонының көрсеткіштерінің жоғары қарай жылжи бастайтынын көреміз. Мұның негізгі себепкері ретінде шұғыл континентті климатқа сай жаз айларында ауа температурасының күрт өсуі. Жоғарыдағы мәліметтерден белгілі болғандай, ыстық ауа температурасы мен тынық ауа райы озонның пайда болуына ыңғайлы жағдай тудырады. Ал көз айларында жер беті озонының көрсеткіштері төмен түсіп, қыс айларына дейін сақталады. Қалай десек те, маусымдық өзгерістерді ескерген күннің өзінде Қарағанды қаласы бойынша жер беті озонының мөлшері белгіленген нормадан жыл бойы асып тұрады.

Бұл мәселе атмосфералық ауаның ластануын шешуге арналған кешенді іс-әрекеттер нәтижесінде ғана шешілетіні анық. Жер беті озонының жоғары көрсеткіші үлкен қалаларға тән құбылыс болғанымен, бүгінгі күні шағын қалалардан да байқалып отыр. Озонның ада денсаулығы мен қоршаған ортаға әсерін ескеретін болсақ, бұл ұлттың денсаулығына қауіп төндіретіні анық. Болашақта кешенді шаралардың нәтижесінде бұл мәселе шешуін табуы мүмкін екенін әрине ескере отырып, біз бүгіннен бастап жағдайды жақсартуға кішкентай қадамдарды жасай бастағанымыз жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://moluch.ru/archive/125/34785/>
2. https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.4061c21e-64365ef2-6b2e74a3-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Ground-level_ozone
3. <https://www.kazhydromet.kz/>

ИССЛЕДОВАНИЕ УРОВНЯ ШУМОВОГО ЗАГРЯЗНЕНИЯ В ГОРОДЕ КАРАГАНДА

ШКИЛЬНЯК А., КАЗАНЦЕВА О.

студенты группы Эко-20-2

БЕНЦ Т.В.

Научный руководитель, ст. преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Шумовое, или акустическое загрязнение – актуальная проблема крупных городов, появившаяся в процессе развития промышленности и неправильной планировки многих городов. Такой вид «загрязнения» представляет собой постоянный раздражающий шум, который не утихает ни в какое время суток, и нарушает нормальную жизнь людей.

Ключевые слова: шумовое загрязнение, естественные и антропогенные факторы.

Понятие шумового загрязнения включает в себя изменение естественной громкости, или тональности звуков в окружающей среде в результате влияния человеческой деятельности. С каждым годом растущие темпы урбанизации и индустриализации порождают всё новые и новые источники шумов вблизи и внутри городов, что приводит к формированию в их окрестностях постоянного звукового фона, который напоминает гул. Ни человек, ни животные, обитающие в окрестностях городов, не приспособлены к этому уровню шумов, которые нарушают их нормальную жизнедеятельность.

Существует огромное количество различных видов шумов, которые в общем делятся на два типа: естественные и антропогенные. Естественные шумы не являются причиной шумового загрязнения, так как вызываются самой природой, это могут быть: звуки дождя, шелеста листвы и травы, течения реки, звуки животных, и т.п. Эти звуки формируют естественный звуковой фон, в котором привыкли обитать человек и животные. Источником же загрязнения являются именно антропогенные шумы, которые стали проблемой, вместе с появлением и распространением промышленных станков, машин, и другого оборудования, которое нарушает естественный звуковой фон [1].

Источниками возникновения всех антропогенных шумов, как правило являются крупные города. В этом случае различные источники шума собраны в одной локации, однако и отдельные источники шума в природе способны нанести вред окружающей среде.

Внутри города практически никогда не останавливается движение автомобилей, автобусов, поездов и самолетов. Громкость различных видов транспорта представлена на рисунке 1.

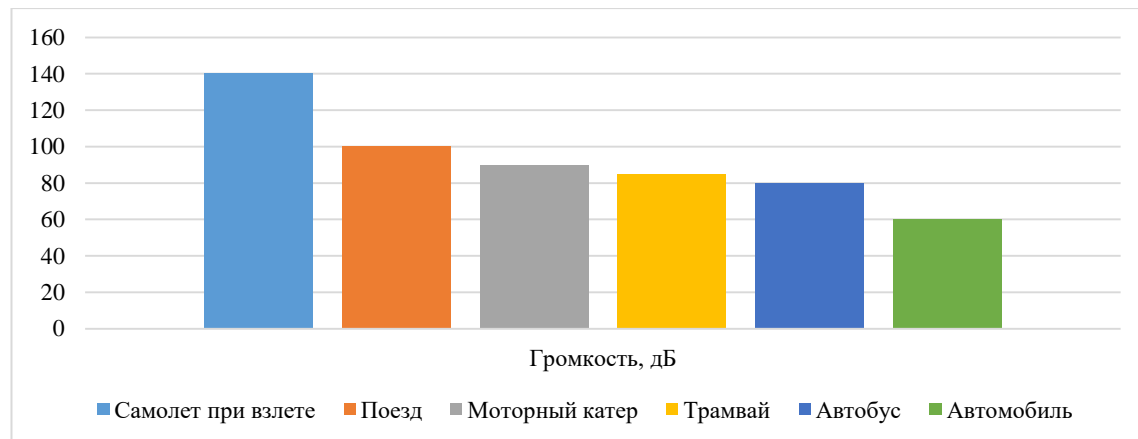

Рисунок 1 - Громкость транспорта

Планировка города также выступает важным фактором загрязнения. Так, расположение в черте города аэропорта, вокзалов и железных дорог, а также близость жилых районов к оживленным автомагистралям и промышленным районам формирует в местах проживания людей устойчивый гул. Особенно заметно это в крупных городах.

Еще одна проблема для развивающихся городов – строительные и ремонтные работы. Проживание в районах, расположенных вблизи со стройками непрерывно сопровождается шумом строительной техники, криками людей, звуками инструментов, генераторов, и т.д [2,3].

Вместе с развитием и индустриализацией города Караганды проблема шумового загрязнения стала актуальна и здесь: жильцы многих районов жалуются на неутрачивающий гул, мешающий вести привычный образ жизни. К причинам шумового загрязнения в городе и его пригородах можно отнести следующие факторы:

- Неправильная планировка города, не учитывающая шумовое загрязнение (расположение жилых домов вблизи оживленных дорог, близость промышленных районов, и т.п.);

- Расположение промышленных предприятий в черте города, и на его окраинах;

- Рост количества легковых автомобилей у населения;

- Расположение вокзала и железной дороге в центре города [4,5,6].

Таким образом, формируется постоянный фон, на который жалуются жители города, одинаковые звуки слышатся на Юго-востоке, в Центре города, в Пришахтинске и Майкудуке. Они вызывают раздражение, негативно влияют на слух, нарушают сон, приводят к повышению артериального давления. Исходя из этого, проблема контроля и снижения шума, на которую местные власти пока что не обращают внимания, в скором времени потребует разрешения.

Цель исследования – установить уровень шумового загрязнения в различных районах города и предложить возможные пути решения проблемы.

Для достижения цели поставлены следующие задачи:

1. Изучение влияние шума на окружающую среду;

2. Провести замеры шумового загрязнения в трех районах Караганды;

3. Установить источники шумового загрязнения в Караганде;

4. Наметить возможные пути решения проблемы на основе опыта зарубежных стран.

Исследования проводились в апреле 2023 года, с помощью шумомера «SWAN» в трёх районах: Юго-Восток, 45 квартал и Михайловка (около КарУК).

- 1 участок – г. Караганда, 45 квартал;

- 2 участок – г. Караганда, Юго-восток;

- 3 участок – г. Караганда, Карагандинский университет Казпотребсоюза.

Участки для проведения замеров выбирались последующим принципам:

1. Первый участок – 45 квартал. Центр города, поблизости расположены загруженные автомобильные дороги, железнодорожный вокзал, и, несмотря на это, располагаются жилые дома.

2. Второй участок – Юго-Восток. Преимущественно жилой район, планировка которого сильно отличается от центра города, в этом районе нет оживлённых магистралей, но поблизости находится аэропорт.

3. Третий участок – район университета. Любопытно то, какой уровень шума наблюдается в районе, где от студентов требуется проявление концентрации и внимания, а также то, сказывается ли на этом уровень шума в окружающей местности.

Первый участок 45 квартал (рис. 2). Наибольшие уровни шума отмечаются на главных улицах города. Средняя интенсивность движения здесь достигает 2000-3000 транспортных единиц в час и больше, а максимальные уровни шума – 90-95 дБ. Такой высокий уровень шума обусловлен расположением крупной автомобильной дороги вдоль улицы Бухар-

Жырау. Кроме этого, звуковые волны многократно отражаются от поверхности многоэтажек, которыми окружен район, дополнительно усиливая шум. К факторам загрязнения также относится расположение здесь крупного железнодорожного вокзала.

Рисунок 2 -Уровень шума на первом участке (45 квартал)

2-участок Юго-Восток (рис. 3). Шум относится к категории непостоянных-непостоянно колеблющийся (его уровень непрерывно меняется во времени). Это связано с тем, что это спальный район, поэтому пиковые значения шума здесь наблюдаются утром и вечером, когда люди едут на работу, и возвращаются обратно.

Рисунок 3 - Уровень шума на втором участке (Юго-Восток)

3-участок КарУК (рис. 4). Уровень шума доходил до 55 дБ. Это связано с тем на данном участке нет большого потока машин, производственных зданий, и в целом, район является окраиной, т.е. довольно благоприятная обстановка для обучения людей.

Рисунок 4. Уровень шума на третьем участке (КарУ Казпотребсоюза)

Таким образом, в двух из трех исследуемых участках не наблюдается превышения предельно допустимой нормы в 65 дБ. Однако сильное превышение мы наблюдаем в центре города, причем подобная ситуация навряд ли наблюдается только в районе 45-квартал, но и вдоль всей улицы Бухар-Жырау. Расположение вдоль этой улицы жилых домов делает актуальной для Караганды проблему борьбы с чрезмерным уровнем шума.

Шумовое загрязнение оказывает крайне негативное влияние на население крупных городов. Речь идет не только о Караганде, но и о таких крупных городах, как Нур-Султан, Алматы, Шымкент, где уровень загрязнения ещё выше.

На данный момент проблема шумового загрязнения не так хорошо изучена, как проблема атмосферного загрязнения, бытовых отходов, но уже сейчас можно выделить три основных пути её решения.

Первый способ – проектировка зданий и инфраструктурных сооружений с учетом различных особенностей местности, особенностей самого шума. Это самый дешевый и оптимальный способ борьбы с громкими звуками, так как на этапе проектировки можно просчитать все возможные пути снижения шума так, чтобы он не превышал допустимые нормы. Однако проблема в том, что эта мера не закреплена законодательно, поэтому многие объекты проектируются без учета издаваемых ими шумов, так как это требует дополнительных затрат.

Второй путь – подавление уже имеющихся шумов. Для этого используют системы пассивного и активного шумоподавления. Пассивное шумоподавление – это звукоизоляция жилых помещений, установка звукопоглощающих экранов вдоль дорог, установка специальных окон в зданиях, и т.д. Активные системы шумоподавления создают в окружающей среде звуковые волны, но противоположные тем, что уже в ней есть. Таким образом две звуковые волны смешиваются и взаимоподавляют друг друга, снижая общий звуковой фон.

Третий путь – активная пропаганда среди населения перехода на общественный транспорт, так как в крупных городах именно автомобильный транспорт, и вызываемые ими пробки, являются основными источниками шума. Причем самыми благоприятными видами общественного транспорта будут трамваи, троллейбусы, либо метро, так как в первых двух случаях используются электрические двигатели, издающие намного меньше шума, чем ДВС, а в случае метро сказывается его расположение под землёй.

Таким образом, проблема шумового загрязнения требует разрешения, так как круглосуточное воздействие шума на человеческий организм вызывает раздражению,

агрессию, звон в ушах, головные боли, повышение давления, влияет на нервную и сердечно-сосудистую систему. Особенно уязвимы для воздействия шума пожилые люди, в их случае проблема усугубляется наличием у них хронических заболеваний [7].

Список литературы:

1. Жиганов Н. Е. Шумовое загрязнение среды // Современные наукоемкие технологии. 2013. №8-1. С. 13-14.
2. Сосименко Н.С. Шумовое загрязнение г. Кокшетау // Научное сообщество студентов XXI столетия. Естественные науки: сб. ст. по мат. XXIX междунар. студ. научн.-практ. конф. №3(28).
3. Карагодин И.Л., Осипов Г.Л., Шишкин И.А. // Борьба с шумом в городах, Медицина, Москва – 2012 г., 483 с.
4. Комитет статистики РК: <https://stat.gov.kz/>
5. Wikipedia «Шумовое загрязнение»: https://ru.wikipedia.org/wiki/Шумовое_загрязнение
6. Ekaraganda «Постоянный низкочастотный звук мучает карагандинцев»: <http://tv.ekaraganda.kz/news/38727>
7. Шумовое загрязнение: источники, опасность, способы защиты: <https://cleanbin.ru/problems/noise-pollution>

**СЕКЦИЯ «КЕЙС- ТЕХНОЛОГИИ: ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕТОД ДЛЯ РАЗВИТИЯ
КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ»
НАУЧНАЯ ШКОЛА Д.Э.Н., ПРОФЕССОРА АЙМАГАМБЕТОВА Е.Б.**

**THE USE OF CASE STUDY TECHNOLOGIES IN TRAINING
SPECIALISTS FOR TOURISM INDUSTRY**

ABDULLAYEVA M.

student of the group TUR-22-2

МАКХАЙЕВА А.К.

Scientific adviser, master, senior teacher

Karaganda University of Kazpotrebsouyz,

Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article discusses the didactic foundations of the development and application of the case method; the relevance and problems of the systematic use of the case method in the training of specialists in the specialty “Tourism”.

Keywords: case study, innovative technologies, education, learning process, tourism.

The change in the general concept of education in favor of competence-oriented methods is currently a powerful incentive for the development and application of innovative technologies, the introduction of interactive methods in teaching not only in general education subjects, but also, first of all, in the subjects of the professional cycle in the training of future specialists. Education is increasingly required not just to give students a certain amount of information, but to teach them to extract it themselves, not just to teach them a certain skill, but to train actual practical skills [1, p. 24].

Teaching in the specialty “Tourism” in recent years has been particularly acutely confronted with the gap between the theoretical foundations set out in textbooks, which may lag behind reality by 5 or even 10 years, and what is actually happening in the tourism business. Therefore, it is especially important for those teachers who are current specialists in this field to share their practical experience in articles, Internet portals, etc.

From the beginning of my study I paid attention to the case method in teaching. It is considered to be one of the most effective in business training. It has been actively used in many countries for several years. This method is also used in the formation of tasks for all WorldSkills competencies related to tourism. It is a learning process through solving problem situations taken from activities in a particular field. The main advantages of this method are the opportunity to develop and train practical skills in solving business problems. This method allows you to immediately apply the theoretical knowledge gained in practice. A clear understanding of exactly how specific information will be useful in the future makes the student more motivated, responsible and attentive to details, teaches them to look at difficulties from different sides and turn them into opportunities. All this will help you become a successful and in-demand specialist in the future. Moreover, during interviews in many companies, applicants are asked to offer solutions to typical problems and by the way a person poses a problem and finds algorithms for solving, conclusions are drawn about his competence and this is often more eloquent than the grades in the diploma.

At the moment, there are not enough ready-made databases of cases on the specialty “Tourism”, like practical problem books, which are available in many other disciplines (law, economics, etc.). Teachers are forced to find such tasks on the Internet themselves or take from their own experience. Here they have to face the following problems:

- lack of ready-made cases;
- lack of criteria for selecting situations, because not every practical task can become a training case;

- the risk of using outdated information to create a case.

In this article, an attempt will be made to propose solutions to the first two problems. So, let's consider two options, based on the readiness of the teacher himself. The first is that if the teacher himself is an active employee of the tourism sector, he can take cases from his own work tasks or borrow the experience of colleagues and partners. There is usually no shortage of initial material here, since the actual work in the service itself is the need to constantly solve customer problems, settle working differences with partners, work with claims, etc. In this case, the teacher can immediately proceed to the stage of selecting situations.

Those who are engaged only in teaching may not have such a wealth of choice and it may be difficult to find situations for creating cases. In this case, the following sources are possible:

- websites of professional communities (Associations of Tour Operators, Travel Industry Union, etc.)

- you can find a lot of articles, analytics, webinars and other information about typical problems in the industry on them;

- review sites - negative reviews can form the basis of cases on the topic of working with claims;

- websites of travel agencies - they can be taken in order to give cases on the tasks of promoting travel products;

- websites of insurance companies – they often describe insurance cases with tourists, which can form the basis of cases [2, p.88].

Groups in social networks, many employees of travel agencies, managers, guides discuss various difficult and interesting cases with tourists in their groups. To invite teachers-practitioners to issue a collection of practical cases, which could be an addition to theoretical textbooks

Next, you should move from collecting information to selecting it. After all, not every working situation can become a case. Why? What's the difference? We analyzed the cases that were offered at the WS championships in the period 2019-2022 and conducted a survey of several teachers in the specialty "Tourism" on how they form their own database of cases for analysis in the classroom. Based on this, conclusions were drawn about what teachers are usually guided by in selecting tasks for further use as training cases.

Before you plan to use cases in class, you need to prepare students for this. What exactly needs to be done? Firstly, it is customary to proceed to practical tasks after studying theory. Our method is no exception. Moreover, theoretical knowledge should be both general and on a specific topic with which the tasks will be related. For example, after studying the legislative basis of tourist activity and regulatory documents, it makes sense to give cases related to the violation of laws by travel agencies or tourists. After studying the main types of tourist contracts, it is necessary to consider with the help of the case method cases of violation of contracts or, conversely, cases when it was the contract that saved the travel agency from financial costs or courts. After studying the rights and obligations of tourists during bus crossings, it would be logical to give an analysis of a block of real cases with tourists during bus tours [3, p. 95].

The next important point is to start working with cases for the first time, preferably in pairs or small groups. It will be easier for shy and unhurried students to get involved in active work this way. Also, for the first attempts, it is advisable to choose tasks that are short and with a small number of options. It is better to give the time for execution with a margin at first, further reducing it. An example of a case from the WS championship on the competence "Organization of excursions" in 2022: "By the time the country tour started, one tourist did not show up. What are the actions of the guide? The guide does not have the tourists' phones." In this case, we see a short and clear case. To solve it, you need to know the terms of a standard contract for the provision of excursion services. There is only one algorithm for solving this case. All standard contracts stipulate that if a tourist is late for the start of the service, then this service is not provided to him, and the money is not returned. The guide warns the manager at the travel agency about the absence of one tourist and starts the program without being late. It is very important to immediately teach students not just to offer a solution to the case, but to immediately give references to laws and regulations [4,

p. 36]. By the way, after that you can solve the continuation case: a late tourist calls the travel agency and demands a refund for the tour and what the manager's actions will be. After students manage to solve such short and simple cases, it will be possible to move on to longer and more complex ones.

So, how does a teacher select situations to turn them into cases? After the conducted research and survey, the following criteria of situations were identified:

1. The situation must be realistic. There is no need to offer to solve strange and exotic tasks that are unlikely in life. For example, that a broken space satellite fell on the museum, to which tourists should go according to the program. If it is necessary to work out a solution in the conditions of force majeure, then let it be a fire, a call about mining, etc.;

2. It is better if the task is typical or typical, so that the decision that will be made can be easily applied to other similar cases. These include all cases with force majeure situations. It doesn't matter what happened during the tour: a terrorist attack, an earthquake or a tsunami - the algorithm of actions after the problem is posed will be the same;

3. The situation should not contain terms and concepts that are unknown to students. Or, before giving such tasks, it is necessary to analyze or repeat the terminology in detail. For example, if during the case we analyze a partner's letter with similar content: "We ordered 4* HB 2 DB, but instead we were booked 4* BB 2 DB", then it is advisable to clarify whether students remember these abbreviations, or give time to repeat them;

4. The information is presented clearly and to the point, there is nothing superfluous. Modern children read large texts very slowly or read them "diagonally". If the information for the case is more than 1 page, then it is desirable to divide it into sub-paragraphs and sections.

5. Get out of the formula "one case is one problem". It is better to break multitasking situations into separate cases;

6. It should not be difficult to guess about the situation itself which regulatory documents need to be addressed [5, p. 192].

After analyzing and solving the cases, feedback from students and conclusions about what they have learned, how it will be useful in the future, is mandatory. It will be useful for the teacher himself to observe the students and analyze the course of their thoughts and how they work in a team. A very difficult and topical issue is the criteria for evaluating cases. Here the main difficulty is in creating measurable objective criteria. Within the framework of this article, it is not possible to highlight this problem - it deserves a separate article.

Working with this method is quite time-consuming for a teacher in terms of preparation and getting started. It is possible that at first it will not be easy for the group to get used to such activities, because they require a lot of concentration, there is no way to write off or "sit out". But in the future, when the first successes appear, the ability to see the problem and ways to solve it, the joy of successfully "solving" problems, then students themselves will feel confidence and a certain business excitement [6, p. 43]. Moreover, it will be possible to organize the work so that students themselves will generate cases for each other or other groups, and they themselves will check and evaluate, and the teacher will only have to moderate the process and rejoice in the success of the students.

The method of case studies in modern pedagogy is considered one of the most effective. This is not surprising, because it allows not only to consolidate the theoretical knowledge gained in practice, but also to prepare the student for the realities of his future work. It is the solution of such tasks that develops "soft skills" and emotional intelligence: the ability to pose a problem, work in a team, search for the necessary information, communicate with customers. The future specialist will always need all this, unlike theoretical knowledge, which can become obsolete very quickly.

References:

1. Dolgorukov A.M. The case-study method as a modern technology of professionally-oriented training / A.M. Dolgorukov. – Mn., 2019. - P. 24

2. Bazarbayeva L.T., Lapina I.V. "CASE STUDY" METHOD IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN NON-LINGUISTIC UNIVERSITY// International Scientific and Practical Conference «Modern problems of linguistic and theory of teaching English», November 2, 2022, Makhachkala. Dagestan. - P. 88.

3. Naumova M. The use of the case-study method in teaching economic disciplines in higher educational institutions / M. Naumova, L. Gladkova. – K., 2017. - P. 95

4. Mikhailova E. A. Case and case method / E.A. Mikhailova. - M.: Center marketing research and management, 2015. - P. 36

5. Platov V. Ya. Business games: development, organization and conduct: textbook / V.Ya. Platov. - M.: Profizdat, 2013. – P. 192

6. Collection of business games, specific situations and practical tasks: method. / Edited by V. I. Matirko. – M., 2018. - P. 43

РОЛЬ КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЙ В КАЗАХСТАНСКОЙ СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО И (ИЛИ) ПОСЛЕВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

АБУЛГАЗИНА А.С.

магистрант группы Ю-22-2-НП-3

АБДАКИМОВА М.К.

Научный руководитель, кандидат педагогических наук, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье показывается смена парадигмы в системе высшего и (или) послевузовского образования в Казахстане. Исследуется влияние государственных программ на становление и развитие новых социально-значимых правовых институтов в системе высшего и послевузовского образования Республики Казахстан (обеспечение законности, прав и свобод человека и гражданина).

Ключевые слова: критическое мышление, государственная программа, кейс-технологии, Болонский процесс, система высшего и(или) послевузовского образования, обучающийся системы высшего и (или) послевузовского образования, кейс-метод.

В построении собственной модели социального государства Казахстан ориентируется на мировые прогрессивные процессы интеграции и глобализации, цифровизации, развитие новых технологий.

Особое внимание в Республике на всех этапах развития уделялось образованию.

Важным событием для Республики явилось присоединение в 2010 году к европейскому образовательному пространству, или Болонскому процессу, во время его очередной сессии, проходившей в Венгрии. Казахстан стал его сорок седьмым членом и седьмым из государств постсоветского пространства. Россия присоединилась в 2003 году, Армения, Азербайджан, Грузия, Молдова и Украина присоединились в 2005 году, Белоруссия – в 2015 году [1]. В отношении Российской Федерации и Белоруссии в апреле 2022 года Болонская группа объявила о решении приостановить их представительство в связи с военными действиями России, начатыми в феврале 2022 года, на территории Украины [2].

Участие Казахстана в Болонском процессе дает возможности для расширения доступа к европейскому образованию, постепенного развития его качества, а также увеличения уровня мобильности студентов и профессорско-преподавательского состава посредством принятия сопоставимой системы ступеней высшего образования, использования системы кредитов, выдачи выпускникам казахстанских вузов общеевропейского приложения к диплому. Интернационализация образования и науки также позволит обеспечить признание в мире казахстанских образовательных программ, учебных планов, конвертируемость отечественных дипломов в европейском регионе, право выпускников на трудоустройство в любой стране [3].

Государственной Программой стратегического развития Республики Казахстан до 2050 года ключевыми ориентирами системы образования, подготовки и переподготовки кадров Казахстана определены знания и профессиональные навыки, а также создание новых возможностей для раскрытия потенциала казахстанцев [4]. В соответствии со Стратегией «Казахстан-2050» 12 октября 2021 года была принята очередная Государственная программа в области образования на период 2021-2025 годы - Национальный проект "Качественное образование "Образованная нация". Данная Концепция должна способствовать качественному образованию, обеспечению доступа и равенства в сфере образования, созданию благоприятных условий и среды для обучения, повышению эффективности управления и финансирования образования, развитию человеческого капитала для цифровой экономики, а также повышению международных рейтингов "Качество профессионально-технического образования" - достижения места в рейтинге 75 в 2025 году, увеличению высших учебных заведений Казахстана, отмеченных в рейтинге QS-WUR, в ТОП-200 до трех в 2025 году [5].

В своем послании народу Казахстана от 1 сентября 2022 года Глава государства отметил необходимость продолжать реформы в сфере высшего образования. В качестве ключевой цели реформ было указано предоставление равных возможностей каждому гражданину. Президент отметил, что люди являются главной ценностью страны [6]. Согласно Конституции, Казахстан является социальным государством, его главная ценность - человек, его права и свободы [7]. Вместе с тем, в Послании народу Казахстана от 16 марта 2022 года Президент Касым-Жомарт Токаев указал на сложившуюся сверхконцентрацию полномочий у власти и необходимость повышения роли граждан в управлении государством [8]. Таким образом, 5 июня 2022 года был проведен всенародный референдум, по его результатам в Конституцию Республики Казахстан в 2022 году было внесено 56 поправок в 33 статьи [8].

24 декабря 2022 года была принята Концепция развития образования Республики Казахстан на 2022 – 2026 год [9].

28 марта 2023 года принята Концепция развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023-2029 годы. Основными направлениями концепции являются приоритизация науки, развитие системы высшего и непрерывного образования и науки, основанной на принципах доступности, объективности, равенства, непрерывности, свободного выбора, мобильности, прозрачности, объективности, приоритетности научной и (или) научно-технической деятельности в целях повышения конкурентоспособности национальной экономики, интеграции науки, образования, бизнеса и производства; развития международного научного и научно-технического сотрудничества; стимулирования коммерциализации технологий в приоритетных секторах экономики, поощрения и создания условий для участия субъектов частного предпринимательства в развитии научной, научно-технической и инновационной деятельности [10].

В современном Казахстане в системе высшего и (или) послевузовского образования действуют основные параметры Болонской Декларации - такие, как:

- трёхуровневая система высшего образования;
- академические кредиты ECTS;
- академическая мобильность студентов, преподавателей и административного персонала вузов;
- европейское приложение к диплому;
- контроль качества высшего образования;
- создание единого европейского исследовательского пространства [3].

Идет активный процесс внедрения параметров Болонской декларации, в том числе таких, как образование в течение всей жизни, активная вовлеченность студентов. Согласно этому, в современном образовании широко используются новые технологии обучения - кейс-технологии, или кейс-метод (с англ. case – случай).

Кейс-технологии - это практикоориентированное обучение, с компетентностным подходом, которое развивает критическое мышление, обучает самостоятельному овладению новыми знаниями, удовлетворяет потребностям, интересам и целям всех стейкхолдеров (с англ. Stakeholders – заинтересованные стороны).

Мы считаем, что внедрение кейс-технологий также может решить существующую проблему заинтересованности обучающихся Казахстана в образовании. Так как эта технология основана на тесной связи теоретического и практического обучения, она предоставляет возможность обучающимся представить себя в будущей профессии и, таким образом, через интерес, стимулирует их к обучению.

Кейс-технологии предполагают разбор различных кейсов, предлагаемых преподавателем. Также, обучающиеся могут сами предложить ситуационную задачу, проблему для совместного обсуждения и решения. Желательно разбирать конкретные, имевшие место ситуации - реалистичный кейс способствует погружению в рабочую атмосферу. Для обучающихся юриспруденции такие кейсы можно найти в кратких обзорах административных дел, обобщениях судебной практики по спорам, по рассмотренным делам после вступления нового Закона в открытых источниках по обзору судебной практики. Также, можно найти материал из новостей, транслируемых средствами массовой информации, из повседневной жизни в результате общения или наблюдения, из литературы и других источников.

Решение кейса состоит в анализе предложенной ситуации, определении проблемы, использовании своих знаний, умений и навыков для поиска необходимой информации, умении найти варианты решения и презентации решения как можно профессиональнее. Кейс-технологии являются интерактивным методом обучения, способствующим росту самооценки, самостоятельности, ответственности обучающихся. Так, в процессе решения кейса обучающиеся совместно обсуждают проблему, или задачу, в группах, а также могут свободно задавать вопросы преподавателю с целью получения недостающей необходимой информации. Кейс, решаемый в условиях ограниченного времени, способствует большей вовлеченности, креативности, сконцентрированности и раскрытию потенциальных способностей. Он может иметь не одно решение, а несколько (множество) вариантов решения. Такие подходы в образовании ограждают от психологических травм обучающихся, в том числе с более низкими познавательными данным. Кейсы могут иметь как достаточное количество информации, так и решаться в условиях неопределенности, что, безусловно, усложняет задачу для обучающихся и таким образом стимулирует обучающихся, в том числе развитие критического мышления, требуя от них большей собранности и сосредоточенности, стрессоустойчивости, уверенности, предсказуемости, умения анализировать и оценивать информацию, а также подвергать ее сомнению и делать самостоятельные заключения.

В современном развитом и высокотехнологичном мире особую роль играет развитое критическое мышление. По мнению Д. Клустера, критическое мышление - это социальное мышление. «В конечном итоге любой критический мыслитель работает в некоем сообществе и решает более широкие задачи, нежели только конструирование собственной личности» [11].

Таким образом, применение кейс-технологий решает такие важные социальные вопросы, как формирование и рост личности, заключающиеся в адекватном сосуществовании в обществе, а также вопросы профессионализма, которые можно определить как способности «soft skills» (с англ. «мягкие навыки») и «hard skills» (с англ. «жесткие навыки») соответственно [12].

Однако, следует отметить, что переход на новые технологии в системе высшего и послевузовского образования это сложный процесс, требующий времени.

В Постановлении Правительства Республики Казахстан об утверждении Концепции развития образования в Казахстане от 24 ноября 2022 года указывалось на то, что темпы процесса внедрения новых технологий в образовании недостаточны, и до сих пор

контрольные задания основываются на запоминании конкретных фактов, а не на применении знаний для решения задач в реальных жизненных ситуациях [9].

Внедрение кейс-технологий меняет роль преподавателя в современном Казахстане. Его роль заключается в наблюдении за процессом, обучающимися, дискуссией и направлении, или помощи обучающимся, при необходимости. Такой подход является гуманистическим. Задача современного казахстанского преподавателя - предоставить обществу «нового» специалиста, профессионально-подготовленного в определенных сферах, и это требует от преподавателя личностного переосмысления. В отличие от традиционно-устоявшихся методов, оторванных от практики, когда обучающийся рассматривался как «объект», пассивный слушатель, в которого «вкладывалась» определенная информация, и от которого требовалось в основном только запоминание этой информации, кейс-технологии ориентированы на обучающегося, соблюдение его прав и свобод человека и гражданина.

Таким образом, необходимо шире и активнее развивать кейс-технологии в Казахстане.

Список литературы:

1. Что такое Болонская система образования? Всё, что вы хотели знать. URL: <https://www.gostudy.cz/blog/bolonskaya-sistema-obrazovaniya-vsyo-chto-vy-hoteli-znat> (дата посещения 04.04.2023).
2. Что известно о Болонской системе образования и участии в ней России. URL: <https://tass.ru/info/17108043> (дата посещения 04.04.2023).
3. Болонский процесс. URL: <https://www.ektu.kz/divisions/cnir/cmnp/bologna.aspx?lang=ru> (дата посещения 04.04.2023).
4. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 17 января 2014 г. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-17-yanvary-2014-g (дата посещения 04.04.2023).
5. Об утверждении национального проекта "Качественное образование "Образованная нация". Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726#z14> (дата посещения 04.04.2023).
6. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2022 года. СПРАВЕДЛИВОЕ ГОСУДАРСТВО. ЕДИНАЯ НАЦИЯ. БЛАГОПОЛУЧНОЕ ОБЩЕСТВО. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2#z0 (дата посещения 04.04.2023).
7. Конституция Республики Казахстан. URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (дата посещения 04.04.2023).
8. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 года. НОВЫЙ КАЗАХСТАН: ПУТЬ ОБНОВЛЕНИЯ И МОДЕРНИЗАЦИИ. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (дата посещения 04.04.2023).
9. Об утверждении Концепции развития образования Республики Казахстан на 2022 – 2026 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 ноября 2022 года № 941. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000941> (дата посещения 04.04.2023).
10. Об утверждении Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023 – 2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 248. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248> (дата посещения 04.04.2023).
11. Понятие критического мышления в современной педагогической науке. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=22783> (дата посещения 04.04.2023).
12. Что такое hard и soft skills? в чем разница? что важнее? URL: <https://proorientator.ru/publications/articles/chto-takoe-hard-i-soft-skills-v-chem-raznitsa-chto-vazhnee.html> (дата посещения 04.04.2023).

FEATURES OF THE USE OF THE CASE-METHOD IN THE TEACHING OF ECONOMIC DISCIPLINES AND THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING AMONG STUDENTS

R. S. ADILOV

*1st year Postgraduate student
of «Regional and branch economics» department*

Z. Z. RIZAKHANOVA

*Scientific supervisor, Ph.D., Associate Professor,
Dagestan State University,
Makhachkala, Republic of Dagestan*

Abstract. Modern society needs specialists who are able to search for solutions to problems, who are able to implement these solutions in life. This requires new approaches to learning, one of which is the case-method. The purpose of the article is to demonstrate the effectiveness of the use of the case-method in the process of teaching economic disciplines and to reveal the problem of the formation of various components of critical thinking among students.

Key vwords: case-method, case-technology, economic disciplines, critical thinking, business game.

In modern conditions, the requirements for the quality of training of specialists are rapidly increasing. At the beginning of their work, university graduates are not ready to show their business qualities in real life, they cannot «adjust to work in a rapidly changing professional environment, they do not want to take the initiative and are not ready to reflect on the results of their work» [1, p. 150]. In this regard, the question of finding new means and methods of teaching aimed at activating critical and reflexive thinking among students becomes relevant for pedagogical science. The use of the case-method in professional training makes it possible to ensure a high level of training of such a specialist. The need to introduce the case-method into the practice of education is also due to the fact that through situatedness, students easily connect new knowledge to existing ones.

Case-technology presupposes learning by means of action. The essence of the case-method is that the assimilation of knowledge and the formation of skills is the result of active independent activity of students to resolve contradictions, as a result of which there is a creative mastery of professional knowledge, skills, abilities and the development of thinking abilities [2, p. 4].

The method provides students with the opportunities to:

- see problems;
- understand and use concepts;
- analyze professional situations;
- evaluate alternatives to possible solutions;
- choose the best solution;
- make a plan for its implementation;
- develop motivation;
- develop communication skills and abilities [3, p. 5].

The use of the case-method in the study of academic disciplines of the economic cycle is particularly significant, since the use of improvisations in the educational process requires maximum approximation of students to real situations and making adequate decisions.

The main purpose of the case-study is to analyze a specific situation through the joint efforts of a team of students, develop solutions to the problem, evaluate the proposed algorithms and choose the most optimal one. Case-technology can become a way to increase the effectiveness of learning if various variants of this method are used to develop the main components of critical thinking. These components include:

- perseverance;

- flexibility;
- awareness;
- readiness for planning;
- search for compromise solutions to the problem;
- willingness to correct your mistakes.

In order for case- technology to become an effective method of developing critical thinking, it is important that work with students is based on certain requirements:

Firstly, the theoretical, practical and emotional components of situations.

Secondly, the availability of various options for presenting the situation to students.

Thirdly, group work, discussions and different variants of game modeling.

Fourth, summing up, using elements of introspection.

There is a number of advantages in use of case-technologies. Thus, they

- allow you to acquire new knowledge and practical skills;
- help to gain knowledge in those disciplines where there is no unambiguous answer to the question posed, but there are several answers that can compete in the degree of truth;
- are fundamentally different from traditional methods: the student is equal with other students and the teacher in the process of discussing the problem and searching for the truth;
- the emphasis of training is shifted to the development of knowledge, and not to the mastery of ready-made knowledge;
- overcome «dryness» and unemotionality in the study of complex issues;
- students gain vital problem-solving experience, the ability to relate theories and concepts to real life;
- develop the ability to listen and understand other people, work in a team.

The advantage of case-technologies is their flexibility, variability, which contributes to the development of creativity in teachers and students.

The use of case-technology also has its limitations:

- case-technology is ineffective in relation to situations devoid of problems;
- at the beginning of the educational process, when students do not have knowledge on the topic [4, p. 169].

Case-technologies are more effective for obtaining knowledge in those disciplines where there is no unambiguous answer to the question posed, but there are several answers that can compete in the degree of truth.

Of course, the use of case-technologies in training will not solve all the problems and should not become an end in itself. The greatest effect can be achieved with a reasonable combination of traditional and interactive learning technologies, when they are interconnected and complement each other. Case-technology is not a repetition of a teacher, not a retelling of a paragraph or article, not an answer to a teacher's question, it is an analysis of a specific situation that forces you to raise the layer of knowledge you have gained and put it into practice.

References:

1. Ivanova, N.V. Development of ideas about the environment in pedagogical science / N.V. Ivanova, M.A. Vinogradova // Bulletin of Cherepovets State University. - 2011. – No. 4. – Vol. 3. – pp. 150 – 154.

2. Barnes L.B., Christensen R.K., Hansen E.J. Teaching and the method of concrete situations: textbook, situations and additional literature. - M.: Gardariki, 2011. - 502 p.

3. Nurkenova A.S. Case-study as a condition for productive learning in the context of the implementation of the Federal State Educational Standard. [Electronic resource]./ School of a talented teacher of the MDG Mega-talent. Access mode: <https://mega-talant.com/school/webinar/vebinar-case-study-kak-usloviye-produktivnogo-obucheniya-v-usloviyah-realizacii-fgos>

4. Gladkikh I.V. Methodological recommendations for the development of educational cases/ Bulletin of St. Petersburg University. Series: Management. - 2015. Issue 2.- 282 p.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КЕЙС МЕТОДА НА ОСНОВЕ ДЕТЕКТИВОВ НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОМУЯЗЫКУ

АКОПОВА М.А.

студентка группы НАУ21-10

Финансового университета при Правительстве РФ

ОГАНЕСЯН К.К.

студентка группы НАУ21-10

Финансового университета при Правительстве РФ

АТЯКШЕВА Д.А.

Научный руководитель, преподаватель

Финансового университета при Правительстве РФ г. Москва

Аннотация. Кейс-метод с использованием детективных элементов является активной стратегией обучения, которая включает в себя решения проблем для привлечения студентов к изучению английского языка. Вовлекая студентов в процесс анализа и решения вымышленных сценариев, данный подход направлен на развитие критического мышления, аналитических и коммуникативных навыков.

В статье дана теоретическая основа кейс-метода на основе детективов и его соответствие принципам активного и интерактивного обучения. Представлен практический пример того, как этот метод может быть интегрирован в учебный план по английскому языку, включая разработку сценариев кейсов и активностей, а также оценку прогресса студентов и результатов обучения. Кроме того, рассмотрены преимущества использования кейс-метода на основе детективов в обучении английскому языку, такие как повышение мотивации студентов, улучшение понимания контекста и практического применения изучаемого материала, и развитие ключевых компетенций, необходимых для успешной жизни и карьеры. Описаны возможные проблемы и ограничения при реализации данного подхода и предоставлены рекомендации для преподавателей, которые хотят внедрить кейс-метод на основе детективов в свою педагогическую практику.

Ключевые слова: кейс-метод, критическое мышление, английский язык, интерактивная деятельность, метод обучения.

Введение. В современном образовательном пространстве активные и интерактивные методы обучения становятся все более востребованными. Такие методы позволяют студентам развивать навыки решения реальных задач, критического мышления и коммуникации, что является ключевым для успешной адаптации в профессиональной и социальной сфере [4]. Кейс-технология, или кейс-метод, представляет собой один из таких активных подходов к обучению, который демонстрирует высокую эффективность в различных дисциплинах, в том числе в изучении иностранных языков.

Актуальность данного исследования обусловлена рядом факторов. Во-первых, кейс-технология позволяет студентам лучше понять контекст и практическое применение изучаемого материала, что способствует более глубокому и долгосрочному усвоению знаний. Во-вторых, использование кейс-метода в обучении английскому языку может привести к развитию коммуникативных, аналитических и критических навыков у студентов. В-третьих, в условиях глобализации и постоянного потока информации критическое мышление становится одним из ключевых компетенций, необходимых для успешной жизни и карьеры.

Цель данного исследования заключается в анализе кейс-технологии, её преимуществ и влияния на развитие критического мышления у студентов в процессе изучения английского языка. В современном мире знание английского языка является одним из ключевых факторов успешной карьеры и межкультурного общения. Существует множество методик обучения английскому языку, каждая из которых предлагает уникальный подход и способ достижения

результатов. В данной статье мы сосредоточимся на использовании кейс-метода, как инновационного подхода к обучению английскому языку.

Кейс-метод представляет собой интеграцию элементов детективных сюжетов и проблемно-ориентированного подхода в процесс обучения английскому языку. Студенты вместе с преподавателем анализируют и решают различные проблемы и ситуации, возникающие в процессе расследования.

Преимущества использования кейс-метода: мотивация и заинтересованность студентов; развитие критического мышления и аналитических навыков; повышение коммуникативной компетенции; развитие навыков работы в команде и принятия решений; практическая применимость получаемых знаний и навыков;

Что такое кейс-технология и ее преимущества. Как кейсы развивают критическое мышление. Кейс-технология (case study method) - это метод обучения, который основан на анализе реальных жизненных ситуаций (кейсов) и разработке решений на основе такого анализа. Суть этого метода довольно проста, но крайне эффективна. Кейс-технологии направлены преимущественно на самостоятельную деятельность учащихся, в процессе которой они сами формируют умения и усваивают знания. Инициативная самостоятельная работа учащихся в процессе решения проблемных ситуаций и противоречий, предлагаемых кейс-заданиями, способствует развитию творческого мышления и развитию интеллектуальных способностей.

В России разработкой и изучением кейс-технологий занимались Ю.Д. Красовский, Г.А. Брянский, Ю.Ю. Екатеринославский, О.В. Козлова, В.Я. Платов, Д.А. Поспелов, О.А. Овсянников, В.С. Рапопорт, О.Г. Смолянинова и др [1]. В связи с тем, что метод кейс-технологии направлен на активную работу, проявление инициативности и умение принимать коллективные решения, одновременно с правом на собственное мнение, его относят к интерактивным методам обучения. Помимо вышесказанного кейс-технологии во многом способствуют формированию конструктивных и проективных умений.

Главным преимуществом кейсов можно считать оптимальное сочетание практической деятельности и теоретического материала, что является важным моментом в подготовке будущих специалистов. Анализ различных ситуаций, оценка альтернативных решений, умение выбирать правильные варианты и составлять план по их реализации — это то, что может предоставить работа с кейс-заданиями. Многократное применение данного метода в процессе обучения позволяет развить критическое мышление.

Критическое мышление - это система из последовательных рядов мыслей и умозаключений, которые используются для выбора оптимально- достоверной информации на основе собственных убеждений [3]. Оно позволяет оценивать различные точки зрения, основываясь на доказательствах, а не на предубеждениях. Кейсы могут способствовать развитию критического мышления, так как они требуют от участников анализа ситуации, оценки доступных данных, выбора оптимальных решений и их реализации. Участники должны использовать логический анализ для оценки различных точек зрения, принимать во внимание их преимущества и недостатки и принимать взвешенные решения на основе имеющихся фактов [1]. Кейсы также помогают участникам развивать способность выделять ключевые аспекты проблемы и использовать различные источники информации для принятия решений.

Таким образом, кейсы являются эффективным инструментом для развития критического мышления, поскольку они позволяют участникам улучшать свои навыки анализа, оценки и интерпретации информации, а также принятия решений на основе доказательств, что является важным навыком во многих сферах жизни.

Что такое детективы. Как кейс-метод и детективы связаны. Детективы - это методика, которая используется в обучении, чтобы помочь учащимся улучшить свои навыки решения проблем и критического мышления [3]. В рамках методики детективов в обучении, ученики получают возможность исследовать и расследовать реальные или вымышленные

проблемы, используя навыки анализа и синтеза информации, а также логического мышления. Они должны собирать информацию, анализировать ее, выдвигать гипотезы, проверять их и делать выводы.

Применение кейс-метода, основанного на детективах, на занятиях по английскому языку может принести элемент интриги и увлечения в процесс обучения. Детективные кейсы представляют собой истории с загадочными ситуациями, которые студентам предстоит разгадать, используя свои знания английского языка и критическое мышление.

Для организации урока с использованием детективных кейсов, преподаватель может предварительно подготовить материалы: тексты, аудио или видеофрагменты, иллюстрации улик и прочее. Затем студенты делятся на группы и получают кейс для изучения и разбора. На протяжении всего занятия студенты анализируют информацию, обсуждают ее между собой и строят версии решения проблемы. В процессе работы над кейсом студенты активно обсуждают предоставленные материалы, обмениваются мнениями и выдвигают гипотезы. Это позволяет им тренировать навыки диалога на английском языке и учитывать разные точки зрения. Также важным аспектом является принятие решений, которое развивает критическое мышление и аналитические способности студентов.

Кейс-метод, основанный на детективах, помогает студентам развивать все основные языковые навыки [7]. Чтение и анализ текстовых материалов улучшает восприятие текста и расширяет словарный запас. Аудирование и обсуждение аудио- и видеоматериалов тренирует восприятие на слух и оттачивает навыки говорения. Композиция собственных детективных историй или подведение итогов кейса в письменной форме способствует развитию письменной речи. В целом, использование кейс-метода, основанного на детективах, на занятиях по английскому языку делает процесс обучения увлекательным, интерактивным и результативным, позволяя студентам развивать языковые навыки и критическое мышление в интригующей и мотивирующей атмосфере.

Преимущества и недостатки использования детективных кейсов. Среди преимуществ использования детективных кейсов можно выделить:

1. Мотивация и вовлеченность студентов. Захватывающие истории и интриги детективных кейсов могут привлечь внимание студентов и повысить их мотивацию к изучению языка.

2. Развитие критического мышления. Работа над решением детективных кейсов требует от студентов аналитических усилий и развития навыков критического мышления.

3. Комплексное развитие языковых навыков. Детективные кейсы позволяют студентам развивать навыки чтения, письма, говорения и слушания на английском языке в рамках одного упражнения.

4. Групповая работа и коммуникация. Решение кейсов часто предполагает работу в группах, что способствует развитию коммуникативных навыков и умения работать в коллективе [2].

Однако у детективных кейсов есть и недостатки:

1. Возможная сложность материала. Детективные кейсы могут быть слишком сложными для студентов с низким уровнем владения языком, что может привести к потере интереса и мотивации.

2. Ограниченная применимость. Детективные кейсы, возможно, не подойдут для всех возрастных групп или культурных контекстов, и преподавателям может потребоваться адаптировать материалы, чтобы они были подходящими для определенной аудитории.

3. Затраты времени на подготовку. Создание и адаптация детективных кейсов может потребовать значительных затрат времени со стороны преподавателя для подготовки материалов и планирования занятий.

4. Неравномерное развитие языковых навыков. В зависимости от специфики кейса, некоторые языковые навыки могут развиваться быстрее, в то время как другие останутся менее развитыми.

В целом, использование детективных кейсов в обучении английскому языку имеет свои преимущества и недостатки, и преподавателям следует взвешивать их, принимая во внимание специфику своей аудитории и учебных целей.

Практика. Кейс-игра.

Название кейса: Тайна отравленного письма.

Цель кейса: Разработать навыки анализа, логического мышления и решения проблем на основе детективных историй.

Сюжет кейса: Комиссар Ларсон вызван на место происшествия, где была обнаружена молодая женщина, Мария, мертвая на полу своей квартиры. Рядом с ней на столе лежит открытое письмо, которое явно было прочитано жертвой. Эксперты подтверждают, что причиной смерти стало отравление.

Участники:

1. Комиссар Ларсон - ведущий следствие.
2. Детектив Смит - помощник комиссара.
3. Эксперт по письмам - специалист, исследовавший письмо на предмет отравления.
4. Соседи жертвы - могут предоставить информацию о Марии и её связях.
5. Бывший бойфренд Марии - возможный подозреваемый.

Информация, доступная участникам:

1. Отчёт эксперта по письмам, в котором указано, что в чернилах письма содержалось смертельное отравляющее вещество.
2. Записи из дневника Марии, в которых упоминается её недавний разрыв с бывшим бойфрендом и некоторые подозрения на его счёт.
3. Заявления соседей о том, что Мария часто получала письма от незнакомцев, и что она была в стрессе из-за этого.

Задачи участникам:

1. Проанализировать информацию, предоставленную экспертами и свидетелями.
2. Обсудить возможные мотивы и подозреваемых.
3. Определить, кто мог отправить отравленное письмо и почему.
4. Разработать стратегию для допроса подозреваемых и сбора дополнительных улик.
5. Сделать выводы и рекомендации для дальнейшего следствия.

Обсуждение и выводы: после выполнения задач, участники должны представить свои выводы и рекомендации комиссару Ларсону. Вместе они обсуждают полученные результаты, выявляют возможные слабые места в расследовании и определяют дальнейшие шаги.

Кейс-метод, основанный на детективных историях, позволяет участникам развивать навыки анализа, критического мышления, взаимодействия в команде и принятия решений на основе имеющейся информации.

решите этот кейс

Для решения этого кейса, давайте проанализируем предоставленную информацию и выполним задачи.

1. Анализ информации:

- Эксперт подтвердил, что письмо содержало смертельное отравляющее вещество.
 - Мария недавно рассталась с бывшим бойфрендом, и у неё были подозрения на его счёт.
 - Соседи сообщили, что Мария часто получала письма от незнакомцев и была в стрессе из-за этого.
2. Возможные мотивы и подозреваемые:
- Месть от бывшего бойфренда Марии.
 - Отправитель писем-угроз, которые Мария получала ранее.
3. Отправитель отравленного письма:
- Бывший бойфренд Марии: мог отправить письмо из мести или чтобы скрыть какую-то информацию, которую Мария знала о нем.

- Неизвестный отправитель писем-угроз: мог отправить письмо, чтобы довести Марию до крайности или чтобы скрыть свою личность.

4. Стратегия для допроса подозреваемых и сбора улик:

- Допросить бывшего бойфренда Марии о его мотивах и возможном участии в отправке отравленного письма.

- Исследовать предыдущие письма-угрозы, полученные Марией, на предмет сходства с отравленным письмом (почерк, стиль написания, использованные материалы).

- Проверить камеры видеонаблюдения около почтовых ящиков или почтового отделения, чтобы определить возможного отправителя письма.

5. Выводы и рекомендации:

- Основываясь на имеющейся информации, можно предположить, что бывший бойфренд Марии или неизвестный отправитель писем-угроз могут быть вовлечены в преступление.

- Следует собрать дополнительные улики, провести допросы и исследовать письма, чтобы сузить круг подозреваемых и определить истинного виновника.

После обсуждения выводов и рекомендаций с комиссаром Ларсоном, следует определить дальнейшие шаги в расследовании.

Заключение. Кейс-метод, основанный на детективных историях, является эффективным инструментом для обучения английскому языку. Он мотивирует студентов, развивает их критическое мышление, решение проблем и коммуникативные навыки. Такой подход стимулирует активное участие студентов в процессе обучения и создает ситуации, близкие к реальной жизни, что способствует улучшению их языковых навыков.

В будущем детективные кейсы могут быть интегрированы в обучение английскому языку на разных уровнях и с разными возрастными группами. С развитием технологий возможно создание интерактивных платформ, предлагающих студентам детективные кейсы с анимацией, аудио и видео, что сделает процесс обучения еще более привлекательным.

Рекомендации по совершенствованию применения детективных кейсов на занятиях по английскому:

1. Адаптировать кейсы под уровень и интересы студентов, учитывая их возраст, предпочтения и языковые потребности.

2. Использовать разнообразные материалы, включая аудио, видео, тексты и онлайн-ресурсы, для создания интересных и динамичных занятий.

3. Обеспечить возможность для обратной связи и самооценки, чтобы студенты могли осознать свои успехи и области, требующие улучшения.

4. Интегрировать детективные кейсы в обучение других предметов, чтобы студенты могли использовать свои языковые навыки в различных контекстах и развивать свои знания в других областях.

5. Создать дружественную и сотрудничающую атмосферу в классе, чтобы студенты могли свободно обмениваться идеями и учиться друг от друга.

Творческое применение интерактивных форм и средств обучения, которыми располагает учитель, дает ему возможность выработать собственный стиль работы, достичь настоящего мастерства [3]. С учетом этих рекомендаций преподаватели английского языка смогут совершенствовать применение детективных кейсов на своих занятиях и повысить эффективность обучения студентов.

Список источников

1. Абилдина А.С. Кейс-технология как один из инновационных методов в образовании // Педагогическая наука и практика, 2019, № 3 (25), С. 50-52.

2. Ибрагимов Г.И. Концепция современного урока / Г.И. Ибрагимов // Школьные технологии. 2008. № 2. С. 48-52.

3. Каримова Л.Н. Подготовка студентов педагогического вуза к разработке и

реализации культурно- просветительских проектов // Современные проблемы науки и образования. 2016. №2. С 261

4. Мельничук М.В., Белогаш М.А. Социально-эмоциональный аспект развития вторичной языковой личности при обучении профессиональному иностранному языку // Сибирский педагогический журнал. 2022. №6. С.76-86.

5. Мишенева Ю. И. Компетентностный подход в обучении иностранным языкам // Концепт. – 2014. – Спецвыпуск № 08. – ART 14600. – 0,38 п. л. – URL: <http://e-koncept.ru/2014/14600.htm>. – Гос. рег. Эл № ФС 77- 49965. – ISSN 2304-120X.

6. Хотулёва О.В., Воронин Д.М., Завальцева О.А. Использование инновационных образовательных технологий в процессе обучения биологии в школе // Проблемы современного педагогического образования, 2018, № 60-1, С. 357-361.

7. Чернов Л. И. Урок в формате детективной игры как способ повышения креативности и мотивации студентов // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2014. – № S8. – С. 66–70. – URL: <http://e-koncept.ru/2014/14607.htm>.

USING THE CASE METHOD IN ENGLISH LESSONS

AKSHULAKOV T.K.

student of group ГМУ-22-4s

MUSSINA N.M.

Scientific adviser, teacher

Karaganda University of Kazpotrebsouyz,
Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article is devoted to the application of one of the most modern and actively used interactive method of teaching foreign languages in a non-linguistic university. The case study method is focused on the methodology of student learning and develops critical thinking and interpersonal communication skills. This method can be used to motivate students to use a foreign language more in the classroom. The case study method makes it possible to apply theoretical knowledge in practice.

Key words: case study method, foreign languages, cases, solving problems, research skills, communication, foreign language lessons

The case method is a technique of active learning, consisting in the use of specific learning situations in the organization of the learning process, aimed at formulating a problem and finding solutions to it, followed by analysis in the classroom. It is generally believed that the case method was first used at Harvard Business School in 1924. Harvard Business School faculty quickly realized that there were no textbooks suitable for a graduate program in business. When applying the case method, students were given descriptions of a certain situation that a real organization faced in its activities in order to get acquainted with the problem and find its solution during a collective discussion. However according to M.V. Goncharova [1, p. 95] the basics of this technique originated in the times of Ancient Greece. The scientist ranks Socrates among the founders of the case method, based on his conclusions that the task of the teacher is to help students "give birth" to knowledge that will be more valuable and durable, since it is obtained with the help of their own thinking, and not in a ready-made form. The case method is very popular in the West, but for Russian educational institutions this technology is quite new. The case method can be successfully used in foreign language classes, since this method is complex and contains all types of speech activity: reading, speaking, writing, listening. Students have a real opportunity to communicate in a foreign language in the process of interacting with other group members and the teacher. The success of the case method depends on three main components: the quality of the case, the readiness of students and the readiness of the teacher himself to organize work with the case and

conduct a discussion. A case is an event that occurred in a particular field of activity and described by the author in order to facilitate discussion, analysis of the situation and decision-making. The case should include a specific situation (case, problem, real-life story), the context of the situation (chronological, historical, place context), a comment on the situation presented by the author, questions or tasks for working with the case. Applications can also accompany the case. Researchers distinguish the following types of cases: 1. practical cases, which are real life situations, reflected in detail in the educational process. Their educational purpose is to consolidate the knowledge, skills and behavioral skills (decision-making) of students in this situation; 2. training cases reflecting typical situations that are most frequent in life. The situation in this type of cases is not real; 3. research cases that act as models for obtaining new knowledge about the situation and behavior in it. In this type of cases, the training function is reduced to research procedures.

The case method focuses on the independent mental work of students, which requires proficiency in specific language means to perform. The use of the case method in foreign language lessons provides an opportunity to solve the problems of the formation of creative and critical thinking of students, the ability to build their own knowledge without the help of others and use them to solve cognitive and factual problems, to understand the information space, to explore and update the acquired information, so as in different moments of cognitive, experimental, applied, creative activity, students use a complex of all these intellectual skills and abilities. At the same time, conditions are formed in which students:

- 1) acquire the latest knowledge by using various resources, including Internet sources;
- 2) learn to use the acquired knowledge in order to solve teaching and practical tasks;
- 3) acquire communicative skills by working in groups, develop speaking skills;
- 4) form research skills (skills identification of difficulties, data collection, observation, experiment, analysis, hypotheses, generalization and systems thinking);
- 5) form the skills of information retrieval.

Cases are usually prepared in a writing form, and they are based on the experience of real people. Due to the large number of roles in the cases, this technique is similar to game methods and problem-based learning. The preliminary work involves the study of grammar, new vocabulary, idioms, mastering new syntactic structures on business topics and includes such areas of activity as: communication in business, international marketing, relations with business partners, company success, types of risks in business, trade, creation of a monetary fund, customer service, crisis management, leadership styles, the future of business. The next stage of the work is the use of small cases, when students are offered certain communicative situations for analysis. As a rule, these are two opposite situations of business communication: “making a good/bad impression”, “losing/impressing a potential customer”, “making new colleagues feel welcome/uneasy”. The exercises for them are of a debatable nature. Students are asked to understand the conditions of professional activity that take into account the need to solve the problem. In the course of its resolution, students must update the necessary set of acquired knowledge for this. At the same time, the authentic use of language, cases of phraseology and idiomatic, the mechanics of the exchange of replicas and etc. are analyzed.

It should be noted that most of the cases are based on local material. Students feel more confident if they know well the environment in which the events described in the cases take place. Statistical materials most often serve as a material for calculating indicators that are most essential for understanding the situation. The materials can be placed either in the text of the case itself or in the appendix. Scientific publications can act as components of the case and be included in the list of literature necessary for understanding the case. Currently, due to the increasing influence of information technology on the educational process Internet resources have acquired a huge influence. It is also necessary to highlight the main stages of work on the case method and their duration. The organizational moment and the issuance of the case take about five minutes. Familiarization with the text of the case, the work of students in groups, the presentation of the first

results of the discussion takes place in the next twenty minutes of the lesson. It takes fifteen minutes to analyze the case and compare the results obtained by the groups. The viewing of video materials and further discussion take place over the next twenty minutes. Putting forward a solution to the problem takes ten minutes. The teacher also takes ten minutes to summarize the results of the study and evaluate the students. Based on the application of the case method, the following case method learning technology was derived. The activity of the teacher before the lesson involves the development of a case, determining the list of literature necessary for the assimilation of the educational topic, thinking over the lesson scenario, organizing a preliminary discussion of the content of the case, leading group work, organizing the final discussion. The activity of students before the start of the lesson consists in obtaining a case, studying literature, self-preparation and also in studying additional information, presenting and defending their own version of the task solution, listening to the points of view of other participants.

Nevertheless, despite the undeniable advantages of using the case method in teaching, this technology has inherent disadvantages that hinder its use. Let's join the opinion of N. L. Titova [2, p. 124] highlighting its disadvantages such as the inevitable "quantitative" simplification of the model compared to the original object, the "qualitative" simplification of the research object, the "search" for a ready-made solution rather than its development and the relatively low interest of students. Thus, we can conclude that the case method allows students to activate theoretical knowledge and practical experience, develop the ability to express thoughts, ideas, suggestions, see an alternative point of view and argue their own, show and improve analytical and evaluation skills, willingness to work in a team, contributes to understanding the ambiguity of solving problems in real life. The use of the case method requires more time from the teacher to prepare for the creation of cases, to overcome significant difficulties that consist in the lack of educational and methodological literature, but this method brings great satisfaction to both the teacher and the students at the sight of high work results.

References:

1. Goncharova M.V. Case method in teaching foreign language communication for managers // Student and educational process: foreign languages in higher education. Collection of scientific articles / Ed. Yu.B. Kuzmenkova. Moscow: Center for the Study of the Interaction of Cultures of the Faculty of Physics of the Moscow State University MV Lomonosov, 2004. (FLT Discussion Club: current trends and experience of professionals). Issue 5. P. 95-100.

2. Titova N. L. "Basic" case method: fundamentals and practice of use / N. L. Titova // Business education.– 1999. № 2 (3) – 124 p.

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

АЛИМЖАНОВА Ж.

студентка группы СР-22-1к

НУРКЕЕВА Б.А.

Научный руководитель, старший преподаватель, магистр пед. наук

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В этой статье будут рассмотрены цели, технологии, особенности и методы проблемного обучения. А так же процесс обучения и усвоения материала объектом. Вы будете ознакомлены с дифференцированным методом и дидактическим принципом.

Ключевые слова: дидактический принцип, проблемное обучение, дифференцированный метод.

Проблемное обучение-это совокупность таких действий как, организация проблемных ситуаций, формулирование проблем, оказание ученикам необходимой помощи в решении проблем, проверка этих решений и, наконец, руководство процессом систематизации и закреплению приобретенных знаний.

(В.Оконь)

Существует два метода образования: традиционное и проблемное. Традиционное обучение - усвоение результатов научного познания, вооружения учащихся знанием основ наук, привития им соответствующих знаний и навыков. Проблемное обучение – это современное решение педагогических практик, и проявление индивидуальности, и активности объекта. Цель проблемного обучения более широкая: усвоение не только результатов научного познания, но и самого пути, процесса получения этих результатов, она включает еще и формирование познавательной деятельности ученика, и развитие его творческих способностей. Создаются проблемные ситуации и учащийся предоставляет их решение акцентируя на развитие мышления.

Учащиеся слушают и воспринимают объяснения учителя и усваивает новое знание путем запоминания, а новые действия - путем подражания действиям учителя. Чем сложнее материал, тем подробнее учитель объясняет его. Усвоение закрепляется выполнением многочисленных упражнений, обычно также не требующих творческой деятельности. Приводят свои мышления в некую «форму».

При проблемном обучении деятельность учителя состоит в том, что он, давая в необходимых случаях объяснение содержания сложных понятий, систематически создает проблемные ситуации, сообщает учащимся факты и организует их учебно-познавательную деятельность. На основе анализа фактов учащиеся самостоятельно делают выводы и обобщения, формулируют (с помощью учителя) определение понятий, правил, или самостоятельно применяют известные знания в новой ситуации. Учащиеся сами добывают новые знания, у них вырабатываются навыки умственных операций и действий, развиваются внимание, творческое воображение, догадка, формируется способность открывать новые знания и находить новые способы действия путем выдвижения гипотез и их обоснования. Преподаватель работает с дифференцированным методом, то есть работая с учащимися он учитывает их особенности. Использует дидактические материалы.

Особенностью обучения считается дидактический принцип который содержит доступность, систематичность, наглядность, активность и посильность обучения (педагог XIX века К.Д. Ушинский). Принцип этих задач идет в порядке от более легких к более сложным, опираясь от общих знаний к конкретным. Знания должны подаваться через разные каналы восприятия как: аудиальный, визуальный, кинестетический (тактильные ощущения). Для успешности обучения их стоит комбинировать разными типами подачи знаний. Для наглядности используется видеоролики разных форматов, эксперименты, практические работы, макеты и в целом яркие иллюстрации.

Процесс познания объекта субъектом важен, потому что не каждое обучение ведет за собой прогресс в получении знаний. Развитие дает только, познание психологического и интеллектуального уровня мышления учащегося.

Дифференцированный метод. Задачей которого является раскрыть индивидуальность, обрести избирательность и развить устойчивость к социальным воздействиям. Для учащихся важно постоянно чувствовать продвижение вперед. По степени умственного развития облегчить и заинтересовать процесс обучения. Должны быть исключены: особенности функционирования внутренних органов; конституционные особенности личности; состояние здоровья; задатки способностей при отсутствии необходимой аппаратуры для их выявления; особенности нервной системы; половые различия и возраст; темпераменты; дефекты физического здоровья.

Проблемное обучение обладает рядом достоинств как:

- Достоинство процесса проблемного обучения не включает в себя рациональные пути

- решения заданий;
- Оно генерирует творческое и критическое мышление, позволяя самим ученикам искать пути их решения;
- Это совершенствование природных задатков еще со школьной скамьи;
- Перестройка с традиционного или так скажем “сложившееся” метода на своеобразную технику образования;
- Учитываются потребности школьников;
- Добытое самостоятельно усваивается лучше в памяти воспитанника нежели подача готового материала;
- Глубокая проработка актуальных теоретических проблем;
- Постоянное совершенствование получения системы знаний;
- Самостоятельности объекта в решении и видении проблемных вопросов.

Можно выделить три вида проблемного урока: 1. проблемно-исследовательский (дети выполняют все действия сами); 2. проблемно-поисковый (учитель предлагает проблему, а дети ищут варианты решения и оптимальный вариант); 3. проблемно-обобщающий (дети находят только оптимальный вариант).

Но проблемное обучение имеет и недостатки. Не всегда легко сформулировать учебную проблему, не весь учебный материал можно построить в виде проблем; не экономично – требует больших затрат времени.

Технология деятельностного подхода на уроках русского языка. Проблемное обучение невозможно полно оценить теоретически, его необходимо применить самому на уроках русского языка или литературы. Но, прежде чем подходить к рассмотрению урока, нужно помнить, приемы проблемного изложения знаний происходят на трех этапах уроков: актуализация знаний, постановка проблемы, «открытие» детьми нового знания. «Открытие» строится на основе некоторой мыслительной операции, поэтому в этап актуализации знаний надо включить задания, тренирующие эту мыслительную операцию. Большинство уроков построено на введении учеников в проблемную ситуацию.

1. Так на уроке 5 класса по теме: «Правописание и-ы после ц» проблем в строю на форме наводящего диалога: сначала на доске пишу стихотворение, в котором ребятам нужно найти слова с ци-цы. Затем начинают подводить их к теме: Можно ли проверить слова?

В какой части слова находится данная орфограмма?

Почему где-то в словах после ц и, а где-то употребляется ы?

В каких частях речи?

Влияет ли часть речи и строение слова на постановку ы или и?

Здесь уже может возникнуть затруднение. Сначала происходит столкновение разных точек зрения учеников, где каждый ребёнок активно работает, размышляет. А затем уже все вместе приходим к алгоритму правописания и-ы после ц. Но опять же, работает и выказывается весь класс.

Итог проблемного урока- самостоятельное решение поставленных вопросов. Подробное изучение данной темы. И в качестве закрепления ученики получают упражнение по книге и привести примеры предложений, согласно составленному алгоритму.

Можем рассмотреть урок русского языка в 8 «А» классе по теме: «Образование множественного числа и род у существительных». Сначала преподаватель через игру создает проблемную ситуацию с «затруднением». Называя слова ученикам в единственном числе, ребята передают шарик и образуют множественное число, называя также род у полученных слов. Пока дети называют и передают мячик, записывают все получившиеся слова на доске. После, сами ребята делают вывод: правильно ли они образовали множественное число? Можно ли у всех существительных образовать множественное число? И все ли слова имеют род? Ребята после высказываний приходят к выводу, что не у всех существительных так просто образовать множественное число (трудности возникли со словами: тюль, яблоки, забияка, апельсины), но и сложно оказалось определить род у полученных существительных.

С ребятами подробно останавливаясь на анализе названных слов, сделали вывод об образовании множественного числа, записали род слов. В качестве закрепления информации и продолжения проблемного урока ученикам была задана на дом работа по рядам 1 ряд- образование единственного и множественного числа у лиц, разных профессий: ряд-овощей и фруктов, 3 ряд- мер измерения.

Таким образом, создание на уроке проблемной ситуации и решение поставленных вопросов, помогает легко усвоить сложный материал, сделать доступным. Такой урок становится намного эффективней, чем традиционной. Также ученики привыкают самостоятельно ставить вопросы, что им непонятно и подробно работать над их объяснением.

Молодежь нынешнего времени все больше поддерживает методы проблемного обучения. В социальных сетях мы все больше встречаем преподавателей которые снимают короткие, легкие и юмористического типа образовательные видеоролики, набирающие сотни тысяч, а то и миллионы просмотров. Они испытывают некую эмпатию к подрастающему поколению. Смотрят на получение знаний их глазами, учитывая нынешние интересы и актуальность. Их актуальность заключается в использовании фантазии. Ведь у детей она гораздо ярче чем у взрослых. Этот метод повышает мотивацию, эффективность и активность. Возрастает уровень интеллектуального развития без которого в современном мире уже не подняться ступенью выше. Образовательный метод усовершенствует получения знаний. Если учащимся все задачи были освоены, то и задача преподавателя была успешно выполнена.

Список литературы:

1. [<https://nsportal.ru/shkola/raznoe/library>]
2. [<https://spravochnick.ru/pedagogika/>]
3. [<https://zachnik.com/spravochnik/pedagogika/>]
4. [<https://www.uchportal.ru/>]
5. [[М.И. Махмутов. Избранные труды](#)]

ПОЭЗИЯЛЫҚ ТУЫНДЫЛАРДАҒЫ «КҮН» ҰҒЫМЫ МЕН «КҮН НҰРЫНАН ЖАРАЛУ» МОТИВІНІҢ БЕЙНЕЛІК СИПАТЫ

АМАНГЕЛЬДИ А.

ПиМО-21-2 тобының студенті

МҰҚТАР Т.Т.

Ғылыми жетекші, магистр

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Бұл мақалада әдебиеттің фольклормен, соның ішінде мифпен байланысы қарастырылды. Күн туралы мифтердің қазақ поэзиясындағы қолданысы бірнеше ақындардың шығармаларынан мысалдар келтіре отырып зерттелді.

Кілт сөздер: фольклор, миф, күнбойлы миф, мифтік таным.

Әрбір тарихи кезеңде әдебиет пен фольклор бір-біріне әрқилы мақсатпен ықпал етіп отырған, олар кейде өзара жақындасып, кейде бір-бірінен алшақтап жүрген – бәрі белгілі бір дәуірдің, қоғамның сұранысына және сол шақтағы әдебиеттің көркемдік даму деңгейіне байланысты еді. Қазақтың халық ауыз әдебиеті мен көркем әдебиетінің шын мәніндегі алғашқы шығармашылық тоғысуы Абай поэзиясынан, яғни жаңа дәуір әдебиетінен айқын көрінді. Бұл кездесу жаңа қазақ әдебиетінің туып, қалыптасуында тарихи рөл атқарғандығы күмәнсіз. Абай бастаған жаңа көркем әдебиет, бір жағынан, фольклордан алшақтай отырып,

екінші жағынан, одан мол сусындады. Әлбетте, фольклорға арқа сүйеу Абайдан бұрынғы авторлық ауыз әдебиетінде де, жазба мәтіндерде де орын алғаны даусыз. Сонау түркі заманындағы тасқа қашалған мәтіндерде, орта ғасырдағы қолжазба шығармаларда фольклордың әсері анық байқалады. Осы байланысты тарихи тұрғыдан қарасақ, халық поэзиясының көркемдік, идеялық, стильдік ерекшеліктері әр дәуірдегі әдебиетте әртүрлі мақсатта, әртүрлі формада қолданылғанын көреміз және бұл қолданыс бірде табиғи, бірде мақсатты түрде жасалғанына көз жеткіземіз.

Мифтік желінің, әсіресе, күн туралы мифтер, мифтік таным, «күн нұрынан жаралу» мотивінің көркемдік қолданысы поэзиялық шығармаларда көптеп кездеседі. Мысалы Абай «Жазғытұры» өлеңінде:

«Күн жоқта кісімсінер жұлдыз бен ай
Ол қайтсін қара түнде жарқылдамай
Таң атқан соң шығарын күннің біліп,
Өңі қашып бола алмас бұрынғыдай» [1, 143], -

деп Күн – күйеу, жер – қалыңдық болып, ай мен жұлдыз – олардың махаббатын қызғанып, іштарлықпен қарайтын мифтік сюжеттің бір түрі көрініс тапқан. Мұнда аспан денелері бір кезде адам кейпінде болған деген сияқты ертедегі мифтердегі түсінікті өлеңге енгізген. Лирик ақын Мағжан Жұмабаев поэзиясында да Күн мен Ай ерекше орын алады. Әсіресе:

«Күннен туған баламын,
Жарқыраймын жанамын,
Күнге ғана бағынам.
Қараңғылық бұққанда
Қызарып күн шыққанда
Күн отынан туғанмын» [2, 66], -

деп келетін «От» өлеңінде Күнді күдірет-кие деп есептейтін мифологиялық сана көрінісін көреміз. «Күннен туған баламын» деуі ақынның өршіл, асқақ рухын көрсетумен бірге ақын бойындағы солярлық мифтің сәулесі екенін де анық. «От» атты өлеңінде Мағжанның дүниетанымының кеңдігі сонша, пәлсапасының неше атасы осы өлеңнің өн бойына сиып та, жарасып та тұрғаны таң қалдырады. Мағжан поэзиясындағы түн образының дамуын зерттеген А.Боқаева: «Мағжан поэзиясында ең жиі кездесетін 12 образ бар. Олар: күн, түн, ай, толқын, жұлдыз, көк, таң, күншығыс, күнбатыс, жер, жел, от. Ең жиі кездесетін үштікке – күн, жер, жел образдары жатады. Мұндай нәтиже жиілік сөздіктің негізінде жасалып отыр. Ақын символикалық бағытта жырлаған, сондықтан оның поэзиясында образдардың көбісі символ дәрежесіне көтерілген. Ал символ дәрежесіне жету үшін бұл образдар белгілі бір жол жүреді – ол образдардың сөз-экспрессема-образ-символ тізбегімен дамуы. Әрине, әр образ бұл тізбекке бағына бермейді. М.Жұмабаев басқа қазақ ақындарының ішінде символизм рухында жазылған өлеңдерімен ерекшеленеді. Мағжанның өзі күн, оның поэзиясы күн – екеуі де Күннен туған, күн бар жерде түн болмай ма? Сондықтан Мағжан поэзиясында күн аталмыш тізбекпен символ дәрежесіне қалай көтерілсе, түн де күнмен қатар жүрген. Әрине, мұндағы Күннің жолы ақын поэзиясында алатын орны ерекше, Түннен биік, жоғары» [3] дейді. Мағжан «Мен кім?» атты өлеңінде:

«Көкте – күнмін, көпке нұрым шашамын,
Көңілге алсам, қазір ғарышқа асамын» [2, 97], -

деп тағы да өзін күнге балайды. Енді ақын күннің баласы ғана емес күннің нағыз өзі болып қазақ халқына шуағымды, жарығымды, жылулығымды шашамын дейді. Бұл жерде де халық жадындағы Күн күшіне табыну, күндей болуға ұмтылу сипатын көреміз.

«Болды, міне, дәл алты ай,
Жаттың ұйықтап еркетай.
Ұйқың қанды тұр қозым,
Аш көзіңді жұлдызым!» -
Деп маңдайдан ақырын

Жұмсақ жылы сәулемен
Сипап жерді күн күлер» [2, 155], -
деп келетін «Жазғытұрым» атты өлеңінде «Сипап жерді күн күлер» солярлық мифология сюжеттерінің біріндегідей Күнді тірі тіршілік иесі немесе адам кейпінде суреттейді.

Ақын Әбу Сәрсенбаев өлеңдерінде де күн бейнесі ерекше сипатта көрінеді. Мысалы «Жаңбыр» өлеңінде:

«Нұр тамшысын себелейді
Мейірімді жаңбыр бетке.
Күн іргеге артып иек,
Тұр күлімдеп көкжиекте» [4, 82], -

деп көкжиектен күлімдеп тұрған күнді көз алдымызға әкеледі. «Күлу» әрекеті адамға тән болса, ақын күнді күлдіріп кейіптеу арқылы күнге жан бітіре суреттейді. Ақынның тағы бірнеше өлеңдерінен мысал келтірейік.

«Балатон таңы» өлеңінде:
«Серпілді күн.
Күрең нұрмен
Сүйді дағы көлді иектен.
Көтерілді жайдары жүз
Күн күлімдеп көкжиектен» [4, 87], -

деген өлең жолдарында ақынның күні алдыңғы өлеңдегідей жай ғана күлмейді. Бұл жолы күн серпіліп, көлді иектен сүйіп барып күлімдеп көкжиектен шығады.

Көкжиектен күн күлімдеп,
Шашты маған нұр шапағын.
Торғын перде тартып жолға,
Толқып жатыр мұнар-сағым.
Күн астынан ала келдім
Азаттықты мен бұл елге,
Қаным тамған жерге шыққан
Қызғалдағы өскен белде [4, 117], -

деп келетін «Қоштасу» өлеңінде «Күн астынан азаттық әкелдім» деу арқылы «Күнде құдірет бар» дейтін мифтік танымды көркем поэзияға ұштастырады.

Қазіргі поэзиямызда күнбойлы (солярлық) мифологияның желісімен Күн әр түрлі бейнеде, әр тұрғыда кездеседі. Осындай қолданыс Фариза Оңғарсынова өлеңдерінде де бар. Мысалы:

«Тынбасын билер
Түргенше ару Күн іргесін
Мұң толы жанар күлімдесін,
Түндерде әппақ сезімді жандар
Күндіздерінен түңілмесін!» [5, 26] –

деген өлеңінде «Күн – ару қыз болған» деген мифтік сюжет желісі кездеседі.

«Серігім – жел мен Күн менің,
Мәңгілік тылсым, мылқау маң» [36, 120], -

деген жолдарда Мағжан атамыз өзін күнмін десе, Фариза апамыз «күннің серігімін» дейді.

Ақын Тыныштықбек Әбдікәкімұлы поэзиясында да Күн ерекше орын алады. Әсіресе Күнді қадірлеуі, құрметтеуі, кие тұтуы бөлек. Ақын «Мен тұрғызған мұнара» өлеңінде:

«Түнде ылғи Ай жебеп жүретін
Күндіз – Күн,
Мен бір - арманшыл, мұңлы жұлдызбын» [6, 110], -

деп Күн мен Айдың өзін жебеп, қолдап жүретінін анық айтады. Мұнда Күн мен Айды қасиет

тұту іспетті ата-бабамыздан қалған мифтік сарын жатқанын көреміз. Нұр туралы [37, 127] деген өлеңінде:

«Мынадай да бар Ой тағы:

Түп Тәңірі – Құдірет Күн,

Тоғыз Аспанға кемпірқосақтанған Байтағы

Мерзімі келгенде, кәдімгі Күн де сол Құдіретке қайтады», -

дей келе күнді Құдіретті Тәңірдің өзіне балайды.

«Ешкім де, ештеңе де өзгерер емес!

Бәрінен өлердей жалықтым!

Тозағына әкетсең де, алып кетші мені, Жарық күн!

Бірде – пайғамбар, бірде қас топас болып,

Бұ жалғанда қыдырыстап, біраз жүремін.

Қашан өзіне шақырғанша Көктегі тылсым Күн-Өмір» [6, 138], -

деп енді тіпті ақын жердегі жалған дүниенің жалғандығынан, азабынан шаршап, Күннен өзінің жанын алып кетуін өтінеді. Ақын ойында ежелгі солярлық мифтердегі «жер бетіндегі адамдар әрекетінің барлығына куә құдіретті Күн кімнің жұмаққа, кімнің тозаққа баратынын шешеді» дейтін мифологиялық түсінік бар іспетті.

Енді бір өлеңінде:

«Адам болу үшін, сайтанша да ойлау керек, тегінде.

Табиғатқа басымды исем,

Жаратушы-Күнге құрметім [6, 192], -

деп жер бетіндегі барлық затты, табиғатты Күн жаратқан деген мифтік сюжетті еске салады.

«Төбендегі Күн – Сені жебеген Ие еді.

Астыңдағы Жер – арқыраған Кие еді» [6, 195], -

деп келетін өлеңінде «Күн сен жебеген ие еді», - деп өткен шақта айтып ердегі ата-бабамыздың күнге табынғандығын, қолдап, қорғаушы, жебеуші деп түсінген мифтік сананың болғандығын еске салады.

«Күн,

Саған,

Мұң шағам:

Тіршілік – тым сараң.

Кеш түсе жауығар

Неліктен мұнша адам? [7, 51]», -

деген өлеңінен Ұлықбек Есдәулет те Күнге мұңын шағатындығын көреміз.

Солярлық мифте кездесетін Күн нұры мотиві — қазақ танымындағы ескі тәңіршілдік дінінің бір көрінісі. Бұл мотивті көптеген шығармалардан кездестіреміз. Ақын Қашаған Күржіманұлының «Адай тегі» атты шығармасын алайық. Шежірелік бағытта жазылған аңыз-хикаяда Адайдың анасы Қанбибі серуен құрып жүріп ұйықтап кетіп, жүкті болады:

«... Ұйқыға көзі ілінді.

Ұйықтап көзі ілінсе

Байдың қызы Қанбибі,

Шымырлаған бір нәрсе,

Тұла бойға білінді,

Төмен қарай жүгірді,

Құрсағына кідірді.

Қанбибі шошып оянды,

«Не болды, — деп, — ой, Алла-ай?»

Жан-жағына қарады,

Қарап тұрса нәрсе жоқ,

Көңілін қасірет қамады.

Хазірет қызыр пайғамбар

Қыдырып жүрген күн екен
Қанбibi жатқан шамадан.
Одан хамила болынып,
Күдіретке жолығып,
Біздің асылымыз содан жаралған» [9, 55].

Ақын Адайдың Күн сәулесінен жаралғандығын алға тартып, Күн нұрын Қызыр пайғамбармен теңестіреді. Ақын Адай ғана емес, тарихта Айса пайғамбардың, Шыңғыс ханның арғы тегінің «атасыз» жаралғандығынан да хабардар етеді. Яғни Күн нұрынан жаралу машығы — адамның ерекше сипатпен өсуіне «кепіл» беретін жағдаят деген ұғым қалыптасса керек. Ақын айтып отырған Шыңғыс ханның атасы Тәңірбердінің Күннен жаралғандығы жөніндегі миф — соның айғағы. Бұл аңызда бір хан күн нұрынан жүкті болған қызын алтын қайыққа отырғызып, өзенге ағызып жібереді. Ол алтын қайықты Домбауыл мерген мен Шаба-соқыр көреді, Домбауылдың қалай атайын деген сауалына «қия ат» деп жауап берген Шаба-соқыр сөзі кейін ру атына (қият) айналады. Домбауыл қызды алып кетіп, одан Шыңғыстың атасы Тәңірберді туған екен дейді.

Міне, осылайша күн туралы мифологиялық танымның, «Күн» ұғымы мен «Күн нұрынан жаралу» мотивінің поэзиядағы сипатын, көркем поэзиямен ұштасуын, байланысуын бірнеше мысалдар арқылы байқадық. Бұдан шығатын қорытынды: әдебиет пен фольклордың ара қатынасы – өте күрделі процесс, осы үдерістің тарихын, даму барысын зерттеу – әдебиеттану үшін де, фольклортану үшін де аса маңызды мәселе.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Құнанбайұлы. А. Өкінішті көп өмір кеткен өтіп. – Алматы: Раритет, 2008. – 334 б.
2. Жұмабаев М. Шығармалар. 3 томдық, 1-т. – Алматы: Білім, 1995. – 256 б.
3. Боқаева А. Күн еді – сүймеуші еді түнді дер ме. http://adebiportal.kz/kz/news/view/alina_bokaeva_kun_edi__suimeushi_edi_tundi_der_me__14716
4. Сәрсенбаев Ә. Ақша бұлт: Өлеңдер мен балладалар. – Алматы: Раритет, 2005. – 240 б.
5. Оңғарсынова Ф. Дауа. Өлеңдер. – Алматы: Атамұра, 2002. – 288 б.
6. Тыныштықбек Ә. Бесінші маусым жұпары. Өлеңдер мен балладалар. – Алматы: Атамұра, 2017. – 311 б.
7. Есдәулет Ұ. Ынтық зар. Лирика. – Алматы: Атамұра, 2009. – 368 б.
8. Салықбай Г. Аспандағы аңсарым. – Алматы: Жазушы, 2001. – 144 б.
9. Анар Абдуллина. Күн – күйеу, жер – қалыңдық. <http://www.aktobegazeti.kz/?p=7438>

ПРИМЕНЕНИЕ КЕЙС-МЕТОДА ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

АМАНДЫК К.

студентка гр. ТПП-22-1к

ШАКЕНОВА С.А.

Научный руководитель, преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Предметом исследования в данной работе является кейс-метод. В статье раскрывается возможность применения кейс-метода при изучении русского языка как иностранного, рассматриваются этапы подготовки кейса, выявляются преимущества использования данного метода и анализируется значение применения данной технологии.

Ключевые слова: Кейс-метод, русский язык как иностранный, профессиональный

русский язык, интерактивная технология.

В эпоху цифровизации для того, чтобы соответствовать требованиям времени, перед преподавателем стоят задачи по поиску методов и технологий, способствующих качественной подготовке специалистов неязыковых образовательных программ. Одним из таких приемов в преподавании русского языка как иностранного становится case-study, или кейс-метод, успешно применяемый в сфере иноязычного образования.

Примечательно, что кейс-метод, впервые появившийся в системе обучения будущих экономистов [1], активно используется при изучении иностранных языков, в том числе и русского. Ключевая особенность данного метода заключается в анализе ситуаций, взятых из реальной жизни. В настоящее время case-study как интерактивная технология является одной из ключевых в преподавании русского языка как иностранного.

Разбор кейсов способствует повышению коммуникативных навыков обучающихся русскому языку как иностранному, поскольку создаются ситуации, наиболее приближенные к жизни. Для того, чтобы данный метод успешно реализовывался на практике, необходимо составлять кейс с учетом ряда требований, а подача информации должна носить структурный характер и сопровождаться визуальным эффектом.

Разработка кейса начинается с четкого представления заданий с заложенной в них проблемой, отвечающей требованиям реальной жизни. Например, изучая официально-деловой стиль, можно предложить использовать пакет документов, необходимых для трудоустройства. То есть ситуация, представленная в кейсе, должна быть такой, с которой обучающийся непосредственно может столкнуться вне языкового курса. Помимо этого, необходимо расширить входные данные, указав место действия и круг лиц, задействованных в данном кейсе. Такой подход способствует включению большего количества обучающихся, соответственно формируются не только коммуникативные навыки, но социокультурные. Кроме того, появляется элемент игры, поддерживающий интерес на протяжении занятия.

На следующем этапе работы над кейсом необходимо составить перечень слов, помогающих в решении поставленной задачи. Это могут быть готовые речевые формулы и стандартные для официально-делового стиля сочетания слов. С их помощью обучающийся может эффективно закрепить изученный ранее материал и применить его на практике.

Заключительный этап разработки кейса включает в себя создание наглядных материалов для лучшего освоения предложенного материала. Помимо этого, на данной стадии формулируется и форма отчетности обучающегося, которую он может представить аудитории. Например, составленное резюме или характеристика.

Особое внимание следует обратить на форму отчетности обучающегося. В век цифровых технологий необходимо использование технических средств. Обучающиеся активнее откликаются на задания, включающие в себя составление презентации, запись видеороликов или подготовку коллажей. Стоит отметить высокую творческую деятельность при выполнении подобных заданий.

Необходимо отметить, что «залогом продуктивной работы над кейсами становится не только регулярность, но и цикличность их выполнения» [2]. Так, например, составление резюме или автобиографии может быть заключительным этапом освоения дисциплины. В то время как на начальном будет предложена подготовка рассказа о себе или о своих навыках. Следовательно, кейс-метод можно использовать на разных уровнях овладения языком, делая этот процесс непрерывным и систематическим.

Преимущества использования данного метода заключаются в том, что обучающиеся используют накопленный лексический запас в речи, происходит процесс автоматизации употребления изученных языковых оборотов, снимаются барьеры, возникающие при изучении иностранного языка, а игровой формат способствует созданию благоприятной и творческой атмосферы. Еще одним ключевым фактором, выступающим в пользу реализации данного метода при изучении русского языка как иностранного, является содержание в нем

всех видов речевой деятельности: чтения, говорения, письма и аудирования. Таким образом, обучающимся предоставляется возможность использовать накопленный лексический и грамматический материал на всех уровнях овладения языком.

Помимо этого, Шермазанова С.В. считает, что кейс-метод помогает «формированию способности к профессиональной интерактивной деятельности, познанию мира профессионального общения и его правил, развитию навыков идентификации и порождению речевых моделей многообразных ситуаций делового сотрудничества» [3].

Таким образом, кейс-метод помогает сделать процесс изучения русского языка как иностранного более продуктивным, способствует формированию языковых компетенций и развивает творческий потенциал обучающихся. Наряду с этим, case-study повышает мотивацию и увеличивает интерес обучающегося к русскому языку.

Список литературы:

1. Грузкова С.Ю., Камалеева А.Р. Кейс-метод: история разработки и использования метода в образовании // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), №6 (26), 2013.
2. Фесенко О.П., Федяева Е.В., Бесценная В.В. Кейс-технология в методике преподавания русского как иностранного // Вестник ВГУ. Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация. 2016. № 4
3. Шермазанова С.В. Использование кейс-технологии при обучении иностранным языкам // Научный альманах № 11-2 (13), 2015. С. 455-462.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА КЕЙС ӘДІСІН ҚОЛДАНУ

АМАНОВ М.

СПД 22-1к тобының студенті

СИДИКОВА Г.Б.

аға оқытушысы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада ақпаратты талдау, мәселелерді тұжырымдау және олардың шешімін табу қабілетін дамытатын қазіргі заманғы оқыту әдісі кейс-әдісі қарастырылады. Кейс бұл белгілі бір тәжірибеде орын алған және мәселені шешуді қажет ететін жағдайдың сипаттамасы. Бұл нақты өмірдің бір бөлігі, талқыланатын және негізделген шешім ұсынылатын практикалық жағдай, оқу аудиториясына қолданылаын құралдың бір түрі.

Кілт сөздер: кейс әдісі, оқыту әдістемесі, мәселе, оқиға, жағдай.

Кейс әдісі – оқу процесін ұйымдастыруда белгілі бір оқу тәсілдерін пайдаланып, мәселені тұжырымдауға және оны шешудің басқа нұсқаларын табуға, кейіннен сабақты талдауға бағытталған белсенді оқыту әдістемесі. Кейс әдісі алғаш рет 1924 жылы Гарвард бизнес мектебінде қолданылып қабылданған. Кейс әдісін қолдану кезінде студенттерге ұжымдық талқылау барысында мәселемен танысу және оның шешімін табу үшін нақты ұйым өз қызметінде кездесетін нақты жағдайдың сипаттамасы берілді. Алайда, М.В.Гончарованың пікірінше, бұл техниканың негізі Ежелгі Греция заманында пайда болған. Ғалым Сократты кейс-әдістің негізін салушылар қатарына қосады, оның тұжырымдарына сүйене отырып, мұғалімнің міндеті – оқушының өз ойлауының көмегімен алынатындықтан құндырақ әрі берік болатын білімдерін дамытуға көмектесу. [1, б. 96]. Кейс әдісі Батыста өте танымал, бірақ біздің оқу орындары үшін бұл мүлдем жаңа технология.

Кейс – белгілі бір қызмет саласында болған және оны талқылауға, жағдайды талдауға және шешім қабылдауға жақсы көмектеседі. Кейс нақты жағдайды (іс, мәселе, оқиғалар), жағдайдың контекстін (хронологиялық, тарихи, жер контексті), автор ұсынған жағдайға түсініктемені, іспен жұмыс істеуге арналған сұрақтарды немесе тапсырмаларды қамтуы керек. Кейс зерттеушілер жағдайлардың келесі түрлерін көрсетуде.

1. Оқу-тәрбие процесінде егжей-тегжейлі көрініс тапқан нақты өмірлік жағдайлардан болып табылатын практикалық жағдайлар. Олардың тәрбиелік мақсаты берілген жағдайда оқушылардың білімін, дағдысын және мінез-құлқын (шешім қабылдау) бекіту болып табылады.

2. Өмірде жиі кездесетін типтік жағдайларды көрсететін оқыту жағдайлары. Мұндай жағдайлардағы жағдай нақты емес, мен шынайы өмірде солай болуы мүмкін.

3. Жаңа білім алу үшін үлгі ретінде әрекет ететін ғылыми-зерттеу жағдайлары.

Ю.П.Сурмин оқытудағы кейс-әдістің ең маңызды ерекшелігі «мұғалім іс-әрекетінің тиімділігін арттыру» деп атап көрсетеді, өйткені оқытуда кейс-технологияларды қолдану адамның өз қабілеттерін жүзеге асыруға ғана емес, сонымен қатар оларды дамытуға мүмкіндік береді. Ғалым кейс-әдіспен жұмыс істеу барысында мұғалім іс-әрекетінің негізгі қызметтерінің: тәрбиелік, оқыту, ұйымдастырушылық, зерттеушілік бірлігі болады деп есептейді [3, б. 79]. Ю.П.Сурмин кейс әдісін қолданатын мұғалімге тән, оның іс-әрекетінің тиімділігін арттыруға қызмет ететін бірқатар ерекше принциптерді белгіледі: «дидактикалық арсеналдың» көптүрлілігі және оның тиімділігі, «серіктестік», ақпарат алу процесін ұйымдастыру принципі, «педагогикалық-психологиялық ғылымның жетістіктерін сіңіру» принципі, «шығармашылық» принципі, «прагматизм» принципі [3], б. 81–82]. Кейс әдісін шет тілі сабақтарында сәтті қолдануға болады, өйткені бұл әдіс сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін қамтиды: оқу, сөйлеу, жазу және тыңдау. Студенттердің басқа топ мүшелерімен және оқытушымен өзара әрекеттесу процесінде шет тілінде қарым-қатынас жасаудың нақты мүмкіндігі бар. О.К.Ильинаның пікірінше, ағылшын тілін оқытудағы кейс әдісінің мәні «жасанды түрде құрылған кәсіби ортада студенттердің өз бетінше шетел тіліндегі іс-әрекетінен тұрады» [2, б. 253]. Сонымен қатар кейс әдісінің табысты болуы үш негізгі құрамдас бөлікке байланысты: істің мүмкіндігінше анық және егжей-тегжейлі болуы керек сапасы, студенттердің дайындығы және мұғалімнің өзінің дайындығы. кейспен жұмысты ұйымдастыру және талқылау жүргізу. Кейс әдісі арқылы құрастырған ағылшын тілі сабағының мысалына тоқталайық. Сабақтың тақырыбы: «Не жақсы: қалада немесе ауылда тұру?» («Қайсысы жақсы: қаладағы өмір ме, әлде ауылдағы өмір ме?»). Бұл сабақ жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбында өткізуге арналған, 2 сағат. Дайындау барысында істің практикалық көрінісі қолданылды. Мұғалім сабақтың «Қалада немесе ауылда тұру» проблемалық бағытын анықтауы қажет. Сабақтан бірнеше күн бұрын мұғалім осы проблемалық аймақты айтады, сонымен қатар сабақ кейс әдісі режимінде өтетінін хабарлайды.

Талқылаудан кейін студенттер өз бетінше мәселені талқылауы мүмкін: «Не жақсы: қалада немесе ауылда тұру?». Мұғалім сыныпты бірнеше шағын топтарға (4–6 адам) бөледі және топшаларға тапсырма береді, соның ішінде «Қайсысы жақсы: қалада немесе ауылдық жерде тұру?» тақырыбына әлеуметтік сауалнама жүргізеді. қалада және ауылдық жерде өмір сүрудің артықшылықтары мен кемшіліктері туралы кесте, қалада немесе ауылда өмірді таңдаған және өз көзқарасын дәлелдеген адамдарға мысалдар келтіре отырып. Барлық студенттердің тілдік дайындық деңгейі әртүрлі болғандықтан, кейс материалдарын оқуды үй тапсырмасы ретінде берген жөн. О.К.Ильина кейс әдісін қолданатын сабақтың алдында осы тақырып бойынша лексика мен грамматика бойынша сабақтар өткізілуі керек, олар пікірталастарды нәтижелі ету үшін «қатысушыларға өз ойларын анық жеткізуге және әңгімелесушіні немесе топтың бірнеше мүшелерін сендіруге көмектеседі.» [2, б. 254]. Студенттерге әлеуметтік сауалнаманы қалай жүргізу керектігі, қалада және ауылдық жерде тұрудың артықшылықтары мен кемшіліктері туралы салыстырмалы кестені қалай жасау

керектігі туралы ақпаратты қамтитын кейс, «Қала немесе ауыл өмірі» бейнефильмі ұсынылды. Қаладағы немесе ауылдағы өмір»). Ұсынылып отырған кейстің мазмұны мыналардан құралады:

1. «Қайсысы жақсы: қалада ма, ауылда ма?» тақырыбына әлеуметтік сауалнама;
2. <http://www.bryk.pl/wypracowania/jezyki/angielski/16518-advantages-and-disadvantages-of-living-in-a-city-and-in-the-countryside.htm> 1 - қала мен ауылда тұрудың артықшылықтары мен кемшіліктерін салыстыру;
3. «Қала және ауыл өмірі» мақаласы («Қаладағы және ауылдағы өмір») - http://englishschool12.ru/publ/vse_dlja_ehkzamena/vse_dlja_ehkzamena/city_and_country_life/65-1-0-2539;
4. «Қала және ауыл өмірінің мәселелері» мақаласы («Қаладағы және ауылдағы өмірдің мәселелері») - <http://www.roman.by/r-7128.html>;
5. «Қала немесе ауыл өмірі» бейнефильмі <http://www.youtube.com/watch?v=belx2eExprU>

Айта кету керек, кейстердің көпшілігі жергілікті материалдарға негізделген. Студенттер жағдайларда сипатталған оқиғалар орын алатын органы білсе, өздерін сенімдірек сезінеді. Статистикалық материалдар көбінесе жағдайды түсіну үшін ең қажетті көрсеткіштерді есептеу үшін материал ретінде қызмет етеді. Материалдарды істің мәтінінде де, өтініште де орналастыруға болады. Ғылыми басылымдар істің құрамдас бөлігі ретінде әрекет ете алады немесе істі түсіну үшін қажетті әдебиеттер тізіміне енгізілуі мүмкін. Қазіргі уақытта ақпараттық технологиялардың оқу үдерісіне ықпалының күшеюіне байланысты интернет ресурстары үлкен ықпалға ие болуда.

Ю.П.Сурмин оқытуда кейс әдісін сәтті қолдануға көмектесетін сайттардың тізімін келтіреді:

2. <http://www.pace.edu/CTRCaseStudies> – кейстерді зерттеу бойынша семинарлар сериясын ұсынатын кейс зерттеу орталығы;
3. <http://www.worldbank.org/wbi/cases/tips.html> - Дүниежүзілік банк істерінің каталогы;
4. <http://www.usc.edu/hsc/ebnet/edframe/edcases.htm> - кейс әдісінің тарихы бойынша әдебиеттер тізімі бар USC істерінің жинағы, кейстерді дайындау үшін зерттеулер жүргізу, пайдалану арқылы оқыту әдістерін қарастыру. кейс-стади технологиялары [3, б. 256].

Сондай-ақ кейс әдісі бойынша жұмыстың негізгі кезеңдерін және олардың ұзақтығын бөліп көрсету керек. Ұйымдастыру сәті шамамен бес минутты алады. Кейс мәтінімен, студенттердің топтағы жұмысымен танысу, талқылаудың алғашқы нәтижелерін көрсету сабақтың келесі жиырма минутында өтеді. Істі талдауға және топтардың алған нәтижелерін салыстыруға он бес минут уақыт беріледі. Бейнежазба және одан әрі талқылау келесі жиырма минут ішінде өтеді. Мәселенің шешімін ұсынуға он минут кетеді. Мұғалімге де зерттеу нәтижелерін қорытындылап, оқушыларды бағалауға он минут уақыт беріледі. Кейс әдісін қолдану негізінде келесі кейс әдісін оқыту технологиясы алынды. Сабақты бастамас бұрын мұғалімнің іс-әрекеті кейс әзірлеуді, оқу тақырыбын меңгеруге қажетті әдебиеттер тізімін анықтауды, сабақтың сценарийін ойластыруды, сабақ барысында – сабақтың мазмұнын алдын ала талқылауды ұйымдастыруды қамтиды. кейс, топтық жұмысты басқару, қорытынды талқылауды ұйымдастыру. Студенттердің сабақ басталар алдындағы белсенділігі кейс алудан, әдебиеттерді оқудан, өздігінен дайындалудан, сабақ барысында – қосымша ақпаратты оқудан, тапсырманы шешудің өзіндік нұсқасын ұсыну мен қорғаудан, пікірін тыңдаудан тұрады. басқа қатысушылар. Дегенмен, оқытуда кейс әдісін қолданудың даусыз артықшылықтарына қарамастан, бұл технологияның оны қолдануға кедергі келтіретін кемшіліктері бар. Н.Л.Титованың пікіріне қосылып, үлгіні бастапқы объектімен салыстырғанда сөзсіз «сандық» жеңілдету, зерттеу объектісін «сапалық» жеңілдету, дайын шешімді «іздеу» сияқты кемшіліктерді атап өтейік. оның дамуы, оқушылардың салыстырмалы түрде төмен қызығушылығы [4, б. 99–101].

Сонымен, кейс әдісі студенттердің теориялық білімі мен практикалық тәжірибесін белсендіруге, ойларын, идеяларын, ұсыныстарын жеткізуге, балама көзқарасты көруге және өз пікірін дәлелдей білуге, аналитикалық және бағалауды көрсетуге және жетілдіруге мүмкіндік береді деп қорытынды жасауға болады. дағдылары, топта жұмыс істеуге дайындығы, нақты өмірдегі мәселелерді шешудің екіұштылығын түсінуге ықпал етеді. Кейс әдісін қолдану оқытушыдан оқу және әдістемелік әдебиеттердің жетіспеушілігінен туындайтын елеулі қиындықтарды жеңе отырып, кейстерді құруға дайындалу үшін көп уақытты қажет етеді, бірақ бұл әдіс мұғалімге де, студенттерге де жоғары нәтижені көргенде үлкен қанағаттанады. жұмыс нәтижелері.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гончарова М.В. Менеджерлердің шетел тіліндегі қарым-қатынасын оқытудағы кейс әдісі / М.В. Гончарова // Студенттік және оқу процесі: жоғары оқу орындарындағы шет тілдері. Ғылыми мақалалар жинағы / Ред. Ю.Б. Кузьменкова. - М.: Мәдениеттердің өзара әрекеттесуін зерттеу орталығы FIA Мәскеу мемлекеттік университеті. М.В.Ломоносов, 2004. (FLT дискуссиялық клубы: қазіргі тенденциялар мен мамандар тәжірибесі. 5-шығарылым). — 95–100 б.

2. Ильина О.К. Ағылшын тілін оқыту тәжірибесінде кейс әдісін қолдану / О.К.Ильина // Лингвистика және аймақтану: талдау әдістері, оқыту технологиясы. Тілтану және аймақтану бойынша алтыншы университетаралық семинар. Лингвистика және аймақтану аспектісіндегі тілдер: сен. ғылыми мақалалар 2 сағатта. 1. / Генералдың астында ред. Л.Г.Веденина. – М.: МГИМО – Университет, 2009. – С.253-261.

3. Ситуациялық талдау, немесе жағдай әдісінің анатомиясы / Ред. Ю.П.Сурмина. - Киев: Инновациялар және даму орталығы, 2002. - 286 б.

4. Титова Н.Л. «Негізгі» кейс әдісі: қолдану негіздері және практикасы / Н.Л.Титова // Искерлік білім.- 1999. № 2 (3). — 99–112 б.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА КЕЙС СТАДИ ӘДІСІН ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІГІ

АСАУХАН М.А.

Ф-22-3 с/к тобының студенті

ЖАРУЛЛИНА Н.

«№12 ЖББМ» КММ 11 сынып оқушысы

АЛКЕЕВА Т.А.

Ғылыми жетекшісі, №12 ЖББМ-нің мұғалімі

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада кейстер классификациясы, қалай кейспен дұрыс жұмыс жасау үшін назарға алынатын мәселелер береледі.

Кілт сөздер: кейс әдісі, оқыту әдістемесі, ағылшын тілі, шет тілі

Кейс-стади әдісі (ағылшынша "Case" - жағдай, жағдаят) - бұл жағдаятты топтық талдауға және оны нақты талаптар аясында шешуді ұсынуға негізделген оқытудың белсенді әдісі.

И. Фишер мен Э. Кейсидің пікірінше, кейс-стади – кәсіби немесе күнделікті өмірден белгілі бір іс-әрекеттер, көзқарастар мен пікірлер арқылы берілген нақты жағдайды бейнелеу, соның негізінде түпкілікті шешім қабылданады.

Материал ретінде оқушыларға шешілмеген проблемасы бар жағдаят ұсынылады. Кейстің нақты құрылымы бар, ол проблемалық жағдайдан, талқылауға арналған сұрақтар мен тапсырмалардан, сондай-ақ қосымша ақпараты бар қосымшалардан тұрады. Жағдайды

талқылауға бір уақытта бірнеше оқушы қатыса алады. Кейс әдісінің дәстүрлі оқыту әдістерінен айырмашылығы, оқушының сабаққа белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Кейсті құру үшін әдеби дереккөздерді, нақты проблемалық жағдайлар мен тарихи фактілерді материалдар ретінде бола алады.

Шетел тілі сабақтарында кейс технологиясын қолдану келесі мақсаттарды көздейді, атап айтқанда: оқушылардың коммуникативтік; лингвистикалық; әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктерін арттыру. Шетел тілін оқытудың заманауи әдісі коммуникативті оқытуға бағытталған, сәйкесінше кейс әдісі ең жақсы тәсілдердің бірі ретінде пайдаланылуы мүмкін, себебі студенттер белгілі бір коммуникативтік жағдаяттарды талдай алады. Бұл оқу үрдісінде тілдің шынайы қолданылуы, фразеологизмдер мен идиомалардың қолданылу жағдайлары, реплика алмасу механизмі және т.б. қазіргі қарым-қатынас жағдайында тілде еркін сөйлеу деңгейін сипаттайтын барлық құбылыстар талданады.

1. Кейстер классификациясы

Е. Н. Красикова кейстерді үш түрге бөледі. Біріншіден, Бұл бірнеше сөйлемнен тұратын мәтін түрінде ұсынылған шағын жағдаяттар. Екіншіден, бұл бір немесе екі бет мәтіннен тұратын орташа жағдаяттар. Үшіншіден, бұл үлкен жағдаяттар – проблемалық жағдайды сипаттайтын үш беттен астам мәтін. Үлкен жағдаяттар әдетте бірнеше практикалық сабақтарға арналған.

Е. А. Сидельник мазмұны бойынша кейстердің үш тобын анықтайды:

- 1) берілген алгоритмге сүйене отырып, оқушыларды дұрыс шешім қабылдауға үйрете алатын білімі бар иллюстрациялық кейстер;
- 2) нақты уақыт кезеңдеріндегі нақты жағдайларды қамтитын оқу кейстері;
- 3) оқушылар шешуі қажет нақты жағдайларға негізделетін қолданбалы жағдайлар.

2. Кейспен дұрыс жұмыс жасау үшін назарға алынатын мәселелер

Н.В. Сорокина өз еңбектерінде кейстің проблема емес екенін атап көрсетеді, өйткені проблема әдетте жалғыз дұрыс шешімге ие. Оқушылар сипатталған жағдаятқа тап болған кезде бірнеше балама әрекет бағыттарын таңдай алады және осы баламалардың әрқайсысын логикалық дәлелдермен негіздей алады.

1-Жағдаяттық тапсырманы беруден бұрын оқушыны жақсылап дайындау қажет. Ол өз рөлін, нақты іс-әрекет ретін және өзінен не күтілетінін білуі қажет. Мұғалімдер мұқият ойластырылған сұрақтар қоюы керек. Мұғалім қоятын бірінші сұрақ өте маңызды.

2-Кейсті таңдалған уақытта мұғалім оның берілу мақсатын түсіну керек, таңдау барысында оқушылардың жас ерекшеліктері мен жеке ерекшеліктері ескерілуі қажет. Негізгі міндет-оқушыларды ойластырып сөйлету.

3-Мұғалім пікірталас үшін қолайлы достық атмосфера құруы керек, ал оқушылар бір-біріне деген сенімділіктің белгілі бір деңгейіне ие болуы керек.

4-Топтың мөлшері 12 адамнан аспауы керек, өйткені топтар 12 адамнан асады, көптеген оқушыларды талқылауға қатысудан шығарады.

5-Сабақта оқушылар қатарға отырмайды, парталар оқушылардың U-тәрізді отыру түрі болатындай етіп қайта реттеледі. Ашық бөлік тақтаға қарауы керек. Бұл барлық оқушыларға бір-бірін және мұғалімді көруге мүмкіндік береді.

Бұл әдістің анық артықшылығы – оқушылар бір-бірімен сөз таластырып, өз ойын дәлелдеп, содан кейін күмән келтіре отырып, бір-бірінен үйрене алады. Жалпы осы әдісті табысты қолданудың кілті – оқытушыны алдын ала даярлау, оқушыларды ынталандыру, материалдардың түпнұсқалығы, қызмет түрлерінің әртүрлілігі, сондай-ақ бағалау шаралары мен мақсаттарының сәйкестігі.

3. Ағылшын тілінде кейспен жұмыс жасау тәртібі

В. В. Филонова кейс-стади әдісі бойынша жұмыс әдетте үш кезеңнен тұратындығын атап өтті: дайындық, істі тікелей талдау процесі, қорытынды кезең.

1. Дайындық кезеңі кіріспе және демонстрациялық кезең болып табылады. Ол оқытушының кейстерді талдау бойынша нұсқаулары мен ұсыныстарын қамтиды.

2. Екінші кезең - ең ауқымды, кейс тікелей талданады, оның барысында оқушылар нақты жағдаяттың шешімін іздейді. Алдымен оқушының жеке дайындығы болады, содан кейін шағын топтарда жеке зерттеу жұмыстарының нәтижелері туралы шағын пікірталас болады. Кейін-бүкіл топ немесе сынып талқылауы өтеді.

3. Соңғы кезеңде оқушылардың рефлексиясы, олардың өз қызметін өзін-өзі бағалауы орын алады. Соңында, оқытушының оқушылардың қызметін бағалауы.

Аталған кезеңдердің негізінде М. В. Куимованың оқушыларға арналған жағдаятпен жұмыс істеу алгоритмін ұсынамыз. Ол кейспен тиімді жұмыс жасауды үйренуге көмектеседі.

Біріншіден, жағдаяттың мән-жайын анықтау керек. Кейс-стадиде сипатталған жағдайды түсіну үшін оны бірнеше рет оқып шығу керек. Кейстің бірінші оқылуы жағдаят туралы жалпы түсінік алу үшін жылдам болуы мүмкін. Кейінгі оқуларға көбірек көңіл бөлу керек.

Екіншіден, тапсырманы анықтау керек. Оқушы жағдайды жан-жақты талдау арқылы терең түсінуі керек. Істі талдау барысында ол істің негізгі субъектілерін және олардың қарым-қатынасын анықтауға тырысуы керек. Негізгі субъектілер істе сипатталған ұйымдар, топтар немесе жеке тұлғалар болуы мүмкін. Оқушы сонымен қатар жағдаятта ұсынылған ақпараттың әртүрлі түрлері бар екенін есте ұстауы керек. Бірнеше дереккөздер арқылы растауға болатын объективті фактілер бар. Белгілі бір жағдайда адамның пікірін білдіретін фактілер бар. Сондай-ақ тексеруге болмайтын және жағдайды талдау немесе талқылау кезінде туындайтын болжамдар бар.

Үшіншіден, студенттер әрекет етудің ықтимал бағытын құруы немесе мүмкін болатын шешімдер ауқымын жасауы, бағалауы және ұсынуы керек.

Төртіншіден, талқылау барысында ұсынылған әрбір әрекет бағытының күшті және әлсіз жақтарын атап өту керек.

Соңында қанағаттанарлық іс-әрекет бағыты таңдалуы қажет.

Кейс технологиясына негізделген ағылшын тілі сабағын келесі тұжырымдамаға сәйкес құруға болады:

1. Жаттығулардың бірінші тобы кіріспе жаттығулар немесе бастау жаттығулары, олардың мақсаты сөздік қорын үйрету, сонымен қатар сөйлеу дағдыларын қалыптастыру және дамыту.

2. Жаттығулардың екінші тобы тыңдау және жазу дағдыларын дамытуға, сонымен қатар жаңа лексикалық бірліктерді меңгеруге арналған.

3. Оқу жаттығуларының үшінші тобы оқу дағдыларын дамытуға, ағылшын тіліндегі мәтінді түсінуге, сабақ тақырыбы бойынша жаңа лексикалық материалды меңгеруге бағытталған.

4. Жаттығулардың төртінші тобы грамматиканы қайталауға мүмкіндік береді.

5. Жаттығулардың бесінші тобы мәселені зерттеуге немесе тікелей жағдайды зерттеуге арналған.

Қорытынды

Қорытындылай келе, кейс-стади әдісі – бұл оқушылардың білімді меңгеруіне ғана емес, сонымен қатар жаңа біліктер мен дағдыларды дамытуға бағытталған іс-әрекеттің әртүрлі формаларын қамтитын проблемалық жағдаяттарды талдауға негізделген мектеп оқушыларын қысқа мерзімді оқытудың интерактивті технологиясы. Кейсті оқу оқушыларды шынайы өмірге жақындатады, нақты өмірлік жағдаяттармен бетпе-бет келу арқылы аналитикалық және коммуникативті дағдыларды қалыптастырады. Кейс-стади нәтижелі болуы үшін екі шартты сақтау қажет: сапалы кейс құрастыру және оны оқытуда қолдану әдістерін дұрыс таңдау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Авдеева Т.И., Высокос М.И. Применение метода case-study в преподавании // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2015. – №10-2. – С. 81-83

2. Красикова Е.Н. Кейс-метод в структуре и содержании методической компетенции лингвиста-преподавателя. Дисс. канд. пед. наук. – Ставрополь, 2009 – 172 с.
3. Сидельник Э.А. Особенности использования метода case study в обучении иностранным языкам в неязыковом вузе // Известия ЮФУ. Технические науки. – 2011. – №10. – С. 129-136
4. Сорокина Н.В., Рогова А.В. Кейс-стади в исследовании межкультурного опыта студентов // Гуманитарный вектор. Серия: Педагогика, психология. – 2012. – №1. – С. 91-101
5. Филонова В.В. Методика развития межкультурных умений студентов на основе кейс-метода. Дисс. канд. пед. наук. – Москва, 2013. – 160 с.
6. Куимова М.В. The use of case study method in teaching English as a foreign language in technical university // Молодой учёный. – 2010. – №1-2. – С. 82-86. – URL: <https://moluch.ru/archive/13/1176>.

ТҮРКІТІЛДЕС ЕЛДЕРДІҢ ЛАТЫН ӘЛІПБИІНЕ КӨШУДЕГІ ТӘЖІРИБЕСІ

АШКЕНОВА С.

Тур-22-2 тобының студенті

БАЖИКЕЕВ К.К.

*Ғылыми жетекшісі, п.ғ.м., аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан республикасы*

Аннотация. Мақалада Түркия, Әзірбайжан, Өзбекстан сынды түркітілдес халықтардың латын әліпбиіне көшу мәселесі жан-жақты талданып сараланады. Аталған елдердің латын графикасына көшуіне түрткі болған негізгі себептері, латын әліпбиіне көшу кезеңінде басынан өткерген қиындықтары, кемшіліктері мен жеткен жетістіктеріне баға беріледі.

Түйін сөздер: латын графикасына көшу, әліпби, қажеттілік, реформа, тілдік мәселелер, тәжірибе, әріп, дыбыс.

Түркияда латын графикасына көшуге саяси, экономикалық, мәдени, лингвистикалық, қоғамдық-әлеуметтік түрткіжайттар себеп болды. Түріктің араб графикасына негізделген жазуына реформалар жасау мәселесі, оның қолайсыздығы туралы пікірталастар Түрік Республикасы жарияланбай тұрғандағы Осман империясының кезінен бастап көтерілген. Кейіннен осы идеяны ұстанған басқа ғалымдар да түрік тілінің араб графикасын реформалаудан гөрі одан мүлде бастартып жаңа жазу латын жазуына көшуді оңтайлы деп табады.

Түркияның министрлер кеңесі 1928 жылдың 28 маусымында «Алфавит жөніндегі комиссия» құрып, ол 8 және 12-шілдедегі өзінің отырысында латын графикасына негізделген жаңа түрік әліпбиін қабылдайды. Бұл «Әріп революциясы» деп аталатын қазіргі Түркия Республикасының негізін қалаушы М.К.Ататүріктің жүзеге асырған маңызды реформаларының бірі болды деуге болады. Оның басты себебі Түркия Республикасының өз даму бағытында батысты бағдарға ұстағанынан, яғни батыстың мемлекеттік моделін негізге алғанынан және көршілес Еуропа мемлекеттерімен тығыз қарым-қатынасты орнатуды көздеуінен шығады.

Дәстүрлі жазу графикасын жаңа әліпбиге ауыстыруға саяси факторлар басым себеп болды. Мұның дәлелі ретінде профессор Ертем Рейкін «Біз тек әліпбиде ғана араб дәстүрінен батыс дәстүріне өткен жоқпыз, біз бұл бағытты жүйелі ұстандық, күнтізбемізді де, уақытты өлшеуді де (сағатты), өлшем бірліктерді де, тіпті кейбір атауларды да араб үлгісінен батыс үлгісіне ауыстырдық» дейді (мысалы, түрік тілінде «мәдениет» еді, қазір «kültür»).

Әрине, қазіргі ақпараттар заманында жазу-сызу тілдің ең бір күрделі мәселесі болып саналады. Осыны сезінген түрік ғалымдары семит-хамит тобындағы араб тілінің

ерекшеліктерін толық көрсете алатын араб графикалы жазудың түрік тілі дыбыстық жүйесіне икемсіз екенін, оның үстіне осы жазу тұрғанда, олар ешқашан Осман империясының реакциялық әсерлі құбылыстарынан құтыла алмайтынын сезінді. Елдегі саяси, экономикалық жағдайлардың қыспағымен аталған тілдік проблемалардың шешімі радикалды түрде жүзеге асырылып, тіптен жаңа әліпбиге көшу туралы көзқарастар жеңіп шықты.

Дайындық кезеңінде Ататүріктің басшылығымен 1928 жылдың 28 маусымында «Алфавит жөніндегі комиссия» құрылып, ол латын графикасына негізделген жаңа түрік әліпбиін қабылдайды; жаңа грамматиканың жобасын жасайды; осы жобаларды қолданысқа енгізу жолдарын көрсетеді. Түркияда латын әліпбиіне өту кезеңі бар-жоғы 1 жылға ғана созылды. 1928 жылдың 1 қарашасында М.К.Ататүрік «Жаңа түрік әріптерінің қабылдануы мен қолдануы туралы» Заң шығарды. Бұл заң бойынша 1929 жылдан бастап мемлекеттік мекемелердің латын әліпбиіне өтіп, араб графикасын қолдануына рұқсат берілмеді. 1929 жылдың 1-маусымына дейін ғана қатар қолданылып келген араб графикасына ісқағаздар жүргізуде мүлдем тыйым салынды. Латын әліпбиіне өту кезеңінде негізгі күш әкімшілік жүйеге салынғаны анықталды. Осының нәтижесінде жаңа әліпбиге өту кезеңі қысқа болды. Сондай-ақ Анкара қаласы муниципалитет басшысының айтуынша, 1928 жылы Ономастика жөнінде бірыңғай мемлекеттік ереже қабылданып, Стамбул, Анкара қалаларындағы маңдайшалар, содан кейін басқа аудандар мен орталықтардағы көше, қала, алаң, ауыл аттары сол бойынша латын қаріптеріне ауыстырылды. Ол ереже бүгінгі күнге дейін мүлтіксіз орындалып келеді.

Жоғарыда аталған комиссия түрік тілін араб-парсы сөздерінен тазарту, сонымен бірге еуропа сөздерін өз тіліне икемдеп игеру ісімен де айналысты. Олар: а) араб-парсы сөздеріне түрік тілінен балама тауып, бекітті; ә) Еуропа елдерінің тілінен келген сөздердің өзгеріссіз қолдануына тосқауыл болды, ол үшін енген сөздерге түрік тілінен балама тауып бекітті не шет тілді сөздерді өз тілдерінің дыбыстық заңдылықтарына қарай икемдеп, тұрпатын түркілендіріп, өзгертіп отырды; б) осы сөздердің барлығын және оларды игеруге қатысты ережелер дайындап, сөздіктер жасады.

«Түрік тілі құрамының» қазіргі төрағасы Шүкру Халық Акалиннің саралауынша, «араб графикасын пайдаланған Осман империясы тұсында түрік халқының сауаттылығы 10 пайызды ғана құрайтын, ал латын әліпбиіне өту кезеңі аяқталғаннан кейінгі сауаттылық деңгей 60 пайызға өсті. Себебі жаңа әліпбиге үйретуді көздеген ең алғашқы ұлттық мектептер мен курстар ашылды. Ол кезде Түркия халқының саны 15 млн. болды, 1 жылда осы курстардан 3 млн. адам диплом алып шығатын, курстар 3-4 жыл бойы жұмыс жасады, сонда осы мерзімнің ішінде 10-12 млн. адам сауат ашып шықты. Қазіргі кезде Түркия халқының 90 пайызы сауатты. Ал қалған 10 пайызының көп бөлігін ауылды жерлерде діни наным-сенімдерімен оқымай қалған қыз балалар құрайды».

Қазіргі түрік тілінің латын әліпбиіне негізделген жазуының артықшылығын түрік ғалымдары былай деп көрсетеді:

- 1) әрбір әріп бөлек-бөлек таңбаланады, ал араб жазуында бірге жазылады;
- 2) әлемнің көп бөлігіндегі дәстүрге сәйкес латын жазуы солдан оңға қарай жазылады, ал араб жазуында оңнан солға жазылатын;
- 3) латын графикасы түрік тілінің дыбыстық қорындағы негізгі дыбыстарды белгілейді, ал араб графикалы жазу түрік тілінде жоқ, бірақ араб-парсы сөздеріндегі бөтен дыбыстарды да таңбалайтын;
- 4) латын графикасына көшкен кезде түркі тілдес басқа халықтар да латын әліпбиін қабылдаған болатын, сондықтан түркі әлеміне ортақ жазу ортақ ақпарат алмасуға қолайлы болды;
- 5) экономикасының батыстық даму бағытына латын графикалы жазу тиімді болды;
- 6) латын графикалы жазу-сызу сауат ашушылар үшін әріп саны аз болуына байланысты ыңғайлы келді.

Түрік жазу-сызуы үшін қазіргі түрік тілінің латын әліпбиінің кемшіліктерін түрік ғалымдары былай деп көрсетті:

1. Жаңа әліпби жасалған тұста түрік әдеби тілінің жалпыхалықтық негізде қалыптаспағандығы мен түрік тілінің негізгі дыбыстық қорының толықтай айқындалмағандығы салдарынан қазіргі графикада жалпыхалықтық тілдің дыбыстық қорындағы үш негізгі дыбысты таңбалайтын әріптер әліпби жүйесіне енбей қалғандығы. Олар: Q [Қ], W [дауыссызҮ], Ю [Н];

2. Араб графикасына негізделген сан ғасырлық мұралардың барлығын толықтай халық пайдалана алмайды.

Түркияда жаңа әліпби жобасын енгізудің жетістіктері ретінде әкімшілік жүйенің белсенді жұмысын айтуға болады. Себебі М.К.Ататүріктің саясатымен негізгі күш осы әлеуметтік топқа түсті. 1928 жылдың орта шенінде қабылданған заң бойынша барлық ісқағаздар мен әкімшілік мекемелер 5 айдың ішінде латын графикалы жазуға көшті. Кемшіліктері ретінде, ғалымдардың пікірі бойынша халықтың талқысына салынбай, психологиялық дайындыққа аз уақыт беріп, бірден жаңа жазуды енгізіп жібергенінде деп есептейді. Дегенмен, бұны өздері заман өткеннен кейін кемшіліктен гөрі көреген саясат жетістігі деп бағалайды.

Әзірбайжанда латын графикасына көшуге саяси, экономикалық, мәдени, лингвистикалық, қоғамдық-әлеуметтік түрткіжайттар себеп болды. Осы аталғандардың ішінде алғашқысы саяси, одан кейінгі кезектегісі экономикалық, тілдік түрткіжайттар болған.

1991 жылы 25 желтоқсанда Әзірбайжан Республикасының Президенті А.Муталибов «Латын графикасы негізіндегі әзірбайжан әліпбиін қалпына келтіру туралы» заңға қол қояды. Бұл заң бойынша Әзірбайжанда 1940 жылға дейін қолданылған 32 әріптен тұратын латын графикасындағы әліпби азын-аулақ өзгерістермен қалпына келтірілу ұйғарылды. Бұл шаралар Кеңес үкіметі құлағаннан кейінгі кеңістіктегі түркі мемлекеттерінің егемендік алуымен байланысты ұлттық сананың көтерілуімен, өз рәміздерін, ұлттық нақышын белгілеу процесінің жемісі болды. Оның үстіне Әзірбайжан елі шекаралас жатқан бауырлас Түркия мемлекетімен тығыз мәдени қарым-қатынасы да осы процестің Әзірбайжанда бірінші болып басталуына себепші болды. Әзірбайжан зиялылары елде ХХ ғасырдың 90 жылдары үлкен отаншылдық серпіліс, ұлттық сананың асқақтап көтерілген кезеңі болды дейді. Осы аталғандар графика реформасына себеп болған саяси түрткіжайттарға жатады.

«Әзірбайжан тілінің кирилл әліпбиі негізіндегі жазудың екіжақты болғаны жазудағы дағдарысқа әкелді» дейді әзірбайжан ғалымдары. Себебі орыс тілінен енген сөздерді өзгеріссіз жазуға арнайы жасалған кирилл графикасы олардың тұрпатын өзгертуге мүмкіндік берген жоқ. Сонымен бірге моноконфессиялық (мұсылман діні) әзірбайжан үшін кирилл жазуы әр уақытта да діни жаттығымен көрініп тұрды.

Латын графикасындағы әліпби азын-аулақ өзгерістермен қалпына келтірілген (1991) кезеңнен бастап латын қарпіне өтуге дайындық жүргізілді. Біртіндеп елдің білім беру және басқару жүйелері қатар өтті. Әзірбайжан ғалымдарының айтуынша, 1991 жылы Әзірбайжанда түрік тілінің нұсқасындағы әліпби қабылданды; алғашқы заң қабылданғаннан кейін ел ішінде осы мәселеге қатысты әртүрлі көзқарастар болды; осыны ұзаққа созып, аяғын ушықтырып жібермес үшін Үкімет қатаң қадағалау саясатын ұстанды; артық-ауыс пікір білдіруге теріс қарады, тіпті агрессиялық қатандықпен барлық қарсылықтарды тыйып отыруды ұстанды, осының нәтижесінде негативті жайттар көп орын алған жоқ; елдің беті бірден бері қарады; біржақтылықты ұстанған саясат өз жемісін берді; қазіргі кезде Әзірбайжанда латын графикасына өту процесі аяқталды, осы кезеңге дейін аталған мәселе бойынша айтарлықтай наразылық болған жоқ.

1991-2001 жылдар аралығында мынадай шаралар жүзеге асырылды:

– ең бірінші орта білім беретін мектептің бірінші сыныбы мен басқа сыныптары латын графикасында білім алды;

- 5-6 жылдың ішінде барлық ісқағаздары кезеңімен жаңа қаріпке көшірілді;
- осы аралықта барлық мемлекеттік мекемелер латын жазуына көшірілді;
- соңында барлық БАҚ латын әліпбиіне көшірілді.

Сөйтіп, өту кезеңінің соңында ӘР Президенті Г.Әлиев 2001 жылдың 18 маусымында «Мемлекеттік әзірбайжан тілін қолдануды жетілдіру туралы» Жарлық шығарады. Процестің аяқталғанының белгісі ретінде Республика Президентінің 2001 жылдың 9 тамызындағы «Әзірбайжан тілі мен әзірбайжан әліпбиінің күнін өткізу туралы» Жарлық қабылдады.

Әзірбайжан жазу-сызуы үшін қазіргі әзірбайжан тілінің латын әліпбиі мен оған көшу кезеңінің артықшылығын ғалымдары былай деп көрсетті:

1) латын графикасы әзірбайжан тілінің дыбыстық қорындағы фонемаларды белгілейді, ал орыс графикалы жазу әзірбайжан тілінде жоқ, бірақ орыс тілінен келген сөздеріндегі бөтен фонемаларды да таңбалайтын;

2) латын графикасына көшкен кезде түркітілдес басқа халықтар да латын әліпбиін қабылдаған болатын, сондықтан түркі әлеміне ортақ жазу ортақ ақпарат алмасуға қолайлы болды;

3) графемалық жүйесі ықшам әрі қолайлы болғандықтан, әзірбайжан тілінен сауат ашу процесі жеңілдеді.

4) жастар мен сауда адамдары латын қаріпін тез үйреніп алып, оның таралуын қолдап отырды;

5) көршілес мемлекет Түркияның ресми әрі коммерциялық телеарналары Әзірбайжанда еркін көрсетілетіндіктен, латын графикасы негізіндегі бейнеақпарат легі әліпбидің игеріліп, қолданылуына оң әсерін тигізді;

Әзірбайжан жазу-сызуы үшін латын әліпбиіне көшудің кемшіліктерін әзірбайжан ғалымдары былай деп көрсетті:

1) мектептер латын қаріпіне көшірілген алғашқы жылдары оларды оқытатын бастауыш сынып мұғалімдерін дайындау ісі бірден алға баса алмады, мұғалім тапшы болды. Кирилл графикасында білім алған мұғалімдер үшін латын әліпбиін оқып-үйрену қиынға соқты;

2) балаларға арналған латын қаріпіндегі әдебиеттер тапшы болды;

3) ересектерге арналған латын жазуын оқытатын курстардың аздығынан ұрпақ арасындағы түсіністік қиындап қалды;

4) кирилл графикасына негізделген бір ғасырлық мұралардың барлығын толықтай халық пайдалана алмады.

Әзірбайжан тілінің латын графикасындағы жаңа әліпбиінде 32 графема, бір апостроф таңбасы бар, ол ұлт тілінің дыбыстық жүйесіне сәйкес деп анықталады. Жаңа жобаны таңдаудың негізгі критерийлеріне әзірбайжан ғалымдары ең алдымен оның:

– әзірбайжан тілінің дыбыстық қорына негізделуін;

– әзірбайжан тілінің Баку диалектісінің дыбыстық жүйесіне негізделуін;

– көзшалымға оңтайлы болуын (мәселен жіңішке [ə] фонемасын (негізгі дыбысын) А әрпінің үстінен екі нокат қойып жазудан қашып, латын жүйесінен тыс Ә графемасы, яғни кирилл әліпбиінің әрпі осы үшін алынған). Егер өйтпегенде әзірбайжан тілінде қолданылу жиілігі жоғары [ə] дыбысын А-ның үстіне екі нокат қойып жазылған мәтінде ұсақ әріпүсті таңбалары жыпырлап, мәтін оқу (көзшалым) үшін де, жазу (қолтаным) үшін де қиындап кетер еді деп көрсетті тілтанушы мамандар);

– әрбір бөлек фонемаға бір таңба, оның ішінде орыс тілінен енген сөздердің құрамындағы кейбір фонемаларға жеке таңба алынуын (мәселен, К фонемасы – комсомол);

– тілдің барлық дыбыстық қорын бейнелей алмай жатқан жағдайда латын әліпбиі жүйесіндегі негізгі таңбалардан тыс та таңба алынуын;

– тілдің жүйесіндегі спецификалық дыбысқа латын қорының графемалары жеткіліксіз болғанда, негізгі латын графемаларына қосымша белгі қою арқылы әзірбайжан графемасын жасауды;

– жазуға оңтайлылық принципіне жауап беруін алға тартты.

Латын графикасы эзирбайжан ұлттық тілінің дамуына оң әсер етті. Ең алдымен латын графикалы эзирбайжан жазуы, ғалымдардың пікірінше, орыс, еуропа тілдерінен енген кірме сөздердің айтылу нақышының эзирбайжаншалануына, сонымен бірге халықтық тілдің жазба әдеби тіл мәдениетінің дамуына зор себеп болып, жазудың ұлттық тіл мүддесіне қызмет етуіне жол ашты.

1989 жылы 21 қазанда «Өзбекстан Республикасының мемлекеттік тіл туралы» заң қабылданып, өзбек тіліне мемлекеттік мәртебе берілді. 1993 жылы 2 қыркүйекте Өзбекстан Республикасы «Латын графикасы негізіндегі өзбек әліпбиін енгізу туралы» заң қабылдады. Бұл заңға сәйкес 26 әріп, үш әріптік тіркестен тұратын графемалар жүйесі қабылданды. 1994 жылдың 16 маусымында осы заңды жүзеге асырушы мемлекеттік бағдарлама бекітілді. Осы бағдарлама бойынша орта және жоғары білім беретін мекемелерде өзбек тілі мен әдебиетінің оқулықтарын, өзбек тілінің сөздіктерін жасау жоспарланды.

Өзбекстан Республикасы мәжілісінің 1995 жылы 21 желтоқсанда қабылдаған «Мемлекеттік тіл туралы Өзбекстан Республикасының заңын жүзеге асыру тәртібіне қатысты» жарлығы бойынша Өзбекстан республикасының латын жазуына көшуінің соңғы кезеңі болып 2005 жылдың 1 қыркүйегі қабылданды. Аталған 1993 жылдан бастап латын қарпіне өту жүргізілді. Біртіндеп елдің білім беру және басқару жүйелері қатар өтті.

1993-2007 жылдар аралығында мынадай шаралар жүзеге асырылды:

– орта білім беретін мектептің бірінші сыныбы мен басқа сыныптары латын графикасында білім алды;

– осы жылдар ішінде мемлекеттік ісқағаздарының бір бөлігі жаңа қаріпке көшірілді;

– барлық мемлекеттік мекемелер атаулары мен маңдайшалардағы жазу латын әрпіне көшірілді;

– ресми БАҚ латын әліпбиіне көшірілді;

– жекеменшік мекемелердегі ісқағаздар толық көшкен жоқ;

– орыс және қазақ мектептерінде кирилл жазуымен білім беріледі.

– осы кезеңде өзбек тілінің 4 томдық академиялық сипаттағы түсіндірме сөздігі де құрылып аяқталып қалды.

–Министрлер кабинетінің «Мемлекеттік тіл туралы» заңды жүзеге асырушы мемлекеттік бағдарламаға өзгерістер мен толықтырулар туралы 1996 жылдың 10 қыркүйектегі жарлығы бойынша «O'zbekim dasturlari» электрондық баспалар редакциясымен тіл мамандары біріге отырып, 120 мың сөзді қамтитын «Ibora» атты өзбекше-орысша-ағылшынша электрондық сөздік құрастырылды. Бұл сөздік көпшілікқолдылығымен, толықтығымен ерекшеленеді, мұнда сөздер тек кирилл емес, сондай-ақ латын әліпбиімен де берілген. Дегенмен, Өзбекстанда латын графикасына өту кезеңі әлі де толық аяқталмаған соң, көшудің кезеңін мемлекет 2010 жылға дейін созуды бекітті.

Өзбек жазу-сызуы үшін қазіргі өзбек тілінің латын әліпбиі мен оған көшу кезеңінің артықшылығын ғалымдар былай деп көрсетті:

1) латын графикасы өзбек тілінің дыбыстық қорындағы фонемаларды белгілеуге негізделген, ал орыс графикалы кирилл жазуы орыс тілі сөздеріндегі бөтен фонемаларды да таңбалайтын;

2) латын графикасына көшкен кезде түркітілдес басқа халықтар да латын әліпбиін қабылдаған болатын, сондықтан түркі әлеміне ортақ жазу ақпарат алмасуға қолайлы болды;

3) экономикасының батыстық даму бағытына латын графикалы жазу толық жауап берді;

4) жастар мен сауда адамдары латын қаріпін тез үйреніп алып, оның таралуын қолдап отырды.

Өзбек жазу-сызуы үшін латын әліпбиіне көшудің кемшіліктерін өзбек ғалымдары былай деп көрсетті:

1) ең алдымен мектептер латын әрпіне көшірілгендіктен, оларды оқытатын мұғалімдерді дайындау ісі жолға қойылмады; кирилл графикасында білім алған мұғалімдер

үшін латын әліпбиін оқып-үйрену қиынға соғып отыр;

2) балаларға арналған латын қарпіндегі әдебиеттер тапшы болып отыр.

3) өзбек әдеби тілі гетерогендік (көпнегізді) сипатта болуы себепті онда жалпыхалықтық тілдегі дыбыстар мен жазба тілдегі ескі түркі тілінің, сондай-ақ жазба тіл арқылы қалыптасқан араб-парсы сөздеріндегі фонемалары араласып жазуда таңбаланып келді;

4) өзбек тілінің жаңа әліпби жобасын жасауда тілші ғалымдар пікірлері тыңдалып, оны қабылдау кезінде интернетке икемдеуді жөн көрген компьютерлік техника саласы мамандарының ұсыныстары басымдық алып кеткен, қазіргі кезде өзбек әліпбиі интернет желісіне икемді болғанымен, ұлттық тілдің мүддесінен шықпай отыр деген көзқарастар басым айтылып жүр;

5) жаңа латын графикасында алынған 3 әріптік тіркес бір сөздер құрамында бір дыбыс ретінде оқылса, келесі бір сөздерде екі дыбыс түрінде оқылып, жазуда ережелермен де реттеле алмайтын келеңсіздіктер, екіұшты оқылулар пайда болған; бұның бәрі өзбек жазуының мағынаны дұрыс жеткізу сипатына нұқсан келтіріп, жазба тіл беделін төмендеткен. Жаңа әліпби жобасының лингвистикалық негіздеріне интернет жүйесіндегі ақпараттар тасушы таңба талаптарына сәйкестік принципі алынды. Бұл принциппен қатар өзбек тілінің дыбыстық қорын толықтай белгілеу жағы да алынды, яғни жаңа латын әліпбиі ұлттық тілдің мүддесін көздейтін жазуды қамтамасыз ету керек болатын. Сонымен бірге бір дыбысқа бір графема принципі толық сақталмады. Әріп тіркестері алынып, бір дыбысқа екі әріп принципі қоса жүрді. Әйтсе де мұндай тіркестер құрамындағы әріптер жеке тұрғанда да толық мағынасы, яғни белгілейтін жеке дыбысы болғандықтан, екі түрлі оқылды. Мысалы, Ishak – 1) Исхак; 2) Ишак. Мұндай әріптік тіркестерді алуға интернет жүйесінде таңбаға қойылатын талаптарға икемді болу принципі негіз болды.

Өзбек тілінің латын графикасындағы жаңа әліпбинде 26 графема 3 әріптік тіркес, бір апостроф таңбасы бар.

Графика ауыстыру, жазу реформасын жүргізу ісінде әр елдің осыған себеп болған түрткіжайттары, тілдерінің даму деңгейі, шараларды жүзеге асыру кезеңдері, әріп таңдау принципі әртүрлі. Сондықтан басқа елдің оң тәжірибесін өзгеріссіз қабылдай салуға немесе теріс тәжірибесін талдаусыз жоққа шығаруға болмайды. Ең басты мақсат өз еліміздегі жағдайды талдап, тілдің мұқтажын, халықтың қалауын, қазақ тілінің ұлттық тіл ретіндегі, сондай-ақ адамзат мәдениетіндегі ерекше феномен ретіндегі сақталуы мен болашақтағы дамуына мүмкіндік туғызуды бірінші кезекте ойлау керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1) Фазылжан А. Латын графикасы: түркітілдес халықтар тәжірибесі. <https://qazlatyn.kz>
- 2) Күдерінова Қ. Қазақ жазуының тарихы мен теориясы. Алматы: Елтаным. - 242 б.

КЕЙС - ТЕХНОЛОГИЯ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕТОД КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

БЕДНОВА Е.

студентка группы МЭ-21-2

ГАЙНУТДИНОВА Г.Ф.

магистр, старший преподаватель

Карагандинский университет

Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение метода кейс-технологии в современном вузовском образовании; на примере изучения учебных дисциплин «Русский язык» и «Профессиональный русский язык» представлен метод разработки и применения

различных видов и типов кейсов в образовательном процессе вуза.

Ключевые слова: метод, кейс-технология, коммуникативно-деятельностный подход, ситуационный анализ, активные методы обучения, русский язык, профессиональный русский язык, исследовательская деятельность студентов.

Образование в наше время можно считать источником стабильного общественного развития. Одной из важных особенностей современного образования является его постоянное совершенствование, все больше внимания уделяется развитию многогранной личности, способной к самооценке, саморазвитию, самоанализу. Все чаще можно услышать о новых целях и задачах образования, которые ориентированы на подготовку специалистов совершенно разных областей, способных самостоятельно и эффективно вести деятельность в условиях постоянно меняющихся тенденций и ритма жизни. Поэтому изменения касаются как образовательной практики, так и внедрения новых эффективных методов и технологий в образование.

Сегодня любая образовательная технология должна соответствовать нескольким параметрам:

- прежде всего, она должна позволять студентам самостоятельно организовывать процесс освоения предмета;
- во-вторых, она должна побуждать студентов к разным видам деятельности;
- в-третьих, она должна предполагать работу с разными источниками информации, поскольку знания сегодня являются средством организации деятельности, а не целью обучения;
- в-четвертых, она должна включать познавательную деятельность в разных областях науки;
- И, в-пятых, это должна быть технология контекстного обучения, позволяющая решать большое количество профессиональных задач. И всем этим перечисленным требованиям максимально соответствует кейс-технология и ее применение в образовательном процессе.

Обычно происхождение термина «кейс» одни связывают с английским словом case (портфель, небольшой чемодан), другие – с латинским casus (нестандартная, трудноразрешимая ситуация). И те, и другие, в чем-то правы. Главное, данный метод заключается в осмыслении, критическом анализе и решении конкретных проблем или случаев (cases) [1].

Проблема внедрения кейс-технологии в практику высшего профессионального образования в настоящее время весьма актуальна, что обусловлено двумя тенденциями:

- первая вытекает из общей направленности развития образования, которая направлена не только на приобретение конкретных знаний, но и на формирование профессиональной компетентности, навыков и умений мыслительной деятельности, развитие способностей личности, среди которых особое внимание уделяется способности к обучению, смене парадигмы мышления, умению осмысливать огромные объемы информации;

- вторая вытекает из разработки требований к качеству специалиста, который, помимо выполнения требований первого направления, должен обладать способностью правильного поведения в различных ситуациях, отличаться последовательностью и результативностью действий в разных кризисных ситуациях.

Кейс-технология относится к современным педагогическим технологиям, поэтому ее использование педагогами актуально для повышения эффективности учебного процесса. В основе процесса подготовки к решению кейсов лежат навыки и умения работы с информационными средствами, которые позволяют актуализировать имеющиеся знания, активизировать исследовательскую деятельность.

Учебными целями технологии кейсов являются:

- развитие критического мышления;
- развитие практических навыков работы с информацией;

- повышение коммуникативной компетентности;
- повышение мотивации к обучению и профессиональному развитию [2].

Кейс-технология выступает как технология формирования образа критического мышления, позволяющая мыслить и действовать в рамках компетенций, развивать творческий потенциал студентов; как средство обучения и активизации учебного процесса направлена на решение следующих задач:

- овладеть навыками и приемами комплексного анализа дел из области профессиональной деятельности;
- развивать умение запрашивать дополнительную информацию, необходимую для прояснения исходной ситуации;
- приобрести навыки применения теоретических знаний для решения практических задач;
- развивать навыки принятия решений в условиях неопределенности;
- приобрести навыки ясного и точного изложения собственной точки зрения устно или письменно;
- развивать умение сделать презентацию, то есть убедительно изложить, обосновать свою точку зрения и защитить ее;
- развивать навыки конструктивной критической оценки с точки зрения других;
- научиться самостоятельно принимать решения на основе группового анализа ситуации.

В связи с этим, актуальной задачей современной методики преподавания иностранных и русского языков продолжает оставаться разработка и совершенствование приемов и методов интенсификации учебного процесса с целью развития речевых умений и навыков студентов в условиях повседневного и делового общения.

При подготовке выделяют основные этапы создания кейса:

1. Определение целей.
2. Подбор необходимых источников.
3. Подбор и подготовка материалов для кейса.

К материалам кейса предъявляются определенные требования. Текст кейса должен соответствовать определенным критериям:

- иметь оптимальный объем,
- быть актуальным и иллюстрировать типичные реальные ситуации,
- обладать определенной степенью проблемности (содержать в себе «скрытые» проблемы), причем, проблема должна быть представлена косвенно, через набор фактов-трудностей,
- соответствовать поставленной цели,
- иметь соответствующий уровень сложности,
- стимулировать общение и провоцировать дискуссию,
- развивать аналитическое мышление,
- иметь возможность нескольких решений.

Кейсы могут быть представлены в разных форматах, от нескольких предложений до множества страниц. Однако, следует помнить, что большие кейсы вызывают у студентов некоторые трудности по сравнению с маленькими, особенно при работе впервые.

Исходя из целей кейса, источниками могут быть:

- Публицистическая и художественная литература, которые могут предложить идеи, а в некоторых случаях и обрисовать ситуации по гуманитарным наукам. Выдержки, фрагменты и цитаты из публицистики, включение в кейс актуальной информации из СМИ значительно актуализируют кейсы, повышая интерес к ней студентов.

- Использование «местного» материала в качестве источника формирования кейса. Это означает, что кейсы должны, по возможности, отражать собственный опыт студентов.

- Статистические материалы придают кейсу научный характер.

- Интересные и актуальные материалы для кейса студенты могут самостоятельно подобрать, анализируя научные статьи, монографии и научные отчеты по конкретной проблеме.

- Интернет и его ресурсы являются неисчерпаемым источником материалов для кейсов. Этот источник характеризуется значительной масштабностью, гибкостью и актуальностью [3].

Изучение дисциплины «Русский язык» в высшем учебном заведении является неотъемлемой частью базовой подготовки студентов любой специальности. Дисциплина «Междисциплинарный курс «Профессионально-ориентированный язык» предполагает более глубокое изучение иностранных и русского языка с учетом особенностей специальности студентов, использование их не как объекта, а как способа овладения базовыми знаниями. Преподавание дисциплины «Междисциплинарный курс «Профессионально-ориентированный язык» осуществляется в рамках коммуникативно-ориентированного подхода, предполагающего формирование у студентов коммуникативной компетенции на профессионально ориентированном иностранном языке, что позволяет им интегрироваться в международную профессиональную среду и использовать профессиональный русский язык как средство межкультурного и профессионального общения.

Кейс-технология как инструмент, с помощью которого часть реальной жизни привносится в учебную аудиторию, практическая ситуация для обсуждения и предоставления обоснованного и разумного решения. Благодаря высокой концентрации ролей в кейсах данная технология близка к игровым методам и проблемному обучению.

Кейс-технология является одним из методов реализации и повышения эффективности уровня сформированности умений и навыков профессиональной компетентности, поэтому наиболее эффективно используется на этапе проверки результатов усвоения определенной темы, например, при изучении тем по деловому языку и общению на основе разбора реальных ситуаций

Например, в рамках изучения темы «Культура составления деловой документации» помимо учебных материалов, находит широкое применение кейс «Проведение интервью» у респондентов при устройстве на работу. Студентам предлагается изучить образцы резюме или анкет, документацию компании (деловая переписка компании), рекламные материалы, контракты и договоры, подготовить резюме или анкету, определить сильные и слабые стороны при интервьюировании будущих респондентов на ту или иную должность в компании.

При изучении темы «Деловая презентация» можно использовать кейс для организации ролевой игры «Проведение деловых переговоров» на основе материала о деятельности любой компании на их выбор. Для составления кейса могут послужить материалы, такие, как документация компании (деловая переписка компании), рекламные материалы, контракты, аудио- и видеозаписи, газетные и журнальные публикации, коммерческие предложения, ситуации для обсуждения условий контракта, проведения коммерческих переговоров.

На занятии проводится обсуждение текста с использованием материалов интернет-сайта компании по аспектам: история создания компании; структура предприятия; ассортимент выпускаемой продукции и услуг; инновации и перспективы развития. Затем студенты знакомятся с инициативными предложениями компании, направленными партнерам из России, Украины, а также с ответными письмами-запросами представителей соответствующих компаний.

Следующее задание, которое получают студенты – завязать деловую переписку с одним из партнеров (на выбор), предложить условия сотрудничества и пригласить представителей компании-партнера на переговоры для обсуждения условий контракта по результатам деловой переписки. Последний завершающий этап – провести переговоры с партнером, обсудить ассортимент продукции, контрактные условия (не более 2-х). При проведении переговоров важно также учитывать так называемые кросс-культурные

проблемы, такие как особенности менталитета, манера ведения переговоров, национальные речевые и поведенческие этикеты.

Важным этапом рутинной работы на занятии является подготовка непосредственно к переговорам. Студенты снабжаются необходимой информацией по теории переговоров, отрабатывают фразы, реализующие различные коммуникативные намерения, изучают и анализируют записи фрагментов переговоров, моделируют собственные мини диалоги с использованием активной лексики, клише, грамматических конструкций, терминов. Таким образом, деловое письмо (работа с документацией, переписка) и проведение переговоров могут составить единый многокомпонентный кейс. Это можно продемонстрировать еще на одном конкретном примере из практики.

К примеру, при изучении темы «Методика публичного выступления» предлагается обсудить разработанный бизнес-проект, с которым будет выступать группа из 2-3 студентов. Другая же группа должна подготовить по представленному бизнес-проекту контраргументы, вопросы, возражения и убеждения. Данный кейс помогает отработать не только публичное выступление, но и студенты смогут освоить основные правила ведения дискуссии, выработки полемических приемов, правильному отношению к оппоненту.

В ходе изучения темы «Оратор и его аудитория» предлагается ситуация проведения пресс-конференции для ознакомления с продуктом выбранной студентами компании. Студенты выбирают продукт для подготовки рекламного проекта. Определяют, кто будет сообщать основную информацию о продукте, кто из студентов будет готовить предполагаемые вопросы и ответы, кто показывает презентацию.

При изучении темы «Документы официально-делового стиля» можно предложить «мусорную корзину» как один из вариантов метода разбора деловой корреспонденции. Участникам игры предлагается рассмотреть набор отдельных строк из документов, частично имитирующих результат работы бумагорезательной машины по уничтожению документов. Необходимо составить из разрезанных частей правила, тематические тексты.

Практически любой преподаватель, который захочет внедрять кейс-технологии, сможет это сделать вполне профессионально, изучив специальную литературу, имея на руках учебные ситуации. Однако выбор в пользу применения интерактивных технологий обучения не должен стать самоцелью: ведь каждая из названных технологий ситуационного анализа должна быть внедрена с учётом учебных целей и задач, особенностей учебной группы, их интересов и потребностей, уровня компетентности, регламента и многих других факторов, определяющих возможности внедрения кейс-технологии, их подготовки и проведения.

Итак, кейс-технология имеет очень широкие образовательные возможности: как интерактивный метод обучения, кейс-технология позволяет повысить интерес студентов к предмету и сформировать ключевые образовательные компетенции. Опыт проведения занятий с использованием метода ситуационного анализа показывает, что тема усваивается студентами достаточно быстро и прочно. Пример решения реальной жизненной задачи обеспечивает стойкий интерес к поднимаемому вопросу, формирует правильные учебные умения, обеспечивает подготовку специалиста, способного грамотно мыслить и принимать оптимальные решения. Кейс-технология с высокой эффективностью решает задачу практической направленности образования.

Список литературы:

1. Гейхман Л.К. Дистанционное образование в свете интерактивного подхода / Л.К. Гейхман // Матер. II Международ. науч.- практ. конф. (Пермь, 6-8 февраля 2007 г.). - Пермь: Изд-во ПГТУ, 2006. - С.25-32.
2. Кейс-метод. Окно в мир ситуационной методики обучения (case-study). [Электронный ресурс] / Доступ: <http://www.casemethod.ru>
3. Смолянинова О.Г. Дидактические возможности метода case-study в обучении студентов. [Электронный ресурс] / Доступ: <http://www.lan.krasu.ru>

КЕҢЕС ДӘУІРІНДЕГІ АЙТЫСТЫҢ ТӘРБИЕЛІЛІГІ

БІЛӘЛ Ж.

ПиМО-21-1к тобының студенті

АКАТАЕВА Ш.Б.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада Кеңес дәуіріндегі айтыстардың тарихына тоқталып, Кеңес дәуіріндегі айтыс түрлері кеңінен талданады. Кеңестік айтыстардың өрісі ұлан байтақ. Шын мәнінде Кеңестік дәуірдегі айтыстың бұрынғы айтыстардан өзгешеліктері, дәуір талабына сай айтыстың қоғамдағы атқарып жатқан қызметін ерекше бағаланады. Сонымен қатар тақырып, мазмұн, таптық, саясаттық санасы, мүддесі жағынан қарасақ совет ақындарының айтыстары ескі айтыстан әлдеқайда терең, кең, озық та өзгеше екендігі мсыалдармен көрсетіледі.

Кілт сөздер: айтыс өнері, кеңес дәуірі, тәрбиелік мәні, ауыз әдебиеті, суырыпсалма, ақындар.

Айтыс - үлкен өнер, халықтың рухани азығы, сонымен қатар идеологиялық тәрбиенің өткір құралы. Әдетте, шындық айтыста туады десек, жетістігіміз қандай, кем-кетігіміз неде, міне, солардың бәрі айтыс ақындарының назарынан тыс қалмақ емес. Айтыс тақырыбының керегесі кең. Ол заман, қоғам, адам туралы бүгінгі күннің шындығын мол қамти алады. Жеке бастың ғана емес, сонымен бірге қоғамдық мәні бар жайлар бірінші кезекте тұрады. Алқа топта ақын аузымен айтылатын өткір шындық салмағы да оңай болмаса да керек. Міне, бұлардың бәрінен айтыс өнерінің саяси, әлеуметтік, идеологиялық және тәрбиелік мәні айрықша көрінеді.

Халық бойындағы сарқылмас суырыпсалма өнерінің жаңа қоғам талабына сәйкес жаңа сипатпен дамуына коммунистік партия мен Кеңес өкіметі тиісті бағыт беріп, оны өзінің үгіт-насихат ісіне орынды пайдалана білді. Өмірдің өзгеруіне сәйкес айтыстың жанрлық табиғаты да түлеп жаңғырды. Айтыс бұрынғыдай рушылдық мәнінен айрылып, жаңа мазмұнға, коллективтік өмірді бейнелеу мақсатына көшті.

XX ғасырдың басындағы айтыстарда әр алуан тақырыптық, мазмұндық өзгерістерден тыс қыз бен жігіт айтыстарына тән ортақ сипаттар да мол ұшырасады. Бұлардың бір тобы әзіл-сықақ, өзара қалжыңды қағысулардан басталса да, келе-келе қастерлі өнер жарысына айналып, дәстүрлі қайымдасулардағы жұмбақ-жауап үлгілеріне ұласып отырады. Бұрынғы қыз бен жігіт айтыстарында жұмбақ айту мен шешу сол айтыстың түйінді мәселесі, яғни жеңу мен жеңілудің басты шарты болып табылатын. Бұларда осы негізгі шарт сақтала қоймаған.

20-40 жылдардағы айтыстардың өнімді бір саласы — мысал түріндегі айтыстар. Адам мен аңның, малдың айтысы, өлі мен тірінің айтысы тәрізді үлгілер ертеден келе жатқан көне дәстүр болатын. Айтыстың жеке ақындар шығармашылығын құрайтын осы бір ұтымды түрін пайдаланған олар халықтың мысқыл-әжуасын пайдалану арқылы өз ойына айрықша мән беріп келген. Айтыста мысалды жеке түр ретінде пайдалану қоғамдағы еңбек адамдарын тәрбиелеу талабына сай өріс алған. Сол арқылы айтыс ақындары шеберлік ұштап, оған бұрынғы үлгілерде сирек ұшырасатын тың сипат дарытты.

Соғыстан кейінгі дәуірдегі айтыстар (1947-1957) бүкіл еліміздің ұран-үнімен терең астасып, халық шаруашылығын қайтадан қалпына келтіру, соғыс зардабын жою талабынан туындап жатты. Ақындар еліміздегі үлкен өрлеудің барысы мен орын алып келген кемшіліктерді де аяусыз сынға алып отырды. Бұл орайда Сәт пен Нұрқанның, Жақсылық пен Исаның, Маясар мен Болманның, Рахмет пен Әбділданың айтыстарын атауға болады.

Кеңес дәуіріндегі айтыстың 50-60 жылдардағы даму жолдарына көз салсақ, бұл тұста

жазып айтысу салтының өріс алғанын көреміз. Екі ауданның не екі облыстың ақындары сол жазып шығарған айтыстарын жергілікті баспа бетінде жариялап қана қоймай, соны бетпе-бет келгенде де қарсыласына жаттап айтып, немесе қағазына қарап отырып оқып беретін болды. Бұдан айтыс өзінің баурағыш, тартымдылық қасиетінен айрылып қалды. Сондықтан әдебиетші-ғалымдар айтыстың қалыпты суырыпсалма дәстүріне қайта оралуы қажет деп тапты. Шын мәнінде Кеңестік дәуірдегі айтыстың бұрынғы айтыстардан өзгешеліктерін, дәуір талабына сай айтыстың қоғамдағы атқарып жатқан қызметін ерекше бағалайды. Бұл жайлардың барлығы айтыс жанрының, қай заманда болсын халық ортасында туып, сақталуындағы сыртқы жағдайы. Айтыс атаулы ортақ осындай ұқсастықтар совет тұсындағы айтыста да түгел бар. Бірақ, сонымен қатар тақырып, мазмұн, таптық, саясаттық санасы, мүддесі жағынан қарасақ совет ақындарының айтыстары ескі айтыстан әлдеқайда терең, кең, озық та өзгеше. Мұнда екі ақынның талас, жарысы бұрынғы айтыстарда айтылатын жайлардан мүлде басқа. «Жақсының жақсылығын айтып нұрын тасыту, жаманның жамандығын айтып құтын қашыру» деген, үлкен арналы мұратқа келгенде, совет ақындарының жақсылық турасындағы ұғымы, нанымы, сын таразысы да өзгеше. Әлеуметтік жоғары зор сананы танытады. Мұнда жақсылық жалпылама емес, ол еңбекқұмар, қоғам қайраткері, өнер, білім тілін білген, советтік дәуірдің ардақты азаматы болады. Совет халқына еңбегі пайдалы, жұрт алдында жүзі жарқын адам болады. Ақынның арқа сүйері де бұрынғы ру, ата санау емес, айтатыны колхозы, ауданы, облысы. Сол өз колхозы аудандарында зор табыс мақтанышы болса, оны жеткізіп айтар ақындық өнері болса, айтысатын ақынның сапасы мен қуаты сонда.

Сондай-ақ Кеңес тұсындағы айтыс - сынның, өзара сынның да өткір құралы болғаны жасырын емес. «Шаруашылық зор науқандарды атқаруда, өзара мемлекет жоспарын жақсы орындау жөнінде бригада мен бригада айтысы, жалқау мен екпінді айтысы, жауыр көлік пен салақ иенің айтысы сияқты айтыстың бәрі сын жарағы. Жер жерде социалистік құрылыстың екпінді қарқынына кедергі болар бөгеттерді кезінде жоюға арналған үміт құралы болады. Совет ақындары бұл жағынан қарағанда, өздерінің шебер тапқыр айтысуларымен күнделік советтік, социалистік өмірдің көрнекті қайраткерлері болды», - деп айтыс ақындарының социалистік жарыстардың қарқынды дамуына қатты ықпал жасағанын және де айтыскер ақындар қоғмдық, мемлекеттік істерге белсене аралысып, қайраткерлік танытқанын мақтанышпен айтады. [1,51]

Айтыс әр заманда күнделік тіршілікке төтелей қатынасы бар жанр. Халықтың ауыз әдебиетінің бұл қасиеті жаңа тарих жасаушы сол дәуірдің жұртшылығына өте ұнамды, үйлесімді болып қабысқаны мәлім. М.Омарханұлы Совет тұсында молайып өскен айтыстың, колхозшы қалың жұртшылық арасында мол, кең жайылғанын айта келе айтыстың ерекше дамыған аймақтарын көрсетеді, бұлар: Алматы, Талдықорған, Жамбыл, Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда облыстары. «Бұл облыстарда айтыс бұрынғы кездерде де жалпы көпшілік қолданылатын жанр еді. Сол дәстүр кеңейіп, енді қыз бен жігіт, кәрі мен жас кездескен жерде советтік ұлы мереке тойларда, жай сауық тойларда, жай сауық жиындарда көп айтыстар бола береді. Сондағы ірі мағыналы айтыстардың бәріндегі басым күй: жаңа өмір, жаңа дәуірдегі ел тұрмысының әр түрлі көрінісі туралы болады». [2,17]

Арнаулы айтыстарда жарысқа түсетін атақты ақындар ғана емес, халық сауығында өз күштерін жаңа сарапқа салып жүрген жас талаптар да өз айтыстарының қызықты, қадірлі мазмұны етіп қоғам мүддесін Кеңес патриотизмін жырлады. Ақындар айтысын идеологиялық құралына айналдырған Кеңес үкіметі айтысты өз ыңғайларына келтіріп, ескі дәстүрлі жолынан бұрмалағанын айта кетуіміз керек. Мәселен «Бұрынғыдай кертартпа, рушылдықтың советтік айтыстарда ізі, елесі де жоқ. Еңбек елінің ырысы. Лениннің ұлы дәуірі орнатқан социалистік қоғам, Қазақстан, Совет Одағы бар ірі айтыстардың айнымас арқауы болып отырады». [3,10]

Социалистік заманның қазақ даласына әкелген жаңалығы мен жақсылықтары аз болған жоқ. Сол заманның барлық жетістіктері мен кемшіліктері де ақындар жырынан тыс қалған

жоқ. Болмасты болғызып, алысты жақын қылған өнер - ғылым адамның ой - өрісін кеңітіп, халықтың қазынасын молайтты. Көркем қала, алуан өндіріс, асып туған ерлер, сәнді салтанаттар бар. Бұларды айтыс таразысына тартқан ақындардың ой толғамы, көрер көзі қырағы, айтар тілі шебер келген ақындар жеріне жеткізіп жырлады. Кеңестік айтыстардың өрісі ұлан байтақ. Бірақ сондай айтыстардың саны Ұлы Октябрь революциясы басталғаннан бері қарай сан үлгілер туғызғанымен, көптен көп айтыстар жазылып, хатқа түспей келгенін күн тәртібіне қояды. Кеңес дәуіріндегі айтыстардың ең алғаш басталып, одан кейін үдеп, молайып, кең жайылып келе жатқан тарихына тоқталып, айтыстар саны ғана мол емес, түрлері де әр алуан болып, дамып өсті. Сондай айтыстардың бірі 1943 жылы Ұлы Отан соғысы кезеңінде ұйымдастырылған айтыс.

1943 жылы Ұлы Отан соғысының қызу жүріп жатқан кезде Қазақстан Үкіметінің арнайы қаулысымен қазақ халқының тарихында тұңғыш рет республикалық халық ақындарының бірінші айтысы өткізілді. Бір аптаға созылған бұл жыр жарысының естен кетпес мерекесі бұдан 62 жыл бұрын Алматы қаласында қазіргі Абай атындағы опера және балет театрында болған. Оған Қазақстанның түкпір-түкпірінен жиналған 88 ақын қатысқан еді. Ол тойдың шымылдығын ашып, айтысқа беташар айтқан 97 жастағы Жамбылдың өзі болатын. М.Әуезов, Ғ.Мүсіреповтердің қамқорлығымен өткен бұл айтыстар өшуге айналған суырыпсалмалық өнердің қайта дамуына мұрындық болды.

Республикалық айтысқа еліміздің әр жерінен келген Қазақстан еңбеккерлерінің өкілдері, әйгілі халық ақындары Жамбыл, Кенен, Шашубай, Қуат, Орынбай, Әбдіғали, Майасар, Болман және басқалар. Әділ-қазылар алқасының мүшелері – Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті мектептер бөлімінің меңгерушісі Б.Исабеков, саяси-ағарту жұмыстары секторының меңгерушісі С.Ахметов, академик Қ.Сәтбаев, Қазақ ССР Министрлер Советі жанындағы Өнер істері басқармасының бастығы С.Толыбеков, Қ.Қуанышбаев, М.Әуезов, С.Мұқанов, Е.Ысмайылов, К.Байсейітова, А.Жұбанов. Өлең-жырды орысшаға аудару ісімен Ғайша Шәріпова бастаған ақындар тобы шұғылданды.

Айтысты жазушы Ғабит Мүсірепов ашты да, кеңестік заманның ұлы жыршысы Жамбылға сөз берді. Ғасыр куәгері:

– Алатаудан, Арқадан,
Ақындарым келіпсің,
Тілдерінен бал тамған,
Жақындарым келіпсің.
Ертiс, Еділ, Іле, Сыр,
Бас қосқалы келіпсің.
Жүрген жері думан жыр,

Сендер елге көріксің! – деп, толқынды, отты, қуатты толғауын бастады. [2,12] Ол Сүйінбай мен Қатағанның, Кеншімбай мен Орынбайдың, Сарбас пен Майкөттің, Құлыншақ пен Қуандықтың, Шөже мен Кемпірбайдың ақындық дәстүрлерінің мықты желісін, алтын арқауын босатпай ұстап, өлең-жырды көк дауылдай боратып, шарықтап, шалқындар, толғанып шабыттанып, тасқындап тебіреніңдер, сөз нөсерін селдетіңдер, миуасын теріңдер, өнер бәйгесінде қарыштап алға шығындар, батырлық, ерлік күндердің толғауын төгіңдер деп жар салды.

Қазақстан Жазушылар Одағы Президиумының Төрағасы Сәбит Мұқанов айтыс ақындарының шығармашылығы хақында «Селдет жырды ақындар» деген тақырыпта өлең түрінде баяндама жасады. Бұл баяндама «Социалистік Қазақстан» газетінің 1943 жылғы 7 желтоқсан күнгі санында жарияланды.

Тамсана тарих тыңдайтын,

Аңыз қылып айтты жыр – деп заманның, ақиқаттың тот баспас айнасындай құдіретті рухқа толы қазақ жырының қуатын паш етті. Даңғайыр саңлақтар Жамбыл, Нұрпейіс, Орынбай, Шашубай, Кенен, Нартай, Нұрлыбек, Омар, Молдахмет сынды жыр тарланбоздары Сәбит Мұқанов баяндамасында терең сипатталды.

Сәбит Мұқанов ұлт мәдениеті тарихында халық жыршыларының ұлы қызметін айрықша атайды. Мысалы, Жамбылдың Өтеген, Сұраншы, Саурық туралы дастандары, Нұрпейістің «Қобыланды», «Қарасай, Қазы», «Төрехан», «Нарқыз», «Ақкенже» жайлы эпикалық жырлары, Қазанғаптың «Ер Есім», Қалқаның «Қабанбай», Көшеннің «Кенесары-Наурызбай» атты батырлық поэмаларын жоғары бағалайды.

Республиканың әдеби-мәдени және саяси өмірінде ұлы оқиға есебінде қабылданған Жамбыл бастаған ақындар айтысы алдында, Әуезовше айтқанда, «қоғам құрылысының өжет қайраткерлері» үшін, «өнерлі өлең думанында» «қызықты, қадірлі мазмұнға» ие сапалы жырлар туындату мақсатында бір апта бойы семинар-кеңес ұйымдастырылды. Айтыстың мақсаты, бағыт-бағдары, мән-мағынасы түсіндірілді.

Республикалық айтысты Қарағанды-Семей ақындары Майасар, Нұрлыбек, Тәңірберген, Жолдекей бастады. Шабыты шалқыған ақындардың лебіздерінде тапқырлық, рухани сұлулық, тереңдік тән. Айталық, Майасар толғаныстарында Қобыланды, Асан қайғы, Хан Абылай, Ер Кене, ал Нұрлыбек толғауында «айбыны алпыс құлаш айдаһардай» Ер Қабанбай, Ер Мамай, Ақтанберді, Батыр Барақ, «ақындықтың шыңында Гималайдай» Абай тұлғалары айқын көрініс тапқан. Солтүстік Қазақстанның ақыны Молдахмет Тырбиев айтысы тарихилық һәм көркемдік сипаттарымен ерекшеленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

Өмірәлиев Қ. Қазақ поэзиясының жанры және стилі. – Алматы: Ғылым, 1983. – 240 б.

Қаһарлы сөз қамал бұзады: Ұлы Отан соғысы кезіндегі ақындар айтысы. – Алматы: Ғылым, 1995. – 272 б.

Қарағанды жұмысшыларының әңгіме - жырлары. / ред.Хасенова А.К. – Алматы: Қазақ ССР ҒА баспасы, 1961. – 258 б.

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚЫЛЫМ DAҒДЫСЫН ДАМЫТУ

БИЛЯЛОВА К. К

№ 53 мектеп-лицейінің қазақ тілі

мен әдебиет пән мұғалімі

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада қазақ тілі сабағында оқылым дағдысын дамытудың маңыздылығы, оқылым мәтіндеріне қойылатын талаптар атап өтілді. Сонымен қатар қазақ тілі сабағында оқушылардың оқылым дағдысын арттырудың бірнеше әдіс-тәсілдері қарастырылды.

Кілт сөздер: оқылым, танымдық оқылым, зерделік оқылым, көрсетімдік оқылым.

Қазақ тілі сабағында оқылым, жазылым, тыңдалым және айтылым дағдыларының әрқайсысын жеке-жеке дамыта отырып, оларды бір-бірімен өзара тығыз байланыста кешенді түрде оқытады. Оқылым дағдысы-мәтіндегі негізгі және қосымша ақпаратты әр түрлі деңгейде қабылдау және түсіну, тілдің айтылым заңдылықтарына сәйкес оқи алу, зерттеп оқу, шолып оқу, мәселені сын тұрғысынан бағалау, негізгі аргументті анықтап, дәлелдеу деңгейіне бағытталады.

Сөйлеу әрекетінің ерекше бір түрі ретінде оқылымның маңызы зор:

1) тіл үйренуші оқушы оқылым арқылы бүкіл тілдік қатынасқа қажетті ақпараттан хабардар болады және оны тілдік қарым-қатынаста қолдана алады;

2) оқылымның нәтижесінде ғасырлар бойы жинақталған әдеби, мәдени, әлеуметтік салалардағы адамзаттық тәжірибені танып біледі, қарым-қатынасын жетілдіреді, білімін арттырады, ішкі ой-санасын байытады.

3) оқылым әрекеті арқылы көңілге түйгенін тіл үйретуші жинақтайды, сұрыптайды, тұжырымдайды.

Мәтінмен жұмыс жасау - қазақ тілі сабақтарындағы оқылым дағдысының негізі. Ол оқу, жазу, тыңдау, сөйлеу арқылы жүзеге асады. Мәтінмен жұмыс оқушылардың сөздік қорын байыту мен қазақша сөйлеуге үйрету немесе қазақша сөйлеу дағдысын қалыптастыру мақсаттарын көздейтіндіктен, тілді оқытуда мәтінмен жұмыс жүргізуде айтарымыз мол болмақ. Оқушылардың функционалдық оқу сауаттылығын дамытуда мәтінмен жұмыстың маңызы зор. «Сауатты оқу-бұл мақсатқа қол жеткізу, білім мен әлеуетті дамыту, қоғамға қатысу үшін жазбаша мәтінді түсіну, пайдалану, көрсету және жұмыс жасау».(PISA, 2018)[1, б 7]. Күнделікті сабақ үстінде оқушының жүйелі жұмыс істеуіне мүмкіндік туғызу, сабақта қолданып жүрген мәтінмен жұмыстың түрлерін тиімді пайдалану, шығармашылық қабілетін, қызығушылық талғамын дамытуда мұғалімді жаңаша жұмыс істеуге, көп еңбектенуге, қызықты тапсырмаларды қарастыруға жетелейді.[2, б 11].

Әр сабақта оқушылар көлемі жағынан шағын, қарапайым мәтіндерді оқып, негізгі мәліметтерді іріктей алады, түсінеді, оқыған ақпаратты жеткізе алады; өз ойын қысқаша айтады. Жарнама, мәзір, кесте сияқты күнделікті кездесетін сөз және сөйлемдерден қажетті ақпараттарды

таба алады. Жеке тұлғаға қатысты қарапайым хаттардың мағынасын түсінеді. Оқушы тілін дамытуда мәтіндердің атқаратын қызметі зор. Мәтін оқушыға білім береді, мәтін - оқушыны оқуға үйретудің құралы, ол ойын, тілін дамытады, тәрбиелейді, қазақша сөйлеуге үйретеді. [3, б 171]

Мәтін осы қызметтерді толық атқару үшін, оған талаптар қойылады:

1. Мәтін оқушының жас ерекшелігіне, түсінігіне, білім деңгейіне, дүние танымына сәйкес болуы қажет.

2. Мәтіннің мазмұны оқушыны қызықтыратындай болуы қажет.

3. Мәтіндердің тәрбиелік мәні болуға тиісті.

4. Мәтіндер оқушыларды қазақ халқының мәдениетімен, әдет-ғұрыптарымен, жетістіктерімен таныстыру қызметін атқаруға тиісті.

Мұғалім оқылым дағдысын дамытуда оқушы әрекетін ұйымдастырудың тиімді жолдарын қарастырады. Бұл жұмыс түрі мұғалімнің шеберлігіне байланысты.

Оқылымды жақсарту, оны жүзеге асыру үшін таңдалынып алынған әдіс-тәсілдер:

1 Оқыған мәтін бойынша кластер құрастыру.

2 Мәтіннің негізгі сөздері беріліп, мәтіннің мазмұнына сай логикалық ретімен орналастыру, немесе мәтіндегі оқиғаны ретімен орналастыру.

3 Мәтін бойынша жоспар құру, жоспар бойынша мазмұндау.

4 Берілген мәтіндегі ойды бірнеше сөйлемдер арқылы айтып беру, оқыған мәтінге немесе абзацқа тақырып қою.

5 Мәтіннен керек ақпарат табу. Мәтіннен керек ақпарат табу үшін оқушы мәтінді оқи отырып, оның негізгі бөліктерін айқындап, ондағы айтайын деген негізгі ойды табады. Сонымен бірге мәтіндегі түрлі ақпаратты салыстырып және қарама-қарсы қойып, тезистер арқылы қорытындылар жасайды.

6 Мәтін бойынша грамматикалық тапсырмаларды орындау:

- Берілген сөз тіркестерін тауып оқу: зат есім+ сын есім; зат есім + етістік;

- Берілген сөздерге мәтіннен синоним, антоним сөздерін жазу;

7 Мәтінді әрі қарай жалғастыру. Мәтінді аяқтау, өмірлік жағдайлармен байланыстыра отырып, зерделеу.

8 Мәтінді оқып болған соң, болған оқиғаға баға беру.

Мысалы, қазақ тілі сабағында «Қалай сәнді киінуге болады» тақырыбында өткізген сабақта мынадай топтық жұмыс ұйымдастырылды.

1-топ: Сәнді киінетін адамды суреттеу.

2-топ: Еркін киінетін оқушыны суреттеу.

3-топ: Мақтаншақ адамның киімін суреттеу.

- «Киіміне қарап қарсы алады, ақылымен шығарып салады» деген мақал-мәтелді қалай

түсінесіңдер?

9 Мақал-мәтелге сәйкес келетін бөлігін оқу.

10 Ролдік ойын. Көрініс қою. 11 сынып. «Университетте оқығым келеді» тақырыбына талапкер, студент, оқытушы арасындағы көрініс.

11 Мәтін мазмұнына қарап сурет салу. Суретке байланысты үзіндіні тауып оқу.

12 Мәтіннің мағынасын ашатын сұрақтарға жауап беру; ашық-жабық сұрақтар құрастыру; Мәтінді қаншалықты мұқият оқығандарын тексеру үшін «дұрыс-бұрыс», «артықты тап» деген тапсырмалар беру.

13 Мәтіннің мазмұны бойынша тест тапсырмаларын орындау.

14 Мәтіннен қателерді табу. Мәтінмен жұмыс істеп болған соң, оқушыларға қайта сол мәтін таратылады, бірақ ол мәтінде грамматикалық және басқа да қателер болады. Оқушылар сол мәтіннен қателерді табуы керек.

15 «Мәтін бөліктері» ойыны. Оқушылар 4 топқа бөлінеді. Әр топ мәтіннің белгілі бөлігін оқиды. Топтар ауысып отырғанда, топтың жетекшісі басқа топтарға оқығанын айтып береді. Топтың басқа мүшелері ауысып отырып, мәтіннің басқа бөліктерін тыңдайды.

16 Мәтіннің тақырыбы мен бастапқы бөлігіне сүйене отырып, оқығаның дамуын болжау.

17 Мәтінді жалғастыр» ойыны. Мәтіннің бір бөлігі оқылады, жалғасын оқушылар ойлап шығарады.

Сөйлесім әрекетінің бір түрі- оқылымды іске асыруда төрт түрлі талапты мақсат етіп қою керек: дұрыс, түсініп, жылдам, мәнерлеп оқу. [4,б 2]

Тіл үйретуге байланысты оқылымның түрлері мынадай:

Танымдық оқылым дегеніміз – оқушылар кез келген қызықты, танымдық мәні бар мәтінді, мақаланы, пікірді, газет-журнал материалдарын оқып түсінеді. Мұндай оқылым белгілі

бір ақпарат береді, зерттейтін мақсат бола бермейді. Мысалы, 11-сыныпта «Әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті» мәтінінен оқушылар өзіне қажетті ең маңыздысын ұғып пайдаланады. Бұл оқылымның негізгі идеясын ашуға мүмкіндік беретін оқылым түрі болып саналады.

Зерделік оқылым бойынша оқушы берілген материалдардың мазмұнын толық біліп, мәтінге талдау жасай алады. Сөйтіп бүкіл материалды жан-жақты зерттейді, мағынасын бойынша бірнеше жұмыс түрлерін ұсынуға болады: хикаят картасы, оқиға тізбегі, Венн диаграммасы және т.б.

Ізденімдік оқылым – берілген материалдардың ішінен автор өзіне керекті фактіні, хабарды іздеп тауып, пайдаланады. Бұл жұмыс түрінде көбінесе, оқушыдан көз жүгіртіп оқуды талап етеді. Мысалы, мәтіннен қажет анықтаманы тауып оқу, берілген ережеге сай мысалдарды табу.

Көрсетімдік оқылым – берілген материалдарды жүйелеп қарап шығып, оның не туралы екенін қысқаша анықтайды, абзацтарға бөліп, тақырыбын айқындайды, негізгі ойды ашатын сөйлемдерді табады. [5, б 9]

Оқылым – оқушының оқу сауаттылығын қалыптастырудың құрамдас бөлігі. Оқылым дағдысы тыңдалым мен айтылым дағдысын жақсартқан кезде тиімді жүргізіледі. Оқылым дағдыларын жақсартпайынша, жазылым кезеңі жүзеге аспайды. Себебі оқылым барлық дағдылардың негізі болып табылады. Білім беру мазмұнын жаңарту аясында оқылым дағдысын дамыту - мұғалімнің сабақтағы маңызды іс-әрекеті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. PISA халықаралық зерттеуі, әдістемелік құрал. Астана: ҰББСБО, 2018.
2. М.А. Аманбаева. «Қазақ тілі сабағында жаңа технологияларды пайдалану».
3. Әдістемелік-нұсқау хат. 2017-2018 о.ж.
4. Б.А.Мұстафина. «Қазақ тілі сабағында сөйлесім әрекетін ұйымдастыру»
5. Ф.Оразбаева. Тілдік қатынас. «Сөздік-Словарь» 2015.

«КӨШПЕНДІЛЕР» ТРИЛОГИЯСЫНЫҢ ТАРИХИ – ТАНЫМДЫҚ МАҢЫЗЫ

ДАРМЕН Д.А.

МН-22-3с тобының студенті.

ТОПАШОВ М.Ә.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада қазақтың біртуар жазушысы Ілияс Есенберлиннің көркем прозадағы суреткерлік ізденістері «Көшпенділер» трилогиясын талдау негізінде қарастырылады. Сюжет өрбіту, диалог құру, монолог жасаудағы қаламгерлік ерекшеліктеріне назар аударылып, өзіндік түйін – тұжырымдар жасалады. Сонымен қатар көркем бейне жасаудағы суреткердің қалам қабілетіне де жеткілікті дәрежеде көңіл бөлініп, осыған қатысты ой – пікірлер айтылады. Заман ахуалына байланысты айтқан қаламгердің батыл ой – идеялары да мақаланың өзегіне алынып, біршама талданады.

Кілт сөздер: қаламгер, роман, сюжет, суреткер, идея, тақырып, көркем бейне.

Әдебиет әлеміндегі алғашқы қадамын ақындықтан бастаған Ілияс Есенберлин ең әуелі «Айша», «Сұлтан», «Біржан сал», «Көңіл дастан», «Әділбек» т.б дастандарымен қатар «Адамгершілік жыры» атты өлеңдер жинағын жариялады. Өлең – дастандарының арқасында ол халқына ақын ретінде танылды. Әйтседе, қаламгерлік ізденістерінің күәсі боларлық «Айқас», «Ғашықтар», «Алтын құс», «Қатерлі өткел», «Маңқыстау майданы», «Мұхиттан өткен қайық», «Алмас қылыш», «Жанталас», «Қаһар», «Алтын орда» сияқты романдары оның поэзиядан гөрі прозаға бейімі барлығын танытты. Сөйтіп, оның есімі әдебиет тарихында жазушы ретінде қалды. Роман жанрының шебері Габриэль Маркес: «Жалпы алғанда, менің ойымша кез-келген жазушы бірнеше том шығарса да, бір-ақ кітап жазады. Мәселен, Бальзак, Конрад, Мелвилл, Фолкнер, Кафка сондай. Осылардың бәрі де бір-бір кітабы шоқтығы биік көрінген соң, сол жалғыз туындының иегері тәрізді болып көрінеді. Сервантес қалдырған дүние мол, алайда біз «Дон-Кихот» туралы ғана сөйлейміз» »[1,87], – дейді. Ілияс Есенберлин қаламынан туындаған шығармалар аз емес, әйткенмен, «Көшпенділер» трилогиясының орны бөлек, жөні басқа. Ол қаламгер шығармашылығының биік белесі болған туынды. Құрылымын «Алмас қылыш», «Жанталас», «Қаһар» романдары түзетін «Көшпенділер» трилогиясы І.Есенберлиннің тарихта тағылым барын терең танытқан басты шығармасы болуымен бірге тарих ғылымында әлі зерттелмей жатқан ғасырлар қойнауына із салуымен маңызды. Қазақ тарихын көркемдік таныммен болса да түгендеуге тырысқан жазушы тарихшылардың өзі діттеп бара алмаған «жабық тақырыпқа» қалам тербеді. Тарихи сана арқылы ғана ұлттық сана қалыптасатынын өз замандастарынан бұрын сезді. Қалғып бара жатқан ұлттық сананы оятуда, ұрпақты ұлттық рухта тәрбиелеуде, туған жерді жан-тәнімен сүйіп, қастерлеуде, ең алдымен, өз халқының тарихын түсіндіруге байланысты боларын қаламгер бағамдай білді.

«Көшпенділер» трилогиясының маңызы – халықтың өткен тарихы мен бүгінгі өмірінің арасын рухани сабақтастырып, өткен өмір тәжірибесін қорытып, ата-бабамыздың рухани болмысын ұрпақ бойына дарыта білуі. Әрі құлдық сана иектеген бұғаудағы халықтың санасында сілкініс жасап, рухтанып еңсе көтеруіне ықпал етуі»[2,67].

Сюжеті мен композициялық құрылымы, кейіпкерлері, дәуірі, идеялық-көркемдігі өзгеше тұрғыдан ерекшеленгенмен, «Алмас қылыш», «Жанталас», «Қаһар» романдарын байланыстырып тұрған алтын арқау тақырып сабақтастығы. Қазақтың тәуелсіз ел, дербес мемлекет болып, жеке шаңырақ көтеруі «Алмас қылыш» романының негізгі өзегі. Елін, жерін басқыншы жаудан қорғап қалудың тамаша үлгісін бейнелеп суреттеу «Жанталас» романының еншісінде. Рухы мықты халықтың ғана азаттық үшін күресі еш

толастамайтындығының куәсі- «Қаһар» романы. Жанры –роман хроника болғаннан кейін, тарихи оқиғаларды суреттегенде қаламгердің күнтізбелік деректерге, шежірелерге жүгініп отыруы қалыпты құбылыс. Сонымен бірге, ақын-жыраулардың жыр -толғауларын, тарихи өлең- жырларды, М.Х.Дулати, Джувейнидің еңбектерін, т.б. тарихи мәні бар мәліметтерді пайдалануы жанр табиғатына орайлас.

«Алмас қылыш» романының бас кейіпкері Әбілқайырдың антиподы-Жәнібек хан. Жәнібек замана беталысын, уақыт тынысын дөп басып танитын қайраткер есебінде танылады. Жеке хандық құру жолындағы қажыр –қайраты, күрескерлік рухы –Жәнібектің тарихи тұлғасын асқақтата түседі. Өздерінің кескін- келбетімен көрінетін Орақ батыр, Жәнібек хан мен оның ұлы Қасымның оққағары Саян- шығармадағы ұлттық характерлер. Романда Бұрындық хан бейнесі де сәтті шыққан. Оның бейнесі сыртынан пішілмей, іштей шешілген. Әбілқайыр ханның езіп жаншыған озбыр саясатына шыдай-шыдай төзімі таусылған халық дербес хандық құру жолындағы күреске даяр. Ел тілегін құп көрген Жәнібек пен Қасым ұлт-азаттық күресін бастаған қазақ жағына шығады. Жәнібек, Қасым, Бұрындық хандардың тарихи бейнесіндегі кемшіліктерді де қаламгер тиісті жерінде еске салып отырады. Тарих сабағынан ғибрат алу үшін. «Алмас қылыш » романы ру-ру боп қырқысып, түрлі идеялық тартыстардың құрбаны болып жүрген халықтың басын қосып, жеке мемлекет еткен хан-сұлтандарды жөн-жосықсыз қараламай, қайта оларға үлкен құрметпен қарау керектігін дер кезінде дұрыс пайымдаған шығарма. Тәуелсіздік идеясын тарих шындығына негіздеп ашық көтеруі - «Алмас қылыш» романының тамаша табысы. Әрі қаламгердің көзсіз ерлігі еді.

Трилогияның басқа романдарына қарағанда «Жанталас» романының композициялық құрылымы күрделі. Романның бас қаһарманы- Абылай. Солай бола тұра, әуелгі әңгіме қазақ хандығының күшейіп, сыртқы жауға алдырмас айбарлы мемлекет болып қалыптасуына мол үлес қосқан айбынды қазақ хандары Хақназар, Тәуекелдер жөнінде өрбиді. Бұл тұлғалар «Алмас қылыш» романында көлемі көтермеген соң бейнеленбеді. Осы романның жалғасы етсе, жаңа шығарманың мәселесі туындайды, әрі Абылай тұлғасы толық танылмай қалуы мүмкін. Хақназар, Тәуекел хандарды атаусыз қалдыру тағы болмайды. Тарихтан сызып тастай алмайсың. Кешірілмес үлкен күнә. Енді қайтпек, нендей поэтикалық амал іздемек. Бұл түйінді мәселені шешу үшін шығарма құрылымына ретроспекциялық тәсіл енгізу қажет деп тапты. Қазақтың кең даласына жер қайысқан қалың қолмен лап қойған жоңғар басқыншыларының халықты аяусыз қырып жойған шабуылы суреттелмес бұрын, әуелі Бұқар жыраудың Хақназардан Тәуекел ханға дейінгі тарихқа шолу сипатындағы әңгімесіне орын беріледі. Яғни, Хақназар, Тәуекелдердің ғұмырбаяндық деректеріне ұлы жыраудың тұщымды әңгімесі арқылы қанығамыз. Әңгімелік шолуда халықтың жантүршігерлік апатқа қалай ұшырағаны мәлімденеді. Осы тұста, Бұқар жырау – тарихтан сыр шертетін шежіреші, Абылай ханның ақылшысы әрі бас идеологы болып көрінеді.

Бұқар бейнесі мен Абылай бейнесінің сомдалуы туынды табиғатына ерекше жарасым тауып, бірін- бірі толықтыра үйлесім табады. Абылайдың ақылшысы Бұқар жырау халық берік қамалың деген өршіл рух насихатшысы. Билік рух беруші ақын-жыраулардың сөзіне құлақ асып, халықтың тілек-мүддесімен санасқанда ғана сарқылмас күшке айналатынына сенімді күшейте түседі. Ұлт – азаттық идеясының өміршеңдігіне иландыра алады. «... Қазақ аз ел ғой, азып – тозып кетпес үшін, ... бірлігін сақтасын. Бірлігі бар елді басқару жеңіл» - дейтін Абылай өсиеті, тағы да басқа ел, жер тағдырына байланысты тебіреністі сөздері, бүгінгі әр қазақтың көкейіне мықтап ұялауы тиіс. Ру-руға, жік-жапар болып жүзге бөлініп жүргендерге бұл да болса сабақ.

Жалпы Абылай бейнесі тарихи шындыққа орайлас көрінеді. Қаламгер Абылай өмірінің қайшылыққа, тартысқа толы тұстарын бүркемелемей ашып, оның күш –қуаты халыққа қамал-қорған болған Қабанбай, Бөгенбай, Жәнібек сынды қазақтың айтулы батырларын маңына жинай білгендігі екенін баса көрсетеді. Ол халық пен билік арасына түскен сызатты, келіспеушілікті ақыл-парасатымен ұдайы шешіп, реттеп отырады. Абылайдың жүргізген

салиқалы саясатының арқасында қазақ елдігін сақтап қалады. Қай істе де халықтың шешуші рөл атқаратынын оқырман санасына көл-көсір баяндаусыз-ақ, қаламгер ұтымды деталь, штрихтарды сәтті пайдалану тәсілімен жеткізе біледі.

Шығармада Батыр Баян хикаясы да тартымды баяндалған. Хикаяның айтпақ қазықты ойы қазақтың ұлы ақыны М. Жұмабаевтың атақты «Батыр Баян» поэмасымен үндеседі. Отан үшін отқа түсу, елінді, жерінді сырт жаудан қорғау әр қазақтың міндеті дейтін идеясынан нәр алады. Қызыл саясаттың өтінде тұрса да қаламгер Ресей патшасының қазақ даласын отарлап алуда ұстанған саясатын нақты тарихи оқиғалар арқылы әшкерелеуді мақсат етті. «Қаһар» романы Ресей империясының отарлау саясатын, бағынышты халықты билеп төстеудегі өктемдігін, басқыншыларға қарсы қаһарына мінген халықтың тәуелсіздік үшін күресін суреттейді. Романда тарихи оқиғалар хроникалық жолмен реттелмейді. Хан тағына кімнен кейін кім отырғанын түсіндіре баяндау, шындық өмір көріністерінің нақты бейнеленбей қалуы секілді олқылықтарды бұл шығармадан кезіктіру қиын. Шығарма туған жерінен қуылған, босқан халықтың зарлы көшін суреттеуден басталады. Зар илеген жұрт, қайғы жұтқан халық. Бірақ романда заман қайғысына көп орын беріле бермейді. Қаһарына мінген халық «Аруақтанып», [3,87]. атқа қонады. Халқының қолдауына ие айбарлы хан Кене мұздай қаруланған күші өзінен әлденеше басым патша әскеріне қарсы қаймықпай ұрыс салады. Күші басым жаудан жеңілерін біледі, әйтседе, жауға мойын ұсынып өлгенше, әрекет жасап өлгенді жөн көріп арыстанша арпалысады. «Іштен шыққан жау жаман» демекші, өзара қырқысулар мен бірін-бірі күндеген көре алмаушылықтардың салдары, сатқындар мен жағымпаздардың ел бірлігіне сызат түсірген іс-әрекеттері Кенесары көтерілісінің жеңіліс табуына әкеп соғады. Мұның бәрі реалистік бояумен шебер жеткізіледі. Ресей патшасының Сібір қазақтарын басқару жөніндегі жарғысы, Кенесарының орыс билеушілеріне жазған хаттары, т.б. деректі құжаттар шығарманың тарихилық сипатын ажарлай түскен. Отарлау саясатының зардаптарынан жәбір көрген халықтың тағдыр-талайын жаны ауыра қынжыла суреттейді. Кей тұста жазушы «Устав» деген орыс сөзін кейіпкерлеріне әдейі бұрамалатып сөйлетеді «Ұстап» деп. Патшаның қазақты уысында ұстауға шығарған заңы екенін әшкерелеу мақсатымен. Уставқа байланысты басқа да дерек – дәйектерді келтіруі бекерден – бекер емес. Мұны суреткерлікпен пайдалану Кенесарының көреген саясаткер болғандығын мәлім етеді. І.Есенберлин Мағжан шығармашылығымен жақсы таныс болған. Трилогияны оқыған адам мұны бірден байқайды. Ұлттық тақырыпта қалам тербеуінің сырын да терең ұғынады. Мағжанның «Батыр Баян», «Оқжетпестің қиясында» атты поэмаларының сюжеттік желісін қайталап отырғандай әсер қалдырады. Ілияс Есенберлин шығармашылығының нәрі Мағжан поэзиясында жатыр.

Кенесары қозғалысының тарихи маңызын, мәнін ашуда І.Есенберлин аз тер төккен жоқ. Социалистік реализмнің қояр талабы қаламгер мүмкіндігін шектеп, романның идеялық бағытына кері әсерін тигізді. Әйткенмен, ұлтжанды жазушы Ілияс Есенберлин цензураның қатаң талаптарына бас шұлғи бермеген. Кеңес заманында ұлт-азаттық көтерілісінің көсемі хан Кене туралы роман жазуға батылдығы жеткенін айтпағанда, шығармасын тәуелсіздік идеясымен көмкеріп беруінің өзі ерлік емей немене. Жазушының кейде, тіпті Кенесары көтерілісіне қарсы ұйымдастырылған саяси науқанды орайын тауып айыптауға мүмкіндік алғанын «Қаһар» романын оқыған әрбір адам бағамдауға тиісті.

Ойымызды жинақтай келе сөзімізді аса көрнекті ғалым Рахманқұл Бердібаевтың мына сөзімен түйіндегенді жөн көрдік. «Бұл роман өткен тарихтың қайшылықты, күрделі тұстарынан мүлде жылысып кеткен зерттеуші – тарихшыларға да күшті ой салады. Тарих ғылымының міндеті – әкімшілдік-әміршілдік аппараттың айтқанынан көз жазбай, қия баспай, тек бас шұлғып отыру емес екенін, ғалым мүддесі құбылыстардың объективтік заңдылықтарын ашу болып табылатынын «Қаһар» романы өз тарапынан мықты дәлелдеп берді», [4,95].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Б.Майтанов. Қаһарманның рухани әлемі. Алматы, 1998.–256б.

2. Қазақ әдебиетінің тарихы. Монграфиялық жинақ. Алматы, 1995.—376б.
3. І.Есенберлин. «Қаһар» романы. Алматы, 2000.—326б.
4. Дәстүр және жаңашылдық . Ұжымдық жинақ. Алматы, 1997.—345б

ЕСКІ ҚАЗАҚ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕР ТІЛІНДЕ КЕЗДЕСЕТІН АРАБ ЖӘНЕ ПАРСЫ СӨЗДЕРІ

ДАРХАНҚЫЗЫ А.

Ю-22-1к тобының студенті

БАЕРБЕКОВА А.Е.

*Ғылыми жетекшісі, педагогика магистрі,
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

Аннотация. Мақалада XV-XVII ғасырлардағы жазба ескерткіштер тілінде араб, парсы тілдерінен енген кірме сөздері және олардың ғылым мен білім саласын дамытудағы маңызы туралы сөз етіледі. Аталған ғасырлардағы ескерткіштерде кездесетін кірме сөздердің дамуы, олардың өзіндік ерекшелігі талданып, олардың мағыналарының өзгеруі, морфологиялық ерекшелігі, фонетикалық ерекшелігі сөз етіледі.

Кілт сөздер: араб-парсы сөздері, ескі қазақ жазба ескерткіштері, шежіре.

XV-XVII ғасырлардағы жазба ескерткіштер тілінде араб, парсы тілдерінен енген кірме сөздері көп кездеседі. Өйткені араб тілінен түркі тілдеріне сөздердің ену процесі VIII ғасырлардан бастап, Моңғол шабуылы дәуіріне дейін де, сол кездің өзінде де, одан кейінгі кезеңде де әр түрлі себептермен және жолдармен болып тұрғаны мәлім. Орта ғасырлардағы түркі жазба ескерткіштерінің барлығында да өзге тілдік қабатты араб, парсы сөздері кұрайды.

Араб мәдениетінің ықпалы Орта Азияға тарай бастағаннан кейін алдымен шаруашылық, сауда-саттық жолдар арқылы араб сөздері жергілікті халықтардың тіліне ене бастады. Содан кейін ел арасында діни ұғымдарға байланысты әртүрлі кітаптар пайда болды.

Тәжік, түрікмен, өзбек, қарақалпақ және қазақ даласында діни орталықтар мен медреселер салынып, ғылым салалары оқытыла басталды. Сонымен қатар мәдени және саяси қарым-қатынастар ұлғайды. Жергілікті халық өкілдерінен әртүрлі саладағы ғылым, мәдениет және әдебиет қайраткерлері шыға бастады. Ол қайраткерлердің көпшілігі өз шығармаларын араб тілінде жазды немесе араб сөздерін молынан қолданды. XI-XII ғасырлардағы жазба ескерткіштерінің тілін зерттеген Г.Құлназарова салыстырмалы түрде сол ғасырлардағы жазба ескерткіштері мен қазіргі қазақ тіліне ортақ араб сөздерінің тұлғалық, мағыналық, мазмұндық жағынан ашып көрсеткен [12, 144] болатын.

XV-XVII ғғ. жазба ескерткіштердегі парсы тілінен енген сөздерге келсек, олар түркі тілдеріне әртүрлі жолдар арқылы енді. Олардың негізгілері төмендегідей:

1. Түркі халықтарының көп жылдар бойы тәжік және парсы халықтарымен көршілес отырып, тікелей қарым-қатынас жасауы арқылы;

2. Көзі ашық білімпаз адамдар жазба әдебиет үлгілері арқылы, сондай-ақ, әртүрлі мәдени байланыстар арқылы енді.

Міне, осындай түрлі жайттардың бәрі араб, парсы тілдерінен түркі тілдеріне көптеген сөздердің енуіне жағдай жасады.

Жазба ескерткіштер ішіндегі Әбілғазы еңбегі XVII ғасырдағы Хиуа тұрғындарының сөйлеу тілінің негізінде жазылды деп есептеледі. Автор «араб, парсы тілдерінен бір де бір сөз қоспадым» дегеніне қарамастан, онда бірсыпыра араб, парсы сөздері кездеседі. Әрине, Әбілғазы сол тұстағы халықтың сөйлеу тілінде кең қолданылатын араб, парсы сөздерін пайдаланбауы мүмкін де емес еді. Сондықтан, шежіре лексикасының едәуір бөлігін араб,

парсы сөздері құрайды. Ғалым Б.Әбілқасымов өз кітабында шежіредегі араб тілінен енген сөздерді қазіргі қазақ тіліне қатысы жағынан оларды үш топқа бөліп қарайды:

1) Шежіредегі беретін мағынасы мен тұлғасы қазіргі қазақ тілінде сол күйінде сақталған сөздер;

2) Мағынасында немесе тұлғасында кейбір өзгерістерге ұшыраған күйінде кездесетін сөздер;

3) Қазіргі қазақ тілінде қолданылмайтын сөздер.

Бірінші топқа жататын сөздер өте көп және олар кейін де сөз болатын тақырыптық топтардың барлығын да қамтиды. Мұның себебі, араб тілін енгізуге тырысушылар оны «Қасиетті Құран» тілі ретінде уағыздап, мүмкіндігінше оның бұзылмауына көп күш жұмсаған. Бұл топқа жатқызуға болатын: *һөнер* «өнер», *әулед* «әулет», *маджилис* «мәжіліс», *задалат* «әділет», *ықылым* «ықылым», *жамағат* «жамағат, көпшілік, жұрт», *хамыр* «қамыр», *насихат* «үгіт, насихат» және т.б. сөздерді атауға болады. Бірнеше мысал келтірейік: *Хан хұқім қылды ол жамағатқа қарлық тесунлер теб... Үч һөнер берген тұрұр... Ол тофрақны хамыр қылыб адамның суретіні йасаб... Хасан хажы Сықанаққа барыб халыққа насихат айтыб тұрұр...* (Хан жарлық қылды: «ол жамағатқа (жұртқа) қарлық десін» деп... Үш өнер берген еді... Ол топырақты қамыр қылып адам кейпін (суретін) жасап... Хасан қажы Сығанаққа барып, халыққа насихат айтты...) [5, 68]. *...Барча хикаяты падшаһларның дүнийа иқлимда муассир һәр бірісі бір уалайат да ерділер...* (Патшалардың барлық оқиғалары әлемге белгілі, әр қайсысы бір-бір аймақта еді...) [6, 143].

Екінші топтағы сөздер де аз емес. Бұл арада біз олардың тұлғасындағы кейбір орфографиямен байланысты өзгерістерді есепке алмай, көбіне көп мағынасында болған өзгерістер негізге алынды. Мәселен, «Түркі Шежіресінде» *афтаб* сөзі «күннің көзі» мағынасында қолданылған, мыс.: *Афтаб екі найза бойы чықғанда йау келді...Түңлікден үйнің ішіне түшкен афтабдай йарық...* (Күн екі найза бойы шыққанда жау келді... Түндіктен үйдің ішіне түскен күннің көзіндей жарық...) [5, 68].

Ал қазір қазақ тілінде «аптап» сөзі «ыссылық, ыссы леп (жел)» мағынасын береді, «алғашқы күннің көзі» мағынасы тарылып қолданылу аясынан шыққан. Сол сияқты шежіредегі *емкек* «еңбек» сөзінің қазіргі тілімізде тұлғалық жағынан кейбір өзгерістерге ұшырап, мағыналық жағынан жаңарғаны байқалады, мыс.: *Оразлымыз құтұлұр емкеккіміз тұтұлғаймыз...* (Оразлымыз құтылар, бейнетқорлар тұтылар...) деген сөйлемдегі *емкек* сөзі қазіргі «бейнет, бейнетқор» мағынасын білдіреді. Бұл сөйлем қазіргі қазақ тілінде мәтел түрінің «Айран ішкен құтылар, шелек жалаған тұтылар» варианты көптеп қолданылады. Осы *емкек* сөзінен туындаған қазіргі «еңбек» сөзінің мағынасы шежіредегіден мүлдем басқаша жаңа мағынаға ие болды. Қазіргі әдеби тілімізде «ылаж» сөзі бар, бірақ ол қарама-қарсы мағынада қолданылғанда, «Шежіредегідей» парсы тілінің *би* префиксі арқылы жасалмайды, түркі тілі қосымшасы *-сыз* жұрнағы қосылу арқылы (ылажсыз) жасалады. Ал «Шежіредегі» формасы *билаж*. Мысалы: *Мұндағылар көб Хасанқұли хан аз чықыб ұрұшқу дек қуаты йоқ билаж болды...* (Мұндағылар көп еді, Хасанқұли хан аз болып шығып, ұрысатындай күш-қуаты жоқ болып, ылажсыз қалды...) [5, 69].

Қазіргі қазақ тіліндегі «нәрсе» сөзі «Түркі Шежіресінде» барлық жағдайда нәмерсе түрінде қолданылған, мыс.: *Айтдылар һәм нәмерсе ешітіб ердіңіз барчасы раст...* (Айтты: «естіген барлық нәрсе рас болатын...») [5, 69].

Үшінші топ сөздері де өте көп. Әрине, шежіренің жазылған кезеңінде бұл сөздер жергілікті халық тілінде кең қолданылған, мағынасы әркімге барынша түсінікті сөздер болуы керек, кейін қазіргі тілімізде көп қолданылмағандықтан, жұрттың бірі түсінсе, бірі түсінбейтін сөздерге айналған. Бірсыпыра түркі тілдерінде бұл сөздердің бірқатары кеңінен қолданылады. Мұндай сөздерге *хәмла* «жүкті», *загифа* «әйел», *фарағат* «бейбіт, тыныш», *нәубет* «кезек», *абадан* «өркендеген», *хәста* «ауру», *һәмиша* «үнемі», *пиада* «жаяу», *кәдхұда* «үй, ел иесі», *мекер* «амал-айла», *бинаһайат* «шексіз», *ингам* «сыйлық», *мұхтасар* «айқын, анық» және т.б. жатады, мыс.: *Оң хан ата Шыңғыз хан ұғлы болұб фарағат олтұрұб*

ерділер... Хэстам ұзаққа тартды... Баһар болғандын соң пиада келе тұрұр... Хатұнұм хәмла ерді туғұрды... Суның йақасында бірнече зағифалар кір йуар тұрұрлар. Анлар келіб [...] нәубет бірлән олтұрұр нәубет бірлән ұқларлар ерділер... Бу ел һәмиша Шыңғыз хан бірлән йау ерділер... Ләфазы мұхтасар болса һәм мәһнісі мұхтасар ермес тұрұр... (Оң хан ата Шыңғыс ханның ұлы болып, тыныш отыр еді... Ауруым ұзаққа созылды... Көктем болған соң жаяу келеді... Әйелім жүкті еді, босанды... Судың жағасында бірнеше әйел кір жуатын еді... Олар келіп [...] кезекпен отырып, кезекпен ұйықтайтын еді... Бұл ел Шыңғыс ханмен үнемі жау болатын... Сөзі анық болғанмен, мәні анық емес...) [5].

Ғалым Б.Әбілқасымов «Түркі Шежіресінде» кездесетін парсы сөздерін де қазіргі қазақ тіліне қатысты тұрғысынан жіктеп, қазақ тілінде ешбір өзгеріссіз қолданылатын, кейбір фонетикалық, мағыналық өзгерістерге ұшыраған және қазақ тілінде қазір қолданылмайтын сөздер ретінде 3 топқа бөліп қарауға болатындығын айтады: Бірінші топқа *пұл, гұл, жануар, құдай, зергер, ұста, сарай, сауда, дост, барабар, бекер, дарваза, қағаз, керней, пешене, шерменде* тәрізді сөздерді жатқызуға болады. Бұл сөздердің не мағынасында немесе тұлғасында «Шежіреде» қолданылуы мен қазіргі қолданылуы ешқандай айырмашылық байқалмайды, мыс.: *Керуен кіріб чықмақ үчүн бір екі даруаза йері қойұб аңа темүрден даруаза қойдылар... Ол тоқұз йүз гұмыр табыб жанат сарайыға кетді... [...] достларының күлгенін душманларының йығлағанын көрүб... Өзүмні уа мұнча елімні уа халқымны уа екі ұғұлұмны шерменде қылыб мұндаг намагқұл ішімні һәр кез қылұрмын му... (Керуеннің кіріп-шығуы үшін бір-екі жерден дарбазаға (қақпаға) орын дайындап, темірден дарбаза қойды... Ол тоғыз жүз жыл өмір сүріп, жәннат сарайына кетті... [...] достарының күлгенін, дұшпандарының жылағанын көріп... Өзімді, осынша елімді, халқымды және екі ұлымды шерменде қылып, орындалмаған істерімді әркез жүзеге асыра аламын ба?) [5].*

Екінші топқа «Түркі Шежіресінде» қолданылуы мен қазіргісінің арасында я фонетикалық, я тұлғалық, я мағыналық жағынан кейбір айырмашылық байқалатын сөздерді жатқызамыз. Оған мысалға мынадай сөздерді алуға болады: *тараж* «шешу», *зынжыр* «шынжыр», *азар* «қайғы», *һүмүр* «өмір», *дарахт* «терек», *жуфт* «жүп», *бәндә* «пенде» және т.б. *Бәндә* сөзі «Ясауи хикметтерінде» көбінесе «құдайдың құлы» мағынасында келеді екен. Оның жалпы «адам баласы», «пенде», «қызметші» деген мағыналары сирек [13, 77] көрінеді. Мағыналық жағынан да кейбір өзгеріске ұшыраған сөздер бар. Мәселен, парсының *леген* сөзі «Шежіреде» қол жуатын ыдыс, біздіңше «шылапшын» мағынасында қолданылған, ал қазіргі тілімізде әр жерде әр түрлі, бірде «самауыр астына қоятын жайпақ ыдыс», бірде «поднос» мағынасында, бірде «жайпақ табақ» мағынасында қолданылады. Сол сияқты шежіредегі *дүкен* сөзі мен қазіргі «магазин» мағынасындағы «дүкен» бір емес.

Үшінші топқа қазіргі тілімізде өте сирек қолданатын, шежіреде жиі кездесетін мына сөздерді атауға болады: *асан* «жеңіл», *паришан* «қамқөңіл», *хаста* «ауру», *һәмиша* «үнемі», *дил* «жүрек», *гуит* «ет», *жеван* «жігіт», *каһ* «бірде» және т.б.

- *Хастем ұзаққа тартды көңілімде айтдым мен өле қалсам айтылмай қалұр... Бу ел һәмиша Шыңғыз хан бірлән йау ерділер... (Ауруым ұзаққа созылды, көңілімде айттым: «мен өле қалсам, айтылмай қалады...») Бұл ел үнемі Шыңғыс ханмен жау еді... [5].*

Шежіреде кездесетін парсы сөздері өмірдің барлық салаларын қамтиды. Солардың ішінде көбірек кездесетін саласы – сауда-саттық, үй құралдары және діни ұғымды білдіретін лексемалар. Діни ұғымды білдіретін сөздер, көп жағдайда араб тілінде де кездеседі, о баста екі тілдің қайсысының төл сөзі екенін айыру өте қиын [5, 70].

«Жамиғат-Тауарих» тілінің лексикалық қазынасында бір мағынадағы сөздің көне-жаңа, қыпшақтық-оғыздық, түркілік-арабтық, түркілік-парсылық, арабтық-парсылық түрлері ретіне қарай бірінің орнына бірі қолданыла беретін сөздер кездеседі. Бұл жарыспалылықтың кейде тіпті ешқандай стильдік не өзге себептері де жоқ болып келуі мүмкін. Алайда кейде бір мағынада алынған сөзді оның екінші түрімен түсіндіріп отыру әрекеті де байқалады. Мұндай лексикалық жарыспалылық – Қадырғали еңбегінде ғана емес, жалпы ортағасырлық түркі ескерткіштерінде де кездеседі. Бұл, бір жағынан әлі жеке-жеке ұлттық тілдер болып

қалыптасып бітпеген ортағасырлық түркі жазба тілдерінің лексикалық нормасы тұрақталмағандығын танытса, екінші жағынан, орта ғасырдағы түркі жазба дүниесінің араб және парсы әдебиетімен тығыз байланысты болғандығын көрсетеді. Үшіншіден, көне түркі Орхон-Енисей жазбаларының тілі мен ерте ортағасырлардан (XI-XII ғғ.) келе жатқан шығыстүркістандық (көне ұйғыр) жазба әдеби дәстүрінің әсері әлі де болғандығы байқалады.

«Жамиғат-Тауарихта» қолданылған араб сөздерінің көбі дерексіз ұғым атаулары болып табылады. Олардың басым көпшілігі түркі тілдерінің бір қатарына еніп, бүгінге дейін қолданылуда: «*дәулет, бақыт, байлық, мемлекет*», «*негіз, түбір*», «*мағына*», «*әдет*» және т.б. *Халқның дәулеті падиша бірлә тұрұр...* (Халықтың дәулеті патшасымен...) [6, 141]. Қадырғали би араб сөздеріне түркінің *-лық* жұрнағын жалғап дерексіз ұғым атауын жасау тәсілін кеңінен пайдаланған, мыс.: *мисал лік, адл лік, иззат лық, хурмат лік* және т.б. Бір мысал: *...ол себебдін барча халыққа әділің тигер йағмур мисал лік.* (...сол себептен барша халыққа сенің әділдігің жаңбыр сияқты тиеді.) [6, 141]. Сондай-ақ араб сөздері күрделі етістік жасайтын компонент ретінде қолданылған. Негізгі компонент араб сөздері, көмекші компоненті түркі тілдерінің қыл-, ет-, бол- сияқты етістіктері болып келетін күрделі қимыл атауларының көбі осы жазба ескерткіште қолданылған, мыс.: *ғалиб бол* «жеңу», *есір ет* «тұтқындау», *құл қыл* «құл қылу», *жам бол* «жиналу», *ихтийат қыл* «қорғау», *дафн қыл* «өлікті жерлеу» және т.б. Бірер мысал: *...сансыз хан оғлы сұлтанларны есір етіп, өзіне құл қылдұрды...* (...бірнеше хан ұлдары сұлтандарды тұтқындап, өздеріне құл қылды...) [6, 140].

А.Ысқақовтың пікірінше, қыл-, ет-, бол- көмекші етістіктері әрі жетекші, әрі көмекші қызметін атқарады. Үшеуінің мағыналарында да, түрлену жүйелерінде де, функцияларында да ортақ сипаттар болумен қатар, бір-бірінен ерекшеленетін өзгешеліктері де бар. Бірақ бол етістігі өзінше бір басқалау да, ет, қыл көмекшілері өзара бірыңғайлау. Дегенмен, бұлардың қай-қайсысы болсын есімдермен тіркесе қойып, құранды етістік жасауға аса бейім тұрады және сондай тіркесте өте жиі ұшырайды. Осы ерекшеліктерінен болу керек, әдетте, олардың жетекшіліктерінен гөрі, көмекшілік қызметтері басымырақ көрінеді [14, 277].

Араб сөздерінің етістіктегі мұндай активтігі түркі жазба дәстүріне байланысты, шежіре сияқты тарихи шығарманы өз заманындағы жазба әдеби тілдің нормасына сай болуы – көзі ашық түркілер араб, парсы тілдерін жақсы білгендіктен, жазба ескерткіштер тілінде араб, парсы сөздерін молынан қолдануына қарағанда және мәтінді оқып түсіну үшін айтарлықтай тосқауыл болмаған сияқты. «Жамиғат-Тауарихтың» бөгде тілдік лексика қабатының екінші тобы – парсы сөздері. Бұл шежіре Рашид ад-Диннің парсы тіліндегі «Жами'ат-Тауарихынан» еркін аударма болғандықтан, парсы сөздері өте көп кездеседі. Парсы сөздерінің көбі есім сөздер болып келеді, мыс.: *надан, намус, рәнж, арзу, худай, нәсл, лафз, фәрзанд* сөздері түркі тілдеріне алуан түрлі жолдармен ертеде еніп, Қадырғали заманында қалыпты элементтерге айналған сөздер деп тануға болады. Өйткені бұл сөздер қазіргі түркі тілдерінің көбінде, тек жазба дәстүрінде емес, халықтың сөйлеу тіліне еніп сіңісіп кеткен сөздер. Бұл сөздер қазіргі қазақ тілінде түпнұсқа тұлғасында сақталған: *фәрзанд* «перзент», *намус* «намыс», *лафз* «лебіз», *панаһ* «пана», *гүнаһ* «күнә» және т.б. Мысалы: *Не бу лафз соң заманада анларға могол деп чықты...* (осы лебізден (сөзден) кейін оларға моңғол деп айтты...) [6, 147]. Сонымен қатар Қадырғали парсы тіліндегі тіркестерді өзгертпей сол күйінде пайдаланады, мыс.: *асл ләшкер* «әскердің негізі», *лафз могол* «моңғол тілі» *...лафз могол йер соңуча кечтілер...* (...моңғол тілі жер-жерге тарай бастады...) [6, 147], *тахт Қазан* «Қазан хандығы» осы секілді парсы изафеті тіркестерін де қолданған, мыс.: *мыңар Жади нойан* «Жади ноянның мыңдары», *хиса екінчі оғлы Чағатай ханның* «Чағатай ханның екінші ұлының үлесі» және т.б. Араб сөздері сияқты парсы сөздері де түркі көмекші етістіктерімен келіп, күрделі етістік тұлғаларын жасайды, мыс.: *қабул қыл* «қабыл қылу», *забун қыл* «әлсірету», *бәнде қыл* «тұтқындау», *фарман қыл* «бұйыру», *хуш кел* «қош келу» және т.б. *...уа ол қыз насихатыны қабул қылмады...* (...ол қыз оның насихат-сөзін қабыл қылмады...) [6, 150]. Осылайша Қадырғалидің «Жамиғат-Тауарих» атты жазба ескерткіші тілінде араб, парсы сөздерінің едәуір мол қолданылғанын айта аламыз [7, 77].

Өтеміс қажының «Шыңғыснамасында» қолданылған араб сөздерінің басым көпшілігі қазіргі қазақ тіліне еніп, бүгінге дейін қолданылуда: «ахуал», «тарап», «ақыл», «уақыт» және т.б. Сондай-ақ, араб сөздері күрделі етістік жасайтын компонент ретінде де қолданылған. Көбінесе негізгі компонент араб сөздері, көмекші компоненті түркі тілдерінің қыл-, бол- сияқты етістіктері болып келетін күрделі қимыл атауларының көбі осы шығармада қолданылған, мыс.: *фәтһ қылды* «жаулап алды», *вәфәт болды* «опат болды, өлді» және т.б. Мысалы: *...атдын йықылыб бойны сыныб вәфәт болды...* (...аттан жығылып, мойны сынып опат болды...) [8, 141]. Негізгі компонент араб сөздері, көмекші компоненті түркі тілдерінің қыл-, бол- сияқты етістіктері болып келетін күрделі іс-қимыл атаулары «Әділ сұлтан» эпикалық жырында *гафл болды, хор болдым* «өкініште қалды, қор болдым» және т.б. қолданылған, мысалы: *...құл болдым қамалаған көп жаманға хор болдым...* (...құл болдым, қаумалаған көп жаманға қор болдым...) [7, 58]. Кейбір сөздер қазіргі түркі тілдерінің көбінде, тек жазба дәстүрінде емес, халықтың сөйлеу тіліне еніп сіңісіп кеткен сөздер. Бұл сөздер қазіргі қазақ тілінде түпнұсқа тұлғасында сақталған кейбір *әулие, қадір, сұлтан, шигир* «өлең» және т.б. сөздер бар. Мысалы: *...әділ сұлтан жауға түсіп қалған соң шигир илен айтқан сөзлері...* (...әділ сұлтан жаудың қолына түскен соң өлеңмен айтқан сөздері...) [7, 58].

Араб сөздерінің етістіктегі мұндай активтігі түркі жазба дәстүріне байланысты, шежіре сияқты тарихи шығарманы өз заманындағы жазба тілдің нормасына сай болуы – автордың міндеті. Орта ғасырлардағы сауатты түркілер араб, парсы тілдерін жақсы білетін болғандықтан, жазба ескерткіш тілінде араб, парсы сөздерін молынан қолдануына қарағанда [7, 120], мәтінді оқып түсіну үшін айтарлықтай тосқауыл болмаған. Қазақ зиялылары тілімізге араб, парсы сөздерінің енуіне қарсы болғандығы белгілі. Мәселен, Ы.Алтынсарин сөздік жазғанда араб, парсы тілдерінен енген кірме сөздерді пайдалануға қарсы болғандығы [15, 33] байқалады. Е.Букин сөздігіндегі *асхана, дәмхана, жаһаннама* секілді атаулар Ы.Алтынсарин еңбегінде кездеспейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Құлназарова Г. XI-XII ғ. әдеби ескерткіштердегі араб элементтері: фил. ғыл. канд. дисс: –Алматы, 1997. –123 б.
2. Әбілқасымов Б. Әбілғазы ханның Түркі Шежіресі және оның тілі: –Алматы, 2001. – 243 б.
3. Сыздықова Р.Г. Язык Жами'ат-Тауарих Жалайри: –Алма-Ата, 1989. –242 с.
4. Сыздықова Р. Ясауи «Хикметтерінің» тілі: –Алматы, 2004. –894 б.
5. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі (Морфология): –Алматы, 1974. –408 б.
6. Исин А.И. «Әділ сұлтан эпикалық жыры»: –Алматы, 2001. –120 б.
7. Утемиш-хаджи «Чингизнаме»: –Алматы, 1992. –397 б.
8. Малбақов М.М. Қазақ сөздіктері: –Алматы, 1995. –162 б.

ТҮБІ БІР ТҮРКІ ТІЛДЕРІ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНІҢ ҰҚАСТЫҒЫ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ

ЕРБОЛАТҰЛЫ Б.

ГМУ-21-1к тобының студенті

БАЖИКЕЕВ К.К.

Ғылыми жетекшісі, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада түрік және қазақ тілдерінің әр түрлі тілдік категориялар негізіндегі өзара ұқсастығы мен айырмашылығы талданады. Екі тілдің ортақ тұстары мен өзіндік ерекшеліктері нақты мысалдармен көрсетіледі.

Кілт сөздер: түрік тілі, қазақ тілі, ұқсастық, айырмашылық, сөздік қор, есімдік, етістік, септік.

Қазақ және түрік-түркі тілдер отбасына жататын екі туысқан тіл. Түркі тілдер отбасы Шығыс Еуропадан Орталық Азия мен Қытайға дейін әлемнің әртүрлі бөліктерінде сөйлейтін 30-дан астам тілді қамтиды.

Қазақ тілі – 19 миллионнан астам халқы бар Орталық Азия елі болып табылатын Қазақстанның мемлекеттік тілі. Бұл Ресейдің, Қытайдың және Моңғолияның кейбір бөліктерінде де айтылады. Қазақ тілі кириллицамен жазылған, бірақ 1940 жылдары кириллица қабылданғанға дейін қолданылған латын әліпбиіне көшуге әрекет жасалды.

Түрік тілі Еуропада да, Азияда да орналасқан ел болып табылатын Түркияның мемлекеттік тілі. Ол сондай-ақ Кипрдің кейбір бөліктерінде, Әзірбайжанда және Орталық Азияның кейбір елдерінде қолданылады. Түрік тілі латын қарпімен жазылған, ол 1920 жылдары қазіргі түрік мемлекетінің негізін қалаушы Мұстафа Кемал Ататүрік бастаған тіл реформасы аясында қабылданған.

Қазақ және түрік тілдерінің лексика, грамматика және айтылым тұрғысынан көптеген ұқсастықтары бар. Себебі, олардың мың жылдан астам уақыт бұрын Орталық Азиядағы түркі халықтары сөйлеген прототүркі тілі болып табылатын ортақ ата-бабасы бар. Алайда, тарихи және мәдени факторларға байланысты екі тілде лексика мен грамматика, сондай-ақ айтылу мен интонация тұрғысынан кейбір айырмашылықтар болды.

Қазақ және түрік тілдерінің арасындағы кейбір грамматикалық айырмашылықтар:

Септіктер: Қазақ және түрік тілдері сөйлемдегі зат есімдер мен есімдіктердің грамматикалық функцияларын көрсету үшін септіктерді қолданатын тілдер болып табылады. Алайда, бұл екі тілде әр түрлі жағдайлар жүйесі бар. Қазақ тілінде жеті септік бар, ал түрік тілінде тек бес септік бар (1-кесте).

Септік	Сұрақ	Мысал	Hal	Soru	Örnek
Атау	кім? не?	Үй	Yalın	kim? ne?	Ev
Ілік	кімнің? ненің?	Үй <u>дің</u>	-	kimin? neyin?	Ev <u>in</u>
Барыс	кімге? неге? қайда?	Үй <u>ге</u>	Yönelme	kime? neye? nereye?	Ev <u>e</u>
Жатыс	кімде? неде? қайда?	Үй <u>де</u>	Bulunma	kimde? nede? nerede?	Ev <u>de</u>
Шығыс	кімнен? неден? қайдан?	Үй <u>ден</u>	Çıkış	kimden? neden? nereden?	Ev <u>den</u>
Табыс	кімді? нені?	Үй <u>ді</u>	Belirtme	kimi? neyi?	Ev <u>i</u>
Көмектес	кіммен? немен?	Үй <u>мен</u>	-	kimle? ne ile?	Ev <u>ile</u>

Түрік тілінде біздің Ілік және Көмектес септіктері жоқ, себебі Түрік тілінде ол екі септік зат есімнің бөлек формалары ретінде қарастырылады.

Етістіктердің жіктелуі: Қазақ етістіктері әр адам мен сан үшін әр түрлі формада болады, оның ішінде бірінші тұлға жекеше, екінші тұлға жекеше, үшінші тұлға жекеше, бірінші тұлға көпше, екінші тұлға көпше және үшінші тұлға көпше. Керісінше, түрік етістіктерінің тек үш түрлі формасы бар: аорист, қазіргі және белгілі бір өткен шақ.

Жіктеу есімдіктері: қазақ тіліндегі жіктеу есімдіктері жағдайға байланысты әр түрлі формада болады, ал түрік тілінде әр жағдай үшін бірдей формалар болады. Сонымен қатар, қазақ тілінде екі есімдік формасы бар, ол екі адамға немесе заттарға қатысты қолданылады, ал түрік тілінде қос форма жоқ.

Кез-келген тілдің грамматикалық негізі болып табылатын төрт жалғау түрі бар: септік, жіктік, тәуелдік және көптік. Септіктерді жоғарыда қарастырып өттік, енді қалған үш түріне тоқталып өтейік.

Жіктік жалғау: 2-кесте

Жақ	Қазақша	Түрікше
-----	---------	---------

1-ші жақ жекеше	Мен адам <u>мын</u>	Ben insan <u>ım</u>
2-ші жақ жекеше	Сен адам <u>сың</u> Сіз адам <u>сыз</u>	Sen insan <u>sın</u> Siz insan <u>sınız</u>
3-ші жақ жекеше	Ол адам-	O insan-
1-ші жақ көпше	Біз адам <u>быз</u>	Biz insan <u>ız</u>
2-ші жақ көпше	Сендер адам <u>сыңдар</u> Сіздер адам <u>сыздар</u>	Siz insan <u>sınız</u>
3-ші жақ көпше	Олар адам-	Onlar insan-

Тәуелдік жалғау: 3-кесте

Жақ	Қазақша	Түрікше
1-ші жақ жекеше	Менің уақыт <u>ым</u>	Benim zaman <u>ım</u>
2-ші жақ жекеше	Сенің уақыт <u>ың</u> Сіздің уақыт <u>ыңыз</u>	Senin zaman <u>ın</u> Sizin zaman <u>ınız</u>
3-ші жақ жекеше	Оның уақыт <u>ы</u>	Onun zaman <u>ı</u>
1-ші жақ көпше	Біздің уақыт <u>ымыз</u>	Bizim zaman <u>ımız</u>
2-ші жақ көпше	Сендердің уақыт <u>тарың</u> Сіздердің уақыт <u>тарыңыз</u>	Sizin zaman <u>ınız</u>
3-ші жақ көпше	Олардың уақыт <u>тары</u>	Onların zaman <u>ı</u>

Көптік жалғау: 4-кесте

	Қазақша	Түрікше
Жалғаулар	-лар, -лер, -тар, -тер, -дар, -дер	- lar, - ler
Мысалдар	саябақтар, гүлдер, түрлер	parklar, çiçekler, türler

Түрік және қазақ тілдеріндегі сөздердің санын дәл анықтау қиын, өйткені екі тілде де үнемі дамып, өсіп келе жатқан бай және мол сөздік қорға ие. Кейбір деректерге сүйенсек, түрік тілінде белсенді қолданыста шамамен 100 000 сөз бар және оның жалпы сөздік қоры 200 000 сөзден асады. Қазақ тілінде шамамен 200 000 сөз бар деп есептеледі, дегенмен бұл сан сөздердің қалай есептелетініне және жіктелуіне байланысты өзгеруі мүмкін. Айта кету керек, бұл бағалаулар тек жуықтау болып табылады және әр тілдегі сөздердің нақты саны диалектілер, басқа тілдерден алынған сөздер және тілдің дамып келе жатқан табиғаты сияқты факторларға байланысты өзгеруі мүмкін.

Yumuşak	Жұмсақ
Siyah	Қара
Kitap	Кітап
Almanya	Германия
Büyük	Биік
Gömlek	Көйлек
Kalb	Жүрек
Güneş	Күн

Кестедегі мысалға қарап отырсаңыздар, түрік тілі мен қазақ тілінде ұқсас сөздер де бір-бірімен мүлдем келіспейтін де сөздер баршылық екенін байқауға болады. Сондықтан да сіз түрік тілін үйренуді бастайтын болсаңыз, сізге жаңа сөздерді үйрені шамамен 50%-ға жеңілірек болады.

Түрік жазу жүйесі латын әліпбиіне негізделген, оны 1928 жылы қазіргі Түркия Республикасының негізін қалаушы Мұстафа Кемал Ататүрік Түркияны модернизациялау науқанының бөлігі ретінде қабылдады. Түрік алфавиті 29 әріптен тұрады, оның ішінде 8 дауысты және 21 дауыссыз. Жазу жүйесі фонетикалық болып табылады, яғни сөздер айтылғандай жазылады.

Қазақ тілінде өз тарихында бірнеше жазу жүйесі болған, соның ішінде араб, латын және кирилл. 2021 жылы Қазақстан Үкіметі латын әліпбиі 2031 жылға қарай қазақ тілі үшін жалғыз жазу жүйесі болатынын мәлімдеді. Қазақ әліпбиі 42 әріптен тұрады, оның ішінде 9 дауысты және 33 дауыссыз. Қазақ тілінің қазіргі латын жазу жүйесі фонетикалық болып табылады, яғни сөздер айтылғандай жазылады.

Түрік тілінің айтылуы фонетикалық болып табылады, яғни сөздер жазылғандай айтылады. Түрік әліпбиі 29 әріптен тұрады және латын әліпбиіне негізделген. Түрік тілінде сегіз дауысты дыбысы бар, салыстырмалы түрде қарапайым дауысты дыбыстар жүйесі бар және сөздердегі екпін әдетте соңғы буынға түседі.

Қазақ тілінің айтылуы да фонетикалық және кириллица негізінде өзіндік әліпбиі бар. Қазақ тілінде 42 әріп бар, оның ішінде 9 дауысты және 33 дауыссыз. Қазақ тіліндегі дауысты дыбыстар жүйесі түрік тіліне қарағанда анағұрлым күрделі, ерекше қысқа және ұзын дауысты дыбыстар бар, ал сөздердегі екпін соңғы буынға түседі.

Түрік және қазақ тілдеріндегі сөздердің мысалдары:

Түрік тілі	Қазақ тілі
Ev	Үй
Yemek	Тамақ
Küçük	Кішкен тай
Gelecek	Келеше к
Kuş	Құс

Көріп отырғаныңыздай, түрік және қазақ тілдерінде ұқсас дыбыстар бар, бірақ айтылуында кейбір айырмашылықтар бар. Мысалы, қазақ тілінде түрік тілінде жоқ дауысты дыбыс бар. Сонымен қатар, қазақ тілінде сөздің мағынасын өзгерте алатын әртүрлі қысқа және ұзын дауысты дыбыстар бар, ал түрік тілінде тек қысқа дауысты дыбыстар бар. Екі тілдегі дауыссыз дыбыстар әдетте ұқсас, бірақ кейбір дыбыстардың айтылуында кейбір айырмашылықтар бар.

Қазақ тіліндегі «ә, ғ, қ, і, ұ, ң» әріптері түрік тілінде жоқ.

Түрік тіліндегі «ç, ğ» әріптері қазақ тілінде жоқ.

Сөздік қоры: қазақ және түрік тілдерінде ортақ сөздер көп, өйткені екі тіл де түркі тілдер отбасына жатады. Мысалы, екі тілде де" кітап "деген сөз "кітап", ал" жылқы "деген сөз"ат".

Грамматика: екі тіл де етістіктердегі шақты, көңіл-күйді және аспектіні көрсету үшін жұрнақтарды пайдаланады. Олар сондай-ақ зат есімдер мен сын есімдердің ұқсас үлгілеріне, сондай-ақ күрделі септік жүйесіне ие.

Айтылуы: қазақ және түрік тілдерінде тілдегі ең кіші дыбыстық бірліктер болып табылатын ұқсас фонемалар бар. Екі тілде де алдыңғы және артқы дауысты дыбыстар, сондай-ақ "p", "b", "t" және "d" сияқты ұқсас дауыссыздар бар.

Тарихи және мәдени байланыстар: қазақ және түрік тілдерінің мәдени және тілдік өзара іс-қимылының ұзақ тарихы бар, өйткені ғасырлар бойы екі тілге де бірдей Мәдениеттер мен діндер әсер еткен.

Сәлеметсіз бе!	Merhaba!
Қалыңыз қалай?	Nasılsınız?
Көріскенше!	Güle Güle!
Мен сені жақсы көремін.	Ben seni seviyorum.
Танысқанымға қуаныштымын.	Tanıştığıma memnun oldum.
Бағасы қандай?	Fiyatı nedir?
Уақыт – алтыннан да қымбат.	Vakit nakittir.
Жолын болсын.	İyi şanslar.

Бұл екі тілде де күнделікті тұрмыста ең керекті әрі жиі қолданылатын фразалар.

Енді күнделікті өмірде болуы мүмкін жағдайлардағы қарапайым диалогтарды салыстырып көрейік.

Жолаушы:	Merhaba, tek kişilik odanız varmı?	Сәлем! Жалғыз (бір) адамдық орын (бөлме) бар ма?
Қонақ үй қызметкері:	Evet efendim. Şu formu doldurur musunuz lütfen.	Мына бланкіні толтырыңызшы.
Жолаушы:	Tabii.	Өрине.
Қонақ үй қызметкері:	Kaç gün kalmayı düşünüyorsunuz?	Қанша күнге қалмақ ойыңыз бар?
Жолаушы:	Şimdilik üç gün.	Өзірше үш күн.
Қонақ үй қызметкері:	Odanız hazır efendim. Arkadaş size odanızı gösterecek. Her sabah 7-10 arası lokantamızda kahvaltı var.	Бөлмеңіз дайын. Өріптесім (досым) бөлмеңізді көрсетеді. Таңертеңдері сағат 7-10 аралығында тамақтану орнында таңғы ас бар.
Жолаушы:	Teşekkür ederim.	Рақмет!
Қонақ үй қызметкері:	Rica ederim efendim. Umarım otelimizden memnun kalırsınız.	Мархабат. Қонақ үйімізге көңіліңіз толады деп үміттенемін.

Енді, бір мәтіннің екі тілде қалай жазылып, оқылатынына мән берейік:

Ыбырай Алтынсарин – қазақ халқының белгілі ағартушы, жаңашыл педагогы, жазушы, қоғам қайраткері. Ол жасынан ынталы, зерек болды. Ыбырай Алтынсарин орыс әдебиетін көп оқыды. Халқына білім беруді арман етті. Балалар үшін Орысша - қазақша мектептер ашты. Оған арнап оқулықтар жазды. Оның өлендерін оқушылар жатқа біледі. Қостанайда Ыбырай Алтынсарин арналып мұражайлар ашылып, ескерткіштер орнатылды. Ол – балалар әдебиетінің атасы.

Ybyray Altynsarin tanınmış bir Kazak eğitimci, yenilikçi öğretmen, yazar, halk figürüdür.

Yaşından itibaren hevesli ve zeki idi. İbray Altynsarin çokça Rus edebiyatı okumuştur. Halkını eğitmeyi hayal etti. Çocuklar için Rus-Kazak okulları açtı. Bunun için ders kitapları yazdı. Öğrenciler onun şiirlerini ezbere bilirler. Kostanay'da müzeler açıldı ve İbrai Altynsarin'e adanmış anıtlar açıldı. Çocuk edebiyatının babasıdır.

Қорытындылай келе, қазақ және түрік тілдерінің ортақ тегі бар және түркі тілдер отбасына жататынын атап өтеміз. Грамматика, сөздік, айтылу және жазу жүйесі тұрғысынан айырмашылықтарға қарамастан, олардың жұрнақтарды қолдану, сөйлемінің құрылымы және етістіктер мен сын есімдердің тақырыпқа сәйкестігі сияқты көптеген ұқсастықтары бар. Сонымен қатар, екі тілде де тиісті тілдердің дамуы мен дамуына ықпал еткен мәдени және лингвистикалық өзара әрекеттесудің ұзақ тарихы бар. Қазақ және түрік тілдерін үйрену оларға сөйлейтін адамдардың тарихы, мәдениеті мен өзіндік ерекшелігі туралы құнды түсінік бере алады, сондай-ақ тілдік әртүрлілікті жақсы түсінуге және бағалауға ықпал ете алады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. https://bilimdiler.kz/kazakh_tili/26773-diktanttar-zhinagy
2. <https://www.idildergisi.com/makale/pdf/1517591485>
3. <https://eksisozluk.com/kazakca--481659>

THE “CASE STUDY” METHOD AND TRADITIONAL FORMS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

ERTYSBAYEVA A.A.

student of group TPP-22-1k

MINZHANOVA G.N.

Scientific adviser,

Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor

Karaganda University of Kazpotreboysuz, the Republic of Kazakhstan

Abstract. The aim of the study is to measure the effectiveness of innovative and traditional methods of teaching a foreign language, such as case studies, business games and retelling, for the formation of professional competencies of students in a non-linguistic university. The article identifies the disadvantages and advantages of case study methods, business games and retelling based on observation. As a result of the study, the effectiveness of the use of the case study method and the business game was revealed.

Key words: case study, traditional methodology, vocational education, students of non-linguistic specialties.

Currently, one of the main requirements of modern education for a university graduate is "fluency in a foreign language at the level of business communication in various situations related to his professional sphere of activity" [1, p. 467].

Today there are two approaches to learning foreign languages: the traditional and the non-traditional. The traditional method of learning English is also called the grammar-translation method. It consists of a systematic study of grammar, phonetics (pronunciation), patterns of translation and reading skills. You make phrases and sentences out of words, applying your grammatical knowledge. They compose dialogues, memorise them, memorise words by topic, retell texts and do written grammar exercises. The main features of this approach are: memorisation of material and accuracy. The peculiarity of the classical methodology is that in the course of the work students have to master all kinds of speech activities in a given volume. Of necessity, this implies a thorough study of all aspects of language: grammar, phonetics, vocabulary [2, 3].

There are two main approaches in the traditional methodology: isolated and complex. An

isolated approach is when the teacher teaches first phonetics, then reading, then grammar. With this approach, all aspects of the language are studied separately and in one sequence or another. It is assumed that then it will be possible to "assemble" a living real foreign language into a single system as a model from a children's constructor. This is the most reliable way to never master a language.

An integrated approach is when all aspects of a language are taught in connection with each other. For example, reading and listening texts, monologues, conversations and grammar exercises contain vocabulary (words) and grammar specially selected to suit the tasks at hand. They are taught in all types of speaking activities and are combined with each other. The work is arranged in such a way that the same words and grammatical phenomena are repeatedly used both in the text and in the exercises and are played out in situations. This facilitates the most effective absorption of the language material. In general, the mastery of a teacher working in the conventional methodology is determined by the ability to "connect" all aspects and elements into a single, effective complex. Traditional methodology involves regular teaching over a sufficiently long period of study [4, 5, 6].

Success in solving the above task largely depends on non-traditional ways of organizing training. The use of innovative teaching methods is an urgent task of modern education.

In contemporary vocational training of non-linguistic students, the "case study" or case study method is commonly used - a method of active problem-situation analysis based on learning by solving concrete problem-situations. Certainly, case is a key concept of the case-study method. "A case is a situation based on real events, demanding careful study and analysis on the part of students in order to identify a problem in order to develop a collective strategy to solve it and further select and ground the decision adopted" [7]. "CASE is not just a veridical description of developments, but a single piece of information to help understand the situation". As an information complex, the case includes associated political, social, environmental, culture and a number of other contexts that are also subject to analysis [9]. The complex nature of a case differentiates it from the solution of a problem. O. G. Smolyaninova explains that when training using the case-study method students have an opportunity to look for different alternative ways of solving a case, whereas a problem implies, as a rule, a single way of solving one problem. Due to the complex nature of a case, students, while working on it, have the possibility to gain a broad range of skills, whereas within a learning problem, students have the opportunity to explore and test individual theories, principles, etc. The lack of a single case solution is another of its underlying tenets [8, 10, 11, 12, 13].

Conducting an analysis of the concept of "situation", Y. P. Surmin identifies several semantic contexts in it, within which the situation: is understood as a relatively stable state of the ongoing process; contains a certain contradiction, temporary, requiring resolution and creating a powerful potential for its development; is characterized by variability and ambiguity of further deployment; is important for the activities of people, affects their interests; involves the invasion of a person into it, moreover, sometimes requires an immediate solution [13. p. 52]. Summing up, Y. P. Surmin characterizes the situation as "a temporary state that can be resolved in several directions" [13. p. 52]. Of course, the dynamic nature of the case can be clearly traced.

The primary motivation for using this method is the implementation of new standards of education and the expansion of the time for students' individual work in the total number of learning hours. This method enables students to reflect on different real-life experiences, aiming primarily at the implementation of practical skills and knowledge, and is thus not a simple repetition of previously acquired theory. Work on a challenging situation takes place in groups of students and can be broken down into the following steps: - analysis of the presented material, articulation of the problem; - finding and gathering additional information (if necessary); - discussions of different variants of problem solution; - selection of the best solution based on comparing all the proposed options; - presentation and protection of the solution. The material may be analysed on the basis of a specific issue or cover all aspects of the situation, depending on the wording of the exercise. If the

case is extensive, it is introduced in a form of self-study beforehand. Trainees should focus their attention on processing only the required information in detail (full-coverage reading), as case studies often provide superfluous information. Searching for additional information is rarely used, as it requires additional reading time. If one of the aims of the case study is to train how to work with different information sources, then this stage is necessary. The different solutions to the problem are debated in groups (3-5 people). If the level of language training of students is high enough, then the discussion takes place in a foreign language, otherwise, in order to save time, the discussion can take place in the native language. The teacher controls this process. Learning to conduct a discussion, express your point of view, argue, prove, object can occur in classes on the basis of small cases. The presentation of the decision can be presented both orally and in writing. After the oral presentation, the teacher organizes a discussion of the speech, directing it in the right direction with the help of questions. The problem situation, depending on the purpose and objectives of training, can be formulated both briefly and represent a text. The main thing is that the situation should be relevant, taken from life. "There can be a lot of cases, but with any of their varieties, working with them should teach students to analyze specific information, trace cause-and-effect relationships, identify key problems and (or) trends in business processes". All cases have a specific structure: 1) a description of the situation (case); 2) tasks and questions for discussion; 3) annexes with additional factual information in the form of documents, photographic materials, graphs, tables, schemes. For teaching a foreign language, the use of "Western cases" makes it possible to acquaint students with the realities of the foreign business world, the norms of Business Western culture". The use of the case study method places high demands on the level of training of students. Despite all the difficulties, the case study method has a number of advantages that made it so popular in teaching a foreign language of business and professional communication [14].

The use of the method of specific situations allows: - to take into account the professional and personal interests and needs of students, their individual psychological characteristics; – exercise knowledge control; – apply all forms of classroom work of students: individual, pair, group, frontal; – develop all types of speech activity: reading (overview, selective, detailed), speaking (monological, dialogic speech), writing (drawing up a plan, writing an essay), listening and translating; – carry out interdisciplinary communications; – stimulate the creative activity of students; – to form various competencies necessary for students in their future professional life.

Today, the question is becoming increasingly relevant that the training of specialists in any field should be carried out on a new conceptual basis within the framework of the competence approach. From the point of view of the competence approach, the method of specific situations forms and develops a number of "key competencies". In connection with the above, the question arises, what kind of speech actions should be practiced in foreign language classes of business and professional communication in order to develop the communicative and professional competence of students. We propose to limit the number of such actions to the main, most commonly found in texts in the specialty: - to state the factual material, to state your point of view; – give a definition; – explain, interpret; – to argue, to prove; –generalize; –classify; – draw conclusions. This list can be supplemented taking into account the peculiarities of a particular text. To present the results and participate in the discussion, it is necessary to train students: – approve; – make assumptions, put forward hypotheses; - express doubts; – dispute the opponent's point of view, object; – substantiate your opinion; – express agreement with the opponent's point of view; – recommend; – express concerns, warn against negative consequences.

The teacher should pay special attention to the language structures used in speech actions, noting their specificity for the language of business communication. For example, after reading a text and understanding it, reproductive exercises aimed at transmitting the main content of what was read can follow, while the choice of one or another speech action by the trainee should occur consciously. Reading comprehension means that the student understood the main content and logical connections of the text. Therefore, it makes sense to dwell in more detail on the structural analysis of the text before working on individual communicative situations, speech actions and

language structures.

High-quality materials to the case can be obtained through the analysis of scientific articles, monographs and scientific reports on a particular problem. The use of scientific literature in the development of the case gives it greater rigor and correctness. A scientific article is usually characterized by an in-depth consideration of a question; scientific monograph gives a systematic, comprehensive description of the subject of research; a feature of the scientific report is the relevance and novelty of the material. Scientific publications can perform two functions in the case method: the first is that scientific publications and their fragments can act as components of cases by including them in the content, and the second is that they can be included in the list of references necessary for understanding the case. Another inexhaustible source of material for cases is the Internet with its resources. This source is characterized by considerable scale, flexibility and efficiency [1]. It should be borne in mind that the problem should not go beyond the speech foreign language capabilities of students, since its consideration involves reasoning and formulating arguments, counterarguments, conclusions, their point of view through known linguistic means.

This method of teaching a foreign language on the basis of real or fictional situations has great prospects in the professional training of future specialists. In teaching a foreign language at a university, the case method serves to create a language environment and conditions for the formation of the need to use a foreign language as a means of intercultural interaction, the integration of students' knowledge from different areas around the solution of one common problem, as well as the development of foreign communicative competence within the framework of active joint research and creative activities.

The study showed that the performance of innovative and traditional methods of foreign language instruction, such as case study, business game and retelling, is as high as 70-80%. Both innovative and traditional teaching methods should not "concur" and are effective in combination: the advantage of targeted retelling is that it allows the teacher to better monitor each student's knowledge of thematic vocabulary and content of special text compared to case study and business game, while developing students' public speaking skills. For the trainees, the case study and the business game find a favourable response primarily because the students compose the text themselves and work as a team (up to 70% of the participants). The quality of vocabulary memorisation does not depend on the choice of teaching method, but on systematic repetition. In experience, it has been found that mini-case studies can be conducted online in a group of up to 20 people, but the use of presentations is limited.

The benefits of the study prove the scientific urgency of using such innovative teaching methods as case study and business game, including online, in conjunction with traditional teaching methods, in particular, targeted retelling. The value of the study results lies in the fact that the methodological recommendations described in the article can be used as an effective teaching technology in teaching professional English at a non-linguistic university, as they introduce diversity and an innovative element into the learning process, meeting the requirements of modern students and raising their interest in learning, and also help teachers select the optimal balance of traditional and innovative learning methods.

References:

1. Pakhtusova, E. E. The method of cases in teaching a foreign language at a university / E. E. Pakhtusova. — Text : direct // Young scientist. — 2014. — № 7 (66). — Pp. 532-534.
2. The choice of teaching methods in secondary school./ Edited by Yu. K. Babansky. — M.: Pedagogy, 1981.
3. Kolker Ya. M. Practical methods of teaching a foreign language — M., 2000.
4. Passov E. I. Communicative method of teaching foreign language speaking. — M., 1985. — 208 p.
5. Passov E. I. Communicative method of teaching foreign language speaking. — M.: Prosveshchenie, 1991. — 223 p.

6. Rachmanina M. B. Typology of methods of teaching foreign languages. — M., 1998.
7. Averyanova S. V. The role of "case study" in the professional training of future international economists in foreign language classes // Russian Foreign Economic Bulletin. 2010. No. 8 (August). pp. 55-60.
8. Smolyaninova O. G. Didactic possibilities of the case-study method in teaching students / [Electronic resource]. Access mode: <http://iphras.ru/uplfile/ethics/RC/ed/school2>
9. Polat, E.S., Bukharkina M. Yu. Modern pedagogical and information technologies in the education system. Moscow: Academy, 2007. 364 p. Surmin Yu. P. Situational analysis, or the Anatomy of the Case method. Kyiv: Center for Innovation and Development, 2002. — 286 p.
10. Zarukina E. V. Active teaching methods: recommendations for development and application: textbook.- method. stipend. St. Petersburg: SPbGIEU, 2010. — 59 p.
11. Fischer, Johann. Casey, Etain. LCaS — Language case studies. Teacher training modules on the use of case studies in language teaching at secondary and university level. Council of Europe Publishing. 2008.
12. Herried C. F. What makes a good case? // Journal of College Science Teaching. Vol. 27, No. 3, Dec 1997/Jan 1998. pp. 163–165.
13. Shchukin, A. N. Teaching foreign languages. Theory and practice: a textbook for teachers and students. M: Omega-L [et al.], 2010. — 475 p.
14. Ellet W. The Case Study Handbook: How to Read, Discuss, and Write Persuasively About Cases. — Harvard Business School Press, 2007. — 273 p.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ КЕЙБІР ТҮР-ТҮС АТАУЛАРЫНЫҢ МАҒЫНАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ЖАКУПОВ Қ.

Ю-21-4 тобының студенті

ЖАНГАБУЛОВА З.К.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к. доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада қазақ тіліндегі түр-түс атаулары лингвистикалық және этнолингвистикалық тұрғыдан да қарастырылған. Әр халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан өзіндік тарихы, мәдениеті, әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері бар дейтін болсақ, сол мәдениетті, тарихты, дәстүрді түр мен түссіз елестету мүмкін емес. Түр-түс құбылысының атқаратын қызметін, оның мән-мағыналарын қарастырған бұл мақалада қазақ дүниетанымындағы түстердің өзіндік символдық мәні туралы қызықты деректер келтірілген.

Кілт сөздер: лингвистика, түр мен түс, этимология, салт-дәстүр, дүниетаным.

Қазақ тіліндегі түр-түс атауларын тек лингвистикалық тұрғыдан ғана емес, этнолингвистикалық тұрғыдан да қарастыру, "ұлт пен тіл біртұтас" қағидатына сәйкес, біздің ұлттық болмысымызды танумен байланысты өзекті мәселе болып табылады.

Әр халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан өзіндік тарихы, мәдениеті, әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері бар. Бұл мәдениетті, тарихты, дәстүрді түр мен түссіз елестету мүмкін емес. Мысалы, адам қайтыс болған үйдің қара ту тігуі, баланың тұсауын кесерде ала жіпті пайдалануы – бәрі де түр-түспен байланысты.

Адамзат өмір сүріп отырған бар ғалам "адам", "қоғам", "табиғат" болып үлкен үш салаға бөлінуі ғылымда қалыптасқан жүйе. Түр-түс құбылысының атқаратын қызметін, оның мән-мағыналарын, қалыптасқан атауларын осы жүйеде қарастыру өте тиімді. Сондықтан да болар, салт-сана, әдет-ғұрып, заттар мен құбылыстарды іштей жіктеп-жіліктеп, танып-білуде де тілшілер қауымы түр-түс әлеміне жиі жүгінеді. Бұл құбылыстың көріністерін сан алуан

өнер саласынан да байқауға болады. Халықтық ұғым-түсініктер мен өмір-тіршіліктің өзіндік қыр-сырын түсініп, құндылықтарын бағалауда да түр-түс әлемінің аңғартар мағлұматы мол, қызметі зор.

Қазақ дүниетанымында түстердің өзіндік символдық мәні бар. А.Марғұлан ол туралы былай деп жазады: «көк» – аспанның, «қызыл» - оттың, күннің, «ақ» - ақиқат, шындықтың, «сары» - ақылдың, сағыныштың, «жасыл» - жаңарудың, көктемнің, жастыққа табынудың символы [1; 58]. Ал этномәдени дүниетанымда біздің ата-бабаларымыз әлемді төрт бұрыш деп түсініп, күн цикліне сәйкес бұрыштарға атау берді: Шығыс - көк, Оңтүстік – қызыл, Солтүстік – Қара, Батыс-ақ.

Сонымен, түстерді танып-білуге қатысты талдауымызды түрік әлемінде әлемнің бастауы болып саналатын түс – «көк» сөзінен бастайық. Түркі халықтарында «көк» түс тұрақтылықты, биіктік пен тереңдікті білдіреді. «Көк» сөзі, ғалымдардың пікірінше, синкретикалық түбір. Академик Ә.Кайдар «көк» сөзі туралы: "Табиғи түрде, алғашқы адамдар көк күмбезді оның түсі деп атағаны сияқты, әлемдегі барлық көк түстерді аспанның түсімен салыстыру арқылы оның "көк" түсінің жалпы атауын жасауға болады деп, өз пікірін білдірді [2; 160]. Зерттеуші Н.Айтова бұл сөзді былай түсіндіреді: «Түркі тектес халықтардың ішінде қазақта көк күшейту мәнінде «көкпеңбек» болып қолданылады. Бұл «көк пен көк», яғни *көкпен* бірдей деген ұғымға келеді. Әр сөздің екі рет қайталануы оның рендік мәнін әсірелеп, үдетіп жіберген» [3: 48].

Көк және Тәңір - аспанның мағынасындағы синоним сөздер. Бұған дәлел ретінде Ұлы түркітанушы М.Қашқари сөздігінде «аспан» сөзінің бірнеше мағынасы келтіріледі, олардың бірі – «аспан». Бұл сөздікте «Тәңір» сөзінің мағынасы «аспан» деп те көрсетілген [4:136].

Ш.Уәлихановтың «Қырғыздардағы шаманизмнің қалдығы» мақаласында: «Аспан» - шаманизмдегі ең жоғары күш. Көк Тәңірі - көк аспан. Қырғыз тілінде бірінші «көк» сын есімі нақты нәрсені білдіреді, ал «Тәңірі» зат есімі «Алла» және «Құдай» сөздерімен синоним болады [5: 62]. Сондай-ақ, осы діни-танымдық мақалада «Тәңір жарылқасын», «көк соқсын» деген тұрақты тіркестер бар. Бұл тілдік бірліктер сонымен қатар екі сөздің мағынасы байланысты екендігінің қосымша дәлелі болып табылады. Сондай-ақ, біздің тілімізде «көк» сөзіне қатысты ашулы, долы адам мағынасын беретін *көк*, *көкайыл* сөздері және бай адам мағынасын беретін *көк етікті* деген сөз тіркесі бар.

Түр-түс атауларының ішінде қазақ тіліндегі «қара» және «ақ» түс атаулары ең кең таралған. Оның себебі «ақ» және «қара» түстерінің табиғатта кеңінен қабылдауына және басқа түс атауларымен бірге қолданылуына, яғни аралас түсті білдіруге бейімділігіне, қоғамдық өмір құбылыстарына, сондай-ақ, табиғаттың осындай жарық және қараңғы аспектілеріне және басқа түстердің көпшілігіне қатынасына байланысты. Осының негізінде қазақ тілінде «қара» түс атауына қатысты 30-дан астам туынды мағына қалыптасақан. *қара қазақ*, *қара су*, *қара ниет*, *қара шал*, *қара қобыз*, *қара шаңырақ*. «Қара» - атауына қатысты туындаған мағыналар – ғайыптан пайда болған емес, негізгі номинативті «қара» түс мағынасының әртүрлі ситуацияларға сәйкес өз бойынан туындап, логикалық, уәждік, танымдық жүйе бойынша дамыған ауыспалы мағыналар. Бұл мағыналар тілдегі жүздеген, мыңдаған тұрақты тіркес құрамында қалыптасып симантикалық бірлік ретінде қолданылып келеді.

Ал «Ақ» түс атауы барлық түркі тілдеріне ортақ атау. Бірақ оның мағынасы өрісі барлық түркі тілдерінде бірдей емес. Мысалы, қазақ тілінің өзіне тән ерекшелігі – «сүт» және «сүт өнімдерімен» байланысты мағыналар жеке де, белгілі бір мәтіннің құрамында да білдірілуі мүмкін. «Ақ» сөзі түр мен түсті ғана емес, басқа да мағыналы бейнелердің көрінісі бола алады. Мысалы, *ақжол*, *ақкөңіл*, *ақниет*, *ақжүрек*, *таза*, *кіршіксіз*, *адал*, *әділ*, *жайдары*, *әдемі*, *сұлу*, *айқын*, *анық*, *асыл*, *ардақты*, *пәк* т.б. Бұл сөздер осы қолданыста жағымды бейнеде қолданылған. Алайда «ақ» түсі жағымсыз бейнеде де қолданылады. Мысалы, *ақсайтан* – жеңілтек, ұшқалақ, *ақсаусақ* – еңбек етпейтін жалқау, *ақкөз* – тас жүрек, *ақсирақ жұрт* – жоқшылық сияқты теріс, қолайсыз жайларды көрсетеді. Бұлайша

дамудың шарықтау шегі, халықтың логикалық шеңберінің кең екенін анық көруге болады.

Ал «Қара» сөзіне келетін болсақ, *караниет, қаражурек, қара қамшы, қарабет* сөздерінде «қара» түс өте жағымсыз мағынада қолданылған. Ал осы «қара» сөзінің қазақ ұғымында ең асыл, ең қымбат, ең киелі ұғым екендігі осы қара сөзімен байланыстыра қолданып айтылатын *қара нар* – мал басы, киелі түйе; *қара от* – құнарлы жайылым, *қара шал* – ақылды, орны бөлек ата; *қара шаңырақ* – қасиетті үй деген сөздерінен-ақ аңғаруға болады.

Қазақ және басқа түркі тілдеріндегі *қызыл* мен *жасыл* сөздерінің түбірі «қыз» бен «жас» деген пікір көптен бері айтылып келеді. Сондағы ғалымдардың дәлелі: бұлардың екеуі де *-ыл -іл* моделі негізінде бүгінде жеке-дара қолданылмаса да, бөліп алып қарауға болатындығы. Кейбір ғалымдардың пікіріне сүйенсек, жоғарыдағыдай, *қызыл* сөзінің түбірі – *қыз*: бірде етістік («краснеть», «пламенеть»), бірде сын есім мағынасында («красный», «багровый») екіұдай қолданылған екен. Сын есім мағынасында қолданылғандығын дәлелдеу үшін *қызар* етістігін алып, *боз* – *бозар*, *көк* – *көгер*, *ақ* – *ағар* моделі бойынша талдаса да жеткілікті. Бұл жердегі түбір тек зат есім немесе сын есім ғана болуы керек. Сонда қазіргі қазақ тіліндегі *қызыл* сөзінің құрамындағы о бастағы дербестігін жойған «қыз» түбірінің төркіні айқындалады. Ол тек қызыл түстің ғана емес, тіпті алабұртып, қызу қанды, сұлу ренді мағынасындағы «қыз» сөзінің шығуына да негіз болса керек [6;78].

Жасыл түс атауының да түбірін *жас* деп тануға болады. Мұнда да о бастан заттық не сындық, сипаттық мағына болған. *Жас* сөзінің бастапқы мағынасы «жаңа шыққан көк, өсімдік, көкөніс» деуге болады.

«Жас сөзінің... бастапқы мағынасы «жаңа шыққан көк өсімдік» деп ұйғаруға болады. «Жас» сөзінің жаңадан көгеріп шыққан өсімдікті білдіретін мағынасы жаңа өсіп келе жатқан балаға, одан кісінің өмір сүрген жыл санына ауысқан. Көк өсімдіктің дымқыл, ылғалды болуымен, әсіресе таңертеңгі шық түскен кездегі күйімен байланысты, бұл сөз «көз жасы» деген ауыспалы мәнге ие болған тәрізді», – деп көрсетеді [7; 19]. Яғни, жасыл, көздің жасы, адамның жасы, жаңа өсіп келе жатқан балаға байланысты айтатын *жас* сөзі шығу тегі бір деп айтуға болады.

Қазақ тілінде «сары» деген атау сындық мағынада қолданылады. Жоғарыда талданған түс түрлерінің атаулары сияқты, сөздің шығу тегін, этимологиясын анықтау қиын. «Сары» түсінің негізгі мағынасымен қатар, «сары» сөзінің көптеген алмастырушы мағыналары бар. Р.Сыздықова «сары алтын» тіркесіндегі «сары» сөзінің мағынасы таза, қоспасыз, ал «сары уайым» тіркесіндегі «сары» сөзі парсы тіліндегі уайым, қайғы екенін көрсетеді [8; 106].

«Қоңыр» сөзінің шығу табиғаты жоғарыда басқа аталған түр-түстерден ерекшеленеді. Топонимист-ғалым А.Абдрахманов «қоңыр» сөзін моңғол сөзінің дыбыстық өзгерген *хонхор, хонхур (ой, шұңқыр, үңгір, жыра, қуыс)* түрі ретінде қарастырды [9; 57]. Бұл пікірді топонимист-ғалым А.Жартыбаев та қолдап, Қарағанды өңіріндегі *Дарақоңыр* орониміндегі «қоңыр» сөзін моңғолдың *хонхур* сөзі дей отырып, *Дарақоңыр* оронимінің мағынасын «бөлек, дара тұрған сайлы, жыралы төбе» деп санайды [10; 91]

Халқымыздың ұрпақтан ұрпаққа ғасырлар тереңінен ауызша жеткен «Төрт түліктің баласын сүюі» деген жыр бар.

Қой сүйеді баласын «қоңырым» деп,

«Ештеңе білмейтін момыным» деп.

Сыыр сүйеді баласын «торпағым» деп,

«Қараңғыға баспаған қорқағым» деп.

Түйе сүйеді баласын «боташым» деп,

«Жаудыраған көзіңнен, тоташым» деп.

Жылқы сүйеді баласын «құлыным» деп,

«Тұлпар болып жүгірер жұрыным» деп.

Ешкі сүйеді баласын «лағым» деп,

«Тастан тасқа секірген шұнағым» деп.

Көріп отырғанымыздай, әр түлік өзінің төлін өз атауымен атаған. Ал қой малының қошақан, қозы секілді төлінің атауы болса да, қоңырым деп сүйеді. Бұл жерде халқымыз қоңыр түсіне қатысты атады десе, қозының ақ, кара, ала, қызыл түсті болатыны және белгілі. Біз бұл қолданыстағы *қоңырдың* қазіргі мағынасын қойдың *жуас*, *момын* болуына байланысты баласын да солай атады деп түсінеміз. Алайда жылқы құлыным деп баласын атағандай, қой да қоңырым деп қошақанын атаған. Сонда *қоңыр*, *қозы*, *қошақан* деген сөздер өзара мағыналас болады.

Сонымен, *қоңыр* сөзін қой малымен байланысты пайда болды деген пікірді ұсынамыз. Қой жуастықтың, қарапайымдылықтың, байлықтың символы болып саналғандықтан, содан пайда болған қоңырдың да беретін мағынасы соған жуық келеді. Қазақтың *қоңырым*, *қоңыр қозым* деп еркелетуі, қарапайым тірліктің қоңыр аталуы, қоңыр үннің құлаққа жағымдылығы, қоңыр желдің саялылығы — бәрі де қоңырға деген қазақтың ерекше ықыласын білдіреді.

Сонымен қатар, тілімізде *қоңыр қой*, *қоңыр сиыр*, *қоңыр қаз* деген жан-жануарлар түсін білдіретін қолданыстар да бар. Бірақ қоңыр сөзі тек түсті ғана бейнелей бермейді. Кейде анықтауыш қызметін де атқарады. Мысалы, *қоңыр жел*, *қоңыр кеш*, *қоңыр күз*, *майда қоңыр*, *жәй қоңыр* т.б. «Даусын қоңырлатып сөйледі. Қоңырланып отыр» десек, ол адамның көңіл-күйінің нашарлығын айтқанымыз.

Қазақ қоңыр аңның киесі атады деп оны атпаған, ерекше қастерлеген, оны кие тұтқан. Және де, біздің байқағанымыздай, өзге түркі тектес халықтар қоңырды көп қолдана бермейді, оның орнына *күрең* сөзі жүреді.

Сондай-ақ, тілімізде ала-құла, аламыш, жолақ-жолақ, күлдібадам, алабажак, әлем-жәлем, қошқыл деген түр-түстер де бар. Бұлар әр түрлі түстердің бірігуін немесе араласуын көрсетеді. Сөзге ұста, тілге бай халқымыз қарапайым түр-түс арқылы да әр сөздің көп мағыналылығы мен төркінін де анықтап, дәл тауып көрсетіп кеткенін осы түс атауларынан да байқауға болады.

Қорытындылап айтатын болсақ, түр-түстердің мағынасы, символикасы, этимологиясы қазіргі кездегі тілшілердің назарына ілініп, ұлттану парадигмасы тұрғысынан зерделеніп жатыр. Біз бұл шағын мақаламызда зерттеуші ғалымдардың түр мен түске қатысты бұрыннан бар пікірлеріне аз да болса өз көзқарасымызды қосуға тырыстық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Марғұлан Ә. Шығармалар жинағы. 4 том. Алматы, 2007. – 58 б.
2. Қайдаров Ә., Ахтамбердиева З. Өмірбеков Б. Түр-түстердің тілдегі көрінісі.
3. Алматы: Ана тілі, 1992. -160 б.
4. Аитова Н. Қазақ тіліндегі «қара» және «көк» түске байланысты семантикалық сипаты. Тіл тарихы және сөз табиғаты. - Алматы: Ғылым, 1997. - 48-б.
5. Қашқари М. Түркі тілінің сөздігі (Дивани-лұғат-ат-түрік): III т. Шығармалар жин. - Алматы: Хант, 1997. – 136 б.
6. Уәлиханов Ш.Ш. Көп томдық шығармалар жинағы. -Т. 4. - 2-бас. -Алматы: Толағай групп, 2010. – 62 б.
7. Құрманалиева А. Қазақ тілінің гомогенді омонимдердің этимологиялық негіздері. Тіл тарихы және сөз табиғаты. -Алматы: Ғылым,1997. -78 б.
8. Лауланбекова Р. Түр-түс компонентті күрделі аталымдардың танымдық сипаты (сын есім + зат есім үлгісі бойынша): Канд. дис. автореф. -Алматы, 2010. -19 б.
9. Сыздықова Р. Сөздер сөйлейді. - Алматы: Мектеп, 1980. -106-б.
10. Әбдірахманов А. «Қазақстан этнотопонимикасы». Алматы. 1979. -57 б.
11. Жартыбаев А., Сламбеков Н. Қарағанды облысы оронимдерінің кейбір этнолингвистикалық факторлар көрінісі. Тіл тарихы және сөз табиғаты.
12. -Алматы: Ғылым,1997. -227-б.
13. https://massaget.kz/mangilik_el/shanyirak/saltdastur/61042/

БОЛМАН ҚОЖАБАЙҰЛЫ - АЙТЫСКЕР АҚЫН

ЖҰМАХАН А.

ГМУ- 21-1 к тобының студенті

АКАТАЕВА Ш.Б.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақаланың негізгі зерттеу нысанасы – Болман Қожабайұлының айтыстары. Болманның әр айтысы әйтеуір мәдени шара емес, қалайда белгілі бір міндет жүгін арқалаған нысанды айтыс. Ол Нияз, Нұртаза, Шашубай сынды ақындармен айтысқан. Болманның ақындық өнерінен сөз реңкін кіргізе, бояуын қандыра баяндау, ойды тапқыр түйіндеу байқалады. Әсіресе, соғыс жылдарындағы Шашубаймен айтысында Қазақстан кеншілерінің Отан соғысына қосқан қомақты үлесін айшықты жырлаған.

Кілт сөздер: Болман Қожабайұлы, айтыс дәстүрі, айтыскер, ақындар, жаңа дәуір, халық тағдыры.

Болман – қабырғалы айтыс ақыны. Бүгінде қолда сегіз айтысының мәтіні бар, оның екеуі Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңге, ал қалғаны Кеңес дәуіріне жатады. Бұлардан басқа Қайып Айнабековпен, Доскеймен және Иса Байзақовпен айтысқан дейтін дерек бар, бірақ олардың мәтіні әзірге табыла қойған жоқ.

Ілкі кезеңде Болман Несігүлмен (Несіпгүлмен) және Тайжан Қалмағанбетұлымен айтысқан. Ақмешіт атырабының Шиелі жағында жасаған Несігүл Сарыбайқызымен айтысының екі нұсқасы бар, екеуі де Әдебиет және өнер институтының қорында сақтаулы. Екеуін де институтқа жіберген Болманның өзі. Бір нұсқа 1940-жылдар шамасында Жезқазғанда қағаз бетіне түскен, ал екінші нұсқаның тапсырылған мезгілі көрсетілмеген. Екі мәтіннің арасындағы айырма едәуір, тіпті екі бөлек дүние десе болады.

Бірінші нұсқада руы Тарақты Несігүл бүкіл Арғынның атынан айтысады, сөзді де Арғынның жуандығын, іргелі ел екендігін айтып, кәдуілгі айтыс дәстүрінен ауытқымайды. Найманды менсінбей, ру намысына тие сөйлейді. Болманның да жауабы осыған сай, ол да іргелі ел екендігін айтып, дәлелге аты даңқты адамдарының есімін жүргізеді және бір атап айтар жағдай, әкесі Қожабайдың өрнегімен ол да қиын-қыстау күндері Найманның Арғынға жасаған жақсылығын санамалап, ұзақ сүреге кетеді. Одан әрі сөз болатын Кенесары тұсында елдің екіге жарылғаны да сол баяғы қолдан қиылған қалыптан ұзамаған. Айтыса келе Болман ру сынаруды қойып, қарсыласының жеке бас мәселесіне көшеді, әлбетте, Несігүлдің сіңлісінің күйеуі Құсайынға тұрмыстанып, басы істі боп елінен кеткенін бетіне салық етіп басады. «Еліңнің басын дауға салып, ата-ананды зарлатып кеттің, енді ешкімге опа бере қоярмысың?» деп уәжден тосады. Осы жерге келгенде Бұзау болыстың маңайындағы Ыбырай ақын айтысты тоқтатып, «Несігүл, сен жеңілдің» деп Болманның иығына шапан жапқызады. Ыбырай ақынның кесімі, Несігүлдің шапан жабуы Болманның өз сөзімен баяндалған.

Екінші нұсқада айтыстың ілігі де, әңгіме ауаны да мүлдем басқа. Несігүл Болманның жиын үстіне аттан түспей келгенін мін етіп тағады, «әдепсіз» деп тиісіп, руын, арғы тегін қазбалайды. Бұл – қазақ айтысында ежелден бар тәсіл, қарсы жақты «ә» дегеннен тұқыртып тастаудың айласы. Бірақ мәтіннің оныншы шумағынан бастап сөз нұсқасы өзгереді. Найман арасындағы Сейдахмет, Бодық, Ыбырай, Қожабай секілді аты мәлім ақындарды жіпке тізе арқаланып келе жатқан Болман кенет бай мен кедей арасындағы теңсіздікті, би-болыстың көпке тізе батырған жуандығын айтып, мүлде басқа жаққа ала қашады. Әңгіме аяғын Несігүлдің әкесі Сарыбайдың бай-болыс екендігіне, нашарларға азар беріп, Несігүлді өзінен көп үлкен шалға атастырғанына әкеп тірейді. Үшбу тақырып бірте-бірте айтыстың өзегіне

айналып кетеді де, сөз Болманның Несігүлді Найман еліне тұрмыстануын сұраумен, Несігүлдің бұл ұсынысқа лып етіп келісе қоюымен аяқталады.

Болман – Несігүл айтысының мәтіндерін бір айтыстың екі варианты деп қарамай, екі акынның арасында жедел өткен екі бөлек айтыс деп қарастыру шындыққа әлдеқайда жақын. Екінші айтыстың мәтіні заман талабына сай кейін өңдеуге ұшыраса керек.

Болман Қожабайұлының шығармашылығында ұлытаулық Тайжан Қалмағамбетұлымен айтысы ерекше орын алады. Айтыс мәтінін Әдебиет және өнер институтына тапсырған Болман екеуара жыр сайысы 1914 жылы өтті деп көрсеткен. [1,16] Бұған дейін айтқанымыздай, Тайжан – Арқа өңіріндегі асқан әнші, әрі сазгер, ақпа акын. Қожабай өлендерін Жамбылға жеткізгендігіне қарағанда Тайжан Болманның әкесімен етене таныс болған әрі қадірлеп сыйлаған. Мұны айтыс «әп» деп басталғанда «Жақсының таныс болдым баласына» деп өзі де айтады. Соған қарағанда Болман екеуі дәп сол айтыс өткен жолы жүзбе-жүз танысса керек. Тайжан Болманнан екі-ақ жас үлкен, сонда да айтыс бастала сала оны іні атап, «ағаның жағасына жармасқалы келдің» деп ықтыра сөйлейді. Іле-шала «Әкеңіз кеңес сөздің дариясы, Сөз десе қайтқан емес ықыласы» деуіне қарағанда, әкесімен дәрежелес, табақтас болған кісімен дәті шыдап айтысуға барған баласына қазақы салтпен ауыр айып таққысы бар. Бұл жағдай «Болманның ақындық дарыны әке беделінің тасасында жөнді ашылмай қалды» деген болжамымыздың дұрыс екендігін қосымша дәлелдей түседі және мұның өзі сөз боп отырған айтыста Болманның арындап ашылып, көсіле сөйлеуіне белгілі бір дәрежеде тұсау болған да түрі бар.

Ата-баба даңқын дәріптеумен айқын басымдыққа жете алмаған Тайжан енді жең ішінде жасырып отырған соңғы оғын жұмсайды – Қожастың арғы тегіндегі шикілікті қозғап, ел ішіндегі бір әңгіменің шетін басып қалады. Бірақ Болман бұған да іркілмейді, жауап сөзінің бірінші жолында-ақ: «Сұрасаң арғы атамды Матай-Найман» деп, Бағаналыға кейінірек қосылғандарының шындығын еш бүкпесіз алға жаяды, кірме болсын-болмасын дәл Қожас балалары жауына Бағаналының басқа балаларымен бірдей ат шабысып, елге кесек олжа салғанын тарихи дәлелдермен дәйектейді. Мұнымен шектелмей, сол кез Тайжан елінің арасында етек алып кеткен ұрлық-қарлық абырой әпермейтінін, елдің жігін аша бастағанын қадап айтып, әңгіме ауанын әлеуметшіл тақырыпқа аударады. Осыдан соң-ақ «ұрысы қалың» Тайжан ақын ғафу өтініп, жасы үлкен болуы себепті айтысты тоқтата алатын құқын алға тартып, сөзді доғарады. Бұған қарағанда, айтыс мәмілемен тең аяқталса керек.

Сөйтіп, Тайжанмен айтыс Болманның отыздан асқан шағында әке ықпалынан арылып, өзіндік бет-бейнесі бар шебер айтыскер ақын ретінде қалыптаса бастағанын көрсетті. Алайда, кейінгі күшті тарихи-әлеуметтік сілкіністер (1916 жылғы дүрбелен, Ақпан-Қазан төңкерістері) бұл өсу аясын тарылтпаса да, белгілі бір шеңберден шығармай ұстап қалса керек. «Қарамалай» боп тізімге ілініп, ел асып, жер асып кете жаздаған ақын іле-шала Қарсақбай кенішінде қара жұмысқа араласып, соңыра рудник құрал-жабдығын күзетіп қалғанын ілгеріде айттық. Аламан тасыр оқиғалардың шала жанған ошағы әлі түгел өше қойған жоқ, азамат соғысынан соңғы ауыртпалық еңсені езеді. Өңге ел әдебиеттері секілді бұл өліара шақта қазақ әдебиетінде де елеулі үзік бар – ақындар «байтал түгіл бас қайғы» боп кеткен заман. Солардың ішінен Болманға алдымен бағыт беріліп, жаңа дәуірге лайық бағдар көрсетіледі, шындығында әлеуметтік тапсырыс беріледі. Мұның өзі Сабыр Шәріповтің есімімен байланысты көрінеді.

Осы атыраптағы қазақ ауылдарында бұрынырақта бала оқытқан Сабыр Шәріпов көрнекті революционер болғаннан кейін, 1919 жылдың желтоқсанында партияның тапсырмасымен «Бағаналы хандығы» аталған далалық басқару түзілімінің басшыларына жолығып, қауымның идеологтары Ахмет Оразаев пен Хасен Бекхожиннің сеніміне кіреді. Бұл кісілердің ел ішіндегі беделін пайдаланып, Бағаналы ішінен азық-түлік, күш-көлік жиып, Ақмешітке жіберіп тұрады» [2,114].

Санасында мифологиялық-авторитарлық ойлау жүйесі басымырақ, осынысымен соцреализмнің типологиялық сипат белгілеріне үйлесе кететін дала перзенттері – сахара

рапсодтары ғана осылайша бір нәрсеге қылаусыз сеніп, қалтқысыз нана алады, өзгені де сондай шабытпен, сондай құмарлықпен иландыра алады. Сөйтіп, бүкіл ел әлгі қолдан қиылған жора-ғұрыпқа қалтқысыз сеніп, сонымен ғана тыныстады. Көз аштырмайтын шеру, мереке, бой көрсету, мерейтой күн құрғатпай келіп, ақыннан шын өмірді, шынайы шындықты көлегейледі. Жастары келіп, алды тоқсанды, соңы алпысты алқымдап отырған қарт жандар «Бізде бәрі керемет екен!» деп шынымен сеніп қалды. Осы аңғал да шынайы сенім өз кезегінде соцреализм үрдісінде көркем мерекелік көңіл-күйге бөленген шығармалар шығаруға түрткі салды. Жамбылдың кейбір жырлары әуелі баспа бетін көріп, сонан соң барып ақынның аузымен айтылғаны осы думанды өмір салтының заңды бір бөлшегі еді. «Жамбыл өзінің социалистік реализмнің алтын торына қамалған сайрауық бұлбұлына айналған қалпын, трагедиялық жағдайын сезді ме екен? Бәлкім жүз жасаған ақын бәрімізден де алысырақ көріп, тереңірек ойлады ма екен?» [2,67].

Бүгінгінің зерттеушісіне іле-шала біз де Болман хақында өзімізге осы сұрақты қоя аламыз едік. «Сұңғыла жан жаңа өкіметтің жуыр маңда тарих еншісіне өте қояр түрі жоғын байқап, әліптің артын бағып, жер басып, күн көрудің қамын ойлады ма, әлде кеңестік идеологияға шынымен сенді ме?» деген сауалдың жауабын қарт ақын өзімен бірге ала кетті. Не ойлағаны бір Аллаға аян. Бізге белгілісі – қазір қолда бар елуден аса өлең-жырының түгелге жуығы соцреализм сарынында шығарылған. Қарағандының көмірін, Қарсақбайдың мысын, Жезқазғанның рудасын, Теміртаудың шойынын, Балқаштың бай кенін, сол байлықты алып жатқан, бірақ не үшін, кім үшін жапырып жұмыс істеп жатқандарын өздері де жөнді түсіне бермейтін соры қайнаған қарапайым қазақтың еңбегін шабыттана жырлау. Байқоңыр кеншілерінің құрметті адамдарына, малшы-жұмыскерлердің Қарсақбайдағы бас қосуына, Балажезді колхозшыларына, Жездінің кеншілеріне, Қызыл Армия күніне, Қазақстанның қырық жылдығына, 8 наурызға, шопандар тойына, сайлау күніне, т.б. арнаған, «агитка» сипатты плакаттық стилінің ықшам, дәл, сырт өрнексіз, бірақ толғау жанрына тән экспрессияға толы боп келетін ерекшеліктеріне ие өлеңдері – ақын жасаған өлкенің жетпіс жылдық тарихының уақтылы қағаз бетіне түсіп қалған үзік-үзік шежіресі.

Тарихта көшірме болмайды. Сол көшірмесіз тарихтың тұтас бір дәуірін Болмандар өздері бастап, өздері тәмамдады. Десе де, қарт ақынның бұл кезеңдегі өлең-жырларының ішінде арагидік шын адамдық болмысын, ақындық қарым деңгейін танытатын дүниелер де ұшырасып қалады. Бұл қатарға 1916 жыл уақиғасына арналған «Қарамалай», әлеуметтік-имандылық негіздегі «Маскүнем», Жетіқоңыр мекені жайлы, ағартушылық бағыттағы «Ақыл шам», туған жер табиғатын жырлайтын «Жаз айы», «Туып өскен жер» тәрізді өлеңдерін жатқызуға болады. Тұқымды ақын қалай болғанда да ара-тұра соцреализм қалыптап берген идеостильдің өлшеулі шеңберінен ышқына шығып кетеді. Алғаш рет бұл талант нышаны 1938 жылы Алматыға келген сапарда шығарған «Гүлденген өңір» атты өлеңінде белгі берді.

Тамаша теңеулер – зор ақындықтың белгісі. Күнге еркелеп бойлаған ағаш, өркештенген тау, арнасы алпыс екі әлемді орап көлге құйған өзеннің суреті қай ақынға болсын абырой әперетін көркем олжа. Бұл қатарға өзге өлеңдерінде ұшырасатын «Қарақұм батыстағы бір жерұйық, Керілген кербез төсі күнге құйып», «Отқа үйіткен мысықтай, Сүтке тиген күшкітей, Үміті оның қырқылып» сықылды бейнелі сөз орамдарын қосуға болады. Немесе 1944 жылғы Шашубай Қошқарбайұлымен айтысындағы Жезқазған кенін келістіріп бейнелейтін:

Болғанда үзігі алтын, түндігі мыс,

Уығы, керегесі аппақ күміс.

Қазығы қорғасыннан алып үймін,

Жабылып қозғай алмас батыс, шығыс, – [3,194]

деп келетін жолдар қандай?! Бұл ретте зерттеуші Ақылбек Шайхының: «Мұнда ақын қазақтың байырғы мүлкі – киіз үйдің жабдықтарына мыс алыбы Жезқазғанның ұлан-асыр байлығын балап отыр. Осы шумақ өте шебер айтылған. Батыс пен Шығыс жабылса да қозғай алмайтын үй! Қаншама ой, қаншама мағына сыйып тұр өлең жолдарына?!» – деген пікірі

орынды [4,77].

Жалпы Болман Қожабайұлының 1944-1970-жылдар аралығында айтыс өнеріне қызу араласуы соғыс жылдарында ел өнеркәсібін төтен рельске салу және соғыстан соңғы күйзелген шаруашылықты қалпына келтіру тәрізді кезеңдік міндеттерді ойға алады. Халық ақындарының көбі елдің, халықтың тағдыры сынға түскен шақта жеңіске жетудің екі жолын анық сезінген. Ол – жау шебіндегі ұландардың ерен ерліктері мен тылдағы қажырлы күрес нәтижесі. Болман да, Шашубай да өз ақындық қуатын осы қос майдан ерлерінің рухын көтеріп, жігерін жануға бағыттаған. Десе де, айтысты ұйымдастырушылар бұл көне дәстүрді қайта жаңғыртуды ойлағанда оның бұрыннан қалыптасқан жанрлық ерекшеліктерін өзгертпей сақтауға тырысқаны ғанибет. Алдымен бұл айтысқа қатысушыларды, айтыстың негізгі тақырыбын нақты белгілеп беруден көрінеді. Мысалға Болманның Кеңестік кезеңдегі айтыстарының басында тұрған Шашубаймен сөз сайысына Болман Жезқазғанның атынан, Шашубай Балқаштың атынан қатысады. Мұнда мән бар. Балқаш – алғашқы бесжылдықтар жемісі. Оның өз алдына отау тігіп, қала атанғаны 1937 жыл. Ал Жезқазғанның қарқындап дамуы кейін. Соғыс басталып кеткендіктен ондағы құрылыс ісі кенжелеп қалған еді. Құрылысы 1940 жылы басталған негізгі фабрика мен су қоймасын салу тоқталды, әлеуметтік құрылыстар боса, болмаса да іркілді. Мұның бәрі, әрине, өндіріс қарқынына әсер етпей қалмады. Өлгіндей сын сәтте жезқазғандықтардың жігерін жанып, кемшіліктерді түзетіп, табыстың тайқазанын еселеуге үндейтін айтыс ақыны көмекке келеді. Сол сияқты жыл аралатып Болман мен Марганец руднигінің ақыны Нұртаза Айрынбаевтың арасында өткен айтыстың да өз кезі үшін маңызы үлкен еді. Марганец руднигі соғыстың алғашқы жылдары Қаныш Сәтбаевтың жеке бастамасымен және тікелей басшылығымен жедел ашылған кеніш. Жезқазғанның марганеці қосылып құйылған құрыш қалқанды танктер майдан шебінде жан шыдатпаған, ал мұндай зор қару кейінгі қырғи-қабақ соғыс жағдайында әбден керек боларын сұңғыла өкімет қапысыз есептеп отырғанды. Ендеше Болманның әр айтысы әйтеуір мәдени шара емес, қалайда белгілі бір міндет жүгін арқалаған нысанды айтыс. Бұл айтыстардың астарында халықты жеңіске үндеу ғана емес, үлкен өндіріс орындарының халқына берер есебі жатқанға ұқсайды. Және бұл есеп биік трибуналардан емес, халық ақындарының аузымен айтылады [5,6]. Айтыстың осындай маңызды міндет шешудегі күш жұмылдырғыш сипатын ескерді ме екен, әдетте әр сөздің, сөйлемнің астарынан пәле іздеп отыратын ұйымдастырушылар оның өту формасын таңдауды ақындардың өз ықтиярына салса керек. Қалай болғанда да айтыскерлер тыңнан жаңа пошым іздеп әуреленіп жатпастан, айтысты өздеріне мәлім ескі дәстүрмен бастап, өрбітіп, аяқтап отырады. Екі жақ та салғаннан өздерін дәріштеп, қарсыласынан айбынын асыруға тырысады. Бұл – айтыс өнерінде көнеден келе жатқан тәсіл. Бұл тәсіл әсіресе Болманның ескінің сірге жияр сарқындылары Шашубаймен, Ниязбен сөз сайыстыру тұсында анық қолданылған. Шашубай салғаннан:

Шырағым, аманбысың, ақын Болман,

Дауылмын жан беттемес, соқсам оңнан.

Өлеңге болдырмайтын желғабызбын,

Жүлде алған сан дүрмекте талай қолдан, – [6,345]

деп бір кезде өзі бата алған Біржан сал үлгісімен қарсыласын ықтырып тастамақшы еді.

Бірақ бұған бола қоятын Болман жоқ:

Мен-дағы асу бермес асудаймын,

Желіксем бірер таңға басылмаймын.

Барында Жезқазғаным жеңілмеспін,

Келсе де сексен сегіз Шашубайың, – [6,345]

деп қарсы айбат салады. Сөз тосуы, уәж табуы да баяғының ақиық айтыскерлерімен

парапар шығып жатыр. Шашубайдың ілгерідегі:

Желпісем қанатымды дауыл тұрып,

Тітірер екпінімнен небір қорған, –

деп келетін тұсын дереу қағып алып:

Қорықпай-ақ қанатыңның дабылынан,
Сол көлді мен де, ақсақал, жағалағам.
Ғажайып сұрапыл боп сүр үрсең де,
Қозғалмай отырмын ғой бағанадан, – [6,346]
деп сылқ еткізді. Сондай-ақ, Нияз ақынның:
Өлеңде зор мұхиттың саласымын,
Жайлаған өлең-жырдың бар асылын.
Талмай жақ, сүйір тілмен топқа кірген,
Жүйріктің өзім теңді данасымын, – [6,347]
деген бастама сөзіне:
Беретін қолқаласаң сөзден сыйым,

Лебім – жел, дауысым – дауыл, үнім – құйын,
Шапқанда қырық бүктеліп, ширатылам,
Тау мен қыр шабысыма болмас бұйым, – [4,347]

деп ширыға қайтарған жауабы тыңдаушыны айтыстың бәз қалпы бұзылмаған баяғы шадыман шаққа алып келеді. Әттең, осынау аруақ қоздырған кіріспеге айтыстың тақырыбы құдды аруана нарға құрым киіз жапқандай жараспай жатыр. Шашекеңмен жарысып кен артқан вагондарын санамалап кетсе, Нияз екеуінің шауып шыққанда айналдыратыны – Кішітауда тоған салып бас құраған төрт колхоз һәм Дүйсенбай өзенін бойлап қоныс еткен бес колхоз. Асыл сөз, ардақты өнер амалсыздан «түрі – ұлттық, мазмұны – социалистік, рухы – интернационалдық» қақима түзімнің шылауынан шыға алмай қалған. Десе де, Шашубай, Болман, Нияздар дәл осы социалистік айтыстарымен-ақ айтыс өнеріне өлшеусіз үлес қосқан.

Қорыта келе, кеңестік дәуірдегі айтыстың бұрынғы айтыстардан өзгешеліктерін, дәуір талабына сай айтыстың қоғамдағы атқарып жатқан қызметін ерекше бағалайды. Бұл жайлардың барлығы айтыс жанрының, қай заманда болсын халық ортасында туып, сақталуындағы сыртқы жағдайы. Айтыс атаулы ортақ осындай ұқсастықтар совет тұсындағы айтыста да түгел бар. Бірақ, сонымен қатар тақырып, мазмұн, таптық, саясаттық санасы, мүддесі жағынан қарасақ совет ақындарының айтыстары ескі айтыстан әлдеқайда терең, кең, озық та өзгеше. Мұнда екі ақынның талас, жарысы бұрынғы айтыстарда айтылатын жайлардан мүлде басқа. «Жақсының жақсылығын айтып нұрын тасыту, жаманның жамандығын айтып құтын қашыру» деген, үлкен арналы мұратқа келгенде, совет ақындарының жақсылық турасындағы ұғымы, нанымы, сын таразысы да өзгеше. Әлеуметтік жоғары зор сананы танытады. Мұнда жақсылық жалпылама емес, ол еңбекқұмар, қоғам қайраткері, өнер, білім тілін білген, советтік дәуірдің ардақты азаматы болады. Совет халқына еңбегі пайдалы, жұрт алдында жүзі жарқын адам болады. Ақынның арқа сүйері де бұрынғы ру, ата санау емес, айтатыны колхозы, ауданы, облысы. Сол өз колхозы аудандарында зор табыс мақтанышы болса, оны жеткізіп айтар ақындық өнері болса, айтысатын ақынның сапасы мен қуаты сонда.

Сондай-ақ Кеңес тұсындағы айтыс - сынның, өзара сынның да өткір құралы болғаны жасырын емес. «Шаруашылық зор науқандарды атқаруда, өзара мемлекет жоспарын жақсы орындау жөнінде бригада мен бригада айтысы, жалқау мен екпінді айтысы, жауыр көлік пен салақ иенің айтысы сияқты айтыстың бәрі сын жарағы. Жер жерде социалистік құрылыстың екпінді қарқынына кедергі болар бөгеттерді кезінде жоюға арналған үміт құралы болады. Совет ақындары бұл жағынан қарағанда, өздерінің шебер тапқыр айтысуларымен күнделік советтік, социалистік өмірдің көрнекті қайраткерлері болды», - деп айтыс ақындарының социалистік жарыстардың қарқынды дамуына қатты ықпал жасағанын және де айтыскер ақындар қоғмдық, мемлекеттік істерге белсене аралысып, қайраткерлік танытқанын мақтанышпен айтады. Міне осы сипаттардың бәрі айтыскер ақын Болманның бойында бар қасиет екендігі көпшілікке мәлім.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. . Қаһарлы сөз қамал бұзады: Ұлы Отан соғысы кезіндегі ақындар айтысы. – Алматы: Ғылым, 1995. – 272 б.
2. . Шайхы Ақылбек. Ақын Болман. – Жезқазған: Барыс, 1993. – 211 б.
3. Тоқсанбайұлы Қ. Бізге де сөйлер кез келер: шығармалар жинағы / Қ. Тоқсанбайұлы, Астана: Фолиант, 2008. – 425 б.
4. . Жармұхамедұлы М. Айтыс өлеңдерінің арғы тегі мен дамуы. – Алматы: Мұраттас, 2001. – 293 б.
5. . Алжанбай М., Жамбыл және халық ақындары // Қазақ әдебиеті. 2012. №8. 24 ақпан – 1 наурыз. – 1–6 б.

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВТЫҢ АУДАРМАШЫЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІ

КАДЕРБЕК Ж.

СПД-20-1к тобының студенті

БАЖИКЕЕВ К.К.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақаланың негізгі зерттеу нысанасы – М.Жұмабаевтың әдеби көркем аудармалары. Мағжан өзі сүйіп, қалаған, өздеріне үлгі тұтқан ақын-жазушыларын ғана аударған. Әр түрлі әдебиет үлгілерін аударып отырып, сол шығармалардың айтпақ ойын, мағынасын, рухын дәл әрі мол қылып жеткізуге тырысқан. Сондықтан ол сол кезеңде жасаған әдеби аудармаларын ғылыми тұрғыдан саралап, қазақ аудармасына қосқан үлесіне баға беру мақаланың басты мақсаты саналады.

Кілт сөздер: көркем аударма, Мағжан аудармалары, тәржіма, М.Горький, Д.Мамин-Сибиряк, аударма шеберлігі.

XX ғасыр басында ұлтының келешегі, халқының жарқын болашағы жолында аянбай қызмет етіп, ғұмырын сарп еткен қазақ зиялыларының бірі –Мағжан. Сол қиын заманмен тағдыры тұспа-тұс келген Мағжан Абайдан соңғы қазақ поэзиясының алыбы. Ол бұндай бағаны көзі тірісінде-ақ алған болатын.Жүсіпбек Аймауытов «Мағжанның ақындығы» туралы мақаласында «Мағжанның ақындығын сынауға біліміміз, күшіміз жетеді деп айта алмаймыз»десе[1,365], тірісінде Мағжанмен идеялық жағынан ұстасқан Сәбит Мұқанов «Мағжаннан асқан қазақта ақын жоқ...Абай-ақылдың ақыны. Ал Мағжан-ақынның ақыны. Біз Мағжаннан үйренуіміз керек» деген болатын [2]. Оның қаламынан туған әрбір жыр, әр шумақ ана тіліміздің қаншалықты сыршыл, сезімге толы, отты әрі мәңгі жас екенін байқатады. Мағжан - сыршыл, бейнешіл лирикасымен қатар, дәуір айнасынан халқының мүшкіл халын жан-жүрегімен сезіне білген ақын. Оны осындай от-жүректі ақын қылған сол өзі ғұмыр кешкен заманы. Оның сол заманға қарсы қаруы ақ қағаз бен қара сия болды. Мағжан азаттықты, еркіндікті, махаббатты, өткен тарихтағы өшпес тұлғаларды жырға қосты. Сол кездегі Алаш арыстары тәрізді ол да қазақты өркениетті, мәдениеті жоғары жұрттардың қатарына қосуды мақсат етті.

Мағжан ақиық ақындығымен қатар шебер аудармашы. Орыс ақыны М.Лермонтовтың, неміс ақындары Гейнрих Гейне мен Гетенің, тағы басқа ақындардың туындыларын қазақ тілінде сөйлеткен болатын. Ол 1924 жылы Мәскеудегі КСРО халықтарының кіндік баспасынан шыққан М.Горькийдің «Сұңқар жыры» деген атпен шыққан бір топ әңгімелерін қазақшалап, жеке кітап етіп басып шығарды. 1925 жылы Мамин-Сибиряктің «Ақбозат» деген көлемді әңгімесін тәржімалады. Сонымен қатар П.Дорохов, қазақ топырағында туып өскен орыс жазушысы В.Ивановтың да әңгімелерін қазақшалаған. Өзінің сан қырлы таланты мен

ақындығы, ұстаздығы, «Педагогика» атты ғылыми еңбекті жазуы - бәрі өз ұлтына, туған жұртына қызмет етудегі туындаған істер болса, аудармашылықпен айналысуы да Мағжанның сол ізгі мұрат жолына бағытталған қадамдарының бірі болатын. Біз негізінен бұл мақаламызда Мағжанның прозалық аудармаларын қарастыруды мақсат еттік.

Бір тілдегі ұғым, атау, ой, сана екінші тілде көбіне дәл баламасын таба бермейді. Осындай әдебиеттің күрделі саласына ден қоюы Мағжан талантының сан қырлығын және оның ізденгіштігі мен еңбекқорлығын көрсетсе керек. Мағжан нені аударсын, қалай аударсын бір байқалатын жайт оның аударма өнері, оның әдіс-тәсілдері мен қыр-сырын, мақсат-мұратын яғни аударма теориясын жетік білгендігі. Ғалым Б.Кенжебаевтың «Ұстаз» атты естелігіндегі «Басқа тілден шығарма аудару – ол шығарманы өзінікі етіп алу деген сөз, өзінікі болған соң, ол өгей бала екені мүлде білінбесе керек. Ол үшін шығарманың тұрқы, тұлғасы аударылмай, мағынасы, рухы аударылуы қажет.» деген Мағжан сөзі сөзімізге дәлел [3,463]. М. Жұмабаевтың алғашқы прозалық аудармаларының бірі- М. Горький әңгімелері. Бұл турасында Ш.Елеукунов « Орыс әдебиеті мұхитынан дәл Горький шығармаларын бөліп аударуы сол кездегі қажеттіліктен, сол кездегі жаңа дәуірдің қыр-сырын жете түсіну ниетінен туған» дейді [4, 322]. Мағжан Горькийдің бес әңгімесін қазақшалаған. Соның бірі «Старуха Изергиль» атты әңгімесінен алынған «Сұңқар жыры» аудармасы, Әңгімеде жаралы сұңқардың құлап түсуі, оның көкке көтерілгісі келіп зарлауы, көк жүзін аңсауы, жерде жорғалап қана үйренген жыланның оған күлкілі әрі аянышты көзбен қарауы, соңында сұңқардың құздан көкке соңғы рет қанат қағып өлуі баяндалады. Демек ерлік, өрлік тақырыбы Мағжанды ерекше қызықтырған. Әңгіме «Вдруг в то ущелье, где Уж свернулся, пал с неба Сокол разбитой грудью, в кровью на перьях....с коротким криком он пал на землю и бился грудью в бессильном гневе о твердый камень» деп басталса [5,204], Мағжан аудармасында «Бір мезгілде сары бас жылан иіріліп жатқан қапсағайға көктен төсі жаралы, қанаты қанды сұңқар құлап түсті...сұңқар бір саңқ етіп, жерге құлап, әлсіз ашумен төсін тасқа соқты...» деп беріледі [6]. Мұнда әңгіменің дәлділігі, автордың өзіндік стилі сақталып тұр. Сондай-ақ, Мағжан «свернулся» дегенді «иіріліп», «с коротким криком» дегенді «бір саңқ етіп» деп алып, сөйлемнің бар бітімін қазақ тілінде шебер ойнатып береді. Мағжан аудармасының шеберлігіне көз жеткізу үшін тағы бір мысал келтірсек. «И крикнул Сокол с тоской и болью, собрав все силы:

-О, если б в небо хоть раз поднется!...Врага прижал б я...к ранам груди и...захлебнулся б моей он кровью!... О, счастье битвы!...

« А уж подумал «должно быть, в небе и в самом деле пожить приятно, коль он так стонет!...»

Аудармада: «Барлық күшін жиып, қасірет-зармен саңқылдап жіберді Сұңқар: - Ұа, дариға-ай! Көкке енді бір көтерілсем!.. Жауымды төсімнің арасына жаныштар едім... Менің қаныма тұншығып өлер еді ол!.. Әй, соғыстың сайраны-ай?..

«Сұңқардың осынша күңіренуіне қарағанда, көкке шығу тегінде жақсы болуға тиіс-ау» - деп ойлады сары бас жылан». М.Жұмабаев ақындық дарын мен шабытын пайдаланып, барынша еңбектенгені көрінеді. Аудармадағы «дариғай-ай!», «сайраны-ай», «күңіренуіне» деген сөздер жолма-жол аударылмағанымен, М.Жұмабаевтың аудармашылық шабыты арқасында, әңгіменің бүкіл рухы дәл жеткізілген. Сондай-ақ тәржімашы түрлі баламаларды, тіркестерді, бейнелі өрнектерді орынды қолдана білген. Мәселен, «ерлердің ессіздігі», «ыстық қаныңның тамшылары», «айбынды үлгі» т.б сөз тіркестері. Орысша «Безумству храбрых поем мы песню!...» дегенді «Ерлердің ессіздігін жырлаймыз біз!...» деп, «Вот мудрость жизни» дегенді «Тұрмыстың түпкі түйіні - осы» деп қарапайым тілмен жеткізе білген. Қысқасы, аудармашы түпнұсқадағы автордың барлық ой-түйінін дұрыс түсіне біліп, соны қазақ тілінде барлық мән-мағынасымен жеткізуге ұмтылған. Көркем аударманың міндетті қағидаларының бірі түпнұсқаның бүкіл болмысын артық-кемсіз жеткізе білген.

Жалпы, М.Жұмабаев прозалық аудармаларын қарастырғанда, нағыз қуатты аударма

тудыра білгендігін, тіл шеберлігін, түпнұсқадан еш ауытқымай шығарманың нәрін қазақ тілінде «майын тамыза» жеткізе білгендігін айту қажет. Оның Горькийден аударған әңгімелерінің бәрі ерлік, өрлік, ана ерлігі, отанға сүйіспеншілік сияқты адамды патриоттыққа, ерлікке, махаббатқа үндейтін туындылар.

М.Жұмабаевтың М.Горькийден аударған тағы бір туындысы «Жұртын сүйген жүрек». Аудармашы «Старуха Изергиль» атты әңгімені түгел аудармай тек Данкоға қатысты Изергиль кемпірдің әңгімесін ғана аударған [5, 61]. Аудармашы әңгімедегі Изергиль кемпірдің өмірін емес, оның айтқан ертегісін қазақшалайды. Ержүрек жас жігіт Данконьң халқы үшін «жанған жүрегін», халқын қиындықтан алып шыққан көзсіз батырлығын көрсетуді мақсат тұтқан. Демек Мағжан әр аудармасы арқылы өзі өмір сүрген қоғамды, соңынан ерген жастарды, жалпы халқын ерлікке, туған жұртын сүюге, ұлт үшін өлімге де бас тігуге болатын іс істеуге үндегенін көреміз. Мағжан аудармаларының құдіреттілігі осында болар.

Аударма өнері туралы жазушы Т.Ахтанов: «Аудармашының ең негізгі мақсаты автордың ойын ғана емес, оның өзіндік стилін, суретшілік ерекшелігін, барлық бояуын, шығарманың рухы мен тынысын жеткізіп бере білу. Осы тұрғыдан айрықша бір есте болатын нәрсе көркем шығарманың жалпы бейнесін ғана емес, оның өзіндік ажарын да аудармай жеткізу» деп жазыпты. Мұндай қағидадан М.Жұмабаев та аттап кетпейді. Рас, кей тұстарда аудармашы оқиғаға байланыстыра сөйлемдер қосып, еркіндеу кетеді. Алайда, ол түпнұсқаның мазмұнына еш селкеулік түсірмей, қайта әңгімені көріктендіре түскен. Мысалы: аудармадағы: «Себебі - Изергиль өткен күндерін есіне түсіре бастаса, философиясының тегеуріні астында жоғалып кетуші еді. Дұрысы – Изергиль философиясы жүгенсіз, жабайы философия болғанмен, замана ұсталықпен орап тастаған, бас-аяғы табылмайтын, түрлі түске боялаған домалақ жіпке ұқсайтын еді,» – деген сөйлемдер түпнұсқада жоқ.

Алайда, Изергильдің өмірі, оның әңгімесі, қиын тағдыры туралы М.Жұмабаев аударған үзіндіге дейін айтылған. Соның бәрін жинақтап, оның қым-қиғаш тартысқа толы өмірін, ойтүйіндерін, қандай адам екендігін осы бір үзіндімен түсіндіре кетуді аудармашы есте ұстаған сияқты. Әйтпесе оқырман Изергиль кемпірдің ертегісін ұқпай қалуы да мүмкін.

М.Жұмабаев орыс жазушысы Вс.Ивановтың бес әңгімесін қазақшалаған. Олар: «Өз өмірінен әңгіме», «Темірбай», «Жолғау», «Сай», «Бала».[7] Оның өзіндік себебі де бар. Белгілі орыс жазушысы Всеволод Иванов қазақ жерінде туып-өскен, қазақ тілі мен діліне, салты мен дәстүріне, тіршілік тынысына жетік қаламгер қолтаңбасынан Қазан төңкерісінің арғы-бергі кезіндегі қазақ өмірінің болмыс-бітімі, психологиялық ұлттық иірім бедерінен бастап – адал да аңғал мінез-құлқы көрініс табады. Бұл жазушының зерттегіштік қабілеті мен сергек суреткерлігін дер кезінде танып, сиясы кеппей қазақ тіліне аударған М.Жұмабаевтың да аудармашылық шеберлігінің арқасы.

М.Жұмабаевтың Вс.Ивановтан аударған әңгімесінің бірі «Темірбай». Әңгіме төңкеріс тұсындағы қарапайым қазақ жігіті арқылы сол замандағы аласапыран уақыт, «ақ пен қызыл» арасындағы қақтығыс, орыс-казактардың екі қазақты өлтіріп, көмуі арқылы өрбіген. Бұл өлімді ауылдағы момын Темірбай көзімен көріп, оқиға оның санасына әсер етеді. Сөйтіп ел төңкерістің не екендігін түсінеді. Әңгімеде қазақ ауылы, табиғаты, момын Темірбай, оның ойы, арманы, бойындағы үрей, бәрі-бәрі егжей-тегжейлі жазылған.

Төңкеріс тұсындағы қазақ халқының басындағы ауыр жағдай тарихтағы аса маңызды, мәңгі ұмытылмас оқиғаның бірі. Тақсиреттің небір түрін көрген халықтың ауыр халі Вс.Иванов әңгімелерінде қаз-қалпында жазылған. Орыс жазушысының әңгімелерін М.Жұмабаевтың аударуын халық басындағы ауыр жағдайды, орыс басқыншыларының құйтұрқы әрекеттерін қазақ оқырманы білсе деген ниеттен туғаны хақ.

Ел мен жер тағдырындағы жан ауыртар қоғамдық жайт, самарқаулық, момындық, бейшаралық - сол замандағы қазақтың басындағы жаман дерттер . Осыны ашып көрсеткен орыс қаламгерін аудару, М.Жұмабаевтың ұлтжандылық қасиетінің бір көрінісі.

Түпнұсқадағы тақырып «Киргиз Темербей» аудармада жай ғана «Темірбай» деп алынған [6]. Аударманың сапасын көрсететін кейбір жерлерін салыстырып көрелік.

Түпнұсқа: «Темербею спать не хотелось, но все-таки он (дабы сын не подумал: сильно; мол, отец беспокоится) повернулся на другой бок и вяло проговорил: ...».

Аударма: «— Темірбайдың ұйқысы қанып қалған болса да, баласының көзіне жеңіл мінезді, ұшқалақ адам болып көрінгісі келмей, маңғазданып, ыңыранып, екінші жамбасына аунап жатты. Панданған, ыңыранған дауыспен: ...».

Темірбайдың мінез-күлқы осы бір үзіндіден көрініп тұр. Түпнұсқадан сөзбе-сөз ауытқу болғанымен, Темірбайдың «маңғаз» кейпін аудармашы жақсы суреттейді.

М.Жұмабаев В.С.Ивановтың әлеумет шаруасын, қоғам ісін, қоғамда өмір сүріп отырған адамдарды, яғни, қазақтардың тұрмыс-тіршілігін бейнелейтін шығармаларын қазақшалаған. Әңгімелердің көбі төңкеріс тұсында болған оқиғалар. Аударма түпнұсқа мәтінін толық сақтағанымен, жеке сөздерді, сөйлемдерді аударғанда алшақ кететін тұстары бар. Мысалы түпнұсқа: «И ружья в руках казаков, и лопаты, царапающие землю, и человек с белыми тряпочками — все как-то сразу соединилось и крикнуло словно в лицо Темербею гнилым словом:

«Үбит!..».

Аударма: «Казак-орыстардың қолындағы мылтық, жерді тырнап жатқан екі күрек, иығына ақ бірдеңе жапсырып алған төре - осылардың бәрі әп-сәтте біріне-бірі қосылып, айтылатын жеті басты жалмауыз қиянатына кіріп, Темірбайдың тап алдына келіп, іріген аузынан шіріген лебін бұрқ еткізіп:

— Екі жаяу қазір атылмақ!.. — дегендей болды.

Мұнда Темірбай басындағы сан түрлі ой, «іріген аузынан шіріген...» деген сөз Темірбайдың сол сағаттағы жай-күйін аудармашы түпнұсқадан басқашалау бейнелейді.

Тасада отырып, казак-орыстардың екі адамды өлтіргенін көзімен көрген Темірбайдың басына небір ойлар келеді. Қорқады, үркеді. Әңгіме финалында ол өлген екеудің қазасына қайғырып, соғыстың, төңкерістің не екенін ұққандай болады. Яғни, әңгіменің негізгі түйіні — Темірбай санасының оянуы. Оған ықпал еткен казак- орыстардың әрекеті. Айдалада өз көрлерін өздері қазып, көмілген екеу. Темірбай көңілінің аласұруын, ішкі сезім күйін аудармашы дәл жеткізеді. Түпнұсқаның айтар ойы аудармада да әдемі баяндалған. Аудармашы автордың астарлы ойын, «төңкерістің», «ақ, қызыл» соғысын әңгіме қорытындысында анық суреттейді. Мәтінде «төңкеріс», «соғыс» туралы айтылмаған. Алайда автордың айтпағы да сол. Ал, аудармашы «төңкеріс» әсерінен, Темірбай санасын оятып, «соғыс», «ақ пен қызылдың» не екенін ажырата алатын жағдайға жеткізіп, замандағы өзгерісті қарапайым қазақтың түсінгендігін ашық жазады. Аударманың еркіндеу кеткен жері де осы. Аудармашы әңгімедегі кейіпкердің көзі ашық, ақ пен қараны ажырата алатын «момын» қазақтың санасының оянғанын білдіргісі келген. Сол үшін де мәтіндегідей еш нәрсені астарламаған.

Түпнұсқада: «Он бежал, и в то же время его всего охватывало ощущение чего-то большого, неясного, - сознание, что самое страшное начнется сейчас, что у этой могилы он похоронил прежнего, давешнего, тихого, спокойного киргиза Темербея... Аударма: «Темірбай қашып келеді. Басында мың түрлі ой найзағайдай ойнайды, жарқ етеді, жоқ болады, жарқ етеді... Мынау қашып келе жатқан бұрынғы Темірбай емес, басқа Темірбай. Бұрынғы ештеңемен жұмысы жоқ, момын шаруа Темірбай анау екеумен бірге мынау көрге көмілген тәрізді. Төңкерістің тау-тау толқынының бір мұрты Темірбайды да .қаққан сияқты... Соғыстың, төңкерістің, ақ пен қызылдың кім екенін, не екенін Темірбай енді ұқты...».

Бұл орайда автор мен аудармашы арасында алшақтық бар. Аудармашы кейіпкерін өз көңілінен өткізіп, оқырманға жеріне жеткізе баяндап берген. Бұл аудармаға нұқсан келтіріп тұрған жоқ, қайта оқырманға түсінікті тілмен Темірбай басындағы өзгерісті көрсету арқылы, сол кездің атмосферасын беру үшін әдейі аудармаға өзгеріс енгізген сияқты. Бұл жерде қазақ оқырманының ұтары мол. М.Жұмабаевтың В.С.Ивановтан аударған тәржімаларының бір

ерекшелігі - аудармашының еркіндеу кететін тұстары. Себебі, Вс.Иванов әңгімелерінде қазақ тұрмысы, мінез-құлқы, қазақ ауылы, табиғаты, төрт түлік мал кеңінен суреттеледі.

Мұның бәрін өте жақсы білетін М.Жұмабаев әңгіменің көркемдігін, эстетикалық ләззатын, жалпы әңгімедегі болмыс-бітімді кеңінен суреттеу үшін өз білгенін де қалыс қалдырмайды. М.Қаратаев аударма туралы: «Жақсы аударма басқа тілді жақсы білгеннен тумайды, бейнеленген тіршілік характерінің тылсым сырын аудармашының терең білуінен туады», — деп жазады. Яғни, М.Жұмабаев аудармаларының жақсылығы да шығармадағы барлық «тылсым сырды» терең білгенінен деп те айтуға толық негіз бар.

М.Жұмабаевтың аударған бір көлемді әңгімесі орыс жазушысы Д.Н.Мамин-Сибиряктың «Ақбозат» атты әңгімесі.[8] Д.Н.Мамин-Сибиряк - XIX ғасырдың екінші жартысында өмір сүрген белгілі реалист-демократ жазушы. Көп туындылары қазақ халқының өмірінен алынған. «Ақбозат» хикаясы бала санасына, ойлауына әсер ететін терең гуманистік идеяларға толы шығарма. Еңбек етпей бос жүру, бекерге мал шашу, өзімшілдік, ақылсыздық сияқты жаман қылықтардан аулақ болуға шақырады. Өзі педагог Мағжанның бұл әңгімені аудару себебі түсінікті де.

Әкесінен қалған мол байлық жас Бұқарбайдың басын айналдырып, мол байлық таусылмастай көрінеді. Сөйтіп босқа мал шашып, еңбексіз бос жүреді. Шешесінің сөзіне де құлақ аспайды. Ақыры көп жыл тірнектеп жиған мал жоқ болады. Бұқарбайда — жалғыз асыл тұқымды арғымақ қалады. Бір ауылда бақташы боп жүрген Бұқарбай Ақбозатын баптап өсіреді, ол жүйрік болып, ат бәйгелерінде бірінші болып келіп жүреді. Саңлақ арғымақ — қашаннан қазақтың қиялы, қанаты, ермегі. Ақбозатқа көзі түскендер, Бұқарбайды қолқалайды. Ол көнбейді. Жас Бұқарбайдың сүйікті аты бір түнде жоғалады. Әңгімеде Бұқарбайдың қайғысы, ыза-күйініші, арғымағын іздеп сарсылған, жүдеп-жадаған күйін қаламгер аса бір жанашырлықпен суреттейді.

Әңгімеде қоғамдық-әлеуметтік қайшылықтар да сырт қалмаған. Мәселен, қазақ ауылындағы теңсіздік, жемқор байлар, зорлықшыл билермен қатар, жарлы-жақыбайлар да жетерлік. Әңгімені оқу барысында аудармашының көркем де кестелі тілі шығарманың өн бойынан көрініс табады. «...а лошад была чудная – длинная, на таких высоких ногах, с маленькой головой и длинной гривой...» дегенді « қамыс құлақ, серке сан, жібек жал» деп, «ухаживает за лошастью как за невестой» дегенді «қойнына жататын қалыңдығынан бетер атты мәпелегені» деп аударуы қазақ тіліндегі аударманың шеберлігін көрсетеді Сұлу Мешітті алуға қалың малы жоқ Бұқарбайдың аянышты халі де әсерлі суреттеледі. Түпнұсқа: «Ему все завидовали, а он проклинал себя...Да, проклятую бедность не объедешь ни на каком скакуне». Аударма: «Жұрттың бәрі оған: «Ай, ырысты жігіт», — деп қызықса, ол өзін-өзі қарғайды. ...Ие, қандай жүйрікке мініп қашсаң да, малғұн кедейліктен құтыла алмайсың ғой». Қоғамдағы әділетсіздікке, қу кедейшілікке, жанашыры жоқ кейіпкеріне қосыла автор да аудармашы да қиналыс танытады.

Ұрланған атының соңынан қуған Бұқарбайдың ұрыға айқай салған сәтін түпнұсқамен салыстырсақ.

Түпнұсқа: «— Эй ты, шайтан, не умеешь ездить... Потрепли лошадь по шее!..».

Аударма: «- Ой, сайтан, атты қор қылып келесің... қамшы салма! Екі көзін сұрт!..».

Аудармашы түпнұсқаны сөзбе-сөз аударма салмай, шабыс үстіндегі аттың көзін сұртуді өте орынды қолданған. Қазақ бәйге кезінде атына қамшы салмай, тек көзін сұртіп отырған. Аудармашының тек түпнұсқа жолымен кете бермей, өз қиялына да ерік беруі аударма құнын арттыра түскен. «Любовь его ослепила» деген сөйлемді «махаббат көзін соқыр қылды» деп аударма салмай, «оның көзіне шел қапталтты» деуі де қазақы ұғымға біртабан жақын.

С.Абдрахманов аударма өнері жайында «Жақсы аударма – тіл қадірін танытудың да сенімді жолы. Аудармада төлтума мен телтума тайталасады. Яғни автор мен аудармашы өзінше бір өнер жарысына түседі дейміз. Олай деп айту аздық етеді. Аудармада солар арқылы тіл мен тіл де жарысқа түседі. Тіл мен тілдің жарысы түптеп келгенде бейне бір ел мен елдің өнер жарысы десе де болады. Демек, аударма - ұлтының ұлылығын дәлелдеудің

бір жолы» дейді [9, 25]. Бұл бүгін біз сөз еткен Мағжан аудармаларына қатысты айтылғандай. Мағжанның да М.Горький, В.Иванов, Д.Н.Мамин-Сибиряк, П.Дорохов т.б. орыс қаламгерлерінің туындыларын қазақшалаумен қатар олар мен тіл, өнер жарысында түскенін,ғасыр басында-ақ «ұлтыңның ұлылығын, еліңнің елдігін» көрсетудің үлгісін танытқанын көреміз. Олардың шығармаларын қазақ тілінде төлтумадан еш кем қылмай,көркемдігін төмендетпей, қазақ тілінің төл туындысындай шебер сөйлеткен Мағжанның ел мен елді, тіл мен тілді танудың құралы – аударма өнері екенін, жалпы аудармаға әдебиет пен мәдениеттің құрамдас бір бөлігі деп ерекше қарағанын байқаймыз. Демек Мағжан жалынды ақын ғана емес, мықты аудармашы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Аймауытов Ж. «Мағжанның ақындығы туралы» // Жұмабаев М. Шығармалар. 2-3 том Алматы: «Білім», 1996 ж. 512 б.
- 2.Мұқанов С. Менің қорытынды пікірім. Еңбекші қазақ, 1927 ж, 1 маусым.
- 3.Кенжебаев Б. «Ұстаз» // Жұмабаев М. Шығармалар. 2-3 том Алматы: «Білім»,1996, 512 б.
- 4.Елеукенов Ш. «Мағжан». Алматы: «Санат»,1995, 384 б
5. Жұмабаев М Шығармалар жинағы. 3 том.Аудармалар, ғылыми еңбек, мақалалар. Алматы:Жазушы. 2005, 232 б
6. Горький М. Макара Чудра и другие рассказы. М: Дет. лит. 1988, 223 с.
7. Иванов В.В. Эдесская святыня: Романы, повесть, рассказы. Алма – Ата: Жазушы. 1986, 527 с.
8. Мамин – Сибиряк Д.Н. Повести и рассказы. М: Сов. Россия . 1989, 271 с.
9. Абдрахманов С. Біздің Пушкин. Алматы, 1999. 234 б.

СОЗДАНИЕ КЕЙС-КЛУБА КАК ОДИН ИЗ СПОСОБОВ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

КАРТАШОВА С.А.

студентка группы МЕН21-1

Финансового университета при Правительстве РФ

НАДАРЕЙШВИЛИ А.Г.

студент группы МЕН21-1

Финансового университета при Правительстве РФ

АТЯКШЕВА Д.А.

научный руководитель, преподаватель

Финансового университета при Правительстве РФ г.Москва

Аннотация. В статье рассмотрено преимущество открытия кейс-клубов для студентов в качестве одного из способов развития критического мышления. В ходе исследования был проведен анализ уже существующих кейс-клубов, этапы их создания, главная идея и задачи, рассмотрен потенциал открытия такого кейс-клуба для развития критического мышления среди студентов, поскольку отличительной особенностью метода case-study является создание проблемной ситуации на основе фактов из реальной жизни, которую необходимо проанализировать и предложить пути решения, применяя навык критического мышления.

Ключевые слова: кейс-клуб, критическое мышление, case-study, метод обучения.

Актуальность исследования обусловлено тем, что на данный момент критическое мышление является один из самых востребованных навыков среди как начинающих специалистов, так и опытных. В современном мире, в условиях стольких неопределенностей, как никогда важно иметь развитое критическое мышление. На сегодняшний день необходимым и действительно полезным инструментом развития критического мышления выступает деятельность кейс-клубов. Поскольку критическое мышление отличается

максимальной логичностью и целенаправленностью. Человек, которые обладаем данным типом мышления, использует стратегии, которые увеличивают вероятность получения максимального результата и разрешения любой проблемы в любой деятельности. Критическое мышление позволяет объективно рассмотреть полученную или поступающую информацию, определить противоречия, верно аргументировать свою точку зрения, принимая все необходимые внешние факторы. Именно эти качества сейчас рассматривают различные работодатели, следовательно сейчас вырос спрос на специалистов, обладающими таким навыков. Такое положение дел обуславливает исследование воздействия практик участия в кейс-клубах для молодежи.

Цель исследования состоит в том, чтобы выяснить, каким образом участие в кейс-клубах способствует развитию критического мышления.

К **задачам** исследования можно отнести: изучение сущности кейс-клуба, его целей; обозначить важность применения технологии кейс-клубов; рассмотреть это на конкретных примерах.

Важную роль в рамках исследования играют концепции, выдвинутые такими учеными, как Гладких И.В., Старов С.А., Сычева Д. В., Хотулёва О. В., Зыков И. Е., Иванова Н. В.

Данное исследование поможет развить не только теоретическую базу вопроса влияния использования страт-ап проектов для развития критического мышления, но и быть использована в качестве основы для разработки специальной программы по внедрению кейс-клубов в учебные заведения.

Как было сказано ранее, на сегодняшний день спрос на квалифицированных специалистов стремительно растет, что обуславливает необходимость среди студентов уделить внимание на развитие своих профессиональных навыков, так и личных качеств и навыков.

Для развития личных качеств и навыков студенты обычно посещают различные дополнительные студенческие клубы, которые сейчас способствуют развитию коммуникативных и стратегических навыков. Данная активность важна, поскольку на рынке труда конкурентоспособными оказываются выпускники, которые обладают не только высоким уровнем профессиональных навыков, но и такими важными личностными качествами, как инициативность, мобильность, гибкость, а также которые способны критически мысли в различных сложившихся ситуациях. В связи с данным положением дел становится актуальным вопрос о поиске новых средств и методов обучения, направленных на активизацию критического и рефлексивного мышления у студентов [4].

Согласно большинству исследователей, «кейс-метод» является эффективным средством совершенствования мыслительных навыков и способствует развитию критического мышления. Под «case-study» стоит рассматривать метод обучения, который основан на изучении и анализе реальных ситуаций и проблем, с которыми сталкиваются компании и организации, и дальнейшем решении проблем для улучшения показателей по проекту. «Case-study» впервые был применен в начале XX в. преподавателями Гарвардской школы бизнеса с целью коллективного решения проблемы, с которой столкнулась реальная организация. На основе переводных кейсов данная технология начала использоваться и в России только к концу XX столетия [2].

Данный метод способствует развитию критического мышления студентов, так как он предоставляет реальные проблемы из бизнес-сферы, требующие анализа и решения. Критическое мышление отличается максимальной логичностью и целенаправленностью. Основными критериями критического мышления являются: готовность решать задачи, которые возникают в различных ситуациях; открытость к применениям новых идей и выстраиванию новых стратегий; возможность анализировать ситуации; готовность формулировать алгоритм улучшения ситуации и принятию критических решений для достижения оптимального результата; умение принимать свои ошибки и учиться на ошибках других; поиск компромиссного подхода к решению проблемы, и способность находить

удовлетворительные для большинства решения [5].

Кейс-клуб и его основные цели и задачи. Для того, чтобы «кейс-метод» имел эффективное влияние на развитие навыка критического мышления, важно регулярно проводить встречи со студентами и направлять их при помощи определенных требований. Для этого создаются различные «кейс-клубы». Кейс-клуб – это сообщество единомышленников, которые собираются вместе, чтобы совместно изучать решения бизнес-кейсов [1]. Участники кейс-клуба анализируют и обсуждают различные варианты решения проблемы и принимают решение на основе аргументированных доводов и наблюдений.

В процессе работы в кейс-клубе участники постоянно применяют критическое мышление. Критическое мышление – это совокупность умений и навыков мыслительной деятельности, отличающихся логичностью и целенаправленностью [2], что является важнейшим навыком для успешной карьеры.

Основными целями кейс-клуба являются:

- изучение решений бизнес-кейсов: просмотр реальных ситуаций в бизнесе позволяет участникам кейс-клуба научиться решать различные проблемы, связанные с бизнесом на практике;
- обмен знаниями: различные специалисты могут делиться своими знаниями и подходами, что помогает повышать квалификацию и расширять кругозор;
- сетевое взаимодействие: кейс-клубы также ценятся за возможности расширения деловых контактов и знакомств в определенной отрасли [5].

Например, участники кейс-клуба встречаются регулярно для анализа и обсуждения решений определенного бизнес-кейса, делятся своим опытом и знаниями, также осуществляют поиск новых решений и, параллельно, деловых партнеров. Для достижения своих целей кейс-клуб организует различные мероприятия: встречи, тренинги, конференции, соревнования.

Кейс-клубы являются важной платформой для развития профессионализма и повышения квалификации специалистов в различных областях. Важность кейс-клубов можно обосновать следующими аргументами:

1. Повышение квалификации: члены кейс-клуба имеют возможность работать над реальными проблемами бизнеса. Решение подобных задач позволяет им выработать определенные навыки и компетенции, что в свою очередь повышает уровень их квалификации.
2. Обмен опытом: в ходе работы над бизнес-кейсами, члены кейс-клуба могут широко обмениваться своим опытом. Данный процесс коммуникации и обмена опытом позволяет каждому участнику получить новые знания, оценить свои сильные и слабые стороны, а также узнать о популярных тенденциях в своей отрасли.
3. Построение сети контактов: члены кейс-клуба могут работать со студентами из других ВУЗов, что позволяет расширить свою сеть деловых контактов.
4. Новые карьерные возможности: принятие участия в работе кейс-клуба может дать возможность студентам получить новые знакомства и найти перспективные карьерные возможности на будущее [5].

В итоге, участие в кейс-клубе может предоставить ценный опыт и навыки, которые будут полезны для студентов и в период обучения, и в профессиональной деятельности в будущем.

Удачным примером повышения навыка критического мышления у студентов может выступать участие в разработке кейса, направленного на запуск собственной идеи бизнеса – стартап проекта. Один из примеров стартапов, который может дать молодежи возможность развивать качества и получить опыт – это приложение для управления финансами.

Приложение для управления финансами помогает пользователю следить за своими расходами и доходами, составлять бюджеты, анализировать свои траты и улучшать свои финансовые привычки. Этот стартап может помочь молодежи развивать навыки

финансового планирования, анализа и управления, а также помочь им стать более ответственными и самостоятельными в финансовых вопросах.

Приложение для управления финансами может быть особенно полезным для студентов и молодых людей, которые только начинают свою карьеру и сталкиваются с финансовыми вопросами, такими как оплата аренды жилья, покупка еды и оплата учебы.

Кроме того, работа в стартапе для управления финансами может помочь молодежи приобрести ценный опыт в области разработки приложений и программного обеспечения, а также узнать больше о бизнес-планировании, маркетинге и продажах.

Другим примером стартапа, который может развивать качества, опыт и другие навыки у своих сотрудников, может быть компания, занимающаяся разработкой программного обеспечения для бизнеса. В рамках работы в такой компании сотрудники могут развивать свои технические навыки, улучшать коммуникативные и лидерские способности в процессе работы в команде, а также научиться анализировать и решать различные проблемы.

Говоря более конкретно, работа в стартапе, который занимается разработкой программного обеспечения, может дать сотрудникам опыт в разработке продуктов от начала и до конца, включая работу с клиентами, анализ рынка и конкурентов, проектирование, тестирование и внедрение.

Заключение. Подводя итог, можно отметить, что кейс-клубы могут помочь молодежи научиться критически мыслить в контексте конкретных проблем и ситуаций.

Так работа в стартапе может помочь участникам развивать широкий спектр навыков и качеств, которые будут полезными в их будущей профессиональной жизни, включая технические навыки, коммуникативные и лидерские способности, умение анализировать и решать проблемы, работать в условиях неопределенности и быстро принимать решения.

Список литературы:

1. Гладких И.В., Замулин А.Л., Старов С.А. Нужны ли современным студентам традиционные бизнес-кейсы? // Вестник Санкт-Петербургского университета. Менеджмент 18 (2): 288–314.

2. ИONOBA H. B. Кейс-технология как средство развития критического мышления у студентов // Вестник Череповецкого государственного университета, 2014, №5, С. 96-99.

3. Мельничук М.В. Социально-эмоциональный аспект развития вторичной языковой личности при обучении профессиональному иностранному языку // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и право. 2020. №4. С. 75-90.

4. Мельничук М.В., Грузина Ю.М., Фирсова И.В. Формирование научно-образовательных ценностей в системе мотивации молодежи // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 2019. Т.12. №6. С.260-275.

5. Сычева Д. В., Хотулёва О. В., Зыков И. Е. Структура кейс-технологии и ее преимущества как метода обучения в современной школе // Проблемы современного педагогического образования, 2021, С. 196-199.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF SKILLS AND SKILLS OF INDEPENDENT WORK AMONG STUDENTS WHEN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

KOKAY S.A.

student of group SLG-22-1

AUBAKIROVA G.T.

Scientific adviser

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Professor
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz*

Abstract. The process of forming a new multi-level education system in order to enter the world educational arena involves a change in the educational paradigm. From the traditional type of subjectivity to the emphasis on individuality, which means a constant increase in the independence of specialists and the importance of independent activity of students in education. The article is devoted to the importance of independent work and self-development of students, as well as pedagogical conditions in the process of language learning, taking into account the increasing role of language knowledge in modern society and the importance of teachers' guidance in the process of students' self-development. The article identifies the main disadvantages of students' self-development, describes possible ways of its organization and outlines the most profitable ways of students' self-development for further formation of communicative competence, which will allow future specialists to self-actualize in the field of professional activity in the future. To achieve the purpose of the study, methods of theoretical analysis of scientific and pedagogical literature of domestic and foreign scientists, collection and processing of statistical data were used.

Key words: Independent work skills, foreign language, pedagogical conditions, educational paradigm, independence.

Introduction. The changes taking place in all spheres of public life of our country make the process of modernization of higher education important and timely. The purpose, objectives and functions of higher education are changing, its structure and content are being updated. The purpose of higher education is to realize the interests of society, the state and the individual in access to high-quality higher education and to provide everyone with ample opportunities to choose the content, form and duration of education. The process of forming a new multi-level education system in order to enter the world educational space is accompanied by a change in the educational paradigm from the traditional subject orientation to the personal one, which implies a constant increase in professional independence and the importance of independent work of students. Increasing the role of independent work of students is a constant trend characteristic of all higher educational institutions. A large amount of knowledge, skills and abilities, the ability to analyze, understand and evaluate current problems and events, the ability to solve professional problems based on the integration of theory and practice are acquired and developed mainly in the process of independent work. Independent learning is considered an equivalent form of group learning, and at the same time, the effectiveness of classroom teaching largely depends on the skillful organization of independent cognitive activity of students. Self-directed learning also includes self-training and self-development, undertaken to improve professional competencies.

However, scientific research has shown that effective and scientifically based methods of self-production do not occupy a proper place in teaching students. The main disadvantage in the organization of independent work of students is the monotony of forms and types of its implementation. Independent work of students is carried out in traditional forms, such as essays, term papers, theses, and for individual students – preparation of reports at student conferences. In this regard, the improvement of its content and methods becomes even more relevant in the conditions of the modern organization of the educational process, in which 50-70% of the study time is transferred to independent work. Moreover, foreign languages play a much greater role in the transformation of society. Without knowledge of a foreign language, it is impossible to conclude a business contract, establish contact with business partners or go abroad. In this regard, universities face the task of training specialists in various spheres of life who need knowledge of foreign languages to read literature in their specialty and communicate with foreign colleagues [1].

Improving the effectiveness of teaching foreign languages at school is largely due to early diagnosis and subsequent development of language competence. Although the problem of language competence has long been developed in foreign psychology and methods of teaching foreign languages in the works of A. Morrison (250), P. Pimsler and L. Morsberg, foreign researchers are interested only in the presence of language competence as a factor contributing to the successful

acquisition of a foreign language. This factor was investigated using predictive tests. Currently, various attempts are being made to explain the nature of students' independent work in terms of the nature of the work they do. However, no well-known work has considered in detail the issue of the formation of skills and abilities of independent work when learning a foreign language, and there is a need for constant theoretical and methodological understanding of existing and new pedagogical approaches and psychological theories aimed at improving the independent work of students [2].

Methods and materials. To achieve the purpose of the study, methods of theoretical analysis of scientific and pedagogical literature of domestic and foreign scientists, collection and processing of statistical data were used.

Results and discussions. With the transformation of social and economic relations of people, the need for foreign language proficiency was recognized. However, difficulties in mastering foreign languages have not decreased. The main difficulty remains the lack of active oral practice of each student in the group and the lack of the necessary individualization and differentiated training; E. S. Porat in his work argues that the uniqueness of a foreign language course is not that teachers teach the basics of the discipline, but in the skills and abilities of various types of language activities. He claims that this is mainly due to the fact that teachers teach not the basics of science, but the skills and abilities of various types of language activities. The purpose of teaching a foreign language in higher education is to acquire communicative competence, i.e. practical mastery of a foreign language, and not a language system (linguistic competence). However, we should not forget about other laws of the process of learning a foreign language. It is necessary to teach so that the language system is formed in the student's head in the process of mastering the phonetic activity of a foreign language. Unfortunately, almost all foreign language textbooks do not take into account these features and are designed for schoolchildren or students in general. This disadvantage can and should be compensated with the help of self-help books [3].

In comparison with other disciplines, "foreign languages" are characterized by a special relationship between knowledge and skills. "In the process of mastering a foreign language, the formation of linguistic skills (competencies) is of great importance, and at the same time, no less than in the exact sciences, there is a large amount of linguistic knowledge in the form of rules, patterns, programs and solutions to various communicative tasks. However, these rules cannot be evaluated by themselves, as in other sciences, but relate to the construction and implementation of language activity. Winter maximally fully considers the specifics of a foreign language as an object. This specificity "concerns first its relationship with the native language, and then compares it with other disciplines for the following reasons:

- 1) the size of the target;
- 2) objectivity;
- 3) restrictions;
- 4) uniformity,
- 5) combination of language knowledge and actions;
- 6) the student's subjective experience of difficulties and joys in mastering this educational object."

Organizational and pedagogical support of the process of developing the competence of independent work includes the management of independent work of students. The object of independent work management is educational activity, which can be divided into general education, educational-specialized and scientific-specialized. In order for independent work to function at an optimal level, students must be both the subject and the object of management. The management of students' independent work should perform three functions:

- planning;
- organization;
- control [BY].

When defining goals, it is necessary to show the target group why this task is needed, what knowledge and skills are required to complete it, how they will acquire them and what are the

expected results at the end of the task. The definition of working methods may include detailed instructions or, at least, instructions on the procedure for completing tasks, known techniques or methods that need to be studied and applied to complete the task, instructions on how to develop a comprehensive methodology for completing the task, etc. The organization of control includes the definition of the type of reporting, for example, oral, written, test, etc. All types of reporting should transmit information that allows students to monitor their activities, coordinate the achievement of goals and ensure that students make independent decisions [4].

To determine the initial provisions of the management of independent activity of students, it is necessary to design, organize and implement the process of the student's own activity as a subject of learning through the goals set by the teacher, motivation and conditions of activity, acquiring the necessary products, knowledge, skills, abilities, knowledge and profession, taking into account new results, such as new products of activity, new personal situations enriching his experience. The student is included in the system of activity as a subject, and the ability to act consciously and intentionally (to achieve results in accordance with the quantity and quality of actions performed) is assumed from the very beginning:

- Planning of actions, choosing a goal and determining the program and methods to achieve it;
- Attracting resources to achieve their goals;
- Managing your own behavior. That is, self-control and subsequent modification of the individual's behavior.

In order for each of the listed elements of the students' activity system to function properly when performing independent work, in order to clearly define the target parameters and conditions for organizing students' cognitive activity in the learning process, determine the initial conditions of the controlled object and, more specifically, determine the program (training plan, curriculum) that affects students, it is important to collect and to study, collect and analyze the data of the educational process, to determine the conditions of the educational process. From this point of view, the process of formation of independent skills and abilities of students in the process of learning a foreign language should be carried out under various pedagogical conditions of the educational process at the university. These conditions include:

1. Application of problem-based and game-based learning methods. These methods stimulate the active discovery of new knowledge for mastering the vocabulary of a foreign language, which are established independently or with the help of a teacher, and strengthen students' confidence in their ability to make such discoveries.

2. Innovative teaching of foreign languages in the educational process of higher educational institutions.

3. The use of educational and information technologies, for example, problem-based learning, active heuristic methods: business games, round tables, brainstorming, etc.

4. Development of intellectual creativity of students by familiarizing them with the main elements of research activities: writing scientific reports, abstracts, modular scientific papers, performing scientific and pedagogical work during the internship, etc. [5].

Conclusion. This article analyzes the problems and conditions of the formation of independent work skills among students when learning a foreign language. Such an approach to the organization of independent learning can contribute to the creative self-development and self-education of students. This model is not standardized, as it depends on the characteristics of the faculty or the course studying foreign languages. Of course, there is also a scheduled study time. It is not enough to have high motivation, and some students neglect independent work. Some higher educational institutions organize the delivery of independent work through online magazines.

Analyzing the experience of self-education, it cannot be denied that self-education in language learning has become indispensable in our time. Without cooperation with teachers, students cannot achieve the desired results in language acquisition. Independent work of students is a special part of the educational process and plays an important role in improving the level of language competence. The importance of organizing and managing this part of the process on the

part of teachers is closely related to the need to make students understand that knowledge of a foreign language plays an important role in their future development, not only as competitive specialists, but also in general personal development.

References:

1. Khramova Yu.N., Khairullin R.D. Application of the "case study" method in teaching a foreign language to law students of a non-linguistic university // Philological Sciences. Questions of theory and practice. – Tambov: Diploma, 2016. – № 2-2 (56). – Pp. 204-207.
2. Formation of students' independent work skills in the process of learning a foreign language <http://www.dslib.net/prof-obrazovanie/formirovanie-umenij-i-navykov-samostojatelnoj-raboty-ustudentov-v-processe.html> [Accessed 24.03.23.];
3. Aspects of the formation of students' independent work skills <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-umenii-i-navykov-samostoyatelnoi-raboty-u-studentov-v-protse-izucheniya-inostrannogo-yazyka> [Accessed 24.03.23.];
4. The role of independent work in learning a foreign language at a university <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-samostoyatelnoj-raboty-pri-izuchenii-inostrannogo-yazyka-v-vuze> [Accessed 24.03.23.];
5. Kachalov N. A., Shatilov S. F. The organization of independent work of students is an important factor in the intensification of the educational process in a language pedagogical university Professional project: ideas, technologies, results: scientific journal. Moscow, Chelyabinsk, 2017. pp. [20 – 46];
6. Maguazova Zh. B., Kosherbaeva I. Zh., Aubakirova G. T. Independent work of students in a foreign language outside the classroom organization. International Scientific and Theoretical Conference. Karaganda, November 26, 2021

МАУСЫМДЫҚ МЕЗГІЛ АТАУЛАРЫ

КӨПЕНОВА Г.

Эко-21-Ік тобының студенті

ЖАНГАБУЛОВА З.К.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к. доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада ерте кездегі адамдардың көктемнің, жаздың келуін, күз бен қыстың түсуін күннің қозғалысына қарап айырып отырғандығы және жыл маусымдарын өзеннің тасуына, өсімдіктердің гүлдеуіне, құстың қайтуына байланысты айыра білгендігі туралы айтылады. Халқымыз аспан денелерінің қимыл-қозғалысы арқылы тек мерзімдік уақытты ғана байқап қоймай сонымен қатар тәулік бойындағы *таң, күн, түн* мезгілдерін айнытпай, дәл және болжамды шамамен ажырата білгендігі сөз болады.

Кілт сөздер: жыл мезгілдері, дәстүр, тәулік, жыл санау, күн санау, ай санау, ай амалдары, астрономия.

Қазақ халқында әр ай және оның амалдары туралы өзіндік қызықты таным-түсініктер, ұлттық ұғымдар мен салт-дәстүрлері, ырымдары мен тиымдары да бар. Олар әр айдың ерекшеліктерімен қадір-қасиетін ғана білген де, өзінше баға беріп, сенім білдірген. Әр ай туғанда оны көргендер «Ай көрдім – аман көрдім, Баяғыдай заман көрдім. Ескі айда – есірке, жаңа айда – жарылқа!» - деп бата қылатын болған. Қазақ халқы мерзімді уақыт тарапынан қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді деп қана қоймай жыл он екі айды да жік-жікке бөліп қарастыра білген. Енді осы Жыл он екі ай яғни күн санау және аптаға, ай санау және амал, сонымен қатар жыл он екі айдың араб тілінде аталуына тоқтала кетелік.

Жыл он екі ай.

Шығыс ғылымы мен дәстүрін негізге алған қазақ халқы да уақыт, мерзім өлшемдерін

жеке-жеке бөліп қарап, оны Ай санау, Күн санау және Жыл санау деп атаған. Кейде адамдар «бүгін айдың нешінші жұлдызы» деп сұрап және соған лайық жауап алып жатады. Демек мұның бәрі халықтың бір кезде уақытты Күннің, Айдың, Жұлдыздың қозғалысы мен тууына қарай болжап белгілегенін, қажетті жағдайда оған табынғаны да анық. Олай болса, қазақ халқының да астрологиялық есептер мен ғылымға сәйкес қағидалары мен сенімдері болғаны да енді ғана анықталып, айтылып келеді.

Бір күн мен түннің қосындысын халық «тәулік» дейді. Бір тәулік 24 сағаттан тұрғанымен оның күні мен түнінің ұзақтығы әр айда өзгеріп отырады. Жазда күн, қыста түн ұзарады. Екеуінің теңесетін күні 22 наурыз және 22 қыркүйек. Ең ұзақ күн 22 маусым, ең қысқа күн 22 желтоқсан.

Күн санау ертеден келе жатқан халықтық жүйелік есеп қағидасы. Шығыс елдерінде, оның ішінде қазақ халқы да күн санауды сенбі күнінен бастайды. Біз де ғасырлар бойы қалыптасқан осы қағиданы ұстанамыз.

1-күн. Сенбі. Аптаның алғашқы күні. Халық ұғымында сәтті, жақсы күндердің бірі. Бұл күн әр адам өз отбасында, жұмыс орынында алаңсыз еңбек етеді.

2-күн. Жексенбі. Бұл күнге қатысты айтылатын ырымдармен қағидалар көп айтылмайды. Мұсылмандар ауыр күн деп санаса да қазақтар қатардағы күндердің бірі деп есептейді.

Жексенбі христиан дініндегілердің қасиетті күні.

3-күн. Дүйсенбі. Қазіргі есеппен алғанда аптаның басы. Біздің халқымыз үшін жақсы күн деп бағаланды. Әр адам жұмысын табысты аяқтауға күш салады. Дүйсенбіде тырнақ алса адамның ақыл-ойы кемелденіп, күш-қуаты артады, ауру-сырқаудан аман болады деп жориды халық даналығы.

4-күн. Сейсенбі. Сәтсіз күн деп саналады. Бұл күні қазақтар сапарға (жолға) шықпайды. Той өткізбейді, неке қимайды, іс бастамайды. Қауіп-қатерден сақтанып жүреді. Дегенмен тиісті еңбектен, бастаған жұмысынан қол үзбейді.

5-күн. Сәрсенбі. «сәрсенбінің сәті» деп қазақтар бұл күнді өте жақсы көреді. Бұл күні бала туса оған міндетті түрде Сәрсенбай, Сәрсенкүл деп ат қояды. Ойын-тойын, ойындағы жақсы істерін (үй салу, сапарға шығу, т.б.) осы сәрсенбі күні бастайды.

6-күн. Бейсенбі. Мұсылман елдері үшін қасиетті күннің бірі. Қазақтар бұл күні жуынып, тырнағын алып, әдеп сақтап, өздерін рухани жағынан да таза ұстайды. Исламдық, адамгершілік парыз, қарыздарын өтеуге тырысады. Әруақтарды еске алады, құран оқиды. Сонымен бірге күнделікті міндетті жұмыстарын да адалдықпен атқарады.

7-күн. Жұма. Аптаның соңғы күні. Бүкіл ислам әлемінің ең қасиетті әрі демалыс күні. Жұманың-мұсылман қауымы үшін орыны да, маңызы да өте жоғары. Қасиетті жұма күні әр мұсылман үйі әруақтарға арнап шелпек пісіріп, құдайы нан беріп, өмірден өткен ата-ана, туған-туысқандарына арнап, олардың атын атап дұға оқиды. Мұсылман елдері үшін жұма әрі демалыс, әрі жаңару күні болып белгіленген. Әр мұсылман мешітке барып, жұма намазына қатысып, әруақтарды еске алып, әдепті сөз сөйлеуге, халыққа, көпшілікке пайдалы жұмыс істеуге, үлгі-өнеге көрсетуге міндетті. Ақ тілек қабыл болатын күн де осы жұма.

Күн санау шежіресінде қазақтар әр күннің атын қайталап айтпай-ақ өткен күндерді *кеше, өткен күні, алдыңғы күні* деп, келер күндерді *ертең, арғы күні, оның арғы күні* деп те түсіне береді.

Халық барлық жеті күнді қосып «бір апта» немесе «бір жұма», кейде «бір жеті» деп атайды. XI ғасыр ғұламасы Махмұт Қашқаридің айтуынша ертеде күн аты болмаған сияқты. Ол былай дейді: «Түркілерде күннің аты жоқ. Апта деген ұғым ислам діні кіргеннен кейін ғана пайда болған» («Түбі бірге түркі тілі»).

Міне, күн санаудағы әр күннің қадір-қасиеті мен жаратылыс, тағылымы осындай.

Енді Ай санау және амалға тоқтала кетелік.

Ай санау және амал.

Халқымыз жылды он екі айға бөледі де оны «ай санау» деп атайды. Бұл ерте

замандардан қалыптасқан дәстүр. Түркі халықтары жылды тағы да төрт маусымға (яғни тоқсанға) бөледі. Әр айдың атаулары немесе оны тоқсанға яғни әр маусымға бөліп табиғат құбылыстары, ауа райы ескерілген. Сондай-ақ оның шаруашылық жағынан үлкен мән-маңызы бар. Бұл жағынан халқымыз үлкен шеберлік пен білгірлік танытқанын да айта кету керек. Ежелгі астрономиялық есепте әр айға сәйкес келетін жұлдыз аттары да бар. Әр ай ішінде болатын табиғат құбылыстары мен өзгерістері болады. Халық оны «*ай амалдары*» немесе «*амал*» деп атап, әсіресе желді, суық мезгілдеріне сай күтініп отырады. Қазақ есепшілері амал мезгілдерін дәл есептеп, білген. Екі айдың арасын «*өлі ара*» дейді. Бұл халқымыздың ауа райын зерттеудегі өзіндік ғылым, болжамнан құр алақан қалмағандығының бір айғағы. Сонымен бірге халық күні, ай, жұлдыз, бұлтқа қарап та, жердегі жан-жануар, жәндіктер тіршілігіне зер сала жүріп те ауа райын болжап біледі. Сөйтіп олар айдың жеке-жеке қасиетін айта отырып, оның амалдарының да құпия сырын дәл тауып анықтаған. Енді ғылымға және халық тәжірибесіне сүйене отырып ең ерекше ай наурыз айының халықтық анықтамасы мен амалдарына тоқталып көрелік.

Наурыз - жылдың, әрі көктемнің бірінші айы. Парсының «*нау*» - *жаңа*, «*руз*» - *күн* деген яғни *жаңа күн* деген сөзінен шыққан. Демек, *наурыз* аты бір-ақ күнді бейнелесе де ол толық ай атын иеленген. Наурыздың бірінші күні күн мен түн теңеседі, жаңа жыл келеді. Бұл айдың шығыс оның ішінде қазақ елі үшін орыны өте бөлек. Оны *жыл басы*, *көктем басы*, *мереке басы* деп санайтын халқымыз «*ұлыстың ұлы күні*» деп ерекше құрметтейді. *Наурыздың 22-сін мереке ретінде атап өтеді*. Күнгізбеде демалыс күні болып саналады. «*Наурызнама*» думаны, «*Наурыз көже*» дәстүрі осы айда жасалады. Күн ұзарады, түн қысқарады. Бұл мезгіл жуанның созылып, жіңішкенің үзілетін кезі болғандықтан оны қазақтар «*ұзын сары*» дейді. Осы кезеңге нәрлі тағамдарын әдейі сақтап отырады. Күн жылынып, мал төлдей бастайды. Наурыздың соңғы айында өкпек жел соғып, қар күріт еріп, жер лайсаң болып, жол бұзылады. Мұны ел «*аласапран*» дейді. Наурызда ауа райының күрт өзгерісі жиі болып тұрады. Наурыздың соңғы күндерінде кейде қар, кейде жаңбыр жауады. Халық бұл қарды «*құс қанаты*» яғни *құс келер алдындағы қар* дейді.

Бұл қысқа мерзімдік атау болса да, ұзақ мерзімді сөз тіркестері де бір-біріне ұқсас келеді. Бірақ қысқа мерзімдікте тек секундтық және минуттық, бір күндік уақыт өлшемдерін атаса, ұзақ мерзімді де уақыт өлшеулігі минуттықтан өтіп сағаттық уақытпен кемелденеді.

Ал тәуліктік мерзім уақыты аты айтып тұрғандай *таң*, *түс*, *кеш* және *түн* уақытын зерделеп қарастырып топтастырады. Біз жоғарыда атап айтсақ та, еске қайта түсіру үшін бірен-саранын атап кетейік. *Азанғы уақыт*, *кешқұрым*, *бесін*, *ұлы бесін*, *сәске*, *таңға бір ұйқы қалғанда* т.б. Жалпы қазақ тіліндегі тәуліктік мезгілдің атаулары ең үлкен топтама бола алады. Біз бұл жұмысымызда тәуліктік мезгілді білдіретін сөздер мен сөз тіркестерін *таң*, *күндіз*, *кеш*, *түн* деп бөліп қарастырдық. Тәуліктік мезгілдің атауларды жіктейтін болсақ, таң мезгілін білдіру үшін - 25 сөз, түс мезгілін білдіретін - 18 сөз, кешкі мезгілді - 21 сөз, ал түнгі мезгілді білдіретін сөздердің қатары - 18 сөзді құрайды. Олай болса, сағаттық мезгілден бөлек, бір күнді төрт мезгілге бөліп қарастырғанда барлығы - 82 сөздің басын құрайды екен.

Ерте кезде адамдар Күнге, Айға, Жұлдыздарға бағынғанын барша халық біледі. Көктемнің, жаздың келуін, күз бен қыстың түсуін күннің қозғалысына қарап айырып отырған. Дегенмен де, күн арқылы жыл мезгілдерінің арасын дәл табу қиындыққа соққан. Сол себептен айдың толуына байланысты жыл мезгілдерін айырып отырған. Тіпті кейбіреулері жыл маусымдарын өзеннің тасуына, өсімдіктердің гүлдеуіне, құстың қайтуына байланысты айыра білген. Бұл маусымдар бір елде бір, ал кей елдерде төрт немесе үш болған. Яғни жер бетінде қанша халық болса сонша көзқарас болатыны анық. Мысалы қарапайым дәлел келтіре кетелік. Күнделікті өмірдің өзінде, тілді оқып білмесе кез-келген халық бірінің тілін бірі түсінбес еді дегендей әр елдің шаруашылығы, әдет-ғұрпы, ауа райы бөлек. Әр елдің салты-санасына қарай олардың өзіндік күнгізбесі болатынын анық. Міне, күн санаудан тәулік туады десек те болады. Бір күннің шығуы мен екінші күннің шығуы арасы – тәулік.

Тәуліктік мезгіл атауларына тоқталғанда аспан денелерінің қимыл-қозғалысы арқылы

тек мерзімдік уақытты ғана байқап қоймай сонымен қатар тәулік бойындағы *таң, күн, түн* мезгілдерін айнытпай, дәл және болжамды шамамен ажырата білген қазақ халқының тілдік қолданысына енген сөз тіркестерін қарастырдық.

Тіліміздегі таңның атуын анықтайтын фразалық тіркестер: *таң атпай, ел тұрмай, таң қараңғысында, таң білінер білінбесте, торғай шырылдап келе жатқанда, таң сыз бергенде, таң сібірлей, таң құлаң иектегенде, таң қылаң бере, таң атып келе жатқанда, таң бозарғанда, таң бозынан, таң сазарып атқанда, таң сәріде, құлқын сәріде, таң аппақ атқанда, таңның атысы, күннің атысы, күннің батысы* т.б. қалыптасқанын байқадық.

Таң аппақ атқаннан кейін, уақыт мерзімі күннің қимыл-қозғалысы арқылы өлшенеді. Мысалы: *күн шығар алдында, күн шыға, күн көтеріле, күн шыққанда, күн қыза, күн найза бойы көтерілгенде, сәскеде, сиыр немесе ұлы сәскеде, сәске түсте, түсте, шаңқай түсте, тал түсте, талма түсте, тападай тал түсте, күн төбеге келгенде, күн төбеден ауғанда, түс ауа, күн еңкейгенде, күн бата, күн ұясына кіргенде* т.б. Күн ұясына кіргеннен кейін түн мезгілі басталады. Мұны да қазақ халқымыз бірнеше кезеңге бөліп қолданған екен. Мысалы атап айтар болсақ: *күн бата, кешқұрым, кешке таман, күннің қызылы сөне, ақшам жамырай, екі кештің арасы, алағөбеде, ел орынға отыра, көз байлана, қас қарая, ымырт жабыла, іңірде, қызыл іңірде, іңір қараңғысында, ел жатпай, ел жата, жеті қараңғы түнде, тәтті ұйқыға енген кезде, ел бір ұйықтап ояғанда, түн ортасында, түн ішінде, таңға бір ұйқы қалғанда, таңға жақын, жылқы жусар кезде, тауық шақырғанда* деп жікке бөлген екен.

Кей уақыт мерзімін білдіру үшін *шам жаға, шай ішіп жатқанда, ет түсіріп жатқанда, ел ауыз ашып жатқанда, тамақты енді ала бергенде* деген сияқты ішіп-жем уақытын да пайдаланған. Сол арқылы таңертеңгі және кешкі мерзімдерді тап басып, тани білген. Аталған әрбір тұрақты тіркестер қазіргідей уақытты сағатқа, минутқа жіліктеп бөлгендей бөлшектейді. Ислам дінінің қазақ даласына таралуымен байланысты намаз оқу, ораза тұту мерзімдері де қазақтар үшін уақыт өлшеміне айналып кеткені анық. Мысалы: *таң намазы, бесін, үлкен немесе ұлы бесін, кіші бесін, екінді, екінді мен бесіндінің арасы, ақшам, ауыз ашар, құтпан, намаздыгер, намашам, сәресі* деген де қолданыстар бар екендігін аңғардық. Қорыта келгенде уақыт – материяның өмір сүруінің екі формасының бірі. Ол қозғалыстағы материямен үнемі байланыста болып отырады. Әрбір құбылыс белгілі бір орында және белгілі бір уақытта өтеді. Бірақ кеңістікте уақыттан тыс немесе белгілі бір уақытта кеңістіктен тыс құбылыс бола алмайды. Ол өткен шақтан келер шаққа қарай бір ғана бағытта өтеді. Олай болса оның өлшемі біреу және оның бұрын өткен бөлігі қайта оралып келмейді. Уақыттың әрбір кезеңін бейнелеп, түзу сызықтың бір нүктесі ретінде, ал екі кезеңнің аралығында өткен мезгілін түзудің кесіндісі ретінде қарастыруға болады. Қазақ халқы жылды, тоқсанды, айды, аптаны, тәулікті бөлудің шаруашылыққа сай реті мен ыңғайын да орайластыра келтіре білгені хақ. Ал мерзім, мезгіл өлшемдеріне келгенде халық өлшемі мен атауы да бай екендігін аңғардық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Ұлттық энциклопедия» VIII том, Алматы, 2006. 308-642 бб.
2. «Ұлттық әдет-ғұрыптың беймәлім 220 түрі», Алматы, 1998. 230-240 бб.
3. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» I том. Алматы, 1974
4. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» II том. Алматы, 1976
5. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» III том. Алматы, 1978
6. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» IV том Алматы, 1979
7. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» VI том. Алматы, 1982
8. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» VII том. Алматы, 1983
9. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» VIII том. Алматы, 1985
10. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» IX том. Алматы, 1986
11. «Қысқаша этимологиялық сөздік», Алматы, 1986

AN EFFECTIVE USE OF CASE - STUDY TECHNOLOGIES IN TEACHING PROCESS

KURMASH A.

student of group E-21-2

VASSILYEVA M.

student of group. E-21-2

LAPINA I.V.

Scientific adviser, senior teacher

Karaganda University of Kazpotrebsouyz,
Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article explains the notion of case-study technologies as well as considers advantages and disadvantages (problems) of the given method use in a teaching process. The aim is to find and describe ways to turn problems into great opportunities. Authors prove the efficiency of case-study technology in education.

Key words: case-study technology, teaching process, case creating, case structure, efficiency.

In modern stage of education development interacting form of studying is getting more common along with traditional methods.

There were elaborated various technologies for interactive lectures, which can provide the creation of focus groups, project technologies, trainings, etc. One of these technologies is called a case study or a case method.

The case study method was invented at the Harvard Business School in the early 20th century. In 1920 after the publication of a compilation of cases, the entire system of management education at the Harvard School was transferred to the case study methodology [1, p. 44]. The case method can be applied in any branch of formal education, especially in the training of specialists whose activities is closely related to great responsibility for the results of the taken decision, on this matter the decision-making process is significant. Case technology is aimed at the development of interdisciplinary knowledge and skills, since the solution of a problem may be at the crossroad of different sciences, requiring the application of knowledge from other disciplines and scientific fields. In recent years, case learning methods have been widely used in medicine, law, mathematics, cultural studies, political science, economics, and business education.

Case technologies are a group of educational technologies, teaching methods and techniques based on solving specific problems and tasks. They are classified as interactive teaching methods. They allow all students to interact, including the teacher. The name of the technology comes from the Latin «casus» - a confusing unusual case; and also from the English case - briefcase, suitcase. The origin of the terms reflects the essence of the technology [2, p. 42]. Students receive a package of documents (case) from a teacher, with the help of which they either identify the problem and ways to solve it, or develop options for getting out of a difficult situation when the problem is identified.

The most successfully case technology can be used in the lessons of economics, law, social studies, history on topics that require the analysis of a large number of documents and primary sources. Case technologies are designed to gain knowledge in those disciplines where there is no clearly outlined answer to the question, but there are several answers that can compete in terms of truth.

There are many tasks to be solved in the process of implementing the case-study method, such as:

1. Figuring problem structure, which involves the allocation of a complex of problems in the situation, their typology, characteristics, consequences, solutions.
2. Determining characteristics, structure of the situation, its functions, interaction with the

environment and the internal environment.

3. Establishing the causes that led to the emergence of this situation, and the consequences of its application.

4. Diagnostics of the activity content in a situation, its modeling and optimization.

5. Creating a system for rating the situation, its components, conditions, consequences and students.

6. Predicting probable, potential and desirable future.

7. Development of recommendations regarding the behavior of the students in the situation.

8. Development of activity programs in this situation.

There are 5 recommended stages to solve cases:

- The first stage is getting to know the situation and its peculiarities.
- The second stage is the identification of the main problem (main problems), the identification of factors and personalities that can really influence.
- The third step is to offer concepts or topics for brainstorming.
- The fourth stage is the analysis of the consequences of making this or that decision.
- Fifth stage – case solution is used to suggest one or more options (sequence of actions), indication of possible problems, mechanisms for their prevention and solution.

Case technologies that activate the learning process include following methods:

1. Incident method;

2. Method of parsing business correspondence;

3. Method of situational analysis;

The main feature of incident method is that a student has to find information for making a decision. Students receive a brief message about the case or the situation and questions to it. The available information is clearly not enough to make a decision, so the student must collect and analyze the information necessary to make a decision. Since this takes time, it can be given as independent homework for students.

By method of parsing business correspondence students receive packages with a description of the situation from a teacher; a package of documents that help find a way out of a difficult situation (documents not related to this problem also can be included, so that participants can choose the information they need) and questions that allow you to find a solution.

The most common method is situational analysis method. Because, it allows deep and detailed explore of a complicated situation. The student is offered a text with a detailed description of the situation and the problem that needs to be solved. The text may describe the already taken actions, the taken decisions, to analyze their practicability.

Case studies can be both individual and group ones. The results of the work can be presented both in written and oral forms. Recently, multimedia presentations of results have become more and more popular. Students can review the cases directly in the lesson or in advance (in the form of homework). The teacher can use both ready-made cases and create their own designs. The sources of case studies can be very diverse: works of art, films, scientific information, museum expositions, and student experience [3, p. 80].

Cases can be classified based on the goals and objectives of the learning process. Taking it into account, the following types of cases can be distinguished:

- teaching analysis and rating;
- teaching to solve problem and make decision;
- illustrating problem, solution or concept as a whole.

Some scientists consider that cases are "dead" and "alive". "Dead" cases include cases that contain all the information necessary for analysis. To "revive" the case, it is necessary to build it in such a way as to provoke students to search for additional information for analysis. This approach allows the case to develop and remain relevant for a long time.

Case studies can be presented in various forms, from a few sentences on one page to many

pages. However, it should be kept in mind that large cases may cause some difficulties for students compared to small ones, especially when working for the first time. A case may contain a description of one event in one organization or the history of the development of many organizations over many years. The case may or may not include well-known academic models [4, p. 88].

There is no specific standard for presenting cases. As a rule, cases are presented in printed form or on electronic media; however, the inclusion of photographs, diagrams, tables in the text makes it more visual for students. Printed information or information on electronic media is easier to work with and analyze the information presented, for example, in audio or video versions. Limited opportunities for multiple interactive viewing can lead to distortion of primary information and misunderstandings. Recently, multimedia presentation of cases has become more and more popular. The multimedia presentation of cases allows you to avoid the above difficulties and combines the advantages of textual information and interactive video images.

By the presence of a plot, cases are divided into plot and non-plot cases [5, p. 93]. Plot cases usually contain a story about the events that have occurred, include the actions of individuals and organizations. Non-plot cases, as a rule, hide the plot because a clear plot statement reveals the solution to a large extent. They are a collection of statistical materials, calculations, calculations that should help diagnose the situation, restore the plot.

The temporal sequence of the material also leaves its mark on the genre features of the case. Cases in the mode from the past to the present are characterized by a natural temporal sequence of events, allow you to identify cause-and-effect relationships well. Cases-memories are characterized by the time that scrolls back there: the characters remember something, the memories are fragmentary, often non-systemic, and it makes it difficult to restore time chains. As a matter of fact, the analysis of a case is reduced to the reconstruction of the situation, its comprehension in the aspect of one or another cognitive paradigm. Finally, prognostic cases provide a detailed description of the events of the recent past and present, set the task of working out the best variant of the "hero" behavior in the future.

The size of the case directly depends on its purpose. A mini-case, ranging in length from one to several pages, can be designed to take an hour practical session. A medium-sized case usually takes a two-hour session, and an extensive case is up to several tens of pages, can be used for several practical sessions.

There are cases with applications and without applications. Cases with applications usually involve the formation of skills in calculations and analysis of statistical information.

Case technologies have several advantages:

- The process promotes the development of knowledge, and doesn't limit students with ready-made knowledge.
- Overcoming "dryness" and unemotionality in the study of complex issues.
- Students gain vital experience in problem solving, the ability to relate theories and concepts to real life.
- Students develop the ability to listen and understand other people, work in a team.
- Case technologies provide more opportunities for working with information, for being able to view alternative solutions, which is very important at the present time, when the amount of information flows increases daily and different points of view on the same event are approachable too.
- In life, the ability to think logically, formulate a question, argue the answer, draw your own conclusions, and defend your opinion is always useful.
- The advantage of case technologies is their flexibility, variability, which contributes to the development of creative thinking of the teacher and students.

Disadvantages of case study methods are:

- Delusions. Students should understand that solving a similar problem in real life may take much more time, and they will have to have deeper knowledge, and it can be less safety for

them as it was in an exercise.

- Lack of concrete conclusions. Often, the time frame does not allow the group to come up with specific practical conclusions, and this can lead to a general feeling of dissatisfaction.
- A required condition for any exercise used in the case method is realism. Students should be able to identify themselves with the roles suggested in the activity.
- Cases can be too informative. Students receive a complete set of information - everything they need to know about the situation in a structured way. In this case, they no longer have to do research or find out that the problem is actually something else. This situation artificially blocks the search for additional information that they may need. How can students learn to deal with inaccurate or incomplete information when everything is already sorted out in the presented case? On the other hand, the initial case data is often, on the contrary, too limited and does not provide complete freedom for decision-making.
- To contribute to the discussion, students must already have some experience. Therefore, when analyzing cases where there are no strict requirements for previous experience, the effect of the exchange of ideas is not fully achieved.
- The case method is not very suitable for areas where there may be unique correct answers. It is difficult, and it is not necessary to organize the teaching of a fundamental course of physics using the case method. It is also believed that cases are not very effective in such exact disciplines as finance, accounting, statistics, etc.

As you can see, the case method has many more advantages than disadvantages and problems, but most of them, if desired, can be turned into great opportunities and advantages. The use of case technologies in teaching will not solve all problems and should not become a final conclusion. It is necessary to take into account the goals and objectives of each lesson, the nature of the material, the capabilities of students. The greatest effect can be achieved with a reasonable combination of traditional and interactive learning technologies, when they are interconnected and complement each other.

References:

1. Bazarbayeva L.T., Lapina I.V., Syzdykov T. THE VALUE OF THE CASE STUDY AS A RESEARCH STRATEGY // Scientific advances and innovative approaches. Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference. Tokyo, Japan. 2023. Pp. 43-47. URL: <https://conference-w.com/>
2. Lapina I.V., Zhumagaliyeva A.A., Musina N.M. THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES // II International Scientific and Practical Conference « World science priorities», February 02 – 03, 2023, Vienna. Austria P.42. URL: <https://conference-w.com/>
3. Aubakirova G.T., Baikelov N.D. THE USING OF CASE STUDY TECHNOLOGIES IN TEACHING STUDENTS// International Scientific and Practical Conference «Modern problems of linguistic and theory of teaching English», November 2, 2022, Makhachkala. Dagestan. – P. 80
4. Bazarbayeva L.T., Lapina I.V. “CASE STUDY” METHOD IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN NON-LINGUISTIC UNIVERSITY// International Scientific and Practical Conference «Modern problems of linguistic and theory of teaching English», November 2, 2022, Makhachkala. Dagestan. - P. 88.
5. Zhumagaliyeva A.A., Makhayeva A.K. THE USE OF THE CASE-STUDY METHOD AS A PEDAGOGICAL TECHNOLOGY IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF STUDENTS// International Scientific and Practical Conference «Modern problems of linguistic and theory of teaching English», November 2, 2022, Makhachkala. Dagestan. - Pp. – 92-93.

FEATURES OF USING THE “CASE STUDY” METHOD IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE

KUTZHANOVA D.

student of group AA-20-1k

AUBAKIROVA G.T.

Scientific adviser, Candidate of philological sciences, Professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract. This article is devoted to the problems of professional training of future specialists: the specifics of language and professional socialization, professional identity, professional adaptation, the formation of students' communicative competence and readiness for professional activities in a market economy and ever-increasing competition in the labor market. The specifics of using the “case study” method in teaching foreign languages at the university, its advantages and features are considered. The widespread use of this method in education is due to its focus, due to the fact that the case method is focused not so much on the development of specific knowledge or skills, but on the development of the general intellectual and communicative potential of the student and teacher.

Key words: “case study” method; active learning methods; professionally oriented foreign language; language professional socialization.

Proficiency in a foreign language is one of the indicators of the educational level of a modern specialist. The State Educational Standard for Higher Professional Education notes that a graduate must be "able to continue their studies and conduct professional activities in a foreign language environment." The language training of future specialists should be aimed at both the development of communicative competence and the development of professionally oriented language competencies. In this regard, one of the main goals of teaching a foreign language at a university is to teach "practical knowledge of colloquial and everyday speech and the language of a specialty for the active use of a foreign language, both in everyday and in professional and business communication." The Strategy “Kazakhstan-2050” notes: “4. Knowledge and professional skills are the key guidelines for the modern system of education, training and retraining of personnel.” In education, among other tasks, the task of modernizing educational methods was set; in the field of science, directions for the development of innovative research were determined.

At the present stage of development of education, along with traditional methods and techniques, interactive learning is becoming increasingly popular. In the context of interactive learning, a technology for conducting interactive lectures has been developed, which involves the creation of "focus groups", project technologies, trainings, etc. One of these technologies is called CASE STUDY or CASE METHOD. The “case study” method, or the method of specific situations (from the English case - case, situation) is a method of active problem-situational analysis based on learning by solving specific problems - situations (case solving). The “case study” method is based on the principles of problem-based learning, which is one of the most effective ways to form professional foreign language communicative competence [1, p 79].

The essence of this method lies in the fact that a group of students, after analyzing a specific situation, must offer solutions to the problem and develop algorithms for further development. The use of the “case study” method in the learning process contributes not only to the active formation of such professional qualities as communication skills, the ability to analyze a large amount of disordered information in a short time and make decisions under stress and insufficient information, leadership, but also the development of a value system of students, professional positions, attitudes, a kind of professional attitude.

For the first time in the learning process, the “case study” method was used at Harvard Law

School in 1870. And the widespread use of this method began in 1920 at Harvard Business School. In 1925, the first selection of cases was published there. In Kazakhstan, the study of the case study method and its practical application were carried out by Dzhubatyrova S.S., Abuykhyayrova N.G., who published a textbook on the basis of the West Kazakhstan State University named after Utemisov "Using the case method in the classroom with credited learning technology" 2006 ., the study of the case method is devoted to the articles: the young scientist Yunisov Ersin "Case method in the practice of multilingual education" (Kazakh Agrotechnical University named after Seifullin), Sleptsova N.A. "Case method as a means of educating a competent teacher of vocational training" (Kazakh Agrotechnical University named after Seifullin).

It is most expedient to use this method in foreign language classes at the second educational level, when students study a foreign language for special purposes. At this educational level, students already have a sufficient amount of professional knowledge and can more competently study the problem situation, provide reasoned solutions for this particular problem. [2, p 25]The use of this method in foreign language lessons enables students to put into practice the theoretical knowledge gained, while in the process of joint work, the overall intellectual and communicative potential of both the student and the teacher is developed. When using the "case study" method for teaching a foreign language at a university, students are dealing with a problematic situation that they must analyze and find ways to solve it. As a result, they must prepare a written report with the results of their research and present it orally in class. In the lesson, the problem can be presented in the form of an authentic text for reading, in the form of audio or video material. In small groups, trainees carefully analyze this problem. Each group develops a detailed and thorough solution to the problem and prepares a written report with a detailed analysis of this problem and the situation, the persons or companies involved in this problem. Next, a video recording of the oral presentation, the developed solution and a discussion of this solution is made. Video recording of presentations and discussions gives students the opportunity to analyze their linguistic and public speaking skills and help improve their skills. In addition, the learning situation when using this method is much closer to real life than when using traditional methods of teaching foreign languages, when the teacher asks students to act out situations from everyday life. In addition, the learning situation when using this method is much closer to real life than when using traditional methods of teaching foreign languages, when the teacher asks students to act out situations from everyday life. It is important to note that the situation or problem that is put before the students must be of a certain level of complexity and must not have a simple and unique solution. Also, there shouldn't be a right solution. Any solution to a problem has its advantages and disadvantages. And students will have to choose one or another way of solving this problem during the discussion. Due to the fact that the situation does not have one single correct solution, each mini-group in the audience in the lesson can work out its own and, during the discussion, try to convince other students of the correctness and merits of their choice. Studying the problem, students have to analyze a fairly large amount of material. The purpose of reading such a large volume of documents is not only to show students the various ways to obtain detailed information, but to develop skills in both skimming and search reading.

In a foreign language class at a university, various types of problem situations or cases can be used, which can be divided into several groups depending on time perspectives, information carriers and structure. By structure, problem situations can be divided into cases of open and buried type. The open type refers to problem situations when students are given a limited amount of information on a particular problem and are asked to independently find all the necessary data in the library, the Internet or in the documentation. As a result, solutions proposed by different groups may differ significantly from each other. In addition, the use of problem situations of an open type gives the teacher the opportunity to assess the ability of students to select and select meaningful and relevant information. When using closed-type cases in teaching, the teacher provides students with all the necessary information on this problem. The number of possible solutions in this case is quite limited, since the learners have the same initial data and the same chances. In this case, the teacher

can pay more attention to assessing the language competence of students.

Like any other active teaching method, the case study method requires careful preparation both on the part of the teacher and on the part of students who must have certain communicative competencies: be able to work with text, highlight the main idea, analyze it, make generalizations and conclusions, defend their opinion, as well as be able to annotate and abstract the text, make a presentation using a foreign language. When developing a case, the teacher should consider the following principles:

- the learning situation is specially prepared for learning purposes in such a way that during the discussion it would be possible to create a creative, but at the same time purposefully managed atmosphere;
- the learning situation must correspond to a certain conceptual field of the course or program within which it is considered; [5, p31]

Working with a learning situation should teach students to analyze specific information, trace cause-and-effect relationships, highlight key problems and (or) trends. So, the use of the “case study” method, based on the principles of problem-based learning, in foreign language lessons gives students the opportunity to:

- gain skills in solving real problems;
- gain teamwork skills (Team Job Skills);
- develop the skills of simple generalizations;
- gain presentation skills;
- gain press conference skills, the ability to formulate a question, to argue the answer;
- to gain skills in the practical use of a professionally oriented foreign language, as in the process of discussing and solving a problem situation, students have a real opportunity to communicate in a foreign language.

References:

1. Aubakirova G.T., Baikenov N.D. The using of case study technologies in teaching students/2022 79 p.
2. Case-method as pedagogical technology. Andyusev B.E. Case method as a tool for the formation of competencies/ 2022
3. Robert K. Yin. (2014). Case Study Research Design and Methods (5th ed.) 282 pages
4. Heath, Simon (2004b): Using case studies in higher education. In: Cain / Heath 2004
5. English in the field of professional communication, teaching aid, part 2, Varfolomeeva N.S., Semenov D.V., 2019
6. Uber Grosse 1988: The Case Study Approach to Teaching Business English. In: English for Specific Purposes 7. – P. 131-132.
7. Winston Tellis Introduction to Case Study. The Qualitative Report, Volume 3, Number 2, July, 1997.

СОСТАВЛЕНИЕ МАРКЕТИНГОВОГО ПЛАНА ДЛЯ УБЫТОЧНОГО БИЗНЕСА С ЦЕЛЬЮ УЛУЧШЕНИЯ ПОКАЗАТЕЛЕЙ (КЕЙС ДЛЯ СТУДЕНТОВ НАПРАВЛЕНИЯ МЕНЕДЖМЕНТ)

ЛАРИНА А.В.

студентка группы МЕН21-11

Финансового университета при Правительстве РФ

АТЯКШЕВА Д.А.

Научный руководитель, преподаватель

Финансового университета при Правительстве РФ г. Москва

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования у студентов различных

компонентов критического мышления посредством кейс-технологии. В ходе исследования, автор рассматривает кейс по составлению маркетингового плана убыточного бизнеса с целью улучшения показателей как эффективный прием для развития у студентов навыка критического мышления. Данный кейс рассматривается как комплексная единица, которая задействует все этапы применения навыка критического мышления, а именно: анализ бизнеса и выявления основной проблемы, написание стратегии для улучшения.

Ключевые слова: кейс-метод, критическое мышление, интерактивная деятельность, метод обучения, маркетинговый план.

Актуальность исследования обусловлено тем, что на данный момент критическое мышление один из самых востребованных у специалистов по кадрам навыков, работодатели готовы платить на треть больше заработной платы тем, кто обладает таким мышлением, чтобы в дальнейшем активно продвигаться по карьерной лестнице и получать стабильный доход. Студентам стоит освоить этот навык на этапе обучения в высшем образовательном учреждении, поскольку критическое мышление влечет за собой способность эффективно общаться и решать проблемы, а также стремиться к вынесению надёжных суждений на основе надёжных источников. Именно поэтому термин «критическое мышление» так распространен среди HRов, практически в каждой вакансии есть его упоминание, а каждый соискатель нацелен на то, чтобы обладать данным навыком. Одними из ключевых аспектов данного понятия являются: анализ – распознавание, изучение, отличие релевантного от нерелевантного; вывод – извлечение идеи, создание причинно-следственных связей, определение и принятие действий; оценка – определение надежности аргументов, сопоставление его с другими понятиями, обоснование решений и понимание ценности и важности их принятия [9].

Цель работы заключается в выявлении возможности развития критического мышления при помощи применения кейс-технологии на примере составления маркетингового плана для убыточного бизнеса для студентов направления менеджмент.

Цель работы обусловила постановку следующих *задач*: 1) установить использование студентами критического мышления во время решения кейса; 2) выявить связь между количественными и качественными показателями решения кейса и конечным результатом его решения; 3) соотнести и описать понятия, фигурирующие в кейсе.

Новизна исследования заключается в установлении влияния использования кейс-технологии на развитие критического мышления, доказано соотношение между количественными и качественными показателями решения кейса и конечным результатом его решения.

Дальнейшее внедрение кейс-технологий в учебный процесс студентов с целью повышения профессиональных навыков.

Каждый день человек сталкивается с принятием решений, от которых зависит его жизнь или жизнь его близких. Кто-то принимает их стремительно, не оценив какие могут быть последствия его действий и слов, а кто-то остановиться, взвесит за и против и примет действительно верное решение. Главным помощником в этом является – критическое мышление. Термин получил широкое распространение в течение последних 40 лет и по сей день является одним из самых обсуждаемых и популярных понятий в психологии, у которого существует множество различных определений. В данной работе под критическим мышлением понимается способность человека к самонаправленному и самоконтролируемому анализу и оценке получаемой информации [4].

Для развития и оценки наличия критического мышления используют кейс-технологии. Кейс – это определённая ситуация, моделируемая для обучения лиц, принимающих решения [8]. В основе технологии лежит оценка следующих умений: оценка доказательств, способность задавать вопросы и активно слушать, способность осознания собственного мыслительного процесса и развитие предвидения [8]. Для решения кейсов компаний или же учебных кейсов кандидат должен быть любознательным, упорным, находчивым,

креативным, внимательным, целенаправленным, в какой-то мере скептическим.

В основе многих вышеприведенных характеристик лежит критическое мышление – поиск истины, непредубежденность, способность смотреть на ситуацию, с другой стороны. Именно поэтому так важно начать развивать в себе эту способность, особенно для будущих соискателей – студентов, ведь она поможет им улучшить процесс принятия решений, взаимодействию на рабочем месте, упростить сложную ситуацию, решить конфликт и получить желаемую работу, так как критическое мышление является важнейшим аспектом любой карьеры, цель которой состоит в том, чтобы объективно и без предвзятости делать выводы о фактах, изучать контекст, решать творческие задачи и находить практические ответы. Образовательные организации и преподаватели должны работать над качеством предлагаемых к изучению кейс-ситуаций для того, чтобы научить студентов погружаться в рабочую атмосферу и заставить мыслить.

Убыточный бизнес и причины его возникновения. Бизнес является ключевым движком современной экономики. На данный момент он переживает не самые лучшие времена: пандемия, санкции, влияние геополитических и экономических факторов, поэтому организациям приходится подстраиваться под меняющуюся парадигму мира. У кого-то получается это успешно, у кого-то возникают временные трудности, а кто-то теряет все и закрывается. В последнем случае в большинстве своем мы имеем дело с убыточным бизнесом. Убыточный бизнес — это тот бизнес, который получает отрицательный чистый доход или нулевую прибыль, при этом он может быть, как намеренно убыточным – то есть организация отражает в своем балансе отрицательную прибыль (в реале имеет прибыль и окупается), для того чтобы избежать уплаты налогов, так и действительно убыточным в связи с убыточными клиентами, слабым менеджментом, неграмотным ценообразованием и отсутствием плана сбыта и рекламы продукции [7].

Убыточный бизнес – это проблема не только для самого владельца предприятия и его сотрудников, но и всей экономики, поэтому так важно вовремя идентифицировать такую организацию, понять причины возникновения. Для того, чтобы выявить убыточный бизнес следует рассмотреть его признаки:

1) *Проблема с денежными потоками.* Снижение выручки обуславливается потерей ключевых клиентов, выплаты штрафов за отсрочку платежей компании, изменение ценовой политики, чрезмерное увеличение ассортимента, ухудшение характеристик, качества продукта, отсутствие рекламной кампании, невозможность применения маркетинговых инструментов, санкции, изменения конъюнктуры рынка, давление со стороны государства, колебания макроэкономических показателей, снижение спроса, увеличение предложения на рынке, рост цен у поставщиков и партнеров, экономический кризис в стране и отрасли, сезонность предоставляемой услуги или продукта.

2) *Увеличение долговой нагрузки предприятия.* Организация зависима от инвестора, спонсора, кредитной организации (не может окупиться, выплатить суммы, предоставляемые на открытие/развитие предприятия. Отсрочка или же невозможность выплаты долга – партнерам по бизнесу, поставщикам сырья, услуг. Происходит из-за отсутствия свободных денежных средств у организации (связи с 1 пунктом), а также просроченных платежей от клиентов – организации приходится платить партнерам – до получения ходящих платежей, следовательно, она работает в убыток).

3) *Владелец бизнеса не имеет представления о финансовом положении своей фирмы.* Без анализа и оценки отчетов о прибылях и убытках, бухгалтерских балансов, грамотного управленческого учета и менеджмента руководство компании не осознает сколько она должна и сколько должны ей, в следствие чего становится неплатежеспособной.

4) *Текучесть кадров.* Выручка и прибыль зависит от текущести кадров – расходы на наем сотрудников, их обучение и мотивацию, выплата выходных пособий для сотрудников при низкой текущести может ввести компанию в долговую яму. Текучесть

кадров – понижает эффективность работы и снижает качество обслуживания товара или услуги. Новым сотрудником нужно изучать деятельность компании, погружаться в работу, что может занять длительное время, при этом и не принести особого результата.

5) *Неправильно составленный бухгалтерский баланс, отчет о прибыли и убытках.* Это может случиться в случае неправильно составленных бухгалтерских проводок, пропуск транзакций в отчетах, неправильной классификации данных и соответственно неправильно посчитанных финансовых показателей, особенно фатальной ошибкой является неправильный расчёт чистой прибыли.

6) *Отсутствие грамотно-выстроенной маркетинговой стратегии.* Отсутствие таргета, нецелевой маркетинг, отсутствие способности привлечь потребителя, сложность оценки возможностей, которые открываются на рынке, недостаточность анализа рынка, потребительских предпочтений, желаний, в следствие чего бизнес теряет клиентов, не соответствует текущим ожиданиям рынка [1].

Маркетинговый план и его составляющие. В предыдущей главе особое внимание уделялось маркетинговой стратегии. Действительно, без формирования грамотного маркетинга компания не сможет эффективно реализовывать свои товары, продвигаться на рынке, повышать свою узнаваемость, расширяться, а также получать лояльность со стороны покупателей. Маркетинговый план – это инструкция, план по достижению компанией определенных целей [5]. Обычно в маркетинговый план входят не только описания инициатив по продвижению компании и улучшению ее показателей, но и статьи бюджета по каждой из инициативы, риски возможные при реализации, а также резерв под эти риски.

На данный момент существует множество видов маркетингового планирования, каждый из которых работает эффективнее на определенном рынке, в определенный промежуток времени и даже с определенными продуктами и услугами. Некоторые из них:

1. Самый распространенный и по совместительству самый короткий маркетинговый план – 4P [3]. (Продукт, цена, место, продвижение). Компания должна понимать какой конкретно продукт она будет реализовывать, по какой цене (в каком ценовом сегменте), кому и где она будет реализовывать этот продукт или услугу и как она будет этот продукт рекламировать, продвигать. На данный момент данная концепция устаревает и превращается больше в инструмент, благодаря которому организация может примерно представить свою работу с продуктом. В условиях развивающейся конкуренции на рынках данная концепция увеличилась до 7P- люди, процесс, физическое окружение. Так теперь в работу с продвижением добавились люди, способные оказать влияние на восприятие продукта, окружения потребителя в момент приобретения услуги и взаимодействие компании с клиентами.

2. Еще один вид маркетингового плана, в который разрослась концепция 4P – 5W, 5 вопросов, на которые компании необходимо ответить: Что? Кому? Почему хотят приобрести? Когда? Где? [3]. Преимуществами данной модели является возможность более подробно рассмотреть каждый из сегментов и товаров организации, также этот план дает более точное представление о целевой аудитории компании

3. SOSTAC – это анализ текущей ситуации компании (что сейчас происходит с компанией на рынке, можно взять в основу предыдущие планы и применить их в отношении не будущего времени, а нынешнего), постановка целей (рассмотрев точку А, следует обрисовать точку Б, к чему будет стремиться организация, какая цель у этого плана), далее стоит разбить цели на мелкие под задачи и определить те, которые будут выполняться в долгосрочной перспективе и краткосрочной – выработать стратегию и тактику реализации целей, разработать действия для реализации цели и осуществлять контроль, мониторинг соответствие цели реальности, применение KPI [2].

Вне зависимости от того какой вид плана будет применять компания, существует структура маркетингового плана, которую стоит придерживаться:

1) Анализ – выявление проблемных зон организации, возможностей и угроз для

продукта, анализ внешней и внутренней среды организации, проектирование и моделирование эффективных бизнес-процессов, создание продуктовых матриц.

2) Декомпозиция – составление корректировок в реализации, сбыте продукта, деятельности компании – исследование рынка, внедрение CRM систем, улучшение корпоративной культуры, разработка маркетинговых мероприятиями, SEO-продвижение, формирование ценностных предложений компании.

3) Управление рисками – любые проекты подвержены изменениям из-за постоянно меняющийся конъюнктуры рынка. Поэтому бизнесу следует использовать инструменты для идентификации возникающих проблем и их предотвращению [2].

Для успешной разработки маркетингового плана предприятию следует изучить рынок, оценить конкурентов, сделать он это сможет с помощью маркетинговых инструментов, одним из самых удобных – совмещенная концепция 4P и 5W, также компания может составить матрицу BCG – выявление дойных коров компании (продуктов с относительной высокой долей рынка и низким темпом роста рынка), собак (продуктов с малой относительной долей рынка и низким темпом роста рынка), звезд (продукты с высокой относительной долей рынка и высоким темпом роста рынка) и проблем (продукты с малой долей рынка, но с высоким темпом роста рынка), а также разработать маркетинговые стратегии для улучшения картины. Еще одними из инструментов могут стать SWOT и PEST анализ. SWOT анализ позволит компании выявить свои сильные и слабые стороны (зависящие от внутренней среды организации), а возможности и угрозы (от внешней среды). PEST анализ позволит выявить внешние факторы, которые оказывают влияние на деятельность компании (политические, экономические, социально-культурные и технологические)

Следующим этапом является грамотная постановка цели – для этого может использоваться методология SMART, согласно которой цели компании должны быть определенными, конкретными, измеримыми, достижимыми, значимыми, важными и ограниченными по времени. Еще одним инструментом может стать “Дерево целей”, суть которого заключается в составлении главной цели компании и разбиение ее на подцели.

Последний этап — это контроль за осуществлением плана. В основном на этом этапе выявляются ошибки, риски, которые может нести компания. Для идентификации рисков и их предотвращения компания может использовать следующие инструменты – диаграмма Исикавы, позволяет выявить ключевые взаимосвязи между различными факторами более точно понять исследуемый рынок. Диаграмма выглядит в виде скелета рыбы – основой которой являются причины возникновения проблемы, а головой сама проблема. Также существует реестр рисков, матрица воздействия рисков на результат.

Таким образом, ключевыми аспектами, которые должны быть отражены в маркетинговом плане являются: задачи, цель, этапы, срок выполнения задач, ответственный, планируемый результат и бюджет.

В предыдущих главах я рассматривала важность критического мышления, понятия кейс-технологий, убыточного бизнеса и важность маркетингового плана. Для подкрепления своих тезисов о важности кейс-технологии для формирования критического мышления у студентов я провела эксперимент. На уроке по английскому языку мы с преподавателем представили группе студентов убыточную компанию Snapchat (приложение для обмена фотографиями и видео, с возможностью использовать маски и фильтры), с описанием деятельности компании, ее основных показателей и проблем. Задача студентов состояла разработка маркетинговой стратегии для данной компании с целью улучшения ее показателей. Теперь более детально перейдем к действиям студентов после получения кейса:

1. Студенты внимательно ознакомились с полученной информацией, они перечитали кейс, некоторые использовали дополнительные источники для изучения информации о компании и информации о составлении маркетингового плана.

2. Далее студенты занялись разработкой маркетингового плана. Они действовали

по предложенной в источниках структуре. Многие из групп разбились на команды для поиска информации (одни искали информацию о конкурентах, другие о рынке, на котором работает компания).

3. Студенты применяли методы и инструменты, которые они проходили на других учебных дисциплинах. Также по группам они сделали SWOT анализ, методом группового принятия решений “brainstorm” собрали стратегии для улучшения показателей компании.

4. Команды выбрали разные виды маркетинговых планов. Одни работали с SOSTAC, другие с объединенной концепцией 4P и 5W.

5. Далее был составлен SMART анализ, выявлены риски.

6. Опираясь на имеющийся в интернете план был составлен маркетинговый план с основами целями, выявленными ребятами, задачами, ответственными за их реализацию, сроком и примерным бюджетом.

Для этого кейса мы разбили ребят на 2 группы, с целью сравнения результата. У студентов получился существенно разных анализ. Все это связано с тем, что одни студенты использовали больше источников, а другие меньше, также на результат повлияло и то, сколько людей работало над определенной задачей – та группа, в которой студенты при выполнении задач участвовали полным составом имеет более развернутый и структурированный ответ. Также на результат повлияло и выбор методов осуществления анализа, некоторые выбрали – тот что быстрее, но менее полный, а другие более долгий, но полный анализ.

Таким образом, следует сделать вывод о том, что несмотря на результаты выполненной работы, ребята активно использовали критическое мышление: они задавали вопросы, спорили, аргументировали свое мнение, совместно генерировали идеи, использовали различные методы для оценки одного и того же показателя. Те, кто делал это успешно – достиг более высокого результата, а тот, кто менее успешно справился – приобрел бесценный опыт. Такой кейс помог ребятам не только получить дополнительные оценки, но и развить из способности (гибкие и мягкие навыки), подготовить их к реальной работе.

Список литературы:

1. 7 признаков того, что ваш бизнес убыточный // Planfact.io URL: <https://planfact.io/blog/posts/7-priznakov-togo-chto-vash-biznes-ubytochnyj> (дата обращения: 06.04.2023).

2. Из точки А в точку Б: как разработать маркетинговый план для любого бизнеса // Unisender.com URL: <https://www.unisender.com/ru/blog/sovety/chto-takoe-marketingovyj-plan-i-kak-ego-sostavit/> (дата обращения: 06.04.2023).

3. Как составить маркетинговый план: пошаговая инструкция и примеры // Calltouch.ru URL: <https://www.calltouch.ru/blog/kak-sostavit-marketingovyj-plan-poshagovaya-instruktsiya-i-primery/> (дата обращения: 06.04.2023).

4. Мельничук М.В. Климова И.И. Манипулятивные средства языка в рекламном дискурсе финансовых компаний. // Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета. 2019. Т.9. №6 (42). С.111-115.

5. План маркетинга предприятия: сущность, виды, подходы к разработке // Cyberleninka.ru URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/plan-marketinga-predpriyatiya-suschnost-vidy-podhody-k-razrabotke> (дата обращения: 06.04.2023).

6. Проблемы прогнозирования деятельности убыточных предприятий // Cyberleninka.ru URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-prognozirovaniya-deyatelnosti-ubytochnyh-predpriyatij> (дата обращения: 06.04.2023).

7. Убыточные предприятия - проблема экономики или результат свободы предпринимательства? // Cyberleninka.ru URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ubytochnye-predpriyatiya-problema-ekonomiki-ili-rezultat-svobody-predprinimatelstva> (дата обращения: 06.04.2023).

06.04.2023).

8. Что такое кейсы и кейс-метод // Changellenge.com URL: <https://changellenge.com/article/chto-takoe-keysy/> (дата обращения: 06.04.2023).

9. Что такое критическое мышление? // РБК Тренды URL: <https://trends.rbc.ru/trends/education/5e0608ea9a7947fa3c1bcf34> (дата обращения: 06.04.2023).

10. Это было началом неминуемого конца: 6 причин, по которым бизнес может провалиться // Тинькофф журнал URL: <https://journal.tinkoff.ru/business-failure-reasons/> (дата обращения: 06.04.2023).

FEATURES OF THE CASE WORK IN A FOREIGN LANGUAGE LESSON AT THE MAIN STAGE

MAZHIT I.B.

master's student of group U-23-1 to SP

AUBAKIROVA G.T.

Scientific adviser

Candidate of Philological Sciences, Professor

Karaganda University of Kazpotrebsouyz,

Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Annotation: One of the tasks of the modern education system is to update the requirements for the level of training of students in all disciplines. A modern teacher is looking for effective pedagogical technologies that will help improve the quality of education. One of the new learning technologies is problem-situational learning using case studies. The introduction of educational cases into the practice of Kazakh education is currently an urgent task. The case is a description of a specific real situation, prepared in a certain format and designed to teach children to analyze various types of information, generalize it, formulate problem skills and develop possible solutions for it in accordance with established criteria.

Key words: case, learning, case technology, language disciplines

Introduction

The case technology (method) of learning is learning by action. The idea of the case method is that the assimilation of knowledge and the formation of skills is the result of independent active work of students in resolving contradictions that lead to creative mastery of knowledge, skills and the development of abilities [1, p. 56].

Working with cases, students learn to make the right decisions and apply theoretical knowledge in a specific situation; they can evaluate and choose the best option for solving problems. These skills are necessary for students in the implementation of reading, speaking, writing and listening in English. The relevance of the work at the socio-pedagogical level is due to the contradiction between the objective requirements of modernization of education and the insufficient use of modern technologies and teaching methods, in particular, case technologies. The relevance at the scientific and methodological level is explained by the need to substantiate the effectiveness of the use of case technology in the study of English by students at the main stage of training. Based on the relevance, it is possible to formulate a research problem: increasing the motivation and quality of knowledge among students when using case study technology.

The purpose of the study: to identify, substantiate and experimentally test the impact of the use of case studies on the formation of positive motivation and improving the quality of students' knowledge of English at the main stage. When achieving this goal, we were guided by the following hypothesis: the motivation and quality of students' knowledge in English will increase if: – to study and analyze methodological and scientific literature on the topic; – to develop a group of cases and

think over a plan for their inclusion in the subject program; – to test and prove the effectiveness of the use of the case method when students study English at the main stage.

Having studied the theoretical aspects of case technology: the concept, the history of implementation, types, it is necessary to pay attention to the methodological specifics of the construction of the educational process in English lessons in primary school, taking into account the introduction of case technology.

The English lesson has a special specificity, which the English teacher has no right not to take into account. Today, an important goal of mastering a foreign language is considered to be joining a different culture and participating in a dialogue of cultures. This goal will be achieved by developing skills in intercultural communication. Directly teaching, built on the basis of tasks of a communicative nature, teaching foreign language communication, using all the necessary tasks and techniques for this, turns out to be a characteristic distinguishing feature of a foreign language lesson [2].

Foreign language communication is based on the theory of speech activity. Communicative teaching of a foreign language has an activity character, since speech communication is carried out with the help of "speech activity", which, in turn, serves to solve the tasks of effective human activity in the conditions of "social interaction" of communicating people. Participants of communication try to solve real and virtual tasks of common activity through a foreign language. The activity– based essence of communicative - oriented teaching of a foreign language is carried out in the conditions of a humanistic approach to learning. With this approach, a positive picture is formed for the active and free formation of personality in activity. In general , these conditions are reduced to the following : - $\frac{3}{4}$ students are given the right to freely express their feelings and thoughts in the process of communication; - $\frac{3}{4}$ each student in the process of communication remains in the center of attention of others; participants in communication feel safe from criticism, persecution for punishments and mistakes. With a humanistic approach to learning, cognitive barriers characteristic of the educational process disappear, reducing the motivation of students, encouraging them to irritability. The humanistic approach plans student-centered learning. This means that teaching, or rather, students interacting with each other, turn out to be the basis of cognitive activity in the lesson [3].

When organizing the educational process on the subject, it is necessary to be guided by a list of instructional, regulatory and methodological documents.

It is advisable in an educational organization to develop a system of independent assessment of the quality of teaching foreign languages, in particular, when formulating requirements for the level of proficiency in a foreign language, to correlate the planned results with international scales of competence for foreign language proficiency. For example, at the end of grade 9, students must have a level of proficiency in the main foreign language (English) at least A2 level, and for other types of speech activity there may be a result of level B1. Educational organizations have the right to use the hours of the component formed by the educational organization for the implementation of priority areas of modernization of the general education system, including the development of linguistic education. Foreign languages at this level of education acquire a special role: they provide to study the distinctive features of the culture and history of the countries and peoples of the language being studied; to develop the necessary educational skills and abilities; to form a unified thinking and mental operations; to develop all kinds of memory, develop voluntary attention and solve many other tasks of a developing, practical, educational and educational nature' within the subject and at the interdisciplinary level. Students who are interested in research activities get the right to work with information in foreign languages, which, of course, makes the results of not only Russian, but also foreign figures of science and culture available to them. Extracurricular work in a foreign language should be tightly integrated with the regular activities of students and focused on the implementation of important goals of teaching foreign languages, the formation of a didactic multilingual environment within a certain educational structure [1].

Taking into account interdisciplinary connections, a foreign language contributes to the

development of students' concept of different language disciplines:

- linguistic disciplines such as lexicology, phonetics, grammar, linguistics, stylistics, sociolinguistics;
- close connection of linguistics with the humanities (for example, country studies, history, cultural studies, literary studies); cultural and historical milestones in the creation and development of language, classification of languages, related languages, about the differences between Russian and foreign languages;
- basic units of language (morpheme, phoneme, word, sentence, phrase, text);
- official business style (scientific, journalistic, literary and artistic varieties) and conversational style;
- important types of lexical units, synonymy, homonymy, paronymy, polysemy, foreign language borrowings; neutral vocabulary, vocabulary of spoken and book styles;
- grammatical meanings, grammatical categories;
- about the text as a product of human speech activity; narration, description, reasoning as compositional types of speech; meaningful, rhetorical, linguistic, stylistic and intonational means of communication in the text; about the features of constructing dialogic and monological speech;
- functional styles: colloquial, journalistic, scientific, artistic-fiction and business styles; linguistic means of the English language, characteristic of book (high), medium (neutral) and abbreviated (conversational) styles; methods of interpretation of literary text.

Skills are being developed:

- to make linguistic observations regarding the use of words, grammatical structures, lexic – grammatical, intonation-syntactic construction of speech in different functional types of text and combine them in the form of language and speech rules;
- create thematic lists of words (including linguistics);
- compare the volume of meanings of correlated lexical units in their native and foreign languages, write comments and explanations in their native language to foreign-language realities and words with a linguistic and cultural background;
- compare grammatical phenomena, linguistic means of expressing grammatical categories in foreign and native languages, distinguish grammatical difficulties;
- classify linguistic phenomena according to formal and communicative features. The study of a foreign language as a whole at the profile level in high school is aimed at achieving the following goals: Further development of foreign language communicative competence (speech, language, socio-cultural, compensatory and educational-cognitive);
- collect and share idiomatic expressions and proverbs;
- speech competence – functional use of the studied language as a means of communication and cognitive activity: the ability to understand authentic texts of foreign languages (listening and reading), including those focused on the chosen profile, to convey information in agreed reasoned statements (speaking and writing), to plan your speech and non-verbal behavior taking into account the specifics of the communication situation;
- language competence – mastering new language tools in accordance with the topics and areas of communication selected for the selected profile, the ability to manage these tools for communicative purposes; systematization of language knowledge acquired in primary school, as well as increasing the volume of knowledge through specialized information (in particular, terminology);
- socio-cultural competence – the expansion of knowledge about the socio-cultural specifics of the country/countries of the language being studied, the development of skills for constructing one's speech and non-speech behavior adequately to this orientation, taking into account profile-oriented communication cases, the ability to adequately understand and interpret linguistic and cultural facts;
- compensatory competence – increasing the ability to get out of a situation in conditions of a shortage of linguistic means in the process of communicating in a foreign language, including

communication situations related to the profile;

- educational and cognitive competence – further development of special educational skills that allow to improve educational activities for mastering a foreign language, increase its productivity and use the language being studied for the purpose of continuing education and self-education, primarily in the chosen profile [4].

Formation and education of the ability to personal and professional self-determination of students, their social realization; formation of an active life position as a citizen and patriot, as well as a subject of intercultural interaction; development of such personal qualities as communication culture, the ability to work in cooperation, including in the process of intercultural communication; development of the ability and readiness of high school students to independent to study a foreign language, to further self-education with its use in various fields of knowledge; gaining experience in creative activity, experience in design and research work using the language being studied, including in the direction of the chosen profile [5].

Conclusion

Comparing the results of the work with the tasks set allows us to conclude the following:

- In the course of studying the literature and regulatory documents on the problem under study, we have revealed that educational activity is interaction with students aimed at mastering certain material in one or more areas. Also, the study of theoretical and specialized literature revealed two levels of problems in teaching low cognitive interest of students in the subject of English caused by uninteresting teaching of the subject.

- Special attention in determining the prospects of educational activity is paid to modern pedagogical technologies that allow increasing the level of motivation to study the subject of English. Modern technologies used in the framework of educational activities in the English language course include, among other things, case technologies.

- Case technology is an interactive technology for short-term learning based on real or fictional situations, aimed not so much at mastering knowledge as at forming new qualities and skills in students. The case activates students, develops analytical and communicative abilities, leaving students one-on-one with real situations.

- As features of the use of case technologies in English lessons, we identified:

1. The ability of the group to work on a single problem field;
2. The use of structured information that reduces the degree of uncertainty in the conditions of a time limit;
3. Using the principles of problem-based learning; the possibility for students to gain not only knowledge, but also a deep understanding of theoretical concepts;
4. The possibility of creating new productive stereotypes of activity;
5. Development of skills of the simplest generalizations [6].

Also, the use of case technologies in the course of learning English contributes to improving the quality of students' knowledge, if you familiarize students with the concept of "case" and the types of tasks in English, competently compose cases; test the optimal methodology for using cases in English, then the quality of students' knowledge in English will meet the requirements of federal state educational standards, motivation to study the subject will increase.

References:

1. Grutskaya E.O. Methodological recommendations for general education organizations on teaching the subject "Foreign language" in the 2016-2017 academic year / E.O. Grutskaya / <https://www.koiro.edu.ru/centers/kafedra-gumanitarnykh-distiplin/metodicheskaya-kopilka/in yaz.pdf>
2. Klevtsov O.A. Improving communication skills in English lessons. The use of non-traditional forms of the lesson. / O.A. Klevtsov / <http://school101.kubannet.ru/doc/metodrab/kopilka/2323.doc>
3. Timofeeva T.V. Foreign language lesson as a form of organization of the educational

process in the primary school. / T.V. Timofeeva / <https://infourok.ru/urok-inostrannogo-yazika-kak-forma-organizaciiuchebnovospitatelnogo-processa-v-osnovnoy-shkole-418621.html>)

4. Romanova L.G. The concept of teaching foreign languages in gymnasium No. 11 / L.G. Romanova./ www.gymnasial1.ru/doc/romanova_conception.doc

5. Topochina O.G. Case technologies as one of the innovative methods of the educational environment./ O.G. Topochina / <https://nsportal.ru/vuz/pedagogicheskie-nauki/library/2013/01/22/keystekhnologii-kak-odin-iz-innovatsionnykh-metodov>

6. Aubakirova G.T., Baikelov N.D. The using of case study technologies in teaching students// International Scientific and Practical Conference «Modern problems of linguistic and theory of teaching English», November 2, 2022, Makhachkala. Dagestan. – P. 80

THE CASE STUDY IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE AT A UNIVERSITY

MUKUSHEVA A.

*student of group Computing and software
(BT-22-4c)*

MUKUSHEVA G.R.

Scientific adviser:

*Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor
Karaganda University of Kazpotrebooyuz.
Karaganda, the Republic of Kazakhstan*

Abstract. The article is devoted to case-study, a modern, actively used method of interactive teaching of foreign languages in the university. The use of this method in teaching develops students' critical thinking and interpersonal communication skills. The authors also emphasize that case work requires students to actively develop research skills, as well as improve collaboration and teamwork skills. The article considers the problem of practical application of the case method in teaching foreign language professional communication, describes the stages of work, shows the advantages and difficulties of using case-study in foreign language classes.

Key words: Innovative, case study, situation analysis method, educational and practical tasks, critical thinking, interpersonal communication skills, immersed in the created professional language environment, independently investigate.

Currently, one of the main requirements of modern education for a graduate of any university in Kazakhstan is fluency in a foreign language at the level of business communication in various situations related to his professional field of activity. Success in solving the above mentioned problem largely depends on innovative ways of organizing foreign language teaching for students, one of which is the case method.

This method of interactive learning can be successfully used in English classes, since it is comprehensive and contains all the main types of speech activity: reading, speaking, writing, auditing. The goal of the article is to create such learning conditions in which the student feels his success, intellectual growth that makes the learning process productive. In the process of creating a real situation, students have the opportunity of communications in English with other members of the group and the teacher as well. The result of the application of the case method in the lesson depends not only on the quality of the case (material prepared by the teacher), but also on the desire and chance for students to communicate. It has many important educational opportunities. Students not only acquire new knowledge and develop a general outlook, but also learn to think critically and strategically, analyze complex problems and gradually find their rational solution, listen and take into account an alternative point of view, and express their opinion reasonably. [1]

The case method is complex and includes the following teaching methods: modeling (building

a model of a real situation), system analysis (system representation and situation analysis); thought experiment (mental playing out of the situation); description (formation of a system of facts for the purpose of inference); problematic method (isolating the problem from the information of the case, choosing an appropriate solution from a variety of alternative options and developing a practical model for its implementation); classification (creation of lists of properties, characteristics that make up the situation); game methods (representation of options for the behavior of persons acting in a situation); the method of "Brainstorming" (generating ideas through a collective discussion of the situation), discussions and /or polemics (exchange of views on the problem and ways to solve it with arguments) [2].

The case is the result of the scientific and methodological activity of the teacher. As an intellectual product, it has its sources, which can be represented as follows:

- public life in all its diversity is the source of the plot, problem and factual base of the case;
- education - defines the goals and objectives of training and education, integrated into the case-study method;
- science is the third source of the case as a reflective complex; it defines the key methodologies that are determined by the analytical activity and the systems approach, as well as many other scientific methods that are integrated into the case and the process of its analysis.

The ratio of the main sources of the case may be different. This approach underlies the classification of cases according to the degree of impact of their main sources. In this case, it is possible to highlight:

- practical cases that reflect absolutely real life situations;
- training cases, the main task of which is training;
- research cases focused on the implementation of research activities.

The main task of the practical case is to reflect the life situation in detail and in detail. In fact, such a case creates a practical, what is called an "operating" model of the situation. At the same time, the educational purpose of such a case can be reduced to training students, consolidating knowledge, skills and behavior (decision-making) in a given situation. Such cases should be as clear and detailed as possible. Their main meaning is reduced to the knowledge of life and the acquisition of the ability for optimal activity.

Although each case has a learning function, the degree of expression of all shades of this function in different cases is different. So the case with the dominance of the learning function reflects life more than one to one:

- a. firstly, it reflects typical situations that are most frequent in life and that a specialist will have to face in the course of his professional activities;
- b. secondly, in the training case, educational and educational tasks are in the first place, which predetermines a significant element of conventionality when reflecting life in it; the situation, the problem and the plot here are not real, practical, but such as they can be in life; they are characterized by artificiality, "collection" of the most important and truthful life details; such a case does little to understand a particular fragment of society, however, it necessarily forms an approach to such a fragment, it allows you to see the typical in situations and predetermines the ability to analyze situations through the use of analogy.

The same is true for the research case. Its main meaning is that it acts as a model for obtaining new knowledge about the situation and behavior in it. Such a case is difficult to apply in teaching ordinary students studying, for example, a typical management course. The learning function of the case, in this case, comes down to teaching the skills of scientific research through the application of the modeling method. Such a case is built according to the principles of creating a research model. Therefore, it is better to use it not as a method of teaching students in the main educational programs of higher professional education, but as a method of advanced training or professional retraining of specialists. The dominance of the research function makes it possible to effectively use such cases in research activities.

The sources of cases identified above are basic, or primary, since they determine the most

significant factors influencing cases. At the same time, secondary sources of case formation can also be identified, which are derived from the basic sources described above:

1. Fiction and journalistic literature, which can suggest ideas, and in some cases determine the plot outline of cases in the humanities. Fragments from journalism, the inclusion of current information from the media in the case significantly updates the case, increases the interest of students in it. The use of fiction and journalism gives the case a culturological function, stimulates the moral development of the student's personality.

2. The use of "local" material as a source of case formation. According to many researchers, the most intense and interesting discussion of case studies about the activities of different companies occurs when the company and its products have a certain personal meaning for students. Cases about Philips, Matsushita, Kodak, Saatchi and many others are discussed with great interest if there are representatives of these companies among the students. The case about the Samsung company works best when there are students in the group who have goods produced by this company at home. The case about the development of ski tourism in the mountainous regions of Kazakhstan is discussed with the greatest interest by fans of alpine skiing, etc.

This means that cases, if possible, should cover the experience of those companies and those goods or services that are present in one form or another on the national market. Domestic students feel more confident if they know the environment and context in which the events described in the cases take place, it is much more difficult for them to discuss the American environment, the behavior and motives of American or other foreign consumers. The instructor also feels more confident leading a case study based on local material, as he knows both the area and the enterprise better. When discussing such cases, there is a unique opportunity to invite a representative of the enterprise.

3. The scientific nature and rigor of the case is given by statistical materials, information about the state of the market, socio-economic characteristics of the enterprise, etc.; at the same time, these materials can play the role of a direct tool for diagnosing the situation, or they can act as material for calculating indicators that are most essential for understanding the situation. Statistical materials are placed either in the text of the case itself or in the appendix.

4. Good materials for a case can be obtained through the analysis of scientific articles, monographs and scientific reports on a particular problem. The use of scientific literature in the development of the case gives it greater rigor and correctness. A scientific article is usually characterized by an in-depth consideration of a particular issue; a scientific monograph gives a systematic, comprehensive description of the subject of research; a feature of the scientific report is the relevance and novelty of the material. Scientific publications can perform two functions in the case-study method: the first is that scientific publications and their fragments can act as components of cases by including them in the fabric, and the second is that they can be included in the list of references necessary for case understanding.

5. An inexhaustible source of material for cases is the Internet with its resources. This source is characterized by significant scale, flexibility and efficiency.[3]

The case should be written in an understandable language, using familiar terminology. First of all, a case diagram is drawn up: the situation is specified, the goals, objectives, and the actors are indicated, and their characteristics are given; the activities of each participant are described and links are given to the sources of information. The teacher who draws up or chooses the type of case should analyze the material, taking into account the audience for which the case was compiled. Thus, a student needs to independently consider the situation given in the case, collect information, develop and present the result of his work for discussion.

Classes using the case study method are divided into three parts.

1. Introductory lesson - preparation of a case study, introduction to problem solving analysis and preliminary study.

2. The lesson itself, using the case study method, is divided into sections, which include meetings, presentations, conclusions are drawn and recommendations are discussed.

3. Analysis of the lesson - the teacher analyzes language and speech errors, management skills and the correctness of the preparation of written documents developed by students to solve the problem of this case study.

Students should be provided with information on how they have to analyze a case study. Below is an example of how to help students do this.

- Read the case carefully several times.
- Identify the main questions / problems.
- State the goals.
- Identify options for discussing issues.
- Develop criteria for evaluating the selected options.
- Choose the best option.
- Decide how the option should be implemented.
- Make a plan of action to solve the problem. [4]

The use of this method improves knowledge of a foreign language and makes it possible to: apply it in the professional field; develop creative thinking, teaches students to think in language; conduct presentations (the ability to publicly present your work in a foreign language); formulate questions; lead discussion, give reasons for answers; improve the skills of reading professional sources in a foreign language and processing information in the specialty; work as a team and develop a collective solution; to carry out individual and group independent work of students.

References:

1. Pakhtusova, E. E. Case method in teaching a foreign language at a university.// Young scientist. - 2014. - No. 7 (66). — S. 532-534.
2. Surmin Yu. P. Situational analysis, or Anatomy of a case method. К.: Center for Innovation and Development, 2002. 286 p.
3. Dolgorukov A. The case-study method as a modern technology of professionally oriented education. Source: http://www.vshu.ru/lections.php?tab_id=3&a=info&id=2600
4. Mukusheva G.R. Kolesnikova G.B.. The case study is an Effective Method of Forming Professional Qualities in Teaching a Foreign Language to Students of Economic Specialities. World of Pedagogy and Psychology: №12 (53) December 2020. Pp. 47-55.
5. Crowther-Alwyn, J. (1999) Business Roles 7–12 Simulations for Business English, CUP:Cambridge. pp. 32; 71.
6. Powel Mark. International Negotiations. /Cambridge University Press. 2012., pp.111

ИСЛАМ ДӘУІРІНДЕГІ ТҮРКІ ШЕШЕНДІГІ

МУНАСЫПОВ И.

ИС-22-2 тобының студенті

АКАТАЕВА Ш.Б.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада Ислам дәуіріндегі түркі шешендігінің дамуы, орта ғасырда өмір сүрген ғұламалардың шығармалары талданады. Орта ғасырда өмір сүрген ғұламалар жан-жақты энциклопедист ғалымдар, философтар болумен қатар, тіл өнерінің жетістіктерін меңгерген дарынды шешендер болғандығы мәлім. Орта ғасырлық, түркі шешендігіне тиесілі шығармалардың қатарына Қарахандар мемлекеті дәуірінде Жетісуда жазылған екі түрлі жазбаны – Жүсіп Баласағұнның «Құтты білігі» мен Махмұт Қашқаридің «Диуани

лұғат ат-түрік» атты сөздігін жатқызуға болады. Мұның екеуі де Жетісу жерін мекендеген түркі тайпаларының тілінде жазылған тұңғыш жазба әдебиет үлгілері

Кілт сөздер: орта ғасыр, түркі тілдес жазба мұралар, шешендік өнер, Құтты біліг, Диуани лұғат ат-түрік

Орта ғасыр ескерткіштерінің тарихи, теориялық мәні түркологияда бір ғасыр бойы жан-жақты айтылып келеді. Түркі тілдес жазба мұралардың табыла бастаған, ғылыми тұжырымдар айтыла бастаған мерзімді еске алсақ, оның үш жүз жылға барары белгілі. Бұл мұралардың тарихи-әлеуметтік, философиялық, дидактикалық мәні әдебиетшілер, тарихшылар, философтар, мәдениеттанушылар тарапынан, педагогика-психологиялық тұрғыдан жемісті зерттелді десе де болады. Тілшілер тарапынан тілдік-көркемдік элементтері тұтастай болмаса да жеке-жеке зерттеу еңбектерінде қарастырылды, әдеби тілдің қалыптасуында негізгі арналар болғандығы тілге тиек болды.

Басқа түркі халықтары сияқты қазақ халқының тарихына қатысты орта ғасыр жазба мұралары қазақ шешендік сөздерінің қалыптасуында елеулі роль атқарған. Орта ғасырда өмір сүрген ғұламалар жан-жақты энциклопедист ғалымдар, философтар болумен қатар, тіл өнерінің жетістіктерін меңгерген дарынды шешендер болғандығы мәлім. Батыс пен Шығыс ғалымдары жетістіктерін ұштастырған кемеңгер ғалым Аристотельден кейінгі екінші ұстаз – «Әл мұғаллим ас-сани» атанған әл-Фараби де заманында талантты да білімді, шешен тілді ақын болған. Әл-Фарабидің өз заманында аты әйгілі ақын болғандығы туралы пікір айтушылар аз емес. Ибн-Аби-Усайбаның 1882 жылы Мысырда жарияланған еңбегінде Фарабиды ұлы ақын деп атайды. Байхаки кітаптарында да Фарабидың поэзиясына тоқталады. Ол мұсылмандар дәуірінің ең мықты ақын-ғұламалары Әл-Фараби мен Ибн-Сина екендігін айтады. Тіпті Фараби бірнеше халықтардың тілін өзінің ана тіліндей жетік білгені және сол тілдерде өлең де жазған. Түрколог Е.Э.Бертельс өзінің «Тәжік-парсы поэзиясының тарихы» дейтін кітабында Фарабидің жан-жақты ғалым болғандығын және ақындық талантының биіктігіне баға берген. Ақын Аян Нысаналин 1971 жылы Әл-Фарабидің төрт жолды, он шақты өлең шумақтарын қазақ тіліне аударып, «Фараби – поэзия падишасы» деген атпен «Қазақ әдебиеті» газетінде жариялады. Әл-Фарабидің осы жарияланған өлеңдерін оқып отырып, ақынның ұшқыр ойын, шалқар шабытын, жүректі тербер нәзік сезімін, афоризмге толы шешен тілін мойындайсыз. Риторика ғылымы шешен үш түрлі мақсатты көздеп сөйлейді не жазады, - дейді, - олар: сендіру; ләззатқа бөлеу; толқытып тебіренту. Әл-Фараби өлеңдері солай екендігіне сендіре отырып, рахатқа бөлейді, жүректі шымырлатып, толқытып, тебірентеді. Сондықтан да болар, халқымыз ақындық пен шешендікті егіз өнер деп қараған. Адамбаевтың сөзімен айтсақ, «қазақтың ақыны – шешен, шешені – ақын». өйткені кейінгі ұрпақ үлгі аларлық аталы сөздер, өсиет, ақыл-кеңестер көбінесе өлең, жыр түрінде жетіп отырды. Олай болса, әл-Фараби де бабалар дәстүрімен поэзия элементтерін пайдаланды. А.Нысаналин Әл-Фараби өлеңдерін 1944 жылы Бейрутта шыққан Аббастың кітабынан алып аударған екен. өмірге, білімге құмар, өмірді тануға құштар ақын адамның құпия тылсымға толы жан дүниесін, жұмбақ әлем сырларын қызықтап жырға қосады.

Тамылжып бал тыныштық айналамнан,
Жұлдызым түнге құшақ жайған далам,
Жап-жалғыз, ұйқысыз жатырмын мен,
Ай жарығы жанымды аймалаған [1, 11], -деп елжіреп, балдай тәтті тыныштық пен тамылжыған табиғатты сүйеге жетелейді.

Аққан жұлдыз құласа кейде егер,
Сенің түрлі бейнең боп кеудеме енер
Өлдеқайда ғайыптан ынтызар қып,
өміріме бір ғажап сәуле берер.
Үнің жетер жаңғырып жырақтан ең,

Сезініп мен демінді гүл атқан ем.
Оның өзі бір-ақ сәт... содан кейін
Мұңды әуенді жалғаймын, бірақта мен [1, 12].

Осы жолдарда бейнелі теңеулер мен сырлы эпитеттер арқылы ынтызар жанның образы, өлмес, өшпес махаббат жыры туындаған. Өмірін ғылым-білім жолына сарп еткен ақын өмір бойы сапар шегіп, шет жерлерді аралап, туған жерден жырақта жүрген. Қайда жүрсе де туған жерін ұмытпайды, оны өлеңге қосады. Еліне қайтып келіп, өз білген-түйгендерін туған халқына жеткізуді армандайды.

Қашықтасың туған жер – қалың елім,
Не бір жүйрік болдырған жарау керім.
Қамығамын... сағынып, алау денем,
Шаршадым мен, қанатым талды менің.
Шаңыт жолға сарсылып қарауменен.
Кері оралмай жылдарым жатыр ағып,
Қасіреттің жасына көз жуынар.
О жаратқан, көп күткен ақымағың,
Құм сияқты тез ысып, тез суынар [1, 15].

Нәзік жанды ақынның тілі де сұлу, көркем. Болдырған жүйрік, алау дене, шаңыт жол, өзендей аққан жылдар, қасіреттің жасымен жуынған көз, тез ысынып, тез суынатын құм секілді көңіл ақын жасаған әсем баламалар. Ешкімнің аузына түсе бермейтін қанатты теңеулер.

Шешендерге тән қасиет ойшылдық, ізгі ниет, жағымды қоғамдық көзқарас дейтін болсақ, Әл-Фарабиде мұның бәрі бар. Заман туғызған данышпан ғалым зұлымдыққа қарсы тұрып, оны ақылға жүгіндіру мақсатымен «Жақсы қала тұрғындарының көзқарасы туралы трактат» деген қауым кодексін жазып, тыныштық пен бейбітшілікке негізделген қоғам құруды алға тартады.

Ақындық өнер, шешен тіл мен дарынды таланттар шынайы қамқорлық көрсетілген ортада туындаған, оған кейбір білімді, ойлы, адамгершілігі жоғары халифтер мен әміршілер қолдау көрсетіп отырған. Сондай ел билеушілердің бірі Сирияның Халаб қаласын билеген Сайф ад-Даула болған. Сайф ад-Даула сарайында өнер жарысы болып тұрған, оған небір данагөйлер мен ақиық ақындар қатысқан. Әбу Насыр Әл-Фараби де оған жиі қатысқан. Әл Фарабидің көп тілдерді білетін полиглоттық, музыканттық, ойшылдық, шешендік қабілеттерін зор бағалаған, оның философиялық тұжырымдарын, өлеңдерін сүйсіне тындайтын болған.

Әл-Фараби шешен дегенде біз ғұлама ғалымның поэтика туралы, көркем сөздің қағидалары жайында жазған еңбектерін есепке аламыз. 1973 жылы ұлы ғалымның туғанына 1100 жыл толу қарсаңында ғалым Ә.Дербісәлиев Әл-Фарабидің «өлең өнерінің қағидалары туралы трактат» атты шығармасының мазмұнымен таныстырды. Әл-Фараби Аристотельдің грек поэзиясын жіктеу әдістеріне және ол көрсеткен көркем туындының ежелгі түрлеріне түсінік жазған, солардың бір түрі ретінде риториканы атайды. Фарабидің айтуынша, нағыз көркемдік өнерді табиғи таланты зор ақындар туғызады. өлең шығаруда ақынның білімділігі мен табиғи талантына қоса тәжірибелілігі де қажет деген. Шығарманың идеясына тақырыбының сай болуын, өмірге жанасымды болуын, сюжетінің ұзақ сонар болмай, жинақы болуын, шығарманың әрбір сөзінің мағынаны алып, шынайы болуын талап етеді. Кейбіреудің жалған ойды әсерлі, әсем сөздердің күшімен сендіріп жіберетінін, бірақ ол жалған сенім болғандықтан пайдасыз, - дей келіп, - адамды сиқырлайтын суреткерлік, әсемдік-қисынды, пайымды болса, сезім дүниесін билеп кетерлік шынайы болса ғана нағыз өнер, сонда ғана өте пайдалы болмақ [2, 79], - дейді. өлең сөздерінің мағыналылығына қоса қисындылығы, ұйқас-үйлесімділігі, теңеу сөздерінің айқындылығы қажет дегенді айтады өлең өнерін живописьпен салыстырып, живопись қонымды бояуларымен қандай құлпырып тұрса, өлең өнері өзінің көркем суретті тамаша сөздерімен

сондай әсерлі болмақ (5,80), - дейді. Мамыражай күйдегі адам кейде қиялға шомып, мәселен, серуендеп жүргендей, жағадағы жапырлаған тынығушыларға қарағандай немесе жерде тұрып, көктемгі бұлттардың жөңкілген көшін қарап, ақын аспандағы ай мен жұлдыздарды көргендей күй кешеді. Біртүрлі сезімді сиқырлайтын болмыс сондай. Егер пайымдау көздеген жерден шығын жатса, үйлесімді болады. Егер үйлесімді болса, онда ол болмыстағыдай қисынды болады. Егер қисынды болса, онда ол еліктеу. Еліктеу поэзия өнерінде қолданылады. Сондықтан поэтикалық пайымдау дегеніміз еліктеудің өзі» [2, 80].

Данышпанның поэзия туралы айтқан осы пікірлері сөз өнерінің, шешендік өнердің бұлжымас қағидаларына айналуы тиіс. Әл-Фараби қандай тақырыпқа қалам тартса да, өзі жоғарыда айтқан қағидаларды берік ұстанған. Әбу Насыр Әл-Фараби «Риторика» атты еңбегінде шешеннің сөйлеу үстіндегі шеберлігі деп көз жеткізу, көкейге ұялату, ұғып тыңдау, дәлелді пікір айту, шыншыл көзқарас, тиянақты білім, сөйлеушінің бет-жүзі, қимыл-әрекеті сияқты ұғымдарды жіктеп түсіндіреді. Әл-Фарабидің «Кемеңгерлік меруерті», «Ізгі қала тұрғындарының көзқарасы», «Мәселелердің түп мазмұны», «Ғылымдардың шығуы», «Бақытқа жету жолы», «Музыка гармониясы туралы», «Адам тәні мүшелері туралы» т.б. еңбектерін ғалым Х.Сүйіншәлиев жай ғана трактаттар деп қарамай, көркем туынды, көркем сөз өнері саласындағы тамаша туындылар деп таниды [3, 34].

Орта ғасырлық, түркі шешендігіне тиесілі шығармалардың қатарына Қарахандар мемлекеті дәуірінде Жетісуда жазылған екі түрлі жазбаны – Жүсіп Баласағұнның «Құтты білігі» мен Махмұт Қашқаридің «Диуани луғат ат-түрік» атты сөздігін жатқызуға болады. Мұның екеуі де Жетісу жерін мекендеген түркі тайпаларының тілінде жазылған тұңғыш жазба әдебиет үлгілері. X-XIII ғасырларда Орта Азия, Жетісу және Қашқария жерінде түркі тайпаларының үстемдігі күшейе түскен еді.

«Қараханид» терминін тарихқа XIX ғасырдың орта шенінде орыстың белгілі шығыс зерттеуші ғалымдарының бірі - В.В.Григорьев енгізген, - дейді тарихшы-жазушы Қ.Салғарин [4, 18]. –Қара хан ұлыс билеушілерінің лауазымнамасында «басшы» деген мағынада қолданылатын «қараң («қара-қаған») сөзіне негізделген... Ал елдің атының бір кездегі мықты билеушісінің атымен атала беретіні тарихта бар. Оған бір кездегі Көк Орданың ханы өзбектің атымен байланысты шыққан «өзбек», Алтын Орданың бегілер-бегі Ноғайдың атымен аталған «ноғай» этнонимдері толық дәлел бола алады». Қарахандар мемлекетіне кірген түркі тайпаларының ішінде дулат, үйсін, арғу, қарлұқ, қыпшақ, ұйғырлар болған. Қарахандар мемлекетіне қараған тайпалар кейін қазақ халқының этногенезін жасауға да қатысқан. «Құтты білік» - бұл тайпалардың бәріне ортақ әдеби тілде жазылған дастан.

Шешендік сөздер көркем, бейнелі болумен қатар қысқа әрі нұсқа болуы да шарт. Жалпы, шешен сөйлеудің өзіне тән этикалық мәдениеті бар. Біріншіден, шешеннің сөз сөйлеу мәдениеті. Сөзді дұрыс айта білу, мақал-мәтел, тұрақты тіркестерді, дайын формулалық сөздерді орнымен пайдалана білу, сөздің айқындығы, тілдің дұрыстығы – шешендікке қойылатын негізгі талаптар.

Екіншіден, тіл тазалығы, тілдік қорды дұрыс пайдалана білу, ана тілдің байлығын көрсету т.б.

Осы талаптар орындалған соң, шешеннің жеке басына қатысты екінші шарт туындайды. Ол – неғұрлым ұтымды, тауып сөйлеу, қысқа, нұсқа қайыру, аз сөзге көп мағына сыйғызу. Әрине, бұл мәселе өмірлік тәжірибеден гөрі, сөйлеушінің интеллектуалдық, суырыпсалмалық қасиетіне тікелей тәуелді болады. Бір сөзбен айтқанда мұны – шешендік қасиет деуге болады.

XII ғасырда өмір сүрген, түркі жұртынан шыққан әйгілі ғұлама Ж.Баласағұни «Шешендік қасиет екінің бірінде кездесе бермейтін қасиет», дей келіп, сөйлеу өнерін көзі бітелмейтін мөлдір бұлаққа теңейді. Тіл адамды көкке көтереді, сондай-ақ «Басқа пәле тілден» дегендей, адам шайпау тілінен жазаға да ұшырайды, өйткені «Аңдамай сөйлесең ауырмай өлесің», «Аз сөйлесең де аңдап сөйле». Адам екі нәрседе қартаймайды: бірі – игі

ісі, екіншісі – ізгі сөзі. «Жақсы болғың келсе, жаман сөз айтпа», «Он мың сөздің түйінін он сөзбен шеш», «өлмей өмір сүре білгің келсе, артыңа жақсы іс пен дана сөз қалдыр». Тіл адамды көкке көтереді, сол арқылы ол бақытқа жетеді. Сондай-ақ адам өз тілінен жаза тартады, басын да жояды. Тіл – арыстан, ол босағанда жатыр, сақ бол одан, ол алдамшы, басыңды алып түсуі де мүмкін. Мазанды ала берсе, тілінді кес. Сақтанып сөйлесең, басың өзінде қалар. Сақтық қылсаң тіліңе, бұзылмайды тісің де т.б.» [5, 236].

Бұл сияқты жолдар халқымыздың «Жақсы сөз – жарым ырыс», «Сөйлей білмеген сөз қадірін кетірер», «өзі өлсе де, сөзі өлмейді» деген қанатты сөздермен сабақтас. Тіл мәдениеті шешендік өнер жайлы пікір айтқан ғалым жан дүниенің қозғалыстары дене қимылымен ұштасатындығы жайында психофизиологиялық тұжырым да жасаған. «Адамның мәні бетінде, бетінің сәні көзінде», «Ақыл көркі – ойлы сөз, тілдің көркі – сөз, адам көркі – жүз, жүздің көркі – көз», деу арқылы жақсы сөз, жақсы мінез адамдардың бет пішінінен байқалады деген. Ғалымның бұл пікірі атақты рим ойшылы Цицеронның пікірімен ұштасып жатыр. Цицерон: «...Мәселенің мәселесі адамның жүзінде. Барша қуаттың ұясы – көз. Орындаудың қозғаушы күші жан дүниесі болса, жанның бейнесі – бет, оның ішінде ерекшесі - көз. өйткені ол көңіл-күй толқындарын, өзгерістерін мейлінше толық, жетік, жан-жақты жеткізетін құдіретті мүше. Ойлы сөйлеп, мәнерлі жеткізуде дауыстан соң бет – жүз, ал ол көз арқылы көріктенеді» [6, 34], - деген болатын. Сөйлеу өнеріне байланысты ойларында Жүсіп Баласағұн сөз өнеріне адам бірден жетілмейді, мұны үздіксіз тәжірибеде, тынбай оқып-үйрену арқылы меңгеретіндігін айтады. Бұдан бірнеше ғасыр бұрын Цицерон да адам табиғи таланттың бар-жоғына қарамай, оқып үйрену, тыңдап үйрену, сөйлеп үйрену, үздіксіз жаттығу арқылы шешендік сөздің иесі бола алатындығын айтқан болатын. Даналықтың иесі біздің халқымыз да «Көре-көре көсем боларсың, сөйлей-сөйлей шешен боларсың» деген-ді.

Жүсіп Баласағұн да, М.Қашқари да дәуір тудырған кемел тұлғалар. X-XII ғасырларында Жетісу хандығы әдеби тілге мұқтаж еді. Бұл кезеңде араб-парсы Орта Азиядағы түркі тайпаларының тілін ығыстыра бастаған-ды. Осындай күрделі уақытта Жүсіп Баласағұнның, М.Қашқаридың түркі тілінде көлемді еңбектер жазуы тарихи үлкен оқиға болды. Халықтың мұңын мұндап, жоғын жоқтайтын, түркі әдеби тілін жандандырып, сөз өнерін биік сатыға көтеретін ақындар екенін дұрыс байқап, Ж.Баласағұн ақындық өнерді жоғары дәріптейді, ақындарды сөз шеберлері деп таниды.

Ақындар келер алдыңа,
Сөз шебері сәуегей.
Сөздері өткір қылыштан,
Қылдан нәзік қиялы.
Тындасаң тыңда ақынды,
Нәзік сөздің бұлағы.
Жаныңа қуат жақсы сөз,
Құлақ құрышы қанады.
Мұхиттың түбі гауһар тас,
Інжу-маржан жанады.
Сол теңіздей жүректің,
Түбінде жатқан асылды
Ақындар ғана табады
Мақтағанын жеткізер,
Халық сүйіп тыңдайды.
Қарғаса сағың ұшады,
Таңың атып тумайды.
Ақындарды сыйлай біл,
Даңқыңды жұртқа жырлайды.
Қабағы қатса қуандыр,

Қарны ашса тойындыр.

Ақындардың сөзінен

Пайдалы нәрсе болмайды [5, 73], - деп Жүсіп Баласағұн ақындардың үлкен әлеуметтік күш екендігіне баға береді. Ежелгі Рим жұртында да сөз шеберлерін төрт топқа бөлген ғой: 1) ақындар; 2) философтар; 3) шешендер; 4) тарихшылар. Сөз өнері сияқты киелі өнердің иелерін бұлайша топтарға бөлу олардың қоғамдық-әлеуметтік қызметінен, өз кезеңінің саяси ірі тұлғалары болғандығынан еді. өз кезіндегі сондай қоғам қайраткерлерінің бірі Ж.Баласағұн – XI ғасырдың алғашқы ширегінен бастап, сол ғасырдың 70 жылдарына дейін өмір сүрген адам. Жүсіп қазіргі Қазақстан жеріндегі Шу бойына орналасқан ескі қаланың бірі – Баласағұнда туған. Осыдан Жүсіп Хас-Хажиб Баласағұни деп аталып кеткен. Бұл қала сол кездердегі Қарахан мемлекетінің астанасы, әкімшілік және сауда-саттық орталығы болған. Жүсіптің әкесі де өнер иесі, күйші-сазгер екен. Жүсіп кезіндегі атақты деген білім ордаларында болып, көп тілдерді үйреніп, тез жетілген. Жүсіп өз кезінің аса білімді адамы саналған. Ол түркі тілдеріне қоса, парсы, араб, қытай тілдерін жақсы білген. Сол кез әдебиетінен, тарихынан, астрономиясынан, геометриясынан, т.б. ғылымдардан көп мағлұматы болған. Жүсіп «Құтадғу білік» дастанының кіріспе сөзінде өзі туралы да аздықөпті мәлімет қалдырған, шығарманың жазылу жайын, алдына қойған мақсатын, мазмұны мен мәні жайында түсінік берген. «Құтадғу біліктің» мазмұны ақылға, парасатқа толы. Бұл кітаптың дана жолдарын оқыған адамдар ақыл-ойға кенеледі, жетіле түседі, - дей келіп, - Қытай мен Ұндінің ғұламалары осы күнге дейін Шығыста, Түркістан жерінде, боғраханидтер тілінде бұл сияқты кітапты еш адам шығарып көрмегенін әбден біледі. Әр елдің данышпандары біздің кітабымызды өздерінше атап жүр. Қытайдың ойшылдары «Мемлекет иелерінің даналық ережелері» деп атаса, Үнді кеменгерлері оны «Жайлы басшылық кітабы», шығыс патшалықтары «Хүкмет әшекейі», парсылар «Бақытқа жеткізетін ғылым», кейбіреулері оны «Патшаларға кеңесші кітап» деп атап кеткен. Ал түріктер жерінде бұл кітапты «Құтадғу білік» дейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- Нысаналин А. Әбу Нәсір әл-Фараби. –Алматы: Жазушы, 1974. -260 б.
Ежелгі дәуір әдебиеті. Хрестоматия /Құраст: Қыраубаева А. –Алматы: Ана тілі, 1991. - 284 б.
Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің тарихы. –Алматы: Санат, 1997. -904 б.
Салғараұлы Қ. Қазақтың қилы тарихы. –Алматы: Жалын, 1992. -310 б.
Баласағұн Ж. Құтты білік /Аударған: Егеубаев А. –Алматы: Жазушы, 1986. -457 б.
Цицерон. Речи. М.:Л. Издательство АН СССР, 1962. -460 б.

ТҮР-ТҮС ЖӘНЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР

НҰРЛАН Н.

Эко-21-1к тобының студенті

ЖАНГАБУЛОВА З.К.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к. доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада қазақ тіліндегі түр-түс атаулары қатысқан фразеологизмдердің ерекшелігі, олардың номинативтік негізгі мағынасынан көрі, ауыспалы (метафоралық, метонимиялық), яғни заттық, абстрақтылық мағынасында көбірек қолданылатындығы, түр-түске байланысты әлеуметтік, қоғамдық символикалардың өзіндік жүйесі, түр-түстердің халық дәстүрі мен әдет-ғұрпында, салты мен санасында, белгілі этностың, тіпті жеке адамдардың

түсінігінде дәстүрлі қолданысы және пайда болу жолы мен даму тарихы туралы сөз болады.

Кілт сөздер: фразеологизм, түр мен түс, наным-сенімдер, символика, лексика, сөз мағынасы, номинативтік мағына, ұғым, әдет-ғұрып, метафора, метонимия.

Табиғаттағы түр-түстің барлығы әрқашан да бір заттың, құбылыстың түрін, түсін, өң-реңкін, сыртқы сипатын ғана анықтаумен шектелмейді. Сонымен қатар түр-түс атаулары мүлдем түр-түске қатысы жоқ, не одан бүгінде тым алыстап бара жатқан сияқты ұғым-түсініктерді, мән-мағыналарда, жөн-жосықтарды білдіретін де қасиетке ие. Солардың бірі – түстердің символикалық қасиеті.

Символика о баста көне гректің «символ» (symbolon – «белгілі бір қоғам мүшелері мен әлеуметтік топтар үшін ғана түсінікті шартты белгілері») сөзінен шығып, бүгінде «әр түрлі идеяны, түсінікті, ұғымды, ойды, сезімді, іс-әрекетті білдіретін шартты белгілердің жиынтығы» деген мағына береді. Түр-түстердің де қоғам өмірінде, дәстүрі мен әдет-ғұрыпында, салты мен санасында, белгілі этностың, тіпті жеке адамдардың түсінігінде де осындай символикалық мәні барлығы байқалады. Түр-түс табиғатына тән бұл қасиетті білу кімге болса да қызықты, әрі қызғылықты.

Түр-түске қатысты осындай символикалық наным-сенімдер барлық халықтарда да кездеседі және тіл біткеннің бәріне тән. Сондықтан да олардың жалпылық, ортақтық қасиеттерімен қатар, жеке тілдерге тән ерекшеліктері баршылық. Түр-түс символикасына жататын тіл фактілерін салыстыра, салғастыра қараудың біз үшін қызғылықты жағы да, міне, осы ерекшеліктеріне байланысты болса керек.

Тіл-тілдегі түр-түс символикасын, яғни түр-түстердің шартты түрдегі символдарын қолдану шеңберіне, тематикалық-мағыналық, ұлттық, психологиялық, физиологиялық, тілдік тағы басқа да ерекшеліктеріне қарай өзара бірнеше топтарға бөліп қарауға болады. Олар түр-түстердің қоғам немесе әлеуметтік шеңбердегі символикасы, халықтық, ұлттық, не халықаралық символика, әдет-ғұрыпқа байланысты символика, геосимволика т.б. деп бірнеше топқа бөлуге болады.

Айта кету керек, түр-түске байланысты «әр дәрежедегі, әр алуан, әр типтес символдардың пайда болуына о баста себеп болған не?» деген сұраққа: ең алдымен «жеке адамдардың өзін қоршаған табиғи түрлі түстер мен реңктерге көзқарасы, оларды сезінуі мен қабылдауы» деп, жауап берген болар едік. Өйткені табиғаттағы түрлі түсті бояу реңктері адамдардың бәріне бірдей, біркелкі әсер етпейтіні жоғарыда ескертілді. Адам түгіл оларды хайуанаттар да өзінше сезініп, өзінше қабылдайтыны айтылады. Сондықтан да біз түр-түс символикасын арнайы қараудан бұрын, жеке адамдардың, этностың, халықтың түр-түске деген физиологиялық түйсігін, психологиялық сезімін, эстетикалық таным-талғамын, шығармашалық көзқарасын сөз етіп алғымыз келеді.

Қазақта «*Әр елдің заңы басқа, иттері – қара қасқа*» деген мәтел бар. Өмірден алынған бұл нақылдан «әр елдің, әркімнің өз талғамы, өзі ұнатқан түрі мен түсі бар» дегенді аңғаруға болады. Осыдан келіп, әрбір халық, этностық топ түстердің белгілі бір түрлеріне белгілі бір ұғымдар мен түсініктерді балауға, оларға өзіндік мән-мағына беруге тырысады. Түр-түстер арқылы қабылданған мұндай шартты символдық мәні бар белгілер ең алдымен сол әлеуметтік топтың, ру-тайпалардың, елдің, мемлекеттіктің, халықтың өздерін басқа өздері сияқты топтардан, тайпалардан, халықтар мен мемлекеттерден айрықша етіп көрсету мақсатынан ұқсас болмау қайткен күнде де олардан ерекшелену әрекетінен туған деп жорамалдауға болады.

Осы орайда біз халықтардың, соның ішінде түркі халықтарының басып өткен ұзақ тарихы мен ұлттық дәстүрлеріне, салт-сана, әдет-ғұрыптарына үңілсек, қоғамдық мәнге ие неше алуан түр-түс символикасының қызмет атқарып келгенін көреміз. Ерте кездердегі түркі мемлекеттерінің, ру-тайпа бірлестіктерінің, оның бергі жағында аталас рулардың, іргелес ауыл-аймақтардың өзіндік ру таңбалары мен ұрандары, тулары мен мөрі, сырт киімдері мен қару-жарақтары, эмблемелары мен гербтері, малдарына салатын ен-таңбалары болғаны

белгілі. Бұл қоғамдық атрибуттардың біразына міндетті түрде түр-түстердің де қатысы бар. Оны біз әсіресе эмблема, елтаңба, жалау, тулардан кездестіреміз. Мәселен, ертедегі қазақ өмірін айқын суреттейтін батырлық, лирикалық эпостардан біз әр түсті тулардың, батырлар киген сауыт-саймандардың өз түсі-реңімен әр алуан символикалық қызмет атқарып келгендігін көреміз. Осы орайда әрбір этностық топтың, ел-жұрттың, халықтың өз дәстүріне сай түр-түстердің өзіндік мән-мәнісі анықталып, қоғамдық, әлеуметтік дәрежеге көтерілді, ол жалпы қауым үшін ортақ ұғым, белгі ретінде таныла бастайды. Міне, осы орайда *ақ, қара, қызыл, көк, жасыл, сары* т.б. түстердің о бастағы номинативтік (түр-түстік) мағынасының мүлдем басқа субстантивтік, яғни заттық, материалдық, абстракті ауыс мағына-мәндері дамып, олардың тұрмыста қолдану шегі кеңейе түседі. Мәселен, ақ түс пен қара түстерді алып қарасақ, олардың тек қазақ топырағында ғана неше алуан символикалық мәнде қолданылғандығын көреміз. Ақ түс осы орайда – «тазалық», «әділеттілік», «мейірбандылық», «бейкүнәлік», «пәктік», «көңілді өмір салты», «ағынан жарылу», «алғашқы адал ниет» т.б. мағынаны аңғартса, қара – «қайғы-қасірет», «ауыр тұрмыстың тауқыметі», «қаталдық», «қатыгездік», «кедейлік, жалшылық», «қарапайымдылық», «қалың бұқаралық», «нәсілі төмендік» т.б. мағыналарды білдіреді. Ал қоғамдық-әлеуметтік символиканың мәні түр-түстердің міне осындай ерекшеліктеріне байланысты дамып отырады.

Түр-түске байланысты әлеуметтік, қоғамдық символикалардың өзіндік жүйесі, дәстүрлі қолданысы мен қатар пайда болу жолы, даму тарихы да болады. Оларды бірнеше тақырыптық топқа бөліп қарастыруға да болатын сияқты. Айта кететін бір жайт: символикалық атрибуттардың (ту, эмблема, әскери форма, мемлекеттік герб, қала, ғимраттардың сәні, сырт көрінісі т.б.) толып жатқан түрлерінде түр-түс жағынан біртектілік (мәселен, *қызыл, ақ, көк, жасыл, қара* т.б. жалаулар) сиректеу кездеседі де, көбінесе олар әр түрлі түр-түстің, бояу нақыштың араласуы арқылы жасалады екен. Осының нәтижесінде қоғамдық символикалық атрибуттардың небір күрделі түрлерінің дүниеге келгенін көреміз. Мәселен, бір мемлекеттің өзіндік ерекшелігін білдіретін елтаңба мен эмблемаладан біз бірнеше заттық бейнелер мен қатар түр-түстік символикаларды да кездестіреміз.

Сонымен түр-түске байланысты қоғамдық-әлеуметтік тақырыптардың бірі түр-түс атаулары қатысқан фразеологизмдер деуге болады.

Түр-түс атаулары қатысқан фразеологизмдердің бір ерекшелігі: олардың номинативтік негізгі мағынасынан көрі, ауыспалы (метафоралық, метонимиялық), яғни заттық, абстрактылық мағынасында көбірек қолданылуы. Мәселен, «*ақ*» дегені – *алғыс*, «*қара*» дегені – *қарғыс* фразеологизмін байқап қарасаңыздар, бұл жерде *ақ* пен *қара* түр-түс мағынасында қолданылып тұрған жоқ. Мұндағы *ақ* – «айыпсыз, күнәсіз», *қара* – «айыпты, күнәлі» деген мәнде айтылып тұр. «*Ақ, қарасын ажырату*» да – осы мәндес фразеологизм.. Ал енді: «*көздің ағы мен қарасындай*» деген фразеологизм де көздің түсін айтып тұрған жоқ, мәселе бірінен бірін бөліп қарауға әсте болмайтын, ең жақын екі адам жайында болып отыр.

Қазақ тілінде түр-түс атауы араласқан фразеологизмдер тұлғасы мен мағынасы жағынан әр түрлі. Біздің мақсатымыз: осылардың тілімізде, әсіресе көркем шығарма тілінде өз ретімен, мағыналық, тақырыптық жүйесіне қарай, образ жасаушы, бейнелеуші тәсілі ретінде, экспрессивті, эмоциональды тілдік құрал ретінде қолданылуын қарастыру.

Ана тілімізден түр-түс атауларын ауыс мағынада қолдану дәстүрі өте қатты дамыған. Олардың тұрақты сөз тіркесі, әсіресе идиомалар құрамындағы мағыналарында да көптеген ерекшеліктер байқалады. Мәселен тіліміздегі «*көз*» деген сөзді алып, оған *қара, ақ, қызыл, көк* түстерді теліп, *қара көз, ақ көз, көк көз, қызыл көз* сияқты тіркестерді жасап көрейік. Бір қарағанда осындағы түр-түс атаулары көздің неше түрлі реңкін анықтап тұрған сияқты. Бұл ойымыздың негізі жоқ емес, *қара көз, көк көздердің* өмірде бары рас қой. Бірақ *ақ көз* бен *қызыл көз* жайында дәл осылай деп айта алмаймыз. Дегенмен, көздің осы төрт түрі де қазақ тілінде тұрақты тіркестер санатына жатады.

Талдап көрейік. Мәселен, *қара көз* тіркесі көзі қара адамдарға айтылып, қазақ ұғымында, әсіресе әйелдер қауымына байланысты, сұлулықтың нышанын білдіреді. Осы

тіркесті енді «өзіміздің қара көз ғой» деп қолдансақ, бұл адамның басқа ұлттарға емес, қазаққа тәндігін, өз ұлтымыздың уәкілі екендігін аңғартады. Дәл осы сияқты *көк көз*, қазақ арасында да *көк көздер* бола тұра тұрса да, орыс халқының уәкілін мегзейді. Ал қазақтар *ақ көз* деп, әдетте, көзін *ақ шел* басқан адамдарды айтуы мүмкін. Бірақ бұл арадағы *ақ көз* көбіне-көп фразеологиялық мәнде қолданады да, ол «ұрымтал, нар тәуекел, қайтпас қайсар» адамдарды білдіреді. Көзі аурудан қызарып жүретін адамдарды ел арасында «*қызыл көз баленше*» деп айтуы ықтимал. Бірақ бұл тіркес фразеологиялық мәнде жиі қолданылады: *қызыл көз*, немесе *қызыл көзді пәле* дегенде біз «ылғи тырнақ астынан кір іздеп, біреудің үстінен арыз айтып, жамандап жүретін пәлекор адамды» көз алдымызға елестетеміз. Оның көзінің қызарып тұруы, не қызыл түсте болуы мүлдем міндетті емес.

Көріп отырғанымыздай, төрт түрлі түстің көздің ауыс мағынасы арқылы фразеология дәрежесіне көтерілуі, міне осындай семантикалық процестерге тікелей байланысты.

Ал енді көзге қатысты осы төрт тіркесті түр-түс бояулары арқылы қимыл, әрекетке келтіріп көрейік: *көзі қараю*, *көзі көгеру*, *көзі ағару*, *көзі қызару*. Бұл тіркестердің жалпы ұқсастығы болмаса, жоғарыда тіркелген *қара көз*, *көк көз*, *ақ көз* және *қызыл көздермен* мағыналық сәйкестігі, қатыстығы жоқ. Олай дейтін себебіміз: *көздің қараюы*, *көгеруі*, *ағаруы* *қызаруы* көздің түсіне байланысты емес, бұл өзгерісті кез келген (қой көзден де, бота көзден де т.б.) көзден байқауға болады.

Бұл – мәселенің бір жағы. Екінші жағы: түр-түстен жасалған етістіктер «көз» қатысқан фразеологиялық тіркеске қандай ауыс мағыналар үстеп тұр – соны анықтау. Бұл арада *көздің қарасы* екі түрлі мағына артады: біріншіден, *көз* кейде шаршап-шалдығудан, көзге ауыртпалығы түсетін бірыңғай майда істен, кітап оқудан, немесе ашығып, жүдеуден *қараюы* мүмкін де, екіншіден, ол адамның бір нәрсеге аңсары қатты ауғанда, айла-амалы, тағаты таусылғанда *қараюы* мүмкін. Ондай халге душар болған адам, әдетте тәуекелге бой ұрады. Бұл мағыналардың екеуі де ауыс мағыналар. Бірақ бұлардың идиоматикалық дәрежесі бірдей емес.

Көзі көгеру, *көзін көгерту* фразеологизмі де осы тәрізді. Мұнда да көздің түсін өзгерту деген ұғым тумайды. Көзін көгерту – «қинау, тәубәсіне келтіру, зарықтыру, мүсәпір ету». Мұның мәні «көзіне көк шыбын үймелетуге» бір табан жатыр.

Қазақ тілінде *көзін ағарту* деген тіркес сиректеу қолданылады. Оның мәні: «ақ» түстің жақсы да игі мағынасына қатысты – «күткені келіп, қуанышқа кенелу, бақытты болу». Кейде *көзі ағару*, керісінше, «жылау» мәнісінде қолданылады. Ал енді *көзі қызару*, *көзін қызарту* тіркесіне келсек, бұл жерде де негізгі мағынасынан мүлдем алшақ жатқан ауыс мағына байқалады: «бір нәрсеге әуестік сезімін оятып, қызықтыру», «қызыққан нәрсесін ала алмай қолына түсіре алмай, іштей талпыну».

Байқап қарасақ, түр-түс атауларын етістікке айналдырып та, тіл мүмкіншіліктерін дамытып, қолданыс өрісін кеңейте түсуге болады екен. Сондықтан да бұл тәрізді фразеологизмдердің сөз шеберлеріміздің бейнелеу тәсілдерінде, көркем образ, портрет жасауда, табиғат құбылыстарын суреттеуде алатын орны ерекше зор.

Бұл саладағы фразеологизмдердің тағы бір ерекшелігі: олар о баста белгілі бір затқа немесе құбылысқа байланысты дүниеге келсе де, дами келе, қолданыс аясын кеңейте түседі, тіпті мүлдем қатысы жоқ басқа заттар мен құбылыстарға да ауысып, тілдің керемет икемділік қасиетін паш етіп отырады. Мәселен, қазақ саятшылары мен құсбегілерінің лексиконын да *Алтайдың ақ иығы* деген тіркес бар. Қыран бүркіттің қауырсын – қанаттарына дейін қалт жібермей қадағалап, оған ерекше мән беріп отыратын саятшы қауым бұл тіркес арқылы Алтай өлкесін мекендейтін екі топшысының ұшар басында екі *ақ жолағы* бар текті бүркітті атап отыр. Бұл – өз алдына мәселе. Халықтың даналығы мен білгірлігі осы тіркесті адамға қолдануынан да айқын көрініп тұр. *Ақ иық қыранға* ендігі жерде өзінің өнерімен, ақындығымен, сері-салдығымен де қазақ даласына әйгілі болған азаматтарын теңейді: *Арқаның ақ иығы - Ақан сері, Біржан салдар*.

Түр-түспен келген фразеологизмдердің тағы бір ерекшелігі: әсіресе *ақ пен қызыл*, *ақ*

пен қара тәрізді контрасты түстерді алма-кезек қолданып, қарама-қарсы қою арқылы небір өмір көріністерін суреттеуде, логикалық ойды әсерлі де, нақышты етіп беруде таптырмайтын тәсіл. Оған «Аузынан ақ ит кіріп, қара ит шығу», «Ақ дегені – алғыс, қара дегені – қарғыс», «Көздің ағы мен қарасы» сияқты мысалдарды көптеп келтіруге болады.

Бұл тәрізді мәселелердің барлығы фразеология табиғатына бағышталған арнаулы зерттеулерде айтылған. Біз, осы шағын мақалада түр-түске қатысты фразеологизмдердің аз тобына ғана талдау жасай алдық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

Қайдаров Ә., Ахтамбердиева З. Өмірбеков Б. Түр-түстердің тілдегі көрінісі. - Алматы: Ана тілі, 1992. -160 б.

Аитова Н. Қазақ тіліндегі «қара» және «көк» түске байланысты семантикалық мағына. Тіл тарихы және сөз табиғаты. - Алматы: Ғылым, 1997. - 48-б.

Қаиқари М. Түркі тілінің сөздігі (Дивани-лұғат-ат-түрік): III т. Шығармалар жин. - Алматы: Хант, 1997. – 136 б.

Лауланбекова Р. Түр-түс компонентті күрделі аталымдардың танымдық сипаты (сын есім + зат есім үлгісі бойынша): Канд. дис. автореф. -Алматы, 2010. -19 б.

Жартыбаев А., Сламбеков Н. Қарағанды облысы оронимдерінің кейбір этнолингвистикалық факторлар көрінісі. Тіл тарихы және сөз табиғаты.

-Алматы: Ғылым, 1997. -227-б.

https://massaget.kz/mangilik_el/shanyirak/saltdastur/61042/

СЛЕНГТІК ҚОЛДАНЫСТАҒЫ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ТІЛІМІЗГЕ ТИГІЗЕР ӘСЕРІ

НҰРЛЫБЕК Б.

Ю-22-1к тобының студенті

БЕЙСЕН А.

Ю-22-1к тобының студенті

БАЕРБЕКОВА А.Е.

*Ғылыми жетекші, педагогика магистрі,
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

Аннотация. Мақалада қазіргі тілде қолданылып жүрген заманауи мақал-мәтелдердің түрлері талданып, олардың тілімізге тиігез әсері туралы баяндалады. Қазіргі қоғамда жастардың арасында бұрынғы мақал-мәтелдер сәл өзгеріп жаңаша айтылып жүр. Олар көбінесе заманауи замандағы технологияның дамуымен тікелей байланысты. Мақалада осындай мақалдар талданып, олардың тілімізге тигізетін әсері баяндалады.

Кілт сөздер: мақал-мәтелдер, сленгтік қолданыс, заманауи нақыл сөздер, тіл тазалығы.

Мақал-мәтелдер – сан ғасырлар бойы қалыптасып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан халық мұрасы. Мақал-мәтелдерден халықтың ақыл-ойын, даналығын, тапқырлығын көреміз. Олар «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні» дегендей, келелі ойдың, мазмұндылығы бір ауыз сөзде берілетін, тұжырымның тамаша үлгісі. Мақал-мәтелдер ықшам да, көркем де жасалып, терең ойды, кең мазмұнды береді.

Мақал-мәтелдерде белгілі бір ой тұжырымдалады, даналық қорытынды, тиянақты пікір түрінде айтылады. Мысалдар: Кең болсаң, кем болмайсың. Әзіл айтсаң да , әділ айт. Бидайдың кеудесін көтергені – дақылы жоқтығы, жігіттің кеудесін көтергені – ақылы жоқтығы. Тұз астың дәмін келтірсе, мақал сөздің сәнін келтіреді.

Мақал - мәтелдердің көпшілігі образды, бейнелі түрде келіп, астарлы, ауыспалы мағынасында ұғынылады. Мысалы: Темірді қызған кезде соқ. Қолы қимылдағанның аузы қимылдар. Шабан үйрек бұрын ұшар. Сырын білмес аттың сыртынан жүрме.

Десек те, қазақ халқының өмірінде маңызды рөл атқарған ауыз әдебиетінің бұл жанры қағаз бетіне XIX ғасырдың екінші жартысында ғана түскен. Филология ғылымының докторы, профессор Дандай Ысқақ "мақал әр кезеңнің оқиғасынан сыр шертеді" дейді.

– Мақал – үлкен толғау, образ арқылы берілген логикалық ой қорытындысы. Оны адам өміріне, тұрмыс–тіршілігіне, қоғамдық жағдайларда кездесетін әр түрлі құбылыстарға, тарихи оқиғаларға берілген даналық баға, тұжырымды түйін есебінде қолданады. Мақал-мәтел ғылымын зерттейтін паремиология ғылымы осындай тұжырым жасайды, – дейді ол.

Мақал адам өмірінің барлық саласын қамтыған. Алайда заман талабына сай өзгеріске ұшырап отырған. Мысалы, еңбек туралы айтылған мақалдардан халықтың оған деген көзқарасын білуге болады. "Еңбегі бардың – өнбегі бар", "Еңбек түбі – мереке", "Бейнет түбі – зейнет", "Бейнетсіз рахат жоқ", "Еріншекке ошақтың екі бұты айшылық жер". Сонымен қатар мал сырын жақсы білетін қазақ төрт түліктің өзіне тән қасиетін де атап өткен.

"Мал бақсаң қойдан бақ, май кетпейді шараңнан", "Ат шаппайды, бап шабады". "Жатқанға жан жуымас, Жалқауға жан жуымас", "Ұрыға мал құтаймас", "Жортуылшының басы жолда қалады". "Жылқы – малдың патшасы" деп ойын анық аңғартып отырған. Бір айта кетерлігі, қазақ мақал-мәтелдерінің басты ерекшелігі қанша уақыт өтсе де мәнін жоймаған, ескірмеген, – дейді филолог.

XIX ғасырда туындаған мақал-мәтелдердің негізгі тақырыбы – егіншілік, адал еңбек, бірлік, ынтымақ туралы болып келеді. "Жер-ырыстың кіндігі", "Егін еккеннің есесі көп", "Астығы бар аш болмайды", "Бірлік болмай, тірлік болмас", "Бірлігі жоқтың тірлігі жоқ", "Ырыс алды – ынтымақ", "Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, төртеу түгел болса, төбедегі келеді", "Бірлігі жоқтың тірлігі жоқ" деген мақалдар осының дәлелі.

Сонымен қатар ел мен жерді қорғау, ерлік тақырыбындағы мақалдардан халықтың ой-тілегін, арман-мүддесін патриоттық сезімін аңғаруға болады. Мысалы, "Ел іші – алтын бесік", "Туған жердің тауы ыстық", "Кісі елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол".

Халық – қоғамдағы барлық материалдық, рухани байлықтарды жасаушы, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, тұрмысты қалыптастырушы, алға қарай дамытушы негізгі күш иесі болғандықтан, "Көпке топырақ шашпа", "Көп қорқытады, терең батырады" деген мақалдарымен көппен санасу керектігін аңғартады.

Қазақтың би-шешендері даулы істе тапқырлығымен қатар шешендік танытқан. Барша жұртты аузына қаратып сөйлей білмеген шешеннің беделі болмаған. Өйткені кез келген даулы істе жүйелі сөйлеп, тапқырлық танытпаса, оны тыңдайтын құлақ болмаған. Ал мақал-мәтел – сөздің тұздығы.

Хан-төрелердің әділетсіздігіне тап болып, жауыздық іс-әрекетіне куә болған халық "Биің қылаң болса, жұртың ылаң болар", "Қансоқта жеп ит семіреді", "Төреге ерген ер тоқымын арқалар", "Қойды құртан бүлдіреді, елді сұлтан бүлдіреді", "Теңгелі жерде теңдік жоқ" деп әшкере қылған.

Қазақ мақал-мәтелдерінің кеңінен тарауына би-шешендер маңызды рөл атқарған. Олардың айтқан сөздерін бір-біріне үлгі етіп, өсиет ретінде таратқан. Ағайын арасындағы татулық, өнеге туралы ойларын алға тартып, тәрбие құралының бірі ретінде пайдаланған. "Жақыныңды жаттай сыйла, жат жанынан түңілсін". "Абысын татау болса, ас көп", "Ағайынның азары болса да, безері болмайды" деп бірлік, ынтымаққа шақырған.

"Өткен іске өкінбе", "Ойнап сөйлесеңде, ойлап сөйле", "Сыртынан көріп, ішінен түңілме, қарасын көріп, күшінен түңілме", "Ауру астан", "Көзің ауырса, қолыңды тый, ішің ауырса, тамағыңды тый", "Жасыңда салақ болсаң, бара-бара былық боларсың", "Өнерлінің өрісі ұзақ" деп өсиет қалдырған.

Сонымен қатар кейбір орыс тілінен ұтымды аударылған мақалдар өзіндік орнын тапқан. Мысалы, "Дружно, но не грузно" деген орыс мақалын "Жұмыла көтерген жүк жеңіл"

деп аударып, қолданып жүр.

Ал қазіргі жастардың тілінде қолданылып жүрген мақал-мәтелдер бұрынғы тілдегі бар мақал-мәтелдердің өзгерген түрі болып табылады. Ол мақал-мәтелдер заманымызға сай өзгеріске ұшырап, мағынасы жаңа заман талабына сай өзгеріске ұшыраған. Біз бұл мақал мәтелдерді мазмұнына қарай бірнеше топқа бөліп, топтастырдық.

Компьютер, ғаламтор жалпы технологияға байланысты өзгерген мақал-мәтелдер:

Баланың көңілі анада,
Ананың көңілі Whatssap-та.

ВК-да лайк жинағанша, үйінді жина.

Жаңбырмен жер көгерер, трафикпен сайт көгерер... Жалғыз админнің шаңы шықпас!
100 Kaztube-ің болғанша, 1 Youtube-ің болсын! Сайт жасасаң ерінбей, тояды қарның
тіленбей Сенбе nug-ға (Nug.kz) жатса да қанша ойбайлап 100 мыңдық павлигі
бардың, 10 мыңдық трафигі бар

Боранды күні қасқыр мен блогер құтырады SEO - инемен құдық қазғандай Жаза-
жаза блогер боласың! SMM-да достық жоқ Блогерлі шара - базар, блогерсіз шара -
мазар Білегі күшті бірді жығады, блогы күшті мыңды жығады Постын көріп,
достығын ал Блогер бала блогынан Блогерден үйрен, жаманнан жирен Блогер
жылатып айтады, журик күлдіріп айтады Жазбасаңда постың болсын! Болар бала
FB қарай жүгіреді Хостингі бірдің уайымы бір 5 мың досың болғанша, 500 лайкерің
болсын Идея кезде бәрі жақсы, жаман проект қайдан шығады?! Комментіне қарап
оқырман бол Админі мықтыны жау алмас Ашылмайтын сайт болмас, ашып ап ел
жұртты алдайтын суайт болады Фейсбукта сұлтан болғанша, El.kz-те ұлтан бол!
Жеті өңдеп, бір жаз! Админ айналып сайтын табар. Өз кодыңның бағтары да тәтті
Блог қадіріне жетпеген Сайт қадіріне де жетпес! Күлме DDOS-қа, келер басқа Қыз
өссе елдің көркі, трафик өссе сайттың көркі Мың CMS білгенше, бір php біл
Пікірсіз блог жетім Блоггер боламын десең хэштегінді түзе Қыз өссе инста көркі...
Qіwі-де 100 теңгең болғанша, Фб-да 100 досың болсын! Болатын сайт движоғынан...
Ғаламторда оқып жүр, талай қазақ баласы.

Ғаламтордың қадірін тариф біткенде білерсің.

Мен жазбаймын постарды ермек үшін.

Он саусақтан шыққан пост, отыз рулы елге тарайды.

Профильде бәрі сұлу, көріксіз әйел қайдан шығады?!

Жігіт көркі – көлік, Қыздың көркі – айфон. Сотқа көркі – бірлік.

Аз бірлік те бітер, Көп бірлік те бітер, Wi-Fi-ға не жетер.

Лауазым атауларына байланысты мақал-мәтелдер:

Бастық күлсе, Орынбасары езу тартады.

Шенеунік атақ үшін туады, Билік үшін өледі.

Әкімнің иілгені – тынғаны.

Күлген де жақсы, кімнен кейін күлуді білген де жақсы.

Судың төресі – минерал, Солдаттың төресі – генерал.

Бастық кеткенше, адам өлгенше ғана сыйлы.

Түрлі тақырыптарға арналған мақал-мәтелдер (өмір, білім, ақша т.б.):

Сорлы тышқан соқыр мысық бар дегенге сенбейді.

Өмір көрген түлкінің үш-үштен іні болады.

Есек семірсе иесін тебеді.
Жығылып жатып қисайғанға күлме. Бүркіттің сайрағаны өлгені.
Тоқал ешкі мүйіз сұраймын деп сақалынан айрылыпты.
Қызы бар үйдің жеңгесі сүйкімді.

ҰБТ-деген үлкен сынақ,
Одан өтер білімді азамат.

Ананың сүті -бал,
Барнидың балы-бал.
Әдемі боламын десең-салонға бар.

Арақ -адамды аздырар,
Темекі-өміріңді қысқартар.

Жарқын жақта өмір сүр.
Батаменен ел көгерер, Жаңбырменен жер көгерер, Төбелеспен көз көгерер.

Мақал – сөздің майонезі

Ашу – тапанша, Ақыл – доллар

Демеуші болмаған фирмадан, Қаңырап тұрған ферма артық.

Аңдамай сөйлеген косякқа кіреді.

Тіл – өсекші,
Көз – стукач.

Ақша сөйлеген жерде басқа сөйлемейді.

Келтірілген заманауи мақал-мәтелдердің бүгінгі заман талабына сай кейде берер мағыналары да өзгеріп отырғанын көреміз. Алайда, осындай мақал-мәтелдерді қолданғанда, тілімізге кері әсерін тигізеді ме деген сұрақ туындауы мүмкін. Сосын айта кететін бір мәселе, бұл мақал-мәтелдер ауызекі тілде ғана актив қолданылады. Әрине, ауызша ойымызды жеткізсек те, жазбаша жазсақ та, мақал-мәтелдерді орынды қолданғанымыз жөн ғой, бірақ халық даналағын сол қалпында, яғни алғашқы нұсқасын қолданған дұрыс деп есептейміз. Өйткені келер ұрпақ бұл мақал-мәтелдерді заманауи нұсқасын есте сақтап қалып, алғашқы нұсқасын білмей өтеді. Сонымен қатар, заманауи мақал-мәтелдердегі кейбір сөздер кірме сөздер екенін ескерсек, ал бұл тілімізді шұбарлап, оның дамуына зиян тигізеді деп білеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Адамбаев Б. Халық даналығы. Алматы: Мектеп. 1976
2. Ақмұқанова Б. Сөзбасы / Қазақтың мақал-мәтелдері. Алматы: 1950
3. Әлімбаев М. Нақылдар кітабы (Өрнекті ой-тоғамдар). Алматы: Атамұра. 2000.

ҚАЗАҚ, ТАТАР, БАШҚҰРТ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІ ҮЛГІЛЕРІНІҢ ҰҚСАСТЫҚТАРЫ

ОРЫНБАЙ А.

Ю-21-1к тобының студенті

АКШАБАЕВА Л.М.

Ғылыми жетекші, магистр

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

Қарағанды қ., Қазақстан республикасы.

Аннотация. Мақалада қазақ, татар, башқұрт ауыз әдебиеті үлгілерінің ұқсастықтары мен өзгешеліктері талданады. Қазақ пен татар халықтарының тарихына көз жіберсек, бұл туысқандық тамырларының тіпті тереңнен, сонау көне ғасырлардан басталатынын көреміз. Екі халықтың шыққан тегі бір – тарих сахнасына біздің дәуіріміздің басында-ақ көріне бастаған сонау көне түркі тайпалары. Сондай-ақ бұл екі ел бірі- қазақ, екіншісі – татар атанып, тарих сахнасына шыққанан бері негізінен бір өлкені мекендеп, көп ғасырлар көршілес қонып, іргелес тұрып өмір сүріп келеді.

Кілт сөздер: қазақ, татар, туыстық, ауыз әдебиеті үлгілері, ноғайлы одағы.

Әдебиеттің басқада құбылыстары сияқты әдеби байланыстың да өзіндік пайда болу процесі, даму жолы және оның тарихи кезеңдері болады. Бұл құбылыстар көбінесе әдебиетті жасаушы халықтардың тарихи байланысына, саяси-экономикалық және мәдени қарым-қатынасына негізделеді.

Қазақ пен татар халықтарының тарихына көз жіберсек, бұл туысқандық тамырларының тіпті тереңнен, сонау көне ғасырлардан басталатынын көреміз. Біріншіден екі халықтың шыққан тегі бір – тарих сахнасына біздің дәуіріміздің басында-ақ көріне бастаған сонау көне түркі тайпалары. Екіншіден бұл екі халық көп уақыт бойы әуелі (V-VIII ғасырларда) Түрік қағанатының, кейін (IX-XII ғасырларда) Дәшті қыпшақ одағының, ақырында (XIII-XV ғасырларда) Алтын Орда хандығының құрамына кіріп, бір мемлекеттің қол астында өмір сүрген. Қазақ татар әдебиеттерінің көптеген көне ортақ үлгілері көбінесе осы кезде жасалған [1, 139]. Үшіншіден бұл екі халық кейін сол көне түркі – монғол тайпалары құрған қоғамнан бөлініп шығып, бірі бұлғар-татар одағының, екіншісі – үйсін- қыпшақ одағының негізінде өз алдына жеке халық болып қалыптасқан. Төртіншіден, бұл екі ел бірі- қазақ, екіншісі – татар атанып, тарих сахнасына шыққанан бері негізінен бір өлкені (Еділ-Жайық өзендерінің бойлары мен Орал-Алтай тауларының арасын) мекендеп, көп ғасырлар көршілес қонып, іргелес тұрып өмір сүріп келеді.

Осыған байланысты олардың басынан кешірген тарихи тағдырлары да бір болып, ұлттық мүдделері үнемі ұштасып жатты. Мәселен, қазақ – татар халықтары Шыңғыс пен Бату бастаған монғол шапқыншыларының шабуылына бірдей ұшырады. Кейін Қазан, Астрахань, Қырым, Сібір және Қазақ хандықтары болып бөлінген кездердің өзінде де қазақ, татар халықтары өзара экономикалық байланыс жасап, бір-бірімен сауда қатынастарын жүргізді. Тіпті қазақтар мен татарлар бір кезде Ноғайлы одағын құрып, бір хандық болып та тұрды. Қазақтың көптеген батырлық және лиро- эпостық жырлары көбіне осы дәуірде пайда болған.

Міне, осы түбі бір туыстық, көне көршілік, тарихи тағдырластық және экономикалық қатынас екі елдің мәдени өміріне, соның ішінде әдебиетіне де елеулі әсерін тигізіп, олардың өзара жақындасуына себеп болды. Мұны, әсіресе екі халықтың ежелгі заманнан бері сақтанып келе жатқан ауыз әдебиеті үлгілеріне көз жіберсек анық аңғарамыз. Бұл жөнінде белгілі татар ғалымы, филология ғылымдарының докторы, профессор Х.Усман былай деп жазады: «Қазақ – татар әдебиетінің қарым-қатынас, өзара байланыс тарихы өте erteден басталады. Олардың түп тамыры, бастау бұлағы біздің халықтарымыздың ауыз әдебиетінде жатыр. Ескі Орхон-Енисей жазуы мен Махмут Қашқари сөздігіне үңілсек, олардан біздің

тілімізде күні бүгінге дейін ортақ мақал-мәтелдерді кездестіреміз. Мұндай туыстас шығармалар кейігі замандарда да кем түспейді. Әсіресе эпос төңірегінде аса қызғылықты жәйттер бар...» [1, 26].

Расында да, қазақ-татар халықтары жасаған ауыз әдебиеті үлгілері үнемі өзара ұқсап, ұштасып жатады. Бұл жағынан алып қарағанда, олар бір көрікті бақшаның қос гүлі тәрізді. Олай дейтін себебіміз: Бұлар бірігіп жасаған ертегі-аңыздар, тұрмыс-салт жырлары, мақал-мәтелдер, жұмбақ, жаңылтпаштар, батырлық және лиро-эпостық дастандар бір-біріне өте ұқсас. Тіпті, олардың кейбіреулерінің қай халықтікі екенін де айыра алмайсың. Мәселен, Көз – қорқақ, қол – батыр, Ер жолдасы тәуекел, Жатып қалғанша, атып қал, Бітер істің басына, жақсы келер қасына, Өнер алды-қызыл тіл, Өнерді үйрен, үйрен де жирен, Ұста – әруақ, Жан аямаған жау алар, мал аямаған дау алар, Ат аунаған жерде түк қалар [2, 17; 6, 256] – деген қазақ-татар мақалдарының мән-мағына жөнінен еш айырмасы жоқ. Өзгеріс тек жазылуы, оқылуы және айтылуында ғана.

Жоғарыда қазақ пен татарлардың тіпті бір кезде бірігіп Ноғайлы одағын құрып, бір хандықтың қол астында өмір сүргенін айтып, өткен болатынбыз. Қазақтың көптеген батырлық жырлары мен лиро-эпостық дастандары міне осы Ноғайлы дәуірінде туған. Бұл жөнінде қазақтың тұңғыш ағартушы-ғалымы, қазақ-татар халықтарының тарихи байланысын терең зерттеп, олардың ауыз әдебиеттерінің нұсқаларын көп жинаған Ш.Ш. Уәлиханов былай деп жазады: «Туысқан ноғай мен қазақ ордасының бірігіп өмір сүрген кезі қазақ дастандарында алтын ғасыр есебінде жырланады. Жиренше шешен, Әз Жәнібек және ноғай философы Асан қайғы атына байланысты әңгімелер, ертегі-аңыздар және нақыл сөздердің көпшілігі сол кезде туған. Оларды дала тұрғындары осы уақытқа дейін пайдаланады...»

Орталық Азиядан Еділ бойына жөңкіген Жоңғар қалмақтары ноғай мен қазақ ордасына шабуыл жасап, жат жерлік жаулар оларды өздерінің туған жерлерінен ығыстырады, талан-таражға ұшыратады, қазақ пен ноғайдың туысқандық одағын ажырытады. Қалмақтардан ығысқан ноғайлар Еділ мен Оралдың ар жағына кетеді. Ал, қазақтар оңтүстікке ауады. Ноғай мен қазақтың осы екіге айырылуы жөнінде шығарылған, бүкіл дала тұрғындарына мәлім жоқтауды дала күйшілері осы уақытқа дейін ұмытпай қобызда ойнайды. Мұны естіген ақсақалдардың көзіне жас келеді.

Ормамбет би өлгенде,
Он сан ноғай бүлгенде,
Қара орман күйгенде...

деп жырлайды дала Бояны (жыршысы) [3, 218]. Ш.Ш. Уәлиханов ноғайлы дәуірінде жасалған әдебиетке татар, қазақ арасына кең тараған «Едіге», «Орақ батыр», «Ер Көкше», «Ер Қосай», «Шора батыр» және «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» дастандарын жатқызады.

Татар мен қазақ халықтарының бір кезде бір хандықтың қол астында өмір сүріп, көптеген әдебиет нұсқаларын жасағанын ауыз әдебиетін көп зерттеген ақын С. Сейфуллин де растайды. Ол өзінің қазақ әдебиет тарихына байланысты еңбектерінде, тіпті «Ноғайлы дәуірінде туған әдебиет» деген арнаулы бөлім енгізеді. Сәкен ертедегі ноғайлы дәуірі (XV-XVII ғ асырлар) кезінде жасалған әдебиет нұсқаларын қазақ, татар, башқұрт, өзбек, қарақалпақ тағы басқа халықтардың бірігіп жасаған ортақ әдебиеті деп есептейді. Бұған ол көбінесе, батырлық жырларды және лиро-эпостық дастандарды жатқызады. Мәселен, С. Сейфуллин былай деп жатқызады: «Қазіргі Қырым, Астрахань, Қазан, Еділ бойлары, Башқұртстан, Өзбекстан, Қарақалпақ және басқа жерлердегі түркі-монғол руларының ол заманда ноғайлы елі атанғандары, ертедегі ноғайлы батырлары туралы айтылған жырларды, әңгімелерді «біздікі еді» десе айтуларына болады. Олай айтуға хақылары да бар. Ноғайлы заманындағы ноғайлының батырлар әңгімесіне бәрі де ортақ деуге болады. Оларға... қазіргі қазақтар да ортақ» [4, 299].

Ал, енді, Алтын Орда ыдырап, оның қарамағында отырған ноғайлы елі бытырап, одан қазақ рулары бөлініп, өз алдына халық құрған кездегі татар және қазақ әдебиеттерінің жайы

жөнінде Сәкен тағы былай дейді: «Қалың ноғайлы бірте-бірте бытырап, бөлек-бөлек болып, жан-жаққа – «ұлы-ұрымға, қызы-қырымға» тарасып кеткенде, қазақ атанып кеткен ноғайлылар өзінің ноғайлы заманындағы, ноғайлының бытырай бастаған заманындағы батырлар әңгімелерін өздері қазақ болып кеткен соң да ұмытпаған. Қазақ болған елден өзге жерлердегі ноғайлылардың көбі олар батырлар жырларының ұзын ырғаларын да ұмытып қалып, тек қана қысқа әңгімелерін ғана сақтап қалған. Тіпті кейбір ел қысқа әңгімелерінің өзін де ұмытып қалған... Ертедегі, ноғайлы заманындағы батырларды әңгіме қылған жырлардың қайсысын алсаң да, қазақ болған елдің ауыз әдебиетіндегісі өзге түркі – монғол руларының бәрінікінен де екі есе немесе талай есе көлемді, талай есе толық сақталып келген...» [4, 299]. Мұнан кейін С. Сейфуллин ноғайлы дәуірінде жасалған әдебиет нұсқаларына «Едіге», «Қобыланды», «Алпамыс батыр», «Қамбар батыр», «Ер Тарғын», «Ер Сайын», «Жабай батыр», «Нәрік ұлы Шора батыр», «Ер Көкше», «Ер Қосай», «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Қыз Жібек» дастандарын жатқызады да, өзінің бұл пікірін осы поэмалардан үзінді келтіре отырып дәлелдейді.

Қазақ ғалымы Ш.Ш. Уәлиханов пен ақын С. Сейфуллин тарапынан айтылған бұл пікірлерді татар ғалымы проф. Х. Усман да толық қуаттайды. Мәселен, ол былай деп жазады: «Бір кезде Қара теңіз жағасынан Алатау бөктеріне дейін созылып жатқан сонау Дәшті Қыпшақ дәуірінде көптеген ортақ эпостық жырлармыз осы аталған аралықтың Батысы мен Шығысында бір үлгімен, күдіретті күшпен жаңғырып, айырмасыз, айна-қатесіз айтылған да жырланған.

Татар халқының тарихи дамуындағы одан бергі сан алуан өзгерістерге байланысты олардағы эпостың даму жағдайлары да өзгеріп кетті. Татардың халықтық шығармашылығы өзінің бұдан кейінгі даму дәуірінде бәйіт, қысқа жырлар түріне ауысты да, ал қазақтар болса, сол эпостың байырғы батырлық жыр дәстүрін одан әрі байытып әкетті» [5, 26]. Сөйтіп қазақтың тұңғыш ағартушы-ғалымы Ш. Уәлиханов, ақын С. Сейфуллин, сондай-ақ белгілі татар ғалымы, проф. Х. Усман да қазақ-татар әдебиеттерінің түпкі тектерінің бір екендігін, олардың алғашқы нұсқаларының көбінесе бірігіп жасалғанын айтады. С. Сейфуллин мен Х. Усман оның үстіне, әлгі бірігіп жасалған ортақ әдебиет үлгілерінің татарларға қарағанда қазақ арасында молырақ және толығырақ сақталып қалғанын атап өтеді.

Бұлардың бұл пікірлерінің дұрыстығын қазақтың батырлық жырларымен танысқанда анық байқауға болады. Мәселен, есімдері қазақ, татар халықтарына бірдей мәлім Едіге, Орақ Мамай, Қобыланды, Алпамыс, Шора жөнінде екі ел арасында да көптеген өлең-жырлар мен ертегі - аңыздар бар. Бірақ қазақтың бұл батырлық жөніндегі өздерінің ой-пікірлері мен ой-қиялдарын ертегі-аңыз, яғни қарасөз түрінде ғана жеткізген. Бұған мысал ретінде Алпамыс батыр туралы шығарманы алуға болады. Қазақ ішінде «Алпамыс батырдың» негізінен үш версиясы болса, соның үшеуі де ұзақ өлең-жыр, яғни батырлық дастан түрінде сақталған. Ал, татардың «Алпамша» атты ертегісінің әр кезде жазылып алынған екі нұсқасының екеуі де ертегі, аңыз-әңгіме, яғни қарасөз түрінде жазылған. Қазақ-татардың «Алпамыс» атты батырлық жыры мен көркемдік ерекшеліктері мен олардың арасындағы өзара ұқсастықтар мен айырмашылықтар жөнінде академик жазушы М.О. Әуезов, Қ. Жұмалиев, М. Ғабдуллин, проф. Н.С. Смирнова, филология ғылымдарының кандидаттары А.А. Валитова мен Т. Сыдықовтардың ғылыми-зерттеу еңбектерінде өте жақсы айтылған [6, 566].

Ал, енді татар мен қазақ халықтарының Алпамыс жөніндегі шығармасын өзара салыстырып қарағанда көптеген ұқсастықтарды табуға болады. Мәселен, Алпамыс туралы қазақ жыры мен татар ертегісінде де батырдың қалыңдығына үйленуі, өзіне лайықты ат таңдап алуы, өзіне қарсы болған ханға сапар шегуі, батырдың тұтқынға түсіп, зынданда отыруы, жабайы қаздың қанатына хат байлап, оны өзі өскен өлкесіне жіберуі, әйеліне басқа біреудің үйленбек оймен құда түсіп жатқан кезінде батырдың еліне қайтып оралуы т. б. жағдайлар өте ұқсас келіп отырады. Бірақ бұл шығарма мазмұнының ұқсастығы емес, тек сюжет желілерінің жақындығы ғана деп түсіну керек. Өйткені, татар ертегісі мен қазақ жырын қатар салыстырып отырсақ, олардың арасында елеулі айырмашылықтардың бар

екендігі байқалады. Мәселен, егер «Алпамыстың» қазақша версияларында: батырдың ата-анасының баласыз болу жайы әңгімеленсе, «Алпамша» атты татар ертегісінде бұл жоқ. Сол қалыңдығының ата-аналарының аттары да аталмайды. Сондай-ақ татар ертегісінде айтылатын Алпамшаның әйелі үшін бәсекеге түсуі, Алпамша мен Сандуғаштың бірігіп патшаға қарсы тұруы, батырдың үстемшіл Қылтаппен соқтығысуын баяндайтын эпизодтар қазақ версиясында басқаша баяндалады. Алпамшаның қараңғы түнек, түпсіз құдықтан босанып, сау-саламат еліне қайтып оралуы да басқаша. Сонымен бірге татар ертегісінде мыстан кемпірдің айла-амалы да айтылмайды. Қатысушы адамдардың да аттарында да атап айтарлықтай айырмашылықтар бар. Мәселен, қазақ жырындағы Алпамыс, татар ертегісінде – Алпамша, Гүлбаршын-Сандуғаш, Тайшық – Қылтап, т.с.с. болып келеді.

Татар ертегісін «Алпамыстың» қазақша версияларымен қатар алып қарағанда, олардың өмірдегі құбылысты беру тәсілдерінде де айырмашылықтар кездесіп отырады. Ол айырмашылықтар көбінесе қиял-ғажайыптық жайларға байланысты құрылған. Алпамыс жайындағы эпикалық жырды халық Еділ жағалауына әкелгенде, ол татар халқының өзіндік төл көркем туындысы болып саналып кеткен. Ал, бұлардағы, яғни эпикалық жыр мен ертегінің арасындағы айырмашылық жайларды қазақ пен татар халықтарының өмір шындығының әртүрлі болып келуі, елдердің бастан кешкен тұрмыс жолының әр қилы болуынан деп түсіну керек.

Алпамыс батыр сияқты Қозы Көрпеш-Баян сұлу туралы да екі ел арасына бірдей тараған таңғажайып тамаша аңыз бар. Мұнда да, қазақтың «Қозы Көрпеш – Баян сұлуы» екі жастың арасындағы адал махаббаты мадақтаған лиро-эпикалық дастан түрінде жетсе, татар аңызы Қозының ерлігін көрсетуге бағытталған шағын ертегі түрінде ғана сақталған. Бірақ осы дастан мен ертегінің көтерген тақырыбы. Айтайын деген ой-пікірі, мазмұны мен сюжетінде де елеулі ортақтық пен ұқсастық бар. Мәселен, екі елдің аңызында да екі бай (бірде олар хан немесе рубасы) аңға шығып жүріп, далада құда болады, кейін бір құда өледі де, қалыңдықтың әкесі: «Жетім ұлға қызымды бермеймін» деп, қоныс аударып көшіп кетеді. Жас батыр Қозының балалық шағы да бірдей суреттеледі. Баянға аттанар жолдағы оған кездесетін кедергілер, қиыншылықтар да бір пектес. Қозы мен Баян арасындағы дәнекердің – бозторғайдың әрекеті, тағдыры ұқсас. Екі аңыздың да екеуінде Қозы Баянға тазша бала болып келеді. екі нұсқаның екеуінің де соңы кейде қайғылы, кейде бақытты болып аяқталады.

Осы аталған негізгі ұқсастықтарына қарағанда, «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жырының о бастағы нұсқасы біреу-ақ екені сезіледі. Өйткені екі жастың арасындағы мөлдір махаббатты жыр еткен бұл тамаша әр елдің өз топырағында туа қалған күннің өзінде осыншалықты бірін-бірі қайталайтын ұқсастықпен жырланбаса керек еді. Сонымен қатар бірнеше ғасырлар бойы жырланып, айтылып келе жатқандығы себепті, бір тілден екінші тілге ауысқанда, сол халықтың қасиетін бойына сіңіріп те отырған. Ал, келе-келе қалыптасып, сол елдің дербес бір шығармасына айналуы әбден ықтимал. Бұл ретте жырды қабылдаған ел өз басынан кешірген тарихи кезеңдерді, өз елінің ұлттық дәстүрлерін, әдет-ғұрып, салт-санасын, тұрмысы мен психологиясын асқан шеберлікпен шығармаға дарыта да, оны дамыта да білген. «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» дастанын, оның идеялық-көркемдік қасиеттері мен толып жатқан версиялары, варианттарын салыстыра зерттеп, олардың әрқайсысына тән ерекшеліктерін ашқан академик М.О.Әуезов, Қ.Жұмалиев, профессор М.Ғабдуллин, Ы.Дүйсенбаев, Ә.Қоңыратбаевтардан бастап, бұл дастанды татар, башқұрт, алтай нұсқаларымен салыстыра талдаған М.Жолдасбековтерге дейін осы пікірге саяды [7, 354].

Сондай-ақ татар арасында көп жырланған, сюжеті шығыстан ауысқан «Жүсіп-Зылиқа», «Таһир-Зуһра», «Ләйлі-Мәжнүн», «Сейфіл-Мәлік», «Боз жігіт», «Шәкір-Шәкірат» дастандары қазақ арасында да ерте кездің өзінде-ақ белгілі болған. Ал, «Қожанасыр әңгімелері», «Тотының тоқсан тарауы», «Қырық уәзір хикаялары», «Мұңлық-Зарлық» жырлары қазақ даласында қандай құрметпен айтылса, татар ноғайларында да сондай сүйіспеншілікпен жырланған. Бұл эпостар мен дастандардың ертегілер мен аңыздардың

бүкіл Орта Азия халықтарына, соның ішінде қазақтар мен татарларға да етене болып кеткені соншалық, кейде бұлардың кейбіреулерінің түп төркінін табудың өзі де қиын.

Ал татардың халық ақыны Ғ.Тоқай өз халқы әдебиеттің XX ғасырға дейінгі осы артта қалу себебін, былай деп жазды: «Не үшін біздің татарлар дүниеде осынша ғасыр өмір сүріп, жөні түзу бір өлең жаза алмаған? Әлде өлеңді шығарушылар болып, оны жазып алушылар болмады ма? Сөйтіп олар өлеңдер өзін шығарушылармен бірге жерге көмілді ме? Оған дейін еркіндік болмады дейін десек, бізден басқа халықтарда да оған дейін еркіндік жоқ еді». Татар әдебиетінің тарихы туралы жазған ғылыми еңбектерінің бірінде профессор М.Ғайнуллин: «татар әдебиеті өзінің тақырыбы, көтерген мәселелері, идеялық және көркемдік дәрежесі жөнінде орыс әдебиетінен кем дегенде бір ғасыр артта қалып отырды. Мәселен, орыс әдебиетінде ХҮІІІ ғасырдың өзінде-ақ көтеріліп, шешімін тапқан мәселелер татар әдебиетінде тек ХІХ ғасырдың екінші жартысында ғана күн тәртібіне қойылды. Осыған байланысты татар әдебиеті өзінің тақырыбы, идеясы, мазмұны, жанр түрлері, көркемдік жағынан орыс әдебиетінен көп төмен тұрды» [8, 18] - деп жазады.

Қазақ елінің Ресейдің қол астына түгелдей қосылып бітуі ХХ ғасырдың орта тұсы десек, сол кездің өзінде-ақ қазақ қауымы, қазақ әдебиеті орыстың оғат мәдениеті мен әдебиетін еркін игерген, олардың алдыңғы қатарлы қоғамдық ой-пікірлерін өз бойларына сіңіре білген Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин және А. Құнанбаев сияқты өз өкілдерін тудырды. Әрине бұл кездейсоқ нәрсе емес еді. Бұған кейбір тарихи жағдайлар себеп болған.

Көрнекті татар жазушысы Ғ. Ибраһимов 1916 жылы жазған еңбегінде: «Қазіргі қазақ халқының рухани өмірінде халықтың өзіндік сипаты, табиғи дербестігі, елдік ерекшелігі айқын байқалды», - деп жазса [1, 26], татар ғалымы А. Сағди: «Қазірде ең таза, ең бай, ең табиғи және бұзылмай, бұрынғы қалпында сақталынып қалған бір тіл болса, ол – қазақ тілі және қазақ әдебиеті. Шын ғылым үшін біз мұны ашық айтуымыз керек», - деп жазды [9, 86].

Дегенмен, өз заманы тұрғысынан қарағанда, бұлардың аз да болса оғат ой-пікірлері ХІХ ғасырдың басында әлі де үлкен әлеуметтік күшке ие бола алмады. Өйткені, бұлар тек жекелеген қожа молдалардың адамгершілікке жатпайтын өрескел қылықтарын әшкерелеп, көзі ашық оқыған, аздап болса да мәдениеттілеу болуын талап етумен ғана қанағаттанды. Сөйтіп, ел арасында аздап болса да беделі түсе бастаған ислам дінінің абыройын қайта қалпына келтіріп, халыққа білім беру, оқу-ағарту жұмыстарын сол дін арқылы, ислам жолымен жүргізбек болды. Осыған байланысты, олар айтқан ой-пікірлер сол кездегі татардың қоғамдық көзқарастары мен мәдениетінде елеулі орын алды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ысқақов Б. Қазақ-башқұрт әдебиеттері байланысы тарихынан. - Алматы: Ғылым, 1976. -151 б.
2. Қазақтың мақал-мәтелдері // Құрастырған: Тұрманжанов Д. - Алматы: ҚМКӘБ, 1957. -140 б.
3. Валиханов Ч.Ч. Собр. соч. Т. I. - Алма-ата: Ғылым, 1961. -550 с.
4. Сейфуллин С. Шығармалары. - Алматы: Жазушы, 1964. -312 б.
5. Усман Х. Егіз жырлар // Қазақ әдебиеті, 1962, 26 қазан.
6. Алпамыс батыр (Текст және аударма) // Редакциясын басқарғандар: Әуезов М.О., Смирнова Н.С. - Алматы: Ғылым, 1961. -251 б.
7. Қозы Көрпеш - Баянсұлу // Құрастырған, кіріспе, мақаламен ескерту жазған: Дүйсенбаев Ы.Т. - Алматы: Ғылым, 1959. -189 б.
8. Ғайнуллин М. Татар әдебиеті (ХІХ-ғасыр). - Қазан, 1957. -158 б.
9. Баймов Р. Великие влики и литературные памятники востока. - Уфа: Гилем, 2009. 496 с.

ELEMENTS OF THE CASE METHOD AND STAGES OF ITS COMPILATION

OSPANGALIEVA A.S.

master's student of group Yu23-1k

AUBAKIROVA G.T.

Scientific supervisor, PhD, Professor

Karaganda University of Kazpostrebsoyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract. The paper describes the introduction and use of new information technologies in vocational education, the use of case technologies in the process of preparing students. The problems of taking into account the age characteristics of students in teaching are considered. The order of case formation is analyzed in detail: the case should be from real practice (official activity) or as close as possible to it, a clear formulation of the problem in the form of a contradiction between the need for any actions and the existing conditions for their implementation, an analysis of the situation, an assessment of the funds and opportunities provided and making a decision on this basis.

Key words: education technologies; training, case method.

To date, the structure of school time is dominated by lectures that are read on streams. Very little time is given to seminars and practical classes in the curricula. Using the case method at a lecture is very difficult, and practical exercises are often reduced to explaining the task for certification. This structure of training is determined by many reasons: an established tradition, a shortage of classroom resources, etc. It limits the possibility of a wide application of the case method.

Historically, the case study method originated at the beginning of the 10th century at the Harvard University Business School (USA), as a kind of transfer of the technology of training lawyers established by that time to the training of managers. In 1910, Professor Copeland was the first to use the method of student discussions based on the analysis of specific situations from the life of business. The first collection of concrete situations was published there in 1921. Since then, the Harvard Business School has been acting as a leader and chief propagandist of the method of specific situations. The case plays an important role in the training of business school students, so all business schools indicate what part of the training time is allocated for the case study. Harvard is the leader in the number of hours allocated for case studies among foreign universities, an ordinary student of this university analyzes up to 700 cases during his studies.[1]

A case is a description of a specific situation or case in any field: social, economic, legal, etc. The case method is a teaching technique that uses a description of social or technical situations. A situation (case) is a written description of a specific real situation. Students are asked to analyze the situation, understand the essence of the problems, suggest possible solutions and choose the best one. Case technologies are a variant of interactive learning technology based on real or simulated situations aimed not only at mastering new material, but also, above all, at forming new qualities and skills. Their main purpose is to develop the ability to work through various problems and find solutions to them, to learn how to work with information.

Active informatization of modern society requires changes both in the process of general education and in the higher school education system. The volume of knowledge is constantly increasing, the requirements for specialists of both narrow and wide specialization are changing. Today it is not enough for a specialist to have technical knowledge and skills, to apply them qualitatively and fully in his practical professional activity. It is necessary that he be able to competently operate with the received data, analytical indicators, and most importantly – have a highly logical thinking, which would allow him to: – solve problems of any level of complexity; – faced with a problem that has no analogues in his previous activity, competently and professionally cope with it; – constantly develop skills self-education and the ability to professional reorientation.

The process of introducing new technologies is actively taking place in modern education. These technologies are understood as specific learning strategies that require the assimilation of not only certain knowledge, but also the skills to obtain them, which implies a high methodological workload of the educational process. We can say that this is not quite a traditional educational process. In this case, these are methodological innovations that are becoming increasingly widespread in the higher school system. In pedagogical science, the problem of taking into account the age characteristics of students and the peculiarities of leading educational and professional activities in teaching has not been completely solved, there are no studies devoted to the use of teaching methods specific to the system of vocational education. [1]

In a conventional teaching project technology, the process of solving an existing problem is carried out through the joint activity of students, whereas in the case method, the formation of a problem and ways to solve it occurs on the basis of a case, which is both a technical task and a source of information for understanding options for effective actions. The case method is characterized by activation of students, stimulation of their work, formation of skills for developing and finding the right, but quite possibly (and most likely) not the only correct solution. The student is invited to find a solution to the problem on his own, which contributes to the emergence of his personal involvement in this process, immersion in this problem. This process is one of the main driving forces of the method, forms a stable positive motivation and leads to an increase in cognitive activity [2].

In general, there are three types of cases. The first is a structured case in which a minimum amount of additional information is given. When working with it, the student must apply a certain model or formula.

The second type is "small sketches" containing 1-10 pages of text and 1.2 pages of appendices. They introduce only key concepts, so that when analyzing them, the student must also rely on his own knowledge.

Large unstructured cases of up to 50 pages are the most complex type of cases. The information in them is very detailed, including unnecessary. The most necessary information for analysis may be missing. The student must recognize such tricks in time and deal with them adequately.

The order of the case formation. The case is formed from the general problems of the task, the relevance and the need to solve similar problems in the field of their activities. Initially, the case method began to be used in law, where real cases from legal practice were taken, and students showed an individual approach to solving the problem. Thus, the case method includes specially prepared training materials and a special technology for using these materials in the educational process. This method involves the following steps:

- a case developed by the teacher from practice (official activity);
- independent acquaintance with the case of trainees (possible discussion in subgroups);
- development of a solution to the case by trainees;
- discussion of the proposed solution together with the teacher, and the discussion process is sometimes more important than the solution itself.

If we consider case technologies in the broadest aspect, then we can say that the task of the teacher is to teach the student:

- 1) analyze and sort information;
- 2) identify key issues;
- 3) generate and evaluate alternative solutions;
- 4) choose the optimal solution, justify it and form an action program;
- 5) develop communication and management skills that allow effective interaction in a team;
- 6) develop expert skills and abilities. [3]

Let's consider an example of making a case. It is required to organize work on the preparation and commissioning of the "Laboratory of Web Technologies" for conducting classes in the discipline "ICT-information communication technologies". The first thing to start with is the

preparation of the premises. We need to calculate what minimum space we need to implement the laboratory. The second stage is determining what equipment is required in the laboratory, calculating its demand, understanding what role it will play in training and how it can be replaced in case of failure. The third stage is the organization of placement of all available equipment in the room. At this stage, each workplace is signed, its completeness and composition, as well as fixing and displaying each piece of equipment on the laboratory diagram. The fourth stage is maintenance of the laboratory and maintenance of its operability. At this stage, the personnel of this laboratory is determined, their functional responsibilities are distributed and described (if necessary), and the necessary software for the workplace is determined. The fifth stage is the distribution of the load on the laboratory according to the training load. At this stage, the hourly schedule of the laboratory's involvement is being clarified, the number of students that it is able to accept for a certain academic period. The sixth stage is a description of the interaction of the laboratory with other functional systems. It is determined for which systems this laboratory will be required, how it can be used to implement the task, and the load on other functional systems is distributed. In addition, it turns out which other disciplines may require laboratory jobs, i.e. the scope of its combination with other disciplines is determined. The seventh stage is the process of preparing documentation for the creation of a laboratory, calculating the time for this, calculating the economic component (total costs of deploying the laboratory and private calculations by category). The use of the case in teaching does not limit the student in the ways of implementation, which should only adhere to a certain (minimum) plan. What is the main advantage of the case method in our case? The fact that the student performs the solution of the case according to his degree of preparation and skills.

The most common types of cases.

1. Practical cases. These cases should reflect the situation or case being introduced as realistically as possible. This is a case of modeling a technical and technological problem that needs to be solved. The purpose of this case is to prepare the student to apply the theoretical knowledge that he has in practice in a real environment.
2. Training cases. They work out the automatism of skills and ways of finding solutions. In these processes, it is important to work out the skills of synthesis, combining particular cases into typical, regular ones, with the allocation of common characteristic elements, causes and factors, possible consequences.
3. Research cases. They are focused on research activities, the formation of larger-scale tasks. Sometimes covering entire fields of research, they require more thorough study and trained students with the necessary knowledge base [4].

Conclusion. Compared with traditional teaching methods, the case method has a number of undeniable advantages. Traditional methods are focused on learning something, and case technologies are focused on applying existing knowledge in a specific situation to solve a specific problem. It can be said that the case method allows you to correlate theory with real life and forms the skills of using theory, methods and principles, which gives a broader understanding of the subject than exclusively academic education. In the case method, the emphasis in teaching is not on mastering ready-made knowledge, but on its development. Not to repeat, but to find a new non-standard solution is fascinating and interesting. Students are emotionally involved and absorbed in the process, which leads to a more effective assimilation of knowledge and skills. The case method allows you to improve skills that are extremely necessary in real life [5].

References:

1. Aubakirova S.Ya., Mukhamediev B.M. "INNOVATIVE APPROACHES TO IMPROVING THE QUALITY OF TEACHING IN HIGHER EDUCATION" //sat. uch.-met. 2016
2. Yantkova, A.M. Case-method of collective analysis of the situation // methodical seminar 2010.
3. Smolyaninova, O. G. Innovative technologies of teaching students based on the Case Study method // collection 2000.

4. Bibik, A.V., Nabatov, A.V., Starodumov, A.V. Satisfaction with the study of technical disciplines in International scientific and practical conference, //scientific article- 2015.

5. Tarutin, A.V. The quality of education of specialists of military universities // International Journal of Experimental Education. – 2016

КӨРКЕМ МӘТІННІҢ ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ПИРМАТОВА Р.

РД-22-2 тобының студенті

АКШАБАЕВА Л.М.

Ғылыми жетекшісі, магистр

*Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті
Қарағанды қ., Қазақстан республикасы.*

Аннотация. Мақалада көркем мәтіннің ерекшелігі, негізгі белгілері, мәтін құрамындағы сөйлемдердің байланысуы талқыланады. Көркем мәтіндегі сөз-мәлімет, ақпар берудің негізі. Мәтін құрамындағы сөйлемдердің байланысуынан ойдың дамуын, өрістеуін байқауға болады. Көркем мәтін – мәдени категория, өйткені ол белгілер жүйесі арқылы өнер туындысын түсіне алады және түсіндіруге қабілетті. Көркем мәтін – эстетикалық категория, өйткені оның өмірге келуі эстетикалық дәстүр, мектеп, бағыт арқылы жүзеге асқан. Көркем мәтін – рухани категория, себебі ол ақыл-ой, сезім, интеллект сияқты адами қасиеттердің жемісі, ол – ар, иман, ұят, адамгершілік, адалдық сияқты ұғымдарды жоғары қояды.

Кілт сөздер: Көркем мәтін, сөйлемдер байланысы, қаламгер, әдеби шығарма

Көркем мәтін - өнердің бір түрі ретіндегі ерекшелігі – адамға, оның сезіміне әсер ету. Көркем шығарма – автордың өзі үшін, айналаға өзіндік көзқарасын айқындаумен қатар, шығарма бастан аяқ «хабарлар тасқыны» ретінде оқушысына жеткізіледі. Көркем мәтіндегі сөз – мәлімет, ақпар берудің негізі. Көркем дүниенің эстетикалық әсері үнемі бүкіл шығарманың өн бойынан табылуы қағида, яғни аксиома.

Ф.Ш.Оразбаева [1] тілдік қатынасты жүзеге асыратын тұлғаларды зерттей келіп, мәтінді «...ойлау, хабарлау, баяндау, қабылдау, пайымдау құбылыстарымен байланысты, адамдар арасындағы тілдік қатынастың іске асуына негіз болатын қатысымдық жүйелі тұлға» деп сипаттайды, мәтінді тілдік қатынастың мазмұндық тұтастығымен ерекшеленетін жүйе деп таниды.

Мәтін құрамындағы сөйлемдердің байланысуынан ойдың дамуын, өрістеуін байқауға болады. Мәтін құрамындағы сөйлемдердің байланысу ерекшелігі, өзара көрші екі сөйлемнің қалай байланысып тұрғанын анықтауға болады. Ішкі мәтіндік байланыс бір сөздің екінші сөйлемде қайталануы арқылы немесе біртүрлі сөздер арқылы жасалады. 1-ші сөйлемде келесі сөйлемде айтылатын ойдың элементі жүреді, 2-ші сөйлемде 3-ші сөйлемде берілетін ойдың элементі жүреді. Сөйтіп, айтылмақ ой қашан біткенше бұл тізбек өзара байланысып, жалғаса береді.

Мәтіндердің тілдік ұйымдастырылуына және айтушының (жазушының) коммуникативтік ниетіне қарай Г.А. Золотова бес мәтін (сөйлеу) типтерін немесе сөйлеу регистрлерін бөледі: репродуктивті (бейнелеу), информативтік, генеритивтік (ақпаратты жинақтау) – монологқа, волюнтивтік және реактивтік-диалогқа тән [2, 28].

Мәтін – мағыналық және құрылымдық аяқталуымен, автордың хабарға көзқарасымен, хабардың нысандылығымен және прагматикалық ұстанымымен сипатталатын ауызша немесе жазбаша формадағы хабар.

Сонымен бірге, мәтін ұғымына қатысты көптеген тұжырымдарды қарастыра келе, біз

мәтінге тән категорияларды ерекше назарға ала отырып, ресей мәтінтанушы ғалымдарының бірнеше анықтамаларын ұсынамыз. Алдымен, Лингвистикалық энциклопедиялық сөздікте «Текст (от лат. textus – ткань, сплетение, соединение) объединенная смысловой связью последовательность знаковых единиц, основными свойствами которой являются связность, цельность» [3, 507].

О. И. Москальская мәтіннің коммуникативтік маңыздылығын айқындай отырып, ... «мәтін» деп бір жағынан, бір немесе бірнеше сөйлемдерден тұратын, сөйлеушінің ойы аяқталған, кез келген айтылған пікірді түсінсек, екінші жағынан, повесть, роман, газет немесе журнал мақалалары, ғылыми мақалалар, түрлі құжаттар тағы басқа осы сияқты тілдесім (речевые) туындылары» деген анықтама береді [4, 12–14].

А. Ф. Алефиренко мәтінді төмендегідей анықтайды: «Мәтін – бұл тұтастық, коммуникативті құрылым, оның компоненттері автордың коммуникативті интенциясымен ұйымдастырылып, иерархиялық, семантикалық құрылымға бірлескен» [5, 4].

«Мәтін» ұғымын қалыптастыруда, түсіндіруде, талдауда қазақ лингвист ғалымдары да айтарлықтай еңбек етіп келеді, әсіресе соңғы жиырма жыл көлемінде ғылыми сапасы жоғары талай-талай зерттеулер жарық көрді. Осы тұрғыда Р. Сыздықтың, Б. Шалабайдың, С. Мұстафинаның, З. Ерназарованың, Г. Әзімжанованың, Г. Есмағұловтың, Д. Әлкебаеваның, Г. Әбікенованың, А. Әділованың, М. Маретбаеваның, Г. Смағұлованың, Ж. Қайшығұлованың, Г. Кәріпжанованың және т.б. еңбектерін атаймыз.

Мәтін құрастыра алуы үшін, білік пен дағды қалыптастыру көзделеді: мәтіннің түрлері және олардың құрылымдық ерекшелігі бойынша (сипаттау, хабарлау, пайымдау) мәлімет бере отырып, мәтін құрастыру; мәтіннің мағыналық құрылым ерекшеліктері (тақырып, негізгі ой, тақырыпша, жоспар) бойынша мәтін құрастыруға дағдылану; мәтін құрастыру үшін оны құрайтын элементтердің, тілдік тұлғалардың (мәтін бөліктері, абзац, сөйлемдер байланысы, есімдіктер, синоним сөздер) ерекшелігін таныту; мәтін құрастыру білігі мен дағдысын өз ойын байланыстырып жазу шеберлігімен ұштастыру.

Көркем мәтін – мәдени категория, өйткені ол белгілер жүйесі арқылы өнер туындысын түсіне алады және түсіндіруге қабілетті. Көркем мәтін – эстетикалық категория, өйткені оның өмірге келуі эстетикалық дәстүр, мектеп, бағыт арқылы жүзеге асқан. Көркем мәтін – рухани категория, себебі ол ақыл-ой, сезім, интеллект сияқты адами қасиеттердің жемісі, ол – ар, иман, ұят, адамгершілік, адалдық сияқты ұғымдарды жоғары қояды.

Бүгінгі күні көркем мәтінді филологиялық талдау өзекті мәселе болып отыр, әдеби туындының лингвомәдени және рухани сферасына тереңдеп ену, мағынақұраушы, мағынажасаушы үдерістеріне үңілу, мәтінтүзушіліктің сыры мен қырын айқындауға деген ұмтылыс жиі байқалуда. әрбір маман-филологтардың атлмыш мәселеден хабардар болғаны абзал [6, 26-29].

Көркем әдебиет стилистикасы мен көркем шығарманың тілі туралы алғашқы ғылыми-теориялық тұжырым айтқан ғалымдардың бірі М.Балақаев екені белгілі. Ғалым қазақ әдебиетінің мәселелері туралы көптеген жақсы ғылыми ойлар айтқан. Айталық, автордың «Қазақ тілі мәдениетінің мәселелері» атты зерттеу еңбегінде былай деп жазылған: «Жеке жазушының тіл өрнегінің толып жатқан бояу- бедері, өзіндік өсу, жетілу жолдары болады. Көркем әдебиет тілінің нәзіктігі көп жағдайда жазушының белгілі бір сөздері «мағыналық топқа иіру» яғни сөздерді өзара мағыналық байланысқа түсіру шеберлігімен байланысты...Толстойша айтқанда,- деп пайымдайды автор, көркем сөз шебері өзі суреттеп отырған оқиғаға бірден-бір көрікті сөздерді дәл тауып, оларды дұрыс орналастыра білуге тиіс. Жай сөздерден жаңа мағыналық топ құру үшін, сөз қалауының жарасымын табу үшін сөз өнерінің нәзік зергері болу керектігін ескертеді [7, 187].

Көркем мәтіннің өзіне тән ерекшелігі – жалпы адамға қатысты орталықтығы (антропоцен- тричность), яғни дүниетаным мен оның көрінісі ең алдымен, адамның танымына бағытталады, ал берілген көркемдік оқиғалар оның жан-жақты көрінісінің

тәсілдері болып есептеледі. Мысал, ертегі жанрларының өзінде барлығы адамзат дүниесінің заңдары бойынша үлгіге түседі, адамдық “мен” арқылы беріледі. Көркем мәтінде жаузы өз идеясын, көзқарасын жеткізуде оқырман қажетіне жарайтындай, түсініп оқитындай тілдік бірліктерді қолданады. Сол арқылы прагматикалық аспектілер – дискурс, жасырын мән, астарлама мән мәселелері анықталады.

Көркем мәтіннің ауқымды байласымы, интеграциялық қатынастардың ролі бейнелік жүйесінің деңгейінде де танылады.

Сөздің мәтінде ие болатын ассоциациялық мәндері жүйелік (узуальды) және контекстуальды (тосын) мәнінің арасындағы семантикалық қашықтыққа қарай өткеріледі.

Үстеме (бейнелік) мән көркем шығарманың мәтінін интеграциялауға белсене қатысады.

Үстеме мәнді тудыратындар:

- ішкі тұлғасымен сезілетін туынды сөздер (ақшақар – ақ қар), туынды негізбен салыстырғанда айтылған нышанның әсерлілігіне ие болады;

- дыбысқа еліктеушілікте жасалған сөздер (қарқылдау, шикылдау, сыртылдау);

- лексикалық мәні ауыспалы типті сөздер (метафоралар, метонимиялар, синекдохалар т.б.);

- жеке авторлық құрылымдар (тосын сөздер);

- сөздер үйлесімділігінің бұзылуы: жапырақ сыбырлайды, уақыт еншісі;

- тура мәнді және қалыпты дыбыс қабыршақты (оболочка) сөздер (көбіне жалқы есімдерге қатысты).

Бейнелік жүйе автордың эстетикалық - философиялық тұжырымдамасымен тікелей байланысты және жазушының өзіне тән мәнері, стилінің барынша дара компоненті болып табылады.

Көркем шығарма – ең алдымен, белгілі бір уақыт аралығындағы адам еңбегінің нәтижесі деген жалпы тезиске тоқтаған жөн шығар. Сонымен қатар әдеби мәтінді автор санасы мен танымының, ойы мен қиялының, сыртқы және ішкі факторлардың әсерінің жемісі деп тануға болады әрі оған қаламгердің өзін-өзі бақылауының, оның санасынан тыс тұрған білім мен ақпараттың да ықпалы бар. Ал ілкі мәтіндердегі бейсаналық мифтік образдардың, өмірдегі оқыс жағдайлар мен кенеттен болған оқиғалардың автордың көңіл-күйіне, психологиялық болмысына әсерін жоққа шығаруға болмас. Сонымен қатар сан салалы ақпараттың, дерек пен дәйектің көркем жиынтығы – мәтін деудің де орны бар. Осылардың бәрі автор болмысынан хабар беріп тұратын, оған әсер-ықпалы бар негіздер екенін естен шығармаған дұрыс. Көркем мәтінмен танысу барысында оның авторының болмысы мен тұлғасына, өмірі мен шығармашылық бітіміне деген қызығушылықтың ең алдымен пайда болатыны туралы көп айтылған. Ол рас. Сонымен қатар автор образы арқылы оның шығармаларына деген әртүрлі сұраныстың да әрқилы жағдайда қалыптасатыны бар. Көркем мәтін мен оның авторының арасындағы байланыс, қарым-қатынас өте күрделі екендігінен сауатты оқырман хабардар, сондықтан мұны қазіргі ғылым жан-жақты қарастыруда. Психоантропология ғылымының автор бейнесінің мәтінде көрінуінің астарына интроверттік тұрғыдан үңілуінің кемшілігі де, жетістігі де бар. Кейбір авторлар көркем шығарма жазудан гөрі мәтін тудырушылықпен көбірек айналысып жүр деген көзқарас пен ойлардың мән-мағынасы астарлы. Осының бәрі «автор» ұғымын әдебиеттану, мәтінтану мен аударматануда әртүрлі қолдануға негіз болуда. Қазіргі ғылымда орныққан көзқарастарды жүйелесек, «автор» термині жалпы тұрғыдан былайша қарастырылып жүр: а) «биографиялық автор», ә) «автор-баяндаушы», б) «автор – болмысқа деген көзқарас», в) «автор – көркем образ», г) «бейтарап куәгер», д) «нарратор», е) «автор – аноним, яғни белгісіз персонаж», ж) «көркем әлемнің иесі», з) «мәтін жаратушы», и) «көркем әлем тудырушы». Түйін деп айтсақ, көркем мәтінді талдау мен түсіндіруде әдеби-ақпараттық сипаты бар, шығармашылық өмірбаяннан қызықты хабар беретін маңызды барлық мағлұматтарды есепке алу керек екен. Жасампаз тұлғаның өмір жолын, оның

жекелеген кезеңдерін арнайы зерттеуге жетелейтін сұрақтар мен сәттер көп, олардың көбі көркем мәтін табиғатын тереңірек тануға деген ұмтылыспен байланысты.

Мәтін – қазақ тілін оқыту барысында үлкен орын алатын оқыту нысаны. Біріншіден, тілден білім беретін материал оқыту мәтіндері түрінде болса, екіншіден, жаттығулардың тұтас мәтін түрінде берілуі де мәтінмен орындалатын жұмыстардың сараланып жүйеленуін қажет етеді. Мәтіннің қызметін таныту – тыңдаушыға тіл бірліктерін функционалдық тұрғыдан танып-білуге, сол арқылы тыңдаушының логикалық ойлауы бірізді қалыптасуына мүмкіндік береді. Өйткені мәтінде тіл бірліктері (сөз, сөз тіркесі, сөйлем) тегіс қатысады. Сондай-ақ мәтіннің стильге қатыстылығы да ескеріледі. Сондықтан мәтінмен жұмыс істеудің стилистикалық бағыттағы жаттығу жұмыстарына ерекше тоқталып өтсек.

Барлық мәтіндер, ең алдымен, лингвистикалық нысан болып табылады. Сондықтан да мәтіндердің типологиясы лингвистикалық тұрғыдан танылуы қажет. Лингвистикалық типологияның негізіне лингвистикалық дифференциация алынады. Оның өзі мәтіннің түрін, формасын, жанрлық-стилистикалық ерекшеліктерін, жүзеге асырылу шарттары мен тәсілін білдіреді. Сонымен мәтіннің белгілеріне (әдістемелік тұрғыдан келгенде) мыналар алынады: 1) сөйлеу түрі; 2) сөйлеу формасы; 3) сөйлеу стилі; 4) жанры; 5) сөйлеудің функционалдық-мағыналық типі (сөйлеу тәсілі); 6) сөйлеудің эмоционалдығы мен экспрессивтілігі.

Мәтіннің маңызды бір белгісі – оның эмоционалдық бояулылығы. Бұл жағынан, ғалымдардың пікірінше, мәтіндер: а) ресми, ә) ресми емес, б) бейтарап болып бөлінеді. Экспрессивті мәтіндер өз ішінде: 1) экспрессивті-стилистикалық белгілері бар және 2) бейтарап мәтіндер болып бөлінеді. Осының ішінде, экспрессивтік-стилистикалық белгісі бар мәтіндерге: көркем, публицистикалық, ауызекі сөйлеу, ғылыми (пікірталастар), құттықтау, қарсы алу сөзі сияқты ресми мәтін түрлері жатады. Ал бейтарап мәтіндерге: ғылыми, ресми іс қағаздар, публицистикалық стильдің кейбір жанрлары, хроника жатады. Әдістемеші-мамандар әдістемелік тұрғыдан мынадай етіп бөлуді ұсынады: 1) оқуға; 2) тыңдауға; 3) ауызекі сөйлеу тілін дамытуға; 3) жазба сөйлеу тілін дамытуға арналған мәтіндер.

Тұжырымдай келгенде, тыңдаушылардың дүниетанымын дамыту мен қалыптастырудың арнайы мақсаттары көзделіп, түрлі өмір, ғылым салаларынан арнайы мәтіндер талданады. Ғылыми мақсат та сол бағытта болады. Ал тіл дамыту мәтіндер бойынша шығарма, мазмұндама, жоспар, эссе, мәтінді талдау сияқты жұмыстар жүргізіледі. Қазіргі стильдердің қайсысын болсын, тыңдаушы мүмкіндігінше жетік меңгеруі керек.

Дүниетаным мен шығармашылық еңбектің тығыз қарым-қатынасы – көркем туындыны оқып-үйренуге тікелей қатысты мәселелердің бірі. Егер дүниетанымды болмысқа деген көзқарастардың жүйесі деп санасақ, оның қалыптасу, даму, өзгеру сатылары болатыны белгілі. Аталмыш құбылыс әр жазушыда өзгеше көрінеді. Өмірлік ұстанымдар мен творчествоның арасында бәлендей байланыс жоқ деп есептейтін ғылыми бағыттар әдеби еңбекті ирроционал ойлаудың қатарына қосады, сөйтіп, оның танымдық мәніне шүбә келтіреді. Бір қарағанда, олардың пікірінің жаны да бар сияқты, өйткені адамзат тарихындағы көптеген ұлы ойшылдардың дүниетанымы мен творчествосының арасында түрлі қайшылықтар болғанын олардың өздері де, зерттеушілері де талай мәрте айтқан. Мұндай мысалдарды ұлттық әдебиеттің қайсысынан болсын кездестіруге болады. Бірақ табиғаты терең, болмысы күрделі бұл екі ұғымның ара қатынасына, байланысына үстірт қарауға да болмайды.

Шығармадағы идеялар жазушы дүниетанымын толық көрсетеді деген түсінік біржақты. Әрі оның ғылыми өрісі тар дегенді мойындау көп. Алайда жазушының теориялық ой-пікірлері де оның дүниетанымының қыр-сырын молынан аша алмайтынын ескеретіндер аз емес, сондықтан шығарма мен оның авторының дүниетанымының арасына айырым белгісін немесе теңдікті қоюды таңдаудың керектігі күмәнді. Кей-кейде

ойша жасалған жоспардың күнделікті өмірде жүзеге аспай қалатына сияқты, қаламгер дүниетанымының нақты шығармада күрт өзгеруі де, көп өзгермеуі де мүмкін. Жалпы алғанда, «теориялық ой» мен « болмыстың суреттері» арасындағы ұқсастық пен сәйкессіздікті жазушының тек жас басынан іздемеген дұрыс.

Әдеби шығарма жазушы тұрғысынан суреттелген өмірдің нақты немесе шартты бейнесі болғандықтан, ол – ең алдымен, автордың ойы мен сезімінің туындысы. Көркем мәтіннің дүниетаныммен белгілі бір деңгейде байланысы бар екендігіне сену керек.

Қаламгер болмыстың құбылыстарын өзінше қабылдап, өзінше танып, ұзақ сараптап барып тандап алады, олардың басқа құбылыстармен түрлі байланысын зерделейді, осының бәрі авторлық тұрғы қалыптастырады, яғни жазушының дүниетанымы көркем шығармадағы барлық бөліктерден көрініп тұратыны – дау туғызбайтын шындық. Түйіндеп айтқанда, әртүрлі материалдарды шығармашылық ұстанымға сәйкес саралау, олардың арасындағы байланысты өзінше қиыстыру, көрсету, әрқилы жағдаймен байланыстыра баға беру суреткердің мақсат-мұратының шығармада жүзеге асырылуының деңгейінен хабар беріп тұрады.

Тағы бір есте ұстайтын мәселе бар, ол – қаламгердің туындыда бейнелеген объективтік өмір құбылыстарына деген көзқарасы. Себебі автор кейде өзінің ырқынан тыс өмір сүріп жатқан заңдылықтарды өзгертуге тырысады немесе оларды өзінің субъективтік ырқына сай бұруға мүдделі болады.

Көркем шығарманың коммуникативтік-эстетикалық табиғаты оқырманның ой-санасына, көңіл күйіне ерекше ықпал ететіні белгілі. Бұл орайда көркем мәтінде қолданылған әрбір сөз, әрбір синтаксистік құрылым, әрбір стилистикалық тәсіл ондағы ақпар түрлерін жеткізуде айрықша мәнге ие болады және олардың бәрі полифункционалды, яғни әрі мағыналық, әрі эмоционалдық, әрі эстетикалық ақпар берумен қатар, мәтін түзуге де ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Сыздық Р. Сөз күдіреті. – Алматы: Атамұра, 2005. - 98 б.
- 2.Золотова Г.А., Онипиенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка . -М., 1988. - 250с.
- 3.Лингвистический энциклопедический словарь. – М:Сов.энциклопедия, 1990. -685с.
4. Москальская И. О. Грамматика текста. – М. : Высшая школа, 1981. – 215 с.
5. Алефиренко Н. Ф. Смысловая структура текста // Семантика языка и текста: ғылыми мақалалар жинағы. – Волгоград, 1998. – 320
6. Есембеков Т.О. Көркем мәтін теориясы: оқу құралы / Т.О. Есембеков. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 186 б.
7. Балақаев М. Қазақ тілі мәдениетінің мәселелері. – Алматы: Қазақстан, 1965. – 210 б.

THE EFFECTIVENESS OF USING A CASE-STUDY IN ENGLISH CLASSES (THE EXAMPLE OF A CASE-STUDY FOR THIRD-YEAR STUDENTS)

RAILIAN V.A.

student of group NAU20-11

ATYAKSHEVA D.A.

Scientific mentor, teacher

Financial university under the Government of the Russian Federation,
Moscow, Russia

Annotation. This article dwells on the main features of a case-study applied as a tool in the educational process. In the modern world many problems should be considered based on the real example called a case. The purpose of the work is to study the effectiveness of applying a case-

method in English classes. The case about opening a business project was considered at the seminar for students getting the Bachelor's in a "Taxes and taxation" program.

Keywords: case technologies, case-study, taxation, business project, critical thinking, professional skills.

Analyzing the educational system for the past two decades, it can be noticed that the modern system has greatly changed as our society is developing progressively affecting the development of all related fields. First of all, the technological component is changing. The implementing of new technologies, and its following usage, is a part of a human educational process. Today, education is closely connected with new developments that lead to the necessity of updating the educational process applying various tools, for example, case-studies.

The **problem** of the research is to study the effectiveness of the implementation of case-method in the educational process applied within the Bachelor's program at the Faculty of Economics.

The **objective** of the research presented is to evaluate the effectiveness of the use of case-method in English classes. This objective defines the following **tasks**:

1. To study the theoretical basis of the concept of a case-method.
2. To identify several basic cases of economic orientation.
3. To hold a seminar with third-year students of «Taxes, Audit and Business Analysis» faculty.

Based on the results of the research, the author concludes that using such a method could become a useful tool of developing such important skills as logical and critical thinking among students.

A case-method is a set of materials or a modeled situation based on a real case that motivate students to develop the skills of creating algorithms for solving specific tasks independently. The purpose of such cases as a teaching method is to develop critical thinking and the ability to find extraordinary solutions for various problems.

The use of case technologies is characterized by certain advantages that are the following:

1. using the optimal combination of practical activity and theoretical material;
2. increasing the level of students motivation;
3. developing the related communication skills, structuring, teamwork;
4. developing a logical thinking skill, the ability to formulate answers and arguments, to make practical conclusions. [5, p. 197]

Based on the fact that the case-method contributes to the development of critical thinking, it is necessary to give its definition. "*Critical thinking*" is a set of skills and abilities of mental activity, *the analysis of available facts, evidence, observations, and arguments to form a judgment or find a better solution*. During the process of solving the problem in any case, the student maximally uses the skills of analytical and logical reasoning, targeted analysis. In general, the applied strategy is cognitive itself that helps to form a critical thinking. Critical thinking allows people to objectively interpret information, highlight contradictions in the text and during the communication, support the own point of view by different arguments, accepting the multipolarity of the surrounding world. [2, p. 96]

Today the use of a case-method is popular among the programmes presented in economic fields, since the economy of, not only Russia, but also countries around the world, is going through a difficult period. The use of a case-method helps to objectively consider emerging problems, think through strategies to solve them, and bring something new to economic planning and forecasting.

One of the most relevant economic areas is the training of specialists getting the program in taxation. The specifics of this branch are that students work directly with the current norms of tax legislation, statistics of tax/non-tax payments to the budget, the tax burden (in particular, on the largest companies in the country), various taxes calculation based on the example of real situations, tax planning methods, etc.

Different business games as case-studies are applied during seminars prepared for students of

economic branches. The following business games are interesting for students of the taxation branch:

1. Choosing the optimal taxation system. This business game involves the development of skills of comparison, analysis, selection of the most suitable option. Students are allowed to choose a specific business or production where the optimal taxation system should be determined based on basic data: the volume of production, revenue, type of goods and services, etc. In this game students demonstrate their knowledge from other disciplines, which allows a comprehensive review of the situation.

2. Tax consultant. As a part of this business game, the first group of students gives pieces of advice to others in the role of taxpayers about the taxation rate of their income, property, etc. From the position of a tax consultant, students should comment, for example, whether the income received is taxable, whether there is a possibility of applying tax deductions or benefits, whether it is possible to optimize the taxation of this income. The situations under consideration is related to Russian taxation, which allows students to put their knowledge of this course into practice.

3. The case as a business project to open a business in a foreign country or in the Russian Federation, taking into account the specifics of taxation. In this research we will focus particularly on this case.

In a business game as a business project the teacher divides students into some groups. Each group either independently chooses a country where they prefer to start their own business, or the teacher himself chooses the country for them. A start-up (business project) is randomly selected by students from the options offered by the teacher. After choosing foreign countries, students need to analyze where it is more profitable to open a business - in Russia or in a foreign country. For realizing this business game, the conditions are announced, that are the follows:

- use of up-to-date information on taxation in the Russian Federation or in a foreign country;
- analyze the competitive environment in Russia and a foreign country;
- compare tax benefits, deductions, rates for a particular business and the results of its economic activity;
- find the information whether similar business projects in Russia or abroad are encouraged.

In addition to taking into account the specifics of taxation, students should step-by-step describe a plan for launching their business, the features of advertising integration, document management, which tax system they choose as a result and where, in their opinion, it is better for them to launch a business project so that they are as profitable as possible and pay off quickly.

During the English seminar for students getting the Bachelor's program in taxes and taxation, a case was implemented as a business project to open a business in a foreign country or in the Russian Federation. The task of this case was to develop analytical thinking skills, compare tax specifics, calculate the main economic indicators and approximate tax burden. [1, p. 95]

Students were allowed to choose a business project from the list offered to them, such as a restaurant business, fitness club or computer club. The countries where the business should be opened were the follows: the United States of America, the United Kingdom and China. It was decided not to use Russia in order to develop the skills of searching the information about foreign taxation. The student's working plan was:

1. to determine the type of business (to open a business as an individual entrepreneur, legal entity or self-employed);
2. to define the sphere (for example, the opening of a fitness club is a social sphere, since it is the development and maintenance of human health, his physical abilities);
3. to make an approximate list of services and pricing policy;
4. to identify the main competitors (speaking about fitness clubs, competitors could be self-employed personal trainers, yoga and pilates studios);
5. to identify the target audience of a project.
6. to determine taxes and taxation system applied in each country announced.
8. to estimate the tax burden in the most attractive country from the point of view of business

vision.

The main points based on the results of the work:

the most attractive place to start your own business is the United States (IT business has various benefits, preferences and bonuses; a network of fitness clubs is popular due to the fact that today many people in America promote a healthy lifestyle). Opening a business within the Chinese market is complicated due to the different obstacles, for example, the different cultural food preferences, fitness clubs are also not a necessary part of people's lives, computer clubs are limited within the permitted content.

Finally, students were given the opportunity to make an anonymous survey where they could share their opinions, requests and comments. [3, p. 646] More than 91% of students were noted the chosen topic of the case was very useful for them and their horizons. The information will be useful for them in the future as it is an essential part of their future work. More than 83% of the group was passionate about working in a group, believing that this is an effective type of work (you can delegate responsibilities for different points of the case).

In conclusion, I would like to claim once again that case technologies allow developing various qualities of students (attentiveness, reading, analytical thinking). Cases related to professional topics allow them to study specific literature on a particular problem, make a research, etc. Also, realization of a case is almost always teamwork, which means that students also train teamwork skills, which is necessary for future work in the workforce. According to the author of the article, case technologies need to be introduced into the educational process in greater numbers.

Reference:

1. Abramova, S. Yu. The use of the case method in English lessons / S. Yu. Abramova, Yu. V. Belozerova. // Topical issues of modern pedagogy: materials of the VI International Scientific Conference (Ufa). — 2015. — PP.94-96. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/148/7466/>
2. Ionova N. V. Case technology as a means of developing critical thinking among students / Bulletin of Cherepovets State University. - 2014. - No. 5. – PP.96-99.
3. Lysenko N. E. Experimental analysis of the effectiveness of the business game and the case study method in comparison with traditional methods of teaching in a non-linguistic university / Pedagogy. Questions of theory and practice. – 2020. – No. 5 (5). – PP.645-650.
4. Melnichuk M.V., Belogash M.A. Social'no-emocional'nyj aspekt razvitiya vtorichnoj yazykovej lichnosti pri obuchenii professional'nomu inostrannomu yazyku // Sibirskij pedagogicheskiy zhurnal. 2022. №6. S.76-86.
5. Sycheva D. V., Khotuleva O. V., Zykov I. E. The structure of case technology and its advantages as a method of teaching in a modern school / Problems of modern pedagogical education. – 2021. – No. 70 (3). – PP.196-199.

КӨРКЕМ ПРОЗАДАҒЫ ІЗДЕНІСТЕР

САҒЫНДЫҚ Т.А.

МН-21-1к тобының студенті.

ТОПАШОВ М.Ә.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада қазақ прозасының көрнекті өкілі С.Жүнісов шығармалары талданып, жүйелі қарастырылады. Көркем прозадағы суреткерлік қуаты, қаламгерлік қабілетінің қыр – сыры ашылып, шығарма сипатына өң беріп тұрған көркемдік құралдар талданып, ғылыми тұрғыдан дәйектеледі. Сонымен қатар жазушының көркем бейне жасау,

монолог құру, сюжет өрбітудегі суреткерлік ізденістері талдаудың өзегіне алынады. Жазушының өзіне ғана тән ерекшеліктеріне қатысты пайымдаулар жасалып, түйін – тұжырымдар айтылады.

Кілт сөздер: қаламгер, роман, шығарма, сюжет, образ, идея, тақырып.

Қазақ әдебиетіне қайталана бермес біртуар туындылар берген Сәкен Жүнісов қалың оқырманға прозашы ретінде танылғанымен, қалам қуатын драматургия саласында да байқатып, сәтті суреткерлік ізденістер арнасын көркем аударма мәселесімен де шұғылданып көрсеткен суреткер. Оның қаламынан туындаған «Ақан сері », « Жапандағы жалғыз үй », « Заманай мен Аманай » (повес деп аталғанымен, роман жүгін арқалап тұрған шығарма) шығармалары уақыт үдесінен шыға алуымен құнды, әрі көркемдік сапа – белгілерге барынша ие болуымен бағалы.

«Жапандағы жалғыз үй » романы әміршіл - әкімшіл жүйе өнерге билік жүргізген кездің өзінде тың көтеруге байланысты туындаған ұлттық өзекті проблемаларды дер кезінде көтерген қазақ әдебиетіндегі тұңғыш прозалық шығарма. Ал, авторы тың көтеру науқанына қарсы өзінің келіспеушілік көзқарасын алғаш білдірген қазақ қаламгері. Шығарма арқа жерінің көрінісін көркем суретке айналдыруды өзек етумен тұйықталмай, тың игерудің қасіретін, әсіресе, ұлттық болмысқа тигізген кері әсерін нанымды бейнелеумен бағалы. Тың көтеру даламызды ғана экологиялық апатқа ұшыратып қойған жоқ, сонымен бірге, ұлттық болмысқа сызат түсті, қазақи таным өзгеріске ұшырады, рухани жүдеушілікке ұрындырды деген қаламгер ойы шығарма өнбойында үнемі қылаң беріп отырады. Жер тағдыры мен ел тағдыры ұқсас, бірінен бірін бөліп қарауға болмайды деген авторлық ұстаным мен мұндалайды. Қазақ өмірінің ең бір трагедиялы кезеңін , кәмпескелеу, ұжымдастыру, екінші дүниежүзілік соғыс кезі, тың игеру науқаны сияқты халықты алапат апатқа ұшыратқан зорлық –зомбылық зардаптарынының небір қанқұйлы көріністерін бір шығарманың көлеміне жігін жатқызып сыйдыра білуі суреткер шеберлігіне бірден - бір айғақ. Суреткердің қуатты қаламы осының бәрін лирикалық шегініс арқылы бедерлеу – бейнелеу тәсілдерінің сан түрлі амалдарымен жинақтап , суреткерлікпен барынша көмкеріп, ақылға сыйымды , көңілге қонымды етіп көркемдік аяда жинақтап бере білген. Шығарма сюжетін барынша қоюландырып , кейіпкерлердің табиғи болмысын толыққанды тануға көркемдеу процесінде Күргерей қарттың әңгімесін (жеті жырын) суреткерлікпен ұтымды пайдалануы мол мүмкіндік туғызған. Суреткердің рухани әлемі, азаматтық ұстанымы, зобалаң жылдардың жаңғырығы , Күргерей қарт әңгімелерінің табиғатынан танылады. Қиын- қыстау күндердің сұмдық көріністері лирикалық шегіністермен , өткенді еске алу жылдарымен сабақтастыра өріліп, берілуі де шығарма шырайын кіргізген сәтті ізденістердің бірі. Қаламгерлік ізденістерге батыл барған суреткер лирикалық шегіністерді түрлі аспектіде қалай қолданам десе де толық құқылы. Сәкен Жүнісов те суреткерлік мақсатына қарай бұл бағыттағы көркемдік компоненттерді түрлі ситуацияларда құбылтып пайдалануда шеберлік танытады. Оның авторлық баяндау, суреттеп беру , диалог - монологпен жеткізу, т.б көркемдік құралдарды бейнелеуі бізге осыны ұғындырады. Бірде Райханның өткен өміріне көзінді жеткізсе, кей тұста жалғыз ағаш құба жондағы оқиғаны баяндап , Жәлелдің боран күнгі мүшкіл халіне көзінді жеткізеді. Кей тұста , кейіпкердің ішкі монологі көп жайға қанықтырады. Қаламгер тапқырлығына айғақ болған бұл ерекшелік - шығарма болмысына лиризм қасиетін тармақтандыра дарытқан. Құрғақ баяндаудың қаламгерге абырой әпермесін білген, көркемдеп суреттеу жоқ жерде шығарма әрі мен мәнінен айрылатынын терең ұғынған қас суреткердің өзінің айтып- ұсынарын барынша ұтымды әрі мейлінше нанымды жеткізу үшін осындай көркемдік жинақтау амалдарына баруын сәтті қадам деп қолдап, құптадық. Сәкен Жүнісов әбден сұрыпталған, белгілі мақсатпен іріктелген деталь, әрекет, ситуацияларды суреткерлік ізденістері аясында сабақтастыра-байланыстырғанды құп көретін танымы терең, талғамы зор қаламгер. Жансызға тіл бітіру, жыртқыштардың тірлік ету әрекетін көркемдеп бейнелеу арқылы қаламгер шығармаға романтикалық- символикалық рең үстемелеуді де ұмыт қалдырмайды. Әрине, қаламгерді қатты ойландырып-толғандырған ұлт

тағдыры екені күмәнсіз шындық. Ол үшін қасіреттің ең қауіптісі – ұлттың рухани азып – тозуы. Осы бір өзекті ойын қасқыр апаны мен жалғыз үйдің ойрандалуын сабақтастыра, өзара байланыста беруі психологиялық параллелизм әдісінің заңдылықтарына сай көркемдік шешімін тапқан. Психологиялық талдау мен әлеуметтік талдау бір-бірімен байланысты ұғым. Шығарманың әлеуметтік - қоғамдық маңызын бағамдаудың нәтижесінде кейіпкер характерін, психологиясын анықтай аламыз. «Авторлық идеяны анықтау үшін де әлеуметтік талдауға жүгіну маңызды. Әлеуметтік талдау символ, көркемдік шарттылық, психологиялық параллелизм арқылы шешім табатынын», [1,38] айта кеткен артық болмас. Әлеуметтік талдауды кейіпкердің қоғамдық - әлеуметтік жағдайына қатысты қарастыру міндетті.

Кейіпкер характерін жасауда, портрет мүсіндеуде қаламгер лексиконының әрі мен нәрі мол. Шығарма кейіпкерлері өзіндік кескін- келбетімен, сыр- сипатымен, мінез-құлық ерекшеліктерімен өзгешеленуі тиіс. Қарасай, Райхан, Тоқаш, Япишкина, Дика, Ақбөпе, Халел, Оспан, Дерягин, т.б біріне- бірі мүлдем ұқсамайтын, түр- тұлғасымен оқшауланған, әбден дараланған типтік характерлер. Характер жасау ерекшеліктерін зерттеуші С. Шаталов айтады: «Қай заманда да зор жаңалықтар – уақытпен үндес жаңа характерлерді бейнелеу мен тану болды» [2,79], – деп. Сәкен Жүнісов уақыт сұранысына қарай образ жасай білген саңлақ суреткер. Дәуір дидарын, соған сай образдар жасай отырып уақыт ұғымына философиялық тұрғыдан келуді суреткерлік мақсат санаған қаламгердің ел мүддесіне алаңдаушылық позициясы анық көрініп тұрады. «Жапандағы жалғыз үй» романы айтары бар, жазу өнерін меңгерген, қаламгерлік стилі қалыптасқан үлкен суреткердің қазақ прозасына келіп қосылатынын бар болмыс – бітімімен, сыр-сипатымен оқырманның көзі жететіндей етіп айғақсыз дәлелдеп көрсете алған салмақты да салиқалы туынды.

Қазақ көркем прозасының табысы деп танылған «Ақан сері» дилогиясы Сәкен Жүнісовтің оқырман жылы қабылдаған көркемдігі кемел, шоқтығы биік шығармаларының бірі ғана емес, бірегейі. Ақын, әнші, композитор Ақан серідей өнер адамының көркем бейнесін қара сөзбен сомдау арқылы қаламгер қазақ әдебиетіне бітімі бөлек, болмысы өзгеше туынды әкелді. Қазақ тарихи прозасында өнер адамының тағдырын арқау еткен З.Ақышевтің «Жаяу Мұса», Ә.Әбішевтің «Найзағай», Д.Әбілевтің «Ақын мұраты» тағы басқа көптеген шығармалардың арасында Сәкен Жүнісовтің «Ақан сері» дилогиясының шоқтығы биік. Ұлы Абайдың тұлғасын көркемдік тұрғыдан асқан суреткерлік шеберлікпен бейнелеген М.Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясы осы тақырыптағы шығармалардың бастауында. М.Әуезов дәстүрінің көркемдік арсеналынан ғибрат алған Сәкен Жүнісов қазақ өнерінің біртуары Ақан сері сияқты күрделі тұлғаны сан алуан тартысқа киліктіріп, ол өмір сүрген заманның қайшылығын, әсіресе, өнер адамына жасаған қысастық – қиянатын шындыққа суарылған қалам қуатымен ашып көрсетеді. Суреткердің Ақан образын жасаудағы ізденісі аса сәтті. Ақан тағдыр тауқыметін көп тартқанымен, оның жұбанышы - өнері, туған халқы барда өнерінің мәңгілік екендігі. Қаламгер Ақан бейнесін бедерлегенде, оның қазақ қоғамындағы орнын көрсетумен шектеліп қалмай, сол заман ахуалымен байланыстыра ширықтыра беруі драмалық тартысты күшейту мақсатынан туындаған жағдай. Өнер халықтыкі деп өткен Ақан сері бар өмірін осы жолда сарп етуге даяр. Ақындығын, әншілігін, шешендігін, т.б туа бітті тамаша қасиеттерін ақиқат үшін арпалысуға жұмсаған Ақан серінің сөз саптауына қоғамдық- әлеуметтік сипат бере бейнелеуі қаламгердің бас қаһарманды қоғам қайраткері етіп көрсету ниетінен орын алған суреткерлік позиция. Шығармадан тек әнші, композитор Ақанды ғана емес, күрескер Ақанды да көруіміз осыдан болса керек. Қылышбай, Нұртаза, Тұрлыбек, Ердендермен қатар ояз, губернаторлармен де әділдік, елдік мәселесі жөнінде сөз таластырғанда әркез мерейі үстем шығып отырған, Ақанның кісілік келбетіне, адами әлеміне суреткерлікпен терең үңілу арқылы, оның шынайы болмысын, дүниетанымын, ой- аңсарын қалам қуатының бар мүмкіндігінше танытуға ерекше ынта – ықылас көрсетеді. Өз заманынан озық туса да, тағдыры қиын Ақанның өмірі қым- қиғаш тартысқа, шытырман- шырғалаңға толы болды. Бәтима мен Ұрқияның ауыр қазасы, Ақтоқтыдан тірідей айрылуы, Айбергеннің ажалы, Жамал мен Балқадияның тағдырлары,

Құлагердің мерт болуы, Қараторғай мен Базаралыдан айрылуы - бәрі де Ақанға тағдыр арқалатқан қайғы- қасіреттер. Атақонысынан айрылған халықтың трагедиялық хал- күйі, базары тарқаған Қоскөл, келімсектер қоныстанған Қаратал, шошқа қамалған Құлагер қорасы, т.б қасіретке толы қайшылықтар ардақты Ақанның көңіліне қаяу түсіреді. Шен- шекпенділердің алдында именбей, өктем сөйлеген өр Ақанның ендігі жерде сағы сынып, тауы шағылады. Әйтседе, бойын тік ұстап, жігерін жасытпайды. Сұлтанмұрат, Шәкей, Әлібек, Ожымбай, Жайық қарт, Әліпқали балуан, Саққұлақ би, т .б аралас-құраластығын суреттей отырып қаламгер Ақан болмысын әр қырынан ашып көрсетуді міндет санайды. Ақан сері үшін зұлымдардың зымияндығы, қара жүректі жандардың жымысқылығы есін жиғызбас ауыр соққы болғандығын қаламгер қамыққан көңілмен жеткізеді. Неге өнер адамына (озық ойлы жандарға) қоғам қырын қарайды, суық қабақ танытады – деген суреткер ойы айқұлақтана аңғарылады. Дегенмен, суреткерге өнер өміршең, ол өлмейді, сондықтан Ақанның өнері ,өнегелі өмірі халқымен мәңгі жасай бермек деген қаламгерлік ұстаным жанын жұбатады. Сәкен Жүнісов « Ақан сері » дилогиясымен өзіне мәңгі өшпестей етіп рухани ескерткіш соғып кеткен қаламгер.

Біртуар қаламгердің қазақ прозасының алтын қорына қосылған «Заманай мен Аманайы да » көркемдік – эстетикалық талаптарға бар қажетінше жауап бере алатын, ойлы оқырманның сана – сезіміне ,ішкі рухани әлеміне , жан дүниесіне ерекше әсер ете алған салиқалы туынды. «Қанқасап аласапыран отызыншы жылдар ойранының өтінде тұрып,қызыл саясаттың ырқына ыңғай бермеген қазақтардың зорлық-зомбылыққа төзбей,ата- жұртын тастап шекара асып арғы бетке өтуі шығарма тақырыбының өзегін құрайды»,[3,85].

Жалпы, шығарманы оқыс, тосын оқиғаларға құруға ықылас танытуы қаламгер шығармашылығының негізгі атрибуты, ешкімге ұқсас өзіне ғана тән суреткерлік стилі. Туындының көркемдік – эстетикалық қуатын бәсеңдетпей, қайта қуатын арттыру, оқиға желісін босаңсытпай барынша қоюлату мақсатында қаламгер сүйіспеншілік сезімдерін орайын тауып әлеуметтік-қоғамдық тартыстар желісімен қиюластыра білуі көркемдік шарттылықтың талаптарына толық жауап қатады. Шығармада алдымен Балзия образымен қауышамыз. Ол бұла өскен бай қызы. Оқыған, көкірек көзі ашы, саналы жан. Қаламгер Балзия образын даралап, көпшіліктен ерекшелеп бейнелеумен ғана шектелмей, ішкі драматизм желісін ширықтыра түсіп, оқиғаларды, тартыс- қақтығыстарды күшейтіп, көркемдік бояуы қанық, ақиқат өмір шындығымен дамытады. Ол жар деген де жалғыз Заманайды туған еліне жеткізе алмады. Өзегін өртейтін өкініші осы. Ендігі бар арманы - Заманайынан қалған жалғыз тұяқ Аманайын қалайда ата - жұртқа оралту. Аурушаң, әбден уайым-қайғы жеп, жаны жүдеген кемпірдің өмірде көрген қиыншылығы аздай, қартайған шағында тау-тасты кезіп,өлермендік танытуы –туған жерге деген ыстық сағыныштан туған шарасыздық. Сондай- ақ, Балзияның ішкі әлемін, рухани болмысын, жүрек соғысының лүпілін, жандүниесіндегі екі ұдай сезімді шынайы бедерлейді. Шығармада басқа да кейіпкерлер өз кескін келбеттерімен, болмыс бітімдерінің өзгешеліктерімен оқшауланып, заман шындығының бет пердесін жан-жақты ашып көрсетуде қаламгер зұлмат жылдардың сұмдығын, адамдар тағдырын психологизм мен ширыққан драматизм арқылы бейнелейді.

Сәкен Жүнісов қаламынан туған шығармалардың ескерілмей елеусіз қалған кезі жоқ. Талғамы зор суреткердің толымды туындылары – дебют әңгімелерінен ақырғы романына дейін оқырман қызығушылығын арттырып , әдеби сында көркемдік –эстетикалық сипатымен бағаланып, әйтеуір көпшілік ортада еленбей қалған жері жоқ. Міне, бұл суреткердің текке қалам тербемегендігінің нақты көрінісі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Майтанов Б.Қаһарманның рухани әлемі.Алматы,1987.– 229б.
- 2.Әшімбаев С.Шындыққа сүйіспеншілік.-Алматы,1993.– 623б.

THE CASE STUDY AS AN EFFECTIVE METHOD FOR CRITICAL THINKING DEVELOPMENT

SYZDYKOV T.

student of group UA-22-2

BAZARBAYEVA L.T.

Scientific adviser

Master of Arts, Senior teacher

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
Karaganda, Kazakhstan

Abstract. This article explores the use of the case-study method in teaching English as a foreign language. The given work includes the benefits of using the case-study method, such as its ability to encourage critical thinking and problem-solving skills, foster collaboration and teamwork, and engage students actively in the learning process. Some limitations of the case-study method are also mentioned. The article is based on the research and provides practical examples of the case-study method implementation in English lessons. It also provides insights on how to choose appropriate case studies and how to lead case-study discussions. It's a valuable resource for educators and researchers who are interested in using the case-study method in teaching English. It provides a comprehensive understanding of the benefits and limitations of the case-study method and offers practical guidance on how to implement it in the classroom.

Keywords: case-study method, teaching English, critical thinking, problem-solving tasks, collaboration, teamwork, implementation of case study method.

The object of research is the acquisition of knowledge through education. Learning can be done in different ways, each method has its own advantages and disadvantages. In this case, the subject of research is the "Case-study" method, in particular its use in English language lessons. My hypothesis: this method is the most effective for acquiring knowledge in the academic environment of students.

A case is a situation that is similar to real life or taken from real practice. Case-study is education that is built on the basis of practical situations and problems. This situation has several solutions, approaches. In the process of finding an answer, students offer their reasoned ideas. In the process of brainstorming, students not only engage their own experience, but also exchange knowledge with their group. [1, p. 98]

The case-study method has been used in various disciplines for centuries. It is considered as one of the oldest forms of research and has been used in fields such as law, medicine, and business.

Harvard Business School (HBS) began using the case-study method in their teaching in the 1920s. The method was introduced by Harvard professor, Wallace Donham, who believed that the traditional lecture-based teaching method did not adequately prepare students for real-world business challenges.

HBS developed the case-study method as a way to provide students with an opportunity to analyze and solve real-world business problems. The case studies used at HBS were based on actual business situations and provided students with detailed information about a company or organization, including its history, strategy, and performance.

The case-study method at HBS involves a combination of classroom discussion and independent study. Students read and analyze a case before class, and then participate in a discussion led by a faculty member. The discussion is designed to encourage students to think critically and make decisions based on the information presented in the case.

HBS also developed a case-writing program, where Harvard professors and business professionals write cases based on their own experiences and research. The case-writing program provides a steady supply of new cases for HBS to use in its classes.

HBS's use of the case-study method quickly became popular and was soon adopted by other business schools around the world. Today, the case-study method remains a staple of business education and continues to be used at HBS and other business schools worldwide.

In the field of education, the case study method has been used since the 1960s. It is often used in teacher education programs to help future teachers understand and apply educational theories to real-world scenarios. [2, p. 50]

The case-study method remains a popular research method today, particularly in fields such as psychology, business, and education. The case-study method is also used in fields such as sociology, anthropology, and political science.

This method has several distinctive features:

1. Discussions. People's opinions are initially different - in the Case-study method, this feature is used, which results in a wide range of opinions that can be developed into full-fledged ideas that have a factual basis, facts and examples from real life; Flexibility. Participants are not limited in their choice of answers. Achieving non-standard solutions is the key goal of this method;

2. Activity. Unlike passive learning methods, students are involved in the process of selecting ideas. This feature generates the following important components in the learning process: motivation, interest;

3. Analysis. In the process of discussion, students need to analyze the case, take into account all the nuances, identify contradictions in the ideas of other students;

4. Synthesis. After analyzing all the components and combining all the factors, the student proposes a solution.

The case-study method has several advantages, including:

- Real-world relevance: Case studies provide a way for students to apply their knowledge and understanding of a subject to real-world scenarios. This helps to increase their understanding and engagement with the material.

- Problem-solving skills: The case-study method encourages critical thinking and problem solving skills. By analyzing and interpreting case studies, students learn how to evaluate different options and make decisions.

- Collaboration: The case-study method often involves working in small groups, which helps to foster collaboration and teamwork. This allows students to learn from each other and develop their communication skills.

- Active learning: The case-study method encourages active learning as students are actively engaged in analyzing and interpreting the case studies. This helps to increase their understanding and retention of the material.

- Flexibility: The case-study method can be used in a variety of subjects and disciplines. It can be adapted to different learning styles and can be used to teach both theoretical and practical concepts.

- Encourage critical thinking: The case-study method is a great way to teach critical thinking skills, as it requires students to analyze and interpret information in order to come to a conclusion.

- Helps students to relate the information to their own lives and experiences: By using real world scenarios, students can better relate the information to their own lives and experiences. This helps them to see the relevance of the material and to understand how it can be applied in the real world. The case-study method also has some limitations compared to traditional methods, including:

- Time-consuming: Preparing and analyzing case studies can be time-consuming, both for the teacher and the students. It can also be difficult to find relevant and appropriate case studies.

- Limited applicability: Some students may find the case-study method less applicable to their specific field of study or career path

- Lack of control over variables: Case studies are based on real-world scenarios, which can be complex and unpredictable. This can make it difficult to control variables and to generalize findings to other populations or contexts.

- Subjectivity: Case studies are based on subjective observations, which can lead to bias or misinterpretation.

- Inability to experiment: Case studies are not appropriate for experimentation, as it is not possible to manipulate variables and control the environment.

- Limited sample size: Case studies typically involve a small number of participants, which limits the generalizability of the findings.

- Limited to qualitative data: Case studies are primarily used to collect qualitative data, which can be difficult to quantify and compare to other studies.

It's worth noting that case study method can be used in combination with other methods to balance the pros and cons of each method and provide a more comprehensive understanding of the topic. [3, p. 65]

For practical use of the method in English lessons a teacher can choose different situations to be solved. We provide you with some examples to use:

1. Environmental conservation and sustainability
2. Cultural diversity and multiculturalism
3. Gender equality and women's rights
4. Immigration and integration
5. Racial and ethnic relations
6. Human rights and social justice
7. Mental health and well-being
8. Technology and its impact on society
9. Globalization and its effects on economies and cultures
10. Political systems and governance. [4]

An example of using the method in an English lesson:

The teacher divides the students into 4 groups and gives them the task to discuss topic № 7 (mental health and well-being). Groups present their findings:

Group 1: The first group presented their findings by highlighting the importance of sleep and exercise in maintaining good mental health. They emphasized that getting enough sleep and regular exercise can help reduce stress and improve mood. They also mentioned that healthy eating and avoiding substance abuse are other important factors.

Group 2: The second group discussed the importance of having a support system and connecting with others in maintaining good mental health. They pointed out that having friends, family, or a therapist to talk to can help alleviate feelings of isolation and loneliness. They also highlighted the importance of seeking help when needed and not being afraid to ask for support.

Group 3: The third group focused on the importance of self-care and mindfulness in maintaining good mental health. They discussed that taking time for oneself, engaging in activities that bring joy, and practicing mindfulness techniques such as meditation or yoga can help improve mood and overall well-being.

Group 4: The fourth group discussed how work and career stress can impact mental health, and the importance of having a healthy work-life balance. They emphasized the importance of setting boundaries, taking breaks, and not overworking oneself. They also recommended seeking help from a therapist or counselor if work stress becomes overwhelming. [5]

Overall, all groups presented the importance of various factors that contribute to good mental health, including getting enough sleep and exercise, having a support system, practicing self-care and mindfulness, and maintaining a healthy work-life balance. They also highlighted the importance of seeking help if needed and not being afraid to ask for support.

To conclude, it should be mentioned that the lesson on mental health and well-being provided a thorough understanding of the importance of taking care of our mental health. The class discussed

and identified various factors that contribute to good mental health, including getting enough sleep and exercise, having a support system, practicing self-care and mindfulness, and maintaining a healthy work-life balance. The class also highlighted the importance of seeking help if needed and not being afraid to ask for support.

The students also learned through the case study method, the importance of understanding and addressing the root cause of mental health issues in order to improve overall well-being. Overall, the lesson emphasized the need to prioritize mental health and well-being in our daily lives and provided practical tips and strategies for maintaining good mental health. It also encouraged students to be proactive in seeking help and support when needed.

References:

1. Azimov E. G., Shukin A. N. A new dictionary of methodological terms and concepts (theory and practice of language teaching). Moscow: IKAR, 2009. 448 p.
2. Dolmatova N. S. The problem of formation of foreign language communicative competence of students of a non-linguistic university // Psychology, sociology and pedagogy. 2014. № 5. URL: <http://psychology.snauka.ru/2014/05/3053>
3. Mikhailova E. A. Case and case method: general concepts // Marketing. 1999. No. 1. pp. 109-117.
4. <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/f9jz4u24bd/direct/13596678>
5. <https://skyteach.ru/2020/01/19/method-kejsoc-v-obuchenii-anglijskomu-yazyku/>

ҚАҒАРМАН ЖӘНЕ УАҚЫТ

ТӨЛЕНОВА М.А.

ГМУ-21-2 тобының студенті.

ТОПАШОВ М.Ә.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада көрнекті жазушы Мұхтар Мағауин романдары талданып, біршама байыпты қарастырылады. Кең құлашты эпикалық жанрдағы суреткерлік қуаты, қаламгерлік қабілетінің қыр – сыры ашылып, шығарма сипатына ажар беріп тұрған көркемдік құралдар талданып, ғылыми тұрғыдан дәйектеледі. Жазушының өмірлік материалдарды игерудегі мүмкіндіктері де талдауға арқау болады. Суреткердің басқа да қырларына қатысты түйін – тұжырымдар жасалып, ой – пікірлер айтылады.

Кілт сөздер: жазушы, роман, шығарма, жанр, образ, идея, эпика.

Жалпы Мұхтар Мағауин шығармашылығын сөз еткенде, Уақыт және қаһарман ұғымдарына айрықша тоқталып өту қажет. Уақыт – философиялық категория, яғни шексіз деген ұғым. Тарих фактілеріне жүгінсек белгілі бір уақытта, белгілі бір қоғамда өмір сүрген халық басынан өткен оқиғалардан хабардар боламыз. Ал кейіпкер немесе қаһарман

сол заман мен қоғамның көзден де, көңілден де таса болып, ізі суый бастаған шытырман болмысын танып-түсінуге себепші болып отырады. Заманы мен қоғамына сай қаһарман сан-сапалы мінез-құлыққа бай кейіпкер ретінде суреттеледі. Кейіпкерлердің мінез-құлқы сол уақыт пен заманға тәуелді. “Жығылған биенің жер соғып жатқан басын ұстауға жаңа ғана аты аталған Ораз-Мұхамед сұлтан шақырылды. Бұл екі иығына салбырай түскен қос өрім қара тұлым бар, үлкен қоңыр көзді, қыр мұрынды, қызыл шырай аққұба өңді, әдемі әрі биязы бозбала жігіт еді. Сусар бөрік, үшкіл тұмсық, қызыл жағал сақтиян етік, қызыл жібек шалбар, көк мауытымен тысталған тиін ішіктің белі асыл тас орнатқан кәмәр белбеумен буылған, бүкіл тұлғасынан балаңқы жастық лебі еседі. Көп алдына шыққанға, жұрттың бәрі өзіне тесіле, сынай, салмақтай қарағанға қысылғандай. Бетінің ұшы лыпып қызарып тұр. Бірақ лып басып келіп, боз қасқаны шылбырынан ұстады да, шірене тартып тұрып қалды”.

Осы шағын үзіндідегі балаң бозбаланың халық ортасына шыққандағы аса салмақты, жас та болса ойлы келбеті, нық басып келіп боз қасқаның шылбырын шірене тартып тұруы, оның болашақ елін, жерін, ұлтын керемет тұтып, босау емес қатал, әділ үстемдік жүргізе білетіндігінен алдын-ала оқырманды хабардар еткендей. Белінен бесік табы кетпеген Ораз-Мұхамед қазақ халқы үшін орыс-қазақ, қытай-қазақ, жоңғар-қазақ, Ібір-Сібір жұрты және қазақ, Орта Азия халықтары және қазақ қатынсатарының шиеленісін санасына серік етіп өседі. Сол себепті де оның заманы, миссиясы табанды, еліне басшылық жасай алатын, берік тұлға болуын талап етеді. Екінші бір жәйт, кейіпкер тұлғасы арқылы сол заманның ғана емес, сол қоғамда жүргізілген сыңаржақ, солақай саясат және де “шаш ал десе бас алатын” шабармандардың әрбір іс, қимыл-әрекеті шынайы көрсетіледі. Мысалы, даланың тағысын құртқан өр кеуде Шақан Шерінің ажалы хайуаннан емес, “Ақ дегендері алғыс, қара дегендері қарғыс” патша үкіметінің шабармандары мен шенділерінен болады. Ал енді осындай үлкен миссияны атқаратын кейіпкер қандай болуы керек. “Бір кезде ұлы сыншы В.Белинский: “Нағыз шыншыл туындыларда әрбір кейіпкер” таныс бейтаныс “болуға тиіс”[1,65],- деген. Егер жазушы қаһарманның аты-жөні, жасы, ұлтынан бастап, семьясына, қызметіне дейін таныстырып өтсе, мұның бәрі ресми анкетаға жазылған деректей әсер қалдырады. Кейбір шығармалардың оқушыға алғаш ұшырағаннан бүкіл әлем сырына қанық, білгір, сұңғыла болып көрінеді де, шын адамдық бейімін, ішіндегі тереңін танытпай, сол жалтылдаған

күйінде қалып қояды. Мұндай кейіпкердің оқырман сеніміне ие болуы мүмкін емес. Себебі, қылаңдай міні жоқ, артық сөйлемейтін, кем ойламайтын ақ жүрек қаһарманды дүниеге әкелу қиын. Және де мұндай қаһарманды ойдан шығаруға болмайды. Егер жазушы бұрын әдебиетімізде болмаған, кездеспеген қаһарманның толыққанды образын жасай білсе, бұл оның шын суреткерлігі. Ал Мағауин өзінің романдарында бұрын-соңды қазақ әдебиетінде көрінбеген тың да айшықты бейнелер жасай білді. “Сары қазақ” романындағы Станислав-Стамбек ірі – кесек тұлға. Өмірдің сұмдығын да, зұлымдығын да, қорлығы мен зорлығын да көріп, жақсы адамдардың шапағатына нұрланып, бірақ не үшін өмір сүріп жатқанын түсіне алмай, кеңес үкіметі деген құрсауы мен торы мол айдаһардың көмейінен құтыла алмай, құрбан болып кеткен, бірақ жолының адал екеніне, қазақ дейтін кең пейіл де жомарт халықтың барына, ұлылығына бас иген дара кескін.

“Суреткер үшін адамдардың даралық ерекшелігі мен оның қоғамдық табиғаты аңғарылатын сарындар басты мәселе болып табылады” [3,134]. Яғни көркем әдебиет шығармаларындағы кесек, жанды тұлғалардың бойында қайталанбас, ақиқат даралығының кездесуі. “Сары қазақ” романындағы Станислав-Стамбек орыс, қазақ тілдерін білетін, қазақ даласының әдет-ғұрпын, жақсы-жаманын түбегейлі меңгерген, кеңес үкіметі үшін нағыз керек адам. Жоғарыдағылардың жоғын жоқтап, айтқанын орындап, айдағанына жүріп, басшы болып, өзге ұлттарға үстемдігін жүргізуге болатын еді. Бірақ оған ары жібермейді. Себебі ол дүниенің астаң-кестеңін шығарып, төңкеріс жасаған алпауыт заманның куәсі еді. “Ақтар” келсе де, “қызылдар” келсе де қазақтың олардан көрген шапағаты шамалы. “Байсың”, “Оқығансың”, “Қызылдарды жақтадың” деп мылтық кезенеді. Құрбандыққа нысана – тек қана қазақ. Кеңес үкіметі орнағаннан кейін де оқыған қазақ зиялыларының көзін құрту, атып-шабу етек алады. Колхоздар құрып, қазақ даласындағы бар малды тартып алып, халықты аштан қырады. Қазақтың малы өзіне бұйырмай ұстағанның қолында, тістегеннің аузында кетеді. Стамбек осы озбырлықтың себебін іздейді. Сорлы қазақтың жазығы не? Кедейлерін не үшін қырды? Үкімет солардікі деген жоқ па еді? Сталин қайда қарап отыр? Қазақтың жер бетінен жоқ болып кетуге шақ тұрғанын білмей ме? Елдің шетіне барып келген, адам өлігінен көрінбейтін далаға екі көзін бір ашып, бір жұмып тұрып қараған Стамбек астан-кестен ойдың құшағында: “...Мен әуелде осының бәрі орысқа қарсы бағытталған зұлымдық деп ойлап едім. Өткен жұртым үшін жаным ауырған. Одан соң қазаққа – бұратана деп аталатын халыққа қарсы жасалмақ геноцид деп түсініп едім. Келген жұртыма жаным ашыған. Алғашқысы теріс емес, соңғысы ақиқатқа айналып барады. Сонда бұл не пәлекет? Қолдан ұйымдастырылған, орысқа да, қазаққа да, басқаға да – адам атаулыға қарсы бағытталған зұлмат. Бірақ осының бәрін қозғаған қандай күш? Әділдікке ұмтылу емес. Теңдікке құмарту емес. Өмірді, тіршілікті сәулеттендіру емес. Сонда не? Қирату. Жою. Не үшін? Ең түйте, ең жабайы сезімдерді қандыру үшін. Зұлым қарақшы кісіні тек тонау үшін ғана өлтіре ме? Ессіз бала ойыншықты тек ішінде не барын көру үшін ғана сындыра ма? Тұнық лайланып, тасқын көтерілгенде, құйынды дауыл ұрғанда күнәлі-күнәсізді талғамайды. Төреші – дүлей күш, қозғаушы – кір көңіл, зағип түйсік. Бірақ ... тұнық неге лайланады, тасқын неге осыншама дүлей? Неге? Төрт құбыласы түгел, ақылды, абзал адамның өзі өмірден баз кешсе, асылып иә атылып өлетіні бар. Мүмкін, осы дүрбелеңнің барлығы адамзаттың жер бетінен мүлде көшпегінің жоралғысы болар. Адамзат өзін-өзі өлтіруге бекінген ... Сонда, Адамзатымыз – ақ түстілер болғаны ма? Жер бетіндегі қаншама ұлт пен ұлыстың тағдырын европалықтар ғана шешуі керек пе? Басқасын қойғанда, қашан өлмегін? Қазақтың атынан билік айтуға қай құдай өкілет берді? Өкілет бермесе бұл құдай қайда қарап отыр? Қарап отыр. Бәрі де соның еркімен жасалып жатыр. Ендеше ... ақырзаман деңіз. Ақырзаман”.

Стамбек өз ойымен өзі арпалысып, сан сауалдарға жауап іздейді. Қазақтың ауқаттыларын не үшін қырды, кедейді не үшін опалаң-топалаң етті? Малы мен жері үшін бе? Бұл жағы оған түсініксіз. Бұл құдайдың ісі ме? Осылай өз қаһарманын ой оралымына түсіріп, жазушы өз концепциясын ұсынады: Осынау жұмыр жердің ала-шабыр тіршілігін бір ырғаққа

бағындырып, ұлы сұрыптауға көндіріп тұрған құдірет заңдылық жоқ; махаббат пен ғадауат атаулының баршасына айғақ болатын Адам құдірет уақыт пен қоғам аясындағы құбылыстың бәріне өзі жауапты.

Тұлғаның ірілігі мен кішілігі қаһарманның атқарған қызмет, лауазымының үлкен, кішілігімен өлшенбейтіні белгілі. Стамбекке зор мәртебе де, атақ та, абырой да керек болған жоқ. Ол мына даланың дархандығын, ұлылығын көрді, бүкіл жан дүниесіне оны бойлатты. Стамбек Сыпатайұлы болып қалды. Егер де өздері үшін бастарын бәйгеге тігіп отырып аман алып қалған қазақ басына түскен, адамды түсінен шошып оятарлық сұмдықтарды өз көзімен көрмесе, заманының зілзала нәубеттерін өз басынан өткермесе, Стамбектің қазақ болып, сары қазақ атанып, мынау ұлы даланың Бетпақ деп аталатын бір түпкірінде оның жыртысын жыртып, намысын қорғап жүру-жүрмесі екіталай еді Жоғарыда айтып өткеніміздей, қылаудай таза, міні жоқ қаһарманды дүниеге әкелу қиын. Қаһарманды қиынға, не шытырманға апарып, сүрініп жығылуын, қайта көтерілуін көрсету ешқашан да қаһарманның оқырман алдындағы беделін төмендеткен емес. Бұл суреткердің кейіпкерін тым жағадай етіп көрсетуден бойын аулақ салуын аңғартады. Өмір қиындығының ащы дәмін татқан, жайсыз оқиғаларға кездескен қаһарман іштей ой толғайды, тебіренеді. Ішкі монолог кесіп айту, шындық іздеу, кейіпкер характерінің астарын ашу сияқты функцияларымен сипатталады. Көбіне қаһарманның белгілі бір әрекет-қимылы ойлап не қиналатын, не өзін қостайтын шақтарында қолданылады. «Көк мұнарда» Едігенің өзін даттайтын да, ақтайтын да сәттері көп. Мысалы: “Әдетте, нақты іске қабілетсіз адамдар сөзге үйірсек келеді. Жалпы дау, талас ақыл-ойға кенже адамдар ғана қуатын кәсіп. Айдары жаңа шығып келе жатқан бала қоразша сонша даурыққанмен – парықсыздығым. Әлі күнге өзімді-өзім ұстай білуге үйренбегенім. ...Әйткенмен айтыс, тартыссыз өмір сүру де қиын. Мүмкін емес. Бір үндеме. Қашанғы шыдай бермексің. Қаның қайнап, тамырларың үзіліп кетуі ықтимал. Жағыңды ашпай, үнемі тістеніп жүрсең, тіпті денсаулығың мықты болғанның өзінде бар тісің шытынап сынып түсуі мүмкін... Бұл да ақымақшылық. Қажеті не... Кетіп қалғаным дұрыс болды. Әуел баста бармау керек еді...»[2,75]. Бұл эпизодта кейіпкердің жан сарайынан хабар беретін психологиялық конструкциялар бар. Едіге мінезінде күйгелектік басым. Оның ширығуы бар, қынжылуы бар.

Сонымен қатар, М.Мағауин “Көк мұнар” романында адам жанының қайшылығын көрсетеді. Едігенің бойында екі түрлі мінез бар: бірі – дана болмай жатып дандайсушылық, екіншісі – жаны таза жас жігіттің адамгершілік, әдеп талаптарын ұстана білуі. Бұдан мысалға мына бір эпизодты келтіруге болады: “Бір күні кешқұрым Едігенің бөлмесіне Гүлшат келді. Мүлде көрінбей кеткен соң ауырып қалған шығар деп ойлапты. Жоқ, Едіге ауырған жоқ. Дені сау, рухы күшті. Ешқашан мұншама сергек, мұншама қажырлы болып көрген емес. Жалпы, Едіге мықты жігіт. Гүлшат біле ме екен, Едіге ғажайып болашақ күтіп тұрған адам. Ия. Ол - өзіне тағдырдың ерекше миссия жүктегеніне, ұлы істер тындыру маңдайына жазылған жан екендігіне кәміл сенеді. Гүлшат біле ме екен, Едігенің керемет жазушы екенін, тамаша ғалым екенін. Білмейді. Өзінің сүйген қызы күмәнданады, басқа жұрт қайдан мойындасын. Бірақ уақа емес. Осы таяудағы бес-он жылдың ішінде-ақ айы оңынан туады. Қазақ әдебиетіне көркемдік қуаты Толстой мен Хэмингуэйдің өзін таң қалдырарлық, болашақ ұрпақты ізгі сезім, асыл қасиеттерге тәрбиелейтін ғажайып шығармалар керек. Он тоғызыншы ғасырда орыс романдарының Европаны басып кеткені тәрізді, жиырмасыншы ғасырдың аяқ шенінде қазақ романдары бүкіл жер жүзін жаулап алады...”

Осында көрінген Едігенің менменшіл мінезіне қарап, оны мүлде адамшылық қасиеттен жүрдай жан деп ұғуға болмайды. Романда Едіге білімі басым, қиялы ұшқыр. Жастықтың желігі қостап, артық сапалар менмендікке бастаған, кей шақта кеуде керуге де итерген. Алайда, Бәкен тәрізді құлқынның қамы үшін біреуге жағынып, біреуді алдап, біреуді шағыстырып жүретін, ғылым үшін пайдасынан зияны көп арамтамақтар сияқты пасық қасиеттерге бой алдырмаған. Автор Едіге образы арқылы қоғамға, ортаға сай адам мінезінің өзгеруін қаһарман бойындағы рухани түлеуді суреттеу арқылы көрсетуді көздеген. Эпилогта автор Едігенің ұнамсыз мінездерінің көбінен арылғанын, өзін дүниенің тұтқасымын деп

есептемейтіндігі сияқты жайттардан хабар береді. Едігенің тарихи роман жазуда өзінің қиғаш басқанын, ол шығарманың жұртшылық көңілінен шықпайтындығын және өзі мен Күлдәрі ақын арасында ұқсастық барын мойындауы оның тұлғасын мансұқ ете алмайды. Бұл – заман ағымына, өмірдің алуан қырына сәйкес жаңа адамның қалыптасу процесі. Автор қазіргі уақытта адамшылығы мол адам болу дегеннің мағынасы - әдептен озбаудың озық қасиеттерін бойға жинауға ұмтылу деп шешеді.

Қаһарманның өзі істеген қылығының әбес екенін түсініп қынжылуы, істеген істерін ой таразысына салуы “Сары қазақта” кездеседі.

“Әкейге сол уақытта ғана көзім түскен. Өзінен азап пен қайғы көлеңкесін көрдім. Әрине, ақсақал өзінің арғы тарихтағы даңқты отандастары туралы соға толғағанда менің мазақ еткендей қарқылдап күлуім нарықсыздық қана емес, әдепсіздік, керек десеңіз, қылмыс еді. Көргенсіз, бейбастақ іс. Өзімше оң жүрген кездердің өзінде біздің европалық дәстүр-салтымыздың көбісі көшпенді азиатқа өте сөлекет көрінетінін баяғыда байқағам, керісінше, қайсақтардың жүріс-тұрысы, әдет-ғұрпындағы көп жағдаяттар біздің, біз дегенде, европалықтардың көзқарасы тұрғысынан жабайылық болып танылар еді; әрине, екі әлемді бірдей көрген маған қазір бәрі де түсінікті - әр халықтың салты, мінез-құлқы өзінің тіршілік жағдайына, табиғи ортасына қарай қалыптаспақ. Ал мына жердегі менің қылығым қай тұрғыдан алғанда да ұнамсыз еді. Әбес еді. Мен ат үстінде келе жатқан бойымызда, әкейдің қонышына бас қойып, кешірім өтіндім”.

Осы үзіндіге назар аударсақ Стамбек “екі әлемді бірдей көрген маған” дейді. Бұл сөздерді автор қаһарманның аузына тектен-текке салмайды. Егер Стамбек қазақтың кең даласына тап болмаса, қазақ арасында емін-еркін жүріп, тілін жетік меңгеріп, салт-дәстүрін үйренбесе, оның бұлай ой толғауы неғайбыл еді. Бұл жерде қоғамға, ортаға сай қаһарманның өзгеретініне тағы да көзімізді жеткізгендейміз.

Негізінен, М.Мағауин романдарындағы орталық қаһармандардың ерекше болмыс-бітімі тұрғыларында күмәнсіз ұқсастық бар. Бұл романдарда фабулалық түзілім орталық кейіпкер төңірегінен өрбиді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Уақыт және қаламгер. Әдеби сын. 9 – кітап. Алматы, 1998.–346б.
2. Бердібаев Р. Роман және заман. Алматы, 1997.– 265б.
3. Елеукенов Ш. Замандас парасаты. Алматы, 2000.– 350б.

ЖАСТАРДЫҢ ӘР ТҮРЛІ ӨСКЕЛЕҢ КЕЗЕҢДЕРІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

УСМАНОВА Э.

ЭКО-21-1к тобының студенті

УРАЗБЕКОВА Д.У.

Ғылыми жетекшісі, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада жастардың жас тобы ретіндегі әлеуметтік-психологиялық талдауы берілген. Жастардың жас тобы ретіндегі негізгі сипаттамаларының қалыптасуының тарихи-әлеуметтік контексті қарастырылады. Жастардың өмір салты мен психологиялық ерекшеліктері сипатталып, жастардың қоғамдық қатынастар жүйесіндегі орны мен қызметінің ерекшеліктері ашылды. Кәмелеттік жасқа жету жастардың басты міндеті ретінде айқындалады. Өсу мәселесінде заманауи көзқарастар талқыланады.

Кілт сөздер: жастар, жас тобы, ересек шақ, жастық шақ, жастар субмәдениеті, тарихи-

мәдени талдау.

Қазіргі ғылыми кеңістікте жастар әлеуметтік топ ретінде дәстүрлі түрде көбірек назар аударлады. Жастар мәселелері философияда, әлеуметтануда, психологияда, педагогикада және әлеуметтік жұмыста талқылануда. Жастар айтарлықтай үлкен әлеуметтік-демографиялық топ бола отырып, халық шаруашылығында, өндірісте маңызды орын алады және шын мәнінде еңбек ресурстарын толықтырудың негізгі көзі болып табылады.

Шығармашылық қабілеттерге ие, физикалық, психикалық және әлеуметтік қасиеттерінің даму сатысында тұрған жастар қоғамның интеллектуалдық әлеуетін көтерушілердің бірі болып табылады және үлкен әлеуметтік және кәсіби перспективаға ие. Ол қоғамдағы басқа әлеуметтік топтарға қарағанда жаңа білімдерді, кәсіптер мен мамандықтарды тезірек меңгеруге қабілетті. Кең концептуалды контексте жастар жас ерекшеліктері мен соған байланысты негізгі қызмет түрлері негізінде құрылған топтық қауымдастықтың кең жиынтығы ретінде қарастырылады.

Тар әлеуметтанулық мағынада жастардың әлеуметтік жағдайының жас ерекшеліктеріне, олардың қоғамның әлеуметтік құрылымындағы орны мен функцияларына, нақты мүдделері мен құндылықтарына негізделген әлеуметтік-демографиялық топ деп түсініледі. [1, 606 б.].

Тарихи тұрғыдан бұл концепция социологиялық мәселелерге сәйкес қалыптасты. Орыс әлеуметтануында жастар мәселелеріне қызығушылық алғаш рет 19-20 ғасырлар тоғысында пайда болды. Ол әсіресе 1920–30 жылдары студенттердің өмірі мен материалдық жағдайы (А. Кауфман) зерттеу нысанына айналған кезде айқын көрінді; өндірістегі жасөспірім жұмысшылардың жағдайы (И. Янжул, А. Бернштейн-Коган); жас отбасылардың үй өмірі (Е. Кабо); шаруа балаларының идеалдары (Н. Рыбников);

[сонда. б].

Әлеуметтік ғылымдарда «жастардың әлеуметтік концепциясы» деп аталатын теориялық ұстанымдар жүйесі қалыптасып келеді. Маңызды жайт, «жастар» ұғымы социологиялық мағынаға толы және жас, әлеуметтік тап және әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар аясында айқындалады. Бұл тенденция «жастар» концепциясын тұжырымдауда көрінеді. Ең танымал анықтамалар ретінде (соның ішінде қазіргі уақытта) екеуін келтіруге болады. Оның бірін В.Т. Лисовский: «Жастар – әлеуметтену, ассимиляциялау кезеңінен өтетін, ал егде жаста қазірдің өзінде ассимиляциялау, білім беру, кәсіптік, мәдени және басқа да әлеуметтік қызметтерді атқаратын адамдар ұрпағы; нақты тарихи жағдайларға байланысты олардың жас өлшемдері 16 жастан 30 жасқа дейін өзгеруі мүмкін» [2, б. 32]. Тағы бір анықтамада И.С. Кону: «Жастар – жас ерекшеліктерінің, әлеуметтік жағдайының және екеуіне байланысты әлеуметтік-психологиялық қасиеттерінің үйлесімі негізінде ерекшеленетін әлеуметтік-демографиялық топ» [3, б. 63]. Жоғарыда келтірілген анықтамалар жастарды әлеуметтік топ ретінде түсінуде тек әлеуметтік-демографиялық емес, сонымен қатар әлеуметтік-психологиялық сипаттар да бейнеленетінін көрсетеді. «Жастар» терминінің екіұштылығын тудыратын негізгі өлшемдердің бірі – адамның жас ерекшеліктері. Шынында да, ең үстірт талдау жастардың жас ерекшеліктерінің барлық процестерге елеулі әсерін көрсетеді. Жастар өмірлік циклдің ерекше кезеңі ретінде осы әлеуметтік топты сипаттайтын әлеуметтік, кәсіби, демографиялық және басқа айнымалыларға өз ізін қалдырады. Бірақ көбінесе олар ғылыми талдаудың арнайы пәні болып табылмай, фондық параметрлер ретінде қарастырылады. Жастардың ерекшеліктерін тарихи, мәдени және әлеуметтік-психологиялық талдауға бағытталған қазіргі жас кезеңі, өмір жолының кезеңі. Оларды ой-өрісін дамыту үшін, біздің ойымызша, жастарды «жас тобы» ұғымының призмасы арқылы тиісті белгілерге назар аударып отырып қарастырған жөн. Ғылым «жас тобы» категориясын қазіргі психологиялық тезаурусқа енгізуге міндетті Р. Гулливер, 1960 жылдардың ортасында. оның мүшелерінің хронологиялық немесе шартты жасы негізінде құрылған ұйымды белгілеу үшін осы тұжырымдамаға жүгінді. Бұл белгі оның спецификалық құрылымы мен функцияларын,

сондай-ақ қолданылатын белгі әлеуметтік-мәдени құралдарын анықтады [4, 160.б.]

Қазіргі уақытта жас тобы жас ерекшелігі бойынша біріктірілген адамдардың шартты үлкен тобының бірі ретінде түсініледі. Жас кезеңділігіне сәйкес мектеп жасына дейінгі балалар, кіші мектеп оқушылары, жасөспірімдер, жоғары сынып оқушылары, студенттер, жастар, орта жастағы, жетілген жастағы топтар және т.б. бөлінеді [сонда, б. 49].

Жас стратификациясы белгілі бір жас санаттарын («agegrade»), («жасы») немесе топтарды («agegroup»), («жас тобы») бөлуге негізделген, олар өз мүшелерінің жасына және, тиісінше, олардың өмірлік циклдегі жағдайына байланысты, олармен сипатталады. Сәйкес статус пен рөлдік күтулер жас тобы– қоғамның тарихи даму барысында қалыптасқан және қоғамдық қатынастар жүйесінде белгілі бір орын алатын үлкен әлеуметтік топтың бір түрі. Үлкен топтарды сипаттай отырып, зерттеуші шағын топтардан бірқатар маңызды айырмашылықтарды анықтайды. Көрнекті сипаттамалардың бірі – үлкен топтарға тән әлеуметтік мінез-құлықтың реттеушілері – белгілі бір әлеуметтік тәжірибеде көрінетін және топтың өмір салтын көрсететін әдет-ғұрыптар, әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер [5,363 б.].

Жас тобы жас ерекшеліктеріне қарай ажыратылатындықтан, оны анықтау жасты қалай түсінуге тікелей байланысты. А.В. Микляева, бұл тұрғыда ең өнімді жасты еңбек бөлінісі жүйесі мен қоғамның әлеуметтік құрылымынан туындайтын, әлеуметтік қызметтің әртүрлі нысандарының міндеттілігі мен қолжетімділігін анықтайтын нормативтік-рөлдік сипаттамалардың жиынтығы ретінде түсіну. белгілі бір хронологиялық жастағы адамдар.Осының негізінде А.В Микляева мынадай анықтама береді: жас тобы – «қоғамның мәдени-тарихи дамуы барысында қалыптасқан, өмір жолының бір сатысында тұрған адамдарды (балалық, жастық, ересектік, кәрілік) біріктіретін қауымдастық. және осыған байланысты қоғамның жастық құрылымы туралы ұқсас идеялармен бөліседі, жастық өзара әрекеттесу жағдайларында олардың мінез-құлқын реттеуші ретінде әрекет етеді» [4, б. 94].

Жастар – әрбір қоғамда бар және олардың ой-өрісінің өміршеңдігі қоғамда жұмылдырылуына байланысты [6, 693 б.].

Жастық кезең ретінде жас тобының психологиялық ерекшеліктері осы әлеуметтік салалар арасында жатыр; бұл міндетті орта білімнің аяқталуы және еңбек қызметінің басталуы. Егер балалық шақ ата-ананың отбасында өтсе, ал ересек өмір өз отбасын құрумен және балалардың дүниеге келуімен байланысты болса, жастық шақ олардың арасындағы өтпелі кезең болып табылады. Трансформацияның осы екі негізгі нүктесі жастар тобын дамытудың негізгі міндеттері болып табылады. Дәл осы екі міндетті шешу жастарды жас тобы ретінде сипаттайды [7, 256 б.].Тарихи тұрғыдан жастарды талдау индустриалдылыққа дейінгі қоғамдарда да балаларды ересектер әлеміне қабылдау және өту процесі болғанын көрсетеді.Көптеген авторлар 5-7 жаста балалар автоматты түрде ересек адамға айналады деп есептейді және кейбір немесе ересек функцияларды орындай алады. Дж.Гиллистің пікірінше, әдетте «жастық» деп аталатын кезең орта есеппен жеті жастан некеге тұру жасына дейін созылатын өте ұзақ өтпелі кезең болды, ол орта есеппен 22–25 жаста болды.

Жеке адам ата-аналық отбасының стандарттарын ұстанбай, икемді және жан-жақты әрекет етуді үйренуі керек. Жеңіл және тиімдірек әлеуметтенуді қамтамасыз ететін әлеуметтік өзара әрекеттестіктің жаңа түрі қажет.Мұндай өзара әрекеттесулер, бір жағынан, нормалар мен ережелердің үйренген элементтерін біріктіру керек, екінші жағынан, жаңа рөлдер мен тәжірибелермен тәжірибе жасауға мүмкіндіктер қалдыруы керек. ережелер. Қазіргі жастар үшін мұндай «сынау» функциясы - бұл сынақты тиімді және эмоционалды түрде қауіпсіз орындауға болатын құрдастарымен қарым-қатынас. Сондықтан қазіргі жағдайда жастар топтары қосарлы функцияны орындайды. Бір жағынан олар өздерінің іс-әрекет кеңістігін ересектердің араласуынан бос құрылымдай отырып, болашақ ересек рөлдерінен ішінара қорғайды. Екінші жағынан, дәл осы топтар ішінара ересектерге арналған нормалар мен ережелерді қабылдауға бағытталған. Осылайша, жастар субмәдениетінің қызметі балалық шақтан ересектікке өтуді реттеу процесін әлсірету болып табылады. Осы уақыт ішінде жастар ата-аналық нормалар мен құндылықтардан құтылып, отбасында да,

кәсіпте де тәуелсіз жетілген қарым-қатынастарға дайындалуы керек. Бір жағынан алғанда, жастар субмәдениеті жастарды болашақ ересек өміріне дайындаса, екінші жағынан, кәдімгі ата-аналық нормалардың көбі жойылуда, бұл жастарда жауаптылығы және уақытты жақсы өткізуге деген ұмтылысын байқатады [8, 90–99 бб.].

Жастың өсуі, дамуы және қартаюдың физиологиялық аспектілері қоғамның осы процестерді түсіндіру, түсіну және мағына беру тәсілдеріне қарағанда маңызды емес екенін көрсетеді. Қазір акселерация процестеріне байланысты жыныстық жетілу 11-12 жаста болса, индустриалдылыққа дейінгі кезеңде жыныстық жетілуге байланысты физикалық өзгерістер 16 жаста орын алды. Дж.Арнеттің пікірінше, қазіргі ересек өмір жас бойынша қалыпқа келтірілген міндеттерден және қатаң анықталған әлеуметтік рөлдерден салыстырмалы тәуелсіздікпен сипатталады [9, 469–480 б.]. Жаңа ересектік контекстінде жастар әлеуметтік мәні жоқ жеке жетілу белгілері арқылы өздерін көбірек анықтайды. Мысалы, мұндай жеке маркер өз бетінше шешім қабылдау қабілеті болуы мүмкін және т.б. Әлеуметтік анықталған маркерлер мағынасын жоғалтады және маңыздылығы төмендейді. Осыған байланысты жастардың психологиялық есеюге жеке ұмтылыстар мен күтулер арқылы қол жеткізілетін өмірдің жаңа кезеңіне айналуы туралы пікірлер жиі айтылуда. Осылайша, жас тобы ретінде жастар ерекше өмір салтымен, әлеуметтік мәртебесі мен рөлдік күтулері, сондай-ақ тарихи-мәдени шарттылығы бар және өмір жолындағы ерекше кезең ретіндегі жастардың негізгі сипаттамаларымен байланысты қазіргі әлеуметтік жүйедегі орны мен функциялары көрініс табады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жастар социологиясы: энциклопедия. сөздік / resp. ред. Ю.А.Зубок, В.И.Чупров. - М.: Академия, 2008 ж. – 606 б.
2. Лисовский, В.Т. Жастар социологиясы / В.Т.Лисовский. - Санкт Петербург. : Санкт-Петербург баспасы. Университет, 1996 ж. – 32-361 б.
3. Кон, И. С. Ерте жастар психологиясы / И. С. Кон. - М. : Білім, 1989. - 63-256 б.
4. Микляева, А.В. Жастық кемсітушілік әлеуметтік-психологиялық құбылыс ретінде / А.В.Микляева. - Санкт Петербург. : Реч, 2009. 94-160 б.
5. Андреева, Г.М. Әлеуметтік психология / Г.М.Андреева. - М. : Аспект-пресс, 2008. - 363 б.
6. Мангейм, К. Біздің заманның диагностикасы / К.Мангейм. - М. : Юрист, 1994. - 693 б.
7. Волков, Б.С. Жастар мен жастар психологиясы / Б.С.Волков. - М. : Акад. жоба: Трикста, 2006 ж. – 256 б.
8. Курышева, О.В. Жастардың өз жасына деген көзқарасының ерекшеліктері / О.В. Курышева // Волгоград мемлекеттік университетінің хабаршысы. 11 серия, Жаратылыстану ғылымдары. -2011. - No 1. - 90-99 б.
9. Арнетт, Дж. Дамып келе жатқан ересектік: соңғы жасөспірімдерден жиырмамыншы жылдарға дейінгі даму теориясы / Дж. Арнетт // Американдық психолог. - 2000. - No 55. - 469-480-б.

WIE HELFEN FILME BEIM ERLERNEN EINER FREMDSPRACHE?

TSKHAY M.V.,
die Studentin der Gruppe WT-21-2
YEREMINA O.V.,
die Wissenschaftliche Leiterin, Oberlehrerin.
Karagandaer Universität von Konsumgenossenschaft Kasachstans,
Karaganda, die Republik Kasachstan

Abstract. Die Relevanz des gewählten Themas liegt darin begründet, dass Menschen heute immer weniger Zeit haben, Fremdsprachen zu lernen. Dafür können Menschen ausländische Filme nutzen, um Zeit zu sparen und Zeit sinnvoll zu verbringen. Dieser Artikel zeigt die vielen Vor- und Nachteile des Erlernens einer Sprache durch Filme und Fernsehsendungen.

Schlüsselwörter. Die Fremdsprache, Methode, das Ansehen ausländischer Filme, die Aussprache verbessern, Kommunikation, Möglichkeit.

Heute sind Fremdsprachen in unserem Leben wichtig geworden. Jemand verwendet eine Fremdsprache für die Kommunikation, jemand für die Arbeit und jemand lernt nur für Reisen. Aber in allen Fällen verwendet jeder unterschiedliche Ressourcen zum Lernen.

Im Moment gibt es viele Möglichkeiten, eine Fremdsprache zu lernen. Im Internet finden Sie verschiedene kostenpflichtige und kostenlose Kurse, Videokurse und Online-Tutoren. Auch für Liebhaber des Übens und des Unterrichts in Gruppen haben viele Sprachschulen geöffnet. In diesem Artikel möchte ich über eine Methode wie das Ansehen ausländischer Filme sprechen.

Heutzutage ist das Ansehen ausländischer Filme zu einer erschwinglichen Möglichkeit geworden, die Sprache zu üben. Im Internet eine große Auswahl an Filmen für jeden Geschmack unterschiedlicher Genres und unterschiedlicher Komplexität. Sie können Filme sowohl mit als auch ohne Untertitel finden, was für eine Person, die Fremdsprachen lernt, sehr praktisch ist. Darüber hinaus gibt es spezielle Plattformen, die eine große Auswahl an ausländischen Filmen und Serien enthalten. Sie können Filme jeder Schwierigkeitsstufe auswählen, von Kurzfilmen bis hin zu vollwertigen Filmen. Es hilft Ihnen auch, Ihren Fortschritt beim Verständnis der Handlung zu verfolgen. Für die jüngsten Schüler gibt es ausländische Zeichentrickfilme.

Das Ansehen von Filmen auch hilft, Ihre Aussprache zu verbessern. Auch wenn Sie die Wörter nicht wiederholen, sondern nur zuhören, wie die Zeichen sprechen, verbessern Sie Ihre Aussprache. Sie erinnern sich unwillkürlich daran, wie man Wörter richtig ausspricht und beginnen, ohne es zu merken, die Intonation und Aussprache der Schauspieler nachzuahmen.

Wenn Sie sich einen interessanten Film mit einer spannenden Handlung und Lieblingsschauspielern ansehen, möchten Sie sicherlich so viel wie möglich verstehen. Und dieser Wunsch regt Sie an, neue Wörter zu lernen, um die Grammatik zu verstehen, um alles, was auf dem Bildschirm gesagt wird, leicht zu verstehen. [1, стр.16-17]

Heute möchte ich über einen deutschen Film «Nicos Weg» sprechen, der speziell für Menschen geschaffen wurde, die Deutsch lernen. [2]

Ein junger Spanier Niko kommt in Deutschland an. Beim Spaziergang durch den Flughafen hört er sich über Kopfhörer einen Deutsch-Audiokurs an. Das Thema der Lektion ist Grüße. Emma kommt zu ihm und spricht mit ihm. Am Flughafen nimmt Niko neue Erfahrungen auf und liest unbekannte Wörter. Nachdem er das Flughafengebäude verlassen hat, trifft er Emma wieder. Und entdeckt das plötzliche Verschwinden seiner Tasche. Leute gehen vorbei, gehen weg und verabschieden sich. Nur Nico weiß nicht, was er tun soll. Emma und ihre Tante Lisa kommen zur Rettung. Lisa und Emma finden heraus, warum Niko nach Deutschland gekommen ist und nehmen ihn mit in die Stadt.

Der ganze Film ist so aufgebaut, dass die Sprache mit jeder Passage komplizierter wird, der Übergang aber recht fließend erfolgt. Daher kann jeder einen Schritt zurückgehen und von vorne schauen.

Natürlich gibt es Vor- und Nachteile des Erlernens einer Fremdsprache durch Filme. Jetzt werden wir sie analysieren.

Einer der Hauptvorteile ist, dass Sie nicht zu viel brauchen, alles, was Sie brauchen, ist ein Gerät mit Internetzugang. Sie können auch eine Fremdsprache überall und jederzeit lernen, ohne auf Ort und Zeit angewiesen zu sein. Sie trainieren Ihre Aussprache und lernen die Sprache nach Gehör zu verstehen, was ein wichtiger Bestandteil beim Erlernen einer Fremdsprache ist.

Jetzt möchte ich über die Mängel der Filme sprechen. Einige Filme haben keine Untertitel,

was die Wahrnehmung von Informationen erschwert. Nicht alle ausländischen Filme eignen sich zum Üben und Erlernen der Sprache, da sie verschiedene Abkürzungen oder Slangwörter verwenden können.

Abschließend möchte ich sagen, dass diese Methode des Sprachenlernens nicht für jeden geeignet ist, aber sie hat ihren Platz. Es ist erschwinglich, erfordert keine finanziellen und materiellen Investitionen.

Literaturverzeichnis:

1. Бубенчиков, Е. Ю. Изучение английского в профессиональной деятельности через просмотр фильмов / Е. Ю. Бубенчиков. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 27.1 (317.1). — С. 16-17. — URL: <https://moluch.ru/archive/317/72426/>
2. Der Film «Nicos Weg». <https://learngerman.dw.com/en/nicos-weg/c-36519789>

БЕСІК ЖЫРЫ ЖӘНЕ ЕРТЕГІ АЙТУ ДӘСТҮРІ

ШАЙМЕРДЕНОВА М.

Ю-22-1к тобының студенті

БАЕРБЕКОВА А.Е.

*Ғылыми жетекшісі, педагогика магистрі
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

Аннотация. Мақалада бесік жырын айтудың маңыздылығы мен бесік жырының үлгілері және ертегінің алатын орны туралы баяндалады. Бесіктің қазақ халқы үшін киелі екені белгілі, ал сол бесікте тәрбиеленген бала бесік жырын естіп тәрбиеленсе, одан елін, жерін Отанын сүйетін нағыз адам шығатыны хақ. Ертегілер де бала тәрбиесінде маңызды орын алады. Мақалада осы мәселелер кеңінен айтылып, талданған.

Кілт сөздер: бесік, бесік жыры, ертегі, сәби, бала тәрбиесі, қастерлеу.

Бесік жыры – балаға берілетін алғашқы тәрбие. Өйткені баяу ырғақпен айтылған анасының әлдиі туғаннан баланың құлағына сіңеді. Бесіктегі баланы әннің ырғағымен тербетеді. Қазақтың музыкалық-поэтикалық фольклорындағы тұрмыс-салт әндерінің арасында кең тараған. Бесік жыры екі түрлі міндет атқарады:

1) сәбиді жұбату және оның болашағына деген ата-аналық тілегін білдіреді;

2) ананың балаға деген мейірі, махаббаты, ой-арманы, ізгі ниеті, халықтың ақыл өсиеттері айқын керінеді. Өлеңі 7-8, кейде 11 буынды ән түрінде құрылады. Бесік жырының тұрақты нұсқасы жоқ. Баланың бойына әсерлі әуен, сұлу сөзбен айтылатын ананың әлдиі ана сүтімен қосылып осылай сіңеді. Бала тәрбиесінің ажырамас бөлігі, әрі қайнар бастауы болып табылатын бесік жырын сәбиге аналарымыз, әжелеріміз бесікті баяу тербетіп отырып айтады. Бала бесік жыры арқылы алғашқы өмір әуендерін құлағына сіңіре бастайды. Кішкентайында бесік жырының мазмұн-мәнін бірден қабылдап кете алмайтыны сөзсіз. Баланың өсу, жетілу деңгейіне қарай бесік жырының мазмұны да өзгеріп отырады. Оны орындаушы сәбидің жасына, ұл не қыз екендігіне, мінезіне, отбасының тұңғышы немес кенжесі екендігіне, т.б. ерекшеліктеріне байланысты түрлендіріп жібереді. Мысалы, ұл балаға:

Құрығыңды майырып, Түнде жылқы қайырып, Жаудан жылқы айырып, Жігіт болар ма екенсің? Айыр қалпақ киісіп, Ақырып жауға тиісіп, Батыр болар ма екенсің?

немесе,

Айналайын күн бөпем, Бурыл тайға мін, бөпем! Ақ қызы бар үйінде, Ақылбайдың үйіне Бұрала барып түс, бөпем, Қымызынан іш, бөпем! –

деген жолдарды арнайды.
“...Айыр қалпақ киісіп,
Ақырып жауға тиісіп,
Батыр болар ма екенсің!
Бармақтары майысып,
Ою-өрнек ойысып,
Ұста болар ма екенсің!
Таңдайларың тақылдап,
Шешен болар ма екенсің!

- деген жолдар арқылы іштен шыққан баласына арман-тілегін, мақсат-мұратын жеткізіп, әнмен әлдилеп, әнмен тәрбиелейді.

Бұл жырлар ұл бала ештеңеден қаймықпай, батыл болып, елінің камын ойлайтын, ат құлағында ойнайтын нағыз жігіт болып өссін деген ниетпен айтылады. Әжелеріміз бен аналарымыз оларды айналып-толғанып еркелетуден гөрі, осындай батырлыққа шақыратын сөздерді көбірек айтатынын аңғарамыз.

Ал, қыз балаға айтылатын өлең жолдары бұдан өзгешелеу болып келеді. Мысалы:
Әлди, әлди, ақ бөпем,
Ақ бесікке жат, бөпем,
Бармақтарың майысып,
Түрлі ою ойысып,
Шебер болар ма екенсің?!
немесе,
Айдай ару боларсың,
Шолпы, шашбау тағарсың.
Анаң айтар ақылды,
Шырақ қылып жағарсың.

Бұл жолдардан «Әке көрген оқ жонар, ана көрген тон пішер» деген халық мақалының жалғасын байқаймыз. Яғни, ұлдың әкеден өнеге алуын, қыздың ананы үлгі етуін үндейді. Бұның бәрі – сәбидің болашағына деген ананың үлкен үміті, сенімі, тілегі. Мұны тыңдап өскен сәби шебер болуға, шешен сөйлеуге, ата-ананың осы сенімін ақтауға талпынып өседі.

Қоғам дамуына байланысты болатын елеулі тарихи оқиғалар халық тұрмысына, әрбір шаңыраққа өзінің әсерін тигізіп отырған. Бесік жырының кейбір нұсқаларында аналарымыз сол тарихи жағдайларды бөбекті әлдилеп отырып, жырларына арқау еткен. Қазақ халқы басынан өткерген жаугершілік кезең, қиын-қыстау кеңеңдегі ел тұрмысы да айтылып қалады. Бұл өлеңдер балаға ел тұрмысы, халықтың жағдайы құлағына сіңіру үшін айтылатын болған. Сол елдің камын жеп, тұтқасын ұстау, жаудан сескенбейтін батыр ұрпақ болып өссін деген ата-ананың тілегі осындайда сөз болған.

Мысалы, Ұлы Отан соғысы кезеңінде аналарымыз бен әжелеріміз балаларды былайша уатқан екен:

Фашистті қызыл әскер жеңер ме екен,
Әскерден әкең аман келер ме екен?
Әскерден әкең аман келер болса,
Бөпешім езу тартып күлер ме екен?
Әлди, бөпем, әлди-ай,
Көкең аман келсін-ай.

Бұл өлең жолдары баланы ерлікке үндеумен қатар, соғыста жүрген жақынына деген тілегі көрінеді.

Баланың бойына әсерлі әуен, сұлу сөзбен айтылатын ананың әлдиі ана сүтімен қосылып осылай сіңеді. Бесік жырының толып жатқан түрі бар. Сәбиінің аман өсуінен бастап, болашақ өміріне деген тілегі, сенімі, ниеті әдемі әнге шумақ болып өріліп, анасының

айтуымен балаға жетеді. Тіпті алыстағы төркініне деген сағынышын да бөпесіне айтып, баласымен сырласа отырып «эй, әй, бөпем, артта қалған елімді көрер ме екем...» деп іштегі шерін бесік жырына қосқан. Анасының еліне деген сағынышы бөпеге беріліп, ол анасын аяйтын, ардақтайтын, мейірімді әрі жанашыр болып өседі екен...

Қазақ халқы басқа халықтар сияқты бала тәрбиесіне өте ерте заманнан-ақ өзінің жиып-терген бай, асыл қазынасы, мол тәрбиесімен көңіл аударған. Ата-бабамыз келешек ұрпақтың қамын алыстан болжап, өмірге нәресте келгенде оған лайықты ат қойып, бесікке салып, тұсаукесер рәсімдерін жасап, өсе келе оған қазақ халқының ұлттық шежіресін, өзінің тегін, халықтың даналық сөздерінің мағынасын түсіндірген.

Жас баланың ойлау, есту, сөйлеу, көру, есте сақтау қабілеттерін дамытуда халық ауыз әдебеті үлгілерінің алатын орны ерекше. Солардың ішінде көп тараған үлгілерінің бірі-ертегілер.

Ертегінің орындауының негізгі мақсаты, оның білім беру мен тәрбие беру саласында маңызы өте зор. Сәби балаларға да ертегілерді оқып беру арқылы адамгершілікке тәрбиелеуге болады. Әрбір ертегіне оқып беріп, таныстыру арқылы танымдық қабілеттерін арттыруға болады.

Қазақ ертегілері мейірімділікке, адалдыққа, әділеттілікке үйретеді. Жамандықтан, өтіріктен, зұлымдықтан аулақ болуға тәрбиелейді. Әрдайым татулық, бірлік, ынтымақ жеңетінін көрсетеді. Әр ертегі тұнып тұрған тәрбие құралы. Қазіргі таңда жаңа технология дамыған заманда балалардың қиялынан тек қана робот машиналар немесе тоботтар деген қиял ғана туады. Олай дейтін себебіміз телеарналардан көбінесе шетелдік ертегілер көрсетіліп жүр. Ал қазақ ертегілері – тәрбиенің айнымас көмекші құралы, олар бізге түсінікті тілде өмір туралы, қиын жағдайлардан шығу жолдарын көрсетеді.

Қазақтың бесігі жайлы тек қана жақсы дүниелерді айтуға болады.

Мәселен, оның көшпелілер өміріндегі пайдасын сөзбен айтып жеткізу мүмкін емес. Басы иілген, төрт аяғы, астында төсегі, арқалығы бар бесіктер үстіне қанша жапқыш жапқанмен сәбидің жатуына жайлы болған.

Бала ешқашан тұншықпаған, ауасы кең болып тұрған. Қазақтың бесігі баланың өміріне өте лайықты ойластырылып, шебер дайындалған.

Тағы бір айта кетері, қазақ бесігінің аяғы еденге, топыраққа тиіп тұрған. Бұл дегеніміз, ішінде жатқан бала әлеммен тікелей байланыс жасайды деген сөз. Бала бесікке қарын шашы, тырнағы алынып, қырық қасық суға шомылдырғаннан кейін ғана, яғни рәсім орындалғаннан соң жататын болған. Сол рәсімге орай бесік тойы жасалған. Бесікте жатқан балаға анасы бесік жырын айтқан. Құрсақтан анасының дауысын естіп үйренген нәресте бесік жырына елітіп, тыңдайтын болған. Бесік жыры - тәрбиелік мәні зор тәлімді ән саналған.

Бабаларымыздан қалған ең қымбат мұралардың бірі - бесікті сол кездегі ата-бабаларымыз сияқты қастерлеп, оның қасиетін, келер ұрпаққа жеткізер болсақ, олардың бойына рухани құндылықтарды бағалай білетін ұлттық және патриоттық санасы жоғары тұлға қалыптасады.

Қазақ халқы бесікті ежелден қастерлеген. «Ел іші – алтын бесік» деген мақал соның дәлелі. Жаңа туған баланы бесікке салу да халқымыз үшін елеулі дәстүрдің бірі. Менің ойымша, қазіргі заманда нәрестесін бесікке бөлейтіндер тым аз. Егер бар болса да, ауыл тұрғындары дер едім. Бір сөзбен түйіндегенде, шетелдің құралдарына әуестеніп барамыз. Мысалы, қай көшеге бет алсаңыз алдыңызда «коляска» итерген қыз-келіншектер шығады. Міне, көрдіңіздер ме, өзіміздің ертедегі ата-бабаларымыздан асыл мұра ретінде ұрпақтан-ұрпаққа келе жатқан қасиетті бесігімізді менсінбеген күйге де жеттік. Кейбір дәрігерлер де «баланы бесікке бөлеуге болмайды, денсаулыққа зияны тиеді» дейді. Бұл ұлттық құндылықтарымызды өз қолымызбен өзіміз жоққа шығарумен тең. Бұрын жеңгейлерімізден «Әлди-әлди ақ бөпем, ақ бесікке жат бөпем» деп басталатын бесік жырын естуші едік, ал қазіргі жеңгейлердің арасында бесік жырын айтушылар жоқтың қасы. Байқасаңыз, осылайша бірте-бірте жатжұрттық дәстүрлерге әуес болып, ұлттық салтымыздан алыстап барамыз. Бала

тәрбиесі бесіктен деп бекер айтылмаса керек. Сондықтан елім, жерім, халқым деген ұрпақ тәрбиелеуді мұрат тұтсақ, ұлттық дәстүрлерді сақтап, ең әуелі бесіктің қадірін түсінген абзал.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ғаламтор жүйесі
2. Қасиманов С. Қазақ халқының қолөнері – Алматы, Қазақстан,
3. Көкшеева З. Бесік жырлары – эстетикалық мәдениетті қалыптастыруы
4. Өмешұлы Ә. Бесіккее бөлеу зиян ба? Парасат, №7
5. Әмірғазин Қ. Қазақ қолөнері, Алматы, 2004 ж.

ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ КҮНБОЙЛЫ МИФТЕРДІҢ КӨРКЕМДІК ҚОЛДАНЫСЫ

ШЫРАКБАЕВА А.

ПиМО-21-2 тобының студенті

МҰҚТАР Т.Т.

Ғылыми жетекшісі, магистр

*Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан республикасы*

Аннотация: Бұл мақалада әдебиеттің фольклормен, соның ішінде мифпен байланысы қарастырылды. Күн туралы мифтердің қазақ прозасындағы қолданысы жазушылар шығармаларынан мысалдар келтіре отырып зерттелді.

Кілт сөздер: фольклор, миф, мифтік таным, күнбойлы миф.

Әдебиет пен фольклордың байланысы – әлем мәдениетінің өркендеуіндегі негізгі заңдылықтардың бірі. Дүниежүзіндегі қандай әдебиетті алып қарасақ та, оның түпкі негізі – фольклор екенін көреміз. Сондықтан әдебиеттегі фольклоризм барлық әдебиеттің тарихы мен теориясын зерттегенде де, жеке ақын-жазушылардың шығармаларын талдағанда да көрнекті орын алады. Әсіресе миф белгілі дәрежеде, әдебиет үшін көркемдік әрі танымдық қызмет атқарып келді және бұл қызметін әлі де жалғастыруда. Әдебиет пен мифологияның байланысын, қарым-қатынасын жан-жақты зерттеген Ю.М.Лотман, Е.Е.Мелетинский, А.А.Потебня, Х.Кессиди, О.М.Фрейденберг, А.А.Лосев, М.Лифшиц, М.Эпштейн, Е.Н.Козубовская, В.Хализев сияқты шетел ғалымдары.

Қазақ әдебиеттануында миф пен көркем әдебиеттің байланысы кейінгі кездерде қолға алынып зерттеліп жүр. Оларға А.Жақсылықовтың «Қазақ әдебиетіндегі діни мазмұнды шығармалардағы әуен, идея және образдар, Ж.Ә.Аймұхамбеттің «Миф. Мифология. Мифопоэтика» еңбегін, Г.Пірәлиеваның «Көркем прозадағы психологизмнің кейбір мәселелері (түс көру, бейвербалды ишараттар, заттық әлем» атты докторлық, А.Мәуленовтің «Қазіргі қазақ прозасындағы аңыздар мен мифтердің көркемдік қызметі», Л.Мұсалының «Символ және оның көркемдік қызметі», Г.Шаинованың «Роллан Сейсенбаев прозасындағы мифологизм» атты кандидаттық диссертацияларын атауға болады.

Мифтің әдебиеттегі көрінісі проза жанрында ерекше кездеседі. ХХ ғасырдағы жазушылар шығармаларында миф көркем ойды астарлап жеткізудің құралы болды. Бертін келе Әбіш Кекілбаев, Оралхан Бөкей, Мұхтар Мағауин еңбектерінде де мифтік желілер, мифтік түсініктер ұшырасады. Әсіресе, зерттеуіміздің негізгі нысаны болып отырған Күнбойлы (слярлық) мифология деп аталатын күнге қатысты мифтер, мифтік сарындар жиі ұшырасады.

Күнбойлы (солярлық) мифологияның Оралхан Бөкей шығармаларында ерекше көрініс табады. Жазушының «Кербұғы» әңгімесінде: «Тау басына тіршілік ұялатқан Күн жарықтық жаралы бұғының халін сұрады. Онысына да шүкіршілік, табиғат ием ғана өз жаратушысын

ұмытпайды екен. Кербұғы самырсынның астынан шығып, зеңіген маңдайын күн шуағына төседі, сосын аса қинала ысқынып еді, дауысы қырылдап өзгеше қорқынышты, әрі келте қайырылды» [1, 15], - деп Күнді хал сұрай алатын кәдімгі адам кейпінде жан бітіре суреттейді. Келесі «Атау-кере хикаятындағы: «Әне, Мұзтау жақтан Күннің шеті қылтиды. Жарықтық-ай, сағыныштың от-жалынына оранып ыңырана көтерілді-ау. Жарықтық-ай мұқым әлемді қуаныштың құндағынан оятып қуатымен нұрландырып, тіршіліктің мәңгілік толастамас күйін шерткендей, шексіз аспан әлеміне көтеріле берді» [21, 87, - деп келетін үзіндіде «баяғы өткен заманда Күн мен Ай қосыла алмаған ғашықтар болған. Олар бір-бірімен кездесе алмайтындықтан қатты сағынып жүретін болған» дейтін мифтік таным бар. «Сағыныштан ыңыранып» деген тұсы осы мифпен өзектес. Дәл осы шығармасында әрі қарай күнді әр түрлі кейіпте береді. «Тал түске көлеңкеленіп тұратын бөлмелерге жып-жылы сулесін құйды» [2, 105] деген үзіндіде терезеден қарап тұрған күн бейнесі көз алдымызға келеді. Бұл мысалдан да аспандағы күн бір кездері адам болған дейтін мифтік таным желісін байқаймыз. «Түске дейін ашық тұрған аспанның әр жерінен шабарман бұлт шығып, бірге қоғамдасып кетуге бір-бірін менсінбегендей, көк жүзінде бытырай жүз-жүзге бөлініп жеке дара жүзеді. Кейбірі жамбасқа ойысқан күннің бетін тұмшалай бастаса, күн сытыла шығып, нұр саулаған дидарына көлеңке түсіргісі келмейтіндей» [2, 163] дегенде мифтегі сұлулығына кірбің түсіргісі келмейтін өршіл, паң мінезді күн бейнесі оралады. Енді бір жерде «Ең соңғы шуағын қызықтасын дегендей, күн бүгін өрескел ашық болды. Жарықтық жаз қайта шығатындай тау салқынын лезде түре қуып тастады да, елжіреген жылылық жайлап, маужыратады-ай» деп тағы да күнді ойлай алатын ақыл иесі қылып суреттейді.

Дарынды жазушы Шерхан Мұртаза да өзінің көптеген шығармаларында да солярлық мифті көркем әдебиетпен тамаша ұштастыра біледі. Күн мен Айды кейіптеудің ерекше үлгілерін көрсетеді. Тіпті Күн мен Айды символдық дәрежеге дейін көтереді. «Дәрігердің үшінші қаруы» деген шығармасында «Аспандағы ай мен күндей арман да мәңгілік, ол еш заман өлмейді» [3, 62], - деп Күн мен Айдың мәңгілік өмірдің символы екенін еске түсіреді. Жалпы қазақ халқының мифтерінде болсын, әлем халықтарының мифтерінде болсын Күн мен Ай қашанда мәңгіліктіктің нышаны болған. Бұл туралы жоғарыда мифтер жайлы айтқанда атап өткен болатынбыз. Енді бірде мифті мейірімділіктің символы ретінде көрсетеді: «Адамның жолы күннің жолына ұқсайды деседі. Адамның да арайлап атқан таңы бар, еңкейіп еңіске түскен кезі де бар. Жолдар ұқсас. Бірақ әркімде күннің нұры, күннің дарқандығы, күннің жомарттығы бар ма? Мен адамның ажалына ара түспекпін, оны қасірет-қайғыдан айырмақпын. Осы мақсатыма жетсем, мен де кішкентай күнге ұқсар едім» [3, 62]. Кейбір солярлық мифтерде күннің айға қатысты тұрғыда аздаған қатыгездік танытатын тұстары болмаса күнді әрқашан жылу, жарық сыйлаушы мейірім иесі болғанын әлі де солай екенін білеміз.

«Шыршаның жыры» әңгімесінде «Күн шындардан асып шыға келгенде, сол тамшылар жақұттай тамшылайды» [3, 68], - деп Күннің шығуын адамға тән қимылмен көрсетеді. «Көрсек көрсін, батып бара жатқан Ай көрсін, шығып келе жатқан Күн көрсін. Көрсін бүкіл Әлем! – деп айқай салды» [22, 95] деген үзіндіде де «Көктегі Күн мен Ай жердегі тіршіліктің бақылаушысы, адамдар іс-әрекетінің сарапшысы. Олар аспанда тұрып барлығына куә болып тұрады» дейтін мифтік желіні еске түсіреді.

«Табылған теңіз» хикаятында «Қызғылтым қанатты ақша бұлттар тізбегі батып бара жатқан күнді қимай мұңайып қалған» [3, 127], - деп Күнді тікелей кейіптемесе де Күн мен бұлттардың арасында адамдарға тән қарым-қатынас бар екенін көрсетеді. Демек бұл да мифтік таным көрсеткіші. Жазушы осы шығармасында әрі қарай Күнді кейіптеудің нағыз ерекше үлгісін көрсетеді. «Күннің өзі де бет қаратпай алаулап барып, дәл Құланның алыстағы айдынына қонады. Оған қарай аққан толқындар лықсып, бірін-бірі итермелейді. Күн құшағына жеке жарым барып кіруге қымсынатындай бірін-бірі итермелейді. Ал осы кезде күн қызылы толқындардың шоқтығын шалып, жалына жармасып, судың сусыған денесін қытықтап ойнағандай болады. Бұған шыдай алмаған толқындар сықылықтап күліп,

қытығы келіп, мың бүктеледі» [3, 153]. Одан әрі осы таңғажайып дүниенің әсерін жазушы өз қиялымен өрбітеді: «Менің кішкентай жүрегім де нендей бір қызғылт бояуға боялғандай болады. Ол күннің маған берген сыйы еді. Күн маған:

«Ақымақ болып тағы да тырманың астына түсіп кетіп жүрме! Бұл дүние тамаша! Бұл ғажайып дүние! Мұның ғажайыбына өзім де таң қаламын. Сондықтан да оны қия алмай, күнде таңертең қайта ораламын» - дегендей болады» [22, 154].

«Далаға шыға келіп, Арқалық атырабынан көтерілген күнді көрдім. Мені бірінші қарсы алған сол болды.

- Міне, көрдің бе, Орал, - дегендей еді Күн. – Мен қайтіп келдім. Бұл тамаша жерге қайтіп келмеуге бола ма! Мені көріп, қуанышы кішкентай кеудесіне сыймай шырылдағанын көрдің бе бозторғайдың. Мен түнімен осы даланы, мына нәзік гүлдерді, тіпті ұйқышыл маубас суырларды да сағынып қаламын. Қарашы, қарашы, мына дүниенің қуануын! Күн менімен осылай сөйлеседі» [3, 155]. Осылайша жазушы күнді жай ғана жан бітіре суреттеп қана қоймай, оны адамша сөйлетеді. «Бұлтсыз күнгі найзағай» хикаятындағы «Осындай бір сәттерде мен де Күнге ұқсағым келеді. Тым құрыса Күннің тәнінен шыққан бір түйірі болғым келеді. Күн жер үстіне жақсылығын арқалай көтерілді. Мен де мына жердің бетіне жақсылықтан шашу шашсам деймін. Мен күнге ұқсағым келеді» [3, 194], - деп келетін үзіндіде «Күн бойында тек қана жақсы қасиеттер жиналған. Ол соны әр күн сайын мейірлене жерге төгеді» дейтін мифтік таным, мифтік сана бар.

«Соғыстың соңғы жесірі» әңгімесінде де күнді тірі тіршілік иесі ретінде көрсетеді. «Күн болса салбырап: «Сендердің ауылдарың мына жақта тұста» дегендей Ақсайдың аузына таман барып қалыпты» [4, 38]. Әбіш Кекілбаев «Жүнді барак» әңгімесінде «Желтөбенің етегіндегі ауылға енді жақындай бергенде барып байқады – батар күн құлақтанып тұр екен. Таяқ жеген қатынның көзіндей талаурап алыпты. Шашып тұрған сәулесі де ақ теңбіл, көк теңбіл, сары теңбіл боп әлемтапырақтанып кетіпті» [5, 48] деген үзінді де «қатынның көзіндей» деп батып бара жатқан күнге жан бітіреді. Сайын Мұратбеков «Тоқтар мен Назира» әңгімесінде «Күн күндегісінен жайма шуақ маужырап тұр» [5, 30] деп Күнді жаны бар адамша сипаттайды. Бағаналыбері айтып жатанымыздай бұл да Күн бір кезде адам болған деген миф желісінің жемісі. Дулат Исабеков «Дермене» әңгімесінде «Ілгері жылжуға ерініп, кейін қайтуға титықтап қалғандай күн де бір орынға жабысып алып, қозғалар емес» [6, 280] деп келетін жері бар. Мұнда да Күн бейнесін әбден шаршап, жалқаулығы ұстап тұрған адам ретінде кейіптейді. Ал «Шойынқұлақ» әңгімесіндегі «Тау астынан күн де көтеріліп, көк шөптің үстіне әлдекім түні бойы ақ маржан шашып шыққандай күн сәулесімен шағылысқан мөлдір шықтар жылт-жылт етеді» [6, 324], - дейтін жазушы сөзінен «күн ұясы тау астында деп ойлайтын мифтік сана көрінісі байқалады.

Мінеки, күнбойлы мифтің және онымен қатар жүретін айбойлы мифтің көркем әдебиеттегі көрінісін біршама мысалдармен ашып көрсеттік. Алынған мысалдарға қарасақ, мифтің көркем әдебиеттегі қолданысының бірінші жолы, яғни, бұрынғы мифтік сюжеттерді қайта жаңғырту, интерпретациялау көбірек кездеседі. Сонымен қатар біз мысалға келтірген прозалық шығармаларда мифтік желілер арнайы айтылмаса да, мифтік сарындарды, ақын-жазушылардың мифтік танымды көркем ойлаумен, көркем әдебиетпен ұштастыратындықтарын байқадық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бөкеев О. Кербұғы. Әңгімелер мен повесть. – Алматы: Атамұра, 2003. – 204 б.
2. Бөкеев О. Атау-кере. Мұзтау: хикаяттар. – Алматы: Ан Арыс, 2010. – 320 б.
3. Мұртаза Ш. Мыңбұлақ. Әңгімелер мен хикаяттар. – Алматы: Жазушы, 2007. – 320 б.
4. Мұртаза Ш. Соғыстың соңғы жесірі. Әңгімелер. – Алматы: Атамұра, 2003. – 256 б.
5. Кекілбайұлы Ә. Шығармаларының жиырма томдық жинағы. Әңгімелер мен хикаяттар. 6-том. – Алматы: Жазушы, 2010. – 320 б.
6. Исабеков Д. Бес томдық шығармалар жинағы. 1-том. Повестер – Алматы: Өлке, 2003. – 400 б.

**Секция 1. СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЕ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ И
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА И
ГОСТЕПРИИМСТВА**

**КОМПЛЕКС МАРКЕТИНГА В СФЕРЕ СЕРВИСА И ОСОБЕННОСТИ ЕГО
РЕАЛИЗАЦИЯ**

АЙКОБЕНОВА Д.К.

студентка группы РД 19-2

СЫЗДЫКОВА Д.М.

магистр наук

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Маркетинг услуг — процесс разработки, продвижения и реализации услуг, ориентированный на выявление специфических потребностей клиентов. Это те действия, благодаря которым услуги любого хозяйствующего субъекта доходят до клиентов.

Ключевые слова: маркетинг, услуги, структура, классификация, компания.

Маркетинг услуг — это область маркетинга, которая является быстро и динамично развивающейся, при этом постоянно трансформирующейся в связи с диверсификацией потребностей клиентов сервисного комплекса современной экономики.

Отраслевая структура сферы услуг зависит от функций, которые данная сфера выполняет: распределение и обмен, потребительские услуги, охрана здоровья населения, просвещение, управление и охрана общественного порядка и т.д. Каждая из функций включает в себя ряд видов деятельности, вследствие чего номенклатура их чрезвычайно разнообразна и изменчива.

Существует несколько подходов к классификации услуг, которые определяют неоднозначность этой сферы. В их числе деление услуг на коммерческие и имеющие некоммерческий характер, т.е. не ориентированные на получение прибыли; производственные и непроизводственные и т.д.

В частности, непроизводственные услуги, как правило, разделяют на управленческие, связанные с административно организационной деятельностью (деловые услуги) или с ведением бизнеса, и на потребительские, основными областями которых являются культура, образование, здравоохранение, бытовое обслуживание и др.

В соответствии с другими критериями, услуги могут быть объединены в следующие группы:

1. Производственные (инжиниринг, лизинг, ремонт оборудования).
2. Распределительные (торговля, транспорт, связь).
3. Профессиональные (банковские, страховые, финансовые, консультационные, рекламные).
4. Потребительские, в том числе медицинские, бытовые и т.д.
5. Общественные (ТВ, радио, образование, культура).

С точки зрения современных трактовок, сложившихся в экономической науке, сфера услуг — это совокупность отраслей экономики, предоставляющих услуги как специфический товар предприятиям и населению. Услуги часто противопоставляют

товарной продукции, хотя и в производственном секторе повышается роль обслуживания, которое может включать как ремонтное сопровождение, так и послепродажное обслуживание, а также другие услуги, связанные с реализацией выпущенной продукции.

Ф. Котлер, к примеру, предлагает следующую классификацию услуг.

1. Услуги, предоставляемые на основе использования оборудования или труда, которые могут быть сгруппированы по уровню необходимого мастерства работников: неквалифицированные, квалифицированные, профессиональные.

2. Услуги, требующие присутствия клиента или не требующие такового.

3. Услуги, удовлетворяющие личные потребности (персональные услуги) или нужды бизнеса (деловые).

4. По задачам поставщиков услуг (получение прибыли или некоммерческая деятельность).

5. По форме собственности (частная, государственная, общественная, смешанная).

Кроме того, услуги подразделяются на рыночные и нерыночные (продукция которых полностью потребляется учреждениями государственного управления и некоммерческими организациями). В общемировой практике услуги классифицируются по критериям, связанным преимущественно со сферами человеческой жизнедеятельности.

Отрасли служебной сферы экономики, производящие рыночные услуги, с точки зрения ориентированности их продукции на конечный или промежуточный спрос, условно можно разделить на три группы:

1-я группа — отрасли, в основном ориентированные на обеспечение промежуточного спроса;

2-я группа — отрасли, в структуре использования продукции которых доли промежуточного и конечного спроса примерно равны;

3-я группа — отрасли, ориентированные на обеспечение конечного спроса.

Приведенная структура свидетельствует о весьма широком спектре услуг, предназначенных для конечного потребления населением. При этом значительная часть услуг относится к традиционным (бытовые, услуги транспорта, торговли, общественного питания и т.д.). Другие же появились относительно недавно или постоянно наполняются новым содержанием. К числу таковых относятся, например, деловые услуги инфраструктуры бизнеса (кредитно-финансовые, страховые, правовые) или услуги Интернета, программного обеспечения домашних компьютеров и т.д.

Наиболее многочисленную и диверсифицированную группу среди потребительских услуг представляют бытовые услуги населению. Эти услуги Н.П. Кетова и О.И. Радина определяют как деятельность, обеспечивающую удовлетворение потребностей клиентов в сервисе, создающем условия по изготовлению или ремонту предметов личного или семейного пользования (ремонт, окраска и пошив одежды, обуви, меховых, кожаных и трикотажных изделий; ремонт и техническое обслуживание бытовой радиоэлектронной аппаратуры, телефонов и т.д., химчистки, услуги прачечных и др.).

Маркетинг услуг — процесс разработки, продвижения и реализации услуг, ориентированный на выявление специфических потребностей клиентов. Это те действия, благодаря которым услуги любого хозяйствующего субъекта доходят до клиентов.

Главная цель и назначение маркетинга услуг — помочь клиенту по достоинству оценить организацию и ее услуги, соответствующим образом изучить потребности клиентов и способствовать их полному удовлетворению.

Значимость маркетинга в сфере услуг возрастает в связи с расширением ее «поля», ускоренным развитием, увеличением объемов предоставляемых населению услуг, их диверсификацией, появлением новых видов и форм обслуживания, улучшением его качества, ростом концентрации среди субъектов рынка.

Маркетинг услуг выделяется в отдельное направление, так как услуги имеют свои существенные особенности, которые определяют их рассмотрение отдельно от промышленных и потребительских товаров:

- услуги не осязаемы и носят нематериальный характер;
- процесс производства и потребления услуг неразрывен;
- услуги неоднородны, т.е. могут менять качество;
- услуги не способны к хранению;
- производство услуги является процессом.

В основе маркетингового поведения предприятий сферы услуг должен лежать маркетинговый план, позволяющий поэтапно решать дифференцированные задачи в области товарной, ценовой, распределительной и коммуникативной политики в заданных рамках и обеспечить сбалансированность этих задач и ресурсов.

Специфика маркетинга услуг связана с рядом факторов и условий:

- 1) с постоянным изучением поведения клиентов, их пожеланий, запросов;
- 2) с разработкой специфических технологий, приемов и инструментов для достижения сбалансированности спроса и предложения на рынке каждого из видов услуг;
- 3) с изучением методов воздействия на клиентов.

В качестве основы для сегментации рынка услуг используется их классификация, выявляются группы клиентов, заинтересованных в получении той или иной услуги.

Если в качестве классификационных признаков взять осязаемость услуг и объект воздействия (на кого они направлены), можно предложить следующую их классификацию.

Классификация услуг	Сфера услуг, оказываемых клиентам
1. Осязаемые действия, направленные на тело человека.	Здравоохранение, пассажирский транспорт, салоны красоты и парикмахерские, спортивные заведения, рестораны, кафе и пр.
2. Осязаемые действия, направленные на товары и другие физические объекты.	Грузовой транспорт, ремонт и содержание оборудования, охрана, поддержание чистоты и порядка, прачечные и химчистки, ветеринарные услуги и пр.
3. Неосязаемые действия, направленные на сознание человека.	Образование, радио-, телевизионное вещание, информационные услуги, театры, музеи и пр.
4. Неосязаемые действия с неосязаемыми объектами и активами.	Банки, юридические и консультационные услуги, страхование, операции с ценными бумагами и пр.

Сегментирование рынка услуг осуществляется по группам контакта с клиентами, в связи с чем выделяются целевые сегменты.

Основные функции маркетинга услуг аналогичны функциям маркетинга товаров, но с соответствующими отличиями служебного комплекса.

Специалисты в сфере услуг формируют современное представление о базовых моделях маркетинга услуг.

Элементы комплекса маркетинга применительно к образованию следующие.

Продукт (product). С точки зрения основной деятельности вуза продуктом является образовательная программа, представляющая собой комплекс образовательных услуг, нацеленный на изменение образовательного уровня или профессиональной подготовки потребителя, обеспеченный соответствующими ресурсами образовательной организации. Весьма важной представляется степень инновационное™ образовательных программ и технологий.

Цена (price). Цена продаваемых на рынке образовательных услуг является ключевым элементом маркетинга для вузов, где основа финансирования — оплата за обучение (родителей, заинтересованных в будущих специалистах фирм, самих студентов, например, пользующихся банковским кредитом на образование).

Канал распределения (place). Основным каналом распределения являются прямые продажи. Большое значение приобретает место этих продаж, а также местоположение вуза в городе, состояние вузовских зданий и сооружений, степень оснащённости его аудиторий и лабораторий современным оборудованием и т.д., которые, несомненно, сказываются на успешности продаж образовательных услуг.

Продвижение (promotion). Существует много форм и методов продвижения образовательных программ вуза, информации о предоставляемых им услугах, их качестве, квалификации преподавателей и т.п. Современные вузы широко используют возможности компьютерных систем, создавая собственные сайты, программы маркетинга Web — на основе Web-сервера в среде и т.д., публикуют газетные и журнальные статьи, привлекают другие средства массовой информации, издают буклеты, проводят традиционные Дни открытых дверей и презентации в школах. Кроме этого, для продвижения образовательных услуг вуза используются различные юбилеи или памятные даты университетов, институтов и их сотрудников, встречи выпускников, конференции и симпозиумы, ставшие популярными в последние годы дни карьеры.

Применительно к сфере услуг, вообще, и образовательных услуг, в частности, чрезвычайно важен такой элемент маркетинга, как персонал, осуществляющий производство и продажи услуг. Значение персонала не ограничивается квалификацией и профессионализмом преподавателей в аудитории. С точки зрения маркетинга не менее важно их поведение во внеаудиторное время, стиль общения со студентами, их родителями и другими группами клиентов.

Таким образом, основными блоками концепции маркетинга применительно к деятельности предприятий сферы потребительских услуг являются:

- совершенствование самой услуги и способов ее оказания;
- диверсификация ассортиментного ряда услуг конкретного учреждения или компании;
- реализация ценовой политики, учитывающей спрос на услуги и их предложение;
- улучшение способов и методов продвижения услуг на рынок и их сбыта;
- формирование эффективных каналов распределения услуг;
- совершенствование коммуникативных связей с потребителями с целью стимулирования сбыта услуг.

В соответствии с этим компании целесообразно рекомендовать формирование и реализацию избранной политики поведения на рынке по четырем направлениям: товарная, ценовая, коммуникативная политика, а также политика распределения услуг.

Список литературы:

1. Middleton T.C., Alan F., Morgan M. Ronchhod. 2019. Marketing in travel and tourism. Oxford: Elsevier Ltd
2. <https://www.soegjobs.com/marketing-strategies-hotel-industry>

АСТАНА ҚАЛАСЫНЫҢ ҚОНАҚ ҮЙ НАРЫҒЫН ДАМУДЫҢ БАСЫМДЫҚТАРЫ

АКИМОВА А.

РД-20-1к тобының студенті

БЛЯЛОВА А.К.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Қонақ үй бизнесі халықаралық туризм деңгейінде орталық орын алады, ал қонақ үй нарығын дамытудың басымдықтары туристік саланың экономикалық талдауы үшін негізгі болып табылады. Бұл қонақ үй қызметтері нарығын сегменттеу ерекшеліктерін зерттеуден тұрады.

Түйінді сөздер: қонақ үй бизнесі, халықаралық туризм, сегмент, кадр, халықаралық көрме, қонақжайлылық индустриясы.

Қонақ үйді дамыту Қазақстан Республикасындағы индустрия стратегияны іске асыруға негізделген республиканың неғұрлым бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына кіруі туризм саласы қонақ үй секторымен бірге анықталған әлем экономиканы дамытудың басым саласы болып келеді. Қонақжайлылық индустриясы-көп қырлы және толық ұғым, әр түрлі семантикалық мағыналарда қарастырылады. Туристік және қонақ үй бизнесі отандық зерттеушілердің қызығушылығын арттырды, сондықтан осы тұжырымдаманың мазмұны, қонақ үйлердегі дайындық қажеттілігі саласындағы білікті кадрлар, қонақ үй қызметі, осы туралы білімді жүйелеу қажеттілігін қажет етеді. Ғылыми әдебиеттерде біржақты түсіндіру болған жоқ «қонақжайлылық индустриясы» ұғымының анықтамаларына пікірлердің сәйкес келмеуінің негізгі себептері, біздің ойымызша, келесідей: өнеркәсіптің әртүрлі құрылымдық құрамы; шығу тегі мен ерекшелігі анықтамалар болып келеді. [1,376].

Қазақстан Астанасының қонақ үй нарығын дамытудағы маңызды рөл «EXPO-2017» Халықаралық мамандандырылған көрмесі болды, ол Астана қаласында 2017 жылдың 10 маусымы мен 10 қыркүйегі аралығында өткізілді. «HORECA Қазақстан» ұлттық мейрамхана-қонақ үй бизнесі қауымдастығының деректеріне сәйкес 2017 жылдың 9 айының қорытындысы бойынша Астана қонақ үй нарығында Алматы қаласының негізгі бәсекелесін басып озып, көшбасшы атанды. Бұл жаңа халықаралық қонақ үй кешендерінің ашылуына байланысты болды.

Ақпараттық бюроның мәліметінше, Астана әлемдік үштікке енді 2017 жылы қонақ үйлер мен қонақ үйлер санының өсуі бойынша көшбасшылар саны +28,2% көрсетті.

I жартыжылдықта елорда қонақтарын қабылдауға дайын бөлмелер мен нөмірлер саны 2016 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда бірден 43,8% - ға өсті.

2017 жылғы 3 маусымда The Ritz-Carlton Astana жаңа қонақ үй кешенінің ашылуы өтті, ал 2017 жылғы 10 маусымда Астанада 15 000-нан астам адамды орналастыруға қабілетті 201 қонақ үй нысаны ресми түрде жұмыс істеді [2]. 2017 жылдың қаңтар айынан бастап Астана қонақ үйлерінде нөмірлік қордың толымдылығы артты. Ал 2017 жылдың 2-тоқсанында қаланың көптеген қонақ үйлері «EXPO-2017» көрмесіне қатысушылардың 90% толтырылды.

Қонақ үй кешендерінің баға саясатына қатысты тарифтердің өсуі 2017 жылдың мамырынан басталды. Иелері бөлме бағасын шамамен көтерді 25%. Тіпті бұл фактор елордалық қонақ үй индустриясына кедергі келтірмеді жаз бойы толтырудың жоғары деңгейіне қол жеткізу (60-тан астам% нөмірлік қор)болды. Айтпақшы, бұл елорданың қонақ үй индустриясының тарихындағы ең жоғары көрсеткіш болып табылды[1].

Осылайша, 2017 жылы Астанада 7 қонақ үй жоғарғы бағадағы санатта және 2 қонақ үй жоғарғы/орта санатқа жататын халықаралық брендтер басқаратын нарықта жұмыс істейтін

қонақ үйлер қатарынан болды. Осыған қарамастан, Астананың жалпы нөмірлік қорының өсуіне қарамастан, орташа баға санатындағы сапалы қонақүйлер сегменті әлі де әлсіз көрінеді.

Жергілікті әзірлеушілер қонақүйлерді жоғары бағамен сәнді сегменттер туристік маусымдар аз сұраныспен қолдау көрсетіледі деп санайды. 2018 жылдың соңына дейін нарыққа кемінде төрт люкс қонақүй шығуы керек.

Келесі үш жыл ішінде орташа және жоғарғы баға санаттарындағы қонақ үйлердің нөмірлік қорын 500 ден астам нөмірлік бірліктер толықтырады.

Жаңа нысандардың ашылуы орташа тарифке қысым жасайды, ал жүктеу көрсеткіші болжанбайтын болады. Сонымен бірге сізге қажет Астана-болашақтың қаласы екенін және ағымдағы салымдар ұзақ мерзімді инвестициялар [3]. 1 кестеде Қазақстан Астанасының қонақ үй нарығының болашағы көрсетілген.

1-кесте-Астана қаласының қонақ үй нарығының болашағы

Орташа тәуліктік тариф	Орташа тәуліктік тарифтер елеулі өзгерістерге ұшырамайды
Жүктеу деңгейі	2023 жылдың соңына қарай толтырудың орташа деңгейі артады деп күтілуде
Ұсыныстар	Іске асырылып жатқан жобалар портфелі белсенді күйінде қалып отыр

Астананың қонақ үй жылжымайтын мүлік нарығы қарқынды түрде дамуы жалғасуда.

2023 жылдың соңына дейін брендтік қонақүйлер нарығының көлемі екі еседен астам ұлғайып, 2000-ға жуық нөмір пайдалануға беріледі. Алдағы жылдары ұсыныстың өсу қарқыны қаладағы сұраныстан едәуір озып кетеді.

Алдағы жылдары Астана қаласының қонақ үй нарығы болады деп болжап отырмыз брендті қонақ үйлердің ұлғаюына, толық және орташа қонақ үй кешендерінің ашылуына байланысты айтарлықтай өзгерістерге ұшырайды орташа баға санаттарынан төмен, upscale-luxury сегменттерін қанықтыру, бұрыннан бар «кеңес заманынан» қалған қонақүйлерді қайта құру және жаңарту қолға алынуда. Осылайша, қонақжайлылық индустриясы-туристердің, саяхатшылардың, сондай-ақ жергілікті тұрғындардың демалысы мен бос уақытын ұйымдастырудағы қалауларын толық қанағаттандыруға бағытталған қызметтерді ұсынатын дамып келе жатқан сала, туризм индустриясымен өзара байланысты.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Каримов А.Б. Қазақстандағы қонақ үй индустриясының қазіргі даму тенденциялары, ҚазЭҚХСУ Хабаршысы, Астана, 2016. №3. - Б. 37.
2. Астананың Болашағы. ЭКСПО-2017 көрмесінен кейін елорда қалай табыс табады. Кіру режимі: <https://informburo.kz/stati/budushchee-astany-kak-stolicabudet-zarabatyvat-posle-ekspo-2017.html>
3. Асқаров А. А. Қонақ үй тізбегі нарығының даму тенденциялары II Халықаралық ғылыми-практикалық конференция «Қазақстанның туристік индустриясы: қазіргі жағдайы мен үрдістері даму», ҚазЭҚХСУ, 2016. - Б. 114.

ҚОНАҚ ҮЙ ИНДУСТРИЯСЫНДА ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

АСКАРОВА М.

РД-20-1к тобының студенті

ВАВРИНЮК Г.В.

"Космонавт" қонақ үйі " ЖШС басқарушысы

ДОСКАЛИЕВА Б.Б

Ғылыми жетекші, э.ғ.д., профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: азіргі уақытта қонақ үй ісінің мемлекет экономикасының дамуы, жеке адамның қажеттіліктерін қанағаттандыру, елдер арасындағы әлеуметтік байланыстарды өзара байыту үшін маңызы мен рөлін асыра бағалау мүмкін емес. Қонақ үй индустриясы көптеген елдердің экономикасында маңызды орын алады. Оның дамуы жұмыс орындарының кең нарығын, мемлекеттің жалпы кірісін ұлғайтуды және инвестицияларды тартуды білдіреді.

Түйінді сөздер: инвестиция, қонақ үй индустриясы, инфрақұрылым, қонақжайлылық, клиент, турист, тәждер, мотель, кемпинг, ротель, флотель, ботель, туристік база.

Қазіргі Қазақстанның экономикасында қонақ үй индустриясы да маңызды орын алады. Әлеуметтік инфрақұрылым үшін басым міндеттердің бірі ҚР-да тиімділігі жоғары және бәсекеге қабілетті қонақ үй кешенін қалыптастыру болып табылады.

Қонақжайлылық индустриясының қалыптасу тарихын қадағалай отырып, ол индустрияның негізгі қағидасы – қонақжайлылық (адамның қонақжайлылығы) негізінде біртіндеп дамиды деп айтуға болады. . [1]

Әлемдік қонақ үй қорында қонақүйлердің екі негізгі тобы ерекшеленеді: тұрақты тұру және уақытша тұру үшін. Олар: қысқа мерзімді аялдама жағдайында кез келген контингентке қызмет көрсететін транзиттік қонақ үйлер; іскерлік мақсаттағы қонақ үйлер, іскерлік сапарлар мен іс-сапарлардағы адамдарға қызмет көрсететін қонақ үйлер; демалуға арналған қонақ үйлер (туристік, курорттық және т.б.) болып бөлінеді. Барлық осы қонақ үйлер үшін клиенттердің уақытша тұру кезеңіне қойылатын жалпы міндетті талаптар, орналастыру, тамақтану, тұрмыстық қызмет көрсету жағдайларының болуы, сондай-ақ клиенттердің қажеттіліктерін ескере отырып қанағаттандыру қажеттілігіне байланысты нақты талаптар әзірленді.

Қонақ үйлердің мақсатына, қызмет көрсетілетін туристер санаттарының сипаттамаларына және басқа да факторларға байланысты мотель, кемпинг, ротель, флотель, ботель, туристік база, туристік баспана сияқты қонақ үйлердің түрлері ерекшеленеді. Әр түрлі елдердегі қонақүйлерді жіктеу кезінде қазіргі уақытта отыздан астам әртүрлі жүйелер қолданылады. [2]

Әлемдегі қонақ үйлердің бірыңғай жіктемесін енгізуге туристік қызметті жүзеге асыратын мемлекеттердің мәдени-тарихи дамуымен, олардың ұлттық ерекшеліктерімен, қызмет көрсету сапасын бағалау критерийлеріндегі айырмашылықтармен және т. б. байланысты бірқатар факторлар кедергі келтіреді.

Ең көп таралған жіктеулер: Францияда, Австрияда, Венгрияда, Египетте, Қытайда, Ресейде және халықаралық туристік алмасуға қатысатын бірқатар басқа елдерде қолданылатын жұлдыздар жүйесі; Грецияда қолданылатын әріптер жүйесі; Ұлыбританияға тән «тәждер» жүйесі; разрядтар жүйесі және т. б.

Осылайша, әр ел қонақүйлердің өзіндік жіктелуімен сипатталады, тіпті бір санатқа жататын, бірақ әртүрлі мемлекеттерде орналасқан қонақ үйлер де айтарлықтай

айырмашылықтарға ие. Сыйымдылығы кемінде он нөмір болатын қонақ үйлерді (мотельдерді) жіктеу санаттар бойынша жүзеге асырылады. Санаттар қызмет көрсету деңгейінің жоғарылауымен саны артып келе жатқан жұлдыздарға сәйкес келеді. [3]

Қонақ үйлер бес санатқа, мотельдер төрт санатқа жіктеледі. Бес жұлдыз жоғары санатқа сәйкес келеді (*****), бір жұлдыз — төменгі (*), мотельдерде — **** жұлдыздар — жоғары санат, * жұлдыз — төменгі санат. ҚР-дағы қонақ үй бизнесін сипаттай отырып, ол қалыптасу сатысында деп айтуға болады. Республика аумағында 3* және 5 * әр түрлі жұлдызды санаттағы қонақ үйлер пайда болады. Қазіргі уақытта мемлекет Қазақстанның барлық өңірлерінде шағын 2-3* қонақ үй кәсіпорындарын құруы қажет. Қонақ үй шаруашылығындағы сервистік қызметті талдай отырып, ол өнімді белсенділікті, софтикацияны қолдана отырып, қонақ үй кешені аясында демистикацияға, бейімделуге қол жеткізуге мүмкіндік береді деп айта аламыз. Қызмет көрсету элементтері қонақ үйге келушілерді кез-келген уақытта күтілетін нәтижеге қол жеткізуге дайын эмоционалды жағдайлар жоғары клиенттерге айналдыруға ықпал етеді.

Қонақ үй кәсіпорнын дамытудың негізгі рөлін қонақ үйді басқару атқарады. Қонақ үйді басқару-қонақ үй бизнесінің конъюнктурасына сәйкес тұрақты дамуға қол жеткізу үшін күнделікті іс-тәжірибені жетілдіру, өзіндік әлеуметтік-ұйымдастырушылық құрылымы бар және нарықтық қатынастар жағдайларынан туындаған жедел әрекеттерді талап ететін қонақ үй шаруашылығы индустриясының компоненттерін таңдап қолдану.

Қонақ үй жүйесіндегі басқарудың негізгі міндеті-қонақ үйдің (отель, мотель) жоғары санатына қол жеткізу немесе сақтау. [4] Адамдардың қонақ үйде тұруы оларды клиентке айналдырады. Қонақ үй қызметтері қызметтерді ұйымдастырушылар ретінде әрекет етеді (агенттер, тұтынушылар-клиенттер). Қонақ үйде болу қарым -қатынас жүйесін-«агент-клиент» ашады, онда қонақ үйдің әлеуметтік-мәдени кеңістігінің нақты құрылымы құрылады.

Агент ұйымдастырушылық шаралар жүйесін қолданады, өз ісінің тиімділігіне қол жеткізеді:

- нөмірлік қорға қызмет көрсету;
- кафеде, мейрамханада үздіксіз тамақтану;
- коммерциялық қызметтердің кірісті ұлғайту әрекеті;
- қауіпсіздік кепілдігінде инженерлік-техникалық қызметті жетілдіру;
- мейманхананың дамуында жайлылық пен сенімділікті арттыру үшін қосалқы қызметтерді (медициналық қызметтер, қызметкерлердің резервтік қоры, телефон-телевизиялық коммуникациялар) тарту;
- жарнаманы, ойын-сауық іс-шараларына билеттерді, экскурсияларды тарату және медициналық-санитариялық қызмет көрсету бойынша қосымша қызметтері бар анықтама қызметін ұйымдастыруды түзету;
- теміржол, автобус және әуе жолдарына билеттер сату.

Тұрақтылық пен бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізу үшін қонақ үй шаруашылығын дамытудағы сервистік құрылымдардың бірі орындарды брондау (резервтеу) қызметі болып табылады.

Қызметтер нарығында орындарды брондау көп қырлы сипатқа ие болады. Қонақ үй кешендеріндегі техникалық жетістіктерге сүйене отырып, орындарды брондау тәжірибесі әлеуметтік-экономикалық, мәдени және демографиялық сипаттағы барлық салалардағы тенденцияны күшейтеді. FIDELIO жүйесі жоғары тиімділікпен танымал, ол қонақ үй және мейрамхана бизнесі үшін автоматтандырылған жүйелердің өндірушісі болып табылады. [5]

Инвестициялар қонақүйлер құрылысына, жабдықтар мен инвентарлар сатып алуға, сервистік қызметті жетілдіруге және айналым капиталын толықтыруға инвестицияларға бөлінеді. Қазіргі заманғы қонақ үй туристің түні үшін жайлы жағдай жасауға және оған бірқатар қосымша қызметтер ұсынуға арналған. Қонақ үй ғимараты көп функциялды құрылым болып табылады және оны құру үшін инвестиция қажет технологиялық күрделі

жабдықты қамтиды.

Қонақ үй құрудың инвестициялық цикліне мыналар кіреді: инвестициялық портфельді қалыптастыру, қонақ үй құру қажеттілігін негіздеу, құрылыс аумағын инженерлік дайындау, құрылыс-монтаж жұмыстарын жүргізу, инвентарлар мен жабдықтарды сатып алу және орнату, қызмет көрсету процесін құру.

Қазіргі экономикалық жағдайда кез-келген кәсіпорын қосымша қаржы тарту проблемасына тап болады. Бүгінгі күні осы проблеманы шешудің мынадай тәсілдері бар: банктегі қарыз; бағалы қағаздар эмиссиясы; мемлекеттік жеңілдікті кредиттерді тарту; шетелдік инвестицияларды тарту; капиталды басқару. [6]

Қонақ үй бизнесіндегі инвестицияларды басқару механизмін бәсекеге қабілетті кәсіпорын құру үшін ақша бөлуді басқару ретінде анықтауға болады. Инвестициялар қажеттілігіне қарай үш бағытта бөлінеді: жөндеу-құрылыс жұмыстары, қазіргі заманғы жабдықтарды, инвентарды сатып алу және монтаждау, айналым капиталын басқару. [7]

Егер кәсіпорындар өз бизнестерін кеңейтсе немесе ағымдағы жөндеу жұмыстарын жүргізсе, жөндеу және құрылыс жұмыстарына инвестициялар қажет болады. Құрал-жабдықтарға, технологияларға, құрал-саймандарға инвестициялар активтерді жаңарту, бизнесті кеңейту кезінде немесе бос ақша қаражаты болған кезде қажет болады. Айналым капиталын қалыптастыруға арналған инвестициялар кәсіпорынның жұмыс істеуі үшін қажет. Дәл осы бағытта басқарушы персонал шығындарды үнемі өзгертіп отыратын, сондай-ақ оларды материалдық емес активтерге салатын кәсіпорынның ақшасын ұтымды пайдалануы керек (қызмет көрсететін персоналды оқыту арқылы қызмет көрсету деңгейін арттыру).

Қолданылған әдебиеттер:

1. Гвозденко А. А. Қонақ үй және туристік бизнес. М.: «Тандем» авторлар мен баспагерлер қауымдастығы, 2018.
2. Қонақ үй және туристік бизнес. Ред. Проф. А. Д. Чудновский М., «Тандем» авторлар мен баспагерлер қауымдастығы. "Экмос" Баспасы, 2008.
3. Гуляев В. Г. Туризмдегі жаңа ақпараттық технологиялар. Оқу құралы. М.: Приор, 2008.
4. Ходорков Л. Ф. Әлемдік қонақ үй шаруашылығы. М.: 2000.
5. Қазақстан туризмнің барлық түрлерін дамытуға ниетті//http://www.kt.kz/rus/state/kazakhstan_nameren_razvivatj_vse_vidi_turizma_prezident_rk_1153499145.htm
6. ТМД елдері мен Қазақстандағы туризмді дамытудың қазіргі жағдайы мен проблемалары // <http://www.kazatur.narod.ru/mut/3.HTML>
7. «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (29.12.2014 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // http://online.zakon.kz/Document/doc_id=1023618

ИЗМЕНЕНИЯ СФЕРЫ ТУРИЗМА ПОСЛЕ ВВЕДЕНИЯ СИСТЕМ БРОНИРОВАНИЯ

ӘПСЕТОВ Е.Е

студент группы ТУР-20-2

КОСАКИНА Е.А.

директор турфирмы «Travel House»

ЕРДАВЛАТ А.М.

Научный руководитель, магистр, преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Введение систем бронирования в туристическую инфраструктуру

существенно изменило сферу туризма. Они предоставляют туристам возможность быстро и удобно забронировать и оплатить услуги онлайн, такие как авиабилеты, жилье, аренда автомобилей и билеты на мероприятия. Это позволяет туристам легче планировать свои поездки и выбирать более подходящие варианты, основываясь на информации о ценах и отзывах других туристов.

Введение систем бронирования также изменило способ взаимодействия между туристами и поставщиками услуг. Туристы могут свободно выбирать услуги, которые им нужны, не зависимо от расположения поставщика, и поставщики могут эффективнее продавать свои услуги, расширяя свой рынок.

Ключевые слова: туризм, системы бронирования, бронирование, туристы, GDS

Системы бронирования (англ. Reservation systems) - это программные системы, которые позволяют пользователям бронировать и покупать авиабилеты, отели, аренду машин, круизы, билеты на мероприятия и т.д.

Такие системы обеспечивают связь между поставщиками услуг и покупателями, предоставляя доступ к информации о наличии свободных мест и стоимости бронирования. Пользователи могут выбирать определенные услуги, сравнивать цены, осуществлять платежи и получать подтверждения бронирования.

Системы бронирования широко используются в туризме и гостиничном бизнесе, а также в других отраслях, связанных с предоставлением услуг и бронированием. Например, в авиационной отрасли системы бронирования позволяют авиакомпаниям управлять своими рейсами и продавать билеты, а также предоставляют информацию о расписании рейсов и доступных местах. [1]

Системы бронирования имеют множество преимуществ для как поставщиков услуг, так и для потребителей. Некоторые из главных плюсов систем бронирования:

Удобство: Потребители могут бронировать и оплачивать услуги из любой точки мира через интернет, без необходимости посещения офисов или звонков по телефону. Это значительно экономит время и снижает затраты на организацию бронирования.

Широкий выбор: Системы бронирования предлагают широкий выбор услуг и поставщиков, что позволяет пользователям сравнивать и выбирать наилучшее предложение по цене и качеству.

Доступность информации: Пользователи могут получать актуальную информацию о наличии мест и ценах, а также описание услуг, фотографии и отзывы других пользователей.

Быстрота: Бронирование через системы занимает всего несколько минут, а подтверждение может быть получено по электронной почте в течение нескольких секунд.

Эффективность: Системы бронирования позволяют поставщикам услуг управлять своими предложениями и заполнять свободные места, что помогает им эффективно использовать свои ресурсы и увеличивать свою прибыль.

Автоматизация: Системы бронирования позволяют автоматизировать процессы бронирования, управления заказами и оплаты, что снижает затраты на работу сотрудников и минимизирует возможность ошибок. [2]

GDS оказали значительное влияние на индустрию туризма, произведя революцию в способах сбыта и распределения туристических продуктов. Вот несколько способов, которыми GDS изменили индустрию туризма:

Повышение эффективности: GDS упростила процесс бронирования поездок, предоставив турагентам и другим профессионалам отрасли доступ к информации о рейсах, отелях, аренде автомобилей и других туристических продуктах в режиме реального времени. Это позволило агентам быстро и эффективно искать лучшие предложения и оформлять заказы для своих клиентов.

Большой выбор: GDS позволяют турагентам и потребителям получать доступ к широкому ассортименту туристических продуктов с единой платформы. Это усилило

конкуренцию между поставщиками и позволило потребителям сравнивать цены и выбирать из более широкого ассортимента.

Улучшенная доступность: GDS сделала бронирование путешествий более доступным для потребителей, позволив им бронировать туристические товары онлайн, через мобильные приложения или через предпочитаемого ими турагента.

Расширенные маркетинговые возможности: GDS предоставляет поставщикам туристических услуг новые маркетинговые возможности, позволяя им продвигать свои продукты более широкой аудитории туристических агентств и потребителей.

Улучшенное управление доходами: GDS позволяют поставщикам туристических услуг более эффективно управлять своими запасами и корректировать цены в зависимости от рыночного спроса. Это позволило поставщикам оптимизировать свои доходы и максимизировать прибыль. [3]

В целом, системы бронирования являются эффективным инструментом для управления бронированием и покупкой различных видов услуг, что делает их очень популярными среди потребителей.

GDS сыграли значительную роль в преобразовании индустрии туризма, сделав бронирование поездок более эффективным, доступным и удобным как для турагентов, так и для потребителей.

Хотя системы глобального распределения (GDS) принесли в туризм много преимуществ, есть и некоторые недостатки, связанные с их введением. Вот некоторые из них:

Высокие затраты: Использование GDS связано с высокими затратами для туристических компаний, включая комиссии за использование системы и необходимость покупки специального оборудования и программного обеспечения.

Зависимость от GDS: Туристические компании могут стать слишком зависимыми от GDS, что может ограничить их возможности для поиска и развития альтернативных каналов продаж и маркетинга.

Ограниченный выбор: Хотя GDS позволяют сравнивать множество различных предложений, выбор все же может быть ограничен определенным набором поставщиков, что может ограничить возможности поиска самых выгодных предложений для клиентов.

Ограниченная гибкость: Использование GDS может ограничивать гибкость туристических компаний в управлении ценами и ограничениях по маршрутам и услугам.

Конфиденциальность: Использование GDS может привести к потенциальным проблемам с конфиденциальностью, поскольку информация о клиентах и их предпочтениях может стать доступной для большого числа поставщиков услуг. [4]

Хотя GDS оказали значительное влияние на современную туристическую индустрию, введение этих систем также может иметь свои недостатки, которые могут ограничить возможности для туристических компаний и клиентов. Однако, системы глобального распределения (GDS) оказали огромное влияние на туризм, внедрив новые возможности и преимущества в эту отрасль. Тем не менее, в целом GDS стали важной частью индустрии туризма и продолжают играть важную роль в этой отрасли. Их внедрение позволило сделать туризм более доступным, эффективным и глобальным, что привело к росту количества туристов и доходности туристических компаний.

Список литературы:

1. "Современные информационные технологии в индустрии туризма: преимущества и риски" Татьяна Малышева
2. "Влияние онлайн-бронирования на гостиничную индустрию: опыт мирового рынка" Елена Петренко и Алексей Медведев, опубликовано в журнале «Современные проблемы сервиса и туризма»

3. "Анализ влияния онлайн-бронирования на гостиничную индустрию " Диана Тюкавкина и Александр Лунев, опубликовано в журнале «Современные проблемы экономики и управления» в 2020 году.

4. "Онлайн-бронирование в современной туристской индустрии" Ольга Давыдова и Алексей Аввакумов, опубликовано в журнале «Туризм: экономика, экология и управление» в 2021 году.

ИНТЕРНЕТ СИСТЕМЫ БРОНИРОВАНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ДЛЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА

ЭПСЕТОВА Е.Е

студент группы ТУР-20-2

ЕРДАВЛАТ А.М

Научный руководитель, магистр

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В современном мире, когда все больше людей предпочитают путешествовать самостоятельно, интернет-системы бронирования стали неотъемлемой частью туристической инфраструктуры. Они позволяют туристам быстро и удобно забронировать и оплатить различные услуги онлайн, такие как авиабилеты, жилье, аренда автомобилей и билеты на мероприятия.

Эти системы также предоставляют туристам информацию о доступных вариантах и ценах, что позволяет им выбрать наиболее подходящий вариант в соответствии с их бюджетом и предпочтениями. Они также предоставляют отзывы и рейтинги от других туристов, что помогает туристам сделать более осознанный выбор.

Использование интернет-систем бронирования является важным инструментом для тех, кто предпочитает самостоятельное путешествие. Это позволяет им бронировать и оплачивать услуги в удобное для себя время и выбирать наиболее подходящие варианты. Однако, туристам следует всегда проверять информацию о вариантах, которые они выбирают, и оставлять отзывы о своих опытах, чтобы помочь другим туристам принимать более осознанные решения.

Ключевые слова: туризм, системы бронирования, тур, турист

Планирование собственного тура может стать поистине увлекательным опытом, который позволит вам не только насладиться путешествием, но и глубже понять места, которые вы посетите. Вы сможете изучить местную культуру, историю и традиции, взаимодействуя с местными жителями, а также насладиться местной кухней и экзотическими блюдами. Вы сможете посетить места, которые вас давно привлекали, но которые не входят в стандартные туристические маршруты, и насладиться пейзажами, которые оставят незабываемые впечатления. [1]

Кроме того, планирование собственного тура позволяет экономить время и деньги. Вы можете выбрать более доступные варианты перелетов и проживания, а также распределить расходы между участниками путешествия. Это может сделать ваше путешествие более доступным и экономически эффективным.

Однако, стоит помнить, что планирование собственного тура может быть связано с определенными сложностями, такими как выбор оптимального маршрута, бронирование различных услуг и координация планов с другими участниками путешествия. Но все эти проблемы решаемы и могут стать небольшими вызовами, которые помогут вам сделать ваше путешествие еще более интересным и запоминающимся.

Для туристов, которые планируют свой собственный тур, существует множество

полезных инструментов и ресурсов, которые могут помочь им в этом процессе. Некоторые из них включают:

Поисковики авиабилетов и отелей. Существуют различные сайты, такие как Skyscanner, Expedia, Booking.com и другие, которые позволяют искать и сравнивать различные варианты перелетов и проживания.

Карты и гиды. Карты и гиды могут помочь туристам понять, как добраться до различных достопримечательностей и ориентироваться в местности. Существуют также различные мобильные приложения, такие как Google Maps, которые могут помочь в навигации.

Отзывы и рекомендации. Отзывы и рекомендации других туристов могут помочь в выборе достопримечательностей, ресторанов, отелей и других мест, которые стоит посетить.

Форумы и блоги. Форумы и блоги о путешествиях могут предоставить много полезной информации о том, как лучше всего спланировать свою поездку, а также дать рекомендации по маршруту и достопримечательностям.

Локальные туроператоры и гиды. Локальные туроператоры и гиды могут предоставить много полезной информации о местах, которые стоит посетить, а также помочь в организации транспорта и проживания. [2]

Использование этих ресурсов может существенно облегчить процесс планирования и помочь туристам создать маршрут, который идеально соответствует их интересам и потребностям.

Интернет-системы бронирования являются незаменимым инструментом для самостоятельного туризма, так как они предоставляют множество возможностей для планирования и бронирования поездок.

Системы бронирования позволяют выбирать и бронировать авиабилеты, отели, аренду автомобилей, туры и другие услуги туристической инфраструктуры со всего мира. Благодаря этому туристы могут организовать свой маршрут, выбрать удобное время и спланировать свой бюджет заранее.

Одним из преимуществ систем бронирования является возможность сравнения цен и условий предоставления услуг. Туристы могут легко и быстро сравнить предложения разных компаний и выбрать наиболее выгодный вариант.

Кроме того, системы бронирования предоставляют информацию о различных достопримечательностях, ресторанах и магазинах, что помогает туристам составить план своего отдыха.

Однако, при использовании систем бронирования туристам следует учитывать, что не все компании предоставляют качественные услуги. Поэтому перед бронированием необходимо изучить отзывы других туристов о данной компании, а также убедиться в наличии всех необходимых документов и лицензий. [3]

Таким образом, системы бронирования являются важным инструментом для самостоятельного туризма, который позволяет туристам организовать свой отдых максимально удобным и выгодным способом

На выбор конкретной системы бронирования влияет множество факторов, таких как место назначения, тип поездки, бюджет и личные предпочтения. Однако, в целом, существует несколько наиболее популярных и удобных систем бронирования, которые подходят для самостоятельного туризма:

Booking.com - крупнейший в мире сервис по бронированию отелей и других видов жилья. Он предлагает огромный выбор жилья по всему миру, а также предоставляет отзывы и рейтинги пользователей, которые помогают выбрать наиболее подходящий вариант.

Airbnb - система бронирования жилья в частных домах, квартирах и других нестандартных местах. Она позволяет туристам насладиться аутентичным опытом путешествия, живя вместе с местными жителями. Эта система также позволяет сэкономить на проживании в некоторых случаях.

Skyscanner - сервис для поиска дешевых авиабилетов по всему миру. Он сравнивает цены на билеты от разных авиакомпаний и предоставляет наиболее выгодные варианты.

Rentalcars.com - система бронирования автомобилей по всему миру. Она позволяет туристам выбрать автомобиль, соответствующий их потребностям и бюджету, а также предлагает различные услуги, такие как страхование и навигация.

Tripadvisor - система, которая предлагает информацию о различных местах назначения, достопримечательностях, ресторанах и отелях со всего мира. Она также предоставляет отзывы и рейтинги пользователей, которые помогают туристам выбрать лучшие места для посещения и проживания.

Это лишь некоторые из множества систем бронирования, доступных для самостоятельного туризма. В конечном итоге, выбор зависит от конкретных потребностей и предпочтений туриста.[4]

Системы бронирования играют очень важную роль в самостоятельном туризме, так как они позволяют туристам забронировать и оплатить различные услуги онлайн, включая авиабилеты, жилье, аренду автомобилей, билеты на мероприятия и т.д.

Они также обеспечивают туристов информацией о доступных вариантах и ценах, что позволяет им выбрать наиболее подходящий вариант в соответствии с их бюджетом и предпочтениями. Системы бронирования также предоставляют возможность сравнить различные варианты и выбрать наиболее выгодный.

Кроме того, системы бронирования обычно предоставляют отзывы и рейтинги от других туристов, что помогает туристам сделать более осознанный выбор и избежать возможных проблем.

Таким образом, системы бронирования являются важным инструментом для тех, кто путешествует самостоятельно, позволяя им бронировать и оплачивать услуги в удобное для себя время и выбирать наиболее подходящие варианты. Однако, туристам следует всегда проверять информацию о вариантах, которые они выбирают, и оставлять отзывы о своих опытах, чтобы помочь другим туристам принимать более осознанные решения.

Список литературы:

1. "Интернет-бронирование отелей: особенности и вызовы" Марианна Сигала, 2018 год.
2. "Влияние онлайн-бронирования на формирование самостоятельных туристских поездок", 2021 год.
3. "Самостоятельное бронирование отелей и его влияние на туристический рынок" в 2020 год.
4. "Онлайн-бронирование в туристской индустрии: потенциал и проблемы" Ирина Жукова и Анна Рассадина, опубликовано в журнале «Вестник Московского университета».

ПРОБЛЕМЫ И РАЗВИТИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ КАЗАХСТАНЕ

ЭПСЕТОВ Е.Е.

студент группы Тур 20-2

СЫЗДЫКОВА Д.М.

Научный руководитель, магистр наук

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В настоящее время туризм становится частью жизни каждого человека, и с каждым разом туризм совершенствуется и появляется что-то новое; разновидности туризма,

технологии и сайты. Туризм так же играет большую роль в экономике, поэтому каждая страна пытается развивать свою инфраструктуру туризма. В статье детально рассмотрим описание популярных в настоящее время инновационных видов туризма, а также что наиболее популярное.

Ключевые слова: туризм, инфраструктура, регион, транспорт, качество, путешествия.

Туристическая инфраструктура - это совокупность объектов и услуг, предназначенных для удовлетворения потребностей туристов во время их путешествия. Она играет важную роль в развитии туризма, поскольку обеспечивает комфортное пребывание туристов и повышает их удовлетворенность от поездки.

Вот несколько причин, по которым важна туристическая инфраструктура:

1. Привлечение туристов: хорошо развитая туристическая инфраструктура привлекает больше туристов, что способствует развитию экономики региона или страны.

2. Увеличение занятости: развитие туризма и туристической инфраструктуры создает новые рабочие места, что способствует увеличению занятости и сокращению безработицы.

3. Развитие регионов: развитие туризма и туристической инфраструктуры может способствовать развитию отдаленных регионов и привлечению инвестиций в эти регионы.

4. Повышение качества жизни местных жителей: туристическая инфраструктура может обеспечивать новые возможности для местных жителей, такие как создание новых предприятий и услуг, а также улучшение условий для жизни.

5. Поддержание культурного наследия: хорошо развитая туристическая инфраструктура может способствовать сохранению культурного наследия и традиций региона или страны, а также обеспечивать возможности для их изучения и популяризации.

В целом, развитие туристической инфраструктуры является важным аспектом для развития туризма и экономики в целом, а также способствует улучшению качества жизни местных жителей.

Туристическая инфраструктура представляет собой совокупность объектов и услуг, которые предназначены для удовлетворения потребностей туристов во время их путешествий. Она включает в себя различные элементы, такие как:

1. Размещение: гостиницы, кемпинги, hostels, апартаменты и т.д.

2. Питание: рестораны, кафе, закусочные, бары, фаст-фуд и т.д.

3. Транспорт: авиа-, железнодорожный, автобусный и другие виды транспорта, а также такси, прокат автомобилей и велосипедов.

4. Развлечения и достопримечательности: музеи, парки развлечений, аквапарки, зоопарки, театры, кинотеатры, концерты, спортивные мероприятия и т.д.

5. Информационная поддержка: туристические информационные центры, карты и брошюры, гиды и экскурсоводы, интернет-сайты и приложения.

Цель туристической инфраструктуры заключается в том, чтобы обеспечить туристам комфортные условия пребывания и путешествия, а также способствовать развитию туристической индустрии и экономики в целом. Хорошо развитая туристическая инфраструктура способствует привлечению большего числа туристов, повышает уровень доходов и занятости в регионе, а также способствует сохранению и продвижению культурного и природного наследия.

Туристическая инфраструктура в Казахстане постепенно развивается, но все еще нуждается в дальнейшем улучшении. В стране есть несколько крупных городов, которые привлекают большое количество туристов, включая Алматы, Астана, Шымкент и Актау. Однако, инфраструктура туристической отрасли в регионах и на удаленных территориях все еще остается недостаточной.

Транспортная инфраструктура в Казахстане представлена автомобильными, железнодорожными и авиационными средствами передвижения. Страна расположена на

пересечении транспортных магистралей между Европой и Азией, что облегчает путешествия внутри страны и за ее пределами. В крупных городах развита сеть общественного транспорта, включая автобусы, троллейбусы, метро и трамваи.

В Казахстане существует множество достопримечательностей, включая культурные и исторические памятники, природные парки и заповедники, озера и горнолыжные курорты. В Алматы расположены такие достопримечательности, как гора Кок-Тобе, Национальный музей Казахстана, Центральный парк культуры и отдыха и многие другие. В Астане можно посетить такие места, как Байтерек, Национальный музей и Ак Орда. Также в Казахстане есть множество курортов на берегу озер и горнолыжных курортов в горах.

Отельная инфраструктура в Казахстане развивается, но все еще не на самом высоком уровне. В крупных городах есть множество гостиниц, включая международные сети отелей, такие как Hilton, Marriott, Intercontinental и другие. В регионах отельная инфраструктура менее развита, но появляются новые отели и гостиницы.

В целом, туристическая инфраструктура в Казахстане продолжает развиваться, и страна постепенно становится более прочной.

Туризм является важной отраслью экономики Казахстана, однако, в стране все еще есть проблемы с развитием туристической инфраструктуры.

Одной из основных проблем является отсутствие качественных туристических объектов и достопримечательностей, особенно в регионах за пределами крупных городов. Необходимо развивать и продвигать новые туристические маршруты и аттракционы, чтобы привлечь больше туристов и разнообразить их отдых.

Также существуют проблемы с качеством и доступностью транспортной инфраструктуры, особенно в удаленных регионах. Развитие транспортной инфраструктуры, включая дороги, авиалинии и железные дороги, может значительно улучшить доступность туристических мест.

Другой проблемой является нехватка качественного жилья для туристов. В настоящее время большинство гостиниц и отелей в Казахстане имеют устаревшие условия проживания и сервис, что не удовлетворяет современным требованиям туристов. Развитие сети современных отелей и гостиниц может привлечь больше туристов в страну.

Также важно развивать кадровый потенциал в туристической индустрии. В Казахстане не хватает квалифицированных специалистов в области туризма, что затрудняет развитие отрасли. Необходимо улучшать образовательные программы и повышать квалификацию работников туристических компаний.

В целом, для развития туризма в Казахстане необходимо инвестировать в развитие туристической инфраструктуры, продвигать новые туристические маршруты и аттракционы, улучшать качество транспортной и жилищной инфраструктуры и укреплять кадровый потенциал в туристической индустрии.

Для развития транспортной инфраструктуры в Казахстане можно рассмотреть следующие направления:

1. Модернизация и строительство новых дорог: улучшение качества дорог и строительство новых трасс позволят сократить время путешествия и повысить безопасность на дорогах.

2. Развитие железнодорожного транспорта: в Казахстане много крупных городов, и железнодорожный транспорт может стать эффективным средством передвижения между ними. Развитие железнодорожной инфраструктуры, в том числе с помощью строительства новых линий, может привлечь больше пассажиров и грузовых перевозок.

3. Развитие воздушного транспорта: строительство новых аэропортов и модернизация существующих позволят увеличить число рейсов и обеспечить большую доступность регионов страны для туристов и бизнеса.

4. Развитие водного транспорта: Казахстан расположен вблизи Каспийского моря и имеет много рек, поэтому развитие водного транспорта может стать эффективным способом перемещения грузов и пассажиров.

5. Создание удобной системы общественного транспорта: улучшение работы общественного транспорта в городах и создание новых маршрутов, в том числе с использованием современных технологий и электрических транспортных средств, позволит сократить загрузженность дорог и уменьшить выбросы автотранспорта в городах.

6. Развитие мультимодальных транспортных коридоров: создание мультимодальных транспортных коридоров, которые объединяют несколько видов транспорта (например, железнодорожный, автомобильный и воздушный транспорт) может существенно повысить эффективность перевозок и улучшить доступность территорий.

7. Привлечение инвестиций: для реализации вышеуказанных мер необходимы крупные инвестиции, которые могут быть привлечены как внутренними, так и иностранными инвесторами.

Список использованной литературы:

1. Бизнес-планирование в туризме: учебник для студентов бакалавриата, обучающихся по направлению подготовки 43.03.02 «Туризм» / под общ. ред. Т. В. Харитоновой, А. В. Шарковой. – 4-е изд. – Москва: Дашков и К, 2021. – 310 с.

2. Андреева А.Ю. Новые технологии интенсивного развития туристической индустрии. -М.: ЮРГУ, 2019. -С. 15.

РАЗВИТИЕ КАЗАХСТАНА КАК БРЕНД В ТУРИЗМЕ

ЭПСЕТОВ Е.Е.

студент группы Тур 20-2

СЫЗДЫКОВА Д.М.

магистр наук

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В последнее время интерес к Казахстану, как к туристскому направлению, значительно возрос во всем мире, и соответственно, из года в год увеличивается спектр туристских услуг, предоставляемых местными туроператорами для привлечения большего количества путешественников. Наличие туристического бренда сильно облегчит продвижение тур. продуктов Казахстана и привлекательность самой территории Казахстана в качестве тур. объекта, как некий единый привлекательный объект (страна).

Ключевые слова: туризм, бренд, туристический бренд, маркетинг, инфраструктура.

Туристический бренд - это уникальное позиционирование туристической дестинации, которое отличает ее от других и привлекает внимание туристов. Это своего рода имиджевый комплекс, который включает в себя все аспекты туристической инфраструктуры - от достопримечательностей и мест размещения до культурных, исторических и природных особенностей региона.

Создание туристического бренда позволяет привлечь большее число туристов и инвесторов в регион, а также повысить его узнаваемость и популярность. Брендинг в туризме включает в себя не только создание уникального логотипа или слогана, но и формирование образа региона с помощью маркетинговых кампаний, промо-акций,

партнерских отношений, создания высококачественных туристических услуг и т.д.

Важно, чтобы туристический бренд был аутентичным, то есть отражал уникальные культурные и природные характеристики региона, которые привлекают туристов. Создание успешного туристического бренда требует длительного и целенаправленного процесса, который включает анализ рынка, выработку позиционирования, разработку маркетинговой стратегии и ее реализацию.

Брендинг может сыграть значительную роль в развитии туризма несколькими способами:

Повышенная видимость: Сильный бренд может повысить видимость и узнаваемость пункта назначения или достопримечательности. Это может привлечь больше туристов в это место, особенно если бренд ассоциируется с положительным опытом и репутацией.

Уникальная идентичность: сильный бренд может помочь месту назначения или достопримечательности выделиться на фоне конкурентов. Создавая уникальную идентичность, туристы с большей вероятностью выберут это место из других.

Эмоциональная связь: Хорошо зарекомендовавший себя бренд может создать эмоциональную связь с туристами, заставляя их испытывать чувство лояльности и привязанности к месту назначения или достопримечательности. Это может привести к повторным посещениям и положительной рекламе из уст в уста.

Экономический эффект: Сильный бренд также может оказать положительное экономическое воздействие на индустрию туризма. Привлекая больше туристов, предприятия в этом районе могут извлечь выгоду из увеличения доходов и возможностей трудоустройства.

В целом, создание сильного бренда является важным аспектом развития туризма, поскольку это может помочь привлечь больше туристов, создать уникальную идентичность и оказать положительное экономическое воздействие на пункт назначения или достопримечательность.

В мире есть много хороших примеров брендинга в туризме, но особенно выделяется «Невероятная Индия». Бренд, запущенный правительством Индии в 2002 году, призван продвигать Индию как туристическое направление и демонстрировать ее культурные и природные достопримечательности.

Бренд включает в себя слоган «Atithi Devo Bhava», что означает «Гость эквивалентен Богу». Это подчеркивает индийские традиции гостеприимства и радушного приема гостей. Бренд также использует красочный и яркий логотип, который демонстрирует богатое культурное наследие и разнообразие Индии.

Бренд «Невероятная Индия» был успешно реализован с помощью различных маркетинговых кампаний, включая рекламные ролики на телевидении, печатную рекламу и продвижение в социальных сетях. Это помогло позиционировать Индию как обязательное место для посещения туристами всего мира и способствовало росту туристической индустрии Индии.

Успех бренда можно увидеть в увеличении числа иностранных туристов, ежегодно посещающих Индию. В 2019 году Индия приняла более 10 миллионов иностранных туристов, что значительно больше, чем 2,4 миллиона туристов в 2002 году, когда был запущен бренд.

В целом, «Невероятная Индия» — отличный пример успешного брендинга в туризме, поскольку он подчеркивает уникальные элементы Индии и создает сильную эмоциональную связь с туристами.

У Казахстана есть свой бренд под названием «Казахстан: край Великой степи». Бренд был разработан в 2018 году для продвижения Казахстана как туристического направления и демонстрации его культурных и природных достопримечательностей.

Бренд подчеркивает уникальную самобытность и богатое культурное наследие Казахстана, а также его природную красоту и разнообразный ландшафт. Он направлен на то,

чтобы позиционировать Казахстан как современную, динамичную и гостеприимную страну с динамично развивающейся туристической индустрией.

Бренд также включает в себя цвета национального флага и элементы традиционного казахского дизайна, такие как орел и узоры казахского текстиля. Он используется в маркетинговых материалах, рекламных кампаниях и мероприятиях по продвижению Казахстана как туристического направления как для внутренней, так и для международной аудитории.

Вот несколько предложений по дальнейшему развитию Казахстана как бренда в сфере туризма:

Инвестируйте в маркетинг: Правительство Казахстана и индустрия туризма должны инвестировать в маркетинговые кампании для продвижения достопримечательностей и опыта страны среди более широкой аудитории. Это можно сделать с помощью различных каналов, таких как социальные сети, реклама и связи с общественностью.

Улучшить инфраструктуру. Чтобы привлечь больше туристов, Казахстану необходимо иметь развитую инфраструктуру, включая аэропорты, транспортные системы, гостиницы и другие удобства. Улучшение инфраструктуры поможет улучшить впечатления посетителей и побудит их оставаться дольше.

Разрабатывать уникальные туристические продукты: Казахстан имеет уникальную культуру, историю и природную среду. Разработка новых и инновационных туристических продуктов и впечатлений, демонстрирующих эти уникальные элементы, может помочь отличить Казахстан от других направлений.

Сосредоточьтесь на устойчивости: устойчивость становится все более важным фактором для туристов при выборе направления. Казахстану следует сосредоточиться на развитии методов устойчивого туризма, которые защищают окружающую среду, сохраняют ресурсы и поддерживают местные сообщества.

Улучшить визовые процедуры. Упрощение и рационализация процесса подачи заявления на визу может побудить больше туристов посетить Казахстан. Это потребует тесного сотрудничества между государственными органами и индустрией туризма для обеспечения плавного и эффективного процесса.

Реализуя эти стратегии, Казахстан может продолжать укреплять свой туристический бренд и привлекать в страну больше посетителей.

Хотя брендинг может быть мощным инструментом продвижения туризма, следует учитывать и некоторые недостатки:

Стоимость: разработка и внедрение бренда может быть дорогостоящим, особенно для небольших направлений или предприятий. Это может потребовать значительных инвестиций в маркетинг и рекламу, что не всегда может привести к немедленному возврату инвестиций.

Неудовлетворенные ожидания: сильный бренд может создать у туристов завышенные ожидания, которые может быть трудно оправдать. Если реальный опыт не соответствует обещаниям бренда, это может привести к разочарованию и негативным отзывам.

Гомогенизация: Стремясь привлечь широкую аудиторию, некоторые направления могут создать бренд, который является общим и не имеет уникальной идентичности. Это может привести к гомогенизации туристического опыта, когда направления начинают выглядеть и ощущаться одинаково, теряя свою индивидуальность и привлекательность.

Негативное влияние на местных жителей: если брендинг слишком ориентирован на привлечение туристов, это может оказать негативное влияние на местное сообщество. Это может включать в себя перемещение местных жителей из их домов или предприятий, разрушение окружающей среды или повышение цен из-за туристического спроса.

Чрезмерная зависимость от туризма. Вкладывая значительные средства в брендинг и туризм, туристические направления могут стать чрезмерно зависимыми от этой отрасли. Это может сделать их уязвимыми перед экономическим спадом или изменением схемы поездок, что приведет к значительным негативным последствиям для местной экономики.

В целом, хотя брендинг может иметь много преимуществ в продвижении туризма, важно учитывать и управлять потенциальными недостатками, чтобы обеспечить устойчивую и ответственную индустрию туризма.

Список использованной литературы:

1. Восколович, Н. А. Маркетинг туристских услуг : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / Н. А. Восколович. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2019. — 191 с.

2. Лысакова, Л. А. Tourismus. Туризм : учебное пособие / Л. А. Лысакова, Е. М. Карпова, Е. Н. Лесная. — 3-е изд., стер. — Москва : ФЛИНТА, 2020. — 145 с.

ВЛИЯНИЕ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА

АРИНОВА.А.К

студентка группы Тур 20-2

СЫЗДЫКОВА Д.М.

Научный руководитель, магистр наук

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В настоящее время туризм становится частью жизни каждого человека, и с каждым разом туризм совершенствуется и появляется что-то новое; разновидности туризма, технологии и сайты. Туризм так же играет большую роль в экономике, поэтому каждая страна пытается развивать свою инфраструктуру туризма. В статье детально рассмотрим описание популярных в настоящее время инновационных видов туризма, а также что наиболее популярное.

Ключевые слова: туризм, водный туризм, горный туризм, экстремальный туризм, археологический туризм.

Новые виды туризма появились благодаря новым инновациям, таким как:

Разработка новинок, которых еще не было на рынке туров. Раньше под ними понимали сельский туризм, экологический, подводный, круизный, авантюрный и другие виды. В инновациях 2007–2008 гг. отмечены предложения, как: экспедиционный туризм, тюремный туризм, дачный туризм.

Формирование ресурсов вместе с предварительно установленными качествами а также новейшим, целенаправленным предназначением либо вовлечение к туристскому ходу новейших разновидностей ресурсов. В туристических посещениях увеличивается вес особенного класса природно-антропогенных предметов (водохранилищ, прудов, лесопарков а также др.); всерьез оцениваются возможности формирования техногенного туризма - горнопромышленного (город, рудники, продвижении по службе) а также фабрично-заводского. В маршрутном а также недвижимом туризме в 1-ый проект уходят предметы,соответствующие запросу экзотичности.

Подобными образцами считаются последующие туристические продукты питания:

Заклучение браков на льду Байкала, под водой или во время прыжка с парашютом;

Размещение отклей на деревьях (Германия), на маяках (провинция Фрисландия, Нидерланды), в винных бочках (Рюдсхайм, Германия), под водой (Ки Ларго, штат Флорида США);

Проведение деловых встреч в надувном конференц-зале («Сфера», (Подмосковье);

Посещение военных объектов (Балаклава, Крым) и др.

1. Осваивание новейших частей туристского рынка, в том числе привлечение в туристское продвижение новейших природных сфер (космическое пространство), Земель крайнего вида (пустыни, Ледовый континент, экваториальные леса). Развитие туристского рынка способен реализоваться, а также за счет расширения временных рамок туристских сезонов, охвата новой целевой клиентуры (туризм «третьего возраста», туризм высококлассных компаний);

2. Формирование новейших туристско-рекреационных территорий. В настоящее время современным типом туристского продукта представляет тематический сквер, связывающий большое число развлекательных объектов с сквозной познавательной темой (парки «Диснейленд» в штатах Калифорния а также Флорида Соединенных штатов америки, во Франции, в Стране восходящего солнца, «Фантазияленд» в Германии обслуживают поток путешественников с 7 вплоть до 13 миллионов. человек каждый год). Возникли образцы оазисов туризма в Сахаре, которые специализируются в экстремальном, этнографическом, приключенческом, а также развлекательном туризме (к примеру, декорации, брошенные уже после съемок киноэпопеи «Звездные войны», Тунис).

Главными а также более распространенными типами туризма считаются: Культурный либо экскурсионный туризм, который охватывает собой посещение многозначительных, культурных либо географических достопримечательностей. Культурный туризм возможно подразделить в экскурсионный, музейный, а также общенаучный.

Рекреационный, а также лечебно-оздоровительный туризм - предполагает путешествия в центры морского, горного отдыха либо в зоны с экологично чистойшей, а также привлекательной природой с целью отдыха, и возобновления внутренних, а также физических сил, либо пребывание в санаторно-курортных, бальнеологических, а также иных центрах вместе с целью прохождения лечебно-оздоровительного курса.

Религиозный туризм –основывается в церковных нуждах людей разных конфессий. Религиозный туризм возможно охарактеризовать древним типом, вследствие того то, что его истоки покидают в незапамятные времена. Он имеет 2 главные типы: паломнический туризм, а также религиозный туризм экскурсионно- познавательной ориентированности.

Инновационные виды туризма можно разделить на такие категории, как: деловой туризм, образовательный туризм, событийный туризм, экотуризм, агротуризм, активный и экстремальный туризм, экзотический или приключенческий туризм, новые виды культурно-экскурсионного туризма, хобби-туризм, шопинг туризм, таймшер, комбинированные туры.

Сейчас мы рассмотрим вышеперечисленные инновационные виды туризма:

Деловой либо бизнес-туризм представляет собой на сегодняшний день одну из наиболее устойчивых а также прибыльных сфер всемирного туризма. Возник он не так давно, в конце 1990-х годов, однако формировался с высокой скоростью а также, безусловно, содержит интересное будущее. К данному типу туризма ВТО относит путешествия с целью участия в съездах, академических конгрессах, конференциях, производственных совещаниях, семинарах, ярмарках, выставках, салонах, а также с целью выполнения переговоров и решения договоров, монтажа. Инсентив туризм представляет собой поездки, предоставленные компанией собственным сотрудникам в качестве поощрения за хорошую работу. Инсентив туры, равно как принцип, учитывают превосходное высококачественное обслуживание согласно концепции «все включено». Особенным спросом используют в сегодняшний день период комбинированные программы (к примеру, отдых плюс обучение). Экскурсионная часть при подобных путешествиях наиболее яркая а также способна содержать в себе как посещение музеев, осмотр достопримечательностей, участие в спорт соревнованиях и полеты в воздушном шаре.

Обучающий (общеобразовательный) туризм – довольно новое, а также увлекательное направление в туризме, имеющее огромные возможности с целью развития. В этом секторе туризма наиболее превосходны обменные учебные туристические турпоездки, которые формируют как выездной, так и немаловажно для Казахстана, вездной туризм. Более

распространенными турпоездками на настоящий период являются образовательные турпоездки с целью исследования зарубежных языков либо углубления познаний иностранного языка. Из числа образовательных турпоездок необходимо отметить несколько основных: языково-обучающие турпоездки; спортивно-обучающие; профессионально-обучающие. Приобретает все без исключения наибольшее продвижение фототуризм, предусматривающий сочетание развлечений вместе с освоением новейшей фототехники, а также исследованием методологии высококлассной фотосъемки.

Довольно новым направлением считается также событийный туризм – поездки туристов в разнообразные торжества, карнавалы, фестивали, спорт соревнования. Из числа разновидностей событийного туризма акцентируют свадебный туризм, военно-патриотический, рождественский и т.Д. В Казахстане этот вид туризма только набирает обороты, проводятся различные игры, олимпиады, соревнования.

В настоящее время замечается активная вспышка заинтересованности к экотуризму а также смежным с ним типам: агротуризму, либо туризму в сельской территории, фермерскому, промысловому туризму и т.п. Экологический туризм - это не только вариация природного туризма, объединяющего людей, которые путешествуют с научно-познавательными целями и сферой интересов которых является окружающая естественная а также культурная сфера, однако еще и возможность быть действующим заступником данной среды. Экотуризм считается одним из наиболее многообещающих разновидностей туризма во всем обществе, а также Казахстан – никак не исключение. Экотуризм побуждает сохранение находящейся вокруг среды, совершая такого рода тип туризма выгодным для окрестных обитателей.

Так же сейчас набирает популярность орнитологические туры (с латинского-наблюдение за птицами) туркомпании предоставляют все условия, чтобы наблюдать за птицами, бабочками а так же фотографирование редких растений и цветов.

В 1997 г. появилось новейшее направление отдыха - геотуризм, что мгновенно обрело невообразимую известность в обществе. Геотуризм старается не наносить ущерба окружающей среде, требует получать удовольствие от уникальности мест, содействует возобновлению многозначительных регионов а также даже может помочь возобновлению и процветанию многочисленных районных традиций.

В Великобритании так же набирает обороты полярный вид туризма. Путешествие на Северный и Южный полюсы. Эти туры набирают популярность за счет экстремальной погоды, так же есть возможность наблюдать за дикими животными, посещение станции в Антарктиде. Эти места считаются экологически самыми чистыми на планете.

Экстремальный туризм- один из видов туризма для поднятия адреналина. Опасный вид туризма, связанный с острыми ощущениями, тяжелыми физическими нагрузками и риском для здоровья. Такой вид туризма подготавливается и контролируется исключительно профессионалами.

Виды экстремального туризма: наземный, горный, водный, подводный (разберем самые интересные).

На севере стало популярным ездовые собаки. Если конные стали актуальными по-прежнему миру и в основном в теплое время года, то ездовые собаки на севере и только при наличии снега. Туристов в процессе путешествия учат запрягать собак в упряжь, управлять ими. Некоторые маршруты имеют протяженность до 300–400 км.

Маунтинбайкинг – спуск с горных вершин на велосипедах становится очень популярным для любителей экстрима.

Один из рискованных видов является спелеотуризм- изучение пещер, шахт, обвалин, разломов, пропастей.

Серфинг- катание на доске по волнам.

Base-jump — это прыжок с парашютом с базовой точки (высотных зданий, телевышек). Такие прыжки очень опасны и сложны в техническом выполнении. Необходима очень

быстрая реакция, чтобы вовремя открыть спасительный парашют.

Космический туризм- полеты в космос или на орбиту, не все могут себе это позволить, только состоятельные люди готовы за это платить.

Джйлоо- туризм- проживание в племени, где цивилизация не коснулась.

Археологический туризм- позволяет погрузиться в разные эпохи времени, посетить выставки, провести вечер у костра.

Популярность набирают комбинирование туры, туда входят групповые путешествия по городам определенной страны (посещение музеев, достопримечательностей и т.д.)

Появление на рынке новых видов туризма, связано с тем, что потребности людей растут, у всех людей разные доходы, которые позволяют путешествовать, и меняется вкус людей на отдых. Все старое становится обыденным, а людям хочется чего-то нового.

Список использованной литературы:

Бабкин А.В. Специальные виды туризма - М.: Финансы и статистика, 2017.

Воскобойникова Н. Н. Экологический туризм: особенности и перспективы развития // Труды Академии туризма. Вып. 3. - СПб: Невский Фонд, 2020.

Исмаев, Д.К. Организация въездного туризма в Российскую Федерацию: Учебно-практическое пособие / Д.К. Квартальнов. – 2-е изд, испр. и доп. – М.: ООО «Книгодел»: МАТГР, 2019 – 152 с.

**TEACHING GRAMMAR IN CONTEXT OF SPECIAL DISCIPLINES FOR
STUDENTS OF THE SPECIALITY «TOURISM»**

INZHU KAYDAR

student of the SF-9-19 group

BAZYLEVSKAYA A. S.

scientific supervisor

Saran Higher Humanitarian and Technical College
named after Abai Kunanbayev,
Saran, the Republic of Kazakhstan

Annotation: Language refers to the signs or speech used by the human beings to express their emotions, views, opinions, and experiences. A speech helps people to interact with their surroundings beyond their physical capability. Learning languages is useful start with English grammar, but notoriously difficult to learn for both native and second-language speakers. There are so many intricacies, obscure rules, and exceptions that it comes as no surprise that different generations of teachers have used various approaches to teaching grammar to train literate English.

Keywords: critical thinking skills, teaching grammar methods, ICT- technology, active learning, communication skills.

Various languages have rooted themselves in a person's life in such a way that we, human beings, cannot think of living a valuable life without using a language. Without languages, every economic, political, and social activity will cease, affecting everyday activities taking place across the world.

Languages play a different role in each sector which we will understand through following factors:

Source of communication. Language is a source as well as a medium for exchanging ideas and general interactions. It allows us to understand our environment and express ourselves in numerous ways. Without using a language, no communication can occur. Today, we talk to people around us in a specific language well understood by everyone around us. In this fast-developing

world, the technology advancement has developed computer languages too. In such languages, the machines interact with each other, which in turn allows us to communicate with people living far away from us. By becoming a source of communication, language has diminished the distance between people.

Enhances personal development. Personal development is impossible without the use of languages. Children learn and perform tasks by using speech and actions. They begin learning languages by getting exposed to them in their childhood. In some way, it is the beginning of their personal development. This also ensures that languages can be learned simply by being around people who speak it and not learning by teaching methods. Taking about personal development, a child begins differentiating languages at the age of one month and starts using actions to express desires at the age of six months and speaking to some extent at the age of one and half years old. Such use of languages in a child shows its growth and in turn, personal development of a person.

Engenders diverse cultures. A small or a large community sharing a common language, clothing, and living ways forms a culture. We know that a variety of culture exists not only in the entire world but also in a small country. A language is a basic tool that differentiates one culture from the another. Different cultures have different speaking style. For example, both Americans and Britons speak English language but their accent lets a person guess the country they belong to. Through this communicative style, a person shares and display his group identity. Many cultures have language speaking rules that are different for men and women, youngsters and old persons, and other social distinctions. Hence, language is a common source that differentiates and develops the cultures.

Boon to the future generation. Use of languages by the current generation eases the communicative and learning ways of the future generation. Parents pass their language and culture to their offspring and the chain continues, diminishing the difficulties that upcoming generation might face. Writing, a tool to present language in graphic form plays an important part in learning and telling the history, current affairs and technology up-gradation to the masses. The origin of writing has made humans more dependent on languages. It has made the storage of large information possible that can be delivered to future generation for their better understanding of this world.

Upgrade education and learning. Language is a basic instrument used by teachers to communicate the knowledge to the students. The teaching language is different from the mother tongue. It is a type of language that helps students to understand their subjects in an efficient manner. Knowing a language provides an opportunity for a child to go to the school and learn about general fields that can help him reach his career goals.

Over the centuries, second language educators have alternated between two types of approaches to language teaching: those that focus on analyzing the language and those that focus on using the language. The former have students learn the elements of language (e.g., sounds, structures, vocabulary), building toward students' being able to use the elements to communicate. The latter encourage students to use the language from the start, however falteringly, in order to acquire it. Early in the previous century, this distinctive pattern was observable in the shift from the more form-oriented grammar translation approach to the use-oriented direct method (Celce-Murcia 1980).

A more recent example of the shift is the loss of popularity of the cognitive-code approach, in which analyzing structures and applying rules are common practices, and the rise of more communicative approaches, which emphasize language use over rules of language usage (Widdowson 1978). Even though such language use approaches as task-based and content-based are in favor these days, educators agree that speaking and writing accurately is part of communicative competence, just as is being able to get one's meaning across in an appropriate manner. Further, it has been observed that although some learners can "pick up" accurate linguistic form from exposure to the target language, few learners are capable of doing so efficiently, especially if they are postpubescent or if their exposure is limited to the classroom, as is the case when English is taught

as a foreign language.

In contrast, research has shown that teachers who focus students' attention on linguistic form during communicative interactions are more effective than those who never focus on form or who only do so in decontextualized grammar lessons (Spada and Lightbown 1993; Lightbown 1998). It follows, then, that most educators concur with the need to teach grammatical form. However, they advise doing so by "focusing on form" within a meaning-based or communicative approach in order to avoid a return to analytic approaches in which decontextualized language forms were the object of study. Focusing on grammatical form during communicative interactions rather than forms in isolation (Long 1991) is one way to prevent the pendulum from swinging beyond its point of equilibrium.

The first step is to come to a broader understanding of grammar than has usually been the case. Equating grammar with form and the teaching of grammar with the teaching of explicit linguistic rules concerning form are unduly limiting, representing what we have called myths (Larsen-Freeman 1995), which only serve to perpetuate the pendulum swing between language form and language use. Grammar is about form and one way to teach form is to give students rules; however, grammar is about much more than form, and its teaching is ill served if students are simply given rules.

Learning languages is useful start with English grammar, but notoriously difficult to learn for both native and second-language speakers. There are so many intricacies, obscure rules, and exceptions that it comes as no surprise that different generations of teachers have used various approaches to teaching grammar to train literate English. In the past, memorization-based techniques that relied on repetition slowly gave way to more creative methods. Today, we live in a society that prizes literacy and is willing to adapt to more effective methods to achieve the best results in teaching grammar.

One of the older forms of teaching grammar, diagramming sentences, first appeared in the 19th century. This method involves visually mapping the structures of and relationships between different aspects of a sentence. Especially helpful for visual learners, this method disappeared from modern teaching at least 30 years ago. Different forms of diagramming are used to visualize sentences, from the Reed-Kellogg System to dependency grammar, but all organize the functions of a sentence in a way that illustrates the grammatical relationships between words. More recently, diagramming sentences has had a small pop-culture resurgence in prints of famous opening sentences and websites that allow you to diagram to your heart's content.

Learning through writing is often used in schools in the U.S. and Canada. Students are encouraged to explore language through creative writing and reading, picking up correct grammar usage along the way. If there are specific problems with certain grammatical rules, these are covered in a more structured lesson. An emphasis is now being placed upon language acquisition over language learning, as it has been observed that learning grammar by memorization does not work well and that students are better able to recognize and understand grammatical rules when lessons are more interactive (i.e., they have to apply these rules in their own writing). Repeated practice is also important and easily achieved through creative or personal writing exercises. This article, posted by The Atlantic, suggests that to better equip future adult writers, teachers in the 21st century should consider dropping outdated grammar teaching techniques in early education and opt for learning through writing techniques.

The inductive method of teaching grammar involves presenting several examples that illustrate a specific concept and expecting students to notice how the concept works from these examples. No explanation of the concept is given beforehand, and the expectation is that students learn to recognize the rules of grammar in a more natural way during their own reading and writing. Discovering grammar and visualizing how these rules work in a sentence allow for easier retention of the concept than if the students were given an explanation that was disconnected from examples of the concept. The main goal of the inductive teaching method is the retention of grammar concepts, with teachers using techniques that are known to work cognitively and make an

impression on students' contextual memory.

The deductive method of teaching grammar is an approach that focuses on instruction before practice. A teacher gives students an in-depth explanation of a grammatical concept before they encounter the same grammatical concept in their own writing. After the lesson, students are expected to practice what they have just been shown in a mechanical way, through worksheets and exercises. This type of teaching, though common, has many people—including teachers—rethinking such methods, as more post-secondary level students are revealing sub-par literacy skills in adulthood. As one former teacher states, deductive teaching methods drive many students away from writing because of the tediousness of rote learning and teacher-centered approaches.

Another method of teaching grammar is to incorporate interactivity into lessons. Using games to teach grammar not only engages students but also helps them to remember what they've learned. This method allows teachers to tailor their lessons to the different learning styles of students. For instance, each student can be given a large flashcard with a word on it, and the students must physically arrange themselves into a proper sentence. Other games can include word puzzles or fun online quizzes.

Active strategies for improving grammar using games.

“Walking around” Aims - to develop student's speaking, reading, writing skills; to consolidate grammar topic.

Procedure: Students read through the sentences and check five which are true for them. Students write the reason why the sentences are true for them. Tell the students they now have to walk around the class and find people who have the same wishes and to compare their reasons. Be sure to model a conversation using the target grammar. For example A: Do you wish you knew how to be successful? B: Yes, I do. A: Why do you wish you knew how to be successful? B: Well, I want to make a lot of money.

Dobble game. Aims - to develop student's speaking skills; to consolidate grammar topic.

Procedure: deal each player one card, place the rest in a pile face up, the first player to shout out the verb which matches their card with the one of the top of the pile takes the card; repeat until all the cards are gone. The player with the most cards at the end, wins. This game has more rules.

Tic-Tac-Toe by Jenially.ly. Aims: to develop student's speaking skills; to consolidate grammar topic. Procedure: students go to the board (each square has the task). Before putting cross or circle in square they should answer or do tasks.

What Does Not Work When Teaching Grammar?

It isn't effective teaching grammar in isolation from writing. As subjects, they should be taught as one;

Likewise, studying grammar in isolation does very little to help learners reduce the amount of grammatical mistakes in their writing;

Just learning to finger parts of speech does little to improve the quality of the learner's writing;

There's a reason why teaching grammar by diagramming sentences disappeared a couple of decades ago. That's because learners don't learn anything about the use of grammar using this method.

To teach grammar effectively the teachers should not try to teach grammar rules explicitly, offer lots of relevant, accurate examples, make the sentences funny and attention grabbing, use games, provide plenty of receptive practice before you ask the students to go productive; peer/teacher coaching with narrow focus, engage students in discussion, build grammar and language knowledge, integrate all skills, observe and assess.

Over the years, many methods have been developed for teaching grammar and have been built upon, abandoned, or combined, all with the same goal in mind—teaching students how to communicate effectively and understand how to use the English language. Because of the grammatical complexity of English, each method has its pros and cons. Some lessons are less likely to be remembered, while others may require more in-depth explanation and practice. Regardless of

how grammar is taught, a well-rounded understanding of English grammar is the most important factor in improving the literacy of students.

Bibliography:

1. Lexical Grammar by Leo Selivan
2. Bygate, M., Tonkyn, A., & Williams, E. (Eds.). (1994). Grammar and the language teacher. Hemel Hempstead, England: Prentice Hall.
3. Byrd, P. (1994). Writing grammar textbooks: Theory and practice. System, 22 (2), 245-255.
4. Celce-Murcia, M., & Hilles, S. (1988). Techniques and resources in teaching grammar. Oxford: Oxford University Press.
5. Larsen-Freeman, D. (1997). Grammar and its teaching: Challenging the myths (ERIC Digest). Washington, DC: ERIC Clearinghouse on languages and Linguistics, Center for Applied Linguistics. Retrieved May 14, 2003, from <http://www.cal.org/ericcl/digest/larsen01.html>
6. Lee, J. F., & VanPatten, B. (1995). Making communicative language teaching happen. New York: McGraw-Hill.
7. Larsen-Freeman, D. (2001b). Teaching language: From grammar to grammaring. Boston: Heinle & Heinle.
8. <http://leoxicon.blogspot.com/>

**ТУРИЗМ ДАМУДАҒЫ РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ РЕСУРСТАРДЫ
ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІНІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ**

БЕКЕТОВА А.

Тур-20-1-к тобының студенті

АЕШОВА Н.Т.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Қазақстан Республикасының рекреациялық әлеуеті туризм дамуында маңызды рөл атқарады. Біздің жерлердің рекреациялық мүмкіндіктері тек ішкі туризмді ғана емес, келу туризміне де ықпал ете алады.

Түйін сөздер: туризм, рекреация, табиғи ресурс.

Қазіргі уақыттағы туристік ресурстарға баға берудің түрлері оның мөлшер сандық сипаттамасының әр түрлі деңгейлерін көрсетеді, яғни үлкендер, ірілер, аса ірілер. Бұл сипаттамалар нарықтық қатынас жағдайында ресурстардың нақты бағасы туралы көріністі бермейді.

Туристік ресурстардың біртұтас кадастрдың болмауы баға беру аумағында мамандар әдетті бағалау базадан айрылады, сонымен қатар рентабельді қатынастар, туристік өнімнің баға құрылымының қалыптасуы, салық салу, туристік ресурстардың өндірілуі мен қорғалануы, олардың рационалды тұтынуы негіз болып табылатын экономикалық көрсеткіштерінің таңдауын қиындатады.

Бұл көрсеткіштер территорияның туристік аудандыруы үшін негіз болды және нарықтық қатынаста тауары ретінде туристік ресурстардың экономикалық мәнін жеткілікті деңгейде көрсеткен жоқ. Ол кезеңде, жоспарлы экономика жағдайында ондай міндеттер мақсатты түрде қойылған жоқ, ал оның шешілу нәтижелері талап етіленбеді.

Жылжымайтын мүлік, интеллектуалды меншік, бизнес және әр түрлі объектілерді бағалаудың құқықты механизмнің пайда болуымен туристік ресурстарды бағалаудың

(физикалық бағалау көрсеткіштері) параметрлерін өңдеу талап етілді, яғни ресурстардың әр түрлі түрлері мен типологиялары үшін нарықтық құн орнатылуы керек болды.

Туристік ресурсті қолданудың қандай да бір құқықтық шектеулері болса, онда оның баға құны осы шектеулерді қоса есептегенде өндіріледі. Басқа сөзбен айтқанда, егер ондай ресурс қолданудың ауыртпалық түсу мәртебесіне ие болса, онда жалдамадағы немесе оперативті басқармадағы болатын ресурспен салыстырғанда оның нарықтық құны жоғары.

Туристік территориялар мен аудандардың инвестициялық тартымдылығы нақты нарықтық құнға ие тұрақта туристік ресурстардың бар болуымен анықталынады. Онда туризм индустриясы мен туризм инфрақұрылымының капитал сыйымдылығының жасалынуына шығындар ақталынады, ал туристік өнімнің рентабельдігі – бәсекелесуге қабілетті.

Туристік ресурстардың, сонымен қатар мәдени мұра объектілерінің экономикалық бағаланы оның мөлшер сандық сипаттамаларында негізделенеді. Экономикалық бағалау үшін мөлшер сандық өлшемі мен ресурс қоры берілген ресурспен және берілген ресурс ортасымен басқарылатын қызмет түрімен байланысты болуы керек. Мысалы, егер оның ортасы жер болып табылса, онда оның туристік ресурсі тау бола алады, берілген ресурс туристік қызметінің альпинизм, құзға шығу, спелео туризм, трекинг, экологиялық туризм сияқты түрлерін сипаттайды.

Ресурстарды қолданған кезде олардың құны нақты тұтынушыға, қызметтің түріне, ресурстің аттрактивіне, олардың пайдаланудың қарқындылығына, тұтынудың шектеулігіне, көліктің қолжетімділігіне, маусымға және көптеген басқа факторларға тәуелді.

Туристік рента өзінің экономикалық табиғаты бойынша – бұл туристік ресурстардан табыс, сондықтан осындай табыстың өлшемі сонымен қатар туристік ресурс құнының функциясына қызмет етеді.

Онда туристік ресурстардың құнын ренттік төлемдердің өлшемімен үйлестіруге болады:

- туристік ресурстарды тұтыну көлемінен төлемдер;
- пайдадан белгіленген төлемдер;
- рентабельді нормадан белгіленген төлемдер;

Ең нақты (практика жүзінде ең қиыны) ресурсті тұтынудың көлемінен тәуелді туристік ресурс құнын дифференциалды нарықтық бағалау болып табылады. Бұндай бағалау тек туристік ресурстарды тұтынуы регламенттелінген және нормасы бар болған жағдайда ғана мүмкін.

Егер бұндай норма бекітілмеген болса немесе ресурсті қолдану ешқандай шектеулермен лимиттелмеген болса, онда ресурстің жанама бағалаудың орнына пайда нормасынан белгіленген бірлікті немесе рентабельдің нормасын пайдалану дұрыс болады.

Егер берілген ауданда берілген ресурстарды тұтынуы үшін алымдар, төлемдер және салықтар белгіленген болса, онда олардың құндық бағасының жанама мінездемесіне осындай салық алымдарының белгіленген бірлік қызмет ете алады.

Белгіленген төлемдерді қолдануымен туристік ресурстар құнының бағалануы жеңіл, бірақ анық емес.

В.М. Козыревпен ұсынылған 10% өлшемінде туристік ресурстар үшін төлемнің пайыздық ставкаларының көлемі қабылдарлық, бірақ жергілікті дифференциясыны және қатал экономикалықпен құқықтық негіздеуді талап етеді.

Туристік ресурстардың құнын бағалаудың басқа әдістері де (мендік, инвестициялық және т.б.) ескеріледі, бірақта берілген әдістер нақты жағдайға және берілген уақыт аралығына байланысты бір реттік (статистикалық) әдісті болжамдайды. Берілген әдістерді қолданумен туристік ресурстардың құндық бағасы альтернативті ретінде қарастырылады.

Туристік ресурстің құндық бағасының тура экономикалық формасы туристік рента бола алады, ал осындай бағалаудың әдісі – пайдаланудағы ресурстардың құны. Туристік ресурстардың жанама экономикалық формасы пайдалануы үшін алымдар, төлемдер және

салықтар бола алады.

Туристiк ресурстардың құндық бағалануы үшiн шығу базасы Бiртұтас туристiк кадастрдiң жасалану моделiн ұсынылуы бола алады.

Туристiк ресурстардың құндық бағасы оларды тұтынуы үшiн төлемдер мен салықтарды анықтау үшiн ғылыми база бола алады.

Осылайша, нарықтық экономика жағдайында туристiк ресурстардың сапалы анықтамалары («бай», «iрi» және т.б.) нақты экономикалық негiздемеге және нақты бағалық құнға ие болу керек.

Табиғи ресурстарды тұтынуы ретiнде туризмнен түсетiн экономикалық зақымды бағалау бiлу керек. Осындай бағалаудың әдiсi ең алдымен қоршаған ортаның деградациясынан экономикалық зақымды анықтауда негiзделенедi. Қоршаған ортаның деградациясы мағынасында табиғи ресурстардың мөлшер сандық сипаттамалары мен сапаларының нашарлануы, оның ластнудың нәтижесiнде қоршаған ортаның терiс өзгерiлуiнiң ақшалай бағасы түсiндiрiлiнедi. Экологиялық зақым және оның салдары әр түрлi түрлерде және аудандарда байқалана алынады.

Көрсеткiштердiң құндық бағалау зардабы келесi негiзгi факторлар есебiмен есептеледi:

- ауыру нәтижесiнде табыстың жоғалануы;
- медициналық қызмет көрсету үшiн шығындар;
- ресурстардың өндiрiсi мен қорғалуы үшiн шығындар;
- топырақ құнарлығын қалпына келтiру үшiн, орман, су және басқа ресурстардың ластануынан тазарту үшiн шығындар;
- мәдени мұра объектiлердiң бұрынғы қалпына келтiру үшiн шығындар;
- флора мен фауна және т.б. объектiлердiң қалпына келтiру үшiн шығындар.

Рекреациялық ресурстар – туризм, демалу, емделу мақсатында қолдана алатын табиғи және антропогендiк объектiлер немесе көрiнiстер.

Олар рекреациялық аудандар мен орталықтардың қалыптасуына, олардың экономикалық тиiмдiлiгiне, рекреациялық қызметiнiң территориалдық ұйымдастыруына әсер етедi. Ол рекреациялық қажеттiлiктердiң көлемiмен және құрылымымен, сонымен қатар әлеуметтiк-экономикалық факторлармен орталқтандырлған.

Табиғи жағдайлар мен ресурстарды қолдану үшiн олардың бағалануы керек. Бағалау рәсiмi келесi негiзгi кезеңдерден тұрады:

- бағалау объектiлерiн атап кету – табиғи кешендерiн, олардың компоненттерi мен қасиеттерi;
- бағалау өтiп жатқан позициядан субъекттi атап кету;
- субъекттiң қасиеттерiмен, зерттеудiң мақсатымен және масштабiмен анықталатын бағалау критерийлердiң тұжырымдалуы;
- градацияның бағалау шкала параметрлерiн өңдеу.

Шкалалар субъект және объект арасындағы бағалау қарым-қатынасын көрсетедi. Әр саты субъекттiң жағдайымен берiлген объекттiң қасиетiмен өзара әрекеттесу қарқынды көрсеткiшi болып табылады. Рекреация үшiн алғышарт бағалаудың бес сатылы шкаласы өзiне келесi градацияларды енгiзедi: ең қолайлы, қолайлы, ұстамды қолайлы, аз қолайлы, қолайсыз.

Табиғи ресурстарды бағалаудың үш түрi бар. Медикалық-биологиялық, психологиялық-эстетикалық және технологиялық. Медико-биологиялық түрi табиғи факторлардың адам ағзасына әсер етуiн, олардың жайлылығын көрсетедi. Соның iшiнде басты рөлдi рекреациялық климаттық ресурстардың бағалануы ойнайды. Климат мағынасында берiлген тұрғылықты жерге сай көпжылдық ауа режiмi түсiндiрiледi. Оның адамға деген әсерi метеорологиялық көрiнiстердiң өзара шарттасқан және өзара байланысқан кешендер, яғни нақты ауа райы арқылы байқалады (қазiргi уақыттағы белгiлi территорияда тропосфераның астыңғы қабатының жағдайы). Климатологтар және курортологтар климатқа

баға берген кезде үлкен мағынаны тек ауа райының физикалық жақтарына ғана емес, сонымен қатар оның эмоционалдық айналасына береді.

Кешенді бағалау әдісте шартты қызулардың (тиімді) жүйесі қолданылады. Олармен метеорологиялық элементтердің кешенді әсер етуі мінезделенеді: ауаның қызуы, ылғал жөнінде, жел жылдамдығы, күн радиациясы мен ұзақ толқынды сәулелену. Қызу мен ылғалдық әсер етуін мінездейтін кешенді көрсеткіш тиімді ылғал деп аталады; қызу, ылғал және жел жылдамдығы – эквивалентті тиімді қызу деп аталады, қызу, ылғал, жел жылдамдығы және күн радиациясы – радиационды – эквивалентті ылғал деп аталады.

Қазақстан Республикасының рекреациялық әлеуеті туризм дамуында маңызды рөл атқарады. Біздің жерлердің рекреациялық мүмкіндіктері тек ішкі туризмді ғана емес, келу туризміне де ықпал ете алады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Гуляев В.Г. Туризм: экономика и социальное развитие. Москва, «Финансы и статистика», 2003, 304 бет
2. Квартальнов В.А. Международный туризм: политика развития. Москва, Советский спорт, 2008.
3. Ғаламтор материалы <http://visitkazakhstan.kz>

ТУРИСТІК ЖОБАЛАР ЖӘНЕ БРЕНД

БЕКБОЛАТ Л.А.

ТУР 21-1 к тобының студенті

АХМЕТОВ А.С.

Ғылыми жетекші, магистр, оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Бүгінгі таңда туризм экономиканың басқа салаларымен қатар әлемнің көптеген қалаларының экономикасы мен әлеуметтік өмірінде маңызды рөл атқарады. Планета халқының көп бөлігі және бұл 50% - дан астамы қалаларда шоғырланған.

Тұрақты бәсекелестік жағдайында кез-келген аумақтың маркетингі маңызды компоненттердің бірі болып табылады, атап айтқанда бренд пен имидж сияқты маркетингтік категориялар географиялық аймақтарды салыстыру кезінде өте маңызды. Көптеген елдер мен қалалар өз аумақтарын ілгерілетуге және аймақтың туристік тартымдылығын анықтайтын өз брендін қалыптастыруға ерекше назар аударады.

Кілт сөздер: туристік жобалар, бренд, туризм менеджмент, имидж, географиялық аймақтар.

Қазақстан Республикасының Туристік саласын дамытудың 2025 жылға дейінгі мемлекеттік бағдарламасының жобасы жарияланды. Туризмді дамытудың жаңа жобасын Мәдениет және спорт министрлігі жасады. Ол 2019 -2025 жылдар аралығында іске асырылатыны күтілуде. Нәтижесінде шекарадан өткен шетел азаматтарының санын 9 млн адамға, кәсіби қызметпен емес, 24 сағаттан астам уақыт Қазақстан Республикасы аумағында өткізген шетелдіктер санын 3 млн адамға ұлғайту көзделген. Сондай-ақ 7 жылдан кейін туристік салада 650 мың адам жұмыс істейтіні болжануда. Бұдан бөлек, орналастыру орындары көрсеткен туристік қызметтер көлемі 2,5 есеге өсетіні (270 млрд теңгеге дейін),

негізгі капиталға инвестициялардың көлемі 3 есеге артатыны (600 млрд теңгеге дейін) жоспарланған.

Ал Бүкіләлемдік экономикалық форумның (БЭФ) Сапарлардың және туризмнің бәсекеге қабілеттілігінің жаһандық индексінде Қазақстан 2023 жылға қарай бірқатар көрсеткіш бойынша рейтингті жақсартпақ. Атап айтқанда, туристерді тарту үшін *маркетинг пен брендингтің тиімділігі* бойынша 80-орынға (2017 жылы – 102 - орын); ауа көлігінің инфрақұрылымын дамыту бойынша 60-орынға (2017 жылы – 71 - орын болды); жер үсті және порт инфрақұрылымын дамыту бойынша 80 - орынға (2017 жылы - 91-орын); туристік сервистің инфрақұрылымын дамытуда 70 - орынға (2017 жылы - 97-орын); халықаралық ашықтық бойынша 70 - орынға (2017 жылы - 113-орын) көтерілу жоспарланып отыр.

Мемлекеттік бағдарлама жобасында мәлім етілгендей, бір шетел туристінен түсетін табысты алу үшін әлем нарығына шамамен 9 тонна тас көмірін, 15 тонна мұнайды немесе 2 тонна жоғары сұрыпты бидайды шығару керек. Елге келетін әрбір турист әрбір сағат сайын шамамен 20 доллар шығындайды, 30 турист 1 жұмыс орнын береді. БҰҰ Бүкіләлемдік туристік ұйымының (UNWTO) бағалаулары бойынша 2030 жылға қарай танымал курорттарға және тарих пен мәдениет ескерткіштеріне шамамен 1,8 млрд адам барады деп күтілуде. Қонақ үй - туристік қызметтерден түскен табыс шамамен 2 трлн АҚШ долларын құрайтын болады, туризм саласында 550 млн жұмыс орны ашылады.

Іскерлік туризм индустриясы (MICE) заманауи ұғымында экономиканың ең перспективалы секторларының біріне айналды. WorldTravel & TourismCouncil (WTTC) мәліметтері бойынша, 2015 жылы іскерлік туризмнің әлемдік нарығының көлемі 1,106 трлн АҚШ долларын құрады. 2017 жылдың қорытындылары бойынша, бизнес-сапарларға кеткен шығындар 1,192 трлн АҚШ долларына дейін жетті. Ал 2026 жылға қарай іскерлік туризмнің жаһандық нарығы 1,658 трлн АҚШ долларына бағаланады. «Туризмнің ең жылдам өсуі Қытай, Үндістан және Ресейде байқалады. Ресей мен Қытайдың ең жақын көршісі ретінде, Қазақстан да іскерлік және оқиғалық туризм бойынша әлемде өз орнын алуы мүмкін. UNWTO болжамдарына сәйкес, келесі екі онжылдықта экотуризм қарқынды дамитын болады, ал экотуризмге кететін жаһандық шығындар жалпы туризм индустриясымен салыстырғанда жоғарылау қарқындармен өсетін болады. Одан басқа, бүгінгі күні әлемде ерекше қорғалатын табиғи аумақтарға жыл сайын 8 млрд адам барады, олардың 80 % Еуропаға және Солтүстік Америкаға тиесілі. Нәтижесінде тікелей шығындар түрінде 600 млрд АҚШ доллар және тұтынушылық шығындар түрінде 250 млрд АҚШ доллар пайда келеді», делінген 2025 жылға дейінгі Туризмді дамытудың мемлекеттік бағдарламасында.

Сондықтан да, қазіргі таңда дүниежүзілік мәнге ие болып отырған бұл сала тек көркем табиғатымен ғана шектелмей, тарих пен археологиялық қазбалардың, мәдениет пен өркениеттің, ел мен жердің, сәулет пен ескерткіштердің тартымдылығымен ерекшеленіп отыр.

Теорияда да, тәжірибеде де басқару ісі әрдайым халық шаруашылығының әр түрлі деңгейінде нақты әлеуметтік-экономикалық процестерді жүзеге асыратын белгілі бір әдістер жиынтығының айырықша мүддесін білдіреді. Басқарудың көптеген әдістер бар. Алайда басқара білу өнері керекті сәтінде, яғни қажетті кезеңде белгілі бір деңгей мен объекті үшін дұрыс қолданылуы экономиканы қалыпты жұмыс істететін бір немесе бірнеше әдістерді (тетіктерді) таңдай білуді білдіреді.

Қазақстан Республикасының туризм менеджментіндегі кәсіпорындардың маңызын талдау, сондай - ақ туризм аясындағы кәсіпорындардың түрлерін, олардың жіктелулерін және олардың қызметтеріне әсер ететін мәселелерді анықтау және туристерді тарту үшін *маркетинг пен брендингтің тиімділігі* негізгі мақсаты болып табылады.

Белгіленген осы мақсатқа негізінде алдыға келесі міндеттер қойылды:

- Туристік кәсіпорындарының маркетингтік тиімділігін, мәнін және түрлерін анықтау, инновациялық жанамалар;
- туристік сала кәсіпорындарына баға беру, керектілігі;

- Қарағанды туристік фирмаларының қызметімен танысу және брендингтің тиімділігін арттыру;
- Қазақстан Республикасындағы туризм индустриясында жұмыс атқаратын барлық кәсіпорындардың маркетинг пен брендингтің тиімділігі, келешекте Орталық Азиядағы туристік орталыққа айналу.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Туризмді дамытудың 2025 жылға дейінгі бағдарламасының жобасы. Халықаралық ақпарат агенттігі, 2019.
2. Боголюбов, В.С. Қонақ үй шаруашылығы мен туризмдегі қаржылық менеджмент. - М.: Academia, 2018. - 672 б.
3. Киседобрев, В.П. Туризмдегі менеджмент: Оқулық / В.П. Киседобрев, О.Н. Кострюкова, А.В. Киседобрев. - М.: Инфра-М, 2018. - 272 б.

БЕЛСЕНДІ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

БЕКБОЛАТ Л.А.

Тур-21-1к тобының студенті

БЛЯЛОВА А.К.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Бұл ғылыми мақалада Қазақстандағы белсенді туризмнің қазіргі жағдайы мен белсенді туризмнің болашақ перспективасымен және даму кезіндегі кедергілерін талдап, зерттейтін боламыз. Әлемдік практикада Белсенді туризмді дамыту бірегей әлеуметтік құбылыс болып табылады. Бұл бұқаралық спорт қозғалысының феномені-бұл қазіргі күрделі экономикалық жағдайда сәтті өмір сүре алады.

Түйінді сөздер: белсенді туризм, саяхат, шытырман оқиға, экотуризм, ғылыми экспедиция, экзотика, альпинизм, парашют, спелеотуризм, велотуризм.

Белсенді туризм-бұл экотуризм және зерттеу турының мәдени аспектілерін біріктіретін жаңа саяхат философиясы. Белсенді туризмнің тиімділігі төмен, экологиялық таза, әлеуметтік үйлесімділігі және жоғары сапасы бар. Белсенді туризм демалысты, білім беруді біріктіру үшін де, туристер мен баратын ел үшін де пайдалы. Белсенді туризмнің экотуризммен және табиғи туризммен көп байланысы бар, сонымен қатар белсенді және шытырман оқиғалы туризмнің кейбір түрлерін біріктіреді. Сонымен қатар, ол мәдени турлардың, академиялық және ғылыми экспедициялардың кейбір аспектілерін қамтиды [1, 95–106б.].

Белсенді туризм-туризм индустриясындағы жаңа ұғым. Туризм индустриясы белсенді туризмді қабылдады, бірақ белсенді туризмнің нақты анықтамасы әлі де толық анық емес. Көптеген комментаторлар белсенді туризм, туризм индустриясының тауашалық секторы екендігімен келіседі, бірақ туризмнің басқа да көптеген салалары бар, олар экотуризм, белсенді туризм немесе шытырман оқиғалы саяхат сияқты шытырман оқиғалы туризммен бірдей болады. Белсенді туризм-күрделі және екіұшты тақырып болып табылады.

Белсенді туризмнің кейбір маңызды анықтамалары:

Шытырман оқиғалы саяхаттар саудақауымдастығының пікірінше, «белсенді туризм - бұл физикалық белсенділікті, мәдени алмасуды немесе табиғаттағы қызметті қамтитын туристік қызмет» [2, 44-47б.]. Бұл туризм түрі адамдарды зерттеу немесе алыс аудандарға, экзотикалық және мүмкін

дұшпандық аудандарға саяхаттау үшін бір жерден екінші жерге жылжыту арқылы

жүзеге асады.

Туристер парашютпен секіру, альпинизм, сүңгуірлер сияқты кейбір шытырман оқиғалы іс-шаралар өткізетін туризм түрі. Ол жас туристер арасында өте танымал және жайлылық аймағынан тыс жерлерге шығуына мүмкіндік беретін толқудың көп бөлігін алады. Бұған мәдени соққы немесе белгілі бір қауіп-қатерді (нақты немесе болжамды) және физикалық қауіпті қажет ететін әрекеттер себеп болуы мүмкін.

Атап айтқанда, бұл ерекше, экзотикалық, алыс немесе жабайы жерде өтетін бос уақыт түрі. Бұл әдетте қатысушылардың белсенділігінің жоғары деңгейіне байланысты, негізінен ашық ауада болады. Шытырмандылық саяхатшылары әр түрлі қауіп-қатер, толқу және тыныштық деңгейіне ие болады және жеке тексеріледі деп күтеді. Атап айтқанда, олар планетаның экзотикалық бұрыштарын зерттейді, сонымен қатар жеке қиындықтарды іздейді. Белсенді туризмді, туризмнің барлық басқа түрлерінен ажырататын негізгі фактор-оны жоспарлау және дайындау.

Адамдар ежелгі дәуірден бастап тамақ іздеп және өмір сүруге байланысты көптеген себептермен саяхаттайды. Жүздеген жылдар бойы адамдар зерттеу арқылы шытырман оқиғаларға барады. Адамдар ежелгі уақытта теңіз тамырларын, жаңа бағытты немесе тіпті жаңа елді зерттеу үшін саяхаттаған. Алайда, коммерциялық шытырман оқиғалы саяхат-бұл саяхатшылар техникалық қолдау мен жабдықтар, сонымен қатар мәдениет пен табиғатты түсіндіру үшін кәсіби нұсқаулық жалдайтын жаңа құбылыс[6].

Қазіргі уақытта туризм әлемдік экономикада рентабельділігі жағынан мұнай-газ саласы мен автомобиль өнеркәсібінен кейінгі жетекші орындардың бірін алады.

Адам эволюциясы, технологиялық прогресс және соның салдарынан өндірістік процестерді автоматтандыру еңбек нарығы мен адами құндылықтар жүйесінің өзгеруіне ықпал етті. Егер бұрын туризм коммерциялық қызметпен тығыз байланысты болса, енді ол эстетикалық, мәдени және әлеуметтік қажеттілікке айналды.

Туризм экономиканың барлық негізгі салаларына, соның ішінде құрылыс, сауда, көлік, ауылшаруашылығы және тұтыну тауарларын өндіру, байланыс және т.б. әсер етеді.

Қазақстан әлем бойынша ауданы бойынша 9-шы мемлекет бола отырып, бай табиғи ресурстарға ие және туризмді дамытудың орасан зор әлеуетіне ие. Табиғи ландшафттардың алуан түрлілігі, бай мәдениеті, көп этникалық және

көпконфессиялық құрамы халық саны Қазақстанды біздің планетамыздың ерекше бұрышына айналдырады. Бүгінде Қазақстан өзінің бейбіт саясатының, Президенттің сыртқы саяси бастамаларының арқасында әлемге танылып, әр түрлі елдердің азаматтарының қызығушылығын тудырып отыр. Бұл шетелдік туристердің келуіне ықпал етеді және сонымен бірге бұған дайын болуды талап етеді[3, 241–254].

Алайда, барлық осы жағымды сәттерге қарамастан, Қазақстан келуші және шығыс туризм арасындағы айтарлықтай теңгерімсіздікті, елге келетін туристер ағынының тұрақтылығының жоқтығын және ішкі туризмге инвестиция салуға деген бизнес қызығушылығының төмендеуін сезінуде. Бұл бірнеше себептерге байланысты және әр жылдардағы әр түрлі зерттеушілердің бұл мәселе бойынша пікірлері негізінен ұқсас. Сонымен, бірқатар қазақстандық зерттеушілердің тұжырымдарына сүйене отырып, отандық туризм индустриясының әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілетсіздігі және соның салдарынан ұлттық экономиканы қалыптастыруға туристік қатысу деңгейі төмен деп болжауға болады. келесі факторларға байланысты[5, 447-454б.].

Бүгінде Қазақстанда белсенді туризмнің қазіргі түрлерін жандандыру үшін барлық базалар мен ресурстар бар. Қазіргі шындықта турист көрсетілетін қызметтердің сапасы мен жиынтығына аса талапшыл бола бастады: клиентке енді жай ғана шаңғы беру жеткіліксіз, турист қызметтердің барлық кешенін аккредиттелген қонақ үйде сапалы орналастыруды қалайды, кәсіби жабдықтар, дұрыс тамақтану және т.б. осыған байланысты бүгінгі күні тиісті инфрақұрылым құру туралы және әртүрлі баға сегменттері мен артықшылықтары бар тұтынушыларға маркетинг туралы ойлану қажет. Қолайсыз

экологиялық жағдайда тұратын халық таза ауада демалуды, туризмнің белсенді түрлерімен айналысуды қажет етеді.

Бүкіл әлемде тауға өрмелеу негізінен төмен таулы және орта таулы аудандарда, сондай-ақ Қазақстанда (мысалы, Кіші шатқалындағы орман жотасы) дамыған. Көбінесе өрмелеу маршруттары үлкен өзендермен жуылған каньондардағы жазықтарда кездеседі. В. Горбунов жүлдесіне жыл сайынғы конкурс өзенде осындай жағдайларда өткізіледі. Пиза жартастарының ауданындағы Іле «Наурыз» мерекесіне арналған. Альпинизм таулы жерлерде де жиі кездеседі (Бутаков сарқырамасы, Туйксу альплагерінің жанындағы жартастар) [5, 220-239б.].

Белсенді туризмнің ерекше түрі - skyrunning. Скайраннинг негізінен бұқаралық спорттық іс-шараретінде өткізіледі. Қазақстанда жыл сайын Нұрсұлтан (Комсомол) және Амангелді шыңдарына жүгіру өтеді.

Қазақстандағы су туризмінің орталығы Жетісу Алатауы (Жоңғар Алатауы) өзені болып табылады, оның ішінде: Қаратал, Лепсі, қора, Тентек және басқалары.

Жоғарыда айтылғандай, велотуризмді дамыту Қазақстанның барлық облыстарында мүмкін.

Спелеотуризм-бұл табиғи немесе жасанды үңгірлер мен лабиринттерге баруды мақсат ететін белсенді туризмнің бір түрі. Ол жер бедерінің алуан түрлілігімен, өтуге кедергілер жасаумен (кұдықтар, үйінділер, тар жарықтар, жер асты өзендері және т.б.), сондай-ақ өте қолайсыз физикалық жағдайлармен (жоғары ылғалдылық және табиғи жарықтың болмауы) қызықты. Биік тауларда үңгірлер мұздықтарда кездеседі (мысалы, Богданович пен Түйіксу мұздықтары). Қазақстандағы ең ұзын - Богданович мұздығында орналасқан Октябрь үңгірі (ұзындығы - 1390 м).

Шаңғы туризмі қар жамылғысы кем дегенде 3 айға созылатын еліміздің аймақтарында танымал. Тау шаңғысы туризмі, тау және жаяу жүргінші сияқты, алдын-ала дайындалған маршрут бойынша жүреді және физикалық және техникалық дайындықты қажет етеді. Солтүстік және Шығыс Қазақстан - оның дамуы үшін ең қолайлы жағдайлар.

Алматы қаласы Қазақстанда ұсынылған әзірленген маршруттар саны бойынша барлық өңірлер арасында көшбасшы болып табылатыны сөзсіз. Белсенді туризмді дамыту бірегей әлеуметтік құбылыс, бұған халықтың барлық санаттары мен жас топтары үшін материалдық, спорттық туризмнің, сондай-ақ Қазақстан аумағының едәуір бөлігінің спорттық туризм іс-шараларын өткізуге жарамдылығы қызығушылық пен қол жетімділікке ықпал етеді.

Қазақстанда Туризм күн сайын жылдам дамып келеді. Бұл экономиканың маңызды салаларының бірі. ҚР-дағы туристік сала ұлттық экономиканың қуатты секторына айналуға тиіс. Шетелдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, егер мемлекеттік органдар билік беріп, ҚР әлеуметтік-экономикалық дамуындағы туристік бизнестің маңыздылығын түсініп, протекционистік саясатқа кіріскен жағдайда бұл саланы дамыту мүмкін болады. туристік индустрияға қатысты, сондай-ақ туристік индустрия мамандарын даярлауға көп көңіл бөлеміз. Мемлекеттік қолдау - туризмді дамытудың маңызды факторы.

Жоғарыда айтылғандардың барлығын қорытындылай келе, Қазақстанда туризмді дамыту бірқатар проблемаларға тап бола отырып, соған қарамастан, ел экономикасының шикізаттық дамуының күрделі жағдайында бизнестің осы түрін перспективалы етуге арналған белгілі бір бағыт пен сценарий аясында жүріп жатыр деп қорытынды жасауға болады.

Интернеттің пайда болуымен және оның туризмде белсенді қолданылуымен әлеуметтік медиа (желілер) ақпаратты іздеуде және бағалауда, туристік шешімдер қабылдау процесінде және тұтынушылардың туристік қызметтерді сатып алуда маңызды рөл атқарады. Туристік бизнестің негізгі ойыншыларының әлеуметтік желілерде туристік қызметтерді тиімді жылжыту және тұтынушылармен (туристермен) интерактивті байланыстарды

дамыту мен құруда қолайлы жағдай жасау үшін ақпараттық-коммуникациялық технологияларды сауатты пайдалануды арттыру қажеттілігі туындайды.

Туризм тұрғысынан көптеген зерттеушілер әлеуметтік медианың тиімділігін атап өтіп, оларды негізінен маркетинг құралы ретінде қарастырады және клиенттер мен компаниялар арасындағы қарым-қатынасқа назар аударады. Әлеуметтік желілердегі интернеттегі ауызша сөз-бұл қонақ үй компаниялары үшін үнемді маркетинг құралы.

Әлеуметтік желілерде монетаның екі жағы бар: клиенттердің адалдығы және әділетсіз сын. Басқа авторлар әлеуметтік медианың артықшылықтарын саяхатшыларды туристік компаниялармен және бағыттармен қарым-қатынас орнатуға ынталандырудың оң факторы ретінде растайды. Көптеген ғылыми зерттеулер тек клиенттер мен компания арасындағы қарым-қатынасқа бағытталған, ал әлеуметтік желілердегі клиенттердің өзара әрекеттестігі аз зерттелген. Алайда, жақында әлеуметтік желілерге қатысушылардың өзара әрекеттесуін зерттеу, мысалы, онлайн шолулардың саяхат шешімдеріне әсері күшейе түсті.

Туризм индустриясы, атап айтқанда, ақпараттық технологиялардың дамуына байланысты үлкен өзгерістерге ұшырайды, бұл тұтынушылық (туристік) мінез-құлықтың өзгеруіне әсер етті.

Бүгінгі таңда ақпарат іздеу және саяхатын ұйымдастыру үшін әлеуметтік желілерді пайдаланатын туристер саны артып келеді. Зерттеулер Қазақстанда туристік қызметтерді тарту және ілгерілету үшін ақпараттық технологияларды пайдалану әлі де даму сатысында екенін көрсетті. Сондықтан туристік қызметтерді жеткізушілерді кәсіби даярлау қажет. Дмитрий Тиннің туристік агенттіктердің сайттары мен әлеуметтік желілерін бағалауы нәтижесінде келесі проблемалар объективті түрде анықталды.

1. Мазмұнның бірегейлігінің болмауы, мазмұнды көшіру көбінесе тітіркендіргіш және туристік қызметтерді тұтынушыларға сенімсіздік тудырады.

2. Сауалнама көрсеткендей, турагенттердің 70% - ы сайттың мобильді нұсқасын пайдаланбайды. Сайттың мобильді нұсқасының болмауы ұялы телефон пайдаланушылары үшін ыңғайсыз.

3. Көптеген туристік агенттіктер «Google» және «Яндекс» карталарын пайдаланбайды (тіркелмейді), әлеуетті туристерге қызмет көрсетушілердің орналасқан жерін анықтауға не кедергі келтіреді.

4. Өте аз туристік агенттіктер TripAdvisor сияқты халықаралық және беделді интернет-платформаларды пайдаланады, Booking.com және басқалары өз қызметтерін жылжыту үшін қолданады.

5. Интернеттегі байланыс құралдары, әлеуметтік желілерде туристік қызметтерді жылжытудың кеңейтілген функциялары (сайттың көрінбейтін көрінісі немесе сайттың болмауы, сайттың мобильді нұсқасын пайдаланбау, жеке шоттарды пайдалану, маңызды емес фотосуреттер және т.б.) жеткілікті деңгейде пайдаланылмайды.

6. Интернеттегі аналитикалық құралдарды пайдаланудан бас тарту.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Андрей, В.А., Стефан, М.С. және Панагорет Д. (2017). Приключения туризмінің практика дәрежесін талдау - Дамбовицкий аймағынатуристерді тарту мүмкіндігі. Ғылым және өнер журналы, 1, 95–106.

2. Бейли, АW, Кан, Гонконг және Льюис, Т.Г. (2017). Кемпингтік және шытырман оқиғалы туризм: бірегей, бірақ онымен байланысты салалар. Ашық демалысты тәрбиелеу және көшбасшылық журналы, т. 9, 2, 44-47.

3. Бакли Р. (2017). Ресурстардың сапасы климаттың өзгеруінің шытырман оқиғалы туризмге әсерін талдаудың негізі ретіндеқабылданады: қар, серфинг, жел және қаттысулар. Халықаралық туризм шолуы, т. 21, 3, 241–254.

4. Чен СМ, Лин Ю.Л. және Чанг Т.Т. Макроэкономикалық және ауа-райыжағдайларының Тайваньдағы шытырман оқиғалы туризмнің іскери циклына әсері. Туризмнің өзекті мәселелері, т. 20, 4, 447-454.

5. Клинич, Х., Филимонау В. (2017). Оқытушының шытырман оқиғалы туризм қаупін басқару жөніндегі көзқарасы. Туризмді жоспарлау және дамыту, т. 14, 5, 220-239.

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE HUMAN POTENTIAL IN THE HOSPITALITY INDUSTRY

BEKTURSUNOV R.

master's student gr. TOUR-22-1 NP

DOSKALIEVA B.B.

Scientific supervisor Doctor of Economics, Professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation: New trends in the development of the economy and the increasing role of the human factor significantly expand the possibilities of innovative development of the personnel potential of companies. Investments in human capital, the increasing need for experienced and qualified specialists at enterprises determine the need to train specialists with an innovative type of thinking in order to intensively develop an innovative economy.

That is why the innovative development of human resources is of strategic importance and is one of the most important characteristics of the sustainable development and growth of enterprises in the national economy.

Key words: the hospitality industry, competitive staff, current requirements for personnel in the industry, new areas of activity in human resource management.

The innovation process in recent decades has been associated with the formation of a new type of economic development based on a continuous change in the production base and the nature of products, on the continuous creation of fundamentally new technologies and new types of goods and services. In the context of globalization, which has tightened competition in world markets and actualizes the problem of novelty and quality competition, innovations have become the main vector of economic development [1].

The innovative type of development has changed the nature of the flow of production processes. The main part of innovative shifts is generated in the processes of people's activities, outside the sphere of mass production, either in the field of developing the idea of a product and service, or in the field of selling a product on the market. Mass production processes are becoming more transparent, optimized, and available for copying. Scientists and practitioners have already realized that the role of material factors is becoming more and more mediated, dependent on the organically included in the national economic structure of the creation of new ideas by a person of an organizational, scientific, technical nature.

The understanding of the new role of man in economic development was expressed by T. Schultz [2], based on the research of E. Denison [3]. The latter proved on a large statistical array of data that only half of the increase in the gross national product received by the United States in the twentieth century was due to technical innovations and production equipment. The comprehension by the world scientific community of the new role of man in the production process and the theoretical generalization of this new socio-economic form of the realization of human abilities to work introduced the category "human capital" into world science.

It should be noted that scientific thought in previous eras, one way or another, recognized the importance of the level of professional training of the workforce for the production process.

The origins of this concept can be traced in the works of the classics of economics, since the

idea that labor is one of the factors of production, and the process of reproduction in a broad aspect includes not only the reproduction of goods, but also labor is revealed in the works of A. Smith, K. Marx, J. Stuart Mill and many other theorists.

Of particular importance in considering the economic category of human capital, the process of its reproduction are the views and theoretical positions of K. Marx, which are set forth by him in many works.

In fact, K. Marx believed that the employee has ownership of his labor force, which, being a commodity, is alienated from the employee by purchase and sale, acquiring the form of variable capital belonging to the employer. "We must make the following distinction: labor power in the hands of the worker is a commodity, not capital; it determines income for him only insofar as he can constantly repeat its sale; as capital, it functions after the sale in the hands of the capitalist, during the very process of production. It is the purchase and sale of labor that defines it as an element of capital, as a result of which capital appears to be the creator of goods" [4]. In the modern economic encyclopedia, published under the editorship of L.I. Abalkin, capital is called that "which is capable of generating income". R.M. Nureyev, in his writings, cites the meaning of capital in the broad sense of the word – it is any resource created for the purpose of producing a large number of economic benefits [5].

These are the most general concepts that consider capital as a technical factor in terms of its role in the production process, and not capital as a category of social relations.

If, however, we reason along the lines of political economy, that is, in the context of social economic relations, then it is obvious that in fact, labor, not being capital when it is sold, becomes so at the disposal of the entrepreneur when used in the production process. Labor, being a commodity, has a value and a use value. The cost of labor is reduced to the cost of the living benefits of the worker and his family. Naturally, the worker is interested in such a level of wages that would allow him to acquire the necessary amount of life benefits. So the worker is interested in the price of his ability to work – wages.

From the perspective of the concept of "human capital", a person with an education becomes, as it were, the owner of two factors: labor and human capital. Each of them creates a marginal income that amounts to a salary. Moreover, a smaller part of it (it is unknown what) goes to the employee for ordinary work, and the larger part is brought by human capital. In other words, the salary of a modern worker is considered as a combination of the market price of simple labor and rental income from investing in human capital. But the mechanism of formation of rental income also remains unclear, as well as the division of employee income into income from simple labor and income from rent on human capital.

At the same time, it should be noted that scientific thought, agreeing with the interpretation of "human capital", focused on education and investment in education as the main factor determining the value of human capital in market conditions. The classics of the direction E. Denison, T. Schultz, G. Becker, L. Turow, J. Mintzer, I. Higuchi focused in their research programs precisely on establishing the relationship between the level of education of an individual employee and the benefits received from this both by himself and by the whole society.

Education and health care are considered long-term factors, since the product of the education process is a qualitatively new workforce with a high level of qualification, capable of working with great complexity and for a longer period of time.

With this interpretation, we come to the concept of human potential, which is the main indicator of the level of socio-economic development of society in the modern world and is recognized by all international organizations: UNDP, ILO and others.

The absolute novelty of the methodological approach of the founders of the theory of human capital is the formation of a new view of the development of the economy in the 20th century. Traditionally, within the framework of scientific research, the study of factors that form the workforce (such as education, healthcare, demographic trends) were not carried out within the framework of the investment approach.

The theory of human capital has identified the problem of "investment in human capital" and introduced indicators covering the entire life cycle of an employee (such as lifetime earnings, health level, etc.)

The national economic level justifies the macro-effect of investments in human capital. According to G. Myrdal, economists have long been "inclined to ignore the instrumental value of such investments, for the reason that the effect obtained from improving the quality of the population is too diffuse, manifests itself a long time later and is difficult to measure. However, at the end of the 20th century, a group of World Bank specialists justified the expansive concept of national wealth, highlighting three main components in it: human capital; natural capital; reproducible capital (basic production and non-production funds, working capital, household property).

This concept is methodologically based on T. Schultz's theory of human capital as the accumulated costs of labor reproduction in the country, regardless of the source of their coverage (family budgets, current production costs, government spending on social needs). The results of such investments are: the accumulation of a person's ability to work, his creative activity in society, the maintenance of people's life and health itself [2].

He also justified the need for an expansive interpretation of a number of categories of reproduction, especially accumulation. (In the current SNA system, most of the costs of reproducing the human factor are reflected in the composition of current consumption indicators, such as actual final consumption, transfers of the state and corporations in monetary form, natural transfers of the state, etc.) T. Schultz suggested that not a quarter of the product produced in society is used for the accumulation of human capital, as it was believed scientists at the beginning of the 20th century, and a third of its total value.

The results of the analysis of national wealth, based on the theoretical research and discoveries of T. Schultz, E. Denison and others, reflected the process that has been going on in economic systems since the middle of the 20th century - the formation of a new role of human capital in the modern economy. The increasing role of human capital was a reaction to changes in technological processes, which began to be updated more than once every 35-40 years, as before, on average after 10-8 years. At the beginning of the 21st century, the average period of updating technologies and equipment was reduced to 4-5 years, and in the most developed industries to 2-3 years. This naturally affected the requirements for the employee. If in the 19th-early 20th century the overwhelming number of professionals were required to acquire a certain range of knowledge, skills and abilities and perform their duties in accordance with a once-for-all certain order, then in the second half of the 20th century the requirements became different. Today, an employee is required to have a creative approach to his professional knowledge and responsibilities, the ability to learn new methods of professional activity.

The innovative type of development has determined the peculiarities of the formation and functioning of human resources in the modern economy: the continuous connection of education with industrial activity throughout working life – continuous retraining; a significant creative element in the processes of labor, i.e. not just the accumulation of new knowledge and skills in the course of work, but also the ability to creatively apply them, because to develop new methods and techniques in everyday work; the requirement of continuing education and the activation of creative opportunities applies not only to individual employees, but also to the collective as a whole. That is, we are talking about the formation of the intellectual capital of the company, as part of its intangible assets. (Such assets include two structural parts: the totality of knowledge and skills of employees, coupled with their creative abilities and culture of the company and the structural capital of the company: its information bases, organizational system, patents and trademarks belonging to it.); the basic principle of innovation process management, both at the firm level and at the state level, is the principle of synergy, which is implemented in knowledge management: managing the flow of information of a technological, patent, market nature, which imposes specific requirements on both employees and managers.

The intellectual capital of the firm and the country as a whole becomes a necessary prerequisite for the inclusion of firms and countries in the global economic space with the greatest benefit for the country and the standard of living of its citizens. Among the four main determinants included by M. Porter in the "national rhombus" of competitiveness, the human capital factor is an obligatory part of it, determining the competitiveness of a country in the world economic system. Full and productive participation of the country in the new economy, which is growing on a global scale, is impossible without the modern quality of human capital. Effective realization of human capital in the conditions of globalization of economic life is unthinkable without inclusion in innovation networks, which are a feature of the global system of division of labor.

The productive potential of the latest technologies depends on the quality of personnel training systems and the level of qualifications they provide. In fact, mastering high-quality professional skills and competencies and creatively improving them becomes a necessary reaction to changes in production technology, dynamically changing requirements for quality and labor productivity.

The peculiarities of the organization of the innovation process in modern economic systems in the context of globalization of scientific contracts, financial flows, production and marketing networks create a kind of centers of attraction for innovation activity, attracting human and material capital. As the UN experts summarize, increased competition forces firms to specialize in the main area of their competence and rely more than before on cooperation with external partners (suppliers, buyers and even competitors). Networking opportunities encourage TNCs to conduct operations within clusters of firms...Clusters are the concentration of firms in one or several industries that use the synergy effect resulting from the interaction of competitors, suppliers and consumers within the network.

At the same time, the importance of the existing education system, scientific base, information networks, institutions and culture in the country is sharply increasing. M. Porter writes about this phenomenon as follows: "Globalization leads to a paradox. It is tempting to assume that the home country no longer plays a role in ensuring the international success of its firms. At first glance, firms have become more important than the country. But in fact, the competitiveness of advanced industries is increasingly determined by special knowledge, skills and the level of innovation, which are increasingly embodied in skilled labor and organizational mechanisms. The processes of training qualified labor resources, as well as some important factors affecting the pace of innovation, are determined by local origin. Paradoxically, more open global competition increases the importance of the local base."

The content of the modern paradigm of socio-economic development is determined by the fact that the initial premise and at the same time the main result of the national wealth of the country is the level of professional competence accumulated by society, creative and entrepreneurial activity, health and quality of life of the population.

At the timely stage, it was necessary to investigate the activity of the regions of the republic. A systematic solution to the problems of increasing the attractiveness of the regions of the republic for tourists, the development and implementation of additional tourism development programs in the regions, their timely financing and modernization of the existing infrastructure will significantly increase the attractiveness of all tourist regions of Kazakhstan in the future.

The solution of the problems of the modern tourist market of Kazakhstan should be carried out in stages, together with representatives of the executive authorities on the ground, in the regions, which will significantly simplify and accelerate the processes of forming the tourist attractiveness of the republic in the world market of tourist services.

In conclusion, I would like to note that in order for the tourism industry to become highly profitable, as the world practice of tourism development shows, it is necessary to consolidate the efforts of all participants in the tourism market, public and private sectors. And here the role of the Government of the Republic is to ensure the coordination of development policy and planning in the tourism industry at the interstate, public and private levels.

With the comprehensive solution of all the tasks outlined above, undoubtedly, in the coming years, the creation of a competitive tourism industry capable of business cooperation within the framework of international trade in tourism and recreation services will be ensured. In this regard, serious responsibilities arise for the state in connection with providing the economy and competitive clusters with human resources of appropriate quality. The formation of high-tech industries and a modern level of service dictates a high level of education, professional skills, knowledge and culture, and the ability to handle modern technology. A high level of education and the formation of the ability to develop their potential is a necessary prerequisite for the adaptation of an employee to the permanent process of improving production processes. In order to carry out such a complex activity, a person needs not only a creative education, but also high-quality healthcare, the possibility of labor mobility, the availability of information fields and the ability to work with them, and other conditions. Therefore, education, healthcare, vocational training, the search for economically significant information, labor mobility, parenting and child care are considered by Western economists to be the main areas of "investment in human capital".

The result of the development of modern competitive countries is the availability of innovative systems and human potential capable of supporting and developing these systems. Despite the conceptual incompleteness of the theory of human capital, the causal relationship between the level of education, health and mobility of human resources and the level of competitiveness of the national economy is scientifically substantiated and recognized by the world community.

That is why the innovative development of human resources is of strategic importance and is one of the most important characteristics of the sustainable development and growth of enterprises in the hospitality industry.

List of literature:

1. N. Ivanov. Human capital and globalization. // ME and MO, No. 9, pp.19-31.
2. Schulz Th.W. Investment in Human Capital. The Role of Education and Research. The Free Press. – N.Y., 1971, - p.272.
3. Denison E. The study of differences in the rates of economic growth. – M., Progress, 1971. – 654s.
4. Marx K. and Engels F. Soch., vol.25, part 2, p.8.
5. Economic Encyclopedia/ Gl.ed. L.I.Abalkin, M., 1999, p.271.

ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР ТУРИЗМДІ ДАМУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

БОРАНБАЕВА Д.

Тур-21-1к тобының студенті

БЛЯЛОВА А.К.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Қазіргі әлемді жаңа технологияларсыз елестету мүмкін емес, туризм саласы да ерекшелік емес болып табылады. Қызмет көрсетудің осы саласында қазіргі заманғы технологиялар көбірек енгізілуде, олардың ішінде: QR коды, IT технологиялары, шұғыл шақыру жүйелері, бұл құралдар сервисті тұтастай жақсартуға ғана емес, сонымен қатар әрбір клиенттің қажеттіліктеріне бейімделуге мүмкіндік береді. Болашаққа жаңа техникалық жабдықтарды зерттеуге және сынақтан өткізуге ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: туризм, QR коды, диверсиялық инновациялар, серпінді технологиялар,

туристік портал, интернет-ресурс, байланыссыз қолжетімділік.

Дүниежүзілік туристік ұйымның (UNWTO) 2021 жылы жүргізген зерттеулеріне сәйкес, әлемдік туризм тек 4% - ға өскенін көрсетті, бұл ретте 2019 жылдан бастап халықаралық сапарлар саны 72% - ге азайғанын атап өткен жөн. 2021 жыл туризм әлемдік ЖІӨ-ге 1 1,9 трлн әкелді, бұл 2020 жылмен салыстырғанда (\$1,6 трлн) көп, бірақ, екіншіше орай, 2019 жылмен салыстырғанда (\$3,5трлн) айтарлықтай аз екенін көрсетті.

Сарапшылардың пікірінше, халықаралық туризм көрсеткіштерінің оң мәніне қарамастан, өткен жылғы көрсеткіштерге қарағанда 30-дан 78% - ға дейін өсуі күтілуде, бұл дағдарысқа дейінгі деңгейден 50-63% - ға төмен. Дүниежүзілік туристік ұйымның (UNWTO) мамандарының пікірінше, саланы қалпына келтіруге қосымша қысым жасау күрделі экономикалық жағдайға да әсер етуі мүмкін - мұнай бағасының өсуі, инфляцияның өсуі, пайыздық мөлшерлемелердің ықтимал өсуі, қарыздың жоғары көлемі және жеткізу тізбегіндегі үзілістер.

Тұтастай алғанда, «қалпына келтіру қарқыны әлемнің әртүрлі аймақтарында баяу және біркелкі емес», — деп атап өтті ұйым.

Ұйым атап өткендей, қазіргі уақытта ішкі туризм, туризмді қалпына келтіруге ынталандырады. 2022 жылдың негізгі туристік тенденцияларының ішінде сарапшылар: ішкі туризм, ауылдық туризм, сондай-ақ ашық аспан астындағы іс-шараларды атап өтті [1].

2021 жылды қорытындылай келе, біз туризм саласына енгізілген келесі танымал технологияларды бөліп көрсете аламыз:

Ұлттық туристік порталдар

Мысал ретінде Ұлттық туристік порталды келтіруге болады www.kazakhstan.travel. порталда Қазақстанның туристік қызығушылығының барлық маңызды объектілері ұсынылған. Ақпарат 8 тілде: қазақ, орыс, ағылшын, француз, неміс, қытай, араб, корей орналастырылған.

Онлайн ресурс www.tourisonline.kz нарық қатысушылары өзара қарым-қатынас жасайтын, туризм туралы қажетті ақпарат алатын, әртүрлі мәселелерді талқылау барысында туризм саласындағы жұмыс тәжірибесімен, идеяларымен, трендтерімен алмасатын форум ретінде қызмет етеді. Портал құрылымына: чат-бот, сондай-ақ вебинарлар мен оқыту модульдерін өткізу кіреді.

Орналастыру орындарының бірыңғай тізілімдері

Мысал ретінде «eQonaq» ақпараттық жүйесін қарастырайық. Оның көмегімен орналастыру орындарының бірыңғай тізілімін құруға, туристік ағын, туристердің портреті және көші-қонды бақылау бойынша деректерді жинау мен өндеуді жүзеге асыруға мүмкіндік туды. «eQonaq» жүйесінің көмегімен аймаққа келген шетелдік туристердің нақты санын ғана емес, олардың сапарының мақсатын да білуге болады [2].

Сурет 1. 2022 жылы Қазақстанға келген шетелдік туристер дереккөз негізінде

құрастырылған [2].

3. Шұғыл шақыру жүйелері «Kazakh Tourism» ұлттық компаниясы аэроғарыштық зерттеулер орталығымен бірлесіп «ЭВАК ТУРИСТ» шұғыл шақыру жүйесін енгізуде.

Жүйе-спутниктік GPS трекерімен және SOS сигналымен жабдықталған қалта құрылғысы. Төтенше жағдай туындаған жағдайда жүйе зардап шеккен адамның орналасқан жерін жоғары дәлдікпен анықтайды. Құрылғының артықшылығы-екі апта бойы офлайн режимде жұмыс істеу мүмкіндігі болып табылады [3].

Заманауи технологиялар біздің күнделікті өмірімізді айтарлықтай жақсартады, ескірген технологиялардың орнына жаңалары пайда болады. «Диверсиялық инновациялар» теориясы осындай түбегейлі өзгерістерді көрсетеді, оған сәйкес жаңа инновациялар технологиялық инновацияларды қолдана отырып, оны мүлдем жаңа тәсілмен алмастыра отырып, өмір салтын түбегейлі өзгерте алады.

4. Саяхат қызметтері

Мысал ретінде «диверсиялық технологиялар» теориясының көрінісі болған Airbnb сервисін келтіруге болады. Бұл қызмет саяхатты қол жетімді және қызықты етуге мүмкіндік берді. Ортақ тұтыну платформаларында ұсынылатын орналастыру қызметтерін пайдалана отырып, турист осы елдің өмір салтын сезінуге, жергілікті тұрғындармен араласуға және қаланы олардың көзімен көруге мүмкіндік алады [4].

5. Тач-фри: сенсорлық тегін: байланыссыз технологиялар ұшу кезінде бетті тану технологиясын Delta Air Lines Авиакомпаниясы қолданып жатыр және United Airlines авиакомпаниясын сынап жатыр. Биометриялық тексеру Канада, Исландия, Италия, Жапония, Сингапур және Испания әуежайларында енгізілді, бұл болашақта кең таралған процедура болады [5].

Пандемия кезеңінде құлдырауды жеңе отырып, туризм индустриясы өсуді жалғастыруда, туристердің саяхатқа деген қызығушылығы төмендеген жоқ, бірақ керісінше саяхат саны бұрынғыдан да көп өскенін көрсетеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. ЮНВТО: 2022 жылы ішкі туризм халықаралық [Электрондық ресурсты] қайта ойнайды. - Қол жеткізу режимі: – <https://profi.travel/news/54115/details>

2 2022 жылы Қазақстанға 200 мыңға жуық шетелдік турист келді [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: – https://forbes.kz/process/kazakhstan_posetilo_pochti_200_tyisyach_inostrannyih_turistov

3 Қазақстандағы Туризм: саланы дамыту үшін қандай жаңа мүмкіндіктер бар [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: – <https://www.nur.kz/nezavisimost/1939379-turizm-v-kazahstane-kakie-novye-vozmozhnosti-suschestvuyut-dlya-razvitiya-otrasli/>.

4 Диверсиялық инновациялар Қазақстандағы туризмді қалай өзгертеді [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: – <https://www.nur.kz/nezavisimost/1939379-turizm-v-kazahstane-kakie-novye-vozmozhnosti-suschestvuyut-dlya-razvitiya-otrasli/>. <https://the-steppe.com/gorod/kak-podryvnye-innovacii-menyayut-turizm-v-kazahstane>

5 Санитагингтен виртуалды шындықтағы дьюти фриге дейін: коронавирустан кейінгі 10 саяхат технологиясы [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: – <https://www.skyscanner.ru/news/travel-tech-post-coronavirus>

ГЕНЬБА К.

студентка группы РД-19-3

ВАВРИНЮК Г.В.

*Управляющий ТОО «Гостиница Космонавт»
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация: Управление персоналом занимает ведущее место в системе управления предприятием. Методологически эта сфера управления обладает специфическим понятийным аппаратом, имеет отличительные характеристики и показатели деятельности, специальные процедуры и методы – аттестация, эксперименты, а также методы изучения и направления анализа содержания труда различных категорий персонала.

Ключевые слова: персонал, индустрия гостеприимства, управление, капитал, управление знаниями, человеческие ресурсы

Впервые идею о новой роли человека в экономическом развитии высказал Т.Шульц [2], опираясь на исследования Э.Денисона [3]. Последний доказал на большом статистическом массиве данных, что только половина прироста валового национального продукта, полученного США в XX веке была произведена за счет технических нововведений и производственного оборудования. Осмысление мировым научным сообществом новой роли человека в производственном процессе и теоретическое обобщение этой новой социально-экономической формы реализации способностей человека к труду ввело в мировую науку категорию «человеческий капитал».

Эдвард Денисон предполагал, что говорить о техническом прогрессе, воплощенном в физическом капитале, значит просто учитывать изменения в качестве основных фондов. Инвестиции в основной капитал увеличивают его производительность. Такая аналогия вполне применима и к человеческим существам. Мастерство и приобретенные способности человека увеличивают их качество как производительных единиц (на что указывал еще К.Маркс). следовательно, мастерство и способности человека являются неотъемлемыми качествами работника и вряд ли целесообразно говорить о них отдельно от индивида. [2]

Нужно отметить, что в конце 20 века группа специалистов Всемирного банка обосновала расширительную концепцию национального богатства, выделив в нем три основные составляющие: человеческий капитал; природный капитал; воспроизводимый капитал (основные производственные и непроизводственные фонды, оборотный капитал, домашнее имущество). [4]

Эта концепция методологически опирается на теорию Т.Шульца о человеческом капитале, как о накопленных в стране затратах на воспроизводство рабочей силы независимо от источника их покрытия (семейные бюджеты, текущие издержки производства, государственные расходы на социальные нужды). Результатами таких инвестиций являются: накопление способности человека к труду, его созидательная деятельность в обществе, поддержание самой жизни и здоровья людей.[2]

Он также обосновал необходимость расширительной трактовки ряда категорий воспроизводства, особенно накопления. (В текущей системе СНС большая часть затрат на воспроизводство человеческого фактора отражается в составе показателей текущего потребления, таких как фактическое конечное потребление, трансферты государства и корпораций в денежной форме, натуральные трансферты государства и т.д.) Т.Шульц предположил, что из производимого в обществе продукта на накопление человеческого капитала используется уже не $\frac{1}{4}$, как считали ученые в начале 20 века, а $\frac{3}{4}$ от общей его

величины.

Такие результаты анализа национального богатства, основанные на теоретических изысканиях и открытиях Т.Шульца, Э.Дэнисона и других, отразили процесс, который идет в экономических системах с середины 20 века - становление новой роли человеческого капитала в современной экономике. Возрастание роли человеческого капитала явилось реакцией на изменения в технологических процессах, которые стали обновляться не раз в 35-40 лет, как ранее, в среднем через 10-8 лет. В начале 21 века средний период обновления технологий и техники сократился до 4-5 лет, а в наиболее развитых отраслях до 2-3 лет. Это естественно отразилось на требованиях к работнику. Если в 19-начале 20 века от подавляющего числа профессионалов требовалось усвоить определенный круг знаний, навыков и умений и исполнять свои обязанности в соответствии с раз навсегда определенным порядком, то во второй половине 20 века требования стали другими. Сегодня от работника требуется творческий подход к своим профессиональным знаниям и обязанностям, умение усваивать новые методы профессиональной деятельности

По выражению К.Хенинга, исследователя «новой экономики», в такой экономической системе, тесно связанной с информационной революцией, происходит резкое изменение соотношения между физическим и человеческим капиталом. «Решающим фактором стал человеческий капитал, вернее его способность превращать информацию в знания. Физический капитал не исчез, но потерял свою доминирующую позицию». [5]

Инновационный тип развития обусловил особенности формирования и функционирования человеческого ресурса в современной экономике:

Непрерывная связь образования с производственной деятельностью на протяжении всей трудовой жизни – непрерывное переобучение;

Значительный творческий элемент в процессах труда, т.е. не просто накопление новых знаний и навыков в процессе трудовой деятельности, но и умение их творчески применять, т.к. вырабатывать новые методы и приемы в повседневной работе;

Требование непрерывного образования и активизации творческих возможностей относится не только к отдельным работникам, но и коллективу в целом. То есть речь идет о формировании интеллектуального капитала фирмы, как части её неосязаемых активов. (Такие активы включают две структурные части: совокупность знаний и умений работников вкупе с их творческими способностями и культурой фирмы и структурный капитал фирмы: её информационные базы, организационная система, принадлежащие ей патенты и торговые марки.)

Базовым принципом управления инновационным процессом, как на уровне фирмы, так и на уровне государства становится принцип синергетики, который реализуется в управлении знаниями (knowledge management): управлении потоком информации технологического, патентного, рыночного характера, что предъявляет специфически требования и к работникам и к менеджерам.

Интеллектуальный капитал фирмы и страны в целом становится необходимой предпосылкой для включения фирм и стран в мировое экономическое пространство с наибольшей выгодой для страны и уровня жизни её граждан. В числе четырех основных детерминант, включенных М.Портером в «национальный ромб» конкурентоспособности, фактор человеческого капитала является обязательной его частью, определяющей конкурентоспособность страны в мировой экономической системе. Полноценное и продуктивное участие страны в новой экономике, которая растет в мировых масштабах, невозможно без современного качества человеческого капитала. Эффективная реализация человеческого капитала в условиях глобализации экономической жизни немыслима без включения в инновационные сети, которые являются особенностью глобальной системы разделения труда. Для современной экономики явление выделяют четыре основных вида труда:

Производительный потенциал новейших технологий зависит от качества систем

подготовки кадров от уровня квалификации, который они обеспечивают. Фактически овладение высококачественными профессиональными навыками и компетенциями и креативное их совершенствование становится необходимой реакцией на изменения технологии производства, динамично меняющегося требования к качеству и производительности труда.

Особенности организации инновационного процесса в современных экономических системах в условиях глобализации научных контрактов, финансовых потоков, производственных и маркетинговых сетей создают своеобразные центры притяжения инновационной деятельности, стягивая к себе человеческий и вещественный капитал. Как обобщают эксперты ООН, усиление конкуренции заставляет фирмы специализироваться в основной сфере своей компетенции и полагаться больше, чем ранее, на кооперацию с внешними партнерами (поставщиками, покупателями и даже конкурентами). Возможности сетевых связей побуждают ТНК проводить операции в рамках кластеров фирм...Кластеры – это сосредоточение фирм одной или нескольких отраслей, в которых используется эффект синергии, возникающий в результате взаимодействия конкурентов, поставщиков и потребителей в рамках сети.

При этом значимость сложившихся в стране системы образования, научной базы, информационных сетей, институтов и культуры резко возрастает. М.Портер пишет об этом явлении так: «Глобализация ведет к парадоксу. Велик соблазн предположить, что страна базирования уже не играет роли в обеспечении международного успеха её фирм. На первый взгляд фирмы стали важнее страны. Но на самом деле конкурентоспособность передовых отраслей всё больше определяется особыми знаниями, навыками и уровнем инноваций, которые всё больше воплощаются в квалифицированной рабочей силе и организационных механизмах. Процессы подготовки квалифицированных трудовых ресурсов, как и некоторые важные факторы, влияющие на темпы инноваций, детерминированы местным происхождением. Парадоксально, но более открытая глобальная конкуренция увеличивает значимость местной базы» [6]

Саморазвивающаяся инновационная система в современной экономике основана на расширении и укреплении не только связей внутри кластерных групп, но и между другими субъектами экономики, между ними и обществом, между обществом и государством. [7]

В связи с этим, серьезные обязанности возникают у государства в связи с обеспечением экономики и конкурентоспособных кластеров человеческими ресурсами соответствующего качества. Становление высокотехнологичных отраслей и современного уровня сервиса диктует высокий уровень образования, профессионального мастерства, знаний и культуры, умения обращаться с современной техникой. Высокий уровень образования и формирование умения развивать свой потенциал является необходимой предпосылкой адаптации работника к перманентному процессу совершенствования процессов производства. Для того, чтобы осуществлять такую сложную деятельность, человеку нужно не только креативное образование, но и качественное здравоохранение, возможность мобильности рабочей силы, наличие информационных полей и умение с ними работать и другие условия. Поэтому образование, здравоохранение, профессиональная подготовка, поиск экономически значимой информации, мобильность рабочей силы, воспитание и уход за детьми относятся западными экономистами к основным направлениям «инвестиций в человеческий капитал».

Инвестиционные потоки государства в человеческий капитал проходят через социальную сферу, значение которой в связи с этим, во-первых, возросло, а во-вторых, приобрело новое содержание. Ранее социальную сферу рассматривали скорее как необходимость государственного патернализма для социально-уязвимых членов общества, поскольку все остальные его слои могут воспользоваться частным образованием, здравоохранением и т.д. На современном же этапе необходимо обеспечить высокий уровень социальной инфраструктуры для всех, сделать её доступной для каждого члена общества, чтобы обеспечить высокое качество человеческого потенциала для нации в целом, а не

только для её отдельных групп.

Стержнем развития современных конкурентоспособных стран является наличие инновационных систем и человеческого потенциала, способного эти системы поддерживать и развивать. Несмотря на концептуальную незавершенность теории человеческого капитала, причинно-следственная связь между уровнем образования, здоровья и мобильности человеческого ресурса и уровнем конкурентоспособности национальной экономики научно обоснована и признана мировым сообществом. Соответственно непреложным остается тот факт, что совершенствование человеческого потенциала страны происходит в социальной сфере, за функционирование которой в полной мере несет ответственность государство.

Список литературы:

1. Н.Иванов. Человеческий капитал и глобализация. // МЭ и МО, № 9, С.19-31.
2. Schulz Th.W. Investment in Human Capital. The Role of Education and Reserarch. The Free Press. – N.Y, 1971, - p.272.
3. Дэнисон Э. Исследование различий в темпах экономического роста. – М., Прогресс, 1971. – 654с.
4. Kunte A., Hamilton K., Dixon J., Clements M. Estimating National Wealth. Methodology and Results . Oct. 1998.
5. Henning K. The Essence of the New Economy. Kiel.2001.P.4.
6. М.Портер. Конкуренция. – С-Пб. :Издательский дом «Вильямс», 2002. – 495с.
7. А.А.Алимбаев, Т.П.Притворова, А.А.Таубаев. Формирование и развитие кластеров в условиях индустриально-инновационного развития Республики Казахстан. Караганда, 2005. – с.212.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТРАНЫ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ТОВАРОВ

ГОРОДЕЦКАЯ М.К.

студент 3 курса факультета экономики и финансов,

ПАНОВА Е.О.

*Научный руководитель, старший преподаватель кафедры финансового учета,
Московский университет имени С.Ю. Витте,
Россия,г. Москва*

Аннотация. Анализируются актуальные вопросы по определению происхождения товаров при ввозе на таможенную территорию Евразийского Экономического союза (далее-ЕАЭС).

Ключевые слова: сертификат о происхождении товара, таможенное регулирование, тарифно-преференциальный режим.

Международные контракты ,которые заключаются между странами , имеют определенный регламент и требования, соблюдение которых является важным условием.Для участников рынка важно соответствие всей предоставленной информации , в том числе и страны происхождения товара, критерии и правила определения которой обозначены и закреплены в ТК ЕАЭС.

Документ, регламентирующий рассматриваемый вопрос, а именно -Соглашение о Правилах определения страны происхождения товаров в Содружестве Независимых Государств (СНГ) был подписан в Ялте в 2009 г. и включает в себя ряд нормативных

положений, которые следует учитывать при регистрации сделок и финансовых операций. Исходя из данного документа, каждое государство, ратифицировавшее достигнутые договоренности, и на территории которого продукт был произведен, либо подвергся существенной переработке, соответствующей установленным нормам законодательства — это страна происхождения товара.

Рассматривая вопрос о том, как узнать страну происхождения товара, нужно опираться на нормативно-правовую базу ЕАЭС. В зависимости от того, из какой страны ввозимый товар (развивающиеся или наименее развитой) существуют разные правила определения страны происхождения товара. В ЕАЭС применяются единые правила определения происхождения товаров, ввозимых на его таможенную территорию. В приложении сайта ЕЭК, а именно Памятка «о правилах определения происхождения товаров при импорте в Евразийский экономический союз» (утверждены Решением Совета Комиссии от 13.07.2018 № 49) (далее — Непреференциальные правила) содержит указания, как происходит определение происхождения товара. Условиями, позволяющие признать территориальную принадлежность товара, являются:

Товар признается происходящим из конкретной страны, если он полностью получен или произведен в такой стране или подвергнут достаточной переработке в такой стране, если при производстве товара использовались иностранные материалы.

Полное получение или осуществление производственного цикла в конкретном регионе.

Достаточность переработки иностранных материалов.

В тех случаях, когда в ходе изготовления продукции применялось зарубежное сырье или заготовки, страна может быть признана производителем при наличии следующих обстоятельств:

Операции, связанные с обработкой или производством, привели к изменению классификационного кода, определяемого гармонизированной системой описания и кодирования, на уровне одного из первых четырех знаков.

Стоимость использованных материалов, определенная по итогам расчета, не превышает 50% от итогового ценового значения.

В отношении продуктов, аналогичных ассортименту, подпадающему под законодательные меры, защищающие внутренний рынок, также применяются остаточные критерии, в большинстве случаев позволяющие уточнить, где именно был реализован цикл изготовления:

Если производственный процесс осуществлялся с использованием ресурсов, поступивших из одного региона, отличающегося от места их фактической обработки, в документах, декларациях и сертификатах, подтверждающих страну происхождения товаров, работ или услуг, по образцу указывается субъект поступления.

При задействовании материалов, происходящих из нескольких государств, приоритет определяется исходя из соотношения долевой стоимости всех компонентов.

Так же существуют правила определения происхождения товара из развивающихся и наименее развитых стран. (утверждены Решением Совета Комиссии от 14.06.2018 № 60) (далее — Правила для РС и НРС)

Товар признается происходящим из страны-пользователя, если он полностью получен или произведен в стране-пользователе или подвергнут достаточной переработке в такой стране, если при производстве товара использовались иностранные материалы.

Критериями определения страны происхождения для данных стран являются:

При производстве товара в стране, включенной в перечень наименее развитых стран-пользователей, предусмотрена поэтапное повышение критерия происхождения в части возможности использования таких иностранных компонентов:

с 1 января 2020 г. по 31 декабря 2024 г. может быть использовано до 55 процентов иностранных материалов в стоимости товара;

с 1 января 2025 г. доля иностранных материалов в стоимости товара может достигать

60 процентов;

При определении происхождения товаров может применяться кумулятивный принцип¹ позволяющий при производстве товара использовать как товары, происходящие из иных стран-пользователей, так и товары, происходящие из государств – членов Союза

Если товар ввозится в рамках соглашения о зоне свободной торговли с (далее- ЗСТ) , к нему применяются следующие критерии:

Для подтверждения страны происхождения товара документы:

1) декларация о происхождении товара (коммерческий или любой другой документ, имеющий отношение к товару и содержащий сведения о происхождении товара, заявленные изготовителем, продавцом или отправителем страны происхождения товара или страны вывоза товара);

2) сертификат о происхождении товара (документ, свидетельствующий о происхождении товара и выданный уполномоченным государственным органом или уполномоченной организацией страны происхождения товара или, в определенных случаях, – страны вывоза товара).

Различие в предоставлении данных документов является ,что Непреференциальные правила не устанавливают обязательную форму сертификата о происхождении товара, т.е. может использоваться любой сертификат о происхождении товара, который выдается в стране экспорта товара (например, сертификат о происхождении общей формы). Для развивающихся и наименее развитых стран в целях подтверждения преференциального происхождения товаров кроме декларации нужен сертификат о происхождении товара формы «А».Срок применения документа о происхождении товара в целях предоставления тарифных преференций составляет не более 12 месяцев с даты его выдачи (удостоверения).

Если ввозимый товар является преференциальным, правила для РС и НРС предусматривают обязательные условия для получения тарифного преференциального режима :

Прямая поставка (Преференциальный товар должен поставляться на таможенную территорию Союза без провоза через третьи страны, за исключением тех случаев, когда по географическим, транспортным или экономическим причинам выполнение этого условия невозможно. В таком случае транзит через третьи страны разрешен при соблюдении определенных условий);

Непосредственная закупка (Товар должен быть закуплен лицом государства – члена ЕАЭС у субъекта предпринимательской деятельности, зарегистрированного в установленном порядке в стране-пользователе; выполнение этого условия должно быть подтверждено документально)

Условия административного сотрудничества

Перед осуществлением экспортных поставок происходящих товаров, в отношении которых предоставляется преференциальный тарифный режим, страны-пользователи должны направить в Евразийскую экономическую комиссию следующую информацию на английском языке:

1)наименования и адреса органов, уполномоченных на выдачу сертификатов о происхождении товара формы «А»;

2) оригиналы образцов оттисков печатей, используемых уполномоченными органами при выдаче сертификатов о происхождении товара форма «А», с указанием даты начала их применения;

3) наименования и адреса органов, уполномоченных осуществлять верификацию происхождения (если такие органы установлены в странах- пользователях).

¹ принцип определения страны происхождения товаров, в соответствии с которым происхождение товара в результате последовательной обработки/переработки товара в государствах - участниках Соглашения определяется по стране изготовления конечного товара.

Из вышеизложенного, можно сделать вывод о том, что корректное определение страны происхождения товаров играет важную роль в международной торговле, является инструментом применения основных мер торговой политики, таких как таможенно-тарифное регулирование, количественные ограничения, антидемпинговые и компенсационные пошлины, а также для охранных мер.

Список литературы:

1. Научная электронная библиотека «КиберЛенинка» - <https://cyberleninka.ru/article/n/tarifno-preferentsialnyy-rezhim-svobodnoy-torgovli-stran-sng-harakteristika-istoriya-stanovleniya-sovremennyy-harakter-otnosheniya-i/viewer>
2. Альта форум - <https://altaforum.info/kb/bd8swnc5bs9/>
3. ЕЭК- Памятка о правилах определения происхождения товаров при импорте в Евразийский экономический союз.

ГЛАВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА

Джабиев Сурадж, Данияр Уулу Асадбек
студенты группы РД 22-2
Сыздыкова Д.М.

Научный руководитель, магистр наук
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Гостиничный бизнес сегодня, это появление разных инноваций в сфере гостеприимства. Современная гостиница 21 века, считается на предпринимательском рынке, актуальным предприятием, оснащенным, самыми новейшими технологиями.

Внедрение инноваций в свое прибыльное, выгодное дело, способно позволять, привлекать больше различных, зарубежных клиентов и гостей. Причем некоторые из них, приезжают даже для того, чтобы самолично увидеть то, как осуществляется качественное обслуживание в нашей стране.

Ключевые слова: гостиничный бизнес, технология, индустрия гостеприимства, транспорт, качество, путешествия.

Гостиничный бизнес является важной составляющей индустрии гостеприимства. Гостиницы предлагают размещение для путешественников и туристов, а также могут предоставлять услуги ресторанов, конференц-залов, спа-салонов и других развлекательных учреждений. Как и в ресторанном бизнесе, успех гостиничного бизнеса зависит от нескольких факторов, таких как уровень комфорта и удобства, качество обслуживания, расположение и стоимость.

Гостиничный бизнес – это сфера экономики, связанная с предоставлением услуг проживания и обслуживания туристов и путешественников. Гостиницы могут быть различных категорий: от эконом-класса до роскошных отелей. Гостиничный бизнес также требует высокой квалификации персонала, а также управления финансами и маркетинга. В настоящее время гостиничный бизнес также переживает ряд трансформаций: все большее количество гостиниц ориентируется на экологически чистое проживание, а также на использование технологий для удобства гостей (например, системы умного дома).

Услуги в гостинице создаются и потребляются одновременно. Можно ли представить впечатления гостя без самого гостя? В известном смысле покупатель — часть сборочного конвейера. Они присутствуют при конечном производстве предлагаемого продукта.

Свободная комната ничего не производит. Ковер в ней постелен, кровать заправлена, водопровод в ванной работает, но они существуют сами по себе до тех пор, пока не придет гость, чтобы воспользоваться всем этим. Одновременное производство и потребление — уникальная ситуация, упрощающая достижение успешного управления в гостеприимном менеджменте. В отличие от производства товаров, она не предполагает описи услуг как таковых. К примеру, услуга, оказанная администратором отеля, не может вноситься в список услуг для будущего использования. Услуги вообще нельзя сохранить, чтобы удовлетворить меняющийся спрос; они предоставляются при прямом, личном взаимодействии производителей и клиентов. Отсутствие любой составляющей этого процесса (инвентаря, инструментария и т.д.) заставляет клиентов ожидать обслуживания и вызывает их негативную реакцию. Своевременно не предоставленные и не проданные услуги нельзя перенести на более позднюю дату, не рискуя понести финансовые потери. Синхронность производства и потребления (оборота) услуг определяет временную связанность гостинично-ресторанных услуг и обуславливает незначительную эластичность со стороны предложения при одновременно высокой изменчивости, непостоянстве со стороны спроса. Это одна из важнейших проблем менеджмента предприятий гостиничного и ресторанного бизнеса.

Технологии – двигатель сервиса. По всему миру тысячи компаний производят огромное количество всевозможных программных приложений, упрощающих администрирование и операционную деятельность гостиниц и гостиничных компаний, тем самым, позволяя им предоставлять клиентам более высокий уровень обслуживания.

Но какие технологии или их использование стратегически влияют на успех гостиницы или компании?

Группа гостиничных ассоциаций выделила три ключевых технологических элемента, которые оказывают и будут продолжать оказывать стратегическое влияние на всю отрасль:

Соответствие установленным стандартам безопасности работы с платежными картами на всех уровнях гостиничной компании стало сейчас решающим фактором финансовой стабильности и рыночной репутации для всей отрасли.

Ассоциация HTNG (Новое Поколение Гостиничных Технологий) сформировала рабочую группу, целью которой является разработка концепции, позволяющей гостиницам хранить все карточные данные в единой системе, контролируемой исключительно вендором конкретно взятой гостиничной компании. Цель заключается в том, чтобы вывести все остальные системы гостиницы из сферы деятельности платежных карт, тем самым, защищая информацию об их номерах.

Ассоциация HFTR (Профессионалы в области Финансов и Технологий Гостиничного бизнеса) также сформировала целевую рабочую группу, которой предстоит обучать владельцев гостиниц соблюдению стандартов безопасности платежных карт на всех внутригостиничных операционных циклах и системах. Обучение включает закладывание базовых знаний, подготовку и распространение серии тематических статей, а также несколько учебных курсов и семинаров.

Среди остальных событий с участием членов совета можно выделить: официальный доклад AN&LA (Американская Ассоциация Гостиничного Обслуживания); формирование по инициативе HEDNA (Ассоциация Гостиничных Электронных Систем Распространения) комитета по платежным технологиям; поддержка ассоциацией OpenTravel необходимости изменения XML спецификации, продиктованной тенденциями рынка.

Изначально Идея присвоения каждой гостинице уникального идентификатора предназначалась для каналов распространения, со временем накапливающих данные и информацию о тысячах объектов, а также для более эффективного взимания комиссии с гостиниц платежными системами.

Главная причина – поисковые системы. Сегодня одним из главных аспектов успешности гостиницы является ее корректное отображение по заданным параметрам, ведь в наши дни поисковики стали отправной точкой для исследования и выбора маршрута

поездки.

И хотя поисковая оптимизация – отличная штука, если в Google задан неверный адрес гостиницы или в том же Bing она все еще числится под старым названием, никакая оптимизация вам не поможет.

Любопытно, что частью воплощения идеи уникального идентификационного номера является как раз внедрение полного соответствия платежных систем новым стандартам безопасности, поскольку именно с помощью них гостиницы работают со своими торговыми партнерами.

Чтобы понимать, о чем речь, рассмотрим пример. Когда дистрибьютор бронирует для клиента номер, ему приходится связываться с конкретной гостиницей, чтобы там проверили кредитную карту клиента. А это в свою очередь требует возможности мгновенно и абсолютно точно идентифицировать реквизиты целевой гостиницы (в которой располагается выбранный клиентом номер), чтобы там оперативно проверили карту и приняли оплату.

HEDNA, HTNG, HFTP, HSMAI (Международная Ассоциация Гостиничных Продаж и Маркетинга) и OpenTravel всецело поддерживают эту инициативу и ведут переговоры с заинтересованными компаниями с целью определения потенциальных партнеров, структуры управления и функционирования.

Сейчас невозможно представить современного человека без мобильного гаджета в руках. Мы пользуемся мобильными телефонами не только для звонков, но и для покупки товаров и услуг, ведения бизнес-процессов и развлечения. В соответствии с заданным трендом произошли перемены не только в принципах и способах управления гостиницами, но и в самом гостиничном продукте — он стал высокотехнологичным и полностью ориентированным на потребителя, поэтому, безусловно, мобильные технологии проникли в гостиницы и с успехом работают. Как показывает практика, все больше гостиниц внедряют мобильные технологии в свою работу и очень довольны результатом. Почему же мобильные приложения стали must have для современного отеля? Они решают ряд проблем, например, сокращения затрат, увеличения продаж и повышения качества обслуживания. Каким образом это происходит?

При правильном и эффективном использовании мобильные приложения за счет дополнительной автоматизации могут сократить трудовые ресурсы, которые используются для обработки запросов гостей. Дополнительно отель также может экономить на печати промо-материалов, поскольку обновление предложений в цифровом виде не требует типографских расходов. Кроме того, не стоит вопрос закупки дополнительного оборудования, поскольку софт устанавливается на девайсы гостя.

Мобильное приложение — это новый источник дохода для отеля. Оно предполагает наличие онлайн-магазина, где гость может заказать и оплатить различные услуги дистанционно без участия персонала, что ведет к увеличению среднего чека. Всем известно, что продажи с онлайн-каналов выше, чем с использованием печатной рекламы. Также интеграция с системами бронирования (например, с Travelline) создает дополнительный канал притока посетителей и увеличивает заполняемость отеля.

Во-вторых, гость может сам управлять своим пребыванием в отеле. Бронировать/отменять проживание, узнать всю информацию по отелю, его услугам, акциях, мероприятиях — и все это всего в несколько кликов.

Кроме того, самые продвинутые приложения автоматически загружаются на смартфон гостя, что важно, на родном для него языке. Гость может быстро связаться с персоналом отеля и сообщить о проблеме или оставить отзыв. Это позволяет сотрудникам отеля оперативно устранить возникшую проблему и избежать неудовлетворенности гостя. Мобильное приложение также дает возможность опросов и оценки качества услуг, что также позволяет повысить уровень обслуживания.

Кроме всего, мобильное приложение — хороший помощник в управлении отелем. Управляющий отеля в любой момент имеет доступ к внутреннему движку, в котором через

графики и диаграммы наглядно представлена информация о том, насколько быстро и эффективно обрабатываются запросы гостей, что они предпочитают и прочее. Такие данные позволяют скорректировать коммуникацию и сфокусировать внимание гостей на нужных разделах приложения. Установить приложение очень легко, это происходит практически автоматически: когда гость регистрируется, он получает ссылку в приветственном сообщении отеля, перейдя по которой в течение пары секунд устанавливает программу. Также приложение может быть установлено с использованием QR-кода или магазина приложений (Apple Store или Google Play). Выбор вариантов позволяет найти оптимальный способ для конкретного гостя.

Список литературы:

1. Бизнес-планирование в туризме: учебник для студентов бакалавриата, обучающихся по направлению подготовки 43.03.02 «Туризм» / под общ. ред. Т. В. Харитоновой, А. В. Шарковой. – 4-е изд. – Москва: Дашков и К, 2021. – 310 с.
2. Андреева А.Ю. Новые технологии интенсивного развития туристической индустрии. - М.: ЮРГУ, 2019. -С. 15.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА

ЖЕКСЕМБАЕВА Д.М.

студентка группы РД-20-2

Косакина Е.А

Директор ТОО туристическое агентство «Travel House»

АХМЕТОВ А.С.

Научный руководитель, магистр, преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Индустрия туризма и гостеприимства является одной из наиболее важных и динамично развивающихся отраслей экономики многих стран мира. Растущий спрос на туристические услуги создает условия для повышения уровня жизни населения, развития инфраструктуры и содействия формированию инновационной экономики. В данной статье рассматривается зарубежный опыт формирования стратегии развития индустрии туризма и гостеприимства.

Ключевые слова: стратегия развития, индустрия туризма и гостеприимства, стратегия управления, зарубежный опыт, экономическое развитие.

Стратегия развития индустрии туризма и гостеприимства – это комплексный подход к управлению отраслью, ориентированный на достижение долгосрочных целей развития. Формирование стратегии включает в себя определение миссии и целей развития, оценку текущего состояния отрасли, выявление ключевых проблем и факторов успеха, а также разработку мероприятий по достижению поставленных целей [1].

Одним из ключевых элементов формирования стратегии развития индустрии туризма и гостеприимства является анализ зарубежного опыта. Зарубежный опыт включает в себя успешные практики и методы развития, которые были применены в других странах и могут быть применены в данной стране с учетом особенностей ее экономики и инфраструктуры.

Практика показала, что стратегическое развитие предприятий туризма и гостеприимства может иметь два направления, первое - это развитие как рост (ассортимент товаров, услуг или расширение предприятия), а второе направление включает долгосрочное

функционирование в выбранном сегменте рынка со своевременной и адекватной реакцией на изменения, касающиеся выбранного сегмента - именно такую стратегию выбирают малые предприятия туризма и гостеприимства [2].

Если обратиться к истории формирования туризма как отдельной отрасли, то зарождение современной концепции туризма приходится на XVII век, когда молодые дворяне из западных и северных европейских стран совершили так называемый Гранд-тур: путешествие по Европе (обычно охватывающее Францию, Германию, Италию и Грецию) с главной целью ознакомиться с историей, искусством и культурным наследием. Это считалось прекрасным способом получения образования.

К 18 веку этот обычай получил широкое распространение среди состоятельных слоев населения и распространился в другие части света, например, в Америку. Аналогичным образом, религиозные паломничества, получившие свое распространение в средние века, продолжались и в этот период.

Промышленная революция, начавшаяся во второй половине XVIII века, привела к крупным экономическим, социальным и технологическим преобразованиям, которые распространились на весь остальной мир. В результате этих изменений произошел отток населения из сельских районов в растущие крупные города, которым требовалась рабочая сила для новой промышленности [3].

Развитие транспорта также сыграло ключевую роль. Улучшение грузового и пассажирского транспорта способствовало появлению досуга, новых форм развлечений и путешествий. Люди путешествовали в основном на поездах, пользуясь тем, что железнодорожные сети соединяли пункты назначения в Европе и других частях света.

В 19 веке начали появляться первые туристические агентства. Одной из основоположников стала компания «Thomas Cook & Son», которая первой начала предлагать экскурсии и отдых для групп, включающие транспорт, проживание и билеты на питание, что позволило сократить расходы. Это послужило началом того, что мы сегодня знаем, как пакет туристических услуг. В первой половине 20-го века индустрия туризма продолжала развиваться благодаря массовому производству автобусов и автомобилей. После Второй мировой войны популярность средиземноморского побережья быстро возросла [4]. Кроме того, совершенствование воздушного транспорта (чартерные рейсы), а также прогресс в трудовом законодательстве и рост социального обеспечения привели к настоящему буму в туризме. В 1970-х годах туристический сектор пережил спад, в основном из-за энергетического кризиса, что привело к снижению затрат и цен. Именно тогда возник массовый туризм. Путешествия превратились из занятия только для эксклюзивной группы в досуг, доступный многим.

В последующие десятилетия происходила постепенная интернационализация гостиничных компаний, туристических агентств и авиакомпаний. Также предлагались новые продукты и новые виды отдыха, связанные, в частности, со спортом и здоровьем. Сектор туризма стал одним из главных двигателей экономики многих стран, составляя часть международной политической повестки дня [5]. В последние годы, благодаря недорогим перелетам и существованию альтернативных вариантов размещения, управляемых онлайн-компаниями, туристам стало гораздо проще позволить себе путешествовать, и они могут разрабатывать свой маршрут и впечатления по своему вкусу. Однако, для того чтобы увеличить конкурентоспособность индустрии туризма и гостеприимства, необходимо уделять внимание не только индивидуальным потребностям туристов, но и общественным интересам. Социальная ответственность и устойчивое развитие должны стать важными компонентами в стратегии развития индустрии туризма и гостеприимства. Для этого необходимо продолжать изучение зарубежного опыта и адаптировать его к условиям казахстанского рынка. Только таким образом можно достичь долгосрочной устойчивости и экономической выгоды для всех участников этой важной отрасли [6].

Развитие туризма и гостеприимства - важная составляющая экономического развития

многих стран мира, и одной из наиболее успешных из них является США. Туризм и гостеприимство являются ключевыми отраслями, создающими рабочие места и приносящими доходы в экономику США. В связи с этим, правительство США активно работает над стратегией развития туризма и гостеприимства, которая направлена на привлечение большего количества туристов и увеличение доходов от туризма. Примеры успешной реализации такой стратегии в США уже существуют, и они могут послужить примером для других стран, желающих развивать свою туристическую отрасль.

Таблица 1

Стратегия развития туризма и гостеприимства в США

1.	Государственная поддержка: американское правительство регулярно выделяет средства на поддержку туристической индустрии. Например, в 2020 году был принят Закон о помощи, бизнесу, работникам и семьям, который предоставил финансовую поддержку компаниям туристической индустрии, пострадавшим от пандемии COVID-19.
2.	Развитие инфраструктуры: американское правительство активно инвестирует в развитие туристической инфраструктуры, такой как аэропорты, дороги, железные дороги и отели. Кроме того, оно также поддерживает развитие туристических маршрутов и достопримечательностей.
3.	Сотрудничество между государством и частным сектором: в США существует партнерство между правительством и частным сектором в области туризма и гостеприимства. Это партнерство признает, что частный сектор также играет важную роль в развитии туризма и гостеприимства, и он может вносить свой вклад в формирование стратегии развития индустрии.
4.	Маркетинг и реклама: американские организации по туризму и гостеприимству активно продвигают свои услуги и продукты через различные маркетинговые и рекламные каналы, такие как социальные сети, туристические сайты, телевизионная реклама и печатные издания.
5.	Фокус на устойчивом туризме: США уделяет внимание устойчивому туризму и экологической устойчивости в развитии индустрии. В стране уже существует несколько программ, направленных на снижение воздействия туризма на окружающую среду. Например, National Parks Service сотрудничает с группами по защите окружающей среды для снижения воздействия туризма на природные ресурсы.
Примечание: составлено автором на основе источника [6].	

Подводя итоги, можно сделать следующий вывод. Зарубежный опыт формирования стратегии развития индустрии туризма и гостеприимства демонстрирует важность выработки целостного подхода к развитию туристического сектора, включающего в себя не только усиление маркетинговых и рекламных кампаний, но и сосредоточение на инфраструктурных изменениях и улучшении качества услуг. Ключевыми факторами успеха в этой области являются стратегический планирование, сотрудничество между государственными, частными и международными организациями, а также укрепление конкурентоспособности и баланс между экономической эффективностью и социальной ответственностью. Изучение опыта других стран может стать ценным источником для развития индустрии туризма и гостеприимства в Казахстане.

Список литературы:

1. Елканова Д.И., Осипов Д.А., Романов В.В., Сорокина Е.В. Основы индустрии гостеприимства. – М.: Дашков и К, 2017. – [1, с. 76].
2. Чарльз Р. Гёлднер и Дж. Брент Ритчи Туризм: принципы, практики, философия 2017. – [2, с. 93].
3. Развитие внутреннего и въездного туризма в России и за рубежом/ сборник статей под ред. д. э.н. М.Ю. Шерешевой. - М: Экономический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 2017. — [3, с. 108].
4. Л.Дуайер, А.Гилл и Н. Ситарам Руководство по методам исследования в туризме: количественные и качественные подходы, 2013. – [4, с. 45].
5. Дурович А.П. Организация туризма. - Мн.: Новое знание, 2015. – [5, с. 38].
6. Современное состояние и перспективы развития внутреннего и въездного туризма/сборник статей под науч. ред. д.э.н. М.Ю. Шерешевой. – М: Экономический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 2019. - [6, с. 127].

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ В РЕСТОРАННОМ И ГОСТИНИЧНОМ БИЗНЕСЕ

ИЛЬИЧЕВА А.П

студентка группы РД 20-2

ВАВРИНЮК Г.В

Директор ТОО Гостиница «Космонавт»

АХМЕТОВ А.С

Магистр., преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассмотрены мировые тренды в ресторанном и гостиничном бизнесе популярные на данный момент.

В данной сфере оказания услуг все больше внедряются современные технологии, среди них: искусственный интеллект, голосовые помощники, эти инструменты позволяют не только улучшить сервис в целом, но и предоставляют возможность подстроиться практически под каждого клиента. Особое внимание уделяется примерам внедрений таких инноваций во всем мире, а также исследованию ввода новых технических оснащений в будущее.

Ключевые слова: тренд, ресторанный бизнес, гостиничный бизнес, искусственный интеллект, фастфуд, бесконтактный сервис, цифровые технологии.

На сегодняшний день ресторанный и гостиничный бизнес являются динамически развивающейся отраслью. Открываются новые заведения, применяются передовые и креативные решения в данной отрасли

Мы бы хотели отметить некоторые из тенденций ресторанного бизнеса в 2022 году:

Резкий рост популярности доставки еды

Это самый популярный тренд в ресторанном бизнесе 2022 в последние годы. Доставка еды была особенно актуальна при карантинных ограничениях, но и после снятия не потеряет своей ценности. Не важно, в какой стилистике ресторан и какую кухню предлагает.

Если раньше доставка была обязательным условием для функционирования суши-баров и крупных сетей фастфуда, то теперь уже любой ресторан вводит его в свой арсенал. Конкурировать, да и в принципе реализовывать деятельность в период карантина было довольно затруднительно, без организованной службы доставки еды.

Отсюда также вытекает ряд факторов, которые нужно просчитывать. К примеру, что лучше: собственные курьеры или использование услуг служб доставки.

Принцип «хаба» также стал еще одним новым трендом ресторанного бизнеса. Идея заключается в том, что в одном здании, несколько заведений используют общую кухню.

Рост спроса на бесконтактный сервис

Сфера удалённого заказа еды получила новый виток развития, и параллельно с этим развивается направление бесконтактных заказов. Массовое внедрение электронных меню, заказов по QR-коду, оплата заказов при помощи телефона все это является следствием появления спроса на эти услуги.

С помощью встроенных в мобильные устройства голосовых помощников («Алиса», Google Assistant, Siri) есть возможность сделать заказ еды из заведений вашего города.

Тренд на экологичность

Экологический подход в организации бизнеса и технологических процессов увеличивает доверие к заведению. Заведения снижают количество отходов, внедряют системы переработки, что в будущем приводит к некоторой экономии.

В качестве посуды используются биоразлагаемые контейнеры, стаканчики и даже трубочки.

Тренд экологичности «zero waste», популярный в Америке, пока ещё до нас не дошёл, но его тоже можно ожидать в обозримом будущем. Суть тренда - использование многоразовой чашки для напитков, которую клиент может вернуть в заведение и получить определённый бонус.

Здоровое питание и флекситарианство

Тренд основан на демографическом сдвиге в вопросе продолжительности жизни людей, вызванный улучшение качества самой жизни и продуктов питания, в частности.

Появляются новые диеты, методики приготовления пищи, которые становятся современными тенденциями развития ресторанного бизнеса. Относительно новое понятие «флекситарианство», можно расшифровать как «гибкое вегетарианство».

Суть сводится к тому, что исчезает категоричный запрет на употребление определенных продуктов. Исключения можно делать по особым случаям, праздникам. Это одновременно ограничивает употребление, но при этом не исключает полностью, тем самым, не создавая дискомфорт.

В общепите сложилась тенденция появления аналогов мяса и рыбы, благодаря которым можно предлагать клиентам вегетарианские бургеры и даже наггетсы.

Всё большее число людей, ориентированы на вегетарианство и флекситарианство. Отмечен спрос на экзотические продукты, которым приписываются чудесные оздоровительные свойства. К ним можно отнести: семена чиа, киноа и даже на время забытый чайный гриб.

К примеру, ресторан «Nothing fancy» внедрил в меню протеиновые коктейли-смузи, шоты исключительно из органики, например, матча, а детям будут предложены свежие фрукты абсолютно бесплатно.

Спрос на натуральные продукты и органические вина

Потребность в здоровом питании, создает спрос на покупку натуральных продуктов. Люди уже готовы переплачивать за качество и уверенность в натуральности продуктов.

Натуральные масла также будут пользоваться в 2022 году большим спросом. Это коснётся органических вин. Заведение из Санкт-Петербурга, внедрило себе эту концепцию. Здесь готовят из местных фермерских продуктов используя минимальную термообработку. Ни в одном блюде не содержатся животные жиры или сахар.

Новые ответвления кулинарии, ставшие модными к концу 2021

Таблица 1. Популярные направления кулинарии 2021 года

Завтраки и свежая выпечка	Наиболее интересной тенденцией развития ресторанного бизнеса 2022, который касается непосредственно кулинарии, стало соблюдение завтраков. В этом году люди будут стремиться поесть утром свежееиспечённый, а не только покупной хлеб. Плюс домашнее варенье. Госты и запеканки удерживают выросшую популярность. Белая пицца также по прогнозам станет более востребована.
Хлеб с сыром	Сытная и питательные, но в тоже время простая, легкая закуска. Прогнозируется повышенный спрос особенно в зимние месяцы.
Попкорн	Появятся новые вкусовые вариации. Поп-корн станет также больше домашней и не останется прерогативой только кинотеатров.
Картофельное молоко	Растительная основа является трендом ресторанного бизнеса 2022, в отличие от продуктов животного происхождения. Картофельное молоко, является ярким примером данного тренда. Этот вид молока поддерживает тренд ресторанного бизнеса на экологичность.
Негрони	Современные тенденции ресторанного бизнеса также затронули сферу алкогольных коктейлей. Итальянский коктейль стал особенно популярен в

последние годы и его популярность набирает обороты. Изготавливается на основе джина, вермута ликера. Вермут должен быть сладким, а ликёр горьким. Популярность негрони пришла на смену прежнему лидеру – коктейлю апероль-шприц.

Внедрение цифровых технологий в индустрию общественного питания

Технологии не стоят на месте и от заведений общепита в этой сфере потребуется достаточно много: удобный интерфейс сайта с понятной визуализацией, мобильные приложения, исправно работающие, техническая поддержка репутации сервиса на других специализированных сервисах, надежный и, желательно, автоматизированный эквайринг для проведения платежей.

Тем самым при верном соотношении всех вышеперечисленных показателей, технически будет возможно приучить потребителей пользоваться дистанционными чаевыми.

Новые форматы заведений (grocerant) и продуктов (RTE, RTC)

Эксперименты различных заведений не устают удивлять конкурентов и посетителей. Появляются рестораны типа grocerant (grocery+restaurant), которые объединяют в себе две концепции. Это одновременно лавками с уникальными товарами и кафе.

Также можно наблюдать массовое появление онлайн-ресторанов по типу RTE (ready to eat) и RTC (ready to cook). Люди экспериментируют, создают, к примеру, блестящие сиропы.

Совершенно точно можно сказать, что устойчивым трендом продолжает оставаться такое явление как демократичные маленькие винные бары, которые отличаются: подачей био динамических и крафтовых вин, низким прайсом на продукцию, легкими закусками или даже полноценным горячим цехом и стейками.

Примером подобных заведений является «Испанская лавка», которая дала старт подобным форматам. Устойчивость тренда подтверждается тем что некоторые заведения принимают решения поменять концепцию, к примеру кофейню переделывают в винный бар.

Набирает обороты тренд, связанный с древней формой обработки продуктов и северной кухней, в качестве примера может привести ресторан «Бьорн» [1].

Хотелось бы отметить некоторые из тенденций ресторанного бизнеса

Мы бы хотели отметить некоторые из тенденций гостиничного бизнеса в 2021 году:

Чистота прежде всего

Приоритетом отрасли будет «чистота». Пандемия заставила людей уделять пристальное внимание здоровью, и все говорит о том, что тенденция сохранится на протяжении долгого времени. Опрос, проведенный консалтинговой компанией «Oliver Wyman» показал, что большинство туристов в выборе отеля, основываются на таких критериях как: качество уборки и уровень безопасности для здоровья.

Персонализация

Следующий тренд гостиничного бизнеса 2021 года станет персонализация. Для привлечения большего количества посетителей отельеры разрабатывают уникальные предложения. Согласно исследованиям, Qubit 80% опрошенных открыто заявляют, что всегда меняют сделанный ранее выбор в пользу выгодного предложения, которое удовлетворяет персональные желания. При этом 25% клиентов (согласно данным Netimperative) предпочитают выбирать те туры, которые отвечают их запросам, нежели обычные туры.

Технологии

Современные тенденции в гостиничном бизнесе тесно связаны с технологиями. Инновации помогут в улучшении таких аспектов как: безопасность, удобство, практичность. Ярким примером является – заселение в полностью бесконтактный отель с помощью электронного ключа.

Спорт и оздоровительный отдых

Многие туристы уверены в пользе спорта, ведь это отличный способ улучшить

качество своего здоровья и жизни. Согласно исследованиям специалистов, физической активности необходимо уделять минимум 30-40 минут в день и именно поэтому новым трендом в гостиничной индустрии станет расширение ассортимента услуг, которые помогут клиентам быть активными и поддерживать физическую форму. Отели, располагающие необходимой материально-технической базой, а также предлагающие индивидуальные программы спортивных тренировок и питания окажутся в более выигрышной ситуации нежели конкуренты.

Воссоединение с природой

Весьма модным становится тренд единения с природой. Люксовые отели, расположенные в живописных местах в окружении зелени, гор или воды, привлекают ценителей естественной роскоши и природы. Отели стоит уделить внимание индивидуальным услугам, которые дополняют опыт. Гостиница «Nihl Sumba» проводит туры в местные деревни, организует наблюдение за птицами в глубине джунглей, а также предлагает экскурсии с гидом к скрытым озерам, все это дополняется купанием и индивидуальным ужином.

Личное общение

Обеспечить безопасность при личном общении с гостями является приоритетной задачей отелей. Несмотря на пандемию и необходимость соблюдения социальной дистанции, у туристов не пропало стремление к получению новых впечатлений. Возможность обеспечить безопасное личное общение с гостями – приоритетная задача компаний индустрии гостеприимства. В качестве примера отметим каталонский отель «Casa Vagator» который делает ставку на бесплатные закуски и напитки. Это дает шанс пообщаться с гостями лично и лучше узнать их, чтобы гарантировать индивидуальный подход и подарить столь ценное внимание.

Устойчивый образ жизни и проживания

Принцип «экологичности» особенно ценится у туристов при выборе места размещения. Так согласно опросам, Booking.com 73% респондентов намерены останавливаться в «зеленых» отелях во время последующих поездок. Интересен тот факт, что для 70% опрошенных наличие экологичности станет определяющим при выборе отеля, несмотря на то что их поиски были ориентированы на варианты для обычного отдыха.

Опрос, проведенный компанией «Condé Nast Traveler» показал, что 58% путешественников выбирают только те отели, которые помогают сохранять окружающую среду либо занимаются благотворительной помощью местным жителям [2].

Индустрия ресторанного и гостиничного бизнеса претерпевает постоянные изменения, а глобальные тенденции меняются быстрее, чем когда-либо прежде. В целом, индустрия продолжает расти, и потребители путешествуют и посещают рестораны больше, чем когда-либо. Для тех, кто работает в индустрии ресторанного и гостиничного бизнеса, крайне важно идти в ногу с последними технологическими тенденциями, поскольку сама отрасль чрезвычайно конкурентоспособна. Это означает, что те, кто не в состоянии адаптироваться, могут быстро обнаружить, что они отстают от гостиничных и ресторанов, которые внедрили новые тренды и идеи.

В ближайшее десятилетие многое может измениться в ресторанном, гостиничном маркетинге и технологиях, но основные ценности и принципы индустрии ресторанного и гостиничного бизнеса останутся.

Список использованной литературы:

1. Электронный ресурс «Write Gate». Режим доступа: <https://writegate.ru/trendy-restorannogo-biznesa-2022.html> (Дата обращения 05.04.2022).
2. Электронный ресурс «Studies&Careers». Режим доступа: <https://studcar.ru/stati/tendencii-industrii-gostepriimstva-v-2021-godu/> (Дата обращения: 05.04.2022)

МЕЙРАМХАНАЛАРДЫҢ НЕГІЗГІ ҚОРЛАРЫНЫҢ ҚҰРАМЫ

КАЛКЕНОВА Н.

РД-20-1к тобының студенті

ЕРДАВЛАТ А.М.

Ғылыми жетекші, магистр, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Кез келген мейрамханада негізгі жарғылық қызметін жүзеге асыру үшін негізгі қорлар кіретін еңбек құралдары болуы тиіс. Негізгі қорлар қоғамдық тамақтандыру кәсіпорнының материалдық-техникалық базасының бөлігі болып табылады. Негізгі қорларды ұлғайту және жетілдіру тауар айналымы, пайда көлемін ұлғайтудың және қоғамдық тамақтандыру кәсіпорнының техникалық жабдықталуын арттырудың маңызды шарты болып табылады.

Түйінді сөздер: негізгі қор, амортизация, негізгі құралдар, бағалау, инфляция.

Негізгі құралдар кез-келген өндірістің маңызды факторларының бірі болып табылады. Олардың жағдайы мен тиімді қолданылуы кәсіпорынның экономикалық қызметінің соңғы нәтижелеріне тікелей әсер етеді.

Қазіргі жағдайда кәсіпорындардың негізгі қорлары мен өндірістік қуаттарын пайдалану тиімділігін арттыру мәселесі басты орын алады. Кәсіпорынның өнеркәсіптік өндірістегі орны, оның қаржылық жағдайы және нарықтағы бәсекеге қабілеттілігі осы мәселені шешуге байланысты, өйткені негізгі құралдар кәсіпорын мүлкінің және оның ұзақ мерзімді активтерінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Бүгінгі таңда курстық жұмыстың тақырыбы өте өзекті, өйткені жылдам техникалық прогресс жағдайында техниканың үнемі жетілдірілуі жүреді, ескі техниканы алмастыратын механизмдер мен аппараттардың жаңа, жоғары өнімді түрлері жасалады. Өндіріс процесінде негізгі құралдарды пайдалану мерзімі (қызмет ету мерзімі) техникалық прогресс тұрғысынан да, жаңа негізгі құралдарды құруға жұмсалатын күрделі салымдарды тиімдірек пайдалану тұрғысынан да маңызды бола түсуде.

Негізгі құралдар өндіріс процесіне ұзақ уақыт қатысады, көптеген өндірістік циклдарға қызмет етеді және өндіріс процесінде біртіндеп тозып, табиғи формасын сақтай отырып, өз құнын өндірілетін өнімге бөледі. Негізгі құралдардың бұл ерекшелігі оларды барынша тиімді пайдалануды қажет етеді.

Жұмысты жазудың мақсаты-кәсіпорынның негізгі қорларын зерттеу.

Жұмыста қойылған мақсатқа қол жеткізу мынадай міндеттерді шешу жолымен жүзеге асырылады:

- кәсіпорынның негізгі қорларының түсінігін, құрамы мен құрылымын зерттеу,
- негізгі құралдардың егжей-тегжейлі жіктелуін қарастыру,
- негізгі құралдарды бағалау түрлерін зерттеу,
- кәсіпорынның негізгі қорларының тозуы мен амортизациясы ұғымын қарастыру,
- негізгі құралдарды пайдалану көрсеткіштерін талдау,
- негізгі құралдарды пайдалануды жақсарту жолдарын талдау

Мейрамханада коммерциялық қызметті жүзеге асыру тауарларды жылжыту, сақтау және сату үшін қажетті әртүрлі еңбек құралдарын пайдаланумен байланысты.

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары саласында жұмыс істейтін еңбек құралдары қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының негізгі қорларын құрайды. Негізгі құралдар айналым процесіне ұзақ уақыт қатысады, ал олардың табиғи формасы өзгермейді.

Негізгі құралдардың қандай екендігі туралы көптеген анықтамалар бар, олардың кейбірін қарастырыңыз. Греховодова М.Н:"Сауда кәсіпорнының негізгі қорлары-бұл өзінің

негізгі функцияларын орындау үшін қажетті Еңбек құралдарының жиынтығы. Негізгі құралдарды пайдалану ұзақтығы бір жылдан он жылға дейін. Пайдалану процесінде негізгі құралдар тозады және олардың құны бөлшектермен тозған сайын айналым шығындарына қосылады, содан кейін сатылатын тауарлардың құнына кіреді. Осылайша, тауарларды сату кезінде негізгі құралдар құнының бір бөлігі айналысқа түседі".

Негізгі құралдар-бұл табиғи формасын сақтай отырып, өндіріс процесіне бірнеше рет қатысатын еңбек құралдары. Ұйымның негізгі қызметінің қажеттіліктеріне арналған және пайдалану мерзімі бір жылдан асуы керек. Тозу кезінде негізгі құралдардың құны азаяды және амортизация арқылы өнімнің өзіндік құнына ауыстырылады. [1]

Кәсіпорындағы негізгі құралдардың сапалық жағдайын талдау үшін олардың құрылымын білу қажет. Негізгі құралдардың өндірістік, технологиялық және жас құрылымын ажырату қажет.]

Негізгі құралдар-бұл қоғамдық тамақтандыру кәсіпорнында өндіріс процесінде еңбек құралы ретінде толығымен және бірнеше рет қолданылатын материалдық құндылықтар.

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорнының негізгі қорлары оның материалдық-техникалық базасының бір бөлігін құрайды, оның өсуі мен пайдалану тиімділігін арттыру тауар айналымының, пайданың ұлғаюының және қоғамдық тамақтандыру кәсіпорнының техникалық жабдықталуын арттырудың маңызды шарты болып табылады.

Негізгі құралдар заттай және құндық көрсеткіштерде ескерілуі мүмкін. Құндық көрсеткіштер негізгі құралдарды пайдалану тиімділігінің коэффициенттерін анықтау үшін қажет. Жүргізілген зерттеу негізгі құралдардың тиімді пайдаланылатынын көрсетті, қор қайтарымының өсуі және негізгі құралдарды пайдаланудың кірістілігінің өсуі байқалады.

Нарықтық экономика жағдайында негізгі құралдардың құндық сипаттамаларына, олардың жай-күйін талдауға, ескірген қорларды уақтылы ауыстыру қажеттіліктеріне және мұндай ауыстыруды жүзеге асырудың нақты қаржылық мүмкіндіктеріне қызығушылық артады.

Негізгі құралдарды талдау кезінде олардың құрамын, құрылымын, пайдалану көрсеткіштерін және динамикасын зерттеу керек.

Бұл көрсеткіштер қоғамдық тамақтандыру кәсіпорнында негізгі құралдарды пайдалануды жақсарту үшін қандай шаралар қабылдау керектігін бағалауға мүмкіндік береді.

Негізгі құралдарды тиімді пайдаланудың қажетті шарты оларды пайдаланудың экономикалық тиімділігін арттыру болып табылады.

Динамикадағы негізгі құралдардың өзгеруі келесі көрсеткіштермен сипатталады: қорлардың жаңару коэффициенті, қорлардың шығу коэффициенті, қорлардың өсу коэффициенті, қорлардың тозу коэффициенті, қорлардың жарамдылық коэффициенті. Осы коэффициенттерді бағалау кәсіпорында негізгі құралдар жаңартылып жатқанын, жаңа жабдықтар сатып алынатынын, сондай-ақ тозған жабдықтардың қалдықтары сатылатындығын атап өтуге мүмкіндік береді. Бұл негізгі құралдардың құнын арттыруға және оларды пайдалануды жақсартуға ықпал етеді.

Тиімділіктің жалпылама көрсеткіштеріне қор өнімділігі, рентабельділік, қор сыйымдылығы көрсеткіштері кіруі керек. Осы көрсеткіштерді есептеу қор өнімділігі мен рентабельділіктің артып келе жатқанын көрсетті, бұл "Жемчужина" кәсіпорнында негізгі құралдарды пайдалануды жақсартудың көрсеткіші болып табылады.

Жалпы алғанда, негізгі құралдарды пайдалану тиімділігі қоғамдық тамақтандыру кәсіпорнының негізгі құралдарға деген қажеттілігін анықтайды, пайдалану тиімділігі неғұрлым жоғары болса, дайын тағамдарды өндіру және оларды халыққа сату бойынша қызметті қалыпты жүзеге асыру үшін талап етілетін негізгі құралдардың көлемі салыстырмалы түрде аз болады.

Негізгі өндірістік қорлар кез-келген өндірістің маңызды факторларының бірі болып табылады. Олардың жағдайы мен тиімді қолданылуы кәсіпорындардың экономикалық

қызметінің соңғы нәтижелеріне тікелей әсер етеді. Кәсіпорынның негізгі қорлары мен өндірістік қуаттарын ұтымды пайдалану барлық техникалық-экономикалық көрсеткіштерді жақсартуға, соның ішінде барлық өнімдерді арттыруға, оның өзіндік құнын, өндірістің күрделілігін төмендетуге ықпал етеді.

Кәсіпорындардың негізгі өндірістік қорлары келесі кезеңдерден тұратын экономикалық айналымды жүзеге асырады: тозу, амортизация, негізгі құралдарды толық қалпына келтіру үшін қаражат жинау, оларды күрделі салымдар арқылы ауыстыру.

Негізгі құралдар туралы айтқанда, оларды пайдалану мен қолданудың тиімділігі туралы мәселе туындайды.

Негізгі қорлардың тиімділігін арттыру жаңа қуаттарды тезірек игеру, машиналар мен жабдықтар жұмысының ауысымдылығын арттыру, материалдық-техникалық базаны, жөндеу қызметін ұйымдастыруды жетілдіру, жұмысшылардың біліктілігін арттыру, кәсіпорындарды техникалық қайта жарақтандыру, ұйымдастыру-техникалық іс-шараларды жаңғырту және өткізу есебінен жүзеге асырылады.

Қоғамдық өндірістің тиімділігін арттыру жөніндегі іс-шаралар жүйесінде негізгі өндірістік құралдарды ұтымды пайдалану мәселелері маңызды орын алады.

Қаражатты ең үнемді пайдалану кезінде, босатылған ресурстармен кәсіпорындар мен бірлестіктердің қаржылық жағдайын нығайту, жұмысшылар мен қызметкерлердің өнеркәсіптік өндірістің тиімділігін арттыруға материалдық қызығушылығын арттыру қажет.

Негізгі құралдардың барлық объектілері физикалық және моральдық тозуға ұшырайды, яғни әртүрлі факторлардың әсерінен олар өз қасиеттерін жоғалтады, жарамсыз болып қалады және өз функцияларын одан әрі орындай алмайды. Физикалық тозу ішінара жөндеу, қайта құру және жаңарту арқылы өтелуі мүмкін. Моральдық тозу негізгі құралдардың барлық сипаттамалары бойынша соңғы үлгілерден төмен екендігінде көрінеді. Сондықтан мезгіл-мезгіл негізгі құралдарды, әсіресе олардың белсенді бөлігін ауыстыру қажеттілігі туындайды. Сонымен қатар, қазіргі экономикада ауыстыру қажеттілігін анықтайтын негізгі фактор-моральдық тозу.

Бұл мақала кәсіпорындардың негізгі өндірістік қорларын, оларды ұлғайту жолдарын және кәсіпорынның пайдасын көбейту үшін ұтымды пайдалануды қарастырды. Қазіргі уақытта елімізде өндірістің кең таралған және жаһандық құлдырауы байқалып отырған кезде негізгі құралдарды пайдалану тиімділігінің артуы үлкен маңызға ие.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Воронкова Людмила Петровна «История туризма и гостеприимства» 2018 ж.
2. Браймер Р.А. «Основы управления в индустрии гостеприимства 2018 ж.
3. Қонақ үй және мейрамхана ісі: Оқулық / Жалпы редакциясын басқарған Р. Мең; неміс тілінен аударылған. - Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2019ж.
4. Акетьева, С.И Организация туристской индустрии и ресторанов. Учебник С.И. Акетьева, В.В. Игнатьева, Г.В. Петрова. М 2017ж.
5. Кабушкин Н. И. Қонақ үйлер мен мейрамханалар менеджменті: оқу. / -М.: Каро, 2018ж.
6. Мазбаев О.Б., Омаров К. М. Қонақ үй шаруашылығы және Мейрамхана бизнесі, Астана-2016ж.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕКЛАМНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕСТОРАННОМ БИЗНЕСЕ

КАЧУРИНА К.

студентка группы РД-21-2

АЛЕКСЕЕНКО Т.Н.

Научный руководитель, магистр, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены направления использования современных технологий в ресторанном бизнесе. Даны рекомендации по совершенствованию организации и планированию рекламной деятельности

Ключевые слова: ресторанный бизнес, реклама, поведение гостей, стратегия

В настоящее время роль рекламы сильно возросла по причине острой необходимости усовершенствования и повышения эффективности деятельности предприятий гостеприимства. Грамотно разработанная рекламная деятельность может стать надежным каркасом в реализации наиболее рентабельных ресторанных услуг. Получение прибыли и увеличение доли постоянных клиентов является основной целью любого предприятия сферы услуг. Наиболее эффективным инструментом в достижении этой цели будет являться организация и проведение эффективной рекламной кампании.

В системе современных рыночных отношений реклама играет важнейшую роль. В мировой истории рекламы накоплен большой творческий и теоретический арсенал, однако в Казахстане рынок рекламных услуг находится пока на стадии своего формирования. Кроме того, глобальные кризисные явления в экономике вносят свои коррективы и требуют выработки абсолютно новых принципов и технологий рекламной деятельности.

Ресторан может использовать множество различных тактик для охвата мобильных клиентов, от оптимизации их учетных записей в социальных сетях до рекламы в Google и других поисковых системах. Рассмотрим наиболее важные тактики, которые каждый ресторан должен использовать в своей стратегии мобильного маркетинга.

1. Создание адаптивных веб-сайты ресторанов. Когда клиент подумывает о посещении ресторана, один из первых способов узнать о бизнесе - это поискать ресторан в Google и просмотреть веб-сайт или страницу социальных сетей. В результате важно, чтобы веб-сайт и меню ресторана на мобильных устройствах и производили хорошее первое впечатление. Один из лучших способов оптимизировать веб-сайт его ресторана для мобильных устройств - это использовать ответственный веб-дизайн.

Сайты, использующие адаптивный веб-дизайн, отформатированы для работы на всех устройствах и типах браузеров, что устраняет необходимость прокрутки и изменения размера страницы. Адаптивный веб-дизайн улучшает пользовательский опыт клиентов, ускоряя время загрузки страницы и позволяя им легко получать доступ к информации, не изменяя размер страницы самостоятельно. Кроме того, Google считает адаптивный веб-дизайн хорошей практикой и отдает предпочтение в результатах поиска веб-сайтам, на которых он используется для мобильной конфигурации.

Есть несколько способов сделать сайт ресторана удобным для мобильных устройств. Если в компании есть дизайнер, который занимается сайтом, можно спросить о внедрении активной рекламы на сайте. Если управлять своим сайтом самостоятельно, можете заглянуть в такие инструменты, как WebFlow, которые помогают создавать и поддерживать адаптивные веб - сайтов. Хотя для использования этих параметров потребуется знание HTML и CSS.

2. Приложения для отображения информации о местных ресторанах, такие как 2 ГИС,

Trip Advisor и E - MENU, необходимы для открытия нового бизнеса. Особенно важно подписаться на эти приложения, если это туристический район или крупный город, поскольку это может привлечь посетителей в бизнес. Следует зарегистрироваться в этих приложениях как можно скорее, чтобы вы могли начать накапливать отзывы и фотографии клиентов. Большое количество отзывов клиентов о таких приложениях, как 2 ГИС, может повысить доверие к бизнесу, а благоприятный общий рейтинг может помочь потенциальным клиентам решить посетить ресторан.

3. Google Мой бизнес - это бесплатная служба Google, которая позволяет владельцам бизнеса создавать бизнес-страницы, которые будут отображаться в результатах поиска Google. На этой странице отображается такая информация, как часы работы, местоположение, веб-сайт, меню и отзывы в Google. Поскольку эта страница отображается в результатах поиска, это может быть первое взаимодействие потенциального клиента с компанией, поэтому вы хотите быть уверены, что вся отображаемая информация верна. Кроме того, наличие учетной записи в Google Мой бизнес поможет ресторану отображаться в локальном поиске, например, если кто-то ищет "рестораны рядом со мной", что является отличным способом привлечь потенциальных клиентов в ем районе и максимально эффективно использовать мобильный маркетинг на основе местоположения.

4. Необходимо использовать сторонние приложения для доставки или приложения для мобильного бронирования. Доставка становится все более распространенной, поскольку многие клиенты предпочитают есть, не выходя из собственного дома, чем выходить поесть. В связи с повышенным спросом ресторан должен предлагать возможность еды на вынос или с доставкой, но вам не обязательно нанимать собственного водителя-доставщика. Вместо этого вы можете использовать одну из многих популярных сторонних служб доставки, например UberEats или DoorDash.

Использование сторонних приложений для доставки поможет связаться с потенциальными клиентами, которые хотят попробовать блюда его ресторана, не посещая его заведение. Кроме того, у многих из этих приложений есть собственный парк драйверов, поэтому можно использовать их, даже если нет собственного водителя в штате.

5. Использование SMS-маркетинг для ресторанов. Использование приложений и оптимизация её бизнес-страницы в Google могут помочь клиентам найти ресторан, а использование SMS-маркетинга может помочь взаимодействовать со своими клиентами и побудить их вернуться. SMS расшифровывается как «служба коротких сообщений», что является еще одной фразой для текстовых сообщений. Текстовый маркетинг - это услуга, при которой клиенты соглашаются получать маркетинговые материалы и тексты от его бизнеса. Вот несколько способов, которыми рестораны могут использовать SMS-маркетинг:

- Напоминание клиентам о предстоящих мероприятиях.
- Отправление уведомления о бронированиях, сделанных клиентами, или оповещение их, когда их столик готов.
- Сообщите клиентам о специальных предложениях с ограниченным сроком действия или новых пунктах меню.
- Поощрение клиентов купонами и эксклюзивными специальными предложениями, чтобы поблагодарить их за посещение его ресторана и подписку на SMS-маркетинг.
- Информирование клиентов о статусе их доставки, например, когда она покидает кухню или когда водитель находится в пяти минутах езды.

Чтобы SMS-маркетинг был успешным, сначала нужно убедить клиентов подписаться. Можно рекламировать свой SMS-маркетинг и перечислять его преимущества на веб-сайте ресторана, а также включать 5-значный код, с помощью которого клиенты могут отправлять текстовые сообщения, чтобы подписаться на маркетинговую услугу. Кроме того, можно проинформировать клиентов об услуге при оформлении заказа. Если решили использовать текстовый маркетинг в ресторане, обязательно сообщите об этом всему персоналу, чтобы они могли ответить на любые вопросы, которые могут возникнуть у

клиентов.

Ресторан может реализовать множество стратегий мобильного маркетинга, которые помогут увеличить клиентскую базу и узнаваемость бренда. Но самая важная стратегия - убедиться, что ресторан хорошо представлен на всех основных платформах, таких как Google, приложения для социальных сетей, приложения для обзора и службы заказа еды.

Рассмотрим некоторые рекламные стратегии, которые активно применяются в зарубежной практике. Переход на правильный вид рекламных стратегий столь же важен, как выбор правильного типа бизнеса, который подходит для развития и приносит процветание. Потому что именно это делает клиентов счастливыми, покупая продукты и услуги. Мы не задумывались о тактике, которую использует McDonalds. Мы говорим о тех рекламных роликах и рекламных щитах, которые притягивают зрителей, и именно так эти стратегии определяют уровень успеха его бренда. Но прежде чем выбирать конкретную стратегию рекламы своего бренда, рассмотрим наиболее эффективных рекламных стратегиях для его бизнеса.

Использование страха для убеждения клиентов выбрать определенный продукт или услугу - один из самых интересных и распространенных методов убеждения. Концепция этой стратегии основана на идее, что компания, которая хочет распространить информацию о своих продуктах, предлагает группе людей, которые могут стать покупателями, что, если они не купят продукт, неудачи найдут свой путь к этим людям. Поскольку компании знают факторы, которые пугают большинство людей, и таким образом создают ситуацию, которая еще больше усугубляет страх. С другой стороны, они продолжают предлагать людям покупать их товары.

Компании знают, что большинство людей боятся непривлекательности, незащищенности своей частной жизни или своей жизни или страха быть отвергнутым. Наиболее распространенными примерами предприятий, использующих такие стратегии, являются те, которые связаны с косметическими продуктами, похудением, запахом и даже нежелательными привычками.

В сфере, совершенно противоположной сфере бизнеса страха, лежит концепция формирования эмоциональных отношений между брендом и его клиентской базой. Все начинается с обещания компании, что продукт сможет удовлетворить определенную эмоциональную потребность. Эта эмоциональная потребность может принадлежать либо внешнему виду клиента, либо внутреннему спокойствию, либо даже необходимости чувствовать себя в безопасности, и поэтому большинство рекламодателей, рекламируя свой бизнес, связывают свои рекламные стратегии с тем, чего большинство людей ожидает от своей жизни, например, богатство, здоровье, любовь и т. д.

Одна из самых эффективных рекламных стратегий - привлечение спортивных героев и знаменитостей для продвижения его продукта. Поскольку это люди, от которых большинство людей черпает вдохновение жить и преследовать цель. Этой целью может быть, что угодно, например, тренировка и становление спортивной звездой. Формируется немедленный и огромный росте спроса на продукт, который возникает, когда вы размещаете рекламу на телеканале, в которой знаменитость держит продукт в руках. Наиболее часто наблюдаемые виды бизнеса, использующие эту стратегию, часто связаны с продуктами по уходу за телом, продуктами питания и линиями одежды. Но это не значит, что бизнес не может воспользоваться этой стратегией. Фактически, любой бизнес, который может платить за рекламу знаменитостям или спортсменам, может использовать стартовые возможности в своих интересах.

Использование фактов и цифр в рекламе позволяет бизнесу выглядеть профессионально. Более того, это также факт, что люди склонны полагать, что бизнес, основанный на достоверных фактах и цифрах, заслуживает доверия. Таким образом, манипулировать клиентами, чтобы сделать их ими первыми и постоянными клиентами, становится детской забавой.

Крутизна - это то, что привлекает людей к себе, и когда можно использовать рекламу в сочетании с ней, тогда это может быть им лучшим шансом на продажи. Даже если то, что вы показываете в рекламе, не соответствует действительности, вы все равно оставляете много места для популярности его бренда, но это, безусловно, ставит под угрозу уровень доверия. Поэтому такие рекламные стратегии часто ориентированы на детей и игрушки. Поскольку показ игрушечной машины, разгоняющейся с гоночной машиной и побеждающей ее, или игрушечный самолет, создающий петли в воздухе, может обмануть детей, но не взрослых.

Еще в 2000 году, когда Tomy Corporation выпустила Beyblades, она также выпустила серию манги, также названную «BeyBlade», чтобы помочь достичь своих целей по увеличению продаж. С ростом популярности сериала количество продаж, сделанных компанией, со временем выросли.

Использование идеально выглядящей семьи в качестве примера. Заставить людей поверить в то, что продукт может помочь им достичь того, чего они стремились, является ключом к успеху его бренда. В наши дни идея использования идеальной семьи в рекламе с каждым днем набирает популярность. Можно увидеть пару рекламных роликов, в которых живет маленькая и счастливая семья, и счастье увеличивается с использованием продукта компании. Компании, производящие съедобные продукты, такие как мороженое, гамбургеры, бутерброды, мармелад, часто считаются теми, кто стоит за растущей популярностью таких рекламных стратегий.

Формулировка, наряду с визуальными эффектами, является одним из основных факторов, на основании которых зрители классифицируют рекламу как полезную или нет. Хотя в большинстве случаев предполагается, что компании говорят правду о своих продуктах и услугах, но тщательный выбор ласковых слов избавляет их от многих неприятностей. Например, в рекламе косметических товаров часто используются такие слова, как «натуральный», «уход» и т. д. Но эти вводные в заблуждение слова в большинстве случаев являются не чем иным, как средством продвижения, которое привлекает клиентов к себе и обеспечивает надежную ступеньку для компании против ее конкурентов.

Таким образом, на основании проведенного анализа можно сказать, что основными элементами успешной маркетинговой и рекламной деятельности на предприятии являются:

- разработка верной рекламной стратегии, опирающейся на проведенные маркетинговые исследования, четкое видение целевой аудитории и достижимые цели;
- создание и накопление ресурсов, превышающих уже сформировавшийся спрос и продвижение посредством рекламы;
- постоянный анализ ситуации, в том числе оценка конкурентов;
- реализация инновационных и интернет технологий, направленный на инновационные преобразования в рекламной деятельности.

В качестве рекомендаций по совершенствованию организации и планированию рекламной деятельности автором было предложено проведение следующих мероприятий:

1. Разработка маркетинговой стратегии и внедрение системы медиапланирования;
2. Создание контент-плана для всех подразделений сети ресторанов;
3. Продвижение полнофункционального web-сайта, используя данные таргетирования и размещая баннерную рекламу на популярных досуговых порталах города и области;
4. Изготовление и аренда рекламного светодиодного щита (билборда);
5. Развитие активности в сфере мобильного маркетинга и интернета и социальных сетей

Конкуренция в ресторанном бизнесе в Караганде сегодня высокая. Существует много маркетинговых стратегий и способов сделать ресторан прибыльным и востребованным на рынке. Для начала, необходимо обозначить маркетинговую стратегию, составить медиаплан осуществления рекламной деятельности, провести анализ конкурентов и эффективности

собственных рекламных акций, а затем, систематизировав полученные данные и используя интернет-технологии, принять решение о необходимых изменениях структуры предприятия, разработки и внедрения в рабочий процесс мероприятий совершенствования рекламной деятельности ресторана или просто внедрении чего-то нового.

Список литературы:

1. Simon Hudson. Tourism and Hospitality Marketing. - 2018
2. Котлер Ф. Маркетинг от А до Я: 80 концепций, которые должен знать каждый менеджер / Филип Котлер ; Пер. с англ. — М.: Альпина Паблишерз, 2010 - С. 89-90.
3. <https://inbusiness.kz/>
4. <http://finprom.kz/ru/article/pribyl-gostinic-i-restoranov-v-rk>

THE CASE METHOD: AN EFFECTIVE METHOD FOR DEVELOPING CRITICAL THINKING FOR THE PERSONNEL IN HOSPITALITY INDUSTRY

DMITRY KOLESNICHENKO

student of the SF-9-22 group.

KERIMOVA Z. A.

scientific supervisor

Saran Higher Humanitarian and Technical College
named after Abai Kunanbayev,
Saran, the Republic of Kazakhstan

Annotation: The Case Method is a powerful instructional method for developing critical thinking skills. By using real-world scenarios and case studies students engage in active learning, problem-solving, and communication. The method fosters collaboration, empathy, and the ability to consider different perspectives. It is highly adaptable and effective in a wide range of fields, such as business, law, engineering and education. This paper discusses the concept of the case method and its applications in the learning process to foster students' critical thinking and analytical skills. It will also give practical examples of application of this method in education, is particular teaching tourism management and hospitality.

Keywords: critical thinking skills, case method, real-world scenarios, active learning, problem-solving abilities, communication skills, different learning styles and levels.

In today's fast-paced world, it is essential to develop critical thinking skills to be able to analyse situations, make informed decisions, and solve problems effectively. Critical thinking involves the ability to analyse and evaluate information, consider multiple perspectives, and come up with creative solutions. Developing critical thinking skills can be challenging, but the Case Method offers a highly effective way to do so.

The Case Method is an instructional method that involves the use of real-world scenarios or case studies to teach and reinforce critical thinking skills. These case studies can be drawn from a wide variety of fields, such as business, law, medicine, engineering, and social sciences, among others. The case method provides students with the opportunity to apply their knowledge and skills in practice, as well as develop critical thinking in the context of real situations.

The use of case studies in teaching has been around for centuries, and it has proven to be highly effective in developing critical thinking skills. Case studies provide an opportunity for students to apply their knowledge and skills to real-world situations and develop problem-solving abilities. By analysing cases, students can learn to think critically, ask questions, and evaluate evidence to develop sound conclusions.

The main premise of case methods is that they are student-centred. Rather than simply memorising information, students are challenged to apply what they have learned to a specific

situation. This encourages active learning and helps students to develop a deeper understanding of the material. One of the key aspects of the case method is the analysis and discussion of various aspects of the situation presented in the case. Students analyze information, identify problems, evaluate alternative solutions, and reason their conclusions. This helps develop their analytical and evaluative skills, the ability to think critically and make informed decisions.

The importance of Case methods in developing critical thinking skills has been extensively discussed and supported by a variety of rigorous research. An excellent source for using the case method to develop critical thinking is *The Case Method at the Harvard Business School: Reflections on Its Teaching and Learning*, by James P. Spielberger published in 1994. In this paper, the author details the history of the use of the case method at Harvard Business School and its benefits for the development of critical thinking in students.

Another interesting source is the study "Using the Case Method to Teach Critical Thinking" published in the *Journal of College Science Teaching* in 2017. In this study, the authors investigated the use of the case method in teaching scientific thinking and concluded that the case method promotes the development of critical thinking, especially in the field of data analysis and decision-making based on scientific facts.

One significant advantage of using the Case Method is that it encourages active learning. Instead of just listening to lectures or reading textbooks, students are engaged in the learning process by analysing and discussing cases. This active involvement helps students retain information better and better understand the subject matter (Herreid, 2017).

Another benefit is that they foster collaboration and communication skills. By working in groups to analyse and discuss cases, students learn to listen to and respect the opinions of others, express their own views clearly, and engage in constructive debate. These skills are essential in both academic and professional settings. The Case Method is highly adaptable to different learning styles and levels. They can help students develop empathy and an understanding of different perspectives. Case studies can be designed to highlight different viewpoints, and students can learn to consider and evaluate different perspectives objectively.

Perhaps most importantly, case technologies foster the development of critical thinking skills. By presenting students with complex, real-world scenarios, they are forced to think critically about the problem at hand. They must evaluate the evidence, consider different perspectives, and make informed decisions (Bonney & Grossman, 2013).

Furthermore, the Case Method is highly adaptable to different learning styles and levels. Instructors can use cases to teach students at various proficiency levels and challenge them to think critically at different levels of complexity.

There are also many practical examples of how the case method can be successfully used to develop critical thinking in various fields of education. In business education, the case method can help develop skills in market analysis, strategic planning, and business scenario evaluation. In law education, case studies can help students develop skills in analyzing legal precedents, solving legal problems, and critical thinking in the context of legislation.

The application of the case method can also be especially useful for developing problem-solving skills, analyzing a lot of information, evaluating various alternatives, and making informed decisions. The case method provides students with real or fictitious scenarios that require analysis and decision making based on logical and reasoned thinking. This helps students develop the skills of analysis, evaluation and informed decision-making, which is important in professional and personal life.

Using the case method in teaching tourism management to students can be an effective way to develop their critical thinking. The case method allows students to actively participate in the learning process, analyze complex situations, develop strategies and make informed decisions in the context of the tourism industry (Kim, 2011). Here are some ideas on how to use the case method when teaching tourism to students:

Real Travel Industry Case Studies: Teachers can provide students with real travel industry

case studies, such as hotel management issues, developing a marketing strategy for a travel company, or resolving conflict situations with tourists. Students can analyze these cases, identify problems, propose alternative solutions and discuss their effectiveness.

Fictional Cases: Teachers can develop fictional cases based on realistic scenarios from the tourism industry. For example, students can be given a case where they need to develop a tourism program for a specific region, taking into account factors such as budget, competition, local cultural features, and environmental aspects.

Case studies with a multicultural dimension: Tourism is a multicultural industry, so using a multicultural case study can be particularly helpful. Teachers can offer cases related to intercultural communications, different cultural expectations, ethical and cultural aspects of managing tourism enterprises.

Group work: The case method can also be organized in the form of group projects where students work in teams and analyze cases together. Group work can help develop team problem-solving, communication and leadership skills, as well as promote deeper case analysis and the development of more diverse solutions.

Reflection and Feedback: An important aspect of using the case method is the ability to stimulate students' reflection and provide them with feedback. The teacher can lead discussions after case studies, ask students about decisions made, their motivations, and evaluate the quality of their argumentation. This allows students to recognize their mistakes, learn from them, and improve their critical thinking skills.

Research and experience of using the case method in teaching tourism to students confirm its effectiveness for the development of critical thinking. For example, studies conducted by the Harvard Business School have shown that the use of the case method contributes to the development of students' analytical, critical thinking and decision skills (Williams & Din, 2017).

Another study conducted in the context of tourism education found that the use of the case method contributes to the development of problem-solving skills, critical thinking, analytical thinking, communication and cooperation in students.

However, when using the case method, certain limitations should also be taken into account. For example, case studies may be limited to certain contexts and may not always reflect the variety of situations students may encounter in their future careers. Also, the process of analyzing and discussing cases can take a lot of time and require careful preparation on the part of the teacher.

In conclusion, the Case Method is a highly effective method for developing critical thinking skills. By using real-world scenarios and case studies, students are engaged in active learning and can develop problem-solving and communication skills that are essential in both academic and professional settings. As an instructional method, the Case Method is highly adaptable and can be used in a wide variety of fields and at different levels of proficiency. These skills are essential for success in the 21st century, and these methods provide a powerful tool for developing them. With its many benefits, the Case Method should be an essential part of any educational program seeking to develop critical thinking skills.

Bibliography:

1. Bonney, C. R., & Grossman, D. (2013). Using the Case Method to Promote Critical Thinking in the Classroom. *Journal of College Science Teaching*, 43(6), 83-89.
2. Christensen, C. R., & Hansen, A. J. (1987). *Teaching by the case method*. Boston: Harvard Business School Press.
3. Herreid, C. F. (2017). Using the Case Method to Teach Critical Thinking. *Journal of College Science Teaching*, 46(6), 83-89.
4. Kim, S. S. (2011). Case-based learning and its application in tourism education. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 11(3), 215-234.
5. Spielberger, J. P. (1994). The Case Method at the Harvard Business School: Reflections on Its Teaching and Learning. *International Journal of Case Method Research & Application*, 6(2),

РОЛЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В РАЗВИТИИ ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

КОЛБАЕВА А.

Студентка группы РД-19-2

ЛИ М.И.

директор турфирмы "Бон Вояж"

ДОСКАЛИЕВА Б.Б.

Научный руководитель, д.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Эффективное управление людьми превращается в одну из самых важнейших функций гостиницы. Для поддержания качества в сфере обслуживания достигается также вежливостью персонала и его отзывчивостью. Таким образом, эффективное управление людьми превращается в одну из важнейших функций гостиницы - в функцию управления персоналом. « Важной особенностью туристского продукта, отличающей его прежде всего от промышленных товаров, является широкое участие людей в производственном процессе.

Ключевые слова: глобализация, инновации, экономика, человеческий потенциал.

В условиях глобализации, ужесточившей конкуренцию на мировых рынках актуализирующей проблему конкуренции новизны и качества, инновации превратились в главный вектор экономического развития. [1]

Инновационный тип развития изменил характер протекания производственных процессов. Основная часть инновационных сдвигов генерируется в процессах деятельности людей, за пределами сферы массового производства, либо в сфере разработки идеи товара и услуги, либо в сфере реализации продукта на рынке. Процессы массового производства становятся всё более прозрачными, оптимизированными, доступными для копирования. Учеными и практиками уже осознано, что роль материальных факторов становится всё более опосредованной, зависимой от органически включенного в народнохозяйственную структуру созидания человеком новых идей организационного, научного, технического характера.

Впервые идею о новой роли человека в экономическом развитии высказал Т.Шульц [2], опираясь на исследования Э.Денисона [3]. Последний доказал на большом статистическом массиве данных, что только половина прироста валового национального продукта, полученного США в XX веке была произведена за счет технических нововведений и производственного оборудования. Осмысление мировым научным сообществом новой роли человека в производственном процессе и теоретическое обобщение этой новой социально-экономической формы реализации способностей человека к труду ввело в мировую науку категорию «человеческий капитал».

Эдвард Денисон предполагал, что говорить о техническом прогрессе, воплощенном в физическом капитале, значит просто учитывать изменения в качестве основных фондов. Инвестиции в основной капитал увеличивают его производительность. Такая аналогия вполне применима и к человеческим существам. Мастерство и приобретенные способности человека увеличивают их качество как производительных единиц (на что указывал еще К.Маркс). следовательно, мастерство и способности человека являются неотъемлемыми качествами работника и вряд ли целесообразно говорить о них отдельно от индивида. [2]

Нужно отметить, что в конце 20 века группа специалистов Всемирного банка обосновала расширительную концепцию национального богатства, выделив в нем три основные составляющие: человеческий капитал; природный капитал; воспроизводимый капитал (основные производственные и непроизводственные фонды, оборотный капитал, домашнее имущество). [4]

Эта концепция методологически опирается на теорию Т.Шульца о человеческом капитале, как о накопленных в стране затратах на воспроизводство рабочей силы независимо от источника их покрытия (семейные бюджеты, текущие издержки производства, государственные расходы на социальные нужды). Результатами таких инвестиций являются: накопление способности человека к труду, его созидательная деятельность в обществе, поддержание самой жизни и здоровья людей.[2]

Он также обосновал необходимость расширительной трактовки ряда категорий воспроизводства, особенно накопления. (В текущей системе СНС большая часть затрат на воспроизводство человеческого фактора отражается в составе показателей текущего потребления, таких как фактическое конечное потребление, трансферты государства и корпораций в денежной форме, натуральные трансферты государства и т.д.) Т.Шульц предположил, что из производимого в обществе продукта на накопление человеческого капитала используется уже не $\frac{1}{4}$, как считали ученые в начале 20 века, а $\frac{3}{4}$ от общей его величины.

Такие результаты анализа национального богатства, основанные на теоретических изысканиях и открытиях Т.Шульца, Э.Дэнисона и других, отразили процесс, который идет в экономических системах с середины 20 века - становление новой роли человеческого капитала в современной экономике. Возрастание роли человеческого капитала явилось реакцией на изменения в технологических процессах, которые стали обновляться не раз в 35-40 лет, как ранее, в среднем через 10-8 лет. В начале 21 века средний период обновления технологий и техники сократился до 4-5 лет, а в наиболее развитых отраслях до 2-3 лет. Это естественно отразилось на требованиях к работнику. Если в 19-начале 20 века от подавляющего числа профессионалов требовалось усвоить определенный круг знаний, навыков и умений и исполнять свои обязанности в соответствии с раз навсегда определенным порядком, то во второй половине 20 века требования стали другими. Сегодня от работника требуется творческий подход к своим профессиональным знаниям и обязанностям, умение усваивать новые методы профессиональной деятельности

По выражению К.Хенинга, исследователя «новой экономики», в такой экономической системе, тесно связанной с информационной революцией, происходит резкое изменение соотношения между физическим и человеческим капиталом. «Решающим фактором стал человеческий капитал, вернее его способность превращать информацию в знания. Физический капитал не исчез, но потерял свою доминирующую позицию». [5]

Инновационный тип развития обусловил особенности формирования и функционирования человеческого ресурса в современной экономике:

Непрерывная связь образования с производственной деятельностью на протяжении всей трудовой жизни – непрерывное переобучение;

Значительный творческий элемент в процессах труда, т.е. не просто накопление новых знаний и навыков в процессе трудовой деятельности, но и умение их творчески применять, т.к. вырабатывать новые методы и приемы в повседневной работе;

Требование непрерывного образования и активизации творческих возможностей относится не только к отдельным работникам, но и коллективу в целом. То есть речь идет о формировании интеллектуального капитала фирмы, как части её неосязаемых активов. (Такие активы включают две структурные части: совокупность знаний и умений работников вкупе с их творческими способностями и культурой фирмы и структурный капитал фирмы: её информационные базы, организационная система, принадлежащие ей патенты и торговые марки.)

Базовым принципом управления инновационным процессом, как на уровне фирмы, так и на уровне государства становится принцип синергетики, который реализуется в управлении знаниями (knowledge management): управлении потоком информации технологического, патентного, рыночного характера, что предъявляет специфические требования и к работникам и к менеджерам.

Интеллектуальный капитал фирмы и страны в целом становится необходимой предпосылкой для включения фирм и стран в мировое экономическое пространство с наибольшей выгодой для страны и уровня жизни её граждан. В числе четырех основных детерминант, включенных М.Портером в «национальный ромб» конкурентоспособности, фактор человеческого капитала является обязательной его частью, определяющей конкурентоспособность страны в мировой экономической системе. Полноценное и продуктивное участие страны в новой экономике, которая растет в мировых масштабах, невозможно без современного качества человеческого капитала. Эффективная реализация человеческого капитала в условиях глобализации экономической жизни немыслима без включения в инновационные сети, которые являются особенностью глобальной системы разделения труда. Для современной экономики явление выделяют четыре основных вида труда:

Производство высокостоймостной продукции, связанной с высокими технологиями;

Выпуск массовой продукции, конкурентоспособность которой на мировом рынке определяется низкими издержками на рабочую силу;

Производство сырья;

Невостребованный в современных условиях труд.

Стремительные темпы производства высокотехнологичных товаров (ВТТ) и рост занятости в этих секторах экономики говорят о возрастании интеллектуального капитала в мировой экономике.

Производительный потенциал новейших технологий зависит от качества систем подготовки кадров от уровня квалификации, который они обеспечивают. Фактически овладение высококачественными профессиональными навыками и компетенциями и креативное их совершенствование становится необходимой реакцией на изменения технологии производства, динамично меняющегося требования к качеству и производительности труда.

Особенности организации инновационного процесса в современных экономических системах в условиях глобализации научных контрактов, финансовых потоков, производственных и маркетинговых сетей создают своеобразные центры притяжения инновационной деятельности, стягивая к себе человеческий и вещественный капитал. Как обобщают эксперты ООН, усиление конкуренции заставляет фирмы специализироваться в основной сфере своей компетенции и полагаться больше, чем ранее, на кооперацию с внешними партнерами (поставщиками, покупателями и даже конкурентами). Возможности сетевых связей побуждают ТНК проводить операции в рамках кластеров фирм... Кластеры – это сосредоточение фирм одной или нескольких отраслей, в которых используется эффект синергии, возникающий в результате взаимодействия конкурентов, поставщиков и потребителей в рамках сети.

При этом значимость сложившихся в стране системы образования, научной базы, информационных сетей, институтов и культуры резко возрастает. М.Портер пишет об этом явлении так: «Глобализация ведет к парадоксу. Велик соблазн предположить, что страна базирования уже не играет роли в обеспечении международного успеха её фирм. На первый взгляд фирмы стали важнее страны. Но на самом деле конкурентоспособность передовых отраслей всё больше определяется особыми знаниями, навыками и уровнем инноваций, которые всё больше воплощаются в квалифицированной рабочей силе и организационных механизмах. Процессы подготовки квалифицированных трудовых ресурсов, как и некоторые важные факторы, влияющие на темпы инноваций, детерминированы местным

происхождением. Парадоксально, но более открытая глобальная конкуренция увеличивает значимость местной базы» [6]

Саморазвивающаяся инновационная система в современной экономике основана на расширении и укреплении не только связей внутри кластерных групп, но и между другими субъектами экономики, между ними и обществом, между обществом и государством. [7]

В связи с этим, серьезные обязанности возникают у государства в связи с обеспечением экономики и конкурентоспособных кластеров человеческими ресурсами соответствующего качества. Становление высокотехнологичных отраслей и современного уровня сервиса диктует высокий уровень образования, профессионального мастерства, знаний и культуры, умения обращаться с современной техникой. Высокий уровень образования и формирование умения развивать свой потенциал является необходимой предпосылкой адаптации работника к перманентному процессу совершенствования процессов производства. Для того, чтобы осуществлять такую сложную деятельность, человеку нужно не только креативное образование, но и качественное здравоохранение, возможность мобильности рабочей силы, наличие информационных полей и умение с ними работать и другие условия. Поэтому образование, здравоохранение, профессиональная подготовка, поиск экономически значимой информации, мобильность рабочей силы, воспитание и уход за детьми относятся западными экономистами к основным направлениям «инвестиций в человеческий капитал».

Инвестиционные потоки государства в человеческий капитал проходят через социальную сферу, значение которой в связи с этим, во-первых, возросло, а во-вторых, приобрело новое содержание. Ранее социальную сферу рассматривали скорее как необходимость государственного патернализма для социально-уязвимых членов общества, поскольку все остальные его слои могут воспользоваться частным образованием, здравоохранением и т.д. На современном же этапе необходимо обеспечить высокий уровень социальной инфраструктуры для всех, сделать её доступной для каждого члена общества, чтобы обеспечить высокое качество человеческого потенциала для нации в целом, а не только для её отдельных групп.

Обобщая всё изложенное, можно сделать следующие выводы. Стержнем развития современных конкурентоспособных стран является наличие инновационных систем и человеческого потенциала, способного эти системы поддерживать и развивать. Несмотря на концептуальную незавершенность теории человеческого капитала, причинно-следственная связь между уровнем образования, здоровья и мобильности человеческого ресурса и уровнем конкурентоспособности национальной экономики научно обоснована и признана мировым сообществом. Соответственно непреложным остается тот факт, что совершенствование человеческого потенциала страны происходит в социальной сфере, за функционирование которой в полной мере несет ответственность государство.

Список литературы:

Н.Иванов. Человеческий капитал и глобализация. // МЭ и МО, № 9, С.19-31.

Schulz Th.W. Investment in Human Capital. The Role of Education and Reserarch. The Free Press. – N.Y, 1971, - p.272.

Дэнисон Э. Исследование различий в темпах экономического роста. – М., Прогресс, 1971. – 654с.

Kunte A., Hamilton K., Dixon J., Clements M. Estimating National Wealth. Methodology and Results . Oct. 1998.

Henning K. The Essence of the New Economy. Kiel.2001.P.4.

М.Портер. Конкуренция. – С-Пб. :Издательский дом «Вильямс», 2002. – 495с.

А.А.Алимбаев, Т.П.Притворова, А.А.Таубаев. Формирование и развитие кластеров в условиях индустриально-инновационного развития Республики Казахстан. Караганда, 2005. – с.212.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТУРИЗМА КАЗАХСТАНА

КОРНЕЙЧЕНКО А.

студентка группы Тур-19-2

ЛИ М.И.

директор турфирмы "Бон Вояж"

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Туризм является одной из крупнейших высокодоходных и наиболее динамичных отраслей мировой экономики. В сфере туризма занято свыше 250 млн. человек, т.е. каждый десятый работник в мире. Как констатирует известный аналитик, фиксирующий глобальные тенденции развития туризма М. Риси: «Согласно прогнозу Всемирной Туристической Организации (ЮНВТО) рост туристической индустрии будет необратим в двадцать первом веке, и к 2025 году количество международных туристических посещений составит 2.0 миллиарда единиц. Как известно, данная отрасль хозяйства является фундаментальной основой многих развитых и развивающихся стран мира. По данным ВТО, вклад ее в мировую экономику (валовое производство услуг) оценивается в 10,9% мирового валового внутреннего продукта. Путешествия и туризм обеспечивают свыше 11% международных инвестиций» [1, с. 3]. Казахстан - девятая по величине страна мира. Наша страна обладает уникальным спектром природных ландшафтов. Он отличается поразительным разнообразием, неисчерпанными возможностями для активного отдыха и развития туризма. Как отмечают международные эксперты в области туризма, состояние развития туристической отрасли в Казахстане за последние годы характеризуется его поступательным и устойчивым развитием. И хотя сейчас нашей стране принадлежит 53 место в мире по посещаемости иностранными туристами, тем не менее, уже в ближайшие годы страна имеет возможность выйти на более высокий уровень в мировом туристическом рейтинге. Следует отметить, что наша страна обладает уникальной возможностью развивать все виды туризма – это культурно-познавательный, оздоровительный, экологический, экстремальный, спортивный и другие. Мы ежегодно принимаем более 4,5 миллионов иностранных граждан. Рассчитываем из года в год на увеличение этой численности. Тем не менее, следует признавать и очевидные проблемы в сфере отечественного туризма. В настоящее время неразвитость туристской инфраструктуры, невысокое качество сервиса, стереотипное и довольно устойчивое представление о Казахстане как о стране повышенного риска привели к тому, что на нашу страну приходится менее 1% мирового туристского потока. Следует признать также, что показатель туристской подвижности населения Казахстана является невысоким. Подавляющая часть турфирм предпочитает заниматься направлением своих соотечественников за рубеж, и лишь немногие фирмы работают на привлечение туристов в Казахстан. Причем в основном туристы посещают Алматы и Астану. Как отмечается в аналитическом докладе Агентства по туризму: «Отказ туристских фирм от предпринимательства в сфере въездного туризма объясняется отсутствием необходимых финансовых средств, соответствующей инфраструктуры» [3]. Для развития туризма в Казахстане необходимо развивать менеджмент туризма, учитывая все его особенности. Задачи менеджмента туризма многообразны: они заключаются и в том, чтобы выявить общие тенденции и закономерности развития спроса, и в том, чтобы определить его специфические особенности. Каждое туристское предприятие осуществляет свою деятельность в окружении различных заинтересованных лиц и клиентов. Туристские организации работают с большим количеством заинтересованных лиц, которые оказывают значительное влияние на организацию. Кроме того, внутри отдельных заинтересованных групп имеются свои интересы. Специфика менеджмента туризма обусловлена особенностью спроса на туристский продукт. Новейшие методы определения спроса и рынка туризма

разделяют отдыхающих на группы по стилю жизни, доходам, интересам и мн. др. Производители туристских услуг ориентируются на вполне определенные типы отдыхающих. Их потребности они знают хорошо, и удовлетворение этих потребностей приносит им наибольший доход. На туристский спрос очень сильно влияют такие факторы, как доход, структура семьи, возраст ее членов, их образование и профессия. Важнейшим фактором, влияющим на туристский спрос, является доход, или покупательская способность. Путешествовать может только тот человек, у которого есть для этого средства. Иными словами, только та туристская потребность становится туристским спросом, на удовлетворение которой имеются деньги.

Учитывая состояние и тенденции развития туристической отрасли в Казахстане, для повышения качества и эффективности менеджмента туризма целесообразной представляется активизация деятельности по следующим направлениям:

- усилить практическую значимость применяемых действий профильных научных структур,

- которые занимались бы вопросами комплексного прогнозирования развития и территориальной

- организации туризма, вели работы по оценке туристско-рекреационных ресурсов, разрабатывали

- научные принципы организации туризма, включая отдельные его виды, и управления ими;

- создать условия для отдыха и как следствие, подъема экономики за счет рентабельности

- туристических объектов. Это обеспечит устойчивый рост занятости и доходов населения,

- стимулирование развития смежных с туризмом отраслей;

- развивать систему государственного регулирования и поддержки туристической

- деятельности посредством совершенствования законодательства по вопросам развития въездного

- и внутреннего туризма, упрощения регистрационных процедур;

- наладить взаимодействие различных министерств в области развития внутреннего туризма, так как решение данной задачи требует комплексного подхода с точки зрения науки, культуры, образования, здравоохранения;

- повысить качество транспортных и гостиничных услуг в соответствии с требованиями, установленными системой технического регулирования;

- во избежание нанесения большего вреда экологии и безопасности отдыхающих и местных жителей повышать уровень культуры и ответственности населения за нанесение ущерба окружающей среде;

- в целях широкой пропаганды и популяризации туризма широко освещать информацию о туристических фирмах на телевидении, в интернете, СМИ; создать единый интернет-журнал с полной информацией о туристических услугах каждого региона. Активный обмен информацией позволит осуществлять обмен рекомендациями между турагентами [4].

По повышению эффективности менеджмента туризма все эти мероприятия будут способствовать дальнейшему развитию как внутреннего, так и выездного туризма, что в конечном итоге, приведет к значительному повышению привлекательности национального туристического продукта, насыщенного разнообразными основными и дополнительными услугами, интеграции нашей страны в систему мирового туристического рынка, и, в конечном счете, повышению конкурентоспособности Республики Казахстан.

Список литературы:

1. Риси М. Статистика международного туризма // UNWTO NEWS. – 2009. – № 1. - С.3-

9.

2. Казахстан намерен развивать все виды туризма // http://www.kt.kz/rus/state/kazahstan_nameren_razvivatj_vse_vidi_turizma_prezident_rk_1153499145.htm

3. Современное состояние и проблемы развития туризма в странах СНГ и Казахстане <http://www.kazatur.narod.ru/mut/3.HTML>

4. Закон Республики Казахстан «О туристской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.12.2014 г.) // http://online.zakon.kz/Document/doc_id=1023618

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ В ПОВЕДЕНИИ ГОСТЕЙ ОТЕЛЕЙ

КОТОВА А.

студентки группы РД-20-2

АЛЕКСЕЕНКО Т.

Научный руководитель, магистр, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены направления цифровой трансформация в поведении гостей отелей на основе зарубежного опыта

Ключевые слова: гостеприимство, отель, цифровизация, поведение гостей

Индустрия гостеприимства сталкивается с проблемой поддержания высокого качества обслуживания клиентов перед лицом растущих ожиданий гостей в отношении более быстрого обслуживания и цифровых решений. Опыт до прибытия в сфере путешествий и гостеприимства быстро развивался, и большинство клиентов теперь бронируют свои поездки и отели через цифровые каналы. Тем не менее, внутренний опыт не поспевает за устаревшей базовой технологией отелей, что затрудняет внедрение новых и улучшенных рабочих процессов.

Индустрия гостеприимства основана на создании незабываемых впечатлений для гостей. На протяжении столетий отели были пионерами в обслуживании, о котором большинство других отраслей могли только мечтать. Настолько, что, когда самым успешным на сегодняшний день ритейлерам в расчете на квадратный метр нужно было спроектировать впечатления в своих магазинах, они отправились в отели, чтобы узнать, что обеспечивает превосходное качество обслуживания клиентов.

Но за последние десятилетия отели столкнулись с новой проблемой поддержания высокого качества обслуживания своих клиентов, а именно с ожиданиями гостей в отношении более быстрого обслуживания и цифровых решений для обеспечения этого более быстрого обслуживания.

Сегодня в большинстве отраслей технологии внедряются способами, которые невозможно было вообразить еще два десятилетия назад. В таких отраслях, как розничная торговля, транспорт, путешествия, продукты питания и даже коммунальные услуги, реализованы все приложения, платежи, учетные записи клиентов и многое другое, что означает, что клиенту больше не нужно ждать обслуживания.

Цифровая трансформация клиентского опыта быстро продвигается по всему миру. Индустрия гостеприимства, стала пионером онлайн-продаж. Опыт путешествий и гостеприимства перед прибытием развивался так быстро, что сегодня очень немногие рассматривают возможность бронирования путешествия и отеля где-либо еще, кроме как через цифровые каналы. Но внутренний опыт обновлялся не так быстро.

Но устаревшие локальные системы POS-решения затрудняют создание новых и

улучшенных рабочих процессов. А когда инновационные решения внедряются поверх старых, они требуют, чтобы персонал отеля поддерживал несколько баз данных и информационных панелей для работы. Что в конечном итоге отнимает у гостя больше времени.

Преобразование опыта гостей с помощью технологий - особенно сложная задача для отеля, человеческое общение означает все в гостеприимстве. Практически любой вопрос можно решить с помощью отличных человеческих навыков и искренней заботы о госте.

Но технологии ускорили изменения в поведении гостей и в том, как клиенты ожидают обслуживания. Теперь ожидаются немедленные ответы, а управление транзакционными этапами покупки должно происходить в фоновом режиме. Гости знают, что если они просят свежие полотенца для своего номера, существуют технологии, гарантирующие, что эта задача будет передана нужному человеку и не будет забыта. Гости знают, что на некоторых сайтах бронирования им не нужно подтверждать свою кредитную карту при каждой покупке. Они знают, что если им нужен счет от поставщика услуг, им не нужно звонить или ждать в очереди, они входят в свою учетную запись и скачивают ее. Технология для этого существует, и гости это знают.

Чтобы довести цифровой опыт до уровня гостиничного опыта, нам нужно в первую очередь заняться цифровизацией процессов, а не в последнюю очередь. Как только устаревшие технологии будут заменены в отелях, появится возможность по-настоящему изменить качество обслуживания гостей, используя все цифровые решения, представленные сегодня на рынке.

С ростом использования мобильных устройств возрастают ожидания гостей от мобильных сайтов бронирования отелей. В общей сложности 88% путешественников, использующих мобильные телефоны, переключатся на другой сайт или приложение, если тот, которым они пользуются, не удовлетворяет их потребности. Клиенты все чаще теряют терпение из-за медленной загрузки мобильных веб-сайтов, поэтому убедитесь, что веб-сайт вашего отеля оптимизирован для мобильных устройств, пока это возможно.

Аналогичным образом, более широкое использование мобильных устройств в процессе бронирования также меняет то, как люди ищут отели. Поскольку гораздо проще задавать вопросы по телефону, чем набирать их, ожидается, что только в этом году 50% всех онлайн-поисков будут выполняться с помощью голосовых технологий. В конце концов, средний человек может набирать 40 слов в минуту, но произносить 150 слов за то же время.

Меняется не только то, как бронирующие отели ищут отели: в общей сложности 79% владельцев отелей планируют инвестировать в гостиничные технологии непосредственно в отеле. В 2023 году, завоеует ли отель гостя, зависит от, обеспечения положительного опыта, выходящего за рамки минимальных ожиданий гостя от гостиничного номера. В частности, гости поколения X и поколения Y ищут впечатления, которые они не могут получить в других отелях.

В результате владельцы отелей начинают уделять больше внимания обеспечению выдающихся впечатлений гостей, внедряя технологии в свои собственные объекты. Например, использование технологий в номере может сделать пребывание гостей более приятным.

Внедрение голосовых технологий в авангарде этой тенденции. По последним данным [Google](#), к концу 2023 года более 1,6 миллиарда человек будут регулярно использовать голосовых помощников. И что может быть лучше, чтобы сделать пребывание гостей максимально удобным, чем предоставить им те же технологии, которые они используют дома каждый день?

Умные колонки и голосовые помощники (такие как Google Home) также довольно популярны среди владельцев отелей, поскольку их можно использовать для получения дополнительного дохода. В качестве примера: когда гости заказывают обслуживание

номеров с помощью голосовых помощников, технологию можно настроить для повышения маржинальных продаж, рекомендуя определенные услуги.

Это будет долгий процесс, чтобы изменить это на международном уровне, те отели, группы и сети, которые сделают шаг первыми, получат конкурентное преимущество на многие годы, пока остальная часть отрасли не переключится, но цифровая трансформация обслуживания гостей неизбежна.

Разработка опыта для получения эмоциональных результатов не является новой идеей, но использование лучших концепций гостеприимства для доступа к этим эмоциям в последнее время стало растущей тенденцией для известных брендов. Tesla планирует организовать круглосуточную закусочную в Лос-Анджелесе с автомобильным кинотеатром. FILA и Hello Kitty объединяются с Hyatt для открытия тематических отелей в Китае. Porsche Design и Steigenberger строят 15 роскошных отелей в Германии. Ральф Лорен открыл кафе в Малайзии. Elle, модный журнал, откроет бутик-отель в Париже и вскоре расширится до 15 отелей. Тем временем Bulgari и Armani также расширяют свое присутствие в гостиничном бизнесе.

Все чаще секторы автомобилей, спортивной одежды и моды входят в индустрию гостеприимства и используют ее для привлечения новых клиентов и повышения лояльности.

Особенность индустрии гостеприимства коренится в гостеприимстве, развлечениях и, что наиболее важно, в обмене, основанном на человеческом взаимодействии. От приема иностранных паломников и путешественников до приема королевских особ и знати понятие гостеприимства означает безопасность, расслабление, комфорт, вежливость и развлечения.

Основываясь на этих положительных темах, компании по всему миру предпочитают использовать помещения для гостеприимства, чтобы продемонстрировать обещание своего бренда, индивидуальность бренда и тон голоса. На самом базовом уровне это достигается за счет дизайна, оформления и, прежде всего, обмена между сотрудниками и клиентами. В этом контексте компания по производству потребительских товаров может творчески выразить свой бренд, используя музыку, запахи, свет, цвет, ароматы и текстуры мебели в дружелюбной обстановке - короче говоря, в эмпирической и сенсорной обстановке, которую гостеприимство использовало на протяжении веков.

Сегодня, более чем когда-либо, индустрия гостеприимства предоставляет компаниям идеальную площадку для проведения сенсорного маркетинга как целостного опыта, который может преодолеть шум между брендом и его целевыми клиентами. Этот этап обращается к существующим клиентам, привлекая новых, и основан на создании эмоциональных связей.

Возможно отели Казахстана еще не озабочены данной проблемой. В статье мы рассмотрели, в основном, зарубежный опыт, но процесс цифровизации в индустрии гостеприимства развивается стремительно и упустить возможность эффективного развития нельзя. Данная тема не только актуальна для Казахстана, но и требует особого внимания.

Список литературы:

1. <https://www.posist.com/restaurant-times/posist-product/restaurant-marketing-automation.html>
2. <https://www.hotelrez.net/how-technology-is-transforming-the-hotel-guest-experience-in-2023/>
3. Simon Hudson. Tourism and Hospitality Marketing. - 2018
4. Котлер Ф. Маркетинг от А до Я: 80 концепций, которые должен знать каждый менеджер / Филип Котлер ; Пер. с англ. — М.: Альпина Паблишерз, 2010 - С. 89-90.

УПРАВЛЕНИЕ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТЬЮ И РИСКАМИ В ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

КРИВОРОТЬКО Я.

студентки группы РД-20-2

АЛЕКСЕЕНКО Т.

Научный руководитель, магистр, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены особенности преодоления возможных рисков и неопределенности в индустрии гостеприимства

Ключевые слова: риск, неопределенность гостеприимство, туризм

Индустрия гостеприимства и туризма, как и другие отрасли, сталкивается с проблемой управления рисками и кризисами. Как отрасль, которая включает в себя человеческие контакты и предоставляет услуги, ее уязвимость к риску и кризису еще выше. Поскольку кризисы случаются, когда их меньше всего ожидают, важно иметь план управления рисками, определяющий шаги, которые необходимо предпринять в случае кризиса. Планирование на случай кризиса может помочь уменьшить негативные последствия и позволить предприятиям или заинтересованным сторонам лучше справляться с нежелательными и незапланированными событиями. Существует несколько рисков, связанных с индустрией гостеприимства и туризма.

С кризисом COVID-19 мы неожиданно вступили в фазу неопределенности. Проблемы конфиденциальности данных могут быть серьезным риском в отрасли. В настоящее время большинство предприятий в отрасли собирают данные о клиентах, такие как структура расходов и финансовая информация, чтобы лучше предоставлять индивидуальные услуги и повышать удовлетворенность клиентов. Клиенты, которые предоставляют личную информацию, считают, что их данные будут в безопасности и тщательно охраняются. Однако произошли крупные инциденты с утечкой данных, раскрывающие личную информацию клиентов. Предприятия должны сделать все возможное, чтобы снизить риск таких кризисов или справиться с ними. Чтобы снизить риски, связанные с данными клиентов, предприятия могут внедрить шифрование данных для платежей и личной информации. Кроме того, они могут обеспечить непрерывное обучение сотрудников вопросам кибербезопасности.

Еще одним риском в индустрии гостеприимства и туризма являются экологические кризисы. Поскольку продукты и услуги, предоставляемые промышленностью, расположены в определенном месте, могут произойти стихийные бедствия, такие как землетрясения, ураганы или другие экстремальные погодные катаклизмы. Кроме того, как мы недавно видели в случае с COVID, связанные со здоровьем инциденты, такие как пандемии, также представляют значительный риск. COVID сильно повлиял на индустрию гостеприимства и туризма из-за правил в отношении поездок и большого количества людей, отказывающихся от поездок. Чтобы справиться с текущей ситуацией, многие предприятия отрасли нашли способы предоставить аналогичный опыт или продукт, соблюдая при этом рекомендации и ограничения COVID. Хорошим примером такого сдвига являются рестораны, продающие наборы для еды или делающие упор на заказы на вынос.

Хотя риски и кризисы непредсказуемы, мы знаем, что в какой-то момент кризис произойдет. Поэтому важно разработать методы управления такими рисками или кризисами, когда они происходят, чтобы свести к минимуму ущерб и как можно быстрее восстановиться.

Кроме того, изменения в бизнес-среде рассматриваются в контексте сценариев «что,

если». Ответ на этот вопрос определяет сочетание ограничений и вариантов, которые менеджеры гостиничного бизнеса должны учитывать, чтобы определить наилучшую стратегию на будущее при принятии решений во времена неопределенности. [1]

С кризисом COVID-19 мы вступили в фазу неопределенности - это событие черного лебедя с последствиями. Рассмотрим некоторые действия для оценки и развития устойчивости в неопределенном будущем.

1. Риски обычно делятся на две категории: прямой и косвенный ущерб. Прямые убытки связаны с повреждением зданий, оборудования и услуг, а косвенные убытки связаны с репутационными и брендовыми рисками, которые могут в десять раз превышать прямые потери. Хотя индустрия гостеприимства еще не разработала общеотраслевой индекс уязвимости, который измерял бы подверженность риску, но необходимо принимать во внимание людей, бизнес, технологии и экологические риски при оценке уязвимости. Среди самых опасных угроз отрасли - экологические изменения и катастрофы. В то время как терроризм может представлять больший риск в некоторых направлениях, чем в других, кибератаки представляют значительный риск для сектора в целом.

Например, в 2018 году, когда Marriott International непреднамеренно раскрыла личную информацию 500 миллионов клиентов в 2018 году, это событие не только нанесло огромный потенциальный ущерб бренду, но и компании, ответственные за нарушения, были привлечены к ответственности за неспособность защитить данные. Главное, чтобы страховой полис вашего имущества был полным и актуальным.[3]

2. Необходимо разработать план действий в чрезвычайных ситуациях. Будь то пожар, террористическая атака или вспышка болезни, первоочередной задачей является обеспечение безопасности гостей. Вот почему важно часто проводить аварийные учения и следить за тем, чтобы персонал знал протоколы безопасности, а оборудование находилось в хорошем состоянии. Есть ли план по перемещению гостей в безопасные комнаты на территории? Что, если их нужно будет внезапно эвакуировать из-за пожара или урагана? Есть ли планы с отелями-партнерами?

3. Как действовать, если разрушительный ледяной шторм или разрушительный ураган разрушит линии электропередач и доступ к внешнему миру? Хотя могут быть резервные системы и аварийные генераторы, одна из самых больших ошибок, по мнению экспертов, заключается в том, что владельцы не проверяют и не обслуживают их регулярно. Хорошей идеей будет полностью заряженный и запасной внешний аккумулятор для мобильных телефонов и аккумулятор для мобильных телефонов. Нельзя упускать из виду очевидное - те же меры предосторожности, которые принимаются для защиты своего дома - запас свечей, сверхмощных батарей и фонариков, а также наличия по крайней мере одной стационарной станции связи. Что надо сделать, если бы гости застряли в лифте из-за отключения электроэнергии? Как предотвращать и бороться с порчей продуктов? Важно не только продумать эти возможности, но и проводить регулярное и непрерывное обучение персонала, а также выполнять учения по действиям в чрезвычайных ситуациях, чтобы уменьшить хаос во время простоя.

4. После обеспечения безопасности всех гостей и персонала общение является приоритетом номер один в любой кризисной ситуации - как для безопасности, так и потому, что оно внушает доверие. Четко и регулярно надо общаться с гостями, соответствующими органами и головным офисом. Если возможно, используйте центр обслуживания клиентов, который может помочь с переездом и общением с гостями, даже после того, как они переехали в новое место. Если инцидент попал в СМИ и обеспокоенные родственники начали звонить, то понадобится центральный контактный пункт. Чтобы избежать противоречивой информации, убедитесь, что назначены представители, которые будут представлять ваш отель в случае чрезвычайной ситуации. Во всех кризисных коммуникациях ключевыми являются честность и прозрачность. Четкое персонализированное и обнадеживающее сообщение от владельцев заведения имеет важное значение. Хотя не

следует делать каких-либо окончательных заявлений по вопросам, которые все еще неясны, держите клиентов в курсе любых усилий, которые вы предпринимаете в настоящее время или планируете предпринять в будущем.

5. Если несчастный случай сказался на деятельности или репутации, крайне важно спланировать восстановление. Мы изучили опыт в данной проблеме и можем предложить некоторые рекомендации по возвращению к обычному бизнесу:

- отменить правила взимания платы за отмену бронирования и убедиться, что гости могут бронировать номера, не беспокоясь о возможных штрафах;
- подготовить своевременные и перспективные рекламные сообщения;
- поддерживать связь со своими клиентами в социальных сетях, чтобы держать их в курсе планов на будущее.

Важно поддерживать вовлеченность и поддерживать разговор.

«Каждый крупный отельер, у которого есть жизнеспособный бренд, известный в течение 30 лет, как правило, имеет в своем портфолио более ограниченный набор услуг или бренд, ориентированный на миллениалов, который они создают для привлечения определенного сегмента рынка», - сказал Майкл. Драйер, генеральный директор глобальной практики развлечений компании Aon Risk Solutions.[2] Для остальной отрасли, чтобы не отставать, потребуются инвестиции в стратегии, которые помогут им узнать больше о своих клиентах и услугах по дизайну вокруг них. Кроме того, компаниям необходимо больше разбираться в социальных сетях, чтобы начать думать о том, как предложить туристический опыт, который будет мотивировать гостей охотно делиться информацией в социальных сетях.

Возможно, из-за меняющегося характера требований клиентов поддерживать удовлетворенность клиентов в последние годы стало труднее. Социальные сети резко усугубляют риски в условиях, когда одна жалоба путешественника в социальной сети, какой бы обыденной она ни была, может распространиться со скоростью лесного пожара и даже быть подхвачена местными новостными агентствами.

Клиенты нуждаются в нескольких каналах взаимодействия с обслуживающим и операционным персоналом, чтобы лучше общаться с клиентами до того, как негативное восприятие успеет сформироваться и распространиться.

Террористические атаки, биологические вспышки и случаи политического или социального насилия могут не только существенно повлиять на конкретные места, но также могут оказать более широкое сдерживающее воздействие на поведение туристов во время отдыха в регионе или даже во всем мире.

Что сложно для индустрии гостеприимства, так это то, что связанные с этим убытки невозможно предсказать и трудно застраховать, особенно для компаний, которые несут убытки от перерыва в работе без какого-либо материального ущерба. Потеря привлекательности и некоторые новые параметрические продукты - это шаг в правильном направлении, но потенциально значительные риски остаются. Операторы индустрии гостеприимства должны быть готовы к преодолению неопределенностей и учитывать возникающие риски для предотвращения различного рода потерь в бизнесе и репутации.

Список литературы:

1. Отраслевая рамка квалификаций по направлению «Гостиничное хозяйство», <https://atameken.kz/ru/services/16>,
2. <https://ivypanada.com/essays/problems-of-hospitality-industry/>. Отчет о проблемах индустрии гостеприимства

Управление рисками в сфере гостеприимства, <https://nig.com/trading-support/news/risk-management-in-the-hospitality-sector/>.

МАРКЕТИНГОВЫЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА

ПАХОМЕНКОВА А.Р
студентка группы РД 20-2

ЛИ М.И

Директор турфирмы «Бон Вояж»

АХМЕТОВ А.С

Научный руководитель, магистр, преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассмотрен маркетинг в туризме и гостеприимстве. Актуальность темы состоит в том, что нужно сосредоточиться на безусловно важном моменте – рекламе и маркетинге; выделяя ключевые области, о которых менеджеры и владельцы в сфере гостеприимства должны знать и, что более важно, использовать в своих интересах.

Ключевые слова: маркетинг, развитие, туризм, гостеприимство, обслуживание.

Когда вы специализируетесь на маркетинге в сфере туризма и гостиничной индустрии, ваша задача - создание базы лояльных и довольных покупателей. Конечно, сказать легче, чем делать. Стоит знать, чего нужно для своих клиентов перед тем, как они сделают это. Это значит, что в приоритете является качественное обслуживание клиентов, используя программы и стратегии, которые окружают его, в том числе платформу брендового управления, которая осуществляет все маркетинговые действия последовательно и стратегически. Индустрии туризма и гостеприимства это бизнес для получения хорошего заработка. Что входит в индустрию туризма можно увидеть на рисунке 1.

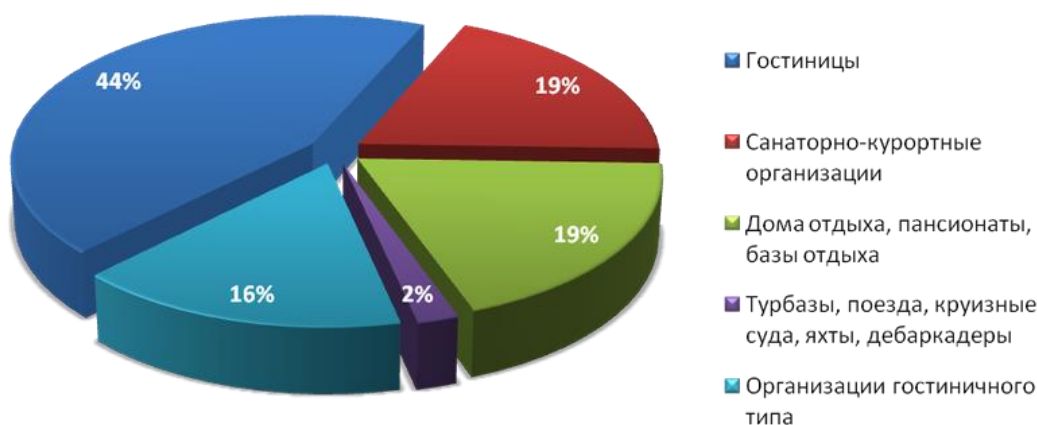

Рисунок 1- Предприятия индустрии туризма

Примечание – составлен автором на основе источника: [1].

Во времена развития интернета присутствует цифровые и социальные сети. Увы,

прошли времена, когда достаточно было иметь красивую гостиницу или ресторан в прекрасном месте для достижения успеха. В эпоху digital-технологий социальная сеть должна быть частью маркетинга гостиничных бизнесов, и, конечно, каждый отель или ресторан должен иметь качественный сайт, желательно, с онлайн-бронированием. Поскольку отзывы о гостиницах, например, TripAdvisor, все чаще становятся популярными, нужно иметь цифровые контакты и принимать участие. Здесь клиентам может быть честно оценено Ваше заведение. Можно получить реальную картину того, о чём думают Ваши клиенты, и как можно улучшить Вашу деятельность. Сайты такого типа могут создать или разрушить бизнес. Это, конечно, не единственное средство для того, чтобы узнать последние события с клиентами, у вас должны быть также страницы Facebook и Twitter, Instagram на которых можно взаимодействовать с клиентом и освещать особые предложения и мероприятия в Вашем бизнесе, в вашем регионе. Нужно подумать о том, что чем больше подписчиков цифрового формата, тем больше можно установить контакты и привлекать в Вашу компанию. Важно запомнить, что вам нужно быть профессиональным, даже при опубликовании отрицательного отзыва; извините и объясняйте – не нападайте, не занимайте слишком оборонительной позиции.

Маркетинг должен быть ориентированный на клиента. Этот момент переходит к обслуживанию клиентов, но он не делает это менее важным - действительно это может делать его важнее. Успех гостиницы или нет полностью зависит от восприятия посетителей – если в них найдутся недостатки, то кричат с крыши, образно говоря. Поэтому исключительно важно оценить, кто ваши клиенты, чего они хотят и как вы, как бизнес, можете улучшить. Маркетинг, ориентирующийся на клиентов, может оказаться простой в реализации, просто попросив своих гостей заполнить быстрые опросы или даже заполнить книгу гостей, если вам нужно что-нибудь более старого и личного, вы сможете получить положительный эффект. Клиенты любят чувствовать важность и понимать, что у них есть значение – именно то, что делают они. Если ваши клиенты не любят вашу компанию, то бизнеса у вас будет намного длиннее.

Email и контент-маркетинг. Можно сказать, что это чуть устарело, но маркетинг электронной почты все еще крайне эффективен, пока не бомбардируешь их каждый день. Маркетинговая кампания по почте является фантастическим способом напомнить клиенту о своём существовании, тем более в низком сезоне. Здесь можно выделить специальное предложение, специальное мероприятие или награду, которую вы получили. Сделайте свой сайт еще привлекательным, создав блог: это прекрасный способ придать Вашему бизнесу нужна «индивидуальность» и не стать еще одним безликим предприятием. Реклама на телевидении дорого стоит, так что блог это отличный брендинг. Это, конечно, не должно завершаться только цифровым маркетингом, прямая реклама с листовками и рекламными подарками тоже может оказаться крайне полезной, но нужно убедиться в том, что она выглядит профессиональным и эффективным для вашего бизнеса. Когда речь идет о маркетинге в гостиничной индустрии, помни, что клиент – это то, чего нужно - тебе нужно удовлетворять то, что им нужно, а вышеперечисленные методы – отличный способ для получения представления.

Оптимизируйте качество обслуживания клиентов. Один из самых лучших путей улучшения маркетинга в сфере туризма – оптимизация качества сервиса клиентов. Есть множество способов этого добиться. Некоторые предполагают использовать простые старые правила поведения на основе здравого смысла в отношении своих гостей. Предоставляйте мгновенные ответы с помощью чат-ботов веб-сайта. Популярность чат-ботов растет на более чем 90 процентов, потому что бренды ищут способы для удовлетворения своего клиента двумя главными задачами:

- Получить быстрый ответ на срочные вопросы.
- Разрешить жалобу или ответить на вопросы.

Такими же темпами развиваются в маркетинге и мобильные приложения. На рисунке 2, подробнее показано какой темп роста приобрели чат-боты в маркетинговом бизнесе.

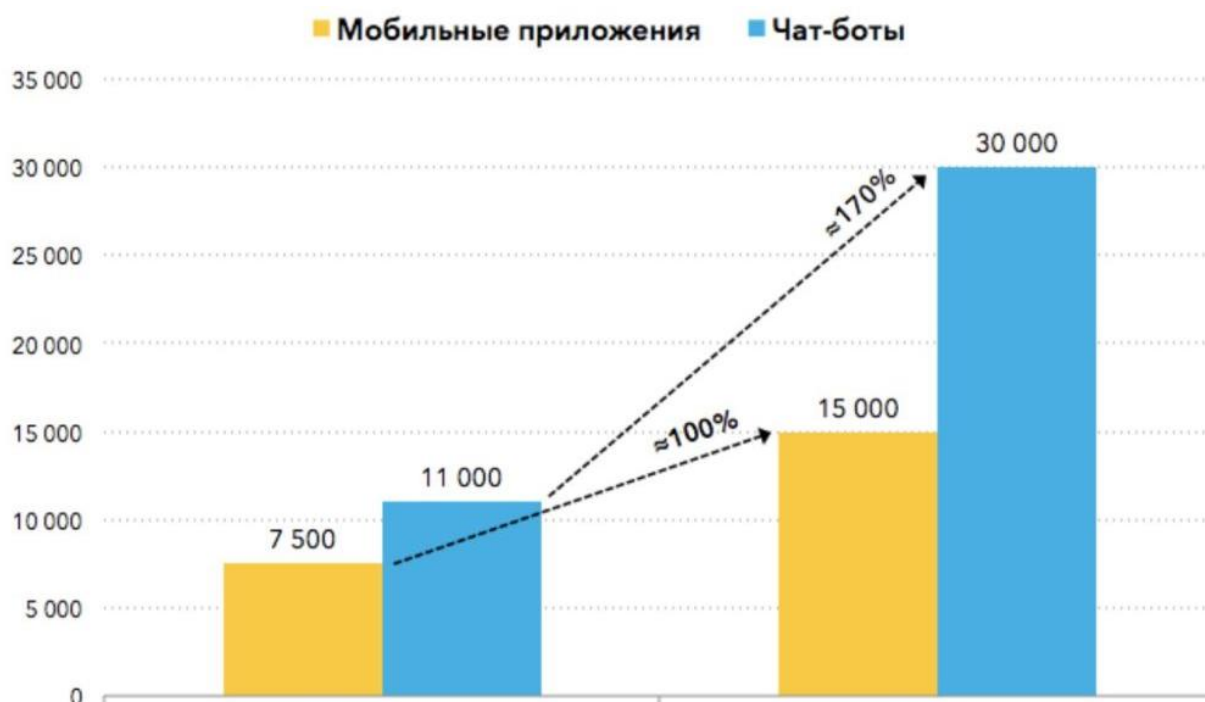

Рисунок 2 - Развитие мобильных приложений и чат-ботов
Примечание – составлен автором на основе источника: [2].

Хотя исследование показало, что мобильные приложения сферы туризма развивались достаточно медленнее, чем появление чат-ботов на ранних стадиях. Больше 50% человек предпочли бы отправлять сообщения роботу, а не по телефону разговаривать с живым сотрудником службы клиентской поддержки. К тому же более 40% человек с большой вероятностью покупают в компаниях, предлагающих такую удобность. Если это иметь в виду, то чат - это очевидное решение. Чат-бот работает круглосуточно, без выходных, помогает Вашим клиентам оперативно и быстро решать проблемы. Или ответить на часто запрашиваемые вопросы – если вы запрограммировали ее с правильными ответами и вопросами. Это также буфер, который фильтрует запросы клиентов до попадания к агенту. Укажите в Google ваш бизнес. Голосовые поиски часто являются гиперлокальными. Оптимизируйте местные ключевые слова, убедитесь в том, что важнейшие параметры Вашего бренда - имя, адрес, телефон.

Привлекайте посетителей опытом виртуальной реальности. Виртуальная реальность должна стать главной стратегией для маркетинга в сфере туризма и гостиничной индустрии. В отличие от множества отраслей ваши клиенты ищут впечатления, а не продукты, которые являются таковыми. Это позволяет вам представить пример, чего могут ждать. Подумайте, что начинать с виртуального путешествия. Например, в отеле «Holiday Inn Express» подготовили простой экскурсионный комплекс, в котором зрители смогут наблюдать за выполнением гостями типичных действий, например, регистрации, посещения коктейлей-баров или работы в конференц-зале на территории гостиницы. Можете создать визуальный мини-тур, в котором представлены достопримечательности, которые обязательно нужно посетить, и основные туристические направления.

Существует много впечатляющих статистики, если говорить о персонализации маркетинга. Персонализация позволяет дать своим клиентам того, что им нужно. Можно создавать лучшее, целенаправленное содержимое. К тому же вы олицетворяете свой бизнес

на этом этапе. Независимо от отрасли, в которой ты работаешь, работает персонализация. Но при маркетинге в гостиничном и туристическом бизнесе это особенно эффективно. В действительности ваши гости ожидают не только индивидуальной связи, но и требуют ее. Почти 75% пользователей говорят о том, что реагируют только на предложение, соответствующее их желаниям. Увы, многие маркетинговые руководители гостиничных бизнесов признали, что их данные недостаточно хороши для того, чтобы обучать и продвигать клиентам перекрестные продажи. Кто-то вообще персонализацией не занимается. Когда вы специализируетесь на маркетинге в сфере гостиничного и экскурсионного обслуживания, вы не сможете не осуждать важность вашей распределенной команды. Бренды, имеющие национальное или международное присутствие, должны сотрудничать с местными маркетинговыми специалистами для достижения наивысшей адаптации к своим маркетинговым усилиям, оставаясь последовательными в обмен сообщениями. Многие национальные и международные бренды также имеют потребности в местном маркетинге. Они должны адаптировать свои продукты или контент, чтобы привлечь конкретное местоположение или рынок. Основная роль цифрового маркетолога в бизнесе заключается в выборе цифровых платформ для привлечения потенциальных клиентов, повышения узнаваемости бренда, а также использования веб-сайта фирмы. Цифровой маркетинг — это общий термин, используемый для различных обозначений, таких как SEO-менеджер, специалист по контент-маркетингу, менеджер по социальным сетям, копирайтер по цифровому маркетингу, менеджер по аналитике, менеджер по поисковому маркетингу и менеджер по цифровому маркетингу. Люди в этих ролях также несут ответственность за определение лучших медиа-каналов для сегментации, таргетинга и позиционирования бренда в Интернете. Цифровые маркетологи также предлагают туристам оригинальный контент об их опыте посещения места назначения и использования его услуг. Отзывы об опыте туристов могут быть использованы для организации могут размещать рекомендательную рекламу и оригинальный контент от туристов на нескольких цифровых платформах. Цифровой маркетолог также может помочь в онлайн-исследованиях и использовать результаты для проектирования и разработки услуг.

Ремаркетинг — многократный маркетинг для одного и того же потенциального клиента. Это обычно связано с электронными кампаниями, но действительно это применимо для любого типа маркетинга. С одной стороны, включает повторное таргетирование и интернет-рекламу для одной и той же аудитории. И ремаркетинг, и ретаргетинг являются эффективными стратегиями, когда речь идет о маркетинге в сфере гостеприимства и туризма. Давайте рассмотрим подробнее, начиная с ремаркетинга. Ремаркетинг представляет собой обобщенный термин для любых разных способов коммуникации с клиентами в рамках стратегии вашего маркетинга. Как уже говорилось, часто его используют для того, чтобы описывать случаи, когда Вы повторно приглашаете потребителей на электронную почту. Но запомните, что реклама может быть использована на любом маркетинговом канале – от рекламного щита до звонков на телерекламу и сообщения в соцсетях. Ретаргетинг направляет аудиторию на основе их поисковых запросов в Google (или других) или запросов на вашем веб-сайте. Вот простой пример. Если вы хотите настроить таргетинг на людей, которые ищут термин “Отели в центре Караганды”, вы можете показывать медийную рекламу всем, кто недавно искал этот термин. Впрочем, ретаргетирование - немного сложнее. Рассмотрим семь разных видов:

- Поиск. Люди просматривают Интернет с помощью поисковой системы или вашего веб-сайта.
- Веб-сайт. Кто-то выполняет действие или просматривает определенный контент.
- Электронная почта. Кто-то из вашего списка рассылки открывает электронную рассылку.

- Контекстуальный. Кто-то просматривает ваш контент.
- Вовлеченность. Посетитель веб-сайта предпринимает определенные действия.
- Общение. Кто-то делится вашим контентом через платформу социальных сетей.

Цифровой маркетинг в гостиничном бизнесе и туризме, предлагаемый объекту или месту назначения, вызывает положительный отклик там, где взаимодействие происходит определенным образом. Таким образом, гостиничный бизнес и туризм требуют эффективного средства коммуникации, чтобы продемонстрировать своих людей, услуги и физическую среду, а также свой продукт, цену, место и рекламную деятельность.

Список литературы:

1. Электронный ресурс. – Режим доступа: saitrf.jimdofree.com (Дата обращения 02.04.2023)
2. Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://krotovroman.ru/> (Дата обращения 02.04.2022)
3. Бутко, И.И. *Маркетинг в туризме: Учебное пособие* / И.И. Бутко, В.А. Ситников, Е.А. Ситников. - М.: Даиков и К, 2015. - 416 с.
4. Дурович, А.П. *Маркетинг в туризме: Учебное пособие* / А.П. Дурович. - М.: НИЦ Инфра-М, 2013. - 316 с.

МОНУМЕНТАЛЬНОЕ ИСКУССТВО КАРАГАНДЫ КАК ОБЪЕКТ ТУРИСТСКОГО ИНТЕРЕСА

ПРОЦЕНКО М.И.

студент группы Тур-21-4с

Карагандинский университет Казпотребсоюза

БЕДЕЛЬБАЕВА М.В.

Научный руководитель, к.и.н.,

зав. музеем археологии и этнографии САИ при

НАО "Карагандинский университет им. Е.А.Букетова",

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье проанализирован контент для проведения тематических городских экскурсий, которые развиваются в рамках устойчивого туризма. Мониторинг современных экскурсионных туров показал, что объекты монументализма вызывают интерес у туристов и у горожан. В экскурсионную практику Караганды внедрена такая тематическая экскурсия в качестве пешеходной городской, и впервые этот контент размещён на платформе izi.TRAVEL.

Ключевые слова: экскурсия, монументальное искусство, мозаика, рельеф, мурал, аудиогид, устойчивый туризм.

Современная туристская индустрия предлагает потребителю огромное количество самых разнообразных экскурсионных направлений, отражающих весь широкий спектр их классификации. Значительная часть услуг производится с минимальными затратами на месте, что является отличительной чертой экскурсионной практики. Это позволяет увеличить её роль в региональной экономике [1, с. 27]. По этой причине городские обзорные и тематические экскурсии занимают все большую нишу в деятельности туристских предприятий и отдельных экскурсоводов.

Цель статьи состоит в том, чтобы проанализировать внедрение новой тематической экскурсии в городе Караганда, где наблюдается ежегодное увеличение количества проводимых экскурсий. Во внимание принимается аналогичный опыт в другом регионе

Казахстана. Задача – изучение потенциала новых экскурсионных объектов с привлечением форматов инновационности и инструментов интернета. Научная новизна заключается в разработке и презентации нового экскурсионного маршрута, сопровождаемого онлайн справочной информацией и поддерживаемого принципиально отличающимися маркетинговыми идеями.

Устойчивый туризм – одно из главных целевых направлений развития туризма в Казахстане в последние годы, к которому государство проявляет глубокий интерес. Это такой вид рекреационной деятельности и управления туристскими проектами, при котором всё, имеющее определённую ценность, остаётся после нас. Устойчивый туризм должен отвечать потребностям как туристов, так и местного населения, получающего экономическую выгоду. Не менее важным является поиск и продвижение новых малоизвестных для туристов продуктов, вместо того, чтобы концентрироваться на популярных брендовых объектах [2, с. 5-6].

Под определение устойчивого туризма подходят появившиеся в Караганде экскурсии-прогулки по городу, в частности, включающие объекты монументального искусства. Пешеходный тип экскурсий отвечает требованиям устойчивого туризма в вопросах экологичности. Отказ от использования транспорта при проведении подобных экскурсий становится возможным ввиду того, что объекты находятся на малой отдалённости друг от друга. Благодаря этому появляется возможность составления сразу нескольких маршрутов, которые бы соответствовали требованиям экскурсионной теории по длительности переходов между остановками.

Монументальное искусство – вид изобразительного и неизобразительного искусства, включающий произведения большого формата. Они характеризуются композиционным единением с архитектурной или естественной природной средой, взаимодействуя с которой они сами приобретают идейно-образную завершенность и сообщают таковую же окружению. Произведения монументального искусства создаются мастерами разных творческих профессий и в разных техниках. К монументальному искусству относятся памятники и мемориальные скульптурные композиции, живописные и мозаичные панно, декоративное убранство зданий, витражи, а также произведения, выполненные в иных техниках [3, с. 21].

В Караганде, как и многих других городах бывшего СССР, расположено множество объектов монументального искусства. История карагандинского монументализма начинается в 1960-ых годах, когда здания молодого города украсили первые мозаики и рельефы российских художников Клавдии Тутеволь и Виктора Крылова, чьи имена с тех пор прочно связаны с шахтёрским городом. Трудно установить точные даты появления самых первых мозаик и рельефов, ведь в разных источниках данные разнятся вплоть до нескольких лет. Так, например, мозаики «Геология» и «Хозяева земли» за авторством К. Тутеволь по разным данным появились в 1965, 1966-1967 или 1969 годах. Мозаика В. Крылова «Космонавт», по одним данным, появилась в 1966 году, по другим – само здание было построено лишь в 1967 году. Однако мозаики К. Тутеволь всегда упоминаются как одни из первых. Это определённым образом помогает установить примерную хронологию их появления при составлении экскурсии и включении в неё определённых объектов. Одними из последних мозаик в городе стали полуабстрактные изображения казахстанского художника Мурата Калкабаева, появившиеся в 1989 году.

К сожалению, объекты монументального искусства не охраняются государством. Теоретически все они в любой момент могут быть уничтожены собственниками зданий. Нижняя часть легендарной мозаики «Космонавт» была уничтожена в ходе пристройки здания, а в верхней части уже начала осыпаться смальта – материал, из которого выложена мозаика по византийской технологии. Другая мозаика В. Крылова под названием «Люди труда», которая была частью изначального триптиха, уничтожена полностью в результате застройки. В вопросе государственной защиты публичного монументального искусства исключением для Караганды пока является лишь бронзовый рельеф, часть мемориального

ансамбля боевой славы «Вечный огонь». И то лишь потому, что под охраной находится весь ансамбль целиком.

Несмотря на то, что защитить существующие объекты пока не представляется возможным, в городе появляются новые произведения монументализма. Идея привнести в город муралы появилась ещё в 2017 году. В 2020 году при поддержке местных органов самоуправления был учреждён Центр урбанистики, по инициативе которого несколько зданий Караганды украсили первые монументальные рисунки. Один из первых авторов муралов – художник Чингиз Касимов. За менее чем три года в городе их появилось уже более десяти, а также большое количество стрит-артов.

В 2019 году Карагандинский музей изобразительного искусства реализовал издание альбома «Монументальная живопись Караганды: от мозаики до стрит-арта», повествующего об основных этапах развития монументального искусства Караганды с 60-х годов 20 века до современности. В книге на трёх языках (казахский, русский, английский) рассказывается о мозаичных панно, интерьерах общественных зданий, скульптурных рельефах и современных граффити, расположенных в нашем городе [4]. К настоящему времени монументальное искусство Караганды можно чётко разделить на «старое» – выполненное во второй половине XX века – и новое – грандиозное и демократичное – созданное современными авторами и презентующее собирательные образы и конкретных личностей.

Удивителен тот факт, что значительную часть информационных исследований в отношении монументального искусства сначала Алматы, а потом и Караганды провёл уроженец Калифорнии (США) Деннис Кин. В Алматы он живёт с 25 лет и в настоящее время работает над двумя проектами – Walking Almaty, в рамках которого он показывает иностранцам южную столицу с непривычного даже для коренных жителей ракурса, и Monumental Almaty – своего рода экскурсия-альманах по объектам советского монументального искусства, которая пользуется у зарубежных гостей необычайным спросом. Феномен публичного монументального искусства он выделяет как яркую особенность, которой нет нигде кроме стран бывшего СССР. Уникальное монументальное наследие очень интересует иностранцев, видимо не сталкивавшихся с подобным ранее.

Караганду Д. Кин называет музеем под открытым небом, который полон десятками произведений искусства высокого качества, но которые не имеют «таблички с указанием автора и года его создания», а немалая часть картин наполовину разрушена или потеряла цвет. Он также отмечает, что в советское время Караганда была на втором месте после Алматы по количеству произведений монументального искусства. Именно Центром урбанистики Д. Кин был приглашён в качестве помощника по исследованию. В настоящее время ведётся совместная работа по составлению онлайн-карты, на которой метками наносится расположение объектов монументализма с краткой справочной информацией [5].

В 2020 году карагандинская художница Ю. Ляндаева инициировала движение в социальных сетях «#поканеисчезло_вкαραганде» – хештег, под которым люди могут делиться своими фотографиями архитектурных шедевров, в том числе монументальных [6]. В рамках этого движения она начала проводить пешеходные экскурсии по авторским тематическим маршрутам. Это прогулки по историческим районам и улицам Караганды, в том числе экскурсия «Монументальная Караганда», посвященная мозаикам и рельефам, расположенным в центре города. За сезон 2022 года было проведено более пятидесяти пешеходных экскурсий с общим количеством участников около тысячи, что свидетельствует о высоком спросе на данный вид услуг.

В 2022 году автором статьи был составлен пакет документов на тематическую искусствоведческую экскурсию «Карагандинский монументализм – искусство или пропаганда?». Маршрут построен в соответствии с методикой экскурсионной практики и включает посещение 12 объектов. Протяжённость всего маршрута около 4 километров, продолжительность экскурсии – 2,5 часа. Время, проводимое на остановках, оптимизированно таким образом, чтобы минимизировать общее время экскурсии, не

сокращая при этом количество посещаемых объектов и объём рассказываемой информации. Для каждого объекта подобран подходящий набор методов показа и рассказа, в соответствии с экскурсионной теорией. В их числе следующие методические указания: приёмы панорамного показа, интеграции, дедукции и индукции, зрительной реконструкции, абстрагирования, персонификации, дискуссионной ситуации, комментирования, характеристики, а также особые методические приёмы [7, с. 102-104]. Разработана технологическая карта, которая прошла рецензирование у методистов, подобраны архивные фото и видеоматериалы для «портфеля экскурсовода», сформированы паспорта экскурсионных объектов, написан контрольный текст экскурсии, проведена апробация маршрута. В процессе подготовки контента в качестве консультантов были привлечены практикующие экскурсоводы – Д. Кин и Ю. Ляндаева, художник Ч. Касимов, искусствовед Л. Карчевская, историки и архитекторы, которые делились ценной информацией и советами.

Далее на платформе *izi.TRAVEL* был записан аудиогид для этой экскурсии. Первая его версия была размещена в сети в декабре 2022 г. и помимо отзывов в интернете получила высокую оценку в ходе участия в конкурсе инновационных проектов «Demo Day», проводимом в Карагандинском университете Казпотребсоюза, где автор был награждён дипломом I степени [8].

Сейчас аудиогид пополняется новой информацией и развивается как самостоятельный проект. Контент виртуальной экскурсии включает рассказы о двенадцати объектах и их фотографии, среди которых мозаики и рельефы, муралы и стрит-арт. Это девять аудио файлов с хронометражем около минуты каждый. Позднее шесть из девяти аудио были перезаписаны с увеличением времени. Текст был переведен на английский язык и эта версия также размещена в интернете. Ближайшая цель – создание аудиогuida на казахском языке. На платформе *izi.TRAVEL* страница аудиогuida по состоянию на 26.03.2023 набрала 614 просмотров [9]. На графике, отражающем количество просмотров, можно наблюдать определённую стабильность посещений. Пики приходятся на дни появления аудиогuida и его продвижения через новостные порталы, однако подобная реклама в средствах массовой информации даже в сумме не даёт и половину от общего числа просмотров. Каждую неделю страницу аудиогuida посещают в среднем от 10 и более человек и, учитывая тот факт, что попасть на неё случайно практически невозможно, можно заявлять об активной заинтересованности потенциальных экскурсантов. Примечателен географический фактор: на карагандинцев приходится менее 50% всех просмотров, а, например, из города Москвы аудиогид посмотрели и прослушали 106 человек, что составляет 16,3%.

С 2020 г. начинается активное привлечение внимания общественности к проблеме сохранения и популяризации публичного монументального искусства Караганды и с тех пор интерес к теме только повышается. Усилиями искусствоведов, художников, экскурсоводов создаётся совершенно новое для Карагандинской области направление в региональном туризме при уже имеющейся базе аттрактивных объектов. Статистический анализ просмотров аудиогuida показывает, что среди местного населения и представителей других стран присутствует определённая активная заинтересованность в знакомстве с нашим городом и монументальным искусством Караганды. Учитывая опыт Д. Кина в Алматинском регионе можно с большой уверенностью сказать, что подобная тематическая экскурсия будет востребована и в Караганде.

Список литературы:

1. Скобельцына А.С., Шарухина А.П. Технологии и организация экскурсионных услуг. – М.: Академия, 2010. – 192 с.
2. Шимова О.С. Основы устойчивого туризма. Минск: Новое знание; М.: ИНФРА-М, 2016. – 190 с.
3. Рассел Дж. Монументальное искусство. – М.: VSD, 2012. – 316 с.

4. Монументальная живопись Караганды: от мозаики до стрит-арта. Книга-альбом. – Караганда, 2019. – 77 с.
5. Караганда – музей под открытым небом. Режим доступа: http://ekaraganda.kz/?mod=news_read&id=100844 (дата обращения 07.03.2023)
6. Движение #поканеисчезло_вкαραганде – второй шанс для шедевров советской архитектуры. Режим доступа: http://ekaraganda.kz/?mod=news_read&id=100890 (дата обращения 08.03.2023)
7. **Лютерович О.Г., Ягофаров Г.Ф.** Экскурсионная деятельность в Республике Казахстан. Алматы, 2013. – 235 с.
8. Карагандинец создал аудио-гид о городских мозаиках и монументах. Режим доступа: http://ekaraganda.kz/?mod=news_read&id=123186 (дата обращения 08.03.2023)
9. Аудиогид экскурсии. Режим доступа: <https://izi.travel/browse/87b27a1a-4b7b-4767-9ab9-ad9cc6094ef4/ru> (дата обращения 16.03.2023)

ЗНАЧИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА КАЗАХСТАНА

ПШЕНИЧКИН А.

студент группы Тур-19-3

ЛИ М.И.

директор турфирмы "Бон Вояж"

ДОСКАЛИЕВА Б.Б.

Научный руководитель, д.э.н., профессор

*Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. В современном мире туризм играет позитивную роль не только в деле культурного обмена между разными странами. Развитие туризма может обеспечивать удовлетворение рекреационных потребностей людей и способствует решению важнейших социально-экономических проблем как в промышленно развитых, так и развивающихся странах.

Ключевые слова: туризм, рыночная экономика, конкуренция,

Туризм как один из наиболее популярных современных видов отдыха является важной частью жизни человека с его естественными желаниями познания нового и хотя бы временного возвращения в природную среду. Туризм в современном мире превратился в крупную отрасль обслуживания населения. [1, с. 37]

Формирование рыночной экономики в Казахстане усилило интерес к формам и методам туристического обслуживания населения. Развитие данной отрасли ускоренными темпами и возрастание роли конкуренции и степени коммерциализации туристской деятельности привели к пониманию необходимости государственного регулирования туристского бизнеса. В течение нескольких поколений значительная часть населения Казахстана пользовалась туристскими услугами, в результате чего потребность в них была массовой, т.е. вошла в норму жизни, стала частью национальной культуры.

В последние годы в РК стали больше уделять внимания развитию туризма. Перспективы развития туристского комплекса во многом зависят от усиления государственного регулирования туристской сферы на общенациональном уровне, которое должно сочетаться с современной стратегией продвижения региональных турпродуктов.

Как известно, в теории и практике туризма различаются понятия «туризм социальный» и «туризм экономический». Соответственно, различаются и критерии

оценки эффективности туризма как мирового социально-экономического явления.

В современном мире туризм играет позитивную роль не только в деле культурного обмена между разными странами. Развитие туризма может обеспечивать удовлетворение рекреационных потребностей людей и способствует решению важнейших социально-экономических проблем как в промышленно развитых, так и развивающихся странах.

Наблюдая за динамикой развития туризма в мире, а также, учитывая туристский потенциал нашей страны, следует определить туризм приоритетной отраслью экономики Казахстана, которая будет способствовать созданию современной инфраструктуры, а также развитию региона в целом.

В настоящее время туризм – это один из самых прибыльных видов бизнеса. Значение туризма в мире постоянно возрастает, что связано с возросшим влиянием туризма на экономику отдельной страны. В экономике отдельной страны международный туризм выполняет ряд важных функций:

- источник валютных поступлений для страны и средство для обеспечения занятости;
- расширяет вклады и платежный баланс и ВВП страны;
- способствует диверсификации экономики, создавая отрасли,

обслуживающие сферу туризма.

Туризм является одной из крупнейших высокодоходных и наиболее динамичных отраслей мировой экономики. В сфере туризма занято свыше 250 млн. человек, т.е. каждый десятый работник в мире. Как констатирует известный аналитик, фиксирующий глобальные тенденции развития туризма М. Риси: «Согласно прогнозу Всемирной Туристической Организации (ЮНВТО) рост туристической индустрии будет необратим в двадцать первом веке, и к 2025 году количество международных туристических посещений составит 2.0 миллиарда единиц. Как известно, данная отрасль хозяйства является фундаментальной основой многих развитых и развивающихся стран мира. По данным ВТО, вклад ее в мировую экономику (валовое производство услуг) оценивается в 10,9% мирового валового внутреннего продукта. Путешествия и туризм обеспечивают свыше 11% международных инвестиций» [1, с. 3]. Казахстан - девятая по величине страна мира. Наша страна обладает уникальным спектром природных ландшафтов. Он отличается поразительным разнообразием, неисчерпанными возможностями для активного отдыха и развития туризма. Как отмечают международные эксперты в области туризма, состояние развития туристической отрасли в Казахстане за последние годы характеризуется его поступательным и устойчивым развитием. И хотя сейчас нашей стране принадлежит 53 место в мире по посещаемости иностранными туристами, тем не менее, уже в ближайшие годы страна имеет возможность выйти на более высокий уровень в мировом туристическом рейтинге. Следует отметить, что наша страна обладает уникальной возможностью развивать все виды туризма – это культурно-познавательный, оздоровительный, экологический, экстремальный, спортивный и другие. Мы ежегодно принимаем более 4,5 миллионов иностранных граждан. Рассчитываем из года в год на увеличение этой численности. Тем не менее, следует признавать и очевидные проблемы в сфере отечественного туризма. В настоящее время неразвитость туристской инфраструктуры, невысокое качество сервиса, стереотипное и довольно устойчивое представление о Казахстане как о стране повышенного риска привели к тому, что на нашу страну приходится менее 1% мирового туристского потока. Следует признать также, что показатель туристской подвижности населения Казахстана является невысоким. Подавляющая часть турфирм предпочитает заниматься направлением своих соотечественников за рубеж, и лишь немногие фирмы работают на привлечение туристов в Казахстан. Причем в основном туристы посещают Алматы и Астану. Как отмечается в аналитическом докладе Агентства по туризму: «Отказ туристских фирм от предпринимательства в сфере въездного туризма объясняется отсутствием необходимых финансовых средств, соответствующей инфраструктуры» [3]. Для развития туризма в Казахстане необходимо развивать менеджмент

туризма, учитывая все его особенности. Задачи менеджмента туризма многообразны: они заключаются и в том, чтобы выявить общие тенденции и закономерности развития спроса, и в том, чтобы определить его специфические особенности. Каждое туристское предприятие осуществляет свою деятельность в окружении различных заинтересованных лиц и клиентов. Туристские организации работают с большим количеством заинтересованных лиц, которые оказывают значительное влияние на организацию. Кроме того, внутри отдельных заинтересованных групп имеются свои интересы. Специфика менеджмента туризма обусловлена особенностью спроса на туристский продукт. Новейшие методы определения спроса и рынка туризма разделяют отдыхающих на группы по стилю жизни, доходам, интересам и мн. др. Производители туристских услуг ориентируются на вполне определенные типы отдыхающих. Их потребности они знают хорошо, и удовлетворение этих потребностей приносит им наибольший доход. На туристский спрос очень сильно влияют такие факторы, как доход, структура семьи, возраст ее членов, их образование и профессия. Важнейшим фактором, влияющим на туристский спрос, является доход, или покупательская способность. Путешествовать может только тот человек, у которого есть для этого средства. Иными словами, только та туристская потребность становится туристским спросом, на удовлетворение которой имеются деньги.

Учитывая состояние и тенденции развития туристической отрасли в Казахстане, для повышения качества и эффективности менеджмента туризма целесообразной представляется активизация деятельности по следующим направлениям:

- усилить практическую значимость применяемых действий профильных научных структур, которые занимались бы вопросами комплексного прогнозирования развития и территориальной организации туризма, вели работы по оценке туристско-рекреационных ресурсов, разрабатывали научные принципы организации туризма, включая отдельные его виды, и управления ими;

- создать условия для отдыха и как следствие, подъема экономики за счет рентабельности туристических объектов. Это обеспечит устойчивый рост занятости и доходов населения, стимулирование развития смежных с туризмом отраслей;

- развивать систему государственного регулирования и поддержки туристической деятельности посредством совершенствования законодательства по вопросам развития въездного и внутреннего туризма, упрощения регистрационных процедур;

- наладить взаимодействие различных министерств в области развития внутреннего туризма, так как решение данной задачи требует комплексного подхода с точки зрения науки, культуры, образования, здравоохранения;

- повысить качество транспортных и гостиничных услуг в соответствии с требованиями, установленными системой технического регулирования;

- во избежание нанесения большего вреда экологии и безопасности отдыхающих и местных жителей повышать уровень культуры и ответственности населения за нанесение ущерба окружающей среде;

- в целях широкой пропаганды и популяризации туризма широко освещать информацию о туристических фирмах на телевидении, в интернете, СМИ; создать единый интернет-журнал с полной информацией о туристических услугах каждого региона. Активный обмен информацией позволит осуществлять обмен рекомендациями между турагентами [4].

Все эти мероприятия по повышению эффективности менеджмента туризма будут способствовать дальнейшему развитию как внутреннего, так и выездного туризма, что в конечном итоге, приведет к значительному повышению привлекательности национального туристического продукта, насыщенного разнообразными основными и дополнительными услугами, интеграции нашей страны в систему мирового туристического рынка, и, в конечном счете, повышению конкурентоспособности Республики Казахстан.

Список литературы:

1. Риси М. Статистика международного туризма // UNWTO NEWS. – 2009. – № 1. - С.3-9.
2. Казахстан намерен развивать все виды туризма // http://www.kt.kz/rus/state/kazahstan_nameren_razvivatj_vse_vidi_turizma_prezident_rk_1153499145.htm
3. Современное состояние и проблемы развития туризма в странах СНГ и Казахстане <http://www.kazatur.narod.ru/mut/3.HTML>
3. Закон Республики Казахстан «О туристской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.12.2014 г.) // http://online.zakon.kz/Document/doc_id=1023618

FORMATION OF TOURIST CLUSTERS OF REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

RYABOKLYACH A.

Master's student of group TOUR-22-2P

KENZHEBEKOV N.D.

Scientific director, Ph.D. Associate Professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation. In the article the Kazakhstan Concept for the Development of Tourism to 2023 is considered, also the development potential in the Republic of Kazakhstan of agro-tourism is considered. Ideas about the implementation of this concept and the development of tourism in the country are outlined.

Keywords: Tourism potential, development, tourism, cultural monument.

The Tourism Industry Committee of the Ministry of Industry and New Technologies of Kazakhstan has identified five regional clusters for tourism in Kazakhstan. They will be developed through the new Concept for the Development of Tourism to 2023.

Five main natural, cultural and historical clusters are to be developed first. The Astana cluster includes the city of Astana, the Akmola region and parts of North Kazakhstan, Pavlodar and Karaganda regions. Key natural places of interest are the Burabai, Kokshetau, Buiratau, Karkaraly and Bayan-Aul national parks. Karaganda City is on the list, as well as sites on UNESCO's tentative World Heritage list, including mounds built by the Tasmolinsk culture, the tombs of the Begazy-Dandybay culture of the megalithic period and Silk Road towns like the Bozok settlement.

The Almaty cluster includes the city of Almaty and part of the Almaty region. Key tourist destinations include the UNESCO World Heritage-listed archaeological landscape of Tamgaly, with its petroglyphs; Charyn Canyon; the Kapshagay Reservoir; the ski area near Almaty and the Ile-Alatau Park; the Zhana Ile tourism centre; the petroglyphs of Yeshkiolmes; the Altyn Yemel National Park, Issyk mounds and Talgar settlement all of which are on UNESCO's tentative World Heritage list and the Boralday Saka mounds included on the transnational Silk Road World Heritage nomination.

The East Kazakhstan cluster consists of the northern and eastern part of the East Kazakhstan region. Key places of interest are the Bukhtarma Reservoir, Irtysh River, Zhaisan Lake, Katon-Karagay National Park, Markakol Lake, Kalzhir Canyon, the Ridder-Anatai and Ivanovskiye mountains and the city of Semey. There are plans to expand this cluster to include the Berel State Historical and Cultural Reserve and the Alakol State Nature Reserve.

The South Kazakhstan cluster includes parts of the Kyzylorda, South Kazakhstan and Zhambyl regions. Key places of tourist interest are the city of Turkestan, with the World Heritage-listed mausoleum of Khoja Ahmed Yassawi; the medieval Otrar and Otrar oasis ruins; the Karatau

State Nature Reserve; the Sairam-Ugamsk State Park; Baikonur Cosmodrome; Kyzylorda, Saryagash and Taraz cities and the Sauran ruins, Arpa-Uzen petroglyphs and Aksu Zhabagly Nature Reserve currently on UNESCO's tentative World Heritage list. This cluster will also be expanded to include the Merke Turkic sanctuary, the Barsakelmes Nature Reserve, the Zhetyasar oasis and the Siganak settlement.

The Western Kazakhstan cluster will include parts of the West Kazakhstan and Mangystau regions, with places of interest like the Beket-Ata, Shopan Ata and Karaman-Ata underground mosques; the mausoleums of Omar and Tur; the necropolis of the Mangyshlak peninsula; the Bokey Horde monuments; Sherkal Mountain; the Karagiye-Karakol protected areas; Ustyurt State Nature Reserve and the Kenderli resort.

For the regions which didn't enter a cluster and also on regional levels it is necessary to define perspective tourist products for development of, mainly, internal tourism. In this case it is expedient to develop and realize small projects on development of the corresponding infrastructure.

For all regions of Kazakhstan it is possible to refer the ecological tourism which is one of priority types of tourism to one of the most attractive tourist's products.

Taking into account the planned country course on transition to the principles of "green" economy the example of agrotourism not only as the generator of alternative employment of country people, ensuring financial support of economy of regions and development of ecologically "pure" agricultural production is indicative. Agrotourism is the powerful instrument of environmental protection promoting involvement in this process of local population for which careful attitude to the nature will become economic.

As prospects of development of rural tourism bikes in all regions of Kazakhstan local executive bodies on tourism need to provide modernization existing, and if necessary, creation of new transport infrastructure, to define mechanisms of the state support for formation and development of MSB of the region occupied in tourism to provide development of methodical grants, rendering the advisory help to the businessmen opening guest houses to define the effective tool for information support and advance of guest houses at the local and regional levels.

For quality guaranteeing the provided services it is necessary to resolve an issue on development of uniform classification of rural rest houses, to define criteria of this classification and to allocate uniform standards for rural guest houses.

For border areas of Kazakhstan also there are big prospects for tourism development. It is expedient to deepen the international cooperation, to create and develop joint tourist routes, including one/two-day excursions for citizens of the adjacent countries, holding festivals of culture.

In general, local executive bodies need to strengthen interaction with the central authorized body in the sphere of tourism, to reconsider/develop regional master development plans of tourism on short-term/long-term prospects, constantly to update the databases containing the list of the functioning tourism organizations, objects of tourist infrastructure including locations on types, entertaining and other objects.

It is necessary to strengthen work with businessmen in the sphere of tourism, and also adjacent fields of activity, to define the levers promoting effective operation of instruments of the state support on places. To determine preparation of tourist shots in the region by one of priorities, to support close contact with the educational institutions which are carrying out tourism training.

Conclusion: To develop the internal cultural and cognitive, pilgrim tourism, improve the level of tourism and local lore preparation in each region of the country, tourist routes have been developed and are being implemented along historical and cultural sites.

It is necessary to develop tourism in Kazakhstan taking into account the formation of tourist clusters.

List of used literature:

1. UNWTO.org; сайт Всемирной туристской организация ЮНВТО ООН.
2. Закон Республики Казахстан «О туристской деятельности в Республике Казахстан»

от 13 июня 2001 года

3. Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2023 года //Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000406>

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМ НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУЫНЫҢ БОЛЖАМЫ

СМАГУЛОВА Т.

Тур-20-1-к тобының студенті

АЕШОВА Н.Т.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Берілген мақалада Қазақстанның туристік саласының дамуы, халықаралық деңгейге шығу әлеуетіне талдау жасалған. Туристік сала шикізат өнлірісінінен бас тартып, туристік саланың экономикаға әкелер пайдасының маңызды шарасы болып табылады.

Түйінді сөздер: туризм, халықаралық туризм, кәсіпкерлік.

21 ғасырдан бастап туризм көптеген елдерде және әлем аймақтарында әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени қызметтің басты бағыты болып табылады.

Туризм тура немесе жанама 30 экономикалық салалармен тығыз байланысты. Оның табысты дамуы үшін нарықта инфрақұрылым, қонақ үйлер, тамақтану орындары қажет етіледі. Осының барлығы күрделі аймақтық мәселелерді шешуге, жұмыс орындарды ашуға мүмкіндік береді. Яғни, туризм- бұл тарихи-мәдени және табиғи мұраны сақтаудың тәсілі.

Халықаралық туризм нарығы түрлі елдерге ең басты саласы болып табылады. Туристік қызмет көрсетулер сұранысқа ие. Қазір бұл әлемдік экономикасында динамикалық секторы және ең табысты сала. Көбінесе бұл туристік бизнес ұйымына онша биік емес, ал пайданың өлшемі алатын фирмалар биік. Туризм саласы, келесі шаруашылық секторларына әсер етеді, көлік және байланыс, сауда, құрылыс және тағы басқалары, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының катализаторы және шетелдік валюта түсімінің бастауы болып табылады.

Экономикалық өсу шапшаңдығының азаюы, көп елдердің экспорт және импорт көрсеткіштерінің кемуіне қарамастан, туристік келулер 2017 жылдың қаңтарында 4.5%, 4.7%-ға өсті. Халықаралық туризм нарығы осындай экономиканың әлсіз өсуі, макроэкономикалық кернеуліктер және көп елдердің жұмыссыздықтың биік деңгейіне қарамастан, соңғы жылда тиянақты орнын сақтай алды.

2017 жылда туризм саласы дамып, оның өсу көлемі әлемдік ЖІӨ-де (жалпы ішкі өнім) қаралды. Сонымен қатар, туризм қызметімен байланысты әлемде 4 млн астам жаңа жұмыс орны пайда болды.

Халықаралық туризм халықаралық экономикалық қатынастардың бір нысаны ретінде шетелдік туристердің кең көлемдегі рухани және мәдени қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатындағы туристік қызметтің түрлерін ұсынуға бағытталған қызмет болып табылады.

Халықаралық туризм сыртқы экономикалық қатынастардың нысаны ретінде өзгеше белгімен ерекшеленеді. Олардың негізгілері, әлемдік нарықта сату-сатып алу құралдары ретінде тікелей сыртқы сауды айырбасына қабілеттілігі жоқ тауарлар мен қызметтер болып табылады.

Туризм дамуының негізгі экономикалық көрсеткіштерінің өзгерісін талдай келе, Қазақстандық туризмнің әлеуеті толық іске асырылмай отыр деген қорытындыға келуге болады, өйткені туристік саланың дамуы туристік қызметтегі қазақстандық және шетелдік

азаматтардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін көліктік-логистикалық жүйенің қажетті инфрақұрылымын, оның ішінде, Мемлекеттік шекарадан өткізу пункттерін (автомобильдік, авиациялық, теміржол) қайта жөндеуден өткізуді ескере отырып, кең мүмкіндікті қамтамасыз ете алатын қазіргі заманғы бәсекеге қабілетті туристік кешенді құруға тікелей байланысты. Туристік кешенді құру еліміздің экономикасының дамуына – бюджетке салықтық түсім есебінен едәуір үлес қосады, шетелдік валютаның құйылуы, жұмыс орындары санының артуы есебінен, сондай-ақ мәдени және табиғи мұраның сақталуын және оны тиімді пайдаланылуына бақылауды қамтамасыз етеді.

Қазіргі таңда Қазақстанның туризмі қалыптасу және даму үстінде. Бұлай дейтініміз, еліміздің туризмін дамытуға барлық нәрсе бар, әсем табиғатымыз, көшпелілердің бай тарихы, саяси тұрақтылық пен экономикалық даму. Дәл осы факторлар Қазақстан туризмін әлемдік деңгейге шығуына әсер ете алатын және табысқа жеткізетін негізгі шарттардың бірі.

Қарап отырсақ, елімізде туризмді дамытудың барлық бағыттар мен үлкен әлеуеті бар. Елімізде дем алу және көңіл көтеру зоналары мен өзара байланысқан заманауи магистралдар мен дамыған жол бойы инфрақұрылымдары толыққанды дамып көбейе түскенде ғана Қазақстанның туристік бренд атағына ие болатын туристік объектілердің тізімі де арта түседі.

Осы орайда, еліміздегі туристік саланы дамыту мақсатымен мемлекет тарапынан көптеген шаралар атқарылуда. Қазіргі таңда ерекше көңіл, елдің туристік имиджіне және ұлттық туристік өнімімізді әлемдік нарыққа шығаруға беріліп отыр.

Халықаралық туризм нарығы түрлі елдерге ең басты саласы болып табылады. Туристік қызмет көрсетулер сұранысқа ие. Қазір бұл әлемдік экономикасында динамикалық секторы және ең табысты сала. Көбінесе бұл туристік бизнес ұйымына онша биік емес, ал пайданың өлшемі алатын фирмалар биік. Туризм саласы, келесі шаруашылық секторларына әсер етеді, көлік және байланыс, сауда, құрылыс және тағы басқалары, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының катализаторы және шетелдік валюта түсімінің бастауы болып табылады.

Қазақстанда Еуразияның қоғамдық және мәдениет орталығын жасау үшін конгрестік туризмді дамыту маңызды. Туризм саласында халықаралық ынтымақтастық жұмыстарын жүргізудің ЮНЕСКО және БЭСҰ -бағдарламаларына қатысу, екі сондай-ақ көп жақты шет елдік мемлекеттермен келісім жасау.

Туристік бет-бейнені қалыптастыру үшін туристік хабарлама орталықтарын ұйымдастыру, сондай-ақ шет елдердегі Қазақстан елшілігіндегі өкілетті тұлғаларды араластыру жұмыстарына көңіл бөлуі керек. Еліміздің туристік қуатын жарнамалауда ұлттық әуе қатынасын және басқа да транспорттық кәсіпорындарда пайдалана білу.

Шет елдерде Қазақстан туралы жоғары сапалы полиграфиялық ұнтаспаларды уағыздау жұмысына көңіл бөлуі.

Қазақстанның туристік бет-бейнесін көтеруде Республика территориясына келіп кету тәртібін жеңілдетуі, кедендік шараларды біртұтас компьютерлендіру жүйесін енгізу. Қазақстанға туристерді тартудың қызметін және елдердің халықаралық туристік нарыққа қатысуын қарастырып отыр. Қорыта айтқанда Қазақстан Республикасында туризмді дамыту мақсаты:

- туризмді экономиканың табысты салаларының біріне айналдыру.
- Республиканың туристік потенциалын дамыту.
- Мәдениет тарихын және табиғи байлықтарымызды сақтау және ұтымды пайдалану.
- Туристік ресурстарды барлық халықтық қол жеткізу мүмкіншілігіне көңіл бөлу, тұтынушыларды максималды қанағаттандыру.
- Халықты ынталандыру
- Мемлекеттік және жеке меншіктік туризм сферасының тиімділігін арттыру.
- Орта және шағын кәсіпкерлерді дамыту.

Қорытындылай келе, Қазақстандық туризмнің халықаралық деңгейге шығуына барлық әлеуеті бар, әрине оны халықаралық туризм нарығына таныстыру аз күнншіті қажет етпейді,

алайда еліміздің туризм саласын барлық өндірістік секторлардан басып озу үшін біз болашақ мамандар барлық күш жігерімізді салуымыз керек.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Значение туризма в мировой экономике. Мирсаякова Венера Александровна
Рубрика: Спецвыпуск Опубликовано в Молодой учёный №5 (109) март-1 2016 г. Дата публикации: 11.03.2016
2. Барометр международного туризма ЮНВТО, Том 16 январь 2018 год –
Статистическое приложение
3. <http://tourlib.net/wto.htm>

РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ТУРИЗМА КАЗАХСТАНА

ТЕЛЬМАН А.

студентка группы Тур-21-1R

ЛИ М.И.

Директор турфирмы "Бон Вояж"

БЛЯЛОВА А.К.

Научный руководитель, магистр, преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Казахстан стоит на рубеже нового этапа социально-экономической модернизации. Одной из важнейших задач государства на ближайшее десятилетие является реализация Стратегии вхождения Казахстана число 30 наиболее конкурентоспособных стран мира.

Ключевые слова: инфраструктура, сектор, экономика, туристского продукта, гостиниц, ресторан, туризм.

Для решения этих задач решающую роль играют создание инновационной экономики и развитие несырьевого сектора в экономике страны. Одним из приоритетов которого является туризм – едва ли не самый быстро растущий сектор экономики планеты. Согласно исследованиям Всемирной туристской организации, общее число туристов по всему миру удвоится с нынешних 842 миллионов до 1,6 миллиарда к 2020 году[1].

В настоящее время набирает обороты выездной и въездной туризм

Казахстана. Развитию способствовали такие факторы, как благоприятный природный климат, рост уровня населения страны, предстоящее вступление во Всемирную торговую организацию и председательствования в ОБСЕ. Рост деловой активности республики на международной арене, проведение и участие во всевозможных туристских ярмарках, как внутри страны, так и за ее пределами. Одним из таких мероприятий является ежегодная Международная Туристская Ярмарка «Туризм и Путешествие» - KITE. Основным толчком стал достойное проведение зимней Азиады, универсиады 2017 и всемирной выставки «Экспо-2017». Это принципиальный для Казахстана вопрос, напрямую связанный с имиджем нашей страны[2].

Последние инициативы и события в индустрии туризма подтверждают, что наше государство намеренно активно участвовать в долгосрочном продвижении казахстанского туристского продукта. Перед республикой поставлена ответственная задача: в ближайшем будущем войти в число 30 наиболее конкурентоспособных стран мира. Важно сегодня понять – казахстанский туристский комплекс способен стать мощным рычагом общего ускорения темпов роста и модернизации экономики

республики.

К тенденциям развития сферы обслуживания туризма, за последние десятилетия, следует отнести:

- международные и национальные инвестиции;
- строительство и реконструкция объектов обслуживания и транспортных путей;
- образование международных цепей (гостиниц, ресторанов и т.д.);
- развитие сети малых предприятий;
- внедрение новых компьютерных технологий.

В настоящее время ведется работа по повышению инвестиционной привлекательности Казахстана в области туризма и привлечению инвесторов в туристский сектор экономики. На сегодняшний день согласно данным местных исполнительных органов сформирована единая информационная база по инвестиционным проектам, которая содержит 106 проекта туристской отрасли[3].

Будут созданы условия для строительства сети гостиниц, реконструкции транспортных дорог, караван-сараев на отрезке Великого

Шелкового пути и других значимых туристских маршрутах. Разработана Концепция создания современных многофункциональных туристских центров мирового уровня в Алматинской, Акмолинской и Мангистауской областях, которая была одобрена Главой государства и Правительством страны. А также правительством, министерствами и ведомствами республики были приняты конкретные меры, направленные на развитие туристской отрасли и содействие предпринимательству в области туризма. Министерством финансов разработана Инструкция «Об упрощенном режиме налогообложения для физических лиц, занимающихся предпринимательской деятельностью». Министерством финансов Республики Казахстан направлены предложения по внесению изменений в налоговое законодательство республики в части предоставления льгот по НДС на туристско - экскурсионные услуги, возмещение из бюджета НДС за экспорт туристских услуг.

Таким образом, следует отметить, что программа развития перспективных направлений туристской индустрии направлена на устойчивое развитие индустрии туризма путем создания и развития инфраструктуры, формирования имиджа Казахстана для повышения его привлекательности как туристского направления.

Список литературы:

1. Есмаханова А.С. Перспективы развития туризма в Казахстане // Вестн. КазНУ. Сер.эконом. — 2006. — № 1. — С. 116-119.
2. Марков Л.С. Институциональные аспекты функционирования инновационного кластера // Менеджмент инноваций. — 2010. — № 4. — С. 292-301.
3. Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2020 года от 23 февраля 2013. — [ЭР]. Режим доступа: kz/kazakhstan
4. Боголюбов В.С., Орловская В.П. Экономика туризма. – М.: Академия, 2005.
5. Карпова Г.А. Экономика современного туризма. – М.: Школа, 2007.

САКРАЛЬДЫ ОБЪЕКТЛЕР ЖӘНЕ ТУРИЗМ

ТЕЛЬМАН А.М.

ТУР 21-1 к топ студенті

АХМЕТОВ А.С.

Ғылыми жетекші, магистр, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Жер шарының кеңістігінде көптеген тарихи және табиғи ескерткіштер қасиетті болды. Олар ғасырлар бойы халыққа ғажайыптар сыйлап, ерекше қасиеттерін көрсетті. Қазіргі уақытта бұл нысандар ғибадат ету және қажылық орындарына айналды.

Киелі орындар-бұл мәдени мұра, зайырлы және діни сәулет ескерткіштері кесене және табиғи ландшафттар, сонымен қатар маңызды саяси оқиғалармен байланысты тұрақты тарихи құндылықтары бар орындар. Тарихи – мәдени мұра мен ұлттық бірліктің нышаны ретінде әлемдік қоғамдық-саяси қоғамдастықта маңызды орын алатын объектілер.

Кілт сөздер: қасиетті нысандар, туристік-рекреациялық ресурс, туристік орталықтар, туризм саласы, географиялық ландшафт.

Туризмді дамыту үшін әлеуметтік-экономикалық факторлардың ықпалы жоғары. Олардың ішінде маңыздысы: мемлекеттің әлеуметтік саясаты, жұмыстан бос уақыт, урбанизацияның өсуі, білім және мәдениеттің, орташа өмір сүрудің деңгейі, жылдық демалыс күндері мөлшері, халықтың өмір сүруінің деңгейі, табысы, туристік белсенділік жатады.

Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі қазіргі кезде туризмнің жаппай дамуын тежеп отыр. Қазақстандағы туризмнің даму бағыты шоп-туризмді ұйымдастырумен байланысты, яғни материалдық қажеттіліктен туындап отыр.

Қазіргі кезде ТМД елдерінде туристерді тарту үлкен бәсекеге ие болып отыр. Көрші елдер Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан, Монголия туризмді дамытуға барлық күшін салуда, және қазір Қазақстанды басып алуда.

Сакральды географиялық объектілерге тиісті туристік-рекреациялық ресурс, территорияның туристер тарапынан қызығушылығына (аттрактивтілік) боялаған жағдайда ғана «туристік құндылыққа» ие болады. Туристік территорияның құндылығы (дамыту мүмкіндігінің алғы-шарты) - туристер тарапынан қызығушылық танытатын, жеке немесе қосалқы түрде ұйымдасқан, қоршаған орта мен адам қолымен жасалынған элементтердің бар болуы.

Бірақ, табиғи және әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан, демалыс пен туризмге жарамды территориялардың бар болуы, әр уақытта туристік-рекреациялық ресурс ретінде қарастырыла берілмейді. Аталған элементтердің негізгі туристік ресурсқа бағытталуының көрінісі, технологиялық жағынан жетілген, қоғамдық еңбек бөлінісі тарапынан зерттеуге кеткен шығын мөлшерін, туристік қызмет көрсетуге лайық болған жағдайда ғана жүзеге асырылады.

Туристердің қажеттіліктері мен талғамдарына байланысты, *сакральды объектілерді туристік жобаларға еңгізуу*, келесідей бөліп қарастыруға болады:

а) табиғи ортаның қалыптасқан жағдайына қарамастан, осы сакральды жерлерде – туристік қызметті, демалысты ұйымдастыру;

б) арнайы, туризмнің кез-келген түрін қоршаған ортаға байланысты, табиғат ерекшеліктерін қолдану арқылы жүзеге асыру, минералды су көздері немесе қолайлы климат жағдайлары болған жағдайда - бальнотерапия және тағы басқа емдік сауықтыру түрлерін ұйымдастыру, діни туризмнің дамуы;

в) танымдық, табиғи ерекшеліктермен (қорықтар, саябақтар және т.б.) бірге,

материалдық және рухани құндылықтарды: ескерткіштер, фольклор, қоғамның қазіргі заман жетістіктерін қоса қарастыратын демалысты ұйымдастыру.

Туризм географиясының мәселелерін теориялық және практикалық тұрғыдан географиялық орта кеңістігінде шешу жолында таксономия үлкен рөл атқарады

Туристік жергілікті (сакральды) орын - туристік құндылық, инфрақұрылым және көліктік қолайлығы жағынан туристік миграцияның кезеңін немесе пунктін құрайтын жайылым көрсеткіші (қала, аудан, ауыл).

Географиялық ландшафтық белдеу орнына байланысты: таулы, теңіз жағалауы, көлдің жағалауы және т.б. болып бөлінеді. Туристік құндылығы, атқаратын қызметіне және туристік шаруашылықты жүргізу түріне байланысты:

- а) Сакральды орны (объектісі);
- б) туризм түрлері, сакральды географияның тақырыптық орналасуы;
- в) танымдық туризм орындары және сакральды туризм;
- г) транзиттік туризм орындары (мысалы, шекаралас аудандар) болып жіктеледі.

Сакральды нысандар туристік кешендерге айналып, келешекте туристік орталықтарға жету.

Туристік орталықтар дәрежесіне қарай (халықаралық, мемлекеттік, аудандық, жергілікті), функционалдық бағытына қарай (емдік, сауықтыру, танымдық, комплексті) және басқа да көрсеткіштер бойынша бөлінеді.

Сакральды нысандар туристік кешендерге айналып мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру туристік қызметті жүзеге асырудың өзгерген әлеуметтік—экономикалық жағдайларға толықжауап беретін мақсаттарына, қағидаттарына және міндеттеріне сай жаңа көзқарастарды талап етеді.

Бүгінгі таңда атқарушы билік органдарымен туризм саласында әрекет ететін ұйымдардың арасындағы өзара іс-қимылды реттеудегі мемлекеттің ролін арттыру қажет. Туристік саланы және сакральды объектлерді орталықтандырып басқару Қазақстан Республикасының Индустрия және Жана технологиялар министрлігіне жүктеледі.

Колданылған әдебиеттер:

1. Ердавлетов С.Р. География туризма: история, теория, методы, практика. – Алматы: Атамура, 2016. С. 43-44.
2. Дурович А.П. Организация туризма: учебник. – Минск: «Новое знание», 2015. С.27-29.
3. Дуйсен Г.М. Основы формирования и развития индустрии туризма в Казахстане: учебное пособие. – Алматы: Парасат, 2014.

БИЗНЕС-ПРОЕКТ АВТОЛАГЕРЬ НА КОЛЕСАХ “CARAVANING”

**ЭГАМБЕРГАНОВА Д.
МАМУРЖАНОВА Р.А,
ЗАЙНУЛЛА Б.Ж.,
ЖОЛДАСБЕК М. Ә.**

студентки 1 курса, группы GB-414-22,413-22

АБДУРАХМАНОВА З.А.

*Научный руководитель: магистр, старший преподаватель, доцент
Университета Дружбы народов им. А.Куатбекова
Республика Казахстан, г. Шымкент*

Аннотация: В статье рассматривается развитие в Республике Казахстан разработка бизнес-проекта автолагеря на колесах в виде фургона, который экономичен для отпуска

наедине с природой также путешествие свободу проживания там, где они захотят т.е. кемпинг на колесах.

Ключевые слова: караванинг, кемпинг, автолагерь, туристы

Кемпинг на колесах означает, что вы можете припарковать свой фургон в любом месте, где захотите, и провести свой отпуск. Подходящая местность, живописный край озера, красивый лес или расслабляющий пляж могут стать местом вашего кемпинга. Если вы выберете такое место, то сможете провести уединенный отпуск, чтобы собраться с силами. Но если вы хотите воспользоваться преимуществами технологий или завести новые дружеские отношения на будущее, вы можете выбрать места для кемпинга. Благодаря этой характеристике кемпинг на колесах является альтернативным вариантом отдыха. Если у вас есть фургон, вы можете провести отличный и экономичный отпуск наедине с природой. Отдых в караване, как правило, предпочитают люди, которые хотели бы быть наедине с природой, путешествовать и иметь свободу проживания там, где они захотят [1].

Сегодня, несмотря на наличие достаточных финансовых ресурсов, большинство людей предпочитают проводить свой отпуск в караване, а не в летних домиках. Но, с другой стороны, есть люди, которые жалеют людей, проводящих отпуск в маленьком фургоне и делающих все самостоятельно, и даже рекомендуют им сэкономить деньги и купить летний домик вместо фургона. Но как только вы заглушите двигатель своей машины, нажмете на ручной тормоз, все будет вашим. Вы можете свободно передвигаться по своему дому и легко разместиться в нем, где вам заблагорассудится. Кемпинг на колесах действительно дает вам почувствовать свободу. Я не думаю, что летний домик или отель со многими звездами могут вызвать такое ощущение. Кемпинг на колесах - это абсолютно другой тип жизни и другой взгляд на жизнь. Такой образ жизни создал свою собственную культуру и подготовил развитие другого стиля.

Автолагерь на колесах “Caravaning”- это специальное транспортное средство, которое запряжено автомобилем или специально сконструировано на другом транспортном средстве. Как правило, он рассчитан на 2-6 человек и располагает кухней, резервуаром, ванной комнатой, туалетом, холодильником, кроватями и диванами и даже системой отопления.

Те, которые тянут другое транспортное средство, называются “тянущим караваном”, а те, которые установлены на транспортном средстве, называются “мотокараван”. Оба типа караванов различаются по своим размерам и комфорту, который они обеспечивают. Фургон также может быть изготовлен для собственного использования и в соответствии с особыми потребностями. Поскольку в фургоне есть электрическая система, если вы найдете электрический кабель снаружи и подключите его к своей системе, вы даже можете использовать электричество.

Европейские караванеры и кемперы на колесах начали появляться в нашей стране в 1960-х годах, и мы можем сказать, что в те годы наши люди впервые познакомились с концепцией такого рода отдыха. В тот период в Турции кемпинг на колесах в основном воспринимался как “для туристов”. В те годы микроавтобусы Citroen и Wolkswagen старого образца были самыми популярными транспортными средствами среди туристов, отдыхающих в кемпингах. На самом деле 1960-е годы были годами, когда концепции отдыха и туризма впервые вошли в нашу жизнь. И в последующие годы кемпинг начал развиваться как вид отдыха в соответствии с бюджетом, особенно молодежи, государственных служащих, владельцев мелких магазинов и рабочих. Во многих частях нашей страны лагеря были разбиты в основном на берегу моря [2].

Правительственные учреждения начали создавать отдельные кемпинги для своих сотрудников. В результате отдых в стиле кемпинга быстро развивался. Лагеря были совместными местами, где проводился совместный отпуск. Семьи встречались, молодые люди наслаждались морем и заводили новых друзей, приятно проводили дни. Со временем лагеря расширились, появились кухни, прачечные и рестораны. В те годы туристы,

посещающие Турцию на своих караванах, также начали использовать эти места для кемпинга. В 1970-х годах начали открываться частные кемпинги для караванов, которыми в основном пользовались иностранные туристы. 70-е годы - это годы, когда караванный туризм получил широкое распространение в Турции. В 1980-х годах в нашей стране зародилась новая тенденция - ажиотаж вокруг "летних домиков". Все начали интересоваться тем, чтобы иметь летний домик на берегу моря. Эта новая тенденция вскоре охватила всю прибрежную полосу. Наше побережье было заполнено летними домиками. Несмотря на то, что он используется в течение короткого времени в летние месяцы и остается пустым в остальное время года, этот вид отдыха еще не разрушил традицию кемпинга 60-х годов.

Пользователи caravan определяют преимущества и недостатки как тягового каравана, так и мотокаравана. Самыми большими проблемами при буксировке фургонов являются трудности в управлении, медлительность и заносы во время движения. Вождение автомобиля, неподходящего для буксировки, наличие неисправного прицепа, который не закреплен должным образом, и неопытный водитель могут быть причиной этих проблем. Однако вы можете воспользоваться автомобилем, когда припаркуете свой фургон и расположитесь в кемпинге. Таким образом, вы можете легко путешествовать по городу и решить проблему с покупками. Передвижные фургоны - это альтернатива для тех, у кого есть автомобиль, и кто хотел бы экономично использовать его в кемпинге. Тянущие фургоны не облагаются налогом из-за того, что у них нет двигателя.

Для мотокараванов вождение более комфортное. Поездки можно совершать без каких-либо попыток. Но после прибытия в район кемпинга экскурсии становятся непрактичными. Они более дорогие по сравнению с тянущими. Никакого налогообложения, кроме налога на транспортное средство, которое является перевозчиком, не существует. В Турции для перевозки транспортных средств используются Fiat Ducato, Peugeot Boxer, Citroen Jumper, Ford Transit, Renault Master, Mercedes Sprinter, Iveco, Volkswagen Transporter.

Погрузка и подготовка

Если вы занимаетесь кемпингом на колесах, прежде чем отправиться в путь, вам необходимо проверить свой автомобиль и выполнить все необходимые ремонтные работы. Чем более ухоженный автомобиль у вас есть, тем с меньшим количеством проблем вы сталкиваетесь на дороге. Не забывайте, вы можете уменьшить количество проблем, только приняв меры предосторожности. Путешествуя на автофургоне, вам необходимо обратить внимание на перевозчика или тянущую машину, вес вашего автофургона и способ погрузки. Здесь мы хотели бы напомнить вам некоторые практические моменты.

Погрузка фургона: Особенно при погрузке фургона, наиболее важным моментом, с которым вам нужно быть осторожным, является равномерное и надлежащее распределение нагрузки на ось. Важно равномерно разместить груз на передней и задней частях оси, учитывая вес постоянных грузов, таких как резервуар для воды и холодильник. После загрузки фургона важно осмотреть его снаружи на ровной поверхности и проконтролировать его работу. Если автомобиль и фургон стоят параллельно полу, это означает, что проблем нет. Если передняя часть тянущей машины или задняя сторона фургона приподняты, это означает, что на дороге вас ждет много проблем [3].

Тянущий автомобиль: Есть несколько моментов, которые следует учитывать, если вы используете тянущий фургон. Есть разница между вождением автомобиля и вождением автомобиля, привязанного к фургону. Важно, чтобы вы осознавали эту разницу. Производители автомобилей указывают в брошюрах максимальный вес прицепа, который можно вытащить из автомобиля. Важно, чтобы вы точно знали это значение веса.

Вам нужно обратить внимание на то, чтобы у вас не было более тяжелого фургона, чем тянущая машина. Чем тяжелее ваш фургон, тем с большей проблемой вы сталкиваетесь. Таким образом, важно иметь по возможности легкий и необходимый персонал и держаться подальше от тяжелого персонала. Поэтому погрузка каравана - это произведение искусства. Основная задача амортизаторов - обеспечивать сбалансированное вождение и не отражать

ямы и неровности на дороге. Каждый автомобиль имеет свои собственные подходящие амортизаторы из-за своего веса. Автомобиль, привязанный к фургону, будет иметь больший вес на задних амортизаторах. В подобных ситуациях амортизаторы могут легко эксплуатироваться и быть в состоянии служить. Поэтому тянущие вагоны должны иметь более прочные амортизаторы, которые выдержат более тяжелые нагрузки.

Давление воздуха в шинах регулируется в зависимости от веса автомобиля. Обычно вес груженого фургона равен весу буксируемого автомобиля. Однако есть важный момент. У автомобиля 4 шины, и вес распределяется между ними, но у фургона 2 шины. Таким образом, часть нагрузки каравана ложится на задние шины автомобиля. Таким образом, необходимо, чтобы у тянущих машин было больше воздуха для задних шин.

Обычно достаточно перекачать на 300 г больше обычного количества. Во время путешествия необходимо часто проверять шины как автомобиля, так и фургона.

Проблема с заносом: Тягач может столкнуться с проблемой заноса из-за неправильной загрузки, несоблюдения правил тяги и неопытности водителя в вождении автоприцепа. Занос груженого фургона вызывает занос тянущего автомобиля. Это очень серьезная ситуация, и она может привести к потере водителем контроля. Во время движения наступает определенный момент, когда скорость тягача равна скорости каравана. В этот определенный момент тяговое усилие прекращается, и ось прицепа готова к вращению. Такое вращение называется скольжением. Если центральная точка крепления прицепа находится не на оси или середине оси, занос неизбежен. Если вы нажимаете на тормоза в тот момент, когда скорость фургона и тянущей машины одинакова, центральная точка фокусировки фургона перемещается в переднюю часть оси. В подобных ситуациях необходимо на короткое время нажать на тормоза и снова прибавить газу сразу после снижения скорости. Таким образом, центральная точка фокусировки спереди смещается назад, и автомобиль продолжает движение без заноса.

Что может быть увлекательнее, чем отправится в длительное автомобильное путешествие с семьей или друзьями в доме на колесах или с автоприцепом? В XXI веке есть возможность купить или взять их в аренду. И это доступно практически любому желающему. А ведь всего несколько десятков лет назад это было немыслимо. **TopCrop.ru** рассказывает об истории развития караваностроения в мире по материалам «**Книги начинающего караванера**», написанной **Игорем Алясьевым**, руководителем сервисной службы по ремонту и обслуживанию жилых прицепов и автодомов в компании «Автокемпер» [4].

Первые упоминания караванинга

История караванинга или мобильного путешествия с жилой повозкой началась задолго до начала нашей эры. Первое упоминание относится к царице Клеопатре (69 – 30 гг. до н.э.) которая, будучи правительницей Египта, выезжала в, так называемой, «солнечной палатке», оборудованной всем необходимым, для охоты на птиц. Также в истории есть упоминание об итальянском путешественнике из Венеции Марко Поло (1254 – 1324 г.г), у которого была специально оборудованная «телега со всеми удобствами». Она передвигалась с помощью быков. А на стоянке, опять же с их помощью, натягивался большой шатер, наподобие современной маркизы, чтобы увеличить жилую площадь повозки. В 1978 году выходят новые модели жилых прицепов, которые представляют собой начало производства трейлеров нового поколения (1978 – 1984 г.г.) В этих годах «Adria» расширяет свой ассортимент до 14 моделей, 22 типов и 5 серий. Широкий модельный ряд — это одна из причин почему эта марка стало очень популярна и любима народом. Фирменная полоска находит свое место под окнами каравана. В 1982 году «Adria» начинает производство прицепов из сэндвич-панелей, которые более технологичны при сборке каравана и легки. Также была изменена внешность: применяется графическое полосатое исполнение рисунка.

Жилой прицеп «Adria» выпуска 1970 года

В это же время «Adria» начинает производство первых автодомов, что является логическим продолжением развития рынка каравано-строения. Идея производства витала давно, и в 1969 году была зарегистрирована торговая марка «Adriatic». Первый автодом под этим именем вышел лишь спустя 20 лет.

Первый автодом «Adria»

В 1982 году были изготовлены два дома на шасси «Renault Master», которые были представлены на выставке в Белграде. В 1984 году был построен третий прототип автодома на базе «Renault Trafik». К 1986 году компания «Adria» начинает наращивать обороты по производству жилых прицепов, которые становятся все более конкурентноспособны в Европе. Это связано не только с тем, что применяются самые передовые технологии в изготовлении караванов, но и с тем, что цены на жилые прицепы этой марки были значительно ниже, чем у других производителей в сегменте «доступный жилой трейлер». К концу восьмидесятых годов компания заслуженно входит в десятку самых узнаваемых брендов этой отрасли в Европе, что говорит о качестве и надежности выпускаемой продукции. В 1995 году появляется первый «Adria — VAN», в котором используется облегченная фанера и деревянный каркас. В настоящее время компания «Adria» является одной из динамично развивающихся компаний на Европейском рынке жилых прицепов и автодомов. Благодаря своей гибкой ценовой политике «Adria» — это торговая марка №1 на Российском рынке. В тоже время в СССР в 1975 году начал выпускаться одноосный туристический прицеп «Скиф» к автомобилям ВАЗ, «Москвич», ИЖ и «Волга», полной массой 550 кг. Выпускались модификации «Скиф М» и «Скиф М1». Он предназначался для перевозки багажа и отдыха автотуристов. Кузов был изготовлен из металла и снабжен тентом, который на стоянке можно было раскинуть в палаточный домик длиной 6 метров. Прицеп был оснащен оборудованием для отдыха и ночлега трех взрослых и двух детей

На современном этапе, по крайней мере на момент написания «Книги начинающего караванера», в Казахстане еще не сложился рынок услуг для караванеров. В отличие от Европейских стран индустрия этой отрасли находится в зачаточном состоянии. Конечно, делались и делаются попытки изготовить жилой прицеп в промышленных масштабах. Но дальше единичных образцов дело не идет. В Казахстане нет инфраструктуры для караванеров, а именно кемпингов для автотуристов. Нет комплектующих и технологий для изготовления караванов. Это произошло потому, что Россия была на целых 70 лет отрезана от мирового рынка, а значит не чувствовала конкуренции и не пыталась угодить потребителю. Отсюда провал с отечественным автопромом и караваностроением, хочется верить, что через десяток лет на рынке появятся, не уступающие западным, дома на колесах, и счастливые путешественники заколесят на них по бескрайним просторам Казахстан [10].

Список литературы:

1. Automobile tires / V. L. Biderman, R. L. Guslitzer, S. P. Zakharov, et al. M.: Goskhimizdat, 1963. 383 p.
2. Balabin I. V., Pugin V. A. Automobile and tractor wheels. Chelyabinsk: Chelyabinsk Book Publishing House, 1963. 335 p.
3. The influence of structural and operational factors on wear, adhesion and rolling resistance of automobile tires / V. L. Biderman, L. D. Slyudikov, Yu. S. Levin et al. M.: Tsniiteneftekhimi, 1970. 106 p.
4. GOST 4754-80. Pneumatic tires for passenger cars. Technical conditions.
5. GOST 5513-86. Pneumatic tires for trucks, trailers, buses and trolleybuses.
6. GOST 10409-74. Automobile wheels with a collapsible rim. Basic dimensions.
7. GOST 13298-78. Tires with adjustable pressure. Technical conditions.
8. GOST 20993-75. Pneumatic radial and diagonal tires for passenger cars. Basic parameters and dimensions.
9. GOST 24779-81. The tires are pneumatic. Packaging, transportation, storage.
10. GOST 24985-81. Tires with adjustable pressure. Basic parameters and dimensions.

СЕКЦИЯ. ТRENДЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ШКОЛЬНИКОВ

АБИШЕВА К.Б.,

студентка группы ПнМО-21-2

Научный руководитель – к.п.н., доцент

КЕНЖЕБАЕВА С.К.

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Одним из наиболее важных психических процессов, формирующих индивидуальные возможности школьников, является мышление, которое в процессе обучения в школе развивается, и по мнению Л.И. Божович, развивается от эмоционально-образного к абстрактно-логическому, чтобы учащиеся могли понимать причинно-следственные связи. [1].

Л.С. Выготский выделяет несколько особенностей мышления учащихся, такие как опора на реальные предметы или из изображения, составление выводов на основе некоторых фактов. Процесс обучения стимулирует быстрое развитие абстрактного мышления, ребёнок уже в младшем школьном возрасте может усваивать абстрактный теоретический материал при специальной методической организации со стороны учителя [2].

Таким образом, индивидуальные возможности мышления учащихся включают преобладающий тип мышления, скорость и степень усвоения материала, умение составлять выводы. В школьном возрасте происходит осознание детьми собственных мыслительных операций, что помогает им осуществлять самоконтроль в процессе познания. Индивидуальными особенностями также будут выступать самостоятельность, гибкость, критичность мышления.

Индивидуальные возможности напрямую зависят и от уровня развития воображения, опирающегося на представления. Постепенно из расплывчатых образов формируются более точные, отражающие несколько основных признаков, количество которых только увеличивается с возрастом учащихся. Затем происходит обобщение образов, они становятся ярче, понимается условность. Если в начале обучения ребенку требуется предмет для работы воображения, то затем достаточным становится словесное описание, так как именно оно позволяет ребенку создать мысленно новый образ, как при написании сочинения. Все указанные выше особенности, по мнению Н. Г. Гончаровой, создают почву для развития процесса творческого воображения, в котором большую роль играют специальные знания учащихся. Эти знания составляют основу для развития творческого воображения и процесса творчества и в последующие возрастные периоды [3].

По мнению казахстанских исследователей М.Р. Ералы и Г.М. Касымовой общение оказывает существенное влияние на индивидуальные возможности школьников [4]. В основе общения с окружающим миром и приобретением опыта лежит процесс восприятия. В начале школьного обучения первичные навыки восприятия у детей уже сформированы, сводятся они в целом к восприятию формы и цвета, определению ярких признаков. Выделять главное и существенное является сложным умением, которое в учащихся необходимо развивать.

В процессе обучения школьники должны постоянно развивать в себе навыки анализа, сравнения свойств предметов, выделения главных признаков, выражению своих мыслей в словах. Также учащиеся овладевают умениями воспринимать предметы в соответствии с потребностями и интересами, возникающими в процессе обучения, и своим прошлым

опытом. Учитель в процессе работы развивает у школьников технику восприятия, показывая приемы осмотра или прослушивания, порядок выявления свойств. У детей в результате появляется наблюдение как специальная деятельность, развивается наблюдательность как черта характера [5,6].

Таким образом, индивидуальными возможностями восприятия учащихся является степень сформированности навыков, уровень техники восприятия, выделения свойств, умение их анализировать, выделять главное, объяснять свою позицию.

Внимание является важным психическим процессом в период всего обучения в школе, одним из свойств, требующих развития является его целенаправленность, произвольность, которая выражается в умении усваивать сведения, которые мало интересуют школьника, но необходимы в дальнейшей работе. Индивидуальными особенностями развития внимания у школьников будет являться уровень его произвольности, концентрации на учебном материале.

Большое значение в формировании произвольного внимания, по мнению к. п. н. Г.А. Жакпаровой, имеет четкая внешняя организация действий ребенка, сообщение ему таких образцов, указание таких внешних средств, пользуясь которыми он может руководить собственным сознанием. В итоге развитие внимания школьников должно сводиться к контролируемому решению задач, поставленных ими самими после достижения цели, поставленной учителем. Важно помнить, что при выполнении простых, но однообразных занятий младшие школьники отвлекаются чаще, чем при решении более сложных заданий, требующих применения разных способов и приемов работы. Умственные занятия следует чередовать с составлением графиков, схем, рисунков, макетов и творческих заданий [7].

Важной индивидуальной особенностью внимания, проявляющейся у школьников, является его объем и умение распределять между разными видами действий. Большую роль в развитии этих качеств играет возможность учащегося следить за работой товарищей. Важно развивать у школьников контроль сразу за несколькими действиями, начиная с простых.

Итак, индивидуальными возможностями учащихся в развитии внимания выступают такие качества как степень его произвольности, объем, контроль за несколькими действиями одновременно.

Память позволяет ребенку запоминать яркие и эмоционально впечатляющие моменты, события, объекты, описания. Однако обучение в школе развивает в детях произвольное запоминание. Самоконтроль и возможности запоминания переходят от уровня узнавания к более рациональным способам произвольного запоминания. Для чего, по мнению Г.А. Жакпаровой, необходима длительная системная работа включающая расчленение материала на смысловые единицы, смысловая группировка, смысловое сопоставление и другие приемы [7].

С другой стороны, важным являются приемы воспроизведения, распределенного во времени, самоконтроля за результатами запоминания. Они формируются при помощи упражнений, направленных на постепенное воспроизведение фрагментов материала, целесообразность использования плана. Произвольная память и произвольная память находятся во взаимосвязи, важно, чтобы в основе лежало логическое осмысление материала. Специфика учебной деятельности, по мнению Г.А. Жакпаровой, заключается в получении большого количества описательных сведений и постоянным воспроизведением образов, без которых невозможно понять учебный материал и усвоить его. Так, реализуется воссоздающее воображение школьников [7].

Рассматривая индивидуальные возможности и интересы учащихся, нельзя забывать и о чувственно-эмоциональной сфере. А.А. Акимбаев отмечает такие особенности школьников, как повышенная раздражительность, реакция на замечания, умение поддерживать благожелательные контакты с одноклассниками. Важными особенностями также выступает типология характера при организации коллективной деятельности. Не менее важными

признаками являются внутренние побудительные факторы поведения учащихся, их потребности, мотивы, внутренняя позиция по отношению к учению, происходящим в обществе событиям и изменениям, труду, а также к учителям и коллективу товарищей [8]. Индивидуальными особенностями учащихся также будут считаться внешкольные увлечения, межличностные контакты, влияющие на их воспитание и развитие. Значительное место занимает знание учителями таких важных вопросов, которые связаны с обучаемостью и воспитуемостью учащихся и включают в себя степень восприимчивости педагогических влияний, а также динамику формирования тех или иных личностных качеств.

Следует также отметить познавательный интерес школьников, который напрямую влияет на формирование индивидуальных особенностей личности. Интерес, по мнению Г.И. Щукиной, - это реальная причина действий, ощущаемая человеком как особо важная. Он является одним из постоянных сильнодействующих мотивов деятельности.

Интерес можно определить, как положительное оценочное отношение субъекта к его деятельности [9].

Автор определяет следующие стадии развития познавательного интереса, которые характеризуют индивидуальные особенности учащихся, а именно любопытство, обусловленное внешними обстоятельствами, средствами привлечения интереса; любознательность, характеризующуюся стремлением человека проникнуть за пределы увиденного; собственно познавательный интерес школьника к причинно-следственным связям, к выявлению закономерностей, к установлению общих принципов явлений, действующих в различных условиях; теоретический интерес, который предполагает использование изученных теоретических вопросов как дальнейшего инструмента познания. Последний вид характерен только для старших школьников и выступает как теоретическая основа для формирования научных взглядов, правильного миропонимания [9].

Итак, основными индивидуальными возможностями младших школьников в области познавательного интереса выступают развитая степень любопытства, любознательности, познавательного интереса.

Не следует забывать об общественной активности как об индивидуальной особенности школьника. Если ученик активен в общественной работе, рад успеху товарищей и готов прийти на помощь при затруднениях, то у него формируется положительная направленность, открывается хорошая перспектива для дальнейшего становления личности. Если же хорошо учиться и ответствен в учебной работе, но не проявляет общественной активности, заботится только о личных достижениях и не принимает участия в делах, в которых оценивается коллективный результат, то формирование его как личности может пойти по ложному пути в зависимости от того, какие проявления – положительные или отрицательные – возьмут верх в дальнейшем.

Совокупность приведенных выше возможностей в более общей форме выступающих в виде темперамента, задатков, органических потребностей, которые составляют естественную основу индивидуальности школьника [10].

Как субъект, школьник характеризуется не только различными видами деятельности, но и степенью их продуктивности, которая, с одной стороны, определяется естественными навыками, а с другой – способностью работать, то есть субъективными характеристиками. Продуктивная деятельность зависит не только от навыков, но и от определенной системы приемов, характеризующих индивидуальный стиль человеческой деятельности, то есть от индивидуально-уникального сочетания приемов и методов деятельности, обеспечивающих наилучшие результаты работы этого человека. Важность овладения рациональными приемами и способами деятельности объясняется, двумя факторами.

Во-первых, отсутствие некоторых навыков могут компенсироваться рациональными методами выполнения действий.

Во-вторых, школа только закладывает основу для практического знания [11].

В рамках данного исследования особый интерес также представляет исследование О. С.

Гребенюк и Т. Б. Гребенюк [12], в котором авторы на основе изучения зарубежного опыта и потребностей отечественной школы определили совокупность ключевых компетентностей учащихся, которые необходимо знать учителю начальной школы с целью учета индивидуальных особенностей школьников.

К компетентности «умение учиться» (учебная) отнесены: проявления последовательности и настойчивости в обучении; умение получать доступ к новым знаниям, умениям и навыкам, приобретать их, обрабатывать и усваивать; применение полученных знаний в различных жизненных контекстах.

К общекультурной компетентности относится знание особенностей национальной и общечеловеческой культуры в бытовой и культурно-развивающей сфере.

Социальная компетентность предполагает понимание норм поведения и манер; умение и навыки конструктивно общаться в разных средах; проявления толерантности; продуктивное сотрудничество со сверстниками; конструктивное разрешение конфликтов, достижение консенсуса, принятие ответственности за последствия поступков.

Гражданская компетентность определяется активным взаимодействием с другими в общественной сфере, проявлениями солидарности и интереса к решению проблем, знанию своих права и обязанности.

Компетентность по информационным и коммуникационным технологиям предполагает наличие умений применять компьютер для поиска информации, ориентироваться в информационном пространстве, владеть и оперировать информацией.

То есть, можно утверждать, что ключевые компетентности являются как личностной, так и социальной ценностью, что напрямую влияет на результативность дальнейшей учебно-познавательной деятельности учащихся.

Здесь необходимо подчеркнуть, что, по мнению С.К. Нагашыбаевой развитие личностных качеств и определенных особенностей поведения индивида обусловлено врожденными предпосылками; социальными условиями (особенностями взаимоотношений с родителями, окружающими взрослыми и сверстниками, содержанием деятельности); внутренней позицией самого индивида [13].

Исходя из этого, внешние воздействия среды влияют на поведение школьника, преломляясь через внутренние условия (индивидуальные личностные свойства, качества), формирование которых зависит от взаимодействия наследственных предпосылок со всеми условиями окружения.

Таким образом, индивидуальные возможности и интересы учащихся опираются на основные психические функции: мышление, память, восприятие, воображение, эмоционально-чувственные особенности, развитие познавательных интересов и уровень социальной активности. К основным таким возможностям относятся: степень сформированности навыков, уровень техники восприятия; навыки выделения свойств предметов и их анализ, выделение главного и второстепенного; степень произвольности внимания, объем и контроль действий, в том числе и самоконтроль; формирование точных образов воображения, отражение в них основных признаков предметов и явлений; яркость и условность образов воображения; преобладающий тип мышления; скорость и степень усвоения материала, умение составлять выводы; самостоятельность, гибкость, критичность мышления; развитая степень любопытства, любознательности, познавательного интереса; внутренние побудительные факторы поведения учащихся, их потребности, мотивы, внутренняя позиция по отношению к учению; - степень общественной активности учащихся. Только глубокое изучение и знание особенностей развития каждого школьника создает условия для успешного учета этих особенностей в процессе обучения и воспитания.

Список литературы:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. URL: <https://sdo.mgaps.ru/books/K4/M5/file/4.pdf>

2. Дальбергенова Л. Е., Мейраманова К. С., Дуйсенбина А. Т., Ахметова А. Ж. Раскрытие личностно – индивидуальных возможностей, обучающихся // Доклады Казахской академии образования. – 2020. - №1. – С. 139-147
3. Гончарова Н. Г. Условия развития воображения как фактора активизации творческих способностей младших школьников на занятиях изобразительным искусством // Новая наука: теоретический и практический взгляд: Международное научное периодическое издание по итогам Международной научно-практической конференции. - Стерлитамак: АМИ, 2016. – С. 25-28
4. Ералы М. Р., Касымова Г. М. Психологические особенности социальной дезадаптации младших школьников// Актуальные вопросы в науке и практике: Сборник статей по материалам XI международной научно-практической конференции. – Самара: ООО Дендра, 2018. – С. 132-135.
5. Червова, Ф. С. Характеристика индивидуальных возможностей и интересов младшего школьника / Ф. С. Червова // Инновационное развитие современной науки: теория и практика: сборник статей Международной научно-практической конференции. – Петрозаводск: Международный центр научного партнерства «Новая Наука», 2023. – С. 36-42.
6. Талызина, Н. Ф. Педагогическая психология. Практикум: учебное пособие для вузов / Н. Ф. Талызина. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2023. - 190 с.
7. Жакпарова Г. А. Формирование познавательных способностей учащихся младшего школьного возраста на основе межпредметной связи (на примере предметов «Технология» (труд) и «Математика»): дисс. на соиск. уч. степ. к.п.н. Кокшетау, 2019. – 215 с.
8. Акимбаев А.А. Жеткіншектік шактың психоэлеуметтік ерекшеліктері // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, «Психология» сериясы. – 2019. - №2(59). – С. 242-246
9. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся: межвузовский сборник научных трудов / редколлегия: Г. И. Щукина (ответственный редактор), В. Н. Липник, Е. С. Заир-Бек; рецензенты: С. Г. Вершловский, Т. К. Ахаян. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=29853167>
10. Красникова Т. В. Индивидуальность младшего школьника: теоретический аспект // Проблемы современного педагогического образования. – 2022. – № 74-2. – С. 265-267.
11. Панкова Т. А. Формирование индивидуальности школьника: состояние проблемы // Молодёжь и наука: актуальные проблемы педагогики и психологии. – 2019. – № 4. – С. 114-119.
12. Гребенюк О. С., Гребенюк Т. Б. Педагогика индивидуальности: Учебник и практикум. – 2-е изд. – М.: Юрайт, 2019. – 410 с.
13. Нагашбаева С. К. Теоретическое изучение отклонений в поведении личности подросткового возраста // Вестник Каз НПУ им. Абая. – 2014. - №1(38). - С. 128-137

КӘСІБИ САЛАДАҒЫ ЭМОЦИЯЛЫҚ ШАРШАУ СИНДРОМЫ

АДАМБЕКОВА А.А.

ПиМО-21-1к тобы студенті

ИСАЕВ А.А.

Магистр, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Жаһандық элеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени үрдістер Ұлы Дала кеңістігіне де дүбірлі өзгерістер алып келді. Бұл өзгерістер қоғамның динамикалық сипатта дамуына

себеппер болуда.

Отандық білім беру жүйесі де өз іс-әрекетінің мақсаттары мен нәтижелері туралы көптеген түйткілді сұрақтарды көтеріп, іргелі шешімдер қабылдауда. Білім беру жүйесіне жаңа технологиялар енгізіліп, саяси және мемлекеттік доктриналар өзгеруде; ақпарат ауқымы кеңейіп, жастардың ғылыми білімге сұраныстары артуда.

Эмоционалды интеллект эмоционалды құзыреттіліктің негізі болып табылады, сондықтан көптеген батыстық құзыреттілік модельдері олардың құрылымына осы ұғымды қосады.

Соңғы онжылдықта құзыреттілік тәсіл білім беруді модернизациялаудағы негізгі ережелердің бірі болып саналады. Сапалы білім беру критерийлері білім беру жүйесіндегі өзгерістерге байланысты тез өзгеруде (Болон процесін қабылдау, инновациялық білім беру және т.б.) [1].

Модернизация мен инновацияның әртүрлі стратегиялары құзыреттілік тәсіл орталық ұғым ретінде әрекет ететіндігіне негізделген, өйткені ол интегративті сипатқа ие, білімнің білімін, дағдылары мен зияткерлік компоненттерін біріктіреді. Білім беру мазмұнын түсіндірудің негізгі идеясы "нәтижеден" қалыптасады, яғни басты мақсат білім беру сапасын қамтамасыз ету болып табылады.

Құзыреттілік тәсілінің авторлары батыстық зерттеушілер, бірақ кеңестік психологияда да ұқсас идеялар айтылды. В.В. Давыдов, П.Я. Галперин, В. Д. Шадриков, П.М.Ердниев, И.С.Якиманскаяның еңбектерінде жалпыланған білімді, іскерлікті және қызмет тәсілдерін игеруге бағдарланған [2].

Психология және педагогика саласындағы танымал маман И.А. Зимняя 70-ші жылдары АҚШ - Т. Хомский 1965 жылы ұсынған "құзыреттілік" тұжырымдамасы аясында трансформациялық грамматика тілінің теориясына қатысты құзыреттілікке бағытталған білім (competence-based education-CBE) қалыптасқанын атап өтті. Хомский құзыреттілік (сөйлеуші – тыңдаушының өз тілін білуі) мен қолдану (нақты жағдайларда тілді нақты қолдану) арасындағы түбегейлі айырмашылықты жасайды. Қолдану-құзыреттіліктің "жасырын", потенциалды көрінісі. Қолдану шын мәнінде ойлаумен, тілді қолдануға реакциямен, дағдылармен және т. б. [2,3, 7]. 1959 жылы Р.Уайттың "Motivation reconsidered: the concept of competence" ("мотивацияны қайта қарау: құзыреттілік ұғымы") атты еңбегі пайда болды, онда құзыреттілік категориясы мотивацияны қоса алғанда, жеке құрамдас бөліктермен мазмұнды түрде толтырылады [5].

Осылайша, өткен ғасырдың ортасында "құзыреттілік" және "құзыреттілік" ұғымдарының арасындағы айырмашылықтар туралы түсінік қалыптасты [5].

Осы кезеңде "әлеуметтік құзыреттілік / құзыреттілік" ұғымының мазмұны жасалады. Белгілі британдық психолог Дж. Равен өзінің "қазіргі қоғамдағы құзыреттілік" кітабында құзыреттіліктің егжей – тегжейлі түсіндірмесін береді, оны "көптеген компоненттерден тұрады, олардың көпшілігі бір-бірінен салыстырмалы түрде тәуелсіз, кейбір компоненттер когнитивті салаға, ал басқалары эмоционалды, бұл компоненттер бір-бірін тиімді мінез-құлықтың құрамдас бөлігі ретінде алмастыра алады" деп сипаттайды [9]. Өз жұмысында Дж. Равен құзыреттіліктің 37 түрін ажыратады және олардың сараланған талдауын береді.

Ресейде 1990 жылы Н.В. Кузьминаның "оқытушы және өндірістік оқыту шебері тұлғасының кәсібилігі" кітабы жарық көрді, онда педагогикалық қызмет материалында құзыреттілік алғаш рет интегративті "жеке қасиет" ретінде қарастырылады [9].

Кәсіби құзыреттілік аясында 1990 жылы Н. В.Кузьмина, А. К. Маркова бірнеше түрді анықтады. Сонымен, Н.В. Кузьминаның пікірінше, мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі құзыреттіліктің бес элементін немесе түрін қамтиды:

- "оқытылатын пән саласындағы арнайы және кәсіби құзыреттілік;
- оқушылардың білімін, іскерлігін қалыптастыру тәсілдері саласындағы әдістемелік құзыреттілік;
- қарым-қатынас процестері саласындағы әлеуметтік-психологиялық құзыреттілік;

- оқушылардың мотивтері, қабілеттері, бағыттары саласындағы дифференциалды-психологиялық құзыреттілік;

- өз қызметі мен жеке басының артықшылықтары мен кемшіліктері саласындағы аутопсихологиялық құзыреттілік " [6].

А. К. Макарова мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің құрылымында төрт блокты анықтайды:

- кәсіби (объективті қажетті) психологиялық және педагогикалық білім;

- кәсіби (объективті қажетті) педагогикалық дағдылар;

- кәсіптік психологиялық ұстанымдар, мұғалімнің кәсіп талап ететін көзқарастары;

- мұғалімнің кәсіби білім мен дағдыларды игеруін қамтамасыз ететін жеке ерекшеліктер [8].

Әрі қарай, кейінгі жұмыстарда А.К Маркова кәсіби құзыреттіліктің арнайы, әлеуметтік, жеке және жеке түрлерін анықтайды [7].

Дегенмен, Батыс мектептерінде жүргізілген негізгі конструкцияларды зерттеуді талдау құзыреттілік ұғымының бірыңғай анықтамасы жоқ екенін көрсетті. Әр түрлі елдерде құзыреттілік тәсілге келесі конструкциялар кіреді: негізгі біліктілік, негізгі дағдылар, негізгі дағдылар. Бұл конструкциялар құзыреттілікке, құзыреттілікке және әлеуметтік-кәсіби қасиеттерге қатысты [8].

Кәсіби даму психологиясы саласындағы танымал маман Э. Ф. Зеер құзыреттілік тәсілді " білім берудің мақсаттары-векторларына басымдық беру: оқушылық өзін-өзі анықтау (өзін-өзі анықтау), өзін-өзі актуализациялау, әлеуметтену және даралықты дамыту. Осы мақсаттарға қол жеткізудің аспаптық құралы ретінде түбегейлі жаңа мета-білім беру конструкциялары: құзыреттілік, құзыреттілік және метақапа" [9].

Құзыреттілік дегеніміз-ұғымдар, принциптер, мағыналық қалыптастырушы ережелер түрінде ұсынылған теориялық және эмпирикалық білімнің мағыналық жалпылауы. Жалпы түрде құзыреттілік жалпыланған білімнің біртұтас және жүйеленген жиынтығы ретінде анықталады [10].

Өз кезегінде құзыреттер кәсіби қызметтің нәтижелі орындалуын қамтамасыз ететін жалпыланған іс-әрекет әдістері ретінде анықталады. Бұл адамның өз құзыреттілігін іс жүзінде жүзеге асыру қабілеті. Құзыреттіліктерді жүзеге асыру теориялық және практикалық мәселелерді шешу үшін кез-келген қызметті орындау процесінде жүреді. Құзыреттілік құрылымы процедуралық (білім, білік, дағды), мотивациялық және эмоционалды - еріктік салалардан тұрады. Сондай-ақ, тәжірибе сияқты маңызды компоненттің рөлін атап өту маңызды, бұл адам игерген жеке іс-әрекеттердің, мәселелерді шешудің тәсілдері мен тәсілдерінің біртұтас тұтастығына интеграция [11].

Құзыреттілік тәсілінің нәтижесіне қол жеткізу үшін қолданылатын келесі құрал – Мета-сапа. Мета-қасиеттер-бұл адамның оқу-танымдық, әлеуметтік және кәсіби қызметінің кең ауқымының өнімділігін анықтайтын, анықтайтын қабілеттер, қасиеттер. Мета-қасиеттердің құрылымын анықтау үшін Э.Ф.Зеер жеке тұлға психологиясының ережелеріне, атап айтқанда б.ф. Ломов тұжырымдамасына негізделген. Отандық психологияда тұлға көп өлшемді және иерархиялық болып табылатын ашық мақсатты динамикалық жүйе ретінде анықталады. Бұл жүйеде Б.Ф.Ломов үш негізгі функционалды ішкі жүйені ажыратады:

- танымдық процестерді қамтитын танымдық: қабылдау, есте сақтау, ойлау, қиял;

-эмоционалды-ерікті процестерді қамтитын және Субъектінің іс-әрекетті өзін-өзі реттеу, өзін-өзі бақылау және басқа адамдардың мінез-құлқына әсер ету қабілетін қамтамасыз ететін реттеуші;

- басқа адамдармен қарым-қатынас пен қарым-қатынаста жүзеге асырылатын коммуникативті [11].

Осылайша, жоғарыда аталған барлық конструкциялар өзара байланысты және кәсіптік білім беру үшін маңызды. Құзыреттілік тәсіл конструкцияларын іске асыру мамандарды даярлау процесін күшейтеді және тереңдетеді, осылайша оқыту технологияларын дамытады.

Эмоционалды құзыреттіліктің негізі эмоционалды интеллект адамның эмоционалды күйі мен сезімдерін, сондай-ақ басқа адамдардың эмоционалды күйі мен сезімдерін түсіну және реттеу қабілеті ретінде. Қазақстандық жоғары оқу орындарының оқытушылары эмоционалды интеллекттің жоғары деңгейіне ие және аудиторияда қажетті атмосфераны құру, студенттерден кері байланыс алу, материалдарды қажетті түрде ұсыну, студенттер үшін жеке тәсілді түсіну үшін студенттермен өзара іс-қимылда стратегиялық тәсіл құралы ретінде эмоционалды интеллектті пайдаланады. Кәсіби тәжірибесі мол оқытушылар оларға деген эмпатияны жақсы білетініне және олардың эмоционалды жағдайын басқара алатынына қарамастан, олар сараптамалық білімді ұсыну стратегияларын жиі қолданады және оқуға (оқытуға) консервативті көзқарасына байланысты эмоционалды интеллект факторын жете бағаламайды. Жұмыстағы осындай консервативті позицияны жеңу үшін өзін-өзі дамыту құзыреті қажет.

Колданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ганзен В.В. Системные описания в психологии.-Л.:ЛГУ, 1984 – 176 с .
2. Леонтьев Д.А. Новые ориентиры понимания личности в психологии: от необходимого к возможному.//Вопросы психологии.-2011.-№1. – С.3-27.
3. Кэмпбелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях, - М.,1980.-С.45-115.
4. Дружинин В.Н. Структура и логика психологических исследований.- М., 1994. – 185 с.
5. Ананьев Б.Г. О проблемах современно человекознания.- СПб, 2001.- 272 с.
6. Улановский А.М. Феноменологические описания в психологии. <http://hpsy.ru/public/x825.html>
7. Слостенин В.А.,Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / под ред. В.А. Слостенина.- М.: Издательский центр "Академия", 2002. - 576 с.
8. Федоров А., Дудкина Н., Асеев Н. Оценка мастерства преподавателя// Высшее образование в России.-2001.- №3.-С.24-27.
9. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова.-М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. -С. 29–36.
10. Гарднер Г.Структура разума: теория множественного интеллекта.- М: Вильямс, 2007. — 512с.
11. Робертс Р.Д., Мэттьюс Дж., Зайднер М., Люсин Д.В. Эмоциональный интеллект: проблемы теории, измерения и применения на практике// Психология Журнал ВШЭ .-2004.- Том 1, №4.- С. 3-27.

ИНТЕРНЕТ-ЗАВИСИМОСТЬ У ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ

АМАНДЫКОВА А.С

студентка группы ПсихМО-22-2

МЕДЕУОВА М.М.,

Научный руководитель, магистр, преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается интернет-зависимость у детей и подростков как психическое расстройство. Рассматривается актуальность данного феномена в современной психологии. Разбирается изменение в функционировании мозга и состоянии сознания. Выбранной аудиторией исследования данной проблемы стали дети младшей

возрастной группы и подростки, родившиеся в информационную эру, так как именно они больше всего подверглись влиянию IT- технологий. Сделан вывод о необходимости дальнейшего изучения и исследования, с целью вынесения данной проблемы на уровень общественности, и раскрытия новых перспективных сторон развития общества.

Ключевые слова: зависимость, интернет-зависимость, виртуальный комфорт, психика, функции мозга.

В эру развития научно-технического прогресса большой скачек был сделан именно в информационной сфере. Появились информационные технологии, которые стали для человечества новой основой и опорой в жизни, а именно человек сделал информационную сферу главным источником его развития. Вся необходимая информация, все возможные услуги и развлечения вмещались в это информационное пространство, то есть сеть. Но, к сожалению данное прекрасное явление имеет свои последствия, а именно мы становимся зависимыми и вырабатываем ограничительные рамки нашего взаимодействия с внешним миром.

Как было сказано сетевая путина проявляется в виде хронической зависимости при неправильном её применении, психологи исследуя данный феномен приравнивают степень данной зависимости с наркоманией и алкоголизмом. Данный вопрос крайне важен для нашего будущего, так как он касается наших детей и будущие поколения, подверженные сосуществовать вместе со всемирной сетью Интернет.

Интернет-зависимость представляет собой психическое расстройство, характеризующееся сопровождением большого количества поведенческих проблем, в основе которой лежит пристрастие нахождения в сети, и невозможностью произвольного выхода из неё. Опасность заключается в ухудшении нормального привычного состояния сознательности ребёнка в более апатичное и депрессивное, и в изменении функционировании мозговой деятельности, приведя наш мозг в состоянии постоянной головной боли, головокружений и тд.

Почему же возникла интернет-зависимость? У детей и подростков причины различны. Дети младшей возрастной группы проходят один из первых жизненных этапов- изучение окружающего мира, именно увлечение появляющееся в ходе изучения мира способствует риску заболевания данной зависимостью. Первыми симптомами, которые можно обнаружить у ребёнка, являются: стресс, который может возникнуть из-за неблагоприятного семейного климата, в ходе которого ребёнок использует информационное поле как место безопасного эмоционального самовыражения; избежание опеки родителей, где ребёнок использует сеть как безопасное место от запретов, упрёков; недостаток внимания, вовлекаясь в сеть ребёнок проявляет свои потребности внимания, одобрения, поддержки, и путём общения пытается их закрыть.[1] Дети подросткового возраста (14-18) являются самыми частыми пациентами. Причинами служит нестабильность гормонального фона и не закрытые потребности внимания, поддержки и одобрения со стороны теперь не только родителей, но и своих сверстников. Первоначальными симптомами у подростков являются: потеря взаимопонимания между сверстниками, подросток не найдя единомышленников уходит в виртуальную реальность, где может вернуть свою уверенность в общении; подростковая застенчивость, в виртуальном мире подросток может отойти от своей индивидуальности и применить новый образ на себя; агрессивное воздействие со стороны сверстников, подросток находясь под эмоциональным либо же физическом буллинге нуждается в поддержке, страх перед родителями приводит жертву в сетевой мир, где существуют специальные форумы.[2]

Дабы четко понять степь риска интернет- зависимости, её можно разделить на 3 стадии: 1) На первой стадии ребёнок знакомится с всемирной паутиной и формирует собственный интернет- серфинг, предоставляющий недостающую информацию и восполняющий недостаток внимания. 2) Ребенок пристрастившийся к виртуальному миру отдаляется от реального, и ищет пути самовыражения в нем. 3) Характеризуется хронической формой зависимости, а именно человек теряет активность и старается не контактировать с реальным

миром. Сама зависимость может делить также и по видам: зависимость от веб-серфинга(непрерывный поток информации), от онлайн-общения, из-за жажды острых эмоций(казино, игры), пристрастие к просмотру фильмов.[3]

Последствия такой зависимости можно выразить в психологическом и физическом плане. К первым относится торможение процесса развития личности, его коммуникативных навыков, и адаптационной способности. К физиологическим последствиям относят все явления связанные с ухудшением физиологических функций здорового человека (начиная от нарушения сна, потеря аппетита, снижение иммунитета заканчивая серьёзными хроническими заболеваниями сердечно-сосудистых систем и двигательного аппарата).

Современная психология недостаточно изучила киберзависимость чтобы создать единую систему диагностирования и лечения данного недуга, поэтому в практике используется индивидуальный подход лечения. Но, прикладной опыт работы с интернет-зависимостью выработал определённые рекомендации в профилактическом применении: улучшайте семейный климат(совместное хобби, прогулки, вечера), создавайте безопасное пространство для собственного ребёнка(оказывайте поддержку, внимание, понимание...), способствуйте разностороннему развитию личности ребёнка(различного рода кружки, секции), дисциплинируйте ребёнка(включайте режим лимитного пользования).[4]

Современный мир диктует новые вершины развития человечества, которые несут нам не только новые познания, но и новые трудности. Влияние информационной среды через Интернет на современных мальчиков и девочек, рождённых в период 21 века, идёт с детства и считается наиболее сильным. Подавляющее большинство представителей этого поколения не представляют своей жизни без выхода в интернет с помощью гаджетов. Поэтому на нас как будущих специалистов ложится важная ответственность за помощь и в последствии научению приспособления к жизни вместе с интернетом.

Список литературы:

1. Лукьянченко Н.В., Родительский фактор психологического неблагополучия подростков.
2. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений.
3. Решмидт Х. П.Кекелидзе, З.И., Посттравматическое стрессовое расстройство у детей и подростков.
4. Кекелидзе, З.И., Посттравматическое стрессовое расстройство у детей и подростков.

ҚАЙЫР СҰРАУ, ӨМІР СҰРУ ТӘСІЛІ НЕМЕСЕ МАМАНДЫҚ РЕТІНДЕ

Айбергенова Назерке

СР-21-1к группасының студенті

Рахымова И.Қ.

Ғылыми жетеші, магистр, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан

Өзектілігі: қайыр сұрау – бұл қайыршының негізгі табыс көзі болып табылатын ақша мен басқа да материалдық құндылықтарды сұрап, жолдан өткен адамдардың белсенді өтініші. Бұл салаға маманданған, қаңғыбастар мен кәмелетке толмағандарды қайыр сұрауға мәжбүрлейтін қылмыстық топтар бар. Сондай-ақ қайыр сұраудың өзіндік кіші түрі бар – аскеризм (ағылшын тілінен ask – сұрау). Сұраушы немесе аскет (сұраушы адам) – көше музыканттарының көмекшісі, тыңдармандардың арасынан өтіп, тыңдармандардан ерікті садақа жинайтын (қайыр сұрайтын) адам. Қайыршыларды жіктеудің көптеген әртүрлі

принциптері мен критерийлері бар. Қайыр сұраудың жиілігіне және оның табыстағы рөліне қарай қайыршылар әуесқойлық (таңдау бойынша) және кәсіби (міндетті) қайыршылықты ажыратады. Әуесқой қайыршы үшін зекет жинау негізгі табыс көзі емес, ара-тұра ақша сұрайды, рухани қанағаттану үшін немесе белгілі бір жағдайда (билетке ақша жоқ (немесе бергіңіз келмейді)) сіздің билетке ақшаңыз), жалақы таусылды және т.б.) г.). Кәсіби қайыршылар үшін қайыршылық – негізгі кәсіп, табыс табу жолы. Еркіндік дәрежесі бойынша қайыршылар өз еркімен сұрайтындар – өз қажеттіліктері үшін зекет жинайтындар және қожайындарына жұмыс істейтіндер, барлық түскен табысын өздеріне тапсыратындар болып бөлінеді. Соңғылары көбінесе шын мәнінде құлдықта болады, қиын өмір сүру жағдайында ұсталады және иелерін еркін тастап кете алмайды, кету әрекеті немесе тіпті жеткіліксіз мөлшерде жиналған зекет үшін оларға қарсы күш қолданылуы мүмкін. Сонымен бірге, берілген баспана мен азық-түліктің орнына «қожайындарына» өз еркімен ақша сұрайтындар да бар. Қайыр сұрау және зекет қажет деген сылтаулар бойынша (сылтаудың растығына немесе өтіріктігіне қарамастан, яғни жол жүру үшін ақша сұраған адам түскен ақшаны іс жүзінде билетке жұмсап, баратын жеріне кете алады немесе пайдалана алады. оған басқа мақсаттар үшін берілген ақша, ал азық-түлік жинайтын адам нәтижесінде азық-түлікті де, мысалы, алкогольді де сатып ала алады):

Көше музыканттары және басқа да көше әртістері.

Бір жерге жол жүру үшін ақша жинайтындар, Гулико Махнадзенің классификациясы бойынша, «тикерлер» (метрода жетон сұрайтындардың алуан түрі «тагер»).

Азық-түлікке ақша жинау, Гулико Махнадзенің айтуы бойынша - «ілімек». Нағыз құлаққаптар үйсіз адамдар мен студенттер арасында жиі кездеседі.

Емдеуге ақша жинау - өз немесе үшінші тұлға, көбінесе бала. Мұндай қайыршылардың арасында жалған диагнозды емдеуді сұрайтын немесе тіпті нағыз науқас баланы емдеуге ақша жинайтын (оларға қатысы жоқ), бірақ барлық алынған қаражатты өздеріне иемденетін алаяқтар жиі кездеседі.

Мүгедектер, бұл көмек пен қаражатты қажет ететін нағыз мүгедектер де, жалған мүгедектер де (мысалы, мүгедектер арбасындағылар) – мүгедектікке еліктейтін алаяқтар болуы мүмкін.

Балалармен ақша сұрай отырып, олар көбінесе сыған ұлтының өкілдері болып табылады.

Соңғысын тамақтандыру үшін жануарлармен ақша жинау, көбінесе мұндай қайыршылық жануарларға қатыгездікпен қараумен, атап айтқанда, мойынсұнғыш мінез-құлық үшін соңғысына ұйықтататын дәрі берумен бірге жүреді.

Шіркеу министрлері, ғибадатханаларды салуға қаражат жинау. Әдетте, шын мәнінде, олар.

Ашық, өтірік сылтаусыз, «асқақ үшін» сұрап.

Садақа алу үшін тағы да әртүрлі сылтаулар бар, мысалы, ақылы қоғамдық дәретханалардың жанынан кіру ақысына тең соманы жүйелі түрде сұрайтындар бар, олар тез арада жеңілдетудің қажеттілігін имитациялайды.

Сондай-ақ қайыр сұраудың түрлі әдістері бар. Қайыршылардың көпшілігі жерасты өткелінде, сауда орталығына кіре берісте немесе шіркеудің жанында - подъезде белгілі бір нүктені алуды қалайды. Көлікте (автобустарда, пойыздарда, метрода) зекет жинайтын қайыршылар жолаушылар отыратын орындықтардың бойымен салонды жиі айналып жүреді. Негізгі себеп: Қайыршылыққа қарсы тұрудың құқықтық негіздерінің жетілдірілмегендігі.

Азаматтардың көпшілігі қайыршылыққа итермелейтін себептердің бірі, отандық заңнамадағы кемшіліктер деп санайды. Шынында да, қазіргі заң қайыршылықпен күрес саласында біркелкі және жүйеленген деп санауға болмайды. Қайыршылыққа қарсы күресті реттейтін нормалар әртүрлі мағынадағы және бағыттағы нормативтік құқықтық актілерде бекітілген, олар арасындағы сәйкес емес және бірқатар кемшіліктері бар. Заң бойынша, адам үнсіз қолын созып ақша жинап жатқан жағдайда, оның әрекеті емес заңсыз сипатта болып

саналады. Құқықтық реттеудегі кемшіліктердің бірі ретінде қайыршылықты ұйымдастырғаны үшін қылмыстық жауапкершіліктің жоқтығын да көрсету керек. Соңғы жылдары бұл туралы бірнеше рет ғалымдар мен журналистер айтқан, бірақ бұл мәселе күні бүгінге дейін шешімін таппай келеді. Қылмыстық-құқықтық тыйым салудың қажеттілігі айқын, өйткені ұйымдасқан қайыршылықтың әлеуметтік қауіптілігі жеке адамның бостандығына қол сұғуда. Бұл қылмыстық бизнес қайыршылықпен айналысуға, жалғастыруға мәжбүрлеуге негізделген, қайыр сұрау және басқа адамдардың қайыршылықты ұйымдастыруға бағытталған әрекеттерді жасауы. Ұйымдасқан қайыршылық адам ұрлау, заңсыз айыру сияқты қылмыстарды жасаумен міндетті түрде байланысты.

Қайыршылықты одан әрі криминологиялық зерттеу және оны анықтауды саяси, экономикалық және әлеуметтік факторлардың әсерінен туындаған қоғамға қарсы құбылыс ретінде қабылдаудан қайта бағдарлау қажет. Криминология тұрғысынан қазіргі қайыршылық әртүрлі дәрежедегі құқық бұзушылықтардың жиынтығы ретінде қабылдануы керек. Негізгі мақсаты -тұрақты табыс алу болып табылатын қоғамдық қауіп. Дәл осы қайыршылықты түсіну, оған бағытталған тиімді заңнамалық шараларды анықтауға мүмкіндік береді ескерту, ол арқылы болашақта ішкі істер органдары қызметкерлерінің өкілеттіктері күшейтіледі

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1) Романов П.В., Ярская-Смирнова Е.Р. Мир профессий: пересмотр аналитических перспектив // Социологические исследования. 2009. № 8. С. 25–35.

2) Тихонова Н.Е. Ресурсный подход как новая теоретическая парадигма в стратификационных исследованиях // Социологические исследования. 2006. № 9. С. 28–40.

3) Тихонова Н.Е. Феномен городской бедности в современной России. М.: Летний сад, 2003. Тихонова Н.Е., Аникин В.А., Горюнова С.В., Лежнина Ю.П. Концепция модернизации в работах классиков социологической мысли второй половины XIX – начала XX века // Социология: методология, методы, математические модели. 2007. № 24. С. 102–129.

4) Геохаров А. К. В поисках эффективных мер борьбы с попрошайничеством // Научный вестник Омской академии МВД России. 2016. № 3. С. 15–19.

5) Бутовская М. Л. Попрошайничество как универсальный феномен человеческой культуры // Этнографическое обозрение. 2007. № 3. С. 3–11.

**«NEET» САНАТЫНДАҒЫ ЖАСТАРДЫ АҚПАРАТТАНДЫРУ АРҚЫЛЫ
БЕЛСЕНДІ ҚОҒАМҒА ТАРТУ**

**Бабашова Назира, Бейсенбек Айшуак,
Сейбуллаева Аяжан, Алимжанова Жансая**
СР-21-1к, СР-22-1к топтарының студенттері
Рахымова И.Қ.

Ғылыми жетеші, магистр, оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан

Аннотация: Оқуға, жұмыс жасауға құлшынысы жоқ жастардың қоғамымызда көбейіп бара жатқандарын ескере отырып, бұл мәселенің алдын алу шараларын ұйымдастыру.

Мақсаты: Жастарға мүмкіндіктер мен түрлі бағдарламаларды еркін, оңай, қызықты форматта жеткізе отыра, ақпараттандыру және белсенді қоғамға тарту

NEET ұрпағы – экономикалық, әлеуметтік немесе саяси сипаттағы түрлі факторларға байланысты жұмыс істемейтін, оқымайтын және білігін арттырмайтын жас адамдар санаты. Қазіргі NEET жастарының типологиясы. Қазіргі NEET жастарының зерттеушілері оны

құрылымның екі кіші тобы бар дейді: жұмыспен қамтылмаған және экономикалық пассивті. Жұмысқа орналаспаған адамдар уақытша немесе тұрақты болуы мүмкін тұрақты негізде жүйелі оқуы жоқ жұмыссыздар. Экономикалық пассивті жастар болуы мүмкін әр түрлі себептер: оқуға немесе жұмысқа орналасуға кедергі келтіретін денсаулық мәселелері; үнемі күтім жасау қажеттілігі науқастар, қарттар және балалар; жұмыс таба алмау (бұл әсіресе шағын провинцияларға қатысты мамандығы бойынша немесе лайықты жалақысы бар; жүйелі түрде оқу немесе жұмыс істеу қажеттілігі (мазмұны бай ата-аналардың немесе басқа туыстарының және басқа да осындай жағдайлар); оқуға және оқуға шешім қабылдайтын ең жас адамның саналы таңдауы әр түрлі (әлеуметтік, философиялық, діни) себептермен жұмыс істемеу. NEET жастарының осы екі кіші тобын біріктіретін нәрсе-олардың өкілдердің тұрақты жұмыспен қамтылуы жоқ және сәйкесінше, табыс. Бұл, әрине, олардың туыстарының немесе туыстарының қаржылық қолдауына, мемлекетке тәуелділігіне әкеледі әлеуметтік көмек, сондай-ақ дәстүрлі емес және кейде және ақша табудың қылмыстық тәсілдері. Көбінесе NEET термині сипаттама ретінде қолданылады жастардың әлеуметтік және экономикалық әл-ауқатының нашарлығы. 2021 жылы ең жақсы көрсеткіш Батыс Қазақстан облысында байқалды – 2,9%. Салыстыру үшін: 2001 жылы NEET санатындағы жастар үлесі Батыс Қазақстан облысында 22,5% болып ағаланды, бұл жиырма жыл ішіндегі көрсеткіш 17,4% төмендегенін көрсетеді.

Қарағанды облысы бойынша статистика 2021 жылдың қорытындысы бойынша елде NEET санатындағы жастардың орташа үлесі 6,9% болды. Жиырма жылда ел аумағында бұл көрсеткіш үш есе жақсарғанын атап өту керек. Өңірлер бөлінісінде 2021 жылдың қорытындысы бойынша NEET санатындағы жастардың ең көп бөлігі – 9,9% Қарағанды облысында тұрады.

Қазтұтындағы Қарағанды университетіміздің студенттеріне сауалнама жүргізілді. Сауалнама мақсаты: қазіргі жастардың жұмысқа тұру мәселесін көтеру және жас буынның жастарға арналған программалардың қаншалықты білетіндерін анықтау. Жалпы сауалнамада 60 адам өз жауаптарын берді. Сұрақтар:

Сұрақтар:

1. Жастарды мемлекеттік қолдау бағдарламасы туралы білесіз бе? (2 вариант)

Білемін, білмеймін

2. Болашақта мамандағыңыз бойынша жұмысқа орналасу үшін қайда бару керек екендігін білесіз бе? (2 вариант)

Иә, жоқ

3. «Жастар практикасы», «Жас кәсіпкер», «Бастау бизнес», «Әлеуметтік жұмыс орындары», «Мемлекеттік гранттар», т.б. сынды бағдарламалардан хабарыңыз бар ма ? (2 вариант)

Иә, жоқ

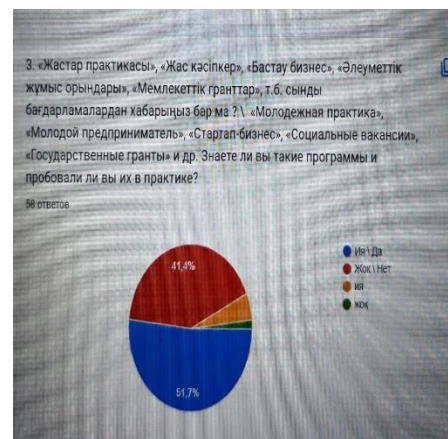
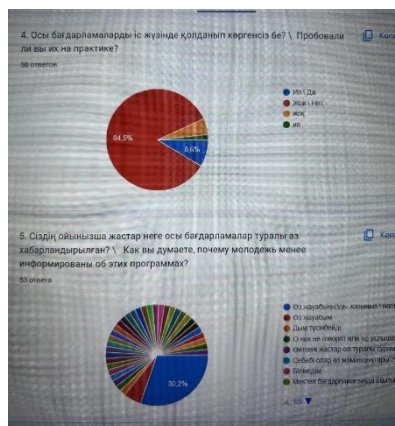
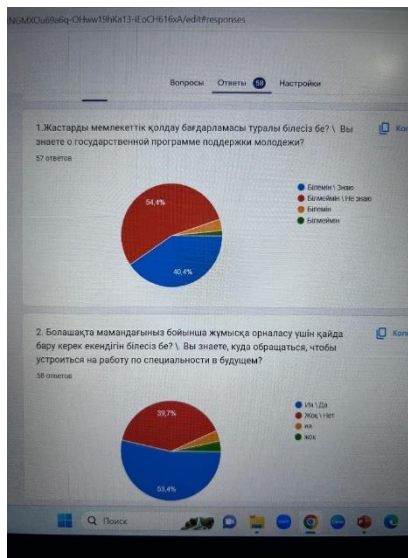
4. Іс жүзінде қолданып көргенсіз бе? (2 вариант)

Иә, жоқ

5. Сіздің ойыңызша жастар неге осы бағдарламалар туралы аз хабарландырылған? (Комментарий)

6. Жұмыссыздық мәселесі бойынша жастарға қандай кеңес берер едіңіз? (Комментарий)

Сауалнама нәтижелері:

Жоба мақсатына жету барысында Қарағанды қаласы, Жастар ресурстық орталығымен бірігіп жұмыс істеу. Жастарға арналған отралықта студенттерге консультация беру. Ақпараттандыру мақсатында арнайы буклеттер әзірленді:

@GENERATION_YEET

Instagram желісінде өзіміздің парақшамызды аштық.

Қорытынды: Біздің міндетіміз – жастарды белсенді өмір сүруге, алға қарай жүруге ынталандыру. Қазіргі таңда қолжетімді мүмкіндіктерді пайдалануға көмектесу, оларды жаңаша көзқараста, жеңіл түрде жеткізу. Қазіргі таңда сұранысқа ие болып жатқан қысқа мерзімді оқу бағдарламалары мен курстарды қолжетімді түрде үйренуге бағыттаймыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Bridging the gap: New opportunities for 16–18 year olds not in education, employment or training: Report by the Social Exclusion Unit. July 1999 [Электронный ресурс]. URL: <http://dera.ioe.ac.Uk/15119/2/bridging-the-gap.pdf> (дата обращения 25 дек. 2018).
2. NEETs. Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe. Eurofound. Publications. Luxembourg, 2012 [Электронный ресурс]. URL: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1254en.pdf (дата обращения 9 янв. 2019).
3. Young people neither in employment nor in education and training by sex, age and labour status (NEET rates) [Электронный ресурс]. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=edat_1fse_20&lang=en (дата обращения 12 янв. 2019).

ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТАҒЫ КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТ

БАБАШОВА Н.М.

СР-21-1к тобы студенті

ИСАЕВ А.А.

Магистр, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Әлеуметтік жұмыста кейс-менеджменттің рөлін түсіну маңызды. Бұл осы саланың қысқаша сипаттамасы десек те болады. Ағылшын тілінен аударғанда кенеттен пайда болған оқиға дегенді білдіреді. Яғни қызметкердің кез-келген мәселені теориялық білім және тәжірибесі арқылы минималды уақытта, сапалы шеше білуі міндеттеледі. Сонымен қатар жұмысты жеңілдетіп, оң нәтижеге жетелейтін таптырмас құрал, әдіс-технологиялар жиынтығы. Мақалада оның негізгі кезеңдері талданған. Сәйкес ғалымдардың еңбектеріне шолу жасалған және Қазақстандағы білім берудегі «кейс-менеджменттің» көрінісі сипатталған. Тиімді коммуникацияның елеулі орны көрсетілген.

Мақсаты: Әлеуметтік жұмыстағы кейс-менеджмент, оның кезеңдері мен әлеуметтік қызметкер функцияларын анықтау.

Міндеттері:

- Кейс-менеджмент туралы түсінік беру;
- Оның негізгі кезеңдерінде тоқталу;
- Тиімді коммуникацияның мәнін нақтылау;
- Әлеуметтік менеджер қызметтерін көрсету;
- Еңбектерге шолу жасау;

Өзектілігі: Дүние жүзінде шамамен 250 мемлекет бар. Олар бір-бірінен даму сатылары бойынша ерекшеленеді: экономика, экология мен мәдениет, әлеуметтік деңгей негізгі көрсеткіштерді құрайды. Осыған байланысты Қазақстанда да «Әлеуметтік жұмыс» саласы жетілу үдерісінде. Жалғыз басты қарттар, толық емес отбасылар, ерекше тұлғаларға, нашакорларға және т.б. көмекті арнайы берілген заңға сәйкес ұйымдастырып, жүзеге асырады. Себебі, халықтың осал, әлжуаз топтарының күнделікті тұрмыста қоршаған ортамен бітесе, қоғамнан шеттетілмей өмір сүруі-кез-келген ел үшін жанданудың белгісі. Демек, әлеуметтік мәселені анықтап, шешіміне бағыт табу-басты міндет. Сол үшін түрлі технологиялар қалыптасқан. Оның ішінде «Кейс-менеджмент» маңызды әдіс-тәсіл жиынтығы. Ол нақты оқиғамен, нақты клиентпен әлеуметтік «кейс-менеджердің» (маман) кезең бойынша жұмыстар жүргізуі.

Әрбір мамандықта оңтайлы нәтижеге жету үшін ұстанымдар мен ережелер болады. Ал бұл салада қызметкер бекітілген 9 құзіреттілікті толықтай ұғынуы тиіс. Құзіреттіліктер (бір істі жақсы, нәтижелі орындау) белгілі бір стандарттар, нормалар және дағдыларды қамтиды [1]. Жеке немесе ұлттық-нәсілдік айырмашылықтарды қабылдау, адам құқығын қорғау, экономикалық-экологиялық әділеттілікті сақтау, зерттеу мен жобаларға қатысу, т.б. Іске жауапты адам кәсіби-этикалық мінез-құлық танытуы қажет. Сонда ғана тиімді коммуникацияға қол жеткізуге болады. Қызметкер мен клиент (адам мен адам) арасындағы дұрыс қарым-қатынас жақсы қорытындыға жетелеуші құрал.

Қандай да бір кейс кезінде көмек алушы жасөспірім жеткіншек, қарт кісі, эмоционалдық қысымға ұшыраған ересек немесе үлкен отбасы болуы мүмкін. Оның әрбіріне орынды әрі қолдау болатын сөздерді пайдалана білген жөн. Американдық психолог *Карл Роджерс* эмпатия, шын ниет, позитивті көзқарас тәсілдерін клиенттерге бағдарлаған. Өмірдің қаталдығын көрген жан сенің де қатігез немесе жалған айтуыңды бірден елейді

деген тұжырым жасай аламыз. Сондықтан оның ішкі жай-күйін сезініп, оптимисті мақсат қою, шын ықыласпен қол ұшын созу, сеніміне ие болу маңызды.

Дұрыс коммуникация барысында клиентке алғашқы бағалау жүргізіледі. Эмоционалдық тұрғыдан, психологиялық немесе медициналық жедел көмек ұйымдастырылады. Құқық бұзушылық пен қауіп орын алды ма, сол жайтты ескеру керек. Бір сөзбен ең негізгі және жалпы қажеттіліктер анықталады. Мұнда терең баға беру мен диагностика жүргізілмейді. Клиенттің қазіргі тұрғын үйі, медициналық картасы, тағы басқа құжаттары тексеріледі. Осы арқылы оны келесі кезеңге бағдарлау жүзеге асырылады. Кейс-менеджер ақпаратты қысқа уақытта дәл және нақты анықтап, жазып, сәйкес сала бойынша мамандармен байланысуы тиіс. Ол алғашқы бағалау жүргізіп келесі қадамға көшеді [2].

Келесі күрделі кезең кең ауқымда іске асады. Клиент басым, шұғыл мәселесі бойынша қажетті бағытқа өтеді (психолог, әлеуметтік қызметкер, құқық қорғау). Деректер жеке талданып, терең бағалау жүргізіледі. Жалпы емес, жасырын тұрған мәселелер, күшті мен әлсіз жақтар анықталады. Отбасының құрамы, тарихындағы тіркелген және тіркелмеген оқиғалар (сот ісі, өлім, денсаулық бойынша) зерттеледі. Дәлірек клиенттің үйіндегі тәуелсіздік пен оның еркіндігі, тұрмыстық-материалдық жағдайы, интеллектуалды-коммуникативті белсенділігі. Осы арқылы клиенттің ісінің жоспары құрастырылады. Бұл ең қиын және мәнді сәт. Жоспарды қызметкердің өзіндік методикасы мен жеке тәжірибесіне сүйеніп жасауға рұқсат етілген. Оған әріптестері мен медицина, психология немесе педагог, объектінің өзі немесе жақындары өзгерту енгізуге ат салысады. Демек, арнайы білім (квалификация) мен ұзақ уақытты қажет ететін бағалау [5].

Бұл бөлімдер әлеуметтік қорғау мекемесімен байланысқан тұлғаларды топтастырады, сәйкес бағыттарға жіктейді. Елімізде қандай тапқа көмек салыстырмалы түрде төмен деңгейде, нақты қай сала дамытуды талап ететінін байқатады [2]. Егер клиенттің мәселесі арнайы стандартқа сай келмесе, жұмыскер үдерісті тоқтатып немесе оны басқа орталықтарға жібере алады. Мүмкіндік болған жағдайда анық мекеме атауын, маманды ұсынып, қолдау сөздер айтқан жөн. Кей жағдай тұлғаның басқа қызметкермен кездесуін ұйымдастырып, делдал рөлін атқаруды міндеттейді. Сонымен қатар, әлеуметтік менеджердің клиенттің бағытталған маманмен жұмысы бойынша байланыста болуы аса маңызды саналады.

Жәрдемге жүгінген адаммен жұмысты жалғастыру үшін құпиялылық (конфиденциальность) сақталады. Деректерге сыни талдау жүргізіледі, яғни, арнайы білімді тәжірибеде қолдану қабілеті аса құнды. Шыдамдылық танытып, ашық және жабық сұрақтар қою, аффирмация беру, клиентті рефлексивті тыңдау арқылы түйін шығарылады. Алайда барлық жоспар, болжам, операциялар тәуекелді тыс қалдырмай, норма мен конституцияны ескеру негізінде құрылады.

Әрі қарай әр мәселеге байланысты кейс-менеджмент қадамдары белгіленеді. Әлеуметтік қызметкердің бірнеше атқаратын функциялары бар. 1) қарым-қатынас орнату; 2) ұйымдастыру; 3) болжам жасау; 4) жоспар құру; 5) құқық қорғай білу; 6) ақпараттандыру (немесе жарнама); 7) профилактикалық; 8) оңалту жұмыстары; 9) педагогикалық; 10) әлеуметтік экономикалық функция [2]. Мақсатты әрекет ету барысында әлеуметтік менеджер өзі үшін тәжірибе жинайды. Ол оң қорытындыға келіп, істі аяқтайды. Тек қолдау алушыны емес, өз жұмысы мен нәтижені дұрыс-рационалды бағалай білуі қажет. Бұл болашақта қателіктерді жойып, осал тұстарды жақсартуға себеп болады.

Кейс-менеджмент теориялық білім ғана емес, тапқырлық пен төзімді талап ететін әлеуметтік жұмыс ұғымының маңызды әрі негізгі бөлшегі. Жұмыс барысында тиімді технологиялардан бөлек, кедергілер кездесуі мүмкін. Өмірдегі қызметкердің жеке мәселелерін де елеу қажет. Адам-ерікті пенде және ол ашу, жабырқау, қуану секілді т.б. эмоция-сезімдерден тұрады. Ал осы сала жай-күйінді басқарып, ұстамды болуға баулиды. Ұйым болып бір мақсатқа жұмыс жасауды, бірнеше шешім табуды үйретеді [4]. Немесе іс жүзінде практиканың аздығы және мәселенің көптүрлілігі. Бір қиындық туралы белсенді тыңдап, шешу жолдарын ұсыну кейде «күйіп кетуге» әкеп соғады. Осындай кезде жас

маманның өзі басқа адамның кеңесі мен ақылына, қолдауына мұқтаж болады. Сол үшін ҚР-да әлеуметтік жұмыскерге көмек беретін арнайы қызметкерлер қарастырылған.

Тарихына тоқталсақ: ХХ дәуірде АҚШ-та танымал документалдық журналдарда адамдардың жеке оқиғалары жарық көре бастады: «Амурдың күнделігі», «Шынайы мойындау», орысша журналдарда «Қызметкер», т.б. Белгілі А.Маслоу психологиялық зерттеулерінде тек өзін қызықтырған тұлғаларды талдаған. Ал француз ғалымдары Д. Берто және И. Берто-Вьян мұндай биографиялық деректер жинауды «отбасылық оқиға» деп атауды алға тартты. Өйткені, бұл тәсіл объектінің өмірлік ұстанымдары мен салтын, көзқарасы мен әлеуметтену механизмдерін толық талдауға мүмкіндік. Ал қазірде осындай әдіс-тәсілдер біріктіріліп *case-менеджмент* деп заманауи тұжырымдалады [3].

Бүгінде көптеген ЖОО-нда әлеуметтік саланы үйрету курстары бар. Олар әлеуметтік жұмыстың тарихы мен теориясын, технологиялары мен құзіреттіліктерді меңгертеді. Басқа да экономика, педагогика, психология, этика салаларымен байланысын түсінуге таңдау пәндері арналған. Болашақ кейс-менеджерлерді дайындайды. Рөлдер ойнау, балалар, қарттар үйі мекемелеріне бару арқылы алдын ала көрініс алуға мүмкіндіктер береді. Осы орайда Морри Ван Ментс рөлдерге бөлініп, көрініс қоюдың бірнеше түрлерін қарастырған. Соның бірі-*бейне (отражение)* деп аталады. Онда қатысушылар бір адамның бейнесін салуға тырысады. Ал басты субъект тек сырттан бақылаушы ретінде қарап, өзін бағалайды. Келесісі *орындық-әңгімелесуші (стул-собеседник)*. Алаңға орындық қойылады, ойыншы орындықта адамды елестетіп, әңгімесін бастайды және «ол адамның» орнына өзі жауап береді. *Параллель* атты типі-қауымның бірнеше топтарға бөлініп, бір уақытта бірнеше рөлдердің қатар ойналуымен сипатталады [3]. Демек, кейс-технологияда осындай шығармашылық тапсырмалар орындау студенттерге оң ықпалын тигізеді.

Қорытындылай келе, әлеуметтік жұмыс елімізде жас мамандықтар тізімінде, дегенмен келешекте жетістіктері мен жеңісі көп болары анық. Мемлекеттегі әлеуметтік саясатты жүзеге асыратын ұйымдастырушылар (организаторлар) қоғамға қажет. Себебі, осал топтар мен әлеумет төңірегіндегі мәселелер адамзат пайда болғаннан бастап бар және болады. Оларды уақытында шешіп, ретке келтіріп отыру-рухани жаңғырып, жаһандануға, Жаңа Қазақстан мен экономикалық алға жылжуға себепші болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Зимняя, И.А. *Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании.* Авторская версия.-М.:Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.-42с.

2. *Руководство по ведению личного дела пользователя услуг: инструктивно-методическое пособие /* Авт.состав. Ван Диссель Э., Зверева И.Д. Кузьминский В.А., Лукашов С.С. - Душанбе, 2012. - с.

3. *Объектно- и субъектно-ориентированные CASE-технологии в социальной работе: учебное пособие /* К. М. Оганян, К. К. Оганян. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2015. – 156 с.

4. Долгоруков, А. *Метод case-study как современная технология профессиональноориентированного обучения /* А. Долгоруков

5. *Анализ функций кейс-менеджера в помощи семьям: Литовский контекст* Л. Гаршве, Н. Повилайтиене статья; 2020 г.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТАҒЫ КЕЙС – ТЕХНОЛОГИЯ

БЕЙСЕНБЕК А.К.

СР-21-1к тобы студенті

ИСАЕВ А.А.

Магистр, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Әлеуметтік жұмыс ол жеке адамдардың немесе әлеуметтік топтардың мәселелерін шешуге, сол шешу жолдарында көмекке зәру тұлғаның қажеттіліктері мен құқықтарын қамтамасыз етуге, қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған, сонымен қатар, ерекше бірлестірілген мамандық түрі.

Кейс – технология әлеуметтік жұмыста дәстүрлі және қашықтықтан кеңес беру кезіндегі мультимедиялық, мәтіндік, аудиовизуалдық оқу-әдістемелік мәліметтерді жинау және соларды өз бетінше меңгеруге бағытталған әдісі. Кейс – технологияға арналған мәліметтердің түрлері бар және олар мыналар:

- 1. Әдістемелік нұсқаулар.
- 2. Жұмыс дәптері.
- 3. Анықтама.
- 4. Оқу, бейне, аудио материалдар.
- 5. Бақылау және емтихан материалдары.

Сонымен қатар, қашықтықтан да арналған кейстердің өзіндік ерекшеліктері бар екені бізге белгілі. Олар:

- 1. Кейс құрамында белгілі бір нормативті талаптар жоқ болады. Кеңінен ашылып таралған документтер мен дыбыстар және графикалық кірістірулерде қолданылады.
- 2. Әрбір адам оқулықтың кез-келген қалаған бетін қағазға басып шығара алады.
- 3. Сол мәліметтерге кез-келген әдіспен қол жеткізу мүмкіндігі бар.
- 4. Кіріктірілген білімін тексеруге мүмкіндігі бар.
- 5. Материалдар арқылы Интернет ресурстарын ала алады.

Кей-кездерде осындай қолданыстарға ие кейс – менеджерлерді жеке компаниялар өздеріне жалдайды. Ол кейс – менеджерлер компания қызметкерлерін мәселелері болған жағдайларда емдеуді жоспарлауына, білім беру сабақтарын өткізуіне, денсаулықтарына қатысты, қай жерден және қалай медициналық қызметтерді алуға болатындығына көмектеседі. Әлеуметтік жұмыстағы осындай кейс – менеджменттер бір уақытта психологиялық, әлеуметтік және денсаулық мәселелерін шешу және клиент тұратын әлеуметтік жүйемен жұмыс жасауына қол жетімділігі барын көрсетеді.

Әлеуметтік жұмыстағы кейс – технологияларды ғылыми ұғыну және түсіну қоғамда жомарттық, қайырымдылық феноменінің рөлін анықтаудан, сонымен қатар сол қоғамдағы адамдардың әлеуметтік қорғауды, әртүрлі психологиялық немесе психотерапиялық, медициналық, байланыстарды ғылыми негіздеу шарттарынан басталады. Ол әлеуметтік жұмыста кейс – технологиялар пайдаланылады, мыналарда:

- Үйсіздерге;
- Аурухана пациенттеріне;
- АИТВ-мен өмір сүретіндерге;
- Жұмыс істемейтін отбасыларға;
- Қамаудан, яғни түмеден босатылғандарға;
- Егде жастағы адамдарға;
- Эмигранттар мен қалпына келтіру сот төрелігі саласындағы үлеске тәуелді адамдарға және т.б. әлеуметтік топтарға пайдалына береді.

Кейс – технологиялардың әлеуметтік жұмыста ғылым ретінде шетелдік тәжірибелерді талдау барысында және теориялық негізделудің алғашқы қадамдарында «қайырымдылық қызметінің» дамуымен байланысты екенін дәлелдейді. Осылай, әлеуметтік жұмыстағы кейс – технология теориясында әлеуметтік қолдау көрсету, қорғау, қиын мәселелі адамдармен жұмыс жасаудың жүйелік түсініктері қалыптаса бастады. Сонымен қатар, әлеуметтік түсінудің классикалық модернизациялауын ғана емес, осы тәсілдер арқылы жаңа түсіктер мен ағымдардың ғылыми қалыптасуына себеп болды. Бұндай жиынтық компоненттердің әлеуметтік мәселелерге келгендегі өзара әрекетін, ұйымдастырушылық және әдептілік пен тәртіптілік қасиеттерін береді. Кейс – технологиялардың функциялары іске асырылуы үшін жаңа әрі тұтас ерекше бір интегративті қасиеттерін тудырады. Қағида ретінде оны тек қана қарастырып талдап ғана қоймай, белгілі бір мақсаттарға жету үшін немесе құру үшін қолданады. Бұндай екіжақтылықтар мәселеге келгенде кейс – технологиялардың әлеуметтік тұрғыдан таным әдістерін және шын жағдайын анализдау тұрғысынан сипатталады. Осының барлығы кейс – технология түсінігін ғылыми тұрғыдан тереңірек қарастыруға тікелей мүмкіндік береді. Біртұтас ғылыми жүйенің бірі ретінде әлеуметтік жұмыс теориясында сипаттамасы, мәселені шешуде құрылатын жүйелік әдіс ретінде байланыстырылынады.

Кейс – технологиялар әлеуметтік технологияға негізделеді. Себебі, осы технологиялық аспектілер бойынша бағдарламаның операциялық немесе орталық мазмұнын және бағдарлаға сәйкес құрылған іс-әрекеттерді қарастыра аламыз.

Әлеуметтік жұмыстағы кейс – технологияларының әлеуметтік технологияларын қарастыра отырып, Н.С.Данкин түсінікті рационалдау, рәсімдеу және мәселелік операциялардың жүйеленуін оптималдық әдістермен құралдарын нақтылайды. Бұл барлық мәліметтерді «адамгершілік» жұмыс түрлеріне жатқызады. Әлеуметтік жұмысқа бағытталған бұл тұлғаның қызығушылығын және адамдардың сұрауын ең алдымен топтық әлеуметтік жиынтыққа негіздейді.

Әлеуметтік жұмыстағы кейс – технологиясының ғылыми ерекшеліктерге сүйене отыра қарастырылатын айырмашылықтары:

- 1) Мәселелердің байланысты этаптарын бөлу және де шектеу процесі;
- 2) Нәтиженің координациялық этаптық ықпал етуіне тырысу;
- 3) Технология процедурасына бірізділікті орнату.

Қазіргі қоғам мәселелерінде кейс – технологияны дамыту қажет етіледі. Себебі, жеке тұлғалардың мәселелерінің жүйелілігін қалпына келтіру, көмектесу алғашқы мақсаты болып табылады. Тұлғаның жеке немесе әлеуметтік проблемаларын шешудің дұрыс тәсілі кейс – технологияда мәселенің нақты формасы ретінде қарастырылынады. Әлеуметтік мәселеге әсер ету мақсаты- субъекті мен объектінің әлеуметтік процесінің қалыптасуының қызметін түзеу немесе соған ұқсас оңтайландыру үшін қажет.

Қорытындылай келе, Кейс – технология төрт микротопқа бөлінеді. Бірінші кейс – технологияның микротобы **сарапшы**- ол әлеуметтік мәселелерді шешу жолдарын қатыстырып адамдардың жауаптарын қорытындылайды. Екінші кейс – технологияның микротобы **жол сілтеуші** болып табылады. Ол мәселені басқалардан ерте шығаратын топ. Үшінші кейс – технологиясының микротобы **баяндаушы**. Баяндаушы- мәселенің басқа жағдаяттарына кірігіп, түсіндіруші топ болып табылады. Соңғы микротобы **қарсы сұрақ қоюшы**. Ол мәселеге келіспейтін тұстарын айтып жеткізіп, олардың талдауларына неге қарсы екендігіне фактілер кетіре алатын түрі.

Жалпы осылай әлеуметтік жұмыстағы кейс – технологиясының әлеуметтік мәселелерде белгілі орны бар екендігі және кейс – технологияларының көптеген фактілерге негізделетіні белгілі болды. Кейс – технологияларында басты назар реальді немесе қиялды мәселелерді талдау, мәселенің алдын алу, көмектесу, ой-пікірді көркем түрде этикалық негіздерге сай әлеуметтік тұрғыдан айтып беру. Осылайша, кез-келген әлеуметтік мәселеде кейс – технологияның пайдасы дұрысынан әсер етеді, тіпті бірден шешуге мүмкіндігі өте

жоғары деп есептеймін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Дятченко Л. Я. «Социальные технологии в управлении общественными процессами. М-Белгород,1993.
2. Иванов В.Н., Лесников Г.П. Зайченко В.Л. «Проблемы информатизации и технологизации социального пространство», М,1994.
3. Зайцев А.К. «Внедрение социальных технологий в практику управления/ социальное развития предприятия и работа с кадрами-М.1989.
4. Иванов В.А. «Социальные технологии в современном мире.- М-Н.Новгород,1987.
5. Иванов В.Н. Патрушев В.Н. «Социальные технологии: Учеб.пособии для студентов-М, 1999.
6. Лекции по технологии социальной работы в Зч\Под. Ред. Е. И. Холостовой. М. СТИ,1998.

**ИССЛЕДОВАНИЕ СТАТУСА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ**

*ГАДЮКОВА А.В.,
студентка группы ПсихМО-21-2
Научный руководитель – к.п.н., доцент
КЕНЖЕБАЕВА С.К.*

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Современные требования рынка труда к специалистам актуализировали вопросы профессиональной идентичности. Внимание общества и работодателей сосредоточено на профессионализме и способности решать сложные этические вопросы при выполнении профессиональных обязанностей. По этой причине не только молодые люди в начале своей карьеры, но и зрелые профессионалы часто задумываются о том, кто они в своем деле, что они собой представляют и каково их место в этом мире. В этом смысле личностная идентичность переплетается с профессиональной идентичностью.

В самом общем виде профессиональная идентичность будущих специалистов подразумевает в себе сопоставление личного «я», с «я» в профессиональной деятельности. Зачастую она заключается в представлении и размышлении человека, эмоциональном переживании дальнейшего профессионального пути, а также тождественности себя как специалиста в своей сфере деятельности.

Профессиональная деятельность - одна из видов трудовой активности человека, в которой формируется индивидуальная направленность и способность достижения поставленных целей и задач, а при ее выборе происходит влияние на другие сферы жизнедеятельности человека.

Понятие «идентичность» ввел Э. Эриксон, подразумевая под ним единство человека с самим собой и то, что достигает человек в первую очередь, чтобы преодолеть все кризисы, сопровождающие возраст. Этот процесс он тесно связывал с социальными явлениями и считал неотделимым от них. По Э. Эриксону, профессиональная идентичность берет начало с тех же начальных этапов, что проходит человек в процессе социализации, интеграции и инициативности. [1]

В научной психологии вопросы идентичности рассматривались с точки зрения различных аспектов, таких как возраст, пол, этническая принадлежность и личность. В центре внимания здесь находятся профессиональная идентичность как необходимый аспект,

способствующим наиболее эффективной профессиональной деятельности. В исследованиях, посвященных проблемам профессиональной идентичности подчеркивается, что идентичность зависит от личностной идентичности, которая строится на отношении человека к самому себе, ведь формирование профессионального образования человека связано с личностно-профессиональным развитием будущего специалиста. [2,3,4,5]

Л.Б. Шнейдер определяла профессиональную идентичность как «самоотношение к уникальности своего функционального и экзистенциального «я» и уникальности своих личностных и профессиональных характеристик в своей профессиональной деятельности при принадлежности к общественной и профессиональной реальности». [6] Автор исходит из того, что становление профессиональной идентичности происходит в рамках профессии. Однако профессиональная идентичность не сводится к профессионализму как таковому, а является результатом профессионального самоопределения, персонализации и самоорганизации.

Таким образом, профессиональную идентичность мы рассматриваем как объективное и субъективное единство с профессиональной группой, делом, которое обуславливает преемственность профессиональных характеристик (норм, ролей и статусов) личности.

Теоретические предпосылки актуальной проблемы профессиональной идентичности мотивировали нас исследовать особенности ее статуса у студентов 1 и 2 курса, обучающихся по образовательной программе «Психология и менеджмент в образовании», провести сравнительный анализ и выявить особенности становления профессиональной идентичности.

При этом статус профессиональной идентичности понимается как уровень, на котором находится студент в процессе отождествления себя с профессиональной группой.

В исследовании на базе Карагандинского университета Казпотребсоюза приняли участие 20 студентов (по 10 студентов 1 и 2 курсов). В качестве диагностического инструментария использовались: Методика изучения статусов профессиональной идентичности А.А.Азбель, Методика изучения профессиональной идентичности Л.Б.Шнейдер.

Нами использована методика А.А.Азбель которая позволяет определить, на каком из этапов профессионального самоопределения находится будущих психолог и какой статус профессиональной идентичности ему соответствует. Результаты диагностики представлены в таблице 1.

Таблица 1 - Результаты диагностики статусов профессиональной идентичности по методике А.А.Азбель

Статус ПИ	Степень выраженности статуса									
	не выражен		ниже среднего уровня		средняя степень		выше среднего уровня		ярко выраженный	
	1 курс	2 курс	1 курс	2 курс	1 курс	2 курс	1 курс	2 курс	1 курс	2 курс
Неопределенное состояние профессиональной идентичности	70%	20%	20%	40%	10%	40%				
Навязанная профессиональная идентичность	100%	100%								
Мораторий (кризис выбора)	10%		50%	40%	10%	60%	10%		20%	
Сформированная профессиональная идентичность	10%		10%	20%	10%	60%	20%	30%	50%	

Анализ данных позволяет сделать следующие выводы:

1. У 40% студентов 2 курса в средней степени выражены такие характеристики неопределенной профессиональной идентичности, как: выбор жизненного пути не сделан, четкие представления о карьере отсутствуют, и студенты не ставят перед собой такую задачу. В отличие от них у студентов 1 курса, всего лишь 10% имеют такие характеристики. Профессиональная идентичность первокурсников более чем ярко выражена. 90% студентов 1 курса идентифицируют себя с психологами, тогда как у второкурсников всего 60%. Наблюдается отсутствие у 70% студентов 1 курса неопределенного состояния профессиональной идентичности. Это характеризуется наличием целей, планов по построению своего профессионального пути. Но также наблюдается средняя степень выраженности и выраженность ниже среднего уровня 10% и 20% опрашиваемых студентов. Это говорит хоть и о малом количестве неопределенного состояния студентов 1 курса, но все же имеет место быть.

2. Показатель «навязанная профессиональная идентичность», который характеризуется тем, что студенты имеют сформированные представления о своем профессиональном будущем, но они навязаны извне (например, родителями) и не являются результатом самостоятельного выбора у студентов равные не выражены у студентов 1 и 2 курса и составляет 100%. Это свидетельствует об осознанном и самостоятельном выборе профессии психолога. В этом случае студенты меньше всего слушали мнение других людей, не оставались под влиянием конформности и руководствовались внутренними побудительными мотивами.

3. Мораторий (кризис выбора) профессиональной идентичности по статусу «ярко выражен» у 20% и статус выше среднего уровня 10% студентов 1 курса. Для первокурсников характерно то, что они осознают проблему выбора профессии и находятся в процессе ее решения, но наиболее подходящий вариант еще не определен. Показатели студентов 2 курса иные: статус «ниже среднего уровня» - 40%, статус «средней степени» - 60%. Сравнивая данные статусы, можно предположить, что 1 курса кризис выражен в меньшей степени, чем у 2 курса, и лишь у 20% первокурсников наблюдается ярко выраженная степень кризиса выбора профессии. Это связано с размышлением о всевозможных вариантах профессионального развития. Проявление кризиса у второкурсников имеет свое объяснение: изучая базовые и профилирующие дисциплины, студенты выбирают для себя ту сферу психологической деятельности, которая будет приносить приличный заработок, престиж, интерес и внутреннее желание работать психологом. Студенты задаются поиском альтернативного варианта для своей профессиональной деятельности. Овладев знаниями и умениями, студенты 2 курса имеют более полное представление о работе психолога. У студентов начинается поиск себя в сферах деятельности психолога, что является главной причиной кризиса выбора и неопределенной профессиональной идентичности. Нередко мораторий может перейти в стадию сформированной профессиональной идентичности, где количество баллов у 1 курса составило 50% в ярко выраженной степени и 20% в выраженности выше среднего уровня, вероятнее всего, большинство студентов, поступивших на 1 курс приходят с определенной целью, уверенностью о принятом решении и осознанностью выбора. Не исключаем возможность, что в процессе учебной деятельности первокурсников, выбор специальности может все же измениться, в то время как у 2 курса - 30% проявления выше среднего уровня и 60% средней степени.

4. Сформированная профессиональная идентичность у студентов 2 курса выше, чем у первокурсников в совокупности статусов «средне выражен» - 60%, «выше среднего» - 30%. Однако, среди первокурсников у 20% статус «ярко выражен» и у 10% статус «выше среднего». В целом, профессиональные планы и осмысленное самостоятельное решение выбора профессии у студентов 1 и 2 курса примерно одинаковы.

Методика изучения профессиональной идентичности Л.Б.Шнейдер (МИПИ) построена на принципах прямого и цепного ассоциативного теста и позволяет определить статус

(уровень развития) профессиональной идентичности человека. Автор рассматривает идентичность как результат активного рефлексивного процесса, отражающий подлинные представления субъекта о себе, собственном, а не навязанном пути развития.

В профессиональной идентичности Л. Б. Шнейдер выделяет следующие статусы: [6]

1) достигнутая идентичность – статус, сформировавшийся на основе совокупности личностно значимых целей, ценностей и убеждений, переживаемых как личностно значимые, то есть обеспечивающие осмысленность жизни. Она проявляется в позитивном самоотношении и положительном оценивании собственных качеств и связи с обществом.

2) мораторий – статус кризиса идентичности. Его также характеризует высокий уровень личностной тревожности и более высокий уровень развитости интеллекта и жизненных интересов, в отличие от менее развитых статусов идентичности.

3) псевдопозитивная идентичность – статус, характеризующийся отсутствием самостоятельных жизненных выборов и, как следствие, отсутствием осознания идентичности (вариант навязанной идентичности).

4) диффузная идентичность – статус, для которого характерно отсутствие прочных целей, ценностей и убеждений, а также попыток их формирования.

Результаты диагностирования представлены в таблице 2.

Таблица 2

Результаты диагностики профессиональной идентичности по методике Л.Б.Шнейдер

	Преждевременная п.и.		Диффузная п.и.		Мораторий		Достигнутая п.и.		Позитивная п.и.		Псевдопозитивная п.и.	
	1 курс	2 курс	1 курс	2 курс	1 курс	2 курс	1 курс	2 курс	1 курс	2 курс	1 курс	2 курс
1		7%			26%							
2	8%											65%
3							39%	3%				
4							37%	3%				
5									43%			100%
6	9%									45%		
7				12%					53%			
8									51%			
9											66%	65%
10			15%			21%						

Результаты свидетельствуют о высокой псевдопозитивности и достигнутой позитивности как у студентов 1, так и 2 курса. Мы связываем данный факт с идеализацией

профессии студентами, их позитивной оценкой деятельности психолога и ощущением ценности, значимости и востребованности специалистов в сфере психологии.

Однако заметно, что у студентов 2 курса данные статусы выражены на несколько единиц больше, нежели чем у 1 курса. Это можно трактовать как наличие высокого интереса к профессии психолога.

Также по результатам видно самые наименьшие показатели преждевременной профессиональной идентичности (8% и 7%). Такие данные говорят о прохождении кризиса идентичности, студенты 1 и 2 курса имеют личные и профессиональные цели, они не поддавались под давление родителей или знакомых при поиске подходящей специальности.

Диффузная профессиональная идентичность более выражена у 1 курса (15%), чем у 2 (12%), что можно связать с отсутствием у первокурсников определенных взглядов и убеждений. Вероятнее всего, они не выбрали профессиональную роль и не прошли этап кризиса идентичности, в частности это можно отнести и ко 2-му курсу. Таким образом, минимальное количество баллов преждевременной, диффузной профессиональной идентичности и мораторий, определяют отсутствие кризисов у студентов и говорят о наличии позитивной оценки профессии психолога, не учитывая влияния внешних факторов.

Таким образом, анализ полученных результатов свидетельствует о самостоятельности выбора профессии психолога, наличии кризиса выбора, но в небольшой степени выраженности и преобладания практически полной сформированности профессиональной идентичности будущих психологов независимо от курса обучения.

Существует успешная профессиональная адаптация, она может быть связана с особенностями формирования мысленных образов (моделей), касающихся как профессии в целом, так и профессиональной деятельности. Такие образы включают в себя следующее: модель профессиональной среды, модель профессиональной деятельности и модель субъекта деятельности (связанной с системой взаимодействия субъекта труда с профессиональной средой и непосредственно с образцов целей, результатов).

Профессиональная идентичность далеко не всегда успешна. Преобладают случаи, где характерны сниженные показатели профессиональной идентичности. Одним из решением данного рода проблем, является проведение тренинга.

Тренинг профессиональной идентичности помогает оптимизировать эффективность профессиональной идентичности работающих студентов. Программа тренинга включает в себя несколько взаимосвязанных функциональных и динамических блоков и методов.

- самомониторинг - самоотчет и самоанализ с помощью анкеты, направленной на осознание собственного отношения к профессии;
- мозговой штурм - групповой анализ социального статуса профессии, профессиональных рисков, индивидуальных ценностных ориентаций, перспектив и трудностей профессии;
- тренинг педагогического взаимодействия - выработка в группе профессионально важных качеств эффективного педагогического взаимодействия в форме диалога и сотрудничества;
- баллинтовская группа - как интерактивный метод, направленный на моделирование и обсуждение профессионально сложных ситуаций и алгоритмов их решения под руководством опытных педагогов.

Основной целью таких занятий должно быть не только определение конкретных направлений дальнейшего образования или трудоустройства, но и формирование определенной карьерной ориентации.

Так, профессиональная идентичность представляет собой не только концептуальным выражением человека в профессиональной группе, но имеет свойство «гибкости», которое выражается в повышении эффективности профессиональной идентичности. Что способствует осознанию успешности своей деятельности, освоению норм и ценностей профессии и возможности применения специальных знаний на практике.

Список использованной литературы:

1. Эрик Х. Эриксон - Идентичность, молодежь и кризис. https://www.academia.edu/37327712/Erik_H_Erikson_Identity_Youth_and_Crisis_1_1968_W_W_Norton_and_Company_1
2. Сыченко Ю.А. Профессиональная идентичность студентов в контексте периодизации профессионального развития личности. <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnaya-identichnost-studentov-v-kontekste-periodizatsii-professionalnogo-razvitiya-lichnosti>
3. Бурлаченко Л.С. Профессиональная идентичность личности с позиции субъектно-бытийного подхода. <https://herzenpsyconf.ru/wp-content/uploads/2020/11/14-2020.-Burlachenko.pdf>
4. Формирование профессиональной идентичности психолога: телесно-двигательный аспект. <https://psy.su/feed/10775/>
5. Кочнева Е.М., Блохина М.М. Кризис профессиональной идентичности молодых специалистов // Мир науки. Педагогика и психология. — 2020 №3.
6. Шнейдер Л.Б. Экспериментальное изучение профессиональной идентичности. [https://psychlib.ru/mgppu/shn/shn-001-.htm#\\$p1](https://psychlib.ru/mgppu/shn/shn-001-.htm#$p1)

ЭКО-КАРТА КАК ИНСТРУМЕНТ ТЕХНОЛОГИИ КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТА

ГОРБУНОВА А.В.

студентка группы СР-21-2

АБДАКИМОВА М.К.

к.п.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается важный инструмент технологии кейс-менеджмента в социальной работе эко-карта. Эко-карта обеспечивает выявление социальных связей клиента или семьи, которые могут быть использованы в качестве ресурсов для выхода из трудной жизненной ситуации. Эко-карта служит визуальным (наглядным) представлением социальной среды человека.

Ключевые слова: экологическая среда, эко-карта, клиент, индивид, семья.

Одной из основных концепций в практике социальной работы является теория экологических систем. Теория экологических систем или экосистемный подход происходит из биологических теорий, объясняющих адаптацию организмов к окружающей среде. Теорию создал американский психолог Ури Бронфенбреннер в 1970-е г. По Бронфенбреннеру, экологическая среда развития человека состоит из четырех подсистем :

- микросистема – индивидуальный уровень;
- мезосистема;
- экзосистема;
- макросистема. [1]

Теория экологических систем или экосистемный подход выступает центральным подходом в практике социальной работы; рассматривает человека во взаимодействии с системами:

- 1) индивидуальный уровень (пол, возраст, здоровье, этническая принадлежность и др. факторы);
- 2) микросистема - уровень межличностных отношений (семья, близкое окружение, соседи, местное сообщество);

- 3) мезосистема – взаимодействие между участниками микросистемы;
- 4) экзосистема - уровень сообщества, социальный уровень (социальные услуги, социальные сети, расширенная семья);
- 5) макро - уровень общества – социетальный уровень (гендерные роли, культурные ценности, государственные учреждения и социальные институты, законодательство, культурные обычаи страны, ценности, обычаи и СМИ).

Рисунок 1- Экологическая среда развития личности по Бронфренбреннеру

Экосистемный подход в социальной работе обеспечивает:

- динамический и холистический подход к личности, личность как часть разноуровневых и взаимовлияющих систем;
- акцентирует внимание на «человек-в-окружении»;
- предполагает, что многоуровневые взаимодействующие факторы риска и защиты взаимно влияют на благосостояние отдельных лиц, семей и общин.

В практике социальной работы применение экологического подхода позволяет увидеть ситуацию клиента во взаимодействии всех подсистем и учитывать эти воздействия при проведении оценки и реализации мер помощи.

Социальный работник должен понимать взаимодействия между микро-, мезо- и макроуровнем. Проблемы в одной части системы могут проявляться или влиять на другие подсистемы. Визуализировать взаимодействия разноуровневых факторов среды возможно при помощи инструмента эко-карты.

Эко-карта - это диаграмма, позволяющая просматривать семейные ресурсы и ресурсы сообщества, к которым объект имеет доступ. Эко-карта, наряду с таким инструментом, как генограмма, может помочь понять динамику системы. Понимание «личности в среде» важно для определения барьеров и возможностей изменения. Проблемы и изменения рассматриваются в более широком контексте.

Эко-карта, будучи визуальный инструмент, предоставляет следующую информацию:

- данные о семейных отношениях;
- данные о взаимоотношениях с окружающей средой на определенном этапе жизни;
- данные о взаимодействиях, коммуникациях между людьми.

Эко-карта является основным структурным элементом стратегии, ориентированной на расширенную семью и семейные отношения, и семейные отношения для координации комплексной социальной помощи семье или клиенту, что позволяет вовлечь в социально-терапевтический процесс как можно больше людей.

Для того, чтобы составить эко-карту, необходимо выяснить, есть ли в окружении клиента люди (родственники, соседи, коллеги по работе, друзья), которые действительно могут помочь в решении семейных, личных проблем, но семья по разного рода причинам к ним не обратилась?

То же самое и с профессионалами, которые помогают семьям- врачами, специалистами

по социальной работе, учителями, социальными педагогами и т.д. Любая социальная система или человек, взаимодействующий с семьей, имеет тенденцию подталкивать их в удобном и привычном для них направлении, и это часто является источником напряженности и семейных конфликтов.

При создании карты взаимоотношений семьи с внешним миром выявляются лица, эмоционально значимые для клиентов, в том числе и те, кто им сейчас не близок. Описательный характер методики и основанное на ней обсуждение дают понять специалисту по социальной работе, насколько сильна эмоциональная и физическая близость между членами семьи. Отношения между членами семьи также могут быть изучены, хотя это создает эмоциональные трудности для клиентов и представляет собой гораздо больше, чем составление списка «значимых других». Когда члены семьи признают, что специалист по социальной работе понимает сложности и запутанность их отношений, они с большей готовностью будут идти на контакт. Создавая эко-карту семьи (клиента), специалист присоединяется к ней, становится ее членом, как бы работая с ней над совместным проектом.

Пример эко-карты:

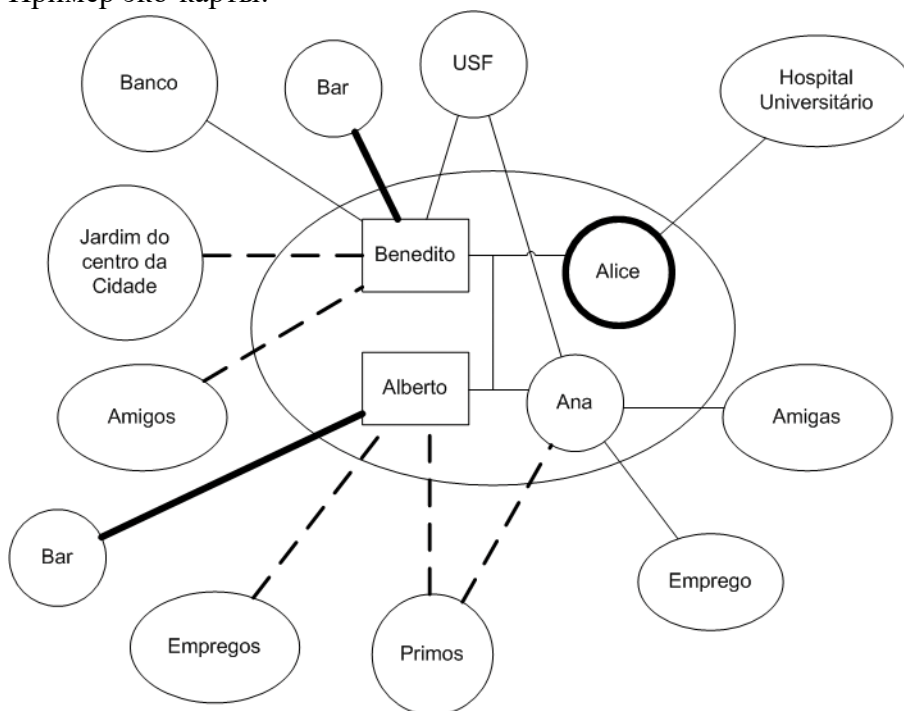

Рисунок 2- Схематическое изображение эко-карты [2]

Эко-карта основана на описании клиентом проблемной ситуации и показывает взаимосвязь между тем, почему жизнь клиента сложна, и необходимостью понимания изменений. Эко-карты создаются в несколько этапов.

Первый этап.

В центре карты нарисован большой круг.

Второй этап.

Внутри круга исходя из рассказа клиента создается семейная генограмма с подробной информационной системой, включающей символы, используемые в генограмме, дополнительную информацию, например такую как имена членов семьи.

Третий этап.

Вне круга есть системы, существенно влияющие семейные отношения, на отдельных членов семьи. Эта система включает в себя различные связи, которые включает в себя каждый из членов семьи. К этим системным отношениям относятся лица, связанные с семейными, дружескими, а также институциональными отношениями, какие как учреждения

здравоохранения, образовательных и религиозные учреждения и т.д. Эти связи показаны отдельными кружками вне семейной системы и отмечены специальными символами.

Четвертый этап.

Мы связываем различных членов семейной системы определенными линиями, внешними субъектами и институтами интеграции. Формируемые нами отношения могут быть направлены как к семейной системе в целом, так и к ее отдельным членам.

Графически данные связи могут выглядеть так:

- 1) Прямая линия представляет сильную связь
- 2) Три сплошные линии указывают на крепкие и глубокие отношения.
- 3) Пунктирные линии указывают на слабые корреляции
- 4) Кривые линии указывают на напряженность или антагонистические отношения.[3]

Клиенту задают несколько важных вопросов для построения экокарты с необходимыми связями. Эти вопросы сосредоточены на конкретных областях взаимодействия, таких как районы, поставщики социальных услуг, группы социальной поддержки, образование, межличностные отношения и занятость в качестве ключевых областей.

Основными вопросами, позволяющими составить эко-карту могут быть:

Соседи.

1. Знают ли члены вашей семьи своих соседей?
2. Как долго вы живете в этом районе?
3. Получают ли члены вашей семьи пособия от государства?

Социальные услуги.

1. Какие государственные или общественные учреждения поддерживают вашу семью?
2. Как долго они поддерживают? Какова периодичность поддержки?
3. С какими организациями вы напрямую связаны?
4. Какие услуги актуальны для вас?

Образование

1. Кто в вашей семье ходит в школу?
2. В каком классе он учится? Как учится ребенок? В чем он успешен?
3. С кем состоит ребенок в дружеских отношениях

Личные отношения

1. С кем члены вашей семьи поддерживают связь, включая семью и друзей 2.
2. Как долго они поддерживают связь?
3. Как вы думаете почему эта связь сохраняется?

Занятость

1. Кто в вашей семье работает?
2. Как долго? как эта работа помогает семье?
3. Что вы думаете об этой работе?
4. Какие отношения на работе? Есть ли поддержка?

Экосистемный подход может решить такие задачи как:

- создание индивидуальных способов решения социальных проблем исходя из культурных, нравственных, религиозных и экономических потребностей;

- расширить ресурсную зону за счет выявления людей с социальными ценностями (представленными на экологическом плане) и включения их в процесс решения социальных проблем, включая системы поддержки;

- создание условий для существования и развития разнообразной социальной помощи и поддержки;

- создание условий для социализации и социального развития индивида (клиента).[4]

Преимущества эко-карты:

- наблюдение ресурсов клиента (семьи), необходимые для позитивных изменений и выхода из тяжелой жизненной ситуации;

- способствует стимулированию ответственности клиента (семьи) и внешнего

кружения;

- экономит затраты на процессах восстановления;
- диагностика трудностей в собственной семье;
- выявление причин социальной изоляции клиента.

Таким образом, эко-карта - это схема определения социальных связей клиента, которая помогает в выявлении наиболее важных для клиента людей.

На практике эко-карта представляет собой индивидуальный подход к изучению особенности личности человека, который легко может быть применен к построению социограмм и генограмм. Важно отметить, что для специалиста по социальной работе данный подход позволяет разработать более подробные стратегии работы, чтобы помочь клиенту выбраться из трудной жизненной ситуации.

Список использованной литературы:

1 / [Электронный ресурс]– Режим доступа//<https://psychologos.ru/articles/view/teoriya-ekologicheskikh-sistem-uri-bronfenbrennera/>

2 /<https://yandex.kz/images/search?text=пример+картинка+эко-карты+бронфренбреннера/>

3 Стандарты практики кейс-менеджмента: Руководство для работы с людьми и семьями, нуждающимися в социальных услугах. /Автор-составитель: Ким Л. – Ташкент, 2019.

4 Эволюция моделей окружающей среды в исследованиях развития. /Автор: Ури Бронфенбреннер, Энн Краутер , Нью-Йорк, 1983, стр. 357-358:

ВЗГЛЯД В БУДУЩЕЕ ЧЕРЕЗ ОДИНОЧЕСТВО

ДВОРЖЕВСКАЯ К.А.

студентка группы ПсихМО-22-2

МЕДЕУОВА М.М.

Научный руководитель, магистр, преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда. Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье отражены представления о жизненной перспективе подростков, остро переживающих чувство одиночества.

Ключевые слова: одиночество в школьные годы, взгляд в будущее, отражение одиночества на психику, влияние на мозг, картина будущего, человек, проблема одиноких людей

Проблема одиночества берет свое начало с древности и актуальна даже в 21 веке. Рисунок будущего, связано с достижениями и утратами, которые будут еще впереди в подростковом возрасте, играет очень важную роль в жизни каждого человека и считается, одним из важных тем для обсуждения и направление исследования в психологии. Многие люди считают, что одиночество можно легко решить и без чьей либо помощи. Хотя в каждом человек индивидуален и сложен по своему.

В далеком прошлом ученые исследовали, что одиночество и организм человека взаимосвязаны. Они выяснили, что сильный эмоциональный стресс вызван одиночеством чаще всего влияет на организм человека и вызывает такие заболевания как, злокачественная опухоль.

Для начала я хочу разобрать что такое одиночество , и что происходит с человека который переживает это состояние ?

Одиночество — это социально-психологическое явление, связанная с эмоциями и состоянием самого человека, так же это связано с отсутствием близких людей, с социальной

изоляция, со страхом остаться одним. Понятие «одиночество» для каждого человека имеет свой уникальный и неповторимый смысл, который они могут дополнять событиями из своей жизни, так же где они наполняют в свою жизнь, сам процесс через собственные переживания и искренние эмоции.

Как же отражается одиночество на психику?

Чаще всего люди, которые живут одни, сильнее подвержены риску психических расстройств. К такому выводу пришли французские ученые из Университета Версаль-Сен-Квентин-ан-Ивелин. В ранних исследованиях, как правило, отмечалась связь между жизнью в одиночестве и расстройствами психики у пожилых людей. А новые данные которые исследовали ученые, пришли к такому выводу что, подобное может произойти и с более молодыми мужчинами и женщинами.

Ученые использовали информацию о 20500 жителях Великобритании в возрасте от 16 до 64 лет, которые принимали участие в национальных исследованиях о состоянии психического здоровья населения, проводившихся в 1993, 2000 или 2007 годах. Выводы об уровне психической заболеваемости основывались на результатах анкетирования, в котором участников просили отметить, какие невротические симптомы они замечали у себя в определенный промежуток времени. Кроме того учитывались такие факторы о социальной изоляции, избыточный вес, зависимость от алкоголя, употребление наркотиков, отсутствие или чрезмерное поддержка со стороны социума.

Как показало исследование, число живущих в одиночестве людей в 1993, 2000 и 2007 годах составило 8,8, 9,8 и 10,7 процента. Общие психические нарушения среди них были выявлены на уровне 14,1, 16,3 и 16,4 процента, соответственно. Ученые отмечают, что больше всего одиноких людей было зафиксировано среди пенсионеров, а также среди мужчин и безработных независимо от возраста и пола. В разных подгруппах жизнь в одиночестве увеличивала риск развития расстройств психики в 1,39–2,43 раза. В целом этот показатель составил 84 процента.

"По результатам проведенного нами исследования, мы можем сделать вывод, что риск появления психических расстройств напрямую обусловлен одиноким образом жизни", - подчеркивает руководитель исследования Луи Жакоб.

Как психический фактор одиночество влияет на психологию самого человека: конечно же появляются резкие эмоциональные перепады настроения, так же появляется тревожность, апатия, депрессия, сильные переживания по поводу и без повода чего либо и даже доходит до галлюцинации, появляется изменение сознания и самосознания, индивидуальных и личностных особенностей человека .

В общем смысле слово «одиночество» можно выразить в таких словах как: «мне не с кем поговорить, «я не могу никому открыться», « я не достоин(а) внимания со стороны других», « мне кажется я никому не нужен(а)» и др. Эмоциональные перепады приводят в такое состояние одиночество, в которой появляется грусть, страх, жалость к себе, беспомощность, раздражение к окружающему миру и многое другое.

В период юности и подростковой, они подвергаются такому испытанию как чувство «Я». Начинают понимать свое личное эмоциональное состояние которое было в прошлом, настоящем и даже в будущем, которое начинает становиться очень напряженным.

Интересно тогда как человек, который испытывает одиночество может строить свое будущее и как же далеко он может строить и загадывать свои планы. Какие у этих людей есть мечты и какие у них бывают эмоции? Исследование учащихся одиннадцатых классов города Жезказган КГУ осп.№4 позволило продвинуться вперед в поиске ответов на данные вопросы .

Исследование показало, что из 100% у 87% учащихся низкий уровень одиночества , у 9% средний уровень и лишь у 4% учащихся высокий уровень.

Испытывание «одиночества» у подростка может привести в устойчивому негативному психическому состоянию, после которого, перерастает и оставляет след на все

их чувства и переживания, которые препятствуют для личностного роста и развития. Из-за этого учащиеся с синдромом «одиночества» приходят к тому что у них только и есть промежуток между «прошлым и настоящим».

На основе исследования можно сказать, что школьники- подростки, которые чувствуют себя наиболее одинокими, для них никакие события не вызывают положительных или отрицательно-негативных эмоций, описывают они его как ни яркое так и не темное, не грустное, но в тот же момент и не счастливое и т.п.

Люди «Смотрящий далеко вперед, создает долговременные проекты, поэтому способен находить больше путей для их реализаций . Средства , отсутствующие в настоящей ситуации , могут быть найдены в более отдаленном будущем.» (Нюттен, 2004:368)

Подростки у которых имеются синдром одиночества могут планировать свое ближайшее будущее, которое связано с социумом.

На мой взгляд, человек переживает одиночество довольно своеобразно. Вообще «одиночество» переживается тогда, когда подросток остается один, со своими мыслями и переживаниями, когда ему никто не может помочь, никто его не поддерживает, он просто предоставляется самому себе без чьей либо помощи и поддержки близких и окружающего мира. Но, я считаю , что можно довольно продуктивно использовать момент одиночества . Можно начать адаптироваться и в момент одиночества можно совершенствоваться, самореализовываться и по другому найти путь к себе.

Список литературы:

1. Абабков В. А. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии / В. А. Абабков. – М.: Перре;
2. Андреева Д. А. Влияние адаптации студентов на учебную активность / Д. А. Андреева.– Ростов н/Д:
3. Бодалев А.А. Психология о личности.-М.: Изд-во МГУ, 1988
4. Большой психологический словарь/ Авдеева Н.Н. и др.; Под ред. , Б.Г.Мещерякова, В.П. Зинченко. - СПб.: Прайм-Евроник; М.
5. Киселева В. Подростковое одиночество / В.Киселева // Школьный психолог. –2002.
6. Конева Е. В. Психология общения / Е. В. Конева. – Ярославль: ЯрГУ, 1992.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: Питер, 1999
8. Страхов И.В. Психология характера.-Саратов: СГПИ, 1970

«ОБРАЗ Я» У ПОДРОСТКОВ, ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ЗАВИСИМЫХ ОТ РОДИТЕЛЕЙ

ЖЕНИСОВ Ж.

студент группы ПиМО-22-2

МЕДЕУОВА М.М.

Научный руководитель, магистр, преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда. Республика Казахстан

Аннотация: В статье раскрываются особенности взаимоотношений в семье и какую роль играют родители или родитель на формировании личности ребенка. Объясняется важность сепараций и процесс взаимодействий в более зрелом возрасте. Раскрывается важностьприобретения и объясняется проблематика психологической зависимости в семье в взаимоотношениях между детьми и из родителями

Ключевые слова: Самоидентичность, созависимость, сепарация, я-концепция, самосознание, зависимость

В момент самого рождения ребёнок является чистым листом на котором условно родители и общество рисуют свои картины и оставляют очертания а ребёнок рефлексировать эту информацию и создаёт новую на основе полученной информации, обрисовываются первые очертания характера. Развивается первая модель поведения на основе подражанию властным, в этом случае родителю. Этим в первую очередь можно доказать что характер ребёнка - это отражение его родителя. Помимо формирования характера, физиологий, структуры мышления и.т.д. существует три основных этапа развития взаимосвязи ребенка с родителями или родителем:

Первый этап это-симбиоз,это некий период слияния ребенка с родителем, Когда вы психологический ребёнок а Наши родители - это авторитеты,мы на них опираемся,мы их слушаем и слушаемся, подражаем их действиям.

Этап второй Противостояние-подростковый возраст, теперь родители Для нас это не те кто нам помогают А те кто нас не понимают, мешают, пытаются нами управлять.Мы спорим, ругаемся, сопротивляемся и всячески им противостояем

Этап третий-автономия. Теперь вы-взрослый. Вы имеете свое я, вы умеете выстраивать психологические границы, не зависеть эмоционально от чувств и манипуляции родителей

Дело в том что большинство людей застревают на первом-втором этапе и не переходят в автономный режим и чувствуют что должен быть какой-то авторитет который будет говорить им как делать правильно или ищут одобрения от других, ибо самостоятельно взять ответственность за свою жизнь они не могут. В основном это происходит в случае психологического давления со стороны родителей либо психологическая зависимость от тех же родителей и их не готовность отпустить ребенка

Следует остановиться более детально ко второму этапу, то бишь к подростковой поре, ибо это та самая пора окончательного формирования личности у человека и одна из самых сложных в его жизни,фаза значительного роста и развития, как физического, так и ментального,закладываются основы сознательного поведения,присваиваются свои нравственные ценности и социальные установки.Это период времени, когда молодые люди начинают развивать чувство идентичности, которое тесно связано с их представлением о себе.

Важнейшей особенностью подросткового возраста является фундаментальное изменение в сфере самопознания.Это важно для всего последующего развития и становления подростка как личностиЛ.С. Выготский считает, что Важнейшим новообразованием подростка является развитие рефлексии и основанное на ней развитие самосознания [10,с.228].Подростковый возраст это-Активное развитие собственной системы стандартов. Самооценка,самосознание и компетентность. Самооценка и способность к рефлексии. По мнениюБ.Г. Ананьева,одного из ведущих психологов своей страны,

“Сознание само становится объектом самосознания и завершает Структуру личности,гарантирует ее целостность и способствует формированию и стабилизации личности [2].Формирование и стабилизация личности”[2, с.89].

Из всех вышеперечисленных анализов и исследований следует выделить работы Макушиной Ольги Петровны, ведь это один из немногих людей, чьи работы были связаны именно с исследованием психологической зависимостью в подростковом возрасте. Проведенный ею теоретический анализ показал,что доказательством сложности феномена психологической зависимости является факт то что психологи выделили отдельные компоненты присуще психологической зависимости ,а именно:

Когнитивное (представление о себе как слабой личности ,на фоне восприятия других сильными и более властными)

Мотивационное(выраженная потребность в поддержке и контроля, нежелание брать ответственность)

Эмоциональное(чувство страха и тревоги в ситуациях, требующее самостоятельное поведение)

Поведенческое(поиск одобрения у властных, ожидание руководства от них)

Как говорилось ранее-в развитии взаимосвязи ребенка с родителем отсутствие автономности у ребенка более зрелого возраста говорит о психологической зависимости. Психологическая зависимость - это состояние, при котором человек полагается на других в своих эмоциональных потребностях, вместо того, чтобы развивать уверенность в себе и независимость. Она определяется как особая форма межличностных отношений, в котором главным критерием является условная эмоциональная близость или стремление к нему, косвенный или тоталитарный контроль значимого лица над другим и воздействие на снижение способности к самостоятельному поведению у реципиента, условно подростка. У подростков это может проявляться как нежелание рисковать, страх неудачи или недостаток уверенности в своих способностях. Эти чувства могут привести к чувству беспомощности и снижению самооценки.

Обычно дети начинают процесс отделения от родителей в возрасте около трех лет. Сначала они бунтуют, пытаются понять границы возможного и отстаивают свое право на "я сам". Затем наступает подростковый кризис. Родители перестают быть авторитетом для них, и подростки считают, что они знают меньше, а мнение их сверстников важнее и имеет больший вес. В какой-то момент взросления, человек становится зрелым, автономным. Но это не значит, что он отворачивается от родителей и больше не считается с их мнением, не рассказывает о своих делах. Просто детско-родительские отношения приобретают новую форму, в которой есть не ребенок и взрослый, а два взрослых человека, уважающих мнение и личные друг границы друга.

Почему же многие взрослые всегда спрашивают мнение родителей при принятии важных решений, нуждаются в одобрении родителей и скрывают собственные детские ошибки и неудачи? Психологическая зависимость от родителей может помешать этому процессу развития личности. Подростки, которые сильно полагаются на своих родителей в плане эмоциональной поддержки и руководства, могут испытывать трудности с изучением своих собственных интересов и формированием собственного мнения. Они могут испытывать чувство долга соответствовать ожиданиям своих родителей, вместо того, чтобы преследовать свои собственные цели и устремления.

Существует 4 признаков глубокой зависимости от родителей даже при том случае, когда ребенок уже условно сепарировался, эти признаки обусловлены чувствами, а именно:

Неуверенность в своих способностях: Подростки, которые полагаются на своих родителей для принятия решений, могут считать, что не могут справиться с трудными ситуациями без их помощи. Это может приводить к снижению уверенности в себе и своих способностях.

Страх отвержения: Подростки, которые зависят от родительской поддержки, могут опасаться, что их родители не поддержат их, если они не согласятся с их мнением или решением. Это может привести к страху отвержения и чувству неприязни.

Ощущение беспомощности: Подростки, которые зависят от своих родителей, могут чувствовать себя беспомощными и неспособными принимать решения без помощи других. Они могут столкнуться с трудностями при попытке справиться с жизненными вызовами.

Стремление следовать ожиданиям родителей: Подростки, которые психологически зависят от своих родителей, могут считать, что следование ожиданиям родителей является важнее, чем их личные цели и мечты. Это может приводить к отсутствию мотивации и самостоятельности в достижении личных целей.

Концепция "я" тесно связана с индивидуальным чувством идентичности. Идентичность - это многогранная конструкция, которая охватывает убеждения, ценности и поведение человека. В подростковом возрасте люди начинают развивать свое собственное чувство другими идентичности, которое часто формируется их опытом, отношениями и взаимодействиями с другими

Духовное я, я телесное, материальное я, социальное я являются незаменимыми

аспектами формирования концепций я. В первую очередь это сопутствует формированию ценностей, согласованности личности и развивает собственные желания и развивает человека как личность, индивид.

По современным меркам человек в зрелом возрасте обязан быть 100% развит как индивид и быть конкурентоспособным лицом. т.е этот человек уже должен быть способен решать собственно поставленные задачи, уметь быстро реагировать в стрессовых ситуациях и брать полную ответственность за свои действия. В случае здорового формирования концепций я все эти качества и умения присуще индивиду. Обычно такие умения вырабатываются в процессе адаптаций, сепараций и индивидуального столкновения с проблемой.

Формирование самоопределения и самосознания составляет 5 элемент бытия-эфир(или же квинтэссенцию) и считается финальной стадией подросткового возраста.

Ранние стадии личностного развития проявляются в подростковом возрасте в качестве желания достигать и ставить цели. При отсутствия сепараций Личностный рост у индивида искажается. Не брав во внимание вариации при котором у человека на здоровом фоне проходит личностный рост и успех во все сферах даже живя в родительском доме и соблюдая все доминантные правила его сожителей зачастую житье в родительском доме в более взрослом возрасте предшествует финансовой зависимостью от родителей, что обеспечивает ложное ощущение безопасности и уверенности. В этом случае родители также психологически связывают психологически уже взрослого ребенка к себе на фоне упреков за потраченные на него деньги и прививают ему чувство долга и обязывают “заплатить” за траты, что позволяет родителю сковать ребенка еще ближе к себе на фоне принудительного внушения чувства вины, тревоги и долга.

Один из таких примеров доказывает что чрезмерное психологическое давление и психологическая зависимость только усугубляет и искажает личностный рост. А это проявляется в особенностях развития самосознания и концепций я, что является его главным продуктом бытия.

Проблематика концепций я у подростков психологически зависимых от родителей в первую очередь заключается в том что тоталитарный или косвенный контроль со стороны родителей пагубно влияет на их личностный рост и чувства самоидентичности из-за отсутствия альтернативных моделей поведения кроме как подчинения к властным. Конечно альтернативное решение данной проблемы является сепарация, как духовная так и материальная, но даже при этом не проработанные травмы в виде зависимости влияет на жизнь в дальнейшем в том ключе, что даже при уже отсутствий такого родителя ведет человека к поискам альтернативного индивида, к которому он привяжется в дальнейшем. Примером служит созависимые отношения, когда один партнер пытается поджогать другому, старается быть уже в привычном симбиозе и стараться быть идеальным ,пусть даже в ущерб себе.

ИГРОВАЯ ТЕРАПИЯ В СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ

КАНАФИНА А.Е.

студентка группы СР-21-2

АБДАКИМОВА М.К.

Научный руководитель, к.б.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: в данной статье рассматривается общее понятие и суть игровой терапии и ее несколько видов. Игровая терапия-эффективный метод оказания помощи людям с различными эмоциональными и психологическими проблемами. Использование игр и

различных форм творческой деятельности позволяет участникам процесса игровой терапии выражать свои чувства и мысли, находить новые ресурсы для решения проблем, развивать коммуникативные навыки и креативность.

Ключевые слова: Игровая терапия, социокультурная поддержка, тренинг, психотерапия, коммуникация.

Игровая терапия в социальной работе - это эффективный терапевтический подход, который помогает клиентам, сталкивающимся с различными социальными проблемами. Игровая терапия может использоваться для работы с детьми, подростками, взрослыми и пожилыми людьми. Его можно использовать для решения многих социальных проблем, таких как насилие, домашнее насилие, правонарушения, зависимость от наркотиков и алкоголя, проблемы в отношениях и многое другое.

Игротерапия позволяет социальным работникам:

- Научить детей и взрослых эффективно взаимодействовать с окружающей средой, научиться идти на компромисс, уважать других и повышать свою самооценку.

- Помогать клиентам справляться с тревогой, депрессией, стрессом, другими психологическими проблемами.

- Обучение клиентов изменению своего поведения и адаптации новых навыков и стратегий к их жизни.

- Помогите людям определить свои эмоции и переживания и научиться ими управлять.

- Помогите улучшить отношения, решая проблемы межличностного общения.

Работа в социальной среде может помочь клиентам развить ресурсы и навыки, которые помогут им лучше управлять своей жизнью и достичь стабильности и благополучия.

Игровая терапия - это особый вид психотерапии, в которой игровые методы используются для лечения психологических и эмоциональных проблем. Игры помогают клиенту находить новые способы решения своих внутренних переживаний, с помощью развития своих умений, талантов и самоуверенности в своих качествах, за счет найденной поддержки и развивать при этом в себе понимание социума.

Игра для детей - это форма самолечения (самотерапии), при которой можно диагностировать различные несчастные случаи или проблемы. Чаще всего игровая терапия - единственный выход для детей. Ведь все дети любят игры, волшебство и различные виды активного досуга. Так как, во-первых, это физическая активность, без которой ребенок не сможет существовать в принципе особенно первые пять лет, а во-вторых, освобождение от существующих у детей различных страхов, опасений.

А если говорить про более взрослое поколение, то и здесь игровая терапия может быть эффективным способом помочь взрослым клиентам решить психологические проблемы и улучшить их общее самочувствие такие как:

1. Изучение конкретных игр - игры можно адаптировать для работы со взрослыми клиентами для решения основных проблем, таких как тревога, депрессия и социальная изоляция. Игры, которые можно использовать в игровой терапии со взрослыми, включают: "дженга", "монополия", "шахматы" и "ролевые игры".

2. Использование метафор в метафорических играх - это символические элементы, которые позволяют людям выражать свои чувства и эмоции без использования прямого языка. Использование различных игр может привлечь клиентов к конкретным метафорическим концепциям, связанным с их проблемами.

3. Групповые игры - групповые игры особенно полезны для социально изолированных взрослых и людей с проблемами группового взаимодействия. Групповая игра может уменьшить напряжение и улучшить отношения между участниками, поскольку они сосредоточены на задаче, а не на себе.

4. Использование сценок или ролевых игр - ролевые игры помогают взрослым людям решать проблемы общения. Играя разные роли и исследуя альтернативное поведение, клиент

может изменить проблему и применить новые подходы к ее решению.

Игровая терапия включает в себя набор игр и мероприятий. Целью некоторых является социальная помощь, такая как общение с другими, разрешение конфликтов и позитивное общение с окружающим миром. Некоторые из них хорошо работают, улучшая когнитивные навыки, такие как концентрация и принятие решений.

Несомненное преимущество игры состоит в том, что человеку, проходящему данную терапию необходимо показать всевозможные личностные качества: волю, упорство, находчивость, чувство ответственности, взаимопомощь. Игровая терапия включает в себя набор игр и мероприятий. Целью некоторых является социальная помощь, такая как общение с другими, разрешение конфликтов и позитивное общение с окружающим миром. Некоторые из них хорошо работают, улучшая когнитивные навыки, такие как концентрация, умение принять решение и еще развивает заряд новой энергией. Игровая терапия способствует нормализовать путь психического развития человека, проявить его инициативу и творческую активность.

Принципы осуществления игровой терапии:

1. Коммуникация человеку о его безусловном принятии (равное отношение к людям, принятие человека таким, какой он есть, человек является хозяином ситуаций, определяет направление терапии, предмет игровых сессий, в свою очередь, право принимать решения и принимать дополнительные решения).

2. Безрассудство в управлении регулируемым процессом: отказ игрового терапевта подтолкнуть или замедлить игру сводит к минимуму количество ограничений в игре, наложенных игровым терапевтом (вводятся только те ограничения, которые связывают игру с реальной жизнью).

3. Адаптация процесса к человеческим способностям: для достижения цели искренности словесного выражения своего психического состояния; превратиться в своеобразное отражение зеркала для человека, получающего терапию, в которой он находит определенное сходство с самим собой, найти решение концепции ощущений человека, его психического состояния и др.;

Виды игровой терапии.

1. настольные игры (например, шашки, шахматы, монополия, карточные игры). Этот тип игровой терапии помогает улучшить двигательные навыки, координацию, логическое мышление и коммуникативные навыки.

2. Сценарий или ролевые игры. Дети должны играть за разных персонажей и пытаться решать разные проблемы на протяжении всей игры. Ролевые игры помогают детям улучшить свои коммуникативные навыки, доверие к другим и социальные навыки.

3. Компьютерные игры становятся все более популярными среди игровых терапевтов. Было показано, что они улучшают реакцию, координируют принятие решений, помимо определения ситуации, и помогают справляться со стрессовыми ситуациями и депрессивными симптомами.

4. Активные игры, такие как футбол или бег на свежем воздухе, могут помочь справиться со стрессом и депрессивными симптомами, такими как физическая форма и хорошее самочувствие.

Материалы, которые играют вспомогательную роль в игровой терапии:

В игровой терапии применяются как структурированные, так и неструктурированные игры.

К структурированным играм причисляются семейные игры (люди и животные), агрессивные игры, кукольные игры (марионетки) и строительные игры, выражающие плодотворные или деструктивные намерения.

К неструктурированным играм причисляются двигательные игры и упражнения (прыжки, лазанье), забавы с водой, песком и глиной, а вдобавок группа игр, относящихся к арт-терапии (рисование пальцами, кистью, пастелью, многоцветными карандашами).

Игровая терапия пока еще не является широко распространенным методом лечения, но она становится все более признанной в области психического здоровья. Кроме того, игры могут быть использованы для существующих терапий свои преимущество и недостатки, такие как:

Преимущества игровой терапии.

1. Мотивация: игровая терапия может быть мотивационной, потому что она основана на Играх, более захватывающей и захватывающей, чем традиционная терапия.

2. Развитие навыков: игровая терапия может помочь детям и взрослым развить такие навыки, как социальные, коммуникативные, навыки решения проблем и самоконтроль.

3. Снятие стресса: игровую терапию можно использовать для снятия тревожного стресса, особенно у детей и людей с нарушениями развития.

Недостатки игровой терапии.

1. Ограниченная эффективность: хотя игровая терапия может быть эффективной для многих людей, она подходит не всем.

2. Требуется квалифицированный профессиональный персонал: игровая терапия требует особой квалификации и опыта, чтобы быть эффективной, и может быть доступна для многих людей.

3. Дороговизна: игровая терапия может быть достаточно дорогой, особенно если она проводится на регулярной основе, что может сделать ее недоступной для многих людей с низким доходом.

Таким образом основной целью игровой терапии является психологическое и эмоциональное выздоровление и развитие человека в процессе социокультурной реабилитации. И в этом ключе важно чтобы специалисты по социальной работе могли проводить реабилитацию с включением элементов игровой терапии и использованием различных видов игр. В целом, в игровой терапии важно развивать креативность и гибкость, не следуя определенной пошаговой инструкции. Важно помнить, что каждый клиент уникален и требует своего индивидуального подхода к игровой терапии.

Список литературы:

1. <file:///C:/Users/alina/Downloads/terapiya-igroy.pdf>
2. https://www.yaneuch.ru/cat_08/igrovye-tehnologii-v-rabote-socialnogo/392664.2672204.page1.html
3. Гулакова М.В., Харченко Г.И. Имитационноигровые технологии как фактор повышения качества подготовки специалистов: сборник научных трудов
4. Галактионова Л.А. Специфика инновационных технологий в социальной работе / Л.А. Галактионова // Концепт. - 2016. – № S14. - С. 8-13.

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР БАЛАЛАРДЫ ҚОСЫМША БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫНА ТАРТУ

КАМЕЛ Д.Қ.

ПиМО-21-1к тобының студенті

МУСАБЕКОВА А.С.

Ғылыми жетекші, магистр

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қаласы, Қазақстан мемлекеті

Түйін. Қосымша білім беру жүйесінің мақсаты – жеке тұлғаны таным мен шығармашылыққа ынталандыруды дамыту және қоғамның элеуметтік сұранысына сәйкес қосымша бағдарламалар мен қызметтерді іске асыру.

Кілт сөздер. Инклюзивті білім, қосымша білім беру, мүмкіндігі шектеулі балалар, оқушы.

INVOLVEMENT OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN THE PROGRAM OF ADDITIONAL EDUCATION

Annotation. The purpose of the system of additional education is the development of incentives for cognition and creativity of the individual and the implementation of additional programs and services in accordance with the social demand of society.

Keywords. additional education. Inclusive education, integration, model, children with disabilities, student

Қосымша білім – балалардың рухани қажеттіліктері мен танымдық қызығушылықтарын барынша қанағаттандыру және дамыту мақсатында, сабақтан тыс уақытта жүзеге асырылатын қосымша оқу-тәрбие үрдісі. Қосымша білім беру жүйесінің мақсаты – жеке тұлғаны таным мен шығармашылыққа ынталандыруды дамыту және қоғамның әлеуметтік сұранысына сәйкес қосымша бағдарламалар мен қызметтерді іске асыру.

Қазақстан Республикасының заманауи әлеуметтік-экономикалық даму барысында қосымша білім беру жағдайлары: бала құқығын іске асыру; олардың жағдайын жақсарту; отбасының әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздігі; балалар мен жасөспірімдер арасында кереғарлықтың алдын алу; салауатты өмір салтын қалыптастыру; тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету; бала дарынын дамыту; қосымша білім беру ұйымдарының тиімділігін арттыру; заманауи заңнамалық базаны жақсарту.

Балаларға қосымша білім беруді ұйымдастыру кезінде мына қағидаттар басшылыққа алынады: қызметтің түрлері мен салаларын өз қалауымен таңдау; жеке қызығушылығына, қажеттіліктеріне, қабілеттеріне бағдарлану; өзін өзі жетілдіруіне еркіндік беру; оқыту, тәрбиелеу, дамыту үрдістерінің біртұтастығын сақтау; білім берудің тәжірибелік сипатын арттыру. Аталған қағидаттар гуманистік педагогиканың жетекші ұстанымдарына сәйкес, балаларға қосымша білім беру негізін құрайды: тұлға бірегейлігін, қадыр-қасиетін, құндылықтарын және өзіндік болмысын сақтау және мойындау; педагог пен баланың теңқұқылы қарым-қатынасы және бала мүдделеріне бағдарлану.

Ерекше білім қажеттілігі бар оқушыларға қосымша білім беру мақсаты – әлемді өнер арқылы танып, қабылдау мүмкіндігін сыйлау; шығармашылық орта арқылы дамыту және өмір сүруге бейімдеу. Қосымша білім беру (ҚББ) үрдісі баланың тұлғалық ерекшеліктері, қажеттіліктері мен қызығушылықтарына ерекше ден қоя отырып, оның дербес әрі толыққанды өмір сүруіне қажетті қолданбалы дағдыларды дамытады. ҚББ үрдісі өз жұмысын ЕБҚ балалардың денсаулық жағдайларына байланысты, жекелеген функциялардың мүмкіндіктерін ескере отырып, құрады.

Іс-әрекетті жоспарлау барысында ЕБҚ бала ыңғайына сай тәсілдер мен барынша қолайлы технологиялар таңдалып алынады. Инклюзивті білім жағдайында қосымша білім беруді жоспарлау барынша икемді әрі әр тарапты болғаны жөн. Мысал ретінде Көкшетау қаласындағы Балалар көркемсурет мектебінің нашар еститін балаларға арналған мамандандырылған сыныбының жұмыс бағытын талдайық. Балалар көркемсурет мектебін 10 жыл ішінде (2004 – 2014) нашар еститін, сондай-ақ тірек-қимыл аппаратында бұзылыстары бар 33 бала бітірген. Мектеп бағыты және балалардың мүмкіндіктеріне сәйкес «Нашар еститін балаларды арттерапиялық технологиялар элементтері арқылы бейнелеу өнеріне баулу» (авторы – Н.Булгакова), «Балалар көркемсурет мектебі жағдайында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту» сипатындағы бағдарламалар жүзеге асырылады. Мектеп тәрбиеленушілерінің жетістіктері: Қазақстан жастарының Ұлттық Дельфий ойындары, Халықаралық «Нова Загора - 2014» жастар бейнелеу өнері көрмесі, Жапониядағы Халықаралық «Foodwaste» ЮНЕП байқауы, Ресей-Калининград форумы аясында «Экология души» балалар бейнелеу шығармашылығы байқауы, Жапониядағы Халықаралық «Канагава

Биеннале» балалар сурет көрмесі. Инклюзиямен қамтылған балалар категорияларына сәйкес, қосымша білім беру жүйесінің дамыту-үйрету үрдісінде даралық қатынас міндетті және негізгі тәсіл.

Күтілетін нәтиже бала мүмкіндігінің дәрежесіне сәйкес жобаланады. Осы орайда тағы бір мысал ұсынылады. Павлодар облысы Екібастұз қаласының «Қайнар» білім беру-демалу кешенінде «Маска» студиясы жұмыс жасайды. Осы студияда «Театр шығармашылығы» бағдарламасы іске асырылып, ол облыстағы театр қозғалысы үшін бастапқы алаң қызметін атқарады. Жұмыс істеп келе жатқан уақытында 60-тан астам қойылым даярланған. Жыл сайын студияда түрлі жас 132 топтарында 50 бала білім алады. Олардың қатарында мүмкіндіктері шектеулі балалар да оқиды. Денсаулығында ақауы бар балалармен жұмыс істеу барысында қызмет түрлерін жиі ауыстыру, үйрететін техниканы бірнеше рет қайталау, сергіту сәттерін жиі жүргізу міндетті тәсілдер болып табылады. Ата-аналар мен әлеуметтік қызметкерлер театр сабақтарының тәрбиеленушілердің жалпы дамуы мен эмоциялық жай-күйіне оң әсер беретінін анықтаған. «Маска» театр студиясының тәрбиеленушілері «Роза ветров» халықаралық конкурсының, «Қазақстанның жас таланттары» балалар театр ұжымдарының республикалық фестиваль-конкурсының, «Шаңырақ көктемі» театр ұжымдарының облыстық конкурсының жеңімпаздары болып танылған. Балаларға ұсынылатын құралдар мен аспаптарды іріктеу барысында педагог аса мұқият болғаны жөн.

Қауіпсіздік пен нәтижелілікті қамтамасыз ету үшін өз бетінше жиі ізденіп, бала ерекшелігіне сәйкес ең соңғы үлгіде жаңа шыққан құралдар мен технологияларды ұсынуға тырысуы керек. Әр сәт сайын бала ерекшелігін есте ұстап, оның атааналарымен үнемі ақылдасып отыру шарт. ҚББ жүйесінде ЕБҚ баламен жұмыс үрдісі техникалық қауіпсіздікті қатаң сақтауды талап етеді. Ерекше білім қажеттілігі бар балалар үшін қосымша білім беру жүйесі мына қағидаттар негізінде жүзеге асырылуы қажет: балаларға қосымша білім берудің тегін болуы және қолжетімділігі; білім беру үрдісін ізгілендіру, демократияландыру; балалардың даралық ерекшеліктерін назарда ұстау, жас ерекшелік қызығушылықтарын ескеру; балалардың денсаулығын сақтау және нығайту; отбасымен байланыс, отбасының мәдени-білім беру мүдделеріне бағытталу; ұлттық-мәдени дәстүрлерді сақтау және дамыту; отансүйгіш азаматты тәрбиелеуде білім беру құндылығына басымдық беру; жалпы және қосымша білім берудің өзара іс-қимылы; білім берудің ашықтығы және көпсалалығы, басқарудың мемлекеттік-қоғамдық сипаты.

Әдебиеттер тізімі

1. Ерекше оқыту қажеттіліктеріне қарай қысқа мерзімдік, орташа мерзімдік және ұзақ мерзімдік негізде оқушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету. Әдістемелік ұсынымдар. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015. – 80 б.
2. Инклюзивтік білім беру жағдайында 8 санат бойынша ерекше білім беруде қажеттіліктері бар балалардың оқытуын ұйымдастыру. Әдістемелік ұсынымдар. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2016. – 64 б.
3. Инклюзивті білім беру жағдайында ерекше қажеттіліктері бар оқушылардың оқу жетістіктерін критериялды бағалау жүйесі. – А., 2016. – 51б.

ОТАНДЫҚ ҰЙЫМДАРДЫ БАСҚАРУДА ШЕТЕЛДІК БАСҚАРУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

КОШКАРБАЕВА А.Р.

Ғылыми жетекші

ДАУЛЕТОВА А.М. к.э.н. доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Аннотация. Бұл тақырыптың өзектілігі тарихи жағдайларға байланысты қазақстандық басқару үлгісінің жоқтығында. Іс жүзінде шикізат базасы мен адам ресурстарына бай Қазақстан жеткілікті басқару тәжірибесінің олқылықтары әсерінен өңдеуші кәсіпорындары әлемдік нарықтағы жетекші орындарға шығуға мүмкіндігі жоқ. Шетелдік басқару үлгілерін зерттей отырып және тиімді басқару үлгілерін Қазақстанға енгізу.

Кілт сөздер: басқару әдістері, басқару әдістерінің сипаттамалары, басқарудың шетелдік үлгілерін енгізу.

Ғылымның, технологияның, техниканың дамуы, қоғамдық қатынастардың жетілдірілуі міндетті түрде ұйымдағы басқару жүйесін өзгертуді талап етеді. Кез келген басқару жүйесін реформалау кезінде жүйенің өзіндік тәжірибесін, оның тарихи жолын бағалап қана қоймай, сонымен қатар шетелдік басқару тәжірибесін қолдану мүмкіндіктерін талдау қажет. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында ұлттық басқару моделі әлі нақты қалыптаса қойған жоқ, қазақстандық компаниялардағы басқару процесі өзіндік сипатқа ие және әдетте шетелдік үлгілермен байланысты емес. Бұл факті Қазақстан үшін менеджмент түсінігі КСРО ыдырағаннан кейін, кәсіпкерлерге коммерциялық қызметпен айналысуға ішінара рұқсат етілгенде ғана пайда бола бастағанымен түсіндіріледі [1, б. 56].

Компанияларды басқаруда тәжірибесі болмағандықтан, бизнес иелері не интуитивті шешім қабылдауға немесе басқарудың мәнін түсіндіре алатын және осы процеске көмектесетін бірнеше көздерге жүгінуге мәжбүр болды. Бірақ мұндай дереккөздерге көп адамдар қол жеткізе алмады, ал көбіне қол жеткізгендер нақты экономикалық саясаттың және жалпы экономиканың болмауына байланысты теориялық білімдерін практикада қолдана алмады.

Шетелдік басқару үлгілеріне бейімдеу кезінде отандық ерекшеліктерді ескеру қажет, әйтпесе басқару процедураларының тиімділігі күрт төмендейді және Батыста өзін дәлелдеген басқару тәжірибесі біздің шындықта тиімсіз болып шығуы мүмкін. Шетелдік тәжірибені мұқият зерделеу және енгізу нарықтық экономика жағдайында басқарудың әртүрлі теориялық тәсілдерімен танысуға және осы тәжірибе негізінде дамудың жалпы заңдылықтарын ескере отырып, басқарудың тиімді ұлттық ұйымдық үлгілерін жобалауға мүмкіндік береді [2, б. 68].

Американдық компаниялардағы персоналды басқарудың негізгі ерекшеліктері:

– қатаң ресми бақылау жүйесі. Жалпы ұжымдағы және атап айтқанда бағыныштылармен абсолютті формальды қарым-қатынас;

– әрбір деңгейде жеке шешім қабылдау, сонымен қатар олар үшін жауапкершілік;

– жұмысқа қабылдау тек іскерлік қасиеттерге негізделген;

– жалақы тек жеке өнімділікке байланысты;

– қызметкерлерді оқыту қарастырылмаған;

– барлық қызметкерлер тар саланың мамандары;

– қызметкерлерге кепілдіктердің болмауы.

– бағынуға жұмсақ көзқарас;

Персоналды басқарудағы американдық көзқарастың оң және теріс жақтары бар. Ешкім ешқашан қызметкерді кәсіпке дайындамайды. Мұның өзіндік логикасы бар: адам білімге өз қаражатын салуы керек және олар оған жоғары жалақы түрінде қайтарылады. Теріс әсері қызметкерлер жұмыс саласы тар болып келеді, оң жағы басқада салалардың нағыз

мамандарымен бірге жұмыс жасау арқылы сапалы қызмет етеді. Бірінші қателікте қызметкер компанияда ұзақ уақыт бойы тамаша жұмыс тәжірибесіне қарамастан және адамның жеке жағдайына қарамастан өкінбестен жұмыстан босатылуы мүмкін. Америка Құрама Штаттарында бір жылға дейін, тіпті одан да көп, үш жылға дейін декреттік демалыс туралы түсінік жоқ. Жас анаға кепілдік берілген максимум - екі ай.

Америкалықтар өмірінде жұмыс орнын ғана емес, тіпті кәсіптерін де бірнеше рет өзгерте алады. Балабақша тәрбиешісінің 40 жасында күтпеген жерден ізденуші заңгерге айналғанын түсінбейміз. Ал Америкада бұл мүмкін, өйткені жас бойынша кемсітушілік жоқ.

Қазақстанда репродуктивті жастағы балалары жоқ әйелді жұмысқа қабылдамауы мүмкін, ал егер оның балалары болса, олар жұмысқа қабылдануы мүмкін, бірақ оларға ұқсас лауазымдағы ер адамға қарағанда айтарлықтай аз жалақы төленеді. Сыртқы түрі, жынысы, жасы, нәсілі, жыныстық бағдары - мұның бәрі американдық компанияға жұмысқа орналасу кезінде маңызды емес. Оның үстіне, бұл заңгерлер елінде жұмыс беруші кемсітушілікке күдіктенсе де үлкен проблемаларға тап болуы мүмкін. Кейде компания адамның терісінің түсіне немесе жыныстық бағдарына байланысты жұмысқа мүлдем алынбағанын сотта дәлелдеуге мәжбүр болған кезде атышулы істер қаралады. Тек кәсібилік маңызды.

Америкалық тәсілмен компанияға өмірінің 20 жылын бергені үшін ғана қызметкердің қателіктерін ешкім кешірмейді. Екінші жағынан, көптеген қазақстандық кәсіпорындарда жастар өте талантты болса да, ешқандай жетістіктерге жете алмайды, өйткені барлық қызықты және жақсы төленетін лауазымдарды зейнеткерлік жастағы мамандар алады. Бұл жағынан американдық басқару үлгісі жастарға қолайлы. Американдық басқару әдісі әділдік жағынан адал және ашық болып табылады, қызметкерлерге кепілдік жүйесінің жоқтығын есептемегенде.

Персоналды басқарудағы американдық және жапондық көзқарас түбегейлі ерекшеленеді. Кәсіпорын персоналы Жапонияда басқарудың негізгі объектісі болып табылады. Кез келген жапон менеджерінің мақсаты – қызметкерлердің өнімділігін арттыру арқылы кәсіпорынның тиімділігін арттыру. Жапондық басқару стиліне тән белгілер:

- өмір бойы жұмыспен қамту жүйесі, қызметкерлерге ертеңгі күнге кепілдік береді;
- жапондық кәсіпорындарда барлық деңгейдегі қарым-қатынастардың жариялылығы мен ашықтығы үстемдік етеді;
- ақпаратты жинау мен талдауға ерекше көңіл бөлу;
- менеджмент ең алдымен сапаға бағытталған;
- бағынуға жұмсақ көзқарас;
- жапондық кәсіпорындардың визит карточкасы –тазалық пен тәртіп.

Жапондық персоналды басқарудың негізгі ерекшеліктерінің бірі - өмірлік жүйе (төтенше жағдайларда, ұзақ мерзімді) жұмысқа орналасу. Мұнда барлығы өте мұқият ойластырылған – компаниялар өздеріне қажетті салада мамандар дайындайтын жоғары оқу орындарымен ынтымақтасады. Осылайша, әлеуетті үміткер жұмысқа тұрудың кілті болатын емтиханды тапсырғанға дейін компания ол туралы жеткілікті біледі. Үміткер лауазымға бекітілгеннен кейін ол бір жыл интерн болып жұмыс істеуі керек. Бірақ бір жылдан кейін қызметкер ешбір жағдайда жұмыстан босатылмайтынына кепілдікпен тұрақты команданың мүшесі болады (әрине, егер ол қылмыстық құқық бұзушылық жасаса немесе кәсіпорын банкротқа ұшыраса, бұл заң күшін жояды). Қызметкер өз еркімен жұмыстан кеткенде, ол өз мансабын қайта бастайды, сондықтан Жапонияда кадрларды ауыстыру мәселесі іс жүзінде жоқ.

Жапониядағы шешім қабылдау жүйесі де өте қызықты. Мұнда шешімдер бірлесіп қабылданады, қарапайым жұмысшыдан бастап, басқарушы ұжымға дейін әркім белгілі бір шешімге қатысты өз пікірін айта алады. Шын мәнінде, бір шешім бірнеше кезеңнен өтеді – алдымен қарапайым қызметкерлер өз ұсыныстарын ортаға салады, содан кейін жоғары тұрған басшылыққа береді. Сайып келгенде, шешім негізгі басқару үстелінде аяқталады.

Жапондық басқару жүйесінің айтарлықтай үлкен кемшілігі – басқарушылық ұжымның

бағыныштылармен тығыз байланысы, әртүрлі (ресми және бейресми) байланыстарды ынталандыруы. Фирма әкімшілігі жұмысшылармен тығыз байланыста болады, олармен жиі цехтарда жұмыс істейді. Бір жағынан, бұл жағдай жақсы көшбасшылық пен өзін бағыныштылардан жоғары қоймау қабілетін айтса, екінші жағынан, жұмысшылар әкімшілікті онша құрметтемейді, сондықтан көптеген компаниялардың таңы жиі митингілерден басталады.

Жапонияда жалақы жұмысшының еңбек өтіліне байланысты. Жас жігіт белгілі бір салада керемет қабілеттерін көрсетсе де, лайықты жасқа келгенше жоғары қызметке көтерілмейді. Жас мамандар үлкенге құрмет көрсетуі керек және әдетте жанжалдан аулақ болады. Бұл жастардың маман ретінде дамуына және еңбекақының әділдігіне кері әсерін тигізеді.

Бұл салыстырмалы талдауда шетелдік басқару үлгілер арасындағы елеулі айырмашылықтарды көрсетеді, аталған басқару үлгілерінің қайсысы қазақстандық модельге жақын екенін біржақты айту қиын. Қазақстандық менеджмент жапондық және американдық басқару стильдерін көшіреді, бірақ оның ұлттық ерекшеліктерін ескермейді, бұл ұйымның қарапайым қызметкерлері мен олардың басшылары арасында жиі түсініспеушіліктерге әкеледі.

Қазақстандық персоналды басқару дамуында екі тенденциясы бар. Көптеген ірі компаниялар бастапқыда ішінара батыс капиталында салынды, қалған аз бөлігі американдық басқару үлгісін ұстанады. Басқару үлгісіндегі таңдау олардың шығу тегіне байланысты. Мұндай компанияларда жұмысшыларды қанау Батыстағы ұқсас компанияларға қарағанда анағұрлым қатал және оларда әлеуметтік кепілдіктері аз. Осылайша, бұл компанияларда американдық стиль жүзеге асырылады: әрбір қызметкер белгілі бір жұмысты атқаруға қабілетті адам ретінде қарастырылады. Мұндай фирмаларда қызметкер мансапты тез жасай алады, бірақ оның белгілі бір уақыт кезеңінен кейін немесе дағдарыс кезінде жұмысқа орналасу кепілдігі жиі болмайды. Тұрақтылықтың болмауы қызметкерлердің мотивациясына теріс әсер етуі мүмкін. Шағын фирмаларда бір қызметкер көбінесе оған тән емес көптеген функцияларды орындауға мәжбүр болады. Мұндай фирмаларда біз ешқандай басқару моделі туралы айтпаймыз. Шағын фирмалардың басшылығы көбінесе американдық басқару моделінің элементтерін формальды түрде қолдануға тырысады (бірнеше айтарлықтай асыра бағаланған критерийлер бойынша әлеуетті қызметкерлерді қатаң іріктеу). Бұл тәсіл көбінесе өзін ақтамайды және кәсіпорынды басқару тиімділігін төмендетеді. Ең дұрысы, шағын фирмаларға өз қызметінде индивидуалистік басқару үлгісін қолдануды ұсынуға болады, дегенмен қазіргі жағдайда мұндай ұсынысты іс жүзінде орындай алатын фирмалар аз. Бұл модельдің көптеген элементтері заңнамалық базаға және елдегі жалпы экономикалық жағдайға байланысты [3, б. 93].

Қазақстандық менеджменттің кейбір ерекшеліктерін қарастырайық. Отандық модель барлық ұлттық үлгілер сияқты халқымыздың құндылық бағдарлар жүйесіне негізделген. Біраз уақыт бұрын қызметкердің еңбекке деген басты мотиві еліміздің коммунистік жүйесін құруға үлес қосу ниеті болса, бүгінде мұндай биік мотивтер материалдық пайдаға ұмтылумен алмастырылуда. Қазақстандық компанияларда «кәсібилік» категориясы өте анық емес қалыптасады, сондықтан жалақы деңгейі, әдетте, мамандандырудың сирек болуына байланысты. Қазақстанда шешім қабылдау процесі жеке сипатқа ие, қызметкерлер ұйымды басқаруға қатыспайды, өздерінің ұтымды ұсыныстарын жасамайды және қабылданған шешімдерге өз пікірін білдірмейді. Қызметкерлер өз бастамасының жазалануынан және басшылық пен ұжымның мақұлдамауынан қорқады.

Қорытындылай келе, тек әртүрлі модельдерді салыстыру, олардың жүйелік талдауын жүргізу арқылы ғана осы модельдерді енгізу мүмкіндігін және пайдалану тиімділігін бағалауға болады. Қазақстан өз ерекшеліктеріне байланысты американдық және жапондық басқару үлгілерін таза күйінде ала алмайды, екі басқару үлгілерін біріктіру және бейімдеу арқылы қабылдасақ тиімдірек болмақ. Жапондық менеджмент тек осы ұлтқа ғана тән жапон

менталитетінің ерекшеліктеріне негізделген, сондықтан, Батыстың жапон тәжірибесін өз бетінше көшіру әрекетінің барлығы сәтсіз аяқталды, бізде осыны ескеруіміз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Рахметов Б.А., Байнешева П.Т. Персоналды басқару, теория, тәсілдер, тәжірибе сабақтары: Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2006. – 368 бет.
2. Пронников В.А., Ладанов И.Д. Жапонияда қызметкерді басқару. М.: Наука, 2008.
3. Адам ресурстарын басқару: университеттерге арналған оқулық / И.А. Максимцев [және т.б.]; И.А. Максимцев, Н.А. Горелов редакциялаған. - 2-бас., қайта қаралған және қосымша – Мәскеу: «Юрайт» баспасы, 2021. – 467 бет.
4. Менеджмент және персоналды басқару: инновациялар, цифрлық технологиялар. Мақалалар жинағы / Москвитин Г.И., Козырев В.А., Ярова Т.Н. - Мәскеу: Русажнс, 2020. - 144 бет.

АГРЕССИЯ ПОДРОСТКОВ. ВОЙНА СУБКУЛЬТУР.

НЕМОЛЯЕВА Э.

студентка группы ПИМО 22-2

МЕДЕУОВА М.М.

*Научный руководитель, Магистр, преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда Республика Казахстан*

Аннотация. В данной статье рассматривается актуальна проблема как агрессия подростков, а именно война субкультур. На данный момент это самая известная, среди подросткового поколения, тема. Тут будут разобраны данные субкультуры, сам конфликт и первоначальные пути их решения.

Ключевые слова: Субкультура, агрессия, агрессия подростков, субкультура редан, субкультура офники

В данной статье я хочу раскрыть проблему среди подростков- Агрессию. К сожалению в 2023 году агрессия является одной из главных проблем среди всех возрастов. В 2023 году одной из самых актуальных проблем среди подростков стала борьба между субкультурами. Что такое агрессия? Агрессия — энергия движение к (или от); Она выделяется автоматически в ситуациях взаимодействия с другими и миром. Сама по себе эта энергия нейтральна а её применение (бей, беги, замри) продиктованы опытом, выбором, моделями.

Подростковая агрессия - это агрессивное поведение по отношению к себе и окружающим, вызванная переходным (пубертатным) периодом у ребёнка. Эта агрессия проявляется в ответ на ту реальность, которая для подростка является неприемлемой.

Субкультура – это понятие, произошедшее от латинских слов «sub» (под) и «cultura» (культура), и применяющееся в социологии и культурологии. Речь идет о части общества, отличающегося от подавляющего большинства своим мировоззрением и поведением. Носители субкультур могут отличаться от остальных людей системой ценностей, внешним видом и прочими аспектами.

Молодежные субкультуры имеют несколько разновидностей, и формируются на демографической, национальной, географической, профессиональной и иных основах.

Молодежные субкультуры и их роль в современном обществе

Время стремительно летит и мир подстраивается под его изменения. Однако всегда были те, кто считал нужным придерживаться выбранной идеологии, бросая вызов большинству окружающих. В XX столетии такие индивидуумы объединились под термином «субкультуры», и активно продолжают развивать свои сообщества.

Изначально представители таких групп всячески противопоставляли себя большинству

и неохотно принимали в свои ряды новичков. Сейчас в этом плане свободы гораздо больше. В советском союзе их назвали неформальным объединением молодежи. К ним относились с неодобрением и опаской, но сейчас субкультуры уже не кажутся чем-то необычным, пугающим и нездоровым.

Они уже не считаются чем-то категорически негативным, и даже несут определенную пользу обществу. Теперь люди, которые раньше замыкались в себе, боясь оказаться непонятыми, могут легко найти друзей по интересам, какие бы безумные увлечения их не интересовали.

Членами различных субкультур зачастую становятся подростки, желающие выразить протест взрослым, и если их выбор падает на гопников и эмо, то это может привести к проблемам.

Проблемы между субкультурами начались в начале марта 2023 года. Субкультур в 21 веке довольно много. Как сказано выше, они отличаются друг от друга. В отличие от 90-х, в 2019-2023 годах, представители субкультур начали остро реагировать друг на друга, а именно на внешний вид. В 2019 году особенно активна была субкультура «Оффники» либо же их называют «Болельщики Футбольных команд». Болельщиками они были еще очень давно. Эта субкультура славилась своим патриотизмом, они отдавали все, ради своей любимой футбольной команды. Ближе в 2015 году, любители футбола начали переходить через черту адекватности, начались массовые драки, переходы на личности и доведение до летального исхода. В конце 2018, в начале 2019 года «Оффники» вовсе забыли откуда взялась данная субкультура. Молодежь от 12-13 лет собиралась в определенных местах, с определенным дресскодом, и пытались заставить остальную молодежь подражать уже потерянной субкультуре. Снова начались массовые побои, летальные исходы, хаос. Остальные субкультуры никуда не пропадали. Остальные оставались в равнодушных отношениях между собой. В борьбе в 2019 года, были активны в основном 3 субкультуры: «Оффники», «Панки», «Анимешники». В 2020 году, во время карантина, образовалась еще одна подкультура «Реданы». Эта субкультура первоначально была в виде бесед в социальных сетях.

Данная субкультура появилась на основании одного из сериалов в стиле Аниме. В данном сюжете игроки были под определенными номерами. Реданам передан номер 4.

В 2023 году на основании того же сериала образовались еще несколько группировок и почти все идет против друг друга и некоторые себя ассоциируют с данным аниме контентом. Именно так в 2023, в середине марта появляются около 6 новых группировок и обостряются отношения между уже актуальными субкультурами. Основной конфликт проходит в социальных сетях, а именно «ВК», «Телеграмм» и «Тик-ток». Данные социальные сети являются самым главным очагом данной проблемы, именно оттуда конфликты перерастают во встречи и так называемые «Стрелы» и «Сходки».

Был проведен опрос среди молодых людей 15-20 лет. Был поставлен вопрос «Как вы относитесь к конфликту субкультур?» Было выявлено 3 типа людей.

Первый тип это «Нейтралитет». Данная часть подростков считает что эта ситуация вышла из под контроля. Многие видят эту ситуацию немного иначе, говорят что такое не должно попадать в сеть, говорят что это провокация абсолютно разных людей на вредоносные действия. К сожалению не обошлось без людей, которые поддерживают данный конфликт. Таких людей можно назвать «Агрессорами». При опросе было написано много рассказов про участие в данных событиях. Объявились люди которые призывали своих знакомых к избиениям людей не похожих на себя. К счастью единомышленников оказалось не так много.

Так же был выявлен еще 3 тип людей. Этот тип можно назвать «Потенциальная жертва». В основном это девушки 16-19 лет. Они являются нейтральной стороной, но эти девушки выглядят не как все, они одеваются в нестандартные для многих вещи, это их индивидуальный стиль, который является любительским. Они боятся стать жертвами

подростков которые призируют нестандартный внешний стиль.

К сожалению, отключение интернета либо социальных сетей, не может быть решением данной проблемы.

По результатам опросов подростков и их родителей в Казахстане, можно понять что многие просто хотят склониться к нейтральности и убрать с глаз весь этот конфликт. Ведь агрессия будет и дальше порождать агрессию. Одним из самых действенных способов будет- Блокировать видео, каналы и сообщества данных тематик. Ведь без средства связи Подростки не смогу продолжить конфликт ни в жизни, ни в социальных сетях.

Так же нельзя забывать, что данные субкультуры все могут встретиться на улице. На этот случай ту можно положиться на охрану. К сожалению все инциденты связанные с данными субкультурами проходят в общественных местах.

Но так же нужно проводить беседы с учащимися разных образовательных учреждений, ведь 90% из участников это подростки от 12 до 17 лет. Руководителям стоит присмотреться на общение внутри коллектива учащихся и своевременно проводить беседу, при надобности с родителями.

Война субкультур это проявление агрессии подростков, которое переросло в насилие. Если не изменить эту ситуацию сейчас, можно упустить этот момент на очень долгий срок. Это может привести к массовым дракам и плохому исходу.

Литература:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/agressivnoe-povedenie-podrostkov-kak-rezultat-zhiznennogo-opyta/viewer>
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/molodezhnye-subkultury-kak-sotsialnoe-yavlenie/viewer>
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/agressivnoe-povedenie-i-agressivnost-lichnosti/viewer>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАНЯТИЙ ПО ПСИХОГИМНАСТИКЕ В РАБОТЕ С ДОШКОЛЬНИКАМИ

СМАГУЛОВА А.Ж.,

студентка группы ПиМО-22-4с

Научный руководитель – ст.преподаватель

ЮСУПОВА И.В.

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Психогимнастика - это практическая коррекция сознания у ребенка при общении без слов, направленная на развитие его коммуникативности и умения найти свое место в социуме.

Если более детально рассмотреть методику, то можно выделить следующие ее позитивные стороны:

1. Изучение человеческих эмоций. Во время таких занятий дети не только познают мир чувств других людей, но и учатся управлять собственными порывами души.

2. Преодоление сложностей в общении. Даже закомплексованный ребенок после психогимнастики более легко идет на контакт с ровесниками и взрослыми.

3. Снятие психического напряжения. Навыки саморасслабления от природы даны ограниченному количеству людей. Во время формирования маленькой личности ей важно уметь блокировать в сознании стрессовые ситуации, чему ей поможет озвученная методика.

4. Возможность самовыражения. Многие дети во время этюдов и пантомим демонстрируют актерские таланты и расширяют свой ролевой репертуар. К тому же в небольшом коллективе они имеют возможность как поучиться у других, так и поделиться своими знаниями со сверстниками.

5. Улучшение мимико-жестовой речи. Даже энергичный ребенок не всегда обладает раскованностью движений. Иногда он впадает в крайность, и его жестикуляция порой выглядит как неадекватное проявление чувств.

Психогимнастика проводится в четыре этапа, чтобы в итоге добиться максимального результата от занятий.

Первый из них должен быть направлен на развитие искусства пантомимы, мимики, а также памяти и внимания.

Второй этап подразумевает проработку отдельных качеств человека.

Третья часть занятия включает в себя работу с образами, а также перевоплощение в них.

Заключительный этап психогимнастики для дошкольников - это блокировка эмоционального напряжения у детей.

При использовании занятий по психогимнастике в младшем и среднем дошкольном возрасте их проводят в три этапа: первый - разминка, второй - основная часть, третий - завершение. Подбирают доступные темы занятий, сокращают время до 20-25 мин.

В нашей практике применяются различные психогимнастические занятия. В данной статье продемонстрируем первое занятие с детьми, которое называется «Путешествие в страну Психогимнастику»

Цели:

1. Ознакомить детей с техникой безопасности в новом кабинете,
2. Создать новый ритуал приветствия и прощания, соответствующий возрасту,
3. Развить коммуникативную сферу,
4. Дифференцировать эмоциональное состояние по мимике, жестам, пантомимике,
5. Воспитывать доброжелательность к сверстникам и окружающим людям.

Оборудование: мяч, ковер.

Ход занятия:

Организационный момент, разминка.

Психолог: - Здравствуйте ребята, какие же вы уже все стали взрослые. Давайте возьмемся за руки и образуем круг, а теперь сядем так, чтобы каждый из вас видел всех детей и меня, и чтобы я могла видеть каждого из вас. Покажите, кто помнит, как мы сидим на психогимнастике? Молодцы!

(Дети садятся на ковер, образуя круг)

Ритуал начала занятия 1: «Я рад тебя видеть».

(Психолог передает мяч сидящему справа ребенку, называет его имя и говорит: «Я рад тебя видеть». Затем мяч передается по кругу, каждый ребенок называет имя своего соседа справа и говорит слова: «Я рад тебя видеть».)

Ритуал начала занятия 2: «Ковер – самолет».

(Психолог предлагает отправиться в путешествие в сказочную страну «Психогимнастику», или любую другую по сюжету занятия.) Давайте сядем на ковер – самолет, крепко, крепко держимся, сильно, сильно зажмуриваем глаза и повторяем за мной волшебные слова: «Волшебный ковер – самолет, службу сослужи, мальчишек и девчонок в страну Психогимнастики отвези!».

Психолог: Так как вы уже взрослые, именно поэтому мы перешли в новый кабинет. Давайте поиграем в игру «Найди и прикоснись». Я говорю: «Найди и прикоснись к чему ни будь красному!» и вы должны найти, что-то красного цвета и быстренько прикоснуться к этому предмету или вещи.

В нашем случае с помощью этой игры можно детей ознакомить еще и с техникой безопасности. Например, «Найди и прикоснись к чему-нибудь зеркальному...» дети находят к комнате зеркало, и психолог объясняет, что трогать это зеркало нельзя, или, например, найти пластмассовое (не все дети в этом возрасте могут сразу его найти, необходимо помочь) и если это подоконник, то объяснить, что туда лазить запрещено и т.д.

Следующую игру можно использовать как начала всех последующих занятий, в качестве разминки.

«Представьте, что вы стоите на остановке, а мимо проезжает автобус, где сидит ваша бабушка или друг. Он вас не слышит, но видит, каким жестом вы с ним поздороваетесь?» - дети накидывают разные варианты. Затем можно рассказать, что в разных странах люди здороваются по-разному, и предложить придумать каждому ребенку как бы он хотел здороваться, а потом эти движения поздороваться с каждым. На следующие занятия приветствуется, если ребенок придумывает новое движение.

Примеры разных стран: японцы при встрече кланяются: чем ниже и медленнее, тем важнее персона

В Конго приветствуют друг друга так: протягивают навстречу друг другу обе руки и при этом дуют на них.

Индусы при приветствии складывают ладони пальцами вверх так, чтобы их кончики поднялись до уровня бровей.

В Замбези хлопают в ладоши, приседая.

Тибетцы правой рукой снимают с головы шапку, а левую закладывают, а ухо и высовывают язык.

Жители острова Пасхи вытягивают перед собой кулаки на уровне груди, затем поднимают их над головой и, разжав, «кидают» руки вниз.

В следующей игре просто просим деток бегать по классу, но в момент, когда мы скажем “Замри”, они должны застыть в какой-то позе. Наша задача — разморозить первого ученика, отгадав, в роли кого он(а) замер. Например, Ты кошка? – Да, я \ Нет, я не. Тот, кого разморозили таким же образом, размораживает остальных.

А теперь нам пора возвращаться в кабинет психогимнастики, садимся на ковер самолет, крепко, крепко держимся, замуриваем глаза и повторяем за мной волшебные слова: «Волшебный ковер самолет, службу сослужи мальчишек и девчонок в кабинет психогимнастики верни!». Ууух и мы уже в кабинете. Ну а теперь давайте прощаться.

3. Ритуал окончания занятия.

Дети встают в круг, берутся за руки и дружно говорят: «Спасибо за совместную работу. До свидания».

Эмоциональная неуравновешенность детей дошкольного возраста зачастую является одной из актуальных проблем. Поэтому разработанное занятие «Художник Клякса и новые настроения» способствует решению данной проблемы.

Цель занятия:

1. Научить распознавать эмоции,
2. Осознать свои эмоции, что ребенка научает контролировать их,
3. Помочь ребенку использовать разные варианты поведения,
4. Развить важные социальные навыки.

Оборудование: мяч, стимульный материал картинки эмоций.

Ход занятия:

Психолог: Ребята сегодня к нам в гости пришел Художник-Клякса, он приготовил нам картины с новыми эмоциями и настроениями. Давайте посмотрим?

Первое настроение, которое для нас подготовил художник - это «Вина»

Посмотрите на картинку, как вы думаете, что произошло и почему девочка чувствует себя виноватой? (Психолог кидает мяч каждому ребенку, который предполагает почему виновата девочка). Следующие настроения это – Гордость, Усталость, Жадность. Необходимо при этом использовать стимульный материал.

Ритуал окончания занятия. Дети встают в круг, берутся за руки и дружно говорят: «Спасибо за совместную работу. До свидания».

Значительный психологический эффект имеет психогимнастическое занятие «Школа плохих привычек». Его цели:

1. Способствовать проявлению истинных чувств ребенка.
2. Предоставить ребенку возможность получения опыта проживания незнакомой ситуации, а также выплеск эмоций.

Оборудование: ленточки, платки.

Ход занятия:

Психолог предлагает детям поиграть в «школу плохих привычек». Эта школа - особенная, в ней учат плохим привычкам и за плохое поведение ставят хорошие отметки. В этой школе все ученики и учителя - животные.

Каждый ребенок, при помощи переодевания лентами и платками перевоплощается и становится сотрудником этой школы - решает, кто он в школе и каким животным является. В этой роли он представляется группе и осуществляет какие-то действия (говорит что-нибудь, движется особым образом и т.п.).

Надо помнить, что каждый ребенок должен демонстрировать именно плохое поведение. Например, психолог может сказать: «Давайте поставим синяк кому-нибудь» или кошка –воспитатель предлагает покривляться.

Ритуал окончания занятия.

Ковер-самолет. А теперь нам пора возвращаться в кабинет психогимнастики, садимся на ковер самолет, крепко, крепко держимся, замуриваем глаза и повторяем за мной волшебные слова: «Волшебный ковер самолет, службу сослужи мальчишек и девчонок в кабинет психогимнастики верни!». Уух и мы уже в кабинете. Ну а теперь давайте прощаться.

Дети встают в круг, берутся за руки и дружно говорят: «Спасибо за совместную работу. До свидания».

Список использованной литературы:

1. <http://childpsy.ru/lib/books/id/8635.php>
2. <https://tutknow.ru/psihologia/11007-psihogimnastika-dlya-detey-doshkolnogo-vozrasta.html>

РАЗВИТИЕ МОТИВАЦИИ К УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПОСРЕДСТВОМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

СМЕТАНКИНА О.М.,

студентка 4 курса факультета Управление,

Частное образовательное учреждение высшего образования «Московский университет имени С.Ю. Витте»

БОРИСКИНА А.А.,

научный руководитель,

кандидат педагогических наук,

доцент кафедры психологии и педагогики

Аннотация. В статье рассматривается вопрос использования информационных технологий (ИТ) в развитии мотивации к учебной деятельности у младших школьников. Авторы рассматривают различные информационные технологии, которые могут быть использованы в образовательном процессе: электронные учебники и пособия, интерактивная доска, компьютерные программы, системы дистанционного обучения, видео уроки и онлайн-курсы, а также комбинирование ИТ с игровой формы обучения и проектной деятельностью. Автор обсуждает, как использование информационных технологий помогает развивать креативность, мышление, память, внимание, улучшает коммуникативные навыки, сокращает время на объяснение материала и проверку заданий. В статье подчеркивается важность использования информационных технологий в образовательном процессе для формирования

и развития мотивации к учебной деятельности у младших школьников.

Ключевые слова: положительная мотивация, информационные технологии, образовательный процесс, младшие школьники

Актуальность. В современном мире информационные технологии играют огромную роль в жизни людей. Сейчас система образования ориентирована на интеграцию в мировое информационно-образовательное пространство, что делает использование информационных технологий неотъемлемой частью образовательного процесса.

Компьютерные технологии и интернет становятся не просто дополнением к обучению, а необходимостью для качественного образования. Обучение с использованием информационных технологий позволяет учащимся получать более глубокие знания и развивать навыки, необходимые в современном мире [1,2]. Внедрение информационных технологий в учебный процесс является перспективным и поддерживается на государственном уровне [3,4].

На базе «Шлиссельбургской средней общеобразовательной школы №1» проведено экспериментальное исследование по изучению влияния информационных технологий на формирование и развитие положительной мотивации к учебной деятельности. В исследовании приняли участие 126 третьеклассников из четырех классов. Испытуемые являются учениками одной параллели, дети одного возраста, обучаются в одной образовательной среде по НОО ФГОС 3-го поколения.

Применение информационных технологий в начальной школе возможно на любом этапе урока, что позволяет учителю проверять домашние задания, актуализировать знания, изучать новые темы, закреплять и повторять изученное, контролировать и оценивать знания учащихся, а также рефлексировать [5-7].

Рассмотрим ИТ, наиболее часто применяемые в образовательном процессе.

- Электронные учебники и пособия — используются на компьютере или планшете, включают интерактивные элементы, такие как видео и аудиофайлы, что делает учебный процесс более интересным и доступным.

- Электронный журнал и дневник — пришедшие на смену бумажным версиям, позволяют учителям и родителям получать информацию об успеваемости учеников в режиме онлайн.

- Интерактивная доска, компьютерные программы, видео уроки, онлайн курсы и семинары — позволяют учителям и ученикам работать с различными приложениями и программами, а также проводить интерактивные уроки.

- Системы дистанционного обучения — позволяют проводить уроки и курсы в режиме онлайн. Такая форма обучения приобрела большую популярность и показала высокую эффективность в период пандемии.

Внедрение информационных технологий в проектную деятельность учеников и комбинирование информационных технологий с игровой формой обучения развивает навыки работы с компьютером, креативность и мышление [8,9].

По новым ФГОС 3 поколения, проектная деятельность является обязательной формой обучения, а государством активно поддерживается и выделяются средства на создание программ и центров дополнительного обучения, например, такие как «Точка роста». Целью создания центра является расширение возможностей учащихся в освоении предметов естественно-научной и технической направленности, а также для практической отработки по предметам: химия, биология, физика, математика и др. Занятия проводятся по внеурочной деятельности. Например, использование различных программ и приложений, которые помогают ученикам создавать презентации, мультимедийные материалы и другие проекты.

В ШСОШ №1 активно проводятся мероприятия по повышению компьютерной грамотности для учителей. Мастер-классы, на которых учителя узнают о новых технологиях и программных продуктах, а также получают практические навыки работы с ними. На таких собраниях разбираются варианты использования, проекторов, интерактивных досок и

презентаций в рамках текущего учебного процесса. Повышение компьютерной грамотности среди учителей является важным шагом для создания более интересного и эффективного учебного процесса.

Методом определения уровня мотивации обучающихся 3-х классов являлось анкетирование по методике изучения мотивации Н.Г. Лускановой. Анкетирование проводилось в 2 этапа: первый этап проходил в начале октября 2022, второй этап проходил в феврале 2023.

Уровни мотивации:

I – Высокий уровень, II – Средний уровень, III – Положительная мотивация, IV – Низкий уровень, V – Деадаптация.

На рисунке 1 и 2 показаны результаты проведенного мониторинга. На диаграммах видна положительная динамика улучшения мотивации обучающихся.

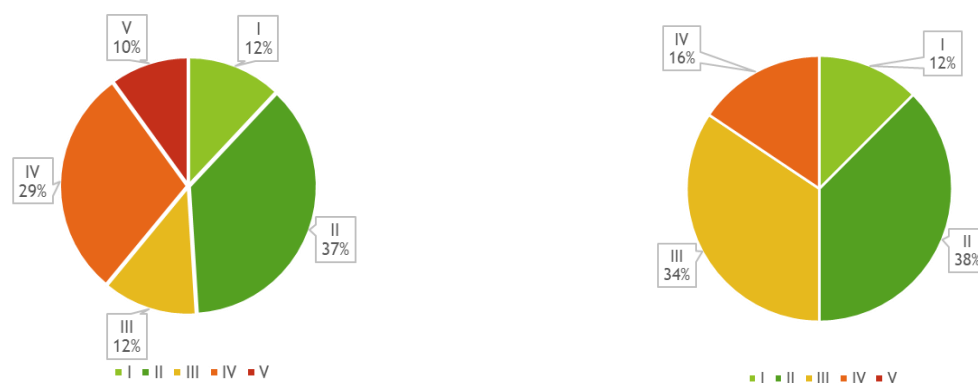

Рис 1 – Определение уровня мотивации в 3а классе в октябре 2022г. и в феврале 2023г.

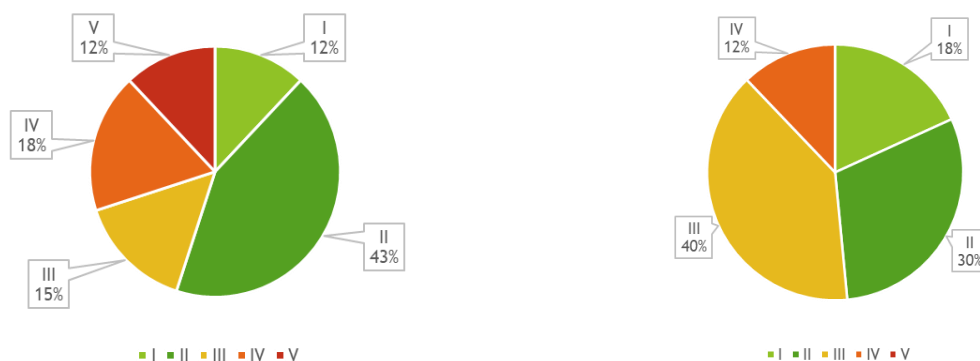

Рис 2 – Определение уровня мотивации в 3б классе в октябре 2022г. и в феврале 2023г.

В 3а классе в феврале высокий и средний уровень мотивации наблюдается у половины обучающихся. Существенно сократился уровень низкой мотивации, по данным на диаграмме видно, увеличение положительной мотивации с 12 до 34 процентов. Положительную мотивацию имеет более 80% обучающихся класса, что подтверждается их успеваемостью и обратной связью от классного руководителя.

В 3б классе, в феврале высокий и средний уровень мотивации также наблюдается у половины обучающихся. И еще более заметно снижение низкой мотивации к обучению и увеличение положительной мотивации с 15 до 40 процентов.

Заключение. Применение информационных технологий в обучении является эффективным способом развития мотивации обучающихся к учебной деятельности, что ведёт к улучшению качества образования и повышению успеваемости учащихся.

Однако требуется контролировать качество внедрения ИТ в образовательный процесс. Необходимо осмысленное применение электронной техники, оценка и устранение

существующих проблем в педагогической деятельности на базе современных систем обучения.

Список литературы:

1. Логутова, М. А. Информационно-коммуникативные технологии в образовательном процессе. Профессиональное образование в современном мире, 2021. № 2, 109-117 с.
2. Коротеева, А. С. Цифровые образовательные ресурсы как средство повышения эффективности усвоения информации обучающимися. Педагогическая перспектива, 2022. № 2, 78-82 с.
3. Шерибзянова А.М. Формирование учебной мотивации младших школьников. Казанские научные чтения студентов и аспирантов имени В.Г. Тимирязова, 2020. 335 с.
4. Приказ Минобрнауки России от 06.10.2009 N 373 (ред. от 11.12.2020). URL: <https://fgos.ru/fgos/fgos-noo/> (дата обращения: 03.12.2023).
5. Борзенкова О.А. Василенко А.С. Развитие учебной мотивации младших школьников средствами информационно-коммуникационных технологий (теоретический аспект). Балканское научное обозрение №1, 2018. 25-28 с.
6. Хасанова Л.Р. Применение инновационных технологий, как средство мотивации к учебной деятельности у младших школьников. Международный научно-исследовательский журнал, 2019. №9, 87 с.
7. Хасанова Л.Р. Применение инновационных технологий, как средство мотивации к учебной деятельности у младших школьников. Международный научно-исследовательский журнал, 2019. №9, 87 с.
8. Цифровые технологии в сфере обучения персонала. Сборник материалов XXX Республиканской выставки-сессии студенческих инновационных проектов, 2021. 212-216 с.
9. Иванова Н.А. Современные компьютерные технологии как средство повышения мотивации младших школьников. Проблемы и перспективы развития образования: материалы IX Международная научная конференция, 2018. 52 с.

КНИГОТЕРАПИЯ И ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ОТНОШЕНИИ ЛЮДЕЙ ПРЕКЛОННОГО ВОЗРАСТА

ПОГОРЕЛОВА А.В.

Студентка группы СР-20-4с

АБДАКИМОВА М.К.

Научный руководитель, к.п.н. доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрено понятие книготерапии, её виды и роль в работе с людьми преклонного возраста. Так же, были рассмотрены цели и задачи книготерапии в социальной работе с людьми преклонного возраста.

Ключевые слова: Книготерапия, социальная книготерапия, библиотерапия, психотерапевтическая книготерапия.

Текст. Книготерапия (библиотерапия) – это терапевтический подход, который использует литературу в качестве инструмента для поддержания у клиентов хорошее психологическое здоровье. Это универсальный и достаточно эффективный вариант лечения, чаще всего его используют в дополнении или совокупности к другим видам терапий[1].

Книжная терапия в основу своего внимания берет конкретный проблемы человека, его страхи, переживания и состояние человека. В целом, для книготерапии подойдет абсолютно любая книга, в основном специалисты используют художественную литературу, научно-популярную литературу или их комбинацию. Это могут быть рассказы, романы, биографии, стихи, какие либо книги по саморазвитию, самое главное, чтобы содержание этой книги соответствовало задаче, которую перед собой поставил специалист, и конкретной проблеме человека которую необходимо решить.

Библиотерапия – мощное средство помощи всем людям в их попытках справиться с физическими и эмоциональными расстройствами. Однако ее приоритет – в области помощи социально незащищенным группам граждан. Для людей пожилого возраста, пенсионеров, одиноких очень важно, чтобы в их руки попала книга, которая придаст сил, справится с трудностями в жизни. У большинства этих людей есть определенные проблемы со здоровьем и жизненные проблемы, которые заставляют их обращаться к чтению как к средству преодоления психического дискомфорта и депрессии[2].

Мы провели несколько встреч с благополучателями Немецкого Центра Видергубурт города Караганды. Так как это было наша первая встреча и знакомство, мы не осведомлены, имеются ли какие-либо психологические и эмоциональные проблемы у клиентов. Но с помощью книг можно не только лечить и прорабатывать травмы и проблемы, можно даже просто поднять настроение и зарядить энергией и приятными эмоциями на весь день. Это и стало нашей целью.

К задачам книготерапии можно отнести создание и объединение группы пожилых людей с целью оказания взаимной поддержки с помощью книготерапии, оценку собственного психологического и эмоционального состояния, выявление жизненных трудностей и способов их преодоления, пересмотр жизненных ценностей и взглядов, принятие рационального решения по волнующим пожилых людей вопросам при наличии ограниченных предварительных знаний или личного опыта решения подобных проблем. Ну и наконец, развитие потенциала групповой самопомощи с помощью книготерапии[3].

Наш выбор пал на небольшой рассказ «Умеешь ли ты свистеть, Йоханна?», автором которого является Ульф Старк. Рассказ о мальчике, который очень хотел иметь дедушку, как у его друга. И он направился в дом престарелых и там познакомился с пожилым мужчиной, которого мальчик поставил перед фактом, что теперь он будет его дедушкой. Они много

времени проводили вместе, ходили гулять, запускали воздушного змея, дедушка учил мальчика насвистывать мелодию, но у мальчика не получалось. Дедушка был уже очень стар и болен, но всегда старался угождать своему «внуку». В один момент мальчик некоторое время не приходил к дедушке, потому что учился свистеть, чтоб похвастаться дедушке. Спустя несколько дней тренировок, мальчик со своим другом прибегают к дедушке в дом престарелых, но дедушки там не оказалось. Мед. сестра которая ухаживала за дедушкой огорчила мальчиков новостью о том, что дедушка покинул этот мир. Мальчики были шокированы, и последняя их встреча случилась на похоронах у дедушки. Они были знакомы не так много, но успели стать друг для друга очень близкими людьми. Теперь когда мальчик насвистывает мелодию, которой его учил дедушка, он сразу вспоминает все счастливые моменты, тот опыт который он получил от него и то, как здорово когда у тебя есть дедушка[4].

История может показаться грустной, но на самом деле она очень поучительна. Так нам ответили люди, для которых мы её читали. Пожилые люди часто испытывают одиночество, даже находясь в семье. Иногда им тоже не хватает дома внуков и детей, ведь все заняты то работой, то учебой, и уделить достаточное внимание своим бабушкам и дедушкам не всегда выходит. Клиентам очень понравился рассказ, все остались с положительными эмоциями. После прочтения мы задавали ряд вопросов:

- Почему мальчику нужен был дедушка, а дедушке нужен был мальчик?

Ответ кроется в том, что взаимоотношения между двух поколений всегда должны присутствовать, как минимум для передачи опыта друг другу, и как максимум чтоб не испытывать одиночество в семье.

- Как вы проводите время с внуками? Что бы вам хотелось им передать? Получается ли вам это сделать?

- Как вы думаете, какой образ вас как бабушки или дедушки в сознании ваших внуков?

- Что, по вашему мнению, сделает ваши взаимоотношения с внуками/детьми позитивнее?

Нам было важно взаимодействие со слушателями, послушать их истории для взаимного обмена информацией. Все люди открыто с нами общались, делились мыслями, показывали эмоции, которые вызвал рассказ.

Приложение 1

Список литературы:

1. Тихомирова, И. И., Что такое библиотерапия и могут ли книги врачевать душу?/ И. И. Тихомирова - 2003. - № 1. - 15-16 с.
2. Назаркин, Н.Н. Романтическая фантастика как средство вспомогательной анестезии. / Н. Н. Назаркин - М.: БМЦ, 2001. - 60-65 с.
3. Тюшина, Е.И. Лечение книгой, или библиотерапия. / Е. И. Тюшина – М.: 2003,14-18 с.
4. https://sharlib.com/read_152421-1

БРАЧНОСТЬ И РАЗВОДИМОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ КАК СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

ТАЛАПОВА С.

студентка группы СР-22-2

АБДАКИМОВА М.К.

Научный руководитель, к.п.ню, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье изучены процессы брачности и разводимости в Казахстане. Рассмотрены виды и формы брака, а также исследованы наиболее распространенные причины разводимости. Приведены статистические показатели на основе данных бюро национальной статистики.

Ключевые слова: семья, брак, развод, статистические данные

Семья - это малая социальная группа, ячейка общества, которая основана на браке и кровном родстве, а ее члены связаны общим бытом и ответственностью друг перед другом. Являясь важнейшей социальной структурой, семья в лице каждого из своих членов демонстрирует образцы повторяющегося, общественно одобряемого поведения, основой которого являются социальные нормы и ценности. Начало и основание семьи составляет брак. С давних пор вступление в брак считалось нравственной обязанностью каждого человека, достигшего положенного возраста. Брак или брачный союз, супружество - семейный союз мужчины и женщины, порождающий их права и обязанности по отношению друг к другу и к детям. [1,2]

Брак - это санкционируемая и регулируемая обществом форма отношений между мужчиной и женщиной, определяющая их права и обязанности по отношению друг к другу и к их детям. С точки зрения права, браком считается только свободный союз мужчины и женщины, заключенный с целью образования семьи с обязательным соблюдением установленных законом требований и порождающий между супругами взаимные личностные и имущественные права и обязанности.

Все проблемы, затрагивающие создание, функционирование и распад семьи всегда были, есть и будут особо актуальными, поскольку брак и семья предполагает непреходящие ценности, являющиеся неотъемлемой частью человеческой цивилизации в целом. В современном обществе, как, впрочем, на любом этапе его развития, частное дело двоих - продолжит ли существование их брачный союз, либо его необходимо прекратить, приобретает качество публичного интереса.

Под видами (формами) брака подразумевает конкретные вариации брачных союзов, в которые вступают или вступали мужчины и женщины. Среди видов брака прежде всего различают моногамию и полигамию.

Моногамия – это брак одного мужчины с одной женщиной. Полигамия – это брак одного мужчины с несколькими женщинами (полигиния, или многоженство) или брак одной женщины с несколькими мужчинами (полиандрия, или многомужество).

Полиандрия, в основном, существует в виде так называемой фратеральной полиандрии, т.е. брака одной женщины с несколькими братьями, распространена у народов Индии и Тибета. В настоящее время наибольшее распространение получает так называемая серийная моногамия, т.е. повторные, главным образом, послеразводные браки мужчин и женщин

Согласно рекомендациям статистической комиссии ООН, выделяют следующие виды брачного состояния:

1. Лица, никогда не состоявшие в браке.

2. Лица, состоящие в браке и живущие в нем.
3. Вдовы и не вступившие в новый брак.
4. Разведенные и не вступившие в новый брак.
5. Лица, состоящие в браке, но не живущие вместе.
6. Лица, не состоящие в браке, но живущие вместе.
7. Случаи, которые невозможно классифицировать.

Вступая в брак, разведясь, овдовев, люди меняют свой брачный статус, переходя из одного брачного состояния в другое. На уровне всего населения эти смены брачного состояния образуют массовый процесс переходов, которые в своей совокупности представляют собой воспроизводство брачной структуры.

Разводимость – процесс распада супружеских пар в поколении вследствие расторжения брака (развода). Брачность, овдовение и разводимость в совокупности составляют процесс воспроизводства брачной структуры населения.

Развод как метод юридического оформления разрушения брака на практике - это непростой процесс, состоящий из нескольких стадий, в следствии смены которых происходят разрыв брачно-семейных взаимоотношений, преобразование социальных статусов, ролей и межличностных связей, а также формирование у членов распавшейся семьи обусловленных этими изменениями особых потребностей во внешней помощи и поддержке.

Непосредственные причины, выступающие часто мотивами разводимости:

1. Поздний или ранний возраст вступления в брак.
2. Отсутствие нормальных жилищных и материальных условий.
3. Алкогольная, наркотическая и игровая зависимость членов семьи.
4. Бытовое насилие.
5. Утрата чувств под влиянием монотонности быта.
6. Вмешательство родителей в семейные дела супругов.
7. Бесплодие одного из супругов, невозможность иметь детей.
8. Супружеская неверность(измена).
9. Отсутствие общих взглядов и интересов.
10. Несовместимость характеров; любовь к другому человеку.
11. Психологическая и практическая неготовность партнеров к семейной жизни

По данным официальной статистики в Казахстане, динамика мужчин и женщин, вступивших в брак в период 1999– 2021 годов, в целом имеет положительную тенденцию с некоторыми спадами. В 1999–2013 годы численность вступивших в брак возросла в среднем в два раза, затем снижалась до 2020 года и только в 2021 году зафиксировано, что 1 258 мужчин и 2 786 женщин вступили в брак, что значительно больше этих показателей в 2020 году. Если рассмотреть долю вступивших в брак по возрастным группам, то видим, что наибольшее число мужчин создают семью в возрасте 24–28 лет, а женщин – в возрасте 19–23 лет.

В 2009–2021 годах динамика заключения браков замедлилась и ограничивается незначительными колебаниями на уровне 7,7–7,8%. Вступление в брак демонстрирует различия между городским и сельским населением. Так, в городе чаще заключают брачный союз, возможно, по причине большего выбора партнеров для брака и в связи с тем, что большинство молодых людей желают остаться в городе.

Начиная с 2017 года наблюдается стабильный уровень брачности. Статические показатели брачности у женщин больше, чем у мужчин. Это может объясняться, в числе прочего, распространенностью раннего замужества из-за социально-культурных причин и природной потребностью в создании семьи и рождении детей. Однако коэффициент разводимости у женщин также больше, чем у мужчин.

От общего числа зарегистрированных разводов в 2021 году , 10 055 разводов зарегистрированы молодыми казахстанцами в возрасте до 29 лет. Согласно бюро

национальной статистики в 2022 году в Казахстане было зарегистрировано 128 500 браков и 17 700 разводов. Также были определены города-лидеры и «аутсайдеры», где за последние 10 лет пары чаще расторгали свои союзы. Антирейтинг возглавляет Алматы, где развелись 66 тысяч 426 пар, в Карагандинской области - 56 тысяч 775 пар, в Восточно-Казахстанской области - 51 тысяча 768 пар. Меньше всего разводов приходится на Атыраускую область, где развод оформили 16 тысяч 221 пара. В Мангистауской области развелись 17 тысяч 509 пар. В Кызылординской области - 18 тысяч 572 пары. Следовательно, для нашего общества проблема разводимости стоит очень остро. [3,4]

Проблема сохранения семейного благополучия - общегосударственная проблема и решаться она должна на профессиональной основе. Социальная защита семьи имеет и определенное экономическое содержание, которое также реализует в своей практической деятельности - социальный работник. Это – обеспечение жилищной и других видов субсидиарной помощи; предоставление льгот по оплате транспортных, коммунальных услуг, оказание медицинской, юридической и социальной помощи; льготное снабжение продовольствием и товарами первой необходимости; поддержка в сфере образовательных услуг, занятости, предпринимательства [5].

Процесс социального посредничества в разрешении бракосемейных конфликтов может быть многовариантным, но к основным его направлениям относятся следующее:

- Психологическая консультация: профилактика и разрешение семейных конфликтов, психология семейных взаимоотношений в разные периоды жизни, кризисы в молодой семье.

- Юридическая консультация: жилищные программы для молодых семей такие как «Бақытты отбасы», «7–20–25», «5–10–20», жилье от государства, ипотека «Жас отбасы», программа переезда «Еңбек».

- Консультирование по социально-медицинским вопросам.

- Педагогическая консультация: обучение семейной жизни без конфликтов, работа с разводящимися парами, помощь в решении семейных проблем и конфликтов

Также одним из механизмов регулирования брачно-семейных отношений в рамках профилактики разводов являются различные службы по сопровождению и патронажу семьи, основная цель которых направлена на обеспечение оптимального выполнения семьей ее разнообразных функций, совершенствование внутрисемейных отношений, гармоничное развитие личности супругов и жизни семьи в целом.

Таким образом, в семье протекают главные процессы социализации растущего человека, она учит жить в сложном, меняющемся мире, возрождает духовность как условие межлических связей. Семью необходимо оберегать, создавать условия для его развития, осуществлять социальную поддержку и сопровождение. Все эти задачи призваны решать специалисты социальной работы, которые, являясь проводниками социальной политики государства, посредством патронажа семей, социального сопровождения, оказания адресной социальной помощи укрепляют и придают стабильность семьям. Следовательно, самим специалистам социальной работы необходимо формировать и постоянно совершенствовать профессиональные компетенции для работы с семьей.

Список использованной литературы:

1. Тереза Е.Б. Семья: брак, развод // Теория и практика общественного развития. 2006. 2. С. 70-72.

2. Андреева Т.В. Семейная психология. СПб.: Речь, 2004. 244 С. С. 24.

3. Сколько пар развелись и поженились в Казахстане в 2022 году// https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/skolko-par-razvelis-i-pojenilis-v-kazahstane-v-2022-godu-491175/

4. Национальный доклад «Молодежь Казахстана» 2022/ [/https://eljastary.kz/upload/iblock/462/tqfyx8atg9x4q0jsrq7fxufar60jugy.pdf](https://eljastary.kz/upload/iblock/462/tqfyx8atg9x4q0jsrq7fxufar60jugy.pdf) С.159-161

5. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики [Текст] / Ф. А. Мустаева. – М., 2002. – 416 с.

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ТҰЛҒАЛАР: ЖҰМЫСҚА ЖӘНЕ ТАБЫСҚА ҚОЛ ЖЕТКІЗУ

ТӨЛЕУТАЙ А.А.

СР-19-1к тобы студенті

АБДАКИМОВА М.К.

Ғылыми жетекші, п.ғ.к., доцент

*Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды, Қазақстан Республикасы*

Аннотация. Мақала мүгедектігі бар адамдарды жұмысқа орналастыру және олардың табысын қамтамасыз ету мәселесіне арналған. Бағдарламалық құжаттарды талдау негізінде әлеуметтік жұмыс контекстінде жұмыспен қамту саласындағы мүгедектігі бар адамдар үшін мүмкіндіктер зерттелді.

Түйінді сөздер: мүмкіндігі шектеулі жандар, жұмыспен қамту, жұмысқа орналасу, әлеуметтік жұмыс.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 1 қыркүйектегі Жолдауында айтылғандай, Еліміздің басты құндылығы – адам. Бұл – айқын нәрсе. Сондықтан, ұлттық байлықты тең бөлу және баршаға бірдей мүмкіндік беру – реформаның басты мақсаты. Ұлт саулығы жақсы болса ғана, қоғам орнықты дамиды -, деген болатын[1] Осыған орай, қазіргі таңда мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды әлеуметтік бейімдеу мен жұмысқа орнықтыру әлеуметтік жүйелер үшін маңыздылығы жоғары болып табылады.

Әрбір мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың еңбек етуге құқығы бар. Ал біздің міндет оларға осы істе қолдау беріп, көмектесу. Қазақстанда 700 мыңдай мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың 430 мыңы немесе 60 пайызы еңбекке қабілетті жастағылар. Халықаралық еңбек ұйымының мүгедектерді әлеуметтік оңалту және бейімдеу жөніндегі ұсынымдарында екі негізгі басымдық бар: жұмыспен қамту және білім беру. Бұл адамға жаңа дағдылар мен білім алу, жұмысқа орналасу арқылы әлеуметтенуге мүмкіндік береді. Жұмыс тобында немесе онлайн режимде де жұмыс атқара отырып, адам қоғамда болады, қажетті қарым қатынас ала отырып, маман ретінде сұранысқа ие бола алады. Бүгінде Қазақстанда мүгедектігі бар тұлғалар барлық еңбекке қабілетті адамдардың төрттен бір бөлігін ғана құрайды. Яғни, белсенді еңбек қызметіне тартылған. Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінде мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды жұмысқа орналастыру мәселесін шешу үшін арнайы жобалық топ құрған болатын. Бірқатар жобалар мен бағдарламалар бар. Негізгілердің бірі – Нәтижелі жұмыспен қамтуды және кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2022 жылдарға арналған «Еңбек Мемлекеттік бағдаламасы» Сонымен бірге, «2021-2025 жылдарға арналған кәсіпкерлік дамытудың ұлттық жобасы» ішіндегі «Бақытты отбасы» бағдарламасын қаржыландыру мәселесі ұлғайған болатын. Мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың отбасындағы басты проблемалардың бірі: мәжбүрлі түрде жұмысынан кету, қысқартылған жұмыс күні, қосалқы техникалық құралдардың болмауы, оларды сатып алуға төлеуге т.б шығындарды атап өтуге болады. Түскен өтінімдерді бөлу кезінде ҚР Сенаты бойынша мүгедектігі бар адамдардың өмір сүру сапасын жақсарту, ұсыныстарды әзірлеу туралы жұмыс тобының, республикалық кеңесі бойынша шеңберінде оларға басымдық берілген болатын[2]

Қазіргі уақытта Қазақстандағы әлеуметтік жұмыстағы мүмкіндігі шектеулі тұлғалармен жұмыс, перспективті салалардың бірі ретінде даму үстінде. Ауыр экономикалық жағдай, сонымен қатар тұрғын-халықтың осал топтарына әртүрлі білікті көмекке мұқтаж болуына себеп болып отыр. Функционалистік әлеуметтану көзқарасы бойынша бұл жағдай жаңа мамандықтың пайда болуының бір ғана себебі емес, сонымен қатар кәсіби әлеуметтік жұмыстың дамуын ынталандырушы факторлардың бірі болып табылады. Қоғам әлеуметтік жұмыстың жылдам институционализацияланғанына және оның қоғамдағы жоғарғы мәртебелі, жағымды имиджді толыққанды мамандық болып қалыптасқанына тікелей

мүдделі болуына байланысты тек жоғары сапалы мамандандырылған мамандық қана мәселелердің салдарларымен қатар себептерімен де табысты күресе алады, қоғамдағы түрлі проблемалардың өзекті негізі бола алады[3]

Егер әлеуметтік жұмыстың қазіргі таңдағы шынайы жағдайын қарастыратын болсақ, онда әлеуметтік жұмыс адамдарға кәсіби көмек көрсететін мамандық ретінде қалыптасқан жоқ, және оның кәсібилену процесі әлі де аяқталмады. Кәсібилік ұғымын осы тұста қолданатын болсақ, қоғамдық институттардың құрылуы мен дамуы, қоғамның кәсіби құрылымының қалыптасуымен байланысты ережелер мен нормалар ретінде түсіндіріледі. Кәсібилену процесі ерекше тұлғалармен жұмыста мүддесі мен құндылықтары, кәсіби ұстанымдары мен ролі бар кәсіби топтарды қалыптастыру дегенді білдіреді. Яғни, іс-әрекет ете отырып қана, кәсібиленуден өткеннен кейін мамандандырылған, қалыптасқан жүйені көре аламыз.

Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды жұмысқа орналастыру барысында:

- Жұмыс орындарын квоталау бойынша қосымша ақпарат беріліп нұсқау бекітіледі.

- Жұмысқа орналастыру үшін квоталанған жұмыс орындарының тізбесі қосымшаға сай анықталады.

- Кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдардағы жұмысқа орналасуға мұқтаж мүмкіндігі шектеулі тұлғалар, арнайы квота бөлінген яғни, жұмыс орындарынан үлесі бар болып табылады.

- Жұмыспен қамту мәселесі ретінде өкілетті орган аймақтық деңгейде тұрғындарды жұмыспен қамту бойынша және әлеуметтік қолдауды қамтамасыз етуге жағдай жасай отырып, жергілікті бюджет есебінен қаржыландырады.

Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды жұмыспен қамтамасыз етудегі жұмыс берушілердің негізгі міндеттері мен жауапкершілі бар. Олар:

- Белгіленген талаптарға сәйкес жұмыспен қамту мәселесі бойынша өкілетті органдардың жолдамасы негізінде жұмыс берушілер азаматтарды жұмысқа қабылдауға міндетті болып табылады;

- Жұмыс берушілер кәсіпорындарда, мекемелер мен ұйымдарда белгіленген біліктілік жоспарға сай, босаған жұмыс орындары немесе құрылған жұмыс орындары болса, үш күндік уақыт аралығында ақпаратпен қамтамасыз ету;

- Квота есебінде бөлінген жұмыс орындарының толығыуы туралы ай сайын жұмыспен қамту мәселесі бойынша өкілетті органға ақпарат беріп отырады;

Бағдарламалар тұжырымдамасын іске асыру нәтижесінде және Қазақстандағы кәсіпорындар деңгейін жоғарылату аясында мүмкіндігі шектеулі тұлғалар оқудан өтіп, жұмыс табуда сонымен бірге шағын немесе толыққанды бизнес құруда да жаңа мүмкіндіктерге ие. Қазіргі кездегі өзекті проблемалардың бірі - жұмыс берушілердің көп жағдайда мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды жұмысқа қабылдау қызығушылықтарының төмендеуі болып отыр. Осы мәселе бойынша жұмыс берушілерге қолайлы жағдай жасау бойынша қосымша сауалнамалар, тренингтер мен жұмыстар жүргізуліде[4]

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 ӘДІЛЕТТІ МЕМЛЕКЕТ. БІРТҰТАС ҰЛТ. БЕРЕКЕЛІ ҚОҒАМ Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2022 жылғы 1 қыркүйек // <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340>

2 2021 – 2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жоба Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 728 қаулысымен бекітілген // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000728>

3 Ярская-Смирнова Е. Р. Теория и практика социальной работы. М., 2011.

4 Кожамқулов, Л. Т. ҚР-дағы әлеуметтік қызметтер: әлеуметтік қызметтерге мұқтаждықтың өлшемдері мен дәрежесін, сондай-ақ әлеуметтік қызметкерлерге олардың санаттарына (деңгейлеріне) сәйкес қойылатын біліктілік талаптарын әзірлеу, Алматы, 2020.

**СЕКЦИЯ. «ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ»
«ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРАВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ»**

**КӨЛІКТЕГІ ПО ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ӘКІМШІЛІК
МӘЖБҮРЛЕУ ШАРАЛАРЫ**

АКИМОВ Д.А.

*Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов
атындағы Қарағанды Академиясы
ЖООКББФ магистранты, полиция подполковнигі
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
ғылыми жетекшісі: Қазақстан Республикасының
Бас прокуратурасы жанындағы құқық қорғау
органдары Академиясы ведомствоаралық ҒЗИ
орталығының бастығы з.ғ. к., доцент, аға әділет кеңесшісі*
ӘБЕУОВ Е. Т.

Аннотация. Бұл мақалада көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша ПО қызметкерлері қолданатын әкімшілік мәжбүрлеу шаралары қарастырылады. Көліктегі ПО қызметінің проблемаларын зерттеу, құқық бұзушылық профилактикасы бойынша қолданатын әдістерін талдау өзекті болып табылады. Көліктегі ПО қызметкерлерінің қызметіндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласында мәжбүрлеу әдісін қолдану туралы заң ғалымдарының әртүрлі пікірлері көрсетіледі.

Түйін сөздер: әкімшілік мәжбүрлеу, әкімшілік – алдын алу шаралары, әкімшілік бұлтартпау шаралары, әкімшілік-процессуалдық қамтамасыз ету шаралары, әкімшілік жауаптылық шаралары.

Әкімшілік мәжбүрлеу мемлекеттік мәжбүрлеудің салалық түрі ретінде мемлекеттік билік субъектілерінің әкімшілік және әкімшілік-процессуалдық құқық нормаларында белгіленген мәжбүрлеу шараларын қолданудан тұратын мемлекеттік басқару әдісі болып табылады, олар адамдардың құқыққа қайшы әрекеттер жасауына байланысты немесе жеке адамның қауіпсіздігіне, сондай-ақ қоғамдық қауіпсіздікке қауіп төндіретін мән-жайлар туындаған кезде заңды міндеттерді мүлтіксіз орындауын қамтамасыз етуге бағытталған [1, 85-бет].

Әкімшілік мәжбүрлеу шаралары деп әдеттегідей мемлекет органдарының уәкілетті лауазымды адамдары қолданатын нақты іс-шараларды түсіну қажет. Сонымен қатар, әкімшілік мәжбүрлеу шараларын ғылыми жіктеу мәселесі ең пікірталастардың бірі болып табылады және болып қала береді. Атап айтқанда, жекелеген авторлар осы шаралардың екі буынды жіктелуіне (оларды қолдану негіздері бойынша) қайта оралуда: а) әкімшілік құқық бұзушылық (теріс қылық) жасағаны үшін тағайындалатын және заңда дәл айқындалатын әкімшілік мәжбүрлеу шаралары; б) құқық бұзушылық болмаған кезде қолданылатын әкімшілік мәжбүрлеудің өзге де шаралары (мысалы, жолаушыларды тексеру). Екінші топта қолданудың негізі мемлекеттік қажеттілік деп аталады. Осы топ шеңберінде әкімшілік мәжбүрлеу шараларының мынадай жіктелуі ұсынылады: 1) мемлекеттік қажеттілікке байланысты қолданылатын әкімшілік мәжбүрлеу шаралары; 2) бақылау-алдын алу шаралары; 3) процессуалдық қамтамасыз ету шараларын қоса алғанда, әкімшілік бұлтартпау шаралары; 4) қалпына келтіру шаралары. Жалпы алғанда, әкімшілік мәжбүрлеу шараларының бес тобы анықталды [2, 170-173 беттер].

Кейбір ғалымдар жеке топ ретінде әкімшілік-процессуалдық қамтамасыз ету шараларын бөлуді тиімсіз деп санайды [3, 50-51 беттер]. Бұдан басқа, әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу құрамында әкімшілік ескерту шараларының, сондай-ақ әкімшілік-қалпына

келтіру шараларының болуы қажеттілігі туралы пікірдің бірлігі жоқ.

Біздің ойымызша, ең дұрысы әкімшілік мәжбүрлеу шараларының төрт тобын бөлу болып табылады, олардың ішінде: 1) әкімшілік-алдын алу шаралары; 2) әкімшілік бұлтартпау шаралары; 3) әкімшілік-процессуалдық қамтамасыз ету шаралары; 4) әкімшілік жауаптылық шаралары[4, 13-бет]. Көліктегі ішкі істер органдары қолданатын әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қарастыра отырып, дәл осы ұстанымнан шығатын боламыз. Бұл шаралардың өзіндік ерекшелігін атап өткен жөн: біріншіден, бұл қызметте әкімшілік мәжбүрлеудің барлық түрлері қолданылады: ескерту, бұлтартпау, процессуалдық қамтамасыз ету, әкімшілік жаза; екіншіден, олар дене күшін, атыс қаруын, арнайы құралдарды қолдану сияқты шараларды қамтиды.

Нормативтік-құқықтық база дәстүрлі түрде құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету тиімділігін арттырудың маңызды факторы болып табылады [5,319-бет]. Көліктегі ПО қызметкерлерінің қызметінде әкімшілік мәжбүрлеу шараларын реттейтін құқықтық нормаларды талдауды Қазақстан Республикасы «ПО туралы» Заңынан бастау керек. Мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары «Ішкі істер органдарының өкілеттіктері» 6-бапта бекітілген. Оларға ұстау, тұрғын және өзге де үй-жайларға, жер учаскелері мен аумақтарға кіру; жергілікті жер учаскелерін, тұрғын үй-жайларды, құрылыстарды және басқа да объектілерді қоршау (бұғаттау), азаматтар туралы деректер банктерін қалыптастыру және жүргізу және т.б. жатады; бұдан басқа, кейбір мәжбүрлеу шараларын қолдану мүмкіндігі «Құқық қорғау қызметі туралы» Заңның 59-62-баптарында және Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының кодексінің 785-бабында қарастырылған. Жоғарыда келтірілген әкімшілік мәжбүрлеу шараларын төрт топқа жіктеуді қолдана отырып, осы нормаларға жүгінейік.

Полиция қызметкерлері қолдануға құқылы ең типтік ескерту шараларына мыналар жатады:

- азаматтардың жеке басын куәландыратын құжаттарды, егер оларды құқық бұзушылық жасады деп күдіктенуге немесе оларды іздеуде деп санауға мүмкіндік беретін деректер болса, не егер осы азаматтарға қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғауға себеп болса, сол сияқты заңда көзделген жағдайларда оларды ұстау үшін негіздер болса, тексеру;

- азаматтарда, лауазымды тұлғаларда, қоғамдық бірлестіктер мен ұйымдарда Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес полицияның құзыретіне жататын белгілі бір іс-әрекеттерді жасауға немесе белгілі бір қызмет түрін жүзеге асыруға рұқсатты (лицензияны) және өзге де құжаттарды тексеру;

- азаматтардың қауіпсіздігі мен қоғамдық қауіпсіздікке төнетін қатерлерді іске асыруға, қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою туралы ұсыныстар енгізу;

- жолаушыларды, қол жүгі мен багажды көлікте тексеруге қатысу, немесе осындай тексеруді көлік құралдарымен тасымалдауға тыйым салынған заттар мен заттарды алып қою мақсатында жеке жүзеге асыру;

- өзіне-өзі қол жұмсау әрекетін жасаған не айқын психикалық бұзылыс белгілері бар және өз әрекеттерімен өзіне және айналасындағыларға қауіп төндіретін адамдарды оларды емдеу мекемелеріне бергенге дейін не тұрғылықты жері бойынша жібергенге дейін ұстау, сондай-ақ психиатриялық емдеу мекемесінен қашқан не сот тағайындаған осындай мекемеге мәжбүрлеп емдеуге жатқыздан жасырынған адамдарды психиатриялық емдеу мекемесіне бергенге дейін ұстау;

- табиғи және техногендік сипаттағы авариялар, апаттар салдарын жою кезінде, эпидемиялар мен эпизоотиялар кезінде карантиндік іс-шаралар жүргізу кезінде жергілікті жер учаскелерін және басқа да объектілерді қоршау (бұғаттау).

Көліктегі ішкі істер органдарының қызметкерлері қолданатын әкімшілік мәжбүрлеудің келесі шаралары бұлтартпау шаралары болып табылады. Оларға мыналар жатады: азаматтар

мен лауазымды тұлғаларға құқыққа қайшы әрекеттерді тоқтату туралы қойылатын талаптар; қоғамдық орындарда алкогольдік, есірткілік немесе уытты мас күйінде жүрген және қоршаған ортада өз бетінше қозғалу немесе бағдарлану қабілетін жоғалтқан азаматтарды медициналық ұйымдарға жеткізу; ұстау; дене күшін, атыс қаруын, арнайы құралдарды қолдану.

Әкімшілік мәжбүрлеу шараларының келесі түрі процессуалдық қамтамасыз ету шаралары. Мәселен, «ПО туралы» Заңның 13-бабында көзделген ережелерге сәйкес ішкі істер органдарының қызметкерлері көлікте құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету мақсатында: азаматтардан (азаматтар топтарынан) қылмыс, әкімшілік құқық бұзушылық жасалған жерден, оқиға орнынан, егер бұл тергеу әрекеттерін, жедел-іздігіру іс-шараларын жүргізу үшін қажет болса, кетуді талап етуге, қылмыстың, әкімшілік құқық бұзушылықтың іздерін сақтау мақсатында қылмыс жасау мән-жайларын, әкімшілік құқық бұзушылықты, оқиғаның мән-жайларын құжаттандыру, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін; азаматтардың өмірін, денсаулығын және мүлкін қорғау мақсатында оларды жергілікті жердің жекелеген учаскелері мен объектілеріне жібермеуге не жергілікті жердің тиісті учаскелерінде және объектілерінде қалуға не олардан кетуге міндеттеуге құқылы.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасы Кодексінің 785-бабында қамтамасыз етудің шаралары көзделген: әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасалатын жерге жеткізу; жеке тұлғаны әкімшілік ұстап алу; күштеп әкелу; жеке басын жете тексеру және жеке тұлғаның өзімен бірге алып жүрген заттарын жете тексеру; құжаттарды, заттар мен тауарларды алып қою; көлік құралын немесе шағын көлемді кемеңі басқарудан шеттету және оның алкогольден, есірткіден, уытқұмарлықтан масаң күйін куәландыру; қарап-тексеру; жеке тұлғаның алкогольден, есірткіден немесе уытқұмарлықтан масаң күйін медициналық куәландыру. Бұл шараларды қолдану «ПО туралы» заңда да бекітілген.

Сондай-ақ, көліктегі ішкі істер органдарының қызметкерлері юрисдикциялық қызметті жүзеге асыратынын атап өткен жөн (ӘҚБ туралы ҚРК 685-бабы). Әдетте, «әкімшілік юрисдикция» ұғымы әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істерді қарау үшін тиісті билік субъектілерінің өкілеттіктері мен қызметін сипаттау үшін қолданылады. ӘҚБ туралы ҚРК 685-бабы 3-тармағының 2-бөлігіне сәйкес ішкі істер органдары полициясының желілік бөлімдерінің, бөлімшелерінің, пункттерінің бастықтары мен олардың орынбасарлары өз құзыретіне жатқызылған әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істерді қарайды. Әкімшілік жазалардың барлық жүйесінен полиция қызметкерлері ескерту (43-бап), әкімшілік айыппұл (44-бап) қолдануға құқылы. Қазақстан Республикасы «ПО туралы» Заңында ПО әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратыны, сондай-ақ ПО-ның міндеті әкімшілік жазаларды орындау болып табылатыны айтылған.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, көліктегі құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету саласындағы ішкі істер органдары (полиция) қызметкерлерінің қызметінде қолданылатын әкімшілік мәжбүрлеу шараларының қарастырылған тізімі толық емес екенін атап өткен жөн. Аталған қызметте әкімшілік мәжбүрлеу деп азаматтар мен лауазымды адамдарға әкімшілік және әкімшілік-процессуалдық құқығының нормаларымен реттелетін, қоғамдық қауіпсіздікке немесе жеке адамның қауіпсіздігіне қатер төндіретін мән-жайлар туындаған кезде не әкімшілік құқық бұзушылық жасауға байланысты мұндай адамдардың заңды міндеттерін мүлтіксіз сақтауға бағытталған мәжбүрлеп әсер ету (психологиялық, физикалық, материалдық және ұйымдастырушылық сипаттағы) әдісін түсіну керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Административная деятельность органов внутренних дел. Часть общая: учебник/О.И.Бекетов, С.Н.Бочаров, А.И.Каплунов и др.М.,2009.
2. Манохин В.М., Адушкин Ю.С., Багишаев З.А. Административное право: учеб.М.,1996.

3. Жумагулов М.И. Сущность мер государственного принуждения в административном праве // Современное право. 2006. №7
4. Каплунов А.И. Административное принуждение, применяемое органами внутренних дел (системно-правовой анализ): автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. М., 2005
5. Макарейко Н.В. Подзаконное регулирование мер государственного принуждения, применяемые полицией // Юридическая техника 2012. №6
6. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі Кодексі.
7. «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V Заңы.
8. «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы.

INSTITUTIONAL MECHANISM OF COOPERATION OF MEMBER STATES OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES IN THE SPHERE OF CRIME COUNTERACTION

AGAIDAR M.A.
MP-31 student
SIDOROVA N.V.
Supervisor, associate professor
 Karaganda Buketov University
 Karaganda City, Republic of Kazakhstan

Abstract. The article analyzes the institutional mechanism of international cooperation of the States members of the Commonwealth of Independent States in combatting Crime. Particular attention is paid to the study of the areas of operation of the coordination bodies of the Commonwealth, which ensure the interaction of law enforcement states.

Key words: the international cooperation; anti-crime; Commonwealth of Independent States; institutional mechanism; coordination.

The system of combating Crime in the Commonwealth of Independent States (from now on referred to as the CIS) is based on two mechanisms of international cooperation between the law enforcement agencies of the participating states: contractual (conventional) and organizational and legal (institutional). The latter includes managerial, structural, informational, methodological, resource and other components.

According to S.N. Lebedev, the organizational-legal (institutional) form of cooperation is more effective, as it is based on coordinating interstate positions and considering the national interests of the states-participants of international organizations [1].

In a broad sense, the institutional mechanism of international cooperation of law enforcement agencies in combating Crime is cooperation in the system of international intergovernmental organizations of a global and regional nature, which include: the United Nations, Interpol, the Commonwealth of Independent States, the Organization for Security and Cooperation in Europe, the Shanghai Cooperation Organization, the Collective Security Treaty Organization, etc.

The institutional mechanism for combating Crime in the Commonwealth of Independent States is based on the functioning of two coordinating bodies: the Council of Ministers of the Interior of the CIS member states (after this referred to as the CMIA) and the Bureau for Coordinating the Fight against Organized Crime and Other Dangerous Types of Crime in the CIS (from now on referred to as the BKBOP).

It should be noted that the activities of these institutions are constantly improved by

expanding the scope of interaction not only with law enforcement agencies of the Commonwealth member states but also with the relevant structures of other states, as well as the more active implementation of coordination forms of interaction. According to the norms of interdepartmental agreements, strategic areas of cooperation include cooperation in combating organized Crime, terrorism, human trafficking, illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances, transport crimes, computer crimes, etc. In the modern period, the Interstate Program of Joint Measures to Combat Crime for 2019 – 2023 is being implemented years [2].

BKBOP assists in the disclosure of designated types of crimes, the detection rates in the Commonwealth in 2022 – 3684 crimes, 2021 – 3634 crimes, and 2020 – 3937 crimes. The effectiveness of the work of the indicated institutional mechanisms of the CIS is confirmed by the results of the BKBOP activities over the past three years. So from 2014-In to 2022, the Bureau coordinated the implementation of the Ministry of Internal Affairs of the Commonwealth member states of 13 one-time complex operational and tactical measures and two special operations (annually). Atcoordinating role of the Bureau in 2022, the following were found: 9387 people who escaped accused and suspected (in 2021 – 10105; in 2020 – 11076); missing persons – 3561 people (in 2021 – 4042; in 2020 – 4563). The total number of wanted persons announced to the interstate body with the assistance of the Bureau in 2022 was 571 people (in 2021 – 545; in 2022 – 608), of which 87 people were extradited in 2022 (in 2020 – 106; in 2021 – 88) [3]. The given information testifies to the stability of the work of the BKBOP.

The most important activity of the SMIA and BKBOP of the CIS member states is the exchange of information between the ministries of internal affairs and other law enforcement agencies of the Commonwealth member states on combating drug trafficking, terrorism, organized Crime, human trafficking and different dangerous types of crimes. In this regard, the Specialized Data Bank (from now on referred to as the SDB) operates in the structure of the BKBOP, the Instruction on the activities of which was approved by the Decision of the Minsk meeting of the Council of Ministers of Internal Affairs of the CIS member states on September 2, 2015.

Today, the BKBOP SDB contains eight sections: drug trafficking, terrorism, organized crime, illegal migration, human trafficking, economic Crime, informal associations of fans, and other information. The BKBOP specialized databank contains information on more than 1368 accounting objects, including organized crime-350 entities; in the line of terrorism – 463 objects; in the line of drug trafficking – 92 objects; in the field of the economy – 9 objects; in the line of illegal migration – 59 objects, human trafficking – 7 objects; informal associations of fans – 208 things [3].

It should be noted that the activities of the Specialized Data Bank of the Bureau have a multi-vector nature, so information support is provided during the special operation «Search», as well as complex operational and preventive operations «Illegal», «Counterfeit», «Forest», «Anaconda», «Poppy» and others. Within the framework of interagency cooperation, information support is provided for the activities of security agencies and special services carried out under the coordination of the Anti-Terrorist Center of the CIS member states.

The following figures characterize other indicators of the activities of the BKBOP in combating certain types of crimes. During the implementation of complex operational and preventive measures and special events by the internal affairs bodies of the Commonwealth member states, with the coordination support of the Bureau in 2022: weapons and ammunition were seized – 95823 units (in 2021 – 101344; in 2020 – 76963); detected crimes in the fuel and energy sector – 345 (in 2021 – 461; in 2020 – 111). For 2014 – 2028, as part of countering the illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances, clandestine laboratories were identified – 130; the activities of organized groups were suppressed – 32; detected crimes – 5241; persons brought to criminal responsibility – 3761. In the field of combating illegal migration in 2022: illegal migration channels were eliminated – 20 (in 2020 - 17); the activities of organized groups were suppressed – 7 (in 2021 – 9; in 2020 – 7); crimes detected – 1978 (in 2021 – 2269; in 2020 – 140); 1146 persons were brought to trial (in 2021 – 1820; in 2020 – 140) [2].

The Council of Heads of Security Agencies and Special Services of the CIS Member States

(from now on referred to as the Council) coordinates cooperation between law enforcement agencies of the Commonwealth member states. The most important results of the Council's activities are adopting agreements on the fight against terrorism; ensuring the safety of civil air traffic; ensuring economic security; preventing entry into the territory of the CIS member states of persons who do not have legal grounds, etc.

An essential role in the institutional mechanism for combating Crime is played by the Coordinating Council of Prosecutors General of the Commonwealth Member States, whose functions include coordinating the activities of law enforcement agencies in the field of combating Crime and strengthening the rule of law; study and generalization of the practice of implementation of international treaties in the field of combating Crime.

The institutional mechanism for combating Crime in the CIS includes other bodies of sectoral cooperation: the Anti-Terrorism Center of the CIS Member States (from now on – ATC), the Council of Heads of Migration Authorities (from now on – SRMO), the Council of Commanders of the Border Troops (from now on – SKPV); Council of Heads of Customs Services (from now on – SRTS), Coordinating Council of Heads of Tax (Financial) Investigation Bodies (from now on – CCOIR). The organizational system also includes the Joint Working Commission of the States Parties to the Agreement on Cooperation in the Suppression of Offenses in the Field of Intellectual Property and the Joint Commission of the States Parties to the Agreement on Cooperation of the States Parties to the Commonwealth of Independent States in the fight against illegal migration.

The legal basis for interdepartmental interaction between the BKBOP and other bodies of sectoral cooperation is formed by cooperation agreements, among which should be highlighted: Protocol on interaction with the Coordinating Service of the Council of Commanders of the Border Troops dated February 7, 2000; Protocol on Information Interaction with the Secretariat of the Coordinating Council of Prosecutors General of the Member States of the Commonwealth of Independent States dated November 30, 2005; Protocol on Information Interaction with the Committee of Heads of Law Enforcement Subdivisions of the Council of Heads of Customs Services dated September 21, 2009; Protocol on Cooperation with the Council of Heads of Financial Intelligence Units of the CIS Member States, 2014.

Another coordinating body in the institutional mechanism of the Commonwealth is the Coordinating Meeting of the CIS bodies, which, following the Decision of the Council of Heads of State of October 5, 2007, has the right to submit proposals to counter modern challenges and threats to the statutory bodies of the Commonwealth. Heads of the ministries of foreign affairs of the CIS member states participate in the activities of the CIS Coordinating Meeting.

Thus, the necessary legal and organizational foundations for the successful functioning of the institutional mechanism for combating Crime within the Commonwealth have been created and are successfully developing in the context of the idea proclaimed in the Concept for the Further Development of the CIS that «The Commonwealth is a form of cooperation of equal independent states, a regional interstate organization recognized by the international community» [4]. Its distinguishing features are the organization of interaction in almost all areas of interstate communication and the flexibility of mechanisms and formats for cooperation. As the main goals of the Commonwealth, the Concept defined counteraction to traditional and new challenges and threats to security.

Despite the established legal and organizational foundations of the institutional mechanism of cooperation in combating Crime, as its further improvement, it is advisable:

- continue to improve the legal and organizational foundations of the institutional mechanism in combating Crime and increasing its coordinating role in the implementation of Commonwealth documents aimed at fighting Crime;
- intensify joint work on the development of interstate programs to combat Crime and other security challenges and their implementation by sectoral bodies of the CIS member states;
- to continue the practice of conducting joint special operations and collective operational and preventive measures on the external borders of the Commonwealth with the involvement of the

capabilities of law enforcement agencies and interested bodies of sectoral cooperation of the CIS;
- expand and intensify international contacts of the CIS sectoral cooperation bodies with other intergovernmental and non-governmental organizations in developing and implementing joint measures to combat Crime and the conclusion of relevant agreements (for example, with Europol).

Thus, the coordinating role of the specialized anti-crime agencies of the Commonwealth of Independent States is aimed at accumulating the joint efforts of the participating states' law enforcement agencies in countering traditional and new security threats and challenges.

References

1. Lebedev S.N. Organizational and legal mechanism of cooperation in combating transnational Crime within the framework of the Commonwealth of Independent States. // Official site of the CIS Executive Committee. – URL: <http://cis.minsk.by/page.php?id=13962>
2. Decision of the Council of Heads of State of the Commonwealth of Independent States on the Interstate Program of Joint Measures to Combat Crime for 2019-2023, dated September 28, 2018. // Official site ВКБОР. – URL: <http://www.bkbopcis.ru/deyatelnost/pravovaya-deyatelnost/>
3. On the results of the activities of the Bureau for Coordinating the Fight against Organized Crime and Other Dangerous Types of Crimes of the CIS Member States for 2018. // Official site ВКБОР. – URL://http: <http://www.bkbopcis.ru/bkbop/rezultaty-deyatelnosti/>
4. The Concept of further development of the Commonwealth of Independent States (October 5, 2007, Dushanbe). //Official website of the CISURL. – URL://<http://www.cis.minsk.by/page.php?id=18763>

АПЕЛЛЯЦИЯЛЫҚ САТЫДА ІСТЕРДІ ҚАРАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

АМАНТАЙ Н.

Ю-20-2к тобының студенті

МАУИН Е.М.

Шығыс Қазақстан облысы прокуратурасының прокуроры

ШОШАЕВА Л.С.

«Экономикалық қатынастарды құқықтық реттеу» кафедрасының аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада заңды күшіне енбеген сот актілерін қайта қарау институттарының - апелляциялық сатыда істерді қарастыру ерекшеліктері айтылған. Апелляциялық шағым беруге құқығы бар тұлғалар, олардың құқықтары мен міндеттері, апелляциялық сатыдағы соттың өкілеттіктері мен осы сатыда істерді қарастыру ерекшеліктеріне талдау жасалған.

Кілт сөздер: апелляция, өтінішхат, қаулы, апелляциялық инстанция, сот өкілеттігі.

Құқықтық мемлекет құруға бағыт алған Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформаны жүзеге асыру жағдайында мемлекетіміздің ең басты әлеуметтік құндылықтарының – заңдылықты сақтауға ерекше мән беріледі.

Үздік отыздыққа апарар «100 нақты қадам» - Ұлт жоспарына сәйкес Елбасымыз 16-қадамда азаматтардың сот төрелігіне қолжетімділігін жеңілдету үшін сот жүйесі инстанцияларын оңтайландыруды тапсырды [1].

Соның нәтижесінде 2015 жылы қабылданған Азаматтық процестік Кодекс бес сатылы сот жүйесінен (бірінші, апелляциялық, кассациялық, қадағалау және қайта қадағалау жасау) үш сатылы (бірінші, апелляциялық, кассациялық) сот төрелігі жүйесіне көшкен болатын [2].

2016 жылы 21 желтоқсанда өткен судьялардың VII съезінде сөйлеген сөзінде Н.Ә.Назарбаев: «Сот төрелігінің сапасы мен жеделдігін арттыру үшін біз үш буынды сот жүйесіне көштік, оның жағдайында бірінші және апелляциялық сатылардың рөлі артады.

Жоғарғы Сотқа келіп түскен шағымдардың саны олардың жұмыс сапасына байланысты. Сонымен қатар, іс жүзінде мәселелер туындауы мүмкін, сондықтан қажет болған жағдайда үш буынды жүйені жетілдіру бойынша жедел шаралар қабылдау қажет», - деп атап кеткен[3].

Ата Заңымыз әркімге өзінің құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау құқығын берген. Елімізде Конституцияға сәйкес адамның құқықтары, бостандықтары танылады және оларға кепілдік берілген. [4].

Адамның конституциялық мәртебесінің ең тиімді кепілі – «әділ сот төрелігін және азаматтардың бұзылған құқықтарын тиімді қалпына келтіруді қамтамасыз ететін әртүрлі процедуралық құралдардың жиынтығы арқылы жүзеге асырылатын» сот қорғанысы. Осы қағидаттарды іске асырудың нақты тетіктерінің бірі апелляциялық іс жүргізу болып табылады. Бұл адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға мүмкіндік беретін апелляциялық іс, сонымен қатар сот билігіне төменгі органдар жіберген қателіктер мен кемшіліктерді анықтауға мүмкіндік береді.

Дегенмен, өз құқықтары мен бостандықтарын қорғауға сотқа жүгінген тұлға шығарылған сот шешімімен үнемі келісе бермейді. Сондықтан іске қатысушы кез келген тұлға, шығарылған сот шешіміне келіспеген жағдайда, шешім шығарған сот арқылы жоғары тұрған сотқа апелляциялық шағым немесе өтінішхат келтіре алады.

Бұл мақалада апелляциялық шағым беру институтын реттейтін және заңды күшіне енбеген бірінші сатыдағы соттың шешімдерін қайта қарау процесінде сот ісін жүргізуге қатысушылар арасында туындайтын құқықтық қатынастар кешені.

Мақаланың пәні ҚР Азаматтық процесінде апелляциялық шағымдану құқығын, тәртібі мен рәсімін реттейтін іс жүргізу нормалары болып табылады.

Осы зерттеу жұмысының мақсаты сот шешімдері мен ұйғарымдарына шағымдану және наразылық білдіру процесінің азаматтық-құқықтық мәселелерін зерделеу болып табылады.

Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай міндеттерді атқарық:

1) заңды күшіне енбеген сот актілеріне апелляциялық шағым беру, өтінішхат келтіру тәртібі мен мерзіміне талдау жасау;

2) апелляциялық шағымдар, өтінішхаттар бойынша іс қозғау тәртібі анықтау;

3) апелляциялық шағымдар мен өтінішхаттар бойынша істерді қарау тәртібін зерделеу;

4) апелляциялық сатыдағы соттың өкілеттіктеріне талдау жасау;

5) апелляциялық сатыдағы соттың сот актілерінің заңды күшін зерделеу.

Бұл тақырыпты зерттеуде Қазақстандық, Кеңестік және «жақын шетелдік» ғалымдардың заңды күшіне енбеген сот актілерін қайта қарау сатысының мәселелері бойынша З.Х. Баймолдина, Б. Сембин, М.С. Шакарян, М.А. Викиут, М.К. Треушников, С.С. Караманов, К.С. Банченко - Любимова, В.А. Ивановтың ғылыми еңбектері қолдаланылды. Сонымен бірге қазіргі кезде қолданып жүрген Қазақстандық нормативтік құқықтық актілер басшылыққа алынды. Сот арқылы қорғалуға конституциялық құқықты жүзеге асырудың және соттардың заңды және негізделген шешімдер шығаруының нақты кепілдіктерінің бірі заңды күшіне енбеген шешімдерге шағым жасау құқығы болып табылады. Бұл құқық іс бойынша іс жүзінде қандай да бір бұзушылыққа жол берілгеніне байланысты емес. Сонымен бірге, кейбір жағдайларда заңды дұрыс түсіндірмеу немесе қолдану не істің нақты мән-жайларының жеткіліксіз зерттелуі салдарынан заңсыз немесе негізсіз шешімдер шығаруға әкеп соғатын сот қателіктері немесе олқылықтары орын алады.

Заң іске қатысушы адамдарға заңды күшіне енбеген шешімдерге шағым жасау құқығын береді және сот шешімдерінің заңдылығы мен негізділігін тексеру міндетін екінші сатыдағы сотқа жүктейді.

АІЖК бойынша прокурор іске қатысатын адамдарға теңестірілген және егер істі бірінші сатыдағы сотта қарау кезінде процеске қатысса, апелляциялық сатыдағы сотқа жүгіне алады. Оның сотқа жүгіну нысаны-өтінішхат болып табылады.

Апелляция институты - заңды күшіне енбеген сот шешімдері мен анықтамаларының

заңдылығы мен негізділігін тексеру бойынша екінші сатыдағы соттың қызметін реттейтін құқық нормаларының жиынтығы. Бірінші сатыдағы соттардың шешімдерін тексеру арқылы жоғары тұрған соттар заңдылықты қатаң сақтауға, материалдық және процесік құқық нормаларын дұрыс және біркелкі түсіндіруге және қолдануға қол жеткізе отырып, төмен тұрған соттардың қызметіне бақылау мен басшылықты жүзеге асырады. Демек, апелляциялық сатының міндеті бірінші сатыдағы соттардың қызметіндегі заңдылықты қамтамасыз ету, сайып келгенде — азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау болып табылады.

Қазақстанның апелляциялық жүйесіне тән белгілер: екінші сатыдағы соттың отырысына мүдделі тұлғалардың жеке қатысу мүмкіндігін жеңілдететін апелляциялық сатыларды орталықсыздандыру; сот шешімдеріне шағымданудың кең мүмкіндігі болып табылады. Тақырыпты зерттеу барысында заңды күшіне енген сот актілерін қайта қарау институтын жан-жақты зерттей келе, келесі қорытындыға келдік:

1. ҚР АПК-тің қабылдануымен бірге заңды күшіне енген сот актілеріне апелляциялық шағым беру, өтінішхат келтіру тәртібі мен мерзімі де өзгерді. Апелляциялық шағымды іске қатысушы тараптар, үшінші тұлғалар келтірсе, өтінішхатпен апелляциялық сотқа іске қатысқан прокурор жолдана алады. Кодекске сәйкес, апелляциялық шағым, өтінішхат беру мерзімі 1 айды, ал сот анықтамаларына 10 күн мерзімді құрайды.

2. Апелляциялық шағымдар, өтінішхаттар бойынша іс қозғау кезінде апелляциялық шағым, өтінішхат қозғалыссыз қалуы, шағымданушының одан бас тартып, шағымын қайтып алу, сонымен бірге шағымды қайтарып беру негіздері де көзделген. Апелляциялық саты бірінші сатыдағы сотта сот ісін жүргізу қағидалары бойынша аудандық соттың актісінің заңдылығы мен негізділігін тексереді.

3. Апелляциялық шағымды, өтінішхатты облыстық және оған теңестірілген соттың азаматтық және әкімшілік істер жөніндегі апелляциялық сот алқасы алқаның кемінде үш судьясының алқалық құрамында қарайтын болады, олардың біреуі төрағалық етуші болып табылады. Ал, оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен және ұйғарымдарға жеке шағымдар, наразылықтар бойынша ғана аудандық және оларға теңестірілген соттар шығарған шешімдерге судьяның апелляциялық шағымды, наразылықты жеке-дара қарауы заңмен көзделген.

4. Апелляция соты шешімді өзгеріссіз, ал шағым немесе наразылық қанағаттандырусыз қалдырады, сот шешімінің күшін жояды және жаңа шешім шығарады; сондай-ақ іс бойынша іс жүргізуді тоқтатумен не арызды қараусыз қалдырумен шешімнің толық немесе бір бөлігінің күшін жояды; дауды бірінші сатыдағы соттың жаңа қарауына жібереді; материалдық немесе іс жүргізу нормаларының елеулі бұзылуына жол берілген жағдайда, қате шешім қабылдауға әкелген немесе әкелуі мүмкін заң күші жойылуға немесе өзгертеді.

5. Апелляциялық сатыдағы соттың сот шығарылатын сот актілерінің тек екі нысаны ғана көзделген: қаулы және ұйғарым. Егер, шешімді өзгеріссіз қалдырса; бірінші сатыдағы соттың шешімін өзгертсе; бірінші сатыдағы сот шешімінің күшін жойса және жаңа шешім шығарса; істі бірінші сатыдағы сотқа жаңадан қарауға жіберсе, онда ол қаулымен рәсімделеді. Ал егер, істі істі өзінің іс жүргізуіне қабылдаса; шешімнің толық немесе оның бөлігіндегі күшін жоюға не арызды қараусыз қалдырса ұйғарым шығарылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы // www.zakon.kz

2 ҚР 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V Азаматтық процесік Кодексі. // www.zakon.kz

3 Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан судьяларының VII съезінде сөйлеген сөзі // <https://www.akorda.kz>

4 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30.08.95 ж. Соңғы редакциядағы күні 19.09.2022 ж. // www.zakon.kz

ЛАНКЕСТІККЕ ҚАРСЫ КҮРЕСУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

АБИЛХАСЫНОВА А.

Ю-20-2к. тоб. студенты

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ЕСЕНОВ Д.Қ. Ғылыми жетекші: ЭҚҚР
кафедрасының аға оқытушысы з.ғ.м.,

Аннотация. Мақалада Бүкіл әлем аумағында лаңкестік пен діни экстремизммен күресудегі мемлекеттер ынтымақтастығы арнайы халықаралық ұйымдардың пайда болуы және қызметтесуімен расталады.

Лаңкестік және діни экстремизммен күресудегі Орта Азия мемлекеттерінің ынтымақтастық қағидалары мен мазмұнының жалпы мінездемесін қалыптастыру мәселесі толығымен қамтылған болмаса да, әлдеқайда дұрыс бағыттағы ұстанымдарды бекіткені айқын деп нық айтуға болады.

Кілт сөздер Лаңкестік, діни экстремизммен, Шанхай, Пленарлық.

Орта Азия аймағына сәйкес келетін Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының мүше мемлекеттерінің ынтымақтастық концепциясына сәйкес, терроризм, экстремизм, сепаратизммен күресудегі ШЫҰ жергілікті антиланкестік құрылымындағы атқарушы комитетімен үйлестіруші – жедел, халықаралық құқықтық және ақпараттық-аналитикалық қызметті жүзеге асыруда келісілген шешімдерді іске асырады. Олар ШЫҰ мүше мемлекеттерінің терроризм, сепаратизм, экстремизммен күресудегі ынтымақтастық, ШЫҰ аумағында антиланкестік құрылым кеңестері белгіленген.

Лаңкестік және діни экстремизммен күресуде антиланкестік орталықтар қалыптастырылды және әрекет етеді. Мұндай орталықтар ТМД шеңберінде құрылады. Онда Орта Азия мемлекеттері белсенді қатысушылық білдіреді. Сөйтіп, ТМД мүше мемлекеттерінің антиланкестік Орталық құру туралы шешіміне сәйкес (2000 жылы 1 желтоқсан, Минск), ол ТМД-ның арнайы салалық органы болып табылады және ТМД мүше мемлекеттерінің құзіретті органдарының арасындағы байланысты үйлестіруді қамтамасыз етуге бағытталған. Әрине, бұл қызмет халықаралық терроризмнен бөлек басқа экстремизм көріністерімен күресуге арналған. Орталық өз жұмысында ТМД мүше мемлекеттер Ішкі Істер министрлігінің Кеңесімен, Бас прокуратуралардың кеңесімен, шекара әскерлері мен қолбасшылар кеңесі мен олардың органдары, сонымен қатар ТМД мүше мемлекеттер аумағында ұйымдасқан қылмыстылық пен басқа да қылмыстардың қауіпті түрлерімен күресудегі үйлестіруші бюросымен қызметтеседі.

Орталық өз қызметін ТМД мүше мемлекеттердің арнайы қызмет және қауіпсіздік органдарының арнайы жасақталған антиланкестік бөлімшелердің мүмкіндіктерін пайдаланумен жүзеге асырады, сонымен қатар қауіпсіздік және арнайы қызмет органдарының Бірлескен мәліметтер банкі жасаумен атқарады.

Орталықтың негізгі тапсырмалары мен функциялары болып мыналар табылады:

- халықаралық терроризм мен басқа экстремизм көріністерімен күресудегі ТМД мүше мемлекеттерінің құзіретті органдарының өзара байланысын үйлестіруді қамтамасыз ету;
- ТМД мүше мемлекеттер мен басқа да мемлекеттерде орын алған халықаралық террористік және тағы басқа экстремистік әрекеттердің таралу тенденциялары мен өсу қарқыны жөнінде ақпаратты қорытындылау;
- қауіпсіздік және арнайы қызмет органдарының Бірлескен мәліметтер банкінің негізінде ТМД мүше мемлекеттердің басқа құзіретті органдарының мәліметтер банкі құру және тағы да басқа арнайы банктер құру.

Айта кетуге тұратын жәйт, Орталық Азия аумағы бойынша ТМД мүше мемлекеттердің Антиланкестік ортылықтың бөлімін құру туралы Шешімнің іске асуы. Атлаған Шешімге сәйкес, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы басшыларының Кеңесі Орталық Азия аумағы бойынша ТМД мүше мемлекеттердің Антиланкестік ортылықтың бөлімін Қырғыз Республикасы, Бішкек қаласында орналастыруды жөн көрді.

Осылайша біз Орта Азия аумағында орын алып жатқан, бірден бір өзекті мәселе – экстремизм өз жолындағы мемлекеттер тарапынан қарсылыққа тиесілі тойтарыс бере алмайтындығында күмәніміз жоқ. Әрине, аталмыш мәселе бүгін не ертең шешіле қоймас. Алайда оған бүгіннен бастап халықаралық қауымдастық өз тойтарысын нық қадаммен бастады деуге әбден жасырынбай айтуға болады. 2017 жылдың қарсаңында әлемде соңғы жылдар бойы байқалып тұрған тенденция-экстремизм және терроризм жаңа мыңжылдықтың апокалепсисі екендігінде ешкімнің күмәні жоқ. Дүниежүзі АҚШ, Ресей, Палестина, Израиль, Франция сонымен қатар әлемнің тағы басқа аймақтарында орын алған оқиғалардан таң қалуда. Әлемдік қауымдастық аталмыш жаһан мәселесін шешу жолында: әйгілі саясаткерлер, құқықтанушылар, социологтар әлемнің әрбір азаматына тиесілі ең үлкен қасіретті шешуге бет бұрды. Қазақстан Республикасы ланкестік оқиғалардың ошақтарынан тыс аймақтарда орналасқанымен, ланкестер күштеріне қарсы тұру іс – қимылдарының белсенді қатысушылары болып келеді.

Лаңкестік және діни экстремизммен күресудегі Орта Азия мемлекеттерінің ынтымақтастық қағидалары мен мазмұнының жалпы мінездемесін қалыптастыру мәселесі толығымен қамтылған болмаса да, әлдеқайда дұрыс бағыттағы ұстанымдарды бекіткені айқын деп нық айтуға болады.

Орта Азия аймағына сәйкес келетін Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының мүше мемлекеттерінің ынтымақтастық концепциясына сәйкес, терроризм, экстремизм, сепаратизммен күресудегі ШЫҰ жергілікті антиланкестік құрылымындағы атқарушы комитетімен үйлестіруші – жедел, халықаралық құқықтық және ақпараттық-аналитикалық қызметті жүзеге асыруда келісілген шешімдер іске асырылды.

Қазіргі таңда Еуропа лаңкестікке қарсы күреске және онымен күресудің тиімді жолдарын табуға ерекше назар аударып отыр. Лаңкестік мәселесін нейтрализациялауда Еуропаның қол жеткізген ең негізгі нәтижесі ұлттық деңгейдегі ынтымақтастықтың координациясы. Бүгінде Еуропа аймағында, антиланкестік қызметпен айналысатын бірнеше арнайы органдар жұмыс істейді. Лаңкестікпен күреске жауап беретін ЕО-тың органдары:

- лаңкестікке қарсы күрес бойынша координатор – Гийс де Вриес
- Еуропа (ауыр қылмыстармен айналысатын департамент, лаңкестікке қарсы күрес басқармасы).
- ЕО-тың лаңкестікке қарсы күрес жүргізетін арнайы комиссиясы – Рафаэль Бенитез.
- ЕО-тың лаңкестікке қарсы күрес бойынша сарапшылар комитеті CODEXTER.

Үкіметаралық сарапшылар Комитетінің – CODEXTER-дің негізгі міндеті болып ЕО-тың лаңкестікпен күресте қосқан үлесін, ең алдымен, оның белсенді бағыттарын айқындау, талдау жасау болып табылады. Сарапшылар комитеті CODEXTER құқық қорғау орындарымен қарым-қатынаста болатын жеке тұлғалар және куәгерлердің құқықтарын қорғау туралы және зерттеу жүргізудің арнайы методтарына қатысты.

Жасалған халықаралық құқық нормаларын қолдады. Сонымен бірге, комитет осы мақсатта Халықаралық инструменттерді пайдалану үшін лаңкестік аполлогиясы» түсінігіне зерттеу жүргізіп көрді. Оған қоса, CODEXTER комитеті ЕО Министрлер комитетіне лаңкестік әрекеттерден жәбірленгендерге мықты қорған болуды және оларға компенсация төлеуді ұсынды. Сонымен қатар, CODEXTER комитеті әрбір елдің лаңкестікке қарсы күресу мүмкіндігін бақылап, сараптап отырады.

CODEXTER комитеті ЕО-тың лаңкестікпен күреске дайындығы жөніндегі жалпы конвенциясын талқылап, лаңкестікпен күреске байланысты халықаралық заңда кеткен кемшіліктерді жою үшін құқықтық әрекеттер аясын көбейтуді ұсынды. 2004 жылдың 18-20

қазанында CODEXTER-дің лаңкестік жөніндегі сарапшылар комитеті лаңкестікпен күрес мәселесін реттеп отыратын, халықаралық-құқықтық құжат - Конвенцияның жобасын талқылады. Бұған қоса, сарапшылар мүше мемлекеттердегі лаңкестікпен күрес жағдайынан хабар беріп отыратын қысқаша сөздік құрастыру, куәгерлерді қорғау туралы жаңа құжатты өңдеу, лаңкестік әрекеттерден жәбірленгендерді қорғау, оларға компенсация төлеу, лаңкестікті қаржыландыруға тосқауыл қою секілді негізгі мәселелерді талқыға салды.

2001 жылдың қыркүйегінде Брюссельде ЕО мүше-мемлекеттерінің ішкі істер мен юстиция министрлерінің отырысында Ұлыбритания Бірыңғай Еуропалық полиция – Еурополдың мүмкіндіктерін кеңейтуіне ұсыныс жасады.

Үш айдан кейін, 2001 жылдың желтоқсанында Еуроодақтың Лакендік самитінде халықаралық лаңкестікпен күрес мәселесіне еуропалық мемлекеттердің бір бағытта келуі айтылды. Құжатта ЕО елдері лаңкестік қауіп-қатерден қорғану мақсатында ортақ еуропалық саясат аясында әрекет жасайтындығы айтылды. Тәжірибелік жоспар бойынша еуропалық елдер арасында ортақ тұтқындау туралы құжат енгізілді (Испанияның ұсынысы бойынша). ЕО территориясында тыйым салынған лаңкестік ұйымдар тізімінің қалыптасуына және діни экстремистік ұйымдарды қаржыландыру каналдары жауып тасталынды. Бірақ үш жылдан кейін ЕО елдерінің ішіндегі лаңкестікпен күресетін арнайы ұйымдар координациясының деңгейі өте төмен, аз екендігі байқалды. Соның нәтижесінде 2004 жылдың 17 ақпанында Германия, Франция, Испания және Италия мемлекеттерінің ішкі істер министрлері аталған төрт елдің қауіпсіздік жүйесін құру жөніндегі өзара келісімге келді. Ішкі істер министрлігінің басшылары өз елдерінің үкімет басшылары мен парламентке Франция мен Испания мемлекеттерінде жасалған үздік әрі тиімді деп танылған антилаңкестік заң жобалары ұсынды.

2004 жылдың наурызында Мадридте болған лаңкестік әрекеттен кейін Австрия бірден лаңкестікке қарсы күресте ортақ еуропалық арнайы ұйым құруды ұсынды.

Австрия бұл ұсыныста Еуропа қауіпсіздігі біріккен аналитикалық орталыққа зәру деп түсінгендіктерін жасаған болатын. Бірақ Еуропаның бес ірі мемлекеті: Ұлыбритания, Франция, Германия және Италия елдері бұл ойды құптамады. ЕО-тың төрағасы болып отырған Ирландия Австрияға мұндай ұйымның бар екендігін (Еуропол), ал австриялықтар қажет етіп отырған барлық функцияны халықаралық келісім бойынша атқарып отырғандығын ескертті.

Нәтижесінде ЕО елдеріндегі лаңкестікпен күрес бойынша координатор постын құруға келісті. Бұл келісім еуропалық ішкі істер министрлерінің кезектен тыс, шұғыл отырысында қабылданды. Координатордың негізгі атқатарын қызметіне Еуропа аймағындағы аңкестік әрекеттерді бақылау, барлау мәселесі, қаржыны бақылау және оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету секілді жұмыстар кірді. Бірақ қауіпсіздік және барлаудың Еуропалық стратегиялық орталығының сарапшыларының пікірінше, координатордың атқаратын міндеті тым қораш әрі күлкілі. Оның үстіне, еуропалық елдер арасында ортақ тұтқындау туралы құжат Мадрид терактінен кейін ғана күшіне енді.

2004 жылдың жазында Еуроодақтың 2004 жылдың соңына дейін адамның биометриялық заңдылықтарын паспортқа енгізу заң түрінде бекітіп, ал 2005 жылдың соңына дейін тәжірибе жүзінде қолданысқа енгізуді жоспарлап отырғандығы белгілі болды.

2004 жылдың қазанында Еуропалық Комиссия халықаралық лаңкестіктің Еуропада көрініс табуына қарсы күресетін арнайы кризистік орталықты құруды бекітті. Көп ұзамай бұл ЕО-тың жай, ешқандай негізсіз айта салған әрекеті екені белгілі болды. Себебі, институт ашып қойғанымен, ешқандай қаржы бөлінбегендіктен, оның қызметкерлерінің алдына қойған мақсатына белгілі бір нәтижеге қол жеткізе алмайтындығы ақиқат. Оның үстіне «Дойче Велленің» мәлімдемесі бойынша, сарапшылар Еуропадағы лаңкестікпен күрестің ғылыми-негізін және сараптамасын қамтамасыз ету үшін шамамен миллиард евро қажет екендігін анықтаған.

2005 жылдың 27 қыркүйегіндегі еуропарламенттің кезекті отырысында оның

мүшелері дерективасының лаңкестікпен күрес мақсатында телефон сөйлесулері мен электрондық жолдауларды сақтау керек деген ұсынысын қолдамады. Еуропарламенттің төндіретін қадамы болмақ. Ұлыбритания, Ирландия, Франция және Швеция елдерінің талқысына ұсынылған дерективаның аталған жобасы ЕО елдері азаматтарының телефонмен сөйлесулерін электрондық жолдауларын, интернет сайттарындағы деректерін үш жылға дейін архивтерде сақтауды талап етті.

АҚШ пен ЕО елдерінің халықаралық лаңкестікке қарсы күрестегі тактикасы олардың стратегиялық ойлау мәдениетіндегі айырмашылығын байқатады. АҚШ кез келген күресте қандай жолмен болса да, жеңіске жетуді көздесе, ЕО елдері ешқандай күш қолданбай-ақ мәселені шешуге болады деп есептейді. АҚШ-пен салыстырғанда, Еуроодақ соғыс пен лаңкестікті саяси метафора деп қабылдайды. Ол лаңкестік пен діни экстремизмге қарсы күресте бірде-бір әскери инициативаны ұсынбайды.

2001 жылдың 2 қазанында НАТО өз тарихында бірінші рет американдықтардың АҚШ-қа жасалған лаңкестік әрекеттер шетелдер тарапынан жасалғандығын мәлімдегенде, коллективтік қорғаныс туралы статьясын енгізді. Олар мұнымен «қаруланған шабуыл» терминіне жаңа, кеңейтілген мағынада анықтама беріп, жеке адамдар, топтар, ұйымдар немесе мемлекеттер жасаған қарулы акциялардың арасында ешқандай айырмашылық болмайтындығын атап көрсетті. 11 қыркүйектегі лаңкестік әрекеттен кейін батыс аналитиктері 1999 жылы қабылданған НАТО-ның стратегиялық концепциясының 24-бабының мазмұнын түсіндіріп, Солтүстік Атлантикалық одақты лаңкестікпен күреске қарсы ұйымға айналдырды.

Бірақ бұл енгізілген схемалық трактовкаға Париж келіспеді. 2002 жылдың қарашасындағы НАТО-ның Прагалық саммитінде сөйлеген сөзінде президент Ж.Ширак Франция позициясын ұсынып: «Біз лаңкестікке қарсы тұруымыз керек, лаңкестікті ешкім жақтамайды, бірақ оған қарумен, әскерлердің күшімен жауап бермеуіміз керек» дейді.

11 қыркүйекте болған трагедиядан кейін американдық БАҚ (бұқаралық ақпарат құралдары) «Америка соғыстың алдында тұр» деген айдармен мақалалар шыға бастады. Бұл олардың халықаралық лаңкестікпен күрестегі реалды сипаттамасын береді. Құрама Штаттар, Еуропа емес, дәл өздері ірі лаңкестік шабуылдардың нысанасы екендігін біледі.

Лаңкестікке қарсы күресте ЕО-тың ішкі табиғаты күш көрсету тәсіліне емес, заң механизміне жүгінді. Өз мақсаттарына жету үшін лаңкестіктің тура және жанама тәсілдерін пайдаланатын саяси күштерге де үлкен шыдамдылықпен қарап, «компромисс мәдениетін» қолданды. Кейбір жекелеген елдер деңгейінде толеранттық қарым-қатынас өзгеріп отырды. Мысал ретінде 2002 жылдың тамызында Испанияда баскердің лаңкестік ұйымы ЭТА-ның саяси қанаты болып саналатын Батасун партиясында тыйым салынғандығын айтуға болады. Ұлыбританияда да бәрінен қатал антилаңкестік заң қабылданды.

Солай десек те, еуропалықтар көбіне адам құқығы мәселесін догмалық тұрғыда түсінудің өзі лаңкестікпен күресте кедергі келтіретінін байқай бермейді. Егер ЕО позициясына сүйенетін болсақ, негізінен лаңкестік құрбандарымен салыстырғанда, лаңкестікке қатысы бар деп танылған күдіктілердің құқығын қорғау бірінше кезекте тұрады.

ЕО елдерінің лаңкестікпен күресте әскери күшті пайдаланбауының негізгі себебі халықаралық гуманитарлық құқық нормаларын сақтауынан туындап отыр. Соғыс кезінде немесе төтенше жағдайлар кезеңінде орын алған мәселердің барлығы бейбіт кездегі тәртіп бойынша шешіле бермейді. Егер ЕО елдері Ресей мен АҚШ елдері бастарынан өткізген лаңкестік әрекеттерді көрсе, онда лаңкестікке қарсы күресудің тәсілін, жолын өзгертері анық.

Жұмысшылар арасында өткізілген дискуссия барысында қоғамды демонстрацияландыратын Өзбекстандағы халықаралық және үкіметтік емес ұйымдармен қарым-қатынасты, ынтымақтастықты кеңейтетін, Омбусманның іс-әрекетін, республикадағы лаңкестік пен діни экстремизмге қарсы күресте пайдаланылып жатқан шаралар жөнінде мәлімет беретін соттық-құқықтық жүйенің қалыптасып келе жатқандығы мәлім болды.

Пленарлық мәжілістер мен топтардың жұмыстарының қорытындысы бойынша қатысушылар Сеул декларациясын қабылдады. Мұнда ұлттық институттар барлық істі ұлттық деңгейде қарастырды, аймақтық ынтымақтастықты қолдап өз мемлекеттерін антилаңкестік шаралар қолдануда адам құқығының сақталуында тиімді механизм мониторингін қалыптастыратын БҰҰ-н қолдауға шақырды. Декларацияда, сонымен бірге, лаңкестік адам құқығын таптайтындығы, адамның жеке өмірі мен қауіпсіздігіне тікелей әсер ететіндігі айтылады. Жалпы, антилаңкестік шаралар адам құқығының халықаралық стандартына сәйкес жасалуы тиіс деген мәселені көтереді.

Соңғы кездері әлемнің әр жерінде болып жатқан лаңкестік әрекеттер адам өміріне төніп тұрған қауіптің салмақты екендігін білдіреді. Әлемдік қауымдастық лаңкестікке тоқтауға тек мемлекет қана емес, қоғамның да белсене араласуын талап етіп отыр.

Лаңкестіктің қарапайымаларымен күресу мүмкін болмағандықтан, көптеген елдер халықаралық және мемлекет ішіндегі лаңкестік әрекеттермен күресуге бағытталған арнайы заңдар қабылдады.

Конференцияда адам құқығын қорғау жұмысының тиімділігін арттыру үшін бес жұмысшы топқа бөлініп қарастырды. Жұмысшылар тобының мәлімдемесіндегі түйінді мәселе адам құқығын қорғауды қамтамасыз ету мен лаңкестікпен күрестің арасындағы балансты табу болады. Конференцияға қатысушылар антилаңкестік шараларда, қақтығыстарда адам құқығының бұзылуынан сақтайтын тиімді тәсілдерді анықтауға тырысты және ұлттық институттар жергілікті халыққа лаңкестіктің тууы, пайда болуы секілді нәрселерді танытуға тырысты.

ЕО Ресей мен АҚШ-тағыдай лаңкестік пен діни экстремизмге қарсы күрес мәселесін кең тұрғыда талдағанды қаламайды. Оны ЕО-тың АҚШ-тың Ауғанстандағы әскери операциялар ұйымдастыруын қалағанымен, НАТО-ның коллективтік қорғаныс жөніндегі 5-бапты пайдаланып, 2001 жылдың 11 қыркүйегіндегі лаңкестік әрекетке қарсы шара ұйымдастыруға қарсы болды. Тек бейтарап Австрия, Ирландия, Финляндия және Швеция елдері Еуроодақтың резолюциясын қабылдауға шақырған Бельгияның ұсынысын қайтарып тастады.

Еуроодаққа мүше елдердің сыртқы істер министрлігінің 25 басшысы 2005 жылдың 15 желтоқсанында Брюссельде өткен мәжілісте институттардың бекіткен лаңкестікпен күрес стратегиясын ислам радикализміне қарсы тұру істерін ұйымдастыру шараларын қолдады. ЕО Кеңесінің пресс-қызметі таратқан мәлімет бойынша мәжіліс қорытындысы материалдарында ЕО-тың халықаралық ұйымдар мен ЕО серіктестері, соның ішінде, Ресей мен АҚШ елдері арасындағы лаңкестікпен күрес мәселесіне арналған саяси диалогты жақтайтындықтарын білдірді.

ЕО Кеңесінің мүшелері лаңкестікке қарсы күресу бағытында БҰҰ-дан ауқымды стратегияны күтуде. ЕО елдерінің СІМ басшылары лаңкестікпен күресте адам құқығы қатаң сақталуы қажет дей

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Курганская В. Қазақстан діни экстремизмінің интенсификациялану факторлары және оған қарсы әрекет ету жолдары.- Әдістемелік материалдар жинағы, Алматы: Философия және саясаттану институты.- 2015.
2. Егизбаев С.Қ. Халықаралық лаңкестік.- Қарағанды: 2014.
3. Кобец П.Н. Законодательство основы предупреждения терроризма в европейских странах и необходимость совершенствования российского законодательство с учетом международного опыта // Международное публичное и частное право.- 2009 г.
4. Ляхов Е.Г. Терроризм и межгосударственные отношения в Европе. – М., 1999.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НАСЛЕДСТВЕННЫХ ПРАВ НЕОБХОДИМЫХ НАСЛЕДНИКОВ

АХАШЕВА А.К.

доцент кафедры правового регулирования
экономических отношений
кандидат юридических наук
Карагандинский университет
Казпотребсоюза E-mail: arakhasheva@mail.ru

АХАШОВА Г.К.

нотариус Алматинской области

АНУАРБЕК А.Р.

студент гр. Ю-20-3

Карагандинский университет Казпотребсоюза

Аннотация: Данная статья посвящена некоторым аспектам наследственных прав. Рассмотрены основные проблемы правового регулирования обязательной доли.. Изучены мнения ведущих специалистов по правовым проблемам института обязательной доли.

Ключевые слова: обязательная доля, дети, нетрудоспособные родители, наследство, иждивенцы, имущество.

В соответствии с п. 1 ст. 1069 ГК РК несовершеннолетние или нетрудоспособные дети наследодателя, его нетрудоспособный супруг и родители, а также нетрудоспособные иждивенцы наследодателя наследуют независимо от содержания завещания не менее половины доли, которая причиталась бы каждому из них при наследовании по закону (обязательная доля). Выделение обязательной доли в наследстве ограничивают свободу завещания и защищают имущественные интересы наиболее социально незащищенных наследников по закону. Так, Р.И. Виноградова, Г.К. Дмитриева, В.С. Репин считают, что обязательная доля - это часть наследственного имущества, которая должна быть передана наследнику независимо от того, что сказано в завещании [1]. В.В. Гуцин и Ю.А. Дмитриев утверждают, что обязательная доля - это определенная доля в наследстве, которая бронируется для особой категории наследников независимо от содержания завещания [2]. Сущность обязательной доли раскрыта О.С. Иоффе: «Суть обязательной доли составляет своеобразный гарантийный минимум для необходимых наследников» [3].

Обязательная доля – гарантируемый законодателем минимум, который предоставляется уставленному законом кругу лиц, независимо от воли и желания наследодателя. Обязательная доля, исходя из ст. 1069 ГК РК, есть часть наследства, переходящая вне зависимости от содержания завещания к наследникам, которые определены законом. То есть тем, кто призывается к наследству. Поэтому при наличии наследников по закону первой очереди наследник последующей очереди не приобретает права на обязательную долю. «Обязательная доля – институт наследственного права, обладающий социально-экономической и нравственной нагрузками. Суть его заключается в том, что в силу прямого указания закона и вне зависимости от содержания завещания могут реализовать права наиболее социально слабые лица». [4] Институт обязательной доли был введен в целях материального обеспечения отдельных категорий лиц, которые нуждаются в особой защите в силу их возраста или состояния здоровья [5]. Принцип свободы завещания гарантирует наследодателю возможность определить дальнейшую судьбу имущества после его смерти. В интересах отдельных членов семьи, а именно нетрудоспособных и несовершеннолетних, законодатель устанавливает правило об обязательной доле.

В древние времена завещатель пользовался неограниченной свободой завещать свое имущество, обязательной доли установлено не было. В дореволюционном праве института обязательной доли не было вообще. Только в 1928 г. Постановлением ВЦИК и СНК СССР от

28 мая было введено право на обязательную наследственную долю в размере **трех четвертых** законной доли. С 1945 г. правило об обязательной доле было установлено указом Президиума Верховного Совета СССР от 14 марта «О наследниках по закону и по завещанию» для всех республик. Так, согласно законодательству тех лет размер обязательной доли приравнивался к размеру законной доли. С принятием ГК 1964 г., согласно ст. 530 ГК Каз ССР необходимые наследники могли претендовать лишь на две трети той доли, которую они бы получили, если бы наследовали по закону. Действующий ГК РК еще более снизил размер обязательной доли. Сейчас она приравнивается лишь к половине законной [6].

Следует отметить, что перечень обязательных наследников является исчерпывающим. К необходимым наследникам, как уже было указано выше, относятся: несовершеннолетние или нетрудоспособные дети наследодателя, а также его нетрудоспособные супруг и родители наследуют, независимо от содержания завещания, не менее половины доли, которая причиталась бы каждому из них при наследовании по закону (обязательная доля). В обязательную долю засчитывается все, что наследник, имеющий право на такую долю, получает из наследства по завещанию и (или) по закону, в том числе стоимость имущества, состоящего из предметов обычной домашней обстановки и обихода, и стоимость установленного в пользу такого наследника завещательного отказа. ГК РК содержит перечень лиц, имеющих право на обязательную долю. В соответствии с п.1 ст. 1068 ГК РК к числу лиц, которые могут претендовать на обязательную долю в наследстве, относятся: граждане, относящиеся к наследникам по закону, указанным в статьях 1062, 1063, 1064 ГК РК, нетрудоспособные ко дню открытия наследства, но не входящие в круг наследников той очереди, которая призывается к наследованию, наследуют по закону вместе и наравне с наследниками этой очереди, если не менее года до смерти наследодателя находились на его иждивении независимо от того, проживали они совместно с наследодателем или нет. Наследники по закону, которые не входят в круг наследников, указанных в ст. 1061, 1062, 1063, 1064 ГК РК, но ко дню открытия наследства являлись нетрудоспособными и не менее года до смерти наследодателя находились на его иждивении и проживали совместно с ним, наследуют вместе и наравне с наследниками той очереди, которая призывается к наследованию. При отсутствии других наследников по закону указанные в п. 2 ст.1068 ГК РК нетрудоспособные иждивенцы наследодателя наследуют самостоятельно в качестве наследников восьмой очереди.

При этом, на обязательную долю имеют право не только нетрудоспособные дети, но и дети до 18 лет независимо от того, учатся они или работают, в том числе эмансипированные или вступившие в брак до совершеннолетия. Не могут претендовать на обязательную долю недостойные наследники (п. 6 ст.1045 ГК РК). Другим условием, необходимым для признания наследника иждивенцем, является его нетрудоспособность ко дню открытия наследства. При этом не требуется, чтобы наследник был нетрудоспособным последний год до смерти наследодателя, достаточно наступления нетрудоспособности на момент открытия наследства. Факт нетрудоспособности может быть установлен и после открытия наследства. Полностью нетрудоспособными по состоянию здоровья являются инвалиды 1 и 2 групп инвалидности, и они, бесспорно, входят в круг нетрудоспособных иждивенцев. По вопросу отнесения к числу нетрудоспособных иждивенцев умершего инвалидов 3 группы в теории существовали различные точки зрения.

Так, Б.С. Антимонов, А.К. Граве, В.И. Серебровский считали, что к наследникам по закону нельзя относить инвалидов 3 группы, большинство которых продолжает работать [7]. Подтверждением нетрудоспособности, связанной с возрастом, могут служить паспорт, свидетельство о рождении, а нетрудоспособности, связанной с состоянием здоровья, — пенсионное удостоверение, справка МСЭК или учреждения Государственной службы медико-социальной экспертизы.

Право на обязательную долю в наследстве удовлетворяется из оставшейся

незавещанной части наследственного имущества, даже если это приведет к уменьшению прав других наследников по закону на эту часть имущества, а при недостаточности ~~незавещанной части имущества~~ для осуществления права на обязательную долю — из той части имущества, которая завещана. В обязательную долю засчитывается все, что наследник, имеющий право на такую долю, получает из наследства по какому-либо основанию, в том числе стоимость установленного в пользу такого наследника завещательного отказа. Стоимость обязательной доли определяется из всего завещанного и незавещанного имущества. При исчислении обязательной доли нотариус учитывает всех наследников по закону на день открытия наследства. Обязательная доля выделяется, прежде всего, из незавещанного имущества, а если незавещанного имущества не хватает для обязательной доли, тогда также из завещанного. При определении обязательной доли учитываются предметы обычной домашней обстановки и обихода. Право на обязательную долю не может быть поставлено в зависимость от согласия других наследников на ее получение. Внуки и правнуки наследодателя, родители которых умерли до открытия наследства, а также наследники второй очереди не имеют права на обязательную долю. Возникают дискуссии также среди группы ученых по поводу перечня лиц, имеющих право на обязательную долю в наследстве. Одна группа ученых считает, что необходимо увеличить число этих лиц и добавить к существующему списку внуков и правнуков, таким образом, будет реализовываться принцип социальной справедливости для наследников. [8]. С другой стороны, ограничивается возможность по своему желанию распорядиться имуществом и происходит ущемление права наследодателя на свободу завещания. Другая группа ученых считают, что надо уменьшить претендентов на обязательную долю в наследстве, исключить из перечня супруга и иждивенцев. [9]. Исключив некоторых лиц на наследство, придается значение последней воле наследодателя, а также процедуре наследованию по завещанию. Например, если при жизни наследодателя наследники не поддерживали родственных отношений, было бы неверным, если какая-то часть имущества наследодателя могла перейти к родственникам, которые существуют формально. Сложно определить преимущественную точку зрения, во-первых, исторической конкуренцией между расширением свободы завещания и семейно-обеспечительной функцией; во-вторых, двойственной природой принципа социальной справедливости. [10]. Можно привести примеры судебной практики по некоторым аспектам о расширении перечня наследников, где наблюдаются случаи, когда наследодатель находился в таком психическом состоянии, при котором недопустимо удостоверение завещания и обманом путем завещание составляется в их пользу и при составлении завещания не отдавал отчет своим действиям. Истец не всегда в судебном разбирательстве может доказать данный факт, поэтому, расширив перечень лиц, имеющих право на обязательную долю, тем самым наследование станет более справедливым для наследников.

В случае исключения из перечня супруга и иждивенцев, наследодателю представится большая свобода по распоряжению имуществом, будет справедливо решаться вопрос судьбы имущества, в соответствии с последней волей и пожеланием наследодателя. При желании наследника выделить **обязательную долю** ее расчет производится следующим образом: определяется стоимость всего наследственного имущества, высчитывается стоимостное выражение обязательной доли $\frac{1}{2} \cdot \frac{1}{n}$, где n — количество наследников по закону, полученный результат сопоставляется со стоимостью незавещанного имущества. Если стоимость незавещанного имущества больше или равна стоимости обязательной доли, свидетельство о праве на наследство выдается за счет незавещанного имущества. Если стоимость незавещанного имущества меньше, то свидетельство о праве на наследство выдается на долю завещанного имущества, равной разнице между стоимостью обязательной доли и стоимостью незавещанного имущества. При этом арифметический расчет обязательной доли не всегда возможен с идеальной точностью, случаются погрешности, которые могут быть только в пользу обязательного наследника, так как он должен получить

«не менее». Если наследник не согласен с расчетом, тогда свидетельство выдавать не следует и спор решается в судебном порядке [11].

Согласно п. 14 Методических рекомендаций РНП РК, в случае если наследнику, имеющему право на обязательную долю в общем имуществе наследодателя, причитается доля при наследовании по закону или по завещанию, равная обязательной доле или превышающая ее, в таком случае ст. 1069 ГК РК не применяется [12].

Судебная практика придерживается позиции о недопустимости направленного отказа от обязательной доли. Право на обязательную долю является именно правом, а не обязанностью, следовательно, отказ от этого права вполне возможен [13]. В юридической литературе поднимается вопрос о том, имеет ли наследник возможность отказаться от обязательной доли в наследстве. Многие ученые придерживаются точки зрения о недопустимости отказа от обязательной доли [14]. И в тех случаях, когда происходит «отказ от обязательной доли» на самом деле происходит отказ от наследственной доли. Наиболее видится точка зрения о наличии возможности у наследников отказаться от обязательной доли. Во-первых, обязательная доля является правом, а не обязанностью. Во – вторых, проанализировав норму п.5 и п.6 ст.1074 ГК РК, можно прийти к выводу о том, что при отказе от наследства наследник вправе указать, что он отказывается от него в пользу других лиц из числа наследников по завещанию или по закону любой очереди, в том числе в пользу тех, которые призваны к наследованию по праву представления. Отказ от наследства в пользу наследников, лишенных завещателем наследства, не допускается. Если наследник призывается к наследованию и по завещанию, и по закону, он вправе отказаться от наследства, причитающегося ему по одному из этих оснований или по обоим основаниям. Так, согласно п. 18 рекомендаций наследник, имеющий право на обязательную долю в наследстве, вправе отказаться от неё.

В случае отказа наследник, имеющий право на обязательную долю в наследстве должен подать заявление нотариусу, что с содержанием завещания он ознакомлен, п.3 ст. 1069 ГК РК, и ст. 1074 ГК РК ему разъяснены и он сам отказывается от получения обязательной доли. Подлинность подписи наследника на заявлении должна быть засвидетельствована нотариусом. Согласно п.22 методических рекомендаций вследствие личного характера права на обязательную долю отказ от нее в пользу других наследников по закону или по завещанию не допускается, и обязательная доля переходит к наследникам по завещанию. Обязательная доля – доля наследственного имущества, которая гарантирована определенной группе лиц, при наличии завещания, в котором эти лица не указаны.

Таким образом, подводя итог, можно сделать вывод, что наличие института обязательной доли не связано с каким-либо ограничением прав личности на свободу распоряжения своим имуществом, а введено в гражданское законодательство в целях материального обеспечения отдельных категорий лиц, которые нуждаются в особой защите в силу возраста или состояния здоровья. В заключении отметим, что исследование позволило осмыслить все процессы развития наследования обязательной доли и проследить их трансформацию. Необходимо ещё более детальное изучение вопросов наследования, с учётом современных тенденций развития, юридической грамотности и использования судебной практики.

Список использованной литературы

1.Виноградова Р.И., Дмитриева Г.К., Репин В.С. Комментарий к Гражданскому Кодексу Российской Федерации, части третьей / Под ред. В.П. Мозолина. М.: НОРМА, 2002. С. 90 (автор комментария к соответствующей статье Репин В.С., Виноградова Р.И.).

2.Наследственное право и процесс: Учебник для высших учебных заведений / Под ред. В.В. Гущин, Ю. А. Дмитриев. М.: Эксмо, 2004. С. 124.

3. Иоффе О.С. Советское гражданское право. Курс лекций. Ч. III (Правоотношения, связанные с продуктами творческой деятельности. Семейное право. Наследственное право).

Л.: Издательство Ленинградского Университета, 1965. С. 317.

4. Лебедева А.В. Обязательная доля в наследстве: практические вопросы реализации права необходимым наследником // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: право. 2008. №2. С.101

5. Акимова, О. Н. Реализация прав на обязательную долю при оформлении наследства / О. Н. Акимова // Нотар. вестн. 2007. № 7. С. 35–38., А. Ю. Магденко, обязательная доля в наследстве: вопросы ее определения и выделения, вестник омской юридической академии. 2015. № 2 (27)

6. Лебедева, А. В. Доля в наследстве [Электронный ресурс] / А. В. Лебедева // Юрид. центр адвоката Олега Сухова. – Режим доступа: <http://portal-law.ru/articles/nasl/0213698555/>

7. Серебровский В.И. Указ. соч. С. 96; Антимонов Б.С., Граве А.К. Советское наследственное право. М.: Госюриздат, 1955. С. 129.

8. Куленко Н.И. Некоторые проблемы наследования в российском праве // Вестник Челябинского государственного университета. 2013. №5. С.48

9. Аливердиева М.А. Некоторые аспекты ограничения конституционного права наследования // Юридический вестник ДГУ. 2014. №3. С.53-56

10. Владимирова Н.А. Социальная справедливость в наследственном праве // Юридическая мысль. 2011. №6. С.59-60

11. Крайнова, Т. К. Обязательная доля в наследстве и проблемы, связанные с ее выделением / Т. К. Крайнова // Закон. – 2006. – № 11. – С. 34–37

12. Методические рекомендации по определению обязательной доли в наследстве, утвержденной Республиканской нотариальной палатой

13. Лиманский, Г. С. Право на обязательную долю: актуальные вопросы теории и судебной практики / Г. С. Лиманский // Рос. судья. – 2006. – № 3. – С. 18–21.

14. Магденко А.Ю. Обязательная доля в наследстве: вопросы ее определения и выделения // Вестник Омской юридической академии. 2015. №2. С.32-35

АДАМ САУДАСЫ АЯСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚА ҚАРСЫ ӘРЕКЕТТЕ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ.

АРЫСТАНОВА ДИЛЬНАЗ Ю-20-2к тобының студенті
Қарағанды Университеті Қазтұтынуодағы
ЕСЕНОВ Д.Қ. аға оқытушысы з.ғ.м.,
Қарағанды қ. ҚҚУ

Аннотация. Бүгінгі таңда адам саудасы алдыңғы орында тұрған қылмыстардың бірі. XX ғасырдың басынан бастап осы күнге дейін адамды саудаға салу күннен-күнге дамып келе жатқан қылмыс түрі болып табылады. Қазіргі таңда қылмыстың бұл түрін ауқымды трансұлттық проблемалардың қатарына жатқызсақ та қателеспейміз. Криминология көзқарасынан алатын болсақ, бұл қылмыстың жасалуынан көптеген мемлекеттерге залал келіп отыр, сол себепті бұны осындай көлемдегі проблема ретінде қарастырамыз. Адамды құлдыққа салудың қазіргі заманғы жаңа формасы «адам саудасы» деген терминмен түсіндіріледі

Кілт сөздер. Агенттіктер, Жуалы, құлдық, әлемдік.

Адам саудасы өткен ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басында барынша жылдамдықпен дами түсті. Мамандардың пікірінше, бүкіл дүниежүзінде жыл сайын шамамен 800 мыңнан 4 миллионға дейінгі адам құлдыққа сатылып, еңбегі қаналады екен. Ал оны ұйымдастырушы азаматтар одан жылына 7 миллиард доллар табыс табатын көрінеді. Сондықтан да қазіргі таңда адам саудасы әлемдегі ең табысты істер бойынша үшінші орында саналады, ал одан алдыңғы екі орынды заңсыз қару-жарақ сату және есірткі саудасы алып

тұр. Адамды саудаға салу — қазіргі қоғамның ең бір залалды құбылыстарының бірі, бұл мәселе әлемдік құқық қорғаушылармен 1903 ж. көтеріле басталған. «Адамды саудаға салу» деген терминді қозғағанда ол бірден «әйелді саудаға салу» мағынасымен ұштасады және бұл жерде әйелдерді жезөкшелікке, порнобизнеске, сексуалдық саладағы әрекеттерге жұмылдыру үшін саудаға салынатындығын атап өткен орынды. «Адамды саудаға салу» ұғымы бұдан да кеңірек мағынада қарастырылғаны жөн: бұл қылмыстың жәбірленушісі ретінде жасына, жынысына қарамастан кез-келген тұлға бола алады. Саудаға салудың мақсаты ретінде зорлы неке, зорлы еңбек, үй шаруасында пайдалану, тапсырыс бойынша немесе зорлап бала тапқызу сияқты бағыттарды көрсетуге болады. Ер адамдарды әйелдерге қарағанда жиі құрылыс салу, өндіріс, ауыл шаруашылығы салаларында; ал балаларды — қайыршылыққа, тіленшілікке (попрошайничество) салу салаларында пайдаланады; ал кез келген жынысты және кез-келген жастағы тұлғаларды — олардың ішкі мүшелерін трансплантация пайдаланады. Бұрыннан қалыптасқан құлдыққа қарағанда, қазіргі адам саудасының айырмашылығы — мұнда сатылатын адам бәріне өз келісімімен барады. Яғни оған алғашында ешқандай күш көрсетілмейді. Адам саудасымен айналысушылар өздері сол субъект жайында толық мәлімет жинап, оның мінез-құлқы мен ондағы әлсіз тұстарын жақсылап зерттейді. Алдаумен, я болмаса тағы да басқа «жұмсақ» тәсілдермен көндірген соң, оны қанау немесе пайдалану мақсатында құжаттарын алып, шетелге асырады. Шетелде оны заңсыз еңбекке салып, өзіне сол кезде күш көрсете бастайды. Міне, адам құқының қатаң бұзылуы, жеке тұлғаға қарсы үлкен қылмыс. Олай болса, бұл мәселе — қазірде тек аймақтық қана емес, бүкіл әлемдік деңгейде шешімін таппай отырған өзекті мәселе. Қазір әлем картасында мұндай проблеманы жоққа шығаратын бірде-бір ел қалмады. Экономикасы мен әлеуметтік инфрақұрылымы дамыған елдер сол сатылған адамдарды жеткізетін аймақтар болып саналса, экономикасы артта қалған елдер адамдарды сатушы, сыртқа шығарушы ретінде қалыптасқан.

Біздің облысымызда да аталған проблема жоқ емес. Қазірде Тараз қаласында да адам тағдырын ойыншық еткендерді әшкерелеп, жеке тұлғаларға құқықтық және психологиялық тұрғыда кеңес берумен айналысатын «Болашақ» қоғамдық бірлестігі 2001 жылдан бері жұмыс істеп келеді. Ал 2003 жылы әрбір әкімдіктерде арнайы комиссиялар құрылған. Бірлестіктің жетекшісі Ғ.Қалиеваның айтуынша, сол уақыттан бері біздің облысымыздың Қордай, Жуалы, Меркі, Байзақ аудандарынан бірнеше қыз жезөкшелікке тартылып, шетел асқан.

1997 жылы ЕҚЫҰ адамды саудаға салу қылмысының құрбаны болғандардың нақты санын атады. Ол 1997 жылдың соңғы сараптамалары бойынша — 175 000 адам, ал қазіргі таңда бұл сан 700 000-нан 4 000 000-ға дейін ауытқу ортасында.[1].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде осы санатқа байланысты бірнеше баптар бар.

Олар:

- адамның дене мүшелері мен тінін алуға мәжбүр ету немесе заңсыз алу (113 бап);
- адамды ұрлау (125 бап);
- бас бостандығынан заңсыз айыру (126 бап);
- саудаға салу (128 бап);
- кәмелетке толмағандарды жезөкшелікпен айналысуға тарту (132 бап);
- адамды оның тұрақты немесе уақытша тұратын жерінен алыстатуға және оны — ата — аналары, таныстары мен құқық қорғау органдары үшін белгісіз жерде ұстауға бағытталған қасақана ұрлау, пайдалану болып табылады.[2].

1926ж. 25 қыркүйектегі Женева қ. Құлдық туралы конвенцияда, «Құлдық» дегеніміз» — меншік құқығының атрибуттары немесе оларды кейбіреуі қолданылатын адамның жай күйі мен жағдайы деп белгілеген. Ал, «Құл саудасы» деп — қандай да болмасын адамды ұстап алуға, сатып алуға немесе оны құлға айналдыру мақсатында пайдалануға, сондай-ақ, осындай мақсатпен сатып алынған адамды сату немесе айырбастау жөніндегі барлық

әрекеттер деп белгілеген.

Негізінен, адамның құлдыққа түскенін анықтау, үш критерий бойынша жүргізіледі:

- құлдыққа түскен адамның қызметі – қорқыту, үрейлетумен бақыланады;
- құлдыққа түскен адам белгілі бір жерде еріксіз және мәжбүрлі түрде қызметін атқарады, бірақ ол жағдайды өз еркімен өзгерте алмайды;
- құлдық құрығындағы адам өз қызметі үшін төлемақысын төмен мөлшерде немесе тіпті мүлдем алмайды.[3].

Аталған осы анықтамаларға негізделетін болсақ, құлдық немесе құлдыққа сатуға байланысты қылмыстар – азаматтардың қоғамдық қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, жеке бас бостандығына және оларға ешкімнің тиіспеушілігіне қол сұғады. Қылмыстың бұл түрі, қылмыскерлердің пікірі бойынша, баюдың және басқа да құқыққа қайшы міндеттерді шешудің әлдеқайда тез әрі тиімді тәсілі болып табылады. Алайда, көрсетілген қылмыстардың өсу үрдісіне септігін тигізіп келе жатқан бұдан гөрі әлдеқайда терең себептер бар. Өкініштісі сол, бұл себептер әлеуметтік – экономикалық, ал кейде тіпті саяси сипатқа ие болуда. Мысалы, қоғамның байлар мен кедейлер болып әлеуметтік тұрмыстық ахуал жағынан жікке бөлінуі, кәсіпкерлер мен өзге де аумақты адамдардың көбеюі және олардың кейде қылмыстық ортамен байланыста болуы өз әсерін тигізуде. Сонымен қатар, ұлттық-этностық негізге байланысты және билік өкілдері мен балаларды ұрлау оқиғаларын да осы келеңсіз құбылысқа жатқызамыз. Құлдыққа алу немесе құлдыққа сату туралы айтқанда, қылмыстық ортада материалдық сұраныстың белең алып, ұйымдасқан құрылымдардың белсене қалыптасып отырғанын, бизнестің алуан түрлі салаларына оның ықпал ету әсерінің арта түскенін және қылмыстық кәсіптің неғұрлым «тиімді» тәсілдерінің іздестіріліп жатқанын ескерусіз қалдыруға болмайды. Демек, мұның бәрі сайып келгенде, құлдық саудасы әрекетінің қоғамдық қауіптілік дәрежесінің артып, қылмыстық аясының кеңейе түсуі оған қарсы тосқауыл қоятын қолданыстағы заңды, жауаптылықты барынша қатаңдатуы қажет етеді.

Адамды саудаға салу саласындағы қылмыстық әрекеттердің нысанының кейбір түрлерін атап өтуге болады: ол қарапайым фотоконкурстардан бастау алып, адамды ұрлау немесе «тірі тауар» ретінде оларды туған-туыстарынан сатып алумен ұштасады. Бұл – бірінші тәсілі. Екінші бір тәсілі – ол қыздарды фотосуреттері бойынша таңдау, тапсырыс беруші таңдағаннан соң сол қыз соларға сатылады. Үшінші, дамып келе жатқан түрі – ол «екінші толқын». Бұнда осыған дейін сатылған әйелдер, туған жерлеріне қайтып келіп, өзі сияқты басқа қыздарды осындай сауда-саттыққа түсіреді, алайда, екінші толқын ретіндегі әйелдер ерекше сұрыптаудан өткізіледі. Төртінші бір түрі – қарапайым жеке тұлғалар арқылы. Отандық немесе шетелдік серіктестеріне қарыз болып қалу сияқты өзге де себептер негізінде, қыздар мен әйелдерді, балаларды сату арқылы борышын өтеу. Бесінші – сұлулық конкурстарын жариялау, фотосуреттер конкурсын жариялау, фотомодельдер мен манекенщицалар ретінде жұмысқа қабылдау туралы конкурстар жариялау. Ал алтыншы тәсілі — бұл ең көп таралған түрі. Бұл тәсілге душар болушылар алдын-ала білуі де мүмкін – қайда бара жатқандығын, не істеу үшін екендігін. Жетінші кең тараған түрі – «неке агенттіктері», яғни шетел мемлекеттерінде жақсы жігіттермен таныстырып, дәулетті үйге әйелдік ету сияқты, т.с.с.[4].

Көптеген агенттіктер мен фирмалар 18 бен 30 аралығындағы қыздар мен әйелдерді шетелдік жақсы беделді фирмаларға жұмысқа тұрғызу мақсатында барлығын ресми түрде рәсімдеп, жөнелтіп жатады. Кейін, олардың қайда жоқ болып кеткенін, неліктен хабарсыз кеткенін — ешкім білмей қалады. Бұнымен күресу мәселесіне келетін болсақ, бұл қылмыспен күресу ретінде Қазақстан Республикасының көптеген шетелдік ұйымдармен біріге қызмет етуін атап өтуге болады. Ең қомақты әрекеттердің бірі ретінде АҚШ пен Қазақстанның ұйымдасқан қызметін атауға болады. Бірнеше қылмыстық істер бойынша қылмыскерлер ұсталып, олардың барлық жасалған әрекеттері ашылып, құрбандары мүмкіндігінше табылып, отандарына қайтарылып, ал қылмыскерлердің өздері жазаларын

өтеуде, дамуды саудаға салудың құрбаны болғандығының басты белгісі.[5].

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, аталған қылмыстармен күрес жүргізудегі ең бастапқы мәселелері мынадай: біріншіден,

Алдын алу және түсіндіру жұмыстарын жүргізу;

Адам саудасының ұйымдастырушыларына қарсы бағытталған заңнаманы жетілдіру;

Адамдардың әлеуметтік және экономикалық мәртебесін қатайту үшін жағдайлар жасау;

Келуші мемлекетте құлдық саудасымен күрестің шараларын қатайту;

Қазақстан Республикасына қатысты Қылмыстық Кодекске тиісті толықтырулар мен өзгертулер енгізілген:

- адамдарды, әсіресе әйелдер мен балаларды саудалауға қарсы күресуден қорғау;

- Қазақстан Республикасында адам саудасымен күресу

- Трансұлттық қылмыстылыққа қарсы конвенцияны және оның факультативтік хаттамаларын алу;

- осы мәселе бойынша орын алған барлық фактілерді зерттеу.

Көптеген күресу және алдын алу жұмыстарын мемлекеттік емес ұйымдар атқарып жатыр. Олар ақпараттық компаниялар жүргізуде, қатер қаупі туындағандар үшін тренингтер өткізуде, шетелге шығушы азаматтар үшін ақпараттық ескертпелер жасау, т.с.с. Олардың оң әрекеттері пайдасын тигізіп жатыр.

Жалпы әлемді шырмаған бұл мәселенің алдын алу үшін біздің елімізде де барлық шаралар қолға алынуда. Бірақ, ең бастысы, қауіпсіздік шараларын күшейтіп, жер-жерде ақпараттық қамтамасыз етуді, халыққа сақтық мәселесін кеңінен түсіндіруді қолға алған жөн. Сондықтан, әлемдік ауқымды бұл проблеманы алдын алуда, тым болмаса, мынадай шараларын жүзеге асыру қажет:

- кез келген құлдық көріністеріне және құлдық саудасына қатаң тыйым салу, егер кей жерлерде болсын құлдыққа сату байқалған жағдайда, оған қатаң жаза шараларын қолдану;

- жоспарланған құлдық және құлдыққа сатуды жасауға дайындалғандарды, яғни зорлау сияқты әрекеттерге жазалау шараларын барынша қатаңдату;

- жоспарланған құл саудасын жасаған адамдарға жеткілікті түрде жазалау шараларын белгілеу;

- мемлекеттің құлдық және құлдыққа сатудың алдын алу мен болдырмау шараларын қатаң қадағалануы.

Сондықтан, адам саудасына жаппай тосқауыл қою мәселесіне біздің ел азаматтары да барынша көңіл бөліп, осы бір келеңсіз құбылыстың жолын кесуге өз үлестерімізді қоссақ екен дейміз.

Тәуелсіз еліміздің ертеңінің бүгінгіден нұрлы болуының өзі осыған байланысты екенін есте естен шығармаған дұрыс.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қалкөз Жүсіп. Адам саудасы Заң газеті. №4. 2009ж.
2. Қазақстан Республикасының «Қылмыстық Кодексі».
3. Искатова С.Т. Жезөкшелікпен айналысуға тартқаны және осы іс-әрекеттерге арналған шаралар. 2010жыл 11 ақпан.
4. Б. Сәрсембина. «Адам саудасы» Жас алаш газеті 2011.
5. Айхан Шәріп. Айқын газеті. 2011жыл 18 қаңтар.

EXPERIENCE OF STATE CONTROL AND SUPERVISION OF BUSINESS ACTIVITIES IN KAZAKHSTAN AND IN SOME FOREIGN STATES

AGAYEVA Y.
student gr. Yu-19-4

SARBASSOV B.A.
senior lecturer

*Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda
Karaganda, Republic of Kazakhstan*

TAZHIGULOV N.T.
prosecutor of the department (Prosecutor's Office of the Karaganda region).

Annotation. The main objectives of the scientific work are theoretical issues of the concept, features and principles of the implementation of state control and supervision, as well as the practice of carrying out the activities of state bodies in this area, a comparative legal analysis of the application of this legal institution in the territories of the Republic of Kazakhstan and in the world. The scientific results obtained in the course of this work allow not only to supplement the existing theoretical studies on this topic with new scientific approaches and aspects, but also to identify existing problems that hinder the proper functioning of this segment, to identify conflicts in the legislation of the Republic of Kazakhstan, on which the activity of this sector is based, formulate recommendations in order to improve the efficiency of state control and supervision in the field of entrepreneurial activity.

Key words: state control and supervision, entrepreneurial activity, inspections, non-profit organizations, financial support, violation of the law, production process.

The main functions of the state include state control and supervision, the purpose of which is to perform functions and tasks for the implementation of state policy. There are different interpretations of the concepts of “control” and “supervision” in the scientific literature. Some authors believe that these concepts are identical to each other, while others distinguish them. For example, there is a point of view of considering control as one of the functions of managing society.

According to another approach, supervision is narrowed control; the difference in these concepts is that the basis for the definition is the scope of its implementation. So, in the course of control in relation to the relevant objects, not only the legality, but also the expediency of the activities being carried out is checked, while supervision is limited only to checking the legality of the activities carried out [1].

There is also an opinion that control is a form of exercising and guaranteeing the rule of law, the activity of which is based on intervening in the activities of any bodies or organizations by the method of requiring the elimination of violations of the law within certain terms and methods, as well as the elimination of the circumstances that give rise to these violations. [2].

There is one more definition of control as a check of the system of an internal nature and consideration of the compliance of the principles of the activities of state bodies with certain principles, which are based, in turn, on the activities of political institutions, as well as the basic principles of state policy and the values of society [3].

According to the authors, considering the concept of state control, it should be interpreted as the activity of the relevant state bodies for verification, monitoring, analysis, prevention for compliance of the activities of the audited entities with the mandatory requirements established by law, as a result of which law-restrictive measures can be applied without prompt response. State supervision, on the other hand, can be defined as a type of state control exercised by specialized state bodies whose activities are aimed at identifying and eliminating violations of the law.

Based on the foregoing, we can conclude that the concept of state control is broader than the concept of supervision. Of the characteristic features of state control, it can be pointed out that the

bodies empowered to carry out such activities have the right to carry out checks not only to determine the legality of the decisions made, but also the expediency of their adoption. It should also be noted that the bodies empowered to exercise state control have the right to interfere in the production process of organizations, while taking administrative penalties [4].

The activity of state control is not limited to control over compliance by organizations with the legal norms established by law. Also, a body endowed with powers in the field of state control has the right to receive information regarding the subject, namely, how efficiently and competently it uses the resources it has and the powers it has. In turn, the bodies exercising the function of supervision do not have such powers to interfere in the organizational and economic processes of the enterprise; they are characterized by only limited powers, thanks to which they can directly carry out only supervisory activities[5; 6].

To conduct research in the field of studying state control and supervision of business activities in Kazakhstan and in the world, it is advisable to use various methods of scientific knowledge. First of all, this is a theoretical and methodological approach that will allow, based on the study and analysis of scientific literature, in particular, the opinions and hypotheses of various scientists, to reveal in more detail the concept of state control and supervision, as well as highlight the characteristic features and principles on which this activity.

The functional method makes it possible to consider the main goals and objectives in the field of state control and supervision of entrepreneurial activity. Since state control and supervision are an integral part of the field of law, the formal legal method will be useful in the work, thanks to which it is possible to study in more detail the legislative acts and legal norms in which such activities are enshrined. The use of the dialectical method will help to consistently and in development reveal all the elements of the study. The comparative legal method will help to highlight the similarities and differences in the legislation of the Republic of Kazakhstan and a number of foreign countries, as well as to see how effectively it functions. For a more detailed and accurate assessment of the effectiveness of legal norms in the field of state control and supervision, a formal-logical method is needed, the components of which are the analysis of individual aspects of a given legal phenomenon and a synthesis that combines theoretical and practical aspects into a single whole.

Thus, in scientific work there are several key tasks:

- explore the concepts of state control and supervision, highlight the characteristic features and principles of their implementation;
- to consider the current state policy of the Republic of Kazakhstan in this area;
- study the experience of foreign countries on this issue;
- conduct a comparative legal analysis of the activities of state control and supervision bodies on the territory of the Republic of Kazakhstan and beyond, identify the main problems and ways to resolve them.

The work is carried out in several stages. The first stage is based on the study of the theoretical component of scientific work, where the important tasks are the study of the concept of state control and supervision, the identification and definition of their characteristic features and principles on which such activity is based. The second stage already implies the practical part of the work, during which the policy of state control and supervision of entrepreneurial activity on the territory of the Republic of Kazakhstan and beyond its borders is considered, a comparative analysis of legislative acts is carried out, where the norms on which this activity is based are fixed, their effectiveness is determined. At the third and final stage of scientific work, the problems associated with the proper functioning of the sector of state control and supervision, possible reforms in this area are investigated, as well as ways to resolve conflicts that exist in the legislation of the Republic of Kazakhstan are formulated.

Results and discussion.

In order to analyze in detail the scope of state control and supervision in entrepreneurial activity, it is first worth mentioning the principles on which such activity is based.

The principles of state control have different designations for individual researchers. For example, the first interpretation defines the principles of state control as provisions that help to highlight the most important aspects in various fields of application, which are enshrined in the norms at the legislative level or directly follow from them. Another approach considers the principles of state control as a set of political, legal and organizational elements that determine the effectiveness of this activity[7].

At this stage of the formation of modern jurisprudence, there is a division of the principles of state control and supervision into two groups: special and general.

Among the general principles of state control and supervision of entrepreneurial activity are the following principles: equality of all participants in this process before the law; fairness and objectivity in their conduct; implementation of state control and supervision in the manner and within the limits established by law; observance of the rights and freedoms of individuals and legal entities; publicity; the principle of the presumption of innocence of the controlled (supervised entity); priority and binding nature of court decisions for state control and supervision bodies; independence of state control and supervision bodies; admissibility of intervention of state control and supervision bodies in the activities of business entities only in accordance with the goals and objectives of the audit and the limits established by law; participation in state control of individuals and legal entities through the institution of public control; the principle of uniformity (single requirements and rules); the principle of balance between public and private interests; legality; responsibility of state control bodies in the field of entrepreneurship for possible violations of the norms enshrined by law in the performance of their direct obligations; providing controlled entities with accessibility to all legislative acts, compliance with the stated norms of which is checked during the implementation of state control.

Having considered the principles on which the activities of state control as a whole are based, it is now worth noting those special principles on which state control is carried out in the field of entrepreneurial activity. Some authors refer to them the following principles: the inadmissibility of several state bodies of control and supervision in relation to one subject; implementation of state control without charging fees for conducting such an inspection from the subjects, that is, on a free basis; the presumption of good faith of the subject over which state control is exercised; the inadmissibility of requiring from the subjects of permits, resolutions or other special documents issued by central authorities or local governments, except as provided by law [8].

The legal norms that fix the concept and regulation of state control and supervision of entrepreneurial activity of the Republic of Kazakhstan are set out in the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan [9]. It establishes the general principles and provisions that regulate state control and supervision, determines the areas of activity of controlled entities in relation to which state control and supervision is carried out, the conditions, forms and procedures for conducting state control, the rights and obligations of inspection bodies and controlled entities [10].

The fixed provisions in this regulatory legal act make it possible to draw a clear line between the concepts of “state control” and “state supervision”. Article 134 of the Code defines the concept of state control as the activity of state bodies of control and supervision in the field of verifying compliance by the controlled entity with special requirements that are established directly by legislation, as a result of which law-restrictive measures can be applied without prompt response. Article 135 contains the wording of the concept of state supervision, interpreting it as the activity of state bodies of control and supervision in the field of checking compliance by the controlled entity with special requirements that are established by law, but with the right to apply law restrictive measures with an operational response as a result of the check.

Here, a gap in Kazakhstani legislation in the field of business activity regulation is immediately noted, namely, that a clear framework has not been established in the definition of the concept of “legal restrictive measures”. This creates a problem in the regulation and choice of the application of such measures in the commission of an administrative offense in relation to controlled entities. If you try to still try to formulate this concept, but not in the field of

administrative offenses, then such measures include all those actions that can restrict a controlled entity from engaging in a certain type of entrepreneurial activity, for example, deprivation of a license or restriction of the right to engage in entrepreneurial activity [3].

The next important element in the regulation of state control and supervision of entrepreneurial activity in the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan is the distribution of inspected entities into certain groups. This provision is set out in Article 141. Previously, entities were distributed according to risk groups: high, medium and insignificant, and, in accordance with the assignment to a certain group, controlled entities were subjected to scheduled inspections: once every one year, once every three years and once five years. Based on this, even if the controlled entity eliminated the identified legal violations, it was still subject to scheduled inspections, but with a smaller frequency, that is, once every three years or once every five years. But, in connection with the reform of the Entrepreneurial Code, this type of state control and supervision in the form of scheduled inspections was replaced by random inspections, and a special method of inspections was introduced[11].

In particular, the provision of Article 141 establishes seven areas that are classified as high-risk groups: the field of nuclear energy, the field of radiation safety of the population, the field of industrial safety, the field of fire safety, the field that ensures the sanitary and epidemiological state of the well-being of the population, the field that provides various types of weapons, as well as the area that is responsible and regulates the handling and use of explosive and poisonous means, materials and substances of radioactive designation [9].

Controlled entities that fall into high-risk groups can be considered from the point of view of a new approach: if the entity complies with all requirements and obligations, it can be excluded from the list of mandatory monitoring. In this regard, such controlled entities should be divided into 4 groups.

The first group should include entities that, in the manner prescribed by paragraph 2 of Article 141 of the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan, still belong to groups that have a special procedure for conducting state control and supervision and unscheduled inspections.

The second group includes monitoring in relation only to those entities that are directly violators, through the introduction of unscheduled inspections based on a risk assessment system and other methods of state control and supervision.

The third group includes subjects in relation to which it is enough to conduct unscheduled inspections and only on the basis of receiving well-reasoned complaints based on violation of the rights of individuals and legal entities. In accordance with this provision, paragraph 3 of Article 144 of the RK was edited, and, accordingly, the requirements for the implementation of unscheduled inspections were changed, but it was introduced, as an exception, the appeal of the controlled entity on its own initiative to the control and supervision authorities on the issue of monitoring.

And the last, fourth group includes areas of controlled entities, control and supervision over which state bodies and local governments can exercise in other ways, and the actual control can be carried out remotely [12].

After analyzing the norms of the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan and the experience of conducting state control and supervision in the field of entrepreneurial activity, it is worth noting that the main measure in identifying any offenses, regardless of the degree of the detected violation, is the application of penalties in relation to controlled entities in high percentage charge. Despite the fact that one of the main requirements in the process of exercising state control when any offense is detected is a warning before imposing punishment [13; 14].

The next important provision of the Entrepreneurial Code is the legality of more than a hundred areas of entrepreneurial activity in which state control and supervision is carried out, as well as the content of a large number of requirements that are mandatory for monitoring on an ongoing basis.

It should also be mentioned that in the event of an emergency situation, only the controlled entity owner of the production will be responsible for this, and the bodies empowered in the field of

state control and supervision do not bear any responsibility. This creates a certain dissonance: state bodies of control and supervision establish requirements that controlled entities must comply with, and also issue specialized permits, which they then check. As a result, many functions are merging: administrative, control and licensing. An alternative solution in this case is to replace the existing forms of state control and supervision with other ways of exercising control in the field of entrepreneurial activity, namely: financial control, public control and business liability insurance.

References:

- 1.Sorochinsky, Ya.L. 2019. State control of Entrepreneurship. In: Innovations in Economics, Science and Education: Materials of the international scientific and practical conference (pp. 41-47).Kaliningrad: Immanuel Kant Baltic Federal University Publishing House.
- 2.Uchaeva, T.L. 2017. Improving state control of entrepreneurial activity. Bulletin of Science and Education, 4, 68-70.
- 2.Sarbassov, B.A. 2018. Actual problems of state control and supervision in the administrative law of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation. In: Collection of materials of the international scientific and practical conference “Law and Science in the Modern World”(pp. 373-382).Perm: Perm Institute of the Federal Penitentiary Service.
- 4.Zhanuzakova, L.T., Sarbassov, B.A. 2019. Comparative characteristics of the concepts of state control and supervision under the legislation of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan. In: Russian Entrepreneurship: from Manufacturing to Digital Economy and Cluster Structures: Collection of materials of the II All-Russian Morozov Readings(pp. 111-115).Orekhovo-Zuevo: State Humanitarian and Technological University.
- 4.Rokhlin, V. 2003. Prosecutor's supervision and state control.St. Petersburg: Legal Center Press.
- 5.Koval, E.A., Ruzaeva,D.V. 2020. Prosecutor's supervision as an element of state control over entrepreneurial activity: foreign experience. Scientific Notes of the Tambov Branch of the Russian Academy of Medical Sciences, 19, 102-110.
- 6.Agamagomedova, S.A. 2020. State control and supervision in the context of the digitalization of the economy. Bulletin of the Lobachevsky State University of Nizhni Novgorod,3, 79-85.
- 7.Masalab, A.F. 2020. Problems of development of state control and supervision in the context of legislative reform. Enforcement,4, 94-101.
- 8.Code of the Republic of Kazakhstan No. 375-V “Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan”. 2015. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854.
- 9.Piptyuk, A.V. 2020. Improving the legislation on entrepreneurial activity: problems and prospects in modern conditions of the crisis. Legal Fact, 95, 38-39.
- 10.Khamdamova, F. 2021. Codification of business legislation: trends and prospects. Lawyer's Bulletin,2,59-65.
- 11.Moroz, S.P. 2014. About the draftof the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan. In: Materials of the international scientific-practical conference “Draft of the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan: State and Prospects”(pp. 149-155).Astana: Legislative Institute of the Republic of Kazakhstan.
- 12.Kysykova, G.B., Akimova, N.M. 2017. Some issues of legal monitoring of the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan. Bulletin of the Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan, 4, 118-127.
- 13.Rakhmetollov, A.K.,Kizdarbekova, A.S., Bekisheva, S.D. 2020. On the issue of the corruption perception index and anti-corruption expertise of normative legal acts in ensuring the protection of the rights of entrepreneurs. Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, 3(61), 89-97.
- 14.Code of the Republic of Kazakhstan No. 377-V “Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan”. 2015. <https://online.zakon.kz/>

МЕМЛЕКЕТТЕР АРАСЫНДАҒЫ ҚАРАМА-ҚАЙШЫЛЫҚТАРДЫ БЕЙБІТ ЖОЛМЕН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

ӘКІЖАНОВА ЖАДРА.

Қарағанды экономикалық университеті
Қазтұтынуодағы
Бизнiс және құқық факультеті
Ю-20-2 к тоб. студенті қ. Қарағанды, Қазақстан
Республикасы
Ғылыми жетекші: **ЕСЕНОВ Д.Қ.**
ЭҚҚР кафедрасының аға оқытушысы

Аннотация. Мемлекеттер арасындағы қарама-қайшылықтарды және дауларды тек бір ғана құқықтық тәсіл-бейбіт құралдар мен шешу. Саяси және заңи даулар туралы мәселе. Дауларды бейбіт жолдармен шешудің жаңа тәсілдерін ойластырудағы Қазақстан Республикасының ынтасы.

Кілт сөздер. Императивті конвенциялар, комиссия, субъект, палата.

Халықаралық қарама-қайшылықтарды шешудің негізгі құралдары ретінде тікелей келіссөздер мен кеңес жүргізу.

Дауларды халықаралық ұйымдарда шешу. БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің дауларды қараудағы айрықша рөлі.

Халықаралық татуластыру рәсімі. "Қайырымды қызметтер", делдалдық, тергеу және келісу комиссиялары.

Халықаралық төрелік (арбитраж) соты. Төрелік соттар дамуының тарихы және қызметінің рәсімі. Гаага төрелік соттың тұрақты палатасы.

Халықаралық сот рәсімі. Біріккен Ұлттар Ұйымының халықаралық сотының рөлін көтеру қажеттілігі.

Жалпы түрде халықаралық дауды екі немесе одан да көп халықаралық-құқықтық субъектілердің қарама-қайшылығынан туындайтын саяси-құқықтық қатынастар ретінде қарастыруға болады.

Дау туындаған сәттен бастап және оның даму кезеңдері кезінде халықаралық құқықтың жалпыға бірдей императивті принципі - халықаралық дауларды бейбіт жолдармен шешу жүзеге асуы тиіс.

1. Бейбітшілік тәсілдері - мемлекеттер арасындағы даулар мен келіспеушіліктерді шешудің берден-бір жолы ретінде.

Халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешу жөніндегі ең алғашқы акт болып, дүниежүзілік ең алғашқы Гаага конференциясында қабылданған және 1907 жылғы екінші Гаага конференциясында толықтырылған "Халықаралық қақтығыстарды бейбіт жолмен шешу жөніндегі" конвенция табылады. 1949 жылғы 28 сәуірде бекітілген халықаралық дауларды бейбіт түрде шешу жөніндегі Жалпы Акт.

Дауларды бейбіт жолмен шешуге қатысты маңызды ережелер бекітілген БҰҰ Жарғысы да ерекше орынға ие (соның ішінде 33 бап). Бұл ережелердің одан әрі дамуында БҰҰ Бас Ассемблеясымен бірқатар резолюциясы мен декларациялар қабылданған, соның ішінде 1982 жылғы дауларды бейбіт шешу жөніндегі Манильдік декларация.

Аймақтық келісімдер арасынан 1948 жылғы дауларды бейбіт шешу жөніндегі америкааралық келісім-шартты алуға болады (Боготалық пакт). Сондай-ақ 1957 жылы Еуропа Кеңесімен қабылданған Еуропалық конвенция, 1992 жылғы қабылданған СБСЕ шеңберіндегі келісім бойынша конвенция. Сонымен қатар аймақтық ұйымдардың да жарғылары (ЛАГ, ОАГ, ОАЕ, ТМД).

Халықаралық дауларды бейбіт жолмен реттеу механизмі мемлекеттердің түрлі сферадағы ынтымақтастығын реттейтін бірқатар көп жақты конвенцияларда қарастырылған.

Мысалы, 1972 жылы ғарыш объектілерімен келтірілген зиянға халықаралық жауапкершілік туралы конвенциясы және т.б.

Дауларды бейбіт жолмен шешу тәсілдері деп халықаралық құқық субъектілерінің арасындағы дауларды халықаралық құқықтың мәжбүрлеудің ешқандай түрін қолданбау принципіне сәйкес шешудің халықаралық-құқықтық тәсілдері мен жолдары.

Көп жақты конвенцияларда кез келген мәселелер бойынша консультациялар жүргізу міндеті бар. Ол мақсатқа қатысты немесе конвенция ережелерін жүзеге асыру барысында қатысты туындауы мүмкін. Мысалы, 1972 жылғы бактериологиялық қаруларды жасау және өндіруге тиым салу және жою жөніндегі конвенция.

Мұндай конвенцияларды бұрынғы тәсілдер деп қарастыруға болады.

Консультациялар бірқатар келісім-шарттарда дауларды бейбіт жолымен шешудің тәсілдері ретінде тікелей қарастырылған. (Мысалы, 1982 жылғы Теңіз құқығы бойынша БҰҰның конвенциясының 283 бабы).

Халықаралық ұйымдардың жарғылары дауларды бейбіт шешудің механизмдерін қарастырады.

Халықаралық дауларды халықаралық ұйымдардың органдармен қарау саяси тәсілдер арқылы жүргізіледі. Шешімдер кепілдемелік сипатқа ие.

БҰҰның Жарғысымен Бас Ассамблея және Қауіпсіздік Кеңесі дауларды шешу шеңберінде күзірет бөлінген органдар болып табылады. БҰҰның Жарғысының VI тарауына сәйкес “Дауларды бейбіт шешу”, бұл жерде дау дегенде бірінші кезекте оның жалғасуы халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке қауіп төндіретін даулар жөнінде сөз болып отыр.

ОБСЕ жүйесінің екінші элементі болып бітімгершілік комиссиясы табылады. ОБСЕге қатысушы мемлекеттер арасындағы дау егер оған тараптар келісетін болса, ол комиссияға берілуі мүмкін. Бірақ ереженің II тарауына көрсетілгендей қатысушы мемлекеттер кез келген уақытта комиссияның бітімгершілік әдістерінің шарттарымен келіскендігі жөнінде хбарлай алады. Бұл жағдайда комиссияға біржақты тәртіпте шағымдану мүмкін болады.

Кез келген тарап Валенттік тізімнен бір адамды халықаралық делдал ретінде тағандауы мүмкін. Ал аталған делдалдар комиссияның төрағасы болатын үшінші әлемдік делдалды тағайындау керек.

Комиссия шешімі ұсынбалы сипатқа ие. Бірақ ереженің XIV тарауына сәйкес мемлекет қатысушы міндетті болатын өтініш жасай алады.

Үшінші элементі ретінде бітімгершілік пен арбитражға байланысты сот. Оның құрылуы 1992 жылы 15 желтоқсанда қабылданған конвенцияда көрсетілген.

Оның қатысушы 20 мемлекет болып табылады. Соттың болатын жері Женева болып саналады.

Әрбір конвенцияға қатысушы мемлекет оның заңды күшіне енгеннен кейін екі халықаралық делдалды тағайындайды. Халықаралық делдалдар мен арбитраж Сотқа шоғырландырылады. дауларды қарау үшін Бітімгершілік комиссиялар мен Арбитражды трибуналдар құрылуы мүмкін.

Бітімгершілік комиссия Конвенцияға қатысушы мемлекеттердің біржақты арызымен құрылады. Даудағы әрбір тарап өзінің бір әлемдік делдалын тағайындайды. Сот президиумы Бітімгершілік комиссияның құрамын және үш делдалды тағайындайды. Комиссияның басты мақсаты - дауда тараптарға көмек көрсету.

Егер тараптар келісімге келмесе Комиссия дауды реттеу ұсыныстарымен бірге қорытынды баяндама жасап оны тараптарға мәләмдейді. Тараптар келіспесе баяндама 30 күн ішінде ОБСЕнің министрлер Кеңесіне жіберіледі.

Арбитражды трибунал тараптардың ұсыныстарымен немесе тараптардың біреумен баяндама берілгеннен кейін 30 күн мерзім өткеннен кейін құрылуы мүмкін. Конвенцияға қатысушы мемлекеттер сәйкес арызды жасап Арбитражды трибуналдың міндетті юриспруденциясын мойындауы мүмкін.

Арбитражды трибунал нақты дауды шешу үшін дауласушы тараптардың

арбитрларынан және Сот Призидиумы тағайындаған арбитрлардан тұруы мүмкін. Трибунал дауды халықаралық құқыққа сай шешеді. Сондай-ақ *ex aequo et bono* ісін де тараптардың келісімімен шешеді. Арбитраждың шешім соңғы шешім және ол шағымдануға жатқызылмайды.

Соңғы, төртінші элемент директивті бітістіру тәртібі. Ол 1992 жылы желтоқсанда Стокгольмде қабылданған.

Араб Мемлекеттердің Лигасының Пактісіне сәйкес Кеңес арбитраждық және бітімгершілік органның функцияларына бөлінген. 5 бапқа сәйкес АМЛның шешуіне жататын даулар екіге бөлінеді. Бірішісіне мемлекеттердің тәуелсіздігіне, егемендігіне және территориялық біртұтастығына қатысты емес даулар жатады. Егер дауласушы тараптардың екеуі де Кеңеске шағымдаса мұндай шешім міндетті әрі соңғы болып табылады. Екінші категорияға АМЛның мүше мемлекеттердің арасындағы соғысқа әкеліп соқтыратын даулар. Бұл кезде Кеңес өз бастамашылығымен дауды шешуге өз қызметін ұсынуға құқығы бар.

АМЛның тәжірибесінде даулар конвенция шақырылып отыратын мемлекет және үкімет басшыларымен де құрылған. Дауларды шешу бітімгершілік бойынша комиссия құру тәжірибесін жасады. Оның құрамына Лиганың басты қатысушы, Кеңес төрағасы және АМЛна мүше мемлекеттердің өкілдері. Африканың Бірлік ұйымының хартиясы 3 бапта даулы мәселелер келіссөздер, бітімгершілік пен арбитраж арқылы шешу керек дер көрсетілген. Осы жөніндегі комиссияға арнайы органның ролі бөлініп беріледі. Бірақ практикада оның қызметінің мағызы шамалы болып қалды. Басты рольді оның оның басқарушы органдары - мемлекет пен үкімет басшыларының Ассамблеясы мен Министрлер Кеңесі жүзеге асырады.

Американдық мемлекеттер арасындағы дауды шешу жүйесі Америка мемлекеттерінің ұйымдары жарғысында бекітілген. Онда барлық америка мемлекеттері қатыспайды.

1985 жылы Картахен хаттамасымен дауларды шешу жүйесінің реформасы жүргізілген. Тұрақты кеңестің құзіреттері күшейтілген. Тұрақты Кеңес АМУна мүше елдердің арасындағы достық қарым-қатынастардың тұрақтылығын тексереді. Кеңес тараптарға көмек көрсете отырып, оларға дауды шешудің тәртібін айқындап береді. Ол дауласушы тараптардың келісімімен *ad hoc* комиссияны құруы мүмкін. Мұндай комиссиялар әрбір жағдайда келісе отырып құзіреттер бөліседі. Тұрақты Кеңес дауласушы тараптардың келісімімен сол даудың себептерін анықтау үшін іздестіру жүргізуі мүмкін (87 бап).

Американдық мемлекеттер арасындағы келдісімдер арасында маңызды болып орталық американдық мемлекеттер ұйымдарының жарғысы болып табылады.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достығына қатысты айтсақ, онда оның жарғысының 18 бабында көзделген мемлекет басшыларының кеңесі даудың кез келген сатысында тараптарға оны реттеудің әдістерін ұсынуы мүмкін.

3. Халықаралық бітімгершілік процедурасы. Игі қызметтер, татуластырушылық, тергеу және келісім комиссиялары.

Игі қызметтер мен татуластырушылық - бұл халықаралық дауларды үшінші тараптардың көмегімен шешу. Олардың өзара ұқсастықтары да, сондай-ақ айырмашылықтары да бар.

Бұл туралы 1899 және 1907 халықаралық қақтығыстарды шешу жөніндегі игі конвенцияда аталған. Үшінші тарап өз бастамашылығымен немесе басқа біреудің өтінішімен игі қызметтер мен татуластырушылықты жүзеге асыруы мүмкін болып табылады.

Олардың арасындағы айырмашылықтар келесідей көрініс табады. Игі қызметтерді жасау тараптардың келіссөзге келуіне түрткі болу үшін арасындағы байланысты жақсарту. Игі қызметтерді жасаушы тарап келіссөзге қатыспауы керек. Татуластырушылықта үшінші тараптың қатысуы аса белсенді болады. Оның мақсаты тараптардың арасындағы байланысты жақсарту ғана емес олардың ымыраға келуіне жағдай туғызу.

Кең көлемді құқықтарға иелене отырып татуластырушы (делдал) белгілі міндіттерді сақтау керек: бір тарапқа көмек көрсете отырып келесі тарапқа зиян келтірмеуі керек,

егеменді құқықтарды құрметтеу керек.

Жоғарыда екі әдіс жеке және ұжымдық болуы мүмкін. Оларды мемлекет, халықаралық ұйымдар, олардың тұлғалар, көрнекті қоғам қайраткерлері жүзеге асыра алады.

Мемлекет өзінің халықаралық қатынасында бұл тәсілдерді белсенді түрде қолдана алады. Бұл XVIII-XIX ғасырда осындай ұсыныстар жасаған Ресейге де қатысты. КСРОның Үкіметінің игі істері танылады. Ол Франция мен Швеция арасына татуластырушы ретінде қызметі.

КСРОның ұсынысынан бас тартқан жағдайлар да болды. 1945 жылы жапон үкіметі КСРОға Жапония мен Қытай, АҚШ, Англия арасында татуластырушы болуды ұсында. Ол Қиыр Шығыстың соғысты тоқтату мәселесіне байланысты болды.

Практикада БҰҰ игі қызметтерді атқаруда БҰҰның басты хатшысы немесе анрайы өкілдері жиі жүзеге асыратын болды. Бас хатшысының игі қызметтері 1962 жылы КСРО мен АҚШ арасындағы кариб дағдарысы бойынша келіссөз жүргізген кезде айқын көрінді. Сондай-ақ оның татуластырушы әрекеттері 1988 жылғы Ауғаныстандағы қақтығыстарда маңызды роль ойнады.

1899 және 1907 жылы даулы тараптар татуластырушы державаны таңдап алатын болды. Бұл державалар бір-бірімен тікелей байланыста болу керек болды. Осындай әрекеттердің көмегімен шекара жөніндегі аржирлік-морокколық дау шешілген еді.

Халықаралық тергеу және келісім комиссиясы даулысушы тараптардың бастауымен құрылған органдар. Кей кезде оған үшінші тұлғалар тартылады. БҰҰ Жарғысының 33бабына сәйкес бұл тәсілдер “Зерттеу”, ”Келісім” терминдерімен көрсетілген.

Бұл тергеу комиссияның міндеті дауға қатысты фактілердің нақтылығын тексеру. Ал Келісім комиссиялары дау да шешуге күш салынады. Бұл екі комиссиялардың қорытындылары факультативті сипатқа ие. Олар онымен келіседі немесе бас тартуға құқығы бар. Бірақ мұндай қортындылардың міндеттілік сипатқа ие болуы да кездеседі. Мысалы, 1948 жылы Дунайдағы кеме режимі жөніндегі конвенция.

Халықаралық Тергеу комиссияның қалыптасу мен әрекет ету тәптібі Ресейдің басшылығымен Гаага конвенциясымен бекітілген. Бұл конвенцияның мақсаты болып дауларды шешудегі фактілерді қарастыру табылады. Тергеу комиссияның дауласушы тараптардың арасындағы ерекше келісім негізінде құрылады. Келісімге қарауға жататын фактілер, комиссиялардың қзіретінің көлемі, сондай-ақ комиссияның орналасу жері және ол қолданатын тіл айқындалуы тиіс. Егер тараптар басқадай келісімге келмесе онда 12 және 45 бапқа сәйкес әпбір тарап комиссияға Аралық соттың тұрақты палатасының мүшелерінің жалпы санынан екі комиссир тағайындайды. Комиссияның төрт мүшесі комиссияның төрағасы етіп бесінші мүшені тағайындайды.

Тергеу процедурасы 1949 жылғы соғыс құрбандарын қорғау жөніндегі Женева конвенциясында қарастырылған.

Халықаралық арбитраждың тәртіптің дамуына 1899 және 1907 жылдардағы халықаралық қақтығыстарды шешу жөніндегі Гаага конвенциясы үлес қосты. 1958 жылы Бас Ассамблея арбитражды өндірістің үлгі ережелерін шығарды. Олар ұсынбалы сипатқа ие.

Қазіргі халықаралық тәжірибеде арбитражды органдардың екі түрі белгілі: ad hoc және тұрақты арбитраж. ad hoc арбитражы нақты бір дау бойынша тараптардың келісімімен құрылады. Мұндай келісім ымыраға келу немесе аралық жазба деп аталады. Онда тараптар даудың пәнін анықтайды. Сондай-ақ оны жүргізудің тәртібі мен қағидаларын және сот құрамын анықтайды. Аралық жазба аралық шешімді қабылдау мен орындауға қатысты тараптардың өзара міндеттерін де көрсету керек.

Тұрақты арбитраж- тараптар өздерінің арасындағы туындаған дау бойынша шағымданатын тұрақты арбитражды орган. Бұлардың юрисдикциясының екі түрі бар-ерікті және міндетті. Ерікті жағдайда тараптардың екеуінің келісімі керек. Ал міндетті де тараптардың біреуінің талабы жеткілікті.

Арбитражды шешімді орындау міндетті.

1899 және 1907 жылдардағы Гаага конвенцияға сәйкес егер жаңадан мән-жайлар ашылса, арбитражды шешімді қайта қарауға жол беріледі.

Аралық сот бір тұлғадан немесе тұлғалар тобынан тұруы мүмкін. Жалпы актің 22 бабына сәйкес ad hoc бес мүшеден тағайындайды, екі басқа арбитр мен суперарбитр үшінші мемлекеттердің азаматтарынан тараптардың жалпы келісімі бойынша сайланады.

1991 жылы 1899 және 1907 Гаага конвенцияларының негізінде Гаагада орналасқан (Нидерланды) аралық соттың тұрақты палатасы құрылды. Палата құрылымында екі тұрақты орган бар: Халықаралық бюро және әкімшілік кеңес. Бюро кеңсе функциясын орындайды: тараптар аралық сотқа шағымдану не өз шешімдерін хабарлайды. Бюро палатаға қарауға берілген дауда тараптар арасында байланысты жүзеге асырады. Халықаралық бюро қызметін бақылауды Гаага конвенциясына қатысушы мемлекеттер Гаагадағы дипломатиялық өкілдіктерден тұратын әкімшілік кеңес жүзеге асырады. Кеңестің төрағасы болып Нидерландының сыртқы істер министрі сайланады. Кеңес барлық әкімшілік істерді қарайды.

БҰҰ-ның халықаралық соты халықаралық Әділ соттың тұрақты Палатасының мирасқоры болды. Бұл БҰҰ-ның басты органдарының бірі. Оның құрамы мен құзыреті БҰҰ-ның жарғысымен және халықаралық соттың статутымен анықталған.

Теңіз құқығы бойынша халықаралық трибунал 1982 жылғы теңіз құқығы бойынша БҰҰ конвенциясына сәйкес 1996 жылы құрылған теңіз құқығындағы дауларды шешу органы болып табылады. Статуттың 2 бабына сәйкес халықаралық трибунал 21 судьядан тұрады. Трибуналдың мүшелері тоғыз жылға саланады және қайта сайлануы мүмкін.

Трибуналдың құрамында әлемнің құқықтық жүйесінің өкілдігін қамтамасыз етілуі мүмкін. Осы мақсатта бір мемлекеттен бір өкілден артық болмауы керек және әрбір географиялық топтан үш мүшеден артық болмау керек.

Адам құқықтары жөніндегі Европалық сот (Страсбург қаласы, Франция) 1959 жылы 1950 жылғы адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау жөніндегі Европалық конвенция негізінде құрылды. Осы конвенцияның 1994ж. қабылданған 1998ж. күшіне енген хаттамасына сәйкес Европалық сот қайта құрылып, оған адам құқықтары жөніндегі Европалық комиссияның функциялары өтті.

Европалық сот 1950 жылы Конвенцияға қатысушы мемлекеттердің тең санымен соттардың құрамынан тұрады.

ТМД Экономикалық сот - экономикалық міндеттемелер бойынша туындаған дауларды шешу үшін құрылған арнайы сот. Ол 1992 жылы 15 мамырдағы қатысушы елдердің шаруашылық ұйымдардың арасындағы есептесуді жақсартуды қамтамасыз ету жөніндегі шаралар туралы келісім негізінде құрылды. 1992ж. 6 шілдеде Экономикалық соттың статусы және Экономикалық сот ережесі жөніндегі келісім қабылданды. ТМД жарғысында (326) сот тұрақты әрекет етуші орган ретінде тіркелген. Ол өзінің 1994ж. өзінің қызметін бастады.

Соттың қарауына мемлекетаралық экономикалық даулар жатады. Сот одан да басқа дауларды шеше алады. Сондай-ақ, достастықтың экономикалық мәселері бойынша қабылданған ережелерді талқылауы мүмкін.

Сот құрамына 1992ж. келісімге қатысушы мемлекеттерден екі судьядан кіреді және он жылға тағайындалады. Жоғарғы алқалы орган болып Сот Пленумы табылады. Ол мемлекет - қатысушылардың жоғарғы арбитражды сот төрағаларынан және судьялардан тұрады. Пленум Сот шешіміне арыздарды қарап соңғы шешім шығарады.

Дауларды бейбіт түрде шешудің халықаралық-құқықтық тәсілдері деп халықаралық құқық субъектілерінің арасындағы дауларды реттеу тәртібі табылады.

Тікелей келіссөздер дауларды шешудің тәсілдері жүйесінде ерекше орынға ие. Бұл тәсілсіз ешқандай дауды шешудің мүмкіндігі болмайды.

Кеңес беру, келіссөздің бір түрі болып табылады. Бұл дауларды шешудің жаңа әдісі болып табылады. Ол XX ғасырда қалыптасты.

Халықаралық ұйымдардың жарғыларында дауларды шешудің механизмдері

қарастырылған. Халықаралық ұйымдармен дауларды қарау саяси әдістер арқылы жүргізіледі. Шешім ұсынбалы сипатта болады.

БҰҰ жарғысы бойынша Қауіпсіздік Кеңесі мен Бас Ассамблея дауды бейбіт түрде шешудің функциясы бөлінген орган болып табылады.

Игі қызметтер және татуластырушылық бұлар халықаралық дауды бейбіт шешуде бірге қарастырылады. Бірақ айырмашылықтар да кездеседі. Олар келесідей: игі қызметтердің мақсаты тараптардың арасындағы байланыстарды жақсарту. Игі қызметтерді көрсетіп отырған тарап келіссөздерге қатыспау керек. Татуластырушылықта үшінші тараптың белсенді қатысуы көрінеді. Оның мақсаты тараптардың арасындағы келісуді жүзеге асыру.

Халықаралық тергеу және келісім комиссиялары- тараптардың келісімімен құрылған органдар. Бұл “БҰҰ жарғысының 33 бабында зерттеу”, “тексеру”, “келісу” терминдерінде көрініс табады.

Тергеу комиссиясының міндетті болып дауға қатысты фактілерді дұрыс бекіту. Келісім комиссиясы даудың реттелуіне барынша ат салысады. Бұл комиссиялардың қорытындылары факультативті сипатқа ие және тараптарға міндет жүктеледі.

Халықаралық арбитраж- дауды үшінші тараптың шешуі. Оның шешімі тараптарға міндетті.

Халықаралық соттың іс қарауы дауды шешудің жаңа тәсіліне жатады.

БҰҰ Халықаралық Соты халықаралық әділ соттың Тұрақты палатасының мирасқоры. Ол БҰҰ ның басты органдарының бірі. Оның құрамы БҰҰ жарғысымен және Халықаралық Сот Статутымен анықталған.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Анисимов Л.Н. Международно-правовые средства разрешения международных споров. Л.,1975.
2. Кожевников Ф.И., Шармазанашили Г.В. Международный Суд ООН. М.,1971.
3. Лазарев С.А. Международный арбитраж. М., 1991.
4. Левин Д.Б. Принцип мирного разрешения международных споров М.,1977..
5. Пушмин Э.А. Принцип мирного разрешения международных споров. Международно-правовые вопросы . М.,1974.
6. Пушмин Э.А. Согласительная процедура - средство разрешения международных споров. Калининград, 1973.
7. Пушмин Э.А. Международный юридический процесс и международное право. Кемерово, 1990.
8. Энтин М.Л. Международные судебные учреждения. М.,1984.

БАЛА ҚҰҚЫҒЫН СОТТА ҚОРҒАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

ӘКІЖАНОВА Ж.А.

Ю-20-2к тобының студенті

ШОШАЕВА Л.С.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Балалар ересектер сияқты, негізгі қалаушы: сыйлау, қол тигізбеу және адамзаттық абыройын сақтау құқықтарына, бала дүниеге келген сәтінен бастап-ақ өзінің құқығына ие болады. Себебі, «Қазақстан Республикасының ең қымбат қазынасы - адам, оның өмірі, құқығы мен бостандығы» деп Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабында айтылған. Мемлекеттік биліктің бастауы - халық. Яғни ,адам өзінің ойын, пікірін

еркін айтуға да құқылы. Сондықтан да олардың өмірі қалай, қаншалықты қалыптасқандығына сәйкес еліміздің келешегі айқындалады. Осыған байланысты балалардың құқығын қорғау, олардың мүдделерін қорғау сұрақтары кез-келген мемлекеттің басты көкейтесті мәселесі болуы қажет.

Кілт сөздер: бала, құқық, заңды мүдде, ата-ана, қадір-қасиет.

Кәмелетке толмаған балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау Қазақстанның мемлекеттік әлеуметтік-құқықтық саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады. Кәмелетке толмаған балалардың құқықтарына тікелей арналған құқық нормалары алғаш рет Қазақстан заңнамасында «Неке және отбасы туралы» ҚР Заңының қабылдануымен пайда болды. Бұл заң қабылданғанға дейін балалардың құқықтары ата-аналар мен балалар арасындағы құқықтық қатынастар призмасы арқылы қарастырылды. Сонымен бірге балалар өздерінің әрекетке қабілетсіздігіне байланысты тәуелсіз құқық иеленушілер емес, ата-ана қамқорлығының пассивті объектілері жағдайына тап болды. Заңға кәмелетке толмағандардың құқықтары туралы жеке тараудың енгізілуі осы көзқарасты еңсеру жолындағы маңызды қадам болды.

Елімізде 2002 жылғы 8 тамызда Конституцияда кепілдік берілген баланың негізгі құқықтары мен мүдделерін жүзеге асыруға байланысты туындайтын қатынастарды реттейтін «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заң қабылданды [1].

Бұл заң балалардың мүдделеріне сай мемлекеттік саясаттың мақсаттарын, олардың негізгі құқықтары мен міндеттерін айқындады. Баланың отбасындағы, бала және қоғамдағы қарым-қатынасы, мүгедек баланың құқықтары және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтары туралы жеке тараулар бар.

Сонымен, балалар мүддесіндегі мемлекеттік саясаттың негізгі міндеттері:

- 1) балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, оларды кемсітуге жол бермеу;
- 2) бұзылған жағдайларда олардың құқықтарын қалпына келтіру;
- 3) бала құқықтарына кепілдік берудің құқықтық негіздерін қалыптастыру;
- 4) балалардың физикалық, интеллектуалдық, рухани-адамгершілік дамуына жәрдемдесу [2, 64б.].

Баланың қандай құқықтары бар?

Баланың өмір сүруге, қорғалуына, денсаулығын күтуге, тұрғын үйге, білім алуға, жеке даралыққа және оны сақтауға құқығы, мемлекеттік көмекке құқығы бар.

Сонымен қатар, баланың негізгі құқықтары бойынша келесі құқықтар айқындалады:

- отбасында өмір сүру және тәрбиелеу;
- оның ата-анасы кім екенін білу;
- ата-анасымен бірге тұруға (мүдделеріне қайшы келетін жағдайларды қоспағанда), оларға қамқорлық жасауға;
- ата-анасының тәрбиесіне, ал олар болмаған немесе ата-ана құқықтарынан айырылған жағдайда – қорғаншы, қамқоршы немесе балалар мекемесінде тәрбиеленуге;
- жан-жақты дамыту үшін;
- адамның қадір-қасиетін құрметтеу туралы;
- ата-анасымен, ата-әжесімен, аға-інілерімен, апа-сіңлілерімен және басқа да туыстарымен сөйлесуге;
- өз пікірін білдіру;
- тегін, атын, әкесінің атын алуға;
- Күнкөріс пен өз табысы үшін қаражат алуға.

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік Кодексінің 27-бабының 3-тармағына сәйкес, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттар баланың тұрғылықты жерін айқындау; ата-ананың баламен араласу тәртібін айқындау және басқа адамдарда болатын баланы айырып алу туралы; бала ата-аналарының біреуімен

республикадан тыс жерлерге тұрақты тұру үшін кеткен кезде баланың тұрғылықты жерін айқындау туралы; ата-ана құқықтарынан айыру (оларды шектеу) және оларды қалпына келтіру туралы; бала асырап алу және оның күшін жою туралы; кәмелетке толмағандарды арнаулы білім беру ұйымдарына немесе ерекше режимде ұстайтын білім беру ұйымдарына жіберу туралы даулар бойынша; кәмелетке толмағандарға қатысты қорғаншылық пен қамқоршылықтан (патронаттан) туындайтын даулар бойынша; кәмелетке толмағанның әкесін анықтау және одан алименттер өндіріп алу туралы; он төрттен он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағанның өз табыстарына өз бетінше иелік ету құқықтарын шектеу немесе олардан айыру туралы арыздар бойынша; кәмелетке толмағанды әрекетке толық қабілетті деп жариялау (эмансипация) туралы; әке болуды анықтау туралы және баланы күтіп-бағуға пайыздық қатынаста немесе нақты ақшалай сомада алименттер өндіріп алу туралы; алименттердің мөлшерін азайту туралы; кәмелетке толмағандардың еңбек, тұрғын үй құқықтарын қорғау туралы; кәмелетке толмағандар және кәмелетке толғандар бірлесіп, оның ішінде әрекетке қабілетсіз немесе әрекетке қабілеттілігі шектеулі кәмелетке толғандардың қатысуымен келтірілген зиянды өтеу туралы азаматтық істерді қарайды және шешеді [3].

Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттың соттылығына жатқызылған істер кәмелетке толмаған адамның заңды өкілдерінің өтінішхаты бойынша, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың, облыс орталықтарының шегінде орналасқан аудандық (қалалық) соттардың соттылығына жатқызылған істерді қоспағанда, баланың тұрғылықты (болатын) жеріндегі аудандық (қалалық) сотта қаралуы мүмкін немесе оған берілуі мүмкін. Өтінішхат істі сот талқылауына дайындау аяқталғанға дейін берілуі мүмкін.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Процестік Кодексінің 30-бабының 4-тармағына сәйкес, талап қоюшы әке болуды анықтау туралы және алименттерді өндіріп алу туралы талап қоюларды өзінің тұрғылықты жері бойынша беруі мүмкін.

Кәмелетке толмаған азаматтарды тәрбиелеу, олардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау қай уақытта да қоғамның басты міндеттерінің бірі болып табылады. Мемлекет балалық шақты адам өмірінің маңызды кезеңі деп таниды және балаларды қоғамдағы толыққанды өмірге дайындауға, олардың бойында әлеуметтік-маңызды және шығармашылық белсенділікті дамытуға, олардың бойында жоғары адамгершілік қасиеттерді, патриоттық және азаматтық.

Прокурор міндеттерді орындау үшін іс бойынша қорытынды беру үшін процеске кіруге құқылы.

Азаматтық сот ісін жүргізуге прокурордың қатысуы мемлекет мүдделерін қозғайтын істерде, қоғамдық мүдделерді немесе өз бетінше қорғай алмайтын азаматтарды қорғау қажет болғанда, сондай-ақ прокурордың қатысу қажеттілігі танылған кезде міндетті болып табылады. сот арқылы.

Прокурордың көрсетілген өкілеттіктері соттың интернет-ресурсында тиісті ақпаратты орналастыру арқылы қарауға тағайындалған барлық істер туралы соттың уақтылы хабардар етуімен қамтамасыз етіледі. (Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚР АДЖК-нің 54-бабының 2-тармағы)

Кәмелетке толмаған адамды арнаулы білім беру ұйымына немесе ерекше режимдегі білім беру ұйымына орналастыру туралы арызды қарауға прокурордың қатысуы міндетті. (Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚР АДЖК-нің 333-бабының 2-тармағы)

Қазақстан Республикасындағы балалардың құқықтық жағдайы Қазақстан Республикасының Конституциясында айқындалған.

Қорғаншылық және қамқоршылық органының балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды қарауға қатысуы.

Кодекстің 67-бабының 1-тармағында баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды баланың ата-анасы немесе өзге де заңды өкілдері, ал Қазақстан Республикасының

заңнамалық актілерінде көзделген жағдайларда - қорғаншылық немесе қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын орган.

Заңнамада қорғаншылық және қамқоршылық органының балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды қарауға іс бойынша тарап ретінде де, даудың мәні бойынша қорытынды беруге құзыретті мемлекеттік орган ретінде де қатысуы көзделген, ал бұл орган балалар мен оларды тәрбиелеуге өтініш білдірген адамдардың өмір сүру жағдайларына сауалнама жүргізеді. Істерді зерделеу қорғаншылық және қамқоршылық органы іске қатысушы болып табылмайтын жағдайларда оны кейбір судьялар іске мүдделі немесе үшінші тұлға ретінде тартатынын көрсетті.

Қорғаншылық және қамқоршылық органының балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды қарауға қатысуы.

АДЖК-нің 43, 56-баптарының ережелеріне сәйкес қорғаншылық және қамқоршылық органдары даудың мәні бойынша қорытынды беруге құзыретті мемлекеттік орган ретінде іске қатысатын, олардың мүдделерін білдіруге бағытталған тұлғалар болып табылады. Бала және баланың конституциялық құқықтарын қорғау.

Олардың балалар туралы даулар бойынша істерге қатысуының негізі маңызды әлеуметтік бағыттағы істердің дұрыс шешілуіне мемлекеттің мүдделілігі және көп жағдайда өз бетінше қатысуға мүмкіндігі жоқ кәмелетке толмағандардың мүдделерін қорғау болып табылады. процесінде және олардың мүдделерін қорғайды. Жалпылау қорғаншылық және қамқоршылық органдары өкілдерінің өздеріне жүктелген міндеттерді тиісінше орындамау фактілерінің бар екенін көрсетті.

Қорғаншылық және қамқоршылық органдары ата-ана құқықтарынан айыруға немесе шектеуге, қалпына келтіруге байланысты істерді қарау кезінде заңнамада белгіленген тәртіппен балалардың құқықтары мен мүдделерін сотқа қатысу арқылы қорғауды қамтамасыз етеді. ата-ана құқықтарын бұзу, бала асырап алудың күшін жою немесе жарамсыз деп тану, кәмелетке толмаған баламен сотталғанның некесін жарамсыз деп тану, кәмелетке толмағанның ақшаға өз бетінше билік ету құқығын шектеу немесе айыру т.б.

Зерттелген азаматтық істердің материалдарынан сот отырысының уақыты мен орны туралы тиісінше хабардар етілген қорғаншылық және қамқоршылық органының өкілдері сот отырысына жиі келмейтіні, сот отырысына қатысу себептерін хабарламайтыны анықталды. сот отырысына келмей, істі олардың қатысуынсыз қарауды сұрайды, бұл сот отырысының тікелей қатысуынсыз баланы тәрбиелеу туралы дауды шешу мүмкін болмағандықтан, іс бойынша сот отырысының бірнеше рет кейінге қалдырылуына әкеп соғады. Мұндай жағдайларда соттар АДЖК-нің 270-бабының 1-бөлігіне сәйкес қорғаншылық және қамқоршылық органдарының жүктелген функцияларды тиісінше орындамауына білім беру органы басшылығының назарын аударатын жеке ұйғарымдар шығарады. оларға кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау.

Баланың конституциялық-құқықтық мәртебесінің ерекшелігі балалар ең күрделі және осал санатты білдіретіндігімен түсіндіріледі, өйткені бастапқыда қалғандарымен тең құқықтарға ие болды, іс жүзінде олардың оларды жүзеге асыруға мүмкіндіктері әлдеқайда аз.

2001 жылдан бастап Қазақстанда «Қазақстандағы ювеналды әділет» халықаралық жобасы жүзеге асырылған. Аталған жобаны жүзеге асыру шеңберінде «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі [4], «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы», «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу туралы» Заңдары сияқты заңнамалық актілері қабылданады. және балалардың қараусыздығы мен панасыз қалуының алдын алу», «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік-медициналық-педагогикалық коррекциялық қолдау туралы» және т.б.

Балалардың құқықтарын қорғау жүйесінде соттар ерекше орын алады. Осылайша, Қазақстан Республикасында бала құқықтарын қамтамасыз етудегі ең маңызды қадам кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттардың (ювеналдық соттар) құрылуы болды.

Мәселен, 2007 жылы Астана және Алматы қалаларында пилоттық жоба ретінде кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттар құрылды. Бес жылдан кейін Астана және Алматы қалаларындағы кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттардың оң тәжірибесіне байланысты Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 4 ақпандағы Жарлығымен еліміздің барлық облыс орталықтары мен кейбір ірі қалаларында кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттар құрылды.

Ювеналды соттардың құзыретіне Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің бірқатар баптарында көзделген кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделеріне нұқсан келтіретін қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаған кәмелетке толмағандарға қатысты кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтарды қарау жатады.

Сонымен қатар, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі соттар Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің нақты баптарында көзделген кәмелетке толмағандарға, сондай-ақ олардың ата-аналарына немесе өзге де заңды өкілдеріне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарайды.

Азаматтық істерден он төрт санаты істер кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі соттардың құзыретіне жатады. Олардың ішінде ең көп таралғандары ата-ана құқықтарынан айыру (шектеу) және қалпына келтіру туралы даулар бойынша азаматтық істер; баланы асырап алу (асырап алу) және оның күшін жою туралы; баланың тұрғылықты жерін анықтау туралы; баламен қарым-қатынас тәртібін анықтау туралы; алимент мөлшерін азайтуға; әке болуды анықтау және баланы асырауға алимент өндіру туралы [5, 141б.].

Бұл ретте, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотының соттылығына жатқызылған істер кәмелетке толмағандардың заңды өкілдерінің өтінішхаты бойынша қаралуы немесе сол жердегі аудандық (қалалық) сотқа берілуі мүмкін екенін атап өткен жөн. Баланың тұрғылықты жері (орналасқан жері). Бұл ереже ірі қалалар мен облыс орталықтарынан едәуір қашықтықта орналасқан елді мекендерде тұратын адамдардың сот төрелігіне қолжетімділігін жеңілдету мақсатында енгізілген.

Қорытындылай келе, қысқа тарихи уақыт ішінде Қазақстанда кәмелетке толмағандардың ісін қорғау қағидаттарына негізделген арнайы кәмелетке толмағандар істері жөніндегі сот төрелігі жүйесі немесе «достық сот төрелігі» қалыптасып, табысты жұмыс істеп келе жатқанын атап өткім келеді. Баланың ар-намысы мен қадір-қасиетін, оның ерекше мәртебесін және жеке қасиеттерін ескере отырып, балалардың құқықтары жоғарғы орында екенін атап өткім келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345>
2. Тойшыбеков А. Отбасылық істер бойынша құқықтық көмек көрсету аясындағы Қазақстан Республикасының шарттық тәжірибесі : Монография / А. Тойшыбеков ; жауапты ред. С. Ж. Айдарбаев ; ҚР БҒМ; аль-Фараби атындағы ҚҰУ. - Алматы : Елтаным, 2013. - 240 б. - ISBN 978-601-247-930-0.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық Процесстік Кодексі, 2015 жылы 31 қазанда қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/>
4. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі. // <https://adilet.zan.kz/kaz/>
5. Бала құқығы саласында білім беруге арналған нұсқаулық пен ресурстар = Руководство и ресурсы для обучения в сфере прав ребенка. - Астана : Юнисеф, 2013. - 208 б.

АҚПАРАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЗАҢНАМА САЛАСЫ РЕТІНДЕ

ӘКІЖАНОВА Ж.А.

Ю 20-2к тобының студенті

СУЛЕЙМЕНОВА А.Б.

Ғылыми жетекші, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: "Ақпараттық құқық" термині "құқықтық кибернетика", "құқықтық информатика", "компьютерлік заңмен" тығыз байланысты. Кейбір зерттеушілер бұл ұғымдарды тиісті дәлелдер келтіре отырып анықтайды. Ақпараттық құқық қоғамдағы ақпараттық қатынастарды реттейтін заңды нормалардың, актілердің, заңдардың жиынтығын қарастырады және зерттейді.

Ақпараттық құқық саласын дамытудың тарихи аспектісіне тоқтала отырып, 1975 жылы дербес құқық саласын — ақпараттық құқықты — А.Б. Венгеровты құру қажеттілігін алғаш рет ұсынып, негіздегенін атап өткен жөн оны барлығы бірдей қолдамады және ғылыми пән Ю. М. Батурин негізін қалаушы болып табылатын компьютерлік құқық шеңберінде дами бастады.

Кілт сөздер: Ақпараттық құқық, құқықтық кибернетика, құқықтық информатика

Ақпараттық құқық ұғымы жақында пайда болды және оны заңгерлер әртүрлі жолмен түсіндіреді.

Сонымен, В. А. Копылов "ақпараттық құқық" терминін ақпараттық салада — ақпаратты өндіру, қайта құру және тұтыну саласында туындайтын мемлекет қорғайтын әлеуметтік нормалар мен қатынастар жүйесі ретінде анықтауды ұсынады және "ақпараттық процестерді жүзеге асыру кезінде туындайтын ақпараттық қатынастарды — ақпараттық процестерді құру, жинау, өңдеу, жинақтау, қайта құру, ақпаратты сақтау, іздеу, тарату және тұтыну" .

М. М. Рассолов ақпараттық құқықты ақпараттық саладағы ақпараттық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалар мен институттардың жиынтығы ретінде анықтайды [1].

И. Л. Бачило мен В. Н. Лопатин "ақпараттық құқық — ақпараттық айналыммен, ақпараттық ресурстарды қалыптастырумен және пайдаланумен, азаматтардың, олардың ұйымдарының, мемлекет пен қоғамның ақпараттық қажеттіліктерін қауіпсіз қанағаттандыруды қамтамасыз ету мақсатында Ақпараттық жүйелерді құрумен және жұмыс істеумен байланысты ақпараттық саладағы қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы" деген қорытындыға келеді. Қалай болғанда да, ақпараттық құқықтың барлық анықтамалары ақпараттық саладағы қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығына негізделген. Нық сеніммен айтуға болады, бұл іс жүзінде барлық қоғамдық қарым-қатынастарды қамтиды ақпараттық құрайтын. Демек, ақпараттық құқық туралы кең және тар мағынада айту әдетке айналған.

Егер сіз кеңейтілген нұсқаны ұстанатын болсаңыз, онда ақпараттық құқық нормаларын заңнаманың кез-келген тақырыбында анықтауға болады. Мысалы, куәгерлермен және басқа адамдармен іс жүргізу әрекеттері туралы Ресей Федерациясының Әкімшілік Кодексінің нормалары, декларациялау және есеп беру туралы салық заңнамасының нормалары және т. б. алайда, бұл жағдайларда ақпараттық қызмет маңызды, бірақ көмекші рөл атқарады, яғни, бұл ақпараттық саладан тыс мақсатқа жету құралы (әкімшілік құқық бұзушылықты қарау және кінәлілерді әкімшілік жауапкершілікке тарту, салық жинау және т.б.).

Тар мағынада ақпараттық заңға тек қана мақсат болып табылатын ақпараттық процестерді реттейтін нормалар кіреді, яғни, ақпарат басқа нәрсеге қол жеткізудің құралы ғана емес, сонымен бірге түпкілікті нәтиже болған кезде. Құқықтың кез-келген саласы туралы ұғымды ашу оның негізгі принциптері мен жүйесін қарастыруды білдіреді. Ақпараттық құқық ғылым

ретінде, оқу пәні ретінде және ақпараттық саладағы қатынастарды құқықтық реттеу жүйесі ретінде қарастырылады. Ақпараттық құқық ғылым ретінде-бұл құқық саласы ретінде ақпараттық құқық, оның мәні, әдістері, ақпараттық қатынастарды құқықтық реттеудің принциптері, даму тарихы, оның негізгі институттары, шет елдердің ақпараттық саласындағы құқық нормалары мен қоғамдық қатынастарды салыстырмалы-құқықтық талдау туралы ғылыми білім жүйесі.

Ақпараттық құқық оқу пәні ретінде-бұл тиісті оқу орындарында оқуға міндетті ақпараттық құқық туралы білім жүйесі, ең алдымен заңды, ақпараттық саладағы қолданыстағы федералды заңнамаға негізделген, ақпараттық саланың мазмұнына, ақпараттық құқық объектілерінің сипаттамаларына, ақпараттық құқық көздерінің сипаттамасына байланысты негізгі мәселелерді қамтиды[2].

Ақпараттық құқық Ресей құқығының бір саласы ретінде ақпараттық саладағы қатынастарды реттейтін құқық нормаларының жүйесі болып табылады.

Қарастырылған үш ақпараттық құқық жүйесі іс жүзінде сәйкес келеді. Ақпараттық құқық құқықтың саласы ретінде, Ғылым мен оқу пәні ретінде жалпы және ерекше бөліктерге бөлінеді.

Жүйе құраушы бастауды білдіретін жалпы бөлім мыналарды: жалпы түрдегі ақпаратты өндірумен және оның айналымымен байланысты қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің нысанасын, әдістерін, тәсілдерін, қағидаттарын, ақпарат айналымы кезінде, ақпараттық технологиялар мен оларды қамтамасыз ету құралдарын өндіру және қолдану кезінде, ақпараттық қауіпсіздік саласында туындайтын ақпараттық қатынастарды құқықтық реттеу мәселелерін зерделеуді қамтиды.. сондай-ақ интернеттің виртуалды ортасында. Бұған ақпараттық саладағы құқық бұзушылықтар үшін құқықтық жауапкершілік институты да кіруі керек.

Ерекше бөлім Жалпы бөлікте зерделенетін ақпараттық құқықтың әдістері, тәсілдері мен қағидаттары негізінде әртүрлі түрдегі (бұқаралық, кітапхана және мұрағат ісі саласындағы және т.б.) ақпаратты өндіру және айналысқа жіберу кезінде туындайтын ақпараттық қатынастарды құқықтық реттеу мәселелерін қамтиды. Мұнда сондай-ақ ақпараттық құқық институттарының екі тобын: 1) ашық ақпарат айналымы институтын; 2) қолжетімділігі шектеулі Ақпарат айналымы институтын зерделеуді қамтиды.

Ақпараттық құқық қағидаттары

Ақпараттық құқық кез-келген басқа құқық саласының қағидаттары сияқты негізгі идеялар мен талаптарды, заңнамалық бастапқы принциптерді, ұйымдастырушылық принциптерді, белгілі бір қызметтің ең тән белгілері мен қасиеттерін білдіретін белгілі бір принциптерге сәйкес жұмыс істейді.

Ақпараттық саладағы әлеуметтік қатынастардың объективті заңдылықтарына, ақпараттың ерекшеліктері мен заңды қасиеттеріне сүйене отырып, біз ақпараттық құқық принциптерін тұжырымдай аламыз.

Жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің теңдестірілген мүдделерінің принципі . Ақпараттық саладағы жеке тұлғаның мүдделері: адамның және азаматтың ақпаратқа қол жеткізуге, оны заңмен тыйым салынбаған қызметті жүзеге асыру, тәни, рухани және интеллектуалдық даму мүддесінде пайдалануға конституциялық құқықтарын іске асыру; жеке басының қауіпсіздігін қамтамасыз ететін ақпаратты қорғау болып табылады.

Ақпараттық саладағы қоғамның мүдделері осы саладағы жеке тұлғаның мүдделерін қамтамасыз етуге, демократияны нығайтуға, құқықтық әлеуметтік мемлекет құруға, қоғамдық келісімге қол жеткізуге және оны қолдауға, Ресейдің рухани жаңаруына бағытталған.

Ақпараттық саладағы мемлекеттің мүдделері: Ресейдің ақпараттық инфрақұрылымының үйлесімді дамуына, ақпарат алу және оны пайдалану саласындағы адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруға, конституциялық құрылыстың, Ресейдің егемендігі мен аумақтық тұтастығының, саяси, экономикалық және

элеуметтік тұрақтылықтың мызғымастығын қамтамасыз етуге жағдай жасау. заңдылық пен құқықтық тәртіпті сөзсіз қамтамасыз ету; тең құқықты және өзара тиімді халықаралық ынтымақтастықты дамыту[4].

Қорытындылай келе, Ақпараттық Заң бұқаралық ақпарат құралдары, үкіметтік емес ұйымдар мен басқа да реттеуге мүмкіндік беретін өз ережелері бар. Мысалға айтатын болсақ, іс жүргізу нормалары. Олардың арқасында, іс-шаралар стандарттар мен олардың тәртібін орнату; Материалдық яғни, олар материалдық тұрғысынан ақпараттық құқық субъектілері барлық құқықтары мен міндеттерін қамтамасыз ету . Ақпараттық өнімдерді пайдалану және құру үшін негіз орнату, сондай-ақ қоғамның адамгершілік тозуына ықпал етеді еді ақпаратты пайдалануды шектейді. қатысушылар өз мақсаттары үшін ақпарат берілген ауқымын пайдалануға мүмкіндік береді ережелері. Ақпараттық құқық сіз заң бұзбауға етіп берілген саласындағы өзін тиіс қалай талап етеді. Осы қарым-қатынастарды реттейтін ережелер бұзылған жағдайда, әкімшілік немесе тіпті қылмыстық жауапкершілік туындайды.

Ақпараттық заң көздері - ресми барлық нормативтік жазатын құқықтық актілер. Сонымен қатар, бұл құжаттар әр түрлі деңгейлерде қабылдануы мүмкін: жергілікті немесе федералды. Екінші жағдайда, ережелер Конституциясында бекітілген. Кез келген жағдайда, көздері мемлекеттің үкімет қабылдаған заңдар болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Терещенко Л.К. Ақпараттық және телекоммуникациялық құқықтың тұжырымдамалық аппараты: құқық қолдану мәселелері - 2016. - №10. - Б. 101-108.
2. Сатбаева А. Б. Қазақстан Республикасында Төртінші өнеркәсіптік революция міндеттерін іске асыруды заңнамалық қамтамасыз ету // Қазақстан Республикасы Заңнама институтының хабаршысы. - 2018. - №3. - Б. 180-186.
3. Копылов В.А. Жарлық. жұм. Б.84.
4. Абрамов Ю.В. // Заманауи ғылымның өзекті мәселері: Қазақстан Республикасы ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының 50 жылдығына арналған халық ғылыми-практ. конф. мат-ры / Жауапты редактор заң ғылымдарының кандидаты, доцент А.Д. Дәрменов. - Қарағанды: Қазақстан Республикасы ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, 2019. - 214 Б.
- 5 . Қазақстан Республикасының ақпараттық құқық Заңы 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ.

КУЛЬТУРА СОВРЕМЕННОГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ КАК СИСТЕМА ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ

БЕККОЖИНА А.А.

Карагандинская академии МВД
Республики Казахстан им. Б.Бейсенова
(Караганда, Республика Казахстан)

Аннотация: В статье культура современного педагога представлена как система ценностных ориентаций.

Ключевые слова: культура педагога, ценностные ориентации, духовная сфера современного преподавателя.)

Annotation: The article presents the culture of a modern teacher as a system of value orientations.

Keywords: teacher's culture, value orientations, spiritual sphere of a modern teacher.

В Республике Казахстан преподаватель всегда был воплощением самых высоких

духовных устремлений народа, а личность педагога наделялась особыми духовно-нравственными качествами: мудростью, справедливостью, добротой, умом и т.п. Несомненно, что и личность преподавателя и осуществляемая им профессиональная деятельность должны быть наполнены высокими идеалами и стремлениями, отвечающими потребности саморазвития и необходимости совершенствования окружающих, прежде всего обучающихся. Настоящий преподаватель стремится познать и понять духовный мир учащегося, щедро делится с ним своими ценностями.

Особый статус педагога закреплен в Законе Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 293-VI «О статусе педагога» (с изменениями по состоянию на 31.03.2021 г.) выделяя его важность, а так же необходимость оберегать ценность профессии.

Современные исследования все чаще заостряют внимание на проблемах ценностей, нравственно-культурном развитии молодежи, и все это приобретает стратегический характер, объясняя это тем, что сейчас впитывает в себя культуру подрастающее поколение, таким и будет направление и социальные позиции ближайшее десятилетие.

Особый интерес в этой связи вызывает состояние духовной сферы тех соотечественников, на которых всегда возлагалась повышенная ответственность за духовно-нравственное здоровье народа, – работников образования, представителей творческой интеллигенции, журналистов различных средств массовой информации и др. Нет сомнения в том, что в этом перечне педагогические профессии занимают центральное место, ибо они реализуются в виде непосредственного влияния конкретного педагога на конкретную формирующуюся личность учащегося. Следовательно, оперативное создание «картины» духовной аксиосферы современного педагога с перспективой ее целенаправленного культивирования, может и должно считаться актуальнейшей междисциплинарной задачей исключительной социальной значимости.

Культуру преподавателя можно представить как систему, включающую нравственные, политические, эстетические и художественные ценности, каждая из которых в свою очередь – самостоятельная система, образованная множеством личностных смыслов. Названные ценности имеют свое духовное наполнение и занимают определенное место в иерархии ориентиров преподавателя.

Очевидно, что в системе духовных ориентиров преподавателя центральное место занимают нравственные ценности. Они заключают в себе внутренний импульс духовной мотивации педагога и проявляются в отношениях преподавателя с окружающими людьми. Эти ценности экстравертны и базируются на эмоциональном сознании.

Добро, благородство, справедливость, сплоченность, альтруизм – это лишь некоторые составляющие системы нравственных ценностей преподавателя. В педагогической деятельности эти ценности в той или иной мере способствуют созиданию духовной культуры на межличностном и личностно-коллективном уровнях. В зависимости от способа отношения к другому человеку (коллективу) мы можем определить отсутствие или наличие нравственных ценностей в педагогическом процессе. Сразу же следует оговориться, что только в случае гуманистического подхода подразумевается самооценочность личности, развитие нравственных ориентиров.

Главным инструментом нравственного сознания преподавателя является его совесть, которая созревает при вхождении индивида в культуру человеческих отношений (самопознания) и представляет собой внутренний суд, ставящий человека над самим собой, чувство ответственности перед собой, людьми, миром. Для преподавателя совесть – это важный духовный стержень, помогающий черпать нравственную силу в глубине своего субъекта и направляющий отношения с учащимися в позитивное гуманистическое русло.

Особое значение в педагогической системе имеет любовь преподавателя как внутренняя бескорыстная потребность в формирующемся человеке (нуждающемся в помощи и защите) с полным принятием его во всех проявлениях. Преподаватель, любящий своих учащихся и свое дело, становится счастливым и сильным, способным привносить в образовательный

процесс новое, преодолевать любые препятствия.

Испытывающий любовь преподаватель выражает свое отношение к значимым компонентам профессиональной сферы через ответственность, заботу, уважение, знание. Забота в любви проявляется в активном интересе к человеку, его жизни, душевному здоровью. Любовь подразумевает ответственность, которая не оставляет без внимания нужды человека. Безусловно и то, что в проявлении любви ярко выступает уважение к человеку, т.е. объективное восприятие личности, без прикрас и умаления достоинств, – таким, какой он есть. Знание в любви подразумевает глубокое проникновение в сущность предмета, осведомленность о внутреннем мире человека.

В профессии преподавателя должны сочетаться свобода действий с осмыслением личной и профессиональной ответственности. У педагога должно быть развито чувство собственного достоинства и выражена самооценка, что позволит ему планировать и осуществлять свою деятельность в диапазоне реальных возможностей личностного и технологического характера.

В известном смысле актуальными являются политические ценности преподавателя: патриотизм, гражданственность, национальное достоинство и т.п., основывающиеся на эмоциональном восприятии педагогом интересов и идеалов общества. Преподаватель всегда был патриотом и гражданином своего Отечества, бережно относился к народным традициям, разделял судьбу своего народа. Ориентация преподавателя на политические ценности наполняет его жизнь глубоким духовным смыслом и позволяет преодолевать реальные жизненные сложности и противоречия. Политические ценности преподавателя – это аксиологический вектор, указывающий его воспитанникам направление в многообразном социокультурном пространстве, воспитывающий причастность к судьбе своего народа.

Духовная культура преподавателя включает и такой компонент, как эстетические ценности: прекрасное, поэтическое, трагическое, комическое, возвышенное и т.п. Для функционирования этой группы ценностей важен развитый эстетический вкус, формирующийся в процессе освоения педагогом культурных достижений и выступающий в качестве эмоционально-чувственного камертона учебно-воспитательного процесса. Эстетические ценности выражают эмоциональную активность сознания личности преподавателя и демонстрируют его отношение к миру на основе испытанного им чувства.

Большое значение имеет наличие в духовной культуре педагога художественных ценностей, воплощающих отношение личности к произведениям искусства, в которых мастер открывает и объясняет мир человеческих страстей, эмоций, отражает действительность сквозь призму характеров и отношений людей. Преподаватель, владеющий художественными ценностями, воспринимает ценностное богатство мира как бы удвоено и это естественно. В искусстве сосредоточена квинтэссенция мыслей, чувств, переживаний, поэтому, проникая в тайны художественных произведений, педагог подходит к глубоким размышлениям о жизни, ее смысле и ценности.

Художественные ценности посредством искусства стимулируют становление целостной личности современного преподавателя, развивая его интеллект, образное мышление, воображение, эстетический вкус, высокие чувства и эмоциональную культуру. Искусство дает возможность индивидуально осваивать богатейший опыт человечества. Наслаждение ценностями искусства помогает углубить свою личность, точнее ощущать мир, человека. Для преподавателя чрезвычайно важно, что художественные ценности развивают его творческий потенциал. Иными словами, в профессии преподавателя гармонично сочетаются возможности культуры и образования, при этом художественные ценности во многих случаях задают тон оптимистичной, эмоциональной, креативной деятельности педагога.

Таким образом, культура современного преподавателя – это уникальное духовное образование, включающее ценностные ориентации, обеспечивающие самосохранение человека в пространстве и во времени. Моделирование такой системы – это диагностический и прогностический процесс в определении актуального состояния и ближайших перспектив в

развитии системы образования и будущего государства в целом. Поскольку ценностные ориентации опосредуют отношение человека к миру и самому себе, очень важно развивать те из них, которые имеют духовное наполнение и целенаправленно влияют на развитие самобытности, внутренней глубины личности и общинности, многогранности проявлений в сфере образовательной системы.

Развитие аксиосферы современного преподавателя имеет принципиальное значение для становления педагогической культуры. Прежде всего это объясняется тем, что ценностные ориентиры помогают точно выполнить целеполагание и проектирование деятельности, определить приоритеты и критерии педагогического процесса, направляют собственно педагогическую деятельность и духовное общение участников системы образования в гуманистическое русло.

Список используемой литературы

1. Основы педагогического мастерства : учебник для вузов по направлениям подготовки "Педагогическое образование", "Психолого-педагогическое образование", "Педагогическое образование" (с двумя профилями подготовки) (квалификация (степень) "бакалавр") / И. П. Андриади. - 2-е изд., испр. и доп. - Москва : ИНФРА-М, 2016. - 209 с.
2. Основы педагогического мастерства и профессионального саморазвития : [учебное пособие] / С. Д. Якушева. - Москва : Форум, 2014. - 416 с.
3. Портрет творческого преподавателя / [сост. А. Р. Борисевич, Л. М. Волкова, Л. З. Черепко]. - Минск : Красико-Принт, 2014. - 128 с.
4. Профессионализм педагога [Электронный ресурс] : монография / Е. И. Артамонова ; Моск. пед. гос. ун-т. - Москва : МПГУ, 2014. - 242 с.
5. Профессиональная культура и мастерство педагога / [сост. Н. В. Котова]. - Минск : Красико-Принт, 2015. - 128 с.
6. Ускова, С. А. (кандидат педагогических наук; доцент). Развитие профессионально-личностных качеств преподавателя как основа обеспечения результативности современного образовательного процесса / С. А. Ускова // Преподаватель XXI век. - 2015. - № 1, ч. 1. - С. 81-89. - Библиогр.: с. 87-89

ҚР СОТ БИЛІГІ ЖҮЙЕСІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

БЕКЕШОВ ДАРХАН

СПД-21-1к тобының студенті

ИСКАКОВА И.Е.

Ғылыми жетекшісі

аға оқытушы, құқық магистрі

Қарағанды университеті Қазтұтынуодағы

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы

Аннотация. Мақалада бүгінгі таңда біздің еліміздегі сот билігі қызметінің мәселелерін қалыптастыру үшін жан-жақты қарастырылып келген теориялық және де тәжірибеге негізделіп, осы қызметтің жан-жақты өзгерістер үрдістері арнасында қарастырып, сот қызметіндегі нормативті актілердің түсіндірудегі рөлі айқындалған.

Аннотация. В статье определена роль нормативных актов в судебной деятельности на сегодня, опираясь как на теоретическую, так и на практику, которая всесторонне рассматривалась для формирования проблем деятельности судебной власти в нашей стране, рассматривая ее в русле тенденций всесторонних изменений.

Annotation. The article defines the role of normative acts in judicial activity today, relying on

both theoretical and practical, which has been comprehensively considered to form the problems of the judiciary in our country, considering it in line with the trends of comprehensive changes

Кілтті сөздер. Сот жүйесі, сот билігі, сыбайлас жемқорлық, демократия, сот алқасы

Қазақстан Республикасының сот жүйесі - мемлекеттің негізгі құрамдас бөліктерінің бірі, әлеуметтік, экономикалық және саяси жаңғыру жолындағы елдің демократиялық дамуының тетіктерінің бірі. Ол азаматтар арасындағы, сондай-ақ шенеуніктер, мемлекеттік органдар, компаниялар арасындағы қақтығыстар мен дауларды шешеді. Сондай-ақ, соттар бұзылған құқықтарды қалпына келтіреді және құқық бұзушылар мен заң бұзушыларды жазалайды.

Қазақстан Республикасында сот билігі тұрақты судьялар, сондай-ақ заңда көзделген жағдайларда және тәртіппен қылмыстық сот ісін жүргізуге тартылған алқа отырыстары арқылы соттарға ғана тиесілі.

Қазақстан Республикасында сот төрелігін тек сот қана жүзеге асырады. Ешқандай өзге органдар мен тұлғалардың судья өкілеттігін немесе сот билігі функцияларын иеленуге құқығы жоқ [1].

Қазақстан Республикасының сот жүйесін Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты, Қазақстан Республикасының Конституциясына және «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы N 132 Конституциялық заңға сәйкес құрылатын жергілікті және басқа соттар құрайды.

Қазақстан Республикасының Сот жүйесі:

- I сатыдағы соттар-қалалық, мамандандырылған соттар, гарнизондық әскери сот және аудандық соттар.

Бұл азаматтар бірінші кезекте олардың құқықтарын бұзған жағдайда жүгінетін сот. Сот дәлелдемелерді зерттейді, шешім шығарады және іске байланысты қылмыстық немесе әкімшілік кодекске сәйкес жазалау шарасын таңдайды.

- II сатыдағы соттар-Астананың қалалық соты, Республикалық маңызы бар қаланың қалалық соты, ҚР әскерлерінің Әскери соты және облыстық соттар. Оларды апелляциялық соттар деп те атайды. Егер адам аудандық соттың шешімімен келіспесе, онда ол II сатыдағы сотқа шағымдана алады. Онда іс жаңа жолмен қаралады. Апелляциялық соттың шешімі қанағаттандырылмаған кезде, істі қайта қарау үшін Жоғарғы сотқа жүгінуге болады.

Жоғарғы Сот-Жоғарғы сот органы. Қалған соттардың жұмысын бақылайды, сот практикасы мәселелері бойынша түсініктемелер береді [2].

Қазіргі уақытта мемлекетіміздің сот жүйесіне өзгерістер енгізілуде. Бұл мемлекет тарапынан дұрыс шешім, өйткені елдегі сот төрелігі Отанымыздың өмірі мен дамуына әсер ететін өте маңызды фактор болып табылады. Қазақстан Республикасы салыстырмалы түрде жас ел болып табылады және осы себепті сот жүйесі әлі жетілмеген. Біздің мемлекетімізде сот төрелігін дамыту үшін мынадай проблемаларды шешу қажет:

- құзыретсіз судьялар;
- сот жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық;
- судьялардың тәуелділігі.

Бұл проблемалар қоғамдағы судьяның мәртебесіне байланысты, өйткені біздің қоғам судьяларға сенімсіз. Мемлекет осы мәселелерді шешуге күш салуда.

Судьялардың құзыретсіздігі-ең өзекті мәселе. Жылдан жылға Жоғарғы Сот Кеңесінің конкурстары арқылы судьялар корпусына көптеген кездейсоқ адамдар кірді. 2018 жылға дейін жыл сайын 200 судья қабылданды. 2014 жылы судьялыққа 700 кандидаттың 500-і өтті. Бірақ қазіргі уақытта Бос орындар көп болды. Жоғарғы соттың мәліметінше, Қазақстанда 2367 судья жұмыс істейді, дегенмен барлығы 2 684 жұмыс орны қарастырылған. Бұл мәселені шешу үшін жаңа заңдар қабылданды, олар судьяларға әлсіз заңгер ретінде жол жауып, судьяларды қажетсіз жұмыстан босату арқылы тәжірибелі судьялардың кетуін

тоқтатты. Сот төрелігінің сапасы жөніндегі Комиссия жұмыс істейді. Егер 19 – шы жылға дейін Комиссияның бұл тексеруден судьялардың 1% - дан азы өте алмаса, қазір судьялардың 7% - ы кәсіби жарамдылығын тексеруден өте алмайды.[3]

Жоғарғы Сот Кеңесі бүгінде кәсіби мықты судьялар корпусын құруға бағытталған. Президент 2022 жылғы 1 қыркүйектегі жолдауында дәл осыған назар аударды, Жоғарғы Сот Кеңесіне заңгер мамандарды сотқа тартуды тапсырды.[4]

Сот жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық-бұл маңызды мәселе, бірақ оны шешуге бірқатар шаралар қабылданды:

судьялардың жалақысын екі-үш есе көтерді;

сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жаза күшейтілді;

қауіпсіздік қызметін күшейтті;

біз сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс қимы агенттігімен өзара әрекеттесуді орнаттық.

Соңғы 3 жылда 16 судья сотталды, 50 — ге жуығы судья мәртебесінің беделін түсіргені үшін жұмыстан шығарылды.[5]

Жоғарғы Сот мұндай заңдылықтың бар екенін атап өтті: қылмыстық істер бойынша ақтау үкімдері неғұрлым көп болса, соғұрлым судьялар пара алады. Бірақ кез — келген жағдайда Қоғам одан пайда көреді: жазықсыз адамдар ақталады, жемқор судьялар жазаланады.

Сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар кешені шеңберінде Жоғарғы Сот Кеңесінің ашық және қатаң конкурстары арқылы әділ мансаптық өсу енгізілді. Сонымен қатар, соттар оларға тән емес істерден құтылды: 20 жыл қатарынан істер мен материалдардың өсуі байқалды. 2018 жылы ең жоғары деңгейге жетті-4,5 миллион материал. Ал мұндай ағымда сыбайлас жемқорлық қаупі жоғары.

2019 жылы біздің судьялар Украинадағы әріптестері сияқты 2,5 есе көп дауларды шешті. Англия Қарулы Күштерінің судьясы бір жыл ішінде 20 іс бойынша шешім жазады. Біздің судья-500. 25 есе көп.[5]

Соттардың сыртқы тәуелділігі оларды қаржыландыру болды. Жоғарғы Сот жыл сайын Қаржы министрлігінен өз қажеттіліктеріне қажетті ақша беруді сұрады.

Президенттің тапсырмасы бойынша тарихта алғаш рет сот жүйесін қаржыландырудың жаңа моделі енгізілді. Оның мәні: сот жүйесі осы жылдан бастап бүкіл мемлекеттік аппаратты ұстауға жұмсалатын шығыстардың кемінде 6,5 пайызын алуға кепілдік береді. Ақшаны судьялардың өзін – өзі басқару органы-кеңейтілген пленарлық отырыс бөледі. Бұл барлық деңгейдегі соттардың делегаттары: аудандық, облыстық, Жоғарғы. Есеп комитетін бақылау.

"2023-2025 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы" Заңға сәйкес сот органдарының азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін сот арқылы қорғауды қамтамасыз етуге 80,5 миллиард теңге бөлінді. Салыстыру үшін, бұл Ұлттық экономика министрлігінің дамуына бөлінген сомдан 6 есе (шамамен 12,6 миллиард теңге), экология Министрлігінің бюджетінен 5 есе (14,9 миллиард) және ақпарат министрлігіне бөлінгеннен 11 есе (7,32 миллиард теңге) артық.[6]

Жоғарғы Сотта Сот жүйесінің бюджеті соңғы төрт жылда екі есеге жуық өскендіктен, қазір судьялар 400-800 мыңға жуық табыс табатындығы айтылды.

Ішкі тәуелділік-сот төрағалары. Облыстық соттарда төралқалар таратылды, олардың құрамын төрағалар анықтады. Бұл сот алқасына материалдарды беру арқылы әріптестерін жазалауға бастамашы болған жеті судьядан тұратын төралқа болды. Енді мұны облыстық соттың барлық судьялары жасырын дауыс беру арқылы шешеді. Бұрын төрағалар бірнеше рет қайта тағайындалып, қатарынан 20-30 жыл қызметке орналасты, тек өңірлерді өзгертті. Енді оларды ең көбі екі рет тағайындауға болады. Судьяның мансабы байланысты болатын Сот жюриі мен резервтік Комиссия Жоғарғы соттан Жоғарғы Соттың қарауына берілді. Осылайша, соттардың өз төрағаларына тәуелділігі жойылады.

Қазіргі уақытта елдегі сот жүйесінің негізгі мақсаты "баланстық" жүйе бойынша

дамыту болып табылады.

Қазақстан Республикасында сот билігі заңда көзделген қылмыстық істерді жүргізетін тұрақты жұмыс істейтін судьялар мен соттарға тиесілі. Барлығымыз білеміз, соттар ғана әділ шешім қабылдауы мүмкін біздің елімізде. Басқа органдардың судьялардың өкілеттіктерін немесе сот билігінің функцияларын жүзеге асыруға құқығы жоқ.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының сот жүйесі- мемлекеттің негізгі құрамдас бөліктерінің бірі, әлеуметтік, экономикалық және саяси жаңғыру жолындағы елдің демократиялық дамуының тетіктерінің бірі. Ол азаматтар арасындағы, сондай-ақ шенеуніктер, мемлекеттік органдар, компаниялар арасындағы қақтығыстар мен дауларды шешеді. Сондай-ақ, соттар бұзылған құқықтарды қалпына келтіреді және құқық бұзушылар мен заң бұзушыларды жазалайды.

Біздің мемлекетіміз елде сот төрелігін қалыптастыру үшін үлкен күш салуда. Бұл мемлекет айтқан реформалардан көрінеді. Қазіргі уақытта сот жүйесінің проблемасы- сыбайлас жемқорлық және қоғамның судьяларға сенімсіздігі. Бірақ үкімет судьялардың мәртебесін көтеру, сондай-ақ сыбайлас жемқорлықты жою бойынша шаралар қабылдауда. Бұл процесс оңай емес, сондықтан бәрін жүзеге асыру үшін уақыт қажет, бірақ ол әлі де дамуда айтарлықтай жеміс берді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. 1995 жылғы 30 тамыздағы Қазақстан Республикасының Конституциясы// (01.01.2023ж өзгерістер мен толықтыруларды қоса алғанда)//adilet.zan.kz
2. «Қазақстан Республикасындағы сот жүйесі мен судьялардың мәртебесі туралы» 2000 жылғы 25 желтоқсандағы №132-ІІ Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы// (30.12.2022ж өзгерістер мен толықтыруларды қоса алғанда)//adilet.zan.kz
3. «Қазақстан Республикасындағы судья кадрларының жағдайы туралы» № 4 ұлттық баяндама (Нұр-сұлтан, 2022 жыл)//www.gov.kz
4. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 01.09.2022ж//president.kz
5. Судебная реформа, коррупция и влияния соцсетей. Глава Верховного суда Жакип Асанов отвечает на вопросы, 27.06.2022//Tengrinews.kz
6. «2023 – 2025 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2022 жылғы 1 желтоқсандағы № 163-VII ҚРЗ//adilet.zan.kz

ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

БАЛТАШЕВА Д.

Студентка 3 курса образовательной программы «Юриспруденция»

Научный руководитель:

АБИЕВ Е.С.

Магистр юридических наук

Старший преподаватель кафедры «ОЮиСД»

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные проблемы понятия информационной безопасности.

Ключевые слова: информация, информационная безопасность, информационные правоотношения.

Во время первой мировой войны была разработана многоуровневая система классификации с учетом конфиденциальности и секретности информации. После первой и началом второй мировой войны было произведено формальное согласование Системы классификации конфиденциальности информации. Ученый Алан Тьюринг был тем, кто успешно расшифровал Enigma Machine, которую немецкие ученые использовали для шифрования данных о войне. Программы информационной безопасности строятся вокруг трех целей, широко известных как CIA - конфиденциальность, целостность, доступность.

Таким образом, конфиденциальность – означает, что информация не может быть раскрыта посторонним лицам, организациям и процессам. Например, если мы скажем, что у меня есть пароль для моей учетной записи Gmail, но кто-то видел, как я входил в учетную запись Gmail. В этом случае мой пароль был скомпрометирован, и конфиденциальность была нарушена.

Целостность – означает поддержание точности и полноты данных. Под этим понимается, что данные не могут быть изменены несанкционированным способом. Например, если сотрудник покидает организацию, то в этом случае данные для этого сотрудника во всех отделах, таких как учетные записи, должны быть обновлены, чтобы отразить статус оставленной работы, чтобы данные были полными и точными, и доступ к этому был только у уполномоченного лица, так же должно быть разрешено редактировать данные о сотрудниках.

При этом доступность – означает, что информация должна быть доступна, когда это необходимо. Например, если требуется получить доступ к информации о конкретном сотруднике, чтобы проверить, превысил ли сотрудник количество отпусков, в этом случае требуется сотрудничество различных организационных команд, таких как сетевые операции, операции по разработке, реагирование на инциденты и управление политикой/изменениями.

Возможный отказ в обслуживании является одним из факторов, которые могут препятствовать доступности информации. Помимо этого, существует еще один принцип, который управляет программами информационной безопасности. Это отречение под предлогом – «НЕ».

Неотказ – означает, что одна сторона не может отказать в получении сообщения или транзакции, а другая сторона не может отказать в отправке сообщения или транзакции. Например, в криптографии достаточно показать, что сообщение соответствует цифровой подписи, подписанной закрытым ключом отправителя, и что отправитель мог отправить сообщение, и никто другой не мог изменить его при передаче. Целостность и подлинность данных являются предпосылками для отказа от них.

Не исключая, вышеизложенных принципов обеспечения информационной безопасности, существуют так же такие принципы как:

Подлинность – это проверка того, что пользователи являются теми, за кого себя выдают, и что каждый ввод, поступающий в пункт назначения, поступает из надежного источника. Этот принцип, если он соблюдается, гарантирует действительное и подлинное сообщение, полученное из надежного источника посредством действительной передачи. Например, если взять приведенный выше пример, отправитель отправляет сообщение вместе с цифровой подписью, которая была сгенерирована с использованием хэш-значения сообщения и закрытого ключа. Теперь на стороне получателя эта цифровая подпись расшифровывается с помощью открытого ключа, генерирующего значение хэша, и сообщение снова хэшируется для генерации значения хэша. Если значение 2 совпадает, то это называется действительной передачей с подлинным или, как мы говорим, подлинным сообщением, полученным на стороне получателя [1, с.5].

Подотчетность – означает, что должна быть возможность отслеживать действия организации исключительно для этой организации. Например, как мы обсуждали в разделе Целостность, не каждому сотруднику должно быть разрешено вносить изменения в данные других сотрудников. Для этого в организации есть отдельный отдел, который отвечает за

внесение таких изменений, и когда они получают запрос на изменение, то это письмо должно быть подписано вышестоящим органом, например директором колледжа, и лицо, которому назначено это изменение, сможет внести изменения после проверки его биометрических показателей, таким образом, будет записана временная метка с информацией о пользователе (вносящем изменения). Таким образом, мы можем сказать, что если изменение будет происходить таким образом, то можно будет проследить действия однозначно до сущности.

В основе информационной безопасности лежит обеспечение исполнения всех принципов о которых было изложено выше, что означает акт обеспечения сохранности информации, гарантирующий, что информация никоим образом не будет скомпрометирована при возникновении критических проблем. Эти проблемы не ограничиваются стихийными бедствиями, сбоями в работе компьютера/сервера и т.д.

Таким образом, в последние годы сфера информационной безопасности значительно расширилась и эволюционировала. Она предлагает множество областей для специализации, включая защиту сетей и смежной инфраструктуры, защиту приложений и баз данных, тестирование безопасности, аудит информационных систем, планирование непрерывности бизнеса и тому подобное.

Присоединение Республики Казахстан к ЕАЭС с 1 января 2015 года, означало освоение новой техники и технологических процессов в соответствии со стратегической программой Президента «Казахстан-2050» ставит вопрос о направлении образования в высшее техническое образование, для обеспечения информационной безопасности. Во всех цивилизованных странах существуют законы для обеспечения безопасности граждан, правоприменительная практика во всех областях компьютерных технологий еще не развита, а законодательный процесс не успевает за технологиями, поэтому надежность компьютерных систем во многом зависит от меры самообороны.

Защита информации – это комплекс мер, которые направлены на обеспечение информационной безопасности. При анализе статистических данных можно сделать вывод, что на практике информационная безопасность означает поддержание целостности, доступности и, при необходимости, конфиденциальности информации и ресурсов, используемых для ввода, хранения, обработки и передачи данных. Таким образом, защита информации представляет собой совокупность мер, принимаемых для предотвращения утечки информации, хищения, утраты, несанкционированного удаления, изменения, подделки, несанкционированного копирования, блокирования. Она состоит из организационных, программно-технических методов и средств, направленных на соблюдение ограничений безопасности.

Информационная безопасность – это состояние государственных информационных ресурсов, а также защита прав личности и общественных интересов в сфере информации. На наш взгляд, такое понятие как защита информации – это комплекс мер, направленных на обеспечение информационной безопасности и соблюдение всех принципов, которые будут способствовать киберзащите государства и его граждан. На практике информационная безопасность означает поддержание целостности, доступности и, при необходимости, конфиденциальности информации и ресурсов, используемых для ввода, хранения, обработки и передачи данных.

Достижение высокого уровня информационной безопасности возможно только за счет применения соответствующих организационных мер. В комплекс организационных мероприятий входит ряд организационных и организационно-технических мероприятий по созданию, развитию и функционированию службы защиты информации, подготовка системы организационно-распорядительных документов, а также создание и сопровождение системы безопасности.

Проведение организационных и организационно-технических мероприятий позволит своевременно обнаруживать новые утечки информации, принимать меры по их нейтрализации, всесторонне совершенствовать системы безопасности и принимать

незамедлительные меры против нарушений режима безопасности. Анализ рисков является ключевым шагом в формулировании политики безопасности [2, с.59].

Помимо общего значения, информационная безопасность - это практика защиты информации путем снижения информационных рисков. Это часть управления информационными рисками. Обычно это включает предотвращение или снижение вероятности несанкционированного/ненадлежащего доступа к данным или незаконного использования, раскрытия, нарушения, удаления, повреждения, модификации, проверки, записи или обесценивания информации. Это также включает в себя действия, направленные на уменьшение негативных последствий таких инцидентов. Защищенная информация может принимать любую форму, например, электронную или физическую, материальную (например, документы) или нематериальные (например, знания). Основной задачей информационной безопасности является сбалансированная защита конфиденциальности, целостности и доступности данных при сохранении акцента на эффективной реализации политики, и все это без ущерба для производительности организации.

Ниже предлагаются различные определения информационной безопасности, обобщенные из разных источников:

"Сохранение конфиденциальности, целостности и доступности информации. Примечание: Кроме того, могут быть задействованы и другие свойства, такие как подлинность, подотчетность, неотрицательность и надежность"; "Защита информации и информационных систем от несанкционированного доступа, использования, раскрытия, нарушения, изменения или уничтожения в целях обеспечения конфиденциальности, целостности и доступности"; "Гарантирует, что только авторизованные пользователи (конфиденциальность) имеют доступ к точной и полной информации (целостность), когда это необходимо (доступность)";

"Информационная безопасность - это процесс защиты интеллектуальной собственности организации"; "...информационная безопасность - это дисциплина управления рисками, задача которой состоит в том, чтобы управлять стоимостью информационных рисков для бизнеса" [2, с. 57]; "Хорошо информированное чувство уверенности в том, что информационные риски и средства контроля находятся в равновесии"

"Информационная безопасность - это защита информации и минимизация риска раскрытия информации неавторизованным лицам"; "Информационная безопасность - это междисциплинарная область обучения и профессиональной деятельности, которая связана с разработкой и внедрением механизмов безопасности всех доступных типов (технических, организационных, ориентированных на человека и правовых) для хранения информации во всех ее местах (внутри и за пределами периметра организации) и, следовательно, информационных систем, где информация создается, обрабатывается, хранится, передается и уничтожается, свободен от угроз. Угрозы информации и информационным системам могут быть классифицированы, и для каждой категории угроз может быть определена соответствующая цель безопасности. Набор целей в области безопасности, определенных в результате анализа угроз, следует периодически пересматривать, чтобы обеспечить его адекватность и соответствие меняющейся среде. В настоящее время соответствующий набор целей безопасности может включать: конфиденциальность, целостность, доступность, конфиденциальность, подлинность и надежность, отказ от ответственности, подотчетность и возможность проверки".

Безопасность информации и информационных ресурсов с использованием телекоммуникационной системы или устройств означает защиту информации, информационных систем или книг от несанкционированного доступа, повреждения, кражи или уничтожения.

В основе информационной безопасности лежит обеспечение информационной безопасности, акт сохранения конфиденциальности, целостности и доступности (ЦРУ) информации, гарантирующий, что информация никоим образом не будет

скомпрометирована при возникновении критических проблем. Эти проблемы включают, но не ограничиваются стихийными бедствиями, неисправностью компьютера/сервера и физической кражей. В то время как бумажные бизнес-операции по-прежнему распространены и требуют собственного набора методов обеспечения информационной безопасности, все большее внимание уделяется корпоративным цифровым инициативам, при этом обеспечением информации в настоящее время обычно занимаются специалисты по информационной безопасности (ИТ). Эти специалисты применяют информационную безопасность к технологиям (чаще всего к какой-либо форме компьютерной системы). Стоит отметить, что компьютер не обязательно означает домашний рабочий стол. Компьютер - это любое устройство с процессором и некоторой памятью. Такие устройства могут варьироваться от несетевых автономных устройств, таких как калькуляторы, до сетевых мобильных вычислительных устройств, таких как смартфоны и планшетные компьютеры. Специалистов по ИТ-безопасности почти всегда можно найти на любом крупном предприятии/учреждении из-за характера и ценности данных в более крупных компаниях. Они несут ответственность за обеспечение безопасности всех технологий в компании от вредоносных кибер-атак, которые часто пытаются получить важную личную информацию или получить контроль над внутренними системами.

В последние годы сфера информационной безопасности значительно расширилась и эволюционировала. Он предлагает множество областей для специализации, включая защиту сетей и смежной инфраструктуры, защиту приложений и баз данных, тестирование безопасности, аудит информационных систем, планирование непрерывности бизнеса, обнаружение электронных записей и цифровую криминалистику [3, с.5].

Понятие информационной сохранности можно разглядывать в нескольких ракурсах. Во-первых, это состояние защищенности информационной среды общества, обеспечивающее его формирование, использование и развитие в интересах граждан, организаций, государства.

Под информационной средой понимается сфера деятельности субъектов, связанная с созданием, обработкой и потреблением информации.

Во-вторых, информационная безопасность – это состояние защищенности потребностей в информации личности, общества и государства, при котором обеспечивается их существование и прогрессивное развитие независимо от наличия внутренних и внешних информационных угроз. Состояние информированности определяет степень адекватности восприятия субъектами окружающей действительности и как следствие – обоснованность принимаемых решений и действий.

В информационном праве информационная безопасность – это одна из сторон рассмотрения информационных отношений в рамках информационного законодательства с позиции защиты жизненно важных интересов личности, общества, государства и акцентирование внимания на угрозах этим интересам и механизмах устранения или предотвращения таких угроз правовыми методами.

Объектами информационной сохранности могут быть: сознание, психика человека; информационные системы разного масштаба и разного назначения. К социальным объектам информационной сохранности относят личность, коллектив, правительство, общество, мировое общество [4, с.66].

К субъектам информационной безопасности входят: государство, осуществляющее свои функции через соответствующие органы; граждане, общественные или другие организации и объединения, обладающие полномочиями по обеспечению информационной безопасности в соответствии с законодательством.

Информационная безопасность личности – это защищенность психики и сознания человека от опасных информационных воздействий: манипулирование сознанием, дезинформирование, побуждение к обидам, самоубийству и т.д.

Информационная безопасность государства характеризуется мерой защищенности

государства (общества) и устойчивости основных сфер жизнедеятельности (экономики, науки, техносферы, сферы управления, военного дела и т.п.) относительно опасных (дестабилизирующих) информационных воздействий, причем как с внедрением, так и с добыванием информации. Информационная сохранность страны определяется способностью нейтрализовать такие действия [5].

Концепция информационной безопасности государства – это систематизированная совокупность сведений об информационной безопасности государства и путях его обеспечения. В рамках этой концепции проводится системная классификация дестабилизирующих факторов и угроз безопасности личности, общества, государства; обосновываются основные положения по организации обеспечения информационной безопасности; разрабатываются предложения по способам и формам обеспечения информационной безопасности.

Угрозы информационной безопасности – совокупность условий и факторов, создающих опасность для жизненно важных интересов личности, общества и государства в информационной сфере. Основные угрозы информационной безопасности делят на три группы:

- угрозы влияния некачественной информации (недостоверной, ложной, дезинформации) на личность, общество, государство;
- угрозы несанкционированного и неправомерного влияния посторонних лиц на информацию и информационные ресурсы (их производство, системы формирования и использования);
- угрозы информационным правам и свободам личности (праву на производство информации, ее распространение, поиск, получение, передачу и использование; праву на интеллектуальную собственность на информацию, в том числе и вещную).

Источниками дестабилизирующих факторов могут быть как отдельные лица, так и организации и объединения. Особую группу источников составляют информационные системы и средства, поскольку они являются орудием приведения в действие информационных угроз, каналом их проникновения в сознание личности или общественное сознание и генератором спонтанных угроз, возникающих вследствие технических неисправностей и других причин.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Левин В.К. Защита информации в информационно-вычислительных системах и сетях // Программирование. - 1994. - N5. - С. 5-16.
2. Герасименко В. А. Защита информации в автоматизированных системах обработки данных: развитие, итоги, перспективы. Зарубежная радиоэлектроника, 2003, № 3. с. 18
3. Бачило И. Л., Лопатин В. Н., Федотов М. А. Информационный закон. — Санкт-Петербург: издательство «Юридический центр печати», 2011.
4. Галицкий А. В., Рябко С. Д., Шаньгин В. Ф. Защита информации в сети — анализ технологий и синтез решений. М.: ДМК Пресс, 2004. — 616 с.
5. Ястребов О. А., Шмелева С. В. Правовые основы информатизации в Республике Казахстан // Теория и практика общественного развития, 2015.

ПРАВО НА НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ ЧАСТНОЙ ЖИЗНИ В ЭПОХУ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

БАЛТАШЕВА Д.Т.

Студент гр.Ю-20-3

САРБАСОВ Б.А.

Научный руководитель, ст.преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза г.Караганда

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается институт права на неприкосновенность частной жизни, как одна из разновидностей прав граждан, в то же время является одним из значимых и общепризнанных прав человека. На значимость данного права указывает его закрепление в самых авторитетных международных и во внутригосударственных и правовых актах. В данной статье предлагается привести в соответствии с требованием времени и с учетом развития информационного-коммуникационных технологий для решения вопроса касательно роста неконтролируемого со стороны граждан и государства обращения персональных данных в незаявленных и коммерческих целях внести изменения в законодательство в части совершенствование принципов сбора и обработки данных, соответствующих требованиям (General Data Protection Regulation - Общий регламент по защите данных – GDPR), ведения реестра операторов персональных данных и усиления контроля за использованием персональных данных и другие работы.

Ключевые слова: право на неприкосновенность частной жизни, цифровые технологии, цифровое право, персональные данные, автоматизация, защита информации, информационные технологии.

Целью работы является совокупное рассмотрение, объяснение, аргументация объективного существования, определения содержания и специфичности нормативного регулирования права на неприкосновенность частной жизни как одного из основополагающих институтов конституционного и международного права. Исходя из этих целей, предполагается разрешить нижеперечисленные теоретические и научно-практические задачи: рассмотреть нормы Конституции Республики Казахстан и зарубежных стран, а также нормы международных актов, раскрывающих содержание права на неприкосновенность частной жизни, рассмотреть и определить место права на неприкосновенность частной жизни в системе личных неимущественных прав человека, предусмотренных Конституцией, выработать основы и формы взаимодействия смежных конституционных прав, а именно права на неприкосновенность личной и семейной тайны, защиту чести, достоинства и доброго имени, права на неприкосновенность информации о частной жизни лица и жилища, дать и раскрыть юридическое определение понятий «частная жизнь», «тайна личной и семейной жизни», «жилище» и иных наиболее важных юридических понятий в сфере частной жизни, используемых в законодательстве Республики Казахстан, изучить нормы, предусмотренные в отдельных отраслях национального законодательства касательно обеспечения легитимных ограничений права на неприкосновенность частной жизни, разработать рекомендации относительно реализации права на неприкосновенность частной жизни, выявить несоответствия нормам международных актов, указать пути совершенствования норм национального законодательства[1,2].

Рассмотрение вопросов совершенствования цифровых технологий, к примеру, внедрение интернет - голосования несет в себе обещание проведения выборов с большим количеством участников, повышения эффективности избирательного процесса и надежду на сближение избирателей и их представителей. В нынешних условиях сокращения участия во

многих западных демократиях и общего разочарования в политике директивные органы ищут инновационные стратегии для реинжиниринга граждан и содействия участию в демократическом процессе. Интернет-голосование является особенно привлекательным нововведением в этом отношении в том смысле, что оно сочетает в себе технологии, лежащие в основе демократического участия. Поэтому она обычно воспринимается как панацея от многих проблем, затрагивающих современные демократии, и возникают большие ожидания в отношении ее потенциального воздействия на избирательный процесс.

Каждое общество сталкивается с такими понятиями как справедливость, достоинство, уважение. И, как известно, одним из рычагов обеспечения социальной справедливости в любом обществе является соблюдение прав человека. Во все времена основной насущной проблемой при взаимоотношениях общества и государства, отношениях между людьми являлась проблема определения и соблюдения прав и свобод личности. В целом в теории и практике основной ее сущностью принято считать, во-первых, права и гарантии, непосредственно предоставляемые обществом человеку, во-вторых, обязанности, соблюдение которых гарантируется государством. Почти каждая страна в мире прямо признает право на неприкосновенность частной жизни в своей Конституции. Как минимум, эти положения включают в себя права на неприкосновенность жилища и секретность сообщений. Самые последние письменные конституции, такие как Южная Африка и Венгрия, включают конкретные права на доступ к личной информации и контроль над ней[3]. В Республике Казахстан данное право отражено в статье 18 Конституции. Статья 18 Конституции РК гласит: «Каждый имеет право на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту своей чести и достоинства». В то же время следует отметить, что указанное конституционное право не дает полного представления о его содержании, поскольку наряду с политическими правами, в него включаются и экономические и социальные права граждан[2]. Право на неприкосновенность частной жизни, как одна из разновидностей прав граждан, в то же время является одним из значимых и общепризнанных прав человека. На значимость данного права указывает его закрепление в самых авторитетных международных и во внутригосударственных и правовых актах. Одним из первых международных правовых актов, закрывших право на неприкосновенность частной жизни, стала Всеобщая декларация прав человека (1948 г.), положившая начало процессу признания указанного права[4]. Далее последовали Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод (1950 г.), Международный пакт о гражданских и политических правах (1966 г.)[5,6].

Однако, отмечая важность и значимость указанных актов, следует отметить их ограниченность, поскольку они рассматривают исследуемое право в разрезе неприкосновенности жилища, семейной жизни и тайны корреспонденции.

Свое непосредственное развитие актуальное право получило и в отраслевом законодательстве, в частности в конституционном, уголовном, гражданском. Нисколько не умаляя значимость других отраслей права, хотелось бы отметить особую роль гражданского права в регулировании аспектов, связанных с проблемами права на неприкосновенность частной жизни. Именно в Гражданском кодексе закреплено указанное право в качестве самостоятельного вида нематериального блага, в нем оно получило относительное регулирование, которое в свою очередь является основой для применения норм иных отраслей права. Сложность рассматриваемого вопроса обусловлена и тем обстоятельством, что понимание права на неприкосновенность частной жизни находится в прямой зависимости от самого понимания «жизни» и «частной жизни». А вопрос о понятии «частной жизни», в свою очередь, не нашел еще единообразного решения[7]. Помимо обеспечения права на неприкосновенность частной жизни в данной работе рассмотрен также вопрос об установлении ограничений права на неприкосновенность частной жизни соразмерно ценностям, установленным и защищаемым Конституцией и международно-правовыми актами в этой сфере. В настоящее время, в условиях развития информационного

пространства, особую актуальность приобрела проблема защиты прав личности. Доступ к базам данных чреват нарушениями, которые трудно отследить. Нарушения права на неприкосновенность частной жизни в Республике Казахстан имеют место, и одновременно они наименее очевидны для большинства граждан по сравнению с нарушениями других основных прав человека. Разработка и внедрение механизмов защиты частной жизни граждан государством и, в частности, законодателем осуществляются ненадлежащим образом. Многочисленные нарушения данного права, являются следствием низкого уровня его правовой охраны. Изложенные обстоятельства придают особую актуальность проблеме изучения правового регулирования института права на неприкосновенность частной жизни и определения путей его эффективного обеспечения[8].

Проблематикой рассматриваемых нами вопросов занимались казахстанские ученые Ж.О.Оспанова, Г.С.Сапаргалиев, Г.Ж. Сулейменова, А.М.Сералиева и другие ведущие ученые[9,10].

Несмотря на довольно значительное число специальных работ по обсуждаемой теме, необходимо отметить, что они почти исключительно относятся не к вопросам обеспечения неприкосновенности частной жизни, гарантиям, рассматриваемым законодательством Республики Казахстан в условиях информатизации и цифровизации, а содержанию самого права на неприкосновенность частной жизни. Как далее показано в нашей работе, казахстанское законодательство не учитывает значительного расширения понятия права на неприкосновенность частной жизни, достигнутого в ходе обычно-правового развития в международном праве и не соответствует в полной мере современным реалиям.

Новизна исследования заключается в системном исследовании возникновения и развития в конституционном праве Республики Казахстан права на неприкосновенность частной жизни, а также на этой основе разработан многоплановый подход к созданию и анализу новых методов и средств обеспечения данного права.

Опыт исполнителей в данной сфере достаточен. Преподавателем читается курс «Конституционное право Республики Казахстан» на двух языках, где в рамках преподавания данной дисциплины принимал участие в разработке научных тем и проектов. Внедрение курса «Правовое регулирование в киберсреде» в Алматы менеджмент университете и в Карагандинском университете Казпотребсоюза. Завершенное обучение в докторантуре PhD. По теме докторской диссертации «Законодательные основы обеспечения защиты прав предпринимателей при осуществлении государственного контроля и надзора в Республике Казахстан» были опубликованы в порядке 10 научных статей, в том числе по цифровизации права. Цифровые возможности осуществления государственного контроля и надзора при защите прав предпринимателей представлены следующими IT-проектами и платформами: Электронное уголовное дело (Е-УД), «Единый реестр административных производств» (ЕРАП), «Единый реестр субъектов и объектов проверок» (ЕРСОП), «Электронные обращения» (е-Обращение»), «Аналитический центр» (АЦ) и Система информационного обмена для правоохранительных, специальных государственных и иных органов (СИО ПСО).

Преследуем следующую постановку проблем и пути их решения.

1.Казахстан открыт и даже проявляет инициативу в систематизации некоторых процессов по защите личных данных казахстанцев. Однако же, на данный момент в Казахстане отсутствует конкретный орган, который бы брал на себя ответственность за те или иные процессы. В развитых странах достаточно широко практикуется централизованная работа специальных подразделений, как например Data Protection Agency, играющая активную роль в вопросе защиты данных граждан стран ЕС. Также можно привести в качестве примера, ведомство CERT, зарегистрированную в Бангладеше и курирующий вопросы в области ИТ. В Чешской Республике функционирует специализированное ведомство, наиболее известный благодаря кибердипломатам, которые являются его выпускниками. В нашей же стране, безусловно, есть орган, желающий принять на себя

функции аналогичного подразделения, однако, процесс делегирования таких полномочий протекает очень долго и до настоящего момента Комитет информационной безопасности нашего государства все еще не могут наладить необходимый для должной защиты личных данных граждан. Принимая во внимание, необходимость крайне срочного реагирования ввиду массового перехода граждан на цифровое поле, и учитывая важность принятых в таких условиях решений, на сегодняшний день цели и задачи, представленные Комитетом в основном раскрывают технологические процессы. Как показывает практика, этого отнюдь недостаточно. По тем или иным вопросам касательно конфиденциальности, данный орган все еще не может предоставить быстрое и полное разъяснение[11].

2.Первым этапом в стране стало принятие закона, вторым должна идти его непосредственная реализация. Однако, на практике этап реализации как раз таки представляет собой вторую проблему. Представляется, что основной деятельностью и функциональной обязанностью Комитета станет именно контроль за фактическим применением законов о защите персональных данных граждан, равно как и осуществление контроля за соблюдением требований по защите личных данных, определенных государством. Однако же, вместо того, чтобы учитывая приверженность основных звеньев государства к карательной практике, в нашей стране процесс систематизации и его сроки постоянно претерпевают изменения, а значит уходят все дальше и дальше. Необходимо осуществлять данный процесс последовательно. Первым шагом безусловно должна стать подготовка квалифицированных кадров, их обучение, в том числе умению адаптироваться под реалии современного мира. Важным является также создание правовой и информационной культуры, которая начинается с малых лет. По результатам исследования отсутствие правовой и информационной культуры и является основной причиной посягательства на частную жизнь. Необходимо повышать уровень культуры как дома, так и во всех государственных и негосударственных структурах нашей страны. Это безусловно делается исключительно с помощью и с участием государства, поскольку согласно основному закону нашей страны, гарантом защиты персональных данных граждан является именно государство. И именно поэтому, государство определяя те или иные требования по защите данных в эпоху цифровых технологий, должно осуществлять контроль за реализацией законов и соблюдением требований, а все субъекты правоотношений в своих же интересах им следовать[12].

3.Часто общество сводит к одному понятию «информационная безопасность» и «кибербезопасность». В нашей стране как общество, так и субъекты, задействованные в процессах защиты данных, зачастую не совсем до конца понимают принципиальное между ними различия. Понятие «информационная безопасность» подразумевает под собой защиту массового и индивидуального сознания от деструктивного контента, в то время как понятие «кибербезопасность» означает совокупность методов и практики защиты информационного поля от атак злоумышленников. В вопросе защиты персональных данных тяжело оценить какие-либо слабые и сильные стороны нетехнологических решений, поскольку данные понятия еще не сведены воедино. Если рассматривать вопрос с технологической стороны, то достижение достаточно высокого уровня информационной безопасности требует менее затрат, времени, ресурсов, в то время как в целях достижения безопасности киберпространства важное значение имеет именно поощрение и продвижение культуры цифровых прав. На данный момент остается открытым вопрос, какой орган будет обеспечивать информационную безопасность граждан нашей страны, и не только обеспечивать, но и заниматься просветительской деятельностью в области защиты личных данных граждан. Доказательством низкого уровня знаний в вопросах защиты персональных данных являются опросы, согласно которым больше половины казахстанцев не обладают никакими сведениями о методах защиты личных данных, о том какую важную роль они играют, и в каких целях должны предприниматься все меры защиты, а также о роли, функциональных обязанностях государства в лице государственных органов по вопросам

неприкосновенности частной жизни граждан государства. Ввиду этого, не представляется возможным повышение уровня информационной безопасности и безопасности киберпространства, если сами субъекты таких отношений не заинтересованы в защите своих же данных, поскольку не понимают насколько это важно. В этой связи и с целью создания устойчивой экосистемы необходимо «привакцинировать» население страны. В этом главную роль должно сыграть государство, которому необходимо приложить максимальные усилия, способствующие нарастанию уровня информированности и знаний граждан в сфере информационных технологий и права на неприкосновенность частной жизни на цифровом поле.

В том случае, если у государства по тем или иным причинам недостаточно потенциала и средств, или же в случае, если оно не берет на себя ответственности по реализации процесса по систематизации и обеспечению уровня информационной безопасности данных граждан, то по примеру многих развитых стран следует призвать институты гражданского общества, в том числе неправительственные организации, общественные объединения, исследовательские центры, крупные корпорации. Например, в Федеративной Республике Бразилия вопросами защиты персональных данных, пропагандистской работой и продвижением безопасных процессов цифрового пространства активно занимается исследовательский центр университета Сан-Паулу, результатами трудов которого активно используются государственными органами.

В реализации самого первого этапа и наиболее важного этапа, позволяющего обеспечить на должном уровне безопасность личных данных граждан, ключевую роль играют именно казахстанские правозащитные организации, исследовательские центры, общественные организации, которые впоследствии будут готовы делиться опытом и сотрудничать с партнерскими институтами, в том числе с зарубежными. Одним из таких потенциальных партнеров можно считать организацию Human Constanta, зарегистрированную в Республике Беларусь. Организация Human Constanta имеет обширные знания и немалый опыт в данном направлении. Киберграмотность и кибергигиена должны стать неотъемлемой частью кампании по продвижению культуры защиты персональных данных в Казахстане.

Во-первых, существует несколько примеров нейтрального к технологиям права, таких как GDPR, которые могут быть интерпретированы постепенно по мере развития технологий. Во-вторых, было бы антидемократично требовать, чтобы закон развивался так же быстро, как кодекс, поскольку обсуждение, компромисс и надлежащая процедура являются ключевыми демократическими ценностями. Тем не менее, технологическое развитие и потенциальный переход власти от правительств (и граждан) к корпорациям, безусловно, влечет за собой новые проблемы для регулирования. Законодательство часто неадекватно регулирует трансграничный обмен данными, что в условиях глобализации деловой среды является скорее нормой, чем исключением. С другой стороны, укрепление технологических навыков от имени правительства не обязательно снижает вероятность нарушений прав человека с помощью инструментов наблюдения. Как правило, люди не всегда знают, что их права были нарушены, поэтому они не будут подавать иск в суд. Кроме того, правительства могут запрашивать получение данных от предприятий, требуя, чтобы они подписали соглашение о неразглашении, что делает незаконным для организации уведомление субъекта данных[13].

Таким образом, доступ отдельных лиц к средствам правовой защиты ограничен, поскольку они просто не знают о потенциально незаконной практике. Это подчеркивает важность создания правовой базы, требующей прозрачности и подотчетности, а также механизмов уведомления между различными субъектами данных, с тем чтобы отдельные лица имели доступ к средствам правовой защиты и правосудию. Доступ к эффективному средству правовой защиты также затрудняется использованием алгоритмов в процессах принятия решений, поскольку люди часто не имеют доступа к входным данным и,

следовательно, не могут оспорить выводы, сделанные алгоритмами.

Право на неприкосновенность частной жизни в соответствии с системой социального кредитования строго ограничено, поскольку интимные подробности о частной и общественной жизни людей передаются с полным отсутствием согласия. Эти данные собираются и тщательно изучаются в целях социального контроля, и правительство может использовать как данные, так и метаданные для прогнозирования и разработки политики.

Как выше мы отметили помимо решения вопросов, касающихся персональных данных в незаявленных и коммерческих целях предлагаем внести изменения в законодательство в части совершенствование принципов сбора и обработки данных, соответствующих требованиям GDPR, ведения реестра операторов персональных данных и усиления контроля за использованием персональных данных

Ввиду отсутствия регулируемого рынка персональных данных в обороте цифровой экономики, выработать технические требования к обработке персональных данных для операторов персональных данных. В области регулирования Big Data, фин-тех, электронной коммерции необходимо автоматизировать процессы уведомления и получения согласия граждан на доступ и передачу персональных данных третьим лицам;

Учитывая, что технические требования по защите информации в информационных системах, содержащих персональные данные, установлены только для государственного сектора, необходимо определить комитет по информационной безопасности МЦРИАП – Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности уполномоченным органом в сфере защиты прав субъектов персональных данных (по примеру Data Protection Agency).

Ключевой проблемой в области прав человека является широко распространенное убеждение в том, что технология в какой-то степени нейтральна и свободна от дискриминационных предубеждений, и что данные могут быть легко анонимизированы. Как таковые, сами инструменты наблюдения не обязательно создают проблемы в области прав человека, а скорее наблюдается отсутствие знаний о том, как они работают, что приводит к отсутствию усилий по смягчению дискриминационной предвзятости данных. Хотя существующее законодательство может быть технологически нейтральным, некоторые новые методы анализа данных и обмена данными влекут за собой новые проблемы регулирования и требуют новых знаний для законодателей. Большие данные и искусственный интеллект позволяют создавать новые и более эффективные инструменты для наблюдения, тем самым усиливая проблемы в области прав человека, которые создает наблюдение. Поэтому крайне важно, чтобы мы включили права человека в повестку дня в области технологий. Кроме того, не менее важно, чтобы правозащитники и организации, а также национальные правозащитные учреждения и другие органы, осуществляющие надзор за положением в области прав человека, признали проблемы, связанные с правами на неприкосновенность частной жизни и недискриминацией, которые могут возникнуть в связи с технологиями в «цифровую эпоху». По-нашему мнению большие данные могут позволить создать «моральную экономику», где люди опрашиваются и классифицируются по группам по рейтингу и рангу, создавая «метрическую самость», где «люди принимают свой социальный балл как справедливое и справедливое назначение социального места».

Список использованной литературы:

1. Защита персональных данных в Казахстане: неработающий закон и осторожное движение к GDPR, Soros Foundation Kazakhstan, June 4, 2019 // <https://www.soros.kz/ru/personal-data-protection-in-kz>
2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.)
3. Almaz Kumenov «Hackers eyeing Kazakhstan as a safe haven» Eurasianet, November 27, 2018, <https://eurasianet.org/hackers-eyeing-kazakhstan-as-a-safe-haven>

4. Всеобщая декларация прав человека от 10.12.1948 // [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.un.org/ru/> (дата обращения 25.11.2022).
5. Конвенция о защите прав человека и основных свобод от 4.11.1950 // [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_RUS.pdf (дата обращения 25.11.2022).
6. Международный пакт о гражданских и политических правах от 16.12.1966//1948 // [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.un.org> (дата обращения 10.04.2023).
7. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2023 г.)
8. Закон Республики Казахстан от 21.05.2013 No 94-V «О персональных данных и их защите» (с изм. и доп. по сост. на 03.03.2023) // [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://online.zakon.kz/> (дата обращения 10.04.2023).
9. Сапаргалиев Г.С. Конституционное право Республики Казахстан. Академический курс. – Алматы: Жеті Жарғы, 2014. – 528 с.
10. Сулейменова, Г. Ж. Конституционные гарантии прав граждан на судебную защиту // Материалы международной научно-практической конференции. / Г. Ж. Сулейменова. - Астана, 2021.- 230 с.
11. General Data Protection Regulation from April 27, 2022 <https://gdpr-info.eu/>
12. Закон Республики Казахстан от 25.06.2020 No 347-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий» // [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://online.zakon.kz/> (дата обращения 10.04.2023).
13. Закон Республики Казахстан от 24.11.2015 No 418-V «Об информатизации» (с изм. и доп. по сост. на 01.04.2023) [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://online.zakon.kz/> (дата обращения 10.04.2023).

НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ СДЕЛОК: ПОНЯТИЕ И ПРИРОДА.

ГАЛЯУТДИНОВА К.П. - студентка группы Ю-20-3,
Карагандинского университета Казпотребсоюза.
НУРМАХАМБЕТОВА С.Т. - ст. преподаватель КарУК,
кафедры ПРЭО, магистр юриспруденции
Гущина К.С. – специалист отдела
методологического обеспечения
и контроля в сфере регистрационной службы
Департамента юстиции Карагандинской области,

Аннотация. Статья посвящена исследованию вопроса о реституции, как основном последствии признания сделки недействительной. Приводится обзор существующих в литературе взглядов о реституции. На основе проведенного анализа делается вывод о том, что реституция как общее последствие недействительных сделок является способом защиты гражданских прав, а не санкцией за совершенное правонарушение.

Ключевые слова: недействительная сделка, ничтожность, оспоримость, реституция, ответственность, последствия недействительности.

Ежедневно мы заключаем множество сделок, иногда даже не придавая этому значения. Например, заходя в автобус и оплачивая проезд, вы заключаете договор перевозки, или передав свое пальто гардеробщику в театре – договор хранения. При этом вы не подписываете многостраничный документ с подробным перечислением прав и обязанностей.

Однако существуют ситуации, когда необходимо обязательно закрепить достигнутые договоренности на бумаге, особенно если речь идет о ведении бизнеса. Сделки являются основной правовой формой, в которой опосредуется обмен между участниками гражданского оборота. И в связи с этим особое значение приобретают те требования, которые предъявляет закон к действительности сделок. Важнейшее требование к сделке - ее полное соответствие закону. Здесь могут быть условия сделки, предусматривающие совершение преступления, уклонение от исполнения императивных правил закона, продажу частным лицам предметов, изъятых из оборота, и пр. Однако одно лишь отсутствие в законе нормы, разрешающей совершать сделки подобного рода, не может вести к ее недействительности. Применение правовых последствий к недействительным сделкам является важным элементом института недействительности сделок. По общему правилу, при признании судом сделки недействительной стороны возвращаются в тот режим, в котором находились до заключения сделки, т.к. сторона, которая получила вещь, по данной сделке пользуется и владеет ей незаконно. Недействительная сделка не влечет юридических последствий (за исключением тех, которые связаны с ее недействительностью) и недействительна с момента ее совершения [1]. При недействительной сделке каждая сторона возвращает все полученное по сделке, если вернуть полученное в натуре невозможно – то возместить его стоимость. Данная мера стала называться в гражданском праве – двухсторонняя реституция. В науке гражданского права нет однозначной точки зрения, относительно реституции. Последствия в виде обязанности возврата одной из сторон другой всего полученного по сделке (двухсторонняя реституция), а при невозможности возврата в натуре (в том числе, когда полученное выражается в пользовании имуществом, выполненной работе или предоставленной услуге) возмещение стоимости подлежащего возврату имущества, стоимости пользования имуществом, выполненных работ или оказанных услуг в денежном выражении применяются только в случае, если иные последствия недействительности сделок не предусмотрены ГК. При рассмотрении судами последствий недействительности сделки предъявление ответчиком встречных требований о признании лица добросовестным приобретателем не требуется, так как разрешение этого вопроса входит в обязанность суда при оценке доказательств по делу. Признание судом приобретателя добросовестным не является основанием для отказа в удовлетворении предъявленного собственником иска об истребовании имущества у добросовестного приобретателя. Истребование собственником имущества у добросовестного приобретателя возможно только при наличии оснований, предусмотренных статьей 261 ГК РК (безвозмездность приобретения имущества добросовестным приобретателем, утеря имущества собственником или лицом, которому имущество было передано собственником во владение, либо похищение у того или другого лица, либо выбытие из их владения иным путем помимо их воли).

Исследуя основания, которые дают право истребовать имущество у добросовестного приобретателя, судам следует выяснять обстоятельства их наступления для установления факта выбытия имущества помимо воли его собственника. Данный факт должен устанавливаться судом по каждому конкретному делу отдельно, с учетом обстоятельств и представленных сторонами доказательств.

При разрешении вопроса об истребовании имущества у добросовестного приобретателя в случае утери имущества собственником или лицом, которому имущество было передано собственником во владение, судам следует принимать во внимание и давать оценку обстоятельствам и причинам, приведшим к потере.

Основание передачи имущества собственником во владение другого лица (по договорам аренды, безвозмездного пользования, хранения и тому подобное) должно быть правомерным и законным.

К иным путям выбытия имущества относятся, в частности, такие случаи, как совершение сделок под влиянием обмана, насилия, угрозы, злонамеренного соглашения представителя

собственника с другим лицом, под влиянием заблуждения и другие.

Интересы добросовестного приобретателя, проявившего разумную осторожность, добросовестность, осмотрительность, подлежат защите только в том случае, если собственник не докажет в суде, что имущество утеряно собственником или лицом, которому имущество было передано собственником во владение, либо похищено у того или другого, либо выбыло из их владения иным путем помимо их воли.

При применении последствий недействительности сделки судам следует учесть, что двусторонняя реституция не может быть применена как последствие в случае, если суд установит, что в результате совершения одной (первой) недействительной сделки спорное имущество вновь отчуждено новым приобретателям на основании последующих сделок.[2] Реституция как самостоятельный способ защиты в ГК не указан. Это доктринальное понятие, которое следует из латинского термина *restituere* (т.е. снова ставить, вновь приводить в порядок, возмещать, восстанавливать). Поводом для его выделения выступают две нормы кодекса: (1) п. 1 ст. 9 ГК, в котором законодатель в качестве самостоятельного способа защиты называет «восстановление положения, существовавшего до нарушения права», и (2) выражение «при недействительности сделки каждая из сторон обязана возратить другой все полученное по сделке», используемое в п. 3 ст. 157-1 ГК–РК. В последнем случае, реституция является одним из возможных последствий недействительности сделок и поэтому является частным, случаем применения этого способа защиты гражданских прав. Формальное и буквальное прочтение приведенных положений ГК позволяет говорить о тождестве данных явлений. По нашему мнению, именно это формальное тождество способствует столь активному распространению этого способа защиты в судебной практике. Одни ученые – цивилисты признают реституцию как обязательство, другие отрицают это. По мнению, М.Т. Алимбекова и Д.А. Тумабекова «в случае, если суд при рассмотрении спора, в котором стороны ссылаются на те или иные сделки как на доказательства по делу, установит, что сделка совершена с нарушением требований, предъявляемых к форме, к содержанию, к участникам сделки, к свободе их волеизъявления (эти нарушения имеются как в совокупности, так и по отдельности), то суд, исходя из норм, регулирующих данную сделку, обязан установить должна ли эта сделка согласно требованиям закона признаваться недействительной судом по иску заинтересованного лица (оспоримая сделка), либо она недействительна в силу прямого указания на это закона, т.е. независимо от такого признания (ничтожная сделка).[3]

Если суд установит, что сделка является оспоримой, то, оценивая ее, суд должен разъяснить сторонам, их право на обращение в суд с иском с самостоятельным требованием о признании данной сделки недействительной, поскольку до признания этой сделки судом недействительной, данная сделка будет являться совершенной с вытекающими отсюда последствиями.[4]

Однако, если будет определено, что сделка является ничтожной, то суд устанавливает факт ничтожности сделки полностью или частично, оценивает сделку как недействительную полностью или в части ее отдельных условий, констатирует недействительность сделки и применяет последствий ее недействительности. В этом случае обращения в суд с иском о признании такой сделки недействительной не требуется. И далее, «не следует исключать то, что прямое указание в законе на недействительность сделки, не лишает заинтересованных лиц их права на обращение в суд с исками о признании данной сделки недействительной, поскольку признание сделки недействительной в соответствии с пунктом 1 статьи 9 ГК является одним из способов защиты гражданских прав. Такое же право имеется и у лиц в случае возникновения спора по сделке, которая в силу закона является ничтожной.

В целом, нужно учитывать, что цель любого иска – защита прав или законных интересов только истца. Данный факт противоречит принципу диспозитивности гражданского процесса, процессуальному положению сторон. Согласно принципам гражданского законодательства, для присуждения к реституции истца и ответчика, а не только ответчика

самого предписания о реституции недостаточно, ответчиком должен быть предъявлен встречный иск, только тогда каждая из сторон будет добиваться реституции в свою пользу, действуя в качестве истца [5]. Реституционные обязанности возникают, когда совершаются соответствующие действия, т.е. когда производится предоставление по недействительной сделке, а не в тот момент, когда суд выносит решение о присуждении. Реституционные обязанности должны исполняться добровольно по требованию управомоченного лица и только в случае неисполнения должны применяться меры судебного принуждения. Мнение о том, что сторона вряд ли будет исполнять добровольно обязанность по возврату полученного по этой сделке имущества, можно высказать относительно любой внедоговорной обязанности. Существует риск, что добровольно исполнившая свою реституционную обязанность сторона не получит удовлетворения, но это так же относится к общей проблеме исполнения обязательств в гражданском праве. Допущение для реституции механизма процессуальной двусторонности приводит к искажению гражданского процесса. Если ответчик не заявляет никаких требований в суде, то суду приходится действовать по собственному соображению, присуждая в его пользу возврат имущества. Дело в этой части решается без управомоченного, так и обязанного лица. Возможным решением данной проблемы могло стать вынесение условного решения о присуждении одной из сторон к реституции, в котором бы указывалось, что оно подлежит принудительному исполнению, в случае если истец добровольно удовлетворит требования ответчика и вернет ему полученное. Другим решением может быть возможность приостановления решения суда о присуждении одной из сторон к реституции по заявлению этой стороны с момента, когда решение получит исполнительную силу. Однако, для реализации данных решений: модели условного решения суда, приостановление исполнения судебного акта нужны изменения в процессуальном законодательстве. Таким образом, в число относительных правовых связей следует включать реституционные правоотношения, поскольку для них характерен определенный круг обязанных лиц. Ведь основная цель реституции - восстановление того положения сторон недействительной сделки, которое было до ее исполнения. Изложенное выше позволяет сделать следующие выводы о последствиях недействительности сделок. Также хотелось бы отметить, что широкое применение недействительности сделок, реституционных последствий признание их недействительными не имеет пока еще ни должного нормативного, ни доктринального обоснования. Единственным объяснением этому факту (исключая обычную некомпетентность) может быть только следование устоявшимся традициям (привычкам) в сфере защиты гражданских прав, которые значительно влияют как на гражданский оборот, так и в целом на состояние защищенности гражданских прав.

Список литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан
2. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 7 июля 2016 года № 6. О некоторых вопросах недействительности сделок и применении судами последствий их недействительности с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.10.2022 г.
3. Тумабеков Д.А. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан как уникальный механизм формирования судебной практики и совершенствования закона / URL: <https://www.zakon.kz/4817215-normativnoe-postanovlenie-verkhovnogo.html> (дата обращения: 15.09.2020).
4. Алимбеков М.Т., Тумабеков Д.А. О некоторых вопросах недействительности сделок, об истребовании имущества из чужого незаконного владения / Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. Под ред. А.Г. Диденко. - Алматы: Паритет, 2020г.;
5. Нестерова Е.В. Проблемы нормативного закрепления ничтожных и оспоримых сделок в законодательстве Республики Казахстан / URL: http://www.zakon.kz/4752330-problemy-normativnogo-zakreplenija.html#_ftnref19 (дата обращения: 29 октября 2021г.);

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ А РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ДОСЖАНОВА ЗАРЕМА АББАСОВНА

магистрант Карагандинский Университет Казпотребсоюза

Научный руководитель

АУ ТАТЬЯНА ИВАНОВНА

декан факультета бизнеса, права и

технологии PhD., доцент

Караганда, Казахстан

Аннотация: В статье рассмотрена роль государства в развитии предпринимательства в Республике Казахстан. Представлен положительный зарубежный опыт развития малого предпринимательства, пути успешного функционирования малых и средних предприятий, которые создают благоприятные условия для оздоровления экономики. Поступательное развитие малого предпринимательства в Республике Казахстан позволяет поддерживать высокий уровень занятости населения, что исключает массовую безработицу, а как следствие – является важнейшим фактором обеспечения стабильности в стране.

Ключевые слова: предпринимательство, субъекты малого и среднего предпринимательства, государственная поддержка, экономика, субсидирование, программа.

Развитие малого и среднего предпринимательства является одним из условий успешного реформирования экономики. Создание и развитие сектора малого и среднего предпринимательства является основой социальной реструктуризации общества. Настоящая работа во многом обусловлена потенциалом малого и среднего предпринимательства как движущей силы становления и развития рынка.

Мировой опыт свидетельствует, что без государственной поддержки субъекты малого бизнеса обречены на банкротство, т.к. в среднем из каждых 10 остаются функционировать только 2-3, поэтому малый бизнес относится к сфере наиболее рискованного бизнеса. Субъекты малого предпринимательства весьма уязвимы ко всем рыночным изменениям и потрясениям, поскольку обладают гораздо меньшими возможностями и ресурсами по сравнению с субъектами среднего, а тем более крупного предпринимательства. Но именно малый бизнес выполняет стабилизирующую функцию в сфере экономики, позволяет создать и поддерживать конкурентную среду, обеспечивает равный доступ к осуществлению предпринимательской деятельности для всех ее участников. Поэтому экономическая политика развитых государств направлена на то, чтобы компенсировать эти способности малых предприятий и помочь им действовать на рынке как полноправным субъектам конкуренции. По данным ООН, в мировой хозяйственной системе малые и средние предприятия являются работодателями почти для 50% трудового населения всего мира, а объем производства в этой сфере в различных странах составляет от 33 до 67% ВВП. [1]

В Республике Казахстан эти цифры пока еще не такие значительные. По данным Бюро национальной статистики Республики Казахстан на 01 декабря 2022 года их количество по сравнению с аналогичным периодом прошлого года увеличилось на 22,6% и составило 1 732 696 субъектов.[2]

По доле в ВВП малое и среднее предпринимательство занимает II место, после нефтяного сектора. Достигнутый уровень формирования малого и среднего предпринимательства по-прежнему требует изучения проблем его становления и роста: разработки эффективных и гибких методов оценки, анализа, управления и прогнозирования перспектив развития.

Все это свидетельствует о том, что в Республике Казахстан пока не созданы все необходимые условия для развития малого предпринимательства, в частности, и для

формирования цивилизованной предпринимательской среды, в целом. В этой связи оказание мер государственной поддержки субъектам малого бизнеса могло бы послужить стимулом общего подъема экономики и преодоления спада производства.

Наиболее важными являются финансово-кредитная поддержка и поддержка в виде налоговых льгот для начинающих предпринимателей. Примерно одинаковое число предпринимателей РК (около 70%) относят имущественную поддержку, информационную, консалтинговую поддержку и защиту предпринимателей от бюрократического произвола в разряд наиболее важных. 63% бизнесменов Казахстана полагают, что важно формировать благоприятное общественное мнение среди населения о предпринимателях. В целом, важность различных направлений государственной поддержки в большей степени отмечали те предприниматели, опыт предпринимательской деятельности которых составляет более 6 лет. Статистически значимых отличий в восприятии важности различных направлений государственной поддержки в разрезе областей Казахстана не зафиксировано. Можно выделить следующие основные проблемы и ограничения, являющиеся наиболее актуальными для малого и среднего бизнеса: 1) Проверки контролирующими и налоговыми органами; 2) Снижение покупательской способности и сложности в поиске рынков сбыта; 3) Высокий размер арендной платы; 4) Недостатки системы налогообложения субъектов малого и среднего бизнеса; 5) Высокая конкуренция; 6) Проблема финансирования бизнеса; 7) Проблема поиска и подбора кадров; 8) Отсутствие необходимой техники и оборудования. Малый бизнес – дело трудное и сопряженное с многочисленными рисками и опасностями. Проблемы, препятствующие развитию малого бизнеса в Казахстане, отличаются своей комплексностью и не могут быть решены в короткие сроки. Современное состояние развития сектора малого бизнеса диктует необходимость пересмотра стратегии его государственной поддержки. [3]

В настоящее время *государственная поддержка малого предпринимательства* в РК реализуется в рамках Государственной программы поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2025» по таким направлениям, как: 1) поддержка новых бизнес-инициатив предпринимателей моногородов, малых городов и сельских населенных пунктов; 2) отраслевая поддержка предпринимателей, осуществляющих деятельность в приоритетных секторах экономики; 3) снижение валютных рисков предпринимателей; 4) нефинансовые меры поддержки предпринимательства.

Государственная поддержка в рамках первого направления реализации Программы заключается в субсидировании части ставки вознаграждения по кредитам/договорам финансового лизинга банков/банка развития/лизинговых компаний; субсидировании части наценки на товар и части арендного платежа, составляющих доход исламских банков; частичное гарантирование по кредитам банков/банка развития.

В рамках второго направления Программы реализуются проекты предпринимателей в приоритетных секторах экономики. Второе направление Программы предусматривает оказание предпринимателям следующих мер финансовой поддержки: субсидирование ставки вознаграждения по кредитам/договорам финансового лизинга банков/банка развития/лизинговых компаний; субсидирование части наценки на товар и части арендного платежа, составляющих доход исламских банков; субсидирование ставки вознаграждения по кредитам, выданным в рамках обеспечения долгосрочной тенговой ликвидности для решения задачи доступного кредитования в обрабатывающей промышленности и услуг, а также по переработке в агропромышленном комплексе; субсидирование ставки купонного вознаграждения по облигациям, выпущенным субъектами предпринимательства; частичное гарантирование по кредитам банков/банка развития; частичное гарантирование по кредитам, выдаваемым банками в рамках обеспечения долгосрочной тенговой ликвидности для решения задачи доступного кредитования в обрабатывающей промышленности и услуг, а также по переработке в агропромышленном комплексе; предоставление государственных грантов; развитие производственной (индустриальной) инфраструктуры; создание

индустриальных зон.

Третье направление Программы предусматривает оказание предпринимателям следующих мер финансовой поддержки: субсидирование ставки вознаграждения по кредитам/договорам финансового лизинга банков/банка развития/лизинговых компаний; субсидирование части наценки на товар и части арендного платежа, составляющих доход исламских банков.

Четвертое направление предусматривает оказание государственной нефинансовой поддержки субъектам частного предпринимательства и населению с предпринимательской инициативой.

Государственная нефинансовая поддержка заключается в следующем: 1) разъяснение мер государственной поддержки по компоненту "Бизнес-Насихат"; 2) разъяснение об условиях ведения предпринимательской

деятельности в государствах-членах Евразийского экономического союза;

3) разъяснение мер государственной поддержки субъектов агропромышленного комплекса;

4) обучение основам предпринимательской деятельности; 5) повышение квалификации специалистов, топ-менеджеров предприятий; 6) предоставление сервисной поддержки ведения действующей предпринимательской деятельности; 7) предоставление консультаций по вопросам получения разрешительных документов и технических условий; 8) привлечение внешних консультантов по вопросам внедрения новых методов управления, технологий производства, повышения производительности и энергосбережения предприятий; 9) технологическое развитие предприятий; 10) установление деловых связей с иностранными партнерами.

Реализация нефинансовых мер поддержки предпринимательства осуществляется в рамках инфраструктуры поддержки предпринимательства при соблюдении следующих принципов: обслуживание субъектов частного предпринимательства посредством "одного окна", устранение дублирования, упрощение и оптимизация правил и требований, автоматизация установленных процедур и регламентов.

В рамках нацпроекта по развитию предпринимательства предоставляются финансовые и нефинансовые меры поддержки МСП. В прошлом году по данным программам льготное финансирование получили более 51,4 тыс. проектов на сумму кредитов свыше 1,9 трлн тенге.[4]

В 2021 году в сравнении с 2020 годом общий кредитный портфель, охваченный мерами господдержки, увеличился на 57% и составил 3,4 трлн тенге.

В 2021 году Правительство продолжило реализацию комплекса антикризисных мер, начатых в период пандемии, в том числе:

- кредитование пострадавших секторов экономики;
- трехлетний мораторий на проведение проверок с посещением субъектов малого и микропредпринимательства;
- отсрочка по кредитам субъектов МСП в пострадавших отраслях;
- налоговые льготы.

В целях поддержки субъектов МСП, пострадавших в результате январских беспорядков, были приняты оперативные меры:

- возмещение имущественного вреда, причиненного субъектам МСП;
- отсрочка платежей по займам физических и юридических лиц;
- приостановлены налоговые и таможенные проверки и другие меры.

В результате январских событий по предварительным данным пострадало 1 630 субъектов МСП, у которых сумма ущерба составила порядка 38,6 млрд тенге. Выплаты получил 1 491 субъект МСП на общую сумму 8,3 млрд тенге.

Одной из проблем осуществления предпринимательской деятельности является громоздкая регуляторная система и излишняя административная нагрузка. Для решения обозначенной проблемы 30 декабря 2021 года Главой государства подписан Закон по вопросам внедрения новой регуляторной политики в сфере предпринимательской деятельности в Республике

Казахстан.

Работа по пересмотру требований для бизнеса будет проходить в два этапа.

1 этап — в первом полугодии 2022 года планируется обеспечить пересмотр регуляторных требований в четырех приоритетных отраслях. Это сферы торговой деятельности, транспорта, сельского хозяйства, услуги общественного питания и проживания. Охват субъектов МСП в данных сферах составляет порядка 60%.

2 этап — во втором полугодии 2022 года и в 2023 году будет обеспечен пересмотр требований к бизнесу в остальных отраслях, таких как здравоохранение, строительство, промышленность и другие. Таким образом будет сформирован Реестр обязательных требований, который позволит применить метод «регуляторной гильотины» в отношении требований, негативно влияющих на бизнес-среду.

Будет осуществлен переход от проверок и наказания к профилактике правонарушений, посредством автоматизации госконтроля. Это позволит упорядочить и сфокусировать органы контроля и надзора на проблемных субъектах бизнеса.

Таким образом, в настоящее время в области поддержки предпринимательства существует большое количество различных институтов, сформированы базовые принципы, формы и механизмы поддержки. Подводя итоги проведенного исследования можно сказать, что динамика развития малого предпринимательства в Казахстане свидетельствует об оживлении процессов образования новых малых предприятий и увеличении численности работающих на них, что ведёт к уменьшению безработицы и укреплению экономики страны. Дальнейшее развитие малого бизнеса, использование инновационного потенциала малого предпринимательства, его стимулирование, развитие таких форм взаимодействия, как подрядное кооперирование, совместное производство, выполнение госзаказов, лизинг, франчайзинг и венчурное финансирование, должны обеспечить устойчивое функционирование либеральной экономической системы Республики Казахстан, главной опорой которой будет выступать сильный предпринимательский класс.[5]

Страна процветает благодаря предпринимателям, а предприниматели благодаря поддержке своих государств. Предпринимательство как одна из конкретных форм проявления общественных отношений способствует не только повышению материального и духовного потенциала общества, не только создает благоприятную почву для практической реализации способностей и талантов каждого индивида, но и ведет к единению нации, сохранению ее национального духа и национальной гордости.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Толеген З.С., Рей И.Ю. «Нормативно-правовые основы функционирования малого предпринимательства в Республике Казахстан».
2. Данные Бюро национальной статистики Республики Казахстан
3. Государственная программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2025».
4. Выступление первого Вице-министра национальной экономики Тимура Жаксылыкова, и.о. председателя правления НПП «Атамекен» Наримана Абильшаикова
5. Атенова А.М. -к.э.н., ст.преп., Ибраимова С.С. -к.э.н., ст.преп., ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан Проблемы развития предпринимательства в РК

ПРОКУРОРДЫҢ АЗАМАТТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ

ЕРКИНОВА Д.Е.

Ю-20-1к тобының студенті

ШОШАЕВА Л.С.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мемлекеттің, қоғамның дамуымен бірге прокуратура да ілгерілеп алға қарай дамып отырды, алғашқы пайда болған уақыттарда прокуратура органдары қаралау функциясын жүзеге асырған жоқ, тек қана әділдік пен заңдылықтың сақталуын ғана қамтамасыз ететін орган болып қалыптасты. Ал бүгінгі сәтте, прокурордың азаматтық сот өндірісіндегі құқықтық жағдайы - бұл келесі кейбір мәселелерді өзінде қамтиды. Осы сотта прокурорлар құқықтық жағдайларды шешу үшін тұратын рөлімен масштабты іс-шараларды орындауға және сонымен қатар, азаматтық сот пен басқа да мекемелермен қатысты жұмыстарды орындауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: Азаматтық сот өндірісі, прокуратура, прокурор өкілеттілігі Конституциялық заң, апелляциялық сот, кассациялық сот.

Прокурордың азаматтық сот өндірісіндегі құқықтық жағдайында, сот құқықтық жағдайларды шешу үшін дұрыс таңдау және қатысты мәселелерді шешу үшін дәлелдемелерді жинауға мүмкіндік береді. Бұл сотта өзінде қамтиды және қанунды жағдайды сақтауға арналған қызметтердің барлық мәселелерін шешуі мүмкін.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, прокуратура мемлекет атынан республиканың аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасының Президенті жарлықтарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәлме-дәл әрі біркелкі қолданылуын, жедел-ізвестіру қызметінің, анықтау мен тергеудің, әкімшілік және орындаушылық іс жүргізудің заңдылығын жоғары қадағалауды жүзеге асырады, заңдылықтың кез-келген бұзылуын анықтау мен жою жөнінде шаралар қолданады, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Конституциясы мен заңдарына қайшы келетін заңдар мен басқа да құқықтық актілерге нарылық білдіреді. Прокуратура сотта мемлекет мүддесін білдіреді.

ҚР Азаматтық-процестік кодексінің 54-бабында прокурор құқықтары мен міндеттері былайша көрсетілген:

Азаматтық істер бойынша соттарда мемлекет мүдделеріне өкілдік ету прокурорлар мыналарға:

- 1) мемлекет мүдделерін қозғайтын істер бойынша;
- 2) осы нұсқаулықтың 8-тармағында көзделген қоғамдық мүдделерді немесе азаматтарды қорғау талап етілгенде;
- 3) сот қатысуын қажет деп танығанда;
- 4) прокурордың бастамасы бойынша қозғалған;
- 5) ата-ана құқығынан айыру туралы;
- 6) сайлау құқықтарын қорғау туралы;
- 7) нормативтік құқықтық актінің заңдылығын даулау туралы;
- 8) кәмелетке толмағанды девиантты мінез-құлқы бар балаларға арналған арнаулы білім беру ұйымына немесе ерекше режимде ұстайтын білім беру ұйымына орналастыру туралы азаматтық істер бойынша процеске қатысады. Бұл ретте, мемлекеттік өзін-өзі басқару органдарының, қоғамдық бірлестіктердің, ұйымдардың, лауазымды тұлғалардың прокурор АПК-тің 54- бабының 2-бөлігінде көзделген істер бойынша шешімдерін және әрекеттерін (әрекетсіздігін) даулау туралы жағдайларда қатысады [1].

Бас прокуратураның қызметкерлері Жоғарғы Соттың мамандандырылған сот алқасының

қарауына қатысады:

1) Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының, Орталық референдум комиссиясының шешімдері мен әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) дау келтіру туралы істердің бірінші сатысы бойынша, тарап ретінде ірі инвестор болып табылатын инвестициялық даулар бойынша;

2) апелляциялық сатыда – инвестициялық даулар және инвестордың инвестициялық қызметімен байланысты инвесторлар мен мемлекеттік органдар арасындағы өзге де даулар бойынша Астана қаласының соты шығарған сот актілеріне берілген апелляциялық шағымдары бойынша. Осы Нұсқаулықтың 26-бабында көзделген Жоғарғы Соттың азаматтық істер бойынша сот алқасының отырыстарында кассациялық тәртіппен қаралатын істерге қатысуды Бас Прокурордың тапсырмасы бойынша оның орынбасарлары, қарамағындағы прокурорлар қамтамасыз етеді [2].

Прокурорлардың талап арыздары мен арыздары бойынша қозғалған істер бойынша, сондай-ақ прокуратура органы немесе мекемесі жауапкер ретінде тартылған істер бойынша соттарда прокуратураның өкілдері ретінде қатысуды тиісті прокуратуралардың (бөлімшелердің) қызметкерлері қамтамасыз етеді. Жоғары тұрған прокурорлармен енгізілген талап арыздарын қарауға қатысуды қажет болғанда төмен тұрған прокурорларға тапсырылады. Талап қойған прокурордың сенімхаты бойынша бірінші, апелляциялық және кассациялық сатыдағы соттарда талап арыз қаралатын орын бойынша орналасқан басқа прокурорлар қатыса алады. Сот жарыс сөздерінен кейін істің мәні бойынша прокурордың қорытындысы жалпы талап етілмейді. АПК-тің 72-бабының 1-бөлігіне сәйкес сотта қаралатын дау бойынша прокуратура органдарының талапкер немесе жауапкер ретінде мүддесін қорғайтын прокурор істің дұрыс шешілуіне қажетті дәлелдемелерді ұсынады.

Прокурорлардың талап қоюлары (арыздары) негізінде шығарылған сот актілерін нақты орындау мақсатында сот алдында қамтамасыз ету шараларын қолдану туралы мәселесін, егер оларды сотқа ұсынғанда мұндай қолдау жасалмаған жағдайда қояды. Процесте жарыспалықты қамтамасыз ету және көрсетілген санаттағы істер бойынша заңсыз сот актілерін даулау жауапкершілігі осы қызметкерлерге жүктеледі. Прокурордың бастамасымен қозғалған істер бойынша, сондай-ақ прокуратура органы немесе мекемесі іс бойынша жауапкер ретінде тартылған дау бойынша өтінішхат берілмейді, қабылданған сот актілерімен келіспеген жағдайда прокурор апелляциялық, кассациялық шағымдар беруге құқылы. Осындай даулар бойынша кассациялық наразылық келтіру туралы өтінішхат Бас прокуратурасына тек Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының судьясы кассациялық сатыдағы сот отырысында қарау үшін өтінішхатты беруден бас тарту туралы шешім қабылдаған жағдайда беріледі. Облыстардың прокуратуралары прокуратура органдарына немесе мекемелеріне қатысты сотқа талап қоюдың (арыздың) түскендігі туралы, қабылданған процестік шешім, түскен шағымдар, сот актілерін қайта қараудың нәтижелері жөнінде талап қоюдың (арыздың) көшірмелерін және басқа да материалдарды қоса тіркей отырып, Бас прокуратураға дереу хабарлайды.

Іс бойынша тарап болып табылмайтын және процеске қатысқан прокурор сот жарыс-сөздерінен кейін жалпы істің мәні бойынша қорытынды береді. Азаматтық сот ісін жүргізудің барлық сатыларында прокурорлар өз ұстанымдарын заңнаманың талаптарына, іс құжаттарына қатаң сәйкестікте белгілейді, оны дәйекті түрде қорғайды, заңдылық, азаматтар мен заңды тұлғалардың заң мен сот алдындағы теңдігі, тараптардың жарыспалылығы мен құқықтық теңдігі қағидаларын басшылыққа алады. Азаматтық процестің барлық сатыларында іс материалдарымен танысу нәтижелерін іске қатысқан прокурор алдын ала тиісті жоғары тұрған прокурорға немесе жетекшілік ететін орынбасарға баяндайды және соңғылар берілетін қорытындыны бекітеді. Прокурордың қорытындысы жазбаша түрде жасалады және онда мыналар көрсетіледі:

- 1) істің атауы;
- 2) тараптар;

3) мәлімделген талаптардың мәні;
4) тараптардың сілтеме жасайтын мән-жайлары;
5) тараптар ұсынған дәлелдер туралы прокурордың пікірі олардың қатыстылығы, мүмкіндігі, анықтылығы және жеткіліктілігі тұрғысынан;

6) қолдануға жататын материалдық және іс жүргізу құқықтарының нормалары;

7) мәлімделген талаптардың мәні және сот шығындарын бөлу бойынша прокурордың тұжырымдары. Азаматтық істің материалдарына қоса тіркеу үшін бірінші сатыдағы сотқа іске қатысқан прокурордың жазбаша түрде мазмұндалған және қолы қойылған қорытындысының тек дәлелдеу және қарарлық бөліктері беріледі. Бұл ретте, АПК-тің 186-бабына сәйкес сотқа жазбаша қорытындыны ұсыну прокурорды сот отырысында қорытындыны ауызша жариялаудан босатпайды. Апелляциялық, кассациялық сатыдағы соттарда қайта қарауға жататын іс бойынша қорытындыда бұған қоса мына мәліметтер көрсетіледі:

1) судья (баяндамашы, алқа құрамы), қайта қарауға жататын сот актілерінің қысқаша мазмұны, соттың ұстанымы;

2) бірінші сатыдағы сотта істі қарауға қатысқан прокурор, оның қорытындысының қысқаша мазмұны;

3) шағымның (өтініштің) дәлелдемелері;

4) істі зерделеудің нәтижесі;

5) шағымның (өтініштің) негізділігі туралы тұжырымдар.

АПК-тің 416 - бабының 1 - бөлігіне және 450 - бабының 5 - бөлігіне сәйкес апелляциялық және кассациялық сатыларындағы соттарда прокурордың жазбаша қорытындысы талап етілмейді. Жоғарғы Соттың мамандандырылған сот алқасының қарауына тағайындалған азаматтық істер бойынша қорытындыларын (бірінші және апелляциялық сот сатыдағы) Бас прокуратураның дербес құрылымдық бөлімшесінің басшысы, Жоғарғы Соттың азаматтық істер бойынша сот алқасының (кассациялық саты бойынша) қарауына тағайындалған істер бойынша қорытындыларын Бас Прокурордың орынбасары бекітеді.

АПК-тің 73-бабының 1-бөлігіне сәйкес бірінші сатыдағы сотқа бар дәлелдемелерді ұсынбау осы дәлелдемелерді апелляциялық, кассациялық сатыдағы сотқа ұсыну мүмкіндігінен айырылады. Сондықтан прокурорлар мемлекеттік заңды тұлғалардың істі дұрыс шешу үшін қажетті дәлелдемелерді уақтылы ұсынуды қамтамасыз етуге бағытталған шаралар қабылдайды. Прокурорлар азаматтық процесте мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындардың мүдделерін олардың өкілдерімен тиісінше өкілдік ету фактілеріне ықпал етіп, соңғыларды және қажет болған кезде – бірінші басшыларды жауаптылыққа тартуға бастама жасайды. Азаматтық істердің материалдары бойынша мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғалары, жеке және заңды тұлғалар тарапынан заңдылықты бұзу анықталған жағдайда прокурор сот алдында жеке ұйғарым шығару туралы өтініш жасайды және/немесе бұл жөнінде жоғары тұрған прокурордың назарына жазбаша түрде баянатпен немесе электронды құжат түрінде дереу жеткізеді, соңғы мынадай шешімдердің бірін қабылдайды:

1) баянатты сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімінде тіркеу туралы;

2) әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі қозғау туралы;

3) тәртіптік іс жүргізуді қозғау туралы;

4) талап қоюды ұсыну туралы;

5) кінәлі адамдарды заңда белгіленген жауаптылыққа тарту және бұзушылықтарды жою мақсатында Заңның 5-тарауында көзделген прокурорлық қадағалау және ықпал етудің өзге де актілерін енгізу туралы.

Прокурорларға осы істер бойынша сотпен жол берілген қателіктерге апелляциялық тәртіпте сот актілеріне өтінішхатты ұсыну арқылы уақтылы ықпал етуі қажет. Астана қалалық соты қараған инвестициялық даулар және инвестициялық қызметпен байланысты инвесторлар мен мемлекеттік органдар арасындағы өзге де даулар бойынша қабылданған сот

актілеріне апелляциялық өтінішхатты уақтылы келтіру Астана қаласының прокурорына жүктеледі. Жоғарғы Соттың мамандандырылған сот алқасына апелляциялық өтінішхат келтірілген жағдайда оның көшірмесі бір мезгілде Бас прокуратураға жолданады. Прокурорлар өздерінің құзыреті шегінде апелляциялық мерзімдерде заңды күшіне енген, АПК-нің 434-бабының 2-бөлігіне сәйкес кассациялық тәртіппен қайта қаралуға жатпайтын және мемлекет пайдасына шығарылмаған сот актілерінің заңдылығын зерделейді. Мемлекет пайдасына емес шығарылған сот актілерімен келіскен жағдайда облыстардың прокурорлары олардың заң күшіне енген күнінен бастап отыз жұмыс күнінен кешіктірмей, Бас прокуратураға істер бойынша бұрын бекітілген қорытындыларын жолдайды. Бұл ретте, прокурорлар Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2006 жылғы 9 қарашадағы №1072 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының заң қызметтері туралы үлгі Ережесінің 8-тармағы 14-абзацтың барлық сот сатыларында сот актілеріне дер кезінде шағым келтіру бойынша талаптарын мемлекеттік органдар заң қызметтерінің орындауына қажет болғанда шаралар қабылдайды.

Азаматтық істер бойынша заңды күшіне енген сот актілеріне процеске қатысушылардың шағымдарын сот отырысына қатысқан қызметкердің прокуратурасы қарайды. Өтініш қанағаттандырусыз қалдырылған жағдайда оған прокуратура басшысы немесе оны алмастыратын адам қол қояды. Өтініштерге жауаптар негізді және дәлелді болуы, арызданушының дәлелдемелерін жоққа шығаратын нақты фактілерді қамтуы тиіс. Бұл ретте, прокурор көрсетілмеген даулар бойынша сот актілеріне түскен шағымды арызданушыға апелляциялық шағымды өз бетінше беру құқығын түсіндіре отырып қайтарады.

Азаматтық істер бойынша апелляциялық өтінішхаттар Бас Прокурормен, Бас Прокурордың орынбасарымен, облыс прокурорымен, аудан прокурорымен, олардың орынбасарларымен, сондай-ақ бірінші сатыдағы сотта істі қарауға қатысқан прокурормен келтіріледі. Апелляциялық өтінішхат АПК-тің 427-бабында көзделген сот шешімінің күшін жоюға немесе өзгертуге негіз болған жағдайда ғана келтіріледі. Апелляциялық өтінішхаттың мазмұнына қойылатын талаптар АПК-тің 404- бабымен белгіленген. Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен апелляциялық тәртіпте қаралған кезде облыс прокуроры азаматтық істер бойынша тиісті прокурорлардың қатысуын қамтамасыз етеді. Апелляциялық сатыдағы сотта қорытынды берген кезде прокурор істің мән-жайын, сотта айтылған түсіндірмелерді, сондай-ақ АПК-тің 404-бабы 2- бөлігінің тәртібімен сот қабылдаған қосымша дәлелдемелерді ескереді. Бұл ретте, прокурор өтінішхаттың дәлелдемелеріне байланысты болмайды, ол заң талаптары мен нақты деректерді негізге ала отырып әрекет етеді.

Сот апелляциялық өтінішхатты негізсіз қанағаттандырусыз қалдырған кезде, сондай-ақ материалдық және іс жүргізу құқығының нормаларын елеулі бұзуға жол бергені анықталған кезде облыс прокуроры АПК-тің 440-бабының талаптарына жауап беретін кассациялық наразылық келтіру туралы ұсыныс енгізеді. Көрсетілген талаптарға жауап бермейтін ұсыныстар қараусыз қайтарылуға жатады. Азаматтық іс бойынша сот актісіне кассациялық наразылық келтіру туралы ұсыныс Бас Прокуратураға ол заңды күшіне енгеннен кейін отыз жұмыс күнінен кешіктірілмей, ал істі зерделеу қажет болған жағдайда – істің прокуратураға түскен күнінен бастап отыз жұмыс күні ішінде жолданады. Істі сұрату АПК-тің 438-бабының 1-бөлігінде көзделген тәртіппен сот актісі заңды күшіне енген күнінен бастап он жұмыс күнінен кешіктірілмей жүзеге асырылады. Бас прокуратураға ұсыныстарды осы мерзімдерден кешіктіріп енгізілгенде, оның себептерін түсіндірумен растайтын құжаттар қоса жолданады. Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының жеке өзінің бастамашылығымен сот актілеріне, сонымен қатар ,көрсетілген істер бойынша жеке және заңды тұлғалардың өтінішхатымен кассациялық наразылықтар келтіруге құқылы. Кассациялық наразылық келтіру туралы өтінішхаттың мазмұны АПК-тің 441- бабында көрсетілген. Заңды өкілдермен берілген өтінішхаттарға, олардың құзыретін куәландыратын құжаттар ұсынылады. Тапсырма бойынша өкілдің құзыреті АПК-тің 61- бабында қарастырылған

талаптарға сәйкес рәсімделеді. Тапсырма бойынша заңды өкілдермен берілген өтінішхаттарға, заңмен рәсімделген және берілген сенімхат ұсынылады. АПК-тің 58-бабы 1-бөлігінің 6-тармағында көрсетілген тапсырма бойынша өкілдермен, жоғарғы заң білімі туралы куәліктің нотариалдық куәландырылған көшірмесі ұсынылады. Шетелдік білім беру ұйымдарымен берілген білімі туралы құжат нострафикацилауға және (немесе) тануға жатады. Қорғаушымен берілген өтінішхатқа, сот актісіне шағымдану құзыретін қуаттайтын сенімхатпен бірге, істі нақты жүргізу құзыретін куәландыратын ордер ұсынылады.

АПК-тің көрсетілген талаптарға сәйкес келмейтін, кассациялық наразылықтар келтіру туралы өтінішхаттар, өз бөлігінде: АПК-тің 435-бабына сәйкес заңды күшіне енген сот актілерін даулауға құқығы жоқ тұлғалармен берілген; АПК-тің 54-бабының 2-бөлігінде қарастырылмаған істер бойынша; АПК-тің 436-бабының 1-бөлігінде көрсетілген мерзімі өткеннен кейін; АПК-тің белгіленген шағымдану тәртібі бұзылғандар; өтінішхат берген және кімнің мүддесіне қатысты берілген тұлғалар туралы және олардың мекенжайы немесе тұратын жері, сонымен қатар істе процесс ахуалы жөнінде мәліметі жоқ; істе қатысатын тұлғалар туралы және олардың мекенжайы немесе тұратын жері көрсетілмесе; бірінші және апелляциялық сатыдағы істерді қарайтын соттар және олармен қабылданған шешімнің мазмұны туралы көрсетілмесе; қарсылық білдіруге ұсынылған сот актінің нұсқаусыз; процестік немесе материалдық құқықтардың нұсқаусыз нормаларын бұзу; сот актілерін ерекше негіздерін нұсқаусыз қайта қарауға (АПК-тің 438- бабының 6-бөлігінде көзделген негіздер бойынша өтініш берген жағдайда); өтініш берушінің қолының қойылмағаны; сенімхатсыз өкілмен тапсырма бойынша берілгені; жоғарғы заң оқу орнын бітіргені жөніндегі дипломның куәландырылған көшірмесіз (егер АПК-тің 58-бабы 1-бөлігінің 6-тармағында көрсетілгендей өтініш өкілмен берілсе). Шетелдік білім беру ұйымдарымен берілген білімі туралы құжат нострафикацилауға және (немесе) тануға жатады. құзыретін куәландыратын заңды өкілмен құжатсыз берілгені; қорғаушымен ордердің қосымшасыз берілуі, өтінішхатты берген тұлғаға қараусыз қайтарылуға жатады; Сонымен қатар, тараптардың құқықтық теңдігі қағидасын және АПК-тің 13, 15, 25-баптарында, АПК-тің 442-бабы 4-бөлігінің талаптарында белгіленген ведомствалық соттардың басымдылығын ескере отырып, прокурор сот актісін кассациялық сатыдағы соттарға тікелей жүгіну үшін кассациялық тәртіпте қайта қарау туралы өтінішхатты, егер АПК-тің 112-бабында көрсетілген тұлғалар АПКтің 441-бабының талаптарын сақтап, өтінішхатта берген жағдайларды қоспағанда, арыз берушімен бұл құқық түрі жүзеге асырылмаса қайтаруға құқылы.

Бас прокуратура өтінішхатты және кассациялық наразылықты келтіру туралы ұсынуды қарау қажет болған жағдайда істі талап ете отырып жүзеге асырады. Бұл жағдайда өтінішхат, ұсыну жауапты орындаушыға түскен күннен бастап бес жұмыс күн ішінде азаматтық іс сұратылады. Ерекше жағдайларда Бас Прокурордың, Бас Прокурордың орынбасарының, Бас прокуратураның құрылымдық бөлімше басшыларының тапсырмалары болған кезде іс Бас прокуратураға өтінішхат немесе ұсыну түскен күннен бастап он бес күнтүзбелік күн ішінде сұратылады. Қажет болған жағдайда облыс прокурорларынан және уәкілетті органдардан іске маңызы бар мән-жайды толық, жан-жақты және объективті анықтау үшін және кассациялық наразылықты келтіру туралы мәселені шешуге қосымша мәліметтер талап етіледі.

Облыс прокурорының кассациялық наразылықты келтіру туралы өтінішхаты және ұсынуы, оның түскен күнінен бастап отыз жұмыс күн ішінде ал іс талап ету кезінде – Бас прокуратураға істің түскен күнінен бастап отыз жұмыс күн ішінде қаралады. Өтінішхатты, ұсынуды қарау мерзімі Бас Прокурормен немесе Бас Прокурордың орынбасарымен ұзартылады. АПК-ның 122-бабының 2 бөлігінде және 123-бапта қарастырылған тәртіпте мерзімі есептеледі.

Облыс прокурорының өтінішхатын немесе ұсынуын қанағаттандырусыз қалдырған жағдайда, дәлелді қорытынды жасалады. Арыз берушіге, облыс прокурорына жолданатын

жауапқа Бас Прокурордың орынбасарының қолы қойылады.

АПК-ның 435-бабының 2-бөлігіне сәйкес заңды күшіне енген сот актілеріне наразылық келтіруге Бас Прокурор ғана құқылы. Кассациялық наразылықтың дәлелдемелерін қолдау Бас Прокурордың тапсырмасы бойынша, орынбасарларымен және бағынысты прокурорлармен жүзеге асырылады.

Жергілікті жерлердегі прокурорлар және Бас прокуратура прокурорлардың қатысуымен қаралған істер бойынша сот актілерінің және олар бойынша берілген қорытындылардың (бірінші, апелляциялық және кассациялық сатылар бойынша бөлек) есебін ұйымдастырады.

Азаматтық іс жүргізу заңында прокурордың азаматтық іс жүргізуге қатысуының 2 нысаны көзделген:

-Талап қою, сотқа арыз;

-Басқа адамдардың бастамасы бойынша басталған процеске қатысу.

-Прокурордың талап қоюы бойынша істі қозғау. Прокурор азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделеріне ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделеріне қоғамдық және мемлекеттік мүдделерді қорғау туралы сотқа талап қоюға, өтініш жасауға құқылы. Азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғау туралы, егер адам дәлелді себептермен өзі сотқа жүгіне алмаса, тек мүдделі адамның өтінішімен ғана прокурор талап қоя алады. Әрекетке қабілетсіз азаматтың мүддесін қорғау үшін прокурор мүдделі адамның өтінішіне қарамастан талап қоя алады. Психиатриялық стационарға азаматты мәжбүрлеп жатқызу туралы іс прокурордың арызы бойынша ғана сотқа беріледі.

Қорытындылай келе, бұл заң жобасын қабылдаудың тарихи маңызы бар. Қазақстанда алғаш рет прокуратура туралы заңға конституциялық мәртебе беріледі. Мемлекет басшысы биылғы 16 наурыздағы Жолдауында Прокуратура туралы Конституциялық заңды қабылдауды ұсына отырып, бірінші кезекте елдегі заңдылық-конституциялық принципін ролін нығайтты. Қоғам мен мемлекетте заңдылыққа қол жеткізу – барлық прокуратура жұмысының негізгі және басты мақсаты екенін атап өткен жөн [3].

Сондықтан, жоғары қадағалау – заңдылықты сақтаудың тиімді құралы ретінде конституциялық мәртебесі бар заңмен қамтамасыз етілуі керек. Бұл заң жобасы тұжырымдамасы шеңберінен шықпайды және прокуратураға қосымша өкілеттіктер бермейді. Дегенмен біз прокуратура мен жоғары қадағалау шектері мен заңдылықты бұзуға ден қою рәсімдерін қаралды. Сонымен бірге Бас прокурордың сотқа дейінгі тергеу мәселелері бойынша нормативтік-құқықтық актілерді келісу құқығы туралы норма енгізілді. Бас прокурордың азаматтық жауапқа тартылудан, тиісті артықшылықтары бар адамдарды қолсұғушылықтан айыру мәселелері бойынша ұсыныс енгізу туралы нормалар нақтыланды. Тыйым салу немесе шектеу сипатындағы шаралардың дереу күшін жоюды және заңсыз актілерді тоқтата тұруды, прокурормен талап ету құқығы енгізілді.

Прокуратура шешімдеріне шағымдану тәртібі қадағалаушы орган арыз берушіге, шағымдану құқығын түсіндіре отырып, негізделген және дәлелді жауап беруді талап ететін нормамен толықтырылды. Прокуратура шешімдеріне шағымдану мерзімі қабылданған шешім туралы адамға белгілі болған күннен бастап есептелетін болады. Бұл нақтылау азаматтарға шағымдану мерзімін өткізіп алмауға мүмкіндік береді. Сол арқылы азаматтық сот өндірісіндегі прокурордың ролін нақтылап, оның ешқандай өзгеріске түспей, аса заңдылықты қамтамасыз ететіндігін айқындады [4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ.

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

3. Прокуратура туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 155-VII ҚРЗ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000155>

4. Атаханова С.К. ТМД және шығыс еуропа мемлекеттерінің азаматтық сот ісін жүргізуге байланысты халықаралық шарттарға қатысу мәселелері / С. К. Атаханова // Хабаршы Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті Заң сериясы. - 2014. - №2(70). – Б. 128-131

PROBLEMS OF COMBATING CORRUPTION IN PUBLIC ADMINISTRATION

YERDULLAEVA AINUR

student of the group SPD-20-1k

YELEUBEKOVA N.E.

scientific supervisor senior lecturer of the Department of OUSD

Karaganda university of Kazpotrebsoyuz

From achieving state independence and gaining full state sovereignty over the years, the Republic of Kazakhstan has become a democratic, secular, legal and as a social state [1], it is fruitful to work to take a leading position on the world stage in the implementation, that is, the establishment of a society that recognizes legal values and the priority of individual rights and freedoms, eliminating at the root the abuses that are consistent with the totalitarian regime that we have experienced. For the young state of Kazakhstan, which has entered a new path of development, the emergence of the need for a final transformation of all legal systems has become a natural necessity. Since that time, the main goal of the socio-economic reforms carried out in the state has been aimed at creating a developed market economy, a democratic society and a rule of law. Now our main goal is to build a prosperous society on the basis of a strong state, a developed economy and Universal labor by 2050, to form a new type of Public Administration, to strengthen the fight against corruption as a phenomenon [2]. The fight against corruption seems to be one of the most important questions for any civilized country. It is no coincidence that the fight against this tajal is one of the priorities of state policy, especially in the field of public service, because corruption poisoning of state authorities leads to a weakening of the role of the state as a regulator of economic and social processes, criminalization of society, and also reduces the confidence of citizens in the power's ability to protect rights and freedoms [3]. These circumstances testify to the relevance of the study of corruption problems as a negative social, political, economic and legal phenomenon of society. Before assessing corruption in the field of state power and management, let's define corruption itself. Today, everyone defines corruption for their part, for example, N. F. Kuznetsova in her work "corruption in the system of corruption" defines "corruption as a social shadow phenomenon, the acquisition of one person by another" [4]. A. I. Dolgova, on the other hand, assesses corruption as follows: "the sale or sale of official official powers and related Authority and capabilities by state or other employees for personal gain" [5]. Combining these two ideas, B. V. Volzhenkin in his work "Corruption" defines that "corruption is the disintegration of power, which is a social phenomenon, the use of the status and authority of the state authorized to perform state functions or other persons equated to them for the purpose of personal enrichment or for group interests" As a result of the combination of the above opinions, we can see that corruption is the use of an official position by a person holding a civil service or equivalent in personal subjective thoughts, subjective thoughts are different, for example, for the purpose of enrichment, revenge, hatred or actions on various illegal grounds. The assessment of corruption as a social phenomenon, not a political one, in my opinion is as follows: If there is a State person receiving a bribe, a bribe is not always given by a State person, respectively, any citizen can give a bribe, he can also be the head of a peasant farm or a housekeeper, that is, any social person gives a bribe. It is necessary to consider corruption as a social phenomenon and regulate it only with the help of the same Social, Social approaches. As the main legal basis for the activities of persons in the field of Public Power and management, the laws of the Republic of Kazakhstan "on civil service of the

Republic of Kazakhstan", "on combating corruption", the code of ethics of civil servants of the Republic of Kazakhstan (rules of official ethics of civil servants)" are considered. A civil servant is a citizen of the Republic of Kazakhstan who holds a public position in a state body in accordance with the procedure established by the legislation of the Republic of Kazakhstan, paid from the Republican or local budgets or from the National Bank of the Republic of Kazakhstan and exercises official powers in order to implement the tasks and functions of the State [6]. Another thing we pay attention to in the fight against corruption is staffing. In the Republic of Kazakhstan, civil servants are hired by testing and interviewing. In theory, the civil service is staffed by the assessment of the abstract, according to the results of the survey, according to the expert survey, according to the method of group discussions. It is known that in the Kazakh society, the holder of a civil service position is considered his compatriot, relative, brother-collaborator. Therefore, it is necessary to provide new recruitment models and special programs in accordance with foreign experience. Protection of the rights and freedoms of Citizens, Protection of the security of the Republic of Kazakhstan from the threat caused by corruption, prevention, detection and disclosure of corruption-related offenses, elimination of the consequences caused by them, bringing to justice the perpetrators of state bodies, officials and persons performing other public services, also, the requirements for ensuring the effectiveness of the activities of persons equated to it are known to all that the Republic of Kazakhstan on July 2, 1998 gave rise to the law of the Republic of Kazakhstan "on combating corruption", the newly developed law is an obvious way to implement these tasks, the continuation of which is contained in the law of the Republic of Kazakhstan "on Combating Corruption" [7]. At the same time, fully joining the idea of the head of state: "I urge all my people to instill the eternal values of the human race – willpower and hard work, purposefulness, which will lead to a bright future" [8], let's not be afraid to use all kinds of methods and methods in the fight against corruption-"worm that eats from the inside".

List of references:

1. The Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995 (2017 with changes and additions made). [http:// www.zakon.kz](http://www.zakon.kz)
2. Abdykarimov O. get rid of rust // Kaz.Pravda. - 2012. - 8 December.
3. Kuznetsova N. F. corruption in the system of ugovolnyye prestupleniy // Vestnik MSU Ser. II. pravo. -1993. - N 1.
4. Dolgova A. I. Criminology. Teacher for vuzov / under the public. A. I. Dolgovoy. - 3-e ISD., pererab. and the ball. - M.: Norma, 2005. - 912 P.
5. Volzhenkin B. V. Corruption. - S.-PB.: Izd-Vo SPB. Jurid. in-T (F) Academy General prosecutor'S Office of the Russian Federation, 1998. - 44 c.
6. Law of the Republic of Kazakhstan" on public service". 2015 Law No. 416 of November 23 (amendments and additions made on 06.29.2018) with additions)
7. The law of the Republic of Kazakhstan "on Combating Corruption". November 18, 2015, No. 410-ur.
8. Address of the head of State N. A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. 5 of 2018 October. "Increasing the welfare of Kazakhstanis: improving income and quality of life". <http://www.akorda.kz>

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В ОТНОШЕНИИ ИНВАЛИДОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Еркинов Т.

Ю-19-2к Карагандинский университет Казпотребсоюза

Окашев Р.Д.

Научный руководитель, к.п.н.

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация в данной статье вопросы адаптации, вопросы трудоустройства, вопросы социального существования для лиц с ограниченными возможностями. Государство делает немало в этой области, однако как показывает реальность некоторые моменты сложившейся ситуации, отмечая при этом положительные, так и отрицательные стороны правового положения инвалидов в государстве, таких как нерешенность вопросов реабилитации инвалидов, устройство на работу с достойной заработной платой и др. Решение данных проблем будет способствовать процветанию и благосостоянию лиц с ограниченными возможностями и адаптации их в гражданском обществе.

Ключевые слова: инвалиды, лица с ограниченными возможностями, государственная политика, инвалидность, пособия по инвалидности, инвалидизация, национальное законодательство, реабилитация, индивидуальные программы.

Инвалиды составляют особую категорию населения, численность которой постоянно увеличивается. Мировым сообществом социальная защита инвалидов рассматривается как проблема первостепенной важности. По данным ООН, в мире насчитывается примерно 450 миллионов людей с нарушением психического и физического развития. Это составляет 1/15 количества жителей нашей планеты. Данные Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) свидетельствуют, что число таких жителей в мире достигает 13%. Нетрудоспособные граждане в каждой стране составляют предмет заботы государства, которое социальную политику ставит во главу угла своей деятельности. Основной заботой государства по отношению к пожилым людям и инвалидам является их материальная поддержка (пенсии, пособия, льготы и др). Однако нетрудоспособные граждане нуждаются не только в материальной поддержке. Важную роль играет оказание им действенной физической, психологической, организационной и другой помощи [1].

Потеря здоровья и трудоспособности жестоко отражается на материальном положении и мироощущении такой значительной части населения, порождает настроение обездоленности, ущербности и пессимизма не только у них самих, но и у окружающих. Поэтому перед обществом, осознающим свою человечность и стремящимся к ее реализации, встает проблема всесторонней помощи тем, кто в ней крайне нуждается [2].

Национальное законодательство определяет инвалидность как степень ограничения жизнедеятельности человека вследствие нарушения здоровья со стойким расстройством функций организма. Иными словами, инвалидность является некоторым препятствием, барьером, который мешает человеку в полном объеме участвовать в жизни общества, в том числе трудиться наравне с другими. Инвалидность представляет собой социальный феномен, избежать которого не может ни одно общество, и каждое государство сообразно уровню своего развития, приоритетам и возможностям формирует социальную и экономическую политику в отношении инвалидов. Однако возможности общества в борьбе с инвалидностью как социальным злом в конечном итоге определяются не только степенью понимания самой проблемы, но и существующими экономическими ресурсами. Конечно, масштаб инвалидности зависит от множества факторов, как-то: состояние здоровья нации, развитие системы здравоохранения, социально – экономическое развитие, состояние экологической

среды, исторические и политические причины, в частности, участие в войнах и военных конфликтах и пр.

Инвалиды в Казахстане являются самой уязвимой группой бедного населения с позиции многоаспектности понимания бедности (т.е с точки зрения возможностей развития человеческого потенциала). Риск бедности среди инвалидов наиболее высок, во-первых, в силу ограничения их жизнедеятельности из-за здоровья, а значит, ограничения возможностей удовлетворить свои базовые потребности. Во-вторых, инвалиды в Казахстане более ограничены по сравнению с другими группами населения в доступе к участию в общественной и политической жизни, к услугам образования, к удовлетворению социально – культурных потребностей [3].

По мнению экспертов ООН, основными правами, которые должны быть гарантированы инвалиду и на основе которых определяется степень соответствия национальной политики государства международным стандартам, являются права на образование и труд, на вступление в брак, на родительские права, право обращаться в суд, право на неприкосновенность частной жизни и собственности, а также политические права.

Наиболее распространенными мерами поддержки инвалидов на рынке труда являются:

- квотирование рабочих мест;
- приспособление рабочих мест;
- освобождение работодателей от выплаты минимальной заработной платы;
- финансовые льготы работодателям, осуществляющим адаптацию рабочих мест для нужд инвалидов;
- финансовые льготы работодателям, нанимающим инвалидов;
- субсидии инвалидам, организующим свой малый бизнес;
- помощь в трудоустройстве [1].

Для улучшения положения инвалидов в Казахстане в этом направлении необходимо в первую очередь начать с полного учета и регистрации инвалидов, составить их полный реестр. Причем в него должны входить не только те лица, у которых есть справки об инвалидности, но и те, кто по объективным показателям может занять статус лица с ограниченными возможностями. Также в реестр необходимо вносить и функциональные нарушения каждого инвалида, реестр нужно поддерживать, обновлять списки, то есть он всегда должен быть «живым». Только такие комплексные меры позволят точно определить какую помощь, какой группе инвалидов оказывать [5].

Нуждаются в усовершенствовании методы проведения экспертизы и проведения реабилитации.

В республике роль специализированных медицинских центров для инвалидов выполняет отделение дневного пребывания в центрах социального обеспечения и многопрофильные медицинские учреждения (амбулатории, поликлиники). то есть, существует необходимость создания серии центров, специально ориентированные на проведение реабилитационных мер для инвалидов. В этой связи является открытым вопрос подготовки персонала для этих центров. Как известно, в республике при подготовке медицинских специалистов должного внимания психологическим аспектам обращения с людьми с ограниченными возможностями не уделяется. Расходы на эффективные лекарства и специальные средства остаются одними из наиболее проблем. Компенсации, льготы и пособия не обеспечивают инвалидов в материальной помощи, возможность получить санаторно – курортный отдых или с 50%-ной скидкой получает лишь малая часть инвалидов.

Одним из основных направлений поддержки инвалидов является профессиональная реабилитация, которая является важнейшей составной частью государственной политики в области социальной защиты инвалидов. Основная цель профессиональной реабилитации – обеспечить человеку с инвалидностью возможность получить или сохранить подходящую работу и тем самым способствовать его социальной интеграции, достижению материальной

независимости или повышению доходов и возможности самообеспечения. В последнее время, государственная политика в отношении инвалидов направлена на изменение общепринятого иждивенческого образа жизни, на понимание инвалидом, что он – не ущербный, обделенный жизнью человек, а полноценный, самостоятельный гражданин, способный внести свой вклад в общественную жизнь.

Решение проблемы занятости инвалидов в Казахстане, также, как и во многих других странах, осложняется значительными препятствиями, главным из которых является низкая конкурентоспособность инвалидов на рынке труда и отсутствие условий для их трудоустройства.

В развитых странах, согласно отчету «Об изолированности к равенству: реализация прав лиц с ограниченными возможностями» порядка 40 % инвалидов трудоспособного возраста работают. В Казахстане людям с ограниченными возможностями устроиться на работу не так просто. По официальным данным в настоящее время из 280 тысяч инвалидов, сохранивших трудоспособность, 89 тысяч работают. В 2014 году 5,6 тысяч лиц с ограниченными возможностями стали участниками программы «Дорожная карта занятости 2020» [6]. Однако перечисленные цифры не являются показателями успешной реализации государственной политики в области трудоустройства лиц с ограниченными возможностями, остальные проценты хоть и работоспособны, однако не могут найти работу, соответствующей квалификации. Позиция нанимателей дискриминирует право инвалидов на труд.

При устройстве на работу соискатели чаще всего сталкиваются с проблемами психологического характера: потенциальные работодатели нередко отказывают в вакантном месте под благовидными предлогами по причине нежелания сталкиваться с определенными трудностями – частными больничными работника, несовместимостью со «здоровым» коллективом и т.п [7].

В этом плане большую помощь в трудоустройстве играют так называемые «ярмарки вакансий», которые проводятся во всех регионах по утвержденным графикам. По словам Вице - министра здравоохранения и социальной защиты С. Жакуповой «эффективность от таких ярмарок я не скажу, что очень большая, потому что есть некоторые нюансы, что настроение среди трудоустраиваемых очень разное. Первое—это конкурентоспособность. Для того, чтобы лицо с ограниченными возможностями было конкурентоспособным, нужно образование. Да, у нас есть спрос на специалистов с определенными квалификационными требованиями, и бывает такое, что инвалид не может претендовать на определенную вакансию, так как у него нет квалификации». Также она отметила что «у порядка 45% инвалидов нет образования вообще, то есть на уровне среднего, а у порядка 20% нет желания работать, то есть живут благодаря пособию по инвалидности» [6]. Но если учесть что на сегодняшний день пособие по инвалидности составляет 21,323 тенге, то этим 20% остается только пожелать стойкости духа.

Каждый человек независимо от группы инвалидности имеет право на труд. Согласно Трудового кодекса отказ в заключении трудового договора, перевод на другую работу по мотивам инвалидности не допускается, за исключением случаев, когда по заключению медицинской организации состояние его здоровья препятствует выполнению трудовых обязанностей либо угрожает его здоровью и (или) безопасности труда других людей. По закону люди с ограниченными возможностями имеют право заключать с работодателями трудовые договоры либо в специализированных организациях, использующих труд инвалидов с учетом персональных программ реабилитации, либо на предприятиях с обычными условиями труда.

Мотивацией для отказа, не нарушающей право инвалидов на труд, является невозможность создать особые условия, которые бы отвечали критериям программы реабилитации сотрудника. Этот же мотив дает руководству право уволить работника, чем и пользуются многие работодатели [8].

Интересную мысль трудоустроить инвалидов в Парламент и министерства, а также акиматы всех уровней высказывали депутаты Сената Парламента, отметив при этом, что работа органов власти по созданию безбарьерной зоны для инвалидов была бы более эффективной, если бы в Парламенте и министерствах работали люди с ограниченными возможностями, которые знают о проблемах не понаслышке [9]. Ярким примером тому является председатель Союза организации инвалидов Казахстана Али Аманбаев, который в июне 2012 года был назначен на должность внештатного советника министра труда и социальной защиты населения. Таким образом, Казахстан стал первой страной в Центральной Азии, где советником министра стал лидер НПО по правам человека.

Решение вышеозвученных проблем должно осуществляться в комплексе с проведением мероприятий по формированию доступной для инвалидов жизнедеятельности, направленных на повышение их жизни с учетом разумного, взвешенного подхода, имеющихся условий, финансовых возможностей государства, элемента постепенности и соизмеримости, поскольку одновременная полная реализация многих прав инвалидов не может быть гарантирована государством немедленно.

В соответствии с законопроектом «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам миграции и занятости населения» за несоблюдение требований по трудоустройству инвалидов на предприятиях согласно установленным квотам будет предусмотрена административная ответственность в виде административных штрафов в зависимости от уровня бизнеса от 20 до 200 МРП [9].

Инвалидность – это не медицинская проблема, а социальная. Общество обязано адаптировать существующие стандарты, исходя из нужд людей, имеющих инвалидность, чтобы эти люди могли жить независимой жизнью, обладать естественным правом человека быть неотъемлемым к жизни, общественным зданиям, транспорту, средств коммуникации, труду и образованию.

На сегодняшний день подобную Конвенцию о правах инвалидов приняла 151 страна, в частности государства СНГ - Россия, Украина, Грузия, Армения, Молдова, Азербайджан.

Согласно Конвенции государства-участники должны предпринимать все надлежащие меры по созданию эффективных правовых механизмов обеспечения прав лиц с ограниченными возможностями, в том числе законодательные, для обеспечения достаточного жизненного уровня инвалидов, участия их в политической, общественной и культурной жизни страны.

Опыт свидетельствует о том, что ни степень инвалидности, ни ситуация на рынке труда не могут рассматриваться как явные преграды. Немало примеров, когда люди, передвигающиеся на колясках, незрячие, активно работают, занимаются общественной работой. А лица молодого, трудоспособного возраста отказываются от трудоустройства.

Решение проблем включения людей с инвалидностью в рынок труда должно решаться с двух сторон. Со стороны общества должны быть решены вопросы создания доступной среды (не только архитектурная доступность, но и отношение к людям с инвалидностью, избавление от существующих стереотипов и предрассудков) и обратное движение не менее важно. Без активной жизненной позиции людей с инвалидностью решение проблем их трудовой занятости невозможно [2].

В заключении, хотелось бы отметить, что отношение к людям с ограниченными возможностями является одним из индикаторов здоровья общества. Никакие экономические показатели, никакая военная мощь, никакой политический вес не скажут миру о стране столько, сколько скажут удовлетворенные лица наших соотечественников – людей с ограниченными возможностями, уверенных в гарантированной защите их прав и интересов государством и уважительном и равном отношении к ним всех остальных людей.

Литература:

1. Рузаева Е.М. Некоторые вопросы социальной политики в отношении инвалидов:

правовой аспект. Оренбургский государственный университет. [E-mailkelene280407@yandex.ru](mailto:mailkelene280407@yandex.ru).

2. Некоторые аспекты профессиональной реабилитации инвалидов. <http://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-voprosy-sotsialnoy-politiki-v-otnoshenii-invalidov-pravovoy-aspekt#ixzz3TD1XXOwH>

3. Музапарова Л. Положение инвалидов в Казахстане: проблемы и пути социальной реабилитации. КИСИ от 12.04.2006 г.

4. «Казахстанские инвалиды прячутся от официальной статистики». Сайт ОФ «Амансаулык» от 13.01.2010 г.

6. «Адаптация и занятость инвалидов» http://soik.kz/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=2&Itemid=37

7. «Трудоустроить инвалидов в Парламент и министерства считают необходимыми сенаторы». Сайт «VNew.kz» от 30.01.2014 г.

8. «Государством сделано немало по решению вопросов обеспечения прав инвалидов» Сайт «Zakon.kz» от 07.11.2013 г

9. «За нетрудоустройство инвалидов на предприятиях будет предусмотрена административная ответственность». http://soik.kz/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=2&Itemid=37

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ АРЕНДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ЖАКУПОВ К.Б.

Студент группы Ю-21-4

ДЖАНТАСОВА А.Д.

*Научный руководитель, старший преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. В данной статье рассмотрена развитие арендных отношений в жилищной сфере, которое должно стать одним из основных направлений в обеспечении адекватных жилищных условий и оказать огромное влияние на ускорение экономического роста. Важность темы исследования подтверждается высокой социальной значимостью жилья, наличием существенных социально-экономических противоречий в жилищной сфере и необходимостью поиска решений жилищной проблемы на законодательном уровне.

Ключевые слова: аренда жилья, договор, рынок, земельный участок, предприятие.

В Послании Главы государства ««Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» отмечается актуальность развития рынка арендного жилья в Казахстане: «Необходимо сделать акцент на строительстве арендного жилья, в том числе для государственных служащих и работников бюджетной сферы» [1].

Аренда является одним из традиционных видов гражданско – правовых договоров, получивших широкое распространение, как в предпринимательской, так и в иных сферах, включая жилищную сферу.

Договором аренды охватывается широкий круг экономических отношений – от аренды крупных производственных комплексов для хозяйственной эксплуатации до бытового проката предметов домашнего обихода. Исследуя этот вид правовых взаимоотношений можно сделать вывод, что договор аренды применяется не только в предпринимательской

деятельности, а также включает бытовую и иные сферы. Хотелось бы отметить, что в современном Казахстане возрос спрос на применение договора аренды, особенно на договор аренды зданий и сооружений.

В действующем гражданском законодательстве определение договора аренды дано в главе 29 Гражданского кодекса РК. [2]. По договору аренды (имущественного найма) арендодатель (наймодатель) обязуется предоставить арендатору (нанимателю) имущество за плату во временное владение и пользование или во временное пользование. Исходя из определения, можно выделить три основные черты, характерные для данного договора.

Во-первых, это соглашение, на основе которого осуществляется передача (предоставление) определенного имущества лицом, правомочным распоряжаться им, во владение и пользование (или только пользование) другому лицу без перехода к последнему права собственности. Собственником имущества остается арендодатель. Во-вторых, аренда всегда носит временный характер и по окончании срока аренды имущество подлежит возврату арендодателю. Исключения составляют случаи выкупа арендатором взятого внаем имущества, но в этих случаях аренда прекращается, и на завершающем этапе отношения сторон переходят в сферу купли – продажи. В-третьих, договор аренды всегда возмездный: арендатор обязан платить за пользование имуществом (в отличие от безвозмездного договора ссуды). Практический по всем вопросам Гражданский кодекс РК содержит исчерпывающее регулирование, не требующее принятия специального законодательства. В то же время законом могут быть установлены виды имущества, сдача которых в аренду не допускается или ограничивается. В первую очередь это относится к объектам, изъятым из оборота, перечень которых определяется законом, а также к ограничению оборотоспособным объектам.

В юридической литературе договор аренды, рассматривается достаточно широко такими авторами как: Александров А.Д., Бакунина Т.С., Бондаренко Д.В., Брагинский М. И., Витрянский В.В., Гришаев С.П., Добрачев Д.В., Садикова О.Н., Сергеева А.П., Суханов Е.А., Толстого Ю.К., Мейер Д.И., Шершеневич Г.Ф., и многие другие.

Конституцией РК гарантируется предоставление жилья определенным категориям граждан [3]. На сегодня объективно существует огромная потребность в новом жилье, в удовлетворении потребностей населения в смене мест проживания, в улучшении жилищных условий. Решение жилищной проблемы немыслимо без создания прозрачных рыночных отношений в каждом сегменте рынка недвижимости и сопряженных с ним рынков. Государство, дополняя рынок, должно способствовать созданию оптимальной структуры жилищного фонда.

Развитие арендных отношений в жилищной сфере может и должно стать одним из основных направлений в обеспечении адекватных жилищных условий и оказать огромное влияние на ускорение экономического роста. Именно арендные жилищные платежи на рынках развитых стран являются одним из существенных источников финансирования нового строительства.

Арендный рынок жилья позволяет увеличить объем внутренней миграции населения, что является необходимым условием эффективного распределения трудовых ресурсов, усиливает аллокативную (распределение скудных ресурсов по заданным целям) функцию рынка труда.

Важность темы исследования подтверждается высокой социальной значимостью жилья, наличием существенных социально-экономических противоречий в жилищной сфере и необходимостью поиска решений жилищной проблемы на законодательном уровне.

Во многих развитых странах доля арендного жилья в общей структуре жилищного фонда составляет 30-5-%. В Европе до 60% населения проживают на съемных квартирах, в США – 35%. Казахстане рынок арендного жилья только начинает развиваться. В то же время, чтобы обеспечить граждан со скромным доходом современным жильем, необходимо

расширение практики аренды жилья, в том числе некоммерческой аренды. Сдача жилья в наём в экономически развитых странах является одним из действенных способов обеспечения населения жильем и ускорения темпов экономического развития. Так, в США структура рынка жилья, в котором проживает население, распределяется следующим образом, в собственности находится около 40% жилья и примерно 44% арендуется, оставшаяся часть относится к социальному и кооперативному жилью.

В Закон РК «О жилищных отношениях» [4] введено новое для отечественно законодательства понятие «арендный дом» - дом, принадлежащий на праве собственности физическому и (или) юридическому лицу жилой дом (жилое здание), жилые помещения (квартиры) которого предназначены для сдачи взаем. Закреплено право местных исполнительных органов арендовать жилые помещения (квартиры) в частном жилищном фонде для последующего предоставления их гражданам, определен круг прав и обязанностей лиц, для которых жилое помещение арендовано местным исполнительным органом и т.д.

Новое понятие «арендный дом» предполагает, что данное жилище может находиться как в частном, так и в государственном жилищном фонде. Местные исполнительные органы вправе арендовать жилые помещения (квартиры) в частном жилищном фонде для последующего предоставления их гражданам, имеющим льготное право на получение жилища от государства.

Частный арендный дом как вид жилья является очень эффективным:

- это доступное жилье, любой человек может легко снять квартиру по доступной ему цене в течении короткого времени;

- жилец не заботится ни о содержании жилья, ни об управлении им, ни о налогах, ни о чем – он просто платит квартплату, всю работу выполняет домовладелец;

- такой вид жилья не ограничивает свободу передвижения человека, поменять место жительства (например, в поисках работы) достаточно просто;

- несомненным достоинством арендного дома является достаточно высокий уровень комфорта проживания и качества обслуживания в результате конкуренции домовладельцев;

- как вид бизнеса является прибыльным, обеспечивает пополнение городского бюджета.

Закон РК «О жилищных отношениях» не разграничивает понятий частный и государственный арендный дом. Для этого необходимо внести изменения в действующее законодательство или принять соответствующий закон, включающий возможность смешивания различных форм собственности в одном многоквартирном доме. Начать, на наш взгляд, следует с разработки Закона «О государственном (коммунальном) арендном жилье», согласно которому единственным видом государственного жилья будет квартира в государственном арендном доме, таким образом, из кондоминиума будут исключены государственные квартиры.

Для сравнения назовем системную структуру жилья за рубежом, которая предполагает наличие:

- частного односемейного дома;

- частного арендного дома;

- кондоминиума, кооперативов;

- государственного арендного дома.

Это жилье можно назвать системным, т.е. правильным, сформированным естественным образом и существующим на протяжении длительного времени.

Категория арендных (доходных) жилых домов является достаточно древней. Рынок арендного жилья занимает прочное место среди городского жилья в городах современных зарубежных развитых стран.

Арендный дом находится в частной или государственной собственности, квартиры в котором сдаются внаем жильцам без права приватизации и не выделены в отдельные объекты недвижимости. Взаимоотношения хозяина- домовладельца и жильца- нанимателя регулируется договором найма жилища и соответствующим законодательством[5, с.45].

Согласно п.1 ст. 601 ГК РК по договору найма жилища собственник жилища или уполномоченное им лицо (наймодатель) обязуется предоставить гражданину (нанимателю) и членам его семьи жилище в пользование за плату.

Договор найма жилища – один из видов гражданско-правовых договоров, являющийся разновидностью имущественного найма. Положения договора найма жилища преимущественно урегулированы главой 30 ГК РК и Законом РК «О жилищных отношениях».

ГК РК признает договор найма жилища особым типом договора. Это обусловлено необходимостью в установлении специального правового режима регулирования отношений по поводу жилых помещений. Право собственности на жилище, как и договор найма жилища, регулируется жилищным законодательством. Безусловно, что к договору найма жилища применяются статьи ГК РК, например, это правила о надлежащем исполнении обязательства, недопустимости одностороннего отказа от исполнения обязательства, некоторые общие положения имущественного найма, но в вопросах найма жилища нормами ГК РК можно руководствоваться лишь subsidiarily, при условии, что они не противоречат нормам жилищного законодательства [6, с388].

Специфика арендного жилищного рынка Казахстана в том, что он носит преимущественно теневой характер и содержит в себе много рисков, как для потребителей, так и собственников жилья, и юридически мало регулируем. Стихийность его возникновения и длительность существования в Казахстане свидетельствуют, что именно эта форма удовлетворения потребностей населения в жилье отвечает мировым тенденциям, уровню развития рынка поставщиков услуги и спроса потребителей в Республике, несмотря на все его несовершенства.

Следовательно, арендный рынок жилья в Казахстане – это самостоятельно объективно стихийно сложившаяся реальность, одно из необходимых условия рыночной экономики и его проявлений. И значит, развитие рынка арендного жилья в республике должно продолжаться и поддерживаться, так как это целый пласт системы, важной для государства и с социальной, и экономической стороны.

На основании изложенного, можно сделать следующие выводы. Законодательство не содержит единого подхода к имущественному найму. Отношения по договору аренды настолько многогранны и сложны, что в гражданском законодательстве существуют противоречия и проблемы права, на которые следует обратить внимание.

Используемые на практике договоры, подчиняясь общим правилам об аренде, имеют ряд особенностей, отражаемых в специальных нормах. Для урегулирования арендных отношения важную роль имеет отнесение имущества к движимому или недвижимому.

1. Понятие «сооружение» является родовым по отношению к понятию «здание», и правильнее употреблять сочетание «здания и иные сооружения», как это предложено в научной литературе.

П.1 ст. 241 ГК РК следует изложить в следующей редакции: « В аренду могут быть переданы земельные участки и другие обособленные природные объекты, предприятия и другие имущественные комплексы, здания и иные сооружения, оборудование, транспортные средства и другие вещи, которые не теряют своих натуральных свойств в процессе их использования (непотребляемые вещи)».

2. Несмотря на то, что нежилое помещение является недвижимостью по признаку неразрывной связи с землей, к отношениям аренды нежилых помещений неприменимы специальные правила, регулирующие аренду зданий и иных сооружений. В виду того, чтоб объектом аренды может выступать не все здания, а отдельные помещения.

Было бы предпочтительнее ввести в Гражданский кодекс новую главу «Наем нежилых помещений». За основу построения норм этой главы можно взять главу 30 «Наем жилых помещений», с изъятием норм неприменимых в найму нежилого помещения.

3. Кроме того, при заключении договора аренды стороны пользуются правовыми

средствами защиты, предусмотренными ст. 155 ГК РК. В соответствии с данной нормой в случаях, когда сделка, требующая регистрации, совершена в надлежащей форме, но одна из сторон уклоняется от ее регистрации, суд вправе по требованию другой стороны вынести решение в регистрации сделки. После этого основание регистрации договора будет решение суда.

Однако анализ статей Закона о государственной регистрации не предусматривает возможность регистрации договора аренды на основании решения суда, как это сделано в отношении регистрации перехода права собственности. Следовательно, целесообразным было бы приведение норм Закона о государственной регистрации в соответствии с ГК РК и по этому вопросу.

С заявлением о государственной регистрации договора аренды недвижимого имущества может обратиться одна из сторон договора аренды недвижимого имущества, либо это регистрация договора аренды осуществляется на основании решения суда».

4. Земельный кодекс РК не установил срок, к течению которого арендатор должен уведомить собственника о заключенном договоре субаренды (залога арендных прав или их передачи в уставный капитал) земельного участка. [7] Однако можно предположить, что арендатор должен уведомить собственника земельного участка о совершенном договоре в разумный срок после заключения такого договора. Что касается формы уведомления, то, во всяком случае, она может быть произведено в письменной или иной формы, во первых, позволяющей арендодателю (собственнику) земельного участка объективно воспринять содержание уведомления, во-вторых, позволяющей арендатору располагать сведениями о получении арендодателем (собственником) указанного уведомления. Более того, условие об уведомлении собственника должно считаться соблюденным, если собственник получил это уведомление.

5. Буквальное толкование пунктов 5 и 9 статьи 22 Земельного кодекса не дает оснований сделать вывод о возможности расторжения договора аренды ввиду отсутствия уведомления. Действующая редакция статьи 22 Земельного кодекса РК, по сути, предоставляет арендатору земельного участка широкие возможности по распоряжению правами на земельный участок без учета интересов собственника. Представляется, что отсутствие такого уведомления должно рассматриваться как существенное нарушение условий договора аренды, следовательно, как основание для его досрочного расторжения.

Ст. 22 Земельного Кодекса РК следует дополнить пунктом следующего содержания: «Отсутствие уведомления собственника земельного участка рассматривается как существенное нарушение условий договора аренды земельного участка и является основанием для его досрочного расторжения».

6. Попытка распространить действие Закона об ипотеке на отношения по ипотеке права аренды путем простого указания последнего в качестве предмета ипотеки является не очень удачной. Прямое применение норм, устанавливающих режим функционирования обычной ипотеки, в ряде случаев просто невозможно и требует определенного творческого подхода, что в свою очередь чревато злоупотреблениями. Необходимо детально разработать порядок залога прав аренды и внести изменения в действующее законодательство. Это может быть либо отдельная глава в Особенной части Гражданского кодекса, либо глава в Законе об ипотеке.

Таким образом, действующее законодательство о договоре имущественного найма, требует совершенствования, что будет способствовать успешному развитию арендных правоотношений в Казахстане.

Список использованной литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» от 17 января 2014 года.
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 г. № 409
3. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г.)
4. Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94-1 «О жилищных отношениях»
5. Грудицина Л.Ю. Жилищное право. М.: Эксмо, 2013, - 650с
6. Жайлин Г.А. Гражданское право Республики Казахстан. Часть Особенная. Том 2. – Алматы: Данекер, 2004
7. Земельный Кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года №442-П

ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫ «БАНКРОТ» ДЕП ТАНУДЫҢ САЛДАРЫ

ИЗМАЙЛОВА А. Қ

Ю-20-1 к тобының студенті

АМАНБАЕВА А.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы, магистр.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация. Бұл мақалада жеке тұлғаны банкрот деп санудың қандай салдары болатындығы, оның елдің экономикалық және әлеуметтік жағдайына қалай ықпал ететіндігі жайында мәселелер қарастырылған. «Қазақстан Республикасы азаматтарының төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және банкроттығы туралы» Қазақстан Республикасының 2022 жылғы 30 желтоқсандағы № 178-VII Заңының артықшылықтары мен кемшіліктері жөнінде талдау жасалған. Аталмыш заңды қабылдауға әкеліп соққан фактор кеңінен көрсетілген.

Кілт сөздер: Соттан тыс банкроттық, төлем қабілеттілігін қалпына келтіру, қаржылық мониторинг, қаржылық басқарушы, базалық мөлшерлеме, борышкер, міндеттеме.

Жеке тұлғаның банкроттығы туралы заңның қабылдануы бізге оңайға түскен жоқ, оны осы уақытқа дейін, бірнеше рет ұсынып, бірнеше рет жобасын дайындап, талдау жасалып, басқа елдің моделімен салыстыру арқылы, бір шешімге келіп, заң қабылданды. Әйтсе де, осыншама талқыланып, тексеруден өткен осы нормативтік-құқықтық акт әлі де болса шикі. Оның қаншалықты “құрғақ , шикі» екенін уақыт көрсетеді.

Бұл құжаттың қаржы, экономика, құқық саласындағы сарапшылардың айтуынша тигізер зияны да бар. Атап айтқанда, екінші деңгейлі банктердің базалық мөлшерлемесінің жоғарылауы, яғни несиені жоғары пайызбен беру пайда болады. Неге? Өйткені, екінші деңгейлі банктердің клиенттері өздерін “банкрот” деп жариялаған кезде, банкроттықтың бірінші санатына сәйкес, олардың қарызы толық кешіріледі. Яғни, кешірілген қарыз сомасы мемлекет тарапынан, не өзге де үшінші жақ тарапынан өтелмейді. Сәйкесінше, банк өз айналымындағы қаражатты қалпына келтіру үшін, несиенің пайызын көтереді, бұл өз кезегінде, қарызын уақытылы төлейтін, адал клиенттердің мойнына ауыр жүк болып тиеді.

Мұндай заңды қабылдау қажеттілігі туралы бірнеше жыл бұрын айта бастады. 2014 жылғы Үкімет отырысында ел Президенті Нұрсұлтан Назарбаев: "егер азамат несиені қайтармаса, ол барлық өркениетті елдердегідей жеке тұлғаның банкроттығын пайдалануы тиіс. Егер несие қайтарылмаса, мемлекет пен экономикаға не болады? Егер сіз төлемесеңіз, сіз банкротқа ұшырайсыз". Үкімет заң жобасын 2016 жылдың сәуірінде дайындап, оны 2018

жылы Парламентке жіберді. 2022 жылғы 30 желтоқсанда заңға қазіргі президент Қасым-Жомарт Тоқаев қол қойды. Үкімет "заң қаржылық қиындықтарға тап болған азаматтардың мәселелерін шешуге мүмкіндік береді"деп санайды. Бұған дейін Азаттыққа берген сұхбатында экономист Қасымхан Қаппаров "заң тұтынушыға несие ілінбеуі үшін несиені есептен шығаруға мүмкіндік береді"деп мәлімдеді. "Мұндай жағдайда бұл несиенің ауыртпалығы банктерге түседі және банктер қарыз алушылардың тәуекелдерін бағалауға байыпты қарайды.[1]

Қазақстанның банк жүйесі бұл шешімге біртіндеп жақындап келеді", - деді ол. Бірінші кредиттік бюроның мәліметі бойынша, Қазақстанның экономикалық белсенді халқының 9,2 миллионының 7,2 миллионы, яғни 77 пайызы несиеге ие. Қазақстандық қарыз алушылардың төрттен бірі -1,8 миллионға жуық адам қарыздарын уақытында өтей алмады. [4].

Үкімет отырысында 11 қаңтарда Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің төрағасы Мәдина Әбілқасымова Қазақстан азаматтарының несие алу салдарынан қарыздың қомақты сомасын жинағаны туралы алаңдатарлық, бірақ маңызды ақпаратты ашты.

2022 жылдың алғашқы 11 айында АРРФР басшысының мәліметінше, жеке тұлғаларға банктік қарыздар айтарлықтай өсіп, 13,9 триллион теңгені құрады — бұл 2021 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 29,4% - ға өсті. [5].

Қазақстанда тұтынушылық кредиттердің жалпы көлемі айтарлықтай өсті: 24,1% - ға 7,6 триллион теңгеге дейін. Бұл көлемге 6 868 мың қарыз алушы кіреді, бұл өткен жылмен салыстырғанда көп. Осы кредиттер бойынша мерзімі өткен берешек деңгейі 5,6% -. құрады, бұл 461 млрд теңгеге сәйкес келеді.

Сонымен қатар, 90 күннен астам мерзімі өткен қазақстандықтардың саны 536 мың адамға тең, бұл 2022 жылы 121 мыңға артты.

2022 жылдың басынан бері банктердің балансынан тыс проблемалық қарыз алушылардың саны 186 мыңға қысқарды, жалпы саны 532 мыңды құрады. Оның ішінде қарыз алушылардың 76% - миллион бір миллион теңгеге дейінгі берешек қалдығы бар, бұл ретте бір жеке тұлғаға шаққандағы проблемалық берешектің орташа мөлшері 320 мың теңгені құрайды, ал қарыз алушылардың 87% -аланс проблемалық берешектің орташа сомасы 266 мың теңге мөлшерінде 1 млн теңгеге дейінгі сомаға баланстан тыс борыш бар. [7].

МҚҰ-дағы қарыздар

2022 жылдың 11 айында микроқаржы ұйымдары жалпы сомасы 979 млрд теңгеге рекордтық шағын несие берді, бұл өткен жылмен салыстырғанда 42,7% - ға артық. Қарыз алушылар саны 1 528 мың адамға дейін өсті.

Қазіргі уақытта 90 күннен астам мерзімге кешіктірілген микрокредиттердің үлесі 8% - 8 құрайды, бұл 76 миллиард теңгенің әсерлі сомасын құрайды. Бұл көрсеткіш 257 мың адамның осы қарыздан зардап шегуіне әкеледі, алайда бұл көрсеткіш жыл басынан бері 115 мың адамға төмендеді. [6].

МҚҰ-дағы проблемалық берешектің орташа сомасы 299,2 мың теңгені құрады.

Соңғы жылдары онлайн микрокредит беру барған сайын танымал бола бастады және 90 күннен астам кешіктірілген несиелер көлемі алаңдатарлық шындық болып табылады. Мерзімі өткен ақшаның жалпы сомасы 22 миллиард теңгеден асады, бұл осы санаттағы барлық өтелмеген несиелердің жартысына жуығын құрайды. Бұл төлем проблемалары бар шамамен 186 мың қарыз алушының бар екенін білдіреді. Проблемалық берешектің орташа сомасы-118 мың теңге.

Банкроттыққа тек қарыз алушының өзі бастамашы бола алады, яғни кредитор борышкердің банкроттығына өтініш беруге құқылы болмайды. [2].

Соттан тыс банкроттық қашан қолданылады?

Қарыз алушы жеке тұлғаның банктердің, микроқаржы ұйымдарының, коллекторлық агенттіктердің алдындағы берешегі 1600 айлық есептік көрсеткіштен (2023 жылы бұл 5 млн 520 мың теңге) аспайтын болса, онда ол соттан тыс банкроттық рәсімін қарастыра алады.

Бірақ қарыз алушы төмендегідей кейбір талаптарды сақтауы керек:

оның атына тіркелген, оның ішінде ортақ меншіктегі мүлік болмауы керек;

өтініш берілген күні, қатарынан 12 ай ішінде ол кредиторлардың, коллекторлардың алдында міндеттемелер бойынша төлем жасамаған болуға тиіс;

мерзімі өткен берешек туындаған уақыттан бастап 18 айдан аспайтын мерзімде борышкерге қатысты кредиттік шарт бойынша орындалмаған міндеттемелерді реттеу немесе өндіріп алу жөніндегі рәсімдер жүргізілген болуға тиіс;

өтініш берілген күні ол 7 жыл бойы банкроттықты қолданбаған болуға тиіс.

Сондай-ақ соттан тыс банкроттыққа өтініш берілген күні 5 жылдан астам уақыт бойы өз берешегін өтемеген қарыз алушы жеке тұлғалар жүгіне алады.

Назар аударыңыз! Алты ай бойы атаулы әлеуметтік көмек (АӘК) алатын борышкер кешіктірілген мерзімді ескерусіз аталған рәсімді қолдануға өтініш бере алады.

Аталған рәсімді қолданғаннан кейін борышкерге «банкрот» мәртебесі беріледі.

Өтінішті қалай беруге болады?

Өтінішті 2023 жылғы 3 наурыздан бастап «электрондық үкіметтің» www.egov.kz. веб-порталы арқылы беруге болады. Қазіргі уақытта тестілеуден өтіп жатқан ақпараттық жүйе арқылы борышкердің қажетті өлшемшарттарға сәйкестігі тұрғысынан мүдделі мемлекеттік және өзге де органдардың деректерімен автоматты түрде салыстырып тексеру жүргізілетін болады.

Өтінішке кредиторлардың атауын, берешек сомасын, орналасқан жерін көрсете отырып кредиторлардың тізімі; борышкердің банктік қарыз шарты және (немесе) микрокредит беру туралы шарт бойынша берешекті реттеу және (немесе) өндіріп алу шараларын қабылдағанын растайтын құжаттың көшірмесі қоса беріледі.

Біздің ойымызша, бұл процедура, сот банкроттығы және төлем қабілеттілігін қалпына келтіру процедуралары сияқты, несие берушілердің құқықтарына нұқсан келтіретін кейбір тармақтарға ие. Оларға несие берушінің борышкерге қатысты рәсімдердің бірін қолдану туралы өтінішпен жүгінуінің мүмкін еместігі де, борышкерге белгілі бір жеңілдіктер беру қажеттілігі де кіруі мүмкін. Сонымен қатар, төлем қабілеттілігін қалпына келтіру рәсімі қолданылған жағдайда, төлем қабілеттілігін қалпына келтіру жоспары мынадай бір немесе бірнеше құралдарды көздейді (қамтуға міндетті) :

1) міндеттемені орындау мерзімін өзгерту (борышты төлеуді кейінге қалдыру және (немесе) бөліп төлеу);

2) борышты немесе оның бір бөлігін, оның ішінде тұрақсыздық айыбын (айыппұлдарды, өсімпұлдарды) кешіру;

3) қарызды пайдаланғаны үшін сыйақының пайыздық мөлшерлемесін төмендету;

4) қарызды пайдаланудың жалпы мерзімін бір мезгілде ұлғайта отырып, тұрақты ағымдағы төлемдердің мөлшерін азайту;

5) міндеттемені орындау тәсілін өзгерту;

б) кепіл кредиторының банктік қарыз шарты бойынша міндеттемелерін кепіл кредиторы кешірген жағдайда кепіл нысанасын оған беру жолымен кепіл кредиторының талаптарын қанағаттандыру;

7) осы тармақта көзделмеген өзге де құралдар.

Сонымен қатар, оң, бірақ енді императивті емес сәттер бар:

* мүліктің бір бөлігін сату;

* мүлікті жалға беру;

* дебиторлық берешекті өндіріп алу;

* құны төмен тұрғын үйге (автокөлікке) тұрғын үй (автокөлік) айырбастау;

* кейіннен құны төмен тұрғын үйді (автокөлікті) сатып ала отырып, тұрғын үйді (автокөлікті) сату;

* борышкерді жұмысқа орналастыру.

Біздің ойымызша, барлық осы тармақтар төлем қабілеттілігін қалпына келтіру

жоспарына енгізу үшін міндетті ретінде көрсетілуі керек және қолдануға мүмкін емес. Жоба қарыз жүктемесін төмендететін көптеген факторларды және несие берушінің қолма-қол ақшаны қайтарудың өте аз жолдарын қарастырады. Сондай-ақ, алдыңғы редакциялардағыдай, бұл редакцияда кредитордың борышкерге қатысты қандай да бір рәсімдерді қолдану туралы өтінішпен жүгіну мүмкіндігі көзделмеген. "Оңалту және банкроттық туралы" ҚРЗ-ға ұқсастығы бойынша, сондай-ақ осы рәсімдерді практикалап жүрген басқа мемлекеттердің тәжірибесін назарға ала отырып, кредитордың осы рәсімдерді қолдану үшін сотқа жүгіну құқығы – жосықсыз борышкерлер тарапынан заңсыз әрекеттерді болдырмау немесе азайту үшін де, сондай-ақ осы рәсімдерді уақтылы бастау үшін де қажет, бұл несие берушілердің талаптарын көбірек қанағаттандыруға мүмкіндік береді. [3].

Мәселен, жобаға сәйкес, талаптарды уақытында жариялауға үлгермеген несие берушілер бірден кредиторлар талаптарының тізілімінде өз кезегінде болу құқығынан айырылады, бұл мүлдем дұрыс емес. Осылайша, "оңалту және банкроттық туралы" ҚРЗ-ға ұқсас, оларды дауыс беру құқығынан айыруға болады, бірақ өз кезегінде қалдыруға болады. Бұдан басқа, сот банкроттығы рәсімі жүргізілген жағдайда борышкердің белгілі бір құн шегінен асқан жағдайда талаптарды қамтамасыз ету нысанасы болып табылмайтын жалғыз тұрғынжайына өндіріп алу мүмкіндігі болмайтындығын кемшілік деп санаймыз. Мәселен, меншік құқығындағы үш қабатты үйі бар және кепілмен қамтамасыз етілмеген 10 000 000 теңге қарызы бар бір борышкер қарыз бойынша міндеттемелерді орындаудан аулақ бола алады, өйткені оның жалғыз тұрғын үйін, егер ол сатылған жағдайда, онда тұратын барлық адамдар үшін квадратурасы жеткілікті болатын жаңа тұрғын үй сатып алуға қаражат жеткілікті болса да, іске асыру мүмкін емес.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, бұл жоба борышкерлерге борыштық жүктемені азайтуға бағытталған және борышкер үшін төлем қабілеттілігін қалпына келтірудің және борыштық міндеттемелерден құтылудың ең аз ауыртпалығын толығымен қарастырады, бірақ бұл жобаның кемшіліктерін өз пайдакүнемдік мақсаттары үшін міндетті түрде пайдаланатын жосықсыз борышкерлердің үлкен санының болу фактісі ескерілмейді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасының Конституциясы». Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.
<https://www.adilet.zan.kz/Kazakhstan-respubli'kasynyn-konstitut>
2. «Қазақстан Республикасы азаматтарының төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және банкроттығы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2022 жылғы 30 желтоқсандағы № 178-VII ҚРЗ.
<https://www.adilet.zan.kz/kazakstan-respublikasy-azamattarynyn-tolem-qabylettiligin-qalpyna-keltiry'-jane-bankrottyg'y-turaly>
3. «Оңалту және банкроттық туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 7 наурыздағы № 176-V ҚРЗ.
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000176>
4. Дарья Андреева. Forbes - Инструмент капиталиста. Деловой журнал. «Казахстанцы всё больше погрязают в кредитах» мақаласы. 13 қазан 2022 ж.
https://forbes.kz/finances/finance/kazahstantsyi_vse_glubje_pogryazayut_v_kreditah
5. Gov.kz - Единая платформа интернет-ресурсов госорганов. Применение процедуры внесудебного банкротства .
<https://www.gov.kz/services/5118?lang=ru>
6. Банкроттыққа тапсырылған өтініштер бойынша статистика.
<https://tazalau.qoldau.kz/ru/info>
7. Амин Абдулманов. BIZ Media – это деловое издание для бизнеса из Казахстана. «В АРРФР рассказали, сколько кредитов имеют жителей Казахстана» 11.01.2023 ж.
<https://bizmedia.kz/2023/01/11/v-arrrfr-rasskazali-skolko-kreditov-v-rk>

ДЕРБЕС МЕМЛЕКЕТТІЛІК ПЕН АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ӨЗАРА МӘСЕЛЕЛЕРІ

ҚАНАТОВА А.

«Сот және құқық қорғау қызметі» мамандығының 2 курс студенті

Ғылыми жетекшісі:

АБИЕВ Е.С.

Жалпықұқықтық және арнайы пәндер кафедрасының аға оқытушысы, заң
ғылымдарының магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы

Аннотация: Ғылыми мақалада азаматтық қоғам ұғымының астарлы пайымдары мен еліміздің азаматтық қоғам институттарына деген құндылықтары туралы тарихи шолу жасай отырып, қоғамдық институттардың өзектілігін ашып қарастыру негізделген.

Кілттік сөздер: азаматтық қоғам, қоғамдық бірлестіктер, саяси партиялар, қоғамдық тұжырымдамалар.

Қазақстан Республикасы дербес мемлекет ретінде қалыптасу жолында көптеген бағдарламалар мен заң нормаларының қалыптасып, бүгінгі күннің өзінде жетілдіріліп келе жатқандығы мәлім. Қазақ қоғамында Кеңес үкіметі ыдырап, өз алдына жеке мемлекет құру сәтінде көптеген сындар мен бөгеттердің болғандығы ақиқат. Алайда, мемлекет пен қоғамның біртұтас қалыптасуының нәтижесінде, заң нормалары жаңарып, мемлекет пен қоғамның өзіндік функциялары айқындалды. Оған дәлел ретінде, кезең-кезеңмен жетілдірілген заң нормаларына нақты тоқталатын болсақ:

Біріншіден, «Қазақ КСР-нің қоғамдық бірлестіктер туралы» 1991 жылдың 27 маусымында қабылданған заңы. Бұл заң нормасы арқылы мемлекетте қоғамдық бірлестіктердің түсінігі, мақсаты мен міндеті, қағидалары, мемлекет пен қоғамдық бірлестіктердің өзара байланыстығы және де қоғамдық бірлестіктердің құрылуы мен тоқтатылуының тәртібі, жауапкершілігі айқындалды. Бұл заң нормасының қалыптасуының арқасында, мемлекетте саяси партиялар мен қоғамдық институттардың құқықтық мәртебесі артқаны белгілі. Оған мысал ретінде, Невада-Семей, Қазақстан азаматтық қозғалысы «Азат», «Қазақстанның демократиялық тандауы»[1] және тағы басқа да қоғамдық институттарды арастыруға болады. Бұл қоғамдық институттардың мақсаты: бейбітшілік үшін күрес, ядролық қаруды жаруға қарсылық білдіру, қоршаған ортаны қорғау болып табылады.

Екіншіден, 1995 жылдың 30 тамызында жалпы халықтық референдум арқылы жүзеге асырылып қабылданған ең маңызды заң нормасы ол –Конституция болды. Қазақстан Республикасының Конституциясы өз алдына дербес мемлекет ретінде орнығып, адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын танып отырып, қоғамдық бірлестіктер мен саяси партиялардың және үкіметтік емес ұйымдардың қалыптасуына толыққанды кепілдік беріп, дамыта түскені ақиқат.

Үшіншіден, 1995 жылдың наурыз айында, Қазақстан Республикасының Президентінің бастауымен, тәжірбиеде бұрын сонды болмаған «Қазақстан Халық Ассамблеясы» институты қалыптасты. Бұл қоғамдық институттың атқаратын рөлі ерекше болып қала бермек. Себебі, мемлекетімізде мекен ететін жүз отыздан астам ұлттар мен ұлыстардың тең дәрежеде өмір сүріп, құқықтық мәртебесін айқындау маңызды орынға ие. Татулық пен бірлікте өмір сүру жолында Қазақстан Халық Ассамблеясы қоғамның саяси, әлеуметтік, экономикалық, рухани және мәдени саласына етене араласуы аса маңызды фактор болып табылады.

Төртіншіден, 1996 жылдың 31 мамырында қабылданған «Қоғамдық бірлестіктер туралы» заңы. Бұл заң нормасының ерекшелігі келесі анықтамадан көрінісін табады: «Қоғамдық бірлестіктер өз алдына мемлекетпен ынтымақтаса отырып, өзара келісімдер

жасау арқылы, заң нормасында көзделген қызметтерді атқарады. Қоғамдық бірлестіктер республикалық, аудандық, аймақтық негізде құрылып, жұмыс атқаруы мүмкін»[2]. Бұл ретте, қоғамдық бірлестіктердің құқықтық мәртебесін сақтай отырып, қоғамдық бірлестіктердің заң шегіне сәйкес әрекет етуіне негіз бола білді.

Бесіншіден, 1999 жылы үкіметтік емес ұйымдардың ақпарат орталықтарының қалыптасуы. Бұл жүйенің қалыптасуы, үкіметтік емес ұйымдарды дамыту бағытындағы оқу және әдістемелік кешенің дамыту арқылы мемлекеттің үкіметтік емес ұйымдардың өздігінен басқару механизмін қалыптастыруында жатыр деуге болады. Оған айғақ дәлел ретінде Қазақстан Республикасының Президентінің «Өз алдына дербес, сапалы әрі қауіпсіз қоғамды жетілдіріу ХХІ ғасырдың басты қағидасы болуы қажет»[3] деп, 2000 жылдың қазан айындағы жолдауындағы айтылған ақпаратын атап өтуге болады.

Алтыншыдан, «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 қаңтардағы N 142 Заңы қалыптасты. Бұл заң нормасының ерекшелігі, коммерциялық емес ұйымдардың құрылуы, дамуы және жұмысының тоқтатылу шарттарын қарастырады және заң нормасы арқылы бекітеді. Коммерциялық емес ұйымдардың тағы бір ерекшелігі «Коммерциялық емес ұйымдар мекеме, акционерлік қоғам, тұтыну кооперативі, қор, діни бірлестік, қауымдастық нысанында құрылады»[4] деп коммерциялық емес ұйымдар туралы заңының 6 бабында жазылған.

Жетіншіден, мемлекетте азаматтық қоғам мен мемлекет арасындағы байланысты дамыту үшін 2005 жылы Қазақстан Республикасының Президентінің бастамасымен «Қазақстан азаматтық Альянсы» қалыптасты. Оның құрамына қоғамның аймақтық бірлестіктері мен үкіметтік емес ұйымдар енді және дамыды.

Сегізіншіден, азаматтық қоғамды дамыту жолындағы ең маңызды қадамдардың бірі «Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2006-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 25 шілдедегі N 154 Жарлығын атап өткен жөн. Бұл тұжырымдаманың рөлі ерекше. Оған айғақ дәлел ретінде келесі мақсаттар мен міндеттердің жиынтығын айтып өтуге болады[5, 45 б]:

- адам құқықтары мен бостандықтарын демократиялық жолмен реттеу;
- азаматтық қоғам институттарының тұрақты дамыту үшін қолайлы жағдай жасай отырып, жауапкершілігін де қалыптастыру;
- билік органдары мен азаматтық қоғам институттарының өзара серіктестігін дамыту арқылы, қоғамның маңызды мәселелерін шешу;
- кәсіпкерлік, шағын және орта бизнес азаматтық қоғамның экономикалық негізін, ал ортанғы санат оның әлеуметтік негізін құрау;
- азаматтық қоғам институттары мен мемлекеттік билік құрылымдарының даму жолында, шетел тәжірбиесін ескеру және қолдану;
- Қазақстан Республикасы мемлекеттігі мен азаматтық қоғамының өзіндік моделін айқындау және қалыптастыру;
- мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының өзара жауапкершілігін қалыптастыру және дамыту;

Бүгінгі таңда азаматтық қоғамның дамуының теориялық және тәжірбиелік аспектілернің даму басымдықтары мен бағыттары талқыланып, жетілдіріліп келеді. Оның саяси, экономикалық, әлеуметтік және рухани жүйесін қалыптастыратын шынайы моделін жетілдіру қажеттігін көрсетеді. Оны келесі екі шарт негізінде қарастыруға болады. Біріншіден, жалған ойлар мен қоғамның бейімделмеген және жүйесіне сәйкес келмейтін құндылықтардан арылу десек, екіншіден, азаматтық қоғам мен демократиялық мемлекеттің бейнесін ашатын нақты факторлар мен моделдік жүйесін саралау болып табылады.

Қазақстан Республикасының азаматтық қоғам тұжырымдамасының жетілуі мен даму жолында барлық жауапкершілік тек мемлекет алдында қалыптасты. Осыған орай Ресей мемлекетінің саясаттанушысы Сергей Мироновтың сөзін мысал ретінде қарастыруға болады. Ол өз сөзінде «Азаматтық толық көлемде қалыптасады немесе оның алғышарттары мен

құқықтық базасы қалыптасқан күннің өзінде, тәжірбие жүзінде жүзеге асырылмаса, бұл азаматтық қоғамның барынан жоғы»[6, 76 б]деп тұжырымдайды. Бұл тұста, мемлекет өз кезегінде азаматтық қоғам институттарының дамыту жолында толық мүмкіндіктер мен алғышарттарын қалыптастыру мүмкін. Алайда, азаматтық қоғам институттарын жасанды жолмен дамыту адам, қоғам, тіпті мемлекет үшін кері әсерін тигізетіндігін байқаймыз. Бұл ретте азаматтық қоғам институттарының даму жолында әр адам және азаматтық құқықтық санасы мен мемлекеттік аппараттың үдемелі механизміне тығыз байланысты екендігін көруге болады.

Қазақстан Республикасының азаматтық қоғамды дамытудың 2006-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасының қысқаша басымдықтары мен кемшіліктеріне шолу жасап өтер болсақ:

Саяси партиялардың қалыптасуы мен дамуына байланысты, тұжырымдама бойынша мемлекет пен саяси партиялардың өзара байланысын арттыру, яғни саяси партиялардың құрылуы мен даму бағытында мемлекет тарапынан өкілеттіктерін кеңейту және мемлекеттік құрылымдар мен оған теңестірілген ұйымдардағы саяси партиялардың құқықтық ауқымын жетілдіре отырып, оның заң аясында қалыптасуы мен құрылуын қамтамасыз ету болып табылады.

Бұл тұста, 2007 жылдың 21 мамырындағы Қазақстан Республикасының Конституциясына енгізілген өзгерістер мен толықтырулардың аясын атап өткен жөн. Оған айғақ дәлел ретінде, Парламент мәжілісінің депутаттар санының 77 ден 107 дейін ұлғайту және олардың 98 депутаттар мандаты пропорционалдық жүйесіне жүзеге асырылуын атап өткен жөн. Бұл өз кезегінде саяси партиялардың мобильділік қарқынмен дамып, мемлекеттің заң шығару бастамаларына тығыз араласу арқылы мемлекет пен қоғамның өзара көпірі болып қала бермек екендігін білдіреді.

Бұған қоса, 5 жыл көлемінде 2002 жылдың 17 шілдесіндегі «Саяси партиялар туралы» заңға өзгертулер мен толықтырулар енгізіліп, осы өзгертулер мен толықтырулардың маңызды аспектілеріне тоқталатын болсақ:- партия құрамының аз көлемдегі жиынтығының қысқаруы және міндетті негізде, мемлекеттік тіркеуде 40 мыңнан астам партия өкілдерінің қалыптасуын көздейді;- партия құрамында тұрақты қызмет етуші тұлғалардың еңбек және әлеуметтік сақтандыру, әлеуметтік қорғау заңдарының толық деңгейде қамтамасыз етілуі;- партиялар мен Қазақстан Республикасының Парламент Мәжілісіне енгізілген өкілдерге мемлекеттік қаржыландыру тәжірбиесін енгізу;

2001 жылдың 23 қаңтарында қабылданған «Қазақстан Республикасының мемлекеттік жергілікті басқару және өзін-өзі басқару» заңына 2006 жылдың 4 қарашасында ұйғарым енгізілді. Бұл ұйғарым бойынша, жергілікті мәслихат депутаттарына құрамында кем дегенде 5 депутат енетін депутаттық бірлестігін жетілдіруге құқық бере отырып, саяси партияның қызметін атқаруға мүмкіндік берді. Бұл өз кезегінде, аудандық, қалалық, аймақтық деңгейде партиялардың институционалдық қызметін жетілдіреді.

Саяси партияны құру және мемлекеттік тіркеуден өту бойынша заң нормаларының жетілдірілуіне байланысты келер болсақ, кейбір міселелер саяси партия негізінде бірлесуге, саяси партиялардың толық көлемде қызметін асыруға, конституциялық құқықтарын жетілдіруге белгілі айқындалған шектеулердің де бар екендігін көрсетеді. Жаңа партияны қалыптастыруға бастамашылдарға заң ең алдымен партияның съезін қалыптастыратын өкілді ұйымдастырушылық комитетін жетілдіруді талап етеді.

Жалпы алғанда, саяси партия туралы заң нормасында, біріншіден, мемлекеттік басқару, қадағалау, тиым салу жүйесі қарастырылса, бұл өз кезегінде азаматтық институттардың мемлекет мүддесінің шегінен шықпауды көздейді десек, екіншіден, мемлекеттік басқару мен мемлекеттің заң нормаларының шегінде, нақты саяси партиялардың құрылымдық негіздері толық айқындалмаған.

Кәсіптік бірлестіктердің қалыптасуы ен даму жолында, Қазақстан Республикасының еңбек кодексінің атқаратын рөлі ерекше. Ол өз кезегінде келесі қағидаларды қамтиды:-

кәсіпорын немесе мекемелердегі жұмысшылардың кәсіптік одаққа мүше болуға, кәсіптік одақ қалыптастыруға толыққанды құқықтарының жетілуі;-әлеуметтік әріптестіктің республикалық, аймақтық, салалық деңгейде жұмысшылардың мәртебесін айқындау;-жұмыс берушінің қызметкерлерге ұжымдық шарт негізінде кәсіптік бірлестікті жетілдіруге толық жағдай жасау және тағы басқа да мәселелердің жиынтығы қарастырылған. Бұған қоса, Қазақстан Республикасының 1993 жылдың 9 сәуірінде қабылданған «Кәсіби бірлестіктер туралы» заңына бұл өзгертулер мен толықтырулар енгізілмегендігін көреміз.

Қазақстан Республикасында еңбек қатынастары мен кәсіподақ бірлестіктерінің тәжірибие жүзінде келесі мәндерге ие болып отыр. Мәселен, жұмыскерлердің жұмыс берушілер арасында туындаған еңбек дауларын шешуде, кәсіподақтың бірлестіктеріне сұраныс жіберуінің төмендігі, жұмыс беруші мен мемлекеттің айқындалған нормалары мен ережелерінің негізінде кәсіподақтардың толық көлемде жұмыскерлердің құқықтары мен мүдделерін қорғай алмауын және мемлекеттік деңгейде кәсіподақтардың мәртебесі мен мәнінің ашылмауы немесе жетілдірілмеуін айтып өтуге болады.

Үкіметтік емес ұйымдардың қалыптасуы мен дамуында мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс негізінде бұл ұйымдардың белен алуын көреміз. Қазақстан Республикасында жалпы соңғы мәлеметтер бойынша 18092 жуық үкіметтік емес ұйым тіркелген екен. Толық қанды аймақтар бойынша (1 қосымша) көрсетілген. Бұл үкіметтік емес ұйымдардың 40 % бірнеше бағыттар бойынша қызмет жасайтын ұйымдар, 11% жастар саясатын қолдау бойынша қызметін, 8% білім, ғылым, спорт және дене шынықтыру бағыты негізінде қызметін атқарса, 8% әлеуметтік дәрменсіз санаттыларға қолдау жасауға бағытталған, ал 7% азаматтар мен мекемелердің құқықтары мен мүдделерін қорғау бойынша, 7% салауатты өмір салтын насихаттау бағытнамасы негізінде жұмыс атқарады. Ал қалған 4% аспайтын бағыттар, қоршаған ортаны қорғау, мәдениет пен шығармашылықты дамыту, гендерлік саясат пен демографиялық мәселелер, мемлекеттік тілді дамыту және тағы басқа да аспектілерді қамтиды. Үкіметтік емес ұйымдардың толыққанды диаграммасы (2 қосымшада) қамтамасыз етілген[7].

Үкіметтік емес ұйымдарды мемлекеттік қаржыландыру келесідей мәселелердің жиынтығын тудырады:

Біріншіден, мемлекет тарапынан тұрақты деңгейде үкіметтік емес ұйымдарды қаржыландыру өз кезегінде күрделі әрі экономикалық және саяси тұрғыдан тұрақсыз құндылық болып табылады. Үкіметтік емес ұйымдар мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс негізінде ғана қаржы көзін таппай, өздігінен қаржыландыру тетіктерін жетілдіру қажет екендігін көрсетеді.

Екіншіден, үкіметтік емес ұйымдардың мемлекет қаржы доноры ретінде қалыптасқандықтан, өз алдына дербес әрекет етуінің шектеуі немесе қиындатылуы байқалады.

Үшіншіден, әлеуметтік тапсырыс беру жүйесінің қарқыны мемлекеттік аппаратта қосымша сыбайлас жемқорлықтың бастауы болып табылатындығы айтпаса да айқын белгілі жәйт болып қала бермек.

Төртіншіден, белгіленген мемлекеттік органдардың әлеуметтік тапсырыс ретінде үкіметтік емес ұйымдарға берген тапсырысының толыққанды немесе жартылай дұрыс орындалмағандығын байқауға болады. Бұл ретте, үкіметтік емес ұйымдардың құқықтық жауапкершілігі мен халық алдындағы есептілігін арттыру қажет екендігі атап өтуге толық негіз бар.

Жоғарыда айтылған мәселелердің негізінде, жалпы келесі қорытындылар жасауға болады. 2006 - 2011 жылдарда жүзеге асырылған азаматтық қоғам институтарын дамыту тұжырымдамасының бір жақты негізде бейнесін алғандығын және азаматтық қоғам институтарының дамыту жолында заң және заңға бағынышты актілерінде, мемлекеттің қадағалау функциясы басым болып табылатындығын көруге болады. Азаматтық қоғам институтарының бұндай бейнесі көп жағдайда діни бірлестіктер мен бұқаралық ақпарат

құралдарының бейнесінен жоғарғы сипатқа ие болғандығын көре аламыз.

Сонымен қатар, азаматтық қоғам институттарының қызметі мен басқару құндылығының көптеген өзекті мәселелер қатарына жататын қоғам мен мемлекеттік басқарудың мәселелерінде жүзеге асырылып жатқан шешімдердің нақты жүйеленген формасы қалыптаспай келеді. Бұл ретте, мемлекет пен оған бағынышты органдардың азаматтық қоғам тұжырымдамасының аясы үкіметтік емес ұйымдардың бағытнамасына бағдарланған. Алайда, үкіметтік емес ұйымдарға қатысты форумдар мен бастамалардың болғанымен тұжырымдама нақты заңдар мен заңға бағынышты актілердің аясында бәсең бейнесін көрсетуде.

Тағы айта кететін мәселелердің бірі, азаматтық қоғам институттары мен бизнес құрылымдардың және олардың әлеуметтік жауапкершіліктерінің қағидалық сұрақтары толық шешімін таппай келетіндігін көруге болады. Бұл ретте, тұжырымдама аясында бизнес құрылымдардың азаматтық қоғам институттарымен бірлескен жобалары мен қызметтерінің байланысы теориялық тұрғыдан қалыптасқаны мен тәжірбие жүзінде нақты байланыс бүгінгі күннің өзінде сұрақтар тудырады.

Қазақстан Республикасының азаматтық қоғам институттарын қалыптастыру тұжырымдамасы аясын, тұжырымдаманың толық орындалу сыны ретінде қарастыру мүмкіндігі күрделі болып келеді. Оның себебі, біріншіден, бұл тұжырымдаманың жүйелік бейнесі емес, белгіленген құрылымда көрінісін табуында десек, екіншіден, мемлекет және мемлекетке бағыншы органдардың азаматтық қоғам институттарын дамыту тұжырымдамасындасы аясында бөлінген қаржылық мемлекеттік аударымдардың игерілу қарқынының сипатынан көрініс табуында деп ойлаймыз.

Үкіметтің бұл тұста, азаматтық қоғам институттарын дамыту тұжырымдамасының аясында, нақты жоспар мен тұжырымдаманы бағдарлайтын координаторлардың орталықтанған және жергілікті басқару органдарының аясында қалыптаспағандығын, тұжырымдамада айқындалған екі кезең бойынша нақты есептіліктің болмағандығын көруге болады.

Осы ретте, азаматтық қоғам институттарын дамыту тұжырымдамасы жұмысының өзектілігін бүгінгі күннің өзінде жоғалтып алған емес. Оның мақсаттары мен міндеттерінің барынша ашылуы ақсап тұрғандығы даусыз белгілі. Бұл ретте, адам және азаматтардың конституциялық құқықтарының кең көлемде пайдалану арқылы азаматтық қоғам институттары мен мемлекеттің саяси және экономикалық, құқықтық, әлеуметтік, рухани бастауларына кең араласуы қажет екендігі көрсетіледі. Ал мемлекет азаматтық қоғамды дамытуда, біржақты бақылау және басқару нормаларының қырынан ғана есептемей, оның әлеуметтік ортадағы рөлі мен құқық жүйесіндегі нақты саралануының қамтамасыз етуі қажет. Себебі, азаматтық қоғам институттары мен мемлекеттік органдардың байланысын қалыптастыратын көпір болмаса, демократиялық жүйе туралы әңгіме қозғау қажеттілігі де жоқ.

Қорытындылай келгенде, азаматтық қоғам институттарының кең көлемде құқықтық базасының қалыптасқан жағдайында және адам және азаматтардың құқықтық санасын арттыру бойынша мемлекет пен азаматтық қоғам институттары, бизнес құрылымдар, кәсіби бірлестіктердің қоғамдық қатынаста атқаратын рөлі мен бастамаларының маңызы зор. Себебі, қоғам мен мемлекет құқықсыз, ал құқық мемлекет пен қоғам қатынасысыз өмір сүруі мүмкін емес деп пайымдауға толық негіз бар.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1.«Құқықтық түсіндіру жұмысы, құқықтық мәдениет деңгейін арттыру, азаматтарды құқықтық оқыту мен тәрбиелеу жөніндегі 2009-2011 жылдарға арналған бағдарлама туралы» ҚР Үкіметінің 29.11.2008 ж №1116.(соңғы өзгертулер ҚР 2011.06.03. №621).www.e.gov.kz

2.Тоғжанов Ә.Қ.,Кан Г.В., Калашникова Н.П., Коробков В.С., Шаяхетов Н.У.: Қазақстан Халқы Ассамблеясы: жиырма жылдық тарих.- Алматы: 2015

- 3.«Коммерциялық емес ұйымдар туралы»Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 қаңтардағы N 142 Заңы (30.12.2022 жылғы соңғы өзгертулерді қоса алғанда). www.adilet.kz
- 4.Джунусова Ж.Х. Республика Казахстан:Президент Институты демократии.- Монография 1996.,45 б.
- 5.Колбанова В.В., Основные функции гражданского общества/ Проблемы формирование гражданского общества-М.,2009,-76б.
6. <https://diakom.gov.kz/kk>
7. «Қоғамдық кеңестер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 2 қарашадағы № 383-V ҚРЗ. (01.01.2023 жылғы соңғы өзгертулерді қоса алғанда) www.zan.kz

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СОТ ӨНДІРІСІНДЕ МЕДИАЦИЯ РӘСІМІН ДАМЫТУ.

КАРИМОВА Р.Е

Ю- 20-2К студенті

Дакеев Д.Г.

Ғылыми жекетшісі, жеке сот орындаушы

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

СУЛЕЙМЕНОВА А.Б.

Ғылыми жекетшісі, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация.Бұл мақалада қазақстандық сот өндірісінде медиацияны қолданудың мәні мен негізгі ерекшеліктері қарастырылады.Қазіргі уақытта қазақстандық заңнаманы қалыптастыру, жетілдіру және дамытудың негізгі бағыттары қазіргі заманғы мемлекет саясатының басым бағыттарының бірі болып табылатын әлеуметтік-экономикалық және саяси реформалармен байланысты. Қазақстандық мемлекеттіліктің қазіргі даму кезеңінің негізгі міндеті – құқықтық жүйені құру, оның орталығында адам, оның құқықтары, заңды мүдделері. Әлбетте, алға қойылған міндетті шешу адам және азамат құқықтарын сот арқылы қорғауды дамыту арқылы жүзеге асуы тиіс. Бұл өз кезегінде барлық заңнаманы халықаралық стандарттарға және Республиканың қолданыстағы Конституциясына сәйкестендіруді талап етеді.

Кілт сөздер:Медиация, Медиация сот өндірісінде,Сот өндірісі

Медиация өзінің қазіргі мағынасында 20 ғасырдың екінші жартысында ең алдымен англосаксондық құқық елдерінде: АҚШ, Австралияда дами бастады, содан кейін Еуропада біртіндеп тарала бастады. Медиацияны қолданудың алғашқы әрекеттері отбасылық қатынастар саласындағы дауларды шешуде жасалды. Кейіннен медиация отбасылық жанжалдардан коммерциялық және қоғамдық салалардағы күрделі көпжақты жанжалдарға дейін кең ауқымдағы дауларды шешуде танымал болды. Әлемдік тәжірибе медиацияның заңнамалық консолидациясының көптеген мысалдарын келтіреді .Англосаксондық құқық жүйесінде сот медиациясы істердің барлық санаттарында қолданылады. Ол адам кінәлі деп танылғаннан кейін ғана үкімді шығаруды кейінге қалдыру және жаза тағайындау сияқты процестің ерекшелігімен тығыз байланысты. Басқаша айтқанда, қылмыстық істің екі негізгі мәселесін – кінә мен жазаны қараудың арасында, әдетте, соттың жеке басы туралы мәліметтерді жинауға арналған ұзақ уақыт кезеңі (тек алқабилер сотында ғана емес) болады. орындаушы және оның қылмысқа қатысының дәлелі және т.б. . Уақыт шегінде пробация қызметі (немесе кейбір «бейінді» қоғамдық ұйым) сотталған адамды келтірілген зиянды өтеу қажеттілігіне сендіру арқылы жәбірленуші мен сотталғанның арасында делдалдық жасауға тырысады.

Егер медиация сәтті өтіп, тиісті келісімге қол қойылса, судья үкім шығару кезінде кінәлінің әрекетін өкіну ретінде ескеруі тиіс. Сонымен қатар, қылмыстық процестің англосаксондық үлгісінде екі тарап та қанағаттанады, өйткені жәбірленуші шынымен қылмыс жасаған адамға жазалау шарасын шешуге қатысады және оған сәйкес өтемақы алады. келісімнің алғы шарты ретінде өзі анықтайды.

Қазіргі өркениетті қоғамдағы медиацияға сұраныс көп жағдайда жаһанданумен байланысты, ол иерархияның жойылуына және әлеуметтік құрылымның барлық деңгейлерінде – отбасында, экономика мен еңбекте, мемлекеттік басқару тәжірибесінде қарым-қатынастардың өсуіне ықпал етеді. Қазіргі кезеңде әлемде болып жатқан процестер жиі туындайтын даулар мен қақтығыстарды шешудің жаңа ерекше тәсілдерін талап етеді. Бұл бағытта халықаралық деңгейдегі құжаттар да қабылданды: Біріккен Ұлттар Ұйымының 1958 жылғы Нью-Йорк конвенциясы. «Шетелдік арбитраж шешімдерін тану және орындау туралы», Біріккен Ұлттар Ұйымының Халықаралық Құқық Комиссиясының (UNCITRAL) Келісу ережелері, Еуропалық Парламент пен Еуропалық Одақ Кеңесінің 2008/52 / ЕС 2008 жылғы 21 мамырдағы директивасы. «Азаматтық және коммерциялық істер бойынша медиацияның (медиацияның) кейбір аспектілері туралы» және т.б. [1]. АҚШ, Австрия және Германияда медиация заңды рәсім болып табылады. АҚШ-та судья процесті тоқтатуға және тараптарды медиатордың көмегімен келіссөзге жіберуге құқылы. Ұлыбританияда заң бар, оған сәйкес жанжалды бейбіт жолмен шешуге жеткіліксіз күш-жігер жұмсаған тарап сотта істі жеңсе де, барлық сот шығындарын өтейді. Ұлыбританияда сенім телефоны жұмыс істейді, оған қоңырау шалу арқылы жанжал туындаған жағдайда белгілі бір жағдайға және елді мекенге ең қолайлы медиаторды таңдауға болады. Германияда медиация неміс сот төрелігі жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Соттарда құзыретті адамдар жұмыс істейді, бұл ықтимал сот процестерінің санын айтарлықтай азайтады. Неміс соттарындағы медиацияның ресми саласы жалпы юрисдикцияның соттарында да, басқа соттарда да қаралатын отбасылық, әкімшілік және басқа істерге таралады. Неміс заң мектептерінің көпшілігі тұрақты медиация курсы енгізді. Медиация бүгінде белсенді дамып келеді және ТМД-ға мүше мемлекеттерде көбірек қолдаушылар табуға, алайда оның барлық елдерде заңнамалық базасы жоқ. ТМД мемлекеттерінің барлығы дерлік бұл институтты іс жүзінде қолданатынына қарамастан, қолданыстағы заңнамаға, оның қолдану аясын реттейтін медиация туралы арнайы заңдарға, негізгі ұғымдарға, медиация рәсімін жүргізу тәртібін, медиатордың мәртебесін, құқықтарды және тараптардың міндеттемелері тек Молдова, Ресей, Беларусь және Қазақстанда ғана қабылданған. Медиация институтын Қазақстан заңнамасына ықпалдастыру Қазақстан Республикасының 2010 - 2020 жылдарға арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасы Президентінің 17 тамыздағы Жарлығы негізінде жүзеге асырылды. 2010 жылғы N 1039 "Қазақстан Республикасындағы құқық қорғау қызметі мен сот жүйесінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы"[5], оған сәйкес тараптар арасында ымыраға келудің әртүрлі жолдары мен әдістерін әзірлеу, оның ішінде сотта да, соттан тыс уақытта да еңбек және жеке құқық қайшылықтары саласы. 2011 жылы Қазақстанда «Медиация туралы» 2011 жылғы 28 қаңтардағы N 401-IV Заңы қабылданды, ол Қазақстан Республикасында медиацияны ұйымдастыру саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді, оның қағидаттары мен тәртібін, сондай-ақ медиацияның мәртебесін айқындайды. медиатор. Заңға сәйкес медиация – тараптардың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылатын, өзара қолайлы шешімге келу мақсатында медиатордың көмегімен тараптар арасындағы дауды реттеу рәсімі [2]. Әрине, азаматтық-құқықтық қатынастарды реттеу саласында даулы жанжалға қатысушылардың қарым-қатынасының сипатына байланысты медиация кеңірек қолданылады, бірақ қылмыстық сот ісін жүргізуде медиацияны қолдану тақырыбының өзектілігі кем емес. Қазақстан Республикасының қылмыстық сот ісін жүргізуде медиация институты соңғы уақытта қолданылуда. Қылмыстық процестегі медиация қылмыстық құқық бұзушылықтың құрбаны мен сот төрелігі арасындағы татуласу ретінде қарастырылады және Батыста негізінен кәмелетке толмаған құқық бұзушыларға

қатысты «қалпына келтіретін» сот төрелігі ретінде кеңінен тарады. Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық-процестік кодексіне сәйкес медиатор арыз (хаттама) тіркелген кезден бастап медиацияны жүргізу үшін тараптар тартатын дербес жеке тұлға болып табылатын қылмыстық процеске жаңа қатысушы ретінде ұсынылады. Қылмыстық құқық бұзушылық туралы, сондай-ақ қылмыстық процестің кез келген кейінгі сатысында. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 85-бабына сәйкес медиатор: а) сот ісін жүргізетін орган ұсынған ақпаратпен танысуға; б) медиация тараптары болып табылатын қылмыстық процеске қатысушылармен кездесулердің саны мен ұзақтығын шектемей, онаша және құпия түрде кездесуге; в) медиация тараптары болып табылатын қылмыстық-процестік қызмет субъектілері туралы деректермен танысуға; г) тараптарға медиация келісімін жасасуға жәрдемдесуге (ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексі жобасының 85-бабының 2-бөлігі). Бүгінгі таңда медиация институтын одан әрі дамытуда бірқатар проблемалар бар, олардың бірі – халықтың осы татуласу институтының бар екендігі туралы жеткілікті түрде хабардар еместігі, халықтың белсенді бөлігінің медиацияның қандай екенін білмеуі. Оның ауқымы және қайшылықтарды шешудің қандай жолдары бар. Ендігі мәселе – медиаторлардың құзыреті, әсіресе, қылмыстық істер бойынша кәсіби медиаторлар ғана жіберілуі керек. Бар проблемаларға қарамастан, Қазақстан Республикасының статистикалық деректері 2016 жылдың 11 айында медиация тәртібімен аяқталған істердің саны 410 істі құрағанын, бұл сотта тоқтатылған азаматтық істер санының 58 пайызын құрайтынын көрсетеді. Бітімгершілік келісімді бекіту – 123 іс, партисипативтік рәсімдерді қолданумен – 7, татуластыру рәсімдерін қолданумен барлығы 540 іс аяқталды [9]. Қолданыстағы заңнаманы жаһандық қайта қарау процесі архаикалық, әрекетсіз нормаларды жою және жаңа, заманауи, нақтылық талап ететін, қазіргі қоғам мен мемлекеттің қажеттіліктеріне жауап беретін заңдарды қабылдау жолында дамып келеді. Дегенмен, жаңа актілердің қабылдануының өзі де, олардың саны да еліміздегі заңдылықтың нығаюының көрсеткіші әрі дәлелі емес. Менің ойымша, Қазақстанда медиация институтының дамуын арттыру қажет. Бүгінгі күні медиация келіссөздердің ерекше технологиясының арқасында дауласушы тараптардың ынтымақтастығына бағытталған, ол тиімді құқықтық тетік бола алады. «Медиация туралы» Заң күшіне енген жылдар ішінде бұл институтты құқықтың әртүрлі салаларында қолдануға кедергі келтіретін көптеген кедергілер туындады. Бастапқыда мұндай мамандар медиатор көрсететін қызметтердің сапасы мен кәсіби деңгейіне әсер ететін бірінші мамандану орнында болғандықтан. Теориялық тұрғыдан алғанда, кәсіби шектен шығуды болдырмау үшін медиация қызметіне «нөлден бастап» дайындалу керек. Мысалы, медиаторлар – білімі бойынша психологтар психологиялық жағдайды талдауға және психологиялық көмек көрсетуге бейім.

Өз кезегінде, адвокаттар өздерінің мамандығына қарай, қайсыбір жағдайда дауласушы тараптардың біреуінің позициясын ұстанады (немесе айыптауға немесе қорғауға кіріседі). Тараптарға өз шешімін таңуға болады. Екі нұсқа да медиацияға мүлдем сәйкес келмейді, оның принциптерін бұзады, мысалы, медиатордың бейтараптығы, еріктілігі және т.б. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, медиация институтын жүйелі және табиғи жүзеге асыру үшін жоғарыда аталған барлық белгілерді: менталитет, дайындық, сондай-ақ мемлекет пен ішкі заңнаманы дамыту. Тұжырымдама азаматтар мен мемлекеттің мүдделерін ескере отырып, медиацияны жүзеге асырудың басым қадамдарын және оны жүзеге асырудың одан әрі реттілігін анықтауға мүмкіндік береді. Тұжырымдаманың құрамдас бөлігі медиаторларды даярлау және олардың кәсіби қызметі мәселелері болуы тиіс. Медиация институты өзінің мәні бойынша қалпына келтіретін сот төрелігінің бір түрі екенін есте ұстаған жөн. Қалпына келтіретін сот төрелігі – қоғамның жасалған қылмысқа қалай жауап беруі керек деген жаңа көзқарас және осы көзқарасқа сәйкес құрылған тәжірибе. Оның мәні мынада: кез келген қылмыс қылмыскердің жәбірленушіге келтірілген зиянды өтеу жөніндегі міндеттеріне әкеледі. Бұл үшін жәбірленуші мен құқық бұзушының мемлекеті мен әлеуметтік ортасы қажетті жағдайларды жасауы керек. Қалпына келтіретін сот төрелігі

бағдарламаларындағы орталық фигура жәбірленуші мен қылмыскер арасындағы кездесу болып табылады, бұл олардың ерікті түрде қатысуын көздейді.[5]Қалпына келтіретін сот төрелігі институттарын енгізу қажеттілігі, бір жағынан, қылмыстық саясатты ізгілендірумен байланысты болса, екінші жағынан, процессуалдық рәсімдерді оңтайландыру қажеттілігінен туындады. Медиацияны енгізудің келешегін ескере отырып, қалпына келтіретін сот төрелігі сот төрелігін дамытудағы ерекше бағыт екенін есте ұстаған жөн.Қазақтар үшін қалпына келтіруші сот төрелігінің элементтері тек билер соттарының қызметін айғақтайтын тарихи құжаттардан ғана таныс емес. Кейбір аудандарда даулар әлі күнге дейін құқық қорғау органдарына ресми түрде жүгінбей-ақ шешілуде. Оның үстіне ұлттық өмір салты көптеген мемлекеттік және мемлекеттік емес органдар мен мекемелердің қызметін іс жүзінде бітімгершілік саясатқа жетеледі. Сондықтан қалпына келтіруші сот төрелігінің элементтерін енгізу мәселесі туралы айта отырып, ең алдымен дүниетаным ретінде қалпына келтіретін сот төрелігі тақырыбы әрбір қазақстандыққа жақын екенін айта аламыз.Сонымен қатар, медиация дауласушы тараптардың уақытын, ақшасын және эмоционалдық күшін үнемдеуге көмектеседі. Оны жүзеге асыру барысында процестің жағдайын, ұйымдастырылуын, регламентін және мазмұнын жеке анықтауға болады. Медиация қақтығысқа (кімдікі дұрыс, кімдікі бұрыс екенін анықтауға) немесе жеңіске емес, шешу жолдарын сындарлы іздеуге бағытталған.Уақыт тұрғысынан медиация қатысушылардың қажеттіліктеріне оңай бейімделуі мүмкін және даудың эмоционалдық және жеке аспектілерін ескере алады. *Бұл ретте медиация процесі құпия* процесс болғандықтан, қатысушылардың жеке мүдделері саласы толығымен қорғалады . Медиация дауласушы тараптарға болашаққа көз жүгіртіп, шығармашылық қабілеттерін пайдалануға мүмкіндік береді. Дауды медиация тәртібімен шешу кезінде, әдетте, қол жеткізілген келісімдер ұзаққа созылады және істің нақты жағдайына сәйкес келеді, бұл олардың орындалуына ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар олардың орындалуын өзара қолайлы және табиғи қадамға айналдырады. Медиация институтын кеңінен насихаттау мақсатында бірінші кезекте түсіндіру жұмыстарын жалғастыру керек. Бір ғажабы, кейбір жағдайларда заңгерлердің өзі оның мағынасын білмейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Медиация туралы, Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы. (31.10.2015 ж. өзгертулер мен толықтырулармен). Медиация туралы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs>
2. Еуропалық құқықтық жүйедегі келісу процедуралары. Д.Л.Давыденко, 2019 ж
3. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs>
4. Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 17 тамыздағы N 1039 «Қазақстан Республикасында құқық қорғау қызметі мен сот жүйесінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы» Жарлығы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 17 тамыздағы № 1039 Жарлығы.
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі.Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V Кодексіме

ОСОБЕННОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ С ПРИМЕНЕНИЕМ ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ

КОГТЕВА А.Е.

студентка группы СПД-20-2

КОЩЕГУЛОВ Б.Б.

Научный руководитель, к.ю.н., доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В статье рассмотрены положения казахстанского законодательства в области регулирования оперативно-розыскной деятельности, а также научные работы казахстанских авторов в сфере криминалистики и криминологии. Статья описывает особенности осуществления оперативно-розыскной деятельности с применением специальных технических средств и информационных источников. Целью работы является изучения влияния развития современных технологий на работу правоохранительных органов в части осуществления оперативной деятельности.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, криминалистика, следственные действия, правоохранительные органы, уголовный закон, специальные технические средства.

Оперативно-розыскная деятельность является важной составляющей досудебного расследования. Именно этот элемент способствует сбору доказательств, сведений имеющих важное значение для быстрого и успешного раскрытия преступления. Грамотное проведение оперативно-розыскных мероприятий вносит вклад не только в раскрытие частного случая, но и в методику раскрытия преступлений в целом. Научная среда криминологии и криминалистики расширяет перечень методов и инструментов по проведению оперативно-розыскной деятельности в рамках уголовного процесса. Особенный рост числа методов проведения оперативно-розыскных мероприятий наблюдается в век информационных технологий и технологического прогресса. Многие из ранее казалось бы, базовых средств проведения оперативно-розыскных мероприятий отходят на второй план или вовсе исключаются из практического применения, а на их место приходят технические средства нового поколения, способствующие не только сэкономить время оперативника, но и позволить получение тех сведений и материалов, получить которые ранее было трудоёмко или вовсе невозможно.

Согласно Закону Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности», понятие специальных технических средств раскрывается как устройства, аппаратура, приспособления, оборудование, имеющие специальные функции, программное обеспечение и конструктивные особенности для добывания и документирования информации в ходе проведения оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных действий. [1]

Специальные средства применяются при проведении следственных действий, как гласных, так и негласных. В частности, при поиске устройств незаконного снятия информации, наблюдения, негласных аудио и (или) видеоконтроль лица или места, негласные контроль, перехват и снятие информации, передающейся по сетям телекоммуникационной связи, негласного получения информации о соединениях между абонентами и проведении других оперативно-розыскных мероприятий.

К специальным техническим средствам, в том числе относят криминалистическое оборудование, позволяющие получение сведений в формате аудио-видео, текстового и изобразительного характера. В настоящее время сотрудниками следственно-оперативных групп используются видеокамеры, диктофоны, цифровые фотокамеры, криминалистические лупы, металлоискатели, ультрафиолетовые осветители. Все перечисленные технические

средства относятся к технике, используемой непосредственно для проведения осмотра места происшествия.

Несмотря на то, что большинство применяемых в практике специальных технических средств являются объектом засекречивания, существующая классификация даёт понять, какого типа средства могут быть применены в ходе осуществления оперативно-розыскной деятельности.

Базовая классификация специальных технических средств на сегодняшний день представлена следующим образом:

- средства акустического контроля – применяется в случае необходимости скрытной фиксации речи или разговора объекта оперативно-розыскного мероприятия;
- средства поиска – предназначены для обнаружения скрытых объектов (в том числе и транспортных средств, цифровых и технических средств);
- средства скрытного видеонаблюдения;
- средства оперативной связи (для передачи команд, координации действий участников ОРМ и т.д.) на каналах «оперативник — оперативник», «оперативник — центр»). [2, с.172]

Для наблюдения за объектом в режиме реального времени, при его перемещении и установлении постоянного непосредственного наблюдения применяются бинокли различных типов.

На сегодняшний день, с развитием информационных технологий и учащением совершения киберпреступлений, возрастает необходимость расширения наименований специальных технических средств учитывая данную специфику их раскрытия. В частности, можно привести пример использования пользователем VPN-соединения, что в данном случае позволяет «менять» IP и тем самым предотвращают передачу данных, которые необходимо отследить, включая анонимный режим передачи данных.

Возникновение подобных методов обхода блокирования и слежения правоохранительным органам (в первую очередь отделам, осуществляющим борьбу с киберпреступностью и информационной безопасностью), стало необходимо совершенствования имеющихся наработок по проведению оперативно-розыскных мероприятий, а также технической составляющей и применения специальных знаний.

Совершенствования методов совершения преступлений побуждает к параллельному совершенствованию криминологических методик и технического вооружения правоохранительных органов. Стоит также, отметить, что на современном этапе всё ещё недостаточную оснащённость имеют отделы полиции в сельской местности, небольших городах и районных центрах. Это, безусловно, тот фактор, который значительно понижает уровень раскрываемости, а значит и эффективность деятельности местных правоохранительных органов.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 г., (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.01.2023 г.) – электронный ресурс. Режим доступа <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z940004000> ;
2. Лапин Е.С. Оперативно-розыскная деятельность. Курс правовых и теоретических основ. Учебное пособие, 2010 г., г. Москва;

КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ПОРТРЕТТІК САРАПТАМА ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ ЖАЛПЫ МӘЛІМЕТТЕР

КАРАШУЛАКОВ МАДИ

СПД- 22-3ск топ студенті

Ғылыми жетекшісі- ҚҰЛИБЕК АРАЙЛЫМ БЕГАЛЫҚЫЗЫ

«ЖҚЖАП» кафедрасының аға оқушысы

ИСКАКОВ Д.Е.

Қарағанды облысы ПД-нің криминалды полиция департаменті

басқармасының жедел уәкілі, полиция подполковнигі

Анотация. Адамды қылмыстық жауапкершілікке тартудың міндетті шарттарының бірі оның жеке басын анықтау болып табылады. Сыртқы келбеті бойынша жеке тұлғаны анықтау ісінде сарапшы-криминалист жүргізетін фотокарталар бойынша бейнелеудің криминалистикалық сараптамасы ерекше орын алады. Сараптама жүргізу қажеттілігі әдетте тергеу және жедел органдарға белгілі адамдарға қатысты туындайды.

Фотографиялық бейнелеу сараптамасы ең күрделі сот-медициналық зерттеулердің бірі болып табылады. Мұндай сараптамадағы зерттеудің мүмкіндіктері мен шектері көбінесе жедел қызметкердің немесе тергеушінің сарапшыға жіберілген фотографиялық материалды қаншалықты дұрыс таңдағанына байланысты.

Кілт сөздер : құқық, қылмыс, құжаттар, фотокарталар, сарапшы, профиль

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында құқық үстемдігін және сот төрелігін іске асыру сапасын қамтамасыз ету қажеттігін атап өтті [1]. Қылмыстарды ашу және тергеу жөніндегі қызметті жандандыру үшін қазіргі заманғы жетістіктерді, криминалистика ғылымын, оның ішінде криминалистикалық техника саласындағы әзірлемелерді пайдалану маңызды. Қылмыстарды ашу мен тергеудегі тиімді сот-медициналық құралдардың бірі-жасырын қылмыскерлерді іздеу, адамдарды анықтау, сот-медициналық есептерде және т. б. үшін қолданылатын ауызша портрет әдісін қолдану. Ауызша портрет әдісін қолданудың тиімділігі көбінесе оның даму деңгейіне, тәжірибешілердің осы әдісті меңгеру дәрежесіне байланысты [2, б.14].

Адамды қылмыстық жауапкершілікке тартудың міндетті шарттарының бірі оның жеке басын анықтау болып табылады. Сыртқы келбеті бойынша жеке тұлғаны анықтау ісінде сарапшы-криминалист жүргізетін фотокарталар бойынша бейнелеудің криминалистикалық сараптамасы ерекше орын алады. Сараптама жүргізу қажеттілігі әдетте тергеу және жедел органдарға белгілі адамдарға қатысты туындайды.

Мысалы, фотосуреттерден сәйкестендіру қолданылады:

- тергеуден, соттан жасырынғандарды немесе қамау орындарынан қашқандарды іздестіру кезінде, егер іздестіру процесінде оған қатысты бұл іздестірілуші деп пайымдауға негіз бар адам анықталса;
- хабар-ошарсыз кеткендерді іздестіру кезінде, хабар-ошарсыз кеткендерге ұқсастығы бар белгісіз адамның мәйіті табылған жағдайда;
- фотокарталар бойынша жеке басын сәйкестендірудің дұрыстығын тексеру мақсатында;
- құжаттарды жедел тексеру кезінде, құжаттың фотокартасында бейнеленген адамның құжатты ұсынған тұлға екендігіне күмән туындаған кезде және т. б [3, 88 б].

Сондықтан, әдетте, әртүрлі фотографиялық кескіндер (сигналдық, көркемдік, Әуесқойлық, жалғыз, топтық және т.б.) зерттеледі, ал салыстыру үшін материал ретінде іздеу процесінде орнатылған фотосуреттер қолданылады (оның ішінде белгісіз мәйіттердің суреттері).

Фотографиялық бейнелеу сараптамасы ең күрделі сот-медициналық зерттеулердің бірі болып табылады. Мұндай сараптамадағы зерттеудің мүмкіндіктері мен шектері көбінесе жедел қызметкердің немесе тергеушінің сарапшыға жіберілген фотографиялық материалды қаншалықты дұрыс таңдағанына байланысты.

Тәжірибе көрсеткендей, тұлғаны сыртқы белгілері бойынша анықтау үшін ең қолайлы:

- Тірі адамдар мен мәйіттердің сигналдық суреттері, құжаттарға арналған фотосуреттер, сондай-ақ барлық басқа сапалы суреттер: өткір кескінмен, эмульсияға айтарлықтай зақым келтірместен, ретушсыз және т. б.
- Мәйіттің басын "тірі" түрге өткізгеннен кейінгі сигналдық суреттері.
- Бас киімсіз және беттің бөліктерін жабатын өзге де киім заттарынсыз суретке түсірілген фотокарталар.
- Фотосуреттерді дайындаудың ең жақын уақыты мен суретке түсірілген адамдардың жағдайына. [3, 27 б].

Сарапшының сұрақтары келесідей қалыптасады: "ұсынылған фотокарталарда бірдей немесе әртүрлі тұлғалар бейнеленген". "Топтық суретте Б. бейнеленген жоқ па, оның фотокартасы қоса берілген және т. б."

Фотографиялық кескіндер бойынша сәйкестендірудің негізі фотокарталарда бейнеленген тұлғалардың сыртқы келбетінің ең тұрақты анатомиялық белгілерін ауызша портрет әдісін қолдана отырып зерттеу және салыстырмалы зерттеу болып табылады.

Сараптаманың бастапқы кезеңінде зерттеуге түскен фотокарталарды олардың жеке басын сәйкестендіру үшін және осы мақсат үшін ең қолайлысын таңдау үшін жарамдылығын анықтау мақсатында зерделеу жүргізіледі.

Кейбір жағдайларда сарапшы сараптама тағайындалған істің мән-жайын анықтайды және қосымша материалдарды сұрайды. Фотокарталардың жарамсыздығы туралы сарапшының қорытындысы акт түрінде ресімделеді, онда қолда бар фотокарталар бойынша сәйкестендірудің мүмкін етігін негіздейтін себептер егжей-тегжейлі көрсетіледі.

Әрі қарай зерттеу фотокарталарда көрсетілген сыртқы келбеттің белгілерін бөлек зерттеуден және осы белгілердің ең тұрақтыларының жеке жиынтығын анықтаудан тұрады.

Содан кейін бір суретте бейнеленген тұлғаның сыртқы түрінің белгілері басқа суретте бейнеленген аттас белгілермен салыстырылады. Салыстыру кезінде беттің жекелеген бөліктерінің пішіні, орналасуы, ерекшеліктері мен салыстырмалы өлшемдері ескеріледі, ол үшін зерттелетін және салыстырылатын фотокарталармен репродукциялар жасалады, онда кескін бір масштабқа келтіріледі. Салыстырылған әрбір белгіні бағалау сыртқы түрінің жекелеген белгілерінің ықтимал өзгерістерін, сондай-ақ суретке түсіру кезінде жекелеген белгілердің ықтимал бұрмалануын ескере отырып жүргізіледі.

Белгілерді салыстыру жалпыдан бөлікке қарай дәйекті түрде жасалады. Сонымен, ең алдымен, ең жалпы белгілер салыстырылады, мысалы, бет пішіні фас және беттің жалпы контуры және профильдегі бастың пішіні және т.б. содан кейін олар беттің жеке бөліктерін, сондай-ақ ерекше белгілерді дәйекті салыстыруға көшеді. Егер бейнеленген адамдардың сыртқы келбетін анықтайтын белгілер жиынтығы сәйкес келсе, фотокарталарда бір тұлға бейнеленген деген қорытынды жасалады.

Сараптама процесінде визуалды зерттеу негізінде қандай да бір қорытындыны тексеру үшін, сондай-ақ иллюстрация үшін фотокарталардан жасалған диапозитивтердегі кескінді біріктіру, бір кескіннің бөліктерін басқа кескінмен біріктіру сияқты зерттеудің қосалқы техникалық әдістері пайдаланылуы мүмкін, ол үшін олардан кесіледі.

Сәйкестендіру арқылы жеке тұлғаны анықтау сияқты, жеке тұлғаны фотокарталар арқылы анықтау кезінде ерекше белгілер үлкен маңызға ие болады, әсіресе мәйіттің жеке басын анықтау туралы сөз болғанда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы "кеңейту мемлекеті. Біртұтас ұлт. Қайырымдылық қоғамы". 1 қыркүйек 2022. - Электрон. Ресурс. Режим: // <http://www.akorda.kz> (өтініш берілген күні 15.01.2023 ж.).

2. Османов Т. Ю. ауызша портрет әдісін келесі және жедел қызметте қолдану: мәселенің әдіснамалық және психологиялық аспектілері. [Мәтін]: реферат. дис. ... канд. заңгер. ғылымдар: 12.00.09. - Мәскеу, 2000. - 22 б.

3. Шарипов С. Р., Балгимбеков Д. У., Құлибек А. Б. Криминалистика: Оқулық. / Шарипов С.Р., Балгимбеков Д. У., Құлыбек А. Б.-Қарағанды: Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 2021. - 197 б.

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОЦЕДУРНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

КАЛИЕВ А.

студент группы СПД-21-3

ФИЛИН В.В.

Научный руководитель, к.ю.н.

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

ШАГАТАЕВ К.К.

Председатель судебной коллегии по
административным делам суда области Ұлытау,
к.ю.н., доцент

Аннотация. В статье проводится анализ практики реализации новой административной процедурно-процессуальной формы отправления правосудия в Казахстане. Систематизируются и показываются основные направления исковых обращений в контексте регионов страны, субъектов ответственности и принятых по ним решений.

Ключевые слова: административная юстиция, административный процедурно-процессуальный кодекс, административный иск, административный орган.

С января 2021 года в нашей стране начали функционировать новые специализированные административно-процедурные суды. Основное назначение которых заключается в обеспечении прав и свобод физических и юридических лиц в государственном управлении. Результатом их деятельности ожидается эффективность и законность принятия управленческих решений государственными служащими, противодействие коррупции. Прошло уже немного времени их практической деятельности, но уже имеются положительные результаты. В нашей статье, на основе материала предоставленного специализированным судом Карагандинской области, официальных статистических источников с государственных сайтов судебных органов, органов статистической информации Генеральной прокуратуры Республики Казахстан представлен анализ отправления правосудия судами по административным делам за 12 месяцев прошлого, 2022 года [1].

Так, с момента введения в действие Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан (АПК РК) [2] в суды республики поступило 27 629 исков (2021 год – 14 469, 2022 год – 13 160 исков).

Сравнивая аналогичные периоды 2021–2022 годов, показатель поступления в текущем году уменьшился на 9%.

За год внедрения административной юстиции судами всего окончено 24 613 дел, или 89% (2021 год – 12363, 2022 год – 12 250 дел):

- с вынесением решения – 8 559, или 35% (2021 год – 4 161, 2022 год – 4 398 дел);
- возвращением исков (без учета примирения) – 11 805, или 48% (2021 год – 6 125, 2022 год – 5 680 дел). Из них в связи с отзывом иска 5399, или 46% (2021 год – 2450, 2022 год – 2949).

- примирением – 3413, или 14% (2021 год – 1 414, 2022 год – 1 999 дел).

- направлено по подсудности – 397, или 2% (2021 год – 223, 2022 год – 174).

Остаток на конец отчетного периода – 2620, или 9% дел.

В разрезе регионов данные о поступлении выглядят следующим образом:

Явными лидерами по поступлению исков выступают суды:

- Нур–Султана – 4684, или 17% (2021 год–2498, 2022 год– 2186);

- Алматы – 4464, или 16% (2021 год–2392, 2022 год– 2072).

Наименьшее поступление исков наблюдается в судах:

- Актюбинской – 812, или 3% (413/399);

- Атырау – 771, или 3% (427/344);

- Кызылординской – 730, или 3% (339/391);

- Северо–Казахстанской – 757, или 3% (375/382);

- Мангистауской – 675, или 2% (358/317);

- Военном суде – 168, или 1% (106/62).

Наибольший показатель по следующим категориям споров:

1) об оспаривании действий (бездействия) судебных исполнителей – 9 140 (2021 год – 4923, 2022 год – 4217,) или 33%.

Характерно для всех регионов, больше – в городах Алматы –1971, Нур–Султане –1884.

Большое количество исков в отношении судебных исполнителей связано с обжалованием абсолютно всех действий сторонами исполнительных производств.

2) земельные споры – 4 046 (2021 год – 2087, 2022 год – 1959), или 15%. Больше – в Туркестанской области 515, г. Алматы 458, Алматинской области 530.

Как показал анализ, наибольшее количество исков подано в отношении акимов, аппаратов акимов и организаций, находящихся в их ведении, об оспаривании решений, постановлений, а также действий (бездействия);

3) налоговые споры – 2 403 (2021 год –1300, 2022 год – 1103) или 9%.

Больше – в гг. Алматы 487, Нур–Султане – 407, Карагандинской области – 210.

Основными требованиями, заявляемыми истцами по налоговым спорам, являются отмена уведомлений о начислении/доначислении налогов (НДС, КПН), о результатах проверки, признании незаконными действий по проведению камерального контроля, отмена уведомлений об устранении нарушений по результатам камерального контроля и др.;

4) в сфере государственных закупок – 2046 (2021 год –1238, 2022 год – 808), или 7%. Больше – в гг. Нур–Султане 391, Алматы 199, Карагандинской области 164.

Истцами в основном заявлены требования об отмене решений конкурсной комиссии и протокола об итогах конкурса, приказов о включении в реестр недобросовестных участников и др.;

5) жилищные споры – 1 581 (2021 год –742, 2022 год – 839), или 6%.

По данной категории оспариваются действия (бездействие) государственных органов, принятые ими решения о легализации недвижимого имущества, об отказе в восстановлении в очереди на жилье и др.

Прирост имеется по таким категориям споров:

- прочие споры – на 183 (772 на 955), 19%;

- жилищные споры – на 97 (742 на 839), 12%;

- в сфере гос.услуг – на 74 (653 на 727), 10%;

- аудит и финансовый контроль – на 75 (133 на 208), 36%;

- архитектурная и градостроительная деятельность – на 51 (202 на 253), 20%;
- пенсионные споры, пособия и иные соц.выплаты – на 46 (160 на 206), 22%;
- правоохранительная сфера – на 46 (422 на 468), 10%;
- сфера антимонопольного законодательства – на 27 (130 на 157), 17%;
- сфера агропромышленного комплекса – на 23 (35 на 58), 40%;
- сфера науки и образования – на 20 (73 на 93), 22%.

Кроме судебных исполнителей, ответчиками по административным делам зачастую выступают:

1) центральные государственные органы (ЦГО) и их территориальные подразделения: 9 666 исков, или 35% (2021 год – 5118, 2022 год – 4548).

Наибольшее количество:

А) Министерство финансов РК и его структурные подразделения – 4197 дел (15%), а именно:

- Комитет государственных доходов и его тер.подразделения – 2600;
- Комитет казначейства и его тер.подразделения – 523;
- Комитет внутреннего государственного аудита и его тер.подразделения – 819.

Кроме приведенных министерств, иски также поступали в отношении иных центральных государственных органов (ЦГО) и их территориальных органов:

Б) Министерство внутренних дел – 1044, или 4% (прочие – 97, жилищные – 67, трудовые – 105, имущественные – 61 (требования связаны с движимым имуществом истцов) и др.);

В) Министерство юстиции РК и территориальные подразделения – 530, или 2% (без учета частных судебных исполнителей);

Г) Министерство здравоохранения – 528, или 2% (трудовые – 50, прочие – 45, госзакупки – 29);

Д) Министерство труда и соцзащиты населения – 524, или 2% (пенсионные, пособия – 211, трудовые – 201).

Также к ЦГО предъявляются иски других категорий:

- земельные споры – 1975 (20%);
- госзакупки – 1277 (13%);
- жилищные споры – 832 (9%);
- прочие – 880 (9%).

Приведенная статистика показывает, что гражданами производится обжалование действий (бездействия) административных органов различных сфер и отраслей.

Исходя из категорий споров, можно прийти к выводу, что насущными остаются проблемы, связанные с вопросами, касающимися земли, жилья и сферы государственных закупок;

2) акимы/аппараты акимов по 6 409 делам, или 23% (2021 год – 3025, 2022 год – 3384).

В сравнении с прошлым годом число исков к местным исполнительным органам (МИО) уменьшилось на 359.

Наибольшее количество исков предъявлено в городе Алматы (758), Алматинской области (742), Туркестанской области (647).

Наименьшее – в Мангистауской (120), Актюбинской (173) и Атырауской (195) областях.

Наибольшее количество исков предъявлено по таким спорам:

- земельные – 3 469 (54%) – (Туркестан – 462, Алматинская область – 423, Алматы – 351);
- жилищные – 966 (15%) – (Алматинская – 148, Павлодар – 146, Алматы – 87, Нур-Султан – 71).

Основное количество исков, поданных в суды Алматинской области, содержат требования о признании права на приватизацию, незаконным расчета остаточной стоимости жилища для приватизации, предоставлении жилища из государственного жилищного фонда,

о понуждении заключить договор жилого помещения, о возложении обязанности рассмотреть заявление на жилищной комиссии и выдаче решения по ранее предоставленному жилью, о восстановлении в очереди нуждающихся в получении жилья и др.;

- госзакупки – 406 (6%) – (Шымкент – 66, Павлодарская – 40, Алматинская – 33, Жамбылская – 31, Туркестанская область – 32). По данной категории юридическими лицами подано – 368 исков;

- прочие – 357 (6%) – (Жамбылская – 47, Костанайская область – 51, Алматы – 40, Нур-Султан – 32);

- архитектура и градостроительство – 350 (5%) – (Алматы – 143);

3) споры между ГО. В ходе анализа установлено, что в рамках административного судопроизводства судами рассматриваются дела, сторонами в которых выступают исключительно государственные органы (ГО).

За год в суды поступило 740 таких исков (в 2021 г. – 431, за 6 месяцев 2022 г. – 309).

Наибольшее поступление исков отмечается в судах города Нур-Султана – 107, Туркестанской – 104, Костанайской – 69, Акмолинской – 54, Алматинской – 52, Жамбылской областях – 47. В остальных регионах показатель поступления варьируется от 16 до 38.

В основном ГО спорят по следующим категориям дел:

– земельные споры – 219 (в 2021 г. – 162, за 6 месяцев 2022 г. – 57) (30%).

Споры вокруг отмены предписания об устранении нарушений, признания незаконным решения акима, отмены протокольного решения земельной комиссии и др.

Так, в частности, Управление земельной инспекции Туркестанской области подало 93 иска против МИО следующего характера: об отмене постановлений и решений акимов ввиду выделения земельного участка без аукциона, без положительного заключения земельной комиссии, отсутствия в архиве оригинала решения о выделении земельного участка, нарушения порядка о вынесении решения об изъятии земельного участка для государственных нужд;

– в сфере государственных закупок – 110 (в 2021 г. – 68, за 6 месяцев 2022 г. – 42) (15%), аудита и финансового контроля – 101 (в 2021 г. – 41, за 6 месяцев 2022 г. – 60) (14%).

Требования касаются признания недействительными аудиторского отчета и заключения по результатам рассмотрения возражения, признания незаконным и отмене протокола об итогах по конкурсу, о признании недействительными договоров о государственных закупках работ.

В 2022 г. по данной категории дел 67% исков (28 из 42) поступили от структурных подразделений акиматов (Управление по госзакупкам, Отдел экономики и бюджетного планирования, Управление внутренней политики, Управление архитектуры, градостроительства и земельных отношений, Отдел земельных отношений, Отдел образования, Отдел жилищно-коммунального хозяйства, пассажирского транспорта и автомобильных дорог).

Также на Департамент внутреннего госаудита иски подали Управление сельского хозяйства, Областной центр психического здоровья управления здравоохранения, Управление государственных закупок, Отдел строительства, Комитет автомобильных дорог МИИР РК, Управление общественного здравоохранения, Управление образования, Министерство сельского хозяйства, Министерство обороны, больницы и школы, другие субъекты аудиторского и финансового контроля.

На Ревизионную комиссию иски подали ГУ «Отдел земельных отношений», Центр занятости населения акимата, Управление ветеринарии, Управление социального благосостояния, Отдел строительства, архитектуры и градостроительства.

На ГУ «Счетный комитет по контролю за исполнением республиканского бюджета» иски подали Министерство здравоохранения, Управление строительства города Нур-Султан;

– прочие споры – 62 (в 2021 г. – 32, за 6 месяцев 2022 г. – 32).

Таким образом, имеются два основных направления конфликта между госорганами, вследствие которых страдают интересы людей и бизнеса, это земельные споры и споры в сфере госзакупок, что не способствует повышению авторитета органов государственной власти и доверия к ним.

По таким спорам истцами выступают – ГУ «Управление земельной инспекции Туркестанской области» – 93, КГУ «Управление градостроительного контроля города Алматы» – 26, ГУ «Аппарат акима» г.Арысь – 8, ГУ «Управление государственных закупок Северо-Казахстанской области» – 8, ГУ «Управление государственных закупок Мангистауской области» – 7, в качестве ответчиков – ГУ «Аппарат акима Шардаринского района» – 16, РГУ «ДВГА по Костанайской области КВГА МФ» – 16, ГУ «Аппарат акима города Туркестан» – 16, РГУ «ДВГА по Кызылординской области КВГА МФ» – 15, РГУ «ДВГА по г. Нур-Султану КВГА МФ» – 14.

Прокуратура также является стороной по 41 делу (истец – 26, ответчик – 15). Основные требования, предъявляемые прокуратурой, связаны с оспариванием административных актов, принятых по результатам рассмотрения ГО актов прокурорского надзора, и действий по отклонению протеста, ответов на представления. Иски к прокуратуре связаны с оспариванием ГО актов прокурорского надзора.

Список используемых источников:

1. Портал органов правовой статистики и специальных учетов. Электронный ресурс: <https://qamqor.gov.kz/>

2. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года №350. Электронный ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>

ҚҰЖАТТАРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ТӘСІЛДЕРІ ТУРАЛЫ

СОВЕТОВА АНСАҒАН

СПД – 22-3ск топ студенті

БАЛҒЫМБЕКОВ Д.У.

*Ғылыми кеңесшісі – з.ғ.к., профессор
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы
Сағат Б.Р*

*Михайлов полиция бөлімінің
полиция капитаны, криминалист.*

Аннотация. Қылмыстарды ашу мен тергеудегі құжаттармен жұмыс олардың тергеу тексеруінен басталады, оның жетістігі бірқатар ережелерді сақтаумен қамтамасыз етіледі. Құжаттағы ақпарат оны кейіннен беру, өңдеу, сақтау үшін белгілі бір ережелерге бағынатын белгілер (таңбалар) жиынтығы түрінде түсірілуі мүмкін.

Қылмыстық іс жүргізу ғылымы үшін жазбаша дәлелдемелер ұғымы өте өзекті, өйткені ол құжаттардың көмегімен дәлелдеу мәселесінің маңызды аспектілерін анықтауға және шешуге және тиісті дәлелдемелер тобын жетілдіруге ықпал ететін әдіснамалық қасиеттерге ие.

Кілт сөздер: қылмыс, тергеу, дәлелдемелер, құжаттар, заң, зерттеу, құқық, қорғау.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында құқық үстемдігін және сот төрелігін іске асыру сапасын қамтамасыз ету қажеттігін атап өтті [1]. Құқық қорғау органдарының қылмыстық істерді тергеу және қарау

жөніндегі қызметі дәлелдемелерді жинауға, тексеруге және бағалауға байланысты. Олардың ішінде әрбір қылмыстық істің едәуір бөлігін құжаттар алады. Заң олардың құрамындағы мәліметтердің салыстырмалылығын, рұқсат етілуін және дұрыстығын айқындау мақсатында оларды басқа да тексеруге және жалпы негіздерде бағалауға жататын толыққанды дәлелдемелер деп таниды.

Қылмыстарды ашу мен тергеудегі құжаттармен жұмыс олардың тергеу тексеруінен басталады, оның жетістігі бірқатар ережелерді сақтаумен қамтамасыз етіледі. Құжаттағы ақпарат оны кейіннен беру, өңдеу, сақтау үшін белгілі бір ережелерге бағынатын белгілер (таңбалар) жиынтығы түрінде түсірілуі мүмкін [2,7 б.].

Қылмыстық іс жүргізу ғылымы үшін жазбаша дәлелдемелер ұғымы өте өзекті, өйткені ол құжаттардың көмегімен дәлелдеу мәселесінің маңызды аспектілерін анықтауға және шешуге және тиісті дәлелдемелер тобын жетілдіруге ықпал ететін әдіснамалық қасиеттерге ие. Қылмыстық сот ісін жүргізу саласына тартылатын құжаттар нысаны, мазмұны, нысаналы мақсаты, түсу көзі, дайындау тәсілі, іс жүргізу мәртебесі және т. б. бойынша ерекшеленеді, бұл оларды тергеу процесінде қолданудың әртүрлі тәсілдерін анықтайды [3, 12 б.].

Құжаттармен жұмыс істеу, егер олар табылса, қолғаппен немесе пинцетпен ұсынылады, өйткені оларда қандай іздер бар және олар қайда орналасқаны белгісіз. Бұл ережені сақтамау қолда бар немесе қылмысқа қатысы жоқ жаңа іздердің пайда болуына әкелуі мүмкін. Құжатты дымқыл қолмен алуға, оны дымқыл немесе ластанған заттарға қоюға болмайды. Жазбаша құжаттарда алдыңғы немесе артқы жағында жазулар жасауға болмайды. Парақтарды бұрыннан бар иілістерге сәйкес келмейтін жерлерде бүгуге болмайды, өйткені бүктемелердің саны мен орналасуы жазбалардың сипаты мен орындалу шарттарын түсіну үшін маңызды, бұл құжаттың айрықша белгілерінің бірі.

Ылғал құжаттар бөлме температурасында түзетілген түрде кептіріледі. Іске тіркелген құжатты шетінен тігуге болмайды. Оны жайылған немесе бұрыннан бар бүктемелерге бүктелген етіп таза қалың қағаз немесе картон парақтарының арасына конвертке салған жөн. Конверттердегі қажетті жазулар оларда құжаттар орналастырылғанға дейін жүргізіледі.

Компьютерлердің магниттік таспалары, компьютерлердің магниттік дискілері, аудио-бейне кассеталар тұрақты немесе ауыспалы магниттер өрістерінің әсерінен, сондай-ақ магниттік толқындар шығаратын құрылғылардан (генераторлар, радиоқабылдағыштар, теледидарлар және т.б.) қорғалуы керек.

Құжатты зерттеуді оның мақсатын анықтаудан, негізгі мәтінді және ондағы басқа жазуларды (қарарлар, белгілер) түсінуден бастау ұсынылады. Бұл ретте құжаттың мазмұны мен нысаналы мақсатының сәйкестігі айқындалады. Егер түпнұсқалыққа күмән туындаса, онда сіз ұқсас түпнұсқа құжаттың үлгісімен танысуыңыз керек. Сонымен қатар, құжаттың алдыңғы және артқы жақтарының, шеттерінің жағдайы зерттеледі. Құжат заңды тұлғаның атынан толтырылған кезде, олар жалған белгілерді анықтау үшін түпнұсқа құжаттағы ұқсас деректемелерге бланк нысанының, мөрдің бедерлерінің, фотосуреттердің, қорғаныс торының сәйкестігіне назар аударады. Мұндай белгілер, атап айтқанда, болуы мүмкін:

- пішін, түс және деректемелердің сәйкес келмеуі;
- мазмұнның сәйкессіздігі, орфографиялық қателер, стандартты емес қаріп, пайдаланудан шыққан бланкілерді, мөрлерді және т. б. пайдалану.;
- механикалық әсердің іздері (жазбаларды тазалау кезінде қағаздың бөлінуі немесе бөлінуі орын алады, мәтінді химиялық реактивтермен ою немесе жуу кезінде қағаз сынғыш болады, онда бұлыңғырлық, дақтар пайда болады);
- жойылған мәтіннің орнына жазбаларды қосу немесе енгізу іздері (сөздер, жолдар арасындағы негізсіз ұлғайтылған немесе азайтылған Бос орындар, олардың ерекше орналасуы);
- қорғаныс торының сәйкес келмейтін сызықтары, мөрлер элементтері, фотоқағаздың сапасы түріндегі композиция (сандарды жапсыру, фотосуреттерді немесе бөліктерді қайта жапсыру және т. б.) арқылы қолдан жасалған іздер;

- мөрлер мен мөртабандардың бедерлерін қолдан жасау іздері, сызықтардың, әріптердің штрихтарының біркелкілігі бойынша, олардың әртүрлі шамасында, дөңгелек мөрлердегі радиустың бағытына қатысты әріптердің осьтік сызықтарының тең емес орналасуы және әріптердің осьтік сызықтарының мөртабандардағы жол сызығына перпендикулярға сәйкес келмеуі бойынша айқындалады;

- қолтаңбаларды қолдан жасаудың іздері (қолдың қозғалысының баяулауы нәтижесінде пайда болатын сызықтардың бұрмалануы, соққыларда үзілістердің болуы, көшіру кезінде қолдың тоқтауынан туындаған бұлыңғырлықтар мен олардағы нүктелер және т. б.);

- аудио және бейнемагниттік таспаларды монтаждау кезіндегі іздер (желімдеу белгілері, дыбыстың тембрі мен күші бойынша әр түрлі, бөгде шу) [4, 23].

Құжаттарды қарау және алдын ала зерттеу кезінде құжаттың зақымдану қаупін болдырмайтын техникалық құралдар мен әдістер қолданылуы мүмкін. Бұл үшін көбінесе белгілі бір әдістерді қолдана отырып және ғылыми-техникалық құралдарды, сондай-ақ люменді қолдана отырып, визуалды зерттеу әдістері қолданылады.

Жарықтандыру көздері ретінде үстел шамдары, электрофонарлар, арнайы жарықтандырғыштар (oh-17 типті) немесе табиғи жарықтандыру қолданылады. Қажет болса, тергеу чемоданындағы үлкейткіштерді, Жарық сүзгілерін пайдалануға болады. Іздестіру жұмысында және дәлелдеу процесінде пайдаланылуы мүмкін ақпаратты анықтауға (тазарту, ою, қосу және т.б.) қолдан жасау белгілеріне ерекше назар аударылады.

Құжаттың өзі заттай дәлел болып табылатындықтан, оны қарау нәтижелері тексеру хаттамасында көрсетілуі тиіс, онда оның толық атауы, Негізгі деректемелері, қағаздың мөлшері, түсі, оның бетінің жай-күйі, шеттерінің сипаты, зақымдануының болуы, бояғыштардың, мәтіннің түрі мен түсі және т. б. көрсетіледі.

Құжатты суретке түсіруге болады. Фотосуреттер түпнұсқамен бірге тексеру хаттамасына қоса тіркеледі.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына "Әділ мемлекет. Біртұтас ұлт. Гүлденген қоғам". 1 қыркүйек 2022. - Электрон. Ресурс. Кіру режимі: // <http://www.akorda.kz> (өтініш берілген күні 15.01.2023 ж.).
2. Игнатьев, д. Б. құжаттар салық қылмыстары туралы істердің дәлелі ретінде. реферат. дис.канд. заңгер. ғылымдар : 12.00.09. - Краснодар, 2001. - 23 б.
3. Елагина, е. в. тергеушінің құжаттармен жұмысының теориялық және практикалық аспектілері. [Мәтін]: реферат. дис. канд. заңгер. ғылымдар : 12.00.09. - Санкт-Петербург, 2006. - 21 б.
4. Шәріпов С.Р., Балғымбеков Д. У., Құлыбек А. Б. Криминалистика: Оқулық. / Шәріпов С.Р., Балғымбеков Д. У., Құлыбек А. Б. – Қарағанды: Қазтұтынуолары Қарағанды университеті, 2021. – 197 б.

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ СОТ – ЕЛДЕГІ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЗАҢДЫЛЫҚТЫҢ МАҢЫЗДЫ КЕПІЛІ.

ҚАБДЫРАХЫМ Б.Е.

Ю-20-1к тобының студенті

ШОШАЕВА Л.С.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Адамның, кез-келген елдің азаматының негізгі қажеттіліктерінің бірі-оның ажырамас құқықтарының әділдігін, қорғалуын және кепілдігін сұрау, бұл заңның үстемдігі қағидатын сақтаумен қамтамасыз етіледі. Қабылданған заңдар азаматтардың заңсыздықтың

кез-келген көрінісінен, оның құқықтарын бұзудан және бұзудан қорғау мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді. Мәселен, Халық Конституциялық сотқа олардың конституциялық құқықтарын тікелей қозғайтын осы немесе өзге де нормативтік құқықтық актіні қарауды және осылайша қорғау алуды сұрап тікелей жүгіну құқығына ие болды. Осылайша, бүгін Қазақстан жаңа дәуірде шешуші қадам жасады. Елде бұрын-соңды болмаған саяси реформалар жүзеге асырылуда. Қазіргі уақытта бүкіл халықаралық қауымдастық мойындаған факт бойынша әлемде осындай ауқымды және мағыналы реформалар жүргізіп жатқан мемлекеттер көп емес. Қазақстан заң бойынша реформатор мемлекетке айналды. Елімізде ауқымды өзгерістер жүзеге асырылуда. Басымдық-азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету.

Кілт сөздер: Конституциялық сот, конституциялық бақылау институты, Конституциялық референдум, адам құқығы

Конституциялық сотты құру туралы ұсыныс алғаш рет 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына Президент Жолдауында айтылды. Сол кезде Президент елімізде Конституциялық Кеңес бар екенін, алайда азаматтардың оған тікелей жүгіну мүмкіндігінен айырылғанын атап өтті.

«Қазақстанда әртүрлі құқықтық нормаларды түсіндіруді Конституциялық кеңес береді. Алайда азаматтар оған тікелей түсініктеме алу мүмкіндігінен айырылады. Сонымен қатар, әлемнің көптеген елдерінде Конституциялық Сот сияқты институт жұмыс істейді, онда әркім тиісті өтініштер жібере алады. Тәуелсіздік таңында бұл орган Қазақстанда да болған. Сарапшылар оның қызметі Негізгі Заңның ережелерін тиімдірек орындайды деп келіседі. Осы жағдайларды ескере отырып, Конституциялық сот құруды ұсынамын», - деді Мемлекет басшысы [1].

Егерде тарихқа көз жөнелтетін болсақ, Конституциялық сот қазақ халқы үшін жаңа енгізулердің қатарына кірмейтіндігін түсіне аламыз. 1989 жылы Қазақстанда конституциялық қадағалау институтын құрудың алғашқы әрекеті жүзеге асырылды. Содан кейін 1978 жылғы Қазақ КСР Конституциясына «конституциялық қадағалау комитетін» құруды көздейтін өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Алайда, ол ешқашан жаратылған емес. Конституциялық қадағалау органы Қазақстан тәуелсіздігі жарияланғаннан кейін ғана пайда болды. 1991 жылғы 16 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Республиканың Конституциялық заңымен Конституцияны соттық қорғаудың жоғары органы Қазақстан Республикасының Конституциялық сотын белгіледі. Сот 1992 жылы «Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы» (1992 жылғы 6 маусым) және «конституциялық сот ісін жүргізу туралы» заңдар қабылданып, Конституциялық Соттың Төрағасы мен он судьясы сайланған кезде ғана әрекет ете бастады. Конституциялық Соттың маңызды шешімдерінің бірі 1994 жылы өткен парламенттік сайлауды заңсыз деп тану үшін сайлау округтерін біркелкі кесу туралы жеке шағым бойынша шешім болды, бұл президенттің Жоғарғы Кеңесті таратуына әкелді. 1995 жылғы 30 тамызда Конституциялық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясына сәйкес жаңа конституциялық қадағалау органы-Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі құрылды, осыған байланысты Қазақстан Республикасының Конституциялық соты 1995 жылдың соңында өзінің қызметін тоқтатты. Осылайша, 2022 жылғы референдумда қабылданған конституциялық түзетулерге сәйкес Конституциялық сот 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап қалпына келтірілді [2].

Конституциялық сот құру туралы норма 2022 жылғы 5 маусымда өткен Конституцияға түзетулер енгізу жөніндегі республикалық референдум арқылы ҚР Конституциясына енгізілді және бекітілді. Бұл ретте Конституциялық сотты құру жөніндегі норма «азаматтардың құқықтарын қорғау тетігін күшейту» деп аталатын өзгерістердің жеке блогына бөлінді.

Бұл блокта азаматтардың өтініштері бойынша Конституциялық сот олардың құқықтары

мен бостандықтарын Конституцияға сәйкестігіне тікелей қатысты ҚР нормативтік құқықтық актілерін қарайтын болады деп жазылған.

Сондай-ақ, прокуратураның жұмысы Конституциялық заңмен анықталады, мұны ҚР Президенті 2022 жылғы наурыздағы Жолдауында былай негіздеді: «Бұл жүйелі құқық қорғау қызметін және мемлекет атынан ел аумағында заңдылықтың сақталуын жоғары қадағалауды күшейтеді».

2022 жылдың 3 қарашасында Конституциялық соттың құрылуы Парламентте бекітілді. Ал 2022 жылғы 5 қарашада Мемлекет басшысы ҚР Конституциясына өзгерістер енгізу жөніндегі референдум қорытындылары бойынша бірқатар маңызды заңдарға, оның ішінде Конституциялық Сот туралы заңға жария түрде қол қойды [3].

Президент осы Заңға қол қойғаннан кейін, 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстандағы негізгі заңның - ҚР Конституциясының үстемдігін Конституциялық Сот қамтамасыз етеді.

Жана институтқа жүктелген функциялар:

- Конституциялық Сот төраға мен оның орынбасарын қосқанда 11 судьядан тұрады. Төраға, Орынбасар және төрт судьяны Мемлекет Басшысы тағайындайды. Алты судьяны Парламент тағайындайды-үшеуі Мәжілістен және үшеуі Сенаттан.

Заңға сәйкес Конституциялық Соттың судьясы бір мезгілде депутат бола алмайды, оқытушылық, ғылыми немесе өзге де шығармашылық қызметтен басқа ақы төленетін лауазымдарды атқара алмайды, кәсіпкерлік қызметпен айналыса алмайды немесе коммерциялық ұйымның басшы органының немесе байқаушы кеңесінің мүшесі бола алмайды. Конституциялық Соттың Төрағасы мен судьялары саяси партиялардың немесе кәсіподақтардың мүшелері бола алмайды, сондай-ақ қандай да бір саяси партияны Жақтай алмайды.

Қасым-Жомарт Тоқаев Конституциялық Соттың қоғам өмірінде ерекше рөл атқаратынын атап өтті. Ол Конституциялық Кеңес мүшелеріне 27 жыл ішінде ел игілігі үшін жемісті жұмысы үшін, сондай-ақ осы органда жұмыс істеген барлық қызметкерлеріне алғысын білдірді. Кездесу барысында Президент Конституциялық соттың негізгі міндеті барлық заңдар мен заңға тәуелді актілердің ел Конституциясына толық сәйкестігін қамтамасыз ету болып табылатынын атап өтті. Оның басты артықшылығы-азаматтар бұл органға тікелей жүгіне алады. Бұл дегеніміз, енді елдің әрбір азаматы өзінің конституциялық құқықтары мен бостандықтарын дербес қорғай алады.

«Шынында да, Конституциялық Сот бүкіл ел үшін маңызды институт болып табылады. Енді азаматтар конституциялық сотқа елдің Негізгі Заңының қағидаттарына қайшы келетін нормаларды заңсыз деп тану туралы өтініштермен тікелей жүгіне алады. Конституциялық сотқа Бас прокурор мен адам құқықтары жөніндегі уәкіл де жүгіне алады. Конституциялық сот өз жұмысын бастағаннан кейін прокуратураның, соттардың, құқық қорғау органдарының жұмыс сапасына қойылатын талаптар айтарлықтай артатыны сөзсіз. Соттың қызметі депутаттар мен Үкіметтің заң шығару жұмысына да оң әсер етеді. Бір сөзбен айтқанда, Конституциялық Сот адам құқықтарын қорғау жүйесінің негізгі іргетасына айналады», - деді Президент судьялармен кездесу барысында.

- Конституциялық іс жүргізуде адвокаттар мен заң кеңесшілері азаматтардың өтініштерін қарау кезінде өкіл бола алады.

- Бұл ретте, заңға сәйкес прокуратураның жұмысы Конституциялық заңмен айқындалатын болады. Конституциялық Сот сот жүйесіне кірмейтінін, алайда оның шешімдері қайта қаралуға жатпайтынын атап өткен жөн.

- Конституциялық Соттың және оның судьяларының бейтараптығын қамтамасыз ету үшін міндетті шарттар заңда мінсіз бедел бойынша, судьялыққа кандидаттарды іріктеу кезінде заңгерлік кәсіби қызметтің 15 жылдық өтілі, сондай-ақ адалдық танытпау не қандай да бір саяси институтқа тәуелділікті қалыптастырмау үшін 8 жылдық өкілеттік мерзімі көзделген.

Конституциялық Сотқа жүгіну процесінде НҚА-ға, сот органдарына, адамдарға тиісті

апелляциялық сатыға шағымдану шарты сақталуы керек және сот шешімі болуы тиіс. Сондай-ақ, егер осы мәселелер бойынша Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысы болса және сот өзге шешімдер қабылдамайды деп болжанса, онда азаматтар конституциялық сотқа тікелей өтініш беруге құқылы.

Заңға сәйкес, Конституциялық Сот азаматтарға Конституциялық заңнамаға сәйкес келмейтін заңдар мен шешімдерге қарсы шығуға, оларға өз құқықтарын қорғауға мүмкіндік береді. Азаматтар ҚР Конституциясында бекітілген олардың құқықтары мен бостандықтарын тікелей қозғайтын нормативтік құқықтық актілердің сәйкестігіне күмән келтіруі мүмкін.

Конституциялық Соттың өтініштерді қарау тәртібі бес кезеңнен тұрады:

1. бұл сот аппаратының өтініштерді алдын ала қарауы
2. конституциялық іс жүргізуге өтінішті қабылдауы
3. Конституциялық соттың отырысында өтінішті қарау үшін материалдар дайындау
4. өтінішті қарау жөніндегі отырысты өткізу
5. түпкілікті шешім қабылдау.

Заңға сәйкес Конституциялық сотта өтініштерді қарау ашық болып табылады. Сот өтінішті қарайды және ол бойынша конституциялық іс жүргізуге өтініш қабылданған күннен бастап бір ай ішінде қорытынды шешім шығарады. Бұл ретте азаматтардың өтініштері бойынша қорытынды шешім конституциялық іс жүргізуге өтініш қабылданған күннен бастап үш ай ішінде шығарылады [4].

Конституциялық Соттың құзыреті:

1. Қазақстан Республикасы Конституциясының 72-бабы 1-тармағының 1) тармақшасына сәйкес Конституциялық Сот дау туған жағдайда:

- 1) Қазақстан Республикасы Президентінің сайлауын;
- 2) Қазақстан Республикасы Парламенті депутаттарының сайлауын;
- 3) республикалық референдумды өткізудің дұрыстығы туралы мәселені шешеді.

2. Қазақстан Республикасы Конституциясының 72-бабы 1-тармағының 2), 2-1) және 3) тармақшаларына сәйкес Конституциялық Сот:

1) Қазақстан Республикасының Президенті қол қойғанға дейін Қазақстан Республикасының Парламенті қабылдаған заңдардың;

2) Қазақстан Республикасының Парламенті және оның Палаталары қабылдаған қаулылардың;

3) ратификацияланғанға дейін Қазақстан Республикасы халықаралық шарттарының Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігін қарайды.

3. Қазақстан Республикасы Конституциясының 72-бабы 1-тармағының 4) және 5) тармақшаларына сәйкес Конституциялық Сот:

1) Қазақстан Республикасы Конституциясының нормаларына ресми түсіндірме;

2) тиісінше, Қазақстан Республикасының Парламенті Қазақстан Республикасының Президентін лауазымынан мерзімінен бұрын босату туралы шешім, Қазақстан Республикасының Президентін лауазымынан кетіру туралы түпкілікті шешім қабылдағанға дейін – белгіленген конституциялық рәсімдердің сақталуы туралы қорытынды береді.

4. Конституциялық Сот:

1) Қазақстан Республикасы Конституциясының 53-бабының 6) тармақшасына сәйкес конституциялық іс жүргізу практикасын жинақтап қорыту нәтижелері бойынша жыл сайын Қазақстан Республикасының Парламентіне Қазақстан Республикасындағы конституциялық заңдылықтың жай-күйі туралы жолдау жібереді;

2) Қазақстан Республикасы Конституциясының 72-бабының 2-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасы Конституциясының 44-бабының 10-1) тармақшасында көзделген жағдайларда – Қазақстан Республикасы Президентінің жолданымдарын, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Конституциясының 78-бабында көзделген жағдайларда соттардың жолданымдарын қарайды;

3) Қазақстан Республикасы Конституциясының 72-бабының 3-тармағына сәйкес азаматтардың жолданымдары бойынша Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген олардың құқықтары мен бостандықтарын тікелей қозғайтын Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігін қарайды;

4) Қазақстан Республикасы Конституциясының 72-бабының 4-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының жолданымдарын қарайды;

5) Қазақстан Республикасы Конституциясының 72-бабының 5-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің жолданымдарын қарайды.

5. Конституциялық Сот тек қана құқық мәселелерін шешеді және жүгінуге себеп болған нақты мән-жайларға баға бермейді.

Қортындылай келе, Конституциялық сот - бұл елдегі Конституцияны сақтаудың маңызды кепілі. Басқаша айтқанда, бұл барлық заңдар мен басқа да ережелер Конституцияға қайшы келмейтінін қамтамасыз ететін құқықтық институт. Әрине, бұл мақсаттар үшін соттар да, прокуратура органдары да бар, бірақ олар заңды тексере алмайды және оны даулауға және жоюға құқылы емес. Бұл Конституциялық Соттың маңызды айырмашылығы және таптырмас рөлі. Әлемде Конституциялық Сот 70-тен астам елде жұмыс істейді. Басқа мемлекеттерде бұл функциялар Жоғарғы Сотқа жүктелген. Алайда, Конституциялық сотты құру-азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғауға басымдық берілетін неғұрлым әділ қоғамға жасалған маңызды қадам. Сәйкестік мәселесі бойынша Конституциялық Сотқа жүгіну адам құқықтары жөніндегі Уәкіл мен Бас прокурордың адам құқықтары жөніндегі негізгі құқықтарын қорғаудағы құқық қорғау және қадағалау функцияларын едәуір кеңейтті. Бұл ретте, осы екі Институттың арасындағы адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың мемлекеттік кепілдігін қамтамасыз ету бағыты бойынша өзара іс-қимыл жасау мүмкіндіктері кеңейтілді [5].

Осылайша, мұны сарапшылар атап өткендей, Конституциялық сотты құру және оны қазақстандық саяси жүйеге енгізу биліктің үш тармағының өзара қарым-қатынасында тепе-теңдік пен тепе-теңдік жүйесін құрудың маңызды қадамы болып табылады.

Жаңа Конституциялық сот соттың құрамына кірмейтінін және іс жүзінде сот жүйесіне кірмеуі керек екенін бәрі түбегейлі түсінуі ерек екендігін айтып кеткен жөн. Ол тәуелсіз, автономды конституциялық бақылау институты, конституциялық бақылаудың арнайы институты деп айтуға болады. Бұл бәріміз үшін қосымша қорғаныс, құқықтарымызды бұзудан қосымша тосқауыл. Өзін бүкіл әлемде танытқан Институт бізде де пайда болды. Менің ойымша, біз Конституциялық Кеңесті енгізуден тек елімізде заңдылық пен құқықтың үстемдігін нығайтуды ғана күте аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

6. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Жаңа Қазақстан: жаңарту және жаңғырту жолы» 16 Наурыз 2022 жыл.

7. Жаңа Конституция азаматтардың құқықтары мен теңдігін нығайту тетігін іске қосады <https://www.inform.kz/ru/>

8. Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты Туралы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 153-VII ҚРЗ конституциялық заңы.// <https://adilet.zan.kz/kaz/>

9. «Конституциялық сот қазақстандықтардың құқықтарын бұзудан қосымша қорғауға айналады». А. Төлеубекова, 28.08.2022 <https://sud.gov.kz>

10. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі 2010 жылғы 16 қаңтар <https://ru.wikipedia.org>

КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ПОРТРЕТТІК САРАПТАМА ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ ЖАЛПЫ МӘЛІМЕТТЕР

Карашулаков Мәди

СПД- 22-3ск топ студенті

Ғылыми жетекшісі- Құлибек Арайлым Бегалықызы

«ЖҚЖАП» кафедрасының аға оқушысы

Искаков Д.Е.

Қарағанды облысы ПД-нің криминалды полиция департаменті

басқармасының жедел уәкілі, полиция подполковнигі

Анотация. Адамды қылмыстық жауапкершілікке тартудың міндетті шарттарының бірі оның жеке басын анықтау болып табылады. Сыртқы келбеті бойынша жеке тұлғаны анықтау ісінде сарапшы-криминалист жүргізетін фотокарталар бойынша бейнелеудің криминалистикалық сараптамасы ерекше орын алады. Сараптама жүргізу қажеттілігі әдетте тергеу және жедел органдарға белгілі адамдарға қатысты туындайды.

Фотографиялық бейнелеу сараптамасы ең күрделі сот-медициналық зерттеулердің бірі болып табылады. Мұндай сараптамадағы зерттеудің мүмкіндіктері мен шектері көбінесе жедел қызметкердің немесе тергеушінің сарапшыға жіберілген фотографиялық материалды қаншалықты дұрыс таңдағанына байланысты.

Кілт сөздер :құқық, қылмыс, құжаттар, фотокарталар, сарапшы, профиль

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында құқық үстемдігін және сот төрелігін іске асыру сапасын қамтамасыз ету қажеттігін атап өтті [1]. Қылмыстарды ашу және тергеу жөніндегі қызметті жандандыру үшін қазіргі заманғы жетістіктерді, криминалистика ғылымын, оның ішінде криминалистикалық техника саласындағы әзірлемелерді пайдалану маңызды. Қылмыстарды ашу мен тергеудегі тиімді сот-медициналық құралдардың бірі-жасырын қылмыскерлерді іздеу, адамдарды анықтау, сот-медициналық есептерде және т. б. үшін қолданылатын ауызша портрет әдісін қолдану. Ауызша портрет әдісін қолданудың тиімділігі көбінесе оның даму деңгейіне, тәжірибешілердің осы әдісті меңгеру дәрежесіне байланысты [2, б.14].

Адамды қылмыстық жауапкершілікке тартудың міндетті шарттарының бірі оның жеке басын анықтау болып табылады. Сыртқы келбеті бойынша жеке тұлғаны анықтау ісінде сарапшы-криминалист жүргізетін фотокарталар бойынша бейнелеудің криминалистикалық сараптамасы ерекше орын алады. Сараптама жүргізу қажеттілігі әдетте тергеу және жедел органдарға белгілі адамдарға қатысты туындайды.

Мысалы, фотосуреттерден сәйкестендіру қолданылады:

- тергеуден, соттан жасырынғандарды немесе қамау орындарынан қашқандарды іздестіру кезінде, егер іздестіру процесінде оған қатысты бұл іздестірілуші деп пайымдауға негіз бар адам анықталса;
- хабар-ошарсыз кеткендерді іздестіру кезінде, хабар-ошарсыз кеткендерге ұқсастығы бар белгісіз адамның мәйіті табылған жағдайда;
- фотокарталар бойынша жеке басын сәйкестендірудің дұрыстығын тексеру мақсатында;
- құжаттарды жедел тексеру кезінде, құжаттың фотокартасында бейнеленген адамның құжатты ұсынған тұлға екендігіне күмән туындаған кезде және т. б [3, 88 б].

Сондықтан, әдетте, әртүрлі фотографиялық кескіндер (сигналдық, көркемдік, Әуесқойлық, жалғыз, топтық және т.б.) зерттеледі, ал салыстыру үшін материал ретінде іздеу

процесінде орнатылған фотосуреттер қолданылады (оның ішінде белгісіз мәйіттердің суреттері).

Фотографиялық бейнелеу сараптамасы ең күрделі сот-медициналық зерттеулердің бірі болып табылады. Мұндай сараптамадағы зерттеудің мүмкіндіктері мен шектері көбінесе жедел қызметкердің немесе тергеушінің сарапшыға жіберілген фотографиялық материалды қаншалықты дұрыс таңдағанына байланысты.

Тәжірибе көрсеткендей, тұлғаны сыртқы белгілері бойынша анықтау үшін ең қолайлы:

- Тірі адамдар мен мәйіттердің сигналдық суреттері, құжаттарға арналған фотосуреттер, сондай-ақ барлық басқа сапалы суреттер: өткір кескінмен, эмульсияға айтарлықтай зақым келтірместен, ретушсыз және т. б.
- Мәйіттің басын "тірі" түрге өткізгеннен кейінгі сигналдық суреттері.
- Бас киімсіз және беттің бөліктерін жабатын өзге де киім заттарынсыз суретке түсірілген фотокарталар.
- Фотосуреттерді дайындаудың ең жақын уақыты мен суретке түсірілген адамдардың жағдайына. [3, 27 б].

Сарапшының сұрақтары келесідей қалыптасады: "ұсынылған фотокарталарда бірдей немесе әртүрлі тұлғалар бейнеленген". "Топтық суретте Б. бейнеленген жоқ па, оның фотокартасы қоса берілген және т. б."

Фотографиялық кескіндер бойынша сәйкестендірудің негізі фотокарталарда бейнеленген тұлғалардың сыртқы келбетінің ең тұрақты анатомиялық белгілерін ауызша портрет әдісін қолдана отырып зерттеу және салыстырмалы зерттеу болып табылады.

Сараптаманың бастапқы кезеңінде зерттеуге түскен фотокарталарды олардың жеке басын сәйкестендіру үшін және осы мақсат үшін ең қолайлысын таңдау үшін жарамдылығын анықтау мақсатында зерделеу жүргізіледі.

Кейбір жағдайларда сарапшы сараптама тағайындалған істің мән-жайын анықтайды және қосымша материалдарды сұрайды. Фотокарталардың жарамсыздығы туралы сарапшының қорытындысы акт түрінде ресімделеді, онда қолда бар фотокарталар бойынша сәйкестендірудің мүмкін етігін негіздейтін себептер егжей-тегжейлі көрсетіледі.

Әрі қарай зерттеу фотокарталарда көрсетілген сыртқы келбеттің белгілерін бөлек зерттеуден және осы белгілердің ең тұрақтыларының жеке жиынтығын анықтаудан тұрады.

Содан кейін бір суретте бейнеленген тұлғаның сыртқы түрінің белгілері басқа суретте бейнеленген аттас белгілермен салыстырылады. Салыстыру кезінде беттің жекелеген бөліктерінің пішіні, орналасуы, ерекшеліктері мен салыстырмалы өлшемдері ескеріледі, ол үшін зерттелетін және салыстырылатын фотокарталармен репродукциялар жасалады, онда кескін бір масштабқа келтіріледі. Салыстырылған әрбір белгіні бағалау сыртқы түрінің жекелеген белгілерінің ықтимал өзгерістерін, сондай-ақ суретке түсіру кезінде жекелеген белгілердің ықтимал бұрмалануын ескере отырып жүргізіледі.

Белгілерді салыстыру жалпыдан бөлікке қарай дәйекті түрде жасалады. Сонымен, ең алдымен, ең жалпы белгілер салыстырылады, мысалы, бет пішіні фас және беттің жалпы контуры және профильдегі бастың пішіні және т.б. содан кейін олар беттің жеке бөліктерін, сондай-ақ ерекше белгілерді дәйекті салыстыруға көшеді. Егер бейнеленген адамдардың сыртқы келбетін анықтайтын белгілер жиынтығы сәйкес келсе, фотокарталарда бір тұлға бейнеленген деген қорытынды жасалады.

Сараптама процесінде визуалды зерттеу негізінде қандай да бір қорытындыны тексеру үшін, сондай-ақ иллюстрация үшін фотокарталардан жасалған диапозитивтердегі кескінді біріктіру, бір кескіннің бөліктерін басқа кескінмен біріктіру сияқты зерттеудің қосалқы техникалық әдістері пайдаланылуы мүмкін, ол үшін олардан кесіледі.

Сәйкестендіру арқылы жеке тұлғаны анықтау сияқты, жеке тұлғаны фотокарталар арқылы анықтау кезінде ерекше белгілер үлкен маңызға ие болады, әсіресе мәйіттің жеке басын анықтау туралы сөз болғанда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы "кеңейту мемлекеті. Біртұтас ұлт. Қайырымдылық қоғамы". 1 қыркүйек 2022. - Электрон. Ресурс. Режим: // <http://www.akorda.kz> (өтініш берілген күні 15.01.2023 ж.).

2. Османов Т. Ю. ауызша портрет әдісін келесі және жедел қызметте қолдану: мәселенің әдіснамалық және психологиялық аспектілері. [Мәтін]: реферат. дис. ... канд. заңгер. ғылымдар: 12.00.09. - Мәскеу, 2000. - 22 б.

3. Шарипов С. Р., Балгимбеков Д. У., Құлибек А. Б. Криминалистика: Оқулық. / Шарипов С.Р., Балгимбеков Д. У., Құлибек А. Б.-Қарағанды: Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 2021. - 197 б.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ ТҮСТАРЫ

НУРФАЛИЕВА Т.Б.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
«Құқықтану» мамандығының 2 курс магистранты

БАЙКЕНЖИНА К.А.

Ғылыми жетекшісі- Қазтұтынуодағы Қарағанды
университетінің доценті з.ғ.к.,

Аңдатпа. Бұл мақалада сыбайлас жемқорлық қылмыстарының құрамына қылмыстық-құқықтық сипаттама берумен қатар, сыбайлас жемқорлық қылмыстарына анықтама беріліп, оған қатысты заңгер ғалымдардың пікірлеріне талдау жасалынады. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының алдын алуға қатысты кейбір елдердің тәжірибесіне тоқтала отырып, өз ұсыныстарын жасалынады.

Кілт сөздер. Жемқорлық, заңды тұлға, лауазым иесі, халықаралық ынтымақтастық, ұйымдасқан қылмыс.

Сыбайлас жемқорлық – (лат. "corruptio") – жеке баю мақсатында қоғам және саяси қайраткерлерді, мемлекеттік шенеуніктер мен лауазымды тұлғаларды сатып алу, пара беру және сату.

Сыбайлас жемқорлықтың тарихи тамыры өзіне жақсылық жасау, мәселені шешу, оны шешуді жеделдету үшін сыйлықтар беру әдетінен бастау алады.

Сыбайлас жемқорлық-көп саланы қамтитын қылмыстардың бірі. Құпия мынада, мұнда бізде қылмыскер мен оның өкілдері, қылмыстан да қорқынышты, өйткені оның ішінде сыбайлас жемқорлықпен күресуге арналған құқық қорғау органдарының қызметкерлері де бар. Біз тек күрестің көрінісін жасай аламыз, бұйрықтар мен жарлықтар шығара аламыз, ондаған ұсыныстар мен шешімдер жасай аламыз, тіпті жеке заңдар қабылдай аламыз. Бірақ, егер мемлекеттің өзі жоғары және ең жоғары эшелонның лауазымды тұлғалары заңсыз әрекеттер жасаудан нақты тартынбаса, қылмыстың алдын алу үшін жұмсалған барлық күш-жігер бекер", - деп жазды Е.Қайыржанов [1].

БҰҰ-ның 44-ші Бас Ассамблеясының 1999 жылы қабылданған "Ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастық туралы" қарарында сыбайлас жемқорлықтың "жазылмаған заңдарына" негізделген "қара" бизнестің алаяқ-кәсіпкерлерінің, қазіргі әлемнің жекелеген мемлекеттерінің беделді топтарының "іскерлік" қатынастары екендігі атап өтілген. Ассамблеяда сыбайлас жемқорлық-"жеке немесе топтық пайдаға қол жеткізу үшін қызметтік жағдайды теріс пайдалану, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің атқарып отырған қызметтік жағдайына байланысты пайдасын заңсыз алу" деп айқындалды [2].

Сыбайлас жемқорлық бүкіл әлемнің қоғамдық өмірінде ежелден бері орын алып келеді.

Бұл ауру Үндістан, Қытай, Афина, одан әрі ежелгі Ресей сияқты дамыған елдерге әсер

етті. ТМД елдері орналасқан аймақ үшін тарихта белгілі алғашқы заңнамалық шектеулердің бірі Иван III-ге тиесілі. Ал, оның немересі Иван Грозный алғашқыларда пара алғаны үшін жаза ретінде өлім жазасын енгізді.

Кеңестік кезеңде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің құқықтық және ұйымдастырушылық базасын құруды Қазақстан алғашқылардың бірі болып қолға алды. Осы мақсатта "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы", "Ұлттық қауіпсіздік туралы", "Мемлекеттік қызмет туралы" заңдар қабылданды. Мемлекеттік қызметшілердің Ар-намыс кодексі қабылданды. Қазақстан Республикасы Президентінің жанында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелері бойынша тұрақты жұмыс істейтін Комиссия құрылды, уәкілетті Орган – экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі агенттік айқындалды. Мемлекет басшысы "БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы" Заңға қол қойды.

БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясына қосыла отырып, Қазақстан Халықаралық ынтымақтастық жүйесіне кірді, бұл шетелде қылмыстық қудалаудан жасырынған адамдарды іздестіру, ұстап беру мүмкіндіктерін едәуір кеңейтті.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселесіне мемлекет Президенті Қ.К.Тоқаев өзінің 2022жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына Жолдауында "Мен бүгін жариялаған қағидаттар бойынша халыққа және мемлекетке қызмет ету бәрінен бұрын болатын кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастыру керек. Біз іріктеу мен кәсіптік даярлаудың жетілдірілген әдістемелерін енгізу арқылы мемлекеттік қызметтің кадр құрамын сапалы жақсартуға тиіспіз.

Ең алдымен, мемлекеттік аппарат реформаланатын болады. Мен Мемлекеттік қызметтің жаңа жүйесі туралы Заңға қол қойдым. Ол сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды күшейтуді, мемлекеттік қызметшілерді іріктеудің ашықтығын арттыруды, меритократия қағидатын енгізуді, яғни үздік кадрларды ілгерілетуді қамтамасыз етеді" [3].

"Кез келген бағдарламаның немесе жобаның кадрлық қамтамасыз етілуі шешуші, ол көп қырлы. Ақыр соңында, бұл қарапайым болғанымен, ақша емес, кадрлар бәрін шешеді.

Сұрақ жай ғана қойылуы мүмкін: сыбайлас жемқорлықтың пайда болуына әсер ететін адамдар қайдан пайда болады, ақыр соңында, мұндай жолдар болуы мүмкін-оған тосқауыл бола ма?

Сұрақтың жауабы-үштікті жер қойнауында зұлымдықтың себептері пайда болатын және жоғалып кететін объектінің ішіндегі қабық табуға болады. Кең мағынада бұл жерде "құқықтық мемлекет" құруға шақырылған адамдар тобы туралы айту керек. Ал, бұл бірінші кезекте мемлекеттік қызметтің, оның ішінде мемлекеттік құқық қорғау органдарының қызметкерлері. Онда көптеген заң бұзушылықтар мен теріс қылықтар бар, биліктің атқарушы филиалының қанша өкілі, тіпті министрлер де қылмыскер, ұрлықшы болып шықты, бірақ олар жауапкершіліктен босатылды".

Сыбайлас жемқорлықтың көптеген формалары бар. "Әдетте сыбайлас жемқорлықты (теорияда да, практикада да) тек бір жағынан-пайдакүнемдік-мүліктік жағынан түсінеді және сол немесе басқа туысқан ұрпаққа көмектесу нысанында. Басқаша айтқанда, сыбайлас жемқорлық өз кадрларына бағытталған [4].

Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауында: "біздің міндеттемелеріміздің қатарына жеткіліксіз дайындалған және нашар ұйымдастырылған басқаруды жоюды кіргізу керек. Бүгінгі таңда көптеген мәселелерді шешу осы факторға негізделген және оны тез жеңе алмайды. Әзірге бізде жоғары кәсіби деңгейде стратегиялық міндеттерді патриоттық және адал шешуге қабілетті адамдар өте аз. Барлық істерге араласу әдеттері, ведомство, жалаң бастама, жеткіліксіз және көп сатылы құрылыс, сыбайлас жемқорлық-бұл біздің бюрократиямыздың "қасиеттерінің" толық емес букеті" [3].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық тәжірибе туралы айта отырып, сыбайлас жемқорлыққа ең аз ұшыраған елдер Азия-Тынық мұхиты елдері, атап айтқанда Сингапур, Малайзия, Жаңа Зеландия, сондай-ақ Австралия екенін атап өткен жөн.

Бірінші кезекте-үлкен беделге ие және жоғары ақы төленетін жоғары кәсіби мемлекеттік қызмет жүйесін қалыптастыру; министрлердің Үкімет алдындағы жауапкершілігін дербестендіру; мемлекеттік қызметшілердің қызметі, ал бұл экономиканың мемлекеттік секторының барлық қызметкерлері жеке жоспарларға негізделген; штат санының лимиті, лауазымдар тізілімі (Жаңа Зеландия) сияқты ұғымның болмауы: мемлекеттік қызметшілер санын қысқарту: жаңа қызмет көрсету жүйесін құру (Австралия); схема бойынша параны жазалаудың дефиницияланған тәсілі; шенеуніктің мүмкіндіктері мен мотиві анықталған кезде қажеттілік, ашкөздік және мүмкіндік (Малайзия). Малайзиядағы жаза басқалар үшін сабақ сияқты ең жазаланатын шара емес; Сингапурда үкімет алдындағы министрлер мен шенеуніктерге жалақы төлеу кезінде нарықтық әдістер қолданылады; шенеуніктерді қысқарту және қысқартылған бірліктер арқылы жалақыны көтеру, жалақы мөлшерін экономикалық құлдырау немесе өсуді ескере отырып өзгерту.

Сыбайлас жемқорлық қоғамда қауіпті қоғамға жат мінез-құлық түрлерінің бірі ретінде танылуы тиіс. З.ғ.д. А.А. Исаев атап өткендей: "сыбайлас жемқорлық фактілерін басқа партиялармен саяси күресу үшін емес, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің жалпымемлекеттік проблемаларын шешу үшін өз дәріскерлерін шоғырландыру үшін пайдаланатын саяси партиялар да Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске белсенді түрде қосылуы тиіс. Яғни, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тек "Аманат" партиясының ғана емес, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте бұқараны жетелеуге қабілетті басқа да саяси көшбасшылардың да қамқорлығы болуы тиіс, осылайша олардың жеке мінсіздігі қоғамда жаңа моральдық ахуал туғызады" [5].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің нәтижелеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы қоғамдық ұйымдар мен саяси партиялардың, атап айтқанда "Аманат" Халықтық-демократиялық партиясының жұмысын жандандыру оң әсер етеді.

Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың және қылмысқа қарсы қауіпсіздіктің алдын алу және алдын алу үшін қоғамды тартудың пәрменді тетіктерінің бірі «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Заңы болып табылады, ол мемлекеттік ведомстволардағы сыбайлас жемқорлық туралы ақпарат үшін қарапайым азаматтарға материалдық сыйақы беріледі деген мәселені реттейді. Бұрыннан бар тәжірибе пара туралы ақпарат үшін азаматтарға грамота берумен шектелді. Енді, егер жедел қызметкерлер мен сот ақпаратты растайтын болса, онда өтініш беруші жауаптылыққа тартылады [6]. Мемлекеттің құқық қорғау органдары қызметкерлерінің заңсыз (заңсыз) пайдакүнемдікті қабылдамау, қызмет мүдделеріне және заңға ғана бағыну мен қызмет етуге мінсіз берілгендік орнықты иммунитеті бар жаңа буынын құру қажет.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті кадрлық қамтамасыз ету проблемасын арнайы білім беру және ғылыми-зерттеу ізденістері жүйесі арқылы да шешу қажет.

Әлемнің озық елдерінің тәжірибесін зерделеу және қабылдау қажет. Қазақстанның халықаралық тәжірибе мысалында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте заңнамалық базаны жақсартуға мүмкіндігі бар және сыбайлас жемқорлық сияқты әлеуметтік зұлымдыққа қарсы күресте халықаралық тәжірибені қолдану мысалдары бар.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Е.Қайыржанов. Противодействие коррупции в Казахстане. Алматы. 2013
2. БҰҰ-ның 44-ші Бас Ассамблеясының 1999 жылы қабылданған "Ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастық туралы" қарары
3. ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтың «**Жаңа Қазақстан: жанару мен жаңғыру жолы**» атты 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына Жолдауы
4. Есембаева Ж. Е. Правовые средства борьбы с коррупцией: маг. дисс. – Астана, 2013

5.А.А.Исаев. Коррупция в Казахстане и качество государственного управления. Алматы.207

6.Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Заңы

КОРРУПЦИЯ КАК ФАКТОР, ВЛИЯЮЩИЙ НА СОСТОЯНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА И ВЫЗЫВАЮЩИХ РОСТ ТЕРРОРИСТИЧЕСКИХ УГРОЗ

ПУДИНОВА В.

магистрант группы Ю 21-ЗНП

БАЛГИМБЕКОВ Д.

Научный руководитель, к.ю.н, профессор

Карагандинский университет

Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотаци. В статье обосновывается, что коррупция деструктивно влияет на состояние национальной безопасности государства в целом и вместе с тем является одним из основных негативных явлений, вызывающих рост террористических угроз. Терроризм, коррупция и организованная преступность разрушают Республику изнутри, дисбалансируют национальную безопасность страны и борьба с этими явлениями необходима для укрепления страны.

Ключевые слова: террористическая деятельность, антикоррупция, террористический акт, противодействие, насильственные действия, угроза, защита мирного населения.

Среди основных мер обеспечивающих национальную безопасность в современном мире является , усиление роли государства как гаранта личной безопасности и имущественных прав и совершенствование правового регулирования деятельности по предупреждению преступности в целом а , также коррупции терроризма экстремизма и организованной преступности.

Национальная безопасность является достаточно важным пунктом при рассмотрении вопросов, касающихся борьбы с такими явлениями как коррупция, терроризм и организованная преступность. В отношении Республики Казахстан она представляет собой особое состояние защищённости личности, общества в целом и собственно государства от различных угроз: как внутреннего, так и внешнего характера.

Это, в свою очередь, состоит из обеспечения конституционных прав и свобод граждан нашего государства, целостности территорий, суверенитета и независимости, обороны страны и также прогрессивного социально экономического развития.

Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Казахстан на 2021-2025 года» относит к угрозам национальной безопасности такие аспекты как экстремистская деятельность, направленная на дестабилизацию общественного порядка и подрыв полноценного функционирования государственных органов, коррупция при осуществлении полномочий разного уровня должностных лиц и организованная преступность. [1] Каждое основание из описанных трёх уже само по себе актуально, но самое важное, что все три противоправных деяний могут взаимодействовать между собой, тем самым, порождая ужасающие последствия, подрывающих работу множества общественных институтов.

На данный момент причины терроризма носят не геополитический, а скорее социально-экономический характер.

Одним из основных негативных социальных и экономических явлений, порождающих терроризм, является коррупция. Явление коррупции известно нашему обществу с древних времен. Очевидно что проявления коррупции относятся к числу наиболее опасных факторов общественной жизни которые разрушительно влияют на состояние национальной безопасности государства в целом.[2] Однако главной опасностью коррупции является ее разрушительное воздействие на основы государственного устройства и конституционные основы правового регулирования жизни общества. Глобальные масштабы коррупции создают благоприятные условия, для создания внутренних источников финансирования террористической и экстремистской деятельности. [3]

Коррупция, сотрясая основы государственности создавая иллюзию вседозволенности в обществе, выступает фактором, способствующим развитию терроризма разрушительно влияющим на политическую и экономическую системы, армию правоохранительные органы и т д.

Коррупция, способствует созданию условий, в которых обильно процветает терроризм. По мнению экспертов наказав коррумпированных служащих, выкорчевав коррупцию можно нанести решающие удары по терроризму и с такой точкой зрения трудно не согласиться.

Коррупционная преступность в любом обществе переплетается с другими антиобщественными проявлениями и прежде всего с организованной преступностью, теневой экономикой и терроризмом являясь на определенных ,тапах с одной стороны источником их финансирования а с другой сама финансируется ими.[4]

Таким образом терроризм и организованная преступность принимают форму единого целого, где организованная преступность часто играет ведущую роль в формировании и функционировании террористических структур. В то же время организованная преступность это форма преступности, характеризующаяся среди прочего, связями с государственными органами, основанными на коррумпированных механизмах. Некоторые авторы в своих работах отмечают, что документы Секретариата ООН указывают на коррумпированность организованной преступности. [5]

Организованная преступность включая терроризм невозможна без коррумпированных связей. Однако следует отметить, что коррупция ни в коем случае не является единственным фактором, способствующим усилению террористической угрозы.

Значительную роль играют и другие факторы: радикализация ислама экстремистские настроения и сочетание этих факторов с экономической напряженностью в обществе которые также приводят к аналогичным негативным последствиям.

В связи с этим важнейшей задачей при изучении данной темы является анализ внутренней причинно-следственной связи терроризма и коррупции, а также изучение направлений, построения антикоррупционной деятельности в области усиления борьбы с терроризмом.

Коррупция и терроризм не являются изолированными социальными явлениями. Они находятся во взаимосвязи и в некоторых случаях являются причиной формирования благоприятных условий.

Коррупция: для терроризма, а терроризм для коррупции. Эта взаимосвязь в настоящее время характеризуется тем, что она становится институционализированной, то есть формируются довольно устойчивые отношения, между различными ранее в исторически предшествующие периоды несмежными, асоциально-настроенными социальными группами, коррумпированной бюрократией и террористическими группами, и организациями. [5] Характерно что каждая из этих социальных групп ищет достижения тех незаконных целей, которые они ставят перед собой во взаимодействии друг с другом. И это несмотря на тот факт что эти цели различаются в одном случае это незаконное обогащение в другом, дестабилизация общества навязывание политических решений путем применения различных форм насилия.

Терроризм для коррупции — это питательная среда с помощью, которой можно

получать значительные материальные выгоды. Более того этот аспект взаимодействия между терроризмом и коррупцией привлекает внимание уже довольно долгое время. Так при расследовании январских событий в Казахстане, которые также официально признаны актами терроризма.[6] В новейшей истории Казахстана еще не фиксировалось таких масштабных проявлений терроризма. Случившееся настолько выходит за рамки пусть жестоких, но все же локальных терактов, наблюдавшихся прежде, что аналитики сравнивают пережитые нами дни с терактами 11 сентября в США. Без сомнения, сила морального воздействия на население и масштабы разрушений вполне сопоставимы. И уже тогда был поднят вопрос о том, как такое большой объем взрывчатки был беспрепятственно перевезен по стране.

Совершенно очевидно, что такое взаимодействие высокопоставленных должностных лиц с террористическими организациями часто не является бескорыстным актом. В этом случае налицо взаимное использование возможностей, как террористическими организациями, так и соответствующими высокопоставленными коррумпированными служащими.

Логика преступной деятельности в данной ситуации довольно проста и заключается в том факте, что достижение этой цели оправдывает любые предпринятые и совершаемые действия. Это позволяет чиновникам, вовлеченным в коррупционные отношения без каких-либо угрызений совести или оглядки на моральные принципы вступать в связи с террористами. Главное для них в этом случае получение незаконного дохода.

Существуют вполне очевидные моральные или скорее (аморальные) предпосылки для вступления в контакт с террористами и лицами, разделяющими экстремистские взгляды.

Институциональные основы терроризма проявляют себя и в этом аспекте, поскольку формируются отношения, проявляющие безразличие к гуманистическим ценностям, преобладающим в современном обществе.

Правомерно утверждать, что коррупция предполагает существование определенной, идеологии, оправдывающей совершение других незаконных действий. Она основана на, казалось бы, очевидных взглядах. Например: убеждение в том, что коррупционная деятельность направлена на то, чтобы компенсировать недостаточную оплату соответствующего должностного лица. Это и подобные взгляды становятся порочными догмами, которые постепенно вытесняют общепринятые моральные идеи. Постепенно формируется не только идеология, но и особый вид морали, по своей сути деструктивный, поскольку она не только оправдывает, но и поощряет коррупционные действия. То есть, как и положено идеологии она эффективно воздействует на сознание определенных людей, подталкивая их к активным действиям коррупционной направленности.

Идеология также является характерной чертой террористической деятельности В соответствии с Законом Республики Казахстан от 13 июля 1999 года «О противодействии терроризму», Терроризм — это идеология насилия. Она воздействует на разум с целью зомбирования и превращения человека в инструмент для решения определенных политических задач. [7]

Идеология терроризма содержит примитивные идеи и взгляды, в значительной степени основанные на человеческих страхах и инстинктах. Например, в основе националистических идей, ориентированных на призывы к террористической деятельности, лежит страх того, что конкретная национальная община может быть обделена из-за несправедливых действий со стороны других этнических групп и народностей. [8] Часто это сформированное чувство обделенности, в то же время эта идеология стремится к быть максимально понятным и доступным для чего прибегает к упрощению ситуаций, которые складываются во внутривнутриполитической жизни страны. Более того чтобы повысить привлекательность террористической деятельности ее идеологи, прибегают к символике призванной прославить носителей соответствующих идей.

Символическое это один из инструментов зомбирования сознания людей превращения

их в средство достижения, вполне определенных политических целей. [9] Следовательно и коррупция и терроризм предполагают что действующие лица имеют весьма определенную идеологическую ориентацию, которая с одной стороны оправдывает совершение конкретных преступлений ,а с другой стороны мобилизует лиц склонных к их совершению.[10] Однако обе идеологии на мой взгляд вполне совместимы поскольку рассматривают конкретного человека лишь как инструмент для достижения определенных целей, это необоснованное обогащение при коррупции ,а при терроризме влияние на процесс принятия решений государственными органами или международными организациями. Обе идеологии по своей сути разрушительны поскольку результатом их распространения является лишь распад общества и государства, а не улучшение их отдельных институтов и органов как часто провозглашается другими идеологиями.

Таким образом из-за разрушительности идеологий мы можем заключить, что коррупция и терроризм достаточно близки друг к другу. Более того следует отметить, что коррупция создает социальные условия, которые способствуют терроризму его идеологии и деятельности. Таким образом коррупция приводит к неэффективности государственных органов они перестают вовремя реагировать на проблемы и решать их. [11]Сначала их работа рассматривается как бюрократизация с ее чрезмерной формализацией и волокитой при принятии решений в важных ситуациях, тогда это начинает раздражать потому что, становится очевидно что государственные органы перестают оправдывать свое существование.

Более того работа государственных органов начинает приводить к многочисленным ошибкам и злоупотреблению властью со стороны служащих. Это приводит к ситуации, когда население чувствует, что государственные органы живут своей собственной жизнью, которая далека от потребностей простых людей, которым приходится жить самостоятельно.

Таким образом коррупция способствует росту социальной напряженности, которая является плодотворной почвой для роста террористических идей и движений. [12] Коррупция особенно опасна в правоохранительных органах и судах. В этом случае правоохранительные органы оказываются неспособными быстро реагировать на так называемые широко разрекламированные преступления и felonies и не способствуют социальной справедливости, когда, граждане ожидают этого от них. Обычно это следствие явления, которое уже упоминалось в этой работе. Это называется системной коррупцией и она объединяет всю незаконную деятельность должностных лиц в различных правоохранительных органах,когда такая коррупция становится широко распространенной практикой люди теряют веру в справедливость и испытывают желание найти ее за пределами существующих государственных институтов .И это то на что опираются лидеры террористической идеологии. [13] Они пытаются преувеличить впечатление несправедливости, слабости государственной власти и предложить свою якобы более справедливую модель судебной системы, государства и общества в целом.

Это приводит нас к выводу что коррупция создает благоприятный климат среди людей для развития и распространения экстремизма и терроризма которые признают только превосходство насилия и использование наиболее радикальных средств достижения террористических целей. [14]

Таким образом коррупция становится институциональной основой террористической идеологии и, следовательно, террористических действий. [15] В значительной степени условия для экстремистской и террористической идеологии создаются социальным неравенством, между людьми которое частично является результатом коррупции, одним из условий, способствующих неравенству, является перевод капитала на периферию. Во-первых, это создает статус анонимности владельца этого капитала, во-вторых, это дает возможность скрыть доходы, полученные преступным путем и, в-третьих, это создает возможность использования денег для спонсирования преступности.[16] Эта особенность офшоров привлекательна как для коррумпированных служащих так и для террористических

организаций через офшоры террористические организации могут платить должностным лицам, которые оказывали услуги без которых преступления не могли бы быть подготовлены и совершены и могут быть случаи когда террористические организации получают пополнение через офшорные счета.[17] Таким образом незаконные связи между террористическими организациями и .коррупцированными служащими использующими офшорные счета становятся очевидными .

Особо следует отметить что офшоры способствуют значительной концентрации денег и, других ценностей в руках небольшой группы людей что приводит к социальному расслоению, в.то же время жизнь не по средствам бросается в глаза она создает социальное недовольство и чувство неравенства и несправедливости что является благоприятным условием для продвижения экстремистской и террористической идеологии К сожалению трудно привести примеры когда офшоры связаны с терроризмом. [18] Это происходит из-за тщательно скрытых финансовых потоков, когда трудно определить ни направление потока денег, ни их источник. Однако можно сделать вывод что часто прямое назначение офшора , функционирование это сокрытие доходов полученных преступным путем.

Подводя итог, мы приходим к выводу что внутренним фактором, способствующим возникновению и распространению экстремизма и терроризма в Республики Казахстан, являются недостаточные усилия по принятию и осуществлению мер, направленных на борьбу с организованной преступностью и коррупцией. Только создание эффективного механизма противодействия коррупции и организованной преступности позволит нашему обществу рассчитывать на значительный успех в противодействии терроризму в долгосрочной перспективе.

Можно с уверенностью утверждать, что антикоррупционная деятельность является институциональной основой для борьбы с терроризмом. В свете вышеизложенного мы считаем, что в национальном масштабе необходимо серьезно обдумать и продолжить разработку антикоррупционных мер и это эффективно, расширит наши возможности в сфере борьбы с террористической угрозой.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 13 июля 1999 года. [Электронный ресурс] Режим доступа: [https:// adilet.zan.kz](https://adilet.zan.kz)
2. Террористические атаки в мире [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://mydata.biz/ru/catalog/databases/gtd>.
3. Число терактов в мире в последние годы перестало расти [Электронный ресурс] Режим доступа: https://www.bbc.com/russian/international/2012/12/121203_terror_attacks_levelled_o.
4. Емельянов, В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризма: уголовно-правовое исследование / В.П. Емельянов. Санкт-Петербург, 2002. С. 36.
5. Иванов С., Международный терроризм: причины его возникновения и меры противодействия // Зарубежное военное обозрение. - 2014. - №2. - С.8-13.
6. Ежегодник СИПРИ 2013: вооружения, разоружение и международная безопасность: Пер. с англ. – Институт мировой экономики и международных отношений РАН. – М., 2014. 792с.
9. Степанова Е. Основные тенденции в области современного терроризма // Индекс безопасности. 2015. № 3 (110), Том 20. С.95-110.
10. Григорьев А.А. Взаимосвязь терроризма с организованной преступностью и коррупцией. Вопросы управления. Режим доступа: [vestnik. uara. ru](http://vestnik.uara.ru) . (на русском языке)
11. Набиев Н.С., Беляков А.В. К вопросу о тенденциях развития современного терроризма // Интернаука. 2020. № 24-2 (153). С. 34-36.
12. Соснин В.А., Ковалева Ю.В. Распространение радикального ислама как глобальная

угроза современности: геополитические тенденции и социально-психологические аспекты проблемы // Институт психологии Российской академии наук. Социальная и экономическая психология. 2017. Т. 2. № 2 (6). С. 116-151.

13. Нагорнова М.П. Типы и характер террористических актов // Электронное обучение в непрерывном образовании. 2014. № 1-2. С. 313-316.

14. Таова Л.Ю. К вопросу о классификации типов современного терроризма в контексте экстремизма и фундаментализма // Евразийский юридический журнал. 2018. № 3 (118). С. 285-286.

15. Бучаков С.А. Незаконная международная миграция и угроза терроризма // Вестник Омского университета. Серия: Право. 2019. Т. 16. № 2. С. 114-121.

16. Бойко А.В. Миграция и терроризм: к проблеме установления взаимосвязи явлений // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2020. Т. 9. № 3 (32). С. 24-28.

17. Лапук В.Е., Демидова Т.К. Незаконная миграция как один из факторов распространения терроризма // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2022. № 1-2 (64). С. 114-116. DOI: 10.24412/2500-1000-2022-1-2-114-116.

18. Степаной Е. Противодействие финансированию терроризма // Международные процессы. – Том 7. – 2009. – №1(19). (на русском языке).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ ҰҒЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

СЕРІК А.

«Сот және құқық қорғау қызметі» мамандығының 2 курс студенті

Ғылыми жетекшісі:

АБИЕВ Е.С.

Жалпықұқықтық және арнайы пәндер кафедрасының аға оқытушысы, заң
ғылымдарының магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы

Аннотация: Бұл ғылыми мақалада әлеуметтік мемлекеті ұғымының басымдықтары мен бүгінгі бейнесі сипаттала отырып, қазақ қоғамындағы әлеуметтік мемлекеттіліктің даму құндылықтары баяндалады.

Кілттік сөздер: әлеуметтік мемлекет, мемлекеттілік, құқықтылық, қоғам.

Әлеуметтік мемлекеттілікті қалыптастыру және әлеуметтік мемлекеттің мәнінің анықталу мәселесі бүгін де өз өзектілігін жоғалтып алмай келеді. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясының 1-бабында "Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы-адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары"[1] деп көрсетілген . Осылайша, Қазақстан әлеуметтік мемлекеттіліктің жалпыға бірдей танылған халықаралық стандарттарына сәйкес келетін әлеуметтік саясатты жүзеге асыру міндеттемелерін өзіне алды.

Әлеуметтік мемлекеттілікті қалыптастыруда, Қазақстан Республикасы әлемдік қоғамдастықтың бір бөлшегі ретінде, бұл үдерісті қалыптастыруда аса маңызды құндылыққа ие. Қазақстан үшін әлеуметтік мемлекеттілікті қалыптастырудың шетелдік тәжірибесі маңызды, бұл ретте бірінші кезекте посткеңестік үдерісте ұқсас міндеттерді елеулі түрде шешетін елдерді атап өткен жөн. Бұл тұрғыдан алғанда, Қазақстанның дәстүрлі және берік достық байланыстары бар мемлекеттің бірі - Ресей Федерациясының тәжірибесі ерекше қызығушылық тудырады, ол өзінің Конституциясында мемлекеттің әлеуметтік сипаттамасын бекітті және құқықтық негіздерін құруға және әлеуметтік саясатты жүзеге асыруға

айтарлықтай күш жұмсауда.

Бұл мәселенің өзектілігі әлеуметтік қайта жаңғырудың құқықтық қамтамасыз етудің жеткіліксіздігінен де туындап отырғаны ақиқат десек, осыған байланысты: Қазақстан Республикасының Конституциясына тиісті ережелермен белгілі бір толықтырулардың қаншалықты қажет екенін талдау, сондай-ақ Қазақстандағы мемлекеттік әлеуметтік саясатты жетілдіру бөлігінде бірқатар арнайы нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу талап етіледігін көрсетеді. Қазақстанда мемлекет тарапынан әлеуметтік көмек туралы идеяның пайда болуы, көшпелі мемлекеттіліктің ерекшеліктеріне байланысты белгілі бір құндылықтарға ие болғандығы ақиқат. Бұл ретте, еуропалық мемлекеттік ауылшаруашылық құндылығына негізделген болса, В. Төлешовтың пікірінше, "Аталған құндылық тек тікелей туыстық негізде ғана емес, сонымен бірге білім берудің айқын әлеуметтік сипатына ие болады, себебі, егіншілік мал шаруашылығы сияқты қозғала алмады, сондықтан көшпенділер ұжымына қарағанда тереңірек кәсіби және әлеуметтік ұйымды қажет етті"-деп пайымдайды. Дәл осы айырмашылыққа байланысты, қазақ елінің тарихи құндылығында "көшпенділер отбасы (тегі) немесе көшпелі өндіріс режимі жағдайына негізделген өндірістік бірлікті айқындауға болады. Демек, көшпелі ұжымда рулық (этникалық) туыстықты басты анықтаушы құрал ретінде қарастыратын болсақ, онда егіншілік шаруашылығына биімделген еуропалық қоғамдастықты полис жағдайына дейін өскен әлеуметтік ("азаматтық") сәйкестілік ретінде айқындаған жөн. Сондықтан, азиялық үлгідегі мемлекеттіліктің анықтаушы сипаты, оның қалыптасуындағы барлық үдерістердің негізінде жүзеге асатын этникалық сәйкестілік ретінде қарастыруға толық негіз бар. Басқаша айтқанда, еркін саясаттың жеке меншік және азаматтық дәстүрлері, өз кезегінде шығыс қоғамы мен мемлекеттілігіне тән болмағандықтан, бұл этникалық сәйкестік мемлекеттік иерархияның негізінде жүзеге асырылатындығы ақиқат. Әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасының негізін қалаушы Л.фон Штайн болып саналады, ол "Германияның мемлекеті мен құқығы туралы ғылымның бүгінгі мен болашағы" кітабында былай деп жазды: "Мемлекет өзінің күшінің арқасында барлық әлеуметтік таптар үшін, жеке өзін-өзі анықтайтын және жеке тұлға үшін құқықтардың абсолютті теңдігін сақтауға міндетті"[2, 112 б]. Бұл тұста, «мемлекет оның барлық мүшелерінің экономикалық және әлеуметтік прогресін жүзеге асыруы керек, өйткені біреуінің дамуы екіншісінің дамуының шарты мен салдары болып табылады және осы мағынада біз әлеуметтік немесе әлеуметтік мемлекет туралы айтамыз»[3, 47 б]-деп тұжырымдайды.

Бұл идеяны басқа ғалымдар мен саясаткерлер, атап айтқанда АҚШ президенті Вудроу Вилсон қолдады, ол өз кезегінде, мемлекеттің барлығына тең жағдай (мүмкіндік) жасау және белгілі бір өмір сүру деңгейін сақтау міндеті туралы жазып айқындайды, ал Леон Дюги өз кезегінде, "жақсы мемлекет" тұжырымдамасының әлеуметтік мемлекет ұғымында Ф.Фабрициуспен байланыстырды. Нақты айтар болсақ, халықтың барлық топтарына және экономикалық тұрғыдан осал топтарға қамқорлық жасау міндеті сияқты сипаттамаларды қоса алғанда, мемлекеттің міндеті қарама-қарсы әлеуметтік мүдделерді теңдестіру және барлық азаматтарға лайықты адам өмірін жүргізуге мүмкіндік беру болып табылады деген пікірмен келісер болсақ, мемлекеттің қоғамдық тәртіпті құру жөніндегі міндеттемелері мен өкілеттіктерін, сондай-ақ меншікке, оның ішінде оны қайта бөлуге жаңа және алуан түрлі нысандар мен мүдделердің әсерін және де жеке адамның ортақ міндеттерін қоса алғанда, тең деңгейлі өмір сүру мәселелерін шешуге қатысу міндеттемелерін көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. 30 тамыз 1995 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы www.adilet.zan.kz
2. Шмаков В.С., Вавилина Н.Д., Дунаев В.Ю. Социальная политика: модели и стратегии. Новосибирск: Параллель, 2007. С. 52.
3. Федоров С.М. Социальная политика с странах Европейского Союза: от неолиберализма, к идеям активного социального государства // Социальная политика в контексте межсекторного взаимодействия. М., 2009. С. 345

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӘКІМШІЛІК СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАТЫСТЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР

СЕРІК АҚБАЯН

СПД-21-2к тобының студенті

ИСКАКОВА И.Е.

Ғылыми жетекшісі

аға оқытушы, құқық магистрі

Қарағанды университеті Қазтұтынуодағы
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы

Аннотация. Аталған мақалада Әкімшілік сыбайлас жемқорлыққа қатысты құқық бұзушылықтардың алдын-алуға бағытталған әдіс-тәсілдер, сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекет шараларының ғылыми танымдары мен өзекті мәселелері қарастырылған.

Аннотация. В данной статье рассмотрены методы и приемы, направленные на профилактику административных коррупционных правонарушений, научные знания и актуальные вопросы мер противодействия коррупции.

Annotation. This article discusses methods and techniques aimed at preventing administrative corruption offenses, scientific knowledge and topical issues of anti-corruption measures.

Кілтті сөздер. Сыбайлас жемқорлық, заңды тұлғалар, Әкімшілік құқық бұзушылық, құқықбұзушылық, қылмыс

Біз мүлде жаңа қоғамда өмір сүріп жатырмыз. Жаңа қоғамның сипаты іскерлік болса, бұл жолда жетістіктеріміз де аз емес. Бірақ, шешімі күрделі мәселелер де бар. Ол – әлеуметтілік мәселе. Бұл салада қоғам өмірінде түбегейлі шешімі табылмай тұрған мәселе, ол – сыбайлас жемқорлық. Елімізде осы мәселеге арнайы қабылданған заңдар да, атқарылып жатқан жұмыстар да баршылық, бірақ бұл мәселе әлі толық шешімін тапқан жоқ. Сыбайлас жемқорлықпен күресу Қазақстанның бүгінгі күнгі күрделі мәселесі болып отыр. Үлкен әлеуметтік қасірет болып табылатын ол саяси даму тұрғысынан бір-біріне ұқсамайтын әлемдегі барлық елдердің қай-қайсысын да қатты алаңдататыны анық. Сыбайлас жемқорлық әлеуметтік – экономикалық даму, нарықтық экономиканы құру, инвестициялар тарту процесін баяулататын және демократиялық мемлекеттің саяси және қоғамдық институттарына кері әсер ететін, елдің даму болашағына айтарлықтай қауіп төндіретін құбылыс. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауында «Сыбайлас жемқорлықпен жан-жақты күресу мәселесі күн тәртібінен түскен жоқ.

Орталық және жергілікті органдардың нормативтік құқықтық актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама жүргізу ісін қайта қалпына келтіру қажет. Бұған сарапшылар мен қоғам өкілдері де атсалысуы тиіс. Сыбайлас жемқорлыққа қатысты қылмыс жасалған мекеменің бірінші басшысының жауапкершілігін заңнамалық және нормативтік тұрғыдан нақты белгілеу керек. » деп атап көрсетті [1]. Яғни бұл мемлекеттің осы жағымсыз құбылысты жою бағытындағы кешенді және жүйелі күрес жүргізу саясаты жанданып, әрі қарай жалғасын табады деген сөз.

«Қазақстан – 2050» стратегиясының мақсаттарына сыбайлас жемқорлықпен ымырасыз күрес жүргізу арқылы ғана қол жеткізуге болатынын алға тартқан Елбасы: «Мемлекет пен қоғам біртұтас майдан құрып, жемқорлыққа қарсы шығуы тиіс. Жемқорлық жай құқықбұзушылық емес. Ол мемлекеттің тиімділігіне деген сенімді сетінетеді және ұлттық қауіпсіздікке төнген тікелей қатер болып табылады» деген болатын [2]. Сыбайлас жемқорлықпен күресудің өзіндік қиындықтары да кездеседі. Атап айтқанда, көбіне мұндай сыбайлас жемқорлық қатынастар орнатуға екі жақ та мүдделі болып келеді, мемлекеттік қызметші үшін бұл заңсыз табыс көзі болса, бизнес өкілі үшін ол кеден немесе салықтық рәсімдерді тездетіп, бюджетке төленетін төлемдерді азайту болып табылады. Бұл, әрине, екі

жақтың да қоғам алдындағы міндеттері мен жасаған заңсыз іс-әрекетінің жауапкершілігіне немқұрайлылықпен қараудың, жеткіліксіз патриоттық сезімдерінің салдары болып табылады. Сол себепті де мұндай ауыр кеселді тек мемлекеттік және құқық қорғау органдарының күшімен жеңу қиын. Жемқорлықпен күресуді бүкіл халық болып қолға алып қана тоқтатуға болады. Елбасы айтып өткендей « Партия алдында маңызды тапсырмалар тұр. Халық ертеңгі күніне сенімділікпен қарауы тиіс. Біздің бірлігіміз-ертеңгі күнге деген сенімділігіміз!» [3]. «Нұр Отан» партиясының мүшелері осы бағдарламаны жүзеге асыру арқасында сыбайлас жемқорлыққа қатысты құқық бұзушылықтар саны кеміп, мемлекетіміз саяси-экономикалық, әлеуметтік жағынан алға шығады. Конституциялық тәртіпті қорғау, сыбайлас жемқорлықпен күрес аясында тиімді, бірыңғай жалпы мемлекеттік саясат жүргізу, мемлекет пен азаматтардың өмір сүруінің барлық салаларында сыбайлас жемқорлық пен оның көріністері деңгейін төмендету, қоғамның мемлекетке және оның институттарына сенімін нығайту бүгінгі күндегі басты мақсат болып табылады. Осы мақсаттағы жұмыстарды жүйелі жүргізуге тағы бір серпін ретінде «Қазақстан Республикасында қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту және құқық қорғау қызметін одан әрі жетілдіру жөніндегі қосымша шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы қолданысқа енгізілген [4]. Бұл Жарлық еліміздегі құқық қорғау органдары қызметтерін жетілдіруге бағыттала отырып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекеттермен олардың пайда болуының алдын-алуда жүйелі, әрі тұрақты шаралар атқаруды қамтамасыз етеді.

Қызмет құзыреті бойынша Тәртіптік кеңесі Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Заңы мен Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметкерлерінің Ар-намыс кодексі талаптарының сақталуын қадағалап, аталған заңнама мен кодекс талаптарының бұзылуына жол берген қызметкерлердің тәртіптік жауапкершілігін қарау белгіленген [5].

«Сыбайлас жемқорлық» деген түсінік мағынасы «сындыру, бүлдіру, бұзу, зақымдау, жалғандау, параға сатып алу» деген түсінікпен анықталып, құқыққа қарсы іс - әрекетті білдірген. Әкімшілік сыбайлас жемқорлық дегеніміз – заңда қарастырылмаған жеке немесе дәнекерлер арқылы мүліктік игілікке және мемлекеттік функцияларды атқаратын басымды тұлғалардың және де соларға теңестірілген тұлғалардың, лауазымдық дәрежелерін қолдана отырып және де лауазымының мүмкіндіктерін өз мүддесіне қолдана отырып мүліктік табыс алу үшін жасалынатын қадамдар.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 34-тарауы «Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар» бекітілген сыбайлас жемқорлық немесе сыбайлас жемқорлыққа жағдай жасайтын әкімшілік жауапкершілікті еліктіретін іс-әрекетке байланысты тәртіптер бар. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі бойынша жеке және заңды тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруінен туындаған құқық бұзушылықтарға қолданылатын әкімшілік жазалар көзделген[6].

Жеке тұлғалардың мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген тұлғаларға немесе оларға теңестірілген тұлғаларға заңсыз материалдық сыйақы, сыйлықтар, жеңілдіктер беруі не қызметтер көрсетуі, егер бұл әрекеттерде қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса, -екі жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады. .

Заңды тұлғалардың мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген тұлғаларға немесе оларға теңестірілген тұлғаларға заңсыз материалдық сыйақы, сыйлықтар, жеңілдіктер беруі не қызметтер көрсетуі, егер бұл әрекеттерде қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса,- жеті жүз елу айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады. Осы бапта көзделген, әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалған әрекеттер - бір мың бес жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

Осы қолданыстағы ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің «Әкімшілік

сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар» тарауында көрсетілген құқық бұзушылық түрлері бастапқы қалпында қалды, сол құқық бұзушылық түрлеріне қолданылатын жаза мен айыппұл мөлшері көбейді. Көрсетілген құқық бұзушылықтарға қолданылатын жазаны күйшейту туралы шешімнің қабылданғандығы- мемлекетіміздің әкімшілік сыбайлас жемқорлықты болдыртпау және оның пайда болу себептерінің алдын-алуды алдағы басты мақсат ретінде жүзеге асыратындығын білдіреді.

Қазақстан жалпы сыбайлас жемқорлық әсерінен 2018 жылы 146 ел қатарынан 122 орынды алған болатын. Қазіргі кезде 175 ел қатарынан 126 орында. Бұл мемлекетіміздің экономикалық және саяси дамуының ілгерілеуіне кедергі болатын бірден-бір жағдай[7]. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресудің әртүрлі тәсілдері мен жолдары бар. «Халықаралық айқындық» (Трансперенси Интернэшнл-Transparency International) деп аталатын халықаралық деңгейде және жеке елдердегі сыбайлас жемқорлықпен күресті зерттейтін тәуелсіз коммерциялық емес ұйым жұмыс істейді. Олардың мақсаттарының бірі – билік органдарының айқындығына, есеп берушіліктеріне қол жеткізу. Бұл- ұзақ уақыттан бері сыбайлас жемқорлықтың сан алуан салалардағы көріністерін зерттеп, анықталған мәселелердің шешу жолдарын ұсынатын көпшілікке танымал ұйым. Сонымен, халықаралық айқындық ұйымының 2018 жылы жариялаған мәліметтеріне сүйенсек, сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі бойынша Азия өңіріндегі ең төмен ел Сингапур болып табылады екен. Сингапур елінің сыбайлас жемқорлықпен күресудегі жетістікті тәжірибесі біз үшін құнды, себебі біздің де менталитетіміз «азиаттық», сонымен қатар бұл «цифрлық экономикасы» бар мемлекет тәжірибесі болып табылады. Қазақстан үшін, саясаттанушылар мен зерттеушілердің пікірінше, сыбайлас жемқорлықпен күресудің Малайзиялық тәжірибесі де ойға қонымды. Малайзияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы құрылған стратегиясы мен оның жоғары деңгейде іске асырылуы бұл тәжірибені оқып зерттеуге деген қызығушылығымызды арттыра түседі. Қазақстан мен Малайзия елдерінің шамамен бірдей халық саны, мемлекеттік аппарат саны, экономикасының көлемі сияқты ұқсастықтары Малайзия елінің тәжірибесі тұрғысынан әкімшілік сыбайлас жемқорлықты жоюға жағдай жасайтын мәселелерді қарастыруымызға мүмкіндік береді. Малайзия да Қазақстан сияқты көпұлтты әрі поликонфессионалдық мемлекет. АҚШ сыбайлас жемқорлыққа қатысты заңнамалық бастамаларды тек өз елінің шегінде ғана қабылдап қоймайды, сонымен қатар халықаралық тәжірибеге де сүйенетіні ойланарлықтай. Қытай елінің тәжірибесін әмірші, өктем режимдегі мемлекет тұрғысынан қарасақ, біраз бізді қызықтыратын мәліметтер аларымыз сөзсіз. Бұл елде жемқорларға қарсы өте қатал шаралар қолданылады [8]. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы осындай қатал жазалар қолданатын мемлекеттердің тәжірибелеріне сүйене отырып өз бағдарламаларымызды жүзеге асыратын болсақ, біршама жетістіктерге қол жеткіземіз деген сенімдемін.

Әкімшілік сыбайлас жемқорлыққа қатысты құқық бұзушылықтардың алдын-алуға бағытталған әдіс-тәсілдердің қазіргі кездегі барлық мемлекеттерде қолданылып жүргені- сол фактілер орын алған жағдайда азаматтардың мемлекетке хабар беруі. Жалпы сыбайлас жемқорлық заң бұзу фактілерін хабарлаған немесе қандайда болмасын басқа әдіспен мемлекетке жемқорлықпен күресуге үлесін қосқан тұлғалар 30 АЕК-тен 100 АЕК-ке (Айлық Есептік Көрсеткіш) дейін мөлшерде материалды ынталандырылатын болады [9]. Бұл әдіс сыбайлас жемқорлыққа халықтың күресуі екендігі жайлы бірнеше пікірлер айтылған болатын. Осындай әдістермен қатар сыбайлас жемқорлыққа қатысты құқық бұзушылықта қолданылатын әкімшілік жаза түрлері қолданысқа көптеп енгізілуі керек. Алдын-алу мақсатында, қолданыстағы заңнама ережелері мен оларға енгізілген өзгерістер мен толықтыруларды дер кезінде халықтың назарына жеткізіп, олардың құқықтарын насихаттау, мемлекеттік қызметкерлерге сыбайлас жемқорлық үшін жауапкершілік салдарын ұғындыру шаралары да өз әсерін тигізері анық. Сонымен қатар сыбайлас жемқорлықпен пәрменді күресу үшін халықтың құқықтық сауатсыздығын жоятын, құқықты түсіндіру жұмысының деңгейі мен сапасын арттырудың маңызы зор.

Ел болып еңсемізді көтергенімізге, тәуелсіздігімізді алып, шаршы әлемге танылғанымызға жиырма жылдай уақыт өтті. Өткенімізге көз салсақ, Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың көреген саясатының арқасында мемлекетіміздің тамыры тереңге тартып, нығая түсуіне бағытталған құқықтық заңнамалар мен іс-шаралар қабылданып, ел экономикасы мен әлеуметтік жағдайы түзеліп, әлем мемлекеттерінің ортасынан өз орынын айқындады. Бүкіл әлемге өзінің біртұтастығымен, ажырамас бірлігімен танылды. Қоғам дамуының жаңа жолын таңдап, уақыттан туындаған әртүрлі кеселдерден айығуды міндет етіп қойды. Ол жол – Елбасымыздың бастауымен алға қойылған сыбайлас жемқорлықпен күрес жолы. Сондықтан сыбайлас жемқорлықпен күресу барлық Қазақстан Республикасы азаматтарының азаматтық борышы деп білу керек. Қылмыстың бұл түрінің қоғамымыздың барлық саласына тамыр жайып кеткені жасырын емес. Өкінішке қарай, ол білім беру, медицина сияқты ізгілікті мақсат еткен салалардан бастап құқық қорғау органдарына дейін бой көрсетіп жүр. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекет шараларының ғылыми танымдары мен өзекті мәселелері Қазақстандағы қоғамдық қатынастарды реформалаудың барлық кешенді мәселелерімен тығыз байланыста. Сондықтан да қоғам бойындағы бұл кесепат кеселмен күреске мемлекетіміз айрықша мән беріп отыр.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мемлекет Басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауы. // adilet.zan.kz/kaz
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы., Астана қ., 2012 жылы 15 желтоқсан., // thenews.kz
3. Қазақстан Республикасының Нұр Отан партиясының «2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бағдарламасы» // nurotan.kz/kz/
4. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасында қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту және құқық қорғау қызметін одан әрі жетілдіру жөніндегі қосымша шаралар туралы» Жарлығы., 2009 жылы 22 сәуір №793//adilet.zan.kz
5. Қазақстан Республикасының 2015 жылы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ қабылданған «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңы (07.03.2023 ж.берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)// www.adilet.zan.kz
6. Қазақстан Республикасының 2014 жылы 5 шілдеді №235-V ҚРЗ қабылданған «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі» (15.03.2023ж.берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)// www.adilet.zan.kz
7. ҚР Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі., 2014 жыл 5 желтоқсан // <http://www.economy.kz>
8. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекеттердің негіздері: Оқу құралы / Редакциясын басқарғандар Рогов И.И., Мами Қ.А., Бычкова С.Ф.- Алматы: «Транспаренси Қазақстан» ҚҚ, Қазақстандағы «Интерлигал» СҚЗҚҚ, 2004. -312 б.
9. Мемлекеттік қызметтер және ақпарат онлайн., 2022 жылы 09 қыркүйек.,//egov.kz

ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫ БАНКРОТ ДЕП ТАНУ ПРОЦЕСІНЕ БОТ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЕНГІЗУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕНБИ Н.А.

Ю-20-1 к тобының студенті

АМАНБАЕВА А.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы, магистр.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация. Бұл мақалада жеке тұлғаны банкрот деп тану процесіне бот технологиясын енгізудің ерекшеліктері қарастырылған. «Қазақстан Республикасы азаматтарының төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және банкроттығы туралы» Қазақстан Республикасының 2022 жылғы 30 желтоқсандағы № 178-VII Заңына сәйкес дәл бірінші санат, яғни соттан тыс банкроттық рәсімін неғұрлым жедел, сапалы түрде чат-боттар арқылы жүзеге асырудың артықшылықтары қандай болатындығына талдау жасалған.

Кілт сөздер: боттар, чат-боттар, соттан тыс банкроттық, жасанды интеллект, бот конструкторы, электронды үкімет, қосымшалар, борышкер, әлеуметтік көмек алушы.

2022 жылғы 30-желтоқсанында Мемлекет басшысы «Қазақстан Республикасы азаматтарының төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және банкроттығы туралы» ҚР Заңына қол қойды. Бірақ ол ресми жарияланғаннан кейін 60 күн өткеннен соң әрекет ете бастады. [1]. Бұл дегеніңіз, қарыздары бар, сол қарыздарын өтей алмайтын азаматтар 2023 жылғы 3 наурыздан бастап банкроттыққа өтініш бере бастады.

Банкроттық туралы заң рәсімінің үш түрін көздейді, олар :

1. Соттан тыс банкроттық;
2. Сот арқылы банкроттық
3. Төлем қабілеттілігін қалпына келтіру.

Аталған рәсімдерге тек қарыз алушының өзі бастамашы бола алады, яғни кредитор борышкердің банкроттығына өтініш беруге құқылы болмайды.

Соттан тыс банкроттық қашан қолданылады?

Қарыз алушы жеке тұлғаның банктердің, микроқаржы ұйымдарының, коллекторлық агенттіктердің алдындағы берешегі 1600 айлық есептік көрсеткіштен (2023 жылы бұл 5 млн 520 мың теңге) аспайтын болса, онда ол соттан тыс банкроттық рәсімін қарастыра алады. Бірақ қарыз алушы төмендегідей кейбір талаптарды сақтауы керек:

- *оның атына тіркелген, оның ішінде ортақ меншіктегі мүлік болмауы керек;
- *өтініш берілген күні, қатарынан 12 ай ішінде ол кредиторлардың, коллекторлардың алдында міндеттемелер бойынша төлем жасамаған болуға тиіс;
- *мерзімі өткен берешек туындаған уақыттан бастап 18 айдан аспайтын мерзімде борышкерге қатысты кредиттік шарт бойынша орындалмаған міндеттемелерді реттеу немесе өндіріп алу жөніндегі рәсімдер жүргізілген болуға тиіс;
- *өтініш берілген күні ол 7 жыл бойы банкроттықты қолданбаған болуға тиіс. [2].

Сондай-ақ соттан тыс банкроттыққа өтініш берілген күні 5 жылдан астам уақыт бойы өз берешегін өтемеген қарыз алушы жеке тұлғалар жүгіне алады.

Назар аударыңыз! Алты ай бойы атаулы әлеуметтік көмек (АӘК) алатын борышкер кешіктірілген мерзімді ескерусіз аталған рәсімді қолдануға өтініш бере алады.

Аталған рәсімді қолданғаннан кейін борышкерге «банкрот» мәртебесі беріледі.

Өтінішті қалай беруге болады?

Өтінішті азаматтар 2023 жылғы 3 наурыздан бастап «электрондық үкіметтің» www.egov.kz веб-порталы арқылы беруде. Қазіргі уақытта тестілеуден өтіп жатқан ақпараттық жүйе арқылы борышкердің қажетті өлшемшарттарға сәйкестігі тұрғысынан мүдделі мемлекеттік

және өзге де органдардың деректерімен автоматты түрде салыстырып тексеру жүргізілуде.

Өтінішке кредиторлардың атауын, берешек сомасын, орналасқан жерін көрсете отырып кредиторлардың тізімі; борышкердің банктік қарыз шарты және (немесе) микрокредит беру туралы шарт бойынша берешекті реттеу және (немесе) өндіріп алу шараларын қабылдағанын растайтын құжаттың көшірмесі қоса беріледі. [3].

Елімізде банк, микроқаржы ұйымдары алдында берешегі бар азамат саны – 8 млн. Олардың жалпы қарызы 8 трлн теңге көлемінде. Осыншама азаматтың тек 1,5 млн-ның қарызды төлемегеніне 90 күннен асып, NPL90+ межесіне шығып кеткен. Қаржы министрлігінің болжауынша, банкроттық рәсімін ел бойынша 1,1 млн адам пайдалануы мүмкін. [4].

Жоғарыда көрсетілген ақпаратқа сүйене отырып, келесі жайттарды байқай аламыз:

1,1 млн қарызгерден тек 37971 ғана өтініш келіп түскен, оның тек алғашқы 4 күнінде түскен өтініштерге ғана жауап берілген. [6].

Бұл жүйенің әлсіздігін, өтінішті жіберу, оны уәкілетті орган тарапынан қабылдау, оған жауап қайтаруда уақытты дұрыс пайдалана алмайтындығымызды көрсетеді.

Мысалы, жеке тұлғаларды банкрот деп санаудың 1-санатын алып қарасақ, оған өтініш берудің өзі қаншама кезеңнен тұрады.

Өтініш беру тәртібі мен кезеңдері:

Порталда авторизациядан өтіп "Онлайн сұратым" батырмасын басыңыз.

Осы бұйрыққа 2-қосымшаға сәйкес өтінішті толтырыңыз және оған ЭЦҚ (электрондық цифрлық қолтаңбамен) немесе смс-пароль көмегімен (мобильді азаматтар базасында міндетті түрде тіркелген болу керек) қол қойыңыз.

1 Қадам. Өтініш беру үшін ҚР азаматтарына id.mkb.kz сайтынан мерзімі өткен күндердің ең аз санын көрсете отырып, ағымдағы міндеттемелердің сомасын қамтитын дербес есеп (ҚР азаматтарының банкроттығы).

Бұл есеп тегін, электрондық құрылғылардан, соның ішінде мобильді құрылғылардан қол жетімді.

2 Қадам. Жеке немесе ортақ меншікте мүліктің бар екенін білу үшін, ол үшін анықтамаға тапсырыс беру қажет.

3 Қадам. Кредитормен (екінші деңгейлі банк немесе микроқаржы ұйымы) қарызды өтеу туралы құжатты қоса беру қажет.

Есеп айырысу құжаты:

банктің есеп айырысудан бас тартуы;

өтініштің көшірмесі немесе өтінішті электронды форматта жіберу туралы растау (банктен жауап болмаған жағдайда);

* коллекторлық агенттіктерге берешек бойынша есеп айырысу құжаты қажет емес

Білу маңызды.

Егер Сіз атаулы әлеуметтік көмекті (АӘК) соңғы 6 ай алған болсаңыз, онда төлемді кешіктірудің 12 айы өтпесе де, соттан тыс банкроттық рәсімін қолдану жүзеге асырылады.

Егер сізде 5 жыл бойы өтелмеген несиелер болса, қарыз сомасына, мүліктің болуына қарамастан, сіз соттан тыс банкроттық туралы арыз бере аласыз. Бұл ретте Банктің немесе микроқаржы ұйымының берешекті өтеуден бас тарту туралы жауабы талап етілмейді.

4 Қадам. Телефон нөмірі мен жұбайының мобильді азаматтар базасында тіркелгеніне көз жеткізіңіз. Келмеген жағдайда my.egov.kz сайтында тіркеліңіз.

5 Қадам. Соттан тыс банкроттық процедураны қолдану туралы өтінішті eGov.kz немесе e-Salyq Azamat мобильді қосымшасы арқылы немесе жақын жердегі ХҚКО бөлімшесі арқылы қағаз жүзінде жіберіңіз.

6 Қадам. Соттан тыс банкроттық процедураны қолдану туралы өтінішті толтыру кезінде 1414 қызметінен SMS – хабарлама арқылы дербес деректерді жинауға және өңдеуге жұбайының келісімін алу, жұбайы бас тартқан жағдайда өтінім жіберуге жатпайды.

7 Қадам. Борышкердің өтінішін қарау нәтижесін Жеке кабинетте 15 жұмыс күні ішінде алу.

[5].

Аталған қадамдардың барлығын бір батырманы басу арқылы, яғни бот технологиясын пайдалану арқылы шешуді ұсынамыз.

Бот — робот немесе бір ІТ маманының қиялынан туған алгоритм жүйесі. Сіз тірі адаммен емес, роботпен сөйлесесіз, керегіңізге жауап табасыз. Тіпті бір боттың арқасында телефоныңызда орын алып тұрған бірнеше мобильді қосымшадан құтыласыз.

Чатбот — бұл дауыстық командалар немесе мәтіндік чаттар немесе екеуі арқылы адаммен сөйлесуді имитациялайтын компьютерлік бағдарлама. Chatbot, қысқасы chatterbot — кез-келген негізгі хабарлама қосымшалары арқылы енгізуге және қолдануға болатын жасанды интеллект мүмкіндігі. Чатботтың бірқатар синонимдері бар, соның ішінде «talkbot», «bot», «ІМ бот», «интерактивті агент» немесе «жасанды сөйлесу нысаны».

Көбінесе " бот "сөзі қарапайымдылық үшін" чатбот " (chatbot) терминімен ауыстырылады- бұл диалог түрінде жүзеге асырылатын кейбір компьютерлік бағдарлама..

Адамдар мен машиналардың қарым-қатынас идеялары ХХ ғасырдың басында пайда болды. Алғаш рет "робот" сөзін (кейінірек бүгінгі "бот" пайда болды) чех жазушысы Карел Чапек 1921 жылы "Р.В. Р." деген батыл атаумен пьесада қолданды — Россум әмбебап роботтары ("россум" дегенді білдіреді, жұмбақ болып қала береді, бірақ "робот" "ауыр жұмыс"деп аударылады). Эндрю мен Отто Биндердің шабыттандырған американдық Исаак Айзимовтың әңгімелер жинағын еске түсіруге болады, олар "мен, робот" деген атпен әңгіме жазды (Исаак олардан алған). [7].

Алғашқы жоба 1966 жылы Джозеф Вейзенбаумның Элиза есімді боты болды. Жұмыс принципі-жауаптың ең маңызды семантикалық бөлігін бөліп көрсету. Элизадан басқа, "Уикипедиядағы" мақалаларға сүйене отырып, Парри (Парри — ол тіпті Элизамен "сөйлесуге" тырысты), А. Л. І. С. Е, Женя Густман (Евгений Густман), Джабберваки, Рактер және басқалары танымал боттарға айналды.

Бүгінгі таңда көптеген боттар жұмыс істейді, тек жаңалықтарды қадағалап үлгеріңіз. Тіпті олардың барлығына есімдер жеткіліксіз сияқты (бұл мәселені қазіргі гендерлік теңдік мәселесінен қарау өте қызықты). Бот жасанды интеллект пе?

Дәл емес. Бот-оны жүзеге асырудың мүмкін формаларының бірі ғана. Жасанды интеллект (AI) адамның ақыл-ой әрекетімен ұқсастықты білдіреді (ең алдымен, оқу мүмкіндігінің болуы).

Жасанды интеллект мәселелеріне мыналар жатады: табиғи тілді өңдеу, мәліметтер базасынан ақпарат алу, сараптамалық жүйелерді құру, теоремаларды дәлелдеу, робототехника және басқалар. Ботты AI қабығы немесе интерфейсі ретінде қарастыруға болады. Бот ақылды болуы мүмкін немесе онша емес — бәрі әзірлеушілердің алдына қойған міндетіне байланысты.

Боттың интеллектуалдылық дәрежесін анықтау үшін Тьюринг тестінен өту үшін жарыстар өткізіледі. Төменгі жол: егер қазылар алқасы (әдетте адамдар тобы) ботпен сөйлескенде оның сұхбаттасушысының бот екенін анықтай алмаса, онда тест тапсырылды. Мұны ресми түрде жасаған алғашқы бот 2014 жылы Женя Густман болды, бірақ бот 13 жасар бала болып көрінгендіктен, нәтижелердің әділдігіне күмән келтірілді-сонымен қатар қайта тестілеу сәтсіз аяқталды. Тьюринг тестінен өтуге арналған ең танымал жарыстардың бірі-1990 жылдан бері өткізіліп келе жатқан жыл сайынғы Лебнер сыйлығы ("AI Loebner").

Боттардың бүгінгі функционалдығы өте кең: Сіз пошта арқылы жібере аласыз немесе кешкі ас мәзірін жасай аласыз. РНР үйренгіңіз келе ме, әлде пароль ойлап таба алмайсыз ба? Жақсы жаңа боттар сізге онымен күресуге көмектеседі. Негізінде, қажет болған жағдайда кез-келген қызметті бот ретінде жүзеге асыруға болады. Ең бастысы-оны асыра алмау және Сізге қандай жағдайда бот қажет екенін және қолданбаны немесе веб-қызметті қайсысында қолданған дұрыс екенін нақты түсіну.

Көбінесе ботты әзірлеу үшін Python қолданылады, бірақ егер сіз кенеттен өз ботыңызды алғыңыз келсе және бағдарламалау дағдыларына ие болмасаңыз (оны үйренуден

ешқашан қорықпаңыз), онда сіз дайын платформаларды пайдалана аласыз (мысалы, Chatfuel).

Тіпті Facebook, Slack, Skype және Telegram үшін 1560(күн сайын бұл сан көбейеді) боттары бар арнайы chat bottle іздеу жүйесі бар. Әрине, қазіргі уақытта жұмыс істейтін боттар әлдеқайда көп.

Боттар белсенді қолданылады: олармен жұмыс істеу оңай-түсінікті интерфейс және орнатудың қажеті жоқ. Кейбіреулер боттар қолданбаларды толығымен вытыстырады деп санайды, бұл мүмкін емес. Олар бүгін кейбір мүмкіндіктерді алады, бірақ бәрі бірдей емес (кем дегенде Uber қосымшасы осы компанияның ботына қарамастан жұмыс істейді). Сондықтан біз болашақты бірге күтеміз және олармен не болатынын көреміз.

Чатботтардың тренді 2023 жылы қарқын алуда. Егер сіз тек көмекшіңізді құру туралы ойласаңыз, осы мақаланы оқып шығыңыз және сізде күмән жоқ.

Біз сіздер үшін чатбот бизнеске әкелетін барлық артықшылықтардың толық тізімін жинадық.

1. Брендтің қол жетімділігі 24/7.Елестетіп көріңізші, зерттеулерге сәйкес, тұтынушылардың 50% - ы сізден мұны күтеді. Сіз және сіздің қызметкерлеріңіз де адамдарсыз. Жұмыс уақыты мен демалыс күндері де бар. Ия, және барлық өтініштер ағынына қызмет көрсету кейде мүмкін емес. Клиент босатылған операторды күтеді және осы минуттарда сіздің брендіңізге адал болмайды. Чатботтар Сіздің бизнесіңізге клиенттерге қол жетімді болуға және олардың сұрақтарына тәулік бойы жедел жауап беруге көмектеседі.

2. Жылдам жауап. Тағы да, телефонда ілулі тұрған клиентке оралыңыз және оператор басқа біреумен сөйлескен кезде сіздің жауабыңызды күтіңіз.Чатбот бір уақытта мыңдаған адамдармен сөйлесе алады. Барлық өтініш берушілерді күткеннен құтқарады.

3. Қолдау қызметімен байланысудың пайдасы. Егер сіз операторлардың бүкіл штатын жалдап, үлкен бюджетті сол жерге құйсаңыз да, бұл сізге нәтижеге кепілдік бермейді. Операторлар тек жауап беріп қана қоймай, ақпаратты дәйекті түрде беріп, өтініш берушілерге нақты көмектесуі керек. Бұл бизнестегі чатботтардың әлеуеті тірі адамға қарағанда әлдеқайда көп, сонымен қатар олар аудиторияны сегменттей алады. [8].

4. Жауапты жазу. "Қызмет көрсету сапасын жақсарту мақсатында сіздің әңгімеңіз жазылады," -біреу оларды шынымен тыңдайды деп ойлайсыз ба? Ия, және бұл клиенттерге ұнай ма, өйткені олар жазба данасын алмайды. Шағымдар туындаған жағдайда, олар сізге ұсынатын ештеңе де жоқ. Чатботпен сөйлескен кезде әрдайым скриншот түсіріп, осы сапаны жақсарту үшін қатені уақытында көрсетуге болады.

5. Көптілділік. Сіздің қызметкерлеріңіздің арасында полиглоттар көп пе? Статистикаға сәйкес, адамдардың тек 25% - ы ана тілінен басқа кем дегенде басқа тілді біледі. Және бұл үшін оларды кінәлауға болмайды.

Чатботты сату орындарына қосыңыз және халықаралық нарыққа шығыңыз. Білікті қызметкерлерді іздеуге және оқытуға қосымша ақша жұмсаудың қажеті жоқ.

6. Шексіз ізгі ниет. Бот қаншалықты ақылды болса да, ол шыдамдылықты жоғалтуға, дөрекі сөйлеуге, жүрегіндегі әңгімені үзуге әлі қабілетті емес. Тірі оператор туралы не айтуға болмайды. Сонымен, чатботтың ең көңіл-күйі бар клиенттің сұраныстарын қанағаттандыру мүмкіндігі тағы да жоғары. Ол жүйке ауруынан айығу үшін қосымша демалыс сұрамайтынын ескеріңіз. Оған артық стресс үшін жалақының өсуі қажет емес.

7. Лезде орындау. Деректерді беру туралы кез-келген сұраныс немесе чатботтар бірнеше секунд ішінде қандай да бір өзгертулер енгізуді сұрайды. Бұл сіздің клиенттеріңізді қуанта алмайды.

8. Көптеген функцияларды орындау мүмкіндігі. Чатботтар сатуда жақсы, бірақ оларға басқа да маңызды істерді тапсыруға болады.

- * Түсініктемелерге жауаптар;
- * Ақпаратты табуға көмектесу;
- * Қайталанатын тапсырмаларды орындау;
- * Кездесулерді ұйымдастыру және тағы басқалар.

9. Әңгімені жекелендіру. Оператордың жұмысы тосынсыйларға толы. Ол оған кім қоңырау шалатынын және қандай сұрақтар қоятынын білмейді. Сондықтан ол клиенттің қоңырауына дайындала алмайды және жағдайларға байланысты әрекет етуге мәжбүр болады. Чатбот жағдайды тірі адамға қарағанда тезірек бағалайды. Белгілі бір пайдаланушымен байланыс тарихын ескере отырып жауаптар береді. Клиенттің роботпен жұмыс істейтінін түсінсе де, оның орналасуы әрқашан ерекше көзқарасты тудырады.

10. Шығындарды азайту мүмкіндігі. Чатботтың өзін енгізу инвестицияны қажет ететіні сөзсіз. Чат-боттарды құру үшін оған қызмет көрсету шығындарын және платформаларға тұрақты төлемдерді ескеру қажет. Алайда, бұл шығындар қызметкерлердің жалақы бюджетімен салыстыруға келмейді. Егер сіздің сатылымдарыңыздағы трафик ағындары өсіп жатса, аудиторияның өтініштерін өңдеу үшін сізге жаңа кадрлар қажет. Ал қызметкерлерді кеңейту әдетте қымбатқа түседі. Егер сіз визуалды редактормен no-code конструкторын қолдансаңыз, онда сіз ботты әзірлеуге ақша үнемдей аласыз және оны өзіңіз жасай аласыз.

www.forbes.kz сайтының жазуына сүйенсек, Қазақстандағы чат-бот нарығы әлі бастапқы кезеңде. Қуатты және ыңғайлы дизайнер. Жасанды интеллектпен боттарды жасау үшін клиенттерді жаппай шақыруға арналған ақылды бот конструкторы – Aimylogic командасы. [9]. Ботты әзірлеу уақыты да әртүрлі-бір жұмыс аптасынан 3,5 айға дейін. Мәлімделген жұмыс күндерінің ең аз саны — 5, ал ең көбі — 68. Бірақ біздің жағдайда бұл көрсеткіштер бірдей "шығарындылар" болып табылады, өйткені олар үлгінің шеттерінде орналасқан. Орташа арифметикалық және қажетті күндер санының медианасын қарау пайдалы. Бұл жағдайда TZ-ге ұқсас чат-ботты әзірлеу шамамен 25-30 жұмыс күнін алады деп күткен жөн.

Қорытындылай келе, жеке тұлғаны соттан тыс банкрот деп тану үрдісін сапалы, жедел форматқа ауыстырғымыз келсе, бот технологиясын енгізуден бастау керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

«Қазақстан Республикасының Конституциясы». Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.

<https://www.adilet.zan.kz/Kazakhstan-respubli'kasynyn-konstitut>

1. «Қазақстан Республикасы азаматтарының төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және банкроттығы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2022 жылғы 30 желтоқсандағы № 178-VII ҚРЗ.

<https://www.adilet.zan.kz/kazakhstan-respublikasy-azamattarynyn-tolem-qabylettiligin-qalpyna-keltiry'-jane-bankrottyg'y-turaly>

2. «Оңалту және банкроттық туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 7 наурыздағы № 176-V ҚРЗ.

<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000176>

3. Дарья Андреева. Forbes - Инструмент капиталиста. Деловой журнал. «Казахстанцы всё больше погрязают в кредитах» мақаласы. 13 қазан 2022 ж.

https://forbes.kz/finances/finance/kazahstantsyi_vse_glubje_pogryazayut_v_kreditah

4. Gov.kz - Единая платформа интернет-ресурсов госорганов. Применение процедуры внесудебного банкротства .

<https://www.gov.kz/services/5118?lang=ru>

5. Банкроттыққа тапсырылған өтініштер бойынша статистика.

<https://tazalau.qoldau.kz/ru/info>

6. Чат-боты: 16 Основных преимуществ.

<https://botcreators/16osnovnyh-preimushhestv/>

7. Амин Абдулманов. BIZ Media – это деловое издание для бизнеса из Казахстана. «В АРРФР рассказали, сколько кредитов имеют жителей Казахстана» 11.01.2023 ж.

<https://bizmedia.kz/2023/01/11/v-arrfr-rasskazali-skolko-kreditov-v-rk>

8. Виктория Пупазина. Cossa — интернет-издание о маркетинге и коммуникациях в цифровой среде. «14 причин установить чат-бота в 2022 году». 24 февраля 2022 г.

ЦИФРЛЫҚ ДАМУ ЖӘНЕ АДАМИ ҚҰНДЫЛЫҚТЫ СІңІРУ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА КҮРЕСТІҢ ӘДІСІ РЕТІНДЕ

ТЕМБАЙ Ж.Н.

Ю-21-1к тобының студенті

АМАНТАЙ А.

аға оқытушы, құқықтану магистрі

Қазтұтунодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Түйіндеме. Бұл мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, цифрлық даму мәселелері туралы қарастырылады. Сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылықтарды анықтауды, жолын кесуді, алдын алуды және олардың жасалуына айыпты адамдарды жауапқа тартуды өз құзыреті шегінде прокуратура, ұлттық қауіпсіздік, ішкі істер, салық, кеден және шекара қызметтері, қаржы полициясы мен әскери полиция органдары жүзеге асырады. Дегенменде бүгінгі күнде сыбайлас жемқорлық мәселесі күрделеніп шешімі қиын боп тұрған қатынастардың бірі.

Түйін сөздер: жемқорлық, пара алу, заң, міндет, қорғау, әділдік, цифрлік өркениет.

Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес басқа мемлекеттерде сияқты тұрақты түрде жүргізіледі. Сыбайлас жемқорлықтың бізде кеңінен таралғандығы – анық факті. Бүгінгі күні көптеген адамдар өздерінің барлық өмірлік мәселелерін пара беру, сатып алу және сыйлық тарту арқылы шешуге тырысады, мысалға – мемлекеттік құрылымдарда жоғары лауазым алудан немесе бизнес саласында жеке ісін ашудан бастап балалардың туылуын тіркеу, ЖОО-на түсу, медициналық қызмет көрсету, жеке автокөлікте дұрыс жүру және т.б. дейін барады. Бұл олар үшін өмір нормасы болды.

Сыбайлас жемқорлық экономикалық заңдардың еркін қозғалысын көп деңгейде шектейді және елдің дәрежесін әлемдік қауымдастық алдында төмендетіп, ол үшін тиімді шетел инвестицияларға ең басты кедергі боылып табылады. Адал әрі әлеуметтік бағытталған бизнес нарықтан шығарылады, өйткені сыбайлас жемқорлық осындай бизнесті рентабельді емеске айналдырады. Әсіресе сыбайлас жемқорлық мемлекеттік билік органдарында қауіпті. Тәжірибе көрсетіп жатқандай, сыбайлас жемқорлық мемлекеттік басқарудың барлық жүйесін бұзады, мемлекеттік биліктің беделі мен мемлекеттік қызмет дәрежесінің төмендеуіне алып келеді. Сыбайлас жемқорлық экономиканың дамуына кедергі жасап, әсіресе экономикалық саладығы ұйымдасқан қылмыстың өсуіне алып келеді. Соңғы уақыттары сыбайлас жемқорлықтың келесідей түрлеріде қалыптасып үлгерді:

Тұрмыстық сыбайлас жемқорлық қатардағы азаматтар мен шенеуніктердің өзара әрекеттесуі арқылы туындайды. Оған азаматтардан лауазымды тұлғалар мен оның отбасы мүшелеріне әр түрлі сыйлықтар мен қызметтер жатады.

Іскерлік сыбайлас жемқорлық билік пен бизнестің өзара әрекеттесуі арқылы туындайды. Мысалы, шаруашылық дау кезінде тараптар өз пайдасына шешім шығару мақсатымен сот қолдауына ұмтылуы мүмкін.

Жоғарғы биліктегі сыбайлас жемқорлық демократиялық жүйелердегі саяси басшылық пен жоғарғы соттарға жатады. Ол саясатты сайлаушылар мүдделеріне қайшы және өзінің мүдделеріне қарасты жүзеге асыруда жауапсыз тәртіпте билікте тұрған топтарға тиісті болып табылады [1, 46].

«Өткен жылмен салыстырғанда жемқорлық әрекеттері үшін жауапқа тартылған адамдардың саны 11 пайызға артқан, яғни, 820-дан 912-ге өскен. Transparency International ұйымының 2019 жылы өткізген сауалнамасының қорытындысы бойынша азаматтардың 28,7 пайызы мемлекеттік ауруханалар мен емханаларды сыбайлас жемқорлықтың ордасы деп атаған. Бұл басқа мемлекеттік мекемелермен салыстырғанда әлдеқайда жоғары, мысалы,

полиция – 11,3%, жер қатынастары басқармасы – 7%, мемлекеттік балабақшалар – 6,9%. Өз денсаулығына алаңдап ауруханаға барған адамдардың қажетті медициналық көмек алу үшін кімге қанша ақша берем деп уайымдауына жол беруге болмайды», – деді Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев [2].

Сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылықтарды анықтауды, жолын кесуді, алдын алуды және олардың жасалуына айыпты адамдарды жауапқа тартуды өз құзыреті шегінде прокуратура, ұлттық қауіпсіздік, ішкі істер, салық, кеден және шекара қызметтері, қаржы полициясы мен әскери полиция органдары жүзеге асырады. Жоғарыда аталған лауазымды адамдар мен органдар сыбайлас жемқорлық қылмыстар, әкімшілік құқық бұзушылықтар жөніндегі істі, материалды, хаттаманы, ұсынымды жолдаған адамға немесе органға заңдарда белгіленген мерзімде оларды қарау нәтижелері туралы жазбаша хабарлауға міндетті. Аталған органдар өз өкілеттіктерінен туындайтын шараларды қолдануға және жауапты мемлекеттік қызмет атқаратын адамдар жасаған сыбайлас жемқорлық қылмыстар анықталған барлық жағдайлар туралы мәліметтерді құқықтық статистика және ақпарат органдарына дереу жіберуге міндетті екенін білу керек.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске жәрдемдесетін адамдарға тиіспеушілік кепілдіктері

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңының 7 – бабында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың тиімділігіне, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы құқық қолдану практикасының жай-күйіне, сондай-ақ қоғамның сыбайлас жемқорлық деңгейін қабылдауы мен бағалауына қатысты ақпаратты жинау, өңдеу, жинақтап-қорыту, талдау және бағалау жөніндегі қызметі делінген [3].

Сыбайлас жемқорлық қылмыстар зардаптарын жою бойынша қандай шаралар қолдануы мүмкін?

Сыбайлас жемқорлықпен күрес шараларының бағытын жүзеге асыратын органның бірі ретінде 2021 жылы құрылған ҚР Қаржылық мониторинг бойынша агенттігінің қызметін жатқызуға болады.

Заңға сәйкес мемлекеттік міндеттерді атқаруға уәкілеттік берілген адамдар немесе соларға теңестірілген адамдар сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылық нәтижесінде негізсіз байыған жағдайлардың бәрінде заңсыз алынған мүлік мемлекет кірісіне жатқызылуға ал заңсыз көрсетілген қызмет құны мемлекет кірісіне өндіріліп алынуға тиіс. Заңсыз алынған мүлікті өз еркімен тапсырудан немесе мемлекетке оның құнын немесе заңсыз көрсетілген қызмет құнын төлеуден бас тартылған жағдайда прокурордың, салық қызметінің не оған заңмен уәкілеттік берілген басқа да мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың талабы бойынша соттың шешімімен мемлекеттің кірісіне өндіріп алу жүзеге асырылады.

Аталған органдар құқық бұзушыға тиесілі мүлікке сот шешім шығарғанға дейін тыйым салады. Егер мемлекеттік міндеттерді атқаратын адам немесе оған теңестірілген адам жасалған сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылығы үшін қызметінен босатылғаннан, тиісті міндеттерді атқарудан өзгедей босатылғаннан кейін көзделген талаптарды орындаудан бас тартса, мұндай босату туралы шешім қабылдаған лауазымды адам немесе орган кінәлі адамның тұрғылықты жері бойынша салық органына заңсыз алынған кірістер туралы хабарлама жібереді. Одан басқа, сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылық жасауға байланысты жасасқан мәмілелерді сот заңда белгіленген тәртіппен жарамсыз деп таниды. Тиісті актілерді қабылдауға немесе тоқтатуға уәкілеттік берілген органдар немесе лауазымды адамдар, немесе мүдделі жеке немесе заңды тұлғалардың, немесе прокурордың талап етуі бойынша сот сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылықтар нәтижесінде жасалған актілердің, іс-әрекеттердің күшін жоюы мүмкін.

Барлық мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар өз құзыреті шегінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізуге міндетті. Қазақстандық заңнамада алғаш рет азаматтардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы ынталандыру шаралары қарастырылды,

мемлекеттік қызметкерлерге оларға белгілі болған құқық бұзушылықтар туралы хабарлау міндеттемесі жүктелген. Әрбір азаматқа олардың құқықтары мен міндеттерінің неде екенін, пара беру қандй бұзушылыққа алып келетінін білу міндет. Осының барлығын біле тұрып, азаматтар оларды пара беруге итермелейтін шенеуніктермен көзие-көз қалғанда өздеріне сенімді болады [4, 59б.].

Қаржылық бақылау шаралары:

1. Мемлекеттік лауазымға не мемлекеттік немесе соларға теңестірілген міндеттерді атқаруға байланысты лауазымға кандидаттар болып табылатын адамдар тұрғылықты жері бойынша салық органына: салық салу объектісі болып табылатын, оның ішінде Қазақстан Республикасының аумағынан тыс жерлерде орналасқан табыстар және мүлік туралы аталған мүліктің бағаланған құны мен тұрған жері көрсетілген мәлімдеме; банк мекемесін көрсете отырып, банк мекемелеріндегі, соның ішінде Қазақстан Республикасының аумағынан тыс жерлердегі салымдары мен бағалы қағаздары туралы, сондай-ақ осы адамдар дербес немесе басқа адамдармен бірлесіп билік етуге хақылы ақша қаражаты туралы; заңды тұлғалардың жарғылық капиталындағы қатысу үлесі мен аталған ұйымдардың толық банк және өзге де реквизиттерін көрсете отырып, акционері немесе құрылтайшысы (қатысушысы) ретінде өзінің тікелей немесе жанама қатысуы туралы; егер адам немесе оның жұбайы (зайыбы) трастардың бенефициары болса, тиісті банк шоттарының нөмірлерін көрсете отырып, сол трастар және олар тіркелген мемлекеттер туралы; адамға немесе жұбайына (зайыбына) тиесілі айлық есептік көрсеткіштің мың еселенген мөлшерінен асатын мөлшердегі материалдық заттар мен ақша қаражатын ұстау немесе уақытша сақтау жөнінде онымен шарттық қатынастары, келісімдері және міндеттемелері (оның ішінде ауызша да) бар басқа ұйымдардың атаулары мен реквизиттері туралы мәліметтерді табыс етеді.

2. Мемлекеттік лауазым атқаратын адамдар өз өкілетігін орындау кезеңінде жыл сайын Қазақстан Республикасының салық заңнамасында белгіленген тәртіппен тұрғылықты жері бойынша салық органына салық салу объектісі болып табылатын және Қазақстан Республикасының аумағындағы да, одан тыс жерлердегі де табыстары мен мүлкі туралы декларациялар тапсырып отырады.

3. Жағымсыз себептер бойынша мемлекеттік қызметтен босатылған адамдар босатылғаннан кейінгі үш жыл бойы Қазақстан Республикасының салық заңнамасында белгіленген тәртіппен тұрғылықты жері бойынша салық органына салық салу объектісі болып табылатын және Қазақстан Республикасының аумағындағы да, одан тыс жерлердегі де табыстары мен мүлкі туралы декларациялар тапсырып отырады.

4. Заңда аталған адамдардың жұбайы (зайыбы) тұрғылықты жері бойынша салық органына: салық салу объектісі болып табылатын, оның ішінде Қазақстан Республикасының аумағынан тыс жерлердегі де табыстары мен мүлкі туралы, көрсетілген мүліктің бағалау құны мен орналасқан жерін көрсете отырып, декларациялар тапсырады; мыналар: банк мекемесін көрсете отырып, банк мекемелеріндегі, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағынан тыс жерлердегі салымдары мен бағалы қағаздары туралы, сондай-ақ осы адамдар жеке немесе басқа адамдармен бірлесіп билік етуге құқылы ақша қаражаты туралы; заңды тұлғалардың жарғылық капиталға қатысу үлесі мен аталған ұйымдардың толық банк және өзге де деректемелерін көрсете отырып, акционері немесе құрылтайшысы (қатысушысы) ретінде өзінің тікелей немесе жанама қатысуы туралы; егер адам немесе оның жұбайы (зайыбы) трастардың бенефициары болса, тиісті банк шоттарының нөмірлерін көрсете отырып, сол трастар және олар тіркелген мемлекеттер туралы; адамға немесе жұбайына (зайыбына) тиесілі айлық есептік көрсеткіштің 1000 еселенген мөлшерінен асатын мөлшердегі материалдық және қаржы қаражатын ұстау немесе уақытша сақтау жөнінде онымен шарттық қатынастары, келісімдері және міндеттемелері (оның ішінде ауызша да) бар басқа ұйымдардың атаулары мен деректемелері туралы мәліметтерді табыс етеді [5, 1б.].

5. заңда аталған адамдардың жұбайы (зайыбы) тұрғылықты жері бойынша салық органына салық салу объектісі болып табылатын және Қазақстан Республикасының

аумағындағы да, одан тыс жерлердегі де табыстары мен мүлкі туралы декларациялар табыс етіп отырады. Заңда аталған адамдар тиісінше өздері лауазым атқаруға үміткер органға немесе жұмыс істейтін жері бойынша мәлімдемелер мен мәліметтерді алғандығы туралы салық органынан анықтама әкеліп тапсырады.

Заңда аталған адамдардың (мемлекеттік қызметтен жағымсыз себептер бойынша босатылған адамдарды қоспағанда) осы бапта көрсетілген мәлімдемелер мен мәліметтерді табыс етпеуі немесе толық, дұрыс табыс етпеуі, егер жасалған әрекетте қылмыстық жазаланатын әрекеттің белгілері болмаса, адамға тиісті өкілеттік беруден бас тартылу үшін негіз болып табылады не оны жұмыстан босатуға немесе мемлекеттік және оған теңестірілген міндеттерді атқарудан заңмен көзделген тәртіппен өзгедей босатуға әкеп соғады. Заңда көрсетілген, қасақана жасалған, сондай-ақ бірнеше рет жасалған әрекеттер заңда белгіленген тәртіпте қолданылатын әкімшілік жауаптылыққа әкеп соғады.

Адамдар мемлекеттік немесе оған теңестірілген міндеттерді атқарудан босатылғаннан кейін үш жылдың ішінде алғаш рет жасалған, аталған әрекеттер, сондай-ақ мұндай іс-әрекеттерді қайталап жасау заңда белгіленген әкімшілік жауаптылыққа әкеп соғады.

Жауапты мемлекеттік лауазымдар атқаратын лауазымды адамдардың табыстарының мөлшері туралы және олардың көздері туралы мәліметтер, сондай-ақ сайланбалы мемлекеттік қызметке ұсынылған кезінде кандидаттардың табыстары туралы мәліметтер заңдарда белгіленген тәртіппен жариялануы мүмкін.

Мемлекеттік міндеттерді атқаруға уәкілеттік берілген адамдарға және соларға теңестірілген адамдарға өз атынан емес бөгде адамдар атынан, жасырын, бүркеншік атпен және басқаша да азаматтық-құқықтық мәмілелер жасауға тыйым салынады. Бұл мәмілелер заңда белгіленген тәртіппен жарамсыз деп танылады.

Мемлекеттік мүлікті басқару жөніндегі міндеттерді атқаруға қатысатын жеке және заңды тұлғалар Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген тәртіппен және мерзімде мемлекеттік меншікке байланысты мүліктік сипаттағы барлық мәмілелер мен қаржы қызметі туралы есепті мемлекеттік мүлікке қатысты меншік иесінің құқықтық өкілеттігін жүзеге асыратын мемлекеттік органға табыс етеді. Салық органына келіп түсетін, заңда көзделген мәліметтер қызметтік құпия болып табылады. Оларды жария ету, егер жасалған әрекетте қылмыстық жазаланатын әрекет белгілері болмаса, кінәлі адамды жұмыстан босатуға әкеп соғады. Бұл мәліметтер заңда аталған органдардың, сондай-ақ соттың сұратуы бойынша ғана заңда белгіленген тәртіппен табыс етіледі.

Сыбайлас жемқорлық – қазіргі заманғы мемлекеттердің өмірінде орын алып, ауқымы жылдан-жылға құлаш жайып келе жатқан кесел. Қай елді алмаңыз, әрбір саяси партияның саяси бағдарламасының бір тармағы сыбайлас жемқорлықпен күрес мәселесіне арналған. Бұған дәлел төменде шет мемлекеттеріндегі сыбайлас жемқорлыққа тоқталғанда толығырақ баяндаймыз. Сыбайлас жемқорлық, өкінішке орай, біздің өміріміздің бүгінгі ерекшелігін сипаттайтын кәдуілгі құбылысқа айналып отыр. Бұл — қоғамдық жүйені іштен үңгіп жейтін, экономиканы ақсататын, әлемдік қоғамдастық алдында мемлекеттің беделіне нұқсан келтіретін дерт. Ең қиыны — бұл кесел билікке деген халық сенімін күйретеді, шын мәніне келгенде биліктің еркін, демократиялық қоғам құру жолындағы күллі шешімдерін жоққа шығарады. Сыбайлас жемқорлық созылмалы дерт секілді, жүйелі проблемаға айналды. Біз де оған қарсы жүйелі жауап беруіміз керек. Жекелеген шаралармен сыбайлас жемқорлықтың тамырына балта шаба алмаймыз да, деңгейін де азайта алмаймыз. Белгілі бір уақыт аралығына есептелген экономикалық, құқықтық, ұйымдастырушылық шаралар кешенін жасап күресу қажет. Егер осы проблеманы кешенді түрде шешуге бет бұрмасақ, оны жалпыұлттық міндет — баршамыздың және жеке әрқайсымыздың міндетіміз деп қабылдасақ, заңдар сол қалпында қағаз жүзінде қала береді. Шенеуніктер тарапынан болған сыбайлас жемқорлыққа наразылық танытқан азаматтардың өздері де осы құбылыстардың орын алуын туындатады.

Біздің әрқайсымыз өз санамызды қайта жаңғыртып, өркениетті принциптерді

басшылыққа алып өмір сүруді бастауымыз керек. «Осы зұлматқа қарсы іс-қимыл жасау – Қазақстан саясатының маңызды басымдығы. Біз оны Елдің 2050 жылға дейінгі ұзақ мерзімді даму стратегиясында бейнеледік» – деп атап көрсетті Мемлекет басшысы.

Сыбайлас жемқорлық дамуды тежейтін, елдің ресурстары мен байлығын жұтатын «түпсіз шыңырау» болып табылады. Сонымен бірге, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің әмбебап тәсілі бар ма деген баршаның көкейіндегі сұраққа жауап іздеуге тырысуымыз керек. Қарапайым әрі түсінікті шаралар қайсы бір елдерде айтарлықтай нәтиже берсе, ал басқа бір елдерде ешқандай нәтиже әкелмеуі қалай? Бүгінгі күні сыбайлас жемқорлық деңгейі салыстырмалы түрде төмен көптеген елдер бар. Бұдан басқа, сыбайлас жемқорлықты төмендетуге бағытталған іс-қимылдар айтарлықтай жеңіске әкелген тарихи мысалдар да белгілі (Португалия, Швеция, Сингапур). Мұндай мысалдар бұл «зұлматқа» ем бар екендігін айғақтайды, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресу әдістері бар, егер принциптік және жүйелі сипатта болса, олар мейлінше тиімді болмақ. Сыбайлас жемқорлықты жеңе алған елдер, әдетте, экономикалық табыс пен әлеуметтік тұрақтылыққа қол жеткізеді. Дәл сондықтан да бүгін сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес Қазақстанның жедел дамуының маңызды факторы, біздің бәсекеге қабілеттілігіміздің міндетті шарты болып отыр. Қазақстанда сыбайлас жемқорлық көріністері — пара алу, бюджет қаражатын ұрлау, қызметтік жағдайын асыра және жеке басының мақсаттарына пайдалану, т.б. Мұның өзіндік қоректік ортасы — «көлеңкелі экономика» болып табылады. Деректерге сай, сыбайлас жемқорлыққа анағұрлым көп ұрынған сала мемлекеттік сатып алу саласы болып қалып отыр. Бюджет қаражатын ұрлау сыбайлас жемқорлық қылмыстарының неғұрлым қауіптілерінің бірі болып табылады. Біз жоғарыда атап өткендей, мемлекетке миллиондаған сомадағы зиянды қызметтік жағдайын асыра пайдаланған лауазымды адамдар келтіреді. Пара алу кеңінен таралған қылмыс түрі болып қалып отыр. Үстіміздегі жылдың 9 айы ішінде республика бойынша пара беру, пара алу, делдалдық сияқты санаттар бойынша 529 факт тіркелген. Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иеленіп алу немесе ысырап ету де «алдыңғы қатардан» қалмай келеді (ҚК 1366-бап). Сыбайлас жемқорлық қылмыстары статистикасы әлі де жоғары болып отыр, сыбайлас жемқорлық мемлекетке миллиардтаған теңге көлемінде шығын келтіруде. Мұндай жағдай бізді бей-жай қалдырмауға тиіс [6, 376.].

Мемлекет пен қоғамның күш-жігерін біріктіргенде ғана осы құбылысқа қарсы күрес аламыз. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес Президент Нұрсұлтан Назарбаев жүргізетін мемлекеттік саясаттың аса маңызды стратегиялық басымдығы болып табылады. Бүгінгі таңда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес кешенді және жүйелі сипат алып отыр. Мемлекет басшысы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бойынша Қазақстанның тәжірибесінде жинақталған үш негізгі шартты атап айтты: «Біріншіден, қатал әрі әділ заңдар қажет. Екіншіден, күшті саяси жігер қажет. Үшіншіден, барша қоғам сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру қажет». Осы теріс құбылыспен күресу үшін Қазақстанда арнаулы қарсы күрес мәселелері жөніндегі комиссия, ҚР Экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігі құрылды, биыл 2021 жылы міне Қаржылық мониторинг бойынша агенттік құрылды. Бұқаралық ақпарат құралдарында кең ауқымды насихат жүргізу арқылы азаматтардың санасына сыбайлас жемқорлықтың кез келген түріне төзбеушілікті сіңіру қажет. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске жұртшылықты кеңінен тартқан жөн, халыққа сыбайлас жемқорлыққа қарсы бірлесіп және саналы түрде күресу керек екендігі түсіндірілуге тиіс. Мысалы, біз бәріміз де Германия қалаларының көшелеріндегі тазалық пен тәртіпке таңдана да сүйсіне қараймыз. Ал осы тазалық пен тәртіпке әрбір тұрғынның жол жүру ережелерін, қоғамдық тәртіпті бұзушылар мен басқа да осындай келеңсіз жайттар туралы хабарлауды өз борышы санағандықтан қол жеткізілген. Бұл ретте мынадай қисын басшылыққа алынады: «Бұл көшемен менің балаларым, немерелерім жүреді, мына жол ережелерін бұзушы олардың өмірі мен қауіпсіздігіне қатер төндіреді, егер оны жазаламаса, басқалар осы жол ережесін бұзушыдан үлгі алуы мүмкін, ал бұл тіптен қауіпті». Егер жамандықпен күреспейтін болсақ, онда жамандық күш алып, ақыл-ой мен даму

қағидаттарына қайшы келетін өз тәртібі мен ережелерін орнықтыра бастайды. Проблеманы шешудің сыбайлас жемқорлық сипатындағы үлгісінің келешегі жоқ екеніне әрі мұның болашақта да тиімді болмайтынына адамдар сенімді болуы керек. Сондықтан заңды орындайтын, сыбайлас жемқорлыққа қарсы ұстанымы бар азаматты қалыптастыру мақсатында жоғары және арнаулы білім беру жүйесіндегі (жоғары оқу орны жемқорлық сипаттағы мінез-құлық таралатын орын болмауға тиіс), жұмыспен қамту саласындағы (жұмысқа қабылданған адам қалтасын толтырудың заңсыз жолдарын іздемеуге тиіс) сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес басым бағыт болуы керек деп санаймын. Мемлекеттік биліктің тиімділігін арттыру мақсатында құқық қорғау органдары мен сот билігіндегі, соның ішінде сот шешімдерін орындау сатысындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес ерекше бағыт болып табылады. Сот төрелігі саласында заңдылықты қамтамасыз ету – аса маңызды міндет. Экономика саласында бюджет қаражатын бас пайдасына жұмсауды, Қазақстанда тауар өндірісін дамытуға және ашық, сапалы экономика құруға бағытталған заңнаманы бұзушылықты анықтау және олардың жолын кесудің маңызы зор.

Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу үшін келесідей ұсыныстарды қолдауды жолдаймыз:

- Адами құндылықтарды көтеру, жастардың санасына адами құндылықтарды сіңіру, сыбайлас жемқорлық мәселелерін логотерапиямен шешуді дамыту;
- Заңнамалық базаның нормаларын түсінікті болуға жеңілдету және халықтың құқықтық сауатсыздығын жою;
- Лауазымды тұлғалардың еңбек қызметін реттеу;
- Қызметкерлердің барлық шешімдері мен өкілеттіктері нормативтік құқықтық актілермен реттеу;

Шенеуніктерге ұсыну үшін қажет болуы мүмкін әртүрлі сертификаттардың санын азайту. Барлық қажетті ақпарат бірыңғай дерекқорда орналасып, шенеуніктердің оған қолжетімділігі әртүрлі болуы керек.

Есептік мерзімде сыбайлас жемқорлыққа байланысты мемлекеттік қызметшілер тарапынан құқық бұзушылық туралы шағымдар тіркелмеген.

Мемлекеттік сатып алулардың ашықтығын, қол жетімділігін және ашық бәсекелестігін қамтамасыз ету мақсатында, конкурс тәсілімен мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру туралы хабарландырулардың мәтіні, сондай-ақ бекітілген конкурстық құжаттар топтамасы интернетте ашылған веб-сайтында орналастырылған.

Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелері бойынша ақпараттық қамтамасыз ету мақсатында мемлекетте «Медиа-жоспар» бекітіліп, орындалуы бақылауға алынған.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Тасболатов А. Сыбайластар айылын жияр емес. Жемқорлық - індет, жою - міндет // Егемен Қазақстан. - 2017. - №90. - 4 б.

2. Дереккөз: <https://primeminister.kz/kz/news/memleket-basshysy-sybaylas-zhemkorlykka-karsy-kures-maseleleri-zhoninde-kenes-otkizdi-1974914>

3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жыл 18 қараша № 410-V ҚРЗ. (соңғы өзгерістер мен толықтырулар 03.01.2023 № 188-VII)

4. Наурызбекова А. Е. Экономическое и социально-политические последствия коррупции // Экономика и право Казахстана. 2018. №17. с. 59-61

5. Әбдікәрімов О. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес // Егемен Қазақстан. - 2019. - №63. – 1-2 б

6. Раисов, У. Е. Анализ зарубежного опыта борьбы с коррупцией. Социология // Саясат. - 2019. - №1. - с. 37-38.

АДАМ ЖӘНЕ АЗАМАТ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ НЕГІЗГІ АСПЕКТІЛЕРІ

ТИЫШТЫБАЕВ А. Ю-19-2к тобының студенті
Ғылыми жетекшісі – з.ғ.м. **МАҒДАТОВА Қ.Ж.**
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын ғылыми тұрғыдан зерттеу заманауи заң ғылымының маңызды міндеті болып табылатыны көзделген сондай –ақ ҚР Конституциясымен қамтамасыз етілетіндігін атап айтылған.

Кілт сөздер. Құқықтық, классификация, пайдакүнемдік, конформистік, маргиналды, пассивті, идеологиялық, зорлықшыл.

Еліміздің Конституциясында адам және азамат құқықтарының жан жақты реттелуі, егжей тегжейлі қарастырылуы, еліміздің Негізгі заңында Адам және азамат бөлімінің басты орнында тұруы – бұл мемлекетіміздің аталмыш мәселеге ерекше назар аударуының айғағы.

Жалпы зерделеп отырған тақырыбымыздың мақсаты – Негізгі заңға адамдардың көзқарасы мен олардың өз құқықтары мен бостандықтарын жан-жақты жүзеге асырып, міндеттерін орындау тетіктерін қаншалықты толық меңгере алатындығын зерделеу болып табылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында «...оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» делінген. [1] Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын мойындау, сақтау және қорғау – бұл мемлекеттің міндеті. Адам мемлекет пен қоғамның маңызды элементі болып табылады және мемлекет пен құқықтың барлық әрекеттері оның лайықты өмір сүруін қамтамасыз етуге бағытталуы керек. Сонымен қатар, өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыра отырып, адам бір мезгілде басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауы керек. Осыдан азаматтардың өздерінің құқықтық мүмкіндіктерін жүзеге асыру жөніндегі іс-әрекеттері, заңды мінез-құлықтың маңызды құрамдастарының бірі болып табылатын басқа адамдардың құқықтары мен міндеттерін бұзбауы тиіс деген қорытынды жасауға болады. Барлық осы әрекеттер заңмен реттелуі тиіс, өйткені заңдық реттеусіз адамдар бірге өмір сүре алмайды, ал құқық өз кезегінде адамзат қоғамына байланысты болады.

Алайда, адам өз өмірінде құқықтан басқа көптеген принциптерді, қоғамдағы құқықтық сана деңгейін, оның тарихи даму ерекшеліктерін және басқа да көптеген факторларын басшылыққа алады. Осы критерийлердің жиынтығынан құқыққа сай мінез-құлық дамиды.

Жақсы құқыққа сай мінез-құлық құқықтық мемлекеттің негізі бола отырып, оның құқығының дамуына және де құқықтық қатынастарды одан әрі дамытуға ықпал етеді.

70 жыл бойы тоталитаризм тұмшауында болған қоғамға оның болашағы үшін жаңа бастаулар, жаңа құндылықтар және жаңа өмір салты керек. Сонымен қатар қоғамның адамға қаншалықты еркіндік беріп жатқанын есте ұстау керек, сол бостандықтың жауапкершілігі әлдеқайда зор.

«Біздің бостандығымыз ешкімді мойындамауда емес, біздің бостандық жоғарыдағыға құрметпен қарағанымызда. Мұндай құрмет бізді көтереді; біздің мойындауымыз біздің жан дүниемізде өзімізден жоғары тұрған нәрсенің бар екенің көрсетеміз және оған тең болуымызға лайық екендігімізді көрсетеміз». [2]

Құқықтық мінез-құлық – адамның құқық нормаларына сәйкес мінез-құлық. Құқықтық мінез-құлық экономикалық, әлеуметтік, саяси- идеологиялық қоғамдық қатынастардың жай күйіне ықпал жасап, дамуына септігін тигізеді. Құқықтық мінез-құлық негізінде борышты, қоғамдық қажеттілікті сезінуден, қоғамдық мүддемен сабақтас жеке мүддеден туындайтын ниет жатады және ол адам санасы мен еркіндігінің бақылауында болады. Ал құқыққа қарсы жағымсыз мінез-құлыққа пайдакүнемдік, өзімшілдік, зорлықшыл пиғыл сияқты теріс

қылықтар жатады. Құқықтық тұрғыдан нақты тәртіпке келтірілген мінез-құлық қана құқықтық мінез-құлық болып саналады, ал рұқсат етуші не тыйым салушы құқық нормаларында қарастырылмаған мінез-құлық құқықтық мінез-құлыққа жатпайды. Құқықтық мінез-құлық мемлекет тарапынан қадағаланып отырады. Жағымды, оң мінез-құлыққа құқықтық кепілдік беріледі, ал құқыққа қарсы жағымсыз, теріс мінез-құлық үшін адамға құқықтық жауапкершілік жүктеледі.

Қоғамдық бағыттағы себептердің жоғарғы сатысы болып, қылықтың әлеуметтік құндылығының күшіне байланысты, айналасындағылар, туыстар мен жақындар, қоғам үшін пайдалылығына көз жеткізу болып табылады. Құқыққа сай мінез-құлықтарға жағымды баға беруге қиын себептер де тудырады. Өйткені, себептің сипаты мен қылықтың құқыққа сайлығының арасында қатаң үйлесімділік жоқ. Бірақ, көпшілік жағдайларда жағымды себептер құқыққа сай мінез-құлық тудырса, ал жағымсыздар – құқыққа қайшы мінез құлық тудыртады. Әйтсе де бұл тәтіптің ерекшелігі бар. Оның пайда болуы себеп пен құқықтың арасында тағы бір түйіннің – жоспарлау мен шешім қабылдаудың болуы. Ол әлеуметтік тиімді себептерді өзгертеді немесе, керісінше, әлеуметтік зиянның орнын толтырады.

Құқықтық мінез-құлық, егер ол тікелей құқық нормаларымен қарастырылса және қоғамның өнегелік мүмкіндігі мен мақсаттылығы туралы көзқарастарымен қайшы келмесе қажетті сипатқа ие болады. Құқықтық мінез-құлық ұсынылған құқықты пайдалану барысында жеке тұлға басқа тұлғалардың мүдделерін немесе жалпы адамгершілік мақсаттарын есепке алмаса қажетті болмай қалады.

Құқыққа сай мінез-құлықтың түрлі көрініс табуы түрлі критерийлер бойынша оның жүйеленуіне түрлі көзқарастар үшін негіз береді:

- салалық тиістілігіне байланысты – конституциялық құқық, әкімшілік құқық, азаматтық құқық, қылмыстық құқық және басқалар;
- қоғамдық өмір салалары бойынша - саяси эканомикалық, әлеуметтік-мәдени;
- субъектілері бойынша жеке тұлғалар (азаматтар, лауазымды тұлғалар), ұжым (топтар, қоғамдық ұйымдар, мемлекет).

Құқыққа сай мінез-құлықтың көрініс табуының түрлі нысандарына қарай, В.Н. Кудрявцев аталып өткен жүйелеу шеңберінде қосымша ішкі жүйелеуді ұсынды. Жеке тұлғаның құқыққа сай мінез-құлық автормен (өз құқықтарын жүзеге асыру, міндеттерді орындау, әлеуметтік құқықтық белсенділік) және (құқықтар мен міндеттерге ие болу, өз құқықтары мен заңды мүдделерді қорғау) деп бөлінеді. Ұжымның құқыққа сай мінез-құлық қызметтік үлестері бойынша ішкі және сыртқы, кәсіби және қоғамдық, ұжымның әрекеттері бүтіндей және оны жетекшінің алып жүруі, лауазымды тұлғалар мен жұмысшылар болып бөлінеді. Әрекеттерінің белсенділік деңгейіне байланысты – белсенді, кәдімгі, пассивті; көрініс табу нысандарына байланысты – әрекет немесе әрекетсіздік; ұстанымдарды жүзеге асыру сипатына байланысты – сақтау, орындау, пайдалану және қолдану болып бөлінеді. [3]

Аталған классификацияда құқықтық мінез-құлық генезисі жөніндегі сұрақ анықталмаған күйі қалып отыр, сондықтан да субъектілердің іс-әрекетінің мотивтеріне (қозғаушы бастама, ішкі реттеу) қатысты болатын құқыққа сай мінез-құлықты классификациялауды қарастыру қажет. Бұл критерий бойынша мінез-құлықтың келесідей түрлері бөлінеді:

- маргиналды мінез-құлық (латын тілінен *marginalis* - шегінде тұрған, шекаралық). Құқықты бұзудың пайдасыздығын (жақындарының беделін, құрметін жоғалтудан қорқу) сипаттайтын, заңды тек жазалаудан қорыққаны үшін бұзбайтын, жеке тұлғаның құқыққа сай және құқыққа қайшы ниеттері арасында баланс жасаушы, пассивті сипатқа ие болып табылады. Кез-келген жағдайда, жеке тұлғада әрекет етіп тұрған құқыққа және оның қағидаларына құрметпен қарау қатынастары жоқ болады. Өзінің позитивті болуына қарамастан, маргиналды мінез-құлық константты құнды құқықтық орнатылымдардың жоқ кезінде қоғамға белгілі бір қауіп тудырады - кез келген сәтте ұстаушы факторлардың әлсізденуі нәтижесінде ол құқыққа қайшыға айналуы мүмкін;

- конформистік мінез-құлық, құқықтың қажеттілігін түсінбей және оны тиесілі сыйламай, құқықтық ұстанымдарда мойынсұну болып табылады. Мұндай мінез-құлық негізінде қоршаған ортаның еркі мен пікіріне мойынсынуға ұмтылу жатады;

- әдетті (стереотипті, оң) мінез-құлық құқықтың нормаларын, жеке тұлғаның меңгерген қағидаларын сақтау болып табылады;

- жағымды құқыққа сай мінез-құлық – мұндай мінез-құлық қоғамда бар құқық нормаларының әділ және әділеттілігіне деген мызғымас сенімге, құқықты құрметтеуге және оны терең білуге негізделеді. Мұндай мінез-құлық құқықтың әдеттегі қалып бойынша, әр түрлі себептер мен дәлелдердің іштей арпалысуынсыз орындалуынан (атқарылуынан) көрінеді;

- құқыққа сай, әлеуметтік тұрғыдан белсенді мінез құлықтың түрі құқықтың құндылығының қажеттілігі жөніндегі мызғымас сенім мен құқықты құрметтеуге ғана емес, сонымен бірге құқыққа дәлелді түрде қарау мен оны жете түсінуге негізделген.

Әр адамның мінезі әр түрлі, ал заң бәрімізге ортақ. Өз қауіпсіздігіміз үшін өзіміз заңды қатаң сақтап жүруіміз қажет. Әркім өз мінез-құлқын, жүріс тұрысын заңға сәйкес ұстаса, қоғамымыз қауіпсіз, болашағымыз жарқын болар еді. Әркім өзіне-өзі жасаған іс-әрекеттеріне есеп беріп және жасаған іс-әрекеттерінің дұрыс немесе бұрыс екенін саралап жүрсе, онда болашақта біздің қоғам, біздің мемлекет бүкіл әлем үлгі тұтатын мемлекет – демократияның есігі болатыны сөзсіз. Елбасымыздың салиқалы саясаты «Рухани жаңғыру», «100 қадам», «Қазақстан 2050» сияқты бағдарламаларның іске асуы да осы халықтың құқыққа сай мінез-құлқынан бастау алады және де тірегі болады. Заңды мінез-құлық – бұл ғылыми әдебиетте кеңінен қолданылатын құқықтық санат. Дегенмен, заңды мінез-құлыққа жеткілікті көңіл бөлінбейтінін атап өту қажет, бірақ қоғамдағы заңды мінез-құлықтың рөлі өте жоғары. Қоғамның қалыпты жұмыс істеуі мен дамуы үшін қажетті әлеуметтік қатынастарды реттеуге үлес қосатын заңдық мінез-құлық, заңның үстемдігі қамтамасыз етіледі. Заңды мінез-құлықтың әлеуметтік рөлі қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыруға дейін төмендетілген деп айту дұрыс болмас еді. Заңды тұлғалардың мүдделері туралы ұмытпаған жөн.

Қоғамға да, мемлекетке де қатысты заңды әрекеттерге кедергі келтіретін субъектілердің іс-әрекеттеріне жол бермеу үшін заңдылықты көтермелеу және ынталандыру керек. Қоғамның қалыпты дамуы үшін адамның жоғары заңды мәдениеті ғана емес – «бұл заңның білімі мен түсінуі, оған сәйкес іс-әрекеттер» және мемлекет тарапынан олардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың кепілі. Адамның және мемлекеттің өзара жауапкершілігінсіз, қарама-қайшылықтарды болдырмау мүмкін емес және де құқықтық мемлекет құру мүмкін емес.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. Исмағанбетова А.Н. “Социология” – Алматы. 2005.
3. Перова И.Л. "О социальной поведения детей и подростков" // Санкт-Петербург. 1999.

АДАМНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ШЕКТЕУ ТҮСІНІГІ МЕН НЕГІЗДЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ ӨЗЕКТІ ОЙЛАР

ТУРЕБЕКОВА АЙДАНА,
Ю-19-1к тобының студенті
ЕЛЕУБЕКОВА Н.Е.

Ғылыми жетекші, ЖҚЖАП кафедрасының аға оқытушысы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Адам құқықтары мен бостандықтары (АҚБ) — жеке тұлғаның әлем қауымдастығы мойындап, халықаралық-құқықтық құжаттарда бекітілген, әлеуметтік және құқықтық тұрғыдан қамтамасыз етілген, ешкім шек қоймайтын немесе тыйым сала алмайтын құқықтары мен бостандықтары. Адамның қандай да бір игіліктерді иеленуін қамтамасыз ететін, өз еркімен іс- әрекет жасауына мүмкіндік беретін мемлекет пен бұқара арақатынасының негізгі принциптері АҚБ-на жатады. Адамзат қоғамында бұл мәселеге ежелден баса назар аударылған.

Кілт сөздер: құқық, бостандық, құқық нормалары, әлеуметтік мемлекет, жеке қолсұғылмаушылық, демократиялық мемлекет

Қазіргі таңда теориялық тұрғыдан адамның табиғи құқықтар концепциясын, адам мен азаматтың конституциялық құқықтарын, оларды шынайы тұрғыдан қорғалуына берілетін кепілдіктерді нығайту мәселелерін зерттеп, қарастыру ерекше маңыздылыққа ие. Жаңа демократиялық мемлекеттердің алдында адам құқықтары мен бостандықтары жүйесін дамыту, оның мазмұнын толықтыру сияқты мақсаттар пайда болды. Осыған орай, жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің шарттары мен механизмін жетілдіру маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Сонымен қатар, қазіргі таңдағы адамның құқықтары мен бостандықтарын белгілеу саласында адамзат жинақтаған тәжірибе мен адамның негізгі құқықтары тұжырымдамасының негізгі ережелерін айқындаудан, олардың тиімді іске асуының тетіктерін қарастырудан құралады. Мемлекет және құқық теориясы оқулықтарынан адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектеу түсінігі мен сипаттамасының жалпы және тұжырымдамалық тұрғыда зерттелетінін білеміз. Бұл ретте осы құқықтар мен бостандықтар ұғымына, адам мен азаматтың құқықтық мәртебесінің құрылымына, адамның бұзылған құқықтарын қалпына келтірудегі мемлекеттің рөліне және ең жақсы жағдайда адам мен азаматтың қоғамдағы құқықтары мен бостандықтарын шектеу негіздеріне екпін жасалады. Сонымен, көрнекті құқық теоретигі Е.А.Лукашева өз еңбектерінде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектеудің жеке анықтамасын бермейді, тек "құқықтарды пайдалану адамның жауапкершілігімен, белгіленген құқықтармен, ізгілік, ынтымақтастық, адамгершілік принциптерімен белгіленген шектеу мүмкіндігімен ұштасады" – дейді [1,78б.]. Халықаралық және мемлекетішілік құқық нормаларына сілтеме жасай отырып, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектеуге іс жүзінде жол берілетін жағдайлар әкеледі. Ал, академик В.С.Нерсисянц саяси-құқықтық ой тұрғысынан адам құқығы мәселесін зерттей отырып, адам құқығын жалпы құқықпен байланыстырады. Бірақ шектеулі құқықтар туралы және құқық субъектілерінің бостандығының құқықтық теңдігіне қатысу және мойындау қажеттігі туралы, яғни олардың бір-бірінен формальды тәуелсіздігі туралы, субъектілердің игілігі туралы қызықты пайымдайды. Құқық тетігі арқылы бастапқыда адамдардың еркін емес массасы (соңғылардың құқықтары шектеулі, қысым жасалған және т.б.) біртіндеп еркін индивидтерге айналатынын негіздейді [2,103б.]. Құқық теориясындағы адам және азамат құқықтары бойынша соңғы зерттеулерді жинақтаған

С.С.Алексеев адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қазіргі кезеңде шектеу дегенде адам құқықтары туралы жаһандық тәртіп құбылысы ретінде ойлайды және осы тұрғыда демократиялық қоғамда адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қатаң сақтау, туындайтын бұзушылықтарды, коллизияларды және т.б. жою қажеттігі туралы айтады. Әлеуметтік мемлекеттегі адамдардың теңдігін, яғни барлығының заң мен сот алдындағы теңдігін және әлеуметтік-экономикалық өмірдегі бастапқы ұстанымдардағы теңдігін білдіреді [3,63б.]. Ресейлік заңгер Т.Радько құқықты шектеу функциясы шеңберінде жалпы құқықты шектеу түсінігін бөліп, бұл шектеуді қарама-қарсы мүдделерді теңдестіру ретінде анықтайды. Содан соң осы ұғым арқылы ғалым адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектеуді түсіндіреді, олар федералдық заңмен тек конституциялық құрылыстың негіздерін, басқа адамдардың адамгершілік, денсаулығы, құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында қажетті шамада ғана белгіленуі мүмкін деген пайымға келеді [4,87б.]. Байқап отырғанымыздай, мемлекет пен құқық теориясында осы күнге дейін адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектеуді нақты анықтау әзірленбеген және бұл шектеулер тек жалпы акцентуалды, саяси-құқықтық жоспарда сипатталған. Аталған құқықтар мен бостандықтардың шектеулері белгіленген құқықтармен, гуманизм, ынтымақтастық, адамгершілік қағидаларымен анықталатын шара және еркіндік шекаралары ретінде түсіндірілсе де; бұл шектеулер жалпы құқыққа байланысты, яғни құқық субъектілерінің құқығын, бостандығын шектеу ретінде қарастырылады. Қарастырылатын шектеулер сот құқықтары мен бостандықтарын тарылту аспектісінде және әртүрлі бастапқы мүмкіндіктер мағынасында зерттеледі, бұл шектеулер қарама-қарсы мүдделерді теңдестіру арқылы зерттеледі. Осыған байланысты адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектеу сұрақтарына жауап беру үшін алдымен адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын анықтауға жүгінеміз. Біздің ойымызша, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары - бұл тұрақты, белгілі бір шамада дәстүрлі, игіліктер мен әлеуметтік құндылықтар жүйесі, қоғамдық қатынастардың басты қатысушылары - адам мен азаматтың құқықтық талап ету объектісі болып табылады. "Адам құқықтарының нормативті табиғаты, оның белгілі бір игіліктер мен қалыпты өмір сүру жағдайларына деген талаптарын белгілейтін, қоғамдық өмірге тұрақтылық пен құқық тәртібін енгізеді, - деп атап өтті Е.А.Лукашева. Оның ойынша, адам бостандығы мен құқықтарын қорғау, олардың кепілдіктері - бұл тұлғаның өзін-өзі бағалылығын, оның өмір сүру құқығын, жеке қолсұғылмаушылықты, лайықты өмір сүруге, мұқтаждық пен кемсітушіліктен еркіндікті, мәдени, конфессиялық, ұлттық өзіндік ерекшелікке құқықты сақтау тәсілдерінің бірі". Кез келген демократиялық мемлекетте адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары - қоғамның жетістіктерінің объективті шарасы, оның кемелденуі мен өркениетінің көрсеткіші болып табылатын маңызды әлеуметтік және саяси-құқықтық институт болып табылады. Азаматтың құқықтары мен бостандықтары негізінде жатқан адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары мемлекеттің тікелей билік еркімен құрылмайды. Сондай-ақ, осы мемлекеттік ерік арқылы адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының күші жойылуы немесе қажетсіз деп жариялануы мүмкін емес. Сонымен, мемлекет - адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының мойындалуы, сақталуы, кепілдік берілуі және қорғалуына байланысты қатынастардың маңызды қатысушысы. Оны қызметінің бұл жағы демократиялық және құқықтық мемлекет тұрғысынан алғанда оның бастапқы сипаттамасы болып табылады. Осыдан байқайтынымыз, құқықтар мен бостандықтардың мойындалуы, сақталуы, кепілдендірілуі мен қорғалуының мемлекетке, оның атқаратын міндетіне 293 тәуелділігі, осы міндетті орындаудың толықтығына, дұрыстығы мен тиімділігіне тәуелділігін айқындайды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1.Лукашева Б.А. (ред.) Права человека. Учебник для вузов. - М.: Издательство НОРМА

- (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2001. - 573 с.
2.Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. – М., 2000.
3.Алексеев С.С. Государство и право. - М., Проспект, 2008.
4.Радько Т. Теория государства и права в схемах и определениях. - М., Проспект, 2013

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ В ВОПРОСАХ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ

ШАЛИН Ш., группа Ю-21-2НП ,
магистрант Карагандинского
университета Казпотребсоюза
АУТ.И.

Научный руководитель – к.ю.н., доцент

Аннотация: Среди органов управления выделен конгресс, президент и суд. Функции и полномочия последних без какой-либо детализации уместаются в двух нормах - по норме на субъект управления. Полномочия, но не функции конгресса описаны подробнее, в разных статьях находящихся в разных частях конституции.

Ключевые слова: социальной, структура, декларация.

Социальное управление является основой организации общества так как он определяет структуру власти в нем, органы ее представляющие. В отличии от вопросов политической борьбы вопросы структуры власти не предполагают процедур борьбы за власть и в принципе на уровне такого пограничья ограничиваются вопросами сроков занимаемых полномочий[1].

Анализ вопросов социальной власти мы начинаем с конституции США, которая содержит 50 норм в этой области.

Общие вопросы социального управления рассматриваемые конституцией США можно выразить в следующем порядке:

- определен конгресс, и его представители, его полномочия
- заявлена декларация о невозможности жалования каких-либо титулов
- установлены ограничения полномочий штата в части союзов, патентов на каперство, содержания армии и флота, налогообложения, таможенных и иных сборов;
- президент заявлен как основной представитель исполнительной власти, определены его полномочия;
- дана характеристика судебной власти и ее пределам,
- определено понятие государственной измены;
- провозглашено полное принятие нормативных актов штата друг друга
- провозглашена полная выдача преступников одного штата другому;
- описаны условия вступления новых штатов в США;
- установлено правило провозглашающее траекторию власти «правительство США превышает правительства штатов»;

Следующей страной в черед анализированных точки зрения наличия норм социальном управлении в конституции является Россия. Ее конституция содержит 100 норм в этой части. Эти сто норм освещают следующие вопросы:

- структура государственного устройства и государственной власти в части направлений и объектов регулирования;
- области совместного управления России и ее субъектов;
- правило о том, что все то, что вне указанного в конституции поля является полностью подвластным воле субъектов;
- права и обязанности федеральных органов исполнительной власти и органов исполнительной власти субъектов. Возможность передачи полномочий власти субъектами –

органам федеральной власти;

- роль президента и его функции и полномочия;
- роль федерального собрания (совет федерации и дума) и их функции и полномочия;
- правительство РФ и его функций и полномочий;
- роль судебной власти и её функции и полномочий, (охарактеризован конституционный, верховный суд и их функции и полномочия).

Следующей страной в черед анализированных сточки зрения наличия норм социальном управлении в конституции является Евросоюз. Его конституция содержит 207 норм в этой части. Эти нормы освещают следующие вопросы:

- компетенция союза и функция поддержки;
- институты союза и их компетенции и полномочия. Полномочия, состав, порядок принятия решений в частности:
 - Европейский парламент;
 - Европейский совет;
 - Совет министров;
 - Европейскую комиссию;
 - Суд Европейского Союза;
- порядок определения квалифицированного большинства в рамках Европейского совета и Совета;
 - Министр иностранных дел Союза Полномочия;
 - Европейский центральный банк Полномочия, состав;
 - Счетная палата Полномочия, состав;
 - Консультативные органы Союза (Комитет регионов и Экономический и социальный комитет) Полномочия, состав, порядок их работы;
 - правовые акты Союза;
 - законодательные акты;
 - незаконные акты;
 - делегированные европейские регламенты цели, порядок принятия;
 - общие правила и принципы в отношении порядка осуществления контроля со стороны государств-членов за реализацией Комиссией исполнительных полномочий;
 - Специальные положения, относящиеся к пространству свободы, безопасности и правосудия взаимодействие национальных парламентов и органов ЕС, отрасли инициативы государств;
 - декларация солидарности и условия мобилизации всех ресурсов союза
 - продвинутое сотрудничество, порядок его осуществления в рамках правил ЕС;
 - декларация Принципа представительной демократии на уровне гражданина и партии;
 - порядок прямого обращения групп граждан к комиссии;
 - Декларация признания и поощрения социальных партнеров;
 - Европейский омбудсман, его функции и среда избрания;
 - декларируется общая гласность работы органов ЕС и доступ к результатам работы органов;
 - критерии соответствия и процедура присоединения к Союзу;
 - приостановление отдельных прав, вытекающих из членства в Союзе (Процедура и условия);
 - добровольный выход из состава Союза Процедура и условия;
 - право на хорошее управление и его детализация;
 - право петиций любым гражданином союза и его детализация;
 - право на дипломатическую и консульскую защиту граждан Союза в третьих странах;
 - официальные Языки обращения;

- отчетность еврокомиссии союза, ее порядок;
- национальные положения и решения еврокомиссии в части дискриминации торговли;
- порядок продвинутого сотрудничества и расходы;
- порядок подготовки мер по статистическим данным;
- требование Сохранение конфиденциальности сотрудников органов ЕС;
- Декларация Ответственности сотрудников ЕС и его органов;
- принцип установления Местонахождения институтов Союза;
- порядок принятия европейского регламент, устанавливающий лингвистический режим институтов Союза;
- привилегии и иммунитеты сотрудников органов ЕС на территории ЕС;
- действие конституции по отношению с отдельным соглашения государств до дня их присоединения к ЕС.

Следующей страной в череде анализируемых сточки зрения наличия норм социальном управлении в конституции является Иран. Его конституция содержит 84 нормы в этой части. Эти нормы освещают следующие вопросы:

- лозунг о том, что правосудие – судебная система- чисты;
- цель исполнительной власти – претворение в жизнь законов ислама;
- СМИ- цель свобода человека и его совершенствование;
- цели правительства;
- декларация способа управления в Иране с указанием формулы «общественное мнение- выборы президента и депутатов меджлиса, членов советов, референдум;
- основные виды советов, осуществляющие принятие решений и управления страной;
- Меджлис как способ реализации законодательной власти в стране. Состав меджлиса и порядок принятия им решений, условия и порядок проведения дебатов и закрытых заседаний. Основы участия в открытых заседаниях президента и министров. Компетенция Меджлиса исламского совета. Декларация ответственность депутата перед народом и невозможность передачи личных полномочий. Правила и порядок подготовки законов комиссиями меджлиса, экспериментальное действие законов. Иммуниет депутатов меджлиса в части исполнения ими своих функциональных обязанностей;
- состав совета по охране конституции и его полномочия, обязанности, виды и процедуры принятия им решений, утверждение решений меджлиса и контроль за выборами, проведением референдума;
- лидер страны, его функции, полномочия и обязанности в общем виде, требования, предъявляемые к лидеру, исполнение обязанностей лидера, проверка его собственности;
- ассамблея по определению государственной целесообразности, функции, полномочия и обязанности, цели и условия создания;
- президент и министры как органы реализующие исполнительную власть. Президент обязанности, полномочия, и функции. Министры (функции не указаны), порядок назначения и требования к должности, Полномочия-циркуляры издаваемые министерствами;
- система юстиции как орган реализации судебной власти. Судебная власть – полномочия, обязанности главы судебной власти. Соотношение ответственности и полномочий главы судебной власти и министра юстиции. Задачи, стоящие перед верховным судом. Независимость судьи и требования к нему, военные суды и военная прокуратура как часть судебной власти, суд административной справедливости и генеральная инспекция как часть судебной системы;
- высший совет национальной безопасности и специальные советы создаваемые президентом (функции не указаны);
- запрет на любой пересмотр границ, кроме незначительных частных изменений с учетом интересов страны и при условии, что это изменение не будет односторонним и не нанесет ущерба независимости и территориальной целостности страны и будет одобрено

четырьмя пятими от общего числа депутатов Меджлиса исламского совета;

- условия введения военного положения;
- запрет приема на работу иностранцев правительством и запрет передачи национального достояния в другие руки без одобрения меджлиса;
- условия и порядок проведения референдума;
- правила пересмотра конституции и состав совета пересмотра конституции.

Следующей страной в череде анализируемых сточки зрения наличия норм социальном управлении в конституции является КНР. Её конституция содержит 37 норм в этой части, что составляет 39% от их общего количества. Эти нормы освещают следующие вопросы:

- Декларация- вся власть народу;
- декларация принципа демократического централизма;
- декларация - земля и ее ресурсы как общенародная собственность. Разделены виды коллективного и государственного владения:

- принципы деятельности госорганов;
- декларация функции охраны общественного порядка реализуемой государством;
- декларация защиты прав и интересов иностранцев в КНР;
- Всекитайское Собрание Народных Представителей как высший орган государственной власти реализующие законодательную власть в государстве. Его состав и порядок работы, функции и полномочия. Постоянный Комитет Всекитайского Собрания Народных Представителей. его состав и порядок работы, функции и полномочия, председатель Постоянного Комитета Всекитайского Собрания Народных Представителей. его функции и полномочия. Прочие комитеты Всекитайского Собрания Народных Представителей и их функции. Права и привилегии депутатов Всекитайского Собрания Народных Представителей, их подотчетность;

- Председатель Китайской Народной Республики, его функции и полномочия;
- Вице-председатель Китайской Народной республики его функции, - сроки выполнения ими своих функций преемственность должностей;

- Госсовет - он же Центральное Народное Правительство Китайской Народной Республики - исполнительный орган высшего органа государственной власти; он же - высший орган государственного управления. Общая структура, срок полномочий, ответственность. - Премьер Госсовета. Вице-премьеры и члены Госсовета порядок проведения заседаний госсовета их функции и полномочия. Министры, возглавляющие министерства или комитеты Госсовета, их ответственность и функции. аудиторский орган госсовета и его функции;

- Центральная Военная Комиссия Китайской Народной Республики. Структура, функции, срок полномочий. Председатель ЦВК КНР и его подотчетность;

- Народные суды Китайской Народной Республики их независимость в исполнении своих обязанностей и подчинение местным органам власти. Верховный Народный Суд как орган контроля над судебной системой, его подотчетность. Прокурорские органы Китайской Народной Республики их основная функция. Структура прокурорских органов КНР, срок полномочий Генерального Прокурора Верховной Народной Прокуратуры. Запрет на занятие должности Генерального Прокурора более двух сроков подряд. Независимость органов народной прокуратуры, и их подотчетность местным органам власти. Верховная народная прокуратура и ее функции. Взаимодействие народных судов, органов народной прокуратуры, и органов общественной безопасности при рассмотрении уголовных дел.

На уровне анализа по странам эти положения и критерии имеют следующий вид.

Конституция США.

Среди органов управления выделен конгресс, президент и суд. Функции и полномочия последних без какой-либо детализации уместаются в двух нормах - по норме на субъект управления. Полномочия, но не функции конгресса описаны подробнее, в разных

статьях находящихся в разных частях конституции. Имеют место - правила ограничения в том числе, касающиеся прав штата. В целом, нет никакой структуры в части управления, регулирования функций общества в лучшем случае речь идет о попытке определить правила таможенных сборов, что нельзя считать охватом экономической составляющей социального управления никак. Нет указания ни на министерства, ни на функции конгресса, ни на отрасли регулирования. Относительно подробно освещены только вопросы войны и мира[2].

Конституция ЕС

Среди органов управления четко выделены Европейский парламент, Европейский совет, Совет министров, Европейская комиссия, Суд Европейского Союза. На наш взгляд в рамках заявленных функций это вполне достаточно. Среди охвата функций общества доминирует социальное управление в части экономики, имеется заявка в будущее о внешней политике и безопасности. Дополнительно обозначены приоритеты в виде охраны и улучшения здоровья людей, промышленности, культуры, туризма, образования, молодежи, спорта и профессионального обучения, гражданской обороны, административного сотрудничества, что позволяет сделать вывод, что несмотря на второстепенную значимость последних в целом, охвачены практически все функции и общества за исключением духовной. Однако, несмотря на определение органов управления и общей процедуры принятия решений, таковые существуют без четких полномочий, прав и обязанностей т.е. Отсутствует процедура однозначного влияния на субъект-государство. Такая ситуация значительно снижает эффективность основ предложенного социального управления в рамках ЕС. Кроме того. Имеет место небольшое количество норм-правил социального управления, что нельзя компенсировать существованием персоны омбудсмана[3].

В отличие от конституции ЕС, конституция России относится к процессу определения функций и полномочий субъектов управления весьма тщательно, такой детализации нет ни в одной из изученных нами функций. Это обстоятельство имеет место несмотря на федеративный характер страны и наличие органов федерального и субъектного значения. Все полномочия между которыми четко поделены, определены и совместные сферы управления. Тщательно и подробно описаны функции всех субъектов власти – президент, совет федерации и дума, правительство, судебной системы. Весьма конкретно детализированы властные полномочия самой Федерации и совместные функции субъектов и федерации. В результате чего они находятся в следующей структуре:

Федерация – реализует управленческие функции общества в части самого социального управления, экономических составляющих (частичная совокупность коммуникативной и материально-распределительной функции), частично затрагиваются вопросы связанные с производственной функцией общества.

Субъекты реализуют неограниченно широкий спектр регулирования. Что определяется формулировкой (все что не охвачено совместным и федеративным управлением). Учитывая тщательность такого охвата, мы можем предположить, что фактически эти субъекты не реализуют ничего.

Президент, равно как и совет федерации реализует собственно властные полномочия в сфере социального управления и более не связан обязанностями реализовывать функцию социального воспроизводства, либо какую-либо другую функцию (имеется исключение в части рассмотрения вопросов экономики советом федерации). То же самое можно отнести к думе, которая, нужно отметить, в своих функциях обязана принимать все законы и тем самым вроде как охватывает все функции. Тем не менее экономический вопрос обособлен в ее задачах отдельно. Равно так же выделен вопрос, связанный с экономикой и в обязанностях Совета федерации [4,с.63].

Правительство несет основные обязанности по управлению обществом поскольку согласно содержанию норм входящих в статьи регулирующие ее обязанности и, полномочия она обеспечивает и экономическое и социальное и частично духовное существование общества в целом оно несет наибольшую нагрузку в структуре органов государственного

управления в части управления сферами общественной жизни.

Суды – осуществляют судебную власть без конкретизации реализации по отношению к той или иной функции общества.

В целом конституция России с точки зрения социального управления, в той или иной мере, охватывает все функции общественной деятельности, что выгодно отличает ее от прочих конституций.

Общим минусом структуры социального управления в части ее отражения в конституции можно считать отсутствие указания на сферы регулирования которыми осуществляют субъекты социального управления в России. В этом плане состояние конституции ЕС выигрывает.

Конституция Ирана.

Выше мы уже описали все органы власти Ирана. Это лидер, меджлис, президент, судебная система, ассамблея целесообразности, совет по охране конституции и п.р. Так вот, ни на один из них не возлагается никакой обязанности по регулированию производственной, либо социальной функции, равно как и прочих функций за исключением декларации собственно властных полномочий в самых широких масштабах. Пожалуй, единственной зацепкой в регулировании таких отношений можно считать существование норм, определяющих цели правительства Ирана, к которому видимо можно отнести все указанные органы. Таковые указаны в ст.3 данной конституции и охватывают собой все функции общества за небольшим исключением медицины и воспитания четко присутствующие в конституциях России и КНР.

Нельзя не отметить и весьма общий характер полномочий и обязанностей субъектов управления, который равно как и в случае с подходом социального управления в ЕС видимо должен быть решен за счет существования процедур выработки решения. Остается предположить, что указание в качестве основы управления шариата и исламского права, корана нивелирует все недостатки такого весьма общего подхода. Тем не менее, нужно признать, что социальное управление, предложенное нормами конституции Ирана более представительно нежели чем социальное управление, предлагаемое конституцией США.

Конституция КНР, будучи следующей обладает весьма схожей структурой с конституцией России. Это вторая по уровню детализации полномочий, функций и обязанностей социального управления конституция среди рассматриваемых нами. В своей схожести с советом федерации Всекитайское Собрание Народных Представителей также рассматривает вопросы экономического значения в части утверждения бюджета. На этом функции социального управления в части функций общества (духовной, социальной, производственной) заканчиваются. Равно как и не начинаются у прочих органов социального управления общества КНР. Вместе с тем, Госсовет – будучи аналогом правительству России, как и в случае с нагрузкой социального управления данного органа в России играет основную роль в обеспечении всех указанных функций. Правда, в трактовке конституции КНР такое обеспечение связано не с обязанностями правительства как в Российской конституции, а с полномочиями госсовета. Именно госсовет КНР владеет полномочиями по экономическому развитию страны, делами образования, науки, культуры, здравоохранения, физического воспитания и семейного планирования.

В целом конституция КНР, в отличии от конституции России, в своем социально-управленческом аспекте соотношения субъектов управления и конкретных сфер регулирования не охватывает лишь вопросы производственной сферы.

Список использованной литературы:

1 Sajó, A. 2019. The constitution of illiberal democracy as a theory about society. Polish Sociological Review, 2019(4), 395-412.

2 Rabkin, J. 2018. International law versus the American constitution. In: R.J. Woolsey (Ed.), The national interest on International Law and Order (pp. 16-30). London: Taylor and Francis.

3 Peterson, F. 2020. Expounding the constitution. Yale Law Journal, 130(1), 2-84.

4 Момджян К.Х. Введение в социальную философию: Учеб. пособие. - М.: Высш. шк., КД "Университет", 1997. С.70- 448 с.

ҚҰҚЫҚ НОРМАЛАРЫН КОДИФИКАЦИЯЛАУ ЖӘНЕ ЗАҢДЫҚ ТЕХНИКА

ХАМИТОВА Қ.Б.

СПД-21-1к тобының студенті

ИСКАКОВА И.Е.

Ғылыми жетекшісі

аға оқытушы, құқық магистрі

Қарағанды университеті Қазтұтынуодағы
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы

Аннотация. Бұл бапта заңнаманы жүйелеудегі заңнамалық техниканың түсінігі, рөлі мен маңызы қарастырылады.

Кілтті сөздер. Құқықтық актілер, заңдық техника, құқықтық мәдениет, құқықтық сана

Қоғам әрқашанда үздіксіз даму үстінде болатындықтан, жаңа нормалардың қажет болатыны және жаңадан қалыптасқан қоғамдық қатынастарды реттеу үшін құқықтық актілерді қабылдау талап етіледі. Ал құқықтық актілердің әрқашанда заңдық техника ережелері бойынша жасалуы маңызды болып табылады. Құқықтық нормалардың нысаны оның мазмұнымен тығыз байланысты, норманың техникалық сапасына оның мағынасы қалай қабылданатындығы, оның дұрыс қолданылуы қатысты болады. Әрине заңдық техника ережелері кез - келген құқық саласының нормаларын кодификациялауда бірдей деңгейде қолданылады және бұл техника туралы әрбір қабылданған заңдарға қатысты жеке дара талап қойылмайды. Әрине, тәжірибеде жасалған заңдық техниканың жалпы ережелері кез келген құқық саласының кодификациялануына бірдей қатысты, алайда ол әрбір саланы кодификациялау кезінде жалпы ережелердің қолданылу ерекшеліктерін жоққа шығармайды. Олардың айырмашылығы, заң шығарушының өзінің еркіне емес, алдымен сол саладағы реттелетін қоғамдық қатынастардың ерекшелігімен байланысты болады. Мысалы, қылмыстық заңның терминологиясы азаматтық заңның терминологиясынан өзгеше болуы мүмкін.

Заңдық техниканың негізгі объектісі нормативтік – құқықтық актінің мәтіні болып табылады. Сондықтан заңдық техниканың кейбір ережелерін, атап айтқанда: актілердің тілі, нормаларды баяндау тәсілі, кодификацияда грамматикалық және стилистикалық ережелерді сақтау өте маңызды мәселе болып табылады.

Құқықтық нормаларды қолдану үшін оның мазмұнын азаматтар, бірлестіктер, органдар жақсы білуі керек. Егер де қоғамның құқықтық сана-сезімі төменгі дәрежеде болса, нормативтік актілер дұрыс қолданылмайды, заңсыздыққа жол беріледі. Сондықтан мемлекеттік органдар жаңа құжатты бекітсе, қабылдаса оған жан-жақты түсінік беріп отырады. Түсінік берудің негізгі мақсаты – жаңа норманы халық оқып, біліп, сол арқылы оның дұрыс қолдануын, іске асуын қамтамасыз ету. Түсінік бергенде норманың өмірге келу себебі, оның қолдану тәсілі, жолдары ондағы құқық пен міндеттердің орындалуы, жауапкершіліктің түрлері көрсетіледі.

Нормативтік – құқықтық актілерге қойылатын негізгі талап оның қарапайым халыққа түсінікті болуы, тілінің жатық болуы. Бұл жерде тұспалдау, салыстыру болмауы керек, әрбір мәселе нақты көрсетілуге тиіс. Алайда, актіні қарапайым халыққа түсінікті болсын деп, орынсыз жеңілдету, күрделі заңдық ұғымдарды аз қолдану, норманың нақтылығын сақтамау да дұрыс емес. С.А.Табанов атап өткендей, заңдылық техникасы түсінігі ойлау аспектісін де, заң шығарушының құқықтық мәдениетін де қамтиды. (қараңыз: Табанов С.А. Совершенствование законодательства; Теория и опыт Республики Казахстан)[1]. Академик С.З.Зимановтың пікірінше, бұл жұмыс «бір жағынан, заң жобасын дайындаудың қажеттілігін туғызатын мақсаттың өзін және шындықты сезіну мен ұғынуды талап етеді, ал екінші жағынан - өмірлік қатынастар түсетін және жаңаша айғақталатын құқықтық жағынан құзыреттілікті, құқықтың затының мүмкіндіктерін білу[2].

А.С.Ибраева, Құқықтық мәдениет – бұл ойлау амалы, мінез – құлықтың нысаны мен үлгісі деп көрсетеді. Заң шығарушы қабылдаған актілердің сапасы мен тиімділігі ең алдымен, заң шығарушының кәсіби сапасы мен кәсіби құқықтық мәдениеті деңгейімен анықталады [3].

Құқық нормаларын талқылаудың, түсінік берудің қажеттілігі олардың белгілерінің, сырт көріністерінің ерекшеліктеріне байланысты.

Әрбір құқықтық жүйе қоғамдағы қатынастардың белгілі бір саласын реттейді. Бұл жүйе – салалардың өзіндік ерекшелігі болады. Құқықтық норманы нақтылы қатынасқа қолданғанда оның ерекшеліктеріне байланысты кейбір жағдайларды анықтау қажеттілігі қолданылатын құқықтық норманың мағынасы қандай екені туралы сауалдар туады. Сол сауалдарға құқықтық норманы талқылау, түсінік беру арқылы дұрыс қолданылуын, орындалуын қамтамасыз етуге болады.

Құқықтық терминдерді дәл ашу – маңызды әрі қиын мәселе. Н.Н.Полянский «заңды терминді анықтайтын жаңалық ашудан кем болмайтын» мәнге ие болуы мүмкін деп өте орынды айтқан.

Түсіндіруді қажет етпейтін қарапайым түсініктерді емес, заңдық, техникалық мәнге ие терминдерді ғана анықтау қажет. Анықтама қысқа және түсінікті болуы тиіс. Сондай-ақ шетелдік терминдерді қолдану туралы мәселе де өте маңызды. Шетелдік терминді орысшаға (қазақшаға) аударғанда, аударма мәні бойынша ауыстырылған сөзге сәйкес болуы және өзгеріс бір шетелдік сөздің орнына бірнеше орыс - қазақ сөздерін қолдануды қажет етпеуі аса маңызды. Өйткені бұл баптардың шұбалаңқы және қос мағыналы болуына әкеп соғады. Қазіргі күнде нормативтік актілерде шетелдік сөздер, мысалы: статус, биржа, банкроттық және т.б. көп қолданылады. Көп жағдайда шетелдік сөздің орнын ауыстыру орынды болмайды, себебі олардың көпшілігі құқықтың басқа салаларында кеңінен қолданылып, тәжірибеде берік орын алған. Барлық құқық салаларында заң терминологиясы болғаны дұрыс. Заңның мәтінін бірыңғай қарапайым сөздерден құрастыруға да болмайды.

Қазақстан Республикасы Конституциясының құрылымы бойынша баптары күрделі емес, мұнда баптардың басым көпшілігі бір бөліктен тұрады. Тағы бір ерекшелігі баптардың бөліктері өзара тығыз байланысқан, екіншісі біріншісін нақтылай түседі. Нәтижесінде баптар бөлікке бөлінгенімен, мазмұны бойынша біртұтас және түсінуге өте қолайлы болады. Бөліктерге бөлген кезде баптың ғана емес, заңның бүкіл баптарының бірлігі қажет. Бір бап екіншісін қайталамайды немесе оған қайшы келмеуі керек. «Баптың санын заңның анықтылығы мен түсініктілігіне зиян келетіндей етіп қысқартуға болмайды [3].

Қысқарған сөздерді шектен тыс қолданудың да қажеті жоқ. Олар нормативтік актілерге түсініксіздік әкеледі. Жалпы қабылданған мынадай қысқарған сөздерді алуға болады: органдардың атауларын, егер олардың қысқарылуын түсіндіру қиын болса, қысқартуға жол берілмейді. Заңда қолданылатын сөйлемнің анық болуы талабы синтаксис ережелерін сақтамау көп жағдайда құқық нормасын дұрыс түсінуге кедергі жасайды.

Қоғамдық өмірде жаңа қатынастар пайда болып отырады. Оларды заң дер кезінде реттеп үлгермеуі де мүмкін. Бірақ, мұндай қатынастарды қолданылып жүрген заңның

мазмұны қамтуы ықтимал. Бұл жағдайды да құқықтық норманың мазмұнын талдау, түсінік беру арқылы анықтауға болады.

Демек, заң ұқсастығы бойынша тікелей көрсетілмеген қоғамдық қатынастарға қолданылуы мүмкін. Түсінік беру қажеттілігі құқықтық норманың сыртқы ресмилендірілуінің, тілінің ерешелігіне байланысты да тууы мүмкін. Кейде қолданылған сөздің бірнеше мағынасы болады. Мысалы, «міндет», «қажет», «солай істеу керек», «тыйым салу», «құқылы», «істей алады» т.с.с. Құқықтық норманы нақтылы қатынасқа қолданғанда осы жағдайды да ескеру керек болады.

Өмірде халықтың көпшілігі нормативтік актілерді толық түсіне бермейді. Сондықтан мемлекеттің тиісті органдары қабылданған нормаларды халықтың түсінуін қамтамасыз ету үшін үгіт-насихат жұмысын жүргізіп, норманы әртүрлі түсінуге жол бермеуге тырысады. Түсінік берудің екі түрі болады: ресми түсінік беру, бейресми түсінік беру. Ресми түсінікті мемлекеттік орган береді, ресми түсініктер арнаулы бланкаға жазылып беріледі, оның мемлекеттік заңды күші болады. Оны орындау міндетті.

Ресми емес түсініктерді лауазымды тұлға емес заңгерлер, мамандар, ғылыми ұйымдар береді. Бұл түсініктердің заңды күші болмайды, оларға сілтеме жасауға болмайды. Бірақ қоғамның жақсы дамуына, құқықтың сапасын көтеруге, нормативтік актілердің дұрыс іске асуына ресми емес түсініктердің маңызы өте зор. Мысалы, ғалым-заңгерлердің заңдарға, кодекстерге, ережелерге берген түсініктемелері нормативтік актілердің орындалуын көп жеңілдетеді.

Қорытындылай келе, мынадай түйін жасағымыз келіп отыр:

- қоғам үздіксіз даму үстінде болады, сондықтан қоғам талабына сай заңдар да өзгертуді қажет етеді, осы негізде заңдар өзгертілген жағдайда қарапайым халық онымен дер кезінде хабардар болуы үшін, өзгерістің себебін түсінуі үшін мемлекеттік органдар тарапынан іс шаралар жүзеге асырылуы керек;
- жаңа нормативтік құқықтық акті мен заң жобасын қабылдау Конституцияға сейкес бүкіл заң шығарушылық қызметпен үндесіп жатуы керек;
- қабылданған заңдар қоғамдық – саяси өмір нақты жағдаймен үндесіп, олардың материалдық жағдайларына сайма сай мәтіні қарапайым халыққа түсінікті болуы керек;
- қабылданған заңдар техникалық – заңдылық жағынан жоғары деңгейде болып, қоғамдық ара қатынастарды реттеп отыруға да қолайлы болуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Табанов С.А. Совершенствование законодательства: теория и опыт Республики Казахстан – Алматы, Жеті жарғы, 2015 – 91 б.
2. Зиманов С.З. Конституция и Парламент Республики Казахстан – Алматы, Жеті жарғы, 1996 – 147 б.
3. Ибраева А.С. Правовая культура законодателя как одно из условия качественного законотворчества (В книге Законотворческий процесс В РК: Состояние и проблемы – Алматы, 2017 – 136 б.)

**СЕКЦИЯ. ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ МЕТОДЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
КАЧЕСТВА И БЕЗОПАСНОСТИ ТОВАРОВ И УСЛУГ**

**ҚҰРАМЫНДА АҚУЫЗЫ ЖОҒАРЫ ЙОГУРТ ӨНДІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН
ЕНГІЗУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ**

АГАБЕКОВА Д. Б.

ТІІІ-20-1к тобының студенті

ЫҒЫТАЙ Ж.Қ.

Ғылыми жетекші, магистр., оқытушы.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақаланың өзектілігі халықтың денсаулық деңгейінің төмендеуіне және спортпен айналысатын тұтынушылар тарапынан сұранысқа байланысты. Жұмыстың мақсаты-жоғары ақуызды йогурт өндіру технологиясын зерттеу және анықтау ақуызды енгізудің әсері ең жақсы сапа көрсеткіші бар өнімді алу үшін өндірістің әртүрлі кезеңдерінде әртүрлі тәсілдермен.

Түйінді сөздер: ашытылған сүт өнімдері, йогурт, термостат әдісі, Сарысу ақуызының изоляты, Сарысудың микроультрафилтрациясы.

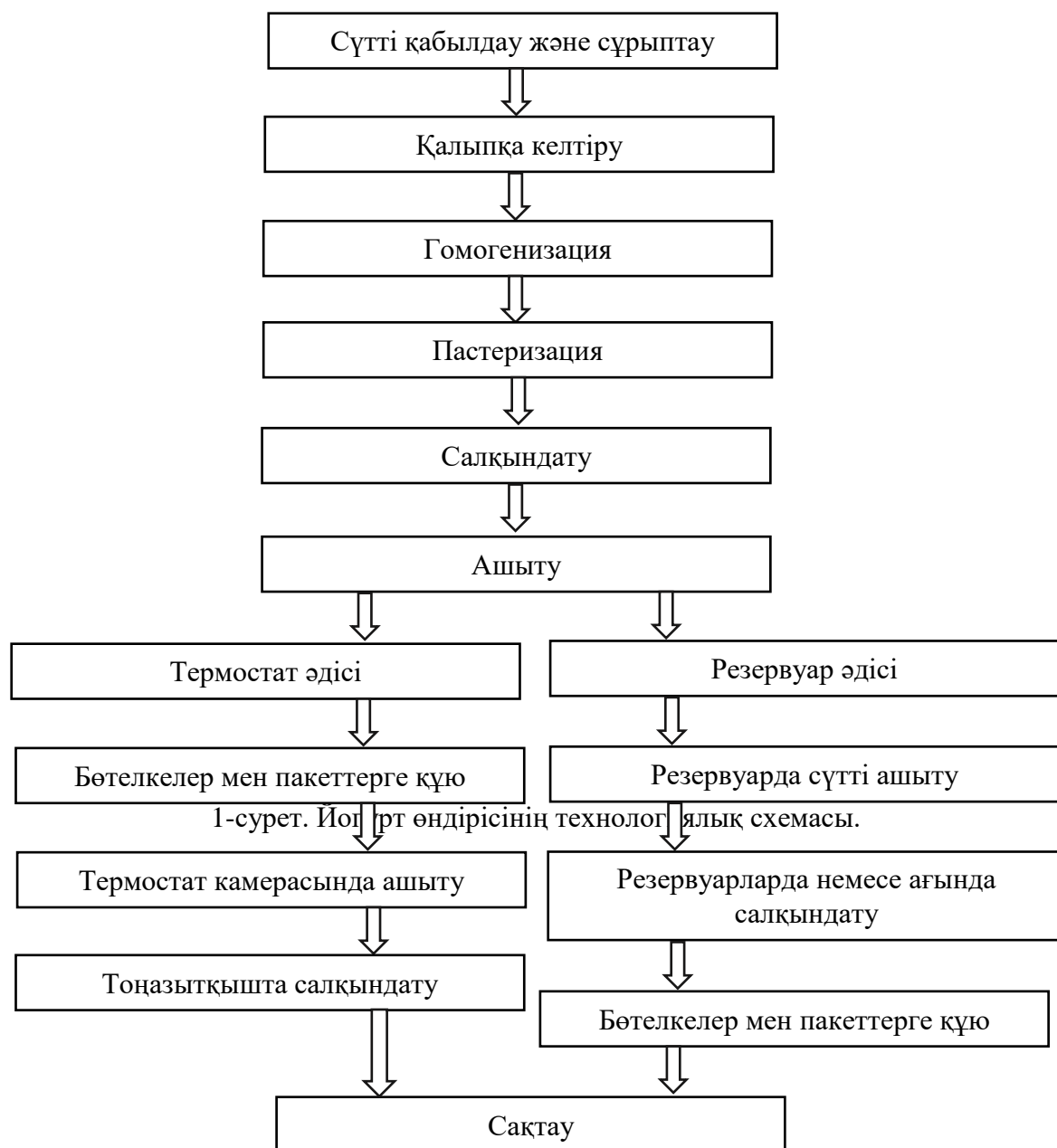
Қазіргі әлемде стресстік жағдайлардың өсуіне және экологияның нашарлауына байланысты аурушандықтың дамуы мен халықтың денсаулық деңгейінің төмендеуі байқалады. Осыған сүйене отырып, ағзаның күйі мен өмір сүру ұзақтығының маңызды факторларының бірі – тамақтану арқылы осы жағдайды тұрақтандыру мәселесі өткір болып табылады. Толыққанды теңдестірілген тамақтану халықтың денсаулығын сақтаудың негізі болып табылады. Қазір біз тамақ өнеркәсібін түрлендірудің кең жолын көріп отырмыз, онда сапа критерийіне сирек орын бар. Сапалы өнімдер денсаулық көрсеткіштерін жойылу нүктесінен жылжытуы мүмкін. Сондықтан тамақтану саласындағы зерттеу жұмыстары бұрынғыдан да өзекті.

Толыққанды тамақ туралы айтатын болсақ, жануарлардан алынатын өнімдер, атап айтқанда сүт және сүт өнімдері. Ең маңызды өнімдерге аурушандық деңгейін төмендетуге және ағзаның иммунитетін арттыруға ықпал ететін биологиялық көрсеткіштері жоғары өнімдер жатады. Бұл критерийлерге сүт өнімдері, атап айтқанда йогурт жауап береді. Йогурттың дәстүрлі құрамына бифидобактериялар мен лактобактериялар кіреді, олар өз кезегінде ішек-асқазан жолдарының жұмысын қалыпқа келтіруде, патогендік микрофлораның дамуын төмендетуге және иммунитетті арттыруда маңызды рөл атқарады [1, с.20]. Тиісінше, йогурттар өздерінің сипаттамалары бойынша сүттен асып түседі, сонымен қатар жас ұрпақ ортасының ең танымал өнімдері болып табылады. Осылайша, зерттелетін өнім тұтынушының өнімді таңдауында маңызды рөл атқаратын пайдалы қасиеттері мен органолептикалық көрсеткіштеріне байланысты жоғары сұранысқа ие.

Қазақстандық нарық ашыған сүт өнімдері тұрғысынан айтарлықтай дамыған, бірақ әлемдік нарық бір орында тұрмайтынын атап өткім келеді. Өз позицияларын сақтау және тұтынушылар сегментін кеңейту үшін өндіріске жаңа технологияларды енгізу қажет. Ассортиментті одан әрі кеңейтуге, технологияны жетілдіруге, өнімнің сапасын арттыруға жеткілікті қатаң бәсекелестік шарттары себеп болады, бұл йогурттың жекелеген түрлерінің технологиялық процестері мен ерекшеліктерін білуді, өнімнің қауіпсіздігі мен оның жоғары тұтынушылық қасиеттерін қамтамасыз етудің сенімді жолдарын іздеуді қамтиды.

Жоғарыда айтылғандай, йогурттың емдік және профилактикалық қасиеттеріне назар аудару керек. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, біз жоғары ақуызды йогурт өндіру технологиясын зерттеуді және сапаның ең жақсы көрсеткіші бар өнімді алу үшін өндірістің әртүрлі кезеңдерінде ақуызды әртүрлі тәсілдермен енгізудің әсерін анықтау керек.

Егер йогурт өндірудің дәстүрлі әдісі туралы айтатын болсақ, онда бізге тек екі ингредиент қажет: сүт және ашытқы. Өз кезегінде мұндай табиғи йогурттың пробиотиктер, ақуыз, минералды заттар (P, Mg, Ca және т.б.) сияқты бірқатар артықшылықтары бар [2, С. 233]. Қазіргі өндірісте ашытқы термофильді сүт қышқылы стрептококктары мен болгар сүт қышқылы таяқшасының қоспасы түрінде қолданылады. Йогурт өндіру технологиясы 1-схемамен ұсынылған.

Йогурттағы ақуыздың мөлшерін арттыру үшін Сарысу ақуызының изоляты мен казеин қоспаның нұсқалары ретінде қарастырылды. Егер біз казеин туралы сүттің құрамына кіретін қарапайым ақуыз ретінде білетін болсақ, онда Сарысу ақуызының изоляты онша танымал емес. Табиғаты бойынша бұл Сарысудың микроэлементтерінен алынған спорттық препарат. Сарысуды микроультрафилтрациялаудан кейін құрамында 85% - дан астам ақуыз бар жоғары тазартылған өнім түзіледі, ал майлар мен көмірсулар тазартылады. Сарысу ақуызының изоляты маңызды салауатты өмір салтын ұстану, соның ішінде спортпен шұғылдану, өйткені ол жеңіл сіңімділікке, қоректік заттарға, бұлшықет тінінің метаболизміне қатысатын ақуыздың жоғары мөлшеріне ие, сонымен қатар денеде

антиоксидант ретінде көрінеді. Маңызды көрсеткіш-тармақталған бүйір тізбектері бар аминқышқылдарының болуы, мұндай аминқышқылдарына лейцин, изолейцин және валин жатады, олар таптырмайтын және адам ағзасына тамақ арқылы енуі керек.

Қан сарысуындағы ақуыз изолят концентраттардан айырмашылығы тағы бір артықшылығы-аллергиялық реакцияның төмендеуі. Бұл қасиет лактозаға төзбеушілігі бар адамдар үшін өнімді таңдаудағы басты көрсеткіш болады [3, с. 46].

Сарысу ақуызының изоляты қосылған йогурт өндірісінде термостатты өндіру әдісін қолданған жөн, өйткені бұл жағдайда ол тиімдірек болады. Сапалы өнімнің шығуы үшін, біздің жағдайда ақуызы жоғары йогурт, Сүтті пастерлеу мен салқындатудан кейін изолят енгізу керек. Осыдан кейін ақуызбен байытылған сүтті ашытуға болады. Қалған технологиялық операцияларды аяқтағаннан кейін біз дайын өнімді қажетті көрсеткіштермен ала аламыз.

Осылайша, ақуызы жоғары йогурт өндіру технологиясын енгізу біздің елімізде перспективалы болып табылады және халықтың сұранысына ие болады. Қазіргі уақытта зерттелетін технология әлі жетілдірілмеген. Әдебиеттер мен практикалық материалдарды зерттей отырып, өндірістің әртүрлі кезеңдерінде ақуызды қолданудың белгілі бір әдісі туралы нақты дәлелдер табылған жоқ. Осыған сүйене отырып, жоғары ақуызды йогурт өндіру технологиясын әлі де жетілдіруге болады деген қорытынды жасауға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Гудков а. в., Эрвольдер Т. М., Гудкова М. Я. бифидобактерияларды қолдана отырып сүт өнімдерін өндіру: шолу, ақпарат. - - М.: ЦНИИтеимьясомолпром, 2011. - 45 б.
2. Теплов, В.и. тамақтану физиологиясы: оқу құралы / В. И. Теплов, В. Е. Боряев. - 2-ші басылым. - М.: Дашков және К, 2014-452 Б.
3. Полянская, и. с. жоғары ақуызды биойогурт технологиясын әзірлеу / и. с. Полянская, Е. С. Шигина, Л. Л. Аксенова – 2019 - №2-88 б.

МОЛЕКУЛЯРНАЯ КУХНЯ - ЭТО ОПАСНО ИЛИ БЕЗОПАСНО

АМАНТАЕВ А.

студент группы ТПП-21-2

АБЗАЛБЕК М.С.

*Научный руководитель, магистр, ст. преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Республика Казахстан*

Если говорить о молекулярной кухне, то начать, пожалуй, нужно с того, «что такое молекулярная кухня?». Безусловно, молекулярная кухня – это, с одной стороны, модное течение в кулинарии. Но огромное количество слухов и домыслов: это чистая химия, это вообще-то не еда и т.д. не дает нам покоя.

Однако, не будем торопиться, поскольку любая пища – это химия. Не в том плане, что в супермаркете натуральных продуктов уже не осталось, а в том, что переваривание пищи в нашем организме – это химический процесс, а следовательно, в конечном итоге, любая кухня – это химия, и молекулярная не является исключением. Вопрос в том, что переваривать будем и для чего эта кухня вообще нужна.

А вот определение из википедии: молекулярная кухня — раздел трофологии, связанный с изучением физико-химических процессов, которые происходят при приготовлении пищи.

Но говорить, что только в этой кухне повара изучают физико-химические свойства

пищи – это нонсенс. Можно подумать, что повара традиционных направлений изучают нечто другое.

Термин «молекулярная гастрономия» был введён в употребление в 1992 году физиком Николасом Курти из Оксфордского университета и французским химиком Эрве Тис. Первому из них приписывают изречение: «Беда нашей цивилизации в том, что мы в состоянии измерить температуру атмосферы Венеры, но не представляем, что творится внутри суфле на нашем столе».

Но не все профессиональные повара готовы признавать молекулярную кухню, которую иногда называют кухней экспериментальной или кулинарной физикой. Но есть уже свои лидеры и авторитеты среди шеф-поваров. Назовем некоторых из них, которые отстаивают научный подход к приготовлению блюд, — Ферран Адриа (из Каталонии, Испания) сказал: «Молекулярная кухня – это попытка накормить публику невероятной бессмыслицей и шокировать консервативных гурманов».

Отсюда, подготовленность гурмана к необычному виду и вкусу блюд кухни, которые в приличном ресторане будут подавать в строго определенной последовательности. Необычно то, что предложат вам 15-30 самых разных блюд, но не бойтесь за свой желудок – порции достаточно мизерные и очень часто вся порция уместается в чайной ложке. Скорее стоит беспокоиться за свой кошелек [1].

У повара нет задачи вас накормить – его задача удивить невероятным сочетанием вкусов, текстур, цветов и добиться сначала глупой, а потом восхищенной улыбки на лице гурмана: жидкий хлеб, горячий и одновременно холодный чай, прозрачные пельмени и твердый борщ, и т.д.

Вот что говорит шеф-повар Хуан-Мари Арзак (Страна Басков, Испания), «Арзак» – это авторская, исследовательская и новаторская кухня. Все блюда мы придумываем и воплощаем в реальность сами. И, несмотря на это, все-таки это баскская кухня, корни которой уходят в нашу культуру. Даже самые инновационные и сложные блюда мы оцениваем, основываясь на наших традиционных вкусах и послевкусиях.

А вот Хестон Блюменталь, относят к наиболее выдающимся шеф-поварам современности. Он владелец всемирно известного ресторана 'Жирная утка' (The Fat Duck), который входит в четверку мишленовских трехзвездочных ресторанов Великобритании, один из авторитетных разработчиков молекулярной кухни и новых технологий приготовления пищи. Повар-самоучка стал не только одним из самых знаменитых кулинаров и рестораторов, но и членом Королевского общества химиков, почетным доктором Лондонского университета и обладателем множества престижных премий.

Возможно, если бы не поездка во Францию, где 15-летний Хестон вместе с родителями побывал в прованском ресторане L'Oustau de Baumanière, его судьба была бы совсем другой. Позже знаменитый повар будет рассказывать, что запомнил этот ужин в мельчайших подробностях. Волшебный, незнакомый прежде мир изысканных блюд и дорогих вин, важные официанты и сомелье, сама атмосфера ресторана — все это до глубины души потрясло подростка, и он понял, что мечтает навсегда здесь остаться.

Пьер Ганьер знаменитый французский шеф-повар и владелец одноименного ресторана в Париже. Ганьер является одним из создателей «новой кухни» (фр. nouvelle cuisine), кулинарного направления «фьюжн» и молекулярной кухни [2].

Знаменитый французский шеф-повар, обладатель трёх звёзд Michelin. Больше всего известен своим инновационным подходом к гастрономии: благодаря дружбе с химиком Эрве Тисом сделал большой вклад в молекулярную кухню, мало кому понятную и ставшую поводом для многочисленных шуток, актуальных до сих пор. Вместе профессор колледжа и шеф-повар занимались изучением того, как кулинарные техники влияют на трансформацию продуктов. Сейчас Ганьеру принадлежат 11 ресторанов: в Париже, Лондоне, Токио, Москве, Дубае, Гонконге, Сеуле и Лас-Вегасе. Московский ресторан Les Menus открылся два года назад в Lotte Hotel на Новинском бульваре.

Вот, что говорит Пьер Ганьер о кухне и гастрономии: «Она всё больше идёт к простоте. Вот мы сидим сейчас в месте, подобном тому, о чём я говорю. Это не Новиков, и поэтому мне здесь нравится. Здесь работают и едят простые люди, всё хорошо сделано, хорошие порции, одновременно простая и очень не простая еда в меню. Люди сейчас меняются: начинают есть всё. Потому что гастрономия сейчас идёт вперёд во всех направлениях. Вы молодые, заинтересованные, любите вкусно поесть — это очень хорошо. Потому что кухня — это часть жизни».

Дмитрий Шуршаков, российский шеф-повар, гастрономический экспериментатор, популяризатор молекулярной кухни, кулинар. Автор сотен авангардных блюд. Шеф-повар и совладелец ресторана «Мюсли». Автор концепции «русской инновационной кухни», объединившей гастрономическое наследие СССР, интернациональные кулинарные традиции и ультрасовременные мировые гастрономические концепции, технологии и идеи [3].

Анатолий Комм. был упомянут в Красном гиде Мишлен в качестве шеф-повара ресторана «Green» в Женеве. Хотя существует мнение, что «открытие женевского ресторана изначально было хитроумным маркетинговым ходом, который впоследствии прославил его создателя и тем самым помог преуспеть уже на московском ресторанном поприще...».

Ресторатор Анатолий Комм говорит: «Для нас еда — просто топливо, потому что голод — в нашей генетической памяти».

Некоторые из них предпочитают пользоваться терминами «экспериментальная кухня» или «кулинарная физика».

При приготовлении пищи сторонники «молекулярной кухни» учитывают физико-химические механизмы, ответственные за преобразование ингредиентов во время кулинарной обработки пищи. В частности, один из постулатов состоит в том, что для достижения желаемой степени готовности продукта температура тепловой обработки важнее длительности приготовления.

Специалист, который готовит блюда молекулярной кухни, должен не только знать о химии и физике продуктов питания, но и уметь пользоваться техникой, так называемой бытовой или кухонной: разогревать, замораживать, создавать вакуум и обрабатывать давлением, эмульсировать и обрабатывать пищу углекислым газом, и т.д.

Более того, получив в руки современные технологии и современную (совсем не кухонную) технику, некоторые повара начали реконструировать блюда из прошлого: шеф-повар Блюменталь предлагает попробовать вкусы и ароматы блюд британского королевского стола во времена 15-16 века, а Гран Эжитц балует гостей «блюдами» Франции-1865 или Мексики-1625.

Итак, что такое молекулярная кухня. Молекулярная кухня — это обман органов чувств: вам принесут еду, а её запах будет подаваться отдельно. Как бы это анекдотично не звучало, но это реальность. И реальность не вредная — основная масса молекулярных блюд относится к диетическим. Просто необычный внешний вид, необычный вкус и аромат. А достигается этот эффект применением специальной техники, различных приспособлений и уникальной технологии приготовления пищи. Рассмотрим наиболее популярные технологии приготовления молекулярных блюд.

Замораживание. Речь не идет о том, чтобы заморозить пищу в холодильнике — в молекулярной кухне широкое применение нашел жидкий азот, который, как известно, имеет собственную температуру минус 196⁰С. Такая температура позволяет замораживать любое блюдо практически мгновенно, и при этом азот испаряется [4]. Такая заморозка позволяет сохранить все полезные свойства продуктов, их цвет и натуральный вкус.

Эмульсификация. Представьте себе нежнейшие пенки, которые делают из фруктовых или овощных соков — есть вкус и аромат, а самого продукта как бы и нет. Да что там фрукты или овощи! А представьте себе нежнейший мусс, который состоит из свежего бородинского хлеба, нерафинированного масла и соли. Представили себе такое пенное блюдо.

Получают эффект эспума с помощью специальной добавки – соевого лецитина, который добывается из предварительно отфильтрованного соевого масла.

Вакуумизация. Когда специалисты по молекулярной кухне говорят о вакуумизации, то разговор идет о тепловой обработке продуктов на... водяной бане. Всё что необходимо закладывается в специальные пакеты, в которых и происходит приготовление пищи на водяной бане при температуре около 60 градусов несколько часов, а то и несколько дней. Мясо приготовленное таким образом приобретает невероятный аромат, становится очень нежным и очень сочным.

Желатинизация. С желатином работают все хозяйки. А в чем же секрет молекулярной кухни? В продуктах. Молекулярная кухня предполагает приготовление обычных блюд из необычных продуктов: икра из меда, спагетти из апельсина, яйцо со вкусом персика и т.д. Для приготовления блюд используются следующие добавки: агар-агар, каррагинан. Оба загустителя готовятся на основе натуральных водорослей.

Сферизация. Берете альгинат натрия и разводите его в жидкости – получаете загуститель, а при контакте с лактатом кальция получим вещество желеобразующее. Примерно так получают икру со вкусом чего угодно. Вы ожидаете вкус икры красной (например), а получаете малиновое варенье (тоже пример). А выглядит всё как красная икра.

Применен центрифуги. И что тут может быть инновационного? С помощью центрифуги, например, уже много лет отделяют молоко от сливок. Просто специалисты по молекулярной кухне используют центрифугу не совсем обычным образом: (например) из обыкновенного помидора получается нежнейшая и ароматнейшая томатная паста, желтый (из красного помидора) сок и невероятно ароматную пену.

Сухой лед в молекулярной кухне. Про такое свойство сухого льда, как способность испаряться при комнатной температуре, вы, безусловно, знаете. А вот если кусок сухого льда полить чем-нибудь ароматным или просто пахучим... Запах будет не просто сильным.

Применение роторного испарителя Для чего нужен роторный испаритель на молекулярной кухне? Сам прибор позволяет изменять давление в ходе процесса приготовления пищи, т.е. самые различные жидкости могут кипеть при очень низких температурах, а вот эфирные масла, которые выделяются при таком низкотемпературном кипении, не будут испаряться. Таким образом можно эти масла собрать для последующего «окуривания» блюд и не только блюд. Например, рыба с ароматом розы (для тех, кому не нравится рыбный запах) [5].

А теперь о рецептах молекулярной кухни. Необходимо признаться в том, что приготовить настоящее блюдо молекулярной кухни в домашних условиях очень сложно. И дело даже не в отсутствии специальной техники. Как раз таки технику можно купить, и стоит она относительно не дорого. Например, сифон для муссов и пенек стоит 4 500 рублей, а за 11-12 тысяч рублей можно приобрести вполне сносный набор начинающего шефа молекулярной кухни. Дело в знаниях. Однако, не всё так безнадежно. Предлагаю вам несколько несложных рецептов, которые позволят вам удивить и порадовать своих близких.

Молекулярное яйцо. Это блюдо можно приготовить самым необычным образом – поставьте кастрюлю с яйцо в духовку (так же, как вы ставите его на плиту) и установите температуру 64 градуса. Готовить два часа. И у вас получится совсем другое (по вкусу и нежности) блюдо.

Томатный суп. Наливаем в кастрюлю 350 мл нежирного куриного бульона. Нарезаем кружочками овощи: морковь – 1 шт., половинку стебля лука-порея, помидоры черри – 6 шт. Добавляем овощи в бульон, заправляем специями и зеленью в соответствии со своим вкусом, солим. Затем можно выдавить в бульон 2-3 зубчика чеснока, добавить 2 столовые ложки густой томатной пасты. Довести до кипения и варить 20 минут.

Охладить и пропустить через блендер. Полученное пюре процедить через марлю, а затем добавить в полученный бульон одно саше агар-агара. Снова ставим кастрюлю на огонь, помешивая довести до кипения. Разлить бульон в формочки и поместить в

холодильник до полного застывания.

Сельдь под шубой — ролл. Мякоть свеклы (вместе с соком) взбить в блендере, а затем процедить через марлю. Полученную «свекольную» жидкость налить в кастрюлю и добавить одно саше агар-агара, довести до кипения и снять с огня. Разлить получившийся сок на плоское блюдо или поднос, застеленный пищевой пленкой. После того, как сок застынет в виде желированных пластин, на эти пластины тонким слоем наносятся тертые вареные овощи, яйцо и полоски сельди. Скрутить рулет, а затем разрезать его на роллы. Таким же образом можно приготовить любой салат. Например, «Мимозу». Вот это наверное самые простые рецепты молекулярной кухни, которые не требуют специального оборудования и пищевой химии. И не пугайтесь слова химия. Молекулярная кухня сильно отличается от молекулярной химии, а используемые в ней химические ингредиенты предназначены для изменения консистенции готового блюда [5].

И ещё, просто совсем не много о том, как можно использовать молекулярную кухню. Это очень полезное изобретение для желающих похудеть. Представьте себе овсянку со вкусом жареной свинины или полезную морковь со вкусом и ароматом шоколада. В период, когда хочется аж зубы сводит можно себе позволить такие кулинарные шедевры. Но это уже тема для другой статьи.

И в заключении хочется сказать, что постепенно молекулярная кухня проникает в высокую кухню многих стран. Именитые повара начинают претворять в жизнь идеи. Ведь высокая кухня - это шоу, и привыкшие ко всему гости ресторанов ждут от поваров зрелищ

Больше знаний о химических и физических свойствах продуктов, процессов, реакций - вот главный постулат нового течения. Кто больше знает о химических и физических процессах во время приготовления пищи, может ими лучше управлять. Это значит, вооружившись знаниями, повар будет заказывать лучшие продукты, бережнее обрабатывать компоненты блюд, и, в конце концов, вкуснее готовить. Молекулярная кухня это опасно, если не знаешь технологию приготовления блюд, если не знаешь физику и химию. И молекулярная кухня это безопасно, если приготовить соблюдая все законы физики и химии.

Список литературы:

1. Modernist Cuisine at Home
2. Хестон Блюменталь. Наука кулинарии или Молекулярная гастрономия
3. Дмитрий Алексеев. «Молекулярная кухня»
4. Цикл передач «Кухонная химия» (Соль, Фрукты и овощи, Мясо, Желе, Мороженое, Шоколад) канала Discovery Science. Источник: http://www.novostioede.ru/article/kniga_o_molekulyarnoy_kukhne_v_domashnikh_usloviyakh/

ҚАНТ ДИАБЕТІ АУРУЛАРЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН КОНДИТЕРЛІК БҰЙЫМДАРДЫ ДАЙЫНДАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖЕТІЛДІРУ

БАЙМУХАМЕТОВА А.К.

ТПП-19-1к тобының студенті

МАЛДЫБАЕВА М.Н.

*Ғылыми жетекші, магистр аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

Десерт кез-келген тағамға дәстүрлі қосымша болып табылады, бірақ қант диабеті сияқты ауруға байланысты әркім тағамның соңында тәтті және калориялы тағам ала алмайды. Бүгінгі күні мұндай ауру үшін тамақтану бойынша ұсыныстар бар, олар жиі кенес береді, №8 (барлық дәрежелі семіздік) және №9 (1 және 2 типті қант диабеті) диетаны

ұстанады. Бірақ бұған қарамастан, осы аурумен ауыратын көптеген адамдар үшін мұндай диета дәмдік талғамға байланысты қанағаттанбайды.

Қазіргі уақытта әлемде қант диабетімен ауыратын 463 миллионнан астам ересек адам бар. 2030 жылға қарай Қазақстанда бұл сан 800 мыңға дейін өседі деп күтілуде — қазір бұл көрсеткіш 400 мыңнан астам адамды құрайды. Бұл 10 жыл ішінде қант диабетімен ауыратындар санының 2,5 есе артуының жаһандық тенденциясының бір ғана мысалы. Ағымдағы жылғы жағдай бойынша қант диабетімен ауыратын 439 327 адам тұрақты бақылауда, оның ішінде 1 типті қант диабеті диагнозы қойылған 26 778 адам (21 989 ересек және 4789 бала). 2 типті қант диабеті 412 549 адамға (412 206 ересек және 343 бала) диагноз қойылған[1]. Бұл мәселені шешуге синтетикалық хош иістер мен бояғыштарды қолданбай, табиғи өсімдік шикізаты негізінде табиғи қант алмастырғыштарды қолдана отырып, қажетті диеталық және емдік теңдестірілген диетаны шығару ықпал етеді.

Соңғы жылдардағы ғылыми жұмыстар азық-түлік адам ағзасы үшін энергияны қалпына келтіру көзі ғана емес, сонымен қатар басқа да функцияларды орындайтынын көрсетті: ағзаның жұмысын қалпына келтіру, метаболизм циклінің бұзылуын реттеу, ішкі органдардың жақсы жұмыс істеуіне көмектесу, сонымен қатар өнімдер емдік және профилактикалық қасиеттің рөлін атқарады.

Қазіргі уақытта диеталық диетаны қолдану өте өзекті болды, қант диабеті ауруы кезінде ол ағзаға кең әсер етеді. Инулин және олигофруктоза-еритін диеталық талшықтар, бифидобактериялар үшін селективті өсу стимуляторы және энергетикалық субстраттар болып табылады, олар өз кезегінде адам ағзасындағы зиянды микроорганизмдер штамптарының белсенді өсуін тежейді. Инулин магний мен кальцийдің биологиялық сіңімділігіне, қандағы қанттың төмендеуіне әсер етеді, глюкоза деңгейін жоғарылатпайды. Олигофруктоза мен инулиннің ең жақсы көзі-бұл емдік және профилактикалық тамақтану үшін көптеген тамақ технологияларында белсенді қолданыла бастаған өсімдік ингредиенттері. Ұн және кондитерлік өнімдерді өндіру технологиясында мұндай қолдану диабетке қарсы өнімдердің асортиментін кеңейтуге мүмкіндік береді, бұл уақтылы және өзекті.

Бұл зерттеу тақырыбы көптеген критерийлер бойынша өте өзекті. Медициналық жұмыстардан және тамақ өндіру технологиясынан бастап, ауруы бар адамның мүдделері мен қалауына дейін қант диабеті. Қант диабеті ұғымын түсінбейтін және аз білетін көптеген адамдар мұндай аурумен диета өте аз, әртүрлілігі жоқ және дәмі жағынан өте жағымды емес деп санайды.

Мұндай аурумен ауыратын адам "диабеттік күнделік" ережелерін сақтауы керек, макро және микроэлементтерді толтыру үшін инсулин мен қосымша дәрумендер қабылдауы керек, қандағы қант деңгейін үнемі тексеріп отыруы керек.

Бірақ бұл оның біз сияқты белсенді жұмыс істей алмайтынын білдірмейді, спортпен шұғылданады, сонымен қатар диетаны әртараптандыру үшін жаңа рецепттерді қолдана алмайды. Шектеулі мүмкіндіктер, керісінше, тамақ дайындау процесінен ләззат алып, жиі және белсенді түрде тәжірибе жасауға және тәжірибе жасауға мүмкіндік береді.

Қант диабетімен ауыратын адамдарға мәзір жасау кезінде сіз тағамдардың калориясын ескеруіңіз керек, таңдалған тағамдар мен тағамдар көмірсутегі аз болуы керек.

Тез сіңетін көмірсуларды қолданған дұрыс, бұл денеге қандағы глюкозаны жақсы шығаруға көмектеседі. Теңіз өнімдеріне, талшыққа бай тағамдарға, ұнтақталған нанға, көбірек жасыл, қант мөлшері аз жемістер мен көкөністерге, құс етіне назар аударған жөн [2].

Десерттерді сынақтан өткізу кезінде қарақұмық ұнынан жасалған өнімдер жақсы нәтиже көрсетті. Десертті әзірлеуді таңдауға келмес бұрын, диабетиктерге арналған танымал десерттермен бірнеше эксперименттер жүргізілді, сонымен қатар қант диабетімен ауыратын қонақтардан сұхбат алынған диеталық және диабеттік тамақтану кітаптарынан ақпарат алынды.

Бірнеше эксперименттер жүргізілді, олардың технологиясына десерттер негіз болды:

ақуыз құймақтары, меренгтер-әуе печеньесі, печенье, суфле, қысқа печенье және желе.

Таңдалған десерттердің дамуы кең болды және алынған сынақ десерттерінің арқасында десерттерді әзірлеуді таңдау тоқтатылды: суық-желе және кондитерлік өнімдер – печенье.

Печенье жасау эксперименті қысқа қамыр илеу технологиясына негізделген. Қарақұмық және жүгері ұны, ұнға ұнтақталған сұлы, қара бидай кебегі қолданылды. Илеу кезінде қара бидай кебегі қолданылған қамыр байқалды. Оларсыз қарағанда көбірек маргарин қажет болды.

Сынақ тәжірибелері қарақұмық ұнының ең жақсы қасиеттерге ие екенін көрсетті, қарақұмық ұнына эксперименттер жүргізуді жалғастыру туралы шешім қабылданды. Біріншіден, қарақұмық ұнын ұсақталғаннан кейін тұтас сұлы жармасымен араластыру бойынша тәжірибелер жүргізілді. Кейін қарақұмық ұны жүгері ұнымен, қара бидай кебегімен, жаңғақтармен, фруктозамен және сорбитпен әртүрлі қатынаста араластырылды.

Бірнеше пісіргеннен кейін, таза қарақұмық ұнына тоқтап, оны қант диабетімен ауыратын адамдардың тамақтануындағы пайдалы қасиеттерге арналған қоспа ретінде кебекпен араластыру туралы шешім қабылданды.

Сондай-ақ, сынақ кондитерлік өнімдері қажетті температураны және қысқа пісірілген пісіру уақытын таңдауға көмектесті. 220-240 С⁰-қа жоғары жану, сондай-ақ фруктозаның кристалдануы байқалды. Мұндай тәжірибе қажетті температураны таңдауға көмектесті, алдымен наубайхана шкафын 220 С⁰ дейін қыздырамыз, содан кейін пісіруді 200 С⁰ дейін төмендетеміз.

Сондай-ақ, 20 минуттан астам уақыт ішінде өнімдер барлық органолептикалық көрсеткіштерін жоғалтқаны байқалды. Мұндай тәжірибе печенье дайындаудың қажетті уақытын таңдауға көмектесті 10-12 мин., кебексіз печенье 12-15 мин. Кебек өнімдері өте сынғыш, оны бөлік табаққа ауыстырмас бұрын салқындағанша күту керек.

Сондай-ақ, Кебек орналасқан сынақ пісірулерінде олар бұйра пішінді ұстамады, тек дөңгелек пішінді өнім жақсы сақталды, пісіргеннен кейін Кебек өнімдері оларсыз дайын печеньеелерге қарағанда әлдеқайда сынғыш және жақсы ұсақталған. Өнімдер соншалықты сынғыш болмас үшін, ол салқындағаннан кейін оны ақуыз кремімен жабуға болады. Мұздатылған ақуыз печенье пішінін сақтауға, өнімнің сыртқы түрін жақсартуға көмектеседі.

Ақуыз кремі жұмыртқаның ақуызына негізделген, үлпілдек көбікке ұрылған. Су мен фруктозадан сироп дайындаңыз, шайқалған ақуыздармен араластырыңыз, шайқаңыз. Лимон шырынын қосып, қайтадан 2-3 минут шайқаңыз. Есептеулер арқылы алынған нәтижелер, доза сынақ пісіру және желе мен судың арақатынасын илеу нәтижелері бойынша анықталды.

Органолептикалық көрсеткіштер кебегі бар және жоқ қарақұмық ұны дәмді, түс пен иісті жақсы шығаратынын көрсетті. Сұлы үлпектерімен араласқан қарақұмық ұнында да жақсы көрсеткіштер байқалды, бірақ дәмі аздап ащы болды. Кебексіз жүгері печеньесі жақсы болды, Кебек қосылмады, өйткені олар да аздап ащы болды.

Фруктоза-сорбитол мен стевиядан айырмашылығы, қанттың жағымды алмастырғышы. Жағымсыз дәм мен иіс жоқ. Фруктоза печеньеде басқа желе илеу кезінде оң қасиеттерін көрсетті. Қосудың төмен дозасымен суық десерт тым қантты болып көрінбеді, дозасы жоғарылаған-десерт өте тәтті болды, сонымен қатар органолептикалық көрсеткіштерді нашарлатты.

Қышқылдық-ашыту кезінде нанда жиналатын сүт қышқылының мөлшері. Қышқылдықтың қалыпты дәрежесі өнімнің дәмін жақсартады, артық қышқылдық оны қышқыл етеді, ал кемшілігі - жұмсақ.

Ылғалдылық-нанның сапасы мен оның калория мөлшері оған байланысты. Жоғары ылғалдылық дайын өнімді нашарлатады және оның калориясын төмендетеді.

Барлық екі көрсеткіш өнімдерді сатудың нақты мерзімдері ішінде анықталады.

Цикорий ұнтағы қосылған қара бидай ұнындағы печенье сынамалары 5 гр., олар ГОСТ-қа сәйкес барлық физикалық-химиялық және органолептикалық көрсеткіштер бойынша өтеді, бұл өнімдердің ылғалдылығы мен қышқылдығы норма шегінде және қант диабетімен

ауыратын адамдарды тамақтандыруға рұқсат етіледі[3].

Қарақұмық ұнындағы негізгі сынаманың печенье сынамалары оң көрсеткіштерге ие, сондай-ақ ұнның №1 сынамасында 80, Кебекте 20 гр оң көрсеткіштер байқалады.

Екі сынама да ГОСТ сәйкес барлық физика-химиялық және органолептикалық көрсеткіштер бойынша өтеді, бұл өнімдердің ылғалдылығы мен қышқылдығы норма шегінде және қант диабетімен ауыратын адамдарды тамақтандыруға рұқсат етіледі.

Цикорий ұнтағы мен жаңғақ негізіндегі желе сынамалары толығымен өтеді, ГОСТ-қа сәйкес барлық физика-химиялық және органолептикалық көрсеткіштер бойынша өтеді, бұл өнімдердің қышқылдығы норма шегінде және қант диабетімен ауыратын адамдарды тамақтандыруға рұқсат етіледі.

Бірақ, осыған қарамастан, индикатор оң болып табылады, тәтті және қышқыл ингредиенттердегі сынамалар ГОСТ-қа сәйкес барлық физика-химиялық және органолептикалық көрсеткіштер бойынша өтеді деп санауға болады, бұл өнімдер қалыпты шектерде және қант диабетімен ауыратын адамдардың тамақтануына рұқсат етіледі.

100/20 және 60/40 арақатынасы бар печенье сынамалары жоғары ылғалдылық көрсеткішіне ие 100/20 сынамасының 17% қышқылдығы 6 Т⁰, 60/40 сынамасының ылғалдылығы 21% және қышқылдығы 7 Т⁰, бұл ГОСТ сәйкес келмейді, 5 гр-ден астам ПЦ қосылған печенье сынамалары. №2 сынамалармен-10 гр. және №3 -15 гр. бұл ГОСТ пен қышқылдық пен ылғалдылық көрсеткішіне сәйкес келмейді. Қышқылдық әсіресе 8 Т⁰ дейін жоғарылайды, екі өнімнің ылғалдылығы 16% дейін жетеді[4].

Бұл цикорий ұнтағының өзіне байланысты, өйткені ол құрамында олигофруктоза мен инулин бар ылғал мен қышқылдар береді, органолептикалық көрсеткіштер де нашарлайды, иісі ерекше, дәмі ащы болды.

Біздің ойымызша өсуден аулақ болу үшін қышқылдық, ащы дәм және жағымсыз иіс, камырдағы цикорий ұнтағының құрамын төмендетуге болады.

Мұндай ескерту қара бидай кебегін қосып, қарақұмық ұнындағы печеньеелерге де қатысты, граммдарды дұрыс есептеу өнімді органолептикалық және физика-химиялық қасиеттері бойынша жақсартуға, сондай-ақ адамның ішек-асқазан жүйесіне теріс салдарсыз жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Жұмысты аяқтау үшін алынған десерттер 1 типті және 2 типті қант диабетімен ауыратын бірнеше адамға қандағы қанттың дәмін татып, өлшеуге ұсынылды.

Бірінші өкіл, қант диабеті инсулинінің орташа бір разрядты 1 типті 17 жастағы жас жігіт қандағы қанттың бастапқы деңгейін өлшеп, цикорий ұнтағы қосылған сұйылтылған ұнға печенье сынап көрді.

Тамақты бастамас бұрын оның қанында қант мөлшері 12 ммоль/л, тамақтан кейін-14 ммоль/л болды. көрсеткіштер 12 ммоль / л, бұл адамда жоғары деп саналды, бірақ рұқсат етілген нормада 17-20 ммоль/л-ден жоғары, көрсеткіш аспады, жас жігіт 7 дана жеп, инсулиннің 2 разрядын қабылдады печенье түскі асқа дейін 2,5 сағат бұрын.

Екінші өкіл қыз, 19 жаста, қандағы инсулиннің бір разрядының төмендеуі бар қант диабетінің 1 түрі бар. Тамақты бастамас бұрын оның қанында қант мөлшері 3,0 ммоль/л болды, каркаде мен шие негізіндегі желе сынамасынан кейін көрсеткіш 3,9 ммоль/л болды.

Бұл өкілдің қандағы қант деңгейі төмен (инсулинге төзімділік), ол шамамен 0,10-ға көтерілді, бұл көрсеткіш оның жағдайы үшін норма болып саналады, ал ол инсулин енгізбеді.

Бұл қыздың инсулині қалыптыдан жоғары болды, оған қажет емес еді. Осы тәжірибенің арқасында дайын өнімді қант диабетімен ауыратын адамдар үшін профилактикалық мақсат ретінде қолдануға болатындығы анықталды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Денсаулық сақтау министрлігі. [Электрондық ресурс] Кіру режимі: <https://bizmedia.kz/2022/11/14/400-000-chelovek-boleyut-saharnym-diabetom/>

2. Т. Е. Карамышева қант диабеті. Қазіргі энциклопедия-М, 2015. – 72.

3. Логвинчук Т. М., Добровольский в. ф. емдік-профилактикалық өнімдер мен диеталық қоспаларды өндіру үшін цикорийді қолдану // тағамдық ингредиенттер. Шикізат және қоспалар.-2004.- № 1.-Б. 30-31.

4. ГОСТ 33999-2016 " мамандандырылған Тамақ өнімдері. Диеталық емдік және диеталық профилактикалық тағамның тағамдық өнімдері. Терминдер мен анықтамалар".

ҚОҒАМДЫҚ ТАМАҚТАНДЫРУ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ЖІКТЕЛУІ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІГІ

ЖАКУПОВА А.

ТПП-20-1к тобының студенті

ЖАР Ж.Ж.

*Ғылыми жетекші, магистр, оқытушысы,
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

Аннотация. Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорны – аспаздық өнімдерді, ұннан жасалған кондитерлік және нан-тоқаш өнімдерін өндіруге, оларды өткізуге және тұтынуды ұйымдастыруға арналған кәсіпорын.

Өнімдерді өндіруді, өткізуді және тұтынуды ұйымдастыруды тұтынушылардың демалысы мен көңіл көтеруін ұйымдастырумен біріктіретін мейрамханалар, кафелер, барлар.

Өндіріс сипатына, шығарылатын өнім ассортименті мен қызмет көрсету көлеміне қарай барлық қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары белгілі бір топтарға бөлінеді.

Өндіріс сипатына қарай кәсіпорындар дайындау, алдын ала дайындық және толық өндірістік циклі бар кәсіпорындар болып бөлінеді.

Түйінді сөздер: эстетика, имидж, эргономика, микроклимат, бірегейлік.

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорнының түрі - аспаздық өнімдердің сипаттамалық ерекшеліктері және күрескерлерге көрсетілетін қызметтердің ауқымы бар кәсіпорын түрі. ГОСТ Р 50762-95 бойынша «Қоғамдық тамақтандыру. Кәсіпорындардың классификациясы, қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының негізгі түрлері мейрамханалар, барлар, асханалар, кафелер, снэк-барлар. Бірақ жоғарыда айтылғандар бойынша қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары өндіріс сатылары бойынша жіктеледі, сондықтан дайындау кәсіпорындарының дайындау фабрикасы, жартылай фабрикаттар зауыты, аспаздық фабрикасы сияқты түрлері бар; шығарылатын аспаздық өнімдердің үлкен көлемі бойынша асхана фабрикалары мен тамақ өңдеу комбинаттары сияқты қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының түрлері ерекшеленеді. Қоғамдық тамақтандыру орындарында көрсетілетін қызметтерді кеңейту үшін буфеттер, ауызашарлар, аспаздық дүкендер ұйымдастырылуда.

Өртүрлі типтегі және сыныптағы қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарында тұтынушыларға көрсетілетін қызметтер «Қоғамдық тамақтандыру қызметтері» ГОСТ Р 50764-95 сәйкес келесіге бөлінеді:

- тамақтандыру қызметтері;
- аспаздық және кондитерлік өнімдерді өндіру бойынша қызметтер;
- тұтынуды және техникалық қызмет көрсетуді ұйымдастыру бойынша қызметтер;
- аспаздық өнімдерді сату бойынша қызметтер;
- демалыс қызметтері;
- ақпараттық-кеңес беру қызметтері;
- басқа қызметтер.

Қоғамдық тамақтандыру қызметтерін мердігер (қоғамдық тамақтандыру кәсіпорны)

оның түріне (және мейрамханалар мен барлар үшін, олардың сыныбына) сәйкес анықтайды және мемлекеттік стандартқа сәйкес сертификаттау органымен расталады. Алкоголь және темекі өнімдерін сатумен айналысатын қоғамдық тамақтандыру орындарының осы қызмет түріне лицензиясы болуы қажет.

Қызмет көрсету уақытша тоқтатылған жағдайда (жоспарланған санитарлық күндерге, жөндеу жұмыстарына және басқа жағдайларда) кәсіпорын тұтынушыға өз қызметін тоқтату күні мен мерзімі туралы ақпаратты уақтылы беруге міндетті. және жергілікті билік органдарына хабарлайды.

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары мемлекеттік стандарттарда, санитарлық, өртке қарсы ережелерде, технологиялық құжаттарда және басқа да нормативтік құжаттарда белгіленген қызмет көрсету сапасына, олардың өміріне, адам денсаулығына, қоршаған ортаға және мүлікке қауіпсіздігіне қойылатын міндетті талаптарды сақтауға міндетті.

Қоғамдық тамақтандыру қызметтері кәсіпорын түріне қарамастан келесі талаптарға сай болуы керек:

- көзделген мақсатқа сәйкестігі;
- қамтамасыз етудің дәлдігі мен уақытылылығы;
- қауіпсіздік және экологиялық тазалық;
- эргономика және жайлылық;
- эстетика;
- қызмет көрсету мәдениеті;
- әлеуметтік мақсаттылық;
- ақпараттық.

Дайындау фабрикасы – жартылай фабрикаттарды, аспаздық, кондитерлік өнімдерді өндіруге және оларды басқа да қоғамдық тамақтандыру орындарына және сауда желісі кәсіпорындарына жеткізуге арналған ірі механикаландырылған кәсіпорын. Егін жинайтын фабрика-асхананың қуаттылығы тәулігіне тонна өңделген шикізатпен анықталады. Егін жинау зауытында өнімділігі жоғары құрал-жабдықтар, соның ішінде ет, балық және көкөністерді өңдеуге арналған механикаландырылған желілер бар; қуатты тоңазытқыш жабдықтар; ет пен құс етін жібітуге арналған – жібіткіштер. Дайындау фабрикасында конвейерлері, өнім мен шикізатты тасымалдауға арналған әуе механикалық желілері бар үлкен қоймасы бар; ет, құс, балық, көкөніс, аспаздық және кондитерлік цехтар, экспедиция және жартылай фабрикаттар мен аспаздық өнімдерді басқа кәсіпорындарға тасымалдау үшін функционалды контейнерлерді пайдалануды көздейтін мамандандырылған көлік. Өндіріс цехтары заманауи жоғары өнімді құрал-жабдықтармен жабдықталған. Олар тез мұздатылған жартылай фабрикаттар мен ыдыстарды дайындауға арналған желілік механикаландырылған желілерді ұйымдастыруға болады, оларды сақтау төмен температуралы камераларда қамтамасыз етіледі.

Жартылай фабрикаттар зауытының егін жинау фабрикасынан ерекшелігі тек ет, құс, балық, картоп және көкөністерден жартылай фабрикаттарды және үлкен қуаттылықта өндіретіндігінде. Мұндай кәсіпорынның қуаттылығы тәулігіне 30 тоннаға дейін өңделген шикізатты құрайды деп болжануда. Дайындау фабрикалары, жартылай фабрикаттар, асхана фабрикалары, тамақ комбинаттары негізінде аспаздық сауда-өндірістік бірлестіктер құрылуы мүмкін.

Асхана фабрикасы – жартылай фабрикаттарды, аспаздық және кондитерлік өнімдерді шығаруға және олармен алдын ала пісірілген кәсіпорындарды қамтамасыз етуге арналған ірі қоғамдық тамақтандыру кәсіпорны. Асхана фабрикаларының басқа сатып алу кәсіпорындарынан айырмашылығы, олардың ғимаратында асхана, мейрамхана, кафе немесе тағамдар бар болуы мүмкін. Асхана фабрикасының құрамына негізгі цехтардан басқа алкогольсіз сусындар, кондитерлік өнімдер, балмұздақ, салқындатылған және тез мұздатылған тағамдар өндіру және т.б. цехтар кіруі мүмкін. Асхана фабрикасының қуаттылығы 10-15-ке дейін. ауысымына мың тағам.

Азық-түлік комбинаты ірі сауда-өндірістік бірлестік болып табылады, оның құрамына: дайындау фабрикасы немесе мамандандырылған дайындау цехтары және тамақ дайындауға дейінгі кәсіпорындар (асханалар, дәмханалар, жеңіл тағамдар) кіреді. Жоғары механикаландырылған жабдықтары бар қоғамдық тамақтандыру комбинаты жартылай фабрикаттарды өндіруді және басқа қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарына жеткізуді қамтамасыз етеді. Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорнының біртұтас өндірістік бағдарламасы, біртұтас әкімшілік бөлімі, ортақ қоймасы бар. Қоғамдық тамақтандыру кешені, әдетте, ірі өндірістік кәсіпорынның аумағында оның контингентіне қызмет көрсету үшін құрылады, бірақ, сонымен қатар, ол іргелес тұрғын ауданның тұрғындарына, жақын орналасқан мекеме қызметкерлеріне қызмет көрсете алады. Студенттердің жалпы саны 5 мыңнан асатын ірі жоғары оқу орнында тамақтану кешенін құруға болады. Мектептік тамақ кешендері де құрылуда.

Ет комбинаттарында, балық зауыттарында, көкөніс қоймаларында мамандандырылған аспаздық шеберханалары ұйымдастырылған. Еттен, балықтан және көкөністерден жартылай фабрикаттарды өндіруге және оларды дайындауға дейінгі кәсіпорындарға жеткізуге арналған. Шикізатты өңдеуге және жартылай фабрикаттарды өндіруге арналған өндірістік желілер пайдаланылады, ауыр тиеу-түсіру жұмыстары механикаландырылған.

Асхана – жалпыға қолжетімді немесе тұтынушылардың белгілі бір контингентіне қызмет көрсететін, күн сайын өзгертін ас мәзіріне сәйкес тағамдарды дайындайтын және сататын қоғамдық тамақтандыру мекемесі. Асханадағы тамақтандыру қызметі – аптаның күніне немесе қызмет көрсетілетін контингенттің әртүрлі топтарына (жұмысшылар, оқушылар, туристер және т. және кәсіпорындағы тұтыну). Асханаларды ажыратады:

- сатылған өнімнің ассортименті бойынша – жалпы және диеталық;
- қызмет көрсетілетін тұтынушылар контингенті бойынша – мектеп, студент, жұмысшы және т.б.;
- орналасқан жері бойынша – қоғамдық, оқу, жұмыс орны бойынша.

Кафелер сыныптарға бөлінбейді, сондықтан тағамдар ассортименті кафенің мамандануына байланысты.

Өзіне-өзі қызмет көрсететін әмбебап дәмханаларда бірінші тағамдардан алынған мөлдір сорпалар, қарапайым пісірудің екінші тағамдары: әртүрлі салмасы бар құймақ, жұмыртқа, шұжық, қарапайым гарнир қосылған шұжықтар сатылады.

Даяшы қызметі бар кафелердің мәзірінде арнайы, тапсырыс бойынша дайындалған тағамдар бар, бірақ көбінесе фастфуд.

Мәзірді құрастыру және сәйкесінше жазу ыстық сусындардан басталады (кемінде 10 дана), содан кейін олар салқын сусындар, ұннан жасалған кондитерлік өнімдер (8-10 дана), ыстық тағамдар, салқын тағамдарды жазады.

Кафе келушілердің демалуына арналған, сондықтан декоративті элементтермен, жарықтандырумен, түс схемасымен сауда алаңының дизайны үлкен маңызға ие. Микроклиматты жеткізу және шығару желдету жүйесі қамтамасыз етеді. Жиһаз стандартты жеңіл конструкция болып табылады, үстелдерде полиэфирлі жабын болуы керек. Ыдыс-аяқтардан ол пайдаланылады: тот баспайтын болаттан жасалған металл, жартылай фарфор фаянс, жоғары сапалы шыны.

Кафеде сауда алаңдарынан басқа келушілер үшін вестибюль, гардероб, дәретхана бөлмелері болуы керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Кушнарева В. С. Сервисная деятельность, — М.; Ставрополь: МИРАКЛЬ, 2013. — 176 с.
2. Макушева О. Н. Анализ показателей ликвидности предприятий пищевой отрасли в условиях введения санкций на ввоз продуктов в РФ // Материалы III Международного научного конгресса «Предпринимательство и бизнес в условиях экономической нестабильности» Финансовый университет при Правительстве РФ. — 2015. — С. 95–97.

КӘСІПОРЫНДА НАН-ТОҚАШ МЫСАЛЫНДА ЖАҢА БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІ ӨНІМДІ ӨНДІРУ

МӘУЛЕН Ә. Д.

ТПП-20-4ск тобының студенті

ЖАР Ж.Ж.

*Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

Аннотация. Нан – біздің Отанымыздың байлығы, халықтың негізгі тамақтану өнімі болып табылады. Қазақстандағы нан-тоқаш және ұннан жасалған кондитерлік өнімдерді өндіру мен тұтынудың қазіргі жағдайы талданады. Бұл саланы дамытудың маңыздылығы атап өтілді. Нанның әлеуметтік тағам ретіндегі рөлі. Нан-тоқаш және ұннан жасалған кондитерлік өнімдер өндірісін дамытудың негізгі мәселелері мен міндеттері тұжырымдалған. Қаралатын тауар топтарының өндірісін жетілдірудің негізгі бағыттары. Азық-түлік тұтыну мәдениетін дамытудың маңыздылығы. Жаңа нан өнімінің түрін нарыққа шығару.

Кілт сөздер: нан өнімдері, нарық, өнімді өндіру, нан зауыты, тұтыну, құндылық, процесс.

Қазақтың дархан дастарханында ұннан жасалатын тағамдар жетерлік. Халқымыз «ас атасы – нан» деп ұннан жасалатын тағамдарды ерекше қастерлеген. Нанның киесі туралы ел ішінде аңыз әңгімелер де өте көп. Сондықтан қазақтар адам қажеттіліктерінің ішінде тағамды жоғары қойған. «Астан үлкен емессің», «Ерді қорласаң састырар, асты қорласаң құстырар» деген секілді ескертпе сөздер, мақал- мәтелдер осының дәлелі. Қай заманда, қалай айтылғанына қарамастан, халық асты құрметтеудің жолын, оны әзірлеудің көзін, ретін таба білген.

Халқымызды жоғары сапалы тамақ өнімдерімен қамтамасыз ету мәселесін шешудің басты жолы алатын шикізаттарды дер кезінде ысырапсыз, шығынсыз, ұтымды, тиімді пайдалану, ал жақсы өмір қозғалысын қамтамасыз ету үшін ортамызды үнемі қажетті энергиямен, яғни белокпен, амин қышқылдарымен, май қышқылдарымен, минералды заттармен, витаминдермен қамтамасыз етіп отыру. Бұл энергия көздері нанда көп кездеседі және организмге күнделікті түсіп отырады.

Нан және нан-тоқаш өнімдері - бұл біздің елімізде өз шикізаты мен өндірісі есебінен өз қажеттіліктерін толық қамтамасыз ететін негізгі азық-түлік тауарларының бірі. Нан пісіру саласы жетекші тамақ салаларының бірі бола отырып, біздің қоғам өмірінің барлық салаларына әсер етеді. Осылайша, Қазақстанның бидай мен бидай ұны өндірісіндегі әлемдік көшбасшылығы, жер ресурстарымен қамтамасыз етілуі, органикалық өнім өндірісі мен экспортының жоғары әлеуеті қазақстандық тамақ өнеркәсібін дамыту үшін елеулі мүмкіндіктер береді.

Нан және нан өнімдері біздің еліміздің тұрғындарының тамақтануында жетекші орындардың бірін алады. Қазіргі жағдайда осы жаңа бәсекеге қабілетті өнімдердің ассортиментін кеңейту маңызды экономикалық міндет болып табылады. Оны тамақтану кәсіпорындарында немесе тамақ өнеркәсібінде қолдануға ұсынылатын заманауи технологияларды қолдану арқылы тиімді шешуге болады, бұл оны өндіруге төмен шығындармен жоғары сапалы өнім алуға мүмкіндік беруі көзделеді [1].

Нан-тоқаш өнімдерін шығаруға қатысты өндірілетін өнім көлемін ұлғайтуға, ассортиментті кеңейтуге, сапаны арттыруға, қамыр дайындаудың ұзақ сатыларын азайту арқылы өнімнің құнын төмендетуге мүмкіндік беретін қарқынды технологияларды қолдануды білдіреді.

Нан-тоқаш және ұннан жасалған кондитерлік өнімдердің сапасын арттырудың маңызды факторы сапа көрсеткіштеріне сәйкес және қол жетімді шикізатпен қамтамасыз ету болып табылады. Нанның құндылығын тек оның химиялық құрамына қарап қоймай, сонымен қатар оның дәмі, иісі, нанның жұмсақтығы, сыртқы пішініне де қарап бағалайды .

Нан - бұл адам рационының маңызды құрамдас бөліктерінің бірі, адасның тағамдық заттар мен энергияға физикалық қажеттілігінің 60% - ын қамтамасыз етеді. Нан өнімдерін өндіру кезінде олардың құрамына кіретін компоненттердің функционалдық ерекшеліктерін ескере жүру маңызды. Аминқышқылдарының құрамы бойынша ақуыздардың тепе-теңдігіне ерекше назар аудару қажет. Ағзаға кіретін ақуыз аминқышқылдарына дейін ыдырау процесі жүреді, нәтижесінде пайда болған аминқышқылдарынан ағзаға қажетті заттар синтезден өтеді. Адам ағзасында қажетті ақуыз элементтерін қалыптастыру үшін қажетті ақуыздар маңызды аминқышқылдарының өзара теңгерімді мөлшерінен тұруы керек. Дәнді дақылдар үшін ең шектеулі амин қышқылы-лизин деп аталады.

ҚР нан өнімдерін тұтыну нормасы - 131 кг нан-тоқаш өнімдері (ұнға қайта есептегенде 95 кг), оның ішінде қара бидай наны — 69 кг (ұнға қайта есептегенде 47 кг). Бұл нормативтер Қазақстан Республикасының тұтыну туралы мәлімдемесінде көрсетілген.

Қазақстан Республикасында бұрынғы нан өнімдері жүйесінің 500-ге жуық нан зауыты, 550-ге жуық тұтыну кәсіпорындары, 5,5 мыңнан астам ұсақ жеке кәсіпорындар ашылып, жұмыс істеу негізінде атқарылады.

Стандартқа сай емес өнімдердің пайда болуының негізгі себептері:

- өндіріс технологиясының бұзылуы;
- төмен сапалы ұнды пайдалану;
- жақсартқыштарды бақылаусыз қолдану, нәтижесінде нан жақсы түрге ие, бірақ иісі мен қанағаттанарлықсыз дәмнің болуы;
- шағын бизнес кәсіпорындарында зертхананың болмауы, соның негізінде шикізат пен дайын өнімнің сапасы мүлдем бағаланбайды.

Нан және нан өнімдерін өндірудің технологиялық процесі келесіден тұрады. Олар:

- шикізатты қабылдау,
- өнімді дайындау,
- қамырды илеу,
- қамырды ашыту процесі,
- қамырды бөлу,
- қамырды формалау,
- пысыру,
- суыту,
- сақтау және сатуға дайындау [2].

Нанды дайындау процесіне тоқтала кететін болсақ:

Нанды илеу - ең басты техникалық жұмыс, одан нан өнімдерінің әрі қарай дұрыс әзірленуі мен құрамының сақталуына байланысты болып келеді. Нанды илеу процесі үшін жылы суға ашытқы, тұз бен шекерді және тағы да қосалқы заттарды арластыру үшін арнайы трубаларға жіберіледі. Араластыру процесінен кейін қамырды көтерілу үшін біраз уақытқа жылы жерге қойып қою қажет.

Қамырды ашыту процесі.

Ашытқы - ол микроорганизм болып саналады, ол өзінің процессінде оттегіні жұтады да, көмірқышқыл газын шығарады, соның негізінде қамырда ауа көпіршіктері пайда болады. Қажетті қалып пен дәмге ие болғаннан кейін нан ысыту цехына жіберіледі.

Қамырды бөлу және формалау. Қазіргі технология дамыған заманда нан өндіретін цех астыңғы қабатта орналасады.

Пісіру процесі.

Нанды өндірудің келесі бір кезеңі ол нанды пісіру. Ол арнайы пеште қыздырылып

пісіріледі. Пісірудің температурасы 220-240°-қа дейін жету керек. Пісірудің ұзақтығы оның көлеміне және массасына байланысты мысалға: 15-60 минут құрауы мүмкін. Бастапқыда қамырдың көлемі тез үлкейеді, кейін процесс тежеледі, ал сосын мүлде тоқтайды да нанның қалпы тұрақты болып қалады. Әр түрлі сұрыптағы нанның өзінің дайындау технологиясы болады.

Нан кәсіпорындары үшін мінез-құлық сегментациясы да үлкен маңызға ие. Қарағанды қаласының Нан және нан-тоқаш өнімдері нарығында "Заводской наны" алдыңғы орынды алады. Сатып алушылардың ең көп үлесі (80%) осы" нанды сатып алатыны көрсетілді. Қазіргі уақытта тамақтану өнімдерінің сапасын жақсарту басты міндеттердің бірі болып табылатыны анықталды. Нан түрінің әр алуандылығы және олардың елге айқындылығы қарастырылады.

1-сурет. “Сарыарқа Нан” зауытының нан әзірлеу процесі

Жаңа піскен нан өндіретін жетекші өңірлер Қарағанды, Ақтөбе және Алматы қалалары болып табылады, өйткені оларда тұрғындардың ең көп саны тұрады. Бұл аймақтарда жаңа піскен нан өндірісі біртіндеп өсіп келеді, бұл шағын жеке кәсіпорындардың (наубайханалардың) ашылуы, нан өнімдерінің ассортиментін кеңейту, бөлшек сауда желілерінде өз өндірісін дамыту сияқты факторларға байланысты.

Сонымен қатар, бүгінгі таңда дүкендердің сауда сөрелерінде балама (қымбат) нан-тоқаш өнімдерінің алуан түрін байқауға болады, мысалы, көп дәнді нан, жоғары тағамдық құндылығы бар органикалық нан-тоқаш өнімдері және т.б. сонымен қатар, наубайхананың басым бөлігін мамандандырылған кәсіпорындар өндіретінін атап өтеміз.

Бұйымдардың сапасын жалпы бақылау белгіленген ережелерге сәйкес жүргізіледі. Нанның сапасы бактериологиялық, химиялық және органолептикалық талдау негізінде анықталады.

Кесте 1. Нанның жалпылама стандарттары

Көрсеткіштің атауы	Сипаттамасы
Сыртқы түрі: - қалыпты нан	Пісіру барысында қажетті нан пішініне сәйкес келетін, үстіңгі қыртысы сәл дөңес, бүйірі жоқ.
- электродтарды нан	Дөңгелек, сопақ немесе ұзын сопақ.
-беті	Стандартқа сәйкес ірі жарықшақтар мен жарықшақтар жоқ, ойықтары, кесіктері бар немесе оларсыз.
-түсі	Ашық сарыдан қара қоңырға дейін, күйдірісіз.
Үгінділердің жағдайы: -пісіру	Қатты піскен емес, дымқыл болмауы, үлгілдек келу, ашытқының көп не аз мөлшерде болмауы.
-иін қандырып илеу	Кесектер мен іздердің жоқтығы.
-кеуектілік	Толық піскен, қуыстар мен тығыздағыштардың жоқтығы.
-дәмі	Нанның стандартқа байланысты дәмі, артық қоспаның болмауы.

-иісі	Артық қоспалардың иісінің сезілмеуі.
-------	--------------------------------------

Нан мен нан өнімдерінің сапасына оларды өндіру процесінде теріс және оң факторлар әсер етеді. Мұндай факторларға мыналар жатады:

- қызметкерлердің біліктілігі;
- өндірістік және басқа технологиялық жабдықтау;
- шикізат сапасы.

Кәсіпорынның жетістігі оның жеткілікті күрделі маркетингтік коммуникация жүйесін қаншалықты басқара алатындығына байланысты. Бұл жарнама, сатуды ынталандыру, насихаттау, жеке сату, сондай-ақ ауызша және қауесет түріндегі ақпараттың бейресми көздері болып табылатын әртүрлі әсер ету құралдары арқылы кәсіпорынның делдалдармен тұтынушылармен және байланыс аудиторияларымен қалыптасқан байланыстары.

Бұл саладағы қазақстандық кәсіпорындардың көпшілігінің жоғалуы, өкінішке орай, айқын. Көбінесе тіпті қолайлы бағамен ұсынылатын сапалы тауарлар мен қызметтер өз сатып алушыларын таба алмайды, өйткені олар белсенді түрде таңылған брендтерді таңдайды.

Қазіргі заманғы жігерлі, тіпті агрессивті бәсекелестік жағдайында ұйымдарға ағымдағы ассортименттегі өнімдердің белгілі бір рентабельділік деңгейін сақтау өте қиын. Ұйымдар ұзақ уақыт бойы өз қызметінің жоғары нәтижелеріне қол жеткізуге, нарықта көшбасшылық позицияны қорғауға мүмкіндік алады.

Оны шешу жолдары әр түрлі және ең алдымен ресурстарды үнемдеумен, өнім түрлерін жетілдірумен, рецепттер мен технологияны жетілдірумен, дәстүрлі емес шикізатты қолданумен, тағамға профилактикалық бағыт пен бірқатар қорғаныш қасиеттерін берумен, халықтың тамақтануындағы дәстүрлерді жандандырумен және нығайтумен байланысты [3].

Қарағанды қаласының Нан және нан-тоқаш өнімдері нарығының жай-күйін зерттеу мынаны көрсетті:

- халықтың нан тұтынуы жыл сайын өсуде;
- нан мен нан өнімдерін тұтынудың табыстың өсуіне тәуелділігі;
- нан-тоқаш өнімдерін сатып алу құрылымында:
- соңғы жылдары нан және нан-тоқаш өнімдерінің саудасының жақсаруы байқалуы;
- нан өнімдерін сатып алу кезінде сауда кәсіпорындарының орналасқан жерінің тұрғылықты жеріне немесе жұмыс орнына жақын болу факторының үлкен рөл атқаруы;
- нанның балғындығы және әр түрлі ассортименттің болуы сияқты факторлар да назардан тыс қалмайды.

Кәсіпорында нан-тоқаш мысалында жаңа бәсекеге қабілетті өнімді өндіруге тоқтала кететін болсақ, менің зерттеулерімнің нәтижесінде жүгері ұнынан дайындалатын жаңа нан түрлерін нарыққа шығару болып табылады. “Сарыарқа Нан” зауытында өткен практикалық жұмыстарымның негізінде жаңа нан өнімінің рецептурасы жасалынды [4].

Кесте 2 .“Жүгері жармасынан әзірленетін нан” рецептурасы – 0,350 кг

Тұтыну нормасының базасы		100 кг негізгі шикізатқа	
Шикізаттың атауы	Өлшем і	Енгізу нормасы	Салмағы
Бидай ұны 1/с	кг	90	90
Престелген йодталған ашытқы	кг	1,8	1,8
“Ирексол” жақсартқышы	кг	0,1	0,1
Йодталған тұз	кг	1,5	1,5
Қант	кг	0,9	0,9
Жүгері жармасы	кг	9,5	9,5
Сұйық май	кг	3,4	3,4
Компоненттердің жалпы салмағы: 107,2.			
Ұнның ылғалдығы 14,5% 130,71% болғандағы өнім шығымы.			

Жүгері наны - дәстүрлі американдық кондитерлік өнімі. АҚШ-тың байырғы халқы көптеген ғасырлар бойы жүгері ұнын шелпек пісіру үшін қолданған. Ал келген еуропалық иммигранттар жүгеріден өз отанында сол нанға ұқсас нан жасауға тырысып, рецепттерін жетілдірді.

Дайындау технологиясы бидай нанының жасалу технологиясына ұқсас келеді:

- Араластырғыш аппаратына жүгері ұнын, қантты, жақсартқыш, пісіру ұнтағын және тұзды араластырылады;
- Жеке жұмыртқа мен өсімдік майы араластырылады;
- Келесі қадам құрғақ және сұйық қоспалар өзара араластырылынып, қамыр иленеді;
- Қамырды бөлу аппаратына жібереміз;
- Керекті масса бойынша бөлінген қамыр формаларға бөлінеді;
- Қамырдың демалуы үшін кішкене уақыт көтерілуіне жылытылған пешке салып қоямыз;
- Демалған қамырды 205 градуста қызған пешке салып, пісіреміз;
- Дайын өнім суытылғаннан кейін, қаптамалау аппаратына жібереміз;
- Қапталынған дайын өнімді дүкендерге жіберіледі.

Осы өнімді нарықта сәтті жылжыту үшін "нан" тармағы: "Жүгері нан" өніміне жоғары бөлшек сауда бағасын белгілеу керек, өйткені тауар барлық халыққа қолжетімді түрде жасалынуы тиіс. Осы өнімнің сапасын бақылаудың тиімді жүйесін құру, бұл тауарды нарыққа шығару кезеңінен кейін сату көлемінің төмендеуіне жол бермеуге мүмкіндік береді. Кәсіпорын міндетті жаңа өнімді экологиялық таза, пайдалы қасиеттерге толы етіп орналастыру керек.

Өнімді нарыққа шығару кезеңінде аймақтық теледидар мен интернет желісінде сондай-ақ әртүрлі газеттер мен журналдарда жарнама іске қосылуы керек. Болашақта жарнамалық акциялар жүргізіліп, бөлшек сауда орындарында дәм тату акциясы ұйымдастырылған жөн.

Нан-тоқаш өнімдерінің бұл желісі орташа баға сегментінде немесе бәсекелес зауыттарға қарағанда төмен бағада болуы керек. Бұл ұйымға өсу мен бәсекелестік артықшылықтарды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін кеңейтілген ассортимент желісі. Бұл жоба айтарлықтай материалдық шығындарды талап етеді, бірақ жеткілікті инвестициялау және ойластырылған жарнама компаниясымен тауар өзінің тауарлық қатарындағы өнімдер арасында сатылымның көшбасшысы бола алады. [5].

Әдебиеттер тізімі:

1. Ауэрман Л.Я. Технология хлебопекарного производства. – Изд. 7-е, доп. – Учебник для вузов. – М.: Пищевая промышленность, 2002г. – 58 с.
2. Чистова М.В. Совершенствование технологии хлебобулочных изделий из кукурузной муки, обогащенных пищевыми волокнами: Дис. ... кандидата технических наук: 05.18.01 - М.: 2012.- 167 с.
3. Суворов И.В. Разработка витаминноминеральных смесей для обогащения пшеничной муки и хлебобулочных изделий: Дис. ... кандидата технических наук: 05.18.01-М.: 2011.- С.150.Г.В. Шадрин «Экономический анализ и его теория»- 125 с.
4. Пономарева Е.И. Научные и практические основы технологии хлебобулочных изделий функционального назначения с использованием сбивных полуфабрикатов: Дис. ... доктора технических наук: 05.18.01 - М.: 2009.- 475 с.
5. МЕМСТ 5667-65 «Нан және нан өнімдері»

ДҰРЫС ТАМАҚТАНУҒА АРНАЛҒАН ҰЛТТЫҚ ӨНІМ - «ЖЕНТ»

ОРАЗАЛИЕВА О.О.

ТІІІ-20-2к тобының студенті

АБЗАЛБЕК М.С.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақаланың негізгі мақсаты қазіргі қоғамдағы өзекті мәселердің бірі дұрыс тамақтануды талдау. Біз бұл жобанда ұлттық өнімімізді жаңғырту мақсатында женттің қолдану аясының кеңдігі жайлы айтамыз. Жент-қазақ халқының талқаннан жасалатын ұлттық тағамдарының бірі. Ол өте дәмді, құнарлы десерт. Женттің жақсы қасиеті оның ұзақ сақталуында. Оны салқын жерде бір аптадан екі айға дейін сақтауға болады. Жент - ежелгі көшпенділердің "тірі тамағы".

Түйінді сөздер: Жент, тамақ, экологиялық өнім, эксклюзив, төмен құн, бәсекелестік

Бірегей өнім, пайдалы және экологиялық таза өнім. Жент көшпелі халықтардың ежелгі рецепті негізінде жасалады. Бұл тағам денені тез қанықтырып, саяхатшының күшін ұзақ уақыт ұстап тұра алады. Женттің алқан ішектерді ынталандырады, теріні түрлі бөртпелерден тамаша тазартады. Оның көмегімен жаралар мен жаралар жақсы емделеді. Бұл қант диабеті, холелитиаз, бауыр, бүйрек аурулары, семіздік, аллергиядан зардап шегетіндерге арналған тағам. "Талқан" салмақ жоғалту бағдарламаларына енгізілген. Бидай көшеттерінің ең құнды қасиеттерінің бірі-олар қартаю процесін баяулатады. Оларды күнделікті рационға қосқан кезде дене жасарады, терінің, шаштың, тырнақтың жағдайы жақсарады. Олар 21 ғасырдың тамағы деп аталады. Талқан өндірісінде қолданылатын технология көшеттердің емдік күшін сақтауға мүмкіндік береді. Ақуыздар мен көмірсулар ассимиляция үшін оңтайлы қатынаста болады (1:5). Сонымен қатар, біздің ағзамыз үшін өте маңызды минералдар (мырыш, магний, темір, кальций, мыс, селен және т.б.) сақталады. Оны қорыту және ассимиляциялау үшін үлкен энергия шығыны қажет емес, өйткені өсірілген дәндерде қоректік заттардың барлық қоры 90% тұтынуға дайын пішінге айналады: ақуыздар – аминқышқылдарына, крахмал – глюкозаға. Бұл организмдегі барлық өмірлік процестерге жауап беретін миға жақсы қолдау. Менің міндетім-ескі пісіру рецептерін еске түсіру, бұл туралы қазіргі ұрпаққа айту және, әрине, дәмнің шығу тегін қайтару. Женттің негізгі тұтынушылары - 1 жастан асқан балалар мен ересек адамдар. Бастамашының түпкі мақсаты - бір санаттағы бірегей өнімді жасау және оның сипаттамаларын кемелділікке жеткізу, жоғары сапамен және тұрақтылықпен байланысты отандық бренд жасау және уақыт өте келе әр отбасының ас мәзірінде орын алатын, денсаулыққа пайдалы өнімге айналады. Өнімнің басты ерекшеліктері болып табылады:

1. Экологиялық тазалығы - жент табиғи ингредиенттерден (бидай және тары) әзірлеу;
2. Эстетикасы – дайын өнімді шыны ыдысқа құю, және оны қаптау барысында крафт қағазын қолдану оған ерекше әдемілік беріп, табиғи өнім екенін дәлелдейді;
3. Эксклюзивтілігі – қарапайым тәтті батончиктер нарықта жиі кездеседі, ал жент сирек кездесетін ерекше өнім;
4. Функционалдылық және эргономикалылығы – жент батончигін күнделікті рационда да қолдануға болады.
5. Өнімді әзірлеуде шикізатқа аса зор мән беріледі – оған қажетті шикізат, яғни тары мен бидайдың ірі ұнтақталған ұнын өзін өндіруші өзі жасауға міндеттеледі.
6. Төмен құны – қажетті ингредиентті бастамашы өзі әзірлейтіндіктен, оның құны тиімдірек болады.

Елімізде жент өндіру бірінші кезекте ұлттық өнімдер өндірісімен тығыз байланысты. Ұлттық өнімдер өндірісі – «Қазақстанда жасалған», «отандық брэнд» түсініктерімен тығыз байланысты. Ұлттық тағамдарымызды өндірістік деңгейде өндіру ұлттық өнімдеріміздің тауарлық түр-сипат алуымен ғана емес ұлттық рухты көтеруге де ықпал етеді. Қарағанды аймағы бойынша жентті өндірістік деңгейге қойған кәсіпорын жоқ, дегенмен «Алтын Арба» базарында фермерлік тауарлар сәресінде шоколадпен қапталған жентті кездестіруге болады.

Ал бастамашының ұсынып отырған шоколадтағы женттің Қазақстан және қарағанды бойынша өндірушілерден басты айырмашылығы – құрамы бойынша диеталық және дұрыс тамақтануға бағытталған рецептура бойынша әзірленеді. Жент құрамында қант болмайды, бұл сәйкесінше қазіргі кездегі қант құнының қымбаттауы өнімнің өзіндік құнының төмендеуіне едәуір әсер етеді. Қант орнына фруктоза қолданылады, 30 гр жент кәмпитіне шамамен 50 гр ұант жұмсалса, фруктоза 5 гр ғана қолданылады. Жентке тән тәтті дәм шоколад есебінен толықтырылады. Жент құрамындағы талқан ақуызға бай, сары май ақзадағы майға деген сұранысты толықтырса, шоколад пен фруктоза көмірсуға деген қажеттілікті өтейді. Осы тұста, ақуыз, көмірсу, маймен қамтамасыз етілген рационалды тамақтануға арналған тауар болады.

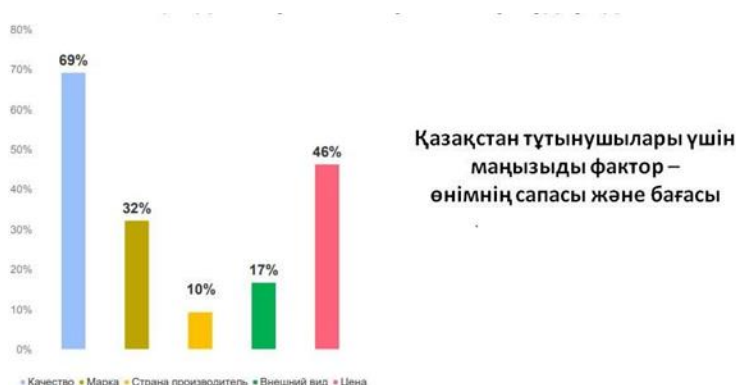
Төмендегі суретте Қазақстан тұтынушыларының жентті тұтыну деңгейі көрсетілген.

1-сурет. Қазақстан тұтынушыларының жентті тұтыну деңгейі

Дереккөз: CrossMedia Report Template – 2021, Казахстанский потребитель национального продукта.

Келесі диаграммаға назар аударсақ, елімізде тұтынушылардың ұлттық өнімдерді таңдауда қандай сапалық және экономикалық көрсеткіштерге аса үлкен қызығушылық танытатынын байқауға болады.

2-сурет. Елімізде тұтынушылардың ұлттық өнімдерді таңдауда қандай сапалық және экономикалық көрсеткіштерге аса үлкен қызығушылық танытатындығы туралы диаграмма

Өнімнің сапасы және қолжетімді бағасы – ең шешуші фактор деп айтуға болады. Бүгінгі таңда Қарағанды қаласында жент өндірушілерді тек «Алтын арба» базарының фермерлік сәресінен және қаланың супермаркеттерінде еліміз бойынша әр-түрлі өндірушілердікін көруге болады. Егер Қазақстан бойынша нарықтағы танымал жент өндірушілердің баға саясатына талдау жүргізсек төмендегі кестедегі талдау жұмысынан көруге болады. Қарағанды қаласы бойынша қансыз жасалған како мөлшері 80 %-дан т- мен емес шоколадпен глазуриленген жент конфетән өндірушілер жоқ. Жоба бастамашысы осы сала бойынша Қарағанды облысында эксклюзивті өнім өндіруші болмақ.

Әдебиеттер тізімі:

1. Тілемісов Х. Қазақтың ұлттық тағамдары. Алматы, 2017.-56 б.
2. Мұсағажинова Ә. Қазақы ас: дәстүр мен дәм. Алматы, 2020 – 43 б.
3. Маргулан А. Х., Востров В. В. Культура и быт казахского колхозного аула. — Наука, 2020. — С. 226. — 302 с

МАЙЛЫЛЫҒЫ БІРДЕЙ СҮТТЕРДЕГІ КАЛЬЦИЙ ТҰЗДАРЫНЫҢ МӨЛШЕРІН АНЫҚТАУ

ӨМІРБЕК Ә.

ТІІІ-20-2к тобының студенті

ЕРУБАЕВА Д.Ш.

*Ғылыми жетекші, Аға оқытушы, магистр
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

Аннотация. Ұсынылып отырған мақалада әр түрлі өндірушілердің сүтіндегі кальций тұздарының мөлшері комплексометриялық әдіс арқылы анықталды; сүттің өзіне тән ерекшеліктері, сондай-ақ кальцийдің адам денсаулығына әсері анықталды; кальцийдің жетіспеушілігі мен артық болуының теріс салдарлары қарастырылды; әр түрлі өндірушілер шығарған бірдей майлы сүттегі кальций тұздарының мөлшері салыстырылды.

Түйін сөздер: сүт, кальций тұздары, титриметрия, комплексометриялық әдіс

Сиыр сүті - мидың жұқа тіндерін, демек, ақыл-ойды тез және мүмкіндігінше дамытуға мүмкіндік беретін бүкіл әлемде теңдесі жоқ жалғыз өнім. Адам туылған сәттен бастап алатын алғашқы тағамы - бұл ана сүті. Ана сүтінің арқасында нәрестелер өмірдің алғашқы айларында қалыпты өсіп, басқа ештеңе тұтынбай дамиды. Бұл факт сүттің толық және алмастырылмайтын тамақ өнімі екендігінің керемет дәлелі болып табылады. Ересектер үшін сүттің зияны туралы теориялар пайда болды, бірақ адамзат тарихы барысында оны тұтынып, емдік өнім деп санаған адамдар оны жоққа шығарды. Ежелгі Египетте, Грецияда, Римде сүт «денсаулық көзі», «өмір шырыны», «ақ қан» деп аталды. Қазіргі диетологтар сүтті маңызды тағам деп санайды.

Сүттің құндылығы оның құрамында адамға қажетті барлық заттар бар екендігінде ғана емес, сонымен қатар сүттің барлық компоненттері өте жақсы теңдестірілген және оңай сіңетін және қол жетімді түрде болатындығында. Ұзақ уақыт бойы дәрігерлер әртүрлі ауруларды емдеуге сүт тағайындады: өкпе туберкулезі, бронхит, плеврит, асқазан-ішек аурулары, қышыма, жүйке аурулары. Ол бауыр циррозы, семіздік, подагра, ағзаны зиянды заттардан тазарту үшін қолданылған. Айта кету керек, пастеризация кезінде сүттің пайдалы қасиеттері айтарлықтай төмендейді (60°C дейін қызады): альбуминдер мен дәрумендердің ыдырауы басталады, бактерицидтік заттар жоғалады. Қайнау химиялық құрамын да өзгертеді. Сондықтан емдік мақсатта шикі, жаңа сауылған сүтті қолдану керек [1].

Сүт кальцийі табиғатта ең оңай сіңірілетін зат. А, В₂, D₃ дәрумендерінің, каротин,

холин, токоферолдар, тиамин және аскорбин қышқылының кешені өте жақсы теңдестірілген. Мұның бәрі қан сарысуындағы холестерин деңгейіне қалыпқа келтіретін әсер етеді. Қышқыл тепе-теңдігін сақтау үшін ағзаға кальций қажет. 40-50 жастан асқан адамдарда сүйек құрылымдарының жасқа байланысты қайта құрылуы басталатыны белгілі. Сүйектер сынғыш болады. 65-70 жасқа қарай сүйектердің беріктігі екі еседен астамға төмендейді. Кальций ағзаға көптеген өмірлік процестерді жүзеге асыру үшін қажет. Егер оны азық-түлікпен жеткіліксіз қабылдаса, ол сүйектен алынады. Жағдай кальций алмасуының өзіндік сипаттамаларына ие болуымен күрделене түседі: оның жетіспеушілігімен де, ол әлі де ағзадан бұрынғы мөлшерде - сүйектердегі қорлардың арқасында шығарыла береді. Бұл жағдайда сүйектер тез жұқаруы мүмкін, кальций қатысатын барлық органдар мен жүйелер де зардап шегеді. Жастар сүйек массасын жинауы керек, қарттар оны үнемдеуі керек. Кальций стресстен және жүйке жүктемелерінен ерекше қарқынды түрде шығарылады [2].

Осы зерттеудің практикалық маңыздылығы - адам денсаулығына қажетті кальций тұздарының көп мөлшері бар сүтті таңдау. Жұмыстың мақсаты: бірдей майлы сүттегі кальций тұздарының құрамын титриметриялық әдіспен анықтау (тікелей комплексонометриялық титрлеу).

Комплексонометриялық анықтау әдісі Me^{2+} - Me^{4+} металл иондарының ЭДТА-мен (этилендиаминтетрасірке қышқылы) немесе оның қос натрий тұзымен (комплекс III, трилон Б) тұрақты күрделі қосылыстар (хелаттар) түзу қабілетіне негізделген. Бұл кристалл гидраты шартты түрде $Na_2H_2Y \cdot 2H_2O$ -суда жақсы ериді. Комплексонометриядағы индикаторлар бояғыштар болып табылады: қара эриохром Т, мурексид және т.б. Олар металлохромды индикаторлардың қасиеттеріне ие – металл иондарымен күрделі түзілу кезінде түсін өзгерте алады (MeInd сияқты). Титрлеу жүргізілетін буферлік ерітіндінің рН мәні дұрыс таңдалған кезде, MeInd кешені бос индикатордың түсінен күрт ерекшеленетін түске ие болуы керек, ал оның беріктігі $MeY^{(n-4)+}$ кешенінің беріктігінен едәуір аз болуы керек. Атап айтқанда, қара эриохром Т көк түске ие (рН 7-ден 10-ға дейін), ал металл катиондарымен ол қызғылт кешендерін құрайды, сондықтан эквиваленттік нүктеде металл иондарының индикаторы бар кешеннен ЭДТА-дан кешенге ауысуы нәтижесінде бос индикатордың көк түсі пайда болады.

Кальций - сүттің маңызды макроэлементі. Ол оңай сіңетін түрінде болады және фосформен жақсы үйлеседі. Спыр сүтіндегі кальций мөлшері 100-ден 140 мг-ға дейін өзгереді. оның мөлшері тамақтану рационына, жануардың тұқымына, лактация кезеңіне және жыл мезгіліне байланысты. Жазда кальций мөлшері қысқа қарағанда төмен. Кальций сүтте үш формада болады:

- бос немесе иондалған кальций түрінде— барлық кальцийдің 11% (8,4-11,6 мг);
- фосфаттар мен кальций цитраттары түрінде-шамамен 66 %;
- казеинмен тығыз байланысты кальций-шамамен 23 %.

Сүттегі кальций тұздарының концентрациясын химиялық және физикалық әдістермен анықтауға болады. Ең жылдам және қарапайым -комплексонометриялық әдіс. Бұл әдіс сүттегі кальцийдің жалпы мөлшерінің массалық үлесін бақылауға мүмкіндік береді. Кальций иондарының массалық үлесін анықтау екі валентті кальцийі бар трилон Б тұрақты комплексонының (этилендиаминтетрасірке қышқылының динарий тұзы) түзілуіне негізделген. трилон Б кешенді қосылысы кальций катиондарын қатты байланыстырады, сондықтан оны сүтке қосқан кезде нашар еритін кальций қосылыстары фосфор мен ақуыздармен ериді. Егер сүтке кальций иондарымен боялған қосылыстар түзетін индикатор қосылса, онда эквиваленттік нүктеге трилонын Б қосқан кезде индикатордың түсі өзгереді [3].

Әр түрлі өндірушілердің сүттерінің құрамындағы кальций тұздарының мөлшерін анықтау үшін келесі сүт түрлерін «Айналайын», «Нәтиже», «Milko bo», «Lactel», «Домик в деревне», «Мое» зерттедік.

Үш титрлеудің нәтижелері бойынша біз титранттың орташа көлемін (комплекс III) және зерттеу үшін таңдаған сүт түрлеріндегі кальций тұздарының мөлшерін (1) формула

арқылы есептедік.

$$\omega(\text{Ca}^{2+}) = 0,001 \cdot m(\text{Ca}^{2+}) \cdot C_{\text{трилон Б}} \cdot V_{\text{трилон Б}} \cdot V_{\text{колба}} / V_a \text{ (г/мл)} \quad (1)$$

мұнда 0,001 – 1 г 1 мл ерітіндідегі қайта есептеу коэффициенті

$$m(\text{Ca}^{2+}) = 40,08 \text{ г}$$

$$C_{\text{трилон Б}} = 0,1 \text{ м}$$

$V_{\text{трилон Б}}$ – титрлеуге жұмсалған трилон Б көлемі (мл).

$V_{\text{колба}}$ – өлшемдік колбаның көлемі - 200 мл.

V_a – аликвотаның көлемі - 20 мл.

Есептеу нәтижелері:

1. Сүт «Айналайын» (2,5%)

$$\omega(\text{Ca}^{2+}) = 0,001 \cdot 40,08 \text{ г} \cdot 0,1 \text{ м} \cdot 0,93 \text{ мл} \cdot 200 \text{ мл} / 20 \text{ мл} = 0,03727 \text{ г/мл};$$

2. Сүт «Нәтиже» (2,5%)

$$\omega(\text{Ca}^{2+}) = 0,001 \cdot 40,08 \text{ г} \cdot 0,1 \text{ м} \cdot 1,1 \text{ мл} \cdot 200 \text{ мл} / 20 \text{ мл} = 0,04409 \text{ г/мл};$$

3. Сүт «Milko bo» (2,5%)

$$\omega(\text{Ca}^{2+}) = 0,001 \cdot 40,08 \text{ г} \cdot 0,1 \text{ м} \cdot 0,8 \text{ мл} \cdot 200 \text{ мл} / 20 \text{ мл} = 0,03206 \text{ г/мл};$$

4. Сүт «Lactel» (2,5%)

$$\omega(\text{Ca}^{2+}) = 0,001 \cdot 40,08 \text{ г} \cdot 0,1 \text{ м} \cdot 0,87 \text{ мл} \cdot 200 \text{ мл} / 20 \text{ мл} = 0,03487 \text{ г/мл};$$

5. Сүт «Домик в деревне» (2,5%)

$$\omega(\text{Ca}^{2+}) = 0,001 \cdot 40,08 \text{ г} \cdot 0,1 \text{ м} \cdot 0,6 \text{ мл} \cdot 200 \text{ мл} / 20 \text{ мл} = 0,02405 \text{ г/мл};$$

6. Сүт «Мое» (2,5%)

$$\omega(\text{Ca}^{2+}) = 0,001 \cdot 40,08 \text{ г} \cdot 0,1 \text{ м} \cdot 0,88 \text{ мл} \cdot 200 \text{ мл} / 20 \text{ мл} = 0,03527 \text{ г/мл}.$$

Әр түрлі сүттердің құрамындағы анықталған кальций тұздарының мөлшері (г/мл) 1-ші кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Сүттің зерттелетін түрлеріндегі кальций тұздарының мөлшері (г/мл)

№	Сүттердің атаулары	Титрлеуге жұмсалған трилон Б орташа көлемі, мл	Зерттелген сүттегі кальций тұздарының мөлшері (г/мл)
1	Сүт «Айналайын»	0,93	0,03727
2	Сүт «Нәтиже»	1,1	0,04409
3	Сүт «Milko bo»	0,8	0,03206
4	Сүт «Lactel»	0,87	0,03487
5	Сүт «Домик в деревне»	0,6	0,02405
6	Сүт «Мое»	0,88	0,03527

Көрсетілген мәліметтер бойынша «Нәтиже» сүтінің құрамында кальций тұздарының мөлшері (г/мл) көбірек болып келеді. Басқа сүт түрлерінде кальций тұздарының мөлшерінде қатты айырмашылық жоқ. 100 г өнімдегі кальций тұздарының мөлшері (мг) есептеліп, нәтижелері 2-ші кестеде келтірілген (сүттің тығыздығы 0,97 г/см³).

Кесте 2. 100 г өнімдегі кальций тұздарының мөлшері (мг)

№	Сүттердің атаулары	Зерттелетін сүттегі кальций тұздарының мөлшері		
		г/мл	мг/ 100 мл	мг/ 100 г
1	Сүт «Айналайын»	0,03727	37,27	36,15
2	Сүт «Нәтиже»	0,04409	44,09	42,77
3	Сүт «Milko bo»	0,03206	32,06	31,10
4	Сүт «Lactel»	0,03487	34,87	33,82
5	Сүт «Домик в деревне»	0,02405	24,05	23,33
6	Сүт «Мое»	0,03527	35,27	34,21

Зерттелген сүттің барлық түрлерін титрлегеннен кейін біз сүттегі кальцийдің ең көп мөлшері «Нәтиже» сүтінде (42,8 мг) деп, ал ең аз мөлшері «Домик в деревне» сүтінде (23,33 мг) деп анықтадық. Біздің зерттеуіміздің нәтижелері бойынша әр түрлі өндірушілерден алынған бірдей май құрамы бар сүттегі кальцийдің мөлшері бір-бірінен аздап ерекшеленетінін көруге болады.

Кальций - бұл біздің қаңқамыздың құрылыс материалы және біздің өмір салтымызға байланысты оның ағзадағы мөлшері төмендеуі мүмкін. Бұл жағдайда біздің сүйектеріміз, буындарымыз, шаштарымыз бен тырнақтарымыз соққыға түседі. Кальций бар препараттардың үлкен таңдауы бар, бірақ олар ешқашан кальцийге бай табиғи тағамдардан асып кетпейді. Сондықтан оның жетіспеушілігін өтеу үшін денеде сүт, әсіресе майсыз сүт өнімдері, ақ және түсті қырыққабат, сарымсақ, ақжелкен, жемістер мен жидектер (қарақат, құлпынай және шие) тұтынылуы керек. Кока-кола, кофе және шай сияқты кофеин бар тағамдарды өте көп тұтыну кальций алмасуын бұзатындығын әрдайым есте ұстаған жөн. Екінші жағынан, бұл алмасуды қалпына келтіру үшін кальций мөлшері жоғары тағамдардың үйлесімділігін ескеру қажет.

Осы жұмысты орындау барысында біз талдаудың титриметриялық (комплексометриялық) әдісі бойынша білімімізді бекіттік; әр түрлі өндірушілердің сүтіндегі кальций тұздарының құрамын анықтадық; сүттің өзіне тән ерекшеліктерін, сондай-ақ кальцийдің адам денсаулығына әсерін анықтадық; кальцийдің жетіспеушілігі мен артық болуының теріс салдарларымен таныстық; әр түрлі өндірушілер шығарған бірдей майлы сүттегі кальций тұздарының мөлшерін салыстырдық.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://www.activestudy.info/pitatelnaya-cennost-moloka-i-molochnyx-produktov>
2. Родионов Г. В., Остроухова В. И., Табакова Л. П. Технология производства и оценка качества молока: Учебное пособие., Издательство «Лань»: 2018, 140с
3. Амерханова Ш. Аналитикалық химия. ЖОО химия мамандықтарының студ. арналған оқулық. - Астана: Фолиант, 2015. - 208 б.

ҰЛТТЫҚ СҮТҚЫШҚЫЛДЫ ӨНІМНІҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖАҢАРТУ ЖӘНЕ ҰЙЫМДЫҚ СТАНДАРТЫН ӘЗІРЛЕУ

САХИЛАЕВА Д.

С-21-1к тобының студенті

БОТАЕВА Л.Ж.

*Ғылыми жетекші, оқытушы магистр
Қарағанды Қазтұтынуодағы Университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

Аннотация. Бұл мақалада ғасырлар бойы қалыптасқан қазақ өнімінің сапасының рөлі мен маңыздылығы және өндіріс технологиясын жетілдіретін ұйымдардың стандартын құру туралы айтылады. Соңғы уақытта Қазақстанда ауылшаруашылық өндірісі және тікелей Құрт өндірісі қарқын алуда, осыған байланысты бәсекеге қабілетті өнімдердің ассортиментін кеңейту және өнім стандарттарын әзірлеу өзекті мәселе болып табылады. Сапасын арттыру мақсатында құрт өндірудің нормативтік-құқықтық базасы қарастырылып, микробиологиялық, органолептикалық, физика-химиялық көрсеткіштері зерттеліп, құрттан нығайтылған өнімдерді ұйымдастыру стандарты әзірленді.

Түйінді сөздер: сүтқышқылды өнім, құрт, нарық, бәсекелестік, ХАССП стандарттар жүйес, сапа менеджменті.

Халықты сапалы азық-түлікпен қамтамасыз ету кез келген елдің ұлттық қауіпсіздігінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Дегенмен, көптеген дәстүрлі өндіріс технологиялары тарихта қалды. Сиыр, қой, ешкі сүтінен алынатын осындай өнімдердің бірі «құрт», яғни құрт түріндегі кептірілген ашытылған сүт өнімі. Сүтқышқылды өнімдердің жоғары сапасы көбінесе кәсіпорынның беделін анықтайды және өз негізінде бәсекеге қабілеттілік мәселесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Тек жоғары сапаны сақтай отырып қана, бәсекелестікке қарамай кәсіпорын ұзақ жылдар бойы өмір сүре алады. Сүтқышқылды өнімдердің сапасына қойылатын талаптар республикалық заңнамамен де, халықаралық стандарттармен де регламенттеледі. Сонымен қатар, оларды кәсіпорындардың қолданысындағы сапа жүйесі аясында жеке және дербес қалыптастырады. Кәсіпорындардың стандарттарын, техникалық шарттар мен регламенттерді тікелей әзірлеумен, оларды тіркеумен, осы стандарттардың мемлекеттік (ұлттық) стандарттарға сәйкестігін бақылаумен стандарттау бөлімі айналысады.

Қазақтың мыңжылдық тарихы бар құрттың дайындау технологиясын жаңарта отырып, сапасын жақсарту. Жаңа өнімнің ұйымдық стандартын әзірлеу. Зерттеудің міндеттері:

1) Құрт өнімдерінің нормативтік-құқықтық базасының қазіргі жағдайын талдау.

2) Жаңа өнім технологиясын жасау.

3) Дәрумендендірілген құрттың микробиологиялық, органолептикалық, физика-химиялық көрсеткіштерін зерттеу.

4) Дәрумендендірілген құрт өнімдеріне ұйым стандартын әзірлеу.

Зерттеу нысаны – Дәрумендендірілген құрт өнімі.

Халықты сапалы сүтқышқылды өнімдерімен қамтамасыз ету мемлекеттің басты және әлеуметтік маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Оны шешу өндірушілерге де, қайта өңдеу өнеркәсібіне де байланысты. Сүтқышқылды өнімдерінің үнемі кеңейіп келе жатқан ассортименті және отандық нарықты импорттық тауарлармен қанықтыру сүтқышқылды өнімдерді өндіру кәсіпорындары арасында бәсекелестік тудырады. Сүтқышқылды өнімдері саласындағы техникалық реттеу мынадай қағидаттарға негізделеді:

- сүтқышқылды өнімдер адам денсаулығына немесе қоршаған ортаға зиян келтірмеуі тиіс;

- тұтынушыны жаңылыстыратын әрекеттердің алдын алу;

- сүтқышқылды өнімдерінің қауіпсіздігінің барлық аспектілері үшін дайындаушының (сатушының) толық жауапкершілігі;

- нарықтағы өнім қауіпсіздігін мемлекеттік бақылау.

Стандарттаудың нормативтік базасын жетілдіру және тамақ өндірісінің ғылыми-техникалық әлеуетін арттыру негізінде Қазақстан азаматтарын сапалы және қауіпсіз азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету қазіргі уақытта ел алдында тұрған неғұрлым өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Стандарттаудың барлығына мәлім бағыттары бар. Олар: ең біріншілері сапа және қауіпсіздік. Одан кейін ресурстарды үнемдеу, экологиялық қауіпсіздік, адам денсаулығы, өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, ақпараттық технологиялар. Және де ең соңғысы саудадағы техникалық кедергілерді жою. Сапа адамдардың жалпы қажеттіліктерін қамтамасыз ететін материалдық негізі болып табылады. Өнім сапасы қаншалықты жоғары болса, соншалықты қоғам үшін бұл үлкен пайдаға ие.

Қазақстанда әр жыл сайын Мемлекеттік стандарттардың қаншамасы дайындалуда. Сүт және сүттен жасалған өнімдерді қарап отырсақ, құрт өнімдеріне стандарттар әзірленбейді екен. Жалпы құрт өндірісіне қатысты 1 ғана стандарт бар. Ол: Құрт. Техникалық шарттар, белгі ҚР СТ 44-97. Ұйымдық стандарт әзірлей отырып, өндірісте сапасын арттыратын болсақ көптенен оң нәтижелерге жетеміз. Біріншіден, халықты өте пайдалы өніммен қамтамасыз ете аламыз. Екіншіден, жаңа өнімді әлемдік нарыққа шығаратын болсақ, экономикаға елеулі өзгерістер әкелетініміз сөзсіз. Стандарт әзірлеу айтуға оңай болғанмен күрделі жұмыс болып табылады. Стандарттау бойынша жұмысты жоспарлау елдің әлеуметтік-экономикалық өсуінің басты бағыттарын қамтамасыз ету, ғылым зерттеу жұмыстарының нәтижелеріне

және Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінде көрсетілген талаптарды сақтау керек.

Жалпы ұлттық стандарттар келесі талаптарды сақтай отырып әзірленеді:

1) ғылыми зерттеулер (сынақтар) мен өлшемдер нәтижелері;

2) халықаралық, өңірлік стандарттар, ұйымдардың стандарттары, шет мемлекеттердің стандарттары және стандарттау объектісіне қойылатын талаптарды белгілейтін өзге де құжаттар;

өнімдердің, процестердің және көрсетілетін қызметтердің жаңа түрлерін қолдануда жиналған практикалық тәжірибесін негізге ала отырып әзірлейді.

Ұйымдар ҚР «Стандарттау туралы» Заңы және ҚР СТ 1.2 – 2004 «Мемлекеттік стандарттар мен ұйымдар стандарттарын әзірлеу тәртібі» негізінде өздерінің ұйым стандарттарын дайындайды және бекітеді.

Әдістемесі

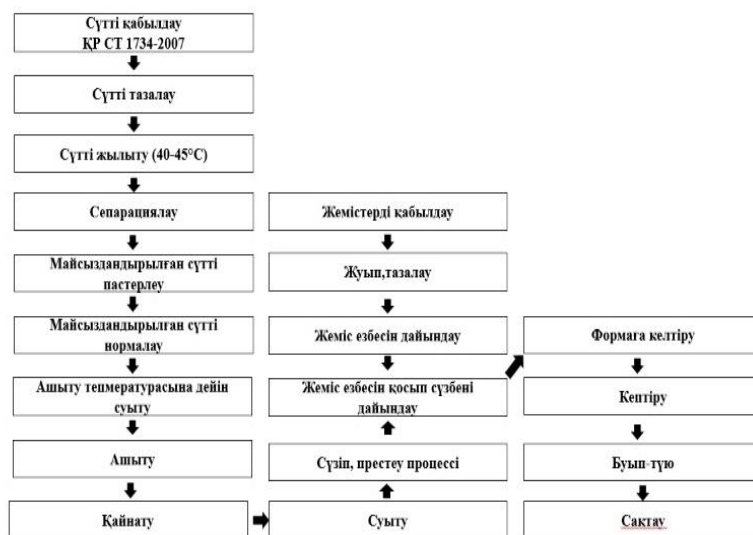
Ғылыми негізделген нормаларға сәйкес, адамның күнделікті тамақтануында сүт күніне 250 мл болуы керек (1-кесте). Әр түрлі үй жануарлардың сүттері өздерінің құрамы бойынша ерекшеленеді, кез – келген сүт өнімі адам ағзасының қажеттілігін тамақтық заттармен керекті деңгейде қанағаттандыра алады.

Дәстүрлі түрде құрттың 20-дан астам түрі мен сорттары бар. Қазір оның бірнеше түрі белгілі. Кептірілген құрт қажетті консистенцияны алғанға дейін қышқыл сүт негізін кептіру арқылы дайындалады, ал пісіру технологиясына және кейбір компоненттердің комбинациясына байланысты "ақ және қара" құрт алуға болады. "Сығылған" құрт шикі сүзбені қышқыл сүт массасынан алақанға басу арқылы алынады, содан кейін көлеңкеде және салқындықта кептіріледі. "Кесек" құртты дайындау технологиясы жаңа сүтті ашытылған сүт массасына қосып, одан кейін кептіруден тұрады. Басқалардан айырмашылығы, бұл түр жұмсақ консистенцияға ие, қоректік заттарға бай және нәзік болып келеді.

Кесте 1 – Қазақстан Республикасының халқы үшін негізгі тамақ өнімдерін тұтынудың ең төменгі нормалары

Азық-түлік өнімдері	Барлық халық саны (кг/жыл)
Сүт, литр	84,5
Қаймақ, майлылығы 20%	3,2
Жартылай майлы сүзбе	4,9
Ірімшік	2,3
Сары май	4,4

Құрт жасаудың технологиялық процесстері келесі кезеңдерден тұрады. Ол: шикізат өндіру(сауу), сүзу, арнайы тарту машиналарында қаймақ және көк сүтке тарту, көк сүтті ашыту және арнайы торлы пакеттерде ілу арқылы сүзу, арнай формалар жасап, кептіру мен ораудан тұрады. Айту оңай болғанымен құрт жасау процесі ұзақ процесс болып табылады. Демек, құрт дайындау үш негізгі технол огиялық процесті қамтиды: сүтті тазарту, сарысудан сүзу және өнімді кептіру. Бұл технологиялық процесс 1-суреттегі картада көрсетілген.

Сурет 1 – Жемістер қосылған дәрумендендірілген құрт жасау технологиялық картасы

Қазақстан Республикасында ұйымдық стандартқа байланысты әзірленуін, келісілуін, бекітілуін, тіркелуін, жаңаруын, өзгеруін, қолдануын және күшін жою тәртібін ҚР СТ 1.14-2004 стандарты белгілейді. Бұл стандартты қолданатындар болып, мемлекет аумағындағы жеке және заңды тұлғалар саналады. ҚР СТ 1.14-2004 стандартын қолдану уақыты аяқталғанға дейін немесе бекіткен ұйым оларды қайта қарау туралы шешім қабылдағанға дейін қолданады.

Стандарттар өндірісті ұйымдастыра алу мен басқара алуды жетілдіру, өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, сондай-ақ ұйымдарда шет мемлекеттер стандарттарының халықаралық, өңірлік, ұлттық және басқа да санаттарын енгізуді қамтамасыз ету мақсатында әзірленеді. Стандарттар авторлық құқықтың объектісі және олардың түпнұсқаларын ұстаушы ұйымдардың рұқсатымен ғана қолданыла алады.

Стандарттарды әзірлеу құқығы арнайы жеке және заңды тұлғалар, оның ішінде: мемлекеттік ұйымдар, өнімді дайындаушылар, стандарттау жөніндегі техникалық комитеттер, сертификаттау жөніндегі органдар, оқу орындары, өнім тұтынушылары (тапсырыс берушілер). Стандарттар жоспарлы түрде және бастамашылық тәртіпте дайындалады. Сонымен қатар, стандарттар конкурстық түрде әзірлене алады. Бұл кезекте конкурстың талаптары әзірлеуге тапсырыс беруші белгілейтін ережелермен негізделеді, ал әзірлеушілермен оларды әзірлеуге арнайы шарт жасасады. Тапсырыс берушілер болып кез-келген ұйымдық-құқықтық нысандағы жеке немесе заңды тұлғалар бола алады.

Стандартқа өзгеріс стандарттың жекелеген талаптарын ауыстыру, толықтыру немесе алып тастау кезінде әзірленеді. Егер өзгеріс мәтінінің көлемі қолданыстағы стандарт көлемінің 50% - ынан асатын болса, онда қолданыстағы стандартты ол бекітілгеннен кейін бір ай мерзімде өзгерте отырып қайта басып шығару ұсынылады. Стандартқа өзгеріс оған жаңа, неғұрлым прогрессивті талаптар енгізілген және халықаралық стандарттармен үйлескен кезде әзірленеді, бұл жаңа өнімнің қолданыстағы стандарт бойынша дайындалатын өніммен өзара алмасушылығы мен үйлесімділігі талаптарының бұзылуына әкеп соқпайды. Редакциялық және сілтемелік сипаттағы өзгерістер өнім сапасына қойылатын талаптарды ауыстыруға (қосуға, алып тастауға) немесе халықаралық стандарттардың талаптарымен үйлестіруге негізделген өзгерістерді әзірлеу кезінде көзделеді. Стандарттың қолданылу уақытын арттыру, қысқарту немесе қысқартуды алып тастау бойынша ұсыныстар стандартты бекіткен органға жіберіледі. Қабылданған жаңашылдықтардың мәтіндері, сонымен қатар олармен бекітілуге ұсынылатын құжаттар стандарт ісіне қосылады. Пайдалану уақыты өз уақытымен ұзартылмаған стандарттар жарамсыз болып саналады және де жұмыста қолданылмайды. Стандарттың пайдалану уақытын орнына қайтару үшін, уақыты таусылған

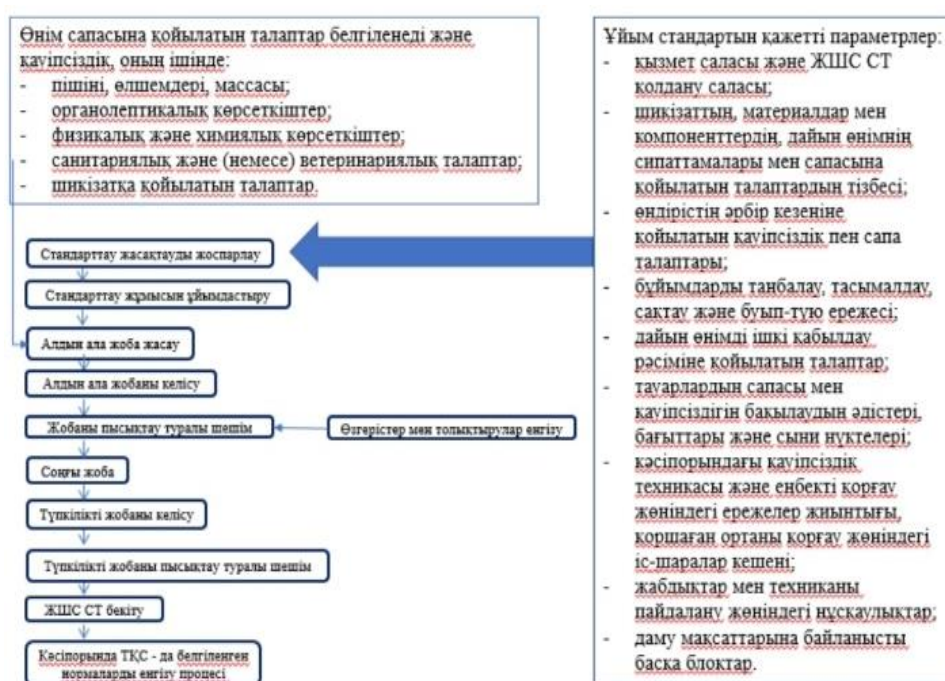
кезден бастап 6 айдан асып кетпеген жағдайда істеуге болады. Стандартты қайта қарастыру кезінде қолданылып жүрген стандарт орнына жаңа стандарт дайындалады. Бұл кезекте бұрындары қолданыста бар стандарт жойылады, ал жаңа стандартта оның қандай стандарттың орнына енгізілгені көрсетіледі. [3, б.28-31]

Стандарттарды әзірлеген уақытта пайдалануға болады:

- сол ұйымның стандартын пайдалана алатын, сол немесе басқа ұйымдардың құрылымдық бөлімшелердің ұсыныстары;
- ғылыми-зерттеу, тәжірибелік және жобалық жұмыстардың нәтижелері;
- патенттік зерттеулер нәтижелері;
- Қазақстан Республикасында мемлекеттік стандарттар ретінде қолданылатын халықаралық және өңірлік стандарттар.

Стандарттарды әзірлегенде түсіністік пен біркелкілікті қамтамасыз ету мақсатында ҚР СТ 1.5 ережелерін, оның ішінде шет мемлекеттердің халықаралық, өңірлік және ұлттық стандарттары негізінде әзірленген стандарттарды қолдану ұсынылады. Сараптама жүргізу кезінде ҚР СТ 1.33 ережелерін пайдалану ұсынылады. Келісілген жағдайларда ұйымдардың әзірленетін стандарттары туралы ақпарат мүдделі тұлғалардың кең ауқымын оларды әзірлеуге немесе қолдануға тарту үшін Стандарттау, метрология және сертификаттау жөніндегі уәкілетті органның баспа немесе электрондық ақпарат құралдарында орналастырылады. (Сурет-2)

Стандартты тексеретін орган келген талаптар мен жоғарыда көрсетілген міндеттерді негізге ала отырып, дайынаушы компания дайындайды. Тексеріс қортындылары бойынша дайындаушы компания стандартты жаңарту мақсаттары мен міндеттерін нақтылап алады. Стандарттарға, соның ішінде стандарттардың пайдалану уақытын ұзартуды, қысқартуды немесе қысқартуды алып тастауды таңдайды. Сонымен қатар, стандарттардың пайдалануын орнына келтіруді немесе оларды алып тастауды қарастыратын жаңашылдықтар енгізу өзгерістер түрінде рәсімделеді.

Сурет 2 – Ұйым стандартын жасау сатысы (ҚР СТ 1.7-98, ҚР СТ 1.12, ҚР СТ 1.14-2004)

Жаңа стандартқа бекіту жылының соңғы екі цифрын ауыстырып, оның орнына ескі стандарттың белгісі қойылады. Нақты өнімге арналған стандартты қайтадан қарау уақытында, егерде қосымша бөлшектерін әзірлеу және пайдаланудағы өнімді жөндеу керек болса, ал негізгі бұйымдарды шығару тоқтатылған уақытта, әзірлейтін орган қолданылып

жүрген стандартқа өзгеріс жобасын дайындайды. Стандарттарға енгізілген өзгерістер болса стандарт ісінің ішіне де енгізіледі. Стандарттың бастапқы нұсқасын ұстайтын мекемелер ақпараттық және сонымен қатар нормативтік талаптарды сақтайтын ережелер бекітілген стандарттар туралы есепке алуды және жауапты тұлғаларға апарып беруді қамтамасыз етеді. Стандарттың негізгі, бекітілген нұсқасын ұстаушы ұйымдар стандартты ғаламтор желілерінде тарату және қандай да бір өзгерістер болған жағдайда енгізу мен жою үшін де жауап береді. Қабылданған стандарттарды және енгізілген өзгерістер жайлы жаңартуларды жариялау арнайы бекіткен ұйым айналысады. Дайындалатын өнімге дайындалатын стандарттар бойынша ақпарат Стандарттау, метрология және сертификаттау туралы арнайы орган белгілеген ұйымға ҚР СТ 1.8 сәйкес «Қазақстан Республикасының мемлекеттік стандарттары» ай сайын ақпараттық көрсеткіштерін шығару үшін 1 тоқсанда бір рет жіберіледі.

Стандарттау кез-келген елдің қай саласында болмасын дамуына, сонымен қатар елдің қорғанысын күшейтуіне әсер ететін басты факторлардың негізі.

Жеміс қосылған дәрумендендірілген құртты стандарттаудың мақсаттары:

- отандық өнімдердің әлемдік аренада бәсекеге қабілеттілігін арттыру;
- отандық өнімдердің сапасын арттыру;
- халықаралық стандарттау жүйесін негізге ала отырып саудадағы техникалық кедергілерді жою;
- өнімнің сапасы мен қауіпсіздігіне кері әсер ететін жалған ақпараттарды болдырмау;
- инновациялық жаңашылдықтарды пайдалана отырып ғылым мен білімнің және жаңа технологиялардың дамуына үлес қосу;
- халықтың өмір сүру деңгейі мен қауіпсіздігін арттыру мақсатында жұмыс жасау.

Жаңа стандарт «Жеміс қосылған дәрумендендірілген құрт» деп аталады. Ұлттық стандарттың болуы мемлекеттің стандартталған өнімнің кепілдендірілген сапасын қамтамасыз ету бойынша міндеттеме алатындығын білдіретіндіктен, стандарттар олардың біркелкі қолданылуын қамтамасыз ететін мемлекет институты болған кезде болуы керек. Ұйымдық стандарттың болуы өнімнің сапасына кепілдік береді.

Қазақстанда стандарттау базасына үңілетін болсақ агроөнеркәсіп саласында стандарттар жыл сайын жаңартылып, дайындалады. Алайда зерттеу нәтижесінде, соның ішінде құрт өнімдеріне Қазақстан стандарттау және сертификаттау институтының нормативтік-техникалық қорында тек 1 стандарт бары анықталды, нақтыласақ: Құрт. Техникалық шарттары. ҚР СТ 44-97 Соңғы жылдарға құрт өнімдеріне стандарттар жасау жоспарда жоқтығы анықталды.

Зерттеудің міндеттеріне қарап отырып алынған нәтижеге көз жүгіртетін болсақ:

1) Құрт өнімдерінің нормативтік-құқықтық базасының қазіргі жағдайын талдау. Құрт өнімдерінің нормативтік-құқықтық базасының талдау барысында қазіргі уақытта ұйымдардың стандарттарын әзірлеу әлеуметтік жағынан өзекті мәселелердің бірі екеніне көз жеткізілді. Сапамен қамтамасыз ету мемлекеттің ғана қызығушылығында емес, орта және кіші бизнес өкілдерінің де басты мақсаттарының бірі.

2) Жаңа өнім технологиясын жасау. Құрт өнімдерінің жаңа өнім технологиясы жасалды. Бұл технологияның қарапайым құрт өнімдерінен артықшылығы – жоғары дәрумендендірілгендігінде және барлық жастағы адамдағы қолдануға болатындығында.

3) Дәрумендендірілген құрттың микробиологиялық, органолептикалық, физика-химиялық көрсеткіштерін зерттеу. Қарапайым құрт өнімдерінің технологиясын жаңарта отырып, жеміс қосылған дәрумендендірілген құрттың микробиологиялық, органолептикалық, физика-химиялық көрсеткіштері зерттелді.

4) Дәрумендендірілген құрт өнімдеріне ұйым стандартын әзірлеу. Нормативтік-құқықтық базаның қазіргі жағдайын талдай отырып, құрт стандарттарының ұзақ уақыттан бері өзектендірілмегені анықталды. Осыны пайдалана отырып, ҚР СТ 44-97 стандартын негізге ала отырып, жаңа өнімнің ұйымдық стандарты әзірленді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Серенков П.С., Николаева И.В. Стандартизация как база знаний на основе онтологии // Стандарты и качество. – 2005. – №8. – С. 28-31.
2. Макеева И.А. Разработка и совершенствование нормативной базы стандартизации молочной промышленности на основе системного и процессного подходов: автореф. ... док. техн. наук: 05.02.23. – М., 2006 – 48 с.
3. Ланцева Н. Н., Грачева О. Г., Городок О. А. и др. Разработка СМК, 867 79 внедрение и сертификация на перерабатывающих предприятиях по международным стандартам ИСО 9000 // Вестник НГАУ. – 2014. – №4(33). – С. 91-100.
4. Шевелев С. А. Актуальные вопросы качества и безопасности молочных продуктов // Переработка молока. Специализированный журнал. 2014.С.6-11.
5. Қалиев С. Қазақтың сүт тағамдары және оларды әзірлеу технологиясы // Этнопедагогика в системе образования. — 2006.
6. Шадьярова Ж.К., Құрманғалиева Д.Б., Ланцева Н.Н. и др. Сүтті ешкі тұқымдарының өнімділігін талдау және оның сипаттамасы // Вестник Алматинского технологического университета. – 2019. – №2(123). – С. 9-15.

**ШВЕЙЦАРИЯЛЫҚ ҒАЛЫМДАРДЫҢ СҮТ ПЕН СҮТ ӨНІМДЕРІНІҢ
ПАЙДАСЫ ТУРАЛЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ**

СЫДЫҚ Б.

ТПП-20-2к тобының студенті

ЕРУБАЕВА Д.Ш.

*Ғылыми жетекші, Аға оқытушы, магистр
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

Аннотация: Мақалада адам денсаулығына арналған сүт пен сүт өнімдерінің гелъзасы бойынша швейцариялық ғалымдардың зерттеулерінің нәтижелері талқыланады. Ғылыми деректер бұл өнімдерді қолдану бірқатар ауруларға ұсынылатынын дәлелдейді.

Негізгі сөздер: денсаулық, тамақтану, сүт, сүт өнімдері, кальций, майлар.

Швейцариялық ғалымдардың сүт пен сүт өнімдерінің пайдасы туралы зерттеулері
Аннотация: Мақалада сүт пен сүт өнімдерінің адам денсаулығына пайдасы туралы швейцариялық ғалымдардың зерттеулерінің нәтижелері талқыланады. Ғылыми деректер бұл өнімдерді қолдану бірқатар ауруларға ұсынылатынын дәлелдейді. Түйін сөздер: денсаулық, тамақтану, сүт, сүт өнімдері, кальций, майлар. Азық-түлікті зерттеу тек Қазақстанда ғана емес, шетелде де өзекті. Швейцария – тамақтану мәселесін зерттеуге үлкен көңіл бөлетін әлемдегі ең дамыған және ауқатты елдердің бірі. «Агроскоп» ғылыми-зерттеу орталығы ғалымдар жұмысының нәтижелерін өзінің ресми сайтында ұсынады. Қазіргі уақытта мұндай сапа мәселелері сүт, ет, көкөністер, жемістер сияқты азық-түліктер, Бұл мақалада зерттеулердің нәтижелері талқыланады және қорытындыланады сүт және сүт өнімдерінің адам денсаулығы үшін маңызына арналған. Аударма неміс тілінен мақалалар «Іскерлік 19.04.03 Азық-түлік шет тілі» бағыты бойынша магистратурада жануар текті. Адамның тамақтануында сүт пен сүт өнімдерінің рөлі зор. Бұл өнімдердің биологиялық және тағамдық құндылығы жоғары. Олардың құрамында оңай сіңетін және теңдестірілген белоктар, майлар, көмірсулар, сондай-ақ витаминдер, минералдар және ферменттер бар. Сондықтан сүт

өнімдері диетаның ажырамас бөлігі болып табылады және профилактикалық және емдік агент ретінде қолданылады. әртүрлі аурулар. Сүт пен сүт өнімдерін тұтыну ұсынылатын бірқатар аурулар бар. Сүт өнімдерінің тіс пен сүйекке пайдасын ғылыми дәлелденген фактілер растайды. Сүт құрамында сахарозадан айырмашылығы кариес тудырмайтын лактоза (сүт қанты) бар. Лактозаның рН-ы 6,0, сахарозаның 3-і 5,0-ден төмен. Тіс эмалы үшін қауіпті рН 5,5 төмен. Сүт және сүт өнімдері құрамындағы сүт қантына байланысты ғана емес, кариес тежегіштері болып табылады. Олар да құрамында жеңіл сіңетін кальцийдің айтарлықтай мөлшері бар, ол сүтті ашыту кезінде казеинатты фосфат кешенімен бірге казеинатты кальций фосфат кешенін (КҚКК) түзеді, бұл өз кезегінде сілекейдегі кальций концентрациясын арттырады және оның дамуына жол бермейді. тақтадан. Осылайша, сүт және сүт өнімдері тістің деминерализациясын болдырмайды және пайда болған зақымданулардың реминерализациясына ықпал етеді [1].

Сондай-ақ жеткілікті мөлшерде кальций сүйектердің сыну қаупін азайтады және олардың қалпына келу процесін жақсартады. Әлемнің көптеген гүлденген елдерінде дұрыс тамақтанбау кең таралған, атап айтқанда, тамақтанудың жетіспеушілігі, оның себебі, ең алдымен, теңгерімсіз тамақтану болып табылады. Сүт және сүт өнімдері денсаулықты жақсартуға ықпал ететін қоректік заттардың тығыздығы жоғары тағамдар болып табылады.

Олар сапалы ақуыздар мен майларға бай және барлық қажетті аминқышқылдары мен май қышқылдарын мөлшерде қамтамасыз етеді. Сондай-ақ сүт өнімдері маңызды минералдардың жеткілікті «жақсы» жеткізушілері болып табылады: кальций мен фосфор, сондай-ақ А және В2 дәрумендері. Сүттің әртүрлі түрлерінің ішінде қой сүті ерекше ерекшеленеді, бұл қоректік заттардың жоғары деңгейімен, сонымен қатар ол В1 және В2 витаминдеріне бай. Арнайы дәрі-дәрмектерді қолданбай адамдарды белгілі бір витаминдермен қамтамасыз етудің тағы бір мүмкіндігі - ашытылған сүт өнімдерін тұтыну. Сүт қышқылы бактерияларының көпшілігі ОТ витаминдерінің жеткілікті мөлшеріне тәуелді болғанымен, фолий қышқылы, рибофлавин және В12 витамині сияқты суда еритін витаминдерді синтездей алатын микроорганизмдердің кейбір штамдары бар. Арнайы диетаны ұстанатын адамдардың белгілі бір топтары үшін диета энергияға деген қажеттілікті қанағаттандыруы керек, дене белсенділігінің дәрежесіне байланысты маңызды қоректік заттар мен микроэлементтер бойынша теңгерімді болуы керек. Спортпен белсенді айналысатын адамдар оңтайлы диетаны ұстанып, диетаға кең ауқымды өнімдерді енгізуі керек. Спортшылар үшін ең маңызды макроэлементтер құрамында алмастырылмайтын амин қышқылдары жоғары ақуыздар болып табылады, олардың көзі ең алдымен сүт өнімдері болып табылады. Сонымен қатар, ферментативті протеолиз өнімі болып табылатын ақуыздардың емдік пайдасы бар, бұл спортшылар үшін маңызды. Спортшылардың белгілі бір топтары үшін, әсіресе салмаққа тәуелді спортпен шұғылданатындарда, әсіресе салмағын бақылайтын және белгілі бір диетаны ұстанатын әйелдерде кальцийдің жетіспеушілігі жиі кездеседі. магний, кальций және фосфор. Соңғы жылдары психикалық және психикалық денсаулыққа пайдалы өнімдерді зерттеуде өзекті болып табылатын «Браинфод» «ақыл үшін жазу» сияқты нәрсе бар. Омега-3 май қышқылдары мидың жұмысына оң әсер ететіні ғылыми дәлелденген. Олар зығыр тұқымында, зығыр майында, рапс майында және майлы балықта кездеседі. Бұл аспектіде сүт өнімдерін зерттеуге бұрын аз көңіл бөлінген. Соңғы жылдары майы аз сүт өнімдерін тұтынудың артуына ықпал ететін деректер жарияланды

Дегенмен, сүтті тұтыну барлық аурулар үшін біржақты бағаланбайды. Жүрек-қан тамырлары ауруларында төмен тығыздықтағы липопротеидтердің (ТТЛП) жоғары деңгейін болдырмау және керісінше, «жақсы» холестерин деп аталатын жоғары тығыздықтағы липопротеиндердің (HDL) жоғары деңгейін орнату ұсынылады. Қаныққан майлар жалпы холестерин мен LDL деңгейін жоғарылататындықтан, сүт өнімдерін тұтынуды шектеу керек. Дегенмен, НХ қоспаңыздиетадан толығымен алып тастау мүмкін емес, өйткені олар өте пайдалы. Осыған байланысты балама - майсыз сүт өнімдерін тұтыну. Швейцарияда сүт өнімдерінің қан қысымына әсері туралы зерттеулер де жүргізілді. Гипертонияны емдеудегі

тамақтану тәсілі жақсы нәтиже көрсетті. Негізінен жемістер, көкөністер және майы аз сүт өнімдерінен тұратын диета арқылы гипертониялық науқастарда қан қысымының айтарлықтай төмендеуіне қол жеткізуге болады [2]. Нефролитияда кальций препараттарынан гөрі кальцийді тамақпен бірге қабылдаған жөн. Бұл минералды заттың қорғаныш әсері қымыздық қышқылымен әрекеттесе отырып, ол сіңірілмейтін кальций оксалаттарын түзеді. Нәтижесінде оксалаттар ішекте қалады және қанға, содан кейін несепке түспейді. Зерттеулер көрсеткендей, кальцийді көп қабылдау еркектерде бүйрек тастарының пайда болу қаупін 34% және әйелдерде 27% төмендетеді. Бұл ретте сүт өнімдері осы макронутриенттің жоғары болуына байланысты рұқсат етілген өнімдердің ішінде бірінші орында тұр [6]. Қабыну ревматикалық ауруларда 3-4 порция сүт және сүт өнімдері кальцийге деген қажеттілікті қанағаттандырып қана қоймайды, сонымен қатар бұл аурулардың қаупін азайтады.

Дегенмен, жануар майына бай тағамдардан алынатын арахидон қышқылы қабыну процестеріне ықпал етеді. Осы себепті сары май, ірімшік, кілегей тұтынуды шектеп, майы аз өнімдерге артықшылық беру ұсынылады [3]. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, швейцариялық ғалымдардың ғылыми-зерттеу жұмыстары сүт пен сүт өнімдерінің адам ағзасына әсерін жан-жақты зерттегенімен, әлі де кейбір сұрақтар ашық күйінде қалып отырғанын атап өткен жөн. Мысалы, қабыну ревматикалық аурулары бар адамдарға сүт өнімдерінің оң әсері әрі қарай зерттеуді және ғылыми растауды қажет етеді. Сонымен қатар майдың әртүрлі массалық үлесі бар сүт өнімдерінің адамның танымдық қызметіне әсерін анықтау қажет. Сүтті пастеризациялау дегеніміз - сүтті қайнату дәрежесіне дейін жеткізе қыздыру. Пастеризациялау барысында сүттің дәмі, иісі және қою-сұйықтығы ешбір өзгермей, ауру туғызатын көптеген микроорганизмдер жойылады. Пастеризациялау - ұзақ, қысқа және лезде болып үшке бөлінеді. Ұзақ пастеризациялағанда - сүтті 63-65 С градусқа дейін ысытады да, осы температурада 30 минуттай ұстайды, қысқа уақытта пастеризациялағанда - сүтті 72-74 С градуста 15-20 секундтай ысытады, ал тез пастеризациялағанда - сүтті 85-87 С градуста лезде ысытып алады. Мұнда сүтті пастеризациялау температурасы мен уақытын мұқият бақылап отыру керек, тек сонда ғана сүттегі зиянды микроорганизмдер жойылуға себеп болады. Сүтті пастеризациялау үшін кейіннен сүтті салқындататын арнайы жабдықты пайдаланады [2, Б.58]. Пастеризациялаған кезде сүттегі ауру тудыратын бактериялардың споралары өлмейді. Осындай пастеризацияланған сүтті әдеттегі температура жағдайында сақтағанда, олар өсіп-өніп, микроорганизмдер көбейеді де, соның салдарынан сүт тез бұзылады. Сүтті пастеризациялау үшін арнайы машинаны-пастеризаторды пайдаланады. Олар негізгі екі түрге бөлінеді: сүтті үздіксіз жылытып өңдейтін пастеризатор және сүтті мезгіл-мезгіл ұзақ уақыт пастеризациялайтын пастеризациялық ванна болып бөлінеді. Оның бірінші түріне ОПД-1М барабанды пастеризатор, ал екіншісіне ВДП-300, ВДП-600 және ВДП-1000 ванналары жатады.

Пастерленген сүттің технологиялық үрдісі аяқталғаннан соң ол 0 - 6°С температурада 36 сағаттан артық емес уақыт сақталады және жабық изотермиялық жағдайда тасымалдануы керек. Сүтті алыс жерлерге флягаларда немесе басқа ыдыстарда тасымалдайды, оларды транспортты цистерна деп атайды. Сүтті өңдеу өнеркәсібіне жіберер алдында фермада арнайы ыдыстарда сақтайды. Фермадан өңдейтін өнеркәсіптерге сүтті флягтар, автоцистерналар, сүт құбырлары арқылы тасымалдайды. Үлкен көлемдегі (1000 литрдан көп) сүтті цистерналарда машина, темір жолдар, су транспортымен тасымалдайды. Аз көлемдегі сүтті флягаларда, жүк автокөлігімен тасымалдайды, бірақ бұл әдісті қолданғанда жұмыс көп жұмсалады. Автоцистерналар бір немесе бірнеше эллипс тәрізді сфералық түптері бар секциялар. Сыртынан секциялар термоизоляциямен, ағашпен, пергаментпен қапталған, оның сыртын жұқа көміртекті болатпен қапталған. Ағаш термоизоляцияланған материалын (көбіне металл немесе пенопластты) механикалық бүлінуден, ал сыртқы қабығы ылғалдан қорғайды. Автоцистерналардың сыйымдылығы 1250, 2300, 3800, 5000 л болады.

Сүтті гомогендеу. Гомогенизация – бұл май түйіршітерін майдалау процесі. Тұтас сүттің құрамындағы май түйіршігінің өлшемі $d=1$ мкм. Гомогенизация май түйіршіктерін 10 есе майдалайды. Сүт өнеркәсіптерінде гомогенизация сүт, кілегей, балмұздақ қоспасы үшін қолданылады. Майдалау нәтижесінде сүт біркелкі, аздап тұтқырлығы жоғары болып келеді. Сүттен кілегейдің бөлінуі тез жүреді, 2-3 сағаттан кейін сүттің беткі жағында кілегей қабатын көруге болады. Кілегей бөліну жылдамдығына май түйіршіктерінің өлшемі сүттің тұтқырлығы және май түйіршіктерінің агрегаттары әсер етеді. Сүттің құрамындағы белгілі мөлшерде глобулиннің ақуызы болады. Сүттің төменгі температурасында ол адсорбцияланып, май түйіршіктері бір-біріне жабысып, агрегат түзеді. Агрегат жалғыз түйіршіктерге қарағанда жылдам балқып шығады. Сүттің температурасы жоғарылаған кезде глобулинмен сүт плазмасына көшеді. Мұнымен жылы сүтке қарағанда суық сүтке кілегей бөлінуі тез өтеді. Егер салқындату кезінде сүтті араластырып отырсақ, кілегей бөлінуі жылдамдайды, май түйіршіктерінің агрегат түзуіне жағдай жасайды. Глобулин ақуызы жоғары температура және механикалық әсерінен оңай денатурацияланады. Осыдан кейін глобулин май түйіршіктерінің балқып шығу жылдамдығы стокс формуласы бойынша анықталады

Әдебиеттер тізімі:

1. Барбара Уолтер Занфрейндliche Милк продукт
<https://www.agroscope.admin.ch/agroscope/en/home/publications/publication-search.html>
[19/12/2016]
2. Барбара Уолтер Милк продукт және Герц-Крейслауф-Гесундхайт URL мекенжайы
<https://www.agroscope.admin.ch/agroscope/en/home/publications/publication-search.html>
[17/12/2016]
3. Николь Лангенеггер және Барбара Уолтер Милч өнімі және URL мекенжайы
<https://www.agroscope.admin.ch/agroscope/en/home/publications/publication-search.html>
4. Матибаева А., Алимарданова М., Жетпісбаева А. Тағамдық майлардың, сүт және сүт өнімдерінің тауартануы және сараптау. Оқу құралы. – Жезқазған: “Фолиант”, 2019. – 256 б.
5. Смагулов А.К. Переработка и хранение молока и молочных продуктов -Алматы: “Глобус”, 2015.- 215 с.
6. Курланский М.С Молоко самый спорный продукт! -Алматы: “ Синдбад”,2019.- 448 с.

ГЕНДЕРНАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСТАНЕ

НЕМОЛЯЕВА Э.

Студентка группы ПиМО-22-2

НИКАМБЕКОВА А.Б.

Научный руководитель м.п.н., старший преподаватель

Карагандинский Университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан.

Аннотация: Гендерная политика - это государственная и общественная деятельность, направленная на достижение равенства мужчин и женщин во всех сферах жизнедеятельности общества.

Цель нашей статьи о гендерной политике - обеспечить реализацию равных прав и равных возможностей мужчин и женщин, провозглашенных Конституцией Республики Казахстан, и международными актами, к которым присоединился Казахстан, а также их равное участие во всех сферах жизнедеятельности общества

Ключевые слова: гендер, закон, развитие, свобода, политика, государство, семья.

В настоящее время во всем мире исторически сложившееся доминирование мужчин над женщинами претерпевает изменения. В промышленно развитых и социально ориентированных странах женщины практически достигли равенства с мужчинами своих прав и возможностей.

В 1995 году Казахстан подписал Пекинскую декларацию и платформу действий по расширению прав и возможностей женщин.

Затем были ратифицированы основополагающие международные документы. В 1998 году страна присоединилась к Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, в 2015 году - к Декларации ООН «Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года».

Была реализована Стратегия гендерного равенства. Приняты гендерно-ориентированные законы «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин», «О профилактике бытового насилия». Реализуется Концепция семейной и гендерной политики в РК до 2030 года. Но это не значит что у женщин Казахстана не было равенства. Если изучить историю Казахстана то много примеров можно привести начиная с мифологии казахов. Ёгиня Умай ана - чудесная волшебная птица, приносившая удачу, почет и славу, поэтому тюрки никогда не убивали лебедей. Считалось, что того, кто это совершит, ждёт страшная кара – ранняя смерть детей. В сакско-скифскую эпоху можно сказать, что две личности: царица Томирис, за которой следует принцесса Зарина, занимают особое место в казахской истории. Можно отметить, что эти две крупные исторические личности казахские женщины, которые правили страной. В казахском обществе было много женщин, которые имели власть и могли повлиять в дела государства. По мнению ученого Л.Н. Гумилева в раннее средневековье в казахских землях политические проблемы можно было решить с помощью женщин. За независимость боролись много казахских женщины: сестра Кенесары хана Бопай ханша, жена Кабанбай батыра Гаухар воевали наравне с мужчинами на поле боя. Казахский физиолог, доктор биологических наук, Наила стала первой женщиной-академиком в Казахстане и Средней Азии. Наила Уразгуловна стояла у истоков новой для Казахстана отрасли биологической науки — физиологии сельскохозяйственных животных. Халида Есенкулова была профессором, доктором медицинских наук. Она была единственной казашкой, сражавшейся в штрафном

батальоне в годы Второй мировой войны. Вместе с военной частью Халида дошла до Берлина и была награждена орденом Красной Звезды и медалью «За победу».

В силу сложившегося стереотипа распределения социальных ролей в реальной жизни женщины имеют меньше прав и возможностей, менее востребованы на рынке труда, чем мужчины.

За годы независимости Казахстан также достиг определенного прогресса в области защиты прав и законных интересов мужчин и женщин. В 1998 году Казахстан присоединился к Конвенции ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Ратифицированы также Конвенции ООН «О политических правах женщин» и «О гражданстве замужней женщины». Подписан Международный пакт о гражданских и политических правах и Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах и др. Всего Казахстан присоединился к более чем 60 международным договорам по правам человека.

Принятие и реализация Стратегии гендерного равенства на 2006-2016 годы (далее – Гендерная стратегия) позволили более равномерно подойти к вопросам прав и возможностей не только женщин, но и мужчин.

По итогам третьего и четвертого периодических докладов о ходе выполнения положений Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин Комитетом ООН была дана положительная оценка созданию законодательной базы по вопросам равенства прав и возможностей для мужчин и женщин.

Вместе с тем, в сентябре 2015 года Казахстан присоединился к целям устойчивого развития ООН (далее – ЦУР), в которых 12 из 17 целей являются гендерно-чувствительными. Эти цели требуют национальной адаптации и учета в рамках всех стратегических направлений и задач государства.

В связи с завершением реализации Гендерной стратегии возникли благоприятные возможности увязать новый этап государственной гендерной политики с международными трендами устойчивого развития, национальными стратегическими приоритетами и новыми принципами социальной политики

В существующих документах системы государственного планирования институт семьи рассматривается исключительно как объект социальной защиты.

На новом этапе развития Казахстану важно сформировать собственные подходы в формировании семейной политики, так как среди всех социальных институтов, влияющих на качество человеческого капитала, семья играет важную роль.

Гендерная политика государства должна закладывать во всех сферах такие нормы и стандарты, рамки и направления развития, ограничения и свободы, которые позволят сформировать новые общественные отношения, в максимальной степени обеспечивающие гендерное равенство. Ему препятствуют стереотипы и система конкретно-исторических отношений, представлений, правил, принятых в данном обществе в условиях определенного способа производства. Фактическое гендерное равенство может быть связано и с некоторым юридическим, социальным или психологическим неравенством. Гендерное равенство неизбежно приводит к гендерной иерархии, что должно изменить общественную значимость, степень вознаграждения, уровень престижа некоторых профессий и занятий. Так, воспитание и обучение чужих детей в детском саду, школе пока оценивается государством как оплачиваемая и общественно полезная работа, а домашнее воспитание своих детей как частное дело, финансируемое семейным бюджетом. В конечном итоге гендерная политика должна привести к балансу гендерных отношений в обществе. При этом женская политика государства может являться составной частью гендерной политики.

Интернет ресурсы

1. <https://gender.stat.gov.kz/ru/category/9>
2. https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=69&slug=-56&cat_id=9&lang=ru
3. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/13622.pdf>

ТЕОРИЯ ЗНАКА Ф. СОССЮРА.

ГАДЮКОВА А.В

студентка группы ПиМО-21-2

ДЖУСУПОВ Б.И.

Научный руководитель – к.ф.н., старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассмотрена роль и значение теории Ф. Соссюра в философии. Классическая философия, разделяя мышление и язык, подчиняя одно другому, полагает, что неважно в какую языковую оболочку воплощена мысль, мысль останется одной и той же в различных языковых высказываниях. Соссюр и его последователи считают, что это иллюзия, «идол рынка», говоря метафорой Бэкона, т.е. не более чем привычка. В каждом ином высказывании мысль меняет свое содержание, пусть это даже будут «нюансы мысли». Язык не просто «выражает» мысль, он ее «лепит», «кует», «ваяет». Это не просто пустая форма для заливки любого содержания, а сам пластический процесс сотворения мысли.

Ключевые слова: знак, семиотика, символизм, наука, язык, идея, субъект, объект.

Все важные лингвистические теории в науке о языке, так или иначе связаны с понятием знаков и символов. Это связано с тем, что символическая природа человеческого языка является одной из его универсальных или фундаментальных характеристик. Именно поэтому со времен Бодуэна де Куртенэи Ф. де Соссюралингвистические дебаты о символической природе языковых элементов не утратили своей актуальности для современной парадигмы научного знания. Соссюр разрабатывает свою революционную теорию знака, составляющую сегодня основу теоретической лингвистики и семиотики: «мы называем знаком комбинацию понятия и акустического образа». Акустический образ — это не сам звук, а то ощущение, которое получает человек от него в процессе восприятия речи, это психическое образование. Благодаря переводу звука в виде акустического образа в психический план Соссюр получает возможность совместить звук и понятие в одно целое, поскольку понятие также относится к психическому плану. Таким образом, знак — это «двусторонняя психическая сущность». Но поскольку понятие знака имеет устоявшееся значение в лингвистике, Соссюр предлагает ввести специальные термины для выражения лингвистической природы знака, несколько отличающиеся от обычного словоупотребления этого термина. Он называет акустический образ «означающим», а понятие «означаемым». «Мы предполагаем сохранить слово знак для обозначения целого и заменить термины «понятие» и «акустический образ» соответственно терминами «означаемое» и «означающее»." Соссюр рассматривает знак как неразрывное единство «означающего» (план выражения) и «означаемого» (план содержания), сравнивая его с монетой или листом бумаги, сторонами которых являются эти два понятия. Это нововведение, как и сами понятия «означающего» и «означаемого», существенно повлияли на дальнейшее развитие лингвистики и семиотики. В своей теории знака Соссюр позаимствовал из классической политэкономии идею различения потребительной и меновой стоимости. Потребительная стоимость выражает конкретную материальную полезность товара, тогда как меновая стоимость выражает отношение данного товара к другим товарам. По аналогии с этим Соссюр выделяет в знаке конкретное значение, определяемое своеобразием данного знака как отдельного явления, и абстрактное значение, определяемое его отношением к другим знакам (например, отношением данного слова ко всем другим словам языка). В 1970-х гг. Бодриар в обратном порядке применит лингвистические понятия и методологию к анализу политической экономики и получит столь же неожиданные результаты. Разрабатывая свою теорию знака Соссюр совершает еще одно важное нововведение. В классической лингвистике под языковым знаком понимали

преимущественно слово. Соссюр изменяет понятие знака, во-первых, дробя слово на более мелкие единицы (знаками могут быть и части слова), во-вторых, рассматривая в качестве знаков неречевые единицы (скажем, знаки искусственных языков). Поэтому он приходит к выводу, что «не в слове следует искать конкретную единицу языка», а в знаке. Именно поэтому лингвистика как наука, изучающая язык естественных знаков (слов), является лишь частью более общей науки семиологии, как науки о любых (абстрактных) знаках. Соссюр даже приходит к выводу, что семиология вместе с лингвистикой является частью общей психологии, поскольку «языковой знак есть... двусторонняя психическая сущность». Последнее утверждение не получило широкого признания в современной лингвистике и семиологии, но в остальном теория знака Соссюра утвердилась и стала нормативной для современной семиотики.

Другим важным нововведением Соссюровской теории является идея произвольности, немотивированности знака. Прежняя рационалистическая философия языка рассматривала знак как зависимый от содержания и понятия элемент языка, и стремилась обнаружить и раскрыть эту связь. Так или иначе, признавалась ли эта связь прямой или косвенной, знак оставался производным, вторичным элементом системы познания и мышления. За или пол знаком находились более глубокие и важные «сущности» - вещи, мир, идеи, понятия, смыслы, которые и придавали значение знаку, делали его значимым. Знак был отражением и выражением этих «сущностей», и неважно, правильно он отражал их или искаженно, важнее было то, что знак был «мотивирован», зависим, вторичен. Соссюр сводит всю эту запутанную иерархию «под знаковых сущностей» к абстрактному термину «означающее» и переносит акцент с отношения «означающее/означаемое» на отношение «означающее/означающее», в точности как проделал Маркс в отношении потребительной и меновой стоимости. Политическая экономия должна заниматься исследованием отношений не меновой и потребительной стоимости, а меновой и меновой стоимости, говорит Маркс; лингвистика должна заниматься исследованием отношений не означающего и означаемого, а означающего и означающего, говорит Соссюр. Освобождаясь от зависимости от означаемого, знак (означающее) становится немотивированным, свободным.

Эта немотивированность знака приводит позднее пост-структуралистов к самым невероятным философским выводам. Фуко, Кристева и др. переворачивают отношение слов и вещей таким образом, что вещи становятся проекциями слов; Барт и Деррида выдвигают идею автономности письма и текста, культуры как текста; Лакан рассматривает «порядок культуры» как Символическое - свободное движение означающих; Бодриар говорит о симулятивности современной культуры, где замена отношения означающего к означаемому на отношение означающего к означающему (потеря означаемого) превращает знак в симулякр- «безродный», блуждающий знак. «В силу принципиальной «произвольности» лингвистических знаков, - пишет Г. Косиков, - денотативный язык по самой своей сути не может быть «адекватным» или «неадекватным» подлинной «природе вещей»; речь может идти лишь о той или иной социальной конвенции, в силу которой известная номинация признается данным языковым коллективом «денотативной», и коль скоро такая номинация становится нейтральным узусом, то нет ничего удивительного в том, что ее «привычность» мало-помалу начинает восприниматься как «нормальность», «нормальность» - как «естественность», «естественность» - как природность и, стало быть, «истинность» [1, 221].

Еще одну новизну Соссюра, имеющую важное философское значение, невозможно обойти молчанием. Это идея тождества мышления и языка. В классической философии мышление рассматривалось как важнейшая, главная человеческая способность, отличающая его от животных. Язык, наряду с коммуникативной функцией, выступал здесь как средство выражения мысли; он был полностью подчинен и зависим от мышления. Всякая речь, высказывание содержит определенную мысль, язык без мысли это лепет ребенка, сумасшедшего или дикаря. В этой иерархии мысль является исходной, первичной, язык вторичным, вначале рождается мысль, затем она оформляется в языке. Подчиня субъект

языку, означаемое означающему, утверждая немотивированность знака Соссюр не просто переворачивает отношения языка и мышления, их иерархию, он упраздняет внеязыковое мышление, мышление до, без и вне языка. Такое мышление - иллюзия, фантом, «привычка мышления»; всякий акт мышления осуществляется в языке, языком, языковыми формами. Даже так называемая спекуляция, раздумье, размышление «про себя» осуществляется в формах внутренней речи. Знаменитое среди философов двестишье А. Фета хорошо выражает эту неразрывность мышления и языка: «Я слово позабыл, что я сказать хотел. И мысль бесплотная в чертог теней вернется». Без языка мысль это что-то бесплотное, бесформенное, туманное, неопределенное. Оно, возможно, есть до языка, но это неизвестно что, ее место - чертог теней, а не человеческий мир; «известно чем» оно становится только благодаря языковым формам.

В этом состоит тождество мысли и языка - это не два разных процесса или отношение «содержания» и «формы», а один и тот же процесс, одна форма/содержание. Особенно хорошо это единство видно в поэзии: с одной стороны, настоящая поэзия непереводаима с оригинала на другие языки; можно точно перевести мысль, «смысл» стиха, но тогда неперевоенной останется его поэтичность; можно передать поэзию стиха, но тогда невозможно сохранить оригинальную мысль. С другой стороны, когда нам доступна «лаборатория творчества» поэта, мы видим сколько вариантов перепробовал поэт, пока не пришел к своей «совершенной» форме; и каждый из этих вариантов выражал «несколько иную мысль», чем в окончательном. Приведем пример непереводаимости стиха из «Гамлета» Шекспира и его перевод на русский М.Лозинским и Б. Пастернаком. У Шекспира (дословно): «Время сорвалось с петель: - О, проклятый злой рок (cursed spite) / Что я рожден поставить его на место». У Лозинского: «Век распатался - и скверней всего, / Что я рожден восстановить его!». У Пастернака: «Прервалась дней связующая нить / Как мне обрывки их соединить?» Одна и та же ли мысль высказывается Шекспиром, Лозинским и Пастернаком? Философ ответит «да», поскольку ему не интересны «нюансы», филолог и культуролог найдет массу различий, делающих эти мысли совершенно разными.

Соссюр выдвинул множество других новых идей, существенно повлиявших не только на лингвистические, но и многие гуманитарные теории (философские, исторические, этнологические, социологические, психологические и т.д.) Это, например, различие языка (langue) и речи (parole), синхронии и диахронии, значения и значимости, теория отношений и др. Но для нашей темы особое значение имеет теория знака Соссюра, поэтому мы не будем затрагивать остальные аспекты его плодотворной лингвистической теории.

Язык не просто овладевает субъектом, уже предварительно сформированным, и подчиняет его себе. Он создает сам «субъект» как таковой. В отношениях языка и субъекта наиболее четко видна «заданность», «преданность», изначальность языка в человеческой культуре. Мы привыкли обращаться со словом «субъект» так, словно это некая неизменная и вечная сущность, изначально присущая человеческому существу, языковым выражением которой и является слово «субъект». И не понимаем при этом, что мы обращаемся лишь с фантомом, призраком, имеющим вид реального объекта. В действительности же мы обращаемся лишь со словом («субъект»), которое имеет свою этимологию, свою родословную и свою историю.

Этимологию и историю «субъекта» хорошо показал Мартин Хайдеггер. Это слово латинского происхождения и скалькировано с древнегреческого *hupokeimenon*. И у греков, и у римлян оно имеет один и тот же смысл - «подлежащее», «лежащее в основании». «Субъект» — это основа, на которой покоится мир. Но таким «подлежащим» у греков и римлян не был еще человек. Им чаще всего был *logos* - речь, язык, порядок, позже душа или разум, но как «мировой разум», ни в коем случае не человеческий. Это современный гуманизм с его идеей человека как высшего существа видит в древнегреческом *логосе* «элементы антропоморфизма». Для древнего грека человек лишь каким-то образом причастен Логосу, копирует его, но не творит его и не обладает им. Субъект как «человек»

— это продукт Нового времени, продукт идеологии гуманизма и антропоцентризма. В этом отношении «субъект» является прямым результатом языковой деятельности, языковой «перечеканки», преобразования «подлежащего» в человека, в основание мира.

Список литературы:

1. Де Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. М., 1974.
2. Аверинцев С.С. Символ // Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1989.
3. Культурология. XX век. Словарь.

СИМВОЛИЗМ И МЕТАФОРА

СОЛДАЕВА А.

Студентка группы МК-22-2

ДЖУСУПОВ Б.И.

Научный руководитель – к.ф.н., старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значение символизма и метафоры в жизни человека и общества; как с течением времени поменялось отношение к языку у человека; процесс развития метафорического употребления.

Ключевые слова: Язык, символизм, метафора, «увядание метафоры», символическая деятельность.

Язык есть нечто вполне определенное в разнородном множестве фактов речевой деятельности. Его можно локализовать в определенном отрезке рассмотренного нами речевого акта, а именно там, где слуховой образ ассоциируется с понятием. Он представляет собою социальный аспект речевой деятельности, внешний по отношению к индивиду, который сам по себе не может ни создавать его, ни изменять. Язык существует только в силу своего рода договора, заключенного членами коллектива. [1, ст. 52]

Главным средством развития языка и главным открытием человека в области языка является метафора. Мы выяснили, что двумя важнейшими компонентами формирующегося языка являются контекст и новация, и что лишь через новацию возможно дальнейшее развитие языка. В процессе общения говорящий стремится выразить что-то новое для собеседника, что-то такое, что выходит за границы установленного контекста. Для этой цели он может использовать какое-то другое слово или новый звук, значение которого определяется контекстом. Для выражения этого новшества человек будет подыскивать слово, либо близкое по смыслу старому, либо такое, которое может играть роль символа для выражения вещи или ситуации. Первый способ не затрагивает границы контекста и поэтому не может служить средством развития языка. Лишь второй способ – использование слова не в его буквальном, а подразумеваемом значении – является средством внесения новшества и тем самым мощным средством развития языка. Это и есть основа метафоры – перенесение свойства одного предмета на новый, другой.

И метафора изначально имеет чисто символическую природу, является символической фигурой – и там и здесь одно является представителем другого. Когда мы говорим «человек улыбнулся», мы имеем буквальный, прямой смысл; но, когда мы говорим «солнце улыбнулась из-за туч», мы создаем персональный смысл, то есть употребляем метафору. Лодка становится символом благого состояния солнца. В буквальное значение улыбки, которая понятна нам из языка, переносится нами на другой объект, который хотя и не может улыбаться, зато хорошо передает отношения между высказывающего эту метафору человеком и объектом (солнцем). Тем самым возможное поле значения «улыбки» значительно расширяется, стимулируя развития языка.

В процессе этого развития метафорическое употреблённое слова имеет устойчивую тенденцию к превращению в буквальное значение. Частота употребления метафоры стирает переносный смысл и превращает его в буквальный. Мы давно уже не считаем метафоры и такие обороты, как «взволнованная речь», «прошел слух», «взрыв смеха» и так далее, поскольку в силу частого их употребление переносный смысл давно превратился в буквальный. В специальной литературе этот процесс назван процессом «увядания метафоры». Так, когда удачная политическая метафора входит в повседневную речь и становится общеупотребительной, она теряет свою метафоричность и становится буквальной пословицей («и дым отчество мне сладок и приятен»). В этом процессе «увядания метафоры» первоначальные (русский) смысл слова расширяется до обобщённого значения и превращает его в символ, который мы можем применять в самых различных ситуациях и словосочетаниях. Некоторые учёные считают, что всеобщее понятие образуется путём метафорического использования повседневных слов с буквальным значением.

В определённом смысле процесс развития языка можно представить, как процесс постоянного увядания метафоры. Но это «увядание» является свидетельством не всеобщего объединения, а напротив, все большего обогащения языка. Каждая новация в языке, совершаемая, как мы подчеркнули ранее, посредством метафоры, укореняется в нём и становится частью нового контекста лишь благодаря «увяданию» метафоры до обобщённого значения, до превращения в символ. Однажды открыв, что одно может легко быть выражено через другое, человек все чаще прибегают к этому метафорическому приему для выражения новых объектов, мысли и чувств. Метафора, всегда ограниченная узким контекстным смыслом, в процессе «увядания» превращается в обычное (буквально) слово, значительно расширяя поле её применимости и формируя новую широкую сеть связи между различными понятиями.

Согласно современным философским представлениям человеческий интерес представляет собой не столько упорядоченную систему понятий и категорий, как его представляли классические философы, сколько сложный комплекс знаков и символов, составляющих изошрёпную ткань значений и смыслов, в сравнении с которой самые тонкие кружева выглядят грубой дерюгой. Т.е. основу этой ткани составляют не только понятия, сколько знаки и символы, имеющие гораздо больше сложную природу, побуждающие нас к действию часто без осмысленного осознания идей. Разворачивая метафору ткани можно сказать, что знаки и символы является «нитьями» этой ткани, из которой мыткем нашу реальность. Знаки образуют запутанные цепи, непрерывно связывают с друг с другом, образуя совокупность обстоятельств, вынуждающих нас действовать определённым образом и применять осознанные решения. Соблюдение одного знака становится контекстом для следующего знака, знаком новой ситуации. Это совокупность взаимосвязанных знаков и составляет ткань нашего повседневного опыта, основу «разумного» поведения. Человек, теряющие эту нить знаков, утрачивает «чувство реальности», его поведение становится «неадекватным» и может привести к серьёзным психическим отклонениям.

Язык - это клад, практикой речи отлагаемый во всех, кто принадлежит к одному общественному коллективу, это грамматическая система, виртуально существующая у каждого в мозгу, точнее сказать, у целой совокупности индивидов, ибо язык не существует полностью ни в одном из них, он существует в полной мере лишь в коллективе. Язык не в меньшей мере, чем речь, конкретен по своей природе, и это весьма способствует его исследованию. Языковые знаки хотя и психичны по своей сущности, но вместе с тем они не абстракции, ассоциации, скрепленные коллективным согласием и в своей совокупности, составляющие язык, суть реальности, локализующиеся в мозгу. Более того, знаки языка, так сказать, осязаемы: на письме они могут фиксироваться посредством условных написаний, тогда как представляется невозможным во всех подробностях фотографировать акты речи; произнесение самого короткого слова представляет собою бесчисленное множество мускульных движений, которые чрезвычайно трудно познать и изобразить. В языке же,

напротив, не существует ничего, кроме акустического образа, который может быть передан посредством определенного зрительного образа. В самом деле, если отвлечься от множества отдельных движений, необходимых для реализации акустического образа в речи, всякий акустический образ оказывается, как мы далее увидим, лишь суммой ограниченного числа элементов, или фонем, которые в свою очередь можно изобразить на письме при помощи соответственного числа знаков. Именно возможность фиксировать явления языка позволяет сделать словарь и грамматику верным изображением его: ведь язык - это сокровищница акустических образов, а письмо обеспечивает им осязаемую форму. [1, ст. 53]

Таким образом, возникновение и развитие языка, вместе с ним возникновение смысла стало возможным с момента создания и использования «предчеловеком» символов, с началом символической деятельности. Благодаря символической деятельности, изобретения языка ментальные и психические способности человека получили колоссальный стимул для развития, и начался бурный прогресс разума и интеллекта. Однажды открыв генерирующие возможности денотативного символа, человек всеми силами стремился сохранить эту уникальную способность, тем самым революционизируя свое существование, образ жизни, мыслей и чувств. Возникновение языка (устной речи) имело труднооценимые последствия для развития как индивида, так и общества. Оно значительно ускорила развитие общества и значительно интенсифицировало социально культурные процессы по сравнению с предшествовавшими периодами. Язык стал для человека тем решающим оружием, которое позволило ему выжить как биологическому виду. И язык позволил человеку не только выжить, но и стать вскоре господствующим биологическим видом на Земле.

Литература

1. Де Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. М., 1974.
2. Культурология. XX век. Словарь.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОНФЕССИЯРАЛЫҚ АХУАЛ

НЫҒМЕТ М.С.

ТПП-22-1к тобының студенті

Ғылыми жетекші, PhD доктор

ТУТИНОВА.Н.Е.

Аннотация: Қазіргі әлемдегі конфессияаралық диалог үлкен рөл атқарады. Себебі рухани көшбасшылардың тығыз қарым-қатынасы халықтар мен елдер арасындағы қақтығыстарды жеңілдетуі немесе азайтуы мүмкін. Бұл, әрине, бейбітшілік пен тұрақтылық атмосферасын құруға көмектеседі. Диалог бүкіл адамзаттың жаһандық проблемаларына қарсы күресте әртүрлі конфессияларға сенушілердің бірігуіне ықпал етеді.

Кілт сөздер: дін, диалог, теология, конфессия, тұрақтылық, даму.

Қазіргі әлемдегі діндер мен мәдениеттердің ынтымақтастығы өте маңызды, өйткені біз күн сайын этносаралық, саяси және әлеуметтік қайшылықтардың шиеленісуіне, терроризммен экстремизмді ақтау үшін дінді қолдануға тырысамыз. Мұндай жағдайда діндер мен мәдениеттер арасында диалог жүргізу үлкен маңызға ие. Диалог-бұл екі немесе одан да көп адамның әңгімесі, сонымен қатар әртүрлі мәдениеттер, нанымдар мен дүниетанымдар өкілдері арасында қарым-қатынас орнату жолы. Діни ортадағы Диалог-бұл әртүрлі діндер арасындағы қарым-қатынас атмосферасын құратын, әртүрлі конфессиялар өкілдерінің басқа сеніммен танысу, зерттеу және түсіну мақсатында өмір сүруін және бірлескен қызметін қамтамасыз ететін қарым-қатынас түрі. Діндер арасындағы көптеген айырмашылықтарға қарамастан, бастысы-әр түрлі діндердің адамдары бір-бірін өздері сияқты қабылдай алады және қабылдағысы келеді. Дін аралық диалог бірігу әрекеті емес.

Діндер диалогы - бұл әр ел қабылдай алмайтын үлкен жауапкершілік. Осы контекстегі диалог ұғымының өзі түсіндіруді қажет етеді. Мұндай қарым-қатынас тек әртүрлі конфессиялардың, конфессиялардың, бағыттардың өкілдерін ортақ үстелге отырғызуды және оларды біртұтас сенімнің жалпы белгісі ретінде жеткізуді ғана білдірмейді. Осы диалогтың тақырыбы мен шеңберін нақты көрсету қажет. Ешкім басқа діндердің жақтастарын өздеріне жат догмаларды қабылдауға және әулиенің өзіне—сенімге ұмтылуға мәжбүрлемейді керек. Ешкім өздерінің діни жүйелерін, рәсімдерін немесе әдет-ғұрыптарын таңдамауы керек, бұл олардың артықшылығын дәлелдейді. Диалогтың бастапқы нүктесі кез келген сенуші үшін оның діни жалғыз адал және Құдайға жақынекенін мойындау болуы керек [1].

Әлемдік қоғамдастықтың маңызды проблемалары мен міндеттерінің қатарында адамзат мәдениеттерінің өзара қарым-қатынасының қоғамдық институты ретінде өзара өмір сүру мәселесі туындайды. Әрине, адаммен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету ерекше орын алады. Қазіргі уақытта біз материалдық және интеллектуалды даму саласындағы орасан зор прогрестің қуәсі болдық, сонымен бірге дамудың материалдық қажеттіліктері адамзаттың барлық тілектерін қанағаттандыра алмайтындығына көз жеткіземіз. Даму тұтынушылық биіктерге жеткен сайын, біз оның кейде проблемалардың көбеюіне байланысты белгілі бір қиындықтарға тап болатынын түсінеміз. Біздің міндетіміз—адамзаттың әл-ауқатының рухына қосқан үлесін қорғауға күш біріктіру бейбітшілік пен келісім. Бұл, ең алдымен, жалпы адамзаттық Отбасын тәрбиелеу, қоршаған әлемге жанашырлық пен мейірімділікті тәрбиелеу. Сондай-ақ, көптеген адамдар бақытты қалайтынын түсінуді керек, осылайша бір-біріне деген сыйластық қалыптастырады, берік негіз жасайды.

Адамдардың бір-біріне тікелей және мүлдем қарама-қайшы болуы екі талай. Егер олар бір нәрсе дегенге келсе, онда олар, әрине, екіншісінде жиналады. Осылайша, белгілі бір көзқарастарды, процедураларды, яғни диалог процесінің тәуелсіз құндылығын түсіну кезінде "диалог мәдениеті" деп атауға болатын нәрсені дамыту қажеттілігі туралы деп түсінуге болады. Белгілі зерттеуші, орыс философы Михаил Михайлович Бахтин тек диалогта мәдениет өзін-өзі түсінуге жақындайды, өзіне басқа мәдениеттің көзімен қарап, соларқылы өзінің бір жақтылығымен шектеулерін жеңеді деп сенді. Олардың барлығы басқа мәдениеттермен диалогта ғана өмір сүреді және дамиды. Бірмағына басқа біреудің мағынасымен кездесіп, байланыста болу арқылы өзінің тереңдігінашады: олардың арасында осы мағыналардың, осы мәдениеттердің оқшаулануы мен бір жақтылығын жеңетін диалог басталады... Екі мәдениеттің осындай диалогтық кездесуімен олар біріктірілмейді немесе араласпайды, әрқайсысы өзінің бірлігі мен ашық тұтастығын сақтайды, бірақ олар өзара байытылады. "Диалог мәдениеті" конфессия аралық қатынастардағы өзара төзбеушілік пен агрессивтілік тенденцияларының алдын алу үшін қажет. Мәдениеттер мен діндер арасындағы Диалог қақтығысқа әкелетін "түсінбеушілік алмасу" емес, "түсіністікпен бөлісуді" білдіреді [2].

Қазіргі әлемде ең маңызды міндеттер: руханиятсыздықты, рухани вакуумды және адамзаттың моральдық-адамгершілік құндылықтарының дағдарысқа ұшырауына кез-

келген қоғамның жасампаздығын—еңбекқорлық, адалдық және әділеттілік құндылықтарын нығайту болып табылады. Сонымен қатар, діннің бітімгершілік күші әлемнің мәдени әртүрлілігінің өсуі мен жаппай көп мәдениетті қауымдастықтардың қалыптасуы аясында әлемнің декуляризациясы дамып, фундаменталистік идеологиялар таралатын кез-келген көріністерде қақтығыстардың, төзімсіздік пен радикализмнің алдыналуға ықпал ету болып табылады.

Кез-келген фундаментализмнің терең психологиялық негізі адамның мәдени және әлеуметтік өзін-өзі сәйкестендіруге, "бет іздеуге" деген қажеттілігі екендігімен келіспеуге болмайды. Сондықтан дәстүрлі типтегі мәдениетте фундаментализм мүмкін емес, өйткені оған қажеттілік жоқ. Діни алауыздық көбінесе таптық және этникалық қақтығыстарды білдірудің бір түрі болып табылады. Этникалық әділетсіздіктермен және діни келіспеушіліктермен

үйлескен мемлекет пен бизнестің әлеуметтік жауапсыздығы жаңақұндылықтар мен мүдделер қақтығысын тудыратын орта болып табылады. Басқа діни және этникалық топтарға деген дұшпандық діни айырмашылықтардың экономикалық, саяси немесе ұлттық мүдделермен қаншалықты байланысты екендігіне байланысты өзгереді. Мұндай жағдайларда діни айырмашылықтар олардың артындағы айырмашылықтар мен мүдделердің символы бола алады, таза идеологиялық функцияны орындай алады.

Бүгінгі таңда бүлікші жастардың дүниетанымының өзегін құрайтын діннің конфликтологиялық теориялары шеңберінде діннің интеграцияны емес, қақтығысты тудыратын фактор ретінде әрекет ете алатындығы бастапқы нүкте ретінде қабылданады. Интегративті әлеуметтік теорияларға қоғам өзімішіл мүдделері бар топтардан тұрады және бірлік пен тұрақтылықты қамтамасыз ететін құндылықтар мен нанымдар жоқ деген көзқарас қарсы тұрады. Қоғамның өмірі қақтығыстармен, зорлық-зомбылықпен, әртүрлі топтар арасындағы меншік, билік, ықпал үшін күреспен сипатталады.

Тұрақтылық уақытша тепе-теңдік, өтпелі сәт ретінде ғана мүмкін. Ең алдымен, дінаралық қақтығыстарды, діни алауыздық пен төзбеушілікті ескеру қажет. Өз уақытында Макс Отто: «адам философиясының ең терең қайнар көзі, оны толықтырып және қалыптастыратын қайнар көзі-адамзатқа деген сенім немесе сенімнің болмауы. Егер адам адамдарға деген сенімге ие болса және олардың көмегімен мағыналы нәрсеге қол жеткізе алатынына сенсе, онда ол өмірге және әлемге деген көзқарастарын оның сенімімен үйлесімді болады. Сенімсіздік тиісті түсініктерді тудырады» [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <http://uchebana5.ru/cont/3874963-p3.html>
2. Бахтин М.М. Достоевский поэтикасының мәселесі. – М.: көркем әдебиет, 1972. – 434б.
3. Хорни, К. біздің заманымыздың невротикалық тұлғасы; интроспекция / Транс. ағылшын тілінен. В.В. Старовойтова; жалпы ред. Г. В. Бурменская. - М.: Прогресс: Әмбебап, 1993. - 480с.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ КӨРІНІСІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ САНАНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

АХМЕТОВА Г.

Р-41к-19 тобының студенті

МАНАСОВА М.М.

Ғылыми жетекшісі: PhD, профессор ассистенті

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Қазіргі әлем өте серпінді, мобильді дамып отыр. Бұл процесс тұрақтылықтың болмауынан жаңа мағыналарды іздеумен ерекшеленеді. Бүгін адам өзін жоғалтқан. Себебі ұзақ уақыт бойы оған қызмет еткен аксиологиялық жүйелер кенеттен жұмыс істемейтін, уақытқа сәйкес келмейтін болып шықты. Мұның бәрі бізді бүгін діни қайта өрлеу дәуірін, эзотерикаға деген құштарлықты, жасырын шарлатанизмге деген қызығушылықты байқауға әкелді. Енді адам жаңа дүниетанымдық көздерді іздейді. Соның ішіндегі ең үлкен мәселе адам өзінің жеке басын іздеуде. Осы ізденістердің нәтижелеріне байланысты адам өзін терең сенуші, экстремист, хипстер және тағы басқаша анықтайды. Бір уақытта құлдырап, қайта құрылатын әлем адамнан өзінің өмірлік стратегиясын таңдауда еркіндікті талап етеді. Біз осындай дәуірде өмір сүріп жатырмыз.

Ключевое слово: ғылым, ұлттық сана, мәдениет, қоғам, адамзат.

Ұлттық сана мәселесін қарастыру ұлттық сананың ұлт менталитетімен және ол құрған мәдени (символдық) жүйелермен: тілмен, мифологиямен, дінмен, әдет-ғұрыптармен, дәстүрлермен байланысын анықтауға және ұлттық сананың көбеюі мен қалыптасуының теориялық негізін құруға мүмкіндік беретін пәнаралық талдау мен синтезді жүзеге асыруды қамтамасыз етеді.

Қазақстан ғылымы аясындағы ұлттық сана мәселесін зерттеудегі тиімді бағыттардың бірі сананың ұлттық мәнін қалыптастыруға әсер ететін факторларды: тілді, ұлттық идеяны, ұлттық мәдениетті, мәдени кодты, дінді және тағы басқаларды түсіну болып табылады. Бұл тәсіл заңды, өйткені ұлттық сана құбылысы – қоғамда болып жатқан оқиғаларға жауап беретін күрделі, қарқынды дамып келе жатқан құрылым. Тұтастай алғанда, бұл зерттеулер, бір қарағанда, жеке сипатта, ұлттық сана құбылысының тұтас бейнесін жасауға мүмкіндік береді.

Мәселен, бұқаралық ақпарат құралдарында және ғылыми басылымдарда жиі шығарылатын «ең танымал» тақырыптардың бірі – ұлттық идея мәселесі. Ұлттық ортақ идеямен біріктірілген халық әрқашан сындарлы және алға қойылған міндеттерді шешуде табысты болатыны белгілі. Сондықтан ұлттық идеяны осылай түсіну, оны тұжырымдау, қазақстандық тәуелсіздіктің белгілі бір кезеңіндегі әлеуметтік-философиялық, саясаттанушылық тұжырымдамалардың маңызды мәні болып табылады. Ұлттық сана мәселесі кеңістігінде діни құбылысты зерттеу ерекше маңызға ие, ол әсіресе соңғы уақытта қазақстандық қоғамның құндылық құрылымдарына айтарлықтай әсер етеді. Бұл ғылыми проблемалық кеңістікте әлеуметтік-мәдени координаттардағы діни факторды түсінетін жұмыстар сөзсіз қызығушылық тудырады. Осындай қызықты жұмыстардың бірі А.А. Демеуованың докторлық диссертациясы. «Қазіргі қазақстандық қоғамды жаңғырту жағдайындағы дін», онда автор кешенді дінтану талдауы негізінде діннің қазіргі рөлі кеңмәтіндегі діннің философиялық тұжырымдамаларына сипаттама береді. Автор бүгінде діннің қоғам өмірінде маңызды рөл атқаратыны және оның үлкен өзгерістерге ұшырайтыны айқын болып отырғанын атап өтеді. Gallup International зерттеу компаниялары қауымдастығының жыл сайынғы сауалнамаларына сәйкес әлем халқының көпшілігін діни деп атауға болады. Планета халқының үштен екісі діни ғибадат орындарына барғанына немесе бармағанына қарамастан өздерін діни деп атады. Өздерін дінсіз адамдар деп атайтындар азшылықта болды, ал тек 6% - ы сенімді атеистер. ХХІ ғасыр – бұл жаңа технологиялардың, инновациялардың, нарықтық өсу экономикасының, коммуникацияның жан-жақты енуінің даму уақыты. Бірақ бұл діннің қоғамдық өмірден кетуіне негіз болған жоқ. Мұндай көзқарасты қазіргі заманның көрнекті философы Ю.Хабермас тұжырымдады, ол діни құбылысты өмір әлемінің жаңа мағыналары мен мәнін іздейтін маңызды семантикалық резерв ретінде зерттейді [1]. Әрине, біздің санамыз тек ұтымды постулаттарға негізделе алмайды. Өйткені, біздің өмірімізде мифологиялық, қасиетті, рухани түсініктердің болуы бізге адам деп аталу құқығын береді. Бұл тұрғыда, атап айтқанда, дін және тұтастай алғанда руханият өздерінің ерекше рөлі мен қажеттілігін, тіпті ойлаудың ұтымды формаларының үстемдігі жағдайында да өзектілігін жойған емес. Және бұл адамның табиғатына тән. Қазіргі жағдайда дін посткеңестік трансформациялармен "басталған" рухани аксиологиялық вакуумды толтыруға белсенді түрде қосылды. Рухани ізденістер діннің дәстүрлі көріністеріне ғана емес, кейінірек діни риториканың "модернизациясы" толқынында пайда болған діни бағыттарға деген қызығушылықты жандандырды. Бұл тұрғыда Қазақстанның діни палитрасы өте алуан түрлі. Алайда, бұл әртүрлілік Қазақстанның қазіргі өмірінің оң жағы болып табылмайды. Бұл толқында діни ағымдар мен қозғалыстар пайда болды, олар діни догматиканың негізгі ережелерін өте агрессивті түрде түсіндіреді.

Қазіргі уақытта бүкіл адамзат жаңа COVID-19 вирустық инфекциясының таралу қаупіне тап болды. Көптеген ғалымдар, дәрігерлер және қоғам қайраткерлері бұл вирустың пандемиясының салдары біздің өмірімізді түбегейлі өзгертеді дейді. Әр түрлі жұқпалы

аурулардың эпидемиялары мен пандемиялары қоғам дамуының объективті факторы болуы мүмкін деп болжауға болады. Пандемия адамның санасын, қазіргі әлемдегі мотивациялық көзқарастарын өзгертеді, өзін-өзі бағалауды және өмірдің мәнін өзгертеді. Жоғары технологиялық қоғам адамның материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға шоғырланады, нәтижесінде қоғам адамның жаратушы болу мақсатын ұмытып кетеді.

Осы тұрғыдан кейбір нәрселер назар аударайық. Біріншісі – күнделікті өмірдің "медициналануы". Екіншісі – виртуалды шындыққа кетуі. Виртуалды шындыққа төзімділік объективті шындыққа, оның толық қабылданбауына дейін төзімділікпен байланысты. Бұл көптеген процестердің, атап айтқанда білім беру процесінің өзгеруіне әкеледі [2]. Интернеттің арқасында адамзат физикалық оқшаулану және жалпы карантин кезінде бұрынғыдан да біртұтас және еркін бола бастайды. Құндылықтар ұлттық сипатты, әлеуметтік бағдарларды, мотивацияны қалыптастырады. Дәстүрден кейінгі мәдениет адамның қажеттіліктерін толық қанағаттандырмайды, өйткені көшпелі құндылықтардың хаотикалық жиынтығы жергілікті ортаға әрдайым үйлесімді бола бермейді. Дәстүрлі мәдениет – құндылықтарды тарату олардың берілуінен басым болатын қоғамның өмір салты. Бұл тұрғыда толеранттылық құндылық болып қала береді. Қазір қоғамда өмірдің құндылығы жоғары, зорлық-зомбылықтың төмен деңгейі, гуманистік көңіл-күй дамуда. Қауіпсіздік бостандықты, ең алдымен, қозғалыс еркіндігін азайтуды талап етеді. Бастапқыда дәстүрлі құндылықтар жүйесі диалектикалық сәйкестікте құрылған ерекше әлеуметтік даму ортасы болды. Әрбір дәстүрлі мәдениеттің өзіндік ерекшелігі бар. Дәстүрлі мәдениет жаңа формаларда бар мазмұнды құруға бейім, тұрақты емес, әмбебап - жеке. Құндылықтар жүйесі – бұл үнемі өзгеріп отыратын шама. Дәстүрлі құндылықтар жеке тұлғаны дараландырудың тұрақты процесінде бар және сәйкесінше – бұл динамикалық мән. Кез – келген халықтың мәдениеті – ата-бабаларының әдет-ғұрыптарын сақтайтын белгілі бір ерекшелігі бар тірі организм.

Жаһандық қауіп жағдайында бүкіл адамзат үшін өмірлік бағдарлар жүйесінің өзгеруін ескере отырып, ұлттық дәстүрлер арасында тепе-теңдікті сақтау қажет. Бүгінгі таңда мәдениеттердің өзара әрекеті әртүрлі ұлттық мүдделер қақтығысы мен әлеуметтік шиеленістің өсуі жағдайында жүреді. Бұл процесс жағдайдың күшеюін және қоғамдағы истерияның көрінісін ескере отырып күшейтіледі. Жалпы апаттың пайда болуымен ажыратылған қоғам біртұтас болуға дайын, бірақ бюрократиялық мемлекеттік аппараттың машинасы өз шарттарын белгілейді. Әрбір географиялық субъект көршілерден қолдау іздейді және олардың көпшілігі ашық, толерантты көзқарасқа ие, бірақ саяси және экономикалық мүдделер өз түзетулерін жасайды. Осыған байланысты COVID-19 пандемиясының әлеуметтік-психологиялық салдары қоғамдағы шиеленіс дәрежесінің артуы екенін атап өтуге болады. Қарапайым түсінбеушілік, уақтылы көмек көрсетпеу этникалық қоғамды көңілсіздікке және агрессивтіліктің күшеюіне әкеледі. Бұл дағдарыстан шығу қазіргі өркениеттің көптеген негізгі құндылықтарын өзгертуді қажет етеді [3].

Қазақстан өзінің тәуелсіз тарих кезеңінен бастап өзінің дамуының екі векторын – бір жағынан өзінің бірегейлігін нығайтуды, екінші жағынан интеграциялық және жаһандану процестері контекстіндегі ішкі өзгерістерге ұмтылуды біріктіруге ұмтылуымен ерекшеленеді. Осы бағытта жүргізіліп жатқан реформалар өз жемісін берді, бұл жаңа мақсатқа – әлемнің ең дамыған отыз мемлекетінің қатарына кіруге мүмкіндік берді. Қазақстан халқын мықты және жауапты адамдардың біртұтас ұлты ретінде көруге деген ұмтылыс жаңа ауқымды жұмыстың негізгі бағытын да айқындады, оның мәні – қоғамдық сананы жаңғырту [4].

Қазақстан азаматтарының жаңа ұлттық сана-сезімін қалыптастырудың тарихи негіздерін, тарихи тәжірибені, басым мәдени, рухани, әлеуметтік құндылықтарды зерделеу көпұлтты қоғамның даму бастауларын, белгілі бір әлеуметтік кеңістіктің әртүрлі процестері контекстіндегі этносаралық байланыстардың ерекшеліктерін – бұл жағдайда Қазақстан аумағында болып жатқан процестерді тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Әрбір халық,

әрбір тарихи дәуір қарастырылып отырған бірлік идеясының мазмұнына өз үлесін қосады. Көпұлтты қоғамдардағы ұлттық бірегейлікті зерттеу, әдетте, белгілі бір оқиғалардың қалауымен жаңа біртұтас мемлекеттің құрамына енген байырғы тарих пен этникалық қауымдастықтардың сабақтарына сүйенеді.

Тәуелсіздікпен қатарлас келген жаһандану үдерісі жағдайындағы ұлт үшін этникалық тұтастық мәселесі белгілі бір этномәдени, әлеуметтік, экономикалық, саяси және рухани жетілуге жеткенде ғана ауыр және маңызды болмайды. Осы тарихи сәтке дейін барлық дерлік халықтар тарихтағы ең перспективалы жолды іздеді.

Қазақстандық қоғамның қазіргі заманғы проблемаларын және қазақстандық қоғамдағы ұлттық идеяның тарихи бастауларын философиялық тұрғыдан түсіндіре отырып, кез келген халықтың өткенінің метафизикалық тарихында ұлттық бірліктің қалыптасуының негізі қаланды. Сондықтан тарихи субъектілердің құндылық әлемінің белгілі бір тенденцияларын мұқият зерттеу мағынасы бар. Қазақстанда тұратын халықтардың тарихи тағдырлары арасындағы азаматтық, ұлттықтан жоғары бірегейлікті қалыптастыруға негіз болатын қиылысу нүктелерін іздеу үшін Қазақстан ұлтының қалыптасуының тарихи аспектілерін қарастыру қажеттілігі жоғары. Мұнда тілдің рөліне, діни көзқарастарға, оған қатысатын халықтардың айырмашылығына негізделген жеке тұлғаны қалыптастырудағы мәдени ерекшеліктерге көп көңіл бөлген жөн.

"Туған жер", "Қазақстанның рухани храмдары", "Жаһандық әлемдегі қазіргі қазақ мәдениеті", "Қазақстанның 100 жаңа есімі" және басқалары сияқты гуманитарлық жобалар мемлекеттік саясатты одан әрі жаңғырту жөніндегі ұлттың рухани жобасының негізін құрайды. "Туған жер" – патриотизмді, туған қаласы мен аймағын дамытуға бағытталған бастама [5]. Патриотизм туған үйден, туған өлкеден басталады, кіші отанға деген көзқарас арқылы біз бүкіл Қазақстанға деген сүйіспеншілігімізді білдіреміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Хабермас Ю. Познание и интерес. — URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/6261/6266> (дата обращения: 02.09.2020).
2. Мясников В.А. Образование сегодня: новые возможности, новые проблемы // Мир образования – образование в мире. 2008. № 1. // URL.: <https://www.unicef.org/eca/ru/что-мы-делаем/образование>)
3. Мантатова Л.В. Ценностные основания современного цивилиза- ционного развития: автореф. дис. ... д-ра философских наук. Улан- Удэ, 2004.
4. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: қоғамдық сананың жаңғыруы. 12.04.2017 г.
5. Башмаков А. Духовный перекресток ветров истории // Казахстанская правда, 4 декабря 2017 г.

АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМ ӨРКЕНИЕТТІҢ ЖАҢА ТИПІ РЕТІНДЕ

САҒЫНДЫКОВА Д.

Р-31к-20 тобының студенті

МАНАСОВА М.М.

Ғылыми жетекші: PhD, профессор ассистенті

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Қазіргі уақытта бүкіл әлемде білім мен ақпараттық технологиялар әлеуметтік дамудың доминанттары болып табылады, ал ұлттың ақпараттық әлеуеті оның әлемдік қауымдастықтағы әлеуметтік-экономикалық жағдайын анықтайды. XX ғасырдың соңғы онжылдығы және ХХІ ғасырдың басы. ақпараттандырумен және ақпараттық қоғамның қалыптасуымен байланысты, оларды адамзат жинаған ақпараттық ресурстарды тиімді игеру

процесі ретінде қарастырады. Ақпараттық қоғамның белгісі-білімге табынуды растау, ешқандай маңызды экономикалық, әлеуметтік, техникалық міндеттерді өндеусіз - ақпараттың едәуір көлемінсіз сәтті шешу мүмкін емес екенін түсіну. Бүгінгі адам ақпараттың үлкен ағымымен үнемі өзара әрекеттесусіз, яғни білімнің багажын үнемі толықтырусыз мүмкін емес.

Кілт сөздер: Ақпараттық қоғам, технологиялар, цифрлық ұрпақ, экономика, ғылым.

Ақпараттық қоғамның қалыптасуы адамның осындай қоғамда өмір сүруге дайын болу проблемаларына үлкен қызығушылық тудырды. Ақпараттық қоғамдағы адамның сәттілігін, өмір сүру жағдайлығын қамтамасыз ететін маңызды шарт ретіндегі ақпараттық сауаттылық барған сайын танымал бола бастады, ал ақпараттық мәдениет қазіргі адамның жеке мәдениетінің ажырамас бөлігіне айналды.

Зерттеушілер қоғамның дамуына шешуші әсер еткен бес ақпараттық төңкерісті анықтайды. Қоғам дамуының әртүрлі кезеңдерінде қолданылған қоғам тарихындағы ақпараттық төңкерістер мен ақпараттық технологияларды қарастырып көрейік. М. Кастельстің пікірінше, ақпараттық технологиядағы төңкеріс адам қызметінің барлық саласын қамтиды және жаңа экономиканың, қоғамның, мәдениеттің күрделілігін талдаудағы бастапқы нүкте болып табылады [1]. Әрбір тарихи процесс барысында ақпараттық технологиялар қандай басым рөл атқарғанын түсінетін кез-келген адам қазіргі төңкерістің негізгі аспектілерін түсінуге жақсы мүмкіндіктерге ие [2].

"Ақпараттық мәдениет" ұғымы пәнаралық ұғым: оны мен мәдениеттанушылар, әлеуметтанушылар, философтар, кітапханашылар да айналысады. Түсініктемесінде "ақпараттық мәдениеттің" жетекшісі -

"мәдениет" сөзі, олең үлкен семантикалық жүктемені қамтиды. Көрнекті отандық мәдениеттанушылардың зерттеулері мәдениет дегеніміз нәтижені, процесі, әдісті, көзқарасты, норманы, қызмет жүйесін білдіретін күрделі ұғым ретінде анықтауға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта ақпараттық мәдениеттің көптеген анықтамалары бар. Ақпараттық мәдениет ұғымын алғаш рет ғылыми айналымға Г. Г. Воробьев 1980 жылы өзінің "Ақпараттық мәдениет" кітабында енгізген. Бірте-бірте ақпараттық технологиялардың дамуымен бұл ұғымның түсіндірмесі кеңейетүсті. В.Н. Михайловскийдің пікірінше, ақпараттық мәдениет:

- адамның ақпараттық өмірге еркіненуі мен мүмкіндік беретін қарым-қатынастың жаңа түрі;
- одан шығу бостандығы шектелмейтін және ақпарат болмысына жергілікті деңгейден ғаламдық деңгейге дейінгі барлық деңгейлерде қол жетімділік;
- адамды күнделікті ақпараттық-интеллектуалдық жұмыстан, оны анықтайтын белгілер ортасынан босату нәтижесінде пайда болатын ойлаудың жаңа түрі. Ол бүгінде өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі оқытуға бағдарлануында айқын көрінеді [3].

Ақпараттық қоғам тұжырымдамасын көптеген жылдар бойы ғалым философтар жасаған, олар өздерінің тарихи тұжырымдамасында рухани немесе материалдық сала деген пікірге келмеген. Олардың барлығы ақпараттық қоғамды бір жағынан - экономикалық, техникалық немесе әлеуметтік немесе мәдени тұрғыдан қарастырды. Үшінші мыңжылдықтың басында дүниетанымның өзгеруі коммуникация және ақпараттандыру саласындағы революциямен дайындалды, алдыңғы ұрпақтар елестете алмайтын деңгейге жетті. Ақпараттандыру өркениеттің дамуының жаңа дәуіріне – осы ақпараттық ресурстың қарқынды қозғалысы дәуіріне және басқару құбылысының естімеген мүмкіндіктеріне енген адамзаттың жаһандық таусылмайтын ресурсына айналды. Бұл дамыған елдерді жаңа өркениетке жылжытатын прогрестің қуатты локомотиві ретінде ақпараттандыру, басқару және ұйымдастыру. Осы мәселелердің барлығы қазір өте өзекті және көптеген бұқаралық ақпарат құралдарында белсенді талқылануда, дегенмен даму жолдары, белгілі бір бағыттың басымдылығын түсіну, тұжырымдамалар мен анықтамалары туралы консенсус жоқ. Осылайша, ақпараттандыру және әлем – ақпараттық қоғам мәселесі бүгінде

ғылыми– теориялық тұрғыдан да, практикалық жағынан дәлелденген. Тұжырымдама, теориялық негіздер, философтардың қазіргі жағдайдағы ақпараттандыру мәселесі туралы көзқарастары ақпарат нақты әлеуметтік ресурсқа айналады-іс жүзінде ол адамға өмірге белгісіздік жағдайында бейімделуге, тұрақты өзгерістерге бейімделуге, жаңа жағдайларға сәйкес келетін мінез-құлықтың жаңа стереотиптерін жасауға көмектеседі. Ақпарат әлеуметтік-экономикалық технологиялық және мәдени дамудың маңызды ресурсы болып табылады, оны пайдалану ауқымын дәстүрлі ресурстарды (энергия, шикізат және т.б.) пайдалану ауқымымен салыстыруға болады. Ақпараттың жалпы шығындарының мөлшері қазірдің өзінде макроэкономикалық мәнге ие. Ақпараттың қоғам өміріндегі маңызы тез өсуде, ақпаратпен жұмыс істеу әдістері өзгеруде, жаңа ақпараттық технологиялардың қолданылу аясы кеңейуде. "Ақпарат" ұғымы қазіргі адамның күнделікті өмірінде кеңінен қолданылады, сондықтан әркім оның не екенін интуитивті түсінеді. Бірақ ғылым белгілі ұғымдарды қолдана бастағанда, ол оларды нақтылайды, терминді белгілі бір ғылыми салада қолданудың қатаң шеңберімен шектейді. Сонымен, көптеген ғылымдарды зерттеу тақырыбына айналған ақпарат ұғымы олардың әрқайсысында нақтыланады және жалпыланады. Ақпарат ұғымы қазіргі ғылымдағы негізгі ұғымдардың бірі болып табылады. Ақпарат құбылысының күрделілігі, оның жан-жақтылығы, қолдану саласының кеңдігі және тез дамуы ақпаратпен ақпараттық технологиялар ұғымдарының жаңа түсіндірмелерін үнемі қолдануды көрсетеді. Сондықтан ақпарат ұғымының көптеген анықтамалары бар, ең жалпы философиялық – "ақпарат – әлемнің нақты көрінісі" тар, практикалық – "ақпарат – сақтау объектілері болып табылатын барлық ақпарат". Салыстыру үшін кейбір басқа анықтамалар мен сипаттамаларды келтірейік – ақпарат – қоршаған әлемнің іргелі тұлғаларының бірі (академик Г. Поспелов) ; - ақпарат – бастапқыда - кейбір адамдар басқа адамдарға ауызша, жазбаша немесе басқа жолмен берілетін ақпарат; - ақпарат материяның әмбебап қасиеттерінің бірі болып табылады; - ақпаратты объектілер мен процестердің өздері емес, олардың сандар, формулалар, сипаттамалар, сызықтар, символдар, кескіндер түрінде көрсетілуі немесе көрсетілуі деп түсіну керек. Сөздің жалпы мағынасында ақпарат дегеніміз – заттар, құбылыстар, оқиғалар және т.б. туралы кез-келген ақпаратты қамтитын кез-келген хабарлама, бірақ көрінетін қарапайымдылық пен айқындыққа қарамастан, ақпараттың жалпы қабылданған анықтамасы әлі жоқ. Ақпараттың қарапайым, классикалық, кибернетикалық қадейінгі анықтамасында ақпарат хабарламань беру болып табылады. Н. Винердің айтуынша, ақпарат – оған бейімделу процесіндесыртқы әлемнен алынған мазмұнның белгісі. Мұнда сыртқы әлемнің шағылысу сәтін (эпистемологиялық аспект) және бейімделуді байқаймыз. Әрі қарай, ақпарат – бұл байланыс және қарым-қатынас, оның барысында белгісіздік жойылады. Бұл анықтамада философиялық және психологиялық жағына назар аударылады. Сондай – ақ мынадай анықтамалар бар: ақпарат – әртүрлілікті беру (Р. Эшби); ақпарат – өзіндік керекшелігі, жаңалығы, құрылымдардың күрделілігінің өлшемі (Т. Ягл) және т.б. Л. Г. Свитич "ақпарат ұғымы... көптеген мағынаға ие", бірақ жалпы философиялық және металингвистикалық түсіндіруде "бұл көрінбейтін, ықтимал және егжей-тегжейлі, көрінетін, нақты мағыналардың жиынтығы ретінде түсініледі". Ұғымдардың мұндай әртүрлілігі бар, өйткені отандық философия ғылымында үш онжылдықтан астам екі түрлі көзқарас бар, екі қарама – қарсы тұжырымдама атрибутивті және функционалды. Атрибутивті тәсіл ақпаратты материяның қасиеті ретінде қарастырады, ал функционалды ақпарат тек өзін-өзі ұйымдастыратын және ұйымдастырылған жүйелердің жұмысымен байланысады. Екі тәсілдің айырмашылығы неде? Ақпаратты жалпы материяның қасиеті ретінде қарастыра отырып, бірақ ақпарат тек тірі материяға ғана емес, жансыз заттарға да тән белгі екенін мойындауымыз керек. Функционалды тәсіл іс жүзінде ақпаратты тек тірі материяның қасиеті ретінде таниды. 1973 жылы А. Д. Урсула ақпаратты әртүрліліктің көрінісі ретінде анықтады.

Кейіннен ол ақпарат туралы өзінің тұжырымдамасын әртүрлілікті тарату (көрсету) ретінде нақтылап, ақпаратты тарату бөлігі, дисплей беті ретінде қарастыра бастады. Бұл анықтама оны классикалық және пост-классикалық әдіснамада көрсету тұрғысынан әлі де жеткіліксіз болып көрінеді. "Ақпарат" ұғымы барған сайын көп өлшемді, көп деңгейлі, көпқырлы, бір сөзбен айтқанда, күрделене түседі. Ақпарат пен білім тәуелсіз, бірақ ажырамас ұғымдар екенін атап өткен жөн. Ақпарат бастапқыда - адам дарауызша, жазбаша немесе басқа жолмен беретін ақпарат. Бұл ұғым адамдар арасындағы ақпарат алмасуды, әлеуметтік және жануарлар әлемінің әртүрлі объектілері арасындағы сигнал алмасуды қамтиды. Әлеуметтік басқаруда біз әлеуметтік ақпараттың әртүрлі түрлерімен (экономикалық, саяси, құқықтық, әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтанулық және т.б.), яғни әлеуметтік ақпарат тұрғысынан қарастырылатын ақпаратпен айналысамыз. Сонымен, философиялық және әлеуметтік тұрғыдан алғанда, ақпарат адамның өмір сүру кеңістігінің шағылысқан әртүрлілігін беру, тарату болып табылады.

Ақпарат теориясында ақпарат сақтау, беру, түрлендіру объектісі болып табылатын түпкілікті ақпарат ретінде анықталады. Әлеуметтік ақпараттың мәнін түсіну үшін оның семантикалық мазмұны маңызды. Ақпараттың классикалық теориясы тұрғысынан "ақпарат" ұғымы кез-келген оқиғаны жетілдіру туралы білімнің белгісіздігін азайту шарасы арқылы анықталады.

Тәуелсіздікке қол жеткізе отырып, Қазақстан нарықтық экономикасы бар полиэтникалық, поликонфессиялық мемлекет және бірінші кезекте материалдық игіліктерге бағдарланған құндылықтардың жаңа жиынтығы болып табылады. Өмірдің барлық салаларын жаңғырту және жалпыға ортақ жаһандану жолына аяқ басқан Қазақстан бір қатар проблемалармен қайшылықтарға тап болды. Бір жағынан, құқықтық және демократиялық, нарыққа бағдарланған, демек, Батыс әлемінің құндылықтар жүйесімен (индивидуализм, прагматизм, рационализм) болуға тырысатын жас мемлекет. Екінші жағынан, бұл дәстүрлі құндылықтар, ұжымдастыру және мемлекеттік қамқорлыққа деген үміт, басқаша айтқанда, патернализмге негізделген халқы бар мемлекет. Бұл қарама-қайшылықтарда қазір кеңесті кемес, қазақ емес, қазақстандық қоғам әлемінің оптимистік бейнесі қалыптасуда.

Осылайша, Қазақстанның мәдени кеңістігі өз тарихы мен құндылықтары бар, әртүрлі этностар мен әртүрлі діни нанымдардың адамдарын біріктіретін қазақстандық ділмен әртүрлі пазлдардан құралған бай мозаикамен ұсынылған қоршаған орта. Қазақстан халқының тарихи, мәдени даму ерекшеліктерін, мәдениет аралық қайшылығын және қазіргі цифрлық ортаның әсеріне скере отырып, біз қарастырып отырған қазіргі жастар өзінің әлеуметтік-мәдени мінез-құлық моделін қалыптастырады.

Цифрлық ұрпақ феномені ғылыми пікірталастардың тақырыбы болып табылады, өйткені бұл ұрпақтың алдыңғы буыннан айырмашылығы маңызды және жаңа ақпараттық шындықтың пайда болу сипатымен түсіндіріледі. ХХІ ғасырда туылған балалардың ерекшеліктері туралы ғылыми және ғылыми дәлелдерге қарамастан, біз ұрпағы туралы өзіндік анықтама мен түсінік беруге тырыстық. Біз Цифрлық буынның мәдени өзгерістерінің заманауи трендтерін айқындадық, атап айтқанда қызмет тәсілдерінің өзгеруі, мәселені шешудің жаңа тәсілдері, білім берудегі цифрлық із, Generation ME-Generation WE концепті кеңейтілді, жаңа буынмен коммуникация құру моделі ұсынылды. Қалыптасқан цифрлық мәдениет әлеуметтік платформалардың мазмұнына, жас өспірімдердің күнделікті өмір тәжірибесі, олардың қарым-қатынас дағдылары, ойлау мен сананы жаңғырту.

Қазақстан Президенті Қ.Ж. Тоқаев ұлықтау рәсімінде Рухани жаңғыру бағдарламасының сегізінші бағытына назар аударады, онда жастарды жаңа сын-тегеуріндер тұрғысынан тәрбиелеуге көп көңіл бөлінеді. Ұсыным ретінде біз Қазақстанның жастар саясатының басым бағыты ретінде қазіргі жас өспірімдерді олардың цифрлық дағдыларын,

soft skills деп аталатындардың болуын, бір мезгілде бірнеше істі шеше білуді ескере отырып, әлеуметтік маңызы бар, практикаға бағдарланған жобаларға тартуды ұсынамыз. Тұлғаның өзін-өзі анықтауы және өзін-өзі растауы жастардың басты міндеттерінің бірі болуы керек, саясат, ал инновациялық және технологиялық өмір салты, креативтілік жастардың капиталы бола алады, оны дамыту және ізгілендіру қажет.

Жас ұрпақтың қалыптасуы бүгінде тез өзгеретін әлем жағдайында жүріп жатыр. Жаңадан құрылған экономикалық және әлеуметтік қатынастар мәдениетімен қатар, ақпараттық мәдениет адамның жалпы білімінің маңызды бөлігіне айналады. Компьютерлік технологияның қарқынды дамуы арқылы бірнеше жыл бұрын мүмкін емес болып көрінген нәрсе шындыққа айналады: әр түрлі елдердің адамдары планетаның кез-келген нүктесінде әртүрлі ақпаратқа қол жеткізе алады, бір-бірімен ақпарат алмасады және тіпті нақты уақыт режимінде байланысады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М.Кастельс; пер. с англ. под науч.ред. О.И.Шкаратана. – Москва: ГУ-ВШЭ, 2000. – С. 28.

2. Бард А. Нетократия: новая правящая элита и жизнь после капитализма / А.Бард, Я.Зодерквист; пер. с англ. Виталия Мишучкова. - 2-е изд.; испр. – Санкт-Петербург: Стокгольмская школа экономики, 2004. – С. 38.

3. Михайловский В.Н. Формирование научной картины мира и информатизация / В.Н.Михайловский. – Санкт-Петербург: 1994. – С. 54-56.

**ОТАНДЫҚ ҰЙЫМДАРДЫ БАСҚАРУДА
ШЕТЕЛДІК БАСҚАРУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ
ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ**

ҚОШҚАРБАЕВА А.Р.

МН-20-1К тобының студенті

ДАУЛЕТОВА А.М.

Ғылыми жетекші э.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ. Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстандағы кәсіпорындардағы басқару процесі шетелдік басқару үлгілерімен салыстырылып, американдық және жапондық басқару модельдері мен үлгілері ұсынылады.

Кілт сөздер: басқару әдістері, басқару әдістерінің сипаттамалары, басқарудың шетелдік үлгілерін енгізу.

Ғылымның, технологияның, техниканың дамуы, қоғамдық қатынастардың жетілдірілуі міндетті түрде ұйымдағы басқару жүйесін өзгертуді талап етеді. Кез келген басқару жүйесін реформалау кезінде жүйенің өзіндік тәжірибесін, оның тарихи жолын бағалап қана қоймай, сонымен қатар шетелдік басқару тәжірибесін қолдану мүмкіндіктерін талдау қажет. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында ұлттық басқару моделі әлі нақты қалыптаса қойған жоқ, қазақстандық компаниялардағы басқару процесі өзіндік сипатқа ие және әдетте шетелдік үлгілермен байланысты емес. Бұл факті Қазақстан үшін менеджмент түсінігі кәсіпкерлерге коммерциялық қызметпен айналысуға ішінара рұқсат етілгенде ғана пайда бола бастағанымен түсіндіріледі [1,56 б.].

Компанияларды басқаруда тәжірибесі болмағандықтан, бизнес иелері не интуитивті шешім қабылдауға немесе басқарудың мәнін түсіндіре алатын және осы процеске көмектесетін бірнеше көздерге жүгінуге мәжбүр болды. Бірақ мұндай дереккөздерге көп

адамдар қол жеткізе алмады, ал көбіне қол жеткізгендер нақты экономикалық саясаттың және жалпы экономиканың болмауына байланысты теориялық білімдерін практикада қолдана алмады.

Шетелдік басқару үлгілеріне бейімдеу кезінде отандық ерекшеліктерді ескеру қажет, әйтпесе басқару процедураларының тиімділігі күрт төмендейді және Батыста өзін дәлелдеген басқару тәжірибесі біздің шындықта тиімсіз болып шығуы мүмкін. Шетелдік тәжірибені мұқият зерделеу және енгізу нарықтық экономика жағдайында басқарудың әртүрлі теориялық тәсілдерімен танысуға және осы тәжірибе негізінде дамудың жалпы заңдылықтарын ескере отырып, басқарудың тиімді ұлттық ұйымдық үлгілерін жобалауға мүмкіндік береді[2, 68 б.].

Американдық компаниялардағы персоналды басқарудың негізгі ерекшеліктері:

- қатаң ресми бақылау жүйесі. Жалпы ұжымдағы және атап айтқанда бағыныштылармен абсолютті ресми қарым-қатынас;
- әрбір деңгейде жеке шешім қабылдау, сонымен қатар олар үшін жауапкершілік;
- жұмысқа қабылдау тек іскерлік қасиеттерге негізделген;
- жалақы тек жеке өнімділікке байланысты;
- қызметкерлерді оқыту қарастырылмаған;
- барлық қызметкерлер тар саланың мамандары;
- қызметкерлерге кепілдіктердің болмауы;
- бағынуға жұмсақ көзқарас.

Персоналды басқарудағы американдық көзқарастың оң және теріс жақтары бар. Ешкім ешқашан қызметкерді нақты кәсіпке дайындамайды. Мұның өзіндік логикасы бар: адам білімге өз қаражатын салуы керек және ол оған жоғары жалақы түрінде кері қайтарылады. Оның кемшілігі қызметкерлер жұмыс бағыты тар болып келеді, ал артықшылығы басқада салалардың нағыз мамандарымен бірге жұмыс жасау арқылы сапалы қызмет ету мүмкіндігі пайда болады. Егер қызметкер компанияда ұзақ уақыт бойы жұмыс тәжірибесіне қарамастан қателік жасаса, оның жеке жағдайына қарамастан бірден жұмыстан босатылуы мүмкін.

Америкалықтар өмірінде жұмыс орнын ғана емес, тіпті кәсіптерін де бірнеше рет өзгерте алады. Балабақша тәрбиешісінің 40 жасында күтпеген жерден ізденуші заңгерге айналғаны біздер үшін таң қаларлық жағдай. Ал Америкада бұл мүмкін болатын жағдай, өйткені ол жақта адамның жасы бойынша дискриминация жоқ.

Сыртқы түрі, жынысы, жасы, нәсілі, жыныстық бағдары - мұның бәрі американдық компанияға жұмысқа орналасу үшін маңызды емес. Жұмыс берушіні кемсітушілікте күдіктенсе үлкен мәселелерге тап болуы мүмкін.

Американдық компанияларда жастарға деген мүмкіндікер көп, көптеген қазақстандық кәсіпорындарда жастар өте талантты болса да, ешқандай жетістіктерге жете алмайды, өйткені барлық қызықты және лауазымдарды орындар зейнеткерлік жастағы мамандар алады. Бұл жағынан американдық басқару үлгісі жастарға қолайлы. Американдық басқару әдісі әділдік жағынан адал және ашық болып табылады.

Персоналды басқарудағы американдық және жапондық көзқарас түбегейлі ерекшеленеді. Жапонияда кәсіпорынды басқарудағы негізгі объектісі – персонал болып табылады. Жапон менеджерінің мақсаты – қызметкерлердің өнімділігін арттыру арқылы кәсіпорынның тиімділігін арттыру. Жапондық басқару стиліне тән белгілер:

- өмір бойы жұмыспен қамту жүйесі, қызметкерлерге ертеңгі күнге кепілдік береді;
- жапондық кәсіпорындарда барлық деңгейдегі қарым-қатынастардың жариялылығы мен ашықтығы үстемдік етеді;
- ақпаратты жинау мен талдауға ерекше көңіл бөлу;
- менеджмент ең алдымен сапаға бағытталған;
- бағынуға жұмсақ көзқарас;

– жапондық кәсіпорындардың визит карточкасы –тазалық пен тәртіп.

Жапондық персоналды басқарудың негізгі ерекшеліктерінің бірі - өмірлік жүйе жұмысқа орналасу. Мұнда барлығы мұқият ойластырылған – компаниялар өздеріне қажетті салада мамандар дайындайтын жоғары оқу орындарымен ынтымақтасады. Әлеуетті үміткер жұмысқа тұрудың кілті болатын емтиханды тапсырғанға дейін компания ол туралы жеткілікті біледі. Үміткер лауазымға бекітілгеннен кейін ол бір жыл интерн болып жұмыс істеуі керек. Бірақ бір жылдан кейін қызметкер ешбір жағдайда жұмыстан босатылмайтынына кепілдікпен тұрақты команданың мүшесі болады. Қызметкер өз еркімен жұмыстан кеткенде, ол өз мансабын қайта бастайды, сондықтан Жапонияда кадрларды ауыстыру мәселесі іс жүзінде жоқ.

Жапониядағы шешім қабылдау жүйесі де қарапайым жұмысшыдан бастап, басқарушы ұжымға дейін әркім белгілі бір шешімге қатысты өз пікірін айта алады. Шын мәнінде, бір шешім бірнеше кезеңнен өтеді – алдымен қарапайым қызметкерлер өз ұсыныстарын ортаға салады, содан кейін жоғары тұрған басшылыққа береді, шешім негізгі басқару үстелінде аяқталады.

Жапондық басқару жүйесінің үлкен кемшілігі – басқарушылық ұжымның бағыныштылармен тығыз байланысы, әртүрлі (ресми және бейресми) байланыстарды ынталандыруы. Компания әкімшілігі жұмысшылармен тығыз байланыста болады, олармен жиі цехтарда жұмыс істейді. Бір жағынан, бұл жағдай жақсы көшбасшылық пен өзін бағыныштылардан жоғары қоймау қабілетін айтса, екінші жағынан, жұмысшылар әкімшілікті онша құрметтемейді, сондықтан көптеген компанияларда митингтер жиі болады.

Жапондық модельде жалақы жұмысшының еңбек өтіліне байланысты. Жас маман белгілі бір салада керемет қабілеттерін көрсетсе де, лайықты жасқа келгенше жоғары қызметке көтерілмейді, олар үлкенге құрмет көрсетуі және әдетте жанжалдардан аулақ болуы керек. Бұл жастардың маман ретінде дамуына және еңбекақының әділдігіне кері әсерін тигізеді.

Бұл салыстырмалы талдауда шетелдік басқару үлгілер арасындағы елеулі айырмашылықтарды көрсетеді, аталған басқару үлгілерінің қайсысы қазақстандық модельге жақын екенін біржақты айту қиын. Қазақстандық менеджмент жапондық және американдық басқару стильдерін көшіреді, бірақ біздің ұлттық ерекшеліктерімізді ескермейді, бұл ұйымның қарапайым қызметкерлері мен олардың басшылары арасында жиі түсініспеушіліктерге әкеледі.

Қазақстандық персоналды басқару дамуында екі тенденциясы бар. Көптеген ірі компаниялар шығу тегіне байланысты американдық моделін ұстанады: әрбір қызметкер белгілі бір жұмысты атқаруға қабілетті адам ретінде қарастырылады. Мұндай компанияларда қызметкер мансабын тез жасай алады, бірақ оның белгілі бір уақыт кезеңінен кейін немесе дағдарыс кезінде жұмысқа орналасу және жұмыс орнын сақтап қалу мүмкіндігі аз. Бұл жағдайда тұрақтылықтың болмауы қызметкерлердің мотивациясына теріс әсер етеді. Таңдаудың аздығынан шағын компанияларда бір қызметкер көбінесе оған тән емес көптеген функцияларды орындауға мәжбүр болады. Мұндай компаниядағы басшылар көбінесе американдық басқару моделінің элементтерін ресми түрде қолдануға тырысады. Бұл тәсіл көбінесе өзін ақтамайды және кәсіпорынды басқару тиімділігін төмендетеді. Мұндай жағдайда, шағын компанияларға өз қызметінде индивидуалистік басқару үлгісін қолдануды ұсынуға болады, дегенмен қазіргі жағдайда мұндай ұсынысты іс жүзінде орындай алатын компаниялар аз. Бұл модельдің көптеген элементтері заңнамалық базаға және елдегі жалпы экономикалық жағдайға байланысты [3,93 б.].

Қазақстандық менеджменттің кейбір ерекшеліктерін қарастырайық. Отандық модель барлық ұлттық үлгілер сияқты халқымыздың құндылық бағдарлар жүйесіне негізделген. Біраз уақыт бұрын қызметкердің еңбекке деген басты мотиві еліміздің коммунистік жүйесін құруға үлес қосу ниеті болса, бүгінде мұндай биік мотивтер материалдық пайдаға ұмтылумен алмасқан. Қазақстандық компанияларда «кәсібилік» категориясы анық емес

калыптасқан, әдетте жалақы мамандардың тәжірибесіне емес ол игерген білімнің сирек болына байланысты. Қазақстанда шешім қабылдау процесі жеке сипатқа ие, қызметкерлер ұйымды басқаруға қатыспайды, өздерінің ұтымды ұсыныстарын жасамайды және қабылданған шешімдерге өз пікірін білдірмейді. Қызметкерлер өз бастамасының жазалануынан және басшылық пен ұжымның мақұлдамауынан қорқады.

Қорытындылай келе, тек әртүрлі модельдерді салыстыру, олардың жүйелік талдауын жүргізу арқылы ғана осы модельдерді енгізу мүмкіндігін және пайдалану тиімділігін бағалауға болады. Қазақстан өз ерекшеліктеріне байланысты американдық және жапондық басқару үлгілерін таза күйінде ала алмайды, екі басқару үлгілерін біріктіру және бейімдеу арқылы қабылдасақ тиімдірек болмақ. Жапондық менеджмент тек осы ұлтқа ғана тән жапон менталитетінің ерекшеліктеріне негізделген, сондықтан, Батыстың жапон тәжірибесін өз бетінше көшіру әрекетінің барлығы сәтсіз аяқталғанлықтан, бізде осыны ескеруіміз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер

6. Викуленко Ю.Р. Корпоративный менеджмент. Учебное пособие – Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза. Караганда, 2017. – 174 с.
7. Омарова А.Т. Управление человеческими ресурсами в условиях индустриально – инновационного развития Казахстана: монография. – Караганда, 2016. – 220 с.
8. Доскалиева Б.Б., Туткушева Ж.Л., Омарова А.Т. Развитие человеческих ресурсов в индустриально-инновационной экономике: монография./ - Караганда, 2016. -150.
9. Турекулова Д.М., Мухамбетова Л.Қ., Омарова А.Т., Амирова Г.Қ. Персоналды басқару: оқу құралы. – Астана: «Мастер По» ЖШС, 2019. – 227 б.

ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ПАТРИОТИЗМА

ШИРЯЕВА И.Е

Студентка группы Ю-22-2

НИКАМБЕКОВА А.Б.

Научный руководитель:

старший преподаватель, магистр педагогических наук

Карагандинский Университет Казпотребсоюза, Казахстан.

Аннотация: Несомненно, большинство людей ответили бы что патриотизм—это любовь к Родине, не вдумываясь глубже в данное значение. Казахский писатель Мухтар Ауэзов говорил следующее: "Патриотизм- это глубокий вдумчивый труд за всех народов своей Родины, за все будущее поколение, за отцов, за матерей [3, 215].

Изучая статистику и материалы по данной теме мы сделали свои выводы. Патриотизм это намного большее и должно быть честолюбие в человеке. Оно должно выражаться в искренности и в истине человека по отношению к Родине. Если говорить о любви, то любовь это искренние исходящие изнутри чувства которые являются истинными и верными что мы и должны формировать в себе по отношению к своему родному краю.

Ключевые слова: Родина, патриотизм, история, безопасность, государство, гражданство.

Мы хотим подчеркнуть, что при образовании различных конфликтов и угроз в своем государстве нужно признавать их, преодолевать и содействовать их искоренению. На наш взгляд слова первого Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева, что:"Настоящий патриот не тот, кто восхваляет свою страну, а кто замечает недостатки и способствует исправлению отрицательных моментов", выражают истинное понимание понятия любви к своей Отчизне, так как данное определение подчеркивает сущность идеи и ее особое место в формировании понимания данного понятия [2, 56]. Стоит отметить, что настоящий

патриотизм это индивидуальное желание личности проявлять любовь, уважение и помощь своей родной земле. Патриотизм- это идея, чувство и действия граждан, выражающие любовь и преданность Родине, способствующие ее успехам во всех областях жизни- политической, экономической, культурной, повышению ее могущества, обороноспособности, укреплению авторитета на международной арене. Казахстанский патриотизм- осознание общности интересов людей различных национальностей, десятилетиями живущих в Казахстане, уважение к историческому прошлому этой страны, активная деятельность по созданию нового государства, формированию гражданского общества [3]. Таким образом мы считаем, что предназначение патриотизма заключается в формировании гражданами полноценного функционирования страны и в обеспечении безопасности государства от внутренних и внешних угроз.

Под обеспечением защиты и безопасности государства мы понимаем деятельность субъектов национальной безопасности, направленная на защиту государственных интересов. Целями обеспечения национальной безопасности являются защита основ конституционного строя, основных прав и свобод человека и гражданина, охрана суверенитета, независимости и территориальной целостности, а также сохранение гражданского мира, политической и социальной стабильности в обществе. В целях охраны государства важно своевременное проведение целого комплекса мероприятий, среди которых: прогнозирование и выявление угроз; разработка и осуществление комплекса оперативных и долговременных мер по предупреждению и нейтрализации угроз национальной безопасности; создание и поддержание в готовности сил обеспечения защиты. Можно допустить, что совершенная данная система в выполнении своих функций для государства предоставляет полноценную защиту, но в действительности присутствуют свои уязвимые места. Очевидно наличие данных "уязвимостей" формирует вероятность рисков в осуществлении целей национальной безопасности.

Условия нынешней национальной безопасности государств в мире значительно прогрессивно поднимается. Появляются новые методы и формы обеспечения защиты. Суть заключается в том, что не всегда разрешенные и законные на международном уровне способы и меры разрабатываются и применяются. В следствии чего происходит "гонка" между государствами, которая переходит в конфликт либо властвование одного государства достаточно более вооруженного над другим более разоруженным в конечном итоге, что приводит к войнам. Не одно из независимых государств не позволит, чтобы им руководили и тем более несли угрозу. Ведь главными приоритетами каждой отдельной страны являются независимость и суверенитет.

Соответственно условия обеспеченности государств повышаются и растут, и в современное время именно "сила" является основным инструментом для реализации задачи потребностей, а также для обеспечения защиты государств. На наш взгляд стоит сменить способ защиты "силой" на разрешение конфликтов с помощью заключения сотрудничества и прихода к обоюдному согласию. Потому что именно таким образом с помощью "мирных" способов защиты государства от национальных угроз возможность полноценного существования и развития государств достаточно возрастет. Каждое государство станет более безопасным и лояльным не только во внешней структуре своего существования, а также во внутреннем функционировании своей страны. Дороже всего - освобождение, мир и покой, социальное и духовное развитие Родины, которую защищали наши предки, передавали в наследство последующим поколениям. Эта черта, заложена в традициях наших предков. Его суть в том, что они бесконечно любили свою родную землю. Таким же образом воспитывали своих детей. Такие благородные казахские качества могут служить примером для любого народа. То есть каждый гражданин, считающий себя патриотом своей нации, должен прежде всего думать об интересах страны, безопасности и мире нашего народа.

Список литератур:

1. Ауэзов М. Абай Кунанбаев: Монографические исследования и статьи. /Сост. Акбаев Н. - Алматы: Санат, 1995. -С. 320.:
2. Официальный сайт Президента Республики Казахстан 19 февраля 2016 год https://www.akorda.kz/public/index.php/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poseshchnie-respublikanskogo-predvybornogo-shtaba-partii-nur-otan
- 3.Сапаргалиев. Г: Конституционное право Республики Казахстан: Академический курс. Изд. 3-е, с доп. - Алматы: Жеті жарғы, 2007. - 544 с.

КЕҢЕСТІК СОЦИАЛИСТІК РЕСПУБЛИКАЛАР ОДАҒЫНЫҢ ДЕНЕ
МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ.

АМАРБАЙ О.

ФКиСМ-21-1к, тобының студенті

Ғылыми жетекші – п.ғ.д., профессор

МИНЖАНОВ.Н.А

Қазтұт ынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

КСРО-дағы дене шынықтыру мен спорттың дамуы «мәдени революцияның» бағыттарының бірінің дамуын көрсетті. Кеңес билігінің алғашқы он жылдықта дене шынықтырудың жалпыға ортақ мемлекеттік бағдарламалары, дене шынықтыру және спорт ұйымдарына қолдау көрсету, дене шынықтыру-спорт нысандарын азаматтық құрылыс жоспарына енгізуі мемлекеттегі дене шынықтырудың жалпы деңгейін түсінуге және спортты мәдени өмірдің айтарлықтай құбылысы ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Дене шынықтыру мен спорт саласына халықтың әртүрлі топтары: ойеркәсш жұмысшылары, білім алушылар, әйелдер тартылды. Мұндай дене шынықтыру мен спорттық қозғалыстар әуесі«йлык сипатта болды және мұның өсуі нәтижесінде өмірлік бағдарламаны орындаушы рөлін атқарды. Мемлекеттегі дене шынықтыру басымдылықтарын құруға не ықпал етті? КСРО халықтарының күнделікті өмірінде дене шынықтыру тәрбиесінің жаппай сипат алуының алғышарттары неде? Мақала авторлары аталған мәселелерді жан-жақты талқылап, жауап табуға тырысты.

Мақалада Кеңес Одағы қалаларының күнделікті өміріндегі дене шынықтыру мен спорттың пайда болуының алғышарттары қарастырылды. Кеңес мемлекетінде халықтың физикалық тұрғыдан денсаулығын күшейту идеясы қалай пайда болды? Не себептен КСРО халықтары арасында дене шынықтыруды дамыту нормаларын реттейтін құжаттарды қалыптастырудың қажеттілігі туындады? Жұмысшы топтары арасында дене шынықтыру жаттығуларының танымал болуына СОКП ОК-нің қаулылары қалай әсер етті? Қазіргі әлемде дене шынықтырудың жаппай сипат алуы мүмкін бе? деген сұрақтарды ескере отырып, біз бұрын құрамына Қазақстан енген Кеңес мемлекеті территориясындағы дене шынықтыру мен спорттың жаппай пайда болу тарихын талдауға тырыстық.

Дене шынықтыру жалпы мәдениеттің бір бөлігі ретінде адамның физикалық сапасы мен қабілетін дамытуға, денсаулығын нығайтуға бағытталды. Өзінің түптамасы жағынан дене шынықтыру тарихы ерте кезеңнен бастап орын алады. Мысал ретінде алғашқы қауымдық құрылыс кезеңіндегі мамонттарды аулауды, орта ғасырлық соғыстарды, жұдырықтасып төбелесулерді, садақпен ату, атпен жүру, жүзу, тағы басқаларды атап көрсетуге болады.

Қазіргі кезеңде дене шынықтыру физикалық денсаулық пен спорт жетістіктеріне қолжеткізудің құралдарында жетілдіріліп және мемлекеттік маңызды іс ретінде жаппай сипат алуда. Дене шынықтыру мен спортты дамыту қажеттілігі атап көрсетілуде. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев «Тек дені сау ұлт қана бәсекеге қабілетті бола алады.[1] Сондықтан біздің мемлекеттік саясатымыздың стратегиялық бағыттарының бірі — жаппай спорт қозғалыстарын кеңейту болып табылады», — деп Қазақстанда спорттың дамуына

маңызды мән беріп, — «спорт — бұл мемлекеттің беделі мен абыройы үшін жұмыс жасайтын сала» [2], деп көрсетеді.

Қазақстан тәуелсіздігінің қалыптасу кезеңінде пайда болған мәселелерді шешу жолдарын іздестіру сұрағы маңызды болды. ҚР Президентінің дене шынықтыру және спорт Кеңесінің отырысындағы сөйлеген сөздерінде халықтың денсаулығын жақсартудағы біздің негізгі міндеттеріміздің бірі — жаппай спортты және жаппай дене шынықтыруды жаңғырту деп атап көрсетілді.

КСРО-ғы дене шынықтыру Ресей империясында өмір сүрген халықтардың дене шынықтыруымен тығыз байланысты және оның өзіндік халықтық түптамыры бар. Ежелгі дәуірден бастап қарапайым халық мереке күндерінде және қол бос уақытында әртүрлі ойындармен, жұдырықтасып төбелесу, күрес, жүзу, коньки және шаңғы тебумен айналысқан. Мемлекеттік жүйенің бір бағыты ретінде дене шынықтыру І Петр реформалары кезеңінде қалыптаса бастады және бұл тұрақты әскер мен флотты әскери-физикалық тұрғыдан даярлау ісінде айқын көрінді. Патша тарапынан құрылған Преображенск және Семеновск полкілерінде әскерлер садақ пен мушкет ату, оқу бекіністеріне шабуыл жасау, су кедергілерімен күрес жүргізуді үйренді. Қарулану ісінде найзаның пайда болуынан соң әскери дайындыққа найзамен күресу әдістерін үйрету енгізілді. І Петр кезеңінде ашылған оқу орындарында дене шынықтыру ісі енгізілді. Оқушылар семсерлесу, жүзу, атпен жүру, желкен мен еспелі кеме істерімен шұғылданды. Бұл көңіл көтеру емес, саналы және арнайы түрде айналысқан дене шынықтыру бойынша жаттығулардың алғашқы нышаны болып саналады. Айта кету қажет, XVII ғ. дене шынықтыру тәрбиесі әскери мақсаттағы айларлықтай қолданбалы сипатқа ие болды. Сонымен бірге дене шынықтыру және әскери тәрбиесі деп өзгерістер тек қана дворяндық топтарды қамтыды.

Ежелден бері спортпен, дене шынықтыру тәрбиесімен шұғылдану ісі екіжақты сипатқа ие болды. Бір жағынан, қарапайым халық арасындағы дене шынықтыру тәрбиесі физикалық еңбек және әртүрлі халықтық ойын-сауықпен, яғни өз бетімен дамитын халықтық дене шынықтыру мәдениетімен, шектелді. Жұдырықтасып төбелесу, күрес, шаңғы тебу — осының барлығы халықтық ойын-сауық сипатына ие болып, олардың қатаң түрдегі жүйесі мен арнайы жаттығулары және жаттығу жүйесі болған жоқ. Басқа сөзбен айтқанда, қарапайым халық арасындағы дене шынықтыру тәрбиесі «стихиялық» сипатқа ие болды. Осыған қарамастан, халық арасындағы негізгі іс — физикалық түріндегі еңбек болғандықтан, ал бұл, өз кезегінде, мықты денсаулықтың және физикалық тұрғыдан шыдамдылықтың бар болуын қажет еткендіктен, қарапайым халық арасындағы дене шынықтыру тәрбиесі қажелтілік болып саналды.

Екінші жағынан, зерттеушілер шайқасқа дайындық барысындағы әскерлердің гимнастикалық жаттығулары, ат жарыстары және яхт-клуб (суда жүзу спортымен шұғылданушы ұйым) сияқты қоғамның ақсүйектері мен элиталарына тән әскери тәрбиелеу жүйесін атап көрсетеді.

І. ғ. Ресейде дене шынықтыру тәрбиесі мәселелері ресейлік прогрессивті қайраткерлердің еңбектерінде дамуын жалғастырды. ХУІІІ ғ. ІІ жартысындағы дене шынықтыру тәрбиесінің теориясы мен тәжірибесіне Ресейдегі тәрбиелеу үйлерінің негізін қалаған И.И. Бецкий (1704-1795) айтарлықтай ықпал етті [4]. Ол кейбір физикалық ескертпелерді білдіре отырып, «Балаларды туылғанынан бастап жастық шаққа дейінгі тәрбиелеудің қысқаша бағытын» (1766) көрсетіп, онда балалардың физикалық дамуына ықпал ететін әртүрлі іс-шараларды, шындау, жеке гигиена қағидаларын сақтауды ұсынып, тәрбиелеу үрдісінде балалардың жастық ерекшеліктерін ескеруге үлкен мән берген.

Н.И. Новиков (1744-1818) дене шынықтыру тәрбиесін жалпы тәрбиелеудің құрамдас бөлігі ретінде қарастырған. Ол өзінің «О воспитании и наставлении детей для распространения общепользных знаний и всеобщего благополучия» атты мақаласында халыққа арналған дене шынықтыру тәрбиесі жүйесінің негізгі принциптерін қарастырған [3]. Оның пікірінше, балаларды физикалық тұрғыдан тәрбиелеудің маңызды құралы ретінде іс-

қимыл ойындарын (әсіресе доппен), күресу, журу, бірқалыпты жүгіру, тамақтану мен дем алу ләрліптерін ұстану, физикалық жаттығуларды белсенді түрде қолдануды атап көрсеткен. Сонымен бірге ғалым дене шынықтыру тәрбиесін эстетикалық тәрбиемен байланыстыратын орыс халық билеріне маңызды назар аударған.

Адамның жан-жақты дамуы жөніндегі мәселе алғашқы орыс ағартушысы А.Н. Радищевтің (1749-1802) «Путешествие из Петербурга в Москву» атты шығармасында қарастырылған және, оның пікірінше, тәрбиелеудің негізгі мақсаты — үйлесімді ақыл-ой, адамгершілік және физикалық тәрбиелеу болып табылады. А.Н. Радищев физикалық тәрбиелеудің негізгі құралдарына еңбекті, ойындарды, физикалық жаттығулардың халықтық түрлерін (жүгіру, лақтыру, секіру, атпен жүру, ату) жатқызған. Ол организмді шынықтыруға, гигиена қағидаларын қадағалауға үлкен назар аударып, артық тамақтанудан сақтануға шақырып, «киім киуде ұқыпты болыңыз, денені таза ұстаңыз, тазалық денсаулықтың кепілі», — деп атап көрсеткен болатын.

Қолданылған әдебиеттер

1. Послание Президента Республики Казахстан Народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» в 2018г. https://www.inform.kz/ru/novye-vozmozhnosti-razvitiya-v-usloviyah-chetvertoy-promyshlennoy-revolyucii-poslanie-prezidenta_a3118616

2. Статья Президента "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания" <https://informburo.kz/stati/statya-prezidenta-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya.html>

3. Н. И. Новиков как историк России древней и новой. <https://cyberleninka.ru/article/n/n-i-novikov-kak-istorik-rossii-drevney-i-novoy>

ИОГАНН ГЕНРИХ ПЕСТАЛОЦЦИ (ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ТЕОРИЯСЫ)

БЕКЕШ Е.

*ФКиСМ-21-1к, тобының студенті
Ғылыми жетекші – п.ғ.д., профессор*

МИНЖАНОВ Н.А.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Бақылаудан жаңа ұғымдарға көшу үшін кез-келген танымның үш элементін түсіну қажет, сан, түр және саз. Песталоцци өзінің алдына міндет қойды – оқытудың түрлері мен әдістерін табу, оны пайдалана отырып, шаруа-ана өз балаларын оқыта білуі мүмкін. “Үш күш бірігіп - байқау қабілеті, сөйлеу қабілеті және ойлау қабілеті - ақылой күштерін дамуының барлық құралдарының жиынтығы деп қарастырылуы керек” И.Г.Песталоцци Иоганн Генрих Песталоцци мектепке дейінгі білім берудің дамуына орасан зор үлес қосты. Ол жас кезінде-ақ адамдарға аянбай қызмет етуге ұмтылды. 1774 жылы ол кедей отбасыларының балаларына балалар үйін ашып, оларды оқуға, санауға және жазуға үйретіп, олардың тәрбиесімен айналысқан.

Оқу орнын далада жұмыс істейтін оқушылардың өздері жіп иіру және тоқу машиналарында тапқан ақшасы қамтамасыз етеді деп болжаған. Осылайша, мұғалім балаларды оқытуды нәтижелі еңбекпен ұштастыруға тырысты. Алайда балалар үйін ұстау үшін, балалар үлкен физикалық белсенділікті қажет етті, ал Песталоцци гуманист және демократ бола отырып, оның тәрбиеленушілерін қанауға жол бере алмады.

Ол еңбекті дене күшін дамытатын құрал деп санады, балаларға жан-жақты еңбек

тәрбиесін бергісі келді. Бұл Песталоццидің маңызды педагогикалық тәжірибесі болды, содан кейін ол келесі он сегіз жылды әдеби қызметке арнады. Мұғалімнің көзқарасы мен идеялары демократиялық сипатта болғаны сөзсіз, бірақ олар тарихи тұрғыдан шектеулі болды. Песталоццидің негізгі қағидалары: - индивидті қоғамның пайдасы үшін құрбан ету мүмкіндігін жоққа шығаратын жеке тұлғаның өзіндік құндылығы принципі; - білім беру арқылы баланың өзіне тән физикалық және рухани мүмкіндіктерін дамытуды көздейтін табиғатқа сәйкестік принципі; - баланың жан-жақты дамуына ықпал ететін көріну принципі.

Мектеп өз тәрбиеленушілерінде табиғатпен үйлесетін логикалық ойлау дағдыларын қалыптастыруы керек. И.Г.Песталоцци И.Г. Песталоццидің педагогикалық жүйесінің басты арқауы – оқушыларға элементарлық білім беру идеясы болды. Бұл идея бойынша оқыту, тәрбиелеу ең жай элементтерден басталып, бірте-бірте күрделендіре түсуі керек делінді. Бастауыш білім беру әдістемесінің негізін қалаудағы оның еңбегі зор болды.

Ол ана тілін оқыту үрдісінде оқушының сөйлеу дағдысын және сөздік қорын байытуда әріптерді қосып оқытуды ұсынды. Ана тілін оқытуды көрнекілік ұстанымына негіздеп жаратылыс, география және тарих пәндерінен жүйелі элементарлық білімдер беруді мақұлдады. Жазуға үйретуде И.Г. Песталоцци балаларды әр әріптің элементтерін жазуға және ұзақ жаттықтырумен қатар орфографиялық дұрыс жазуға бейімдеді. Песталоцци “Лингард және Гертруда” атты әлеуметтік-педагогикалық романында халықтың шаруашылықты өнімді еңбекпен ұйымдастыру және балалардың адамгершілік қасиеттерін дұрыс тәрбиелеу арқылы елдің тұрмысын жақсарту идеясын көтерді. Осы романдан кейін педагогикалық идеялар көлемін одан әрі дамытып, “Гертруда балаларын қалай оқытады”, “Аналар кітабы”, “Бақылау әліппесі”, “Сан жөнінде көрнекті ілім” шығармаларында И.Г.Песталоцци бастауыш білім берудің жаңа әдіс-тәсілдерін айқындап берді. “Ол сонымен бірге адамгершілік тәрбиесін кәсіби біліммен байланыстырды. Ол моральдік нормалар - әр сыныпта пен мамандықта, әр елді мекен мен елде адам үшін өте маңызды, сондықтан бақыт, тыныштық және оның бүкіл өмірінің өркендеуі, оның адамгершілігіне байланысты. Сондықтан адамгершілікке тәрбиелеу оның негізгі міндеттерінің бірі болды. Ол мектеп үйін шіркеудегідей таза ұстауды талап етті.

Ол терезелерде бір шыны болмауына жол бермеді, тіпті едендегі шеге де жақсы соғылған болу керек еді; ол сабақ кезінде балалардың еденге ештеңе лақтырмауын және шайнамауын қадалаған. Сыртта лас болса, аяқ киімдерін шешіп, есіктің қасында қалдырып, шұлықтармен өз үстелдеріне отыруға тиіс болды. Олар лас немесе дымқыл киімді күнге немесе пештің жанына кептіріп, тазалауы керек болды. Ол көп балаларға тырнақтарды кішкентай қайшымен кескен. Бала жазудан жұмысқа ауысқанда, аузын шайып, тістеріне күтім жасау керек еді, сонымен қатар аузында иіс жоқтығына көз жеткізуі керек еді. Бұлардың бәрі олар алғаш рет естіген бұйрықтар еді. Жазу және жұмыс істеу кезінде, тұрғанда немесе отырғанда олар шам сияқты тіке жүруі керек еді.

Мектепке келіп, кетер алдында олар мұғаліммен амандасу немесе онымен қоштасу мәжбүр болды. Мұғалім балаларды басынан аяғына дейін тексеріп, егер бірдеңе байқаса, ол балаға қарап бала бірден өзінде бірдене дұрыс еместігін түсінеді. Бала өзіне көзімен көрсетілген кемшіліктерді түзетпегенде ғана мұғалім сөзге жүгінді.” -, Песталоцци еңбегінен үзінді. [1]

И.Г.Песталоццидің дүниеге әлеуметтік-педагогикалық көзқарасы демократиялық негізде болып, оқыту мен тәрбие барлық адамдарға бірдей мектепте жоспарлы түрде берілуі тиіс деген пікірді ұстады. Білім беру барысында оқушының бақылауына, тәжірибесіне сүйеніп ұйымдастыру, білімді жүйелеп жалпылауға икемдеу жағын ойластырды. Мысалы, бақылау арқылы оқушының есту, көру, сезіну, т.б. түсініктері негізінде ойлау қабілеті мен сөйлеу дағдысы дамиды. Пәндерді оқыту арқылы оқушы білім алса, алған білімдері оның ой-санасын дамытып, айналасындағы құбылыстарды тануға мүмкіндік береді. Құбылыстар мен заттар элементтерден тұратындықтан, олардың санын, формасын және аты-жөнін оқушылар білуі тиіс.

И.Г.Песталоцци, отбасы – тәрбие берудің түпнұсқа органы, ол ісімен үйретеді, ал тірі сөз тек қана толықтыра түседі және өмірмен орылған топыраққа құлай отырып, ол мүлдем басқа әсер тудырады деп айтқан.[2] Қорытынды Песталоццидің еңбектері педагогика ғылымы ретінде дамуда орасан зор рөл атқарды. Ол бастауыш білім беру әдістемесінің негізін қалады. Оның оқулықтары ұзақ уақыт бойы кейінгі мұғалімдер шығармашылығының үлгісі мен көрсеткішіне айналды. Оның сөйлеуді дамытуға арналған жаттығулар бастауыш сынып тәжірибесінде қолданылады. Оның тәрбие процесін тәрбиеші мен баланың өзара сүйіспеншілігі негізінде құру туралы идеясы гуманистік педагогикада басты орынға ие болды.

Қолданылған әдебиеттер

1. Ленгард пен Гертруда. И.Г.Песталоцци
2. Мектепке дейінгі педагогика. С.А.Козлова, Т.А. Куликова.

ЖАН ЖАК РУССО (ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ТЕОРИЯСЫ)

АУШЕКЕН А.

ФКиСМ-21-1к, тобының студенті
Ғылыми жетекші – п.ғ.д., профессор

МИНЖАНОВ Н.А

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Атақты француз жазушысы, ағартушы философы және педагогы, XVIII ғасырдағы революция қарсаңындағы буржуазиялық интеллигенцияның өкілдерінің бірі Жан – Жак Руссо.

1712 жылы 28 маусымда женевада сағатшының жанұясында туған. Өзі дүниеге келген күні шешесі қайтыс болды да өмірінің бастапқы кезінде ғана әке тәрбиесін көреді. Балалық шағы тым ауыр жағдайда өтеді, жүйелі білім беретін ешбір оқу орнында оқи алмайды, 16 жасынан бастап ауыр өмір салдарынан ел – елді кезушілік жолға түседі, Франциямен Швейцарияны бірнеше рет шарлап, әр түрлі мамандықта кәсіп етеді. Бірақ бұл жылдар болашақ атыақты ойшы және қайраткер үшін зор өмір мектебі болған еді.

Отыз жасында Руссо Парижға келіп, онда сол кездегі француз интеллигенциясының ең алдыңғы қатарлы өкілдетімен (Дидро, Даламбер, Вольтер т.б.) танысады.

1749 жылы Джон академиясы “Ғылым мен искусство прогресі мінездің жөнделуіне немесе әлсіреуіне ықпал етті ме?” – деген тақырыпта конкурс жариялаған болатын. Руссо Дидроның кеңесімен осы тақырыпта еңбек жазады, онда ол табанды түрде әлеуметтік теңсіздікке, аристократтар мен арам тамақтарға, феодалдық қоғамның мәдениетіне, халыққа еш бір көмегін тигізе алмай отырған ғылымына қарсы шағады. Еңбек зор табысқа ие болып, бірінші сыйлыққа бағаланады.

1754 жылы Руссоның “Адамдар арасындағы теңсіздіктің пайда болуы туралы” - деген екінші кітабы, 1761 жылы “Жаңа Элоиза” атты романы, ал бір жылдан кейін “Қоғамдық шарт” деген атақты шығармалары жарық көреді.

1762 жылы Руссоның “Эмиль, немесе тәрбие туралы” деген романы басылып шығады. Бұл романда Руссо іріген феодалдық қоғамның шырмауына арылып, бостандық алған жаңа адамды тәрбиелеудің жолын көрсетті.

Соңғы шығарма автордың есімін дүние жүзіне танытты, бірақ ондағы жаңа адам жөніндегі, оның тәрбиесі туралы пікірлері король чиновниктерінің, әсіресе дін иелерінің ызасын туғызды.[1]

Париж парламенті “Эмильді” өртеу жөнінде қаулы қабылдайды да, кітапты үкімет

қарақшыларықаланың бір алаңында өртейді. Руссоның өзі Швейцарияға кетуге мәжбүр болады. Қуғын көреді, тек 1776 жылдан бастап Англияда ғана уақытша паналайды, осында “Насихат” деген ең соңғы өмірбаяндық шығармасын жаз бастайды. Тек 5 кейін ғана дансаулығы әлсіреп, көңілі қайтқан Руссо өз Отанына оралады бірақ онда да басқа фамилиямен тұруға рұқсат алады. Ол 1778 жылы Париж түбінде қайтыс болады.[2]

Француз буржуазиялық революциясы кезінде оның ең революцияшыл партиясы якобиндер Руссоны өздерінің идеялық көсемі ретінде бағалады. Руссо өлгеннен кейін оның саркофагіне “Бұл жерде табиғат пен шындықтың адамы жатыр” деген сөздердің жазылуы кездейсоқ беріле салған баға емес еді. Француз бен Швейцар еңбекшілерінің атынан ұлы ойшыға асқан құрмет ретінде әдейі сол екі елде де Руссоға ескерткіш орнатылған, кейін оның аты бүкіл дүние жүзіне әйгілі болды. Табиғи және еркін тәрбие теориясы.

Саяси пікірлерінде Руссо батыл түрде ескі қоғамның негізіне қарсы, әділетсіздік, екіжүзділік атаулыға қарсы қажырлы күресші ретінде көрінді. Өзі төменгі сословиядан шыққан Руссо қарапайым еңбеккерлерді ғана сүйіп, басқалардың еңбегі арқылы өмір сүруші арамтамақтардан жаны түршіге жиіркенді.

Әрине, бұл ойлар көркем әдеби түрде баяндалған корольды тайдыру және феодалдықты жою жөніндегі жігерлі ұран еді.

Руссо адамды адам қанау болмайтын, барлық адамдар өз еңбектерімен өмір сүретін бостандық, теңдік және бауырмалдық орнаған қоғамдық құрылысты социалистік құрылыс емес еді, ол ұсақ жеке меншіктілердің, жер иелерінің және қолөнершілердің қоғамдық құрылдысы еді.

Көзқарастарының осындай тар мағыналылығы мен тапшылығына байланысты Руссо адамдарды табиғатпен жақындасуға, мешеу ауыл шаруашылығы мен қолөнерге шақырады. Осылай ол мәдениет техниканың прогресшілдік сипаттарына түсіне алмады, сөйтіп, оның көзқарасының тұйықтығы байқалды.

Жан – Жак Руссоның педагогикалық теориясы негізінен көркем шығармасы “Эмиль” атты романында баяндалды, бірақ бұл әдеби мұра болуына қармастан, онда ағартушы өзінің тәрбие жөніндегі пікірлерін жүйелі теория нәтижесіне жеткізді, тәрбиенің тым нәзік проблемаларына жете көңіл бөле отыра зерттеп, өз заманының арнасына шығып жатқан топшылаулар жасап, ұсыныстар айтты.

Өз өмірінде гуманистік бағытты берік ұстаған ағартушы – педагог Руссо жаңа қоғамды аңсауына байланысты феодалдық салт – сананы түбірімен жою үшін, жаңа қоғамды орнату үшін кімді қалай тәрбиелеу қажет деген сұрақпен тәрбиенің міндеті мен өзгешеліктері жөніндегі мәселені зор педагогикалық проблема ретінде ұсынды. Бұл мәселелер негізінен адам еңбек арқылы өмір сүреді еңбексіз өмір жоқ деген пікірлерге саяды.

Ал азғындаған феодалдық қоғамда мықтылар – басқа адамдар еңбегін пайдалануда, нағыз ерікті адам - өз еңбегінің жемісімен өмір сүретін, ешкімге тәуелсіз, бостандықты қадірлей де, қорғай да білетін адамдарды тәрбиелеу.

Демек, Руссоның педагогикалық концепциясының негізіне феодалдық әдет – ғұрыптардан арылған, бостандықтағы, толық адамгершілігі бар адамды өсіру талабы жатады. Әрине, Руссоның педагогикалық теориясының шеңберінің кеңдігі, терең адамшылығы осындай жаңа адамды тәрбиелеуталабын ұсынуында боды.

Осындай келелі міндеттерді шешудің жолдарын қарастыра келе феодалдық қоғамдағы бала тәрбиесі табиғатқа қарсы қойылған, сондықтан жаңа тәрбие табиғатқа сәйкес, баланың табиғи дамуын ескеріп, оның жас ерекшеліктеріне лайықталып жүргізілуге тиіс. “Табиғат балалардың кәмілетке жеткенше бала болуын талап етеді”, - деген Руссо.

Тәрбие бағыты жөніндегі Руссоның негізгі педагогикалық талаптары -баланы қадірлеу отыра, оның қызығушылықтары мен тікелей талаптарын зерттеу. Еріктілік, баланың табиғатын білу, баланың өзіндік әрекетін дамыту – тәрбиенің негізіне айналуы тиіс. Ал тәрбиеші баланың дамуын ұқыпты түрде дұрыс бағыттағандай, ойланып, толғануына жөн сілтейтіндей жағдайлар жасай білуі ғана тиіс. Сөйтіп, Руссо жаңа тәрбиені балаға үстемдік

етуге, оның еркінің дамуына тек зәбірлік жасауға тырысатын феодалдық ескі тәрбиеге тікелей қарсы қойды. [2]

Баланың өсу кезеңдері және әр кезеңдегі тәрбие ерекшеліктері.

Руссо баланың өмірін 4 кезеңге бөледі:

1 – кезең - баланың туған күнінен екі жасқа дейінгі;

2 – кезең - 2 ден 12 жасқа дейін;

3 – кезең - 12 ден 15 жасқа дейін;

4 – кезең - 15 жастан ер жетуіне дейінгі өсу дәуірлері. Баланың осындай жетілу дәуірінің әрқайсысына тәрбиенің негізгі бір саласын кеңінен жіне негізгі түрде жүргізуді ұсынды.

Баланың жетілуінің әр дәуірін Руссо өзінің саяси және философиялық пікірлерімен тығыз байланысты қарастырды.

Екі жасқа дейінгі бала тәрбиесінің негізідене тәрбиесі болуға тиіс. Бұл дәуірде тәрбиешілердің баланы табиғати кеңшілігінен тым алшық ұстауға тырысатындығына, табиғи жетілуіне кедергі жасайтындығына қарсы болды. Руссо: “Қаршадайынан – ақ баланың еркіне қиянат келеді, ал оған сол еркіндікті беру қажет. Оның денесінің өсуіне мүмкіндік беріңдер, табиғатқа кедергі жасамаңдар”, - деген талап ұсынады. Келесі дәуірде де (2 ден 12 жасқа дейін) баланың денсаулығын шынықтыруды жедел түрде жүргізе беру қажет, бірақ бұл кезде тәрбиешінің негізгі міндеті - баланың сыртқы сезім мүшелерін жетілдіру. Руссоның кеңесі бойынша, бала өзінің керегінше, өз бетінше әр нәрсенің көлемі мен салмағын өлшесін, санаумен де айналысып, нәрселерді өзара салыстарсын. Бірақ, оның дәлелінше, бұл кезеңде баланы оқуға баулудың, жаттатудың, ойлантып, оған талқылатудың керегі жоқ. Бұл кезде бала еш бір адамгершілік, ешбір абстрактылық ұғымдарға түсінбейді деп есептейді ол. Бірақ, Руссоның ойынша, бала өте бір маңызды идеяны – жеке меншік идеясын толық меңгере алады деді. Әрине, бұл жерде Руссо педагогикасының педагогикасының буржуазиялық ерекшелігі айқын байқалады.

Жас өспірімнің жетілуінің төртінші дәуірінде (15 жастан бастап) адамгершілік тәрбиесі басталады. Руссоның сенуінше “үшінші сословияның” алдыңғы қатарлылары жалпы адамгершілік идеалды (мақсатты) ұстаушылар. Сондықтан Эмильді, демек, жаңа қоғам жастарын ел – жұртты сүйуге үйрету, оларды нағыз адам етіп тәрбиелеу керек деген пікірде болды. Руссо осыған байланысты адамгершілік тәрбиесінің үш міндетін: дұрыс мінезге, дұрыс ұғымға, дұрыс ерікке тәрбиелеуді ұсынады.

Руссо бірқатар педагогикалық мәселелерде қателік пен қайшылыққа ұшырай тұрса да, оның педагогикалық теориясы өз дәуірінде жалпы бағыты ілгеріге ұмтылған прогрессивтік роль атқарды.

Себебі оның педагогикасының бүкіл жаңашыл мазмұны феодалдық педагогикаға тікелей қарсы еді. Руссо өзіне тән жігерлікпен аристократияға және шіркеуге, схоластикалық қараңғылыққа, арам тамақтыққа қарсы батыл күресті. [3]

Руссо әйел тәрбиесі жөнінде.

Педагогикалық теорияны Руссо оқудың қызықты да белсенді әдістерін іздестіру, еңбек тәрбиесін, оқу мен тәрбиені табиғатпен ұштастыру мәселелерін қоюмен байланыстырды.

Руссоның әдеби және педагогикалық мұраларын сол дәуірдегі орыстың алдыңғы қатарлы адамдары жоғары бағалады. Эмильдің санаулы алғашқы даналары Петербургке 1763 жылы февральда алынды, бірақ осы жылдың ноябрінде бұл кітаптың таралуына тиым салынды, соған қармастан, кітап құпия түрде таратыла берді.

XVIII ғасырдағы Россияның жалынды революцияшыл ағартушысы А.Н.Радищев ұлы ойшыны жоғары бағалады. 1791 жылғы бір хатында тәрбие мәселелеріндегі жүргізген өзгерістері үшін Руссоға Европа көп міндетті деп жазды.

Декабристер Руссоның “Қоғамдық шарты” мен “Эмиль” зор ынтамен оқыды.

Кейінгі революцияшыл демократтар да Руссо мұрасын жоғары бағалады. 1856 жылы Н. Г. Чернышевский “Современникте” Руссоның ұрпаққа қалдырған еңбегін, халыққа деген

сүйіспеншілігін баса атап өтті.

Қазіргі қоғамның прогрессившіл күштері, совет педагогтары Жан – Жак Руссоны атақты ағартушы - педагог ретінде бағалайды.[4]

Руссо өз шығармаларымен адам баласының ең қымбат болашағы – балаға деген тым ыстық сүйіспеншілігін көрсетті; ол жаңа адам жолында алдыңғы қатарлы күресші болды; оның түсінігіндегі жаңа адам – Францияны феодалдық езгіден босататын табанды, қажырлы күресші.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Рассел Б. Батыс философиясының тарихы. - Новосибирск, 1994.
2. Руссо ж. - ж. Қоғамдық келісім туралы // Руссо Ж.-Ж. трактаттар. - М., 1969.
3. Мәдениет логикасының шетінде. - М., 1997.
4. <Еуропа хабаршысы>-Жуковский,1807

ДЖОН ЛОКК (ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ТЕОРИЯСЫ)

АЛДАБЕРГЕНОВА А.

*ФКиСМ-21-1к , тобының студенті
Ғылымжсетекші – п.ғ.д., профессор*

МИНЖАНОВ Н.А.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Джон Локк 1632 жылы кішкентай Рингтон қаласында (Сомерсетшир графтығы) дүниеге келген. Оның әкесі табысты адвокат және 1517 жылы Мартин Лютер (1483-1546) бастаған реформацияның қызу жақтаушысы болды. Реформация католик шіркеуінің үстемдігіне қарсы бағытталды, ол өзінің барлық идеологиялық күшімен табиғи-тарихи прогреске қарсы тұрды: өзін — өзі таусылған абсолютизмді қорғады және оның орнына келе жатқан әлеуметтік құрылымның-демократияның жетілдірілген формасын бермеді. Бірінші демократиялық революция кезінде (1640-1660) Локктың әкесі Оливер Кромвелл (1599-1658) басқарған Парламент армиясының қатарында патша өкіметіне қарсы соғысқан. Отбасындағы тәрбие, әрине, пуритандық, яғни денсаулық пен спортқа, тәуелсіздікке, адалдыққа, іскерлікке және адамдармен тіл табыса білуге, мінсіз мораль мен заңға бағынуға ерекше назар аудара отырып, еркіндік пен қатаңдық.

Табиғат балаға керемет қабілеттер берді, сондықтан оны Лондондағы ең беделді мектепте — Вестминстер мектебінде оқуға шақырды, оны ол керемет бітіріп, бірден Оксфордта аяқталды.[1] Өзінің педагогикалық көзқарастарын Локк “Тәрбие туралы ойлар” (1693) және “Ақылды тәрбиелеу туралы” педагогикалық еңбектерінде жан-жақты талдаған болатынды. Біздің кездесіп жүрген адамдардың ішінде он адамның тоғызының рақымшыл немесе қатыгез, пайдалы немесе пайдалы болмауы тек ғана тәрбиеге байланысты деп тұжырымдады Д.Локк. Тәрбиенің мәнін ерекше көрсетті. Ол қарапайым адамды ғана тәрбиелегісі келген жоқ, “өз ісін алдын ала ойластыра істейтін” джентельменді тәрбиелегісі келді, ол үшін джентельмен буржуазиялық іскер адамдардың сапасын меңгеруі қажет, қарым-қатынаста қасиеттермен ерекшеленіп тұруы керек деді.

Джентельменге дене, адамгершілік және ақыл-ой тәрбиесін беру керек, ондай тәрбиенің негіздері мектепте емес, мектеп бұл “жағымсыз тәрбиеленген балалардың әртүрлі табыры” деп байымдады. Нағыз джентельмен үйде тәрбиеленеді, “көмшілігі бола тұрса да, үйдегі тәрбие мектепте берілетін білімдер мен ептіліктерден әлдеқайда пайдалы”.

Локк дене тәрбиесіне ерекше мән берді. “Денсаулық кәсіби іс-әрекет пен бақыт үшін қажет” дей келіп, жан-жақты талданған ғылыми деңгейде сол кездегі жүйені ұсынды. Локк

балаларды ерте жас кезінен бастап, шынықтыру қажет, бала шаршауды, қиындықты, өзгерістерді жеңіл атқара білуі қажет деді.

Локк бала өміріндегі қатаң режимді қатаң сақтаудың мәнін негіздей келіп, оны қалай киіндіру, тамақтандыру туралы кеңестер беріп отыр. Дұрыс ұйымдасқан дене тәрбиесі батылдықты, табандылықты меңгереуге көмектеседі. “Джентельмен сондай тәрбиеленген болу керек, егер керек болса, қолына қару алып, солдат болуға кез-келген уақытта даяр болуы қажет” деп жазды. Локк мораль жеке тұлғаның пайдасы мен қызығуы қағидаларынан туындайды деп түсіндірді. Оның айтуынша, ол сондай адам өз бақытына жете білетін, сонымен қатар басқаға кедергі келтірмейтін адам. Джентельменнің мінез-құлқы орнықты, өзінің сезімін басқара білуі қажет, тәртіпті болуы керек. Бірақ Локктың тұжырымдауынша, “буржуазиялық ақыл адами ақыл болып табылады”.[2]

Мінез-құлқты қалыптастыру, ерікті дамыту, адамгершілік тәртіптілік – тәрбиенің негізгі міндеттері. Негізгі тәрбие құралдарына әруақытта да үлгі-өнеге, орта, баланың қоршаған ортасын жатқызды. Баланың мінез-құлқына оның қоршаған ортасының, балалар әрекет ететін компаниясының әсері орасан зор екендігін Локк атап өтті. Әсіресе, балаларда тұрақты жағымды әдеттерін тәрбиелеудің мәні ерекше. Балалардың әдеттерін жас кезінен бастау тәрбиелеу қажет. Ешуақытта қатыгездікпен, деректілікпен жағымды нәтижеге жетуге болмайды, жылы сөздер, қысқаша сендірулер керекті нәтижелер беретіндігін Локк атап өтті. Локк бірнеше әдетті біруақытта қалыптастыруға болмайды. Әуелі біреуін бекіту керек, содан кейін басқа әдеттерді тәрбиелеуге көшу қажет. Джон Локк тәрбиеде жағымды нәтижеге жету үшін баланың дара ерекшеліктерін зерттеуге мән беру қажеттігіне тоқталды. Ол балалардың мінез-құлқындағы жағымсыз қылықтарымен жалқаулықпен күресу қажеттігіне тоқталды.

Локк дене жазалауына қарсы болды, ол “құлдық тәртіп құлдық мінезді жасайды”, - деп жазды, шектен шыққан тәртіпсіздік жасаған жағдайда дене жағынан жазалауды қолданды. Локк діни тәрбиеге ерекше мән берді, ең негізгісі – балаларды діни рәсімдерге үйрету емес ол құдайға құлшылық ету болып табылады деген болатынды.[3]

Джентльменнің ақыл-ой тәрбиесі, Локктың көзқарасы бойынша, іскер адамға қажетті сапаларды қалыптастыру. Джентльменді оқуға, жазуға, сурет салуға, ана тіліне, француз тіліне, жағырафияға, геометрияға, астрономияға, этикаға үйрету қажет, тарихтан және заңтанудан, бухгалтериядан, атқа мінуден, би билеуден мәліметтер беру.

Бұл бағдарлама біржола ортағасырлық дәстүрлерден қол іздеуге себепші болды. Сонымен қатар Локк өз тәрбиешілерін белгілі бір қолөнердің түрімен немесе бақ өсірумен және ауылшаруашылығымен айналысуға ұсыныс жасады. Еңбек тәрбиесінің қажеттігі таза ауадағы еңбек денсаулық үшін пайдалы, ал қолөнерді білу іскер адамға керегіне жаратуы үшін қажет. Баланы белгілі бір іске қатыстыру үшін балалардың қызығуын кеңінен пайдалану керектігіне Локк ерекше мән берді, қызығудан білімге деген құлшыныс пайда болады, сонымен қатар оларды қызықты емес нәрселермен де айналысуға үйрету керек.

Балалардың сұрақтарының да ерекше мәні бар, оларға ерекше көңіл бөлу керек, оған қате және тайғақтау жауап бермеу қажет. Джон Локктың пікірінше, сонымен, жан-жақты тәрбиеленген джентльмен буржуазиялық Англияның күш-қуатын нығайтуға қызмет ететін жаңа адам болып табылады.

Жоғарыда айтылған болатын-ды Локк мектептерге жағымсыз көзқараста болды. Оның айтуынша, болашақ джентльменді “дөрекі көпшіліктің” әсерінен, қара халықтың балаларынан бөлек тәрбиелеу қажет деп есептеді. Локк кедейлер туралы заңның жобасын жасады, онда жырлылар және қаңғыбастарға қарсы қатаң шаралар қолдану қажеттігін атап көрсетті, жалқауларды жұмысқа зорлап істету керек. Сол жазалаудың белгілі бір жүйесін ұсынды, онда 14 жасқа дейінгі балаларды жазалауға болмайды; әрбір жерді жұмысшы мектептерін ұйымдастыру керек, оған міндетті түрде 3 жастан 14 жасқа дейінгі балаларды міндетті түрде балаларды қабылдау, олардың ата-аналары жергілікті жерден көмектесуді сұрайды. Бұл балалар мектепте “нанмен тойғанша” тамақтанады. Тамағын табу үшін балалар еңбек ету керек еді.

Ол өзінің “Ақылды тәрбиелеу туралы” және “оқу туралы” атты еңбектерінен бірнеше құнды пікірлер ұсынды. Жалпы алғанда Коменский сияқты Локк та оқуды күшпен зорлап оқытуға қарсы болды. Оның құнды ұсынған әдістемесінің мәні, балалардың білімге деген ынтасы мен сүйіспеншілігін дамыту.[4]

Сонымен Локктың педагогикалық теориясы үкімет басына келген буржуазияның өкілі джентльменді тәрбиелеудің мақсаттары мен сипатын анық айқындады, оның педагогикалық теориясында оны дене, адамгершілік және ақыл-ой жағынан тәрбиелеудің мәселелері тәрбиелеудің мәселелері нақты талданылған. Сонымен қатар Локк еңбекшілердің балаларына тек ғана еңбек және діни тәрбие беруді ұсынды. Өзінің философиялық және педагогикалық еңбектерімен француз ағартушыларының көзқарастарының қалыптасуына ерекше ықпал етті.

Қолданылған әдебиеттер:

- 1.Тәрбие туралы ойлар. 1691 .джентельменді не үйрену керек. 1703.
2. Гей, Питер. "Локк кедейлерді тәрбиелеу туралы» 1703.
- 3.Джуринский А. Н. шетелдік педагогиканың тарихы. Мәскеу, 1998.
4. Қазақстанның мектептегі білім беру тарихынан. Алматы, 1992.

ОРТА ҒАСЫРДАҒЫ ДЕНЕ МӘДЕНИЕТИ

СМАИЛОВА А.

ФКиСМ-21-1к , тобының студенті

Ғылыми жетекші – п.ғ.д., профессор **МИНЖАНОВ Н.А.**

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Орта ғасырдағы феодалдық қоғам экономикалық құрылыстың үстемдік ету уақытына сәйкес келеді. Феодализм Батыс және Шығыс Европада, Азия мен Солтүстік Африкада V ғасырдың жартысынан XVII- ғасырдың екінші жартысына дейін өмір сүрді.[1]

Феодалдар басы байлаулы шаруалар мен қолөнерші халықтарды аяусыз қанау есебінен өмір сүрді. Орта ғасырдың бүкіл тарихы өн бойында қанаушылар мен қаналушылар арасында таптық күрес шиеленісіп отырды. Олар осы дәуірдің қоғамдық өмірімен шартталды және орта ғасырдың жалпы мәдениетінің құрамдас бөлігі ретінде дене тәрбиесінің дамуына өз үлесін қосты. Орта ғасыр қоғамында мәдениеттің дамуын католиктер шіркеуі (бірнеше жүз жыл) қолына алып оны дамытуда үлкен рөл атқарды. Христиан діні тәрбие мен білім беру салаларында өз үстемдігін орнатты. Онда аскитизмді дәріптеді, яғни дене туралы күнахарлық жағдайларға назар аударды. Олар адам денесі шайтанның мекені деп атады және жанды құтқаруға көңіл аудару о дүниеге дайындалуды дәріптеді. Сол кездегі шіркеу, феодалдық құрылысты нығайтуға әсіресе Рыцарлардың әскери дене дайындығы жүйесінде әртүрлі ынталандыру әдістерді қолданды. Бірақ рыцарлар дене еңбегін қолданбай өздеріне қолайлы деп тек әскери іспен шұғылдану керек деп санады. Рыцарлар тәрбиесінде жеті жетістіктерді меңгеруге көп көңіл аударылды. Олар атпен жүру, семсерлесу, аң аулау, жүзу, садақ ату, шахмат ойыны, тақпақ айту.[1]

Жеті жастан он төрт жасқа дейінгі балалар атақты феодалдар үйінде тәрбиеленді. Он төрт жастан асқандар «қару ұстаушылардың» құрамына кірді. Қару ұстаушылар Рыцарлар құрамына 21 жасқа толғанда ғана алынды. Осы кезеңде олар әр түрлі ойындармен, спортпен шұғылданды.Рыцарлардың айбынды құралдарын толық меңгеруінде дене тәрбиесі үлкен маңызды орын алды. Ойынды бірнеше түрге бөлді:

Қозғалмалы ойындар.

Спорттық ойындар.

Әскери ойындар.

Сонымен қоса көңіл көтеру ойындары да өткізіліп отырды. Әсіресе, аңшылық, сұңқармен, итпен, атпен және жаяу. Рыцарлардың әскери дене дайындығы.[2]

Қытайда шаруалардың жаппай көтерілісінен кейін сары маталар қозғалысы жүз жылдар бойы әрекет жасады. VI ғасырдан бастап У-шудың өзіндік гимнастикалық әдіс айласы тез дамыды. Жапонияда дене мәдениетінің дамуы самурайлардың Рыцарлар институтымен байланысты болды. Самурайлардың дене тәрбиесі жүйесі әр алуан күрес түрлерінен тұрды (Сумо, Джи-джиц элементтері, каратэ, кэндо, найзаны қолдана білу және т.б.). Америкада XII-XV ғғ көбінесе дамыған халықтарда, оның ішінде Инна, Мая, Ацтектер дене тәрбиесінде анықталған жүйе бойынша дене тәрбиесімен шұғылданды.[2]

Дене тәрбиесі орта ғасырда Азия, Америка, Африка халықтарында өз ерекшеліктерімен танылды. Ол халықтың экономикасына, мәдениетіне, салт- дәстүріне байланысты болды. Бұл жерлерде феодалдық қарым-қатынас Еуропаға қарағанда ақырын дамыған. Мұнда дене мәдениеті көне салт- дәстүрлері жаңа мазмұнмен толықтырылып отырған.

Солай орта ғасырдағы Үндістанның дене тәрбиесінің көне тәжірибесі – садақпен сту, күрес, ат үстіндегі ойындар арқылы кеңіген. Ұлттық билермен бірге хатха-йога ойыны қолданылатын болды. Оның ережесіне адамның денесінің қозғалуы, жүгіру мен ойынға байланысты жаттығулар кірген.

Орта ғасырдағы Қытайда шаруалардың «Сары белбеулілер» көтерілісінен кейін бірнеше жыл бойы (III- Vғ) халық арасындағы қару-жарақты тапсыруға жарлық шықты. Осы кезде шаруалар арасында және шіркеулерде қару- жарақсыз өзін-өзі қорғауға үйрететін қоғамдар құрылды. VI ғ бастап гимнастиканың, У-шу атты гимнастикасының қолдану техникасы дами бастады. Оның басты ережесі – қару-жарақсыз қорғану. Мин династиясы басқарған кезде (XIV- XVII ғ) У-шу жоғары даму дәрежесіне.

Орта ғасырдағы Жапониядағы дене тәрбиесі ер балалар үшін - самурайлар институтының ашылуымен байланысты. Самурайдың (бусидо) дене тәрбиесінің жүйесі күрестің әртүрлі түрлерін (Суммо, Джиу-джицу, каратэ), бір немесе екі қылышпен қылыштасу өнерінен (кендо), найзаны қолдану (кагината), ат үстінде немесе жерде тұрып садақпен ату, әр түрлі сайыстардан, доп ойындарынан тұратын. [2]

Американың ішіндегі жақсы дамыған мемлекеттерге инка, майя, және ацтек жатады (XII- XV ғ). Бұл халықтарда дене тәрбиесінің өзіндік ережелері қалыптасқан, оның ішінде отбасылық және мемлекеттік формалары енген. Бұл жүйелердің өзіндік ерекшеліктері болған. Ашылған мектептерде оқушылар ойын түрлерімен және дене тәрбиесі жаттығуларын орындаған. Әскери дайындықта дене тәрбиесі жаттығуларына көп көңіл бөлген, өйткені жүгіру олардың өмірлік қажеттіліктеріне жатқан.

Дене тәрбиесі халықты жақсы жағынан дамытты. Онда еңбек, әскери тәсілдердің элементтері және де тайпалық құрылыс уақытындағы салт- дәстүрлер сақталған.

Ол кезде жеті жастан он төрт жасқа дейінгі балалар атақты феодалдар үйінде тәрбиеленді. Он төрт жастан асқандар қару ұстаушылардың құрамына кірді. Қару ұстаушылар Рыцарлар құрамына 21 жасқа толғандар ғана алынды. Осы кезеңде олар әр түрлі ойындармен, спортпен шұғылданды. Рыцарлардың айбынды құралдарын толық меңгеруінде дене тәрбиесі үлкен маңызды орын алды. Ойынды бірнеше түрге бөлді: қозғалмалы ойындар, спорттық ойындар, әскери ойындар.

Қолданылған әдебиеттер

1. Орта ғасырдағы тарих Қ.Т.Жұмағұлов Р.С.Мырзабеков
2. Спорт және дене тәрбиесі пәнін оқыту әдістемесі Е.Қ.Уанбаев

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯНЫҢ ШАРТТАРЫ

ЕРТЫСБАЕВА А

ТПП-22-1 к тобы студенті

Ғылыми жетекші: п.ғ.д., профессор

МИНЖАНОВ Н.А

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Жаһандануға түбегейлі бет бұрған бүгінгі қоғамда әлемдік аренадағы өзара экономикалық, қоғамдық-саяси, әлеуметтік қатынастармен қатар ұлтаралық, мәдениетаралық қатынастар да аясын кеңейтіп, нығаюда. Осы бір әлемдік үдерістен кеш қалғысы келмегендер бүгінде ел игілігіне еңбек ету мақсатында шегара асып білім алып, тіл меңгеруде. Қоғамда өз орнын тауып, өзге ұлтты тереңірек білу үшін тек оның тілін біліп, сол тілде сөйлей білу жеткіліксіз екендігін өмір өзі дәлелдеді. Мұның өзі лингвистикадағы антропоцентристік парадигма аясында қарастырылатын жаңа лингвомәдениеттану және мәдениетаралық коммуникация бағыттарының қалыптасуына алып келді.

“Мәдениетаралық коммуникация” термині тар мағынасында әдебиетте 1970 жылдары пайда болды. Сол кезге қарай мәдениетаралық қатынас жағдайларында коммуникативтік сәтсіздіктер мен олардың салдарын зерттейтін ғылыми бағыт та жасақталды. Соңынан мәдениетаралық коммуникация ұғымы аударма теориясы, шет тілдерді оқыту, салыстырмалы културология, контрастивті прагматика және басқа салаларға тарады.[1]

Ол түрлі тілдік қауымдастықтар өкілдерінің арасында өзара түсіністікті қамтамасыз ететін болғандықтан олардың тілдік және мәдени деңгейлерінің өзара тең дәрежеде болмаса да шамалас болғаны абзал. Түрлі мәдениет өкілдері арасындағы мәдениетаралық коммуникацияның тиісті деңгейде өтуі көбіне жағдаяттық контекске байланысты болады.

Ұлттық мәдениет, ұлттық мінез-құлықтыңкөріністері коммуникацияның арқасында өрнектеледі. Коммуникацияның ауызша және ауызша емес символдары белгілі бір халықты, оның сипаттарын, мәдениетін, салт-дәстүрін айқын сипаттап береді.

Мәдениетаралық коммуникацияда мәдени шегараның болуы негізді. Мәдениетаралық қарым-қатынасқа түскен әрбір коммуникант өзін және әңгімелесушісін «өзінікі» және «бөгде» деп қарастырады. Мәдениетаралық коммуникацияда коммуникант өзін еркін сезіну үшін өзімен тілдік қарым-қатынасқа түскен өзге ұлт өкілінің тек тілін ғана емес, сол ұлттың (елдің) мәдениетін, салт-дәстүрін, ұлттық мінез-құлқын білуге тиіс.

Қазіргі коммуникативтік кеңістік күрделі жүйеден тұрады, онда негізгі орындардың бірі коммуникацияның әр түрлеріне тиесілі. Себебі адам өзін әр түрлі жағдайларда түрліше ұстайды, сөйтіп әрбір жеке жағдайда басқа адамдармен ерекше қатынас орнатады. Сонымен қатар коммуникацияның сипаты мен ерекшеліктері ақпарат беру құралдарымен, тәсілдерімен, коммуникация субъектілерімен, мақсаттарымен және басқа көптеген себептермен анықталады. Мұның өзі коммуникацияның мынадай түрлерін ажыратуға мүмкіндік береді: этника аралық, іскерлік, әлеуметтік, халықаралық, тұлғааралық, бұқаралық, мәдениетаралық және басқалары.

Стильдің бұл түрінде экстралингвистикалық, яғни бейресмилік белгісі, табиғи қарым-қатынастық сенімге негізделуі, ауызша диалогтік форманың басым болуы белгілері анық көрінеді. Сондай-ақ аталған стильге сөз, интонация, синтаксис, ым-ишара, дене қимылдары секілді эмоционалдық бояулар мен паралингвистикалық құралдар да тән болып келеді. Ауызекі сөйлеу стиліне тән нақтылық, көрнекілік, қолданысқа түскен тілдік құралдардың қарапайымдығы, экспрессивті-эмоционалдылық, сөйлеу еркіндігі секілді белгілердің барлығы дерлік адамның күнделікті тұрмысымен тығыз байланысты.

«Қазақ ғалымдарының ішінде академик Р.Сыздықова ауызекі әдеби тіл ауызша әдеби

тіл деп екіге бөледі. Ауызекі әдеби тілге қазіргі функционалды стильдердің ресми, ғылыми, публицистикалық стильдердің ауызша формасын жатқызуға болады, себебі ауызекі әдеби тілге ғалым Р.Сыздықова былайша анықтама береді: «Ұлттық әдеби тілдің жазу өнері шыққанға дейінгі үлгісі, сөз өнері хатқа түспей тұрған ерте дәуірдегі елінің қоғамдық-әлеуметтік мүдделерін өтеу үшін тұтынылған бейнелі, асқақ стильге құрылған сөз саптау үлгісі». Олай болса, ұлттық әдеби тілдің жазбаша түрі шыққанға дейін дамыған түрі бүгінгі ауызекі сөйлеу стилінің негізі болып табылады»[2].

Ауызекі сөйлеу стилі көркем әдебиетте елеулі орын алады. Көркем шығарма мәтіні халықтың әлеуметтік, мәдени, тарихи өмірін бейнелеумен қатар, адамның қоршаған ортаға қатысты білімі мен танымын, түсінігін, тәжірибесін, адамдар арасындағы әлеуметтік қарым-қатынастарды да көрсетеді. Жазушы осының барлығын суреттей отырып, табиғи-коммуникативтік шарттар жасайды, яғни коммуникацияға қатысушылар өздерінің әлеуметтік рөліне сәйкес әрекет етеді, сөйлейді, тілдік қарым-қатынасқа түседі.

Ғалым-профессор Д.Әлкебаева: «Ауызекі сөйлеу стилінде сөйлеу субъектісі – адресант және қабылдаушы, адресат. Адресант пен адресат прагматикалық факторға жатады, ерекше стиль түзуші тәсіл болғандықтан, прагматиканың орталық категориясына кіреді. Ауызекі сөйлеу стилінде прагматикалық бағдар ерекше рөл атқарады. Ауызекі сөйлеу стилінде адресант стилистикалық мүмкіндіктерді адресатқа ықпал етіп жеткізу үшін жаңа білім қорын игеруі қажет, ол стильдік фон деп аталады. Ауызекі сөйлеу стилінде прагматикалық фактордың қатарына жататын тыңдаушыға айрықша көңіл аударуды қажет етеді», - дейді[3].

Көркем әдебиет стилінде қайталамалар ерекше стильдік қызмет атқаратыны белгілі. Жазушы не ақын нақты бір сөзді бірнеше рет қайталау арқылы сол жағдаяттың, оқиғаның, көңіл күйдің т.б. маңызын, мәнін, мазмұнын ашу мақсатында сол сөздің стильдік реңкін қоюландырып, сол сөздерге ерекше стильдік бояу арта отырып қолданады. Мұндай қайталамалар қазақ әдебиетінің ірі классиктері Ж.Аймауытов, Ғ.Мүсірепов, О.Бөкей шығармаларында жиі кездеседі. Мұндай қолданыс - осы жазушылардың көркемдік тәсіл ретіндегі стильдік қаруының бірі.

«Ауызекі сөйлеу стилінде де қайталаулар молынан ұшырасады. Қайталаулар – көркем әдебиет стилінде суреткердің стильдік ерекшелігі ретінде танылатын стилистикалық тәсіл, ауызекі сөйлеу стилінде мәнерлілік қасиеті айтылған ойға параллельдік қатар түзу үшін пайдаланылады. [4].

Ауызекі сөйлеу стилінде сөздік қордың барлық қабаттары қатысады. Солардың ішінде барынша бейнелі, мазмұнды, қолданыс аясы барынша кеңі – фразеологизмдер. Жалпы фразеологиялық тіркестер мәдениетаралық коммуникацияны жүзеге асырудың бірден бір негізі. Себебі фразеологизмдер халықтың тұрмыс-тіршілігінің, өмірінің, әлеуметтік жағдайы, мәдениеті, салт-дәстүрінің айнасы. Ауызекі сөйлеу стилінде қолданылатын фразеологизмдердің астарында прагматиканың ықпалы анық байқалады.

Ауызекі сөйлеу стиліндегі фразеологизмдердің басты ерекшелігі сөйлеу ситуацияларына тікелей байланысты және де адамдардың әлеуметтік-психологиялық жағдайларына тікелей қатысты. Фразеологиялық тіркестерді қолдану барысында интонация ерекше рөл атқарады. Интонациямен берілетін әуен адамның ойын, сезімін білдіреді және оның прагматикалық әсері де аса күшті болады.

Қорыта айтқанда, лингвомәдениеттану мен мәдениетаралық коммуникация тіл үйренушілерге тілді ғана емес, сол елдің тарихын, мәдениетін салт-дәстүрін, рухани болмысын білдірту арқылы тілді меңгерудің маңыздылығын алға тартатын лингвистикалық сала. Тіл үйренушіге ұлттық мәдениеттің бояуын түсіндіру, ұлттық мінездің қырларын ашу, ұлттың тарихы мен мәдениетін паш етудің бір жолы – лексикалық бірліктердің прагматикалық мәнін ашу, сол арқылы тіл үйренушінің елге, халыққа, тілге, мәдениетке, салт-дәстүрге деген қызығушылығын ояту.[5].

1. Алиева Н.Н. http://www.rusnauka.com/8._NPE_2007/Philologia/19454.doc.htm
2. Әлкебаева Д.А. Қазақ тілінің прагмастистикасы: Оқулық. –Алматы. Қазақ университеті, 2014. 57-59 бб.
3. Жұмағұлова А.Ж. Ғ.Мүсірепов әңгімелерінің кейбір көркемдік ерекшеліктері, мақала. ҚазҰУ Хабаршысы (филология сериясы), 2014. №6 (152), 61-б.
4. Есенова Қ.Ө., Ныязбекова К.С. Лексикалық бірліктердің прагматикалық мәні, мақала.
5. Есенова Қ. Қазіргі қазақ медиа-мәтінінің прагматикасы. Алматы, 2007. 172-б.

РАЗВИТИЕ СИЛОВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА

КИПЦОВА Д.Д

студентка группы Тур-11

Преподаватель физической культуры

АЛЬБАЗАРОВ.К.К

Карагандинский колледж экономики, бизнеса и права

Г. Караганда, Республики Казахстан

Аннотация: в данной статье описывается работа мышц, их рост, развитие силовых способностей и выносливость мышц.

Ключевые слова: мышцы, сила, работа, мышечная сила, работа мышц.

Сила является одной из основных характеристик способностей человека наряду с быстротой, выносливостью, гибкостью и прочим. Благодаря мышечной силе человек может противостоять силовым воздействиям на организм извне, поднимать тяжести, преодолевать препятствия и т.д. Силовая выносливость делает возможным длительное преодоление внешнего сопротивления или сохранение малоподвижного положения тела. В данной работе мы раскроем все вышеперечисленные понятия, объясним физиологические особенности работы мышц при выполнении физической нагрузки, а также опишем структуру силовых способностей человека.

В современном мире нагрузки на организм человека очень велики, даже в повседневной жизни. Поэтому необходимо развивать различные группы мышц и тренировать их силу. Актуальность работы состоит в том, что мы предлагаем различные методики развития силовых способностей человека. Используя эти методики можно не только увеличить мышечную силу и силовую выносливость, но и нарастить мышечную массу, развить скоростно-силовое движение. Это позволит преодолеть каждодневные нагрузки на организм и улучшить самочувствие каждого, применяющего эти методики.

Сила как физическое качество человека. Структура силовых способностей.

Под силой понимается способность человека преодолевать внешнее сопротивление или противодействовать ему за счет мышечных усилий.

Один из наиболее существенных моментов, определяющих мышечную силу – это режим работы мышц. При существовании лишь двух реакций мышц на раздражение – сокращения с уменьшением длины и изометрического напряжения, – результаты проявленного усилия оказываются различными в зависимости от того, в каком режиме мышцы работают. Если, преодолевая какое-либо сопротивление, мышцы сокращаются и укорачиваются, то такая их работа называется преодолевающей (концентрической). Мышцы, противодействующие какому-либо сопротивлению, могут при напряжении и удлиняться, например, удерживая очень тяжелый груз. В таком случае их работа называется уступающей (эксцентрической). Преодолевающий и уступающий режимы работы мышц объединяются названием динамического.

Сокращение мышцы при постоянном напряжении или внешней нагрузке называется

изотоническим. При изотоническом сокращении мышцы, от предъявляемой нагрузки зависит не только величина ее укорочения, но и скорость: чем меньше нагрузка, тем больше скорость ее укорочения.

Выполняя движения, человек очень часто проявляет силу и без изменения длины мышц. Такой режим их работы называется изометрическим, или статическим, при котором мышцы проявляют свою максимальную силу. В целом для организма изометрический режим оказывается самым неблагоприятным в связи с тем, что возбуждение нервных центров, испытывающих очень высокую нагрузку, быстро сменяется тормозным охранительным процессом, а напряженные мышцы, сдавливая сосуды, препятствуют нормальному кровоснабжению, и работоспособность быстро падает.

При насильственном увеличении длины мышц в уступающих движениях сила может значительно (до 50-100%) превосходить максимальную изометрическую силу человека. Это может проявляться, например, во время приземления с относительно большой высоты, в амортизационной фазе отталкивания в прыжках и т. д. Сила, развиваемая в уступающем режиме работы в разных движениях, зависит от скорости: чем больше скорость, тем больше и сила.

Меньшую силу, чем в статическом и уступающем режимах, мышцы генерируют, сокращаясь в преодолевающем режиме. Между силой и скоростью сокращения существует обратно-пропорциональная зависимость.

При педагогической характеристике силовых качеств человека выделяют следующие их разновидности:

1. Максимальная изометрическая (статическая) сила - показатель силы, проявляемой при удержании в течение определенного времени предельных отягощений или сопротивлений с максимальным напряжением мышц.

2. Медленная динамическая (жимовая) сила, проявляемая, например, во время перемещения предметов большой массы, когда скорость практически не имеет значения, а прилагаемые усилия достигают максимальных значений.

3. Скоростная динамическая сила характеризуется способностью человека к перемещению в ограниченное время больших (субмаксимальных) отягощений с ускорением ниже максимального.

4. «Взрывная» сила - способность преодолевать сопротивление с максимальным мышечным напряжением в кратчайшее время. При «взрывном» характере мышечных усилий развиваемые ускорения достигают максимально возможных величин.

5. Амортизационная сила характеризуется развитием усилия в короткое время в уступающем режиме работы мышц, например, при приземлении на опору в различного вида прыжках, или при преодолении препятствий, в рукопашном бою и т. д. Силовая выносливость определяется способностью длительное время поддерживать необходимые силовые характеристики движений. Среди разновидностей выносливости к силовой работе выделяют выносливость к динамической работе и статическую выносливость.

Выносливость к динамической работе определяется способностью поддержания работоспособности при выполнении профессиональной деятельности, связанной с подъемом и перемещением тяжестей, с длительным преодолением внешнего сопротивления.

Статическая выносливость – это способность поддерживать статические усилия и сохранять малоподвижное положение тела или длительное время находиться в помещении с ограниченным пространством.

В последнее время в методической литературе выделяют еще одну силовую характеристику: способность к переключению с одного режима мышечной работы на другой при необходимости максимального или субмаксимального уровня проявления каждого силового качества. Для развития этой способности, зависящей от координационных способностей человека, нужна специальная направленность тренировки.

2. Методы развития силовых способностей

По своему характеру все упражнения подразделяются на три основные группы: общего, регионального и локального воздействия на мышечные группы.

Список литературы:

При написании работы были использованы энциклопедии, различные учебные пособия и учебники, предназначенные для самообучения, а также методические сборники для тренеров и преподавателей физической культуры.

РАЗВИТИЕ СКОРОСТНО-СИЛОВЫХ КАЧЕСТВ

ОРЫНБАЕВА .Ж.Е

студентка группы Тур-11

Преподаватель физической культуры

ТАПЕНОВ Д.С

Карагандинский колледж экономики, бизнеса и права

Г. Караганда, Республики Казахстан

Аннотация: в данной статье рассмотрена роль развития скоростно-силовых качеств человека.

Ключевые слова: Скорость, сила, упражнения, постоянство, частота, игры, методы.

Наше исследование посвящено развитию скоростно-силовых способностей. Прежде всего, определимся, что понимается под скоростно-силовыми способностями.

Скоростно-силовые способности характеризуются непределыми напряжениями мышц, проявляемыми с необходимой, часто максимальной мощностью в упражнениях, выполняемых со значительной скоростью, но не достигающей, как правило, предельной величины. Они проявляются в двигательных действиях, в которых наряду со значительной силой мышц требуется и быстрота движений (например, отталкивание в прыжках в длину и в высоту с места и с разбега, финальное усилие при метании спортивных снарядов и т.п.). При этом, чем значительнее внешнее отягощение, преодолеваемое спортсменом (например, при подъеме штанги на грудь), тем большую роль играет силовой компонент, а при меньшем отягощении (например, при метании копья) возрастает значимость скоростного компонента.

К скоростно-силовым способностям относят: 1) быструю силу; 2) взрывную силу. Быстрая сила характеризуется непределым напряжением мышц, проявляемым в упражнениях, которые выполняются со значительной скоростью, не достигающей предельной величины. Взрывная сила отражает способность человека по ходу выполнения двигательного действия достигать максимальных показателей силы в возможно короткое время (например, при низком старте в беге на короткие дистанции, в легкоатлетических прыжках и метаниях и т.д.). Взрывная сила характеризуется двумя компонентами: стартовой силой и ускоряющей силой. Стартовая сила — это характеристика способности мышц к быстрому развитию рабочего усилия в начальный момент их напряжения. Ускоряющая сила — способность мышц к быстрой наращиванию рабочего усилия в условиях их начавшегося сокращения.

ГЛАВА 1. Средства развития скоростно-силовых качеств

Термин «средство» происходит от слова «средний», «серединный». Средство - это то, что создано человеком для достижения определенных целей.

Средствами в физической культуре называют совокупность предметов, форм и видов деятельности, используемых людьми с целью физического совершенства.

Средствами развития скоростных способностей являются упражнения, выполняемые с предельной либо околопредельной скоростью (т.е. скоростные упражнения) .

1. Упражнения, направленно воздействующие на отдельные компоненты скоростных способностей:

- а) быстроту реакции;
- б) скорость выполнения отдельных движений;

в) улучшение частоты движений;
г) улучшение стартовой скорости;
д) скоростную выносливость;
е) быстроту выполнения последовательных двигательных действий в целом (например, бега, плавания, ведения мяча).

2. Упражнения комплексного (разностороннего) воздействия на все основные компоненты скоростных способностей (например, спортивные и подвижные игры, эстафеты, единоборства и т.д.).

3. Упражнения сопряженного воздействия:

а) на скоростные и все другие способности (скоростные и силовые, скоростные и координационные, скоростные и выносливость);

б) на скоростные способности и совершенствование двигательных действий (в беге, плавании, спортивных играх и др.).

Путем систематического применения специальных упражнений время, необходимое для восприятия и осмысления раздражений, можно уменьшить, тем самым, уменьшив общее время реагирования боксеров на действия их противников.

Хорошими средствами уменьшения времени реагирования, на наш взгляд, могут быть упражнения «на реакцию» в парах, при выполнении технических действий «на лапах».

Развивая быстроту ударов, не следует забывать, что само совершенствование техники может содействовать развитию быстроты отдельных движений и удара в целом. Так правильная постановка ударных движений способствует развитию их быстроты.

К примеру, скорость движения кулака при боковом ударе может быть различна в зависимости от того, на каком расстоянии находится кулак от оси вращения, чем больше расстояние, тем больше скорость удара. Поэтому технике бокового удара надо обучать так, чтобы в последней фазе удара опора переходила на противоположную бьющей руке ногу. Индивидуально совершенствуя быстроту ударных движений боксеров, надо также учитывать соотношение ширины плечевого пояса и таза спортсменов.

Состав скоростно-силовых упражнений широк и разнообразен. В него входят различного рода прыжки, метания, скоростные перемещения циклического характера (спринт), ряд действий в спортивных играх и единоборствах, совершаемых в короткое время с высокой интенсивностью. Скорость движения и величина преодолеваемого отягощения или сопротивления связаны обратно пропорциональной зависимостью. Эти противоречия между скоростными и силовыми характеристиками движений устраняются на основе сбалансирования их таким образом, чтобы достигалась, возможно большая мощность внешне проявляемой силы с приоритетом быстроты действия. При развитии быстрой силы режим работы мышц должен соответствовать специфике соревновательной деятельности.

Для развития специальных скоростно-силовых качеств используются различные упражнения с сопротивлениями, позволяющие воздействовать на мышцы, несущие необходимую нагрузку в основном упражнении при сохранении его динамической структуры. Особое внимание мы обращали на то чтобы скоростно-силовая подготовка, являющаяся важной составной частью всесторонней физической подготовки, органически сочеталась с воспитательной работой, содействовала формированию положительных черт характера и поведения, воспитанию спортсменов в духе коммунистической морали. К сожалению, в практике работы ряда преподавателей и тренеров вопросы воспитания еще не занимают должного места. Иногда доминирует погоня за рекордом, «натаскиванием» на высокий спортивный результат, а вопросы воспитания имеют второстепенное значение, занимают незначительное место. Формы и методы воспитания, как и методы спортивной тренировки, применяемые в работе со взрослыми, подчас слепо переносятся на работу с детьми и поэтому являются малоэффективными, а иногда и просто вредными.

Наиболее эффективными средствами развития скоростно-силовых способностей являются: упражнения с весом внешних предметов, упражнения, отягощенные весом

собственного тела, упражнения с использованием тренажеров общего типа, рывково-тормозные упражнения, упражнения с противодействием партнера, упражнения с использованием окружающей среды, упражнения с использованием сопротивлений других предметов.

Для развития скоростно-силовых способностей используют следующие методы: метод максимальных усилий, метод непредельных усилий, метод динамических усилий, «ударный» метод, метод статических усилий, статодинамический метод, метод круговой тренировки, игровой метод.

ГЛАВА 2. Особенности скоростно-силовых качеств

Психофизиологические особенности скоростных способностей человека (латентное время двигательной реакции, скорость одиночного движения, частота двигательных действий), хотя и у всех различны, но в основе их лежат свойства нервной системы, которые характеризуются особенностью протекания тормозных и активных процессов. «Быстрота движений характеризуется временем двигательной реакции, максимальной скоростью одного движения и максимальной частотой движений в единицу времени». Быстрота двигательной реакции характеризуется временем от момента подачи сигнала до начала выполнения движения. Двигательные реакции бывают простые и сложные. Под простой двигательной реакцией понимается ответ на заранее известный, ожидаемый, но внезапно появившийся сигнал (реакция бегуна на сигнал стартера и т.п.). Сложные двигательные реакции подразделяются на реакцию выбора и на реакцию движущегося предмета (спортивные игры, единоборства и т. п.). Реакция выбора - это ответ на один из нескольких сигналов, а реакция на движущийся объект - это выбор действий игроков. Например, футболист должен выбрать игрока, которому он должен адресовать передачу. Скорость одиночного движения - это время, затраченное на выполнение данного двигательного действия от начала его и до завершения. Скорость одиночного движения, как правило, связана с силовыми показателями. (Р.А.Абзалов, 2002) Развитие силовых способностей и скорости одиночного движения происходит комплексно. Работа над силовыми способностями способствует развитию скорости одиночного движения. Частота движений - это максимальное количество двигательных действий за определённое время. Частота движений в значительной степени зависит от скорости одиночного движения. В учебном пособии для учащихся общеобразовательных учреждений «Физическая культура» Яруллин Р.Х и Абзалов Р.А. рекомендуют следующие средства и методы развития быстроты. Улучшить быстроту двигательной реакции можно, используя разнообразные подвижные и спортивные игры. Например, можно использовать такие подвижные игры, как «День и ночь», «Светофор» и др. Среди спортивных игр выделяются футбол, теннис, бадминтон и др. Помимо этого развитию быстроты двигательной реакции способствуют различные виды единоборств. Это борьба самбо, дзю-до, каратэ, бокс и др. Нельзя оставлять без внимания и различные эстафеты как самые доступные средства для развития быстроты двигательной реакции. Основным способом развития быстроты двигательной реакции является повторное выполнение упражнений в быстром темпе. По времени упражнения на быстроту двигательной реакции носят характер мгновенного действия, то паузы отдыха между ними могут быть очень короткими, а количество повторений достаточно большим, примерно 10 раз и более. Для развития быстроты движений используются самые разнообразные упражнения. Это метания, различные игры, эстафеты, упражнения без предметов и с предметами, различные виды единоборств. Эффективным средством развития быстроты движений являются различные варианты бега: бег с высоким подниманием бедра согнутой ноги, семенящий бег, бег приставными и скрестными шагами, бег по малому кругу, по разметкам, прыжками, бег за лидером и т.п.

К методам воспитания скоростной выносливости относятся:

- попеременный с чередованием малой, средней, большой и предельной интенсивности;

- повторный - многократное повторение укороченных отрезков дистанции с большой или предельной интенсивностью и отдыхом между преодолением отрезков до полного восстановления дыхания

- интервальный - повторное выполнение укороченных отрезков дистанции, но со строго дозированными (укороченными во времени) интервалами отдыха, при которых не происходит полного восстановления, и каждый последующий отрезок преодолевается в фазе недовосстановления организма после предыдущей работы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Скоростно-силовые способности проявляются в двигательных действиях, в которых наряду со значительной силой мышц требуется изначальная быстрота движений (прыжки в длину и высоту с места и разбега, метания снарядов и т.п.). При этом, чем значительнее внешнее отягощение, (например, при поднимании гантели), тем большую роль играет силовой компонент, а при меньшем отягощении (например, при метании малого мяча) возрастает значимость скоростного компонента.

Для развития скоростно-силовых способностей применяются следующие методы:

Равномерный метод характеризуется непрерывным длительным режимом работы с равномерной скоростью или усилиями. При этом занимающийся стремится сохранить заданную скорость, ритм, постоянный темп, величину усилий, амплитуду движения. Упражнения могут выполняться с малой, средней и максимальной интенсивностью.

Переменный метод отличается от равномерного последовательным варьированием нагрузки в ходе непрерывного упражнения (например, бега) путем направленного изменения скорости, темпа, амплитуды движений, величины усилий и т.п.

Интервальный метод предусматривает выполнение упражнений со стандартной и с переменной нагрузкой и со строго дозированными и заранее запланированными интервалами отдыха. Как правило, интервал отдыха между упражнениями 1--3 мин (иногда по 15--30 с). Таким образом, тренирующее воздействие происходит не только и не столько в момент выполнения, сколько в период отдыха. Такие нагрузки оказывают преимущественно аэробно-анаэробное воздействие на организм и эффективны для развития специальной выносливости.

В основе метода сопряженных воздействий заложена возможность успешно решать задачу развития двигательных способностей занимающихся в сочетании с совершенствованием техники

Сопряженный метод придает занятиям эмоциональную окраску, позволяет экономить время и приближает обучение к специфическим требованиям учебного процесса.

Таким образом, общая физическая подготовка младших школьников направлена на общее развитие и укрепление организма: повышение функциональных возможностей всех органов и систем, развитие двигательной мускулатуры, улучшение координационной способности, увеличение до требуемого уровня силы, быстроты, выносливости, ловкости, гибкости, исправление дефектов телосложения и осанки.

Все стороны подготовленности младшего школьника органически взаимосвязаны. Но соответствующим планированием урочных занятий, объема нагрузки, дней активного и обычного отдыха, а также соревнований и изменении внешних условий можно целенаправленно изменять работоспособность центральной нервной системы, повышая ее к дню соревнования и снижая с целью восстановления в последующие дни.

Тестирование двигательного возраста позволило сделать вывод о том, что развитие физических качеств младших школьников, занимающихся легкой атлетикой неоднородно и полностью зависит от соблюдения многих факторов физического воспитания.

Список литературы

<https://studbooks.net/731788/turizm/zaklyuchenie>

<https://scienceforum.ru/2017/article/2017038747>

https://works.doklad.ru/view/-ffe35_fDj4/all.html

ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ

БОРОДИНА .К.А.

Студентка группы «Тур-11»

Преподаватель физической культуры

ИДРИСОВА.А.А

Карагандинский колледж экономики, бизнеса и права

Г. Караганда, Республики Казахстан

Аннотация: в данной статье рассмотрена роль значения здорового образа жизни.

Ключевые слова: здоровье, жизнь, спорт, правильное питание.

Что такое здоровый образ жизни

Здоровый образ жизни — это набор привычек и действий, способствующих укреплению и сохранению иммунитета и физических возможностей, устранению факторов, негативно влияющих на самочувствие и организм в целом. Строгого понятия ЗОЖ не сформулировано, поэтому люди часто воспринимают его по-своему. Для кого-то это спорт семь раз в неделю, а кто-то считает, что стал вести здоровый образ жизни, отказавшись от алкоголя и сигарет.

Понятие широко распространилось в 1970-х годах, когда люди задумались о том, что прогресс неизбежно ведет к снижению физической активности, издержкам в питании и вредным привычкам.

С медицинской точки зрения ЗОЖ — это такой образ жизни человека, который позволяет сохранить здоровье и снизить риск неинфекционных заболеваний — в первую очередь, инфаркта и инсульта.

Что дает здоровый образ жизни

В Гарвардском университете провели масштабное исследование влияния привычек, связанных со здоровьем, на ожидаемую продолжительность жизни. Ученые рассмотрели данные более 78 тыс. женщин с 1980 по 2014 год, а также 40 тыс. мужчин с 1986 по 2014 год. Исследователи приняли во внимание информацию о питании, физической активности, массе тела, курении и потреблении алкоголя, собрав ее из регулярно проводимого анкетирования. На основании полученных данных были сделаны выводы о влиянии вышеперечисленных критериев на самочувствие, болезни и сроки жизни людей, прослежена корреляция между ЗОЖ и качеством жизни. Здоровый образ жизни направлен на профилактику болезней и укрепление здоровья. Это основа развития всех сторон жизни человека, которая помогает в достижении им активного долголетия, полноценного выполнения социальных функций, позволяет сохранить физическое и психологическое здоровье. Человек, придерживающийся основных принципов ЗОЖ, проживает долгую, активную, гармоничную и счастливую жизнь.

В последнее время актуальность здорового образа жизни обусловлена возрастанием и изменением характера нагрузок на организм человека. Это связано как с усложнением общественной жизни, увеличением рисков техногенного, экологического, психологического характера, так и с изменившимися условиями питания, гиподинамией, хроническим стрессом. В совокупности все это провоцирует негативные сдвиги в состоянии здоровья. Осознанное отношение к себе, в основе которого лежат базовые принципы здорового образа жизни, помогает нивелировать эти риски». Здоровые привычки имеют большое значение. Согласно вышеупомянутому анализу, люди, которые соответствовали критериям ЗОЖ, жили значительно дольше. Те, кто не поддерживал здоровый образ жизни, гораздо чаще страдали от онкологических и сердечно-сосудистых заболеваний. Исследователи также рассчитали ожидаемую продолжительность жизни по тому, сколько здоровых привычек было у респондентов. Даже одна из них, например, полный отказ от алкоголя и курения или правильное питание, увеличила продолжительность жизни мужчин и женщин в среднем на два года.

Здоровый образ жизни способствует:

- снижению количества рецидивов хронических заболеваний;
- повышению выносливости: человек полон сил, реже испытывает физическую и эмоциональную усталость;
- улучшению внешнего вида: здоровые кожа, волосы и ногти;
- нормализации веса, что положительно сказывается на фигуре и качестве тела, физических возможностях;
- снижению частоты заболеваний ОРВИ; болезни протекают быстрее и легче.

Как начать вести ЗОЖ

Начать новую здоровую жизнь с понедельника вряд ли получится, ведь ЗОЖ — это в первую очередь система, а чтобы начать её придерживаться, прежде необходимо подготовиться. Самое главное, делать это постепенно и ненасильственно.

Шаг 1: Мотивация

Прежде всего стоит определиться с целью или мотивацией. Мозг — сложная и порой очень капризная машина, которая любит сопротивляться абсолютно всем изменениям в жизни, ведь «что знакомо и проверено, то безопасно, а значит, это необходимо сохранить, дабы не подвергать себя неоправданным рискам».

Хорошая мотивация, которая сформулирована в положительном ключе, — залог того, что вы не сойдёте с дистанции раньше времени. Для перестройки нейронных связей необходимо время.

Шаг 2: Идеальная формула

Дабы здоровый образ жизни в самом деле был не наказанием, необходимо его «формулу» привести в идеальный для себя вид. Выбрать ту физическую активность, которая нравится именно вам. Составить меню в соответствии с собственными предпочтениями — время от времени заменять мясо рыбой, выбирать ту крупу, которая вкуснее именно для вас. Режим дня формировать в соответствии со своими биологическими особенностями (например, кому-то хватает 7 часов сна, а кому-то для хорошего самочувствия необходимы 9; у кого-то рабочий день начинается в 12:00, а у кого-то в 8:30).

Также не стоит забывать о ментальном здоровье. Необходимо найти для себя собственные методы восстановления. Некоторые предпочитают отдых в шумной компании, другим же необходимо одиночество, чтобы по-настоящему прийти в норму.

Мифы о ЗОЖ

Исходя из вышесказанного, будем надеяться, что все мифы о ЗОЖ разрушились автоматически. Однако всё-таки закрепим эту информацию.

Миф 1: ЗОЖ — это скучно

Как мы уже выяснили, идеальную формулу здорового образа жизни каждый создаёт самостоятельно. Поэтому только от нас самих зависит, будет ли нам скучно или нет

Миф 2: ЗОЖ — это дорого

Можно купить дорогой абонемент в спортзал, а можно заниматься дома, используя подручные средства. Можно есть лосось, а можно разнообразить рацион не менее полезной белой рыбой. ЗОЖ реален и доступен для каждого, стоит просто захотеть внедрить его в свою жизнь. Найти возможности, а не оправдания.

Миф 3: ЗОЖ — это много спорта

На продолжительность жизни влияет соблюдение даже одной основы ЗОЖ, какой именно — решать вам. Физическая активность, естественно, важна. Но в каких количествах и в каком виде она будет в расписании — дело каждого.

Миф 4: ЗОЖ — это для молодых

Самый наивный миф заключается в том, что здоровому образу жизни нужно начинать

следовать в молодости. Само собой, чем раньше человек начнет относиться к себе с заботой, тем у него больше шансов сохранить здоровье на долгие годы. Но начать никогда не поздно. Для сохранения или улучшения своего состояния следовать принципам здорового образа жизни можно в любом возрасте. Для ЗОЖ нет противопоказаний.

Заключение

Здоровый образ жизни — это путь, а не конечная цель, вот что важно понимать. Для начала выберите фитнес-клуб, который удобен для вас территориально, иначе вы не заставите себя добраться до него. Пройдите с тренером хотя бы пару занятий, чтобы он подобрал программу с учетом ваших целей и физического состояния, проследил за техникой выполнения упражнений, показал, как правильно расслабить мышцы после тренировки. Регулярно проходите чекап, отслеживайте изменения в составе тела и корректируйте программу тренировок в соответствии с показателями. Сходите на консультацию к диетологу, он поможет скорректировать питание. Так постепенно, маленькими шагами вы втянетесь в режим и начнете не только замечать качественные изменения, но и получать удовольствие от процесса.

Используемая литература

Информация из статьи с сайта: <https://www.rbc.ru/life/news/62e253169a7947a362945b24>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАСТАР САЯСАТЫН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

ЕРТЫСБАЕВА А.

ТПП-22-1 к тобы студенті

Ғылыми жетекші п.ғ.д., профессор

МИНЖАНОВ Н.А

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Жастар – келешегіміздің негізі ретінде өз білімімен, жасампаз еңбегімен және күш-жігерімен өз болашағын құрудың жаңа мүмкіндіктерін алу қажет. Ол ХХІ ғасырда Жаңа Қазақстанның — дамыған, бәсекеге қабілетті және әлемдегі сыйлы мемлекетті қалыптастыруды белсенді жалғастыруы қажет. Мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға арналған тұжырымдамасы осында жатыр.

Баланың білім алуына, оның ішінде сыныптан тыс оқуына мемлекет бөлетін қаражат бірыңғай білім беру есепшоттарында жинақталады. Бір сөзбен айтқанда, мұны балалардың білім алуына инвестиция ретінде жұмсалатын алғашқы мақсатты капитал деуге болады. Бұл қадам еліміздің әрбір азаматы үшін бірдей мүмкіндік қағидатын іс жүзінде қолдануға жол ашады. Жоғары білім саласындағы реформаларды да осы бағытта жүзеге асырған жөн.

Отандық жоғары оқу орындарының білім сапасы артқан сайын ондағы оқу ақысы да өсе түседі. Сондықтан мемлекет ұлттық бірыңғай тестілеудің нәтижесіне және басқа да көрсеткіштерге байланысты білім беру гранттарын әртүрлі деңгейде бөлуді жоспарлап отыр. Оның көлемі 30-дан 100 пайызға дейінгі аралықта болады.[1]

Қазақстан азаматтарының, әсіресе жастардың еңбеккерлік қағидатын ұстануы маңызды. Сырттан көмек күтудің қажеті жоқ. Қазір заман басқа, яғни маңызды шешімдердің уақыты, серпіліс жасайтын сәт. Жастар болмаса, мұнымен кім айналысады? Қазір Илон Масктың тәжірибесі мен өмірлік ұстанымын үлгі ету үрдіске айналды. Иә, ол отбасымен бірге шалғай провинциядан Америка Құрама Штаттарына келді. Өзінің креативтілігінің, батылдығының, өзіне тән ерекшелігінің арқасында "Илон Маск феноменін" қалыптастыра

алды. Мұндай мысалдар өте көп. Жақында Мен Нью-Йоркте Американың жоғары оқу орындарын бітіріп, америкалық компанияларға жұмысқа орналасқан жастарымызбен кездестім. Мен оларға: "Біз сіздерді Қазақстан азаматтары деп білеміз. Сіздер – қазақсыздар. Нью-Йорк немесе Еуропа елдері болсын, әлемнің дамушы елдері болсын, қай жерде жұмыс істесеніз де, қазақ болып қаласыздар" деп айттым, – деді Мемлекет басшысы. [2]

Осы жобаларды жүзеге асыру барысында ұлттық компаниялар, әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар мен бизнес-қауымдастық өкілдері белсенді түрде тартылатын болады. Жастарды қоғамдық жұмысқа тарту жастар еңбек жасақтарын құру жолымен жүзеге асатын болады. Бұл жастар әлеуметтік жасағы, жастар құқық тәртібі жасағы, ауылды дамыту жасағы мен көгалдандыру, абаттандыру, құрылыс, жергілікті маңызы бар автомобиль жолдарын жөндеп, қайта жаңғырту жасағы.[3]

«Жасыл ел» бағдарламасын жүзеге асыруда жастар көптеп қатысатын болады, экономиканың аграрлық, өнеркәсіптік, құрылыс секторын дамыту, сондай-ақ, жастарды еңбекпен қамтуға бағытталған әлеуметтік маңызы бар жобалар жүзеге асырылатын болады.

«Жас маман» түсінігі нормативті бекітіліп, олар үшін минималды әлеуметтік пакет болады. Жастарға техникалық және кәсіптік білім алуға ынталандырудың нақты шаралары жүзеге асып, индустриализация бағдарламасына қатысу жүзеге асырылады. Осы үшін «Еңбекке жолдама» жобасын жіберу жоспарлануда.

Бұдан басқа, жұмысшы жастарды өзін-өзі дамыту, еңбек шиеленістерінің алдын-алу үшін жастар ұйымын құру және экономиканың түрлі кәсіпкерлік секторларында жастар саясатының «Еңбекқор» корпоративтік бағдарламасын қабылдау жоспарлануда. Одан басқа, түрлі мамандықтар бойынша Жалпыхалықтық «Семсер» сыйлығын шығару ұсынылады.

Жеке қаржыландыруды басқару бойынша курстар мен семинарлар өткізу, оларды кейс-технологияны оқытуды қолдану арқылы жоспарлау, оның ішінде, нарық қорының негізі тақырыбы бойынша, сақтандыру, ықтималды басқару жоспарланады. Осыған сәйкес, «Іске сәт» жас кәсіпкерлерді қолдау әлеуметтік жобасын жүзеге асыру көзделеді.

Жастар саясатын ведомствааралық үйлестіруді, жастар саясатын талдау мен мониторингтеуді күшейтетін бірқатар заңға қарасты нормативтік құқықтық актілер қабылданатын болады.

Бірінші, жастар саясаты саласында жоспарлау жүйесін құру бойынша шаралар берілетін болады. Осы үшін жастар саясаты саласында талдау әдісінің бірлігі, мониторингі, және болжау енгізіліп, әзірленетін болады. Осы қызметті сүйемелдеу үшін «Жастар» сарапшылық-талдамалық құрылымы құрылатын болады.[4]

Сонымен қатар, өңірлерде жастар саясатындағы қаржыландыру дифференциациясы-деңгейін төмендетуге мүмкіндік беретін қаржыландыру әдісін әзірлеу жоспарлануда. Әрбір өңірлік-деңгейде жастар ұйымдарын қаржыландыру қарастырылады. Ол үшін жастар ұйымын қаржыландырудың жаңа үлгісі қарастырылатын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2022 жылғы 1 қыркүйек <https://assembly.kz/ru/poslanie-prezidenta/memleket-basshysy-asyim-zhomart-to-aevty-aza-stan-khal-yna-zholdauy/>
2. Еліміздің болашағы жастардың қолында – Қ.Тоқаев. [https:// inbusiness. kz/ last/ elimizdin-bolashagy-zhastardyn-kolynda-k-tokaev](https://inbusiness.kz/kz/last/elimizdin-bolashagy-zhastardyn-kolynda-k-tokaev)
3. Тесленко А.Н. Социализация молодежи: педагогика отношений в социуме.- Алматы, 2002.
4. Холостова Е.И. Социальная политика: Учеб. пособие.- М.: ИНФРА-М, 2001.- 204с.

«ЭКСТРЕМАЛДЫ СПОРТ ТҮРЛЕРІ – АЛЬПИНИЗМ ЖӘНЕ ТАУҒА ШЫҒУ ӨНЕРІ.»

ҚАТПА.Т.С

МО-21-1к тобының студенті

Ғылыми жетекші – доцент

БАЙМАГАМБЕТОВА Ю.Т

Қазтұтынуодағы Қарағанды универсистеті, Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы
Аннотация

Альпинизм және тауға өрмелеу. Екі спорт түрі де тік беткейлерге көтерілуді қамтиды және оларға әсер ететін ауырлық күші әрқашан төменге бағытталған. Жаттығу және альпинизм кезінде басты қауіп-құлау. Күнделікті өмірде тік күйден көлденеңге құлау, сүріну немесе сүйектердің сынуы сияқты жарақаттар адам денесінің сынғыштығын көрсетеді. Экстремалды спорт әдетте өмірге қауіп төндіреді. Көбінесе экстремалды спортқа деген ұмтылыс адреналинді және онымен бірге жүретін жағымды эмоцияларды алуға деген ұмтылысқа байланысты.

Кез-келген экстремалды әрекет қанға адреналин шығарады, бұл эйфория, қуаныш, бақыт сезімдеріне әкелуі мүмкін. Экстремалды, экстремалды әрекет-бұл орындалатын әрекеттер немесе әрекеттер өз мүмкіндіктерінің шектеулері жол берілген және тыйым салынған арасындағы тепе-теңдікті сақтау. Жиі "экстремалды" термині "қауіпті" сөзінің синонимі ретінде қолданылады.

Таулы экстремалды спорт түрлеріне альпинизм және тауға өрмелеу жатады. Альпинизм-тауға шығумен байланысты туристік спорт түрі, ал тауға өрмелеу-табиғи немесе жасанды рельефке шығу.

Альпинизм және тауға шығу - бұл жалпы сипаттамалары бар және көтерілу қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жалпы әдістерді қолданатын адам қызметінің ерекше түрлері, бірақ олар спорт ретінде өте ерекшеленеді. Альпинистер мен альпинистерде басқа адамдардың өміріне жауапкершілік, зейін, өзара түсіністік және табиғатқа ұқыпты қарау сияқты ең жақсы адами қасиеттер қалыптасуы мүмкін.

Альпинизм-бұл адамдардың көтерілуге деген ұмтылысымен анықталатын адам әрекетінің бір түрі. таулар, олардың физикалық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, көбінесе спорттық мақсаттар үшін.

Альпинизмнің спорттық мәні-шыңға жету процесінде таулы аймақтардың рельефі мен климаттық жағдайлары тудыратын әртүрлі кедергілерді арнайы техниканың көмегімен жеңу.

Альпинизмнің әртүрлі көздердегі спорт түрі ретінде шығу тегі әртүрлі жолдармен анықталады. [1. 33-34 б.]

Көбінесе альпинизмнің өнертабысы Альпинің ең биік шыңы Монбланды бағындырумен байланысты, дәрігер Мишель-Габриэль Паккарони 1786 жылы 8 тамызда тау-кен жетекшісі Жак Бальма. Монбланның осы ізашарларына арналған ескерткіш альпинизм мен шаңғы спортының әлемдік астанасы Шамониде орналасқан.

Альпинизм тарихын бірнеше кезеңге бөлуге болады:

1. Ең қарапайым маршруттар бойынша жеңілмеген шыңдарға шығу.
2. Альпі мен басқа тау массивтеріндегі белгіленген шыңдарға күрделі маршруттар.
3. Әлемнің ең биік шыңдарына шығу.
4. Планетаның әртүрлі тау жүйелеріндегі ең қиын маршруттардан өту.

Альпі стилі мен альпинизмнің гималай стилі ерекшеленеді. Альпі стилі - барлық жабдықтармен шыңға үздіксіз көтерілу. Гималай стилі лагерьден лагерьге қайта-қайта көтерілу және түсумен сипатталады, оның ішінде шыңға баратын жолды алдын ала дайындау, қауіпсіздік арқандарын орнату (рельс), аралық лагерь ұйымдастыру және

оған жабдық пен оттегін тасымалдау. Бұл Гималайға өрмелеу. стиль, ол кейде екі-үш айға созылады, бірақ дәл осы тактика альпинистерге Эверест шыңына және басқа да 8000 метрлік шыңдарға жетуге мүмкіндік берді.[2. 13 б.]

Спорт түрі ретінде 1967 жылдан бері бар және көптеген спорт түрлеріне ортақ белгілері бар альпинизмнен айырмашылығы, классификациясы, жарыс ережелері, көрермендердің болуы, қатысушыларға тең жағдай, нәтижелерді объективті бағалау (секундтар, биіктік (метр), саны). Белгілі бір уақытта маршрутты еңсеру әрекеттері), альпинизм жарыстары Ресейде болғанымен, альпинизм таза түрде спорт емес.

Альпинизмнің маңызды ерекшелігі – альпинистерге өрмелеу процесінде таудың нақты климаттық жағдайларында табиғи кедергілерді еңсеруге тура келеді. Ол командалық спорт түрі. Тауға шығу сонымен қатар оның объективтік күштер болған жағдайда өтетіндігімен сипатталады. таулы жер, тау тіршілігі және климат сияқты қауіптер.

Мақсаттың болуы, қауіп-қатерлер альпинист өміріне белгілі бір қауіп төндіреді. Сондықтан тауға саяхатқа дайындық күрделі және таулар туралы теориялық білімдерді, аңғарлардағы өзін-өзі ұстау ережелерін және альпинизмге шығуды, жалпы физикалық және маусым алдындағы арнайы дайындықты қамтиды. өрмелеу үшін, сондай-ақ альпі аймағында өрмелеуге дайындықтың соңғы кезеңі.

Таулардың рельефі және оның пішіні. [3. 62-64 б.]

Жердің пайда болуы, жер бедері геологиялық интерьер (вулканизм және тектоникалық қозғалыстар) мен сыртқы (эрозия және аккумуляция) арасындағы тұрақты өзара әрекеттесудің нәтижесі болып табылады. Бірінші жағдайда жер қыртысының тігінен сараланған қозғалысы жүреді, ал екіншісінде ауа-райының бұзылуы, тау жыныстарының бұзылуы, ауа-райының тасымалдануы және тұндырылуы болады.

Таулы аймақтар-жер қыртысы қатты көтерілген және күшті көлденең қимасы бар аймақтар.

Жотасы (тау жотасы)-бірқатар сызықты, ұзартылған шыңдардан тұрады. Үлкен жоталар тау жоталары деп аталады.

Альпинизм терминологиясында " тау " - бұл қоршаған жер бетінен 200 м-ден астам биіктікте орналасқан шың. "Тау жотасы" термині мөлшері жағынан ұқсас шыңдар тобына жатады. Кішкентай көлденең қимасы бар.

Өрмелеу техникасы

Альпинизм-бұл Үйлестірілген спорт түрі. Егер циклдік спорт түрлерінде бір қозғалысты шексіз жетілдіруге және мінсіз орындауға болатын болса, онда альпинизмде бұл мүмкін емес.

Өрмелеу техникасы көптеген факторларға байланысты. Салмақ, бой, қолдың ұзындығы, аяқтың ұзындығы, созылу және физикалық мәліметтер маңызды. Сондай-ақ маңызды балалық кезінде гимнастикамен, балетпен немесе бимен айналысқан және көп созылған адамдар ең жақсы альпинистер екенін көрсетіңіз. Альпинизмде кейде саусақтардың ұзындығы мен қалыңдығы сияқты бөлшектер маңызды. [4. 5-6 б.]

Өрмелеу техникасы-бұл кілт. Жақсы техника альпинистерге аз күш жұмсауға, күш үнемдеуге және қажетсіз максималды күш жұмсауға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе маршруттан өту кезінде күшті қозғалыстар мен күшті қадамдар жасау қажет болса өте маңызды. Үнемді өрмелеу сізге көп жұмыс жасауға мүмкіндік береді, бұл төзімділікті арттырады. Альпинистер жаңа Қозғалтқыштар мен техникалық екенін есте ұстауы керек.

Таулы жерлерде тандемнің кезектесіп көтерілуіндегі қауіпсіздіктің бірнеше негізгі ережелері:

1. Көшбасшыны қолдау кезінде қауіпсіз тәуелсіз тірек дайындаңыз; - көшбасшыны қолдау үшін қауіпсіз, тәуелсіз тірек нүктесін дайындаңыз; - көшбасшыны қолдау үшін қауіпсіз, тәуелсіз тірек нүктесін дайындаңыз;
2. Көшбасшының тірегі үшін қауіпсіз, тәуелсіз тірек нүктесін дайындаңыз;
3. Динамикалық сүйемелдеуді қамтамасыз етіңіз (арқанды түзетіңіз, қолғап киіңіз); сүйемелдеу тек динамикалық болуы керек;
4. Егер ақ немесе ақ дәуір көшбасшыны кір тізбегіндегі соңғы тірек нүктесінен 2,5-3 м биіктікте ұстаса, қауіпсіз емес. Егер аралық нүкте болмаса, әрі қарай жүрмеңіз;
5. Ешқандай жағдайда сақтандырусыз немесе өзін өзі қорғаусыз кетпеңіз;
6. Сіздің серіктесіңіз сізге қауіпсіздік арқанының дайын екендігі туралы нақты сигнал бергеннен кейін ғана сіз қозғалуды бастауыңыз керек және өзін-өзі қолдау арқанын алып тастауыңыз керек. [5. 25 б.]

Қорытындылай келе, техникалық өрмелеу аяқ қолының дәл жұмысын, тегіс қозғалыстарды, дененің нақты орналасуын және тұрақты қозғалыс ритағын қажет етеді. Егер сіз техникалық өрмелеуді элементтерге бөлсеңіз, онда ол оңтайлы қозғалыстан тұрады. Көптеген альпинистер мақсат қаражатты ақтайды деп санайды. Олар бұлшықол альпинист үшін жетістіктердің шыңына жетудің ең жақсы тәсілі деп санайды. Дегенмен, бұлшықет күші бәрі емес. Егер альпинист жеткілікті күшті болса, онда бұл күш қолдың, аяқтың және өзектің дәл қимылдарымен үйлеседі, тіпті көп жаттығусыз да өте тез дамуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Лебедихин А. В. «Альпинизм және тауға шығу негіздері.» Оқу құралы. Екатеринбург, 2004 ж.
2. Новиков Н. Т. «Арнайы стендтерде (тренажерларда) өрмелеу техникасының негіздері.» Оқу бөлімдерінің студенттеріне арналған спорттық альпинизм бойынша оқу-әдістемелік құрал. Мәскеу – Санкт-Петербург., 2007 ж.
3. Новиков Н. Т., «Альпинистің қауіпсіздігін қамтамасыз ету.» - М.: Санкт-Петербург, 1999 ж.
4. Пахомова А. В., «Оқу-әдістемелік әзірлеу. Жартасқа өрмелеу.» Мәскеу – Санкт-Петербург., 2005 ж.

ТАНЦЫ КАК ВИД СПОРТА

АББАСОВА А.Р.

студентка группы МК 22-2

БАЙМАГАМБЕТОВ Ю.Т.

Доцент кафедры “Физическая культура и спортивный менеджмент”

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассмотрена роль танцев в жизни человека. Эта тема является актуальной, так как танцы – это не только искусство, но и альтернативный вид спорта, благодаря которому можно привлечь людей заниматься спортом. Целью данной статьи является изучение танцев как вид спорта. Задачей является рассмотрение танцев, как ключ к здоровому образу жизни.

Ключевые слова: физическая активность, занятие спортом, физическая форма, танцы, танцевальный спорт, здоровый образ жизни, мотивация.

Танец – это то, что делает человека живым. В современном мире танцы популярны среди людей всех возрастов. Танец является одним из самых приятных и комфортных видов физической нагрузки. Ещё в древние времена танец был способом проявить себя и передать свои чувства через движения тела. Этот вид спорта бывает абсолютно разным. Человек может выбрать комфортный для себя вид танца. К примеру, это может быть ритмичный или динамичный танец, а может быть спокойный и размеренный. Каждый из нас может начать заниматься танцами в любое время, тем самым улучшить своё физическое и психологическое здоровье, ведь танцы это не только вид физической нагрузки, но и способ разгрузить мысли и избавиться от стресса. Танцы улучшают силу и баланс. «Движения, которые мы обычно выполняем в повседневной жизни, такие как ходьба, подъем по лестнице и обычные тренировки, такие как бег на дорожке и езда на велосипеде, происходят в сагиттальной плоскости, но танец заставляет тело работать во всех стороны, вспомните хотя бы вращения. Это приводит к тому, что мышцы лучше прорабатываются», – сказал профессиональный танцор Джонатан Тилицки.

С каждым годом желающих вести активный и здоровый образ жизни всё больше. Начать заниматься танцами с целью усовершенствования своей физической формы можно в любом возрасте. Танец как вид спорта полезен тем, что адаптирует человека к сложным задачам. Благодаря этому происходят явные изменения организма, укрепление мышц и связок, повышение гибкости. Для молодёжи нынешнего поколения занятие танцами является наилучшим способом компенсировать недостаточную активность, ведь многие из них проводят дни напролёт уткнувшись в гаджеты. Занятия танцами в подростковом возрасте важно тем, что позволяет направить энергию в нужное русло и создать базу для правильного развития организма. Танцы помогают не только восполнить недостаток движения, но и выработать легкую походку, создать правильную осанку и быть всегда в хорошей физической форме. Даже выполненный утром танец вместо зарядки, положительно сказывается на состоянии здоровья. Причина того, что танцы по утрам становятся популярнее, кроется в том, что каждый человек может выбрать для себя оптимальный темп танца, его продолжительность и движения. И стоит также учитывать тот факт, что умение танцевать является одним из условий полноценного развития человека.

Приведём несколько фактов о танцах:

- Посещение кружка бальных танцев хотя бы два раза в неделю уменьшает риск слабоумия;
- Ученые проводили эксперименты на больных–сердечниках. У танцоров количество кислорода в крови увеличилось на 18%, у физкультурников – только на 16%;
- Танцы сжигают примерно 400 ккал в час;
- Многие направления танцев благотворно влияют на нервную систему человека: снимают нервное напряжение и головные боли, стабилизируют артериальное давление;
- Танцы и позитивные эмоции продлевают молодость;
- Танцы улучшают вестибулярный аппарат. Европейские ученые провели исследования, которые показали, что танцы развивают периферийное (боковое) зрение. Оно, в свою очередь, помогает человеку быстро и легко координироваться в окружающей обстановке, распознавать очертания предметов, их форму и цвет, хорошо видеть в ночные часы и сумеречное время суток;
- Танцы улучшают умственные способности. Во время танцев задействованы основные каналы восприятия информации, в частности визуальный, кинетический, аудиальный, зрительный, слуховой и осязательный. Естественно, такая нагрузка на мозг улучшает его деятельность, способствует развитию и укреплению памяти, быстрой реакции на внешние изменения, пространственного мышления. К тому же, танцевальные занятия обучают по-настоящему чувствовать музыку. Это способствует развитию чувства ритма и

художественного вкуса;

- Повышают работоспособность и выносливость организма;
 - Танцы тренируют практически все мышцы, делая их упругими и сильными тела и положительно влияют на суставную ткань;
 - Тренируют мышцы спины и ног, помогая сформировать красивую осанку и походку;
 - Оказывают закаливающее и общеукрепляющее действие на организм. В следствие чего снижается частота простудных заболеваний.
 - Занятия танцами тренируют дыхательную систему;
 - Положительно влияют на работу сердечнососудистой системы. У тренированного человека, занимающегося любым видом спорта, в том числе и танцами, мышечные стенки сердца толстые и сильные. Движения под музыку изменяют вязкость крови, разжижают ее, что является профилактикой для отложения холестериновых бляшек;
 - Усиливают кровообращение, что в свою очередь увеличивает поступление кислорода в организм и благоприятно сказывается практически на всех внутренних органах и системах;
 - Регулярные занятия танцами со сложными движениями улучшают мозговую деятельность и память, снижают риск возникновения болезни Альцгеймера.
 - Танцы положительно влияют на психическое состояние человека, так как помогают выработке гормонов счастья — эндорфинов. Улучшают настроение, помогают бороться со стрессами, депрессиями, страхами, нервозностью;
- Танцевальный спорт – группа парных танцев, по которым проводятся различные

соревнования. Основой современных спортивных танцев являются бальные, что хорошо просматривается в полном названии — спортивные бальные танцы.

Рисунок 1. Танцевальный спорт.

Существует множество направлений танца, каждый может выбрать для себя подходящее направление:

Занятия бальными танцами тренируют и оздоравливают дыхательную систему, что является хорошей профилактикой простудных заболеваний, астмы, а иногда даже отучают курильщиков от пристрастия к сигаретам. Вызывают активный выброс эндорфинов в кровь, заряжают энергией и бодростью, помогая справиться с депрессией и улучшить настроение. Развивают память, образное и логическое мышление, улучшая, таким образом, мозговую деятельность.

Зумба – одна из самых популярных тренировок для похудения. Эта фитнес–программа сочетает в себе элементы хип–хопа, сальсы, самбы, меренге, мамбо, фламенко и танца живота. Её цель – проработать максимальное количество мышц, при этом не изматывая вас неоднократными повторами тривиальных упражнений.

Латиноамериканские танцы известны своей зажигательностью, импульсивностью и позитивом. Главная черта таких танцев – постоянная работа мышц бёдер при зафиксированном положении спины и пружинящий шаг. Поэтому основная нагрузка приходится на мышцы плеч, поясницы и ног. Также этот вид танца помогает улучшить сердечный ритм.

Хип-хоп — жизнерадостное и энергозатратное молодёжное танцевальное направление, благодаря которому можно выразить свои эмоции и переживания. Такой вид танцев отлично прорабатывает мышцы ног, рук и плечевого пояса, улучшает мелкую моторику. Согласно исследованию, хип-хоп — наиболее полезное танцевальное направление: 57% продолжительности тренировки человек находится в движении.

Танец является видом спорта, так как требует от танцора таких качеств, которые свойственны большинству видов спорта. К примеру, гибкость, выносливость, физическая сила и координация. Занятие танцами является полезным и популярным. Многие люди никак не могут заставить себя заниматься спортом, поэтому танцы – это то, с чего можно начать. Ведь это помогает не только компенсировать недостаточную активность, но и улучшить своё моральное состояние, так как музыка помогает нам избавиться от стресса и расслабиться. Танцуя, наше тело слушает музыку, тем самым создавая гармонию вокруг себя. Танец полезен не только для нашего физического здоровья, но и для нашего внутреннего самочувствия. Такой вид спорта является отличным вариантом для тех, кто не нашёл себя в другом виде физической активности.

Список литературы:

[<https://lifehacker.ru/dancing/>]
[1667516263_54-sportishka-com-p-sergei-rozhkov-balnie-tantsi-obo-i-57]
[<https://scienceforum.ru/2017/article/2017029832>][<http://chudesalegko.ru/polza-tancev-dlya-zdorovya-cheloveka/>]

«РАЗВИТИЕ ЛОВКОСТИ ПОСРЕДСТВОМ СПОРТИВНЫХ И ПОДВИЖНЫХ ИГР»

АЛДАБЕРГЕНОВА А.А

*студентка группы «Тур-11»
преподаватель физической культуры*

ИДРИСОВА А.А

Карагандинский колледж экономики, бизнеса и права
г. Караганда, Республики Казахстан

Аннотация: в данной статье рассмотрена роль и значение ловкости в подвижных и спортивных играх.

Ключевые слова: спорт, ловкость, упражнения, координация, гибкость, реакция, подвижность.

Ловкость - это способность быстро и точно координировать движения своего тела. Она играет важную роль во многих видах спорта и повседневной жизни. Поэтому, развитие

ловкости является важной задачей для каждого человека, особенно для детей и подростков.

Спортивные и подвижные игры - это отличный способ развивать ловкость. Такие игры требуют от игроков быстроты реакции, точности движений и гибкости мышц. Более того, во время игры люди активно двигаются и тренируют свои мышцы и сердечно-сосудистую систему.

Критериями ловкости являются:

- координационная сложность двигательного задания;
- точность выполнения задания;
- время необходимое для овладения должным уровнем точности.

Все упражнения с целью развития ловкости обязаны включать элементы неожиданности. Чаще развивая такое качество у ребенка, используются повторяемые и игровые упражнения. Ловким можно считать ребенка, затратившего для выполнения задания минимум времени: быстро залез и слез по ступеням, перелез через коня, обежал препятствие.

Но ловкость не включает только быстроту двигательной реакции. Ловкость важна при выполнении базовых движений, в активных играх, спортивных упражнениях. Ловкость соединяет в себе множество двигательных качеств. В некоторых случаях она сочетается с быстротой, в некоторых – с хорошим чувством статики. В ловкости демонстрируется способность точно увидеть и выполнить движение, учитывая его пространственные, временные и силовые качества.

Ловкость – это во-первых, способность овладевать сложными двигательными координациями; во-вторых, спортивными движениями и совершенствованием их; в-третьих, в соответствии с меняющейся обстановкой быстро и рационально перестраивать свои действия.

Вот некоторые примеры спортивных и подвижных игр, которые помогают развивать ловкость:

Футбол - этот вид спорта требует от игроков быстрой реакции, точности ударов и гибкости мышц. Кроме того, футбол помогает развивать координацию движений и баланс.

Баскетбол - этот вид спорта требует от игроков ловкости и точности бросков, а также быстрой реакции и гибкости мышц.

Волейбол - во время игры в волейбол, игроки должны быстро двигаться и прыгать, чтобы подавать и принимать мяч. Это помогает развивать ловкость, силу и гибкость мышц.

Теннис - в теннисе игроки должны быстро перемещаться по корту и точно управлять мячом. Этот вид спорта помогает развивать ловкость, координацию движений и быстроту реакции.

Прыжки на скакалке - это простая, но очень эффективная игра для развития ловкости. Она требует от игрока быстрой реакции и координации движений, а также укрепляет сердечно-сосудистую систему.

Игры с мячом - в эту категорию входят такие игры, как гандбол, гольф, керлинг, настольный теннис и другие. Во время игры игроки должны быстро реагировать на движения мяча.

Что такое координация и зачем её развивать?

Координация — это способность совершать точные и контролируемые движения за счёт оптимального взаимодействия мышц. Развивая координацию, вы научитесь действовать эффективно и экономично в любой ситуации, будь то прыжок, подъём тяжести или сложное гимнастическое упражнение.

Развитию ловкости и координации нужно уделять время с детства. Чем больше ребенок увлекается спортивными развлечениями, например, настольный теннис, художественная гимнастика и т.д., тем лучше у него развиваются ловкость и координация. Физическое развитие детей старшего дошкольного возраста идет менее интенсивно, чем в

раннем детстве. Пятилетние дети активно развиваются физически и их возможности быстро возрастают.

У детей данной возрастной группы наблюдаются:

- Развитие координации движений, ее развитость и устойчивость. Если ранее движения ребенка были хаотичными и пространственно неустойчивыми, то в настоящее время они становятся более стабильными и уверенными;
- Потребность в постоянной двигательной активности. Энергия ребенка в фазе роста, поэтому ему требуется ее расходовать;
- Активное развитие моторных функций. Все движения ребенка старшего дошкольного возраста характеризуются быстротой и ловкостью.

Список литературы:

1. <https://lifehacker.ru/uprazhneniya-na-koordinaciyu/>
2. <https://fitnavigator.ru/trenirovki/kompleksy-uprazhnenij/na-koordinaciju.html>
3. <https://stud-baza.ru/razvitie-lovkosti-posredstvom-sportivnyih-i-podvijnyih-igr-doklad-fizkultura-i-sport>

ВЛИЯНИЕ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ НА МОЗГОВУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА.

ДВОРЖЕВСКАЯ К.А

Студентка группы ПиМО-22-2

Научный руководитель, к.п.н., доцент

БАЙМАГАМБЕТОВ .Ю.Т

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Г. Караганда , Республика Казахстан

Мозг — является частью Центральной Нервной Системы (ЦНС), который расположен в передней и верхней части черепной полости, а также присутствует во всех позвонках.

В настоящее время среди населения очень распространена проблема со здоровьем. Физические упражнения способствуют более эффективному насыщению крови кислородом, что в свою очередь очень важно для здоровья мозга.

Занятия спортом влияет на работу головного мозга. Все это происходит из-за того, что при физической активности увеличивается частота сердцебиения и к мозгу активно приливает кровь. Благодаря активным занятиям спортом мозг увеличивается в объеме.

Установлено, что во время бега, ходьбы, катания на коньках и лыжах происходит сокращение и напряжение группы мышц, вызывающих нервные импульсы, которые и активизируют наш мозг, дают возможность держать его в тонусе.

Во время регулярных физических тренировок происходит нарастание клеток в определённых отделах головного мозга. К ним относятся и гиппокамп, который участвует в эмоциональных реакциях и механизме памяти.

Проводимые исследования показали, что способность к запоминанию возрастает как после силовых, так и после любых других упражнений, улучшающих дыхание и ускоряющих сердцебиение.

За устойчивость внимания, способность принятия решений и самоорганизованность отвечает другой отдел головного мозга - префронтальная кора. Эмоциональный эффект и положительный настрой очень важны при выполнении любых видов упражнений.

Пластичность мозга или нейропластичность – это способность мозга приспосабливаться к новым условиям и познавать новое. Повышению уровня нейропластичности способствуют упражнения, направленные на возможность выполнения знакомых упражнений или действий непривычным способом.

Малоподвижный образ жизни, недосыпание, стрессы, неправильное питание и вредные

привычки существенно снижают дееспособность и качество жизни.

С помощью регулярным физическим занятиям укрепляются нейронные связи в мозге, которые отвечают за совершаемые нами действия, влияют на способность к запоминанию и обучению.

изречение Гиппократа: «Гимнастика, физические упражнения, ходьба должны прочно войти в повседневный быт каждого, кто хочет сохранить работоспособность, здоровье, полноценную и радостную жизнь».

Позитивный настрой и хорошее настроение безусловно необходимы во время активных занятий. Регулярные занятия принесут больше пользы организму, чем стрессовые тренировочные усилия.

СПОРТ В ЖИЗНИ СТУДЕНТА

КОБЗЕВА В.В

студентка группы МО-22-2

БАЙМАГАМБЕТОВ Ю.Т

Научный руководитель, к.п.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Данная статья посвящена значению спорта и физической культуры в жизни студента. Влияние спорта на студенческую жизнь, активность и здоровье. Влияние физической культуры на воспитание, физическое развитие и жизнь в целом.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, здоровый образ жизни, здоровье.

Сегодня связь физической культуры и здоровья, работоспособности и производительности труда ощущается особенно ясно.

Одним из главных критериев оценки физического воспитания в вузе является динамика уровня физической подготовленности студентов, проследить за которой можно посредством приема одних и тех же контрольных нормативов.

Студенты нуждаются в физической подготовке не только для того, чтобы укрепить свое здоровье, но и для того чтобы повысить свой уровень профессиональной подготовки. Можно сказать, что в современной жизни от студентов требуется наиболее динамичная и эффективная работа над собой. Но в последнее время замечается резкий упадок здоровья абитуриентов. Все чаще встречаются студенты с отклонениями в здоровье и освобожденные от физической культуры, поэтому такие факторы как физическая подготовленность и здоровье студентов являются важнейшими компонентами здоровья физического потенциала всей страны. Ведь молодежь – это будущее нашей страны. Поэтому, в подростковом возрасте нужно воспитывать мотивацию и потребность в занятиях физической культуры, а также активно создавать физкультурную грамотность студентов.

Можно сказать, что новое производство требует нового физического мира человека. Как учеба сегодня становится постоянным фактором жизни члена общества, так и физическая культура превращается в неотъемлемый атрибут жизни. В каждом университете нашей страны, и не только, физической подготовке студентов уделяют большое внимание. Часто проводятся соревнования по различным видам спорта, благодаря которым студенты не только занимают призовые места, показывая уровень своей физической подготовки, но и развиваются во всех направлениях.

Физическое развитие тесно связано со здоровьем человека. Здоровье выступает как ведущий фактор, который определяет не только гармоничное развитие молодого человека, но и успешность освоения профессии, плодотворность его будущей профессиональной деятельности, что составляет общее жизненное благополучие. [1]

Спорт и физическая культура являются атрибутами нормальной и здоровой жизни, которые помогут открыть новые возможности для воплощений целей в жизнь, а также придадут сил для достижения новых высот. Значимость физической культуры и спорта, вытекает из осознания ее роли в жизни личности. Чем раньше придет осознание, тем раньше человек начнет вести здоровый образ жизни. Физическая культура студентов является важной частью высшего образования. Физическую подготовку нужно рассматривать как качественную меру воздействия на личность будущего специалиста, результаты которой повлияют на ее профессиональную компетенцию.

Физическая культура — составная часть культуры, область социальной деятельности, представляющая собой совокупность духовных и материальных ценностей, создаваемых и используемых обществом в целях физического развития человека, укрепления его здоровья и совершенствования его двигательной активности.

Спорт — составная часть физической культуры, сложившаяся в форме соревновательной деятельности и специальной практики подготовки человека к соревнованиям. [2]

С помощью физической культуры и спорта создается гармоничная и развитая личность. Они помогают мобилизовать все ресурсы организма для достижения высокой цели, а также повышают работоспособность, выполнять наибольший объем задач во время рабочего дня. Прививают и вырабатывают привычку здорового образа жизни. [3]

Взаимосвязь физических упражнений и спорта позволяет формировать как привлекательный вид человека, так и его внутренний мир, которые определяются морально-волевыми качествами, поступками и поведением в обществе. Занятия физической культурой и спортом выполняют воспитательные функции, которые способствуют развитию и укреплению дисциплины, повышают чувства ответственности, помогают развивать настойчивость, целеустремленность. Студенты, которые систематически занимаются физической культурой и спортом постоянно и достаточно активно, уверены в себе и в своих силах, у них формируется стабильный режим дня, повышается иммунитет и как следствие высокий жизненный тонус. У тех студентов, которые занимаются физической культурой и спортом исследования показали, что у них развита высокая стрессоустойчивость, коммуникабельность и эмоциональный фон, они открыты для сотрудничества и являются оптимистами. Как правило, эти студенты являются лидерами с присущими им чертами характера: настойчивость, решительность, целеустремленность, добросовестность, собранность. Они увереннее себя чувствуют в работе, более изобретательны, легко вступают в контакты, находчивы, также их отличает самоконтроль. Незаменимой профилактикой заболеваний и в первую очередь гипертонии, ишемической болезни сердца, являются постоянные занятия физической культурой.

К сожалению, как показывает практика, сегодня лозунг «Физическая культура - залог здоровья» уже недостаточно актуален. Занятия физкультурой и спортом должны стать залогом социального и творческого долголетия. [4] Систематически применяемые физкультура и спорт помогут развить и поддержать наше здоровье, внешний вид и способствовать долгой и счастливой жизни. Студенты, занимающиеся спортом будут иметь молодость, несмотря на возраст, долголетие, которому будут сопутствовать творчество и трудовой подъем, они будут физически и духовно здоровы. Ну и напоследок, люди, которые занимаются физической культурой необычайно красивы и счастливы.

Список литературы:

1. «Физическая культура студента»: Учебник/Под ред. В.И. Ильинича, М-2004 г
2. <https://www.grandars.ru/college/sociologiya/fizicheskaya-kultura.html>
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/znachenie-fizicheskoy-kultury-i-sporta-v-zhizni-studenta/viewer>
4. <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=6560>

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ НЕКОММЕРЧЕСКОГО СЕКТОРА В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

МЕДВЕДЕВ С.В.

магистрант группы 09002107

Института экономики и
управления НИУ «БелГУ»

САПРЫКА В.А.,

ШМИГИРИЛОВА Л.Н.

Научные руководители:

Доктор социологических наук, доцент;

кандидат социологических наук,

доцент. Белгородский государственный
национальный университет г. Белгород

Аннотация. Некоммерческий сектор России является важной составляющей экономики страны. На него возложен ряд таких функций, как социальная помощь нуждающимся, оказание юридических, медицинских и других услуг, а также способствует развитию культуры и науки. В настоящее время состояние некоммерческого сектора в России может быть охарактеризовано как формирующееся и постепенно развивающееся. В данной статье будет рассмотрено текущее состояние некоммерческого сектора в России, его векторы развития и проблемы, с которыми он сталкивается, а также предложены пути развития.

Ключевые слова: некоммерческие организации, некоммерческий сектор.

В России некоммерческий сектор включает в себя более 200 тысяч некоммерческих организаций (НКО), объединяющих более 800 тыс. человек. Однако большинство из них являются малыми и средними организациями, которые имеют ограниченные возможности финансирования и организационных ресурсов. Есть также крупные НКО, например, Российский Красный Крест или Совет женщин, Совет ветеранов, Общество инвалидов и т.д. которые имеют филиалы во многих регионах России.

Некоммерческий сектор в России начал свое развитие в начале 1990-х годов, когда страна переживала переход к рыночной экономике и демократическим принципам. В этот период наравне с частными компаниями и предпринимателями начали активно работать некоммерческие организации, такие как благотворительные фонды, общественные организации, фонды поддержки науки и культуры и другие.

Существенный импульс для развития некоммерческого сектора дал принятый в 1995 году Федеральный закон «Об общественных организациях», который обеспечил правовое признание и защиту деятельности некоммерческих организаций².

В период 1990-х годов некоммерческий сектор в России был characterized большой деятельностью в социальной сфере, такой как помощь малообеспеченным и социально уязвимым группам населения, взаимодействие с государственными органами в решении социальных проблем, а также развитие саморегулирующихся организаций.

В 2000-х годах в связи с увеличением доходов граждан, изменением социально-экономической политики государства и реформами в образовании и здравоохранении, некоммерческий сектор перешел к решению других задач, таких как охрана окружающей среды, развитие спорта и культуры, поддержка инноваций и научных исследований.

² Об общественных объединениях : федер. закон от 19.05.1995 № 82-ФЗ ред. 19.12.2022 № 535-ФЗ // Справочная правовая система «Консультант Плюс». Разд. «Законодательство». Информ. банк «Российское законодательство (Версия Проф)».

Сегодня некоммерческий сектор в России продолжает развиваться и играть важную роль в жизни граждан и социальном процессе. В настоящее время в России зарегистрировано около 250 тысяч некоммерческих организаций, которые занимаются различными видами деятельности и получают финансирование от граждан, бизнеса и государства.

Федеральный закон от 12 января 1996 г. № 7-ФЗ «О некоммерческих организациях» определяет некоммерческие организации (далее – НКО) как организации, не имеющие извлечение прибыли в качестве основной цели своей деятельности и не распределяющие полученную прибыль между участниками. Такие организации могут создаваться для достижения социальных, благотворительных, культурных, образовательных, научных и управленческих целей, в целях охраны здоровья граждан, развития физической культуры и спорта, удовлетворения духовных и иных нематериальных потребностей граждан, защиты прав, законных интересов граждан и организаций, разрешения споров и конфликтов, оказания юридической помощи, а также в иных целях, направленных на достижение общественных благ³.

Текущие проблемы, с которыми сталкивается некоммерческий сектор в современной России:

- Ограниченность финансовых ресурсов. Большинство НКО не имеют государственной поддержки и существуют на пожертвованиях, что ограничивает их возможности и масштаб деятельности.

- Сложности в получении государственных грантов. Бюрократические процедуры и отсутствие методической и правовой поддержки НКО являются факторами, препятствующие получению грантов.

- Имеющийся негативный образ НКО в глазах общества. Случаи недобросовестного использования средств и коррупционных проявлений в НКО вызывают повышенный скептицизм и недоверие у населения, а также присвоение статуса «Иностранная агент» негативно влияет на имидж некоммерческого сектора.

- Другой проблемой является сложность государственной регистрации и получения статуса некоммерческой организации. Все процедуры длительны и сложны, что отпугивает потенциальных участников и кандидатов на должности в организации.

- Также необходимо учитывать и существующие методы и регуляции ведения общественной деятельности. Некоторые организации могут столкнуться с проблемами, связанными с ограничениями на распространение информации, проведение мероприятия и демонстрации.

Таким образом, поддержка некоммерческого сектора в России является крайне важным вопросом в социальной и экономической сферах. Необходимо проводить работу, направленную на препятствия, ограничивающие его развитие, и обеспечить соответствующую финансовую поддержку.

В современных экономических условиях необходимо формирование новой идентичности сектора, где нужно по-новому формулировать миссию и цели НКО, а также цели отдельных программ и проектов. Объясняется это тем, что многие проекты третьего сектора являются международными, имеют зарубежное финансирование и попадают под влияние санкционных ограничений. В текущих условиях необходим пересмотр проектной деятельности многих организаций⁴.

Грантовая поддержка некоммерческих организаций на региональном уровне – это

³ О некоммерческих организациях : федер. закон от 08.12.1995 № 7-ФЗ ред. 19.12.2022 № 535-ФЗ // Справочная правовая система «Консультант Плюс». Разд. «Законодательство». Информ. банк «Российское законодательство (Версия Проф)».

⁴ Магруппова З.М. О вопросе развития некоммерческих организаций в России // Вестник Череповецкого государственного университета. 2014. №7

один из способов предоставления финансовой помощи для развития социальной сферы в регионах. Такая поддержка может быть предоставлена как государством, так и частными организациями.

Основная цель грантовой поддержки – это содействие реализации социальных проектов, которые способствуют улучшению качества жизни населения региона. Некоммерческие организации, получившие гранты, могут проводить различные мероприятия, направленные на решение социальных проблем в своем регионе.

Примеры проектов, которые могут быть финансированы с помощью грантов на уровне региона:

- Создание центра поддержки молодежных инициатив;
- Организация культурных мероприятий на территории муниципалитетов для развития туризма;
- Проведение тренингов и семинаров по социальным вопросам для различных групп населения;
- Развитие инфраструктуры местных сельских поселений для улучшения жизни жителей и развития местного бизнеса;
- Разработка и реализация проектов по охране окружающей среды и рациональному использованию природных ресурсов.

Грантовые конкурсы могут проводиться как правительством региона, так и ресурсными центрами поддержки НКО. В зависимости от требований организаторов грантовых программ, для участия в них необходимо предоставить определенный пакет документов, описывающих проекты, их цели и задачи, ожидаемые результаты и прочее.

Резюмируя вышесказанное, логично сделать вывод и рассмотреть следующие основные векторы развития некоммерческого сектора в России:

- Цифровизация сервисов обслуживания некоммерческих организаций;
- Информационное освещение деятельности в социальных сетях по примеру «Госпабликов»;
- Укрепление международного сотрудничества в рамках стран-участниц ЕАЭС;
- Увеличение финансирования приоритетных проектных направлений;
- Снижение бюрократической нагрузки при реализации проектов;
- Содействие при открытии в регионах фондов-грантооператоров;
- Развитие и распространение филантропических практик и культуры донорства.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. О некоммерческих организациях [Электронный ресурс] : федер. закон от 08.12.1995 № 07-ФЗ : ред. от 19.12.2022 № 535-ФЗ // Справочная правовая система «Консультант Плюс». Разд. «Законодательство». Информ. банк «Российское законодательство (Версия Проф)»;
2. Об общественных объединениях [Электронный ресурс] : федер. закон от 19.05.1995 № 82-ФЗ : ред. от 19.12.2022 № 535-ФЗ // Справочная правовая система «Консультант Плюс». Разд. «Законодательство». Информ. банк «Российское законодательство (Версия Проф)»;
3. Магруппова, З.М. О вопросе развития некоммерческих организаций в России [Текст] / З.М. Магруппова // Вестник Череповецкого государственного университета. – 2014. – №7.– С. 124-125.
4. Атлас НКО [Электронный ресурс] Комплексная поддержка некоммерческих организаций: создание НКО, аналитика и поиск «живых» НКО, привлечение грантов и обслуживание «под ключ» Режим доступа: <https://atlas-nko.ru>

ҚР СПОРТТЫҚ МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ТӨЛЕУХАН Н.

ФКиСМ-19-1к тобының студенті

ЗҰЛХАРНАЙ А.Н.

Магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Мақалада спорттық менеджменттің Қазақстан Республикасында даму ерекшеліктері мен қарқындары қарастырылған. Сонымен қатар, дене шынықтыру мен спорттың оның мемлекеттік саясаттағы және қоғамдағы орны туралы толыққанды көрсетілген. Қазіргі уақытта спорт менеджерінің қызмет саласы дене шынықтыру және спорт саласындағы материалдық және материалдық емес қызметтің барлық компоненттерін қамтиды. Сонымен, дене шынықтыру - спорт қызметтерін көрсету, спорт тауарларын құру және жылжыту, спорт саласындағы ақпараттық және маркетингтік процестерді басқару, спорттық іс-шараны ұйымдастыру, спорт ғимараттарын салу және пайдалану, сондай-ақ спортшылар мен командаларды ұсыну тек жақсы дайындалған мамандардың басшылығымен жүзеге асырылуы мүмкін.

Түйін сөздер: менеджмент, спорттық менеджмент, спорт, дене шынықтыру.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2021 жылдың 1 қыркүйегіндегі Қазақстан халқына «**Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі**» атты жолдауында «Денсаулық кепілі – дене шынықтыру. Халықтың және балалардың спортпен шұғылдануына жағдай жасалуы қажет екенін тағы да қайталап айтамын. Облыс әкімдері спорт инфрақұрылымын біртіндеп салуды қамтамасыз етуге тиіс. Жалпы, Токио олимпиадасының қорытындысына байланысты спорттағы ахуалды бөлек кеңесте қарау қажеттігі туындап отыр...» - деп еліміз үшін спортты дамытудың маңыздылығы айқын айтып өткен болатын.

Қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістер біздің еліміздегі дене шынықтыру және спорт саласының дамуына айтарлықтай әсер етеді, бұл оның ұйымдық құрылымының өзгеруіне, дене шынықтыру-спорт ұйымдарын коммерцияландыруға, басқарудың нарықтық тетіктеріне, жаңа қаржыландыру көздері мен адам ресурстарын пайдалануға әсер етті.

Қазіргі уақытта жекелеген спорттық ұйымдардың жұмыс істеу тиімділігін арттыру, бұқаралық спортты дамыту мен нығайтудың жаңа жолдарын іздеу, жоғары жетістіктер спортының рөлін күшейту, ірі спорттық іс-шараларды өткізу және осы бағыттардағы мемлекеттік саясатты өзгерту туралы мәселе өткір тұр. Жоғарыда айтылғандардың барлығы дене шынықтыру және спорт саласындағы қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайды сипаттайды және спорт менеджерлерінің кәсіби қызметінің мазмұнын анықтайды.

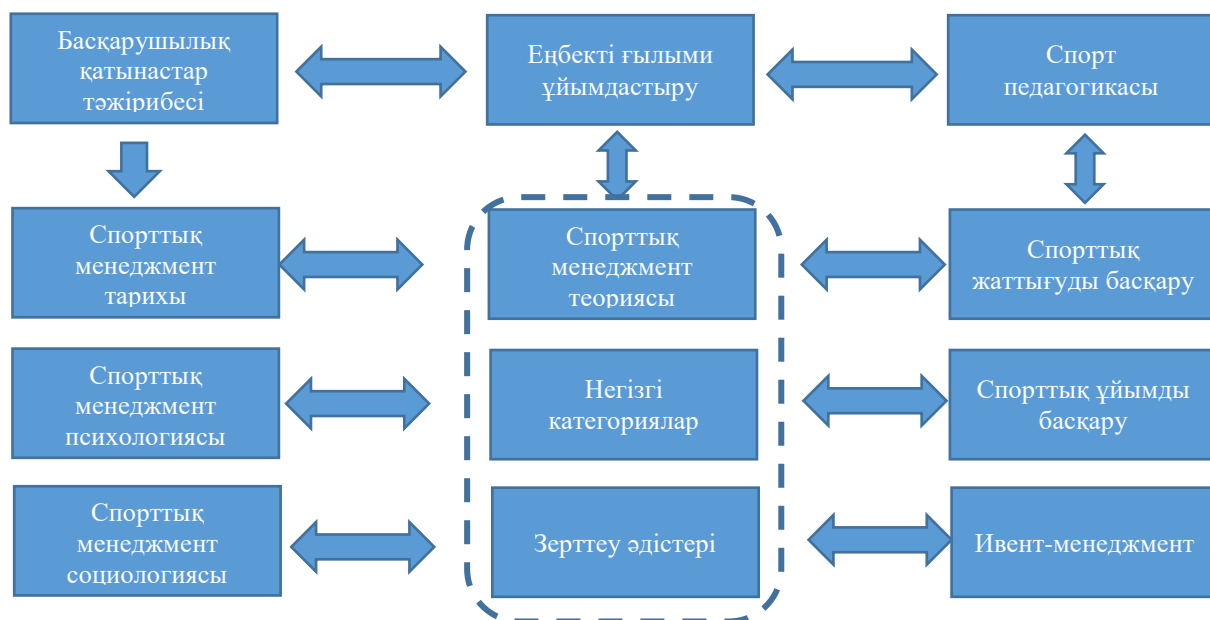
Спорт саласындағы қазіргі заманғы спорт менеджерінің қызметін қайта бағдарлау өз кезегінде менеджерлерді даярлауда, оның ішінде жоғары кәсіптік білім беру жағдайында сапалы өзгерістерді талап етеді.

Айта кететін жайт, қазіргі уақытта спорт менеджерлерін даярлау мәселесі жеткілікті түрде дамымаған. Бүгінгі таңда спорт менеджменті саласындағы теориялық база тек әзірленуде. Қазақстандық жоғары оқу орындарында спорт менеджерін даярлау жүзеге асырылатын бағдарламалар бар, бірақ олардың барлығы клубтық менеджмент және спорттың әртүрлі ойын түрлеріндегі менеджмент саласы үшін жоғары мамандандырылған бағытқа ие. Сонымен қатар, дене шынықтыру және спорт саласының қажеттіліктері бүгінде әлдеқайда кең.

Қазіргі уақытта басқару саласындағы ғылыми және эмпирикалық ізденістер жалғасуда. Бұл ізденістің нәтижелері адамның өмірін сапалы, заманауи, тиімді, жайлы ететін жаңа

жаңалықтар, өнертабыстар мен технологиялар болды (тиісті білім иелері оларды қоғамға зиян келтірмесе).

Енді ешкім басқару, бағдарламалау, IT-технологиялар, жасанды интеллект (ЖИ) құру саласындағы ғылыми жетістіктер техникада, экономикада, медицинада, бизнес жүйесінде және жаһандық бәсекелестікте жаңа биіктерге жету үшін өте маңызды екенін дәлелдеудің қажеті жоқ. Қазіргі Қазақстанда жоғары саяси деңгейде цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект көмегімен елді, компанияларды, ұйымдарды, процестерді, адам ресурстарын басқарудың жаңа әдістерін әзірлеуде басымдық жарияланды

1 сурет. Гуманитарлық ғылымдар жүйесіндегі спорттық менеджмент.

Спорт менеджментіне кіретін пәндердің жіктелуін дене шынықтыру және спорт саласындағы басқарушылық қатынастардың қалыптасу хронологиясын сипаттайтын, фактілер мен оқиғаларды жазатын, олардың себептері мен заңдылықтарын анықтайтын спорттық менеджмент тарихынан бастаған жөн (1 сурет).

Спорттық менеджменттің тарихы басқарумен байланысты сипаттағы басқа ғылымдарға – менеджмент әлеуметтануы мен психологиясына, дене шынықтыру мен спортты басқарудың құқықтық негіздеріне, спорттық өзін-өзі басқаруға, спорттық іс-шараны басқаруға, беделді басқаруға (спортшылар мен спорт ұйымдарының имиджін басқаруға) және басқа да бірқатар пәндерге жол ашады.

Спорттық менеджмент, кешенді ғылым ретінде, көптеген пәндерге негізделеді, олар өзін және тұрақсыз тірек элементтерін тепе-теңдікте ұстайтын эквилибрист сияқты теңдестіреді. Сондықтан, үлкен күрделілік пен жан-жақтылыққа байланысты спорттық менеджмент көбінесе ғылым ретінде ғана емес, сонымен қатар басқару шешімдерін қабылдау кезінде көптеген айнымалы факторларды есепке алу өнері ретінде қарастырылады.

Дене шынықтыру және спорт индустриясы ұлттық экономиканың спорттық тауарларды, қызметтерді өндіруге, жылжытуға және өткізуге, спорттық іс-шараларды ұйымдастыруға және өткізуге, сондай-ақ спорттағы демеушілікке байланысты бөлігі болып табылады.

Қазіргі жағдайда дене шынықтыру мен бұқаралық спортты дамыту процестерінің негізгі сипаттамалары :

- дене шынықтыру және спорт саласын дамыту мен жетілдіру үшін мемлекеттік қолдауды қамтамасыз ету және жағдайлар жасау

- азаматтар мен халық топтарының барлық санаттарымен дене шынықтырумен және спортпен шұғылдануға жағдай жасау
- дене шынықтыру-сауықтыру инфрақұрылымын дамыту
- халықтың салауатты өмір салтын қалыптастыру үшін дене шынықтыру мен спортты пайдалану[8].

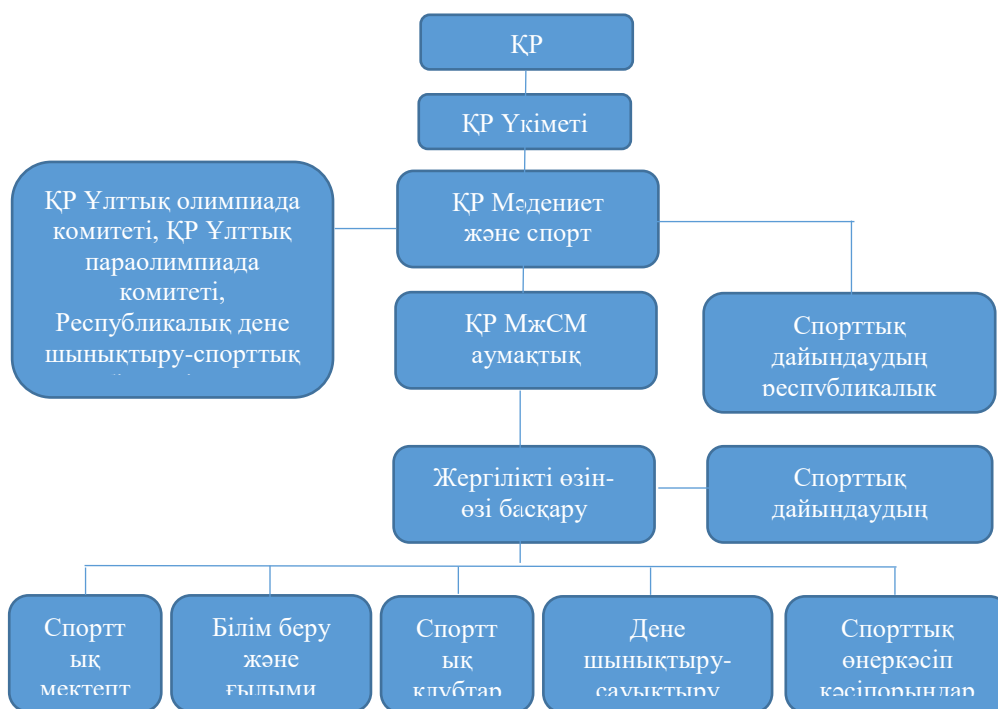
Дене шынықтыру және спорт ұйымдарын басқарудың арнайы теориясы мен практикасы, сондай-ақ саланың тиімді жұмыс істеуі мен дамуын қамтамасыз етуге бағытталған басқарудың нақты принциптері, әдістері, формалары мен әдістері жүйесі Жалпы спорттық менеджмент деп аталады.

Қазақстан Республикасында дене шынықтыру мен спортты басқару жүйесі бүгінгі таңда әртүрлі деңгейдегі субъектілермен ұсынылған (2 сурет):

- Қазақстан Республикасының Үкіметі; Қазақстан Республикасының Президенті деңгейі;
- мемлекеттік құрылым субъектілері, яғни министрліктер, ведомстволар және мемлекеттік арнайы құзырет субъектілері (дене шынықтыру және спорт саласында) деңгейі;
- қоғамдық құрылым субъектілерінің деңгейі.

Қазақстан Республикасының Үкіметі:

- спорт түрлері бойынша республикалық қоғамдық бірлестіктерді аккредиттеу қағидаларын бекітеді;
- спорттық іс-шараларды материалдық қамтамасыз ету нормативтерін; халықаралық жарыстардағы жоғары нәтижелері үшін республикалық спорттық іс-шаралардың, универсиадалардың жүлдегерлері мен қатысушыларын және Қазақстан Республикасы Ұлттық құрама командаларының мүшелерін көтермелеу мөлшерлерін; еңбек сіңірген спортшылар мен жаттықтырушыларға өмір бойы ай сайынғы материалдық қамтамасыз етуді төлеу қағидаларын бекітеді;
- президенттік тесттерді өткізу қағидаларын бекітеді және оған Конституциямен, ҚР Заңдарымен және ҚР Президентінің актілерімен жүктелген өзге де функцияларды орындайды.

Сурет 2. Қазақстан Республикасындағы дене шынықтыру мен спортты басқару жүйесі

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында дене шынықтыру және спорт жүйесінің жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін жеткілікті тиімді құқықтық база құрылды. Дегенмен, спортта, қоғамдық қатынастардың басқа салаларындағы сияқты, нормативтік құқықтық актілердің сапасын және жалпы мемлекеттік және коммерциялық (жеке) сектордағы құқықтық құжаттармен жұмыс деңгейін анықтайтын құқықтық теория мен практиканың деңгейін үнемі жетілдіріп, арттыру қажет. Бұл, әрине, саланың тиімді менеджменті кезінде ғана мүмкін, бірақ, өкінішке орай, Қазақстанда әлі де спорт менеджерлерінің жетіспеушілігі байқалады.

Спорт менеджментін, қазіргі заманғы басқару теориясы мен практикасының негіздерін зерделеудің, басқарушылық ойлау тәсілін қалыптастырудың, спорттық кәсіпкерлік саласындағы мінез-құлықтың басқарушылық мәдениетінің элементтерін игерудің мақсаты-әлемдік аренадағы спорттық нәтижелер деңгейін арттыру, Ел ішіндегі спорт инфрақұрылымын дамыту, салауатты өмір салтының негізі ретінде дене шынықтыруды насихаттау және ел халқын дене шынықтырумен және дене шынықтырумен барынша қамту болып табылады. спортпен шұғылдану.

Спорт менеджменті саласындағы зерттеулерді жүргізудің негізгі әдісі салыстырмалы талдау әдісі болды - зерттелетін объектіні оларды және олардың арасындағы байланыстарды терең және дәйекті білу үшін белгілі бір элементтерге психикалық бөлу.

Әдіс келесі қадамдарды қамтиды:

- спорттағы басқарудың салыстырмалы ұйымдық құрылымдарын жеке-жеке зерттеу;
- анықталған белгілерді олардың ұқсастығы мен айырмашылығы тұрғысынан салыстыру;
- нәтижелерді бағалау.

Қорыта келгенде, мемлекеттік, қоғамдық органдар мен коммерциялық құрылымдардың жұмысының нәтижесінде Қазақстанда спорт инфрақұрылымын дамыту, жоғары жетістіктер мен дене шынықтыру спортының даму көрсеткіштерінің өсуі одан әрі жандануы тиіс. Бірақ жоғары дамыған елдердің деңгейіне жету үшін әлі де үлкен жұмыс істеу керек.

Спортта үш кезеңнен тұратын басқару платформасын құру бойынша жұмысты ұйымдастыру ұсынылады. Бірінші кезең - спортшылардың әлеуеті, мүмкіндіктері мен жетістіктері туралы көпшіліктің қызығушылығын тудыратын хабарларды, тарихи және заманауи фактілерді табу. Екінші кезең - Қазақстанның спорт индустриясындағы инвестициялық белсенділікті арттыратын факторларды табу. Үшінші кезең - қазақстандық және шетелдік спортшылардың спорттық жетістіктерін жұртшылықты еліміздің спорттық өміріне, әсіресе жас ұрпаққа тарту үшін пайдалану.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2021 жылдың 1 қыркүйегіндегі Қазақстан халқына Жолдауы «**Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі**»
- 2 Қазақстан Республикасында дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
- 3 Есмағамбетов З. «Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі» Қарағанды, 2003ж

СПОРТ ИНДУСТРИЯСЫНЫҢ ДАМУЫНА СПОРТТЫҚ ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫ ДАМУ ТҮРІНДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ТАЛДАУ

ӘБІЛДА Б.

ФКиСМ-19-1к тобының студенті

ЗҰЛХАРНАЙ А.Н.

Магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Спорт индустриясы нарығының көлемі оның ауқымы мен құрамына кіретін салалардың түріне қарай дерек көздерінде әртүрлі бағаланып, көрсетіліп жүр. Мәселен, спорт құралдары мен киім-кешектің өзі ғана 100-150 млрд доллар аралығында деп бағалануда. Ал оның 60 пайызы спорттық құрал-жабдықтың, 40 пайызы киімнің, 20 пайызы аяқ киімнің үлесіне тиеді екен. Егер бұған оларды жалға беру мен спорттық және өзге де ойын-сауық шараларын ұйымдастыру қызметтерін қосатын болсақ нарықтың ауқымы тағы да еселеп артары күмәнсіз.

Мәселен, ұлттық статистика бюросының мәліметіне қарағанда, 2021 жылдың бірінші тоқсанында алдыңғы жылдың сәйкес уақытымен салыстырғанда спорт саласындағы демалыс пен көңіл көтеруді ұйымдастыру көлемі, 84,6 млрд теңгеден 48,3 млрд теңгеге дейін 2 есеге жуық азайды. 2019 жылдың қаңтар-наурыз айларымен салыстырғанда 2020 жылы дәл осы уақытта ол 70 пайыздай жоғары болғанын ескерсек, коронавирус індеті нарықтың дамуына айтарлықтай кері әсер еткенін аңғару қиын емес. Атап айтқанда, былтыр 1 тоқсанда алдыңғы жылдың сәйкес уақытымен салыстырғанда фитнес-клубтар қызметі көлемі 2,5-тен 9 млрд теңгеге өскенімен, спорт клубтарының қызметі 7,2-ден 4,9 млрд, спорттық нысандарды іске қосу 4,8-ден 4,1 млрд, спорт саласындағы өзге қызметтер 48,3-тен 9,4 млрд теңгеге дейін кеміді.

Түйін сөздер: спорт, дене шынықтыру, спорт индустриясы, спорттық инфрақұрылым.

Спорт индустриясы нарығының көлемі оның ауқымы мен құрамына кіретін салалардың түріне қарай дерек көздерінде әртүрлі бағаланып, көрсетіліп жүр. Мәселен, спорт құралдары мен киім-кешектің өзі ғана 100-150 млрд доллар аралығында деп бағалануда. Ал оның 60 пайызы спорттық құрал-жабдықтың, 40 пайызы киімнің, 20 пайызы аяқ киімнің үлесіне тиеді екен. Егер бұған оларды жалға беру мен спорттық және өзге де ойын-сауық шараларын ұйымдастыру қызметтерін қосатын болсақ нарықтың ауқымы тағы да еселеп артары күмәнсіз.

Мәселен, ұлттық статистика бюросының мәліметіне қарағанда, 2021 жылдың бірінші тоқсанында алдыңғы жылдың сәйкес уақытымен салыстырғанда спорт саласындағы демалыс пен көңіл көтеруді ұйымдастыру көлемі, 84,6 млрд теңгеден 48,3 млрд теңгеге дейін 2 есеге жуық азайды. 2019 жылдың қаңтар-наурыз айларымен салыстырғанда 2020 жылы дәл осы уақытта ол 70 пайыздай жоғары болғанын ескерсек, коронавирус індеті нарықтың дамуына айтарлықтай кері әсер еткенін аңғару қиын емес. Атап айтқанда, былтыр 1 тоқсанда алдыңғы жылдың сәйкес уақытымен салыстырғанда фитнес-клубтар қызметі көлемі 2,5-тен 9 млрд теңгеге өскенімен, спорт клубтарының қызметі 7,2-ден 4,9 млрд, спорттық нысандарды іске қосу 4,8-ден 4,1 млрд, спорт саласындағы өзге қызметтер 48,3-тен 9,4 млрд теңгеге дейін кеміді.

ҚР Үкіметінің 2020 жылғы 23 сәуірдегі № 242 қаулысымен бекітілген «Дене шынықтыру мен бұқаралық спортты дамыту жөніндегі 2020–2025 жылдарға арналған кешенді жоспарда» жергілікті бюджеттен (мың теңгемен) жалпы білім беретін мектептерді спорттық мүкәммалмен және жабдықтармен (жүгіру жолдары, көпфункционалды алаңдар – қысқы мұз айдындары және жазғы футбол алаңдарын қамтамасыз етуге 2021 жылы – 581

400, 2022 жылы – 566 800, 2023 жылы – 589 000, 2024 жылы – 609 200, 2025 жылы – 632 700 теңге қарастырылған. Ал ауылдық және қалалық елді мекендерде жаздық спорт ғимараттарының желісін дамытуға 2021 жылы – 6 203 100, 2022 жылы – 5 371 800, 2023 жылы – 5 302 500, 2024 жылы – 4 834 000, 2025 жылы – 5 625 800 теңге қарастырылған

Спорттың жай-күйі мен дамуы қажетті спорттық инфрақұрылымның болуына тікелей байланысты. Республика бойынша 2022 жылдың қорытындысы бойынша 43071 спорт ғимараты (2021 жылмен салыстырғанда 550 бірлікке өсім), ауылда 24397 бірлік бар, оның ішінде: дене шынықтыру-спорттық мақсаттағы объектілер – 15339, дене шынықтыру-сауықтыру кешендерін қоса алғанда-638, білім беру мекемелерінің объектілері-25304, спорт мектептері (АҚШ) - 2428.

1 – кесте. 2022 жылға арналған облыстар мен республикалық маңызы бар қалалар бөлінісінде спорттық инфрақұрылыммен қамтамасыз ету

№ п/п	Облыс/Республикалық маңызы бар қала	Барлығы 2022 ж.	Оның ішінде			Оның ішінде:	
			ДШ объектілер	Білім беру мекемелерінің объектілері (спорт мектептерін қоса алғанда)		Ауылда	Жеке
				Білім беру мекемелері	Спорт мектептері		
1	Астана қаласы	1030	806	215	9	0	360
2	Алматы қаласы	3699	2671	1002	26	0	592
3	Шымкент қаласы	1076	521	503	52	0	148
4	Абай	1241	313	868	60	865	34
5	Ақмола	2591	807	1665	119	1777	146
6	Ақтөбе	1975	982	826	167	827	222
7	Алматы	2229	548	1541	140	1875	143
8	Атырау	1214	716	411	87	726	31
9	ШҚО	1861	326	1408	127	1195	19
10	Жамбыл	2919	934	1640	345	2018	193
11	Жетісу	1715	457	1124	134	1111	44
12	БҚО	1788	500	1176	112	1263	58
13	Қарағанды	2782	1098	1548	136	980	361
14	Қызылорда	2368	601	1535	232	1438	13
15	Қостанай	2602	940	1534	128	1679	345
16	Маңғыстау	864	414	406	44	372	34
17	Павлодар	3165	1016	1923	226	1852	60
18	СҚО	2951	410	2477	64	2337	57
19	Түркістан	4674	1169	3307	198	3943	300
20	Ұлытау	327	110	195	22	139	23
	Барлығы	43072	15339	25304	2428	24397	3183

Кәдімгі жаяу жүргіншілер жолдары, велосипед жолдары, көше тренажерлары жетіспейді.

Спорттық нысандардың жалпы санында 30 жылдан астам уақыт бұрын салынған, олар физикалық және моральдық тұрғыдан тозған.

Республика мектептерінің 10 % - әлі де өз спорт залдары және спорт мүкәммалымен және жабдықтарымен жеткілікті жарақтандыру жоқ. Бұл жағдай мектеп бағдарламасының аясында да оқушыларға дене шынықтырумен және спортпен толық айналысуға мүмкіндік бермейді.

Барлық спорт нысандарының көпшілігі ауылдық жерлерде орналасқанына қарамастан

(43071-ден 24397), ауылдық округтерді, ауылдарды және кенттерді климаттық, географиялық ерекшеліктеріне және олардағы халықтың тығыздығына байланысты жеткілікті спорттық ғимараттармен қамтамасыз ету мәселесі бар.

Жүргізілген талдау көрсеткендей, стандарттарға сәйкес, 19 млн адамнан асатын ел бойынша спорт залдарына жалпы қажеттілік 1581200,3 ш. м., нақты болуы – 1132771,9 ш. м. осылайша, тапшылық 448428,4 ш. м. асады.

Есептеу кезінде «мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарына енгізілген Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі бойынша көрсеткіштерді есептеу әдістемесін бекіту туралы «Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2021 жылғы 24 мамырдағы № 154 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы» Мәдениет және спорт министрінің 2022 жылғы 30 мамырдағы № 145 бұйрығымен бекітілген әдістеме пайдаланылады. келесі формулалар:

- қажеттілік: спорт залдары $s = 80$ шаршы метр * (халық саны/1000 адам);

- қауіпсіздік: спорт залдары $o = \text{спорт алаңдары} / \text{қажеттілік} * 100$.

Инфрақұрылымның негізгі өсуі жазықтық құрылыстардың есебінен жүреді. Республика бойынша жабық спорт ғимараттарының саны жеткіліксіз болып қалуда. Бұл ретте елде спорт объектілерінің болуы олардың барлық азаматтар үшін, әсіресе ауылда қолжетімділігін қамтамасыз етпейді.

Ең үлкен тапшылық Астана қаласы мен Абай облысында, Ақтөбе, Алматы, Атырау, Шығыс Қазақстан, Түркістан облыстарында ($s=80$ шаршы метр*(халық саны/1000 адам) тіркелді. Сонымен қатар, тіпті неғұрлым қолайлы жағдайдағы өңірлерде (Жетісу, Ұлытау, Ақмола, Қызылорда, Маңғыстау, Солтүстік Қазақстан облыстары) инфрақұрылым тапшылығы сақталуда.

2-кестеде келтірілген деректер біздің еліміздегі дене шынықтыру-спорт ғимараттарының басым көпшілігі мемлекеттік мекемелер мен ұйымдар болып табылатындығын, осылайша бюджетке ауыртпалық түсіретіндігін дәлелдейді. Жергілікті атқарушы органдар дене шынықтыру-спорт ғимараттарын пайдалану бойынша шығындарды 85% деңгейінде толық жабуға не оларды жеке ұйымдарға сенімгерлік басқаруға беруге мәжбүр.

Сондықтан спорт нысандарының өсуіне негізінен ашық жазықтық спорт ғимараттарын салу арқылы қол жеткізіледі.

Дене шынықтырумен және спортпен жүйелі түрде айналысатын халықтың үлесін арттыру үшін қалаларда бұқаралық спортты дамыту жобаларын іске асыру шеңберінде дене шынықтырумен және спортпен айналысуға бейімделген қалалық және рекреациялық инфрақұрылым объектілері құрылады. Алайда, бұл объектілер демалыс орындарында немесе тұрғылықты жері бойынша тұрғындарға қандай да бір объектінің қажеттілігіне мониторинг жүргізбей құрылады.

Сонымен қатар, дене шынықтыру спорт ғимараттарына деген қажеттілік ұлттық дәстүрлерге, құндылық бағдарларына, аймақ тұрғындарының мінез-құлық стандарттарына, олардың кірістеріне байланысты. Мұндай байланыс әсіресе шағын провинциялық қалаларға тән.

Қысқы Азия ойындарын өткізу шеңберінде «Алатау» шаңғы және биатлон стадиондарының кешені, «Сұңқар» шаңғы трамплиндерінің кешені (К-95, К-125), «Сарыарқа» республикалық велотрегі, «Алау» мұз сарайы сияқты халықаралық жарыстарды қабылдай алатын ірі спорт нысандары салынды. Сондай-ақ Дүниежүзілік Қысқы Универсиаданы өткізу шеңберінде: «Халық Арена» мұз сарайы, «Алматы Арена» және спортшыларды даярлауға және жарыстар өткізуге жарамды басқа да спорт объектілері.

Осы спорт объектілерінің болуына қарамастан, олардың спорт түрлері бойынша Қазақстан Республикасының құрама командалары мен штаттық құрама командаларының мүшелері үшін, оның ішінде ұлттық құрама командалардың мүшелері үшін қолжетімділігі проблемасы бар, бұл ретте мұндай объектілердің көпшілігі жеке меншікте немесе

сенімгерлік басқаруға берілген.

Инфрақұрылымдық қамтамасыз етумен қатар спорт нысандарын тиісті жабдықтармен және мүкәммалмен жарақтандыру мәселесі де бар.

Айта кету керек, қазақстандық заңнамада бизнесті спорт инфрақұрылымын салуға ынталандыру, оның ішінде құрылыс шығындарының бір бөлігін өтеу немесе спорт объектісін құру кезінде ең төменгі кепілдендірілген кірісті қамтамасыз ету жөніндегі шаралар көзделмеген.

2 – кесте. 2021-2022 жылдарға арналған спорт ғимараттарының динамикасы

№	Спорт ғимараттарының атауы	2021	2022	+/-
1	Стадиондар	280	278	-2
2	Спорт сарайлары	34	34	-
3	Спорттық ғимараттар кешені	91	89	-2
4	Құрама командалардың оқу-жаттығу орталығы	17	17	-
5	Спорт кешендері	582	638	+56
6	Спорттық манеждер	186	202	+16
7	Шаңғы базасы	201	189	-12
8	Ескек есу базасы	12	13	+1
9	Ату тирлері	1278	1193	-85
10	Атыс алаңы	29	27	-2
11	Велотрек	3	3	-
12	Ескек есу арнасы	2	2	-
13	Яхт-клуб	4	4	-
14	Шаңғымен секіруге арналған трамплин	3	3	-
15	Жүзу бассейндері	367	378	+11
16	Спорт залдары	9240	9410	+170
17	Конькимен жүгіру стадиондары	8	7	-1
18	Хоккей корттары	1398	1402	+4
19	Жазықтық құрылымдар	25968	26496	+528
20	Теннис корттары	470	475	+5
21	200 орындық және одан да көп трибуналары бар ипподромдар	48	45	-3
22	Кіріктірілген спорт залдары	2300	3167	-133
Барлығы		42521	43071	+551

3-кестенің деректерінен көріп отырғанымыздай, еліміздің спорттық инфрақұрылымын дамытуда оң динамика бар, есепті жылы +551 бірлік спорт ғимараттарының оң динамикасы болды.

Енді спорт ғимараттарының Қазақстан өңірлері бөлінісінде орналасуын қарастырайық (Кесте 4)

3 – кесте. Өңірлер бөлінісіндегі спорт ғимараттары, 2022 жыл

№ р/н	Облыс/Республикалық маңызы бар қала	1500 орындық және одан да көп трибуналары бар стадион	Спорт сарайы	Спорттық ғимараттар кешені	Спорт кешені	Жазықтық құрылымдар	Жүзуге арналған бассейндер	Спорт залдары	Хоккей корттары	Ату тирлері	Теннис корттары	Шаңғы базалары	Барлығы
1	Астана қаласы	4	5	2	19	531	27	284	26	21	44	1	964
2	Алматы қаласы	12	1	12	19	2950	56	486	6	12	108	3	3665
3	Шымкент қаласы	3	1	5	18	616	11	276	1	5	23	0	959
4	Абай	7	0	0	17	708	10	258	103	0	3	0	1206

5	Ақмола	20	2	1	32	1470	28	632	181	52	21	11	2450
6	Ақтөбе	18	3	1	30	1115	18	596	96	48	24	6	1955
7	Алматы	13	0	10	21	1390	27	515	4	160	11	0	2151
8	Атырау	7	1	1	45	744	14	324	3	24	15	0	1178
9	ШҚО	13	2	3	23	979	20	407	133	68	14	29	1691
10	Жамбыл	17	1	3	48	2077	8	619	0	11	11	0	2795
11	Жетісу	13	3	4	18	986	27	428	16	85	16	2	1598
12	БҚО	3	1	0	32	1138	6	308	11	96	16	6	1617
13	Қарағанды	18	4	13	64	1294	22	622	205	102	52	79	2475
14	Қызылорда	12	0	0	42	1464	8	456	1	77	17	0	2077
15	Қостанай	33	3	13	53	1354	22	632	90	97	33	41	2371
16	Маңғыстау	8	0	0	38	474	16	275	1	10	17	0	839
17	Павлодар	17	3	19	42	2158	21	542	71	146	9	3	3031
18	СҚО	33	1	1	21	1676	13	511	381	55	14	1	2707
19	Түркістан	21	1	0	46	3260	21	1027	0	113	24	1	4514
20	Ұлытау	6	2	1	10	212	3	212	73	11	3	6	339
	Барлығы	278	34	89	638	26496	378	9410	140	119	475	189	4058
									2	3			2

4-кестенің деректерінен көріп отырғанымыздай, Қазақстан өңірлері бөлінісінде спорт ғимараттарының жекелеген түрлері бойынша орналасуы мен болуы әр түрлі болады. Мәселен, кейбір аймақтарда географиялық орналасуы мен климаттық жағдайларына байланысты спорттық ғимараттардың кейбір түрлерін (шаңғы базасы) салудың қажеті жоқ. Бірақ Маңғыстау және Абай облыстарында спорт сарайлары жоқ, өйткені жергілікті жастардың спортқа деген көзқарасы мен қызығушылығы артып келеді.

Қорыта келгенде, ҚР спортын дамытуға бірден-бір септігін тигізетін – ол спорттық инфрақұрылымның даму көрсеткіші. Спорттық инфрақұрылымды қажетті деңгейде дамытпай, спорт саласын жоғары деңгейлерге көтеру мүмкіндігі төмендейді.

СТРАХОВАНИЕ РИСКОВ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ КАЗАХСТАНА НА ЭЛЕКТРОННОЙ ПЛАТФОРМЕ “QOLDAU”

РСАЛДИН Е.С.

Қарағанда, Республика Қазақстан
Қарағандинский Университет Қазпотребсоюзу
Магистр экономика и бизнеса

Введение. Постановка проблемы. В последние годы в аграрном секторе экономики Казахстана наметился рост производственной активности благодаря целенаправленной государственной поддержке, вместе и с возросшим ростом развития и возрастает и риски в сельском хозяйстве. Данный вопрос позволит минимизировать риски фермерами нашей страны с помощью интеллектуальной технологии страхования рисков в сельском хозяйстве Казахстана на электронной платформе “Qoldau”

В 2020 году аграрии Казахстана впервые страховали свои посеы и сельхозживотных по новой индексной системе. Процесс не только перешел из обязательного в добровольный, но и стал полностью автоматизированным, что позволило полностью исключить человеческий фактор и повысить размер страховых выплат.

Изменения в системе страхования в АПК произошли 6 января 2020 года, если, раньше действовала обязательная система страхования, и аграриям было необходимо страховать свои посеы, то в новой системе не предполагается никаких обязательств для фермеров [1].

Страхование в животноводстве, страхование в таком формате— это относительно новое направление страхования в нашей стране страхование, она тесно связана с

кредитованием, потому что кредитор, как никто заинтересован в том, чтобы риски фермера были защищены, потому что это является гарантией того, что его кредит будет возвращен, именно поэтому страхование начало развиваться тогда, когда началось кредитование на покупку сельскохозяйственных животных. [2].

Данный продукт имеет два формата в зависимости от территории страхования, в первом случае страхуется животное на территории самого хозяйства, во втором случае территории страхования является территория в радиусе 5 километров от хозяйства, к примеру это такой случай, когда в одном хозяйстве заболела животное и она подвергается изъятию, если животное заболело именно по болезни в который включены в список, и животное изымается и изымаются все животные которые в определенном радиусе находятся.

В этом случае идет расширенное покрытие и соответственно изменяется и тарифы, также в этом продукте зависят от количества страхуемого скота минимальное количество, которое фермер может застраховать это - 30 голов.

На страховой продукт распространяется государственная поддержка в размере 50 процентов, то есть здесь происходит таким образом когда фермер заключает договор, договор отправляется страховой компании и фермер сам оплачивает только 50 процентов от страховой премии, далее страховая компания подает заявление оператору в сфере страхования агропромышленного комплекса.

Продукт также предполагает франшизу, франшиза это определенная часть страховой суммы которая не покрывается, она в зависимости от количества страхуемого скота и равна либо стоимости одной коровы и до 0,7 процента от страховой суммы, к примеру, если было фермерам застрахован на 90 голов скота и погибла одна корова, то страховой компании это не будет рассматриваться как страховой случай, так как это будет являться франшизой, по условиям системы страхования в системе могут работать только страховые компании имеющие лицензию Национального банка Республики Казахстан.

На сегодняшний день это одна компания которая работает по этому продукту это компания Jusan Garant, также продукт перестраховываются, риски перестраховываются в международной перестраховочной компании который имеет высокий международный рейтинг, это дает гарантию того что, выплаты будут осуществлены.

Все процессы по страхованию они автоматизированы и осуществляются на сегодняшний день на платформе «Qoldau», страхование реализовано в информационной системе и все процессы в нем автоматизированы на сегодняшний день страхование осуществляется на электронной платформе «Qoldau», на сервисе «Агроиншуранс».

Страховая компания рассматривает и в случае положительного решения, страховая выплата она перечисляется на счет фермера с помощью платформы также есть один очень важный момент в страховой продукции по страхованию КРС это то что, если животное погибло в результате болезни, список которых определен приказом министра в случае если производится изъятие либо уничтожение животного то в соответствии с законодательством предусматривается выплата из бюджета, так вот в этом случае, страховая компания будет оплачивать страховую выплату за вычетом франшизы и за вычетом этой выплаты, к примеру, если произошла гибель животного которая стоимость которого было 650 тысяч тенге и фермер из бюджета получил 250000 тенге, то есть среднерыночная стоимость животного, то остальные 400.000 тенге, ему возместит страховая компания, аналогичные продукты они были утверждены и для лошадей, мелкого рогатого скота и птиц.

При страховании мелкого рогатого скота при обычном покрытие от 30 до 99 голов, это 3,08%, от 100 до 1000 голов 2,85%, от 1000 одной до 2000 голов – 2,65%, более 2000 голов – 2,38%.

В расширенном покрытии: от 30 до 99 голов - 6,16%, от 100 до 1000 голов 5,70%, от 1001 – 2000 голов - 5,24%, более 2000 голов - 4,76%

Страховой продукт по крупному рогатому скоту был запущен в октябре 2020 года и

по нему уже есть результаты была застрахована более шести тысяч голов скота и выплачены субсидий более 28 миллионов тенге, такую же сумму оплатили сами фермеры

По страхованию птицы и страхованию мелкого рогатого скота продукт был утвержден недавно, есть несколько договоров застраховали восемьдесят шесть голов мелкого рогатого скота 185 тысяч голов птиц.

Засуха для агропромышленного комплекса является серьезной проблемой агробизнес, находящийся под риском нуждается в страховой защите поэтому в прошлом году в Казахстане впервые внедрили индексные агрострахование [3].

На портале «Qoldau.kz» разработали и внедрили новые продукты Агрострахования для агропромышленного комплекса.

В частности, два продукта для растениеводства первый продукт страхования индекса дефицита влажности почвы при засухе и во время фазы роста и созревания сельхозкультур, второй продукт страхования индекса избытка влажности почвы при сборе урожая сельхозкультур.

Основные процедуры страхования выглядит следующим образом фермер и страховая компания заключает электронный договора страхования на портале с помощью электронных цифровой подписи ЭЦП далее данные загружаются с космического аппарата и следующий этап, после окончания месячной фразы страхования сервис автоматически уведомляет страховую компанию о наступлении страхового случая, и фермер подает заявление.

На получения страховой выплаты используя электронных цифровых подписей. Новая система страхования добровольное главное ее преимущество в том, что все процедуры проходят в онлайн-режиме, а часть стоимости страхового полиса субсидируется государством для финансирования этих затрат из республиканского бюджета уже выделено 2,5 миллиардов тенге.

До нововведения в Казахстане 15 лет работала система обязательного страхования, которая должна была помогать фермерам возмещение убытков случае гибели посевов, страхование оказалось формальным, а при наступлении страховых случаев получаемые выплаты не покрывали даже минимальных производственных затрат фермеров.

Летом 2020 года старый вид страхования окончательно ушел в прошлое а фермеры уже успели получить первые выплаты в рамках новой системы

На сегодня в рамках индексного страхования фермерам назначены выплаты на общую сумму 509 миллионов тенге вместе с тем согласно индексу дефицита влаги, в почве страховая защита по зерновым культурам будет действовать до 15 августа, а по масличным до 15 сентября.

На 2021 год в РК страховые выплаты фермерам, пострадавшим от засухи. В общей сложности уже выплачено 729 млн тенге на 2021 год. Факты засухи фиксируются системой Agroinsurance на сайте Qoldau.kz автоматически, на основе спутниковых данных. Страхование осуществляется по трем фазам развития растений.

На первой фазе по 32 заключенным договорам страхования индекса дефицита влажности почвы выплаты получили фермеры пяти регионов (Акмолинская, ВКО, Костанайская, Павлодарская, СКО). Общая сумма выплат составила 190,5 млн тенге.

По второй фазе по 38 заключенным договорам страхования выплаты получили фермеры трех регионов (Акмолинская, Костанайская, СКО) и Нур-Султана. Страховые компании выплатили 314,1 млн тенге.

По третьей фазе по 56 договорам страхования выплаты получают фермеры пяти регионов (Акмолинская, ВКО, Карагандинская, Костанайская, Павлодарская области). Страховые компании обеспечат выплаты в размере 224,4 млн тенге [4].

В текущем году страховыми компаниями в рамках 100 заключенных договоров по индексному страхованию дефицита влажности почвы застраховано 121,3 тысяч гектаров в семи регионах и столице. Сумма страховых премий по данным договорам составила 319 млн тенге, из них 159,5 млн тенге оплатили фермеры и 159,5 тенге в качестве субсидий оплатил

Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства, являющийся оператором в сфере агрострахования.

Данная система страхования в сельском хозяйстве позволит удобно страховать сельскую деятельность фермерами. Открытость и прозрачность позволит более удобно взаимодействовать фермерам и страховыми организациями.

Список литературы:

1. Деревянко Т. Система агрострахования: простая и прозрачная // Журнал БоссАгро февраль 2021 года
2. Мухитбекова А. М // Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. Макеевка, 15 апреля 2021 года
3. Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан [Электронный ресурс] / Аграрии получают страховые выплаты по договорам страхования от засухи – МСХ РК. <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/247539?lang=ru>
4. El Dala [Электронный ресурс] / Фермерам выплатили 729 млн тенге за страхование от засухи. - <https://eldala.kz/novosti/kazahstan/6643-fermeram-vyplatili-729-mln-tenge-za-strahovanie-ot-zasuhi>

РОЛЬ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ В ФИНАНСОВОМ ПЛАНИРОВАНИИ В СТРОИТЕЛЬНОМ СЕКТОРЕ В КАЗАХСТАНЕ

БАЙКЕЛОВ Н.

Докторант гр.Ф-22-2 PhD КарУ

Аннотация: Целью данной статьи является изучение роли прогнозирования в финансовом планировании в строительном секторе Казахстана. Мы проанализируем данные, применим метод прогнозирования и влияние на эффективность управления финансами в строительных предприятиях. Данное исследование имеет важное практическое значение для компаний, помогая им принимать осознанные финансовые решения и достигать успеха в условиях быстро меняющейся экономической среды. Основываясь на собранных данных и анализе, статья предоставит ценные рекомендации по улучшению процесса прогнозирования и финансового планирования в строительном секторе Казахстана. Также будут обозначены возможные перспективы для будущих исследований в данной области.

Ключевые слова :планирование, прогнозирование, компания, строительство

Финансовое планирование является неотъемлемой частью успешного управления строительными предприятиями. В строительном секторе Казахстана, как и во многих других странах, прогнозирование играет важную роль в создании надежных финансовых планов и определении стратегических направлений развития компаний. Это позволяет предприятиям строительной отрасли достигать финансовой стабильности, минимизировать риски и принимать обоснованные решения.

В современных экономических условиях, особенно в связи с нестабильностью рынка и возрастающей конкуренцией, финансовое планирование становится еще более значимым для строительных предприятий. Оно помогает определить ожидаемые доходы и расходы на определенный период времени, а также позволяет оценить возможности для привлечения финансовых ресурсов и управления текущими и будущими финансовыми потоками.

В данной части статьи мы проведем анализ данных о финансовом планировании в строительном секторе Казахстана, сфокусировавшись на объемах строительства за период с 2021 по 2022 год. Источником данных является официальная статистика, предоставленная Комитетом по статистике Республики Казахстан.

Для начала, рассмотрим динамику объемов строительства в Казахстане за указанный период. Ниже представлены данные о годовых объемах строительства:

Год Объем строительства (в млрд. тенге)

- 2021 - 5,531
- 2022 - 6,256

Видно, что общий объем строительства в Казахстане увеличился с 5,531 млрд. тенге в 2021 году до 6,256 млрд. тенге в 2022 году. Это указывает на рост активности в строительном секторе в стране.

Далее, рассмотрим структуру объемов строительства по отдельным сегментам. График ниже иллюстрирует долю каждого сегмента в общем объеме строительства:

Рисунок 1. Доля сегментов в общем объеме строительства

Таблица 1- Доля сегментов в общем объеме строительства

Сегмент	2022	2021
Строительство нежилых зданий, за исключением стационарных торговых объектов категорий 1, 2	1,475	1,180
Строительство жилых зданий	963	920
Строительство дорог и автомагистралей	871	834
Прочие строительно-монтажные работы, не включенные в другие группировки	507	476
Строительство трубопроводов для систем водоснабжения и канализации	387	314
Строительство прочих инженерных сооружений, не включенных в другие группировки	279	249
Изоляционные работы	249	210
Прочее строительство	1,526	1,348
Объем выполненных строительных работ (услуг)*	6,256	5,531

Из рисунка и таблицы 1 видно, что наибольшую долю в общем объеме строительства занимают строительство жилых и не жилых зданий (39% в 2022 и 38% в 2021 году), затем идет дорожное строительство (14% в 2022 и 15% в 2021 году), а также инфраструктурные проекты (11% в 2022 и 10% в 2021 году).

Далее, проанализируем финансовые показатели строительной компании VI Group. Рассмотрим динамику выручки и прибыли период 2019- 2022.

Таблица 2-Финансовые показатели строительной компании VI Group за 3 года

Год	Выручка млрд тенге:	Чистая прибыль млрд тенге:
2022	571,06	38,1
2021	584	47
2019	365	нет данных

Из таблицы 2 видно, что выручка строительных компаний увеличилась с 365 млрд. тенге в 2019 году до 571 млрд. тенге в 2022 году. На примере одной строительной компании мы можем наблюдать что не смотря на все вызовы строительный сектор стабильно набирает обороты, но рентабельность 2021 и 2022 годов, сильно различается.

Таким образом, проведенный анализ данных показывает рост объемов строительства в Казахстане за период с 2019 по 2022 год. Жилищное строительство, коммерческое и офисное строительство, а также инфраструктурные проекты являются основными сегментами в строительном секторе. Выручка и прибыль строительных компаний также увеличиваются, что указывает на положительную динамику в финансовой сфере. Рентабельность строительной компании VI Group не имеет стабильности, что свидетельствует об неэффективности применяемых методов прогнозирования и финансового планирования.

Для прогнозирования объемов строительства в Казахстане на следующий год с использованием метода временных рядов, мы можем использовать модель аддитивного или мультипликативного временного ряда. В данном случае, у нас есть данные за два года (2021 и 2022) и нужно предсказать объем строительства на следующий год.

Теперь, чтобы предсказать объем строительства на следующий год, мы можем использовать модель скользящего среднего (moving average) или экспоненциальное сглаживание (exponential smoothing). Давайте рассмотрим метод экспоненциального сглаживания.

Одним из популярных методов экспоненциального сглаживания является метод Хольта-Винтерса. Он позволяет учитывать как тренд, так и сезонность в данных временного ряда.

Для начала, нам необходимо определить значения тренда (Т) и сезонной составляющей (S) в данных. Для этого можно использовать методы простого экспоненциального сглаживания. Далее, мы можем использовать модель Хольта-Винтерса для прогнозирования следующего значения временного ряда.

Выполняем следующие шаги:

Расчет среднего значения: Рассчитаем среднее значение двух имеющихся точек данных:

$$2021-2022: (5.531 + 6.256) / 2 = 5.8935$$

Расчет тренда: Определим тренд путем вычисления разницы между последним и первым значением:

$$\text{Тренд (Т)} = (6.256 - 5.531) / (2-1) = 0.725$$

Расчет сезонной составляющей: В данном случае, у нас недостаточно данных для явного определения сезонности. Поэтому, предположим, что сезонная составляющая равна нулю.

Прогноз на следующий год: Для прогнозирования объема строительства на следующий год, мы будем использовать модель Хольта-Винтерса, учитывая тренд и сезонность:

$$\text{Прогноз} = \text{среднее значение} + \text{тренд} + \text{сезонная составляющая.}$$

Прогноз = 5.8935 + 0.725 + 0 = 6.6185 (округляем до требуемой точности).

Следовательно, прогнозируемый объем строительства в Казахстане на следующий год составляет примерно 6.619 в млрд. тенге (округленное значение). Далее, мы провели прогнозирование выручки и прибыли строительной компании на основе ожидаемых объемов строительства.

Для прогнозирования выручки и прибыли компании VI Group на следующий год, основываясь на исторических данных и прогнозируемом росте объемов строительства в Казахстане, выполнили следующие расчеты:

Используемые данные:

Выручка 2022 года: 571.06 млрд тенге, Прибыль 2022 года: 38.1 млрд тенге.

Выручка 2021 года: 584 млрд тенге, Прибыль 2021 года: 47 млрд тенге.

Выручка 2019 года: 365 млрд тенге, Прибыль 2021 года: данных нет.

Прогнозируемый рост объемов строительства на 2023 год: 6.619 млрд тенге.

Фактический объем строительства на 2023 год: 6.256 млрд тенге.

Шаг 1: Расчет годового роста

Годовой рост выручки = $(571.06 - 365) / (2022 - 2019) = 68.02$ млрд/год

Годовой рост прибыли = $(38.1 - 47) / (2022 - 2021) = -8.9$ млрд /год

Шаг 2: Прогноз на следующий год

Прогноз выручки = $571.06 + (68.02 * (6.619 - 6.256)) = 584.86$ млрд.

Прогноз прибыли = $38.1 + (-8.9 * (6.619 - 6.256)) = 37.37$ млрд.

Таким образом, прогнозируемая выручка компании VI Group на следующий год составляет около 584.86 млрд, а прогнозируемая прибыль составляет около 37.37 млрд. Учтите, что это всего лишь прогнозные значения, и фактические результаты могут отличаться в зависимости от реальной динамики рынка и факторов, влияющих на деятельность компании.

Анализ данных и проведенные прогнозы позволили выделить основные выводы, которые могут быть полезны для строительных компаний и экономики в целом.

Во-первых, финансовое планирование является неотъемлемой частью управления строительными предприятиями. Оно позволяет определить не только текущие финансовые показатели, но и прогнозировать будущие результаты. Прогнозирование основано на анализе исторических данных и использовании соответствующих методов, таких как методы временных рядов. Полученные прогнозы позволяют строительным компаниям принимать обоснованные решения, планировать бюджеты и ресурсы, а также оптимизировать финансовые процессы.

Во-вторых, анализ данных о строительном секторе Казахстана показал положительную динамику объемов строительства. Жилищное строительство, коммерческое и офисное строительство, а также инфраструктурные проекты являются основными сегментами в отрасли. Выручка и прибыль строительных компаний также увеличиваются, что свидетельствует о росте финансовой эффективности. Эти данные подкрепляют значимость прогнозирования для финансового планирования и успешного функционирования строительного сектора.

В-третьих, результаты прогнозирования позволяют предвидеть будущие тенденции в строительном секторе Казахстана. Ожидается дальнейший рост объемов строительства, что отражает высокую активность в отрасли. Прогнозируемая выручка и прибыль строительных компаний также демонстрируют положительную динамику. Эти прогнозы являются важным инструментом для принятия стратегических решений и оптимизации финансовых результатов.

На основании проведенного исследования, мы предлагаем следующие рекомендации для улучшения прогнозирования и финансового планирования в строительном секторе

Казахстана.

Совершенствование сбора и анализа данных: Разработка единой системы сбора и хранения данных о строительстве, которая позволит обеспечить доступность и достоверность информации для прогнозирования.

Расширение использования аналитических инструментов: Применение современных методов и алгоритмов анализа данных, машинного обучения и искусственного интеллекта для улучшения точности и достоверности прогнозов.

Укрепление сотрудничества между строительными компаниями и финансовыми институтами: Обмен информацией и опытом между отраслями поможет улучшить качество прогнозов и финансовое планирование.

Регулярное обновление прогнозов: Прогнозы должны быть периодически обновляемыми, учитывая изменения в экономической и политической ситуации, а также внутренние факторы, влияющие на строительный сектор

В заключение, данная статья подчеркивает важность прогнозирования в финансовом планировании в строительном секторе Казахстана. Результаты анализа данных и проведенных прогнозов показывают, что прогнозирование является неотъемлемой частью управления финансами в отрасли. Он позволяет строительным компаниям принимать обоснованные решения, оптимизировать расходы и повышать финансовую стабильность.

Рекомендации, предложенные на основе исследования, помогут улучшить качество прогнозирования и финансового планирования в строительном секторе Казахстана, способствуя устойчивому развитию отрасли. В дальнейшем, дополнительные исследования и инновационные подходы могут привести к более точным и надежным прогнозам, улучшению финансового управления и повышению конкурентоспособности строительного сектора в Казахстане.

Список литературы

1. Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам РК. Статистика о выполнении строительных работ и вводе в эксплуатацию объектов в Республике Казахстан за 2021-2022 года. Источник: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/spreadsheets/?year=&name=26076&period=&type=>
2. Самонас, М., & Экономопулос, Т. (2017). Финансовое прогнозирование, анализ и моделирование: рамки для долгосрочного прогнозирования. Издательство: Wiley.
3. Филдс, Р., & Орд, К. (2019). Принципы бизнес-прогнозирования. Издательство: Wiley.
4. Макридакис, С., Уилрайт, С. К., & Хиндман, Р. Дж. (1998). Прогнозирование: методы и приложения. Издательство: Wiley.
5. Армстронг, Дж. С. (2001). Принципы прогнозирования: руководство для исследователей и практиков. Издательство: Springer.
6. Гош, С. К. (2005). Финансовое прогнозирование, анализ и моделирование. Издательство: Alpha Science International Ltd.
7. Бокс, Дж. Е. П., Дженкинс, Г. М., Райнсел, Г. К., & Льюнг, Г. М. (2015). Анализ временных рядов: прогнозирование и управление. Издательство: Wiley.
8. Пиндик, Р. С., & Рубинфелд, Д. Л. (2017). Эконометрические модели и экономические прогнозы. Издательство: McGraw-Hill Education.